

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

057.81

BUL

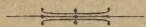
v.1

no.1-6

БЪЛГАРСКИ
ПРЕГЛЕД

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕН ЖИВОТ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУД“

ГОДИНА I

КНИГА I. — СЕПТЕМВРИ

СОФИЯ

ПЕЧАТНИЦА ВЪЛКОВ

1893.

057.81

BUL

V.1

no. 1-6

Програмата на списанието „Български Преглед“ е:

- а) да развива въпроси, които се отнасят до науката, литературата и особено до учебното дѣло в България;
- б) да спомогне за окончателното разяснение и разрешение на българския правописен въпрос;
- в) да популяризира най-важните резултати по школната и общата хигиена;
- г) да публикува по-отбрани произведения от поетическата литература;
- д) да следи с обстоятелни оценки и сведения както домашната, тъй и чуждата научна и учебна литература, и
- е) да дава кратък преглед върху по-главните вътрешни и външни обществени събития.

За да може всестранно да се изучи проектът за правописна реформа, изработен от филологическата комисия при Министерството на Народното Просвещение, редакциата реши да печата списанието изцѣло по правописанието на проекта. Редакциата ще поместя с готовност всѣкакви вещни мнения и възражения по тоя въпрос.

Редакциата кани всички български книжовници, които биха съчувствували на таа цел на списанието, да подкрепят издаването му със своите трудове. За материали, печатани в списанието, се плаща на авторите за една печ. кола 100 лева за оригинали и 60 лева за преводи.

София, Август 1893.

От редакционния комитет.

НАШАТА ПРАВОПИСНА РЕФОРМА.

Правописание и реформа! Не е добре да се подига туку тѣ въпрос за изменение на правописанието, което, като общо средство на писмениа език, всѣкому еднакво е важно и близко, и поради което почти всеки счита себе си пълноправен да съди, щом се касае до нѣкои новости в таа област. При все това правописниѣтъ въпрос у нас е на дневен ред, и то не подигнат от днес или вчера, а още от самото наше възраждане, когато на бързо е трѣбвало, както всичко друго, да се импробизира и новобългарско правописание. Наистина, от тогава насам е имало кратки периоди, когато временно е поутихвал този въпрос, та е изглеждало дори, че тоі клони към окончателно и практично разрешение, но че това е бивало само временно и само на глед така, доказва наі-новиѣтъ му фазис от освобождението до днес. Българиа се освободи и просвещението се тури на по-широки основи; поради новите държавни и обществени нужди числото на тиа, които четат и пишат, внезапно и несъразмерно порастна, и то не само при помощта на училищата, но и без неа — чрез импровизациа. И ето че неразбориите по правописанието, които преди освобождението са били сносни и до негде регулирани от авторитета на училищата както и на отделни уважавани писатели, се аивиха в наі-контрастен вид и показаха, каква голѣма вреда може да има за образованието изобщо, както и за напредѣка на домашната наука и литература една подобна правописна анархиа, коіато и днес още се продължава у нас. Поради това вече у нас болшинството от по-свѣстната интелигенциа се убеди, че трѣбва заради доброто бъдѣще на образованието ни изобщо да се тури краі на този наш обществено-литературен недѣг. Това желание в последно време взе по-открито да се изказва с цел, да се направіат нѣкои постѣпки в полза на правописниа въпрос от страна на тези, които наі-много се считат повикани, да кажат своіата дума по този повод. А кои са тиа? Нѣма съмнение, че на първо

мѣсто тук идат нашите по-стари видни писатели. Ала не е само добрата волія на отделни заслужени личности, които може да прекрати неразбориите по един такъв въпрос, в които най-голѣма роля играят навикът, закоренели традиции и чисто субіективното „чини ми се“. Тук, следователно, трѣбваше да се покаже съгласие на мнозина, понеже правописанието е дѣло на навика и на конвенционални решения, а не на чиста наука. И при всичко че твърде е ясно, какво всѣко понататъшно протаканіе на това нужно решение, което ще трѣбва най-сетне един път да вземем, за да постигнем единство в правописанието, узаконява анархиата в него на все по-дълъг живот, пак нищо не се направи до днес. Никоі никого не може да обвинява в това, че въпросът се отлагаше, като по-старите посочваха на по-младите сили, а тези последните мислеха, че не бива нескромно да бързат и изпреварят. Ала най-подире и от това състояние трѣбваше да се излезе, а инициативата в този случаі се падаше на онова държавно учреждение, което ръководи просвещението на страната — на министерството на народното просвещение. То беше длъжно поне да се погрижи, да има единство в училищното правописание, без което правилно обучение по най-важния училищен предмет — матерния език — е невъзможно. Необходимостта от задължително еднакво правописание в училищата е общо призната. Немците доста сносно следват едно правописание, ала и там има важни непоследователности, които произлизат от нѣкои мѣчни и не мотивирани правила на днешното им правописание. Министерството на народното просвещение в Прусиа реши по тоіа повод да уреди училищното правописание, като се отстранят всички вредителни колебания в него, и с таіа цел назначи в 1870. год. една правописна комисія, които след дълги размисления доіде до известно съглашение, а правителството въз основа на това, което комисіята беше изработила, издаде ръководство: „Правила за правописанието и правописен словарь, за употребуение в пруските училища“ (*Regeln und Wörterverzeichnis für die deutsche Rechtsschreibung, zum Gebrauch in den preussischen Schulen*). Към таіа книжка сетне се напечата и особено поіяснение (*Kommentar zur preussischen Schulorthographie*, Berlin 1880). Познато е, че не отколе и в Русиа, по покана на правителството, академиата възложи на една комисія да уреди непоследователностите на правописанието, и академикът Грот от страна на комисіята издаде книгата „Русское правописание“, по които се водят днес руските учи-

лица. Така се е постъпвало и в други държави и народи, когато частната инициатива на писателите о време не е успявала да установи еднообразие в правописанието.

Така постъпи най-сетне и у нас Г. министърът на народното просвещение, като назначи в миналия август мес. една седмочленна правописна комисия. Тази комисия можѣ да изпълни възложената ѣѣ задача, като доѣде до известно едногласно решение по въпроса за нашето бъдѣще училищно правописание, като имаше пред вид, че това училищно правописание трѣбва да стане и общо. Іасно е, че не бива общото правописание дълго време да се разижда с училищното, понеже нищо не е толкова непедагогично, отколкото когато възрастните хора и книгите не следват онези правописни правила, които на ученика се налагат от учителѣ да ги следва. Но поне да можеше до сега да има единство в мнениѣта на учителите!

Мнозина у нас се утешават с мисълта, че правописанието само ще се оправи, като че ли правописанието не е резултат на условно съгласие, а на нѣкои траѣни закони, които кога да е и при каквито и да било условия ще си пробѣят път. Но има едно друго мнение, което, за чудо, намира много последователи, при всичко че произлиза от крайно повърхностно отнасяне към този важен въпрос. Познато е от културната историѣ, как в много случаи е трѣбвало столетия да минат в борба, до като да се съзнае една съвсем проста и іасна истина. Такава проста истина е, че книжовен език и правописание са две различни неща, а още по-іасно е, че между правописание и хубав книжовен стил има голѣма разлика. При все това у нас често пъти, като се заговори за правописание, мнозина мислят, че е думата за книжовния поетически стил, и веднага се утешават, че стига да се іавят у нас нови добри поети, и правописанието щѣло веднага да се оправи. Истина е, че по-видните писатели, на чело с поетите, внасят в книжовния словарь по нѣкоѣ хубава нова дума, а книжовният стил обогатѣват с нови и хубави обрати, ала да се грижат и за правописанието, от което и те се нуждаят, както всички смъртни, това до сега не е узнато като правилно и нормално. Поетите не се занимават нито с правописание, нито с граматически абстрактни правила, по с помощта на дарбите си, школното образование, богата пачетеност и познаване народът те обикновено владеят най-чист и най-хубав книжовен език на времето си, и из него вадят онѣя звучен и омаен езиков ритъм, който поддържа и

ще поддържа цената на поетическия език във веки. Ала где се е чуло и видяло, да се чака от поетите да кроят правописни правила?! В краен случай и поетът, както и всеки интелигентен човек, ще има свои критически възглед върху съвременното му правописание, та може да се обяви на страната на едно от две-три противоположни мнения и — нищо повече. Ние няма да отиваме далеч и да сочим външни примери, защото стига на това място само да попитаме, какво са помогнали до сега поетите на нашето правописание.

Това разяснение изглежда тривиално, понеже е излишно на дълго да се говори за общепознати работи, ала ние счетохме за уместно да не го изоставим, защото не отколе това мнение намери изново изражение в статията на Благомиров (псевдоним), печатана в „Мисъл“ (книга VII, год. II), и то по повод на назначената от министерството правописна комисия. Тук комисията се кори, че не щяла да може да направи нещо съвѣстно без съвета на поетите, защото те в този въпрос имали голѣма дума. И със що поддържа тази наивност? Със сума французки цитати, които лъжливо украсяват стилът му, без да имат свързка с въпроса за правописанието, защото и она дълъг французки цитат, с които се е мислело да се постигне най-голѣм ефект, говори само за книжовния стил, които наистина разработват стилистите, а не граматичите, ала този въпрос, както видяхме, не се отнася тук. Стилистите и у нас ще си бъдат стилисти и ще разработват езикът, и то, разбира се, само синтактически, а граматичите, като си остаат граматичи, могат, ако имат дарби на добри стилисти и поети, да конкурират и с някои от тях. Защо изобщо тези далечни въпроси да се примѣсват с правописния въпрос? Да установяваш правописание, очевидно не значи да създаваш книжовен език, както мисли казанийт Непознатов, защото правописанието взема за основа вече готов, и то книжовен език. Никои не отрича, че въѣка правописна реформа е важно събитие по своите послѣдствия за литературното развитие, но че тя у нас означава променение на българския език, това може само да се присторва някому, и за това е съвсем наивно, преждевременно да се възкликава в елегически тон, като че ли нещастие грози на съдбите на България.

Ето така са често пъти смѣтни понятията за ясни и зрели въпроси, каквито са изобщо правописните въпроси днес, погледнати от принципиално становище, и за това се дига

излишна връвва, на мѣсто разумът да се приготви към сериозна критика, когато дойде време. Споменатиѣтъ Непознатов страстно се опълчава против комисииата още преди да е чул нищо от неѣна страна, и изглежда, че тѣа в неговите очи е крива, че е жива, сир. че е приела да изучи възложената неѣ от Господина министра задача. Възкликава се, защо не е печатала комисииата своѣтъ рапорт, като че ли тѣа не е длѣжна да даде преди всичко мнението си томува, коѣто ѣа свикал. Разбира се, комисииата даде о време мнението си където трѣбваше, а сега, като вижда, че неѣното предложение среща в главни черти одобрение от надлежното компетентно мѣсто, тѣа се решава да излезе чрез този печатен орган и пред широката публика, каквото от своѣа страна по възможност да подеѣствува, за да намери инициѣтивата на министерството, коѣто желае да реформира училищното правописание, подрѣжка и в цѣлата интелигенѣиѣа, защото, както рекохме, идеалът ни трѣбва да бѣде, да се сдобием час по-скоро с еднакво общо правописание.

Всички, които сериозно и искрено гледат на този въпрос, трѣбва да спомогнат за по-скорот му удовлетворително разрешение, като дадат ѣавно мнението си.

По долу излагаме подробно принципиѣалните възгледи, чрез които, по наше мнение, могат да се оправдаѣат предложението отъ комисииата правописни изменения. А за по-голѣма ѣасност печатаме и неѣниѣтъ рапорт до Господина министра на народното просвещение.

Наѣ-главно правописно начало е, че на всеки особен звук в езика трѣбва да съответствува особена буква в писмото, и че не бива един и същ звук да пишем с повече от една буква. Ако следим това начало и пишем така, тогава писанѣето ни ще бѣде фонетическо, сир. в този случаѣ ще пишем тѣѣ, както говорим. Ала можем ли да пишем до същ тѣѣ, както изговарѣаме? Уасно е, че написаното, взето строго научно, не може никога да бѣде тѣждествено със изговореното, понеже колкото много букви и да употребим, за да отбележим учленителните (артикулационните) разлики на изговорените звукове, все ще бѣдат тѣѣа букви само белези на цели редове от учленения (артикулѣции), а не и на всѣко отделно учленение. Всѣка азбука, коѣато служи на практически потреби, остаѣа далеч на дѣре пред една научна азбука, колкото се отнаѣа до точното предаване на произношението. В практичната азбука се отбѣлѣзват само оѣниѣа звукове, които в един и същ книжовен диѣалект ѣасно се раз-

личават един от други, и то до колко това различие има и функционална важност, а не се отбелязват напр. разликите, които произлизат в един звук от различното му положение в съчетание с други звукове, както и от влиянието на ударението и пр.

Но колкото и да е една азбука основана на фонетическото начало, пак с време настаият разлики между писаниа и говорения език, защото живият звук се изменява, а азбуката остава такава, каквато е веднъж установена: звукът постепенно се изменява, без да се нарушава асоциацията между него и значението му, до като в азбуката това нѣщо е невъзможно — тук всѣко изменение е скок. При все това може една азбука дълго време да служи като верен образ на фонетиката на известен диалект, стига звуковете, които се подлагат на изменение, да се изменяват еднакво всеки в своя посока и без да съвпадат един с други. Защото ни една буква нѣма със съответния ѝ звук реална свързка, а тази се основава просто върху асоциацията на представите. Ала обикновено става, че един звук, означаван с една буква, с време се разцепва в две, три и даже повече произношения, при две три и повече различни условия, зависещи от съчетанието му в думите и изречението. Като вземем във внимание, че при туи разцепване звукът може в известни части или даже изцѣло да съвпадне с други звукове, тогава е ясно, че писмото престава да бѣде фонетическо, и че старият белег (буква) на звука става от част или изцѣло излишен. За да се възстанови фонетическото писмо в такъв случаи се изисква променение—реформа на правописанието, а понеже звуковете се изменяват постоянно, би трѣбвало паралелно да върви и постоянно преправяние на правописанието. Ала в същност виждаме от историята на правописанието съвсем обратна наклонност: До като езикът в звуково отношение се изменява, напротив писмото все клони да си остане постоянно, и то в онава форма, която един път е установена. Важно е да разберем по-дълбоките причини на тоя консервативен характер на писмото.

Когато захващаме да четем, ние посредствено свързваме писмото (буквите) със значението, а именно чрез звука, поради което звучно четем, сир. при четението произнасяме и звуковете на писаното. Това звучно четение от начало е гласно, а сетне дълго време продължава и безгласно. Като се довежда буквата чрез казаното посредничество твърде че-

сто в съединение (асоциация) със значението, най-сетне след дълго упражнение посредничеството става излишно, и асоциацията се обръща в директна, като става възможно направо да свързваме писменните картинки (буквите) със значението, без да произнасяме (гласно или безгласно) звукът. Върху тази директна асоциация именно се основава възможността за бързо четене и писане. А от това следва, че колкото е писменият белег по-еднообразен, толкова по-вече се закрепява директната асоциация между него и значението му, и обратно, колкото по-нееднообразен е белегът при едно и също значение, толкова и асоциацията е по-лабава. Кога бива писмото непостоянно, не еднообразно? То бива, когато азбуката е несвършена, сир. когато не достигат белези за известни звукове, когато писателят е малограмотен и пр. и пр., а също така и когато писането се стреми да постигне, колкото се може, по-голяма звукофизиологическа последователност, сир. когато се стреми да бъде чисто фонетическо, напр. ако се пише *друк* покрай *другар*: *сладък* — *сладка*; *лоџ* — *ловът*; *мъш* — *мъжът*; *отказвам* — *одговарям*; *поробен* — *ропски*; *граб* — *градът* — *грацки* и пр., защото вследствие на такива колебания в писменната картинка (белега) на едно и също коренно (или основно) значение не е възможно това последното иако да се съедини (асоциува) със писменната си картинка. До като няма постоянство в писането, не може, и при най-голямо упражнение, да се постигне при четене и писане свършено директна асоциация. Поради това и естественото развитие на всяко правописание клони все към по-голямо постоянство, даже и за сметка на звукофизиологическата точност.

Едно непоследователно, колебливо правописание може да стане последователно в горе казаните смисъл, ако се отстранят колебанията между две или по-вече различни писания на едно и също произношение, като се вземат при това във внимание етимологията и традицията. Колебанията трябва да се отстраняват в съгласие с фонетическите принципи, но там, гдето този принцип води към непостоянство, нееднообразие, там трябва да се следва етимологията. Когато няма пречки от никоя страна, взема се във внимание и традицията, която не всекога е твърдествена със етимологията. Във всеки случай, в кое да е правописание се борят две стремления: от една страна

да се доведе писмото по възможност в съгласие със съвременния език, а от друга страна да се избегнат колебанията на писмото при едно и също значение, колебания, които произлизат от казаното стремление към точно предаване на изговора. Историата на всяко правописание не е нищо друго, освен борба между тези две стремления.

Ще обясним по-подробно това, което туку ще казахме, а именно как се избѣгват правописните колебания по два начина, произлизащи от двете противоположни правописни начала.

Колебанието се отстранява съгласно с фонетиката, когато напр. две различни букви служат за един и същ звук. Две букви могат така да служат или защото са били тъй заети от нѣкое чуждо правописание, или защото по исторически път два различни звука са съвпаднали в едно. Така в старобългарското правописание служат *ѡ*—*о*, *и*—*і*, понеже са заети от гръцкото азбуке; в днешното черковно правописание *ѡ* и *ѡ*, *ѣ* и *ѣ* имат еднакво значение, понеже исторически съвпаднали звуковете им под влиянието на руския език. В сегашното наше правописание *ж* и *ѣ* в средисловието звучат еднакво; до не отколе се пишеше *ѡ* покрай *и* с едно значение, а до XVI—XVII стол. и *ѡ* покрай *ѣ* със значение на последното. Лукът от букви в такъв случай се отстранява тъй, че се дава на една от лишните букви нова функция (ако има нужда от допълнение на азбуката), или просто се изхвърля онаѣя буква, чиѣто звук се заменил чрез звука на другата, еднозначна неѣя буква. Последното начало е най-разумно, и по него сме постѣпили и ние, като сме изхвърлили *ѡ*, *ѡ*, *ѡ*, и без съмнение пак така трѣбва да постѣпим, ако доѣде работата да се прави избор между *ѣ* и *ѣ*, сир. ще трѣбва да се изхвърли *ѣ*, понеже еровиѣт звук се е запазил, както си е бил, а ѣсовиѣт съвпаднал с еровиѣа. Също така и при избора между *ѣ* и *ѣ* в средисловието сегашната правописна практика по лека лека изхвърля *ѣ* и поставѣа по казаното право само *ѣ*: тѣмен, тѣнѣк, дѣрво. Нѣкога *ѣ* и *ѣ* са означавали и в краѣа на думите два различни звука, но с време във всички славѣански езици те на краѣа изчезнали, и само по традициѣа се пишат още в нашето, черковнославѣанското и руското правописание. Правописен лукс от този род най-лесно се отстранѣава, без да се накрѣняава ни едно от двете начала, а именно като не се пише нищо там, гдето нищо не се произнася.

Казахме, че в обратни случаи, гдето съгласието с фонетиката води към правописно непостоянство, трѣбва да се отстраняват колебанията съгласно с етимологијата. Нека да разгледаме, какво влиание има етимологичното чутие на писателя върху правописанието му.

Всѣко фонетическо правописание в течение на по-дълго употребление се изменява до негде в етимологическо, като се изравняват чрез това по-неважните колебанија на писмото, които необходимо следват от всѣко фонетично писаніе. Това изравнение може да стане умишлено, ала то от част се изврѣшва и безсѣзнателно под влианието на етимологичнија смисъл на писателя, който при писаніето дејствува по принципа на аналогіјата.

Аналогіјата е един от нај-важните двигатели на езиковото развитие; тя е и нај-силниѣт наш помощник, за да можем лесно да говорим и помним. Аналогіјата е душевен процес, при който се решава уравнение със едно непознато. Напр. ние знаем думите *рак*, *вълк*; тези думи в душата ни са групирани заедно, защото и двете са съществителни от мъж. род, и двете по основата и по функцијата си като именителни падежи ед. ч. са еднакви. Стига само да знаем флексијата на една от тија думи, и ние можем по образец на неја с помощта на аналогіјата да си припомним или съвсем изново и правилно да съчиним флексијата и на другите думи, сир. ние скоро съобразяваме, че напр. според уравнението *рак: вълк=раку: x* дателниѣт падеж е *вълку*. Нај-добре е да напомним тук, как при подобни случаи постѣпваме, когато учим по един образец флексијата на цѣла категорија от думи, сир. думи, принадлежащи към едно склонение, особено когато езикѣт е чужд. С време посредничеството на образца стаја излишно, защото постѣпваніето се обѣрща в рефлексно-бързо. При изучаваніето на матернија език образците се схващат практически, а именно чрез цѣл ред от познати образци в душата ни безсѣзнателно се образува правило, по което аналогіјата сетне свободно съчинява. Ако доведем в уравнение *рак* със *син* и образуваме според *синове* мн. ч. *ракове*, тогава пак е това резултат на аналогіја, којато в тоја случај, като е свела в уравнение две форми, които по множествената си именителна форма не съвпадат до същ в една категорија, е довела и до крив резултат, та поради това се нарича и крива аналогіја.

Повече се задържахме при аналогіјата, којато дејствува в живија говор, каквото всѣкому да бѣде јасно

това, което ще кажем за действието на аналогията в областта на правописанието. Както се групират в душата ни звуковете, що представят думите, така също се групират и техните писменни белези — картинки. От думата *роб*, изговорена и написана, остаят в душата ни три представи: 1) представа на значението ѝ; 2) представа на звука (гласежа) ѝ и 3) представа на писменното ѝ начертание (картинка). Да кажем, че се въвежда чисто фонетично правописание, според което захващаме да пишем: *рон*, *грон*, *грат*, *книас*, *рон-твои*, *рон-мои*, *хубавец* — *хубаџка*, *сладжк* — *слатка*, *твоџт брат* *трџгна*, *твоџт брад* *дохожда* и пр. Казахме по-горе, че таково разнообразие не може да се одържи, и че наскоро трѣбва да стане изравнение между непостоанните белези, и то в полза на етимологията. А защо именно на етимологията? Защото изравнението става безсъзнателно даже и против нашата воля по принципа на аналогията, който тук се управлява според онѣи букви, що означават най-честото произношение в словопроизводството. Така на пр. често се чува -д в: *сладжк*, *сладост*, *услаждам*, *улада*, *сладо-страстен* и пр., а -т вместо -д се чува само пред суфикси, които почват с тъмна съгласна. Етимологичното схващане на писателя знае, че в този случай в краѣ на таѣа основа е законно -д, и за това тоѣ по аналогия неволно пренасѣа това -д, когато пише, и там, гдето според фонетичното правописание би бил длѣжен да напише -т, сир. пише *сладка*, *сладко* вм. *слатка*, *слатко*. Само там не дохожда писателят в изкушение да наруши фонетичното произношение, гдето етимологичното произношение е сравнително рѣдко, потъмнѣло или даже съвсем изчезнало. В такива случаи фонетичното писане е на мѣсто и не съществува никакво колебание. Също така и когато правописанието не еднакво предава, според фонетиката, известен префикс, напр. *из*: *исказвам*, *изговарѣам*. Изравнението ще бѣде в полза на *из*-, понеже даже и неграмотният схваща, че *из*-, със з, а не със с е по-право. Гдето етимологията в живѣиѣа говор е потъмнѣла и не се разбира, кое е етимологически по-право, както е напр. при *от*- или *од*-, *пот*- или *под*-, там правописанието установѣава писане със -т (*от*-) и със -д (*под*-) според научната етимология. Има още една правописна аналогия: ние фонетически пишем последната сричка в *кромѣжк*-*кромка*, *крепѣжк*-*крепка*, *креѣжк*-*креѣка* и пр., и според тези отношения ние аналогично заключаваме, че и в *сладжк* трѣбва да си остане в женскѣа род -д, та неволно пи-

шем против фонетиката *сладѣк*—*сладка*; също така според *попове*—*поп* пишем и *робове* — *роб*, а не *роп* и пр.

От това, което до тука казахме, следва, 1. че правописанието не може да се изменява паралелно с развитието на езика; 2. че причината, поради която езикът може непрекъснато да се изменява и при все това еднакво от всички да се употребява, се крие в непрекъсването — в тѣ наречения континуитет на асоциацията; 3. че такъв континуитет в правописанието не може да има, и че всѣко изменение в него прави скок; 4. че не бива правописанието често да се изменява, ако искаме то да бѣде еднакво в общото употребление; 5. колкото по дълго време правописанието не се изменява, толкова по-вече и по-вече расте с време разликата между него и езика, а именно, колкото е писмото по постоянно, толкова бива и разликата от живото произношение по-голяма, а вследствие на това и по-мъчно се прокарва реформа в таково правописание с цел да се оближи със съвременното живо произношение; 6. напротив, колкото едно правописание по-вече следи развитието на езика, толкова е по-непостоянно, и поради това в даден момент бива по-достъпно на реформа, която може да отстрани колебанията, като задоволи по възможност и на фонетичния и на етимологичния принцип.

И тѣ, главната задача на всѣка правописна реформа не е, да се задоволи на този или онзи правописен принцип, но чрез помирение на противоположните принципи да се постигне правописание, което, като не противуречи по възможност на живото произношение, да може по лек за всѣкого начин да се усвои и да се запази в еднообразно и постоянно употребление.

Целта и на нашата правописна реформа не може да бѣде иная, освен въз основа на едно умерено фонетично начало, както го разяснихме по-горе, да изгладя непоследователностите и неточностите на днешното ни правописание. Тази реформа може у нас много по-лесно да се прокара, отколкото у други славянски правописания, понеже последните имат по-стари правописни традиции, по-стар навик. По-лесно ще бѣде у нас и затова, защото правописанието ни и в тѣ кратко време, как съществува от възражданіето до днес, не е успѣло в един вид да стане общо и постоянно, а напротив все по-вече и по-вече се колебае, и по този начин от една страна пречи, да се установи общ правописен навик, а от друга страна прави реформата необходима и оправдана. Опити за такава реформа у нас са правени не веднѣж, и

може изобщо да се каже, че историјата на новобългарското правописание не е друго, освен цѣл наниз от реформаторски опити, от които нѣкои са само предлагани на одобрение, а повечето от тѣх и практически прилагани от самите им автори. Както е езикът общо средство за мислено общение, та не приема нищо, което на сила му се натрапва от единични лица, до като не се съгласи по-голѣмата част от обществото, което го говори, така също и правописанието не може да се натрапи и да стане общепотребително, до като не се съгласиат повечето от тези, които пишат. Всѣка едностранчивост тук пречи на съгласието. Едностранчиво е мнението, което твърди, че един правописен въпрос може да се реши по чисто практически начала и практически начин. Неистината на това ясно доказаха у нас всички ония практики писатели, които напраздно изпочупиха бојните си копия в правописната борба и наистина пак не можаха да дойдат до какво да е окончателно съглашение. Јавно е, че и за тоја въпрос се искат известни теоретически знания по езика и неговото историческо минало. Ала тѣ също е едностранчиво, когато се мисли, че с помощта на тѣа познания може един правописен въпрос да се разреши чисто научно. Никакъв научен систем не може да се тури за основа на едно дѣло, в което трѣбва да се внесат елементи от дѣло историческо развитие, от съвременен вкус и навик, и в което изобщо трѣбва човек да се ръководи по чист опортунизъм ¹⁾. По правописните въпроси винаги има и може да има по нѣколко противоположни мнения, понеже с доводи може да се защитава не само един начин на писаніе.

Правописната борба у нас, както и всѣкъде, има две слаби страни, които лесно ја разпалват до голѣма сила. Първом се касае въпросът до азбукето, каквото по принципа „за всеки особен звук една особена буква“ да се дотѣкнат всичките потребни букви. Тази част на въпроса е външна, и

1) Хубаво забелѣзва Я. К. Гротъ (вж Нѣсколько разъясненій по поводу замѣчаній о книгѣ „Русское правописание“ стр. 18) „ Относително существующихъ въ русскомъ письмѣ двухъ началъ, критикъ упрекаетъ насъ въ томъ, будто бы „самая система примѣненія этимологическаго и фонетическаго правописанія представляется (т. е. въ руководствѣ нашемъ) неясною: никто не можетъ сказать, почему въ однихъ случаяхъ и въ какихъ предпочитается этимологическое правописание, а въ другихъ можно писать согласно съ произношеніемъ“. Но какимъ образомъ могли мы устанавливать систему примѣненія тамъ, гдѣ системы нѣтъ и быть не можетъ? Авторъ, очевидно, незнакомъ съ историческимъ ходомъ развитія правописанія: развѣ какая бы то ни было исторія вообще слагается систематически? . . .“

тук лесно се мами всеки охотник да се вплете със свое собствено мнение — предложение. В същност тук борбата е повече заради вида сир. начертанието на буквите, и тук най-много се надпреварват чисто субективен вкус и застарял навик. Особено тази борба е нерешителна, когато е въпрос, која от две излишни букви да се изхвърли и која да се запази. Колкото и да е безполезен навикът, като фактор в тоа въпрос за буквите, пак тоі толкова е силен, че реформаторът с него трѣбва сериозно да разчитва. Успее ли една реформа да прокара даже и най-негодни за съвременния вкус букви или съединения от букви (лигатури), сетне, след време, една друга, много по-разумна реформа на това поле има дълго да се бори против „негодните“ букви, с които веднѣж навикът се е помирил. Познато е, че по тоа въпрос за буквите се раждат такива неразбории, че от правописен въпрос се прави въпрос политически и религиозен.

Като знаем всичко тоі, не ще ни се види никак чудно, ако и у нас се подигнат и с нищо не оправдани негодованията против предлаганите от правописната комисия изменения, ала, разбира се, спрѣмо такива немотивирани викове не трѣбва човек инак да се държи, освен с търпелива кроткост.

Много по-важни са разногласията, които се явяват във втората област на правописната реформа, именно по въпросите, които изникват при разните случаи, гдето трѣбва на отделните езикови форми, флексивни и не флексивни, да се даде определено и последователно правописно облекло. Тук е необходимо ясно принципиално становище, защото в противен случай разногласията нѣмат край. Има в езика, ако го вземем вкупом с наречията му, разни двојни и тројни произношения на една и съща форма, особено колкото се отнася до окончанията, гдето редом със законните окончания се развили нови, аналогични наслоения, елизии, сложни елементи и пр. Ако всеки взема друго наречие за подкрепа на доводите си, какво ще излезе?! Не е винаги спасителен ни този принцип, който гледа чрез правописанието да примири всички наречия, с които цел искусствено се избира нѣщо средно между противоположностите. Днес се избѣгват такива неразбории, защото вече едно здраво начало се признава за необходима основа при въпроси, когато се крои общо книжовно правописание, а именно взема се във внимание само книжовният език сир. книжовното произношение, което живее в устата на интелигенцията, и по него се събмява правописание. Наречията се вземат на помощ само при теоре-

тичните разяснения на историческото развитие на книжовните форми. И ние не можем инак да постъпим, понеже у нас е вече създаден чрез дейтелността на две три поколения книжовен език, който в бъдеще стилистите, поетите и учените ще дотъкмяват и обогатяват, но никога няма вече да го създава. На това наш книжовен език трябва да определим последователно и трайно правописание. Понеже една правописна реформа не смее да се простира и в областта на стилистиката, затова не е нейна задача да изхвърля из книжовния език една от две или повече равнозначни форми, които са приети в него вече като книжовни. Коя форма ще се одържи с време, а коя ще изчезне, не е работата на правописа. Ала правописа трябва да определи правописният вид на всяка от тези форми, и гдето съществува колебание, да го отстрани по казаните принципи. Такъв случай представят нашите членни форми от мъжки род ед. число; правописа трябва да отдели тук книжовните от диалектичните и да определи на първите известно последователно употребление.

Като стоим така върху почвата на книжовния език, ние имаме с това за правописния въпрос един сигурен регулатив, който ни довежда до ясни и положителни резултати. До колко е важен този принцип, можем да оценим от опита, който направи вървежът на правописния въпрос у нас в последните две десетилетия, особено от как Дринов успя да му даде със своите поправки ново направление. Тогава у нас още се е мислело, че правописа трябва да се нареди така, че то да помогне за да се образува книжовен език; тогава следователно, не се е излизало от книжовния език към правописни правила, но обратно. Тази принципиална грешка, която не бива пак да повтаряме, е повела към важни и големи неразбории. В статията „за новобългарското азбуке“ (Бр. Пер. Сп. II 10) Дринов казва: „книжовния език трябва да бъде основан на народната ни реч и да бъде проникнат и оживен от нейния дух. За съставянето на един общ писмен език иска се, 1. да се приеме еднакво правописание, съгласно с духа и свойствата на езика ни и 2. да се приемат еднакви думи и еднакъв строй на речта“. Очевидно е от тези думи на Дринова, че тогава заедно с въпроса за създаването на еднакво правописание, се е свързвал и смисълът, както рекохме, и въпросът за създаването общ български книжовен език. Понеже последният, според Дринова, щял да се установи лесно, „щом се разработи езикът, щом се явят добри писатели“ и пр. затова той предлага за

общо правописание да се вземат „за начало и основание на нашите изследванія две неща: 1. живата българска реч вкупе със всичките и видоизмененіа по разните български области и 2. стари български език в най-древните му и най-прописни паметници“. Тези две начала тогава безкритично се приеха. Ала понеже никак не беше определено, до къде засѣга едното, до къде другото, станаха причина за големиа произвол, който владее днес в правописанието ни. Наистина тук се посочва и известен регулатив, ала той е принципиално погрешен и практически несъстоятелен: „Ониа фонетически свойства—се казва по-нататък—и граматически форми, които са общи, сир. еднакви във всичките областни изговаріаніа, да се внесат в писмениа ни език целокупно, както са се съхранили в живата ни реч, дори и в такъв случаі, когато биха противуречили на второто главно основание, сир. на правописанието на старобългарскиа език. На прим. ако думата *време* на всѣде се изговаріа тѣі, както іа написахме, то така и да пишем, без да гледаме на това, че в старобългарските паметници тѣа се пише *врѣме*. Когато пък нѣкоіа дума в разни места се изговаріа разнo, то това противуречие да се помиріава с помощта на 2-то ни главно основание, т. е. с помощта на старобългарското правописание, напр. вместо *са*, *сж*, *се* да се пише *се*“.

Недостатъкът на казаните две основаніа лежи в туі, че не се взема за основа на правописанието едно наречие, а се посочва, по кои начин да се съчиніава общ книжовен език с помощта на всичките наречіа и на „старобългарското правописание“. Резултатът от таіа сложна операция е двоен: създава се правописание и същевременно книжовен език. От тогава до днес все продължават у нас да отъждествяват по същія начин книжовният език с правописанието, като имат и все същото повіатие за първіа, сир. че той трѣбва да бѣде един вид съединение от всички български наречіа. От това криво поніатие не се е отивало по-нататък, понеже никоі не стори труд да покаже систематично, кои форми се произнасят еднакво, и кои различно по наречіата, да посочи и старобългарското правописание, та според това и всеки да се води в правописанието си, защото не можеше да се изисква от всѣкого да знае, що е общо и що не е общо в изговора на българските наречіа, та сам да съобрази, как да пише. Та кои ли е могъл тогава и да знае добре всичките наши наречіа?!

Едничкият изход, който е спасявал писателите от потребните според това начало изследвания по новобългарската диалектология, е било старобългарското правописание, което се вземало в такива случаи без оглед към наречиата. Последните са останали само като ръждясало оръжие в ръцете на критиците по правописанието, които често не одобряват известно писане само затова, защото в еди кое си българско наречие се произнасяло „иначе“ и пр. — Така се разбъркаха понятията, та се установиха в правописанието ни неща тъкмо противни на това, което Дринов препоръчваше: напр. *ѣ* се пише сега и там, гдето във всички български наречия еднакво се произнася само *е*; обратно *ѣ* се пише и вмѣсто *ѣ*: тѣменъ, тѣнѣкъ, или *е* вм. *ѣ*: денъ, левъ, ако и по наречиата да не се произнасят коренните срички на тѣи форми еднакво, и пр. и пр.

Правописната комисия, ръководена от днешните признати правописни начала, взе за основа на правописните въпроси само книжовното произношение и с това тури здрав изход на своята работа. Главните точки на правописната реформа, които по мнението на комисията трѣбва да се прогара в нашето правописание, ако искаме да се установи то за дълго време, както го изискват интересите на нашия учебен и книжовен напредък, комисията изложи в доклада си, който представи Господину министру на просвещението.

Ето докладът на комисията:

Господине Министре!

Подписаните, членове на комисията, които благоволихте да назначите с цел, да изучи недостатъците на днешното българско правописание и да изкаже мнение, какви изменения би трѣбвало да станат в него, с това имаме честта да Ви изложим в кратко най-главните заключения, до които ние всички, след като всестранино изучихме въпросът, единодушно додохме, с твърдо убеждение, че по този начин, който посочваме по-долу, ще може при днешното състояние на книжовния ни език да се тури желаният краи на правописния въпрос у нас, и то толкова по-скоро и по-лесно, колкото по-силна поддръжка намери предложението ни у Вас, Господине Министре, като първ представител и ръководител на учебното дѣло въ България.

Когато решавахме отделните правописни въпроси, ние се ръководехме от следните общи начала.

Общо и установено правописание може да има там, гдето народната интелигенция е успѣла да образува книжовен език с установени характеристични своищини, по които той може ясно да се схваща отделно от разните народни наречия. Правописанието се притѣмнява според книжовния език и се установява, както веднѣж е прието, за дълго време, без да се гледа, какви промени стават през това време не само в наречията, но и в самия книжовен език, който тъй също, както всеки жив говор, има свое историческо развитие. Правописанието не се мѣнява така постепенно, защото то представя писмен образ на значението на думите, и със своето постоянство то по-добре отговаря на постоянството на значението, отколкото звукът, който е изложен на постепенни и непрестанни промени. Установеността е най-ценната страна на правописанието, и за това тя се поддържа до тогава, до като промените в живия говор не станат толкова големи, щото установеността в правописанието да стане невъзможна. В такъв случай се явява вредително колебание в правописанието, а от там и необходимост от правописна реформа. И ако такава реформа се предприеме, тя става винаги с голѣм оглед към съвременното книжовно произношение, понеже целта на реформата в такъв случай не може да бѣде друга, освен да примири противоположностите, произлезли от разликите между нѣкогашното старо произношение, фиксирано в старото правописание, и новото произношение, развито с течение на времето в книжовния език. Колкото и да е казаниѣт оглед необходим, пакъ реформата не може да се ръководи изключително по съвременното произношение, а трѣбва по възможност да взема във внимание и правата на старото традиционно правописание, за да не би внезапната промѣна силно да затъмни традицията, която в този случай намира сериозен привърженик в консервативния навик, който изобщо мъчно скланя глава пред нововъведениа. Колкото е традицията по-стара и по-непрекъсвана, толкова и навикът е по-силен фактор, с който трѣбва реформата да разчитва, и обратно, колкото навикът е по-лабав, толкова по-лесно може да се прокарат правописни изменениа, а именно пак с цел да може да се утвърди еднообразен и траен навик.

Ако у нас от ден на ден все по-често и по-сериозно се изказват желаниа, които искат да се пристѣпи към правописна реформа, и ако най-сетне Вие, Господине Министре, се решавате да осъществите тази реформа, то показва,

че у нас вече съществуват потребните условия, за да може с успех да се почне и довърши туї важно дѣло.

У нас сега владее пагубно колебание в правописанието, и без друго трѣбва да установим нѣщо трайно и определено, за да осигурим за дълго време нормално развитие на писмеността. Имаме вече до толкова развит книжовен език, че можем въз основа на книжовното произношение да уредим правописанието с потребниия оглед към традицията. Вече това обстоятелство, че е могло да завладее в известни точки на правописанието ни нетърпимо колебание, показва, че у нас силна традиция не съществува. И наистина, старата правописна традиция в България е била прекъсната през цели векове, а новата, от възражданіето до днес, не е нищо друго, освен цѣл ред от опити, да се установи книжовен език, който би заел самостоително мѣсто спрѣмо народните наречия, а същевременно и да се притѣкми за тоя език сгоднo правописание. Неможеше да се изпълни втората задача, преди да се извърши първата, сир. преди да се съгласим всички относительно книжовния език. Неопределеността на последния потрая у нас дълго време поради съперническата борба на наречията за книжовно първенство. До когато сериозни патриоти-писатели мислеха, че бива да пишат на собствено, местно наречие, или даже сами да съчиняват собствен книжовен език, като един вид смес от всички наречия (Жинзифов, Раковски), до тогава можеше у нас да се зачита и кривото правописно начало, по-добре да речем кривото поніатие, че уж и правописанието трѣбва да съединява всички български областни произношения, та според туї се проповѣдваше да се пише фонетически само онова, което еднакво се произнася във всички български наречия, а етимологически във всички други случаи, гдето областните произношения се разихдат. Това начало стана източник на най-голям произвол, защото не всеки писател е приготвен да знае, що е общо, и що е различно, и защото всеки писател е длъжен да знае книжовния език, а не и всичките български наречия, за които в училищата почти и не се споменува. Както книжовния език не е сборщина отъ всичките наши наречия, нито по фонетиката, нито по формите, нито по синтаксата си, така също и правописанието не може да бъде свѣстно и лесно, ако не се притѣкміава по едно наречие, което следи едни закони, а по-много наречия.

Колкото се отнася до ония колебания, що съществуват още в младия ни книжовен език, те без съмнение, според

характера си, ще се установят в скоро бъдеще, кое при помощта на граматичното изучаване, кое в следствие на научната или поетичната стилистична обработка, на която ще се подлага книжовният ни език от сега нататък в още по-голям размер. Има колебания от фонетичен характер, които ще регулира правописанието, а в един — два случая то ще трябва да се намеси и във въпроси, които се подигат поради неопределеното употребение на две еднозначни в синтактично отношение форми, както е случаят с двете членни форми от мъж. род едн. ч., напр. столът и стола. Понеже тия две форми за синтаксата означават една форма, правописанието може и трябва да определи и на двете форми чрез практическо правило едно последователно употребение.

Гдето е традицията слаба, както е в нашето правописание, там може успешно да се приложи, когато се прокарва правописна реформа, фонетичното начало в по-широк размер. Ала разумно е, да не се отива в това отношение последователно до всички краіни граници, защото често пъти по-вече се поврежда на дѣлото, като се води сметка за тънки разлики в произношението, които и тѣй се подразбират, до като с това се затъмнява етимологичната свързка между писменните образи на речта, както ако би се писало *друж* вм. *друг* покрай *другар*; *слатко* вм. *сладко* покрай *сладък*; *испивам* вм. *изпивам* покрай *избирам*; *отговарям* вм. *отговарям* покрай *откъсвам* и пр. Същото бива, когато един и същ словообразователен елемент — суфикс не се пише еднакво поради нѣкои малки разлики в гласежа му, причинени от съседната сричка, о която е прилепен, както напр. ако би се писало *конѣ* или *коніе*, но цвете (без *ь* или *і*), само за това, защото в последния пример съгласната *т* не се чува толкова смекчена, както *н* в първия пример.

Всѣка правописна реформа трябва да се стреми да осъществи по възможност принципът, според който трябва за един и същ звук да се употребява също така един и същ знак (буква). От тоя принцип се отстъпва само при важни доводи. В нашия книжовен език има един случай, който ни принуждава от част да направим подобна отстъпка, ала пак съгласно с един друг, твърде важен принцип, който изисква, да бъде едно книжовно правописание така ясно, че всеки всекога да може по него еднакво и точно да чете нормалното книжовно произношение. Този принцип за това е важен, защото само по този начин може книжовният език на една страна да се разпространява не само като език

писан, но и като жив език на интелигенцията. Когато целокупната народна интелигенция не само еднакво пише, но и еднакво говори, тогава само може да има подпълно духовно единство у един народ. Като имахме пред вид голѣмата важност на това начало, ние се стараехме преди всичко да не оставим в буквите, които влизат в нашата азбука, ни наймалко съмнение за звука, който при всеки случаи те означават. Познато е, че в сегашното ни правописание се употребява буквата *ѣ* с двоино значение, сир. като белег за звук *е* и белег за звук *ѣа* (*'а*). Главната причина, поради която тази историческа буква се държи в днешното правописание, ако и да причинява със своето двоино значение големи мъчнотии, е, че тя означава звук *ѣа*, който, различно от етимологическото *ѣа* (староб. *ѣа*), в книжовния език не е постоянен, но често се кръстосва със звука *е*, напр. *виѣра*—*вѣрен*—*вѣри*; *гриѣх*—*грѣшен*—*греховѣ*—*греховен*, *плетиѣх*—*плетѣше* и пр. В сегашното правописание се означава това колебливо произношение *ѣа* (*'а*)—*е* с един белег *ѣ*, както е в старобългарското правописание, без да е означено, кога как трѣбва да се чете. Тази неопределеност дава възможност за диалектично произношение и неустановеност, което не бива да остане така и за напред. Затова ние решихме да постъпим тъй, щото от една страна да означим това *ѣа*, което се кръстосва със *е*, с особен белег, а от друга страна да отстраним смѣсването му в говора със *е*. Съгласно с това оставихме буквата *ѣ* да служи за напред само там, гдето в книжовния език се произнася като *ѣа*, а там, гдето се произнася като *е*, решихме да се пише обикновено *е*. И тъй, ще се пише *млѣко*, но *млечен*; *вѣтра*, *вѣрна*, *вѣрно*, но *вѣрен*, *вѣрни*; *цвѣт*, но *цвѣтие*, *цветовѣ*, *цвѣтен* и пр. По този начин от една страна се ограничава употребението на буквата *ѣ*, а от друга страна се означава етимологичната разлика между *ѣа* (староб. *ѣа*) и *ѣа* (староб. *ѣа*), като същевременно се определя и произношението във всеки случаи. Не постъпихме обратно, сир. не означихме с особен белег *ѣ*, когато се произнася като *е*, защото това произношение е в $\frac{3}{4}$ случаи по-често, отколкото произношението *ѣа*, а при това и езикознанието ни казва, че при *ѣ*-товия звук обикновено трѣбва да излизаме от звука *ѣ*. Произношението на *ѣ* в книжовния език е вече толкова определено, че може в един правописен словарь да се означава точно, кога се произнася *ѣа*, кога *е*; в първия случаи, според казаното, ще се пише *ѣ*, а във втория — *е*.

Понеже навикът е твърде важен фактор в правописа-нието, за това всѣка правописна реформа трѣбва да внимава, каквото да не въвежда, без важни доводи, съвсем нови, непознати на съвременната азбука букви, ако може да се мине и със старите букви, макар и да им се промени значението. О това начало ние сериозно се придържахме, и за това допуст-нахме само една нова буква *і*, и то в значение на *й*. Наистина, можеше и тук да се остави старата буква *й*, но понеже се съгласихме всички в потребността да се разрешат съчетанията *я, ю, ъ*, които не са друго освен *іотувани* гласни, в техните съставни части, за таia цел ни се видѣ *і* много по-сгоден знак за *іота*, отколкото *й*, сир. *іа, іо, іу, іѣ* по-сгодни от *йа, йо, йу, йѣ*. Разбира се, че при тоia из-бор се взе във внимание и обстоятелството, че буквата *і* до скоро беше общепотребителна в нашето правописание и че и днес таia буква служи със значение на *іота* в изданията на наши народни умотворения (напр. в Период. Списание, Министер. Сборник и пр.).

Като избрахме *і* да служи със значение на *й*, стаiaт, както рекохме, излишни старите *іотовани* съчетания, и се заместiaт чрез *і* и съответната гласна, сир. чрез *іа, іо, іу, іѣ*. Тук забелѣ-зваме още в защита на *і*, че тази буква е не само старо-българска, но изобщо наша буква, понеже се е употре-бавала в ръкописите все до наi-ново време покрай *и*, и то във вид *і* или *ї*. Същата тази буква се крие и в съчетанията *я, ю, ъ*, гдето е съединена без точка със следната гласна. Както ще пишем *іа*, а не *йа*, така ще пишем и *аі* вм. *ай*; също тѣ: *іо—оі, іу—уі, іѣ—ѣі* сир. *іасли—краі, боіовен—моі, іунак—туі, стѣѣз, краіѣт, —тѣ*. По този начин раци-онално, а именно съвсем педагогически се упростиава азбу-ката, като се заместiaт съчетанията и *й* само чрез един белег. Не трѣбва да ни се възразява, че писанието краі вм. край е необикновено, понеже то е обикновено в нашата ръ-кописна книжнина, гдето се среща краі, даі, моі и пр.

След дълго обмисляние, решихме да се употребяват *іа, іо, іу, іѣ* така, както се употребяват днешните *я, ю, ъ*, сир. не само в началото на думите и след гласни, но и след съ-гласни, в които случаі *і* означава меко произношение на пред-идѣщата съгласна, напр. моіа, ліубіа, коніа, учителіа, царіу и пр. Наистина, много по-добре би било, ако се озна-чеше смекчението на съгласните с особен знак, а не с *і*, и комисията даже беше наклонна да приеме в служба на смекчителен знак буквата *ь*, та да се пише: конѣа, конѣу,

царьу, любѣа и пр., ала и в тоѣа случаѣ потребниѣтъ оглед към досегашниѣа навик реши, да се означава смекчението на съгласните чрез същото средство, чрез което се означава и преіотациѣата на гласните, както е прието у нас от наѣ-старо време до днес.

Понеже наѣ-характеристичниѣтъ в бѣлгарската фонетика звук е тѣмниѣтъ а-звук, сир. *erzt*, и понеже този звук и до днес още се отбѣлѣзва чрез същата буква з, коѣато още в старобѣлгарско време е означавала все този звук, за това не може да става ни дума за замѣстѣаніето на з в това негово историческо значение чрез нѣкоѣа друга буква. От друга страна съществува в азбуката ни и буквата ж със значение, каквото има з в средата на думите. Познато е, че първото значение на буквата ж е било друго — тѣа е означавала носова гласна — но че сетне исторически е съвпаднал носовиѣтъ звук със звука з. Според казаното начало не бива за един и същ звук да оставѣае две букви, щом на това не се противѣат силни исторически доводи. Понеже такива доводи у нас не съществуват, остаѣаше да се избере една от тиѣа букви, да служи в бѣдѣще със значение на ер и, разбира се, в тоѣа случаѣ буквата з не може да отстъпи своето право на ж. И тѣѣ, ние намерихме за излишно употребѣніето на ж, щом остаѣа з, а следователно и на ѡж, вместо което ще се пише ѣз.

В досегашното правописание се употребѣава буквата ѡ 1) със значение на з в средата на думите след мека съгласна: учительтѣ, царѣтъ; 2) вместо з в съчетаніе със р: смѣрт, дѣрво и 3) без значение в краѣа на думите, както и з. От това е ѣасно, че наистина у нас не съществува вече старобѣлгарскиѣтъ звук малѣк ер (ѡ), но че неговото мѣсто е заел зв. з, или нѣкоѣа друга гласна. Поради това буквата ѡ стаѣа тѣѣ също излишна, защото неѣните служби, означѣни по-горе, ще се замѣнат чрез ониѣа букви, чието значение таѣа буква в нашето правописание сега си присвоѣава. Колкото се отнася до ѡ, което се пише без значение в краѣа на думите, този въпрос е тѣсно свързан с въпроса ѣ за з, което тѣѣ също се пише в краѣа на думите, без да означава звук. Познато е, че еровѣте в старобѣлгарско време се писали и в краѣа на думите за това, защото и тук се произнасяли с пѣлниѣа си звук, коѣито са означавали и в средисловието. При всичко, че отсетне еровѣте в краѣа престанали да се произнасят, подѣржало се писаніето им в краѣа под влиѣаніето на черковно-литературното правописание, което запазвало в таѣа точка старобѣлгарското правописание. Под това влиѣаніе

па черковното правописание ерът се пише днес в краіа на думите у нас и у Русите. Принципиално и практически погледнато това писаніе на еровете в краіа на думите води все към едно и също заключеніе, че традиціята в тоіа случаі е съвсем отживѣла всеки смисъл. Само консервативниѣт навик, който не пита за доводи, може да се іави като защитник на това писаніе и — нищо по-вече. В Русіа отколе се е съзнало това и не веднѣж е предлагано па даже и на практика прилагано единственото верно в тоіа случаі начало, сир. да не се пише нищо там, гдето нищо не се произнасіа. Ала в Русіа навикѣт е много стар и силен, та още не се е разрешил този въпрос. У нас тѣі също не веднѣж е изказвано желаніе, да се отстрани това ненуждно традиционално писаніе, а нѣкои от нашите по-стари писатели преди па и сега още не пишат ерове в краіа (напр. Славеіков). Педагогичната вреда, коіато причиніава това писаніе на еровете у нас, е очевидна, а доказва се и от разните куріозни упѣтваніа, които срещаме в методическите ръководства по „откриваніето на буквите з, ъ в краіа на думите“ за малките деца, както напр. у А. Божанова (виж ръководството му за преподаваніе по Маячовіа „бацин език“). Не е истина, че у нас има други, по-сериозни мотиви в защита на еровете в краіа, освен мотивите на простиіа закоренѣл навик, който не обича да се подлага на нововъведеніа. Истина е, че голѣмо множество от нашата грамотна публика се стареа да оправдае влеченіето на навика си в този въпрос чрез нѣкоі повисок, принципиален мотив, и мисли, че този мотив е намерен, щом се каже, че еровете в краіа на думите запазвали на писмеността ни националниѣт ѣ характер и че те ни помагали в борбата против сръбската пропаганда в Македоніа. Не се съмніаваме, че болшинството безкритично вѣрва на това мнение, което меншеството умишлено разпространіава с цел, да оправдае с нѣщо обичта си към еровете в краіа на думите, ала всичко това не може да бѣде сериозно погледнато, понеже е съвсем плитко скроен този довод. Ние не можем да допустнем, че без ерове в краіа на думите нашата книга нѣма да изглежда тѣі българска, както с еровете, защото не правописаніето, а езиците са главните белези на народите. Никога нѣма да се смеси нашата писменост с руската, макар че има ерове на краіа, нито със сръбската, ако ги нѣма. С това не казваме, че фонетиката на езика спрѣмо морфологијата и синтаксата му не е важен белег, защото тъкмо ерѣт, като произнасіан звук в средисловніето,

думите на -тел и деіателните на -ар ще получават член -ѣтъ: учител—учителѣтъ, свидетел—свидетелѣтъ, писател—писателѣтъ, цар—царѣтъ, рибар—рибарѣтъ, писар—писарѣтъ и пр., но дар—дарѣтъ (не деіателно име). В книжовния език има още 5—6 думи, които в членната си форма запазват по същия начин старата мекост на краіната съгласна; и тези думи ще се пишат според горе казаните две именни категории, а именно: пѣтъ—пѣтѣтъ, лакѣтъ—лакѣтѣтъ, зет—зетѣтъ, нокѣтъ—нокѣтѣтъ, кон—конѣтъ, пѣн—пѣнѣтъ.

Покраі члена -ѣтъ за мъж. р. развил се е в писмениа език и член -а, напр. стола покраі столѣтъ, краіа — краіѣтъ, моіа — моіѣтъ. Развитието на тоіа втори член се е извършило под две вліянія: от една страна са вліяли, като типове, запазените в езика архаистични косвени падежи — сѣна, брѣта, мъжа и пр.—върху съкратено произнасяните членни форми без -тъ в краіа, като нпр. столѣ (=столѣм. столѣтъ), а от друга страна повлияла наклонността на книжовната фонетика към по-ясно произнасяніе еровиѣтъ звук в краіа на думите като -а (виж по-долу 7.). Под тѣа две вліянія¹⁾ се развила членната форма стола, коіато в синтактично отношение е тѣждествена с формата столѣтъ. За това в писмениа език и двете форми днес имат еднакво право и размесом се употребяват без ред, без правило. Онези писатели, които желаят да се избавят от тази безредица, или приобѣгват към краіности, като употребяват само една от двете форми, или си поставят правила, по които нemoже да се води болшинството даже и при помощта на училището. Като взехме във внимание, че членната форма на -а си е придобила еднакво право на съществуваніе в писмениа език покраі формата на -ѣтъ, съгласихме се, че трѣбва и двете форми да се задържат в книжовността, както е сега, но същевременно сме на мнение, да се уреди тѣхното употребление чрез известно правило, каквото да може да се пази последователност, коіато в тоіа случаи е необходима. Понеже и двете форми синтактично са еднакви, правилото за употребението им нemoже да бѣде освен практическо. До сега се препорѣчваше правило, според което член -ѣтъ се пише само когато името е подлог, а във всички други случаи, когато името е в косвен падеж, член -а. Това правило не се указа до там прак-

¹⁾ Запазените косвени падежни форми са могли аналогически да вліяват със своето окончание -а върху окончанието на членната форма -ѣ(тъ) за това, защото те са повече падежи от роднински имена, спр. познати, определени за говорителя (напр. срещнах брѣта му), и по тѣа причина те са могли да се асоциуват с членните форми на -ѣ(тъ).

точно и не се следи от болшинството, понеже изисква добра синтактична подготовка и дълъг навик, за да не сбърка писателят и да не смеси думата столът, като подлог, със стола, като право допълнение. Па и не е лесно това нѣщо у нас и поради аналогията на съответните синтактични случаи в женския и сред. род, гдето напр. между жената, селото, като подлог, и жената, селото, като допълнение, нѣма формална разлика. Под влиянието на тази аналогия писателят лесно се ползва да прекара, разбира се безсъзнателно, членът *-а* и в именителен падеж, както и обратно членътъ *-ѣт* във винителен падеж. По тази именно причина комисията реши, да се постави правило, което да не отива от една страна твърде в разрез с досегашното употребление на члена *-а*, а отъ друга страна да не изисква синтактичен анализ при употребението ѝ, сир. да нѣма нужда да се умува, когато притрѣбва член за нѣкое име от мъж. р. ед. ч., да ли това име е въ именителен или винителен падеж, а лесно да се знае по нѣкои външен белег, кога трѣбва да се употреби *-ѣт*, кога *-а*. Върху тази доводи комисията прие правилото, според което членът *-а* ще се употребява само след предлог (предложно косвено изражение), а иначе членътъ *-ѣт*. И тъй: столът е хубав; купих столът, но: това е от стола, — на стола, — под стола, — пред стола, — за стола и пр. и пр.; също тъй, крайт, но: от краи на краи и пр.; моит син, но: от мои син.

Онези съществителни, за които по-горе казахме, че имат член *ѣт* след мека съгласна, сир. учителит, царит, конити пр., ще се пишат, съответно на това, след предлог с член *-ѣа*: (от, на и пр.) учителѣа, царѣа, конѣа, пътѣа.

2. Старобългарските сложни прилагателни имена са окончавали в мъж. р. ед. ч. им. п. на *-ѣи*, *-ѣи*, напр. добръѣи, обьѣи. Тези окончаниа се стегнали в една сричка, сир. от ѣи се образувало ѣи, а от ѣи—и, напр. добръѣи, обьѣи. Когато в българския език изчезнала разликата между ѣи и и, тогава изчезнала и разликата между окончанието на твърдите и меките сложни прилагателни, като съвпаднали и двете в едно *-ѣи*: добри, общи. Тази форма и днес е запазена в изражениата: свети боже, вишни боже, мили сину и пр. Когато при съществителните имена се образувал новиит член *-ѣт*, аналогията почнала да го пренасиа и към казаните сложни прилагателни на *-ѣи*, и тъй се образувала новата членна прилагателна форма с окончание *-ѣт*: свети-ѣт, вишни-ѣт, мили-ѣт и пр.

Новата сложна прилагателна форма, следователно, съдържа старата сложна форма на *-и*, развита от по-старата на *-ѣ* и *-и*, както казахме по-горе, и члена *-ѣт*, пренесен по аналогия от съществителните. Според това би трѣбвало да пишем сложните прилагателни с окончание *-иѣт*, както написахме горните примери, ала трѣбва да се вземе във внимание при тоа въпрос още едно обстоятелство. При прехода от *и* към *ѣ* механически се развива против зева (хията) *і*, което не трѣбва в тоа случаі да се остави не отбелѣзано, сир. окончанието на сложните прилагателни трѣбва да бъде *-иѣт*: добриѣт, милиѣт и пр. В тази форма сложните прилагателни, колкото се отнася до окончанието им, се изравнили в езика с членните меки местоимения: моі, твоі, свої, сир. добриѣт както моіѣт, твоіѣт, а също така и с членните съществителни от категорията на краі: добриѣт — краіѣт. Според добър — добриѣт, моі — моіѣт — се образували и: наш — нашиѣт, ваш — вашиѣт, числителни: първ — първиѣт и пр.

Каквото казахме по-горе за члена *-а*, който се развил покрай члена *-ѣт*, същото трѣбва да се повтори за него и тук: според двоините членни форми: краіѣт — краіа, моіѣт — моіа имаме двоини членни форми и при прилагателните: добриѣт — добриа, общиѣт — общиа, милиѣт — милиа и пр. Формата със *-а* и тук ще се употребява по казаното правило, сир. само след предлог: на добриа, от добриа и пр.

Казаното разяснява и въпросът за писаніето на сложните прилагателни, когато се употребяват без член *-ѣт* (*-а*). До сега се прибавяше след окончанието *-и* още *-ѣ* (сир. *і*), напр. добрий, милий и пр. Това *-ѣ* в краіа не е оправдано от историята на нашия език, нито от днешното книжовно произношение, и за това трѣбва да се пише само *-и*, сир. добри, свети, мили, както вече и сега се прави в по-добрите наши списания.

3. Членът за единствено число женски род е *-ѣ*; тоі се прилага направо към нечленната обща форма; следователно: жена — женѣта, памет — паметѣта, смърт — смърѣта, хубост — хубостѣта, нощ — нощѣта.

4. Членът за среден род ед. ч. *-ѣ* остаіа също така без всѣкакви изкліучения.

5. Членът за трите рода множествено число се пише *-ѣ*, както книжовно се изговаря, сир. *-ѣ*. Според това и местоимението *ѣ*, *ѣзи* вм. *ѣ*, *ѣзи*, но: *-ѣх*, напр. пет-ѣх.

6. Понеже ютацијата пред меките гласни *е*, *и* в българскиия език е твърде слаба, за това комисията реши да не се пише *і* пред *е*, *и* след гласна, както се постъпва и в сегашното ни правописание, напр. спомаг. глаг. 3. л. ед. ч. *е*; също тѣй: бие, знае; моі—мое, но: моіа; стоіах—стоеше, пиіа—пиеш и пр.; моі мн. ч. мои (вместо моіи), коі—кои, краі—краища и пр.

7. Книжовното произношение у нас изобищо избѣгва тъмната гласна *ѣ* (*â*), когато е в краіа на думите, и клони към по-іасно произношение, което повече или по-малко се приближава към чисто *а*. По таіа причина в книжовниия език вече не се пише в краіа на женските имена ед. ч. *ѣ* (*ж*) нито в именителен падеж нито във винителен падеж, както се правеше по-предѣ: Сега винаги пишем вода и във винит. падеж, също тѣй майка, вдовица и пр. По същите причини се разпространіава днес в писмениия ни език окончанието *-а* вм. *-ѣ* (= *ж*) и при глаголите: болшинството пише 1. л. ед. ч. сегашно време: пиша, викна, стоя, ходя и пр. вместо пишѣ, викиѣ, стоѣ, ходѣ; също така и окончанието на минало свършено (аорист) и минало несвършено (имперфект) 3. л. множ. ч. болшинството пише със *-а*: писаха, пишеха, викаха, стояха, ходѣха и пр. По аналогіа на 1. л. ед. ч. сегашно време пише се *-а* и в 3. л. мн. ч.: пишат. викнат, и пр. Освен това и суфиксът *-нѣ* при глаголите от II. разред, напр. кѣкниѣ-, повече се предава чрез *-на*: навикнах, викнал. Само при оиіа глаголи, гдето в сегашно време пада ударението върху окончанието за 1. л. ед. ч. и 3. л. мн. ч., доста добре се запазва звукът *ѣ* (*ж*) и в книжовното произношение: рекѣ, пекаѣ, донесѣ и пр. При все това днешната практика, когато следва гореказаното писаніе с *-а* вм. *-ѣ*, не прави изклүчение при тиіа, сравнително, малочислени глаголи и ги пише тѣй също с *-а*, сир. 1. л. река, пека, донеса, доведа; 3. л.: рекат, пекаат, донесат, доведат.

Като се вземе във внимание от една страна това съвременно правописно течение, което вече си е спечелило грамадно число последователи, а отъ друга страна, че то се основава върху една наклонност на книжовното произношение, коіаіо іавно се доказва и от произношението на съществителните на *-а*, комисията реши, да се остави в тази правописна точка това, което сега преобладава, а именно да се пишат глаголите в краіа на 1. л. ед. ч. сегашно време и 3. л. мн. ч. сегашно време, аорист и имперфект с *-а*: пиша—пишат, пиіа—пиіат, писаха—пишеха, пиха—пиеха, река

—рекат,—рекоха. Също тѣ и глаголите на -нж: вѣкна, вѣкнат, вѣкнах, вѣкнаха, вѣкнал.

Въ 1. л. мн. ч. сегашно вр. при глаголите, които окончават в 1. л. ед. ч. на -а (-ж), окончанието е -м: пиша.—пишем, ходѣа—ходим, вѣкна—вѣкнем. Това окончание гласи -ме при тиѣ глаголи, които в 1. л. ед. ч. окончават на -ам (*іам*): давам—даваме, имам—имаме, купувам—купуваме. Писанието -ме при глаголите на -а не е нормално книжно писаніе. В поезиѣта, разбира се, потребите на ритма често пъти ще си послужат и с окончанието -ме въпреки това правило. Окончанието -ми, което още нѣкои пишат, не е книжно.

Спомагателниѣтъ глагол 1. л. ед. ч. *сѣм* ще се пише, според казаното, в 3 л. мн. ч. *са*. Тази форма нѣма да се смѣсва със възвратното местоимение *се*, което и в бъдѣще ще се пише само с -е в краѣа, както и местоимениѣта за 1. и 2. лице: *ме*, *те*.

8. Окончаниѣта на минало несвършено (имперфект) в книжовното произношение са от три вида. 1) Там, гдето не пада ударение върху окончанието, днес се чува гласната на окончанието като *е*, което, както всѣка не ударена гласна, не е винаги еднакво чисто произнасяно; и тѣ: *пѣшех*, *вѣкнех*, *бѣех*, *хѣдох*. Това *е* се задържа в трите лица единств. и множ. число. 2) Когато, напротив, ударението пада върху окончанието, тогава *е* се чува само пред меката сричка -ше във 2. и 3. л. ед. ч., а в другите лица вместо *е* се чува *іа*, напр. 1. плетѣахъ, 2. плетѣше, 3. плетѣше; мн. ч. 1. плетѣахме, 2. плетѣахте, 3. плетѣаха. Туѣ кръстосваніе на *е* с *іа* не е нищо друго освен познатото колебание на іатовиѣа *е*-звук, и съгласно с разяснениѣта, които дадохме по-горе, ще пишем ѣ там, гдето се чува *іа*, а *е* гдето се чува *е*, именно: 1. плетѣхъ, 2. плетѣше и пр. 3). Глаголите, които в сегашно време 1. л. ед. ч. окончават на -ам и -іам, в минало несвършено време запазват в окончанието -а (*іа*) и то в трите лица единств. и множ. число. Това постоіанно *а* (*іа*) ще се пише и в бъдѣще, както и до сега, сир. давахъ, давахте и пр., улавѣахъ, улавѣахте, остаѣахъ-остаѣахте и пр.:

Ед. 1. пѣшех	плетѣх	давах
2. пѣшеше	плетѣше	давахте
3. пѣшеше	плетѣше	давахте
Мн. 1. пѣшихме	плетѣхме	давахме
2. пѣшихте	плетѣхте	давахте
3. пѣшиха	плетѣха	даваха

Също тѣ:	носех,	горѣх-гореше	донасіах
	можех	донесѣх-донесеше	оставіах
	биех,	доведѣх-доведеше	разговаріах
	викнех	и пр.	избавіах
			и пр.

По същото правило трѣбваше да пишем и *мълчѣх-мълчѣше, стоѣх-стоѣше, речѣх-речѣше, държѣх-държѣше, вършѣх-вършѣше* и пр., ала като се взе пред вид, че след *ч, ж, ш* и *гласна* от най-старо време до днес не се пише *ѣ*, а се пише звукът фонетически, както се произнася, комисията реши, да не се отстъпиа от таиа традиция и да се запази досегашното изключително правило, според което след *ч, ж, ш* и *гласна* не се пише *ѣ*. И тѣ минало несвършено при тѣа глаголи ще се пише и в бъдъще, както го пишем сега:

1. мълчѣх	държѣх	вършѣх	стоѣх
2 и 3. мълчѣше	държѣше	вършѣше	стоѣше
1. мълчѣхме	държѣхме	вършѣхме	стоѣхме
2. мълчѣхте	държѣхте	вършѣхте	стоѣхте
3. мълчѣха	държѣха	вършѣха	стоѣха

9. В правописанието на аористните глаголни форми (минало свършено) не стаіат никакви измененіа: глаголите, които днес в аорист се пишат с окончание *-ѣх*, като на пр. *умрѣх, изгорѣх, видѣх, посѣх* и пр., ще се пишат така и в бъдъще, като ще се запазва *-ѣ* във всичките лица ед. и мн. ч., и то по причина че *ѣ* тук е винаги под ударение и гласи *іа*. След *ч, ж, ш* и *гласна* по казаното изключително правило ще се пише *а (іа)* съгласно със сегашното правописание: 1. държѣх, 2. държѣ, 3. държѣ; мълчѣх-мълча; стоѣх-стоѣа.

И тѣ аорист ще се пише:

Ед. 1. викнах	бих	видѣх	мълчѣх	стоѣх
2 и 3. викна	би	видѣ	мълча	стоѣа
Мн. 1. викнахме	бихме	видѣхме	мълчѣхме	стоѣхме
2. викнахте	бихте	видѣхте	мълчѣхте	стоѣхте
3. викнаха	биха	видѣха	мълчѣха	стоѣаха.

10. Имаме две минали деіств. причастіа, които окончават на *-л, -ла, -ло*: 1) аористно и 2) имперфектно. Последното не е познато на старобългарскииа език; то се е развило постепенно в новобългарскииа по аналогия, като се е пренасіала пред скончанието *-л* (*-ла -ло*) глаголната основа, каквато е в

минало несвършено. Поради това, правописанието на тиѧ причастиѧ ще се води според правописанието на съответната аористна и имперфектна форма:

1) Аорист: плет-о-х, донес-о-х, викна-х, би-х, видѣ-х, писа-х, мълчѧ-х, стоѧ-х; причастието на -л: пле-л, донес-ѣ-л, викна-л, би-л, видѣ-л, писа-л, мълчѧ-л, стоѧ-л.

2) Имперфект: плетѣ-х, викне-х, бие-х, пише-х, виде-х, мълчѧ-х, стоѧ-х; причастие на -л: плетѣ-л, викне-л, бие-л, пише-л, виде-л, мълчѧ-л, стоѧ-л.

И тук ѣ се пише само пред твърда сричка, а инак е, вм. ѣ, щом следва мека сричка: плетѣл—плетели, видѣл—видели, но: мълчѧл—мълчѧли, стоѧл—стоѧли.

11. До колкото може да се употребява в книжовниѧ ни език сегашно действително причастие, добре е да приеме известно определено окончание, което лесно да може да се употребява според нѣкое практическо правило. Комисиѧта предлага за глаголите, които окончават на -ам (-ѧм), причастно окончание -ѧщи, напр. купувам—купуваѧщи, давам—даваѧщи, отговарѧм—отговарѧщи, а за другите глаголи окончание -ещи: носѧ—носеѧщи, ходѧ—ходеѧщи, пиша—пишеѧщи, —биѧ биеѧщи и пр.

12. Съществителните, които в сегашното правописание се пишат с окончание -ѣ, ще се пишат в бъдѣще с окончание -ѧе, понеже ѣ в това окончание не означава гласна, а мекост на съгласната, коѧто е пред него. И тѣ: лѧзѧе, цвѣтѧе, кѧменѧе, дѣрвѧе, гѧстѧе, грѧздѧе, конѧе. След ж, ч, ш не се пише ѧ, напр. мѣжѧе. Според това и мн. ч. лѧзѧѧ, цвѣтѧѧ, брѧтѧѧ, но: книжѧ. Глаголните съществителни, които се пишат сега с окончание -нѣ, ще се пишат, съгласно с казаното, със -нѧе: писанѧе, ходенѧе, нѧсенѧе, у'ченѧе, рѧстенѧе, мѧненѧе, фѣрлѧнѧе и пр.

13. Старобългарските съчетаниѧ рѣ-лѣ ще се пишат така и в бъдѣще само тогава, когато следват две съгласни, а когато следва една съгласна, ще се пише -ѣр -ѣл: смѣртен-смѣтна; кѣрв, кѣрвен, крѣвна, крѣвник; гѣлтам, глѣтнах и пр.

13. В днешното правописание твърде често се пишат съгласните удвоени, ако и в живото произношение да нѣма за това никакво оправдание. Това удвоѧване на съгласните у нас не е нищо друго освен подражание на чуждо правописание, особено руското. За това в бъдѣще трѣбва да се удвоѧват съгласните само в следните случаи, за които има оправдание:

а) В членните форми ж. р: памет — *паметта*, смърт — *смъртта*; множ. ч. при числителните: пет — *петте* и *петтѣх*, шест — *шесттѣх*, десет — *десеттѣх* и пр.; б) удвоява се съгласната *н* в жен. и сред. род, както и в множ. число (заедно съ производните думи) при прилагателните, които в именителен п. ед. ч. мъжки род окончават на *-нен*, напр.: *временен*, — *временна* — *временно*; *законен* — *законна* — *законно* — *законност*; *наклонен* — *наклонна* — *наклонно* — *наклонност* и пр. но: *обикновен* — *обикновена* — *обикновено*; *писмен* — *писмена* — *писмено* — *писменост*. В книжовния език има и двојни форми: с окончание на *-нен* и *-ен*, напр. *обикновени* и *обикновен*. Очевидно е, че в езика има наклонност към кратките форми, а според това и в правописанието добре е да се предпочитат, гдето е възможно, последните, напр. формата *писмен*, а не *писмени* и пр.

Като се установяват така най-важните точки на правописната реформа, остаат още немалко по-дребни въпроси, които се касаат до правописанието на отделни думи и форми. Тези подробности комисията е на мнение да определи точно, като ги изложи заедно със всичко друго в един правописен словарь, в който ще трѣбва да бъде означено правописанието и книжовното ударение на най-употребителните думи и форми.

Членове на комисията: И. Шишманов, А. Теодоров, Л. Милетич, И. Георгов, Б. Цонев, Д. Матов, С. Аргиров.

След като Господин министърът на народното просвещение одобри последното предложение на комисията, тя пристѣпи към изработването на правописен словарь. Този словарь е вече готов и комисията тъкми да го издаде в следната книга на това списание. От словарa ще се види предлаганата правописна реформа изцѣло и във всичките и отделности, и по това още по-положително ще може да се съди за стойността на този проект, който, вѣрваме, заслужва да се вземе във сериозно внимание, понеже се касае до едно дѣло, което не по-малко е скъпо и драго на комисията, отколкото на коі да е неин критик.

Л. Милетич.

КОИ Е КРИВ ЗА ПРАВОПИСНИИЯ ВЪПРОС ?

Още преди да излезе пред обществото със своето дѣло, правописната комисія биде посрещната с нѣколко мненија за него. Едни от тија мненија сполучваха поне от таја страна, че с конкретни посочвания или с нови съображения гледаха да помогнат в нѣщо на комисіята; други обаче се изказваха с тон на предупреждения, дори и на заплахи. Поводът да се явѣят такива мненија за едно дѣло, което не беше още известно в своите признаци, лежеше явно в това, че в днешниѣа бѣлгарски правопис всѣкоѣ чувствуваше много слаби страни, и от себично желаніе да заварди своѣтъ навик в него, даваше на правописната комисія или свои доводи за по-въздържна реформа, или пък категорични съвети за отказ от работата. Мненијата за обмислена и по-въздържна реформа имаха доблестта да излизат открито и да признават, че сегашниѣтъ ни правопис се нуждае от преглеждане и поправка; те налѣгаха само да не става преглежданіето съвсем теоретично и да не отива поправката до крайности; — на своите доводи те ще намерѣят сега приличниѣтъ отговор в проекта на комисіята, който тук се обнародва, и ще намират и за напред отговор на доводите, каквито бѣха могли още основателно да поставѣят срещу тоѣа проект. Обаче досущ ипак стои работата с мненијата, които просто караха правописната комисія да се откаже от своето дѣло. Тѣхната по-голѣма част пътува словесно между обществото и подклажда известно настроение против оиѣа, които се опитват да преобразуват сегашниѣтъ наш правопис; а малкото им число, което се осмели да излезе печатно, не намери за уместно да открие истинските доводи за своѣа съвет, но съчини патегнати нѣкои, божем книжовни и политически съображения, промесеши с предузета враждебност и с лични нападки. На такива мненија, на които липсвава общочовешката лѣубов и спокојната логика, не е лесно и добре всѣкога да се отговарѣа; но тиѣа съдците са характеризували правописните борби и у други народи, та би било

още повече чудно, да ги нѣмаше и у нас. За тѣх в обнародваніиа тука проект на нашата правописна комисіиа естествено не се съдържа никакъвъ отговор; но щом са те неизбежни сѣтници на всѣкоі опит за правописна реформа, трѣбва и комисіиата да бѣде готова за сметки с тѣх. Случаѣтъ го докарва да разчистим тука още от сега нѣкои завързани вече сметки от тоіа вид, каквото да не ги оставіаме основателно да се повтаріат все същите и за напред и да се чиніат на обществото като нови и необорими доводи против дѣлото на комисіиата.

Истинските мотиви на печатните и словесни мнениіа, които съветват правописната комисіиа да напустне своето дѣло, лежат, по наше мнение, в деспотическии навик на хората. Човек навикнал веднѣж на з подир съгласни в краіа на думите или на чепатите букви я, ъ и други, не може да си въобрази после, как ще бѣде това правилно писаніе без тиіа букви. Откровено са се изказвали ониіа, които са подържали между приіатели, че „вол“, писано без з на краіа, им изглежда като без опашка. Но други противници на такива промени в правописа са употребили остроумие да затуліат доводите на деспотическии навик с доводи книжовни и обществени; и в това свое стремление те най-често са издавали своіата предуетост, вражда и лични страсти. В чепката литература през първата четвъртина от нашето столетіе се предприе реформа на правописа. Много пера се изхабиха под силата на разпалените страсти. Най-сетне борбата се уталожи, новіиът правопис стана като вроден на по-младите поколеніиа. Но един стар и знаменит професор от университетта все си задържа и до краіа на живота нѣкои остатѣци отъ предишніи правопис. Обществото виждаше тука голѣмата мощ на навика, и великодушно се усмихваше на радостта на ученииа старец, че можеше свободно да си пише името по стариіа правопис. Не е ли същото днес и у нас с буквата ѳ в подписа на един почтен книжовник? Така ще бѣде по-късно и с з подир съгласни в краіа, и с я, ъ и други подобни старини. Но докѣд доіде то време, навикът ще иска борба, и борба може би ожесточена. Тиіа е именно, коіато и нас принуждава да гледаме, както всѣкоі борец, да отнимаме на противника си почвата под нозете.

Нѣма особена нужда и полза, да се занимаваме със всички отделни, книжовни, политически и лични доводи, с които противниците на дѣлото на правописната комисіиа словесно и печатно затуліат доводите на своіа навик. За нас

ще бъде доста да уловим в общи формули техните най-сериозни и съществени възражения и да посочим, каква е цената на всичко от тях. Главната цел на нашите противници е да убедят обществото, че всичко промъква на днешния правопис ще бъде вредна за българската книжнина. За това те се стремят да докажат, че

1. правописът на една книжнина се създава не от някакви нарочно за това съставени комисии, но от отбрани писатели на книжнината, и то със самите им книжовни произведения;

2. при днешното състояние на българския правопис няма нужда от никакви правописни комисии, които и тъй вече не са компетентното тяло за решаване на такъв въпрос и

3. с дѣлото, което изнесе непризваната и непотребна комисия пред българското общество, ще се повдигне само една безполезна буря, от каквито са сити вече по-старите ни книжовници и каквито, слава богу, са престанали от десетина и повече години да тревожат духовете и да ги отвличат от други по-полезни работи.

Да видим, каква може да бъде цената на първото доказателство.

Книжовните произведения, които притежава една книжнина и се гордее с тях или се черви за тях, са наистина създания на отбрани или неотбрани писатели; книжнината ги приема в своите недра според тяхното достоинство. А никога достоинството на едно книжовно произведение не се е ценило по неговия правопис; тъй че ролата на отбраните писатели не е никак да създават правописът на книжнината. Онова, по което писателът се смята за създател в една книжнина, то са винаги само мислите и езикът на неговите произведения; но нито мислите, нито езикът на писателя не могат да се парекат правопис, и ако нашите противници смисат такива различни помежду им похвати, те няма да изгледат и да тържествуват един ден, че са отнели правописната задача от ръцете на парочна комисия и са я предоставили на отбраните ни писатели.

Допущаме, че отбраните писатели могат да създадат правопис; но то още неща каже, че само те са за това призвани и че действуват не както някога нарочито отредена правописна комисия. Не е нужно да бъде човек без друго отбран писател, за да може да решава и правописни въпроси; на най-сетне и много претенциозно би било от нашите про-

тивници да разбират под думата отбрани писатели само ония, които пишат хубави поеми или увлекателни разкази. Отбран е всъщност писател, който пише добри, ценни неща, па били те възвишени стихове, или ясни учебници. В такъв случай няма смисъл да се говори, че само отбраните писатели ще създадат българският правопис. Простият, обикновеният драскач не може изобщо да създаде нищо. Книжовният правопис се създава самоволно и постепенно от всички писатели съвместно, както се създава и всъщност обществен обичай; но понеже обществото натоваря из своята среда и нарочни хора, които да установят известна полезна и еднаква за всички наредба; така и за правописа могат понеже да се натоварят особни лица, които да го оправят и наредят. Разликата между самоволното установление на една наредба и установението ѝ чрез нарочити лица е тава, че в първия случай работата върви много полека, обикаля различни пътеки, спира се, повърща се и неиде се забъркува, а във втория случай тя върви по-скоро, по-право и без да се губи между други неща. Много пъти наредбите от нарочито натоварени лица имат ония предимства, що притежават самоволно израслите наредби; обаче днешното развитие на човечеството се дължи повече на нарочити, отколкото на самоволни наредби, и нарочитата наредба бива сполучна, когато е основана върху схванатия дух на самоволното развитие. Писателите на една книжнина, като употребяват един или други начин за писане звуковете от своите думи и техните форми, без да щат определят и характерът на един правопис; това характер съзнателно се поима по-нататък било от същите тези писатели, било от сбор на писатели във вид на комисия, или пък и от единични лица, та се разработва методически по един принцип и в последователни правила. Известни са в това отношение правописните дела на Хуса и Лутера, на френската академия и др., и поради такива фактове не би имало никакви основания да се отрича и у нас правото за правописна реформа на една комисия и да се присъжда безусловно на какъвто отбрани писатели.

Нашите противници са показвали и друг път, че блуждават яко много, когато има да говорят за правописа на книжнината, за езика на някой писател, или за българската граматика. Тези погледи те тъй често бъркат помежду им, че неможе ясно да се разбере, за какво говорят и против що ратуват. Така е мислим работата и с първото им формулирано от нас доказателство. Без съмнение те са имали

на ум книжовният език, като са се изказали против компетенцията на една нарочита комисия да го урежда; но по-неже бъркали понятието за книжовен език с понятието за правопис, те излъзоха с мнението си за първото против комисия, определена за второто. Да беше се определила комисия за българската граматика, уверени сме, че те и против нея щѣха да излъзат пак с доказателството, че граматиката се създава не от нарочити комисии, но от отбрани писатели. Не искаме да кажем, че в дѣлото на граматиката и на правописа писателите нѣмат никаква роля и че нашите противници, които защищават тука правото на писателите, сами нѣмат за това ни най-малко право; наопаки, и ние сме убедени дори в необходимостта от писатели, за да се създадат книжовен език, граматика и правопис; обаче при обсъждане на всѣко от тѣх три въпроса ние налѣгаме да се държи винаги разликата помежду им, та съгласно с това и да се мери, кому на колко се пада участие в обработката на единия или другия от въпросите.

Книжовният език се захваща така, че писателите пишат своите произведения на едно от живите наречия или говори на народа. Обилието на мисли, чувството за разнообразни обрати на речта кара писателите да прескачат пределите на първоначалния си жив говор в писмеността: те се ползват и с материали от други живи говори, па дори и с материали измислени или и заимани от чужди книжовни езици. Които жив говор покаже по-голяма пѣргавина, тои се осяжда в основата на книжовния език, а всички други говори помагат само за развитието на езика върху образувателната вече основа. Според както се захваща и развива книжовният език, почва се и се установява и правописът на книжнината. Приема се най-напред една буквена система за означение на звуковете от думите, после се определят и общите начини за писане цели категории от думи и формите им в различни съчетания. Полека-лека в книжнината влезе един правописен навик. Еднаквият книжовен език, към който се стремат писателите, се сдружава и с еднакъв правопис. Обаче докѣд книжовният език е още в буйно движение и тепърва на път за окончателно образуване, и правописът му съдържа неща произволни, колебливи и непоследователни. Личните дарби на писателите, които създават и обработват книжовният език, засѣгат и в особеностите на правописа; и материалът за развитието на езика влияе от своя страна върху правописните и граматически правила. Настава едно

непостоianство, свойствено на всѣкоі образователен процес. Напокоп основните черти на книжовниѣ език, на правописа и на граматиката се ствѣрдиават, изтъкнѣват се над другите още подвижни и дават възможност на отделни лица да ги събират, обіасниават и систематизуват. Тука чисто книжовната рола на писателите престаѣа и се почнува рола научна, можем да кажем граматическа. По основните черти на книжовниѣ език се решава, где е тоѣ избил през време на своето движение към образуваніе в нѣкои неправилности и какви правила трѣбва да го ръководѣат в таѣа посока; по чертите на правописа се пробира, где има смес от различни звукови системи, от които зависѣат по-вечето непоследователности в него, и се определя, по коѣ най-лесен начин могат те да се сведат към една, и тѣа как да се прилага за книжовниѣ изговор и съчетаніе на думите; а по чертите на граматиката, коѣато е вече дадена от основите на книжовниѣ език, се съставѣат схемите за формите на думите и за тѣхното съчетаніе, като се изравниават, колкото се може, разликите, внесени от таѣа страна из живите говори. Таѣа граматическа рола може да се падне на всѣкоі писател, на всѣкоі граматик, или пък и на сбѣр от писатели или граматичѣ под името на известно дружество или комисіѣа; но във всѣкоі случаѣ би ѣа разрешил успешно само онѣа, коѣто се владе в нарочно изучаваніе на въпросите, коѣто ѣа съставѣат. И все пак дружествата и комисіѣите могат най-бързо да посрещнат таково исканіе и да се покажат и по-вече компетентни за това, отколкото единични лица, най-вече такива, коѣто в книжовната си деѣателност гледат единичко на мислите си, без да се грижат толкова и за граматиката и правописа.

Второто доказателство на нашите противници става вече наполовина по-слабо, откак посочихме, че те нѣмат основание да отказват на комисіѣи компетенціѣата за правописна реформа. А да ли имат основание да подържат, че при днешното състоѣаніе на българскиѣа правопис нѣма потреба от никакви правописни комисіѣи? Стига да погледне човек на цѣлата онаѣа върволица от мисли, разсъждениѣа, проекти и безкраѣни препирни, коѣто са се печатали до сега за българскиѣа правопис, и на онѣа шарен начин, по коѣто се пише у нас днес книжовната реч от преразлични писатели, и веднага ще му се изпречи мисълта, че тука има належаща потреба от правописна реформа, и щом писателите малко се интересуват за неѣа, добре е да се възложи тѣа на нарочна комисіѣа. Учениѣът свѣт отдавна съжаляаваше, че не се е

явил за Българите един Вук Караджич; но времената на един само Вук минаха също тъй отдавна, и сега се искат по-вече Вуковци заедно. Колкото по-дълго бихме чакали да се обіавят за такива Вуковци отбраните у нас писатели на поеми и сатири, толкова по-вече би оставало надире нашето обучение по български език, нашият словарь и граматика. Често слушаме ние нашите противници да окайват сегашните познания на младежта по матерния език, да жалейат, че нѣмаме още свой словарь и граматика, своя академия като френската, но не сме ги чували и да исповѣдат, че лѣк на това би се намерил негли, като се захване на първо мѣсто с уредбата на правописа; и когато се състави една скромна комисия, която да даде какъва-годе помощ в тоя смисъл, те се вдигнаха против нея с предивременни и безосновни осѣждания. В по-предивно време у нас училищата свикнуваха своите възпитаници с един правопис, именно с правописа на своя учител, защото той беше един, и можеше да им наложи своето учение; днес обаче в едно училище има дваестина учители, ученици и последователи на дваестина по-предивни учители по правописа; при това един и същи ученик минава през ръцете на неколцина учители по български език, от които всѣкой препоръчва и налага своето правописание. Естествено е, че ученикът ще излезе от училището без определен правопис, па и в самото общество ще бъде последовател днес на тоя, а утре на оня привърженик на друг нѣкой правопис. Само таа рана на обучението по български език би трѣбвало да преклони нашите противници да признаят, че сегашното разнообразие на правописа трѣбва да се премахне; между туй те презират и ползата от уредбата на правописа за българския словарь и граматика, от които имат толкова нужда, та турят интересите на своя навик и охолност по-горе от всичко това.

Българската книжнина далеч още не е така развита, каквото да кажем, че промѣната на днешния правопис би се отзовала вредно върху нея. Немците със своята колосална книжнина преди нѣколко години прокараха известна промѣна на своя правопис, защото намираха, че ще бъде полезна. Безпристрастни и непредузети Френци вече доблестно ратуват за промени в своя правопис, защото жалят искрено мъките и годините на своите деца, и не може да се предрича, че гласът им ще остане напразно; а Чехите и Хърватите бѣха много по-напреднали от нас в книжнината, когато се убедиха, че им е потребна реформа за стария правопис: и

те ѝа прокараха и се сдобиха и с хубави речници и граматики. Необходима е правописна реформа и у нас, и състоианието на книжнината не ѝ е никак на пречка. Стариѣт правописен навик ще се държи още навѣрно по високите ѣглове и в тихите кабинети; но училищниѣт шум ще го отстрапи от класовете и ще внесе в обществото и в книжнината новото правописно учение. Ако се боѣат от това тъкмо нашите противници, историѣта ще може напълно да ги утеши: Произведениѣта на Данте, на Ханса Сакс, на Корнеѣlia и на др. се четат с удоволствие и под облеклото на първоначалното им старо правописание.

Всичката боѣазн на нашите противници се заклѣучава в третото им доказателство: бури предвиждат те от дѣлото, което изнесѣ пред нашето общество правописната комисѣia. Те сами са преживѣвали може би такива бури и са опитали от тѣх неоправдани надежди и безвъзвратно изгубено време и спокоѣствие; но без бурѣа не се пречистиѣ въздухѣт. Ако те са сити на бури, не трѣбва да искат и останалото общество изобщо да се предаде на старешки кѣиетизѣм. Напредѣѣт на българската книжнина чувствува необходимост от уредба на правописа, от издаване на български словарь и граматика. За правописа е съставена вече комисѣia, и нека се причака неѣното дѣло, та да се подѣеме с лѣубов кѣм задачата от разумната критика и да се докара до сполука. Бурѣата, коѣто ще се роди от таѣа работа, ще бѣде знакѣт, че ще се постигне полезен резултат. Да се предотвръща таѣа неминуема бурѣа е сѣетно и вредно. Ще има наистина да се жалѣат нѣкои щети, каквито бѣха се ѣавили негли тѣк-там като последици от бурѣата; но в нашиѣа случаѣ ще зависи тѣврде много от качеството на елементите, с които тѣа бѣде произведена. Държи ли се от борците по правописниѣа въпрос сѣик на предѣзетост, вражда и лични страсти, бурѣата не ще замине без да помете и напрасни жертви. Нам бѣха отвърнали, че правописната комисѣia ще е отговорна за това, защото тѣа е, коѣто иде среди тишината и размиѣрава атмосферата. Обаче от изложеното до тѣка се види ѣасно, че не е крива комисѣiата, гдето в българската книжнина предлежи да се урежда книжовен правопис и гдето тъкмо неѣ се е паднала задачата да се завземе с неговата уредба. Нашето изложение показва това с общи разсѣждениѣа по повод на доказателствата, с които до сега си служѣха словесните и печатни противници на задачата на правописната комисѣia; а същото може се показва и още по-нагледно с историческиѣа

вървеж на правописния въпрос. Ние ще се опитаме по-долу да осветлим и от тази страна в кратко своите противници, които и ще видят, върваме, кои е истински кривиът за днешния правописен въпрос.

Във „Периодическо Списание“, кн. XXXII—XXXIII и XXXIV, ние печатахме преди години обстоителен принос към историята на българския език, именно статията за българския книжовен език и правопис. Да беше свършена тази статия, не ще имаше днес нужда за ново изложение на въпроса пред нашите читатели. С време ние пак ще изкараме до краі речената статия по захванатия широк ток на изложението; но до тогава нека си послужим тука с един кратък преглед на по-важните моменти от развитието на въпроса за правописа на българската книжнина.

Първиът български писател, който се е опитал в писмено и печатно слово, се е намерил несъмнено и първ пред въпроса, какъв начин да приеме за писаніе своите български думи и изречения. Той е и първиът виновник на българския правописен въпрос, който тревожи сега и нашите умове. Да кажем ли тоя виновник, или да го благославиаме? Ние ще го благословим, защото правописът е тѣсно свързан с езика на книжнината, и да нѣмаше у приснопамятния оня виновник душевната жажда да основе българска книжнина, не би се явил пред него и никакъв въпрос за български правопис. За сега нека кажем, че тоя благословен виновник на правописния въпрос е отец Паисий. От времето на Паисия, та и насам до нашите дни същиът въпрос се е поставял без пропусканіе пред очите на всички български писатели, които са притежавали способността да виждат необходимост от еднакъв български правопис, основан върху едно начало и съгласен с книжната ни реч. И те не са щедили усилия да помагат, както могат, за сполучното разрешение на въпроса. Според възгледите на своето време и според личните свои познания и умение нашите писатели са давали и разнovidни решения по него. Всички тия решения могат да се приберат и разместят по своите основни черти в три групи, които ще наречем правописни школи. Те са:

- а) славянска школа,
- б) българо-руска школа и
- в) българска школа.

Показаваніето на тия школи, основите върху които те почиват, тѣхното учение и застъпници, както и преходите между тѣх ще ни покажат, колко дълго се е подготвял в

нашата книжнина днешният правопис, как зародишите на новата правописна реформа са били посетени още отдавна и че е длъжност на сегашното книжовно общество да увенчае усилията на всички труженици по въпроса, като поеме задачата из техни ръце и посвети ней своите познания и умение за окончателно разрешение в полза на българската книжнина.

а. Славянска школа.

Историята на българската книжнина познава за родоначалник на новата ни писменост иеромонахът и проигумен на Хилендарския манастир Паисий. Личните отношения на този калугерин определиха и характерът на езика и правописа на първата новобългарска книга. Паисий намисли да напише българска история. Кои език тръбваше да избере за своето съчинение? Ако и да произхождаше сам от Самоковско, той не удостои своят говор с книжовна чест: той виждаше, как Гърците се обясняват помежду си на свой език, но в книжнината държат старичната елинска реч; така също и Сърбите говореха на език народен, но в писмеността се изказваха по начин сроден с езика на славянските черкви. Това беше доста да избере и Паисий за своята история език, който да се опира о свещенния език на черковните славянски книги. По този начин се яви в нашата книжнина българско-славянски език и славянски правопис.

Славянският правопис на Паисий беше нѣщо готово, осъществено по правила, които не бѣха нигде писани. Такъв беше и езикът му. След Паисий доидоха и други писатели, които излѣзоха с друг език и с инакъв правопис; обаче и почнатото от Паисий не загина, и за него се отзоваха привърженици, които му съставиха и правилата. С такава поддръжка българско-славянският език и славянският правопис трайаха у нас до 1850. година. Школата на този език и правопис вземаше за своя основа положението, че никои от новобългарските говори не може да се употреби в книжнината тъй, както се слуша, защото всички помежду си нѣмат еднаквост, инди са неправилни; а понеже българският език е чедо на общата славянска майка, чийто език се употребява вече в черквите на Русите и на Сърбите, па се приема и от нашите черкви, той в своята еднаквост трѣбва да бѣде и мерило за писаніе по новобългарски. Всичко онова, което в българските говори не е съгласно с черковнославянски, е недостойно за книжнината и трѣбва да се изхвърли; вместо него ще се постави материал из черковните книги, който е

общославянски и поніатен и за другите славянски народи. В силата на това учение на славянската школа, неіпніѣтъ книжовец „български“ език, коіто се отличавахе от говорниіа „български“ език, беше си присвоил доста форми от склонението на имената и спрежението на глаголите и беше променил изговорѣтъ на характеристични наши звукове в думите. Членѣтъ беше изгонен, като изчадие на славянскиіа наш говор, а звуковете, що изобразяваме с *ѣ*, *ж*, *ѣ*, се прогласиха за „квас фарисеіски“ и бидоха заменени с *о*, *у*, *ю*. Покраі това се уведоха много правила за писаніе буквите *і*, *и*, *ы*, *ѵ*, *ѡ*, *ѡ*, *ѡ*, *ѡ*, *ѡ*, *ѡ*, *ѡ* и др. такива, уж да се предава с това и разликата на значението, когато в думите се чуват еднакви звукове.

Учението на славянската школа грешеше с книжовниіа си език и правопис затуі, че 1) диреше матеріалѣтъ на българскиіа език у общата маіка на славянските езици; 2) че за маіка на българскиіа език приемаше езикѣтъ на черковните славянски книги, коіто беше в тѣх отколе порусен, или и посърбен и 3) че заради буквите, що намираше в правописа на тоіа език, жертвуваше характерните звукове на българската реч. Докѣд траеше това учение, редом с него боравеше и учението на българската школа; и славяношколците често съзираха своите грешки, което и изказаха било с двоумението си, да ли да следуват „естественіѣтъ“ български говор, или да вървіат робски по създадениіа вече навик, или пък и с разкаіаниіа, че напразно са гонили из „българскиіа“ език іусовете и членовете, представители на собствено наши звукове и форми, като са залѣгали да пишат „български“. Двоумението им ние намираме у одного от наіранните приатели, ако не привърженици на славянската школа, Анастасіа Стоіанович Кипиловски, в книгата му „Священное цѣѣтосѣбраііе“ от 1825. год.; а разкаіанието срещаеме у последниіа и неустоіал учение на школата Тодор Теодорович Хруліувски, коіто в букваріа си от 1850. година се уподобіава на христіанскиіа гонител Павла. Наі-важниѣтъ учител на „славянобългарскиіа“ език и правопис беше Христаки Павлович Дупничанин; тоі е изложил своето учение във второто си издание на „Грамматика Славено-българска“ от 1845. год.

От грешката, коіато струваха славяношколците с българскиіа език, като му отнимаха членовете и звукѣтъ *ѣ* (*ж*), взе повод Неофит Рилски, та разви своіа славянски възглед в смисъл на един преход към българската школа. Във „филологическо предувѣдомленіе“ към своіата „Българска Грамматика“, списана за новоотвореното българско училище в Га-

брово и издадена на 1835. година. Неофит излага основите на възгледа си така, че според него черковнославянският език е наистина онѣа, от които са произлезли всички други сродни нам езици, и българският език е без съмнение най-близък до него; но същият общославянски език, като се взима за образец, по който да се уреди и у нас езикът в книжнината и правописът, не бива да се употребѣава за друго освен за изравнение на разликите, които съществуват между говорите на различни български области. От това се разбира, че Неофит избѣгва първата грешка на славяношколците, и у него е признато правото и на членовете и на тъмните звукове ѡ (ж); но той не избѣгва и останалите две грешки на славянската школа, поради което и сам се забъркува понататък. Има ли да пробира от нѣколко наши диалектични явленіи, кое ще бѣде най-правилното за книжовния език, Неофит се притича към черковнославянския език за съвет, и равносилното противеніе на явленіята отстранѣава с поправки по тоѣа език. Така се пораждат у него неосетно и падежни различіи в членуваните и нечленувани форми на имената, па се вкарват и различни глаголни причастіи, каквито живият български език непознава; а тъмният звук, ѡ, гдето не е еднакъв в същите думи на различни говори, се замѣнава ту с о, ту с е, ту с у, както и според учението на Христати Павлович. Неофит се отличава от славянската школа съществено по това, че употребѣава черковнославянският език за съветник на новобългарския, а не за патурник, и неговата заслуга с таѣа отлика е, че повече прикова вниманието на нашите писатели върху живата реч на коѣто разногласіята да не се захвърлят като неправилности, но да се сравняват помежду си и с черковния език за да се открие в тѣх истината. Блѣскав пример за достоинството на таѣа Неофитова метода е разрешеніето у него на въпроса, че славянското местоимение ѡ трѣба да се пише у нас се. В доводите на Неофита за това разрешение има наистина и погрешни неща, ала те не са методически, но зависѣат от тогавашните недостатъчни познания у нас по славянските езици и граматика.

Грамматиката на Неофита Рилски доѣде във време, когато българската школа се чуваше твърде слабо пред величавите манифестации на славянската школа; и таѣа граматика мълчаливо допринесе много за пропаданіето на подирната и усиляваніето на първата. Неофит не отби славяношколците от техния път, та да ги привлече на своѣа страна; обаче греш-

ката, що посочи тої у тѣх, стана пагубна за обаіанието, което ги обладаваше за своите собствени възгледи и което заплашваше да измами и кретавите привърженици на българската школа. Участиа на славянската школа щеше скоро да се обіави с въздиганіе и пълно тържество на българската, да не беше излѣзла на сцена между тѣѣ българо-руската школа, коіато отвори на въпроса за нашиѣ книжовен език и правопис нови недоумения и напразни испитни.

б. Българо-руската школа.

Около 1830. година България бе обзета от славата на първиѣ свои историографъ Гур. П. Венелин, който издаде тогава първиѣтъ том от съчинението си „Древніе и нынѣшніе Болгаре.“ Подканіан от Българи родолюбци, които живееха в Русіѣ, и подкрепен от Петербургската академіѣ Венелин предприе едно пътуваніе в България, от което се задължи да изнесе и българска граматика и матеріал за български речник. Неговата граматика не е издавана печатно и не е могла да действува между нашите писатели с обширните свои тълкуваніѣ на българскиѣ език, както се говори за похвала на ръкописа ѣ, предаден от Венелина на оценка в академіѣта; обаче основите, о които се е придържал в граматиката, Венелин е показал в писмата си до наі-предниѣ нему Българин, В. Априлов, па изказа и в книжката си от 1838. година „О зародышѣ новой болгарской литературы“. Българите познаваха в историческите издирания на Венелина за нашиѣ народ наі-сѣпниѣтъ дар, който правеше науката за тѣхната пародност, и почитаха авторѣтъ им навсѣде, гдето се очакваше авторитетен глас на учен човек. П по отношеніе към българскиѣ книжовен език и правопис повечето наши писатели посрещнаха с безгранично доверіе мнението, изіавено от Венелина в късовити сѣждениѣ в писмата му, или в книжката за възражданіето на българската книжнина; така Венелин стана родоначалник на особена правописна школа, коіато пустна у нас наі-дълбоки корени и се разрасте въ наі-много издѣнки.

Венелин учи, че новиѣтъ български език има насреща си един стар български език, както съществува в подобно отношение и между новиѣ грѣцки език и старіѣ славински. Старіѣтъ български език е запазен въ черковните книги, гдето се казва черковнославински. За да се нареди за новата българска книжнина и правопис, трѣбва да се захваща с българските живи говори. Ако едно іавленіе владее във всички говори еднакво, то е правилно, ако ли не, то е неправилно.

Както правилните, така и неправилните явленија от българскија език се провериават по етимологијата на черковно-славјанскија език и на другите славјански езици: укажат ли се съгласни с тази етимологија, те се приимат и в книжнината; укажат ли се несъгласни, първите, ако има нужда, се видоизмениаваат според етимологичните исканија, а ако нѣма нужда, заедно с вторите се отхвърлиат. От това излиза напр., че напишѣт член, като се чуе в различни места различно, тој е нѣщо неправилно, и понеже го нѣма и в черковно-славјанскија и в другите славјански езици, не трѣбва да се допушта в книжовнија език; а думите мжжѣ, вѣлкѣ, тѣмно, като могат да се сметнат правилни поради еднаквија си изговор в нѣкоја ограничена област за книжовнија език, трѣбва да се приемат под измененија вид мужѣ, волкѣ, темно, съгласно с общославјанската етимологија, само с две точки над *y*, *o*, *e*, за да се покаже тѣмниѣт изговор на тија звукове в живата реч. Това учение на Венелина, като изхожда из живата българска реч, постави ја в пълна зависимост от черковно-славјанската етимологија; а черковно-славјанскиѣт език, като носи основните черти на рускија език, тој ще ги предава и на контролираните по него български думи; затуј учението и школата на Венелина е справедливо да се нарекат българо-руски. Там, гдето те искат български материјал, те са сходни с възгледите на Неофита и с българската школа: а гдето налѣгат да се прекарва всичко под черковно-славјанска етимологија, те се изравниаваат със славјанската школа. Те угодијаха и на едната и на другата страна, ала с крајните си резултати винаги се отлѣчваха на страната на славјано-школците, които и намериха в тѣх за себе нај-голѣмата подкрепа. Положенијата, върху които постави Венелин своето учение, съдържат толкова по-важни недостатоци и противуречија, колкото бе по-голѣм авторитетѣт на ученија автор пред слабоуките представители на ученијата на другите наши школи. Да се цениат явленијата на българските говори за правилни и неправилни според това, да ли се изговариат навсѣде еднакво или не, ще рече, днес да ги познаваш в малка област на тѣхното употребување и да ги намериш правилни, а утре да ги срещнеш в много по-широки простори и да ги прогласиш неправилни; при това и самата оценка „правилни“ и „неправилни“ нѣма никакѣв смисъл пред силата, що има черковно-славјанската етимологија да видоизмениава или отхвърлиа правилните явленија, както и да признава тѣкмо такива неща, каквито могат да се срещат в неправилните

явления. Най-сетне в учението на Венелина има още един принцип — противуборството между изговора и правописа: Венелин признава, че има български изговор мъж; етимологиата го кара да пише мужъ, а принципът на противуборството поддържа, че българският книжовник трябва да чете мъж, но на писмо да го означава иначе; и Венелин измисли за тази цел начертанието мужъ, с две точки над у! Колкото повече принципи, толкова по-много противуречия.

Българо-руското учение, предадено нам под авторитетното име на Венелина, се хареса на наши писатели главно зарад изходната му точка — българските говори, обаче в свързка с етимологичния принцип, който унищожаваше в тях разнообразието и докарваше исканите за книжовния правопис общност и единство. Никои не гледаше и не видеше недостатъците и противуречиата, що заплущаваха взаимно положениата на това учение; но тях слабости сами по себе се проявиха в раздвоението, което настана между българо-руските последователи, без да го мислят те. Венелин черпеше етимологичният си принцип из старобългарския език, а такъв бе според него езикът на черковно-славянските книги; и неговите последователи се събираха при правописните си задачи все около старобългарския изговор. Но докъд за един тоя изговор беше все в черковните славянски книги, за други, които бяха узнали вече и истински старобългарски паметници, той се отличаваше с особени белези, що се противопоставяха на руските черти в черковно-славянския език и прилягаха повече към чертите на българския език. По повод на това и в приложението на етимологиата на двоякия тоя старобългарски език спрямо новите говорни явления едините наши Венелиновски последователи определяха за книжовния ни език и правопис повече черти от руския език, а другите внасяха повече старобългарски, па в същото време и български черти. Двата клона, на които се раздвои така българо-руската школа, ще можем означить с имената — руски и български клон. Те изедно се захванаха подир смъртта на Венелина, който нема свой пръв застъпник и тълкувател, и вървяха успоредно до 1860. година, когато руският клон дорече последната си дума и остави попрището на българския клон.

Представителят на руския клон е Кръстевич в своите четири „Писма за някои си мъжности на българско-то правописание,“ писани още в 1844. година, но печатани в „Български Книжници“ от 1858. и 1859. година: „1. писмо

за азбукѣ-тъ, 2. писмо за членѣ-тъ, 3. писмо за падежи-ти и 4. писмо за глаголы-тъ“. Ни едно разсѣждане по нашия правопис до Кръстевича и след него не е било съставено с толкъвъ оглед, старателност и пълнота, колкото тия четири писма. Кръстевич първо се занимава тука и с мнениата на Йосифа Добровски за старобългарското азбукѣ, па и с материали из старобългарски ръкописи. Трудът на Кръстевича има всичките признаци на работа със значение и тежина; но когато се печата тоі, мнениата на Добровски бѣха отдавна вече изменени от издираниата на Востокова и на други подир него слависти. Кръстевич се придържа все пак о заклучениата на Добровски за изговора на старобългарските букви *ж*, *ѡ*, и подържа това със съображението, че в паі-близките до старобългарския език днешни славянски езици, сръбски и руски, предполагаганата носовост на тия букви ненамира никакво потвърждение; тоі ги чете затуй като *ж* и *ѡ*, преминува с *тѣх* и към останалите букви от старобългарското азбукѣ, гдето определя изговорът им по черковнославянския начин и оправдава напълно мѣстото на всичките, защото да не би имало, каже, нужда от *тѣх*, не биха ги ни измисляли съставителите на азбукѣто. Подир определениа изговор на старобългарските букви Кръстевич дири, кои от *тѣх* са необходими и за новобългарския правопис. В таа работа тоі се среща с едно окръжно писмо на Априлова, писано на гръцки език в 1836. г. до всички български писатели, които се канят да се съговорят за едно правописание. Априлов желае, да се пише един знак за *и*, един за *ѡ*, и т. н., и по тоа начин дохожда до заклучението, че на българския книжовен език и правопис стигат 24 букви. Обаче Кръстевич е поскоро съгласен с Венелина, който настоява да се варди в новобългарските думи старата етимология чрез всичките знакове на черковнославянското азбукѣ; въз основа на това и препоръчва за необходими в нашия правопис *т* и *ѡ*; *ѡ*, *ѡ* и *ѡ*; *ѡ*, *ѡ* и *ѡ*, па дори и *ѡ*, *ѡ* и *ѡ*. „Що ти правятъ убо четири самы еднозвучны въ нашия-тъ языкъ, та щешъ да ги исхвърлишь, О Г-не Априловъ?“ вика Кръстевич. Гърците имат шест означения за *и*, а Френците и Англичаните несравнено повече; защо да се боим ние от четири?

Вече по тия уведени съждения на Кръстевича за буквите от правописното азбукѣ се види, какви ще бѣдат и правилата за тѣхното употребеніе. За угодата на буквите ще се изкривява българският изговор и ще се нареждат мъдрословни правила, как да се варди чрез *тѣх* в право-

писа старобългарската етимологиѣа. Практическите унѣтванѣа за правописа на *ѣ* и *ѡ*, *ѣ* и *ѡ* се изваждат от употребенѣето на *о* и *е*, *у* и *ю* в рускиѣа език, коѣто е подѣр новобългарскиѣа наѣ-близѣкъ сродник на стариѣа ни черковен език. То е именѣо етимологичното учение на Венелиѣа с руските черти на езика от черковните книги, освежени с новиѣа изговор на думите от старобългарските ръкописи.

Ониѣа Венелиновски последователи, които разбираха старобългарскиѣт език с изговор по-съгласен със истинските научни издѣрѣанѣа по него, продължиха съществуванѣето на българскиѣа клон от българската школа с по-голѣм успех от Кръстевича, като сумѣха дори да го удѣржат и до последно време в надмощие и над повече оправдаваната с мнениѣата си за правописа българска школа. На това помогна твърде много и образованието на българската младеж, коѣто особито подѣр кримската воѣна посещаваше наѣ-вече руски училища, от гдето донасяше и правописен навик, наѣ-благоприѣатен за учението на българскиѣа клон. Дългата верига мнениѣа, които тѣкуваха това учение, бе почната в 1842. година с една рецензиѣа от Н. Геров за превода на „Математическа географѣа“ от П. Богоев; подѣр рецензиѣата П. Момчилович издаде на 1847 година „Писменица на славѣнскиѣа език“ с бележки за правописа в предговора към нея. а в 1857. г. Н. Михайловски обнародва в „Цариградски Вѣстникъ“ статиѣа за новобългарскиѣа език и за правописа му. Възгледите на Герова прилагаха етимологичниѣт принцип върху фактовете от живѣа ни език тѣѣ, че задѣржаха по-голѣм простор за своѣата старобългарска етимологиѣа; а Момчилович, и особито Михайловски, не искаха толкова да насѣлят новобългарската фонетика. От това в клона се рѣдѣа две партии, етимологическа и фонетическа, от които втората, като по-близѣа до българската посока в правописа, имѣа по-голѣм успех и по-дълга траѣност. Михайловски и Момчилов, като се бѣха настанили за учители в Търновско, разпространѣаваха фонетичното учение отсам Балкана, а отвѣд Балкана деѣствувахе за етимологичното учение пак като учител Геров и преемникѣт му Груев. По тиѣа места за деѣствие и партиите се наричат още „търновска“ и „пловдивска“.

Етимологичната и фонетичната партиѣа от българскиѣа клон на българо-руската школа представѣаха от себе през 60-те години два многолюдни лагера борци, които не позволяваха друго, освен взаимните си разноречѣа, зарад които на една страна едни върло се стремѣха само да надвѣват,

а на друга страна други слабо се опитваха да примириават. Прекършаме си желанието да изредим тука имената и разправиите на борците, за да не си прескочим предпоставената краткост на изложението. Пред борбата на тѣа два лагера българската школа стоеше много далеч, и сѣкаш събираше сили и тѣа да нападне двамата счепкани и завзети изключително със себе си противници. Етимологиѣта искаше без друго да се пише пять, защото и блѣгаринѣ, а фонетиката възражаваше, каква пречка има да се пише петѣ, защото и блѣгаринѣ, па се спущаше напред за да си спечели правото. Обадиха се и простите зрители на борбата; и те се сѣмѣаха, где е правописанието, где е кривописанието, па удариха наѣсетне на хули, като нарекоха етимологиѣте „клиповци“, колкото да си дорекат думата. В тѣи време си бе събрала силите и българската школа, та даде и тѣа своѣт удар.

в) *Българска школа.*

Когато преданиѣта за старата българска книжпина токоречи бѣха се затрили из паметта на поробените Българи, които с мѣка си изтрѣгнуваха още тук-там из насталиѣа мрак мѣждивата светлинка на умение в прочит, нѣкои от тѣх се опитваха да написват на своѣ прост език нѣщо от благочестив прочит или от преживени случки. От такива занѣатиѣа са ни останали много дамаскини, гдето се гледа усилието на новиѣа Българин да предаде своето слово с помощта на стари буквени знакове. Тука нѣма ни дирѣа от етимологизиране, или от книжовни понѣатиѣа за един правопис; и тук именно се таѣат началата на българската правописна школа.

От печатните изданиѣа с такава правописна посока на първо мѣсто личи по право „Кириѣакодромион“ от 1806. год. на епископа Врачански, Софрониѣа. Повече е свободен от примеси на черковен език и правопис рибниѣт буквар на Беровича от 1824. г. В полза на българската школа разсѣждава наѣнапред и Христаки Павлович, който се изметна после в лоното на славѣанската школа: в 1833. година тоѣ изхвърли всички краѣни ерове от своѣата „Арѣометѣка“; по негово мнение ще бѣде наѣдобре, да подражаваме на европеѣците, та да пишем едно само *i* вместо *и, ѣ, ѣ, ѣ, ѣ*, които са ни предали черковните книги. Преди да се вѣаде вѣвъ вѣзгледите на Венелина, и Априлов издигна глас, да придума славѣанската школа, коѣато ѣавно се усилиаше в уѣщрѣб на българската, да не претрупва нашето азбукѣ с излишни букви и да следи исканиѣата на езика, който и сега се говори по

България. Тогава се възползува от изказаните справедливи увещания Богоров, та изложи мнение за български правопис против възгледите на славяношколците в превода си „Математическа география“ от 1842. година, а в 1844. издаде и „Първичка българска граматика,“ която Априлов наистина призна за „първичка“ между граматиките на нашия език.

Както споменахме вече при другите правописни школи, българската школа се движеше без покровителство от авторитети и не можеше да посочи на около си един пример у Сърбите или у Гърците, каквото стремлението, що тя представяше, да има изглед на победа; неѝа крепеше само вътрешното убеждение, че е право да се пише за новите Българи по новобългарски и без стари правописни шарилца. Но отгдето да се вземе и как да се устрои книжовният един език, — ето гдето беше мъчнотията за българската школа. Нѣкои благомислени неѝни последователи посегнаха да положат в основата на книжовния език един от македонските говори; това отиваше вече в разрез със създаденото до тогава, та се явяваше опасно и за самата книжнина изобщо. При глед на всичко това българската школа грижливо правеше наблюдениѝа, изучаваниѝа и скромни опити от всѣка страна, докѣд наѝсетне се почувствува на почва не толкова слаба. Във въсторга от това чувство прибързаха към средата на 60-те години да излѣзат нѣколко по-коренни опита, но те бидоха веднага сразени: в Сливен българо-руската школа предаде реформаторските книги на Манчева на пожар. Времето не беше още настало.

Към 1870. година редовете на българската школа придобиха и ратници с образование, печелено и от по-други източници, нежели образованието на българо-руската школа. По-разновидният кръгозор на тиѝа ратници бързо схвана недостатѣците на двете в борба партии на осталиѝа сам български клон от Венелиновската школа и пое смелост да потикне към движение и редовете на българската школа. Движението се възвести и от писател, като Каравелова. Първанов се хвърли с оръжието си и по-напред: неговѣт „Извод из българска-та граматика“ 1870. махна краѝните ерове и всичката плеѝада от антики на българо-руската школа. Готвеше се още по-голѣм разгар и раздор. Тогава се вдигна „Периодическо Списание“ на Българското Книжовно Дружество в Браила, и с топ отмерен, с доказателства вещни и с понѝатна предпазливост нанесе чрез статиѝата на Дринова „За новобългарското азбукѣ“ решителният удар върху бѣѝните останали партии на българо-руската школа. До тоѝа

съдбоносен удар движението на българската школа беше доста раздразнило и самият Кръстевич, който от развалините на руския клон по неволia се придружи към братијата от българския, та си отволи на негодованието с едно оплакване в Читалище, 1870: тоі казва там, че нѣкои новаци се запършили сега с нови теории за правописа и се обхождат при това, като че преди тѣх никоі не е боравил със същия предмет и не е изказал нищо добро. Но в нанесениа удар тиа новаци показаха, че са проучили, щото е било преди тѣх, защото инак не ще можеха да постигнат тѣ внезапно својата победа. След удара Кръстевич замълча за винаги, но гневът му пое Н. Геров та под името Мушак iаростно се обърна против Дринова. Полемиката скоро се превърши, по-неже успехите на българската школа нѣмаха вече нужда и от нататъшни сражениа. Обществото ги призна, и партиите на българския клон останаха да доживяват инвалидният си период.

Днес българската книжнина се ползува с един правопис, който е дѣло на българската школа. Но когато таia школа го приготвиаше за книжнината, та сама заiава, че не е тоі истинският правопис, който по неіно убеждение трѣбва да владее в нашата книжнина; тоі е временният правопис, предложен за по-лесен преход от правописа на българо-руската школа към окончателниа правопис на българската школа. А тоia окончателен правопис имà вече своите застъпници още преди последната правописна победа, и семето, посѣто от тиа застъпници, неможе да загине. Негов исторически плод е днешната правописна комисиia, а исторически противници се iавяват или сами членове пак от българската школа, но решени за винаги да се миріат със временниа неин правопис, или може би и отживели остатъци от разбитиа български клон, които взимат бившата рола на Кръстевича.

Крива ли е подир всичко това днешната комисиia, че се е повдигал у нас правописен въпрос и останал недовършен, а логиката на фактовете налѣга да се довърши?

А. Теодоров.

Ф А Н Т А З И Я .

Поклон Фантазио,
Божия дъще,
А моя посестримо,
Поклон от мене!

С поклон и ветствие
Почвам песните си,
С поклон и ветствие
Къмто царицата
Милата, благата
И вездесъщната
Вихра Фантазия
Земна богиня;
Ней давам първата
Китка поезия;
Ней, щото нейно е
Всичкото гиздаво
Цветие поезино :
Тя все посъва го,
Тя отгоиava го
Тя нам дариava го.

Туи цветие гиздаво,
Сочно, мирисаво,
Вред го Фантазия
Щедро посеиала :
Доли и кладенци,
Горие и ручей
Урви и ущелия
Риди и съзвездия
С него накутила
И го на земните
Смъртни становници
Чрез песнопойците
В китчици спретнати
Дар дава милостен,
Дар благодатен;
Ето защо ни е
Божка Фантазия
Толкоз обична !

Да ме попитаха,
Кои от безсмъртните

Бози олимпияни
Ил' от богините
Кипри олимпянки
Е на сърдце ми —
Без двоумение
Бих пожелал тѣм
Всинтем олимпянем
Вечно остаиане
Горе на снежния
Върх олимпийски;
А бих си земната
Божка Фантазия
Нежно прегърнал;
Нея и нейната
Милна сестрица Надежда.

Те са на смъртните
Земляни щастие,
Те са едничките
Нам вековечните
Верни придружници
И добреииници.
Те пристояват ни
В нашето горкото
Земно живуване
И с утешение
Нам те живота ни
Горък подслаждат.
Нека пребъждат те
Винаги весели
Пресни и пѣргави
Всичким да даднуват
От помощите си
Щедри и милостни.
А на поетите —
Божии угодници,
Людски застъпници,
Нека Фантазия
Вечно остане си
Тѣхна посестрима,
Вѣрна съпътница,
Блага помощница;

Нека отпреде им
Нивга не щукнува,
А със крилете си
Ветрени, вихрени,
Все да ги носи тѣа
Широм по краини,
Висом по мирове;
Да им отгатнува
Таините гатанки
За битието и
Небитието и
Винаги тѣм да е
Везде пристоїница.

Блага Фантазио,
Ти и на мен бъди
Както от винаги
Тѣ и за в бъднини
Сръчна помощница;
Вредом води ме ти,
Всичко открива ми
И в двоумение
Ти не остава ме.
О, ти отдавна си
Вѣрна ми бивала,
Мен, твоѣт милостникъ,
Младост и пѣргавост
Винаги давала.

Кої ми постилаше
Пѣтѣа младежкиа
С ружи і трендафили?
Кої ме с надежбици
Златни залѣгваше
И ме подкрепіаше
В нужди и немощи?
А в колебаниа
Кої ми подаваше
Сила и мъжество? —
Ти само, ти си ми,
Ти си і била си ми
Вѣрна другарица
Вечна помощница;
Ти си ми кърмила
Нежните възрасти,
Ти опоїавала
С медени сънища.

Сънища фрѣкнаха,
Ружи извехнаха;
Мощна Фантазио
Ти не пресекнуваш,
Ти не малаксуваш;
Ведра и пѣргава
Нови донасіаш ми,
Нови подкладици
На младините ми,
Нови надежбици
За старините ми.
Ти все от лѣулката
Мен си спроваждала
Ти ми житейскиѣт
Пѣт си подслаждала
Ти и Надежда —
Твоѣта сестра неразделна.

Както пчелицата
Волно прѣфѣркува,
Волно и слободно
Билките кусува,
Билки и цветчета
Вонни мирисави:
Тук понадникнала,
Там позачоплила;
Тук се докоснала,
Там се пѣк гурнала
В чашката читава
Мед да събира —
Каца, прѣфѣркува
Весела пѣргава
Ту по трендафили,
Ту по перуника,
Ту по цвѣт ѣабѣлчин,
Ту пѣк по лѣуліака —
Тѣ и ти водиш ме
Вихра Фантазио
Вредом по царствата
Мислени, чувствени
И ме захранѣваш
С мисли от всѣкъде,
Буїни немерени,
Сладки без насита,
Мисли несвършени.

Орфен.

ПЕІЗАЖ

Таia зима, през - нѣколкото ѝ по-малко лоши дни, аз подир свършваніето служебните заніатиia, т. е. от пет часа подир пладне, избрах си мѣсто за разходка ломското шосе. Предупреждавам всѣкого, коіто под думата разходка разбира мѣсто, оживено от пѣстѣр роі на чинно вървещи назад-напред, в модни премени, лица от двата пола, които се срещат и разменіат учтиви усмивки, светски поклони и безчислени шапкосниманиia, че много ще се измами, ако си помисли, че това шосе притежава подобна привлекателност. От всичките друмища, които като жълти кордели се изтъкат от Софіia по всички посоки на зеленото ѝ поле, ломското шосе е сравнително най-глухо и пренебрегнато от столичните жители. За разходка те предпочитат посетата, що трѣгват към изток и юг от столицата. Ломското никога не е било полѣстено от вниманието на разхождач; само селяните го оживяват; техните шумни дружини всеки четвъртък се точат в живописни върволици за пазара в столицата.

Но тоia недостатък богато се възнаграждава с едно ценно преимущество, което само това шосе притежава за градскиia си посетител: прелестта на уединението, или по-добре—на свободата. Това поне за мене мисля, а и за мнозина други чиновници, изморени от монотонните и скучни заніатиia в канцелариите, които в разходката търсят душевно отдѣхване, а не искусствено развлечение, което е често само възбужданіе на празно и уморително любопитство. Често човек добива нужда да се отстрани за минута от мѣлвата и суетата на града; да може да вдѣхне божиѣтъ въздух в пълнейша свобода и нестеснение; да крачи охолно, да остави всичкиѣтъ простор на мисълта си и на въображението си, без да бъде принуден на всеки миг, на всѣка крачка да се подчинява рабски на тираниiaта на обществениa етикет, да се озърта, за да приема и повърща без броі поклони, които ни нему,

ни никому не трѣбват, и да приѣтствува невѣзмутимо на пазара на човешката съетност, фалш и лицемерие. Такава потреба за пълна свобода и осамотение пред лицето на природата, за пълно еманципиране от интересите и длъжностите, искусствено създадени, на обществената среда, не рѣдко става необходима на човешката душа; а както казах, ломското шосе, гдето можеш цели часове да се разхождаш чужд на всички и на всичко, необезпокоен от никакви приѣтни познания, с една реч, без ненуждни свидетели на твоето общение с мислите си, с Бога и с природата велика, представя нѣ-замамливо мѣсто, нѣ-безбедно пристанище.

При това трѣбва да ви кажа, че аз съм малко и поет — поне аз се мисля такъв. Нищо не съм печатал още. Само един приѣтел е посветен в тайната на моѣта литературна дѣятелност, и тоѣ, толкова ѹмен, колкото и искрен, е доволен от онова, което му съм чел. Но това не значи, че аз бих се решил нѣкога да излѣза пред света. Само тщеславието и нахалната бездарност обичат да се натрапят на общественото внимание . . . Аз пиша не за хората и не за хвалбите им и за вниманието им, а за да ѹдовлетворя една интимна потребност на душата си . . . И казвам ви, ѹсладата, коѣто ми доставя тихото безшумно общение с музите в свободните от служба часове, е по-сѣйна и благодатна за мене от всичките лаври, за които може да жадува славолѹбието на един писател . . . Мирното ломско шосе е предпочитаното прибежище на моѣта мечтателност посред природата, и един художник, коѣто търси концепциите си в мѣлвата на пазара, а не в ѹединено размишление, побъркал е целта си . . .

От друга страна, каква чудесна и неописуема панорама се разкрива пред тебе от тука! Какво обаѣние за очите, каква ѹслада за душата! как сладко се дѣша тука! Безподобниѣт планински венец на широката софийска равнина от тука се вижда във всичката си цѣлост, живописност и красота. Стара-Планина тука е близо, и погледѣт ти с ѹслада обѣга по безчислените ѣ талазовидни могили, безконечната верига на които заприѣца целиѣт северен кръгзор. При първиѣ небрежен поглед, и по-отдалеко, таѣа планина се показва еднообразна и безинтересна със своѣта низкост и безлесна поврѣхност, но взри се в неѣа със лѹбещето око на художника и ще откриеш там такива неподозирани неща, таково разнообразие и изѣщни подробности в направата, формите, краските, перспективите, особено когато е осветена косвено от слѣп-

цето, че ти остаиаш захласнат пред това артистическо дѣло на природата. Тя е свършена противоположност на грамадната и тежка масса на Витоша, от юг, издѣлана грубо, почти в цѣл блок, сѣкаш с нѣколко удара от топор, както Гогол предполага, че е създаден от Твореца руският човек.

Природата! Аз никога не съм застава̀л пред нея без най-дълбоко умиление, без да се препълни съществото ми с най-благ и тихи ощущения. Само в нейното присъствие заглъхват в мене пазарските тревоги и интереси на живота. Там, при нея, уединен и свободен, като птица, човек често се превърща на дете; усещаш тайнствената радост и битието. Въсторгаваш се, че можеш безпрепятствено и до воля да се опиваш от омаиата на всичко, косто Бог е турил хубаво, светло, величаво в природата, да ѝ се наслаждаваш, да ѝа обичаш, да ѝа обоготворяваш. Ако човек изглежда като да е излѣзъл недовършен из ръцете на Създателя, ако толкова пороци, страсти, грозоти, душевни и телесни, безумия, нищожества го поставят толкоз далеко от висшата точка на свършенството, то природата е напълно свършено създание; тя носи гордо печатът на всевечния си гений — творец, тя е неговиѣт истински образ и подобие, велика като него, вечна като него, божествена и добра като него.

През февруари т. г. една разходка по ломското шосе ми остави дълбоко и неизгладимо впечатление в душата. Гѣсти пепеляво-цветни мъгли настилаха небето, но остааха доста високо, та върховете на планините бѣха свободни от тѣх. Студецът остричѣ, но здрав и приатен; времето тихо; леко се ходеше по добре засъхналата пътека на шосето, прострѣло се краі слабо зазеленѣлата зимнина рѣж по нивіата. Широкиѣт простор мълчаливо и віало дремеше в своіата зимна безжизненост; само дружини гарвани кресливо пролитаха и кацаха по жиците на телеграфната линия, или падаха по земята. Снежнo-любата Витоша и Стара-планина с върхове също короніасани от снежни преспи, с нѣкаква тъжна и непроницаема сериозност гледаха от своите мразовити висоти умрѣлото поле, не на всѣкъде покрито от парцалите на своіа бѣл саван. На запад, тамъ гдето се вълнуват легатите бърда на Вискер-планина, мъглите падаха до самата земя във вид на широк сноп, и по влажниѣа и студен ветрец, който идеше от там, познаваше се, че тѣ сипят снѣг. Шосето беше пусто. Нѣкаква тайна хубост лежеше въз таіа картина, нѣкаква поезиѣа се рече под това зимно небе. Ху-

бост, поезиѣта, тиѣа две думи маѣ странно звучат, когато се вмещат в описанието на тъжнѣта и безцветен пейзаж на зимата. Хубостта и поезиѣта се свързват със понѣтието на живота; те напомнѣат ѣарките краски, празникѣтъ на светлината, шумѣтъ на кристалната речѣнка, покоѣната сѣнка на шептештата гора, омаѣната тишина на лѣунната нощ. Но мрътвилото, отсъствието на всѣко движение и звук и топлина? Поражда ли се понѣтие за хубост при вида на плащаницата на мрътвеца? Чувствува ли се диханието на поезиѣта там, гдето нѣма ни един от елементите ѣй? А между това, в таѣа повехнала зимна картина имаше толкова красота, толкова поезиѣта! Перото на поета, четката на живописеца напразно би правили усилиѣта да ги предадат в искусните форми на художеството, както лесно би сторили с описанието на една радостна пролетна картина със всичкото богатство и разнообразие на краските и тоновете. Красотата и поезиѣта на тоѣа зимен пейзаж само се чувствоваха, разбираха, внушаваха, както красотата на една мисъл, силата на една идеѣа.

Таѣа меланхолическа гледка напълно хармонираше с поетическата фикциѣа, коѣато от нѣколко дена занимаваше мислите ми. Аз днес главно за неѣа идех тука и въ окръжаещата самотнѣта и безмълвие на просторите аз захващах ѣасно да ѣа съзирам в по-завършена и рѣзка форма. Вдълбен в своѣата замисленост аз вече бѣх наближил несъзнателно до кантона, отстоѣещ един километър нѣщо от гарата.

Влажнѣиѣтъ ветрец, коѣито духаше от към Вискер, донесе ситни трошици снежец: тѣ се последваха от по-едри парцали, които безредно се закрѣстосваха низ въздуха. Гѣстите облаци се напластиха и над мене. Заедно със свечерѣаванѣето и студѣтъ ставаше по-щиплив. Срещу мене се подаде една бабѣчка сѣлѣанка. Тѣа беше задѣната и идеше бързишката като се подпираше на тоѣажка. Като се спосрещнахме, аз ѣа спрѣх и ѣа поздравих.

— Дал ти Бог добро, отговори тѣа и се спрѣ също.

Таѣа бабѣчка беше доста стара и дребна. Бремѣто на гърба ѣй, коѣето състоеше от един вид торба от халище и дрипи, се придържаше от върви, които се крѣстосваха през приведените ѣй гърди, та по тоѣа начин рѣцѣте ѣй костеливи и цели от жилки, остаѣаха свободни.

— От дека идеш бабо? попитах ѣа.

Тѣа ми наименува едно неизвестно мене село.

— Далѣко ли е?

— Ех че отзарана, когато съмваше, съм изтѣзла, вижд... Далечно е, в планината е.

Значи, тѣа беше вървѣла десетина часа път и когато ѝа срещнах тѣа пак вървеше тичешката!

— Па кажи, седемдесе години имам, господине, отговори тѣа на питаніето за възрастта ѝ, което неволно ми се натрапи.

Тѣа и да не обадаше това, лицето ѝ го показваше. Боже моі, какъвъ дълбок, съкрушителен печат бѣха оставили на таѣа обезжизнена физиономиѣа годините, тежките трудове, лишениѣата, болезните, пренесени и изтърпени безшумно! Бръчките по това костеливо, мършащо, изгорѣло с земновидна кожа лице, просичаха го с дълбоки безобразни бразди по всичките посоки; животът беше си играл по него с безпощадна жестокост; нищо човешко, добро, женствено не беше остало там; то беше една грозна маска с отласкателното изражение на нѣкакво животинство, изнуреност, освирепѣваніе... цѣла трагедіѣа се четеше по него, трагедіѣата на живота безпросѣвно мрачен, тегловен, труженически на българската сѣлѣанка. „Траї душо, чернеї кожо!“ тѣѣа страшни думи изтъргнати из душѣата на българина от вековото робство, страдания и тегла безименни, искаше ти се да ги прочетеш по това жално лице... Само в сивите ѝ, с мѣтен и загаснѣл поглед очи, поѣяви се сега нѣщо топло, кротко, тъжно, и то разсѣ странна светлина по скотската маска на лицето.

Едно прасенце изписка нѣкъде на близко. Аз се озърнах.

— Какво гледаш, господине? Детето вречи, каза ми тѣа, като посочи бремето си.

— Бабо, това дете къде си понесла? Чие е? попитах, като справедливо предполагам, че не може да бѣде неїно.

— На снахѣата, на снахѣата! каза тѣа с полуплачевен глас, като въздѣхна; после прибави:

— Видиш ли го господине? мало е, вѣчера се доби.

— Вѣчера? А къде го носиш?

— Носим го в Софїѣа, оти умре маїка му, и тѣа вѣчера.. Па, от тази заран съм трѣгнала и варкам... Се вречи, се пищи, не е задоено още. Сираче остана.

И бабата ми разправи с разтреперен глас тъжната исторїѣа в кѣщата си. Снаха ѝ умрѣла при ражданіето, два месеца подир смъртта на маїка си, коїто млад и іунак издѣхнал, неизвестно от каква болест, вѣтре в нѣколко часа... Проданѣта за дълг на малкото му имущество в земиѣа, коїато

последвала веднага, направила още по-тежка и непоправима злочестината на овдовѣлата му жена... Подир малко и тѣа рухва... В цѣло село, което състои от десетина челяди, не се намерила ни една млечна жена да задои сирачето, което примира от глад. В къщи студено, дърва не остави, вѣтърът помръзва месата ѝ под съдраното халище... Сега тѣа носи детето чак в Софиѣа, за да го хариже нѣкому, там непознава никого, освен ханджиѣа, при който слазѣа.

— Нѣма ни баща, ни майка... Прибра ги, нали ти казвам, Господ... Пък аз стар човек, как и с какво да го гледам? Утре ще се повалѣа да умра и аз.

И тѣа въздишаше.

— Сега го носим в град да го харижем, повтори тѣа... Ако ще нѣкоѣ да го земе. Ще умре, клетото, от глад, не е задоено още.

Като да потвърди думите ѝ, младенецът издаде из дрипите си, гдето се задушваше, един пронизателен и по-силен писък, и пак се потаи. Аз видѣх върхът на голата му пресенѣасала главичка, коѣато дрипите неможеха да потулиат добре, и ѣа излагаха на дѣйствието на остриѣа вечерен студ.

Всичко това, което чух и което видѣх, дълбоко ме потресе. Животът във всичката си грозота и безпощадност се изправѣаше между мене и одевешните ми сладостни естетически чувствования. Бабата прекара тоѣаквата си в десната ръка, а с лѣвата поподигна бремето и се нагани да продължава пътиѣт си.

— Ти не познаваш ли в града нѣкои добри хора да ми земат малкото, за душата си?

Аз попитах за пола на детето.

— Момче е. И въ очите ѝ лѣснаха съззи.

И по погледа ми, като позна моето безсилие да ѝ дам положителен отговор, поздрави ме, и продължи пътиѣт си, пак тичешката.

Детето плачеше в дрипите си, гласецът му се разсѣваше и умираше низ едрите късове спѣг, които премрежваха измръзналиѣт въздух и вероѣатно засинваха мекото теменце на малкото мъчениче.

И аз останах вдървен на мѣстото си, с поглед прикован в бабата, чиѣато къса фигура се замрежваше от снега, заедно с лиулката на гърба ѝ.

Нѣма да забрава никога тежките мисли, безпомощното страдание на душата си в таѣа минута. Аз приличах на човек, който е заглушен от гърма на молниѣа, паднала близу

при него. Таіа страшна жизнена трагедія, тї не-милостиво истинска, тї безпощадно жестока и сурова, една от хилядите, които се вършат всеки ден около нас, размири дълбочините на душата ми. Тїа повдигна там нїщо подобно — не вече на жалост, на милост, своїствени на човешката природа, при вида на големи нещастія, — а друго нїкакво чувство, по-силно, по-страшно и болезнено, прилично на вътрешна смутна тревога, на виноват човек, почти — на угризение на съвестта. Това голїмо, безисходно човеческо нещастие, с което се допрїхме ненадеїно лакът до лакът, преди малко, въ минутата, когато душата ми сибаритски се потапяше в безпечните вълни на сладките ощущения от поезията, стори ми се като един укор, като огнен протест против моїа човешки егоизъм и престїпно самодоволствие пред мировото зло, пред великата световна скърб, коїато, като разїарено море реве, залива и поглїща около нас битиетата. И как противна ми се видї таїа наша сигурност и слободїа, които ни пречат да мислим, че нещастїа ги замещат другаде, и как нищожно, и как фалшиво ми се видї нашето надутο самообожание и пїченїе с ролата на просветители на тъмната народна масса и въздихатели за пейната съдба! Нашите вкусове и деликатни потребности на духа, които тї нежно възпитаваме и галим в себе си, са кървава иронїа, кражба въз правото, въз труда на тиїа селїани и селїанки, от чиїто пот изниква залїкът ни. Нашите притезаниїа на културност, нашите велики цели и громковонещи фрази, в уста и на книга, удовлетворяват само нашата дребнава пустота, без да могат да принесат кактв да е лїк на стихийното страдание, без даже да могат да пробїят по-далеко от тїсната атмосфера на нашето „аз“, коїато ни обвива като панкулът бубата. Тоїа баща, издїхнал така злочесто, и таїа маїка, умрїла вчера при мїките на ражданїето, лишена от всїкаква лекарска помощ, това злочесто сираче, което се е родило вчера гладно, живїло е днес гладно, и таїа нощ, може-би, от глад и от студ ще умре, таїа труженическа челїад, коїато изгнива тїлеко и нечїто, са прости и най-обикновени епизоди от ежедневиїа живот на народната масса. И таїа масса влачи търпеливо и безответно своето тежко съществуванїе, без да се интересува да знае нашите прогреси, културни напредїци, тїнки духовни наслаждениїа, громки намерениїа и още погромки фрази за подобрението на това съществуванїе; тїа даже не подозира нашето, и пїма нужда от него, за да работи, за да тегли и умира спокоїно.

Тиѳа негодуващи чувства в мене имаха ли своѳата основателност? Не преувеличавах ли под гнета на внезапно потресение, под тежината на нашата ответственост пред по-малките братѳа, които се наричат „страждуще човечество“? Крива ли е съвсем нашата култура, че като е дала възможност нам — малцината — фаворизираните — да растиламе своѳата съета и луксус и благородно бездействиѳе низ градовете, или да обмислиѳае поетическите си теми по ломското шосе, е напълно безсилна да тури балсам въз болките на голѳмото болшинство, на обезправданите от съдбата? Незнаѳа, но в неѳа минута такива чувства и мисли ме нагънаха, че аз неможах да се отърва от наплива им; моѳата възнегодувала душа търсеше обѳяснението на злото, непременно обѳяснението, и го намираще именно въз тоѳа строѳа на света, които ѳ се показваше една велика неправда. . . . И аз несъзнателно поглеждах с благоговение към сонма на великодушните сновидци, на Толстовците-утописти, на блънувачите за всемирна правда и доволство и щастие и други славни безумиѳа. . . .

Задавах си въпрос, къде ще се озове таѳа нещастна сѳлианка и кого ще моли с детето? Къде ще се щурѳа тѳа в тоѳа голѳм и непознат за неѳа град? Коѳи ще приеме, коѳи ще се реши да усинови бедното създание, ако то не умре таѳа нощ, и какво ще го чини бабата, ако тѳа не срещне сърцето на пѳкоѳа милостива маѳка, ако не намери за пропадналото сираче една топла лѳулчица и една млѳчна цица, за да влеѳат в леденеещето му тѳло богатата топлина на живота? И понеже, — в това не може почти да съществува съмнение, когато е думата за нашето общество — тѳа нѳма да намери ни заслон, ни лѳубов за пеленачето, какво ще го прави и как ще го отгледва таѳа старица, надвесена над прага на гроба? Има въпроси неразрешими, както има страдания безизходни. Пред такива въпроси куражът се губи в съзнанието на пълното безсилиѳе, човек отпуска безпомощен ръцете си пред фаталността и волѳата на съдбата. . . . Тоѳи замижава, като да избегне и невиди страховитиѳът призрак на действителността.

Бабиѳката беше отминала вече около половина километър напред; неѳната дребна фигура и от тука личеше, как бързо се движеше сред прозирната мрежа на снежните парцали. Ненадеѳно аз се повърнах назад и реших да ѳа стигна. По пътѳа аз мислех, как да сторѳа, та да помогна, да се погрижа за съдбата на детето, поне през таѳа студена нощ. Моите лични обстоѳателства — човек с ограничени средства

и сам, несемеен, туріаха ме в невъзможност да изпълніа изцѣлю дългът на един христіанин . . . Или ми пѣк липсваше героизмът на самоотречението, на самопожертвованіето за ближніа по-малък брат? Можеби и то беше. Человек е наклонен да прикрива твърдосърдечието си под първата благовидна маска, коіато му падне под ръка Успѣва ли да изтъже вътрешнийт си съдник — съвестта? Никак. Тоі само сполучва да іа поукроти, да направи по-малко сърдити и болезнени въртениіата ѝ . . . И тоіа безпристрастен съдиіа е владлив на компромиси. Онова, което намислих беше: с нѣколкото лева, които можех да дам на бабата таіа вечер, за да намери подслон и кърма за пеленачето, и чрез справките, които щѣх да сторіа утре, може-би да сполучех да обезпеча това едновременно съществуваніе и да го спасіа от неминуема гибел. Аз усилвах, колкото можех, вървежът си с подобни кроежи в главата. Сега, сіакам, едно откровение стана пред мене, едно було падна от очите ми, видѣ ми се, че всичката моіа петнаісет годишна служебна деіателност е имала за резултат . . . само изхарчваніето на нѣколко топа хартиіа Сега първ път в живота си виждах, че съзнателно решавам да направіа или да опитам да направіа нѣщо полезно, нѣщо осезателно полезно . . . за човечеството. И сърдцето ми, което първ път тупаше с ново тупение, казваше ми, че се не лъжа . . . Снегът се засиляше, аз едвам виждах силуетът на бабата; тіа ми се чинеше все на същото растоіание от мене. Страхувах се по причина на гъстиіа валеж, да іа не изгуба от погледа си. При бариерната барака бабата се спрѣ, разбрах, че тіа приказваше със стражарина там. Това ми помогна да презполовіа пътіът, когато тіа след едно-две минутно бавеніе пак тръгна. Вѣтърът подхващаше снегът и го въртеше на кълбуци. Стигнал при платното на железницата, от татък бараката, аз видѣх селіанката, че оставила шосето и ударила на десно по една пътека през поліаната. Таіа шеесет годишна бабичка бързаше с лекостта на пѣргаво момче! Опитах се да ѝ извикам, но силнийт вѣтър не остави гласът ми да стигне до неіа. Наі-после тіа стигна до Коніовица, на лѣво от старото турско укрепление и се спушна в дола на Кніажеската река, гдето се изгуби от очите ми. Подир две-три минути аз се отзовах при моста на реката, но напразно търсих бабата с поглед. Тіа беше се изгубила низ нѣкоіа от тесните улици на тоіа стар квартал. Моите озъртаниіа и лутаниіа бѣха напразни: аз окончателно изгубих следите на бабата и утешението, да сторіа едно добро дѣло.

Вѣтърът, превърнал се вече на фортуна, фучеше и разнасяше с бѣсна бързина снежни облаци низ вечерната дрезгавина, блъскаше врати и прозорци и в сложния воі на стихийното свирепствуваніе аз все различавах, сякаш, един жаловит болезнен писък на дете, което умира от глад и замръзва от студ . . .

Кога стигнах, смазан и съкрушен от мъчителни чувства, до свети Крал, аз се отбих в храма, и дълго и горещо се моих вишнему Господу, да си има милост за осиротелите и нещастните в тоіа свѣт, и да вдъхне своіата любов в нашите бедни човешки, твърди, егоистични сърдца. . .

Чини ми се, че първ път в живота си познах благодатното умиление от молитва жежка, излѣзла като буіна вълна из дълбочините на сърдцето.

Софиіа, Іуни, 1893. г.

И. Вазов.

МОМЧЕ КРАІ РЕКАТА.

от

III Иллера.

На брега момче стоеше
Цветіе виеше венец:
Цветіе пада, а вълните
Го отнисат на далеч:

Тѣи минуват дениете,
Кат вълните — без запир;
Тѣи извѣхва младостта ми,
Както вехнат тез венци.

Ах, не питаі, що съм тъжен
Във цвета на младостта;
Все се радва и надѣва,
Щом настѣпи пролетта.

Ала будната природа
С хиляди си звукове
Мен възбужда само тежки
На сърце ми іадове,

За какво ми і тази радост,
Що іа дава пролетта?
Сал една е, що іа търса —
Близу і тіа и все далек.

Жедно аз рѣще посѣгам
Към таз драга сѣнка, ах!
Не іа хващам, не іа стигам,
А сърце не мирнува!

Слез при мен, о сладко пиле,
И сараи остави:
Пролет що е цвѣт родила —
Теб го слагам на поли.

От песни ечи гората;
Чуі, чучурѣт как шуми!
И наі малка хижа кривва
Две залибени души.

ЗМЕЙСКИ ЦАР,¹⁾

баллада от Гете.

— Кои езди тъй късно през буря и мрак? —

Баща, о баща със дете на ръце;

Държи тои дете си, добре го държи

И нежно притиска на топло сърце.

— Що, чедо, тъй образ плашливо си крииш?

— Не видиш ли, татко, там горският змей

Със златна опашка і корона златна?

— Не, синко, това е мъгла що белеі.

— О драго детенце, ела де със мен,

Ще играя със тебе прекрасни игри;

Със шарено цвете от морския бръг

И с сърма ще майка ми тебе да дари.

— О татко, о татко, не чуваш ли ти,

Какво ми обрича по тихичко змей?

— О, чедо, мълчи ми и мирно бъди:

То вѣтр е, пиле, що тъй шумули.

— Детенце ти мило, ще дойдеш ли с мен?

Дъщерки ми теб ще забавят добре;

Те водят среднощни потайни хора —

Ще люлкат те сладко, ще пеят ти тѣ.

— О татко, о татко, не виждаш ли там

На змея момите във тъмния мрак!

— Ах виждам, о пиленце, аз виждам и сам,

Но там се мъждее сал онзи върбак.

— Обичам те, дразни ме твоѣта снага!

И 'ку не пристанеш — ще дигна ръка!

— Моѣ татко, моѣ татко, заграби ме нѣ!

Ах змейт ми стори голѣма злина.

Бащата потръпна — тои езди напред

В ръце му трепери и пъшка дете;

Достигна до къщи с полвина душа,

А чедо му беше умрѣло в ръце.

Б. Цонев.

¹⁾ Тази прочута баллада носи в оригинала название Erlkönig. Но по немски Erlkönig не значи нищо, а е само дума произлѣзла по недоразумение. Гете взел тази дума готова от названието на една съвсем подобна баллада Herder-ова, преведена от дански. Herder пък лошо превел данската дума Ellerkonge, коѣто по немски не значи Erlenkönig (цар на елхите), а Elfenkönig (цар на елфите). Неспоразумението произлѣзло от там, че по немски се казва на елха освен Erle още и Eller. Същинското название на балладата би трѣбвало тогава да бѣде „Elfenkönig“, което на български най-добре би могло да се преведе със „Змѣйски цар“; защото елфите според германските преданиѣ много приличат на нашите змеѣове.

Бае Митар пророкът.

Да река трисет — можете да речете и трисет и пет, на може да има и повече години, откато покоиниът бае Митар пророкът се пренасиà на онзи свѣт. Може и да съм сбъркал годината — това не пречи: не се пита, кога е било, а се пита, какво е било. А това, гдето ще ви разкажа, да не мислите, че ще го изсмуча из прѣста си — не! Това го помниат всичките съвременни жители от нашия град, като почнеш от кир Ставро сарафбашията, та чак до кючук Томо фукарията. Когато и да запиташ за бае Митар пророка, всеки ще ти отговори: онѣ ли, гдето се пренасиà на онзи свѣт?

Това се беше случило на един велики четвъртък. Да, така зер, на велики четвъртък вечерта се пренесе бае Митар пророкът на онзи свѣт, а в неделя, таман около пладне, се събуди — дойде на себе си.

Бѣха помислили, че си е умрѣл човекът, като всеки човек. И за погребението му бѣха се погрижили хората. Дѣдо Петър, клисарът, беше счукал нѣщо като сандък за мъртвеца, а баба Зоица, гдето месеше просфури за нафура в черква, беше отишла с китчица цветие и една воценичка, за да му запали свещица на главата. Прекръсти се жената, направи три метании, запали воценичката и упрѣ погледът си право в лицето на бае Митра. Гледа го, гледа, па като се сепна, като да речеш, че тестото за просфурите прелѣло из нѣщавите. Озърна се, закимна с ръка на клисарѣа и го запита: ама, ѣа ми кажи ти мене, умрѣл ли е човекът?

— Коѣ човек?

— Па тѣ, нà, Митар.

Клисарът погледна бабичката, погледна мъртвецът, па погледна и ръцете си. Па нокѣтия от левиѣа му палец беше налепен вощък. Дѣдо Петър зачопи да открѣтва вощъкът и продума разсеѣано: па, знам ли ѣа, он . . . — дѣдо Петър

щеше да рече, че он му рекъл, че е умрѣл, па се сети, че това не беше му рекъл бае Митар, а тои сам го видѣ мъртъвъ, та пресече мисълта си и додаде: па, те, не видиш ли? хич ти не знаеш ли, че като умре човек, тогава не е вече жив? Па, наі-после, тѣ го, питаи го, нека ти сам каже: жив ли е, мъртъвъ ли е?

— Тои нѣма да ми каже, туку іа ми даи ти едно огледало.

— Огледало ли? Какво огледало? . . . Къде да ти намерим огледало? Баш и да речеш да ти купиа от чифутите, пак не може днеска са затворени діукіанете им та и кои ли ще купува от тиіа іуди днес, на распети петѣк? . . .

— Е, ако нѣмаш огледало, а ти даи друго нѣщо . . . нѣкое парче джам, или нѣкоіа икона джамлиіа.

Дѣдо Петър се упути към черковните врата, побави се и изнесе из черквата една малка икона. Иконата беше колко една педіа и на неіа беше изписан св. Сисоі, как държи едно увито дете в левицата, а с десницата си раздава благословііа.

Св. Сисоі, или по-добре иконата беше наместена в едно джамлиіа черчеве. Баба Зоица прихвана светецѣт, погледна го, прекръсти се, целуна го и намести иконата на устата на мъртвеца, с джама на долу. Дѣдо Петър продължаваше да чопли восѣкѣт от нокѣтіа си, а бабичката упрѣла очи и гледа право у мъртвеца. Не се мина нито колкото да прочетеш „веруіу“ и баба Зоица дигна иконата и се вгледа в джама. Малко едно мѣтно петно, което тіа съзрѣ на джама, ѝ разіасни въпросѣт.

— Жив си е човекѣт, може да има още дни да живее.

— Коі човек е жив? — Запита дѣдо Петър, като वालीаше в прѣстите си едно парче от откѣртениіа восѣк.

— Па те, нѣ, Митар.

— Ама как си е жив?

— Така нѣ, не е умрѣл, заспал ли е, пренел ли се е, ама знам, че не е мъртъвъ нѣ, погледни — и баба Зоица показа на клисаріа мѣтното петно върху джама на св. Сисоі.

Дѣдо Петър посви зачудено врат, както това прави, когато духне да угаси нѣкое кандило, па божем го угаси, а оно пак си гори.

Е, па нека, . . . ако е жив, оно, дума се, не е умрѣл.

— Не е, не е, пренел се е, а не е умрѣл.

— Па после?

— Какво?

— Ще го опѣват ли, или ще му пеіат „Христос въскресе“?

— Не знам трѣбва да се обади на поповете.

— Море, за обаждане е колаі, те, поп Іаніо е тука, ще ида да му кажа

Дѣдо Петър излезе, а баба Зоица в пълното съзнание на своето разбиране от такива божии работи, като да различава жив от мъртъв човек, захвана отново да се кръсти и да прави метании пред бае Митра.

Не се мина нито колкото време трѣбва да се отслужи един сироманики парастас — и по целия град се вече шепнеше тайнствено, че бае Митар пророкът се пренел на онзи свѣт. Попове, бабички, калугери, епитропи, еснафлии и всѣкакъв сбироток от града изпълни черковният двор. Малката килия, до стајата на клисарія, в којато живееше, а сега лежеше прострѣн бае Митар, беше притисната от хора, както се притискат на Тодоров ден, на причест в черква. Едни говореха тайнствено, други разправяха с ръце, с очи с вежди, трети се кръстеха, четвърти палеха свещи — цѣла сметения и неразбория. Поп Іаніо съветваше да се пренесе бае Митар в черквата. Поп Тошо настоиаваше да си остане, гдето си е. Отец Теофан от метоха на Рилския манастир предлагаше да се свети вода, а отец Онуфриј от Хилендарския свето-горски манастир настоиаваше да се свети масло и да се изчетат всичките Василиеви молитви. Баба Съба, врачката, беше надигнала един сомун хлѣб, колкото шиник. и се мъчеше да си пробие път в килията на бае Митар. Тѣа искаше да подложи сомунът под главата на пренесения, да престои до гдето се свести. Така престоиал хлѣб бил добър, казва, за да се захранват на чист понеделник жени — бездеткини. Захранена жена с такъв хлѣб, мутлак, казва, може да се сдобие с рожба от сърдце.

Баба Ана Пунчовица, известна по својата дејателност и прочута способност в целия град, и тѣа бързаше да си приготви при този рѣдък случај нужните потреби за својата специалност. Тѣа носеше цѣла мотка червена прежда, челиустни кости от вълк и цѣл един сноп разни тревуліаци и буріани. Какви ли треви нѣмаше вътре: и смил, и вратика, и омани, и раставиче, и свекървино око, и богородична трева, и подобѣл, и вълча іабѣлка, и буника, и равен, и тентіава, и комоника, и петров кръст, и истравниче, и лудо биле и какво ли не. Какво да прави сиротата жена, и тѣа си гледа занаятът от това се храни. На любопитните погледи или запитвания баба Ана отговаряше нѣкак пресекнато: От таія прежда, синко, само един копчец да

вържеш на палеца на десния крак, па се не боі от нищо — само от Бога. И у сватове да идеш, и на печалба да идеш, и по големи капии да тропаш — на всѣкъде ще ти отворіат, на всѣкъде все напред ще ти върви. А таіа челиуст вълчата, видиш ли іа — това се с пари не откупва! Да те притисне нѣкоі голѣм зор, не даі Боже, или да ти се закани нѣкоі зѣбест душманин, или да ти подхвърліат нѣкоіа магиіа в къщи, или, да иде у пусти гори, ако нѣщо деца ти не траіат за всичко, за всичко уідисва

Пліуни само през неіа, настѣпи пліунката с лѣвата нога и свиі челиустта под десното колѣно, па кажи: когато се разтворіат тиіа вълчи уста сами, тогава да се разтворіат и устата на там, коіто е вече душманинѣт. Онемее и окапе на мѣстото си свие му се сѣрдцето па тебе си ти нищо — рахат си си. На Ташо Брънката невестата, сирота, шест ги роди, па все ѝ не траіат. Свежърва ѝ, проклета да е, като не можа да живува с тѣх, а они іа изпѣдиха. Нещеш ли, вещицата недна, да иде да направи магиіа да не може снаха ѝ да завърти дете. Помисли си, хич па чедото си, дума се, да каідише. Плаче, сирота Ташевица, нѣ, такива ги рони. Ходи, пита, разпитва, па не знае при мене да доіде. Хеле свахата Пена, на шерет Коліу братова снаха, да чуе за това, па ѝ каже: ти, каже, така и така . . . виж че намеріи нашата баба Ана ставіи ти при неіа. И така и стори, сиротата, стана та при мене. Бабо Ано, каже, ти баща, ти макіа, ти — господ. Така и така каже, свежърва ми, па, ете, така и така патим. Па трепери сирота, трепери, като лист на топола. Вземем іа да видим понапред какво ѝ е направила онаіа вещица: гледам през протѣк на месечина — хѣка, не е; гледам в зелена паница — пак нищо! чудим се, чудим, па туку вържем червен конец на лиліака, па станем у тѣмни зори, кога — що да видиш! девет възла, синко, девет възла вързала пустата вещица кѣ не би іа грѣх, та толко па да каідише. Усетих іа, какво ще бѣде, туку даі, рекох, да дам на невестата да пліуне през устата на оніа звѣр. И да видиш, от тогава, слава Богу, като че с прѣст развърза. Сега, сирота Ташовица, трички ги има — две момченца и едно момиченце море, да ги видиш, у капка да ги изпиеш. едно от друго по-хубавички. Па и она, сирота, невестата, по-сѣвзе се, пооправи се, разхубави се, па си живува хубаво с човеко си. Ама, де, що е рекъл нѣкоі за пара е лѣк, ама знаеш ли го кѣде е и кое е?

Разказва баба Ана и за билките: бре вратиката да отвърща от лошо, бре за смилѣа, че се носи за милост; раставичето за раставаніе кога доіде дин до зор; свекървиното око да се топи на млада месечина в ново гърне с оцет, за да закіорава лошите свекърви, та да не мъчат снахите си бре това, бре онова . . . за Ъѣка билка все по нѣщо всѣка си имала своѣтъ лѣк.

И баба Ана е донесла да тури тиѣа всичкѣте работи под пренесениѣа, че ставали по-лековити ато кога с рѣка да хвърлиш злото.

До като това ставаше вътре при пренесениѣа, съвѣн попове и калугерите още не бѣха се спогодили със своѣо мнениѣа: Василева молитва, светена вода, светено масло . . . разни глави — разни акѣли. Туку по едно време се постишиха и позамлъкнаха. Доіде при тѣх и Хаджи Илиѣа.

А знаете ли, коі беше Хаджи Илиѣа? Един беше тоі, бил па го нѣма и нѣма да го има.

Пет патрици, педесет владици и петстотин попове да се съберат, пак при Хаджи Илиѣа са нищо. Ама баш нищо! Тоі знае от кора до кора, на уст, и псалтир и апостол, и евангелиѣа, и минеѣа, и всичко и всичко. Хаджи Илиѣа стои всеки пѣтъ до владикиниѣа трон у черква. Да се случи нѣкоѣа мъчна литургиѣа или молебствие за дѣжд, против град, против скакалци, против мишки, против поводиѣ каква и да е забъркана служба или молитва, до никого не се допитват, а само до Хаджи Илиѣа. Един пѣтъ даскал Иванчо, бог да го прости, чете на един празник апостол в черквата . . . „Прокимен глас седми Господ просвещение мое и спасител моі, кого убоіу сіа ко Ефесеем, послание свіатаго апостола Павла чте“

— Не е ко Ефесеем, не е ко Ефесеем, извиква на веднѣж сърдито Хаджи Илиѣа — не видиш ли, че е к Римліаном!

Даскал Иванчо, сиромакѣтъ, се сепна, погледна в книгата — наистина: к Римліаном — Хаджи Илиѣа има право.

— Веднѣж се случи това същото и с поп Іанію, хем беше протопоп сиромакѣтъ. Отварѣа една неделѣа да чете евангелието: „Мир вам! премудрост прости! От Иоана свіатаго евангелиѣа чте“

— Поп Іанію, поп Іанію, извика натъртено Хаджи Илиѣа, іа си отвори очите не видиш ли, че не е „от Иоана“, а е „от Луки“. Поп Іанію, сиромакѣтъ, се сепна, като че му нѣкоі рече: не си мъжко, ами си женско, поогледа се

в книгата и, наистина, Хаджи Илија пак прав там пише „от Луки“. Чете поп Іако, а пот капе ли от него, капе, като баш че отново го запопват и стои с леген и иб-рик пред иконата на спасителя, забулен с пешкир на очите, като ех, като поп.

Такъв беше Хаджи Илија. От него трепереха всички, като почнеш от клисарите и анагнозите, па дори до владиката. Неговият авторитет стоеше по-горе от всички; да беше на нѣкое изложение, щѣха да му залепят на челото една хартија с надпис: „Hors concours“.

Всеки ще разбере, че неговото поіавяване при пренесенија ще разреши изведнѣж спорниятъ въпрос. Така и стана. Цом научи каква е работата, а тоі поизгледа поповете с един остър поглед, както това правіат фелдфебелите със своите солдази, хвана в лѣвата ръка своите кехлибарени броеници, а с десната задържа само нај-горните две зрънца с кръс-чѣто, и промѣмра натъртено: „бдение всенощно и вседневно, до като се не свести пренесенијът!“

Рече и отсече.

Никакви възраженија, никакви поіясненија и никакви до-пълненија. Поповете се сговориха: коі подир кого ще бди и коі кои молитви ще чете и — всичкото на ред.

* * *

Знаја какво ще ме питате знаја, не бързајте, аз и сам ще ви кажа. Искате да знаете нѣщо за бае Митар пророка — на ли? Ех, та това тъкмо и аз искам да Ви разкажа.

Бае Митра всеки познаваше, но никоі го не знаеше от къде е, чиі е.

Един път го попитали на една софра на помана: от къде си бае Митре? Тоі изгледал запитвачът, взел една чаша с вода и го запитал: От къде е таја вода?

— От Дунава, отговорили му.

— А от къде е дошла там, от коіа планина, от коі из-вор, през коі поток, през коіа бара, през колко јаза, под колко воденични колела е минала?

Запитвачът разинал уста и казал — не знам!

— И ја не знам — отговорил бае Митар.

И наистина, всички го знаеха само такъв, какъвто го гледаха, какъвто си беше бае Митар: тих, скромн, със сини умни очи, с възруса коса, завита отдира на перчим, сбръч-кано лице, снага въздребна, гърди тесни, прѣсти тънки, но

жилави. Да седиш да го гледаш и три дни, пак не можеш каза, на колко години е. Та нашенци са го гледали трисет години, и все такъв си го знаят — ни по-стар, ни по-млад. Всеки се изменява, само бае Митар си стои все на един карар. Потурките и ферменцето му бѣха — помня го като че го сега гледам — от суросинкав шаек, без гайтани, без рѣбове — дѣс. Антериката му, от тъмно-морав шаек, бѣше затегната с черен поас. В поаса си носеше забоден дивит и чърнокоресто ноже, забодено в жълта тенежена каниа.

Никои не го е видѣл да забърза или да се залише да тръгне по-полека: тои винаги вървеше с отмерени стѣпки, стѣпваше тихо, кротко и никога не махаше с рѣце. Когато говори, тои нито крѣска, нито шѣпне, а всѣкога изговаряше полека и ясно всѣка дума и винаги те гледа в очите, като ти говори. На яденіе не задирваше много: кога има хубаво сготвено — хубаво, и ще яде, а кога нѣма ядеше и сух хлѣб, със същата охота, както и печена мисирка. Когато го поканваха да пие, пиѣваше и ракиѣка, и винце, но никои никога не го е виждал пиан.

Бае Митар не бѣше записан в никои еснаф, нѣмаше никакъв занаят, но всичко знаеше. Никаква вергия не плащаше, но и никои му я не искаше. Не бѣше вързан за никаква работа, но на всѣкъде бѣше и на всѣкъде работеше — не бѣше ничиѣ, но бѣше на всички. Не бѣше нито епитроп, нито клисар, нито псалт, но винаги се навърташе в черква, когато има нѣкоя работа. Ако черквата е изметена и изчистена, тои ще вземе да трие свещниците: чука на голѣмата плоча пред черквата керемидки и тебешир, па като почне да ги трие — ониа свещници светнат като нови. Ако има работа в свещарницата, тои е там. Запаше нѣкои чувал като престилка, па или свещи лее, или восък изтиска на менгемето, или фитили реже — каквото и да е, бадѣва не седи. Ако има служба, и тои ще бѣде в черквата, пак на работа: или ще гаси догорелите свещи, или ще носи огън за кандилницата, или ще ходи с дискаса да събира, или ще пригласѣ на псалтовете. Много пѣти, тръгнал по нѣкоя работа низ черквата, чуе че попът вика из олтарѣа: „миром господу помолѣмѣа“ — тои непременно ще отговори: „Господи помилу ууу“, па макар бил и чак при пангара.

Бае Митар имаше достѣп по всичките къщи и влизаше всѣкъде така свободно, както бѣше свободен и в своѣята килиа. Болник ли било, смъртник ли било, кръщение ли било, годеж ли било, свадба ли било, помана ли било — каквото

къде и да стане — без бае Митра не ставаше. На всѣкъде гледаха на него, като на истински пророк — като на божи човек. Обичаха го, защото каквото и да го попитат, той знаеше да отговори. А каквото кажеше бае Митар — казано беше. Никои не можеше да отрече като с нож думата, както това знаеше да направи бае Митар.

Един път след парастаса за едни деветини беше сложена софра в къщата на покойниѣта. Наредили се всички, па и бае Митар с них на софрата. Лѣтно време, задух, па за това софрата беше сложена в пруста — на ветринка. Над един от гостите, който стоеше по на чело, се спуща един паѣак. Той посегна с ръка да го улови и да го умъртви, но бае Митар му възбрани това, като каза: живеѣ и остави всѣко живо да живее! Гостенинът се пообреца към бае Митра и го запита: зер и паѣаците трѣбват на тоѣа свѣтъ, ѣа ми кажи, аджеба, като за каква фаѣда ли са?

— За да учат хората на акъл, които са по-глупави от тѣх, — отговори бае Митар така бързо, като че отговорът му бе забоден в поѣаса до дивита.

— Как ги учат?

— Пишат им.

— Как пишат?

— Писмо!

— Ама какво писмо, човече, ти сѣнуваш ли?

— Не сѣнувам, ама ти не виждаш — не знаеш да гледаш!

Въпросите и отговорите възбудиха любопитството на присѣтствующите и всичките погледи бѣха опрени към пророка, като да го молеха да им разреши таѣната, коѣато и те неразбираха.

Бае Митар не оставаше никога да го молят два пъти: той издигна главата си, и продума:

Какво правѣат паѣаците? — паѣаѣина — на ли? Е, всѣка паѣаѣина е книга, а всѣка жица е писмо, а който прочете таѣа книга, ще знае, че човешките закони са като таѣа паѣаѣина: ако се уплете нѣкоѣа дребна мушица, паѣакът ѣ изсмуква кръвта; ако ли се залети нѣкоѣа от големите мухи, или нѣкоѣ бръмбар, той не само че не се уплита в таѣа паѣаѣина, но ѣа продира, па и самѣят паѣак, ако не свари да се затули нѣкъде в нѣкое скрито кѣоше — туку видиш че му е пресечена жицата и той тупне на земята и се разтърти... светски работи . . .

Когато се зажени дъщеріата на чорбаджи Недко, беше се задигнала една свадба, та целиѣтъ град беше покъртила. През шест къщи и от лѣво и от десно — все соффри наслагали. Іаденіето се готвеше в казани, а виното се точеше с бѣчви. На една от софрите беше и бае Митар. Свадбари, като свадбари — хапнали, пиінали — едни снасіат повечко, други по-малко, па не е и чудно, че нѣкоі стане по-рано кефліа. Чичо Бенчо, известен в града под името Соітериіата, във възхищението на своіа кеф, бутна нѣкак столицата на бае Митра, коіто се подхлѣзна, полетѣ и падна на земіата. Всичките присѣтствуіущи се понамръщиха от такѣвъ кеф на Соітериіата, но бае Митар ги пресече и каза поучително :

— Да бъдеш пиіаница — не е голѣм джесаретлѣк, макар че пиіаниците са наі-джесаретлиите хора.

Подир малко додаде: пиіаницата човек е като двоіно луд, защото лудіѣтъ се познава само по лицето, от пред, а пиіаниѣтъ и откъм гърба, когато ходи.

На една забележка, коіато направи дѣдо Тоніо терзиіата, относително излекуваніето от пиіанството, бае Митар каза :

— Пиіаницата човек е също като лош сахат — все го курдисваш и поправіаш и все отново се разваліа.

В това време бѣха дошли да се покажат изложени на дискус даровете на невестата, та като се хвалеха, че са много китени и гиздави, стана дума за кѣсмет в задомиаваніето, за добро живуваніе, за това, за онова, па наі-после се отвори дума и за добро или лошо живуваніе между нѣкои домакини. Чорбаджи Игнат соватчиіата запита така, напреки, бае Митра, да си каже, какво мисли за домашната спогодба. Бае Митар, без да се замисли нито наі-малко, пружи рѣка та хвана от софрата едно парче погача, печена в жарава и каза :

— Домашната спогодба е като таіа погача: горната кора е мъжѣтъ, а долната — жената. Ако корите са кабардисали, и средината се іаде с ищях; клисава ли е средината — и корите се хвърліат — и те не могат се дѣвка. Всичките гостени бѣха възхитени от тоіа мѣдър отговор, но чорбаджи Игнат, като чорбаджиіа, искаше да излезе іусте, та прибави: така е, така, ама всичкото става пак от лѣубовта. Ако са се взели с лѣубов, а оно харно, ако ли не, оно — става чапрашѣк.

Бае Митар упрѣ поглед в чорбаджиіата, погледа и другите гости и отвърна :

За лѣубовта е много говорено, но е много и замѣлчавано; лѣубовта е наі-голѣма, когато е скрита, а наі е слаба,

когато се разсипва на всѣкъде, като кукуруз из продѣнен хамбар; любовта е като таѣа баница тука — и бае Митар показва на тенсиѣата с баницата, коѣято туку що ѣа внесоха на софрата — кога е гореща, тѣа опарва устата, а като истине, тогава не чини, става татъсье Всеки, коѣто ѣаде жежка баница, трѣбва да знае и да ѣа обдухва малко, за да му не попари устата и гърлото.

Бае Митар малко позамълча и пак продължи: за ситите хора любовта е като песен, а за гладните тѣа е празна лакърдиѣа макар че гладните хора са винаги по-весели от ситите. Бае Митар сръбна малко винце, понамести си лѣвото колѣно, което му беше поистръпнало и пак настави:

. На младите момичета и на ергените любовта намигва с око, на младите жени прети с прѣст, а на старците се смее в очите Любовта е харна, ако е дълга и траѣна почне ли да се наставка и привързва с възли, тѣа ще заприлича като възето на пазарскиѣа кладенец: по три пѣти на ден го вързват и все кофата откъсната!

При погребението на дѣдо Цветко папукчиѣата бае Митар носеше кръстът пред носилото и вървеше напред, както това правеше при всѣко погребение. Носението на кръста беше негово спечелено право. До бае Митра вървеше и Траѣчо Сербезинът. Един заптиѣа турски, коѣто идеше на среща, пободнат, види се, от своѣа фанатизъм, а може би побъркан и от нѣкое и друго шише ракиѣа, налита върху бае Митра и го бутна така силно, че едвам се задържа човекът да не падне. Сербезинът, като всеки сербезин, ни две — ни три, извърѣща се и удриѣа едно текме с крак на заптиѣата, та плесна на калдърѣма и му тресна кратуната, като че топ му пукна за баѣрама. Бае Митар попогледна Сербезинът, завъртѣ глава и му продума: Тоѣ беше говедо, та върхлете да боде, като всѣко добиче, а ти защо ставаш магаре да го риташ?

На вториѣа ден приклопиха Сербезинът в затвора; стоѣа три дни, даде една лира джеза и пет лири рушвет и го пушнаха. Щом срещна бае Митра, тоѣ почна да изказва своѣйт сербезлък по адреса на кадиѣата, гдето го затварѣали и глобили „за права-бога“.

Бае Митар му каза утешително:

Нѣкои съдии съдиѣат криво хората, а пѣкъ нѣкои хора кривѣят за право съдиите.

Сербесинът се оправдаваше, че го осъдили толкова сарп само за това, защото в іада си издумал и нѣкои остри речи на кадиіата, но бае Митар го посвѣтвя с тези думи :

— Разумът трѣбва винаги да върви напред, а езикът да му придържа отдире полите . . . ако езикът прибърза да изтърчи напред с полите, тогаз разумът се сплита в тѣх, съпва се и се събаріа. Іа погледни, колкава е главата, що събира мозъкът, па виж, коничък е при неіа езикът. Ако не за друго, поне за икрам трѣбва да се дава преднина на поголемите . . . Езикът, като по малък, може винаги да направи тоіа икрам на мозъка

Бае Митар беше много мераклиіа да сади цветіа и овоциіа, да ги ашладисва, да ги кастри и въобще да остави по себе си добър спомен, та да го не забравіат до нѣкога. Ха си посадил — думаше — нѣкоіа вошка, ха си направил един парастас, все едно чини там горе. От вошката ще іаде до нѣкога и сит, па ще іаде и гладен човек и не е кабил да не рече : Бог да прости, коі посадил. Понеже нѣмаше сам нито една педіа своіа земіа, тоі се задоволяваше да прави своіът „себаб“ по чуждите къщи.

Един път — помніа го като сега, — дошел сѣм в градината ни, на едни младенци, порѣзал асмата, що беше въз стената до бабини Тацини, изчегарил петровката ни іабълка до кладенеца, почистил лиліакът и — чак тогава го видѣла мама, бог да іа прости.

— Митре, каже мама, какво така та не сме та видели, когато си дошел, да сме те почерпили с нѣкоіа чашка ракика, та до сега да се трудиш да работиш без да се подсилиш с нѣщо. А гледам, каже, изрѣзал си вече асмата, па и дървчетата си почистил гле, гле, не се умаріаш, все си работлив.

— Ех, какво да се прави, како Цвето, ... всеки човек работи, всеки прави по нѣщо, и коіто нищо не прави, и тоі праи — зло. Почерпиха бае Митра, дадоха му и да позахапне, па тоі каза на мама да не си прави сама кантарионът това лѣто, че тоі щѣл да ни направи с мерак едно шише.

— Ще ти направіа, каже, кантарион, па не само от порѣзано и изгорѣно, ами баш и да е от змійа рана, па пак ще зацелее у дваісет и четири сахата, като че да не е била.

От към тиіа работи, за лекуваніето санким, бае Митар беше първ — прочут беше чак и у Влашко. Като него никоі не можеше да поправи счупено, навито или изкълчено ; като

него никоі не знаеше да реже слепите цирове, да реже брадавици, да лекува рани от куршум, от нож, от натъртено . . . от всичко, от всичко. Прочут беше и между Българи, и между Турци, и между Евреи. Бае Митар търсеха и по пашевите конаци и по беиските къщи, па и по нај-сиромашките колиби. Хаджи Ибрахим, Шерифовиѣт зет, беше казал на веднаж в сред кафенето на Таш-киуприѣ, пред всичките аги, че бае Митар бил толкова ербаб на тиѣ работи, че да му занесеш раздробена кост на парчета, у чевре свита, Митар ще ѣ натъкми и изцери като че не е нито била счупвана. За да каже тиѣ думи хаджи Ибрахим, имаше пълно право, защото ако не беше бае Митар, снаха му, прочутата гјузел Гјулханъм, щеше да си остане саката-гјукиурем и с двата крака, когато се подплашиха коніете на нитофа им та прегазиха ханъмтата. Ама и каква ханъмка беше . . . грѣх да те е да ѣ видиш саката при неіната хубост, па макар и да не си Турчин. Когато ѣ изцери бае Митар, хаджи Ибрахим му покланіаше едно лозіе от шест хиляди лози в Орешец, един кат чохени дрехи и триісет османлии жълтици, но бае Митар не взе нито лозіето, нито дрехите, нито жълтиците. — Не можем да чиним кабул, ефенди, казва бае Митар на хаджи Ибрахима, . . . не го правіа ни за имот, ни за пари, а за себаб. От бога ми е бадіава — и ѣ го правіа за хаир

Кир Данил фудулинѣт — чини ми се, че ни беше нѣщо рода далечна, ама хич не помніа, каква рода беше — прочут беше в целиѣ град, като много мераклиѣ човек от към женска страна. Три пѣти се женил, ама, види се, нѣмал човекѣт къмет в женидбата, та останал още на млади години вдовец, барабар с ергените. Тѣнък, висок, хубавец на лице, винаги пременен, винаги натъкмен, нагизден, чист — левент човек. Като види нѣкоѣ хубавичка жена, стига само веднѣж да ѣ погледне със своите хубави, сини, бадемлии очи — стига ѣ . . . прикове ѣ като с пирон на мѣстото. Какви чудесии не е правил тоѣ човек в града! . . . Хеле пѣк ханъмките — знаеха го всичките, защото беше сарафин и продаваше джаваире — като речаха „Даниѣл Кузум“, устата им се лепѣха, като от сакъз шекер. Колко пѣти е пропадал с дни по харемлъците, колко пѣти са го гонили с ѣатагани беіювете, колко пѣти е прерипвал през прозорци, през плетица, през ендеци — ама пак, макар че беше стапал човек на 50 години, пак не му беше дошел целиѣт акъл в главата. Доидеше у нѣкоѣ петъчен ден, лѣтно време, възседне онѣ черен

хат, накриви онѣа фес, па като трѣгне та изходи всичките беѣски бахчи, кѣдето харемлъците прекарваха на летните си къщи. Да могат да приказват тиѣа бини и тиѣа кории и тиѣа бахчи и тиѣа воденици, що е било и какво е било, оно би чудо наприказвали.

Заприказах се за Кир Данила, защото ми доѣде на ум, че един от тефтерите му, които беше оставил подир смъртта си, беше ми попаднал едно време на ръцете, и един лист от него пазѣа и до сега. В него има между другите работи записани и нѣкои рецепти, диктувани, види се, от бае Митра пророка.

Аз ще опиша тук целиѣт лист от бае Даниловиѣа тефтер, па вие четете, което искате от писмото :

„На лѣто хиѣада и осемстотин и петдесет и трето, на ден на петнадесѣати ферфуари, продадох на Кіучук-Хаѣше Халил-беговица, дъщерѣа на Кара-Мутиш Измирлиѣата, един низ от 17 върви маргарит, от хаслиѣата, за 1623 гроша горни пари и ми брои на дѣската 1381 грош у рубии, ермилици и алтилъци, а за кусура ми рече да идем у петѣк, по икинѣиѣа, у дома ѣ сам, та да ми ги докусури.

Харна е, ама на плащанѣе дохожда бираз пазѣъм, та че видим, какво че изкарам парите . . .

Това пишем да се помни и да се знае, какво се прави бует маджун, та ако човек ослабне и му стане зло, па сака да се даврандише и да се обѣрне на добро и после хич да не сака да мари, а он да земе 22 драма дар-фирферин, 31 драм іулду-кахѣр, 51 драм индустан-дживизи, 45 драма джигер-оту, 17 драма нане-ѣаги, 5 драма сулфат-ѣаги, 20 драма саде-дарчин и 15 кощилки от праскови, па да ги скѣлѣа у хаван и да ги меша със 100 драма мед и да куса всѣка заран по една лѣжиѣа на гладно сърце и подир един сахат и чеѣрек да изеде по една-две кіулбастии и да пие до половин ока пелинаш от добриѣа, па да кара така 40 зарани и като види ханр, да рече : бог да прости Митар пророка...

Продадох днеска на 19. ферфуари 1853. лѣто един златен прѣстен с антика от канташ с писана на него риба на Мола-Іусуф Чипаризина за 191 грош и парите си взех всичките до пара.

На сунѣиѣа ден доѣде при мене на дукѣано Емин Зумбула ханѣм, на Арап бимбашиѣата третата му ханѣмка, та си купи едно цвѣтѣе іалмазлиѣа за 893 граша и ми ги брои до пара па ми порѣча да идем при неѣа макусѣ у вторник и да ѣ носим рубии и суфѣурини нови, оти сакала да си про-

мени стариѣтъ наниз и да си наниже нов наниз жълтици. Бимбашниѣта е много сарп човек, ама ѣвре трѣгва с аскеро на талим, па че се върне чак у петѣк . . .

Ситнеж пазарлѣк от сарафлѣк 23 гроша.

Продадох ча Халил Кіочекбашниѣта един сребърен кіостек за сахат за 93 гроша и си взех парите до пара.

На Ахмед ага Чомлекчиѣта продадох стариѣа сахат заедно с мафазите без кіостека само с букме за 171 грош и ми ги брои човекѣтъ всичките до пара.

Ако сака нѣкоѣ да си направи мехлем, дека да излекува маѣасил, сараджа и от посечено и от изгорено, а наѣ-вече лековито за дяволската болест и за болест, дека ти по нѣкога доде у сѣн и за всѣка джара, а ти вземи 13 драма растѣк та па 13 драма телли-зіуруф, 31 драм чам-сакѣз, 11 драма хава-жива, 25 драма еѣли-кіафѣри, 18 драма сари-илели, 90 драма ѣустѣбеч, 15 драма сѣчан-ѣаги, 15 драма кѣлѣч-ѣаги, 23 драма кестѣрме, 10 драма белезен-ѣаги и 30 драма ѣаки-тозу, па скѣлцаѣ хѣбаво и ги измешаѣ, па турѣ 50 др. бѣл восѣк и 50 драма меча лоѣ и 25 драма заешка маст, па ги разтопи у тиган на огѣн, па като истине, оно че стане биринджи мехлем, па като намажеш на тифтик и турѣш на болното мѣсто, а оно пешин че ти поодлекне, па за нѣколко дни че си си здрав и читав, като кога си от маѣка роден, па като видиш хаир, да речеш: халал му вѣра на Митар пророка . . .

Днеска на 27. ферфѣуари доѣде у дѣкиѣно Назлѣм Фатиме, ханѣмѣката на Мола Салиб Камарашина, сандѣк-еминиѣта у конако, и си отбра един прѣстен сѣс зіумруд и шест върви от едриѣа мерджан и две рубин чарклии, и ги упазарихме всичките за 675 гроша, и ми остави капара 5 зѣрна по 14 гроша и рѣп и ми зарѣча да ѣ ги занесем сам днеска кѣде икинѣиѣа у харемлѣка, та да ми докѣсури парите и ми рече, че арапката Хаѣше ще ме чека на кіошето на сокачето при долниѣа битпазар, та да ме преведе от кѣде страната на зида, до джамѣиѣта на Пазвантоглу . . .

Много хѣбава вита балзама се прави за боленіе сѣрдце и за маѣасил и за спираніе сѣурмек и за кѣвет и за ищах, дека помага като с ѣста да духнеш, а оно трѣбѣва да вземеш 25 драма кихлибар-ѣаги, 25 драма елма-ѣаги, 25 драма каѣн-ѣаги, 22 драма дарчин-ѣаги, 10 драма кеклик-ѣаги, 10 драма нане-ѣаги, 2 драма исиот и 10 драма сари-сабор, па да турѣш всичкото у едно джезве, па да сипеш колко 25 драма локмарѣху и колко 50 драма серт ракиѣа, па до го вариш, колко

един чеїрек на тих огън, па после да го разбъркаш и да си-
пеш у шише, па като престои колко две недели, тогава е
хазър и тогава да пиеш заран по 10 или 15 капки на шекер,
или у ракиѣ, па като почнеш да видиш селамет

Тука листът е откъснат, та не може вече да се чете.

Бае Митар пророкът знаеше много хубаво ракам. Какъв
и да било мъчен есап, тої изведнѣж ще го направи — като
че с бърснач пререже. Един път се случил на дукіана на
чорбаджи Тасо, устабашиѣ на бакалскиѣ еснаф. Нѣкої си
купувал 40 драма кърмѣз по 150 гроша оката, и лутат се,
бъркат се да прехесанат, колко пари чини кърмѣзът, ала не
върви. Бае Митар се обърнал, попогледал устабашиѣта, по-
погледал и купувачът и туку отсѣкъл: петнаисет гроша!
Чорбаджи Тасо го запитал: па как така бързо го прехесали,
бе Митре? а тої му отговорил: лесна работа бърже се
върши Една ока има 400 драма, . . . 10 гроша
правѣат 400 пари; що се дава 10 гроша оката, драмът
му е една пара — петдесет гроша оката — драмът 5 пари...
150 гроша оката — драмът чини 15 пари . . . 40 драма
са 600 пари, санким шест ѣузлука . . . три бешлика . . .
15 гроша. И устабашиѣта и купувачът го гледаха, па се
чудеха и маеха.

Чорбаджи Ницул и чорбаджи Игнат бѣха триѣсет и
две години ортаци. Па им мине заек път, та се случи
да се скарат един ден, както си е адет у нас. Хем
да беше барем за нѣщо, да го речем, да има защо, та пак,
ще речеш, ех, има си крушка опашка, а оно — за женски
мунафаклъци. От жените премине и на мъжете, също като
шугата, да прощавате, па се уловіат па, така . . . за срам
и за резил на хората. Не можеше се друго ѣаче, нали доїде
до дележ. Друг колаї асли и нѣма. Неїсе, дележ, дележ, ама
как се дели така? . . . не е от вчера, или от година, или
от две . . . минало се цели 32 години, па и търговиѣта им
не е била малка работа . . . кѣде, кѣде . . . кої можеше
да прехесали сермиѣта на чорбаджи Ницула и на чорбаджи
Игната? . . . тук иска ракам, тука се иска глава . . . нѣ,
шиник да е, па пак зор! Делиха, хесапиха от св. Харалампи,
та чакъ до Гергіовден и — пак нищо, пак хесапите сбър-
кани. Хеле сетиха се за бае Митра, та го повикат и му
теслимат у рѣцете и тефтери и темесъци, и всичко и всичко.
Бае Митар стори кабул, почна хесапите и за една неделѣ
ги повика заедно с 5 души от лонджата еснафска да им
даде хесапите:

Стока у дукіан за 83686 гроша. Сухи пари 36583 гроша и руп. Гидик на дукіана 5316 гроша. Вересіа по тефтер 63591 грош и зола. От них батак 13941 грош. Вересии по темесъци 46315 гроша и 20 пари. Геміата, що е у капетан Ахмед пехливан, 38213 гроша. Другата геміа, що е на сефер, 28316 гроша. Горнийът сурек с козите, 2315 брави, чини 51713 гроша; долнийът сурек от 936 брави — 22891 гроша. Вълната, що е у магазиіата на Бошніак Мустафа от 6115 оки, чини 29318 гроша . . . Това ви е хесапът, па сега се делете, както ви харесва Така завърши бае Митар и излезе — не иска да чека нито да си изпие заръчаното кафе: Не ми трѣбва, каже защо и на какво да ви пием кафето, . . . на нѣкое добро ли? — на дѣлба; . . . като е дошло до дѣлба, там вече хаир нѣма . . . па нѣма и защо да ме черпите

Бае Митар познаваше не само, какво ще бъде времето за утре, или за у други ден, но . . . тоі знаеше да ти про-рокува, дали зимата ще бъде сарп, или гевшек, и да ли пролетта ще бъде влаговита, и да ли през лѣтото ще бъде голѣм пек, и да ли есента ще бъде берикетлиіа и всичко и всичко. Тоі познаваше всичко това и по паіаците и по пчелите, и по рибите, и по врабците, и по свиніете, и по добичетата, и по кокошките, и по тревите, и по дървчетата, и по солта, и по нишадѣра, и по какво ли не? . . . Много пѣти ще мине къде дукіан. ще приседне на пекето и ще продума на тато: Кир Георги, гледаі та си купи таіа година повечко дѣрва . . . ще дотрѣбват. Или ще рече: гледаі до Петковден да сте привършили работата на салханата, че после ще видите зор! Един пѣт каза, да не пращаме да режат лозіето, догде не минат две недели подир Трифунов ден, че щѣло да настанат нови мразове през пролетта и, наистина, всичките лозіа, които се рѣзаха около Трифунов ден, всичките измръзнаха таіа година. Много пѣти бае Митар про-рокуваше, кога ще има или нѣма да има берикет на ку-курѣза, на ечмика, на житото, на орехите, на сливите, на крушите, на іабълките, на гроздіето и на всичко. Помніа веднѣж, че тато, бог да го прости, се хвалеше пред кир Цено Сламата, че е кіарил само от цената на виното 13500 гроша. Да е жив и здрав, казваше, Митар, че ми каза, че нѣма да има берикет на вино таіа година, та не го продавах пролет по 23 пари, както го искаха, ами го дѣр-жах, та намери грош и две пари . . . Па не беше и малко вино — дваісет и толкова хиліади оки, все самоток.

В цѣлата каза нѣмаше втори човек, като бае Митра, гдето да може да ти улучи, къде може да се изкопа на плитко кладенец и къде не може. Тоі ще поразгледа наі-напред, каква трева расте на около, ще почопли малко прѣстта, ще прегледа, какви камъчета има да се търкалят, па ще се възкачи на нѣкоіа рѣтина, или на нѣкое бърдо, ще погледа, погледа, па туку ще се спре нѣкъде, ще копне две три копки и ще рече: тук ще бѣде кладенец — копайте. И, наистина, на два-три аршина туку видиш избликне вода, като съзла — да пиеш да ѝ се не напиеш. Където и да са закопали кладенец без Митра, все ще го напустнат или затрупат — все без дамар излиза. Където го год викаха, всѣкъде отиваше, но никъде пари не вземаше. Това е за хаир, казваше, іа не съм плащал да се науча, защо на мене да ми плащат, кога от тоіа кладенец ще пиат и добичета па и хора уморени, заждени и съсипани, гдето

Такъв беше бае Митар пророкът.

*
* *

Как се е свестил от своето пренасіаніе бае Митар, какво беше бдението, какви молитви са чели поповете, как е станал, какво е хортувал — всичко това аз не знаех, не видѣх, не бѣх там. Ех, на ли знаете? великден, като великден, а аз дете, като всѣко дете: боіадисваніе и шареніе іаіца, свещи за опѣлото и за литиіа, нашарени, наваракладосани, навити като кошничета, като книжки, като кутіи, като чашки . . . нови дрехи, нови кундурки, хем да скърцат като стѣпиш . . . другари, чуканіе с іаіца, Мехмед ага халваджиіата, дондурма, малебиджи — всичките тези работи имаха за мене тогава много по-голѣма важност от пренасіаніето и съживіаваніето на бае Митра пророка. Да ме прости господ, че така хортувам, ама така си беше.

Беше на Томината неделіа. Тетка Елисавета, бог да іа прости, беше дошла у нас на гости. Праздничен ден, не е нито чорап да вземеш у ръце, нито друго да работиш, а пък да се затвориш на задух у одаіата, при това хубаво време, и това си не чини. Ето защо мама и тетка излѣзоха пред портата и приседнаха на нашиіа кириш. Тоіа кириш беше седалището на целиіа женски парламент от нашата махала. Останал беше още от когато се къщата ни градила, па дълъг, широк, сгоден за сяденіе — рахатлък за такава работа.

Като приседнаха мама и тетка, доіде и кака Елица Миковица, доіде и баба Таца, па доіде и кака Анастасіа

и така Аница, и така Кирка и . . . целият комшилък. Мене ми се беше случила една много голъма неприятност. Счупило се у джеба ми едно іаіце, па да се случи да бъде ровко, па . . . вие се сещате вече: новите панталонки, пешът на суртицата, мокреж, страх, пот, червенина . . . всичко това ме беше така усмирило, че забравих и игра и Мехмед ага и дондурма и всичко! Свил съм се в едно кіоше до портата, па съм се смирил, като че ще ме правіат анагнос. Това мое положение, колкото и да ми беше тегостно тогаз, стана причипа да узнаіа за бае Митра пророка това, което сега ще ви разкажа.

Събравшите се комшиіки, заедно с тетка и мама, бѣха заприказвали за бае Митровото възкресение, па и какво ли друго можеха да намеріат по-ліюбопитно за приказка, като това беше тогаз „злобата на деніа“, както се казва по сегашному.

— Попрѣскали го, казват, със светена вода, та се свестил, каза баба Таца.

— Не е, не, аз бѣх там — отговори тетка Елисавета, — като му дочетоха дванаісетте евангелии, па го миросаха с мирото от маслоосвещението, а он бледен, какъвто беше, туку захвана малко да добива лице, попромени се, па му светна, светна лицето, като че гледа ангели. Наі-напред помръдна с лѣвото око, после дигна десната трепка, поизгледа като треповен, па си отвори после хубаво очите. Погледна поп Іанію, па редом всичките попове и хората, що бѣха на около, издигна си десната ръка, прекръсти се и се подзе та седна с изпружени още крака. Поп Іанію го запита: помни ли се, а тоі кимна с глава и каза да го заведат в черква. Подигнаха го, изправи се и тръгна! — Също като сиромас Лазар, добави така Кирка. — Така, така, също, асли второ възкресение Лазарово, отговори тетка и пак настави:

— В черква чини метании и изреди та целува всичките икони, после се спрѣ пред иконата на страшния съд, посочи с прѣст и каза: това видѣх като на іаве всичко изгледах и чух и всичко ще ви разкажа. Изведоха го пред черквата до пангара, туриха го да седне, дадох му една просвур да изеде, сръбна една чашка от черковното вино, дека е за причест, и продума:

— Къде съм бил . . . кога съм влѣзъл в килиіата си, какво съм правил, как съм се пренесъл — това не помпиа. Опомних се само, като че летим божем, ама оно не летим, ами като ли че ме облаците носіат на горе, на горе . . . чак

над слънцето. Осещам, като че нѣщо хубаво, нѣщо светло, ама нищо не виждам. Слънцето само трепти, ама ни на сам, ни там — все на един карар стои. Тук чух, че запѣха из іасен глас хиляди уста: свіат, свіат, свіат Господ Саваот . . . и туку се разтвори нѣщо, па свѣтка, свѣтка като хиляди блескавици, ама не гърміат и не трѣска . . . а така само, блещат. Зададе се свѣт като на литиѣ, ама хем вървіат, а пак, гледам, не стѣпѣят, а си се носѣат така, като мъгла над гората. До като да се взрѣа, а оно наоиколиха на всѣкъде: ангели, светци, апостоли, мъченици — пълно, пълно. Прикараха и душите на умрелите да ги мерѣят на терзиѣта, да се види, кої праведен, кої грешен. Па, божем, души, а они си същи хора, като че са си живи. И нашенци видѣх между них — познах ги . . . Познах и от чорбаджиите, познах и от агите — да видиш, божем, тука бѣха друга вѣра, а кога там: всичките наедно . . . все на един кантар ги мерѣят. Ама там не са отделени богатите и големците от фукарѣта; не, все са заедно. До Ибрахим вали паша, що умрѣ полани, видѣх че стои, рамо до рамо, Иго кърпачинѣт, що кърпеше обуца на кіошето на Распор чаршиѣа, срещу банѣта . . .

Тук ще прекъсна теткинѣт разказ, за да ви разкажа нѣколко думи за Иго кърпачина. Неговиѣт живот беше чуден и пълнен с произшествиѣа, бури, сътресениѣа и приклѣчениѣа. Син на много имотни родители, честни, почитани от всѣкого, тої беше стигнал до кърпачлъка. Расѣд в млади години между мед и масло, обличан с копринени ризи и сърмалии дрехи, навикнат на слуги, на пари, на боллук, беше в младиинѣта си едно чудо, па и в старинѣта си стана пак за чудо. Остана сирак на дванаѣсетѣта си година; пари и иманѣ много, акъл малко, опитност от живота никаква; опекуни и настоѣници — всичките до един изедници и доландърджии; отпреде му мазнат, отдире му мажат, катран; достове и аркадаши:—битанги, пангалози, развали, пиѣаници — всичко това го съсипа така грозно, че до като да навърши осемнаѣсетѣта си година, а тої остана гол като прѣст! . . . До като да научи ихтибарѣт на парата, а тої остана без аспра — и копчета вече нѣмаше по дрехите си. Когато трѣбваше да стане маѣстор, или поне калѣа, а тої стана чирак. По раменѣта и по гърдите му, кѣдето едно време се лѣскаха сърмалии джемадани и минтани — сега се разсипваха просениците, които като чирак запасѣаше и донаѣаше от фурната! . . . Чиракува що чиракува, не до-

фтаса да стане нито калфа, а мустаците му порастнаха поголеми от маісторовите. Срамът, неволіата, немотиіата, всичко това го бе натиснало до стената на отчаіаніето, като да го бе налетѣл нѣкоі бесен вълк. Посчука от стари дѣски, събрани от тук-от там, една дупка, нѣщо като кокошарник, като кучник, дотѣтра іа до кіошето на распор чаршиіа и стана кърпачин.

От млади години му беше останало нѣщо малко знание да попрочита и да позаписва по старовремски, но и това тогава не му чинеше ни за пет пари: какво с него, така и без него. Сам по себе си, Иго имаше добро сърдце, но хората, с които се е събирал в млади години, бѣха го развалили, съсипали . . . бѣха го направили нѣщо полудобиче и получовек. Освеп пиіанството, което му остана като наі-верното наследство от аркадашите му, тоі беше станал извънмерно начумерен, подозрителен и недоверчив. Никому не вѣрваше за нищо. Родата си не искаше да види, кафадарите му не искаха пък него да видіат, и така беше останал сам, като пустиніак. Ако изчука нѣкоіа пара—тіа отиваше по пиіанлък; инак ходеше окъсан, одърпан, да те е страх да го погледаш. Тѣ това беше тоіа Иго, гдето бае Митар пророкът го е видѣл на онзи свѣт, рамо до рамо с Ибрахим вали-паша. Иго не беше умрѣл от божя смърт, а от нож. Убоде го дели Ахмед беі, синът на Омер-ага Трапезанлііата. Аркадашин му бил у млади години — заедно іали, пили и лудували. Ахмед беі бил малко чакър-кефлііа, минал покраі кърпачницата, а Иго не искал да го погледне — не му станал на крака. Беіът се втурне върху него: бре іаур Иго, бре аврад, бре ана, дин, бре иман . . . защо не станеш да ми дадеш селіам и да ми се поклоним? Не ме ли знаеш ти мене, че аз съм дели Ахмед беі? . . . Иго го поизгледал малко философски и му казал: как да те не знам? . . . на ли съм те хранил и поил едно време на софрата си, па сега вместо да познаеш аркадашинѣт си, а ти искаш да ти се покланіам — да ти правіа теменна . . . іок, Ахмед беі, іок, ти трѣбва да ми се покланіаш, а не аз на тебе. Беіът кипва . . . и ни две, ни три, а іатаганът от поіаса, та в гърдите на Иго. Както си седѣл на скемлето, с шилото в една ръка и кърпачката игла в друга, така се и търколил и — това си би от Иго и от неговите мъки, неволи и патила! „Сеіано жито, порасло тѣрніе, дошло пороі, отвлекло го, па си нищо на света: ни по-лек, ни по-тежък, ни по-весел, ни по-жалеи—светски работи!“ . . . Такъв некролог беше изрекъл за Иго бае Митар.

Тетка Елисавета продължаваше разказът на бае Митра:

— Курдисаха везнето, ама ни покачено, ни подпрѣно така си виси само, като на въздуха. Попогледах на горе да видѣа, да ли нѣма нѣкоѣа върв ѣа друго нѣщо — нищо, върв нѣмаше. Двама ангели ме възправиха, така, по-настрѣна от другите и рекоха: „Гледаѣ всичко, какво става, и това, което видиш, да го разкажеш там, долу, на хората, та да се посвестѣат и разберат, кои грехове са тежки, за които ще патѣат до нѣкога, като доѣдат тука, пред тиѣа везни. . . . !

Наѣ-напред поведоха Иго пред везните. Туриха му от едната страна греховете, а от другата добрините, що е правил, па взеха да ги мерѣат. Везните климат: ту на сам, ту на там — ама като че от кѣм страната на греховете понатежават! — Грешен, проговори ангелът, що мереше на везните, и св. Петър беше взел вече перото да го пише у грешниѣа тефтер, но Иго се сепна и продума: Ама как така грешен? ѣа стоѣте да видѣа! Прави ли са тези везни? знаете, ѣа сѣм много видѣл, много патѣл много са ме мамѣли там, като бѣх на земѣата лѣгали са ме и на везни, и на кантар, и на аршин, и на шиник, и и на оканици, продума Иго и се малко поизчерви, като се сети за оканиците с вино и ракиѣа, що ги е изпил, и пак заговори: Коѣ не ме е мѣчил и сѣс що не са ме мѣчили та не деѣте ми замѣрва, че и сега не смеѣа да вѣрвам на хората. Ех, да знаете вие, що сѣм изпатвал аз там от хората. Ангелът му пресече думата и му каза: тук не са хора, като там, долу, тук лѣжата в нищо не минува. Тиѣа везни са наѣ-правите от всичките везни, що ги има по света на, погледни, виж сам! Иго пристѣпи кѣм везните, прихвана иглата на езичето, що се клима на лѣво и на десно, поспрѣ ѣа, гледа, гледа видѣ, че наистина везните са прави, па запита: Ех, добре, ѣа да видим, какви ми са греховете, от кѣде ги набрахте толкова? Ето, на, показа му ангелът една книга, на, тука са писани сам сѣс своѣата рѣка си си ги писал Всеки човек, до като е жив, и без да знае, сам си пише и греховете и добрините, що ги е вършил на света! — Даѣ да видѣа да ли е истина писано с моѣа рѣка, продума Иго и добави: Може нѣкоѣ да ми е преправѣл писмото, знаеш, много работи се случват там долу какво не сѣм видѣл? и писма подпращѣаха, и темесуци подпращѣаха, и чуждо иманѣе правеха свое, и чужди деца потурѣаха на богати хора, божем че са си нѣхни, рождени; и кривите пра-

веха прави, и правите правеха криви и какво какво не съм видѣл, че се прави по света! Ангелът му даде книгата и Иго чете, чете, па се позамисли и продума: Истина, с моѣа ръка е писано всичко, ама ама много са изброени, джанъм, диптен много Като има записани толкова много грехове, тогава какви ли добрини мои ще ме куртулдисат, ѣа барем не помним вече, що съм добро правил, както не помнех и за толкова мои грехове! Ангелът му подаде книгата, па коѣто бѣха написани добрините на Иго. Чете Иго, чете и се чуди: Ёа ли не разбирам, или нѣкоѣ ѣалнѣшлѣк има тука? Тука са написани такива добрини, за които аз не съм хич ни мислил! гдето съм дал 200 гроша на сиротицата баба Тота, та си ожени дѣщерѣята; гдето съм карал слугите да хранѣат сиромасите с това, що е оставало от заѣфетите, що съм давал софра на монте аркадаши; гдето извадих из кладенеца момченцето на Пена Вълковица, та се не удави; гдето закрѣпих баѣвава обущата на Тошо затворника, що го бѣха набедили, че е убил Кѣор Сали, заптиѣята Все такива дребни работи трици и коприва А кам, где е написано, че съм дал на Добридолскиѣа манастир един сребрен кръст, една икона и едно епитафѣе? где са написани серафимите, що ги зарѣчах на Цеко коѣунджиѣята, та ги прави за църквата? Ѓде е записано голѣмото сребърно кандило, що го подарих за олтара? Па двете икони, що ги писа Томо зографинѣт, па големите свещи, що ги палех всеки празник в черква, когато бѣх богат; па цванците и бешлиците, що ги хвърлѣах на дискусите в черква; па задушниците, парастасите, помениците, литургииѣте, гдето давах пари да се служат, па колко още други работи има, дека хич не са нито споменати в таѣа книга! Ангелът му отговорил: Тиѣа добрини, каже, не си ги правил, за да направиш добро, ами само, за да се похвалиш, да се гордееш пред хората, че си бил богат, имотен! да ги засрамиш, че са бедни, да ги заплашиш, да ги стреснеш да си ти каѣмак отгоре над тѣх, а они да са притиснати, да са отдолу Ёто защо си вършил това, а не за да правиш добрини! Иго се позамисли малко и си каза: — Истина, що е право — право: така си мислех тогава, каквото ти казваш. Ама пак, каже, па и греховете, гдето са написани, и те са маѣ, болджа! Писано е, че съм се напивал ех, напивал съм се, истина, ама с мои пари съм пил — не съм украднал, ѣа! Писано е че съм лѣгал елбете, какво ще

стѡрія, като всичките хора ме лъжеха, и аз ги лъгах! Писано е, че съм хорутувал лошо за хората, че съм ги продумвал, че в лицето им съм говорил едно, а зад гърба им друго — това е така, ама и за мене така са говорили хората. Писано е, че съм завиждал на хората, па съм ходил да ги клеветя, та са патели и теглили от моите клевети и това е истина, ама, дѐ, знам ли я, какво така се излъгах, яд ме беше на тях, защо са по-добри от мене, па у яда си и завистта си сторих тоя грѣх за него съм кабахатлиия, но какво да сторя?! Хеле пък за това пианство, цѣл тефтер — все пианството е написано, ама хич ме не питате: Аджеба, защо съм бил пианица? У младини ме научиха лоши хора, а у старини пиан от кахър, от ѱухе, от патила! Та малко ли съм патил, я вижте кои можеше да се удържи при тия кахъри от пианлъка? Съдете ме, ама мислете и на кахърите, що съм патил турете ги и них на везните, па тогава да видим, на къде ще натегнее!

Ангелите се поспогледаха помежду си, пошепнаха нѣщо на св. Петър, па взеха та туриха на везните и Иговите кахъри и — кюпчето с добрините натегна, Иго излезна праведен; той се прекръсти и отиде при св. Петра да го запише в праведниия тефтер!

Тук тетка ми беше прекъснала разказът на бае Митра, защото дойде при тѣх и кака Вокія, та се заприказваха за живо, за здраво. Това „живо здраво“ не ставаше така лесно, както сега — две — три думи и това си е! Иде кака Вокія, па приближи и рече: Помага ви Бог! а они всичките ѱ отвърнат: дал ти Бог добро! А мама, като домакиния на кириша, ще и рече: Ела Воке, ела де, ела приседни а що си чиниш—здрово ли си? Какво си чините в къщи? Какво ти чини Пешо? Здрово ли е? чалъстивса ли? Печели ли? А какво ти чини Стоианчо? Слуша ли те, ходи ли на школото? А какво ти чини Еленка? Здрава ли е? Учиш ли я да шие, да плете? Слушали те? А какво ти чини малкото? Какво беше, момиченце ли, или момченце? Как го кръстихте? Поизправа ли се? Почна ли да попростѣпва? А още в къщи какво си чините? Кака Вокія на всичките въпроси ще отговаря: Па, сполайти, како Цвето, ех, хвала Богу, да речем, от кѣм негова страна сме харно, па ете, здрави сме, да го речеме. А ваша милост, какво сте, како Цвето? Какво прави бае Георги? Здрав ли е? Държи ли се? Какво ти чини

откуп стана голѣм човек. Пред големците се превиваше като чърв, лижеше им краката, целуваше им чехлите и те ти вѣрваха на всичките интриги, клевети и злорадства, чрез които съсипа и хвърли в сълзи и кал толкова хора, толкова вдовици, толкова невинни деца, само и само да постигнеш своіата ненавист, своіата злоба, своіата черна завист. От небето ти се изпрати един хабер — умрѣ ти първото дете, но ти не иска да се свестиш, не иска да се сепнеш! След като погребва детето си, и ръцете не беше си още измил от прѣстта, коіато хвърли върху гроба му, ти заповѣда да хвърлят невинни хора в зиданите и мислеше с това да ти отлекне на кахърите, но ти стана по-голѣм звѣр! Колкото повече подлизваше пред големците, толкова по-грозно газеше с крака по-долните от тебе, като че те да не бѣха хора, а куп чорупки от орехи. На Селим ага подпали и изгори къщата само от завист, че имаше деца и че добруваше. Раіата измъчи с беглици, с ангариіа, с вергии, със своите сеімени, със своите зулуми . . . пропищѣха, . . . до Бога викаха „аман“ от тебе . . . и дете в маіка прорева, а ти се радваше на хорските патила . . . хвалеше се, че си силен забитин . . . че ножът ти е остър! . . . Сълзите на сиромасите не те покъртиха . . . не те смилеха! Втори хабер ти се изпрати от тука — умрѣ ти лѹбимата ти ханѣмка, втората ти жена. Тіа умрѣ съ рожбата си в сърдцето. Ти загуби и лѹбовницата си и детето си и пак не се стресна! . . . Харемът ти беше пълн с жени, една от друга по-хубави, но ти не пожали чуждата челіад! . . . Ти избираше всичките ониіа турци, които имаха хубави ханѣмки, и ги правеше ази, аги, міудури, кіатици, кадии . . . само и само да изіудиш жените им . . . да съсипеш къщите им . . . Колко къщи си осрамил, колко жени си раставил . . . колко сълзи си пролѣл и пак не би ти доста! И трети хабер ти се прати . . . Архангел Гавриил престана да чете, защото папата се стропулиса на земіата, като че гърм го удари. Тоі едвам можѣ да измърмори думите: доста . . . доста! и го грабнаха, та го закараха къде едно тъмно кіоше и, след малко, замириса на катран! . . . До като беше жив, целиѣт му конак миришеше на гіул-іаи, на миск и на какви ли не хубавила, а там го хвърлиха в катрана! . . .

Редът беше на чорбаджи Гіоре мунаѣлкѣкчиіата. И неговите грехове не бѣха от леките. Като почна ангелът да му ги чете:

— Чорбаджиѝа беше станал, ама не беше печелил с пот и чалашканлък, а с изедничество и доландарджилък. Когато умрѣ бабалъкът ти, ти му открадна кесѝята с парите изпод главата му — още не беше нито очи заклопил. Ти стана богат, а децата му ходеха гладни, окъсани, окапани . . . за едната жалост. На сестрините си сирачета стана васѝа и им ограби бащиното им иманѝе, па ги изпѣди голи и боси на сокака, като просѝачета! В къщите на своите достове ѝадеше на софрата им хлѣб и сол, и като излезеше от къщата им, ти ги оговарѝаше, клеветеше, издаваше и им се смееше зад гърба, до като още зальците ти стоѝаха в гърлото. На баба Сара перачката се беше сгодило момичето за едно добро и имотно момче, а ти отиде че покори момичето, очерни го пред момчето, с лъжа отвърна сърдцето му и развали годежът! . . . Момичето умрѣ от жал, а маѝка му от — глад. Когато ходеше в черква, а ти се кланѝаше и кръстеше понизко и от поповете и, до като целуваше иконите, ти мислеше, какъв кѝулаф да скроиш на достовете си, за да ги стигне нѣкое зло! Когато палеше свещите пред иконите, а ти си мислише, как да станеш епитроп, за да ограбиш и черквата. Когато раздаваше пари с фаиз на сиромасите, а ти мислеше, как да одереш повече кожи от жилавиѝа им гърб . . . И чорбаджи Гѝоре хвърлиха у тъмното кѝоше в катрана — и него записа Св. Петър в греховниѝа тефтер.

После съдѝах много хора още: и големци, и сиромаси, и чорбаджии, и дѝукѝанджии, и дѝуховни, и светски, па съдѝах и жени! Една ѝа осъдѝах, че като коландисвала белило и червило, а тѝа ги забравила на ачик веднѣж в одаѝата си, та ги намерило детето ѝ и се отровило с них. Друга една съдѝили, че с дѝаволините си и гѝувезълъците си подлудѣвала хората и ги направила серсем да копнеѝат за неѝа, а тѝа си правила кеф от това. Третѝа една съдѝили, че със своите интриги и клѝукарства смразила венчките жени от махалата, та като се скарали, останали непричестени през великите пости. Една свежърва осъдѝили, че от карес и завист па снаха си направила магии и ѝа раставила от сина си, та раздвоила къща и дом и съсипала голѣмата севда, що ѝа имало помежду них. Една мащеха осъдѝах за гдето мъчила и тровила заварничетата си, та да останат на готовото иманѝе само неѝните си деца. Една баба, дека ходила да лекува от болест и от джара, осъдѝах, защото лекувала само, където ѝ плащали много пари, а сиромасите не поглеждала и ги оставѝала да мрат от болките си . . . И много, много още такива грешници изпратили все там, у катрана. . . .

Може би, че тетка Елисавета щеше да продължава още със своята сладкост, да предава по свои начин и да украсява със собствени досетки разказът на бае Митра за онзи свѣт, но тя беше принудена да спре. Слугата на теткани, Тошо, притърча запхтѣл и ѝ съобщи на бързо, че голѣмото буре с белия самоток хвърлило обръч — пукнал се — и виното църцорило като светата вода на Св. Петровиѣ манастир. Едва успѣ сиротата тетка на две — на три, да си вземе сѣбогом от другите киришлиѣ и, като се вакаше, че старецът обичал най-много белият самоток, отлетѣ като стрела в къщата си, за да вземе мерки против безполезното изливане на самотока. Когато порастнах и дойде ред да уча физика, щом се споменеше за паскалевиѣ закон от хидростатиката и за неговата пукната бѣчва, все ми идеше на ум теткинният бѣл самоток, киришът пред портата, членките на киришлискѣя клуб и разказът на бае Митра пророка за онзи свѣт!

*
* *
*

Разказвал ли е и повече нѣщо бае Митар в пангара сред черквата, за какво е било и какво, това не знаѣ. Знаѣ само това, че от целиѣ град хората се извървѣха да го спомождат и да научат по нѣкоѣ хабер от онзи свѣт. Едни питаха за нѣкои свои и близки, които са починали; други питаха, за да узнаѣт, какво ги очаква на онзи свѣт след смъртта им, и да ли е видѣл мѣстото, където ще отиде всеки от тѣх там; трети питаха пък само така, за кеф, да узнаѣт, каква ли разлика ще има, аджеба, между там и тук. Бае Митар отговарѣше на всѣкого и на всичките даване съвети и наставлениѣ, за да знаѣт, какво да правѣт, та да не попаднат в катрана.

Баба Балашка, Бог да ѣа прости, беше питала, казват, за своѣ старец: как е, да ли ѣа помни още или си е намерил там друга? Бае Митар ѣ казал, че тоѣ е там добре — от средните — и че ѣа чакал по-скоро. Не се мина нито десет дни и комшиѣните намерили един ден баба Балашка пременена, натѣкмена, забрадена, с кръстле и воценичка в ръката — прострѣна на одърчето и сдървена. Издѣхнала преди два дни. Сама си се приготвила за онзи свѣт и усетила си крайт. Кака Батинка Рангелица, на чорбаджи Рангела стопанката, беше запитала бае Митра за дѣщерѣа им, Елица, що умрѣ преди година сгоденица. Бае Митар ѣ отговорил, че се мъчила още на онзи свѣт и нѣма да се смири, до като

чорбаджи Рангел не върне скритите пари на децата на покоиниѣ Атанас, гдето беше ортак с него. Сирачета, като всеки сирачета, останали на ръцете на една маѣка! Па и тѣа що да чини: жена . . . глупава . . . нищо не знае, па си мисли само на своѣа кахър, на своѣа хал. Чорбаджи Рангел прави хесапите, вика божем и хора от еснафа, та прегледваха, па това би, онова би, туку децата на покоиниѣа взеха дѣл от ортаклъка само 2930 гроша сухи пари и нѣкои и други дребулии, гдето не са за нищо и за никакво. Хората знаеха, че Атанасовата сермиѣа била по-голѣма; почудиха се, поприказваха, па си замълчаха: всѣко чудо за три дни. Когато бае Митар пророкът казал, как се мъчи Елица на онзи свѣт за бащини грехове, а чорбаджи Рангел направил едно чудо, за което говориха хората не три дни, а три години. Седне в стаѣтата, па удари на ракам от зори до акиам! Като свършил ракамът, а тоѣ накарал та свалили чергите и шилтето от зелениѣа съндѣк, що е от кипарис, гдето звѣнти когато се отклѣчва; отварѣа сандѣкът, изважда мушамената кисиѣа и изброѣава на страна 368 кърменѣа маджарлии, 25 суфурини и 54 махмудии. Свие ги на възел в едно кѣопе от кърпата си, па тури надире мушамената кисиѣа и извади другата, гдето е от син американ. Отброи и от неѣа 250 бели меджидии, сипе ги в кърпата, завърже ѣа и стане, та у голѣмата стаѣа. Там пред иконата и кандилото кръсти се чорбаджи Рангел и чини триѣсет и три метании, па стане с парите та при вдовиѣтата на Атанаса. Тѣ, каже, така и така . . . ех, знаеш, човеѣи сме, па сме греховни, па, ете, като ми се прати хабер от там, че чедото ми се мъчи и не може мир да намери, а рекох: море канл съм и калта под ноктите си да продам, само чедото си да избавим от ониѣа мъки там. Па тѣ, сега, вземи па скриѣ за децата си . . . това си е нѣхно и твое . . . баща им ги е спечалил! Моѣт дѣл съм си взел . . . хесапо е чист . . . ракамо сам правих — това си е ваше . . . с децата . . . ни една счупена аспра чужда — не кабулѣа! . . . Подир таѣа случка чорбаджи Рангел стана бан-башка човек: от него по-праведен нѣмаше вече в града.

Един път бае Митар минал краѣ крѣчмата на Тасо цинцарина. Тасовата крѣчмарниѣа беше една от пѣрвите в града, а Тасо си играеше с пари — беше много богат. Никоѣ не знае, как и от кѣде се замогнал, но всички знаеха, че един беше Тасо цинцаринът по сермиѣтата си. Тасо беше много набожен: никога не пропущаше литургиѣа или каква и да е

служба в черква. На всеки свещник ще запали по една свещ, всичките икони ще изреди да целува и едноман все ще се кланя и кръсти. Истина, божем набожен, божем кротък, божем добър, ама у лицето все нѣкак сепнат, нѣкак плахлив, все жълт и изпит, като че да е змиѣ глътнал, па го захапала за сръдцето и все го смуче. Никого не можеше в очи да погледне . . . когато говори с човека, а тоі или гледа на страна, по прозорците, по стрехите на къщите, или пък ще си чопли и върти кліучът от сахата, що висеше на кіостека. Когато минваше бае Митар краі кръчмата, вѣтре беше се курдисал Соітериѣта и си пиеше с нѣкои аркадаши, като него. Когато съгледаха пророкът, а Соітериѣта излезе та го извика в кръчмата и пред всичките го запита: Митре бе, среща ли на онѣ свѣт нѣкъде написано, да ли Тасо и там ще държи кръчма и ще ли има и там таково хубаво вино? Всичките кефлии в кръчмата се засмѣха на тази шега на Соітериѣта, но Тасо пребледи и взе да се заваля, да речеш, че го удари дамба. Пророкът изгледа кефлиите, погледна Тасо и продума: на онѣ свѣт Тасо нѣма да бѣде кръчмарин, но ще ври в катрана зарад греха, коіто е направил, да доландардине чуждо иманіе. Тоѣ грѣх го мъчи и тука, но не може да го измоли — много е тежък.

На вториѣ ден, заранта, намерили Тасо в одаѣта му обесен за тавана с поѣаса му. От кѣде и как издириха — не знам, но говореха, че преди пет години убил двама души търговци, които били кондисали на кръчмата му и им взел едни дисаги с пари. Разкопах в двора, под ѣахѣра, и намериха кокалите на заровените! . . .

Много пѣти ще замине бае Митар краі чорбаджи Цеко, ще се спре, ще го погледа, погледа, па туку завърне глава и рече: свѣт! . . . Море, чорбаджи Цеко, що ти е зинала хала на сръдцето за тиѣ пари? . . . Малко ли ти е? Имаш шеісет кліуча под кириѣ — діукіани, магазини, ханове, кафенета — 8300 гроша на месец само от них имаш! Ами другите ти міулкове? ами лозѣта, ами чифлиците, ами корните, ами геминте, ами діукіанската ти търговиѣ? . . . Іа ми кажи, ти не мислиш ли за там? От пари си червіасал, а пък сиротинѣта мре краі тебе и ти се правиш, божем, кіорав, та не видиш, какво се мъчат! Слушаі, какво ще ти кажа: сега е цвѣтна неделѣ: да вземеш 5000 гроша пари да раздадеш на сиромаси. Има гладни, има голи, има боси, па има и такива, които нѣмат със що и децата си да облажат на великден! . . . За тебе е това нищо . . . една шѣпа от

МЪДРОСТТА НА МИРЗА-АБАЗ.

С О Н Е Т.

«— Мирза-Абаз, животът ни на гибел е обречен,
Всред този хаос, умствен и вещестсен, в туї ужасно
Вълнуваніе на страстите, всред тоз разгар всевечен. . . .»
Мирза-Абаз отвърна: «—Виж, небето как е іасно!»

«— Мирза-Абаз, безчислени са іазвите човешки!
Велможите вълнуват и сганта беснеі! . . Всечасно
Неправдата, коварството в беди ни хвърліат тежки!
Мирза-Абаз отвърна: «—Виж, небето как е іасно!»

«— Защо подобен отговор на моите думи даваш,
Мирза-Абаз, с небето ли се жалко подиграваш?»
Мирза-Абаз отвърна: «—Не! не ме разбираш, друже!

Признавам аз, че земні мир свърталище е скверно!
Но Бог понеже го търпи,—туї охканіе безмерно,
Туї зло роптаніе твое за какво ли ще ти служи?»

Ст. Михайловски.

По въпроса за класическото образование.

Откак има човешки род, има и въпрос за уредбата му: първите царіе са и първи законодавци, първите жреци — първи наставници. А покрай тѣх през всичките векове са излизали мъже с отлични дарби да помогнат на страдното човечество тѣи или инак. Едни предлагат общо отказване от всички земни блага, други — взаимна обич и братство, трети — суров егоизъм, а четвърти най-сетне — драконски закони, да убиат всѣка воліа у човека. Па и до днешен ден, след седем хиляди години, откак се приказва за човешки род, тоз въпрос все още вълнува умовете хорски и все нѣма за него свършено решение. И нѣдали ще го има, защото обща норма не може да се тури там, гдето се спосрещат разни воли. Тук управниците или човешките добросторници ще изпълнят най-добре мисијата си тѣи, като ни укажат само път, как да бъдем по-сносни по между си и как да се владеем, за да не даваме повод да се пораждат диви страсти и буѣни пориви — туї нека бъде нашето гражданско възпитание. Но за да може да се вкорени у човека онова, що го прави умен и благороден, трѣбва да се захване от рано да му се дават примери, да му се пресаждат науки и знания. Ето защо заедно с въпроса за гражданската уредба върви открай време и въпросът за детското възпитание, въпросът, как да се отгледва и учи младежта, за да се изкарва от неїа добро поколение, харно гражданство. Дървото се вие, казват, дор е младо; и човек ще привикне по-лесно към ред и законност, до като е още на крехка връст, до като воліата му не е още затвърдѣла и лошите навици не хванали корен.

Да възпитваш деца, да ги учиш и поучваш, да изкарваш от тѣх достойни граждани, е благородно дѣло. И кої от нас не би взел за длъжност да спомогне да се отхрани и обучи българската младеж, за да се приготви от неїа добро потомство, доблестни синове на отечеството. Но как да се постигне това? — ето мъчният въпрос. Защото колкото възпитатели, толкоз и начини за възпитание, колкото учители, тол-

жоз и пътища към науката. Педагожките системи през разните векове и народи се кръстосват, разпоречат и противуречат си та и до днешен ден възпитанието нѣма ясно определени правила, нѣма обща норма. Това произлиза главно от две причини: първо, от разните философски възгледи, сиреч от това, как се гледа на света и на хората; второ, от нуждите на времето, които нужди могат да бъдат различни според разните земи. Но били философските възгледи кои знае как разнообразни, били местните и временни нужди кои знае как различни, едно си остава точно и ясно определено, кога е дума за възпитание и образование, а то е крайната цел, коіато се гони с обуката на младите, цел харна и благородна: да им се всади здрав разум, да им се развие вкус към хубаво, да им се образува характерът — с една дума да им се разбудят и усилят трите главни душевни способности: ум, въображение, чувство, без които човек не е читав човек. Ето нѣ с тази цел предочи, колкото и да е сложна и трудна задачата му, наставникът ще умее как да ја подіеме, за да стигне до желанија краі, да овенчае с успех призиванието си. Имайки тази единствена цел на обуката пред вид, искаме да си кажем мнението по един въпрос, коіто досѣга устройството на средните училища, или инак — гимназиите, и решението на коіто не е тѣі мѣчно, толкоз повече, че нашето министерство на просвещението го е предвидело в новија закон за народното просвещение. За това ще оставим на страна основните училища, а тѣі също нѣма да говорим за специалните средни и високи училища, а ще се ограничим само с гимназиите, защото в тѣх се възпитава голѣма част наша младеж и защото именно те са предпазничени да развиват у младото поколение речените горе душевни способности, т. е. да им всаждат знание, вкус и характер.

Въпросът за средните училища, за тѣхното развитие и преобразување има дълга историја, историја не по-млада от цѣлата европејска цивилизација изобщо. Гимназиите по своите разнообразни съдби и лутаници през вековете приличат на лутанијата и криволиченијата на човешкија дух от краі време до сега. Както човешката култура сега напредва, сега пък по нѣкои стихии или човешки причини заглъхне, изчезне, а след нѣкое време изгъкне пак негде, по преобразена, преродена — тѣі също и гимназиите имат свои перипетии, свои добри и лоши гении, свои защитници и противници.

Гимназии наричаме ние сега нашите седмокласни средни училища и шестокласните женски учебни заведения. На запад (Австрия, Германия) гимназии казват на ония средни училища, в които се преподават класически езици (старогръцки и латински). Самата пък дума гимназия произхожда от гръцката — *γυμνασιον*, която значи „мѣсто за гимнастика“, игрище, сиреч мѣсто или школа, гдето старите Гърци обучавали младежите си на телесни игри. Но покрай игрите младежите се упражнявали и в четене, декламация, слушали тѣ също преподаванията на философите и пр. Според това думата гимназия още в старо време обемала в себе си освен понятието телесно, още и литературно обучение, сиреч думата значела тогава още каквото и днес: училище за литература. Такива гимназии се прочули в Атина след персийските войни две: *Акадѣмия* — по името на един атински богаташ Академ, чийто градини били приспособени за училище и в които преподавал Платон, и *Вожеион*, по името на един храм извън Атина, посветен на Аполона Ликеиски. Около храма имало сенчести градини, в които Аристотел преподавал философия. Ликеи били основани и в Рим — от там и сегашното название лицеи за класически училища във Франция. Името гимназия въведоха в ново време най-напред немските протестанти в Германия; а именно хуманистите, за които ще говорим по-долу, наричаха тѣ своите новоуредени училища, докато на 1812. г. не го въведе официално пруският министър на просвещението Шуман. У романските народи остана и до днес въведеното от Иезуитите название за гимназиите — *collegium*, но във Франция държавните гимназии се наричат лицеи (*lycées*). В Белгия гимназиите се казват *athénées*; в Англия — *Grammar-schools*.

След паданіето на Римската имперія в западна Европа завладѣ общ един застои във всѣко отношение. Може би и преголѣмата ревност на християните в онуй време не позволяваше друго да се предприема освен туй, което се считаше за средство да се иде по-лесно в раѣа. Ето защо след паданіето на Рим падна и всѣко искусство, всеки интерес към наука и литература. Но латинският език, като език на западната черква, продължаваше да се употребява от всички книжовни хора, продължаваше да се изучава в манастирите и разните учени по онуй време все си служеха с този език, който си страдаше, то се знае, под перото на нѣкои от тѣх. Ето от това изучаваніе латинският език произлезе от после

тъй нареченото класическо образование и сегашните класически гимназии.

Колкото за названието „класически“, то се тълкува различно. Коренната му дума е *classis* — ред, разред, степен, от гдето и прилагателното *classicus* — редовен, уреден, класически. *Cives classici* наричали ония римски граждани, които принадлежали към един от петтѣх установени от С. Тулия класи или степени и които плащали данък според степенята си — докато онези, които не плащали данък (*proletarii*), не съставляли никаква класа. Отпосле *classicus* наченало да се употребява изобщо в смисъл на добър, примерен и пр. та още самите Римляни казвали: *scriptor classicus*, *philosophus classicus*, кога искали да отличат нѣкои писател или философ. Ето от там и названието класически за писателите гръцки и латински, които наистина служат от краи време за пример на европейските народи.

Нѣкои пък искат да кажат, че писателите и езиците гръцки и латински се наричат за това класически, защото се четат и учат във класовете училищни.

Класическото образование може да се раздели по своето историческо развитие на три периода: първиѣтъ период обіема схоластиката, или онази философия, коіато днес с усмивка споменуват, но коіато за времето си е била напълно достойна; вториѣтъ период е хуманизмът или въвежданіето по-рационално образование, а третиѣтъ период е сегашниѣтъ или модерниѣтъ класицизъм.

Образованието и възпитанието в средните векове било напълно в ръцете на черковниците и калугерите. Всичко се свеждало все към една цел: да се втѣлпи съзнание за благостта и величието божие, да се изучат правилата и доктрините на светите отци, — ето нѣ туѣ е то всичката задача на тогавашната ученост, наречена схоластика. Философската и образователна система имала за център священото писание и тук-там нѣщо от старите философи, Аристотел и Платон. Всичкото си старание и труд схоластиците потребисвали да съгласят богословските умувания с логическите истини, за да се разбере уж по-добре божиеото същество. За таѣа цел те плели всевъзможни силогизми, вратоломни умозаклѣчения, на които пие сега се подсмиваме, защото гледаме от съвсем друга точка, защото стоим вече вън от онзи кръг, из коіто се въртели тиѣа прекалени логичари. Името си схоластиците получили от там, че Карл Велики настани много от тѣх учители (школари) в манастирските и граждански школи, които основа

тои. Схоластиците не са и без заслуга. Те оставиха доста знаменити имена, а терминологијата, којато и до сега употребяваме в логиката, е тѣхно дело. Но все едно те изчезнаха, както изчезват и по-добри неща на този свѣт и сториха мѣсто на по-пресна струја, на по-сочна обука — на хуманизма.

Сухата логика омръзва, човешкиѣт дух не може постојано да се бие с едни и същи логически формули, да доказва битието, и небитието божие, а търси и развлеченија, иска да литне върху крилата на фантазијата да види и други свѣт. Ето и Данте (1265—1321), првиѣт хуманист, бих рекѣл првиѣт предтеча на възражданіето. Неговата *Divina Commedia* отвори нов мир на учени и неучени по онуѣ време, показа, че има поезија на света, којато струва всичките схоластически схеми и формули, којато разведрија уморениѣт човешки ум и му дава сочна храна, пријатна забава. След него ето и Петрарка (1304—1374), онзи Лаурин задгробен лиубовник, којато възхити по онуѣ време цѣл свѣт, а възхищава и до днес мало и голѣмо със своите безсмъртни сонети. Ето и Бокачио (1313—1375), знаменитиѣт прозаист, основател на модерната новела и роман. Тија трима венценосни гении пробудиха италианскиѣт народ, а с него и цѣла западна Европа, всѣха лиубовѣт поезијата, отвърнаха обществото от сухата логика и го насочиха към Виргилија, Цицерона, Хорација и Омира — извора на вечната поезија. След всичко туѣ неминуемо трѣбваше да последват училищни преобразованија: покрај священото писание намери мѣсто и Омир, покрај Августина — зачетоха и Виргилија — с една дума въвеждат се покрај божииѣте и човешки, хуманни предмети — ето на съществото на хуманизма, началото на модерните класически гимназии. Занимателна е тиѣ също историјата на старите латински и грѣцки ръкописи, как ги откривали по манастирските скривалища, как ги преписвали и как много от тѣх изчезнали без трага. Казва се обикновено, че с превземаніето на Цариград учениѣте Грѣци забѣгват в Европа и занасіат със себе си стари списѣци. Истина е, че с паданіето на Цариград захваща в Европа ренесансата, но пак да се не мисли, че именно грѣцките бежанци са главната ѣ причина; защото сто години преди паданіето на Цариград Петрарка и Бокачио имали на рѣка много от грѣцките философи и поети. Главното е това, че щом се запознават на запад със оригиналните грѣцки писатели, въвеждат ги в повечето училища, та покрај латински език и грѣцки става учебен предмет.

В XV и XVI в. хуманизмът се слива с ренесансата, и гимназиалното образование получа по-широк кръг, именно въвеждат се и други общеобразователни предмети, та полека-лека взема същи размери, каквито ги има днес. С възражданіето на естествените науки яви се препирня за първенството на „светските предмети“ в гимназиите, намѣсто мъртвите езици; всичките възпитатели и мислители дадоха на времето си мнение върху този въпрос. (Rabelais, Montaigne, Bacon, Commenius, Locke, Leibniz). От тази препирня, коіато трае още и до днес, произлѣзоха реалните училища, които наі-напред бѣха слени с гимназиите, както са у нас (Софія, Пловдив), но подир се отделят като самостоятелни училища с особени програми. Първо отделно реално училище било основано в Halle на 1806. г.

При всичко че сега има във всичките европейски държави отделни реални и отделни класически гимназии, но борбата все още продължава между „реалисти и класици“ и съчиненијата по този въпрос са нарасли на цѣла литература. Едни казват, образованието на момците трѣбва да се държи о живота: каквото е нужно за живота, само туі да се учи, а що нѣма никоі път да потрѣбва на човека в живота, нека е далеч от училището: *non scholae, sed vitae discimus*. Други, които подържат класическото образование, отговаріят, че школата не трѣбва само да напълня главите на младите с разнообразни знанія — били те за живота, или не — а трѣбва да образува сърдце и характер у младото поколение, а това, казват, се не постига с реалните науки, ами само с класическо образование. Този единствен аргумент е твърде важен и ние ще го споменем пак, кога заговорим за нашите гимназии. Сега ще кажем, че гимназиалното или класическото образование не е още оборено, а надали ще бъде скоро, защото има на страната си авторитетни защитници: доста е да припомним пламенните думи на Джон Стюарт-Милъ, тоіа велик британски мислител, думи произнесени в неговата „Реч за университетското образование“. „Въпросът, трѣбва ли да учим класическите езици или реалните науки, казва, много прилича на препирнята, дали живописецът трѣбва да се занимава само с рисунки или и с бои, дали шивачът трѣбва да шие само сюртуци — или и панталони. Защо не едното и другото? Ако е даже само тази разликата между реалното и класическото образование, че с първото младежите се научват да мислят, а с второто — да си излагат мислите — даже и тогава бих пред-

почел и това и онова, защото едното без другото не може, а който притежава едното, а не владее другото, той е недообразован, неподѣлан. Реформаторите на средното образование по-добре ще сторят, да укажат път, как да се изучават по-лесно и по-основно старите езици, а не да въстават против тях. А ние ще кажем от наша страна, че докато университетското образование стои все въз таквиз основи, като днес — докато докторите пишат рецепти на латински, а юристите са принудени да изучават толкоз латински цитати, естествениците — толкоз латински термини — няма да може без класическо образование. Реформата на гимназиите изисква неминуема реформа на университетите, а пък реформата на университетското образование надали ще може да стане само с изхвърлянето на древните езици.

На не само зарад университетското образование стават нуждни древните езици; не, те сами по себе си заслужават да останат учебни предмети, първо, защото ученіето чужди език разширява познанията и изостря паметта на ученика, и второ, защото с това се запознават учениците с римската и гръцката култура, с онаа култура, която служи за основа на цялата европейска цивилизация. Ето що казва и Jules Simon, едновременно министър на просвещението във Франция, същевременно знаменит моралист и педагог: „Не зарад историческото им, нито зарад възпитателното им значение желаем да си останат езиците гръцки и латински и за напред учебни предмети, а защото старите цивилизации, гръцка и латинска, представят най-свършена форма от развитието на човешкия дух и че е по-добре да изучаваме тази форма с езика заедно и да възприемаме направо от древните майстори ония възвишени уроци по искусство, по морал и по логика.“

В последно време пак се раздвижи въпросът за средното образование, и противниците на древните езици положили всички старания да ги махнат от учебната програма, ала не сполучиха. Във Франция напр. изменяваха на два пъти (1880. и 85.) съвсем програмите на средните училища, наречени лицей и колежи, но древните езици си останаха пак. На 1888. г. Fay, тогавашен министър на просвещението, свика особена комисия, в която влязоха най-знаменити педагози и учени, и под председателството на Jules Simon изработи нова програма за старите езици, която докладва сам попечителът на средните училища — Робие и се изказа в смисъл, че езиците трѣбва да се изучават, и за напред а само

методата да се измени, като се обърне повече внимание върху идеята, а не толкоз върху формата, сиреч граматика по-малко, а повече логика и морал от четеното. Изобщо, казва, средното образование трѣбва да гони троіна цел: формално възпитание — езици; нравствено — литература и научно — опитните науки; първо мѣсто дава на литературата.

Във Германия, гдето класическите гимназии имат голѣма предност пред реалните, въпросът за изравнението и преобразованието на средните училища е бил винаги на дневен ред. За тази цел има съставени до седем дружества с разни програми и направлениа, които чрез своите печатни органи защищават всѣко своето становище. В последно време се заинтересува и сам императорът за преобразованието на средните училища и свика на 1890. г. училищна конференціа в Берлин, съставена от 44 най-знаменити педагози и професори немски, за да се занимае с нѣкои училищни въпроси. В единнаесетѣх заседания на конференціата (от 4. до 17. Декември н. с.) се разгледаха и решиха много важни въпроси, а относително класическото образование се направиха нѣкои отстъпки на реалистите, а именно реши се да се намаліат часовете по латински и грѣцки, а на матуритетните изпити да се не изисква тема (превод от немски на латински или грѣцки); реши се тѣ също да се унищожат немските „реални гимназии“, сиреч овиа гимназии, в които се преподават и древни езици и реални предмети в едни и същи класове. Но класическото образование си остана пак непокътнато и за напред в гимназиите, назначени за него — напук на всичките нападки върху му. Според най-новото преобразование във Германия значи остаіат сега само два вида средни училища: реални и класически, сиреч тѣ, както и у нас, само че германските са отделно а нашите ще бѣдат до IV кл. общи, а от IV на горе се разделят на класически и реални класове.

Във всѣкоіа страна средните училища са поставени тѣ, че да могат да служат като праг към по-висши: коіто свърши гимназиа — принуждава се да свърши и университет, защото само с гимназиално образование мъчно се получава сгодно мѣсто в обществото; коіто свърши реално училище — постѣпва в техническо, за да се специализира според желанието си за това или онова техническо или индустриално заніатие. На запад както реалните училища са строго отделени от класическите, тѣ и висшите учебни заведения нѣмат нищо общо по между си: Университет си е сам за себе си все у-

чилище за класици, техника — все училище за реалисти. Тоia сепаратизъм не е до там за одобряване и въстават вече против него. В този случай ние сега за сега като да стоим на златната среда, защото у нас реално и класическо образование върви за едно — в гимназиите, а висшето е тѣ също групирано в едно и също висше училище, което има разни отделения тѣ, както гимназиите имат реални и класически отделения. Щом знаем това, по-лесно ще разберем реформата, коiато има на ум нашето министерство на просвещението и коiато състои в това, да се преобърнат всичките гимназии у нас на такива, каквито бѣха до сега само Софийската и Пловдивската, сиреч до IV кл. да имат общи класове, а от четвърти кл. на горе да се делият на паралелни класически и реални класове. Тази реформа ни се налага по много причини:

1) Нашето висше училище, като всеки университет, съдържа повече таквиз отдели, за които е нужна класическа подготовка; като изключим само физико-математическият отдел (физико-математически и химически клон), коiто можем казаче и без древните езици си върви напред, всичките други отдели и клонове изискват непременно класическо образование: Филология се разбира само по себе си; но покрай нея история, юриспруденция, естествените науки, па ако бѣде основан и други отдел (теология или медицина), ще трѣбват младежи пак със класическо образование. Вече сега във нашето висше училище болшинството ученици са именно в онез отдели, за които старите езици са необходими. За да има, значи, хармония между висшето училище и гимназиите, нужно е да се даде възможност, половината от свършившите гимназия да имат класическо образование, а другата половина — реално. С това ще се отмахне една аномалия, коiато се отзовава твърде лошо върху правилния вървеж на висшето училище, именно ще се премахнат два предмета, които отнемат голѣма част време и са тежък товар за самите ученици; защото много от тѣх са принудени подпърва да се запознават със елементите на старите езици в ущърб на другите си университетски предмети. Колко хубаво биха се употребили тѣ 18 часа, определени сега за латински и грѣцки в историко-филологическия отдел, ако слушателите дохождаха подготвени от гимназиите! 18 часа употребени за литература напр. биха дали огромна полза.

2. Нам ни са потребни не само добри инженери, но тѣ също и добри юристи, както и свестни лекари, но преди

всичко способни учители. Образували се за такива тук у нас, или в странство, несравнено по-добри ще излезат те, ако са преди подготвени класически, отколкото ако бъдат приети и пропуснати през университетските курсове „на правах“, както за жалост има и такива.

3. Но във всеки случаѣ нам са потребни добри и честни граждани, граждани с чувство и характер. Нищо не може да образува тих, благ и честен характер, както ще го образува класическото възпитание. Езиците и литературата, постоянните примери от историата благотворно дѣйствуват върху душата на гимназиста — класик, щото освен че му развиват здрава логика, но му и ублажават характерът, правят го по-снисходителен към слабите и по-справедлив към всички.

4. Над всичко отгоре ние трѣбва да развием у нашата младеж вкус към хубавото, да образуваме у тѣх идеали: сред този материализъм у нас, който мери да погълне всѣко благородно стремление, всѣк полет към по-високо, не ще бъде зле да се всее в душата на българската младеж малко поезиѣ: тя възвнasia душата, облагородѣава сърдцето и въздига човека над тоѣ кален свѣт, прави го да гледа по-от високо и с по-блага душа на всичко — а туѣ се постига само с класическо образование. Нека тогаз, ако не всичките наши младежи, то поне половината, бъдат сподобени с известна идеалност, с известна поетическа искра в сърдцето си: то ще им помогне да развиат добър вкус към всичко, що наричаме искусство, то ще ги води към хармониѣ в езика и в делата им.

5. Нашият език и храни боже нашата поезиѣ очакват разработка. Ако можем всичко да вземем готово от запад, то езикът си пак трѣбва да учим у нас си и то ние сами, защото ни е бащин и маичин, защото го разбираме по-добре от всеки чужденец. За да го упознаем добре и разработим хубаво, нужно е да имаме повече хора с класическо образование, защото само такива могат да разберат подробните му тънкости, само класик ще може да го разработи както научно тъй и художествено. (ср. Schrader, Erziehungs und Unterrichtslehre, Bonn 1889, стр. 6).

6. Реалните науки са доволно разработени и не сме ние, които ще можем да придадем нѣщо към гениалните научни откритиѣ. Нам сега за сега предстои по-друга задача, задача, която ни се налага като отечествена длѣжност, именно да изпитаем нашето мило отечество, да го изследваме във всѣко

отношение. Покраї народниїа език и поезиїа тук има историїа, археологиїа, правни обичаи и всичко, що е свързано с нашиїа народ. Всичко туї можем най-успешно да извършим ние или нашите синове, без чужда помощ, но трѣбва непременно да имаме за помощници класическите езици: без тѣх нѣма българска историїа, разработена както трѣбва, без тѣх нѣма изпитана Българиїа.

Само тиїа шест точки биха били доволни да убедат всѣкого, че класическото образование трѣбва да бъде поставено по на чело от реалното и да накарат нашите родители да предпочитат класическите отделениїа пред реалните. Но покраї тѣх класическото образование има и други предности, не по-малко важни от първите. То дава на ученика по-голѣмо душевно спокоїствие, то го по-задоволїава, отколкото реалното. Докато реалистите ламтият към сухо едно уж светско образование, класиците имат известни идеали, които им изпълният душата и ги правят по-благодарни от себе си и от хората (ср. O. Lorenz, *Über Gymnasialwesen und Fachbildung*, Wien. 1879. стр. 3).

Освен това класиците имат по-развита логика, по-лесно схващат много абстрактни понїатиїа, отколкото реалистите. Причината е коренното изучаванїе на езиците: за щото нищо не съдържа по-могъщ възпитателен и образователен елемент от езика. С изучаванїето на езици (особено пък на класическите) ученикът има възможност да сравнява различното устройство на езиците, да се запознава с това различие, което владее в тѣх, но което произлиза все от една човешка логика, да изучава разните форми на човешката мисъл и с това да закрепя в себе си тѣи също твърда мисъл и логика (ср. W. Schrader, *op. cit.* стр. 6., и 192). — Силата на гимназиите (класически) лежи в това, че те развиват правилно мисленїе и то под влиянието на старите езици. Kekulé, *Die Principien des höheren Unterrichts und die Reform der Gymnasien*, Bonn 1878, стр. 19).

Онез, които искат да изгонят древните езици и да ги заместят с научни предмети, излизат от тази точка, че без гръцки и латински се може в живота, за това не трѣбва да се изучават; освен това, казват, каква полза от това учение, когато учениците не могат никої път да научат толкова, щото да се ползват направо от старите писатели. Първото възражение си нѣма мѣсто, защото в никое училище до сега се не е учило само „полезното“ за в живота, само „реалното“. Та може ли таково нѣщо? На ли в такъв случаї бихме дош-

ле до там, да махнем от училището всичко онова, що въздига душата и що прави животът по-идеален. Литература, искусство и много науки даже не са никак нуждни за човек, да речем, земеделец или рудокоп; човек и без тѣх може да прави пътища, мостове, да бъде чиновник или нѣщо друго; но познанијата, които се дават на ученика в средното училище, ще бъдат всеки път полезни и ще му сторят по-добро мѣсто между обществото. Второто възражение досѣга методата, којато наистина трѣбва да се промени, ако искаме учениците да извличат по-голѣма полза от древните езици (ср. Jules Rochard, L'éducation de nos fils).

Кѣм всичко това нека прибавим още, че всичките западни държави, а тѣи също и в Русија, класическите гимназии са повече от реалните. Пред вид на тѣхната важност, като възпитателни учреждения изобщо и като хранилища на достойни младежи, не можем да не пожелаем по-скорошното им изравнение с реалните гимназии по число, сиреч не можем да не изкажем горещо желание да се приложи по-скоро онова похвално решение, взето и отбелѣзано в новия закон за народното просвещение. Със това ще се подпомогне изобщо на целия държавен строј, ще се потикне образованието у нас още напред и ще се внесе по-здрав и солиден елемент между нашето общество.

Никој нѣма да откаже, вѣрвам, че гимназиите класически имат голѣма предност пред реалните училища. Всеки учител, којто е имал случај да сравнява учениците от реалните и класическите отделения, ще е забелѣзал превъзходството на класиците пред реалистите. Това сега, при всичкото недостатъчно обучение по езиците и литература, а като се вземат мерки с време да се обрща по-голѣмо внимание върху класическите предмети, разликата ще бъде още по-изразителна. В това отношение не може как повече да се препоръча и настојава, щото преподавателите на езиците да знајат не само съответниѣт език добре, но да владејат съвсем хубаво и бѣлгарски език, за да могат полека-лека да всаждат на учениците хубостите на старите езици, като им ги превеждат на чист, правилен и гладък бѣлгарски език. Тѣи също и преподавателите по историја трѣбва не по-малко да се старајат да употребјат чист език; защото историјата има тогава нај-голѣмо научно и нравствено влијание, кога то се преподава на хубав език.

ВИСШЕТО УЧИЛИЩЕ В СОФИЯ.

След освобождението ни, още при първото организиране на българското княжество и на автономна Румелия, стана нужда да се установят разните държавни учреждения, необходими за функционирането на държавното управление. Заедно с това се тури и началото на нашата школна организация. Още при управлението на руския императорски комисар, Дондуков Корсаков, тогавашният заведващ делата на народното просвещение учреди няколко гимназии и се разпореди за отварянето на народни основни и класни училища там, гдето не съществуваха такива до освобождението ни. Дѣлото на господина Дринова не беше трудно. България отколе вече разполагаше с училища, основни и класни, а в градските общини имаше петокласни и четирикласни гимназии: в Пловдив, Търново, Шумен, Стара-Загора, Русе; имаше даже и една пълна гимназия в Габрово, благодарение на родолюбивите залѣганя на Ив. Ев. Априлова. По никої клон от управлението на свободна България нѣмаше толкова подготвена почва за граденіе, както по учебното дѣло, защото тук не се чакаше инициативата само от правителството. Освобождението всѣде бѣ последвано с отварянето на училища, и то беше естествено явление — училището беше най-добре познато за Българина и то му бѣ принесло най-съществена полза, високо оценявана от мало и голѣмо. Не ли от училищата ни възникнаха благодатните лъчи на нашето възраждане? не ли тѣ приготвиха това героическо поколение, което подготви и съдействува толкова решително за освобождението ни?

Но не бѣ леко да се удовлетвориат нуждите на цѣла една нова организация по учебното дѣло, и то не толкова поради туй, че нѣмахме достатъчно учителски сили, които да поемат върху си воденіето на така разширената учебна деятелност, но най-паче заради туй, че другите държавни отрасли от управлението отнели бѣха туку-речи всичката наша интелигенция, коіато преди освобождението ни не намираше друго поприще за деятелност, освен в училищата. Ето защо

още от самото ни освобождение, ако имаше поле за действителност, в което най-много да се чувствуваше нужда от ратници, то бѣ полето на просвещението,—на народното образование. Всичкото внимание на нашето министерство на народното просвещение от начало и до днес е било обърнато към това, да приготви учителски сили, способни да попълнят тази празнина, причинена от самия факт на освобождението ни. Основанието нѣколко педагогически училища, отваряніето краткосрочни педагогически курсове, преобрѣщаніето нѣколко от гимназиите в педагогически гимназии все си имат причината в тази голѣма нужда от подготвени учителски сили за многобройните ни училища, основни и средни. Все за удовлетворение на тази нужда се доведоха доста чужденци, особено от сродни нам славянски страни, като преподаватели в средните училища; но и те се указаха недостатъчни, толкова повече, че в умножаваніето на такива чужди, ако и сродни нам елементи, не можеше да се не пази известна мѣрка, понеже и най-добре подготвената учителска сила може да бѣде на пълно полезна само на домашна почва. Нуждата от учители оставаше прочее все още открита и трѣбваше да се търси начинът, как да се удовлетвори.

При такива обстоятелства стана откриваніето на висшия педагогически курс, и то за тоа отдел, от който най-много се чувствуваше потреба, именно за да се подготвят учители по отечествения език и история. Това показва, че учредителите на тоа висши педагогически курс са се стремили особено да приготвят сили по тази част от учебното ни развитие, която най-паче носи характер национален. Нѣма съмнение, че откриваніето на висшия педагогически курс е било предизвикано от гореказаната нужда за способни преподавателски сили в нашите средни училища. Но в него се криеше още и идеята, да се довърши учебната ни сграда, основата на която биде поставена до освобождението и след освобождението ни, с едно висше учебно заведение, което не ни достигаше. Преди това България бѣ преживѣла ред събития, най-паче след съединението ни с Южна България, които пробудиха по-голѣма енергия и инициатива в националното ни развитие, плод на което между друго е и основанието на българския университет. Със свойствената на Българите предпазливост и поради нѣманието на достатъчни преподавателски местни сили за предприеманіето на това дѣло, висшето наше учебно заведение се откри от начало под име висши педагогически курс, и то само с

историко-филологически отдел. Но от самото още начало преподаваніята във висшия педагогически курс бѣха поставени на по-широка университетска почва, и вече през първото му полугодие министрът на народното просвещение в съгласие с народното представителство реши да се даде на училището име, което повече би отговаряло на истинския му университетски характер. И така висшият педагогически курс чрез закон, приет от народното събрание и утвърден с указ от 18. Декември 1888. г. под № 159, се преименува във „Висше училище“.

Нѣма съмнение, че висшето училище, като всѣко ново дѣло, възбуди у мнозина известно недоверие. От начало още, пред вид на смелостта на това предприятие, което подпълно се дължи на г-на министра на народното просвещение, Г. Живкова, мнозина виждаха в това дѣло една стъпка не по силите ни и, може би, чистосърдечно се страхуаха от едно фиаско в такова важно събитие в националното ни развитие. Тиѣ страхуваніа се указаха на дѣло несъстоятелни. Висшето училище съществува вече от пет години и то е дало плодове, които подпълно оправдаха целта, преследвана от основателите му.

Днес висшето училище е дало вече три випуска от историко-филологическия отдел и два випуска от физико-математическия отдел, и неговите възпитаници достойно заемат длъжностите, за които се предназначаваха в разните наши средни училища. Следователно, моментът за отварянieto на нашето висше училище не е бил така не о време избран. Аз нѣма да говоря тук за полезността на висшето училище, защото ползата му днес е очевидна за всички, освен за ония, които не искат да ѝ видят. В нашето развитие, като самостоителен народ, ние не можехме да правим изключение от другите народи, особено от нашите съседи, с които ни свързват едни исторически съдбини. Власите, Сърбите и Гърците си основаха висши учебни заведения, и не при по-благоприятни културни условия, отколкото са нашите днес. Можехме ли ние да останем по-дълго време без университет, като се има пред вид, че с това се осъществява един народен идеал, а главното, че се попълня нуждата от кадри и интелигентни деятели в общественния живот?

Роліата на висшето училище е да държи високо знамето на нашите народни идеали, да разпространява духът на образованието помежду нашата младеж в национално направление. Нека не ни се възразява, че науката е космо-

политическа и че, следователно, тя може да се черпи в кое да е висше учебно заведение. Науката е действително космо-политическа, но и тя се развива в един индивидуален център, и тя е проявление на еволюцията на един обществен организъм, както всички други културни явления в човечеството. Нейният напредък също се дължи на относителното развитие на отделните общества. Има ли нужда да се доказва, че един Адам Смит е бил възможен само в Англия, един Кант само в Германия? Всякога отделна народност, особено тази, която е имала възможност да достигне висша култура без никакви препатствия, има свои Адам Смитовци и Кантовци. Гърците и Римляните принадлежат към едно и също племе — арийското. При все това, колко голяма разлика съществува между тях. Гърците станаха създатели в областта на художествата и поезията, науката и философията, Римляните, напротив, станаха творци в практическия живот и държавното устройство. Когато Гърците се стремят към идеалното, Римляните особено се отличават в приложението му към практическия живот, което се изрази у тях най-паче в развитието на юриспруденцията. Според Цицерона, гръцките закони в сравнение с римските представявали нещо детинско и смешно, когато римското законодателство и до днес служи за основа в юридическото модерно образование. И тъй, всякога народ има своята част в общечовеческото развитие, всякога народ има своето призвание и свои гении. Високата цивилизация, до която е достигнал днес светът, е била възможна само благодарение на индивидуалното въздействие на отделните народности в процеса на всемирното развитие на човечеството. Ето защо не само че не е било несвоевременно, но даже от належаща нужда създаването на един научен център, откриването на българския университет. Наистина, това дело е било предприето при твърде мъчни обстоятелства, за осъществяването му са се срещали големи препатствия, особено поради оскудеността в преподавателски сили, които не са се имали под ръка достатъчно, особено в началото. Правителството, ръководимо именно от съображението да даде още от начало национален характер на тоя висш храм на науката, се е старало да начене делото със собствени български сили, а такива са били малко и млади, които със страх и риск приеха върху си тежката мисия да бъдат пионери на българското висше образование. Правителството не се измами в избора си, и младите преподаватели издържаха със достоинство първият опит

на силите си пред любопитните взорове на ламтещата за наука младеж. Дѣлото тръгна и, благодарение на твърдото постоіанство и безпрестанните грижи на правителството и на старанието на преподавателите и студентите, то се развива и напредва тъкмо в духа и направлението, което се е желало.

Както и да е, нашето висше училище не можеше от начало да бѣде напълно поставено върху университетска почва, защото мъчно е да се приложи отведнѣж на практика това, което се проектира в теорія; за това са необходими дълги опити; времето освещава всѣко начинание. Въпросътъ състои само в това, до колко избраниятъ моментъ за предприѣтието на едно дѣло е бил своевременен, сир. дали нуждата от известно предприѣятие е належаща. По нашето скромно мнение, това дѣло на днешното правителство е отговорило на реални нужди на страната; но то е отговорило и на душевните въжделения на всѣкой български патриот. Полаганіето началото на българския университетъ не е могло да не трогне сърдцето на всѣкой просветен Българин, който желае да види своето отечество час по-скоро упътено къмъ прогрес. Университетите всѣде съставятъ гордостта на народите; те крепятъ духътъ имъ в постоіанно стремление къмъ напредѣкъ и култура, те развиватъ съревнование в обществената деіателност, и то не в тѣсно егоистическо направление, а движими винаги от най-широките начала, които служатъ за общото добро на човечеството. Нека обърнемъ вниманието си къмъ германското университетско развитие, което може да ни послужи за образецъ и което е дало толкова велики плодове в колосалното развитие на днешната германска държава. Във всичките велики епохи в развитието на германския народъ университетите са били на чело на движението. Не от университета ли и с неговото съдействие излезе благотворното за напредѣка на човечеството изобщо и на Германия отделно велико реформационно движение в началото на XVI. векъ? Не от университета ли излезе това удивително национално пробужданіе на германския народъ в началото на настоіащия векъ, което докара освобождението не само на Германия, но и на цѣла Европа от игото на най-великия воененъ гени — от Наполеона Бонапарте, и което положи основата на днешното величие на Германската народност? Съединението на Германия, придобито следъ толкова nevoли и страдания, е преди всичко дѣло на германските университети. Тогава, когато правителствата затваряха още границите на отделните държавици съсъ железни вериги, студентите от германските университети обра-

зуваха общегерманското студентческо дружество. Какви жертви не са полагали владетелите на малките германски държавици, за да подържат своите университети! как са гледали те на своите университети с любов и са привличали най-добрите преподавателски сили в тях, за да направят от своите столици най-привлекателният културен център за Германците! Те са се надпреварвали, кои повече да блесне в покровителството на науката и на изкуствата и, верни на народния идеал, те най-много са съдействували за развитието на братските свръзки между Германците. Какви гигантски размери достигна науката в Германия именно под влиянието на развитието на народната идея за съединението, която стана плът и кръв в душата на всеки германец, благодарение именно на това широко образователно развитие на германския народ под ръководството на германските университети! Кои не знае, каква роля е играла в движението от 1812—13—14—15 години от настоящия век учещата се младеж, каква роля е играла същата студентческа младеж и през 1870. год. във френско-германската война? Грамадният напредък на науката в Германия, това изобилие на гениални философи и писатели по всичките клонове на науката в настоящия век (особено в първата му половина) върви ръка в ръка с развитието на народните идеали и доказва, че тях последните са подпомогнали най-много на развитието на науката. Още по-осезателно можем да си представим свръзката между тях две течения, ако си припомним, каква опорита борба са водили Чехите и Хърватите, особено след тяхното пробуждане от 1848. година, за отвоюване на народни права, и как в тази борба техният краен идеал е бил добиването на народен университет. Те сполучиха да постигнат тях свои идеали: Хърватите си имат вече свой университет от 1874. година, а Чехите също така от 1883. година; и те справедливо смятат това приобретение като най-голяма гаранция за своето индивидуално съществуване.

Следователно, националните университети не само подържат чистата наука, но изобщо подигат народното развитие от всяка страна. Прочее, основанието на висшето училище отговаря на нашите нужди, отговаря в също време на нашите народни интереси, отговаря на нашето стремление към прогрес, на нашето желание да закрепим народната си културна индивидуалност между нашите съседи. Та най-сетне просвещението ни е спасило от петвековното ни робство, то ще ни и запази спечелената свобода между другите културни народи.

Отрицателите на висшето училище, ако има още такива, може би ще ни възразят с известната практическа аксиома, че не трѣбва да бързаме, и че прибързването в каквото и да е дѣло не води към добри резултати. Ние бихме били съгласни с тѣх, ако да нѣмахме пред вид обстоятелството, че ние последни между европейските народи сме получили свободата, че ние сме най-млади между нашите съседи в това отношение. За това ние бѣхме принудени да правим значителни скокове при устройаваніето на държавния ни организъм: За най-висшето съдебно наше учреждение, касаціята, трѣбваше бързо да се намерят и се намериха домашни сили; за най-висшето управление на военната организациѣа, щаба, не се почака да се явят в пълн смисъл подготвени сили; за подготвление на българското офицерство немедленно се импровизира военно училище и пр. и пр. И всички тѣа учреждения не функционират ли с чест за държавата, и не се ли наслаждават със всеобщо, напълно заслужено уважение? Следователно, може ли на висшето училище, създадено при същите потреби и условия, да не се отдава онова значение и уважение, което то по право заслужава? Усилено и бързо трѣбва да се работи, особено по просвещението на народа, ако не искаме да загинем в борба с по-силните и по-развитите от нас народи. Ние сме станали исторически народ чрез нашата култура; тѣа трѣбва да ни бъде лостът и за бъдѣщето ни съществуване.

Със своитвената нам скромност, нашето висше училище просъществува цели пет години и, както споменах по-горе, даде вече плодове, без да се е писало почти нищо върху него и без многозвучни реклами.¹⁾ То начена своѣта деѣтелност без шум, не прибѣгна даже към обикновено заѣвление за своето съществуване, към тържествено или поне публично откриваніе. При владеѣщето тогава недоверие към него от мало и голѣмо, то счете излишно с фрази и реклами, с тържества и панегирици да се защитава пред невѣрващите. Това негово поведение се диктуваше от убеждението, че самата негова деѣтелност ще бъде в състояние да разсее естественото недоверие на обществото към него. Па и можеше ли да се защитава другоѣаче? Не трѣбва да се крие, че и самите инициѣатори на дѣлото с известен страх гледаха на неговото бъдаще и предвиждаха големи мъчности за осъществѣаваніето му.

¹⁾ С изклѣчение на една статиѣа за висшето училище, обнародвана в „Мисль“ книга III и IV, година 1892, от г-на д-ра Ив. Шишманова.

Споменах по-горе, че почти всички преподаватели, с които се откриха курсовете във висшето училище, бяха млади наши учени мъже, които, ако и да бяха най-избраните и най-добре свършившите науките си в чужди университети, все пак с известна предпазливост и естествено колебание предприемаха новата си роля като преподаватели в българския университет. Тяхното дѣло беше толкова по-сериозно, че от тях се изискваше не само наука и знание по специалните им предмети, но и организацията на новото училище, духът и посоката, които трѣбваше да се даде на отделните дисциплини, правилници, програми и пр. и пр. Без друго за това не им липсуваха образци, те сами бяха преминали висшето си образование в разни европейски западни университети и можаха да се ръководят по тях в урежданieto на българския университет. Но мъчно е да пресадиш чуждото на съвсем нова почва, и все трѣбваше да се вземат във внимание местните условия и нужди; не може именно в такива случаи да се копира буквално чуждото. Трѣбваше, прочее, всичко, или почти всичко да се създава от ново.

Колко трѣбва да бъдем благодарни на тия наши малцина инициатори в дѣлото на нашето висше образование, че те не се поколебаха пред трудната задача, която им се възлагаше, и се заеха с устройството на висшето училище с толкова усърдие, че тяхното дѣло се увенча с успех: висшето училище продължава да съществува и да се развива благодарение на тяхното добро начало. Ние сме далече от мисълта, че нашето висше училище е вече напълно постигнало своята задача и че то може вече да се сравни със знаменити стари университети; едва в пет години може ли да се постигне подобен резултат? За това се изискват време и усилені старания в продължение на цели поколения. Чуждите университети имат вековни традиции, в тях са внесли знанието си многочислени поколения, те са родили светили, които подържат репутацията на заведението, което ги е отхранило. Не с години, а с епохи се достигат такива резултати. Несправедливо ще бъде, прочее, да се изисква от нашето висше училище повече от това, което то може да ни даде. Несправедливо би било, следователно, и да се поддържа онова хладнокръвно отношение към висшето училище, което и сега даже още съществува в нѣкои наши кръгове. Преподаваніята във висшето училище от година на година се разширяват. Миналата учебна година при съществуващите два отдела се отвори и юридически.

В заключение ще кажа, че основанието на висшето училище е един акт от високо политическо и културно значение за младата българска държава, че то представява още един гранитов камък, положен в основата на българската независимост.

След тия кратки бележки, в които съм се старал да представя дѣлото на висшето училище в действителното му положение, ще дам кратки сведения за вървежа на работите във висшето училище в течение на петтѣх години от откриваніето му. Това, мисля, ще послужи за осветление на обществото изобщо и в частност за нашата младеж.

Висшето училище се откри под име на висши педагогически курс в началото на 1888—89. учебна година само с историко-филологически отдел. Съгласно със ст. 36. от временните правила за висшия педагогически курс, приеха се от начало за редовни ученици тия, които бѣха свършили гимназия или семинария и педагогическо училище. За последните, обаче, се изискваше да са свършили училището с отличие. Приеха се и такива, които бѣха свършили само шест класа гимназиални и са учителствували поне две години, но само като волнослушатели. От това се вижда, че още от начало висшето училище е почнало дѣлото си с доста разнородни елементи, с ученици с различна подготовка и това обстоятелство е пречило твърде много на успешния вървеж на преподаваніята. Преподавателите са били принудени да се съобразяват с подготовката на учениците и да допълват средното им образование, така че преподаваніята по нѣкои от предметите са имали повече общ характер, и не е било възможно да се обърне вниманието толкова върху специализацията по предметите, върху изследваніе източниците и литературата им и пр.

По нѣкои от предметите си остават лекциите на същата почва и до днес. Отчасти това се дължи на досегашната организация на нашите средни училища. Както всѣкому е известно, повечето от нашите средни училища са реални; класически паралелни отделения, и то от четвъртия клас нагоре, имат само софийската и пловдивската мъжка гимназия. Випуските, които дават ежегодно тия две гимназии от класическите паралелки, са толкова малки, че не можеше да се очаква от тѣх достатъчно число кандидати за новооткрития висши педагогически курс и трѣбваше да се допустнат, както по временните правила за урежданіето на висшия педагогически курс в София, тѣ и по закона за висшето училище,

ученици, които са свършили средното си образование в класически или реални гимназии, безразлично, и даже от семинарии и педагогически училища. По тоia начин тъкмо за отдела, който най-напред се откри и за който най-много имаше пужда от кандидати с класическо средно образование, се приеха повече ученици с реално, семинариално или педагогическо образование. При такова положение на работите класическите езици, както и новите чужди езици, трѣбваше да се преподават не като филологически предмети върху университетска основа, а просто като езици в размер гимназиален, с чисто спомагателен характер. Историко-филологическият отдел и до днес страда до негде от тоia недостатък, който е плод на непълната организация на нашите средни училища. До като нашите средни училища не бъдат в положение да ни дадат достатъчно кандидати за висшето училище с класическа подготовка, до тогава нашият историко-филологически отдел не ще може да се постави напълно на висотата на философските факултети в странство.

До като в историко-филологическия отдел ще постъпват реалисти и законът за висшето училище не бъде изменен в смисъл такъв, щото да могат да постъпват в него само класици, до тогава успехът в тоia отдел по нѣкои от дисциплините ще бъде посредствен. Не само езиците, особено класическите, не ще могат да се преподават като университетски предмети върху широка филологическа основа, но и другите специални предмети: като историата, философията, па даже и славянска филология ще останат накърнени, поради нѣманіето класическа подготовка у учениците. Достоинството на всѣко висше училище състои в това, щото да може да възбуди лиубов и способност у студентите към самостоителна работа по отделните факултетски дисциплини, а за да може да постигне това, студентът трѣбва да бъде в състояние да се ползува с първоизточниците. Без това студентът ще остане винаги роб на чуждото и никога не ще може да се надѣва да си прокара и тоi път между самостоителните труженци на научното поле.

Тоia голѣм недостатък на преподаваніята в нашето висше училище е бил отчасти един от мотивите, по които се е водило министерството на народното просвещение при изработваніето законът „за народното просвещение“, гдето е предвидело за в бъдѣще да открие в четиритѣх горни класове във всичките наши реални гимназии класически паралелни класове. След четири години, когато ще имаме от всич-

ките гимназии випуски от класическите класове, законът за висшето училище ще може да се видоизмени в това отношение, и преподаваніята във висшето училище ще могат се усвои с по-голѣма полза от учещата се младеж.

При все това запознаваніето на учениците с източниците и литететурата за всѣкоѣа дисциплина, изучаваніето на методите за издирваніе по всѣкоѣа специалност са били постоѣанно главната задача на преподавателите във висшето училище. Семинарните четеніа, предназначени за таѣа цел, от ден на ден се усилват, до колкото това позволяват средствата на училището и силите на учениците. Семинарни четеніа стават по исторіѣа и по славѣанска филологіѣа; по класическите и новите езици те се замѣстѣат с обикновени упражненіѣа и четеніа на автори, съразмерно с минатѣа граматически материѣал. Колкото за физико-математическиѣа отдел, семинарите тук се замѣстѣат с упражненіѣа и лабораторни работи; тук особено са необходими постоѣанни опити, без които преподаваніята не би имали никаква цена. Както за семинарите в историко-филологическиѣа отдел има нужда от добре снабдена библиотека, така и за упражненіѣата и опитите във физико-математическиѣа отдел има нужда от богати кабинети и добре приспособени лаборатории. Благодарение на щедростта на правителството, кабинетите и лабораториите във физико-математическиѣа отдел са доста богати, така че бѣха могле да служат с чест и на един иностранен физико-математически факултет. Библиотеката също така доста се обогати особено в последната учебна година, така че и тѣа вече може с достоинство да служи на целта, за коѣато е основана. Библиотеката до сега фигурира като учреждение при висшето училище под надзора и ръководството на едного от преподавателите, коѣто се ползува за таѣа цел от един помощник. Бързото нарастваніе на библиотеката може да се види от следната таблица, в коѣато е указано количеството на книгите по години от основанието на висшето училище до днес:

Година	1888/89	1889/90	1890/91	1891/92	1892/93
Съчиненіѣа	2577	4043	5012	5112	7000
Томове	4243	6661	8188	8618	13800

За горните книги е похарчено приблизително 90000 лева. Без друго тѣа е още много непълна, но ако продължава

да се снабдява и за напред все така систематически, както до сега, нѣма съмнение, че в кратко време тя ще може напълно да отговаря на нуждите на нашето младо висше училище. Не така бързо се създават библиотеките; за това са необходими и грамадни средства и много време.

От три години се отвори при библиотеката една читалня за студентите, които в свободното си време да могат да се занимават с четение на книги, с каквито разполага библиотеката по тяхната специалност.

В първата година преподаването се начена с 8 души преподаватели и с 43 ученика, които образуваха първият курс от историко-филологическия отдел. В следващата година дѣлото на висшето училище значително се разшири: в историко-филологическия отдел се прибави втори курс, числото на преподавателите нараства до 10 души, а на учениците до 86 души. Отварянето на физико-математическия отдел стана в началото на втората годишнина на висшето училище; отвори се първият курс от физ.-мат. отдел с 4 преподавателя и 34 ученика. Поради нѣманіе достатъчно преподаватели през тази (1889—90) учебна година, останаха незастъпени катедрите по естествените науки, и преподаванията в първия курс от този отдел начнаха само с математическите, физическите и химическите науки.

В третата година (1890—91) в историко-филологическия отдел се прибави още един курс — третият, а физико-математическият отдел се допълни с втори курс. В първия отдел числото на преподавателите нарастна с още 2, сир. до 12 души, а на учениците до 131; във втория отдел — 7 преподавателя и 72 ученика. И в тази година естествената история остана незастъпена във физико-математическия отдел по нѣманіе преподаватели. Усили се числото на преподавателите в историко-филологическия отдел с трима преподаватели: по българска филология, по латински език и по немски език; във физико-математическия отдел също с трима преподаватели: по физика, математика и токсикология. На краи на тази учебна година висшето училище даде своият първ плод: историко-филологическият отдел даде първи випуск от свършившите тригодишния курс в число 34 души. Всички тези бидоха настанени за учители в средните училища от началото на 1891—92 учебна година. Настаняването на учителски места всичките свършивши висшето си образование в нашето висше училище подигна твърде много значението на училището пред учената се

младеж, коіато до тогава се намираше в неизвестност и постоянно се безпокоеше за своето бъдъще. Не трѣбва да забравяме, че висшето училище първоначално се проектираше само с едногодишен курс под име висши педагогически курс, и учениците дори до постъпваніето си в него не бѣха известени за бъдъщия характер на висшето училище. След като вече бѣха встъпили в висшия педагогически курс, обяви им се, че курсът в него ще трае три години. Това застави учениците да се безпокоят за бъдъщото си; те постоянно се интересуваха да знаят, каква бъдъщност ги очаква, дали тѣхното положение след свършваніето на тригодишния курс пред обществото и правителството ще бѣде таково, каквото е на учениците, свършивши висшето си образование в странство. Тия съмнениа изчезнаха, щом свършившите от първия випуск бидоха настанени от министерството на съответстващи според тѣхното образование места.

В четвъртата година (1891—92) продължава да се развива висшето училище, особено физико-математическият отдел, който се допълни с трети курс. В тоа последен отдел се прибавиха катедрите по естествените предмети — ботаника, геология, минералогия и зоология. Химията се усили с още един преподавател по технология; също се усилиха преподаваніата по физика с два преподавателя и по математика с един преподавател, и се чете за първ път астрономия. В историко-филологическия отдел, с малки разместванія на предметите, се запази същото число на преподаватели, както в предшестващата година. Числото на учениците в ист.-фил. отдел бѣ 88 души, а в физико-математическия 82 души. В тази учебна година физико-математическият отдел даде първият випуск от свършивши тригодишния курс от 23 ученика, а историко-филологическият даде вторият си випуск от 24 ученика.

В петата годишнина (1892—93) можем да констатираме същото нарастваніе в развитието на висшето училище. Двамата отдела, историко-филологическият и физико-математическият, бѣха вече завършили своето развитие в тригодишен кръг, и то първият в 1890—91 год., а вторият в 1891—92 год., и бѣха дали — първият вече два випуска, а вторият един випуск. Трѣбваше по същата система да се продължи по-нататък разширяваніето дѣлото на висшето училище с откриваніе на нови отделы. С откриваніето на първите два отдела се постигнаха първата цел, — приготвянето на способни учители за средните училища. Но не само по

ведомството на просвещението се нуждае държавата от способни служители, — от такива се чувствува голѣма потреба и по другите ведомства, а особено по правосъдието и администрацията, които са от не по-малка важност за добриѣта вървеж на държавната машина. Можем смело да кажем, че страна, гдето нѣма добър съд и правда, е осъдена на загинване. Ето защо на първо мѣсто след просвещението трѣбваше да бѣде застъпено във висшето училище правото, и след първите два отдела, необходими за развитието на учебното дѣло, трѣбваше да се учреди юридическият отдел. То се извърши през миналата 1892—93. учебна година с откриваніето на първия курс от юридическия отдел, в който се преподаваха предметите: римско право, гражданско право, углавно право, углавно съдопроизводство, енциклопедия на правото, обичайно българско право, византийско право, латински език, френски език и немски език. Езиците бѣха предвидени, както и в историко-филологическия отдел, като спомагателни предмети. Латинският език се въведе за юристите поради голѣмото значение на тоя език при изучване на римското право, което съставлява и до днес основата на правните науки.

Вън от занятията на студентите, въведоха се в училището, под ръководството на преподавателите, за усъвършенствование на студентите по тѣхната специалност и навикнуване към самостоятелен труд през миналата учебна година задължителни писмени работи за всички студенти по въпроси, относещи се до специалността на всѣкой студент. Студентите са свободни да си избират сами или със съгласието на преподавателите теми за писмените работи. Такива теми се дават по една за всѣкой семестър. Дава се толкова време за изработване на темите, щото студентите, от една страна, да се не обременяват твърде много с работа, а от друга — да има възможност всѣкой от тѣх да се запознае с литературата на въпроса и да представи по възможност по-добре усвоена писмена работа. Без друго, не се преследва с таия мѣрка друга цел, освен възбужданіе интерес у студентите към самостоятелен труд и навик към писмена работа. Не се очаква, следователно, от тиѣ писмени работи никакво важно научно разработване на известни въпроси, за което не всичките студенти имат необходимата подготовка; такива научни писмени учени трудове може да се очакват едва само от студентите от III курс. С тиѣ писмени задължителни работи се преследва просто педагогическа цел. Има вече взето решение, щото от идущата учебна година да се въведат и по-сериозни

писмени работи. Ще се предлагат от преподавателите, по решение на съвета, нѣколко теми, от които студентите ще могат да избират онѣа от тѣх, които желяат — според силите си. Тиѣ писмени работи нѣма да бѣдат задължителни за студентите, и желяещите да си изберат нѣкоѣа тема ще имат на разположението си цѣла година за изработванѣто ѣ. Одобрените писмени работи ще имат премии, състоѣащи или от известен отличителен знак или от известно парично възчаграждение. Премираните писмени работи са приети и в други чужди университети и са давали много добри резултати за подготовката на учащата се в тѣх младеж. Опитът ще докаже, до колко тиѣ писмени работи ще могат да дадат очакваните от тѣх резултати и в нашето висше училище.

В Русиѣа особено е прието в практиката на университетите да се изпращат на година или две в странство онѣа студенти, които са свършили с отличие образованието си, за по-нататъшно усвѣршенствуванѣе. Нуждата от подобна практика особено се осеща у нас. Нашата научна литература не е толкова богата, щото студентът, свършил висшето си образование в Бѣлгариѣа, да нѣма нужда от чуждите литератури. Между тѣи, според досегашната наша наредба на средните ни училища и на висшето училище, малцина от студентите усвѣаават достатъчно поне един от новите чужди езици, за да могат свободно да се ползват от неговата богата литература по своѣата специѣалност. Ето защо, по иниѣиѣтивата на висшето училище, почитаемото министерство на народното просвещение, което е показвало винаги наѣ-голѣм интерес за успеха на висшето училище, отпустна миналата година на 18 души, отлично свършивши образованието си във висшето училище, стипендии за в странство, за усвѣршенствуванѣе по избраната от тѣх специѣалност и усвѣоение на един чужд език и богатата му литература. По-нагледно представление за постепенното развитие на висшето училище от основанието му до днес ще може да си състави всѣкоѣ по подробната програма на предметите по отдели и курсове за всичките години. Също ще може да види всѣкоѣ движението и числото на студентите, които са следвали и свършили тригодишният курс във висшето училище през петтѣх години, по сравнителната таблица, коѣато прилагам в краѣа на статиѣата.

Историко-филологически отдел.

1888—89. учебна година.

I курс.

Д-р Александър Теодоров, ректор.

Принципите на езикознанието (през I семестър)	по 2 ч. сед.
Общеславянска етнография и диалектологија	
(през I семестър)	„ 3 „ „
Историја на българският език (през II семестър)	„ 2 „ „

Д-р Любомир Милетич, извънр. преподав.

Старобългарска фонетика (през I семестър)	„ 3 „ „
Старобългарска морфологија (през II семестър)	„ 3 „ „
Латински език (през I и II семестър)	„ 2 „ „

Д-р Иван А. Георгов, извънр. преподав.

Педагогика (през I и II семестър)	„ 3 „ „
Психологија (през I и II „ „)	„ 2 „ „
Немски език (през I и II „ „)	„ 3 „ „

Никола Михайловски, извънр. преподав.

Гръцки език (през I и II семестър)	„ 3 „ „
------------------------------------	---------

Иосиф Ковачев, извънр. преподав.

Социологија (през I и II семестър)	„ 2 „ „
------------------------------------	---------

Д-р Ив. Д. Шиманов, извънр. преподав.

Начало на културата (през II семестър)	„ 2 „ „
--	---------

Станимир Станимиров, извънр. преподав.

Историја на източните народи (през I семестър)	« 3 „ „
„ „ Гърција (през II семестър)	„ 3 „ „

Ив. Данев, извънр. преподав.

Френски език (през I и II семестър)	„ 2 „ „
-------------------------------------	---------

1889—1890 учебна година.

I и II курс.

Димитър Д. Агура, ректор.

Римска историја (през I семестър на II курс) по 4 ч. седм.

Римска историја с историја на средните векове

(през II семестър II курс) „ 4 „ „

Михаил Драгоманов, редов. препод.

Историја на источните народи (през I и II

семестър I курс) „ 6 „ „

Д-р Любомир Милетич, извзвр. препод.

Историја на славјанската филологија (I семестър)

I курс) „ 1 „ „

Морфології ана старобългарськийїа език (II семестър)

1 kpc) 2

Синтаксис на старобългарскиѣа език (I семестър)

II курс) " 2 " "

Сравнителна граматика на славянските езици

(II семестър II курс) „ 3 „ „

Георги Попов, извънр. препода.

Фонетика на старобългарскиѣ език (I и II се-

местър І курс) „ 2 „ „

Историѣ на новобългарскиѣ езикъ (I и II семестъръ)

II кypc). " 2 " "

Д-р *Ив. А. Георгов*, извънр. преподав.

Психологиія	в	I курс	{	I семестър	.	.	.	"	2	"	"
				II семестър	.	.	.	"	1	"	"

II семестър	1	"	"	"
-----------------------	---	---	---	---

Логика (II курс през I семестър)	2
----------------------------------	---

Етика (II курс през II семестър)	2	„	„
----------------------------------	---	---	---

Дидактика (II курс през II семестър) 1 „ „

Иосиф Ковачев, извънр. препода.

Исторіа на педагогіята I курс	I семестър	„ 2 „ „
	II „	„ 3 „ „

II	"	"	3	"	"
----	---	---	---	---	---

Иван Брожка, извънр. препода.

Латински език (I и II курс през двата се-
мestra). 3 "

местра). 3 ..

Историѣ на латинската литература (II курс I семестър) " 1 " "

курс I семестър) " 1 " "

Никола Михайловски, извѣнр. препод.

Български език (I курс през I семестър) . . . по 3 ч. седм.

Марко Балабанов, извзвр. препод.

Елински език (I курс през II семестър и

II курс през двата семестра) „ 3 „ „

История на елинската литература (II курс през
двата семестра) „ 1 „ „

Д-р Алфред Оден, редов. препод.

Френски език (в I и II курс)	I семестър . . .	3 „ „
	II „ . . .	4 „ „

II " " " " 4 " "

Немски език (в I и II курс само през 1
семестър) „ 2 „ „

1890—91. учебна година.

I, II и III курс.

Димитър Д. Агура, извънр. преподав.

Историѣ на Гърциѣ (във II курс през

I семестър) „ 4 „ „

Историја на Рим и средна историја (във II к.
 през II семестр) „ 5 „ „

Историѣ на Рим (в Ш к. през I семестър) . „ 4 „ „

Историја на југо-западните народи (в III к.
 през II сем.) „ 3 „ „

Михаил Драгоманов, редов препод.

Историја на источните народи (в I курс през
дваа семестра) „ 3 „ „

Историја на северо-западните народи (в III
курс през двата семестра) „ 3 „

Д-р Любомир Милетич, извѣст. препод.

Морфологиѳа на старобългарскиѳа език (в I
курс II семеѳтър) „ 2 „

Синтаксис на старобългарскиия език (във II курс през I семестър) „ 2 „

Принципите на езикознанието (в I курс през I семестър)	1
--	---

Основите на славянската етимологија (в III курс през II семестър) „ 1 „

Сравнителна граматика на славянските езици	
„ „ „ (в II курс II семестър) .	по 3 ч. сед.
„ „ „ („ III курс I семестър) .	„ 4 „ „
Българско правописание (през II семестър	
II и III курс)	„ 2 „ „

Георги Попов, извънр. препода.

Фонетика на старобългар. език (в I к. през	{ I сем.	„ 2 „ „
	II „	„ 4 „ „
История на новобългар. език {	във II к. през I сем.	„ 2 „ „
	„ III „ „ I „	„ 4 „ „

Д-р Иван А. Георгов, извънр. препода.

Психология (в I курс през . . .	{ I сем.	„ 2 „ „
	II „	„ 1 „ „
Логика (във II курс през I семестър) . . .		„ 2 „ „
Етика („ „ „ „ „ II „) . . .		„ 2 „ „
Дидактика („ „ „ „ „ „ „) . . .		„ 1 „ „
Естетика („ „ III „ „ „ „ „) . . .		„ 1 „ „
История на философията (в III к. през	{ I сем.	„ 2 „ „
	II „	„ 3 „ „

Иосиф Ковачев, извънр. препода.

История на педагогиката (в I курс през	
двата семестра)	„ 2 „ „

Беню Цонев, извънр. препода.

Ударението в българския език (през II	
сем. на II и III к.)	„ 2 „ „
Немски език (два семестра във II секция) . . .	„ 3 „ „

Д-р Кръсто К. Кръстев, извънр. препода.

Немски език (два семестра в I секция) . . .	„ 3 „ „
---	---------

Иван Брошка, извънр. препода.

Латински език (в I курс през двата сем.) . . .	„ 3 „ „
--	---------

В. Добруски, извънр. препода.

Латински език (във II и III курс през двата сем.)	„ 3 „ „
Епиграфика (в III „ „ II сем.) . . .	„ 1 „ „

Физико-математически отдел.

1889 — 90 учебна година.

I курс.

Еманоил Иванов, извънр. преподав.

Алгебраически анализ с упражнения (I и II семестър)	по 4 ч. седм.
Физика (I и II семестър)	„ 4 „ „

Тодор Монин, редов. преподав.

Дескриптивна геометрия (през I и II семестър)	„ 3 „ „
Упражнения по дескриптивна геометрия (I и II семестър)	„ 2 „ „
Аналитическа геометрия (през I и II семестър)	„ 3 „ „
Упражнения по аналитическа геометрия (през I и II семестър)	„ 1 „ „

Д-р Пенчо Райков, извънр. преподав.

Органическа химия { през I семестър	„ 2 „ „
„ II „	„ 3 „ „
Химически упражнения (през I и II семестър)	„ 2 „ „

Д-р Никола Добрев, извънр. преподав.

Неорганическа химия { през I семестър	„ 2 „ „
„ II „	„ 3 „ „
Химически упражнения (през I и II семестър)	„ 2 „ „

1890—91 учебна година.

I и II курс.

Еманоил Иванов, ректор.

Висша алгебра (във II курс през	{ I семестър	„ 3 „ „
	{ II „	„ 2 „ „
Диференциално изчисление (във II курс през I семестър)		„ 4 „ „
Интегрално изчисление (във II курс през II семестър)		„ 4 „ „
Математически упражнения (във II курс през двата семестра)		„ 2 „ „

Тодор Монин, редов. препода.

Аналитическа геометрия (през I семестър във		
II курс)	по 3 ч. седм.	
Синтетична геометрия (през I семестър във		
II курс)	3 „ „	
Геометрически упражнения (през I семестър		
във II курс)	2 „ „	

Антон Шоурек, извънр. препода.

Аналитическа геометрия (в I курс през двата		
семестра)	4 „ „	
Алгебраически анализ (в I курс през двата		
семестра)	4 „ „	
Теория на кривите повърхнини (във II курс през		
II семестър)	2 „ „	

Порфирий Бахметев, извънр. препода.

Физика (през I и II семестър в I и II		
курс)	4 „ „	
Физически упражнения (през I и II семестър		
в I и II курс)	4 „ „	

Д-р Пенчо Раиков, извънр. препода.

Органическа химия { в I курс през двата сем. „ 3 „ „		
„ II „ „ „ „ „ 2 „ „		
Аналитическа химия (във II курс през { I семестър „ 1 „ „		
„ II „ „ „ 2 „ „		
Химически упражнения (във II курс през двата		
семестра)	4 „ „	

Д-р Никола Добрев, извънр. препода.

Неорганическа химия { в I курс през двата сем. „ 3 „ „		
„ II „ „ „ „ „ 2 „ „		
Химически упражнения (в I и II курс през		
двата семестра)	4 „ „	

А. Наиденович, извънр. препода.

Токсикология (във II курс през II семестър) . . „ 2 „ „		
---	--	--

1891—1892 учебна година

I, II и III курс.

Еманоил Иванов, ректор.

Диференциално изчисление (през I семестър,			
II курс)	по 4 ч. седм.		
Интегрално изчисление (през II семестър, II к.)	„ 4 „	„	„
Диференциални уравнения и вариационно изчисление (в III курс през двата семестра)	„ 3 „	„	„
Математически упражнения (през двата семестра в III курс)	„ 2 „	„	„

Антон Шоурек, извънр. препод.

Висша алгебра (във II курс през двата семестра)	„ 2 „	„	„
Теория на криви повърхнини и линии (във II курс през двата семестра)	„ 2 „	„	„
Аналитическа геометрия (във II курс през I семестър)	„ 2 „	„	„
Синтетична геометрия (в I курс през двата семестра и във II и III курс през II сем.)	„ 2 „	„	„

Владислав Шах, извънр. препод.

Алгебраически анализ (в I курс през	{ I сем.	„ 2 „	„
	{ II „	„ 2 „	„
Аналитическа геометрия (в I курс през	{ I „	„ 2 „	„
	{ II „	„ 2 „	„
и във II курс през II семестър	„ 2 „	„	„
Сферическа тригонометрия (в I курс, I семестър и във II и III курс II семестър)	„ 1 „	„	„
Теория на криви повърхнини (в III курс I семестър)	„ 2 „	„	„

Марин Бъчеваров, извънр. препод.

Астрономия (в I, II и III курс наедно през II семестър)	„ 3 „	„	„
---	-------	---	---

Михаил Молчилов, извънр. препод.

Аналитическа механика (в III курс през двата семестра)	„ 3 „	„	„
--	-------	---	---

Порфири Бахметев, извънр. препод.

Физика (магнетизъм и електричество) в I и II курс през двата семестра	„ 3 „	„	„
---	-------	---	---

Физически упражнения (в III курс през двата семестра) по 4 ч. седм.

Д-р Герчо Марковски, извънр. препода.

Физика (топлина) (в I, II и III курс наедно през I семестър) „ 2 „ „
 Физика (оптика) (в I, II и III курс наедно през II семестър) „ 2 „ „
 Физически упражнения (в II курс през двата семестра) „ 4 „ „

Д-р Пенчо Раиков, извънр. препода.

Органическа химия { в I и II курс през 2-та сем. „ 3 „ „
 „ „ „ „ „ III „ „ „ 2 „ „
 Аналитическа химия (във II курс през I сем.) „ 1 „ „
 Теоретическа химия (в III курс през II сем.) „ 1 „ „
 Химически упражнения в III курс през { I сем. „ 4 „ „
 „ „ „ „ „ II „ „ 6 „ „

Д-р Никола Добрев, извънр. препода.

Неорганическа химия (в I и II курс през двата семестра) „ 3 „ „
 Аналитическа химия (във II курс през II сем.) „ 1 „ „
 Химически упражнения (с Д. Гериловски) през I семестър { I курс „ 6 „ „
 „ „ „ „ „ II „ „ 4 „ „

Димитър Гериловски, извънр. препода.

Химически упражнения през II сем. { I курс „ 6 „ „
 „ „ „ „ „ II „ „ 4 „ „

Георги Колушки, извънр. препода.

Химическа технологија (в III курс през двата семестра) „ 2 „ „

Хараламби Карастоянов, извънр. препода.

Токсикологија (във II курс през двата сем.) . . „ 2 „ „

Д-р Стефан Георгиев, извънр. препода.

Ботаника (в I, II и III курс през двата сем.) . „ 3 „ „
 Ботанически упражнения (във II к. през II сем. и в III к. през двата сем.) . . . „ 4 „ „

Д-р Боне Баев, извзгнр. препода.

Зоологиѳа (в I, II и III курс през двата сем.)	по 2 ч. седм.
Геологиѳа („ I, II „ III „ „ „ „ „)	„ 2 „ „
Минералогѳа (в I, II и III курс през I семестър)	„ 2 „ „
Зоологически упражнениѳа (в III курс през II семестър)	„ 4 „ „
Минералогически упражнениѳа (в III курс през втори семестър)	„ 4 „ „

Освен това учениците от естествениѳа клон са отивали в нѳкои предели в Кнѳажеството на екскурсии с г. г. преподавателите Д-р Ст. Георгиев и Д-р Б. Баев, а така също и на лов с г. препаратора Георгиѳа К. Христовича.

В четвъртата (последната) година във физико-математическиѳа отдел програмата на предметите с малки разместванѳа остана същата, както в предишната година. Въведоха се още като задължителни спомагателни предмети новите езици и дидактика.

Юриѳически отдел.

1892—93 учебна година.

I курс.*Христо Стоѳанов, извзгнр. препода.*

Гражданско право (през двата семестра) . . . по 3 ч. седм.

Васил Маринов, извзгнр. препода.

Углавно право (през двата семестра) . . . „ 3 „ „

Д-р II. Данчев, извзгнр. препода.

Римско право (през двата семестра) . . . „ 3 „ „

Георги Згурев, извзгнр. препода.

Углавно съдопроизводство (през двата семестра) . . . „ 2 „ „

Д-р В. Балджиев, извзгнр. препода.

Историѳа на българското право (през двата семестра) . . . „ 2 „ „

Марко Балабанов, извънр. препода.

Римско-византийско право (през двата семестра) . . по 2 ч. седм.

Иван Славов, извънр. препода.

Енциклопедия на правото (през двата семестра) „ 2 „ „

Иван Брожка, извънр. препода.

Латински език (през двата семестра) „ 3 „ „

Стоян Михайловски, извънр. препода.

Френски език (през двата семестра) „ 3 „ „

Д-р Из. Д. Шишманов, извънр. препода.

Немски език (през двата семестра) „ 3 „ „

Тази програма беше временна и само за първия курс. Сега се изработва нова пълна програма за трите курса, според която и програмата на предметите в първия курс претърпява изменение. По тази програма нѣкои предмети се прехвърлят от първи във втори и трети курс, напр. углавно право, углавно съдопроизводство, византийско право и история на българското право са прехвърлени в следующите курсове, а в първия курс се добавят политическа економиа и психология. С това изменение се облекчава програмата на първия курс значително, а освен това се допълва с нѣкои предмети от първостепенна важност.

Д. Д. Агура.

СРАВНИТЕЛНА ТАБЛИЦА

за сключаваните във висшето училище ученици и свършващите тригодишният курс в това училище от началото на откриваніето му, 1888/89 учебна год., до края на 1892/93 учебна год.

Отдел	Учебни години			1888/9			1889/90			1890 - 91			1891 - 92			1892 - 93		
	Курс	I	II	III	I	II	III	Свършители	I	II	III	Свършители	I	II	III	Свършители		
Историко-филологически отдел .		43	52	37	44	50	37	34	14	31	43	42	20	20	30	30		
Физико-математически отдел . . .		—	34	—	40	32	—	—	26	31	25	23	31	21	29	29		
Всичко .		43	86	37	84	82	37	34	40	62	68	65	51	33	59	59		
Юридически отдел		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	67	—	—		
Всичко .		43	123		203		34	170		65	210		59					

(Към статията „Висшето училище в София“).

Социалниѣтъ въпрос и идеіата на асоціаціата.

„ . . . всичко тече и в нищо
нѣма постоіанство . . . “

Х е р а к л и т.

(Arist. De coelo III, 1, 298, b, 29).

Върху коіато област на знанието и да погледнем, на вред, както и в практическиа живот, ние виждаме силно сблъскваніе на старите теченіа съ новите, стотини наі-противуречиви разрешеніа на наі-важните задачи, които не само обикновените смъртни, но и самите учени хора не могат удовлетворително да разрешат. Едно само нѣщо захваща малко по малко да става іасно за всички, а именно, че іавленіата не могат да се разглеждат от абсолютна гледна точка (an und für sich), и че всеки изследовател трѣбва да напише на своето научно знаме лозунгѣтъ: „развитіе“, — „относителност“, — „еволюціа“ От това зависи исканіето да се изучават іавленіата в историческата им последователност и в взаимодействие на обстоятелствата на времето и местото, — исканіе, което от своіа страна пак изисква постепенно детално разработваніе научните въпроси. Това последното — деталното разработваніе научните въпроси — завлича едни от учените в безисходните дебри на специализациіата, а пък други — на правиіа път за достиганіе истината. За нещастіе, тоіа път е дълъг, и наі-знаменитите европеіски учени се намират едвам в началото му. Ето кое трѣбва ние преди всичко да имаме пред вид, когато зачекваме сложни специални въпроси, за да не би да се решим да правим смели заклѣчениіа там, гдето науката се намира още в зародиш. Ние ще се повърнем още един път към казаното, а сега нека да посочим нѣкои іавленіа в социалните науки. В іуриспруденциіата, напр., захващат да се чуват гласове, които искат наі-радикални ¹⁾ промени

¹⁾ „ab imis fundamentis“, ср. Вульфѣртъ, Антрополого-позитивная школа уголовного права въ Италіи. Критическое изслѣдованіе. Выпуск I. Москва. 1887. стр. V.

във всичките принципи на науката за правото. И ние виждаме, че последователите на „позитивно-антропологическата школа“¹⁾ намират във всичките културни страни стотини горещи ученици. В историата захваща да има голѣмо влианіе едностранчивото материалистическо направление;²⁾ наипосле, въ политическата економиа, коіато е, тѣ да кажем, научен фокус, в коіто се съединяват всичките исканіа на недоволниа човек и всичките средства за удовлетворението му, — в политическата економиа ние срещаме такава маса всевъзможни радикални измененіа, както въ методите на изследваніето, тѣ и в практическата постановка на въпроса, че трѣбва човек да има силен критически такт, да бъде добре научно приготвен, за да може да се не заблуди в тоа бурен поток на непостоянната мисъл. Нѣкоі, чиним се, Хоббес, остроумно забележил, че ако би въпросът за числото, което се получава от умножението две на две, да закачаше интересите на хората, то тоі и до днес не би бил решен единодушно.³⁾ — „Подир въпроса за здравіето, нито един въпрос не интересува толкова всѣкого от нас, колкото ни интересува економическият въпрос. Тоі е алфа и омега на

¹⁾ А. Вулффертъ. Антрополого-позит. школа уголовного права въ Итал. Выпускъ IV. Москва. 1887 г.

Между другитѣ въз. и слѣдующіе съчиненіа за новата школа: Мечниковъ, „Русское Богатство“ 1886 г. № 3—4.

Д. Дриль. Малолѣтніе преступники, Москва 1884 г.

Д-ръ А. Е. Щербакъ. Преступный человѣкъ по Ломброзо“ Петербургъ, 1889 г.

Actes du premier Congrès International de l'Antropologie criminelle de Rome. 1885.

Би трѣбвало да се напишат нѣколко печатни листа, за да запознаем читателът с цѣлата библиографіа по тези нови направленіа в юриспруденціата. Главните представители на тиа направленіа са Италианците Ломброзо, Ферри и Гарофало, които имат доста много ревности последователи почти във всичките цивилизовани страни. Тези движения се захванаха със съчинението на професора по съдебната медицина Cesare Lombroso: „L'uomo delinquente in rapporto all' antropologia, giurisprudenza ed alle discipline carcerarie“, което съчинение е напечатано в „Atti dell' Instituto Lombardo“, 1871—1876 г.

²⁾ напр. Engels, Herrn E. Dührings Umwälzung der Wissenschaft. Leipzig, 1878 г. 2 издан. Zürich, 1885 г.

Д. М. Петрушевскій. Рецензіа на съчинението на проф. П. Т. Виноградовъ „Villainage in England“ „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“, 1892 г. Декабрь. стр. 307—376, гл. стр. 307—313.

Ср. отношеніето на проф. Н. И. Карѣвъ към това: „По поводу новой формулировки матеріальной исторіи“ Историческое Обозрѣніе 1892 г. т. V, стр. 272—280. Също Н. И. Карѣвъ: „Политическая экономія и теорія историческаго процесса“. Историческое Обозрѣніе. 1891 г. т. II. стр. 77—113. Замѣтка объ экономическомъ направленіи въ исторіи. в Историческое Обозрѣніе 1892 г. т. IV. стр. 1—33.

³⁾ И. И. Ванюковъ. Основныя положенія теоріи экономической науки отъ Адама Смита до настоящаго времени. Москва. 1891, стр. 38—39.

по-голямата част от нашите постъпки.“¹⁾ Социалните въпроси са били повдигнати вече у най-старите исторически народи:²⁾ тѣх ние срещаме туку-речи на всѣка стъпка в историата на Гърция и Рим, но никога до днес тези въпроси не са занимавали човеческите общества в такава степен и в такава форма, както сега; никога още не е имало толкова много противуречиви планове за разрешението им, а между тѣи социалните науки, — ние сега говорим за тѣх, — сега са в зародиш. Ето що трѣбва ние, повтаряме, преди всичко да вземем въ внимание и да не изпускаме от вид, когато желяем да говорим върху един толкова спорен въпрос, какъвто е социализмът.³⁾

За сега не е възможно да се напише историата на това движение, тѣ като сега още ние не можем да знаем, какви изменения ще станат в него, какви метаморфози то ще преживее. Но ние не можем да останем спокойни зрители, като виждаме, че това движение обхваща грамадни кръгове, особено в научно неподготвената работническа маса и в младото поколение — учениците. Всеки е длъжен да си даде ясен отчет за това явление, за де не би да бъде заварен неподготвен. Ние ще се постараям да направим това, макар на кратко, до колкото позволява обемът на една журнална статия. И в други социално-економически статии ние ще имаме възможност да говорим за нѣкои важни детали по тоя въпрос. А сега като направим един кратък преглед на възникването на социализма, ние ще преминем към неговото учение и към онова положение, което заема социално-економическата наука по отношение към този „ево-

1) Yves Guyot. Science économique. Paris, 1887. стр. VII: „Après la question de la santé, nulle question ne préoccupe autant chacun de nous, que la question économique. Elle est l'alpha et l'oméga de la plupart de nos actions“.

2) Du Mesnil-Marigny, Histoire de l'économie politique des anciens peuples de l'Inde, de l'Egypte, etc. 3-о изд. 1878 г.

Böckh, Staatshaushaltung der Athener (2-о изд.) 1851 г. Особено забележителни работи: Müller: Handbuch der klassischen Alterthumswissenschaft. Dureau de la Malle, Economie politique des Romains, Paris, 1871 г.

3) Вж. между другите: Alfred Sudre, Histoire du communisme. Paris, 1848 г. и особено немското издание с допълнениата на Wenzel. 2-о изд. 1887. — Stein, Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs. 1842. Paul Leroy-Beaulieu, Le collectivisme, examen critique du nouveau socialisme. Par. 1884 г. Bouctot, Histoire du communisme, Par. 1889 г. Malon, Le socialisme intégral, 1892 г. L. Stein, Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage. 1850. г. E. de Laveleye, Le socialisme contemporain. P. Meyer, Der Emancipationskampf des vierten Standes, том I. Berlin, 1874 г. — том II. 1875 г. — Nouveau dictionnaire d'économie politique, т. II. стр. 815—860. Protocoll des Internationalen Arbeitercongresses in Paris, Deutsche Uebersetzung. Nürnberg 1890 г. Schäffle, Die Quintessenz des Socialismus, 1878 г. Дж. Ст. Милъ (немски превод) Leipzig, 1880 г. т. XII: „Die Arbeiterfrage“, „Der Socialismus“.

„луционно-революционен“ поток, т. е. ще преминем към научната критика на това движение и към различните антисоциалистически научни течения, които са примирителни моменти в „борбата на противуречиата“.

Както съвременната социално-економическа наредба, тъй и съвременните социално-економически учения са изчадия на средновековната наредба и на възникналата върху нейните развалини епоха на „машинно-капиталистическото производство“. Средновековите еснафски отношения не са давали място на голямо концентриране на работници в отделни центрове; при все това още в XIII век ние виждаме организирана борба на работниците с фабрикантите на възлени материи във фландърските фабрикантски градове ¹⁾ колкото повече се развивало мануфактурното производство, толкова повече ти отношения са ставали по-неприятелски, тъй като уредбата на еснафите изпадала, хиляди калфи били лишени от възможността да станат майстори, т. е. самостоятелни господари. От друга страна еснафската уредба свързвала производството, не му давала нуждната свобода. Ограничениата и регламентациите още повече се усилили, когато се захванала централизацията на кралевската власт. Правителството взело на себе си грижите за обогатяването на държавата, и на това е гледало, като на економически прогрес. От това произлязло тъй нареченото меркантилно (колбертизъм) течение във възгледите на правителствата. ²⁾ Стремлението да се увеличи количеството на златото в известна държава било причина на ненормални намесвания на властта в търговските работи и в производството, до като най-после свързаните с това економически кризи не станали причина на онзи научен протест, плод на който са първите проявления на економическата наука. Редом с протестите в полза на „естественото право“ се появило за защита на економическата свобода и

¹⁾ Вж. твърде интересната статия на професора на Мюнхенския университет Lujo Brentano „Die gewerbliche Arbeiterfrage“, въ I изд. „Handbuch der politischen Oekonomie“ (Schönberg). Tübingen 1882, стр. 908—994. Levasseur Histoire des classes ouvrières en France depuis la conquête de Jules César jusqu'à la révolution. Paris, 1859. А. И. Чупровъ, История политической экономии, Москва, 1892 г.

²⁾ D-r John Kells Ingram. Geschichte der Volkswirtschaftslehre на немски е преведено от E. Roschlau. Tübingen 1890, стр. 47 и сл. Това съчинение е преведено и на руски език: Джон Инграмъ. История политической экономии, пер. от английск. подъ редакцией проф. Я. Я. Янжула, Москва, 1891 г.

Clément. Histoire de la vie et de l'administration de Colbert. Paris, 1845 г.

Clément. La police sous Louis XIV. Paris. 1866 г.

Julius Kautz. Die geschichtliche Entwicklung der Nationalökonomie und ihrer Literatur. Wien, 1860 г. кн. III, гл. 2 и 3, стр. 243—336.

новото „физиократическо“ направление под предводителството на бащата на това учение, лайб-медик на Луи XV, Франсуа Кене. ¹⁾

Така нова политическа школа е имала много голѣмо влияние върху развитието на економическата мисъл, и основателът на политическата економиа, като наука, Адам Смит, когато е бил отишъл във Франция, доста много се възползувал от физиократите, с които той имал приятелски срещи ²⁾. От Адам Смит се захваща нова ера, въпросите за производството и за разпределението на богатствата захващат да завземат отделна област помежду научните изследвания. Смит първ показва със голѣма последователност значението на труда в народното стопанство ³⁾. С грамадни сили ум ⁴⁾ той проникна в най-скритните тайни на економическия живот; той можа да разясни онова, което е ставало пред очите на хиляди души, т. е. всичкото значение на преврата във формата на производството. Той захвана научното развитие на економичната мисъл, той е тъй също и баща на „научния социализъм“. Същото трѣбва да кажем и за неговия последовател Рикардо. Към този пункт ние ще се повърнем още един път. За сега за нас е важно да отбележим, че новото научно течение е дало на старите етически форми на комунизма и социализма свършено друг външен изглед. Като е оставил на страна всичките искания на Смито-рикардовата школа по отношение към „свободната конкуренция“, която още по-рано физиократите формулираха тъй: „laissez faire,

¹⁾ Oeuvres économiques et philosophiques de F. Quesnay par Auguste Oncken. 1888 г. Paris.

August Oncken. Die Maxime laissez faire et laissez passer, ihr Ursprung, ihr Werden. Bern, 1886 г.

Stephan Bauer. Zur Entstehung der Physiokratie auf Grund ungedruckter Schriften François Quesnay's.

„Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“. N. F. 21 B. 1890. S. 113—158.

E. Daire. Collection des principaux économistes, том II-и: Physiocrates, том III-и IV: Turgot.

Schelle. Dupont de Nemours et l'Ecole physiocratique. Paris, 1888 г.

²⁾ Feilbogen. Smith und Turgot. 1892.

Espinas. Histoire des doctrines économiques. 1891.

Courcelle — Seneuill. Adam Smith (petite bibliothèque économique).

Hasbach. Die philosophischen Grundlagen der von Quesnay und Adam Smith gegründeten politischen Oekonomie. в „Staats- und sozialwirtschaftliche Forschungen“, изд. проф. Schmoller, т. X, кн. 2. 1890.

³⁾ An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations by Adam Smith. 1776.

— Вж. също руският превод на съчинението на А. Смит от П. А. Бибиковъ: „Исследование о природѣ причинахъ богатствъ народовъ.“ Петербургъ 1866, т. I, стр. 58.

⁴⁾ „Така книга със своите резултати, вероятно, е най-важната от всичките, които са написани когато и да било.“ вж. Бокль (рус. прев.) История цивилизации в Англия. Москва 1873. т. I, стр. 159; т. II, стр. 387.

laissez aller“, ¹⁾ научниѣтъ социализъм доста много се възползувал от откритиѣта на новата економическа школа, към които примѣсвал комунистически идеали. Тези идеали са радвали и възнували човечеството от незапомнени времена, като ехо от „изгубениѣта раѣ“, — „златниѣта век“, за които толкова много са въздишали и въздишат „угнетените и унижените.“ ²⁾ Тези комунистически мисли били излени още с време в системата на идеалната республика от великиѣта мъдрец Платон ³⁾.

Същите тиѣта идеи са подѣржали в средните векове и нѣкои отци на черквата, които въз основа на священото писание ⁴⁾ проповѣдвали презрение към богатите, лиѣбов към бедността и към лишениѣта. И ето че от лоното на католическата черква захващат да се чуват протести против собствеността, захваща да се проповѣдва идеѣта за общинскиѣта апостолски живот ⁵⁾, коѣта до известна степен се осъществила в калугерските агрегации. — „Манастириѣтъ, от гдето е изгонен изворѣтъ на всички несъгласиѣта, т. е. „твое“ „мое“, се показва като осъществение на християнскиѣта идеал.“ ⁶⁾ Тези идеи са интересували и възнували не само „демагозите“, но и такива забележителни господарствени деѣци, като То-

(1) или же: „Ex natura jus, ordo et leges“ (Quesnay).

August Oncken. Die Maxime laissez faire, laissez passer, ihr Ursprung, ihr Werden. Rectoratsrede. Bern 1886. Ср. думите на аббата Винтерер на конгреса в Malines върху господството на економ. свобода в либералниѣта период: „Le capital et la machine règnent sans entrave. On leur livra „l'homme““ вж. Jean Corbiau. Le congrès de Malines et réformes sociales. Documents. Bruxelles 1892. — Journal des Economistes. 1892. VII. 140—142.

(2) Prof. Lujo Brentano. „Die Volkswirtschaft und ihre konkreten Grundbedingungen“, вж. II. „Представление върху идеалното естеств. състояние на хората“ стр. 81 и сл.: „Zeitschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte“ том I, ч. 1. Freiburg i. B. 1893 г. вж. стр. 81: „Die griechischen Philosophen hatten einen Naturzustand gelehrt, den ihre Schule an die Volkssage vom goldenen Zeitalter anzuknüpfen verstand. In ihm führten die Menschen ein vollkommenes Leben, von einfachen Regeln, dem natürlichen Rechte beherrscht“.

— вж. също Maine. Ancient Law. London 1861. Рускиѣтъ превод:

Менѣ. Древниѣтъ законѣтъ и обычаѣтъ. Москва 1891.

Wilhelm Hasbach. Die allgemeinen philosophischen Grundlagen der von François Quesnay und Adam Smith begründeten politischen Oekonomie. Leipzig 1890.

(3) Blanqui, Histoire de l'économie politique en Europe depuis les anciens jusqu'à nos jours. V-ème édition. Paris 1882.

S. Cognetti de Martiis. Il socialismo antiquo. Torino 1888.

A. Espinas. Histoire des doctrines économiques. Paris 1892.

(4) Матѣѣтъ V, 10; X, 10; XII, 28; XX, 25—27; Лука, XIV, 13.

Особено: Марко X, 25. Лука VI, 21—25; XIV, 33: „Тако убо всякъ отъ васѣтъ, поне не отречѣтъся всего своего имѣниѣта, не можѣтъ быти мой ученикъ“. — XVIII, 22, 24—25.

(5) Дѣяниѣта Апостольская. за комунистическиѣта живот на апостолиѣта вж. II, 45 „Истяжания и имѣниѣта продаяху и раздаяху всѣмѣтъ, егѣже аще кто требовашѣтъ“ гл. IV, 32—35 „Даянѣся коемуждѣтъ, егѣ же аще кто требовашѣтъ“.

(6) Emile de Laveleye. Le socialisme contemporain. 4-ème ed. Paris 1888 стр. XV: „Le couvent d'où est bannie la source de toute discorde, la distinction du „tien“ et du „mien“, apparaît comme la réalisation de l'idéal chrétien.“

мас Морус, създателът на думата „утопия“ и на фантастическия план за „идеалната република в златния век“¹⁾.

Тези идеи са имали и своите мъченици. Такъв е бил напр. калабрийският калугер доминиканец, Кампанела, който е бил затворен в 52 затвора и бил освободен само по ходатайството на папа Урбан VIII. Кампанелла тѣ също е написал една социалистическа утопия, изд. в. 1630, г. под наслов „Царството на слънцето“ (*Civitas solis*)²⁾ Това съчинение е забележително и по това, че, един век подир напечатването му, езуитите се опитали да реализират идеалът му в Америка (Парагвай), като правили идеалистическият си експеримент над тамошните послушни диваци. Това опитване се свършило несполучливо³⁾. През XVII и XVIII век са изказани тѣ също доста протести против частната собственост и то даже от такива държавни и обществени дейци, като Босиуе (Bossuet), Фенелон (Fénélon), и Бакон⁴⁾. Не по-малко интересен е в това отношение и католическият свещеник Jean Meslier, който умрял в Шампан в 1723 год. Той оставил научно-обществено завещание, в което се изповѣдва, че през всичкия си живот бил, по убеждение, атеист и комунист⁵⁾.

И тѣ идеи на социализма, протестите против частната собственост като първоизвор на всички злини, са изказвани и в старите и в средните векове. Така идеата угас-

¹⁾ „De optima reipublicae statu, deque nova insula Utopia“. Това съчинение е било напечатано в 1516 гж. Malon, *Le socialisme intégral*. 3—ème édition. Paris 1892. т. I, стр. 108. Villegardelle, *Histoire des idées socialistes depuis l'antiquité jusqu' à la constitution française du 14 janvier 1852*. Paris 1852. Robert von Mohl. *Geschichte und Litteratur der Staatswissenschaften*. 1855. Bd. I. Отдел: „Staatsromane.“

²⁾ „Civitas solis“ съставя част от съчин. „*Realis philosophiae libri quatuor, secunda editio*.“ Parisiis 1637 in-folio. Превод от Villegardelle: „La cité du soleil ou idée d'une république philosophique“. Paris 1840 in — 32.

Malon l. c. I, 112 и др.

Nouveau dictionnaire d'économie politique. Paris 1891. I. 298.

³⁾ Върху това гж., освен официал. публикации на езуитите, като: „*Lettres édifiantes*“, „*Journal de Trevous*“, съчин. на профес. E. Gothein „*Der christlich sociale Staat der Jesuiten in Paraguay*“ в 4 т. на „*Stats und social-wiss. Forschungen*.“ Leipzig 1883.

⁴⁾ B. Malon. *La socialisme intégral*, t. I. 3—ème éd. Paris 1892 p. 112—126. *Nouveau dictionnaire etc.* t. II, p. 815—860.

⁵⁾ Гж. „*Le Testament du Jean Meslier, curé d'Etrepigny et de But en Champagne*. Амстердам 1864 г. издадено от Charles Rudolf. 3 том. — Волтеровите съобщения върху това завещание бѣха непълни и неточни.

Гж. също Dr Karl Gruenberg „*Jean Meslier précurseur du socialisme contemporain*“ в журнала: „*Revue d'économie politique*“ за 1891 год. B. Malon. *Jean Meslier communiste et révolutionnaire* в „*Revue Socialiste*“ Август 1888 г.

вала по нѣкога; но първите революционни движения, които се захващали гдето и да било, ја възкресявали. Тѣ напр. е било във времето на хуситските воѣни,—на вѣстанието на селѣните в Германия,—на англиската революція. Същото това забележаваме, макар и не напълно в такава форма, в навечерието на 1789. година и през всичкото време на французката революція. Наи-забележителни от проповедниците на социалистическо-комунистическите идеи в навечерието на паданіето на стария режим (*ancien régime*) са били Морелли (Morelly) и Жан Жак Русо (J. J. Rousseau). ¹⁾ Твърде забележителен факт е и това, че през всичкото време на революцията комунистически стремления туку-речи не се забелѣзват, факт, който може да се обясни с развитието на французкия економическо-социален живот, но на който до сега е обърнато малко внимание ²⁾. И към тоѣ въпрос ние по-нататък ще се повърнем.

Страната, на която принадлежи честта за създаваніето на новата наука — политическата економиѣ, — Англия е в също време класическата страна на фабричното производство и на пролетариата, без когото грамадното развитие на капиталистическата индустриѣ би било съвсем невъзможно. ³⁾ Към Англия обърщат погледите си учените проповедници на социализма, в исторіѣта на насилственото отнеманіе земята от англиските селѣни, и в безграничната концентрация на грамадни земи те намират оръжие за борба с института на собствеността ⁴⁾.

¹⁾ Rousseau. Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes. („Bibliothèque Nationale“). Paris 1886. Seconde partie, p. 84. „Le premier qui, ayant enclos un terrain, s'avisait de dire: Ceci est à moi, et trouva des gens assez simples pour le croire, etc. Comp. Pascal, Pensées. 1-re partie, art. 9, § 53. Hermann Hettner. Geschichte der französischen Literatur im XVIII Jahrhundert, 4. Ausg. Braunschweig 1881.

²⁾ Boris Minzes. Die Nationalgüterveräußerung während der französischen Revolution. Jena 1892, стр. 45—46.

Deschiens. Bibliographie des journaux. Paris 1829. стр. 185—186.

Ch. L. Chassin. Le génie de la révolution. Paris 1865. t. I p. 289—291. Н. Карѣвъ, Исторія западной Европы въ новое время. Петербургъ 1893. Томъ III.

³⁾ cp. Turgot. Reflexion sur la formation et la distribution des richesses. Paris 1766.

⁴⁾ За концентрацията на едрото земевладение в Англия и за насилствен, отнеманіе земи на англиските селѣни:

Нассе, о средневѣковомъ общинномъ землевладѣніи.—Русскій переводъ студентомъ Демидовскаго Лицея. Ярославль 1878. Една от наи-оригиналните работи по икономич. исторіѣ.

Th. Rogers. A history of agriculture and prices in England from 1359—1793. 1866 и сл.

П. Виноградовъ. Очерки западно-европейской исторіографіи. „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“ 1892, ноябрь.

П. Виноградовъ. Исслѣдованія по социальной исторіи Англии, Петербургъ 1887 г.

P. Vinogradoff. Villainage in England. Essays in english mediaeval history. 1892.

„Във Англія има цели провинции, земите на които са собственост на 5-6 души. Земите на половината от Англія са собственост на 150 души; земите на половина от Шотландія—на 10 или 12 души. Известно е, че владетелите на земите на острова Скай изпъдили фермерите, за да си направят паркове на мѣстото на нивите и другите работни земи¹⁾. Насилното отнеманіе на земите полека-лека под влияніето на иностранната търговія на Англія, особено неініиѣт експорт, захванало да изменява и самиѣт характер на селското стопанство в Англія: „овцете захванали да застъпват мѣстото на хората“,²⁾ понеже Англія станала главен извор на вълна за фландърските фабрики³⁾. — „Там, гдето преди малко имало ред къщи и множество хора, сега има само един овчар“, казва епископ Латимер в знаменитата си „реч за плуга“, коіато тоі произнесъл при двора на Едуарда VI в 1549 г.⁴⁾. Това явление е един от онія економически корени, чрез които нова Англія толкова тѣсно е свързана с краія на средните векове.—Но и в занаіатите забелѣзваме да се поіавіават нови фактори, които внасят революционни елементи в економическия живот на английския народ. Първо, полека-лека захваща да се разпространява дух на специализиране в занаіатите, пазарищата се разширяват, търговските операции достигат грамадни размери и заедно с тѣх създава се особен търговски клас, коіто става главен представител на паричното стопанство, което захваща да застъпва мѣстото на натуралното.⁵⁾ Поіавіаваніето на големите капитали тѣ също зависи от по-нататѣшното развитие на промишлеността, коіато получи форма на едро мануфактурно производство с разделение на труда. Нуждите за подобреніето на оръдіята на производството растат все повече и повече, — остава сега да се направи още една стѣпка, и ние стѣпваме в епохата на фабричното производство

¹⁾ П. Николаевъ. Активный прогрессъ и экономическій матеріализмъ Соціологическій этюдъ. 1892. стр. 289. вж. особено Ch. Letourneau, L'évolution de la propriété. 1889. Ковалевскій. Общес. строй Англїи и т. н., стр. 132 — 134.

²⁾ „In seiner „Utopia“ spricht Thomas Morus von dem sonderbaren Land, wo „Schafe die Menschen auffressen“. Utopia, transl. Robinson, ed Arbor, London 1869, p. 41. вж. Karl Marx. Das Kapital. Том I. 4-о изд. Hamburg, 1890 г. стр. 685, както и изобищо цѣлата глава XXIV: „Die sog. ursprüngliche Akkumulation“, стр. 679—714.

³⁾ Scherer. Geschichte des Welthandels. Leipzig 1852. A. Beer. Geschichte des Welthandels. Wien 1860.

⁴⁾ Нассе. О средневѣковомъ общинномъ землевладѣніи, стр. 94. вж. Чупровъ. Исторія политической экономіи, стр. 60—63.

с парни машини. „Джемс Уат (1769. г.) намерил в парата такъв природен двигател, който работи във всеко време зиме и лете, денем и нощем, който като произвежда движение, в същото време сам е подвижен и може да бъде пренесен по желанието ни там, гдето ни трѣбва, който по приложението си е напълно универсален и допуска такава концентрація на производството, каквато ни е угодна“.¹⁾ И наистина, производителността се увеличи твърде много: „още в 1811 година във Англия вече имало на различните фабрики до 4¹/₂ милиони механически вретена; от 1788 до 1803 година количеството на памучните произведения се утроило; външната търговия на Англия, без да се гледа на войните в началото на сегашното столетие, е расла всеки ден; в 1793 година Англия е изнесла стоки за 34,000,000 ф. стерл.“²⁾ В настоящата статия нас най-вече интересуват ония обстоятелства, от които се е родила онаия „хилядоглава хидра“, която обикновено наричат „неразрешим социален въпрос“.

Разпаданіето на средновековите еснафи, които през времето на цвѣтеніето си са обезпечвали животът на работниците, повлѣкло подире си доста много безредици, като напр. борба помежду майсторите от една страна и чираците, а особено калфите от друга, борба, която често пъти е достигала до кръвопролитни сблъсквания. Разпространението на едрото землевладение, в свързка с което върви замѣната на хлебопроизводството със скотовѣдството, което се случило в такъв класически вид в Англия, в таия „класическа страна на едрото землевладение“, стана причина да останат стотини хиляди селяни без земя. Принудили се да търсят работа в градовете и изпадали в сиромашія, разврат и престъпление ония от тѣх, които не сполучвали да намерят мѣсто в нѣкое

¹⁾ K. Knies. Die politische Oekonomie 1884. стр. 357 и сл.

A. Wagner Lehr- und Handbuch der polit. Oekonomie 1-er Th. 3-te Aufl. Leipzig 1892.

G. Schönberg. Handbuch der polit. Oekonomie. 3-e Aufl. Tübingen. 1890. Bd. I S. 43 и ff.

А. Я. Антоновичъ. Курсъ политической экономіи. Кіевъ 1886, стр. 59—70.

²⁾ А. Чупровъ. Исторія политической экономіи. стр. 181.

вж. също Gibbins. Industrial history of England, стр. 158 и след.

³⁾ Gibbins. Industrial history of England. стр. 158—173.

ср. Чупровъ Исторія политической экономіи, стр. 182.

вж. също B. Malon. Le socialisme intégral, 2-ème édition, томъ II. стр. 70—71: „... les inventions d'Arkwright (1771), de Hargreaves (1770) et de Watt (1769) eurent soudainement vingtplé la puissance industrielle de l'Angleterre... Dix années suffirent à opérer cette transformation. En 1777 on ne comptait en Angleterre que 7,900 ouvriers tisseurs; il y en avait 352,000 en 1787“.

K. Marx. Das Kapital. 4-o изд. Hamburg 1890. т. I, глава III, § 8, стр. 425 и сл.

Н. И. Зиберъ. Давидъ Рикардо и Карлъ Марксъ въ ихъ общественно-економич. изслѣдованіяхъ Петерб. 1885. стр. 488—489 и др.

промишлено заведение. Работниците, които търсели работа, били несравнено по-вече, отколкото имало нужда, та хиляди души оставали без работа: през цѣлото XVI столетие ние виждаме във всичката западна Европа драконовски закони против скитаніето без работа (*vagabondage*), наказване с камшик, нагорещено желѣзо; отрѣзвали ушите и даже наказвали със смърт, когато нѣкого хванели трети път. Предполагало се, че всичките тогавашни просіащи и скитници се скитали без работа не за туй, че не могли да си намерят работа по причина на изменилите се економически условия, а защото не желаели да работят ¹⁾. Поиавиаваніето на машините, за които трѣбвало много работници, е могло да бѣде благотворно за тази маса, коіато е имала нужда от работа и коіато била превърната в просіащи, ако към тоіа нов извор на живот да не беше се примесил и губителният социален іад. Даже във време на френската революція мнозина считали отваріаніето на фабрики за средство за повдиганіе благосъстоіаніето на малоземелната или безземелната маса, коіато страда, щом нѣма работа ²⁾. Но за неіно нещастие положеніето в много отношеніа наченало страшно да се влошава; економическият живот захванал да преживіава страшни кризи, които погълнали и разрушили хиляди работни сили ³⁾. Но не само положеніето на работниа пролетариат, но и положеніето на средниа клас, предприемачи и занаятчи, захванало да се влошава, защото този клас попаднал под колелото на „економическата еволюція“, което смазвало всичко, що срещало на пътіа си. Новата, едрата форма на производство, коіато главно се основава на конкуренціята, полека-лека захванала да унищожава средният и дребният производител ⁴⁾, коіто нѣма средства за успешна економическа

¹⁾ Професор И. Иванюковъ. Основныя положенія теоріи экономической политики и. т. н. III-е изданіе 1891 г. стр. 5. С. Marx. Das Kapital. 4-о изд. Хамбургъ 1890, стр. 699 и сл.

²⁾ Напр. „Le despotisme avait réuni à Versailles une grande population.... Les manufactures peuvent seules les faire subsister“ стр. 10 „Compte rendu par Ch. Delacroix et J. M. Musset de leur mission dans le département de Seine et Oise“. Отчет на екстраординарните комисари в 1793 г. L ³⁹ с 53, 75. „Bibliothèque Nationale“ въ Париж.

Ср.: „Compte rendu à la Convention Nationale, par Noel Poinet d' Armeville, représentant du peuple, envoyé dans les départements de la Nièvre, de l'Allier et du Cher. стр. 57—58 (ibidem).“

³⁾ „Die industrielle Arbeiterfrage existiert seit dem Anfang des 19. Jahrhunderts und wurde zuerst in England zu einem sozialen Problem“.

G. Schönberg. „Die industrielle Arbeiterfrage“ в Handbuch der politischen Oekonomie, издание 3-е, том II, стр. 649.

⁴⁾ Ср. между други и мнението на крайне консерват. професор по политич. економ. А. Я. Антоновичъ. Курсъ политической экономіи. Кіевъ 1886 г. стр. 44 — 45.

борба¹⁾. По-способните често пъти одържат материална победа над по-малко способните, като деморализират победените в социално-правствено отношение; по-безсъвестните и по-безчестните конкуренти, като злоупотребяват с известни економически преимущества, деморализират с примера си и успеха си и честните представители на индустрията, като понижават по този начин правственото равнище на промишлените и търговски отношения²⁾, при това най-вече печелят фабрикантите и търговците, които приготвят и продават „евтино гнили стоки“³⁾; недобросъвестният предприемач захваща да конкурира, опропастива маса кредитори, и, като се съсипе и сам, остава хиляди работници без надница, т. е. без парче хлѣб; или пък се случва и тѣ, че честният предприемач, поради нѣкое изнамѣрване или по причина на намалияването на търговията му е принуден да намали и производството си, — и в този случай стотини семейства остават в ръцете на сиромашията. Конкуренцията принуди работодателите да употребяват всевъзможни хитрости, за да изработят стоките си по-евтино: те продължаваха до крайност работният ден, наемаха на фабриките си жени и деца, които по този начин се явяваха конкуренти на мъжете си и на бащите си. „В краіа на първата четвърт на настоящето столетие е... било обикновено явление във фабричните окръзи на Lancashire това, че бащата на семейството седѣл дома да вари ястие и да плете в тѣй време, когато жена му и децата му отивали на фабриката, за да изработят за храна за през деня“⁴⁾. Като оставали по този начин през целия ден, а често и цѣла нощ далеч от семейството си (момите без бащински надзор, жените без мъжен контрол), жените се подавали на всичките искушения на развратния живот, а пък мъжете

1) Проф. Gustav Schönberg. „Die moderne Volkswirtschaft. Wirkungen der wirtschaftlichen Freiheit“ в „Handbuch der politischen Oekonomie“. Tübingen 3-е изд. 1890, т. I, стр. 49—56.

Ср. и оригиналното съчинение на проф. Lujo Brentano в 1-о изд. на същия „Handbuch der polit. Oekon.“ (въ другите издания тази статия не се появява): „Die gewerbliche Arbeiterfrage“. Tübingen 1882 г. стр. 905—994.

2) Adolph Wagner, Allgemeine oder theoretische Volkswirtschaftslehre. I Theil. 2-е Auflage, § § 134—138.

3) Schönberg том I, стр. 53. „Es können auch Waren nach der Maxime billig und schlecht hergestellt werden und Produzenten wie Händler dabei ihre gute Rechnung finden.“

4) Проф. Lujo Brentano. Die christlich-soziale Bewegung in England. 2-е verbesserte, durch einen Anhang vermehrte Ausgabe. Leipzig 1883, стр. 4.

убивали човеческото си достоинство във виното¹⁾. „Още в триесетте години на настоящето столетие между фабричните работници в Англия имало не повече от 23 % възрастни мъже, а останалото число били момичета и деца“²⁾. — Обиѣмът на тази статія ни принуждава да се ограничим само с едно на бързо указване нѣкои и други във висша степен печални послѣдствия от новите форми на производството: чести нещастія на фабриките, които не само осакатяват, но и убиват работниците, малки надници и особено пѣкъ за семеините работници; туку-речи невъзможност на каквато и да било надежда да се подобри благосъстоянието на работника; преуморяване от антихигиеническа, твърде продължителна работа; нощна работа на фабриките, гдето не изнася да се спират машините нощем; постепенно отравяне на организма от вредни изпарения, особено в ония фабрики, гдето се работи с кислоти, сѣра и др. п. разядващи вещества; концентрацията в градовете³⁾ и вредното влияние на работническите квартири (*Wohnungsnot*²⁾), което подкопава здравето на работниците; безнравственост: пианство, разврат, проституция. Всичките тиѣ въпроси и много други отрицателни и във висша степен печални резултати на фабричното производство са предмет на най-детални изследвания, над които, без да жалеят труд или време, работят стотини интеллигентни хора, въодушевени от гореща любов към ближния си, които пѣшка от мъки. Ние бихме могли със стотини изчисления да покажем, че всичките тиѣ отрицателни страни са ужасни неоспорими фактове, ако изводите на такива учени, като на д-р А. Вагнер, професор в Берлин, на д-р Шенберг, професор в Тьубинген, Луис Брентано, професор в Мюнхен, професор Шефле, бивши австрийски министър на финансите, професорите Рошер, Шмо-

1) Сравни с какви тъмни бои описва това ново състояние един от най-умерените и най-забележителните економисти, французкият професор и академик E. Levasseur. Между другото: „La vie de famille a un parfum de moralité qu'on respire rarement et qu'on ne respirait guère dans les fabriques“ и т. н. E. Levasseur. *Histoire des classes ouvrières en France depuis 1789 jusqu'à nos jours* т. I. Paris 1867. стр. 454. вж. също стр. 457.

2) Schultze-Gavernitz. *Zum sozialen Frieden* I. 46. вж. Чупровъ, *Исторія политич. економии*, стр. 195.

Проф. И. И. Янжулъ. *Очерки и изследованія*. Томъ I. Москва, 188. гл. 9: Женщины-матери на фабрикахъ. Стр. 348—397.

3) А. Р. Антоновичъ. *Курсъ политической экономии*. Киевъ 1886, стр. 75, забѣл. 8.

А. А. Исаевъ. *Большіе города и ихъ влияние на общественную жизнь*. Ярославъ 1887, стр. 35—40 и др.

2) Die Wohnungsnoth der ärmeren Klassen in deutschen Grosstädten und Vorschläge zu deren Abhilfe. 2 Bde. Leipzig 1886. Въ XXX и XXXI томъ. „Schriften des Vereins für Socialpolitik“.

лер, Книс, Кнап и стотини други забележителни учени, публицисти, господарствени дейци, духовни сановници не са достатъчна гаранция, че ние имаме работа с едно страшно „економическо и социално зло“. По-нататък ние ще се спрем и върху дейтелността на нѣкои от поменатите лица, които ще ни даде право да наречем нашият век на „материализма“ век на хуманността¹⁾. В Бавария до 1868 година цифрата на незаконородените деца, средно число, се простирала ежегодно до 22 %. До колко с въвежданіето на парата и с постоянното нарастваніе на концентрацията на производството се изменили жилищните отношения в Англия, вижда се от това, че в началото на XIX. век в тази страна нѣмало град, освен Лондон, с повече от 100.000 жители и само 5 града имали повече от 50.000 жители. Сега Лондон заедно с промишлените си предградия има около 5.000.000 жители и повече от 28 града имат повече от 50.000 жители. В третата четвъртина на миналото столетие селското население на Англия съставлявало 76 %, а сега—13 %. „В цѣлата Белгия има 930.000 семейства, от тѣх, по официалната статистика, 90.000 са богати (избиратели) и се състоят от 450.000 члена; 190.000 семейства са от дребното средно съсловие в градовете и селата, по-голямата част от които постоянно преминува в класа на пролетариите, и се състоят от 1.950.000 члена. Най-после 450.000 работнически семейства, или 2.500.000 лица, от които образцовите семейства²⁾ се наслаждават с гореописаните блага. 200.000 семейства се намират в списъците на бедните“. И ето що казва въз основа на деталното изучаваніе на въпроса талантливият професор по политическа економия в Петровската академия д-р И. Иванюковъ³⁾: „събраната в настояще време маса статистически издирвания разкри на обществото бедствените условия на живота на работниците; онова, което в тази издирвания най-вече привлича внима-

¹⁾ Грамадната библиография по горепоменатите въпроси е указана у Schönberg'a, издание III е, т. II, стр. 653, 654, 663, 667, 670—671, и в I-о издание, том I, стр. 918—919 и 929. Най-важни издания са официалните правителствени публикации, на основание на статистически издирвания; тѣ напр. отчетите на фабричните инспектори в Англия, Франция, Швейцария и т. н. т., и т. н. т....

²⁾ По думите на Ducpetiaux, бивши генерален инспектор на белгийските затвори (вж. съчинението му: „Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique), работническото „образцово семейство“ харчи много по-малко за най-необходимите неща, от колкото даже един матрос, солдатин или затворник!

³⁾ Вж. книгата му: „Политическая экономія, какъ учение о процессѣ развитія экономическихъ явленій“. 3-е издание Москва, 1891. Ср. също Основныя положенія теоріи политической экономіи и. т. д. Москва, 1891, стр. 90—91 и др.

нието на всѣкого, е, че безпримерното в исторіята нарастваніе в XIX век на националното богатство отива всецѣло в полза на богатите и нѣма никакво или има най-нищожно вліяние върху подобреніето съдбата на работниците¹⁾. Нека да приведем още мнението на двама забележителни съвременни авторитети на французката економическа наука: „Относително Франция мога да цитирам свидетелството на един економист (Левасер), когото не можем да обвиним в преувеличаваніе: „Когато статистиката иска да провери бѹджетът на работниците, тя обикновено намира редовен дефицит и тя се пита, каква най-малка болест или пак прекъсване на работата може да отегчи това мъчно състоіание“²⁾.

До сега ние обърцахме туку-речи без изклѹчение всичкото си внимание върху отрицателните страни на новіа економически ред, който зависи от въвежданіето на машинното производство от една страна, и от друга от постепенното разпространение на идеите за „свободна конкуренція“, „свободна търговія“, „свободно производство“³⁾ идеи, защищавани от най-талантливите корифеи на економическата наука, за които лозунгът на физиократическата школа: „*ex natura jus, ordo et leges*“ (природата, т. е. свободната борба на обществените фактори, създава правото, порядъкът и законите) е станал главен символ на „научното им вѣрваніе“. Тѣхното „класическо спокоіствие“ се помирило с оніа страшни условия, в които като че ли под колелото на злата съдба са паднали милиони работници, защото те са гледали на това зло едва ли не като на проявление на пѣкакъв си непримирим и непреодолим факт. Ето какво напр. се решил да каже почтениѣтъ английски професор и свещеник — Малтус в първото издание на известното си съчинение⁴⁾. „Человек, който е роден в заетиа вече мир, ако семейството му не е в състоіанке да го

¹⁾ Иванюковъ. Основныя положенія теоріи економической политики. 3-е изд. стр. 91. Гл. също стр. 82—90.

²⁾ Levasseur, Histoire des classes ouvrières depuis 1789, t. II, p. 438, цитир. в съчин. на извѣст. профес. на Сорбона и редактор на „Revue d'économie politique“ Paul Cauwès: „Cours d'économie politique“, III-е изд. Paris 1893, т. III, стр. 72, също стр. 197—204.

³⁾ Ср. между др. интересната книга на недавно умреліа професор на московския университет и фабричен инспекторъ И. Янжулъ, Английская свободная торговля. 2 т. Москва 1876—1882 г.

⁴⁾ Robert Malthus. Essay on the principle of population. 1-о изд. в. 1798. г., 2-о в 1806. г.

Вж. Julius Kautz. Die geschichtliche Entwicklung der National-Oekonomie etc. Wien, 1860. стр. 492—499.

прехрани, а пък обществото нѣма нужда от труда му, нѣма никакво право на какъв и да било дѣл в прехраната. Тоѣ е излишен на земята; на великата природна трапеза за него не е оставало мѣсто; природата му заповѣдва да се отдалечи и в повечето случаи самичка привожда в изпълнение своѣята присѣда ⁵⁾. Не злоба, и не апатіѣ по отношение към своите страдащи събратиѣ са вложили в устата на Малтуса толкова ужасни антисоциални думи, които тоѣ избърса във второто издание, но дълбокото убеждение, че нѣма възможност да се борим с печалните социални болести и че трѣбва да се приспособим към тѣх. . . . Как се отнесе народната маса към тези нови явлениѣ? Как погледнаха на тѣх тези от интелигентните представители на културните държави като Англіѣ, Франціѣ, Германиѣ, които не искаха и не можеха да се примирѣт със страданията на своите ближни? — Отговорът на този толкова сложен въпрос ни привежда към времето на постепенното възраждане на социалистическите—комунистически идеи, към епохата на „социалистическиѣ сентиментализъм“. Като следим течението на този социалистически поток, ние ще се приближим малко по малко и до тази точка, гдето тоѣ се влива в голѣмото и широко корито на така наречениѣ „научен социализъм“, със всичките негови „законни“ и „противузаконни“, „мирни“ и „воинствени“, „индивидуални“ и „комунистически“ разклонениѣ.

Б. Минцес.

(Следва).

⁵⁾ Ср. А. И. Чупровъ, Исторія политической экономіи. Стр. 153—159.

Разкази по хигиена и медицина.

От Д-р. Г. Монен.

По тоѣа пѣтъ, по коѣто цѣлото чело-
вечество вѣрви с токова ревност и уве-
реност, пѣтъ към порѣдѣкъ, мир, приѣа-
телство и правда, важна рол е пред-
назначена на медицината и хигиената.
(Peisse)

Първи разказ.

Пролетна хигиена.

През трите пролетни месеца почва разбужданіето на природата и на животинското размножаваніе, защото времето тогава от хигиеническа гледна точка се характеризира с едно много или малко силно възбужданіе на нашиѣа органически строї. Това възбужданіе произхожда наї-много от изменениѣа-та, които стават в състава на атмосферниѣа въздух. Пролетниѣтъ въздух чрез кислорода, коѣто му влива възродената рас-тителност, се подкрепѣа, подновѣава и, като става по-съжи-вителен, възбужда у нас по-бързо и по-пълно дишаніе; среща-та на кислорода с червените кръвни телца, от коѣато среща, както е известно, произхожда всичката жизнена сила, се из-вършва по-точно. Като следствие на това енергиѣата на кръво-обращението се увеличава, смиланіето на храната става по-лесно, асимилациѣата бива по-деѣателна, телото става по-ѣако; умствената способност, физически възобновѣавана, се при-равнѣава с организма: умѣтъ (интелигентността) се увеличава, духѣтъ става по-лек, по-жив, по-пѣргав, „всѣкога пред про-летното слѣнце биваме по-человеци!“ (Byron).

Тиѣа изменениѣа, които всѣкої един от читателите ни е чувствувал, стават ѣавни особено, когато пролетта бѣде суха, и когато небесните слѣзи — росата, както казват поетите — не придружават често пѣрвите усмивки на при-родата, когато тѣа се съживѣава. Общото възбужданіе, коѣто

пролетта произвежда върху нашите органи, предразполага към кървоизливания (течение кръв от носа, кървохаркане, прилив на кръвта в белите дробове и в мозъка), вследствие дейтелността на кървообращателните органи — дейтелност, предадена от времето. По същата причина месеците Април и Маи биват особено пагубни за страдащите хора от хронически болести, например, за гърдоболните. През пролетта страданията на тия болни се усилят и усложняват, като да са шибани с камшик. Ние виждаме тоже, че пролетта е най-сгодното време за гърден фтиус (катар); от това възпалително усложнение особено мрат охтичавите. Остри повреждания се присаждат върху малко или много напредналото хроническо състояние; това е главната причина, коіато предизвиква голѣмата смъртност от охтика през пролетта и е противното на оуі, що възпѣват нажалените от листопада поети.

Понеже е дума за поетите, трѣбва да кажем и това, че пролетта ги развеселява; ала за обикновените смъртни не е същото. За болестите по-благоприятно от това време нѣма навече по причина, че тогава стават неочаквани променения на температурата и метеорологическите непостоянства, нему своиствени. По нѣкога се случават една разлика от десет градуса между температурата на вънкашния и вътрешен (къщен) въздух. Като прибавиме още и това, че вечерта става хладна, и че през нощта често пада слана, разбираме, защо не трѣбва да се оставаме да ни лѣжат първите топлини, та да си събличаме зимните дрехи. Поговорката „през Април не махвай от дрехите си нито едно влакно“ е твърде вѣрна: трѣбва да ѝа съблѣдаваме и да не си хвърляме връхната дреха, да си държим ръцете топли, особено вечерта. Така ще избѣгваме да не предизвикаме чрез студа рѣзко спирање на кожата изпарение, което става при първите топлини в началото на пролетта. Несъбличаніето на зимните дрехи е най-положителният способ, за да се предпазим от насмърк, хрема и гърдоболіе, които през това време на годината просто чакат случаи да се вмѣнат в организма. Тѣи също трѣбва да се боим от действията на слънцето, към което кожата не е навикнала.

От неблагоприятното ни излаганіе гологлави на първите слънчеви лъчи често произхождат слънчев удар и най-усилените главоболіи.

Пак така се произвежда от същата причина сърбел на кожата, коіато захваща да се лющи на пършел в хора с тънка кожа и телосложение, предразположено на кожни бо-

лести. Тѣа леки изринваніа на кожата се придружават по нѣкога с растроїство на стомаха и отвращение към храната, против което нѣщо, като лекарство, става нужно да се дава лѣк за бълваніе или нѣкоіа чистителна сол.

Нѣкога си пролетта беше времето, през което ходеха да си пуцат кърв от ръката. Днес медицинската мода е по-малко кървожадна, но пак има прекаливаніе. Съвсем е без-полезно, даже много пъти е и вредително, систематически да се взема през пролетта чистително лекарство.

Годишното подновіаваніе положително има специално възбудително деїствие върху нашия организмъ. Пролетта ускориава нашите питателни движениіа, тази „жизнена вихрушка“, както казваше *Curier*; тѣа пошибва всичките ни органически сили. Всеки знае, че по-голѣмото число зачатіа стават през месеците Април, Маі, Јуни, и че от това произхождат по-много ражданіа през месеците іануари, февруари, март. Вліаніето на пролетните пориви, което постоянно се забелѣзва при никненіето на листіата, тѣи също се забелѣзва и при децата. През Април, както обикновено говоріат, крвта се раздвижва, а това изражение е деїствително вѣрно, щом си помислим за леснината, с коіато през тази епоха се случават приливи и кървоизліаніа. Апетитът отслабва, стомахът иска по-малко храна и не трѣбва да се претоварва. Една умерена диета, повечето растителна, уталожва усиленото кървообръщаніе, деїствува разхладително и чистително върху организма и така отстраніава опасностите от приливи, от кървоизліаніа и от възпаленіа, които тѣи често придружават пролетта. След това ние ще се повърнем след малко към тоіа толкова важен въпрос по диетата.

Още една дума за пролетните болести. Те се дължат повечето, както казахме, на разните атмосфери променениіа и особено на влажниіа студ.

Влажният студ на таіа епоха от годинната е способе да ни навлече хреми, трескави простуди, гърдоболіа, невралгии и пр., които не ни дават никак да почувствувамъ, пролетната приіатност. Ние вѣрваме, че повечето пъти оніа, които отиват на село по разходка в това време, отиват да си добиіат горепоменатите болести: полетата и нивіата са още студени, ветровете са променчиви, росата пада изобилно и дните биват къси. Твърде е мѣчно, при гореизложените условия, човек да може да се запази и да не се хване поне от хрема.

В пролетта владее катарално болезнено разположение. Това обяснява голѣмата смъртност, особено между кашличавите и старците. Разгледайте през това време общинските всекинеделни статистики и движението по болниците! Април е един особено изменнически и неверен месец. По пѣкога една необикновена горещина ни принуждава да хвърлим зимните си дрехи. Тогава ние излагаме беззащитно тѣлото си на атмосферическите променения. Кожното изпарение се прекратява, и вратите остават отворени за всичките злини от пандоровата патологическа кутия.

Пролетните болести са: ружопѣтъ, коклюшѣтъ, ужасниѣтъ дифтерит, обикновената кашлица (бронхит), пневмонията и ставниѣтъ ревматизъм. Тоѣа последниѣтъ често пѣти захваща с болки в ребрата и кръста, по пѣкога с гърлоболиѣа. В младите хора гърлоболието, което зависи от времето (твърде на рѣдко се случва при възрастните хора и е изклѣчително в старостта), често бива причинено от излаганіе на слънчевиѣа удар или от течение на студен въздух. Тогава често става едно изранване на гърлото. Това изранване на сливиците захваща въобще с треска и с невралгически болки на врата, а истинското възпаление на сливиците се поѣвяява по-подир.

*
* *

Известен е отговорѣтъ на Еразма към тоѣа, коѣто го обвинявал, че не пазел четиридесет-дневниѣтъ великденски пост: „Душата ми е католическа, но стомахѣтъ ми е протестантски“. Види се, че тогава с поста не се шегували. Алфред Франклин в своѣата книга, написана за гастрономията на старите времена, очертава тогавашните строгости, предписвани през това време на годината. Тогава постѣтъ се състоѣал в един пѣтъ ѣаденіе в двадесет и четири часа, след вечерѣа, въздържаніе от вино и от всичко, което произхожда от животни. Дълго време даже е било запретоено през пости да се продава месо и ѣѣаца. Но постепенно богословите разслабили строгостите си и причислили към постните ѣастѣа рибите и земноводните. Отпосле причислили и водната кокошка (черна водна птица) и, за да установѣат, до колко е тѣа блага, придавали са ѣ съвсем странно и чудно потекло: раждала се от животните, които са с чурупка, от гнило дърво, от плодовете на известно дърво и пр.

Богословите подкреѣѣали всичките си постановлениѣа с мнениѣа на учените набожни хора. Така, в краѣа на века на Лудовик XIV. Хеке, деканѣтъ на парижкиѣа медицински

факултет, е обнародвал својата Апологија (знаменита между черковните служители) за въздържанието и поста. Хеке, след като се постарал да докаже, че смиланіето на храната не става чрез кvasовете, които се намират в лигите и слизта на стомаха и пр., а чрез раздробіаваніе и триеніе, подържал, че постното іаденіе е повече подходящо за чело-веческиа организм, отколкото месото. Тоі писал: „месото е пълно със зли тіавни състави.“ Хеке е истинскиіт председ-ственик на днешните вегетариани (секта, коіато се храни изклүчително с растителни вещества); обаче между неговите глупави твърденіа намират се нѣкои истини, които не е зле, ако ги повторим и обіавим.

Говението и постът, ако и да са от източно произхо-ждение (макар и съществената му основа да е суеверието), но, от точка зрение на хигиената, имат нѣщо добро. Подир свършваніето на студеното време, пищеварителниіт канал е уморен от онаіа вършена през зимата работа, коіато е необходима да приготви повече органическа топлина и по-голѣма органическа енергија. Черниіт дроб и коремното кървообращение са препълнени с излишѣк на една силна храна от животни вещества. В таіа пролетна епоха, както казват, кръвта се разгорещава, апетитіт наченва да отслабва. Единственото средство, за да можем да се съобра-зим с природата, е — да почнем умерено да іадем; храната ни да бъде прохладна, по-малко възбудителна, за да може да се намали това усилваніе на кървообращението, което съвпада с веселото пролетно време.

Прочее какво трѣбва да бъде говението според хиги-еническите правила? Іавно е, че не може да става въпрос за само един път іаденіе в ден. Ние знаем, че разредените іаденіа особено замедліават течението на жлѣчта и пред-извикват хепатически колики (болки в черниа дроб). Трѣбва да се храним два пъти на ден, като намалим месото; вместо говеждо и овнешко месо да іадем телешко, агнешко и от пиле; хлѣбът да бъде добре изпечен, да іадем расти-телни вещества, пресни зеленчуци, плодове на компот, прѣсно сирене, млечни супи, прѣсно кравешко масло, репички; да не іадем много маст и салци с много приправки; особено рибата от сладките води е за предпочитаніе; да не іадем солена риба (моруна), коіато в таіа епоха на годината съ-стаіава същински гастрономически анахронизм, опасен за тиа, които страдат от плешей.

Прочее тиѧ, които имат известни предразположениѧ към нѣкакви болести, трѣбва да постѧт и да пречистват по-добре, до колкото е възможно, кръвта си от загнездените и за изхвърляне вещества. В пролетта заедно със сока на дървѧто шупват и (болезнените зародиши) ѧвлениѧта на страдащите от ставниѧ ревматизъм и от плешѧ. Така всички предразположени трѣбва да избѣгват употреблението на възбудителни неща и на бахари, да не пѧят силно вино, умерено да ѧдат и повечето растителни неща. Това се налага, разбира се, за спасение на здравѧто.

Втори разказ.

Заморителната треска.

Заморителната треска е едно неразположение, което повечето пѧти се случва в пролетта, и за това ние ще говорим за неѧ сега. Обикновено у младите хора тѧ е една от леките болести, а у старците тѧ бива по нѣкога опасна, когато трескавото състоѧние се продължи и усложни с разтроѧства на пищеварителниѧ канал. Въобще, на заморителната треска трѣбва да се гледа като на треска, причинена от заморѧване, от необикновена физическа работа, от передовности и уклонение в храната или от едно рѣзко променение на обикновеното ни живение. Излаганѧето на слънце, на влажен студ, барометрическото понижение и бурните времена, види се, съставляват благоприятни условия за развиванѧето на заморителната треска. Но във всеки случаѧ, вѣрното е, че едно голѣмо число заболѣвания, описани под названието слънчосване или удар от жѣга (във военните прегледи, например), или тиѧ заболѣвания, които се отдават на студа (у ловците зимно време), са един вид остри, задушители и тежки физически прекарвания. Колкото за таѧа треска, коѧто се поѧвява у децата при растението им, ще бѣде неправилно и пресилено, ако ѧа причислим към числото на тиѧ ѧвлениѧа.

Заморителната треска се ѧвява със следуюѣщите признаци: мѣнотиѧ в движениѧта, отпаданѧе, съкращение на силите, обща лошотиѧ и разтроѧство във функциите (действиѧта) на целиѧ организъм. Апетитѣт се изгубва, ѧзикѣт се претварва и обикновено има запичанѧе. В известни мускуларни жупи се ѧвяват крампи (болезнени съкращениѧа на мишците) или силни болки при попииванѧето. Обикновено

се явява едно кратковременно трескаво състояние, което нарѣдко надминава 39°C . По нѣкога отслабването, безсилието, замаіаниѣтъ изглед на лицето могат да подведат лекарѣтъ да мисли за една тежка треска. Много често болниѣтъ се оплаква от силни болки в кръста, болки, които го изнемощават и които при най-малките движения се усилват. В същност таѣа болка е ревматизмална: таа е причинена от заморіаваніето на мишците и от простуда. При това известно е, до колко от двете тиѣа причини ту едната, ту другата способствува за развиваніето на ревматизма. Когато кръсто-болието не преминува от растриваніе с теребентинно масло, то трѣбва да се лекува с пущаніе кърв с вентузи (банки), подир което да се налагат катаплазми с лауданум (афionen примес). Мускуларните болки (болките в месата) биват тѣѣ също значителни и в краката, и те съставяват един вид натъртени болки, и за това болниѣтъ казва: „като да е снагата ми смазана от боѣ“.

Съвременната физиологиѣа обяснява всичките тиѣа явленіѣа като следствие на чрезмерното изхабяване на органическите ни тъкани и от непълното изхвърляне на сгориите, които произхождат от такова едно изхабяване. Мишците, като се съкращават, произвеждат млечна киселина и други отпадъци, на които задържаніето в нашиѣа организм не може да бѣде не наказано. Веројатно и клетчастостолојната тъкан изпуща подобни изхабени елементи. Тогава кръвта се препълня и се трови от всичките тиѣа вещества, които трѣбваше да бѣдат изхвърлени. Тогава за заморителната треска, треската на пресиленото работеніе, противодействие съставлява отблъскваніето на това отраваніе.

Омир забелѣзва в Илиадата, колко бързо захващали да се разлагат трупове на убитите в бѣгство војници. Всичките ловци знаѣат, колко скоро се разваля ловът, кога е пресилен; те наричат въгленіасали заеци тиѣа, на които месото е почернѣло, тутакси се е оразандизало (угнило) и не може да се яде вследствие на това, че убиваніето на тиѣа заеци станало след дълго гоненіе.

Мишците на хората, които са увлечени в упражненіѣа, не изпущат изведнѣж всичките згории от изхарчваніето (изхабяваніето): приеманіето на хранителните сокове и изхвърляніето на изнурените у тѣх се извършва по-редовно. Лагранж е доказал окончателно това. Никога един човек, който е навикнал на уморіаваніе, не ще да има гъста и осадочна пикоч след усилено едно упражнение, каквато пикоч из-

пуща един неувлечен човек. Това може да служи за осезателен признак, до колко един човек може да издържи уморяването. Пикочта е огледалото на кръвта. При това съвременните физиолози грешат, гдето не държат сметка и за първото изнеможаване, на което действието не може да се пренебрегне, когато морални причини или душевни възбуждения прибавят на мускуларните изнеможавания и своето таинствено и неоспоримо влияние.

От всичко това излиза, че физическото претваряване трябва да се вземе като едно самоотравление. Това самоотравление по някога бива до толкова силно, щото заприлича на тифус, било вследствие на самото си естество, било по-скоро вследствие на благоприятствието за едно микробическо нашествие върху една добре оплодотворена почва. Както и да е, някои учени, на чело на които стои професор Петер, справедливо приемат, че заморителната треска е една незряла тифозна треска (*typhus levissimus*) или, по-добре, едно първоначално тифическо очертание, което често пъти излиза сполучливо.

Трябва да кажем, че обикновеният вървеж на заморителната треска е повечето ревматизмален. Тя взема, както казва Дрейфус-Бризак, формата на едно преходно ставно страдание (болестност). Въпрос е сега, да ли заморителната треска не търси преимуществено такава почва, каквато се намира в страдащите от ставни болести? Върно е това, че подагравите, щом се заморят или ходят дълъг път, болестта им се появява. Признаците на това се състоят по някога в изпущането червена пясъчлива мътна пикоч, и често се явява лек подагрен припадък, който обикновено почва от големия пръст на крака.

Кое е правилното лекуване на заморителната треска? Първо трябва да се препоръчва почивка в легло — това, напоследък, и самият болен заявява. Болният ще пие, когато поиска, мляко, размесено със слаба алкалина вода. В разстояние на двадесет и четири часа ще приема три праха, от които всеки един ще съдържа по 20 центиграма хинин и по 20 дециграма доверов прах, а всяка заран ще изпива по една чаша разслабителна лимонада.

С едно таково лекуване могат да се изхвърлят през трите главни изпращаещи органи (бъбреците, червата и кожата) всичките тези болезнени отрови, които са се набрали вследствие на физическото пресилване и заразяват както нашата кръв, тъй и всичките вътрешности на нашия организъм.

Таѣа отровност се доказва чрез опит, като се инжектира на едно здраво животно кръвта или сокът от мипците на едно прекарано (пресилено) животно. А при сърдечните или задушнителните форми на заморѣаваніето (като в младите новобранци — солдати или в резервистите, подложени на усилені маневри, преди да са били предварително увлечени, привикнали) лекаріът, без да губи време, трѣбва да пуца изобилно кръв на болниѣа. По тоѣа начин дава се направо изход на мускуларната отрова, произведена от физическото пресилваніе.

По съвремената училищна хигиена.

От д-р Еклунд.

Между шумните ръкоплесканіа, причинени вследствие на блѣскавиѣа напредък на науката за запазваніе здравіето, относително една точка, коѣато е от най-голѣма важност, се чуват нѣкои горчиви оплакваніа, които от ден на ден повече се проявяват и стават по-многочислени. Родителите, хвърлени в безкрайна скѣрб поради загубата на това, което им е най-скѣпно на света, справедливо обвиняват младата наука за запазваніе на здравіето, за гдето тѣа прави грешки в практическото прилаганіе, които грешки коштуват животът на тѣхните лѣубими деца или им причиняват опасни болести, от които с твърде големи мъки те могат да се избавят или пъкъ ги направят умствено неспособни. Тоѣа път аз обѣрщам вниманието на лекарите върху два въпроса от твърде изкѣлѣчителна важност: начинът, по коѣто се прекарват четвъртчасовните почивки (рекреациите), и твърде дългите часове на прочита в училищата.

Известно е, че всичките уреди за проветрѣаваніе се показаха недеѣствителни и не може да се постигне гонимата цел — да се подѣржа в класовете количеството на въглената киселина, което не трѣбва да бѣде по-малко от 1%. Поради това се приобѣтва към проветрѣуваніе чрез отваряніе на прозорците и вратата във време на рекреациѣата. Несъмнено, работата би вървѣла добре, ако да беше поверена на хора, които имат добри хигиенически познаниѣа и добре развит и непогрешим разсъдѣкъ. Вместо за таѣа цел да има специѣални хора, напротив, оставят на училищните вратари да се грижат за хигиената на нашите деца. Повечето от тиѣа хора не притежават и най-елементарни хигиенически познаниѣа; освен

че нѣмат здрав разсъдѣкъ, тиѣ хора са владени още на хиляди суеверіи, наследени от старите времена. Това като е известно, не трѣбва да се учудваме на големите вреди, които претърпява здравіето не само на нашите деца, но и на техните учители. Наистина, има разпореждане, щото през време на почивката всичките прозорци и врати на класовете да се разтварят. Това, като общо правило, буквално се извършва, но в много отношения то е осѣдително. На първо мѣсто с настѣпваніето на месец Октомври в нашия студен климат въздухът става хладен; подът, стените и мебелите истиват твърде много вследствие на тѣ дълговременно проветрѣване (четвърт час), и това изстудѣване несъмнено расте с увеличаваніето на зимния студ. Всеки знае, какви условия се изискват, за да бъдат добре и здрави зимно време тиѣ хора, които прекарват седѣщ живот в затворени стаи. Изисква се, щото отопляваніето на стаите да се захване много от рано, за да могат стените, подът и мебелите да се нагреят и още да не се изстудѣват, когато хората стоят в тѣх. Вѣрно е, че има твърде малко хора, които да могат да издържат променениѣта на температурата. Трѣбвало би да изискваме от всеки човек, щото той да е порастнал с навик, да може да издържи до една степен изстудѣваніето и течението на въздуха (курѣн дѣр). И така, ние сме далеч от осѣществението на таково едно желание: хората да не се поболѣват от простуда.

На второ мѣсто нека вземем в съображение, как прекарват децата тоѣ четвърт час (десет или пет минутната почивка). Ако метеорологическите условия позволяват (ако е добро времето), те се разхождат в училищния двор, или се забавляват с детински игри. Разбира се, че от гледна точка за запазване тѣхното здравіе много е необходимо преди всичко да бъдат топло облечени, горните им дрехи да бъдат добре закопчани. Но в това отношение те не са до там грижливи, и таѣ небрежност има много пѣти най-злостъпни послѣдствия. Ако времето е лошаво, наставниците пращат децата в гимнастическата зала, за да си отпочинат. Но в това мѣсто температурата на въздуха не е всѣкога еднаква, — по нѣкога въздухът бива горещ и задушен, по нѣкога студен като лед. Така неточността, безгрижността и апатията в това отношение причинѣват болезнеността в нашите училища.

След много скачаніа и игри на открито, децата потънали в пот влизат в класовете, гдето още не са успели да

затворят прозорците и вратата. Тогава начева болезнотворният час. Студеният въздух, истиналите стени и мебели спират тутакси потното изпарение, всичката повърхност на тѣлото истива, прекратява се изпаряването на малко или много вредителните течности и вещества, които туку що се изхвърляха из организма; изведнѣж попиват на вътре в тѣлото всичките тѣа течности, и това става много по-скоро у децата, на които лимфатическите съдове са по-развити и по-чувствителни, отколкото у възрастните хора. След малко време, болестта от простуда се явява, а именно — от дръпването на пота се появява треска. Така повечето пъти се развиват гърлоболиа, защото слизестата ципа на сливиците, като е по-тънка, се олиущва лесно, и находящите се почти всѣде микроби на дифтерита, скарлатината и пр. се присаждат твърде лесно, с нечута бързина, и твърде често тѣа четвърт-часовни почивки причиняват смърт на децата.

Другите болезнени следствия от простудяването са албуминуриите (изпущаніе с пикочта белтък), зависещи от възпаление на мехура или на бъбреците. Тѣа албуминурии могат да бъдат постоянни или преходещи.

Аз подържам, че появяването на белтъка в пикочта предявява едно патологическо състояние било в бъбреците, било в кръвта. Дългогодишният ми опит напълно и ясно е доказал, че, до като се изпуска белтък из бъбреците, другите (отровни) вещества, които би трѣбвало да се изхвърлят чрез пикочта, се задържат в организма, гдето, като се набират, причиняват пагубни самоотравления. Не мога да докажа точноста на това си утвърждение чрез измѣрване количеството на съставните части на кръвта в албуминуриите, но мисля, че албуминуриата, като е следствие на един болезнотворен елемент, за да можем да го отбегнем, трѣбва да прибегнем към профилактически (предпазителни) мерки, които са от голѣма важност, именно — към обличаніе тѣлото прѣмо с вълнени платове, към заіакчаваніе телесната повърхнина чрез навик. Нѣма съмнение, че всичко това не може да съставлява свършена гаранция против простудата, коіато много пъти се появява или като ставен, или като мускуларен ревматизъм. За едно малокръвно (хлоротично) момиченце, което във вървеніето си често се спъва, тѣ като това спъване зависи от малокръвието и общата телесна слабост, за таково момиченце и в подобни случаи укрепителните лекарства помагат. Но ако това неправилно вървение продължава, тогава болното трѣбва да се разгледа всестранно; при

това често се открива едно хроническо възпаление на серозната ставна ципа в глезена заедно с възпаление на предния тибиален и трети перониев мускул, което нѣщо е несъмнено следствие на простуда, за която е думата. Спѣваніето оздравя след едно енергическо противоревматизмално лекуване: като топли бани, растриваніа и нѣкои вътрешни лекарства (натриев салисилат).

За да се отбегнат толкова бедствия, би трѣбвало:

1-о. Вратата и прозорците на класовете да се разварят, щом децата излѣзат на четвърт-часовата почивка, и да се затварят, щом излишъкът от въглената киселина и от другите изпарения се премахнат. Това може да се контролира с един прост прибор за измѣрване на въглената киселина. По всеки начин да се отбѣгва изстудяването на стените и мебелите. И така, точното проветряване трѣбва да се извършва с извънредна бързина.

2-о. Игрите на децата на открито през времето на четвърт-часовата почивка да бъдат прекѣсвани. За това учениците от всеки клас отделно трѣбва да ходят наредени под надзор на учителя или на учителката било в училищния двор, било в местата на публични разходки, защото е доказано, че единственото телесно упражнение, което по-добре може да противовеси на вредителните следствия на седящия живот, е бързото ходене или, по-добре казано, лекото тичане.

3-о. Условиата по компетентността за наемане училищни лекари да се въздигнат и узаконят.

4-о. На практичните хигиенисти, именно на портiererите и на придверниците училищни трѣбва да се преподават елементарни познания от сегашната хигиена, а може и нѣщо повече да се учат.

Относително преподаването в училището се забелѣзва, за голѣма жалост, че извънмерното уморяване на мозъка направя нѣкои ученици, така да се каже, умствено инвалидни, и това тѣхно състояние представлява най-висока степен на неврастенията. Считаю за излишно да влезе в по-големи подробности, само споменувам всеки-дневните и всеки-нощните тежки мъки на тия нещастници от умствено претоварване, мъките на техните родители, които изпитват страшните впечатления на тия странности, които по нѣкога отиват и до умопобъркване. Между причините на това умствено отслабване аз показвам класните часове, тѣ наречени дълги, които се продължават от деветдесет до сто минути непрекъснато. В това отношение физиологията, хигиената и опитът пре-

също са дошли до същото заключение, че никої урок не трѣбва да се продължава повече от четиредесет и пет минути. Беда за тиѣа, които се противѣят на светите закони на здравіето, а благодат, здравіе и сила на тиѣа, които се покорѣват на тиѣа закони.

С малко думи казано, главната грешка на преподаваніето на младежта в шведските училища е: твърде много напѣяганіе на паметта (естествените, физическите науки, математиката и др. се тѣпчат без ред в главите на учениците, а напротив твърде — малко внимание се обѣрща върху развиваніето на разсѣдѣка и на другите умствени способности, наприклад върху размислѣніѣа разум, върху нравствениѣа характер и пр.).

Д-р А. Д. П.

КНИЖНИНА.

I. РЕЦЕНЗИИ.

Жива Старина. Етнографическо (фолклорно) списание. *Книга втора.* Плъмената, влакитѣ, задругитѣ, семействата и короветѣ въ западна България. (Видинско, Кулско, Бѣлоградчишко, Ломско, Берковско, Орѣховско и Вратчанско). Отъ *Д. Мариновъ.* Русе 1892. VI+306 in 8-o. *Трета книга.* Семейния животъ на народа (женидба, кръщение, умирање, служба, сборъ, оброхъ, тлака, седење, хоро, натемия — проклетия) въ западна България и пр. 1892 X+383 in 8-o.

Върху първата книга на това обширно етнографско издирване аз реферирам понадлъжко в Период. Списание кн. ХLI и ХLII. Материалите, които подава г. Маринов, са твърде любопитни, ако и костантирани в книжнината често пъти из други български краища. Върваніята на народа, които са предмет на първата книга от Жива Старина, не са изложени в абсолютната си пълнота (и г. Маринов съзнава това), но за това пък много от тѣх са илюстрирани и съе случаи от живота, тѣи щото пред нас се очертава и воліата на простиѣа човекъ, до колкото тѣа зависи от религиозните и етичните представи. За този метод, о който нашите етнографи тѣи малко са се придържали, ние захвалиае г. Маринову. Отъ друга страна, още в първата книга забелязваме в Жива Старина следните недостатѣци: твърде малко народни творениѣа са предадени с народен говор, а което е предадено така, не е означено точно и последователно; г. Маринов има слабостта да обобщава своите данни и да се впуща в теоретични разсъждениѣа по техен повод. Последното е направило книгите му по-дебели, отколкото трѣбваше да бѣдат. От друга страна, и спрѣмо този обѣем на книгите им е турена голѣма цена (3-те излезли книги — 16 лева), така че въпреки помощта от министерството, те ще останат недостѣпни за мнозина, що се интересуват с етнографиѣа.

Преминавам към втората книга от Жива Старина.

Племенната делба е основал г. Маринов на носиите и говорите. Това е едничкнѣт за сега възможен принцип. В Македоніѣа, гдето освен това има и племенни названиѣа (кецкари, пиѣанци и пр.), делбата се прокарва по-лесно. В западно-българското краище, което изучава г. Маринов, се е запазила още една дирѣа от нѣкогашната племенна ендогаміѣа: „мома от едно племе не се омѣжва за момѣк от друго племе“ (стр. 2).

Г-н Маринов захваща с костіумите. Описват се подробно по-напред всичките части на мъжкото и женското облекло (4—31) и сетне според отделните групи, каквито, съгласно с групите на говорите, имало било осем (31—63). На етнографската карта, пригтурена тук, всички тѣя групи са представени с особени бои, но те носіат все разни нумера в картата, в описанието на костіумите и в изложението на говорите. Всичко това, в свръзка с неіасноста и непълнотата на костіумите рисунки (което нѣщо г. Маринов се надѣва да отетрани сам във второто издание на книгата), спѣва много четението. От друга страна г. Маринов различава четири главни говорни групи:

I. Ж—а, Ь—е; **mj*, **dj*—*ит*, *жд*, членна ф. за м. р. ед.—о, мн. ч. ж. р.—и; 1. л. ед. сег. вр.—а и пр.

II. Ж—ж, членна ф. за м. р. ед.—ж; 1. л. ед. сег. вр.—ем; другото почти както в 1-та група.

III. Ж—у, Ь—ж; **mj*, **dj*, —*и*, *дж*; членна ф. за м. р. ед.—*ит*, вин. п. ж. р. ед.—*у*, мн. ч. ж. р.—*е*; 1. л. ед. сег. вр.—*у*, *ем*, 3. л. мн. аор.—*ше*.

IV. Членна ф. за м. р. както във 2-та група, инак всичко почти както в 3-та.

Четвъртата група според замените за Ж, Ь, *mj*, *dj* не представя нищо особно, слива се с третата (отчасти и с втората), значи остаіат три говорни групи. На друго мѣсто (30—1) се приема, че нѣкога-си е имало само три групи костіуми, за които (у мъжете) отличителен белег правила формата на гащите: бене-вреци, шалваре (или димии) и гащи (ер. и стр. 11, гдето за сега се различават пет форми на гащите, защото се броіат и късно-приетите у нас потури а) с кратко дѣно б) с дълго дѣно). Като се взрем по-близу, ще видим, че делбата по говори се покрива с делбата по костіуми. Говорът отъ 1-та група царува въ Орѣховско (на картата № V), гдето носіат димии, и в една част от Кутловишко, именно в таіа, што се пада по-близу. Говорът на 2-та група владее в Кутловишко, Ломско, Видинско (на картата № IV, II, IX и отчасти I), гдето покрай беневреците са познати и гащите, и освен това—въ по-голѣмата част от Кулско, гдето нѣма гащи. Говорът на 3-та (и на 4-та) група срещае освен в Кулско, още в Белградчишко и Берковишко (на картата № VIII, III, VI). Втората група не представя географско цѣло, защото Видинско е отделено от Кутловишко и Ломско, но това може да не е било така от краі време. Сетне, Кулско пада по говора от част в 2-та, от част в 3-та група, а по костіума—в 3-та, но може да се вѣрва, че и по костіума нѣкога-си спадало във 2-та група, защото другите части от 2-та група са по-тѣсно свързани само помежду си с това, че само у тѣх се намират у жените ¹⁾ черни дрехи (вълненик, сукніа), а от друга страна във 2-та група белият цвѣт, види се, е по обикнат. Разбира се, това е опит

¹⁾ Женските костіуми не взима и г. Маринов в смѣтка при делбата, види се, защото представіат голѣмо разнообразие. Давам му право за това, но забѣзвам, че добре щеше да бѣде, ако се опиташе и тѣх да групира поне по цвѣта, за които тоі не дава всеки път сведения (напр. любопитно е, дали биват и черни вълнениците в 5-та група костіуми, т. е. в Кутловишко). Жените са в нѣкои отношения даже по консервативни от мъжете.

за групиране дадените племена, за които не достигат още много сведения. Но до колкото можем се облѣга на г. Мариновите данни ¹⁾, таа троина делба не ще бѣде далека от истината, и щеше да бѣде много по-сгодно, да бѣха според неѣ изложени всичките други подробности в говора и облеклото, за които можеха пак да се задържат осемте племена и всичките влаки: не без нужда ги е наредил г. Маринов. При това трѣбва да помним, че и облеклата се изменяват, напушат, възприемат от съседни и пр., както всеки етнически елемент. Добре е сторил г. Маринов, гдето тук там ги съобщава и исторически сведения за посиите: отбелязва, кои носии са завардени само от стари, кои се обличат само на личен ден и пр. (8, 10 и т. н.). От всичко най-добре е да се класифицира само по един принцип, в дадения случай (съгласен съм с един рецензент)—по говора. У нас често се побъркват класификациите, като се вземат два принципа за основа на делбата. Народните песни, напр., се класифицират у нас неверно и все по разни начини именно по таа причина.

В данните по говора има един баласт, именно образците от спрѣганіето по разни говорни групи: цели 27 страници! Ние бихме предпочели намѣсто тѣа страници един кратък извод на същественото от тѣх, па да имаше повече примери от рода на ония, що следват от стр. 124. до 128.

На стр. 158 — 161. г. Маринов дава любопитни сведения за влаката, вземена не в „самопроизволен“ смисъл за означение теоретичните подгрупи, а в смисъла, който си има думата у народа: „корен, соі, лоза, кърв“. Това е сѣюз между нѣколко къщи (в едно или в нѣколко села), които прави едно цѣло, „помалко от племето, а много по-големо от семейството“. Бих рекъл: много по-големо от заdrugата, нѣщо като черногорското братство, старогръцката *φιλτρη*, немекія клан и пр. Ср. Schrader, Sprachvergleichung und Urgeschichte.

На стр. 161—181. се говори за роднинството по кърв, по сватовщина, по кумство, по побратимяване, по млѣко и пр. Показани са народните термини за всѣко роднинство. Това изложение може да послужи за добър образец томува, който пожелае да събере термините из други български краища.

Обстоителни и важни съобщения прави г. Маринов за заdrugата (182—306). В това краище се срещат заdrugи даже със 60 члена и 20 „работни лѣжици“, но и то твърде рѣдко. Заdrugата отпада. Изтънко са издирени отъ г. Маринова причините на това, както зависни от вътрешната еволюция на заdrugата (несговор, мѣнотия в распоредбите и пр.), тѣ и предизвикани от наіновите обществени условия (съдебни процеси, воинска повинност). Ср. и Гешов, II. Сп. XXI 448. Глава на заdrugата бива обикновено бащата, при когото има сипове и внуци, т. е. родоначалникът, челникът (Македония) рѣдко — чичото или по-старшият брат (лало). За специалните случаи, когато за челник се избира нарочно нѣкой от по-младите, или пак това право се

¹⁾ За жал, намираме доста противуречия в описанието на 4-те говорни групи. До колко е постоянно *жд* в 2-та група и *ч* в 4-та, мѣтно е да се каже, додето срещаме въ 2-та *удже*, а в 4-та *ща* (щж). Трѣбват повече факти, та сетне — обобщение.

пада на жена, ние отпращаме четецът към стр. 188 и 200—201. от Ж. Ст. Любопитни са и съобщенията за правата на бабата, т. е. жената на домовладиката (стр. 192 нт.), за частната собственост в задругата (197, ср. и Ж. Ст. III 65—6), за случаите, когато членовете от задругата отиват „приставе“ (197—8), за делбата в задругата (202—211), за опекунството (211—2) и за мнението на народа за задругата (213—217). На стр. 229—231 са посочени собствени мъжки и женски имена. От 232. до 306. следват статистични таблици из видинския, ломския и врачанския окръзи за състоянието на задругите. Съобщава се името на селото, името на домовладиката в задругата, прѣкорът на задругата, числото на членовете, числото на работните ръце и най-сетне родственото отношение на домовладиката към другите членове. Тия таблици, съставени със съдействие на административните власти, ще послужат и за съставяне нашия онимастикон, и много ще привнесат за прояснение на въпросите по нашата задруга, които все остаат тъмни и след издирванията на Ив. Гешов, Стеф. Бобчев, Шапкарев и Уста-Генчов. Литературата на издирванията по задругата, както и изобщо по обичайното право у нас, е изложена напоследък от Стефана С. Бобчев: „Нѣколко думи за българското обичайно право“ (с прибавка: началото отъ Сборника на бълг. юридически обичаи Пловдивъ 1893). А по повод на г. Мариновите съобщения по задругата писа Д-р Никола С. Бобчев в същия „Юридически Прѣгледъ“, отгдето е извадена посочената книжка, вж. „Нови свѣдения върху задругата в България“ Юр. Пр. 1893 501—8, 541—8. Д-р Бобчев прокарва паралел между сегашния наш родов бит и старославянския, указва нѣкои разноречия в съобщенията, за задругата у Д. Маринова и Ив. Гешова и се спира върху въпроса за бъдъщото на задругата. Според г. Гешов, властта на домовладиката в задругата е изборна и може да му бъде отнета; домовладиката е само изпълнител на волята, която задругата си изказва чрез вишегласие. Не е тъй според г. Маринова. Д-р Бобчев предполага погрешка у нѣкого от тях, защото те са наблѣждали в едно и също крайще. Сетне, д-р Бобчев, ако и да милее за задругата, както и другите издирвачи, мисли, противно тѣм, че задругата има бъдъще: условията не са едновременно, задругата си е отживѣла векът. И сега според г. Маринов от нея е останало само сѣнка. Колкото за законодателството, най-добре е, мисля, то да се отнася неутрално към тоя въпрос, нито да помага, нито да спъва делбата на задругите. Преходът в нов фазис трѣбва да стане колкото се може по-самостоятелно и поестествено.

От богатия материал на третата книга, посочен и в главното ѝ, една част — службата ще изминем туку тѣй, защото към писаното у нас по нея мъчно е сега да се притури нѣщо ново, а за другото (рожделните, свадбените и погребалните обичаи и анетемия) ще направим нѣколко кратки бележки.

В рожделните обичаи срещахме нови съобщения: предричанията и прокобаванията на пола на детето, което ще се роди (166—7), а също и на неговото бъдъще (173), сетне обичайът

„богородичен леб, богородична пита, повоиница“ (179—180), хвърлянето на детето (209), крадението му (216) и донегде — настригването (202—4). И по други места у нас хвърлят детето, за да му хванат нов кум, именно първият човек, който бъде забележен, че го намери (вж. напр. Сбм. V 85, IX 135). Г-н Маринов съобщава една смешна случка. Така ролia се паднала веднаж, според старите приказки, на един турчин, и той трѣбвало да кръсти детето. Когато извършвали обредът, попит и него питал като всекога кръстника, дали върва в Христа, дали се отрича от сатаната, а турчинът отговарял: „безбели, слбете“. Любопитните данни на Маринова за настригването са, заедно с Ив. Д. Сапунджиевите от Кутловичко (Сбм. VI. 227—8). Любеновите (С. и С. 122—3) от Кюстендилско и Шапкаревите (Сб. II. 35) от Скопско едничките, които са се появили у нас подир бележката на Милетича в Сбм. II. крит. отд. 209 — 10, гдето за пръв път се обръща сериозно внимание върху тоia обичаи.

По-добре от рожделните обичаи и по-пълно са очертани в Ж. Ст. женидбените (5—162). Собствено свадбените обичаи с религиозно етичен характер се почват от къде 80 стр. Г-н Маринов излага по-напред условията на залибването, огледките и подробно се спира върху „приставанieto и влаченieto“. И двата тia женидбени начина са в тоia край още обикновени. Отбелязваме следните черти: Родът на пристапушата, щом забележи, че тia е изчезнала, дига потерia, за да ia отемне назад. Борбата бива често жестока, но народът ia сматря като воина: „ако остане на селскиia съвет, на самите тѣжители, за такива убийства, наранявания и осакатявания не се подигат никакви тѣжби, не искат се никакви обезщетявания: защото и едните (сватовете) и другите (гонителите) са имали право: едните да защищават пристапушата, а другите да ia отемнат от ръцете на любовника и“ (стр. 36—45). Щом пристапушата с момъка е вече в къщи, потерia трѣбва да се върне. Всеко нататъшно насилие се осъжда от народа (ibid.). От момкови изпрацат сговорници у момини. Образци от преговорите, които стават за примирие, са съобщени от г. Маринов на стр. 40—2. Пристапушата трѣбва да се върне у бащини си, за да извърши един обичаи, който ни се съобщава за пръв път тука: тia, както и всека мома, кога се жени, отваря вратата на всички сгради, като земник, кошара и пр., та така напуца бащината си къща (43—4). Г-н Маринов не говори нищо за поставанieto и грабенieto, що стават с родителско съгласие, за да се избѣгнат нѣкои разноски. (Ср. Волковъ, Свадбарскитѣ обреди на славянскитѣ народи, Сбм. VIII 227—229). Това ще да е изтървано нѣкак. Когато грабнатата мома не ще доброволно да стане жена на момъка, той прибѣгва към крайно средство: лишава ia от девственост (50). С това се потвърдяват съобщенията на Богшича, Бобчева и Любенова (ср. Волков, ibid.). Когато всичките опити на момъка да привлече или грабне момата излезат iaлови, той ia измамва. Роднините моми ia излъгват и ia докарват на таково мѣсто, гдето той може да ia завлече. Г-н Маринов справедливо подкарал тук народните песни, в които момъ-

кѣтъ излѣгва момата, или като се преструва на умрѣла, или като справя кораб (или кола) съе стока за продан. Вариантѣтъ, обнародван тук на 53—6 стр., трѣбва да се сравни с Мил. 69, 116, 117, 185—7, Либ. Кар. I 55 = Знан. 326, Сбм. II. 59 и др. При „посакваніето, просеніето“ на мома неїните родители и момковите водят преговори, които много напомват малоруските, познати на нашта четеща публика от цитуваната статія на Волкова. — „Ималі сте соколица, и нашият сокол върти около неѣа; дошли сме, ако можем, да е фанем!“ .. — казва един от мъжете сватове. — „Ако имате примка и ако можете, хванете ѣа; ниѣа ѣа не крием. Она, като зела да фърчи на широко, вече не е наша“ отговаря бащата. Ж. Ст. III. 61. Малоруските сватове разказват, че били ходили на лов съе своѣа княз, видели невестулка, коѣато побѣгнала в двора на домакинните, и дошли да ѣа намерѣат. Сбм. III 153. Минаваме прихващаніето, предаваніето и напиваніето бѣклица, мената и др. обичаи и дохождаме до свадбата. Когато момковите сватове са у момини, момата порѣсва с вода венчки и хвърля жито на четири страни, па избѣгва бързешком в къщи. Младоженецѣтъ и свежърѣтъ ѣа погват. Тѣа се затваря, и впуцат момѣкътъ, само откаж свежърѣтъ спровре рѣката си и даде на вѣтрешните три-четири гроша. Ж. Ст. III 81. Това ще да е симуляція на нѣкогашното нападаніе и бѣганіе, само че смесена с обредниѣа откуп на момата, плащан от момѣка на деверите обикновено в неделѣа вечерта. За симуляціѣа в брачните обичаи изобщо ср. Волков, l. c. III 156, 157—8. „Опростваніето“ на момата от баща ѣ става с един обред, при коѣто важна роля играѣат хлѣб и сол (Ж. Ст. III 83). Като седи момина майка на ковчега с даровете, момѣкътъ доближава и ѣ скѣсва петелките (конци, с които се връзва огърлето на ризата), па пуца в пазвата откуп за даровете. Това е обичаѣ, коѣто се възпѣва и в песента за цар Стефановите снове. Вероѣатно, смисѣлътъ на това дѣйствиe е този: момѣкътъ плаща на майката за кѣрмата. Отсетне взели да вършат този обичаѣ и при откупваніето даровете. У Чол. 15. даже на кума откопчава младоженецѣтъ ризата (за да го дари?). Свежървата посреща булката съе свещи в рѣцете, с хлѣб, сол и масло: Ж. Ст. III 96. Ср. Шапк. Сб. II 72. Вероѣатно, това е остатѣкъ от очистителните магии, на коѣто се полагала нѣкога си булката и венчкиѣтъ неен кортеж, като е бил от друга рода. Ср. Волков, Сбм. IV 213. И у Малорусите хлѣбѣтъ играе тук роля. В Кулско, когато да влезат младоженецѣтъ и булката в къщи, свежървата си дига кракѣтъ и ги кара да се спроврат под него (97). У Малорусите сватѣтъ води младоженците по двора около нощви, коѣто заобикаля три пѣти. и наѣсетне младоженците поминават под захлупката, коѣато родителните дѣржат високо над главите им. Този обичаѣ Волков сближава с прекарваніето булката под ѣарема у древните Индуси ¹⁾. Известно е, че народѣтъ дава повече значение на своите обреди, напр. чупеніето хлѣб, впеніето венци, отколкото на черковниѣа обред—венчаваніето, че мълчаніето е света длѣжност за невестата и пр. Това се потвѣрждава и от съобщениѣата на г. Маринов (Ж. Ст.

¹⁾ Ср. и захамчваніето на младоженците с привоѣа: Ж. Ст. III 124.

III 105, 120, 123 и др.). От любопитните данни за „чертога“, първи в нашата книжнина, отбелязваме, че, за да се премахнат магиите, които свързват момъкът в къщата трѣбва да бъдат развързани всички възли (стр. 130). Литературата по този обичай, известен у много народи особено за времето на рождението, е приведена у Либрехта, *Zur Volkskunde* 322, 360. В обичаия, да не стоят родителите при венчаваніето, Волков в посочената статія, *Сбм. III* 173, съглежда отзив от едновременно увличаніе и враждебно отношение между рода на момата и рода на момъка. „Нѣкога“, казва Маринов на стр 147, „родителите и роднините на момата не дохождали на свадбата“. Като изпратят момата, и като излезат с нея сватовете, свадбата на дъщеря им е свършена почти за тѣх. Едвам на първия неделен или празничен ден се поканват те у момкови на гости. В Кіустендилско, дордето трае венчаваніето, изпѣждат се всички жени из къщи, но по друга причина: за да не би нѣкоя от тѣх свърже младоженците (Любен., Б. Е. 66).

Погребалните обичаи са изложени у г. Маринова също тѣ подробно (225—83), но не съдържат вече толкова много стари черти. Преди всичко, и тук г. Маринов не е забравил да съобщи за прокобаваніята, досежни до болест и смърт (226, 227, 277). „Когато болният почне да бере душа, в ръцете му турят запалена воцена свещ, за да му осветлява тъмният път, през който ще мине душата му“ (Ж. Ст. III 229). Този обичай е засвидетелствуван и за Сърбите от Фр. Крауса: *Der Tod in Sitte, Brauch und Glauben der Südslaven* в *Zs. des Vereins für Volkskunde* (1891) I 152—3. Любопитно е, че и за Чергедските Българи (в Седмоградско) се съобщава истият обичай, редом с други нѣкои езически, и то от средата на 17. век: вж. Пич и Амлахер, *Die daciischen Slaven u. Czergeder Bulgaren* в *Sitzungsberichte d. k. böhmischen Gesellschaft d. philos. — hist. Cl.* 1888, стр. 273, 276¹⁾. У тия Българи, както и до сега у нас, се справяла тризна, имало обичай да поливат с вода на всички, които ходили на погребение, а освен това още палели слама пред къщите врата на мрътвеца и пр. (ср. Ж. Ст. III 255). Впрочем, изливането на всичката вода, за което се говори тук, може да има цел, да побърка на смъртта да ѝ изпие, като се върне друг път. Г-н Василев—Дорев от Битолско ми съобщава, че у тѣх туряли и възлища на пътните врата, отгдето бил изнесен мрътвецът. Мрътвецът трѣбва да бъде обърнат или към изток или към север (Ж. Ст. 223, Шапк. Сб. 140). Котляревски, О погреб. об. яз. слав. 239, се съмнява, че това е свързано с нѣкои езически славянски възглед. Ср. Афан., П. В. I 182, II 133, III 277. Според народа, не бива да се заравят в земята тия мрътвци:

¹⁾ От всички Чергедски обичаи без съмнение най-оригинално е паленіето. Огнѣве край пътните врата на мрътвеца, чиято душа уж минавала през тоя огън. И Пич (I. с. 261—2) смѣта това за символ на огъня, с който нѣкога-си се изгарял трупът. Такъв фаис на погребалните обичаи са преживели и Славяните след обичаия—зараваніето в земята, както доказва Котляревскій в съчин. О погребальныхъ обычаяхъ языческихъ Славянъ. Москва 1868, стр. 177, 235 и др. Това съчинение, въпреки нападките на Ф. Крауса (*Böhmische Korallen* и пр. 1893) си остава пак като едно от най-капиталните издирвания в славянската филологія.

удаваици, самоубици, обесени и др. Така е било и у древните Руси¹⁾. Такава смърт се смятала за позорна. След изнасянето на мъртвеца, на мѣстото, гдето е лежал тои, турят камък, на който лепят свещи и пр. Ж. Ст. 255. Инакъв смисъл има това у Сърбите: да се обърне смъртта на камък. Krauss, l. c. Zs. d. V. f. Volkskunde 157. Любопитни са данните на г. Маринова за оплакването, което се смѣта за по важно от погребното опѣло. Напр. при епидемия селяните не допускат попа да опѣва (235). От песните за оплакване, каквито има нѣколко съобщени от г. М. Цепенков в Сбм., несъмнено най-поетична е песента, с която една маика оплаква дъщеря си (Орѣховско, Ж. Ст. III 236—9). Описанието на трапезата за смъртта е придружено с 14 фигури на обредните хлебове, които се подават за пръв път тук, заедно с имената им. Г-н Маринов преследва стѣпка по стѣпка обичаите, които имат отношение към смъртта, а също и представите за она свѣт. Ние ще изтъкнем още важноста на съобщениата за оруглицата, която се прави, когато умрелият е момък или мома. Таа оруглица има смисъл на свадбен обред над младия умрѣл. Разликата на таа оруглица от свадбената е само таа, че клончетата ѝ са окастрени. Инак и таа бива (за мома) украсена с вараки и укичена с венци, китки и ябълки. Ж. Ст. III 249²⁾. И в източна България се вършат нѣкои свадбени символи, но само в случаи, ако умрелият е годеник или годеница. У Малорусите в Купианския уезд (Харковска губ.), ако умре момък, викат мома и ѝ дават кърпа: та се смѣта венчана с него, и така се съставя чифт за бъдния живот. Ако умре момче, кърпа се дава на момиче, което се смѣта уж за вдовец. Етнографическое Обзорѣніе VII. 5. Венчко това напомва, разбпра се, слабо. — свадбените обичаи, с които древните Руси, според Фоцлановото изложение (921 г.), изпращали жена на умрелия (Котл. 64 нт. Грек, Einl. 426—31.). Магиите, с които се предпазват от смърт едномесечниците с умрелия (280 — 3), се отличават от сръбските (Krauss, l. c. II 188—9).

Народната анатемия, за която говори г. Маринов в Ж. Ст. III 377—80, е оригинален правни обичаи в зап. България, които е послужил за тема на отличната Вазова поема „Грамада.“ Хвърлянето и трупането камъние с религиозен смисъл е проследено у Либрехта в стат. Die geworfenen Steine (Zur Volksk. 267—84, из Germania XXII). Либрехт посочва случаите, когато грамадата се прави за паметник (напр. на нѣкой знаменит мъртвец и пр.) или за почет на божество, а също и за поругание с божество. Отсетне, според него, получава грамадата значение да служи като израз на народен гнѣвъ срещу нѣкой насилник, изедник и пр. Таково значение има грамадата не само у нас, но и у сегашните Гърци (Либрехт 282), гдето носи и същото.

¹⁾ Блаж. Серапион (XIII век) поучва миряните: „Кто буде удавленника или утопленника погребѣлъ, не погубите люди, сихъ выгребите“ и пр. Котляревски 34.

²⁾ За самото свадбено дърво „боро“ в Дупничко вж. у Д. Вълчев, Сбм. VIII 67. Ср. същият обичаи у Малорусите у Волкова, посоч. ст. Сбм. III 158.

име, и у Тушините (Этн. Об. II 54) и пр. Вж. още Котл. 94—5, Сумцов в Этн. Об. VII 77, Réville, Les religions des peuples non civilisés 175, Am Ur-Quell III. и пр.

София, юли 1893.

Д. Матов.

Причините на французката революция от Н. Станев. Търново. Скоропечатница на Пано Иванов. Стр. 313, 8°.

Французката революция е едно от най-великите всемирни исторически събития и от такава важност, че изучаването ѝ е вечно поучително за всеки народ и за всеки човек отделно. Тя е обхващала и политическият и социалният живот на народите, тя се е докоснала до всички страни на народния живот, и то в името на разума, в името на общо-человечески начала.

Революцията е разрушила всичко отживяло, което държало човека в робство, което пречило на неговото щастие и напредък. А като разрешила всичко отживяло, тя е утвърдила тези общо-человечески начала, в името на които се борила, начала, които били приготвени от взаимния труд на няколко поколения и които изменили начинът на живота.

Последствията от революцията са многобройни и тъй важни, че те са се чувствували и се чувствуват и сега. В име на началата, прогласени от революцията, се води и сега борба с идеите, понятията и навиците, които останали като наследство от толкова вековен исторически живот.

Подобно всемирно-историческо събитие, като революцията, не може да стане без важни и многобройни причини, причини посредствени и непосредствени, далечни и близки. А без очертаването на причините, без очертаване на началата, на тяхното произхождение, на тяхното влияние върху умсете на хората, не може да се разбере нито самото събитие, нито това, което е станало подир това събитие.—Ние не можем да разберем сегашният живот, не можем да разберем неговите борби и стремления, без да знаем причините и началата на французката революция — начала, които станаха достояние на човечеството.

Ето защо очертаването на причините и началата на французката революция е много важно нещо, то е особено важно за българския читател, понеже у нас почти нищо не отсъствува историческа литература. Българският читател може много ползени идеи да почерпи от подобна книга, може върху много нещо да се замисли.

Но да се представи съвместно на читателя картина, в която да бъдат изрисувани тези многобройни и важни причини, да му се представят началата на това събитие — е трудно нещо. Тук трябва да се представят отвлечени идеи, които движели човечеството и да се представят тъй, щото да бъдат понятни за всекиго. Това ще имаме пред вид при разглеждането на книгата.

Постъпката на г-на Станева, като се заел да представи такава картина на българския читател, е похвална, толкова

повече, че тої почва с папекїи авторитет, борбата против този авторитет, реформацїиата (чието продължение е революцїиата) и изнамѣрванїиата в науката. Следователно, читателїът има пълен преглед на далечните и близки причини на революцїиата и за подготовяніето началата на тази революцїиа.

Книгата на г-на Станева се дели (като оставим на страна въведението) на 4 отдела:

1) Тържеството на новите идеи, 2) Паданїето на авторитета, 3) Главните посоки в учениїата на XVIII. век, 4) Лїудвик XVI.

1. Въвъведението (стр. 1—18), гдето се говори за вліианїето на идеите, за стремлениїата, които владеїат в историїата, за авторитета, за прогреса, за елементите на прогреса, за кризисите в прогресивното движеніе, се излагат хубави идеи, които могат да ползват всѣкої читател; те са изложени доста напълно, като вземем пред вид мѣстото, което могат да имат те в подобна книга.

Върху тази част имаме да забележим следното: На стр. 7, като се говори за прогреса, който е определен така: „прогресът е развитие в смисъл на усъвършенствуванїе на всевъзможните човешки дарби“, се казва: „има такива развитїиа, които могат да се кажат прогресивни, напр. развитїето на идеїата на папството, развитїето на инквизицїиата, развитїето на езуитизма“. Поне не можем да разберем, за какво служи това израженіе, когато от самото определение на думата прогрес ясно се вижда, че развитїето на всѣкоїа идеїа, коїато не служи за усъвършенствуванїето на всевъзможните човешки дарби, не може да се каже прогресивно. Но най-важното е, че не е изказана напълно истината, колкото се касае до развитїето на папството. За идеїата на папството не може да се каже, че е идеїа, чието развитие не е послужило на прогреса. Папството при своето появяванїе, при своето развитіе е служило на прогреса чак до най-близките наследници на Григорїиа VII. То е поддържало идеїата за единство на народите, то е служило на идеите за мир, справедливост и пр. От XII-то ст. то измени своето направление, измени на мисїиата си и отпадна, но то изпълни до това време своїата рола за прогреса. А това се случва със всѣкое учреждение, което, основано на известна идеїа, на известни потребности, принадлеїа полза и, ако не се изменява съгласно с потребностите на времето, съгласно с новите идеи, които поражда времето, то престава да служи на прогреса, отпада и най-после пропада. Това именно е станало и с папството. Като се каже, че развитїето на идеїата на папството не е прогрес, то се разбира от XII-то ст. нататък.

На стр. 12. се казва: „Развитїето на съчувствието към другите хора, а ако е възможно и към животните също, както и умственото развитіе, се предава наследствено от родители на деца и по този ред се усъвършенствува“. Не е доказано, че съчувствието и умственото развитіе се предават наследствено. Доказано ли е, че ако вземем едно дете от една образована страна и го оставим между диваци, то ще се различава от другите деца по умствени способности, по съчувствие и по разни други качества от диваците, между които живее? А има факти,

които доказват противното: „По нѣкога в горите напѣрзали човешки същества, които са се били изгубили там от детинството си и които са могли да си запазят животът, без да се знае, по какъвъ начин. Те приличали напълно на животни, като са живели и са търсели храната си, както животните, не говорили, нищо не разбирали, били неспособни да се учат и умирали веред самата цивилизация“. ¹⁾ Умственото развитие, съчувствието и пр. се предават от средата, в която живее човек, от това, което той учи и вижда около себе си, от времето, когато почне да разбира. А до колко велика е наследствеността при предаване на разни качества от родители на деца, това е още въпрос. ²⁾

В отдал I. Тържеството на новите идеи. (стр. 18—42) се говори за папския авторитет, началата на този авторитет, как се появяват новите идеи в опозиция на този авторитет, борбата между старите и новите идеи, отпадането на този авторитет и в общи черти идеите на XVIII век, като продължение от идеите, които породиха реформацията. Реформацията е проследена в общи черти и дава доста ясно понятие за влиянието и.

Върху този отдал имаме да забележим, че авторът, като говори доста на общирно за папския авторитет, не показва поне на кратко за причините на утвърждаването на този авторитет, за идеите, за състоянието на западна Европа, за феодализма, без което не може да се разбере, както трябва, влиянието на този авторитет. При всичко че авторът напомня, че имало причини, които спомогнали да достигне до такива чудовищни размери този авторитет (стр. 18), той не указва на тези причини, а описва просто стремлението на папите и на духовенството, начинът, по който то се стремело да държи човечеството в окови. Чрез това се дава едностранчиво понятие за папската власт (и за властта на духовенството), тя се взема в тази епоха когато вече изменила на своето първоначално назначение. Папският авторитет се описва добре, но във време на отпадка. А понеже се говори за борбата между този авторитет и новите идеи, необходимо е да се изложи произхождението и причините за влиянието папството, за да се разбере по-добре борбата между старите и новите идеи.

На стр. 32. и 33. е казано: „Друго важно обстоятелство за успѣването на реформацията е противуположността на германските и романски народи, които се назила в цял ред събития“. Откриването на новия свят, възбуждането на „хуманистическите запитания, които подготвили пътят за реформацията, са две велики събития, които отделят средният живот на народите от новия. И по двете тези събития се забелязва разделение между германските и романски народи. Откритието на населението на новия свят се извършва като изключително право само на Испанците и Португалците. Реформацията

¹⁾ Paul Janet, *Traité élémentaire de Philosophie* стр. 320.

²⁾ Вж. Бокль — *История цивилизации Англия* стр. 133 и 134. и Paul Janet, *Traité élem de philos.* p. 320—331.

³⁾ Като оставим на страна другите историци, които са писали по този въпрос, Тен, от когото авторът много се е ползвал, ясно и кратко е описал влиянието на духовенството до XII-то ст. Taine, *l'ancien régime* p. 1—9.

пък, макар че изключително, но почти си остава работа на германските народи⁴.

Ако реформацията се явила и успяла в Германия, причината, чини ни се, не е в противоположността на Германците и Романците, а е в постоанната борба между императорите и папите (реформационната борба е като продължение на тази борба), в отсъствието на силна централна власт, който да се възпротиви на папските злоупотреби, както това е било напр. във Франция, и на разни други обстоятелства. Да се приписва реформацията на Германците, да се каже, че то е почти тяхно дѣло, е повече от проблематично. И Французите, напр., взели живо участие в реформационното движение, а едно от най-забележителните учения на реформацията е дѣло на французин (Калвин), и ако реформацията не можѣ да успее във Франция, то се дължи на особени обстоятелства, а не на противоположността между Романците и Германците.¹⁾

Откритието и заселването на новия свѣт не е изключително право само на Испанците и Португалците, сир. на Романците, и не може да се каже, че по това събитие се забелѣзва разделение между Романците и Германците. Откриваня и поселения са ставали и от германски народи: Англичаните и Холандците. Известно е, че не беше се минало дълго време от откриването на новия свѣт, и всички народи, и германски и романски, взели бѣха участие в откриването и поселването на нови земи.

В отдел II. Паданieto на авторитета (стр 42—131) в общи черти се говори за революционния характер на новите учения, какво нещо е революционна епоха, как, съгласно с новите идеи, XVIII. век е век на умствена революция; сетне — изнамерванията в науката, значението на тяхна изнамервания за преврата в идите и значението на класицизма, за разпространяването на новите идеи, както и за неговите недостатъци и най-после за века на Людовика XIV. за литературата и изкуството в негово време и характеристиката на революционните писатели: Волтер, Русо, Монтескю и Дидро.

Този отдел, взет изобщо, е важен по своето съдържание. Въпросите, които са били подигнати в науката. тяхното последователно развитие и тяхното значение, напредъкът в естествените науки, взети в обширен смисъл на думата и изследванията във философските науки ни представяват ясна картина за развитието на науката и нейното значение за човешкото развитие и за прогреса изобщо. — От това описание ясно се вижда, какво направление е следвала науката и към какво е можело да доведе това направление.

Добре са изложени тѣ също и класицизмът в XVII. и XVIII. век. движението, което е станало подир смъртта на Людовик XVII, както и характеристиките на представителите на революционната литература.

¹⁾ На по-силното влияние на римските идеи за единство, на силната кралска власт и пр.

Върху този отдел имаме да забележим следното: на стр. 49. се изказват тези мисли, взети от Гизо: „Всичките идеи, всичките учреждения, които са се родили на друга почва, не са се разпространявали, обобщавали и ставали плодотворни, да започнат да действуват в полза на европейската цивилизация, докато не са получили нова разработка във Франция. Тука, като от второ свое отечество, те са си проправяли път из цяла Европа. Нѣма нито една велика идея, нито едно велико начало на цивилизацията, което преди повсеместното си развитие да не е преминало по-напред през французката почва!“ Тези идеи на Гизо не са основани върху никакви доказателства. Да се каже, че Франция е единствената посредница и разпространителка на образованието, е нѣщо проблематично. От тези идеи на Гизо трѣбва да се заключи, че Французите само имат способността да обобщават, да разпространяват и пр. великите идеи и великите начала. Следователно, те само в силата на своите способности и народен характер са могли да развиат, да обобщат, да разпространят и да направят плодотворни за европейската цивилизация великите идеи на XVIII. ст., които взеха от Англия и чрез които те най-много са повлияли върху света. А разработването на тези идеи и начала и разпространението им ни най-малко не се приписва на французкия характер и способности, а на тогавашното положение на Франция и на характера на самите идеи. Tocqueville в съчинението си *l'ancien régime et la Révolution* (стр. 201 — 217) ясно показва, как отвлечените идеи се развили и разпространили във Франция по причина на тогавашните условия, в които живеели Французите, а на стр. 217. той казва: „Тези нови качества (стремлението към отвлечените идеи, върата в разума и пр.) тѣ добре са се слели със стария французки характер, щото често това приписваха на нашата природа, когато то произлиза от това чудно възпитание. Чувал съм да казват, че стремлението, което имаме от 60 години насам към общите идеи, към системите, произлизло от не знай какво свойство на нашата раса, на това, което надуто казват *esprit français*“, като че ли това мнимо качество можеше да се яви отведнѣж в краи на миналия век, като се е скривало през цялото време на нашата история“ И Тен тѣ също не обяснява чрез французкия характер развитието и разпространяването идеите на XVIII. век чрез класицизма. Taine. — *Les origines de la France contemporaine* т. I р. 330—331.

В отдел III (стр. 131—288) се говори за самата борба между новите идеи и съществуещите учреждения, за борбата против черквата, чиито авторитет, ако и да бил паднал вече, още упражнявал своѣт деспотизъм, борбата против абсолютната кралска власт, чиито злоупотребения бѣха достигнали до своя върх, и борбата за освобождаването на труда от стеснителните мерки, които не допускаха да се ползува човек свободно от труда си и правеха да се експлоатира болшинството от меньшеството. Тук е изобразена дейтелността на великите мислители в XVIII. век (Волтер, Руссо, Монтескю, Дидро и енциклопедистите), както и дейтелността на економистите: как техните учения под-

копахъ вѣнчко съществуеще. Описва се състоианieto на духовенството, привилегиите му и злоупотребениіата, дворът и злоупотребениіата му, аристокрациіата, третото съсловие и ужасното положение на народа.

Разпределението е добре направено, а именно описва се първен борбата против старите наредби и после подробно състоианieto на двора, на привилегированите класове, на гражданите и селіаните. Изложението тѣ също е хубаво.

Този отдел е най-интересната част на книгата. При прочитаніето му читателіът, като сравнява сегашното положение на народите, на свободата, на зачитаніето човешката личност, в сравнение с това, което е било преди революциіата, може да си представи, какво благодѣяние за човечеството е направила революциіата. А това сравнение неволно става, неволно дохожда на ума на читателя, особено като си представи, какво ужасно е било положението на селіаните, които образуват болшинство на населението във всѣкоя държава и чието трудолюбие и благосъстоианіе е най-добрата гаранциа за благосъстоианieto на държавите. От прочитаніето на този отдел читателіът може тѣ също да си състави поніатие, до какво състоианіе едно абсолютно и безконтролно правителство може да докара един народ.

При съставяніето на този отдел г. Станев най-много се е водил по знаменитото съчинение на Тена — *Les origines de la France contemporaine*, и добре е направил, защото ни един от знаменитите историци по революциіата не разглежда тѣ основателно идеите и състоианieto на народа и на привилегированите класове преди революциіата, както Тен.

Ни един историк не е разяснявал тѣ идеите и не е анализирал тѣ разните учения, както Тен. Тоі е анатомист и в същото време артист, тоі изследва най-скритите органи, тоі им показва раните, тоі показва ясно вътрешностите им.

Революциіата е дъщеріа на философиіата от XVIII. век. Това е истина, коіато е станала обикновена. Може би Тен за първ път да е показал, как тѣа е в свръзка не само с XVIII. век, но и с XVII. век, с века на Людовика XIV, с французката класическа, католическа и монархическа епоха.

Но Тен е историк — философ, тоі има своја доктрина, коіато остава отпечатъкът си върху всичките негови съчинения. Тоі не е напълно обіективен, тоі често предпочително описва тъмните страни, тоі възстава против разума. Според него, господари над човека са физическият темперамент, телесните потребности, животните инстинкти, предразсѣдците, въображението, страстите, личният интерес. За да докаже, че човек не е нито добър, нито добродетелен по природа, тоі се обръща към естествената историа и към новите научни теории, които отправя против апологистите на човешката природа. С такава теориа леко е да се предвиди, че Тен вижда в революциіата победа на бруталността над разума.

Тен е забравил сходството на човешкиа ум поне у народите, които принадлежат към нашата раса и в страните, които се намират на еднаква широчина с нашите. Колкото повече чо-

вечеството върви напред, колкото повече се развива науката, толкова повече народите и отделните хора се стремиат към еднаквост, толкова повече се вижда да се сближават, да се сливат идеите, обичаите; разликите, които са още големи, ослабват и всичко се стреми към един общ идеал. Колкото голѣмо и да е влиянието на расата, на климата, на почвата, това влияние не е изключително. Това е, което обяснява почти моменталното разпространяване на идеите на революцията от единия край на образования свѣтъ до другия. Ако тези идеи се разпространиха тъй лесно, то е, защото, като бѣха отвлечени, те можаха да се применят към всички народи.¹⁾

По наше мнение, г. Станев не трѣбваше да следва Тена в неговите теории, не трѣбваше да излага като истина това, което е още теория на един философ — историк и което се оспорява още, а да предаде само това, което е доказано или което се приема горе-долу за истина. На стр. 184 и н. т. напр. той излага разсъжденията на Тена против разума.

Върху този отдел имаме да кажем още, че наредбите във Франция преди Людовика XIV. г. Станев е очертал съвсем на кратко и неудовлетворително (стр. 153 и 155). Понеже доста на пространно се говори за абсолютизма на Людовика XIV. (стр. 155—162), трѣбваше да се покаже и как е бил подготвен този абсолютизъм, трѣбваше поне на кратко да се представи деѣтелността на Хенриха IV. и на Ришеліе в това отношение.

Понеже абсолютизмът е играл такава голѣма роля, за да се разбере той по-добре, трѣбва да се опише неговото постепенно развитие. Абсолютизмът е бил вече напълно развит във времето, когато поел Людовик XIV. управлението, а Людовик го довел само до апогея на развитието му, но как постепенно е достигнал той до тоя апогей (от когато почва да отпада вече), това е интересно и важно за такава книга, каквато е тази на г-на Станева.

Най-после върху този отдел имаме да забележим, че още пѣткои неща взети от Тена, не са точно предадени, така на пример на стр. 207 се казва: „князозете (от кралската фамилия) имали по 24—55 милиона доход“, а Тен казва (т. I стр. 20): „князозете от кралската фамилия всички наедно (ensemble) имали от 24 до 25,000,000 лева доход“. На 208 стр., като се говори за данѣка, който е плащало духовенството, се казва: „Нѣщо повече, духовенството представило такава смѣтка, щото не само че не е плащало подарѣкът си, но още е принудило правителството, да му плаща всѣкоя година 2,500,000 ливри“. Това е неіасно. И наистина, как тъй духовенството трѣбвало да плаща данѣк, а вместо правителството да взема от него данѣк, то му плащало от горе. Тен (т. I стр. 23 и 24) казва: „Нѣщо повече, понеже то (духовенството) заема за да плаща (на правителството) и понеже десетината, която то взема от имуществата си, не достига за да се амортизира капиталът и да се плащат % на дълга, то (духовенството) се показало тъй искусно (а не принудило правителството), щото кралят“ и пр.

¹⁾ Вж. *Revue des deux mondes*. 1-er Janv. 1882. Les origines de la France contemporaine p. 126—159.

На стр. 209. се казва: „Епископът, който е бивал граф на града, е имал право, когато извършва тържественото богослужение, да сложи на престола каската, железната ризница, ръкавиците и сабиата.“ Това изражение не само че не е точно предадено, но не е и ясно. Тен (т. I стр. 25 — 26) казва: „Феодализмът почти на всѣкъде се е забелѣзвал; в известни местности тої (феодализмът) запазил всичките свои стари външности. В г. Кахор епископът, граф на града, във време на тържествено богослужение имал право да сложи на престола“ и пр. После говори за нѣкои други привилегии на нѣкои епископи. Значи, не всѣкої епископ, който бил граф на града, имал право да сложи във време на тържествено богослужение каската и пр.

На стр. 213. като се говори за малките дворяни, се казва: „Такъв един господин (малък дворянин) е все още владетелен княз, макар лишен от много свои обществени длъжности и оставен само при своите имуществени и почетни права“. Тен (т. I стр. 27) казва: „тої е (малкият дворянин) княз, комуто почти са отнети обществените длъжности и комуто са оставени имуществените и почетни права, но тої пак си остава княз“ (а не владетелен княз).

На стр. 214, като се говори пак за тези дворяни, се казва: „има и цѣл ред други права и налози, които явно показват, че тези феодали биле всичките до Людовика XIV. цели местни правителства“. Тен (т. I стр. 28) казва: „други права ясно показват, че те били мѣстни правителства.“ И преди Людовика XIV. те не били вече местни правителства.

На стр. 221 е казано: „съвременници свидетелствуват, че дивечът опустошавал всичката зеленина на селяните чак дори до къщата им“. Тен (т. I стр. 71), като описва, колко страдали разни местности от дивеча, казва: „в околнѣта Евреux дивечът унищожавал всичко до самите къщи.“ Има разлика в това именно, да ли това е било обикновено явление или се е случвало само в нѣкоя местност.

На стр. 221 се говори: „Разказва се, че в една местност (Во) заеците упостошили толкова обработена земя и преѣли жетвите, щото от доходите би могли да се прехранѣят тъкмо 8000 души за цѣла година“. У Тена (т. I стр. 73) „Един протокол показва, че само общината Во“ и пр. и то от доходите би могли да се прехранѣят не тъкмо 8000, а 800 души (следов. не се разказва, а е факт).

На стр. 242: „в много малки градове народът се намирал в таково бедствено положение, щото често се спущал да грабне дори от солдатите сготвената им чорба“. Тен (т. I стр. 435) цитира от това, което е писал Аргенсон, а у Аргенсона стои: „Но народът и в градовете не е по-щастлив от селяните. Един офицерин, който се намира в гарнизон в Мезпер, ми каза, че народът в този град бил в таково бедствено състояние, щото щом офицерите свършвали обѣда в гостиниците, народът се спущал върху остатъците на обѣда и ги унищожавал.“

Подобни неточности се срещат още на нѣколко места.

София, Юли 1893.

Георги Дерманчев.

Bichromat kalija (Revizija osnih elemenata). Napisao G. Bončev¹⁾ Zagreb, 1893. год.

Калиев бихромат е съединение, което в природата не се намира, защото водата много лесно го разтваря и защото бързо се десоксида и разпада, щом се допре до другите, а особено до органичните съединения.

В лабораториите лесно се приготвява. Минералозите са захранали да се занимават с това съединение едвам от втората половина на настоящето столетие.

Авторът в увода на предметната студия избирава минералозите (Schabus 1850., Mallard 1879., Rammelsberg 1881., Groth 1876 и 1885., Sella 1889.), които са се занимавали с изследването кристалографните свойства на калиевия бихромат; забелязва, че резултатите им не се сходжат, защото при измървяването телесните ъглове на кристалите му не са вземали кристалът в едно положение. Затова той се наел да изследва отново кристалографните елементи на това съединение и да провери резултатите на споменатите минералози.

В първата част на студията си г. Бончев описва кристализирането на калиевия бихромат, физическите свойства на кристалите му и разни химич. явления, които е забележил, когато е примесил в раствора нѣкоя от киселините: солна (12% HCl), симпурна (20% H_2SO_4), азотна (HNO_3), оксална ($\text{C}_2\text{H}_2\text{O}_4$) и оцетна ($\text{C}_2\text{H}_4\text{O}_2$). Във втората част на студията си авторът се занимава с оните параметри на кристалите на калиевия бихромат, с мереніето телесните им ъглове в разни положения на кристала и на-последъ привежда добитите резултати в сравнение с резултатите на казаните минералози. Изчисленията на Бончев са по-пълни от онези на Rammelsberg, Mallard и Sella. Те малко се различават от техните, но не толкова, колкото Mallard-овите, а изобщо те по-се сходжат с изчисленията на Schabus, който първ се занимавал с тоя въпрос, нежели с изчисленията на останалите минералози спрѣмо Schabus-овите. Изследванията на Бончев са по-пълни и в това отношение, че той е измерил 60 телесни ъглове, когато предшествениците му са измерили: Schabus 30, Rammelsberg 26, Mallard 27, а Sella само 11.

Студията на Бончев е печатана в „Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, книга CXIII. и е препечатана и в отделни книжки. В текста има 10 фигури, а в краѣ са приложени 2 таблици с 11 кристалографни фигури.

Чертанието на кристалите в аксиометрична проекция е изведено по метода на покойния проф. Д-р Г. Пилар, който метода още не е публикувана.

1) Георги Бончев е бил студент по естеств. история в Загребския университет. От 1 Януари 1891 г. до 30 Јули 1893. г. той е ръководил през три летни семестра, в качество на асистент, практическите занятия по геология и минералогия. След свършването на курса преподавал е при същия университет от половината на Януари до краѣ на Март 1893 г. минералогия вместо болния, а сега вече покойния проф. Д-р Г. Пилар. Настоящата му студия е дисертация за докторат.

Познава се, че таia научна студиa е плод на много внимателни наблюдениa, опити и изчисления, и занимателна е за химиците, а особено за кристалографите.

София, Юли 1893. г.

Prilozi za systematiku Conifera na temelju anatomske strukture listova. Napisao G. Bončev.

Под това заглавие е напечатана в „šumarski list“, број 1. Загреб 1893. година студиата на Г. Бончев, в която той излага резултатите от изследванията си по анатомичното строение на листата у разни видове хвоинови (coniferae) растения.

Анатомичното устройство на листата у хвоиновите растения са изучавали мнозина ботаници, а неколцина от тях са се трудили да разпределят систематично тези растения според това устройство.

Трудът на Г. Бончев е най-нов принос към разрешаваніето на това питаніе. В ботанико-физиологическия лабораторіи при Загребския университет авторът е изучавал склеренхиматичните клетки, цевните снопки, порите и секретните канали в листата на разни видове хвоинови растения от рода ела (abies), смърч (picea), теуга (tsuga) и лиственик (larix), и след подробното им описание разделя видовете на групи отделно според разположението на порите, отделно според склеренхиматичните клетки, порите и секретните канали.

За основа на разделението според порите взема разположението им, т. е. да ли те се намират само на една страна на листа, или и от двете му страни.

При разделението според склеренхиматичните клетки обръща внимание върху това, има ли ги в малко или голѣмо множество под епидермата, има ли ги в цевните снопки или нѣма и има ли ги изобщо в листа.

При цевните снопки гледа на числото им, а при секретните канали на това, да ли те се намират тъкмо под епидермата, или се подпират на склеренхиматичния слој. За пример привеждаме разделението му на рода ела (abies) според цевните снопки:

А. с два цевни снопа.

Abies pectinata D. C.; *Ab. Nordmaniana* Spach.; *Ab. Fraseri* Lindl.; *Ab. grandis* Lindl.; *Ab. nobilis* Lindl.; *Ab. balsamea* Mill.; *Ab. sibirica* Lebed.; *Ab. Pinsapo* Boiss. и др.

Б. с един цевен сноп.

Abies amabilis Forb.; *Abies Mariesi* Masters.; *Ab. Firma* S. & Z.; *Ab. Cephalonica* Lour.

Систематичното разделение на хвоиновите растения според анатом. устройство на листата им не е доизкарано и приведено до край. Ако това се сполучи, то трудът на Г. Бончев ще бъде сериозна помощ и важен принос за разрешението на това питаніе.

София, Юли 1893. г.

С. Туринич.

Bibliographische Uebersicht über die slavische Philologie 1876—1891 verfasst von Dr Fr. Pastrnek, Zugleich Generalregister zu Archiv Band I—XIII. Berlin 1892. VIII+415. (Библиографски преглед на славянската филология за 1876—1891 год., съставен от Д-р Фр. Пастърнек. Ведно и главен показалец на I—XIII т. от Іагичевиѡа Архив).

Напредъкът на славистиката е вече толкова голѣм, щото тази книга, която очертава само последните 15—16 год., по обѣма си много надминава подобниѣтъ библиографски преглед, направен на свое време за славянската филология от самото ѣ начало до 1885 г. Па и не е чудно: днес не само че не ни липсват корифеи, които бъдещиѣтъ историк на pewno ще приравни е такива заслужили слависти, като Шафарик, Востоков и др., но при това и самата наука се е повече популяризирала, повече е завладѣла и екстенсивно. Числото на университетите е катедри по славистика расте от година на година. Таѡа наука се преподава вече в много неславянски земи. У всички почти славянски страни съществуват журналы, които пестуват филологията, разбираана в широк смисъл, както е обикновено за наше време. При това не само са останали нѣкои от старите журналы, но са никнали и много нови (Рускѡй филолог. вѣстникъ, Glasnik zemaljskog muzea u Bosni i Hercegovini и пр.).

Наѡкъсно се пресади филологията от всички славянски страни в България. Особено късно почват тук строго научните издирвания по езика. „На 1876 г. Іагич не можеше да назове нито една научна статѡа върху българскиѡа език; сега вече можем да наведем цѣл ред достоѡни за внимание издирвания по този език и да констатираме едно движение, което дава наѡ-добри надежди“. Като привежда нататѣк литературата по български език, г. Пастърнек цитува повечето имена на Българи. Тѣ и по българска история и словесност. Голѣма утеха е за нас, че външниѣтъ свѣтъ хвали успехите по изучаванѡето на нашето отечество, които за напред ще се дължат още повече на домашни издирвания.

Но от друга страна трѣбва да забележим, че г. Пастърнек не е можал да се запознае напълно добре с нашата книжнина. Донеѡде това се обѡяснява с недостъпността на много български ценни и неценни книги за Виена: Семинарътъ за славистика основа проф. Іагич не тѣ отколе, та още не е успѣл да го снабди с нашите провинциални издания, като Труд, Искра и пр., не-посветени направо на славистиката, но и нелишени от сурови приноси за неѡа. За сега Семинарътъ още се обѡлѣга на пожертвувания от разни славянски краища. Освен това, г. Пастърнек не се е възползувал както трѣбва от библиографската работа на А. Теодоров, печатена в Пер. Спис. и съставена по твърде сгоден план. Таѡа работа на г. Теодоров ще видим скоро систематизирана в пѣлен книгопис, и тогава несъмнено ще ѡ се даде дължното зачитанѡе от страна на общославянската библиография.

Трудът на г. Пастърнека ще да съдържа такива празднини и по другите славянски книжнини, ако и не в такѣва степен ¹⁾.

¹⁾ Изключеніе правѡат, види се, западно-славянските литератури, особено чешката, която е и по-близу за г. Пастърнека.

При все това, тоі ще бъде необходим за всекиго, който се занимава със славистика и желае да се запознае с успехите ѝ за последно време.

Ето петтѣх отдела, по които се разглеждат тук славянските литератури: I. общи помагала (журнали, речници и пр.), II. явлениа в областта на славянското езикознание (граматика, паметници и пр.), III. Трудове в областта на литературната историа (без обзир към най-новото време, но с преглед на литературата по деіателността на св. Кирил и Методіи), IV. Издирваниа по славянската етнографиа (народна словесност, обичаи, обреди), V. Издирваниа в областта на славянските старини (древна историа и географиа, древно право, персонално право, митологиа, палеографиа и орнаментика).

Присъдите на г. Пастърнека, ако тук-таме и прибързани или прекалени и общи в целостта си, са доста верни. В тоіа смисъл неговата работа е подготвена от библиографите, които съевременно са писали върху цитуваните у г. Пастърнека съчинениа. Преди всичко тук мислим критиките на проф. Іагича, които и до сега стои на чело на всички критики по славистиката. Г-н Пастърнек е могъл в много случаи да се ръководи от изказаните от Іагича присъди в *Archiv f. Slav. Phil.*, а в други случаи—и устно да се съветва с него.

Д. Матов.

Lazăr Săineanu, *Istoria filologiei române, studii critice*, c' o prefată de B. P. Hasdeu. Bucuresti 1892. мал. 8° 455.

Новата филологическа школа, коіато основа в Романиа проф. Хъждеу, вече дава добри плодове: явяват се млади ромънски учени, които се стреміат да подигнат филологическите изследваніа в отечеството си до висотата на съвременната наука. Един от учениците на Хъждеу, I. Богдан, сега професор на университета в Букурещ, си спечели име с първите си филологически изследваніа върху старите ромънски литературни паметници (вж. Мин. Сбор. IX. стр. 356) Богдан е упътен и в славянската филологиа, и от таіа страна обещава да бъде най-добър заместник на своіа професор. Л. Шаиніану, авторът на гореказаното съчинение, което излезе в Октомври мин. год., тѣ също се счита ученик на Хъждеу. Тоі е довършил науките си в Лаипциг, (вж. докторската му дисертациа *Les jours d'emprunt ou les jours de la vieille*. Paris-Leipzig 1889.) и вече е излизъл пред ромънската учена публика с нѣколко преимуществено лингвистични съчинениа. 1) За жалост, на Шаиніану липсва сла-

1) Тоі е издал до сега следните съчинениа:

Flemente turcesci în limba română. Buc. 1885.

Jelele. Studiu de Mitologie comparativă 1886.

Incercare asupra semasiologiei limbei române. Това съчинение е наградено от университета 1887.

Studiu dialectologic asupra graiului evreo-german. 1889.

Linguistica contemporană 1890. С това съчинение авторът се е хабилитирал за доцент на университета.

Raporturile între gramatică și logică. Studiu de linguistica generală. 1891. В това съчинение са издадени лекциите, които

вианска подготовка, която, по наше мнение, на един ромънски лингвист е необходима. Горекананото съчинение на автора, без съмнение, за нас е особено интересно, понеже в него се излага изцѣло развитието на ромънската филология, взета в най-широката ѝ смисъл (вж. за това в Мин. Сбор. кн. V. 356). Ние тук ще съобщим в кратко съдържанието на тази много интересна книга, като ще се повърнем друг път върху нѣкои места, които най-много се касаат до нас.

Вотдела *Limba română în occident* (1—44) авторът указва, как лингвистичните настоиаваня в половината на XVI. ст., започнати от Лаибница, събудиха научен интерес към разните езици (вж. М. Сб. V. 357), вследствие на което са узнали учените на запад нѣщо и за ромънския език, като са били записани и от него малки образци. Таи образци са били все „отче наш“, и то записани не точно и небрежно „за любопитство“. При все това тези образци имат относителна стоиност за историата на ромънския език. Понятията за ромънския език сирѣм другите европеиски езици са били тогава съвсем разбъркани. Авторът съобщава мнениата на разни западни пътешественици и учени върху ромънската народност и език, както и образци от „*tatal nostra*“ които те дават: (Шилтбергер 1394—1427, Геснер 1515—1564, Мегнер 1592, Андреас Милер 1680 и пр. до краи на миналото столетие). Въпросът за произхождението на ромънската народност е почнал да занимава учените вече в XVII. столетие. Авторът цитува едно мѣсто от немския поет Мориц Опиц († 1629), гдето казва, че Ромъните са запазили в много отношения римският си характер. Също така и Хофман (*Beschreibung der Erde* стр. 3074) се изразявал с възхищение за Ромъните. Сериозни научни изследваня по този въпрос се захващат от Тунмана и Сулцера в XVIII. столетие (вж. подробно по този въпрос в Мин. Сб. IX. стр. 211 н. т.). Авторът тук следи само мнениата на учените върху ромънския език. И в началото на настоиашето столетие западните учени не са знаели твърде много за ромънския език. Авторът посочва за пример на тогавашното повърхностно познаване балканските народи, какво са мислили тогава първите слависти за българския език и народ, и не се чуди, че ромънският език е бил още по-слабо познат на учените, когато за българския език, „модерния представител на старо-славянския“ (38), Копитар и Шафарик не са имали определени понятия ¹⁾. Като резултат на всичките тълкуваня върху ромънския език до половината на това столетие авторът счита мнението на Шафарика, изказано в съчинението му *Die Sprachen Europas in*

авторът е чел на университета като временен заместник на Хъждеу, който беше в дълготраен отпуск. Съчинението е твърде сполучлив синтез на всичките по-нови лингвистични теории, като се вземат във внимание и резултатите на експерименталната психология.

Autorii români moderni II. над. 1892.

Ioan Eliad Rădulescu са gramatic și filolog. Сказка, четена в Букурешкия атенеи 1892. г.

Освен тези съчинения, авторът е издал и един малък немско-ромънски и ромънско-немски словарь, печатан в Букурещ. 1889 год.

¹⁾ Разбира се, авторът прекалява, като казва, че българският език е бил и на Шафарика „*terra incognita*“ (38).

systematischer Uebersicht стр. 194. Напредъкът на науката по този въпрос може да се види в съчинениата на по-новите учени, като Вилхелма Маiera, които издаде в 1889. г. граматика на романските езици, в Греберовото „основи на романската филология“ (Gröber, Grundriss der romanischen Philologie. 1888.), сетне в съчинениата на Миклошича, Шухардта и пр.

В отдела Poligloti români авторът обяснява, как в XVI—XVII. столетие в Ромъния само селското и необразованото градско население говорело само ромънски, до като аристокрацията, боерите обичали да говорят било гръцки, било „старо-славянски,“ полски или турски. Мнозина от тях се възпитвали в Цариград, в този „babilon linguistic“. Според Georg Kreckwitz, в краи на XVII. ст. в Молдова е имало различни етнически елементи: „Руси. Татари, Полаци, Сърби, Арменци, Българи, Маджари и много Цигани“. Тази смес от езици е помагала, според автора, да се образуват в Ромъния хора със знание на много езици, „полиглоти“, по видните от които авторът споменува. Между тях Димитри Кантемир (1663—1723) се отличава като единствен ромънски „ориеенталист“. Той е владял 12 езика (турски, арабски, персиски, ново-гръцки, италиански, и пр.). Кантемир е познат и като историк и литератор ромънски.

Интересно е изложението на автора върху състоянието на граматическото обучение в Ромъния в епохата на фанариотите. Българският черковен език се е изучавал във времето на Кантемира вече съвсем емпирически с цел, да се четат и разбират черковните книги. Граматическото учение е било съвсем занемарено, понеже не е имало граматики. Това се вижда и от предисловието на граматиката, за която ние съобщихме в Мин. Сб. IX. стр. 206 и сл. При това състояние на учебното дѣло в Ромъния лесно е било, на фанариотите да прокарат своите гръцки училища и в двете ромънски княжества. Авторът посочва, колко повърхностно е било и това ново византийско просвещение, което са разпространявали фанариотите. Фанариотските училища не са могли да дадат никакво основателно „класическо“ образование на младите, а всичката образованост на боареката младеж, излязла от тия училища, се е състояла в едно повърхностно (superficial) знание на гръцкия и покрай това често пъти и французкия и турския език. Ако и да е имало хора, които се славили с голъма ученост и особено с основателни знания по старо-гръцкия език, пак от всичко това не са оставени в тогавашната ромънска литература важни следи.

Емпирическото граматическо обучение, което е отнемало във фанариотските училища голъма част от учебното време, най-сетне трѣбвало да подбуди нѣкого от Ромъните, да съчини и за ромънския език един подобен граматически схематизъм, по какъвто се е изучавал гръцкият език. Ала и за това е трѣбвало да се изминат почти сто години, до като едва при краи на фанариотската епоха се явяват първите граматики на ромънския език, като признак, че фанариотската тенденция, да се погърчат Ромъните, не е могла да успее, както същото това стана и у нас. В 1780. год. е била напечатана във Виена една граматич-

ка на ромънския език от Клаин „*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*“. Тази първа печатна ромънска граматика е била позната само в Трансилвания и не е имала голѣмо влияние в Ромъния. След седѣм години е била напечатана в епископската печатница в Римник знаменитата за свое време ромънска граматика от Ианаки Вакареску. Тази граматика показва самостоятелен възглед у автора ѝ; съдържа повече правила по синтаксата и правописанието. Шаиняну с право посвещава на тоя граматически труд особено внимание, като подробно го разглежда и го сравнява с граматиката на Йордаки Голеску, най-важния последовател на Вакареску, излъзла в 1840. год. Вакареску не е ни помислявал да заменява кирилската азбука с латинска. Но между туѣ идеата за тѣсното сродство на ромънския с латинския език е потѣквала мнозина писатели към мисълта, да се замени кирилското писмо с латинско. Поради кирилското писмо мнозина от „непріятелите“ на Ромъните са отричали романското им произхождение, а езикът им считали за „славянско“ — или „славяно-ромънско“ наречие. Кирилското писмо е пречило на Ромъните да свържат по-тесни литературни сношения с латинския запад. Така са мислили най-повече ромънските патриоти от Трансилвания, гдето най-напред се завзели да изучават и доказват самостоятелното потекло на ромънската народност. Историата и езикът са били предмет на ревностно изучаване, на което се предавали едни и същи лица. От таия трансилванска школа е излъзъл първиѣт потик, за да се въведе и латинската азбука в ромънската писменост. Това ново направление в ромънската литература хубаво е изложено в отдела „Трансилванската етимологическа школа или латинското направление“ (с. 142—172), след което се разглежда развитието на италианското направление „*tendenza italianista*“ (с. 172—200), което основал знаменитиѣт ромънски енциклопедист Иоан Елиад Радулеску. До 40-та си година Радулеску е употребявал в своите съчинения като критик, филолог, поет, публицист и пр. чист и хубав народен език, ала след това тѣй се увѣккъл от мисълта за сродството на ромънския език с латинския и толкова се подал на казаното направление, което се стремѣло да латинизува ромънскиѣт книжовен език, че захванал почти да го откъждествява с италианския език. На това е помогнало и обстоителството, че тоѣ тогава е бил вдаден в изучаване италианските поети, особено Тасо. Своите пуристически възгледи Елиад е почнал да доказва вече в предговора на своията граматика (*Gramatica românească* 1828); тогава Елиад почнал да предлага правописна реформа, като посочвал, каква анархия владее в тогавашното правописание. Тенденцията си, да приближи ромънскиѣт език към италианския, почнал Елиад да проповѣдва около 1840. год. В III. годишнина на спис. „*Curierul românesc*“ 1839. г. е бил поместен диалог, в който се разговаря един ромънски селянин с един Италианец, за да се видело, че и двата говора са „наречия от един и същ език.“

До като етимологическата школа настаивала, да даде на ромънския книжовен език по възможност „по-архаична“ сир.

латинска форма, напротив новата фонетическа школа, излязла от Буковина (*şcoala fonetica Bucovinénă* стр. 201--223) се е стремѣла да подведе всичките чужди форми в ромънския книжовен език под законите на ромънската фонетика, сир. да ги „поромънѣва“. И тази школа е изпадала в крайности, но при все това тя, като е стоѣла върху най-верния по тази въпроси принцип, най-сетне е възтържествувала над латинската школа, и владее все до днес, при всичко че се намира още в развитие.

След този преглед на по-главните моменти от историята на ромънската филология, авторът дава критическа оценка, придружена с библиографически указания, на ромънската лексикография (стр. 224—258) и на сегашното състояние на ромънската филология (стр. 287—430), като разглежда преди туи и въпросът за ромънските елементи в съседните езици (ст. 259—286). Прегледът на сегашното състояние на ромънската филология, подразбирана в най-широкия смисъл на тази дума, се ограничава с кратки библиографически указания. Този отдел на книгата, който е за нас най-интересен, се подразделя на тези части: I. Език (с. 291—326): а) граматика, б) лексикография, в) диалектология. II. Литература (с. 327—391): а) фолклор, б) историко-литературни паметници. III. Култура в тесен смисъл (с. 392—430): а) етнография, б) история, в) археология. — Съчинението се заклjučава индекс на собствените имена (445—455).

Л. Милетич.

Търговска политика на балканските държави Ромъния, Сърбия и България през последните десетолетия, написана по поръчка на „дружеството за социална политика“ от директора на баварската емисионна банка в Мюнхен, д-р Мориц Щрел, и напечатана в 51-ia том от съчинениата на казаното дружество. Лаипциг, 1892. г. (Dr Moritz Ströll, Director der bayrischen Notenbank in München. Die Handelspolitik der Balkanstaaten Rumänien, Serbien und Bulgarien. In den letzten Jahrzehnten. Schriften des Vereins für Socialpolitik. Band LI. Leipzig, bei Duncker und Humboldt, 1892).

Нека кажем по-напред нѣколко думи за самото „дружество за социална политика“. Това ще помогне и на незапознатия с него читател напълно да оцени значението на тази просветена критика, която излиза от перото на хора учени, които работят по поръчка на дружеството. При други случаи ще се позанимаем по-подробно с историческо-научното му значение в развитието на политико-економическата мисъл на XIX. век.

Бързото нарастване на немската социал-демократия и опасностите, които заедно с нея изникнаха за съществуващия строї, побудиха по-видните немски учени писатели и държавни мъже да основат едно научно дружество, което да се занимава с нарастващите социални въпроси и с практическите средства

за разрешението им по мирен начин, т. е. чрез частната инициатива и държавното участие посредством законодателството. На поканата се отзоваха видни интелегентни сили, от които ще споменем само няколко: Д-р Л. Брентано, професор в Бреслав (сега в Мюнхен), тогавашният ректор и професор в Берлинския университет. Д-р Р. Гнаист, Д-р Бенедикт, редактор на Neue Freie Presse, професорите: Конрад, Кнап, Книс, Фон Мясковски, Фон Ноорден, Елстер, Шмолер, Шейнберг, (Schönberg), барон Фон Унгерн, Щернберг, граф Виндингероде и много-много други.

Това дружество, основано на 7-и Октомври 1862, в Айзенбах (Eisenach).¹⁾ обърна върху си вниманието не само на целия учен европейски свят, но още и на много правителства: по-главните закони и научни работи относително економическия и социалния живот на Германия имат за свои източник това дружество. По поръчка на дружеството, което държи своите периодически събрания по ред из различни градове в Германия, един или няколко специалисти вземат върху си изучаването на някоя въпрос и техните работи се печатат от дружеството. По такъв начин в продължение на 20 години дружеството е напечатало повече от 57 съчинения, без да се гледа на стотините други работи и хилядите статии, напечатани в други издания пак от членовете на дружеството. От всичко това става ясно, защо България трябва да се гордее, кога вижда, че в една от работите на това дружество економическата дейтелност на българското правителство е удостоена със сериозна критика и искрено научно одобрение от страна на един от компетентните представители на такъв строго научно дружество, каквото е „Verein für Socialpolitik“.

Маисторски изобразява почтеният автор най-характерните черти на Ромънската, Сръбската и Българската търговска политика. Економическата история на балканските държави през последните десетолетия си остава и до сега за науката въпрос открит: със стотини учени са потребни за обработването на набрания статистически материал; ето защо всеки научен принос трябва да се среща с благодарност: в този случай „всяко даяние благо“.

Относително Ромъния авторът се занимава главно с развитието на неините отношения към другите държави, с условията на вътрешния ѝ пазар, със стремленията ѝ да се освободи от търговските вериги, налагани ней от „мирните съседи“. Особено интересно е описана железнопътната политика на Ро-

*) Вж. между друг. съчин. Проф. Андрей Исаевъ. Социално-политическіе конгрессы Германіи и ихъ значеніе для экономической науки. „Отечественныя Записки“. 1877 г. Ноябрь. стр. 58—84.

Проф. И. И в а н ю к о в ъ. Основныя положенія теоріи экономической политики съ Адама Смита до настоящаго времени. Изд. 2. Москва 1881. г. стр. 200—208; изд. 3. Москва 1891 год. стр. 184—192.

Emile de Lavelye. Le socialisme contemporain. 4-ème édition. Paris 1888. г. Ч. XII „Les socialistes de la chaire“ стр. 311—333; особено стр. 326 и сл.

Ср. Verhandlungen des Vereins für Socialpolitik (Auf Grund stenograph. Niederschrift). в Schriften des Ver. f. Soc. pol. томове: IV, IX, XIV, XVI, XXI, XXVIII, XXXIII, XXXVIII, XLVII.

мъншиа, които е разбрала, че за неѣа е много важно да обърне сериозно внимание върху развитието на пътниите си съобщения.

Авторът посочва и на отрицателните условия на ромънскиѣа економически живот, неѣното едро землевладение, латифундии и увеличение на земеделческиѣа пролетариат, за когото тоѣ мисли, че наѣ-добър изход е работата във фабриките, нормалното устройство на които правителството трѣбва да поощрява, като се ръководи от практически поглед към работата, а не от догматически учения. В туѣ отношение авторът съглежда в економическите и социалните условия на сръбскиѣа и българскиѣа народ „земеделческа идиллиѣа, свободна от културни болести“¹⁾ (стр. 65). По-нататък авторът показва на успехите на ромънското правителство по отношение към монополизациѣата на солта и тютюна

Като изследва развитието на сръбската търговска политика, авторът показва, по какъв начин Сърбиѣа не е могла да се освободи от австрийска зависимост по причина на своето географическо положение. Показва също и на това изменение в неѣното търговско положение, което произлѣзло от отварѣнието на железнопътни съобщения със Солун в 1888. г. С това се обясняват и сръбските „мечти“ за Македониѣа, понеже Сърбите „копнеят за море“ с надежда „да се освободят економически“. и оттука думите на Ристича, произнесени в 1880. г. в скупщината: „железният път ще ни освободи от неприѣтното (търговско) положение, и ние нѣма да зависим от милостта на нашиѣа политическо-търговски посредник (Австриѣа). Ето защо аз повтарѣам: Солун и пак Солун“. За успеха на търговската политика на балканските държави в конкуренциѣата с напредналите индустриални държави авторът показва на примѣра с Русѣа и Австро-Унгарѣа, които са се стремили да въдворѣят у тѣх си по възможност едра фабрична промишленост.

Относително Българиѣа²⁾ авторът показва на необходимостта, тѣа да се стреми към уреждане на митните си условия, т. е. към това, щото по-силните държави да нѣмат преимущество в митническите отстъпки, като в същото това време те налагат неравномерно високи мита на българските произведения. Авторът посочва, как българското правителство ѣасно съзнава, що е необходимо за Българиѣа, и как то е успех върви по този път (стр. 56—57). С цифри авторът, показва на този грамаден економически прогрес, който Българиѣа е направила в толкова късо време. За примѣр да приведем следнѣята таблица:

¹⁾ ... „im Rahmen einer von Kulturkrankheiten freien agrikolen Idylle...“ (Seite 65).

²⁾ Cp. Franz Joseph Prinz von Battenberg. Die volkswirtschaftliche Entwicklung Bulgariens von 1879 bis zur Gegenwart. Nach amtlichen Quellen bearbeitet. Leipzig 1892, стр. 88 и сл.

³⁾ Гл. стр. 60.

Година	Внос в България лева	Износ из България лева
1879	32,137,000	20,092,000
1880	48,223,000	33,118,000
1881	58,467,000	31,819,000
1882	41,564,000	34,252,000
1883	48,929,000	46,126,000
1884	51,194,000	35,297,000
1885	44,040,000	44,874,000
1886	64,285,000	50,404,000 ¹⁾
1887	64,742,000	45,747,000
1888	66,362,000	64,198,000
1889	72,869,000	80,581,000
1890	84,530,000	71,051,000

При това авторът показва на две обстоятелства: 1, на туй, че интересите на българското правителство страдат от неточните декларации, представявани от чуждите търговци, които е мъчно да се проверяват, и 2-о, че големината на износа е мъчно да се определи точно, тъй като повечето от износните предмети не се облагат с износно мито. Тъй или иначе, авторът констатира грамаден търговски прогрес, който тръбва значително да се усили от новите пътни съобщения. Авторът посочва на необходимостта, по възможност да се намалият в целия балкански полуостров препопните тарифи, които едва ли не са два пъти по-високи от западно европейските. Още по-силно бие на очи развитието на българската търговия, когато се сравни със сръбската.

В 1881. г. износът из Сърбия е бил 41,103,000; франка, а из България—31,819,000; в 1886 г. из Сърбия—40,709,000; а из България—50,404,000; в 1889 г. из Сърбия — 39,066,000, а из България 80,581,000 ¹⁾.

Б. Минцес.

А. Давидовъ. Началная Алгебра. Издание 11. 1887.

Тази алгебра се употребява доста много у нас от учители и ученици, за това считаме неизлишно да кажем няколко думи за нейната ценност. Авторът ѝ е починал още през 1885. г., а книгите му продължават да се издават и да се разпространяват; това е едно странно явление, тъй като учебниците на Давидова по своята примитивност отдавна би тръбвало да се забравят, толкова повече, че в по-ново време руската учебна литература значително се е обогатила с учебници, които смело мо-

¹⁾ Сравни страница 40 и 60.

гат да съперничат с най-добрите книги от тоia род в западна, Европа.

Математиката, като наука и като предмет на обучението-далеко не е установена, далечно още не е стигнала крайните граници на своето развитие, както това мислят въобще несведущите. От година на година тя все повече и повече се разширява, и в днешно време тя е постигнала такива огромни размери, а и толкова много нови пътища за по-нататъшното ѝ развитие са се отворили, щото човек с труд може да следи даже само едно какво да е направление. Не по-малко подлежи на постоянно изменение математиката и като учебен предмет. От методическа гледна точка може справедливо да се нарече тя наука на методите. Цялата математика не е освен методи: методи за откриваніе истини, методи за доказване, методи за извършване действия и пр. И тиia методи не са едни и същи, установени: всъка математическа наука, всеки отдел. всеки урок, всеки учител си има своите методи, които постоянно се изменават, преработват, усъвършенствоват. За да си съставим приблизително поніатие за разработваніето и разширението на математиката, достатъчно е да споменем, че днес повече от 150 периодически списания и издания на разни академии и дружества ia разработват специално или косвено било в научно, било в педагогическо отношение.

Горните разсъждения приведохме, за да покажем, че и учебниците по математика подлежат на постоянно изменение, съобразно с успехите, които таia наука прави в методическо отношение. Учебници, които не държат сметка за новите проявлениia, трѣбва да се напуцат. От последната категория са и учебниците на Давидова, както и тиia на Малинина-Буренина.

„Началната“ алгебра, както ia наричат в Русиia, е входът в истинската математика. Тука се развиват основните математически поніатия и действия, поставят се, с други думи, основите на колосалното математическо здание; колкото по-добро, по-систематично, съобразно с днешното състояние на математиката, се развиат тиia поніатия и действия, толкова с по-голяма сигурност можем върху тях да зидаме. Алгебрата може да се раздели на две части: в едната именно се развиват основните поніатия и действия, а в другата се прилагат и разширяват последните. Първата част е, без съмнение, по-важната; на нея и трѣбва да се обърща най-сериозно внимание, да се употребява най-много труд и време; защото един път основите са поставени солидно, механизмът в извършваніето разните действия и преобразованія върви гладко и с пълно съзнание, учениците в късо време придобиват умение в опериране, и успехът е осигурен. Не тъй, обаче, са постъпвали и постъпват още в днешно време мнозина учители (особено у нас) и автори на разни алгебри, както е и Давидов. Такива учители и автори гледат в началото още да претрупат надве-натри всичките дефиниции и поніатия един път за всѣкога и после да се впуснат в играње с букви и знакове, като в продължение на три-четири години малтретират учениците с това. До колко такъв начин на постъпване

е безполезен и даже вредителен, може лесно да се види в гимназиите. Вие ще срещнете именно такива ученици, които въобще са слаби по най-лесни предмети, да ви решават с бързина уравнения с 1, 2, 3 и повече неизвестни, а не са в състояние да решат една проста аритметическа задача с разсъждения, не могат да ви дефинират едно понятие, както трябва. Още в оплачевен вид ще видите математиката в така подготвени ученици, когато съдбата ги докара да учат висша математика: една сигурна стъпка не могат да направят напред; те се виждат веднага принудени или да се откажат от предмета или пак да почнат отново изучаване на елементите.

В Давидовата алгебра теорията на уравненията от първа степен е изложена тъй подробно и ясно, щото и един малогрмотен човек може да научи да решава уравнения. Но това не е достоинство на книгата, а едно вредително излишество, защото за един ученик, добре подготвен, е достатъчно да се каже в учебника 20-та част от това, което е поместено. Също тъй подробно и ясно са изложени и други отдели, но там именно, гдето е трябвало да се говори най-вече, да се постъпи най-систематично, I. отдел, там е учебникът най-лошо съставен. Мѣстото тука не ни позволява да се впускаме в цитати и разсъждения, понеже това ще ни отвлече много далеко; задоволяваме се да препоръчаме на интересующите се да направят едно сравнение на Давидовата Алгебра с „Начала Алгебры“ от П. И. Матковски; разликата между едно отживѣло и едно модерно съчинение по алгебрата веднага блѣсква.

Нека ни бъде позволено да приведем тука, повече като курioз, а в същото време да се види и какво понятие за алгебрата е имал Давидов, първият параграф от учебника му:

„Алгебра учитъ разсужда въ величинахъ. При етомъ она изображава ихъ буквами и означае особыми знаками зависимость между ними.“

А какво е величина? какъ разсуждава алгебрата за величините? за кои величини разсуждава тя? защото и геометрията и всичките математически науки разсуждават за величини. Непременно ли с букви трябва да се означават величините? какво значи зависимост между величини?

Ето какво ясно определение е дал Давидов на алгебрата.

Ем. Иванов.

II. КНИЖОВНИ ВЕСТИ.

Матица хърватска. Тя се нарича хърватското „книжовно“ или „народообразователно“ дружество, което по своята истинска книжовна и образователна дейтелност заслужи признанието и любовта на цял хърватски народ, заслужил да се гордее всеки Хърватин със него и да произнася името му с радост и възхищение. Докато у нас такива дружества се токоз често котят, а тъй слабо виреят, до като ни едно от тях не можѣ да вземе върх и да подеме благотворна работа, поучително е да видим, как нашите славянски братиѣ отвѣд Сава и Морава при същи, ако не потрудни обстоителства, постигат неимоверни успехи. Тѣхната „Матица“ очудва с успехите си не само нас, които стоим откъм таз страна съвсем долу, но и други по-напреднали славянски и неславянски народи. Историѣта на туї хърватско дружество е поучителна за нас, че ни дава хубав пример от задружно работеніе на цял народ, за да се постигне една и съща цел. В „Матица хърватска“ е олицетворен целият напредък на доблестниѣ хърватски народ: тихо, мирно поднася тоз народ тежките удари на съдбата, но сърдчено и смело крачи напред към просвѣта, към народно свестіаваніе.

Оназ година се навършиха тъкмо 50 години от основанието на това токоз благодатно дружество. Тазі петдесетгодишница отпразнува цял хърватски народ нај-тържествено и ознаменува нај-славнo: пренесоха земните останки на граф Іанка Драшкович — основателѣ и първиѣ председател на „Матица“ — от Щириѣ в Загреб и ги положиха в общиѣ мавзолеї за хърватски родолюбци. Петдесетгодишен буен живот и плодотворна дейтелност заслужва всѣка похвала и признание, та мислим, струва си да кажем нѣкоѣ думѣ, за да се види, как се родила, как се развила и каква рожба е дала тазі истинска матица на хърватската нова книжевност. Историѣта на това дружество намираме прекрасно изложена от сегашниѣ му председател Тадеѣ Смичиклас — известниѣ хърватски историк и професор на Загребскиѣ университет. Тазі историѣ на „Матица хърватска“ чѣл сам професор Смичиклас в годишното заседание матичино на 19. Јуни 1892. година, а сега е напечатана в една хубава книга, наречена „Sproten knjiga“, коѣто „Матица“ дава дар на членовеѣ си за година 1892. заедно с други седем книги, все отбор съчинениѣ.

На 1838. г. се основава в Загреб „Народна читалница“, нѣщо като нашата „Славянска беседа“ в София. Основава ѣа Мѣудевит Гаї, знаменитиѣт онзи родолюбец Гаї, коїто по душа и стремление много прилича на Раковски, ала го надминува по ученост и по заслуги: жива, немирна душа, и тої искаше като нашиѣт поет-бунтовник да свести, подигне и прослави милиѣ си братиѣ на един мах. Тої измисли и раздуха тъй наречениѣт пѣлиризъм, та създаде буѣна епоха в хър-

ватското възбужданіе; залюлѣ и запои цѣл народ съ един блѣн—уж че Хървати, Сърби и Словенци са един и същи народ, и то потомци на старите Илирци — и в туї сладко-обаіаніе го държа десетина години. Името Илирец беше по онуї време тѣи облюбено, че речи всички патриоти хърватски умираха за него; а какви не оди и химни, какви не родолубни песни му не са пети на това от нищо измислено и в буїни мозъци втѣлпено име Илиреко! Идеіата сама по себе си не беше лоша: да си пружат братска ръка Хървати, Сърби и Словенци под едно общо и неутрално име илирци. Кої знае, дали не от страх пред успеха на тази идеіа австрийското правителство забрани (1843. г.) това невинно име. Но все едно, Гаї постигна повече, отколкото се е може би сам надѣвал: възхитените хърватски синове не жалеа ни труд, ни пари да подѣржат тази възвишена идеіа; в неїно име се сбираха най-лесно колкото средства бѣха нуждни, защото всеки даваше мило за драго. Ето защо можяха в късо време да изникнат едно след друго толкоз просветителни заведения в Загреб; ето защо и „Матица илирска“ — начената в най-големиа разгар на илиризма — можѣ тѣи скоро да стане общо-народно чедо и да завирее, както никое подобно дружество.

По примера на Загребското читалище се отваріат и по другите градове в Хърватско подобни читалища. Споменувам това, защото именно с помощта на провинциалните читалища можяха да се извършат онез грамадни предприіатиа, които от-после подіе и успешно извърши Загребското централно читалище. И нам сега не е чудна таз централизация на всичките читалища в едно, колкото ни е чудно, как от главниа център — Загребското читалище — излизат едно по едно толкоз други дружества и заведения с разни цели, без да си бъркат едно на друго, без да си ослабят силите. Именно две години след като основаха Загребското читалище (1840), членовете му замислят за Народен Театър в Загреб; намислено и сторено с пари, събрани през провинциалните читалища от цѣло Хърватско. На другата година (1841) Загребското читалище основава Земледелческо Дружество — пак с пари от провинциалните читалища. Отваріа се Народен Музеї все по същи начин; а венец на венчко турѣ Загребското читалище с основата на „Матица хърватска“, или по тогавашно „Матица илирска“ (1842). Венчките замислени и свършени планове дадоха добър плод, та и до днес живеят и впреят заведенията, основани в онова скромно Загребско читалище. Освен тези по-крупни предприіатиа Загребското читалище се занимава и с други общонародни работи: то разписва награди за добри съчинения върху дадени теми, напр. 1) Как да се изнася хърватското вино „за да го не пие народът много, понеже го има въ изобиліе“; 2) Как да се подигнат хърватски фабрики за сукно и кожи; 3) Как да се основе хартиїница (фабрика за хартиїа); 4) За най-хубав учебник или нарѣчна книга по земледіе, за да служи както на земеделци, тѣи и в народните училища. Ето на, венчко туї се основало и вършило все в Загребското читалище, а помощ и средства идели все от народа чрез

провинциалните читалища. И ние захванахме едно време тъй също със читалища и дружества, но каква разлика между нашето и хърватското сдружаване! Кой знае, дали защото нѣмаха център общ, или защото липсваше добра волѣ и разбраност у членовете им — тѣа наши буйни читалища и дружества заглѣхнаха, изчезнаха без да оставят нѣщо трайно след себе си на потомството. От тѣх само Браилското Книжовно Дружество вегетира още. Ние и днес не можем да се похвалим ни с едно от ония заведения, които хърватският народ основа още преди 50 години. И кой знае, кога ще ги имаме, ако се не оставим от лошата си привычка, да чакаме все от правителството.

Както всеко дружество в Австрія, тъй и „Матица“ трѣбвало да се потвърди от правителството и даже от самия Виенски двор. Уставът се изработва и сам Гаі се натоварва с тази мисия да го запесе на царя. В туи време хърватските родолѹбци събират вече пари по цѣло Хърватско за да съставят капитал, със който да постигнат главната цел на „Матица“ — „да се издават научни и забавни книги за народа“. Австрийското правителство, както недоверчиво се отнася към всеко що-годе културно предприятие на Славяните, не посрещнало с добро око и поиявяването на „Матица“. То не запретило основанието ѣ, но се бавило с потвърдението на устава, тъй че едвам след пет годишно търпеливо чакане и настояние хърватските родолѹбци, се сдобили с нуждното одобрение. Между туи членовете на Загребското и на другите хърватски читалища се не отчаиват: събират синковците гдето речено краіцар по краіцар доста крупна сума, съставят фонд „Матица илирска“ и начеват вече издаването на старите хърватски писатели, та с това турят *de facto* начало на онази деіателност, коіато отпосле „Матица хърватска“ продължи под официалното си име, щом биде призната от Виенския двор. Докато ѣ се потвърди уставът и три години след това (до 1850 г.) „Матица“ стои под закрилното на Загребското читалище; още тогава „Матица“ предприема издаването на много книги стари и нови, а тъй също взема върху си и научно-литер. журнал „Коло“, комуто издател и редактор беше хърватско-словенският поет Станко Враз.

На 1850. г. Загребското читалище го закриват по политически причини, ала заведенията, основани от него, си останаха и за напред; па тъй също и „Матица“, снабдена с доста средства и жизненост, можеше вече да се отдели и да начене самостоятелна деіателност. На 1851. г. влиза в сношение със другите подобни славянски дружества (Чешка Матица в Прага, Осолински Устав и Русинска Матица в Львов, Лужичка Матица в Будишин, Словения в Люблиана, Сръбска Матица в Нови-Сад) и захваща с тѣх да разменява изданията си. Матица искаше да иде по-далек: възбуди идеята, да се свика славянски конгрес, за да обмисли въпросът за един общославянски език — което впрочем освен че остана само с идея, но без малко и Матица щеше да изпита строгостта на Баха — тогавашен австрийски министър на вътрешните дела.

След смъртта на редактора му Враз „Коло“ престана и Матица основа други журнал „Невен“, „за да буди у старо и младо любов към родния език“. В късо време „Невен“ стана сборище за всичките хърватски поети и писатели, а за да намери по-голяма публика, Матица реши да го дава на членовете си с половина цена. Това решение, а тъй също и други економически негодни туриха Матица в опасна криза, от която едвам се отърва, благодарение пак на трудолюбивите ѝ настояатели: те бяха забравили онзи стар обичай, да събират приноси от народа; една родолюбива жена хърватка се намери да ги подсети и въодушеви през вестниците: „да се иска, каже, помощ от народа; нека се събере нѣкоя пара, и ако се сполучи да се пуца само по една книга на година в народа — и то е полза“ и пари потекоха от вси страни, та Матица начена пак редовно своите издания.

На 1857. г. се основа „Югославянската Академия“ в Загреб. Зарадвало се и възхитило се беше мало и голѣмо. И членовете на Матица, заслепени от хубавото име Академия, пристават на драго сърце да ѝ отстъпят книжовната си дейтелност „за да се не делят силите“. Капиталът си остава и за напред у Матица. Югославянската Академия като всѣка академия имаше други работи и твърде малко направи за Матица. Едничка полза от нея бѣ, гдето основа с матичини пари нов белетристически журнал „Vienac“, който замести починалият „Neven“ и събра всичките млади сили в себе си — та и до днес минава за най-добре уреждан хърватски журнал. След четири години (1872) на Академията дотегна Матица, та ѝ остави да си бѣде самостоятелна, както отпреди. От тогава насам това дружество показва от ден на ден все по-голѣм напредък. И не е чудно: за три фиорина на година ставаш член на Матица и получаваши всѣка година книги, които инак не можеш купи ни за шест фиоринта. Ако пък заплатиш 50 фиор. на веднаж, получаваши матичините книги дор си жив. Всѣка година дружеството издава подробен отчет за всичко, що е вършило, взимало и давало през годината — значи не като у нас: давай, па не питай. Щом вижда всеки, че парите му не отиват на вѣтър, записва се на драго сърдце, и тъй се увеличават членовете от ден на ден, та до 1892. год. стигнаха до 9117 души! От 1877 год. насам всеки член на Матица получава редовно всѣкоя година срещу трите си фиорина кога седем, кога осем, кога девет и повече книги с най-добро съдържанне. Миналата година Матичините членове получиха осем една от друга по-хубави книги: 1) Картини от Географията — популярни разкази върху нѣкои забележителни места и предели — от Хоича, познатиѣ хърватски географ-историк; 2) Mignet, История на французката революция; 3) Хърватска антология — прекрасно издадена сборка хърватски стихотворения, стари и нови. 4) Novak, Pod Nehajem — разказ; 5) Царич, Христофор Колумб и откритие на Америка; 6) Томич, Pastorak, драма; 7) Шандор Гялски, Osvit, разказ; 8) Смичиклас и Маркович, Matica Hrvatska od god. 1842. do god 1892. — Spomen-knjiga.

А за таз година (1893.) Матица готви тъкмо дванаѣсет книги дар на членове те си, а именно: Кишпатич, Ribe, популярни разкази от естествената история; Fr. Falle, История на средните векове; Кухач, Glazbotvori i glazbeni improvizatori ilirskoga doba; нѣкои от делата на Боговича, илирски писател; Тургенев, Дворянско гнездо и Рудин; История на гръцката литература от Мусича и четири домашни белетристически съчинения.

Освен туи Матица отваря таз година нова серия книги „Новосветски класици“ и захваща с Мицкевичевия „Pan Tadeusz“ и Дантевата „Divina Comedia“. Покрай това Матица тъкми да издава и „Хърватски народни песни“.

Както виждаме, това хърватско дружество развива огромна деѣтелност, деѣтелност, коѣто състои наистина само в издаване книги, но издаване съединено с добър избор и вдъхнато от родолюбие, да се пуснат колкото се може повече и по-добри книги в народа. За тази цел Матица има по пѣло Хърватско, Славония, Далмация и на вред, гдето има Хървати, свои настояатели да ѣ запишват нови членове.¹⁾ И г. Смичиклас приписва успехът на Матица наѣ-много на тиѣ ревностни патриоти хърватски, които не жалѣт труд да събират членове, да им раздават книги и да прибират пари от тѣх: „благородни, патриотични и над всичко пожъртовни хора са настояателите на Матица; тѣх само Господ да наплаща. Много пѣти се чудим на нѣкоѣ хубава палата, хвалим градителѣт ѣ, а забравѣаме тихите и неми пилоти, които подпират това красно здание. Такива тихи пилоти, задълбени между народа, са и настояателите на Матица хърватска. Те подигнаха дружеството ни тѣ, че нашите братѣ Словенци, Чехи, Полѣци и Сърби питат, как можа да успее тѣ бързо хърватската Матица. Настояателите матичини прѣснаха през последните 15 години между хърватскиѣ народ до 120 разни книги в 700000 екземплара; те дигнаха капиталът на Матица от 32000, както беше в 1877. година, на 400 хиѣлѣди фиорина. Тази красна матичина палата (дружественото здание в Загреб на Академическа-площад) е голѣма икономѣя на Матица; но онез 600 души Хървати, настояатели на Матица, с раздаване книги и прибиране пари сториха по голѣмо нѣщо от тази палата: те дигнаха паметник от хърватски патриотизъм и родолюбие за утѣха на старите Хървати и за подбуда на младежта — хърватската бѣднина“.

Ето на, тѣ напредва дружество, кога има воѣя и ревност.

Guy de Maupassant. На 24 Јуни т. г. Франция изгуби наѣ-модерният, наѣ-обичният и наѣ-гениѣлният си поет Guy de Maupassant. Едвам на 43 години, съдбата го взе от този свѣт след като го беше лишила по-напред от разум. На 24. Декември м. г. го на-

¹⁾ За България настояател на Матица Хърватска е г. Ловрич, фактор в държавната печатница, коѣто има събрани до 38 члена (Хървати и Българи) от нашенско.

паднала маниа да се убива. И щѣл да свърши още тогава със живота си, ако слугата му не му бил извадил куршумите от револвера и тѣ да му го даде. Докторите, след като разбрали какво го е намерило, пренасят го в една болница до Париж (Passy), и по едно време се чуваше, че знаменитиѣтъ писател ще бѣде спасен. Ала напразно. След шест месеца живот между разум и лудост, угасна таа звезда, загина тоа най-симпатичен човек и писател. Но десет годишна деѣтелност му спечели безсмъртна слава.

Роден на 1850. г. в Нормандиѣ (дворец Miromesnil), тоѣ до 1880 г. се не показа с нищо, освен с момчешки скитаници и с прекалена обич към авантюри. За тази му възраст E. Zola казва в един от феѣлетоните известни под общо име „Soirées de Médan“: „средна големина, набит, с ѣаки мѣшци и червендалести бузи — пука се от здравѣ; много обичаше да се вози по вода, та нѣкоѣ път правеше по 20 мили на ден по Сена. Па както си обичаше да гони престѣлки — приказваше ни често невероѣатни похождения, от което на добриѣ Flaubert потичаха сълзи от смѣх, кога го слушаше.“ — Литературната си деѣтелност наченал под закрилѣето на двамата си добри приѣатели Flaubert и Em. Zola. Първата му новела „Boule de suif“ му спечели изведнаж поклонници не само от цѣла Францѣя, но и от цѣл свѣт. Този успех го насърчи много и тоѣ захвана бързо да работи; в десет години отгоре издаде около 25 томчета съчинениѣ разен вид: стихове, разкази, пътни бележки, новели, романи и драми. В тѣх нѣма прокарана определена посока или тенденцѣя, както обичат сега повечето фр. писатели да бѣдат от таз или оназ школа; не, Maupassant пише по инстинкт, сиреч както го надарила и надѣхала маѣка природа. Ето защо в делата му не търси единство или последователност. От най-напред горещ обожател на природата, сетне става поклонник на човешкото искусство, та казва тиѣ думи по адрес на божѣя свѣт (в L'inutile beauté, последната му новела): „ние сме принудени да се борим вечно със природата, че тѣа ни дърпа все към животинството. Всичко, що е в този свѣт хубаво, елегантно, идеално, е все дѣло човешко, а не Природино. Ние сами даваме на светозданието хубост и драгост, ние го обличаме със таинственост, ние, които го възпѣваме като поети, идеализираме като художници. Ето на животинското разплодаване: има ли нѣщо по-неблагородно, потовратително? Като че природата с един злорад цинизм турѣла тоз долен инстинкт между мъжа и жената, за да запречи всѣко благородно отношение по между им. Като контра на това човек измислил ѣубовта.“ Повечето от делата му са изобщо напоени с известен песимизм, коѣто допира до мистицизъм — в нѣкои от тѣх като че назѣра човек печалниѣтъ краѣ на поета.

На 26 Јуни занесоха брѣнните останки поетови на Mont-Parnasse за вечна почивка. Emile Zola говорѣл по този случаѣ надгробно слово, в което ето що казал за Maupassant-a: „Има 18—20 години, откак се запознах със него у Флобера. Още го гледам живо, пѣргаво момче с ѣасни и живи очи, как се срамуваше като чираче пред маѣстор. Много обичаше да ни слуша и само тук-там ще каже и тоѣ нѣкоѣ думѣ. От туѣ пѣргаво момче

е отворено лице лъхаше честита веселост, иунашка живост — та всинца го обикнахме и като че и нам придаваше от живостта и здравината си. Обичаше много телесните упражнения и още тогава се приказваха легенди за неговите неверојатни приклученија. Но че туј момче ще бѣде един пѣт и писател — не си мислехме. Ето излезе „Boule de suif“ — това от всѣка страна свѣршено дѣло, пѣлно е нежност, иронии и крепкост — и на един мах стана цѣл мајстор. Ние му се радвахме и сега, и то повече — та на ли си беше наш, гледахме го, как расте, само генијѣт му не предчувствувахме*). От тогаз все произвождаше, и тѣј бујно, тѣј сигурно и мајсторски, че ние се слисахме. Беше сътрудник на много журнаи. Разкази, новели излизаха без прекъсвање и всички — да им се чудим. Всѣко от произведенијата му беше нѣщо свѣршено, от всѣко прозираше нов живот. Много от малките му разкази съдържат материјал, колкото нѣкои дебелѣ романи.

Maupassant искаше да разшири својата дејателност, за да отговори на онез, които го считаха само за новелист. Тој назначена е онова сѣщо постојанство, с онази своја жилавост да пише прекрасни романи, в които се отражаваше неговијѣт затврдѣл от живота характер. Дѣх беше надѣхан тој, с велик дѣх от човешкии дух, които ражда дела, пѣлни с истинска страст, с истински живот. От „Une oie“ до „Notre coeur“, от „Bel-ami“ до „La maison Tellier“ и „Fort comme la mort“ — всичките му дела са еднакво припрости, с верно рисување, с безпогрешна анализа, в всичките все еднакв начин разказвање, еднакво здрава и благодушна искреност, искреност, којато завладава всички сѣрдца. Особено мѣсто заема романѣт му „Pierre et Jean“; тој е сѣщо чудо, рѣдѣк елмаз, дѣло с истина и величие, дѣло, което не е за надминување.

Което ни твѣрде очудва нас, които сме следили развитието на Мопасана с пѣлна симпатија, то е туј, че нашијѣт љубимец облада бѣрзо сѣрдцата. Стигаше му само да излезе с нѣщо, и најсѣрдечните чувства на публиката — с него. Тѣј наведнаж въздигнат — нито го даже критикуваха. Ишатието го засмѣно хвана за рѣка и го все дигаше и дигаше. Друг пример нѣма за таквост честито начало, за такв бѣрз и еднодушен успех. От него приеамаха всичко. Каквото от перото на други би намерио противници, от неговото перо се приемаше смеешком. Тој задоволиаваше цѣлата разнообразна интелигенција, тој гѣделичкаташе всѣкоја чувствителност. С една дума ние гледахме нѣщо извѣпрредно — так един талантилив писател, без да бѣде такв или онакв, а самостоен, чврѣт и свободен, сполучи с един мах да му се чуди цѣл литературен и популарен свѣт, каквото много други оригинални духове, които трѣгват по свои пѣтица, несполучват. Защо Мопасана го разбираха и обикнаха толкоз скоро? Защото неговата душа беше част от француската народна дума, защото събираше

*) Flaubert впрочем ще е предвиждал дарбите у „момчето“, защото в едно писмо до мајка му, Madame Guy de Maupassant (от 73. година, обнародвано в Figaro на 11. Јули т. г.) след като ја сѣрадва зарад сполучливите опити на сина ѝ да пише стихове, казва: Il faut encourager ton fils dans le goût qu'il a pour les vers, parce que c'est une noble passion — parce que les lettres consolent de bien des infortunes.

в себе си по-добрите дарби на расата си. Разбираха го, защото беше самата ясност, едноставност, мѣра и сила. Обичаха го зарад неговото засмѣно благодушие, дълбока сатира, коіато по чудо — не бодеше; зарад неговата пѣргава веселост, коіато и под сълзите сърдчено прозираше: при все това Maupassant като че се срамуваше от литературния занаят. Никоі не е тѣ малко „мирисал на мастило“ като него. Отиваше и до там, че не искаше даже да говори за литература, нито да има работа с литературния свѣт. Работеше, както сам казваше, по нужда, а не за слава. Но пак тоз, на глед тѣ равнодушен човек, обичаше страстно своето искусство и се стараше да върви напред със него и със неговиѣ си изострен вкус.

Аз се чувствавам обвзет от известна меланхолия, гледайки огромната производителност на писателите в сегашно време. Многоотомни съчинения са тежък товар за пътіѣ към славата. Паметта на хората не обича да се товари с толкова баласт. Коі знае, да ли Maupassant не дължи своѣта безсмъртност на нѣкоѣ новела от 300 реда, или на нѣкоѣ басни или кратък разказ, коіто учениците за напред ще си предават като непохватен пример от класическо съвършенство“.

Обикновено приемат, че първата новела на Мопасана е „Boule de suif“. Но тя ще бѣде на pewno първа, издадена под неговото същинско име; защото пет години преди „Boule de suif“ Maupassant бил печатал вече една приказка под заглавие: „La main d'ecorché“ (Мъртвешка ръка) в един алманах, гдето се подписал Joseph Prunier, както го наричали другарите му на смѣх. Цѣлата тази таинствена приказка за един луд намираме препечатана в литературната притурка на Figaro от 22 Јули т. г. с тези уводни думи: Voici une véritable trouvaille littéraire: c'est la première page imprimée de Guy de Maupassant. Elle date de 1875. Le futur auteur de Boule de suif avait alors vingt-cinq ans. Il écrivit cette nouvelle sur la prière d'un de ses amis pour l'Almanach lorrain de Pont-à-Mousson et signa „Joseph Prunier“ — surnom q' on lui avait donné dans la bande joyeuse dont il a conté les exploits dans Mouche: „Nous étions cinq, une bande, aujourd' hui des hommes graves. . . . Nous possédions un seul bateau, à nous cinq: Petit Bleu, — Tomawak, — La Fôque, — N'a qu' un oeil, — enfin moi qu' on avait baptisé Joseph Prunier.“ Ce qui frappe dans cette nouvelle macabre, c' est que par une bizarre coïncidence, c'est précisément une histoire de fou. — Maupassant има общоевропейска популярност; съчиненията му се четат и превеждат на всѣде. Даже и на български има преведени доста от неговите кратки разкази и то: Из пътіѣт — Библ. Св. Кл. 1889 кн. VII; Божек — ibid. III. Случката с Валтера Шнапса — Искра год. II кн. 3. Прика — Книжници за прочит год. I кн. 3. Покоіница — ibid. Лунната светлина — ibid. IV—VII. Същата приказница е преведена втори път и печатана в Мисъл год. II кн. VII и VIII, под заглавие: Лунната нощ. Ужас — Балк. Зора 1890 г. бр. 99. Щастие — Свобода 1892 г. бр. 777. Нощта, притурка № 5. на Прогрес.

Б. Цонев.

III. БИБЛИОГРАФИЯ.

А. Павловъ, Мнимыя слѣды католическаго вліянія въ древнѣйшихъ памятникахъ югославянскаго и русскаго церковнаго права. Москва 1892. 8-о 174.

Знаменитиѣтъ познавач на византийското черковно право тукъ успешно полемизира противъ съчинението на И. С. Суворова „Слѣды западно-католическаго церковнаго права въ памятникахъ древняго русскаго права“. Ярославль 1888. 8-о 234. XIX, в което авторѣтъ Суворов се стреми да докаже, че старобългарската компилаціа „законъ судный людемъ“, както и покаятелните правила „заповѣдь святыхъ отъць“, които се срещатъ в старобългарскиа „Синаиски еухологиум“, са от латински източникъ. Павловъ обещава да издаде печатно важниѣтъ за насъ „законъ судный“ в двете му редакции, придруженъ с коментаръ.

Очерки по исторіи византийской образованности. Ѳ. Успенскаго. С. Петербургъ 1892. 8-о 394 III.

Под това заглавие е издалъ Успенски в отделна книга пет свои статии, печатани в Жур. М. Нар. Пр. В тѣи статии Успенски разглежда много важни въпроси, които са тѣсно свързани с душевния живот на Византия от IX. па все до XV столетіе. Като захваща с исторіята на тѣи нареченія Синодикон и свързката му с делата на 7-миа вселенски съборъ, излага развитието на различните религиозни партии и борби въвъ Византия в IX. столетіе. След това анализира грѣцкиѣтъ синодикъ и славянските му рожби рускиѣтъ и българскиѣтъ синодикъ (от времето на царя Бориса II). В последната статія „Пропаганда противъ-церковныхъ идей и учений; происхождение ереси Стригольниковъ“ авторѣтъ доказва, че руската секта „Стригольники“ е в свързка с югославянските дуалистически секти, особено с българското богомилство, понеже намерилъ въвъ византийските и българските известія, които се касаятъ до богомилите или масалианите, указанія, че и те за посвещеніе в своята вѣра употребявали обредѣтъ, както е у руските Стригольники.

Прошлое глаголицы. Вступительная лекція. М. Попруженко. Воронежъ 1891. 8-о. 12. (Отд. отпеч. из Филологич. Записки).

В тѣа книжка се излагатъ резултатите на нај-новите изследванія по въпроса за произхождението на славянските азбуки, глаголицата специално.

Србија и Турска у деветнаестомъ веку, написао Леополд Ранке, превео Стојан Новаковичъ. У Београду 1892. 8-о. XXIV. 559.

Съчинението на Ранке върху сръбското въстание и освободителната война е почналъ да превежда Новаковичъ още преди

30 години, когато се появи оригиналът. Първата част от своя превод е издал тогава (в 1864. год.), а сега, според третото издание на оригинала, дава в превод цялото съчинение с нови допълнения.

Broz J. Hrvatski pravopis. Po odredjenju kr. zem. vlade. odjela za bogoslovje i nastavu. Zagreb 1892. 8.º VIII 130.

Тази книга съдържа правилата на новото правописание, което хърватското правителство въведе за сега в училищата, а скоро мисли да въведе и в управлението. Новото правописание повече удовлетворява фонетичният принцип, който в Хърватско до скоро не можеше да надвие по-старото, т. нар. етимологическо правописание. Писателят е познат като добър познавач на хърватския език, и е доцент по слав. филология на университета.

Общеславянскій языкъ въ ряду другихъ общихъ языковъ древней и новой Европы, Антона Будиловича. Варшава. 1892. 8.º т. I. 436. т. II. 374.

Авторът, познат славист и „славянофил“, подига в това съчинение въпрос за „общо-славянски“ език и се старае да докаже уж чрез трезно културно-историческо изследване, какво между славянските само руският език, като книжовен език, има бъдеще и жизнени условия, да стане културен орган на всички Славяни. Съчинението се дели на две части. В първата част сполучливо и занимателно се излага историческото развитие на един общ книжовен език у старите Гърци, у Римляните, Италианците, Испанците, Французите, Англичаните и Немците. Във втората част авторът не следи същият план и не излага по същия начин, как се сдобили днешните славянски литератури всяка отделно с общ книжовен език, но представя, как се разпространявал чешкият език у Словаците и Полсяците, полският у Малорусите и Белорусите, сръбският у Хърватите, и как най-сетне това разпространение е било временно и несполучливо. Целта на автора е да покаже, че тия езици не са годни да бъдат международно културно средство на Славяните. Доводите на автора във II. част не направиха сериозно впечатление на по-трезните славянски учени. (Вж. рецензията на Тагича в Арх. за сл. ф. т. XV. с. 417—423).

Лекції по исторической грамматикѣ русскаго языка, читанныя Романомъ Брандтомъ. Выпускъ I. Фонетика. Москва, 1892. 8.º 146.

Не давно издаде проф. Соболевски своите лекции по историята на руския език (I. изд. 1888. г., II изд. 1891. г.), в които се излага историческото развитие на фонетиката и морфологията на рус. език. Между фонетиката, както е изложена у Соболевски, и гореказаната фонетика на Брандта съществува голѣма принципиална разлика. Соболевски принадлежи на по-старата езиковна школа, която тълкуваше фонетиката на езика повече исторически описателно без особено внимание върху звукофизиологията. Последната даже и в не маловажни случаи съвсем

се игнорираше от таia школа, та за това се дозволяваха не малко механически тълкувания. Брандт, напротив, стои на почвата на звуковата физиология и поради това неговата фонетика има съвсем друг изглед: живото произношение тук се предава с възможна точност, поради което са употребени множество звукови белези за разните тънкости на едно произношение. Младото учено поколение в Русия вече отдавна залъга да пробие път на това „звуко-физиологическо“ направление в тълкуването на фонетиката.

А. Потебня, Мысль и языкъ. 2-ое издание. Харьковъ 1892. 8-о VI. 128.

Учениците на Потебня, които по-миналата година се помина в Харков, са решили да издадат редом съчиненията на своia велик учител, които са разпръснати по разни журналы или вече отколе разпродадени и не достъпни за днешните му многочислени уважатели, които желяат да ги четат. Потебня е един от най-уважаваните руски учени по славянската филология, и Лигич с пълно право каза (Арх. за сл. ф. XV. 427), че той е най-дълбокият и най-важният мислител между славянските филолози на XIX век! С изданието на гореказаното съчинение, което Потебня е напечатал още в 1862. г., учениците му туриха начало на похвалното си предприятие.

Материали за биографията на Потебня издаде Э. А. Вольтеръ в книжката: А. А. Потебня 1835 (10 сентября) — 1891. Библиографическіе материалы для биографии Александра Афанасьевича Потебни. Спб. 1892. 8-о 34.

La littérature russe. Notices et extraits des principaux auteurs depuis les origines jusqu' à nos jours. Par Louis Leger, professeur au Collège de France. Paris 1892. 8-о 556.

А. Леже е предназначил това съчинение за по-широката французка публика, за да ia запознае с развитието на руската литература, което представя в занимателни очерки, като почва от старата епоха.

Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ П. Житецкаго. Кіевъ 1893. 8-о IV 149.

Всеки, който обича славянската народна поезия, ще намери в таia занимателна книга, писана от един от най-добрите познавачи на малоруския живот, голъма поука и наслаждение. Малоруските „думи“ са най-хубавите лироепически произведения, които е създала славянската народна муза. Културно-историческо обяснение предшества на подробен анализ на външната и вътрешната форма на „думите“, след което идат занимателни литературно-исторически изследвания.

Ленора Бюргера и родственные ей сюжеты въ народной поэзии европейской и русской. Исследование Н. Сazonова. Варшава 1893. 8-о VII 251.

Познатата Бюргерова балада „Ленора“, чиито главен мотив се основава върху едно народно фантастично предание, разпространено по целия европейски свѣтъ, даде повод да се изследват източниците на това предание до толкова, че се създаде значителна литература, съдържаща нови материали за обяснение на

Ленориниѣ сюжет. Созонович в това съчинение излага досегашната литература по тоѣа предмет и след това отделно разглежда сюжетьтъ на Ленора, като го разделя в съставните му части.

Н. Булича, Изъ первыхъ лѣтъ Казанскаго университета (1805—1819). Разказы по архивнымъ документамъ. ч. I, ч. II. 1891. Казань.

Основанието на Казанскиѣа университет и първите моменти от живота на тоѣа университет в началото на нашето столетие представятъ твърде интересен и поучителен за нас пример, какво значи при ниска култура и слаби научни средства да се турѣа основен камък на едно висше учебно заведение. Историѣа на Казанскиѣа университет е почти типично повторение на историѣа на повечето руски университети, и за това е и от общ интерес за всѣкого, който се интересува за историѣа на руското просвещение. (Вж. и реценз. на Н. Чегулина в Ж. М. Н. Пр. Януари 1893.).

Всеобщая исторія литературы. Составлена по источникамъ и новѣйшимъ изслѣдованіямъ при участіи русскихъ ученыхъ литераторовъ. Выпускъ XXVII и XXVIII. С. Петербургъ. Изданіе К. А. Риккера. 1892. 375. — Всеизвестната всеобща историѣа на литературата, коѣато почна да излиза под редакциѣа на пок. В. О. Корша, а сетне под редакциѣа на одескиѣа професор А. И. Кирпичников, е този двоен „выпускъ“ завършва монументалното предприѣатие на неѣните начинатели, като прави чест на руската и славѣанската литература изобщо.

Henri Marion, L'education dans l'université 1893. (chez A. Colin).

Марион, професор по педагогиѣа в парижката Сорбона, говори в това съчинение върху възпитанието, което би трѣбвало да дават средните учебни заведения на младите, за да се развиѣат в тѣх всичките способности, преди всичко физическите, а сетне моралните и интелектуалните. Тоѣ говори, какви трѣбва да бъдатъ учителите, и как трѣбва да се схваща училищната дисциплина, коѣато не смее да бѣде в училището, както е във воѣската: тук трѣбва всичката сила да се съсредоточи, за да може една воѣа да ѣа управлява, поради което се отблѣсва въвѣка индивидуална инициѣатива. За това военната дисциплина е пасивна и негативна, а училищната дисциплина, коѣато нѣма за цел да потушва, а напротив да ръководи и потиква индивидуалната инициѣатива, трѣбва да бѣде активна. Според Мариона всичко може да се постигне, ако са учителите добри, и за това най-много говори за тѣх, какви са и какви трѣбва да бъдатъ, разбира се, повече с оглед къмъ сегашните обстоятелства във Франция.

S. Ramult Slownik jezika pomorskiego czyli Kaszubskiego. Krakow 1893. XL. XLVIII + 298. 4°.

Кашубите са сродно на Поляците племе (до 200 хиѣади) и говорятъ диѣалект, който в много отношенѣа е занимателен за славѣистите, понеже показва особени черти, които го поставѣат по-самостоѣтелно спрѣмо полскиѣа език, отколкото другите чисто

полски наречіа. В предговора авторът дава етнографическо-историческо описание на Кашубите. Според автора езикът на Кашубите и сродните тѣм Словенци уж не бил полско наречіе, а самостоятелен език славіански, остатък от измреліа „поморски“ сир. Полабски Славіани. От 1—278 стр. заема словарът а 281—298 донасія кашубски народни умотвореніа. Авторът е трѣбвало да внесе в словаря само различните от полскіа словарь думи, а не и тези, които са същевременно общо-полски, на мѣсто които е могъл да даде повече народни умотвореніа. Този приговор прави Jan Karłowicz във Wisla т. VIII. 1893. 210.

Дополненіе первое къ подробному систематическому указателю книгъ Д. С. Пономарова, разсмотрѣнныхъ ученымъ комитетомъ Министерства Народнаго Просвѣщенія и одобренныхъ для употребленія въ разныхъ учебныхъ заведеніяхъ. Годъ 1888—1891. Составилъ Г. Э. Гинце. Печатано по распоряженію г. попечителя Харьковскаго учебнаго округа. Харьковъ 1892 г.

Критико библиографическія замѣтки объ изданіяхъ и изслѣдованіяхъ по русской словесности за 1892 годъ. П. В. Владимірова. Кіевъ, 1893. 80 52.

D-r S. Frankfoter. Die Mittelschulreform in Preussen und das österreichische Mittelschulwesen mit einer vergleichenden Zusammenstellung der Lehrpläne und einer tabellarischen Übersicht der Stundenpläne. Wien, 1893. 87. с. (ц. 90 краіц.)

Л. М.

Миналата година се предприе под ръководството на двама знаменити преподаватели от парижкиа университет, Alfred Rambaud и Ernest Lavisse, и двама професори по историа в историко-филологическиа факултет, издаваніето на едно капитално съчинение, по всеобща историа, първо от тоа род на френски език: „Histoire générale du IV-e. siècle à nos jours“. Това съчинение се издава с помощта на много сътрудници, избрани всѣкоі по известен отдел от историата, в които се бил отличил чрез особени трудове и публикации, така че то има преимущество да разполага с богатство и знание, представявано от всичките компетентни писатели по предмета. То се издава в малки книжки от пет коли печатни, и излиза всеки две недели на изіащна хартиа и с раскошен печат. Всекои 10 книжки образуват един том от 50 печатни коли. До сега са излезли 18 книжки, следователно вториѣт том още не е довършен. Първиѣт том носи името „Les origines“. Авторите, Rambaud и Lavisse, обіясняват това заглавие така, „че те начеват своіа историа от произхождението на тиа народи, историата на които е станала историа на цѣлата вселена“, сир. от формиціата на тиа държави, които днес съществуват и имат първенство в културното человечество. Следователно, не влиза в плана на това съчинение историата на древниа изток и на класическите народи.

Окончателно съждение върху достойнството на тоя капитален труд не може още да се даде, тъй като той се намира още в началото си. До колкото може да се съди обаче от първия том, можем от сега да се произнесем, че това съчинение ще състави един много ценен принос в историческата наука изобщо и частно за историата на Франция, на която естествено е дадено най-широко място и значение. Самото обстоятелство, че това съчинение има за автори Alfred Rambaud и Ern. Lavisse, вече служи за гаранция на достойнството му. Alfred Rambaud е стар познат историк и знаменит писател по разни отдели от историата; той е най-паче познат като авторитетен историк на Византия, *) със съдбата на която е тесно свързана историата на Балканските народи, политически и културно. Нарочно разгледахме тази част от първия том, която се отнася до Византия и до Българите. И в тоя случай Rambaud оправдава своята компетентност по византийската история, която той разглежда в два капитула IV и XIII от първия том. Особено впечатление прави изложението за Исаурийската династия, с която съвпада историата на иконоборството. Много релефно е изказан новият възглед върху тази важна прогресивна епоха от историата на Византия. В същия капитул се говори мимоходом и за Българите (642, 643, 644 стран.). Ако и твърде на кратко, по-главните моменти от първото българско царство са твърде сполучливо указани; дейтелността на цар Симеона е изразена с няколко енергически думи, и значението му е релефно очертано с отъждествяването му с Карла Велики (le Charlemagne bulgare). Също забелязахме, че Рамбо категорически се присъединява към мнението на Г-на Дринова (Заселение Балканскаго полуострова Славянами), че Балканският полуостров още от втория век след рождество Христово наченва да се заселява със Славяни, и категорически защитава славянското произхождение на Иустиниана и неговата династия, въпреки съществуващите отрицатели на това мнение. Не с по-малко умение са изложени и другите отдели от първия том, отnoseщи се особено до историата на западните европейски народи. Но това, което най-много съставя ценността на това съчинение, е богатата библиография, с която е снабден всякой един отдел и всякой най-важен засегнат въпрос. Това отличие поставя новото съчинение по всеобщата история на първо място между всичките досегашни капитални трудове по историата. Всякому е известно, колко голъм недостатък има единственото по своето значение и голъма ценност съчинение по римската история от Т. Момсена, гдето то не съдържа библиографически бележки, в които да бъдат указани източниците. Новото съчинение по богатата си библиография ще бъде първо в своя род и ще стане без друго необходима настолна книга за всякой историк или любител на историата. Във втория том, който носи наслов „феодализмът“ и който наченва от кръстоносните походи, в статия XV, редактирана от Рамбо и посветена на юго-източна Европа във време на кръс-

*) Рамбо е издал още в 70. година от настоящия век съчинението „Византия в X. век“, което се ползува и до днес с голъм авторитет в науката.

тоносите, ще бъдат разгледани следните въпроси, които от близу ни интересуват: Българите, Ромъните и произхождението им, основанието на второто българско царство, цар Калоіан, наречен и Иониці, стълкновението на Латинската имперіа с Влахо-българите. Ще държим в течение читателите си и ще даваме кратки реферати върху съдържанието на следните томовете от това важно историческо съчинение.

Д. Д. А.

Историческое обозрѣніе, сборникъ Историческаго Общества при Императорскомъ С.-Петербургскомъ университетѣ. 6 том. С.-Петербургъ, 1890 — 1893 г. — Под редакціята на Н. И. Карѣевъ.

Неуморимиятъ във всѣко отношение професор при петербургския университет Н. И. Карѣевъ, известен със своите сполучливи трудове по историата и философията на историата, учреди заедно с другите професори от същия университет „Историческое Общество“, което стана централен пункт за историческата наука в Русіа. Със скромни средства трѣбваше да се начене дѣлото, и само на самоотвержеността на съучастниците предприятието дължи за своа блестящ научен успех.

В Русіа съществуват и други исторически журналы, като напр. „Русская Старина“, „Кіевская Старина“, „Историческій Вѣстникъ“, но всичките тези журналы не съответствуваха подпълно на тези нужди, каквито се изискваха от тѣх. Историческото общество брой сега нѣколко стотини членове от учени. В периодическите събрания се четат реферати главно по историческите въпроси, както става в академиите, и подир това тези научни работи се реферират в журнала „Историческое Обозрѣніе“. Освен това, което е твърде важно, журналът съобщава достатъчно подробно сведения относително хода и метода по историческото преподаване във всичките университети в Русіа, а отчасти и в западно-европейските: тези сведения се отнасят както до научните работи на студентите, тѣ и до историческата дѣятелност на професорите. Биографическите сведения се отличават с пълнота и точност, а оригиналните статии със своето научно значение. Нека покажем нѣкои от тѣх:

В 1-а том (1890. г.) статиата на Н. И. Карѣевъ „Разработка теоретическихъ вопросовъ исторической науки“ и „Новѣйшія работы по исторіи французской революціи“.

Във 2-а том (1891 г.) статиите на Карѣева „Политическая экономія и теорія историческаго процесса“ и А. И. Браудо „Обзоръ литературы по русской исторіи за 1888—1889. годы“.

В 3-а том (1892. г.) интересен е трудът на европейския учен мъж М. М. Ковалевскій „Поворотный моментъ въ исторіи землевладѣнія и землевладѣльческихъ классовъ въ Англіи“ и Браудо „Обзоръ литературы по русской исторіи за 1890 г.“

В 4-а том (1892 г.) трудът на Н. И. Карѣевъ „Замѣтки объ экономическомъ направленіи въ исторіи“ и на М. М. Ко-

валевскій „Учредителное собраніе и борба венеціанскаго правительства съ его политическими принципами“.

В 5-а том (1892 г.) М. М. Ковалевскій „Зароженіе республиканской партіи во Франціи“. Върху 6-а том, който излезе преди малко, ние ще поговорим в следующия брой.

Казаното от нас е достатъчно, щото да обърне вниманието на учителите и учащите се върху това полезно и нескъпо издание (2 руб. един том), от което те могат да извличат много полезни и даже необходими сведения.

А. Н. Пыпинъ. Исторія русской этнографіи. С.-Петербургъ. 4 т. 1891—1892.

Талантлив труд, за който авторът е избран член — кореспондент на руската академія на науките, без да се гледа на това, че в официалните сфери не твърде обичат този деятел. Както в своите забележителни трудове по изследваніето на руската литература и общественія живот и в своите статии за България във „Вѣстникъ Европы“, така и в тази капитална работа, която се отнася до Великорусія, Белорусія, Малорусія, Пыпинъ се явява нам споксен изследовател, за когото по-високо от всичко стои научната истина.

В тази книга българският читател най-вече интересуват тези глави, в които авторът, на основание на изобилни биографически и библиографически сведения, изображава постепенният ход на изучаваніето на славянството, така също и безконечните препирни, които се водят между „панславистите и западниците“.

Albert Sorel. L'Europe et la Révolution¹⁾ Върху революцията в последне време, както и по-преди, твърде много се е писало. Особен преврат в изучаваніето на французката революция се захваща със знаменитото съчинение на Токвил за „Стария порядък и революцията“, в което Токвил показва, с какви неразривни връзки французката революция е свързана с предишната епоха. Подир Токвилия европейската историческа литература може да посочи на Иполита Тена и на Алберта Сорелиа. Тен, велик психолог и естетик, явява се в качество на историк на французката революция (виж неговото съчинение „Произхождението на съвременна Франция“). от части твърде пристрастен, или пък едностранчив. Друго нѣщо представява Сорел, който със своја могъщ ум е умѣл да проникне в най-тънките съотношенія между миналото на революцията и неината действителност, а същевременно гледа на революцията като на част от всемирната история в неината взаимна зависимост от другите страни. Живият пластически език, блестящото изложение и неизчерпаемото множество от факти — дават право да се помести това съчинение между най-добрите съчинения на историческата наука.

Джон Ричард Грин, (History of the english people), в руски превод: „Исторія английскаго народа“. Москва 1891. Грин е познат в своето отечество чрез труда си „Кратка история на Англия“, но особено голѣм успех той е спечелил с поменатото

1) Има и руски превод: „Сорель А. Европа и французская революция. Переводъ съ французскаго съ предисловіемъ проф. Карѣва, Петербургъ 1892 г.“.

четиритомно съчинение, което заема почетно мѣсто в наі новата историческа литература.

Philippe Berger. Histoire de l'écriture dans l'antiquité. Paris 1892. Авторът на тази интересна книга описва постепенният вървеж на развитието на писмените знакове от състоианието на идеографическите им изобразявания чрез фигури на насам.

A. Giry. Etudes critiques historiques. Histoire de la diplomatique. „Revue historique“ Март — Априли 1892. г. стр. 225—256. Това е много важна и поучителна работа по въпроса за френската историография.

Андрей Гартвигъ. Къ вопросу о преподаваніи исторіи въ среднихъ учебныхъ заведеніяхъ. Москва 1891 г. 30 коп. Обърщаме внимание на тази полезна брошура, която от практическа и теоритическа гледна точка подига много сериозни въпроси по преподаваніето на историѳа.

Едуардъ Фриманъ. Историческая географія. Тази работа на известния английски изследовател Фриман представява едно сериозно пособие за занимаващите се с историѳата. I-та част съдържа текстът и подробното тълкуваніе на историкогеографически моменти в развитието на европейския политически живот, а II-та съдържа многобройни карти с къси коментарии. Преводът на руски е много сполучлив под редакціята на известния руски историк И. В. Лучицкій.

П. Виноградовъ, московският професор по историѳата, напечата миналата година по английски своѳата работа: „Villainage in England; essays in english mediaeval history. Oxford. 1892“. Виноградов е отдавно известен на английската учена публика чрез своите научни работи. Той е напечатал в 1887. г. в Петербург своѳата работа: „Исслѣдованія по соціальной исторіи Англіи“. Казаното английско съчинение не е прост превед, но сериозно преработваніе на упоменатия руски труд. Той ни за познава с развитието на социалните условия в Англіѳа. Той е спечелил наі-добри отзиви; между други ѳр.

„Revue Historique“ 1892. г. Септември стр. 129 и сл. Д. Петрушевскій. „Новое изслѣдованіе по феодальному строю“ в. „Журналъ Минис. Народ. Просвѣщенія“. 1892. Декабрь.

F. Seebohm. Villainage in England в „English historical Review“, 1892. стр. 444—465.

Boris Minzes „Vinogradov. Recherches sur l'histoire sociale en Angleterre“ в „Revue d'Economie politique“ за 1893 г.

П. В. Виноградовъ. „Развитіе демократіи въ трактатѣ Аристотеля о государствѣ Аѳинскомъ“, в „Историческое Обзорѣніе“, томъ V, 1892, г. стр. 156 и сл.

Намереніят и обнародваніи миналата година трактат на Аристотеля „αἰθυλιων πολιτειῶν“ направи голѣм шум в учения мир. Върху него се появиха статии в разни журналы. Поучителна и интересна е между другите поменатата работа на професора Виноградова. — Появи се и руски превод на този трактат: Аристотель. „Аѳинское государственное устройство“. Переводъ съ греческаго Н. Шубина. Петербургъ 1892, г.

Неуморимият професор по историѳата и председател на историческото общество в Петербург Н. И. Карѣевъ издаде в преработен вид своите лекции по новата историѳа под заглавие

„Исторія Западной Европы въ новое время“. Томъ I. Развитие культурныхъ и социальныхъ отношеній. Переходъ отъ среднихъ вѣковъ къ новому времени. (V+553 стр.) 3 руб. Томъ II. Реформація и политическая жизнь въ XVI и XVII вв. (618 стр.) 3 руб. и 50 коп. Томъ III. Восемнадцатый вѣкъ и Французская революція. (650 стр.). 3 руб. и 50 коп.

Забележителниятъ популяризатор Карѣвъ въ широки черти искусно изобразява течението на историческия живот. Както специалистътъ, тъй и дилетантътъ ще намератъ този блестящъ трудъ доста поучителенъ за себе. Другъ пътъ ще дамъ по-обширенъ обзоръ върху тази научна работа.

Deutsch, сътрудникътъ на Pester Lloyd, е издалъ миналата година съчинение, което ни запознава добре с политическото и економическото развитие на Унгарія за последните 25 години. „Fünfundzwanzig jahre politischer und wirtschaftlicher Entwicklung in Ungarn.“

Moireau. Histoire des Etats-Unis de l'Amérique du Nord, depuis la découverte du nouveau continent jusqu'à nos jours, 2 volumes. Paris 1892.

Авторътъ на тази исторія на Северо-Американските Съединени Щати се занимава вече отдавна със събираніето матеріалъ за този трудъ. Той напечаталъ много откъслечи отъ това съчинение въ Revue des deux Mondes и спечели голѣмъ успехъ.

Буасье Гастон. Паденіе язъчествъ. Преводъ отъ френски под редакціята на М. С. Корелин. Москва 1892. г. Това сериозно и оригинално съчинение на известния ученъ французинъ Буасье изобразява последната религиозна борба на западъ въ четвъртия векъ.

П. В. Безобразовъ. „Историческіе повѣсти“. Москва 1892. Авторътъ добре познава византийската исторія и византийскитъ общественъ и семеенъ животъ. Въ първата повестъ той ни запознава съ живота на императора Михаила (Пафлагонецъ), който стъпилъ на престола въ 1034 г., а въ другата съ една туку-речи неисторическа личностъ „Никита Педисимъ“. Тези повести са много живо написани и допълняватъ добре строго научно историческото изучаваніе на тази епоха.

Paul de Réglé. Les bas fonds de Constantinople. Paris 1892. Тази книга е много интересна въ психологическо и економическо отношение и изобразява много добре отрицателните страни на общественія животъ въ Цариградъ. Това съчинение е продължение на „La Turquie officielle“ отъ същия авторъ.

Demetrius Georgiadès. La Turquie actuelle, les peuples affranchis du joug ottoman et les intérêts français en Orient. Paris 1892. Авторътъ се отнася твърде пристрастно къмъ въпроса, но все пакъ въ неговото съчинение ние намираме много интересни факти за Турція, Сърбія, Гърція, Ромънія, България и др.

М. И. Свѣchnikovъ, (приватъ доцентъ Петербургскаго университета). Опытъ критическаго разбора основныхъ вопросовъ мѣстнаго самоуправленія въ законодательствѣ важнѣйшихъ европейскихъ державъ. Петербургъ 1892 г.

Авторът е ученик на известния руски учен и професор Градовскій. Тази работа е твърде много полезна и интересна, тъй като тя ни запознава с условията и значението на местното самоуправление в Англия, Русия, Австрия, Пруссия и т. н.

Н. Заозерскій. Историческое обозрѣніе источниковъ права православной церкви. Выпускъ I-й, Москва, 1892. г. 237 стр.

Торнау, баронъ. Особенности мусульманскаго права. Петербургъ, 1892. г. 324 стр.

Luigi Cossa. Introduzione alla studio dell' *Economica Politica*. 3-a edizione interamente rifata della guida alla studio dell' *economia politica*. Milano, 1892 г. XII + 594 стр.

Това въведение в исторіята на политическата економиа е много оригинално съставено и много добре запознава с различните течения на политико-економическите учения в Европа.

A. Espinas. *Histoire des doctrines économiques* Paris 1892. Това съчинение на Бордоския професор Еспинас е сериозно съчинение, което много добре запознава с развитието на економическата мисъл от древните времена насам и допълнява много прочутото, но много остарѣлото съчинение на Blanqui, *Histoire de l'Economie politique*.

Ланге Ф. Рабочій вопросъ. Его значеніе въ настоящемъ и будущемъ. Пер. съ 4 нѣмец. изданія. Петербургъ, 1892 г.

Тази книга спечели голѣм успех в Германия и заслужва, щото всеки, който се занимава съ съвременния социален въпрос, да обърне върху нея вниманието си.

Също препоръчваме съчиненията на :

Bourdeaux. *Le socialisme allemand et le nihilisme russe*. Paris, 1892 г.

Авторът се занимава с този въпрос около трисет години и е печатал откъслци в „*Revue des deux mondes*“

Eugène d'Eichthal. *Socialisme, communisme et collectivisme*. Paris, 1892 г.

Авторът напечата този труд на първо в „*Nouveau dictionnaire d'Economie politique*“ (ср. т. I, стр. 816—860). Авторът много добре запознава по един възможно по-безпристрастен научен начин с исторіята на тези социални въпроси.

А. И. Чупровъ. *Исторія политической экономіи*, Москва, 1892 г.

Професорът по политическата економиа при Московския университет, А. И. Чупровъ, известен е не само в Русия като един от най-добрите изследователи на народното стопанство в тази страна. Поменатото съчинение е издание на неговите лекции, записани от неговите слушатели. Силата на Чупрова състои в това, че той искусно и твърде нагледно изобразява развитието на економическите идеи в свързка с развитието на економическите фактори, — но той прави две крупни грешки първо, че той начева своята исторія на политическата економиа от средните векове, като не се докоснува нито с дума о Гърция и Рим, а второ, по примера на много други, основава

своѣтъ труд върху историата на Англія, коіато служи и на Маркса като главна основа за неговата теорія. Ето защо авторът отчасти става едностранчив и способен да въведе неподготвеніят читател в заблуждение, тъй-като последніят може да си помисли, че и другите страни, като Франция напр., така също се развивали економически, както и Англія. Във всеки случай, този научен труд е поучителен и леко достъпен даже и за неспециалистите, които не са запознати с политическата економиа.

Киевскійтъ професор В. Т. Иконниковъ издаде „Опытъ русской исторіографіи“ томъ первый въ двухъ книгахъ. Киевъ, 1891—1892 г. 12 руб.

Авторът се занимава вече много години с тоа въпрос. Това съчинение е много полезно, тъй като то запознава читателът с целия механизъм на историческата наука. Особено са важни въвеждението и първите четири глави, в които авторът запознава с методите, както и със вспомогателните средства на историографиата. За онзи пъкъ, който се занимава с руската или славянската историа, са не по-малко важни и другите глави, тъй като авторът го запознава, като се основава на най-деталните библиографически съобщения, с библиотеките и архивите, както изобщо и с цѣлото положение на историографиата в Русія.

Обърщаме вниманието особено на онези, които се занимават със селското стопанство, 1) върху изданието на протоколите на интернационалния събор по земледелието: „Congrès international d'agriculture, tenu à la Haye du 7 au 13 septembre 1891,“ faisant suite à celui de Paris en 1889. Comptes-rendu, tomes I et II. La Haye, 1892, gr. 8. 406 et 407 p.

Особено интересни са статиите върху земеделческото обучение въ Франция и върху национализациата на земите.

2) Bibliothèque de l'enseignement agricole publiée sous la direction de M. A. Mung, professeur à l'Institut national agronomique. Paris, Firmin Didot, éditeurs.

3) Труды кавказкой шелководственной станціи за 1887—1888 г. 2 тома. Тифлисъ, 1890—1891 г.

4) Н. И. Шавровъ. Добываніе, обработка и условія сбыта шелка и организация правительственныхъ и общественныхъ учреждений по шелководству и шелковой промышленности въ Австро-Венгріи, Италіи, Франціи и другихъ шелководныхъ странахъ. С. Петербургъ, 1890. г.

Х. Лопаревъ. Византійскій поѣтъ Эммануилъ Фисъ. Петербургъ, 1891 г.

Този труд е много интересен и ни съобщава много сведения по историата на Българите през XIII—XIV векове.

Порѣирий Успенскій (владыка). Востокъ христіанскій Аѳонъ. Исторія Аѳона. Судьба его съ 911 по 1861 годъ. Издание на Академиата на Науките под редакціата на П. А. Сырку. Петербургъ 1892 г.

Сериозен матеріал по историата на св. Гора, коіато е играла такава голѣма рол в историата на славянството.

L. Thouvenel. Nicolas I-er et Napoléon III (1852—1864) Paris, 1891 г. Тази книга е много интересна и ни запознава с

епохата на кримската война, лицата и факторите, които имаха свързка с тази катастрофа в живота на руското общество и в развитието на неговите вътрешни и вънкашни отношения.

В. Ф. Восточная политика императора Николая I. „Исторический Вѣстникъ“ 1891. год. кн. 11. Статиата е много интересна. Авторът показва, че катастрофата през кримската война е следствие на двоиствената политика на Русия в отношение към източния въпрос и на нейното желание сама да го разреши.

В. Н. Тепловъ. „Русские представители въ Царь-градъ“. „Исторический Вѣстникъ“ 1891. год. кн. 7 и 8. Този труд, който се появи и като отделна брошура, ни запознава с деиелността на руските дипломати през 1496—1890. г. и трѣбва да се разгледа като принос към историата на руската източна политика. Авторът е издал преди нѣколко години едно съчинение: „Греко-Болгарскій церковный вопросъ по неизданнымъ источникамъ“. Петербургъ 1889 г., който труд беше награден от руската академия.

Б. М.

IV. ИЗ ЧУЖДИТЕ ПЕРИОДИЧЕСКИ ИЗДАНИЯ.

1. Archiv für slavische Philologie. Herausgegeben von V. Iagić т. XV. 1892—93. Berlin.

Познато е, каква важност има това списание за напредъка на славянската наука, коиято то следи с критически и високо научен поглед, като се старае да сближи разпокъсаните славянски научни стремления и да ги съедини под едно знаме, под знамето на славистиката, както се разбира тѣа сега в най-широкиа ѝ смисъл. Душата на списанието е най-знаменитиѣт сега славист, В. Iagić, родом Хърватин. Iagić се стреми от Виена, културния център на западните и южните Славяни, да поддържа у младото славянско учено поколение вѣра и любов към славянската наука и изобщо към всичките високи научни идеали на Славяните. Като професор — от катедрата на покойния Миклошич — и като писател той деиствува в казаната посока толкова плодотворно, че днес с право всички по-млади сили обръщат погледице си към Виена и от кръга на Iagić очакват потик и насърдчение. И никои от предшните и сегашните слависти не е давал това насърдчение така о време и така изобилно, както Iagić. Неговите критики и библиографически реферати, може да кажем, съживиха изново славистиката, коиято след смъртта на Шафарика беше паднала във временна летаргия. До колко е истина, това, което казахме, свидетелствуват излезлите до сега 15 тома от неговия Archiv, (захранат в 1876. год.). Ние в бъдѣще внимателно ще следим Archiv и ще съобщаваме на нашия по-широк читателски кръг, по интересияте сведения из областта на славянската наука, а особено това, което по-близу се касае до нас. Тѣкмо тези дни излезе четвъртата книга, с коиято се склѣучва XV. том. Ние ще отбележим от този том поне това, което се отнася направо до нас.

В „Bibliographische Uebersicht über die slavische Philologie 1876—1891., verfasst von Dr. Fr. Pastrnek. Berlin 1892. 8° 415“ има указания върху цѣлото съдържание (Generalregister) на Archiv от I до XIII. том вклѣчително.

Ст. Новакович дава нѣколко дребни сведения относещи се до българските диалекти в Македония (Beiträge zur Erforschung der macedonischen Dialecte стр. 38—46), а именно съобщава за нѣкои следи от нѣкогашното носово произношение. Обръща внимание върху названието Лѣка (село, половин час северно от Ембория, населено от Турци и Цигани), което Турците и Циганите наричали Лѣнга, а Българите само Лѣка. Така наричали и реката, коиято изтича над селото. Близу селото Лѣнга се виждали още стари видове, които показвали, че нѣкога тук е бил по-голям градец По-

закович заклучава, че тук е бил нѣкога околииски съдебен център Ланка. Към съдебното окръжие Ланка е принадлежало и селото Ембория; и за това наваание Новакович прибавя нѣколко исторически данни. От един свои познат от Битоля получил сведения, че в Костурско произнасяли *ронка, зонби, гронди, ензик*. У Пукевила намерил Новакович, че се споменува село *Лонга*; заинтересувал се пак да узнае за това нѣщо по-близу, разпитал в Цариград жители от Костур и Загоричани, и те му рекли, че днес това село Българите казвали *Лѣка*. (Новакович винаги вместо „Българи“ казва „Славяни“ — „die Slaven“). — Потъкнат от бележките на Драганова върху следите от носово произношение в Македония, за които бележки беше известил и Јагич в XI т. на Архив, Новакович разпитал Веселиновича, който случаино бил тогава в Цариград, нѣма ли нѣщо записано относително носовките в македонските говори. Той отговорил, че не е имал случаи по тоа въпрос да прави наблѹдения в юго-източна Македония, но че от юго-западна Македония си забележил следните граници, до гдето се говорат остатъци от нѣкогашни носовки: границата на носовките тук вървѣла в Костурско покрай Корча и южно от езерата Малик, Преспа и Вентрок по горната долина на Девол около Костурското езеро. Около Корча „славянскиѣт“ елемент е размесен с албанскиа, южно с грѣкѣиа, а сама Корча е албанско мѣсто; в околността имало „славянски“ села. Според това границѣт на носовостта (Nasalismus) достигали северно до казаните езера, северо-източно до Вичи-върх, а южно и западно и тѣ се губел „славянскиѣт“ елемент в грѣкѣиа и албанскиа. Нај-силна била носовостта още около Корча; колкото повече се отивало къмъ изток, толкова бивала тѣа по-слаба, до като източно и южно от Костур съвсем се изгубвала. По нататъжъ Новакович съобщава из сборката на Веселиновича, състоеща от македонски български народни песни, нѣколко откъслека, в които се срещат думи с носово произношение. Като разпитвал Новакович нѣкога си Тарпо Тимков, родом от Бобошница, който живѣл пет години в Цариград, забележил си доста примери със следи от нѣкогашно носово произношение, както и нѣкои думи и фрази, които в заклѹчение тѣ също съобщава, като турѣа и знакове на ударение. Освен краткиа акцент тоѣ турѣа тук-таме дългиѣт, ала последниѣт, по наше мнение, не съществувал в говора на Тарпо, а Новакович не е добре различавал. Тоѣ сам казва, че „означава нѣщо средно между „ и „, а „ приличал на сръбскиа акцент „, ала „твърде слабо.“ В сжщност „ и „, които употребява Новакович, са все едно ударение с малки вариации.

От всичко заклѹчава Новакович, че в казаните местности има само следи от носовост и то употребявана спорадически и непоследователно. За нас в тези съобщения на Новаковича нѣма нищо ново, а само едно ново потвърждение, че българските говори в Македония не са етнически тѣждествени със сръбските, в които вече от нај-старо време нѣма ни следи от носовост.

В критическиа отдел (с. 74—77) О б л а к съобщава за солунските Книжници (I—X. 1889—91), като обръща внимание върху новите примери от носовост, които съобщил Д. Матов, както и бележките на същѣа за народното вѣрване „Нави.“

К. Иречек (с. 91—103) рецензира Вагандовата книга върху Мегленските Власи в Македония, за коѣта съобщил и Матов в Соф. Пер. Сп. XXXIX. 474—82. (вж. М. Сб. IX. 259.) Историческите разяснения, които дава Иречек за Мегленската област (97—98), са твърде интересни.

В. О б л а к рецензира твърде одобрително (300—308) статията „За источно-българскиа вакализъм“ от Б. Цонев (печ. в: Мин. Сб. III—IV т.). Същѣѣт критически оценява в статията „Zur Würdigung des alt-slovenischen“ (338—371) досегашните научни възгледи върху езика и произхождението на тѣ наречените „старо-словенски“ („панонски“) паметници, и в заклѹчение се пикава изобщо и по въпроса за отечеството на „старо-словенскиа език“ (Ueber die Heimat des Altslovenischen 265—370). Според Облака в тоа въпрос само езикови доводи имат решително значение. Като претегля твърде предпазливо нај-важните доводи за и против, Облак нај-сетне заклѹчава, че резултатът го принуждава да признае Македония за отечество на книжовниа език, с коѣто си послужили св. Кирил и Методиѣ в Панония. И тѣ, след това признание и на един от нај-подготвените ученици на Миклошича и Јагича, въпросът за отечеството на Кирило-Методиевскиа език почти се затваря.

В. Мочульскѣѣ съобщава една нова версия на средно-българската повест „Слово ветхаго Александра, како уби Сиона царя

„Аморейска“ по един средно-български ръкопис, принадлежащ на пок. проф. Григорович. (Вж. за таа повест и в Архив за сл. ф. VII. Сырку. 81.).

В. Іагич се отзовава в библиографическият отдел (431—32) твърде мъскателно за втората книга на „Жива Старица“ от Д. Маринов, а след това съобщава за двете старо-български граматики, издадени миналата година от А. Теодоров и Л. Милетич (426), както и за съдържанието на VII т. на Министерския Сборник (432).

Важна е статијата на Уленбек (C. C. Uhlenbeck) „Die Germanischen Wörter im Altslavischen“ (481—493) (германските думи в старо-българскиот език). Многобројните германски елементи в старо-българскиот език обврнаа вниманието на славистите тврдејќи отколе. Миклошич нај-сериозно схвана този вѣпрос и му отдаваше даже преголѣмо значење по вѣпроса за отечеството на Кириловият език. При все тоа до днес никој не се потруди, систематически да изложи всѣкитѣ германски елементи в старо-българскиот език, до колкото може с известна сигурност да се знае, че именно от Германите се е внимствувало, а не обратно. На тази задача посветил Уленбек својот труд, и без съмнение тој нѣма дълго да чака нови допѣлнѣния и поправки.

На скоро издаде Д-р В. Вондрак вѣв второ издание знаменитото старо-българско Клоцово глаголическо евангелие, което в 1836. год. Копитар прѣв напечатал подѣ име „Glagolita Clozianus“ и което направил цѣл прѣврат в мнѣнијата на тогавашните учени. Новото издание е озаглавено: Glagolita Clozův, Vydal D-r Václav Vondrák. Se třemi svѣtlotiskovými přílohami. V Praze 1893. 4° 126. Обстојателна рецензија на това ново издание дава Облак в Архив XV 588—594.

Нај-сетне ще споменем, че Іагич на кратко забѣлѣзва за съчинението „Ocjena djela „Macedonien und Alt-Serbien von Spiridion Geršević“ napisao S. Jurinić. Sofija 1892. 8° 107. Според Іагича почти е излишно „да се опровѣргават тенденциозно-некритическите твѣрдењия на Гопчевича. Съчинението му само се осѣди. Іаѣк за хубавата хартија и хубавијата печат — двете „нај-сполучливи“ страни на съчинението.“ Книгата на Јуринич е предназначена за по-широката хрватска публика, и не претендира на по-голѣма заслуга, освен тази, да осветли читателите чрез данин, черпани повече из съчиненијата на Лестрѣбова и самија Гопчевич, какво тоа, което тези божем учени говорјат по вѣпроса за македонското население, е просто тенденциозна и плитко скроена лѣжа. От тези господа, които са без никаква научна подготовка, не можеше да се очаква нѣщо по-вѣщо и по-обмислено. При все тоа Гопчевич, като пустина своите съчиненија на немскија книжен пазар, успѣ да повлияе вѣрху мнѣнијата на наивната публика, којато почти нищо не знае за етническите одношенија на Балканскија полуостров. Јуринич се е потрудил да избере противурѣчивите данин из съчиненијата на тези двама писатели, които говорјат против тѣх и, както и Іагич признава, тој в тоа е сполучил. Јуринич не е специалист по таа част (тој е естествовик), така че и не може да се изисква от съчиненијата му впечатление на „дълбоки самостојателни студии“ (Tiefgehender selbständiger Studien), за което му приговарја Іагич, ала по наше мнѣние тој далѣч прѣвѣзхожда и в таа област по знанија и основателност своите противници.

Нај-сетне Јуринич е писал за своите съотечественици, поради което е трѣбвало да бѣде по-популарен и да си послужи с латинската азбука, а не с кирилската. А че не е до там излишно по-добре да се осветли и хрватската публика по този вѣпрос, доказва фактѣт, че Гопчевич със својата книга беше успѣл да заблуди и един универзитетен професор в Загреб, и то даже славист! Ако този последнијѣт едвам след две-три години се беше убедил, че Гопчевич не заслужува никакве внимание от страна на учениите, не може да се каже същото и за мнозина от по-широката публика. А не тѣкмо за таа публика ли се пишат подобни съчиненија, каквито са съчиненијата на Гопчевича? Немѣ отговорите трѣбва да осветлѣваат учениите, които и без тоа могат да знајат истината?

Стилизацјата у Јуринича на 78 стр. наистина е такава, че може да се разбере на прѣв поглед тѣ, както е разбрал и Іагич, сир. че Јуринич мисли, какво македонските Славјани са били Хрвати. Ала в сѣщност този пасаж има друг смисъл: Гопчевич именно в своето съчинение доказва, че те са били Хрвати, а преди тоа говорј, че името Хрвати е видово, и че името Сѣрби е било общо за цѣлото племе, та вади заклучение, че щом според Порфирогенета македонските Славјани са били Хрвати, то значело, че те са били Сѣрби. Јуринич иска да вѣзрази на Гопчевича и казва, че и да са били македонските Славјани Хр-

вати, от това не следва, че и днес трѣбва да са такива, а също така не следва, че те са Сърби, като доказва в заключение, че те не могат днес да бъдат другоосвен Българи.

Науката, разбира се, нѣма нищо общо с тези и подобни полемически тълкувания. За македонските Славяни, в чието език и днес има още толкова признаци на езика на Кирила и Методіа, не може вече никоі учен да каже, че те са били племенно различни от българските Славяни, които са заселили Балканският полуостров. Бѣдѣщите изследванія на македонските наречія, от които Іагич очаква нѣкакви нови резултати, по наше дълбоко убеждение, нѣмат тази важност, която примирителният и предпазливият Іагич иска да им отдаде; тези изследванія ще улеснят научното систематично групиране на многобройните български наречія и поднаречія, и нищо повече. Нови езикови данни, още непознати нам тук в София, нѣма да се открият, понеже нѣма тѣл в Македонія, от гдето да нѣма у нас тук или достоверно записани езикови материали, или живи свидетели за езика — преселенци, маістори, работници. Само за границите на известно езиково явление се пита още, за да може да му се даде и потребното мѣсто между другите диалектични явления. От изследваніята на Новаковича по този въпрос не трѣбва да се очаква много, защото вѣрваме, че и Іагич, който изтъква неговите примери по македонските говори като образец, знае много добре, до колко може повече да важат записани материали в Цариград от втора и трета ръка, отколкото грѣмидият материал, който нашият Министерски Сборник донася все от първа ръка. Неможем да разберем, какво иска да каже Іагич и с „антропологически наблюдения“, които ще трѣбвало още да се „вземат на помощ“, защото не допущаме, че с таа фраза е повторено мнението на Гопчовича, който по един тривиален начин тѣ също разправя за такива „антропологически измѣрванія“. Немѣ е с е р п о з н о мислено, като се казва още, че „топѣрво тогава ще може с време да се види, каква важност (Tragweite) се пада на забележителните явления на македонския — или на македонските диалекти“? Нѣма ли вече един ден да се признае, че при таа лингвистична подготовка, която е нужна, за да се разбере този въпрос, и ние тук в София може да сме по казанія въпрос не по-малко осветлени, от колкото един, който кратко време от Цариград или Солун е имал въможност да направи нѣколко далечни наблюдения? За пристрасте, вѣрвам, не може и не смее в науката нито да се подозира, а камо ли да се говори, та за това нѣма защо повече да се доверява на едно, който много малко е видѣл и наблюдавал, от колкото на мнозина други, които са близу при извора. Съзнаваме, че трѣбва да излезем с работи, и ние работим. Нека работата окончателно разреши въпросът.

2. Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini (Гласник земалског музеја у Босни и Херцеговини), год. V. т. 2. 1893, Сарајево.

В тази книга на Glasnik ¹⁾ заслужава особено внимание от наша страна статіята „Prilozi k nauci o Bogomilstvu“ (Приноси към богомилското учение с. 220—229).

Във Виенската царска библиотека имало византийски паметници, в които се съдържаха и разяснения на богомилското учение. Върху тия непечатани освен византийски сведения на-напред обрнал вниманието на редакціята д-р Христоманос, бивши учител по гръцки език на австрийската царяца Елисавета, а за точното им обнародване се погрижили проф. Хартел, директорът на царската библиотека, професор д-р В. Іагич и д-р Ковак.

Покрай гръцкия текст паралелно е печатан и хърватски превод. Заглавието на оригинала гласи в превод: „Върху бого-проклетата и разновидната ересь на безбожните Масалианци, които се наричат и Фуданти и Богомили, и върху Еухитите, Ентусаистите, Енкратитите и Маркионистите“. Под това заглавие е пълноцен „обрѣд при отричаніето на Богомилите от ереста и преминаваніето им към истинската вѣра“. След наставленията, които се отнасят до извършваніето на обрѣда, този, който се отрича от ереста (след като свещеникът му е миро-сал главата), изрича дълго проклинаніе на ереста. Това проклинаніе съставя главното съдържание на статіята.

¹⁾ Този журнал печати статии с кирилски (сръбски) и латински (хърватски) букви, според както са представени от авторите им. И заглавието на журнала е два пъти повторено (с две азбуки). Ние ще цитуваме с кирилски или латински букви, както е в журнала.

На филологическия конгрес, който се държи тази година в Mai 'm. във Виена, Д-р. Л. Талоци, от страна на министъра на финансите Калай, представил на членовете на конгреса две забележителни научни публикации на немски език върху Босна и Херцеговина, като е произнесъл една кратка реч по този повод. Тази реч е печатана в Glasnik стр. 325—330, а ние тук забелязваме само съчиненията и прибавяме няколко думи за обяснение. Първото съчинение има заглавие „Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina“ (Научни сведения из Босна и Херцеговина), издадено от босненския държ. музеи и редактирано от Д-р. Мориц Хернес (D-r. Moriz Hoernes), с 30 таблици и 760 образи в текста. Виена 1893 8° XVII. 593. Това съчинение съдържа по-важните статии и материали, които са напечатани в първите четири годишници на Glasnik, систематично наредени и допълнени от Д-р. Хернеса, знаменит археолог. Съчинението се дели на три: I. Археология и история П. Фолклор. III. Естествени науки.—Най-голяма част завзема археологията, предисторическа и римска, като захваща две трети от книгата

Втората публикация е „Römische Strassen in Bosnien und der Herzegovina“ от Филип Балив (Philipp Ballif), издадена от държ. босненски музеи I. част с 24 образи в текста, 12 таблици и 1 карта, с приложение върху древните римски надписи от Д-р. Карл Патч (D-r Karl Patsch), Виена 1893. 4°. 70 стр.

Министър Калай е бил поръчал на автора да изпита всичките запазени следи на въкопаната римска пътна мрежа по Босна и Херцеговина без оглед към това, що е до сега за това изследвано и писано. Авторът, съветник в Босненската дирекция на общите градежи, съвестно е изпълнил поръчката и така вешо и сполучливо е изучил следата от римските пътища, че ни една страна, според думите на оратора (Талоци), няма таково съчинение върху своите римски пътища. С време ще последва и втора част на същото съчинение.

3. Nastavni vjestnik, časopis za srednje škole. Glavni urednik D-r Marić . U Zagrebu 1892—93. бр. 1—4. (Четири броја съставляват годишнина).

Твърде интересна за вашите учители по новите чужди езици е статията на Адамовича: „Как трѣбва да се учат чуждите езици, или реформа на обучението по езиките“, (Kako treba učiti tuđe jezike, ili reforma jezičnog obuke стр. 35—59). В най-ново време се подигна в училиния свѣт въпрос, защо при изучаваніето езиките в училищата успехът не отговаря на положениия труд и време, и най-сетне се съгласиха всички, че на това е крив сегашният метод, по който се учат в училищата езиките. Най-напред се подигна този въпрос в Германия, до като не се придружиха изследвания от вси страни, а резултат на тѣх изследвания е, че се изработи нов метод, който означава коренна реформа на обучението по езиките изобщо, а особено новите (живите) езици. Той се основа върху нагледно обучение и четеніето цели свързани образци, а не учение отделни думи и изречения. Авторът излага най-напред историческото развитие на този многоважен въпрос, сетне и основите на новия метод, като свежда в заключение тѣх основни в 19 точки, от което ясно се вижда не само голѣмата разлика между новия и стария метод, но и голѣмото превъзходство на новия. Противниците му все повече отстъпват. Пруското правителство миналата година издаде нова учебна основа за средните училища, и в нея са приети в главно началата на новия метод не само за живите езици, но и за латинския език. В Австрия вече на повече от 30 реални училища се преподава французки език по новия метод, през който се научават езиките не само основателно граматически, но и практически — да се говорят. И в Унгария новият метод си прокарва път: в Пеща; в образцовата гимназия даже и латински език се учи по този метод. — Забелязваме тук, че писателят Адамович издаде тази година и учебник за изучаваніе френски език в хърватските учебни заведения по казанния нов метод: Francuska početnica za srednje škole na temelju zorne obuke i štiva. (Zagreb 1893).

За да допълни статията си, същият автор разправя в една друга статия „Новата пруска учебна основа за средните училища“ (Nova pruska naučna osnova za šredne škole стр. 287—295), какви са новите постановления на тѣа основа относително ученіето езиките. Както е познато, новата учебна основа в Пруссия е следствие на разискваніята, станали на училищния събор на 1890 г. в Берлин, свикан от императора. Според тѣа основа в пруските класически гимназии часовете по материята език се увеличават с 5 часа (26-и в. 21), а по латински се намаляват с 15. (62-и в. 77), по гръцки с 4 (36

вм. 40) и по французки с 2 (19 вм. 21). Намалението часовете по французки се мотивира с това, че новият метод на обучението постига целта по-добре от стария и с по малко учебни часове. — Авторът разглежда отделно обучението по езиките в пруските гимназии.

4. *Listy filologické vydávají se nákladem českých filologů v Praze. Odpovědlní redaktori Jan Gebauer a Jos Král (20. годишнина, брои I—IV. 1893).*

Най-важни в тази годишнина са две статии от редактора Josef Král: „o prosodii české“ (за чешката просодия) и „trvaní hlásek a slabík dle objektivné míry“ (Траиането на звуковете и еричките по обективна мѣрка).

В чешката поезия се употребяват две просодии: метрическа (квантитетна) и тоническа. Вече в началото на туи столетие възникна научна препирня, на која от двете да се даде предпочитание, до като практически не се реши тѣи, че тоническата се призна за най-съответна на живата езикова ритмика, в които владее ударението, а на метрическата се позволи съществуване само в случаи, когато се привеждат или наподобяват старо-класически поетични творения. Писателят, който е бил съгласен по преди с това, сега дошел до убеждение, че трѣбва изобщо да се захвърли метрическата просодия, понеже чешкото ударение ѝ се противи. За да докаже това, взел че изново проследил историческото развитие на чешката просодия, което излага в гореказаната първа статия. За да бъде доказателството му още по убедително, предприел заедно с проф. Матеша ред физиологически опити по един нов метод, по който най-сигурно се измѣрва траиането на звуковете и еричките. Резултатът на тѣи многозанимателни изследвания е вложен във втората статия. За опитите е бил употребен телефонът, ала по един нов способ, който се описва на 263 стр. и сл.

Журнал Министерства Народнаго Просвѣщенія. Январій — Юній С. Петербургъ 1893 г.

В януарския брои е интересно за нас съобщението на А. Петровъ, „Писъмо Библиотекаря, Анастасія Новій источникъ по Кирило-Методиевому вопросу.“ (стр. 186—193).

В 1668 г. Боландистите издадоха в *Acta Sanctorum* латинската легенда „житието и пренасианieto моците на св. Климента“ (*Vita cum translatione s. Clementis*), които се счита и сега важен източникъ за историата на св. Кирила и Методия. Предполаганиѣт автор на това житие е Гаудерих, епископ Волигърски и съвременник на Кирила и Методия, даже очевидецъ при дохожданието на последните в Рим с моците на св. Климента. — До сега не се знаеше добре, от где е черпал авторът на житието всичките си сведения, па даже съществуваше съмнение за автентичността на цялата легенда, толкова повече, че се откри славянското панонско житие на св. Кирила и „Слово на пренесение моцей преславнаго Климента“, в които има сходни места с латинската легенда. На 1892 г. 2 Гули г. Фридрих чел в баварската академия съобщение, в което излага съдържанието и важноста за тоа въпрос на едно новооткрито писмо от известния Анастасіи Библиотекар, адресувано до съвременника му Гаудерих, в което му дава нѣкои искани от него сведения, черпани из грѣцки източници, относещи се до св. Кирила и пренасианieto на Климента. Според твърде приемливите съображения на Фридриха, писмото е писано около 875 г. От това писмо излиза ясно, че Гаудерих е черпал за съставеното по негова порѣчка *translatio* сведения и из това писмо на Анастасія, както и из преведеното от последния (на латински) съчинение „Кратка история на обретенieto на св. Климента“, което съчинение бил написал св. Кирил на грѣцки; че тогава св. Кирил бил познат на Анастасія само под име Константин Философ; че последният бил написал на грѣцки още съчинениата „Декламаторска реч“ (*Sermo declamatorius*) и „Химна“ (*hymnus*), първото от които Анастасіи тѣи също превел на латински — До колко са неоспорими още другите заклучения, които прави Фридрих въз основа на латинската легенда, не можем тук да разглеждаме. В заклучение на своа реферат Петров препечатва и Анастасиевото писмо до Гаудерих, с разделението на текста, както го е направил Фридрих.

Във февруарския брои с особен интерес се чете „Отчето состояніи С.-Петербургскихъ высшихъ женскихъ курсовъ за 1891—1892 учебный годъ“. — (Соврем. лѣтоп. 53—64.) За нас, които в недалечно бъдѣще ще трѣбва сериозно да се погрижим да подигнем женското образование до по-високъ уровень, като дадем възможност на младото женско поколение да получи в отечеството си по-високо литературно и специално образование,

отколкото се добива в гимназиите, не може да не бъде от най-голяма важност всичко, което се върши в тази посока в съседните нам страни, а особено славянските. До колко е настояща необходимост висше „литературно“ (филологическо) образование на женската интелигентна младеж, се вижда от обстоятелството, че в I. курс миналата година е имало на историко-филологическото отделение 127, до като на физико-математическото 33 слушателки; във П. к.: на истор.-фил. — 76, а на физ.-мат. — 23; в III. к. на истор.-фил. — 43, а на физ.-мат. — 18; в IV. к. на истор.-фил. — 52, а на физ.-мат. 13. — всичко 385. Четвъртият курс е отворен в 1892. г. — Съобщенията за самостоятелните учени занятия на студентките, както изобщо за направените успехи в туи кратко време и при тази мащехински обстоятелства, за които авторът на отчета, директорът В. П. Кулинь, загатва, може само да насърдчи приятелите на висшето женско образование.

Във броја за мес. Априлиі за нас е важна статията на Е. В. Пфтуховъ „Болгарскіе литературные дѣатели древнѣйшій эпохи на русской почвѣ (историко-библиографическіе очерки)“ (стр. 298—322). Авторът изтъква в началото голѣмото значение на старо-българската литература за славянските народности, особено Сърбите и Русите, които из тази литература обилно са черпали своето просвещение. „Въ этомъ отношеніи общеславянская заслуга Болгарь очень велика и никогда не можетъ быть забыта исторіей“. Като оставя настрана обширниятъ въпрос за първия превод на св. Писание, авторът си избралъ задача, да погледне по дълбоко върху някои частни, но важни явленія от най-старата епоха на българската литература, и то с оглед към запазените в Русіа материали. Премивава към литературната дѣятелност на тримата най-видни писатели от Симеоновскіа период: Климента, Іоана Екварха и Константина (епископа). Авторът се старае да установи по възможност точно съчинениата, които днес могат се призна за принадлежни на едного от тѣх, като указва и руските списъци, коі где се намират по библиотеките и изданиата. В това се състои главната заслуга на статията му. Освен това важно е за нашиа читател още, че авторът подкрепя съображенията си с указания на литературата, относеща се до въпроса на съчинението му.

6. Русскій филологическій вѣстникъ, издаваемый подъ редакцію профессора А. И. Смирнова. Варшава 1892. г. № 1—4. 1893 г. № 1.

Забележително е изследваніето на М. И. Халански „Южно-славянскія сказанія о Кралевичѣ Маркѣ въ связи съ произведеніями русскаго былевого эпоса. Сравнительныя наблюденія въ области героическаго эпоса южныхъ славянъ и русскаго народа“, печатано в 1892. г. № 1. стр. 82 — 143, № 2. 307 — 313. № 3 1 — 21, № 4. 291—343, 1893. г. № 1. 108—147. Не е тук мѣстото, да разглеждаме подробно това съчинение, което заслужва да му отделим специално мѣсто в нашата критика, понеже донася твърде обстоятелно систематично изложение на всичките мотиви в народните ни песни за Крали-Марко. Ето как определя сам авторът задачата на съчинението си: „В предлаганото съчинение аз имам пред вид: 1) да събере и приведа в систем разсеяните по разните сборници юго-славянски предания за Крали-Марко; 2) да определя тѣхното отношение към исторіата на южните Славяни; 3) да обясниа свързката им, както с произведениата на старо-славянската книжна словесност, така също и с епоса на съседните културни народи. Върху сравнениата с рускиа богатирски епос обърщам най-голямо внимание: Сходството в много сюжети, тъждеството на някои епически имена в рускиа и югославянскіа епос укава на тѣхната тѣсна взаимна свързка — резултат от част на кръвното племенно сродство, а повече на постоянни културни свързки и отношения между Българите, Сърбите и Русите“ (№ 1. 83.). Понеже авторът е употребил за съчинението си всичката достъпна литература по предмета, изложението му взема във внимание всичко съществено. Освен че си е послужил със всички печатани в Българіа материали, авторът е имал и специален ръководител М. Дринова, ко муто особено благодари. До сега печатаните глави съдържат: Глава I. Происхождение Кралевича Марка (1. Женитба Вукашина; 2. Женитба Вукашина на вилъ; 3. Марко — сынъ змѣя). Глава II. Дѣтство и юность Кралевича Марка (1. Рождение и дѣтскіе годы; 2. Получение силы; 3. Добываніе коня; 4. Приобрѣтение сабли; Лишение половини силы). Глава III. Первые богатырскіе подвиги Кралевича Марка (1. Корчевныя поля; Первая поѣздка богатырская). Глава IV. Ре-

гентство Кралевича Марка. Глава V. Марко — кралъ; его македонскіе побратимы и соперники (1. Марко и Константинъ; 2. Войвода Драгича; 3. Богданъ Лютица; 4. Реля Крылатый).

В № 4. ст. 258 — 265. И. Савоювич погълна (в статиата „Русскіе варианты сказки о женихѣ мертвецѣ“) по преди печатаните от него руски варианти към „Ленориния сюжет“ със още нови три варианта, като посочва покрай туй и варианти из народните предания на седемградските и южно-унгарските Цигани, както и на буковинските Ерменци. Той пададе в отделно съчинение „Ленора Бюргера и родственные ей сюжеты въ народной поэзии въ европейской и русской. Варшава 1893.

В същия брои В. Богородицки издава едно посмъртно съчинение на покойния Н. В. Крушевски „Антропофоника“. (266—290, недовършено), под което авторът разбира това, що се казва иначе „звукофизиология“ сир. наука, „която се занимава с изучаваніето органите на човеческата реч, както и със систематиката и изследваніето на човеческите звукове въобще и техните изменения“ (267). — По същия предмет твърде подробни и точни сведения дава и сам Богородицки в своа „Краткій очеркъ сравнителной грамматики индоевропейскихъ языковъ“, (почнат да се печата в № 1. на Рус. Фил. В. 57 ст.), а именно в отдела „П. Важнѣйшія данныя изъ физиологии звуковъ“ (66—77). — В. № 1. 1893. интересни са от Шахматова „ислѣдованія въ области русской фонетики“ (1—50), както и рефератът на Фишера върху новия принцип, уважаван при обясняваніето на граматическите форми, наричан „изосилабизъм“ сир. стремленіето на говорещия да удържи еднакво число срички във всичките форми на известна граматическа категория, или поне въ повечето случаи. (51—56).

7. Гимназія, ежемѣсячный журналъ филологій и педагогій. Годъ VI. 3—47 (Мартъ—Априлъ—Май) 1893. Ревель.

В този брои се продължава интересният очеркъ на Н. Raude „Въ английскихъ гимназіяхъ“ VI. Тук се описва, как физическите упражненія се ценят у Англичаните, и как на гимнастическите игри е дадено важно мѣсто и в училищата на по-възрастните. — Между другите статии особено заслужва вниманието на нашите учители по латински език статиата на А. Нейфельдъ, „Нѣсколко мыслей о преподаваніи латинскаго языка въ младшихъ классахъ“. Тук авторът предава в главно важните методически употребяния по обученіето в латински език, които е пложил Dr W. Fries в статиата „Bemerkungen zu dem neuen Preussischen Lehrplane für den lateinischen Unterricht“, печатана в списанието „Lehrproben und Lehrgänge aus der Praxis der Gymnasien und Realschulen 1892 г. Ноемвр. — Като приложение към този брои на Гимназія е печатано (с особена пагинація) съчинението на П. Бракенгеймеръ „Униформированіе въ языкахъ литово-словенской семьи съ изслѣдованіемъ урал-алтайскихъ нарѣчій“. Одесса 1893. Това съчинение, съставено по изследваніята на А. Brückner („Litu-slavische Studien“) и А. Alkquist („Forschungen auf dem Gebiete der Ural-altaischen Sprachen“), в първата си част показва многобройните заимствувания в литовския език от съседните нему славянски езици, а във втората част се разглежда пак по езикови данни, какво влияние са имали върху финските („урало-алтайските“) наречія от една страна Литовците, а от друга страна руските Славяни, като техни съседи.

8. Zeitschrift für das Realschulwesen. Herausgegeben von Dr Josef Kolbe. 18. Jahrgang. Wien. 1893.

В III. брои статиата „Упростяваніето на французкото правописаніе“ (Die Vereinfachung der französischen Orthographie) от А. Bechtel реферира върху предложението на председателя на комисията за словаръ във французката академия, как да се упрости сегашното французко правописаніе. Предложението сочи към една твърде умерена реформа и то е отстъпки на фонетиката. Интересна е и статиката „Учебното дѣло в Норвегія“ (Das Schulwesen in Norwegen), в която се съобщава за решенията на комисията, която беше избрана от Storting-a (събраніето) в 1889. г., да прегледа организацията на училищата. Според решението на тази комисия, бъдещата школска организация в Норвегія ще бъде следната: Основа на ученіето е народното основно училище, от 5 отделения, в което не се учат чужди езици; след това дохожда четвorkласно средно училище, в което се учат децата от 11. до 15. година, гдето се учи в първите два класа от чуждите езици само немски език, а в другите

два класа още латински и английски език. Сега детето може да постъпи във висше училище, което се дели според този проект на три: 1. реална гимназия, гдето се учи английски и французки език, 2. Латинска гимназия, гдето се учи латински, английски и французки език и 3. Латинско-гръцка гимназия, гдето се преподават 34 часа латински и 19 часа гръцки език. Такива гимназии за цялата страна има само три. — В VI брои А. Redlich сравнява в статията „Старият и новият метод в обучението по чуждите езици“ (Die alte und die neue Methode im fremdsprachlichen Unterricht) резултатите, които е получил в тригодишна практика като учител по французки език по новия метод, които се основава върху конверсацията, в сравнение с получените резултати по стария — граматически метод, и заключават, че новият има големи превъзходства.

Л. М.

Имаме пред себе си няколко броја от влашкото периодическо списание „Convorbiri Literare“, за което искаме да кажем няколко думи за сведение на публиката. Тоа журнал, чисто литературен, както показва самото му наименование „Литературни беседи“, е имал и има твърде голяма важност в развитието на младата ромънска книжнина. Тої навърши 25-та си годишнина (датира от 1867. година) и е продължавал да се издава през туї време непрекъснато, — нѣщо безподобно в ромънския периодически печат. Началото му се дължи на едно скромно литературно дружество „Junimea“ (младек), основано в Иаш, древната Молдавска столица, по инициативата на няколко преподаватели в университета и няколко ученолюбиви мъже от Иаш. На първо място между тях стоаха известните днес държавни мъже в Ромъния, Иакоб Негруц, Тит Ливиї Маioresку, бивши тогава преподаватели в Иашкия университет. Не по малко значение имаше за това дружество богатият собственик Пагор, който материално и морално подкрепяше със вси сили развитието на дружеството. В това дружество участвуваше и покойният знаменит ромънски поет, В. Александри, който най-много сътрудничеса в „Литературните беседи“ и подкрепяше реимето на журнала със своа авторитет на първ ромънски поет. Не по малко значение има като писател и инициатор в дѣлото на тоа журнал известният дипломат, днес министър, П. Карп. Тоа първокласни дѣци бѣха събрали около себе си цял ред интелегентни млади сили, между които участвуваха и някои студенти от университета. Между тях особено придобиха известност именно чрез списанието, като писатели и поети: поетът М. Еминеску, който не отдавна умрѣ, като остави цяла Ромъния в скръб, Г-жица Куглер, днес Г-жа Пони, бивши министър на просвещението, Р. Боднареску (поет), А. Ксенопол, професор по историа в Иашкия университет, Ст. Върголич и мн. др.

Главната цел на това дружество беше, да противудѣйствува на криворазбраниа патриотизъм, който бѣ обзел тогавашната ромънска книжнина под влиянието на Трансилванската улtrapатриотическа школа, която искаше да изхвърли из езика всичко чуждо и се стремеше да латинизира днешният ромънски език, нѣщо, което беше явен абсурд. В словарата на ромънския език половината от думите имаша славянски корен, така че латинизиранието на ромънския език беше физически невъзможно. Но не само в езика се виждаше това болнаво направление, но изобщо цялата литература по съдържанието си посеще тоа характер на краен патриотизъм, и всеко произведение литературно се ценеше по неговата патриотическа боа. Между туї и по съдържание и по форма тоа произведениа представяваха с малки изключения най-долни литературни творениа. Ето защо дружеството „Junimea“ си постави за цел оборванието на това мъжливое и ексклузивистичекое направление в ромънската литература и в ромънския език. И то действително имѣ бѣлескав успех. Езикът, в който се редактираше журналът на това дружество, стана писмен език за цяла Ромъния. Даже и върху правописанието, което и до днес не е още окончателно установено, „Литературните беседи“ са повлинали твърде много, както и върху писмениа език на Ромъните: правописанието на тоа журнал е прието от болшинството на писателите като най-рационално. Един от членовете на дружеството, Т. А. Маioresку, издаде даже една книга, под наслов „Despre Scrierea limbii române“ (за писанието на ромънски език), която постави основата на ромънската ортография, върху която почива и до днес развитието на правописния въпрос у Ромъните. Маioresку със своята строга критика обори всичките до тогава съществуващи школи по ромънския правописен въпрос. Тої указа слабите страни на краините етимологисти, които се ръково-

деха от Трансилванеца Чипар и краините фонетисти, предвождани от Буковинеца Памкул, и показа средният път, който трябва да се държи по всякакви езикови въпроси, а най-паче по правописния въпрос.

Всёкому, що годе запознат с ромънския език и писменост, е известно, че Ромъните до преди тридесет години употребяваха старобългарската азбука както в църковната, тъй и в светската писменост. Таа азбука са наследили Ромъните от Българите заедно с българската писменост, която е господствувала у тях до 17-то столетие.

Постепенно българският език в писмеността изчезва и се слива с ромънския, особено след падането на Българите под Турците, когато Ромъните заживяха сами политически живот. Българската азбука обаче се запази до 60-та година от настоящия век. Но след революцията на 1848. година, когато потърси всички Европа и пробуди националните чувства на народите и в най-затътените краища на Европа, Ромъните се заинтересуваха за тяхното национално съществуване; и начнаха да дирят средства, как по-добре да заляват пред Европа своята националност, да дирят и доказват своето произхождение. Цял ред писатели с горещ ентузиазъм и относително знание се погрижиха да докажат на Европа, че Ромъните са потомци на древните Траянови колонисти, че те са, следователно, потомци на древните Римляни, както действително и са. Плод на това национално пробуждане бѣ съединението на двете господства, Молдава и Влахия, в една държава. Плод все на това национално пробуждане е и изхвърлянето на българската азбука и приемането на латинската. Но че дакиските Ромъни били живели повече от хиляда години откъснати от братиата си, задружно с Българите, и са имали един исторически съдбини в течение на осем века, това не важеше за тогавашните разпалени ромънски патриоти. За тях беше толкова важен въпросът за тяхното ромънско произхождение, че в своя първ национален порив те помисляха да станат изведнѣж Латини и начнаха немилостиво да чистят езикът си от всякакви чужди примеси. Всѣка дума чужда, била тя славянска или турска, трѣбваше да изчезне от техния език. Това чистение обаче отиде до там, че писменият език бѣ станал непонятен даже и за самите образовани Ромъни; за простата маса на ромънския народ не ще и дума: и той нищо не разбираше от езика на ромънските патриоти. Не се грижеха патриотите, че с това те осакативат езикът си, че го лишават от най-поетическите думи народни, които не могат да бъдат изтѣргнати из устата на народа и от хиляди граматични патриоти. Ако да беше се продължило това настроение, без друго Ромъните щяха да достигнат съвсем противоположен резултат, отколкото онѣ, който те преследваха. Колкото и да е желателно, писменият език на един народ да се не отдалечава много от езика, от който е той произлязъл, той не може безнаказано да се отдалечава от живия говорим език; инак той ще бъде обречен да загине. Против това именно болнаво направление в литературата на Ромъните възстана Іашката школа „Iupineu“, която съставява епоха в най-новото развитие на ромънската писменост. И тя блѣскаво изпълни своята роля. Нейната сполука има даже и политическо значение. От тоя кръг излязоха цял ред министри, а преди три години даже цялото министерство беше „жунимистическо“. Вследствие на това и всичките по-главни дейци в това дружество си преместиха местожителството в Букурещ, па и самото списание начна да се издава в Букурещ. Никакви обаче блѣскави кариери, които достигнаха жунимистите, неможа да ги застави да напуснат „журнала“, чрез който те прокарваха толкова здрави литературни и политически възгледи. Редакторът на журнала, Іакоб Негруц, продължава да го редактира и до днес от 25 години, ако и да е постояннен депутат в ромънската камара и да играе доста важна политическа роля.

Тоя журнал, както казах по-горе, е повече литературен; но в него са се подигали винаги по-важни политически, научни, обществени, а особено филологически въпроси, вследствие на което той представява доста голѣм интерес за нас, Българите, които трѣбва да следим с интерес развитието на нашите съседи, най-повече на Ромъните, с които ни свързват еднакви исторически съдбини и културно развитие. За доказателство на това и за любопитство на читателите ще посоча на една статия, напечатана от Радulescu в майската книжка на таа година по правописането и озаглавена „câteva observări asupra ortografiei“ (нѣколко бележки върху правописането), въпрос, който и нас днес занимава толкова много. В таа статия авторът разглежда нѣколко останали още нерешени въпроси по ромънското правописание. Той осо-

бено разгледва въпросът, как и с какъв знак да се означава звукът *ѝ* (в средата на думите), да ли само с *â* или и *î*. Ромънската ортография, установена особено под влиянието на приетото правописание от журнала „Литературни беседи“, беше изхвърлил знакът *î* по мотив (вж. Despre scrierea limbei române от Маioresку): *а*), че звукът *î* бил само едно изменение на *â*, и писмото нѣмало задача да отбелѣзва всичките изменения на произношението: *б*), че в нѣкои ромънски диалекти не се чувал вече тоѣа звук; *в*), че литературната традиция не различава тоѣа звук *î*асно от *а* и *е*), че нѣма еднакво значение, че е звук важен за отбелѣзване на корените и на флексивните форми. Авторът на статиѣта се стареа да докаже, че употребението на звук *î* (ж) има значение „логическо“, и че тоѣ има граматическа служба, както всичките други заети звукове, за които са се приели особени знакове.

В заключение ще отбележим, че последниятъ броѣ от „Литературни беседи“ м. Гули има следното съдържание: 1, „Dupa un an de jale“ (след една жална година), разказ от Ив. Попович; 2, „Povestea vulpei“ (Лисичина приказка), поезиѣ от А. Наум; 3, „Hartii vechi“ (Стари документи) от Г. Ив. Лаховари; 4, „Criticile Domnului Titu Maiorescu“ (Критиката на Г-на Т. Маioresку) от Михаил Драгомиреску; 5, „Copilu balana“ (Русото момиче) поезиѣ от Асканиѣ; 6, „Peverfuri ploua“, „Vam dus la dinsă“, „Jubita mea“, „Dorinta“ „Se odihneste acum pamintul“ (На върховете вали, Заведох ви при неѣа, Моето либе, Желание, Почива си земята), поезиѣ от Михаил Драгомиреску; 7, „Pe al lui umer“ (На неговото рамо), поезиѣ от Ив. Попович; 8, „Primavara“ (Пролет), поезиѣ от Ив. Скарлатеску; 9, Revista publicatiilor (Хроника на списаниѣта).

Д. Д. А.

ВЪТРЕШНА ХРОНИКА.

През тази година се сбъднаха ред събития от голѣма важност за закрепяване политическото ни положение и вътрешното развитие на отечеството. На първо мѣсто трѣбва да отбележим женидбата на Негово Царско Височество Господаря с принцеса Марія Луиза Бурбонска, днешната наша княгиня. Това събитие е едно от най-важните в най-новата ни история след освобождението ни. С гордост и с препълнени от радост сърдца биде посрещната в цѣлото ни отечество първата българска княгиня. Независимо от всеки съображения, по които се е водило правителството в залѣганіето му да улесни задомиаваніето на Господаря, самиѣт факт на това задомиаваніе не е могъл да не пробуди в сърдцето на всеки Българин, гдето и да се намира той, чувства от неописуема радост. Нека всѣкоі от нас се пренесе в паметта си двацет години назад, да си припомни положението ни на безправна раба, за да види, каква пропаст съществува между миналото и сегашното, и да оцени по-добре събитието, което преживѣхме през таѣа съдбоносна година.

За да се улесни задомиаваніето на Господаря, се внесе в миналата сесія на VI-то обикновено народно събрание закон за изменение на конституціята, който се прие с голѣмо болшинство. За одобрението на тоѣа закон биде свикано IV-то велико народно събрание в Търново за 2-и Маѣ тази година. Забележителни са думите, произнесени от Негово Царско Височество в тронната реч, с коѣто откри на 3-и Маѣ великото народно събрание: „В началото на таѣа година се извърши един държавен акт — задомиаваніето на българскиѣа Господар, — чрез който, като се създава една народна династія, осигуриава се страната ни от разни случайности, толкова гибелни за младите държави“, и по-нататѣк прибави: „Законѣт за изменението на конституціята, вотиран от VI-то обикновено народно събрание, като има за цел да усили страната и да ѣ даде повече средства и възможност да работи за своето бъдѣще, напредѣк и самостоятелност, убеден съм, че с всичкото изискуемо внимание ще го изучите и ще се произнесете върху него, като ще имате пред вид благото, интересите и бъдѣщето на нашето мило отечество“. Нѣма нужда от коментарии това важно послание на Господаря. Великото народно събрание на 15-и Маѣ таѣа година прие единодушно законѣт за изменението на конституціята, и Негово Царско Височество чрез прокламация от същиѣа ден обяви приетиѣт закон:

Според конституціята от 1879. г.:

Чл. 6. На българскиѣа княз се дава титлата „Светлост“, а на наследника на престола титлата „Сиятелство“.

Закон за изменение на конституціята:

Чл. 6. Българскиѣт княз и престолонаследникѣт но сѣат титлата Царско Височество.

Чл. 38. Българският княз и потомството му не могат да изповѣдват никаква друга вѣра, освен православната. Само първият избран български княз, ако принадлежи към друга вѣра, може да си остане в нея.

Чл. 58. Титли за благородство и за други отличия, също и ордени не могат да съществуват в Българското княжество.

Чл. 59. На княза се предоставя да отреди един знак за действително отличие във време на война и само за военни лица.

Чл. 86. Обикновеното народно събрание се съставя от представители, избрани направо от народа, по един представител на десет хиляди души от двата пола.

Представителите се избират за три години.

Чл. 114. Гласоподаването върху влезналия за разглеждане в събранието проект или предложение допуска се само в такъв случай, ако се намират в заседанието повече от половината на всичките членове.

Чл. 115. Членовете в събранието трѣбва да гласоподават лично, явно и устно. Гласоподаването може да бъде и тайно, ако това поискат не по-малко от десет члена.

Чл. 125. Ако би за свикването на народното събрание да се срещнат важни спънки, то князът, по представление на министерския съвет, може да разреши заем за един милион франка, с условие, че тої ще се одобри от най-близкото народно събрание.

Чл. 126. За статии, за които не е бил отреден кредит, князът може по реда и в показаниа в предишния 125 член случаи да разреши разноси от парите на хазната, но тия всички разноси не бива да надминуват трѣста хиляди лева.

Чл. 139. Членовете на народното събрание, които живеят не в същото мѣсто, гдето заседава събранието, получават както наднични пари, така и всичките пътни разноси за отиване и връщане. Колко ще бъдат разносите, това ще се определи по особен закон.

Чл. 141. Князът свиква великото народно събрание:

1. За да обсъди въпроси за отстъпване или разменяване на нѣкоя част от територията на княжеството.

Тия въпроси се решават по вшептасие от членовете, които са в събранието;

Чл. 38. Българският княз не може да изповѣда никаква друга вѣра, освен православната. Само князът, който по избор е стѣпил на българския престол, ако принадлежи към нѣкое друго християнско изповедание, както тої, така и първият престолонаследник може да си остане в него.

Чл. 58. Титли за благородство и други отличия не могат да съществуват в Българското княжество.

Чл. 59. Князът има право да раздава ордени. Учреждението на ордени става с особен закон.

Чл. 86. (Алинея първа и втора). Обикновеното народно събрание състои от представители, избрани направо от народа, по един представител на двацет хиляди души от двата пола. Представителите се избират за пет години.

Чл. 114. Гласоподаването върху влезналия в събранието проект се допуска само въ такъв случай, ако се намират в заседанието повече от една трета от всичките представители.

Чл. 115. Членовете в събранието трѣбва да гласоподават лично и явно. Гласоподаването може да бъде и тайно, ако това поискат не по-малко от десет члена и народното събрание одобри исканieto им.

Чл. 125. Ако би за свикването на народното събрание да се посрещнат важни спънки, то князът, по представление на министерския съвет, може да разреши заем до три милиона лева, с условие, че тої ще се одобри от най-близкото народно събрание.

Чл. 126. За статии, за които не е бил отреден кредит, князът може по реда и в показаните в предишния 125 член случаи, да разреши разноси от парите на хазната; но тия всички разноси не бива да надминават един милион лева.

Чл. 139. Всичките представители получават дневни пари, а пътни получават само тия, които не живеят в същото мѣсто, гдето заседава народното събрание.

Чл. 141. (След първата алинея се прилага следната): „да се произнесе по случаия предвиден в чл. 7 от конституцията.“ Втората алинея на горния член става първа.

2. За да измени или прегледа конституцията. Решението на тия предмети изисква вишегласното на две третини от всичките членове на събраниято.

Чл. 144. Великото народно събрание се съставя от представители, избрани направо от народа. Числото на тия представители е равно с двоиното число членове на обикновеното народно събрание, като се вземат по двама представители от всеки десет хиляди жители от двата пола. За реда на изборите ще се издаде особен изборителен закон.

Чл. 161. Министерствата има шест:

1. Министерство на външните работи и изповеданията.
2. Министерство на вътрешните работи.
3. Министерство на народното просвещение.
4. Министерство на финансите.
5. Министерство на правосъдието.
6. Военно министерство.

Чл. 144. Великото народно събрание се съставя от представители, избрани направо от народа. Числото на тия представители е равно на двоиното число членове от обикновеното народно събрание, като се вземат по двама представители от всеки двама хиляди жители от двата пола.

За реда на изборите ще се издаде особен изборителен закон.

Чл. 161. Министерствата има осем:

1. Министерство на външните работи и изповеданията.
2. Министерство на вътрешните работи.
3. Министерство на народното просвещение.
4. Министерство на финансите.
5. Министерство на правосъдието.
6. Военно министерство.
7. Министерство на търговията и земледелието и
8. Министерство на общите сгради, пътищата и съобщенията.

Най-главното обстоителство, което най-паче предизвиква изменението на основния ни закон, е изменението на 38-ия член, относещ се към вървата на първия престолонаследник на княза. Същевременно станаха още някои други изменения, съдържащите на които изложихме по-горе. За по-голяма нагледност ние нарочно обнародваме станалите изменения в конституцията паралелно със стария текст от конституцията в тия ѝ членове, които претърпяха изменения. По-главното от другите изменения е изменението на чл. 86 от конституцията, според който числото на представителите в обикновеното народно събрание се намали на половина отколкото е предвидено в конституцията, заради което се направи и съответното видоизменение на изборителния закон. След станалото изменение на конституцията тръбваше да се пристъпи към избиране на представители за VII-то обикновено народно събрание, което и се извърши на 18-и тогочислен в цъла България. Избрани са 162 представители, от които големото болшинство принадлежи на правителствената партия. Поради това, че министрите и столичният кмет са избрани по на двестри места, тръбва още допълнително да се избират 12 представители.

Между по-важните законоположения и разпореждания от тази година заслужава да споменем въвеждането от 1. Януари тек. година на гражданското състояние в България (*état civil*), узаконено чрез закона „за забелъзване ражданията, женитбите и умираиата в княжество България“, приет от VI-то обикновено народно събрание и утвърден с княжески указ от 8-и Януари 1893 година под № 128. За приспособлението на тоя закон се изработи от министерството на народното просвещение особен правилник, утвърден с указ от 24-и Март тек. година под

№ 20. Въвежданіето на гражданското състоіаніе в Българіа, нѣма съмнение, има голѣмо значение за вътрешното развитие на страната и е от грамадна важност не само за по-доброто определение положението на всѣкоі един гражданин и обезпечаваніе на неговите граждански права съгласно със съществуващите закони, но и за воденіе по-точна статистика за движението на населението в княжеството. Всичките напреднали народи са признали високото значение на *état civil* и са го въвели у тѣх. Разумѣва се, че при въвежданіето на таа нова прогресивна мѣрка у нас правителството е имало желание да не нахърни вероизповедните обичаи на нашата църква, както и на иноверните общини. Затова не се предвиде гражданският брак (глава III, чл. 39 от правилника за отбелѣзване ражданиата, женидбите и умираиата), а се установи само да се вписва свидетелството от духовното лице, което е извършило обредът, в регистра за женидбите в кметството, като акт. Също така се направиха нѣкои отстъпки на обичаите на страната и при записваніето на ражданиата. Така името на роденото дете може да се впише веднага при първото съставіаніе на акта за ражданието в кметството или се прибелѣзва отпосле, съгласно със желанието на заинтерасуваните лица; в последниа случаи за основание се взема свидетелството, издадено от духовното лице, което е извършило обредът на кръщеніето или на обрѣзваніето. (Член 32 от правилника.) Не по-малка важност има и преобрѣщаніето събираніето на десетѣка в пари, узаконено чрез закона за изплащаніе на десетѣка, приет в миналата сесіа на VI-то обикновено народно събрание и утвърден с указ от 15-и Декември 1893 г. Първиият член от тоа закон гласи: „Всѣка община ще плаща годишно по една сума десетѣчен данѣк, коіато ще бѣде равна на четвъртата част от стоіността на десетѣка им, даден на сѣкровището през 1889, 1890, 1891 и 1892 година, намалена с $\frac{15}{100}$ “. С тоа закон се прави в полза на земеделците значително намаление на десетѣчниа данѣк ($\frac{15}{100}$), в също време се избѣгват мѣнчотиите, които са се срещали при събираніето на десетѣка в натура, както за правителството тѣ и за земеделците. Има за държавната хазна и една печалба от тоа закон, че тѣа може да разчитва на известен определен доход от десетѣка, така че, ако от една страна хазната губи годишно $\frac{15}{100}$ от събрания през миналите четири години доход, тѣа печели с положителността на дохода във всѣкоа година, плодородна или не, а това е от голѣма важност за бѣджета на страната. Разбира се, че наі-справедлив и в също време наі-износен за държавата би бил поземелниият данѣк; има обаче още много мѣнчотиі, които пречат на въвежданіето на такъв данѣк. Затова е необходимо да има точен поземелен кадастър, нѣщо, което дълго време още не ще можем да извършим. Освен това и поземелниият данѣк може да бѣде несправедлив при днешното наше рѣдко население и при невѣзможността да се експлуатира всичката земя. Във всѣкоі случаи поземелниият данѣк ще може да се въведе само след серіозно проучваніе и приготвіаніе.

До сега се срещаха големи мѣнчотиі не само за частната търговіа, но и за държавата от отсъствието на собствени бѣл-

гарски параходи за движение между българските пристанища по Черно море. Както е известно, до преди една година, та дори и до сега, движението по нашия брѣг от Черно море се е извършвало от чужди частни компании, които са действували твърде нередовно. Миналата година правителството, за да улесни посещениято Пловдивското изложение на жителите от Северна България, беше принудено да наеме един особен параход от компанията Лоид, който редовно пренасяше пътниците от Варна в Бургас и обратно в точно определени дни през седмицата. Само благодарение на това посредничество от страна на правителството можа да се способствува на населението да посети Пловдивското изложение в толкова голямо количество. От належаща нужда бѣ прочее съставянiето на „Българското търговско параходно дружество по Черно море“, утвърдено по приетиѣ от VI-то обикновено народно събрание закон с указ от 15-и Декември 1892 г. Дружеството ще начене дѣлото си с 2.000.000 лева основен капитал, разделен на 5000 акции по 400 лева златни всѣка акциѣ. За покровителствуванiе на дружеството правителството взема една четвърта част от акциите и се задѣлжава да плаща на дружеството $\frac{9}{100}$ от внесения капитал като субсидиѣ, в замѣна на което дружеството се задѣлжава да пренасѣ пощата безплатно, и войските, припасите и държавните чиновници с половина заплата. Според устава му, дружеството има за цел купуванiето и употреблението за „морска навигациѣ“ два или повече парахода, които да свързват българските пристанища по Черно море помежду им и с Цариград; но ако средствата му позволят, този кръг на навигациѣ може да се разшири. В първо време само един от параходите ще бѣде назначен да хваща всичките български приморски пристанища. Дружеството се основава за период от двацет години, но то може да продължи дѣлото си и повече, ако акционерите на дружеството решат това. Успехът на това дружество не може да не желае от душа всѣкой Българин, и тоѣ е повече от сигурен, като се има пред вид, че правителството има право да контролира дѣйствиѣта на дружеството (чл. 6 от устава), и като има то толкова широко поле за дѣятелност и значителна материѣлна поддръжка от правителството. До колкото ни е известно, дружеството не е успѣло още да продаде всичките си акции, вследствие на което работата на дружеството е спрѣна; но при тиѣ износни условиѣ, при каквито се започва дѣлото, трѣбва да се надѣваме, че дружеството ще успее да намери необходимият капитал и ще може да начене своѣта дѣятелност, толкова важна за развитието на българската търговѣ.

Констатираме радостния факт, че през тази година се начена построиката на главната железопътна линиѣ, коѣто ще свърже западна България с източна, от границите на Македониѣ до Гусе-Варненската линиѣ. Нѣма съмнение, че таѣ железница ще бѣде за България най-главната артериѣ в нашата железнична мрежа и ще има грамадно економическо и политическо значение в бъдѣщото ни развитие, особено ако се сполучи свързванiето ѝ с македонските линии. Тази година рабо-

тата се е почнала от София към Кіутстендил, с особена цел, да се свържат богатите Пернишки каменовъгленни линии с централната железопътна линия и с столицата, гдето най-паче се чувствува голѣма нужда от каменни въглища. Изобилнето от каменни въглища в Перник до сега оставаше за наз без никаква полза, поради отсъствието на леко и евтино пренасианіе, така че даже градът София не можеше да се снабдява с необходимото количество паливо в тежките зими. Прокарваніето на железната линия до Перник ще има без друго голѣмо значение за нашето индустриално развитие, което е още в зародиша си. Първото условие за индустриалното развитие на една страна е богатството от каменни въглища, което го имаме; но това богатство може да се оползотвори само когато има добри средства за пренос, нѣщо, което ще се добие с прекарваніето на железницата до Пернишките линии. Първата грамадна полза за държавата ще бѣде в това, че неините железници ще могат да се снабдяват с добри и евтини въглища, поради това може да поевтинее превозът по железницата, и като прѣмо следствие — ще се усили движението и търговията.

Заедно с това паралелно ще върви развитието на богатствата на страната, ще се усили предприемчивостта на населението в всѣко отношение, а особено в индустриално отношение. Според сведенията, които имаме, таѣа Пернишка линия, дълга 32 километра, ще бѣде готова на есен, поне до толкова, щото да могат да се прекарват въглища до Софійската железопътна станція, което е главната цел, поради коѣто се строи тази част от линиата най-напред. От последно едно съобщение на министерството на финансите виждаме, че вече се обѣщава търг за отдаваніе на предприемач направата на 108 километра от същата линия от София до Роман, през долината на река Искър, за коѣто се изисква 1000000 златни лева залог. Поемните условия вече са готови и търгът е обявен за 15. идущи Септември. От това може да се заклучи, че строеніето на таѣа главна линия напредва бързо и след четири-пет години, при такава енергія в работата, линиата (коѣто ще бѣде дълга около четиристотин и осемдесет километра) ще може да бѣде свършена.

Заслужва да се отбележи друга една прогресивна мѣрка в нашето вътрешно развитие по ведомството на просвещението — въвежданіето на държавните изпити. У нас до сега има въведени държавни изпити само за доктори по медицината. Време беше да се въведе таѣа институція и по другите ведомства, най-паче по просвещението, от което зависи напредъкът на образованіето в нашата млада държава. Това се узакони чрез издаденіа в краѣ на 1891 година закон за народното просвещение. Съгласно с чл. 61 и 157 от тоѣа закон, всѣкоѣ кандидат за учител, коѣто удовлетворява условията на закона, е длъжен да прави държавен изпит най-малко след едно-годишно учителствуваніе. Тѣи като законът за народното просвещение вѣтъпи в сила от началото на 1892/93 учебна година, приложеніето му относително държавните изпити трѣбваше да почне в краѣ на таѣа учебна година. В съгласие с това постановление на

закона министерството на народното просвещение издаде два правилника за държавен изпит — за кандидати в основните училища и за кандидати в средните и специалните училища в България, и двата утвърдени с прикази от 7 Mai под № № 529 и 530. На основание на чл. 58 и 61 от същия закон се определиха изпитни комисии за произвеждане държавния изпит на кандидати за редовни учители в основните училища в София, Пловдив, Казанлък, Лом-Паланка, Търново и Шумен, а за учителки — в София, Търново, Варна, Пловдив, Стара-Загора и Шумен. Изпитите се произведоха при педагогическите училища и при гимназиите от споменатите градове от 1. текущи месец Јули, съгласно с чл. 5. от правилника за произвеждане държавен изпит на кандидати за учители в основните училища. Не ни са още известни резултатите от изпитите, станали по другите градове, и за това не можем да дадем никакви сведения за тях. Колкото за Софийските изпити на учители, според сведенията, които събрахме, можем да съобщим, че са се представили на държавен изпит 18 кандидата, от които 7 е зрелостни свидетелства от педагогически училища и от гимназии, а останалите без такива свидетелства, нѣкои свършили педагогическо училище само с обикновено годишно свидетелство, а нѣкои довършили само по нѣколко класа в педагогически училища или гимназии. Тия, които са имали зрелостни свидетелства, са били подложени на изпит само по български език, пизмен и устен, по педагогика и практически изпит. От останалите 11 души двама не държали изпит по болест, а другите били подложени на изпит по всичките предмети, предвидени в програмата за държавни изпити. Първите издържали с успех изпит, а вторите, с изключение на един, показали не до там удовлетворителен успех. На държавния изпит за учителки в основните училища се представили в София само 10 кандидатки, които всички издържали изпит с успех. Изобщо от таз-годишните изпити в София, на които са се представили съвсем малко кандидати, не може да се съди за резултатите от тия изпити; според закона, на учителите е даден срок да издържат държавен изпит до 1894 година, и така само може да се обясни малкото количество на явилите се кандидати, и не до там удовлетворителните успехи, показани от нѣкои от тях на тия изпити. Във всѣкоі случаі било би желателно, щото кандидатите за редовни учители да се готвят сериозно за държавните изпити, защото само така те ще могат да удовлетворят желанието на правителството, което се стреми да се сдобие с достойни служители по всичките отрасли на управлението, а толкова повече по ведомството на просвещението. Държавните изпити са институция, въведена днес във всичките държави не само за учителите, но изобщо за всичките държавни чиновници; те служат като най-добро средство за добиване на способни служители по всичките клонове на държавното управление. Нѣма съмнение, че и у нас те ще покажат своите плодотворни резултати и ще ни дадат час по-скоро достоен учителски състав. Желателно е обаче да се въведат държавните изпити и за чиновниците по другите ве-

домства, мѣрка, коіато ще бѣде справедлива и вѣвъ вѣскоі случаі ползотворна за страната.

При все че министерството на народното просвещение доста е умножило педагогическите училища, с цел да може час по-скоро да снабди със способни учители основното образование, тоіа резултат не е могъл да бѣде постигнат до сега, и голѣма част от учителите в основните училища и до днес е с твърде долен образователен ценз; в нѣкои места имаме още учители с образование от два класа, един клас и даже от четири отделения. Разумѣва се, че при учители с толкова долен образователен ценз образованието в основните училища си остава още на твърде низка степен, а това се отзовава зле върху вървежа на цѣлото учебно дѣло. За да се премахне отчасти това зло, министерството на народното просвещение, съгласно с чл. 88 от закона за народното просвещение, е уредило през тази година учителски събори в градовете Софія, Пловдив, Казанлък, Лом-Паланка, Търново и Шумен. Целта на тиіа събори е усвѣршенствуваніето на учителите от основните училища. Работата в съборите е била определена чрез особена програма от министерството на народното просвещение. В програмата са предвидени предметите български и старобългарски език, педагогика, дидактика и методика, хигиена и училищен ред, и се предписват най-малко по две пробни лекции по предметите, предвидени в програмата за основните училища. Свикани бѣха съборите от 1-и Іули т. г. за един месец. Според окръжното от министерството на народното просвещение, на тиіа събори са били поканени само редовните и временно новоназначените народни учители от основните училища, като се е имало пред вид, щото след свършваніето на съборите въ централните градове тиіа учители, които са участвували вѣвъ временниіа педагогически курс, да станат от своіа страна ръководители на временните основни учители през месец Август и да оползотворіат пред тѣх упѣтваніата, добити в съборите. Според това, що можахме да научим за деіателността на тукашниіа учителски събор, можем да съобщим за сведение на читателите, че в тоіа събор са участвували 69 учителиа, от които 5 са били от гр. Софія, 23 от Соф. окръг, 33 — от Кіустендилскиіа окръг и 8 — от Трънскиіа окръг. На 1-и Іули председателіът на комисіата, в присъствие на членовете на комисіата и на свиканите учители за събора, е отворил съборѣт, като е обіяснил задачата и целта на събора, и обіавил редѣт на заніатиіата. Освен членовете на комисіата, които са чели лекции, д-р Ив. Георгов — по педагогика, П. Д. Вѣлов — по хигиена и реда в училището и по български език, Н. Аврамов — по български език, по покана от министерството чели са още лекции: д-р Михалов — по училищна хигиена, преподавателіът Б. Цонев — по старобългарски език, инспекторѣт в Софіискиіа окръг Влаіков — за вечерните и неделни училища. Препараторѣт при висшето училище Христович също е чел две лекции, в които е показал на учителите практически способи за пълненіе животни. Заніатиіата на събора в Софія се прекратиха на 26. Іули, за да се даде възможност

на учителите да се явят на определените места до 1. Август, за да могат да почнат от своя страна педагогическите курсове за останалите учители, които не са били свикани на събора.

В началото на тази година се извърши третото преброяване на населението в България. Още не са съобщени от статистическото бюро окончателните резултати от това преброяване. Във вестник „Свобода“ се обнародва наистина (в броевете 1130—1131) числото на населението по окръзи и околии и една сравнителна таблица на населението на градовете от 5000 жители на горе според тазгодишното и от 1888 година преброяване, но в самото съобщение на „Свобода“ (брой 1130) е казано, че е неизвестно още населението на две селски общини, Княбашката и Горно-Ешиклерската, от което следва, че дадената обща цифра на населението в Княжеството по тазгодишното преброяване още не е пълна. Според както се научихме, скоро щели да бъдат обнародвани официално окончателните резултати по това преброяване. За сега според обнародваните сведения в „Свобода“ констатираме, че населението в Княжеството е стигнало в последния петгодишен период до 3,305,458 жители, сир. с 151,083 жители повече от миналото преброяване от 1888 год. Ако са верни обаче сведенията ни, че през същия период е имало изселени Турци до 100,000 души, то нарастването на населението в княжеството ще се възкачи до 250,000 жители в петгодишния последен период, или 50,000 жители годишно.

Д. Д. А.

ВЪНШНА ХРОНИКА.

Скоро подир събирането на новата сръбска скупщина радикалното болшинство прие предложението, внесено от една част от това болшинство, щото предишното либерално министерство да се тегли под отговорност, съгласно с закона за отговорността на министрите, а именно: 1) за незаконното отлагане на избора на трети регент на мястото на починалия генерал Протич, 2) за незаконното отлагане изборите за скупщината, след растуриането на предишната, 3) за незаконното продължаване търговският договор с Австро-Унгария, 4) за отстраняването на сила белградският и други градеки съвети и 5) за извършване насилието върху избирателите във време на изборите. Освен това обвиняват се отделно министрите на войната и на вътрешните дела в извършване на известни незаконности във време на изборите.

Предложението за даване под съд на либералното министерство се прие със всички гласове на радикалите против 11-те гласа на напредниците, които залявиха, че ако се тегли под отговорност либералното министерство за извършени беззакония, трябвало би същата участ да постигне и регентите, които не по-малко са виновни за такива беззакония, а така също би трябвало да се съди и предишният радикалски кабинет на Пашича, който тоже е постъпвал против законите на страната.

В същото заседание се избра и 12-членна комисия из средата на скупщината, която до краи на Юли да докладва подробно за дѣлото и да си даде мнение, дали има достатъчни основания за даване под съд бившите министри. Таа комисия се състои повечето от юристи и има за докладчик пред скупщината председателят на окръжния съд въ Милановац, Коста Борисавлевич, който в случа на съденіе на министерството ще бъде и обвинителят от името на скупщината пред държавния съд.

Комисията е вече готова със своа доклад, който ще прочете тѣ дни в скупщината в публично заседание и сетне ще го напечата и раздаде на представителите. В дена на разглежданіето на обвинението, обвиняваните министри трѣбва лично да се явят пред скупщината, за да се защищават. След склучване на дебатите ще се предложи обвинението на гласуване, и само ако веѣка точка от обвинението се приеме от $\frac{2}{3}$ от присъщите представители, само тогава министрите ще се предадат на държавния съд. Тоа съд се съставя от по 8 члена взети из средата на държавния съвет и на касационния съд, и то по жребие теглено от председателя на скупщината. Държавният съд съобщава веднага на министрите писмено обвинението и им дава срок от 30 дена до представяне писмена защита. След това той определя денът, в който публично ще разглежда обвинението против министерството.

Тоа е вървежът, който ще вземе това дѣло. Болшинството на скупщината се придържа твърдо о мнението, че трѣбва да се прокара обвинението, за да служи то на всички бъдъщи министерства като урок, в случа че би се поавило и друг път желание да се не зачита конституцията.

Нѣкои от депутатите подвзеха при това и бележката на Гарашанина, че би трѣбвало да се теглят под отговорност и регентите. Ужичкият проф. Рушич внесе скоро след това предложение, подкрепено от 50 депутати, с което правителството се кани да изгони бившите регенти вън от пределите на кралството. Едва ли обаче скупщината ще може да приеме таково предложение, което отива в разрез с изричното постановление на чл. 14 от конституцията, според който никои от сърбските граждани не може да бъде заточен нито вън нито вътре в държавата.

Вероятно е обаче, че скупщината нѣма да постъпи много строго и срещу министрите, в случа че държавният съд ги намери за виновни. Върва се, че скупщината след осъжданіето им ще предложи кралю, въз основа на чл. 42 от закона за отговорността на министрите, да помилва министерството. Такава една постъпка би била най-добра в дадения случа, гдето вече не може да се прекрати възбуденото дѣло, ами трѣбва, еднаж захванато, да се искара до краі. Такъв разумен изход ще спомогне до нѣкъде за умиротворение на духовете, възбудени от предишните събития както и от самото това дѣло.

— В Германия предлежи сега след щастливото прокараваніе на военния проект да се намерят средствата за покрива-

нието постоѣнните годишни расходи, които налага новиѣтъ проект и които възлизат на 55 милиона марки (около 70 м. лева). А и тук правителството нѣма да срещне по-малко мъчности отколкото при самия проект. За намиране тѣх средства събра се на 27-и Јули в Франкфурт на Маин конференция от финансовите министри на германските държави под председателството на министра на имперските финанси Малцаан. Но същинският ръководител на тѣа конференция бѣ пруският финансов министър Миквел, който бѣ приготвил за обсъждане от държавните финансисти 12 проекти за реформа на имперските данъци. В тѣа конференция дошло се е до съгласие относително главните цели на реформата и начина, по който най-добре ще могат се постигна тѣа цели. Една особена комисия в Берлин ще прегледа още разните проекти за данъци, които след окончателното им установѣаване ще се предложат на съѣзния съвет и на раѣстага.

Първоначално правителството е мислило да прибегне към тѣтѣна за покриване разносните по военния проект, но по-неже срещу тѣа мисъл се появи тутакси силна опозиция в южните германски държави, правителството се отказа пак от тѣтѣна и помисли да удвои данъкът върху пивото и да измени данъкът върху ракията, та по тѣа начин да намери потребните милиони. Но и този проект трѣбваше да се напустне. Вероятно е, че все пак ще трѣбва да се прибегне към тѣтѣна, който за сега донася 50 милиона марки, сума малка сравнително с приходите от тѣтѣна в другите държави. При това правителството, или по-добре пруският министър на финансите Миквел, иска щото тегобите на военния проект да почувствуват повечето по-заможните съсловиѣа, обаче в тѣа своѣ опит тоѣ ще срещне съпротивлението на новия раѣстаг, който по състава си не е вече какъвто бѣ по-предишният, който на драго сърдце прие новите търговски договори, що бѣха именно в полза на по-бедното съсловие. Сегашното болшинство в раѣстага и така не е твърде благодарно от търговските договори, та едва ли ще склони тѣ лесно на проекти, които биха се движили в пътя на търговските договори:

— Скоро подир склѣчваніето на тѣа търговски договори с Австриѣа и Италиѣа бѣха се захванали, по покана от страна на Русиѣа, преговори за търговска спогодба и между Германиѣа и Русиѣа. Тези преговори обаче доведоха тъкмо до противен резултат, именно до резка митническа война между двата съседа, които в политическо отношение бѣха се посближили малко напоследък. Причината на тѣа внезапна война бѣ съвсем маловажна. Преговорите се водеха между двете правителства писмено. Напоследък обаче руското правителство предложи да се определѣт и от двете страни специѣални комисари, които да водѣт преговорите устно в Берлин. Германското правителство отговори, че то е съгласно с това предложение, обаче си задържа правото да се споразумее още предварително с руското правителство относително времето, когато да почнат устните преговори. Изглеждаше, като че Германиѣа иска да протака нарочно преговорите, за да упражни

натиск върху руското правителство и да го накара да приеме неините искания, които бѣ поставила тя още при самото начало на преговорите, и които се състоеха в това, да намали Русия значително митата върху въглищата, суровото желязо и железни изделия. Русия не желаше обаче в замѣна на понижението на митото върху житата, на което настаиваше тя, да направи на Германия по-голѣми отстъпки от ония дадени неотдавна на Франция. Но Германия искаше да си наложи своето исканіе, като постави руското правителство в неприятното положение да не може, в случаі че не склони тутакси на исканіята на германското правителство, да намали митото върху житата за предтоещия тъкмо извоз на житото. Тази мисъл изказа руският печат веднага, щом се узна, че германското правителство не иска да се захванат преговорите веднага в Берлин, и руският финансов министър отговори изведнаж с публикуването на един закон, който постанови, щото от 20-и Јули да стъпи в сила максималната тарифа, като се остави на финансовия министър да определи, на кои произведения има да се прилага тази тарифа. Очевидно бѣ, че този закон е насочен против Германия. Тази максимална тарифа е с 15 до 30 % по-голяма от така наречената минимална тарифа, определена за такава на 20-и Јуни 1891 год. според тогавашните митнически тарифи, които и така бѣха доста големи в сравнение с митата от по-предшните години. Тази минимална тарифа трѣбваше да се приспособи към всички ония държави, които третират Русия като най-благоприятствуванa държава. Срещу другите трѣбваше да се приспособи максималната тарифа, като се предостави на финансовия министър да означи произведенията, върху които има да се приспособи тази тарифа. Скоро обаче Русия сключи на 24-и Маі 1892 год. търговска конвенция с Франция, която в много неща понижи минималната тарифа. Руското правителство отстъпи тези намаления и на всички държави с изключение на Германия, Австрия, Северна Америка и Перу. А към тази държава, с които отчасти се захванаха, отчасти имаше да се захванат търговски преговори, не се приспособи максималната тарифа, ами тѣм се отстъпи временно минималната тарифа без французките намаления, като си задържи обаче руското правителство винаги правото, да употреби в случаі на нужда максималната тарифа срещу техните произведения. И с поменатия закон се постановяваше сега въвежданіето на максималната тарифа от 20-и Јули, и то за сега само срещу Германия. Австрийските произведения не се подлагат на тази тарифа, защото австрийското правителство щом стъпи напоследък в търговски преговори с Русия, изведнаж предложи на руското правителство най-голямото благоприятствуваніе, вследствие на което и преговорите с Австрия имат добър изглед.

В постъпката си срещу германските произведения руското правителство мисли, че с налаганіето на максималната тарифа се установява топърва равновесие в търговско-политическите отношения между двете държави, тъй като с въвежданіето

на така наречената диференциална тарифа през 1892 година в Германия, коіато тарифа постановіаваше изкліучителни мита за руските произведения, особно за земеделческите, Русіа се е поставила в много по-лошо положение от онова на държавите, що конкурират с неіа в извоза на същите произведения. Руското правителство като изхождаше от мисълта, че таіа диференциална тарифа нарушава економическото равновесие в междуособната търговіа и поставіа рускиіът извоз в твърде мъчно положение, бѣ на мнение, че то трѣбва най-сетне да въстанови това равновесие, нарушено от 1½ година още със стѣпваніето в сила на новите търговски договори между западните държави. Тѣі щото руското правителство е мислило, че с обіавіаваніето на двоіната или максималната тарифа то въстановіава равновесіето в търговіата между Германия и Русіа, а никак не се впуска в митническа воіа. Според него таіа воіа би захванала, ако Германия отговори на максималната тарифа с повишение на митото върху руските произведения, в коіто случаі и от руска страна щѣло да се отговори с репресалии.

И наистина вече на 16-и Іули германскиіът съіъзен съвет постанови, по предложение от държавниіа канцлер, щото от 20-и Іули по-важните предмети от рускиіа извоз да се облагат съгласно § 6 от закона за митнишката тарифа с мито увеличено с 50% от обикновеното. Съіъзниіът съвет при това е изхождал от убеждението, че обіавіаваніето на максималната тарифа е насочено право и изкліучително против Германия, и че таіа тарифа затрудніава много германската търговіа, отчасти даже іа унищожава.

Скоро след решението на съіъзниіа съвет за увеличението митото на руските произведения последва отговорѣт на руското правителство. С царски указ от 16-и Іули опълномощи се финансовііът министър да прибави, в споразумение с министра на външните дела, особени митни увеличениіа към максималната тарифа за произведенията на оніа държави, които постановіат увеличение на митото за руски произведения. И вече от 21-и Іули увеличи се митото върху германските произведения с 50% върху максималната тарифа. Това увеличение представіа собствено вече запрещение на вноса, тѣі като митото става толкова високо, щото е невъзможно да конкурират германските произведения с местни или произведения от другите държави. Така напр. желѣзото, което в Германия струва 120 марки тонѣт, се облага според максималната тарифа вече със 142 марки мито, така щото в Русіа цената на тона достига до 262 марки, а с новото увеличение от 50% митото се възкачва на 213 марки, така щото първоначалната цена от 120 марки на 1 тон желѣзо в Германия скоква в Русіа на 333 марки, значи достига почти троіниіът размер. Митото на въглищата пък се дига от 3 марки на 4¼ марки за 100 kg. От друга страна в Германия, гдето за един сал дърва се земаше по-преди 1000 марки, ще се плащат занапред 1600 марки, за един сил дървени траверси вмѣсто досегашните 2600 занапред 4000 марки. За жи-

тото ще се дава тито вмѣсто досегашните 5 марки за 100 kg 7 $\frac{1}{2}$ марки, до когато австрийското жито плаща само 3 $\frac{1}{2}$ марки. При това, за да не може да се вкарва жито през Австрия и да се продава руското жито като австрийско, ще се иска винаги в Германия и свидетелство за произхождението на житото през Австрия в Германия, защото в такъв случаи би трѣбвало да се платят 3 марки мито на австрийската граница и 3 $\frac{1}{2}$ на германската, значи пак платеното мито би било 6 $\frac{1}{2}$ марки. До колко ще почувствува руската житна търговия това увеличение на митото, става явно от това, че повечето от половината от извоза за Германия се състои в жито, а именно от 560 милиона марки извоз за Германия през 1891 година се падаха 196 милиона само на житото, от които 99 милиона ръж и 91 милион пшеница. А Германия беше главната страна, гдето се продаваше руската ръж.

Но руското правителство не се задоволи само с увеличението на митата. То постанови още, щото кораби, които влизат и излизат из руски пристанища под германско знаме, да плащат при влизаніето и излизаніето вмѣсто по 10 копейки по 1 рубла за всеки товар. По тоя начин увеличава се пристанищният налог в десет пъти и се прави невъзможно всѣко плаваніе на германски кораби в руските води.

Както се види, войната избухна изведнаж с необикновена резкост, с каквато рѣдко се е водила до сега мирническа война. Чрез наредбите от двете страни спира се почти всѣкакво търговско сношение между двете държави. При това всѣка от двете страни се стреми със всевъзможни доводи да покаже, че правото е на нейната страна и че тя само е принудена да се защитава от противника си. Но тук не е вече въпросът, кой има право, кой не, ами гледа се, кой ще може да претърпи по-дълго време тежкотиите на таково едно положение. А несъмнено е, че и двете страни ще пострадат много от войната, тѣ като големи економически интереси се повреждат силно и в двете държави, които стоят в живи търговски сношения. Така през економически не до там сгодната 1891 година възлизаше търговията между Германия и Русия на повече от 700 милиона марки, а именно 578 милиона марки внос в Германия и 145 милиона марки износ. Макар и търговията между Германия и Русия от 80-та година насам да се е намалавала постоянно, така щото от 40% от цѣлата руска търговия през 1880 год. да спадна тя на 27% през 1891 година, все пак в таия търговия завзема Германия едно от първите места. От руския износ през таия година се падат 99 милиона марки на ръж, 91 милиона на пшеница, 11 милиона на овес, 37 милиона на ечмик, 60 милиона на дърва, 20 милиона на іаца, 15 милиона на коніе, 5 милион на свини. Тия числа показват, какъв интерес има руското земледелие и скотовѣдство да си запази отворено немското тържище. Сетне стана явно, вследствие запрещението за износа на житото през 1891/92 година, че Германия може да си набави нуждното количество хлебни плодове и вън от Русия, така щото в това отношение Германия ще може да си доставя

и сега житото от другаде, толкова повече, ча таа година жътвата на ръжта ще бъде добра и в самата Германия. В Русия пък се надѣват, че ще могат да продадат голѣмо количество от излишѣка си в жито на Австрия, коіато може своето жито да продаде на Германия, а за себе си да си достави от Русия. Също ще почувствува новото положение и износът на вълна, коіато се продава навън главно чрез посредството на Германия. Колкото пък до виделото, дървата, овеса и пр., нуждни на Германия, то тя ще може навѣрно да си достави и тѣх от други страни, така щото руският финансов министър се лѣже, като мисли, че Германия не ще може без руския внос. Но пък несъмнено е, че Германия ще почувствува в износа си митното военно положение. Макар и износът да съставя по-малко от $\frac{1}{4}$ от цѣлата междусобна търговия, пак тоа износ обгръща главно индустриални произведения, за които мъчно може да се намери друго тържище. Силезките рудници, химическите фабрики, машините и текстилната индустрия скоро ще почувствуват новото неосносно положение. Изобщо опитът е показал, че земеделчески страни по-лесно прекарват митническа война нежели индустриални, защото за стопанствените произведения се намират по-лесно нови тържища нежели за индустриалните. Но и Русия ще пострада силно от обявената война, както показва прегледът на нейната търговия. Министърът на финансите Вите съзнава, че Русия трѣбва да излезе от изолираното търговско положение и да свърже търговски договори с западните държави, особно с Германия, с коіато Русия върти най-голѣма търговия. Така на пр. търговията между Русия и Германия е 10 пъти по-голѣма отъ онаа между Австрия и Русия. Затова и руското правителство побърза със сключване търговската конвенция с Франция и се стреми да дойде в съгласие и с Австрия и Англия. Всички тие спогодби обаче служат само като подготовка за спогодбата с Германия, коіато е най-важната. Министърът на финансите иска, щото в случаі на мѣнотии в преговорите с Германия да може да настои на своите искания, като в случаі на митническа война има от една страна Англия и Франция за доставка на нуждните индустриални произведения, а от друга като си отвори австрийското тържище за руските жита.

Твърде вероіатно е следователно, че настоящето положение нѣма да трае дълго време; и двете правителства чувствуват неговата неосносност и затова са съгласни да подкачат от 1-и Октомври устните преговори за търговски договор в Берлин. Руското правителство било даже назначило вече своите комисари, а именно поддиректорът в департамента за търговията Тимирязова, поддиректорът в департамента за митата Сагубина и агентинът на руското финансово министерство в Париж Расаловича.

— В предвечерието на новите избори за камарата, които ще станат на 8 Август, французкото министерство Dupuy-Develle спечели една важна дипломатическа побѣда, коіато освен че подига много французкият авторитет в далечния изток, ами още и увеличава значително французката колониална терито-

риа в Индо-Китаи. От няколко години насам, от като Французите успѣха да умиротворят своите нови завладения в Анам и Тонкинг, те се стремѣха да прострат тези си владения на запад дори до левиѣ брѣг на реката Меконг, който се намира в източните области на кралството Сиѣм. Французите се основаваха в тези свои стремления върху това обстоятелство, че земите в долината на реката Меконг са били до началото на настоящия век самостоятелни, и че само във времето, когато Англия през първата половина на сегашното столетие се намирала във война със Бирманската държава, Сиѣмците, сигурни от към западната си граница, понеже неприѣтелски настроената тѣм Бирма бѣ тогава заета с Индийската компания, се възползвали да наложат своето владичество на нѣкои от държавиците по реката Меконг, които станали техни васали. Повечето от държавиците на левиѣ брѣг на реката обаче, като ненавиждали Сиѣмците, са предпочитали покровителството на анамските владетели в Хуе и са плащали тѣм трибут. Но когато Анамското царство бѣ в борба с Франция в 1883 год., Сиѣмците се възползвали от случая и като закрепили по-добре властта си по десния брѣг на Меконг, захванали да завладѣват полека лека и земите по левиѣ брѣг. Постепенно сиѣмските маңдарици се стремили да поставят военните постове все по на изток, да стесняват френските владения и да ги ограничат върху тѣсната ивица, който се простира между южното Китайско море и планините на изток от реката Меконг. Французите захванали да се безпокоят от постоянните напредвания на Сиѣмците към изток и от стесняването на тѣхната сфера на влияние от към запад, заради това зели да обмислюват, какви мерки трѣбва да се вземат срещу напредването на Сиѣмците. Изучили анамските архиви в Хуе, за да видят, до къде се простирали едно време правата на техниѣ васал, та да могат да се застъпят за тези права срещу Сиѣмците, и проводили разни експедиции по долината на р. Меконг, за да изучат точното положение на сиѣмските военни постове. Най-сетне в 1889 год. френското правителство склучило спогодба с сиѣмския министър на външните работи принц Деваонгсе, според който Сиѣмците се задължили да не напредват повече в спорните земи до уравниването на въпроса за тие земи. Французите твърдят, че Сиѣмците вече след две години нарушили таѣа спогодба, като захванали да усилят своите военни постове по долината на Меконг и да напредват на изток, така щото успели даже да поставят пост на раздѣлеч само 40 километра от Хуе, с което заплашвали да пресекат Тонкинг от Анам.

Тогавя в началото на таѣа година френското правителство дало заповед на генерал-губернатора в Индо-Китаи да събере военните сили, които е имал на разположение и да ги раздели на три колони, които да трѣгнат от разни места към р. Меконг с цел да завземат областта по левиѣ брѣг на Меконг, като избутват пред себе си сиѣмските постове, които срещнат по пътя. И наистина скоро успѣват тези колони без особени мъчности да завземат целиѣ лѣвъ брѣг на Меконг. При това обаче

случиха се две събития, които изостриха въпросът. Къде краища на м. Март една от колоните, именно южната, окупирала островът Конг в реката Меконг. Но скоро Сиамците се върнали с нови сили, обсадили островът и заробили капитанът Thoreux и няколко анамски войници, що ескортирали един конвой. Френското правителство тутакси заявило на сиамското, че ако не се възвърнат тутакси пленниците, френският представител при сиамския двор в Банкок ще напустне веднага Банкок. Сиамското правителство дало най-формални уверения, че ще се распореди за освобождението на пленените, и наистина след дълго влечение насам-натам Thoreux бил предаден на френските власти в началото на м. Юли.

Втората случка бѣ следната: северната колона бѣ стигнала в краища на м. Май до Меконг. По пътя към реката Меконг един от сиамските мандарини, след като предал оръжията си, бил съпровождан в оттегляването си назад от инспектора Grosgrin, който го е бранил от враждебното население, разгневено от предишното грабене и свирепствуване на мандарина. Grosgrin, като се разболѣл по пътя, останал в едно село. Поменатиѣт мандарин събрал тогава една чета въоръжени Сиамци, нападнал и избил ескортата на инспектора, а последниѣт убил с револвер в самото му легло. Това станало на 29-и Май.

Французкото правителство поиска тутакси удовлетворение за това грозно убийство и сиамскиѣт министър на външните работи побърза да увери французкото правителство, че сиамското правителство ще изследва дѣлото и ако работата излезе така, то е готово да даде пълно удовлетворение.

Като се обостриуваха по тоѣ начин все повече отношенията между Сиам и Франция, англиското правителство се распореди къде средата на м. Юни да прати три военни кораба в сиамските води, за да защищават, в случаѣ на смущения, англиските поданици. Таѣа мѣрка накара и френското правителство да изпроводи към находящиѣ се вече пред Банкок военен кораб Lutin още два под командата на адмирала Humann. Но понеже сиамското правителство след узнаването на това намерение бѣ съобщило на френскиѣа представител в Банкок, че то нѣма да пусне новите два кораба да навлѣзат в реката Менам, пред вливанието на коѣто лежи Банкок, и понеже и от англиските кораби само един лежеше тоже пред Банкок, а другите два бѣха се спрели пред пречката, коѣто брани входът в устието на река Менам, то и френското правителство уведомило адмиралѣт Humann да не минува пречката до нова заповед. Но корабите Inconstant и Comète не получили уведомлението на правителството си до пристиганието им в устието на р. Менам и като имали право, според чл. 15 от спогодбата от год. 1856 със Сиам, коѣто дава право на Французите да минуват с военните си кораби пречката на р. Менам и да дохождат до Пакнам, град расположен 13 km вътре от устието на Менам, минали точас след пристиганието си на 1-и Юли подир пладне пречката, обаче били тутакси посрещнати с топовни гръмежи от сиамските укрепления, които бранят входът във Ме-

нам. Френските кораби отговорили със своите топове, възползували се от тъмнината — било подир смъркване, — минали Пакнам, макар и поменатата конвенция да позволява отиването на военните кораби по-нататък от Пакнам до Банкок само след предварително уведомление на сиамските власти, и стигнали ноще пред Банкок, гдето спрели пред френската легация. В боия при пречката паднали по няколко мъртви и ранени и от двете страни. Същата вечер един френски търговски кораб, Jean-Baptiste Say, заседнал при Банкок; когато на другия ден успели с мъка да го освободят, населението в Банкок нападнало екипажът, оплячкало корабът и го потопило.

Последствие на таия случка френското правителство подаде на 8 Юли ултиматум до сиамския крал, в който изискваше:

1) формалното признаване от сиамския крал правата на Анамското царство и на кралството Камбоджа върху левия бръг на Меконг и островите в таия река;

2) оттегляването на сиамските постове находещи се по левия бръг на Меконг в разстояние най-много на един месец;

3) удовлетворение за случката при остров Конг, за убийството на инспектора Groscurin и за нападането на френските кораби на устието на Менам;

4) наказването на виновните и парично възнаграждение за челядите на пострадалите;

5) обезщетение от два милиона лева за разни повреди, нанесени на френски поданици;

6) депонирането на една сума от три милиона лева като гаранция за исканите възнаграждения и обезщетения.

Предоставяше се срок от 48 часа на сиамското правителство за приемането на тиия условия, а в противен случай то се заплашваше с повикването на френския представител и с обявяването блокада над сиамското крабрежие.

Сиамското правителство в отговора си прие френските условия с някои изменения, важни особно относително до отстъпването на исканата територия. Французкото правителство като не намери тоия отговор удовлетворителен, обяви от 15 Юли сиамските крабрежия за блокирани и захвана да прави приготовления за действителното прокарване на блокадата, като събра в сиамските води девет военни кораби, достатъчни за подържане блокадата и за действие в нужда против Сиамците.

Сиамското правителство като видѣ, че Французите са решени да прокарат непременно своите искания, и че английското правителство не е наклонно да помогне на Сиамците в конфликта им с Французите, а напротив ги съветваше да изравнят спорът със могъществения си съсед, реши в един съвет, държан на 17 Юли в присъствието на краля и на неговите братя, да приеме без веѣка резерва ултиматумът на Франция. Французкото правителство, за да осигури изпълнението на условията на ултиматума, както и за да предотврати в бъдъще веѣкакъв повод за спречкване, каквото бѣ сегашното, счете тогава за нужно да допълни първият си ултиматум с една нота, в която искаше:

1) Французите да окупираат пристанището и реката Чан-табон, до когато Сиамците се оттеглят съвършено от левиия брѣг на Меконг;

2) Сиамците да не държат никаква воиска по-близу от 25 километра до Меконг;

3) Сиам да не държи никакъв въоръжен кораб по Меконг и по Голѣмото Езеро (което наполовина е в Камбоджа);

4) Французите да имат право да отворят консулата в сиамските градове М'Ван и Корат.

С приеманіето и на тези допълнителни условия от страна на Сиам свърши се по миролюбив начин избухналият конфликт, който можеше да докара до война между Сиам и Франция, а може би и до спречкване и с Англия, което можеше пък да тури в опасност и европейският мир.

Остаѣа сега още един въпрос да се изравни между Англия и Франция; тѣ като със завземаніето от страна на Французите левиия брѣг на Меконг, те допират в горното течение на Меконг до английски владения, а английското правителство се бои да не би от таково допираніе да се породят стѣлжовеніи между Англия и Франция, то Англия предлага да се образуват независими държавици между пріамите владения на двата народа, които да делият по тоѣа начин колоніите на двете съперници в Индо-Китай.

— На 16 Тули ноше в часа 1 се свърши второто четеніе на проекта за ирландскиѣа Home-rule в английската камара на общините, което четеніе бѣ захванало на 26 Априли и бѣ изпълнило цели 46 заседания. И така Гладстон успѣ да прокара благополучно през камарата тоѣа важен проект. Последната част от проекта, който съдържахше финансовите наредби, срещна силно съпротивление от страна на опозицията, който се надѣваше, че ще може тук да расклати крепкото Гладстоново болшинство, защото тук се даваха ззначителни облаги на Ирландия, който за напред ще трѣбва да плаща около 500,000 английски лири ($13\frac{1}{2}$ милиона лева) по-малко отколкото до сега за общите разноси и 1,800,000 лири (45 милиона лева) по-малко отколкото, според твърденіето на опозицията, би трѣбвало да плаща Ирландия съобразно с данъчната способност на земята ѣ. Но и тоѣа път се указа Гладстоновото болшинство непоколебимо, тѣ като и таѣа част се прие с болшинство от 35 гласа.

Третото четеніе на проекта ще стане около средата на м. Август, след което ще се внесе проектът в камарата на лордовете.

Още от сега държат водачите на опозицията речи в разни места и при разни случаи, за да подготвят торите и либералните унионисти в горната камара против ирландскиѣа проект. Но и без това сигурно е, че камарата на лордовете ще отблъсне била при второто четеніе и тогава ще се види, какви мерки ще вземе Гладстон за прекарване своѣт любим проект. Предполага се, че в случаѣ на отблъсване проектът от горната камара, правителството ще свика парламентът на есенна сесия през Октомври, за да се извършат разните либерални рефор-

ми, изказани в либералната нјукасълска програма, та да се удовлетвори любимото желание на радикалите и да се спечелият те за бъдъщите избори. Правителството тогава мисли да внесе втори път проектът за Home-rule в горната камара, и ако тя го отблъсне и тоа път, да апелира отново към народа, като разтури камарата и назначи нови избори.

Понеже проектът за Home-rule е най-важната от всички вътрешни реформи в Англия през тоа век и понеже с таа реформа, ако тя мине благополучно всички стадии на законодателния път, ще се постави Велико-Британия и Ирландия на съвсем нова държаво-правна основа, ние мислим да запознаем читателите си в една от идещите книги в отделна статия подробно с таа реформа.

— На 15. Юли се откри нов един международен морски път, именно коринтският канал. Мисълта за прокараніето на такъв канал, който да улесни плаваніето в гръцките води, е стара. Още преди 2500 години е мислил да пробие коринтският провлак тиранът Периандър в Коринт. Сетне и разни римски императори са имали таа мисъл, а Нерон даже е пристъпил към изпълнението на тоа план и вероіатно би го извършил, ако да не бѣ му попречило едно въстание, което го принуди да се върне назад в Рим. Следи от захванатите тогава работи се виждат и сега. След отваріаніето на суезския канал унгарският генерал Тиур, приіател на Лесенса, подвзе планът за прокопаніето на коринтския провлак и захвана работата през Маі 1882 год., и то тъкмо по линијата, коіато бѣ избрал едно време и Нерон за най-сгодна. Отвореният вече канал е дълг 6320 метра, широк в дъното 22 метра и дълбок 8 метра. Широчината и дълбочината му е значи същата както и при суезския канал, коіто обаче на дължина мери 160 километра. С тоа канал скратија се пътият за корабите, които идат от Адриатическото море и до сега трѣбваше да обикаліат около нос Матанан, с 340 километра, а пътият за корабите, що идат от Средиземно море, с 175 километра.

1. Август 1893.

И. Г.

По-важни печатни погрешки.

<i>Стр.</i>	<i>напечатано</i>	<i>чети :</i>
6	: До като	до като
7	традицията	традицията
8	избегнат	избѣгнат
45	в подобно	подобно
59	загаснѣл	загаснал
65	търса	търсія
66	баллада	балада
"	цвете	цветіе
72	concurr	conscours
77	та	те
81	есап	хесап
"	друго іаче	другоіаче
89	пиіан	пиех
"	придумвал	предумвал
"	Помага	Помагаі
90	боклук	боллук
92	жилавіа	жулавіа
97	вещестсен	веществен
98	въспитание	възпитание
100	ὑποκεισιν	Λυκειον
102	commedia	comedia
106	за едно	заедно
109	че всичките обръща	че във всичките обръща
139	социализмът	социализмът
166	костантирани	констатирани
174	разрешила	разрушила
"	нѣщо	неща
175	могат	не могат
177	че изклѹчително	не изклѹчително
178	почва "!	почва ".
180	24—55 милиона	24—25 милиона
181	стр. 71	стр. 72
193	основите са	основите
196	забрани	не забрани
197	Ліубліана	Ліубліана
201	дума	душа
206	Coliu	Colin

БЪЛГАРСКИ
ПРЕГЛЕД

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕН ЖИВОТ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУД“

ГОДИНА I

КНИГА II. — ОКТОМВРИ

СОФИЯ

ПЕЧАТНИЦА ВЪЛКОВ

1893.

СЪДЪРЖАНИЕ

КНИЖКА II.

	Стр.
I. Просба. Стихотворение от А. Сладкович . . .	1
II. В Преславския дворец. Историческа повест от Ф. Прохазка	3
III. На карантина. (Дребни бележки) от И. Вазов . .	36
IV. Сетки. Книжовно-исторически чъртици. — <i>I. Софрониеви</i> . От А. Теодоров	49
V. Бюджетите на княжество България през десетилетието 1879—1888. От М. К. Сарафов .	64
VI. Един важен недостатък в нашия книжовен стил. От Л. Милетич	91
VII. Социалният въпрос и идеята на асоциацията. (Продълж. от I. кн. стр. 152.). От Б. Миндес	113
VIII. Най-важните открития по електричеството през 1892—93. година. От П. Бахметиев	124
IX. Разкази по хигиена и медицина — от Д-р Монен. (Продължение от I. кн. стр. 161) Превод от Д-р А. Д. П.	135
X. Почвената влага. От Д-р А. Д. П.	137

КНИЖНИНА

I. Рецензии :

1. И. Ивановъ. Българска читанка за I. клас и за II. клас — от Б. Цонев	143
2. Н. Гротъ. Богъ въ природата — от А. Теодоров	153
3. Х. Х. Двѣ статии по нашата литература — от А. Теодоров	155
4. Анастасия Д-ръ Желѣзкова. Ръководство за правилното произношение и прочитъ на французский езикъ — от А. Теодоров	156
5. И. Гюзелевъ. Аритметика — от Е. Иванов	158
6. И. Мавровъ и В. Богдановъ. Учебникъ по зоологията — от С. Гуринич	159
7. И. Пѣвъ. Христоматия за IV. класъ — от Л. Милетич	164
8. М. Корелпнъ. Ранний итальянскій гуманизмъ и него исторіография — от Д. Д. Агура	168
9. E. Rouché et Ch. de Comberousse. Traité de Géométrie — от Е. Иванов	181

II. По правописния въпрос	184
-------------------------------------	-----

III. Из българските периодични издания	221
--	-----

ХРОНИКА.

I. Вътрешна хроника	238
II. Външна хроника	246
От редакционния комитет	253
Погрешки	255
Съдържание на I. кн. „Български Преглед“	256

ПРОСБА
от
Сладковича.

Пеі ми, сестро, пеі ми ти,
Но с гласът на маіка си:
В звукове словашки само аз намирам
утешеніе,
Ведрост за душата си!

Пеі ми, сестро, ти въспеі
Наште земни хубости,
И в туі хладно, младо сърдце жар вдъхни
и въсхищеніе,
Пламенни вдъхни мечти!

Пеі ми, драга, пеі ми ти,
Дор' сме още млади ниі:
В кѣсо време ти ще млъкнеш, и за сърдце,
и за пеніе
Ще настанат черни дни.

С. Яс.

Андреі Сладкович е тѣі да се каже словашкиѣтъ Беранже: тоі от всички домашни поети е наі-дѣлкобо проникнал в душата на народа, когото и наі-много въодушевіава с чудните картини на словашката природа и с пластичните, с прелест напоени образи на словашките нѣрави. Ліудевит Щур можеше с пѣлно право да бѣде доволен от такѣв своі ученик. Основата на неговата поезиіа е лирическа; тоі от случките в живота черпи своето въодушевление, но тѣіа случки изобразіава над нова почва — неговото вселѣбецо, патриотическо, идеално желаніе и тѣга. Това е причината, гдето и по-големите произведенііа на Сладковича, ако и да са епически по план и съдържаніе, те са лирически по изпълнение и идеіа. Едно от тѣх е „Марина“. Поетѣтъ, коіто нѣкога си като домашен учител залѣубил църката на господаріа си — Марина, узнава после, че тѣа се жени за другіго; неугаслата лѣбов кѣм неіа му вдъхнува лирическата поема с неіно име, гдето тоі с догробна верност на романтически лѣбовник лети да обнеме в лѣбовта си целиіа реален и идеален свѣтъ, да се възнесе негде в неизвестно царство, да се освободи от вседневната досада, та да наіде награда за разбитото свое щастіе в чистата безгранична лѣбов на човечеството. В подирната строфа на поемата си Сладкович от щедро и раздвижено сѣрдце казва:

„Моіа Марино, ето ни сега — Както тоз огън небесни. —
Както на хладна земіа цветіа, — Както елмазѣтъ безценни: —

Падат звездите, и нии ще паднем, — Вехнат цветіата, и нии щем повехна, — В руда елмазът се скрива; — Но тиіа звезди все са светили, — И живот хубав цветіа живели, — Та і в руда елмаз не ще загине . . . “

Друго епическо произведение на Сладковича е дивниіт негов „Детванец“. Лебен „Мартинко“ честито си живее в Детва, краище в северна Унгаріа, и луби на цѣлата околиіа хубавицата Елена. Крал Матеі (Корвин) се іавіава тѣдѣва в гората по лов. Тук се скита и Мартин: съглежда сокола, как стрѣвно напада един заек, и го убива. Като узнава, че е краліов, Мартин му го занасіа. Краліът харесва момѣът и с усмивка му казва, че в родното му мѣсто ще си улови по-хубав сокол . . . И наистина: Мартина откарват в дружината на виновниците, в заклетиіа „Черни полк“, а Елена задиріа сам краліът . . . „Детванец“ е мощна идиліа, вдѣхната поету от невинната словашка природа, гдето живее народ потиснат, но с характер достоен за бѣдѣщи дела и слава; Мартин е олицетворение на народниіа характер. И в това произведение превлада лирическото схващаніе на Сладковича, всецѣло отдаден на въодушевление от трудниіа живот на своіа народ.

В своите най-значителни произведения Сладкович нѣма художествена композиціа: у него не видиш сюжет пълен, действіа напрегнати, силни мотиви вътрешни и идеіа завършена; тоі взима просто случката за повод, и нататѣк велико върви по омаіниіа ток на неговата рефлексіа. Цената на поезиіата му състои едничко в искреното въодушевление, предадено в трепетно движение на чувството, в пластични образи от природна свежест и в чисто народно слово. „Марина“ е родена под жежкиіа и шеметен дѣх на „Славина щерка“ от Колара: там лежи част от душата на Сладковича; „Детванец“ е плод от волниіа и сърдечно страстен дѣх на домашната природа: там лежи част от душата на словашкиіа народ. Сладкович пѣрв разби с поезиіата си сметкавите форми на псевдокласицизма в своето отечество, като подражаваше на формите у Пушкина; тоі въздигна и поетическата сила на словашкиіа език. По-малките произведения на Сладковича са или пак рефлексивни, или патриотически; те имат траіа цена: народна, по своето значение, и художествена, по своите мисли. А лирическата лубов на поета се простира еднакво и върху Словацїте, и върху другите Славяни.

Сладкович (сѣщинското му име е Браксаторис) е син на беден учител от Крупина. Роден е на 1820. год. и възпитан в най-голѣма оскудніа. Откак постигнал богословско образование, станал евангелически поп в Грохот. Револуционното време в Маджарско в 1848. година му докара големи беди поради великославянските му идеи; от тогава и до смъртта си тоі не можа да се види с достатѣк и мир. Сладкович умрѣ от грѣдна болест в 1872. год. Словашките му обожатели, на чело с друг знаменит словашки поет, Іан Ботто, посадиха тържествено на гроба му славянска липа, да бѣде като песните на лубимиіа поет и зелена, и благовонна, и сенчеста за почивка. Пълна сбирка на поетическите произведения на Сладковича се издаде в Прага на 1878. в 51. том от Národní bibliotheka на Кубера.

В ПРЕСЛАВСКИИ ДВОРЕЦ

историческа повест

от

Ф. Прохазка.

I.

Над Преслав, столичния град на българските князие, вече се сипеше зората. Тъмните маси палати и кули полеха се разстилаха в плавателна светлина на зората, като талази на трепетливо езеро. Това езеро бѣ опасно с широк венец сини планини, чиито темена захващаха вече да светят в лоното на първите слънчеви лъчи. Сънлив покои царуваше досега над града. Само стъпките на стражите и нощните пазачи, уморени отъ бдение, се отгласяха по просторното калѣ и над високите порти, пред които в уречено разстояние чакаха безбройни колѣи и товари, готови да наводнят, щом се отвори градът, тържището и гостилните дворове, гдето се спираха кърваните на търговците из Македония, Тракия, Еллада и Мала-Азия, за да карат по-нататък своите стоки между народите на средния и горни Дунав, на Драва и Сава.

В късо време заблестѣ целиятъ източен кръгзор в магическа пурпурна светлина, що облѣ мирниадите сребробели облачета, като ги оплиташе в златна тъкан и съблеще дишаше сводът небесен по-горе и по-горе до безпределна висина. Източен ветрец, като въздишка на природата, която се събужда под целувките на слънцето, повѣ над зелените бърда, покрити с дъбрави, и като разпѣди синкавите пѣри над Голѣма-Камчия, лъхна тиѣ вековити сгради на староримския Марианопол и онуѣ величаво градище на господарѣ, заедно с пѣстра смес от болярски палати и дървени, весело напъдени къщи славянска направа. То съблеще всичко будеше към живот, защото носеше вече из далечните краища на

града тъмна глъчка, гърмеж от коѣа и стѣпки, в които личеше движението на големиа град.

На средниа чардак на една от кнѣжеските сгради стоеше в това време млад един мъж.

Високата му тънка снага, облечена в тъмно препасано рухо, в своето величаво неподвижно положение прилѣгаше на онези многоброѣни статуи грѣцка направа, които бѣха изправени по стрѣхата и по карнизите. Правилното негово лице, с нежни благородни чѣрти, беше сѣкаш уморено от дълго бдениe, и неговата бледост още повече се отразяваше от тъмните кестенови кѣдри косми и от пълната брада, коѣато при навожданіе главата закриваше голата част на гърдите над огърлѣето на рухото. Простички пантофи, не шити, но превѣрзани с ремици о нозете, допълниаха скромното облекло на тоѣа мъж, коѣто според гладкиа си образ и право държаніе тѣлото нѣмаше повече от триѣсет години.

Стоеше с кръстосани въз гърдите ръце, и вѣаден в мисли, вперѣаше модрите си очи в слънцето на изгрев, а устните му възхитени трептѣха над величавото явлениe.

— „Колко си красна, земліо Българска“, шепнеше тоѣ с дълбока въздишка, „и колко злочеста! Едвам заблести над твоите рожби светла зорница, и веднага се повдигне черен облак, що ги заплашва с нещастие и погуба. . . . О Владимире, Владимире, толкоз рано ти забрави клетвата, коѣато сложи в благородната ръка на баща си, кога ти предаваше трона и отхождаше в свещената тишина на манастиріа. Тѣѣ скоро разкошеството и пагубните съвети заличиха в твоѣата душа обещанието, че ще пазѣш и отглеждаш със всички сили семето на христѣанството, коeто набожни Борис посѣ в сърдцето на своѣа народ! Колко се излѣга горкиѣт старец в доверието си за добрината на твоето сърдце, в надежда, че ти ще му бѣдеш достоен наследник на бащина престол! . . . Клета слабост на характера, клетѣ съветници, които завлѣкохте надежниѣт мъж, обдарен с добри качества, из пѣтіа на греховете, на измената, дори и на пълното отстъпничество, понеже допуща да се вдига оръжието, поверено нему за пазеніе черквата, зарад неіно растуріаніе! О Господи, закрили ти своите оставени служители и просветѣ заблудените им гонители. Не оставѣа да загинат верните тебе, които, влечени от олтарѣа в тъмница и на бесило, вѣкат плачевно към тебе за помощ!“ . . .

Сълзите му още блестѣха на очите, когато осети леко допираніе о своето рамо, и щом се обърна, съзрѣ отпреде си един човек, коѣто с лека усмивка му хвана и стисна ръката.

Тої беше малко по-млад от първиѣа, но по-едър, с горд и величав изглед. Очите и косата му бѣха тъмни, лицето гладко бръснато, а облечен беше като богат гърк от старореспубликанско време.

— „Разбудих те от съніа ти, мили Славомире,“ подіе тої, като отмѣташе леко с извиваніе главата дългите си косми назад, и като му хвана левицата, загледа се искровито в неговото лице.

„Слушах ти жалбите без да ме знаеш, мили приѣтеліу,“ думаше нататък, и поведе Славомира къмто каменното столче, гдето му остави мѣсто от дѣсната си страна. „Съгласен съм напълно с тебе, че днешната съдба на нашето отечество е твърде жалостна. Недеї мисли, драги мої“ продължаваше шепнешком и с постоѣнна усмивка, па се озърташе при това бързо по чардака, чиѣто богата скулптура блестеше в зорите на слънцето, — „недеї мисли, че ази, както мнозина може би съдіат за мене, прекарвам дни и ноци, пренесен в науката на гръцките философи. Не, не“, засмѣ се сърдечно; „наричат наистина Симеона, сина Борисов, полугърк — негли да му се ревнат, — а другите му сънародници наричат варвари; но аз съм, вѣрваї, толкоз малко Гърк, колкото е бил и Крум, приснопаметниѣт мої прадед, коїто погребѣ многоброїни гръцки воїски, и с цесаріа им заедно, в долините на Хем-планина. Гърдите ми се пълніат, кога си припомніа него славен ден на българското орѣжие,¹⁾ коїто дълго време бѣ на гръцките жени и маїки годишен жаловит спомен и коїто нѣма себе равен в записките на гръцките и римски историографи. Бога ми, тези пишни Византиїци много се мъчиха с мене в Цариград, да ми втълпіат, колко високо се намират те над останалите варвари. Показваха ми своите наї-велики произведения и изкуства, излагаха ми наї-различните, па често и наї-смешните възгледи на своите философи и сочеха към славната историѣа на гръцкиѣа народ от хиледи години; но вѣрваї, аз и досега още не мога добре да схвана великата дълбочина на таѣа разлика. Славна историѣа има всѣкої народ в известно време и никої народ във всѣко време. Че са се отличили в изкуството, струва ми се, трѣбва да благодаріят на благоприѣатни обстоїателства през дългото време на своето развитие. Ако варварите при същи обстоїателства не ги надминуват, поне навѣрно биха ги достигнали. А колкото за човещина. заради коѣто нѣмакват на варварите, — трѣбваше да се смеѣа на техните огнени речи за този предмет по катедрите

¹⁾ 26. Іули 811. лето.

и амвоните, как много противоречеа тиѧ лѣскави теорин па същинското извършаніе на добродетелта. Не казвам само у онези учени и проповедници, които във въодушевени речи, дор и със сълзи на очи, приканіаха към благодеіаніѧ, а сами носеха каменни сърдца спрѣмо просіака; но и в съдебните изпълненіѧ не се наіде жестокост, коіато да не бѣ извършена, щом прилѣгаше на мѣрката им за правото, или за частното отмѣщение. Не веднѣж съм виждал хѣра с отсечени удоуе, влечени с коніе до последна издишка, и виждах в него град, що се хвали с набожност и православие, такива смрътни присѣди, за каквито никога още не е дохождало на ум на нѣкоі варварин.“

„Исторіѧта на Гърците се хвали с Термопилите си; но вече под тоѧ блѣсъкъ е сѣнката на Ефналтите, както е при Аристидѧ Павзани и при Кодра ред тирани, готови да пожертвуват — вместо себе за народа, народът за себе. Тази хвалба ми се чини тѣі смешна, както и воплите на Полифема, коіто, ослепен от останалите си гостиѣ, що не бѣ изіѧл оште, плаче и нарича, че изпаднал между лоши хора. Бога ми, Хомер не е могѧл по-сполучно да означи грѣцкиѧт характер. . . А Римліаните? — Хвалѧт се със своѧ Регул и с Пирровите и Каненски пленници, за доказателство на своето удържаніе честната дума, а при Нореѧ нападат на Кимврите, с които тъкмо що бѣха склѣчили мир. А пѣкъ Тацит разказва с наі-голѣмо спокоіствие за посичаніето нѣколко германски села, на които жителите след пирове и веселби били заспали.“

„Както видиш, приѧтеліу, останах и аз варварин като своите земліѧци, ако и да съм брѣспат и съм навикнал да се носѧ ето тѣі, за радост на Гърците, — не затуі, че то е, може би, тѣхно облекло, — на висшиѧ народ, както те мислѧт, — а защото ми е така наі-сгодно. Също така безпристрастно следих техните списаніѧ, та избрах онова, що ми се ревнеше. Философіѧта рано ми омръзна и ми отне охотата за проучваніе, когато след прочутата мъдрост и блѣсъкъ на първите, що ми паднаха на ръка, стигнах до праздните остроуміѧ, на които имаше да даде правдивост авторитетът на известен пѣкоі мъж, и на които промените на остроуміѧта решаваха над цели философски системи, както обратът на вѣтъра над посоката на плаваніето. Освен разсѣждениѧта за религиѧта, що си оставѧм за утехѧ в трудните минути, само сладкоречието на Демостена ме запимаваше, и сетне исторіѧта; но с неѧ доідох до заклѣчение, което наистина Византиѧците не са имали на ум, когато в дълготраивніѧ мир

ме измолиха от татка за възпитание. Не е добре сиреч, да се показва отблизо на варварина блъсъкът на царската корона. Той е като дете, и посегне към нея, или поне затъжи да я има. Те видяха това — освен в много други примери — у Маробуда и Теодориха, които наистина я постигна, — и днес държат Германците, Карлови потомци, (а в кратко време може би щат и Славяните, български господари) западната половина на източното царство в своя мощ!“

Симеон, бъдещият първ цар на Българите и самодържец на Гърците, стана и разтревожен ходеше нашир по чардака с живи движения, съкаш осещаше вече на главата си златото на цариградската корона.

Славомир следене приятелят си съчувствено, и скръбна усмивка заигра на устните му.

— „Ты ли всичко ти се струва прекрасно, Симеоне?“ питаше важно. „Аз по-скоро бих се боiał, да не би Цариград да протегне хищната си ръка към разкъсана България. . .“

Симеон не отговори. Живото му бистро око се втрещи подозрително в групата нимфи, що се подаваше хоризонтално из масивните пармаци на стрехата и лъщеше на слънцето.

— „Ах, мили приятели,“ засмѣ се отведнѣж гласовито и продължаваше спокойно да ходи. „България е още доста силна за подобен замах. . . . Ти забравяш, че границите ѝ се теглят от Карпатите до Пенеі, от Черно до Адриатическо море, и че до днес не е била никога принуждана да гради стени за своя отбрана, както Византия, — може-би затуй“, додаде шеговито, „че нѣмаше никога господари, които у дома си да пишат учени стратегически съчинения, как да победяват неприатели, и на които, след свършѣна на отделните им книги, да се върщат воюдите дома с разбити войски“.

— „А вътрешните бунни и предателства? Забравяш, Симеоне, че царствата гинат обикновено тогава, когато им се стори, че с най-широките граници са докопали и най-високата мощ!“

— „Да, бунни, предателства“, говореше последния кнѣз хладно, като се намери тъкмо под групата, „знайа размерът на действиата на тия змии. Тука, например, също така имаме една“, рече, като посегна бързо между статуите и измъкна за дрехата нагоре едно мъничко и гърбаво човече. Поддържа го малко навън от чардака над ужасната бездна и се обърна към приятеля си, който, вцепен от таия изненада, замръзна въз каменното столче.

— „Доиди го виж по-отблизу, пријателіу Славомире“, канеше кніазът с малко по-трогнат глас от опија, с какъвто беше назначавал границите на великата българска държава; „доиди да го разгледаш преди да го пуствна. То е малка змија, ако и не твърде млада, ала от нај-отровен вид. Полезно ще бъде, мислиа, да познаеш тези вредоносни гадини, които напразно би искал да намериш във всичките трисет и седем Плиниови книги“.

Човечето показваше наистина напрегнати всичките чърти на својата изразителна фигура, ала никакъв трепет. Малките остри негови очички бистро следеха всѣко Симеоново движение, при косто левицата му јако се хвана о грозната ръка, що го държеше над пропаста.

— „За бога, пријателіу, не го пуштај!“ извика силно Славомир, като се опомни, и сам улови човечето за дрехата. „Нека му бъде каква ще вината, недеј го погубва по такъв ужасен начин!“

— „Какво ще кажеш на това?“ питаше своенравно кніазът и махаше джуджето. То се озби, и очите му недоверчиво се обърнаха към Славомира, којто със своите оплакванія силом беше го привлѣкл на чардака, гдето се бѣ възправило зад пармаците.

„Много си благ, пријателіу, към такъв изверг,“ натиакване му Симеон. „Зъбите на змијата се не чупіат с благо-родства . . . Кој те прати да подслушваш, пѣклен сине?“ загърмѣ на човечето.

— „За сега се наричам Хектор, кніаже,“ отговориаше джуджето с неплаха упоритост и оправіаше својата окъсана мантија, съшита от пѣстра смес платове и кожички. „Именувам се Хектор, както и сам знаеш, па имам само един стопанин, когото ми е обичај да слушам, тѣј че въпросѣт ти, кој ме е пратил, е напълно излишен. Че оніа кніажески гост ме избави на време от смѣрт, виждам и самичѣк, ако и да се чудја, как мојѣт нищожен живот е струвал у него поне за дума. Но в сѣщо време знај, кніаже, че подобна услуга тој оказа и на тебе, защото в решителна минута щѣх да забија в твоите гърди този меч, на којто една само рѣзка, при мојата опитност, е доста за смѣрт. Кніаз Владимир навѣрно нѣмаше да плаче,“ усмиваше се іадовито човечето, „нито за своја верен служител, нито за своја таен непријател.“

Докѣд говореше, съгледачѣт затикна кѣсиѣт си меч в појаса, и като поразгледа небрежно наоколо, скочи при сетните си думи помежду групите. Тук се улови о превърза-

ното вѣже, па се спустина като котка по него на двора. Щом осети под нозете си твърда почва, спокойно се протегна и гледаше нагоре с презрителна усмивка.

„Да пустнеш из ръка неприятеля, когато веднѣж си го уловил, наистина е непристойно,“ смееше се с тънък гласец; „ала този път то щеше да бъде съвсем уместно и разумно. Но за да пѣмаш какво да жалиш, кнѣже светли, обещавам ти, че ще те оставя на мира, и то за полза и твоѣа, и своѣа, защото ако и да се нестрѣскам веднага от нѣкои лапни-муха, все пак познах, че такваз игра на слѣпа-баба, при твоѣата бдителност, е пѣврага досадна и ненадежна.“ Като се опѣти към кнѣзова дворец, Хектор погледна още веднѣж към чардака и завъртѣ глава. „Какъв чуждак, този гост!“ бѣбреше за себе. „Можеше преспокойно да се наведе през пармаците, и щеше да има занимателна гледка, как таквози кутре, като мене, ще полети надолу. Ха, ха, ха, колко го беше страх зарад мене, да не ми нѣкак повреди нѣщо дяволският Симеон, — сѣкаш сме си пили из един пахар наздравици; а при все това всѣкога съм се присмивал на думите му, когато в двореца е приговарял кнѣзът като малко момченце. То ще да е нѣкои тих и добър лудетина. Ех, нѣма нищо, баѣно гостенине! Днес такива работи маѣ дивно се плетат, откак болярът Тервел захвана да ги бърка. Струва ми се, че не му е драго дважд да те види, но аз ще ти отвърна услугата, дори без да се надееш! . . .“

И двамата мъжа на чардака приседнаха мълчишком умислено един до други.

— „Сега времената станаха по-страшни,“ зачена Симеон тихо. „Досега в играта имаше прѣст онѣа само надменни болярин, ала от таѣа случка се види явно, че и сам брат ми вече не ми вѣрва. Тоѣа изменник Тервел все е имал по-бистри очи, отколкото мислех, и не се прелѣсти така лесно, както слабодушният грѣцки посланик, комуто се чинеше, че ме е приспал като дете с даровете си, па се хвалеше в своите дълги известѣа до цариградскиѣ двор. Отдавна вече съзирах аз, че съм обиколен от сами съгледачи, и ако и да си търсех предапи службаши, неможех нито да се мръдна без наѣ-голѣма предпазливост. Вчера съгледах, че из моѣата стаѣа са липсали нѣкои книжа. Според това, че те бѣха тъмно изборът на наѣ-важните документи и че бѣха отнесени без никакво премѣтанѣе и размѣстѣанѣе на другите, съдех, че това ще да е сторил само нѣкои слуга, и то добре запознат с моѣата стаѣа. Взех в подозрение писарѣт си Гърк, именно

поради неговото презмерно рабско обхождане, пълно с покорства до земята и всекакви ласкателства . . . Днес посред нощ, когато задръмах уморен над известията от тайните си пратеници в Цариград, осетих врагът разбоїник, тъкмо както искаше да оплени тези книжа: докѣд с десницата си ровеше нѣщо из пергамените, с левицата си тої държеше над врата ми меч. Но и аз съм опитен малко в такива неща. Като си поотворих очите при първия шум, аз още остаих седнал и неподвижен, и от това, гдето само едната ръка на злодеца беше върху масата, аз познах, че втората трѣбва да върши друго нѣщо много важно, защото иная би била потребна за такова търсеніе. А каква роля бе ѝ отредена, досетих лесно според нощното време на грабежа. Като мълниа се възвих тогава и му блъснах ръката ти, че мечът само малко ми прорѣза фара, па като повиках слугата, пратих му главата, загнната в пергамен, долу на двамина, които чакаха за следствието. Те бѣха Тервел и посланикът Никита Склерос.“

— „Горкана, то е ужас!“ дивеше се Славомир изтрѣпнал.

— „Мисліа, че това съжаленіе се пада на мене,“ усмихна се Симеон, „а не на оніа нищожник. Ти без друго би съжалил може би и него, — поне си доста благороден, та прощаваш всека кривда. Ти щеше негли на мое мѣсто не само да простиш оніа нечестив писар, но и да го оставиш на служба, докѣд с повтором, в гръцката си признателност, би ти пробол гърлото. Да, такова благородство и добрина могат служи за велик налит на ученика и преемника на светого Методија, но по мое мнение то би било слабост, достоїна за срам и наказание, — както вече можѣ да познаеш от присмеха на избѣгалиа лала.“

— „А Христовът закон, — учението за прошка на греховете и любов към вразите?“ възрази Славомир.

— „Тоіа закон Спасителів,“ отговори князът със спокойна решителност, „е много възвишен и идеален за действителния свѣт, ти че според мене тої би бил годен съцо така само за свършени, идеални хора, и докѣд не бѣде това, тоіа закон ще е само благочестиво желание и показалец към наивисшата точка, кѣдето хората има да се въздигнат, обаче падали нѣкога и щат се въздигна. Днес за днес присѣдата и прошката, мечът и любовта трѣбва да живеят заедно. Направи тоіа свет закон като закон земни, и светът ще се раздели на чърда мъченици и чърда джелати. Наказваніето, тоіа съответен на всеобщото човешко чувство род отмъщение,

както ми се чипи, не ще се измъкне из ръцете на човечеството, докѣд или никої не заслужи наказание, или наказанието за човечеството не поеме друг нѣкої върху себе. Господ, както видиме например у Тервеліа, не наказва тутакси злодееца. Тої е снисходителен; ала това снисхождение струва нови човешки животи, за които именно не можем каза, че тѣхната погуба е била заслужено наказание, а Тервел може би оръдие. Нека положим, че този болярин станеше кнѣз и погубеше голѣма част от народа, — а наказанието въз него още не доїдеше от Бога. Как трѣбваше тогава да разумеїа онова снисхождение? С какво право трѣбваше тиїа злочести човечи да дават с погубата на своите животи срок за обращение на един негодник? Ето тука сме на кръстопѣтіа, и нашият разум, като съди по своите отношения, не постига непостижната вишина на Божиїа съд, и затова пак се притича към своето старо оръжие за отбрана. Наказва, когато може застигна чрез съд, а когато виновникът се изплъзне, тогава посѣгаме изобщо и към оръжие, което инак осѣждаме под име углавно престѣпление. Разбира се, самоотмъщението има тоїа недостатък, гдето в него не гледаме строгото равновесие между вината и наказанието, и гдето, както в боїа за живота си, не се задоволяваме само с това, да обезорѣжиме неприїателїа, или инак да го направим безвреден. Обаче коїто иска да запази държавата, — а тука е думата на мѣстото си, — имота и честта, дори и вѣрата, не трѣбва да гледа на жалкиїа съгледачов живот . . . Нели вече в кратко време може да захучи боїният рев и тука, по тиїа просторни стѣгди около градището, дори и по самите дворове и покои, и кръвта да потече с потоци, — кърв на по-добри хора, отколкото онаїа рабска кърв, коїато в мирни времена и пред съда би била постигната от подобна участ . . .“

— „Та наистина ли ни заплашва домашна воїна?“ питаше Славомир с укор в погледа си. „Изпитаї натѣнко сърдцето си, Симеоне! Не те ли води към такава крачка друго побуждение, освен чиста лїубов към народа, отечеството и вѣрата?“

— „Разбирам те, Славомире“, отговарїаше кнѣзът важно, след кратко премислїаніе. „Ти мислиш с това моето честолїубіе. Нека; не отричам, че съм честолїубив, и него не смятїрам за качество недобро, защото води към добри и велики дела, и тука се облача в рухото на славата тѣкмо така, както другѣде бере срам и презрение, заведе ли слабата душа в пѣтіа на неправдата и злодеїаніето. Въпросът,

които ми предлагаш, бѣх си предложил и аз, — и отговорих на него добросъвестно. Кажи ми ти, приателію, които ме знаеш така добре, — щеше ли да ме имаш за способен, и да бѣх дори още по-честолѹбив и жеден за трон и слава, — да вдигна ръка срещу брата си, ако беше тоі владѣл и сѣнка само от доброто бащино властвуваніе?”

Славомир, комуто кнѣзът се загледа в очите с пронизателниѣ своі и справедлив зрак, отрицателно поклати с усмивка глава.

— „Е“, продължаваше спокойно Симеон, „такъвъ отговор си дадох и аз. В тоѣ случаі бих отмерил на своето честолѹбие други пѣтища: може щѣх да се заровіа в книгите, за да излѣза над поврѣхнината със славата на своѣата ученост; може щѣх като тебе да дирѣа апостолска слава в проповѣданіе евангелието и обзръщаніе поганците в православна вѣра.“

Славомир се зачърви.

„Не мисли, моі мили,“ рече Симеон, като съгледа това, „че си отплащам укорът ти за честолѹбие. Аз те имам да си въздигнат над своите слабости и твърдо вѣрвам, че си избрал своето звание по висши побуждениѣ; сѣмо съм откровен към себе си и не ща да си закриѣа същинскиѣтъ образ с нѣщо измислено. Нека дори и наистина да съществува моето честолѹбие, аз все пак съм задоволен, че не е на крив пѣтъ и че боѣтъ, които ми настаѣа, — ако ще би да се свърши както-годе, — е боі справедлив и неизбежен...“

— „Злочеста Българію, злочести Преславе!“ въздѣхна Славомир, като изглеждаше прекрасниѣтъ град, в който победоносни Крум и други владетели български нанесоха безмерни плѣнове от своите походи против източното царство. Разглеждаше тези хубави сгради и безброѣни художествени произведения, стѣкмени с големи разноски от нарочно призовани от българските кнѣзѣ и боѣаре чужденци; тези гиздави палати и колониади от пѣстър мрамор, тиѣ статуи, живописи и красни накити, — и жал обливаше сѣрдце му, като си помисли, че тоѣ град, чието величие и лепота очудваше всѣкоі чужденец, има да пропадне в жалки развалини, па още чрез домашна воѣна, чрез враждебно братоубиѣство.

Симеон постана и следеше с еднакви мисли неговите погледи.

— „И все пак нѣма накѣде“, рече скѣрно, като пригърна горещо приателѣтъ си. „Виж, каква страшна мисъл ми се внужда понѣкога, ако и да се силѣа да ѣа пропѣждам.

Обичам и до сега слабиѣтъ си заблуден брат, ала все ми до-
хажда наместе на ум, да ли не ще бѣде по-добре да загине
един само човек, нежели хиляди други поради него, да ли
има един само човешки живот, ако ще и да е на брата ми,
такава цена, гдето според него да тегли цѣлата държава и
да клони към упадък от безуздното върлуваніе, що допуска
на своите подли слуги тоѣа нехривецъ?“

Славомир затрепера.

— „Аз проклінам“, отговори негласно, „всѣко погубіаніе
човешки живот, било то постигнало варвара или кръвника.“

Симеон си потри горещото чело.

— „Не мисліа тѣ далеко, драги моѣ приателіу“, про-
дума жаловно. „От мене в никоѣ случаѣ нѣма да излезе ми-
сль за смърт на брата ми, но мене е еднакво мила и кръвта
на другите братіа, на моѣа народ. Днешниѣтъ натиск, на които
размерите навѣрно още не са достигнали върховната мѣра,
трѣбва да води след себе непокорство с неизбежни разми-
рици и кървопролитіа, което — бога ми — не бих оплаквал
по-малко отколкото кръвта на родниѣа си брат. Обаче разми-
рицата и опустошението на земята не е още всичко, което
заплашва скѣпото ми отечество. Твоите страхуваніа за царю-
вите помисли не са толкова безосновни, както преди малко
споменах без да знаѣа, коѣ ни подслушва. Днешните слабости
на държавата ни се обръщат от всички ни съседи в тѣхна
полза. Докѣд Арнулф, кралѣтъ немски, се опитва за нѣкакъв
сговор с Владимира, да може негли с помощта на оръжието
му да строши Светополка Моравски, па да се въздигне в
наш ущърб, при двора на галеніѣа цар Лева се коват ин-
триги срещу нас, които преди всичко се вестіят под мнимо
невинната дрешка на заплашваніе нашата търговиѣа. Всички
тези нищки, политически, домашни и загранични, стичат се
в стаѣата ми, гдето до недавна с усмивка спокоѣна предпола-
гаха за мене, че се канѣа да катурна системата на
Аристотелѣа, или че продължавам издирѣите на Птоломеѣа . .
Може си любопитен да узнаеш същинските сведеніѣа за по-
женцѣлата цариградска власт и за истинските властовници,
които скритом низ ѣгловете редѣат по волѣата си царската
кукла. По-преди не доверѣавах на писмата; а сега виждам, че
съм правил така съвсем несправедливо, като порѣчвам сега
право на пратеници да ми принасіят най-важните неща.
Ето, веднага ще ти доведе едного.“

Князѣтъ слезе по нѣколко мраморни стѣпала в покоите
си и пак се ѣави на чардака, сподирѣан от един човек, млад

и бледолик, ала с іако предприимчив поглед, облечен като заможен гръцки купец.

— „Сега можеш сподели с нази своите известіа,“ про-
дума му кніазът учтиво, „но изпърво поразгледаі наоколо,
да ли сме самі. Тоі е един от моите наі-предапи служба-
ши“ обіасніаваше Симеон другаріу си тихо, докѣд пратеникът
обхождаше волно и преглеждаше внимателно всячко. „Своіата
верност е доказал вече при плена Тервеліов и дори в мѣки
нищо не е издавал. От опит познах, че парите са наі-мал-
ката свръзка в отношениіата на слугата към господаріа, а
наі-голѣмата е—благодарността при еднакви характери. Тоіа
даровит іуноша откупих в Цариград и с цѣлата му челяд
от робството на един жесток господин, комуто бѣха пад-
нали в ръцете заради дългове, та така го направих добро-
волен роб, — както бѣх постѣпил и с друго едно, като го
освободих с една само дума, та спомогнах на бедніа да си
вземе из патрициіски род невестата, коіато страстно обичаше,
но инак трѣбваше за винаги да напустне.“

— „Тук има привързано вѣже, господаріу“, викаше пра-
теникът, щом се намери до групата нимфи. „Трѣбва да е било
застегнато в тъмнина, защото е много негодно поместено,
на още е влажно от росата; а понеже пристѣпът отдолу не
е възможен, трѣбва да е било закрепено отгоре, от нѣкого
от твоите службаші.“

— „Твърде добре“, засмѣ се Симеон. „Защо не ми са
всяките хора така способни и верни като тебе!“

Пратеникът се поклони дълбоко, с очевидна радост от
тази похвала.

„Пристѣпи по-близо и разкажи кратко,“ предложи му
кніазът, и момъкът като послуша, без забикалки начена:

— „По твоіа заповед, господаріу моі, трѣгнах с първиіа
керван търговци, коіто отиваше от Преслав през Железните
врата за Одрин и Цариград, и като пристигнах благополуч-
но с иманіето си в уреченото мѣсто, гледах да изпълніа
възложеното мене дѣло по начин такъв, какъвто ми беше
наі-сръчен, сир. с търговство. Знаіах от опит, че калфите
обикновено носіат повечето тайни на своите господари; и ко-
гато подирните предполагаха, че само те са господари над
тайните си, аз се придържах към техните калфи, понеже и не
умѣа да се обърщам пред по-горни хора. Близу до царскиіа
палат си отворих търговиіа с вина, — гръцки и бѣлгарски, и
наше сливенско, — тъкмо на време, та даром подавани, те
правеха чудеса у придворните слуги от всѣкакъв род. Нѣ-

маше тайна — собствено тѣхна, на отделните им господари, дори и на самиѣа цар, коѣато при братските наздравици, ако и под печат на най-дълбоко мълчание, нѣмаше нѣкога да науча. Поради чудната си стока трѣбваше да отворѣа мѣсто и за богаташи и велможи, при които поставих да шета другигѣт твоѣ пратеник. От там излизаха напите сведениѣа до тебе, разбира се, както можахме тепърва да ги стѣкмиаваме и както трѣбваше да ги избираме според правдивостта на донесениѣата за царскиѣа двор и за днешната всемощна лѣубовница на Лева, Зоѣа, както и за ницките, с които бѣ всекому възможно да деѣствува у неѣа, а чрез неѣа и у самиѣа цар. Всинца ме сматриѣаха за богато и твърде лѣубознаѣно търговче, на което се смеѣаха за такава слабост и от неѣа, според ума си, гледаха да се ползват. Цариград мери всичко главно по парите. Та и мосто прочуто богатство рано ми отвори пристѣп у всички най-заможни хора, особно у търговци, и моѣата смелост и доверие, каквото си добих чрез мнимото си грѣцко потекло, наведоха ме в дирѣата на онѣа заговор против нашата търговиѣа, коѣто се намираше още в зачалото на тъкмежа си. Неколцина богати търговци, на които не понасиѣаше надварата на българската търговиѣа, сдумали се да ѣ нанесат смъртен удар. Искали сиреч да се сдобниѣат от царѣа с монопол да търгуват с нас, коѣто пък сетне тъкмели да ограничат за наша вреда по своѣа волиѣа. Първом се смеѣах на дързостниѣа план на тиѣа търговченца, когато за неговото привождане в дѣло събираха пари измежду си; ала аз трѣбваше да знаѣа от дълголетниѣа си опит, че в Цариград за пари е всичко възможно. В кратичко време, след полаганѣе достатѣчна сума, бѣ подкупен Музика, лѣубимигѣт скопец на Кавказа, баща на красна Зоѣа, и в пѣколко дена бѣ вече издаден царскигѣт указ със същото постановление, каквото беше сговариѣанѣето на търговците. Като имаха така мопополѣт на търговиѣата в ръцете си, те гледаха преди всичко да се избавиѣат от негодните даждиѣа, що са длѣжни да ни плащат на търговскиѣа път и на Дунава, и дадоха на търговскиѣа друм инаква посока: пренесоха го изрично въз морето; а за да бѣде рѣката им напълно свободна за техните замисли, замениха Цариградското пристанище със Солунското, чрез което заедно продължиха пѣтиѣа за нашите търговци и го претовариѣа с несносно даждие.“

— „А отговорен е владетелѣгѣт на държавата,“ засмѣ се Симеон. „Ето, мили прѣателѣу, как мръсното користолюбие на неколцина може да причини между две държави на-

тегнати отношения, които могат се разкъса само с меч и война, що поглъщат с хиляди. Затуй рано или късно войната ще трѣбва да се обяви, ако не щем за дълго да убием цвѣтщата своѣа търговиѣа — прехрана за голѣма част жители. А как се докопа до писмата на Никита Склерос?“ питаше кнѣзът пратеникът по-нататък.

— „Видѣх, че тукашният посланик постигна това звание само по дворски интриги, като беше по потекло просто от търговски род. Дебих да издирѣа челядта му, коѣато напoкон намерих токо-речи в бедствиѣа, поради блѣскавиѣа предишни живот, ала и до сега все горда и самохвална. Мъчаха се още да въртиѣт блѣскаво домакинство, като се смѣтаха нѣкак за част от царскиѣа двор, като посланикови роднини, ала щом нѣмаха пари, те можаха да излизат пред света само тогава, когато им пратеше Никита нѣкоѣ дар, или друг нѣкоѣ им дадеше на заем, които изнапред още не-рачеше да му върщат. За такъв заем и аз предложих своите услуги, като си полагах за голѣма чест да окажа такава маловажна помощ на възвишена челяд, и бидох, разумѣва се, радостно приет. Склеровата маѣка, суетна и устатна старица, ми откри още в първите дни на моите споходби, между другите новинки из града, и всичките дворски кліуки и доверчиви доклади на синовните ѣи писма. Скоро станах в устата на хората сгледник на хубавелката Склерова сестра Ирина, и като бъдещи член на тази челяд научих из писмата на посланика всичките му помисли и помислите на болѣарина Тервелѣа при двора Преславски“.

Пратеникът предпазливо се озърна, след което продължи:

„Те двоицата не замислиѣт нищо друго, освен да свалиѣт кнѣза Владимира, когато със жестокости и злосторства, вършени в негово име, направѣат властта му да не е за тегленіе. Тервел се облѣга въз поганската страна, коѣато где как може тоѣ подкрепиѣа и приготвиѣа за своѣа помисъл, и въз гърцка помощ от Склероса, та по тоѣа начин сам да превземе престола, а заедно с него и ръката на кнѣжна Лѣубица, с чиѣато помощ иска да се удържи на властта. Награда за своѣата помощ Гърците има да получат — както Склерос пресмѣта — всичките краини на ѣуг от Родопите; обаче при това тоѣ в ущърб на сѣюзника си прати и вест, че при бъркотиите, що има да настанат, гърцката воѣска ще може да обсади всички краища, дори до Балкана, па в тѣх да се закрепи и срещу Тервелѣа. С помощта на Надка, Тервелѣова сестра, кнѣз Владимир е напълно в техни ръце,

тъй че без да съзнава, сам работил за плановете им, като именува Тервеліа главен вожд на воіската си и му допуща без веѣкоі повод и причина іавно да хули и гони христиіаните, които така обѣрща от наі-верни поданици в свои неприіатели. На казват още, че принасіал жертви на боговете на своіата ліубовница, коіато останала поганка и с брата си. Склерос утешава христиіанската си съвест с това, че се надее в обѣрщаніето Тервеліово към христиіанство, щом веднѣж постигне тронѣт; неговата поганска ревност уж била проста преструвка, сгодна сега за плана, коіато обаче ще му обрѣгне, щом вече не само бѣде непотребна, но и когато би се оказала вредителна за отношениіата към съседните, редом христиіански дѣржави“.

— „Безобразни хора!“ извика Славомир огорчено.

— „А не смѣтаха ли мене при своіа план?“ запита Симеон с кротко презрение.

— „Тебе, господаріу моі, искат да премахнат още през времето на Владиміровото владуваніе и по негова заповед. Склерос те имаше пѣрвом за напѣлно безвреден и се хвалеше, че в сънища за ученост приспал духѣт ти, коіто би им усложнил тѣвѣре много дѣлото. Ала в сетно време твоіѣт писар те издаде на Тервеліа за грамадна сума пари, та от тогава те преследват съгледачи и се мѣчат да те погубіат. Щом получих тиіа вѣсти, побѣрзах колкото можах за насам, да те предпазіа. Но един от твоите службаши, подкупен от Тервеліа, като видѣ, как бѣрзам и налѣгам безотложно да се намеріа пред тебе, предусети нѣщо важно, проводи ме долу на двора, уж по твоіа заповед, и казваше, че ти ще слезеш тамо. Помислих си, че за такава обхода имаш свои причини, за които мен се не пада да разпитвам, и послушах. Обаче на двора бидох уловен от воіниците на Тервеліа и фѣрлен в тѣмница, гдето с мѣки искаха да узнаіат от мене, що важно нѣщо съм имал у тебе. Като видѣх, че те не знаіат повече, отколкото издаіникѣт, слуга твоі, беше им известил, аз разправіах, че в Цариград съм се научил, как затворили един боліарин, коіто нѣкога ми е оказал едно благодѣіание, та съм искал да му се отплатіа с просби за милост пред всички места, гдето и наі-сѣмнителната възможност обещавахе да ме послушат. Това до негде им обіасни сѣкаш моето бѣрзаніе и неволіа; а при това като се позовах още и на бѣдещіа своі тѣст, посланика, Тервел ме цусна на радо сѣрдце по негово застѣпаніе. Оніа службаш видѣх днес още преди да изгрѣе слѣнце в портите на Тервеліова палат“.

— „Да,“ рече Симеон, като сви рамене; „откак погубих вождът им, какъвто беше писарът Хамартонос, всичките предатели между моите слуги се разбѣгаха от страх, че съм нападнал и тѣм в дириата. Благодарѣния ти за отличните служби и смело постоѣанство; бъди уверен, че и двете неща нѣма да забравѣя. За мене недей се грижи; всичко, що ми приказва, бѣх угадил отчасти сам, отчасти го бѣх научил от друга страна, и направих вече потребните стѣпки за свое завардѣаніе. Тръгни тихо и несъгледно за своето мѣсто; а искаш ли да се настаниш в Цариград, от гдето всѣкога щат ми трѣбват твоите услуги, ти стори така и вземи най-сетне Ирина за съпруга, ако заслужва това; аз ще ти дам потребната помощ!“

Пратеникът целуна благодарно ръката на княза и с вълнение напусна чардакът.

— „Е, какво мислиш за това, мили Славомире?“ питаше Симеон победоносно. „Може ли тук още да се говори за честолѣбие, па изобщо и за това, че съм уж сам вършил нѣщо друго, та не просто самоотбрана, коѣто наравно ще развиѣ и в отбрана на държавата? Сега вече не трѣбва да крѣстосваме ръце и да очакваме случаѣ или време. Коѣто не мари да стои твърдо, заслужва да падне. . . . Сега е мой ред,“ като показва нощенниѣтъ меч, „на сетне братов ми; — и нито невинната ми млада сестра не мислят да завардѣят, нищожните! И тѣ с неината ръка искаш да се докопаш до българскиѣ престол, окаѣани Тервелѣю. Охо, недей така високо; тамо шемет хваща слабите глави! Предусещах това, — и моите приготвѣанѣя, слава Богу, са токо-речи свършени Та и Владимир напреднал в слѣпото прокарване плана на заговорниците! През денѣ си има да удари страшна гърмотевица“

Въз високото духовито Симеоново чело се пролѣх значителна смелост на вожд, коѣто повелѣва да се зачене решителната битка.

— „Та нас вече неизбежно ли заплашва домашна война?“ питаше Славомир усилно. „О, триж горко племе, всред което се загнезди таѣя змиѣ! Що е вече претърпѣла драгата ми татковина, злочеста Моравѣя, от братоубиствени боѣове! Не знаеш ли друг нѣкоѣ изходен пѣтъ, драги Симеоне?“

— „Може ти го знаеш! О, кажи ми го по-скоро, и аз ти обещавам, че ще опитам всѣкоѣ други, преди да трѣгна по този своѣ пѣтъ!“

Славомир наведе глава.

— „Монте уговори у кнѣза бѣха, за жалост, напразни“, думаше нажалено, „и мене за просби недостойнаго не изслуша Господ, който е инакъ отредил в непостижното си провидение. Но сърдцето на Владимира все ще да е добро, защото прѣко монте смели речи тои ме с нищо не обиди и не ми забранѣва да утешавам преследваните нещастници“.

— „Ти си гост из братска земя“, възрази гордо Симеон. „Никои славѣанин не ще се забрави до толкова и да обиди оногова, който дири защита под гостоприемната му стрѣха. Ти ми потвърждаваш така мълком, приѣтелиу, че нѣма друга помощ, и аз ти обещавам, ако е достатѣчно то за твоѣа утеха, че до колкото ми бѣде възможно, ще се варѣа от всѣкакво кървопролитие“.

— „Даи Боже!“ изрече Славомир с радостен глас и стисна важно десницата на кнѣза, който му подаде тои за подкрепение на тържественото обещание.

Из кнѣжеските покои се разнесе пение, съпровождано от звуковете на грѣцки китари и варитони, народни гѣиди и кавали. Чапите нѣколко пѣти задрѣнчаха в шумни наздравѣици, и смѣх и ликуваніе се отглашаше, прекѣсвано като ек на далечна бурѣа. След минута службѣши изнасяха на носилка грѣцкиѣт посланик, овенчан отвсѣде и с разпалено от пригоди лице.

Щом съгледа кнѣжескиѣт брат, възпрѣ носилката, и като слезе, поздрави го грѣцки с дълбоки поклони и се преструваше като възнесен от радост за такава срѣща. Симеон повтори поздравѣт с учтива усмивка.

— „Стори ми се, че виждам, как изгрѣва на чардака ти второ слѣнце“, думаше Гѣркѣт в надменно ласкателство и обичайна гладкост, „а сега познавам, че е бил ликѣт на кнѣза, на учениѣ Симеон, който, може би, тѣкмо въздава почет на Музите!“

— „Не мога си помисли, почитаеми Ниеито“, отговарѣаше кнѣзѣт иронически, „че Музите, които възглашам, са ми променили ликѣт до толкова, гдето да се стори на слѣнце подобен. По-скоро съм уверен, че нашиѣт весел посланик е принесѣл обилна жертва на Баха, та вместо едно слѣнце му се чини че вижда две.“

Посланикѣт се разсмѣ принудено.

— „Признавам на изпол тази нехристиѣанска жертва“, викаше със сладѣкъ израз на лицето си, „и затѣ не се осмѣлавам да си мерѣа остротата с източениѣ изговор на тогова, който още от момче знаеше Демостеновите речи изуст.

А Диониси упражнява действие обратно на действието на Музите върху главата и сърдцето на своите обожатели. И нашата борба щеше да бъде и така вече неравна, да бѣх изпуснал и това главно нѣщо из мисълта си, че ти се въздигах по дух над мене, както Хемус над една къртичина. Гордеѳа се много, че моите учени сънародници са те повишили така необикновено над кръгозора на останалите твои съплеменници, че те смѣтаха дори вече и като свои!“

Симеон си захпа устните. Никита Склерос, като видѣ лицето му навѣсено, боеше се от нов остен и гледаше да го предвари с въпрос към друга посока. Като зачена с ласкателна оговорка и с похвала на Симеонова образ, питаше го, как е спал.

— „Сънувах сън на справедливите“, отговарѳах кнѳзът с весело благодарение, „с какъвто днес рѣдко коѳ ще да се е удостоил“.

— „Ето урок за мене, че съм пропиѳанил нощта“, рече Склерос безпокойно, като си оправѳах поувеналият венец от триндафил върху сивите вече косми.

— „Не мислѳа тъкмо него“, отричаше Симеон двоесмислено. „И Диониси, и Венера искат да имат обожатели, които пѣк трѣбва да отстъпят от Морфеѳа, па и аз бих могѣл да сторѳа така, понеже богът на сънѳа си игрѳа с мене днес иѳко немилостиво!“

— „Та лошав сън, а?“ питаше Склерос.

— „Наистина!“

— „Чудно“, думаше посланикът с престорена небрежност, и хлопаше с прѣсти о покрива на носилката. „Аз винаги си представѳах сънѳт на справедливите като тих и спокоен“.

— „Па такъв и е“, доричаше кнѳзът и гледаше проницателно на скритниѳа Гърк, — „да, такъв бива, тъкмо като животѳт на справедливниѳа изобиѳо. Но какво още по-обикновено има, гдето ръката на зломислен човек, а нѣкогѳа и на злодеец размѣти подобен живот? Същото стана и с моѳа сън!“

— „Деѳствително!“ дивеше се Гъркът още по-безпокойно!

— „Разбира се, че то беше само сън“, усмѣ се Симеон. Склерос си отдѣхна.

— „Присъни ми се именно“, приказваше спокойно кнѳзът, като се сложи въз пармаците на чардака — „че си ми прѳтил дар!“

— „О, какво съчетание“, плесна ръце посланикът, „а казват че сънищата били лъжовни! Аз тъкмо ти готвех преписи от Софокловите драми в красив ръкопис. Още днеска слугата ще ти ги донесе!“

— „Благодаря“, поклони се Симеон приветливо, „ще ти остана дължен до заплатата. Но твойт дар пощес беше от друг вид“.

— „Че какъв?“ питаше Склерос напрегнато.

— „Ти ми проводи главата си, тъкмо така овенчана, ала завита в пергамен . . .“

— „Смешен съм!“ проговори посланикът и побледнѣ, като стена.

— „Наистина! Мисля, че прочетох още на пергамена нѣкакво разсъждение върху преходността на тоя живот и неизвестността на деня и часа, кога ще ни свѣри смъртта. Не помня вече, кои писател черковни беше написал него разсъждение, ала съдържанието го имам и до сега пред очите си — така жив беше тоя съм“.

— „А що стори ти с главата ми в него достопамятен съм?“

— „Що? то се знае, че тя не приех“, засмѣ се Симеон гласовито. „Никита Склерос още има нужда от нея“, извинявах аз отричаніето си от такъв изпачан дар, „по-сетне може да тя приема“ рекох, и тутакси ми хрумна един стих из Виргилия, с който се и пробудих. Не е пълен, ала на мѣсто!“

— „И гласеше?“

— „Timeo Danaos et dona ferentes!“

Посланикът, който вече пак се опомни, зачена божем в радостна почуда да плѣска ръце.

— „Трѣбва да бѣгам вече из-под порога на твоите остоти“, кланяше се в ласкание. „Бога се, че ще ме накажеш с него както жесток учител ученикът си, та не ще ми се услади и Тесалското ми вино.“

Като се прости със сладка учтивост, даде ход на утаенія си гнѣв с това, че подкара с тоягата слугите си, що бѣха седнали между разговора, и като възлезе на носилката, мушкаше ги да бързат.

— „Змию една!“ пошупна подире му Симеон, след което се пак обърна с обикновено спокойствие към Славомира. „Така отравят тези гадове злочестіят ми брат“, говореше замислено, като отиваше с волни крачки заедно с него от чардака. „Тоя го залъгва със всичката отбор-грѣцка извърженост, Тервел го дразни с прелестите на сестра си и

със своите жестосости. Владимир пропива цели нощи в пирове и във вилните прегръдки на своите съложници, а между туї невинни хора пъшкат в зимниците на неговото градище. Князът не знае, как да прогони самотинските минути, а между туї, докѣд воиската му, така грижовно стѣкмена от баща му, се излежава без дисциплина в становеите около Преслав, Маджарите ни опустошават северните краини“. Князът стисна пестници. „Но време е вече да се гуди краі на това. Гледаі, Славомире, как издалеч още Преславци страніат от двореца, варден от необуздани воіници. То е знак на тираниіа — тези боіазливи, ненавистни погледи! Може ли да има стѣмнение, че едничка искрица стига тука за пожар? Ала аз не ща пожарът на домашна воіна. Ще му посоча собствените негови наемни солдати, па да види колко може да се надѣва тиранът на своите службаші. Неколцина пълководци са ми вече на страната — трѣбва да слѣза в стаіата си, гдето съм си повикал нѣкои от тѣх.“

— „Іа гледаі, що е това?“ обѣрщаше му вниманието Славомир, като сочеше с десница надолу към двора.

— „Ах, то е пак Тервел, тоіа неуморим діавол направил нѣкоіа пліачка!“ извика Симеон с вълнение, и двамината се загледаха под мъчителни впечатлениіа в пѣстра тѣлна мъжіе и жени, които се препѣваха през широките порти на двореца, тласкани сурово от воіскарите.

Посред тѣлната вървеше в окови стар един боіарин, обиколен от децата си. Главата му, с дълги седи кѣдрици, спокоіно се издигаше сред плачещите или отчаіано наскърбените, и очите му сегиз-тогиз се обѣрщаха с презрение къмто мощниіа млад мъж, който въз арабски запенен жребец обіездіаше наоколо. Тоі беше облечен в богат контош с тесни, долу разширени рѣкави. Огърліето и долните му краища бѣха обшити в скѣпоценни кожички, а на гърдите бѣ стегнат с копринени полусѣрмени гаітани. Черните косми му покриваше накривено калпаче, обточено пак с такива кожички, а на позете жѣлти ботушки, в които се скриваха крачолите на тесни впити гащи от еленска кожа. На широкиіа поіас със сребърни чопрази висеше до камата дълг меч. С левицата си кротеше буіниіят кон чрез окичена іузда, а с десницата навремени шибаше силно с голѣм един бич горѣните пленени, като сподиріаше болестните им викове с клетви и гневно свѣтканіе на затвѣрдѣлото му крѣвнишко око. За да не поздрави, престори се, че не вижда князовѣт брат, който при това позорище безпомощно стискаше пестници.

— „Ой ти, болиарино“, викаше Симеон, с вътрешно противеніе, на издача, когато Славомир бързаше надолу към нещастната тълпа. „Болиарино Тервеле! Над кого си одържал такава славна победа? Дали си изгонил, храбри началниче на княжеската воиска, Маджарите из Етел-Къз или си превзел Цариград, че тъй сѣино водиш пленниците в своѣа триумф?“

Високомерниѣт болиарин с видима неприѣтност поздрави князовѣт брат, и упоритиѣт образ му трепереше от гнѣвъ, когато отговори: „Не бих се осмелил да отнема на твоѣата слава такива велики победи, княже светли; не се двоумѣа, че и двете славни дела тебе чакат, ала за сега превеликиѣт и преславни княз наш живее още в мира със своите съседи и не е велѣл до нине да се вади меч върху тѣх, но само да се пленѣат размирниците, що искат да подровѣат славното му справедливо владуваніе“.

Възвѣсѣло слово на болиарина имаше толкова дяволска злоба и ѣадовит присмех, че князовѣт брат неволно посегна възвѣдрото си, гдето под фара му висеше мечѣт, ала като се засмѣ сам на това вълнение, продължаваше по-нататѣк в остриѣа разговор.

— „Аз мислех, болиарино, че слушам из князова салон как гърми твоѣата голѣма чаша, коѣато се чува по-често, отколкото твоѣѣт меч; мислех, че ѣунашки надпиваш най-големите дърпачи на двореца или че се залѣгваш с мѣки над затворниците в избата, а ти между туѣ като стражарски воѣвода си метѣл преславските улици. . . . Струва ми се, че то не е бивало работа на болиарите и воѣводите!“

— „Наистина не“, признаваше Тервел дързновено, „но по време, когато и из княжескиѣа дворец се търкалѣат глави на улицата, не смее ни болиарин, ни воѣвода да избѣгва отбѣденіе над безопасността на господарѣа си; тогаз му настаѣа безотложна тегоба да изпогуби всички влечуги, които заплашват да го ухапѣат.“

— „Тежка и болестна работа штеше да имаш ти, горки Тервеле, ако беше искал да изпогубиш всички змии в държавата!“

— „Нак трѣбва да потвѣрдѣа“, смееше се болиаринѣт, „защото нѣкои змии пѣлзѣат много високо и за болиарина, и за воѣводата, но и към тѣх е възможно кога да е да се достигне!“

Симеон се зачѣрви от гнѣвъ.

— „Тѣ ли е. славни болирино, тогава добре!“ викаше Симеон с разтреперан глас от раздражение. „Пригуждаі само смело нови лаври към старите, които са добили твоите предходници в безпримерната си ревност към владетеліа!“

Тервел искаше да отговори с буйно, страстно слово, но като не виждаше вече князът на чардака, заскърца зъби и погна с остругите си коніѣт между хората, тѣ че едного повали в предните крака на коніа, а другото, старец службаш, на земята. Между това Славомир отколѣ вече стоеше при пленените, та във време на борбата с думи между Симеона и Тервеліа, с вдъхновена реч придаваше на злочестите сърдце и утеха, тѣ че повечето със сълзи на очите си повдигнаха глави и с благодарение поглеждаха на младіа мъж, който без да мари за своіата опасност, придаваше им дързост да се решат на всичко, дори и на смърт, за скъпата вѣра Христова. Щом съгледа старецът, че падна под коніа Тервеліов, затече се към него и като го издигна полумъртъв, отриваше с кърпата си кръвта, що му течеше из над слепоочната кост. Буйніѣт болиарин замахна вече бичът да накаже смелиѣт мъж, когато в него позна Славомира.

— „Тоі е враг на княза“, викаше грубо, „не заслужва да залѣгат за него! Хеі, момчета,“ обърна се към воіниците, „тласпете тоіа дърт негодник пак на реда, да не остане надире от другата стан. . . Днес имаме по-вече работа, а не само да си играем с един заговорник!“

Неколцина воіскари пристѣпниха към злочестіа, но Славомир се изправи с разпалено лице и без да пустне старецът из ръцете си, бутна първиѣт стражар тѣ силно, че тоі залитна и едвам се опрѣ върху своите другари.

— „Не давам нещастніѣт преди животът си!“ каза решително Славомир. „Опитаі само, болирино!“

Тервел захапа устни.

— „Много си смел и с правото си като гост,“ думаше до негде по-кратко. „Знаеш ли, че браниш княжески враг?“

— „Тоіа старец княжески враг?“ отзова се защитниѣт му милозливо. „Тоі ще да е враг толкова, колкото и тиіа слаби жени и невинни мъжіе. Враговщината им живее само в твоіата глава и кръвнишко сърдце, което поиш със жестокости в името на княза. Но продължаваі само, окаіани човече, и божиіата мъст не ще те забрави!“

Тервел трепереше от гнѣв по цѣлото си тѣло. Тоі искаше да заповѣда на своите стражари да се фърліат върху смелиіа мъж, който се одързости да го покрусва, но хладніѣт

разум затисна скоро това безразсъдно избухване. Посви рамене като в презрително смиление и загърмѣ на воиниците да закарат останалата тълпа в затвора.

— „Тако ми Перуна“, фучеше от коня си подир пленниците, като тръгнаха; „тези гости сѣкаш са прирасли към сърдцето на безглавия Владимир. Тоі им допушта да му обсъждат делата като на момче, та едвам с мъка можах да подбивам у него силата на техните слова и проповеди, па още ги оставя и да се опират срещу неговите заповеди, и всичко това само според онова проклето свое гостолѹбие и слаб нѣрав! Аз веднага бих ги прогонил пак зад границите, от където са дошли: нека там си блъскат ангелите с тѣх! Или още по-добре, порѣчал бих да ги обесят еі тука, до таіа стан, коіато и без това само ми подшрѣкат на пук . . . Ала и за тебе ще доіде ред, гарване моі черпи, когато свърша със своите кнѣжески соколи, а може и по-рано. Имам вече дълга смѣтка да гледам тук с тебе . . . Тоіа стар паун ми затворете отделно със синовете му,“ заповѣдаше на воиниците. „Чакайте, не — отлѣчете го от синовете му, искам да се побавя със всѣкого особно“, доложи, като плѣскаше зломислено с бича; „а дѣщерите му отведете горе в палата, при кнѣза, — не струват за меч и затвор. Не ги ли хареса кнѣзът, може да стигнат за неговата вѣрна дружина . . .“

Вик от неволия и іад се издигна из средата на тълпата. Стариіът боліарин отчаіано кършеше веригите, които циглавите ръце не можаха да строят, и іаростно се фърли и със синовете си върху воиниците, които откарваха дѣщерите му. Настана кратък, отчаен, ала неравен боі, в коіто окоото на Тервеліа жедно се поеше . . . Краіът му биде, че разплаканите щерки се отведоха всред палата, а пѣк ранениіът боліарин с двамината си също тѣ окървавени синове се повлече в затвора; третиіът, наі-младиіът син падна жертва за братска лѹбов с разцепена глава на двора . . .

Из кнѣжеските прозорци се разнесе в скръбната тишина, коіато наследи боіът на двора, силен смѣх и ликуване. Старецът, сѣкаш пробуден от несвѣс от такава веселост, избухнала тѣ не на време, запрѣ се пред входа на затвора, па издигна окованите си ръце и окървавена сега глава нагоре към небото. Погледът му сѣкаш викаше божие право съдіе и се луташе по іаките стени на двореца с отчаена мрачност, като да чакаше, че всичко това трѣбва да се потресе от основи заради сторената с него жестокост и да по-

гребе в съсипните си всичко, що ликуваше и ридаше тука едно до друго.

Тервел кивна, и ръката на воіскаріа, като улови старецът зад врата, потегли го навътре. Трупът на момъка набързо бѣ отвлечен и кръвта засипана с пѣсѣк. На двора пак се възцари мъртва тишина, само стѣпките на стражата се чуваха с гърмелив отзив из широкиа простор: тѣа вардеше царіът на веселбите му, а затворниците в мѣките им. Тервел, като раздаде нѣкои-други заповеди на воіниците, слезе от коніа и го предаде на едного от слугите си, па взе да се разхожда, потънал в мисли, под сѣнката на колонадата, на коіато мраморът бѣ докаран с големи разноси чак из Тасос по морето и по Дунава.

— „Вече дванаісета боліарска глава за твоіата, татко, и за главата на брата ми“, думаше сам на себе си. „Чини ми се, че за сега можеш да бъдеш доволен от това отмъщение. Тоіа е последен от ониа, които воіуваха с Бориса против тебе и твоите привърженици. Те всички помагѣха също и да превземат родните ти градища, кѣдето бѣ забѣгнал след изгубената битка, — помагѣха да те пленіат и видѣха вашите отсечени глави как падат на земіата. Малко време се измина от тогава, когато половина от народа ти подаваше жезълът на властта върху себе си и ти загина въз мѣстото на наказанието с наі-големиа свої син, па и целиът ти род имаше да изчезне по същиа начин. Дали не е била таквази воліата на боговете да изтрѣгнат мене, третіо твое чедо, из всеобщото погубіаніе, за да отхраниат в мене отмъстителіът за твоіата кърв и за самиа себе, — отмъстител, коіто наказва вашите джелати и хулители дори в седините им? Ето, вече паднаха главите на всички токо-речи ваши врагове и на техните дозрели потомци, а децата нека пиреіат по света, както ние трѣбваше да правим; нека опитват, колко е трѣпчив чуждитѣ хлѣб и колко е твърда чуждата завивка. . . . Когато прокуден в горски пущиніаци трѣбваше да търпіа с малкиа си брат и сестра — още пеленаче — глад и зима в балканските рѣтлини; когато трѣбваше да страніа от човешките жилища като гонен звѣр и всѣка минута да се боріа с хищните животни, за да увардіа с недостатъчно оръжие окаіаниіът свої живот и животът на тѣх изхъртели от беди и мѣки деца, тогава с плач съм се клел във всички богове и техни съсипани оскъвърнени олтари, че щѣ жестоко да си отмъстіа, че щѣ да отмъстіа всѣка загуба наша над онези, които са докарали злочестіата на нашата челяд. Кълех се за

това пред твојата глава и пред главите на всички загинали в борбата ви бојари, че сърдцето ми ще на камък да стане спрѣмо всички беди на тиѧ проклети джелати — па и сам се почудих, как хладно забих мечът в гърдите на първиѧ от тѣх Моѧта работа е речѧ вече свѣршена Ха, ха, ха довършена за твоѧ смѣтка, разглезени сине Борисов, и моите жертви дори не знаѧха, защо именно трѣбва да загинат, догдето не им гракнах това чак в подирно време в отъпелите уши. Като падне и твоѧта глава и на тоѧ пишни Симеон главата, ще извлека из манастирѧ и онѧ дѣрти бѣс, баща ви, па тогаз тепърва ще настане същинското отмѣщение, за което бѣлнувах при своите скитанѧ по рудините на Балкана, с което загрѣвах сърдце си, когато мраз ми ломеше тѣлото, с което насищях душа си, когато се гупехме гладни ние, чеда на наѧ-богатиѧ и наѧ-могътен бојарин, — в пустите пещери Па ще да падне и твоѧта седа глава, стари убиѧци; из черепа ти ща да напивам за здравѧе на бојарите, както е струвал и Крум, твоѧ прадед, из черепа Никифоров, и ще подам из неѧ да пие и гиздавата твоѧ щерка Лѣубица, моѧ бъдеща съпруга Ха, ха, ха, това всичко ще стори сиротото момченце, що избѣга от опасност за главата си, и то сѧмо със собствена сила и с упражнение в горчивиѧ опит. То момченце не е ходило в Цариград на възпитание, нито у платени учени лѣудѧе, ала все ви счита вас учените в гибел и ще се въздигне въз народниѧ престол, към коѧто напразно посѣгаше баща ми. И щом се въз него укрепѧ, нѣма да сѣм принуден да мажа очите на нѣкоѧ си клетник с постоѧнни заговори и нѣма да го наклонѧвам към старото богуванѧе, за да мога да наказвам своите противници и омразните христиѧни . . . Па ще заплавѧ тези дворци с христиѧнска кърв, догдето се зачервят като кнѧжеска багреница, и ще подновѧ времената на Крума, и ще разпрѣсна смърт и сѣсипиѧ като с един дѣх през целиѧ си живот върху всичките си христиѧнски сѣседи . . . !“

Ноздрите на Тервелѧ се разшириха като у нѣкоѧ кон вихрогон, а из очите му съѣткаше мѣлнииѧ като у хищен звѣр, коѧто се сгушил за да нападне С десницата си, твърдо стисната на пестник, изразѧваше гнѣв и вътрешни бури, като шибаше с бича всѣкоѧ гладък пѣстѣр стѣлб, краѧ коѧто мѧнуваше.

— „Но и мене ми излезе скѣпо, докѣд се вмѣкна на това мѣсто,“ думаше след минута по-кротко. „Дѣлго трѣбваше да пѣлзѧ в прах пред Бориса и омразното негово

племе, докѣд ни приеха на милост. Трѣбваше да се преструвам като набожен християнин и да провалиам делата на закланиа си баща, за да спечелиа поне част от своите челиадни имоти като милостив дар . . . Брат ми, нехривец, не утраиа в тази преструвка, — потъна в пороиа на християнството ; — нека е проклет ! . . . Напoкон на-голтѣма жертва принесох на отмъщението си, като обрекох невинната си сестра на сладострастието на Владимира, за да имам чрез това свободна пътечка към престола му и към прокарване своите планове. Таиа жертва е равна по своиата величина на всичко, що има да добием . . . Има да добием ? Мислиа, че смѣтах повече за себе си, а съм забравил за неиа, горката ! . . . В отмъщението не взима участие, — тиа нѣма ни капка от моиа характер. Още от дете, когато ia носех по горите и когато от грижи зарад неиа ми вреше утробата от болестни спомени и гнѣв, тиа биваше и против моите представiania и подбуждания винаги тѣ кротка, и тутакси пак доволна и весела като птиче, дори ме хвана завист, и аз ia похулих . . . За своиата злочестина тиа имаше плач, за хората — усмивка, а брат ми Добрин — хладнокървие и безгрижност ! О богове, колко различна кърв в жилите на една челиад ! . . . Мене би ми стигала моиата Лиубица, дори и да не постигнех другите си планове ; ами Надка ? Горкото детенце, доведено из пустиниата в двореца — залюби се до смърт в Симеона, които що беше се върнал из Цариград с надутата си ученост . . . Трѣбваше да употребиа над неиа всичката си сила и всевъзможни обещания, за да достигна чрез неиа до последното стъпало. Обещах да преклониа пред нозете ѝ князовѣт брат, които гори от лиубов към неиа . . . Какво обещание ! . . . Главата му да и дам, — щеше да ми бъде играчка. Нещастна Надке ! . . . О, да умееше да мрази като мене, да ѝ бъдеше доста едно отмъщение, — колко лесно щеше да ми бъде . . . Ха, да го търти бѣсѣт, ia гледаи мисъл ! Може да го намрази, ако би да презре тои лиубовта ѝ, а тои ще ia презре, — като че го знам ! Нека ѝ погори малко в гърдите, нека ia поболи — и мене така ми беше, — после наистина ще възима желание за мѣст, и в неиа може би ще намери сладка утеха и награда . . . Трѣбва да ia посъветвам в тоиа смисъл. Ои, то би била хубава част от моето дѣло, — щерка да отмѣсти така за крѣвта на баща си въз одного от Борисовите синове ! . . . Може пък напълно да се утеша, кога ia обиколиа с княжеска хубост и блѣсъкъ, за каквито глезениѣт Владимир не е нито сънувал“

Към краіа на този монолог вниманието на боіарина беше отвлечено от едно шествие с блѣскава носилка, около коіато вървѣха нѣколко момъка от висок род и слуги в богати дрехи от еднакъвъ кроеж. В носилката, постлана отвѣтре с алени килими, си почиваше млада девоіка с очарователна хубост. Леката копринена морова дреха, с къси широчки ръкави, беше обточена по всичките ръбове с изкусно пѣстрило, а през тънкото кръстче препасана с поіас от сукана сърма, с хубави чопрази във вид на птиче с разперени крила. Лице с прелестни чърти, по нежност подобно на листіе от триндафил, гиздаво се надваріаше с дългите черни косми, които, причесани гладко отпреде, бѣха отзади наружени с цветіа, и по народниіа обичаі окичени със златни пеніази. Изпод черните скліучени вежди две мечтателно притворени очи гледаха една голѣма китка, що държеше бѣлата ѝ ръка, облегната на прозорчето. Буїните момински гърди, скътани в широчката извивка на дрехата, повдигаха в правилно дишаніе тънкиѣтъ бѣл плат, с коіто бѣха закрити, а с него и дребните жълтици, що се виеха на върв около неіната шиіа. Суровиѣтъ боіарин постоіа с минута като омаіан, и чудна неволіа от несмелост му стѣгаше гърдите.

— „Тако ми светлиѣтъ Велес!“ избѣбра, като гледеше с левицата брадата си, сгърчена и рѣдка; „и сама Лада не може да бѣде тѣй лепа!“

Носилката се намери тъкмо в колонадата. Девоіката целуваше триндафиловите пѣпки с наведени очи, а тиіа малки устица се чинеха при това на Тервеліа, че по свежест надминуват хиіади пѣти пѣпките, що целуваха. Възпрѣ му се дѣхѣтъ, когато дързостно пристѣпи към носилката и поздрави с глас, на коіто се мѣчеше да смири грубостта.

— „Здравеі, светла кніажно!“ кланіаше се тѣй учтиво, както надали се е кланіал и пред самиіа кніаз.

Девоіката се сепна от своите мечти и побледнѣ като воекъ, щом съгледа огнените, с кърв облети очи на боіарина, вперени в неіа като іадовита стрела. Тіа трепна от страх, и неіните гиздави кадифени очи, окичени с бисер, надничаха из-под дългитѣ клепки въз боіарина тѣй плахо, както погледѣтъ на кошута, коіато са погнали и е налетіла на стадо вълци.

— „Тервел!“ пролетѣ ѝ през бледните устни, и ръката с китката неволно трепна из отвора на носилката, като че бѣ напипала нѣкоіа змиіа между триндафила и теменугите. Дори и в тази минута тіа беше тѣй красна, че боіаринѣтъ омаіан от неіните прелести гледаше като безумен и без да

забележи, че на поздрава не му се отвърна. Осети само, че погледът на княжеската щерка тегне като магично прикован въз него, с равно, неизказано отвращение. Това чувство го държа докѣд изчезне носилката от двора, и студени трѣпки го побиха, като му се изпречи огромната пропаст между неговата страст, сега вече изветрѣла, и неината цел. Тоѣ притисна дланта си към разпаленото чело и се върна през колоната назад.

— „Колко красна девоѣка! Тако ми всички богове, колко красна!“ шепнеше и забравѣше всичко друго. „Тѣа трѣбва да стане моѣа, като венец на всичките мои желаниѣ! Колко бѣх слаб при неѣниѣа поглед! . . Мислѣа, че при неѣа бих забравил и за отмѣщение. . . О, в тоѣа миг оживѣх в мислѣта ми давните времена на кроткото детинство, когато маѣка ми си играеше с мене в градината, а баща ми, завърнал се от лов, ме динкаше на колѣното си, — тиѣа времена тѣѣ красни, тѣѣ чудно мили! Да, ако погледнеш на мене . . . Любица с тези очи тѣѣ мило, както ме е гледала маѣка ми, може пак щеше да се разтопи онѣа камък в гърдите ми, може за неѣна волѣа щѣх да ѣ стана дори христѣанин! . . Христѣанин?! ха, ха! колко мощна трѣбва да е любовта, когато в нѣколко минути тѣѣ укроти и мене, стар вѣлк, коѣто със зѣби е белѣзал своите клетви в кората на дърветата . . по балканските гори, — мене, коѣто преди малко още искаше да плаши целиѣт свѣт! . . . Хем ми се струва, че съм имал сълзи на очите си . . . ха, ха, ха, христѣанин! . . .“ засмѣ се ѣдовито. „То не бива така . . . По-скоро бих ти, бѣла гѣлѣбице, отсѣкъл главата чаровна и красна и умрѣл при твоѣѣт труп, ако да не можах да направѣа нѣщо по-добро. . . Любице, Любице . . — махни се ти слабост! . Какво щастѣе е за мене, че ѣа познах, когато ми е отмѣщението вече към краѣа! Още нѣколко енергични крачки, и ще бъдеш моѣа заедно с престола! . . Но ти щеш ми навикна, така или инак. . . Сега ще ѣда при своѣа затворник, и там ще доѣда пак на истинската мѣра.“

Придружаван от стражата при входа, Тервел захлопа с дрѣжката на бѣча си на вратата. Тъмничарѣѣт изкочи стреснат с вързоп клѣучове и питаше с бърза охотност за заповеди. Тервел мълком посочи с ръка едни низки врата, обковани с мед и желѣзо в различни шарила, и щом ги отвори тъмничарѣѣт, кивна му да си ѣде, а сам влезе в избата. Трѣбва да беше добре запознат с неѣа, понеже без светило слезе безопасно по нѣколко стѣлби и втрѣци сурите си очи право в един кѣт, гдето осещаше своѣата жертва. Избата

беше висока, облечена в полумрак, понеже дневната светлина падаше в нея през високото прозорче само с един тесен сноп, в който се виеше прахът, сѣкаш позлатен от светлина. Затворът беше разделен на нѣколко пезуліа, в които от халки, зазидани в стените, висѣха вериги, и в един от тиіа пезули беше сгушено посталото тѣло на стариіа болиарин. Тоі си държеше главата с окованите рѣце, а из гърдите му излизаше навремени болестно стенание. Тервел, ако и смел, но с предразсѣдци, помисли, че то е вопъл на духовете от онііа нещастници, които от тиіа увиснали, неми вериги са били откарани на бесилото. За да отпѣди подобни мисли, тоі прекрачи с тежки стѣпки нѣколко пѣти избата. Предишното по-меко настроение на мисълта му изчезна съвсем, и на негово мѣсто се іавиха темни кроежи и тѣі іадовити, както просторът и въздухът на затвора, в който ходеше сега. Полумракът на избата изново му припомни горската тъмнина и неговите страдания и отмѣщение, а в очите му пак се разпали обикновенііт огън на безчовечна жестокост. Тоі пристѣпи към стареца. От звука на близките стѣпки изтъргнат из жалните си мисли, старецът повдигна глава и втрещи очи въз Тервелиа с израз на отчаіано тегло и ненавист.

— „Познаваш ли ме Чернев?“ питаше Тервел с дълбок глас.

— „Обеснико!“ издума старецът погнусен.

— „Ти можеше да ме назовеш само с моето име,“ озѣби се Тервел, „и то не е по-дълго от онова, с което ме посрещна; но за мене малко чини називът, както и онова, що мислиш за мене. Само ме радва, че не съм ти излѣзъл из паметта . . . Е, как ти се харесва затворът? Страх ме е, че ще ти бѣде по-несгоден и от блѣскавиіа твоі палат!“

— „Съвестта ми е чиста, и вѣрвам в Бога,“ думаше старецът гордо. „Това е доста да замени сгодата на палата“.

— „Ха, ха, ха! а с това искаш горе-долу да кажеш, драги старче, че у мене напразно би дирил нѣкоі такъв блѣсъкъ? Нека е тѣі; поврага да върви таз чиста съвест! Познах цената на таіа христііанска скѣпоценност, на коіато с блѣсъка и постоіанното лѣщение никога не сте напълно доволни, колкото и да се стараете за това. Тиіа винаги ми изглежда като рабощ за дълговете на сиромаша, коіто при добра печалба заличи нѣколко рѣба, за да изреже пѣкъ по-надолу други нови. Аз пак съм много по-доволен в сегашното си положение, отколкото ти без своіа необикновен имот. Моето иманіе и мощ във двореца растат постоіанно, тѣі че съм по

сила токо речи равен с кнѣза. Аз съм вожд на воиската и монте заповеди са закон за цѣлата земя! . . . Хее, как тези пишни боляри трѣбва низко да се кланіят пред мене, повече отколкото по-напред са се кланіали пред самия кнѣз! Как сладко се усмиват, кога им проговорія . . . Скрытом нека стискат пестници: то прави още по-блага тѣхната послушна усмивка. И тако ми Перуна, ако нѣкоі стисне пестника си още по-чвѣрсто, ще му разкъсам прѣстите със желѣзо и ще му свалиа до нозете лудата глава, коіато в моіата понижестост ме е гледала от високо! . . . Іа, що ти помогна новиѣтъ ти разпети бог? Вчера още си лѣгаше ти като честит баща на три надежни сина и на две красни разцѣвтени дѣщери, горд със своія палат и големи държовища; вчера още беше свободна и почитана глава на броіния си род и господар на неговите землища и много села; а днес? Лежиш окървавен и окован в затвора с децата си. . . . Родът ти е распилѣн, държовищата пропаднаха, отнети в полза на кнѣза, а главите ви обречени на джелатина! . . . “

— „Окаіани!“ стенеше старецът; „не напразно те наричат кнѣжески тигър!“

— „Наистина?“ подсмиваше се Тервел. „Вѣрваі, че напусто бих дирил сам за себе си по-сполучно име. Видѣх обноската на тиіа звѣрове, които грѣцкиѣтъ посланик подари на кнѣза, да се залѣгва; струва ми се дори, че си приличаме!“ засмѣ се іадовито. „Под предлог на вашето издаіство аз едвам си показах тиіа ногтіе от високи животни, звѣрове; а как ли ще ме нарекат, когато почна да требіа христиіаните тѣі, както е требил Борис привѣржениците на пѣрвата си вѣра?! “

— „Тогава все пак ще умрем за своіата вѣра и своія Спасител!“ отвърна старецът и изправи радостно главата си. „О, благодарія ти, Господи, че ни намери достоіни да запечатиме твоето учение със живота си. Нека ти бѣде възхвалено името, че избра моіѣтъ род за мъченишка смѣрт“.

— „И таіа радост, старче, трѣбва да ти огорча!“ пресече го Тервел във възхищението. „Не криіа наистина своіата умраза към всичко, що е христиіанско, по ти все трѣбваше да се догадиш от онія броі на своите изгубени приіатели, защо е извѣлѣгъл Тервел и тебе с челядта и ратаите из досегашното жилище, — та тук между стените на тъмницата . . . Не ли се опрѣ и ти и се защищаваше както трѣбва? Или за това те накара чистата ти съвест? Толкоз ли не помниш, стари Чернев, онія мъглив и навѣсен ден, когато с вѣорѣже-

ната си дружина и с дружините на ония свои приятели помагаше Борису да затрие в кървавата битка баща ми и цѣлата страна на народа, коіато стоеше при него, и защитиаваше наследената вѣра и обичаи на предците против вашите новоти и произвол на кнѣза? Ти заедно с други се притече на замѣка му и гледаше спокойно, как го наказват . . . Не беше ли там и моѣтъ брат? Не дирехте ли и нас, малки, недорасли деца, да ни изколете, както изклахте цели челиади на мнозина други боіари? Каква е тука разликата между сегашната съдба на рода ти и на тебе и между нашата минѣла съдба? Разликата е просто в случаѣа, че ние се отървахме и изпѣлзѣхме пълната със страдания част на живота си, за да можем да си отмѣстим“

Очите на стареца очудено гледаха страстниѣтъ млад човек.

— „То бѣ наша длѣжност,“ казваше с тѣврд глас, „да браниме кнѣзѣтъ и държавниѣтъ ред и свещената вѣра против жестокостта и безмерните стремления на поганските бунтовници“

— „Оставѣам ти таз утеха, коіато нищо не изменя в дѣлото,“ продължаваше по-хладно Тервел. „Така би думала и страната на баща ми вѣв вашето положение, сиреч в случаѣа на победа, и нѣмаше да се кара с тебе, коі е имал поголѣмо право. Силата дава закони и определя граници на правото в държавата: това тѣкмо изпитваш сега и ти. Като исках до постигна целта на отмѣщението, аз трѣбваше всичко да жертвувам, за да спечелиа сила, а с това и право, според съжденията на света. Познах, че човек може всичко, за което се залови. Ти си дванаѣсети и последни от опѣа велможи, които са видели убиството на баща ми и неговата смѣрт. В кѣсо време тука не ще има вече никого, коіто да се похвалят с такива показаниа. Малко търпение, и светѣтъ ще признае правото на поганската страна, когато с врѣхния на ви изплати всичките насилия!“

— „О, Господи виини!“ молеше се Чернев с повдигнати ръце. „Не даваі сполука на тиа безбожни планове и не деі допуца да се погуби горката ми татковина . . . Нека падне моіата стара глава и буйните косми на моите синове по свещената Ти воіа, и дѣщерите ми — ах, злочести мои чеда!“ заплака старецѣтъ — „дано да умрат като нас! . . . Що сториха тиа невинни девоіки, окаіани Тервеле, та си им приготвил такава грозна участ? С какво те обидиха тиа добри, нежни душици, та си постѣпил с тѣх по-страшно, отколкото с мене, когото обвинѣаваш със смѣртта на баща си?“

— „Отдавна ли е, дъртако,“ отговаряше Тервел намръщено, „когато с другите боляри се присмиваше и говореше с презрение за сестра ми Надка, — по-преди равна на твоите дъщери по невинност и по голѣма хубост, — че била продала тѣлото си на княза? Мислиш, че бих ѝа приговарял към такава стѣпка, да нѣмах онаѝа злочестина, коѝато ми причинихте, мощни и доволни господари на своите държовища? Вие странѣхте от нас като от чума, да не си запетните снежното рухо на своѝата невинност, — затуй познайте сега, колко е сладко такава презрение, колко е драго да видим обезчестено онова, що сме лѝубили, и покраѝ това още и надменниѝт присмех в лицата на хората . . .“

— „Ти сам зафърли и потѣпка тоѝа безцен камѣк на невинността!“ натѝакваше Чернев; „как може твоѝата собствена вина да те вѝка на отмѣщение въз други? Защо искаш да убиваш и душите на децата ми? Прати ги сиромаси по света, както се оплакваш, че вие сте се скитали по него, па убиѝ ги по-скоро, както мене и синовете ми, само ги не фърлиѝ в срам и вечен позор. . . На, виж, нѣмам със що да откупѝа от тебе тиѝа скѣпи глави. . . Иманѝето ми е обрано, — вземи си седата ми глава, па въз неѝа излеѝ всичкото си отмѣщение! Ето, на колене те моѝа, както никога на света не съм молил, насечи ме уд по уд и откѣсни ми, ако искаш, сърдцето из тѣлото, само пустни дѣщерите ми! . .“

Старецѝт се виеше със сълзи в краката на мѣчителя си, коѝито не отговаряше. Като предполагаше, че го е смилил и че му остаѝа още само да се реши, горкиѝт Чернев удвои просбите си. Тервелѝа побѝаа трѣпки от ужас, когато съгледа стариѝт горд болярин в такова унижение под краката си. Но то беше единѣкъ остатѣк от човешко чувство в неумолните му гърди. Със сърдце по-студено и от лед, тоѝ гледаше мѣките на своѝата жертва и осещаше само дълбоко задоволение.

— „Всичко това можях и сега да сторѝа със тебе и синовете ти,“ отговори сурово. „Да, можях да ви пашарѝа с тоѝа бѝч до воѝа; но аз не ща да покрусѝа нѝто в своите неприѝатели болярското достоинство, а ще оставѝа бѝчѝт за другото простолюдие. Искам само да плащам равно за равно, — нѝто по-вече, нѝто по-малко; кърв за кърв и хула за хула. . . Та и не е нѣщо толкова грозно, като си размисли човек спокоѝно, гдето князѝт щѣл да се погали малко между белите лакти на твоите щерки, или че ще ги пустне, преситен от разкош, на болярското си ложе, което е равно на твоето. . .“

Старецът като от змиѣ ухапан скочи от унижителното си положение и в луд гнѣвъ хвърли въз главата на нечестивеца глиненото гърне, което стоеше краі пезуліа. Но късите вериги и слабата от години и тревога ръка не дадоха да улучи, гдето мереше, и съдината се разби о стената. Тервел хладно изтри от лицето си водата, с коіато го попръска гърнето, и тихо слушаше клетвите на нещастника, придружавани от іаростно звеканіе на веригите.

— „За това ще бъдеш и тиѣ нѣколко дни, що ти остаіат още от живота, без вода! . .“ каза мразовито, като се обърщаше да си излезе. „Между туї можеш да си прекарваш времето в спомени за своіата победа или, ако обичаш, и в нѣкои размисленіѣ за съдбата, за неіното правосѣдие и справедливост и за други подобни играчки. . .“

Тежките врата се затвориха с гърмеж, и старецът остана сам в отчаіаніе.

(Слѣдва).

НА КАРАНТИНА

(ДРЕВНИ БЕЛЕЖКИ)

Десетина бели бараки, усамотени една от друга, стоіат на полето, в подножието на една гориста полегата рътлина. На значително разстоіание зад тѣх, в своіата теснина, мѣтно се мерджелее сънливиятъ Цариброд. Влакът изпищѣ и спрѣ при бараките.

Пътниците меланхолически излѣзоха из вагоните с куфери и вързопи в ръце. По заповедта на стражарите, всички се натрупаха пред една барака, построена до самата желѣзна линиѣ, след като оставиха багажите си на куп.

В това време, на дѣсно от линиѣта, на полианата, тѣлпи карантинопазци гледат любопитно на нас и викат „ура.“

Един сериозен господин, с черна овча шапка, стои при нѣкаква си металическа тулумба и крепи в ръцете си една трѣба-църкалка. Лицето му е важно, като че ще върши нѣкакво свещенодействие.

— Господа, моля ви, дохождайте тука един по един да се напръскате, обѣяви карантинния доктор.

Случи се, че бѣх аз първиятъ, който бѣх подложен на дезинфектиране. Изправих се покорно пред важния чиновник-църкател, и тоз час една широка струѣ от карболови пръски облѣ ми дрехите и лицето.

— Извърни се! заповѣда авторитетно чиновникът. Аз се изгърбих. Нов дѣжд от мирпзлива карболка накваси ме пак от врата до краката. Нѣма съмнение, всичките холерни микроби, случайно донесени от Австриѣ, Унгариѣ и Сърбиѣ, бѣха убити. Но оказа се, че церемонията не беше свършена.

— Извърни се пак! поръча ми важния господин. Извърнах се.

— Извади ръката от джоба си! Църкк! — Свали си шапката! Църкк! — Простри си умбрелата!... Църкк!

Аз бѣх цѣл къпаніе. Заредиха се и другите пътници.

— Господа, обіави докторът, моля, дохождайте да ви запиша. И всеки попрѣскан си казваше името, мѣстото, от гдето иде; и мѣстото, къдѣто отива.

Един стражарин простираше един голѣм тенекиен съд.

— Пустни си тука паспортът. И всѣкоі си пуцаше там паспортът, за да бѣде дезинфектиран.

На влазиаше в бараката. Скоро стадото іа напълни. Когато всички се натѣпкаха вир-вода от карболка, излезе, че сме дваісет и осем души от разни езици и племена. Между тѣх само една дама, една госпожица от Париж.

— Се *n' est pas trop*, забележи тѣа усмихната.

— Сега елате подир мене да ви разпределиа по бараките.

* * *

Стадото послушно трѣгна подир доктора. На полианата карантинопазците пак ни викат „ура“. Триумфална среща. Минуваме краі нѣколко бараки, здрависваме се с познайници, но отдалеко: запретено е сбираніето на нови пътници със стари. Ние сме опасни. Едно неприятно чувство свива сърдцата ни, ние фигурираме като хора, може би, заразени от холера, и приатели, и стражари страниат от нас.

В бараката, коіато носи номер 14. и пѣрт със жълто знаме — цвѣт зловещ — докторът настаніава Българите, които са седем души; другите пътници настаніава по други бараки. Парижанката, заедно с петима Немци, които после се оказват австрийски Евреи, влазіат в съседната нам барака — № 15. Българи с Българи, европеіци с европеіци, нищо по-логично. Но това разпределение извиква недоволство в бараката № 14. и мърщеніе по нѣкои чела . . .

И наистина, пет дни карантина трѣбваше да се държи. Пет дена уморителна досада на тоіа кър, а едно приятно другарство би било така освежително, така би скратило дългите часове на пленението ни.

Ах тоіа доктор, несъобразителен, даже не патриот!

Преди да ни остави, тоі ни показа пределите на нашата държава, извън които нѣмахме дозволение да прекрочваме. Оказа се, че тѣа беше наі-малката в Европа: нѣщо около хилядо квадратни метра, сиреч всичката вътрешност на едно укрепление, паправено от нашите воіници в навечерието на сръбската воіна, без да бѣде употребено от тѣх.

Ако то не можѣ тогава да спре нахлувѣт на Сърбите, сега то с пълнен успех варди земята ни от много по-опасен враг, който никакви сливнишки „ура“ не могат да спрат.

От всичките европейски държави само България и Турция не взеха участие в санитарния дрезденски конгрес, който отмени карантината в холерно време и постанови зиманіето други мерки за борба със страшната гостенка. Това решение на конгреса стана задължително за господарствата, участвували в него, и днес в цяла Европа само ние и Турците имаме развързани ръцете си да туріаме, колкото щем, дълга карантина на границата си.

И ето защо ние имаме приатниѣт случаѣ да пишем днешниѣт очерк.

* * *

Едвам влѣзохме в бараката си, стражаринѣт ни покани да идем да отворим куферите си, за да бѣдат дезинфектирани и вещите ни. По същия ред слезнахме към желѣзната линия и се отпѣтихме към една усамотена барака, която се различаваше от другите по това, че из коминія ѣ възлазіаше към небето висок, гѣст, дебел сноп дим, както из един локомотив в движение.

Вътре, един огромен железен цилиндър-казан, който ровеше и пѣхтеше.

Куферите се разтвориха. В нѣколко минути бараката се превърна на едно изложение, без броѣ неща и дреболии от най-разни цветове, форми и произхожденија красіаха подѣт и плениаха погледѣт с необикновена пѣстрота.

Едно малко Чикаго.

Вещите се отделиха на два купа: дребните, като книги, стѣкленца, четки и пр. се напрѣскаха просто с карболка; а дрехите, платовете, приперѣт и тѣм подобни се свиха в платна, за да се хвърліат в казана, гдето трѣбваше да направіат парна карболова банія.

Отчаіани викове от ония пѣтници, които носеха нѣкакви скѣпи и копринени материи и армагани.

Но нѣмаше изход. Половината Чикаго влезна в казана.

Когато се завърнахме в бараката си с измокрените и свити от карболовага кислота неща, ние узнахме с ужас, че има да претърпим още една последна дезинфекция: трѣбваше да се облечем в съвършено чисти дрехи — горни и долни — а ония, които имахме на гърба си, да ги пратим в трѣбуха на минотавра, за да си направіат парната банія.

Нѣкои от другарите ни, като нѣмаха други дрехи вместо съблечените, завиха се с ѝурганите, докѣд им ги повърнат, както правеше Целопид, стариѣтъ грѣцки полководец.

* * *

Бараката № 14. притежаваше шест кревата, при които се прибави още един, според числото ни. Смешно би било да дирим чистотата и удобствата на домашната стрѣха; но за хора, които са държали карантина в турско под открито небе и на гола земя, тука беше рай, истина, рай населен, вместо ангели, с гладки и хубавички полски мишки, които твърде деликатно минуваха нощѣ по лицата ни. Тиѣ животни представѣаха любопитен предмет за наблѣудение на зоолога по своѣята невинност: те пред нас излазиаха да лочат водица, пролѣзна от стовната, без да имат ни най-малѣкъ страх; те, приѣателите, нощуваха в джебовете на окачените ни дрехи и, когато заран ги облачахме, изкокваха на рамото ни, като че искаха да ни кажат: Доброутро, приѣателіу, и — ти спали добре?

Едно голѣмо утешение: на стената бѣ залепен списѣкътъ на ѣастіетата и питіетата, които четири локанти държаха на разположение на обитателите на карантината. Да беше Пенчо Славеѣков тука, тоі, по множеството им и по съблзнителните им названиѣ, умно би ги сравнил с българските списаниѣ. Аз намерих обаче истинско едренско вино, и това беше голѣмо утешение подир киселите швейцарски и французки вина на запад, които не издържат никакво сравнение с превъзходните наши местни вина.

На вратата на бараката ни стоѣаха постоѣанно две лица: един стражарин, да наглежда движениѣта ни, и един шоп от село Желіуша, да ни слугува. Тоі се викаше Емануил.

За да довърша беглото описание на жилището ни, трѣбва да кажа две думи и за лицата, с които случаѣтъ ме беше сбрал под един покрив. Всичките, освен мене, бѣха от Северна Българіѣ, от дунавските градове, търговци, с изклѣчение на едного, който беше финансов чиновник (това малко попосле узнах), но когото всички титулуваха: *Господин Управителіу*. Моѣтъ креват се случи до неговиѣ, и аз чувствавах в първите часове тайна гордост, че съм съсед с такѣвъ голѣм човек. Тоі си остана с титлата и до краі. Тоѣа господин Управител беше смешник в нашето общество, голѣм шегобиец и каламбураджіѣ, но репертуарѣтъ му беше твърде ограничен, защото

постојанно изваждаше същите шегѣ и каламбури, които гълтахме с кураж: на кѣра, особено в една карантина, нѣмаш право да бъдеш с мѣчен вкус. Трѣбва да прибавя, че господин Управителѣт взимаше за теми на шегите си най-повече госпожицата в съседната барака. Въобще, тоѣ се стараше да мине за страшен Дон-Жуан.

По-големъ Дон-Жуан от него беше други един от приятелите, ако съдим по разказите му за . . . Впрочем, неговото главно свойство и талант беше — песнопойството. Още рано заран тоѣ се събуди и запее под ѣургания си, като славеѣ: Тра ла, ла ла; денѣ цѣл ден из укреплението: Тра ла ла ла, вечер пак заспива с тра ла ла ла . . . Ние го наричавме „Господин Тра-ла-ла-ла“. И наистина, както излезе, тоѣ знаеше гласът на всичките български песни, които беше чул, но нито един стих цѣл не знаеше от тѣх. Мозъкът беше обиден у него в полза на слуха . . . Заедно с песнопойския дар тоѣ притежаваше още едно портфелче, което, вместо хартии пазеше едно кокетско огледалце . . . Ах, романтична натура беше господин Тралала.

Двама старци още, личности достопочтени, весели и шегавии. Единът от тѣх все засмѣн и твърде внимателен към особата си, защото заран тоѣ посвещаваше около четвърт час на туалета си, с гореспоменатото огледало в ръка, и през него време тоѣ ни разказваше весели истории от младините си; другият старец, също прекрасен добрияк, но по-сериозен и твърде фамилиарен със всичкиа свѣт. Тоѣ си изтриваше заран лицето с чистиа пешкир на Ерменеца (ах, забравих по-рано да ви кажа, че един от другарите ни беше Ерменец, часовникар, български поданик). Този последният, неспособен да оцени всичката деликатност на тия сърдечни отношения, най-напред протестува, па като видѣ, че нѣма полза, измени начинът на живота си и ставаше много рано да се мие, догде пешкирът му беше още сух.

За същия ще кажа още две думи. Тоѣ хъркаше ужасно нощѣ, но се видеше почтен човек, защото знаеше прекрасно да пее турски песни, и твърде любознателен. Една заран ги слушах, че водеха научна препирница с господина Управителѣа, по-турски, разбира се.

— Знаеш ли, коѣа е най-големата черква в света? питаше Ерменецът.

— Коѣа е? попита Управителѣт.

— Черквата в Келн, аз ѣа видѣх.

— Грешка имам; най-голямата черква е в Рим, Свети Петър: тя има единайсет хиляди стаи.

— Аз не ти говоря за манастир, ами за черква, възрази Ерменецът.

Очевидно, господин Управител смесваше храмът на Св. Петър с ватиканския дворец, за който бѣ учил в географіята на Іаким Груев, но той по никоѣ начин не отстъпваше и прашаше ерменецът да иде лично в Рим, за да се увери, че работата е тъй.

Не, решително, мили хора имам за другари.

* * *

Първите два дена прекарахме повече в игра на trenta una. В тоѣ случаи дождаха ни другари от съседната барака. Без това банално развлечение не бихме знаели, какво да правим времето. Никакви вестници или книги нѣмахме. Известно оживление ни донасяше пристиганіето на влака подир пладнѣ. Тогава ни позволяваха на усмотени купчини да отиваме дори до линіята, без да се съприкасаваме с другите, и да гледаме новите пасажери, които идат да делият нашата участ. Поздравяхме ги пак с ура. От най-напред мислех, че в тоѣ виѣ имаше не само шега, но и един косъмчез злорадство. . . . Но сега разбрах, че беше чиста слободия. Между другите гости пристигна и един министър, който смилено се залъти към бараката си. Почти всички европейски нации имаха представители тука: Българи, Евреи, Немци, Френци (госпожицата), Италианци Ерменци, Турци. Полианата гъмжеше от разхождачи, които поглеждаха с възделение на околните свободни върхове. С каква радост бих се лутнал към тях . . . Но стражаринът следеше стъпките ни, и пленението всеки ден ни ставаше по-утеснително и нетърпимо. Свободниѣт въздух и широк хоризонт, на които се радвахме, не ни утешаваха вече: нам трѣбваше воля. Трите насипа на укрепленіето, що съставляваха границите ни, ни душаха . . .

— Иначе, питаме нашиѣт вардач, какво ще стане, ако нѣкоѣ премине насипите и се опита да побегне?

— Не е позволено, господине, отговаря стражарѣт.

— Но в случаѣ, че нѣкоѣ побегне?

— Имам заповед три пѣти да го извикам да се върне, после ще стрелям.

Наполеон I. на остров Св. Елена беше изложен на същата съдба. И тоѣ велик човек, когото не побираше цѣл

свѣтъ, пет години пазѣ един вид карантина на тѣсната си скала. На какво не привиква човек. Тука човек добива идеѣа за злощастieto от лишението на свободата.

А колко хубави пъкъ бѣха тиѣ планински околности!

* * *

На север срещу нас е върхът Погледище. Там стана сражението между Българи и Сърби на 11. Ноември през 1885. г., след което ни един неприѣтелски воѣник не остана в земята ни.

Аз си спомѣям, че него ден, спрѣл се с неколцина офицери при едно ханче близо до Цариброд, гледах захласнат на огромните кълба дим от батериите, от гласа на които трепереше цѣлата природа. И както всичките мечтатели за славѣанското единство, не вѣрвах очите си. . .

Аз често гледам таѣа камениста чука, сега тѣѣ мирна, мѣлчелива и безобидна.

И неволна скѣрб ме нагѣва при спомена на таѣа безумна воѣна.

— Защо беше таѣа воѣна между нас и вас? питам Сърбинът с исполинскиѣа раст, коѣто често дохажда при нас. И очаквам да чуѣа, да сподели и тоѣ моето негодуване.

Но тоѣ отговарѣа с една циническа самоувереност и на най-чист бѣлгарски език:

— Чудно ми се види вашето питаніе, господине! Защо беше таѣа воѣна между Сърби и Бѣлгари? А между Сърби и Китаѣци ли трѣбваше да стане или между Сърби и Англичани? Всѣкога и навсѣгѣде са правила кавга комшиѣа с комшиѣа, брат с брат, ортак с ортак; нѣма нищо за чуденіе и тука. Инак не може. Четете историѣата.

Признавам, имаше една жестока правда в тиѣа слова.

— Ваша милост дека бѣхте през воѣната?

— Аз бѣх при Видин, бѣх сержант там.

— В чиѣа воѣска?

— В сръбската.

— Но вие трѣбва да сте бѣлгарин, като говорите така добре бѣлгарски.

— Не, сѣрбин съм, господине!

— От дека сте?

— От Пирот!

Аз го поздравих и се отдалечих.

* * *

Третіата вечер нашата барака организува концерт.

Разумѣва се, господин Тра-ла-ла, като протомаістор по пението, трѣбваше тоі да даде тонът на цѣлата музикална вечеринка. И безконечните тра-ла-ла се захванаха. Това стана най-после уморително и раздразни нервите ни до нетърпимост. Предложихме да изпее най-популярната българска песен, Ботевата молитва, думите на коіато тоі не можеше да не знае. Тоі се съгласи и захвана:

О моі Боже, *милиі* Боже,
Не ти коі си тра ла ла ла,
Но ти коі си тра ла ла ла . . .

Ние му благодарихме трогателно. Ред доіде на господин Управителіа. Тоі запѣ. Оказа се, че имал твърде сладковучен глас. За нещастие, и песните му, както и шегите му, не дишаха голѣма свежест. Така, между другите вехтории, тоі поиска да ни угости и със

От где да начена, о лѹбозна моіа,

но биде прекъснат с негодование от аудиториіата си, коіато покани Ерменецът да изпее нѣкоіа турска. Подир доста молби тоі запѣ с чувство нѣкои от оніа сладострастни турски песни, на които старостта не бърка да упленіават и днес нашето ухо и сърдце. Пригласаше му Евреинът Кара-Пипер от Берковица, когото нарочно бѣхме повикали на вечеринката, понеже е известно, че берковските Евреи и Еврейки са най-изкусните сладкопоіци на турски песни. Когато Ерменецът свърши, Кара-Пипер захвана самостоіателно. Тоі захвана един макам с нежно премираніе на гласа и с очи, лѹбовно-страстно впити в очаруваниіа господин Управител, като подражаваше с бастун в рѣка движението на лѣка по цигулката . . . Неговиіът глас постепенно ставаше по-примрѣл, по-нежно въздихаещ, по-захарно-сладък Кара-Пипер! коі му е дал такъв неверен прѣкор? Всички бѣха омаіави. Едно тучено блѹдо в ръцете на другито, заменіаше даіретото. Макамът се последва от турскиіа Madame Angot: „Baі кіучіук ханъм“ и свърши с кичек-хавасж, и Кара-Пипер захвана да се кѣлчи, като си взе за другар Сърбинът сержант, из тѣсното пространство между леглата. Старците и двамата се разтрогаха, цѣл роіак възпоминаниіа разнежи сърдцата им, и палците им защракаха с голѣмо увлечение . . . Не, решително, Кара-Пипер беше героіът

таѝа вечер. Когато възхитениѝт берковчанин седна запѝхтѝи и щастлив, събранието се приготи да послуша и една дама — уви, без дами никаква радост не става на тоѝа свѝт — госпожицата от Париж, ще помислите? Не, булка Емануѝлица. Тя чака вече един час в сѝнката до вратата, за да ѝ доѝде редѝт. Тя запѝ с един твърде симпатичен, макар и пристискан от срамливост глас, приглашана от мъжа си. Една от песните, в коѝато играе рола солдатин, особено се хареса, но тя ѝа прегѝсна на средата и захвана две други, които се оказаха сръбски и при това доста разточени. Сърбинѝт забележи неудоволствието по лицата на нѝкои от присѝтствуещите и отѝиде та повика три момчета Сръбчета, изкусни песнопоѝци. Трѝбваше да се спаси престижѝт на сръбската песен. Те запѝха на една сръбска песнопоѝка, наинапред сръбскиѝт химн, твърде хубаво съставен, но на дремлив мотив, после други песни безконечно дълги, пълни с Марко-Кралевици и кървави кошули. Еле едното Сръбче с подвързана надута буза така нетърпимо ѝаката крещеше! Ние захванахме начесто да ги каним да си починат — за да си починат и нашите уши, но напраздно: едно от Сръбчетата немилостиво отговариаше: „Господа, още мало, сега иде наѝ-жалното“; или: „Остаѝа още един ред, но то е наѝ-хубавото — да плаче човек!“ И пак свирепиѝт пискун на надутата буза ни заглушаваше и нѝмаше краѝ. Оказваше се, че таѝа ухораздирателна песен има още около триста стиха. Цѝла Орфенова поема! Мерси. Наѝ после Кара-Пипер, коѝто от половина час очакваше нетърпеливо да запее нов макам, ги изпсува страшно по турски и изпроводи безцеремонно из вратата. Свиреп човек беше този Кара-Пипер — в сантименталните минути! Но песнопоѝците доизпѝха трагическата си песен пред нашиѝа прозорец.

Иди подир това да турѝаш наѝвант на артистическа природа.

Разумѝва се, през траѝанѝето на цѝлата вечеринка едренското вино се подаваше на слушатели и песнопоѝци.

Таѝа нощ много късно си легнахме уморени и заспахме така дълбоко, щото на заранта никоѝ не каза да е усе-тил мишка да шатри по носа му.

* * *

Госпожицата от Париж, млада румена мома с невинен поглед и детски весело лице, често се разхожда по поля-

ната и бере нѣкакви диви цветѣа, като тѣнѣника весели мотиви из репертуара на знаменитата парижка певица от „Ambassadeurs“ Mademoiselle Ivette Guilbert. Мислѣа, че от всичките жени, които са държали карантина при Цариброд, положението на неѣна милост, в началото поне, беше най-мѣчно, най-неочаквано, най-невъзможно.

Сама самнитичка пристигнала с нашиѣа влак, пѣлен изключително с мѣжѣе, тѣа биде сместена, както казахме, с една част от тѣх в една барака. На възражениѣта ѣ, на молбите ѣ, да ѣ се даде мѣсто при нѣкои дами, които пазиѣа вече карантина, последва категорически отказ — карантинното правило недопущаше сбиранѣето на нови със стари пѣтници, а отделна барака да ѣ се даде не беше възможно. Прочее, таѣа мома беше принудена да живее и пощува в обществото на нѣколко непознати мѣжѣе и по неволѣа да присѣтствува заран-вечер на всичката интимност на туалета им, както и те на неѣниѣа! . . . Само на втората вечер тѣа сколаса да си загради леглото с платно. Но Френкиѣата повидимому прие положението си с философска безпечност, или пѣкъ правеше *en mauvaise fortune bonne figure*. Тѣа превърна неволните си другари от досадителни съседи в деликатни поклонници; тѣа приемаше с благосклонност техниѣт *flirt*, защото това беше най-умното, което можеше да направи. Но по нѣкога тѣа знаеше да удраци духовито — когато ѣ скимнеше. Например, бѣ такѣвъ случѣѣ: веднаж се либуваме на фигурите в един хумористически немски лист, между които имаше и една жена в много свободно деколте. Един от Евреите грабна листа и го махна от погледите с една афектирана срамежливост.

— *Ça vous fait rougir, monsieur?* пита го девоѣката.

— *Ça me fai rugir, mademoiselle,* и ѣа гледа нагло и знаменателно.

— *Pourvu que ça ne vous fasse pas mugir,* отговарѣа тѣа спокойно.

Евреинѣт почервенѣа до уши от смущение. Тѣа често излазеше на разходка по полианата с барака № 15.

Това нѣщо породи глѣха, но силна завист в бараката № 14. Моѣата дружина не можеше да тѣрпи щастieto на Евреите от № 15. Бараката № 14. излезе съперник на бараката № 15. Първата хвърлиаше ѣаростни погледи въз втората и хвана да „ухажува“ с голѣма преданост госпожицата. С изключение на едниого, в таѣа барака никоѣ друг не знаеше френски. Но какво излезе? Всичките вече знаѣаха френски!

— *Bonjour, mademoiselle*, нежни усмивки, учтиви поклони, мънички услугици и всичкият арсенал на любезната кавалерщина биде употребен от разбоинците в бараката № 14. Огледалцето на господин Тралала току бѣгаше от ръка на ръка, особено единият от старците стана такъв кокет, такъв кокет! Боже моі ти Господи, какви ухилени, захарени, нежно-бащински погледи тоі хвърляше към девоіката и ѝ казваше по-български: — Госпожице, тоіа приател, гдето приказвате с него и гдето ви се представя, че е голѣм търговец италиански от Венеція, е същи Чифутин, базиргіанин софіиски, презирайте го! . . И тіа, като слушаше, че ѝ говориат на афганистански език, кикотеше се гърмогласно, и старецът се ползуваше от тоіа психологически момент леко да ѝа помилва по румената бузка — като баща чедото си. Ами Ерменецът, който се ухитри да се инсинуира във вниманието ѝ посредством занаята си! Тоі всеки час преглеждаше внимателно часовникът ѝ и му уж поправяше нѣщо . . . „*Mademoiselle, orologe bon, mouvement non bon, je fais bon orologe vōtre*“, и се усмихваше със всичката грамадност на носа си. Господин Тралала от начало беше най-горещ обожател, но пламникът му поохладѣ, от когато глумливата Френкиня, поради мургавото му лице, го попита да не е Египтіанин. Това беше кървава обида подир всичко онова, което му беше говорило огледалцето. Както и да е, бараката № 14. спечели нравствена победа, защото госпожицата не минува ше никога краі вратата ни, без да поздрави когото видеше там с усмихнато „*bonjour, monsieur*.“

— *Bonjour, bonjour*, мадмоазело, отговаряше милият старец, като поставаше малко, след което се изкашлиаше три пъти. Каква нежна, деликатна душа!

Чини ми се, че имаше един роман в това необикновено пътешествие на госпожицата — тіа пътуваше за Цариград. От тъмните ѝ и сплетени обяснения — когато лицето ѝ и думите ѝ във всеки друг случаі дишаха пълна откровеност, — както и по разните ѝ разпитвания за Турците и Цариград, за които беше потеглила тѣі млада и сама от другія краі на Европа, в едно време, когато имаше да изпати една карантина от пет дена тук и втора от шест дена при Мустафа-Паша, заключявах, че само един могуществен нравствен импулс беше в състояние да внуши толкова кураж, — любовта. Ако волята на разума е способна да прави подвизи, волята на сърдцето прави чудеса. Нели знаем, че Орфеі слизѧ чак в преизподните на ада, за да

види любимата си Евридика! Нѣкои особености в нахита ѝ също идеха да подкрепят това предположение: тя носеше украшения в турски вкус, едно от тѣх имаше вид на муска, златните ѝ гривни имаха арабски слова, а в джеба ѝ стоеше един френско-турски разговорник. Нѣкои Турчин, живѣл в Париж, веројатно, студент или чиновник от посолството, и сега в Цариград, очакваше пријателката си там. Така ли е точно? Не знам. Във всеки случај, тука имаше една историја сърдечна, един роман, дошъл, може би, в нај-силната си перипетија... Нека пожелаем щастие и добър път и, по възможност, по-малко разочарования на героинята...

* * *

— Господа, утре можете да тръгнете! објави ни на четвртина ден докторът; — карантината се намалива от пет на три дена.

— Ура! изгърмѣ из всичките уста и се разнесе по околните висоти.

Народът в бараката № 14. беше във възторг. Вечерта се организува нова веселба на открит въздух. Тя се увенча с едно хоро—ние празнувахме едновременно два празника, нашето освобождение и съединението.

Тоѝа знаменит ден беше 6. Септември.

Сръбскиѝт сержант водѝ хорото, умножено от гости от другите бараки. Хорото играеше и пееше:

Надѣваш ли се, Калино,
Бачо ти Кољу да доде,
Бачо ти Кољу да доде,
Армаган да ти донесе:
За бѣла гушка герданче,
За тънко крѣстче коланче...

Діавол да ја земе, скоклива песен!

Да, à la guerre, comme à la guerre, мили господа!

* * *

Заранта още рано голѣмо движение из укреплението. Всички се стѣгат, вещи се връзват, куфари се изваждат на вѣн с бързината, својствена на спешните приготовленияа за пътуваніе. Таѝа заран даже Ерменецът не съгледа, че се обрисва с мокър пешкир. Фамилиарниѝт старец беше се дигнал по-рано от него... И огледалцето в портфелчето игра по-малка рола днес. Измаиваніето не беше благоразумно.

— Представете си, какво би било, ако докторът доидеше и ни кажеше сега: „Господа, днес нѣма да тръгнете, утре ще тръгнете?“ казваше един.

— Невъзможно, умираме!

— Бунт направяваме, но не стоаваме.

— Представете си, повтори същият, ако, недаѣ Боже, се появеше холера у нѣкого тук, тогава по никоѣ начин нѣмаше да ни пуснат, а карантината ще стане на-малко единайсѣт дни, както лани.

Тѣа заплашителни предположениа, които наумяваха известният разговор между Афанасіа Иванич и Пулхериа Ивановна на Гоголіа, приведоха в трепет бараката.

— По скоро, по-скоро, една минута по-скоро да слезем при железницата с нещата си, да ни нѣма тука.

Когато се озовахме на казаното мѣсто, ние с очудваніе видѣхме там вече тѣпа от другите бараки с кѹферите им, — които се освобождаваха също днес, — много по-рано дошли от нас.

Значи, и между тѣх бил произлѣзъл разговорът между Афанасіа Иванич и Пулхериа Ивановна. Благоразумен народ.

Влакът ще пристигне след един час, но всичкият народ е сбран вече на куп. Сериозният чиновник с тулумбата и с цѣргалката пак излазиа на мегдан. Захваща се ново и последно оросяваніе с карболка. Тоѣ път всичките се бутат и надваріат коѣ по-напред да приеме благословението. Докторът преброява по списъка клиептите си. В нѣколко минути около петдесет *мук* изтупват пред него. Никоѣ не липсва на спасителния призив. Всеки получава лист освободителен. Подир това се нареждат един след друг, като ученици, които излазиат от училището, и тръгват по железничния мост, за да чакат в една бѣжна построѣка, извън чѣртата на карантината, влакът, коѣто ще ги поеме и закара в Софіа.

От тук ние пак видѣхме нашата блажена барака № 14. Как тѣа сега зееше грозна и печална, изпразднена от гостите си!

По при всичките добри спомени на карантинния ни живот, никоѣ измежду нас не се намери да осети съжаление, както Баіроновиѣт Шиліонски затворник, за напуцаніето затворът си.

Напротив, ура! . .

Софіа, Септември 1893.

И. Вазов.

С Е Н К И

Книжовно-исторически чъртици

I. СОФРОНИЕВЦИ.

Нѣкога си безотраднийѣт Фауст, унесен в размишлениѣа над тайните пориви на човешката душа, щом съзрѣ образѣт на земниѣа дух в ръкописното творение на Нострадамус, изведнѣж почувствува цѣлото си битие проникнато с мощ и смелост, които да понесат всичкото блаженство и горест на земиѣа Така и ние, наследници на бури и съмнениѣа, през които трѣбва да прекараме животѣт си за постиганіе мир и щастие, се обръщаме с поглед към българскиѣа дух, които да ни напомни за собствената сила в гърдите ни и да ѣа пробуди към решителна деіност; — ние викаме сенките на своите загинали борци за вѣра, правда и добро, та овеіани от естеството им, озарени от светлината им, да трепнем пред тѣхното іавление и да познаем в тѣх своіѣт собствен образ и подобие ! . . .

Нашето поколение познава вече по-отблизу значението на дѣлото, което е извършил за българското просвещение отец Софрони, изпърво поп в родниѣа си град Котел, а после епископ Врачански. Духѣт на тоѣа скромн и самоотвържен учител са имали по негово време и други радетели за създаване българска книжнина; и те са именно всички наши „Софрониевци“, които са извели българската дума из селскиѣа тѣгл на презрението, па са ѣа поместили редом с другите неіни съсѣдки на почетна книжовна трапеза. Техните свещени сенки нека и нам припомнимат неуклонно, как от потѣпкани и забравени остатѣци можем да създаваме скѣпоценни съсѣди за възвишени плодове на човешката душа . . .

С пороческа мисъл е чѣртал в 1805. година предостоіниѣт наш (Софроні¹⁾) оніѣа думи, които четем в неговата по-

¹⁾ Сам тоі се е писал „Софроніа“, „Софроніѣа“ и (порусено) „Софроній“.

кана до нѣкои български търговци в Ромъния, за да помогнат да се напечата книгата му „Кириакодромион“: „такавава книга, каже Софрони, по българскій простий языкъ на свѣто не е била! Такива книги по простый языкъ иматъ и греците, и сербыте, и власите, и русите, и другии вѣры; токмо нашите бѣдни болгари ни иматъ таковыи даръ, — затова са потемнени сосъ незнаяніе. Но да са потрудимъ да извадимъ тая сега на свѣто, — веднашъ да стане начало, и послѣ слѣдъ насъ надея са много таковыи простыи книги да испишатъ“.¹⁾ И наистина подир издадениа вече в 1806. „Кириакодромион“ или „Неделник“ се явяват по-близки или по-далечни Софрониеви преемници, които се стреміат точно да изпълніат надеждата на предвидливиа и добър простонароден пастир.

Софрони знаеше и сам, че преди него е писал за българскиа народ своѣтъ „Царственик“ родоначалникът на новобългарското образувание, отец Паиси; ала тоі не виждаше в неговата книга, от коіато е черпал и своето патриотическо въодушевление, оіа народен български език, от коіто са имали върховна нужда особито нашите свещеници, призовани за да бѣдѣт непосредствени учители на народа.²⁾ Те са чели за своіа и обществена потреба у дома си и по черквите, ала това четмо никоі от тѣх не разбираал, „понеже нашеіа книга

¹⁾ Поканата е обнародвана в сПС. III. 157—158, в статията „Исторически материали по нововъзраждането на българскій народъ“ от В. Д. Стоіанов. От същия е описан и обширно животът на Софроніа в бПС. V—VI. 1—103, гдето е препечатана и неговата автобиография (52—77) из „Дунавскій Лебедъ“ на Раковски. Тоіа Софрониев труд е преведен и на руски, в „Славянскій Сборникъ“, II. (1877), 4. 5—26, и на френски, в „La Bulgarie“ от L. Leger, 1885. 85—141. Други два документа от Софроніа, — едно възвание от 1812, препечатано из „Дунавскій Лебедъ“, и една грамота от 1813., бидоха изнесени пак от В. Д. Стоіанов в сПС. VI. 142—146. — М. Дринов обърна внимание върху „Нѣколко забравени списания на Софроніа Врачанскаго“ в сПС. XII. 1—12: то е цѣла сбирка от слова, поучениа, разкази и други по-големи преводи на Софроніа, открити в един ръкопис от 1850. година, коіто е бил притежание на покоіниа Автим Видински. Друг екземпляр от същата сбирка със име „Феатронъ политиконъ или гражданское повориче“ се пази сега в Софиската Народна Библиотека и е описан от В. Д. Стоіанов в сПС. XXVIII—XXX. 790—795; все там, 787—788, е описан и оригиналниітъ ръкопис на „Кириакодромион“, коіто е нѣколко пѣти издаван печатно, и все по-вече изменяван откъм език и изложение. Тоіа изданиа са известни и до сега между нашите духовници под нарицателното име „Софроніа“.

²⁾ Софрони е чел и преписвал Паисиевата „Исторія Славенобългарская о народахъ, и о царѣхъ и святыхъ болгарскихъ...“ в Котел, на 1765. г.; на преписа се подписал „Іереи Стойко“. Вж. Читаище, 1871. I. 335—337, съобщение от Кръстіевича. — Паисиевата книга издаде на 1844. Х. Павлович в Пеща под името „Царственикъ“, а на 1885. тіа излезе с оригиналното си име в Лублин, Русіа, от А. В. Лонгинов. Животът на Паисиа, неговото време и значението на историіата му обширно описа М. Дринов в бПС. IV. 1—26; по-сетне тоі обнародва „Още нѣколко бѣлѣжки за Паисия и за неговата история“ в сПС. XIX—XX. 134—145.

по славенскій старий языкъ написана естѣ.“ Доста просветени Българи, които са чувствували тогава в себе си дарба и сила да разпространѣват книжно учение между народа, са избирали за средство дори сѣрбско-славѣанскѣйтъ езикъ, на който съществуваше вече известно начало от писменост, и не са се сещали за езика на простите наши хора.¹⁾ Затуї има пълно право Софрони да казва, че тої прѣв полага труд да напише поучителна книга „на болгарскѣй простѣй и краткѣй іазыкъ, воеже разумѣти всякому простому и невѣждому народу;“ — началото създава тої, и негово нататѣшно влиѣние изкарва на свѣт и останалите наши Софрониевци.

Българскѣйтъ книгопис е пропустнѣлъ, за жалост, да ни обѣяви името на онѣа прѣв книжовник от кръга на Софрониевци, от когото ни е записал само насловът на книжката „Молитвенный кринъ“, печатана в Пеща на 1806. Като е издавал своѣята книжка в същата година, когато излезе и първото издание на „Кириакодромион“ из печатницата в Римник, тоѣа книжовник без друго е дѣйствувал по същите внушениѣа, които са ръководили и самиѣтъ Софрони. Езикът на тиѣа две книжки е толкова български, колкото можеше да се очаква при нарочната мисъл на техните писачи, да образуват от диалектичен говор книжовна реч, и пред лицето на силниѣа дотогавашен навик, да се пишат книгите с благочестиво съдържание на езикъ черковно-славѣански. Това е причината, гдето намираме у тѣх тѣи наречените „славизми“ или „русизми“. Софрони се оплаква, че поради „краткост“, сир. скудост на българскѣйа езикъ тої бил принуден да приеме и смеси „няколко нарѣчей и от турецкаго іазыка“, „понеже неможеть бо исполнити болгарскѣй іазыкъ вся слова и нарѣчей словенскаго іазыка“; а славизмите нерѣдко носѣат характера на чисти сѣрбизми, които ни идеха от най-близките православни сѣседи на запад, Сѣрбите, чрез тѣхната „сѣрбско-славѣанска“ писменост. Едни от изворите на тиѣа сѣрбски чѣрти г. Дринов съглежда и в българската историѣа на Нешковича, коѣато прилежно ще да се е чела и у нас в началото на сегашниѣа век. С такива чужди елементи беше

¹⁾ Още липсват по-определени осветлениѣа за тоѣа непреложен факт, обаче любопитни са вече и бележките, направени по отношение към него от М. Дринов в ПС. XXXIV. 542—545 по повод на „Една забравена българска история“. Тази историѣа (вж. „Български книгописъ“, I, бр. 651) е съставил в 1801. на сѣрбски езикъ, по „Исторѣа разныхъ словенскихъ народовъ“ от Раича и по изрѣчна покана от български търговци в Пеща, Атанас Нешкович, родомъ вероѣатно Българин. От български род излиза да са били и познатите в сѣрбската книжнина — от 1794. Кирил Живкович, роден в Широт, „въ прѣдѣлъ Болгарѣи“, и от 1741. Христофор Жефарович, роден негде в Македонѣа.

напоен езикът на Софрониевци; но тоі пак беше език български, който те първи захващаха с пълно съзнание и нарочито стремление да създават и обработват; за него не е мислил така и толкова Паиси, който гонеше по-друга цел, — да излезе пред изгубените Българи с намерена българска историја.

Когато двете споменати книжки стоіаха вече пред очите на всички Българи като свидетели на започната новобългарска писменост, в Кратово се беше настанил български даскал хаджи поп Йоаким, и като учеше децата на четмо, дивеше се на наклонното към народнија говор слово на Софронија и на Молитвенија крин. Учителіът, който отдавна познаваше мъчнотиите на небългарското обучение, па и сам чувствуваше, колко е петемен българският народ за просвещение на свој език, беше в голѣм възторг от това извършено вече начало за българска народна писменост. Тоја възторг като мощен глас извика и в него ревност за книжовна работа, и тоі ни подари с три свои произведения, дето още по-вече залегна да отвори мѣсто на езика, що говореха неговите съотечественици.¹⁾

Даскал Йоаким е роден през втората половина от миналија век в Кичевското село Осломеви. Преди да стане калуѓирин тоі се казвал Јов и се учил — както се приказва — негде в Цариград. Нај-напреж служил като учител в Дебърскија манастир св. Иван, а после може би и в самија град Кичево (Кърчево), от гдето се и титулува върху една от своите книжки „даскал Кърчовски“. Не се знае, кога се е запопил и станал хаджија, та приел и името Йоаким; но от един запис на сина му поп Ѓиорѓи върху кориците на една стара кормчија се види, че това се случило отдавна преди 1805. година. От Кичево хаджи поп Йоаким преминувал да живее в Криворечна Паланка, в Самоков, и напoкон в Кратово, гдето дълго време бил даскал, а след 1817. година станал иеромонах. Тоі умрѣл около 1820. на една от своите обиколки, които наравно с синовете си попове Ѓиорѓи и Давид правил между Кіостендил и Щип, за да служат и проповѣдват по българските черкви и параклиси.

¹⁾ Първи „Нѣколко бѣлѣжки за Хаджи Йоакима, даскала Кърчовската“ изнесе на свѣт М. Дринов във ПС. XXXIV. 569—513; към тѣх доідоха две-три допълненија на стр. 61. от мСб. Ш, 1., а нѣщо по-обстојателно — от Н. А. Начов в ПС. XXXIX. 405—427 под наслов „Двѣ хаджи Йоакимови книги“. Заедно с подирните сведенија се јавиха и бележките на Е. Каранов в статијата му по етнографијата на Македонија в мСб IV, 1, на стр. 295—296.

За времето, в което спада животът на даскала Йоакима, тиѣ приказвани или записани за него вести означават безпокоѣствие на една душа, коѣто дири задоволение в деѣтелност за поука на ближниѣ, — означават усилиѣ на един ум, коѣто се бори за тѣржество на светлината и правдата против невежеството и гнета. Коѣ е извел простиѣтъ селѣнин Иова из онѣ дебѣрски краѣ, та го е отнесѣл чак в Цариград, — ако наистина даскал Йоаким се учил в краѣ на минѣлото столетіе тѣ далеч от Осломевѣ? И каква цел има това скитаніе ту като манастирски учител в глухиѣ и негостолѣбив Дебѣр, ту като свещеник в Паланка, Самоков и Кратово, ту като проповедникъ в Осоговските области и в Овче-поле, или наѣсетне пак като учител калугерин и писател в Кратово? По онова време съобщениѣта между различни местности не са били тѣ лесни и безопасни, и човек не се е пуцал на пѣтъ само от лѣубознаѣност и без важни вътрешни или вънѣшни побуждениѣ. Подобно на Софроніѣ и даскал Йоаким трѣбѣва да е опитвал както жарѣтъ на убеждението за помощ на безкнижниѣ Българин, така и остенѣтъ на суровостта и преследванието от тогавашната светска и духовна власт. Гѣрците не ще да са гледали кротко, как между Щип и Кіостендил снове баща с двата си сина — и троицата попове, — та събира жедното стадо на проста бѣлгарска служба и проповед, и как в Кратово дори и момичета ходѣтъ да се учат на бѣлгарско азбѣке. Това е толкова по-вече за вѣрваніе, че и смѣртта на даскал Йоакима се случѣва неизвѣстно гдѣ и от що, но сигурно при едно негово апостолско скитаніе по онѣ бѣлгарски места. . .

Книгите, що е издал Йоаким Кѣрчовски, до колкото се знае днес, са тиѣ: 1. „Сѣя книга глаголемаа Мытарства, Преведесе трудомъ Благоговѣйнаго въ монасѣхъ Пречестнѣйшаго г. іоакіма даскала Крчовскаго, Иждивеніемъ же православныхъ хрістіанъ Штипскихъ и прочихъ градовъ Болгарскихъ за душевное ихъ спасеніе напечатися настояніемъ благопочтеннородныхъ господаровъ Димитріѣ Філіпповичѣ жителѣ и купца Кратовскаго родомъ изъ Егридере Паланка и Димитріѣ Зузура Сечищанина. Въ Будинѣ градѣ, Печатано писмени Кралевск. Університета пещ. 1817“. 8^о 62 стр.; 2. „Чудеса Престыѣ Бгородицы, преведени от книгата Амартолонъ Сотиріѣ на Болгарскіѣ ѣзыкѣ ради ползы и поученіѣ, и спасеніѣ рода хрістіанскаго; трудомъ и настояніемъ благопочтеннородныхъ господаровъ и купцевъ Димитріѣ Філіпповичѣ, жителѣ Кратовскаго, родомъ изъ Егридере-Паланка,

и Димитріа Вузура Сечищянина. Въ Будиѣ градѣ. Печатана писмени Крал. Університета Пешанскаго 1817“. 8^о 103 стр.; 3. „Различна поучителна наставленія сочиненная іеромонахомъ Іоакимомъ хаджи настояніемъ же почтенороднаго господара нешы марковича родомъ от кратова. въ Будиѣ градѣ, Печатано при Кралевскомъ Університетѣ писмени Славено-Сербскія печати. 1819“. 8^о 310 стр. — Първите две книги са преводи от подобни гръцки книги, а третіата се види да е съставена от самиѣа даскал Іоаким като сбирка от всѣкакви правоучителни статии из различни чужди съчиненія. Понеже първите две са издадени в една и съща година, а и трите скупом — едвам към краѣа на живота на Іоакима, който ще да е бил погубен поне около 55.-та си година, основателно е да се предполага, че те не са били приготвени от нашиѣа даскал едвам в таѣа преклонна възраст и всички бърже една след друга. Іоаким Кърчовски ще да си е преваждал и събирал съдържанието на книгите само постъпенно, и то с цел, за да му служат отделните късове като готов български текст при неговите проповеди по църквите, а може би и при обучението в училищата; от там става ясно и защо езикът на даскала Іоакима е от една страна тѣѣ близък до престонародниѣа, както не е бивал езикът на никоѣ друг от нашите Софрониевци, а от друга страна е с белези ту на един, ту на друг от западните говори. Подирното обстоятелство е помавило г-на Е. Каранов да прогласи, че хаджи Іоаким е показал с езика си, как „трѣбва да се слежѣтъ источното българско нарѣчие съ западното (македонското), за да се има единъ общъ езикъ, като е съзнавалъ единството на народа“. Пред вид на горното предположение, което е най-естествено, нѣма нужда да приписваме на хаджи Іоакима такива далечни и нововремски планове и идеи, и трѣбва да се съгласим напълно с г. Дринова, „че Кърчовский даскалъ Іоакимъ най-напрѣдъ е захваналъ да печата новобългарски книги, писани съ народенъ български езикъ“, — „много по-чистъ, по-народенъ отъ езика на Софрониевий Кириакодромион“, па и на книгата „Огледало“, коѣата бѣ издадена вече на 1816. година. А тъкмо таѣа книга бѣ и непосредствениѣтъ повод, да подкачи и даскал Іоаким да издава своите ръкописни и съставени в цели книжки текстове от проповедите и обучението. Ако ученикът на Кърчовскиѣа даскал, Кирил Пеѣчинович, който ще да е имал тогава около 30 години, можа да излезе пред българските четци с печатна книга „Огледало“, толкова по-вече имаше

причини да се яви със свои книги и неговът прочут учител Йоаким. Ние не знаем, дали тоя учител е видѣл най-напреж книгата на своѣя нѣкогашен ученик, или е чул само, че подирниѣтъ е пратил в Пеща да се печата нѣщо таково, та чак после да се реши и сам; ала доста е, че до издаването на „Огледало“ той не е предприимал да печата своите книжки, дори и като се е възхищавал от народниѣа дух в езика на Кириакодромион и Молитвени крин. Щом се явява „Огледало“, и учителѣтъ на издателѣа му веднага дава подпечат дори две свои книги, които и излѣзоха в същата 1817. година, а сетне излезе и третѣа, — в 1819. Да не беше загинал наскоро подир това, старецѣтъ Йоаким щеше може би да ни сдобие и с други нѣкои изданиѣа, за които ще да е имал навѣрно готов материѣал; обаче за това нѣмаме никакви оставени посочваниѣа.

„Митарствата“, преведени от даскала Йоакима, трѣбва да са се слушали вече в неговите проповеди с най-жив интерес; а откак се напечатаха в Пеща, те прекараха още нѣколко изданиѣа на бѣлгарски език — в Букурещ, 1843., в Бѣлград, 1860., в Русчук, 1868., и пак в Бѣлград, 1874. Таѣа книга е заета из житието на светого Василиѣа нови, и в неѣа се описват дваѣсетте митарства, които е преминала света Теодора подир смъртта си и преди да достигне в раѣа; по тѣѣа митарства се дава на христѣаните поучение, каква страшна е смъртта, през какви изпитаниѣа минува душата на онѣа свѣтъ и как сме длѣжни да живеем на земѣата благочестиво и да се вардим от всѣкоѣ телесен и душевен грѣх. Кѣм нѣкои от различните изданиѣа на „митарствата“ са пригудени още „Слово за Страшен Сѣд, Слово свѣаго пророка Даниѣла и други душеполезни притурки“ от апокрифен характер. — И Чудесата на св. Богородица са занимавали тѣрде много въображението на народа, защото и от тѣх, след първото им издаване „трудом Йоакѣма в монасѣх многогрѣшнаго“, е излѣзѣл нататѣк един ред изданиѣа — в Букурещ, 1864., в Самоков, 1851., и неизвестно где, 1869. Това са 67 чудеса, що е извършила пречистата и пресвета маѣка Христова над различни христѣѣани и евреи, които се притекли е искрена молитва кѣм неѣна помощ и са повѣрвали в неѣната божествена сила. Според както гласи насловѣтъ на първото издание на „Чудесата“, те са заети и преведени из грѣцката книга на монаха Агѣниѣа Критски „Амартолонъ Сотѣриѣа“ от 1793. г.¹⁾

¹⁾ В по-старите наши книгописни вести се намира записана под името на хаджи Йоакима книгата „Амартолонъ Сотѣриѣа“, коѣата е внесена и в книгописа

— Не са из един източник черпани „Наставленијата“ на хаджи Иоакима. Таа нај-обемна и нај-угледна негова книга съдържа нај-разновидни статии, събирани и преваждани повечето из гръцки тълкувания и поучения, а промесена и с нѣкои стихове от светото писание на черковнославјански език, па може би тук-таме и с оригинални поучения от самия хаджи Иоаким; между друго там среќаме видението на св. Василија за безкръвната служба, „слово, що неможе да се изкаже и изрече“, тълкување на нѣкои вседневни молитви, катехизическо објаснение на свещените съдове и одежди и „отъ псалтирь мало поучение и сказание“. Това пѣстро разнообразие и размѣтан ред на статиите в книгата, както и езикът им, ту по-вече черковен, ту нагоден по-близу до известен народен говор, представя, чини ми се, още по-нагледно, как всичките книжовни трудове на Иоакима Кърчовски са възникнали през течението на дългите му обиколки между народа за черковна и христјанска поука. Тој с гордост е носил в душата си съзнанието, че с тѣа апостолски обиколки изпълнява един свещен човешки долг, да обичаш ближниѣт си и да го научиш на онова, което знаеш от него по-вече и по-добро. Така заклучава даскал Иоаким едно свое тълкување към евангелскиј текст за светилника: „ако некој живее хубаво по закон Божјѣ, или Поп, — кои да е, и ако неће да учи другите христјани, така да знае, зашто неће да се спасе, ами ще да го осуди Бог у муките вечни: он не учил от мрзѣ и от зависть!“

Кирил Пејчинович¹⁾ се учил при даскала Иоакима в Дебърскиј манастир св. Иван нај-късно околу последното

на Иречека под број 236. и с година на изданието 1814. До сега такава българска книга не е открита нигде, па и нѣма вече да се открие, понеже има доста белези, които ни карат да посочим в това една книгописна грешка. С името „Амартолонѣ Сотирија“ трѣбва да си е послужил за *краткост* първиѣт записувач на „Чудеса Престѣя Бгородицы“, којто е чел това име в наслова на книгата, па го е знајал може би и от гръцкиј оригинал: подобни *сжкратени* и влезли в обичај имена на книги могат да се среќат дори и сега по списъците на нашите книжарици. Името на гръцкиј оригинал на „Чудесата“ било напишано с български букви, — до него веднага годината на българскиј превод, којато излѣзла сгрешена, 1814. вместо 1817.; таква грешка са нај-обикновени в леките книгописни вести. По такѣв начин изникнала българска книга „Амартолонѣ Сотирија“, каквато напраздно сме дирили до сега, както напраздно бихме дирили и друга една, в същност гръцка книга от сегашниј митрополит Григори, но внесена в книжареките списъци с български букви „Историкъ Анамнисисъ“ — Вж. „Български книгопис“, I. стр. 20; към бележката да се добави и ПС. XXXIX. 409.

¹⁾ Редѣт на книжовните и животописни бележки за тоја деец се започва у нас по повод на отбраната ни срещу сръбските измислицы във въпросъ за народноста на Македонците. Заговори Офејков в „La Macédoine“, Philippopol, 1888. 29 — 34, а продължи и заштити нашето право М. Дринов в статијата: „Първата българска типографја въ Солунъ и нѣкои отъ напечатанитѣ въ нея

десетилетие на миналиия век, а по-рано „се възпитувал“ в Лешечкиия манастир св. Атанас в Тетовско. Не се знае, по какви невесели съдбини Кирил, заедно с баща си Пеичин и с чича си, напустнал родното си село Теарци в Долни-Полог, Тетовско, като изпродали всичките си имоти и отишли на Света-Гора, гдето се постригли и троицата калугери в Хилендарскиия манастир. От там Кирил станал иеромонах в Кичевскиия манастир Пречиста, па преминал игумен в Скопскиия манастир св. Димитър при крал Маркова река, от гдето после избѣгал от гонениията на нѣкои си турчин Али беи. След бегството тоі се поселил вероіатно пак на Света-Гора в Хилендар, та от тука тепърва се опѣтил за своето отечество и взел позволение от жителите на селото Лешек, и от тамошниит паша и бегове, да поднови манастирскиит метох с храм на св. Богородица, коіто се и нарекъл пак манастир св. Атанас. Това станало в 1817.—1818. година; Кирил бил определен игумен на манастирия и изпълнявал таия служба до кѣде 1840. година. А в 1845. година, в звание пак на прост иеромонах тоі се поминал в тоія подновен от него манастир Лешечки, гдето се намира и гробът му при малката манастирска църквица. Десет години преди своията смърт Кирил си написал върху надгробна плоча епитафия, нагодена за пееніе в „Стиховы на гласъ Трпезечки“; тия е доста неоработен новобългарски опит в стихотворство.

Животът на Кирила Пеичинович, на колкото се съдържа в горните чърти, е бил посветен на служеніе Богу и на грижи за свещените убежища на неговите угодници; обаче без да се питаме и за по-вечко подробности от тоія живот, за причините и значението на това Кирилово местеніе от един манастир в други и на промените на неговите званиия, ние виждаме, че пред нас стои лице, което откъм таия страна трѣбва да прилича не малко на Іоакима Крчовски. Кирил не е бил даскал, не е бил пътуещи проповедник; но тоі е работил в същия дух, както и учителит му Іоаким, като не пропускал случаи да навестиава съседните на манастирия си околности и да поучава в църквите и по съборищата. Населението в Тетовско приказва за него с дълготраини благи спомени и го почита като истински апостол; а такъв е бил и се споменува в Кратовско и още по-нашироко хаджи поп Іоаким Кърчовски. И Кирил ще да е опитал горчивината на

книги“, ИС. XXXI. 1—25. Допълненіи към тѣя разясненіи доідоха от А. Шопов в ИС. XXXIV. 486—497 („Първа Българска печатница въ Солунъ“) и в МСб. III. 48—69 („Изъ новата исторія на Македония“).

грѣцките молитви зарад Българите, та имал голѣма умраза към Гърците, от които на всѣка стѣпка предпазвал себе си и други. Тоѣ гонил лѣжата и обичал добриѣтъ съвет и дѣйствителна помощ.

Като виждал нуждата да се дават на народа и книги за просвещение, Кирил посегнал по-рано от бившия си учител да печата християнски поучения на прост български език, па с това може би е докарал до подобно решение и него самия, които все още се бавеше със своите ръкописи, ако и да познаване вече преголѣмата изгода на българското печатно слово. От Пеичиновича имаме — 1. „Книга сѣя зовомаъ Огледало, описася ради потреби и ползованія прѣпростѣшимъ и не книжнимъ языкомъ Болгарскимъ долнія Миссиі многогрѣшнымъ во Іеромонасѣхъ и недостойнѣйшимъ Ігуменомъ Краль Марковаго монастыря, иже въ Скопіе у Маркоа река храма стаго великомученика Димитрія, Кіріллъ Тетоецъ Пейчиновичъ и издадеся на типъ иждивеніемъ и потщаніемъ Благоговѣйнаго во священницѣхъ Гдна Косте Стошича попа отъ Призрена града. Въ Будинѣ градѣ, писмены Кралевск. Університета Пещанскаго, 1816.“ 8°. 158 стр.; 2. „Книга, глаголемая Утѣшеніе грѣшнымъ, приведена на простіи языкъ отъ Кірілла Іеромонаха, бывшаго игумена въ монастырь Лешечкаго Стаго Аѳанасіа въ типъ Солунскій, при хаджи папа Феодосіа архимандрита Синаитскаго, въ лѣта 1840.“ 8°. 47 листа.

Първата книга, Огледало, съдържа избрани черковно-славянски молитви за нѣкои от случките, които стават най-често в живота на селянина. Тука е поместена молитва за пострижение в калугерство, молитва на св. Нифона за всѣкаква болест и лека смърт, Трифонова молитва за щети от животни в лозіата, нивите, дворовете, други молитви за уроки и безсъница, за учение на книга, и пространно поучение за християните, кои дни и как да празнуват и да не грешат. Подирното поучение и „сказанията“ при молитвите, кога и защо да се четат, са писани на прост български език „долнія Миссиі“, под които се разбира македонскиѣтъ говор в Скопско и Тетовско. „Сказанието“, което обяснява целта на Нифоновата молитва, е изложено така: „Овое сказаніе (вместо да се каже „молитва“) да чати или сам себѣ или другиму на главу, кои е мощно боленъ, или во голѣмъ саклетъ се наокатъ,¹⁾ или во длабоки грѣховы

¹⁾ Грешка, вместо „наогѣтъ“. Меките съгласни *г* и *к* са изразени в „Огледало“ с известната сръбска буква за шипецата им гърлена съгласна *ж*; те са

влоголъ некои, или некаква напасть го нашла отъ грехотъ свои, или во стоката, или во кукътата, или во челадыта, или во нивата, или во лозѣто, или во дрѣята, или во бахчата каква невола да буде, прво да се исповедаатъ све челады и да се опростатъ меѓу себе и да се покаятъ и да оставатъ да не чинатъ лошо, ка що чиниле, и да се помолатъ Попу, и Попъ да имъ чати овая молитва, и да знае цврство, еле имаатъ селаметъ, куртулусъ, сирѣчь спасеніе, и да се чати члвѣку на глава кога бере душа, а кога примира, сирѣчь на исходъ души, емъ грехонте му се простуатъ отъ Хрта Нифонта, емъ лесно може да се престапи, сирѣчь да умре рахатъ“. А в поучението за праздниците четемъ: „Чоекъ кога да има, споминя Бга и молитъ му се често; той иматъ оружје на діавола. А ја гледамъ у едни луды люди, не земаатъ таквоа оружје, токо некаква стваръ или хамаилие на капа, на гуша, или за отъ урици, или за отъ на двора се надеа, — на нищо, що ги лажеекъимъ за паре, или ако кѣ бысть и Попъ, ако ти речетъ да ти запишемъ хамайлїа, да не го веруашъ, той те лажетъ за пары. Едны гледамъ и отъ ходжи писмо узеле; — окаяніе! той ли кѣ те чува? Той не можеше ни своата челады да дочува, токо кога имъ дойде смрѣтта, изумре. Едни гледамъ ставиле на глава найманѣ лукъ; едни зеле отъ волка зубъ, други и срдцето, па го носатъ како стыня. И сиромаше! що това неверствіе во тебе? Що това многобожіе во тебе? Що това безуміе на старостъ? Вукъ да можель да чува чока, свакій во кукътата по единъ живъ кѣ ранеше да го чуватъ. Другій гледамъ праатъ пакъ уши Ѓаолски на самы праздници, на бадникъ, на летникъ, на Ѓургьовъ день“.

Такъв е смисълът, такъв е и езикът на поученијата и в книгата „Утешение грешним“. С думи прости и съвсем неизискан слог се обврца Пеичинович на прѣво мѣсто към сиромаси, безнадежни и отчајани, — към всички ониѣ, що не са се сещали да дириат утѣха зарад своите дела и състојание във вѣрата в божата мајка и неиниѣ син и в надежата за милост и помош. Подир това пристѣпѣа в особно поучение да изложи всичката важност на брака и на възпитанието на потомството, които са равни на здравите основи на една къща; и за да обврне по-голѣмо внимание върху сериозността на своите доводи, тоѣ ги потвѣрдиѣа още веднаж в краѣ

предѣдени в нашиѣа текст със „кѣ“, и „гѣ“, а вместо нашиѣа „ѣр“ „ѣл“ стоѣат нѣкога „р“ и „л“ с една кукичка отгоре. — Изобщо в „Огледало“ пма нај-много-такиѣа печатни грешки, че от една дума са направени по две и по три отделни думи. То е печатано с черковни букви, които ние повсѣде предаѣаме с наши днешни, като променѣаме само „швелон“ на „и“, а сѣщо и пунктуациѣата.

на поучението, па закліучава: „да не речетъ, белки не етъ тако, или Кирилъ сѣдитъ празно въ Лешечки манастиръ, що му текнало, това писалъ“. Нататък до краіа следват пак молитви, от рода на молитвите в „Огледало“, — за благо-славяніе пчели, за „церви сирскія, сирѣчь бубы“, за върби „въ ндію цвѣтоносно“, — един разказ за възкръсналиа воіник и съставени от самага Пеічиновича „тропаръ и кондакъ стаго отца Нифонта, емуже память декевріа 23“. Всичкиіѣт материіал на таіа книга е зает из евангелието и ветхиа завет, из грѣцкиа проповедник Илиа Миниат, чиито поучениа е преваждал у нас в 1869. година Ф. Велев, и из други „примерни истории“; а същите извори ще да са дали без съмненіе съдържанието и на „Огледало“.

Силата и значението на тиа книжовни трудове на Кирила Пеічинович, па и на всички наши Софрониевци изобщо лежи в бългaрското слово, с което те са прибирали около едно огнище разсеіаната бългaрска маса. Днес ние и не можем да си помислим, че сме тѣі разединени по език, както ни дели политическата географіа; но в началото на това столетіе, дори без да имаше днешните политически предели, у бългaрското население не е съществувало чувството за една грамадна общност, коіато се простира на далеко и широко около него. Това чувство, което сега всѣкоі знае и нарича „народност“, го създаде бългaрската книга, — онаіа книга, коіато по съдържание ни се чини тѣі проста, детинска, суеверна и глаголива и коіато дължиме на забравени калугери и попове. Народът често се опомніал в своето невежество и питал за просвещение, което не му давала грѣцката книга и духовници; — на неговиа клик се отзовават Софрониевци. Те захванаха от там, от гдето без друго трѣбваше да се почне в тѣхно време, а ние да караме сега нататък според новото състоіание и положение на народа. Писачът на предговора към „Утешение грешним“ с тържествен глас говори към простиа народ, че при таіа книжка вече не ще има причина да се оплаква, как не може да се ползува от книжна поука, понеже е писана „по славянскій или по русскійски языкъ“. „Ево ключъ — казва тоі, като мисли просто-бългaрскиіѣт език на книжката, — что отворует сердцето ваше: не ключъ отъ злато или сребро, но ключъ отъ железо и чиликъ, что да не се виі!“ По-іасно от това и не може да се представи, че с помощта на езика „от железо и чилик“ са постигнали Софрониевци благодатното възраждане на бългaрската книжнина.

Ние нарочно споменахме по-горе онѣа огнен писач на предговора към „Утешение грешним“, защото и тоѣ е по истина от кръга на Софрониевци, ако и да влиза вече с деѣността си навѣтре в новата епоха. Неговите подирни другари доста мъчно са ковали народното „желѣзо и чилик“, като са дирили далечното посредничество на български търговци в Пеша, за да пристоѣават да се печатат там книгите им; а сам тоѣ изнамери по-лесен способ за това, като се заведе да основе в нашето отечество ковачница за български книги. И тъкмо в таѣа ковачница бѣ напечатана последната книга на Кирила Пеѣинович; — неѣниѣт основател е Синаѣскиѣт архимандрит хаджи Теодоси¹⁾.

Роден в Доѣриан около краѣа на миналото столетие и с мирско име Теохар, Теодоси се учил в Цариград и след смъртта на баща си се ръкоположил за свещеник в родниѣа си град. Откак останал вдовец, тоѣ предприел едно пътуване по северна Македонѣа, през което се е запознал вероѣатно и с игумена на Лешечкиѣа манастир, Кирила Пеѣинович; а между 1827.—1828. се отлъчил в Синаѣскиѣа манастир, гдето стоѣал близу четири години и станал архимандрит и хаджиѣа. Тук тоѣ изучил славѣанското азбуке и език, та често дори и служил в църква по черковнославѣански; в същото време преваждал от грѣцки език разни молитви, които изпращал на синовете си и приѣателите в Доѣриан. По молба от епѣтропите на солунската църква св. Мина хаджи Теодоси бил отпуснат в 1831. г. от синаѣските братѣа за чредник в таѣа църква, като приел и назначението за таксидѣотин на манастира в македонските области. Като обикалѣал по Македонѣа в това звание, у него ще да е възникнала мисълта да основе българска печатница в Солун, коѣато да улесни умноженѣето и разпространението на книгите между Българите. За таѣа цел Теодоси поискал разрешение от Солунскиѣа грѣцки митрополит Мелети, комуто не се харесал ѣако такѣв план; тоѣ сполучил нѣкак да уталожи у Теодосиѣа ревността за печатница, като му излагал големите мъчности и разноси, с които е свързана цѣлата работа; обаче около 1836. година Теодоси се намерил в Солун с един евреин, беглец из Русѣа, коѣто знаел да лее букви, и тогава митрополитѣт не можал по-вече да отбива предложението на Теодосиѣа, та писал до патриарха в Цариград, и дошло разрешение да се отвори печат-

¹⁾ За Солунската печатница на хаджи Теодосиѣа бѣ подѣърлил две-три думи вече И. Богоров във „Български Книжници“ I, 2. 305. Тѣа изново възбуди нашето любопѣитство едвам в „La Masedoine“ от Офеѣкова, стр. 30., и в споменатите от нас за неѣа статѣи на М. Дринов и А. Шопов.

ницата. Разноските за неѳа са били покрити, види се, в доста голѳма част от българскиѳа Зографски манастир в Света-Гора. През 1839 . година печатницата претърпиѳла нѳкакѳа щета от пожар, та била подновена тоз пѳт изклѳчително със щедрата помощ на Кирила Пеѳчинович; подир това тѳа пак горѳла около краѳа на 1842. година, и от тогава вече не се привдигала, като се прѳснала насам пататѳк по дребни части. Сам хаджи Теодоси се прибрал при синовете си в Доѳриан и поел върху себе грижата над тѳхната воденица. От голѳм сиѳг и виелица през една зимна нощ воденицата се срутила върху Теодосиѳа, строшила му тѳлото, и от това тоѳ умрѳл на 1843. година.

Веднага след пѳрвото подновение на своѳата печатница хаджи папа Теодоси напечатал книжката „Утешение грешним“, в началото на коѳато поместил от своѳа страна онѳа предговор, гдето говори за неѳниѳа език и особно хвали преводачѳт ѳ, Кирила Пеѳчиновича, че с труда си за просвещение на православните христѳиѳани си създал нетлен паметник, като помогнал да се оправи печатницата и изработил на български език речената книжка.¹⁾ Преди това от печатницата на хаджи Теодосиѳа излезли: 1. „Началное учение съ молитвы утренниѳ, Славяноболгарскѳй и греческѳя. Напечатана ся во градѳ Солунѳ со изновѳ типѳ: при папа хаджи Теодосѳа, архѳимандрѳта Синаѳтскаго, лѳта 1838.“ 8°. 14 листа; 2. „Краткое описание двадесѳть мѳтырей обретающѳяся во Стоѳй Гору Аѳонской. Въ Слава Отца, и Сѳва и Стаго Духа, аминѳ. Напечатана ся въ типографѳѳи Солунской въ лѳто отѳ Хрта 1839.“ 12°. 10 листа;²⁾ 3. „Служение Еврейско и все злоторение нѳхно, со показание от священно и Бжвенно Писание ветхо и новое. И се положи на край от Талмуда Еврейскаго, що е писалѳ Павелѳ Мидийски, що иматѳ повеке хули, противны предѳ Бга, противны и предѳ аггели Бжѳи. Се пиша по Молдовлашески языкѳ от Неоѳѳита Монаха, що беше Равѳинѳнѳ еврейски и после по стое крщение се чинѳ учитель хртѳянскѳй. Второ па се исписа на греческѳй языкѳ. Трето па сега отѳ гречески языкѳ се преисноси и се преписа во простѳй и краткѳй языкѳ болгарскѳй кѳ разумѳнѳю простому народу, въ Типографѳѳи Солунской при хаджи папа

¹⁾ Тѳа е била изработена още в 1831 година, както се види това от завардениѳа неѳн рѳкопис, коѳто е намерен в Лешечкиѳа манастир. Препис от неѳа бил изпращан да се печата в Бѳлград; а като нестанаѳо това, направѳл се друг препис, и по него се печатала в Солун.

²⁾ Книжката е издава на още нѳколко пѳти, в други печатници и от други издатели. Вж. „Български книгопис“ I. под „Описание“.

Θеодосіи архімандрита Синаитскаго въ лѣто 1839.“ 4.^о 97 листа; 4. „Книга за наученіе трихъ языковъ, славяно-болгарскіи и греческыи и караманлицкой. Напечатася во градъ Солунъ со изновъ типъ при хаджи папа Θеодосіи, архімандрита Синаитскаго, лѣта 1841.“ 8.^о 24 листа. — Споредъ нѣкои извѣстія у хаджи Теодосіа били печатани още — а. Житіе на св. Ивана Рилски; б. Цветникъ; в. Типикъ.

Отъ изброените четири по-първи книги, излезли изъ първата българска печатница в Солунъ, „Началное учение“ е букваръ съ молитви по славянски и гръцки (съ славянски букви) и упражненія въ сричаніе. — Описанието на двацетте манастира на Света-Гора е препечатано по славянски оригинал за пътеводител на нашите светогорци, като са повечеко разширени и написани по български езикъ описанията на манастирите Зографъ и Хилендаръ. — Служение Еврейско съдържа изложение на покръстенія равинъ Неофита за употребяваната въ службата на Евреите християнска кръвъ, за еретиците и православните, за талмуда, за лѣковниѣ Мессіа, за раіа и за обреда „лилитъ.“ — „Научение трихъ ѣазиковъ“ е разговорникъ на три езика, отъ които думите са напечатани съ славянски букви. Въвъ всички тиѣ книги може да се подозира ако не пълно, а то поне до негде участие на хаджи Теодосіа като преводачъ, или съставителъ. Колкото матеріалъ има въ тѣхъ за българскіи езикъ, той е сроденъ съ матеріала отъ книгите на другите Софроніевци, ала вече не притежава напълно и значението на подирниѣ, понеже дохождаше въвъ време, когато книжовниѣтъ ни езикъ беше излѣзълъ и по-напредъ отъ него съ народните си чърти; и затуѣ главната заслуга на Теодосіа се пренасіа само върху основанието на българска печатница, отъ коіато твърде е възможно да се е родила и по-сетната печатница на Николаіа Кара-Стоіановъ въвъ Самоковъ.

А. Теодоровъ.

БЮДЖЕТИТЕ НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ДЕСЕТИЛЕТИЕТО 1879—1888.

Всѣка държава, както и всѣко частно лице, живее, води стопанство. Тя прибира приходи и прави разноски. Главната задача на държавата е правилното разпределение на последните, като има пред вид съществуваніето и благосъстояніето на гражданите, които я съставляват. Необходимо е да се определят държавните учреждения, които са полезни, като се оставят настрана всички излишни учреждения и разноски. Така работа не е така лесна. Добрата волія, честността и познанията на управляещите не са винаги достатъчни в това отношение. Потребни са и известни правила, независещи от волята на правителствата, които правила остаат непроменени, до като лицата, които управляват, може често да се менават. Тия правила съставят законоположеніята, известни под името бюджетни закони. Бюджетът е сметка, в която по пресметаніе се предвиждат приходите и разходите за едно известно време; то е таблица, гдето се излагат пресметнати и сравнени приходите, които ще се съберат, и разноските, които ще се направят през определеното време. Бюджетът е потребен и за всѣко частно лице, а е необходим за всѣка държава. Частното лице обикновено разполага с незначителни суми, които повечето са постоянни. Държавата пък разполага с огромни суми, при събираніето и харченіето на които често се случват излъгванія, увелеченія и излишни прѣсканія пари. От друга страна частното лице е само господар на приходите и разноските си: то ги управлява за своѣта сметка и може винаги да доведе разходите в съгласие с приходите, като измени начинът на живеніето си. Напротив, правителствата събират и харчат държавните пари за сметка на другиго — на данъкоплатците, те вадят, по познатата дума, разноските си из кесията на гражданите. За частното лице, по-

стоѣнниѣтъ елемент са приходите, за държавата пък — обществените нужди, и според това разходите. До като приходите на частните лица повечето не зависѣтъ от волѣта им, държавата има възможност винаги, по волѣта си, да ги определя, като намалива или уголемива данѣците. Но с течение на времето народите спечелиха правото да определятъ сами данѣците, както и тѣхното назначение за покриваніе държавни нужди. Това право е и главниѣтъ извор за съставяніето пресмѣтаніа, на основание на които народните представители дозволѣват, от името на народа, събираніето на данѣците и харченіето им за държавни нужди. Този акт е известен под името гласуваніе на държавниѣ бѣджет. Времето, през което трае един бѣджет, се казва бѣджетно упражненіе. Веднѣж вотиран от народното събрание, бѣджетѣтъ се утвърдиава от Държавниѣ Глава и минава в ръцете на правителството за изпълнение, за да се върне след време пак пред народните представители, които се произнасят окончателно, дали приходите и разходите са събрани и похарчени така, както законодателното тѣло е решило при гласуваніето му. Последниѣтъ тоѣ акт става чрез внасяніето в народното събрание и вотираніето му по законодателен ред — законопроект за склѣчено бѣджетно упражненіе. За да се улесни таѣа задача на народното представителство, съществува особено учреждение — Върховна сметна палата, коѣто контролира всичките дѣйствиѣ на правителството при изпълнението на вотираниѣ бѣджет, и в годишните си доклади до Държавниѣ Глава или народното представителство излага всичките нарушениѣ на бѣджетните закони. Колкото за дѣйствиѣта на отчетниците, т. е. лицата, натоварени от закона специално с приеманіето и харченіето държавните пари, върховната сметна палата разгледва делата им по съдебен ред, съди и осѣжда ги за повърщаніе в хазната незаконно приетите или издадени пари.

Тези са главните променениѣ, които претърпиава всеки бѣджет и които свидетелствуват за голѣмата му важност. Изучаваніето бѣджетите осветлиава държавниѣтъ живот в економическо, политическо и финансиално отношение. По тоѣ начин може да се изучи развитието и успехѣтъ на народните економически и социални съотношениѣ, както и да се изнамерѣтъ пѣтищата за по-целесобразно покриваніе държавните нужди, по-сгодното вотираніе, изпълнение и контролираніе държавните бѣджети. Такава беше единствената ни цел при захващаніето и изработваніето пастоѣщата студіѣ,

за които се употребиха изключително официалните данни от върховната сметна палата и министерството на финансите. Документите от палатата са следните:

1) Доклад от върховната сметна палата до народното събрание (сесия от 1882. г.), съдържащ привременна сметка по изпълнението бюджета на финансовата 1879/80. година. Печатан в 1883. год.

2) Доклад до Негово Височество Княза от сметната палата, съдържащ допълнителни сметки по изпълнение бюджета за финансовата 1879/80. година и привременна сметка по бюджета за 1880/81. година. Печатан в 1884. год.

3) Доклад от върховната сметна палата до IV. обикновено народно събрание (сесия от 1885. год.), съдържащ допълнителна сметка по изпълнението бюджетите за финан. год. 1879/80., 1880/81. и привременна сметка на бюджета за 1881. година. Печатан в 1885. год.

4) Доклад от върховната сметна палата до IV. обикновено народно събрание (сесия от 1886. год.), съдържащ допълнителна сметка по изпълнение бюджетите за 1879/80., 1880/81., 1881. и привременна сметка на бюджета за 1882. година. Печатан в 1886. год.

5) Доклад от върховната сметна палата до V. обикновено народно събрание (сесия от 1888. год.), по изпълнение бюджета за финансовата 1886. година. Печатан в 1888. год.

6) Доклад от върховната сметна палата до V. обикновено народно събрание (сесия от 1889. год.), съдържащ допълнителна сметка по изпълнение бюджета за фин. 1887. год. и привременна сметка на бюджета за 1888. год.

7) Доклад от върховната сметна палата до VI. обикновено народно събрание (сесия 1890. год.), съдържащ окончателното склучване на бюджета за 1887. год., допълнителна сметка по изпълнение бюджета за 1888. година, привременна сметка по изпълнение бюджета за финансовата 1883. год. Печатан в 1890. год.

8) Доклад от върховната сметна палата до VI. обикновено народно събрание (сесия от 1891. год.), по изпълнение бюджета за 1888. година. Печатан в 1891. год.

От изброените заглавия се вижда, че върховната сметна палата не е успяла още да се произнесе по изпълнението бюджетите за 1884—1886. включително. За петте първи години, 1879—1883., палатата е дала привременни и допълнителни сметки, без да се знае, дали са окончателно завършени. Ние съзнаваме мъчнотиите, посрещнати при прегле-

жданіето сметките по първите наши бюджети, но от друга страна не можем да скрием, че разделението на отчетите на привременни и допълнителни е едно от най-несполучливите, като се е затруднил до възможност общият преглед върху отделните бюджетни упражнения. И таа е една от причините, гдето в изучаваніето си ние не можехме да се основем само върху данните на върховната сметна палата, които иначе, със строгото си придържаніе о закона, ни осветлиха много тъмни въпроси. Там, гдето ще бъдем принудени да цитираме тиа доклади, ще означаваме само годината на напечатваніето им.

Министерството на финансите е захванало тѣ също от 1883. година да внася в народното събрание законопроекти за окончателно склѣчване на бюджета. Само за първите три финансови години заглавиата на тиа законопроекти показват, в коа сесия на народното събрание са внесени. С изкѣчение на последните две години, те съдържат обіяснителни записки от финансовиа министър. Ето датата на печатаніето им, коіато отговаря на датата за внасяніето им в народното събрание: през 1883. год. за финансовите години 1879/80. и 1880/81., през 1884. за финанс. години 1881. и 1882., през 1887. за финанс. години 1883. и 1884., а от 1888. насам всѣка година по един за финансовите години до 1888. год. вклѣчително.

Така, министерството на финансите е дало пѣлен отчет по изпълнението на бюджета за 10-тѣх първи години от създаваніето на княжеството. В народното събрание не знаа да е ставало дума за тиа законопроекти, а още помалко за разглежданіето и вотираніето им. Възможно е, че късното им явяване да е причина, гдето народното представителство не се е интересувало за тѣх, нито за докладите на върховната сметна палата. Те са преминали незабележени от нашата публицистика даже през времена, станали знаменити в нашата политическа история по диреніето нѣкакви кражби и злоупотребенія с държавни пари ¹⁾. Това незачитаніе не лишава обаче споменатите големи свезки, пѣлни с цифри, от важността им в отношение към економическото и финансово състоаніе на страната.

През 1890. година министерството на финансите внесе, според закона, за първ път в народното събрание друг важен

¹⁾ През м. Април таа година във в. „Свобода“ се яви една статія под заглавие „из склѣчените упражнения“, коіато обещаваше да бѣде интересна. Там се споменува и за едно запитване в народното събрание за сметките по бюджета. Статіята остана недовършена до предаваніето настоящето за печатаніе.

документ: „Главен отчет за финансовото положение на държавата през 1888. година“, а миналата година такъв пак отчет за 1889. година. И двете тия свезки съдържат интересни сведения, с които се възползувахме, колкото ни беше нужно.

Преди да преминем по-нататък, трѣбва да кажем причините, по които захващаме с бѹджета на 1878., който е влѣзъл в дѣйствиe на 1. Март 1879., т. е. четири месеца преди съставяніето на първото българско министерство. В обяснителната записка¹⁾ финансовиѣтъ министър излага, че за 1878. год. в министерските архиви не се намират почти никакви данни за държавното счетоводство. Всичките държавни приходи се концентрирали в „санджаковите казначѣйства“ от началото на 1878. и от там се харчили за удовлетворение необходимите разноски на местното гражданско управление по заповед на главнокомандуещиѣа чрез доклади от заведущиѣа гражданските дела. По-сетне се отворили окръжните ковчезничества, като се издали за тѣх от императорскиѣа комисар инструкции, книги и форми, а надзорѣтъ за правилното им устройство и развитие бил възложен на губернаторите. За финансовата 1878. година ние не знаем, следователно, друго, освен около 8 милиона лева недобори, събрани през следущите години и влезли в държавната каса, както ще видим по-сетне. За времето от 1. Март 1879. до 1. Март 1880. била е в сила смѣтката за приходите и разходите на кнѣжеството, приготвена и утвърдена от руското окупационно управление. Върховната сметна палата,²⁾ като взела в съображение, че великото народно събрание в Търново косвено признало поменатата смѣтка за закон, че първото българско правителство се управлявало по неѣа и ѣа продължило даже още за 3 месеца, решила да ѣа счита като бѹджет, установен по законодателен ред. Така е определено да се счита съществуваніето на кнѣжеството, в финансово отношение, от 1. Март 1879. год., до като кнѣжеската прокламациѣа за стѣпваніе на престола е от 27. Іуни, а указѣтъ за съставяніето първото министерство от 5. Іули същата година.

I.

Нашата конституциѣа (чл. 69.) задължава всеки български поданик да плаща определените по закона даждиѣа и

¹⁾ Законопроект 1878, стр. 3—4.

²⁾ Доклад 1883. г., стр. 6.

държавни бери, за нарежданіето на които се изисква (чл. 48.) винаги съгласието на народното събрание. Бюджетът трѣбва да се представя ежегодно (чл. 119.) на народното събрание, което го разглежда (чл. 121.) статиѣта по статиѣта и, ако измени или отмахне нѣкоѣта от тѣх, излага мотивите. Разгледаниѣтъ така бюджет се представя (чл. 120.), на Княза за утвърждение. В случаѣ че народното събрание не може да се събере о време, бюджетът на миналата година, под отговорността на министрите, остаѣа в сила (чл. 122.), докѣтъ народното събрание в първата си последуѣща сесіѣа се произнесе върху разпорежданіѣта на министрите. Народното събрание преглежда (чл. 105., 61.) сметките на върховната сметна палата, коѣто е длѣжна да му представи подробни изложениѣа за изпълнението на бюджета. За атрибутите и устройството на палатата конституціѣта не говори нищо.

Държавните заеми стават (чл. 123.) само със съгласието на народното събрание, но в случаѣ че то не може да се събере, Князът има право (чл. 125.), по представление на министерскиѣа съвет, да разреши заем до един милион лева, подлежащ на по-сетнешно одобрение от народното представителство. Князът има тѣѣ също право (чл. 126.) да разреши по същиѣа начин разноси от парите на хазната, които да не надминуват триста хиляди лева, за статии, за които не е отреден кредит в бюджета.

Второто народно събрание, по нѣманіе време, приело изцѣло един закон и дозволило на министерството да го приспособѣава до следуѣщата сесіѣа, когато е имало да го разгледа член по член. Това е законът от 17. Декември 1880 г. под заглавие Правила за съставѣаніето и изпълнението бѣджета на Княжеството, коѣто поради политическите събитіѣа през 1881. година не доживѣ пѣлно законодателно разглеждане. Ето по-главните му законепіѣа. Всичките приходи на държавата оставѣат се под разположението на финансовіѣа министър, коѣто и поема върху себе си откриваніето на всичките държавни разходи. Бюджетът се дели на параграфи и статии. Първите опредѣлѣат предметът на прихода или разхода, а вторите са само подразделения на тиѣа предмети. Бюджетът, след разглежданіето му от народното събрание и утвърждението му от Княза, се прогласѣава в „Държавенъ Вѣстникъ“, а финансовіѣтъ министър отварѣа тогава в ковчежничествата кредитите на всичките министри. Само такива разноси се дозволѣават, които са изрично показани в бюджета. Откритите кредити

на министрите не бива да се надминуват, нито да се уголемяват с нѣкакви приходи, предвидени или непредвидени в бѹджета, които всички се дават под разположението на финансовиѹ министър. Пренасианіето суми от параграф в параграф е забранено, а от статиѹ в статиѹ по същиѹ параграф става след предварително съгласие на финансовиѹ министър. Недостигът по един параграф може да се покрие от параграфа за непредвидени разходи, като се издаде кнѹжески указ. Дозволяват се и допълнителни и извънредни кредити, но по начало тиѹ могат да стават само от точно определените економии по бѹджета за всѣко министерство. Разрешаваніето извънредни кредити за предмети, непредвидени в бѹджета, може да става само, ако отлаганіето им до идущиѹ бѹджет е съединено с „крайна вреда“ за държавата. Само в най-голѣма нужда може да се искат допълнителни и свѣрхсметни кредити, макар и да се не предвиждат економии, но общата им сума не бива да надминава триста хиляди лева. За извънбѹджетните кредити трѣбва непременно да се съгласи финансовиѹт министър, и разрешават се от народното събрание или, ако то не заседава, с кнѹжески указ, след постановление на министерскиѹ съвет, който указ без друго трѣбва да се публикува и да се внесе за одобрение в народното събрание през пѣрвата му идуща сесиѹ. Изключение се допуска само за свѣрхсметни кредити от политически или военен характер, които, под отговорност на министрите, се внасят чак тогава в народно събрание, когато това може да стане без вреда за държавата. Всѣко министерство съставѹ самѹ бѹджетът си и го представѹ в министерскиѹ съвет, който, като ги разгледа, изпраща ги в министерството на финансите, за да състави то общиѹт бѹджет на държавата. Финансовиѹт министър има право да иска допълнителни сведения от другарите си, да прави съкращениѹ по всичките министерства за уравновесване бѹджетът, да измисли нови източници за покриваніе недостигът и да внасиѹ получените сведения от другите министри и своите бележки за повторно разглеждане в министерскиѹ съвет. Народното събрание разглежда бѹджетът съгласно с чл. 121. на конституциѹта, „като се има пред вид, че внесените от него изменениѹ се касаят само до смѹляването, а никак до увеличаваніето сумите или внасяніето нови статии в разхода (чл. 181.)“. Това определение, заето от англииската парламентарна практика, се явява тук за пѣрв и последен път в бѹджетните закони на кнѹжеството. Отно-

сително сроковете по съставянiето и разглежданiето на бюджета законът не е положителен. За представянiето бюджетите в министерскиѣ съвет са определени 15. Август — 15. Септември, а за необходимите допълнениѣ и 20. Октомври. За внасянiето на бюджета в народното събрание има два срока: 1. и 15. Ноември. Само за утвърждение на бюджета от Кнiаза е поставен един срок — 10 дена преди закриванiето на сесията. За редовните сесии, според конституцията, това би значило, че бюджетът за следната година трѣбва да бѣде утвърден на 5. Декември, но за случаи на продължение сесията после 15. Декември не е определено нищо. Бюджетът трае от 1. Януари до 31. Декември същата година, с което се отменява наследеното от турското правителство захващанiе на финансовата година от 1. Март. Всички кредити по незахванати работи и по съдържанiето на персонала, останали непохарчени, се унищожават на 31. Декември. За ликвидиране захванатите работи дава се срок 1. Юли идущата година. Бюджетното упражненiе трае, следователно, 17 месеца, с изключенiе на по-големите суми по строителната част, които могат да се харчат през две бюджетни упражненiѣ (чл. 28.). За разноските по една бюджетна година, явили се след заклѣчванiето на упражненiето, искат се свърхсметни кредити. За събиране данъците, особено окладните, са определени същите срокове от 1. Януари до 1. Юни следната година; неприбраните до това време приходи се сливат с онѣѣ на текущата финансова година.

Както се вижда, първиѣт закон по изпълнението на бюджета нито е пълн, нито пък iасен и положителен за всички случаи. Но тоѣ има това превъзходно преимущество, че в самото начало въвежда строг ред в нашите финансии, като задължава министрите да се движат само в границите на разрешените кредити и концентрира в ръцете на финансовѣ министър всичкиѣт товар по приготвянiето и изпълнението на годишниѣ бюджет. За неговата практичност не може да се каже много нѣщо, защото тоѣ се не приспособи никога, както трѣбва. Бюджетът за 1881. година се промулгира почти едновременно със закона. Според пункт II. на пълномощията, дадени Кнiазу Александру в Свищов, бюджетът, вотиран за 1881. година, трѣбваше да остане същият и за 1882. год. Но, като взел пред вид разни обстоятелства, министрът на финансите представил тоѣ бюджет в министерскиѣ съвет за преработванiе, а последниѣт постановил: „всѣко министерство да маневрира със своѣ бюджет върху

сумите, определени в бюджета за 1881/82. финансова година, с право да нареди параграфите на надлежния си бюджет, както го намери за добре“. Вследствие на това постановление са станали изменения по параграфи и статии в по-малко и в по-много на около $5\frac{1}{2}$ милиона, а утвърденият на 7. Декември 1881. год. бюджет за 1882. година е бил в общ резултат по-малък от бюджета за 1881. год. в прихода с 2,100,000, а в разхода със 143,000. Но последното намаление било наново употребено за разноси, разрешени по министерството на вътрешните дела с указ № 469. от 19. Јуни 1882. г. Същевременно с утвърдението на бюджета чрез указ се забрани пренасианіето суми от една статия в друга по същата параграф, а харченіето суми от параграфите за извънредни разходи се дозволи само чрез разрешение с княжески указ. Бюджетът за 1883. година не бил готов на 1. Јануари 1883 г. На 7. Јануари същата година се утвърдило едно постановление и на 14. Февруари друго, с които се отпускат по $\frac{1}{12}$ и $\frac{1}{24}$ от бюджета на 1882. година за Јануари и първата половина на Февруари 1883. год., а целият бюджет е утвърден на 24. Февруари 1883. г. От това се вижда, че 7 дена през Јануари и 14 дена през Февруари княжеството е било без бюджет. Ще забележа още, че преди промуглираніето на бюджета за 1883. год. е отменен по законодателен ред законът от 1880. год. От изложеното излиза, следователно, че тога закон не е приспособен при приготвіаніето и разглежданіето нито на един бюджет.

Относително приспособението на закона при изпълнението бюджетът през 1881. година, върховната сметна палата намира, че са направени много неправилности.¹⁾ Харчени са суми от предполагаеми остатъци по бюджета, нѣкои приходи са употребени направо за разноси, без да се показват нито на приход, нито на разход, правени са разходи от склѣчени упражненија и за непредвидени по бюджета разходи; указите за разрешаваніе допълнителни кредити по нѣкој път останали непубликувани, за нѣкои разходи въобще нѣма укази, и ни един указ за допълнителен или свръхсметен кредит не е бил внесен в народното събрание за одобрение. Колкото за 1882. година, върховната сметна палата констатира, че са направени разходи почти на $6\frac{1}{2}$ милиона, като свръхсметни кредити, и че при това са нарушени най-главно членовете 5., 7., 23., 34. и 35. на закона от

¹⁾ Доклад 1885. г., стр. 5—16.

1880. год. Палатата прави това заключение¹⁾: Горепоменатите членове съставляват най-съществената част на правилата за бюджета от 1880. год. и вследствие на тяхното нарушение, изпълнението на бюджета през 1882. год., може да се каже, не се е основало на никакъв закон. Това съществено нарушение на закона при изпълнението на бюджета се е отразило най-много върху спестенијата на хазната, които са останали от миналите бюджетни упражненија, както и тези, за които се е предполагало да останат от действащото през 1882. год. бюджетно упражнение. Народното събрание, както споменахме, още не се е произнесло върху тија нарушенија на закона.

На 29. Јануари 1883. год. е утвърден вториѣт закон за отчетността по бюджета. Бюджетното упражнение се продължава на 19 и 24 месеца, като се дава срок до 31. Јули на следната година за ликвидирание и изплащание сметките по разхода, и до 31. Декември за прибиране доходите. Приходите и разходите се делиат на обикновени и извънредни, та според това и бюджетѣт се дели на две главни части. При приготвянието на бюджета размерѣт на приходите и разходите трѣбва да се определя на основание резултатите в по-предишните упражненија, а министрите са длѣжни да придружават бюджетопроектѣт със сравнителни таблици измежду предлагаемите приходи и разходи и същинските приходи и разходи на изтеклия бюджет, както и с нуждните документи и обясненија за мотивирание предлагаемите уголеменија или намаленија. Всеки министър приготвя бюджетѣт си и го праща на финансовия министър, който, като приготви общиѣт, представя го най-късно през втората половина на Септември на Княза, за да се внесе в държавния съвет за прегледвание и в народното събрание за разисквание и гласување. За покриванието недостига било чрез съкращенија, било чрез нови приходи финансовиѣт министър докладва Князу. Ролата на министерския съвет и финансовия министър, според закона от 1880. г., се препася върху Княза и държавния съвет според новија закон. Министрите имат право, със съгласието на финансовия министър, да препасяат суми от член (статия) в член по същата глава, а като се изслуша мнението на държавния съвет, и от глава в глава. Препасянието става с княжески указ, който, в последнија случаи, подлежи на одобрение от народното събрание. Ако държавниѣт съвет и Князѣт признаят нуж-

¹⁾ Доклад 1886. г., стр. 23

дата неотложна, разрешават се чрез мотивирания доклад и указ и кредити извън бюджета в максимум 300000 лева. За суми, неправилно изразходвани, позволява се записването им на приход за „въстановление на кредита“ по същото министерство. В първата редовна сесия след сключването на бюджета в народното събрание се представя законопроект за сключеното упражнение, заедно с нужните обяснителни таблици. Целият закон е обширен, ясен и пълен. Ние споменахме само по-важните му определения, до които ще се коснем при разглеждането бюджетът за 1883. и 1884. година. И този закон не може да се приспособи за приготвяне на пъкoi бюджет, защото княжеските пълномощия вече през есента на 1883. год. паднаха, а с тях заедно и държавният съвет. За приспособението на закона по изпълнението на бюджета не може да се каже още нищо, защото върховната сметна палата не се е произпесла за бюджетните упражнения на 1883. и 1884., през което време е действувал законът.

Пресният и последни закон за отчетността по бюджета, който е и сега в сила, утвърди се по законодателен ред на 8 Януари 1885. г. Според него, бюджетното упражнение почва на 1. Януари и свърша за разноските на 31. Август, а за приходите на 31. Декември следната година, сир. трае 20 и 24 месеца. Приготвянето на бюджета става по начина, показан в закона от 1880. година, като се дава право на финансовия министър да посочва съкращения или да изнамърва средства за покриване на недостига. До 1. Август министрите тръбва да пратят във финансовото министерство отделните си бюджетопроекти, а до 1. Септември финансовият министър е длъжен да внесе в министерския съвет за разглеждане изученият от него общи бюджет. В народното събрание бюджетът тръбва да се внесе за преглеждане и одобрение не по-късно от 1. Ноември, а вотираният вече бюджет тръбва да се поднесе Князу за утвърждение не по-късно от 1. Декември. Тия определения са колкото целесъобразни, толкова и изпълними, но не са никога съблюдавани. У нас е станало токо-речи узаконена парламентарна практика, бюджетът да се внася и разглежда в края на сесията, като се довършва, тѣ да се каже, в самия ден на затварянето на събраниято. За последните 5 години 1888—1892. бюджетите са утвърждавани на 15., 16., 17. и 18. Декември, сир. в деня на затварянето на сесията.

Законът дели приходите и разноските на постоянни и случайни или временни. Постоянните разноски, към които се отнася и съдържанието на лицата, назначени с указ, веднъж признати необходими за известни нужди, определени със закон, възпроизвеждат се всякогодишно в бюджета, до когато се прекратят с нов закон. Приспособението на това определение (до сега още ненаправено) скратило би значително излишната работа по вотираніето на по-големата част от нашия бюджет, който се повтаря всяка година, като остави свободно време на народните представители да се занимават с много по-важни дѣлове на бюджета. Държавните приходи трѣбва да се определят по „постъпленията от същите даждии в нѣколко от предишните години“. За това и проектът се придружава с нуждните таблици, както и с мотивировката за предлаганите намаления. Всичките случайни постъпления се вписват в главата за непредвидени доходи. Вместо да се изпълни това определение, нашите бюджети съдържат само „изчисленията, приети за изтеклата и текущата година“, та за това се и явяват големи разноски измежду констатираното и предвиденото. Никакъв данък не може (чл. 35.) да се налага или събира, ако не е разгледан и вотиран от народното събрание. Обаче нашият закон не предвижда наказания за лицата, които би нарушили това законоположение. Всичките приходи се внасят, срещу разписки, в околийските и окръжни ковчежничества за смѣтка на финансовия министър, който ги съсредоточва в книгите на държавното сметководство. В расходния бюджет всяко министерство предвижда в особен параграф „за непредвидени разноски“ една сума не по-голяма от 5000 лева за дребни разноски. А за допълнителни и извънредни кредити на всяко министерство предвижда се в особен параграф „запазен фонд за допълнителни и извънредни кредити“ една сума, който не бива да надминава 4% от всичките предвидени разноски по министерството. Като установява тия два параграфа, законодателът запрещава безусловно пренасянето (гл. 57.) из глава в глава и из параграф в параграф. По тоя начин е премахнат един от главните недостатъци на предишните закони. Разрешаваніето допълнителни и непредвидени в бюджета кредити от запазения фонд става със съгласието на финансовия министър, по постановление на министерския съвет и с утвърждение чрез княжески указ, който трѣбва да се публикува и да се внесе в народното събрание за одобрение. От запазения фонд не бива да се допълнят параграфи за съдържание личния състав, да се отварят нови

длъжности, нито да се допълнят параграфи на бюджета, по които не могат да се искат строги документални оправдания. Свръхсметни кредити може да се искат само в извънредни случаи, като се изложат мотивите, по които разноските не са могли да бъдат предвидени при приготвянето на бюджета и които не могат да се отложат до съставянето идущият бюджет. По-сетне ще видим, че това правило никак не е съблюдавано и че разрешени и харчени свръхсметни кредити не са минували в бюджета, когато е било познато дори от напред тяхното съществуване. Ако народното събрание заседава, свръхсметните кредити се искат от надлежния министър по законодателен ред, като се представи и мнението на финансовия министър; ако събранието не заседава, свръхсметните кредити се разрешават по реда, определен за допълнителните кредити. „Склучването на свръхсметните кредити (гл. 33.) се извършва според общите установени правила за склучването на бюджета“. Понеже разрешените свръхсметни кредити са се продължавали по отделна смѣтка от година на година, затуй и това постановление не е съблюдено. Кредитите по бюджета, неупотребени до 15. Юли на втората година, се унищожават по книгите на министерствата. Унищожават се и платежните заповеди, несъбрани до 31. Август същата година. Останалите свободни кредити от нѣкой бюджет съставят икономия за хазната и не могат под никакво условие да се употребяват. Разноските от нѣкой бюджет, появили се след неговото склучване, плащат се (гл. 92.) от текущия бюджет из параграфа „разход за смѣтка на склучени бюджети“, който в бюджетопроекта е празен, а се явява пълен в закона за склученото упражнение. Сумите, непотърсени от кредиторите на държавата в разстоение на три години от захващането на финансовата година, и платежните заповеди, несъбрани в същия срок, се унищожават окончателно в полза на хазната. Всѣко лице, натоварено да прибира и издава държавни пари — отчетник, — длъжно е да даде гаранция, отговорно е пред финансовия министър и подсѣдно на върховната сметна палата, на която представя всегодишно сметките си, придружени с оправдателните документи. Чиновниците, натоварени с контролиране сметководството на финансовите учреждения, са отговорни за недостига от погрешно проверяване. Щом се утвърди бюджетът и почне финансовата година, министрите разполагат с отворените им кредити направо или чрез второстепенни разпоредители и не могат да харчат повече от разрешените суми. Финансовият

министър дозволява изплащаніето само на законните платежни заповеди; той е отговорен за допуснатите незаконни плащанія. Но както във всичките речі законодателства, така и у нас таѣа отговорност е само на книга. Издавачите на платежни заповеди са отговорни за сумите, отпуснати на лица, които не са имали право да ги получат. Всичките веществени доставки за държавата доставят се чрез публични търгове и контракти, сключени по начало за една година. Доброволни съглашения се дозволяват само в случаите, предвидени в закона. Правилата за издаване, съставяне и изплащане на платежните заповеди са определени в „правилника за приспособението на закона за отчетността по бюджета“, в „правилника за произвежданіето на държавните разноси и за документите, които трѣбва да ги оправдават“ и в „правилника за реда, счетоводството и деловодството на окръжните и околийските ковчежничества“. Окончателното сключване на бюджета става със закон, внесен веднага след свършъка на упражнението по законодателен ред и вотиран от народното събрание. Като имаме пред вид това постановление, може да се каже, че княжеството нѣма до сега нито един окончателно сключен бюджет. Министрът на финансите е длъжен да представя всѣка година на народното събрание и „главен отчет за финансовото положение на страната“, който съдържа всичките операции по прихода и разноса на Княжеството през миналата година.

Тези са съществениите определения на закона от 1885. г., който, както и законът на 1883. год., е направен по французкия закон за бюджета. Относително практическото негово приспособение у нас, ще трѣбва да чакаме докладите на върховната сметна палата. От 1885. година насам направено е само едно изменение в закона. На 14. Іануари 1887. год. с указ (одобрен от нар. събрание на 9. Ноември 1888. г.) предварителната проверка и видът на платежните заповеди се пренесе у върховната сметна палата, като се уголеми персоналът на палатата. Както се вижда от отчета на палатата¹⁾, изпълнението на това постановление е посрещнало сериозни спънки в самото начало. За да се премахнат тиѣа спънки, издаден е по законодателен ред „закон за допълнение към закона за върховната сметна палата от 30. Іануари 1885. г.“ Под отговорността на министрите, препирните измежду тѣх и палатата по визираніето на платежни заповеди се разрешават от министерския съвет. Ако и след постановението

¹⁾ Доклад 1888. г., стр. 5-6.

на съвета палатата остане на противно мнение, тя е длъжна да визира платежната заповед и да изложи в годишния си доклад до народното събрание основанията, по които счита разхода неправилен. На палатата се дава право да се произнася за приемането или не на документите, отказвани от някое ковчежничество по каквито и да е причини, като долага и в тоя случай за нередовностите на народното събрание. По тоя начин визирането на платежните заповеди се уреди горе-долу тъй, както е в Белгия.

Нашата върховна сметна палата се създаде чрез един кратък закон от 17. Декември 1880. год., който предвижда да се изработи и да се тури в действие един подробен устав, дори преди да се вотира това от народното събрание. Целта на палатата е да „контролира изпълнението на бюджета по всичките отрасли на управлението“, за което и представя подробен отчет на народното събрание. Съставът на палатата (председател и петима членове) се назначават по представление от министерския съвет, лицата от него се уволняват по решение на народното събрание. През 1881. год. палатата посрещнала много пречки от страна на правителството) по утвърдението на устава и назначаването персонал, та не могла и да върши длъжността си както тръбва. Законът от 8. Февруари 1883. год. разшири атрибутите на палатата и уголеми личният ѝ състав, който се постави в пълна зависимост от правителството, чиито бюджетни действия тя тръбваше да контролира. Споръмо отчетниците, палатата се постави като съдебно учреждение, върху решениата на което, по касационен ред, се произнася държавният съвет. Всяка година палатата дава Князу подробен отчет за действията си, а също и мнениата си за подобрения в отчетността; този отчет се печата и се раздава на народните представители. Добрата страна на тоя закон е само тя, че се направи възможно изобщо преглеждането сметките. Чрез закон от 30. Януари 1885. год. се възстанови предишната самостоятелност на палатата, като се разшири кръгът на нейните действия още и върху сметките на някои обществени, благотворителни и други учреждения. Споръмо отчетниците палатата остава като съдебно учреждение, а споръмо министерството само като контролен орган на народното събрание. Чл. 1. в буква ж и з определя: „палатата има за цел да излага в особен доклад на народното събрание резултатите от сравнението на представените от отчетниците сметки с

¹⁾ Доклад 1883. г., стр. 3—5.

публикуваните изложения на финансовото министерство и да се произнася, правилно ли е изпълняван всеки бюджет, както и да изказва мнението си върху преобразованието и подобрието на държавното и обществено счетоводство“. От последното постановление палатата не се е възползвала, наистина, както се вижда от досегашните ѝ доклади, но това може да се поправи в бъдеще. Колкото за правилността по изпълнението на бюджета, докладите ѝ от първите четири години съдържат много поучителни данни. Съставът на палатата е: един председател, шест съветника, по шест първокласни, второкласни и третокласни докладчика и друг канцеларски персонал. Решенията на палатата се издават или от отделенията (две с по трима съветника) или от общото ѝ събрание. Сметките на всеки отчетник се проверяват подробно напред от един съветник или докладчик, после проверките на тях се преглеждат от друг съветник, и тогава в заседание на отделението се издава окончателно или при временно постановление. Окончателните постановления се издават, когато отчетникът е издължен към хазната или има да взима от нея, и те служат на отчетника за повърщане на гаранцията и освобождение от всякаква по-нататъшна отговорност. Привременните постановления се изпращат на отчетниците, за да дадат писмени обяснения за неправилностите, дефицита или липсата на документи. Откак се получат и се разгледат тях обяснения, палатата издава окончателни постановления срещу отчетника, с които го признава издължен или дължен, в който случай изпраща постановлението до финансовото министерство, за да вземе то нужните мерки за неговото изпълнение. Постановленията на палатата могат да се обтържат пред касационния съд, който може да ги касира и повърща за повторно преглеждане в палатата. Относително действията на министрите, палатата обръща особено внимание върху това, дали има превишен нѣкої параграф от бюджета и съблюдени ли са постановленията на закона за отчетността по бюджета, за което тя докладва направо в народното събрание. От тоя доклад палатата е длъжна да даде предварително (до 1. Септември) препис на финансовия министър, който, откак събере от другарите си обяснения по неправилностите или бележките, напечатва ги и внася в народното събрание, за да може то да се произнесе върху законопроекта за сключеното упражнение. Ние видѣхме, че палатата е дала докладите си за 7 бюджетни упражнения. Възражения, направени от министра на финансите, до колкото

можахме да узнаем, има само едно. То е изложението от Декември 1891. г. относително доклада на палатата за бѹджетното упражненіе през 1888. год.

Като видѣхме, как се приготвѣа, вотира, изпълнѣава и контролира бѹджетът у нас, ще преминем към изброѣаваніето на по-главните данѣци, които сѣставят приходниѣтъ бѹджет на кнѣжеството. Това е необходимо нѹждно особено за схващаніе цифрите на приходниѣа бѹджет, защото данѣците са се постоѣанно изменѣавали дори и в принципа си.

Десетѣкътъ или ошурѣтъ е данѣкъ, с който се облагат земните произведениѣа, като се взима една десета част от суровиѣа приход. В турско време приходѣтъ на тоѣа данѣкъ се продаваше на закупници (ошурджиѣи), които го събираха за своѣа смѣтка от населението в натура. За 1878. год. руското окупационно управление замени събираніето на данѣка в натура чрез поземлен налог. За пачина, по който стана това замѣненіе, не намерихме никакви данни. За 1879. година поземлениѣтъ налог бѣ определен от централното финансово управление въз основа на окладите от 1878. год., но финансовото министерство, като взе въз внимание, че храните през 1879. година бѣха много по-слаби от храните през 1878. г., намали¹⁾ окладите с 10%. Това намаленіе не се приспособи в цѣлото кнѣжество, защото в нѣкои окрѣзи се правеше описваніе на храните. На 23. Маѣ 1880. година се утвѣрди по законодателен ред закон за събираніето десетината за 1880/81. финансова година, чрез който се постанови да се събира десетѣкътъ в натура. Градските и старѣшинските селски сѣвети, под надзора на правителствените контролери, се натовариха да изпишат храните и приведат в известност данѣкътъ. Те са длѣжни да определятъ и средната цифра на плодородието (номоне), като сгрупират и овѣрхат повечко снопіе от различни качества и места. Десетата част от събраната и очистена храна — данѣкътъ, — се превозва от земеделеца в селскиѣа хамбар, от гдето населението, срещу особено възнагражденіе, ѣа превозва според нѹждата и по указанието на правителството. За сената се събира данѣкъ в пари, определен според берекетѣтъ и продаваната цена на сеното, констатирана от окрѣжните сѣвети. Градините, бахчиите, бостаните плащат поземлен налог, който се определя на діуліум от окрѣжните сѣвети „съобразно с доходността на земиѣа.“ Тоѣа закон се приспособи за 1880. година, а на 17. Декември същата година се утвѣрди новиѣтъ

¹⁾ Доклад 1883. год., стр. 60.

закон за десетъка. Данъкът остана по начало да се определя според берекета, само събираніето му става в пари. Градските и старейшински селски съвети, под надзора на особни държавни контролери, са длъжни да изпишат всичките земи и плодни произведения, да напишат в отделни книги имената на земеделците, вида и количеството на произведенијата и броја на снопете за всеки земеделец, както и да определят номонето за всеки вид храна. Пребројаваніето и контролираніето снопјете става по нивите или по гумната и във време, определено от окръжните съвети. Първата неделја след 15. Октомври (30. Април за кукуруза) една комисија, съставена от окръжния управител, финансови чиновник, окръжния и общински съвет и околийския началник, определя цената на номонето за всѣка околия въз основа на абележените цени от 15. Август до 15. Октомври (1. Март до 30. Април за кукуруза), които цени се утвърдиават от финансови министър. В това събрание присѣтствуват, със съвѣщателен глас, и всичките кметове на околията. Списъците за пресметнатите произведения въз основа на снопјете и номонето се предават на финансови чиновник, който и определя десетъчният налог в пари за всѣко село отделно, след като получи утвърдените от министра цени. За разпределение на данъка измежду самите данѣкоплатци и за лицата, които ще го събират, законът не говори. Определено е само, че данъкът трѣбва да се плати по една третја част на 20. Ноември, 10. и 30. Декември същата година, а за кукуруза по една половина на 15. и 30. Мај следната година. За градините, бахчиите и бостаните останаха в сила определенията на първиѣ закон. По тоѣ начин се премахна събираніето храни, пренасіаніето им от населението и търговската операция на правителството по тѣхното продаваніе. И до сега се пребројават снопјете и се взема номоне, което наистина спъва земеделеца, когато прибира храните си, но с нуждната верност и справедливост от страна на общинските управления и строгото съблјудение на закона от страна на контролерите можаха да докарат, да се определи производителността на земята в княжеството. Десетъкът, следователно, имаше да си остане като данѣк на дѣл (*impôt de quotité*), тѣсно свързан с плодородието на земята, и произведението на които не можеше да се знае от напред, защото зависи от климатическите, метеорологически и други вліянія през годината. Политическите събитіѣ станаха причина да се не приспособи законът. На 9. Јули 1881. год. се утвърди по-

становението за събиране на десетъка. На извънредните кнѣжески комисари, ръководени от потребностите на населението и възгледите на местната администрация, се даде право да събират десетъкът в пари или в натура. Там, гдето десетъкът ще се събира в пари, общинските съвети се натоварят да разфърлят на земеделците сумата, получена от десетъка през миналата година. Там, гдето населението реши да даде десетъкът в натура, да се направи напълно проверка, но храните да се не държат по нивите повече от седем дена, откак се получи указът. Начинът за преброяване не е определен в постановението. И в последния случай населението има право да даде пари вместо храна, като се вземат за основа цените около 15. Октомври. Както се вижда, целта на закона е била да направи населението благодарно, но никак не да уведе подобрене или ред в държавното финансово положение. Самата дата на постановението показва, че взетата мѣрка е увела голѣма бъркотия. Не по-честит в това отношение е изработеният от държавния съвет и утвърден на 9. Юни 1882. законопроект за преобразуването на десетъка в даждие от пари. Десетъкът в натура се унищожава, а ще се събира за 1882. год. в пари. Сумата за всѣко село се определя (в съединено заседание на окръжния управител, финансовия секретар и окръжния съвет) по средната стойност на събрания десетък през 1880. и 1881. година или по платените пари през 1879. и 1881. година. Тия решения се съобщават на общината, която има право да прави забележки, като изслуша шестима от по-добрите и почетни земеделци — трима избрани от данъкоплатците, а трима показани от общинското управление. Комисията, като разгледа тия забележки, съставя обща ведомост за десетъка на селата в цѣлото окръжие, която изпраща за утвърждение на финансовия министър. Така определените суми за всѣко село се разфърлят на данъкоплатците от общинското управление и шестимата земеделци, споменати по-напред, като се има пред вид количеството и видът на сеитбите и получените от всеки земеделец произведения. Дългът на всеки жител се записва в особена поименна ведомост, която остава открита 15 дена, за да направят данъкоплатците своите бележки, след което се записват в особена рубрика направените уголемения или намаления. Пълното и окончателно съставяне на списъците трѣбва да се свърши до края на Август. Всеки земеделец плаща данъкът си в онова село, гдето се намира нивата, ливадата,

градината му. За 1882. год. десетъкът трѣбваше да захване да се събира на 1. Септември и да се събира по една третина през всеки два месеца, така че да бъде всичкият прибран до краіа на Февруари 1883. В случай че бурія, град, огън унищожи отчасти или изцѣло сеитбите, земеделците имат право да искат намаления, които се разрешават в окръжния съвет (гдето присѣтствува финансовият секретар и кметът на общината), а се утвърдиава от финансовия министър. Събираніето и внасяніето на десетка в държавните ковчежничества „става по установения за другите даждия ред.“ Началата на тоя законопроект, който се приспособи само за 1882. година, се утвърдиха със закона за преобразуваніето десетъкът в даждие от пари на 13. Февруари 1883. год. Член 2. гласи: „сумата, която ще плаща всѣко село или всѣка община на мѣсто десетка, е определена според окладите, направени в 1882. година, като се е взело средното число от стойността на десетка през 1879., 1880. и 1881. година.“ Така десетъкът стана данък на разфърліаніе. За селата, земите на които не бѣха разработени през тия три години, както и за ония, на които жителите биха се изселили, окръжните съвети имат право да съставят нови оклади или да поправят старите. Изменение на окладите от 1882. год., поради уголемяваніе пространството на работната земя или поради подобрене на производителността, не се предвижда. Начинът за разфърліаніе на окладната сума на селото измежду земеделците остаа предишният. Изменени са само следните срокове. Съставяніето на общинските ведомости трѣбва да се свърши до краіа на Септември. Данъкът трѣбва да се събира по една четвъртина в Септември, Октомври, Ноември и Декември. С неизправните данъкоплатци ще се постѣпа по установения ред за наплащаніе другите даждия, сир. продаваніе движими имоти или налаганіе възбрана върху прихода от недвижимите. Тоа закон остана в сила до издаваніето закона за десетъчния налог в княжеството за 1889—1892. година от 14. Декември 1888. г., с който се въстанови пак по началата на законите от 23. Маи и 17. Декември 1880. год. взиманіето на десетка в натура. Понеже новият закон се приспособи през 1889. г., за който нѣмаме бюджетните данни, ние нѣма и да го анализуваме; само констатираме фактът, че след осемгодишно лутаніе, в което влезе през 1881. година чрез оставяніето на страна законът от 1880. година, княжеството се повърна пак да търси път за правилното определение на най-важния си

приход. Главната погрешка на закона от 1883. година е взиманіето за основа произведението на данъка само през три и то аномални години. По-горе ние видѣхме, колко непълно са установени окладите за 1879. и 1881. година. В княжеския указ от 16. Август 1879. г.¹⁾, с който се запрещава изнасяніето на храните из княжеството, се констатира, че „царевницата неѣ година била съвсем унищожена,“ а житото било много слабо. На нѣкои места е имало опасност от глад, както се вижда от указа, издаден на 17. Јануари 1880. год.²⁾, с който се отпущат 100,000 лева за купуване и раздаване храна там, гдето има нужда. Остаѣа само 1880. год. като по-правилно определена, но резултатът от неѣа не може да се счита редовно приспособен първата година след неговото издаване. Недостатъците на закона за поземлениѣа налог са много добре изложени в един доклад на г-на Б. Боев, началник на отделението за преките даждиѣа, до г-на министра на финансите. Ние ще заемем от него само следните данни за разпределението на данъка³⁾. На един дѣуліум удобна за култивиране земя се пада поземлен налог в средно число :

	в окръга	в околинѣа
	левове	левове
Лом-Паланка	0.25	0.24
Кіустендил	0.49	0.58
Плевен	0.53	0.50
Разград	1.19	2.08

Ние извадихме от пълните таблици броїовете само за четиритѣх окръга или околии, от които едната е в средата, а останалите три в краѣа на княжеството. Но ето още по-поучителни броїове. Като се сравнят окладите на отделните общини в един и същ окръг, намира се, че в средно число за поземлениѣа налог на един дѣуліум има тиѣа разлики:

	минимум	максимум
	левове	
В Ломския окръг	0.03	0.65
„ Трънския „	0.16	1.12
„ Плевенския „	0.12	1.34
„ Шуменския „	0.23	3.50

¹⁾ Държавен Вѣстникъ, год. I, бр. 4.

²⁾ Все там, год. I, бр. 22.

³⁾ Доклад за състоянието на преките данъци и най-нуждните за тѣх преобразуванѣа, подаден г-ну министру на финансите на 10. Ноември 1887. г., от Б. Боев, началник на отделението за преките даждиѣа. София, 1888. год., стр. 15—16.

В един и същ окръг има, следователно, общини, които плащат по 4, 5, 10 дори 20 пъти съразмерно по-тежък поземлен данък, отколкото други общини в същия окръг. Г-н Боев споменува още:¹⁾ „неравномерната тежина на поземления налог не се ограничава само с общите оклади на общините; тя прониква дори до разфърляването им между самите данъкоплатци“, и показва някои случаи. При такива отношения недоборите не са освен естествени следствия.

Данък върху стойността на недвижимите имоти (емліак). — На 18. Маи 1879. са утвърдени от императорския руски комисар наставления за даждията от недвижимите имоти и от доходите, на които чл. 3. гласи: „всеки недвижим имот, като къща, хозіаіствени здания, фабрики, мелници, земи, градини, лозіа и пр. се налага с данък на недвижимите имоти по четири на хилядата от общата стойност на имота“. За да се придаде в известност стойността на имотите, съставят се местни комисии, състоещи от двама членове на градските общински управления (за имотите в града), или на окръжните управителни съвети (за неградските имоти) и трима местни жители, избрани от притежателите на имотите. Всичките петима членове имат равни права, и решенията стават по вишегласие. Всеки притежател е длъжен, под страх за наказание, да пресметне и обади стойността на имотите си, а комисията проверява тия показания, изнамира сама и оценява имотите и записва добитите сведения в особени листове, които изпраща в градските общински или в окръжните управителни съвети. Тия листове се събират в градските управителни съвети, които, откак прегледат констатациите на данъкоплатците, направят списъци за всяка махала (на града) и за всяко село, в които установяват данъкът. Централното финансово управление утвърдява данъкът за пет години. Поради изменениата, що може да се случат, жителите на махалата (в града и в селото) имат право да разфърлят помежду си общата сума на данъка за цялата махала или село. Кметовете в селата и лицата, които управляват махалите, са длъжни да събират данъкът и да го внасят в ковчежничеството срещу разписка. Данъкоплатците имат право да си изберат и особен бирник, за когото отговарят, а злоупотребените суми се събират повторно от тях. Данъкът се събира по една третина, в градищата на 30. Іуни, 31. Октомври и 22. Февруари, а в селата на 15.

¹⁾ Все там, стр. 19

Септември, 15. Януари и 25. Февруари. От едно окръжно на финансовиѣ министър¹⁾ се види, че комисиите не само не били свършили работата си до Маѣ 1880. год., но нѣмали сериозно намерение и да ѣа вършат, както трѣбва, защото ценили имотите много низко, „без да се опират върху здрави и справедливи основаниѣ“. За уреждане поне отчасти работата издаден е, по законодателен ред, на 16. Маѣ 1880. законът, с който се постановѣва: 1) Емліакът, иджарът и теметуатът ще се определят за 1880. год. на основание на турските оценениѣ и 2) там, гдето за тиѣ данъци нѣма никакви сведениѣ, а тѣ също и там, гдето недвижимите имоти са претърпели капитални изменениѣ, да се направят нови оценениѣ. Другите определениѣ на закона от 1879. година останаха в сила и се отмениха на 15. Януари 1885. година със закона за данъка върху недвижимите имоти, който съдържа същите определениѣ относително размера и облаганата материѣ. От данъка се освобождават държавните имоти, имотите на общините и мѣнастирски благотворителни учебни и богоугодни заведениѣ, на народните училища, градските и селски мери и балталъци; земите, посети на ново с гори (за 10 год.), новите зданиѣ нѣмат улечение, както е това в други държави. За описване недвижимите имоти във всѣка околия се съставѣ по една комисиѣ, що състои от кмета, един представител данъкоплатец, избран от неговите съжителѣ, един член на окръжниѣ съвет, финансовиѣ нагледник или помощник на финансовиѣ нагледник и едно лице, назначено от правителството и вещо в измѣрване и оценение на имотите. Комисиѣта състои, следователно, от три лица изборни и две назначени от правителството, и понеже тѣа решава по вишегласие, излиза, че и по тоѣа закон доверените лица от населението надвиват. Основа за деѣствиѣта на комисиите са декларациите, написани от притежателите, които, ако скриѣт нѣщо, плащат за скритиѣ имот двоен данък през тези години. Комисиѣта проверѣва тиѣ показаниѣ, като се ръководи по турските емліачни книги по оценениѣта, направени през 1879 — 1880., по средната доходност на имотите, а наѣ-вече по продавната им стоѣност. Така направеното описване и оценение се преглежда от контролната комисиѣ, коѣто е съставена от окръжниѣ управител, финансовиѣ чиновник и постоѣанната комисиѣ при окръжните съветѣ. Ведомостите на първите комисиѣ остават открити през 30 дена, за да могат данъко-

¹⁾ Държавенъ Вѣстникъ, год I, бр. 43

платците да направят констатации, които, откак се разгледат от контролната комисия, съставят се окладите и се пращат във финансовото министерство за утвърждение. Оцененията имат сила за пет години. За изменениата са натоварени да следят финансовият нагледник, кметът на всяка община или помощникът му, които (заедно с един архитект в София, Русе и Варна) всяка година оценяват новите постройки, различават от тях съборените или пропаднали, съставят актове и искат уголемението или намалението на окладите. Данъкоплатците са длъжни да съобщават на кмета изменениата в подобрение или развала на имотите им, та и сам кметът е натоварен да следи тази изменения, за която цел се води особен тефтер в канцеларията му. Съдилищата са длъжни всяко полугодие да съобщават на окр. управител за станалите изменения в притежаниата. Като се утвърдят от министра окладите, финансовият чиновник вписва в отделен тефтер недвижимите имоти на цялото окръжие по общини, и тоа тефтер се държи на лице със вписваните в него всякогодишни изменения.

Доходни данък (теметуат). Патент. Наставлениата от 1879. год. възлагат на емлячните комисии да определят и доходът, що се добива както от търговията, занаята и други занимания, тъй и от капиталите и другите движими и недвижими имоти. Данаъкът е 3% от констатирания доход. Чужденците, що живеят в княжеството, плащат данък само върху дохода от недвижимите си имоти. „Когато се определят сумите на дохода, не трябва да влиза в сметка и доходът, който стопанинът може да получава от даването имотът си под наем или с аренда, който доход се налага с особено даждие“. За всяко село и за всеки градски участък се съставят отделни „фамилни листове“, в които се записват сведенията по дохода на всеки жител. Начинът за констатиране, утвърждение, както и срокът за траяние са същите, показани за емляка. Намаления на данъка стават само със съгласието на централното финансово управление. Видяхме по-напред, че за 1880. година данъкът се събира по турските оценки. Това положение остана до 31. Януари 1885. год., когато се утвърди законът за патентите и се унищожи теметуатът, като се задължиха и чужденците да носят таа тегоба. Занятията, що подлежат на доходния данък, се делят на пет категории: служебни, свободни, търговски, индустриални и занаяти. Първите плащат данък върху заплата до 2000 лева по 1%, върху заплата по-голяма — 1% за първите 2000 лева и 2% за

врѣхнината. Вторите се делиат на 3 класа, от които първите два, според разреда, плащат 40—200 лева годишно или 20—80 лева. Третият клас — предприимачите — плаща за предприятията от стойност до 100.000 лева по 2⁰⁰/₁₀₀, а за върхнината над 100.000 лева по 1⁰⁰/₁₀₀. Третията категория се подразделя на класове и разреди, и за всеки разред е определен годишният данък, без да се обръща внимание върху капитала или дохода от търговията, като се прави разлика само за селата и градовете; а измежду последните са отделени, за някои търговии, градовете София, Русе, Варна и няколко крайдунавски града. Четвъртата категория е разделена на два класа: първият на пет разреда, без да са показани мотивите, а вторият, според годишния приход, се дели на шест разреда. Петата категория има два класа с по пет и четири разреда. Освен тези категории означени са патентите и на други „второстепенни занаяти“. За класифициране и разпределение по разреди, във всяка околия се съставя по една комисия от финансовия нагледник, един член на окръжния съвет, кмета на общината и един представител-данъкоплатец, избран от населението на общината. Данъкоплатците са длъжни да изпълняват само раздадените им декларации, които не съдържат данни за капитала или прихода от вършеното занаятие. Комисията проверява декларациите, класира ги, определя (законът не показва, по какво се ръководи комисията в тази работа) патентът на всякого и записва резултатът за всяка община в отделна ведомост, приготвена от финансовото министерство. Един екземпляр от тази ведомост се праща на контролната комисия, съставена от окръжния управител (председател), финансовия чиновник, постоинната комисия при окръжния съвет и кмета на окръжния град. Тази комисия контролира действията на първоначалната по-точно по класиране и правилно облагане, приема заявленията на данъкоплатците, като се и признава върху тях, и съставя окладите, които праща във финансовото министерство за утвърждение. Общото определение на данъка има сила за три години, но в течение на времето държи се сметка за изменението според начина, показан в особен правилник. Данъкът се плаща направо в ковчежничеството по половина през Януари и Юни, срещу което се издава патент. Г-н Боев, като изброява справедливо някои недостатъци на закона, споменува¹⁾, че правилникът за приспособението на закона направи данъкът окладен, като заменил издаването на па-

¹⁾ Доклад и пр., стр. 27.

тента с обикновени разписки от кметовете. Данъкоплатците, които не си вземат в определенія срок патент, глобят се със сума, равна на годишния патент. Същата глоба се налага и на данъкоплатците, които не подпояват патентът си, които би взели несъответни за себе си патенти или би търгували с чужд патент. Преписните между данъкоплатците и администрацията се съдят в обикновените съдилища.

Данък върху наемната цена на недвижими имоти (иджар). Наставленията от 1879. год. задължават комисиите да отбелязват в листовете за недвижимите имоти, дали те се дават с наем, като се покаже именно размерът му. От тоя наем 3% се плаща на хазната като данък. В случаи че стопанинът се откаже да плати, данъкът се събира от наемника за смѣтка на притежателя. Данъкът престава с прекращението на наема. През 1880. година иджарът се събира според турските оценения. Законът за данъка от наемната стойност на недвижимите имоти от 23. Іануари 1885. отмени законът от 1879., но задържа началата му. От иджар се освобождават земите, обложени с десетък, държавните имоти, имотите на училища, на болници, на благотворителни заведения, на черквите, на общинските училища. Общинските управления са длъжни всяка година да определят сумата на данъка и да я съобщават на окръжния управител, който заедно с постоянната комисия съставя оклади на целия окръг и го праща във финансовото министерство за утвърждение. Общинските управления са длъжни да проверяват описването на иджара три пъти в годината, на всеки четири месеца, и да имат тефтер за даване имотите в наем и за изменениата на данъка. Контрактите са задължителни. Данъкът трѣбва да се плаща чрез кметовете на четири срока: Март, Іуни, Септември и Декември. Общините получават за труда си 25% от сумата, действително влязла в хазната срещу данъка. За укриване наема стопанинът се глобява със 6% от скритата сума, от които половината се дава на общината. Всеки стопанин е длъжен да явява за изменениата на наема; в противен случаи се наказва с глоба.

Беглик и серчимът са данъци, с които се облагат на глава овцете, козите и свиніете в княжеството. През 1879. година бегликът се събира¹⁾ в нѣкои места по 0.90 л., а в други по 1.02 л. на овца или коза. Данъкът на свиніете бѣ унищожен от окупационното управление. За-

¹⁾ Доклад 1883., стр. 60.

конѣтъ от 16. Маѣ 1880 г. постанови в източните окръзи вклічително със Силистра и Ески-Джумаѣ да се взима на овца по 0.90 л., а в другите окръзи по 0.75 л.; в цѣлото кнѣжество — на коза по 1. л. Всичките свиніе, по-стари от 6 месеца, се облагат със 0.60 л. на глава. Последниѣтъ данѣкъ (серчимѣтъ) ще се събира от Септември 1880 г. Първиѣтъ обширен закон по тиѣ данѣци е законѣтъ от 17. Декември 1880., коѣто трѣбваше да има сила само за 1881. финансова година. Размерѣтъ на беглика е по 0.60 л. на овца и 0.80 л. на коза, като се облага и докараниѣтъ в кнѣжеството след преброѣваніето. Всѣка община или село е длѣжна да преброи между 25. Март и 10. Април всичките овцѣ и кози в пределите си и да изпрати съставениѣтъ списѣкъ на окръжниѣ управителен съвет, коѣто е длѣжен да го провери между 10. и 25. Април, като направи и фактическо проверѣваніе там, гдето би се породило съмнение за „неправилно и умишлено преброѣваніе на добитѣка“. Виновните се глобѣват с двоен беглик на скритите овце или кози, а коѣто е открил измамата, получава половината от глобата. Събираніето на данѣка чрез кметовете захваща, преди да бѣдат утвѣрдени списѣците от финансовото министерство, и трѣбва без друго да се свѣрши до 20. Іуни. След преброѣваніето продажба на добитѣкъ не може да стане без свидетелство от кмета, а това се дава само на стопани, коѣто са платили бегликѣтъ. Размерѣтъ на серчима — 0.60 л. на свиніѣ — остава същиѣтъ, но законѣтъ не съдърѣжа указаниѣ за преброѣваніето на свиніете и за събираніето на данѣка. Таѣѣ празност се допълни с правилника за беглика и серчима от 25. Февруари 1882. г., коѣто се издаде като „развитие“ на закона от 1880. г. За преброѣваніето и проверѣваніето на овцете и козите дава се по-дълѣг срок, като се захваща 5 дена по-рано и се свѣршва 5 дена по-късно; съответниѣтъ срок за свиніете е от 15. Октомври до 15. Ноември. За проверката трѣбва без друго един от членовете на окръжниѣ управителен съвет да отива във всѣко село. Серчимѣтъ трѣбва да се събира чрез кметовете до 30. Декември без недоимки. Тоѣѣ правилник беше издаден само за 1882. год., но понеже не се е отменил отпосле с друг закон, остава и досега в сила.

(Следва).

Един важен недостатък в нашия книжовен стил.

Известно е, че формата, взета сама отделно, колкото и да има своја цена откъм естетична страна, все е зависима от материята (съдържанието), и само когато облеклото е в съгласие с тѣлото, може естетиката да присъди, каква реална стойност се пада на формата. Стилът е естетичното облекло на езиковото изражение; поради това и стилът е зависим от съдържанието — от идеята на съчинението. И наистина, стилът бива различен според това, да ли е съчинението поетично или прозаично, и то в разна мѣрка не само според нееднаквостта на прозаичното или поетичното съдържание, но и според целта, коіато авторът има пред очи.

Колкото и да е прозаично едно съчинение, все трѣбва стилът му да задоволява поне на елементарните естетични изисквания, които не търпят безредица в множеството, досадно повтаряне на еднакви форми, неясност и непрегледност. Ако не беше у нас вродена наклонността към хубавото, нѣмаше да изискваме от прозаичните съчинения нѣщо повече, освен да се разбира това, което авторът е искал да каже. Въпрос е, може ли стилът да се учи чрез правила и упътвания, които дава учението, наречено стилистика. Щом ценността на стила съставят естетични елементи, сир. елементи, присъщи на художествата, ясно е, че хубавиѣт стил не е обикновена механическа сръчност и че според това не може стилистиката да даде на писателя нѣщо повече, отколкото дава поетиката на поета или реториката на оратора: неіа задача остаіа само теоретично да разяснява това, което обіективно се представіа като угодно или противно на естетичниіа вкус; тіа може да образува у писателя самостоятелно съждение касателно хубавото и нехубавото и да събуди у него съзнателна естетична услада. С тази своја „естетична“ задача стилистиката добре се отличава от граматиката, а именно от синтаксата, коіато определя законите

на изречението, колкото се отнася до ясното и точно предаване мисълта съгласно с духа на всеки език отделно. И тъй, стилистиката може да бъде практически полезна само томува, който покрай богатство от идеи има и смисъл за хубава форма; за всеки друг стилистичните правила дават само негативна полза: те повече ще го упътват, какво да изоставя, отколкото какво да поставя. Тъй наречената „субективна“ страна на стила остава свободна от стилистичните правила, понеже те се отнасят към обективната, най-важната основа на стила, която трябва да съдържа онзи minimum от граматическа правилност на езика и естетически ред в изложението, без който стилът не може да се издига до никаква субективна оригиналност. Тук, в обективния стил се кръстосват прозаичните правила на синтаксата със естетичните на стилистиката. Затова школното обучение, което има цел да приготви тази обективна подкладка в стила на бъдещия писател, не отделя строго синтаксата от стилистиката. Всичко, което то посочва като стилистически „неправилно“ или „нехубаво“, се отнася към обективния стил. Така трябва да разбираме, когато се каже, че стилистиката има задача да открие и да разясни общите закони, на които се подлага изражението не на един, а на всички писатели.

По-долу ще обърна внимание върху един стилистичен недостатък, който от ден на ден взема все по-големи размери в нашите съчинения, особено прозаичните. Стилистичният въпрос, който тук подигам, засяга и в българската синтакса, а характерът му е такъв, че не може се разясни добре, ако не се хвърли и кратък поглед в миналото на езика от областта, към която принадлежи. Ще говоря именно върху глаголните съществителни на -ние (ходение, даване, учение), които в днешния книжовен език вече пречесто захващат да заместят приставно изречение, състоящо из определена глаголна форма и стъз, както напр. „със учение ще постигнеш всичко“ вмъсто: „ако учиш“. — Всеки лесно ще се убеди, че преголътата обич към глаголните съществителни на -ние, която показват у нас писателите особено от по-ново време, не се съгласява с характера на живата народна реч, каквато е в словесните народни произведения, но че е барбаризъм, внесен в нашия стил по подражание на чужди езици. Барбаризмите, когато са отделни думи, както лесно и съзнателно се вмъкват в езика, могат до сущ тъй лесно и да се отстранят, щом се знае за тях, че са

негодни. Много по-мъчно се отстраняват барбаризмите, когато са цели синтактични обрати, понеже в този случаи обикновено никак не се сещаме, че употребяваме чужди елементи и че те са за нашия стил вредителни. От този вид е и барбаризмът, за който рекох, че ще говорѣа по-долу.

Едно от важните достоинства на хубавия стил като почнем от поезията па все до най-дидактичната проза е тъй наречената образност, под която трѣбва да разбираме не само тропите и фигурите в стила, но изобщо всѣко по-живо, по-конкретно изражение вмѣсто едно отвлечено (абстрактно). Това се съгласява с казаното по-горе, а именно, че стилът изобщо трѣбва, за да бѣде хубав, да съдържа елементарни черти на художествен строеж, в който пластиката е едно от най-важните условия. Според това добре е да се изрази отвлечената мисъл тъй, че като се изкаже точно, да се изкаже по възможност и по-конкретно, до колкото това допуска езикът. Ни един от живите народни езици не се стреми в изражението към отвлеченост; затова колко и да се създават в книжовните езици под влиянието на научно-философското развитие отвлечени обрати — отвлечен стил, при все това способността им към поетическо сир. образно изражение не изчезва, стига писателите да не забравят главният пазител на поетичния слог — живият народен говор. По този начин може да си запази езикът всички средства за отвлечено и конкретно изражение и да ги употребява с мѣрка, според както допуска мисълта и хубостта. Да видим как различно може да се изкаже едно действие.

Действие може да се изрази а) чрез определен глагол (*verbum finitum*) напр. пиша; б) чрез неопределен глагол сир. инфинитив (*infinitivus*) напр. староб. писати; в) чрез глаголно съществително напр. писаніе и г) чрез причастия. До като за логиката може да е все едно, чрез кои от тѣх четири начина е изразено известно действие, не е така и за стилистиката: ако питаме, кое от казаните изражения предава глаголното понятие (действието) по-образно (по-конкретно), ясно е, че определеният глагол винаги стои от тѣх страна па първо мѣсто, (понеже означава действието заедно с производителія му) и че след него иде инфинитив, като поотвлечено изражение (не определя лицето, което действува) и най-сетне глаголното съществително, като най-отвлечено (понеже е само име на действие под вид на предмет (субстанція)).

Като сравняваме днешният книжовен новобългарски със старобългарския език, виждаме особено явление: до като днес инфинитив свършено е изчезнал, напротив глаголните съществителни на -*ніе*, както се каза по-горе, се срещат много по-често, отколкото в староб. език. На първ поглед излиза от това, че нашият език твърде поднася глаголното съществително на -*ніе*, което е по-абстрактно изражение от инфинитив, ала това е само на глед, понеже от историата на последниа се вижда противното, а именно вижда се, че инфинитив, когато изчезвал, не се преобърщал в отвлечено (глаголно) съществително, както е ставало това с една част от инфинитив в старогръцкия, в немския и романските езици, а напротив виждаме, че всѣкъде инфинитив е отстъпил мѣстото си на по-конкретно изражение, а именно на цѣло приставно изречение (сир. определен глагол и съѣз). Да вземем примери, в които е имало в старобългарско време инфинитив: длѣжен е да умре (— *оумрѣти*); начена да се моли (— *молити сѧ*); нѣмат, що да іадат (*нѣимѧтъ чко ѧсти*); не знаеше, що да отговори (— *чѣто отгвѣрати*); който има уши да слуша, нека слуша (*имѣѧ оуши слышати да слышитѣ*) и пр.

Какво синтактично движение е докарало до тази замѣна на инфинитив чрез приставно изречение? Познато е, че инфинитив в изречението се схваща като второстепенно казуемо, което направо се свързва с главното казуемо сир. без съѣз. Последното се дължи на това, че нашият инфинитив първоначално е бил обикновено допълнение на главното казуемо в дателен падеж¹⁾. Когато това допълнение почнало да се схваща като неопределен глагол, обърнал се и синтактичният му характер, сир. допълнението взело да се схваща като казуемо и то, разбира се, второстепенно казуемо, зависеще от главното.

¹⁾ Инфинитив в изречението е бил отначало обикновено допълнение (обект) напр. стб. *хощѣ умрѣти* съдържа в същност казуемо *хощѣ*, подлог *І. л. (а зѣ)* и допълнение в дателен падеж *умрѣти*, така че буквално значи: *стремѣ се към умирање*. Тук дател. пад. *умрѣти* е ушотребен досущ тѣ, както и в изречението: *милости хощѣ а не жртѣѣ*. Да се преобърне такъв дателен падеж в инфинитив трѣбва да съвпадат тези условия: да бѣде съществителното глаголно, сир. да изказва дѣствие; глаголното значение да се схваща по-силно, а съществителното значение на формата да се абстрахува; падежното значение (винаги косвено) на формата да потъмнее. Така се е образувал славянският инфинитив на -*ти*. По същия начин може да се образува инфинитив и от други глаголни съществителни, каквито са и нашите на -*ніе*: *умирање*, *писање*, стига да се съединят казаните условия. В латинския език в най-старо време се образувал инфинитив по казанія начин, а именно от дателен падеж тъкмо на тѣя съществителни, които у нас днес имат окончание -*ніе*: *discendo est* значи

Колкото по-вече се забравя първобитният характер на инфинитив, толкова по-свободно се изменява положението му в изречението, сир. инфинитив се употребява вече не според етимологичното си потекло (като нѣкогашно допълнение), а според както се схваща, след като това потекло се е забравило. Първата посока, в която се движи този втори фазис в развитието на инфинитив, води към подпълна глаголност: до като глаголните съществителни изискват допълнение в родител. падеж, както изобщо съществителните, напр. *опроценение грѣха, оубиение тѣла*, инфинитив от таia страна вече подпълно се изравнява с глагола: *опростити грѣхъ, оубити тѣло*. Сбитата инфинитивна форма, която съдържа в себе си значение на цел (финално значение), останало неі от първобитното ѝ дателно значение, е помагала на инфинитив да се разпространи по аналогия в целия глаголен систем: при всеки глагол се образувала и инфинитивна форма. Размножението употребление на инфинитив е повело в повечето езици към две посоки: от една страна в изречениата, гдето инфинитив е заемал и мѣсто на финално (целно) или пък последично (консекутивно) изречение, почнали а) да подкрепят инфинитив, (у които целното значение с време ослабва), чрез предлог до сущ тѣ, както става изобщо със старите падежи. Така у Немците се явил в чисто финалните изречения пред инфинитив предлог *zu* (= към): *sind zu glauben* значи това, което латински *credendo sunt*, староб. *вѣровати имѣ истѣ*. По този начи инфинитив изново се приближава към глаголно съществително и приема даже два предлога: *um zu* (=за към), на пр. *um zu glauben*. И тѣ, инфинитив, като изгубил до негде финалното си значение, остаia без предлог само там, гдето последното не се изтъква твърде силно, напр.: *ich kann nicht glauben* (староб. *не могѣ вѣровати*), но: *er war gewohnt zu glauben* (стб. *вѣкаше навѣкълъ вѣровати*)¹⁾. Отношението на инфинитив без предлог спрямо инфинитив с предлог тук е еднакво с отношението на обикновено безпред-

буквално стб.: *учению іестѣ* (Curtius, Grundzüge 612; Jolly, Geschichte des Infinitivs 198). Този латински инфинитив сетне е отетѣнил на по-новия с оконч. -ге (*discere*), и понеже запазил още свързката със склонението си (прибавил се още родит. пад. *discendi* и вин. пад. *discendum*), не се е схващал толкова като глагол, както по-новиѣт инфинитив на -ге, при които съвсем се забравило, към кое склонение принадлежи и кой косвен падеж представя. За това стариѣт дателен инфинитив: *discendo, solvendo, edendo* се отличава донегде от инфинитив *discere* поради своia характер на глаголно съществително и носи особено название *gerundium*.

¹⁾ Също така и в латинския език рано се явява предлог *ad* пред инфинитив (герундиум); у Платона се среща *it videre* (стб. *оти де видѣти*), но по-сетне вече се среща вмѣсто *videre* в такъв случаи и *ad* с герундиум: — *ad videndum* (старонемски: *kam sehen*, сетне: — *um zu sehen*).

ложно дателно допълнение спрѣмо предложно дателно допълнение, сир. както вѣроуѣж когѣу спрѣмо вѣроуѣж къ когѣу¹⁾. б) Ала стремлението към ясност в по-важни случаи предпочита да употреби цѣло финално изречение вмѣсто инфинитив. Това особено бива в чисто прозаичниѣ слог, гдето ясността на изложението стои над всичко. Затова взели и в немскиѣ език да предпочитат в такѣв случаи определен глагол (*verbum finitum*) заедно със стѣзъ: вмѣсто *ich bat ihn glauben* (стб. моляхъ его вѣрѣвати) почнали да казват: *ich bat ihn, dass er glaubt* (моляхъ его, да вѣроуѣтъ)²⁾. Тѣ наречените причинни глаголи (*verba causativa*) в латинскиѣ език, като напр. *rogo, do, facio, trado* и пр. в старолатинскиѣ слог изискват още чист инфинитив: *rogo dare*, ала в златниѣ период на лат. писменост вече се употребява вм. инфинитив определен глагол (*verbum finitum*) с *ut, ne* и др., напр. *rogo, ut des*³⁾.

Щом един път се допуска предлог пред инфинитив, тоѣ клони да се преобърне изново в глаголно съществително, да се скланѣ и даже да приема и член. Така се е развило глаголно съществително в немскиѣ език от всеки инфинитив, коѣто приел член от сред. р.: *das glauben* (вѣрваніе)⁴⁾. Това развитие, както видѣхме, не е засегнало в немскиѣ език целиѣт инфинитив, понеже голѣма част от инфинитивните конструкции, които са имали изразително целно (финално) значение, и тук, както изобщо в новите езици, е заменена чрез пълни приставни изречения. Следователно в немските, (както и в романските) езици инфинитив се преобърща с помощта на предлози и член в отвлечено глаголно съществително, ала само от част, така че не може да се каже, че изобщо се унищожава в тиѣ езици глаголността на инфинитив, но че се разпада инфинитивната категориѣ

¹⁾ „Die Präposition dient als Präservativ der ursprünglichen, durch langen Gebrauch abgenützten Grundbedeutung“ (Jolly, op. c. 160).

²⁾ Тази синтактична замѣна според Jolly (н. д. 173) произлѣзла в немскиѣ език от „стремление към ясност“; то било черта на „прозаично схващаніе“ (Trieb nach Deutlichkeit, ein Zug auf prosaische Auffassung).

³⁾ Инфинитив в немскиѣ език, когато е с член, до толкова се схваща като съществително, че се свързва координативно със други неглаголни съществителни: *das Arbeiten und die Lectüre* (работеніето и четмото); *der Kummer und das Jammern* (грижата и тъгуваніето) Jolly, 173.

⁴⁾ Латинските поети предпочитат инфинитив след *verba causativa*, а прозаичите — второстепенно изречение с *ut* и др. Вж. и Jolly op. c. 187: In dem Wesen der alten Infinitive beim *verbum causativum* liegt noch die casuelle, substantivische Natur, die nur auf den Begriff der Handlung, nicht auf die handelnde Person geht. Von einer ausdrücklichen Beziehung des Trägers der Handlung kann dabei nicht die Rede sein; es bleibt also noch eine Mehrheit von Combinationen für den Hörer offen, der das Subject des Infinitivs, wenn ihm die Sache noch so nahe gelegt wird, doch eben errathen muss“.

на две части, от които една част клони към съществително (с член и предлози), а другата си остава глаголна (вж. и у А. Потебня, Изъ записокъ по русс. грамат. 355).

Нека да видим още, как е вървѣло рзвитіето на инфинитив в гръцкиа език, та сетне ще преминем към нашиа език. И в гръцкиа език, както и в другите езици дателното значение на инфинитив, което у Омира още живо се схваща, наскоро отслабва¹⁾, а за подкрепление не рѣдко се вземат подобни средства, каквито са казаните немски *zu, um zu*, а именно взема се *ὡς-те, πρὶν, παρὸς*, напр. *ὡς εἶπεν* = (so) *zu sagen*; *pour* (ainsi) *dire*, сир. *ὡς* = *zu, pour*. Последното е повело в много синтактични случаи към това, че се схващал инфинитив като глаголно съществително, и за това се явил пред него член в цѣлата си флексіа: *τὸ εἶπεν* = казване. Както в други случаи, когато финалното значение е било по-силно и важно, в немск. и латинск. език вмѣсто инфинитив се явило приставно изречение със *dass* (= да) и *ut*, също така и в гръцкиа език, и то още в старогръцко време многобройни Омирски инфинитиви се преобръщат във финални изречения със *ὥς* (= да). Новогръцкият език се отличава с това, че у него инфинитив съвсем е изчезнал и редовно на негово мѣсто се употребяват приставни изречения с *σια*. Изгубването на инфинитив в гръцкиа език не е нищо друго, освен подпълно замещение на инфинитив чрез аналогично размножение на приставно изречение според типа *ὥς* + определит. глагол²⁾.

Развитието на инфинитив в българскиа език е вървѣло от начало по същата посока, както и в споменатите езици, а именно глаголното значение на инфинитивната форма се усилвало, а съществителното значение отслабвало. Когато

¹⁾ Като дателен падеж инфинитив най-добре е запазил старото си целно значение в нѣкои абсолютни конструкции, гдето инфинитив, употребен възклицателно, има заповедно значение и се схваща като заповеден начин на образува подпълно казуемо, напр. стрб. не имати дѣвѣ ривѣ! рус. молчать! нем. niederlegen! (рус. ложись!) *Er und arbeiten!* (=тои да работи! стрб. хтѣв: он и радити!) Рус. кто молчать! срав. с абсолютните (заповедни) падежи в рус. език: на молитву! (винит. пад. с на) или новобѣлг. долу! (дат. пад. от долѣ). Също тѣй в хтѣв. език се подканва към молитва с инфинитив: молити!

²⁾ Според Лескина Kuhn's Zeitschrift XXI, 1887. 280. и сл. гръцкият инфинитив изчезнал независимо от външни влияния: „то е синтактична замѣна, коіато се корени в естественото развитие на езика.“ И Jolly (ор. с. 227) изказва същото мнение за изчезването на гръц. инфинитив. Според него това развитие се стреми да удовлетвори потребата към прозаическа ясност, коіато бива все по-голяма и по-голяма в противоположност на поетичната или тѣм на краткост (*der poetischen aber dunklen Kürze*), свойствена на по-старите езици (234). Албанското влияние, в което Миклошич вѣрваше, никак не се доказва.

дателната (финалната) сила на инфинитив се губила, езикът посегнал в случаи, гдето финалното значение е важно, към помощта на съъзи, които се туряли пред инфинитив, останал у нас до краі глаголен, както се туряли предлози в германските и романските езици, гдето инфинитив от част изново се приближил към съществителните. За това инфинитив в историјата на българ. синтакса никога не е станал съществително име и не е приемал нито член, нито предлози пред себе си¹⁾. Именно поради глаголноста на инфинитив се явяват в старобългарскиия език (в целни и последични изречения) пред него само съъзи: *иже какоже*, и чрез това се е правил преход към истинско приставно изречение, за което е трѣбвало само да се обърне инфинитив във съответниия определен глагол (*verbum finitum*). Случаите, в които се срещат казаните съъзи пред староб. инфинитив, са сравнително редки, и за това науката до сега счита от част тиия случаи за гърцизми, а от част и съвсем не ги тълкува. Ала аз дохождам до убеждение, че тук нѣмаме работа с просто подражание на чужд синтактичен обрат, а със далечни следи от процеса, който е довел вмѣсто инфинитив (като второстепенно сказуемо) цѣло приставно изречение с помощта на съъзи. От славистите до сега само Потебниа до негде е погледнал в този смисъл на това употребление, ако и да не е развил мисълта си по-далеч от една кратка и неясна догадка (Из запис. 358), до като изобщо *иже* пред инфинитив напр. *иже любити* славистите считат за подражание на гърцкиия член *το*. Ала ето доводи против това схващаніе.

Изобщо староб. инфинитив, като второстепенно сказуемо, може да се свърже с главното сказуемо чрез нѣкоі относителен (релативен) съъз: *къде*, *како*, *что* и пр. напр. *не иматъ къде главы подклонити*; *мышляахъ, како бы вѣлѣсти*. (Вж. у мене староб. граматика II. изд. 137.). — Пред чисто финален (целен) инфинитив и пред тѣ наречения дателен самостојателен, който е тѣ също финален или последичен (консекутивен), се явява твърде често съъз *и*ако (каквото, щото, че, да): *свѣтътъ сътвориша архиереи и ко оубити Исоуса*, (сир. — каквото да убиат) ; и *вѣставъ бже и вѣзмѣ одръ*

¹⁾ Това може да се каже и за славянскиия инфинитив изобщо, с изключение на хърватскиия, гдето се употребяват и предлози, очевидно под чуждо влијание, напр. *nije za izkazati* (es ist nicht zum sagen); *ovaj stan je za iznajmiti* (diese Wohnung ist zu vermietthen); *sve je uradio za upropastiti svoj narod* (hat alles gethan, um seine Nation zu Grunde zu richten). Вж. и Miklosich, Syntax 872.

изиде прѣдѣ въскъми, ꙗко дивити сѧ въскъмъ и славити Бога (— щото се чудятъ всички и славятъ Бога). В тези случаи инфинитив се схваща като глагол и то твърде близък на определен глагол, така че тези конструкции не са друго освен преход към конструкциѧ с истински опред. глагол. Че това е тѣй, вижда се от колебанието в езика на староб. паметници, гдето се среща ту инфинитив, ту определен глагол, срав.: сърѣтоста и дѣва вѣсьноуѣща сѧ люти зѣло, ꙗко немоуши никоуѣже мимонти (Остром. Ев. Мат. 8. 28); сърѣтоста и дѣва вѣсьна . . . ꙗко неможааше никтоже минѣти (Маринско ев. 24. 14). Тук ꙗко е съѣз, който ни би превели чрез новоб. *че*: — *че* неможеха да минат . . . В рус. език би се превело чрез „что“ (Потеб. н. д. 429).

До сущ тѣй се среща и *еже* с инфинитив в безлични изречениѧ, що показва, че и тук вмѣсто чист инфинитив се ꙗвяватъ съѣз с инфинитив, за да се развие най-сетне съѣз с определен глагол. Както е употребено *еже* в: *Исусъ же рече емоу: еже не оубѣѣши, не прелюбы сътвориши; и чюждаахъ сѧ еже къшииѣшетъ въ црѣкѣве*; гдето то има значение на новоб. съѣзи: да, каквото, гдето, таѣво значение има и в примера: *каа польза еже вѣдѣти о косѣ праваа оучениѧ* = *коѧ полза, каквото (гдето) да знаеш . . .* В руските паметници се среща *еже*, но и „что“ вм. *еже*: азъ хоу *еже* за Христа пострадаѣти; азъ быхъ хотѣлъ что за Христа кровь свою пролияти; новорус. само что: подымись, моя родна сестра, что ити-то въ парну баненку, что смывать-то волю вольную . . . (Потебня 356. 428.). Очевидно е, че в езика има стремление към определен глагол и че инфинитив вече не се схваща добре като неопределена форма, та се прибавятъ и съѣзи. Щом обичаѣтъ да се прибавятъ пред инфинитив съѣзи се утвърдил, лесно е могла аналогията да прекара из съответните приставни изречениѧ определената глаголна форма на мѣстото на инфинитив. Кои са типичните начала на таѧ аналогия? Познато е, че колкото един глагол е по-формален (спомогателен), толкова и повече поднася покрай себе си инфинитив вм. приставно изречение и обратно. Напр. *хоуѣ писати* означава изцѣло бѣдѣще време от *пишѣ*, ако глаголътъ *хоуѣ* се схваща като формален; в противен случаѣ, когато *хоуѣ* запазва конкретното си значение „искам“, „желаѧ“, тогава тоѣ е главно казуемо, а *писати* субѣктивен инфинитив сир. второстепенно финално казуемо със същия подлог, който има и главно (*=* *искам да пиша*). Ако искаме в този смисъл да кажемъ

„желаіа да пишеш“, в староб. език не може да остане след *хоцѣж* пак инфинитив, защото в този случай тоі се отнася към друг подлог „ти“ сир. тоі би трѣбовало да бъде обективен. В такъв случай, ако обективен инфинитив не може да се употреби (напр. конструкция дателен с инфинитив, или винителен с инфинитив), тогава трѣбва да се вземе вмѣсто инфинитив приставно изречение с да: 1. л. *хоцѣж писати*, но 2. л. *хоцѣж да пишеш* и; 3. л. *хоцѣж да пишеть* и пр. Ето от тоіа типичен обрат аналогията е могла да пренася *да* с *verb. finitum* не само в 1. л. сир. *хоцѣж да пишѣж*, но изобщо на всѣкъде, гдето е инфинитив, даже и след формален (спомогателен) глагол. Само там, гдето конструкцията е била обрънатата *писати хоцѣж* сир. гдето формалността на *verb. finitum* е означена и чрез второ мѣсто, аналогията от типа *хоцѣж да* — не е могла твърде да го засѣга, и за туй и до днес в таіа форма на бъдѣще време инфинитив у нас е уцелѣл, ако и нацѣрбен без оконч. - ти: *писаща*.

Целта на гореизложеното беше да се покаже, че у нас приставното изречение изобщо е обикнато, като се употребява в разни случаи, гдето в старо време се говорил инфинитив, и напротив, че отвлеченото глаголно съществително не е търпимо, понеже не се е развило в езика и там, гдето по аналогия на другите езици трѣбваше при разпаданіето на инфинитив да се яви: езикът предпочита глагол и отбѣгва съществителното, а това напълно се съгласява и с факта, че в новобългарския език глаголът е развит до голѣмо съвършенство (най-голѣмо между всички славянски езици), до като склонението почти е изчезнало. Ако Немецът каже *вм. староб. лѣгати грѣхъ ѣстъ: das lügen ist Sünde* (*das lügen* = членуван инфинитив със значение на глаголно съществително), ние трѣбва да заменим инфинитив чрез приставно изречение: *да лѣжеш е грѣх*, а не чрез глаголно съществ.: „лѣженіето“¹⁾. Също туй и в следните случаи е погрешно употребено съществително вмѣсто стария инфинитив:

„Практика е знаение на онова, което трѣбва да се прави в таіа минута, или умение на време да се прилага знанието към работа“ (Христом. Кост. и Миш. I. 309), вмѣсто: *практика е да знаеш* (или „да знае човек“) . . . или *да умееш на време да приложиш знанието*. —

¹⁾ Не е истинско мнението, че инфинитив тук е подлог: тоі и тук е второстепенно безлично сказуемо, и за това пак трѣбва да се замени чрез второстеп. сказуемо със *да* (вж. староб. грам. § 158).

„Питаніе е, от где да захванем изучваніето на иностранната литература“ (същ. 314), вмѣсто: от где да захванем да изучваме иностранната литература —.

„Съживяваніе българската народност — това му е целта“ (с. 111) вм.: — да съживи —.

„Спомогнали за възобновението на манастиря“ (Мисъл 1892. 620). вм.: — да се възобнови —.

„За най-трудна задача се счита изложението съдържанието на драми и комедии (Костов, ръковод. по писм. упр. 41). вм.: — да се изложи —.

„Целта трѣбва да бъде приучваніе учениците към употребението ... на тези гласни ... и към разпознаваніето на съмнителните гласни; приучваніе..... да пишат с внимание и с пазение известни форми на..“ (с. 9.) вм.: — да се приучват учениците как да употребяват тези гласни и как да разпознават съмнителните гласни; да се приучват да пишат внимателно, като пазят известни форми на —.

„С най-голяма енергія са се заловили за подпомаганіето на народното просвещение“ (ученич. тетради), вм.: — да подпомагат народното просвещение —.

„После (Неофит) се заловил за съставяніе на българска граматика“ (с.), вм.: — да състави —.

„Осъжданіето на разни недостатъци е нужно“ (с.), вм.: — да се осъждат разни —.

„Не поехме отгоре си урежданието на това специално списание“ (Юрид. Прегл. I. 4.), вм.: — да уреждаме това —.

„Много помага на образованието и четеніе на разни книги и следеніето на съвременния политически и литературен живот“ (ученич. тетр.), вм.: — ако се четат разни книги и се следи съвременният —.

От тази категорија са и различните надписи, с които се напомня на публиката, какво е позволено или не, напр.:

„Пушеніето в салона и влизаніето на частни лица при чиновниците е строго забранено“ вм.: строго се забранява, да се пуши в салона и частни лица да влизат при чиновниците.

Тези които предпочитат глаголно съществително вм. определен глагол със *да*, навѣрно ще възразят, че последният начин е по-разточен и че съществителното изразява същото, но само кратко, по-сбито. Аз показвах по-горе, че глаголното съществително в тоя случаі не е по духа на

езика, та вече само това би било достатъчен аргумент против него, все и да се постигаше уж нѣкоѣа „краткост“ на изражението. Ала в същност конструкциите, гдето е употребено съществително, никак не са по-кратки, защото, ако спестяваме един съѣз, за това пък сме принудени да употребим твърде често предлогът *на* пред допълнението на съществителното, както се вижда от горните примери.

Всеки ще се съгласи, че е много по-добре да употребим глагол и право допълнение без предлог *на*, отколкото съществително име и косвено допълнение с *на*, когато и тѣй се чудим, как да избегнем да не се повтаря често това злочесто *на*. Народният език не се мъчи, да изказва действие чрез отвлечени съществителни, а се държи о глагола; за това у него нѣма често да чуеш родителен падеж с предлог *на*. Това *на*, което ние в писменния език несъзнателно размножаваме под чуждо влияние, захваща да ни спѣва, и ние често пъти се чудим кои друг предлог да употребим, само да се избавим от *на*. Народният език си има способности да избегне *на* даже и там, гдето има да се изкаже чисто притежателно отношение, изражавано нѣкога чрез родителен падеж, (за началата на това стремление още в старо време вж. в староб. грам. § 123), а толкова повече го избѣгва в такива случаи, когато тоѣ може да си помогне със своѣа богат глагол, какъвто го нѣма ни у един от днешните славянски езици. И тѣй, приставното изречение, състоящо от съѣз и определен глагол, у нас не само по-точно изразява действие, но и по-конкретно, сир. по-хубаво, а освен това и необходимо, ако желаем да пишем в духа на истинския български език¹⁾. Ако търпеше езикът колко годе отвлеченото съществително, щеше без съмнение да преобърне инфинитив поне от част в съществително; напротив тоѣ е зафърлил и самият инфинитив, за да го замени с още по-глаголно изражение — приставното изречение²⁾. Доводите си до сега ос-

¹⁾ Ние в същност нѣмаме специален родителен падеж, за да можем да изразим отношението на принадлежност тѣй чисто формално, както могат другите слав. езици, у които се запазило старото окончание на тоѣа падеж.

Предлогът *на* нази още твърде ясно своето конкретно значение и не може винаги да върши онаѣа формална служба, коѣато барбарското употребление на глаголниѣ съществителни у нас изисква от него. Друго е напр. руският език, гдето родит. падеж живее със старото си окончание и гдето в книжовно употребление е получил почти всички онѣа синтактични функции, които има родителен падеж в немския и латинските езици, под чиято влияние се е развивал и още се развива руският научен слог.

²⁾ И Потребниѣа на едно мѣсто казва: „Очевидно, что настоящее съ союзомъ самостоятелнѣе неопредѣленнаго (серб. мора да зна — мора знати), и что отношение между частями въ первомъ выраженіи опредѣленнѣе, что мысль выражена въ немъ отчетливѣе и раздѣльнѣе, чѣмъ во второмъ, которое такимъ образомъ есть лишь зародышъ перваго“ (н. д. 360).

новавах върху развитието на синтактичниа обрат, който редовно у нас застъпиа мѣстото на инфинитив, за да покажа негодността на глаголното съществително в нашиа стил. Ако беше последното употребявано у нас не всѣкъде, а само в тиа, сравнително ограничени случаи, гдето се е говорил нѣкога инфинитив, не щѣх да се простирам толкова върху това явление, нито щѣх да му отдавам такава важност. Ала явлението е твърде разпространено и сочи да замести изобщо една голѣма част от различните приставни изречениа, така че и нашите граматичи считат за нужно да го осветят в учебниците по синтаксата с по нѣкое правилце. Напр. и у Мишева четем на едно мѣсто, че обстоителствените временни приставени заместят обстоител. временна дума, напр. „когато се сблъскат два кораба, по-малкият непременно загива“ било вмѣсто: „при сблъскване на два кораба“ или че целепоказателно приставено изречение заместяло обстоител. целепоказат. дума, напр. „Демостен направил това нѣщо, за да усвои прелестния стил . . .“ било вмѣсто: „Демостен направил това нѣщо за усвояване прелестния стил . . .“ (Синтаксис I. изд. 83—84.). Същиът автор на друго мѣсто учи, че „приставените временни, местни, причинни и целепоказателни се съкращават и съ съществително: „За да предпази децата си от наклонности към кражба, тои им поверяваше клѣча от ковчега с парите“ можело да се съкрати тѣ: „За предпазване децата си от . . .“ „Когато се сблъскат два кораба“ се съкращавало: „При сблъскване . . .“ (с. 117). Между примерите из разни съчинениа поместил М. и това изречение, като образец на „съкратено“ приставено: „Моето прокълняване ще се обърне в благословія“ (с. 118.), като че ли тук не може да се мине просто с „клетва.“ На нашите граматичи вече един път се забележи, ако и мимоходом, за лошите последици, които могат да имат подобни необмислени правила за съкратяването на изречениата (Сп. XXI—XXII. 515), ала, както се види, още не се е разбрало, къде отива школното обучение по стила, когато и синтактичните ръководства узаконяват барбаризмите. На-сетне да речем, че ръководствата нѣмат такъво голѣмо влиание, както един гузен горещо възразяваше, все пак остаиа лошият стил на авторите им, които неволно се втѣлпява в паметта на ученика и ражда свои недоносчета. Ако ще чистим стилът, трѣбва да разчистим преди всичко синтактичните ръководства от лѣжливи правила, а разбира се, че и на практика трѣбва да внимаваме, кога

пишем български, да не даваме материал за лъжливи правила Първият и главният източник на тази маниа у нас, че така се „съкратяват“ разните приставни изречения чрез глаголни съществителни, без съмнение, не е в ръководствата, а в безсъзнателното подражание на чуждия, особено руския стил, който у нас неосетно се промъква дори и в домашната конверзация. Понеже и ръководствата са повече превод от руски, понеже и авторите на „ръководствата“ не си дават точна сметка, що е у нас в стила чуждо подражание, и що не. превеждат руските правила с убеждение, че те се отнасят към едно „задружно“ синтактично явление. Русият като владее с пълна флексия на съществителното име, успял е в книжовния език до там, че може, сравнително с нас, много лесно да употреби инфинитив или съществително там, гдето у нас е необходимо приставно изречение, нап. „неусыпныя старанія нашего правительства о водвореніи наукъ и искусствъ въ Россіи“ правилно български ще се преведе: неуморимите старания да въдвори науките и изкуствата“ а не според правилата за съкратяване: „ за въдворяваніето на науките“, както обикновено се превежда буквално по руския текст. Русият пѣма нужда постоянно да се бори с дилеми, какъвъ предлог да употреби пред съществителното, което иска да употреби вм. глагол, както става у нас, защото, както рекох, тоі има на разположение старите падежи, а освен това още и други полуимени, полуглаголни средства — инфинитив и деепричастията; па и ако подкрепи падежът с предлог, както е в горния пример, не пада всичката функционална важност само върху предлога, понеже падежното окончание му помага, — то специализира във всеки даден случай предлоговото значение. Не искам да кажа, че и у нас има нужда от изгубените падежни окончания, защото езикът вече си е изработил нови средства, чрез които надоместя падежите така, че и предлозите съвсем добре вършат флексивна служба в чисто народните конструкции; думата е за чужди, несвоиствени на българския език обрати, взети от езици с пълна именна флексия и съвсем друго развитие, и за комичното дори разпъване българските предлози да изразят смисълът на чуждата конструкция, че каквото ще да става, само и само да бъде „скратено“, а не истинско приставно изречение с глагол и съюз, както си обича чистият български език. Ето така става, че у нас се явяват предлози и там, гдето и другите езици минават без падеж. На пр. па

мѣсто да се каже български: „Но да видим, не показваме ли и ние с това, че осъждаме другите (или: гдето осъждаме —), нѣкои свои недостатък“, в едно ученическо съчинение е казано: „но да видим, дали ние не показваме нѣкои свои недостатък в самото осъждане на другите“. Русинът тук си помага с деепричастие: — „осуждая другихъ“; или вмѣсто да каже: „Този, който има . . . образование, се познава по туй, как цени художествата и как изпълнява гражданските си длъжности“, един ученик ми написал „ . . . се познава по ценението на художествата и по изпълнението на гражданските си длъжности“. Ако се каже същото руски, разбира се, нѣма нужда ни от *по* ни от *на*, а стига само творителен пад: „ . . . отлича-ется оцененіемъ . . . и исполненіемъ“ и пр.

По-долу ще дам повечко подобни примери не само из ученически тетради (VI. кл. гимназ.), но и из нѣколко съчинения по педагогичната, научната и журналистичната литература за да се види, до къде е засегнало барбарското употребление на глаголните съществителни. Всеки, който знае руски и немски, веднага ще прочете в тиѣ примери чуждите първообразни изречения, типовете, по които се повели нашите подражатели. Подир всеки пример отбелзвам и поправка върху онова мѣсто, което съдържа погрешка от този род, за който ни е думата. В заключение ще кажа, че окончателната ми цел е настоятелно да препоръчам, да се обърне внимание върху този важен недостатък в нашия стил и да се дава мѣсто само на домашните конструкции под девиза: глагол, глагол и пак глагол!

а) Примери из ученически тетради (VI. гимназ. клас):

1. „Истинското образование не се състои само в отделното изучаваніе на предметите, в папгалското запомніуваніе на разни закони и правила“ *вм.*: — не се състои в това да се изучават. предмети, ... да се запомніат разни — .

2. „Редкостта на истинското образование между хората е следствие от мъчното му придобиваніе“ *вм.*: истинското образование е рѣдко, защото мъчно се придобива.

3. „човек трѣбва да има добри физически сили, които са необходими при добиваніето на систематическото образование“ *вм.*: — които са необходими, за да се добие систем. образование.

4. „Вътрешното образование се постига чрез разбираніе на прекрасното в природата, чрез четеніе на добри и полезни книги“ *вм.*: — се постига, като се разбира като се четат разни — .

5. „.....а това може да да се постигне чрез иззденіе на коніе, разходки, чрез придобиваніе приіатни манери, което се достига с другаруваніе със средата в коіато тоі (?) живее“ вм.: ако се ездн.....ако се придобиват манери като другарува човек със средата —.

6. „Прозата без да изменява действителността, занимава се с неіното изучваніе“ вм.: Прозата изучва действителността без да ја изменява.

7. „Живописата си служи за предаваніето на една идеја с бои“ вм.: Живописата предава идејата с бои; или: живописата, за да предаде една идеја, си служи с бои.

8. „А това премахваніе на недостатъците може да се постигне нај-лесно чрез осъжданіето им“ вм.: А недостатъците могат се премахна, ако се осъждат.

9. „Значението на сатирата и комедијата в живота е голѣмо, защото те се занимават с поправленіето на недостатъците му“ вм.: защото те гледат (или те се стремјат; те имат задача и пр.) да поправјат недостатъците му.

10. „Човешката природа е тѣј устроена, штоо всѣкога на указваніето недостатъците ѝ негодува на онзи, коіто ѝ ги указва....малцина са онези, които благодарјат на указвателите недостатъците им“ вм.: — че всѣкога негодува, когато ѝ указват недостатъците....малцина са, които благодарјат на тези, що им указват недостатъците.

11. „Не всѣко осъждане се стреми към подобреніето на обществото. Подбужданіето към осъжданіето трѣбва да произлиза от стремленіето към прогреса, към подобреніето на обществото“ вм.: Не всѣко осъждане се стреми към това, да подобри обществото; Потикѣт, за да осъждаме, трѣбва да произлиза от стремленіето, да напредваме, да подобряваме обществото.

12. „На осъжданіето (на) чуждите недостатѣци се дължи напредѣкѣт на всичко“ вм.: всичкиѣт напредѣк се дължи на това, че се осъждат чуждите недостатѣци.

13. „Понеже добиваніето на истинското образование е съпријажено с много препјатствија, то трѣбва да се цени...“ вм.: понеже истинското образование се добива много мѣчно (или: с много мѣнотии), трѣбва да се цени.

14. „Кажн ми желанието си“ вм.: кажи ми, какво желаш.

15. „Общо мненіе е, че преподаваніето на историјата има за цел....“ вм.: — че историјата се преподава с цел—.

16. „Поетѣт е свободен в комбинуваніето на образите“ вм.: — свободно (може да) комбинува образите.

17. „Смаиваніето на Българите подир изгубваніето на политическата свобода беше толкова голѣмо, че те и не помислиха за запазваніето на църковната си независимост“ вм.: Българите толкова бѣха се смајали след като си загубиха политическата свобода, че и не са помислили, да запазјат (или: как да запазјат) църковната си независимост.

18. „С паданіето на българските църкви в Търново, Охрид . . . придохождаха нови . . .“ вм.: Като паднаха.

19. „Раич е оживил в отца Паисіа мисълта за написваніето на българската историѧ“ вм.: — да напише бълг. ист.

20. „(Гръцкото духовенство) с преследваніето на българските водители самó даде потик за почеваніето на . . .“ вм.: и с това, че преследваше . . . даде потик да се почне.

21. „Спомагат за разпространението и закрепаваніето на просвещението в народа“ вм.: спомагат да се разпространи и да се закрепи просвещението

22. „ та не може да се удуши с отстранението от сцената на единични лица“ вм.: — като се отстранят —.

23. „ наі много е способствувал на Паисі за съставіаніе на българска историѧ, с коѧто искал да помогне за възразданіето на народа“ вм.: — помогнал . . да се поѧяви за да състави —.

24. „От. Паисі е помогнал за възразданіето на бълг. народ със своето дѣло: съставіаніе на първа бълг. историѧ“, вм.: — помогнал е да се възроди бълг. народ, като състави първа бълг. историѧ.

25. „ бил причината за основанието на . . .“ вм.: бил причината да се основе

26. „ . . . борба, коѧто се свърши в наша полза с припознаваніето от турското правителство . . .“ вм.: — като ѧ припозна турското правителство.

27. „С приеманіе на христіанското учение се тури здрава основа на —“ вм.: като се прие се тури.

28. „Нѣколко века преди дохожданіето на Българите“ вм.: — преди да доѧдат Българите.

29. „Мнозина отиваха в Цариград . . . и със завърщаніето си в Българіѧ пренесоха“ вм.: и като се завърщаха —.

30. „Българските пастири, натоварени с проповѣдваніето на православието, съумѣха“ вм.: — натоварени да проповѣдват —.

31. „ те направиха доста за запазваніе на религиѧта . . ; със запазваніе на религиѧта се запази и народността“ вм.: — направиха да се запази; като се запази религиѧта, запази се и —.

32. „ велики мъже, които са работили за разпространение на образованието в народа“ вм.: за да се разпространи —.

б) Примери из печатани съчиненіѧ:

33. „С превожданіето и отпечатваніето на настоѧщото ръководство сме желали“ (Костов, ръковод. за вод. писмен. работи по Олшамовски. II). вм.: Като преведохме и отпечатахме това ръководство —.

34. „С напомяваніето си за писменната работа в душата му веѣкога ще се подига неприѧтно чувство, щото отсетне

подир напусканіето на училището ще да храни от-
вращение към изложението (на) мислите си на книга.“
(същият 8.), вм.: когато си напoмни щото отсетне,
след като напусне училището, ще се отвърща —.

35. „Темите . . . изискуват труд . . . не толкос в изна-
мираніето на материал, колкото в преработваніето му“
(същ. 8), вм.: — не толкос, за да се изнамерн материал,
колкото за да се преработи.

36. „пoнѣвга в целиа клас съвсем нѣма разположение
към четеніе на какво годе освен (на) учебниците“ (с. 46),
вм.: — целият клас не е разположен да чете.

37. „Да се изискува изеднѣж излаганіето на съдър-
жанието на цѣло драматическо произведение не може“ (с. 4.),
вм.: Да се изискува изеднѣж да се изложи съдържанието—.

38. „Твърде лесно подготвление към съставя-
ніето на описанія може да служи упражнението в доби-
ваніе на гореспоменатите въпроси“ (с. 23.), вм.: като твърде
лесна подготовка, за да се съставіат описанія, може да служи
упражнението, според което се добиват —.

39. „Тук при устното изложение учителът може да покаже
и на сгруппированіето на признаците на църквата“
(с. 33) вм.: — да покаже, как се групират —.

40. „Трѣбва да се назначават такива теми, които изиску-
ват внимателно прочитаніе на самото литературно про-
изведение“ (с. 55), вм.: — изискуват внимателно да се про-
чете самото —.

41. „ . . . гдето при прочити преповторението
на басните “ (с. 55), вм.: гдето като се про-
чита и се приповтаріат басните —.

42. „До когато учениците не привикнат в съставя-
ніето на писмени работи“ (с. 7) вм.: . . . — непривикнат
да съставіат.

43. „Чува се разнообразното чуруликаніе на птичките и
шумът, които произвеждат при подхвърканіето си от
клонче на клонче“ (с. 37), вм.: — когато подхвъркат —.

44. „За къпаніе и не мисліа, а се занимавам с четеніе
на уроците“ (с. 37), вм.: и не мисліа да се къпіа, но си чета
уроците.

45. „Богатствата употребяваше само като средство за до-
карваніе същинска полза“ (Костов и Мишев, Христ. за горн.
кл. I. 357), вм.: за да докара —.

46. „Когато Хус, преди изгаріаніето книгите му
бил повикан на съд“ (с. 129), вм.: — преди да изгоріат
книгите му —.

47. „Мисліат, че служба принасіат Богу с убиваніето
на невинни“ (с. 350), вм.: — като убиват —.

48. „Така забравіаніето бъдѣщият живот води към
забравіаніе всички добродетели“ (с. 349), вм.: като се забравіа
— води и към това, да се забравіат —.

49. „ . . Не е свободен в изказваніето мислите . . . “ (с.
309), вм. — да изкаже.

50. „Но и при свободата на разказа поетът не е бил волен в отбираніето на думите и израженијата“ (с. 309), вм.: — поетът не е волно избирал думите — .

51. „Епическата обредност господствувала в повтаріа-ніето на нѣкои обични израженија“ (с. 309), вм.: — като се повтарјали нѣкои — .

52. „Физическиѣт труд е необходим за развивање и поддржаніе физическите сили“ (с. 315), вм.: за да се развиват и поддржат — .

53. „Којто знае..., тој нѣма нужда да си губи времето над изучавање бленувањето на писатели от втора и десета рѣка“ (с. 315), вм.: — да изучава — .

54. „Жертвува всичко, що се противи на достиганіето целта му“ (с. 317) вм.: — да достигне целта си.

55. „Науките и изкуствата често служат като средство за изпѣлнение на зли намеренија, за удовлетворение на лошави страсти“ (с. 317), вм.: — за да се изпѣлнат зли — да се удовлетворјат лошави страсти.

56. „И такѣв вие можете го преда на разбирањето другиму“ (с. 323), вм.: — да го разберат и други (или ед. ч.: — да го разбере и друг нѣкој).

57. „Сервилни Ахала убил Стурја Мелја за стремленіето му към нововъведенија“ (с. 372), вм.: — зашто сее стремѣл към — .

58. „Любителу на мъдростта, којто целиѣт си живот прекарваш в дирение истината, в познавање тајните на природата“ (с. 352), вм.: којто цѣл живот издирваш — ; или: којто цѣл живот прекарваш да издирваш — , да познаеш — .

59. „... да представим какво годе за смекчение очевидната строгост на начина, по којто дејствува.“ (с. 383), вм.: — да се смекчи — .

60. „Този начин (на) обнародвање обаче не е затруднил разпространението на тази книга“ (с. 111), вм.: начинѣт, както е обнародвана тази книга, не ѝ попречил да се разпространи.

61. „За избѣгвање на таја грешка, никак не е трѣвало да се гледа...“ (Мисѣл г. 1892 с. 669), вм.: за да се избегне таја грешка — .

62. „... да послужи на интересујущите се при написвање на една сериозна биографија“ (с. 613), вм.: — да послужи на тија, којто се интересуват, кога то ще пишат (или кога то ше се пише) сериозна биографија.

63. „А тѣ като намираніето на учител е било доста трудно“ (с. 619), вм.: а тѣ като учител доста трудно се намирал — .

64. „И като оставил своите трудове за напечатвање на братија Мустакови започнал преподавањето по новата метода“ (с. 620), вм.: ... оставил на братија Мустакови да ги напечатат... започнал да преподава — .

65. Кои са били причините за вѣзвѣрщаніето му в манастирија, не знаем (с. 618), вм.: Кои са били причините, че се вѣрнал.

66. „Идејата за отварањето на едно ново българско училище . . . ; желанието на Априлова е било основанието на едно училище“ (с. 619), *вм.*: идејата да се отвори едно училище...; желанието на Априлова било, да се основа (или Априлов е желал да се основа).

67. „Сантименталниѣт култ, въпреки отричаніето на Ренана от него, е оставил . . .“ (с. 635), *вм.*: — при всиѣчко че Ренан се отрекъл от него (или: ако и да се е отрекъл Ренан от него).

68. „Незнаіаніе на настроеніето и бѣ една от најголемите грешки“ (с. 666) *вм.*: Това, че не се е знаело на настроеніето бѣ.

59. „До појавијаваніето на Турците населението се считало за непобедимо; но при стълковението с грозната дејствителност, след заеманието на . . .“ (с. 666), *вм.*: До като да се појавијат Турците . . . , но когато станало стълковението . . . след като се превзел.

70. „Според моето мнение може да се посочи на три таква средства: 1) намалијаваніе уроците на учителиа; 2) изменението на начина във воденіето на съчиненијата и съсредоточаваніе на особено внимание върху . . .“ (с. 655), *вм.*: 1) да се намалијат уроците . . . ; 2) да се измени начинѣт, по којто се водјат . . . и да се съсредоточи—.

71. „Навред се чуват оплакванја от нѣманіе добри списанија“ (Критика 309), *вм.*: — че нѣма.

72. „Тоја недостаток сега се појавља с појавијаваніето на български език съчинението на В. . .“ (с. 392), *вм.*: като се јавјава —.

73. „Книгата . . . е прв опит за превожданіе на български език проповедите . . .“ (с. 104), *вм.*: — да се преведе.

74. „Щом като В. се е заловил с превожданіето на“ (с. 106), *вм.*: — да превожда.

75. „На Бача Киро . . . иманіе да благодарим за снабјаваніето ни с хајдути“ (Съчин. на Хр. Ботев, 4), *вм.*: — че се снабдихме.

76. Нѣколко месеца пред венчаваніето поетѣт за војвода . . . (с. 5), *вм.*: — пред да венчејат поетѣт.

77. „Заместваніе науката със страстта в едно разискваніе не значи разрешеніе въпроса.“ (А. Попов, език на Македонците 34), *вм.*: да замениш науката... в едно разискваніе не значи да разрешиш въпросѣт; или: да се замени . . . да се разреши—.

78. „ . . . (река) под таја стена скача долу . . . , а със скачаніето си става на бѣла пѣна“ (Манч. мал. христ. 70), *вм.*: — а като скача.

79. „Учителѣт трѣбва да изнамира средства за отмажваніе от тѣх страхѣт.“ (Божанов, ръковод. за преподав. по Манч. буквар 9), *вм.*: — как да отмахне.

80. „Деца, осетихте ли се сега, зашто тија тримата се не бѣркаха в сѣданіето, а онија отнапред се бѣркаха?“ (с. 10), *вм.*: — когато сѣдаха —.

81. „В разгледваніето предметите по каквина, ние ще се ограничим върху“ (с. 13), вм.: — когато ще разглеждаме —.

82. „Най голѣмото искусство на учителя се заключава в отнасяніето му към учениците“ (с. 9), вм.: — в обноската му —; или: — се заключава в това, как се отнася към учениците.

83. „Затвори се в своѣа дворец в очакваніе, какво ще да правят“ (Св. Климент. XV. 225). вм.: — като очакваше —.

84. „С тѣхното изучваніе учениците се приготвят за полесното разбирање тези форми... иза запознаваніе с наречијата... (Илиев, Синт. III.), вм.: като се изучват... по лесно да разбират — и да се запознават —.

85. „У онези народи, които са..., много по-лесно е съставяніето учебници...“ (с. I.), вм.: — много по-лесно се съставят —.

86. „Коего оскърбленіе се е заключавало в отказваніето му от квартира“ (Цукев, Ръковод. по наказ. зак. 5), вм.: — в това че са му отказали квартира.

87. „Оскърблението или обидата пък е унижаваніето ми пред другите посредством оскърбяваніе самолюбнѣето ми с нарушение на обще установените норми за отнасяніе, е — унижително отнасяніе към мене (?)“ (с. 7).

88. „С усвоѣаваніето на себе си тези норми, със съзаваніето им за задължителни; при спазваніето на тези норми по отношение към лицата при нарушаваніето им(?)“ (с. 6).

89. „По начина на извършваніето“ ѝ (с. 25), вм. по начина как се извършва —.

90. „Упрекаваніето за неизлизаніе на дуел“ (с. 33), вм. че не излиза (човек) на дуел.

91. „Можѣ да стане причина за намаление на доверіето“ (Юридич. прегл. I. 7). вм.: — да се намали —.

92. „Само неоспоримото доказваніе на пакостите трѣбва“ (още нѣкол. д. по измен. на конституц. 9), вм.: само ако неоспоримо се доказват —.

93. „Туѣ, което народът прекара, до докопваніето от ново до конституцијата, никак не... го разположи към второ отказваніе (с. 9), вм.: — до като да се докопа,... разположи, повторно да се откаже.

94. „Какво да кажем тогава..... когато при неїното скроѣаваніе не е вземено мѣрка. На какво може да се основе неїното провѣзгласѣаваніе за свѣта? (с. 7), вм.“ — че се провѣзгласи —.

95. „За затвърдѣаваніето на отечеството, за запазваніето интересите ни..... трѣбва.“ (с. 69), вм.: за да се утвърди..... за да се запази —.

Дадох малко по вече примери, за да се види, до колко са разпространени тиѣ небългарски конструкции с глаголно

съществително, вмѣсто което ние лесно можем почти винаги да употребим глагол. Примери могат се да още на хиляди; ала мисля, че достатъчно се осветли главната мисъл на тези мои бележки, като се показва и вредителният характер на чуждите конструкции за които е думата, и средствата, чрез които могат лесно да се изгонят из нашия стил. И след като стане това, пак ще има не малко случаи, гдето можем правилно да употребяваме глаголните съществителни на - ние, понеже те са домашни форми и си имат определена синтактична функция. Въпрос е, като поставяме покрай тях допълнение, ще ли вземаме винителен падеж без предлог напр. писаніе писмо, или родител. падеж със предлог на: писаніе на писмо, ср. ще ли ги схващаме повече със значение глаголно или съществително. От всичко горе казано се вижда, че глаголните съществителни се заместват чрез глаголи, така че глаголното съществително се стреми у нас да има полуглаголен характер, близък на инфинитива. За това по-правилно е да вземаме в този случай право допълнение. С това не само съществителното се изтъква като по-глаголно, но същевременно избѣгваме и родител. падеж със на, който не е, както се видѣ, твърде обикнат в езика. И тъй: носеніе вода, запазваніе здравіето, разглежданіе въпрос и пр. без на. Че това е тъй, може да се докаже с примери и из историата на езика.

Л. Милетич.

Социалниѣтъ въпрос и идеіата на асоциацијата¹⁾.

Ние видѣхме, че социалистическите-комунистически идеи бѣха присѣци вече и на старото време, тѣ че Леруа-Боліе до известна степен е прав, като утвърдиава, че социализмът е съществувал във всички времена и у всички народи²⁾, с което обаче известниѣтъ италиански писател Нитти не се съгласиава, като казва, че социализмът е продукт на тоа век, и при това — на християнските държави³⁾. Нитти само от таа страна е прав, че в такава форма и в такива размери социалистическите тенденции само в нашия век са се проявили.

Думата „социализъм“ е била, по всѣка веројатност, употребена изпърво в Англія, в публикациите на учениците на Оуена⁴⁾, но се е разпространила благодарение на съчинението на Леру⁵⁾.

Како в Англія „класическото“ въдворение на капиталистическото производство, така във Франція револуцијата от 1789—1796. г. даде главниѣтъ потик за развитието на социалистическите идеи. Таа револуција унищожи всичките привилегии, като прогласи „свобода“, „равенство“ и „братство“ и заедно с тѣх „суверенитетѣтъ на народната волја“. Само страшните разочарованија, които последваха немедленно подир поривите на увлеченијата, извикаха първиѣтъ социалистически-комунистически възрив, — заговорѣтъ на Гракха Бабеф⁶⁾, којто се свърши с катастрофа за заговор-

1) Вжж. Кн. I., стр. 137—152.

2) Leroy Beaulieu. La question ouvrière au XIX siècle. Paris 1872. стр. 6.

3) Francesco S. Nitti, о. с., стр. 13.

4) Имено при основанието „The association of all classes of all nations“ в 1835. г., вжж. Миллѣ, о. с., т. I. стр. 214—215.

5) Pierre Leroux. Reformateurs ou socialistes modernes, 1840. вжж. Nouveau diction. d'éc. pol. P. 1892. II, 815—860.

6) По-подробна библиографија на този въпрос вжж. у B. Minzes, в „Staatswissenschaftliche Studien“ 1892. г. т. IV. ч. 2., стр. 54—55.

ниците и окончателно пропаданіе на републиката и който послужил във Франция като възел за свързка между социалистическите-революционни избухвания в краіа на XVIII. и първата половина на XIX. век.

Економическото благосъстояние се усиляваше, но положението на десетки хиляди пролетарии стана по-нетърпимо. Недоволните маси още повече негодуваха, като сравняваха своето фактическо, материално робство с идеалното политическо свободно състояние. Политически вече нѣмаше какво да достигнат, — въпросите на стомаха излѣзоха на първи план, а заедно с тѣх и умразата към притежателите и собствеността. В Англия се явява на сцената на „социалната борба“ Оуен (Owen), във Франция граф Сен-Симон (Saint-Simon) и Фурье (Fourier), и заедно с тѣх цѣл хор техни ученици и последователи¹⁾. Тѣ, „като посочи за първ път појавилата се резко в Франция подир революцията противоположност между буржуазията и народа, Сен-Симон утвърждаваше, че истинското равенство и свобода могат да бъдат достигнати само, откак се отстрани материалната зависимост на работника от капиталиста“²⁾. Други пък дават път на идеята на експроприацията на имотите чрез държавната власт, като присвоили тѣя наследствата (Bazard, *Doctrine de St. Simon*, 1829), и на идеята за асоциацията чрез устроиваніе особени работнически промишлени сѣюзи³⁾. В Англия се захваща това движение, както казахме, особено благодарение на Роберта Оуена, който направи опит чрез урежданіето на идеална фабрика. На практика изпита своите комунистически идеи и Cabet, авторът на романа „*Voyage en Icarie*“, който носи девизът: „всѣкому според потребата.“ (Срав. „Даешияся коемуждо его, еже аще кто требоваше“. Деіаніиа Апостолски. IV, 32—35; също и II, 45).

Почти всички тези опитвания свършиха несполучливо, като не взеха дори и големи размери. Както и да е, идеята продължаваше да занимава много умове. Като видѣха, че частната инициатива нѣмаше възможност

¹⁾ Вж. между друго сериозните работи на петербургс. профес. А. Исаевъ, *Промышленные товарищества во Франціи и Германіи*. Москва 1879, стр. 52—122; обширна библиография на стр. XIII—XVIII. — Също и „Мѣсто Фурье въ общественномъ хозяйствѣ“, *Юридическій Вѣстникъ* 1880. Септѣбрь, стр. 1—58; Октябрь, стр. 215—262.

²⁾ Чупровъ, о. с. стр. 201.

³⁾ Charles Fourier. *Théorie des quatre mouvements*. Paris 1808; *Traité de l'association domestique agricole*, (Paris 1822); *Nouveau monde industriel*, (Paris 1829).

да извърши нищо, мисълта на реформаторите почна да се обръща към държавната власт, с помощта на коіато те мислеха да осъществіят тиѣ велики „планове.“ Откъм таѣа страна интересни личности са такива два таланта, както Луи Блан (Blanc) и Фердинанд Ласал (Lassalle).

Със страшна катастрофа свършиха във Франция социалистическите опитваніа във времето на революціата през 1848. год., също както 23 години по-късно свърши бурнийт порив на Парижката комуна. . . .

II в Англіа не дремеше работнишкото движение, което взе особено страшни размери във времето на движениата на чартистите (1836 — 1841. г.).

Нито вулканическите възриви на разіарената маса, нито мирните мечтаниа на идеалистите реформатори, заедно с техните опити да се реорганизува формата на производителността и да се разпространи духът на братство между работниците, — нищо не обърна върху себе толкова внимание, не принуди никак всичките мислещи човечи да се позанимаіат отблизу със „социалните болести“, колкото извърши това движението среди германските работници, кръстено с името „социал-демократическо“. Тиѣа същите условия породиха работнишкото движение, насочено срещу института на частната собственост, и в други страни, обаче то нигде не прояви и не получи такава политическа сила, както в Германия. Във Франция ние виждаме постоянна борба на всевъзможни работнишки „фракции“, които се боріат помежду си и са готови да се фърліат с оръжие в ръка една върху друга, — положение, което докарва екзалтираните умове до такива буйства на безумна мѣст, каквито проявяват анархистите. В Англіа изклучително практическият строї на ума на работника, без да се гледа на блѣскавата организациа на Trades Unions¹⁾, кара го да иска преди всичко постъпенно подобрене на дневните си потреби; само в Германия работнишкият клас полека-лека се съединява в огромна политическа арміа, коіато се подчинява до сега на една идеа, коіато вѣрва в едно и също социалистическо евангелие.²⁾

¹⁾ Върху Trades Unions, между друго, вж. Cauwès, о. с. III. 144—148. Le comte de Paris, Les associations ouvrières en Angleterre; Grad, Rev. d. d. Mondes. 1888 г. I. стр. 857 и слд.

²⁾ Schönberg, о. с. стр. 128. — Вж. интересната работа на J. Bourdeau, Le partie de la démocratie sociale en Allemagne. Rev. d. d. Mondes 1. Mars 1891 стр. 168—202.

„В 1845. година излезе книгата на Енгелса „За положението на работнишките класове в Англия“¹⁾, която представя характеристика на съдбата на английските работници. Тази критика произведе дълбоко впечатление у всички кръгове на германското общество, та го накара да погледне и на собствените си отношения“²⁾. Умственото движение, предизвикано с тези явления и което поведе към първите успешни опити за организация на работниците, създаде и главният апостол на съвременния социализъм, Карла Маркса, който почна да говори с един извънредно учен език за неволиата на работнишкия пролетариат и изкова, с помощта на остроумна диалектика и най-тънки издиривания, една теория, която съдържа цялото умствено богатство на социал-демократите. Всяката сила на своя силен ум Маркс посвети на изучаването на тези исторически условия, които неизбежно тръбваше да създадат ненормалното положение на четвъртото съсловие и „анархическата форма на производството и обмена“³⁾. Като се основава най-главно върху историята на насилственото лишаване от земя на английското селско население и „изкуствената фабрикация на фабриканти“, Маркс захвана борба с традиционните възгледи за „свещените права на собствеността;“ а въз основа на бързото израстване на едрата промишленост опита се да разкрие онай крайна „социално-економическа цел“, с която неизбежно тръбваше да се завърши пътят на економическото развитие на „индустриално-капиталистическите страни“, — което на Марксов език значеше, да се проникне в „диалектиката на историята и нейната еволюция“⁴⁾.

Написаното с абстрактен научен език в хегелевски дух съчинение „Капитал“⁵⁾ щеше да остане елевински тайни

¹⁾ Engels, F. Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Leipzig 1845; II. Aufl. Stuttgart 1892.

²⁾ Профес. А. И. Чупровъ, о. с. 108—209.

³⁾ R. Meyer, Der Emancipationskampf des vierten Standes. Berlin 1874, Bd. I, стр. 67, 92—98 и мн. др.

E. de Laveleye, Le socialisme contemporain. 4-ème éd. Paris 1888, стр. 22. и др.

Anton Meyer, Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung. 2. изд. Stuttgart 1891.

Fr. Engels, Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft. 4. изд. Berlin 1891.

⁴⁾ „Rétenez ce simple mot: Entwicklung, que Marx a emprunté a Hegel. Il est le clef du système“. J. Bourdeau, о. с. стр. 175

⁵⁾ „Das Kapital“, Kritik der polit. Oekon. 1. изд. в 1867. г., — 4. изд. в 1890. г. 2 т.

K. Kautzky, K. Marx, ökonomische Lehren. Stuttgart.

A. Gross. K. Marx. Leipzig 1885, и в „Allgem. Deutsche Biographie“. — Виж. също стат. на Жуковский за Маркса в „Вѣстникъ Европы“, 1887

или пък клинообразни надписи за работнишкия клас, да не бѣха се намерили посредници-коментатори, които приспособиха неговите идеи към способността на неподготвената маса. А тя жедно поемаше думите на тези проповедници, които умееха да ѝ убѣдят в туй, че цѣлата история е борба между „сити и гладни“ и че до създаването на фабричния пролетариат, концентриран във фабриките и градовете, угнетените не могат да имат никакви шансове за успех в своята ту инертна, ту експансивно-бурна борба с угнетителите. По-нататък се проповѣдваше, че увеличението на пролетариата върви в рабска зависимост от „историческите закони“ и че армиата от безкапиталната маса непрекъсвано се увеличава чрез съсипване капиталистите от средна ръка, които от своя страна съсипват по-слабите от тях; и така се създава страшно социално-економическо противоречие: милиони пролетарии в економическа, рабска зависимост от ограничено в най-висока степен число капиталисти; „ще настане по такъв начин, казва Маркс, последният час на капиталистическата частна собственост и експроприаторите ще бъдат експроприирани“¹⁾. И тъй като същият тоя процес в силата на непреодолимата „диалектика на историята“ произлиза в всички страни и у всички народи, затуй, според Маркса, интересите на всички пролетарии са еднакви, т. е. интернационални, а поради това и всички работници са длъжни да следват лозунгът на „економическото побратимство“, който гласи: „пролетарии от всички страни, съединявайте се“²⁾, първо, за да се ускори часът на страшния съд над частния капитал — експроприацията на експроприаторите, а второ, за да не бъдат застигнати неорганизовани, т. е. неорганизувани, от идущия социален преврат

Жедно слушаше масата своите проповедници, които вселиаха в нея злобна ненавист към „имотните“, към „буржуазията“, и които прогласяваха: «които не е с нас, той

г. Септемв. стр. 64—105: „Карлъ Марксъ и его книга о капиталъ“. Сръ. Отговор на Н. И. Зиберъ в „Отечественныя Заниски“, 1887 г. XI. стр. 1—32 — Още вж. Н. И. Зиберъ. „Давидъ Рикардо и Карлъ Марксъ въ ихъ общественно-економич. изследованяхъ“. Петерб. 1885 г.

¹⁾ „Die Centralisation der Produktionsmittel und die Vergesellschaftung der Arbeit erreichen einen Punkt, wo sie unverträglich werden mit ihrer kapitalistischen Hülle. Sie wird gesprengt. Die Stunde des kapitalistischen Privateigentums schlägt. Die Expropriateure werden expropriirt“. К. Маркс. Das Kapital. 4. изд. Hamburg 1890, т. I. стр. 728. — Вж. също: К. Марксъ, Наемный трудъ и капиталъ. Пер. съ нѣмец. Женева 1883 г. стр. 43.

²⁾ Вж. Карл Маркс и Фр. Енгелс, манифест на комунистич. партия. I. изд. Брюксел, 1848. г. (Manifest der Kommunistenpartei).

е против нас», — а против „нас“ е всѣкоі, коіто само се репи да се усѣмни в истиността на теоријата на „учителіа“ относително „предсказаното бъдѣще на човечеството“; всички тези еретици са или „невежди“, или пък „учени шарлатани и страхливци“, които защищават „буржуазната наука“; тѣхното мѣсто е „ошую учителіа“, дори и да се іавіават те като „примирители между непримиримите на глед социјални противоречіа“. Така че премирението става невъзможно, понеже всѣка отстъпка от страна на „буржуазијата“ се обіасніава или като „лукавство“, или пък като „страхливост“, които изтичат от нечистиіа източник на „материјалните интереси“. — „Лошото влііание на политическиіа партизански живот, казва професорът на берлинскиіа университет А. Вагнер, и агитаторското приспособение на научната доктрина резко се проіавіава (у социал-демократите); нетърпимостта против всѣка друга посока, против „буржуазните економисти“, против ограниченото, високомерно отрицание на всичко, що не се прекланіа пред социјализма като пред наука“¹⁾. Наистина от страна на социалистическите учители се допуща известно отклонение, токо речи известна „сантиментално-идеалистическа абераціа“, но всичко това, по тѣхно мнение, е нищожно в сравнение с оніа „материјалистически механизъм“, коіто едничѣк движи цѣлата историја²⁾. Също така изкусно се възползува „социалистическата наука“ от заклученијата на „буржуазната класическа политическа економија“, особено от началата на Смито-Рикардовата школа: „Трудът е източникът на всѣко богатство“ (Адам Смит); — „приходът на поземлената собственост се обуславіа от качеството на почвата и други **естествени** преимущества на земята“ (теорија на рентата от Давид Рикардо).

Върху свезнија възел на класическо-буржуазната политическа економија и научнија социјализъм, върху Родбертус-Гагецов³⁾, както са го наричали „Рикардо на Германија“, ние можем да хвърлим само един беглив поглед.

Като се наричаше сам непосредствен възприемник на идеите на смито-рикардовата школа, Родбертус доказваше, че

¹⁾ A. Wagner, Lehr — und Handbuch der politischen Oekonomie. Leipz. 1892, т. I, стр. 39. — „Auch hier sind es, wie gewöhnlich, die Jüngsten“, „die Neusten, die am Meisten sich erdreusten“. стр. 39.

²⁾ Il 22 febbraio 1883 il „Sozialdemocrat“ scriveva: „il sistema materialista solamente ha permesso di dare una base scientifica al socialismo“. Nititi. Il socialismo cattolico o. c. стр. 26.

³⁾ Вж. библиог. Adolph Wagner, o. c. 1. Hauptabt., 1. Th., 1-er. Halbband. стр. 39—40.

формите на економическия живот се намират в път на вечни изменения, че капиталите — оръдия на производството — са продукти на труда, че концентрацията им в ръцете на малцина извиква економически кризи и поражда повече и повече пролетариат, и че най-сетне всичко това ще докара до онѣя социален ред, в който капиталите ще станат обществено достояние. Родбертус утвърждаваше, че всичко това ще се осъществи неизбежно, но само в далечно бъдеще, и тоѣ се ограничаваше с много скромни практически предложения за социално-економически реформи. Обаче неговите нетърпеливи последователи, като се възползуваха немалко от оригиналните му научни начала, направиха един голѣм скок напред и прогласиха, че е необходимо да се ускори осъществението на този идеал със всички сили, чрез пропаганда, организация и борба.

Като се възползуваха от тези начала на „класическата економиа“, учителите на социализма доказаха, че единичният фактор за увеличението на богатството е работникът, носителът на труда, и че увеличението на рентата у земевладелците е нечута несправедливост, понеже тѣхната економическа мощ се усилява само благодарение на „независещи от тѣх обстоятелства“. Още пропагандистите се възползуваха от онова начало на Рикардо, което Лассал нарече „железен закон“ (*das eiserne Gesetz*), а именно, че „величината на работническата плата зависи изобщо от безусловно необходимите средства за съществуване“.¹⁾

Всички тези начала, както не може по добре, помогнаха за успеха на пропагандата. Не беше трудно да се доказва на озлобените работници, че идеите, защищавани от Маркса са единственият продукт на истинската наука, която не търгува с убежденията, тѣ да кажем, на „научната наука“.

Подир революционните потоци на 1848. година, които обхванаха смал не всичките напреднали страни, в Европа се захвана власт на реакцията и настана известно разочарование от конституционните форми, на които възлагаха надежда работнишките маси, като строеха барикадите и съставяха революционните армии. Наистина, Лассал концентрира цялата програма на четвъртото съсловие в изискване

¹⁾ Kautz, о. с. стр. 499; Oeuvres complètes de D. Ricardo (éd. Guillaumin). P. 1847. p. 76 et suiv. Рус. превод от Н. Зибер: Сочинения Д. Рикардо. Петербургъ 1882. John Kells Ingram о. с. стр. 166. и др.

политическо равенство, т. е. всеобщо гласоподаване, с което се надѣваше да реорганизира целият социален строї на Германия; обаче последователите на Маркса, „интернационалистите“, с недоверие се отнасяха къмъ всѣкой „политически мечти“, като виждаха спасението изключително в економическата революція, в пасилствена експроприация на експроприаторите.

Посредъ великите свои планове, Лассал свърши своѣтъ кратък, по шумен живот с катастрофа¹⁾. С него до известна степен починаха и неговите предприятиї, защото те бѣха твърде много централизирани; зато пъкъ отрочето на Маркса, съвременната немска (германска) социал-демократія, неуклонно вървеше по пътя на своето развитие, което взе поразителни размери.

Бързото нарастване на социал-демократиата показва следната статистика на гласовете, подадени в Германия в полза на социалистическите кандидати, а също тъй и числото на социалистическите депутати:²⁾

избрани депутати	гласове подадени за соц.-демок.
1871. = 1; 1874. = 9; 1877. = 12;	1871.=101,927; 1874.= 351,670; 1877.= 493,447;
1878. = 9; 1881. = 12; 1884. = 22;	1878.=437,158; 1881.= 311,967; 1884.= 549,990;
1887. = 11; 1890. = 36; 1893. = 44.	1887.=763,128; 1890.=1,341,587; 1893.=1,800,000.

Нека си припомним само, че когато Лассал умрѣ (в 1864. г.), уреденото от него в 1863. г. „Всеобщо германско работнишко дружество“ (Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein), броеше в 50 места не повече от 4000 члена и беше близо до окончателно распаданіе, но концентрациата на германските социалисти, които бѣ подготвена от постепенната агитация, подеїствува в 1869. г. на конгреса в Аїзенах (Eisenach), да се създаде „социал-демократическа работнишка партия“ (Socialdemokratische Arbeiterpartei)³⁾. Благодарение на деїтелността на този

¹⁾ F. Lassalle, Kapital und Arbeit, Berlin 1861. — Пълн. събр. на неговъ съчин. под редакц. на E. Bernstein, Stuttgart 1892.

Вж. между други: A. Brandes, F. Lassalle. Berlin 1877; v. Plener, F. Lassalle, Leipzig 1884.

²⁾ Nitti, l. c. стр. 102; v. Scheel, Socialismus und Communismus. Schönberg, o. c. т. I, стр. 130.

³⁾ Franz Mehring. Die deutsche Socialdemokratie, ihre Geschichte und ihre Lehre. 3. Aufl. Bremen 1879. — Вж. Л. А-въ. Соціальное движеніе въ Германиі. „Вѣстникъ Европы“ 1879. I, 206—252.

новоорганизиран работнически съюз вече в 1871. г. на изборите в първия германски райхстаг в полза на социалистите бѣха подадени 124,655 гласа и се избра един депутат, а тази година — 1,800,000 гласа и се избраха четиресет и четири депутата социалисти.

И без това не малко растревеното обществено мнение още повече се развива. Неволно се явява въпрос, где е причината на това неудържимо израстване на тази най-революционна партия? И в Англия, и във Франция работническото движение взе постепенно големи размери, но в първата страна работнишките съюзи гонят смал не изключително най-близки практически цели, а в последната враговете на частната собственост, като се раздробяват на фракции, ту враждуват яростно помежду си, ту пак проявяват безумни буйства на анархическа ярост, които „разрушава, само за да разрушава.“

Причини има много; — нека посочим по-главните. Не малка роля в това отношение играе характерът на немския народ, в който се съединяват идеали, сантиментално-мечтателни черти с практическа трезвост и послушно преклонение пред авторитета. Заедно с това немаловажно е и обстоятелството, че в Германия и до сегашно време са се упазили форми от средновеково общезитие от корпоративен дух. Хиліади дружества (*Verein* и, особено *Fachverein* и) от разнообразен характер правят своите членове способни за всяка организация, възпитават у тях дух на разумна дисциплина. Тези обществени групи, разпръснати обикновено по цѣла Германия, леко се съединяват в една (*Vereinsverband*) и, като се подчиняват на общи статуты, ревностно служат на една и съща идеја.

Ако пак хвърлим един беглив поглед върху вътрешното политическо положение на Англия, Франция и Германия, ще видим, че израстваніето на немската социал-демократия отчасти се обяснява и от положението на средните класове, на „буржуазията“, в Германия, гдето още съществува *de facto* „привилегированиѣтъ клас“ в лицето на пруското дворянство („*Junkertum*“), които занимава най-високите места в гражданските ведомства, а особено в армията.

Незадоволството се проявява и по отношение към противоречивите конституционни форми. Така, напр., германскиѣтъ канцлер (*Reichskanzler*), председателѣтъ на

съюзния съвет (Bundesrat), същевременно има в същия съвет и глас и на пруски представител, така че трѣбва да защитава и интереси, изключително пруски¹⁾.

Това противоречие се проявява още по-резко, когато инициативата за общо-германски въпроси лека-лека, особено благодарение на енергичната деятелност на „железния канцлер“, Бисмарк, се укрепява de facto в ръката на имперската власт, която в също време представя и пруската корона. А пък в пруския народ това противоречие се проявява чрез онова аномално-двоствено положение, в което се намира изборителът-прусака: при изборите за общо-германското народно събрание (райхстаг) той се намира под покровителството на всеобщото гласоподаване, а пък при изборите за пруското народно събрание (ландтаг), той се подлага на твърде ограничителен ценз. По-нататък, в сравнение с конституциите на Франция и Англия, в германската липсува отговорността на министрите, които по такъв начин не се назначават въз основа на парламентското болшинство.“

Относително тоя въпрос ние правим своите заключения от обширната литература на антисоциалистическата преса, която признава, че мнозина несоциалисти гласоподават по една или друга причина в полза на социалистическите кандидати. Това още повече се усложнява с обстоятелството, че политическите центробежни-антипруски стремления на отделните съставни части от германската империя, напр. южно-германските държави поддържат духът на незадоволството, което се увеличава не малко и от религиозните въпроси; — нека си припомним, напр., известните „майки закони“ на пруския дворянин-протестантин Бисмарк против наиголѣмата партия — центра, т. е. католиците не прусаци.

Тук трѣбва да отнесем още и друго обстоятелство, — че известното привилегирано положение на едрите пруски земевладелци възмущава грамадната маса малки, особено южно-германските поземлени притежатели.

Всичко това поражда разногласия, недоволство между онези класове, които, наопаки, в Англия и Франция взаимно силно се поддържат в борбата със социалистическата пропаганда, когато в Германия те усилят социал-демо-

¹⁾ „Als Kanzler und Vorsitzender des Bundesrats ist er ein Kaiserlich deutscher, als stimmungführendes Mitglied des Bundesrats ein Königlich preussischer Beamter“.

кратическото движение не само отрицателно, но и положително, чрез гласоподаване, особено при вторите балотировки (Stichwahlen).

Направеният от Бисмарка опит за немилосърдно преследване на социал-демократите по „закона за социалистите“ („Socialistengesetz“) послужи само в полза на тяхното движение, като разруши организацията на отделните сходни помежду си и ослабиаващи едни-други групи, изравни техните програми и слѣ ги в едно цѣло.

Понятно е, че тоѣа относително грамаден успех на германската социал-демократиѣа не можа да не повлияе върху духа на „интернационалните мечтатели,“ като ги укрепява във вѣрата към техниѣа „учител“ и в близостта за осъществение на техните омаїни идеали.

Ще ли се осъществѣят тези мечтаниѣа? Как се отнасят към тях представителите на съвременната социално-економическа наука? — Ето въпроси, които неволно е длъжен всеки да си зададе, комуто са скъпи успехите на прогреса и плодовете на хилядогодишната цивилизация.

Ние очертахме с бързи черти главните пътеки, по които економическата еволюция достигна до организация на „капиталистическото производство“ и на „работническиѣа пролетариѣа т“; ние посочихме онаѣа крилика върху съвременниѣа строї, коѣато даде на недоволните маси формулата за тяхното незадоволство. И нам остава по такъв начин да преминем още към ониѣа начала на социал-демократиѣата, които съставѣят позитивната част на неїната програма, а подир това и към критиката върху „научниѣа социализъм“, в коѣато ще се погрижим да анализираме, до колко марксовата школа, както и неїниѣа създател, съзнателно или несъзнателно са изкарали смели заключениѣа въз основа на „непълниѣа научен материал“, и доколко ги е увлѣкла „диалектиката на историѣата.“ Като прекараме по такъв начин под разбор социалистическото учение и като разгледаме всичките негови шансове за успех в страната, гдето то най-силно от всѣкъде другаде се разпространило, именно в Германиѣа, ние най-сетне ще хвърлим един поглед и върху неговото положение в страните, които само в зародиш имат „капиталистическо“ производство или пък го нѣмат и съвсем.

(Следва).

Б. Минцес.

Най-важните откритија по електричеството през 1892-93 г.

Нашиот век може наистина да се нарече век на електричеството, аналогично на каменниј, бронзовиј и железниј период в историјата на човешката култура. Напредокот в туј направление е чудесен: от времето на М. Фарадеја — бащата на електро-техниката, едва са се изминали 50 години, а електричеството се е употребило в толкози необходими работи, што ако иџкак се махнат приспособенијата му, то това би значило да се разруши цѣл културен период.

Двата страшни врага на човечеството — времето и пространството — се победиха с помощта на електричеството. Преди е трѣбвало тврде дълго време за предавање известија от едно мѣсто на друго, а сега телеграфот и телефонот в един миг разнасят нашите мисли по цѣл свѣт. Електричeskото осветление стана необходимост на всѣкој голѣм град и сега се прекарва чрез кабели в големите къщи и фабрики, както и водата чрез водопроводите.

Голѣмо значение добива от ден на ден електричеството и в металургијата. Сега вече се добиват разни метали от рудите чрез електричеството, напр. алуминиј¹⁾.

Електричеството е приложено вече и в другите клонове на индустријата: във виноделието — за преврѣщане на вино още не узрѣло добре в старо вино, в кожарството — за ускорение процеса на щавеннето, в машиностроението — за завариване по способа на Барбадоса и пр. Химиците го употребяват за позлативане, никелироване и пр. Дантистите и медиците — в електротерапијата и в своите инструменти. Има вече и сериозно опитване да се възползват от електричеството за предавање двигателната сила на разстојание

¹⁾ В земјата има тврде много алуминиев окис, от който се добива алуминиј чрез електричество. Тој почва да има голѣмо употребление в животата по причина на ниската си цена (6 л. kg).

(Kraftuebertragung), за пример на което може да послужи предаване силата от Лауфен на реката Некар, получена с помощта на водно колело, във Франкфурт на Майн за да движи машините в изложението.

С една дума, нѣма клон в техниката и индустриата, гдето електричеството не се е допрѣло със своето могъщо крило. Но на всѣко от тези практически приложения на електричеството предшествуват сума теоретически изчисления и опити, които учените неуморно произвеждат в тишината на своите кабинети и лаборатории. Колко труд струва какъв да е на глед нищожен факт, добит във физическите лаборатории, знаят само тези, които са го дали на научния свѣт. На техниците остава после да го приложат в практическия живот за полза на човечеството.

В този кратък преглед аз ще отбележа нѣкои наи-важни изследвания и практически приложения на електричеството, направени в краѣ на миналата и в началото на сегашната година.

На първо мѣсто стоѣат изследванѣта върху електромагнитните вълни, почнати от Херца, проф. в Бонския университет. По-отрано Фарадеѣ догаждал, че електрическото и магнитно дѣйствиѣ на разстоѣние се извършва с помощта на нетелова среда — ефирът, различните трептения на които възприемаме като светлина, топлина, електричество и пр. По-късно знаменитният английски учен К. Максвел (сега умрѣл) обработи математически теориѣта за разпространението на електрическите дѣйствиѣа в пространството при помощта на особени пертурбации, или по-просто казано, при помощта на електрическите вълни. Обаче, тѣ като липсвала опитна проверка на тази теориѣа, то и идеѣта за единството на силите си оставала недоказана, без да се гледа на прочутите съчинениѣа по този предмет (напр. Секки).

Нека ми бѣде позволено да кажа тук пѣколко думи за единството на силите. Всичко това, което се възприема от нас като светлина, топлина и пр., не е нищо друго, освен трептения на пѣржавата и нетелова матерѣа — ефира, които изпълнѣа дѣлата вселена.

За трептениѣа, сравнително малко по число, напр. звуковите, не трѣбва да се прибѣгва до ефира, за да си обясним явлениѣта на звука, по за трептениѣа, милиони и милиарди в секунда, изисква се твърде пѣржава и извънредно подвижна среда, коѣто нарекли ефир, макар ние и да нѣ-

маме непосредствено доказателство за съществуваніето му в природата. Според тази теорія, звукът е вълнообразно движение — трептенија на матеріята от 16 до 40000 пъти в 1 сек., според височината на тона; при това тези трептенија са надлъжни, т. е. те стават по-посоката, по коіато се разпространява звукът.

Топлината е трептенија на ефира от нѣколко стотини милиона до нѣколко стотини билиона пъти в секунда; тез трептенија са напречни, т. е. стават перпендикулярно към посоката, по коіато се разпространява енергијата на топлината. Трептенијата на ефира при светлината са също напречни и стават от 400—800 билиона в 1 сек. Химическите лъчи имат по-голѣмо число трептенија на ефира в секунда.

Тѣй щото от тука виждаме, че в природата съществуват само трептенија, от които едни дѣйствуват на нашето око — и нѣ ги възприемаме като светлина, други — на кожата — и нѣ ги възприемаме като топлина и пр.

Заслугата на Херца се състои в това, гдето е сполучил да възпроизведе електрически вълни с помощта на особени апарати, в които главна рола играе румкорфовата спирала, двата краја на коіато са съединени с две големи металически пластинки, между които прескача искра. При това в околната среда, напр. във въздуха, се възбуждат особени трептенија на ефира и се получават електрични вълни, които, впрочем, не можем да видим, но съществуваніето им се доказва, като поставим срещу казаните две първични пластинки още две вторични и съединим тези последните една с друга чрез дълга жица. Тогаз в тази жица ще намерим места без електричество и места с много и малко електричество; тези места с много и малко електричество били измерени и разстојанието по между им в опитите на Херца било равно приблизително на 35 см. Още в 1891. г. тоі доказал с помощта на особени комбинации, че наред с електричните трептенија съществуват още и трептенија друг род, на които местата с малко трептенија не съвпадали с тези на електричните и че посоката на новите трептенија е перпендикулярна към посоката на електричните. Тези трептенија, според изискванијата на теоријата, наричаме магнитни. От тук излиза, че магнитната сила има нај-голѣма величина в местата с малко електричество на електричните трептенија.

По-после са обърнали особено вниманіе върху определеніето скоростта на електричните вълни или, по-добре казано, върху проверката числото на тази скорост, намерено от Херца.

Миналата година Блондло, с помощта на гореописаната схема, дадена от Херца, и със специално известните за това електро-динамически формули, намерил, че скоростта на разпространението на електричните вълни не зависи от дължината им и средно е равна на 297600 km. в секунда, т. е. същата, както и на светлината.

Саразен и Де-ла-Рив (първият има грамадна физическа лаборатория близу при Женева, построена на собствени средства) направили подобни измървания в грандиозен вид. На 15 m. разстояние от първичните пластинки, гдето прескачали искрите, поставили голъм цинков екран (8 m. висок и 16 m. широк,) от който се отражавали електрическите вълни, които дохождали по въздуха до него. Стъстените и разредени места са били наблюдавани при помощта на особен резонатор, а наблюдателят стоил в тъмна галерия, поставена пред екрана. Излъзло, че разстоянието между две съседни разредени или стъстени места било 3 m. и че скоростта, в която се разпространяват електричните вълни във въздуха, е равна на тази, с която се разпространяват надлъж по металическите жици.

С помощта на цъл ред опити (Trow bridge, Perot, Klemenčič и др.), особено с тез, направени от Виеркнеса, млад проф. по механиката в стокхолмския университет, е намерено, че електр. вълни се разпространяват надлъж по жиците, направени от разна материя, с различна сила, и че при това като че произхождало успокоение на тези вълни. Наи-силно успокоение имат магнитните метали. Токове от висши ред, каквито се получават напр. при разрежданіето на лаїденската стъкленица, намагнитват Fe, Ni и Co.

Тази година Биеркнес доказа, че електрическите вълни, като минават по жиците, проникват в тях на различни дълбочини, според природата на метала, от който е направена жицата. По-напред Херц доказа, че металическите екрани не пропускат електр. вълни, ако дебелината на тези екрани е по-голъма от 0'01 m.m.; в противен случаі вълните преминават. Биеркнес, като взел във внимание гореспоменатото успокоение на вълните, покрил железни жици със слої от мед (електролитически), при което дебелината на слоїа в различни случаи била различна и забелъзвал, при каква дебелина на медния слої желъзото (което се намира под този слої) не може повече да произвежда успокоение на електр. вълни. Опитите показали, че електрическите трептения проникват в медта, цинка и др. немагнитни метали на дълбо-

чина нѣколко стотини от милиметра, а в желѣзото и никела — само на нѣколко хилядни от милиметра. Още на Херца е било известно, че електрическите вълни преминават твърде лесно през изолатори, като през: сѣрата, стѣклото, смолата и пр.

С тези и с направените по-напред опити е напълно доказано, че електрическата и магнитната енергиѣ е само един особен род трептениѣ на ефирните частици, които лежат между звуковите и топлинни трептениѣ, т. е., по-просто казано, електро-магнитната сила представѣ полувълн и полуплощина. За жалост, човек нѣма специален орган за възприеманіе тези новооткрити трептениѣ, както нѣма специални органи и за възприеманіе химическите или ултра-виолетови лъчи¹⁾.

Друго не по-малко интересно явление, на което в сегашно време учените са си посветили вниманието, е изпразненіе на електричеството в празно пространство. Още в 60.-те години лондонскиѣт професор Крукс е говорил за съществуваніето на такова състоѣние на матеріѣта, което по-своѣствата си не приличало ни на твърдо, ни на течно, ни на газообразно и което тоѣ нарекл четвърто или лѣчисто състоѣние на матеріѣта. С голѣмо число твърде елегантни опити (круковѣ трѣбички) се доказвало съществуваніето на такава матеріѣ, но европейските учени все пак не се съгласѣвали с мнението на члена на кралевското общество, коѣто откри по-после, с помощта на методата си, много от редките химически елементи, които до тогаз не бѣха известни.

Същността на работата се състои в следното: ако вземем обикновена стѣклена трѣбичка, из коѣто въздухѣт е изтеглен и в двата краѣ на коѣто са заварени две платиновѣ жици, и съединим тези електроди с краищата на румкорфовата спирала, то ще получим обикновено светеніе на трѣбичката, известно на всекиго, коѣто е виждал гаислеровѣ трѣбички; но ако разделим въздухѣт в трѣбичките до най-висока възможна степен (една милионна атмосфера), то, както е показал Крукс, изпразненіето на електричеството в тези трѣбички ще има съвсем друг характер, а именно, получава се лѣч, коѣто върви в едно направление, и телата, що се намират на пътя му, хвърлят сѣнка; сконцентрирани, тези лѣчи могат да стопят платината; те могат само с удара на частиците си да докарат в движение едно малко колѣще;

¹⁾ Тези последните, както е показвал Форел, се виждат само от мравите.

те произвеждат фосфоресценцията и се разпространяват само по прави линии, които под влиянието на магнита се събират или разпръсват и пр. Лъчите изхождат винаги из отрицателния електрод (катод); но тези лъчи не трябва да се смисат със световите, а именно тези, що излизат из отрицателния електрод, защото катодните лъчи не могат да минават през прозрачни тела.

Миналата година Херц е изследвал явленията на катодните лъчи. Той намерил, че катодните лъчи, които не минават през прозрачни тела, минават сравнително леко през тънки металически пластинки. Тези пластинки са били толкова тънки, щото една част от обикновената светлина е преминавала през тях; но частта на катодните лъчи, що е преминавала през тези пластинки, е била по-голяма, отколкото тази на обикновената светлина. Произведените опити със сребърни, златни, алуминиеви, платинени и медни листове не показали характерно различие между действието на тези метали.

В настоящата година Ф. Ленар се възползвал от това явление за изучаване свойствата на катодните лъчи в пространството при обикновено атмосферно налягане. Той заменил стъклената част на круковата тръбичка, която е срещу катода, с дебела металическа пластинка, която имала малко отворстие (1.7 m.m. диаметър), закрыта с алуминиев листец, дебел 0.003 m.m.; тъй щото по такъв начин се получавал един „прозорец“, през който да минават катодните лъчи в обикновения въздух. Присъствието на тези лъчи се определяло при помощта на фосфоресценцията, защото те, падайки на плавковия шпат, правили са го да свети в тъмнината даже и тогаз, когато са преставали вече да падат върху него. Катодните лъчи, след излизането си от „прозореца“, скоро ослабвали, като че ли обикновеният въздух бил за тях мътен. От опитите се видяло, че най-голяма мътност за тях имат: въглената киселина, подир иде кислородът и въздухът; що се отнася до водорода, неговата мътност била три пъти по-малка от тази на въздуха. Когато на пътя на катодните лъчи бил поставен създ, от който въздухът бил изтеглен по химически начин, и следователно разреждението на газа в него е било почти абсолютно, то катодните лъчи пропиквали през това праздно или, по-добре казано, пълно с ефир пространство, няколко пъти по-леко, отколко през водорода. Тъй щото от тука излиза, че явленията на катодните лъчи са особени пертурбации на ефира, и че прозрачността на

ефирните молекули е толкова по-голяма, колкото плътността им е по-малка.

Глазговският профес. В. Тамсон (сега лорд Келвин) е изчислил скоростта на круковите катодни лъчи на основание техните термически свойства; той е намерил, че тя е равна на 1000 m. в секунда, т. е. три пъти по-голяма от скоростта на звука във въздуха.

После опитите с електрическите вълни и с катодните лъчи на круковите тръбички, мѣстото му е да се спомене тук и за опитите на Тесла (Tesla) с променливите токове, толкоз по-вече, че те имат значение не само в чистата наука, но и в практиката.

Американският инженер Никола Тесла (по народност Чех) си поставил за задача да увеличи числото на прекъсванията на главния ток в румкорфовата спираля до толкова, до колкото позволяват сегашните механически и научни средства. В своите опити Тесла употребил особена машина с 384 полюса, която при пълна скорост давала 20,000 променения на тока в секунда; но тъй като това число било за него недостатъчно, той прибягнал към лајденската стъкленица, вкарана в първичната верига на румкорфовата спираля. При тази комбинация числото на променения на тока е достигало до няколко милиона в секунда. Главното затруднение при такова грамадно напрежение на електричеството е изолирането на спиралата. Оказало се, че маслото и восъкът изолират по-добре, отколкото стъклото и каучукът, за това неговата спираля е била поместена в съндък с масло. С токове, получени по такъв начин, той направил разнообразни и твърде интересни опити, от които тук трѣбва да споменем за следните: Ако в обикновена едисонова ламба въгленната жичка заменим с дебела въглена прѣчица, тогаз ламбата свети много по-силно, отколкото по-напред, ако само единият електрод на ламбата допрем до един крај на румкорфовата спираля (конструкцията на Тесла), а с другия до какво и да е тѣло отстрана с определен размер. Подир това той направил ламба с един въглен, който нѣмал никакво съобщение с източника на електричеството; при все това тя пак светела, като се намирала близу до румкорфовата спираля. Но най-важният опит в практическо отношение е този, когато Тесла съединил краищата на румкорфовата спираля с два цинкови листа, които са били на 4·5 метра разстояние един от друг. Празна стъклена тръбичка, поместена между тези листове, е почнала да свети, и това ставало на

всѣко мѣсто между тези листове. Според мнението на Тесла, ако в две противоположни стени на нѣкоя стаія поставим металически листове, съединени с неговата спирала, то праздни стѣклени кълаба ще светіат на всѣко мѣсто в стаіата, без да бъдат съединени с тези листове. Това, наистина, би било идеално електрическо осветление, към което са се стремили до сега електротехниците.

За съжаление, обаче, опитите на Тесла поради тѣхната скъпост, не могат да бъдат извършени от всекиго, както, напр., опитите на Херца, и по тази причина те ще си останат непопулярни още за дълго време.

Преди да продължа нататък, тук трѣбва да кажа на читателя нѣколко думи за един от най-големите врагове на електротехниката. Ако пропустнем електрически ток по къса металическа жица, то тоі ще обладава известна сила, коіато тутакси ослабва, ако пропустнем същият ток по по-дълга жица. Жиците имат съпротивление и колкото са те по-дълги и по-тънки, толкова и съпротивлението им на тока е по-голѣмо.

С други думи, ако бихме поискали да телеграфираме, напр., от София до Вакарел, та да кажем, че ще ни трѣбват за тази цел 4 галванически елемента; за телеграфиране до Пловдив те ще се окажат съвсем недостатъчни и ще стане нужда да се увеличат съответно с дължината на жичата. По този начин електрическото съпротивление на проводниците се явява като главно затруднение за пренасяне електричеството на голѣмо разстояние, напр. при предаването на силата, електрическото осветление и т. н. от нѣкоі естествен водопад до градовете; за това не ще бъде безинтересно да съобщим тук опититите на лондонските професори Діуар и Флемит.

Тези учени, благодарение на своія способ да получват течен кислород в голѣмо количество, достигнали с помощта на изпарението му температура до -197° C. и при такава ниска температура са направили измѣрване на електрическото съпротивление в различните метали. Те намерили, че ако металите са чисти, то съпротивлението им се намалина вало твърде много; напр. съпротивлението на една медажица се намалиавало 10 пъти по-вече, отколкото е било при 0° C. По този начин изследвали голѣмо число различни метали, и горното правило се оказвало за всичките приблизително вѣрно. Само сплавите непоказвали такова силно намаление на електрическото съпротивление, и това им свойство

може да ни послужи като метод за изследване чистотата на металите. Справедливостта го изисква да кажем тука, че мисълта за влиянието на студа върху съпротивлението на металите е изказана най-първо от Клаузиуса още в 1856. г., и че Вроблевски (в Краков) е измървал съпротивлението на медта при -223°C . преди 8 год. Във всѣкоі случаі, тези опити показват, че съпротивлението на чистите метали при температура на абсолютната нула, т. е. -247°C . не съществува. С други думи, ако си представим жица, протегната в междупланетното пространство, то електричеството би преминавало по такваз безконечна дълга жица от единния краі до другия, без да се загуби нѣщо от него. В този факт се крие мисъл твърде важна за бъдещата електротехника.

Да преминем сега към практическите приложения на електричеството.

Прис е дал правилото, че ако умножим пълното електрическо съпротивление на жицата (R) на вместимостта на една жица относително друга (C), то при $CR = 15000$ предаването на речта по телеграфа е невъзможно, а това става най-добре при $CR = 10000$. Техниците на фирмата „Long Distance C-o“ си поставили за задача да построіат телефонна линија мажду Нiu-Йорк и Чикаго, за което, според правилото на Приса, на всѣкоі километър би потрѣбвало по 550 kgr. медни жици, но те не са се решили да приложат това правило и си помогнали със свои опити. На основание на опитите си те взели 122 kgr. медни жици на километър, тѣ че в този случаі $CR = 32000$. Сега е известно, че между казаните два града речта се предава по телефона твърде добре. С особено устройство се отличават изолаторите на техните стълбове (те са двојни); що се отнася до жиците, то те, според белгиската система, се кръстосват на известно разстояние. Дължината на тази линија е 1520 km. и всѣкоі километър им струва около 1300 л.

Тази година се постави телефонна жица между Бостон и Чикаго дълга 1900 km. (1200 мили). Теглото на един километър медна жица по таіа линија е 190 kgr., а производението $CR = 54000$. При такова устройство думите се чуват много добре.

Тука пътем нека забележим, че сега е събран капитал от 50,000,000 л. за прекарване първ телеграфен кабел от Америка през Тихия Океан.

Твърде много напредва телеграфът по железните пътища, а именно за предаване сигнали от станциите на влака, когато е в движение, и обратно, т. е. от влака до станциите. За тази цел преди поставяли жиците между релсите, но това представяло големи неудобства за движението на влака. Сега вече, според завършените опити на американците Пир и Едисон, жиците вървят по краи железния път на разстояние 15 m. и на пощенския вагон се намира металическа пластинка несъединена с телеграфната жица. Сигналите се предават с помощта на индуктивните токове.

Електричеството е приложено от французина Графини като двигателна сила още в модната велосипедна техника. За двигател у него служи машината на Грама, а за източник на електричеството хромова батерия от 36 ренарови елемента, от които всеки един заедно с киселината тежи около 0,5 kgr. Теглото на трицикла с човека, двигателя и батерията не надминават 140 kgr. Според опитите, този велосипед се движи със скорост 22 килом. по равен път и 10 килом. по неравен в 1 час; за всеки 20 килом. се изразходва по 1 л.

В индустрията електричеството се приложи в кожарството за ускорение щавеніето. Вормс и Бале са намерили този способ чрез дълъг ред предварителни опити.

Главното преимущество на този опит е това, че с него се печели твърде много време; тъй, напр., по стария способ щавеніето на голъма телешка кожа се продължава 4—6 месеца, а сега по новия способ стигат 50—60 часа; за голъма волска кожа — 12 до 15 месеца, а сега — 96 до 108 часа. С това обръщаніето на капитала, скоростта на което се взема за източник на промишлени ползи, се усилява, защото щавеніето по новия способ трае само месец, когато по стария тръбвали са му цели години. Също тъй и стойността на самата фабрика с това става твърде малка; така напр., за да се подвъргне на щавеніе 2,000,000 kgr. кожи от различен вид по електрически способ, тръбва особено разположение на 25 апарата, които струват около 100,000 л. и двигателна сила от 50—60 конски сили, когато по стария способ за същата работа (за устроіството на фабриката и др.) се изисква 5 пъти повече.

При електрическото щавеніе, както и при стария способ, танинът превърща необработената кожа в химическо съединение, което се нарича щавена кожа, и електричеството само ускорява поглъщаніето на танина. Във вращател-

ните цилиндри се поставя вода, танин и кожата, и щом цилиндрите почнат да се въртят, пуца се през тях електрически ток. Операцията се извършва без никакъв миризма или шум. Този способ е вече приложен в Париж от фирмата „Brion et Dupre“, в Англия — „British Tanning Company“, а също и в Северна Америка и Бразилия.

Най-важно приложение на електричеството в настоящата година е опитването да се получи злато и сребро от морската вода.

Еднаж при бреговете на Чили потънал един кораб. Подир няколко години, като извадили части от кораба, намерили, че медната му покривка била покрита с пласт от сребро, осаждено от морската вода. Изчисленията показали, че един билион kgr. морска вода съдържа 5 kgr. сребро. Асистентът на металургическата лаборатория в Християния К. Мунстер е предложил твърде практичен и ефтин способ за получаване сребро и злато от морската вода. За тази цел той предлага да се постави във водата надлъж по Норвежкия брѣг между два острова, които са на разстояние 60 м. един от друг, 60 паралелно съединени по между си железни и въглени дъски от 3 м. дължина и 2 м. ширина, и да се пропусне през тях електрически ток от динамомашина, която се докарва в движение с $1\frac{1}{2}$ или една конска сила (силата на тока 300 Ампера, а напрежението 1.3—2 Волта). Ако по този начин се пропусне ток през водата от 1 Ампер, то хлорните съединения на златото, които се намират в разтвор, ще почнат да се разлагат, а златото и среброто ще се осаждаат на отрицателния полюс, а именно — всяка секунда по 0.6815 милиграма злато и 1.125 m. gr. сребро.

Според пресметването на Мунстера, при тези обстоятелства в поставения апарат всяка секунда трябва да се получава 60 m. gr. злато и 240 m. gr. сребро. Като вземем скоростта на водното течение 4 метра в секундата, а широчината на течението — 60 м., излиза, че при всяко чифт пластинки ще протича в секундата 12 куб. метра вода, и за една година ще може да се извлече из нея 1880 kgr. злато и 7520 kgr. сребро. Той е почнал вече да прилага опитите си на практика.

П. Бахметіев.

Разкази по хигиена и медицина

От Д-р Е. Момен.

Трети разказ

Хремата

Хремата е леко, но досадно неразположение, което справедливо наричат болката на търпението. Тя обикновено се причинява от студ, от проудх, от мъгливо и влажно време и най-вече от ненадејни, бързи променения на температурата, които разстројват или спират изпаренията на кожата. Една от обикновените причини за хремата е изстиваніето на краката и сгиваніето на главата (това, което често се случаваше в пролетта). Най-сетне по-често хремата бива причинена от горещи или раздразнителни пари (като от асфалт, амоніак, хлор и пр.) и чрез вътрешни употребаванія на едно твърде разпространено лекарство, *kali iodati*. Известно е, че и миризмата на сеното произвежда едно от най-силните раздразнения в носа — това, което Англичаните наричат *hay fever*, и което се явява у тях в епидемически вид, твърде подобен на инфлуенцата.

Нѣкои лица биват твърде много разположени на хрема, като: скрофулозните, плешиви, сифилитичните, астматичните. У малките деца появяваніето на хремата много често предвещава сипаницата червенка.

В началото слизестата ципа на носните кухини бива червена, суха, подува и обтегната; тя е по-гореща, болният чувствува непријатни сърбения и глождения, които изкарват сълзи от очите му. По-после, болният захваща на често да киха, неволно да си поема сътресителни дихания; и тогава заглъхваніето на носа се намалява и се появява слизесто течение, което бива солено, амоніакално и парливо, което раздразня кожата, гдето докочи и произвежда повръхности, но болезнени изриввания. Болният човек от хрема чувствува главата си тежка и го боли, очите му биват чер-

вени и постоянно съвзят, ушите му заглъхват, и захваща да гъгне, а пък обонянieto и вкусът, тия две толкова тѣсно свързани чувства, затѣняват и отслабват. Всичките тия явления зависят от възпалението на носовата слизеста цина, коѣто (както е известно) има продължение в очите, ушите и небцето на устата, и пр. Това възпаление притиска разни чувствителни нервни жилки и произвежда малко или много силни невралгически болки.

Хремата препятствува твърде много на дишанieto. Вследствие подушването и запушването на носовите кухини, дишанieto става само чрез устата. Това последното обстоятелство обяснява, защо хремата бива твърде опасна за новородените деца, на които носът, като е запушен, не могат да извършват движенията на суканieto, които са необходими в първите дни на техния живот. Да кажем мимоходом, че кръщението, извършено невнимателно, твърде често причинява хрема на децата: то трѣбва да става не токо в първите дни след рождението, но по-късно, и когато ще се извършва, трѣбва водата да бѣде хладка, и тоѣ, коѣто кръщава, трѣбва предпазливо да го върши.

Към петиѣ или шестиѣ ден най-много хремата захваща да се прекратява. Тогава слизистите материи стават жѣлти и гъсти, гласът става по-ѣсен и приема едно звънтие потънливо. Всичко си влиза в реда, ако ли хремата не премине от една ноздра в друга, ако не се поднови, или пък не се предаде възпалението на дихателните трѣби, тѣ както обикновено казват, че хремата слѣзла в гърдите . . .

Лекуването на хремата за дълго време пред очите на хората е минавало като за срам на медицината. То служи като пример на простите хора, когато искат да се насмиват на лекарската наука и повтарят преживените шегѣ, като казват, че всичко, което медицината можела да направи за хремата, било да ѣ нарече кориза.

В един от своите безсмъртни сонети ето що е казал Camuset: Пиду и Трусо, тия разсъдливи лекари, предлагали като лѣкъ за своенравната хрема кърпата и вѣрваха, че тѣ трѣбва да се цери дипломатически. Един или нѣколко пона, разбира се, са добро олекчително средство; но и то пак човек трѣбва да знае, как да си служи с тѣх. Ако се секнеш с много шум, увеличава се раздражението, което причинява прилив в болнавата носова слизеста цина. А трѣбва да се секнеш тихо, повечето да си обърсваш носът,

отколкото да се падуваши и духаш, и ще видиш, че това е полезно.

Като церителни лекарства препоръчват се с хиляди рецепти, които, ако ги изброяваме, ще трѣбва да напълним стотина страници.

Известно е на читателя, какво се крие под изгледа на такава една мнима богатост в лекарства: голѣма сиромашия и нищо повече. Препоръчваме последователно да се смърка бизмут, камфор, морфин, бенжое, кубеб; топли спиртливии питиѣ, топли горчични бани на краката; поеманіе чрез носа іод, оцетна киселина, амониак; мазали са даже носовата слизиста ципа с разтвор от *argentum nitric.* и *zincum sulfuric.*

Всичките тиѣ лекарства са безполезни и неверни. Ето най-доброто: то в десет пъти от деветѣх сполучва. Почувствували ли първите признаци на хремата, намажи си тутакси вътрешно носовите кухини с един разтвор от една десета част *soscinum hydro-chloric* в 9 части дистилована вода и вътрешно приеми едно зрънце от половин милиграм *atropinum sulfuric.* Това средство почти вѣкога сполучва да спре развиваніето на болестта. Лицата, които са предразположени да страдат често от хрема, упражнениѣта, идротерапиѣта и сухите разтриваніа са добри предпочтителни средства.

У кърмачето трѣбва бързо да се приобѣгва към лекуваніа, и разни средства да се употребѣват на веднѣж. На краката му се турѣат ботушки от вата; правѣат се умекчителни напушваніа с топли запарки от бѣзов цвѣт или от слѣз; намазват вънкашно около носа и устата с един размес на глицерина с нишеста; с една малка четчица намазват вътрешно носовата кухина с миндалово масло. Ако забележат, че вследствие на хремата не може да суче, захващат да го хранѣат с лъжичка или изтискват млѣкото направо от цидата в устата на детето. Колкото за кокаина и атропина, за които по-горе казахме, че са полезни за възрастните хора, то тѣхното даваніе на децата е твърде опасно.

Почвената влага

Когато почвената вода е на дълбоко, и когато неіните повдиганіа и спаданіа не са твърде значителни, то такава една почва въобще се счита за здрава, и на неѣа могат да

се строіат жилища. Но ако почвената вода се намира по-вечето време през годината на плитко, земята бива влажна, мочорлива и студена, въздухът в такава една местност бива мъглив и студен, такива условия благоприятствуват за развиваніето на катаралните болести, на охтиката, на ревматизма, на невралгиите и често на маларията (блатистата треска); почвената вода, ако и да бъде на дълбоко, но таѣа дълбочина, като е променлива и като може да докачва основите на зданията, даже и като докарва наводненіа в избите, то след отеглюваніето на водите, стените остават извънмерно влажни, и тогава по тѣх се образува плесен, и захващат да се издават тиніасти изпареніа.

Гниеніето на органическите вещества и разплодіаваніето на болезнотворните зародиши изискват известно количество влага, и те се спират както при свършената суша, тѣи и при чрезмерната влага, защото в тоѣа последен случаѣ въздухът, който е необходим за развиваніето на повечето от познатите болезнотворни микроби, бива свършено изместен с водата. Дъждовите води, които проникват в земята, заличат към почвената вода от тиѣа зародиши и от органическите вещества в по-малко или в по-голѣмо количество—според проницаемостта на землището.

Така измененіята на почвената вода имаше голѣмо значение в хигиеническо отношение. Когато водата се възвишава, измествѣа подземниѣт въздух, и водата поема органическите останки и болезнотворните зародиши, които случайно би се намерили в съответствуещиѣа пласт; и после, когато спадне водата, условията за изпареніето се изменѣават, въздухът прониква в почвата, и в тоѣа случаѣ зародишите могат да бъдат завлечени по-надълбоко.

От всичко това излиза, като че тиѣа движениѣа в противоположни направленіа да разпрѣсват зародишите в почвата, и че наводненіето и после проветрѣаваніето повече благоприятствуват на тѣхното размножаваніе.

Приписва се даже особено етнологическо значение на възвишеніята и на спаданіята на почвената вода и са доказвали, че в нѣкои местности съществува тѣсна свръзка между тиѣа флукутации и епидемиите от тифозната треска и холерата; в това не се отдава прѣамо вредително влиѣание на флукутациите, но като се гледа влажното състоѣние на земните пластове, които се намират над водната част, вѣрва се, че размножаваніето и разпространеніето на нѣкои болезнотворни микроби зависѣат много от тиѣа условия на вла-

гата. Може да се счита като доказано, че болезнотворните зародиши, които се намират в изпражненијата на болните от холера и тифозна треска, намират в (почвата) земијата една благоприятна среда, за да могат да се запазат и размножат, ако нужните условија, като шупливост, проветривање, влага и температура са присъединени, и, освен това, ако почвата съдържа хранителните принципи, които са необходими за тија микроби.

Колебанијата на почвената вода не би имали друго влијание освен това, което последва от промененијата на влажноста и топлотата на почвата. Болезнотворните зародиши, които се намират на земијата, би можли да бѣдат завлечени чрез дѣждовите в ближните водопроводи и изкључително в почвената вода (гдето обикновено те можат да достигнат по пукнатините на земијата, които пукнатини съставјат пріаѣми съобщенија меѓу поврхностните пластове и кладенците); наѣсетне и разкопаванијата на прѣстта би можли да ги разсѣват по въздуха чрез праховите.

Тврде многото набљуденија, направени в разни страни, като Съединените Штатове, Англија, Корсика, Германија, правјат ни да приемем, че съществува една тѣсна сврзка меѓу степента на влагата в земљицето и честото појавивање на грѣдната болест.

В Англија в много градове, след канализирваніето и иссушаваніето на почвата, станало е тутакси значително намаление на смртноста от охтика и в местностите, гдето дренажът не е можал да се направи или по нѣкои други причини не е можал да сполучи на пълно, то опустошенијата от таја болест не са намалени. Малко по-после признали са още, че в цели графства една голѣма смртност от охтика съответствува с влагата на избите и се намалијава, когато изсѣхнат. Същото е и в Корсика—в големите градове числото на жертвите от охтиката е съразмерно с влажноста на почвата, върху којато са построени градовите.

Новак набљудавал това, което се случавало в един военен затвор Молерсдорф, близо при Виена. Осѣдените, преди да бѣдат изпратени в тоја затвор, подлагат се на медицинско преглеждане и се затварјат тамо, ако не представјат никакво предразположение към охтиката, и при това от 200 арестанти до 500 умираат в годината, при всичко че ги хранјат и гледат по-добре, отколкото в другите военни затвори. Такава една ужасаеща смртност е причинена почти изкључително от туберкулозата, от којато мрат хора, които са

били даже с най-силно телосложение. Почвата на тоя затвор е глинеста, задържа много водата, и във всичките помещения се чувствува миризма от плесен.

Финкелнбург обнародва в 1889. г. резултат на едни обширни изследвания по разпределението на туберкулозата в Германия (с изключение на Мекленбург и Вюртемберг). Статистиката е направена за женски пол, защото у мъжете развиването на охтиката в повечето случаи зависи от естеството на тяхното занятие. И така годишната смъртност от охтика била от 8 до 72 на 1000 от женски пол. Най-големите цифри са дадени от окръзите, които се намират на блатиста почва, били те разположени на долина или на известни височини с блатиста почва; после идат окръзите, находещи се върху почва на хумести плочи.

Финкелнбург гледа на застоичността на водата в почвата, която вода не може да се изтича, като на главната причина за развиването на охтиката.

От какво естество е таа свързка? Трѣбва ли да се вѣрва, че влажната почва благоприятствува за развиването на туберкулозниа бацил? Или пък не ще ли бъде от това, гдето седеенето във влажна атмосфера, като причинява често катарии в дихателните органи, които катарии, като се вкореняват, предразполагат на лесното приемане на заразата, понеже специфичните микроби намират готов отворен вход? Тия въпроси още не са уяснени.

Малариата (блатната треска) е една болест от съществено телурическо произхождение.

В умерените климати, за които ни е думата, треската в пѣкои страни е жалостно достоанне и тѣ там съставя известни огнища, това, което наричат ендемия.

За развиването на палудическите миазми почвата трѣбва да бъде напоена с растителни органически вещества и да бъде достатъчно влажна, да може повърхностно да изсъхва и да се нагрѣва до 20 градуса целзиус най-малко в повърхните си пластове. Низките, влажните и блатисти местности, локвите около реките, местностите, които са изложени на периодически наводнения, даже ако и да се намират на възвишени места, но щом имат близка до повърхността непроницателна почва, която да задържа водата, то всичките тѣа местности обикновено биват източници на блатната треска (палудизма), а напротив сухата, добре дренираната и непапоената с органически вещества почва не

поражда палудизма. Очистването и особено изсушаването на почвата премахват треската.

Дисентерията също преимуществено се развива в низки, влажни и напоени с органически вещества места, в епохата, когато почвата бива по-нагръбна.

Между болестите, на които развиването и епидемическото разпространение, види се често да са причинени от особени телурически условия (влага и напоена почва с органически вещества), се причислява и болестта ендемическото възпаление на мозговите ципи в главата и гръбнака.

За да може да се изследва една местност, да ли е здрава или влажна, не е достатъчно да се разгледат само повърхностните пластове, но тръбва да се узнае нивото на подземната вода, да се отбележи нейното повишаване и спадане; и като се знае естеството на почвата, може да се определи височината, на която по капиларитет влагата може да се издига по зидовете, за да може да се отбегне това неудобство. Главното е, да може да се даде изход на водата, да се снижи нивото на почвената вода, ако е много плитко, чрез дренажи и канализация, а също в такива места тръбва да има добре направени калдарми, за да може лесно да се изтича дъждовата вода, и органическите вещества да не напояват почвата, а да бъдат измивани и отнесени.

От всичко до тука казано се види, че софийската почва е една от най-влажните, почвената вода е много на плитко и тя подлежи на твърде големи понижавания и възвишавания: наръдко има избоа, който нѣколко пъти през годината да не се напълня с вода, — следователно, жилищата в София са малко или много нехигиенически и вредителни за здравето. Но какво има, че това вредно влияние на софийската влажна почва не се отразява тъй вредително, както се предполага — с това ние не отказваме свършено лопевината на софийската почва, но констатираме фактът, че тя не се отразява тъй, както се очаква. Кога е причината на това? Преди всичко ние тръбва да знаем, че тамо, гдето е открито, гдето течението и променаването на въздуха се извършва безпрепятствено, тамо влиянието на влагата се намалява, следователно, широките софийски улици, урегулирането им и разредените къщи си имат благотворителното влияние и намаляват вредителността на софийската влажна почва. Но с години, колкото София расте, както се вижда и от самото преброяване, това нарастване върви твърде бързо, така през годините 1886., 87. и 88. населението е било от 32

до 34 хиляди жители, а в последната 92. година е от 46 хиляди жители, то къщите ще станат по-нагъсто и двоетажните и троетажните здания не ще бъдат редкост, и тогава това течение и променение на въздуха, което до една степен противодействува на почвената влага и на нейните вредителни влияния, ще отслабне; сега е необходимо, а тогава ще бъде належаща нужда за канализираніето на града, защото при софийската почва само с това ще може до една степен да се държи еднакъв уровень на почвената вода. Ние не можем да не похвалим кметството, което сериозно се е заложило за канализираніето на града, и ако един ден то се осъществи, ще имаме намаление от днешните заболявания и смъртност на половина и повече. В България всичките градове не са още канализирани. Ще бъде една голѣма услуга на страната, ако кметствата се заложат за канализираніето на градовете. Парите, които ще се похарчат за тази цел, нагледно ще покажат ползите си, понеже здравето и животът на населението ще бъдат запазени, а пак всички знаем, че здравето и животът са неизчерпаемите богатства и капиталът на една работна, като нашата, страна, в която свободно може да има двоино и троино население от това, което съществува днес.

Д-р А. Д. П.

КНИЖНИНА.

I. РЕЦЕНЗИИ.

1. **Българска Читанка** за първи класъ на Гимназиитѣ и трикласнитѣ училища. Съставилъ *И. Ивановъ*. Издава Недѣлковичъ, Търново 1891. 8° 160 стр., Ц. 1'40 л.

2. **Българска Читанка** за горния курсъ (година втора) на основнитѣ училища и за втори класъ на сръднитѣ училища. Съставилъ *И. Ивановъ*. Изд. също, 1892. 8° 172 стр., Ц. 1'50 л.

Не може да се откаже голѣмото залѣганіе от нѣкое време да се достави на малките българчета материал за четеніе. За тази цел излѣзоха през последните години нѣколко ученишки списанија, и криво-лѣво задоволяват вече първата нужда от четиво. Покраі списанијата не престават да излизат сегиз-тогиз и отделни книжки с детско-възпитателно съдържание било за домашно четеніе, било за училищна потреба. От последнија вид са и двете читанки, с които озаглавихме тези си редове.

Господин *И. Ивановъ*, познат вече отпреди на българската публика с хубавите си преводи от руски, съставил и издал беше по-миналата година една читанка за първи клас, а оназ година излѣзъл ето на свѣт и с читанка за втори клас. Идеја прекрасна и хвала на автора, ако си е турил на ум да снабди нашите училища с читанки все по една система. Читанката става и у нас неотделен спътник на граматиката или по-добре на предмета български език; неіната практична полза съзнава всеки учител и педагог, та ако се іават и повечко читанки, не ще вреди на предмета, а даже ще ползува. Защото всеки подирен съставач ще настои да избегне грешките на своите предшественици и тѣѣ ще се върви към съвършенство.

Сегашното преподаваніе върви към посока да стане общенагледно. Почти за всеки предмет има освен учебник още и разни помагала, които подкрепят сухиѣт учебник и спомагат да се запомни по-лесно преподаденото. И колкото един предмет има по-добри учебни помагала, толкова по-интересен бива тѣѣ и толкова по-лесно го учат и запомніат учениците. Физика и химія си помагат с опити, естествена исторія — съсбирки, исторія и географія — с карти. Па и за нај-важнија предмет в нашите училища — български език — е потребно тѣѣ също нѣкое помагало; защото само с учебника, сир. граматиката, освен че много мъчно пада обучението, но и практическа полза нѣма. Истина, граматиката не е като другите нагледни или реални

предмети, за неѝа не могат да се приложат ни опити, ни сбирки, ни карти, но както е възможно трѣбва да се дойде и неѝа на помощ, ако искаме да получим добър успех по изучаваніето на родния ни език. Като помагало на граматиката сега служи читанката, коѝато има за цел да подкрепи и вътѣпи в ученишкия разум сухите граматични правила. И аз бих рекъл, че добра читанка не само че подкрепѝа граматиката, но е и сама граматика; защото знаѝа по мене си, колко малко съм научил от ония досадни правила за подлежаще и сказуемо, за прости и сложни предложениѝа, с които се тѣпчат тѣѝа бесполезно главиците на толков крехки създаниѝа!

Преподаваніето български език по досегашната метода е трѣгнало по крив път: рекло се един път че „граматиката ни учи да говорим и пишѝем право български“, па държ от първо отделение още, мѣчи дечицата с онез до-зла-бога мѣчни и непонѝатни правила, учи ги подипѣрва на език, коѝото си те знаѝат тѣврѣе хубаво от дома си. Доѝде ученикѣт до V кл., дадѣш му нѣкоѝа тема, а тоѝ, щото учил все, как се правѝат прости и разпространени предложениѝа, не мисли вече, както го маѝка учѝла, а гледа уж да скапча думите по граматичните правила; — от там излизат ония чудовищни задачи, които не знаѣш как да поправѝаш, как да класифицираш. А педагозите се питат, защо нѣма успех по български език. — Защото билѣ малко часовете, казват. — И ги увеличават. Но с увеличението на часовете се увеличат и правилата за простите и сложни предложениѝа, та учениците все толков научват, колкото и преди. Не тѣѝа трѣбва да се учи матерен език. Науката по тоз начин не само че не ползува, но и вреди още и разваля на децата правилният език. Училищната обука по български език трѣбва да има за цел и задача само туѝа, да развѝе у децата и утѣврди естествените познаниѝа по български език; а това се постига лесно, щом се водѝат само упражнениѝа в правилно четѣніе и говорѣніе, щом се остави детето да се води по своѝата естествена граматика, щом му се не разваля токѣт на мислите с лоши граматикѝи или варварски примери. За това бих рекъл поѝврага му всички граматикѝи, особѣно ако са те като досегашните наречени бѣлг. граматикѝи: те нѣма да научат учениците никоѝа път на правилен език, а ще им убѝѝат само добрата воля към предмета български език. Обучението по български език трѣбва да има за цел само това, да опази от развала естествѣното знаѣніе бѣлг. език на ученика и да му помогне да си развива това знание успорѣдно с развитието на идеите си. А това се постига не толкова с граматика, колкото с правилен жив говор, коѝото учителѣт е длѣжен сам да знаѣ да употребѝа пред учениците си, ако иска и те да му знаѝат хубаво български. Щѣм учителѣт владѣе сам хубаво български език, щѣм чутието му за правилно говорѣніе и писаніе е винаги будно, тоѝ не ще остави, да се изразѝават учениците му неправилно, а ще ги поправѝа всеки път и ще им избѝва тѣѝа полека-лека многото варваризми, които им остават било от другите учители, било от лошо написани книги. Учителѣт по бѣлг. език

нека бъде жива граматика за учениците си и с постоянното си говорене да им всажда вкус към хубав български език. Като помагало при това може да му послужи много хубаво една добра читанка, ала немалка помощ е дължен да очаква и от колегите си — учители, както и от всичките писачи на книги изобщо. Нека обясним това с няколко думи.

Много фърлиат вината за неуспеха по български език върху самите преподаватели по този предмет: лошо го учили и лошо знае, ще кажат за нѣкои слаб по български ученик. Истина е, че нашите учители по бѣлг. език не отговарят всички на изискванията, истина, че и техните учебни пособия не са били до сега най-добри, ала пък не трѣбва да фърлиаме всичката вина връз учителите по бѣлг. език. Има тук и други лоши фактори, които спомагат не малко да впрее туї безкраїно зло у нас, вѣплѣтено в лошия български език, зло, което излиза вредом на лице. Тѣй ако от една страна кривим учителите по български език, от друга не трѣбва пък да захвалиаме на другите преподаватели, че и те не са по-малко криви за слабѣния успех по бѣлг. език; защото повечето от тѣх никак не хаїат как говорят или как пишат самї, — остави да поправят учениците. Нѣкои от тѣх при всичката си некадърност откъм правилно говорене и писане си позволяват даже и приказки против учителите по бѣлг. език, че не учили добре децата; като че може да има каква-годе наука, щом един учи, а десет разучват. Не искам да навеждам тука примери от учителски лош език, а ще кажа само, че такива примери, повторени много пъти, се вѣплѣват в ума на учениците и те си ги мислят после за правилни, та ги употребят както устно, тѣй и писмено. За да си помогнем от тази страна, трѣбва да изискваме от всичките учители в българските училища коренно знаеніе на български език, а преди всичко от учителите по езици и историѣ. — Самите учебници тѣй също развалят езикът на учениците, защото много от тѣх се пишат съвсем нехаїно, без да се гледа на стил и логика в тѣх, а само да се изкарат по-скоро, за да се удари нѣкоѣа пара. Притури при туї и разните лошо написани книги, които прочитат учениците, и ще разбереш, не е ли твърде лесно да се развали и най-правилен език, още повече като се знае, че у нашите ученици дори до VII. кл. нѣма онази критика, с коїато да разпознават добро и лошо, а мислят, че всичко, що е напечатано, е било добре написано. То се знае, че всичките български книги не могат да се турят под контрола, но гдето има по-голѣма нужда и гдето може, не е зле да се введеше един ценз. Всичките държави имат учебни комисии, нарочно поставени да прегледват и оценяват ученишки книги откъм езика и съдържанието им. Такава комисіѣ би принесла и у нас голѣма полза с указаниѣта си, коїа книга бива и коїа не бива да се дава в ръцете на учениците. Ако не друго, то самиѣт факт, че има каква-годе контрола, ще накара издавачите и писачите на училищни и детски книги да бъдат по-внимателни, — а то е вече стѣпка напред към по-добро.

Още една и важна причина, защо нѣма у нас хубав български език, е нещастната основа връз којато се турп нашият писмен език, когато се начена българската нова литература. Ние захванахме най-напред с получерковнославянски, после наченахме уж по български, ала тѣ измесено с руски, та и до днес не можем да се отрвем от безброините и дебелн русизми, които се удомиха у нас тѣ хубаво, че захванахме речи да мислим, като че без тѣх не бива да се пише български. Туи показва слаб народен характер, туи е, да го кажем по-грубичко, народно самоунижение — да занемарваме нашата самобитност, а да гоним и ценим чуждото. И докѣто не хване корен у всинца ни убеждението, че и с българскии народен език може тѣ също да се върви напред, както се върви с българскии селанин и солдатын, до тогава все ще има неуспех по български език и все ще се лутаме тѣ ни сам, ни там. Да прегърнем от душа и сърдце чистият българ. език, да туріаме всѣка народна дума по-горе от всѣка руска или немска чуждица, — там търси и намирам лѣк на тази обща болест у нас, којато наричат „неуспех“, а пък аз ще нарека „незачитаніе“ на български език. Българският народ си е изработил през вековете един твърде хубав език, език, којто го отличава и от най-ближните нему племена, којто му дава народна самобитност, а ние уж учени синове негови, които се гордеем всеки ден с неговата жизнена сила, като че не признаваме езикът му за доволно жизнен да ни води напред към наука и напредък. Ето колко причини има, които, взети накуп, не оставят да има добър успех по българ. език. За това да не кривим само учителите по българ. език, че те развалят езикът на учениците, а да си знаем, че тук има и други околствіи, които докѣто се не обърнат на по-добре, все тѣ ще се оплакват от лош български език у учениците.

Щом излизам от принципа, че трѣбва да пазим българският народен език, щом поставим единичък него за основа при писаніето и издаваніето книги, всеки ще разбере, че за една българска читанка напр. първото изискваніе ще е, да бъде преди всичко българска, без русизми и други варваризми. Подир езика иде съдържанието, за което се иска внимателен избор. Три условия са, на които трѣбва да отговаря всѣка книга, назначена за ученици, — три условия. без които ни едно учебно пособие, а нито читанка може да се препорѣча; те са: правилност, логичност и поучност. Под правилност разбирам правилен език и правопис, т. е. не само стилът да хармонира с българскии народен стил, не само всѣка дума да си е по смисъл на мѣсто, а да бъде и право и все еднакво написана, а не един път тѣ, други път иначе. То се знае, че под правилност разбирам и добрият граматически ред на думите, без които не може да има нищо добро в една книга. За да отговаря една читанка или книга изобщо на това първо и най-важно условие, нужно е писачът ѝ да знае хубаво езикът, да има добър стил и да си е усвоил едно правилно правописание. Логичност или здрав разум трѣбва да имат не само отделните предложенія в една и съща статія, но и всич-

ките статии, взети скупом, да си не противоречат по нищо. Ученикът не трѣбва да наизда на места, които биха биле противни било на други места в книгата, било на здравия разум изобщо. Това се постига с грижливо преглеждане и повторно изпитване цѣлото съдържание на книгата, за да се види, дали отговаря вѣнчко на общия смисъл и дали нѣма противоречие между отделните части на книгата.

Под поучност разбирам онѹ важно условие, според което книгата, коѣто се дава на деца, трѣбва непременно да съдържа нѣкоѣ поука, спреч като запознава ученикът с това или онова, трѣбва да отива все към там, да го подкани към добро дѣло, към работност, към родолюбие и въобще към всички добродетели. Като се държим о това условие, нѣма да вметим ни една безсолна приказка или статия, а ще се стараем да бѣде вѣнчко интересно по съдържание и в сѣщо време насочено към поука.

Над всичко това не трѣбва да се забравя едно важно условие, за което много малко писатели мислят у нас, а то е гладкост на езика, коѣто помага да се чете написаното приятно и запомня четеното лесно. Истина, всекиму не е подаднѣ да пише гладко, но щом човек си тури на ум да не пише грапаво, ето че постигнал и това добро свойство на всеки стил.

След вѣнчко това да разгледаме сега читанките на г. И. и да видим, как стоѣт те спрѣмо казаните условия. Преди вѣнчко трѣбва да признаем, че г. И. се е водил по същите начала, които изложихме горе, и положил голѣмо старание при избора на статиите, па ако и не е бил всеки път честит, пак нѣмаме право да го корим, защото днес за днес е наистина мъчно да избереш хубави неща за деца из нашата бедна литература; за това, ако се не осланѣаш на собствени преводи и съчинения, ако си не позволяваш тук-там поправки на чуждите статии, много мъчно е да „съставиш“ добра читанка. Защото не е доста само да напълниш едно книжле с разни исторіики и стихчета, а се иска вѣщина при избора и още по-голѣма вѣщина в нарежданіето на матеріала, иска се да има човек винаги умственият детински кръг пред очи, та според него да реди както съдържанието, тѣй и стилът на читанката. А щом иска съвѣстно да изпълни вѣнчките условия за една добра читанка, съставачът се излага на още по-големи трудности. Като имаме вѣнчко туѹ пред вид, ще знаем да оценим и това, що е сполучил г. И. с читанките си, и ще се надѣваме да подобрим с време недостатъците, които му показваме надолу.

Читанката му за I. клас е по-слаба от читанката за II. кл., за това и отбелѣзвам из неѣа повече грешки, отколкото из другата. Разделена е на 8 отдела според видовете на четивото: I. приказки, II. исторія, III. природа, IV. разкази и анекдоти, V. басни, VI. пословици и гатанки, VII. народни песни, VIII. стихотворения.

Първият отдел захваща с приказки, повечето от които са печатани вече нѣколко пъти, за това всекиму познати. Първа от тѣх е късата приказчица Лисица и рак. За неѣа

нѣма какво да забележим освен туї, че да се надпрѣваряме щеше да бѣде по-хубаво от надпрѣваряване.

Втората приказка (Лисица и петел) е по съдържание съвсем на мѣсто; само фразата „срѣщнахъ го лисицата и сълѣскателнитѣ си думи накараха го да попѣе“ не е хубаво български. По-надолу би трѣбвало да се прибави: *тѣ* зинала да издума това и пр., за да бѣде по-ясно, какъ се измѣгала.

Третията приказка е известната за лисицата и козелъ, само че наместо козелъ г. И. казва козле, което не е все едно — още повече, че по-долу в приказката се казва: *ех*, че си брадат глупец! който комплимент не прилича никак на едно козле. — Приказките 4. 5. 6. 7. и 8. са твърде добри. 9., „Какъ сж станали кучетата“ — доста безсолна, та по-добре да *и*а нѣмаше. 10. и 11. пак хубави. 12. — „Расправа между звѣроветѣ“ е много дълга и не твърде на мѣсто. 13. е доста интересна по съдържание, ала нѣма живост. Другите приказки са все хубави.

Вториѣтъ отдел, историѣа, стои най-долу от всичките други. Освен че много фактове не са предадени вѣрно, ами и езикѣтъ на този отдел е особено лош. Ето за примеръ първата статиѣа с означение на граматичните и логичните ѣ погрешки:

„И дванието на (наместо: кога и какъ дошли) Славянитѣ на Балканския полуостровъ . . . Нашитѣ прадѣди, Славянитѣ, сж (нѣма си мѣстото) дошли в Европа отъ Азия (отъ срѣдната ѣ частъ) въ незапомнени врѣмена. Никой не знае наздраво, кога сж оставили старитѣ си жилища и кога е станало тѣхното прѣселѣване на Балканския полуостровъ; затова тѣ се казватъ коренни жители на Европа.“ Тукъ има неразбориѣа: в началото се говори за всичките Славѣани, после се подразбиратъ само българските Славѣани, а после пакъ флорупинѣтъ славѣански народъ; освен това от казаното горе излиза, като че Славѣаните дошли направо от Азия на Балканския полуостровъ. Такова писаніе за деца докарва само конфузиѣа без да ги научи нѣщо полезно. „Но знае се, че те не сж дошли наведнажъ, ами полегка-легка (наместо малко по малко) и въ разни врѣмена. Когато дошли най-напредъ, тѣ живѣяли около Дунава, но ги има (наместо имало) разпрѣснѣти (наместо прѣснати) между Балтѣиско море и Черно море. Отсамъ-дунавската страна още въ тогавашното (членѣтъ съвсемъ излишенъ; какво определя?) врѣме се отличавала по своето плодородіе и за това тя (излишно) привличала разни народи. Освѣнъ това богатата Византиѣа (Цариградъ) давала (? може би блазила със . . .) голѣми плячки на дивитѣ побѣдители (Славѣаните не струва да наричаме дивѣ победители, защото нѣма да кажемъ историческа истина, а нито пъкъ нѣма да похвалимъ съ това нашите прадеди предъ очите на децата). Ето защо полегка-легка Славѣаните взели да прѣминуваха Дунава и за малко врѣме населили Българѣя (като че тогавашно Българѣя). Въ шестия вѣкъ подиръ Р. Хр. Славѣани е (излишно) имало на всегждѣ изъ (по-добре щеше да бѣде *по*) полуострова (кой п-в?) и нѣкои достигнали дори да станатъ грѣцски царѣ.“

Втората статија пак от този отдел „Вѣрата на старитѣ Славяне“ съдържа не съвсем точни данни по старославянската религија: „Тѣ (славяните) нѣмали идоли, ами се кланѣли на различни нѣща отъ природата.“ Какво ще разбере ученикът от това съвсем широко „различни нѣща“ — г. И. надали е мислил. „Тѣ вѣрвали, че всичката природа е била (непростителна грешка за една читанка!) напълнена съ два вида божества.“ — По-долу: „Тѣ вѣрвали въ безсмъртието на душата“ ще е тѣ също непонятно за ученик от I. клас.

Третата статија носи заглавие: „Основание на българското царство,“ което можеше много по-ясно и хубаво да се каже: „Как се основало българско царство“—то е по-разумливо за деца.

Колкото е кратка тази статија, толков и нехайно е съставена: „Славянитѣ, които дошли въ разни врѣмена и се заселили въ полуострова (кой п-в?) живѣяли на отдѣлни и разкъсани плѣмена. Тѣ не правѣли нищо цѣло и слѣдователно нѣмали господарственъ животъ (каква стутаност, боже!). Дълго време тѣ оставали тѣ не забѣлѣжени (кой трѣбвало да ги забележи?)“ . . . По-надолу: „Българитѣ дошли отсамъ Дунава изъ Азия и най-напрѣдъ живѣли дълго врѣме между рѣкитѣ Волга и Донъ.“ Както е казано, ученикът трѣбва да предполага, ча реките Волга и Дон са отсамъ Дунава. Статијата никак не отговаря на заглавието, защото в нея се не казва нищо за основаване на бълг. царство. Подпърва в следната, четвърта историческа статија, озаглавена „Аспарухъ“ се споменува това. Тази статија избилва със злоупотребението на връзка е (спомаг. глагол), както избощо много на често г. И. показва слабост откъм тази страна. И за чудение е действително, как един българин, още повече учител по български език, може да изгуби чутието за тази нищо и никаква на глед, но с голѣмо значение думица „е“, коіато щом не бѣде турена гдето ѝ е мѣсто, вика до небето против нарушителите на най-елементарните правила от българският стил. С какво чувство и с какво знание на български език може човек да напише: „Аспарух е бил син на Кубрата.“ или: „Тѣ се е основало българското царство.“ Избощо цѣлата статија е твърде неясно изложена. Ученикът нѣма да разбере произхождението на българският народ от тези думи: „И наистина въ 679 година дружината му била вече отсамъ Дунава, дѣто Аспарухъ скоро сполучилъ да побѣди нѣколко славянски плѣмена. Новодошлитѣ Българи дали името си на побѣденитѣ славяни, които пѣкъ отъ своя страна съвѣмъ погълнали Българитѣ, като имъ дали езика и обичаите си.“ (стр. 45).

Петата историческа статија (Крумъ) захваща: „Слѣдъ Аспаруха на българския прѣстолъ сѣдали много царѣе; но отъ венчки най-много се прославилъ Крумъ“, като че, напр., Симеон не е след Аспаруха и не е по-славен от Крума.

Шестата носи заглавие „покрѣстваніето на Българитѣ“ вместо „покрѣстіаніето“ или по-добре: „как се покрѣстили Българите.“

Седмата статія „Кирилъ и Методий“ начева: „Имало едно врѣме двама братя Българи отъ Солунъ, които сѣ живѣли въ врѣмето на Бориса.“ Кирилъ и М. сѣ се родили въ Солунъ. Баща имъ Левъ билъ началникъ при Солунския управителъ К. и М. сѣ направили най-голѣмо добро намъ и на цѣлото славянство, като сѣ изнамѣрили българската азбука, която е положила начало на българската книжнина.“

Осмата историческа статія „Косовска битка“ съдържа тѣ също нѣкои неправилности: „Подиръ това Обиличъ се утрѣпалъ и загиналъ (стр. 49.)“ или по-долу: „Битката на Косово поле е послѣдното събитие, което рѣшило съдбата на южнитѣ Славяни. Заради това тя се въспѣва и за нея се приказва отъ всички. Народътъ забравилъ много други нѣща, но тѣзи битка той помнилъ и прѣдавалъ сѣ всичкитѣ ѣ подробности. И имало защо: подиръ Косовската битка турското господарство се укрѣпило на полуострова и се просѣтрѣло до Карпатитѣ и до рѣката *Савва*.“

В деветата статія пак от българската историѣ, именно за „паданieto на българското царство,“ срѣщаме това твърде нескопосно предложение: „Най-напрѣдъ Турцитѣ за послѣденъ пжтъ нападнѣли Търново.“

Статиите 10. (Сократъ), 11. (Демостенъ), 12. (Корнелия) са доста добри. Само в последната (на стр. 54.) не е хубаво речено: „Тогавъ тя повикала двѣте си момчета, на които се трудила, да вдѣхне най-добритѣ качества за бжджщата слава на отечеството.“

Следната, тринайсета, статія „Христофоръ Колумбъ и откритието на Америка“ е най-хубава от всичките исторически статии, бих казал, най-хубава изобщо в цѣлата читанка на г. Иванова. Само в началото употребени излишни членове: „занимавалъ се сѣ географията и астрономията“ „тогавъ се родила въ него мисълъта да иде по море.“

Третиятъ отдѣл „Природа“ съдържа девет съвсем добре избрани статіики.

Четвъртиятъ отдѣл „Кратки раскази и анекдоти“ съдържа тѣ също доста добро четиво (30 статіики), които не само по съдържание, но и по езикъ заслужават похвала. Само на 86. стр. не е хубаво речено „крадилъ“ вместо „кралъ,“ както и на стр. 88: „Докторъ Свифтъ, единъ отъ най-знаменититѣ писатели въ Англия“ вместо просто: „знаменитъ английски писател.“ Статія 15. «Букваръ» можеше да има по-инаква форма; на стр. 96. вместо: „Нѣкой си, като се очудвалъ на яжкостъта, бодростъта и здравieto на единъ старецъ, поискалъ да се научи, какво му е спомогнѣло да достигне до дълбока старостъ,“ можеше много по-кратко да се каже. Статіики 21, „Имаше ли Трайко глава“ и 30. „Хитрецъ“ можеха да изостанатъ.

Отдел V. съдържа нѣкои не съвсем гладки или не твърде интересни басни. Срв. началото на „Конъ и магаре“ стр. 107. или „Двѣ орала“ стр. 108. Басниата „Вълкътъ и агнето“ стр. 110.

ми се вижда „блѹдкава.“ В баснѣ 8. „Две козлета“ стр. 111. има един плеоназмъ: „Двѣ упорити козлета се срещнаха веднажъ на едно тѣсно мостче, направено върху една рѣка.“ „Тѣнките конци“ не е нито баснѣ, нито нѣкоѣа интересна приказка, та по-добре шеше да бѣде, да ѣа нѣмалѣ: тѣ също и 20. „Кучето и готвачът.“

Отдел VI. съдържа пословици и гитанки. Тук поне г. И. можеше да покаже вкуе при избора. У нас има обнародвани толкова пословици и гитанки, щото човек не е принуден да взима какви-годе в една читанка, а може да избере само най-хубавите, и ще има доволно. Освен това не трябва да се гледа само на съдържанието но и на формата, и да се избират и по гладкост, правилност. Тѣ напр. каква е тази пословица, коѣто г. И. наводѣа под броѣ 20. (стр. 118): Ситий гладния не върва? До колкото знаѣа, народната пословица гласи. „Сит гладному върва не фаща.“ Също погрешно са наведени и пословиците: „Учений е съ четири очи,“ „каквато го люлка залюлѣа, такава го и долюлѣа“ „Дѣто е вода текла, пакъ ще тече,“ „Волъ се вързва за рогата, а човѣкъ — за ума;“ сравни още № № 22, 26, 32, 35, 41, 50, 61, 69, 71, 75, 81, 88, 110, 115. Изобщо г. И. малко внимавал при изборът на пословиците, коѣто се вижда от там, че нѣкои от тѣх повтарѣа; тѣ напр. 18 и 10. са еднакви; също 1. и 28., 29., и 85., 36., и 99., 48., и 109. Каква полза може да извлече ученикът от това, че може да се каже един път: „Това знае баба, това си бае,“ а други път: „Туѣ баба знае, туѣ бае“? Не само никаква полза, но даже вреда може да има един ученик, че изгубва респект към формата, а с това и към всичко, що наричае правилност, защото се поражда у него мисъл, че може и тѣ и тѣ.

И гитанките не заслужават похвала откъм добър избор, защото много от тѣх освен че не са никак остроумни, но и по форма не им се пада мѣсто в една читанка.

И е народните песни, които съставѣат VII. отдел от читанката на г. Иванов гледаме, че станало също, каквото и с народните пословици и гитанки: слаб избор и безкритичност на всѣка страница. Народните умотворенѣа обемат богат материал за една училищна христоматиѣа, но съставачът на такава христоматиѣа трѣбва да умее да избира; освен това за училищна потреба е нужно, щото песните, пословиците, приказките и други народни умотворенѣа да бѣдат у н и ф о р м и р а н и, сиреч приведени към произношението на общобългарскѣи книжовен език, а не оставени по наречието им. В голѣма христоматиѣа, както що е на Мишев и Костов, може и да се помести за куриоз или зарад изучаванѣто на българските наречѣа нѣкоѣа и друга статѣика на провинциален говор, но в една читанка за I. кл. нѣма смисъл такова цепенѣе на книжовниѣа ни език.— Освен това г. Иванов не се погрижил да избере песни с правилен стих и ритъм, а допуснал такива стихове в песни с 8 слога:

Въ Дунавъ се оглѣдова;
Па си сама дума
Та сѣ броили царевата;

Марийка славѣа надѣяла;
Да било за какво;
Сеймени комарѣа погнали;

Царевата хазна;
До триста агънца млади;
Ако ме, Марийке, надѣнешъ;

И се на бога моли;
На буков лист ферманъ
исписа; и пр.

За осмиа отдел „Стихотворения“ нѣма какво да кажем, защото нашата стихотворна литература не дава нищо по-добро. Ще забележим само, че първото стихотворение „отечество“ не е пълно, защото г. Иванов го навежда с три строфи, а то има четири; липсува втората строфа:

То със злато се не горди,
Нито с рудници сребърни;
Но пак аз България
Обичам с тези планини,
С тез плодови равнини,
С които бог дари ѝа.

Хубаво направил г. И., че поместил тази прекрасна песенчица на първо мѣсто; тя заслужава това.

Втората читанка „за горния курсъ на основнитѣ и за втори классъ на срѣднитѣ училища“ е разпределена съвършено тѣ, както и първата; разликата е само в това, че в нея нѣма „кратки разкази и анекдоти“, което в първата читанка съставлява IV. отдел; тѣ щото втората читанка има всичко седем отдела. Изобщо взето, втората читанка на г. И. стои значително по-горе от първата и по избора на статиите и по езика им Тѣ напр., като изключим първият разказ от първи отдел „Не устраща и митѣ момчета“, които е твърде невероѣтен, и вторият, които не е за деца, всичките други статии от първия отдел заслужават препорѣка. Но вторият отдел „История“ куца и тука: първата статия, напр., „Симеонъ, царь български“ начева: „Симеонъ е билъ 25 годишенъ, когато е стѣпилъ на българския прѣстолъ. Този царь е билъ забѣлежителенъ“ и пр. и всичките исторически статии са препълнени с такива излишни е и сж.

III. и IV. отдел съвсем добри. Но V., „Пословици и гатанки“ пак страда от същи недостатѣци; и тук г. И. дал мѣсто на много неправилности: „Веднажъ тиква на вода, дваждъ тиква на вода, а третия пѣтъ се счупила; — Всеѣка крушка *отъ* опашката си се държи. — Кучето *отъ* *ходенье* остарява; — Варъ варосано зифтъ зивдосано. . . “ Тѣ също и народните песни би трѣбвало по-строго да се избират. № 5., напр., „Драганка и славеи“ пълна с неправилни стихове; № 12. не е от най-добрите варианти, а № 8. не би трѣбвало да поместѣ никак г. Иванов.

Читанките на г. И. ще могат добре да послужат за каквото са назначени, ала след като бѣдат прегледани и поправени хубаво. Надѣваме се, че трудолюбивият им съставач не ще вземе за зло, що му казваме, а ще се постарее да си подобри книжките и да ги направи полезни пособия по бълг. език за долните класове.

Б. Ц.

Богъ въ природата. Първоначаленъ прочетъ за дѣцата отъ *Нат. Гротъ*; прѣвелъ отъ Русеки и издава Г. В. Ангеловъ. София, печатница Македония, 1893 год. 30 стр. Ц. 30 ст. — Продава се въ полза на Българекото Недѣлно Училище въ Битоля.

Справедливи са, и напълно справедливи оплакваніята на добрите родители у нас, че нѣма що да дават за прочит на децата си. Идете в нѣкоіа наша книжарница и поискайте детски книги: веднага ще ви услужат с нѣкои тѣи разцапани преводчета на всѣкакви лиубовни и ориентални истории, че вие с наведена глава ще си излезете, без да имате кураж да попитате, дали нѣма нѣщо по-добро от това; — тѣи е занемарена или зле гледана таіа важна гранка от нашата възпитателна книжнина. Хване ви охота да подарите на нѣкое дете за празник хубава книжка за прочит; — и нѣма, и неможете да го сторите! От две—три години сѣкаш се повестиха и нашите книжовници за тоіа недостатък, та отеднѣж изгрѣха на детското небе четири български звездици, от които едната наистина „Звѣздица“, а другите „Младина“, „Дѣтинска почивка“ и „Изворъ“; но питаніето е, как разбраха тиіа детски списаніиа своіата задача и как іа изпълніват. В горниіа превод на Г. Ангелов имаме едно разширение на съзнаніето между нас, че трѣбва да работим и върху добри детски книги за прочит.

„Богъ въ природата“ е китка от 14 прочита, в които детето трѣбва да разбере Божието величие, всездѣшност, непостижност, нашето смирение и безсмъртіето на душата ни. Идеите са доста отвлечени, и за да се изложат пред детскиіа ум, който да ги схване іасно и траіно, не е нѣщо лесно. И наі-го-лѣма похвала ще се падне ономува, който изнамери и улучи наі-добриіът способ за такова изложение. Книжката на Н. Грот е одобрена наистина от министерството на просвѣщеніето в Русиіа за употребіаваніе в първоначалните училища, но способът на изложението на идеите в неіните прочити все пак ни побужда към нѣкои малки бележки.

Първата половина от прочитите съдържа твърде много съждения и закліученіи, от които поніатиіата и представите още не са нито готови, нито пѣк доста отчетливи у детето. От предметите на видимиіа свѣтъ, от полето с цветіата, от кита в морето и лѣва в пустините, от домашните и стопански іавленіиіа на живота авторіт индуктивно върви към идеите, които христіанството е поставило като атрибути на Божеството; и тъкмо в тоіа пѣт вече първиіът прочит си служи с мисли и доводи, на които логичната и матеріална форма са за децата още недостѣпни: те ще ги уморіат, и ще им отбїнат ревността към прочита. „Вся тварь славить Бога, ни учи Светото Писание. Обаче азъ, човѣкътъ — Неговото разумно създание — азъ можъ да хваляъ Бога съ думи, азъ можъ да се трудя да го познавамъ съ умътъ си, можъ да го обичамъ съ душата си.“ — „Прѣди нѣколко години азъ съмъ билъ още малко дете и моя езикъ е билъ нѣмъ, и азъ не съмъ познавалъ величіето Божіе, защото не

сѣмъ билъ още разуменъ. Но сега, когато вече умѣхъ да говорѣхъ, моя езикъ може да хвали Бога, азъ мога да мислѣхъ за Неговата благодѣтелностъ“. Божие величие и благодѣтелностъ не са били изяснени в прочитаніе преди тиѣ думи без реален подклад.

Във вториѣ прочитаніе детето се изважда на полето. Имаме пролет: животинки шават и цветята се развили. Венчано е сѣкаш честито, и всички „принасятъ благодарностъ къмъ Оногова, Който имъ е далъ животъ. О, да бихме могли и ние въ своето сърдце всекога да усѣщаме тая благодарностъ, да мислимъ и говоримъ за своя Творецъ и да славимъ Неговото свето име! Да бихме могли и ние възхитени отъ нашата гостенка пролетѣта да помнимъ за Оня, Който смѣнява годишните времена и властвува надъ земята и на небето!“

Вместо да карае децата само да осещатъ благодарностъ, па да мислятъ и говорятъ за Бога и да го помнятъ, хилядо пъти е по-добре да ги научимъ да вършатъ добри дела, с които се свързува благодарността и с които християнинътъ ще постигне онова, което иска да му представи за Бога Н. Грот. Пасивното мечтаніе на детето в такива прочити докарва до притворство, до ханжество, — чърти, които не би трѣбвало да личатъ нито у манастирски или конфесинални възпитаници; — дайте ни за децата поука активна, разкажете имъ приказки, исторіи, гдето те да видятъ и себе си, и човека на дѣло, в свързките му с ближния, във вѣрата му в правдата, в надеждите му на себе си и на Бога, и децата ще взиматъ действително участие къмъ съществата и лицата в разказите, ще разбиратъ изтънко сѣе сърдцето си тѣхното положение и ще се стремятъ да подражаватъ на похвалното, полезното, доброто, хубавото. Каква богата книжнина иматъ и другите народи за такава поука на децата, и ние искрено жалимъ, че г. Ангелов не се е обърщалъ и къмъ тѣхъ за изборъ.

По-нататък, втората половина от прочитаніе става нѣкакъ по-живичка, по-вечко достъпна и приѣтна; но все пакъ не се отръча отъ основния характеръ на цѣлата книжка, — пасивното мѣдруваніе за неземни сили и предели. Не срещнахме ни в един прочитъ да се каже, че Богъ ще е доволенъ отъ насъ, и ще има за насъ милостъ, ако помогнемъ на сиромаха, или ако отървемъ едно пиленце отъ палитаніето на враната; — не, наопаки: „Божия гнѣвъ е страшенъ, той може въ една минута да ни истрѣби отъ лицето на земята, и никой не може тогава да ни спаси!“ И защо това? — защото „лъва е най-силния отъ звѣроветъ. Но Оня, който го е създавалъ, надминава всека сила и якостъ.“ (стр. 10).

Колко хубавъ е преводътъ на г. Ангелова — тѣ грижливо обработенъ, тѣ правилно писанъ, че ни е жалъ за тиѣ неодобрителни думи, които трѣбваше да кажемъ за книжката, преведена отъ него, като познаваме безчетъ книги у насъ, превеждани отъ невежди в езика ни; двоино и троино жалиме сега, че тиѣ хубави книги не са имали щастіето да паднатъ подъ ръката на преводачи, както г. Ангеловъ. Предъ единъ изгледъ, че тоѣ ще

употребява и нататък още с по-голяма сполука своето умение за превод и избор на книгите, отбелязваме му тѣа грешки в езика: „неперудите пъ р х а т ъ“ (рус. порхаютъ), „ударѣ се раз да в а т ъ“ (рус. раздаются), „ш у р т л и в и т е рекички“, „горливите лѣчи на слънцето“, „златното слънце се ск р и л о задъ баирите, вечерната червенина на небето у г а с н а“, „когато захожда за н а с ъ нашето слънце“ (рус. за нами), „зимата е н а с т ѣ п и л а“, „като че ли твоя Татко да те е забравилъ“.

А. Т.

Двѣ статии по нашата литература. От Х. Х. Лом. Дунавско печатарско дружество, 1893. 8°. 43. стр. Ц. 40 ст.

Ние имаме вече таѣа брошурка на ръце, когато прочетохме в един наш вестникъ следните кратки думи против неѣа: „смѣшно е да гледашъ, какъ се е напъналъ със толкозъ сериозни задачи единъ плиткъ умъ съ безграмотно перо Искан-ва милость да имало макаръ два вестника, но сериозни и за врѣмето си Хаберъ нѣма той още отъ условията на живота и прогресса.“ В тѣа думи на вестника нашето общество нека чете още едно доказателство за голѣмата у нас истина, че можеш да посѣгашъ върху всичко на света, само не върху редакторите на вестници и върху техните интереси. Неизвестниѣтъ автор на горната брошурка имал похвалната слабост да се занимава в нѣкоѣ провинциален кѣт и с нашата книжнина, та написал двете статии — за „Ив. Вазовъ, като поетъ партизанинъ и поетъ-художникъ“ (въз основа на сбирката му „Поля и Гори“ от 1883. г.) и за „Нашата журналистика“. И тоѣ сбъркал именно със втората си статистиѣ! Чувствителниѣтъ редактор не прочел добре, че там се говори за периодичните списаниѣ у нас; — не, доста е, че става дума за „журналистика“, — сиреч и за вестници и редактори, — и тоѣ си извадил всичките шинове против провинциалниѣтъ жрец на индивидуалното развитие, та не му пресѣтил дори и ѣавните печатарски грешки на Ломските Гутенберговци, но тѣмо зарад тѣхъ се намерил още по-вече в право да го нарече и безграмотен. Гдѣ да се ѣавявахъ между нас по-често такива безграмотници!

Статиите на Х. Х. владеѣат с едно твърде добро качество: те се стремиѣат да намериѣат общиѣтъ смисъл на частните ѣавления в поезиѣата на Вазова и в българскиѣа периодичен печат, та въз основа на него и да посочат, как българското общество има нужда от по-инакви поетически посоки и публични органи, за да успѣва по-правилно в своето естетическо и умствено развитие. Слабата страна на статиите е, че за своите обобщениѣ те си служат с твърде ограничени фактове. Авторѣтъ изхожда от таѣа точка, че в днешно време не може да се дели нито поетѣтъ, нито учениѣтъ от онѣа обществен ток, коѣто във всекидневните си банални проѣявениѣ се титулува надменно с „политика“. Вазов намирал до подирната война поетическо въодушевление в тоѣа ток, но след войната по отношение към него тоѣ е пълнен със съмнениѣа, укори, дори и с груби думи. Това авторѣтъ не одобрява, защото криво е тука не обществото, но онѣа, коѣто

не го разбира и не знае, от која страна да иде при него за да му помогне. Така и нашите списанија — надвариат се да излизат все с по-нови и по-звучни имена, но те са нај-често органи на редактори, които ни залъгват с по нѣкое стихотворение за подир обѣд, или пък на които е потрѣбвал кош до писалищната маса, та са ги основали за таѣа цел; и при тоѣа мравуниак от списанија обществото остаѣа пак без ръководещ орган. По-видните ни днешни списанија се боѣат да слѣзат от своѣата „специална“ почва; а авторътъ желае да види, да изникне из средата на българската интелигенциѣа едно истинско обществено списание, каквито са на пр. рускиѣтъ „Вѣстникъ Европы“, френското „Revue de deux mondes“ и подобни.

Ще ли се сбѣдне скоро желанието на автора?

Нѣмаме причина да не споделиме от таѣа страна възгледите на безименниѣа автор. И ние бихме говорили както него по същата тема, но бихме взели за характеристика на посоката у Вазова до войната и след неѣа всичката му поетическа деятелност, а не само излезлите преди десет години „Поля и Гори“, както и за характеристика на българските списанија бихме взели по-вече подробности откъм форма и съдържание, а не просто общите редакторски некадърности и случайните опити на две три лица в областта на книжовната критика.

Във поезиѣата на Вазова от „Поля и Гори“ авторътъ хвали увлечениѣата на поета от българската природа, којѣато под неговото чувство ни се вести наистина мила и драга. Х. Х. взима на око само тонът на настроението и тълкува смисълът на отделни стихове. Читателѣтъ чувствува тука нѣкаква истина, но не ѣа види и не може да се увери в неѣа. Така се чувствува тоѣ и пред разсѣждениѣата на автора върху нашата журналистика.

А. Т.

Ръководство за правилното произношение и прочитъ на францускиѣ езикъ. Съставила Анастасѣа Д-ръ *Желѣскава*. Второ, прѣработено и допълнено издание. Варна, Л. Нитче 1892. 8°. 80 стр. + 2 лст. Ц. 70 ст.

Първото издание на таѣа книжка е излѣзло на 1875. година, когато съставителката се казвала още А. Ц. Узунова. От тогава са станали между човеците доста променениѣа, но не се променила и работата с френскиѣа изговор в нашите училища. „Както преди първото издание на това ръководство, тѣй и днес забележва се сѣщѣй надостатъ къпри изучванието на француската прочитъ (sic) и произношение“, — справедливо се оплаква съставителката. И колкото ние разбираме, причината на таѣа неѣна скърб, с којѣато са заедно и нашите симпатии или симпатетии, лежи в това, гдето неѣното ръководство, и всички учители по него налѣгат, да изучи ученикѣтъ френскиѣтъ изговор на пълно в първиѣа клас, каквото от вториѣа клас да започне вече да се занимава с граматически правила и да нѣма всѣка минута пречки в „незнанието на произношението и правилното прочитание на языка“.

Никога един чужд език не се изучава да се изговаря правилно само в един, и то най-долен гимназиален клас. Изучаването на изговора не може да се отдели и от граматическите правила, които във всякой случай не са още самостоятелен учебен материал за кои и да било клас от гимназията. Най-сетне правилният изговор на всички чужди езици се усвоява не от учебници, но от живи уста на лица, които добре говорят езикът.

В нашите училища ще срещнете най-разнообразният френски изговор — от учители по този език, които сами са го учили по книга, без да знаят дори и да го говорят, а камо ли и добре да го изговарят, или пък които са го учили от руси, гърци или англичани. Въникнете в изговора само на френските членове „la“ и „le“ в устата на тия учители, и вие ще разберете всичката таица на онова явление, зарад което добрата Анастасия Дръжелъзкова се разхарчила сега и втори път да издава своето ръководство. Нѣмаме ние достатъчно учители Българи, които да са изучили добре френският език от непосредствения му източник; а от чужденците, които го преподават у нас, малцина са — да не кажем никои, — които умеят и да ни го преподават както трѣбва. И докѣд страдаме от такъв недостатък, до тогава за чистия му изговор нѣма да ни помогнат никакви ръководства, — и най-малко такива, каквото е ръководството, за което ни е тук думата.

То съдържа 32 урока за заучаване правилата за изговор на отделните френски букви и буквени съчетания, 11 „историйки за прочитъ“ в проза и 4 малки стихотворения. В началото на всякой урок стои правило, где как се изговаря известна буква; после идат отделни думи, избрани за подкрепение на правилото, и наредца български превод на думите, напосок и цяло упражнение от по-къси или по-дълги изречения, съставени от тия и други заучени по-преди думи. Разбира се, че на граматиката тука не са поставени никакви ограничения. Ако по това ръководство ученикът следва цялата първа година в гимназията, той ще прекара през устата си около хиляда френски думи в най-разнообразни синтактични съчетания, без да може да удържи в паметта си нито значението на думите и формите, нито тяхното начертание. Тогава каква е ползата от това, че за една година детето се научило криво-лѣво да прочита френски букви, които изново ще трѣбва да учи, кога захване да се упражнява и в същинския френски език? При това и само от прочитанieto на френските букви съгласно с правилата на ръководството нѣма да се получи истински френски изговор, защото тия правила не са достатъчни за кои и да било учител по френски език: те никога не могат да предадат вѣрно изговорът на френските думи, — което на много места е казала в книгата си и самата съставителка. Не говорим вече за такива правила, каквото е напр. това: „буква е прѣдъ *m* и *n*, ся произнася като *a*“ (стр. 13.). Изговорете сега *tenir*! Правилата са по-вечето криви, непълни, изложени разбъркано. В думите и в упражненията се вмѣкли и досадни печатни погрешки.

А. Т.

Елементарна Аритметика отъ *И. Н. Гюзелевъ*. Ръководство за долнитѣ класове на срѣднитѣ училища. София, 1893. 8°. Ц. 3 л. 75 ст.

В предговора си авторът на тоя учебник казва, че при съставянiето му турил за основа бележките, запазени още от времето, когато преподавал аритметика в Габровското училище преди освобождението. Като имаме това пред вид при разгледване на учебника, много пъти ни мина през ум мисълта: каква грамадна полза щеше да принесе г. Гюзелев, ако тои беше напечатал аритметиката си, макар и в по-друг вид, в снова време, когато българската младеж се изтезаваше в повечето наши училища от невежди учители, които със своите наи-примитивни методи за преподаване правеха от тоя толкова важен за живота и за умственото развитие на учениците предмет едно плашило. едно средство за затѣпяване на децата. Сега времената се измениха твърде много; имаме и много учебници, макар повечето негодни, па и по-подготвени учители, макар още недостатъчно опитни; при всичко това аритметиката на г. Гюзелева не губи много от значението си; тя и сега ще принесе голѣма полза. За преподаването аритметика собствено се чувствува по-малко необходимост от учебник, отколкото по другите предмети. Учениците трѣбва да учат от учителя, а не от учебника; един добър задачник би бил напълно достатъчен да се даде в ръцете на децата. В краен случай може да се въведе едно ръководство, което да съдържа само в кратък вид определенiята и наи-важните правила, които са установени при преподаването и които в тоя си вид трѣбва да се запомнят от учениците. За да се третира обаче аритметиката по тоя начин, трѣбват и учители, които да владѣят добре предметът и методите за преподаването му, а таква учители имаме малко и не можем да бъдем много вискателни за сега; но за туи път добре съставени и по-подробно изложени учебници добиват и по голѣмо значение, и то за да служат за упътване на самите учители повече, отколкото на учениците, които и тѣ не трѣбва да се допускат да учат по учебника. Г. Гюзелев, като опитен бивши учител, е взимал във внимание това обстоятелство и е положил голѣмо старание да докара до достатъчна ясност всичките определенiя на основните аритметически понятиия и на разните действия. Неизлишно е, за охарактеризиране на разгледвания учебник, да приведем из предговора на автора следниятъ пасаж, със съдържащието на които тои се е старал да се съобразява на всѣкъде:

„Методътъ, който съмъ държалъ както при преподаването, тъй и при съставяне настоящий учебникъ е такъвъ, щото да се докажда постѣпенно и съзнателно до правилата, по които се извършватъ различнитѣ аритметически дѣйствия, тъй щото тия правила логически да произтичатъ отъ познанията, които придобива ученикътъ, слѣдъ като вникне основно въ различнитѣ съотношения и свойства на числата. Машиналното изучаване многобройнитѣ правила, предлагани още отъ начало, на първий планъ, и то въ видъ на рецепти, както що е въ повечето издадени до сега учебници по Аритметиката, е не само безполезно, но и положително вредно за правилното развитие умственните способности на ученика. То е вредно, защото намѣсто да развива вѣжливая; а послѣдствията на това сж: апатия и отвращение от предмета. На кратко казано: дай на ученика възможность съзнателно да вникне въ различните съотношения и свойства на числата, та да бѣде въ състояние самъ той да из-

важда правилата, ако му сѣж нужни; а не тѣпчи главата му още отъ самото начало съ всевъзможни сухи правила, които нѣма да му принесѣтъ никаква полза, защото все едно на вторий день слѣдъ свършването курса на Аритметиката той ще ги изпозабрави“.

Общото впечатление, което ни направи учебникътъ, е много добро. Като влеземе обаче в подробностите, покрай много хубавите неща забелязваме тук там нѣкои пасажки, нѣкои определения, нѣкои названия, които, според нас, не са до толкова сполучливи. Не-можем да се впускаме тука, обаче не можем и да не споменеме на това мѣсто за едно доста важно обстоятелство. Г. Гиузелев при съставяніе на учебника си не е гледал да се съобрази с програмата на долните класове на гимназиите и на трикласните училища. В тази програма се предписва, да се запознаят учениците още в първия клас с десетичните числа (дробѣ), с дѣйствиата над тѣх; а той дава първо поніатіе за тѣх числа едвам след ученіето за простите дробѣ, т. е. въ втория клас. Парите и мерките по метрическата система по програмата се предвижда тѣ също в I. клас, и то твърде уместно: едно, защото е това нужно за децата и извън училището, а друго, че с това се дава на учениците по-голям и по-разнообразен материал за упражненіа. В III. клас програмата предписва да се запознаят учениците с общи числа и основни дѣйствиа над тѣх, и то за по-основателно схващаніе дѣйствиата за вдиганіе на втора, третия степени за извличаніе квадратен и кубически корен, както и за по-основателното изучаваніе отношеніята и пропорціите и основаните върху тѣх правила; а в Аритметиката на г. Гиузелева за общи числа не се споменува нищо. — Тѣх отстъплениа от програмата може да е правил г. Гиузелев от педагогически съображеніа, но те могат да му напакостят доста много.

Нека споменем още за една особеност в разгледаната Аритметика, именно: приблизителното изчисление с безконечни десетични дробѣ или, както иначе се казва, „скратени дѣйствиа“ (съкратено умножение и деление). Тоа пункт в аритметиките се излага тѣ тъмно и непълно, че е много по-лесно да измисли човек сам, както е направилъ и г. Гиузелев, начините за извършване тѣх дѣйствиа, отколкото да се мѣчи да дешифрирва мислите на други писачи на аритметики. Обаче при всичко, че г. Гиузелев в своята аритметика е развил тоа пункт с една ясност, коіато не оставя нищо по-вече да се желае, ние сме пак на мнение, съкратените дѣйствиа да се изоставят от долните класове, защото опитът е показал, че те от твърде малцина ученици се усвояват съзнателно, а пак и малцина учители са в състояние да ги изложат в изискания начин. II.

Учебникъ по зоология за първа година отъ горний курсъ на народнитѣ училища и за I-й класъ на гимназиитѣ. Съставили Иванъ Мавровъ и В. Богдановъ. Сливенъ 1893 г. Ц. 2 л.

Министерството на народното просвещение в окръжното си от № 13820. от 1892. г. казва, че „постепеното прилаганіе на програмата ще спаси до известна мѣра нашата учебна литера-

тура от избързаното фабрично произвеждане на учебници.“ То изказва таia си въра по повод на новата програма за основните училища; но върата ни никак не се осъществява. Новата програма още не е утвърдена, още не се е пристъпило към приложението и, а ето че се появили вече учебници по разни предмети именно за основните училища (и за I. и II. клас на средните училища). Може ли да се помисли, че тия учебници са плод от практикуването на новата програма, когато тia е още проект? Те са съставени просто въз основа на тоia проект, който е познат от преди 8 месеца, т. е. те са сковани на бърза ръка.

Към тоia род учебници се отнася и горният учебник по зоологиата.

Откъм метода, по който е съставен тоia учебник, трѣбва да кажем, че щом изучаването на зоологиата по класове захваща с най-съвършените и върви към по несъвършените животни, тогаз и изучаването на отделните животни от всеки клас трѣбва да върви по същия ред; в туи отношение учебникът е по-последователен от проекта за програма; обаче същият учебник не отговаря напълно на проекта, защото в него се описва устройството на човешкото тѣло (стр. 1.—16.), което не е предвидено в проекта. Ако изучаването на животните в V. отделение или I. кл. се ограничи само в описването на външните им белези, тогаз описът на човешкото тѣло в тоia учебник е излишен. Ако пак при изучаването им трѣбва да се вземат във внимание органите и действиата им, тогаз е нужно учениците да изучат предварително тия органи и действиата им у човека, защото тогаз ще могат да разберат и действиата на органите у животните. В такъв случаи описът на човешкото тѣло в настоящия учебник не би бил излишен, а потребен.

И тѣ, откъм таia страна нѣмаме нищо съществено против учебника. Да видим по-нататък, отговаря ли тои на другите условия, които се изискват от него и от всеки един учебник изобщо.

I. В съдържанието има премного криви, неверни утвърждения за най-елементарни истини.

1. „Само човек има ръце, които са пригодени да могат да държат и употребяват розни сечива“ и пр. (стр. 1.); между туи „четиреръчните (маимуните) имат на четирете си краиници ръце“. (стр. 20.)

2. „Черепът (на човека) състои от 8 кости: челна отпреди, тилна отзади, 2 теменни, 2 ушни; останалите две кости, които не се виждат на черепа, са основната отдоле и рѣшетната отпреди.“ (стр. 3.)

В младата възраст на човека черепът му наистина се състои от 8 кости: 2 теменни (*ossa parietalia*). 2 слепоочни (ушни, *ossa temporum*), 1 челна (*os frontis*), 1 тилна (*os occipitis*), 1 решетна (*os cribrosum*) и една не основана, а клиновидна (*os sphenoidaeum*). Когато у възрастен човек тилната и клиновидната кост се срастнат, тогава образуваната от тѣх кост се нарича основна (*os basilare*), и в черепа се различават 7 кости. —

От основната кост на черепа се вижда цѣлата ѝ задна част. — Названието „ушна кост“ по-добре е да се замени със „слепоочна“, защото е народно българско название и отговаря на названието на същите кости в другите езици.

3. Личните кости са 14 (стр. 3.), но без подезичната кост. Както костите (чукче и др.) в средното ухо, поради назначението си, не се причисляват към костите на черепа, така и зъбите и подезичната кост не се броят за лични кости. Покрай това авторите изброяват не 14, а само 12 кости заедно с подезичната. Пропуснати са: орачната кост (*os vomeris*) и 2 скоко-видни кости (*ossa turbinata, sive conchae inferiores*).

4. Коритото или копанката е задно или коремно поясче, което не принадлежи към костите на трупа (стр. 3), но към задните или долните краіници. Според авторите (стр. 5.), коритото принадлежи и към краіниците. Кое според тѣх е вѣрно?

5. Гръбначните прешлени са 33, а авторите изброяват само 28, като са пропуснали 5-те крѣстни прешлена (*vertebrae sacrales*). Не е истина, че поясните прешлени (*ver. lumborum*) у човека са срастнати в една кост, а още по-малко, че са срастнати в крѣстна или свещена кост (*os sacrum*).

6. Съставителите на учебника, като говорят изобщо за ребрата, казват, че били прикрепени с предниіа си краі към гръдната кост. При определението на лъжливите ребра те казват, че лъжливи се наричат „останалите 5, които не са съединени направо с гръдната кост, а към седмото ребро със сухожилия“ (стр. 4.). Според тѣх, във всеки случай ребрата са съединени с гръдната кост било направо, било посредствено, когато лъжливи ребра (плаваещи, *costae fluctuantes*) не са никак съединени нито с гръдната, нито с друга нѣкоіа кост.

7. Плешките заедно с кліучиците служат за подпора на мишницата (*humerus*), а не на лакътните кости, които никъде не се допират до тѣх.

8. Във всѣка антропология рѣката се дели на 3 части: *carpus* (китка), *metacarpus* (длан) и *digiti* (прѣсти). И неграмотният народ с думата длан означава само онаіа част от рѣката, коіато латински се нарича *metacarpus* и коіато се намира между китката и прѣстите. Следователно, криво учат авторите, че дланта се състои от 13 кости (стр. 5.); малките 8 кости съставляват китката, а 5-те дълги—дланта.

9. Между частите на долните краіници се изброяват повече видове кости, защото авторите считат свирките или пищялките за различни кости (стр. 5.). Изказва се при това и една неверност, че ногата се състояла „от същите части както рѣката,“ т. е. от длан и прѣсти, а не от китка или пета (*tarsus*), ходило или стѣпало (*metatarsus*) и прѣсти (*digiti*).

10. Видът на храната и начинът на храненіето са в известно отношение спрѣмо формата и устройството на зъбите, но не непременно и спрѣмо числото на видове зѣби (стр. 8.). Има животни, които се хранят само със животинска и други само с растителна храна, и пак имат 3 вида зѣби, както и човекът.

11. „Тя се състои от ципите: бѣлоочна (sclerotica), съсъдиета (choroidea), мрежница (retina). Роговата ципа (cornea) и присѣт (Iris) са продължение — първата от бѣлоочницата, а втората от съсъдестата ципа. Следователно, очната ябълка съставляват 3 ципи, а не две (стр. 15.), или ако роговницата и присѣт се вземат отделно, тогава 5.

12. „Вижданіето се обяснява така: от гледаните предмети иде светлина, която достига до съсъдестата ципа. Тук става изображението на предмета, а от тук разпространениѣтъ в съсъдестата ципа нерв предава образът на мозъка“ (стр. 15.)

Щом за авторите не съществува в око̀то и мрежницата (retina), естествено е, че зрителниѣтъ нерв ще бѣде разпространен из съсъдистата ципа. и върху нея трѣбва да се изобразяват предметите!

13. „Силно-развитото чувство за мирисаніе (у кучето) зависи от голѣмата вътрешност на носа му“ (стр. 18.). Според това, коніѣтъ, биволѣтъ и мн. др. животни трѣбва да имат по-силно мирисаніе от кучето.

14. Дроплата (Ofis tarda) спада между блатистите (Grallatores), а не към бегачите (Cursores), макар и да има само по 3 прѣста на краката си (стр. 79.).

Излишно е да изброяваме и останалите неверности, които ги има в тоѣ учебник в описите на разни животни. Приведените примери ясно показват, колко е босо съдържанието на учебника. Неверностите в него не са две-три, та да ги отдадем на случайно невниманіе, а са много и систематични.

II. Учебниѣтъ матеріал в учебниците трѣбва да се излага на кратко, но при все това изложеното съдържание трѣбва да бѣде пълно и ясно. Тоѣ учебник слабо отговоря на това исканіе.

1. При съединението на костите (стр. 5.) помежду им е пропуснат третия вид съединение, именно подвижното съединение чрез хръщел, както са съединени прешлените помежду си, и нѣкои ребра с грѣдната кост.

2. „Към бедрото се прикрепя свирката, която е съставена от две кости: голѣма и малка свирка“ (стр. 5.). Коѣ от свирките е съединена с бедрото, дали голѣмата или малката? Учебникѣтъ трѣбва да заключи, че и двете са съединени с бедрото.

3. „Далакѣтъ се намира отлѣво на коремната празнина; службата му е неизвестна до сега“ (стр. 9.). С тоѣ думи положението на далака не е ясно определено; ако беше казано, че далакѣтъ се намира от лѣва страна на стомаха, щеше да бѣде всекиму ясно, къде въобще и къде в частност се намира.

4. За цвета, температурата, количеството и състава на кръвта се говори всичко в 3 реда (стр. 11.). За белите кръвни телца ни дума не се казва; — изобщо за състава на кръвта не може да се получи поніатие само от думите: „кръвта е една червена течност. Червениѣтъ ѣ шар зависи от премногото малки червени зрънца (питки)“ (стр. 11.).

5. „Около тези (белодробни) мехурчета се намират най-тънките влакновидни артерии и вени, които поглъщат въздухѣтъ

от мехурчетата, и по тоѣа начин крѣвта се прѣчиства“ (стр. 12.). Може ли да се каже, че с тиѣа думи е поѣаснено дишанѣето, прѣчистванѣето на крѣвта? Немѣ тиѣа се прѣчиства само чрез потѣлчанѣето на въздуха? Как ще разберат учениците прѣчистванѣето на крѣвта, например, у рибите?

6. За главниѣа мозѣк на човека не е казано там, гдето трѣбваше (стр. 12-13.), че има бразди. Това се споменува на стр. 18., гдето се говори за мозѣка на кучето.

7. „Главниѣт мозѣк е свѣрзан с грабначниѣа посредством тѣи наречениѣа дългнест мозѣк“ (стр. 12-13.). Понеже никѣде не е поѣаснено, що е тоѣа дългнест мозѣк, то ученикѣт не може да помисли, че тоѣ е само една част от грѣбначниѣа мозѣк, а ще го счита за особен вид мозѣк.

8. Поѣаснението на средното ухо (стр. 16.) е неточно и неѣасно. Определиѣат се само костиците чукче и стреме, а останалиѣе не. За евстахиевата трѣбица нѣма нито дума, а положението на стремето е изказано неверно и неѣасно, защото не се показва, че то се намира в елипсовидниѣа отвор между средното и вѣтрешното ухо, но че се допира до нѣкаква си ципа.

9. „Вѣв вѣтрешното ухо, наречено още лабиринт, се намират трѣбици, навити като чурунката на охлѣва“ (стр. 16.). От съставените части на вѣтрешното ухо се споменува само охлѣвѣт, и то така, штоо ученикѣт да помисли, че не е съставна част от това ухо. Но че се намира в него, като нѣщо свѣвршено отделно от ухото.

Учебникѣт е пѣлен с подобни непѣлности и неѣасности нѣѣ-много в общите описи на онѣа животни, които авторите са представили за образец на отделните класове.

III. От кѣм езиковна страна учебникѣт има много погрѣшки. В това преимущество тоѣ не е по-назад от другарите си учебници.

1. Слогѣт на езика на нѣкои места не е бѣлгарски, и начинѣт на изражението е чужд, напр: „Те (костите) пак не биха могли да се турѣат в движение от само себе си“ (стр. 5-6.). „Колкото един мускул е подложен на по-вече движенѣиѣа“ и пр.

2. На авторите не е добре познато употребението и значението на нѣкои предлози, та ги употребѣват там, гдето не трѣбва, напр.: *по* вместо *през* и *чрез* вместо *през*: „Венозната кѣрв *чрез* дѣсното стомахче по бѣлодробната артериѣа отива в белѣа дроб“ (стр. 11.). „Вѣздухѣт дохожда в белѣите дробове *през* устата по една дебела трѣба“ и пр.; *чрез* вместо *с*: „Кѣртицата *чрез* зѣбите може да раздробѣва“ и т. п. (стр. 25.). — *Кѣм* вместо *с*: . . . (дѣжливи ребра се наричат) „останѣлите б. които не са съединени направо с грѣдната кост, а *кѣм* седмото ребро“. . . (стр. 4.). — *От* вместо *с*: „Очната ѣабѣлка е обвита *от* два пласта или *от* две ципи“ (стр. 15.). — *Пре* вместо *при* и обратно: „всички дѣржави го *приследват* (стр. 27.), „шебекѣт *приселен* тук от Африка“ (стр. 21.), „кѣртицата *пренасѣа* голѣма полза“ (стр. 25.).

3. В учебника нѣма последователност в правописа и в употребението и писанието на нѣкои български названия, напр.: „грѣбначен и грабначен“, „охліув и охлев“, „мирисаніе и миришеніе“, „четирерѣчни и четверорѣчни“, „четирерѣки и четверорѣки.“

IV. Авторите не са последователни в употребението на латинските названия. Латинското название нѣмат: „I. Отдел. Грѣбначни животни,“ „I. клас. Млекопитаещи,“ и голѣмо число животни, напр.: горила, хиена, тапир, бегемот, дива свинія, лама, петел, обдорзд, фламинго, боа, речна костенурка, пипа и др.

V. Учебникът е пълен с печатни погрешки, напр.: *siniculus*, *Chiroptera*, *zebelina*, *Males*, *documanus*, *Bradipus*, *Nanis*, *Elephus* и др. и др.

Чудно е, как от многобройните печатни погрешки авторите са съгледали само две (стр. IV.). Показаните неверности, неіасности и разни и многобройни погрешки доказват, че тоа учебник е на бързо изфабрикуван, без внимание, без усърдие. Учебник с неверности (I. 1-14.) да се дава за ръководство на учениците — е срам за учебната ни литература.

Поіавяваніето на подобни учебници показва, че с прилаганіето на новата програма не се спасяваме от слаби и лоши учебници и нѣма да се спасим, до гдето министерството на народното просвещение не въведе от нѣколко учебници по един предмет само един във всичките училища. В противен случаі, и най-лош учебник ще намери достѣп поне в оуи училище, гдето съставителіът му е учител, или в училищата на оіа окръг, гдето тоі е училищен инспектор.

Сифія, Август 1893.

С. I.

Христоматія за IV. класъ, съ подробенъ учебенъ показателъ. Съставилъ *И. Пѣевъ*. Пловдивъ, 1893. 8°. 184 стр. Ц. 2 лева.

Тази христоматія се отличава от „Малка христоматія“, коіато издаде Д. В. Манчевъ (Пловдивъ, 1886. 8° 202), по това, 1) че четмото е по-точно разпределено според отделите, с които по теоріята на словесността се означават главните видове на прозаичните и поетичните съчинения; 2) че с текстът редом следиат (под линіи) бележки, които разясняват значението на отделни български и чужди думи и фрази; 3) че съдържа народни песни и приказки, записани по разни местни говори, и 4) учебен показател, сир. регистър на граматичните и стилистични образи, които се съдържат в текста.

Че има нужда от по-малки христоматии, отколкуто са двете големи и вече поради това твърде негодни училищни христоматии на Вазова и Величкова, а още повече на Мишева и Костова, е познато, така че нѣма какво да приговаряме от таіа страна на автора, коіто се е постарал да замести със своето издание една училищна потреба. Правописанието е последователно, а вижда се и старание у съставителіа да избира текстове с по-чист и по-

правилен език. Не е тук мѣсто да се впускаме в поправки от тази област, понеже текстът е малък, а стилистичните погрешки, които бихме изтъквали, нѣма да ни покажат по-лоши примери от това, що съдържа езикът на двете христоматии на Мишева и Костова: освен това христоматиіката на Пеева откъм текста е горедолу извлечение из тѣя две христоматии. Остаѣа на всеки учител да поправѣа в клас според умението си всичко, което му се види неправилно. до като се сдобием с по-добри ръководства. Учителѣт може това свободно да прави в клас, до като авторите на христоматии у нас мислѣат, че те трѣбва дори и за долните класове (а за такъв все трѣбва да считаме и IV. кл. у нас) да поместѣат текстове от разни писатели с неприкосновена точност на оригинала, без да поправѣат стилът и очевидните синтактични несѣобразности. Щом така се мисли, нѣма да корим твърде и г. Пеева, че не е направил изклѣучение от правилото. Но време е да се разѣясни този въпрос: трѣбва ли и в бъдѣще христоматиите да съдържаат сборка от разни авторски особености в стѣла и езика, или трѣбва да бѣде четмото им подведено под една граматична и стилистична коректура, за коѣто ще носи пѣлна отговорност съставителѣт на христоматиѣта? Аз сѣм на мнение, да се постѣпи според втората част на въпроса, и до V-ти кл. образцовото четмо, което трѣбва да бѣде именно христоматиѣта, да бѣде напстина образцово по известна правилност и последователност, каквито може да притежава само текст, прекаран под внимателна коректура на вещь и приготвен за таѣа работа автор. Па и в христоматиите за горните класове не трѣбва да се допуска текст не оправен. Само тогава ще може ученикѣт да усвои правилен книжовен език, когато само такъв чете в христоматиѣта и прави разбор над него. Каква полза за ученика и от правила за стихоложението, когато в христоматиите ни ще намериш по-вече стихотворениѣа с неправилен ритъм, оставени тѣѣ, както невнимателните поети ги издавали негде си, без да подозират, че творениѣта им заедно с погрешките ще попаднат един ден в училищни христоматии — на внимателниѣа анализ на учители и ученици . . . А какво да кажем за народните песни и приказки, които би трѣбвало с хубавиѣа си език да обогатѣават поетичниѣт слог на ученика, когато и те се взимат без разбор от сборниците на народни умотворениѣа и се отпечатват в христоматиите тѣѣ, както са: с диѣалектичниѣа им език и твърде обикновените неправилности, произлезли от неумението на записвача или народниѣа певец (разказвач). А именно от таѣа страна и г. Пеев много е погрешил, че в христоматиѣта си оставил народните песни и приказки все тѣѣ, както са били записани на поместни говори. Тоѣ в предговора ни казва, че е направил това съзнателно, „за да може да се види до една по-голѣма степен диѣалектичното разнообразие на нашиѣа език“. Ала тъкмо това, което г. П. мисли, че е важно предимство на книгата му, по наше мнение е важна погрешка, коѣто се прѣотиви на цѣлото обучение по матерниѣа език. В една историческа христоматиѣа на бѣлгареката литература, в коѣто влиза и народната словесност, трѣбва да се оставѣат писаните и неписаните оригинали така, както са, без променение. Ала в хрис-

томатия. която дава образци за граматичен и словесен разбор изобщо, трѣбва да бъдат и народните песни взети от източното наречие, а формите им трѣбва да бъдат изравнени с книжовните форми на езика. Колкото песни и приказки се вземат и от другите българ. наречия, все трѣбва да се поправи езикът им така, че да бъде чист книжовен език. Целта на обучението по матерния език е, да усвои всеки ученик един книжовен език, за да може лесно и правилно да се изразява, а не да си разбърка понятията за тоя език още в долните класове, като чете в христоматията разни диалекти, като говори и пише също така с диалектичен, и то разбъркано диалектичен език. Не е простено и на учителя, да си служи с диалектични изражения в клас, нито изобщо да преподава за българските наречия, до като не се усвои добре книжовният език, защото в противен случай учениците вечно ще извиняват погрешките си с това, че тѣй се говорело у тѣх, или че можело и така да се каже, защото в еди кое си наречие се казвало инак и пр. Чини ми се, сам авторът на едно мѣсто (С. П. Сп. XXI—XXII. 529) казва, че ние вече имаме създаден „писмен език“, който е направил вече голѣм напредък и се „приспособил на хиляди наши нужди и условия, като говори на тоя език цялото българско грамотно общество, когато на него предават днес хиляди учители и се учат десетини хиляди ученици“. Следователно този език трѣбва да научат и учители и ученици, а колкото се отнася до наречията, то остаа на учителя по български език, да даде едно теоретично понятие, когато разяснява новобългарски чрез старобългарски, за най-характеристичните белези, по които се делиат западните от източните говори. Тия белези ще бъдат по-вече фонетически, от част морфологически, като се дават и потребните примери. В по-дълбоки разисквания върху българската диалектология не може гимназиалното учение да се впуска. Па и това, което казахме, при основателно знание на книжовния и старобългарския език е достатъчно. Ако е тѣй, тогава наистина съвсем неуместно е постъпил г. П., като е напечатал песни и приказки на 20 български местни говори! Наистина днес интересът за българските наречия и поднаречия е много жив и важен, ала той не принадлежи на училищното обучение, което има други цели. Какво би било, ако нѣкой съставител на немска или руска училищна христоматия напечаташе поетически творения на 10—20 наречия. Нека ми се покаже такъв пример. Па не само тези, но изобщо всички учебни литератури се придържат о тоя принцип и пазят книжовният език като единствен на всички интелигентни задружен орган за умствено общение.

Бележките под текста можеха да се изложат във вид на словарь в края на книгата. Аз не съм на мнение, че трѣбва да се обясняват думите тѣй, както прави авторът. Обясненията на автора в по-вече случаи са или прозаични перифрази или груби, конкретни, по-поетични изражения, или пък са съвсем неверни дефиниции. И в първия и във втория случаи се вреди на ученика. Напр. защо се обяснява думата „живописен“ така: живописно, като изписано с. 1.; живописен,

много хубав с. 4.; живописни, много хубави с. 18.; живописна, много хубава с. 20. — Или: случайни, които се явяват от време на време, а не редовно; не са много важни с. 42.; морална, която се отнася до духовния живот на човека с. 43.; Сolidна, с голямо значение (!) 43.; Раздори, кавги 35.; Окончателно решение, напълно 32.; дръзнал, смеял 23.; вест, новина 23.; като амфитеатър, наредени като на стъпала 20.; мъжествен, храбър 21.; грамада, куп 21.; изпървом, най-напред 20.; боиязливо, със страх 19.; строїност, добър ред; неесметни, безбройни 11.; възхитен, много обрадван 9.; Симетрично, едно нѣщо е симетрично, когато неговите части имат такава големина и такава форма, каквито се пада да имат, кога неговите части са съразмерни помежду си 9.; ужас, страхотия 8.; непонятна, гдето не може се проумее 8.; да се скършуши, да омекне 8.; снїание, греіание 8.; куража, сърдцето. дързостта 8.; свеж, прохладен, чист 6.; позлата, хубава жълта светлина 7.; тайнствен, пълен с тайни; що се мъчно обіяснява, необикновен 7.; справедливо, право 1.; спокойно, тихо 1. и пр. и пр. Обіясненията вървят все тѣ; аз избрах горните примери на посоки, но те могат се уголеми на стотини, за което нека всеки сам да се увери. Пак казвам, тѣ не бива да се обіяснява значението на думите: то трѣбва да се разбере от контекста, защото то бива различно в разни синтактични положенія на думата. Ученикът трѣбва да чете много, и по този начин ще усвои тънките разлики между синонимните изражения. Какво се печели от това, когато и живописен и великолепен и превъзходен се обіясняват с „много хубав“. Не-сетне учениците в IV. кл. не са съвсем малки деца. То излиза, както ако нѣкой би обіяснявал названията на разни малки птичета все с „врабче“. А че има много невѣрно схванати значения, не трѣбва твърде да се доказва. Не е съвсем точно напр.: филолог, който се занимава с науката за езика 56.; автор, списател 57.; баш, най-хубаво 92.; химни, песни черковни 90. и пр. и пр. Кolkото за разпределението на материала под рубрики: описателна проза, ораторска проза, епическа поезия и пр., ще кажа, че и това ми се види непедагогично, ако и да е твърде прието и разпространено. По добре е, да се остави на ученика да определя по съдържанието и формата на едно съчинение, към кой словесен вид се причислява, отколкото механически да определя според рубриката, под която е вметено. Ала като изказвам това мнение, никак не искам да обвинявам г. П., защото този начин на разпределение на материала е приет в повечето христоматии. — Регистрът в краіа на христоматията изобщо взет, е полезен, и авторът заслужа похвала за труда. Нека и у нас се разбере най-сетне голѣмата полза от подобни указатели, без които всеко по-обемното съчинение мъчно принася онаіа полза, която може да принесе, когато читателът по всеки въпрос, споменат или развит в съчинението, както изобщо по материала може с помощта на такъв регистър лесно да се справи и да си помогне на време и бързо.

В отделности регистрътъ съдържа и указаниѣ, които могат да повредят на оногова, които не може критично да се отнесе към нѣкои автори схващаніа из областта на граматиката и стилистиката.

Л. М.

Ранній итальянскій гуманизмъ и его историографія.
Критическое изслѣдованіе Мих. Корелина. Москва, 1892. 8.^о
1087 стр.

Ето едно важно съчинение по историата на възражданіето; то е излѣзло от перото на един млад учен, който блѣскаво отваря своѣята писателска кариера с капитален труд по една от най-важните епохи на историата. Съчинението е представено като магистърска дисертация в историко-филологическия факултет от Московския университет, и последниятъ, като признал високото му достоинство, удостоил авторътъ отведнаж с докторска степен. Авторътъ на това граматно съчинение си задава в самото предисловие към него следната задача: 1. „да разясни отношението на историческата наука към италианския гуманизъм и възрениата, които владеятъ в нея върху неговата същност и характер, и да даде критически прегледъ както на специалната литература за хуманизма изобщо, тъй и на монографическите изследванія за деятелите на ранното възраждане; 2. да направи критически анализ на онѣя произведения на ранните хуманисти, които иматъ значение за историата на движението, да определи техниятъ характер и да изясни тѣхната цена и значение за епохата на възражданіето; 3. да изследва сравнителната сила и посока на хуманистическото движение в различните центрове на Италия, и 4. като се спира изключително върху документалните източници, да определи същността на хуманистическото движение, да посочи неговите резултати, до колкото те се проявяватъ в началото на XV. век, и да отбележи неговите причини, до колкото те произлизатъ от хуманистическата литература и от външната история на хуманизма.“

Към изпълнението на своѣята задача авторътъ пристѣпѣ с едно дълго въведение (174 страници) от чисто историографически характер, под насловъ: „Заслугите на представителите от различните клонове на историческото знание в изучаваніето на италианското възраждане.“ В отделните части от това въведение авторътъ показва отношението към възражданіето на философите на историата, на всемирните исторически хроники от последните три столѣтія, на историците на църквата, протестантска и католическа, на историците на философията, на културата, на изкуствата, на всеобщата литература, на класическата филология, на историографията, на правото, на педагогиката. В заключението на това въведение авторътъ показва, каква голяма разлика съществува в резултатите от изучаваніето на възражданіето във всемирно-историческата и националната историография. Националната италианска историография дава повече фактически материал за изучаваніето на възражданіето, когато всемирно-историческата — по-правилно определя историче-

ското му значение; за това първата е по-субјективна, отколкото втората, която, лишена от патриотически и религиозни увлечения, дава по-обективни съждения, ако и да се опират и двете повече върху априористически доводи. В разглежданіето на историографіята авторът не се ограничава само да изложи просто мнението на всѣкоі един писател, но прави в също време своа оценка върху всѣкоі източник, критикува слабите му страни и отдава дължното значение на добрите; — промѣна изобщо цѣлото изложение със сума свои ценни бележки, основани върху самостоятелни негови издирвания на източниците и подготвѣя по тоа начин значението на следните глави, които съставят главната част от съчинението му. По историографіята на възражданіето въведението на Корелина представя най-пълното изложение върху всичко, що е писано до сега по тоа въпрос, и без друго това съчинение прѣдставя богат принос към историческата наука по своата пълнота откъм историографически дати.

Подир въведението, в глава I. от съчинението си авторът разглежда творениата на първиа хуманист италиански, Петрарка, гдето получават най-релефен израз идеите от епохата на възражданіето (стр. 175.). Петрарка е родоначалникът на таа знаменита епоха, и нему е посветена таа най-обширна глава от цѣлото съчинение. На първо мѣсто от философско-етическите творения на Петрарка авторът разглежда трактатът „за средствата против всѣка участ“ (*de remediis utriusque fortunae libri duo*), понеже за целта, която гони авторът, тоа трактат представя най-голѣма важност; в него се излагат най-систематически възгледите на Петрарка, важни за характеристиката на епохата на възражданіето. След философските съчинения на Петрарка авторът разглежда неговите инвективи и полемика, автобиографическите му произведения, преписката, речите му и тѣхното биографическо значение, научните му съчинения, историческата критика, поетическите му творения. И в таа глава авторът дава широко мѣсто на историографическиа преглед върху всичко, що е писано за Петрарка от XIV. век насам, и заклѣчва, че историческото значение на първиа предвестник на новата мисъл не е още окончателно установено. „Въпросът за историческото значение на певица на Лаура, казва авторът, не е още поставен, ако и да са правени опити“ (стр. 414.). Всичката мъчнотиа състои в това, че голѣма част от писателите са гледали на Петрарка от литературно гледище и са му давали значение повече като поет. „Историческото гледище върху Петрарка, казва г. Корелин, е поставено от историка на възражданіето, Фогт. Последниът и неговите последователи са констатирали фактът, че индивидуализмът лежи в основата на всичката деаелност на Петрарка, и че борбата на новите потребности, израстѣя върху таа почва, със средновековните идеи и чувства е най-характерниът признак на неговото стремление“ (стр. 415.). Но Фогт не е развил и основал това свое гледище върху силни аргументи, и поради това по-нови литератори отново издигнаха на първ план поетическото значение на Петрарка, неговите *canzoniere*.

Втората глава от съчинението си (стр. 417.—576.) авторът посветѣва на личността, деаелността и значението на Бокачио.

В първата част от тази глава авторът разглежда неговите научни и поетически творения, както латински, тъй и национални, а във втората — всичката биографическа и историческа литература, която съществува до днес за втория велик мислител и писател на хуманизма. „Съчиненията на Бокачио имат същият исторически интерес, както и произведенията на първия хуманист“, казва авторът, и за това той дава същият широк обзор върху дейтелността на втория хуманист.

Третията глава (стр. 577—1003.) авторът е посветил на съвременниците, приятелите, учениците и последователите на първите хуманисти в XIV. и в първата четвърт от XV. столетие. Във въведението на тази глава авторът казва, че „извънредно богатата литература относително основателите на италианския хуманизъм страда от едностранчивост, което съставя съществена пречка за научно историческото издирване началото и първите стъпки на възражданіето. Всичкото внимание на изследователите е било обърнато до сега върху великите фигури на първите хуманисти, а техните приятели и поклоници все още остаат в сянка. За това Бокачио, и особено Петрарка се представят като отделни великани, покрити с някакво си тайнствено величие, които обладават с непонятна на първ поглед популярност. Няма съмнение, че тях ги е обикаляла многочислена тълпа, която отчасти е споделяла пасивно тяхното стремление и настроение, отчасти активно е действувала в същата посока.“ Без друго тази широка популярност, с която са се ползували първите хуманисти, другоиче и не може да се обясни, и това тяхно високо положение в общественото мнение е немислимо без ревностни сътрудници, което се доказва, както справедливо забелязва г. Корелин, от многочислени фактове в биографиите на Бокачио и Петрарка и необикновената популярност особено на последния. Но какво обикновено се случва, славата на първенците затъмнила значението на скромните техни почитатели, които малко ги знаели съвременниците, а още по-малко ги изучавали по-сетнешните изследователи, поради което техните произведения или съвсем се изгубили, или и до сега са останали скрити в многобройните италиански библиотеки и са известни само по име. За тази епохата на възражданіето и до сега не е била, казва авторът, описана и оценена с надлежната пълнота и е разглеждана до негде едностранчиво. Тога пробел авторът се старее да го изпълни в третията глава, в която дава широк преглед на хуманистическото движение в цяла Италия. След като описва накратко политическото състояние на всякой поважен културен център на Италия, с цел да отбележи външните условия, които са влияли върху развитието на хуманистическото движение, той се занимава не само с видните дейци от всякой център, но и с второстепенните, като иска по тога начин да вникне в настроението на самата маса на населението, която е съчувствувала и съдействувала на хуманистическото движение, и без помощта на която едва ли е било възможно такова мощно пробужданіе на човеческата мисъл, такова велико свестяване на обществото, каквото се проявява в Италия в епохата на възражданіето.

Четвъртата глава (стр. 1004—1087.) авторът посвети на „специалната литература на възражданiето“ и на „общите заклучения.“ Тази глава е най-важната в съчинението на г. Корелина, понеже в нея той доказва с помощта на изследванiята си в по-предните глави непълнотите на специалната литература по възражданiето и своите собствени заклучения. За да оправдае едностраничното развитие и непълнотите на специалната литература по възражданiето, авторът посочва на следните обстоятелства: 1. Хуманистите са считали за своia специфическа особеност *Studia humanitatis*, изразена външно в изучаванiето на латинския и гръцкия език и изобщо на класическата древност, а също и в изучаванiето на красноречието и поезията. С тази външни признаци, обаче, не се изчерпва смисълът на тяхната дейителност; за тях тоia външен израз е служил само като средство за достигане на добродетелта, сир. за изработване на нравственia идеал, който тръбвало да ръководи индивидуалните свойства на личността и нейната обществена дейителност. Целта, следователно, на *Studia humanitatis* е образованието на личността в най-широк смисъл на думата; а за достиганiето на тази цел като необходимо средство се е считало изучаванiето на древната наука и литература. Нито един от корифеите на възражданiето, казва авторът, не е считал за главна своia цел изучаванiето на древността; при все това заместванiето на целта със средството е било твърде леко, и то по много причини. Първо поради туй, че нѣкои от недоразвитите хуманисти действително смятали формата като главна цел на хуманизма, а от друга страна увлечението в древността е било толкова силно дори и у по-първите хуманисти, че знанието на древността и *Studia humanitatis* са станали синоними. Не е чудно, следователно, че по-сетнешните писатели стеснили смисълът на движението и го свели към изучаванiето на класическия свѣт. 2. Таia погрешка би могла да се избегне, ако се изучаваше възражданiето по първоизточниците, сир. по произведенията на самите хуманисти, от които леко е могло да се види, че движението било много по-широко, отколкото се мисли за него. Но запознаването с източниците на възражданiето е и до сега мъчно. Епохата на възражданiето нѣма толкова капитално творение, като поемата на Данте, което да съдържа в себе си пълно изложение на съвременната култура. За да си състави човек вѣрно представление за хуманизма, има нужда да се запознае с маса трактати, а особено с богатата преписка на хуманистите, когато писмата на Петрарка и на други важни хуманисти са били издадени едвам във втората половина от тоia век; а голѣма част от писмата на много важни дейци по възражданiето остава и до сега необнародвана. В XV. и XVI. век са били издадени латинските съчинения на Петрарка, Бокачио и нѣкои други хуманисти; но с голѣма част от съчиненията на Салутати, Бруни, Дж. да Равена читателът може да се запознае само от съчинението на г. Корелина. Болшинството от произведенията на хуманистите и до днес остава неиздадено. „Ако се вземе във внимание, казва г. Корелин, че и печатаните техни произведения представят библиографическа редкост, ще стане ясно, защо традиционните погрешки в историко-

графиата на възражданіето се продължават и до сега, и че променението на възгледа върху хуманизма е резултат повече на априористически налучвания, отколкото на научни заключения от източниците.“ 3. Това състояние на източниците е резултат от сравнително слаби интерес към епохата, изучаваніето на коіато представя голѣма мъжнотиа сравнително с другите културни преврати, които веднага ѝа заместиха, както реформацијата и революцијата. „Само една страна от възражданіето, казва авторът, секуларизацијата на изкуството, е засвидетелствуванa с важни и безсекретни паметници, които дават възможност нагледно да се констатира важноста и дълбочината на преврата и да се проследи неговата постепенност. Другата страна на възражданіето — секуларизацијата на мисълта — се распаѓа на цѣл ред отделни теченија: едно докара до нова философија, друго — до нова етика, трето — до нова политика и т. н. Всите тези процеси, твърде важни по своите резултати, са намирали својт израз повечето в такива паметници, които сами посебе си нѣмат философска, научна или литературна цена. Ето защо и тиа произведенија не са могли да не бѣдат затъмнени от други по-важни, които ги застъпиха в епохата на реформацијата.“ Даже и националните писатели не са дали дължното внимание на източниците по възражданіето, толкова повече, че хуманистическото движение, както и литературните му произведенија носіат по-вече характер универсален и космополитически, отколкото национален. Ето защо, казва авторът, хуманистическата историографија и до сега представя три главни недостатѣка: неверното разбирање същността на възражданіето, малкото познавање на източниците му и неверното оценение на резултатите му.

След като разглежда разните степени в развитието на специалната литература, авторът се спира особено върху съчиненијата на два автора по възражданіето, Фогт и Бурггарт, които нај-много се приближават до истината в оценението на италијанскиа хуманизъм. Това значеніе дава г. Корелин на горните автори поради туі, че те са имали и до сега твърде голѣмо значеніе върху нататъшната историографическа литература по възражданіето, и от друга страна, тиа два автора са нај-добре познати на руската учена публика, понеже са били преведени на руски език. Нам не ни е възможно да следим разсъждението на г. Корелина относително възгледите на Фогта и Бурггардта, изложени на стр. 1022.—1039. Ще кажем само, че авторът, ако и да въздава дължната заслуга на Фогта като писател, коіто нај-релиефно е очертал пѣрвото възникнување на хуманизма в Италија, намира, че тоі греши в самниа си основен възглед върху възражданіето. Тоі дејствително разширил малко възгледът на своите предшественици, като заместил старото название на епохата — „възстановение на науките“ с ново, по негово мнение, по-точно, — „възраждане на класическата древност.“ От самото това заглавие се вижда теснијт възглед на Фогта върху хуманистическото движение. „Според мисълта на Фогта, казва авторът, ранните хуманисти са си поставили за цел да възстановјат древността, и всичките други хуманистически тен-

денции са резултат от влиянието на тоя възстановителен опит.“ От тука са произлезли, по Фогта, у хуманистите „това детинско стремление да преобразят политическият и моралният мир по образа на древността, това противоречие на действителността със словото, на фантазиата с реалността.“ Г. Корелин право заявява, че източниците не-позволяват подобна характеристика на хуманистическото развитие, и посочва примери (стр. 1024.—1032.) за доказателство, че първите хуманисти се интересували твърде много с действителността и че те се ползували от античната литература само като с по-подходящо средство за достигане на добродетелта — главната цел на хуманистите. Инак и не можело да се обясни, защо хуманистите не се интересуват никак с някои клонове от древната литература и се отнасят съвсем равнодушно, например, към юриспруденцията, в която се проявява най-великото творчество на древната римска култура. Фогт, като говори за това равнодушие на хуманистите към правото, отбелязва тоя факт като непонятен за него, а г. Корелин приписва таия и други неясности на Фогта на тесния негов възглед върху възраждането. В това отношение много по-високо стои съчинението на Буркгардта „Култура на възраждането в Италия“, едно от най-блещкавите произведения, по мнението на г. Корелина, на западно-европейската историография. Съчинението на Буркгардта представя една широка картина на италианската култура в епохата на възражението, която обгърща цели три века. Възгледът на Буркгардта върху хуманистическото развитие не е точно формулиран в съчинението му, но през цялото културно развитие, изложено в него, прогледва една главна идея — индивидуализмът и неговите проявления. „Културата на възраждането, по Буркгардта, е индивидуалистическа култура.“ Авторът намира в прокарането на тоя възглед най-голямата заслуга. „Хуманистическата литература, казва г. Корелин, напълно потвърждава възгледът на Буркгардта, че възраждането е проявление на индивидуализма; но Буркгардт отива и по-нататък и счита всичко проявление на индивидуализма за възраждане.“ В такъв случай хуманисти би трябвало да се сматрат и Фридрих II. и Трубадурите, и Савонарола, и др. „При такъв възглед, казва авторът, хуманистическото движение губи всякакви хронологически предели и всичките специфически признаци.“ От такава неопределеност страда съчинението на Буркгардта, и това е влияло твърде много и върху други неясности и недоизказаности в него, които, по мнението на г. Корелина, са вредили много на документалното подкрепление на главния възглед на Буркгардта върху хуманистическото движение. Тия слаби страни на съчинението на Буркгардта са разгледани от автора доста подробно (стр. 1033.—1039.).

Съчинениата на Фогта и Буркгардта превъзходно се допълват едно с друго. Ако възгледът върху същността на хуманистическото движение на Фогта е по-тесен, за това изложението на външното развитие на хуманизма е твърде богато; напротив, Буркгардт дълбоко разбира духът на епохата на възраждането, но не представя релефно историческата страна

на хуманизма. Двете съчинения дават възможност и по-добре да се вникне в същността на възражданіето, и по-правилно да се изложи неговото развитие, което действително и се отразява в разглежданіето на тоя въпрос в нататъшните исторически съчинения. При все това г. Корелин, ако и да вижда известен напредък у по-новите писатели по възражданіето, все пак доказва, че нито един от тѣх не е могъл да разреши напълно същността на хуманистическото движение, и едни от тѣх остават верни на възгледа на Фогта, а други — на възгледа на Буркгардта; нѣкои пък се опитват и върху единия и върху другия, но все пак не достигат желаемият резултат — да обяснят смисъльт на хуманизма, и то, по мнението на г. К., все поради недостатъчното запознаване с хуманистическите произведения (стр. 1039.—1061.).

Главната част от съчинението на г. К., в която той се старае да допълни възгледите на Фогта и на Буркгардта и да докаже същността на хуманизма, неговите причини и следствия, се съдържа в три заглавия, IV., V. и VI. от четвъртата глава: „в що състои същността на хуманистическото движение“, „първата стадия от развитието на хуманистическото движение и неговите резултати“, „отношението на хуманизма към политическите, социалните и черковните променения и причината на хуманистическото движение“ (стр. 1061.—1087.). В тия 26 страници авторът прави един вид заключение, което представя неговото собствено мнение, основано върху документи, посочени в предишните глави, върху същността на хуманизма. Това твърде кратко заключение почива върху новите резултати, до които е достигнал авторът с помощта на почти нови документи, които са били познати съвсем малко до сега.

„Два съществени признака съставят, казва авторът, характеристиката на хуманистическата литература: индивидуализмът, който се проявява в нея, и дълбокият интерес към класическата древност. Хуманистическият индивидуализъм се характеризира: 1. чрез интереса на човека към себе си, към собствения си мир; 2. чрез интереса към външния свят, преимуществено към другите хора; 3. чрез убеждението във високото достоинство на човешката природа изобщо и в неотемното право на човека да развива своите способности и да удовлетворява своите потребности; 4. чрез интереса към действителността, която го обикаля, доколкото тя има влияние върху човека.“ Авторът е доказателства, посочени в самата негова книга и черпени от самите творения на хуманистите, подкрепя проявяването на индивидуализма у хуманистите във всичките показани горе отношения, като наченва с творенията на родоначалника на хуманизма, Петрарка, и свършва с творенията на Бруни от първата четвърт на XV. столетие. Високият интерес към собствената личност се проявява особено в поетическата и в биографическата литература на хуманистите (стр. 1062.). Еклогите на Петрарка, Декамеронът на Бокачио, мемуарите на Бруни,

са повечето интимни описания на техните личности. Не малко реалистично е очертан и интересът на хуманистите към човека. Трактатите на Петрарка „*de remediis*“ и „*de rebus memorandis*“, на Бокаччо — „*de claris mulieribus*“ и „*de casibus virorum*“, с техните етически възрения, са резултати от наблюденията над условията на външния живот на човека от съвременното общество. И в науката, и във вратата хуманистите търсят практическа и етическа страна. Във философията хуманистите от първата епоха остават равнодушни към метафизиката, а дават голямо значение на етиката. Върху етиката е основана даже класификацията на разните части от човешките знания: на първо място са поставени тия науки, които имат непосредствена връзка с душата на човека, на второ — ония, които имат за предмет човешкото тяло, и на трето — ония, що се отнасят към външния свят. В самата история хуманистите търсят нравствени поучения. Един от последователите на първите хуманисти, Верджеро, в едно от своите писма казва че „той поставя най-високо онаа философия, която живее в градовете, грижи се за общото благо и се старее да бъде полезна на повече хора“

В средновековното мировъзрение нямаше да става и дума за достойнството на човешката природа. В противоположност на средновековното самоотричане на човека от себе си, хуманистите противопоставят човекът като най-висше и достойно същество за техния култ, и, разбирава се, колкото беше по-пренебрегнато достойнството на човека за средновековните проповедници, толкова по-голямо почитание придобива то пред хуманистите. Хуманистите ламтят към живот, интересуват се много от съвременната действителност, от политическия живот, сир. отхвърлят свършено средновековния аскетизъм. Но в това отношение хуманистите не се отличават от други техни предшественици; следователно, не в това е тяхната специфическа особеност, а в стремлението, в противоположност на средновековната култура, да изработят върху индивидуалистическа основа ново мировъзрение, сир да основат нова религия, етика, педагогика, политика и наука. При изработването на тия нови начала играе твърде голяма роля класическата литература. „Няма нужда да се доказва, казва авторът, големният интерес на хуманистите към древността; това се вижда от всичките им произведения. Древността, обаче, е съставяла само средство за достигане тяхната цел. Не е неизвестно, че древната литература носи светски характер, и че хуманистите, в отричането на средновековната мисъл, са намислили в нея родствено към нас строение, понекога готова формула за изказване на своите идеали или хубави художествени литературни образци.“ Освен това древността не е била чужда за хуманистите; Рим е бил тяхна родна старина, и естествено бѣ това поклонничество на хуманистите към класицизма. Но от друга страна хуманистите са италианци от XIV. век; те имат голям интерес към действителността, и това им пречи да се подчинят абсолютно на древността, и те все така критически се отнасят към древността, както и към епохата преди тях. В

опита си да си изработят нови идеали те се ръководят от своите лични идеали и според това заемат от античната култура само това, що отговаряло на техните възрениа. „Ръководили се те, казва авторът, в своето дѣло от личната потребност; настроението им към миналото било критическо, при което класическата литература им служала поѣкога като опора за новото им миросъзрцание, а съвременната действителност — като регулатор“. Такова е приблизително отношението на хуманистите във вѣка посока на културното им развитие. По отношение към религијата, хуманистите се отнасят критически към съвременните форми на християнството, нападат жестоко монашеството и схоластическото богословие, но те не отиват твърде далеч от християнското учение и не отфърлят съвсем християнската нравственост; те нападат най-много външната старна на християнското учение. Само Бруни в нападенията си против монашеството ратува за неговото отфърляне и прогласява началото, че подобрява човека само искреното чувство. Следователно, опитът за основание на нова религиозна доктрина остаа без резултат, но съществуването на такъв опит не може да се отрича, по самия факт, че всичките хуманисти се отнасят презрително към християнската църква. Също така и хуманистите се опитват да си създадат ново етическо учение. У Петрарка това ново учение носи религиозен характер; според него, „целта на нравствеността е спасението на душата; средството — е самопознанието, което води към добродетелта; най-силното подбужданіе към добродетелта е мисълта за смърт и стремлението към усъвършенствуваніе“. От древните философи той предпочита Платона, като поблизък към християнството. У Бокачио нравствеността има за цел щастieto, а средството за достиганіето му състои в широкото развитие на природните склонности и избираніето според тѣх начинът за живеніе. Най-добре са изказани етическите възрениа на хуманистите в моралния трактат на Бруни „Isagogicon“ (598 стр.), в който той заава, че е необходимо преди всичко да се изработи етическо учение, без което не може да се живее; следователно, старото учение се отфърля. Това учение, според него, състои във всестранното развитие на човека, който по наклонност е добър, и единствената цел на етическата философия е да отстрани лъжливите възрениа, които пречат на развитието на индивидуалните способности. Той съветва да се приеме една от древните философски системи и предпочита системата на Аристотеля. Следователно, и по етическите въпроси хуманистите имат свои индивидуални теории, или остаат до негде верни на традиционната нравственост, или се присъединяват към нѣкое древно философско учение, но всички се интересуват по тоа въпрос, а от тук могат да се обяснят симпатиите на хуманистите към един или друг от писателите философи на древността.

В педагогическите си теории хуманистите също защитават своите индивидуалистически тенденции. Според Верджерио, образованието може да замести и знатността, и цвѣтето отечество; и възпитанието трѣбва да се опира върху своіствата на

възпитаника, при което трѣбва да се развива не само душата, но и тѣлото на детето; тоѣ доказва своите идеи чрез примери, черпени из древността. Същите начала проповѣдва и Бруни, които също се ползува с примери от древността, без да изисква обаче непременно тѣхното прилаганіе.

Още по-вече се изказва индивидуалността на хуманистите в техните политически теории. Едни от тѣх защищават монархическото начало (Петрарка), други — републиканското (Бокачио), трети заявяват, че разумният човек трѣбва да стои по-високо от всѣка политика. Никоѣ обаче от тѣх не е твърдо привързан към известна държавна теория, и към всички теории те се отнасят до известна степен критически: всички ратуват против традицията, против авторитета на съществуещите политически форми за управление и дори против закона.

По отношение към науката хуманистите защищават свободата на разума отфърлят всичко, което е недостатъчно за разума (богословието); но когато Петрарка поставя науката в зависимост от религията по мотив, че науката води към самопознание и, следователно, към добродетелта и спасението на душата, Бруни заявява, че науката може да съществува полезно и вън от всѣка свръзка с религията и нравствеността. И тук се вижда ясно индивидуалистическото настроение на хуманистите.

Нуждата да се удовлетворят новите потребности е възбудила интерес към науката. Отрицанието на средновековните знания ги е накарало да се обърнат към класическата литература; при това и от тази литература те са избирали само такива образци, които тѣх ги интересували и били по-близки към техните лични настроения, сир. които повече удовлетворявали техните действителни нужди. За това те обичат по-вече философите, историците, поетите и ораторите от древните писатели. Все за това те са равнодушни към юриспруденцията. При това и към тази писатели, от които те се ползват, хуманистите се отнасят критически; началото на критиката на древните източници е поставено от хуманистите. Употребението на латинския език не е нововъведение на хуманистите; в това отношение те продължават съществуещият обичай до тѣх. Но развитието на естетическото чувство ги кара да усъвършенствуват по-вече формата, и за това те се зазвизват с изучаваніето на древните образци. В това отношение хуманистите напълно се приравняват към художниците от същата епоха, които също се обърщат към античните образци.

Следователно, същността на хуманистическото движение, казва авторът, състои в критическо отношение към средновековните форми на културата в името на нови индивидуални потребности, и в стремление да изработят основано върху тѣх ново мирозерцанне, сир. нова етика, педагогика, политика и наука, при което авторитетната класическа древност е служила като оръжие за борба със старата култура и като опора при изработването на новото мирозерцанне.

Резултатите от развитието на ранното хуманистическо движение авторът определя така: „освобождение на мисълта от черковния авторитет, начало на нова етика, нова педагогика, нова политика и нова наука, появяване на публицистиката, образуване на обществено мнение и на клас от светска интелигенция, които го ръководи.“

По въпроса за освобождението от папския авторитет авторът показва, че за първите хуманисти религиозните въпроси имат още голяма важност; и авторът на Декамерона, след като разказва някои компромитиращи църквата епизод, изхожда от него някои религиозно наставление. Но учениците на първите хуманисти вече съвсем се отделят от възренията на църквата, и навред е паданieto на религиозните интереси расте развитието на секуларизацията на мисълта. За Бруни, например, религията е почтена сила, против която той забранява да се смеят, но която няма никакво значение за неговото религиозно мировъзрение; а Лоски я игнорира съвсем.

Секуларизацията на мисълта е имала голямо влияние върху културното развитие на хуманистите. Хуманистическата философия се развива в тази посока. Ослабването на аскетическите идеали предизвиква изработване на нова етика, на която са посветени всичките философски трактати на хуманистите. Етиката на хуманистите най-добре е формулирана в трактата на Бруни „Isagogicon“ (598 стр.), главната мисъл на който е, че човек от природата е нравствено същество, и че върху добрите страни на нашата природа трябва да бъде основана новата етика, която не бива да спира индивидуалните свойства, а да съдействува на правилното им развитие. Възгледите на хуманистите, обаче, са противоречиви, и хуманистите не успява да построят твърда етическа доктрина. Напротив, като се ръководили от новия си възглед върху човешката природа, хуманистите турят основата на новата педагогика. Идеите на Верджерио и на Бруни (969., 600. и — 609. стр.), че възпитанието трябва да бъде основано върху психологията, че трябва да се развива всестранно душата и тялото, да се готви човек за живот, и да се парализира вредното влияние на естествените му недостатъци, съставляват, казва авторът, основанието на новата педагогическа школа.

Относително политическите им възрениа, хуманистите постепенно се отделили от средновековната традиция, додето стават съвсем индиферентни към националните и политически въпроси. При все това политическите трактати на хуманистите са положили основанието на политиката като наука и като изкуство, а тяхната борба против аристократията и съсловните различия представя първ опит за теоретическо оправдание на политическото равенство.

Особено благотворно влияние е имала секуларизацията на мисълта върху науката. Науката се отъждествява у някои от хуманистите с добродетелта, и тяхното увлечение в нея е до толкова голямо, че хуманистическата литература е пълна с пане-

гирици за неѱа. Следователно, един от резултатите на хуманизма е признанието на самостоѱателността и на свободата на науката. Свободата на мисълта и високо развитото настроение за критика са докарали хуманистите да изработѱат научна метода за изучаванѱе на древността. Хуманистите са положили основанието и на научната историография, на историческата критика. Особена заслуга има в това отношение пак Бруни (стр. 651., 658. и 683.—684.) в неговите „Начало на Мантуа“ „Произхождението на Цицерона“, „Флорентинска история“. В последното съчинение има и историческа критика, и общи възгледи, и обобщения върху основа на политическия опит и на исторически наблѱдения — елементи на научната историография (стр. 681.) Следователно, основните начала на новата историческа наука, казва авторът, са поставени от представителите на ранния хуманизъм.

Преписката на хуманистите, техните политически речи, инвективи от общ и частен характер, политическата им полемика в стихове и в проза представѱат вкупом съща публицистика, и като резултат от неѱа почва да се образува обществено мнение, а главните му изразители са хора от незнатно произхождение, влиянието на които почива само върху тяхното образование, което е твърде голѱмо. Известно е влиянието на Петрарка, Бокачио, Бруни и др.

Като разглежда на кратко причините на хуманистическото движение, авторът посочва политическите, социалните и църковните променения, националното развитие във време на хуманизма и намира, че тѱа променения са представили едната среда за развитие на хуманизма, но не и причината на хуманистическото движение. Причината на това движение авторът съглежда в широкото развитие на индивидуализма. „Ние мислим, казва авторът, че са свършено прави тѱа изследователи, които считат развитието на индивидуализма като причина на политическите, социални и черковни променения в Италия от XIV. и XV. век; а произведението на хуманистите с несъмнена ясност доказват, че същата причина е произвела и хуманистическото движение. Идеите на хуманистите са резултат от културното повдиганѱе на личността. Под влиянието на историческите условия личността дорасва до съзнанието на неѱните права за всестранно развитие; от тука произлиза онова отричанѱе на църковната опека и исканѱето на свобода и самостоѱателност за творческа деятелност на човешкия дух, и преди всичко за науката. Само от това гледище идеите на хуманистите намират обяснение и могат да бъдат приведени в ясна и определена система. Но такъв резултат на индивидуалното развитие не може да бъде продукт на национални особености и не съставѱа изключителна принадлежност на Италия; хуманистическото движение в действителност обхвана цяла Европа, и ако то се начена в Италия, причината на това трѱбва да се търси не в италианския народен характер, а в особеностите на условията на културното развитие на европейските народи.—

Тѣа са нашите бележки по съдържанието на съчинението на г. К., които сметохме за потребно да дадем с цел да обърнем върху книгата вниманието на любителите на историческата наука. Това съчинение е важно, първо, по богатството на историографическия материал, в голѣма част събран и изнесен от библиотеки на бѣл свѣтъ от самиа автор, второ, по новите до негде и категорически заклучения на автора относително същността на хуманистическото движение, неговите причини и слѣдствия. До сега, както съобщихме по-горе, историографическият материал по епохата на възражданіето не е бил още напълно събран. Г. Корелин съобщава в подробност нѣкои нови материали, които до сега или съвсем не са били познати, или са били познати само по име. Например, за творенията на Бруни, един от най-видните хуманисти, твърде малко се е знаело и писало, когато г. К. ги привождат като най-сериозни документи за характеристиката на хуманизма; същото може да се каже и за Дж. да Равена и др. Авторът за издирваніето на тѣа източници е прекарал нѣколко години в странство по италианските, френските и английските библиотеки и е допринесъл с тоа си труд твърде много за убогатяваніето на историографията по епохата на възражданіето. Във „Вѣстникъ Европы“ (Август и Септември 1893.) излезе една обширна рецензия върху същото съчинение от знаменития професор по историата в С.-Петербургския университет, г. Кареев. Авторитетният рецензент на книгата се изказва категорически в негова полза, признава високите ѝ достоинства и цена за историческата наука както откъм богатството на историографическия материал, тѣи и откъм положителните и основателни възгледи на автора относително същността на хуманизма. Между многото отличия на новия исторически труд рецензентът признава голѣма заслуга за автора в това, че той е установил върху твърди основи мнението за самостоятелното пробужданіе на хуманистическото движение върху италианска почва, без външно вліяние от Византия. Той обърща внимание (Вѣст. Евр., Авг., 452. стр.), че „в руската публицистика и литература не престава да се доказва и до сега, че в средните векове Византия била пазителката на древното образование, без което не е могло да се яви възражданіето в Италия. Та и в западната литература дълго време се е прокарвало мнението, че възражданіето дължи своето произхождение на избѣгналите в Италия гръцки учители, които донесли със себе си древната философия и литература и подновили западно-европейската образованост.“ Във Византия, по мнението на г. Корелина, е владѣла същата схоластическа наука, както и на запад, в течение на средните векове; така че гръцките схоластици не са могли да причинят това ново настроение на хуманизма, свършено противоположно на средновековното мировъзрѣние, против което именно деіствували хуманистите. Гръцките учители са служили на хуманистите само като посредници, за да се запознаят те с древния гръцки език и литература, и по своите морални достоинства са стоіали много по-ниско от италианските хуманисти. Освен това хуманизмът вече е цвѣтѣл в Италия, когато начнали да идат гръцките учители от Византия. Следователно,

не в Византия си имало началото италианското възбужданіе, но в широкото отрицателно развитие на духовете в Западна Европа и особено в Италия, против средновековните мировъзрениа и в богатото индивидуално повдиганіе на личността против средновековното попечителство.

Рецензентът намира, обаче, и нѣкои непълноти и недоизказаности в труда на г. Корелина, които все пак не пречат на общите негови положениа и заключениа по същността на хуманизма. Така, той намира, че недостатъчно е очертана отрицателната страна в индивидуалистическото настроение на хуманистите, именно тѣхното равнодушие и безучастие в общественото съвременно развитие. Действително, хуманистите се интересуват за външния свѣтъ, но тоа интерес, казва рецензентът, е по-вече теоретически (В. Е., Авг., стр. 7.), сир. те действуват в полза на ближните си само като философи, а не като практически дейци, което и доказва техният политически индиферентизъм, който също така е плод на крайния индивидуализъм на хуманистите, но не е достатъчно очертан в книгата на г. К. Рецензентът намира също непълно развита идеята на автора относително ролята на класическата литература в хуманистическото движение, която той разбира не само пасивна, но до негде и активна. Той, действително, признава заедно с г. К., че изучаваніето на древността не е източник на хуманизма, и хуманистическата литература не е просто подражание на древната, но намира, че нѣкои отделни страни на това движение не могат да се обяснят иначе, освен чрез влияніето на класицизма; следователно, древността има и известна активна роля, ако и второстепенна, в хуманистическото движение. Възгледът на г. К. би получил и това, казва рецензентът, по-голяма пълнота, толкова по-вече, че такава мнение се основава върху многобройни доказателства, посочени в самото съчинение на автора. Не по-малко е важна бележката на рецензента относително малкото значение, което дава авторът на съвременното политическо и социално развитие за хуманистическото движение (стр. 1083). Сам г. К. показва на демократическото произхождение на весте по-видни хуманисти, което се забелѣвало и в страстното им нападаніе на аристокрацията; следователно, не може да се отрича абсолютно безпричинността на обществените явления върху хуманистическото движение, както това утвърдиава г. К. (стр. 1086.). При всичките тиа забелѣзани недоизказаности в труда на г. К., които в същност не намаляват неговото достоинство, рецензентът горещо го препоръчва както на специалистите, тъй и на любителите на историческата наука.

Д. Д. А.

Traité de Géométrie par Eugène Rouché et Ch. de Comberousse, conforme aux programmes officiels, renfermant un très grand nombre d'exercices et plusieurs appendices consacrés à l'exposition des principales méthodes de la géométrie moderne. Sixième édition, revue et augmentée. Paris, Gauthier-Villars et Cie. 1893. 8°. 1200 стр.

Като се заемаме да говорим върху таа френска геометрия, целта ни е да запознаем тиа, които се интересуват с развити-

ето и успеха на геометријата во последните години, е едно капитално съчинение, което, може да се каже, е за сега единствено в своја вид. Никоја математическа дисциплина не е тъй богата с разнообразие в съдържанието си, не представя такова широко поле за развиване, колкото чистата геометрија, која почти всекидневно се обогатява с нови придобитија и далеку е прескочила границите на старата Евклидова геометрија, која до началото на тој век представяше всичките наши знания по таа част, а и сега служи още в съкратен вид за основа на геометричкото обучение в гимназиите. Ако с една подготовка само в рамките на Евклидовата геометрија би пожелал човек да се постави в течението на днешната математическа журналистика, тој ще се види принуден да се върне много години назад, за да хване изпуштанијот крај и от там да почне стъпка по стъпка да върви, за да стигне с голѝм труд целта си. До скоро много нови откритија в областта на геометријата се намираха разфрлени само в многбројните списанија, но в последните години почнаха да излизат от време на време книги, които представят в събран и систематизиран вид отделни клонове. При всичко това липсуваше едно съчинение, което да ни дава в едно мѣсто събрани поне нај-важните методи по цѣлата геометрија, да ни представи една обща и јасна картина върху таја наука. Тази празнина иде да се запълни именно чрез съчинението, което е тук предмет на разглеждане.

Авторите г. Руше и Комбрус са турили за основа официјалната програма за френските средни училища (лицеите); материјалът, којто предвижда таја програма по геометрија, е изложен напълно и по един класически начин, с којто френските учебници отдавна се славијат. Но тоја програмен материјал заедно с твѣрде многбројните задачи не завземаат нито $\frac{1}{3}$ от обејма на цѣлото съчинение; по-голѣмата част състои от незадажлителни за елементарното обучение развитија, напечатани дребно. Нека привејдем следните редове из предговора на таја геометрија:

„Il y a deux manières d'écrire un livre destiné aux études: on peut se restreindre aux programmes officiels et n'en pas franchir le cadre; on peut aussi, en suivant strictement ces programmes dans ce qu'ils ont d'obligatoire, aller au delà et essayer de les compléter. Pour appliquer une science, il ne suffit pas d'en connaître quelques parties; il faut être familiarisé avec toutes ses méthodes, en saisir l'ensemble. Les magnifiques découvertes de la géométrie moderne n'ont pas pénétré dans l'enseignement; délaissées par les programmes, elles n'occupent pas dans la série des études mathématiques la place qui leur est due; on en parle à peine et accessoirement en géométrie analytique, où elles semblent bien à tort être une nouvelle conquête de l'admirable instrument créé par Descartes. Nous sommes loin de reprocher aux programmes leur silence à cet égard; ils sont tellement chargés, qu'on serait mal venu à réclamer une addition. Mais ne peut-on apprendre un programme d'examen et essayer en même temps de comprendre la portée de la science que l'on étudie, en prenant une connaissance rapide, une vue générale de ses principales méthodes? Telle est la

pensée qui nous a guidé dans la composition de cet ouvrage; c'est aussi celle qui apparaît dans le choix des caractères employés." (Авторите са напечатали програмния материал по-едно).

В тѣя редове авторите са изразили кратко и ясно основната мисъл, коѣто ги е ръководила при съставянѣто на това съчинение, и ние намѣрваме излишно след това да прибавяме още нѣщо от себе си. За да си състави обаче читателѣт едно по-ясно представление за съдържанието на книгата, даваме следните подробности.

В предговора си авторите правѣт един кратък исторически преглед за развитието на главните принципи на геометриѣта. След това почва геометриѣта в равнината, коѣто завзема почти половината от цѣлата книга. Тука освен програмния материал има и тѣя притурки: към отдела за сходността на фигурите е прибавено едно положение на главните геометрически методи за конструктивно решение на задачи по сходността; след отдела за подобieto на фигурите е поместен доста обширно онѣя материал из новата геометриѣ, коѣто се предвижда до негде и в V. кл. от нашите реални гимназии. Най-после след отдела за измерѣние повърхностните съдържания и циклометриѣта дохождат едно след друго притурките: приблизително пресмѣтаніе плоскости (формули на Simpson'a и Poncelet); разлика между дължините на една кръгова дъга и неѣната хорда; върху максимуми и минимуми на плоски фигури; 530 задачи по планиметриѣта. След това идат бележки: Note I. за иррационалните числа и смѣтаніето с тѣх (изложено много хубаво); Note II. доказателство за невъзможността на квадратурата на кръга; Note III. около 70 стр.: нова геометриѣ на тригълника.

Притурките към стереометриѣта са: за неравниѣ четиригълник (*quadrilatère gauche*); ангармонично отношение на 4 равнини; общи своѣства на полиедрите (между другите неща тука те дават и елементарни способи за пресмѣтаніе центровете на тежината); за методата, основана върху централната проекция и пр.; за правилните полнедри на Poinot и пр. На едно голѣмо пространство под заглавие „*courbes usuelles*“ са развити всичките основи на новата, синтетическата геометриѣ.

Съчинението свършва още с три Notes: Note I. за приложението на детерминантите в геометриѣта; Note II. върху не — Евклидовата геометриѣ (абсолютна геометриѣ, с коѣто е тѣсно свързано името на рускиѣ математик Лобачевски); Note III. за новата геометриѣ на тетраедра.

Ониѣ, които обичат геометриѣта и желаѣт да се усвършенствуват в тоѣя предмет, ще намерѣт в геометриѣта на Руше и Комбрус всичко, което да удовлетвори желанието им.

Ем. II.

II. ПО ПРАВОПИСНИЯ ВЪПРОС.

Под тоя наслов списанието „Български Преглед“ отваря в отдела си за рецензии мѣсто за всички отзиви, мнения, възражения и критики по реформата на днешния ни правопис, предложена от филологическата комисия при министерството на просвещението в нейния особен доклад до г-на Министра. Докладът биде напечатан в първата книжка на това списание, и така се даде необходимата гласност на проекта, изработен от комисията; — сега е ред на всички български книжовници да изкажат своите възгледи по въпроса със всичката сериозност и достолепие, каквито са своитвени на просветените хора и каквито и самият предмет напълно заслужава. Дружеството „Общи Труд“, което е поставило в програмата на „Български Преглед“ и точка, да спомогне за по-бързо и окончателно разяснение на правописния въпрос, ще приема с благодарение всяка статия, която му се представи със истински помисъл да се помогне на дѣлото на правописната комисия, а тяа подирната не ще пропуца да взима под внимание всички изказани съждения по нейния проект и да дава по тях своите отговори. По такъв начин можем справедливо да се надеем, че най-сетне и у нас ще се извърши както трѣбва едно обществено-книжовно разискване и ще се даде краі на ония безплодни частни препирни, които напоследък рѣдко се чуваха само затуй, че никоі вече никого не искаше да слуша.

Онова, което е било изказано у нас по правописния въпрос до времето, когато се изработи проектът на комисията, е било взето от нея под внимание; а онова, което се яви докѣд се обнародва тоя проект, беше писано повечето въз основа на предположения, като каква реформа ще да планува комисията, и по тази причина естествено намира своіят отговор в самия обнародван проект. Остаа да се разискуват възгледите, които излъзоха и ще има да излизат откак се предаде вече на обществото проектът на комисията и образец за неговото приложение в първата книжка на „Български Преглед“. Комисията като върва в непрестаиния напредѣк на българската мисъл, върва също че и в разискванията си по правописната реформа от сега нататѣк нѣма да се среща с поводи за досада на обществото. каквито са били преди години поводите на завистливи нѣкои и страхливи Арѣ-д’-Абуловци и Сарѣ-Чизмели-Мехмед-аа: такива господиновци се занимаваха тогаз по-вече да броят, коі работник колко пари взима, та с това нѣкак и да доказват, че българският език и книжнина се намират в

опасни ръце; — днес вече не е възможно да се печелят с логически несвързаности инакви ръкоплекскания, освен ръкоплекскания за самохвал пехливания, които побеждава все отдолу.

С проекта на комисията направо се завзе от нашите вестници първ в. „Свобода“ в три статии „По новото правописание“, бр. 1180., 1181. и 1182. Дребната белешчица на Д. В. Македонски в бр. 1184. от същия вестник е подфърлена от лице, което в минута на своа отбрана се възползува от случая да отклони вниманието на нападателѣа върху друга страна. Г-н Македонски вика сѣнката на „покойний професоръ отъ парижскій университетъ Натала“, за да свести правописната комисия, коѣто светотатски посѣга върху книжовниѣа ни език. Но от всичко това нѣма нужда: известниѣт Пращки професор Натала е още жив, и в комисията заседават трима негови ученици; те познават и уважават възгледите на стариѣа учител и със своѣта работа никога нѣма да го засрамят. В бр. 1193. от „Свобода“ направи свои „Бѣлѣжки по новия ни правописъ“ г. Бешевлиев. От другите ни вестници писаха още: „Балканска Зора“, бр. 993.; под наслова „Новата правописна реформа“ тя обещава да отвори полемика тепърва откак се издаде и словарѣт на правописната комисия; а в. „Пловдивъ“, както обикновено по книжовни въпроси, така и тоѣа път в бр. 97. от 14. Септ. дири сведения от едно естество, за да докаже по-късно неща от съвсем друго естество. Преди да си каже мнението по правописа, тоѣ иска да знае, какво е това дружество „Общи Трудъ“, кои му са членовете и от каква са народност? Когато „метафизикътъ“ на рускиѣа баснописец Хемницер със вдигнат към небото ум разсъждавал за началото на всички начала и по пътиѣа си паднал в една ѣама, дошѣл баща му с въже да го вади; но метафизикътъ все си разсъждавал и запитвал баща си: „Нѣтъ, погоди тащитъ; скажи миѣ напередъ, веревка вещь какая? . . . да время что?“ Бащата отговорил: „а время вещь такая, которую съ глупомъ не стану я терять. Сиди, пока приду опять“. — В периодичните ни списания още не са се обаждали бѣлгарски книжовници за обявения проект;¹⁾ само в редакциѣта на „Бѣлгарски Прегледъ“ се внесоха три статии: от И. П. Плачков „Белешки по правописната реформа“ (писани с правописа на комисията), от П. Иванов „Нѣщо за говора и писанието“ (пак с новия правопис) и от Кр. Мирски „Върху правописанието ни“ (писано по собствено негово правописание). На всички тиѣа статии, както и на печатните мнения, които се ѣавяват между една и друга книжка от „Бѣлгарски Прегледъ“, комисията желае да се дава и мѣсто, и отговор още при първ случай; обаче между тѣх ще има общи и еднакви неща, на които ще се пада един и същи

¹⁾ В „Мисълъ“, кн. IV. и V. 1893., едно произведение на С. Михайловски, наречено „Първа сатира“, се бори на стр. 268—269. за „Ерито, Юсѣтъ, Голѣмий Еръ и Малкий Еръ“; ала то не са правописни разсъждения, но прости стихове. Тонѣт на тиѣа стихове ни припомниѣа едновременно чорбаджии, ковто имаха свои осетни причини да казват: „Е какво, лошо ли ни е под турците? Що ни затрѣбвала нѣм незнам каква си свобода, — мечта на чапкъните!“

отговор. За да се улесни на читателите прегледът на всичките мнения по една точка от правописа и за да се пести място, та да се изреждат на време и всички любители на въпроса, повдигнат от Министерството с проекта на комисията, тази подирната намери за справедливо и уместно да постъпи единичко така. Мнението, което по най-голяма вещна близост към проекта на комисията, по реда на точките, в които е изложено, и по ясността или правилността на доводите си би могло да се положи за основа, та около нея да се групират под линия и по части и всичките останали мнения, — това мнение ще се взима и от комисията в най-пълната си форма под отговор; ако е то дадена в редакцијата статија, ще се печата изцѣло и с правопис, какъвто си е избрал или желал авторът. Комисията признава, че в тоя начин има една несгода за ония автори, чиито мнения по правописа ще има да се разбиват по части, за да могат да се групират около друго цѣло мнение, взето за основа; обаче тѣа върва, че всѣкој такъв автор ще съгледа, как такава жертва от негова страна се прави единичко в полза на читателите и на самото дѣло. А за да бѣдѣт тѣа почтени автори още по-вече спокойни зарад формата на своите изказани мнения, комисията обѣтава, че ще залѣга с най-голяма грижа да ги подава в списването и да ги взима под отговор в най-точния им текст и заварден смисъл. За всѣкој случај комисията ще пази първоначалните ръкописи на авторите. Тѣа изобщо ще гледа и всѣко чуждо мнение да съобщава тѣа, каквото публиката да може лесно да го контролира.

По-долу комисията печата цѣлата статија на И. П. Плачков, и към отделни неѣни места добавѣа под линия мненията по същите точки на К. Мирски, „Свобода“, Бешевлиев и своите отговори. За статијата на г. П. Иванов ще кажем веднага тука, че тѣа се занимава (по чешки извор) главно с общи бележки върху начина „как стават звуковете на човешкиѣа говор.“ Неѣната цел е да констатира, че говорът на лица от една и съща народност все пак заклѣчува звуковни различѣа, които не само азбукето на правописът не може и не трѣбва да означава, но с голѣми мъчности постига да ги изобрази и лингвистичната физиологиѣа; че старите етимологически и исторически правописи навѣкъде отстъпат пред новите условиѣа за означение общите звукове на един книжовен език, — тѣа, както старата метода за учение на „Р ци“ „Ка ко“ отстъпи на новата „звучна метода“ за учение на „р р р р“, „к к к к“; че според това всѣкој общ на езика звуковен елемент трѣбва да се изобразѣава и с особен азбучен белег. Въз основа на това г. Иванов заклѣчува: „сегашната наша правописна реформа, коѣто се стреми да даде на всѣкој звук елементарна буква, стои по-горе от всѣка похвала;“ „комисията за нареждане новиѣа български правопис заслужава благодарността на всѣкој искрен родолюбец, макар за сега тѣа незаслужно и да се напада от нѣкои едностранчиви политикани. Потомството ни ще умее да ѣа възнагради за трудовете ѣа. Нѣщо преди две години Сърбите празнуваха най-тържествено стогодишнината на бащата на тѣхния правопис. От начало обаче и

него обвиняваха, че бил пекал да покатоличи Сърбите със въвеждане j-тата!“ Колкото за статијата на г. К. Мирски, тя представя за сега мненијата на автора само върху буквите от азбукото, установено от комисијата, и в друг един дѣл обещава да допесе и мнение върху граматическите точки от правописниј проект. Кѣм краја си таа статија има и един вид добавка, гдето г. Мирски привождат в защита на ж и ѝ (но не и на ъ!) в средата на думите мнението на П. Р. Славейков, изказано в Читалище III. 180., по повод на печатаното все там разсъждение на Д. Г. М. „Нѣщо за българското правописание“, стр. 176. — 183.¹⁾

Бележки по правописната реформа от П. П. Плавков.

Може би, много рано е да излезем със своите бележки, преди да сме още видели словарѣтъ, от който, както право бележи г. Милетич, „ще се види предлаганата правописна реформа изцѣло и във всичките ѝ отделности“; но чака ли се още един месец за словаря и друг за третия број на „Български преглед“? ²⁾ Ние се решихме да напишем следните редове още сега, като ще внимаваме да говорим само за ония работи, които са изцѣло разрешени, а за наполова разрешените работи ще се надееме да ни се отстъпи мѣсто да поговорим втори път.

Необходима ли е комисија? — Мнозина от ония, които се интересуват в правописниј въпрос, мислят, че комисија съвсем не е нуждна, за да се разреши тоа въпрос. Такивато са против предлаганото от комисијата, просто защото комисиин мислят те, нѣмат право да се бъркат в правописанието. За хатър на тија мнозина въпросѣт за значението на една правописна комисија не трѣбва да се изоставя неразяснен. Самата комисија ще да е била на същото мнение с нас, та затова и двамата неѣни члена, що пишат в първија број на „Б. П.“ по правописа, се допират и до тоа въпрос. За съжаление е, че тија двама нѣмат еднакво мнение, та с това се прави нежелателно лошо впечатление. Г-н Милетич казва на едно мѣсто: „мнозина у нас се утешават с мисълта, че правописанието само ще се оправи, като че ли правописанието не е резултат на условно съгласие, а на нѣкои

¹⁾ За иницијалите Д. Г. М. г. Мирски пише в статијата си: „не знаем, кои е Д. Г. М. (да не би и нѣкой член на Министерската комисија) и, слѣдователно, жив ли е.“ Те са иницијали на Доктора Г. Миркович, — което се познава от забележката б на стр. 176. от Читалище, III, па и от това, че същият доктор е писал по граматически и правописни въпроси и в „Български книжици“, II, 2. 583—589, 3. 617—623, в „Нова Свѣтлина“, III, издал е в 1860. „Кратка и методическа българска граматика“ и в 1879. е употребил в објавителниј член на вестника „Българско Знаме“ правописание, каквото е предлагал вече в „Читалище“.

²⁾ I. — Взе след първите отзиви по разсъжденијата „Нашата правописна реформа“ и „Кој е крив за правописниј въпрос“ в I. кн. от „Български Преглед“ комисијата се увери, че има потреба още от осветление на нѣкои фундаментални въпроси, а да станат по-ясни и положенијата, от които изхожда и самиѣт проект на комисијата. Тија въпроси ще се осветлят сега постепено в отворенија тука дѣл на списанието аз мненија и отговори по правописната реформа. От посоката, каквато вземат окончателните заклученија, ще зависят и известни страни от словаря на комисијата, който поради това се и отлага да се печата по-нататѣкъ.

трайни закони, които, кога да е и при каквито и да било условия, ще си пробият път“ (Б. П. 3.), от което разбираме, че според г. М. необходима е намесата на една комисия, или нѣщо подобно на комисия. Същата мисъл, вижда се, е блазила г. М., кога е писал и следните думи: „правописанието и в туї кратко време, как съществува от възражданіето до днес, не е успѣло в един вид да стане общо и постоянно, а напротив все по-вече и по-вече се колебае.“ (Б. П. 11). В противоположност на това г. Теодоров казва: „книжовниѣтъ правопис се създава самоволно и постепенно от всички писатели съвместно, както се създава и всѣкоі обществен обичаі; но понѣкога обществото натоваря из својата среда и нарочни хора, които да установят известна полезна и еднаква за всички наредба; така и за правописа могат нѣкога да се натоварят особни лица, които да го оправят и наредят“ (Б. П. 36.), от което се разбира, че г. Т. приема възможността да се уреди правописът сам по себе, само че според него нарочно натоварените лица ще свършат работата много по-скоро. Г-н Т. отива даже по-нататък, та твърди, че „много пъти наредбите от нарочно натоварени лица нѣмат онѣя предимства, що притежават самоволно израслите наредби.“ (Б. П. 36.) и че „нарочната наредба бива сполучена, когато е основана върху схванатиѣ дух на самоволното развитие“ (Б. П. 36). Ние сме на страната на г. Теодорова. Ще прибавим на казаното от него още и това, че не е истина, какво правописанието ни от възражданіето насам все по-вече и по-вече се колебае, както твърди г. М. Помним, кога едни пишеха и *ѡ*, и *и*, и *і*, други само *и* и *і*, а трети само *и*; а днес не сме ли свидетели, че всички пишат само *и*? Помним, такожде, кога едни пишеха в средата на думите и *ж*, и *ѡ*, и *ѡ*, други само *ж*, а трети само *ж* и *ѡ*; днес намираме, че *ѡ* от средата на думите е почти изтикан. Същото е станало и с други разногласиѣ, и това все от възражданіето насам. Защо, тогава, да отричаме възможността за едно самоволно разрешение на правописниѣ въпрос със изкривяване на исторіята? — Но на думата си: ако комисията е извършила работата по-хубаво и „върху схванатиѣ дух на самоволното развитие“, по думите на г. Теодорова, то тя е била само едно средство за предпочитаніе, но никак не една необходимост.¹⁾

¹⁾ Мирски: Правописниѣ ни въпрос . . . ще е добръ, мислим, да се разисква непрекъснато ред мѣсеци, ако не цѣли двѣ—три години, та да може да се дойде, най-сетѣ, до едно какво-годѣ споразумѣние по него, защото ще бѣде вѣдѣтелно за язика ни, ако се продължи по-нататък тая галиматія, която владѣе у нас сега . . . Българскиѣ Преглед . . . вѣрваме ще е органа, който ще спомогне най-сполучливо за постиганіе гонената цѣл.

Бешевлиев: Защото всѣкоі малко или много съзнаваше нуждата отъ едно общо правописание, прѣдъ видѣ съществуващата му разнообразност съставяніето на тая комисія отначало се бѣ много добръ посрѣщало.

II. — Правописанието, според г. Милетича е резултат на условно съгласие. Да не беше имало такова условно съгласие, не би могъл да се развие у нас и онѣя книжовен език, въз основа на който изобщо става възможно тепърва и да се разсъждава за едно правописание. Обаче това съгласие се форму-

Комисијата во историјата.— Правописниот въпрос не за прв път се повдига днес у нас. Тој има цѣла историја от възражданіето насам. И ние нѣмаме никакво право да гадим комисијата, гдето тја го повдига наново. Намѣсто това да правим, интересно ще бѣде да разберем, какво мѣсто се пада на комисијата в историјата на българският правопис. Тука ние сме наклонни да се съгласим пѣк с г. Милетича, който представя комисијата за школа, съвсем различна от школата на Дринова, наричана от г. Теодорова българска школа. До сега владееше посѣтото от Дринова; това, бележи г. М., било „причина за големия произвол, който владее днес в правописанието ни“ (Б. П. 15). Правописната комисија предлага съвсем нови основи: тја, по думите на г. М., „ръководена от днешните признати правописни начала е взела за основа на правописните въпроси само книжовното произношение“ (Б. П. 16). Дриновата школа искаше да се вземат за основа всичките български говори, като се помириават противоречијата между говорите със старобългарският език, а правописната комисија иска да се не слушат народните говори, нито всичките на едно, нито

лира постепенно, през течение на времето и съвместно с общото развитие и усъвършенение на нашите възгледи. Тука е то подобно на самоволното образување на ония обществени норми, които наричаме обичаи. В обичаите винаги се застигат по-стари възгледи с по-нови и често се кръстосват; човек захваща да се колебае в своите постѣпки според тѣх ту на една страна, ту на друга. С време и това колебание му стане тѣ естествено, както и самиот обичај, и тој вече и не го чувствува, ако и да го върши. Ала при такова състојание на правилата за човешките постѣпки не е възможен и разумен бърз напредѣк и съвършенство; затѣ доаждат законодателѣт, та по духа на обичаја, в свѣрзка и с последното и нај-напредничаво развитие на възгледите на човека, установиават един последователен закон. Така доаждат и за самоволно израстлите, но размесени със стари и нови възгледи, колебливи и непоследователни правописни норми един книжовник, или корпорација от книжовници, та установиават един за всички и последователен правопис. Въз основа на това г. П. П. Чичков напразно дири нѣкакво основно разноречие между г. Милетича и г. Теодорова. Самоволното развитие на правописа може да се регулира за по-бърз напредѣк и нарочно, както се регулират нарочно със закони и социјалните отношения. И ако г. Милетич е казал, че правописѣт е резултат не на трајни закони, казал го е в смисъл на разликата, којато съществува между природните (трајни) закони и законите (променливи) на обществото. Правописѣт е условно създадено правило или закон между книжовниците въз основа на самоволно развитите правописни обичаи и на прогресивните възгледи за отношението между език и писмо. Ако законодателѣт се намѣсва в самоволните обичаи на населението за негов напредѣк и усъвършенение, намѣсват се и нарочити хора в самоволните правописни навици зарад напредѣка и усъвършенението на книжнината.

едни изключително, но да се обърнем към книжовното наречие, което може да се е образувало от един или по-вече народни говора, ала което, кога достигне периодът на своето „ствърдяване“, представя само по себе едно едничко наречие. Не различава ли се, тогава, новата школа принципиално от школата на Дринова? Нам се чини, че преходът от школата, наречена от г. Теодорова българо-руската, към школата, наречена българска, е много по-прѣкъ и по-лесен, от колкото преходът от последната към новата школа, представяна от правописната комисия. Според нас комисията възбужда съвсем нов принцип, та г. Теодоров не е имал право да я свързва така тѣсно с Дринова и неговите последователи. ¹⁾— Тога принцип, едничкият възможен за приложение там, гдето има отдавна установен книжовен език, нашата правописна комисия ограничава 1) с традицията и 2) със етимологичната аналогия. Както ще посочим по-долу, на традицията се правят отстъпки в нѣкои случаи там, гдето не би трѣбвало да и се правят, а етимологичната аналогия е останала без приложение в нѣкои случаи, гдето е трѣбвало да се приложи. ²⁾

¹⁾ III.—Българската правописна школа се отличава от българо-руската по това, че определя за звуковете на българската книжовна реч букви не по съображения с етимологията на руския език, но по заключения из новобългарската фонетика. И г. Дринов е един от видните представители на таа школа: върху неговото учение почива днешният правопис. На същата школа принципите държи и правописаната комисия, като избира и нарежда буквите на своето азбуке съгласно с изговора на българския език в книжнината. В подробностите на своето учение г. Дринов е поставил, че когато за нѣкой пункт на книжовния правопис българските наречия му се представят в равностепенна борба помежду си, та не ще знае, на кое да отдаде право, тогава той ще се обърща към старобългарския език и ще разрешава преписания с неговите етимологични букви,—иначе обаче всекога ще следва общият изговор на живата българска реч. Двадесет години подир г. Дринова излиза правописната комисия и признава, че всичко общо на живата българска реч е влизало и ще продължава още да влиза в основата на книжовния език; и затуй таа комисия обявява, че правописът на българския книжовен език трѣбва да се води по установения вече, или що има да се установява изговор (произношение) на думите от книжнината. Дринов тъкмеше в 1872. година правопис за книжовен език, който тепърва се устройавя; а правописната комисия е изработила в 1893. година правопис за книжовен език, който в основните си и по-много чѣрги е вече определен. Въз основа на това и тука г. Плячков напразно дири разноречие между г. Теодорова и г. Милетича и съвсем криво е заключил, че между българо-руската школа и българската има прѣкъ преход, а между Дринова и правописната комисия има принципиална разлика.

²⁾ IV.— Не е ясна мисълта на г. Пляčkova под думата „етимологична аналогия“. Ако има у правописната комисия

Принципът приложен на български. — Реформираніето на френското правописаніе или немското, например, върз основа на книжовното произношение е много лесно да стане; защото книжовниѣтъ език на Френци и Немци е отдавна установен и напълно ствѣрден. та книжовното произношение у тѣх никак се не колебае. Така ли е и у нас? „Успѣла ли е,“ както вика комисіята, „народната интелигенція да образува книжовен език със установени характеристични своѣщини, по които тоѣ да може ясно да се схваща отделно от разните народни наречіа“? (Б. П. 17). Ние намираме, че само в нѣкои точки нашето книжовно произношение е окончателно установено, в други то не се е втѣвредило и установило до там, че да може безопасно да се реформира правописаніето върху неговиѣ гърб. За сега, върз основа на книжовното произношение, ограничавано от традицията и етимологичната аналогия, е възможно само частно реформираніе, или, ако се предприеме да се реформира правописаніето ни по всички линии, трѣбва да се подири и друг регулатив, освен книжовното произношение. Комисіята е сторила, както ще видим по-после, последното. Тя реформира правописаніето и във онѣи случаи, гдето има неустановеност и разногласие в книжовното произношение. Как прави тя това, ще разгледаме по-после. Но ако комисіята действително е съзнавала, както сама казва, че „онѣи колебаниѣ, що съществуват още в младѣи ни книжовен език, те без съмнение, според характера си, ще се установѣят в скоро бъдѣще“ (Б. П.), то тя е направила, според нас, една грешка, гдето е искала да изпревари развитието на книжовното произношение¹⁾.

нѣкои средства да ограничава колебливостите на книжовниѣ изговор, те във всѣкой случай се взимат из установениѣ по историческото развитіе на книжовниѣ ни език навик и из новобългарската етимология, но не из нѣкаква си „етимологична аналогия“.

¹⁾ Бешевлиев: При въпроса — кой език да се приеме за книжовенъ, не ще съмнѣние, че ще бждемъ за тоя, който се говоря отъ българската интелигенция; обаче касателно опрѣдѣляваніето окончателно единъ общъ правописъ, едва ли бихме достигнали истината, ако се ръководяхме исклучително по говоримия езикъ от интелигенцията.

V. — Книжовниѣтъ език се изобразява в литературата, гдето се обработва от способни писатели. на става и широко достоѣние на интелигенцията. От нашата отбрана книжнина вече е напълно възможно да се извадіат основните чѣрти на българскиѣ книжовен език и да се определи тѣхното отношение към кое да било от живите ни наречіа и говори; могатъ също така да се извадіат и доста други подробности, които отличават тоѣ език от поместните говори. Това именно и дава право да се говори днес по-положително за известен български книжовен език, отколкото преди 20 години. Обаче тоѣ книжовен език е наистина млад: гледаш в него тук там още неувереност; виждаш и сполучливи опити за напущаніе нѣкои привнесени в него за временна служба чуждици. Писателите го пишат, ала все още съкаш се свенѣят и да го говорѣят без примеси от своѣи диалект.

*Сполуката на комисииата*¹⁾. Наі много комисииата е сполучила в своите решеніи 1) да пише в средата на думите само

Свенливостта често избива и в нехаіство, и то е вече недостатък, против който трѣбва сериозно да деіствува школата. При все това младшият наш книжовен език съществува със свои особен характер, колко-годе отделен и от най-близкото до него живо наречіе. Правилният изговор на думите от тоа език е и водилото на комисииата в нейния проект за правописа. Понеже в основните си чърти изговорът е определен от нашата книжнина, правописната комисииа постави и рационалниа начин за неговото означение; а по тия основни чърти, по онова, което іавно наредила над друго и по етимологията на езика могат вече отсета да се установят и други нѣкои от колебливите белези на книжовния език. Такива белези комисииата е разрешавала в проекта си; и за тѣх може би ще се искат и по-нататъшни осветленіи. Да се твърди, че у нас нѣма никакъв книжовен език и че е безосновно да се създава правопис по книжовен изговор, ще каже да се отрича цялата онаіа еднаквост и общност, коиато в други случаи ни е тѣі сладка на устата и ни прави да се гордеем, — да се гордеем дори и при какъв-годе правопис, по коиато в дебати против правописната комисииа изведнѣж ни набърча челото като трѣпчива киселица. Плачков ще съгледа това и сам и не ще обвиниава комисииата, че избушила книжовният език и книжовният изговор из нѣкои тъмен кът; ние го молим да иде да се поучи за това поне у д-ра Ард-д'Абул, който с тържествено възхищение говори в ПС. XXI—XXII. 526., че Българите имат вече „един“ книжовен език.

1) Свобода, бр. 1180: Правописната комисииа не е могла да разрѣши въпроса за бжджето правописане. Онова, което е тя изработила, се приближава къмъ едно правилно писане, но не го постига напълно. . . . Но онова, което въ нашитѣ очи стои като голѣмо зло, е, че комисииата, за да достигне до едно правилно писане, е приела нѣкои такива установления, които развалят нашата писменность. . . . Призванието на комисииата бѣше, да разрѣши споритѣ въпроси по нашето правописане, но не и да прѣобразява писмото. Комисииата е направила второто, . . . което не сж искали отъ нея. По единственната тази причина нейното дѣло трѣбаше да се унищожи отъ министерството на Народното Просвѣщение. Не се знае, по какви причини това не е станало.

Беневлисв: Голѣмитѣ надежди, които се възлагаха на тая комисииа прѣди да се чуе нѣщо отъ работата ѝ, имаха своето оправдание въ обстоятелството, че почитаемото Министерство на Просвѣщението, съ своя „Сборникъ . . .“, е приготвило до нѣгде добъръ и цѣненъ материалъ за едно такъво прѣдприятие, и ний . . . очаквахме комисииата, ползувайки се отъ тоя материалъ, изучвайки го, слѣдователно съ това и разнитѣ наречия въ българско, да издири законитѣ, практическитѣ правила за употреблението на тоя или она правопис, които да бжджѣ колкото прости, толкова и вѣрни, вмѣсто домогванията до старобългарския и руския . . . езикъ . . . Комисииата не е била толкова основателна, като е зимала прѣдъ видъ само езика на интелегенцията, при опрѣдѣляванетоъ правописа, който не ще бжде строго фонетически, защото ще трѣбва да се съгласува съ етимологията . . . Обаче комисииата по-отстъпчива на фонетиката, отколкото на етимологията, въпрѣки желанието си да упрости правописа на езика ни, отстъпва на мѣсти отъ това правило и прѣдоставя широко поле на своеволната не еднообразность и постоянство.

VI.—Какъв е бил мандатът на правописната комисииа, то е изложено и подробно показано в доклада ѝ до г. Министра.

з (вместо ж, х и ъ) и 2) да изхвърли еровете от краіа на думата. Наистина, надали има нѣщо по-установено в книжовното ни произношение от изравняването на ж, з и ъ в средата на думата и непроизнасянето на еровете в краіа на думите. Не един народен говор дава на ж особно произношение; има, както е известно, и говори, гдето се чуе и най-старото произношение; но ни едно от тиіа произношения не е могло да си пробие път в книжовното изговаряне: ж в устата на българската интелигенція е равно на з. В тоіа случаі и правописната традиція не е толкова силна, та ще има и по-малко опозиція от страна на оиіа, които не ще искат да си менят навикът. За еровете в краіа на думите въпросът стои малко по-другоіаче. Има места, гдето и еровете в краіа на нѣкои думи се произнасят; но в литературниіа говор те никак се не чуват. Традицията, обаче, в тоіа случаі е по-силна и ще даде по-голям отпор. За задържаніето на ж и особно на еровете в краіа на думите в днешната литература се приведе и друго доказателство, което възбужда сърдцето особно силно. Това доказателство е чисто политическо, ала при все това то заслужва да се вземе под внимание, защото нека бѣде уверена комисіята, че цѣлата интелигенція наша е запалена от него. Ние обаче ще го прескочнем тука, защото знаниіата ни по политиката са много ограничени. ¹⁾

(срв. стр. 16. и 11. от I. кн. на „Б. П.“) Да се разсъждава по-дир тоіа доклад, че неіното призвание не било такова, то е да се подозира саміят доклад в подложност. — Ако обществото е чакало да се възползува комисіята от материіала по езика ни в министерскиіа „Сборник“, та откак го изучи да установи и един или друг прост и истински правопис, то ще да е знаіало в същото време, че тоіа правопис може да поиска и да се разграничат по-точно службите на отделни букви от сегашното ни писмо, па да се поднови, в случаі на нужда, и службата на нѣкоіа буква от старото ни писмо. Службата на всички тиіа букви и мѣстото им в думите комисіята е определила според фонетиката на българскиіа книжовен език. Нам се признава поне толкова, че изработениіят така правопис се приближава към ново едно правилно писаніе в замѣна на сегашното, чиіато неправилност не се отрича. Да ли това правилно писаніе е постигнато напълно или не, то ще се види от нашите разисквания тук. — Г-н Бешевлиев не е доволен, че комисіята взела за основа книжовниіят ни език: от изучаваніето на материіалите в „Сборника“ тоі се надеіал за правопис повече фонетически, който и ще бѣде по-прост; обаче по-нататък същіят г. Бешевлиев се заплита в собствените си поніатиіа и намара комисіята крива, гдето по-вече отстъпіа на фонетиката, нежелі на етимологиіата, та против своето желание да направи правописът по-прост, не го упростиавала. Веднѣж искат от нас фонетика, после ни гадіат зарад фонетика. С разбъркани поніатиіа не се помага на правописниіа въпрос, но още по-вече се затѣмніава.

¹⁾ Свобода, бр. 1180. — а. Истина е, че з въ края на думитѣ нѣма произношение На основание на това . . . той е излишенъ. Обаче въ право-

Буква *ѣ* в сравнение със съчетания *дж*, *тж* и *пр*. — Книжовното произношение на *ѣ* не е установено всъду, гдето едно време се е употребявала тази буква. Неустановено е, например, произношението на *ѣ* във окончанията на минало несвършено

писанието не се глѣда само на фонетиката. Има и други съображения, които по нѣкога се повече цѣвятъ, каквото е напирѣмъ традицията. И *ѣ* е дѣйствително традиционална буква . . . Този доводъ не е по-слабъ отъ довода на комиссията, че *ѣ* е излишна буква въ края на думитѣ. Ако тия два доводи се уравнивѣсаватъ, тогава правото ще бѣде къмъ онзи, който намѣри нови доводи. Такива ний намираме. Единъ отъ тѣхъ е политически . . . Прѣвъ 1889 г. всичкитѣ български училища и черкви въ Македония се спасиха почти отъ онищожение само благодарение на буквата *ѣ* . . . Въ началото на 1889 г. се уби въ Прищина единъ попъ . . . Българитѣ заявиха: убития попъ е българинъ — доказателство е подписа му. Дѣйствително подъ изображението на убития . . . личѣше подписа на попа, украсенъ въ края съ единъ голѣмъ *ѣ* . . . Слѣдствието подиръ това . . . намѣри, че убития е падналъ отъ куршума на сърбитѣ . . . Ето каква заслуга принесе тогава на България *ѣ*! — бр. 1181.: Въ борбата ни съ сърбитѣ (етнографически) ний губимъ твърдѣ много въ отношение на личнитѣ имена, ако не запазимъ *ѣ* въ края на думитѣ . . . Когато получимъ писмо отъ Македония съ подписъ Димовъ, знаемъ че е отъ българинъ.

— *б*. Не е истина че ероветѣ сж изгубили свършено произношението си въ края на думитѣ . . . *ѣ* — има. Българинътъ не признае еднакво: кон и конъ, сол и соль . . . *ѣ* и *ѣ* оставатъ въ края на думитѣ, аа да показватъ, че окончанието е твърдо или мѣко . . . За напирѣдъ ще трѣбва да пишемъ ероветѣ само въ края на думитѣ . . . *ѣ* и *ѣ* нѣматъ никакво произношение, а само служатъ, аа да показватъ, че окончанието е твърдо или мѣко, понеже въ българскиятъ езикъ дѣйствително съществуватъ думи съ твърдо и мѣко окончание. Само когато слѣдъ *ѣ* и *ѣ* стои членъ за мъжки родъ, тия букви иматъ произношение.

— *в*. Понеже *ѣ* и *ѣ* оставатъ въ края на думитѣ . . . , то само по себе си се разбира, че тъмний а-звукъ въ началото и срѣдата на думитѣ ще се означава съ *ж*, което въ новиятъ езикъ дѣйствително има такова произношение . . . Впрочемъ, може да се приеме безъ никакъвъ ущърбъ и това, че *ѣ* ще служи на всѣкъдѣ да замѣства тъмния а-звукъ. Въ такъвъ случай може да се постанови правило, че *ѣ* се произнася като *ж*, освѣнъ въ края на думитѣ; тогава *ж* ще отпадне отъ азбуката . . . *жж* може да отпадне, понеже не се употребява нигде.

Мирски. — *а*. По нашето познавание языка ни, у нас има две тъмни *а*: остър, сърдце . . . не се произнасятъ като *жж* щ а, свир *жжж* . . . Ще е по-добъръ да запазимъ *ѣ* и *ѣ* въ срѣдата на думитѣ и *ѣ* и *ж*: да пишемъ съ там, гдето се чуе почти $\frac{1}{2}$ *ж* . . . съ рп, пѣлно . . . , а още в онѣзи думи, в които *ѣ* отпада, при замѣнение окончанието им . . . добър, добри . . . Ако не искаме за опростотворение языка си, да даваме ухо на тѣзи тънкости, в такъвъ случай . . . да пишемъ безразлично, както покойний Любена: т *жжж*, в *жжжж* . . . „Свобода“ писа, че от подписа на одного, историка ще заключава за народностъта му. Такъвъ историкъ би били за съжаление.

— *б*. (Извърѣла *ѣ* съвсемъ; вероятно ще предлага да се пише коня вмѣсто „конъѣ“, а конъ вм. „конъ.“ — *К.*).

— *в*. „Свобода“ пише, че . . . буквата *ж* може да отпадне отъ азбуката ни. Ний никакъ не можемъ се убѣди . . . Всичкитѣ поклонници на правилото да се пишѣтъ *ѣ* и *ѣ* въ края на думитѣ, казватъ, че *ѣ* има за нас и политическо значение . . . Буквата *ж* има за нас още по-голѣмо и политическо, и национално значение, защото с *ж* се отличава нашата азбука отъ всички други славянски азбуки, тъй като буквитѣ *ѣ* и *ѣ* . . . употребяватъ и руситѣ . . . Но ний не сме от онѣзи, които искатъ само по политически съображения да бѣде такъвъ или онакъвъ нашето правописание . . . Буквата ни *ж* е много повече за вардение, отъ колкото. *ѣ* . . . Да рекъ . . . едвали можемъ да пишемъ с *ѣ* (рекъ) или с *а* (река): в първий случай . . . , като си въспомняме църковно-славянското четение, . . . бихме произнасяли рекъ, а в вторий случай бихме бъркали съществителни с глаголи, като лѣжа и лѣжж . . . Болшинството пише днес: ходя, а не ходѣж . . . , но не и . . . да прочета вм. да прочетъж, да викна вм. да викъжж . . . Много по-свойственно на языка ни е да говоримъ и пишемъ — ви *жжж* . . . По-

време и на несвършените причастия. Така, едни произнасят биѣах, други биѣех, едни произнасят стоѣах, стоѣеше, бѣѣах, стоѣеше, едни може да произнасят горѣах, гореше, ала други на pewno произнасят горех, гореше и пр. Как е постъпила комисията при таѣа неустановеност? — Таѣа просто игнорира, като прибиѣгва в дадениѣа случаѣ към лов-

читаемата комиссия е рѣшила да пишем... са вм. сж, види се за да не смѣсваме с сж думата съ... Между тѣм комиссията пише същѣи... а не сѣщѣи... Не ли корѣна е все сж? Ако почнем да пишем различно корѣните на думитѣ, както правят напр. сърбитѣ, ... тогав може да се подхлѣвнем в фонетизма до крайност, както вече сж направили нашитѣ католически еднородци в Маджарско, които пишѣт оле вм. воля... Ще ни се възрази, че бѣрканица на понятия не може да става, като пишем река и за рѣка, и за рекѣ...; но не е ли по-добрѣ, когато туй е нужно и по самото свойство на явѣна ни, като гледаме на говора ни и на другитѣ славянски нарѣчѣи, от които все е по-добрѣ да не се отдѣляме.

Бешевлиев. — а и б. Комиссията... приема... принципа: пиши само, каквото чувашъ. Основавайки се... на това правило, комиссаритѣ не чуватъ... ѣ и ъ въ края на думитѣ и ги изхвърлятъ... Тѣѣи букви сж едно отличие на писменността ни, отъ съседнитѣ намъ славянски народи, което нѣщо си има политическото значение...; слѣдователно тѣ не сж само луксъ на писмото или опашка на думитѣ... Ако има една разлика, че думитѣ кон, сол, учител иматъ мѣтко произношение, а думитѣ тон, стол, вол — твърдо, то кждѣ остава основателността на горното правило... и плътността на реформата на комиссията, която заявява, че изхвърля надлишитѣ, луксовитѣ букви, а приема тия, които дѣйствително иматъ служба въ рѣчѣта? — Ний не можемъ да знаемъ, да ли се е ръководила комиссията отъ сегашния сѣрбски правосписенъ езикъ;... неѣа ѣ е страхъ да ни спомѣне за него (не е вѣрно; срв. „Б. П.“ I, стр. 23. и 24. — К.), когато съ дързостъ и куражъ говори за далѣчнитѣ реформи на нѣмския... За запазване на мѣткото произношение въ сѣрбския езикъ ѣ е слѣто запазень, когато ний, безъ положителни основания, го изхвърляме... Ний не може да се сметемъ за убѣдени за изхвърлянето на ероветѣ отъ комиссията, която нищо не ни продумва въ защита на своето (— не е вѣрно! Срв. „Б. П.“ I, стр. 22.—23.—К.).

— в. (За ж у Бешевлиева нѣма мнение. — К.). Комиссията изхвърляла и ѣж... Вѣроятно въ говоримия езикъ на почитаемиѣ комиссари нейния звукъ да не сжществува..., обаче въ българския езикъ... го има, има го и въ еѣика, който говори българската интелигенция и който комиссията казва, че е земала за основа... Възражението, че мнозина сж замѣнили ѣж-то съ я не е мотивъ и до тогава той не ще почива на здрава основа, до когато въ живата ни рѣчъ се чува тоѣа звукъ... Не трѣбва да го изхвърляме, а да намѣримъ и подведемъ подъ граматическо правило употребленieto му.

VII. — а. Буквата ѣ се брани от М. и Б. за средата на думите, а от Плачкова, В. и С. за краѣа на думите. За средата на думите тѣа е приета и от комисията; въпросът е за неѣната потреба в краѣа на думите. Там ѣа отфѣрля М., както е направила и комисията; В. и С. ѣа бранѣат по два довода — традиционален и политически, а Б. не ѣа отпуска по свои два довода — политически и фонетически. Политическиѣт довод е посочил на страхливите и г. Плачков: уж от страх тоѣа духнал срещу него, разпѣлил го по-вече и го прескочил; то е хитра маниера ем да съжалиш онѣа, които бѣа се опърѣили от огъѣна, ем да избѣгаш сам от неговите пламъти. За комисията тоѣа довод има всичките свойства на призраците; — така ще да съди за него до негде и М., който съжалиѣава бедните историци на С. Които си въобраѣава, че цѣлата съдба на нашите братѣа в Македонѣа висѣ на конеца на ѣ, тоѣа показѣава наѣ-дѣл-боко незнание на естеството на нашите права върху неподѣласт-

чанско-търновският народен говор, или по-добре към статијата на г. Цонева за източно-българският вокализъм, и писаното там за един народен говор приема, че е својствено и на българското книжовно произношение. Спрѣхмѣ се върху таа точка по-вече само да потвърдим казаното по-горе, че освен книжовното произношение комисијата прибѣгва и до друг регулатив. Ще при-

ните нам български области. Не е ѝ, които подѣржа грамадната българска некнижна маса извън пределите на кнѣжеството против чужди национални пропаганди, но е българският жив език и българското съзнание. Сърбите бѣха прѣснали по Македонија свои учебни книжки, печатани нарочно с ѝ в краја на думите, и ние сме свидетели, че не сполучиха; сега те сѣзрѣха ясно, че не е във еровете силата на българската народност: те печатат вече книжките си за пропаганда със сръбско правописание без ѝ-ове, но разправяат в тија книжки, че македонците са славянско племе, че тѣхното отечество е отоманското царство, че техни јунаци са Стефан Душан и Кралевич Марко, че нај-блиският им брат са сърбите до Дунава! Пред такова убеждение на самите Сърби, от които се бојат защитниците на крајнија ѝ, не ще ли бѣде непростително заблуждение, да си продѣлжаваме ние таја дрезгава песен и да не се грижим да се борим против сърбите с друго културно средство? Да речем, че е истинска легендата за она поп, е който ни бори С.; дали щѣха да пропаднат в 1889. г. всичките български училища и черкови в Македонија, ако тоја поп случајно се подписваше „Тошо“ и нѣмаше никакъв ѝ, за да се докаже, че е от българска народност? Комисијата е убедена, че нѣмаше да се случи такава катастрофа, защото българските черкови и училища в Македонија са зидани върху естественија език на онова население, което в големи части не знае още да чете нито със ѝ, нито без ѝ. Може да се случи нѣкога, че за пакост на българската народност нашите непријатели умислено да употребјат негде в сръбско дѣло един голѣм ѝ; е какво бихме отбранили тогава българските черкови и училища от пропадане, ако само тоја ѝ стигаше да докаже една правда или вистинност? В началото на това столетие един Македонец напечатана книжка, върху којато името му „Кирил Пејчинович“ се четеше на краја с известната сръбска буква за окончанијата „ич“ и със ѝ. За Сърбите имаше тука твѣрде сгодни обстојателства, да доказват, че Кирил Пејчинович е Сърбин, а затоу, че и в Македонија живејат Сърби; обаче правото излезе на наша страна, откак се откри един ръкопис от друга книга на тоја Пејчинович и се доказа, че сам тој е наричал езикът на книгите си „ѣзикъ болгарскій должня Миссиѣ“. По такъв начин нито крајните големи ерове, нито имената на ов нѣма да побејдават непријателите на българската народност в Македонија, но винаги само живијат български език, който в целија си строј заклучава и своите отличителни черти от сръбскија език. Чуждите за нас и за Сърбите учени, които пѣтуват по Македонија, разпознават твѣрде добре българското население от сръбското не по големи ерове, които това население не носи окачени по дрехите си, но

бавим още, че освен в горните случаи произношението на *ѣ* е неустановено книжовно и в други единични думи, за които ще споменем, кога говорим за словаріа.

Но независимо от това, че комисіиата игнорира неустановеността в книжовното произношение на *ѣ*, ние сме против решението на комисіиата. Комисіиата е постановила да се пише *ѣ*, гдето се чуе *ia*, а *e*, гдето се чуе *e*. Според това, ние трѣбва да пишем *млѣко*, но *млечен*, *вѣра*, но *верен*, *цвѣт*, но *цветіе*. Тука наі-напред се поражда тоіа въпрос: защо комисіиата при еднакви обстоятелства не издава еднакви решения? защо за *ѣ* не е издала същото решение, каквото за съчетаніиа

по говора им, както излиза жив из техните уста. А да употребяваме краіни ерове с едничката цел, да имаме още едно излишно парцалче на калпака си, каквото днес нѣмат Сърбите. то не е и средство „за отличие на писменността ни отъ другитѣ славянски народи“, както се блазни г. Б. Па и нѣма нужда от такива средства. Още в 1868. официална Сърбіиа пишеше с краіни *ѣ*-ове и със *ѣ*-ове, както пишеше и българската книжнина, и пак Сърбите с Българите не се прелѣха в един котел. Да беше тѣі лесно да се отделіат една от друга или да се сливат заедно книжнините на два народа, тогава нии отдавна щѣхме да се слеем с Русите, понеже и те постоянно употребіават *ѣ* в краіа на думите. Всички писмености, които си служат с латинската азбука, не са се слели помежду си не поради измислени непотребни белези и букви, но в силата на особните езици, които се отзовават със своите звукове, форми и изреченіи изпод еднаквите инак латински букви. Комисіиата никога не е предполагала, че такава една несъстоятелна легенда за краіниа *ѣ* в Македоніиа ще може разумно да се взима за довод против реформата на правописа; но понеже от неіа биде изкуствено раздухан и създаден довод политически, наша длѣжност беше да разкрием и ние по-широко всичката му безосновност. И така политическият довод на С. и Б. в полза на краіниа *ѣ* е прост легендарен призрак, и като такъв трѣбва да отпадне съвсем; остаіат само традиционният довод на С. и фонетическият на Б.

От двата довода, традиционален и фонетически, по-важен е естествено вториѣт. В българските говори се намират думи, които се завършват на твърди съгласни и на меки съгласни: едни от говорите изговаріат известна дума напр. с твърдо *н*, *к*, и др. на краіа, а други изговаріат същата дума с меко *н*, *к*, и др. на краіа. Нашите букви *н*, *к*, изобразяват твърдите звукове *н*, *к*; — за това никоі не се е съмнѣвал; а за да се изобразіат меките звукове *н*, *к* съществуват нѣколко знаіни в науката за писмото начина. В днешниіа ни правопис е приет начинѣт, да се пише при буквата за мекіиа звук *н*, *к*, и др. знакѣт *ь*, и тогава *нѣ*, *кѣ* и др. означават пак един звук — меко *н*, *к*, и др.; в свръзка с това се подѣржа да се пише и след твърдиіа звук *н*, *к* и др. знакѣт *ъ*, и тогава *нѣъ*, *кѣъ* и др. означават пак само един звук — твърдо *н*, *к* и др. Понеже знаковете *ъ* и *ь* служат също да изобразяват и тъмниѣт *а*-звук в средата на думите, човек

от іасни и тѣмни съгласни? — Както гнетът на етимологичната аналогия нѣма да ни остави да пишем един път *сладък*, а други — *слатка*, така тоі нѣма ни остави да пишем един път *вѣрна*, а друг — *верен*. Нашето мнение е, да се вземе за ѣ същото решение, каквото комисіята е взела за съчетанијата от іасни и тѣмни съгласни, та да се пише *вѣрна*, *вѣрно*, *вѣрен* все със ѣ, както ще се пише *сладък*, *сладка*, *сладко* все със ѡ, а не един път с ѡ, а друг — с *т*. Ако не стане това, нека комисіята бѣде уверена, че неіното пророчество за съчетанијата от іасни и тѣмни съгласни ще се сбѣдне еднакво и за ѣ. „Такова разнообразие“, както казва сам г. Милетич, „не може се одържи (удържи?), и наскоро трѣбва да стане изравнение

лесно се полѣгва да си мисли, че *ѣ* и *ѡ* изобщо са представители на особни звукове и повсѣде имат своја фонетическа служба. Така именно се е полѣгал и *Б.*, та като чете *ѣ* и *ѡ* в средата на думите със особен звук, мисли си, че тија букви представят особни звукове и в краја на думите: за него диалектичните думи, писани по сегашнија правопис „конѣ“ и „конъ“, „езикѣ“ и „езикъ“ показват вече, че *ѣ* и *ѡ* „се произнасят“, когато в същност се изговарјат не буквите *ѣ* и *ѡ*, но съгласните *н* и *к*, веднѣж твѣрдо, а после меко. И наистина, и в двата случаја „конѣ“ и „конъ“, като се разложат по звучната метода тија две написани форми, винаги излизат на лице само по три звука, ако и да са употребени за тѣхното означение по четири букви. Това са разбрали твѣрде добре *С.*, *М.* и *П.*, та затуі и признават, че *ѣ* и *ѡ* в краја на думите не се произнасят; не го е разбрал *Б.*, и затуі се държи пред комисіята със свој фонетически довод. Обаче щом доводът е основан просто върху едно недоразумение, тоі сам по себе си пада.

Безосновен е също така и традиционалният довод на *П.* и *С.*; това е съзнал и *М.*, та без всѣко съжаление е напустнал крајните ерове. Потребните објасненіја за тоја довод са дадени вече от комисіята в „Б. П.“, I, стр. 22.—23., и тија още веднѣж посочва към тѣх, защото *С.* не ги е оборила. За да се поддържа една традиција, тија трѣбва да си има каква год почва: или дълбок корен в писменоста, или нѣкакво значение — било фонетическо, практическо или друго. Традицијата с крајните ерове нѣма абсолютно никаква почва. За отсѣтствието на фонетическата и политическата почва вече се каза; а за историко-литературната ще споменем, че вече отколѣ преди паданіето на българското царство крајните ерове ту се писали, ту не се писали; че от вековете на турското робство са ни останали български паметници, гдето нај-често еровете в краја на думите липсуват; и че сегашните ни крајни ерове са подражание на черковно-руските книги, които се внесоха в Българіја при началото на българското възраждане. Такава исторически неправојанна традиција не заслужва училищните мѣки за неја, па и практически незаслужва хартијата и времето, които без полза ѣ жертвуваме.

— *б*. Буквата *ѣ* в разсѣжденијата по правописа винаги върви успоредно с *ѣ*. *С.* ја брани само в краја на думите и пред члена

между непостоианите белези в полза на етимологијата Изравнението става безсъзнателно, даже и против нашата воља, по принципа на аналогиијата.“ (Б. П. 10.).

Ако ли почитаемота комисија признава, че *ѣ* е отживѣл вече веѣкакѣв смисѣл, че неговииѣт едновременен глас не се чуе вече в устата на българската интелигенција, и ако признава, че „при *ѣ*-товија звук обикновено трѣбва да излизаме от звука *е*“, то таа ще стори по-добре да реши вмѣсто веѣко *ѣ* да се пише

за мѣж. род ед. число; *В. ја* иска за краја на думите, без да казва нѣщо и за средата, а все за краја би ја задържал и *П.*; *М. ја* изфѣрла сѣвсем, както е направила и комисијата. Всички, които ја поддржат в краја на думите, представјат един довод — фонетически; а *П.* освен това посочва и довод традиционален. От фонетическа страна защитниците на *ѣ* утвѣрдијават, че таја буква в краја на думи се изговарја; а то значи — както ние изложихме по-горе под -- *а*, — че *ѣ* служи на това мѣсто да показва мекоот на сѣгласната пред себе си. Меката сѣгласна е тѣи една, несѣставна, както е една, несѣставна и веѣка твѣрда сѣгласна; и както под единичните букви *н*, *к* и др. разбираме твѣрдите звукове *н*, *к* и др., така трѣбва да имаме и единични букви, под които да разбираме меките звукове *н*, *к* и др. За да се постигне това, изобщо се взимат буквите за твѣрдите сѣгласни, та с един или друг начин се нагодјават видимо и за окоото да означават и сѣответните меки сѣгласни. Тоја начин в сегашнија ни правопис *ѣ*, че в краја на думата кѣм буквата за твѣрда сѣгласна се прибавја един *ѣ*: така се сѣчетајат на глед две букви, но в сѣщност под тѣх лежи един звук, известна мека сѣгласна. От буквата за твѣрда сѣгласна *М.* прави буква за мека сѣгласна в краја на думата, като начѣртава над таја буква нѣщо като запетаја: *н', к' у М. = нѣ, кѣ у С., В. и П.* Нашата интелигенција познава в не малко наши говори думи, които се завѣршуват на мека сѣгласна; и сама таа пише в книжнината доста думи с меко окончание, ала не ги изговарја меко. В препирните за твѣрдо и меко окончание на думите таа дѣржи јако, че трѣбва да се пише *солѣ*, но никога не изговарја таја дума с меко-н. Повтарјаеме: в нашите говори ще се намери негли „*солѣ*“; ала на друга страна има несѣмнено и „*солѣ*“. Како гѣворите, така и думите сѣе завардени твѣрди окончания са много по-вече на број, отколкото говорите и думите сѣе завардени меки окончания. Книжовниѣт език, както се чуе днес у нашата интелигенција, токо-речи никога не издава в краја на думите меко окончание: онова, което се пише с *ѣ*, не се изговарја ни в $\frac{1}{10}$ от случаите с мека сѣгласна; при това пѣк и думите, що би трѣбвало етимологически да се пишат у нас сѣе меко окончание, са премалко. Наистина, среди сегашната ни интелигенција книжовниѣт език се говори още твѣрде небрежно, та би могло да бѣе и твѣрдиѣт изговор на меките окончания да е просто јавление от таја небрежност. Обаче колкото и да се вѣзлагат надежди вѣрху бѣдѣщите грижи за отглеждане чрез вѣзпитание и обучение правилен книжовен изговор, все пак излиза, че

просто *е*, та да се избегне онова разнообразие, което при друг случаи комисията признава, че не може се удържи. Обаче едно от двете, или *ѣ* всъду, или *е* всъду.

Решението на комисията не може да се оправдае, даже ако приемем, че аналогията при *ѣ* ще действува много по-слабо,

мекото окончание на думите не ще може да се възстанови, понеже липсува за това една по-силничка диалектическа подпора. Въз основа на това комисията е признала, че книжовният ни изговор не е в състояние да поддържа крайните меки съгласни, та затуй и на всѣкъде в окончанията (в краѣа) поставя само твърди съгласни. Ако се докаже в разискванията по правописния въпрос, че е необходимо за книжовния ни език да се закрепи за известни думи тѣхната етимологическа мекост в краѣа, тогава комисията ще се възползува от своѣа начин, с който изобразява фонетическата мекост на съгласните и в средата на думите. Работата е много лесна, и за неѣа нѣма да има нужда и от нови букви. И така крайното *ѣ* като не е образ на особен звук, но само знак за мекост, щом не се признава мекостта, то фонетически не бива да се пише.

Традиционният довод на *П.* и *С.* за *ѣ* в краѣа на думите трѣбва да се схваща досущ еднакво с довода за *ѣ*; разликата е само в значението на *ѣ*. Съгласната буква без краен *ѣ* след неѣа се изговаря у нас тѣкмо тѣи, както и съгласната със краен *ѣ*; но съгласната без *ѣ* на краѣа се изговаря твърдо, а със краен *ѣ* се изговаря меко. Такъв е поне теоретическият смисъл на крайния *ѣ* в днешния ни правопис. Службата си за смекчение на крайната съгласна тоѣа *ѣ* е донесъл в нашето писмо направо из Русия чрез черковните книги. Преди да се запознаят книжните ни хора с тѣа книги, те са писали крайните ерове без правило и без разлика помежду им: *ѣ* у тѣх не се намира подир всѣка твърда съгласна и особно често съвсем, липсува; а *ѣ* се среща в повечето паметници изключително за *ѣ* и без всѣко правило за смекчителен знак. Когато трѣбвало без друго да се означа нѣкоѣа мека съгласна, употребявал се в тѣа паметници един или друг белег над буквата за таѣа съгласна, както сега си е приел такъв белег и *М.* Причината, защо са се бъркали така еровете без правило и разлика, и то най-вече в краѣа на думите, лежи в това, че те нѣмали в самия език никаква поддръжка и смисъл. В най-старите български книги, от гдето произтича и навикът да се пишат крайните ерове, тѣа букви си имали и в краѣа на думите, и в средата свое фонетическо значение, та затуй и правилно се употребявали. По-новото българско употребление на *ѣ* през течение на вековете е било ту за стб. средно *ѣ*, ту за стб. крайно *ѣ*, ту за стб. *ѣ* и *ѣ* безразлично в краѣа и в средата на думите; поради това и мекост на съгласните пред него мъчно се открива положително. Едвам развитието на значението му в руския правопис като „мягкій знакъ“ даде и нам основание да го установим в днешния си правопис в краѣа на думите, гдето го и зацѣпават сега *П.* и *С.* Обаче, от целния изложен тук вървеж на употребението на крайния *ѣ* се види ясно, че за сегашната му смекчителна служба у нас нѣма бъл-

от колкото при съчетанията от ясни и тъмни съгласни. В такъв случай комисията би тръбвало да реши, гдето се чуе *ia*, да се пише *ia*, а гдето се чуе *e*, да се пише *e*. — Не намира ли комисията за добре да стори това, ней не остава друго, освен да приеме един белег за всички случаи.

гарека традиция, а има руско подражание. И ако се настоява да се задържи *ъ* въз основа на навика от това ново подражание, то не ще бъде вече довод традиционален.

С. задържа *ъ* още пред члена за мъж. р. ед. число. Както *ъ* пред същия член се смѣта за буква в средата на думата, така и *ъ* на това мѣсто ще бъде буква средна. Според сегашния правопис средният *ъ* вече не означава само твърдост на съгласната пред себе си, но има и свои пълен изговор; също така и средният *ъ* не означава вече само мекост на предходната си съгласна, но има и пълен изговор. Обаче докѣд средният *ъ* се изговаря на всѣкъде еднакво, средният *ъ* се изговаря различно пред члена за мъж. р. ед. ч. и след други съгласни, н. пр. „първо“. Понеже след такива съгласни средният *ъ* се изговаря еднакво със средния *ъ*, затуй вероятно и *С.* не го задържа в средата другѣде, освен пред члена. Там неговият изговор се определя точно по слѣдния начин. Ако вземем сегашната дума „волѣтъ“, па *ia* напишем *тѣ*, както наистина се чуе, *та* ще се завършува със твърдата съгласна *т*: „волѣт.“ Тука пред *ъ* съгласната *л* се чуе твърда: като изговорим „волѣт“ без член и със същата твърда съгласна *л*, убеждаваме се, че новобългарският член на *та* дума е *тѣ*. Ако пак вземем сегашната дума „конѣтъ“ и *ia* напишем както наистина *ia* чуем, *та* ще има на краи си пак твърдата съгласна *т*: „конѣт“. Тука пред *ъ* съгласната *н* се чуе мека: като изговорим „конѣт“ без член и със същата мека съгласна *н*, убеждаваме се, че членът на *та* дума е пак *тѣ*. В такъв случай в днешната дума „конѣтъ“ под буквата *ъ* се крие в едно и също време и знак за смекчение на твърдия звук *н*, и знак за означение на звука *ъ* от члена *тѣ*. Знакът за смекчение отива в работа, да се изговори меко предходната съгласна, а звукът *ъ* остава да се изговори както всѣкои друг среден *ъ*. Това е изгворът и значението на средния *ъ*, който *С.* иска да задържим в правописа си. Очевидно е, че неиният довод е фонетически; обаче средството, да се задоволи *то*я довод, не е никак правилно: както във „волѣтъ“ средният *ъ* не стои да показва твърдостта на *л*, но да изобразява особеният звук *ъ*, така и в „конѣтъ“ средният *ъ* не бива да показва наведнѣж и мекостта на *н*, и особеният звук *ъ*. За средния звук *ъ* има вече една буква — *ъ*, па и за мекостта на съгласните има един знак *ъ*; тогава „конѣтъ“ трѣбва според *С.* да се пише правилно едничко така: „конѣтъ“. Обаче *та* ще ни възрази, че тука ние боравим с един член „ѣт“, който от *не*я не се признава; *та* определя, че членът е само „тѣ“, и тогава излиза, че в „конѣтъ“ буквата *ъ* ако и да не изобразява вѣрно същинския изговор, все е правилна въз основа на прѣмото съединение на името „конѣ“ със члена „тѣ“, сир. „конѣтъ“. Понеже *то*я въпрос досѣга вече

Друг е въпросът за онѣя случаи, гдето *ѣ* не играе в книжовното наречие. За тѣя думи комисията добре е постановила да се пише, каквото се чуе (решение, носете, две, ръце, пред, беден, мнение и пр.). — Когато е разглеждала въпросът за *ѣ*,

тълкуването на новобългарските членове, ние ще оставим да го разгледаме в IX. отговор.

— *в*. Буквата *ж* не се поддържа от *И*. и *С*.: те признават, че тъмният *а*-звук в началото и в средата на думите може спокойно да се означава с *з*. За краѣ на думите се види, че *С*. не намира в правописа ни случаи, да се пише тъмен *а*-звук; същото би поддържал негли и *И*., които не намира за *ж* и достатъчна традиция. Защитник на *ж* е *М*.: той го отличава от *з* фонетически, па настоява да го задържим и по етимологически и „национални“ съображения. За „националните“ съображения отговорът на комисията е даден по смисъла си вече по-горе, в точката — *а*. Ще разгледаме най-напреж фонетическият довод на *М*.

По отделните наши говори на мѣстото на сегашния *ж*, напр. от „кжца“, се чуват звуковете „он“, „оѣ“, *о*, *ан*, *а*, *ѣн*, *ѣ*, „ѣѣ“, които са наши заместници за старобългарския носов звук *ж*; в книжовния говор за това *ж* се е утвърдила замѣната *ѣ*, и тѣя е наистина най-разпространената и най-постоянна между всички други замени от народните говори. Разликата, що поставя *М*. между *ѣ* и *ж* може да се схваща единичко в смисъл на диалектичната разлика между замените *ѣ* и *а*; и ако буквата *ж* се задържи да означава замѣната *а* за стб. *ж*, тогава се онеправдава именно онаѣя най-разпространена и най-постоянна българска замѣна *ѣ* за същото стб. *ж*. Когато е днес знаѣно, че в устата на българската интелигенция съществува замѣна за стб. *ж* досущ еднаква със замѣната за стб. „ѣ“, сир. и двете замени са все *ѣ*, ще бѣде нѣщо крайно безцелно и невъзможно, да се стремим да изместяме из тоѣя говор на интелигенцията всички замени *ѣ* за стб. *ж* и да въвеждаме замѣната *а*, коѣто ще означаваме с буквата *ж*; защото така трѣбва да разбираме потребата от *ж* в правописа ни, че тѣя, като се пише, ще има и своѣ особен изговор. Не вѣрваме да е в състояние *М*. да даде какви годе еднообразни правила, гдето трѣбва сегашният ни книжовен език да напусне изговорът си *ѣ*, та да се приучи на нов изговор *а*, за да може и да го пише със *ж*. Ако той не е мислил работата така, но е желал със *ж* да се заварди в правописа спомен за стб. *ж*, тогава нека се откаже и от своѣя фонетически довод в полза на тѣя буква. И той е направил това, като е склонил да се слеѣят *ѣ* и *ж* под една буква, коѣто да се пише повсѣде за тъмния *а*-звук от книжовния говор. *М*. се решава за буквата *ж*; а комисията е установила буквата *ѣ*, защото тѣя е от край време представител на тъмния *а*-звук, а не *ж*, коѣто изначало е представяла съвсем друг звук „он“.

М. намира, че *ж* е потребен, понеже без него ще се смѣсват нѣкои съществителни имена и глаголи. В тоѣя довод има нѣщо етимологическо; но пред онаѣя наклонност на *М*. да пише повсѣде *ж* за *ѣ*, тѣя ограничена отбрана на *ж* не си чини трудът. Френският език има най-много думи, които звучат досущ еднакво,

комисијата е трѣбвало да каже нѣщо и за употреблението на ѣ в думи, гдето в стариѣ език не се е употребѣал, като в стѣгам, клѣкам, впрѣгам и пр.¹⁾

но имат различно значеніе и различно се пишат. Един Френец оратор говори в парламента три часа, употребѣава без број думи еднакви по звукове, а различни по значеніе, и никој от слушателите не се бърка да разбере криво нѣкое съществително или глагол от речта му. Така би могъл и един френски писател, като пише думите си тѣѣ, както ги изговарѣа, да употреби винаги език, гдето да нѣма никаква неразбориѣа за съществителни и глаголи. Като съзнават това, и сами Френците се решават вече да преобразуват своето правописаніе. А несорвено по малко поводи имаме ние да се боим, че ако напишем „река“, не ще ни разберат, да ли говорим за предмет или за дѣйствиє; ами ако напишем „мисли“, знаем ли, да ли са то наши мисли, или има нѣкој, коіто мисли? С една само дума мисъл се не създава; а когато влѣзат повече думи в изречението, тогава и думите придобиват истинското си значеніе, от което не могат да произлизат и етимологически недоразумѣніѣа.

В свръзка със ж стои и сегашната буква ѡ. II. нѣма за неѣа ни дума; С. ѣ отказва мѣсто в писмото; М. не защищава таѣа буква и не ѣа пише: то е непослѣдователно, при неговите фонетически, етимологически и „национални“ доводи за ж; само Б. ѣа брани, и то фонетически. Като разглеждахме по-горе под — б доводѣт на С. за ѡ пред члена, ние показахме, че буквата ѡ там означава „бъ“, сир. мека съгласна със з след неѣа; същото така и ѡ означава „бж“, сир. мека съгласна със ж след неѣа. Обаче както ж нѣма в книжовниѣа говор свој особен звук, но се изговарѣа дусущ еднакво със средниѣа з, така и ѡ се изговарѣа досущ еднакво със средниѣа ѡ, сир. изобразѣава мека съгласна със з след неѣа. А понеже за употребението на ж не се намират никакви достатѣчни доводи, те не могат да се намерѣат и за ѡ; и таѣа буква трѣбва заедно с ж да отпадне от книжовното ни азбуке. Изобщо в правописниѣа ни въпрос от решението за з и ѡ винаги е зависѣла и съдбата на ж и ѡ.

¹⁾ Свобода бр. 1182.: Повечето отъ рѣшѣніѣа на комисиѣата относително другитѣ части на рѣчѣта сѣ справедливи и приемливи. Такова е, напримеръ, правилото, което комисиѣата установѣа за употреблението на буквата ѣ.

Мирски: Проста е истината, че книжовен език и правописаніе сѣ двѣ различни нѣща, както казва „Български Преглед“, но не по-малко е вѣрно, че приеманіето от нас такова или онакова правописаніе ще повлияе и на книжовниѣа ни ѣзик... Ако се одобри да пишѣм снѣг със е, котленцитѣ и други нѣкој наши еднородци, ако не щѣт да им се смѣят, че не знаят да говорят книжовно, ще трѣбва да пристаѣат да казват снѣг... За буквата ѣ нѣй стоим... не по-малко от колкото за буквата ж... Таѣа буква (ѣ) е за българскиѣа ѣзик не украшение, а необходимост... Защо на пр. да бѣдѣ припуждаван, въпрѣки майчинѣа си ѣзик, да казвам мѣко, вера, вмѣсто млеко, вѣра и др. т.? А щом се намира почти от всѣчки, даже и от г. Гулабчев добръ, да си запазим ѣ, като буква, представляюща ту звука е; ту звука ж, нѣй просто се чудим, защо почитаемата филологическа комисиѣа, предлага да сме пишѣли мѣко, но млечен, вѣра, но верен, и др. т. Между това, ако остане да пишѣм подобни думи с ѣ, всѣкий ще произнася тѣх както се е научил от майка си.

Бешевлиев: Може ли буквата ѣ, да се свѣршенно изсхвърли, ако не може, като се запази фонетическото начало, то подѣ какво граматическо правило

На какво основание *ѣ* и *ѣт*? — Членът се пише днес еднакво от всички за множественото число и за единственото женски род и среден. Всичката бъркотия се е струпала върху члена за единств. число мъжки род: едни пишат само *вола*, други само *волът*, трети употребяват и двете форми по едни или други правила; едни пишат добрий, други — добрия, трети добрийтъ, четвърти добриятъ, едни само една от тия форми, други два или три наедно. При такава бъркотевина, да се даде да гледа човек традицията, ще бъде непрактично. Тука именно книжовното произношение много може ни помогна. Ако

се подвежда употреблението на тоя звук? Ето въпроса който комиссията не е могла да разрѣши . . . Или да обърнемъ въпроса си иначе: защо да не пишемъ *ѣ* тамъ, гдето се чува *ѣ* и *е* тамъ, гдето се чува *е*, когато буквата *ѣ* нѣма свой раздѣлен звук? . . . Че се има нужда отъ една реформа за употреблението на тая буква напълно приемаме . . . Въ таквъ случай много подобръ щѣше да си бѣде, ако комиссията би приела тази буква да си остане: 1) въ всичките производни думи, ако *ѣ* има въ корена имъ, напр. свѣтъ, свѣтлина; каквото знание ще бѣде нужно за правилното ѣ употребление спорѣдъ комиссията, сѣщото знание ще бѣде нужно и за употреблението ѣ спорѣдъ насъ . . . ; 2) въ мѣстоимения: *тѣ*, *тѣзи*, *тѣх*, а да се изхвърли изъ члена; 3) въ прѣдложитѣ и нарѣчията; 4) подиръ съгласнитѣ: *пр*, *др*, *тр*, *кр*, *мр*, *мл*, *кл*, *пл*, *вл*, *сл* и *пр*.

VIII. — *С*. е съгласна с комисията; *М*. тържествува, че буквата *ѣ* изобщо не е пропаднала: „преди всичко изказваме своята радост“ за задържане . . . *ѣ*,“ казва тоі. Не са съгласни с решението за тая буква *П*. и *Б*. Докъд *Б*. откровенно признава, че днешниятъ правопис на *ѣ* се нуждае от реформа и предлага за тая цѣл нѣколко свои леко сглобени точки, *П*. не се изказва положително в един определен смисъл. Комисията по никоі начин не е игнорирала онаѣа неустановеност на изговора на *ѣ*, за коіато *ѣ* гади на първо мѣсто *П*. Наопаки: комисията е проследила изговорът на *ѣ* в книжовния ни език и е определила, где може тоі да се пише въз основа на тоѣа изговор. От различните замени за *стб*. *ѣ* в днешните ни наречия се изтъкнущат главно две: едната равна на *е*, а другата — един особен звук, коіто в диалектичните разсѣждения обикновено се избразява чрез слетите букви *ѣа*. Според правилата за употребление вместо *стб*. *ѣ* ту *е*, ту *е* заедно с *ѣа*, народните ни говори се разпадат на нѣколко групи. В онѣа, гдето за *стб*. *ѣ* има повсѣде замѣна *е*, въпросът за изговора не подлежи на никаква колебливост и съмнение; а в онѣа, гдето за *стб*. *ѣ* има двоѣака замѣна *е* и *ѣа*, изговорът се подчинява на известни правила, които зависѣат от ударението на думите с *ѣ* и от качеството на сричката след *ѣ*. Наі-постоѣанното и наі-разпространеното правило за замѣна на *стб*. *ѣ* съе *е* или *ѣа* в говорите от тѣа групи *е*, че *е* се чуе във сричките без ударение и във сричките с ударение пред меки срички, а *ѣа* се чуе във сричките с ударение пред твърди срички. В книжовния изговор е хванало корен тѣкмо това правило: нашата книжнина съе своѣа проза и поезия показва, че тѣа го смѣта за положителна черта на българския книжовен език, и когато се отклонява от тоѣа изговор, ѣавно бележи своето отклонение и на писмо. Вазов като пише в стиховете си думата „голѣмъ“, вероѣатно повсѣде *ѣа* изговарѣа

и не напълно установено, книжовното произношение в тоia случаи е близу до установено. По-голѣмата част от българската интелигенция произнася вола, добрия; една малка част произнася волат, добрият; а още по-малка част произнася волът, добрият. — Волът, добрият произнасят само нѣкои от ония, в народния диалект на които всѣко а без ударение се чуе на ѝ (ловчанско-търновско). Нѣма никакво съмнение, че книжовното произношение ще си присвои една от двете

правилно със *ѣа* за *ѣ*, понеже само когато иска да се чете тia нарочно със *е* за *ѣ*, тоi ia пише „големъ“. Между нашите книжни хора и книжовници се срещат наистина нѣкои, които изговарят и „голем“ и „врѣаме“; но тия хора са задържали такъв изговор от своите домашни говори. За книжовния език всѣкоi от нас чувствува, че е правилно да се каже „снеаг“ и „снежен“, но че е диалектически, ако се казва „снег“ или „снеажен“. Въз основа на това комисията, като призна горното правило за замѣна на стб. *ѣ* със изговор *ѣа* и *е* като правило на книжовния език и като приписва забелѣзваните тук-там у книжните хора и в книжовния говор отклонения от това правило на диалектични рефлексии, които възпитанието и образованието постепенно ще отстранят, нареди и в правописа ни да се пише буквата *ѣ* само там, гдето се явява особният звук *ѣа*. Ясно е подир изложеногo тук, че и в въпроса за *ѣ* комисията е изхождала все из характера на книжовния изговор и не се е притичала към друг нѣкакъв регулатив, какъвто неизвестно как е открил *II*. и ia обвинява за него.

Изговорът на *ѣ* в окончанията на минало несвършено време и на несвършените причастия се чини на *II*. особно неустановен. Обаче както в другите думи, така и в тия форми книжовният говор на нашата интелигенция е задържал по-вече или по-малко диалектични остатѣци; те са явни, и над тѣх все пак се носи общото правило за изговор *ѣа* в срѣчки с ударение и пред твърди срѣчки и *е* в срѣчки с ударение и пред меки срѣчки. В силата на това правило и комисията е подвела под определен правопис глаголните форми за минало несвършено време и несвършените причастия (срв. „Б. II“. I. стр. 29. — 31.). Такова нѣщо е искал от нея и *Б*. Стигаше и *II*. да открие основата на нейното решение и да съзнае, че по такъв начин се помага и на книжовния език, като се отстраняват диалектичните нееднаквости в полза на общото му правило за замѣна на стб. *ѣ*.

Книжовният български език е тъй развил в себе си изговорът на *ѣа* и *е* за стб. *ѣ*, че би било съвсем напусто усилието, да се прокарва в правописа му или повсѣде *ѣа* за това *ѣ* или повсѣде *е*. Както досегашното писаніе *ѣ* повсѣде за стб. *ѣ* не е задържало книжовният изговор да употребява вмѣсто него ту звук *ѣа*, ту звук *е*, така и наопаки писаніето *ѣ* = *ѣа* и *е* нѣма да го заблуди да казва „млѣчен“ според „млѣко“, или „снег“ според „снежен“. Не е работата, че котленецът щѣл да се засрами, че не знае да говори книжовно, ако се определи да се пише и да се казва „снег“: същото би трѣбвало да си помислим и за македонца, ако се определи да се пише и да се казва „снѣг“;

форми, или вола, или волат. II, ако е време сега да определим как да се пише членът за мъжки род, трѣбва да се спрем пред горните две форми, към които е наклонно и книжовното произношение. От тѣх последната (волат) не си е пробила път в писмениа език, та най-добре ще бъде да се остави само първата (вола). За да мотивира това решение, комисията може да си послужи със същите думи, с които си е послужила при извършването на ъ от краиа на глаголите, като каже, че в да-

но книжовният изговор, без да обръща внимание върху котленци и македонци, е положил между основните си чърти и едно заето из живите ни говори правило за употребение на ѣ и е, което е длъжен да уважи и правописът. Досегашният правопис е докарал с писаніето на ѣ всѣде там, гдето са го писали старите ни книги, голѣма вреда на закрепяването на един книжовен изговор между нас, понеже е допускал на всѣкоі книжен българин да си изговаря буквата ѣ както се сеца за неиниа звук от маичиниа си говор. М. иска и за напред да се поддържа същото вредно писаніе на ѣ. Ако мислеем за един български книжовен език, ако признаваме, че е нѣщо и политически полезно, да сме сплътени от всички краища в една интелигентна маса чрез един книжовен орган, трѣбва и да престанем да слушаеме говорът на котленци, рупалани, шопи и др., па да си усвоим оніа изговор, който се заклѣчва вече в нашата книжнина. Ето накѣде трѣбва да се стреміят и нашите училища. Тѣкмо тѣхното хлабаво и диалектично държаніе спрѣмо буквата ѣ, позволено и засветено от правилата на досегашниа правопис, е виновник на преголѣма част от онаіа неустановеност на книжовниа ѣ изговор, с помощта на коіато сега II. бори решението на комисията за таіа буква. Лесна работа: иди в нѣкое село, разбъркаі селіаните помежду им, па като доіде нѣкоі да ги управіа, а ти се оттегли на страна и му приговаряі: „не видиш ли каква е бъркотниа, не можеш ги разправи!“ II. намира случаі да изкаже своіят страх, че решението на комисията за писаніето на ѣ нѣма да се задържи по следната психологическа причина. Книжният българин ще съобразява, че ако и да изговаря „гроб“, тоі ще трѣбва да пише „гроб“, защото в множ. ч. „гробове“ таіа дума съдържа съгласна б; така също ще съобразява тоі, че ако и да изговаря множ. ч. „големи“, тоі ще трѣбва да го пише „голѣми“, защото в един. ч. таіа дума съдържа буквата ѣ. Преди всичко нека забележим, че във всички езици е общо физиологическо іавленіе, гдето іасните съгласни, когато са в краіа на думата или в съседство с други тъмни съгласни, чуіат се с тъмен изговор; а тъмните съгласни в съседство с іасни се чуіат с іасен изговор: даваме като примери за проверка немската дума „brodstück“ и френската „second“, които се изговаріат горе-долу „бромщіук“ и „згон“. Между туі изговорът на гласните не е подложен на такова общо за езиците физиологическо изменение: българският изговор *ѣа* — е върви по специфично наше правило. Обаче както ще може книжният българин да запомніа, че ще пише със б „гроб“ поради гробове, така ще запомніа тоі, че ще пише със ѣ и „голѣм“ поради „големи“. Изговорът му казва,

дениа случаи тѣ се основава на наклонността на книжковното произношение, плѹе правописната традиция. Такова едно решение ще има и това предимство, че ще докара по-малко опозиция от снѣа, които не могат да трѣпат з след гласна, та не ще им се иска, според решението на комисията, да пишат добриѣт и пр. В днешниа писмен език, както казахме и по-горе, има три школи, така да се каже, по тоа въпрос: една пише само волѣт, друга само вола, а третѣа употребѣава и двете форми. Комисията, за да се не отделиа от съвременното течение уж, се присѣдинѣава към третѣа школа; но съвременни течения има три, и комисията би трѣвало да се присѣдини към онова от трите. което освен достоинството, че е съвременно, има и друго достоинство; а такова именно е течението, що пише само вола и добрия, защото то има най-голѣма поддрѣжка в книжковното живо изговарѣние и не прави нововедения при писанѣто на членуваните прилагателни ¹⁾).

че има дума „голѣам“: щом таа дума в мнѣж. число гласи „големи“, тоѣ ще ѣа напише в ед. ч. със ѣ. Тоѣ нѣма да напише и в мн. ч. ѣ, защото там изговарѣа е; а нѣма да напише и в ед. ч. е, защото там изговарѣа еа. Знаем, че едничкото възражение на това е, от гдѣ ще знае котленецѣт, или рупаланецѣт, или шопѣт, че така именно трѣбва да се изговарѣа, та и да може да пише правилно? — Ще се научи: книжовниѣт език у всички народи се учи! Немѣ не беше до днес неимовѣрна мѣка, да научи наш книжен човек, гдѣ да пише ѣ? От сега поне нѣма да ходи да дири за него старобългарски корени, но ще пита книжовниѣт си изговор. Ако сгрѣши със ѣ, то ще бѣде само на толкова, на колкото не бѣде улучил да отличи изговора си еа от ѣа. Лѣкѣт на това е пак доброто школко учение, или пѣк и самиѣт правопис. Именно, ако разискванията на правописната реформа докажат, че не би било практично да се означаава с особни букви таа минимална разлика между еа и ѣа, тогава е твѣрде лесно да се отиде и по-нататѣк, на кѣдето вече посочват и П. и Б. С решението си за ѣ, както и с всички други решения, комисията се е спрѣла на една точка, от коѣто е възможно да се отива само напред. като се върви по стѣпките на книжовниа изговор, но от коѣто поврѣщанѣто назад би означавало да се поддрѣжа същата онаа правописна галиматѣа, от коѣто се оплаква и М.

¹⁾ Свобода, бр. 1181.: Не е истина, че членѣт въ Български езикъ е *зм* . . . Думата столъ спорѣд сегашното произношение се чете столъ, з не се произнася защото е въ края . . . Съ прибавката на члена нѣй чуваме звукъ ж, не за това, че той принадлежи на члена, а защото той сѣществува въ именителната форма на думата, но заглушенъ, изоставенъ на края. Членѣт иде само да оживи този звукъ, . . . но не го донася съ себе си. Отъ тукъ . . . чл. за мжж. родъ е *тж*, а не *зм* . . . Че членѣт е *тж* . . . се вижда още по-нагледно отъ думитѣ, окончающе на *тель* и дѣятелнитѣ на *арѣ*. Комисията казва, че тѣа думи . . . когаго сж съ членъ, показватъ мѣкостъ въ крайната съгласна и за това тѣ искава мнѣние тѣа мѣкостъ да се отбѣлѣзва чрѣвъ *ѣ* . . . Иако, . . . че спорѣд комисията сѣществува и втора членна форма *ѣзм*. Въ всичко това комисията се горчиво лѣже . . . Тѣа категория думи въ дателний падежъ и въ множествено число иматъ мѣко произношение, ако и да сж безъ членъ. А това показва, че смѣгчаванѣто имъ не иде отъ члена, а си сѣществува въ самиѣтѣ тѣхъ . . . Ето ви още едно доказателство, чо ероветѣ не сж пчезнали въ края на думитѣ, . . . слѣдователно, не могатъ и въ

Значението на добри, мили, свети. — Покрай членуването на прилагателни, единствено число, мъжки род, комисията споменува нѣщо и за форми като добри, мили и пр. Тѣи форми комисията нарича сложни прилагателни. Такива форми се нуждаятъ от едно по-подробно разяснение от онова, що дава комисията. Комисията, наистина, не е била особно задължена да дава разяснения, които се пада да се направят от науката за синтаксиса, ала такива разяснения трѣбва да бъдат дадени

писанието да се извървят Прочее, правилното е: учителъ-тъ, а не учител-ѣтъ . . . ъ има гласъ на ъж (іѣ) . . . Това е аслж най-правилното произношение на ъ, тѣй като ъ не е освенъ ъ омѣкченъ — іѣ.

Казаната членна форма *тѣ* . . . на много мѣста . . . прѣминава въ *а* . . . Това *а*, което играе роль на пълнѣнъ членъ, се омѣкчава при думитѣ, които иматъ мѣко окончание: учителътъ — учителя или, при съществуването на особна буква за ѣа, учителя . . . Тѣзи втора членна форма — *а* (или *ѣа*—*я*) може да стои на всѣкъждѣ, гдѣто може да се тури и . . . *тѣ*. Обаче . . . тя има и едно свое привилегировано мѣсто . . . въ думитѣ, които окончаватъ на *ѣ*, а тѣй сѣщо и на *и* . . . — край-*а*—края . . .; общи-*а*—общия. Тука омѣкчаванieto на . . . *а* въ *я* пакъ не се крне въ члена, а става спорѣдъ стремлението да се избѣгва зѣянieto. Тѣй е въ повечето отъ нашитѣ диалекти, които сѣж вѣляли въ основата на литературния ни езикъ. Нѣкои само . . . употребяватъ вмѣсто една, двѣтъ членни форми: край — край-*а*-тъ—край-*я*-тъ, общи — общи-*а*-тъ—общи-*я*-тъ. Това удвоение на члена първъ внесе въ литературата г. Вазовъ . . . [ние знаемъ и за Каравелова. — *К.*] Спорѣдъ насъ . . . тия повтаряния могатъ да се избѣгватъ . . . при члена. Като изхожда отъ погрѣшно начало, комисията грѣши почти въ всичкитѣ си постановления относително члена . . . Тя се стреми да тури правило за случаетѣ, въ които ще се употребяватъ двѣтъ различни членни форми . . . и . . . не може да намѣри никакво етимологическо или звуково основание . . .

Има една категория думи отъ женски родъ, които окончаватъ на съгласна буква и въ старій езикъ сѣ приемали окончание ъ . . . Въ живия езикъ . . . този ъ е изчезналъ — прибавлението на члена не го съживява . . . Тукъ — но само тукъ — ний сми съгласни съ комисията . . . и приемаме . . . да се пише: ноцта, ролта и пр.

Спорѣдъ това, слѣдний начинъ на писание е най-правилнѣтъ:

человѣкъ	человѣкътъ	на челѣкъа
учителъ	учителътъ	на учителя
край	края	на края
общи	общия	на общия
ноц	ноцта	на ноцта.

По този начинъ въпросътъ за члена . . . се най-правилно разрѣшава, разрѣшава се едноврѣменно . . . и въпроса за ероветѣ.

Б.: Обяснението за употребяването двойко члена — *ѣт* и — *а* . . . напълно удобряваме и аслж мислѣхме, че комисията сѣ рѣдъ такива правила ще излѣзе и за останалитѣ неустановени правописности.

IX. — *Б.* приема за членовете изцѣло решението на комисията: *С.* подир дълги възражения еклѣчва с едно свое „най-правилно“ разрешение на въпроса, а то е в същност онова разрешение, което е предложила и правописната комисия. В отговор *VII. б.* ние показвахме, как от сегашните писани форми „*во л ѣ т ѣ*“, „*ко н ѣ т ѣ*“ можем чрез книжовниѣ изговор да се убедим, че в първата форма членътъ гласи *-ѣт*, и съгласната пред него е твърда, а във втората форма членътъ е пакъ *-ѣт*, ала съгласната пред него е мека. В системата на правописа, предложен от комисията, меките съгласни се означаватъ чрез буквите за съответните твърди съгласни, придружени с *і* след тѣхъ; споредъ това пред члена *-ѣт* ако се намира мека съгласна — напр. меко *н*, — тѣа се означава чрез *ні*, и тогава *-ѣт* се явява в съседство съ знака

там, гдето те могат да помогнат за последователното употре-
бление на две еднозначни в синтактично отношение форми, както
е случаят с тия прилагателни. Но на думата си: — тия форми
по произхождение наистина са сложни, ала по значение те са
прости, еднозначни с формите добър, мил, свет. Има един
клас прилагателни, относителните, които са изгубили еднове-
мешната си проста форма и намѣсто нея днес се употребява фор-
мата на *и*: човешки, човешка, намѣсто човешк, човешка;
кози, коzia, намѣсто коз, коzia; божии, божия, намѣсто
бож, божия. След относителните прилагателни идат числител-
ните; всички числителни от пет нагоре имат простата си форма
(синтактично) на *и*: пети, пета; шести, шеста и пр. . .

ѝ. Когато обясняваха своите писани форми „вол“ и „кон“ срещу „волѣтъ“ и „конѣтъ“, комисията намира за много тънко и непрактично да разправя, че книжовната форма с твърдо окончание кон произлиза от друга по-предна форма с меко окончание, че таѝа напущната в краѝа на думите мекоост на съгласната е запазена в средата на думите, че мекоостта на съгласните се означава с *i* до буквите за твърдите съгласни, и че затуѝ въ „волѣтъ“ срещу „вол“ подир съгласната *л* нѣма *i*, а в „конѣтъ“ срещу „кон“ подир съгласната *н* има *i*. За краткост и леснота, които в правописни работи имат и голѣмо педагогическо значение, комисията се обяснява в тоѝа случаѝ тѝѝ, че казва: за вол членѣтъ е *wt*, а за кон членѣтъ е *igt*. Всѣкоѝ разбира, че това не е научно твърдение за двоѝак член за мъж. р. ед. ч., но е един практически способ за споразумение. Школската граматика на всѣкоѝ език съдържана много правила, които са основани върху практическото схващанѝе формите на езика, а не върху теоретичниѝа им произход. Въпросителната форма от френскиѝа език *a-t-il* се обяснява в школските граматики тѝѝ, че там *t* е вметната между две гласни; а етимологиѝата на езика учи, че това *t* принадлежи към *a* в една форма *at*, коѝато отговаря на латинската *habet*, и че наопаки в положителната форма *il a* съгласната *t* от *at* е отпаднала. Така и в новобългарската школска граматика ще се учи, че в думата „външен“ суфиксѣтъ е *шен*, а етимологиѝата на езика ще ни разправи, че във *шен* имаме два елемента, от които единѣтъ е суфиксѣтъ *ен*, а другиѝтъ е аналогическо *ш*, що произлиза в други думи от съединението на тематическо *с* със суфиксално *i*. Пред вид на това дългите разсъждения на *С.*, че в българскиѝа език нѣмало два члена *wt* и *igt*, и че комисията горчиво се лѣже, като говори така, нѣмат никаква сила и падат сами по себе си, понеже са основани върху ѝавно недоразумение. Както се разбира сега, защо е казала комисията, че за вол членѣтъ е *wt*, а за кон *igt*, така ще се разбере и защо изобщо тѝа казва, че членѣтъ не е просто *т*, или „*тѣ*“ по днешниѝа правопис. Българинѣтъ днес, бил тоѝ книжен или не, не се грижи никак, че звукѣтъ му *т* във волѣтъ, конѣтъ си води потеклото от старо-българското местонѣние *тѣ*: тоѝ знае само, че когато му потрѣбва в речта, тоѝ говори или вол и кон, или волѣтъ и конѣтъ. От тука излиза, че според днешното наше съзна-

А от четири надолу те имат и двете форми: първи и първ, втори и втор, трети и трет, [?] четвърти и четвърт. Напоследък всички прилагателни приемат форма на *и* намъсто простата, кога са в звателен падеж, така имаме мили брате покрай мила сестро, стари свате покрай стара свахо и пр. Тука трѣбва да се прибавят и нѣколко, твърде малко, единични случаи, гдето формата на *и* е останала да се употребява намъсто простата форма, като Петър Велики покрай

ние на езика, а не според старата етимология, членът се чувствува не като просто *т*, но като *ѣт* с твърда или мека съгласна пред него. А тѣа две съгласни пред члена, твърда или мека, езикът намира тѣ правилно, както намира и кога трѣбва да каже меч — мечът, и кога реч — речта, а не речът. Има български говори, които казват реч — мн. ч. рече; така има говори, които ще кажат и учител — учителът, а не учителіът. Но българският книжовен език си е усвоил формата учителіът, и неа ще трѣбва да говорят всичките книжни хора. Повседе у народите седна книжнина образуваните хора се покоряват на един общ книжовен говор, комуто жертвуват своите диалектични навици; и у нас докѣд не проникне това съзнание, все ще има да слушаме своите дори и видни книжни хора да казват: „че кой може да ме накара да говоря така? Мене никоі не може ме убеди!“

Покрай членуваните форми волът, коніът в новобългарските говори са развити още формите волот, коніот, волат, коніат, волъ, коніъ, воло, коніо, вола, коніа. Такива също членувани форми съществуват и за прилагателните имена и думи с прилагателно значение: добриіът, първиіът, моіът, добриіот, добриіат, добриіъ, добриіо, добриіа. В книжовния език от всичките тѣа членувани съществителни и прилагателни форми се употребяват само волът, коніът, добриіът и вола, коніа, добриіа. Членът във волът, коніът, добриіът е *ѣт* и *іѣт*, а във вола, коніа добриіа е *а* и *іа*; *ѣт* и *іѣт* са един и същи член *ѣт*, но за лесно обяснение ние го казваме под два вида, между които разликата зависи от системата ни за означение на меките съгласни; така и *а* и *іа* са един член *а*, но под два вида, в зависимост от правописното означение на меката предходна съгласна. Потеклото на членовете *ѣт*, *іѣт* и *а*, *іа* не е направо такова, каквото го показват буквите на писмото; но в нашето сегашно съзнание то се чувствува тъкмо тѣ, както е писано. Нашата книжнина и до сега продължава да си служи само със двата члена *ѣт*, *іѣт* и *а*, *іа*, без да е усвоила и онаіа диалектична негова форма *ат*, *іат*, коіато преди нѣколко десетилетия опитваха и не сполучаха да ни присадят нѣкои наши книжовници. Привърженик на таіа форма е още сам един И. Визирев, за когото не вѣрваме и *И*. да утвърдява, че клони да разклати оніа две закрепени вече форми. С кои от народните говори съвпадат тѣа форми *ѣт*, *іѣт* и *а*, *іа* не е без друго нужно да се знае; доста е, че в книжнината те съществуват и че интелигенцията ги признава за книжовни. Тѣа ги и говори дори, но ги употре-

Екатерина Велика; Равни дѣл (собствено име) покрай Равна поляна (пак собствено); Свети Иван покрай Света Богородица и пр. Във всички тѣя случаи, обаче, формата на *и* се равниава с простата форма. — Такива форми е най-добре да се пишат така, както е постановила самата комисия.¹⁾

Въпросът за юта. — И в книжовното ни произношение, и в не книжовното звук юта съществува днес. В днешния правопис тѣя се бележи троѣко: 1) съвсем слѣто като в *я*, 2) скачено като в *ж* и 3) самостоятелно чрез *й* като в край, Стойчо. По тѣя въпрос на комисията работата е била просто да въведе еднообразие в писанieto на юта; и тѣя е решила да се употребѣя юта самостоятелен, нескачен белег, а именно белегът *і*, който влиза в днешното начертание на *ю* и *ж*. Едничкото неудобство на тѣя белег е, че ние сме навикнали да го гледаме като гласна и да го произнасяме като пълно *и*. Наистина в ръкописната ни литература често покрай да *й*, край се среща и да *і*, кра *і*, ала това не ни дава право да употребим *і* като белег за юта, колкото ни дава право да употребим *й* за същата цел. Въпросът за начертанието на юта е съвсем нищожен, щом всинца сме съгласни, че юта как и да е трѣбва да се означава; ала като ни се пада случаи да изкажем едно мнение, ние ще кажем, че най-добре ще бѣде за белег на юта пред гласните да се употребѣя *і*, писано скачено с гласните като днес в *ж*, а за белег на юта след гласните да се употребѣя, както и досега *й*, та да се пише тѣй, край и пр., а не тѣй, кра *і*.²⁾

бѣава тѣй без правило, както ги и пише. Комисията е посегнала да уведе тука едно правило, и то се отличава както по своѣята простота, така и е известна опора върху ония синтактични поводи, в свързка с които се обяснява и развитието на формата *а*, *іа*: тѣя се е развила от косвени съчетания в изречението, които днес по правило се изказват с предлог, и затуй ще се употребѣява пак само подир предлози. Това е достатъчно обяснено и в „Б. П.“ I. стр. 25.—26., и добре го схванал Б., па ако щете и С.

1) Х. — В правописната реформа на комисията беше нужно да се представи довод, защо да пишем добрият и добри срещу досегашния правописен обичай „добрийтъ“ и „добрий“; и това е сторено в „Б. П.“ I. на стр. 26.—27. Дали подир това формата добри е само етимологически сложна, и какво употребение ѝ се пада в синтаксиса, — тѣя въпроси не спадаха вече в черчето на един проект за правописа; те и подобни тѣм могат да се развиват в книжнината съвсем самостоятелно, без да зависи вече от решението им и правописът на формите добри, добрийтъ и добрия. А тъкмо в тѣя точка П. е съгласен с комисията.

2) Свобода, бр. 1180.: Ний намираме, че е излишно въвеждането на буквата *і* въ нашата азбука... Когато се приемат нови букви, глѣда се нуждата отъ тѣхъ, а не това — че били съществуваели въ стария езикъ... Ако *йа*, *йу* и пр. сж неудобни знакове, то недѣйте ги писа. Пишете както до сега *я*, *ю*, *ж*... Разлаганieto на тѣя букви въ *йа* и *йу* би си имало мѣсто, само ако се биха разложили и другитѣ съставени като тѣхъ букви... Комисията остава непослѣдователна въ стрѣмленieto си да разлага буквитѣ...

носенъе, ученъе), третѣа част се свързват със стариѣа именителен падеж (гостъе, камене), а четвърта част трѣбва да се свържат със старнѣа винителен падеж (като стб. „конен“ — коне, „мжжен“ — мъже). Комисиѣата предполага, че и в трите тнѣа случаи в съгласните пред *е*-то става умекотение толкова силно, че трѣбва за неговото отбелѣзване да се употреби особен белег; и тѣа

представлението за характера на езика; френеѣтъ, който не знае още да чете немски, изговарѣа немската буква *j* всѣкога като *ж*. Правописната комиснѣа е приѣбѣгнала към замѣна на сегашната буква *й* със *i* не просто по сравнение на външнѣа изглед на тѣа две букви и по леснотата за писанѣ *i*, но главно по причини, които искаме да изложим по-долу още веднѣж.

Ако вземем съставните звукове на думата „ок“ и ги превърнем по реда им, те ще се изобразѣават пак със същите букви *о* и *к*, но превърнати: — *ко*; така и звуковете *ба* превърнати се означават все със същите букви: — *аб*; *ѣа* превърнато се пише пак с тѣа букви — *аѣ*; между тѣи днешното *ай* превърнато не се пише *ѣа*, но с друга, една буква за два звука — *я*; *ѣй* превърнато не се пише *ѣѣ*, но пак с друга, своѣа буква — *ю*; *жй* превърнато се пише не *ѣж*, но — *ѣж*! Онѣа азбукета, гдето освен буквите, що означават по един само звук от изговора, се подѣржат още особни букви и за два звука, три звука заедно, каквито са нашите букви *я*, *ю*, *ѣ*, или наопаки се подѣржат и по две букви, три букви заедно за един елементарен звук, каквито са френските *ai*, *eau*, — тѣа азбукета днес се признават за несѣответни с общото наше образование и с педагогичните искѣнѣа на днешното обучение, та се подлагат повсѣде на реформи, за да се изтика из тѣх принципѣт, своѣствен на китаѣското азбуке, гдето за всѣко ново съчетанѣе от звукове има и нова буква. Неотдавна у нас г. Веженѣв предлагаше да измислим нова буква за съчетанието от два звука „ѣо“! И тоѣ имаше право, защото гледаше, че за съчетаниѣата „ѣа“, „ѣѣ“, „ѣж“ имаме вече особни букви *я*, *ю*, *ѣ*. а нѣмаме за „ѣо“, та ту пишем „Иорданѣ“, ту „Юрданѣ“, а нѣкои дори и „Борданѣ“! М. вика, че му е по-лесно да пише *я*, от колкото *ѣа*, защото е по-кратко; зарад краткост само тоѣ харесва и *ѣ*. Да беше работата за краткост в писанѣето, всички Бѣлгари щѣха до сега да послушат Дико Гѣвев, който е най-жаркнѣтъ проповедник против муднѣста на обикновеното писмо, и щѣха да се научат от него да пишат езикѣт си и книжннѣата стенографически. В един съвременен правопис се дири преди всичко пѣлна и еднаква сѣответност между буквите и изговора и подир това ѣсни и леки правила за употребението на буквите в граматическите случаи; ако между буквите и изговора не е докарана онаѣа сѣответност, тогава немогат да се сѣздадат и ѣсни и леки правила за тѣхното употребление. Най-голѣмата бѣркотиѣа на днешннѣа ни правопис произтича навѣрно от двоѣакото и троѣако употребление на букви, каквито са *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*. От тѣх е захваѣал у нас и всѣкоѣ опит за реформа. Обаче който се е занимавал малкомного с правописни въпроси, знае, че те са свързани един с други; принципите, въз основа на които се преобразува правописѣт на *ѣ*, *ѣ*, *ѣ* последователно налѣгат и за други преобразу-

препоръча за такъв белег пак *і*. Допущаме, че в нѣкои народни диалекти съгласните пред *е* в тѣа случаи се произнасят наистина до там меко, гдето да може тѣхната мекота да се схване от едно опитно ухо; но в книжовното произношение такова нѣщо нѣма. Българската интелигенция произнася просто *л о з е*, *г о с т е*, *ц в е т е*, *г р о з д е*, *к о н е*, *м ѣ ж е* без въкакво особно, ваниа. Така дохождаме и до необходимостта да се нареди и означението на „*йа*“, „*йу*“ със същите букви, с които означаваме и „*ай*“, „*уй*“. *С.* не е съгласна да напустнем зарад таа необходимост буквите *я ю*; *М.* съглежда, че е по-право да се пише „*йу*“ за *ю*, но за *я* не скланя да се пише „*йа*“; *П.* е на мнение да пишем „*ай*“, „*уй*“, а за наопаки да се пише „*ја*“, „*ју*“; *Б.* пък само пита, като е разложила комисията *я* на *ја* и *ю* на *ју*, защо не е разложила и *щ*? Същият въпрос са задали нам право или косвено в своите разсъждения и *С.*, и *М.*, а *С.* още с добавка, защо да не се разложат в такъв случаи и другите сложни според неа букви *џ*, *џ*, *ѣ*. От това справедливо може да се заключават, че ако се дадеше от комисията удовлетворителен отговор за буквите *щ*, *џ*, *ѣ*, тогава и *С.*, и *Б.* биха одобрили да се разложат *я* и *ю*, с едничката забележка от страна на *С.*, че за йота тѣа желае да си остане пак старата буква *й*. И мнението на комисията не е било насочено нарочно против буквата *й*, но тѣа е била принудена да го замѣни със *і* поради друг един въпрос, който логически следва от всеобщо признатия правописен принцип, да се пише за вѣкоі особен звук и особна буква. Тоа въпрос е начинът за смекчението на съгласните.

Като говорихме под VII. б. за значението на *ѣ* в досегашното писаніе на „конѣт“ и за значението на *і* в нашето писаніе „конѣт“, ние споменахме, че в науката са познати нѣколко начина за изразяваніе на меките съгласни, когато за тѣх се взимат буквите, що означават съответните твърди съгласни. Меките съгласни, както и твърдите, могат да имат подир себе си или пак съгласни, или гласни; а гласните в книжовния ни език са *а*, *е*, *и*, *о*, *у*, *ѣ*. В досегашния ни правопис меките съгласни пред съгласни се означават чрез *ѣ*: „солѣта“; а меките съгласни пред гласни имат нѣколко вида означение. Нека забележим, че пред твърдите гласни *а*, *о*, *у*, *ѣ* твърдите съгласни не си променят изговорът, а пред меките гласни *е*, *и* в нашия книжовен говор те редом го подосегнуват малко: у Софійския шоп съгласната *л* се чуе еднакво твърдо в „лапам“ и „лесно“, а в книжовния говор тѣа не е еднаква там. Обаче таа редовна мекост на съгласните не е никак изразителна, и в правописа не бива да се означава. Между туі ще се означава у нас онаа мекост на съгласните, коіато е іавна пред твърдите гласни *а*, *о*, *у*, *ѣ* и е по-изразителна пред меките гласни *е*, *и*. Пред твърдите гласни іавната мекост на съгласните се означава така: 1. пред *а* чрез буквата *я*: „тѣа“, сир. мека съгласна *т* и твърда гласна *а*, което нека изобразим за сега по начина на Мирски — *т'а*; 2. пред *о* чрез *ѣ* или чрез *й*: „кѣоравѣ“ или „кѣоравѣ.“ по начина на Мирски — *к'орав*. С предлаганата своа нова буква за „йо“ *Всѣжен*ов се стремеше

възможно да се схване, омекотение. Или ако съществува и най-малката уловлива мекота, тя е онаа, що произлиза от всеко съчетание на съгласна с *е*. Нашето мнение е, че такива тънкости в произношението не трѣбва да се отбелѣзват. Самата комисія на друго мѣсто, гдето тънкоcтта в произношението не е толкова тънка, колкото тука, е решила, че нѣма нужда

поне да слеем под едно писаніе „кѡравъ“ и „кїоравъ“; 3. пред *у* чрез буквата *ю*: „тютюнъ“ = *t'ut'un*; 4. пред *ъ* или чрез *ь*, или чрез *ж*: „конѣтъ“ = *кон'ът*, „простѣтъ“ = *прост'ът*. Пред меките гласни по-изразителната мекост на съгласните се означава: обикновено пред *е* чрез *ь* или *й* — „конѣ“, „конїе“ = *кон'е*; диалектично и пред *и* чрез *ь* — „нїива“ = *н'ива*. В краіа на думите мекостта на съгласните се предава чрез *ь*: *конь* = *кон'*. Като прегледаме сега изцѣло всички отбелѣзани по-горе случаи за означение на іавната или по-изразителна мекост на съгласните от книжовниіа ни изговор в днешниіа правопис, намираме, че тя е извършвана различно пред всека твърда гласна и по един общ начин пред меките гласни, пред твърдите съгласни и в краіа на думите; — намираме сиреч, че в четири звуковни положениіа мекостта на съгласните се означава чрез *ь*, в три положениіа се изразява чрез особни букви *я*, *ю*, *ѣ* и в две положениіа има опити да се означава чрез *й*. От това вече можем да си представим, каква мѣка трѣбва да състави за народните учители, докѣд свикнат децата да гледат и разбират под разнообразните тиіа буквени средства един едничѣк смисъл — смекчение на предходната съгласна, и докѣд ги научат правилно да употребяват тиіа различни средства! Разнообразието става още по-голѣмо, като вземем във внимание, че всичките онїа средства за смекчение имат още и самостоятелни свои звуковни служби, независимо от съгласната или гласната преди тѣх: така *я* изобразява звуковете „*йа*“, *ю* — звуковете „*йу*“, *ѣ* — звуковете „*йѣ*“, при всичко че за тиіа отделни звукове вече имаме веднѣж и отделни букви *й*, *а*, *о*, *у*, *ѣ*. Това само да вземе човек сериозно пред вид и да си помисли, с колко труд и време се изкупува неговото усвоение, то пак ще бѣде достатѣчно да побуди истинскиіа ревнител на народното образование да поиска реформа на правописа; а у нас гледаме, че видни инак книжовници седнали до своите писалища и тропат и махат с рѣце и с крака, за да отбраниат своіата охолност и навик. Могат ли тиіа книжовници да докажат, че така се работи за доброто на нашите деца, за напредѣка на книжнината? Нека се зачервят, че са посегнали да обвиняват и министерството на просвещението, гдето по своіа инициатива и в крѣга на своето призвание е определило комисія да обсъди и предложи проект за реформа на правописа: реформата във всекоі случаі ще бѣде полезна за народното образование, и комуто се пада върховната заслуга за това, тя кога да е ще му се признае и против разіарените тропанїа и маханїа.

Онїа възел от начини за означение мекостта на съгласните — на четири места чрез *ь*, на три места чрез *я*, *ю*, *ѣ* и на две места чрез *й*, комисїата е разрешила чрез тѣ наречената

ще бъде, според нас, тоа род имена да се пишат само с окончание *е* без *ъ* или *і* преди *а*-то.

Другиѣтъ въпрос се отнася до отглаголните съществителни, които комисіята пише със окончание *-ие*. Кои съществителни ще пишем със окончание *-ие* и кои със окончание *-ѣ*, комисіята не ни казва. Ако е било нужно да се даде правило, за да се посочи, где да се пише волѣтъ и где вола, мислим, че не е по-малко нужно да се посочи, и как да се употребяват горните две окончаниа. ¹⁾

представят никакви предимства нито мнението, да пишем *край*, но *іабѣлка*, нито пък условието, да приемем само *іу*, а да оставим *я*. Ако нашето общество предпочетѣ буквата *ъ* за смекчителен белег, а *і* ограничи само за звука *іота*, тогава ще се отделиат едно от друго и начинѣтъ за смекчението и чистата *іотациа*. Съединението на *і* със гласните след неѣа чрез малка чертица, от което произлизат лигатурите, употребявани в старобългарското писмо, не е съвременно: то затъмнява значението на *і* пред гласната, па усложнява и практиката на писмото и на печатаніето. *Б*. се бои, че ако носи в джоба си писмо, писано с *і*, което в ръкопис може да се удължава и до *ј*, хората ще го мислят за сѣрбин. Напразен страх: тайната на частната кореспонденціа у нас е гарантирана, и за г. *Б*. ще сѣди веѣкоі не по буквите *і* или *ј* от писмата му, но по това, каквото тоі извърши или напечата.

¹⁾ XII. — *а*. Съгласните звукове от българскиѣ книжовен говор имат свое особно учленение: те не са на пр. нито тѣти твърди, нито тѣти меки, както руските съгласни. Книжовниѣтъ Русин изговаря съгласната *л* от думата „далѣ“ другоѣче, а Българинѣтъ изобщо изговаря своето *л* от дал другоѣче; така също изговорѣтъ на думата „селѣ“ в руски уста има друго *с*, а в български пак друго. Пред меките гласни *е*, *и* изобщо Русите силно смекчават своите съгласни; там поизменяват своѣята твърдост и нашите съгласни изобщо, но това изменение не е никак изразително и не бива да се означава; — ние забележихме това в отговор XI. Іавяват се обаче и у нас случаи, когато пред меката гласна *е* се чуе съгласна с мекост, коѣто е по-изразителна от обикновената физиологическа мекост на съгласните в това положение; тогава таѣа мекост трѣбва да се означава. Такѣв случаи представят думите, в които чуваме ту *ие*, ту *е* в краѣа: двете окончаниа *ие* и *е* стоѣат едно спрѣмо друго така, че звукѣтъ *и* от първото се скратѣва, преминува в съгласна *і* и се слива с предходната съгласна, коѣто от това добива и изразителна мекост; а като се означава меката съгласна чрез *і* след неѣа, изглежда сѣкаш, че *ие* станало на *іе*: от учѣние става учѣние, което трѣбва да се разбира не като учен-іе но като учѣні-е. По-нататѣк в езика се развива и просто учен-е, сир. мекостта на съгласната изчезва. Понеже имената на *-ие* са в книжовниѣа ни език твърде много, и понеже само от това *-ие* се дохажда до *іе* и просто *е*, комисіята неможеше да презре сегашниѣтъ книжовен изговор със *-ие*, та да премине направо към народниѣа изговор със *-іе*, коѣто е наі-вече разпространен в западните наши

Един изоставен въпрос. — Как е по-добре да се пише: ораче или орачи, чорапе или чорапи, селіане или селіани, говедаре или говедари и пр.? Книжовното произношение в дадения случаи е неустановено, и традицията поддържа и двете течения. Комисията не е издала никакво мнение по тоя въпрос, а мълком в такива случаи пише според Ловченско-търновското произношение, което си позволява да изговаря всичко *е* без ударение като *и*, така: ораче, селіане, покрай лѳзи, трѣни, ѳщи и пр. намѣто: ораче, селіане, лозе, трѣне, още. Ловченската българска интелигенция произнася може би така, ала по-голямата част от останата българска интелигенция произнася просто и чисто: ораче, копаче и пр. И нека бъде известно, че между таия част от българската интелигенция са и ония, които произнасят още, а не ѳщи; пише, а не пиши.

говори, или и към изговора със *-е*, които е разпространен навече в източните ни говори. Двоикото писаніе с пълно *-ие* и съкратено *-іе* е допустнато по исканіето, от една страна да се преминува по-лесно от формите, внесени и установени в книжовния ни език из руските книги, към народните форми на *-іе* и *е*, а от друга страна и от тиия две форми да не се онеправдават първите пред вторите, понеже видим, че в нашата художествена поезия се употребяват по-вече формите на *-іе*, а съвсем малко, или никак, формите на *-е*. Правописът на единични думи, както цветіе или цвете, лозіе или лозе не изменява правилото, понеже такива думи са народни, и остаа на словария да определи, да се означава ли в тѣх мекостта на предходната съгласна в свързка и с множ. число цветіа, лозіа, или не.

От наблѹденията над народните форми на *ие* се констатира, че ударението на думите с такова окончание в никоі наш говор не отива по-далеч от третіата сричка от краіа. Въз основа на това и комисията винаги предава със съкратено окончание *-іе* ония думи и форми от книжовния език, у които при пълното окончание *-ие* ударението би се іавило върху четвъртата сричка отъ краіа: затѹи се пише хѳ-де-ніе вм. хѳ-де-ни-е.

— *б.* Меките наши съгласни, както казахме и по-горе под — *а*, изобщо не са тѣй силно изразителни, както са на пр. руските, или чешките, или полските, или пѣк сръбските. Само в отделни малки говори, и в тѣх пак само за известни звукове и положения, имаме съгласни с характеристична мекост, както на пр. в думата ліулікіа = „лѹлѹкѹа“. В книжовния изговор мекостта на съгласните ем е ограничена, ем по-слабо изразителна; тази е причината, гдето и съгласната *і* не се чуе у нас тѣй силно, както *ј* на пр. в немския език, или и в сръбския език. Таія мека съгласна се чуе іавно пред твърдите гласни *а*, *о*, *у*, *з*, и затѹи се пише там *іа*, *іо*, *іу*, *із*; но пред меките гласни *е*, *и* неінііт изговор е тѣй слаб, както е слаба и незначителна у нас и мекостта на всѣка гласна изобщо пред тиия меки гласни; и както не означаваме таія обикновена физиологическа мекост на съгласните пред *е*, *и*, така не пишем и меката съгласна *і* пред *е* и *и*. При тиия обіяснения нека се различава добре *і* знак за смекчение от *і* буква за іота.

При таia неустановеност в книжовното произношение, трѣбва ли да преклоним глава пред Ловчанското народно произношение, на което във всички други случаи не се е допустнало да ни наложи да менуваме *е* без ударение на *и*?¹⁾

1) XIII. — Никак не се досещаме, къде бие толкова тъяко г. II. с постоианното си натиакваніе на комисіята за „Ловчанско-търновско произношение“. Ако е истина, че сънищата са отражение на действителността, но в чудати комбинации, тогава трѣбва да потвърдим същото и за „Ловчанско-търновското“ натиакваніе на II. — В нашата книжнина има опити, да се пишат имената на *-тел, -ар, -анин, -ин* в мн. число с окончаниа *-теле, -аре, -ане, е*; по-рано Каравелов и сетнешните му последователи прокарваха с такава форма за мн. ч. на *-е* и други още имена, каквото биле, чорапе и под.; ала днес видиме, че ни един от тиа опити не сполучи да пустне корен, па и книжовният изговор си е затвърдил на широко в нашата именна флексия окончанието *-и* за мн. ч. на мъж. и жен. р. Поради това и комисіята не намери никаква почва за чорапе-те и ораче-те на II., които напразно приписва тиа форми на „неустановениа“ уж в тоia пункт книжовен изговор. Поне книжнината е на лице!

XIV. — Свобода в бр. 1180. иска да разложи комисіята и сложните уж букви *џ, ч* и *ѣ*, та тогава да се съгласи с неia да се разложат и буквите *я, ю, ж*. Не говорим за наистина сложната буква *џ*, против разлаганіето на коiaто не бихме имали никакво възражение. Буквата *џ* представя два звука, понеже неиниът изговор обикновено произлиза от други два отделни звука: *свеџ* от *светі*, *плаџа* от *платіа*, *моџ* от *могт*, *щастие* от *счастие*; но буквите *џ* и *ч* представят по един само звук, коіто в нашиа език обикновено произлиза от смекчено *к*: *човек* — *човеџ*-и, *човеч*-е. Ако *С.* чуе на пр. нѣкога да се казва „печестина“ на мѣсто пет-шестина, тia навѣрно нѣма и да настоiaва, че онова *ч* е етимологически сложна буква от *т* и *ш*, та с него да ни бори и въ полза на своето исканіе. Колкото за буквата *ѣ*, тia в онia изговор, коіто е признат за неia от комисіята, не представя два звука: в своите обяснениа за изговора на *ѣ* по-горе ние на рочно употребявахме за таia цел означението *ѣа*. Обаче в проекта на комисіята за означение изговорът на *ѣ* е употребено без нататъшни забележки съчетанието *ia*, което и наистина звучи твърде близко до *ѣ*; ала с това още от комисіята не е казано, че *ѣ* трѣбва и да се замени в правописа със *ia*.

XV. — Куповете „*џл, џр*“ или „*џл, рџ*“ между две съгласни са разрешени от комисіята съгласно с правилото, което се извозда из досегашното писаніе у нас на тиа купове; това писаніе отговаря напълно и на книжовниа изговор. Гдето казва Свобода, бр. 1182., че „въ литературата може да се пише, спорѣдъ усмотрението или говора на писателя: *вълѣ* или *вълѣѣ*, *българинѣ* или *българинѣѣ*“, то е само за да има какво да възражава; тia напразно би дирила в своите колони и между своите посестрими днес писаніе *вълѣ* и *българин*! Нема сме забравили примехът, коіто се падаше на пловдивската партия от българ-

За останалите дребулии ще говорим, кога разгледаме словаріа, които комисіята ще печата във втората книжка на „Български преглед.“²⁾

скиѣа клон на българо-руската правописна школа от страна на българската школа? А на таѣа българска школа е сега последовател, струва ни се, и в. Свобода. Може би комисіята съе своето правило за „ѣл, ѣр“ и „лѣ, рѣ“ е прекрачила за сега нѣкои единични случаи, които представіат едносрични думи с известно окончание, или купове „ѣл, ѣр“, „лѣ, рѣ“ пред съгласна *ш*; но тѣа ги помни добре и ще ги регулира в словаріа си с особни правила, за които в проекта и нѣмаше мѣсто. И при все това неѣното правило пак не е „сѣ нищо неоправдано“ и „напѣлно произволно“, както би щѣла да го мисли „Свобода“.

²⁾ Вж. отговор I. — За „във“ и „сѣе“ и за частиѣата, по повод на които прави бележки на комисіята в „Свобода“, ще имаме случаи да дадем своите отговори до-пѣти.

III. ИЗ БЪЛГАРСКИТЕ ПЕРИОДИЧЕСКИ ИЗДАНИЯ.

„Български Преглед“, книжка I. — Септември, биде изпратен до редакциите на българските вестници и по-видни списания, — според обичая, които и у нас съществува между издателите. Тия редакции се оказали толкова претрупани с работа, че и не видели нашата книжка, а нѣкои дори и се почудили, когато случайно съгледали изпосле, че в своѣя запис пак успели да обадиат на българската публика, че негде в София се издал първиѣтъ броѣ от едно ново списание. Толкова са наистина били заети тия български редакции: никоѣ от тѣх не намери мѣсто в изданието си, да съобщи съдържанието на I. кн. от „Български Преглед“!

Като върваме, че тоѣя запис на редакциите естествено произлиза от сериозните и полезни работи, които се тъкмиат у тѣх, ние сега не придириѣме, че нашата книжка, поднесена от добра воля, не се съдоби дори и с обикновениѣя жест на непознат човек, комуто си показал нѣщо ново. Това ще доѣде по-късно, и навѣрно.

По-добре късно, от колкото никога! . . .

1. **Записки по мисълта и живота**, излизатъ два пѣти прѣзъ мѣсеца: на 1 и 15 число. Редакторъ-Издателъ Г. А. *Кърджиевъ*. София 1892—93, кн. I—X.

Туѣ е то скромното име на последното знаме, което нашиѣтъ неуморим книжовник развѣва от една година и четири месеца на сам пред нашето общество с искрено желание да заслужи от сърдце на милиѣя народ. Но както всеки пѣтъ, тѣи и сега бедниѣтъ Кърджиев не може да се похвали с по-добро щастие: списанието му, наченато от 1. Маѣ оназ година, уж да излиза по една книжка на 15 дена, до сега едѣм броѣ криво-лѣво 10 книжки. Значи и това ново знаме го чака съща съдба, както всичкиѣ негови горди предшественици, които едѣм си показали гѣнките, и жестока бурѣа ги сломи и скърши заедно с нещастниѣя им носител. Чудни ли неслоди с тоѣя Кърджиев! Но жилава душа трѣбва да носи тоз вечен ратник за народни и човешки права, не малаксува тоѣ при всичкиѣ си несполуки. И с това постоѣанство в нещастieto си тоѣ ни се струва от ониѣя буѣни духове, които имат вечен излишѣкъ от енергиѣя, та и не ѣа жалѣат, а искат как-как да постигнат втѣлпенииѣтъ си идеал: да въведат ред и законност между ближните си, да уредат цѣл свѣтъ. Такива хора, ако намерат последѣатели, правѣат чудеса,

ако не — ще се блъскат от спънка на спънка, дур не грохнат омаломощени, без утеха, без награда за изгубените сили и средства. И тогава нищо им не е право: обвиняват обществото, че не хае за тях, викат върху управниците, че им пречат, изобщо крив им е цял свят.

Записките на г. Кърджиев представят интересна сбирка от статии с разнo съдържание, но всички наперени все към една цел: да се осветли българската публика върху тъмните социологически въпроси, и да ѝ се разясни в също време съществото на Бога и вѣрата и въобще да се популяризират идеи, които за нашия народ са още съвсем нови — да не кажем преждвременни. Какъв прием има и това списание на г. К. у българските четци, вижда се от това, как излиза то. Но че редакторът му полага съвестно старание да бѣде за читателите си полезен, вижда се на всѣка страница. Друг е въпросът, дали си постига желанието. Ние нѣма да разгледваме всичките статии печатани в записките — не че са много, а защото са повечето преводи. Ще се спрем само върху нѣкои от оригиналните статии, които ни направиха по-голѣмо впечатление. В първа книжка, напр., на стр. 8., 9. и 10 е поместено едно словесно произведение, което напразно би се мъчил човек да определи, като какво е то според словесността: не е ни проза, ни поезия, ни ораторство, ни дидактика, а заглавието му е „Не обичайте“.

Авторът на това чудно и дивно произведение намира всичкото нещастие на човешкия род в обичта: „Любовь, привързаность — това е начало на страдания и злочестини. По-добрѣ, хиляди пѣти по-добрѣ е да не обичаши. Да не обичаши нищо: ни дѣца, ни жена, ни родъ-роднини, ни любовници, ни злато и пари, ни имотъ и елмази, ни честъ, ни отличие; защото тия любими, винаги изложени на загуба, щомъ ги изгубимъ, ставами злочести. Да не обичаши! Да не обичаши доро и живота: колко тѣй смъртъта ще бѣде лека!“ Г. Кърджиев — ако е тоі авторът на тоіа парадокс — може смело да се брой за песимист над песимистите. Дали мисли искрено и дали тоі сам би се отказал от всичко това — съмняваме се. Но фактът, че Българите пак си обичат и мразят, което им е воля, както и по-напред, показва, колко малко са обърнали внимание на тази поетическа експлозия. Само един скропулозен сътрудник на „Искра“ (јуни 92. г.) се намери да се отзове с една четири пѣти по-голѣма критика и анализа на този Кърджиевски експромт — и туі то. Наверно и сам г. Кърджиев ще се е покаял вече за този си изплизък.

Но да изненадва с нови идеи надали се е отказал, защото в книгата за Март (VII. и VIII.) излиза с нѣщо нечуто до сега в нашата най-нова литература; именно в книжовния си преглед турia г-на Вазова, който си е запечатал, казва се, славата с толкова крупни дела от четвърт век насам, турia го подолу от г-на Михайловски, комуто дарбата никоі не отказва (? — P.), но който едвам що си прокарва път към популарност. И сам г. Михайловски, както е скромн, ще се е усмихнал на тази наивност от г. Кърджиева. Както и трѣбваше, този нов изплизък

на г. Кърджиева не остана незабележен. Не само пловдивското литературно кръгче, но и вред по нас с изумение четоха и разискваха това свалианіе от парнаскиѣа трон първиѣа наш поет-цар, комуто славата се е загнездила дълбоко в сърдцата на цѣл български народ. И на г. Кърджиев не остава друго, освен да се сърди на тоз народ, че се не възхищава от произведениѣата на „божествениѣа художник-поет“ (г. Михайловски), да окаѣва таѣа „интелектуална и художествена стихиѣа“, че минува „едва подозирана от съвременниците си.“

В същата книга за отбелѣзваніе са пътните бележки под заглавие „Из нашата хубава България“ и „Съвременни герои“ — разказ за „іуредическиѣа големец“ в провинциѣата. Авторѣт на този разказ счѣл за нужно да го напечата повторно като феѣлетон в 6. броѣ на „Врѣме“.

Записките на Кърджиев имат интерес и по обществено-политическиѣа си преглед, които дават вѣвъ всѣкоѣа книжка, и в които г. К. засѣга твърде вѣщо нѣкои жинени вѣпроси.

Сега две думи за езика и правописа на записките.

Езикѣт на г. Кърджиев е правилен и доста обработен, но много по-гладѣк и правилен щеше да бѣде, ако г. Кърджиев си избѣеше из главата ониѣа форми, които му се струват може би чисто български, но които не могат да се нарекат общобългарски; тѣѣ, напр., наместо причастиѣата за сегашно време на *щи* Г. Кърджиев употребѣа винаги причастиѣа за минало време, та по нѣкоѣ път излиза прост несмисѣл: „в иделата книжка“, „изпѣлняваліѣй длѣжностѣта на директорѣ“. Такѣвъ пуризм значи от търн та на глог, защото руските форми слѣдующѣй, и спѣлняющѣй са, при всѣчката си грозота, днес за днес много по-понѣатни от новите причастиѣа на г. К. Не че не могат или не трѣбва да се избѣгват руските причастиѣа, но принципѣт на г. К. да ги превежда пак с причастиѣа и то за минало време — не е за удобѣаваніе. В горните два примера, напр., може да се каже наместо първото причастие (слѣдующата или иделата): в следната книжка; наместо второто (испѣлняющѣй или испѣлняваліѣй): неутвѣрден директор, и с това освен че се избѣгват чуждите форми, но изражениѣата ще бѣдат съвсем понѣатни и чисто български. Друга една езична новота, коѣата не бие по-малко на очи от първата, е постоѣанното употребѣаніе в записките на второто или тѣѣ наречено неопределено бѣдно време. Г. К. постоѣанно пише: нѣѣ щемѣ съобщава, щемѣ дава, щемѣ помѣста, щемѣ бѣлежи и пр. наместо обикновените: ниѣ ще съобщаваме и пр. За да си избере човек по волѣа едно от двете български бѣдни времена и да употребѣа само него, значи да не прави разлика между тѣх. А между това всеки българин трѣбва да знае, че щем дава = дава щем и ще даваме днес за днес не е все едно. Трето нѣщо, коѣето бие тѣѣ също на очи, е, че г. К. употребѣа необщопогребителна форма за 1 л. мн. ч.: бѣхми, промѣнями, сми и пр. Тази форма ако и да ѣа употребѣат освен К. още и две съвсем сериозни редакции (Новини и Зорница), ако и да се срѣща в много старобългарски паметници (іесмы, імамы), не може да бѣде

общобългарска, защото върви против произношението на онѣа български говори, които имат най-чист вокализъм и които ще ни служат винаги за водило при установението на българскиѣ книжовен език. Четвърта новота или по-добре своеобразност е употребението на личните местоимениѣ под провинциалната им форма: ма, та, са, когато вече мало и голѣмо у нас се на учи, слава богу, да си ги пише правилно: ме, те, се.

Колкото за правописанието на г. К., то си е негово, та по-добре и да не говорим за него.

2. **Искра**, научно-литературно списание. Кн. XII. Априлъ. Съдържа освен две стихотворениѣ и един разказ „Скорошни случки“ от К-в, другото все преводи, а на панагон — вечната притурка „Братя Карамазови.“ С тази си книжка шуменското списание свърша година четвърта от мъченишкиѣ си живот. Съзнаваме добре мъчнотиите, от които се оплаква редакциѣта, виждаме ги явно от това, че книжката за Април излиза през Септември и не само че не ни дава сърдце да негодуваме, но се чудим, как при такава агониѣ не загасна „Искра“, а намира още време и средства да поблѣснува — даже и премии да дава — макар с година закъснѣване. За съдържанието на Искра какво да кажем? То е сбор от преводни статии, романи и разкази, тежду които ще блесне туктам и нѣкоѣ оригиналец — а в цѣло взето списанието не е без интерес. То състави хубав склад четиво за много наши жедни четци, и дано през новата си пета година издателите и редакторите бѣдат по-честити както откъм добри платци, тѣ и откъм добър материал.

Б. Ц.

3. **Мисъл**, списание за наука, литература и критика. Редакторъ Д-ръ К. *Кръстевъ*. Година III. Септември, кн. IV. и V.

Нѣма по-досадно нѣщо от лоши стихове с прозаични мисли, сир. от проза в поезиѣ. Като чете човек такава поезиѣ, домиѣва му за онѣа равни редове, що наричаме проза, и се чуди, защо толкова ѣа мразѣт нѣкои поети дори и тогава, когато искат за прости, сир. чисто прозаични работи, да си кажат пак така простичко, сир. чисто прозаично, своето мнение. А какво мислите, не може ли да се пише проза поне въвъ вид на сатира? Наистина на днешно време всичко може . . . Не беше тѣѣ по-преди, когато бѣхме под Турците: тогава „като поет за да се величаеш, не тѣѣсти ритми да навизваш само бѣ доста, а и с гениѣ да сиѣаеш“. Ето така говори един наш поет в „първа сатира“, с коѣто захваща книга IV.—V. на Мисъл. Целта на таѣа сатира е да укори днешното време, в което различни драскачи, не пригодени за литературно звание хора, незрели хлапегии и пр. минават за писатели, и съпоставѣ на таѣа мрачна картина една светѣа, кажи златна епоха на българската литература от онова време, когато бѣхме под Турците. Темата не е нова: бабичките и старците обичат да величаѣт всичко, каквото е било едно време . . . Ала не е сгодено избрано сравнението, защото това „време на жесток контрол“ още всички живо помним. Не мъгливите фрази на една сатира, а трезвената прозаична критика ще трѣбва да отдаде заслужената чест и хвала

на венчки онези, които са работили да се приготви сегашната почва. Така критика ще трѣбва да тури краи и на злоупотребието с поезиата в случаи, гдето се пишат стихове, и то лоши стихове, само за да се избегне потребната фактична аргументация, логически доводи и ясност на изложението: „не тлъсти ритми да нанизваш . . .“ и не да мѣташ фраза върху фраза, абсурд, върху абсурд, да подбуждаш страстите на тълпата с двосмислени изражения, а да разясниш, да осветлиш, ако можеш . . . Платон във своѣ Федрос казва на едно мѣсто: „когато маниата (μυια),¹⁾ коѣто иде от музите, обхване една нежна и откровена душа и ѿ възхити, тогава така душа в песни възвеличава делата на старите и дава поука за бъдѣщето“. Познато е, че това са само редки и избрани моменти, когато маниата слиза при поета да го въодушеви, и че поетът без нея реално и прозаично може да схваща всичко, както и ние простите смъртни. Ала има и такива щастливци поети, които маниата никак не пуца, а все си седи у тѣх, та не им дава да видѣт чисто и ясно истинската — прозаичната действителност. Такива поети, по наше мнение, не ги бива за сатири, защото сатирата трѣбва поетично да укори добре разбрани неразбранщини на живота . . . Има чисто фантастични области в поезиата, гдето може безогледно да се хвърчи. — След „втора сатира“ хубаво следва статиата „Гениет и лудостта“, от dr. A. Odin. — От другите статии заслужава повече внимание статиата на И. П. Плачков „Симетрични конструкции из българската литература“. Авторът обърща внимание върху това, че както в говорния, така и в писания език има много стилистични приеми, „на които целта е единствено да предадат с по-голяма сила, с по-голям ефект чувствата и мислите на говорителя или писателя. Според това едни и същи мисли, предадени с едни думи и със един вид конструкция, произвеждат много по-малко впечатление, от колкото ако бъдат предадени с други думи и с друг вид предложениа“. След това захваща да говори за „симетричните“ конструкции, които „представят на читателя части от изречения или цели изречения, изработени по един еднообразен план“. Това еднообразие (симетричност) можело да бъде в „качество на думите, в тѣхното число, ред или свързка“. Според това описание излиза, че този „стилистичен прием“, за който иска да говори авторът, не е твърде поетичен, защото с това, че владее „еднообразие“, че се повтаря „еднообразен план“, па макар това и да наречем „симетричност“, не се предават мислите и чувствата с „по-голям ефект“. Дали авторът е съгласен с нас, или мисли тъкмо противното, не се разбира от встъпителните му думи. Ала от примерите, които дава по-долу, става ясно, че думата му е за обикновена стилистична правилност в употребението на различните фигурални обрати, и то повече за риторските фигури, които имат и свои хубави страни, ако не се прекалява с тѣх, но които могат да станат и досадни, ако се повтарят пре-

¹⁾ Платон употребява това силно изражение, което мъчно се превежда, понеже не е нито „възхищение“, нито „лудост“, а средно нѣщо между тези две състояния.

много. В такъв случай онова „еднообразие“, за което говори авторът в началото, вреди на слога. Колкото по-вече отиваме назад в ораторската проза на европейската литература, толкова по-голямо изобилие ще намерим от такива „симетрични“ повторения, каквито изброява авторът из художеств. литература, като: „сега вече разбирам, че нашите надежди, че нашите земни дела, че нашата наука, че нашите победи пред твоето величие са прах и тъми!“ (Мисъл 336.). В која черковна проповед нѣма таково нѣщо, в која схоластична риторика липсват такива хубости? Ако търсим елементи на такива повторения и в народния говор, ще ги намерим без съмнение, ала нигде не служат за такава изкуствена патетичност, както у писателите, особено пък у такива, що ся сукали малко от византийското ви-тиство. Не се съгласяваме с автора, че горният пример до сущ съдържа такава симетричност, каквато следните: (331.): „идели богомолци да се поклонят и болни да получат изцеление“ (две еднакви приставни копулативно свързани); „ни от чертога си излизал, ни вратата си отварял“ (две негативни и обикновено ритмуване на излизал с отварял) Какво общо имат тези примери с горния? Ако има риторическо повторение на една фраза в примера: „нека хиляди пъти ме удавят, нека хиляди пъти ми отсекаат главата“ (332.), нема е същото и в примера: „надеждата ни е от бога и утешението ни е от него“ (332.)? Ние не можем да разберем, какво си представя авторът под „симетрични конструкции“, но че не разбира само риторическите повторения в слога и всичко това, що наричаме в стилистиката тропи и фигури, а в стихосложението ритъм и рима, както и всѣка най-обикновена и най-невинна еднаквост, било даже в един съѣз, повторен в две свързани изречения, ясно показват разнородните примери, които дава авторът. Не е ни ритъм, ни рима в пословицата „гадила го мама, за да нѣма срама“ това, което на автора се чини, че е симетрична конструкция. Какво общо има тази конструкция тук с повтарянето, напр., на относителното местоимение „който“ в: „класик е автор, който е обогатил... който е притурил... който му е дал... който е открил... и пр. (333.)? Ако в примера „всичките добри граждани биха помислили, че съм действувал много бавно, а не че съм постъпил много жестоко“ (333.), има симетрична конструкция само за това, защото се повтаря два пъти „много“, тогава и това е симетрична конструкция: „ти си добър, а ти си лош“; „който е глупав, той е и смѣл“; баща ми дойде, а майка ми не дойде“ и пр. Че ако така се разбират симетрическите конструкции, как може да се каже, че Вазов „съвсем малко“ употребява такива конструкции, когато без тях не може изобщо да се говори? Ала струва ми се, че тук има едно голямо недоразумение, което е въвлѣкло авторът да смеси разнородни неща. Има в стилистиката нѣщо, което може да се нарече „симетрични конструкции“, но по-добре е да се назове „равномерност“ според немския термин „Ebenmass“. Какво е равномерност в слога?

Когато се свързват две или по-вече изречения в сложно изречение (период), можем чрез различните начини на свързва-

ние да изтъкнем онова изречение, което по значението си има особена важност. В случаи, когато няма нужда от таково изтъкване, трѣбва да се стремим, щото всѣка част на периода да бѣде равномерно разпоредена по форма, по мѣсто и по съединение спрѣмо другите части. За равномерността по форма съществува правило: изреченијата, които по съдържанието си имат еднаква стоиност, трѣбва, до колкото се може, и по граматическата си форма да бѣдат еднакво градени. При главните изреченија трѣбва това особено тогава да се съблѣдава, когато самите мисли стојат в известно отношение на паралелизъм; тогава и формата се държи изцѣло еднаква, наприм.: „земледелецът така се труди лете, за да почива зиме; така и ние се мѣчим на младост, за да почиваме на старост“. Погрешно би било, ако във вториѣ член на тоѣ период заменим така със „по този начин“ и за да със „каквото да“. Това е равномерност по форма, за коѣто и г. Пеев дава примери. Тази равномерност трѣбва да разбира тоѣ, като казва на стр. 329., че „еднообразието може да бѣде в качеството на думите“. Погрешно е последното изражение: не за качеството на думите, а за формата на „изреченијата“ може да бѣде тук дума.

Същото правило се прилага и тогава, когато имаме нѣколко подредени приставни изреченија, сир. такива изреченија, които при еднакво отношение спрѣмо главното изречение се свързват; в такъв случаи приставните изреченија по форма трѣбва да бѣдат равномерни, защото е погрешно, ако едно от приставните изреченија има форма на самостоятелно главно изречение, напр.: „тоѣ е подобен на извор, към коѣто всѣки жедни тичаме, когато е бистър; но когато се размѣти, и животните не го пият“, вм. — но коѣто и животните не пият, когато се размѣти. Също тѣ е противно на равномерността, когато една от две части на изречението развием в цѣло приставно изречение, а другата оставим неразвита в главното изречение, напр.: „скѣперникът не го хваща сън от гризение на съвестта, и защото се бои за богатствата си“, вм. — „и от страх за богатствата му“, или: „не го хваща сън, защото го гризе съвестта му, и защото се бои за богатствата си“. Има още нѣколко случаи, гдето трѣбва да се пази равномерност във формата, когато координативно се съединяват изреченијата, но не е тук мѣсто да се впускаме подробно по тоѣ въпрос, относещи се специјално до стилизуваніето на периодите. Ще забележим, че обратно в случаи, когато по-вече приставни изреченија следат едно на друго подредени (субординувани), се изисква тъкмо разнообразие на формата, за да се избегне монотонност. Л. М.

— Понеже сме още близу до трите сатири на г. Михайловски, нека поне завършим с тѣх още от една страна. Г-н М. мисли, че с реформата на правописа ще се измени „бащиницѣт ни чист говор“. Дали г. М. не знае, че друго е език, друго е правопис, че ние правопис оправяме, а не език? Дали е самичък тоѣ заблуден, или иска публиката да заблуди? Друг един пообратим, г. Благомиров, показва в Мисъл II. год. кн. VII—VIII., че могат да се приведат и сума цитати от разни френски писатели,

та още по-маѣсторски да се заплете въпросът. Ако нѣкой прочете на г. М. сонетът в „Б. П.“ точно според правилата на правописа, без да изопачава нарочно *йу* на *иу* и пр., ще ли познае авторът по нѣщо, че сонетът е напечатан с нов правопис? Ще ли каже, че езикът в тоѣа правопис не е бѣлгарски, говорът не е „чист бащин говор?“ Предлагаме тоѣа опит и с произведеніята на г. Вазова и г. Георгиева в „Б. П.“

Нататък следват все такива заблужденіа. Ние сме отстъпили уж и сме зарѣзали нашата азбука, мразели сме били филологіята, виновни сме за безграмотността на сегашните писатели и пр. За тѣа неща се разправя и пак ще се разправя в „Б. П.“. И ако г. Михайловски благоволи да чете, ще се осветли и самичък. Тогава нѣма тоѣ да се провиква: „Презирахме нѣи сръбската подправа книжовна — с дивѣ алфавитни знаци; за нас тѣа светотатство бѣ тогава, зло посегателство на зли простаци“. Уплашен от другите, г. М. иска и нас да уплаши и да представи дѣлото ни пред народа като криминално престѣпление. По-сгодни думи от „посегателство, светотатство“ никой прокурор не може избра. Не се тѣрпи, наѣсетне! Реформата ще ни пострѣби, защото ще останем без ерове!

Но от едно погрешно мнение на г. М. ново извадено от него, трѣбва да предвардим читателѣа. Според г. М. излиза, като че ние сме проповѣдвали, че всеки трѣбва да пише „волно“, че „грамотността товар е за човека“, че „граматиката е знаніе бѣено“ и пр. Ако така схваща г. Михайловски „умереното (ах, да разбираха нашите противници, що значи умерено!) фонетическо начало“, о което ние се рѣководим, тоѣ много се лѣже. Ние желяем, всички грамотни бѣлгари да пишат правилно и еднакво според правописа, коѣто би се окончателно установил, но коѣто би трѣбвало да бѣде колкото се може по-лесен за усвоѣваніе. Не ща да повтарѣам тук нашите принципи, пзложени вече в I. кн. от „Б. П.“ Нека г. М. докаже, че ние пишем волно, коѣ както свари, и тогава неговите думи ще получат реална основа. А пак аз ще покажа тук, че тоѣ сам, г. М., пише „волно“, и че у него наистина ерове, іусѣт и іатѣт вървят не съвсем строѣно. За да убедѣа г. М., че тоѣ не употребѣа правилно тѣа същите ерове, іусове и іатове, които оплаква като Еремиѣа, ще си послужа с наѣ-последните му три сатири, които са обнародвани в „Мисъл“ и от които пѣрвата, в по-голѣмата си част, е посветена нам, на членове в комисіята. Тѣа три сатири залавят 15 страници. Не ща да взимам и по-преди издадените стихотвореніа на г. М., защото това ще ми отнеме повече време, а пѣкъ целта се постига и с 15-те страници. Впрочем, и М. печати стихотвореніята си в Мисъл горе долу с един и същ правопис, именно със собствен правопис. Редакторът на списанието пише инак и никак не му се бѣрка в правописа. Кратко казано, г. М. пише по правописа на баща си, отличен от старѣа правопис на Йоакима Груев, Наѣден Геров и др. само по това, че е изфѣрлено *ѣ* на всѣкъде, *ѣ* във вин. пад. ед. ч. на женските имена, ограничено е *ѣ* на краѣа на думите, — и това е то. По всичко се види, че тоѣ внимава за ор-

тографиата. Рѣдко ще срещнете у него една и съща дума, написана веднѣж тѣи, други път иначе. Ако нѣкоѣа погрешка е трѣгнала у него (сѣзнателно), то вече тѣи си и върви. За да не уморявам читателя, ще посоча само грешките, що прави г. Михайловски спрѣмо ж, з, ъ, ѣ. Нѣма да разглеждам даже погрешките за ъ в краѣа на думите, гдето има доста несѣобразности. За една и съща форма от думата погрешката ако се повтарѣа, се смѣта само веднѣж.

Първо за ж. Написано: тѣрси 275, тѣрѣхме, екѣсахме 270, раскѣсва 275, пѣдаре 271, вѣженграч, нам. тѣрси, екѣсахме и пр. Впрочем, в тѣрси (от трѣси) можеше да се тури з нам. ж, по аналогия със думи като тѣрговия и пр., — но з, а не ъ! Думата тѣзъ 273 наѣ-добре щеше да стори г. М. да пише със ж, или като е изхвърлил ж във имената от ж. р. ед. ч., — със а. Всичко 4 или, ако щете, 6 погрешки.

Второ, за з, ъ. Написано: потѣнжлъ 274, тѣпчи 276, нам.: потѣнжлъ, тѣпчи. В първата от тези думи имаме образувано на бѣлгарска почва з вм. о, ср. рѣст, нѣш, род. ноаш, нам. *нощ* и пр. Написано: стѣпки 269, мѣрзелива 273, стрѣвъ 275, а трѣбваше (според системата на г. Михайловски): спѣнки и пр. Трѣбва да се каже на тѣа, които ще продължават да си пишат по този правопис, че от ново-бѣлгарско и старо-бѣлгарско гледище е съвсем безсмислено нѣщо употребата на ъ в нѣкои думи с групата рз, лз между съгласни. Сетнѣ, написано: лѣсно 279, нам. лесно. Сичко 4 или 6 погрешки.

Трето, за ѣ. Написано: време 265 и др., буквоеди 269, дечурлига 271, жребецъ 277, виделина 277, смята 273, нам.: врѣме и тн. Наопаки, неправилно е написано ѣ въ думи съ коренно стб. „ен“, което у нас дава е (ср. се — сен): свѣщенни 277, горѣщо 265, тѣгло 267, тѣжки 279, рѣдъ 265; порѣдѣкъ 270, клѣтий 269, клѣтника 279, сѣдни 274, лѣжи 274, нам.: свещенна, горещо и т. н. В нѣкои от тези думи г. М. е внесъл ѣ, може би от това, че те в други производни думи повдигат стб. „ен“ на ѣ, но не е по-стъпил правилно. Неправилно пише и немахме 268 нам. нѣмахме. Както и да е, тук имаме 17 погрешки. Ще разберем, че този стб. „ен“ се вѣстиава у г. М. и със други замени: жѣднѣе 275, свято 265, мятеженъ 265, языка 265. Това не е ли произволно, когато за един и същи звук срещаме 4 букви, а пак нѣмаме за него 4 изговора? Ще ни възрази г. Михайловски, че това са повечето русизми. Не е тѣи. Лесно е да се забележи, че езикът аз не бутам никак; аз оставих на страна думите: скверно 273, омерзителността 275, лженаука, святата 268. За тѣх въпросът е друг. Също тѣи и за ударението като в думите: рѣ'ка 266 от дѣ'лга женский 267, пѣсци 272, съ 'яда 274, азбу'ка 268. За властта ни над развитието на езика стана по-горе дума. Волности като посочените ще има и нашият поетически език, но разумѣава се, колкото поетът си по-малко служи с тѣх, толкова по-добре за езика.

От гореказаното ще се убеди вървам и г. М., че ние не махаме редът, за да въведем безредица. Ако има у нас две-три

грамотни списаниа, — между тях е и Мисъл, — които би издържали победоносно анализът, който направихме с правописа на г. М, то не ще каже, че у нас има ред, то не ще каже, че тиа, които владеят този правопис, са доволни от него. Известно е, че много писатели представят статиите си написани без ортография. Това за писателите. А какво е по училищата, известно е на всички.

Почитаемото Министерство на Просвещението се надѣваше, както и комисията, че при обсъждане на филологическите въпроси не ще се прояви пак онаа страстност и грубост, които се наблюдаваше през по-предшните фазиси на правописния въпрос¹⁾. Тонът на сатирата на г. М. е много резък. Подир хулите на дневния печат, тази сатира, ако е предвестник на други подобни отзиви за нашата реформа, с подобен тон и доводи, карани да се боим, че старото поколение е предало онаа страстност и на по-младите. Но дано не бъде тъй! Д. М.

5. Цѣлина, селско мѣсечно списание за стопанство, поминък, наука и книжнина. Нарежда и издава дружеството „Селски Приятел“. Пловдивъ, 1893. год. II., кн. I—IX.

Ето едно българско списание, което ще разгърне всеки с радост и ще чете с благодарност. В него българският земеделец, и при слабото си образование, ще намери духовна храна и поучение както върху селско-стопанските си работи, тъй и върху много обществено-икономически въпроси. Списанието се урежда съвестно, грижливо и с явна цел да ползува тиа, за които е назначено то. Редакцията му смело може да се надѣва на добър успех. И успехът не е закъснѣл, защото много от окръжните ни комисии са препоръчили „Цѣлина“ на своите общини, и списанието получава от ден на ден по-голяма популярност. Нѣма да изброяваме хубавите статии, печатани в първата и втора годишнина от това похвално списание; те са почти всички до една избрани и пълни с наука за нашите земледелци. Едничко ни е само желанието, да хване пак корен „Цѣлина“ и да стане общо народно земеделско списание. Добре е сторило почитаемото дружество „Селски приятел“, че турило такава малка цена за списанието си, но се боим да си не пострада от тази неверојатна евтиниа: четири лева само за 12 книжки „Цѣлина“ и две годишни притурки „Коледник“ и „Селска библиотека“, — това е още нечуто и невидено в българската литература. Да! Боже добър успех и сполука на това просветено дружество „Селски приятел“, което работи с искрена цел да повдигне умствено и морално българското изоставено селачество.

„Цѣлина“ има за нас и други интерес: в неините шубраци си опитва крилете — без шега казано — един прикрит талант, който скоро може да литне с орлов полет и да надмине доста наши

¹⁾ Въ Министерското писмо, с което се свикваха членовете на комисията (21/VIII. 92.), се казва: „Онаа жестокост в начина на оборваніето на противниците, които забелѣваме още в първото време от полаганіето на правописния проблем, отдавна вече е изчезнала, благодарение на обстоятелството, че целият въпрос е пренесен върху чисто научна почва; дългата школска опитност и научните изследвания вече са му дали едно съвсем мирно направление, — и от всички признаци се вижда, че той е вече върѣл за решение“.

опитни орлища. Нии отдавна срецваме името Мирчо по нашите списания, ала не сме твърде обръщали внимание на произведенията му; мислехме си: Мирчовци много. Но сме се лъгали. Мирчо не било що годе, а поетическа дарба, която заслужава всяка похвала, изисква внимателно следване. И нии препоръчваме от все-сърдце всекому да чете приятните му и топлосърдни разкази. Те са надхвани с пресен младешки дух и като че опоиват душата на читателя с магичесен балзам; на места му докарват услада, на места го правят горко да се позамисли. В тия живи разкази от селския живот виждаме Българинът както си ври и кипи в житейското море, гледаш фотографиран целият наш селски бит, и не знаеш на кое по-напред да се чудиш: дали на живите сцени от селския живот, или на даровития им рисовач. А езикът? Езикът на Мирча е гладък, мил и сладък — да му се не наситиш. В тоз разкошен език и стил Мирчов виждаш цълата мощ и крепкост на българската народна реч, съзнаваш силата на хубавия български език и душа ти се изпълня с благи надежди за процътиванieto на българската поезия за напред. Който иска да види, как сладко звучи българската реч без русизми — нека чете Мирчовите разкази; който иска да изучи селската олелия — нека чете пак тѣх. Там ще намери покрай хубавата забава и добра поука, покрай приятното наслаждение и добър материал за размишление.

6. **Свѣтъ**, мѣсечно списание за наука, литература и домашнство. Редактира и издава „Книжовний комитетъ“. София 1893. г. Излезли осем книжки.

Туи списание колкото малко и нескорошно, толкоз и претенциозно. Редакцията му го начена с таа громка програма: „Съ твърдо убѣждение, че ще принесемъ неуцѣними услуги на българското общество, рѣшихме издаването на списанието „Свѣтъ“, въ което ще се помѣщаватъ най-интересни статии отъ областта на науката, изкуството, общественния животъ и литературата“. То хубаво, ала езикът. на който се пишат тези интересни статии, е тѣи лош, щото пресича волята на човека да се ползува от неocenимите услуги на „Свѣтъ“. *Facta loquuntur*. Без да хабим думи, ще приведем нѣколко примера, от които „Педагогичумъ“ ще може да черпи хубаво утешение за себе си. Първата статия в първия брои на „Свѣтъ“ (Какъ се прѣдобива богатството) начева тѣи: „Спорѣдъ „Политическата Икономия“, която ни учи как може да се прѣдобие и запази богатството, е че то се прѣдобива чрезъ човѣчески трудъ“.

В статията „Развитието и распространението на международнитѣ язици, кратки исторически белѣжки“ четем: „Още въ старо време, когато сношенията на народитѣ сж били до толкова чести и тѣсни, че при всяка крачка имало е нужда отъ единъ международенъ языкъ, който не е гонилъ и постигналъ цѣльта да замѣни сжществуящитѣ тогава национални езици, но само да облекчи на личнитѣ и литературни сношения между разнитѣ народи, които не сж се разбирали чрезъ своитѣ бащини язици: такава роль първоначално въ врѣме на Алексан-

дра Македонский е принадлежала на гръцкия езикъ“ и т. н. до краѣ. Или в кн. VI. и VII. статията „Иполитъ Тенъ“, коѣто начева тѣ: „Самитъ крупности изъ историческитъ събития на новото врѣме по впечатления произведени отъ тѣхъ на съврѣмненницитъ и по тѣхното послѣдствие дадено на потомството, самата важност по обширното влияние и по практическото му значение, трѣбва на послѣдокъ да признаемъ французската революция, краятъ на миналия вѣкъ, въ отличие отъ другите аналогически по название явления, французската история трѣбва да се нарече велика революция“. — И с такива галиматии редакцията на „Свѣтъ“ иска услуги да присаѣ. О tempora! Бива ли пъкъ такава изуменост, да си мисли човек, че списание може да се редактира и без колко-годе уметвен багаж? Едно само ни утешава, че това списание нѣма да издържи борбата за живот, а ще си намери и то мѣсто, както много негови събратия, в оназ велика гробница, коѣто г. I. Иванов тѣ великолепно е устроил за българскиѣ периодически печат. Колкото по-скоро, толков по-добре.

Б. Ц.

7. **Китка**, мѣсечно литературно списание. Редактори П. Ив. Радевъ, Ст. Поповъ, Хр. Карапетковъ. От Маѣ 1893. Хасково, печ. „Кърджалий“, 8.^о Ц. 8 л.

Не знаем да е имало преди таѣа година печатница в Хасково. Сега и там печатното изкуство си е свило гнездо за да разпространѣва светлина и развитие по българското отечество. Констатирана е във вселенната известна игра между причините и следствията. На едни места се набере душевен материал, та извика и необходимост от печатни способности за да се изкаже: там печатницата се ѣвѣва сѣкаш на близка помощ; на други места срещу това търговецът уреди печатница и тъкми да си печели прехраната: и ето че на поканата му с усмихнато лице се ѣвѣват неколцина готови за консомация редактори на ново списание. А таѣа консомация е една от наѣ-привлекателните: тѣа не може се сравни с никоѣа животна храна между човеците! Мъчно е да се отгатне, каква е причинната връзка между Хасковската печатница „Кърджалий“ и Хасковското списание „Китка“; — ние сме в затруднение да кажем, коѣ е причината, и коѣ следствието. Познати са в България не малко градове, гдето има такива ѣвления, с причинна връзка помежду им, и за всѣкоѣ от тиѣа градове трѣбва да се дават и различни решения на въпроса за причината и за следствието. Така и за печатницата „Кърджалий“ и списанието „Китка“ е потребно да се изучи въпросът на мѣсто и да се издаде по него специално решение. Но че има игра между причините и следствията, то си е пак цѣла истина . . .

Съдържанието на излезлите четири книжки от „Китка“ състои по-вечето от оригинални стихотворения и една дълга повест на единия редактор; от руски разкази и дребни произведения, превождани от другия редактор; от преводи на педагогически статии и разсъждения от руски на третия редактор; от народни песни, — и от приятели по нѣщо от проза и от поезия. Хр. Карапетков има добър стих, гладка и свезна реч, та

може човек с похвала да се отзове за неговото стихотворско затичаніе, което подир едно необходимо за автора допълнение на литературното му образование може и да обещае, па и да даде хубави плодове. П. Радев уж избира от тук, от там по нѣкое кѣтничко произведение на известни по-стари писатели, както Ксавіе де-Метр и Гогол, но все нѣкак или не улучва, или пъкъ не сумѣва. Ст. Попов работи по-полека и мѣчи българскиѣ език колкото може в предаваніе на читателите възпитателни мисли. През трите последни книжки върви статиѣта от свещеника Кожухаров, изработена по повод на издадената от Министерството на просвещението програма за материѣли по исторіѣта на българското учебно дѣло. Тоѣ свещеник е познат с обнародвани в Пловдивската „Наука“ материѣли и по българското обичайно право; под важниѣ наслов „възражданіето на народната ни книжнина в г. Хасково и околността му“ тоѣ разправѣа, как се захванали в тоѣ град българските училища, и дава отговори за тѣх по въпросите от речената програма. — Едно от стихотворениѣта на Х. Карапетков в III. кн. от „Китка“, онасловено „Желание“ е наречено от автора баснѣа. В него се изреждат върбата, брезата, борът, трѣнката, смокината, та се плачат, че не са добре там, гдето растат, и не са доволни с това, каквото раждат. Где е тука епическата баснѣа? Мотивът е познатиѣтъ български народен мотив за „Здравка“ и „Босилка“; стихът е лек и мислите спретни, дори и поетически; — но нѣма връзка между частите, нѣма целост, нѣма единство, нѣма епическа ситуациѣа! А между туѣ произведениѣта на Карапеткова са ониѣ, които подържат съдържанието на „Китка“. Преводът на Радева от К. де-Метр (тоѣ го пише Местер!) във II. книжка е направен вече преди 40 години от Ирина Екзархова и издаден в отделна книжка под иде „Прокъзанный на градъ-атъ Аостъ“. Добричките работи и опити от „Китка“ биха могли да се сместѣат и в друго нѣкое от нашите списаниѣа, та нѣмаше нужда да се основава само зарад тѣх и „Китка“ в Хасково.

За поука на жедните за редакторска слава ще цитираме едно мѣсто из брошурата на Х. Х. „Двѣ статии по нашата литература“, стр. 41.:

„Всѣки новакъ, който захванѣлъ да държи перото въ ржката си, не се удовлетворява да земе участие въ общенародното литературно дѣло, той иска безъ друго да стане редакторъ, да има свой специаленъ органъ. Сѣкашъ че званието му редакторъ ще му въздигне името, а не съдържанието на писаното отъ него. По всѣка вѣроятность тука има и друга смѣтка: като е самъ редакторъ, младиятъ писателъ печати всичките си глупости и ги дава за здрава храна; когато ако да испращаше статии тѣ си въ нѣкой чуждъ журналъ, по-вечето отъ тѣхъ не щѣха да видѣтъ бѣлъ день.“ А. Т.

8. Селски вѣстникъ. Редакторъ отговорникъ Г. Недѣлковъ. Веднѣж в седмицата. В с. Мусина, от 25. VIII. 1893. 4°.

Търновското селце Мусина е твърде будно селце. Отдавна то се радва на добричко читалище „Новъ Животъ“, гдето се приемат и четат по-вечето български списаниѣа и вестници. Дъл-

жи се тоѝа „живот“ на хора с по-широчѣк кръгозор, пѣргави и с инициѝатива. За да пустне по-дълбоко соковете на своѝата работа за просвещение, за да предаде и на селѝаните, които не го спомождат, познаниѝата, заклѝучени в неговата библиотека, списаниѝа и вестници, читалището се завзело и самѝо с издаване книги, списаниѝа и вестници. Така, из средата на неговите членове се е образувала от нѣкое време „редакциѝа“, коѝато издава „Евтена библиотека“: издала е вече 3 книжки от това списание, за 10 ст. вѣѣка, па тѣмки тепѣрва да издава и други книжки „за народа“; друга „редакциѝа“, пак из същниѝа кръг членове, се е подгѣрбила сега да издава и „Селски Вѣстникѣ“; а за да нѣма спѣнка в печатаниѝето на тиѝа просветителни средства, докарана е и печатниѝа в село Мусина. От работа — кипи; дано само бѣдеше за добро, та и да трае дълго!

Ние приехме 1. бр. от „Селски Вѣстникѣ“, и по повод на пѣрвата му статиѝа искаме заедно с редакциѝата да попитаме, наистина „за какво ще се издава“ тоѝа вестник? Тоѝ се плаче, че „само ний селянитѣ си нѣмаме вѣстникѣ, дѣто да се пише и говори за нашитѣ селски работи, да се расправя за нашитѣ нужди и пѝтрѣби, да се приказва за нашиѝа селски халѣ;“ — от това разбираме, че тѣмки да поучава селѝаните, как биха могли с тоѝа голѣм труд от зори до мрак, коѝито изгѣщава нашиѝѣт работник, да изкарват по-вече работа и с по-обилна печалба, та да наредѝат и животѣт си по-охайно и честито. Ивно е, че и редакциѝата чувствува това, ала ние не виждаме и да може да го изпѣлни: вѣѣкоѝ от нас може на пр. да каже, че еди-коѝа ракла е съвсем груба направа, ала то не е още и да може да направи сам нѣщо по-добро. Още докѣд обѝясниѝа на селѝаните, защо ще излиза „Селски Вѣстникѣ“, Мусинската редакциѝа токо избие в една крива пѣтека, та захваща да кори, че нашите вестници пишат нито френски, нито китаѝски, че учените ни хора, като се завърнат от „Европата“, са вече съвсем други хора и гледат само да си тѣпчат джеба с „аѝлѣѣи“, че от тѣх „ний селянитѣ не трѣбва да очакваме нищо добро!..“ Ето за какво бил потребен — според редакциѝата — „Селски Вѣстникѣ“, коѝито ще разправѝа, какви „колаѝлѣѣци и лѣснотии“ (!) са измислили хората за по-добѣр живот, ще подбужда, да се основават по селата читалища и библиотеки, да се събират селѝаните на сказки, да си отварѝат зимни вечерни училища, ще съобщава новини от другите царщини, закони и наредби на нашето правителство, ще печата селски дописки и „ще пише йоще за много други работи, коѝито ученитѣ са издирили и непрекъснато издирват и откриват; за нашето богатство и сиромашѝа, и разкази изѣ нашиѝа селски животѣ.“ Редакциѝата знае и обещава много неща хубави; но кое именно ще гледа и ще може да извърши тиѝа с дребниѝа този „Селски Вѣстникѣ“, коѝито не се е засрашил поне пред „Цѣлина“? Ако бѣрка в колоните си все такава кашѝица, каквато е скопосала на чело на пѣрвиѝа си броѝ, двоумим се да кажем, че ще сполучи. А. Т.

9. **Педагогиумъ**, научно популярно списание за възпитатели и учители. Редакторъ Михаилъ Иончевъ. IV година, книга I.

С почетъка на новата учебна година захвана г. М. Иончев да издава своѣтъ „Педагогиумъ“ в IV-та годишнина по два пъти в месеца. Туѣ е знак, че това списание си е пробило вече път между нашето общество, особно между нашите основни учители, за които то главно е предназначено, и че се осеща голѣма потреба от едно педагогическо списание. Не може и да се мисли иначе, защото мъчно може да се задържи у нас списание през толкова време, ако не се поддържа от онаѣ среда, за коѣто е то предназначено. Но заедно с това пъкъ това обстоятелство е и лош знак. Виреніето през цели три години на едно такова „педагогическо“ списание, каквото е „Педагогиумъ“, зле препоръчва нашите педагози, върху които лежи длъжността за разпрострението на педагогически знаниѣ и педагогическо умение у нас. Ако те бѣха противопоставили на „Педагогиумъ“ едно сериозно списание, с което да посрещнат нуждата от такъв журнал за нашето учителско тѣло в основните училища, „Педагогиумъ“ трѣбваше отдавна да млъкне и да не срами българската педагогиѣ.

Ние нѣма тука да разглеждаме за оправдание на своѣята строга присѣда първите три годишнини от „Педагогиумъ“, достатъчно е да разтворим пред очите на читателите си само първата книга от новата годишнина, за да видѣат те, че ние не говорим напразно и че г. Иончев си кара все както до сега своето списание.

Отделът на оригиналнитѣ¹⁾ и преводни статии захваща с едно писмо до една млада интелигентна маѣка, взето уж от немското списание „Cornelia“, но навѣрно преведено от руски. Това заклѣчение вадим от изражениѣ като: „кръчението“, „пѣвецътъ Гиццо е билъ убитъ въ нозѣтъ ѣ“ (у ногѣ ея), „Вий милостива господарке“ (милостива государинѣ), „гълъблови очи“ (голубые глаза), „за да се любовать съ милитѣ очи на малкото дѣтенце“, „лелки“ (тетки), „дѣтето става всѣки день отъ хубаво по хубаво и показва, само по себе, разумѣва се, „умница“. — Изборът на статиѣта не е лош, но преводът, както показват вече приведените нѣколко примера, е развален, езикът често пъти ужасен. Ето още нѣколко образци: той се разнервизвалъ; до като не избошлафетвува сума нѣщо; акушерката пече грижливо за това, щото . . . и пр. и пр.

Втората статиѣ е оригинално произведение, което по всѣка вѣроѣатност се дължи на перото на самиѣ редактор. Тѣа носи заглавието „Нашитѣ интелигентни жени. Тѣхния умственъ животъ и практически стремления“. Каним читателѣа, да прочете непременно изцѣло таѣа статиѣка — тѣа ще го развесели доста. А ние тукъ ще приведемъ само нѣколко откъслека: „Общото впечатление, което дава въпросното списание²⁾ се дѣли на двѣ:

¹⁾ Г. Иончев, не знам защо, ѣска да оригиналничи и в самата дума, та печата 2—3 години винаги оригинално вм. оригинално.

²⁾ „Женский свѣтъ“.

редакцията тегли по-вече къмъ положителния животъ, а провинциалнитѣ дописчици — къмъ фантазия. Жалкото е, че въ послѣдната категория подпадатъ моми, на които не прилича да се зѣбятъ, да се унасятъ въ празни фантазии, да многоглаголюватъ и фразиратъ, да проявяватъ такъва черна, смъртна умраза къмъ кухнята и домашнитѣ урѣдби. Тия мамзели тръсатъ салонитѣ на Помпадура, която е распилала 40 милиона франка за бѣдния френски даноплатецъ¹⁾

„Нъ какво да кажемъ за разнитѣ госпожици отъ Севлиево, отъ Плъвненъ, отъ София, тия безмозъчни същества, които диятъ само злоба и ядъ противъ мъжкия полъ? Като моми, тѣ не притежаватъ даже лицемѣрието на мълчаливостъ и изкуственна срамежливостъ. Тѣ сж отворили уста съ деветъ языка, издаватъ изъ едни уста три гласа, и пицятъ да ги слуша свѣта, да го стрѣснатъ, а отъ мѣтната вода и тъмната мъгла да ловятъ риба и жерави!“

„ . . . ако искатъ въпросните госпожици да се опитатъ да лиматъ куража на мъжа, нека отидатъ сами нощно врѣме въ гробищата (да не говоримъ за война, джели, пожари, наводнения, шкодралии, Хусъ, Журдано, Бруно и Коломбъ).“

„Понеже днесъ сичките (!) въпроси се обясняватъ съ естествознание, то ще прибѣгнемъ и къмъ него (?). Кокошкитѣ безгрижно клъвятъ по купищата и шумата, а пѣтелтъ еднѣжъ клъвне, трижъ разгледа, и щомъ се появи соколеца, той най-напрѣдъ изкрѣква, кокошкитѣ се скриватъ, а той застава на борба съ хищния соколецъ“.

„Дивитѣ кози, тия газели (!) на нашитѣ божественни Алпи (Родопи и Рила), ходятъ на стадо и сѣкое се командува отъ единъ прѣчь. Козитѣ безгрижно пасятъ и сладко гълтатъ ху-

¹⁾ Г. Иончеву много домилѣло за тѣя нѣкакви 40 милиона на бедния френски даноплатецъ. Той споменува за тѣх и другъ път въ своето списание, а именно в твърде „оригиналната“ статія за „Балтъ въ здравословно, въспитателно и нравствено отношение“, поместена в книга VII. и VIII. на III-та година. Ето началото на таѣя статія. Следъ като цитува като мотото думите на Жан Жак Русо: „Говори онова, което е истинно, прави това, което е добро; най-важното за човека е, да изпълни своите длъжности на земіята, като забрави, че работи за себе си. Частните интереси ни лъжатъ, когато упованието в справедливостта никога не ни излъгва“, г. Иончев (статіята макар и да не е поддигана, носи печата на редактора) захваща своите расъсждения така: „Въ сърдцето и душата на почтенитѣ посѣтители на Бала нѣма нито сѣмка отъ тия наставления на великия наставникъ въ живота нравственостъ. Не! тукъ почившата Помпадура, която е прахосала четиридесетъ милиона франка на френския народъ, отъ касата на даноплатцитѣ, намира своитѣ съперници; тукъ сѣди критския Минотавръ, ужасно чудовище, половината човѣкъ, половината водни-бикъ, синъ на Пезифея, съпруга на прочутия критски царь Миносъ, уменъ законодатель и сѣдникъ въ ада; тукъ е храмътъ на Евменидитѣ и Сиренитѣ, и усърднитѣ читатели на биографията на Лаиза Коринтянката и Нинонъ де Ланкло!“ — Не знамъ, дали читателѣтъ е могълъ да схване смисълътъ на таѣя пѣстър пасаж. Още единъ цитатъ отъ таѣя интересна статія за бала: „Послѣдните нашия любовенъ кавалеръ! излѣгнъ въ Парижъ и донесенъ въ нашия баленъ салонъ въ кадияна кутияка! Напудренъ, причесанъ, ако щете и съ корсетъ стѣгнатъ, съ фракъ и ганти, услужливъ, вѣжливъ, накарженъ, той пипа съ рѣката си, като лебедъ съ крилото си, превива се като гимнасторотъ на Ангело Пизи, стрѣла съ поглѣдитъ си като Зевсъ съ мълниитѣ си, а въ сърдцето му се е курдисалъ кръсташки царь Давидъ съ съпругата на Урия Хетанинѣтъ. . .“

бавата трѣва, тѣ се не грижжтъ за нищо, не се опасяватъ отъ нищо подъ широкото крило, само той бди за цѣлото стадо: веднѣжъ дръпне, трижъ разгледа гжстакъ, че щомъ като види неприятеля, само изсвирва и козитѣ побѣгватъ заедно съ него като побѣснели. Виждете, госпожици, козата не може да свири, а брадатия онзи козелъ може, и свири като съ пискунъ, защото му е дала природата длѣжността да чува отъ всякаго зла почтените си дами. Вий знаете, че пѣтелтъ и пѣрчтъ сж султани, тѣ иматъ много кокони; не сте ли виждали поне веднѣждъ, какъ пѣтелтъ изривва въ купището едно пшенично зърно, клѣвва го, па искръква. дойджтъ сичкитѣ кокошки около му, той пуца зърното, и която превари, тя го клѣвне?“

„ . . . Това е цѣлата на тия разярани орѣшковци (т. е. госпожици). На друго мѣсто отдавна сме казали: „Горко на оная жена и она мжжъ, между които се завърже състѣзание за умственното надпрѣварване“.

Но стига вече от таѣа статиѣа. Цитуваното е достатъчно, за да се види, какви са „оригиналнитѣ“ статии на „Педагогиумъ.“

Същото фразерство и същата безграмотност ще срещнете и в другите статии. Редакциѣта не е в състояние да съобщи правилно и най-дребната вест от училищниѣ свѣт. Така на пр. в отдела „Текущия педагогически книжовенъ животъ“ се казва, че „Германиѣа ако и да отпуща пари за войници и казарми, обаче за училища нерачи да отпустне нито една марка. Така, министра (министър общ за просвещението нѣма в Германиѣа, но има министри отделни за всѣка държава) е искал да се отпустнжтъ пари за поправки и постройкѣ здания за училища; защото имѣюцитѣ се не сж достатъчни, и събранието оспустнало само 2,000,000 марки, а за увеличение заплатата на учителитѣ, нахокало министра и не отпустило нищо. И така, надѣждата е на милитаризма.“

„Обаче утѣшително е, че въ Германия сж се събрали учителитѣ хора, пѣрвъ пжтъ тѣзъ година, и сж основали едно дружество за распространение знания (!) по правственността“.

Преводите в сравнение с оригиналните статии са малко по-сносни, макар че и тук езикът, както казахме вече, е често пжти невежествен: „Великитѣ хора наслѣдватъ отъ своитѣ си майки“. (Въ цѣлата пѣрва книжка се среща вред таѣа двоѣна погрешна форма вмѣсто простата „своѣ, своѣа, свое.“) Бащата не всѣкога угажда на тайнитѣ влечения на своя си синъ,“ — „Баща му на Бернардена де Сентъ Пера“ — „Баща му укорѣвалъ синътъ си“. „Майка му на Дидерота“. — „Безъ съмнѣние Фридрихъ наслѣдилъ отъ неж (т. е. отъ майка си) своитѣ си качества, като приближили въ двора си Волтера, и за това иронически е наименуванъ отъ баща му „прекрасенъ французски умъ“. — „Корнелиѣа послѣ смъртъта на мжжътъ си всецѣло се посвѣтила въ рху въспитанието дѣцата“. И. П.

І. ВЪТРЕШНА ХРОНИКА.

На 11/23. миналия Август се помина владетелѣтъ на Сакс-Кобург-Гота, херцог Ернест II., глава на Сакс-Кобург-Готския дом и чича на Н. Ц. В. Българския Княз. Новината за таа смърт произведе в България истински чувства на съжаление не само защото покойниѣтъ херцог е близък роднина на нашия Господар, но и защото, като началник на Сакс-Кобург-Готския дом, тоі разреши на своа Августейши братанец да приеме българския престол при най-трудни обстоятелства за България и следеше до последната си минута с голѣма симпатія развитието на нашето отечество. Покойниѣтъ беше на 75 години и владѣ близо половина век (от 1844. г.), обичан от своите поданици като добродетелен и либерален господар и уважаван от германския народ като виден сподвижник в съединителното дѣло на Германия. Погребението на покойния херцог стана в Кобург много тържествено в присѣтствието на германския император, на наследника на Сакс-Кобург-Готския престол, херцог Алфред, на българския княз и августейшата му маика Принцеса Клементина Сакс-Кобург-Готска, и на други кралѣ, князѣ и владетели германски. Понеже покойниѣтъ нѣмаше деца, наследството на престола трѣбваше да мине върху херцога Единбургски, Алфред, втори син на брата му Алберт Сакс-Кобург-Готски и на английската кралица Викториа. По тоа случаі станаха достойни за отбелѣзване две обстоятелства, които са важен признак за нашето политическо консолидиране под владението на Негово Царско Височество. При всичко че е още непризнато положението на нашия Господар, по случаі погребението на покойния херцог Н. Ц. Височество се удостои в Кобург с особено благожелателно внимание от страна на германския император. На тържествения обѣд, даден на царствените гости след погребението, срещу германския император, който заемаше първото мѣсто, седеше българскиѣтъ княз; а на приема, който стана подир това у императора Вилхелма, присѣтствувахе и Негово Царско Височество в българска униформа. Тия две обстоятелства особно се отбелѣзаха от европейския печат изобщо и от германските вестници в частност. И при изпращаніето на Негово Величество императорѣтъ, гдето присѣтствуваха всичките августейши гости, българскиѣтъ княз се удостои най-много да се разговаря с Негово Величество, което също така обърна върху себе вниманието на печата. Всички тия отношения към нашия Господар от страна на германския император са знак, че външното положение на България е значително подобро и че е близко

да се разреши и политическата неопределеност, в която се намира нашето отечество и българският престол.

— На 5. т. м. се извършиха изборите за градските съвети в цѣла България. Според сведенията, които черпиме из вестниците, с изключение на нѣколко градове, всѣду изборите са излезли в полза на народната либерална партия. В тѣи избори се забеляза по-голям оживление и участие от страна на гражданите, отколкото в изборите за представители в народното събрание от 18. миналия месец Юли! Това се обяснява, защото в тѣи избори играят роля интереси, които отблизо засягат нуждите на градското население, нужди, които са твърде големи и за които е твърде малко направено до сега. Като изключим столицата и още един два града, които според средствата си и поради по-енергичните си градски съветници са направили значителен напредък, останалите наши градове стоят приблизително още в положението, в което са се намирали в турско време, без редовен план, без удобни улици, без канали, мрачни и потънали в блато; така че, както изглежда, свободното управление и общинската автономия, които се прогласи от основния ни закон и се освети чрез специалния закон за градските общини, твърде малко са допринесли за развитието на нашите градове. Тѣа небрежност е непростителна и не може да се обясни само с нѣмание средства, — мотив, който обикновено се привождат за неѣно оправдание, тѣа трѣбва да се отдаде най-много на обстоителството, че до сега повечето от градските съвети са състоѣли или от хора твърде малко подготвени за тѣхното назначение, или от хора малко пѣргави и които не са имали присърдце градските интереси. Инак и неможе да се изтъква, как градове, които в околността имат в изобилие камѣни, нѣмат още сносен калдѣрьм и улици както трѣбва. По наше мнение, обаче, най-важната причина за тоѣа застоѣ на нашите градове състои в неопитността на градските съветници, от които без друго не можеш да искаш повече, от колкото те знаѣат и са видели. За градски съветници би трѣбвало да се избират наистина хора честни и влиятелни между своите съграждани; но освен тѣа качества те трѣбва да притежават и известно развѣтие и опитност, да чувствуват хубавото и ползата за населението от един добре уреден и застроен град в хигиеническо, економическо и обществено отношение и да залѣгат да подобряват поверените тѣм градове със всички сили даже и тогава, когато срещат спѣнки и може би временни укори. Вижда се, че тѣа недостатѣци на градските съветници взеха все повече да се чувствуват градското население и, като изключим партизанските съображения от немалка важност при избора на градските съвети, ние отдаваме най-много оживлението и борбите, които станаха при последните избори, на обстоителството, че гражданите начеват да съзнават своите интереси и да отдават по-голям значение на своето избирателно право. Напредъкът на една държава се цени от напредѣка и благоустройството на неѣните градове; те са главните културни центрове, по които се съди за културното състоѣние на цѣлата държава. Наравно с търговските интереси, които

стоіат на първо мѣсто при развитието на гражданския живот, се развива и стремлението към по-удобен и по-охолен живот, към разни материални и морални удоволствия, които въздействуват значително за обогатяването и развитието на гражданите. Заедно с това се развива и желанието за украсяване на градовете, по-иавява се вкус при устройството както на обществените, тъй и частните здания, желание да се снабдят градовете с театри, библиотеки, бани, градини, — неща, които представят главните признаци на култура; колкото за училищата, не говорія, защото в това отношение България доста е напреднала от освобождението насам, ако и да се дължи това повечето на грижата на министерството на просвещението. Само така градовете ни ще получат по-привлекателен вид не само за своите жители, но и за външните посетители; тия последните не ще бързат след довършване работата си в нѣкоі град веднага да си тръгнат, както става това днес, но ще пожелаіат да останат повечко и за свое удоволствие. Всичкото богатство на Швейцария, коіато сравнително е страна бедна, състои се в неините чисти градове и паланки, които със своіата прелест и удобство привличат от цѣл свѣт хиляди посетители, доволни да могат да прекарат в таія класическа страна по своіата простота и комфорт нѣколко месеца тих и възстановителен живот под освежаещия алпійски небосклон, за да се върнат с пресни сили в многотумните уморителни градове от своите отечества. Разумява се, за нас е може би непостижим идеал да достигнем положението на Швейцария, но желателно е да имаме помежду си повече граждани с такъв идеал, и ако можем в бъдъще да достигнем поне отчасти това, което тія има, ще можем да бъдем благодарни. Ето защо нашето искрено желание е, нашите граждани да имат по-голям интерес за своите градски работи и да развиат по-голяма енергия за благоустройството на градовете ни.

— На 15. того се произведе търгът за направата на една част от централната железнична линия, именно частта, коіато се простира от София до Роман, с дължина 108 километра. Таія част от линията е най-трудната и в също време най-скъпата, понеже минава Искърския дол през цѣла Стара-Планина, на дължина повече от 60 километра и ще има твърде много-технически и изкуствени работи. Тія представя за сега и най-голям интерес както за правителството, което без друго трѣбва да има грижата да іа довърши успешно, така и за предприемачите, които се представиха конкуренти за неіа. Ето защо в денѣт на търга се забелѣзваше толкова голямо оживление в столицата между всичките граждани. Търгът се произведе от една комисія, съставена от главните секретари на министерствата под председателството на директора на общите сгради, в присѣтствието на грамадно количество народ, коіто бѣ изпѣлнил салонът на народното събрание, гдето ставаше търгът. Представиха се седем съдружия, от които шест български и едно само чуждо. Последното не бѣ допустнато към търг, понеже не беше изпълнило условіята на търга, и наднаваха само останалите шест български съдружия. Според дадените оферти, най-висока цена предложил г. Хаджиенов, а най-долна — г. Грозев,

върху когото остана търгът. Предложената от г. Грозева цена беше 27,200,000 лева. При второто намаляване от 20. т. търгът остана върху съдружието Балабанов — Хаиребетян — Михайловски, което представи цената 22,700,000 лева, или 210,188 лева за всяко километър. По този случай ние констатираме радостният факт, че за такова важно предприятие можеше да се представят само български съдружия, и търгът остана върху Българи. Този факт е важен от економически съображения, защото голъма част от сумата, която ще се похарчи по строенето на железницата, ще си остане в България и в български ръце; но още по-важен е този факт като явление, което доказва българската предприимчивост. Не е маловажно за едва освободената България, че тя за такива важни предприятия може да си посрещне нуждите сама и намира у себе си доста способни предприятия сили, та няма нужда да се обръща към чужди компании, които са били често пъти съсипителни за страните, които са им имали нуждата. Не само правителството се освобождава от всякакви мъчности поради естествената чужда намеса и влияние при извършването на такива предприятия чрез чужди компании, но и народът може да гледа на такива предприятия с по-голъмо доверие, когато те се извършват от Българи. От друга страна и търговецът, и работникът ще имат възможност да спечелят по нещо от самата направа на железницата, независимо от облагите, които обещава железницата за в бъдеще; а тези облаги са големи и неопеними. Железниците в днешния век са най-силният двигател за народното богатство във всичките културни страни, и без тях е немислим напредъкът на един народ. Ползата от железниците днес вече от никого не се отрича, и е чудно, че в нашата публицистика не винаги се разглежда обективно въпросът за строенето железници. Наистина, по начало никога у нас не е против строенето на железници, но все някак си скептически гледат на тях по причини финансови; намират, че доходите на страната са малки и че населението не щяло да може да пренесе нов товар за посрещане разносните по направата им. Нам ни се чини, че такива съждения са преувеличени. Българските финансови източници не са още изчерпани, за да може да се каже, че бюджетът на страната не е в състояние да посрещне разносните по железницата, който се прави; има още много незасегнати доходи, към които може да прибегне правителството при бюджетарните си нужди, без да отегчи много данъкоплатците. Но независимо от това, железниците сами по себе си представят един капитал, който ще произвежда ако не сега в началото, то в бъдеще поне толкова, колкото те ще струват; железниците сами донасят след себе си развитието на богатството на страната, възбуждат нова дейтелност и енергия, създават нови доходи, които многократно ще възнаградят станалите по тях разноси. Днес в Европа има повече от 200,000 километра железници, от които приблизително една четвърт се падат на Франция; има ли обаче в цяла Европа по-богата страна от Франция? Още по-красноречиво доказателство за богатството, което докарва

след себе си строеніето на железниците, представіат Съединените Държави в Сев. Америка — таѣа класическа страна на железниците. В Съединените държави в 1891 г. е имало 275,270 километра железни пътнища, сир. по-вече, отколкото в цѣла Европа; по богатството си таѣа държава стои на чело на всичките други европейски страни. Нагледен пример за таѣа грамадни резултати от строеніето на железниците имаме в начина на заселѣваніето на пространните празни територии в Съединените Държави през тоѣа век, чрез прокарване на железнопътни линии. Имаше ли да се засели нѣкоѣа нова териториѣа и да се образува нѣкоѣ нов щат, американците прокарваха железнопътна линиѣа от заселените места към незаселените, определяха по линиѣата места за железнопътни станции, снабдяваха ги с пощи и телеграфи и с други учреждения и веднага, като по чудо, изпъкваха нови градове, които в малко време броѣаха с хиляди жители, а покъсно и със стотини хиляди. По-големата част от северните американски държавици и столиците им си имат началото от втората четвърт на тоѣа век насам, сир. в епохата на железнопътното строителство, и са основани по горекананата система. С таѣа трескава деѣателност по строеніето железници Съединените Държави не само не си компрометираха финансите, но, напротив, се обогатиха до степен такава, че грамадниѣт излишек в бѣджета начнаха да употребѣават за обществени потреби, като пътнища, канали, и с това още повече усилиха обществената производителност — факт, коѣто доказва, че железниците имат големи преимущества за подиганіето богатствата на страната, и че те сами докарват нови източници за доходи, възбуждат сума нови занѣатниѣа, улесняват търговските операции, създават с една дума сами богатството, развитіето на което е невъзможно без железници.

Без друго това грамадно богатство в Съединените Държави се дължи не само на построените железници. Таѣа страна е имала сама по себе си условиѣата за подобно развитие на богатство, а железниците са дали само възможността, да се развиѣат те в толкова широки размери. Тѣа е имала широки девствени територии, богати по своѣата производителност, които е раздавала на жителите с баснословно евтина цена (един долар хектарѣт) и за разработваніето на които е приспособила най-усвършенствуваната техника; защото е нѣмала достатѣчно работни ръѣце, тѣа е заместила ръчната работа с машини и е извършвала земеделческата промишленост в грамадни размери. Тѣа разполага с богати рудници от въглища, желязо, сребро и др., които се разработват от хиляди работници и принасят грамадни доходи; за тѣхната доходност може да се съди от това, че един прост работник в таѣа рудници (в железните, а особено в сребърните) печели от 3 до 6 долара на ден, а един маѣстор даже до 20 и 22 долара в ден (Вѣст. Евр., Авг. 1893. стр. 721). Всичко се върши в тази страна в големи размери, и неѣните стоки конкурират с европейските произведения. В плодородни години американските храни определят цените на житата и брашната на европейските големи тържища. Производителността на Съед. Държави е колосална; в 1790. година износѣт на таѣа държава

се е вдигал до 20,000,000 долара; в 1890. година тоі е достигнал до клосалната цифра 872,270,000 долара = 4,361,350,000 лева. Таіа производителност без друго се дължи наі-много на пространните железнопътни линии, които кръстосват във всички посоки таіа държава. Нѣма мѣсто в неіа, що годе производително било в земеделческо, било в индустриално отношение. през което да нѣма прокаран железен път. Всичките рудници са съединени с нѣкоіа главна или латерална линиіа. Богатата минна индустриіа е достигнала такова грамадно развитие в Съединените Държави само благодарение на износните средства за пренасіаніе направо на наі-добрите тържища. Ние приведохме като пример наі-богатата страна със железници, само за да покажем, какъв голѣм преврат са произвели железниците в производството на народните богатства. Но да вземем друг по-близък пример, по-подходящ за нас, да вземем съседната нам Ромъниіа. Последніата е строила своите железници не отколе и при много по-мѣчни финансови условііа. Първите неіни главни железнопътни линии са строени от чужди компании, Ophenhein и Strusberg, и то при твърде тежки условіа; линиите Сучава-Іаш-Роман и Галац-Букурещ-Върчерова са коштували на Ромъниіа грамадни пари, по 250 хиляди лева за веѣкоі километър, без да се взема във внимание, че тиіа линии са прокарани повечето по долищата на реки и не са имали почти никакви сериозни изкуствени работи. Тиіа свои линии проектира и прокара Ромъниіа в наі-голѣма финансиална криза, когато бѹджетите ѱ още бѣха малки и в ковчежничеството с години не можеха да се изплатіат държавните задълженііа по нѣманіе пари. При все това Ромъниіа не само не компрометира финансите си; — напротив, тіа ги поправи, придоби средства за понататѣшно развитие на своето железнопътно дѣло и може да си откупи първите железници. Днес Ромъниіа е кръстосана въду със железници (построен железен път има около 3100 километра, и 1000 километра се строіат), производителността ѱ от ден на ден расте, износът ѱ на храни е достигнал такива размери (в 1891. година износът е стигнал 274,662,083 лева), че от когато трае митарствената воіа между Германиіа и Русиіа, Ромъниіа сполучи да замести в голѣма част руската житна търговіа на германските тържища; бѹджетът ѱ се уравнил с излишек (в 1891. г. е имало излишек 8,236 927 лева) и се е повдигнал в 30 години от 60 милиона на 200 милиона приблизително. Ромъниіа е земеделческа страна, както и Бѣлгариіа, и може да се предполага, че и Бѣлгариіа би могла да развие своето земеделе в такива или приблизително такива размери, ако би имала средствата за сношение и пренасіаніе, с каквито разполага Ромъниіа в своите железници. Освен това Бѣлгариіа има задатѣци да достигне и до цветуще индустриално развитие, защото тіа има каменни въглища, което нѣма Ромъниіа. Известно е, че голѣмата съвременна индустриіа се е развила наі-много в тиіа западни страни, които разполагат с богати въгленни рудници. Като имаме суровите матеріали в изобиліе и като разполагаме с богати мини от въглища, които ще можем да оползотворим чрез прокарваніето на железници, нашата фабрична промишленост ще може да се развие и да добави още един източник на

богатство и поминък за населението. Строїащата се централна линиѣ ще ни даде, следователно, ново, по-широко развитие на земеделието, защото ще бѣде прокарана през окръзи, които изобилват с храни, ще спомогне в също време и за развитието на нашата индустриѣ чрез доставяне с по-износни цени каменни въглища в цѣла България. Трѣбва, прочее, да се радваме, че можем час по-скоро да прокараме главната си железнопътна линиѣ, и то със собствени сили и без чужди компании.

— През тоѣ месец се произведоха първите държавни изпити на кандидати за учители в средните и специѣлните училища в България. Съгласно с правилника за тиѣ изпити, те се произведоха при Висшето училище пред специѣлно назначена комисиѣ измежду преподавателите на това училище. Представиха се на изпит твърде малко кандидати, вероѣтно, по причина, че самият закон за народното просвещение дава срок за издържаніе на държавния изпит до 1894. година, и че много от кандидатите са отложили до година тоѣ изпит с цел да могат по-добре да се приготвят за него. Друга причина, коѣто не малко е пречила да се ѣвѣят по-вече кандидати, е и тази, че мнозина от тѣх са се намирали през ваканциѣта въ вѣските за изпълнение на военната си тежба и не са имали възможност да се подготвят за изпит или пък не са могли да пристигнат в София на време за полаганіе на изпита си. От ѣвилите се 9 души кандидати 7 издържаха държавния изпит успешно, едни с много добър успех, други — с добър, трети — с удовлетворителен, а от останалите 2 един не беше допустнат на усетен изпит, и един се е оттегил доброволно от усетния изпит. Издържалите изпит кандидати са: г. г. Досіо Ив. Ванков, Георги Д. Шишков, Елимент Н. Караѣлев, Тодор Иванов, Неделко Анастасов, Атанас Коцов и г-ца Теодора Анастасова-Маясдракова. Ако се съди от добрите отговори на повечето от кандидатите, трѣбва да заключим, че резултатите от тиѣ първи държавни изпити са добри, толкова по-вече, че нѣкои от кандидатите се ѣвиха на държавния изпит направо от полковете, без никаква предварителна подготовка. Ние сърдечно сърадваме първите дипломирани държавни учители в България.

— Важна особеност съставѣ в закона за народното просвещение въвежданіето на ръчната работа в нашите основни училища, а тъкмо по тоѣ предмет имаме най-малко подготвени учители. В желанието си да приложи час по-скоро тоѣ закон министерството на народното просвещение е изпратило през миналата ваканциѣ под ръководството на два опитни преподавателя 49 учители от основните училища, за да следват временните практически курсове по ръчната работа в Лаипциг и в Кур, градец в Граубинденския кантон от Швейцария. В Лаипциг са били изпратени 27 учители и 1 учителка, а в Кур — 20 учители и 1 учителка. Практическите курсове са траѣли в Лаипциг 40 дена, а в Кур 24 дена. Извършените работи от нашите учители в тиѣ курсове вече са пристигнали в София и от 26. текущи Септември са изложени в един от салоните на висшето училище за наблюдение на публиката. Имаше случаѣ да ви-

дим и ние таѣа изложба и останахме очудени от успеха, направен от нашите млади учители през толкова кратко време и без никаква предварителна подготовка в работа, коѣато те никак не са знаели. Работата им е състоѣала от упражненѣиѣа по 1. картонажа, сир. приготвѣанѣе на всеѣкакви предмети за употребѣаванѣе в практическиѣа живот от картон и книга, като панерчета, кошници, кутѣиѣки и др.; 2. столарството, сир. упражненѣиѣа в рѣзване дърво с чекѣиѣа, изглаждане на предметите със стѣклена книга и с пила, рендосване и сглобяване на рендосани части в разни предмети, като столчета, полѣчки, консолки и др.; 3. резбарството, сир. разни видове дѣлбанѣе с просто длето, право и криволинеѣно дѣлбанѣе с приложениѣиѣа му в разни предмети, като линеѣали, закачалки, натискала за писма, кутѣиѣки, панерчета и др. Според изработените предмети може да се сѣди, че в лаѣпцигскиѣа практически курс преподаванѣиѣа са имали по-широка основа, отколкото в Кур, защото в Лаѣпциг, освен горните три клонове, е имало още приготвителни упражненѣиѣа по картонажа, селско столарство (което в Кур е влизало в общото столарство) и металически работи, които в Кур никак не са учили. В Кур са имали възможност учениците да се специализират повече по един клон само, когато в Лаѣпциг учениците били принудени да следват приготвителните упражненѣиѣа и един от другите клонове, по картонажа, резбарството, селското столарство или гражданското столарство; в Лаѣпциг е имало, прочее, повече метода в преподаванѣето на рѣчната работа, отколкото в Кур, гдето повече се отдавало значение на усѣвършенствуванѣе учениците по нѣкоѣи специален клон. Видѣхме между изложените работи предмети по картонажа и по резбарството толкова изѣацно и чисто изработени, што то не би могѣл да повѣрѣва човек, че тиѣа предмети са изработени от лица, които за пѣрѣв пѣт са начинали таѣа работа. Заслугата е без друго на достойните преподаватели в споменатите практически курсове, но без друго не малко трѣбѣва да се отдаде тѣа и на старанието и пѣргавината на учениците. Те ще могат с това начало да продължат по-нататѣк своите упражненѣиѣа с успех и ще рѣководѣат от своѣа страна тук такива също практически курсове за останѣлите учители от основните училища, и така постепенно ще може да се снабди цѣла Бѣлгарѣиѣа с подготвени учители за преподаване рѣчната работа в нашите основни училища. Когато се изпратѣха тиѣа учители на практическите курсове в странство, се поѣавѣиха в нашите вестници неодобрителни отзивѣи за таѣа мѣрка на министерството на народното просвѣщение. Пѣлодовете от таѣа мѣрка, които можѣахме да видим в споменатата изложба на изработените предмети, показват, че тѣа е била и своевременна, и извѣнредно ползотворна, и ако придобитите от нашите учители познѣиѣиѣа по рѣчната работа се употребѣават в Бѣлгарѣиѣа чрез отварѣанѣе на местни практически курсове, ползата ще бѣде неопенима и ще изплатѣи стократно станѣлите разнѣосѣи по изпращанѣето на нашите учители, да се практикуват по рѣчната работа в странство. Нѣма съмнѣние, че голѣма част от младежите, които задѣлжително трѣбѣва да свѣршат

основното си образование, неще имат възможност да продължат по-нататък образованието си и ще се върнат в обществото, да се заловят с работеніе на земята или пък с нѣкои занаяти. Когато нашите основни училища се снабдят с учители, способни да запознаят учениците с ръчната работа, коіато е предвидена за тѣи училища, учениците ще могат да изнесат от училището не само полезни познания по науката, но и известна опитност в ръчната работа, от коіато ще се нуждаят в практическия си живот.

София, 27. Септември 1893 г.

Д. Д. А.

II. ВЪНШНА ХРОНИКА.

Станалите на 8. и 22. Август парламентарни избори във Франция дадоха най-сетне едно комплектно болшинство от умерени републиканци и опортунисти, което дава възможност да се образува в новата камара една правителствена партия от умерените елементи и да престане политиката на концентрацията на републиканците, коіато често пъти зле се отразяваше върху ръководеніето на държавните работи. Концентрацията на републиканците, както се знае, означаваше съединеніето на всички републикански групи във френската камара, като захванем от умерения център до радикал-социалистите. Беше време, когато таа концентрация бѣ от голѣма нужда за републиката, а именно тогава, когато трѣбваше да се противудејствува на разни интриги и тайни комплоти на реакционерните партии. В такива опасни за републиката времена републиканските партии се сдружаваха и опълчаваха против общия враг и осушяваха неговите планове. Така, напр., концентрацията на републиканците избави Франция от буланжизма. Обаче, щом се махваше опасността, скоро се разпаднаше републиканското болшинство и захващаше се борба междусобна за властта. В такива моменти председателите на републиката гледаха да противудејствуват на разцепленіето, като повикваха министерства, съставени от лица, взети измежду разните фракции на републиканското болшинство. Но това не премахваше злото, напротив. то се пренасиаше и в самата среда на министерството, което по разни въпроси не можеше да дејствува в пълно съгласие поради разнородните и често противни мнения на отделните министри. Това обстоятелство правеше правителството безсилно в разни важни въпроси, а щом нѣкое министерство искаше да прояви енергическа воля в дадени случаи, изведнѣж радикалите, на чело със своия вожд Клемансо се сдружаваха с враговете на републиката и свалиаха правителството. Сега, обаче, след новите избори, работата се изменява. Новата камара, коіато се състои от 581 представителіа, брои около 310 правителствени републиканци, които значи с 19 гласа превишаваат абсолютното болшинство; така щото и да се съединят всички други партии заедно против правителствената партия,

пак техните гласове остават с 27 под абсолютното болшинство. Освен 310 правителствени републиканци камарата брои 122 радикали, 49 социалисти, 58 монархисти и 35 ралипрани. В Париж са избрани двама монархисти, 8 радикали, 11 социалисти и 3 умерени републиканци. Интересно е още и разпределението на гласовете между разните партии. Тъй, в Париж от 456,256 подадени гласове вотували 175,200 за радикали и радикал-социалисти, 41,931 за опортунисти, 115,771 за социалисти, 21,050 за монархисти и 43,095 за буланжисти; 55,209 бюлетини са подадени бели. А в департаментите и в Алжирия гласували 1,625,559 за умерени републиканци, 1,467,817 за опортунисти, значи 3,093,376 гласа са били в полза на правителствената партия. Радикалите са получили 1,355,401 глас, социалистите 504,453, буланжистите 144,968, монархистите 933,484 и ралипраните 564,412 гласа. От това се вижда, че правителствената партия има и в гласовете почти абсолютното болшинство срещу всички други партии.

Ако Фърлим един поглед върху следствиата от тази избори, то преди всичко трѣбва да констатираме, че една от първите характеристикни чѣрти е поражението на онаѣ част от радикалната партия, която едно време носеше названието краѣна левица. Тя дохожда в новата камара почти без водители, тъй като главните ѣ представители Clemenceau, Floquet, Maugan не са между избраните. Отсъствието на тази видни радикали видоизменява значително парламентарниѣт образ и отношениата между главните фактори на новата камара. Особно в лицето на Clemenceau, който пропадна подир упорита борба срещу един малко известен републиканец, радикалната партия, както и изобщо френската камара, губи едного от най-видните си членове. С него изчезва не само един оратор от първа стъпен, един шеф на една от най-видните партии на френското представителство, ами и представителѣт на цѣла една политическа система, на републиканската концентрация и на тираниата на радикалната партия. Несполуката в тази избори е за Clemenceau, който живееше, така да се каже, от политиката, цѣло нещастие, от което той едва ли ще се въздигне вече до нѣкогашното силно положение. Забележително при това е, че главатарите на радикализма са победени повечето от социалисти, с които радикалите тогкова обичаха да кокетничат. Така социалисти завзеха местата на Floquet, Maugan, Pichon, и социалист осигури и победата на противника на Clemenceau в избора във Варския департамент.

Друга отличителна чѣрта на тази избори е дохожданѣто на политическата арена на една компактна социалистическа партия, която брои близу 50 гласа. Таѣа фракция, която до сега бѣ в камарата само незначителна подпора на радикалите, за напред стѣпва на собствена нога. Така републиканското болшинство ще има от сега срещу си една социалистическа група със строго определена програма и с амбициозни водители. Тя навѣрно ще задава и най-много работа на болшинството, защото мнозина от радикалите ще бѣдат в много въпроси откъм тяхна

страна и защото досегашният главен противник на републиканското болшинство, монархистите, които в миналата камара броеха до 180 гласа, дохождат — а това е третата важна последица от новите законодателни избори — с нищожни 58 гласа. Подир радикалите монархистите най-много пострадаха в избирателната борба. И те оплакват важни загуби. Тъй в новата камара отсъствува великият поборник на непримиримия монархизъм и първият враг на републиката и на нейните дела, de Cassagnac. Той е най-сестне победен в своя Arrondissement de Mirande, който се чинеше непристъпен за републиката. Заедно с него оттеглява се от политическия живот и граф de Mun, един от най-блестещите оратори на десницата. Френският народ очевидно все по-вече и по-вече се привързва към републиканската форма и клони към либерално управление, за доказателство на което служи между друго и това, че той предпочете и там, гдето до сега се избираха монархисти, чисти и откровени републиканци вмѣсто така наречените ралиирани, които от монархисти некат да се преобърнат в републиканци, обаче с умисъл да си послужат с републиката за достигане назадничавите стремления на монархистите. Ралиираните не само едвам успѣха да прокарат половината от кандидатурите, на които се надѣваха, но и изгубиха двама от най-видните си водители, Pieu и Mitchell.

Както споменахме и по-горе, в новата камара съществува еднородно, умерено либерално болшинство, което ще бъде в състояние да основе и поддържа едно силно правителство. Такава крепка републиканска правителствена партия отсъствувае дълго време, макар и да се желаше тъй ревностно от френските патриоти. До сега републиканците не можеха да дойдат в съгласие освен само за републиканското управление. Иначе във венчко друго разиждаха се със своите мнения и стремления отделните републикански групи. Те често пъти воюваха една срещу друга с не по-малка ожесточеност от онайя, който проявяваха монархистите в борбата си с републиката. Никога от тях не желаше да търпи другите на власт, или всека се стремеше да взема тоже участие в управлението. Това бѣ и причината за честото мѣнаване и за неустойчивостта на министерствата. Наистина, умерените републиканци съставяа винаги болшинството между републиканците, но те не бѣха в достатъчно количество, за да образуват болшинството и в самата камара. Това имаше за следствие, щото всеко министерство, съставено от умерените републиканци, биваше винаги изложено на опасност, да се натъгне на едно болшинство, съставено от радикалната левица и винаги враждебно настроените монархисти. Нѣколко министерства паднаха вследствие на такава една неестествена коалиция между крайно разнородни елементи. Това нещастно положение е за напред премахнато. Умерените републиканци, като са в новата камара в абсолютно болшинство, нѣмат вече нужда да прибѣгват към опасната помощ на радикалите. Никакви коалиции не ще бъдат вече в състояние да отклонят правителството и камарата от плодотворна деѣтелност. Правителството може да излезе сега пред камарата с определена про-

грама, а не да се задоволѣава с тъмни неопределени указванѣа, както ставаше до сега, гдето трѣбваше да се задоволѣават разните групи на пѣстрото болшинство, за да не би да се обади нѣкоѣа и се настрои от самото начало още против правителството. Така щото съществува надежда, че новиѣтъ законодателен период ще позволи едно по-нормално функциониране на парламентарното управление.

— В нощта на 20. срещу 21. Август, коѣато ще остане историческа дата в новата историѣа на Велико-Британиѣа, камарата на общините вотира в трето четение проектът за ирландскиѣа home-rule с 301 глас против 267. Речта, с коѣато Гладстон обоснова своето предложение за приеманѣето билът, с коѣато се дава самоуправление на Ирландиѣа, бѣ една от най-блистателните на великиѣа англискиѣа оратор. В таѣа реч схвана тоѣ още еднаж доводите, които говорѣат в полза на любимиѣа му проект и ги представи пред представителите на съединеното кралевство: тоѣ напомни злините, извършени в минали времена върху Ирландиѣа, указа на разните страни, в които съществува подобно самоуправление в отделните области, апелира към чувството на свобода, присъщо на всеки Велико-Британец и преди всичко изказа надеждата, че с удовлетворението желаниѣата на ирландскиѣа народ ще се премахне за винаги борбата между Англиѣа и Ирландиѣа, коѣато трае от векове. Тези доводи, които засегват най-нежните страни на англискиѣа национален характер, картината, коѣато рисуваше тѣѣ живо безподобниѣтъ старец за бъдъщето на Ирландиѣа, и най-сетне самата личност на тоѣа велик човек, коѣто полага последните си сили за прокараванѣето на едно идеѣално дѣло, произведоха своето впечатление: билът се прие с болшинството от 34 гласа, макар че противниците направиха последните си опити да попречат на това.

Веднага след туѣ, а именно вече на другиѣа ден, внесе се проектът в горната камара, коѣато и го прие при първо четение. На 24. Август първиѣтъ лорд на адмиралтейството или министърът на морската, лорд Спенсер, предложи, щото билът да се прочете от лордовете втори път. Обикновено в заседаниѣата на горната камара, коѣато брои 558 пера, отсъствува по-голъмото число от членовете. Тоѣа път, обаче, потикната от лорда Солсбъри, камарата на лордовете бѣ почти в пълниѣа си състав. Гладстон бѣ направил сполучлив избор, като бѣ натоварил влиѣателниѣтъ лорд Спенсер да изложи мотивите за приеманѣето на проекта за home-rule. Лорд Спенсер, като указа в своѣата реч на това, че всички досегашни средства да се удовлетвори и умирѣа Ирландиѣа са се оказали безполезни, настоятелно помоли горната камара да не отблъсва проектът. Дошел е най-сетне моментът, каза тоѣ, да се направѣат доброволно на Ирландиѣа известни отстъпки. Всегде владее сега спокойствие в Ирландиѣа. Ирландскиѣтъ народ се надѣва за по-добро бъдъще и не се отчаѣава. Таѣа надежда е следствие от последните избори и следствие от приеманѣето на била от камарата на общините. Нека камарата на лордовете, свърши ораторѣтъ, не убива таѣа надежда; ако тѣа

отблъснени проектът. ирландският народ ще се предаде изново на отчаianie, а всичката отговорност за това ще носят лордовете. Така реч произведе известно впечатление върху слушателите, макар болшинството да бѣ вече с предвзето мнение за проекта. Отговорът на херцога Девънширски, който предложи отблъсването на проекта, се прие от унионистите с ентузиастични одобрения. Напразно бѣ всѣко убеждение — лордовете с огромно болшинство проявиха своите реакционерни възгледи: с 419 гласа против 41 те отхвърлиха на 27. Август билът в пълно съзнание, че с това дават повод за стълкновение между двете камари. Забележително при това е, че между противниците се намират и повечето от ония перове, които дължат своето назначение на Гладстона. Така от 62 лорда, наименувани от Гладстона, 29 са вотували против неговия проект, 24 само за проекта, а останалите не са гласували.

Постъпката на горната камара навѣрно ще произведе голямо вълнение в страната. На 15. Септември е държал Гладстон една реч в Единбург, в която силно е нападнал лордовете за техния вот. Своите стрели против тях е захванал неуморимият старец с един цитат от една реч, държана в 1884. год. от един негов противник, за горната камара: „камарата на лордовете от сто години насам не е подпомогнала нито с една юта за свободата или освобождението на народа, нито пък е извършила що-годе за подкрепване общото добро; напротив, през всичко това време тя е защищавала всѣко злоупотребиение и всѣкакви привилегии. Тя е проявявала несправедливост и е отлагала важни реформи; тя е неотговорна, без да бѣде независима, упорита без мъжество, произволна без съждение и надменна без знание“. Гладстон е на мнение, че горната камара е била въведена в заблуждение тога път. Тоѣ оборва мнението, че неговото болшинство не било меродавно, защото е било съставено само с помощта на Ирландците, до когато избирателите в самата Англия били повечето против home-rule'a. Последното утвърждение на противниците е наистина вѣрно, но не по-малко вѣрно е и това, че болшинството в Англия се е намалило от 200 гласа в 1886. год. на 70 гласа. При това Гладстон с прония е забелѣзал, че лордовете са употребили всичко четири дена за обсъжданieto на била, а сами намерили, че долната камара, която е употребила 82 заседания за тога проект, не е обмислила зрѣло проектът! В продължение на своята филипика против камарата на перовите Гладстон се докоснал и до въпроса, дали вотът на тага камара може да повлече към разтуряние на парламента. Гладстон е отблъснал таково едно мнение като противно на историческото развитие на парламентаризма в Англия, гдето не съществува още случаи на подобно влияние на горната камара. Таково мнение е нарекъл тоѣ даже измѣна, защото в такъв случаи горната камара би покъртила основите на конституционното управление в Англия. А ако при все това лордовете биха успели по околни пътища да докарат работата до разтуряние на парламента, то в такъв случаи при изборите ще играе роля вече не само ирландският въпрос, ами народът би

подигнал и друг особен въпрос. С това Гладстон е искал да напомни на лордовете, че в тоя случаи може вече да се появи на сцената и въпросът за съществуването на горната камара в сегашния ѝ вид.

— Южно-американските републики не могат да бъдат спокойни продължително време. Едвам се възстанови мирът в едната, избухва нѣкаква размирица в друга нѣкоя. По едно време Чили занимаваше дълго време политическият свят ту със своите блѣскави победи над Боливия и Перу, ту със своите вътрешни безредици, които нѣколко години подир склѣучването износнийт мир с Перу хвърлиха таа хубава земя в междусобна война, която сломи за дълго време силата на цветещата република. От свалянето на императора Дон Педро в Бразилия, таа страна тоже не може да намери предпшното спокойствие. Ту тази, ту онаа от съѣзните държави на най-младата американска република, Republica dos Estados Unidos do Brazil, се намира във вълнение, или пък избухва въстание в самото централно управление. Във Ноември 1891. год., две години подир обявяването на републиката, морината се възбунтува и принуди първиът председател на Съединените бразилски държави маршала Theodoro da Fonseca да отстъпи. На негово мѣсто стъпи тогава подпредседателѣт Floriano Peixoto, който полека-лека ставаше непопуларен. Тоі се показваше на населението много флегматичен, спокоен и не бързаше с реформи за „ощастливянето“ на народа. Финанційалното положение на Бразилия се влошаваше от ден на ден, а това обстоятелство захвана тоже да се приписва на лошото управление на председателѣа, без да се обръща внимание на това, че лошото парично положение бѣ всеобщо. При това в началото на таа година избухна революция във винаги немирната държава Rio-Grande-do-Sul, насочена против главата на тамешното правителство Castilho. Понеже таа революция заплашваше спокойствието на съединените държави и понеже за неа се обявиха всички неприатели на Peixoto, председателѣт взе след малко колебание страната на Castilho и проводи съѣзна войска на помощ на последния против бунтовниците. Борбите се водили с непостоянен успех. Виѣсването на председателѣа във вътрешните работи на отделните държави се осѣди строго от неприателите на Peixoto, които по тоа начин губеше все повече почвата изпод нозете си. От това положение на работите се възползува нѣкогашнийт министър на морината Custodio Jose de Mello и през нощта на 24. срещу 25. Август взе морината в своа ръка, като мислеше, че както бѣ принудила по-преди морината да отстъпи първиът председател, така също ще трѣбва и Floriano Peixoto да преклони глава пред воліата на морината. Обаче новиът председател се показва по-енергичен. Тоі не отстъпи както предшественикѣт си, ами подіе борбата с възстаналата морина. Тоі даже не прие една депутация от морината, която искаше да го накара да отстъпи доброволно, като му представи, че в противен случаи бомбардуването на града ще го принуди да се оттегли. В един манифест до народа контр-адмиралѣт de Mello обяви, че тоі е възстанѣл против председателѣа Peixoto в за-

щита на конституцията. Той укоряваше Peixoto, че в Rio-Grande-do-Sul е насъсквал Бразилианци против Бразилианци и със своето лошо управление е съсипал държавните финанси. Peixoto проявява обаче твърдо съпротивление, което очудва много, понеже малцина предвиждаха такава енергия в него. Морината бомбардува често съюзният град, capital federal, Rio de Janeiro и околните места, като мисли с това да принуди председателят да отстъпи, обаче напоследък изглежда, като че находещите се пред Rio чужди военни кораби нѣма да позволят понататъшното бомбардуване на беззащитния град, в който се намират при това и много чужди поданици. Главната квартира на въстаниците ще се уреди в града Desterro, в държавата Santa Catarina, която тоже се е обявила откъм страната на въстаниците. Председателството на привременното правителство ще заеме по всѣка веројатност главният подбудител на въстанието сенаторът Ruu Barbosa.

Подобни безредици владеят от нѣколко месеца насам и в Арджентинската република. Тук се избра на 30. Септември 1892. год. за председател Luis Sañs Pena, който се отличава по своја диктаторски характер; в по-малко от една година сумѣ той да промени 8 министерства. При всичко това той можа да се крепи на своето председателско мѣсто, защото имаше на своја страна войската. Но скоро сполучи той да си отчужди и нея, а именно по следния повод. Във Buenos-Ayres, главния град на съюза, съществуваше един военен съвет, състоящ от петима генерали, които бѣха натоварени с върховното управление на военните работи. Тоия съвет бѣ повикал пред себе си на съд един подполковник, който се обвиняваше за непокорство срещу своја началник. Обаче военният министър взе страната на обвинявания и заплашваше с оставката си, ако не се разтури военният съвет. И наистина председателът разтури съветът и с това даде нов повод за вълнение. Нап-напред се възбунтува областта San Luis, а скоро последваха примерът ѝ и провинциите Buenos-Ayres и Santa-Fé. Душата на въстанието са радикалите, водачът на които Dr. Alesa издаде манифест, в който канеше народът да въстане против нетърпимото вече правителство. Според последните известия правителствените войски са успели да превземат главният град Rosario на провинцията Santa-Fé, който бѣ огнището на революцията, и с това да удушат окончателно въстанието.

25. Септември.

И. Г.

От редакционния комитет.

В тази книжка от „Български Преглед“ материалът от книжвината тръбваше значително да се съкрати, за да могат да се поместят мнениата и отговорите по правописния въпрос. По тази причина се изоставиха приносите на нашите сътрудници по книжовните вести, библиографиата и из чуждите периодични издания, а също се отложи и част от съобщенията по нашите списания и вестници.

Комитетът се обърща към всички български книжовници и издатели с молба, да изирачатъ ако обичат и ако им е възможно по един екземпляр от своите издания до нашето списание.

В редакцията на „Български Преглед“ с благодарност се приеха до сега следните дарове:

Ангелъ благодѣтель (нравственна повѣсть за младитѣ). [Отъ кого?]; прѣвела отъ френски Олимпияда С. Кирякова. Варна, Х. Н. Войниковъ, 1893. 8°. 119 стр. Ц. 1 л.

Гротъ, Нат. Богъ въ природата. Първоначаленъ прочетъ за дѣцата; прѣвелъ отъ руски и издава Г. В. Ангеловъ. София, Македония, 1893. 8°. 30 стр. Ц. 30 ст.

Дачовъ, С. Ж. Сърбското занаятчийско изложение въ Врания прѣвъ 1892 година. (Взето изъ кн. ХLI—ХLII отъ Пер. Спис. на Бъл. Книж. Дружество). Сръдець, Държавна Печатница, 1893. 8°. 32 стр.

Дерманчевъ, Гоорги. Кратка стара история съ 34 фигури въ текста. Съставилъ—, за I-й класъ на гимназиятъ (V-то отдѣление на народнитѣ училища). София, Вълковъ, 1893. 8°. 120 стр. Ц. 1 л.

— Кратка сръдна история съ 14 фигури въ текста. За II-й класъ на гимназиятъ (VI-то отдѣление на народнитѣ училища). София, Вълковъ, 1893. 8°. 86 стр. Ц. 75 ст.

[Занетовъ, Г.] Двѣ статии по нашата литература. Отъ Х. Х. Ломъ, скоропеч. на Дунавското печатарско дружество, 1893. 8°. 43 стр. Ц. 40 ст.

Звъздица. Мѣсечно иллюстрирано списание за дѣца. Редакторъ Н. Бѣловъждовъ. София, Б. Шимачекъ, 1893. 8°. Ц. 2 л. — Година II., книжки I—IV., V., VI. и VII.

Китка. Мѣсечно литературно списание. Редактори П. Ив. Радевъ, Ст. Поповъ, Хр. Карапетковъ. Хасково, Н. Балабановъ, 1893. 8°. Ц. 8 л. — Година I., книжки II., III. и IV.

Мисль. Списание за наука, литература и критика. Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ. София, Либералний-клубъ, 1893. 8°. Ц. 10 (12) л. — Веднѣж в месеца. Год. на III., книжка IV.—V.

Педагогизмъ. Научно популярно списание за възпитатели и учители. Редакторъ Михаилъ Иончевъ. София, И. Даскаловъ, 1893. 8°. Ц. 10 (13) л. — Дваж в месеца. Година IV., книжка II.

Юридически прѣгледъ. Издава подъ редакцията на С. С. Бобчевъ и М. И. Маджаровъ. Пловдивъ, Единство, 1893. 8°. Ц. 12 (15) л. — Дваж в месеца. Година I., книжка XIV.

Записки Императорскаго Харьковского Университета. 1893. Редакторъ Проф. Д. Овсянко-Куликовский. Харьковъ, Адолфъ Дарре, 1893. 8°. Ц. 5 руб.—Четири пѣти въ годината. Книги 1., 2. и 3.

Протоколы засѣданій совѣта Императорскаго С.-Петербургскаго Университета С.-Петербургъ, Б. М. Вольфъ, 8°.

№ 46. за весеннее полугодіе 1892 года. 1892. 35 стр.

№ 47. за осеннее полугодіе 1892 года, съ приложеніемъ инвентаря библиотеки университета № VII. за 1885—1890. 1893. стр. + 1 лст.

Обзорѣніе преподаванія наукъ въ Императорскомъ С.-Петербургскомъ Университетѣ на осеннее и весеннее полугодія 1893—1894 года. С.-Петербургъ Б. М. Вольфъ, 1893. 8°. 115 стран.

Отчетъ о состояніи и дѣятельности Императорскаго С.-Петербургскаго Университета за 1892 годъ, составленный экстраординарнымъ профессоромъ С. М. Георгіевскимъ и читанный на годичномъ актѣ 7-го Февраля 1893 года. Съ приложеніемъ рѣчи ординарнаго профессора Н. Д. Сергѣевского. С.-Петербургъ, Б. М. Вольфъ, 1893. 8°. 148 стр.

Другарь. Защитникъ на работническіѣ интереси, органъ на българскій социаль-демократически съюзъ. Отговоренъ-редакторъ Ев. Дабевъ. София, Либералний Клубъ, 1893. folio 4 стр. Ц. 10 ст. за брой. — Веднѣж в седмицата. Година I., бр. 1.

Врѣме. Вѣстникъ за политика и литература. Главенъ редакторъ и ступанинъ Хр. Ив. Поповъ. Пловдивъ, Единство, 1893. folio 4 стр. Ц. 12 (14) л. — Дваж в седмицата. Година I., бр. 1. до 9.

Македония. Седмиченъ вѣстникъ. Редакторъ-издатель К. Шаховъ. София, Македония, 1893. folio, 4 стр. Ц. 8 (10) л — Година III, бр 23. до 25.

Пловдивъ. Появява се три пѣти въ седмицата. Редакторъ А. П. Семерджиевъ. Пловдивъ А. П. Семерджиевъ, 1893. folio, 4 стр. Ц. 20 (26) л. — Година VIII. бр. 96. до 104.

Православенъ проповѣдникъ. Религиозно нравственно списание. Редакторъ-издатель П Доброплодный. Самоковъ, Е. У. Печ. 1893. 4°. 8 стр. Ц. 2 (2½) л. — Веднѣж в месеца. Година I. бр. 1. до 9.

Селски вѣстникъ. Редакторъ-отговорникъ Г. Недѣлковъ С. Мушина, печ. Селенинъ, 1893. 4°. 8 стр Ц. 4 л. — Веднѣж в седмицата. Година I. бр. 1. и 2.

По-важни печатни погрешки.

Стр.	напечатано :	чети :
12	плѣнове	пленове
"	боліаре	боліари
16	мъчаха	мъчеха
"	можаха	можеха
26	чуждиѣтъ	чуждиѣтъ
33	до постигна	да постигна
38	опѣтихме	опѣтихме
49	пороческа	пророческа
55	1864	1846
50	бѣдѣтъ	бѣдат
69	официални	официални
81	снопете	снопѣте
96	3)	4)
"	4)	3)
97	Ϣα	Ϣα
"	ослабвала	отслабвала
98	іеже	іеже,
100	лифинитив	инфинитив
113	социализъм	социализъм
"	социалистическите	социалистическите
114	умраза	омрава
"	противоположен	противуположен
116	издирваніа	издирваніа
118	премирение	примирение
120	распаданіе	разпаданіе
145	въведеше	въведеше
"	били	били
153	изпълніват	изпълніават
157	руси, гърци или ингилизи	Руси, Гърци или Ингилизи
158	по-подготвени	по-подготвени
160	розни	разни
"	основана	основна
163	„останалите 5,	„останалите 5,
"	грабначниіа	грѣбначниіа
164	с текстѣтъ	с текста
"	последователност	последователност
166	по-поетични	по-отвлечени
167	превъзходен се	превъзходен (стр. 1., 2.) се
172	безсекретни	безсмъртни
173	Савонарола	Саванарола
"	хуманистите	хуманистите
174	очитват	опират
175	нѣмаше	не можеше
176	служала	служела
177	недостатъчно	недостѣпно
178	почтена	почетна
179	произведението	произведениіата
182	завзимат	завзима
183	те дават	се дават
190	едни	един
"	правописаната	правописната
191	(Б. П.	(Б. П. 18)
193	намара	намира
195	бтоіех	други стоіех
"	Б. и С. за	Б. и С. и за
204	други два	други две
215	омекотениіе	омекотеніе
217	трѣбва	трѣбва

СЪДЪРЖАНИЕ

КНИЖКА I.	Стр.
От редакционния комитет	III
I. Нашата правописна реформа. От Л. Милетич . .	1
II. Кои е крив за правописния въпрос. От А. Теодоров	33
III. Фантазия. Стихотворение от Орфен	53
IV. Пеизаж. От И. Вазов	55
V. Момче край реката. От Шиллера, превод от Б. Цонев	65
VI. Змеиски цар. Баллада от Гете, превод от Б. Цонев	66
VII. Бае Митар пророкът. От М. Георгиев	67
VIII. Мъдростта на Мирза-Абаз. Сонет от С. Михайловски	97
IX. По въпроса за класич. образование. От Б. Цонев	98
X. Висшето училище в София. От Д. Д. Агура . .	110
XI. Социалният въпрос и идеята на асоциацията. От Б. Минцес	137
XII. Разкази по хигиена и медицина. От Д-р Момен, превод от Д-р А. Д. П.	153
XIII. По съвременната училищна хигиена. От Д-р Еклунд, превод от Д-р А. Д. П.	161

КНИЖНИНА.

I. Рецензии.	
1. Д. Маринов. Жива старина, кн II—III. — от Д. Матов . .	166
2. Н. Станев. Причините на французката революция — от Г. Дерманчев	174
3. G. Bončev. Bichromat kaliја — от С. Туринич	182
4. G. Bončev. Prilozi za sistematiku Conifera — от Туринич . . .	183
5. Dr. Fr. Pastrnek. Billiographische Uebersicht — от Д. Матов .	184
6. L. Sainénu. Istoria filologiei române — от Л. Милетич	185
7. Dr. M. Ströhl. Die Handelspolitik der Balkanstaaten — от Б. Минцес.	189
8. Давыдовъ. Начальная Алгебра — от Ем. Иванов	192
II. Книжовни вестн.	
1. Матица хърватска. От Б. Цонев	195
2. Guy de Maupassant. От Б. Цонев	199
III. Библиография	203
IV. Из чуждите периодически издания	215

ХРОНИКА.

I. Вътрешна хроника	226
II. Външна хроника	234

БЪЛГАРСКИ
ПРЕГЛЕД

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕН ЖИВОТ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУД“

ГОДИНА I

КНИГА III. — НОЕМВРИ

СОФИЯ

ПЕЧАТНИЦА ВЪЛКОВ

1893.

СЪДЪРЖАНИЕ

КНИГА III.

	Стр.
I. Ленора. Балада от Бюргера — превел И. Д. Шишманов	1
II. Тошо. Разказ от М. Георгиев	11
III. Старопланинския прелюдия. Стихотворение от Н. Начев	26
IV. До Чикаго и назад. От А. Константинов	27
V. Бюджетите на княжество България през десетолетието 1879—1888 г. (продължение от кн. II)—от М. К. Сарафов	59
IV. От историята на български език, морфологични и синтактични бележки — от Б. Цонев	76
VII. Върху програмата на горните класове в нашите реални гимназии — от Ем. Иванов	94
VIII. Разкази по хигиена и медицина, от Д-р Г. Монен. Четвърти разказ: <i>Гръдният флиус</i> — превел Д-р А. Д. П.	110
IX. Лекарни места за въздух (Luftkurorte).	113

КНИЖНИНА

I. Рецензии :	
1. Н. Станевъ. Изразително четене, рецензира Л. Милетич	129
2. Ю. Ивановъ. Българският периодически печатъ, томъ I. рец. А. Теодоров	134
3. Д. С. Тончевъ. Коментаръ върху закона за наследството, том I. рец. Д-р Данчев	142
4. Lazar Vankov. šipčanski balkan i okolica рец. С. Туринич	147
II. Книжовни и научни вестн	
1. Яковъ Карловичъ Гротъ — съобщ. Л. Милетич	150
2. Професор Шаркô — съобщава Д-р А. Д. П.	151
3. Първѣтъ сбор на немските истории в Мюнхен — съобщ. Б. Милчев	152
4. Премии от слав. благотв. общество — съобщ. Л. М.	156
5. Нов физически апарат — съобщ. Г. Д. Вължаров	156
7. Дребни вестн — съобщава М. Бъчваров	158
III. Библиография	160
IV. Из нашите периодически списания	167
V. Из чуждите периодически списания	173
VI. По правописания въпрос	182

ХРОНИКА.

I. Вътрешна хроника	220
II. Външна хроника	227
Окръжно от министерството на просвещението	223
Устав на Дружеството „Общи Труд“ в София	234
Погрешки и поправки	237

ЛЕНОРА

балада

от Біургера¹⁾.

Превел И. Д. Ш.

— 482 —

Ленора рано при зорѣ
От грозен сѣн се сѣпна :
„Да л' Вѣлхелм ме изневерѣ
Или і убит?“ — пришѣпна.
С цар Фридриха на Празки боі
Отдавна бѣ потеглил тоі,
Пѣкъ писмо не допратил,
Да знаіат, шо е патил.

Наі-сетне сити на вражби
Царицата и кралѣтъ
Скѣлѣучѣха мир и дума бѣ
Да н' коліат веч и паліат.
Воіската се развесели
И с пѣсни, тѣпани і зурли
През лѣки и дѣбрави,
За в кѣщи се отправи.

И виж, от всичките страни
По друмища и мости
Се старо і младо настани,
Да среща скѣпи гости.
Тук маіка стиска син-воіник,
Там момна — своіа годеник,
Но Леонора бедна
Си никоі не погледна.

Напрасно тіа по ред питѣ
За Вѣлхелма своі млади,
Ах, не намери се уста
Добра вест да обади.

¹⁾ Готфрид Август Біургер, известен немски поет, роден на 31 Декември (я. с.) 1747. г. в Молмеревенде (графство Фалкенцайн), почина на 8. Јуни 1794. г. след бурен и богат с всеѣкакви романтични и нещастни прикѣлѣчениіа живот. Силата на Біургера е в неговите неподражаеми балади, от които наі-популярна е предложената тука в превод „Ленора“.

Кога воіската замина,
Косата тіа си искина
И мигом като бѣсна
Се силно нѣзем трѣсна.

Притича маіка без душі
И с трепет іа прегърна:
— Какво ми, щерко, залоша,
Защо ми тѣи посърна?
— О, мамо, всичко і суета,
Не ми е вече мил светѣ!
Че Господ милост нѣма
За моіта жал голѣма.

— Ох, мама, мама, не греши,
Бар' »Отче наш« моли се,
Всѣ і за добро, що Бог реши!
Ох божичке, смили се!
— О, мамо, всичко і суета!
Какво спечелих сиротѣ
С молби от Бога вишни?
Сега са те излишни.

Всеблагі Господи, прости!
Знаиш, дѣще, Бог помага,
Иди се скоро причести,
Дано добииш облага
— Туї що в сѣрдцето ми гори,
Се с таінства нивгаж не мори.
Мрътвецѣт с таінства само
От гроб не става, мамо!

Іа, ако те і изневерил
В Маджарско там далече
И си і сѣрдцето подарил
На друго либе вече?
О дѣще, не ридаі, не деі,
Не ще прокопса і тоі, злодеі!
Душа му кат се лѣчи
Грехѣт му ще го мѣчи!

О мамо, мамо, знаіа аз,
Свърши се вече всичко.
Смъртта е моіто в тоіа час
Спасение едничко.
Веч изгасни, моі слаби зрак,
Умри из вечна ноц и мрак!
У Бога милост нѣма
За моіта жал голѣма.

Всевишни, строго не съди
Горката за греха ѝ:
Какво езикът ѝ реди,
Тѣа бедната не знае
Ох, чедо, всичко забрави,
Към Бога мисли отпрати,
Дано с' смиреніе сърдечно.
Добиѣш блаженство вечно.

Защо ми думаш, майко, ад,
Защо ми е блаженство?
Без Вилхелма е ад,
При него е блаженство!
Веч изгасни, моѣ слаби зрак,
Умри из вечна нощ и мрак!
Не ща без него, мамо,
Блага ни тук, ни тамо.

Тѣѣ в мозъка ѝ бесува
Отчаѣаніе нечуто,
И провиденіето псува,
И проклина тѣа люто,
Кършѣй рѣцѣ, снага си бѣй,
До като нощни мрак не бѣй,
И от небесна стрѣха
Звезди не заблещѣха.

И чуѣ от вѣнка шум и ек,
Като от конски стѣпки:
Ездач един скочѣ със звек
Пред стоборните стлѣпки.
От вратнѣата дочу се звук
Съвсем полека: чук, чук, чук!
След туѣ из доба глуха
Се тѣѣа думи чуха:

— Іа чуваѣ, либе, отвори,
Спиш ли ил' бдиш за мене?
С плач ли ме чакаш, говори
Ил' с бузици засмени?
— Ти, Вилхелме, по тѣѣа мрач?
Със бденіе чаках те и с плач.
Що пѣтих, ти ще видиш, —
А ти от дека идеш?

Нѣѣ ездим само в полунощ,
Из Ческо, отдалече.
Аз ида сам без вожд,
С мен да те взема вече.
— Ах Вилхелме, при мен скочѣ,

По глога вихър вѣн фучи.
Ела, стопли се харно
На моѣто сърдце вѣрно.

Нек', либе мило, да фучат
Там вихрите по глога,
Вран рови, шпорите дрънчат,
Тук да стоѣа не мога.
Ела, ела се запретни,
Зад мен' на конѣа се метни,
От тука і, ангел мили,
До брачни стан сто мили.

Ти искаш, либе, в брачни стан
Зората да ни свари,
А чуї звѣнца: дан, дан, дан,
Еднаѣсет веч удари.
— Виж тук, виж там, лунѣта греї.
Мъртвецу кон лети кат' змеї!
Бас давам, че по мрачно,
Ще сме в леглото брачно.

Де і твоѣта стаичка, кажи,
С легло за брачни врѣзки?
— Далеч е, хладничко държи:
Две дѣсчици і шест дѣски.
— А мѣстице за мен? — Върви,
За двама има, не бави,
Че гостите ни чакат,
Да скліучат вече бракът.

Ленора грабва пенни гем
На конѣа скоро скача,
С рѣще си бели като крем
Преграща тіа ездача.
И като хали — хоп, хоп, хоп,
В миг зафучаха вѣв галоп.
Кон и ездач пѣхтѣха,
Искри под тѣх прѣщѣха.

От десна і лѣва им рѣка
Кат' вихѣри летѣха
Тук лес и лѣг, а там река
И мостите кѣнтѣха.
— Страх ли те і либе? Месец греї,
Мъртвецу кон лети кат' змеї!
А страх ли те і от мъртви?
— Не . . . остави тез мъртви.¹⁾

1) Graut Liebelien auch vor Toten? Ach Nein . . . Doch lass die Toten!

Там кої ли пее? Чуден звук!
 Какво подлитат врани?
 Камбани биіат, тежки чук
 На погребеніе кани.
 И шествието наближи:
 В носилото мъртвец лежи,
 На жаби-крѣк подобна
 Бѣ песента им гробна.

След полунощ с плачевен глас
 Мъртвецът заровете,
 Днес водіа млада булка аз,
 На свадба с мен вървете.
 Ела, клисаріо, с твоіа хор,
 Изпеі ни брачниіът гъргор,
 Ти, попе, пѣк венчеі ни,
 Преди зора да греіне

Изчезнаха песни, мъртвец
 И в миг сганта послушна
 Зад коніа і бързиіа ездѣц
 Кат вихър се затіушна.
 И все нататък хоп, хоп, хоп,
 Препускаха напред в' галоп,
 Кон и ездач пѣхтѣха
 Искри под тѣх прѣщѣха.

Летіат гори и планини
 На лѣво и на десно
 Летіат по всичките страни
 Паланките чудесно.
 — Страх ли те і либе? Месец греі!
 Мъртвецу кон лети кат' змеі!
 А страх ли те і от мъртви?
 Ах, остави тез мъртви.

Там гдет' бесилката стърчи
 От месеца огрѣна,
 Един въздушен роі хвърчи,
 Танцува по полѣна.
 Хеі зган, ела, ела насам
 Спусни се подир мен от там —
 Играі хоро нам брачно,
 Кат' легнеме по мрачно.

И мигом целиіът сбиртѣк
 Зад него запрѣщіава:
 Тѣі есен в сухиіа лещак
 Прѣщи, бучи мечава.¹⁾
 И все нататък хоп, хоп, хоп

¹⁾ Виелица.

Препускаха напред в галоп,
 Кон и ездач пхътѣха
 Искри под тѣх прыщѣха

Хвърчи на окол в луд полѣт
 Все що луна і огрѣла
 С звездите блѣскави без чет
 Лети вселенна цѣла.
 Страх ли те і, либе? Месец греі!
 Мрътвецу кон леті кат' змеі
 А страх ли те і от мрътви?
 Ох, остави тез мрътви.

Вран, Вран, петелът маі че пеі,
 И пѣськът не хвана.¹⁾
 Ветрецът утрен, Вранчо, веі
 Побързаі, ден веч стана.
 Но ето че стигнахме веч,
 Зеі брачни одър отдалеч.
 Мрътвецът бърже іаха;
 Виж, ето і нашта стрѣха.

Към стобор-вратніа от челик
 Вран бесен се отправи,
 Един лек удар със камшик
 Строши клѹчалки і брави.
 Вратата прасна, издрѣнча
 И Вран по гробе зафуча.
 Луната им посочи
 Навред надгробни плочи.

Глеі, глеі във тоіа същи час
 Случи се случка страшна:
 Ездачу броніа част по част
 Падна кат прахан прашна.
 Главата се преобрази
 На череп гол и без косі.
 Уви, Ленора клета
 В ръцете і на скелета!

Плам диша і приха іарен Вран
 Високо се прегѣва
 И в миг под неіа разигран
 Изчезва и потѣва.
 Виѣж и рев из висине,
 Риданіе, писък в глѣбинѣ!
 О горко Леонори,
 Сърдце ѝ с смѣрт се бори.

¹⁾ Смѣртта се изобразіава като скелет с пѣсьчен часовник и коса в ръце.

След малко всички духове
 Се на хоро вловиха
 И със плачевни гласове
 Таз песен те завиха:
 Търпи, търпи сърдце до краи
 Със Бога Виши не играй,
 Веч тѣлото і в земята,
 Бог да прости душата.

Към превода.

Бюргеровата „Ленора“ справедливо се смята за един от най-хубавите бисери на нѣмската поезиѣ. Като балада тя, както по сюжет, тъй и по форма служи за образец на поетичните произведения от тоѣ род. Нейната увлекателна романтична тема, черпена от дълбокия вир на народната поезиѣ, живостта и естествеността на нейния оригинален стих ѝ доставиха популярност, каквато рѣдко други художествени стихотворения са постигали нѣкога. „Ленора“ е отдавна преведена вече на всички по-главни културни езици. Напечатана за първ път в 1773. год. (Göttinger Musenalmanach за 1774. год.), тя биде вече 1788. преведена на датски, малко по-после на шведски и холандски. В течение на нѣколко години се явиха не по-малко от седем английски превода. Между преводачите фигурира и Валтер Скот. „Ленора“ се преведе и на френски, португалски, фламански, полски, малоруски, даже и на латински, но особено известен е майсторският руски превод на Жуковски. Руският поет, много по-рано пленен от романтичния сюжет на нѣмската балада, бѣ написал и напечатал още в 1808. год. в страниците на „Вѣстникъ Европы“ едно подражание на „Ленора“ под име Людмила. Впечатлението, което таѣа балада произведе на руската публика, справедливо се сравнява с впечатлението, което бѣ направила Карамзиновата „Бѣдна я Лиза“. Подобни подражания и преработки на Бюргеровата „Ленора“ представят и полската балада „Kamilla i Leon“ на нѣкои си Лях Ширма и до нѣкъде Мицкиевичевата „Uciezka“¹⁾.

Въ Англия тя не само предизвика цѣл ред преводи, но даде сюжет за нови балади, поеми и даже романи. Пластичността на формите и живостта на картините ѝ действубаха на въображението на поети като Колридж, Уордсворт, Шелли и др. Биографът на Шелли казва даже, че Бюргеровата балада най-напред разбудила поетичната сила на тоѣа писателъ.²⁾ В самата

¹⁾ Същата тема лежи и в основата на чешката балада „Svatební kóšile“ от К. Ербена (ср. Kytice z básní Karla Jaromíra Erbena, v Pražě, 1874, p. 23), само че тя не е прѣмо подражание на Бюргеровата „Ленора“, а се основава на една чешка народна песен, по съдържание много близка до нѣмската балада. Ербеновото стихотворение е преведено и на български от г. Ат. Илиев и печатано в 1887. г. в Блъсковата Китка (V стр. 53—61) под название „Спирота Мома“, а после и отделно (1888. год.).

²⁾ Ср. за разпространението на Бюргеровата балада: „Ленора Бюргера и родственные ей сюжеты в народной поэзии европейской и русской“, изсѣдованіе И. Согоновича, Варшава, 1893.

Германиа поивата на „Ленора“ бѣ цѣло произшествие. Тѣа се посрещна от младите представители на гениалниа период на нѣмската книжнина (kraftgenialische Periode) периода на бурните стремлениа (Sturm und Drang), съвзторг, които скоро заглуши порицанията на лъжекласиците и консерваторите. Въпреки обвиненията на последните, които намѣрваха, че Біургер много леко се отнася в баладата си с религиата, Ленора се четеше по цѣла Германиа, Гете обичаше да ѝа декламува, компонистѣ ѝа съчиниаваха на ноти, живописци ѝа илуструваха или вземаха отделни моменти от неѣ за сюжет на своите картини. С пълно право казва А. В. Шлегел: „Нищо друго да не беше писал Біургер, тѣи и Ленора стигахе да му обезпечи безсмъртие“.

Широката популярност на Біургеровата балада се дължи обаче не само на неината оригинална форма и на съдържанието ѝ, а както загатнахме вече, на обстоятелството, че сюжетът е черпен от богатото съкровище на народното творчество. Темата, която Біургер тѣи сполучливо бѣ си избрал, е заета от една нѣмска приказка, но тѣа е позната почти на всички европейски народи. Таѣа тема образува вече предмет на нѣколко научни сравнителни изследваниа и още продължава да държи буден интересъ както на литературните историци, които бѣха желали да намерѣат първиѣт извор на Біургеровата балада, тѣи и на фолклористите, които се интересуват повече за генеалогическата връзка на разните народни преданиа, от които баладата на немскиа поет е само наѣ-високото художествено изражение. — Читателите на българскиа превод, които обичат и произведенията на народната ни поезиа, ще са забелѣзали несъмнено едно голѣмо сходство между Біургеровата балада и една много известна наша народна песен, варианти от която имаме печатани до сега около 20. Наѣ-познатата от тѣи е песента „Лазар и Петкана“ в сборника на братѣи Миладинови. Въ таѣа песен, както и в другите подобни, се разказва, как една маѣка имала 9 сина и една дъщерѣа, как дошли от далечно мѣсто да искат момата. Маѣката не склонѣавала, но наѣ-малкиѣт син Лазар със разни обещаниа ѝа придумал. Дохождат сватове и извеждат дъщерѣата през 9 гори зелени, 9 води студени; но ето че ударва чумата и измориава всичките синове. Маѣката остаѣа сама саменичка. В своето отчаѣание тѣа проклѣна Лазара, че дал Петкана на далеч, та нѣма сега, коѣ да ѝ помогне или да ѝ затвори очите. От тежките маѣчини клетви Бог се смилиава, възкресиава Лазара от гроба и го праща да заведе сестра си при маѣка си.

Лазар, като Вилхелма, отива в далечното село, гдето сестра му е оженена. Извиква ѝа, качва ѝа на конѣа и ѝа завежда при маѣка си, а сам отива на гробищата, гдето и изчезва.¹⁾ Същата такава песен — със също такава или подобно съдържание имат и Гърците, Албанците, Сърбите и Румъните. Още Gauriel, който издаде първиѣт сборник от грѣцки народни песни, бѣ забелѣзал сходството на грѣцката песен за мъртвиа брат с бала-

¹⁾ Сполучливо художествено възпроизведение на горѣната народна песен е баладата на П. П. Славеѣкова „Чумавѣ“, печатана в „Мисъл“, списание за наука, литература и критика. Год. II, кн. 2. стр. 89—93.

дата на Бюргера, но първият, който научно се заведе да изследва това сходство, бѣ немският учен Волнер. На друго мѣсто сам имам намерение да взема участие в научния спор, който е подигнат от Волнера по произхода и взаимната връзка на нашите песни, за това тук нека ми бѣде позволено само с нѣколко думи да очертаѣм, в какво се състои въпросът. Волнер е на мнение, че преданието, което служи за основа на Бюргеровата балада и на нашите народни песни за мъртвия брат е собствено едно и също. Основната идея е таѣм: мъртвите не обичат, живите да проливат сълзи за тѣх или да ги оплакват. — Разликата между Ленора и нашите песни е следната: в първия случай мъртвецът е годиник, а във втория брат. По това различават и две големи групи в разните песни и приказки с темата на Ленора. — Въпросът е, как и где мъртвият годиник се е преобърнал в мъртъв брат? Волнер предполага, че това трѣбва да се е извършило между онѣм народ, гдето братската любов е особено развита. Според него тоѣм народ са Сърбите. — Българската, гръцката и албанската народна песен не са нищо друго освен копия на сръбската. Таѣм хипотеза намери много поддръжатели, но и заслужени противници. И до ден днешен още разните възгледи не са се примирили. Това е, което дава и на нашите народни песни по-голяма ценност; защото, каквото и да се говори, и най-блѣскавите предположения са осъдени да се срушат, до като им липсва нужната фактическа подкладка. Като обръщаме вниманието на любителите на нашата народна поезия и на литератур. историци върху скопчениѣм с Бюргеровата Ленора въпрос, ние бихме желали, да се съберат по-вече варианти от песента „Лазар и Петкана“ (Костадин и Елена, Доина и пр.) — Таѣм варианти ще послужат сигурно много за осветлението на положениѣм от Волнера въпрос.

А сега нѣколко думи и за самия превод. Който е превеждал от какво и да е германско наречие на български, ще знае най-справедливо да оцени едно, бих рекъл, почти дръзко, начинание, като моето. Когато работата е за проза — иди-доиди, когато е за епическа поезия, пак както и да е, но когато трѣбва да се превежда едно бързодивно, краткоредо, високопоетично и оригинално по формата си произведение като Бюргеровата балада — там трѣбва особено пламенна любов към поста и неговото творение, за да надвие на страха и на мъчнотииите, които не са малко, ако преводачът желае, да предаде оригинала по съдържание и вънкашна форма. Таѣм форма, която образува една от най-главните прелести на нѣмското стихотворение, не можеше да се нахърни, без да се отнеме нѣщо от хубостта на баладата. И аз се реших да ѣм задържа. До колко съм сполучил — нека съди компетентната критика, ако въобще правописния въпрос не е парализирал околчателно всеки интерес за каквито и да било произведения, печатани не по досега приетата ортография. Бих желал да обърна вниманието на читателите и върху честата употреба на междуметията в превода. На мнозина те ще се покажат може би недостатъчно литературни, но и тук аз не желаѣм да бъда traduttore — traditore.

— Една от прелестите на Біургеровата балада е и таia, че тia подражава тонът на народния говор. Тиia, които познават оригиналът, знаят, че тоi е прошарен с възклицания като trapp, trapp, trapp, klinglingling, holla, holla, horp, horp, horp, sa sa, и др. Срецу тиia аз не можах да турia за жалост навред еквивалентни междуметия, без да не мина от областта на популярното в областта на вулгарното. Нашите чисто народни възклицания, уви, не са всички високопоетични. Дългото робство е задушило въiko свободно излияние на чувствата (не е ли интересно, че ние имаме едно значително количество чужди, особено турски, междуметия?) а там гдето страдната душа не е могла вече да търпи — там тia се е изливала много пъти в такива звукове, които характеристично очъртават нейното състояние, но не са винаги поетични. Ето защо аз и ограничих възклицанията в превода си. Инак се старях да бъда в езика си, колкото е възможно, по-народен.

Десет и повече години има от като влюбен като толкова други преди мене в Біургеровата неподражаема балада, се реших, да ia преведа на своя език. Дълго време има и от като зърно по зърно нижа един гердан подобен на тоia, които краси вратът на нѣмската муза; виждам аз, че моите мониста са далеч от бисерите на онаia, но едно утешение ми остава: освен мене има и ще се явят по-ентусиасти, по-големи любители на нѣмската поезия, поетични души, които с великодушие ще се отнесат към моя опит и сами ще възпроизведат Біургеровата „Ленора“ в по-съвършени, по-художествени форми, каквито тia наистина заслужва. *Faciant meliora potentes.*

И. Д. III.

Т О Ш О

Нѣма, брате, нѣма: ја съм виждал много аджеиб-хора, много такива, какви да ги река? — бан-башка, ама като това чудо, — у цѣло село друг не е имало! Право си казва дѣдо Лико: тѣ, каже, пет ги имам, тиѳа пущини, на рѣка — па пак, каже, не са еднакви, камо ли хората да са? . . . Па и така си е: колко глави — толкова и табieti; колко крака — толкова и пети.!

Че е така — така, и ја го знам, ама че като Тошо други нѣма — това и вие ще ми признаете.

А да речеш нѣщо че е пошавнат в акѣла, санким като фесфесе, или таково нѣщо јок, јок, брате човек, като човек; и рѣце му рѣце, и крака му-крака, и глава му глава божо лице, па това си е! Ама пак Тошо си е Тошо. Имаше у селото, истина, и други Тошовци, ама като Тошо — не беше ни един Тошо.

Ама, ще речете, какѣв беше тоѳа Тошо? Па, ете, харен беше, момчето, ... И вредно беше, и кѣшовник беше, и мулчеѣт си гледаше, а пѣк що знаеше добиченцата си да гледа! като упрегнеше ониѳа волове, а они угоени, тимарени, ... па вѣрвѳат вѣрвѳат като едни аслане! . . .

Ете, що да хуѳа Бога, ... що е право — право: кѣшовник и половина. Харно, ама кусурѣт му е че е темерутин. Все го гледаш: нѣщо начумерен, нѣщо кисел, като като зелена мушмула.

Вѣрви Тошо по село, па все на долу гледа, като че му е сво село криво. Среѣне те, па упре очи у земи, намѣгне кана па очи, като че си му кѣщата запалил, јали јаз си му пробил, јали коѳ знае какво зло си му сторил! Среѣне ли женско, да прощавате, ете булка било, мома било, а он намрѣци чело, пабере ониѳа вежди, па набѣрча лице като като солдашки чизми. Без нищо в рѣце не похожда — ни от тук до там: ако не е камшик, а оно ще бѣде остен; ако не е остен, а оно нѣкоѳ кол, шу какво и

да е, Тошо с голи ръце не ходи. Речеш ли му: помагай Бог, іали: добра среща, а он ще наведе глава, като нев-прѣгано іуне, па ще натисне остенът, или колецът у земи, та принука, — принука и, божем премънка през зъби иѣщо, ама и ти му нищо не разбираш!

А що беше силовит, що беше іак — еш му нѣма у девет села! . . . Камик да хване у ръце, и он ще принука. Веднаж натоварил дърва и кара в село. Ама, не натоварил, каквото що се товари, ами надвисил камара, като че сено кара. Таман пред Пунчовата ковачница, а оста — къррр! Доіде Пунчо да привърже нѣкоя дѣбовина. колко — тѣко барем до кѣци да откара.

— Стоварвай — каже.

— А що?

— Па да повдигна колата, та да подвра дървото.

— Іок, не трѣбва — каже.

— Ама, не може, човече, докле се не повдигне, не мога да наместіа колелото.

— Е, па, ще повдигна и така — каже.

И, угре гърб над литрата, подхвана зад гърб с ръце и — повдигна! . . .

Чуди се Пунчо, чудиме се и ние, . . . бре, . . . дяволска му маіка . . . това не е човек — това е хала! . . .

Веднаж, Іото Лалин, вирегнал да учи кон у кола. Добиче, знаеш, като добиче . . . туку що хванато от ергелето, па, дѣ, одма у кола. Бре, хамове, бре шранкове, бре іузди — бре това, бре онова и, оно, хелбете . . . усплахирило се, па като подхване іузда у зъби, — па хѣргне . . . та, хѣ бре, та дѣ бре . . . іури, брате, като бѣсно, през сред село. Наведнаж, сво живо, що бе пред колата: пѣррр . . . като іаребици. Не е и шѣга, брате, да те докачи ще ти е като у шише . . . Маіке?! . . . Таман добичето да завърти около поповиіа кладенец, а Тошо — на срещу. Ни нет, ни шѣст, па замахне с колеца — плиіуууу! Добичето се сѣнна, па се поспрѣ, а Тошо: държ за іуздата. Кон рипа — Тошо стиска, . . . па: хѣ . . . ни на вам — ни на там! Полек, полек, па мириаса добиче, а хѣлбоците му: туп, туп . . . па кожата му трепери, трепери като лист! Като се поудрами, приідоха и други хора. па и Пунчо привърза каишите па слезе, а у лицето: жѣлт — като смил. Ех, Тошо, брате, . . . халал ти вѣра. каже. хвала ти. брате . . . да ти е жива и здрава ръка . . .

А Тошо?

Тошо: нищо. Понаведе капа на чело, набърча вежди и колеца му прицука у ръка, па си поиде ни збогом — ни алилуйа!

От тогава Тошо — стана Тошо! . . . Хеї, дяволска му маїка . . . Кої смее, бре, да му път мине? . . . Кої смее лакърдия да му рече? . . . Тошо си е сам саїбия на своїа табїет . . . Никої не може да му съди!

* * *

Село, като село . . . както всъде, така и тук. Има, брате, и старо, па има и младо. Доїде празник, па ако е благ ден, а оно що да правят? . . . млада кърв, па: даї Паше кавалът. Кавалът свири, а младите, ете, мъжко било — женско било — заліуліат онова кръшно хоро, па дѣ: зуна-зун, зуна-зун. Ако ли е празникът у пост, а они се пак сберат, ама хоро — юк! . . . Ех, знаеш, малко хрискианлък се намерило още у ръцете, па, даї барем: що е останало да завардиме. Ама младите пак се еглендисват: іали ще се надрипват, іали ще се надфърліат с камъніе — іали ще се боріат — какво и да е все е еглендже.

А Тошо? . . Тошо ни на хоро — ни на еглендже. Тѣ, по горещинците навърши дваїсет и четири години, па, и до сега, ни веднаж, ама баш ни веднаж не си го видѣл на хоро! . . .

Не, да речеш, че Тошо не е христїанин, та да не варди празник — варди, брате и он, като всеки кръстен: ни оре у празник, ни сее, ни жъне, ни върше — ни нищо — нищо. Ама ни на хоро ходи, ни с другари се сбира — ни таїа вѣра! . . .

Истина, работа не работеше, ама пак празен не стоеше. Та жив човек празен стои ли?! . . Има си Тошо деветдесет и девет залиси: или градината ще прекопа, или овошките ще поискастри, или на свинїете оборът ще постъкми, или плетът ще потегне, виното, или ракиїата ще преточи, плугът ще постчука, за лопатата и за мотиката нови държалїа ще направи какво и да е за Тошо все има еглендже. Ако дии-дип нищо нѣма, а тої ще влезе в кокошарника, в іахъра, ... ще измете, ще изрине, ще почисти, ще натовари торът на колата, па — хаїде на нивата. Или, ще се случи кошарите от пчелите да подреже, или да си приготви кошници за нови роеве, или грах ще луи, кукуруз ще рони, или ще постъкми на маїка си разбоїт: іа ново кросно, іа нѣкої скрипец се пукнал, іа стѣлките изхабени; или нѣк чекрък ще ѝ направи,

моталки две-три ще ѝ приготви: хурка ще ѝ изреже, па ще ѝа нашара: рѣбеста, рѣбеста с резци, с колѣща, а на върха сивриѝа, сивриѝа — като шило! . . .

Ама ще речете: хоро?!... Що му е хоро на Тошо?... Не е мечка, та да играе; па и, ... защо да става соітерія на хората?... да се улови в хорото, па: друс, друс — соітерилък!... Или, ще речете: другари!... що му са другари?... всѣка коза за свої крак!...

Тошо такъвъ — Тошо онакъвъ, ама чалъшкан беше Тошо: като Тошовата нива — ни една нива у село. Като Тошовото заере — ни едно заере у другите: едро като дренки, па чисто, па се лъска, лъска . . . да речеш че е жълтица. От нива, дека други ще набере една кола — Тошо ще откар три. Ако други от ливадата събере три кола — Тошо ще събере седем. Като Тошовата ракиа и като Тошовото вино пѣма ни у чорбаджи Геле, баш-кнезо. Кога доидеше търговец да купува, а он наі-пешин ще пита за Тошо. Ако другиму шестнаісет пари оката вино — на Тошо: дваісет и три, дваісет и четири. Ако другиму сто и дванадесет пари за ракиата — на Тошо: три гроша, три и две па и три и пет пари. Истина, от баща му, дѣдо Марин. Бог да го прости, остана доста имовина: и лозіа, и ниви, и стока — и това, и онова, ама Тошо със своіа чалъшканлък направи от парата — пет Хѣ, колко стари домакини остави Тошо зад гърба си колко, колко!? Ама, ете, що е? Това! да не беше такъвъ чудноват, па да не страшене от свето да се посмеша и он с хора да се поучовечи, да си намери прилика да се поожени, та и на маіка му да поотлекне, и он да се подокара нѣщо — па, що е реч, и он да свие полъг да подобрува и женска челед на неговото иманіе. А че е време, време е. Било и отскочило. Врѣстниците му, дума се, до един отвързали каиш от колѣно: па, време е да му тропне и нему кіоравата срѣда на портата — отдавна е време! . . .

Таia беше най-голѣмата грижа и на стрина Митра — майка му. Чудим се, казва сирота, що да чиним. Не ме е, каже, за друго, ама тѣ, нѣ, нали гледам? що е от човека? . . . днеска жив и здрав, а утре — туп, па — това си е! . . Оно, като има умиращка на средата, не е ни шега! Да се извърнем утре да затворим очи, на какъвъ хал ще остане? — на чии ръце ще падне? На ли знам: мъж — мъж, ама и женска страна трѣбва у къщи. Най-пешин: кои ще го опере? кои ще го закърпи? кои това? кои

онова? . . . та малко ли има работи у една къща, дека чакат само на женски ръце?

Мисли си, стрица Митра, сирота, мисли, па се залише у мисъл, па почне да хоратува нѣщо — ритам те діаволе — пет през девет Чудим се, каже, да ли пѣе нѣщо, нѣкоја магніа нѣкој направи, та — да иде у пусти гори — нѣкој сакатлък му нѣщо стана, да прощаваш, . . . ех, знаеш, каже, има нѣкои самодиви, па го — там них да ги убие — вържат, па . . . па може много да се мине, а он да се не усети знаеш, всѣкакво бива мъжка страна! . . .

А инак нали го гледаш? . . момче, като нѣкоја калка, па израсъл, израсъл: като нѣкоја планина. А па силата му еш нѣма. Па и за іаденіе, да речеш: іаде и за трима; като седне на софрата, а ченетата му: пук, пук като че орехи чупи със зъби! Всичко друго: все на ред та маіка съм му, да прощаваш, от сърдцето ми е, дума се, па ако іа не знам, оно коі ще го знае?! . . . Ама, тѣ, това . . . що му и на ум не иде за от къде женска страна да кандине и он да се задоми, па да видим барем едно унуче, па макар било и женско, па тогава да речем и іа един път уф! . . . да отдѣхнем! . . .

— Па, що му не думаш, стрицо Митро, казвам, що го не накараш да се задоми? —

— Па, думам! какво да му не думам! . . . Тѣ, и оніа ден, повечерахме — що повечерахме, па, така, из тихо го подберем:

— Тошо.

— А он мълчи!

— Чуеш ли, Тошо?

— Хм?

— Ще те питам нѣщо

— Ё

— Кога щеш, бре синко, кажем, да ми доведеш одмѣна в къщи? . . . на ли видиш? . . . тѣ, нѣ, остарѣла съм . . . па едва смогавам да те гледам! Друго е, кажем, старо, а друго — младо! . . . Що чакаш синко? Нали знаеш, че живота е като основа на разбоі: днес совалкіа па сам, утре совалкіа — па там, па туку видиш, че платното се навие! Ако не ти е мило за твоіата маіка да се порадва па снаха, а оно, барем за себе си за твоите грижи тѣ, утре да се извърнем, а оно, нѣма, дума се, и петелкіа коі да ти пришие на ризата, та остави всичко друго! А, да си

млад още за таia работа, да речеш — не си млад! На и иманіе дал господ, на, дума се, къща пълна — препълнена — всичко е божо — на твое, а ти зер един да останеш у къщи, като, прости ме Боже, никоі никъде?!

А он: — ех!

Ама не е оно баш така, думам, с ех се работа не върши.

— На що да чиним?

— На да се жениш, та какво друго да чиниш?

А он се изчерви, изчерви, да речеш, Боже прости ме, като че коі знае какво му рекох! . . . Стана на излезе. Шушна се краі іахъра, шушна се краі обора . . . отваріа, затваріа, клоца, на си прострѣ сено под крушата и — там и поцува!

* * *

На другиia ден Тошо натоварил жито за меливо, упрегнал своите аслани, на хаіде на воденица.

Кара, кара, а, баш среңу портата на дѣдо Мирчо, воловете спират, като че у дѣдови Мирчеви е воденицата.

Тошо се произвърна да види, що се сирѣха добичетата, на през тѣх метна поглед у дѣдо Мирчовиia двор. Ама така си туку ненадано! Пенка, дѣдовата Мирчова единица, тамам залива босиліакът у градината, на, ете, кола се спират, какво да прави — хелбете и она ще погледне. Ама, дѣ, кога има да се случи, оно така става! погледнала, на видѣла — Тошо!

Тошо наведе глава у земи, налупи калшакът на чело, на, . . . у лицето червен — червен — божур. Остенът припука у ръцете му, на завърти, та по воловете:

Дееее Мурджо, ... Дееее Сивчо!

Да речете че е имал навик да бие своите аслани — не! Други път Тошо не би ги така ударил, на макар и три пъти да му ги платиш, ама сега, не знам какво би, та се това случи. На асли и добичетата бѣха криви. Що тражат да се спират и то къде — къде — та пред дѣдови Мирчови. Бѣха отминали колата и поповиѣт кладенец и, Тошо, като се сети нѣкак за Пенка нѣх да кажа за дѣдо Мирчо, а он — не знам защо, изповъртѣ остена още веднаж, та: пліуус! А нѣмаше защо да бие вече добичетата, . . . харио си вървѣха, ама на, удари ги и пак им подвигна:

Дееее Мурджо, дееее Сивчо!

Воловете — като волове; посепнат се, па се спуснат тичешком, макар че колата бѣха пълни. И това се не хареса на Тошо; тоі им пак извика:

Тпрууу Мурджо, . . . стóóóó Сивчо!

И добичетата си тръгнаха мирно. Това се случи на Тошо с воловете, ама тоі и хабер нѣма, че и на Пенка се случи нѣщо: Божем да полее босилиакът, а она изсипа цѣло ведро на тиквите! Кога видѣ, що е направила, а она се сама на себе чуди не може да разбере, какво ѝа е снашло, та така да се сбърка. Нито е да се смее — нито е да се ѝадосва. Донесе друго ведро за босилиака, и не знам какво, та ѝ отлетѣ памето нѣщо за Тошо исках да река за Тошевите кола и волове, . . . па, божем, босилиакът, а оно . . . това пѣк ведро се излѣ на слънчогледа! . . .

Чуди се Пена и мае: каква е таіа работа: при две ведра, а босилиакът пак сух. Не е чиста таіа работа. А пѣк, аз ще ви кажа, — ама между нас да си остане — думат хората, . . . що са патили . . . че кога се погледнат мъжко и женско, а оно много често хващало уроки! . . .

Стрина Митра, — що да прави жената, — дошло ѝ беліа до главата, па трѣбва да му търси колаіът. Та, крива ли е жената? И у грѣх да влезне, нѣма що да чини: чедо ѝ е — хелбете че ще търси цѣр на болката. Маіке?! Да имаш едно едничко чедо, па това чедо да е навършило двадесет и четири години, па да е мъжко, — па, . . . да не сака да се задоміава, па — да не идеш ли да се пукнеш от ѝад и чемер?! Стане стрина Митра, та право при баба Стоіна врачката! . . .

Па, таіа била, онаіа била, па почне стрина Митра: — Бабо Стоіно, каже, . . . ѝа така и така . . . от голѣмо уфке съм при тебе, па, виж, сестро, чипи щото знаеш, само тоіа товар да ми се свали от душата . . . не мога, каже, от кахър и хлѣб да ѝам! . . . всячко ми е черно у къщи . . . на що погледна — все ѝад и чемер! . . . хортува стрина Митра, сирота, хортува, а от очите ѝ нѣ: капіат — капіат! А баба Стоіна? Хм, баба Стоіна си знае занайатът . . . Бре да знае, че цѣл целеничът месецът ще свали у двора си, па пак ще набута цаката! . . .

— Хич ни грижа да ти не е, Митро, хич касъвет да нѣмаш. Ха те прѣст засърбело, ха тоіа кахър — все едно! . . На това барем е колаіът от лесен по-лесен. . . Срамничето му не се пукнало на момчето, па за това се гледа така свен-

ливо. Това е нищо. Ще ти дам нѣколко стърка вратика, ще ти дам две битки от срамничето, пет — шест зърна от разпукничето, две главички от обичника, едно коренче оман, па ще привържа възел от враниловата трева, па — това си е! Ще ги ушиеш у възглавницата, на коіато спи, па — иди беліа у гора! . . .

* * *

На воденица — като на воденица, . . . знаеш, паша да си, дума се, па пак ще ред да чакаш. Стигне ти Тошо на воденицата, кога там: и Лило Паин, и Зоре Колин, па и Неде Лазков. Стегнаха се, знаеш, още от вечер, па, хà спали дома, хà на воденицата — все едно. Тошо разпрегне волове, па чека ред. Па и след Тошо доідоха други. Доіде Кънчо Ватов, доіде Миле Събин, па доіде и Младен Котин. И они разпрегнаха, па и они чакат ред. А Тошо? . . . Тошо си пак Тошо! . . . Откара воловете хé е, чак горе на паша, чак у рътливите, под буката. Пасат Тошовите аслани, а Тошо полегнал у тревата, подвил ръце под глава, пàаа гледа! Гледа Тошо у небето, гледа слънцето, гледа как трепти, трепти, па му е нѣщо чудно! . . . Та не е му първица, да речеш, да гледа у слънцето, ама пак нà, като сега друг път не го е саникасал, баш като че сега му се види по-светло, по-іасно, по-му трепти! . . . И гората гледа Тошо, а и она му се види по-весела, по-зелена — по-другоіаче. Па и живините, и они му се виждат сега бан-башка — нѣщо като диптен — диптен други! . . . Тé, нà, над главата му прелитне некоіа божа-кравица, а он гледа, па се чуди, като че не е виждал друг път божа-кравица! . . . А що е от неіа, санким? . . . какво ми ти е чудо божа-кравица? живинка, буболечица — нищо, ама пак, нà, нѣщо му е мило да іа гледа, като че му се вижда днеска по-друга, а не божа-кравица! Пред него се изпъчили клоницата на един сѹх орех, а он гледа всичко, па гледа и сѹхите клоница на ореха. Гледа, гледа, па туку: хooop — кацнат два диви гълъба. Ех, знае Тошо, що са диви гълъби, виждал е он них и други път, ама тиіа, като че са по-башка. . . . А гълъбите: гуу, гуу, па подфъркат от клон на клон, па подскачат, па се ближат с клѹнките, боже, да ти е мило да ги гледаш! . . . Гледа ги Тошо, гледа, па току му щрекне у памето: да е и он гълъб, па да е и Пенка гълъб, па брецне се на веднаж, като че го оса ужили, па намърци вежди, набърчи чело, а у лицето: цѣл бѹжур! До него израсла шипка, а он: ни пет — ни

шест, дръпне шипката — та из корен! . . . А нищо му не е криво дървичето, нищо му не е направило, пито е, да речеш, да го одраска, ни нищо, ама, на, изскуба го — ни криво, ни дължно! . . .

Било що било — на прошло. Тошовите бръчки на чело се поразкарат, червепината мине, па, като че да не е нищо ни било. Лежи Тошо, скрит от гъсталака, а Миле и Младен минават краі него, приказват си нѣщо, приказват, а го и не виждат. Наострил Тошо ухо, па слуша:

— Хѣ, тебе е, колаі, моі браіно, лесно е тебе, Миле, да имаш такава севда! . . . Липа чичова-Маркова е друго а Пенка дѣдова-Мирчова е друго! Барем си знаеш, че Липа си е твоја Липа: Ти ја бегендисваш, тја те бегендисва . . , лакърдијата ви — лакърдија, речи го: у кърпа ви е вързано. па, хелбете, като ти върви като по зејтин, оно е колаі . . . и татовијѣт син да е на твоє мѣсто и он че знае тогава да извика хѣеі! . . . Ама, ја ела, да видим, какво ще правиш на мое мѣсто, като пустата Пенка не е, като всѣка мома, а жив діавол, па се метка: ту насам-ту на там, като нѣкоја мрѣика! Ти ѝ речеш пет, а она ти заобърне реч за свети Петка, па иди та ја хвани за лакърдија дѣ. А че ми е подгорила душата — подгорила е, това пред тебе нѣма и да крија. Па и какво да не подгори, брате, като те погледне с онія очи діаволити, дека ѝ шават, шават — като че по зејтин се тријат! . . . Сега съм сторил ниет . . . дореда на хорото . . .

Слуша Тошо, що Младен приказва, па нѣщо го задуши в гърлото, тамаи тука на, под кокалчето, па не може плуцната си да погълне. Всичко на веднаж му става криво: и слънцето като че се замрежило, па хич не трепти вече; и гората по-черна, по-грозна и . . . гълъбите . . . иде му да опне сухијѣт орех, па да го изкърти и него из корен, както що изкърти шипката! . . .

Натовари Тошо колата, впрѣга своите аслани, готов да поіде — а не поажда. Миле се изправил краі колата, па гледа Тошовите аслани, гледа ги, па им се радва. А Тошо все се нѣщо шушне краі колата: ту катраницата привърже, па ја пак развърже, за да ја притегне на друго мѣсто, ту наплат ще почукне, ту жегълѣт му се види малко крив па го опне през кољѣно, божем да го оправи, па . . . туку се обърне към Миле:

— Миле! — Е? — Хм, що щѣх да те питам? . . . глеі какво ми щукна из памет! — Щукнало му! . . . Къде му е щукнало? . . . — Не му е щукнало, ама така, нà: Тошо!

— Па?

— Рекох да те питам: със колко кѣусета ще вършете лѣтос? — баіаги това ще го пита!! — не е, ама нà.

— Па все толкова, на ли знаеш? . . . Петѣх; и кобилата една — та шест.

Пак Тошо се шушна около колата, божем чувалите не наместени, та ще ги натѣкми и пак, така през рамо пита:

— А, Миле, —

— Е?

— Това, хм, ... рекох да те питам: на хоро ходиш ли?

— Ами? — хелбете!

— А, хм, това, . . . у неделіа ще има ли хоро?

— Ба, хелбете! — Знае и Тошо, че ще има, ама, така . . . пита.

— А ти ще идеш ли у неделіа? —

— Е, па! —

— Па, и іа . . . примѣнка Тошо и замуши ониіа волове, като че го с крушум нѣкоі подгони. Хем ги мушка, хем сам бѣга, а да речеш да се обѣрне да погледне Миле — хич! — таіа вѣра! — А че му се искаше да чуе: какво ще каже Миле — искаше му се, а ма не би се обѣрнал Тошо, па макар не знам що да е! . . .

Миле се брецна, като чу, че Тошо се кани на хоро; завъртѣ глава очудено, каза: гле! гле! па: това и бй! . . .

Вѣрца се Тошо от воденица, кара през сред село, па, като наближи към дѣдови Мирчеви, а он обиколи от другата страна, па се затули зад колата и примуши воловете: Дееее Мурджо! Хаааа Сивчо! . . .

Остенѣт му у рѣцете нѣкакво смила: хване го у десната — не сгодно, прехване го у левицата — терсене, па се сбѣрка, па не знае момче, къде остен да дене! . . .

А Пенка да се случи таман на вратніата, па като видѣ Тошо, . . . щѣх да река Тошовите кола, а она се залише у вратніата, па се чуди: кога се е свлѣкла така, та се тѣтри, като се отваріа; гледа іа, гледа, па іа бутне на сам: трррр . . . бутне іа на там: трррр, па, момиче, се чуди: що би сега на таіа вратніа!? . . .

Дорде Тошо премѣта у рѣце остенѣт, а окото му нѣкак се одѣшне, та у Пенка! Па и Пенка, хванала резата, божем

да повдигне вратніата, а оно, пусто око — севне, та право у Тошо! . . .

През таіа пощ Тошо се блъска у съніа все с нѣкакъв остеп: ту го префърга у лѣвата, ту го прихване у десната, — все му смита, все му терсене, все не знае къде да го дене! . . .

Па и Пенка, нѣкакво, баш сън іа не хваща, чак до нѣкое време. Па и като заспа, а она все у съніа се тѣтри с таіа пуста вратніа: затвори іа, божем, . . . сънува че іа подхване за резата па іа повдигне и приклони — харно приклопи, а туку видиш, па се отворила . . . сама се отворила! . . .

* * *

У неделіа хоро. Стрина Митра наготви гозбица, какво що се готви у благ ден, натъкми софрата, па прикапи Тоша на іаденіе. Іаде Тошо, іаде, божем, ама все му се чини, като че залъците ги фърга през рамо. А под сърдцето го нѣщо чопли — чопли, като че е опасал жаба в поіаса си! . . . Стане от софрата, та на кладенеца. В земе наі голѣмото ведро, па сиња, па сиња — пълно върховато! . . . Заврати рѣкаве, па ще се наведе, божем да се мие, па се надведе над ведрото и гледа . . . у водата гледа. Ама да не мислите че се огледва: гледа момчето да не би нѣщо да е напрашена водата! Измие се, очеша се, премени се, па . . . пак на кладенеца! пак напълни ведрото. Вода му се пие на момчето, па му скефнало от ведро да пие, па това си е! . . . Като се напи, а он утри с длан уста, па така, попоглади и мустаците си. Ех, намокрили се, па, хелбете, нѣма да трѣгне с мокри мустаци іа! Позаглади Тошо мустаците, па и петелката от ризата нѣщо като на терсене привързана, та и неіа трѣбва да поправи. Привърже па веднаж и пак іа развърже, а петелът се изкокорчил пред него, па гледа, как се дудисва Тошо за хоро. Съгледа Тошо петелът, па . . . засрами се . . . от петела се засрами! . . . — хъш, бреее . . . не може човек от вас . . . не може и вода рахат да се напие! . . .

Хорото, като хоро. Развъртѣло се, заліулѣло се па отишло та се невидѣло. Кое играе, а то си гледа играта; кое е мераклиіа, а оно си гледа меракът — всеки с по нѣщо записан, па никоі и не съгледа, кога се Тошо присламчил при калабалѣа.

А Тошо? Тошо си пак Тошо! Нахлупил калпак над очи, свил вежди, намръщилъ чело, па: ту се заслони зад крушата, ту се наведе краі плета, божем нѣщо търси . . . ту заіде отсам,

ту заобиколи оттатък, също като че е нѣщо крив нѣкому! А ръцете празни . . . та не може, знаеш, да дойде на хоро с остен у ръце . . . па, чисто, да речеш, смятат му — . . Да ги подхване на кръст . . . — не уйдисва, да ги тури у цепките . . . — не прилича! . . . къде да ги дене?! . . . Избие го пот, па от челото капе, капе . . . а, да речеш, че е от жегата — не е! . . .

Младен се хванал до Пенка. Играе Пенка, па туку метне око къде Тошо, па се зачерви — нѣ, като кърмоз. . . Тошо нѣщо щрецна у сърдце, па го върти, па го върти . . . да речеш че със свърдел го промушват! Гледа у Пенка, па . . чеше се зад тила . . . чеше се, а не го сърби нищо! . . . Пак Пенка играе, па пак метне поглед къде Тошо, а Тошо пак се чеше зад тила! . . .

Пане надува кавалѣт, хорото тропа, всичките весели, а Тошо стои от страни па гледа. Ех, незнае Тошо да играе, па . . . и така му е харно! . . . Кога: — не щеш ли вража пакост? Дотѣтра се на хорото Цеко бекриѣта, с нѣколко пиѣни, като него другари, па — хоп, та у хорото. Мушка се по хорото: ту па сам ту па там — като всеки бекриѣ . . . със зор сака да развали хорото! Кому, кому, ама па Младена хич не е до развала! . . . Маѣке?! . . . Тамам му намерил цаката да си поиграе до Пенка, па, зер Цеко да му развали кефо? . . Обрецне се Младен на Цеко: море, махни се бре бекрио . . . иди бестрага от тука! . . . Що развалиѣш хорото?! . . . А Цеко, ни пет — ни шест — хоп . . . подметне крак на Младена, та да го съгне. Младен се задържа, ама Цеко се прострѣ — колкото си е дълѣг, та пух — на земѣята! . . Ришне Цеко от земи, та върху Младена! В един миг сграбчат се Цеко и Младен, па, дѣ: само ръце и крака! Хорото се развали. момите прѣхнаха, като стадо ѣаребиѣно, па се спрат та гледат от далеч, що става. Цековите другари летѣат да помагат на Цеко, па и Младеновите — на Младена! Доде да изброиш пет — а на земѣята цѣл сноп от хора! . . . Не можеш да разбереш: ни коѣа глава — чиѣа е, ни кои ръце — чии са, ни кои крака — кому са? . . . всичко се измешало, нѣ, така — на камара! Пици Младен, сиромѣхѣт, отдолу, а не може да се кургулише от белѣа. Пенка гледа от далеч, гледа уплашено, па туку севне око кѣм Тошо. Точно бѣ. Па и какво повече му трѣбва, зер трѣбва тупан да му биѣт?! Не трѣбва му на Тошо други тупан; . . . Пенкиното око му каза доста! . . .

Залети се Тошо, като сокол между врани, па . . . па ги разфърга от камарата: един па сам, други па там — също като че префърля лубеници от пѣкоі куп! . . . Кого пипне, а он, жална му маіка, ще му трае за цѣл месец! . . . Всеки се утрешил, па ха! . . . ни да шавне, ни да трепне! . . . Ех, моі браіно, Тошо е Тошо, па та Пенка го е погледнала! . . . Измъкне паі-отдолу Младена, па го праметне през лѣвото рамо, като овча кожа, па го носи па къде село. Та и какво ще го остави там, ще го испребиіат онііа бекрии! Носи Тошо Младена, а Младен се укорори, па гледа, гледа, като іуне па нови врата. Съгледа Младен Пенка, а главата му клѹмне, като па заклан овец, па се изчерви — изчерви, а Пенка, така дяволски, вдигне поглед от Младена, та па Тошо, па нито ѱ е да се смее, нито ѱ е да се чуди. Върви Тошо, като пѣкоі миралаин, па пикоі му нищо — ни хѣб! Хѣм, та коі смее да му съди нему, бре! Даі го тоіа маічин син тука да го видиме! Нѣма, брате, нѣма! Сал Тошо си е Тошо, а другото: ситнеж, . . . по две, по три у лѣжица!

Таман Тошо при къщи, а стрина Митра па вратіата. Чудно ѱ е жената: какво така, та и Тошо излезнал веднаж из къщи, през празничен ден. Чуди се, па пита:

— А, Тошо? —

— Що е, пане? —

— Па къде беше, сине? —

— Ех там, па мегданицето! —

— На кое мегданице, при хорото ли? —

— Аа! —

— Зер па хорото? —

— Е, па! —

— Па игра ли? —

— Хм, с кого?! —

— Па с момите, бре сине! —

— Хѣка! —

— Е, па, що прави там? —

— Коі, іа ли? —

— Па ти зер! —

— Нищо, така, ... борих се, па ги набих! —

Кръсти се сирота стрина Митра, кръсти, па се чуди: Боже, боже, какѣв ли срам па моіта глава! . . . пѣрв пѣт у хоро, па, . . да стане резил пред свето! . . Ех, не знае, сирота, че Пенка го погледнала! —

А Тошо?

Иде у іахъра, па рине, сено свалиа на воловете, слама им постила, па все начумерено, . . нѣщо бѣбре:

— Що ми трѣбва, ама на кешки да не съм ходил, като е щѣло така да стане! . . . И іа един път рекох, божем, ... а оно: резилък! Ех, та що съм крив, она що ме погледна? Па, и ониіа бекрии, що задѣват човѣкът? . . Мене що ми е? . . іа . . . іа си нищо! . . . Шушне си Тошо и бѣбре, а Мурджо, от една страна, Сивчо — от друга, опнали глави, облизват се с іазика, млащат, млащат, па гледат: що би това чудо с нихниіа Тошо, та се толко шушне и бѣбре! . . Та други път никога не са го виждали такъв! . . Ех, не знаіат они, че Пенка го погледнала! . . .

* * *

Доіде ред и до жѣтва и Тошо пожъна. Настѣпи вършида и Тошо овърша. Берекетец дал Бог коджамити, па трѣбва да се прибере. Ех, знаеш, доідат по нѣкоі път кишовни дни, па не знаеш, що може да се случи

Натоварил Тошо пълни кола, до литрите, па кара у къщи берекетът. Път един, па, зарад Пенка дѣдова-Мирчова, зер трѣбва да обикаліа чак отвѣд селото? . . . Път царски кому счита? . . . Кара, кара, кога там Пенка на вратніата. Ех, не е излѣзла момата максус за него іа! . . . И она си гледа работата; Има да си пита нѣщо Гена Лазковата, па отива да іа пита! Па и що му е на Тошо? . . . Нищо! — Мина си Тошо от другата страна на колата, примушка воловете: Деее Мурджо, хѣааа Сивчо! — па си кара момчето, като всеки стопанин! . . . Имот му е, не го е краднал іа! . . . !

Кѣде пладнина, а Тошо кара втори кола, па кѣде ще мине — пак от там! . . . хелбет, все тоіа път е! . . . Кара Тошо, а Пенка пак там; спрѣла се, па го чака да отмине, та после да си иде по работа. Зер бива она, мома, път да му мине!? . . . А че е пошла по работа, тава се барем знае . . . ницелките им са у кака Гоца, па отива момата да си ги прибере . . . А Тошо? Тошо какво ще прави? . . . Не може да мине като краі турски гробища, па да не рече ни „помози Бог“! . . . Поздрави іа, какво що дал Бог, па си отмине момчето, па си нищо! . . . А Пенка? . . . Зер да стои като нѣма пред човека? . . . хелбете, като ѝ рече човек помози Бог, а она ще му отвърне, па ще си гледа работата; зер и божото име не бива да се прихване? . . .

Привечер, таман слънцето захожда зад ви́ро, а ви́р зарудѣл, зарудѣл, като на млада булка страните. Тошо кара и третите кола. Кара Тошо, кара, а на срещу му таман Пенка излиза из вратіята с котленце, пълно с вино! Е, що саним? Заваса го, момата, у какини Гоцини: . . . работила им жената, па що бива да ѝ занесе едно котле вино? . . . зер е грѣх? . . . Не е чуждо, бащино ѝ е! . . .

Добра среща, Пенке, — одѣгне Тошо, па се изчерви, изчерви — ама нищо . . . не се вижда — тъмно е!

— Дал Бог добро, Тошо! —

— А пълна ли е, барем срещата, Пенке? — пита Тошо, па вече не го е страх и да се черви . . .

— Пълна е, Тошо, пълна, — пълна та върховата! — Зер би Пенка излѣзла с праздно на Тошова среща? Майке! . . . Та не ѝ кукүвица изпила мозъкът, та да не знае Пенка кога се излиза с пълно, и кога с праздно! . . . Пенка е Пенка, ама не е вчерашна! . . .

— Днес трети път, Пенке, какво се срещаме!

— До три пъти Бог помага, Тошо! —

— Па, ако ми е помогнал, даѝ да видим . . . оно, нѣщо за късмет все ще имаш за мене іа! . . .

— Не знам, . . . какво мѣсто ще хване, Тошо! . . .

— От харно, — по-харно, Пенке! — . . .

— Е, па, . . . знам ли іа? . . .

— Знаеш ти, знаеш! . . . И ти знаеш, па и іа знам, Пенке! —

Пенка остави котлето наземи, сегне, та свали китката от челото си и — на Тошо у ръце! . . . Тошо с една ръка взима китката, а с другата прихване Пенка през кръста и нѣщо плѣсна у мърчината! . . . Що беше? Нищо — тъмно беше — мърчина! . . .

Идете та питаіте Тошо: какво и що стана, та се това случи, а он, ако може да рече бѝ, а іа нищо да не знам! . . . Та и какво ще може? . . . оно, кога наближи кіюравата срѣда . . . , оно си само от себе си иде! . . . не Тошо, ами десет пъти, да си Тошо, па като ти тропне на портата, а іа, да те видим. маічин сине, що щеш да правиш, та да не ги отваріали! . . . Море, ще ги отвориш и ще подскочиш! . . . Бога ми, ще подскочиш!

Мурджо и Сивчо си вървіат, като че си им е нищо! . . . Та знаіат си они пътію, ... знаіали са си го и по-преди, ама . . . нѝ, за бадева ги е мушкал Тошо с остена, вър-

ваіте Бога, че бан-бадева . . . така си, за тоіа — що духа! . . .

* * *

На Митровден стана свадбата, а къде Петровден стрина Митра рече: ух! . . . Роди ѝ се унуче, па мъжко, па, брате, . . . цѣл Тошо . . . цѣл целеничѣк . . . да речеш че сам Тошо се смалил! . . .

Сирота, стрина Митра . . . къде седне, къде стане — все баба Стоіна хвали . . . у девето небо іа чак кове! Па и какво да іа не хвали, сирота, като от неіа видѣ саламето си . . . зер не ѝ вѣрвате? . . .

М. Георгиев.

СТАРОПЛАНИНСКА ПРЕЛУДИЯ.

Видѣх ги ази пак: — и славниіа Купен,
И Чавадарица, и горди Гумрукчал —
Със болка на сърдце, в душа с безкраіна жал.
Все те, каквито аз, от тѣх отдалечен,
Съм ги на сън всегда виждал.

Доволно време ги гледах умислен аз.
Приветствуваха ме и шепнеха едвам:
»Еі нашиіѣт певец! . . . Днес иде пак насам!
Не ни забравіа іощ, милее тоі за нас,
Но тоі е нажален, іа виж, и блѣд, и нѣм! . . . «

И никоі не разбра тез таіни им слова,
А само аз ги чух и наі-добре разбрах.
И пак душата ми обзе тъга и страх,
И мисли цѣл роіак вѣв моіата глава
Вѣртѣха се без ред. Аз таіно заридях.

Ти весела като дѣте, вѣв този миг
Се бѣ облегла до мен, и в твоіа взор
Летещ без спир далеч из іасниіа простор,
Съзирах плам, огън, лѣубов, вѣсторг велик.
Отдавна бѣ скратен лѣубезни разговор.

Веднага ти съзрѣ вълненіето вѣв мен.
Изгледа ме и ме попита: »О моі мил,
Защо въздишаш ти, защо си тѣі уніл?! . . . «
Пѣк ази нѣм при теб стоіах убит, смутен
И мрачниіѣт ми взор далеч се бѣше впил.

Калофер, 1892. г.

Н. Начов.

ДО ЧИКАГО И НАЗАД

ПЪТНИ БЕЛЕЖКИ

В Париж вече узнахме, че с парахода „La Touraine“ ще отпътуваме за Нюйорк-свѣт. Параходите на Compagnie Générale Transatlantique са си спечелили съвършено заслужено названието плаваещи дворци, а пък „La Touraine“ е най-големният, най-раскошният, но и най-скъпият от тези параходи. Ние въобще бѣхме в този момент въплътено нетърпение, а пък известието, че ще пътуваме с раскошния плаваещ дворец, съвсем разстрои нервите ни. Кои гледа Париж! Съмнало не съмнало, ние търчим към гарата „St. Lazare“, от гдето часа в 9¹ специалният трен на параходното дружество ще ни отведе в Хавърското пристанище. Цели два часа чакахме на гарата. Тренове дохождат, заминуват, и всѣкой сигнал като че изсвирваше в сърдцето ми. Половина час до тръгването почнаха да капят един по един, а сетне потокоха цели групи пътници за Нюйорк-свѣт. Какви не щемнации и езици: Французи, Англичани, Немци, Италианци, Испанци, Поліаци, Руси, та и наша милост. Тук една група младички, хубавички калугерици - Поліачки, отиват в Чикаго; там тѣща мъже и жени се качат по широката каменна стълба и със всевъзможни смешни и печални жестикулации изчезват в отделенията на гарата, без да се чуе един звук от тѣх: това са роднините и приателите на една компания глухо-неми, които отиват да посетят изложението и да участвуват в конгреса на глухо-немите. Каква пѣстрота в пътниците по обществено положение! Разни барони и баронеси, с по четворици valets и femmes de chambre, търговци-спекуланти, обикновени туристи, патери и сестрици, художници и западатчи, които не Чикаго, а нуждата за кѣсче хлѣб ги тласка отвѣд океана; ергени по професія, моми по професія и най-сетне чиста проба парижки камелии, пред очите на които се мержеят несметните американски долари. И както по сетне узнах, по-голямата част от тѣа пътници

отива просто така на риск, като че със затворени очи: Америка е богата, в Америка лесно се печелят пари, тичайте да тичаме в Америка. И това са пътниците на I. и II. клас, а пък „милият народ“, братиата емигранти, те ни чакат в Хавър, те са настанени вече в „двореца“.

Тръгнахме. Аз нито се обърцам да изгледам Париж на прощаваніе. Сам-там фърліам разсеяни погледи към прекрасните летни резиденции на парижаните. Стигаме Руан. Французите-пътници обръщат вниманието ми на „знаменития“ руански събор. Те ми говорят с увлечение: „Гледайте господине, това е знаменитиѣт руански събор, тої толкова години се е строил, еди-кої си цар го е почнал, пък еди-кої го довършил, па е толкова висок, па е толкова широк“. А аз ги гледам, па им се чудя на ума! Че сега мен до събор ли ми е! Америка, Америка! Ето го и Хавър задимен, зацапан със сажди, като тръбочист. Тренѣт ни маневрира медлено половина час низ мрачните улици на пристанището. Десетки гамени, зацапани и развлечени, обиколеха вагоните, и се почна една таквази просешка музика, щото всички пътници от трена увиснаха па прозорците. *Des sous, Messieurs! des sous, s'il vous plait!*“ дерѣха гърло пресипналите гнуснави и развалени гамени и, дребни монети летѣха от нашите прозорци. Със животинска іарост, с рѣмженіе, с бої се спущаха децата върху парите, и само този ставаше обладател на нѣкоја монета, коїто, без да жали кожа и кости, лѣгаше с цѣлото си тѣло върху парата и іа пазеше от озверените другари със загуба на кърв, на косми и на бѣсове от жалкото си облекло. Казват, че Англичаните-пътници са виновати, те са разгалили тези нещастни създанија, като са си доставяли удоволствие да гледат за нѣколко монети тези сцени. Това ми казаха другите, но впоследствие аз сам се убедих; аз видѣх па друго мѣсто двама млади, прекрасно облечени Англичани, като хвърляха една по една парица между нѣколко бедни деца, и величествено и самодоволно наблюдаваха, как нещастните сироти си търгаха косите, дерѣха си лицата и дрешките, като се валеа низ праха да грабіят и отнемат едно от друго монетите. Но — настрана Англичаните. За тѣх ще ми се падне още случаї да кажа две думи, като посетим славниѣт Лондон.

Ние сме вече в парахода „La Touraine“. Настанихме се троица Българи в една каюта и излѣзохме на кувертата. Едно параходче хвана нашиѣт колос за носа и почна да го отцепва от европеїскија материк. Туї беше в събота, 8. Јули

и. с., в 4 часа след пладне. Тържествена минута! Аз и сега, като пиша тези редове, усещам, как трептият и се повдигат лека-полека космите на главата ми. Цълото крайбрежие беше усѣяно с мъже и жени. Хиліади шапки и кърпи се развѣха из въздуха. И аз поисках да си сваля шапката, но пѣщо ме задави в гърлото. Туї нѣщо като огнена струя се издигна с усилие нагоре, достигна до очите ми, които помътнѣха, премрежиха са и . . . има хас! Наистина. капнаха пѣколко горещи капки в хладните вълни на Ла-Манш. С кого се прощавах аз? Нѣмах ни едно близко до сърдцето си същество на този свѣт . . . Насреща ми, на брега стоіаха хиліади Французи, но какви ми са мене Французите, какъв съм аз на тѣх! И все пак аз ги гледах, аз ги погълцах с очите си, като че ми се искаше да протегна ръце към тѣх, да ги прегърна и между сълза и целувката да им изшепна със сдобен от вълнение глас: „сбогом, сбогом, прощавайте!“ Аз се прощавах мислено със приатели, с Българіа, с Европа, със Стариіа-свѣт, и като че отивах не в Новиіа, ами на онзи свѣт, като че се отдѣлах от земята, от хората. Какво чудно нервно състояние! Като че буря се е готвила в моите нерви в течение на пѣколко години и е очаквала само силно потресение, за да се разрази. Таквози потресение нервите ми не изпитаха ни при една от многобройните ми временни и вечни раздели; те го изпитаха тука, сега, при раздѣлата със Стариіа свѣт. И бурята се разрази в мене; разрази се буря и в океана, и аз с приателіа — Атлантически Океан почнах един дует, за какъвто поти още не са измислени

Да ви запознаѣ на кратко с парахода. За да имате поніатие за дължината му, отбележете си един знак на нѣкое открито мѣсто и отмерете от този знак по права линіа 230 крачки средни: от тази дължина 52 крачки се пада на II. клас, 100 на I. и 80 — от краіа на I. до носа на парахода. Вместимостта му е 8,000 тона, силата 12,000 конски сили, средната скорост 460 мили в денонощие. Както виждате, в корпуса на този параход може свободно да се помести цѣлата българска флотиліа със всичките ни морски сили накуп: а пѣк за 650 пѣтници, колкото бѣхме ние, очевидно е, че имаше широк простор. Наі-отгоре са платформите за разходка на първо и второкласните пасажери, там са и салоните за пушеніе. В следниіа надолу етаж са поместени салоните за іаденіе; след него следват още два етажа каіути за спаніе, а какво има още по-надолу аз незнаіа: ще бѣдат хамбарите и

помещенията на третокласните. Целият параход се осветлява с електричество. Стига ти да обърнеш малко един бутон в каютата си, и да блесне електрическа лампа, когато искаш — деня и ноща.

В шест часа позвъниха за обѣд. Понеже всички пътници не можеха да се поместят в салона, разделиха ги на две премени. Ние попаднахме в първата премена, благодарение на един Французин, с когото се запознахме още в железницата. Този Французин, — когото ние нарекохме баи Пенчо, понеже носеше калпак и поприличваше на нашенски еснафлия, — се постара да ни настави на най-доброто място, като образува около нас една компания от парижани, които през всичкото пътуване бѣха душата на целия параход. Интересно е да ви съобща, какви хора бѣха само на нашата маса, за да си съставите понятие за пѣстротата на пасажерите. Баи Пенчо е аеронавт, живее в Канада и си вади пропитанието, като се издига с балон. Тої ми показа нѣколко газети, в които се описват неговите смели издиганя в облаците.

До него седим ние — аз, Филарет и докторът.

До доктора седи един Испанец, прокурор на касационния съд в Мадрид, една свита даскалска фигурка, страшен противник на Ломброзо и Мантегацца, по, както се вижда, учен юрист. Тої се обеща да ми прати на есен своите съчинения. Не знае друг език, освен испанският, по на ли сме от един еснаф — разбрахме се. Паднало му се през последните месеци да обвинява два пъти на смъртно наказание, та толкова се разтроил и разкиснал, щото му трепереше гласът като ми съобщаваше това, та сега отива в Америка да се разсее. Срещу прокурора седи една траурна слезлива дама от Елзас. Никої не можеше да разбере нейният окаменѣл патос. До нея — един Германец, цѣл солдатин в цивилни дрехи, — тої и ходеше и ядеше като че по команда. Нашият доктор се влюбил в него и си разбираха от приказката. До Германеца седеше един млад парижанин, ама какъв парижанин! Аз не знайя, от каучук ли беше направен този човек. Как не мислех тої поне една минутка! Тої бил имал нѣкаква си служба у един французки консул в Канада, та, види се, събрал е нѣкоя пара, върнал се е в Париж, пропухал ти е до сантим и сега се върща пак в Америка, ама за какво? — И тої сам не знае, така . . . каквото даде Господ; а пък изглежда като най-щастлив човек на света. Но в това отношение още по-оригинален ми се показва седещият пък до

него момък, парижанин. Аз отначало мислех, че всички са тръгнали на разходка в Чикаго, та попитах и този момък: „Вие, разбира се, на изложението отивате?“ — О не, за сега до Нiu-Йорк“. —

— Имате там роднини, свои?

— Никого не познавам. Отивам така, нѣкоia работа да намерia.

И не знае ни думица по-английски, и никакъв занаят нѣма, на гледам го — и за работа не е, слаб, ветрен. Господ да му е на помощ! А пък по-весел и безгрижен човек аз не бѣх срещал. Блазе на таквизи натури.

До този сиромас седеше един възрастен Французин със сина си. Ние нарекохме първият, по прилика, баi Ватко. Баi Ватко е степен живописец, син му — чертежник. И те отиваха да си дирият щастието в страната на милионите. На съседната маса седѣха пет разнокалибърни камелии и пр. Тези последните, заедно с младите парижани, повдигаха целият параход на главата си: всички пасажери се струваха да гледат техните комедии, които по нѣкога вземаха съвсем либерален характер. Пътят от Хавър за Нiu-Йорк изминахме тъкмо за седем денонощия. Описанието в кратки черти на живота в океана за едно денонощие дава поніатие за цѣлото пътуваніе. Ето горе-долу как си минувахме денят в парахода: в 7 часа сутринта звънецът буди пътниците и ги приканва на кафе в салона за iаденіе. Пътникът става, като се придържа от две страни, да не се повали от клатеніето на парахода, което го поставia спрѣмо хоризонтала на ъгъл по-малко от 75 градуса и разкрачен, разперен, с ужасно комични и във всеки случай не грациозни жестикулации, тоi прави туалетът си. Трѣбва да видиш, как се облича свършено пиан човек, за да имаш поніатие, как се обличат пътниците в разклатения параход. Речеш да си облечеш дрехата, ръцете ти не държат баланс, и като изгубиш равновесието, претъркулиш се и се джаспеш на капацето: речеш да си оправиш косата пред огледалото и се подпираш о стената с една ръка, и си разтворил на широко позете, но наклони се параходът на другата страна, и ти се затичаш неволно и се подпреш с гърба в стената и, без да искаш, вземаш поза, като че правиш фехтовални упражнения. Ни една дама не би се съгласила да ia видиш в това положение. Криво-лѣво ти си готов, излизаш от каютата си и, като се подпираш ту о едната, ту о другата стена, качиш се като замаiан по стълбата, и ето те в салона. Там гледаш при-

готвен сервиз, прикрепен в нарочни подставки, за всички пътници, но ти виждаш само тук-там по нѣкоі щастливец, издържа̀л победа над морската болест, държи се за масата и топли стомахът си със ча̀й, кафе или лукова супа. А другите за оплакванѐе. От долните етажи, като от ада, долетѣват не съвсем красивите агреггѣо на страдаещите. Ти привикваш към тѣх и спокойно си вземаш кафето. Даже престават да ти са противни и тиѣа, които пред тебе дават данѣк на морето. Гледаш нѣкоѣа смела дама, седи насреща ти, пие кафе и се мъчи да се покаже равнодушна към вълнението на морето; но почнат да се уси́лват въ̀в долните етажи хѣлцаниѣта и давениѣта, тиѣа се вслушва, почва да бледнее, хлѣцне веднѣж, два̀ж, тури си кърпата на устата, скочи от мѣстото си и не успее да до̀йде до вратата, почват се мъките; а веднѣж поддаде ли се на морската болест, лесно се не възстановѣва. В първите три дена след трѣгванѝето ни от Хавр, около три четвъртини от пътниците се натѣрка̀лиѣха от морската болест, а нѣкои се възстановиха едва в последниѣа ден на пътуванѝето ни, като наближихме американскѝят брѣг. Ние с Филката издържа̀хме борбата мъжки до кра̀й. След кафето качиш се в салона за пушеніе, но там последствиѣта на страда̀щите през нощта те гонѣат на чист въздух — на кувертата. Със завалиѣние налѣво и на дѣсно излиза̀ш на вѣн, закрепиш се при нѣкоѣ стѣлб и гледаш . . . гледаш параходѣт, как пѣшка и се мѣта всред побеснелите озѣбени вѣлни, като че виждаш нѣкоѣ жив гигант въ̀в предсмъртна борба. голѣм е параходѣт въ̀в пристанището, посред другите параходи, по каква нещастна ладиѣка е то̀й тука, в безбрежниѣа океан, между тези живи, цѣфнали водни хѣлмове. Те си играѣат, подигра̀ват се с нашиѣа параход; като че се престорѣат на минутка успокоени и параходѣт бѣрза да се възползува от тази минутка, вѣрти стремително винтѣт и като че гледа да се отдели, да се откѣсне от тѣх, и те на подсмив повдигат го на плещите си до толкова, щото крилата на винта почнат да се вѣртѣат на въздуха, па изведнѣж като си запушнат, като се разкикотѣат, озѣбѣат се, разпенѣат се, и като се спуснат върху парахода, прегѣрнат го, притиснат го, заплѣска̀т и хвѣрлѣат елмази нагоре; а беднѝят параход пѣшка, пра̀ци му целѝят корпус, мѣта се безсилен отзад напред, отлѣво надѣсно, остава се на произвола им, и те го мѣтат като треска̀, гонѣат го, надпреварва̀т го, възсѣдат се, борѣат се, разбѣгва̀т се и пак се групират и напада̀т за̀дружно. В такива моменти пътниците нѣмат голѣма охота да

излизат на кувертата. Всѣкоі се свил в каіутата си и слухти, слухти и чува, как пращи целийт корпус на кораба, как със бесен шум се мѣтат вълните и обливат дебелите валчести прозорци, чува отчаіаните охканіа и гърлодраниіа на страдаещите, чува нѣкоіа жена изпищи; захлъца и почне да „кашле“, както си казвахме ние на смѣх; там нѣкоі мъж заохка, запъшка, че като захване да изригва лава, чини му се, че още малко, и този нещастник ще се раздере на две половини; или пък нѣкое детенце, не успее бедното да извика „мама“ — и туку се чуе един резък звук, като че дерат холандско платно. Чува тоі, че горе, в салона за іаденіе, дрънкат вече приборите, нареждат се вкусните іаденіа; стомахът му се свива, но нѣма кураж да стане.

В 10 часа звънецът кани пасажерите на закуска. Самтам по нѣкоі щастливец се катери низ стълбата, завалиа се, подпира се и си заема мѣстото на трапезата, гдето всичко е здраво прикрепено. След обикновениіа обмѣн на лубезности, пътниците, като се навалиат ту един към други, ту с гърди на масата, ту с гърб на канапето, почват закуската, коіато биваше винаги разнообразна и вкусна. Вино, бордо, ако и да е положено да се дава в определено количество, но стига да имаш охота, догде си на трапезата, можеш да пиеш колкото пожелаеш. Закусваш и гледаш през кръглите прозорци и през отворените врата, как се мѣтат и пеніат вълните; параходът се наклоніава до толкова, щото виждаш или само вълните, или само небето. За тези, които не страдат, това вълнение докарва даже един вид удоволствие, развлечение, защото, както и да се крепиш, все ще вземеш нѣкоіа комична поза. Една Англичанка, коіато не пострада по целиіа път, не употребіаваше толкова време за закуска, колкото да събира децата си по дъските; не успее да дигне едното, другото се претърколи. След закуската всички се чувствуват по-добре и с кураж излизат на кувертата или в салона за пушеніе, гдето на разположение на пасажерите има разни игри: карти, домино, шахмати, табли; с тѣх се убива монотоніята на морското плаваніе. Едни играіат, други ги зіпат, трети четат или се клатушкат по кувертата. В парахода има и книжарница, от гдето можеш да си купиш разни книги, преимуществено белетристика: французки, испански и англиски. В един и половина часът има lunch, меніуто на коіто е всеки ден еднакво. Този lunch се дава по-вече като ослабително, от колкото като іаденіе: стига ти да си насинеш по-вечко компот от сушени сливи, за да нѣмаш нужда от Hunjadi

Janos. Това приготвѣя стомахътъ къмъ обѣда, които се подава часа в 6. В течение на денѣя пътниците поприивекватъ къмъ клатеніето и обикновено на обѣда се явяватъ по-вечко лица. Салонътъ има по-тържествен вид, чува се по-вече шум и веселба. Нашите парижани подфърлятъ по нѣкоѣа острота къмъ съседната трапеза, на коѣто сѣдятъ техните полусветски компатриотки. Последните не остаѣатъ длѣжни, и се почва дуел на остротѣ, които възбужда лека-полека вниманието на всички пасажери и при нѣкоѣ остроуменъ въпросъ или отговоръ, целиятъ салонъ се залива съ ха-ха, хи-хи, за крайно неудоволствие на скромните сестри Исусовѣ, които се червятъ и още повече криятъ девствените си лица въ крилатите бѣли кашинони, като бързатъ съ безгласна молитва да отразятъ изкушениѣта на Лукавиѣа. Бѣдните калугерици и да имаха по нѣкоѣ грѣхъ, те го изкуниха съ морското страдание, а особено пострада милата, божествената поличка Soeur Clemence. Тя от сутрина до вечеръ, полуизлегната на полегатиѣа столъ на кувертата, окръжена съ възглавнички отъ грижливите сестрици, раздаваше съ полузатворени очи едва уловими небесни усмивки ни тиѣа, които от далечъ се либуваха на изнеженото ѣ до безплътностъ лице. Тыѣ не мога да забравѣя: бѣхъ седналъ случаѣно (ѣа случаѣно, ѣа коѣ знае . . .) на нѣколко шага срещу Клеманс, върху коѣто бѣха съсредоточени нежните грижи на всичките сестри; параходътъ се лиулеше надъ вълните, като вдигаше и слагаше плавно седещата насреща му група. Мене ми се чини, че Soeur Clemence по толкова страдаше, колкото кокетничеше съ съ страданието си: иначе защо бѣха тези въздишки, тези чудни, тези тънки, нежни божествени усмивки. Наѣ-сетне, морето поутихна, слънце изгрѣ, всички се развеселиха, а тиѣ все въ същата поза, съ полузатворени очи и съ същата въздишка, и съ същата усмивка. Коѣ знае, какво се случи съ мене, азъ, по стара ѣуношеска привычка, взехъ карандашътъ, на (извинете за сантименталностъ) надраскахъ почти безсъзнателно тези редове:

Утихна бурѣята, и слънце блѣсна въ небосвода,

Престѣна пенестиѣътъ бесенъ дансъ;

Нѣи тебѣ чакаме, божествена Клеманс,

Изгреѣи и ти қатъ чудната природа.

Не е, денъ не са два. И все еднообразно. Запозналъ си се съ парахода и все едно и също гледашъ, едно и също чувашъ: а пъкъ удоволствието е въ разнообразието. Наистина, Soeur Clemence е божествена, но да беше и сама Психеѣа — пакъ ще ѣа гледашъ, ще ѣ се нагледашъ.

По нѣкои път на хоризонта се покаже кораб, и виждаш, всички се спущат в каютите за биноклите си и, като увиснат на борта, гледат, гладат, като че коі знае какво зрелище. Птичка нѣкоіа се покаже над вълните — и целият параход вика: „Птичка, птичка!“ И тичат пасажерите да гледат птичката, като че нѣкое рѣдко явление. Рибѣ ли нѣкоіа се преметне над вълните — цѣла тревога. Рибата се скрила отдавна в дълбочините, а пътниците все продължават да гледат и да спорят за вида и за величината ѝ. Щастливата рибѣ се превърща на делфин, на морж, на акула, на кит: расте от един метър, на два, на пет, на десет, — колко е силна потребността от разнообразие! Ние в дворец плаваме, но как ни омръзва този дворец. Един пуст, леден брѣг би бил много по-привлекателен. И ние видѣхме такъв брѣг. Това беше в срѣда подир пладне, на петиѣ ден след трѣгването ни от Хавър. Видѣхме по едно време, че един от служещите в парахода се затече към борта и се втренчи с бинокла към една точка на запад. Ние всички издигнахме биноклите си по същото направление. И гледаме — дим! Нѣкоі кораб гори. Какъв чуден дим, не се разсеива, като че окаменѣл. Не, не е дим, това са платната на нѣкоі кораб. Но какви чудни платна, и какъв кроеж! Възможно ли е, таквизи грамадни платна! . . . Лед! ледена гора! — извика опитният морски служител. И наистина, откъсната от Ледовитиѣа Океан, таеща от водата и слънцето и потиквана от вълните към нас, величествено се приближаваше една чудесна, с нѣколко остри върхове ледена гора. В средата, между върховете, водата пропизгала един грот, отворстието на коіто беше окичено с ледени сталактити. Сѣнката даваше тъмно-син цвѣт на грота, площадът между върховете беше ясно-син, основаниѣта на конусите млечно-бели, а нагоре се избистрили като кристал; пък самите върхове на конусите при елмазния си блѣсъкъ имаха една тънка игра между светло-синкава със светло-розова боѣа. Това беше цѣло събитие за пътниците. Фантазиѣта на нѣкои до толкова се разигра, че те виждаха даже бели мечки в грота на ледената гора. Гората се скри зад хоризонта, а пътниците все гледаха в туѣ направление. Те биха гледали и спорили до мръкнало, ако не им привлѣкоха вниманието прекрасните фонтани, с които едно стадо китове беше украсило Атлантическият Океан на разстоѣние около два километра от нашиѣа параход.

Този ден беше цѣл празник. Парижаните доїдоха на себе си. И парижанките също. И се почна . . . че песни ли

не щеш, че танци ли не щеш; та като се смеси Марселе-зата с Тара-ра-бум-биѝа и кадрилиът с малко канкавец, на параходът се клати, на паданица, ставаница, на . . . и още нещичко отгоре, е че, правичката да си кажа, изглеждаше малко . . . съвсем весело. И калугериците бѣха на кувертата; Soeur Clemence беше там. Горките! А шестимата глухо-неми падат от смѣх и си изпотрошиха прѣстите да си споделиат удоволствието. И те са парижани. Единият от тѣх не можа да устои против изкушението, рѣмжа, скимтѣ усмихнат до уши, на като плесна с рѣце, замаха шапката над главата си, и под такта на тара-ра-бум-биѝа нозете му се замѣтаха над главите на демоазелите. Изпопадаха от смѣх всички, и калугериците се разкисаха. Весел целият параход. Долу, третокласните писнали със свирки, с хармоники, запели, заскачали, да ти е драго да гледаш; намерили една налудничава каталапка, окръжили ѝа, плѣскал по такт със рѣце, и тѝа се върти на пета, размахва алена кърпа над глава. Празник! И какви не щеш екземпляри между емигрантите! Всички части на света като че имат тука свои представители. — Тѣ мицуваха вечерното си време пасажерите само след четвъртия ден от пътуването ни, когато се привикнаха на люлението и се възстановиха от морската болест. Първите три дена почти целият параход беше мъртъв.

Събота. Днес е последният ден от морския ни път. Ние станахме преди изгрѣвянето на слънцето. Океанът беше тих, небето ясно и ние тази сутрина за първ път имахме удоволствие да видим величественият изгрев на слънцето. Днес всички са здрави, бодри и весели. Всѣкой се въоръжил със бинокъл, и като че сега ще се открива Америка—всѣкой ламти първ да види сушата. Всички обтѣгаха биноклите си право към запад, а пък нашият другар Филарет без всѣкакъв бинокъл по едно време туку прострѣ ръката си с обтегнат показалец към северо-запад и, верев на историята, извика тържествено: „Terra, Terra!“ . И наистина, в това направление се показва една тѣсна ивица от Long Island. Около три часа след това се показаха брегове и към юго-запад. Ние влязахме вече към пристанището на Нiu-Yорк. Първо, което жаждахме да видим, то е славната статуя на Свободата. Всѣкой фар, всѣкой фабричен комин ние считахме за самата статуя. Ето най-сетне и статуята, стъпила твърдо на широкия гранитен пиедестал, издигнат в сред залива, държи величествено светилникът на прогреса. Но, право да си кажа, тази статуя при това, което се представя пред очите на

пътника, съвсем не прави очакваното впечатление. Който е видѣл и се е качил до върха на Ейфеловата кула, него по-трудно ще го очудни със каквато и да била сграда. Да се представи една обща картина на всичко туй, което се изпречва пред очите на пътника, посещаващ и за първ път нју-йоркското пристанище, е пѣщо положително невъзможно. Кое да гледаш по-напред? Ако фърлиш поглед към движещите се кораби, там ти остаѣт очите; нищо подобно не среща човек ни в едно от европейските пристанища. Морските кораби за далеко плаваніе толкова не се забелѣзват и не са тѣ, които обръщат вниманието ви, — оригинални са местните кораби. Погледнеш и едновременно виждаш стотини параходи от всевъзможна величина и конструкция, поріат налѣво и надѣсно водите на триединния град и с най-отчаѣани писъци и тревожни сигнали едва успѣват да избѣгнат сблъскването. Тук видиш триетажен раскошен речен параход, усеѣан със пѣргави Американци, които поздравѣт европейският си гост като махат сламените си шапки, заминува под звуковете на своя оркестър; там виждаш, че се движи параход нѣ параход, село нѣ село — цѣла една улица се изсипала в този кораб, цѣла улица, както ѣа виждаш — със всевъзможни кола, фаетони, сергии, търговци, търговки, ваксаджии, вестникарчета; откъсне се от Джерсеѣския брѣг, запори напреки Худзопвата река и се залепи на нју-йоркския брѣг; от там нахлуе цѣло село и хаѣде към Джерсеѣ II цѣл ден така, като махало, от единния брѣг на другия, сноват сума разнообразни кораби от многоброѣните прибрежни станции; също и от Нју-Йорк до Бруклин. Между тѣх предпазливо лавират сам-там три и четири-мачтовите морски гиганти. Останалото водно пространство е задрѣстено с разнообразни малки параходчета, които, ще помислиш, че безцелно сноват само да пречат на свободното движение на големите кораби и да ги дразнят със своите отчаѣани пициѣлки.

Краѣбрежието на Нју-Йорк е буквално опасно по всичкото продължение на острова, от всички страни със станциите на параходите и желѣзнопѣтните компании и навсѣкъде, додето ти стига окоето, виждаш едно трескаво, бѣсно, вавилонско движение. Погледнеш на Джерсеѣ — там стотини фабрични комини стрелѣт към небото и разстилат димни пластове над целия град, и вечно този дим се лѣулее лениво над грамадните фабрични построѣки и ръси сажди по стрехите, по улиците и по дихателните органи на жадните ѣанки. Обърнеш се на дѣсно — отпреде ти колосалният Бруклински мост като че дреме, обгърпат в тънка прозрачна мъгла, и

не се стрѣска нито от оглушителниѣа писък на безброїните кораби, които сноват под гигантските му сводове, нито от ежеминутните тренове, които поріат гърдите му; а пък хилядите Іанки, които сноват по огромниѣа му корпус, тої и не забелѣзва даже — те са толкова безконечно малки в сравнение с този колос, произведение на същите тези микроскопически двуноги животинки, — щото и пътникът, който стои под моста за пръв път, не забелѣзва никакво движение; трѣбва внимателно да се взреш, за да видиш, как фърчат треновете, и как пълзят хората по моста от Нiu-Йорк към Бруклин и обратно. Преди да спре параходът ни на своѣата станциѣа, — спира всред пристанището, — с едно малко, колкото дълго, толкова и високо, параходче пристигат митническите власти. Пътниците от првите два класа се поканват в салона на I. клас, гдето митническите чиновници извършват нѣкои неотегчителни формалности.

Приблїжих се и аз до чиновника. Тої ме попита, как ми е името. Като чу фамилиѣа с окончание на „off“, тої избѣрбори: „Вие сте Русин“?

— Не, аз съм Българин.

— ?!

— Българин съм, от Българиѣа.

— ???!

— Българіен! — извиках аз по-натъртено, понеже почна да ме сърди невниманието на този Американец. Глух ли е? — Българіен!

— Унгариѣа! — ме поправи тої.

— Каква ти Унгариѣа, Българиѣа на Балканскиѣа Полуостров. Мене и іад ме хвана, и досмеша ме, като гледах, как си напрѣгаше тої паметта да си припомни — аджеба где ли ще бъде туї царство! Нашите вестници ежедневно цитират такива чудесни отзиви на иностранната преса за напредъка на нашето отечество, а този невежда не чул даже името „Българиѣа“!

Аз се сетих, че може би да не изговаріам добре, по тѣхному, названието на нашето кпѣжество и затова извадих и разложих пред него картата на Европа и си тиквах прѣстът всред Софиѣа.

— О yes, Turkey; all right!

— No, sir, протестирах аз, а тої и не иска и да чува, лише ме за турчин. По този начин тої потурчи и Филарета и докторът. Последниѣт се разочарова и намрази Американците: „Чудно нѣщо, — повтаріаше тої — хич Българиѣа да

не знае къде е? Остави ги, невежи!“ — Освен този въпрос чиновникът те пита още — за къде отиваш, колко багаж имаш и има ли да обявиш нѣкои предмети, подлежащи на мито. На последния въпрос трѣбва да му отговориш самата истина, инак ще се разкаш. Тържественото заявление пред този служител, че не носиш предмети, подлежащи на мито, е равносилно с клетвено утвърждение.

След дълги лавирания между многобройните параходи, спрѣхме най-сетне на пристанището на французката атлантическа компаниа. От парахода влѣзохме в едно обширно с високи железни сводове помещение, около степените на което бѣха написани на висещи картони всичките латински букви наред. Всѣкой се изправи с багажа си пред буквата, с която се начева неговото име. Към изходния край на помещението до една маса беше изправен един от чиновниците, които бѣха в парахода: от двете му страни наредени строено, облечени чисто в униформа, стоаха по един ред хубави, митнически служители. На пътника не му оставаше, освен да иде при чиновника, да си каже името и, веднага му се отпуща един от служителите, който отива заедно с пътника до багажа му, преглежда го, маркира го и си отива пак във строа на краи и чака редът си да услужи на други пътник. И всичко отива тѣй бързо, тѣй гладко, щото с печална въздишка си спомниаш нѣкои европейски митници. Че и тук не е всичко идеално в туй отношение, — за това ще ми се падне случаи да кажа една-две думи.

От Виена още ние бѣхме се снабдили с купони от *Gaze et S-cie*; един купон струва три долара, или около 15 лева, и дава право на притежателя на едnodневно пребивание и прехрана в който и да е град и хотел, означен в специалния списък на дружеството. За Нiu-York беше определен *Brodway Central Hotel*. Случайно видѣхме един от агентите на този хотел; криво-гъво разправихме му, че имаме Гезовски купони, и тои, без да продума, със знак повика едно купе, със знак ни покани да се качим, хлопна вратичката, излаи нѣщо на кучера, кучерът изрѣмжа едно „ол райт“, плесна с камшика и ни повлече из нiu-yоркските улици. До гдето да слезем от колата, ние не можихме да видим ни една стрѣха; шапките ни падаха от главите, като се навеждахме да изглеждаме през прозорците на купето височините на зданията; четеш един, два, пет, седем етажа и не виждаш погоре. Пристигнахме. Нѣколко петри взеха скромните ни чапички и дадоха ни знак да ги последваме. От прага на

хотела се отваря една широка, мраморна зала, фантастически блъснала от множество електрически лампи. Надъсно цъло министерство — администрацията на хотела, налъво качат се и слизат асансіорите; негри във фракове и с величествени пози с олимпийска ирония поглеждаха на нас. И имаше защо да ни изглеждат; нѣмаше нужда да им се казва, че не сме Американци. Ние всипца, наистина, не знаехме, какво да правим, по един от другарите положително изгуби куражът. „А бе чакайте, господа, да не сме сбъркали, туи нѣщо много салтапатлия ми се види“ — шепнеше отдира ни изгубеният другар. Но ние се приближихме при биурото, показахме купоните; те ни поканиха да си ги скрием във джеба и да си запишем имената в една книга; дадоха ни по един клѹч, на който висеше овалѹан картон с нумера на стаѹата: повикаха със знак един негр; напавиха ни знак да го последваме; влѣзохме в една тъмна стаѹа, тази стаѹа се откачи от земята, и ние почнахме да се възнасяме. Спрѣ машината, отвориха вратата, и се намерихме в един широк коридор, постлан с такъв ковор, от какъвто ни един цар не би се отказал. Абсолютна тишина. Ние пристѣпваме без шум по мекия килим, предвождани от негра, и, като извихме през нѣколко коридори, спрѣхме се едно след друго пред три стаѹи. Черният остави багажите ни и изчезна без да продума. Е, ами сега! Събрахме се тримата в една стаѹа на съвет. Преди всичко постарахме се да прочетем или, по-верно казано, да разгадаем, какво е написано в правилата за пасажерите, окачени зад вратата, и най-ясно от всичко разбрахме, че след един час можем да обѣдваме. Добре. Заловихме се първо за тоалета си, като оставихме после да му мислим, какво ще се прави.

Brodway Central Hotel има осем стотин стаѹи. Ние бѣхме на петия етаж. Един час след пристиганіето, ние, съвсем готови, почнахме да изучаваме, от къде и как трѣбва да слезем, за да попаднем в ресторана, и решихме, че е най-добро да намерим нѣкоѹа стълба, да слезем чак долу и да попитаме. Така и напавихме за голѣмо очудваніе на слугините — отчаѹани грозотии, — които като истукани седѣха по две, по три в коридорите на всѣкоѹ етаж и не можаха да се начудят, как така по стълба да се слиза, когато има подіемни машини. Долу като се увериха, че ние положително не можем да се разберем на техниѹа език, повикаха едно евреѹче, което долетѣ, завъртѣ се около нас, зацвѣрча и в една минута ни се препорѣча на францѹзки с толкова думи,

колкото едва ли ще чуеш от Американци от Нiu-Йорк до Сан-Франциско. За една минута ние узнахме, че тоі е un vrais parisien, че е служил много години във французкото атлантическо параходно дружество, че е кръстосал целият Изток, че е „интелигентен“, „но щастieto му таквози“. Само че не можеше да се осети, на къде е България. „Vous savez, ici on oublie l'Orient“. Туі „парижанче“ ни заведе на вториѳа етаж в ресторана, и след като заехме първата свободна маса, тоі се оттегли, като ни пожела добра охота и ни увери, че ще бъде винаги на наше разположение. Останахме сами, седим и се гледаме. Наоколо ни обѳдват около стотина души, но, Боже моі, как не изтърват поне една думица тези чудни хора! Мълчание гробно! Само непрекъснато едно звѳътение се чуваше нѳкъде от към дѳното на грамадниѳа, с мраморни колони, с огледални стени, ресторан, потънал в електричество. Около двадесетина негри с фракове мълчаливо разнасяха ѳадениѳата по масите. Като че не си в действителниѳа мир! Ние в ада ли, в раѳа ли попаднахме. Какъв раѳ, що щат дяволи в раѳа! Като че на сън виждам всичко това, или като че нѳкоі ти разказва за нѳщо чудно, за нѳщо фанстатическо, и горещата фантазиѳа рисува след разказа картини. Същото чувство изпитвах аз в ѳуношеските си години, като четѳх отеѳследи от „Хиѳада и една нощ“, или за Франкмасоните, или за инквизициѳата. Не успѳх аз да се свестѳа от туі поразително впечатление, което не съм в състоѳание да очертаѳа, — видѳх, че един грамаден негр се приближи с импозантността на Бисмарка към нашата маса, в едната ръка с карандаш, в другата — една книжка. Тоі вдигна карандашѳт нагоре и удари два пѳти по книжката. Гавиха се двама негри — единѳт сложи пред нас картата за ѳадениѳата, другѳѳт три чаши вода с лед и се оттеглиха. Ние се изгледахме. Докторѳт повъртѳ, повъртѳ чашата: „А бе вие гладни ли сте, мене хич ми се не ѳаде, — вода ми се пие“ — и дигна чашата с ледената вода на празен стомах. — „Ама ѳа виж за всеки случаѳ какво има в картата“. В картата имаше триста работи, ама коі ги разбира! Еле разбрахме, че има супа, розбив, бифтек и десерт. И туі стига. Негрѳт ни гледа, гледа, па видѳ, че не сме хептен Американци и ни предложи да ни аранжира сам един обѳд. Туі беше първата дума, коѳато чухме. О, как се зарадвахме ние на тази необикновена за един Американец ѳубезност. Дадохме съгласието си; черниѳѳт се поклони и изчезна. Другѳѳт негр забелѳза празната

чапна на доктора и ја допълни с една едва уловима усмивка. След малко яви се нашият официант и поднесе на всекиго от нас по един резен пъпеш и по една лъжичка. Благодарим за угощението! „Е, докторе, след ледената вода как ти се струва пъпешът?“ — обърнах аз на шега. Какво да се прави! Нов-Свѣт, нови обичаи! Взахме лъжичките и задълбахме пъпешът. Яви се негрът, изчисти масата и ни попита „кафе или чай“. Е, хубава работа! че туї ли му е обѣдът! Сега знаем вече, какво значи всичко това, но в онзи момент! Нѣмаше как да се разправам и казахме „кафе“. Тої отиде до една маса и като се върна, изсища пред всекиго от нас по половин дъска ножове, вилици и лъжички. Опаа работа! туї за кафето ли е! Та като почна онѣ ми ти дявол да мъкне яденіа, риби, меса, омари, соуси, салати, сладки, разхладителни, фрукти, — ние се спрѣхме, па го гледаме! И ни пануши смѣх. Иди им разбери на тези Американци! Черните се изправиха на страна и като че очакваха да видят „дивите“ европеѣци да ядат банани с риба или крем със салата. Не знаѣа, какво мнение си съставиха те за нас, но ние в краѣа на обѣда решихме едногласно, че едва ли в нѣкоѣа част на земното кълбо ще има по-безвкусна кухня от английската, пресадена и в Америка. Във време на обѣда ние не забелѣзахме никого от гостите да пие вино или пиво, — пред всекиго имаше само чаша с ледена вода. И ние се подчинихме на обичаѣа, ядохме кървави безсолни меса с бледни соуси и ги поливахме с гнила ледена водича. Донесоха кафето; кафе само по себе си добро, високо качество, но американската ръка го упоразила. Обърцахме се да видим, дали нѣкої пуши цигара. Никої. Да пуши ли! та на него целият салон ще погледне като на крайно невъзпитан човек; а пък особено ако в салона има нѣкоѣа дама, — о, то би бил величайши скандал! Но същите тези благовъзпитани Американци, страстни любители на комфорта, да има в салона и триста дами, ще сметат за нѣщо най-обикновено да останат по жилетка и да си вдигнат краката на друг стол или даже на масата и в таѣа живописна поза да четат вестници. — Взахме си шапките и навън. Никої не поиска да платим яденіето. Всичко се заплаща на трѣгваніе. Щом спрѣхме долу, в залата, „парижанчето“ изпъкна отпреди ни с предложение на услугите си. „Ја ни заведи ти, момче, да си сѣрбнем по една бирица, както дал Господ“. В такъв смисъл ние се възползувахме за пръв път от услугите на младѣа интерпретор. Излѣзохме на Broadway. Тази е най-

широката, най-дългата и, с изключение на крайбрежието, най-живата улица, която пресича Нiu-Йорк почти по цялата му дължина. По средата на улицата, постлана по всичката ѝ дължина с хубави камъни, по два реда релси, споват почти един след други кабелни, нови, чисти трамваи, които вървят от самото крайбрежие до нiu-йоркския централен парк: туи разстояние се минава почти за един час и струва само 5 цента (25 стотинки). Освен тези трамваи, хиляди други омнибуси, делижапси, товарни кола, фиакри, кабриолети, ръчни кола, велосипеди до такава стъпен задръстят улицата, щото по нѣкой път за пешеходците по тротуарите е положително невъзможно да пресекат улицата без помощта на полисмените, които, винаги на щрек, величествено регулират движението. Какви гиганти, какви хубавци тези полисмени! Разказваха ни, че полисмените, освен по образование, по нравствено достоинство, по знание на града и жителите, избирали ги и по известна мѣрка за височина, дебелина, тѣжест и външен изглед. И, наистина, като ги видиш от далеч изправени на краи на тротуара при кръстопътищата високи, атлетически сложени, красиви, с чисти, като че сега облечени униформи от сиво сукно, припасали с колани умерените благоутробниѣ, със сини каски, бели ръкавици и вместо сабли и револвери само с по едно кѣсо, около 50 сантиметра дръвце в ръката, — ще помислиш, че са паметници, поставени за украшение на града. Какви интелигентни физиономии, и колко достоинство в позата и изражението на лицата им! Ни една секунда те не губят съзнанието за великата обѣзаност, която обществото им е възложило — да пазят редът и тишината, да охранѣават честта, животът и имотът на гражданите. И как пазят! При туи трѣскаво движение, при тази навалица на хиляди претрупани със стоки или пътници кола, при хиляди пешеходци, те нѣма да си дерат до пресипване гърлото, нѣма да чуеш „а бе, кiorав ли си бе, хей ти, с черната шапка, не виждаш ли че отзаде ти кола вървят“, — нѣма нищо подобно. Но когато навалицата стане толкова голѣма, щото пътниците се натрупат на тротуара, и не е възможно да се мине през улицата, американският полисмен, без да проговори дума, повдига прѣстът си нагоре, и в един миг всичкият необозрим хаос от кола като че окаменѣва на мѣстото си; образува се свободна ивица, и тогава той дава знак на пешеходите да продължават пътѣт си; но пешеходите нѣмат край, колата чакат; тогава той пропуца само събравшиите се

на куп пешеходи, а към идущите повдигне ръка и те се заковат на местата си, и даде знак на колата да продължават до ново натрупване на пешеходи. И всичко мирно, гладко . . . Та си спомних нашите полицейски! . . . Нали си вездесъщ, Господи! . . .

Най-красива улица, която съм видял в Европа, тя е несъмнено Ring-Strasse във Виена. Ни в Париж, ни в Лондон няма тй широка, тй чисто постлана, с такива тротуари, с таквизи алеи и с толкова грамадни и с прекрасна архитектура, като че сега построени, частни и обществени здания. Като се сирете на площада между царския театър, градския съвет и парламента, пред очите ви, на където и да се обърнете, се представява до такава стъпен величествена и завършена картина, щото напразно би напръгали фантазията си да си представите нщо по-изящно в архитектурно-художествено отношение. Но, признавам се, ню-йоркският Broadway ми направи несравнено по-силно впечатление. Ring-Strasse е една изящна от мрамор изваiana хубавица, Broadway е една мила, със шаровете на дъгата облечена, вечно танцуеща балерина. Окоето ти не стига до краia на улицата, тя теснее, бледнее, склччва се в перспектива и изчезва към морето. С нищо не може да се сравни тази поразителна, като че бистро трептеща, пъстрина на улицата. По цълата улица напразно ще търсиш две здания еднакви. Разнообразни са те по архитектура, по широчина, по височина, по боia. Не само отделните здания, ами и фасадът на всъкоi магазин в едно и също здание съвършено различен. Всъкоi домовладелец се старал тй да си построи къщата, тй да ia украси, тй да ia напари, че само тя да ти се хвърли в очи; а пък всъкоi търговец под едно и също здание се старае, как по-оригинално да си украси фасадът, щото и слепиът да го види. Един, гледаш, издигнал здание на осем етажа, украсил го с гранитни колони и с раскошни стълби; но съседът му след малко издига дванадесет етажа, украсява го с мраморни колопи и ще го измаже с таквази светла боia, щото и най-разсеянийът ще се огледа; ама конкуренцията няма граници, и виждаш, че третийът съсед пустнал в облаците един петнадесет-етажен гигант, па като го лъснал с нъкоia кърваво-червена, или iасно-пурпурова боia, та ia виждаш на двадесет километра от Атлантическия Океан. Иди, че не наемаi магазин в таквази къща. И по всичките тези етажи лъщат всевъзможни надписи по стени, по балкони, по прозорци,

над стрехите, че и над комините даже. Гледаш, и ти се премрежват очите от тези гиздави колоси, па като ти се спустне окото на улицата . . . Вавилон! (Ама че го уподобих и аз! Колко са глупави, като си помислиш сериозно, тези сравнения с древността . . .). Като че нѣкоі пожар или друга грозна стихия е погнала жителите на триединия град, обградила ги е и ги задрѣстила в тази улица със всичката им жива и нежива стока, и те се мѣтат назад-напред и търсят изход. Но и туі сравнение не струва две пари: от една страна е прекалено, а от друга — не отговаря на характера на движението. Никакви сравнения с пожари и други стихии си нѣмат мѣстото, особено, като погледнеш, с какво хладнокървие чистокръвните Іанки са насѣдали вътре или пред магазините си, па като се съблекли по жилетка, или просто по ризица, та като си дигнали носете, коі на прозорец, коі на други стол, коі на маса, па си захапали цигарите и хем пушат, хем час по час цвѣкат като същински шопи, хем си четат дневните газети. А че минавал свѣт, че се сплъчкали хиляди коніе и кола, че лети като мълния пожарната команда — хич не ще и да знае: пуши, цвѣка и чете . . . Стига толкова за Brodway: и до утре да пиша — все едно, догдето не го видите и догдето не видите пристанището, нѣма никоі път да имате іасно понятие за чудния Нiu-Йорк.

Поменах пожарната команда, и мѣстото му е да кажа, че страшно много пожари избухват в американските градове. Устроіството на пожарните команди е достигнало до съвършенство: прислугата, коніете и колата са във всѣкоі момент на щрек; не успее да долети тревожният сигнал, обучените коніе се изправят на платформата, каишите падат на тѣх от плафона, закачат ги мигом, помпьерите на колата и бѣг; при всичката бързина, с коіато се тича на помощ, пак ще видите, на много места от огромни зданија останали само четири черни стени, а по нѣкои места и те порутени. Но Американецът не мига, изгорѣло му здание на десет етажа, тоі разчиства почвата и вдига ново на петнаісет етажа, много по-здраво, много по-красиво. Всичките зданија, разбира се, са осигурени, осигорени ни са и хората, но за всѣкоі случай на прозорците на хотелите и даже на частните къщи, понеже и те не се различават от хотели, са приковани дълги въжета, според разтоіанието до земята, и на стената ще прочетеш инструкция: „В случай на пожар спусни въжето от прозореца и

се спущаи по него“. Благодарим за попечението! Аз като прочетох това наставление в нашия хотел, изгледах въжето, па погледах и от прозореца надолу; — там вместо двор или улица видѣх плоската стрѣха на друго вътрешно здание. Добре, ще се спустна до тази стрѣха, ами сетне? Може да е много гениално това приспособление с въжета, ала все си е по-добро да не става нужда от него.

Аз се отвлѣкох. Нали бѣхме се запътили да нием по една бира. Заведе ни нашият чичироне в едно доста обширно и чистичко помещение. Всичките маси бѣха празни, ако и да нѣмаше 9 часа вечер. На около буфета имаше постоянно движение; посетители дохождат, поръчат си бира или уиски, изпият, заплатят и се оттеглят мълчеливо. Слава Богу, че тази пивница не беше чисто американска, а то и ние нѣмаше да имаме удоволствието да се разположим около масата и със сладка приказка да си изпием по нѣкоя чаша бира; а трѣбваше като онези неми, хладни посетители, като че изкуствени, човеко-подобни машини да се изправим при буфета, както у нас правят хасѣл пианистите, и мълчеливо да си изпразним чашите. В пивниците, съдържащи от американци, нѣма места за сѣданіе; всѣка консомация става пред буфета; там са наслагани всевъзможни закуски на разположението на посетителите безплатно. Ако си с дебелички очи, можеш да изпиеш само една бира, а да се нахраниш хубавичко със закуски и ще правиш тази „економия“ до тогава, до като един ден стопанинът не те улови за ъаката и ти помогне да изфрѣкнеш из вратата. За наше щастие стопанинът на тази пивница беше Немец, не успѣл още да се американизира. — Ние забелѣзахме, че разни хора дохождат, пият и си отиват, но един от тѣх постоянно стърчеше при буфета и все си сръбва по чаша и се вслушва в нашия разговор. По едно време дойде да го повика едно момиче. Тоѣ ѣ измѣри нѣщо по английски, па прибави: „Иди си, Бога ти!“. Тоѣ нарочно пусна тиѣ думи като въдица, за коѣто ние тутака си се закачихме.

— Вие сте Сърбин? — попита го докторът.

— Ест, Србин, и вие сте Срби? — полѣбопитствува тоѣ краѣно зарадван.

— Българи сме. —

— Све едно, ща су Срби, ща су Бугари, — брача-Словени! И без да чака покана, тоѣ седна при нас, като подаде картичката си. Оказа се, че е банатски Сърбин, Недѣлкович;

след дълги скитания по Европа, дошел в Нiu-Йорк преди четиринаисет години; кожухарин; женен за Немка. — Засмѣи до уши от радост, че се срещнал със „брача“, тоі не знаеше, как да изкаже удоволствието си. Преди всичко залови се да черпи. Разказа си пѣдве-пѣтри биографиата; спомніаше си епизоди от живота, особено от детинството. Четиринаисет години, уверіаваше ни тоі, не бил продумал по сръбски, та сега като че искаше да се наприказва за цели 14 години. Не му млькнаха устата. И на всѣка фраза питаше, дали верно се изразиаваше, проверіаваше се, дали не е забравил родниіѣт си език. Цѣл роі впечатлениіа, които са спали толкова години покрити с нови впечатлениіа, сега се пробудиха и забрънчаха през устните му. Спомни си тоі за разни обичаи, обреди, свадби; почна да проверіава, дали не е забравил молитвите по славіански, запѣ най-сетне „Христос воскресе“, за крайно удивление на посещаващите пивницата Американци. Стопанинѣт едър, красив до висша степен добродушен и вечно засмѣи Баварец и жена му, една пълна, бѣла Саксонка. — преситени от желѣзната студенина на Американците, възхитиха се от сантименталностите на доволниіа до блаженство баі Недѣлкович и с позволение се присѣдиниха на нашата маса, коіато лѣубезната госпожа затрупа със всевъзможни закуски. Българиіа, Сърбиіа, Бавариіа и Саксониіа си подадоха ръце за да отразіат с общи сили американскиіѣт егoизъм и студенина. И победиха . . . Както Недѣлкович, тѣ и Баварецѣт са вече американски граждани. Те са откъснати от отечествената си почва, и виждаш, че искрено, с гордост се наричат Американци. На бившето си отечество гледат като на нѣщо останало нѣкъде там, далече в мъглата. Интересите на щата и на град Нiu-Йорк са и техни интереси. Те винаги четат газети и са постоянно в течението на американските работи, като не забравіат и Европа. Аз се убедих, ча за баі Недѣлковича не е безизвестно, какво се върши и в нашиіа забравен край. Когато тоі, като демократ, ни се хвалеше с победата над республиканците чрез избираието на Клевеленда за президент, и аз го попитах, на какво мнение е за последниіа, тоі с най-голѣма откровеност ми каза, че „Клевеленд е добър човек, ама ни е джавни муж, он е будала; очете, да ви дадем Клевеленда, па да узмем вашег Стамбулова, па он да додже овде, па да љвати за руке ове Американци? . .“ Благодарим за комплимента. Аз почнах да изказвам своето съзхищение от американската сводода.

равноправие. от държавното им устройство, от общинското им самоуправление, от всичко туй, което ме е възхищавало при четеніето книжки за Америка; но баі Недѣлкович ме облѣ със студена водаца, като захвана пѣкъ тоі да ми разправя, че „овде е таква велика корупціа, що е нигде нема; у вас, у Европи, люди су императори, овде е злато император; коі има най-више злата, он има най-више силе. Парица е царица, како кажу у нас“. Тази е най-благодарната тема за Американците, както за устното, тѣй и за печатното слово. „Велика корупціа!“ — повтаряше баі Недѣлкович, като ни сочеше на раните, които раздира в общественія организъм на Съединените Щати жаждата за злато.

Разправи ни тоі за подкупността на администраціата, на общинските власти. За грамадните злоупотребениа с предприатиата и обществените построіки. — „Със злато можеш купиш и самог президента“. — В течение на тези разкази, които ме смутиха и ме накараха да се замисля, докторът ме гледаше под очилата си с една извпителна, мефистофелска усмивка, като че искаше да ми каже: „Е, как си? Чуваши ли? Видѣ ли, че в Америка е същото...“ Ох, хич не ми сгрѣваше сърдцето туй „и в Америка е същото“! . . .

Неделя. След изобилната и из-вън-пѣтіа безвкусната закуска в хотела, ние без да се отбиваме в салоните, излѣзохме на Broadway, запушихме цигарите си и се опѣтихме към пристанището. Вчера задрѣстени и раздвижени като мравиніак днес улиците бѣха съвършено пусти, като че целият Нiu-York бѣ измрѣл през нощта. Зад нас грѣмна една камбана, след неіа зазвучаха и други нѣколко камбани с разни тонове, но така скомбинирани, што образуваха една възвишена, трогателна божествена песен. И си помислих, че и у нас пригласяват благочестивите християни на молитва с разноразлични камбани, но като ги задрѣгне нѣкоі клисарин, ще ти покърти ухото такава гърмотевица, што ще почнеш да молиши Бога да го вразуми и му прати изцеление от беснуваніе. И като че чуваш даже думите на тази чудна песен; като че те моли, тегли към храма божи. Аз като не бѣх чувал нищо подобно и като отчаян любител на всѣка хармониа, спрѣх се като замаіан, догдето престанаха камбаните, и замрѣ в небесата последният звук. Ние вървѣхме из безлюдниа Broadway до самото пристанище и зіапахме налѣво и надѣсно красивите и грамадни дамове. Само параходите, железниците и трамваите не преставаха да бушуват. Възползу-

вани от пустотата на улиците, на пресечението на които стърчаха само внушителните полисмени, ние обиколихме безцелно сума квартали и попаднахме случайно в една улица, пълна с банкови учреждения. Всъщност дом от тази улица може да засрами който щете дворец в Европа. Внушителни, дявол да ги вземе, палати! Вдъхват ти респект и доверие тези колосални мраморни стени! Без да видиш, ще върваш, че между тях се гнездіат не златни мечти, ами цели гори от злато. . . .

Ето и станцията на бруклинския мост. Два трена с електрически мотори се хлъзгат като сновалки по този мост от единия брѣг до другия, от Нiu-Йорк до Бруклин. Нiu-Йоркските къщи са много високи, но мостът е още по-висок. Ние се изкачихме по една стълба, влѣзохме в трена и туку зафърчахме над необозримиия хаос от плоски еднообразни стрехи, сетне блѣсна каналът, усеіан с параходчета; после пак море от стрехи. Stop! Бруклин. Едно стѣнце пекнало, ще ти се прѣсне главата! Ами благодарение, че видѣхме една аптека, та се поразхладихме. В Америка, като всичко наопаки, та и аптеките. Искаш ли сода, лимонада, трѣбват ли ти всевъзможни сиропи и шербети, — иди в аптеката, прохладжаваи се. Потрѣбва ти тютюн, цигари — в аптеката; марки пощенски, отворени писма — в аптеката; іаіца искаш ли — и іаіца има; и четки за обуца и *que sais-je encore!*

Сега да се върнем на Broadway, да се качим на трамваия и да идем в централния парк. При входа на парка мнозина чичерони (трѣбвало би да кажа „мнозина гаіди“) ни предлагат услугите си. Нѣмаме нужда. Ние изучихме планът на града още в океана, па и освен това цѣл поток народ се движи към вътрешността на огромния парк, и ние ще вървим с народа. Всичките алеи на парка са покрити с асфалт. Особено старание за украшението му не се забелѣзва; повечето от дърветата са оставени на воля божия. При завоіа на една алея се отвори една площ, на която са установени карусели и лѣлки за децата. Между дребните деца се забелѣзваха сам-там по лѣлките „дечица“ около на 14 — 15 години. По-нататък, на една широка кръгла поляна нѣколко групи играеха крикет, а около играчите насѣдали по тревата хиляди хора. Интересното е, че на всѣка крачка из алеите ще срещнеш надписи: „Keep of the grace“ (пазете тревата); тези надписи ги има и по таквизи места, гдето нито е расла, нито ще расте трева; а пък в празничен ден именно там, гдето има най-хубава трева, най-много тѣпче публиката. Ви-

дѣхме големият обелиск. Какво да му гледаш на обелиска! Не разбираш иероглифите му. То само Англичанинът е способен да знае три часа на един камък, без да разбира цѣщо, но само защото в гида този камък е отбелязан като старина или редкост. Разгледахме и новият музеи. Между другите ценни редкости, най-много ми обърна вниманието богатството на египетски мумии, изложени не като в нѣкои европейски музеи или съвсем заковани, а в разтворени празни ковчези. Тука гледаш една мумия съвсем закована, със всички надписи и украшения: до нея виждаш ковчегът откован и разтворен, а вътре цѣла обвита с навосъчен плат мумия; под този плат едва личат отделните части на тѣлото. По-нататък горната обвивка е снета, и тѣлото остава обвито с едни прогнели, но оцелели още парцали — тук вече познаваш носът, брадичката, съгнатите ръце, нозете. Сетне съвършено открито погнилото слечено тѣло, което е дишело преди три хиляди години. Ето где си спомниаш Хамлетовият монолог над черепите! Но мене друго наблюдение ме още по-вече порази: като гледах разкритите мумии, възрѣх се в платовете, с които те са обвити, разгледах внимателно и други окачени около мумиите платове, как са тъкани, с какви шарки са шити и как са разпределени цветовете. За крайно съжаление се убедих, че в тъкачното изкуство ние, Българите, едва сме достигнали туи, което са имали Египтяните преди три хиляди години. За едно още по-поразително сходство между самобитната ни индустрия и тази на друго едно племе, аз ще упомена при кратките си бележки за изложението в Чикаго. Сетне посетихме менажерията. Един специалист зоолог може да намери тука нѣкои рѣдки специмент между множеството птици и маймуни, но ние извлѣкохме заключение, че нיו-йоркският зоологически парк е още твърде млад и остава много да се желае за комплектираніето му. В парка има едно малко езеро (като казвам „малко“, не трѣбва да се разбира че е по-малко от софийското при орловия мост), по което младите ланки се надиреварват с лодки, устроени по-елегантно и по-пригодно за целта, отколкото са смешните корита на софийското „езеро“.

Към края на едни сенчести алеи беше се стругал нѣколко хиляди души народ при един павиліон, в който свиреше доста пълен оркестър. Между всичката тази сган аз не видѣх ни един мъж, ни една жена лопо облечени. Повечето бѣха дребни търговци и работници, но всички тѣ чисто пременени, както у нас рѣдко се обличат най-добрите търговци на големи празници; а жените и особено момите — те

даже с претенции на изίαщност, само че не им прилича. Миловидни моми доста, но красива ни една; те са тънки, пежни, бледникави, дълголики; всички почти носеха гладени ризи, препасани с колани, с което прикриват и без това бедните си форми. Казват, че нју-йоркските моми били кокетки. В какво им се състои кокетството — Господ ги знае! Види се, Американците им разбират. Аз не го разбрах, както не разбирам, в какво се проявява нежността между нѣкои породи животни. Гледаш две животни виждат се, срещнат се, без да чуеш нѣкой нежен звук, или да видиш нѣкое нежно движение, или да забележиш нѣкое приятно изменение в образите им, туку видиш, заобикалят се, попогледат се и, туку видиш се сприятелили. Аз не намерих нѣкоя разлика и в срещата на Американец с Американка: срещнат се, мъжът излае нѣщо с дебел глас, жената излае с тънък, и не трепва ни един мускул на лицата им. Че ако това е кокетство, тогава какво да речем за Парижанките! Наистина, свободни са Американките, но тази свобода, проявена в облеклото им, в маниерите, в походката им, бие в очите на Европееца нѣкак-си странно, а нѣк като погледнеш и физиономииите им, не знаеш какво да мислиш: във всеки случай аз, при първ поглед, не бѣх в състояние да реша, тия групи моми, които срещяхме в парка, почтени момичета ли са или от „онези моми“, и по-скоро би ги причислил към последните, ако не виждах, че те се въртият около техните майки, бащи, братия. Жената там се ползува с голѣмо уважение. Отношенията на мъжете към жените представляват нѣкакъв си печален остатък от рицарските отношения към нежната, беззащитна жена. Но сегашната Американка счита, че има неотемлемо право на непременно уважение от страна на всѣкой мъж; тия вече не се старае с нежност, с женственост да заслужва при всѣкой даден случай действителното уважение на мъжа, а реализира даже намръщено своето право на уважение. Опитаи се да не отстъпиш веднага мѣсто във вагон, в параход, в трамвай, в омнибус на нѣкоя Американка, тия е готова да те стрелне с очи и даже да изръмжи нѣщо под носа си. Е, друго нѣщо е Европейката! При такъв един случай, колкото ти и да си недогадлив и нелѹбезен, тия само като те погледне с този ясен сдържано-умоливащ и нежно-укоряващ поглед, не мѣсто да ѝ отстъпиш, ами и на ръце да ѝ носиш.

В понеделник, след закуската, мистер Недѣлкович си напуста работата и трѣгна с нас уж да ни запознае с

града. Качихме се на един висок дървен мост, който обикаля почти целият Нiu-Йорк, и по който постоянно сноват тренове; втърдохме в един от тях и зафучахме над улиците, над главите на пешеходите, а по някои места и над стрехите. Разбира се, че нищо не можехме да видим. Завъртяха се пред очите ни като в страбоскоп горните етажи на зданията, безконечните прави улици, мъркаха се широки площади, разтилах се под нас паркове, и пак зданиа, и пак улици, и всичко се смѣсваше с дима и писъка на локомотивите и с никому ненужните указания и обяснения на баи Недѣлковича. Но сам-там, в разтворените прозорци на горните етажи, все пак можеха да се забележат неглижетата на нiu-йоркските обитателки, изтегнати до прозорците на раздвижени балансуари и с газети в ръце. След цѣл час подобно фърченіе, което ми напомниаше разходката с Хромиа Диавол, ние се спрѣхме при главния резервуар на нiu-йоркската вода. Дъното на резервуара не изглеждаше да е от първостепенна чистота, затуй и водата им мирише на гнила бунарска вода. Ние сме на една височина, от която . . . нищо не може да се види. . . . От тук се качихме на трамвай, и баи Недѣлкович ни заведе в една градина, в която не бѣха още изчистили остатъците от вчерашната гуляла публика. Тои ни препорѣча да си подкрепим тука силите със закуска, което ние не захснѣхме да изпълним . . . При слизаніето към станцията, от гдето трѣбваше да трѣгнем за нашия хотел, ние видѣхме железнопътните линии, по които тази вечер ще пътуваме за Чикаго. Но това ли е Hud-on River? Това ли е американският Реин? Под нас се извиваше една търниасала по крайщата река, по която плаваха повече отломъци и нечистотии, отколкото барки и параходи. На връщаніе нищо особено не се хвърли в очите ни. Не ми излиза от ума само следната среща: като слизахме към реката по една каменна стълба, видѣх насѣдали на стълбалата нѣколко деца, които делѣха и трупаха в шапките си зелени ябълки; за нѣколко цента те ми препълниха шепите със своята ппачка, но аз взех само нѣколко ябълки. Не изминахме много — и на среща ни се качахше едно американско семеіство, между което една мома, доста хубавинка, се обръща към мене, като че се познаваме кой-знае от кога: „Не яжте тези ябълки, youngman, ще се разболеете“. Тази простота ме подкупи малко в полза на Американките, при всичко че в Европа подобно обращение на мома към непознат мъж би се счело за предизвикване.

Като се разплащахме в хотела, поискаха ни за фастона, който ни доведе от станцията, пет долара, 26 лева, за един кратък курс! Това беше очевидна експлоатация, понеже като видяха, че ние не сме склонни да платим таква цена, стъбоха на три долара: а пък от хотела до железопътната станция, която беше много по-далеч, платихме само два долара. Като не бяхме се снабдили с долари, ние се разплащахме с европейско злато, и интересно е, че касиерът приемаше охотно само наполеондорите, а австрийските 20 франка ги измитах презрително назад, като че не злато, ами смет му даваме.

На станцията пристигнахме съвсем по американски — едва една минута преди тръгването на трена. Вагоните на Orient-Express напомнят американските вагони, само че последните трябва да са по-дълги, по-широки и по-високи. Те са дълги 60 фута и широки 10 фута, и във всякой вагон има 76 удобни седалища — по двама пътника на канане: по тѣ като обикновено във вагона нѣма повече от 30 пътника, то всякой един може да разполага с цяло кадифиано канане. Ние ако и да не пътувахме с Sleeping Car, спѣхме си богато в обикновените първокласни passenger coach. В бързите тренове има вагони само от I. клас: а за една по-голяма плата може да се пътува в спалните-вагони, които са сравнително по-раскошно наредени и вечер се превръщат в прекрасна спалня с доста широки и удобни легла. Във всякой от тѣх тренове има особни салони за пушеніе, за яденіе. Още по-раскошни, по-удобни, но и по-скѣпи са пулманските и вагнерските вагони; те са приспособени за пътуване със всички удобства: в тѣх има Drawing-room Car — салон с богати кресла за всякой пътник; Buffet and Cafe Car — буфет и кафене, в което можеш свободно да пушиш и да четеш; Sleeping-Car — спални вагони; Compartment Car — отдѣлни елегантни кабинни; Dining Car — ресторан с прекрасни сервизи и разнообразно меню; Observation Car — раскошен вагон, с големи прозорци, с богати драперии, който се прикачва в краѣ на трена, и от който може да се наблюдава както от отворената платформа на парахода; Private Car — частни вагони, снабдени със всички удобства за богати семейства; сетне в трена има вани, берберница, книжарница и какво не щеш. Във всякой вагон има по два ватер-клозети за мъже и жени. Също във всякой вагон има по два резервуара с чиста, ледена вода за пиеніе. Минутаніето от един вагон в други е много удобно: външните платформи на вагоните така се прилепават, щото не сенчан

че минуваш в други вагон, толкова повече, като разстоианието между два вагона се затваря с полустъклени врата. Вратата между вагоните стоиат повече отворени, и вечер, при силно осветление, виждаш вътрешността на два-три вагона наред като че един салон 50—60 метра дължина. И виждаш Американците във всевъзможни пози с газети в ръце, като че са се заклели да не продумват ни една дума, само се стараят, как по-свободно и по-удобно да си прострат или дигнат нозете. Във вагоните за пушеніе са поставени почти пред всѣкоі пътник съсѣди за пѣуеніе. Американците, когато пушат, много често и много безобразно пѣиуят, а особено тиѣа, които дѣвчат тѣутѣнѣт; както е облеганат на каналето, без да си изменява позата, дѣвче, дѣвче, напѣлнѣат му се раздражените от никотина уста със слѣуни, че като цѣѣкне между устните си една жѣлта гнусотиѣа, да ти се превърне стомахѣт, и хич не ще и да знае, че около него има хора.

До Албани, главниѣт град на ню-іоркскиѣа щат, ние вѣрѣѣхме все краѣ брега на Худзоновата река, но, за съжаление, не можехме да се насладим от природните красоти, окръжаващи нашиѣт пѣт, понеже го минахме нощем. Наистина, лунната светлина беше посребрила поврѣхността на реката, ние виждахме облите силуети на хѣмистите брегове, блѣщущаха множество светлилки в прибрежните градове, мѣркаха се товарни параходчета, блѣснаха сам-там и триетажни параходи, потънали в светлина, като бални салони: — но пак не можем да кажем, че видѣхме Hudson River, и ще вѣрваме на Американците, че тази река е американскиѣт Реѣн. Във всѣкоі случаѣ, от тѣѣ, което при лунната светлина можях да забележа, правѣа заключение, че едва ли названието на Худзоновата река „американски Реѣн“ е по-претенциозно, отколкото би било названието на Реѣнскиѣа водопад европейска Ниагара.

Ниагара! Даѣ Боже всекиму да изпита такива блаженни чувствуваниѣа, каквито аз изпитах, като наближавахме ниагарскиѣт водопад, а още по-вече — когато блѣсна със всичкото си величие пред очите ми това чудо на природата! Един час преди да стигнем Suspension Bridge — станциѣата до водопадите, кондукторѣт ни предложи купони за фиѣакри, с които в продължение на четири часа ще се разхождаме, за да изгледаме водопадите от всичките главни пунктове. За това удоволствие му заплатихме 6 долара. Щом стигнахме на станциѣата, предадохме на съхранение рѣчните си багажи, качихме се в едно широко купе и потеглихме....

Не съм любил и не знаа, какво сеща човек, като му предстои след дълго отсъствие, да се срещне с предмета на своята любов; какво чувства тои при първото произпение на взаимност: не съм се женил и не знаа, какво сеща момъкът, като отива под венчилото или като престоива прагът на новия живот. Но знаа, че, когато нашият файтон потегли към водопадите, мене ме обхвана до такава степен перевозно влнение и нетърпелива жажда, щото ако в този момент се отвориха небесата, и св. Петър ме повикнеше да ми отвори вратата на раа, аз би му извикал: „Махни се с твоа раа, остави ме да видя Ниагара!“ Ниагара, която е възбуждала въображението ми от детинство, и за която само съм ублажавал щастливците, като не съм допускал и мисъл, че ще я видя нъкои път. Ниагара — чудната игра на природата, която привлича хиляди Европеици в Новия-Свет — сто я пред мене! Колелата на нашето купе не ще успеят да се обърнат и сто пъти, и пред очите ми ще предстане картината . . . дали в един от хилядите варианти, каквито трепетно рисуване въображението ми? Ние вървим по една закривена алея. Пред нас и след нас тръжествено, плавно, като че под такт на музика, се движат с кола и пеша пристигналите от далечни краища любители на природните красоти. Нъкой, пристигнали по-рано, вършат се вече. Щастливци! Те са видели вече Ниагара. И онази осемдесет годишна бабичка, която едва пристъива, поддържана от внуците си, и тя дошла да види и видяла вече чудесните водопади; това е било, види се, последното ѝ желание, тя го постигна и сега спокойно ще се прости със живота.

Чуваме глухото бумтение на падащата грамада вода. Между дървата заблещукаха запенените кърдърци на текущата по наклонна камениста плоскост вода. Минуваме един мост. Реката около стотина метра широчина блъсна пред нас, запенена и буно устремена, между хиляди камъни, към пропастта, пред която се издига една грива от разбита млечна пъна, и изчезва . . . Насреща виждаме един бръг, които съвсем отвесно се губи в дълбочината. Това е Канада. Виждат се хотели, живописни вили, пръснати сам-там около роскошния парк на Викториа.

Ние кривнахме из алеята, и всичко се загуби: усилва се само подземното бумтение. Колата спрѣха. Стѣзохме и, по указанието на возача, трѣгнахме из една пътека между дърветата. Откри се пак канадският бръг зад пропастта; ние виждаме вече дъното на този бръг; ето и водата, мѣтно-зе-

лена, изиграла си вече роліата, уморена, но още запенена, отива лепиво на почивка към водоврата . . . Гърмът пред нас до толкова се усилва, щото, за да се чуем, ние викаме. — Нѣколко стълби надолу, една каменна полукръгла ограда . . . и Ниагарският водопад! Ето го!! . . . Много минути се изминаха, догдето ние се свестихме! Всички наблюдатели бѣха вцепени, като в жива картина! Не очудване, не възхищение, не! Едно безгранично благоговение бѣ отпечатано на лицата на всички. Всички лица бѣха сериозни, излека бледни и като че изтрѣпнали! Като че не пред творението божие, а пред самия Бог те бѣха изправени! . . . Които може, нека опише тази картина; които може, нека ја фотографира, нека ја нарисува! . . . Аз не мога!

От мѣстото, гдето стоим сега, виждаме в общи чѣрти следното: зад каменната ограда, над която сме се надвели, натѣво падат буѣни кѣдрави снопове разпенена вода и се губят на стотина метра долу, в една кипеща пенлива маса, от която се възнася силно бумтение: воден елмазен прах изфѣрга тази кипеща маса; този прах по на високо се разредява, превръща се в прозрачна пара, и слънчевите лъчи, като се преломяват в нея, образуват полукръгла небесна дъга, двата краища на която са натонени в разбитата и омаломощена вода, която скача от водопадите и напълня цѣлата пропаст на около два километра дължина и $\frac{1}{2}$ километър широчина. Тази падаща вода, която е до лѣвата ни страна, е отцепена от общата маса на американския водопад с една малка скала, зад която се устрелива в бездната още по-буѣна маса, в стотина метра широчина. Погледнат отсреща, от канадския брѣг, този водопад изглежда като трептеща маса от кѣдрави снопове пѣна, между които личат светло-зелените ивици на неразбитата вода. Зад този водопад е островът на Трите Сестри, от гдето се вижда на голѣмо разстояние водата, която припка между камъните и, полуразпенена предварително, устрелива се в хаоса на канадския водопад, паречен водопад на Конската Подкова. Ето где е чудото на Ниагара! На по-вече от двесте метра широчина, върху една полукръгла вдлъбната скала, с форма на конска подкова в средата, пада непрекъснатата маса от ослепително блестяща пѣна на стотина метра дълбочина. Долу — ад! Нѣщо ври, кипи, беснува се, гърми, като че потръсва цѣлата околност; снопове пѣна се мѣтат като фонтани нагоре, воден прах обсинва целият водопад и над него ти виждаш ясно, как се възнася към небесата водната

пара, а пред очите ти се образуват облаци, които, колкото по-на високо, толкова по-се състѣават и като че се вкаменѣват над водопада. Как ли ще изглежда това в светла лунна нощ!

Долу обикалят нѣколко параходчета. Горките! какви пенчастни, колко мизернички изглеждат те пред разпенените отпреди им гиганти! Пътникът слиза долу или по стрѣмните пътеки или с подѣмни машини. На срещния брѣг се мипува по висещите мостове. Отвред ти предлагат фотографите на Niagara-Fall (Найгера-Фол, както го изговарят Американците). Сума фотографи предлагат услугите си да те снимат на скалите под водопадите за спомен. Ние не се снемме, понеже един от нас приведе против това типичният български аргумент: „Кой знае, колко ще ни обелят“. Четири часа се изминаха като четири минути. До колко бѣхме замаѣани от величнето и прелестите на ниагарските водопади, се вижда от следния комичен случай: близо при острова на Трите Сестри седнахме да си починем на една скамейка: всичките дървета на около бѣха изписани и изрѣзани с имената на посетителите. На скамейката беше изрѣзано, между другите, името Д. Анев. Аз показах на доктора това име и му казвам на шега: „А виж, докторе, Димитър Анев где си е изрѣзал името“. — „Наистина, подзе докторът, той е, Димитър! Гдето не е ходил този човек, горкият и пр.“. — „Ти шегуван ли се, докторе?“ — „Защо да се шегувам? Той е много хъшкал из Европа“. — „Е хей, съвземи се, докторе, где сме ние сега“ каза Филарет. — „У-у, добре каин бе, аз забравих, че сме в Америка, ама че работа, хе, хе, хе!“ — Разходихме се и из самите градове Suspension Bridge и Ниагара. Потънали между парковете, тези градове, построени от чистички, повече дървени, летни къщички с малки градинки пред всѣка къща. Казвам „къщички“ в американски смисъл, понеже повечето бѣха само на три етажа. Нашият водач, за да си съставим пълно понѣтие за Ниагара, води ни още на едно мѣсто, гдето от една височина ни показваха нѣщо долу във водата, разправяха ни с думи, с мимика, но ние нищо не разбрахме: досетихме се, че искат да ни покажат едно мѣсто, гдето се върти водата. Е моля ви се, после водопадите да ти показват нѣкакъв си водоврат! Разбрахме, най-сетне, каква е работата: те водят тука аджамииите-пътници и под предлог, че им показват нѣкое чудо на природата, почти насила ще ти тикнат нѣкой албом в ръката срещу 2—3 долара. Тези албоми ги продават млади момичета. Впрочем, ние не ги зачудихме с галантност! . . .

Освен гдето цели четири часа се дивихме на водопадите, по нашият трен, след като мина Suspension Bridge и обиколи паркът на Виктория, спрѣ се напред пътя на едно възвишено мѣсто Falls View, и там пътниците слѣзоха от вагоните и още пет минути се наслаждаваха от величествената картина: от тук се виждаха всичките водопади. Прощавай, Ниагара! Много е кратък животът, за да имам надежда още веднѣж да те видя! . . Изпищѣ нашият локомотив, потегли тренът, завъртѣ се околоштата, завъртѣ се гората и покри водопадите. Зафърчахме из монотонната Канада. Сума градовце се премрежваха из пътя ни, но в тѣх само локалните тренове се спират, а нашият бърз трен ги удостоиваше само с едно поздравление с пищялката и бързаше да избегне димът на фабриките им. Село в европейски смисъл аз не можих да забележа из пътя нито в Канада, нито в щатите, които пресѣкохме. Или ще видиш градовце, уредени с правилни улици, с газово или електрическо осветление, с три и четири-етажни домове, с трамваи, с мрежа железници и множество фабрични трѣби: или отделни ферми, или сега заселени, на прѣсно изсечена гора, отделни колибки, обитателите на които си пробиват път с ралото. Но едва успеят да се заселят нѣколко къщи, ето ти изниква фабрична трѣба, и туку видиш тихото земеделческо поселение се обърнало на задимен индустриален градец. Земеделческа Америка не можих да видя: тя е по на юг. Но за туй пък от фабрики и железници — аман! Ние правим от Нiu-Йорк до Чикаго 1,600 километра път, и по целия път има най-малко по две линии релси. На всеки пет минути ще изфуци или от лѣво или от дѣсно нѣкои трен. И какви трепове! от 30, от 40, от 50 вагона. И какви вагони! Ту във форма на големи кола, ту във форма на бѣчви, ту като кафези. И всичко това не отива баласт да носи, а е задрѣстено със стоки! Особено впечатление прави това бѣсно движение нощно време. Освен сигналните свирки, на всѣко локомотив има камбана, която през нощта почти постоянно равномерно бие. Ти чуваш мерните удари на камбаните, които напомнят начинът, по който у нас възвѣстиват часът на погребението, и ежеминутно се стрескаш от треновете, които един отсам, други оттам, трети над главата ти по мостовите, като че дращат в нашия трен и мигом изчезват в мрака; едва успѣваш да чуеш еднѣж само ударът на камбаните. И туй деня и ноща — всеки божи ден!

А. Константинов.

(Следва.)

БЮДЖЕТИТЕ НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ДЕСЕТИЛЕТИЕТО 1879—1888.¹⁾

(Продължение от книжка II.).

Данъци върху спиртните питиѣ. На 25. Ян., 11. Април и 15. Маѣ 1879. импер. руски комисар утвърди Временниѣт устав за сбора (акциза) от питиѣта в Българското Княжество, който в 133 члена, едно разписание за патентниѣ сбор, и образци за нуждните книги по счетоводството, излага обстоятелно цѣлата материя, а на 5. Юли с. г. финансовиѣт отдел издаде кратка инструкция за полаганіето в деѣствие уставѣт. Вареніето спиртни питиѣ, от каквито и да било продукти, е свободно, но за извършваніето му се плаща на хазната акциз, а за продаваніето питиѣта — патент. Акцизѣт плащат и питиѣ, внесени из чужбина, а се освобождават от него местните питиѣ, изнесени из княжеството. Всеки градус сварен спирт се облага с акциз в размер една десета част от стойността му. Централното управление утвърждава размерѣт на акциза, който е общ за цѣлото княжество, като събере сведенията от губернаторите относително определените цени на спирта във всеки град от градските и окръжни съвети и направените срещу тѣх констатации от спиртоварителите. Надзорѣт за изпълнението на закона и събираніето данѣкѣт се извършва от губернатора, съветника „по дѣламъ казеннаго управленія“, окръжните акцизни надзиратели и надзирате-

¹⁾ Таѣа студиѣа свърших в краѣа на месец Юни миналата 1892. год. По независещи от мене причини печатаніето ѣ закъснѣ, и тя се явява сега в „Български Преглед“. След поменатата дата излѣзоха „Законопроектѣт за сключеното упражненіе 1889. год“, „Главниѣт отчет за 1890. год.“ и „Докладѣт на върховната сметна палата за 1889. и 1890. години“. Понеже не ми бѣ възможно да преработѣа цѣлата студиѣа, ограничих се да допълнѣа само таблиците, като внесох в тѣх данните за 1889. и 1890. години според тиѣа три нови официални източника. Само тук-таме вмъкнах и в текста нѣкои разсѣждения, а на внимателниѣ читател остава да се ползува от броевете в таблиците. Така, тази студиѣа обѣема всичките данни за финансовиѣа живот на княжеството не през десетолетіето 1879.—1888., а през дванадесетолетіето 1879.—1890. г.

Авторѣт.

лите при всѣка фабрика. Правото за спиртовареніе се добива, като се плати на хазната 400 лева за година, без да се гледа силата на фабриката. Фабрикантите внасят сами в ковчежничеството акцизът на продадениа спирт най-късно 7 дена, след като им се съобщи, колко имат да дават, а за останалиа спирт едновременно с продаваніето му. Лозіата плащат емліак, а за полученото вино и ракиа плащат акциз, като се остават свободни по 200 оки вино за лично употребеніе. Лозарите и винарите не плащат патент за правеніето вино и ракиа, нито за продаваніето им изцѣло. Акцизът на виното и ракиа се утвърдиава от централното финансово управление в размер една десета от цената им, определен за спирта. Акцизът се внася, направо или чрез кмета, в ковчежничеството вътре в 6 месеца, след като се съобщи на притежателя, колко тоі дължи. В противен случаі данъкът се събира чрез продаваніе на публичен търг част от недвижимиа му имот. Акцизът на пиво, партер, медовина се определя и плаща по същия начин, както и акцизът на спирта. Правото за пиво и медовареніе е 200 лева. Питиіата, направени от вино или спирт, които са платили акциз, не го плащат повторно, и правото за вареніе такива питиіа е 40—150 лева. Търговіята с питиіа се дели: на едро и на дребно (до 50 оки). Правото за търгуваніе се спечелва, като се купи всѣка година акцизен патент. Патентите се получават от ковчежничеството с едно заіавление, придружено с документи, които доказват, че заіавителіът може да търгува с питиіа. Градските съвети и общините в селата имат право да ограничават броіът на местата за продаваніе питиіа и да събират до 25% от стоіността на патентите за тѣхна полза. На 4. Август 1879. с указ се утвърди едно допълнение на устава относително определението акцизът на иностранныте питиіа и патентът за разносна търговіа на едро. Законът от 23. Маі 1880. год. унищожи акцизът на местните вина, и налогът пое название воівода парасѣ, діуліумлики и пр., като ги замени с данък върху лозіата: 1. разред 5 лева на діуліум, а 2. разред — 4 лева. От първиа разред са лозіата в окръзите Варненски, Шуменски, Русенски и Свищовски, а във вториа лозіата на всичките други окръзи. От данъка се освобождават младите лозіа (до три години) и напустнатите. Законът не говори нищо за измѣрваніето на лозіата. С постановление от 28. Маі 1881. год. се унищожи вземаніето акциз на иностранныте питиіа, с изкліучение сръб-

ските, румънските и турските, а тѣ също и акцизът на местниѣ спирт и бира. Законът за лозиѣта и спиртниѣ питиѣта от 19. Февруари 1883. год. определи поземелниѣт налог на лозиѣта на 2 лева за нов діуліум (1000 кв. м.). Производаніето спиртни питиѣта, от каквато и да било матеріѣ, се подложи на таксата право за фабрикациѣта, коѣто е 10 % от стоіността на свареното питие. Производаніето на питиѣта е подложено на постоѣнен контрол от страна на финансовите агенти. Опиѣта от местните производители, които жѣлаѣт да се освободѣт от контрола, плащат постоѣнен годишен абонамент на лозиѣта по 1 лев за всеки нов діуліум. Убитите от град лозиѣ се освобождават от налога в размер на загубата. За приложение на закона министерството на финансите издаде правилник на 9. Ноември 1883., коѣто остана в сила и след закона за беріите (акциза) върху питиѣта от 30. Іануари 1885. Размерът на правото за фабрикациѣта е същѣйѣт. Внесените из чужбина питиѣта плащат мито и право за фабрикациѣта, изнесените на вѣн местни се освобождават и от двата налога. Тѣ също и системата на акцизни патенти се задържа. Търговиѣта с питиѣта се дели на едро, на дребно и на разнос. Особѣна таблица съдържа подразделеніето на търговиѣта и определя цената на патентите от 30 до 300 лева годишно. Броѣт на питеѣните заведѣніѣта е неограничен, а разпределеніето им на разреди се прави (два пѣти в годината) за градовете от общинските управленіѣта, а за окръга от окр. постоѣнна комисіѣта. През 1890. година, по законодателен ред, законът се измени и допълни главно в това, че се уголемиха цените на патентите.

Данѣци върху тѣтѣна. Окупационното управление и по отношение на тѣта данѣци е издало наредби, които са останали в сила до недавно. На 1. Февруари 1879. утвърдени са: „Временните правила за акциза на тѣтѣна в бѣлгарското княжество, придружени с пет образци за книги по счетоводствата и с утвърдените на 5. Февруари с. г. Тарифа на бандеролите за приготвеніе тѣтѣневи изделия и пр. и Разписание на патентниѣ налог за право търгуваніе с тѣтѣн и пр. Освен това утвърдени са били и Наказателни разпорежданиѣ от турскиѣ дестур и приспособѣни за табачниѣта и питеѣниѣта устав. Акциз се налага както на суровиѣта, така и на изработѣниѣта тѣтѣн. Докараниѣт из чужбина тѣтѣн плаща мито и акциз. Акцизът на суровиѣта тѣтѣн е по

75 стотинки на ока без разлика на качество, като се оставят свободни 12 оки за лично употребение, а за изработения данъкът се плаща с бандероли, според тежината, броя, количеството и вида на изделието. Тютюният за пушеніе плаща на ока 6·60, 4·40, 3·30, 2·20 и 1·15 според 5-тѣх качества; емфието плаща на ока 2·20, цигарите на 1000 парчета 22 лева, папиросите на 1000 парчета 6·60, 4·40 и 3·30 според трите качества. За тютюна и папиросите от 2-ро качество надолу тарифата определя и цените, по които трѣбва да се продават изделията. Право за обработване и продаване тютюн се придобива с купуването всѣка година акцизни свидетелства (патент). За търговия изцѣло се плаща и патент 20—60 лева, за търговия на дребно 12—40 лева, за разнасяне по улиците 15 л., за разнасяне по градовете и селата 20 л. Тютюният се сее върху неограничено пространство: по тютюница, по ниви, по градини. Набраният тютюн се измѣрва в присѣтствието на особен чиновник и на свидетели и се записва в особена книга, коіато служи за определение отсетне акцизът. Плащаніето данък се извършва едновременно с продаването суров тютюн от сеіача направо в ковчежничеството или чрез кмета. Ако закъснее плащаніето, продава се останѣлият тютюн или част от недвижимите имоти на длъжника. Изработването тютюн се позволява само във фабрики, от които всѣка трѣбва да купи в годината бандероли най-малко за 25,000 лева (в София и Русе), за 15,000 лева (в областните градове) и за 10,000 л. (в другите градове). За отваряніето фабрики купува се по същият ред патент за 500, 300 и 200 лева, които се подновява всѣка година по полугодие. Изработването във фабриката се извършва под контролата на особен чиновник, като се съблѣдава, щото тежината на изработения тютюн, при известна толеранція, да е равна на внесения суров и да се лепят бандеролите според закона. Внесеният из чужбина суров тютюн плаща, освен митото, акциз по един франк на ока, а изработеният се облепя със съответния бандерол, по най-високата цѣна. За изнесения извън княжеството местен суров тютюн платеният акциз се повърща, а за изработения ще се направи същото, след като се наредат митници по цѣлата граница. Надзорът за приспособението законът и събираніето данъкът се упражнява от губернатора, акцизния чиновник, полицията и наочните контролѣори. Тарифата за бандеролите се приспособи едвам от 1. Ноември 1879. год., а до него време се съобразяваха

с турската тарифа, която била за разни губернии различна. Допълнението на временните правила, утвърдено с указ от 4. Август 1879. г., ограничава разносната търговия само на едро (патент 100 лева), забранява сесията тютюн в малки количества, позволява освобождението 12 оки от акциз под условие, да се засеят най-малко два джулума, а за по-малки повърхности засята земя освобождава само 2 оки и забранява държането хавани в къщи. Първият закон, издаден по законодателен ред, е онѣ от 9. Май 1880., с който се намалява акцизът върху суровия тютюн на 50 стотинки за ока, а се уголемява цената на бандеролите върху тютюна за пушеніе от 2-ро до 5-то качество така, щото последното качество плаща за напред двоино, а предните по $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{3}$ и $\frac{1}{2}$ повече, като се уголемява съразмерно с дозволената продажна цена. Второ изменение на временните правила се направи с приетото по законодателен ред предложение от 21. Декември 1883. година, Вмѣсто производитѣля, купувачът се задължава да плаща акцизът на суровия тютюн, като му се дава почек 10 месеца. За иностранните тютюни, внесени в антрепозити, дава се срок от четири месеца за плащаніето акцизът. Продажбата на суровия тютюн става свободно, но производителът или препродавачът е длъжен да събщи на кмета или околийския началник, та стоката се следи до изнасяніето ѝ зад граница или изработваніето въ фабрика. Временните правила се отмениха напълно с обширния Закон за тютюна от 15. Декември 1889. г.

Гербовият сбор се регулира за първ път чрез Временните правила, утвърдени на 9. Јуни 1879. г. Сборът се събира въобще чрез продаване гербови марки и гербови хартии. Простият гербов сбор се предвижда само по 1 лев и по 50 стотинки, а актовият се дели: а) актове за преминуване правата над имущества и договори и б) задължителни записи и полици. Простият гербов сбор по 1 л. се взема от всичките книжа, подавани в съдилищата или издавани от тѣх, от митнишките декларации, от пълномощия, от дубликати на документи и др.; сборът по 50 стотинки от всички заявлениа до духовните и административни учреждения от свидетелства и копии от същите учреждения, от вторите и последващи листове на документите, подавани в съдилищата, и от приложения при прошенията. Освобождават се от сбора книжата, подавани на княза, книжата за лично записаніе, относително образователното или икономическото

подобрене живота и др. Размерът на актовиѣ гербов сбор е показан в разписанието, съставено въз основана ин-струкциѣта за реда, по които се правѣат актовете и пр., утвърдени на 23. Марта 1879: за подарителни записи, записи за зестра, духовни завещаниѣ, тѣпии, хѣджети, документи, контракти за сума 1 до 201—0·30 л., 201 до 401—0·60, 401 до 2001 на всѣки 400 прибавѣат се по 0·60 л., 2001 до 3001—4·80, 3001 до 4001—6·00, 4001 до 6001—9·00, 6001 до 10001 прибавѣа се по 3·00 л. на всеки 2000, 10001 до 15001—18·00, 15001 до 20001—24·00, 20001 до 30001—42·00, 30001 до 40001—60·00 л., 40001 до 100001 прибавѣа се по 30·00 л. на всеки 20000, 100001 до 150001—215·00 л., 150001 до 200001—300·00. За закони, полици, заложни актове и сметки за дълг стълбата е същата, само гербовиѣт сбор е винаги $\frac{1}{3}$ от показаниѣ по-напред. От актов сбор се освобождават: актове, склѣчени с хазната; подарителни записи в полза на черкови, общини, училища; контракти за личен наем. Тоѣа закон можи да се приспособи едѣам в началото на Август 1879. г., когато пристигнаха поръчаните гербови марки. До него време дапѣкът се е събирал различно като се употребѣавали прости бѣли книги с печата на окръжни съвети, печати или подписи на окр. началници и др. Със закона от 31. Маѣ 1880 г. позволи се на частни лица да продават гербови марки, като им се прави 5% отстъпка от стоѣността. Временните правила останаха в сила до 5. Јануари 1885. г., когато се утвърди, по законодателен ред, законѣт за гербовиѣа сбор. Простиѣт гербов сбор, според тоѣа закон, се събира по 1·00, 0·50, 0·20, 0·15 и 0·10 лева, а актовиѣт по една таблица, коѣато се различава от разписанието само по това, че върху сумите 10,001 до 15,001, 15,001 до 20,001, 20,001 до 30,001 и 100,001 до 150,001 се взема 22·50, 30·00, 40·00 и 225·00 лева, а върху книжата по-горе от 200,001 се прибавѣа по 150·00 л. за всеки 100,000. Книжата, които трѣбва да плаща простиѣт гербов сбор, са точно изброени, като се разшири облагаемата матерѣа, с което е премахнат един голѣм недостатѣк на правилата. Предвиждат се и парични наказаниѣ както за длѣжностните лица, които приемат книжа необгербовани, така и за лицата, които си служат с необгербовани документи. На 15. Декември 1890. год. е утвърден нов закон за гербовиѣа сбор, коѣто въвежда изменениѣ в смисъл на уголемение приходите от дапѣа.

Мито. През първото още време на окупациата по границите се отвориха митници, които се ръководеха по правилата на бивните турски. В края на 1878. год. се откри централният митарствен отдел при управлението на импер. руски комисар, който изработи: 1) Временни наставления за управителите и чиновниците на митниците (утвърдени на 10. Марта 1879.), 2) Привременни наставления за митарствените стражари (утв. на 10. Март 1879.), 3) Проект за митарствен устав на българското княжество (утв. на 7. Юни 1879.) и 4) Привременни наставления за митарствените учреждения (утв. на 5. Февр. 1879.). Според тях законположенията оставени са в сила митнишките тарифи установени между Турция и другите европейски държави през 1861. година, които действуваха в княжеството до 1890., когато се сключиха търговски спогодби с Англия, Германия, Франция, Швейцария и Австро-Унгария. За стоките, непоказани или неоценени в тарифите, прави се оценка в митницата и се взема 8%; стоките, изнасяни из княжеството, плащат 1%. Министерството на финансите едвам на 25. Октомври 1879. год. испрати до митниците преводи от тарифите, така щото може да се счита, че те са приспособявани по цялото княжество от 1. Ноември с. г. Внасяната в княжеството сол плаща, според един приказ на имп. рус. комисар от Септември 1878. г. 8 гроша за 100 оки. С указ от 14. Август 1879. данъкът на солта е определен с 30% от стойността ѝ, което според циркулара за оценението на солта представя 4.50 лева за каменната и 2.40 за морската на 100 оки. Със закон от 9. Май 1880. година се определя, румънските и сръбски стоки (за които няма тарифи) да плащат мито в размер 8% от стойността, с изключение на ония стоки, като сол, тютюн, питија, които плащат и специални данъци в княжеството. Местните източно-румелински и македонски стоки, които, по наредба на императорския руски комисар, се пущат свободно в княжеството, се облагат със такова мито, каквото плащат там нашите стоки. Едрният добитък, печатаните книги и географическите карти се освобождават от мито. Митото въобще се плаща в злато. Законът от 16. Май 1880. год. обложи иностранната каменна и морска сол, внасяна в княжеството, със шейсет лева сребро на стотък оки за мито и акциз, а законът от 21. Май с. г. обложи солта, в количества по-големи от 1000 оки, с 1.20 лева на 100-тък оки акциз на каменната и с 3.40 лева на

морската. На 12. Декември 1880. се утвърди по законодателен ред митарственият устав. Источно-румелийските стоки, снабдени със свидетелства за произхождението им, освободиха се на ново от мито с постановление от 12. Октомври 1881. г., като се изключиха тютюният и изделията от него, виното, ракията и други подобни и солта. За уреждане действието на митарствения устав утвърди се на 15. Октомври 1883. год. Правилникът за делопроизводството на митарствените учреждения в княжеството придружен с 44 образци за книгите и разните книжа, потребни за счетоводството и манипулирането със стоките. На 24. Декември 1883. по законодателен ред е утвърдена тарифата за вносните стоки на Турция, Румъния, Сърбия и на други държави, които нямат сключени търговски договори с българското княжество, които задържа митото по оценение само за някои стоки и за непредвидените в тарифата, а за другите го определи единицата на тежест или на парче. Според една спогодба от 30. Септември 1884. тази тарифа не се приспособи на источно-румелийските стоки, внасяните на които, с изключение на тютюна и солта, остана пак свободна от 1. Октомври. Понеже Румъния показваше намерение да отдаде само на някои лица продаването каменната сол за България, то с постановление от 24. Декември 1883. год. се даде право на правителството да уголеми митото на ромънската каменна сол на 9 лева за 100 оки, но понеже ромънското правителство остави продаването солта по стария систем, постановението не се тури в действие. Но от 17. Декември 1887. год. митото и акцизът на солта се уголеми на 11 лева за 100 оки, като се обложи с разницата — 5 лева за 100 оки всичката сол, находеща се в княжеството, в количества по-големи от 100 оки.

Законът от 24. Декември 1883. год. обложи суровите кожи от едър добитък, внасяни в княжеството, с 1 $\frac{1}{2}$ на сто от стойността им. Законът за митниците от 8. Януари 1885. година не въведе изменения в размера и събирането на митото.

Пътна повинност. Законът за разните клонове по министерството на вътрешните работи от 17. Декември 1880. год. задължи всеки жител на княжеството, на възраст от 25 до 50 години, да излезе на работа, по направата и поправката шосетата, по четири дена в годината (които имат кола, по три дена работение с тѣх) или да си

пиема работник или пък да плати по осем франка (дванадесет за които имат кола) за същата цел в годината. Парите се събират от надлежната община и се употребяват по указанието на правителството, за направа и поправка шосета. Това трае до 24. Декември 1883. год. когато със закона за изменение пътната натурална повинност в пари, всеки жител от мъжкото население на княжеството, на възраст от 20 до 55 години, с изключение недъгавите, сакадите и военните на действителна служба, се задължи да плаща на хазната по четири лева годишно. За начина на събираніето парите законът не определя нищо, в действителност това е ставало чрез кметовете.

Откуп от мюсюлманското население за военна повинност. С постановление от 18. Декември 1881. год. мюсюлманските новобранци, подлежащи на призив за 1881., 1882. и 1883. год., ако искат, освобождават се от носеніето военна тегоба, като платят веднъж за винаги 1000 лева. На 8. Март 1882. съ друго постановление тоа откуп се намали на 500 лева. Други законоположения по предмета не са направени, и мърката от привременна е станала постоянна.

Правата и длъжностите на финансовата администрация по окръзите се регулира за първ път със закона за надзора и събираніето на даждиата от 13. Април 1883. год. „Управлението и ръководството по финансовата част във всѣко окръжие се възлага на окръжния управител“, в който работа той има за органи финансовиът чиновник и неговият помощник, по един за всеки окръг, и финансовите нагледници по един за всѣка околия. Финансовиът чиновник води финансовата кореспонденция, представява правителството пред съдилищата, надзирава земеделческите каси, ревизира тютюневите и питейни заведения, следи за правилното постѣпване на данъците, проверява книгите на съдилищата, контролира оценениата за емпіака и иджара, държи книга за държавни имоти и земи. Главната задача на финансовите нагледници е да преглеждат и поправят сметките на кметовете по държавните даждии, да ги подканят да събират редовно тия даждии и да ги внасят о време в държавното съкровище, и за изпълнение длъжността си нагледникът обикаля постоянно селата на околията, поучава кметовете, проверява регистрите, в които и констатира идваніето си, наглежда разфърланието данъците между данъкоплатците, подканя за събираніето и внасяніето им в ковчежничеството,

проверява прострапството на лозята, броепето на овцете, козите и свинете, изнамбъра укрити или неизвестни държавни и безстопански имоти и земи, надзирава за приспособение законите за питиата и тиутіуніа. Кметовете са длъжни да събират данъците, въ сроковете според специалните закони, да ги внасят в ковчежничествата и да държат квитанционна окладна и данъчна книга. Получваніето и внасаніето парите става само срещу разписки. Кметовете не бива да държат у тѣх си повече от 500 лева, да смѣсват държавните пари с общинските или частните им. Две седмици преди истичаніето на периода за събиране данъците кметовете са длъжни да обявят това и да поканят данъкоплатците да платят; след изтичаніето на периода исплатившите се повикват поименно (в градовете чрез писмени покани) и ако в 14 дена не се внесат парите на длъжниците продават (чл. 66) на аукционен търг движими имущества или, в случаі че нѣма такива, туріа се по административен ред запор върху доходи от недвижими имущества. По същия начин се постъпва и за недоборите от миналите години. За злоупотребиение със събраии данъци, също за похарчваніето или изгубваніето им, виновните се съдят в обикновешите съдилища; по за самите суми пред държавното съкровище лицата, които събират данъците, отговарят с имуществата си; ако тѣа не стигнат, отговаріа по същия начин целият общински съвет, а ако и след това липсата не се покрие, тѣа се събира от населението на общината. Както се види, законът съдържа целесобразни разпореждания, а неуспехът по събираніето на данаците дължи се на самите начала за разфърліаніе данъците предвидени в специалните закони и на недостатъчната или лоша воля на кметовете, които са лица изборни, а не държавни чиновници. За да се премахне последното зло, законът за исплащаніе недоборите от 28. Декември 1883. год. постанови да се дава на общините през 1884., 1885. и 1886. год. 1% от събраните и внесени въ ковчежничества недобори (от 1878. до 1883. г.), $1\frac{1}{2}\%$ от събраните данъци за текущата година, а общините, които изпратят всичките недобори, получават 2% от събраните за текущата година данъци. Недоборите от 1878. до 1883. трѣбваше да се съберат напълно на две части през 1884. и 1885., разумѣва се, като се прибират предварително данъците за текущата финансова година. Данъкоплатците имат право да плащат недоборите по $\frac{1}{24}$ част на всеки два месеца. На онѣа, които не се съобразят със това определение, ще се продават имуществата. Подобни отстъпки

на данъкоплатците са правени и при побиваніето курсът на монетите, като им се е позволявало да плащат недоборите с монети по с по-висок курс и даже с демонетизирани. Както ще видим по-сетне, всички такива средства са останали безуспешни, до когато пуждата доказала строгото приспособеността на законите.

Да се повърнем малко и направим отчасти едно повторение относително приготвяніето и вотираніето бюджетите, с които ще се занимаваме.

Ние видѣхме, че бюджетът за 1879/80. финансова година е съставен от окупационното управление, преди княжеството да е съществувало същински. Той е направен за учреждения и нужди съвсѣм други от ония, които се явиха през втората половина на 1879. година. Видѣхме тѣ също, че бюджетът за 1880/81. фин. г. е бил отчасти продължение от оня за миналата година. Едвам на 1. Юни 1880. г., т. е. при месеца след захващаніето на финансовата година, е издаден закон за разходите и приходите на княжеството за 1880/81. финансова година. До Август 1880. година, поради премахваніето съществуващи и отваряніето нови учреждения, дествуваха едновременно два разходни бюджета, както се вижда от закона, издаден на 17. Декември 1880. г., с който срокът за ликвидацията на бюджетът за 1880/81. ф. г. се определя на 1. Август 1880. г. Бюджетът за 1881. г. е разгледап и вотиран от народното събрание, утвърден на 17. Декември 1880. год., а влѣзъл е в сила на 1. Март 1881. год. За да се уреди захващаніето на бюджета на 1. Януари, според повиша закон, бюджетът траѣ до 31. Декември 1881. г., т. е. само 10 месеца. С тоѣ факт ще имаме по-сетне работа. Поради извънредните политически събития през 1881. и според самите княжески пълномощия бюджетът за 1882. не можи да се издаде по законодателен ред, и ние споменахме вече, под какви условия се тоѣ утвърди. Бюджетът за 1883. година е единственият у нас, за който се приспособиха познатите привременни дванайсетина и двацетчетвъртина, до като се утвърди целият бюджет по законодателен ред на 24. Февруари 1883. Бюджетите за 1884. и 1885. са разглеждани и вотирани от народното събрание, а утвърдени на 24. Декември 1883. и 23 Януари 1885. год. Забележително е, че за 1884. година има особен закон за военния бюджет. Народното събрание отпуща за разходи на войската 11 милиона, а на министерския съвет и на военния министър се възлага да направят събръщения, да из-

равният съдържанието на военнослужещите със щатове по военното министерство и въобще в границите на тази сума „да се правят нужните изменения по организацията на войската“. Отпускането на тази 11 милиона става под условие да се унищожат приготвителните класове на военното училище, межевата школа и фелдшерското училище; да се унищожат, ако се може, местата на военни началници или да се поверят тази длъжности поради економия на Българи офицери; да се изравният, ако е възможно, заплатите на военните доктори с гражданските; да се поверят незабавно 48 роти, по две в дружина, на Българи офицери. Тъй условно отпуснати разходни бюджети са редкост; главната причина за поменатия закон у нас е вероятно липсването на титуларен военен министър по времето, когато се гласувал бюджетът.

Съединението на бившата Источна Румелия с княжеството стана причина да се издаде на 22. Септември 1885. год. законът за бюджета за 1886. фин. год. Бюджетът от 1885. год. остава същия и за следната година. На министерския съвет се представи право, да прави съкращения в разходите по всичките министерства за 1886., било с премахване цели глави и параграфи, било с намаляване числото на служещите и размерът на веществените разходи. „По ведомството на военното министерство могат да стават съкращения и в размери на заплатите, предвидени за иностранны офицери;“ сумите от съкращениата ще се приложат към бюджета на военното министерство в особена глава: „за извънредни разходи по издържането на войската“ и ще се харчат по особен правилник изработен от министерския съвет. За изпълнението на бюджета въобще остава в сила законът за отчетността по бюджета. На основание споменатия специален закон, утвърди се с княжески указ на 31. Декември 1885. г. бюджетът за 1886. год., който се отнася само за бившето княжество. Кolkото за Источна Румелия, неѣа съединението завари с един бюджет, гласуван и приет от бившето областно събрание на 22. Декември 1884. и който остана в сила до законния си срок — 1. Март 1886. год. На 18. Март 1886. утвърди се с княжески указ, по решението само на министерския съвет, и „прибавлението към прихода-расходния бюджет на княжеството за 1886. г. за времето от 1. Март до 31. Декември 1886. год.“, чрез което бившата Источна Румелия се присъедини и в финансово отношение, като се приспособи и в неѣа напълно данъчната система на княжеството. Не бѣха по-благоприятни

за парламентарни работи и времената във втората половина на 1886. год. На 6. Септември се утвърди с указ на регентите законът за бюджета на 1887. год., с който приходът и разходът по върховното правителство, по държавните дългове и по 6-тѣх министерства, за всѣѣк отделно, се установиха в общи броеве. На всеки министър се даде право да разпорежи по глави и параграфи и по формите, предписани от закона, разрешениѣтъ му кредит, без да увеличава заплатите, а да може да намалява или уголемява персоналътъ. Ако се окаже излишѣкъ след това разпределение, тоѣ да се запише под особен параграф „економѣа от разрешени кредити“ и „не може да се разходва, а остава в полза на хазната“. Министрътъ на финансите събира от другарите си така направените им бюджети, проверява ги, направѣа потребните бележки и заклѣчение и внася общиѣтъ проект за бюджета в министерскиѣ съвет за разглеждане. Веднѣж одобрен (не по-късно от 15. Ноември) от министерскиѣ съвет и утвърден с указ (не по-късно от 1. Дек. 1880.), бюджетът остава неизменен през цѣлото бюджетно упражненіе, а за изпълнението му се приспособѣава законът за отчетността по бюджета. Наѣ-послед на 17. Декември 1887. год. е утвърден по законодателен ред бюджетът за 1888. год.

От 10-тѣх бюджета, с които ще се занимаем, само половина следвателно са приготвени и издадени по правилен законодателен ред. Те са бюджетите за 1881, 1882, 1883, 1884, 1885. и 1888., от които 1883. година не би трѣбвало даже да се турѣа в реда.

II.

От 1883. финансова година насам ежегодните бюджети на княжеството се печатат в отделни свезки, обнимащи около 190 страници в четвъртина. На първо мѣсто в тѣх се намират докладът на министрите и княжескиѣтъ указ, който, след вотиранието от народното събрание, се разрешава на правителството събираніето приходите и покриваѣнето държавните разходи, в общи броеве. Тоѣа указ е придружен с баланса съдържащ приходите и разходите, по главни разделения, а тогава следва бюджетът на доходите и бюджетът на разноските. Последниѣтъ съдържа за всѣѣко министерство обѣяснителна таблица, в коѣато са изброени както всичките служби, така и веществените разноси едно по едно. В тиѣа таблица е направено сравненіе на дозволените кредити през теку-

щата и през неѣ предшествоваща година. Колкото за приходите, подобно сравнение е направено в самия бюджет, като са показани и изчисленията приети за изминалата и настъпващата година и разликите между тях. В законопроектите за склучените упражнения до 1884. год. данните за разходите са турени преди ония на приходите. За първите шест години 1879-84 таблиците по прихода имат следните рубрики: предвидено по бюджета, констатирано за постъпление, постъпило през години (за 1879. и 1880. фин. год. до 1 Януари 1883. год., а за останалите през годината, на които бюджетът носи името и следната след нея), останали за прибиране до 1 Януари (втора след бюджетната), опростена или унищожена сума, сравнение на предвидените в бюджета с постъпленията (предвидено повече, постъпило повече) и окончателни приходи. За същото време подробните данни за извънбюджетните и условно постъпилите приходи са изложени обикновено в отделни таблици, а особена „ведомост за приходите по ковчежничества, параграфи и статии“ служи като повторение и обяснение на показаните общи броеве. Най-после всеки законопроект има по една таблица, в която е направено сравнение на приходите, само по-главни разделения, за всичките предшествоващи години. От 1885 фин. година насам таблиците имат само четиритях първи рубрики, споменати по-горе, и една отделна таблица за сравнение на събраните приходи през бюджетното упражнение и пему предшествоващото според подробното подразделение на приходния бюджет.

Като пристъпваме към разглежданіето приходите на княжеството, трѣбва да напомним, че за основа ни служат данните, находещи се в законопроектите за склучените упражнения, които, когато трѣбва, ще допълніаме с давните, взети от докладите на върховната сметна палата. Но преди всичко трѣбва да направим две забележки за финансовите години 1881. и 1886.

Ние видѣхме по-напред, че за изравнение захващаніето на финансовите години бюджетът на 1881-2. година траѣа само от 1. Март до 31. Декември 1881. година. Законопроектът дава, следвателно, същинските приходи и разходи за 10 месеца, но в първите, според самото естество на работата, преките данѣци влизат за цѣла година. За да се намерят поне приблизителни данни за сравнение с другите години, ние предположихме, че доходите през двата липсващи месеца щѣха да постапят в същия размер, както през дру-

гите, та уголемихме с по две десети ония приходи, които в законопроекта са показани само за 10 месеца. Така се намери една разлика от 1,106 хиляди лева, а полученіят общ резултат приехме да представя приходът на цѣлата финансова 1881/2. година и го минахме срещу думите и за 12 месеца. Същинската цифра би била, без съмнение, нѣщо по-друга вече поради неземаніето в сметка извънбюджетните приходи; но тъй като работата е само за сравнение, то разликата не може да има голѣмо значение.

Бюджетът¹⁾ на бившата Источна Румелия се изравнява, по предвиждане, така:

Обикновени разноси, гроша	65,619,992
Извънредни " "	2,045,000
	67,664,992
Обикновени приходи, гроша	66,555,000
Извънредни " "	700,000
Недостигът да се покрие от „икономиите“ в разните дирекции	409.992
	67,664,992

За същинските приходи и разходи то тоя бюджет не може да се каже нищо, понеже ни липсват данните по сключеното му упражненіе; само от законопроекта за 1886. год. се вижда, че за ликвидираніето му е платено от общите доходи на княжеството около 1—5 милиона лева или приблизително 6.6 милиона гроша. Според същия бюджет източниците за покриваніе разходите на бившата област са следните:

а) Прѣми данъци: поземелен (25 милиона гроша), върху овцете и козите (10 м.), върху свините (0.3 м.), върху недвижимите имущества (3.5 м.), върху прихода (3 м.);

б) Монополи и непріями данъци: монопол на солта (5.9 м.), право за пренасіаніе (1.25 м.), за употребеніе (4.8 м.) и за продаваніе (0.475 м.) на тютюн, право за правеніе (2.3 м.) и за продаваніе (1.15 м.) на спиртливи питија, мито за внасіаніе и изнасіаніе (1.20 м.), тимбри (0.9 м.), десетък от дърва, коприна, вар и др. (1. м.);

в) Разни приходи: риболовство, държавни имущества и др. (всичко 1.26 м.);

г) По дирекціята на вътрешните дѣла: паспорти, лов и др. (всичко 0.395 м.);

¹⁾ Областен бюджет за финансовата 1885—1886. година и пр. Пловдив, областна печатница, 1885.

д) По дирекцията на правосъдието: съдебни мита и права, владала (всичко 1.8 м.);

е) По дирекцията на общите сгради: държавни лесовете, образцов чифлик, пощенски и телеграфни бери (всичко 1.745 м.); и

ж) По дирекцията на просвещението: областна печатница (0.58 м.).

Всичките тиѝ приходи — 67.66 милиона гроша — обрънати в левове (100 гр. = 22.70 л. зл.) представят един общ доход от приблизително 15.5 милиона, срещу които, чрез „прибавлението“ към бюджета за 1886. г., е поискано от бившата Источна Румелиѝа, асимилираніето ѝ в отношение на данъците с кнѝжеството (косвените данъци и берите само за 10 месеца) 13.10 милиона, а в действителност е получено, заедно със случаините доходи, 14.09 милиона. В законопроекта извънбюджетните приходи не са означени отделно за Северна и Южна България, затова беше и невъзможно да се намери общиѝт приход само за бившето кнѝжество през 1886. год. Ние се задоволихме да покажем само бюджетните приходи, та по тоѝа пачин да имаме една година повече, когато ще се изучават редовните приходи на кнѝжеството преди съединението. Сравнението броевете преди и после 1885. година показва, че от бившата Источна Румелиѝа се е искало по-малко приходи, отколкото е показано в самостоятелниѝа ѝ бюджет за 1885/86. година.

Ето сега приходите на кнѝжеството през първите десет години на съществуваніето му:

Финансова година	Предвидено в бюджета	Констатирано за събиране				
		бюджетни	извънбюджетни	всичко		
		л	е	з	о	в
1879/80	23,230,337	21,995,416	2,208,139	24,203,555		
1880/81	23,486,817	32,721,460	686,510	33,407,970		
1881 { 10 месеца	27,055,498	28,504,424	399,351	28,903,775		
1881 { 12 " "	28,526,537	29,610,316	399,351	30,009,666		
1882	26,426,597	29,038,755	1,293,508	30,332,263		
1883	30,568,280	33,015,738	544,303	33,560,041		
1884	33,191,300	31,224,937	393,662	31,618,599		
1885	34,899,000	32,095,358	567,782	32,663,140		
1886 { без Румелиѝа	34,049,900	31,523,662	?	?		
1886 { със " "	47,150,916	45,608,919	2,139,257	47,748,176		
1887	47,168,266	46,864,105	1,956,777	48,820,882		
1888	53,051,040	54,718,137	1,608,833	56,326,970		
1889	62,255,952	64,662,461	4,122,360	68,784,821		
1890	71,324,030	67,471,441	816,887	68,288,328		

За първите 6 години, до 1884 включително, броевете, които даваме, са по-малки от ония, които се намират в законопроектите, защото бѣхме принудени да направим нѣкои поправки по следните причини. Вънесените в народното съб-

ранне данни за склѣчване бѹджетите 1879/84 обѣмат под названieto „оборотни и временни постѣпления“ като деѣствителни приходи, по реда на годините, и тѣѣ сумми: 535,699, 271,712, 91,634, 22,744, 1,297,060 и 3,396,814. За времето до 1882. г. вклѹчително подобни приходи са предвидени в бѹджета и се състоѣт от остатѣци на суми, получени за разход, и от пари, повѣрнати срещу отпущнати по-преди заеми от дѣржавното съкровище, та и ние ги задѣржахме и минахме като същински приход. Но за 1883. г. и 1884. г. сумите произлизат от пари, постѣпили привременно в хазната за смѣтка на трети лица: гаранции, на хранение, вѣстановление кредита по текущия бѹджет, полу-процентен сбор, бѣлгарска народна банка, пощенски записи и др. Очевидно е, че подобни постѣпления не могат да се снемат като дѣржавни приходи, за това ги и изоставихме. От друга страна, през пѣрвите четири години законопроектите минават в „непредвидените“ и „условнопостѣпилите“ пак като дѣржавни приходи не само постѣпления, почти едноименни с туку що споменатите, но и други като: за смѣтка на руското правителство, помощи за храма в с. Шеѣново, помощи за училището „Скобелев“. Ние се принудихме да извадим всички подобни постѣпления и да ги не минаваме никак на смѣтка. На тѣѣ начин нашите данни се ѣвѣават, по реда на годините, по-малки от онѣѣ на законопроектите със: 170,404, 179,764, 1,023,419, 838,354, 1,297,060 и 3,396,814.

(Следва.)

От историата на български език

Морфологични и синтактични бележки.

I.

Разгледваніето формите на български език както откъм историческото им развитие, тъй и откъм сегашното им състояние, представя твърде голъм интерес. Морфологиата или видословието е важна част от българската граматика, интересна партия от историата на родния ни език. Тука влизат куп явлениа, свойствени само на български език, явлениа, които би търсил човек напразно в другите славянски езици. Български език откъм формална страна стои съвсем уединен между своите славянски братия: до като всичките славянски езици се придържат о стария синтетичен принцип при изказваніето на падежните отношенія, новобългарски език хванал модерен път, сиреч разлага, анализира формите и ги изказва по нов, аналитичен начин — както става това в по-вечето модерни европейски езици.¹⁾

Като е дума за синтетичен и аналитичен начин изражение не ще бѣде излишно да обясним това по-близу. Синтеза в изказваніето на граматичните отношенія наричат този начин изражение, който е свойствен на старите езици и според който две думи (от които едната представя коренното значение, а другата — какво-годе отношение) се свързват тъй помежду си, щото съставят неразделно цѣло. Тъй напр. кога кажем по старобълг. *дан томоу чьлокѣккоу* *исти* — дателниѣтъ падеж *томоу чьлокѣкку* и инфинитивѣтъ

¹⁾ Като говорим тука за разлаганіе форми, разбираме предъ всичко падежните форми, склонението; защото спрежението в новобълг. си останало горе-долу също, каквото го знаем от старобългарски — само що изчезнали *три* причастія и неопределеното наклонение — види се пак за туй, защото речените форми не са истински глаголи, а от глаголи образувани склонидбени думи, а пък новобългарски ез. си пострадал именно откъм ония части, които се скланят.

исти представят синтетични форми, на срещу които стоят аналитичните новобългарски — *на* тоз човек и *да* іаде. Едното сравнено с другото ясно показва разликата в изражението: дателните падежи *томоу чьловѣкоу* са първоначално отделни елементи: *тъ* + *моу*, *чьловѣкъ* + *оу* — но тѣ съединени помежду си, щото съставят всеки от тѣх една цѣла дума, при коіато не мисли никоі вече на съставните ѣ части тѣ, както и за думата *мѣдвѣдъ* напр. никоі не мисли, че е съставена от *мѣдъ* + *вѣдъ* или днес, че е от *дѣкъ* + *съ*. Съвсем инак е със новобългарския дателен падеж, изразяван чрез предлог *на*: в изражението *на тоз човек* іавно различаваме предлогът *на* и генералниѣт падеж *тоз човек*; защото предлог *на* си е жива думица и се употребіа не само за образуваніе на дат. падеж, но и за да означава много други отношениа. — Съвършено тѣ е и със старобългарската инфинитивна форма *исти* (в горното предложение: *дан томоу чьловѣкоу исти* = *да* на тоз човек *да* іаде) накъм новобългарската *да іаде*: в *исти* никоі не мисли, че са първоначално два отделни елемента *ид* и *ти*, сложени тѣ помежду си, щото правят цѣла дума — докато в новобългарското *да іаде* всеки забелѣзва сѣбѣзът *да* и 3. л. ед. ч. сег. вр. *іаде*. Ето защо казваме тогава, че старобългарскиѣт дателен падеж тѣ както и старобългарскиѣт инфинитив са синтетични, съединени, слети форми, а пък съответните новобългарски — аналитични, разложени. На такова също отношение съглеждаме сравнявайки всичките стари форми, образувани посредством запоставени суфикси и окончаниа, със новите, разложени форми изразявани чрез предпоставени предлози, сѣбѣзи или други частици.

Кога сравняваме сегашното формално състоіание на бълг. език със старото или със формалното богатство на другите славянски езици, дохожда ни да питаме, как така нашиѣт език да остави старото „богатство“ и да трѣгне по своі път? Дали това отклонение на бълг. ез. е станало самостоіателно или по нѣкое външно влиіание. Пред вид на това, че бълг. ез. се намира откъм склонението си днес за днес уединен между славянските езици, много слависти са на мнение, че нашиѣт език ще е получил *от* *взм* този удар, да опрости или разложи старите падежни форми.

Като важен фактор от външна страна взимат един от най-старите езици на Балканския полуостров — тракоили-

риискиѣтъ, със които, казват, като дошел във съседство български език, приел от него тези морфологически свойства, които го отличават сега от другите славянски езици. — Не отричаме влиянието от съседните езици върху българския: не можем туку тѣ да отфърлим всеки чужди примес във новобългарската морфология, както не можем да откажем многото чужди елементи, кога е дума за лексикалното богатство на езика ни. Българският народ е заселен по такива места, които са били от край-време, а са и днес още сток и стол на разни народности. Не е чудо, ако бълг. език е приел нещо от околните нему езици. Ала как да го докажем това? Как да узнаем именно в какво е състояло влиянието напр. на тракоилирийският език върху нашия, докато и най-знатните филолози не могат нищо положително да ни кажат за свойствата и същината на този тракоилирийски език. Истина съглеждаме пѣкои общи черти, едно общо приличие в морфологията на повечето балкански езици (български, гръцки, влашки и албански), — именно дателен равен на род., инфинитив нѣма, футурум се образува на подобен начин у всичките речени езици — та неволно дохождаме на мисъл, че тази общност помежду им ще има и общ извор; ала дали сега ако си мислим този общ извор или това общо влияние като дошло от тракоилирийски език ще бъдем по-близу до истината, или не ще сполучим повече, ако си обясним това явление като станало по естествен път. Всеки от речените балкански езици си вървѣл по свои път, но от близкото им съседство и взаимното им досѣганіе ще са произлезли и пѣкои общи свойства помежду им. — И тѣ като оставим на страна мнимото влияние от непознатия нам тракоилирийски език, влияние, което може да е било най-сетне и мощно, ала още необяснено за сега, ще гледаме да видим, какви други влияния или фактори са могли да подействат върху устройството на български език и да го докарат до сегашния му вид. Тези влияния или причини, които са произвели промените в българската морфология, ще наречем природни и ще ги разделим на два вида: общи и частни. Общи наричаме всички онези принципи и закони, които владеят изобщо във всичките езици и които произвеждат навред същи следствия; такива са главно тези: 1) Изравнение на звуковете — което води след себе си изравнение на формите; до като старобългарският род. пад. ед. ч. е съвсем различен от вин. ед. ч. при женските меки основи (II скл.), то в среднобълг. след известното за-

мнение на (усовете!) се получава една и съща форма и за двата падежа: **доушж, волж** по среднобълг. означават и *род.* и *вин.* пад. ед. ч. 2) Аналогията, която води към същи краі — изравнение на формите; до като старобълг. от **ракъ** е *род.* ед. ч. **рака**, а от **сынъ** — **сыноу**, то с време езикът начева да образува и от **сынъ** *род. п.* свършено тѣ, както и от **ракъ**: **рака, сына**. Аналогията състои в това, че **сынъ** е мъжки род както и **ракъ**; **сынъ** е от един слог (респ. два) — както и **ракъ** — следоват. **сынъ** може да бъде скланяно в *род. п. ед. ч.* тѣ както и **ракъ**. По този начин аналогията изтиква един старински падеж и разширява употребението на други, или с други думи изравнява двата преди разни падежи **рака, сыноу** в един: **рака, сына**. 3) Синтактично замѣняване на формите, според което се получава пак изравнение на разните форми; кога след изравнението на звуковете се изравнят две преди различни форми, (както що е случаѣтъ със *род.* и *вин.* ед. ч. среднобълг. **доушж, волж** = *род.* и *вин.* ед. ч.) на езика оставя едно от двете: или да изостави едно от значенията на общата форма, или да си помогне тѣ или инак да изрази мисълта, която се е криела в една от слетите форми. За последното си помага със синтаксата, сиреч употребя един падеж за да извършва службата на други. Тѣ напр. след като *род.* и *вин.* пад. ед. ч. се изравняват във среднобългарската форма **доушж**, езикът задържа след време тази

форма само за вин. а род. пад. начева да изразява със датель — оттам синтаксическо замещение на *род.* чрез *дат.*

4) Стремление към по-комодно и лесно говорене. Това последното е реч и най-важният, даже единствен фактор, който причинява всичките изменения в езиките. И наистина, каква може да бъде причината да се изравняват звуковете, ако не пак несъзнателно стремление на езика към леснотия: фактът, че от старобългарските 11 гласни днешният български език има само 6, показва нагледно това: много по-комодно е да си служи човек само със 6 гласни, отколкото да учи и да помни 11. Тъй също е и със формите; изравнението им чрез аналогия произлиза пак от известно стремление към леснотия; ще иде ли някога да отказва, че е много по-лесно с едно склонение отколкото с пет? Или не е по-комодно с два падежа отколкото с седем? Във това и състои напредъкът както на хората, тъй и на цялата природа изобщо: с по-малко разноси и усилие да се извърши по-вече нещо. Това стремление на природата срещахме на всяка стъпка, та не е чудно, ако го констатираме и у езика, който не е пак нищо друго освен естествен, инстинктивен продукт у хората.

Частните причини за промененията, станали в българската морфология, трябва да търсим в индивидуалните свойства и то душевни свойства на българина. Разбира се, че и тези причини могат би наречени пак общи — защото най-сетне и душите човешки и народни имат общи закони — ала все пак има нещо, което отличава един народ от други откъм психологическа страна. Ето и нашият народ като отделна група индивиди, като отделно племе има свои частни своищини, които го отличават не само от другите нему чужди народи, но и от сродните нему сл. братия. Далече бихме отишли, ако искахме подробно да изследваме по какво и какво се отличава българинът от другите народи, но от по-бършен поглед не е мъчно да съгледа човек у българина по-голяма живост и пъргавост, по-голяма възприемчивост и въобще по-бърз напредък отколкото у другите сл. народи. Стига само да сравним нашето общество и интелектуално състояние преди 15 години и сега, за да се уверим, че у българина работи пъргава душа. Щом е тъй, тогаз не е мъчно да си помислим, че душевното устройство на българина може да се отрази и в езика му, както и наистина се отразило именно там, гдето се отразява то и у другите езици: в склонението. —

На много ще се види чудно това явление не само като частно за бълг. език, но и като общо за развитието на сичките езици изобщо. При обсъжданіето на това странно явление в развитието на езиците, много ще се питат, как така с душевното развитие на един народ да е свързано разпаданіето или осиромашаваніето на езика му, как тѣ бива, че езикът да създава до нѣкое време форми, които му са се стрували нужни, а после пак същият език да губи тиѧ форма полека-лека и да се минува без тѣх. Като гледаме, че това става със всичките езици, иде ни да помислим, че тука ще владее нѣкой закон, по който, формалното богатство на езика да стои в обратно отношение към умственото развитие, сиреч колкото един народ стои по-високо по култура, толкова по-отпаднал да му е говорът откъм формална страна. За доказателство могат да ни служат най-напредналите и най-заостаналите народи в Европа и езиците им: Англичаните стоѧт по култура най-горе от всичките народи, но английски език има най-малко граматически форми; литовски език има твърде много старински форми, но за това и народът литовски си стои както си е бил преди хиляди години. А защо е тѣ? Тук има видимо противоречие, което изчезва, щом погледаме по-отблизо въпросът и щом разберем хубаво, какво е то богатство на един език. Много мислят, че богатството на езика състои в изменениѧта на думите му или във разните флексии, та казват, че еднѧкой-си език е богат, защото има голѣмо число форми. Истина флексии са богатство на езика, но пък не трѣбва да се мисли, че ако езикът ги изгуби е осиромашал, защото в такъв случаѧ не бихме признавали напредѣкъ у езиците. Богатството или по-добре силата на един език не стои в това, на коѧ начин се изразѧват понѧтиѧта, а дали може да ги изразѧва езикът кратко и ѧсно, па било то по коѧто-годе начин. Щом знаеме това, щом не забравѧме, че език дур живее върви все напред, нѣма да жалѧме че се губели формите, защото наместо всѣка изгубена форма дохожда ако не по-добра, а то всеки път равносилна неѧна заместница и тѣ се подѣржа животната сила на езика, подкрепа се неговата изразителна способност. Нека обѧсним това с примери от нашиѧ български език. Всеки ще е чул жалби — ако не е и сам жалѧл — че бълг. език изгубѧл такава „згодна“ форма, каквато е действителното причастие за сег. време, форма толкова „нужна“! Преди всичко нека забележим, че ако български език имаше наистина потреба

много рано. От онзи момент, когато наченат да се употребават предлози в един език, начева и разпаданіето на старото склонение. Туї струва и за старобългарски: употребението на предлози в този език е вече първа стъпка на към анализиране. От наї-напред падежите означават сами разните отношеніа, а щом със време се окажат недостатъчни, дохождат им на помощ предлозите. Ниі ще видим, как става това със наї-характеристичниа падеж — дателен — сиреч, как се заменіава полека-лека със предлог *на* и *ви*. падеж до като се не развие специално българското употребление на предлог *на*, да изразіава дателен и родителен падеж. Тѣ като покраї другите особености на българската морфологиа първо мѣсто заема именно туї характеристично свойство, то и разгледваніето му представіа голѣм интерес. И наистина за един, който се залови да изпитва новобългарските падежни форми предстои тази двоїна задача: първо, да констатира какви и какви остатъци има от едновременното склонение в днешниа български език и второ, как се е развило новобългарското изказване на двата наї-важни падежи чрез предлог *на*.

Първата задача има за нас важност не само самà по себе си, но и за това, че с разрешението ѝ се обіясніава по добре въпросът за произхождението на старобълг. език. Защото, ако можем да установим, че в нѣкогашниа български език имало същи падежни форми, каквито ни са познати от езика на св. Кирил и Методи, получаваме твърде много за доказателство на това, че езикът, който се усмеліаваме да наричаме старобългарски, е наистина такъв, сиреч същи праотец на днешниа български език. И наистина, едно от наї силните доказателства на панонската или противобългарска теориа за произхождението на Кирило-Методиевиѣт език е и това, че днешниѣт български език се струва извънредно беден на падежни форми, не само като го сравниш със онзи стариѣт език на светите братиа, но и като го сравниш със кой-да-е други славянски език. Това кара мнозина да не вѣрват, че е възможно да стане такава коренно променение в езика ни от IX век насам. Остатъците от старите форми ще ни покажат връзката между стариа и новиа български език, а изследваніето на днешното българско склонение ще ни покаже пътѣт, по който е вървѣл разпадъкът на старото падежно богатство.

За старите падежни форми има вече набран доста материал в разните наши сбирки от народни умотвореніа, а

има го и групиран и издаден вече в статијата на моја уважаем съдрук — г. Л. Милетича — „Старото склонение в днешните български наречия“ (МСб. II.), којато статија може още да се допълне, но и тѣ како си е, представја малѣк палеонтологически музеј из българската стара морфологија. Та нѣма и нужда от повече материали по тази част, за да разберем, какво е било състојанието на езика ни преди години. Колкото надежни остатѣци и да навеждаме от разните български наречия, все треба да признаем, че тез остатѣци са вече фосилни организми и не придават на живија български език вече никаква сила: те ни показват само предишното състојание на езика, дават ни доказ за едновременното формално богатство, що го имал бѣлг. език, ала днес за днес тези остатѣци нѣмат живот; те са прѣснати, уединени и запазени само по проста случајност. Днес ще признае всеки че с богом е старо съединение на предл. **съ** с тв. пад, ала никој бѣлгарин нѣма вече по същија пример да каже напр. с рогом или с ножем, защото чутието за таква съединение на предл. **съ** във новија бѣлг. език отдавна исчезнало; български език не знае вече какво е то творителен падеж. За това нас не интересира толѣкоз въпросѣт за старите надежни остатѣци, колкото въпросѣт, как са исчезнали старите падежи и как ги е заменил новиѣт български език.

Изчезваніето на другите падежи не е тѣ мѣчно за објаснение, колкото е мѣчно да си објасним, как са исчезнали двата нај важни падежи родителен и дателен и как е дошел езикѣт да ги изравни и да ги изказва по един и същи начин. Ниѣ ще се опитаме, до колкото можем, да представим тук, като как си мислим исчезваніето на тија толѣкоз важни надежни форми. Читателѣт ще забележи веднага, че нашето мнение се не съгласјава със мнението на г. Милетича по тоја въпрос, изказано в цитираната му горе статија. Г. М. засѣга същија въпрос и в новија си труд „Дакоромѣните и тѣхната славјанска писменост“ (МСб. кн. IX. отдел. отпеч. стр. 98—99). и като че отстъпја от предишнија си възглед, но определено се не изказва.

Преди всичко нека напомним, че в новија бѣлг. език нѣма вече отделен род. пад. како си го има в другите европејски езици; у нас служи една и съща форма или начин како за дат. тѣ и за род. падеж. Питаніе е сега това новобѣлг. изказваніе на род. и дат. падеж. (чрез *на*) от где води началото си и как се е употрѣбиало прѣвоначално — за *род.* или за *дат.* падеж? Със други думи, кој падеж е из-

чезнал по-напред, та е станало нужда да се замести с *на* — родит. или дат.? Пред вид на това, че в новобълг. ез. *дат.* пад. е много повече запазен от родителния, като си спомним, че същият дат. падеж заместя твърде често родителния още в старо-български — не можем друго да заключим, освен че род. пад. излъзъл по-рано от употребление, като оставил мѣстото си на дателния. И наистина изчезването на род. пад. начева още от онѣ време, откак дат. пад. може да стои на негово мѣсто; а то е много отдавна: още в наѣ старите бълг. паметници намираме твърде много примери за дат. пад. вместо родителен: Бога творѣца некоу и земли и морю и вѣсѣмъ, иже сѣтъ къ нѣхъ. Супр. 20. мѣздамъ мѣногомъ и великамъ ходатаи. Супр. 74. Пресвѣтеръ сѣворнѣи црѣкъви. 94. знамение Юнѣ пророкоу. Зогр. 16. Храмъ мои храмъ молитвѣ наречетъ сѣ. Зогр. 21. Нрѣма жѣтвѣ. Остр. 13. Ъи естѣ солъ земли. Зогр. 13. А че това употребление на дат. пад. нам. род. ще е било общо славянско свойство, виждаме от там, че го намираме в всичките слав. езици. Словенски: bog je ose vsê m ljud e m. vino zveseli srce clovêku. Сръбски: то зачуле бегу слуге. Нашоа сам те мору под обалом. Малоруски: защитник християном и разоритель поханизим. муж жоні закон. пес псу брат. Руски: муж дому строитель, нищетѣ отгонитель. От востоку солнцу. росписъ книгамъ. смотрѣ полкамъ. И употребението на местоименията в дат. пад. (ми, ти, си, му и пр.) за да се означава стопанство е тѣ също общославянско. гл. Микл. Vergl. gr. IV. 607. Това често употребяване дат. пад. вместо род. става отпосле общо свойство на българските наречия, от които родителен изчезва със време съвсем; тѣ напр. във онзи интересен паметник, който Микл. издаде под заглавие „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen“ и който паметник по езика си държи хубава среда между втория и третия период на бълг. ез. — намираме само три примера за род. пад. докато всичките други род. падежи са изказани все със дателни: гресите баштентем (peccata patrum); сас тефтем сарцем гандове (cum eorum corduum cogitationibus); нашим гресим прошение (nostrorum peccatorum remissio); свети башта нашу господину; ф Матеитому книга (in Mattaei libro); умарлиентем души; на котруму родение ангеле за хант весели; (in cujus navitate angeli laetabuntur): плашташ сентем грешение. От това често употребление на дат. пад. се ввежда и нова форма за съществителните и прилагат. в мн. ч., форма еднообразна, образувана по всѣка вероѣтност от имен. пад. мн. ч. със при-

бавка на едно *м* — характеристичен белег за дат. пад. мн. число; сравни: гресим=греси-м; апостолентем, пастирентем (наместо пастирел~~м~~тем); отъ оба страни бродо вемъ, ор. сѣт 145. Сравни тѣ също родопските: челѣцѣмѣм, пилетам, Ахъчел. Сб. IV. 64. женѣмѣм, пилѣмѣм, апостолѣмѣм, хубавѣмѣм, старѣмѣм жени. Сб. I 141.¹⁾

Като се прибавят към това и други синтактични причини, именно това, гдето род. пад. минува за вин. при всичките одушевени предмети от м. р., а при меките женски основи тоі се слива в среднобълг. с винит. (*вола, доушѣ*), а пък род. п. мн. число се изравнява с им. ед. при всичките имена от м. род. лесно разбираме, как. род. пад. отстъпиа на по-изразителниа — дателен, а този последниятъ заема на всѣкъде функцията на родителниа. Логишкото изравнение на двата главни падежи дат. и род. значи не е мъчно да се разбере, щом знаем, че те се изравняват или употребятъ един наместо други още от най старо време. Към това старобългарско свойство прибави най-сетне и възможно влияние от съседните балкански езици (новогръцки, албански и ромънски), в които речените два падежа имат една форма — изразяват се на еднакъв начин — и въпросът за употребението на дат. наместо род. ни става още по-ясен. По-мъчен и по-тъмен е въпросът, как е изчезнал дателен падеж от български език и как се е появило новобългарското му изразение чрез предлог на. Аз ще се помъча да дам едно обяснение на този въпрос, което ми се вижда приемливо, защото се подкрепя от много факти и примери. Обяснението ми има за основа един от принципите, които споменахмe горе и които е произвел много менидби в строја на български ез. Тоі е синтактичното заменение на падежите. Синтаксата в новобългарски ез. е мощен фактор, който растројава докрай разклатените вече среднобългарски падежи. От онзи момент, от когато езикът наш захваща да употребя форма брата за вин. пад. покрай старото му значение (за род. пад.), от тогаз се решава съдбата на един от най-важните падежи — на родителниа: за езика става мъчно с една и съща форма да изразява два разни падежа и тоі напуска едното значение на тази форма — именно по-старото и усилява по-новото. От друга страна пък значението на род. пад. подіема друга една падежна форма — много по-изразителна в всич-

¹⁾ Тази дателна форма е още твърде пресна в народното съзнание, та би могла много лесно да се въведе и в писменіа наш език без да се боим, че ще го насилим. Дателната форма е за народниа бълг. език много по-естествена и благозвучна отколкото при частіята за сег. вр.

ките склонения — дателната, която разпростира своето синтактично употребление и обіема в себе си главното значение на род. пад. Ето два мощни удара и двата по синтактичен път се стоварят върху стариия род. пад и го отритват на страна. Синтаксата убива тѣ също и другият главен падеж — дателният. Без синтаксата е необяснимо новобългарското склонение.

Кога търсим произхождението на българския модерен датив със *на*, тутакси ни иде на ум да питаме, какво е употребението на предлог *на* в старобългарски език и от кое старобългарско употребление на тоз предлог можем да си изтъкуваме новобългарската му функция. И узнаваме от старобългарската граматика, че предлог *на* се употребява само със два падежа: предложен и винителен. Тогава питаме, от кое употребление на тоз предлог ще е произлязло новобългарското му употребяване за дат., — от съединението му с предложен или винителен падеж? То се знае, че сега в новобълг. не може да бъде и дума за граматическо съединение на този предлог със предл. падеж, а само за логишкото му или синтактично отношение към стариия предложен падеж; защото, когато се появява новобългарският дат. пад. със *на*, предложен падеж е бил отдавна изчезнал като падеж, та не е било възможно да се конструира ни един предлог със него. Туи виждаме от езика на трансилванските българи, гдето още не е развит новобълг. дат. пад. със *на*, а се употребява още същи старобълг. дативно предложният падеж го нѣма вече никакъв. При всичко, че в новобългарското употребление на предлог *на* да означава мѣсто и да изразява дателен падеж нѣма никаква формална разлика (лозето е *на* добро мѣсто — лозето е *на* баща ми) ни пак чувстваме всеки път разлика по смисъл и познаваме почти винаги, какво иска да се означае със *на*, мѣсто ли, или стопанство. Именно таз чувствителна разлика между едното и другото *на* ще ни помогне да си обясним по-лесно произхождението на дателното *на* в новобългарски, ще разберем, че то не отговаря на едновременното му съединение с местен падеж, а предава на просто значението на дателен падеж, без да е минало по-напред през местно значение, сиреч без да се е употребявало преди със местен падеж. Това се вижда най-добре от там, че по чисто български дателното *на* (особено кога означава стопанство), стои все пред думата, към която се отнася дателният респ. родителният падеж: оплетѣи *на*

кон'ът гривата, на тоз момък майка му, на таз жена мъж ѝ; на гората листето; на полето тревата — сиреч тѣ, както стоѣат и съответните дателни падежи: кон' у грива, момку перчим и пр.¹⁾ От тук заключаваме, че съединението с *на* е непосредствено описване на дателен падеж, аналогическо предаване на тоз падеж посредством предлог на и името. Да видим сега, имали таково описване на дат. пад. вече в старобълг. ез. и какъвъ е падежът, със който е съединен предлог на в такива случаи. И намираме за чудо, че почти всичките случаи, гдето се употребѣа дат. пад. старобълг. може да стои (за да исказва също, каквото и дат. пад.) предлог на със винителен падеж. Надолу следват примери според старобългарската, а тѣ също и според общославянската синтакса, за различните значения на дат. падеж и как може да се замянава почти на всѣкъде с предлог на и вин. пад. Но преди всичко нека напомним да се има винаги пред очи главното значение на дат. пад., което е движение от субиекта на към външния свѣтъ — от там всичките разнообразни отношения, които могат да произлезат от това движение, сиреч: нападаніе, помаганіе, даваніе, внимаваніе, осъжданіе, руганіе, завижданіе, и пр. А кога не съдържа в себе си това първоначално значение, дат. пад. се посреща с родителния — оттам нѣколко случая, гдето в старобълг. стои дателен пад., а нѣма на среща му предложно употребение (на с вин.) нито в старобълг., нито в другите сл. езици. В тие случаи бълг. ез. направил една стъпка повече към общото направление и приспособил и тука предлог на — разбира се пак със вин. пад., до колкото го има. Ето защо и дателният падеж за стопанство се изразява в повечето бълг. наречия пак със на: езикът искал да введе еднообразие, па без да гледа, какво е значението на дат. пад., разлага го без разлика на всѣкаде и то всѣ тѣ, както се разлага тои във всичките останали случаи вече в старобългарски.

Ето сега паралелни примери от които може да се види ясно, как дателен падеж във всичките си значения може да бѣде разложен в аналитично съединение на предлог на и вин. пад.

1. Движение, нападаніе и пр.

идетъ тѣбѣ кротъкъ;
богови приходиши;

на гробъ придѣша.
на ину страни отиде.

¹⁾ Това употребление на дат. пад. е най-обикновено в народната поезія: да излезе лами на устата. Сб VIII. 93. Туриха го бѣлви на дъното; Свет-Ивану на службата, Ристум-богу на кръщене; повикайте Иванчу мама; не биле калл Иви стърви.

цареви шѣдѣ;
шѣдши домови;

стизаше мѣжскому възрастѣ;
отпложъ нѣкоему тверѣдоу мѣ-
стоу;

несе ю матери своен;

тебѣ припадаю;
вѣгствоу сѣ ѡшѣ;
он се хити парам у чемере;

допаде кому и девоѣам;

повръгаша на земли.

свак на своѣ воденицѣ воду
наврача.

ити на ловѣ.

поѣхалъ изѡ Пскова на Москву.

произидоше на свѣтъ сие
книгы.

отишао на село. срб.

ударише на іѹриш. срб.

хитити се, бацити се на кога.
на што

страх нападе на нь. србски.

2. Полаганіе, прелоганіе, направіаніе.

положилъ нѣ еси поношению
(сжсѣдомъ нашим);

чоудоу вѣхъ мѣногымъ;

пороугоу творити кого;

сѣтворити тѣ смѣхоу врагомъ;

положити на столъ; прѣло-
жити.

на словѣнскы ѡзгы; пламенъ
на рѡсѣ прѣложи, водѣ на
вино прѣтвори.

на смѣхъ, на порѣганіе бѣтити.

на ругло, на поругу свѣѣту бити.

3. Зплавшамъ нѣкого.

Прѣтити кому смрътію;

на владѣхъ вѣште творѣт
раби.

зловѣше се на своего сѣпрѣга.

срдим се на кога.

Мени је запретила маѣка;
бѣти гроза, страхъ врагомъ;

повѣдѣ на сѣпротивныѣ.

4. Владение, победа, върховенство.

дастѣ емоу властѣ всѣцѣи
плѣти;

пресвѣтеръ сѣворѣки црѣкви;

даѣи онъ бѣди воѣсци предводителъ

царѣ вѣлѣгаромъ и грѣкомъ;

вѣсоу прѣдолѣлѣ еси; ја не-
могахъ срѣцу одолети;

будешъ паномъ на всю Україну.
малор.

на все село билъ лишъ еденъ.

Наїнѣшчатливѣши на вси людѣ-
скы дѣти.

повѣдѣ на сѣлѣстатѣ намъ
дароуѣ.

5. Желаніе.

милѣсти хоѣхъ, а не жрѣтѣѣ;
вѣнцоу вѣждеѣлѣ еси;

на добро дѣло желаетѣ.

на зрѣна пшенична ѡблако-
михъ се.

Cemu sam nechces; necin ji- *На тудже се не лакоми.*
nemu. c.

He lakomi se tѣlu bѣlomu. *Не желамъ ни на сребро, ни*
Slov. *на злато. Србс. Тр. Пр.*

6. *Надежда, вѣра.*

Доброму житию надѣкаху се; *упѣвахъ на нь; не уповайте*
Надѣяти се Богу; *на кѣнѣзѣ; надѣши сѧ*
не вѣроуи ѣмоу; *на кжпица; имжшиимъ на*
нь надежда;

7. *Служа, кланіам се, принасіам жѣртва.*

покорѣте сѧ наставникомъ *іеслим заслужила на такују*
вашимъ; *кару.*
говѣкти старцемъ; *служити богу; на мелника вода робит; служ-*
служба всѣмъ свѣтымъ; *куми- бу служи на нас. малор.*
ром слугование *Chlop na pana robi; orat*
na ubogie. Полс.

8. *Гледам, завиждам.*

храму смотриши, а не свои *пазити на што.*
дѣши;
Позавидѣ дѣтскѣ благодаренію; *завидіети кому на славу.*
Бниман добротѣ ны; *словесемъ Podivej se na to.*
Ненавистникъ доброу; *On je na svoju zenu ljubomo.*
Ревнуете женам; — даромъ *ran (ревнив).*
болшимъ;
Не зазри емоу; — грѣвности мои; *Гледати на што.*

9. *Карам се, воювал.*

Другъ другѣ ретѣтъ сѧ (бо- *другъ на друга воевати.*
ріат се);
Гамъ себе ратенъ; *другъ на друга даати сочѣву.*
Омер бег се дѣлѣи својој кара; *похотъ воуетъ на дѣхъ.*

10. *Къзна се.*

клѣти сѧ комоу; *есмо на крест правду вчинѣлы.*
Бѣсъ народъ присѣгнулъ царю; *kto przysięże na oltarz.*

11. *Уча се, навикнувам.*

Уча ѣ инои вѣрѣ; *на sveto pismo vucen. slov.*
Чемоу хоцѣши навикнѣти? *Навадио се као турчин на*
крметину. Тко је тебе на

Не приучан клатѣхъ устѣ тво- то научио. А ја на то не
ихъ; навѣхъ.
Неволя свачему човека научи; Неволя га на то научила.

12. *Вещ, мздѣр и пр.*

Книгамъ разумивъ; искусэнъ на крани.
Мждоръ дѣлоу всѣмъ; на пѣніе хѣдогъ (художникъ).
трубиливъ зломъ; скоръ на падѣніе — хытръ на
дѣло.

13. *Съди, осъждам.*

Съди м.и, коже; суд изречи на кога.
сѣдити живымъ и мрѣтвымъ; мѣчнѣю на нихъ смѣрѣхъ
осѣди.

14. *Приблизителна мѣрка.*

Бѣ тако триехъ десѣтьмъ на многы часы.
лѣтомъ;
Изиде отъ града тако тремъ слышаше тако на достѣклани.
поприѣмъ; На један пушкетъ.

15. *Време.*

Ко единѣ суботѣ утрѣ глѣбоку; на утрѣ, на лѣто, на всѣхъ
дѣнь.

И тѣ виждаме, какъ дателен падеж се замянава в сичките си разнообразни употребленія все е предлог *на* и *вин. пад.* Щом знаеме това, понятно ще ни бѣе новобългарското употребление на предлог *на* за *дат.* и *род.*: български езикъ разширичил само общославянското замянаване на *дат. пад.* със *на* и в оние случаи, гдето в другите сл. ез. не е обикновено предложно употребление, сиреч във случаи, когато се искава даване, казване, заповѣдване, а тѣ също и когато се означава стопанство (мздамъ многамъ ходатаи, творѣць небоу и земли) — от там съвпадението на *род.* и *дат.* падеж, сиреч предаването им все е предлог *на* в новобългарски,

Това съвпадение впрочем не е своѣствено на всичките бълг. говори; защото в нѣкои югозападни бълг. места правятъ битна разлика в искаването на *дат.* и *род.* та не искаватъ даване, казване и пр. на същи начин (със *на*), както

стопанство. Тѣ напр. в Прилепскиѣ говор ще се каже от една страна:

ке му даат некоѣа пара *на* воденичарот, сб. VI. 94.

Ке ѝ донесат вода *на* баба. *ibid* 97.

Но от друга страна:

Ке му натопат кошулата *от* мажа. Сб. VI. 94.

Ногата *от* пиростиата. *ibid*. 97.

Полата *от* алището, *ibid*

Името *от* бога го рече.

От страхот *от* ангелот.

Јас одам по збороите (думите, заповедите) *от* бога.

Кога идел татко му *от* Риста.

На главата *от* Адама.

По всѣѣка веројатност това означение на *род. пад.* със *от* не е старо, сиреч не е непосредствена замѣна на стариѣт род. пад., а отпосле произлѣзло, по една частна тенденциѣ на Прилепскиѣ говор, да различи своина, стопанство от давање, заповѣдвање и пр. Младоста на *оч* във такива случаи се вижда јасно от примери като: татко-*му* от Риста, гдето *му* е остатѣк от предишното дателно означение на родителниѣ падеж.

Като е дума за исказването на *род.* а *дат.* пад. със *на* в бѣлгарски език, нека кажем тук нѣколко думи в сврѣзка с онова, което г. Милетич говори в последната кн. на „Бѣлг. Пр.“ за нашиѣа стил и за употребението на предлог *на* в нашиѣа писмен език. Този предлог има наистина широко поле в нашата синтакса, употребѣа се за какви не щеш отнoшениѣа, ала пак всѣ по известни правила, никак не произволно. А щом нѣкоѣ наруши тиѣа правила, тутакси пада в погрешка както против правилниѣа народен стил, тѣи и против благозвучието изобѣо. И тук нај много погрешки правѣат ониѣа наши писатели, които не могат да се оттѣрват от влиѣанието на чуждите синтакси, които са отвикнали да мислѣат правилно бѣлгарски. Казало се веднѣж, че бѣлгарскиѣт родителен падеж се образува с предлог *на*, и нашиите преводачи напр. предават всеки чужди родителен падеж (немски, френски и пр.) всѣ с предлог *на* и мислѣат, че пишат право бѣлгарски. Ала бѣлгарски език нѣма същи родителен падеж, а има дателен за стопанство, коѣто се изразѣава със *ни* и коѣто отговарѣа пак, разбира се, на родителен падеж във чуждите езици, ала само на *род. пад.* за стопанство. Ето защо според бѣлгарската синтакса може да се превежда чужди род. падеж само тогава със *на*, кога

отговаря на родителен падеж за стопанство (genetivus possessivus). За добро ръководство в такива случаи, кога превеждаме чужди родителни падежи, да ни служи това, че родителният падеж за стопанство отговаря всеки път на питаніе *чиі*; ако и на български може да се пита с това също питане *чиі* — смело ще превеждаме със бъл. *род.* респ. *дат.* падеж — т. е. със предлог *на*, и нѣма никоі път да нарушим чисто народните синтактични правила. Нека обіясним това със нѣколко примера. В българскиа превод на „Notre-Dame de Paris“ срѣщаме: „биде изгорѣно отъ единъ ударъ на молнія“; като оставим другото на страна и се ограничим само със последните три думи, забелѣзваме в тѣх грубо нарушение на българската синтакса: „удар на молнія“ може да бѣде робски превод на *coup de foudre*, но български не е; защото в този случаи нѣмаме работа със *род.* за стопанство, не можем да питаме *чиі* удар, а питаме какъвъ (genetivus qualitativus) удар ето защо употребението на предлог *на* тука си не е на мѣсто. Тѣ също криво е преведено: „La ligue du bien publique“ със: „лигата *на* общото добро.“ И тук не можем да питаме *чиіа* лига — за това и не можем да отговорим със *на*, а трѣбва да употребим други нѣкоі предлог — именно *за*: „лига *за* общо добро.“ Съвършено същиятъ случаи е и със робският превод на французкото: „Ministère de l'instruction publique“ със „Министерство *на* народното просвѣщение“. И тук се не пита *чие* Министерство — за това и не е право да се употреби *на*, а се пита какво, *за* какво Министерство и треба да се отговори *за* народно просвѣщение — сиреч тѣ, както ще речем напр.: училище *за* момчета, салон *за* моди, при всичко че французинът ще каже и тук по своитвото на езика си: *école de garçons, salon de modes*.

Б. Цонев.

Върху програмата на горните класове в нашите реални гимназии.¹⁾

Министерството на народното просвещение вече нѣколко пъти е правило измененіа в програмите на мъжките гимназии и със всѣко едно изменение то е премахвало по нѣкои недостатѣци, забелѣзани в продължение на един по-малѣк или по-голѣм период години; тѣи щото между сегашните и първоначалните програми съществува доста голѣмо различие в полза на първите. До като обаче тиа програми достигнат такава стѣпен съвършенство, щото да удовлетворіават всичките условиа, които една программа тріабва да изпълніа, ще мине още много време. Че съставянieto на една напълно целесобразна програма е едно твърде трудно дѣло, това може лесно да се види от обстоятелството, гдето в Европа нѣма нито две държави, които да имат приблизително еднакви програми за един и същи род училища; не само това, но и във една и съща държава, като Германия, Австріа, Швейцаріа, всѣко отделно кралевство, херцогство или кантон си има свои програми.

Следните сравнителни таблици за седмичното число часове по нѣкои само предмети, показват нагледно различието на програмите, а с това и различието на възгледите в разни държави за постиганіе една и съща цел.

Седмично число часове по матерен език в реални училища.

Държави	К л а с о в е									Цѣлото седмично число часове.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	
България	6	6	6	5	4	3	3	—	—	33
Австріа	4	3	4	3	3	3	3	—	—	23
Маджарско	5	5	3	3	3	3	3	3	—	28
Прусія	4	4	4	3	3	3	3	—	—	24

¹⁾ Названието „реална гимназіа“ у нас е погрешно употребено, тѣи като под това название се разбират във същност средни учебни заведения от 7 до 10 годишни курса, в които се изучават и класическите езици; те представят нѣщо средно между реални училища и класически гимназии. Реални гимназии сега има само в Германия, Белгіа, Даниа, и Швеція; в Швейцаріа има само едно такова заведение в Женеве под название „collège“. Нашите тѣи наречени класически гимназии, които в същност обіемат малко класицизъм, би трѣбвало по-скоро да се наричат „реални гимназии“.

Седмично число часове по матерен език в реални училища.

Държави	К л а с о в е									Цялото седмично число часове.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	
Саксония	8	6	5	4	4	4	—	—	—	31
Хесен	9	6	5	5	4	4	4	—	—	37
Вюртемберг	8 $\frac{1}{2}$	5	4	4	3	3	2	2	2	34
Швейцария { Базел	4	4	4	4	4	4	4	$\frac{3}{2}$	—	29 $\frac{1}{2}$
{ Берн	6	6	6	5	5	5	—	—	—	33
{ Тесин	8	8	8	7	7	7	5	4	4	58
Италия	7	5	5	—	—	—	—	—	—	17
Франция	7	5	4	3	4	2	—	—	—	25
Белгия	8	8	8	6	5	5	6	—	—	46
Русия	6	5	4	3	3	3	4	—	—	28
Гърция	11	10	10	9	9	9	6	—	—	64
Румъния	3	3	2	2	3	3	—	—	—	16

Седмично число часове по математика в реални училища.

България	4	4	3	5	5	5	4	—	—	30
Австрия	3	3	3	4	5	5	5	—	—	28
Маджарско	3	4	3	4	5	4	4	3	—	30
Прусия	5	6	6	6	6	5	5	—	—	39
Вюртемберг	6	6	6	5	8	8	9	10	9	67
Хесен	6	5	7	6	7	7	8	—	—	46
Швейцария { Бозел	4	4	6	7	6	6	6	$\frac{6}{2}$	—	42
{ Берн	5	5	5	7	6	6	5	6	—	45
Италия	5	4	8	—	—	—	—	—	—	17
Франция	3	4	5	5	6	6	—	—	—	29
Гърция	3	3	3	8	8	8	10	—	—	43
Румъния	3	3	6	4	7	7	—	—	—	30

Седмично число часове по естествена история и физика в реални училища.¹⁾

България	2	2	2(2)	2	2(2)	2(3)	2(3)	—	—	14(10)
Австрия	3	3	(3)	(3)	3	2(4)	3(4)	—	—	14(14)
Маджарско	2	2	(3)	—	2	3	3(4)	(5)	—	12(12)
Прусия	2	2	2	2	2	3(4)	(4)	—	—	13(8)
Баден	2	2	2	2	2(2)	(2)	(2)	—	—	10(6)
Швейцария { Бозел	2	2	2	2(2)	2(2)	2(2)	2 $\frac{1}{2}$ (2)	2 $\frac{1}{2}$ ($\frac{6}{2}$)	—	15 $\frac{1}{2}$ (11)
{ Берн	—	—	2	2	2(2)	2(2)	2(3)	2(3)	—	12(10)
Италия	—	1(1)	1($\frac{1}{2}$)	—	—	—	—	—	—	2(2 $\frac{1}{2}$)
Франция	2	1(2)	(2)	2 $\frac{1}{2}$ (2)	2 $\frac{1}{2}$ (2)	2 $\frac{1}{2}$ (2)	—	—	—	6(10)
Белгия	—	—	2	2	3	(2)	—	—	—	4(5)
Русия	—	—	2	2(2)	3(3)	(3)	(2)	—	—	9(10)
Румъния	3	3	2(2)	(5)	(3)	(3)	—	—	—	8(13)

Но ако мненијата върху устройството на гимназиалните програми в разни страни са различни, то не липсват пак и съвсем принципи, на които всътка училищна програма въобще трѣбва да се основава. Различието на съществуещите програми произтича не толкова от липсвањето на какви да

¹⁾ Заградените в скоби цифри се отнасят за физика.

са принципи, колкото от мъчнотията да се приложат по едни съвършен начин установени вече принципи.

Какви предмети трѣбва да се изучават в нѣкое училище, в какъвъ обѣм и в какъвъ дух трѣбва да се минава всѣкоі предмет и наі-после как трѣбва да се разпределят учебните предмети и материалът, които ще се изучава по всѣкоі от тѣх, в годишни курсове — това са трите наі-важни въпроси, от разрешението на които зависи съставяніето програмата на кое да е училище. — Неизмеримите граници, в които днес човешкото знание се е разпрости́рло по всичките направлени́я, правят разрешението на ти́я въпроси твърде трудно; но те не са неразрешими; с внимателно наблѣудение, уместни постѣпенни изменени́я при строго съблѣудение на долните принципи сигурно можем да очакваме в един по-голѣм или по-малѣк период години постиганіето на един удовлетворителен резултат.

Относително предметите, които трѣбва да се изучават в едно училище (ние имаме тука пред вид главно общеобразователните училища) очевидно е преди всичко, че трѣбва да се допустнат само предмети, които отговарят наі-много на целта на училището. Не трѣбва да се въвеждат предмети, изучаваніето на които превишава силите на учениците и които не могат да се минат в достатъчен размер завършено в определені́я училищен курс. Необходимо е, освен това, да се предвидят достатъчно разнообразни предмети, за да може да се даде на учениците едно всестранно и равномерно физическо, умствено и нравствено възпитание.

След установение на предметите на първо мѣсто иде въпросът, какво трѣбва да се изучава по всеки предмет, в какъвъ размер и в какъвъ дух? Има предмети, които се изучават във всѣко едно общеобразователно училище, както и в разни висши и специални училища; такива са напр. математика, езици, естествознание и пр. Но във всѣкоі един вид училища един такъвъ предмет се преподава различно: в едни по-обширно, в други по-кратко, в едни се обръща по-голѣмо внимание на едно, в други — на друго; във всѣко училище се изучава един предмет тѣ́ както по-добре подхожда за постиганіе на та́я или она́я цел. За всеки учебен предмет в едно училище трѣбва отнапред да е определена іасно и точно целта, ко́ято ще се гони. И единствен ръководещ принцип тука при определение на материала по един предмет е строго съблѣудение на целта. При іасно определена цел опитни́и́тъ учител, даже и без програма може само

да подбира такъв материал и да го преподава тъй, щото да достига колко-годе успешно желаемиѣтъ резултат. Програмата е необходима за да въведе въ един и същи вид училища — известно еднообразие, което обаче не трѣбва да бѣде докарвано до крайност. Програмата трѣбва да означава в общи черти границите, в които ще се развива всеки предмет, като изрично спомене главните партии от предмета и това, което трѣбва да се запомни добре от учениците, без да се впуска в подробности, които досѣгат индивидуалността и метода на учителя.

Третиятъ въпрос, от който зависи нарежданіето на една училищна програма, а именно — как трѣбва да се распределят учебните предмети и материалът по всеки от тѣх в учебни години, семестри и пр.? — представя не по-малко мъчителен отколкото първите два въпроса. Тука има много неща да се земат във внимание, особено ако имаме работа с програми на основни и средни учебни заведения. Поставениятъ въпросъ распада в нѣколко отделни въпроси: всѣкой предмет кога трѣбва да почва, на колко години или семестра трѣбва да се разпредели, какво трѣбва да се минава всѣка година, всѣки семестр и с по колко седмични часа. По всѣкой от тѣх въпроси съществуват най-големи разногласия, както това отчасти се вижда и от гореприведените ни таблици. Тѣхно разногласие се и лесно обясняват, като се вземе във внимание, че един и същи предмет може по-накратко и по-елементарно да се почне и в по-ранна възраст; тъй също със по-малко седмично число часове един предмет в предвиден обем трѣбва в повече години да се учи. В това отношение на съставителите на програми се представя една неопределеност, която само времето и опитът може да премахне. Във всѣкой случай ние и тука ще работим правилно и целесъобразно, само ако се ръководим от следните прости начала: изучаваніето на един предмет трѣбва да почва в тѣхна възраст, в тѣхна клас или курс, когато учениците са напълно подготвени за да го възприемат и асимилират лесно без особени усилия, като се распредели материалът в следните години със вземаніе във внимание растежето развитие на учениците.

В един клас не трѣбва да се турят едновременно твърде много разни предмети, защото разнообразието, ако и да е любимо от младите, но то в тѣхна случай лесно може да ги докара в разсеиваніе, което ще парализира и трудът на учителите.

Времето, което трѣбва да се употреби за всеки предмет във всеки клас, колкото е възможно преди, да се пресмѣта по-точно, съобразно с предвидения материал. Повече часове, от колкото трѣбва, по един предмет ще повреди успехът по други предмети, а с по-малко часове нѣма да се изгълни програмата по изисквания начин.

Като приведохме горните редове върху началата, които ще ни ръководят, за да можем по-отблизо да контролиме разсъжденията си, преди да пристѣпим към развиваніе собствената ни тема за неизлишно считаме да направим още една малка забележка. Честите изменѣвания програмата на едно училище, ако и да въвеждат от една страна подобрения, са от друга страна и вредителни. За да се приложи именно една нова програма напълно, за да могат учителите да изтъкнат уроците си по изискванията и духа на тази програма, за да се даде възможност да се изработят съобразно с програмата учебници и пр. е нужно едно по-дълго време; със честите изменѣвания на програмите нищо не може да се установи; всичко представя временен характер, а според това и за добър успех не може да става дума. От друга страна пък на всички учители в България е познато, до колко министерството на народното просвещение се е отнасило благосклонно към мненията на учителите относително програмите; всичките програми, било на гимназиите, било на народните училища, са бивали подлагани на предварително обсъждане на учителското тѣло и от събираните по този начин мнения министерството е съставяло окончателните програми. Ако прочее днешните програми съдържат недостатъци, за това могат да бъдат виновни сами учителите. Тука му е мѣстото да споменем за един печален факт, който сме имали случаи нѣколко пъти да забележим. Малцина учителски съвети и учители са вземали прашаните от министерството проекти за програми присърдце; малцина са си давали повечек труд да проучат по-изтънко тази проекти и да дадат едно компетентно мнение за техните недостатъци и преимущества; в по-вечето случаи проектите са повръщани или без никакви изменения или с нѣкои незначителни и несъществени изменения и то без мотиви. Не ще съмнение, че по този начин и министерството не е могло да събере достатъчен материал, за да състави свършени програми.

Нека минем сега към задачата си. Ние ще разгледаме, по-напред както показва заглавието на статиата ни, про-

грамата на горните класове в реалните гимназии, а после ще подложим на обсъждане и програмите на другите училища по ред. Ще се постарам да окажем на нѣкои недостатъци и на средствата за премахването им, като при това сме далеко от мисълта, че нашите мнения са най-добрите; целта ни е по-скоро да поставим въпросът, колкото е възможно, по на широко, да улесним обсъжданіето му, да дадем, с други думи повод и материал за разискване.

За предметите, които трѣбва да се учат във гимназиите, било в горните, било в долните класове, е излишно да говорим, тъй като те са предвидени в самия закон за народното просвещение. Ще кажем тука само толкова, че у нас се изучават същите предмети, както и във всичките образовани страни. За това ние ще се ограничим с обіема и съдържанието на разните приети предмети и с разпределението им по годишни курсове. При това ще разглеждаме предметите на групи според свързката и сродството, които съществува между отделни предмети.

Ще почнем изпърво с предметите: математика, физика и дескриптивна геометрия, от които последните два като зависят съществено от математическите знания и от развитието на учениците, ще вземем по-напред, за да можем според това, да определим по-точно обіемът и разпределението на математиката.

І. Програмата по Физика.

Преди да подложим на обсъждане сегашната програма по физика в горните класове, необходимо и полезно за целта ни е да разгледаме по-старата програма; чрез това ще се осветлят нѣкои тъмни точки, които често се изпускат изпред вид. Според първата програма за горните класове на реалните гимназии от 1881. год. Физиката беше распределена така: в V кл. трѣбваше да се изучава цѣлата механика включително механиката на твърдите, течните и въздухообразните тела, всичко с математически доказателства; в VI кл. програмата гласеше: „За трептението и люлението на твърдите, капливите и въздухообразните, акустика, топлина, зарна топлина. (Цѣлата наука с математически доказателства). За VII кл. оставаха магнетизъм, електричество и оптика.

Преподаването на физиката или, по-добре казано, изучаването ѝ строго по духа на тази програма бѣ решително невъзможно. Физическите явления сами за себе си, както и в зависимост от причините, които ги произвеждат, подлежат несъмнено на законите на механиката, и за да могат учениците да схванат механически процес при всѣко явление, да вникнат добре в математическата връзка между причина и действие, между елементите, които съставляват едно явление, е необходимо добро знакомство с основите на чистата механика. Това последното обстоятелство е земащо очевидно в съображение съставителѣт на горната програма като е поставил изучаването на механиката (с математически доказателства!) в началото в V кл. При това обаче са изпуснати из вид други важни обстоятелства. Механиката за да бѣде изучена, макар елементарно, но в такъв размер и в такъв вид, щото тя да служи като основа на физиката, изисква се едно по-голямо умствено развитие, една по-голяма математическа подготовка; а учениците от V кл. не притежават още такива качества; те още се борят там със първите елементи на математиката и не са в състояние да усвояват основните понятия на механиката в истинския им вид. Учителите, които са преподавали по горната програма и са гледали да се съобразяват с изискванията ѝ, могат да си припомнят много горчиви опити. — Ако механиката може да служи за основа на един физически курс, то обратно пък физиката, експерименталната, трѣбва необходимо да служи за основа на механиката. Това е едно важно обстоятелство, което се показва странно и води често към заблуждение при съставяне програма по физика. Никакво механическо понятие не може един ученик да усвои ясно, никаква механика не може да изучава, до като не притежава значителен запас знания по физика. Да вземем напр. понятието „сила“, върху което почива цялата механика. Не е достатъчно тука да се ограничим само с определения, истинският смисъл на които остава тъмен. Да се каже само: сила е причина, която произвежда движение или изменява едно движение, че у всѣка сила различаваме: направление, големина и точка на приложението и че силите изобразяваме с чѣрта, снабдена със стреличка и пр. това не дава още никакво ясно представление за сила. Един ученик може със тѣ дадено понятие за сила да изучи отлично да събира и разлага геометрически произволно много сили; но когато дойде работа да прилага механиката във

физическите явления, тоі ще се види веднага *vis-à-vis du rien*, защото тука силите пѣма вече да му се представятъ въ вид на прѣчки със определени дължини и точки на приложението; цѣлата механика, коіато тоі тѣі лесно ще е минал, ще му се яви като неимеюща нищо общо със физиката; и тепърва ще се принуди да почне да си съставя по-ясно поніатие за силата и за механическиа процес, коіто представятъ физическите явления. А пък ако един ученик има тъмно представление за „сила“, то очевидно и всички други поніатиа, свързани с поніатието „сила“, ще му бъдат не по-вече ясни. Да, за да се изучи механиката тѣі, щото да може да се обяснява с неіа произхождението на всѣко явление и начинът, по коіто то става, е необходимо да се предшества тѣа от един курс по физика, в коіто да се положат само факти, само наблюдениа, опити и резултатите добити от тѣх; тогава само може ученикът, като сравнява явленията, да ги разделя в категории според общото произхождение на едни и други да прави заключение за причините и техните атрибути, тогава тоі може да изучава механиката съзнателно и да іа прилага. Може да ни се каже, че учениците още в долните класове учат физика; това е вѣрно, но как іа учат? Твърде повърхностно, най-елементарно и от всичко, което учат до като дойдат до V кл. остават в паметта им само пѣкои и други по-куриозни опити. В Австріа се почва в горните класове физиката също със механиката, но там работата е поставена малко по-иначе; там се взема един доста обширен курс от физиката още в III и IV клас, а в горните класове се почва в VI кл. Но при всичко това не може да се вземе и това разпределение за целесобразно, защото и там не са редки оплаквания от ученици и от учители, че не могат да се задълбочат във механиката колкото трѣбва.

Горните кратки обяснения, мислим, са достатъчни, за да покажат несъответственото положение, което заемаше механическият отдел на физиката в горните класове.

Това поставяніе на механиката се отразяваше лошо и върху цѣліа курс на физиката, тѣі като всичко имаше сериозен характер на глед, а нищо сериозно не можеше да се мине. Министерството на народното просвещение се принуди за това да направи едно изменение на програмата. Сегашната програма по физика, независимо от пѣкои по-подирни изменения в числото на седмичните часове, се практикува от 1887-88. уч. година. Като се фърли един поглед върху таіа

програма и първата, то става очевидно, че при съставянето новата програма е взета главно във внимание оказаната по-горе погрешка с механиката, която сега в по-голямата си част заедно с механиката на твърдите, течните и въздухообразните тела е префърлена в VI. кл.

Другите отдели са разпределени така: магнетизмът и електричеството в V. клас; акустиката в VI. кл. след механиката на телата, а светлината и топлината в VII. кл.; освен това в V. кл. от началото още се предвижда да се дадат на учениците сведения за сили, за тяхното събиране и разлагане. От една страна гледана, тази програма представя някои преимущества пред по-старата. Несъмнено че учениците от V. кл. ще усвояват магнитните и електрическите явления по-лесно и с по-голям интерес, отколкото механиката, която пък в VI. кл. ще се разбира във всеки случай по-добре, отколкото в V. Но тази улесненост са само релативни, защото, както ще покажем по-долу, можем да турим в V. и VI. кл. по-подходящ материал за учение. В разпределението на разните физически отдели по класовете са се допуснали няколко нецелесъобразности в сегашната програма, отстранението на които е належащо. С дигането механиката от V. кл. тръбване тя да се замести от прости педагогически съображения с най-лесния за изучаване отдел от физиката, а такъв, ние мислим, не е магнетизмът и електричеството. Явлениата от тежестта, от топлината са толкова прости, обикновени, всекидневни, толкова разпространени и в също време важни за живота, щото тяхното изучаване във всеки случай тръбва да дойде най-напред. Давже по-голямата част от оптиката може да се мине в V. кл. много по-лесно и по-основателно, отколкото електричеството. Магнитните и електрическите явления както по формата си, тъй и по произхождението си, са по-трудни за схващане, отколкото другите явления; те, както и приборите за тяхното експериментално възпроизвеждане, са много по-разнообразни. Освен това, учението за електричеството постоянно се разширява с нови придобития, с ново приложение, за които в гимназиалния курс необходимо тръбва да се държи колкото може сметка. За да може прочее в гимназията да се мине един по-сериозен съвременен курс от електричеството и то тръбва да се изучава поне след учението за тежестта и топлината, чрез които именно учениците ще се запознаят със методите на физиката и ще се подготвят по-добре за успешното изучаване на другите ѝ отдели. — Много неудобно

положение е заела механиката в дневната програма. От една страна тя е разкъсана между V. и VI. кл., а после тя е дошла между разните отдели ти, като че за едни тя не трѣбва, а за други е необходима. Тука, мислим, е мѣстото да споменем за едно заблуждение с механиката. Както в програмите, ти и в повечето учебници, под заглавието „механика“ непременно поставят и учението за тежестта и често в такъв вид, като че само тежестта и нейните дѣйствиа подлежат на механическите закони, а другите физически сили не. Дѣйствително, съпоставянето на тежестта с механиката има твърде важно педагогическо значение: дѣйствиата на тази сила именно ние можем да проверяваме най-лесно, и за това чрез нейното изучаване могат по един най-сгоден начин да се развият основните понятиа на чистата механика: сила, направление и големина на сила, момент на сила, събиране на сили, на движения и пр. Това смесено развиване на механиката паралелно с тежестта, което се прави от чисто педагогически съображения, дава, обаче, повод на много недоразумения и заблуждения. Вие ще срещнете учебници, гдето, под заглавие механика, се излагат просто явления и приспособения, основани на тежестта, без да има нигде и сѣнка от истинска механика. Такъв един lapsus се вижда и в нашата програма за физика в III. кл., гдето под заглавието „Кратки начала из механиката“ четем: капливо тѣло в съд. — Скачени съдове. — Налѣгане на капливото и пр.“. Но и там, гдето механиката и учението за тежестта се разгледват съвместно, нещата са обикновено ти сплетени едно с друго, щото учениците не могат да отличават конкретните механически понятиа, развити при разгледване на тежестта, от отвлечените понятиа на чистата механика. Равномерното ускорително движение не може да си представи ученикът инак, освен при паданieto на телата; законите за люлението на махалото се изваждат специално за случаа, когато дѣйствува тежестта, като че друга сила не може да произведе същите дѣйствиа и пр. Въобще механиката се почти идентифицира обикновено с учението за тежестта, когато това не трѣбва да бъде ти. Тежестта е особена физическа сила, която причинява особен род явления, и както има във физиката особени отдели за топлина, светлина магнетизъм и електричества, ти трѣбва да има и особен отдел за тежестта, и този отдел трѣбва да се вземе от самото начало, като съдържащ най-достъпни за изследване и за изучаване неща, но не под фалшивото паз-

вание механика, което само заблудява, а под заглавие „учение за тежестта“, гдето механическите понятия да заемат положение като второстепенни продукти, които, по край другото, се развиват и постепенно се сгрупирват, за да образуват нещо самостоятелно. Развиваніето по тоя начин на механическите понятия трябва да се продължава и отново проверява и при изучаваніето на другите отдели от физиката. Когато ученикът мине тѣ физиката и се снабди с един богат запас знания, основани на непосредственото наблюдение и опита, тогава лесно може той да усвои един доста сериозен курс от механиката и обратно тогава да подведе всичките явления под строгите механически закони. Но нека спреме тѣ разсъждения върху положението на механиката в днешната програма и да укажем на друга една несъобразност. Светлината и топлината са оставени за VII. кл., и то именно тѣ, че светлината трябва да се изучава в зимния семестър, когато тя необходимо трябва да се минава през лѣтото, за да могат да се правят изискваните опити. Топлина е турната след светлината, най-после, защо? Защото явленията от зарната топлина са тождествени с тѣя от светлината. Това, мислим ние, е крайно непедагогично. Цѣлата топлина, с излъчение на зарната топлина, може да се минава съвършено независимо от светлината; тя си има своите отделни методи, своите особености, своите приложения, които нѣмат нищо общо със светлината; освен това топливите явления са повечето тѣ прости, разпространени, и тѣ обемат целият наш живот, че по-ранното им изучаваніе от всѣка гледна точка е необходимо. Мислим, че не е никаква безсистемност, ако зарната топлина се отдели и се тури след светлината.

След горните ни кратки бележки върху сегашната програма, нека кажем нашето мнение за разпределението на физиката в горните класове. Според нас, физиката в тѣя класове трябва да се раздели на два курса: един чисто експериментален, а други, тѣ да го наречем, математически. В първия да се изучават явленията чрез наблюдение и опит, да се излагат главните резултати от наблюденията и опитите, като при това, както се каза и по-горе, се развиват паралелно там, гдето подхожда, основните понятия на механиката, и се запознават учениците индуктивно със съществуващите хипотези за произхождение на тоя или она род явления. В тоя курс математиката може и трябва да играе доста важна роля за изчисления, основани на откритите

физически закони. (Напр., решение на задачи по пъргавината на газовете, по разпирението на телата, по отражението и пречупването на светлината и пр. и пр.). Роліата на математиката тука трѣбва, обаче, да бъде добре схваната, защото иначе физиката може да заприлича на част от математиката и да изгуби свършено значението си, както това става в ръцете на нѣкои учители, които докарват учениците до фалшиво убеждение, че всичко във физиката може да се докаже математически. В експерименталния курс на физиката математиката служи да даде едно кратко и точно изражение на намерените чрез опити и наблюдение закони и да прави изчисления, основани на тѣх, а не да доказва тѣхната верност. Друга е роліата на математиката в другия математически курс, гдето ние туряме, да се изучи механиката малко по-сериозно, за да се постави тя като основа на физиката и да се изведат физическите явления като следствия от действието. Там вече физическите сили, турени на чело, ние можеме със изчисление да намериме явленията и законите, по които те стават. Разумѣва се, че такива изчисления в гимназиата трѣбва да стават в твърде тесни граници, но това пък може да се докара до там, щото учениците да схванат целият предмет, физиката, тъй, както се изисква. Ето по-подробното разпределение на физиката, което ние предлагаме.

Програма по физика в горните класове на реални гимназии.

V. реален клас.

(3 часа седмично)

Основни общи свойства и агрегатни състояния на физическите тела. — Предмет и метода на физиката.

Тежест.

Направление и център на тежестта, равновесие, възни, абсолютно и относително тегло, графическо изображение на теглото. — Плътност, маса и пропорционалността им с теглото. — Лост, статичен момент.

Понятие за движение, инерция, сила. — Свободно паданіе на телата, паданіе по наведена площ, Галилеева дъска: обяснение движението на върлени наклонно към хоризонта тела и на махалото, изохронизъм на махалото и приложение му в часовниците.

Равновесие на течни тела; предаване на външен натиск, хидростатически натиск, равновесие на течности в скъчени съдове. — Архимедов закон, равновесие на плаваещи тела, определение относителни тегла. Изтичане (Торичелли), движение на течности в тръби.

Пъргавина и тегло на въздухообразните; атмосферно натъгване и основаните на него явления, опити и уреди, барометър. — Архимедов закон. — Мариотов закон. Смешение на газове; Далтонов закон. Изтичане на газове.

Молекулярни сили.

Кохезиѧ. — Твърдост и еластичност на твърдите тела. — Съпротивление на средините — Адхезиѧ. Повърхностно натъгване на течностите, капиларни явления, дифузиѧ, разтворимост на течности. — Дифузиѧ между газове, поглъщане на газове от течни и твърди тела.

Топлина.

Разширение на телата, термометри, коефициенти на разложението и определението им. Гей-Люсак-Мариотов закон. — Теплопроводност.

Единица на топлината (калориѧ), относителна топлина и измърваніето ѧ.

Променения на агрегатните състояния от топлината; скрита топлина и измърваніето ѧ. Пъргавина на пари, наситени и ненаситени пари. — Смешение на пари и газове. Съгътаване на газовете. — Влажност на въздуха и измърваніето ѧ.

Атмосферни явления основани на топлината: ветрове, водни метеори.

VI. клас.

(4 часа седмично).

Магнетизъм.

Основни явления и закони на магнитните привличания и отблъсквания. — Разпределение на магнетизма в един магнит. — Приготовление на изкуствени магнити. — Съхранение силата на един магнит. — Магнитни молекули.

Земен магнетизъм, деклинациѧ и инклинациѧ, магнитни меридиани и полюси на земята.

Електричество.

Електричество от търканіе: основни закони за електрическите привличаніа и отблъскваніа. — Електроскопи. — Разпространение на електричеството по повърхността на проводниците, гръмоотвод и нѣщо върху атмосферното електричество. Електрическа машина.

Електризиране по влианіе, електрофори, инфлуентна машина (Холц).

Сгъстители на електричеството, батерии.

Деѣствиѣ на електрическата искра.

Галванизъм: Волтов стълб и елемент, галванически ток. Постоѣнни галванически елементи, галванически батерии. Химически деѣствиѣ на галванически ток. Закони на Фарадеѣа. Галванопластика, галваническо пометаливане. — Аккумулятори.

Електромагнетизъм: Деѣствие на галванически ток върху магнитната игла, галванометър. Сила на галваническиѣ ток, съпротивление, Омов закон. — Электромагнит, употребление на електромагнетизма като двигател, принцип на телеграфа. — Диаманетизъм. — Взаимодеѣствие между магнит и електрически проводник. Соленоид, взаимодействие между галванически токове.

Индукционни токове: Възбужданіе на ток чрез ток и чрез магнит. Принцип на Грамовата магнито-електрична машина. — Индукционни апарати (Румкорф) и най-важни опити с тѣх. (Геислерови трѣби, физиологически деѣствиѣ и пр.). — Динамоелектрически машини, поніатіе за пренасаніе на силите. — Принцип на телефона и микрофона.

Термоелектричество.

Принципите на електрическото осветление.

Акустика.

Произхождение на звука, сирени, вибрации (трептениѣа). — Сила, тембър и височина на звука. — Музикални интервали. — Начини за възбужданіе звукове, най-важните музикални инструменти.

Разпространение на звука в различни средини. — Отражение, ехо, резонатор. — Интерференциѣа на звуковете, благозвучие и зловучие.

Гласовниѣт и слухателниѣт орган на човека.

Светлина.

Праволинейно разпространение на светлината, сенки. — Тъмна стаия. — Сила и скорост на светлината.

Закони за отражението на светлината, свойства на плоските и сферическите стъкла.

Закони за пречупване на светлината, призма, пълно отражение. — Сферически стъкла, увеличително стъкло, принцип на микроскопа и далекогледите.

Разлагане на светлината, бой, слънчев спектър. — Фраунхоферови линии и обяснение на произхождението им, спектрален анализ. — Ахроматизъм. — Флуоресценция и фосфоресценция.

Зрението на човека и свързани с него явления.

Основни явления от интерференция, поляризация и двойно пречупване на светлината

Светливи явления в атмосферата.

Зарна топлина, праволинейно разпространение, отражение, пречупване, разлагане.

Хипотези за светлината и топлината.

VII. клас.

(3 часа седмично).

Движение. Определение на движението въобще. Равномерно праволинейно движение (транслация), паралелограм на движениата. — Равномерно променливо движение и неговите основни закони. — Понятие за неравномерни движения по права линия, периодическо движение. — Събиране на равномерно с равномерно-променливо движение (параболическо движение), за произлизването на криволинейните движения въобще. — Равномерно и равномерно-променливо ротационно движение, ъглова скорост и ускорение. — Произлизване сложни движения на едно твърдо тяло от съединение на праволинейно с ротационно движение.

Сили. Научно определение понятието за сили, основни закони в механиката на физическите тела. — Изражение на силата чрез масата и ускорението; сравнение на силите. — Събиране и разлагане на сили, действащи в една точка и в различни точки на едно твърдо тяло, паралелни сили и техен център, теоретично определение центърът на тежестта, статични моменти. — Закони на търканieto. — Равновесие на сили. — Стабилност. — Основна теория на простите машини (наведена площ, лост, скрипец).

Основни теореми върху механическа работа и живи сили, кинетическа и потенциална енергия; върху същността на природните сили; единство на силите; преобразуване на една сила в друга. — Удар на нееластични и еластични тела.

Ротационно движение, центрофугална сила, момент на инерцията и определението му за най-прости случаи; свободни оси, съхранение на ротационната равнина.

Елементарна теория на математическото и физическото махало; приложениата на махалото в научните изследвания.

Централни сили и движения. — Нютоновият закон за всемирното притегляние, движение на планетите.

Елементарна теория на вълнообразното движение и обяснение чрез него на акустическите и оптически явления (между друго: интерференция на звукове, ударения, интерференция, поляризация и двоино пречупване на светливите лъчи). Върху електрическите вълни (опити на Херца).

Принципите на кинетическата теория на газовете и на механическата теория на топлината с обяснения в избрани примери и задачи.

Решение на задачи върху най-важните части из физиката.

Елементи на математическата география.

Форма, величина и гъстота на земята. — Привидно движение на небесната сфера, разделение небесните тела, координатни системи, географическа широчина и дължина. Въртене на земята около оста си и около слънцето, прецесия и нутация, аберация. Осветление и отопление на земята от слънцето, годишни времена, климати и пояси на земята. — Движение и фази на луната. Затъмнения. — Измървяване на времето, календар.

Величина и разстояние на слънцето. Кратки сведения за планетите и другите тела от слънчевата система. — Върху неподвижните звезди.

(Следва).

Е. Иванов.

Разкази по хигиена и медицина

От. Д-р. Г. Монен.

Четвърти разказ.

Гръдният флюс.

Пневмонията, остро то ва възпаление на самата тъкан на белия дроб, се случав а твърде често през пролетното време. А въобще се вѣрваше, че таѣа болест, обикновено наречен гръден флюс, се случав а особено през зимата. В същност, таа се случав а по-често през пролетта: нейното произвеждане се определя твърде добре в обикновенѣя говор; то се дължи на топлината и на студа, т. е. на резко променение на времето, което повлича отдръпването (както едно време казваха) на потта или по-добре спиранѣето на кожното потно изпарение. А пък в нашия климат най-много пролетта благоприятствува за това спиране на кожното изпарение.

Гризол отдавно е установил, че, с изключение на тѣа страни, гдето жената се занимава със същите работи, както мъжете, пневмонията е почти всѣкоги между мъжете. От пневмония заболѣват обикновено старите хора повече, отколкото средновъзрастните и децата; така щото професор Петер счита, че таѣа болест обикновено може да се счита като причинителка на естествената смърт у старците, като един вид строполѣсване.

По-преди се гледаше на пневмонията като на остро възпаление от простуда, но и таа по мода попадна под новата доктрина: причисляват ѣа в числото на паразитарните и заразителни болести. Но рамките на тѣа болести са до толкова препълнени, щото не ще могат да удържат срещу реакцията на доктрината, коѣато ще настѣпи. Както и да е, днес се вѣрва, че пневмонията се причинява от един специален микроб, наречен пневмокок и открит от Френкела. Тоѣа микроб се намира на вред около нас, даже често пъти

в устата и на най-здравите хора; тоі прави всичко: произвежда фибрин в белите дробове и гноі в плеврита. Но при всичката таіа вездесъщност и многото му служби, пневмококът пак има нужда от особена почва, от една среда за разсаждане, благоприятна за неговото развиваніе: това ни докарва пак до метафизиката на жизненото отпаданіе, на нервното растроіство и пр., и това закъснѣва разрешението на задачата. Освен това, чрез пневмокока ние не можем да си тълкуваме тежкостта на болестта, коіато е толкова променлива, и разните видове описани като почнеш от Ипократа по историіата на пневмониіата, според годишните времена, годините, местностите и заболелите лица. Също не можем да си изтълкуваме и тиіа видове пневмонии, които често се случават от удари в гърдите или от строшаваніе на ребрата, дали и те са следствиіа на микроба.

Новото учение, ако и да не е направило обрат в лекуваніето на пневмониіата, но е имало таіа заслуга, че то е дало повод да се обърне строго внимание за чистотата. И наистина, на най-іакоглавиіа антимикробист не е противно като се поръчва на болниіа да има пліувалница с вода, коіато пліувалница често да се измива и дезинфектира с врѣла вода.

Пневмониіата захваща грубо с единично трепераніе, на което силата и траеніето са различни: и често пъти болниіът бълва. Една от най-силните трескави реакции (пулс 120, температура повече от 39°) характеризирва пневмониіата пред плеврезиите и острите бронхити. Болниіът се оплаква от бодж, коіто произлиза от рефлексивна междуребрена неврагия; но тоіа бодж е тъп и се чувствува на дълбоко, не се усилва при вдъхваніето и не е тѣ продължителен, както боджът на плеврезиіата. Кашлицата от начало е суха и уморителна, а после захващат да се іавіават червено-ръждиви храколи (които приличат по боіата си на счукани киремиди), лепчиви и твърде характеристични. Перкуциіата и прислушваніето откриват на лекарското ухо куп іавленііа, съвсем отличително и съществено различни според периода на пневмониіата, дали са в началото, в пълното си развитие, или в периода на отслабваніето силата на болестта. Ние не ще да изброіаваме тука тиіа іавленііа, тѣ като тѣхното изброіаваніе е безполезно за нашите читатели.

Притеснението, мъката на болниіа човек от пневмониіа, е твърде различно и никак не е в свръзка с възпаленото пространство на беліа дроб и среща се, казва Graves, болен на коіто цѣл един бѣл дроб е закоравѣл и пак диша,

с леснотиѧ, и у друг един болен, на който възпалението не е тѣ прѣстрашно, а тоѣ е жертва на ужасни мѣки и задѣшванѧ.

Физиономиѧта на болните е характеристична: лицето бива зачервено, езикѣтъ сух, очите блѣстещи; поздрите се разширяват при всѣко вдѣхванѣ, и ѧбалката на лицето от кѣм болната страна бива червена и гореща.

Оздравиаванѣто почва между седмѧ и десетѧ ден чрез едно бѣрзо отпаданѣ на треската, укротѧванѣто и правилното функциониранѣ на дишанѣто, по-лесното изхвърлянѣ на храчките, количеството на пикнѧта се увеличава, и на устните се появява херпетично изринванѣ. А, напротив, блѣнуванѣто, ситността на пулса, постоѧнствуванѣто на треската, съществуванѣто на храчки вѣв вид на сливов маджун обикновено предвѣщават смъртни осложнения. Пневмониѧта вѣобще залава средното крило на деснѧ дроб. Когато са заловени и двата бѣли дробове, тогава е опасно; същото е и когато са заловени върховете. Тоѧ вид се случавя обикновено у старците и кахектично слабите хора. Пиѧнството, прекарванѣто, физиологическата обща слабост под всичките си видове, скѣрбта и страстите които причинѧват телесно отпаданѣ и най-повече сърдечните недостатѣци и тиѧ на големите кѣвни съсъди (които докарват слабост в дишанѣто и слабо съпротивление на простудата) предразполагат кѣм пневмониѧ вѣв върховете на бѣлиѧ дроб, коѧто се ѧвява в едно състоѧние на динамическа треска, обикновено смъртоносна. У пиѧниците извѣнмерно блѣнуванѣ и бѣрзи гноѧни осложнения особено характеризирват грѣдниѣтъ флѣус, на който изборното мѣсто е върха на деснѧ бѣл дроб.

Според думите на Рекамѣе: „Нѣма пневмонии, а има пневмонични хора“, слѣдователно, трѣбва да се отбѣгват тиѧ системастически, несклонливи лекарства, които съответствуват тѣврде зле с толкова разните видове на болестта. Прилаганѣто на нѣколко кѣвни вентузи обикновено олекчават бодежѣтъ и намаляват притеснѣнието; едно умекчително питѣе (с малко *Citrus* и *orion*) улеснява изхвърлянѣто на храчките; хининѣтъ дѣйствиува върху колебаниѧта на трескавото състоѧние, и мѣускѣтъ (от 50 до 75 центиграма в питѣе) премахва атаксиѧта. При появяванѣто на жизненото отпаданѣ дава се булѣон и червено вино, кафе с малко конѧак, за да се понамали изтощѣнието на организма и да се надвѣе блѣнуванѣто, което обикновено е следствие от безкѣрвѣе в мозѣка.

В случаи на твърде силно притеснение, много често и то с добър успех, лекуването на Нимаіер, което се състои в налагане на болната страна с кърпи, потопени в студена вода и изцедени, такивато кърпи трѣбва да се променѣват на всеки пет минути

Кървопущаніето, ако и да изглежда странно пред сегашните лекарски обичаи, много често е сполучвало да спре силните пневмонии. Така се деіствува по-енергически и, тъй да се каже, по-навременно, отколкото с другите средства. Кървопущаніето прекрати́ава не само подрѣжките на възпалението, но намалява още непрестанно деіствуващото работеніе на белия дроб, и така си отпочива тоя раздражен чрез възпалението орган. Трѣбва да се прави кървопущаніе всекога, когато пулсът бие на повратки, т. е. когато се притисни радиалната артери́а, чувствува се, че пулсът се преостановѣава тутакси под притиснатата точка. Това диагностическо показаніе никога не излѣгва.

Д-р А. Д. П.

Лековни места за въздух.¹⁾

(Lufikurorte)

Обществената хигиена днес не се ограничава просто съвети за подрѣжка на здравия организъм и за негово предпазване от вредни вліяния; — тя доста често е принудена да отива и по-нататѣкъ, като посочва и медицински средства против обикновени болки и заразителни заболявания. С развитието на живота се усложняват и условията за подрѣжка и предпазване на общественото здравіе; обаче с живота заедно напредва и умственото развитие, на което могат да се поверѣават и по-вечко познания от медицински характер. Просветените лекари в образованія свѣтъ отдавна са съзнали, каква важност и значение имат ти́а познания за културния живот на човечеството; и затуй те повсѣде основават синагии, дружества и заведения, чрез които да се създаде и популяризира един вид „обществена медицина“. На та́а именно „обществена медицина“ ще трѣбва не след много време да се отворят вратата и на средните учебни заведения,

¹⁾ Та́а статі́ка е изработена по Bäder-Lexikon, von Dr. med. Robert Flechsig. 2. Aufl., Leipzig, 1889. 8°. 731 стр.; Oesterreich-Ungarns Bäder, Brunnen und Curorte, herausgegeben von der Administration des „Oesterr. Literar. Centralblattes“ in Wien. 2. Aufl. 4°. 315 стр., и по лични сведения.

гдето тя ще включи в себе антропологията и гигиената, за да докара целта на тяхното изучаване в по-голям съответност с искането на общественото здравие; защото наистина пъма по-горчиво чувство от това, да си изучавал в училището цял ред години всекакви бръмбари, и буболечки, а да не познаваш характера и на най-обикновеното разстройство на своето здравие, да не си в състояние да си представиш неговите последици от влиянието на пъкоя малка непредпазливост и да не умееш да предвариш всекога и на време такъв нагубен и злочест изход! . . .

В терапията на обществената медицина ще имат без съмнение най-широко приложение ония същи начала, които лежат в основата на тъй наречената „природна лековна метода“ (Naturheilmethode). Познати са вече грамадните успехи на тази метода в лекуването на болести, против които са се оказвали несигурни всички изключително аптечни средства. А тъкмо такива болести подриват най-много здравето на обществото и децимират населението. С помощта на факторите, които съставят климата на известна страна в най-широк смисъл на думата, и с помощта на диететиката, нагодена съгласно с всеко състояние на организма, лекарската наука и сега съчетава най-умело своите аптечни средства, — тогава пъма да бъде никак мъчно, като се внасят в обществото чрез училищното образование потребните и възможни физиологически, патологически и диететически познания, да се научи то и да се ползува най-широко от лековните свойства на факторите на климата, храната и живота, като се поставя за по-важни случаи и за по-правилно лекуване под грижите на лекария. Само чрез такова разпространение на „обществената медицина“ ще могат да се премахнат ония наши недостатъци, които у човеколюбиви лекари възбуждат и невинен смѣх, и искрено съжаление. В една къща и мъж, и жена се уплашили от пъкоя проста пъпка, и докторът, призован да помага, бива принуден често със всичката сериозност да ѝ пише и разглежда, па да предпише и пъкоя индиферентна маз от аптеката! На по-вече места се случават, че докторът се бои да каже, в що състои болестта на пациента, и като го уверява, че „пъма нищо“, може би без да иска му дава повод да си продължава пъкоя вреден предишен режим. А несравнено по-чести са оплакванията на самите доктори, че ги викат да лекуват обикновено, когато е вече много късно! Тоа справедлив гнѣв на лекария, това отровно недоверие към личността на пациента, таа ироническа се-

риозност пред праздниа човешки страх, — всички тиа неугодни отношениа, противни на възвишената цел на медицинската наука, произлизат единичко от калибренниа недостатък на нашето образование за поддръжка на общественото здравіе!

Ако и малко далечни от предмета, горните думи ни се паложиха тука сами от себе, като се завзехме да представим на своите читатели, как те сериозно трѣбва да схващат едно специфично разстройство на своето здравіе, и за тоа случаі где да търсиат наі-изгодна помощ в лекуваніе от природата и под грижите на лекаріа. Думата ни е за разстройства в дихателните органи, когато в тѣх клоии да се развиват нѣкои процеси с важни за живота на човека последици. Колкото по-рано оіа, коіто е застигнат дори от наі-малката болка в гърдите, или изобщо от траіни болестни признаци негде в цѣлата дихателна система, се посѣветва с лекаріа за да се постави против развитието на своіата болка, и колкото по-доверчиво се отнесе към него лекаріѣт, та го осветли напълно върху смисъла и значението на сегашното и възможното нататѣшно състоіание на болката под влііанието на мъчните условиа на живота, толкова по-решително ще деіствува и тоі за своето лекуваніе и ще си намери средствата за да посрещне всѣка жертва, каквато би му се поискала за това. Не съветва ли се от рано болникѣт у доктора и не разкрие ли докторѣт характерѣт на болката и обикновениѣт път на неіното течение, решителното лекуваніе дохажда много късно, и тогава стават дори неимоверни жертви за спасение, и всичко напразно! . . . За афекциите на дихателните органи самите лекари признават, че покраі аптечните лекове, с които се помага на болките изначало, наі-добриѣт тѣк все пак е самата природа, спокойниѣт живот и дневната храна на болника; и по таа причина човек може наі-сигурно да се избави от такива афекции, па и да въспре дори и премахне съвсем всѣко тѣхно пагубно за живота развитие, като се постави веднага под гледаніето на доктора среди лековното деіствие на избрано мѣсто в природата. Там и така се лекува днес и наі-страшната от болестите — охтиката, на коіато самото име вече докарва у човека жал и трепет.

Обаче големниѣт въпрос е, где да се намери такова лековно мѣсто, в което и сиромашкиѣт болник да може да се постави под лекарско гледаніе и при рационална храна. Въпросѣт е твърде тежък особито за нас, които в свое оте-

чество навърно не сме лишени от места, годни за лековна цел, ала в тиѧ места положително не можем да се ползуваме не само от лекарско гледаніе, но главно от угоден живот и потребна храна. Колцина души са били въздържани от тиѧ тъкмо негоди и от невъзможност да излизат извън България, та не са подлагали на лекуваніе слабите изначало болки на своите дихателни органи, които по-сетне са ги подкосѧвали съвсем и изпращали не между живите! Едно неопределено съзнание от „обществена медицина“ изкарва всѣко лѣто по-заможни жители от горещи наши градове в прохладни места по високи планински долини и манастири; ала доста е да види човек, с какви гѧчове от постелки и тенджери пътуват тиѧ жители, та да каже, че при такива условия редко кої болник би се решил да отиде на лекуваніе в лековната българска природа и наистина би се излекувал. Мнозина от ониѧ, които са опитвали да подирѧт в наши природни места облага за своите болки, не са били в състояние да издържат там по-дълго време от недостатък на стога и храна, и са се връщали у домѧ си с по-голям разочаруваніе за своето здравіе. А при все това има констатираніи и подобрения на разстроеното здравіе у болни от гърди, които са прекарвали посред мъчнотии и неправилности на живота по нѣколко летни месеца на пр. в Габровския манастир, в Чепино или на Ряла. Подобренията са бивали леки и кратковременни; а можем да си помислим, какви би били, да имаше всички за лекуваніето условия, които не са толкова недостатък на природата, но зависѧт най-вече от човешката воля и предприимчивост.

В нашиѧ печат разправиха неотдавна компетентни лица, как болни от гърди у нас гинат по-вечето от нѣманіе уредени лековни места в самото ни отечество. На голѣм брої от тиѧ злочестници можеше да се продължи още животът, ако съществуваше едно заведение, гдето вече при първите признаци на своѧта болест те да влезат под условия, каквито без друго се изискват за тѣхното излекуваніе. Само хора с достатѣчни средства се притичат в нѣкое чуждоземско лековно мѣсто, па и то обикновено, когато не остаѧ вече никаква друга надежда. Пред вид на такива фактове и българското правителство се интересува напоследък с горчивата съдба и у нас на болните от гърди, та Народното Сѣбрание бѣ отпуснало една сума за поправка и нагодѧваніе на Габровския манастир, а върховната медицинска власт бѣ отредила нарочита комисія, коѧто да обиходи България и

да издири, где ще бъде най-изгодно да се устрои лековница или санаториѣ за грѣдни болести, па в сѣщо време и за болести първни и на сѣрдцето. Медицинската комисиѣ се спрѣ наистина върху нѣколко наши места, които огговариѣт по-вече или по-малко на исканѣтата за такава лековница; обаче за окончателниѣ избор на едно или друго от тѣх ще има да се правѣт още дълги и всестранни наблѣдениѣ, без които не е възможно да се установѣт и всички други условиѣ на лековницата. Догѣд се извърши това, ще се мине доста време, и нашите болни все ще остаѣт да си дирѣт помощ коѣ както може, било у дома, или на чужбина. Споменатите по-горе лица, които писаха у нас върху лековниците изобщо, посочваха негодите на известните вече наши лековни места за въздух, като препорѣчваха и нови нѣкои местности, що заслужават още в по-голѣма степен да станат лековни убежища¹⁾; а от чуждите лековни места те се изказваха най-одобрително за известното в света село Герберсдорф в германска Силезиѣ. И нашата непосредствена цел тука е, да привлечем грижата на всѣкого, що се чувствува с какво да е по-леко или по-изразено разстройство в дихателните органи, върху неговото собствено здравѣ и да повторим още веднѣж и дваждѣ съветѣт на горните лица, такива болни да отиват колкото се може по-рано в известно лековно мѣсто, гдето могат да имат здрав въздух, сгодна жилище, целесходна храна и близѣкъ лекарски надзор; а понеже досегашните наши лековни места поради своите големи недостатѣци ще карат и богат, и сиромѣх да обръща жедни погледи към чужбина, ние ще дадем едно кратко изложение за лековното мѣсто Герберсдорф, като изтъкнем на бързо и други по-близки за нас места в чужбина и имаме пред очи скромните парични средства на повечето хора между човечеството.

Лековните места (Kurorte) биват бански, за балнеотерапиѣ и хидротерапиѣ, и за въздух, за климатоте-

¹⁾ Вж. „Нѣщо по лечебнитѣ заведения за гърдоболни“ въ в. „Свобода“, бр. 700., 716., 720., 724—726., 728. и „По въпроса за постройката лѣчебно заведения за гърдоболни у насъ“, „Свобода“ бр. 912. и 913. от „Един бивши пациентъ въ лечебното заведение за гърдоболни на Д-ръ Бремера въ Герберсдорфъ“; авторѣт (доктор) обръща вниманието на медицинската комисиѣ, коѣто обикалѣше по нас за лековни места, върху две неизвестни до сега местности в Пещерско, Пилница и Дѣлбичина, от които първата тоѣ намира сгодна за лѣтна и зимна станциѣ, а втората само за зимна. — „За лѣчебнитѣ станции (санатории) въ свѣрка съ въпроса, исцѣрима ли е охтиката“ „Свобода“, бр. 810—815., от Д-рка Головина. — Към тиѣ специѣлни статии нека прибавим и популярната книжка „Срѣдство за прѣдпазване отъ охтиката“, преведена от Г. Д. Начович. Пловдивъ, 1893. 8°. 26 стр. Ц 20 ст.

рапия. Подирните се казват и климатически станции, и те са именно ония, гдето се лекуват най-вече всички разстройства на дихателните органи. Главните и естествени лековни фактори на климатическите станции са: температурата на въздуха, неговата влажност и светливост, гъстината му, движението, електрическото състояние и чистотата; а всичкото значение на тиа фактори може правилно да се оползотвори, като се свържат с тѣх и научно признатите лековни методи. Откъм температурата на въздуха се гледа, какво е разпределението на топлината между часовете на деня на слънце и на сѣнка, между деня и нощта, между една седмица и друга след нея и между един месец и други; болният трѣбва да е заварден от силни и внезапни промени в тиа последователни температури, за да може да прекарва цѣлото си време на свободен въздух. Във въздуха винаги се съдържа едно минимално количество абсолютна влага; отношението на таа абсолютна влага към онова максимално количество, което може въздухът да понесе, е неговата относителна влажност, коіато се изразява със цифри до 100. Най-сух е въздухът, когато има по-долу от 55% влажност, а най-влажен е при 91% и нагоре. От таа влажност зависіат мъглата, облаците, дъждовете и снеговете, които са нѣждни за пречиштаніето на въздуха, за неговото електрическо състояние и за изравняваніе на температурата; с това влажността влияе и върху изпаренијата на човешкото тѣло, върху деіателността на дихателните органи, върху нервите, та обуславя цѣлото телесно и душевно настроеніе на болния. Светливостта на въздуха като произлиза от слънчевите лъчи, е всѣкога съединена с топлината на въздуха. Облачността, коіато запречва деіствието на слънцето, помага да се движи температурата по-равномерно, без скокове: ала без слънчево осветление у болния се поражда слабост в смиланіето на храната, душевно утесненіе, и въздухът по-скоро се заразява с зародиши от дребни организми. Ето от коіа страна е важно правилното разпределение между светливост и облачност на въздуха. Според положението на мѣстото до морски брѣг или сред планини, в долина или на поляна, бива и въздухът различно гѣст. Гѣстината на въздуха произлиза от дневната и годишна температура на мѣстото и от неговата атмосферна влажност. По-гѣстиѣт въздух тежи и нагѣга по-силно върху дихателните органи, та прави ударите на пулса по-редки, ала зато по-силни, от което се усилява вдиханіето на кислород и се повдига охот-

тата за їаденїе: обаче заболелите дихателни органи искат по-рїдък и по-лек въздух, който на височина до 1000 и 1500 метра над морската повърхнина ускорїва пулсът и дишанїето и произвожда телесна пъргавост, душевна бодрост и охота за їаденїе. Разликата и промените на температурата, влажността и налїганїето на атмосферата докарват движениїа на въздуха, които наричаме ветрове; те влиїаїат обратно върху движението на температурата и влажността на въздуха на известно мїсто. Умерените въздушни течениїа, винаги необходими за пречистїанїето на въздуха, придават на климата при топло време оживителен характер. Една климатическа станциїа трїбва да бїде напълно защитена от силни постоїанни или периодически ветрове, без да е затворена и за всїко движение на въздуха. Кolkото за електрическото сїстоїанїе на въздуха наблїуденїїата са констатирали, че обикновено положителното напрежение надделява, и отношението между положителното и отрицателното е токо-речи за всїкої ден 72% към 28%. Електрическото напрежение расте с височината над морската повърхнина: отрицателното напрежение, което се забелїзва при дїжд и бурїа, прави организма тром и предизвиква процеси на развала; срещу това положителното напрежение деїствува оживително върху цїлата нервна система на човека. Наїсетне чистотата на въздуха зависи от почвата на мїстото, коїато да не дава никакви вредни изпаренїїа, от водата и горите, особито боровите, от нїманїето възможност да се вдига прах, от далечината на заведениїа, които разпространїават всїкакви газове, и от количеството озон, който има важна роля във всички химически процеси на организма.

Като се вземат във внимание всички тиїа метеорологически фактори на извїстно мїсто и се преценїат от тїхната благоприятна страна за лекуванїе болни от гърди, определя се и относителната пригодност на такова мїсто за климатическа станциїа. Нїма в света мїсто, което абсолютно да задоволява всички тиїа исканїїа; повсїде, ако има достатїчна мїра едни климатически условия, не са нїк толкова много и тї задоволителни другите условия. Поради това всїко лековно мїсто притежава своїа цена според общата степен на всичките си лековни фактори. В числото на тиїа фактори влизат вече и самите лековници или сапатории, които допълнїат по възможност онова, що не може да даде на човека голата природа, и нареждат особни лековни методи съгласно със своїствата на мїстото и принци-

път за лекуване. По-голямата част от лековните места за въздух е такава, че според своia климат едни от тях са нагодени за лекуване зиме, — зимни климатически станции, а други за лекуване лете, — летни климатически станции; малко са местата, които могат да служат и за зимно, и за лѣтно лекуване. Когато болнийт избира за себе лековно мѣсто, той ще гледа, за коia годишна сезона му е потребна лековница. При афекции, които без друго искат продължително лекуване, — а такива са по-вече или по-малко всички доста изiавени разстройства на дихателните органи, — болнийт ще споможда избраната лековница нѣколко сезони на ред. В тоia случаи естествено ще е по-добре да се подържа лекуването за всѣкой път или паведнѣж по-дълго време, и то без да има нужда да се прекожда от лѣтна станция в зимна и обратно; болнийт ще си избере лековно мѣсто, гдето може да се прекарва цѣла година. Обаче и тука изборът трѣбва да се прави така, че болнийт да отива на лекуване в климат, който по никоi начин да не е по-мек, — наопаки, да е по-стегнат! — от климата на мѣстото, гдето живее, понеже инак организмът му нѣма да постигне онова уiакчение (*Abhärtung*), без което после не ще може да противустои на вредите влияния на климата у дома си. Разбира се, че това ще се прави, когато само не бѣде противно на характера на болестта.

Лековните места биват разположени в алпийски, под-алпийски, приморски и низмен климат. Тiia четири типа от климата се основават върху метеорологическите фактори, които преобладават в различни места и са важни за лековните, терапевтически свойства на подирните. Като се делият така местата по типове на климата си, гледа се най-вече на температурата и на относителната влажност на въздуха. Алпийският климат се наблюдава по планински височини от 900 метра нагоре до 1000—1100 над морето. Той има бистър въздух, интензивна светлина, слабо налѣганіе, решително по-малка топлина от колкото в полето, ала по-силно слънчево осветление. От това в него произлизат побързи промени на температурата, значителна разлика на слънце и под сѣнка, между ден и нощ; лете силно движение на въздуха и на ветровете; променливи проценти на относителната влажност, голяма чистота на въздуха, изобилие на озон и слаба почвена влага. Физиологическите действия на алпийския климат още не са достатъчно установени, ала не подлежи на съмнение, че той държи организма в непрестанно

възбуждение и го усилива, ако само организма има доста сила за отпор, а дихателните органи могат да понасят раздразненията. Подалпийският климат захваща от височините на низките планини, около 400 метра, и върви до 900 метра над морето за Австрия и Германия, и по-нагоре за Швейцария и другите средноевропейски планински места. Въздухът има приятна, благотворна свежест, висок процент влажност и е богат на озон; средната температура е по-ниска от колкото в алпийския климат; мъгла, дъжд и сняг се случават по-често и по-вечето в близките до кишовния пояс места; поради неравномерното сгъбване на въздушните пластове излизат утрени и вечерни ветрове, и преходът между ден и нощ е все още стръмен. Физиологическите действия на подалпийския климат са по-благии за болнавия организм: възбуждането е умерено, раздразнението оживително; той е добър дори за изразени болести на дихателните канали, за медлени вървежи на гръдна болест у млади и още хранени лица, които напълняват и добиват нови местни процеси, но е вреден за възпаления, които още се развиват, за катарии на гръкляна и бронхите със силна раздразителност, за органически болести на сърдцето и изобщо за лица с аномална конституционална раздразителност. Приморският климат заключава в себе още други подразделения на влажен, топъл и хладен островски и брежен климат, на по-топъл и по-хладен морски климат със средна влажност и сух морски и брежен климат. Особеностите на приморския климат изобщо са: голъма равномерност на температурата, висока относителна влажност, силно налягане, изобилие на озон, непрестайна подвижност на атмосферата. Физиологическото действие на този климат е по-вечето свързано и с лекуването чрез морски бани; разглеждано независимо от баните, то е успокоително, дори и дремничаво, когато е климатът по-влажен, и възбудително и укрепливо, когато е климатът по-сух. Низменият климат се наблюдава в низките долини под 400 метра над морето и се казва още индиферентен климат; в него най-важните лековни фактори на въздуха имат твърде незначително действие. Като не може да докарава по-ефективно възбуждение на организма, низменият климат може само да умерява раздразнението и дори да го разпуска. От сравнението на действието, що упражняват върху човешкия организм тия четири типа от климата, явно се видят предимствата най-напред на подалпийския, и после на алпийския климат.

Най-близките за нас лековни места за въздух в чужбина се намират в Австрия, в източна Швейцария и в германска Силезия. От австрийските места можем да споменем Абация, Арко, Герц, Глаихенберг, Меран; от източните Швейцарски — Ароза, Давос, Понтрезина, Самаден, Сен-Мориц, Силваплана; от Силезските в Германия — Герберсдорф. Тия места могат да дадат на болния от гърди всичко, каквото има да се иска от природата и от медицината за лекуване на такива болести. Комуто средствата не допускат да пътува и по-далеч, та да дири още други места, той може да бъде съвсем спокоен, че ако има за болката му помощ, тя несъмнено ще се намери и тука. Главното е да изпита подробно, при кои климатически и други условия на споменатите места би могъл той както да се ползува най-успешно за своето лекуване, така и да остане там за по-дълго време. Всички ония източни Швейцарски места са с алпийски климат и на височина от 1556 до 1856 метра над морето; най-прочуто е Давос, но от няколко години му взима вече славата Ароза. Давос, Самаден и Сен-Мориц са и летни, и зимни станции, а Понтрезина и Силваплана са само летни. От Австрийските места Арко, Герц, Глаихенберг и Меран са с низмен климат и на височина от 93 до 343 метра над морето, а Абация е с приморски климат. Абация е и лътна, и зимна лековна станция в Истрийския залив на Адриатическо море, основана едвам в 1883. година; тя е вече достойна съперница на френската Ница, която и надминува дори по чистотата на своя въздух, по средната си годишна температура и по относителната влажност. Близу с Абация стои и Герц, ако и да се гледа по-вече като зимна станция. Меран е зимна станция, която болните обичат да свързват с лътната станция Глаихенберг; и Арко е зимна станция, но по-топла от Меран. Силезската станция Герберсдорф лежи в под-алпийски климат, на височина от 569 до 600 метра над морето, и е заедно лътна и зимна.

Изредените Швейцарски и Австрийски станции приимат своите гости в особни хотели, вили и частни къщи. Тук болните живеят, хранят се и се движат при доста разнообразна обстановка и са оставени свободно да изпълняват поръките на лекаря. При таia система твърде често стават изпущания, които не са в полза на правилното лекуване: или болният си позволи твърдо излишна или вредна при-

цѣвка в ѱадението, пиеніето, сънѣтъ и бдението, в разходките и развлеченијата, или пък интересът на хотелнера и гостилничаря не се посреща с целта на поръчепото от лекаря, или най-после и самият лекар не наема да се бави по-дълго време и с по-голяма последователност над състоянието на всякоі болен. За гости, чието състояние не се нуждае толкова от специализувани поръки и от непрекъсвано лекарско гледаніе, таа система не представя никаква неизгода; дори наопаки тя продължава да дава удовлетворителни резултати и за гости, на които за първи времена е необходима строга диета, всяко органичение на прищевките и неуклонен лекарски надзор. Обаче в такъв случаі гостите от първата категория нѣмат нужда да си харчат средствата в такива скъпи лековни места, а гостите от втората категория все биха спечелили нѣщо по-вече, ако се поставеха под система, при която да не са толкова възможни всякакви лични и лекарски изпущания; — първите, на които в нашето отечество липсува само сгода за прекарване на отворен въздух и в стаја, здрава целесходна храна и леснота за съвещания с лекар, могат да намерят в Австрия още много други дребни лековни места, гдето да прекарат и евтино, и дълго време, и с полза никак не по-малка от онаја, каквато негли очакват от големите и чувовни станции¹⁾; а вторите, които може би и сами съзнават у себе недостатък или невъзможност за самообладание, па и намират, че за тях е по-вече желателно, да ги ръководи постоянно и във всичко лекарият, нека отиват в лековно мѣсто, гдето гостите живеят, хранят се и се движат в ограничено заведение и под непосредствена контрола на лекаря. Това са именно лековниците или санаториите, и с тях тъкмо се слави Силезската станция Герберсдорф.

Селото Герберсдорф се намира до България много по-близу от всяка Швейцарска климатическа станция, па е във всякоі случаі по-близу и от Меран и Арко. Пътят за това село минува по железницата през Виена, Хоцен, Халбщад и Фридланд, и от тука по шосе от 6 километра дължина; от София до Фридланд във втора класа тоі струва 100 лева златни, а от Фридланд до Герберсдорф още 60

¹⁾ Такива по-малки места са на пр. Найхауз, Крапина, Обербург, Беловес и др. Лицата, които по определеното на лекаря побързват да си лекуват най-леки болки в дихателните пътища просто с въздух, почивка и храна, могат да се отнесат за по-близки и точни сведения за малки лековни места или до администрацията на „Oesterr.-Ungarisches Centralblatt“ във Виена, или пък още по-добре до кметствата на самите места.

стотинки за пощенски кола или 4 лева за нарочно поръчан фаятон. В долината, гдето лежи Герберсдорф, са разположени три лековници: на д-ра Бремер, на д-ра Ремплер и на д-ра Ваiker.

Най-старо, най-устроено и в света прочуто е заведението на покойния вече Д-р Бремер, който го е основал в 1854. година и първ е оползотворил по теория и на практика лековните климатически фактори против охтиката. Великолепното това здание отговаря от всяка страна на поставените от Д-ра Бремер искания на една лековница за гърдоболни. Така лековница е обиколена с един грижливо гледан парк във стара борова гора около 765.000 квадратни метра; в парка кривулят изкуствени пътища от 12 километра дължина, като се възкачат постепенно до върховете на околните бърда и повсяде имат чинове за почивка. В полите на южното бърдо на долината и туку до шосето на западния вход в Герберсдорф се издига готическото здание на лековницата с 130 метра лице. Двете крила на сградата, в които се поместят стаите за яденіе, зимният душ и 110 хубаво натъкмени стаи за болни, се съединяват чрез две големи зимни градини с твърде редки растения. Между градините има още един архитектурически хубав и със скъпоценни живописи украсен салон, който служи за събиране, четене и музика; зиме и в лошо време гостите се разхождат в него свободно и сред приятни декорации. За същата цел е устроен и палмовият киоск, гдето между другите палми особно личи и едничкият в Европа голъм екземпляр *Latania Borbonica*. Стаите на лековницата са високи, снабдени с особена зимна и лътна вентилация, па освен това и с един уред, с помощта на който във всяка стаа може да се поддържа желаната от доктора влажност на въздуха, която се контролира с хигрометър. Покрай така главна сграда на заведението в парка са разпръснати още три прелестни вили с 54 стаи, доста павилиони, от които нѣкои се палият зиме, една чудесна изкуствена пещера, скални групи, тераси, водоскоци, загон за дивеч, язове с пъстърва и златни рибки, и всичко обиколено с цветни ливади и орнаменти.

Вече от така уредба на грандиозната Бремерова лековница и от представлението за поддръжката, каквато тя наистина изисква, може да се заключи, че лекуването в нея трѣбва да струва доста скъпо. Заведението дава на всички гости обща трапеза, която състои от първа закуска в 7 — 8 часът рано (кафе, или чай, или какао, с хлебчета и масло),

втора закуска в 10 часът (млѣко и хлѣб с масло), обѣд в 12 $\frac{1}{2}$ часът (3 — 4 ястїи и кафе), южина в 4 часът (както първата закуска) и вечеря в 7 часът (студено или топло ястїе). При всѣко яденіе се дава по една чаша млѣко. По лекарска порѣка на болните се готвят и изклѣчителни ястїи и нарочити гозби, ала те са безплатни. За месечен период от четири седмици трапезата струва на всѣкоі гост 182 л. 50 ст., стаіята (според положението и височината) от 35 до 210 л. В платата за трапеза и стаія са вклѣчени лекарският хонорар, всичките видове бани, душеве, триенія, прислуга и пѣжното за лекуваніе млѣко; отделно се плащат 37 л. 50 ст. за паливо и светиво зиме, 7 л. 50 за дѣшек, ѱрган и подушка (ако гостът нѣма свои), 31 л. 25 ст. веднаж за винаги лековна такса, и цената на лековете и порѣченото вино или коніак. Праніето извършват перачки от селото вън от заведението, и то може да стори наі-много 10 л. Ты че лековният месец у Бремера възлиза наі-малко на 260 или 435 лева. През таія лековница преминуват в година до 700 гости, по-вечето жени, от всички страни на Европа, дори и от Америка. Лекарското гледаніе извършват 5 — 6 души доктори, на които се пада да преглеждат на ден по 25 — 30 души гости. Притежатели на лековницата са Бремеровите наследници, а управител за сега е Д-р Ахтерман, който дава и всички искани сведения.

Лековницата на Д-ра Ремплер се намира по-навѣтре в селото Герберсдорф. Тя е построена в 1875. година и притежава парк със гора около 940.000 квадратни метра. Паркът се простира върху една плоска поляна, която е опасана от околни бърда доста на страна от самото заведение, а гората се намира едвам в краія на дългнестїиа парк и върви нѣкак стрѣмно. По това Ремплеровата лековница отстъпїа пред Бремеровата; но впечатлението, което произвежда върху човека дивата природа у Бремера, навсѣде опитомена чрез изкуствени работи и нажит, е мощно, и затуй хладно, докѣд впечатлението от чисто изкуственииа парк у Ремплера е сериозно-весело, и затуй приятно. Между павиліоните, вилите и ѱзовеите в парка се забелѣзва и духовито устроената миниатюра на твърдиїа с пленена в неїа царица и наоколо с джуджета, — според една фантастична приказница. Онова, с което може по-вече да се похвали заведението на Ремплера, то са просторните тремове само от стѣкло, които са на три ката прилепени към източната стена на главната сграда: там болните си почиват върху

дълги леганки (couchette) под свободното действие на външния въздух, на топлината и светлината. Наредбата за жилище, постелка, храна, паливо, светиво, прислуга, бани, пране и лековна такса е същата, както в Бремеровото заведение; само лекарският хонорар се плаща отделно. Лековният месец у Ремплера възлиза най-малко на 225 или 300 лева, спроти стаята, каквато завзема гостът. Управител на лековницата е сам Д-р Ремплер, и през нея преминават в година до 500 души гости.

Голѣмата месечна плата в нея две лековници на Герберсдорф възпира многобройните лица с по-скромни средства, но с по-голѣма нужда от лекуване да се ползват от благотворните действия на подалежкия въздух в тази долина и от изгодите, каквито човешкото знание и умение е създадо тука за борба с един от най-коварните и безмилостни наши недъзи. Това е побудило човеколюбивата графиня Пюклер да основе в 1882. година една по-евтина лековница, гдето при по-малка разкош, при по-ограничени изгоди, но при всичката необходима грижа и гледане да намират убежище и лѣк и по-сиромашни гости. Графинята е издигнала най-напреж една сградица, „Flora-Haus“ в самото село: обаче по-сетне тя съгледала, че положението на това ниско и тѣсно заведение, лишено от свои градини и гора за движение в свободен въздух, не е в състояние да помогне на гостите само с по-далечните гори в околността. По тази причина тя заправила при западния вход в Герберсдорфската долина, преди да се стигне до Бремеровата лековница, нова сграда, висока и просторна, наречена по нейно име „Marien-Haus“ в която се и пренесла в 1888. година. От две години насам тази лековница стои под управлението на Д-ра Ваiker, а не отколе, след смъртта на графиня Пюклер, стана и негово притежание.

Ваikerовата лековница е малко заведение, гдето могат да се приемат най-много до 30 гости. Тѣмо от тази страна тя представя важни предимства пред всички големи и многолюдни заведения, каквито са и лековниците на Бремера и Ремплера. Такова малко заведение, на което притежателът е и самият доктор, е в състояние да посвети на по-вече и по-добри грижи на гостите си било откъм жилище, или откъм храна; докторът има да преглежда на ден само по 4—5 души, и тои изучава до подробности всичко от болните, като ги има постоянно пред очите си и систематически води сам един тѣхното лекуване. Един недостатък на Ваikerовата лековница е, че сградата, поставена от графиня

Піуклер, е обърната към север и стои близу до шосето за Герберсдорф; обаче младата пред нея градинка ще ја закрие скоро от негодите на шосето; едно високо бърдо, покрито с гъста борова гора, стръмно се издига тъкмо над шосето и варди неиното северно лице, а веднага срещу южните ѝ стаи се издига бърдото със собствената ѝ борова гора, където постепенно водят нагоре изработени пътища с чинове и нѣколко прости кіюшка. Таа гора и съвсем близките гори на околността заместят тука парковете на Бремера и Ремплера; и понеже главният лековен фактор е свободният въздух и движението в него, тя заместя и отсъствието на други изкуствени пригоди в самото заведение. Наредбата за живене и лекуване у Ваикера е същата, както и у Бремера, с разлика, че отделно се плащат още пристъгата, баните, триеніето, читалищната такса и лекарският хонорар. Лековният месец струва най-малко 185 до 235 лева, според положението на стаите. Гостите са повечето народни учители, и граждани и дами от средна заможност.

Колкото и да е малка и скромна лековницата на Ваикера, тя се гледа изкриво от другите две лековници в същата Герберсдорфска долина: те се чувствуват съвсем оцетени от неината дребна конкуренция. Още при живота на графиния Піуклер на неиното заведение са се правили всѣкакви спънки, за да не може да се развива и подобрява; а не престајат да му се правят и сега мъчнотии, особито като се поддържат за него лоши сведения в обществото. Всѣкоі притежател или управител на една лековница трѣбва без друго да бъде въодушевен и от един идеал, за да може и наистина да докара по-голям полза на страдното човечество. В името на тоя идеал тоі дължи поне голо съчувствие, ако не и помощ и улеснение, и на едно съседно до себе заведение, което за по-умерена плата дава възможност и на по-сиромашни болни да се поставят под лекуване и да прекарват в него по-дълго време. Между туй паричният интерес затъква съвсем това възвишено чувство. Лекарите от едно от големите Герберсдорфски заведения жестоко са осъждали на загиваніе всички опіа, които не отиват с парите си в тяхната лековница: по тия съображения те сурово са отказвали лекарска помощ и на селяни от Герберсдорф, на дори и на свои слуги и работници! Не е била такава първоначалната мечта на покойния Д-р Бремер, който е виновникът на славата, що храни и тия големи заведения.

Гостът, що влиза в лековницата на Ваикера, не трѣбва да носи със себе си многобройни искания за развлечение; той трѣбва да приема и оценява неопитните условия тѣ, както ги намери на мѣсто, и нека се старае среди тѣх да си образува фактори за душевна наслада. А в обществото на народни учители и доста интелигентни граждани, по пѣкога и студенти, това не е мъчно да се постигне. Другоіаче стои работата в лековниците на Бремера и Ремилера: там живеят лица по-богати, обществото е по-разнообразно, и самите заведения доставят по-вече възможности и средства за развлечение. Обаче при тѣх условия необходимо се пораждат и поддържат между гостите отношения, които не твърде отговарят на непосредствената цел за лекуване: многото познанства създават взаимни задлъжениа, които нарушават диететичните правила, изтъщават и уморяват; господата се „разпущат“, а дамите се „стѣгат“. Неуместните етикети и туалети и тук издават своята власт, както са станали сѣкаш мѣсто за изложба токо-речи във всички други лековни места със свободна система за лекуване.

Разноските за един лековен месец от четири седмици в Герберсдорфските заведения са показани от нас точно въз основа на техните проспекти и на личните наши сведения. В споменатите по-горе Швейцарски и Австрийски лековни места месецът би струвал според Д-ра Флехсиг най-малко както следва: Абаѣиѣ — Виенски цени (разбира се за храната; нека речем, че помещение и храна ще струват до 200 л.); Арко — 220 до 330 л.; Ароза — 175 до 260 л.; Герц — умерени цени (нека турим 200 л.); Глаіхепберг — 135 до 400 л.; Давос — 330 до 480 л.; Мерап — много скромно 150, инак 230 до 330 л.; Понтрезина — 260 до 430 л.; Самаден — 200 до 300 л.; Сен-Мориц — 400 до 500 л.; Силваплана — у Флехсига іа пѣма. Понеже цените за Герберсдорфските лековници у Флехсига се различават от действителните с 50% до 30%, затуй и долните най-малки цени за Швейцарските и Австрийски лековни места трѣбва да се взимат с 50% увеличение, а горните най-малки с 30%. А за по-голяма сигурност в тѣх, най-добре е да се искат от напреж подробни и установени сметки от управлениѣта на лековниците, или от общините на лековните места.

КНИЖНИНА.

І. РЕЦЕНЗИИ.

Н. Станевъ, Изразително четене. Помагало за учители, родители и любители на изящната литература. Съставилъ — Пловдивъ, 1893. 8^о 100. Издание на Хр. Г. Дановъ. Цена 1 л.

Главното значение на тази книга е, че тя ще накара мнозина по-сериозно да се замислят върху един голѣм недостатък в нашето школно обучение — върху небрежното отнасяне спрѣмо логическото и изразителното (релефно) четене, което е твърде важно за развитието на литературния вкус у младите. Че не е тъй лесно да се чете известно прозаично или поетично съчинение живо и изразително, и че това е цѣло искусство, достатъчно доказва френският академик и поет Е. В. Легуве в своите лекции по тоia въпрос, а особено в съчинениията: *Petit traité de lecture à haute voix* (1878.), и *L'art de la lecture* (1878.) (вж. и руски превод: Чтеніе какъ искусство, сочинение Легува, II. изд. Москва, 1884.). У нас се чете в училищата толкова небрежно и толкова лошо, особено поезиията, че и неможе да се говори за художествено четене в този смисъл, както проповѣдва Легуве: достатъчно ще бѣде за сега, ако се обърне внимание върху тоia въпрос до толкова, щото четеніето да хармонира със съдържанието, да бѣде горе-долу релефно. Авторът на гореказаното съчинение уместно изтъква, как „особено поразително бие на ухото, когато у нас ученик чете или произнася на изуст нѣкое стихотворение: в този случаі стиховете се четат или като кога поп чете „Отче наш“ или пък просто на просто се пеят“ (2). Понезже, за да се поправи това зло, трѣбва от рано да се обърща внимание, каквото да се чете по възможност изразително, авторът би се съгласил дори да се въведе четеніето в основните ни училища като учебен предмет наредѣ с пещието¹⁾.

¹⁾ Ето нѣколко места из едно окръжно на А. Барду, бивши министър на народното просвещение във Франция, отправено до ректорите на лицее: „Гласното четене в повечето от нашите лицей и колегии или е пренебрегнато или съвсем забравено, до като то би трѣбвало да бѣде един от най-важните елементи на народното просвещение Желателно би било да видим това искусство методически да се изучава във всичките наши лицей и колегии. Без съмнение, четеніето и сега е едно от главните упражненія в нашите нормални школи и първоначални училища, но това искусство трѣбва да се изучава наравно с другите предмети . . . Курсът на гласното четене ще бѣде в нормалните школи задължителен; всеки наставник, като излезе из училището, ще прави изпит по този предмет“ (Легува, четене какъ искусство. — II.).

В същност, върху този въпрос може теоретически и практически да се разнеква само в средните и педагогическите училища, а в основните училища трѣбва подготовениѣтъ за това учител с жив пример, като чете сам и педантично поправя учениците, когато четат, да постигне желаниѣтъ успех. Правила и теории на децата не могат се да по този предмет. Изглежда, че и авторѣтъ, г. Станев, не е противен на това схващаніе, и затова е предназначил книгата си само за помагало на учители, родители и любители на „изисканата литература“. Но този въпрос не се отнася само към „изисканата литература, а изобщо към хубавото — естетичното четеніе, както поезіи, така и проза. „Които лошо чете, тои и лошо говори“ — второто е следствие от първото. За това именно въпросѣтъ за изразителното четеніе има голѣма педагогическа важност, и от педагогическа гледна точка тои не трѣбва толкова да се третира като чисто художество, както постѣпва напр. Легуве. Г. С. добре е сторил, че си е послужил и с младата славянска литература по този въпрос: съчинениата на Острогореки, Каровянкава, Елницки и др., та се е поставил, както беше желателно, по вече на практическа — педагогична почва. До колко източниците на автора прекалѣват в ревността си да открият „малко или много твърди правила“ и теоретични обясненіи за неща, които повече чрез упражненіе, умствено развитіе и вкус се научават, доказват не малкото подобни правила и обясненіи, които срещаме и в книгата на нашия автор. Ала като се вземе във внимание, че въпросѣтъ е още нов и че теориата до сега слабо е прилагана на практика, разбира се това теоретично увлечение, което във всеки случаи не може да бѣде вредително: то ще подбуди към мисленіе и към проверка на практика. А това именно за сега е желателно.

Четеніето винаги трѣбва да хармонира със смисѣлта, и за това то не може да се дели на категории, както и самата мисѣл. При все това теориата, като отдѣля нѣколко различни елементи в интонациата, в мекостта и енергиата на гласа във свръзка с чувството, говори особено за три главни вида четеніе: четеніе релефно, — колоритно и — мелодично. В същност и трите елемента се срещат разсесом, и само от практически съображеніи могат се разглежда отделно, както е постѣпил и Г. Станев. — Четеніето се захваща с подготовителни упражненіи, които трѣбва да утвърдят сигурно и ясно („отчетливо“) произношение на гласните и съгласните у ученика. Г. С. привежда един практически начин, който е препорѣчан от Легуве. Трѣбваше авторѣтъ тук да се спре по вече и да разясни, каква важност има за развитието на литературния език това, ако се внимава с голѣма строгост, да се схване в училищата едно литературно произношение, и да не се позволяват всѣкакви провинциални произношеніи, защото само тогава ще може и у нас настѣтина да се пристѣпна и към по-художествено четеніе. Ние не можем да бѣдем от таи страна така строги, както напр. Французите, защото още не е установено литературното ни произношение до големи тънкости, ала в главни чѣрти то е вече определено та може винаги да се отличи едно диалектично произношение от литературното и и. Трѣбва от сега нататѣкъ да настояваме повече, за да се пази чистота в литературния език, защото иначе има опасност още

дълго време да се гаврият у нас с името „литературен език“ „език на интелигенцията“ и пр. както си позволи не давно даже един божем сериозен наш вестник. Че ако нѣма още литературен език, тогава трѣбва час по-скоро да го създадем, защото с това, че „така у нас говорѣят“, какво ще основаваме наука и литература и с какво ще обединяваме литературно цѣлата българска интелигенция? Но има вече литературен език и трѣбва само да го усъвършенствуваме.

Не е лошо да приведем един пример из Легуве, за да се види, как са другаде хората педанти. когато се отнася до чистотата на литературното произношение. Легуве казва: „Твърде е важно, да се знаят точно правилата на произношението; тези правила, колкото се касае до гласните, се свеждат все към едно: във французкия език трѣбва да се дава на гласните това ударение, което е прието в Париж. Париж издава закони за гласните! Почти във всичките провинции, особено южните, произнасят гласните съ ударение, което възбужда смѣх Преди нѣколко дена ме помоли един млад, огнен момък из провинцията, да му дам нѣколко съвета, как се чете пред публиката. „Кажете една Лафонтенова басна“ му рекох. и тоѣ почна: „du râlais d'un jeune lârin . . . “. Аз го спрѣх: „изучете най-напред истинското произношение на звука *a*, та сетне ще видим . . .“ И с изключение на Париж, всегдето ще срещнете това местно, завално произнасяние гласните; те обезобразяват така и *e*, и *o* и *u*“.

За нашите учители ще бѣде от полза да прочетат в книгата на С. (стр. 26—39), какво значение имат препинателните знакове в четеніето, как те са важни белези, които най-много помагат, да се предаде мисълта живо и образно. Употребението на препинателните знакове не принадлежи толкова към чисто граматичното учение, колкото към учението за изразително четеніе, поради което и за тѣх нѣма такива строго определени правила, както нѣма и за четеніето. За това пунктуацията не е във всичките литератури еднаква. Както у нас стои изразителното четеніе на ниска степен, така също и в употребението на препинателните знакове се издава голѣма безграмотност.

По мое мнение за сега у нас подобни правила и обяснения за тѣ нареч. колоритно четеніе, каквито са в книгата на Г. С. слабо помагат: умственото развитие на учителя и степента на неговата чувственоост и естетически смисъл най-добре ще могат го упѣти в „колоритното четеніе“. Каква боѣ да се даде на гласа, за това нѣма правила, но може да има школа. Колцина и от знаменитите актьори могат да четат на пр. Шекспировите трагедии със съответен на съдържанието им колорит на гласа? Г. С. се е мъчил да покаже с домашни образци как се прилага горе долу това, което служи като упѣтване за колоритно четеніе, но вѣнчко туѣ е слаба теория. Релефното четеніе е главната основа на вѣско четеніе, а както рекох, вкусът и развитието водят към по-високо стѣпало. Наистина, „изследванията са намерили, че има 12 общи или основни топирания, които украсяват човешката реч: тъмно светло, стегнато-широко,

тежко-леко и пр. (вж. 63. с.), но всичко туї, особено изложено така откъснато и неясно, малко или никак не упътва: трѣбва живи примери — художници да четат, а млади да слушат! За това авторът можеше свободно да изпусне повечето от обясненията си за колоритното, а още повече за мелодичното четение, гдето авторът се намерил в още по-голямо затруднение да разправи, какво нѣщо е мелодично четение (71. с.): „Мелодичност в четението, казва, не е нищо друго освен четение благозвучно, приіатно за слушаніе“. Понеже то се отнася към чисто индивидуални дарби и свойства, не е лесно нито потребно да се търсят подробни дефиниции. Ако четецът нѣма „приіатен“ глас, каквото и да прави, четението му нѣма да излезе мелодично: но стига за нас да бъде релефно, па още и колоритно!

Не малко схоластично излиза и разделението на „тембрите“ по количество, качество и пр., и сетне в „типове групи“ (с. 74). А какво да кажем за обяснението, че можел четецът с „помощта на тези тембри да изразява всичкото душевно разнообразие на автора“ (!). Това е само фраза, а и самата дума „тембри“ в подобни обяснения е фраза, под която нищо определено не се разбира.

Важен е въпросът, върху който авторът повторно загатва на 82. стр., а именно, как у нас стиховете се пеят вмѣсто да се четат. „Този обичай толкова е разпространен в нашите училища, гдето не може човек да намери на сто ученика един да прочете или произнесе на изуст нѣкое стихотворение, без да го пее толкова, че думите да се сливат чак една в друга. От друга страна неопитните и незнаещите четци докарват четението на стиховете до там, да не може да разбере слушателът, стиховете ли се четат или проза. И двете тези крайности трѣбва да се отфърлят“. Авторът казва, че това се постига, „ако непременно запазим, когато четем стиховете, всичките работи, с които се отличава стихотворната от прозаическата реч“. А именно трѣбвало да запазваме размерът на стиховете, стъпките, титлите, цезурата и т. н. Всичката мъчнотия за четеца тук се състояла в това, да намери, към тоническия или силабическия размер принадлежи стихотворението, сетне ако то е тоническо, да определи, каква е стъпката, „двусложна или трисложна“ и наисетне да види, към кои от петтѣх тонически размера (хореї, іамб и пр.) принадлежи стихотворението. Втора потребност била, да се види, към кои род на поезията принадлежи стихотворението . . . защото всеки от тези видове произведения „си има свой характер и тон“. Кої е този особен „свой характер и тон“ и авторът не казва, защото не го знае и не може да го знае. Но всички подобни усилия са напразни: аз съм имал ученици, които са знаели много добре всичко горе казано и пак лошо четѣха стихове. Та и защо ли да търсиш, да ли е тоническо или силабическо (!) стихословието да ли е епическо или лирическо, като че ли това ще спаси четецът. Че това нищо не помага, доказва примерът, който дава авторът, като взема Ботевата песен „Маїци си“ (83—84). Какво излиза от това, че се намира, какви са стъпките на това стихотворение?! Очевидно е виновен за това схващаніе на автора

Легуве, но тоі не трѣбва в този случаі буквално до се слуша, защото тоі стои на висше художническо становище, когато осъжда приетиѣтъ даже в театра метод, според който за най-голямо искусство се счита, да се четат стиховете така, че слушателите да ги вземат за проза. Тоі въстава против онаіа крайност, която се стреми съвършено да затъмни характерът на стиха. и за това противопоставя тези две точки: 1) Искусството на четеніето нигде не е толкова мъчно и толкова необходимо, както когато се прилага в поезиата, и само дълъг труд може да ви помогне да преодолеете мъчнотините в четеніето стихове; 2) стиховете трѣбва да се четат като стихове, и само по този начин се предават поетите. Че Легуве тука туря един постулат, който може да изпълни само истински художник, показват примерите, с които доказва тиа две точки. Но трѣбват ли ни тези обясненіи по въпроса, как да изгоним из нашите училища пееието стиховете?! Мое мнение е, че най-радикално средство против тоіа недостатък е пак онаіа многоразпространен метод, който, разбира се, Легуве осъжда за това, защото на истинския художник не е потребен, за да го упътва, как да чете стихове. Това, що не е потребно на художниците, тъкмо е твърде потребно на обикновените хора: като се прилага методът, според който четецът се стреми да чете стихове тѣ, като че ли са нанизани редом едно до друго — като проза, тоі ще се избави най-напред от смешното пееіе. Разбира се, че цезурата трѣбва да се запазва, а колкото за ритѣма, тоі сам ще се покаже, ако го има. Днес скандовка на стиховете не е приета: щом се чете правилно според книжовното произношение, музикалността — а то е ритѣмът — ще се прояви, па и римата, ако іа има, не се губи. Главно е, да не се презират почивките, които налага пунктуацијата, и да се чете релефно и колоритно, досущ както се прави, когато се чете проза. Разликата между проза и поезија е това не се губи, стига да се чете стихът правилно. Постигне ли се един път сносно изразително четеніе стиховете по този начин, художническото усъвършенствуваніе е втор и не толкова мъчен въпрос: който има дарби, ще може да докара и в това отношение по-далеч от обикновеното.

Ще кажа в заключение, че авторът много уместно забелязва, как повечето учители по български език, като имат на разположение много седмични часове и като изчерпат твърде скоро всичките си знаніи по граматиката, „обръщат преподаваніето в досущ безинтересно, мъртво и машинално заніятие, задоволявайки се вечно с писаніе съвсем еднообразни изреченіи на таблата и правеніе разбор“. „Влезте при такива учители в часа на преподаваніе, и винаги ще забележите, че след едно малко смущение учителѣтъ изправи ученик на таблата и хаіде започнат се вечните въпроси за частите на предложението“ (99). За това авторът е на мнение, да се отделят нѣколко уроко в седмицата особни часове за четеніе, през което ще се постигне голяма полза, а при това ще се намалат и „многочислените уроци по граматиката, с които учителите по матерен език задушават децата“. С това мнение съм напълно съгласен.

Л. М.

Българският периодически печатъ отъ възражданieto му до днесъ (1844—1890 год.). Нарежда и издава *Ю. Ивановъ* под-началникъ при Финансовото Министерство. Томъ I. София, Държавна печатница, 1893. г. 8°. 587 стр. Ц. 5 лева.

Когато в малкото стопанство е безусловно нужно да се държи винаги смѣтка за нещата, които се произвеждат, толкова по-вече са необходими такива сметки за всички произведения, които изкарва духът и умението на един народ. Не са твърде далеч от нас времената, когато ние нѣмахме токо-речи никакви сметки за това: в различни краища на своето отечество ние вадехме и различни произведения от книжнината, без да имаме възможност и да ги знаем всинца напълно, кои са и какви са те, да се сещаме, как и що да работим за напред. Едвам в 1872. година приготви за Българите подобна смѣтка добре известниятъ между нас историк Д-р К. Иречек, като издаде в притурка към Браилското „Периодическо Списание“, кн. VII—VIII, „Книгописъ на ново-българската книжнина“ до 1870. година. От тогава се минаха много години, и българската книжнина нарастна с много бързи крачки. Потребата от нова смѣтка и в нови комбинации на нейните дати почна да се чувствува по-силно, и днес е явно, че вече от нѣколко страни станаха похвални опити да се посрещне тази нужда. Такъв опит ни представя и книгата на г. I. Иванов, който си е задал труд — 1. да събере и нареди по години на изданието и по азбучен ред всички издавани на български език периодични списания и вестници от начало и до днес; 2. да обяви пред българското общество целта и посоката на всѣко от тия списания и вестници, като събщи или самата изработена от него програма, или пък част от съдържанието му из нѣкой по-пръв брои, от гдето по-лесно да се види тази цел и посока; 3. да опише в кратки чѣрти животът на всѣкой редактор на списание или вестник, понеже тия именно редактори са били у нас и по-видните обществени и книжовни дейци; и 4. да разгледа в един общ очерк развитието на българските периодически печат. Издадениѣт I. том от труда на г. Иванова обхваща първите три точки от неговата задача, а четвъртата точка остава да се извърши във втори том.

Обикновено най-важните и с най-сериозна статистическа поука издания на книжнината се ползват с много органичен кръг читатели. Страх ни е, да предприем такава съдба и на грамадниа труд на г. И.: той заслужва поне нѣщо по-вече от кой и да е друг книгопис, защото в него обикновеният читател ще намери по-голямо разнообразие, като се интересува било с животописа на известно нѣкое лице, редактор на тоя или она вестник или списание, или пък да прочете нѣкоя програма на едно издание, към което го води неговото любопитство; а със вториѣ том надеем се, че г. И. ще възбуди желание за прочит у повече души. Обаче ние трѣбва да приучваме българското общество и към четение на всѣкакви статистически събирани и върху статистични основи работени книжовни трудове. Колцина от българските вестникари, водачи на политиката, са превърнали поне два листа с ослепителни дати по движението на нашата

търговията в изданията на статистическото бюро? Свидетели сме всинца, как възхитителни разсъждения за „богатството на България“ се преобръщат с помощта на върната статистика в хладни заключения за сиромашията на България. Също така и с помощта на книжковната ни статистика увлеченията от напредъка на българската душевна дейтелност могат да се докарат до трезвата им мѣра и да се обърнат на сериозни грижи за истинска работа.

„Българският периодически печатъ“ е статистика на българските периодични издания до 1890. г., с това оригинално изпълнение, че не остава само при книгописните дати за тази издания, но ги придружава с програмите и биографиите, които споменахме и които привличат по-вече читатели за статистическия материал. Това е направило тъй голѣм и издадениѣтъ I. том на книгата. При толкова обстоителства за подробно описание на периодичния наш печат г. Иванов е сторил грешка, че не е отбележил формата, числото на страниците, числото на стълбците в страница, печатницата и цената на всѣко издание. Не може човек да знае, за какво не биха потрѣбвали един ден и тази сведения. Изначало сборката на г. И. излизаше на свезки, от които бѣха напечатани вече през 1891—1892. година в София 3 книжки: I. кн. 78 стр. + 1 лист, II. кн. II + 78—155 стр., — и двете в печатница „Единство“; III. кн. 155—235 стр., в печ. на И. П. Даскалов и С-ие; цената на всѣка по 1 лев. Види се, за да не се протака безцелно по така начин изданието, авторът се е решил така година да го напечатат изведнѣж в един том, гдето са влезли и ония три книжки, с нѣкои станали нужни поправки и допълнения.

Който знае, с какви спѣнки и мъчности има да се бори у нас събирачът на каквито и да било книжовни сведения и дати, той ще сумее напълно да оцени трудът на г. И. и да му въдаде всичката заслужена похвала и благодарност. У нас не само частни лица, но и библиотеките още не са постигнали да бъдат надежни и достатѣчни помощници за книгописни и други книжовни справки. И в така област се оправдава сѣкаш познатата икономическа истина, че гдето не се търси нѣщо, там то и не се произвежда. Обаче действителният дух на човека изнамира всѣкакви средства за охолността на живота, та увеличава и търсеніето на такива средства. Защо тогава и нашите библиотеки поне, ако не могат още да възбуждат всѣкакви нови търсенія от страна на обществото, а то да посрещат само ония, които съществуват вече готови и са отдавна изѣвени? Г-н И. ще да е питал несъмнено на първо мѣсто по библиотеките в България, да го сдобият с ония статистически материал, който му е бил необходим за извършеното издание; ала като не го намерил там, той трѣгнал низ дългия и свързан с големи разноски и досади път на частната кореспонденция, за да добие точни сведения, какви вестници и други периодични списания са се издавали у нас от първо начало дори до подирни дни, какви са били техните изработени от самите издатели програми и в-що е състоѣл животът ѣ книжковната дейност на авторите им. Колко

време е ходил тої низ тоїа път и за каква цена е изнесъл събраното градиво за своїата книга. може да съди всекої, като сравни различните сведения от подирната със книгописната наличност в нашите известни библиотеки и със животописните черти за българските писатели в познатите нам съчинения по литературата. „Българският периодически печатъ“ от И. с матеріала си от I. том е книга, към коїато българските книжовници еднакво могат да се притичат както за статистика на всичките ни периодични издания до 1889. година, така и за литературни показания за характера на изданията и за живота на техните редактори. Тиѧ думи са доста да определят значението на труда, с коїто тѧ хубаво надарѧва г. И. българската книжнина, и сам авторът в своїата скромност и справедливост не върваме да иска по-голям признаніе от това и да се ласкае от други оценки, в които похвалата значи да въздигнеш до небеса, а укорът — да натѧпчеш в пѧтъла.

Неще дума, че пътѧт на частната кореспонденциѧ, по коїто е изпълнена по-големата част от такъв труд, като внасиѧ в него може би повече подробности, в също време докарва и обстоятелства, които или не ви задоволяват сами по себе, или пък и не сте в състояние да контролирате. Обстоятелствата от подирниѧт вид не са много у г. И., ала все пак тѧм се дължат и онѧ от недостатѧците, които съглеждаме в I. том на „Българският периодически печатъ“. За едни от периодичните издания авторът по нѧманіе издания открито заявява, че нищо не знае; за други съобщава неща, които изглеждат произволни; а за трети напokon се правѧт бележки, за които нашата книжнина говори съвсем другоїаче. Любителите, които ще се ползват с труда на г. И., щѧха да бѧдат избавени от много двоумения, да беше отбелѧзвал авторът при всеко от изданията, които не е виждал сам. от где е имал за него своите сведения, или пък и изобщо да беше показвал, въз каква основа пише или подѧржа нѧкоѧа мисъл. По повод на вестника „Защитникъ“, издаван според „Бълг. пер. печ.“ (стр. 67.) от Г. Раковски, авторът твърди буквално: „Едни казватъ, че тоя вѧстникъ се билъ наричалъ „Бранителъ“, но това не е вѧрно“. В „Български книгописъ“ I. бр. 320. ние повторихме тиѧ решителни думи на г. И., като гледахме да съгласуваме с тѧх и своите сведения за един вестник „Бранителъ“; обаче на същото мѧсто нам се видѧ за потребно да попитаме и върху що се опира твърдението на г. И.? Едвам неотдавна във в. „Юго-Западна България“ бр. 1. от 11. Септември един рецензент на „Български книгописъ“ обѧсни, че сведенията за в. „Защитникъ“ са взети из една дописка (мисли се, на Жинзифова) до рускиѧ в. „День“. От друга страна все там рецензентът доложи, че според книжарските вѧсти върху кориците на едно календарче, издадено в Браила на 1873. г., Раковски издавал в. „Бранителъ“ в 1864. година в Букурещ, и затуѧ показаниѧта на „Български книгописъ“ I. бр. 78 за вестник с такова има, издаван в Цариград, не са истинни. Ние съжалихме на онова мѧсто в своѧ книгопис, че не сме записали, от где са ни дошли сведенията за един в. „Бранителъ“, издаван в печатницата на Стамо Даскалов

в Цариград, ала веднага посочихме и друго сведение, че такъв вестник е излизал в Букурещ. Като преглеждаме сега всички тия бележки, доказваме до най-веројатното заключение, че в „Защитникъ“ е създаден от г. И. по руското това име, предадено във „Денъ“ за българското име „Бранителъ“, и че Раковски напестина е издал в Букурещ през 1864. година два броја от в. „Бранителъ“, както свидетелствува в „Периодическо Списание“, кн. ХLI—ХLII, стр. 1002., един рецензент на книгата „Черти от живота на Савва С. Раковски“; поради това в. „Защитникъ“ трѣбва да се заличи наравно из „Българският периодически печатъ“ и из „Български книгописъ“, а за Цариградскиѣ в. „Бранителъ“ сведенията остаѣат съмнителни. Между грамадата вести по нашиѣ периодически печат у г. И. ще да се намерѣат негли и други още, които да носѣат характерът на вестите за небивалиѣ в. „Защитникъ“, и за лесна проверка трѣбваше авторът повсѣде да ни показва своите източници. Тука ни се види уместно да забележим и това, че в първоначалниѣ I. свитѣк от книгата си г. И. е записал редакторът на „Защитникъ“ Г. С. Раковски, а във скупното издание го променил на С. Раковски. Не са никакъ сериозни и книжовни постѣпките на всички онѣѣ, които с особно сѣкаш удоволствие дирѣат възможност да напишат „Савва С. Раковски“ вмѣсто познатото на българскиѣ свѣт име Георги С. Раковски. Нѣма нужда да се разисква, да ли тоѣ български деец и писател е бил за право кръщаван „Савва“ и да ли трѣбва да се уважава прозвището „Савва Македону“, с което е очертан Раковски в един епизод из живота му във Влашко. Върху всички свои съчинениѣ и изданиѣ без изключение тоѣ сам се е писал постоѣанно Георги С. Раковски, и под това също име е бил познат и на враговете, от които имаше най-много причини да се бои и да се крие може би под псевдоними. Никога Раковски не е печатил нѣщо под име „Сава“, или *не* под име „Георги“; — да замянава тѣ упорито първото име с второто за него нѣмаше през течението на цѣлата му политическа и книжовна деѣтелност вече никаква скритна цел. Раковски се е казал на света и продължавал да се казва Георги, и със същото име трѣбва да го означаваме и ние във всички книжовни разсѣждениѣ. Познат ни е случаѣ, гдето един висок и уважаван български чиновник е заменил кръщелното си име „Тодор“ с „Богданъ“; дава ли ни това право да го именуваме без друго с кръщелното му име, когато тоѣ ни е станал известен дори и в един книжовен труд със името, което си е засветил сам?

За „Българскиѣ Народенъ Извѣстникъ“ и „Българскиѣ Орелъ“, издавани в Липиска от Иванѣ Андреов, по-сетне Богоров, г. И. като не е показвал изворът на своите сведения, не е запазил поне исканата точност за тѣхното предаване и не е упражнил известна съобразителност, коиѣто особно се налага в такива случаи. Преди всичко редакторът на тѣѣ вестници в него време още не беше никакъ „Дръ Богоровъ“; а после и известиѣта, които имаме за тѣх в своѣѣ книжнина, карат ни да заключаваме, че то са един и същ вестник, ала с променѣ-

вани имена, както обичаше да прави с имената на своите по-временни издания Д-р Богоров (срв. „Пукнуванье Зора“ и „Сыпнуванье Зора“, Бълг. Пер. Печ., стр. 301. и 315.). В „Български Книжици“, 1858. I. З. 246, сам Богоров пише, че в Липиска излезли с помощта на Букурешките Българи три броја от един „Български вѣстникъ“; с това се обяснява смисълът на бележката от И. В. Шопов във „Цариградски Вѣстникъ“, 1852. № 99., че И. Богоев преди да се пренесе в Цариград с вестника си издавал го в Липиска до четвъртиа му број под име, „Български Орелъ“. Д-р К. Иречек бележи в „Книгописъ на новобългарската книжнина“, стр. 16., че видѣл 1. и 3. број от „Българскій Орелъ“ и само 2. број от „Българскій Народенъ Извѣстникъ“. По својата дата тоа подирниѣт спада между двата броја на „Българскій Орелъ“. Съображеннето над съобщениата на Богорова, Шопова и Иречека и над обичаја на Богорова с имената на своите издания води единчко към това, че „Българскій Орелъ“ е излѣзъл във 2. си број нѣкак с изменено име, а в 3. си број, с който и пресѣкъл живота си, се повърнал пак към името от 1. број. Таа мисъл ние предадохме бегло (напечатала се обратнo) в животописа на Богорова във в. „Свобода“, бр. 951., и по-близу определихме в „Български Книгописъ“, I. бр. 1046.; таа ни се види и нај-естествена и достоверна, та поради неа полагаме и за съвсем сгрешено писаното у г. И., че „Българскій Народенъ Извѣстникъ“ имал два броја, а „Българскій Орелъ“ три броја, и че подирниѣт бил продължение на първиа. Още по-големъ грешка си е допуснал по отношение към тиа издания на Богорова Д. Маринов, който на стр. 198. от „История на българската литература“ препечатал за тѣх просто сведениата от Иречекова „Книгописъ“, а на стр. 272. извадил види се от съобщението на Богорова в „Бълг. Книжици“ особен „Български Вѣстникъ“ в Цариград.

Неточност е от страна на г. И., гдето съобщава, че „Български Гласъ“ от 1876. година имал за редактор г-на К. Тулешков. Редакторът личи върху листовите на тоа вестник с името И. Иванов, и нему се падаше честта да се съдобие тук и със своа биографиа, а биографиата на г. Тулешкова, който е писан „отговорник“ на „Български Гласъ“, щеше да мине под неговиа вестник „Съединение“ от 1880. година. Ако г. И. навѣрно знае, че г. Тулешков „подъ чуждо име е редактиралъ Български Гласъ“ (стр. 179.), тоі беше длъжен да ни обади, под кое име е ставало това и от где го знае така. Още една неточност е пропуснал г. И., че в биографическите бележки посочва г. Тулешкова за редактор на в. „Съединение“, преобърнат по-късно в „Свободенъ Печать“, а при имената на тиа вестници, стр. 273. и 304., стои редактор г. Стамболов; в биографиата пак на г. Стамболова, стр. 187—188., при вестника „Нова България“, нигде не е казано, че тоі е бивал редактор и на речените два вестника „Съединение“ и „Свободенъ Печать“. Как да се измъкнем тогава из таа неразбориа? В ущърб на публичната точност г. И. предпочита веројатно частни вести, които инак му рисуват истината. Ала статистическата точност

всѣ пакъ иска своето, и г. И. можеше да постигне желаната си истина само чрез достатъчни показанія на своите извори и чрез грижливи съпоставанія на фактовете, които логически да се оправдаватъ взаимно. А тъй, както е направилъ тоі е редакторите на „Български Гласъ“, „Съединение“ или „Свободенъ Печатъ“ и „Нова България“, тоі по-вече затъмнява и заплита истината. По същия начинъ е постъпилъ г. И. и при в. „Вѣстокъ“, като е турилъ неточно за редакторъ Първанова, а не Андрича; „Хитъръ—Петъръ“ е редактиралъ Савичъ, а не Паничковъ, у когото вестникътъ само се е печаталъ, и др. под. Неточност от слаба проверка на сведенията е произлѣзла при „Книжки за прочитаніе на сѣкиго“, които са „Съвременни книжки за прочитаніе на сѣкиго“, те са събрани от издателіа си И. Р. Блъсковъ и въ особни „Китки“ по редъ: г. И. ги е споменалъ въ биографіята на Блъскова, а нигде не обяснява, че въ тѣхъ влизатъ „Съвременните книжки“, от които има издадени не само две (стр. 216—217.)! На стр. 18—19. е печатанъ откъселекъ от 1. страницата 1. броі на списанието „Мірозрѣніе“ от Добровича ужъ зарадъ „языка и правописаніето“, а ние се съмнѣваме въ точността на това правописание на откъслека.

Въ „Българский периодически печатъ“ нѣма списанието „Вѣскресникъ“, което е уведено въ „Български книгописъ“ I. подъ броі 155. Възможно е да не е излизало това списание, както се твърди въ броіа от „Юго-Западна България“, гдето се разглежда нашиятъ „Български Книгописъ“, обаче ние бихме желали по-голѣма точност и по-вече осветленія за „сведенията“, въз основа на които се установява, че „Вѣскресникъ“ изобщо не е излизалъ. Нашиятъ рецензентъ иска да утвърдява, че не е излизалъ и в. „Гражданинъ“, който липсува въ книгата на г. И.; а ние лично сме виждали в. „Гражданинъ“, който се списваше от А. Савичъ като българско издание на влашкия вестникъ „Urbanul“: помнимъ дори, че подирното име се намирало и въ скоби подъ българското „Гражданинъ“ (вж. и „Съвременни книжки“ от И. Блъсковъ, кн. X. стр. 57). Ако въ писмата на Савича до рецензента се е казвало, че тоі е редактиралъ „Urbanul“, то още не е и оборваніе, че е съществувалъ пакъ отъ него и в. „Гражданинъ“: ние познаваме стари наши писатели, които са забравили дори и съвсѣмъ, какво са писали нѣкога и издавали; та когато случайно имъ припомнимъ за нѣкое отъ техните творенія, те се радостъ като за откритіе ни потвърждаватъ това. Така и А. Савичъ трѣбва да е пропусналъ въ писмата си до рецензента да отбележи, че е редактиралъ покрай „Urbanul“ и „Гражданинъ“, па и „Хитъръ—Петъръ“, на които ние и сега още си припомнимъ буквите!

У г. И. има списание „Духовенъ прочитъ“, издавано ужъ отъ Р. Блъсковъ презъ 1862. година; въ нашия книгописъ нѣма. Рецензентътъ на книгописа намира, че у насъ това е пропуснато, понеже г. И. Блъсковъ му доставилъ сведенія, какъ „Духовенъ прочитъ“ се издавалъ отъ баща му въ Болградъ. Нека ни бѣде позволено по тоя поводъ да констатираме, колко са ненадежни у насъ изобщо дори и писменните съобщенія на лице,

каквото е и г. И. Блъсков. Тоѝа нашъ известенъ писателъ е напечаталъ в IX. отъ своите „Съврѣмненни книжки“ на стр. 23. „Имената на Български периодически списания, издавани отъ г. 1840 до 1878 т. е. до преди войната“; между тиѝа списаниѝа четеме на пр. такива чародейски начѣртани имена на списаниѝата и градове на изданието имъ: „Енциклопедия“, Цариградъ; „Братски трудъ“. (Одесса! Подъ броѝ 21. Блъсковъ е поместилъ в своѝа списѣкъ „Българска Старина“, а подъ броѝ 22. „Повремено списание“, когато е известно, че подирното име е само означение на първото списание, издавано отъ Раковски! За наше щастие г. Блъсковъ е записалъ „Духовенъ прочитъ“ само между периодическите списаниѝа следъ войната (вст. на стр. 24.), а до войната у него личатъ само „Духовни книжки“; и наистина, баща му Р. И. Блъсковъ е издавалъ списание съ такова име презъ 1864—1866. година, и отъ него е извадилъ 12 книжки, а „Духовенъ прочитъ“ е издаванъ само презъ 1881. година отъ архимандрита Стефана (у г. И. отъ митрополита Климента!). Когато г. И. Блъсковъ съчинѝавалъ писмата си до рецензента отъ „Юго-Западна България“, тоѝ съчинилъ по реминисценции и „Духовенъ прочитъ“ вместо „Духовни книжки“, както съчинилъ и в онѝа своѝа списѣкъ „Повременно Списание“ покраѝ „Българска Старина“. Годината 1862. вм. 1864. се обявѝва вече сама по себе, и г. И. ще трѣбѝва да заличи отъ списаниѝата на таѝа година в своѝата книга списанието „Духовенъ прочитъ“, като оправи и сведениѝата си за „Духовни книжки“ по сведениѝата отъ нашиѝа книгописъ. Колкото за „Славянско Братство“, то не е поместено у насъ за туѝ, че се почна подиръ обявението на руско-турската война.

Ние вѣрѝваме, че г. И. има тѣвърде интересни писменни и други частни съобщениѝа по нашите периодични издания, и че съ тѣхъ тоѝ несъмнено ще си послужи най-много и за общиѝа прегледъ на българскиѝа периодически печатъ във вториѝа томъ на своѝата книга; за туѝ желаемъ, да се обрѣща съ тиѝа съобщениѝа по-предпазливо и на всѣка стѣпка да съпоставѝа и проверѝава логическата връзка на фактовете. Много бихме му останали благодарни, ако можеше да издири по-подробни сведения и за онѝа Свищовски, вестникъ коѝто излизаше най-напрежъ подъ името „Дѣте“ (тамъ се казваше: „Дѣтетото излиза на разходъ два пѣти въ седмицата“), после — „Момче“, и напoконъ — „Народа“ или „Народъ“. За „Народъ“ и „Народа“ г. И. има в книгата си сведения, но за „Дѣте“ и „Момче“ нѣма.

Кѣмъ броѝа отъ 304 наши периодични издания, коѝто са излизали печатно и на български езикъ отъ 1840. до 1889. година, г. И. е пригудилъ въ особно „прибавление“ още и следните: 1. две издания, „за коѝто не знаемъ презъ коѝа година са излизали“: „Звънчатѝй“ в Цариградъ и „Мараза“ в Ловечъ; 2. две издания литографиранѝ: „Бичъ“ в Пловдивъ и „Свобода“ в Габрово; 3. пет издания ръкописни: „Бѣдина“ в Дѝнарбекпръ, „Перо“ в Болградъ, „Поразѝя“ в Русчукъ, „Ракъ“ в Калoфoръ и „Тунджа“ в Габoлo. Из III. свитѣкъ, стр. 161., отъ първоначалното издание на труда на г. И. сме заели и ние въ „Български Книгописъ“ I.

карикатурното издание „Ракъ“, без да му определим и особен број. Мислим, че не сме сторили с това добре, защото нашият книгопис е сборка на печатните издания, между които не е влизало никое друго ръкописно издание, та не е трѣбвало да влиза и „Ракъ“. За нѣкои наши отношения може да бъде интересно да се знаат и такива ръкописни издания, каквито са „Ракъ“, „Бѣднина“ и др., та г. И. не е сметнал за излишно, да прибере и тѣх в „Българският периодически печат“, само в особна притурка; ала тука трѣбва да се поставят строги граници, защото иначе ще имат право за мѣсто в реда на периодичните ни издания и такива играчки, каквито в предишно време са съществували у нас под името „сатири“, за да се подиграват и какъвто недостойно известни лица от едно общество, и каквито и сега се списват по нашите средни училища от учениците на по-горните класове. Тия ученишки „списания“ биват по нѣкога и доста прилични и полезни за самите си редактори и читатели; ала те не са обществени органи, които единичко трѣбва да има на глед и всѣка сборка за издания на периодични или не периодичен печат. Ученишкото „списание“ „Перо“ на пр., издавано от неколцина ученика на Болградската гимназија през 1876. година, беше и сериозно, и поучително, ала никак не и обществен орган, та не заслужава мѣстото, което му е дал между нѣколко подобни събратнија г. И. По-нататък в „прибавленията“ на автора следват: 4. „вѣстници, които са излизали на чужди язици, но въ които е имало и български текст“, на број четири; 5. осем „вѣстници, които сѣ излизали на чужди язици, но сѣ били издавани въ защита на българските интереси и редактирани отъ българи“. За изданията под точка 4. бихме могли да се съгласим, да се поставят в българският периодически печат, защото с българският си текст те направо са сочили и към българско общество; ала не е така работата и с изданията под точка 5. Пак ще повторим, че и те имат свои интерес и значение зарад нас; но тѣхното мѣсто е в други вид списъци; те вече по своја език спадат и в книжнината на ония народи, чиито е езикът. Не сме в състояние да се изкажем за пълнотата на сведенията у г. И. по 4. и 5. точка от неговите добавки; ще направим само таѣа поправка, че г. К. Цанков е издавал в Букурещ не *L' Etoile d' Orient*, но „*Balkanul*“ през 1876. година на влашки език. Напokon идат у г. И. — „азбученъ списъкъ на вѣстницитѣ и списанията“, и последната добавка — имената на списанията, които са излизали и излизат у нас от 1890. до 1893. година, 20. Јули.

Един важен недостатък, който се чувствува при ползуването с книгата на г. Иванова, е тоѣа, че в нея отсъствуват необходимите за такъв труд таблици за имената на редакторите, за политическите и книжовни списания, за градовете на изданието им и др.

А. Т.

Комментаръ върху закона за наследството отъ Д. С. Томчевъ, адвокатъ. Томъ първий. София, печатница Вълковъ, 1893., стр. 818, ц. 7 л.

Нашият закон за наследството, гласуван и приет от V. об. нар. събрание през 1889. г. и обнародван в „Държ. Вестник“, брои 20. от 25. Януари 1890. г., води зачатото си още от 1884., когато министерството на правосъдието пристъпи да го приготви. Нуждата от закон, който да урежда у нас наследването на умрѣл човек, почена да се осеща още от първите дни на самостоятелния ни живот. В практиката съдебна почена тогава да се вдига въпрос по кои наредби да се решават препирните по наследство. Едни приимаха да се водиме по турските закони, други по обичаите местни, трети по правилата на православната черква, предвидени в гражданската част на кормчиията и в шестокнижиято на Арменопуло. Министерството пристъпи към работа, като възложи на тогавашните свои съветници, г.г. Ивана Данева (†) и Христа Т. Стоианова, да се погрижат за изработването на един проект и същевременно като пожела да събере и народното мнение върху нѣкои точки от наследственото право. За таia цел тогавашният м-р на правосъдието, г-н д-р Помѣнов, с окръжно предписание от 16. Февруари 1884. г. № 942, разпрати до съдии и прокурори следущият въпросник, за да го изучат, съберат между народа исканите сведения и му отговорят. Въпросите, седем на брои, ето какви бѣха: „1) за дележа на наследството между синовете, отделени и неотделени, дъщерите, женени и неженени, и други членове на едно семейство, след смъртта на бащата, кому какъвъ дѣл се дава, т. е. мъжките и женските наследници по равен дѣл ли взимат и, ако не такъвъ, то по каква част? 2) Догде е жив бащата, разделя ли той имотът си, и как става тоia дележ? 3) Кое се практикува повече: дележ при-живе на бащата или след неговата смърт? 4) Ако членовете на семейството не се делиат и подир смъртта на бащата, то в такъвъ случаи какви са взаимните ни права относително общия имот? 5) На кое от чадата се дава бащината къща при делението на наследството; как се дели въобще между разните наследници движимият и недвижим имот, и прави ли се разлика между мъжки и женски наследници относително недвижимите имоти, особено като нива, ливади и пр.; 6) Хранениците или усыновените вземат ли дѣл от наследството, когато има прави или други наследници, и какъвъ именно? 7) Мъжът и жената наследват ли един другия и какви дѣлове вземат, когато имат деца или други наследници и когато нѣма такива?“ Много малко отговори последваха и това принуди м-ра да изпрати съветникът Данева да заобиколи България (само северна) и да подкани съдиите и прокурорите да отговорят, а събраните сведения да вземе от тях (през същата 1884. г.). В също време пък другият съветник, г-н Хр. Стоианов, с докладна записка от 16. Маи 1884. представи м-ру законопроект за наследването по закона, състоещ от 174 члена, при изработването на който, според думите на съветника, за главна основа е служил француският Code civil с приспособление към нашия

бит, като пък за това са послужили другите източници: гражданската част от кормичиата, турският закон за земите, руските гражд. закони, Арменопуло, граждан. италиански закон, сръбският граждан. законник и нѣкои народни обичаи. Съветникът Данев след завършаніето си представил пък м-ру законопроект за даренията при-живе и за завещанията (на 24 Јули 1884. г.). Обаче последният този законопроект, както се вижда, е бил оставен тогава на страна, и главното внимание м-рът на правосъдието обърнал към първия законопроект, който изпратил и на кодификационната комисія да го прегледа. Тази последната го прегледала и направила своите бележки. Така приготвен вече законопроектът, м-рът (г-н д-р. Радославов) го внася в януарската сесія на IV. об. нар. събрание, като споменува в изложението на мотивите между друго и това: „До сега нашите съдилища са разглеждали наследствените въпроси или по турския закон за наследството, който се съдържа в шереата и който до скоро не беше преведен на български ¹⁾, или пък на народните обичаи, които, за жалост, до сега са нито събрани, нито пък са изучени, за да могат да служат като ръководство на съдиите. Макар и м-тото да беше предприело изучаваніето на народните обичаи, но тъй като за тази цел се изискват време и средства, то едва-ли скоро ще бъдем честити да се ползуваме от туи народно правосъзнание“. Наі-плодотворната тогава сесія, обаче, не може да успее да приеме законът. Но м-рът никак не се отчаива; той разпраща законопроектът до всички съдии и прокурори и даже минава с него Балканът и отива в Источна Румелия, като дири на всѣкъде мнение и възражение. (Окръжно от 23. Февруари 1885.). И многообещаващият тогава фактор, който излезе на сцената на българското право и правна наука, новото бълг. іуридическо дружество, посегна да си освои палмата на първенство. Неговият съвет предлага на м-ра дълги и широки планове, обещава да изучи въпросът за наследваніето у венте народи и държави, възлага реферати на по-отбраните свои членове, между които на В. Оджакова се падна да реферува за наследственото право по обичаите у нас и по практиката на православните духовни власти. Но събитията на 6. Септември 1885. прекъсват тази деятелност — *inter arma silent leges*.

През 1886. г. от м-стото на правосъдието се изпраща споменатото окръжно за събрание сведенія за народните обичаи по наследваніето и до съдиите и прокурорите на присъединената българска област. Венчките сведенія по този предмет образуват особено дѣло в м-то на правосъдието. Тия сведенія, обаче, до колкото бѣхме в положение да ги изучим, не са нѣщо пълно, нито пък с надлежното съзнание на важността са били събирани. Времето ли е било кратко, добре непроумени въпросите ли, лични мнения ли се изказват, като на „царска работа“ ли

¹⁾ Г-н Д. В. Македонски е превел турският закон за наследваніето (Фераизихукук). Бел. на авт.

се е погледнало, — всичко това тук нѣма да разглеждаме. Ще споменем само, че м-рът на правосъдието (г-н д-р. Стоилов) не се е, вижда се, възхитил от тѣх и затова приготвил законопроект за наследството на основание на двата споменати проекта. След него, м-рът Д. Тончев, допълва този законопроект, предлага го на разглеждане на особена комисия и го внася и прокарва в камарата. Нашият закон за наследство е пълна рецепция на французкия *Code civil* и италианския *Codice Civile*, или, по-добре да се изразим, нашият закон е съставен според поправеніи от Италианците французки *Code civil* (също наречен, според създателя си Наполеона Бонапарта, *Code Napoléon*).

Г-н Тончев като министър внесе в камарата законът, като адвокат днес тоі му пише коментарът. В първия том на своія коментар тоі разглежда първата книга на закона до незаेतото (вакантно) наследство. Предмет на втория том ще бъде незаетото наследство, дѣлбата и втората книга от закона: за даренията. Първият том обяснява 232 члена, вторият том ще обема останалите 113 члена.

Написването коментар на закона за наследството от г-на Тончева има това значение, че авторът, като председател на юридическата комисия при министерството на правосъдието, знае и за хода на разискванията, които са ставали при разглежданіето на закона, и е в положение да ни съобщава и за мотивите, които са ръководили комисията при приеманіето на този или онзи член, за отхвърляніето на това или онова правило, прието в първоначалния проект. Тоі е жив протокол на тази комисия, съвременник неин, а това за по-сетнешните наши юристи и законоведци е важно, защото юридическите комисии, които заседават сегис-тогис в м-то на правосъдието, не държат протоколи за разискванията си. Така, напр., при тълкуваніето на чл. 9. от закона (чл. 728. от италианския *Codice Civile*) ни се дават достатъчни сведения, защо втората алинея на итал. чл. 728. е отхвърлена от комисията, т. е. защо обявеният за недостоеен да наследва баща си, може да се ползува от имота, който поради това недостойнство преминава върху децата му. Подобни сведения ни се дават при чл. 14. (стр. 40.) и другаде.

В коментара читателът, наистина, ще намери, че авторът на много места е неясен, на други много кратък, на трети — много широк. а нѣкъде пък е така чужд, щото сѣкаш разправя на Италианци или Французи. Това се обяснява, види се, от тия две причини: 1) че коментарът е нѣщо, което за първ път се явява в българската литература, а и законът е съвсем нѣщо ново, съставен първоначално за Италианци и приет от нас за нас и като неподобен на ясен български език, тълкуваніето му е двоіно по-трудно; 2) у нас не съществува още никаква юридическа литература, която да улесни авторът в нѣкои въпроси. нито пък имаме върху наследствените въпроси нѣкаква дългогодишна юриспруденция, така щото авторът взема всичко от чужди литератури и от чужди юриспруденции. Не ще съмнение,

че тѣа две причини не могат да извинят г-на Тончева и там, гдето тоі е трѣбвало да постѣпва по учителски при обіяснението, напр. на такива институти като представителството, универсалното и сингуларно наследваніе и др., а не, туку-тъі, да влиза веднага *in medias res*, като да разправя на юристи, а не на неюристи, каквито са нашите съдни-практици, за които божем коментарът е написан. Действително екзегезата има тѣа неудобства, че коментаторът, като жслае да обіяснява всѣкоі член от закона, често разфърля трудът си тук-там, разпокъсва обіясненията си на части в ущърб на такива читатели, които нѣмат по предмета систематически познания; но не може ли пък да се постѣпи така, щото такива членове, които засѣгат една и съща матерія, да се разглеждат на едно мѣсто, след като се укаже на тѣх на надлежните места? Също така мислиме, че в един коментар могат нѣкои от по-важните институти да се обіясняват исторически. Историческото обіяснение, мислим, било би от голѣма полза за нашите практически съдни, на които сега нѣкои юридически институти са като паднали от небето.

Че г-н Тончев е положил труд, това нѣма никоі да оспори́ава, като има пред вид, че наследственото право, въобще, е една по-мъчна наука, и че върху много наредби на нашия закон тоі се е старал да напише и изчерпи всичко, което е смѣтал за нужно, стига да обіясни по-нагледно материята. Трудът му е от 818 страници! На нѣкои мѣста, наистина, тоі сѣкаш пише мотиви на закона с цел да оправдава приеманіето му в нѣкоіа законодателна камара, отколкото обіяснения. Така, в общите си бележки се впуска да приказва за преимуществата на италианския закон пред французкия, цитира две-три думи от нѣкои писатели и свършва, че нашият законодател, също както и италианският, е отфърлил стари́йт възглед *paterna paternis, materna maternis*. Но напразно търсим да видим, какво нарежда *Code Napoléon*, та да препоръчва толкова *Th. Hug* да се разпространиат безусловно във Франция италианските узаконения, и в какво се състои възгледът *paterna paternis, materna maternis*. Е. да, на стр. 94, при обіяснението на чл. 24. от закона е споменато нѣщо по-подробно, и там чак ще се намери едно сравнение между законите французки и италиански, но тогава защо са излишните фрази в общите бележки?

Макар и малко да са още случаите, по които нашата юриспруденция се е произнесла по повод на възникнали спорове при действието на новия закон, за най-важните от тѣх г-н Тончев също споменува. Това показва, че авторът не е искал да изостави и малкото светлина, коіато и на наша почва се проіа́вява. Като обіяснява чл. 176. от закона (стр. 567. и след.), авторът засѣга и две решения на върх. касац. съд, от двете граждански отделения, в които се третира въпросът, може ли едно завещание, извършено по правилата на екархиския устав, да бѣде отменено от завещателя пред духовната власт във времето, когато деіствува законът за наследството? По този въпрос,

споменува авторът, първото гражд. отделение на върх. касац. съд се е произнесло положително, второто отделение — отрицателно. И ние споделяме мнението на г-на Тончева, че второто отделение е по-право с разрешението си, защото при съществуването и действието на настоящия закон за наследството, не може да се отмени съз завещание, макар и съставено според по-предшните закони, освен по наредбата на чл. 176. Но изложението на г-на Тончева при чл. 176. трѣбва да се поправи в този смисъл, че духовните власти не са компетентни да вършат никакви действия по завещанията не от 17. Декември 1889 г. (виж стр. 370.), а от публикуването на закона в „Държ. Вѣстникъ“, което стана в Януари 1890. г., защото законите у нас влизат в сила от деня на публикуването им в „Държ. Вѣст.“. Не знаем, дали трѣбва да споменем и тази малка работа, коіато не ще бъде зле да се поправи при второто издание, че при завещанијата под условие се споменува за Семпронія и Тиција и за Америка, когато във време на Семпронія и Тиција Америка не беше още открита (Сравни стр. 390.).

Г-н Тончев, като съсредоточава вниманието си в обясненијата на закона, не се грижи твърде за езика. Нѣмаше, обаче, да сгреша, ако се погрижеше да обяснява малко по-български и ако беше се отнесъл по-критически към общеприетия сега у нас окупационен език на временните съдебни правила, които довежда нѣкој път до смѣх. Но, както се вижда въобще от коментара, и езикът и правописът не са били предмет на авторското внимание, затова срещаме русизми, галицизми и разнообразен правопис. Не искаме да кажем, че читателите нѣма да разберат езикът, и че правописът ще им побърка в нѣщо, напротив, от освобождението насам нашите чиновници разбират такъв език. Но не можем да не споменем за нѣкои израженија, които не са в полза на изложението и желателно било би, да се махнат при второто издание. Нашата съдебна практика и самите по-нови закони изобилват въобще чуждите термини и израженија и, ако ги употребяват, не ги употребяват по французки или по френцужко-латински. Ще приведем нѣколко примера:

- „Наследване *ab intestat*“ (на место поне *ab intestato*) стр. 7.;
- „презюмиране и презумция“, стр. 22., 243.;
- „без основание и без *bonne foi*“, стр. 24.;
- „защото *mauvaise foi* задължава“, стр. 24.;
- „тој прави различие между актовете *à titre onéreux* и актовете *à titre gratuit*“, стр. 25.;
- „ревокиране на завета“, стр. 417.;
- „не е никак от *ordre publique*“, стр. 242.;
- „таситна *fidéicommis*“, стр. 243.;
- „легът“, стр. 244. и на много други места.;
- „специалните закони дерожират общите“, стр. 263.;
- „инструментарни свидетели“, стр. 268.;
- „има добър резон“, стр. 274.;
- „екиполанс, екиполантно изражение“, стр. 280.;
- „това било би един *non-sens*“, стр. 324.;
- „неговата креанса може да не е *exigible*“, стр. 40.;
- „нѣма вече *raison d'être*“, стр. 429. и пр.

От коментара, като първо по рода си съчинение в нашата литература, не можем да изискваме съвършенство. Но многобройните табеларни обяснения и упътванията, които той дава на читателите си, разрешиха неговото практическо значение, още когато начена да се печата на коли в „Юридическо Списание“. Нашият юридически и съдебен свят посрещна добре коментарът на г-на Тончева. Нека това го насърчи да работи още по-прилежно за обогатяването на нашата правна литература.

Д-р Данчев.

Šipčanski balkan i okolica u geoložkom i petrografskom pogledu. Napisao Lazar Vankov. Zagreb 1892.

Доста е значително числото на чуждестранните учени и туристи, които са писали по геологията и петрографията на България. Но те са изучавали големи пространства набързо и в твърде кратко време, за това описите и сведенията им са непълни, а често пъти и неточни. Нашите геолози са принудени покрай изучаването на непознатото, неизследваното да, изучават отново ония пространства, за които са писали чуждестранните геолози, за да допълнят или изправят техните сведения. Догдето добре се изследват и изучат в геологично отношение всичките краища на България, ще тръбва много време и много хора. За това всеки научен принос по геологията или по петрографията на България има надлежна цена.

Трудът на Л. Ванков „Шипченски Балкан“ и т. н. е дисертация за докторат, четена на 29. Марта 1892. год. в заседанието на югославянската академия на науките и изкуствата в Загреб, печатана в списанието на академията, „Rad“ книга CXI., а от там препечатана на отделни книги (стр. 109, 14 таблици и една карта). Съдържанието на книгата е разделено на 6 части. В първата част авторът излага на кратко литературата, която съдържа геологически или петрографически данни за Шипченския Балкан. Споменуват се: Ami Boné (1828.—1870.), A. Lennox (1867.), Aug. Viquesnel (1868.), An. Pelz (1883), F. Schröckenstein (1871.), K. v. Fritsch (1879.), Fv. Toula (1890.), Г. Н. Златарски и др.

От тука се вижда, че авторът е добре запознат с литературата на предмета си и с изследванията на предшествениците си, които сведения той тръбва да провери, допълни или изправи.

Във втората — орографическа — част авторът изброява, а отчасти и по-подробно означава, пределите на повърхността, която е изучавал. Той е изучавал онай част от средния Балкан, която се намира между с. Имитли на запад и върха Бедек на изток. В свързка с това е изследвал и двете предгория на север от Шипченския Балкан и една малка част от долината на Тунджа, а именно онай част между Шипка, Енина и Дол. Джусово. В третата — описателна — част, която съдържа 5 геологически профила, съчинителят описва разните места, гдето е пътувал, както и геологическите си и петрографически наблюдения.

В четвъртата — палеонтологическа — част се описват намерените от автора фосили. Покрай описаните по-рано видове ерепаме 14 съвършено нови видове, напр. *Natica Ivaniliensis*, *N. Mičkovciensis*, *Tylostoma Zlatarskii*, *T. Toulai*, *Perna Aprilovi*, *Terebratula Balcanika*, *T. Bončevi*, *Astrocoenia Gabrovensis* и т. н. Между описаните родове има такива видове, които не са определени, и за които авторът мисли, че ще бъдат нови видове. Към съдържанието на тази част се числят приложените след текста 9 таблици със 61 фигури, които илюстрират 31 вид фосили. Петата — петрографическа — част съдържа описи на масивните и таложните камени от Балкана. Описите съдържат: външните признаци на камените, признаците, забелязани под микроскопа при обикновена и при поларизирана светлина, и най-после местонахождението на всеки камък.

Тази част се илюстрира с прекрасни хромофотографически фигури на 5 таблици.

В шестата част авторът указва ту отделни формации, ту формационни групи, които са застъпени в изучаваното от него землище. Те са: 1). Архаична група, която съставят гнаис-гранитните камени на изток от Катунa и Енина.

2) Палеозонична група, състоеща се от кристално-филитни слоеве, от които се състоят върховете: Бидек, Каражакуле, Чечумик и Конрива и част от Бозлуджа, Търсвец. Коконка, малка част от Св. Никола и др.

3) Формация Триас се състои главно от доломит и калцит, от които се състои връхът Св. Никола и някои по-малки върхове.

4) Юрска формация, състоеща се от тъмносив мергел, глинест пясъчник и бял или тъмен калцит, е разпространена при с. Топлеш, Трепезковци, между с. Етер и Соколки манастир.

5) Кредната формация, съставена от разноцветни мергели и пясъчници, от калцит и конгломерати, е най-много разпространена. От нейните слоеве се състои малка част от северните поли на Шипченския Балкан, а главно двете му предгория.

6) Терциерни формации, които се състоят от варовити пясъчници и мергели, образуват връхът Петкова Нива и от там се протакат към изток.

7) Дилувий.

Това съчинение на Л. Ванков е непълно, както това той сам признава (стр. 5). Той само констатира присъствието на палеозоничните формации, а към која от тях принадлежат кристалните филити — остава нерешено.

Той не казва положително, към која формация принадлежат сивите пясъчници при Пимитли и Софидар и камените възлещи при Тъпан и др.

Но подобни празнини са чести явления в геологическите съчинения и на знаменити геолози.

Те произлизат от обстоятелството, че или геологът в кратко време е изучавал голямо пространство, или че в известни слоеве не е намерил никакви или не доста характеристични фосили, по които да реши окончателно, като към која формация при-

надлежат такива слоеве, или че не му е било възможно да сравни едни слоеве с други нѣкои, които са вече определени.

Всичките тиѣ причини извиняват непълнотата в съчинението на Л. Ванков. От друга страна съчинението му съдържа важни приноси за геологиѣта и петрографиѣта на България. Палеонтологиѣта се допълня с нови видове до сега непознати фосили; петрографиѣта с оригинални описи на разни камени, на които съставът е наблюдаван под микроскоп. На много места авторът допълня или изправя наблюдаванията на ония геолози, които преди него са изучвали същият терен. Така, напр., тоѣ намира, че калцитът, от който се състои Недевската Стена, е идентичен с Баждарския и с ония при Хаджи-Доневиѣ мост. когато проф. Тоула ги счита за различни. С мнението на автора е съгласен и Г. Н. Златарски, който през Април 1891. год. се произнесе в същия смисъл, когато ние му изказахме същото мнение за тоѣ калцит.

Авторът установява, че в Шипченския Балкан се разпростира архаичната група формации. Тоѣ доказва, че кристаличните филити в същия Балкан принадлежат към палеозойната група, когато проф. Тоула не се произнася положително, дали таѣ група формации е разпространена в средния Балкан, нито пък Хохщетер указва, към коѣ група принадлежат тиѣ филити.

Авторът подробно описва разпространението на формациите триас, юра, а особено креда и дава сведения за терциерната група. Изобщо, съчинението на Л. Ванков, приготвено с голѣм труд (определяване фосилите, точене камените), е добър принос за геологиѣта и петрографиѣта на България.

С. Туринич.

II. КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЕСТИ.

Яковъ Карловичъ Гротъ. Малцина от руските литератури и учени са прекарвали щастлива кариера на живота, а още по-малко са тия, на които се е паднало да достигнат до дълбока старост и да умрат със пълно съзнание, че трудовете им са всеобщо оценени и уважавани, както стана с познатия руски академик, Я. К. Грот, който, роден на 1812. г., се помина на 24. Маи тази год. След като свършил знаменитият Царскоселски лицей, гдето бил обзет от онова литературно движение, създадено още от Пушкиновото ученичество, Грот се заловил с бележитична дейтелност и дал на руската литература нѣколко хубави поетични превода (Баіроновиѣтъ „Мазепа“, Тегнеровиѣтъ „Фритиоф“). След като прекарал във Финландіа дванаѣсет години, като професор по руски език в Хелсингфорскиа университет, (важно му е съчинението „Переѣзды по Финландіи“ С.-Петербургъ. 1847.), приел в 1852. г. поканата за професор по руската словесност в Александровскиа лицей, гдето останал до 1859. г. В това време Грот преподавал руски и старобългарски език, немски език, историа и географіа на двамата царски сина: на покойниа царевич Николаі Александрович и на днешниа руски император. От 1859. г. тоі се предал всецѣло на научна дейтелност. Като член на академиата Грот се отличил с много добри издания на по-стари руски писатели и исторически документи (съчинениата на Державина, „Бумагы императрицы Екатерины II.“, „Переписка императрицы Екатерины с Гриммомъ“ и др. Твърде се отличил Грот като тѣнѣкъ наблюдател на рускиа език, особено фонетиката му. Неговите „Филологическія разысканія“ 2 т. I. изд. 1873. II. изд. 1876, са познати и на мнозина от нашите читатели — учители, които се интересуват за филологичната литература. На него се падна да прочисти и руското правописание от не малкото вредителни колебания, които съществуват в него въпреки дълготраината му историа; ръководството му „Руское правописание“ издадено в нѣколко поправени и допълнени издания, е въведено в руските гимназии като приръчно пособие. Наі-сетне Грот се беше заловил с едно трудно дѣло — уреждаше „Словарь русскаго языка“, който предприе да издава академиата. От този словарь, който ще бѣде словарь на рускиа книжовен език от Ломоносова до сега, излязоха под редакциата на Грота 2 тома, а над третия том Грот работил уредно все до 22. Маи — два дена преди смъртта си.

Л. М.

Професор Шарко 1825—1893. — На 4 16 Август т. г. се почина внезапно професор Шарко от гръден ангин. Ненадејната смърт на славниѝ учител хвърли в сѣкрб цѣлото лекарско съсловие във Франција както и в странство. Шарко бѣ знаменитост, коѝто състави епоха в медицинската наука.

Charcot (Jean-Martin) е роден в Париж на 29. Ноември 1825. н. с.; баща му бил колар, човек със скромни средства, и като не се наимал да поддържа и тримата си синове на учение, решил се да поддържа само тоѝ, коѝто се отличи нај-много в годишните си изпити. В това спечелил Шарко и бил изпратен в лицеѝа Св. Лудовик, подир което се записал в медицинскиѝа факултет. На 1848. бил приет за интерн по болниците и на 1853. издържал докторската си теза. От 1853. год. до 1862. Шарко сполучил да стане началник на клиниката за вътрешни болести и помощник на професора; през това време, за да може да помогне на семеѝството си, което се грижило за неговото възпитание, тоѝ преподавал частни уроци. На 1862. поел управлението на известната клиника — Салпетриера. И тамо деѝателниѝт и трудолюбивиѝт професор намерил широко поприще, за да прави своите изследванѝа, наблѝудениѝа и откритиѝа, с коѝто обогати медицинската наука. От 1857. до 1869. бил същевременно и един от първите сътрудници на *Gazette hebdomadaire*, гдето печатал своите записки и разни исторически и критически статии, коѝто съставѝават истински образци. На 1862. година тоѝ заедно с Vulpian и Brown-Séquard основа вестникѝт *Archives de Physiologie*.

На 1870. слушателите на неговите уроци твърде много нарастнали, имало твърде много чужденци лекари, от коѝто повечето били Германци; тогѝава тоѝ е преподавал своите уроци по болестите на нервната система.

На 1872. тоѝ се назначи на местото на Vulpian, професор по патологическа анатомиѝа, и до 1881. година бѣ на таѝа катедра. През това време тоѝ дава своите уроци: по болестите на белѝа дроб, на черниѝа дроб, на бѣбреците, по патологическите условиѝа на албуминуриѝата, по локализациѝата на мозъчните болести и на болестите в гръбначниѝа мозък и пр., и в това тоѝ се отличи и имаше множество слушатели. Неговите съчинениѝа са известни на цѣл свѣт и са преведени на немски, англиски, латински, италиански, на руски и маджарски език.

На 1873. Шарко е помогнал за основанието на вестника *Progrès médical*; на 1877. година създаде вестникѝт *La Revue mensuelle de médecine et de chirurgie*, а на 1880. год. е участвувал в издаванѝето на *Archives de neurologie* и в него са поместени неговите изследванѝа по метало-скопиѝата и хипнотизма.

Неговите откритиѝа по хипнотизма привлѣкоха, освен лекарското, цѣлото обществено внимание, та мнозина мислѝат, че трудовете на Шарко се ограничават само в хипнотизъм. Когѝато, напротив, хипнотизмѝт съставѝа твърде малка част от работите

на неговия гений. Те прославиха неговото име между публиката, но преди това още неговата научна чутност се крепеше върху непоколебими основи.

Д-р А. Д. П.

Първият събор на немските историци в Мюнхен.¹⁾ Свиканият за 15/27 Септември миналата година гореказан събор, по причина на холерата, бѣ отложен за тази година. През великденските празници (4—7 Априли н. с.) се събраха в малкия салон на Мюнхенската академия на науките 107 учени мъже, за да обсъдят нѣколко от най-важните въпроси в научно и педагогическо отношение. От тези 107 бѣха 1/3 професори от различните германски, австрийски и швейцарски университети. 1/3 бѣха директори и учители при гимназиите, а пък последната третина управители и по-висши чиновници на различните архиви.

Изобщо в Германия научните събори от различен характер имат голѣмо възпитателно значение за развитието на науката и на учебното дѣло. Предметът, с който този събор трѣбваше да се занимава, се намира в неразривна свръзка с онези нови политическо-педагогически стремления, които въодушевяват пруското правителство в борбата против разпространящите се социалистически учения. На друго мѣсто ние се занимаваме по-подробно с вътрешните държавни въпроси на Германия, до колкото те пречат на обществото в борбата със социалистическите учения и до колкото те фърлят в лагера на социалистите елементи, недоволни от съществуещия ред, по тази или друга причина, но които не са социалисти. Пред вид на такова положение на работите пруското правителство обърнало вниманието преподаваніето историата в народните училища, педагогическите и средните учебни заведения и поискало, щото при преподаваніето на историата учителите да разясняват на учениците лошата страна на социализма и да възпитават в тѣх любов към пруската корона, защитница на угнетените. В свръзка с тези антисоциалистическо-педагогически мерки се намират съвещаниата на първия събор от немските историци, който събор се занимаваше особено с въпроса, до колко преподаваніето на историата може да бѣде свързано с политически въпроси. Преди да изложим, макар и най-кратко, съдържанието на този събор, нека се спрем върху главните разпореждания на пруското правителство по този въпрос.

¹⁾ Prof. Dr M. Lossen. „Bericht über die erste Versammlung deutscher Historiker.“ München Rieger 1893, 33 стр. 60 пфен.

Prof T. Kaufman „Humanistisches Gymnasium,“ 1893, III, стр. 51—58.

Festgabe zur Versammlung deutscher Historiker in München. Freiburg 1893, стр. 50—63.

Deutsche Zeitschrift f. Geschichtswissenschaft 1893. Bd. IX, Heft 1, стр. 154—168; Bd. IX, Heft 2, стр. 323—330.

Проф. А. Брикнеръ. Съвѣздъ историковъ въ Мюнхенъ. „Вѣстникъ Европы“ 1893, VI, стр. 865—876. Срв. също „Историческое Обзорѣніе,“ 1893 г. том VI, стр.

На 1. Маи 1889. год. беше издаден един указ от прускиѣ краѣ, в които беше поставена на учебните заведения задачата, да се борят с помощта на закон божий и историѣта против разпространението на социалистическо-комунистическите идеи. Въз основаване на този указ, министерскиѣтъ съвет е направил на 15—27. Јули 1889 год. особени предложениѣ, които бѣха одобрени от прускиѣ краѣ на 30. Август, а прускиѣтъ министър на народното просвещение бѣ натоварен да ги изпълни. Последниѣтъ изпроводи в провинциѣте окръжни с молба, да се изпроводиѣтъ от там специалисти по различни клонове и различни длъжности за едно общо съвѣщание. Същевременно бѣха отпратени временни опѣтваниѣ за първоначалните, педагогическите и средните училища, придружени с два специално за това съставени учебника. В тези опѣтваниѣ беше указано, че учителите по историѣ не трѣбва да обръщат твърде много внимание на формалната страна на учението и да не претрупват учениците с изучаваніе отделни факти и години, а да обръщат най-големо внимание върху нравственото и културното значение на историческите събития. В същото време те трѣбва да запознават учениците със социалните и економическите въпроси и чрез практически примери да докажат неосъществимостта на социал-демократическите идеи.

Като следствие от заседанието на учителскиѣ събор в Дембви. на 1890. год. са новите планове за преподаваніето.¹⁾ И тука се изказва мнение, че е необходимо да се обрне внимание върху социалните и економическите въпроси и тяхното отношение към съвременниѣ живот. И тука се изисква от учителѣ да прославя заслугите на Хохенцолеровската династиѣ, но да се избѣгва всякаква тенденциѣ, което исканіе е противуречно на поменатиѣ план.

В свързка с тези исканіѣ, трѣбва да се докаже и желанието на германскиѣ император: 1) да не се обръща големо внимание върху старата историѣ и 2) новата историѣ да се преподава по регресивен начин.

Тези въпроси, от най-големо значение, възбудиха безпокойство в редовете на педагозите, които забележиха в тези реформи едно двуостро оръдие, могѣще да предизвика последициѣ, съвсем противоположни на търсените. Като протест на това може да се счита Мюнхенскиѣтъ събор на филолозите, станал в 1891. год. В историческата секциѣ на този събор професор W. Götz, директор на една гимназиѣ, държа реч върху „дидактическото преподаване на историѣта в средните учебни заведения“. Важно е, че всичките изисквания на оратора бѣха одобрени от събравшите се учени. Особено важни са исканіѣта, щото учителѣтъ „да приготви учениците към съществено разбиране на съвременността и към едно независимо сѣждане върху

¹⁾ „Neue Lehrpläne und Lehraufgaben“, вж. Centralblatt für die gesammte Unterrichts-Verwaltung 1891, Март и „Festgabe“ o. c. стр. 58 — 59.

нея; педагогическата полза за развитието на разсъдъка и на правлението на мислите на учещите се ще произлезе сама по себе си. Особено силно беше нападната регресивната метода, която, разгледана в педагогическо отношение, представя нѣщо неосъществимо.

Същите въпроси възбудиха у мнозина немски учени мисълта, че е необходимо, щото най-видните специалисти-историци да обсъдят хладнокръвно тези реформи в преподаваніето, за което стана и въпросният събор на историците. Забележително е, че повечето от пруските историци са се въздържали от участието в събора.

Съборът се занимаваше главно с три въпроса: 1) относително ползуваніето с архивите, 2) историческите семинарии в университетите, и 3) преподаваніето на историата в гимназиите.

Относително въпроса за архивите съборът реши, да се изисква на всѣкъде да се дават на учените документи до 1847. год., и да се прашат архивните книжа и в други градища, което нѣщо отчасти вече се практикува.

Относително семинариите съборът не прие никакви общи постановления. Известно е, че в развитието на немската историческа наука семинариите са играли и играят най-видна роля. Създадени особено от прочутия немски историк Ранке и развити от неговите ученици, Вагц, Зибел, Ватембах и др., семинариите съставляват главният субстрат на преподаваніето историия при немските университети. Има два рода семинарии: а) под ръководството на професора се критикува или се анализира, при помощта на целия научен апарат, нѣкои исторически документ или източник, и в тази аналитическа работа присма задружно участие определенò число от слушателите; б) под ръководството на професора студентите четат под ред сказки върху този или други исторически въпрос, които се подлагат на критика от слушателите.

На събора беше указано, че е необходимо в семинарните упражненіи да се подготви самостоятелното мисленіе на студентите, но характерът на устройството им да се представи на индивидуалността на професора.

Интересни са при това мнениата, изказани от професора по историата в Цюрихския университет Meyer von Knonau, и професора на Бреславския университет Kaufmann. Първият съобщил за практикуещите се в Цюрих, освен критическите семинарии, и педагогически-историческите упражнения. В последните взимат участие не само студентите но и младите учители в гимназиите. В началото на семестрите професорът определя цѣлата епоха, върху която ще се четат лекции. Слушателите един подир друг всѣка седмица четат въпросните лекции по такъв начин, че вторият продължава онова, върху което първият се е спрѣл, а в краия на лекциията става подробна критика от страна на слушателите, като се приема във внимание не само съдържанието и научното достоинство на лекциията, но и формалната страна, стилът и начинът на преподаваніето на говорителя. Най-после професорът дава свое заключение.

Професор Kaufmann предложил, щото професорите да четат със студентите различните класически произведения по историата и да ги обсъждат с тях от различна гледна точка. И това предложение се прие одобрително. Посочено било и на голѣмата полза от специални семинарски етап. снабдени със специално предназначена за тях библиотека, гдето съучастниците на семинарите свободно да могат да работят.

Особено много и с голѣма живост бѣ обсъждан въпросът за преподаваніето на историата в средните учебни заведения. Този въпрос се обсъждаше през лѣтото на 1892. г. в Мемел в събранието на директорите от гимназиите на източна и западна Прусиа. Като следствие от тези обсъждания можем да считаме брошурата на гимназиалния директор Р. Мартенс „Върху реформата на преподаваніето историата в средните учебни заведения.“¹⁾ Мартенс се явява най-ревностен защитник на тенденциозното преподаване на историата, като иска от преподавателите на историата да възпитават антисоциалистически чувства у учениците. Ето защо комитетът, който свика събор на историци в Мюнхен, предложил на автора на тази брошура да прочете в събора един встъпителен реферат, върху, който ще се водят дебатите. Същевременно тази брошура беше изпроводена на всички онези, които бѣха повикани на събора.

Изказаните в брошурата и реферата мнениа бѣха силно критикувани от присѣтствуещите учени, а особено от страна на двамата назначени опонента: професор Dove в Мюнхен, който дълго време беше редактор на известния в. „Allgemeine Zeitung.“ и професор Kaufmann, също и от професор Quidde, редактор на известния исторически журнал „Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft.“ Само един се намери, който защити мнениата на Мартенса. Грамадно впечатление направили думите на опонента, бреславския професор Кауфман: „Който иска да злоупотреби преподаваніето на историата за черковни или други политически цели, нека стои далеч от училището. То е свещена земя, и който престѣпна прагът му, трѣбва да събуе обущата си, на които е прилепена калта от партизанския живот“.

Това е изобщо съдържанието на първия събор. Макар че тоі не направи голѣм шум, при все това тоі е турил основният камък за общото сдружаваніе на представителите на немската историческа наука, което сдружаваніе, без съмнение, ще стане, както и онова на естествениците и юристите, интернационално. Като положително следствие е единодушното неодобрение на тенденциозното внасяніе на политическите въпроси в училищата, което мнение бѣ споделено даже и от най-крайно консервативните членове на събора и подеіствува така, щото даже и самият проф. Мартенс се приєедини към взетата резолюция.

Б. Минцес.

1) R. Martens. Neugestaltung des Geschichtsunterrichts auf höheren Lehranstalten Leipzig, 1892.

Славянското благотворително общество в заседанието си от 11. Маи 1893. г. е определило конкурс със две премии, една от 3000 рубли, друга от 1000 рубли. Първата премия ще получи най-доброто съчинение, в което бъде представен обит но обстоителен очерк на историата на южните и западните Славяни от началото на историческото им съществуване в Европа до 1879, год. включително, в свързка с историата на съседните им народи и държави. Съчинението трѣбва да обърне особено внимание върху вътрешния живот — черквата, литературата, правото и пр., особено върху тѣа периоди, които са оставили по-дълбоки следи в живота на кои-да-е слав. народ, както и в историата изобщо. Трѣбва да се покаже подпълно познаване главните литературни източници по историата на южните Славяни. Втората премия се определя за съчинение върху историата и днешното положение на Малорусите в Буковина, Галиция и Маджарско.

И двете премии са в чест на името на А. Ѳ. Гилфердинг.

Л. М.

Физиката, като наука, коиато до преди един век обиемаше в себе си повечето от природните науки и коиато е тълкувател на повечето природни явления, върви с гигантски крачки все напред и напред, за да удовлетвори новите нужди на человечеството. В началото на сегашния век физиката заемаше огромни размери, та беше принудена да отдели от себе си не само другите природни науки, но и от своите отдели да създаде нѣколко нови самостоятелни предмета, като аналитическа механика, техника, електротехника, метеорология, физическа география и пр. След това тѣа се постави в по-тесни граници, зае по-малък обием, но пак в замѣна придоби по-силно напрежение, и твърде е за върване, че наскоро ще излее от недрата си още нѣкои нов отдели. Както отделените от неѣа науки, тѣи и тѣа сама непрестават да си услужват взаимно: всѣка от тѣх в много случаи при обясненіята на нѣкои свои истини прибѣгва за помощ към нѣкоѣа от другите.

При всичко че физиката е напреднала до такъв размер, все пак не е още на тази височина, на коиато един ден ще бъде. Това показват всекидневните нови откритиѣа, изобретениѣа, усъвършенствуваниѣа и пр., съобщавани във физическите и други журналы. Но при това да не забравяме, че много прибори, теории и хипотези физически са още несъвършени. Особено между демонстративните и измерителните апарати се срещат много конструкции, които правят до немай-къде големи затруднения, както на преподавателите, тѣи също и на учениците при практическите им упражнениѣа. Тези недостатѣци и затруднения са заставили преподавателите по физиката в разните училища да се заловят за изправяніето на съмнителните теории и хипотези с нови усъвършенетвувани апарати. В това направление не остаѣат назад и преподавателите при нашето висше училище. При всичкото желание на г. министра на народното просвещение да уреди и постави нашете висше училища на еднаква височина с чуждестранните висши училища, краткостта на времето от

съществуваніето на това училище не е позволила да се осъществи това негово желание. Никоі не може да откаже отпущаніето огромни суми за урежданіето библиотеката, нужните кабинети и лаборатории по разните специалности. Но пък и никоі не може да каже, че всичко е свършено, всичко е натъкмено и от нищо нѣма нужда. Не, още много години трѣбва да се изминат, до като всичко се допълни и натъкми. Този недостатък особено се чувствува в кабинетите и лабораториите, вследствие на което преподавателите са принудени много апарати сами да си построиват.

Всеки, който е запознат поне отчасти с физиката, знае, какви спънки се срещат при определение относителното тегло или гъстотата на телата; особено пък на такива тела, които при натопиваніето в течност изменіават обіемът си или се разтварят. За определение относителното тегло на подобни тела служат апарати, наречени обіемери или волуменометри, понеже с тѣх се определя обіемът на даденото вещество, а щом е известен обіемът, лесно е да се определи и относителното тегло. Подобни прибори до сега съществуват нѣколко конструкции от разни знаменитости по физиката, като Regneult, Kopp, Say и пр., но за съжаление почти всичките са придружени с по нѣкакъв недостатък. — Наверно това обстоятелство е заставило преподавателѣт по физика при нашето висше училище г. М. Бъчеварова да построи въз основа на съществуещите до сега един нов обіемер, който по своята простота, удобност и точност превъзхожда гореспоменатите, вследствие на което не ще закъснее да стане общепотребителен във всичките кабинети и лаборатории. Този обіемер същевременно може да служи и и за друга цел, като за определение барометрическото налѣганіе, проверяване законѣт на Мариота и пр. Тоі е вече построен при тукашната физическа лабораторіа, макар и просто, но нѣмание механик, но резултатите, които е дал, са твърде удовлетворителни; изисква се, прочее, едно нещо изработване, и тоі ще даде тъкмо това, за което е предназначен.

Апаратът се състои от три скачени съсъда: две стъклени тръби и един каучуков мехур. Едната тръба е по-къса, другата по-дълга; по-късата в горния край е разширена и има добре изгладено устие; тя може херметически да се затваря с една стъклена плоча, налѣгана чрез едно витло; в разширената част върху един никелов триножник е поставено едно блѣудо, служеще за поставяне веществото, на което трѣбва да се определи обіемът; под разширената част на тръбата се намира една стъклена канела и едно платинено острие, което минава през стената на тръбата, и с една медна жица се съединява с един звънец, от който жицата отива до втория край на металическата тръба, чрез коіато се скачат трите съсъда; жицата между звънеца и металната тръба е прекъсната, и при време на опита може да се въвежда един елемент. По-дългата стъклена тръба има 50 cm. дължина с диаметър, равен на 15 mm.; във вътрешността ѝ е поставена една тънка металическа скала, коіато на долния край е изострена, и при помощта на един особен прѣстен и едно витло може да се поставя на каквато и да е височина;

за точното определение положението ѝ, тя е придружена с един нониус, при помощта на който може да се отчита една десета част от mm.; посредством една медна жица скалата е съединена със звънеца. Третията част на прибора е каучуковият мехур, който в горната си част е снабден с една канелка; мехурът е поставен в дървено сандъче, на което горната капачка е подвижна, и при помощта на съответствено витло може да се спуска или издига, а с това да се увеличава или намалява обемът на мехура. Трите скачени създа са налети със живак; мехурът е пълен, а в стъклените тръби живакът при свободното положение на апарата стои на същата височина, както в мехурът.

Ние считаме тук за излишно да даваме обяснение за начина, по който се оперира, понеже за това се изисква, първо, да поместим чертежът на апарата и, второ, да дадем доста сложни изчисления, а пък това не позволява мѣстото и характерът на това списание.

София, Октомври 1893. г.

И. Д. Вжаров.

На 1-студеното от населените места, според Вилда, директор на физическата обсерватория в Петербург, е селото Верхоанск в Сибир, на 130° дъл., 67° 34' с. шир. и 107 м. вис. Средните месечни температури там се разпределят така:

Ян.	—53°1	Юли . . .	+13°8
Февр. . . .	—46°3	Август . .	+ 6°4
Март	—44°7	Септ. . . .	— 1°6
Април. . . .	—15°8	Октом. . .	—20°2
Маи	— 9°1	Ноем. . . .	—40°1
Юни	+ 9°6	Декем. . .	—49°9

Средната годишна температура достига —19°3, а амплитудата на средните 66°9.

Твърдението, че луната нѣма атмосфера, не е още основателно. Когато Юпитер се закри от луната на 24. Август 1892., Пикеринг (в Перу) извадил нѣколко фотографии, в които забележил едно малко сплескване на планетата, причинено от пречупване на светлината при краи на лунния диск. Това сплескване не надминува 1", и дори е $\frac{1}{2}"$, тъй че гъстината на лунната атмосфера, на която се дължи това пречупване, не надминува $\frac{1}{4000}$ и дори $\frac{1}{8000}$ от гъстината на въздуха, що дишаме. Но тази дребна величина не е нищожна и би могла да обясни, защо се удължават понѣкога върховете на лунния сърп.

Deslandres съобщава (L'Astronomie VII.) нѣкои резултати от наблюденията на слънчевото затъмнение на 4. Април 1893. г. То бѣ пълно за една част от Африка и Южна Америка. От Европа бѣха изпратени да го наблюдават две експедиции: едната френска, а другата английска. Първата експедиция, на която главните членове бѣха Bigourdan и Deslandres, се настани в Сенегал; а втората се раздели на две части.

от които една отиде също тѣ в Сенегал, а другата в Бразилиа. Главната им задача бѣ да се изследва физическият и химическият състав на материята, която окръжава слънцето и която става видна при пълно затъмнение.

При френската експедиция контакта на лунния и слънчевия диске наблюдавал Bigourdan. Затъмнението траяло 4' 11". Термометърът паднал от $+28^{\circ}$ на $+24^{\circ}$. Венера и Юпитер се виждали с просто око. Със спектроскопическите наблюдения се занимавал Deslandres; той открил няколко нови линии в спектра на короната. Освен това чрез преместване линиите (по метода на Fizeau-Doppler), открил, че короната участвува в движението на слънцето с една бързина туку речі равна на онаа, която има самото слънце. Това откритие е твърде важно.

Влиянието на луната и слънцето върху земната атмосфера. G. Bruguet de la Grye е напечатал в „Comptes rendus de l'Académie des Sciences“ една статия за влиянието на луната и слънцето върху моретата и атмосферата. Почтеният автор на статията, като се опира върху наблюденията, направени в Южна Америка, намира, че лунно-слънчевото влияние върху атмосферата е твърде чувствително, а тѣ като такива резултати са получени и в други места, напр. във Врест, следва, че това влияние трѣбва да е общо.

Как се разпределя напрежението на тежестта по земната повърхнина. Напрежението на тежестта е определено в различни точки на земната повърхност. От получените резултати, след като ги съединил и привел към однородна система, г. Defforges намерил следните закони:

Тежестта е разпределена твърде нееднакво по повърхнината на земното кълбо.

Законът на Clairaut е верен изобщо, обаче почти на всѣкъде се забелязват значителни аномалии.

Тежестта на мореките краібрежия представя аномалии постоіанно на едно и също краібрежие, които поради това, са характеристични.

На островите се констатира един излишек на тежестта.

На континентите се забелязва обратното, и недостатъкът изглежда като да се увеличава съразмерно с височината и разстоіанието от морето.

Вътрешността на земята под континентите. G. Rateau в една статия, напечатана в „Comptes rendus de l'Académie des Sciences“ под заглавие „Hypothèse des cloches sous-continentales“, се стареа да докаже, че земната кора се не достига до разтопената маса, но че е отделена от нея с едно пространство, напълнено със съгъстени газообразни вещества.

М. Бъчваров.

III. БИБЛИОГРАФИЯ.

П. А. Лавровъ. Обзор звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка. Составилъ — Москва 8° V + 235 + 176 (отделно отпечатано из „Чтеній въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древности Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ“).

Преди две години се появи трудътъ на Д-р А. Калина „*Studyia nad historija jezuka bulgarskiego*“, печатан в публикациите на Краковската академия (*Rozprawy i sprawozdania* т. XIV. 163—547 и т. XV. 306—592), който при всичките си недостатъци представя първъ сериозен опит за историія на българския език (вж. и рефератътъ на М. Дринова в С. Пер. Сп. XXXIX.). Тези дни получихме съчинението на П. А. Лавровъ, което както показва горното заглавие, има пак за предмет българскиятъ език, и то повече описателното разяснение на днешните му форми, а не толкова историјата му. Ала при всичката скромност на заглавието, съчинението на Лаврова не само не пренебрегва и историческата част на морфологијата, но ја взема във внимание даже в по-голям размер, от колкото това е сторено в съчинението на Калина. Важността на двете съчинения е за нас толкова голѣма, че ще трѣбва за тѣх да поговорим по-обстоятелно на друго мѣсто. Тук забелѣзваме, че Лавровъ се е ползувал за своето съчинение и с труда на Калина, и че е употребил за таѣа цел нашата езикословна литература все до най-ново време, като си е помагал и с три неиздадени ръкописа из колекцијата на покойния професор Тихонравовъ, от които два ръкописа са новобългарски от XVII. и XVIII. стол. Освен това Лавровъ в отличие от Калина, е взел във внимание и Венелиновите влахобългарски грамоти. — Съчинението съдържа: Фонетика 12—121, Морфологија 122—232, Приложения 1—61, гдето са печатани два откъслека из Манасината летопис, откъслечи из един среднобългарски сборник (от 1348. г.) и из Хладовския параменик, три апокрифни разказа из споменатите Тихонравови ръкописа, след което идат седем народни песни из Пирдопско, а в заклѣчение български словарь, събран из тѣи източници, с които авторътъ се ползувал за съчинението си. Словарътъ засема 115 страници и съдържа ценен принос към бъдещия наш исторически словарь.

Д. М.

I. Béchirowsky, L' Intervention et la péninsule balkanique par — Paris, 1892, 8° 252.

Това съчинение е написал един наш съотечественик, С. Стрезов, и го издал под псевдоним I. Béchirowsky. Съчинението

е дисертацията, одобрена от юридическия факултет в Женева. В една от следните книги на описанието ни ще дадем вещна оценка върху тоя труд, който, нека забележим, авторът е посветил „на благородния защитник на балканските народи, В. Е. Гладстон“.

Р.

М. Красноженъ, Толкователи канонического кодекса восточной церкви, Аристинъ, Зонара и Вальсамонъ. Москва 1892.

Ако искаме да говорим за „българско народно право“, особено за неговото историческо развитие, ще трѣбва най-напред да се заловим сериозно да изучим чуждите правни институти, които посредствено или непосредствено са били пренесени и прилагани в България. Познато е, че главните източници на „писаното право“, до колкото е съществувало то в стара България, са византийски, и то все от полусветски — полуканонически характер. Гръцките номоканони и разните му съкращения, тъй нар. синодси, прохирони и пр. са били превеждани в България (вж. и Мин. Сбор. IX. 196—202), а от там минавали в Русия, гдето и до днес нѣкои са в законна сила, колкото се отнася до чисто каноническите им постановления. Да се издиря какво се е прибавяло у нас към текста на гръцките оригинали и какво сетне в Русия, след като българските преводи били пренесени там, е твърде мъчна работа, която ще ни кара подробно да изучаваме развитието на каноническото право не само във Византия, но и в Русия, па и Сърбия, понеже оригиналите на нашите преводи от тоя род са запазени с малки изключения все в руски и сръбски преписи. Само при тоя исторически и критически възглед ще можем да различим в нашите народни правни обичаи, що е влияние византийско и що не. Разбира се, че и турското законодателство, както и турските народни правни обичаи трѣбва да се взимат във внимание. Ала и последните могат да се изучават само, когато имаме на ръце византийските правни институти, от които Турците се влияли от начало до край. В Русия византологията в последно време напредва твърде успешно, а изследванията по каноническото право предвождат тята студии. Учениците на познатия професор А. Павлов, от които е и авторът на гореказаната книга, прибавят нови трудове към трудовете на учителѣ си. В това съчинение М. Красножен разглежда повече описателно и компилаторски източниците на знаменитите тълкувания на номоканона от Аристина, Зонара и Вальсамона. Понеже тята тълкуватели в старо време са били преведени и на български, съчинението му е особено интересно и за нас. Вещна оценка върху тоя труд вж. в Жур. Мин. Нар. Прос. 1893. Август 517—534 от П. Безобразовъ.

Л. М.

Излизъ е и вториът том на „Histoire Universelle“ от А. Rambaud и Er. Lavissee, за който бѣхме известили в кн. I. на Б. П. Тоя грамаден том (987. стр.) съдържа историията на Европа и отчасти на Азия, до колкото последната има свързка с Европа, от XI. до XIII. век включително. Разглеждат се в него много важни явления, характеристични за средновековната историия,

както феодалната система, могъществото на църквата, борбата на църквата със светската власт за инвеститура, кръстоносните походи, движението на комуните, началното развитие на буржуазията. Освен тия важни събития, които се отнасят специално до историята на западна Европа, в него намираме и доста пълни очерки върху историята на славянските народи, специално на Полабските Славяни, Чехите, Полациите и Литванците, Русите, Унгарите и на Византия заедно с балканските народи през същия период. Нас ни интересува особено последната част (гл. XV. стр. 798.—880.), съставена от известния византолог, A Rambaud, тъй като в нея се разглежда подробно историята на Византия във време на кръстоносните походи, сир. когато беше най-дълбоко паднала тази империя, кое от външни кое от вътрешни удари, между които най-сериозният дойде от въстаналите Българи под водителството на братията Петър и Асен. Комисентинийът историк, след като констатира на кратко опитите, правени по-напред и въколко пъти за освобождение на Българите от Византиците, излага историята на освобождението от братията Петър и Асен (стр. 829.—838.). По тоя случай Rambaud разглежда и въпросът за произхождението на Власите, които, както е известно, играят важна роля, според съвременните източници, в това освобождение. Неговото възрение върху участието на Власите при образуването на второто българско царство си остава същото, което вече отколе е установено в западната историческа наука; той приема, че Власите от Балканите са били главните дейци в това движение, и че братията Петър и Асен са били Власи, ако и да признава, че в скоро време династията на Асеновци се побългарила поради това, че болшинството на нейните поданици били Българи. Относително дакийските Румъни A. Rambaud приема теорията на Гунга, в последно време развита и горешо защищавана от румънските историци, според която Румъните в Дакия си живеят там непрекъснато от времето на Траяна, и се изказва против теорията на Реслера и неговите последователи, според които старите траянови Румъни се преселили назад в Дакия от Балканския п-в едва в началото на XIII. ст., след като взели живо участие в българското освобождение. От като се яви в науката теорията на Гунга, изследваната за ролята на Власите в освобождението на Българите се обогати значително, и взеха по-друга посока. Мнението, че българските Власи са участвували в това движение, начина да се разглежда по-критически, и се появиха опити да се припише таия роля на зад-дунавските Власи.

В полза на това мнение се изказва косвено известният пражки професор по етнографията, Pietsch, в своето съчинение „Происхождение на Румъните“ (Ueber die Abstammung der Rumänen). Същото мнение се опитахме да изкажем и ние (вж. „Дако-Румъните и тяхната славянска писменост“, М. Сб. кн. IX, стр. 211—390). Това мнение не е за първ път изказвано; то е посочвано, ако и до негде хипотетически, от отец Паисия Раковски, Василевски, Макушева, Палаузова. но то намира силна подпора в доводи, черпени от съвременни източници, върху които не се е обръщало до сега толкова се-

риозно внимание. Споменатиият етнограф Pietsch е изтъкнал в полза на това мнение доста силни доказателства от богатата кореспонденция между папа Инокент IV. и българския цар Калоиан, която, колкото и да е била разглеждана до сега от разни писатели, все съдържа богато съкровище за историкографически изучавания по тоя спорен въпрос; той забелязва, че в тази кореспонденция всъду, гдето се говори за България, споменува се на ред и името на Влахия, с името на Българите личи на ред и онова на Власите, и заключава, че тук трѣбва да се разбират два елемента от две равноправни народности и от две отделни страни, и че никак не може да се приписва на българските влашки пастири такава равноплавна роля, толкова повече, че последните в скоро време престават и да се споменуват даже от византийските писатели като етнографически елемент в българското царство.

Целта не ни е да разглеждаме тук тоя въпрос, толкова повече че той е разгледан обширно в речената наша статия. Искахме само да забележим, че тоя въпрос е съвсем игнориран от A. Rambaud, ако и да се вижда от богатата библиографическа литература, с която се завършва отделът за юго-източна Европа, че той е обширно запознат със всичката литература по въпроса, както древна тъй и нова. Вероятно това е направено от него съзнателно, тъй като тоя въпрос не е още разрешен окончателно от историческата наука, при все че в такова обширно и капитално съчинение, каквото обещава да бъде Вс. История на A. Rambaud и Er. Lavissee, справедливо се очакваше изказването на известен възглед и върху тоя въпрос. Инак статията за Асеновците е доста пълна и освободеното на Българите от византийското иго е доста подробно изложена, до колкото това позволява размерът на една всеобща история, колкото и да бъде тя обширна. Изобщо, цялата глава за юго-източна Европа е богато представена в това съчинение. Нѣма съмнение, че материалът, който се отнася до историята на западна Европа през тоя период, е несравнено по широко изложен, и това е естествено, като се има пред вид богатството и важноста на събитията в западна Европа през това време, и като се знае, че най-характеристичните явления от средновековната история се развиват напълно само в западна Европа и именно в тоя период. И тоя том от Histoire Générale на R. и L. е твърде богат с историкографически бележки, което представя, както и друг път забелязахме, най-важното достоинство на това съчинение.

Д. Д. А.

Великая дидактика Яна Амоса Коменскаго. Переводъ съ латинскаго *Андрея Адолфа* и *Сергѣя Любомудрова*. Съ портретомъ Коменскаго, биографическимъ очеркомъ и объяснителными примѣчаніями. Изданіе книжнаго магазина „Начальная школа“. Москва. 1893.

От членовете на учебно-възпитателния комитет при Педагогическия музей в Москва се образувал отдел, който си поставил задача, да запознае руската публика с идеите и педагогич-

ческата дейтелност на Коменски, като преведе съчинениѣта на тоѣ велик човек. Гореканниѣтъ превод на Велика Дидактика е втори руски превод; първиѣтъ превод, издаден в 1877 год. от редакциѣта на „Семѣя и Школа“, е вече библиографическа рѣд-кост. Освен това новиѣтъ превод по точност и вѣрно схващаніе авторовите мисли надминава според оценката на критиката (вж. Журн. М. Н. Пр. 1893. Юнь 542—44) стариѣтъ. На скоро щѣло да последва и изданието на други „избрани“ съчинениѣ на Коменски. Забелѣзваме, че казанниѣтъ превод на Велика Дидактика се печата и в журнала Гимназиѣа т. г. като приложение, заедно с превода на съчинението на Коменски *Janua linguarum aperta* (Открѣтая дверь языковъ).

Н. В. Горяевъ, Опытъ сравнителнаго этимологическаго словаря литературнаго языка. Составилъ —. Тифлисъ 1892. 8° 240 + XXXVI.

Още в краѣ на миналото столетіе руската академѣа издаде един вид руски этимологически словарь под заглавие „Словарь Россійской Академіи“ въ 6-ти частяхъ. 1789—1794. След 40 години се появи этимологическиѣтъ словарь на Ф. Рейфа „Русско-Французскій словарь, въ которомъ русскія слова расположены по происхожденію и пр.“ Два тома 1835—36. Петербургъ. И този словарь не стои много по-високо от словаря на академѣата, при всичко че авторѣтъ си служи с обширни сравненіѣа, понеже още не се е схващало, че езиците се изменяват исторически. В 1842. год. Шимкевич издаде „Корнесловъ русскаго языка, сравненнаго со всѣми главнѣйшими славянскими нарѣчіѣми и съ 24-мя иностранными языками“ 2. части. И Шимкевич этимологизира без добра научна подготовка за таѣа работа, така че повечето негови этимологии са чиста фантазиѣа. При всичко че тиѣа три этимологически словаря са отживели векѣтъ си, и в Русіѣа не се ползват с никакво уваженіе, нѣкои от по-старите литератори, даже и у нас (вж. Геровъ, Буквы ъ и ѣ и пр.) все още продължаваат да търсят съвети и доказателства у Рейфа и Шимкевича Потребността от этимологически словарь, който да отговарѣа на днешните научни изискваніѣа, живо се чувствува в Русіѣа. Горяев е опитал да удовлетвори тази потребност със своѣа словарь, който споменахме по-горе, ала и тоѣ не е сполучил да се дигне много над своите предшественици, при всичко че не може да не се признае голѣма преднина на Горѣевниѣа словарь в сравненіе с предишните. Причината за недостатѣците, поради които руската критика се отзова, ако и в твърде снисходителен тон, неодобрително за този словарь, пак е слабата подготовка на автора: до като от една страна се выпуска в далечно этимологизиране и сравненіѣа, не се е запознал с потребната научна литература, като се е задоволил наѣ-много със словаря на Миклошича (вж. Русскій Филол. Вѣстникъ. 1893. № 3. 174—181).

Л. М.

Alfred Stern. Die preussische Verfassungsfrage und Altensteins Reise im Jahre 1817. (А. Штерн. Въпросът за пруската конституция и пътуването на Алтенштайн през 1817. год.)

Festgabe zum ersten deutschen Historikertage 1893., стр. 1—38.

Цюрихският професор Штерн, един от най-видните съвременни историци, който е известен чрез своите капитални трудове върху германската и английската история и чрез оригиналните си биографии на Милтона и Мирабо, вече отдавна приготвя една голѣма многотомна история на XIX. век, която трѣбва да замести в много отношение устарѣлата работа на Гервинуса. Горепоменатата статия трѣбва да е, по всѣка вероятност, един откъселек от голѣмата още ненапечатана история, на която първиѣт том, както узнаваме от самия автор, ще се появи към краи на тази година. Тоѣ ни запознава в тази си статия, която е основана върху най-деѣтелни архивни изследвания, с народното настроение в Прусиѣ, в началото на втората четвърт от нашето столетие, относително конституцията, за която се проливаше толкова кърв през 1848. год. Трайтчке беше първиѣт, който съобщи нѣкои известия за тези конституционни въпроси, без знанието на които за нас остава непонятна пруската, сиреч германската история през XIX. век.

На виенския конгрес в 1815. г. беше дадено обещание от страна на пруското правителство, че то ще свика в Берлин особена комисия за изработването на една конституция. С цел да се съберат мнениѣта на пруското общество, бѣха отправени известни държавни деѣатели Алтенштайн, Клевиц и Беѣме в 1817. г. Обаче през туѣ време почна Меттерних да господствува и да прокарва своите краѣни реакционни планове; така, тоѣ убеди кралѣт, Фридриха Вилхелма III., на ахенския конгрес, че за Прусиѣ е опасна и краѣне вредителна една конституция, сиреч политическата свобода. А пък обществото и народѣт иначе се отнасяха към този въпрос, и заслугата на проф. Штерна състои в това, че тоѣ ни запознава с неговите желаниѣ, надежди и исканѣ, осъществението на които стана, въпреки тържественото обещание на пруския крал, едвам след нѣколко десетолѣтия, и при това с революционна бура, която би била избѣгната, ако да беше прускиѣт крал послушал исканѣта на обществото, нежели съветите на злия гений, Меттерних.

Б. М.

Violle, prof. à la faculté des sciences de Lyon. Cours de Physique. Tome I., 1-re et 2-me partie, physique moléculaire; T. II., 1-re et 2-me partie, acoustique et optique.

Тоѣа курс по физика препорѣчваме на всички онѣа, които се занимават с основното изучаване на физическите явления.

Amédée Guillemin, Petite encyclopédie des sciences et de leurs applications. Hachette et Cie. Paris.

Това е малка и твърде ефтина библиотекѣа, която популяризува науката и запознава с нейното приложение. До сега от

неѣа са издадени 18 книжки; те съдържат богат интересен и полезен материал. Особено внимание заслужават следните книжки: la lune, le soleil, les étoiles, les nébuleuses, le feu souterrain, les comètes, les planètes et leurs satellites, les étoiles filantes et les pierres qui tombent du ciel, autres mondes.

Ферд. Розенбергеръ. Очеркъ исторіи физики. Перев. съ нѣм. подъ ред. проф. И. М. Съченова. Первая часть: Исторія физики въ древніе вѣка. Вторая часть: Исторія физики новаго времени приблизительно съ 1600 до 1786 г. Третья часть, выпускъ 1-й: Исторія физики въ послѣднее столѣтіе.

Тоѣа очеркъ е доста пѣлен и вѣщо нареден. Препорѣчваме го за настолна книга на всеки преподавател по физика.

Шаригорстъ. Начальныя основанія Астрономіи и математической географіи. С. Петербургъ. 1891.

Таѣа книга съдържа материалът по космографіа, четен от проф. Шаригорста в петербургската академіа на генералниѣа щаб. Изложението е доста ѣасно, а многото фигури допълнѣат описаниѣата. Авторът се е ръководил по най-добрите съчинениѣа от същѣа род.

М. Б.

IV. ИЗ НАШИТЕ ПЕРИОДИЧЕСКИ СПИСАНИЯ.

Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, издава министерството на народното просвещение. Книга IX. София 1893, голѣма 8° 732 + 176 + 239. (С приложение на три фототипически снети грамоти и три изображения из българскиа живот).

Тази книга на сборника надминава другите, излезли преди нея, не само по грамадното си съдържание, но и по важноста на въпросите, които са предмет на статиите от научния отдел. На първо мѣсто е печатана статията от Д-р. В. Облак „Нѣколко бележки върху старословенските паметници“ (1—21). Тук Облак дава по-верна характеристика на тѣ наречените панонски паметници спорѣмо паметниците от сръбска и руска рецензия, като отдѣля два паметника (Киевските и Пражките откъслечи) в особен „Мораво-словенски“ разред. По въпроса за панонската татковина на най-старите паметници, Облак е на страната на тѣа, които допускат само за нѣкои паметници панонско произхождение в смисъл географически, понеже е вече очевидно, че напр. Супрасълскиѣтъ и Клоцовиѣтъ паметник, сетне Синаѣскиѣтъ Евхологиум не са ни видели Панония. За това Облак признава, че „означението „панонски“ паметници не може вече днес да се брани, защото никак не е доказано, че езикът на тѣа паметници се е говорил кога да е от Панонските Словени“ (6). На второ мѣсто иде много интересно изследваніе на Д. Матов, „Гръцко-български студии“ (21—85), в което изново се подлага на разискваніе въпросът за влианіето на българските Славяни върху славянския елемент в Гърция. След един кратък критически поглед върху значението на гръцко-славянските издирванія, гдето се разглеждат и гръцките елементи в нашата морфология и словарь, авторът на кратко разглежда въпросът за Словените в Гърция, след което минава към главния предмет на темата си — славянските думи в ново гръцкия език. Известно е, че Миклошич първ изброѣа запазените в гръцкия език слав елементи (*Die Slavischen Elemente im Neugriechischen* 1870). Д. Матов дава към много от Миклошичевите примери нови данни из нови източници, а освен това допълва списъкът на Миклошича с още седемдесет и пет нови думи, които той грижливо е събрал и разяснил, като е употребил всичката по-важна литература по предмета. От 85—160 стр. се продължава „Тиквешки ръкопис“ от Н. А. Начев, а именно самиѣтъ текет на паметника (85—113), сетне „палеографически и граматически бе-

лежки“ върху него (113—147) и „списък на по-бележити думи и форми“ (148—160). Текстът и бележките ще се продължават в следната книга на сборника. В статијата „Бележки от едно научно пѣтуваніе в Ромѣнија“ (161—211), Д-р Л. Милетич и Д. Д. Агура съобщават за едномесечната си командировка в Ромѣнија, възложена тѣм в Септември м. 1892. год. от Госп. министра на народното просвещение. Тук се съобщава, в кои библиотеки и архиви са работили авторите и какви забележителни „ромѣно-български“ паметници са разгледали и копирали. Между друго авторите са копирали и 84 неиздадени до сега (с изключение на 4) влашки и молдавски славянски грамоти. Текстът на тѣа грамоти, заедно с три фототипически снимки, същите автори издават в едно второ съчинение „Дако-ромѣните и тѣхната славянска писменост“ (211—390). Пред текста на грамотите се разглежда обстоятелно въпросът „за произхождението на Ромѣните“ и техните стари отношения спрѣмо България, като се разяснява и тѣмният въпрос за подиганіето на второто българско царство от Петра и Асена, за което се мисли в науката, че се дължи на Ромѣните (211—273). В отдела „Езикът на славяно-ромѣнската писменост“ (273—326) за пръв път се подлага на научна критика езикът, на който са писани грамотите във Влахија и Молдавија през XIV—XVII стол., като се обръща внимание и върху мненијата, изказани по тоа въпрос тук таме в науката. Грамотите са от рода на тѣа, които Венелин издаде (всичко 61) в съчин. „Влахо-българскія или Дако-славянскія грамоты“ 1844.

Дримколов (псевдоним) в статијата: „Акцентовка на един обсег западно-български говори“ (391—409) дава преглед на акцентовката на северните „западно вардарски говори“, под които разбира Дебър, Битола, Кичево, Крушево, Прилеп, Тетово, Гостивар, Скопје и Велес. поеме те имат една и съща акцентовка, „с нѣкои второстепенни разлики, които засѣгат най-вече велешкият говор“. — След тази статија се продължава ценното изследваніе на А. Т. Илиев „Растителното царство, в народната поезија, обичаите, обредите и поверијата на Българите“ (409—442), което още ще се продължава. Подир туи иде твърде интересно то съчинение на Д-р. Ив. Д. Шишманов, „Принос към българската народна етимологија“ (443—646). След един обстоятелен исторически и критически преглед на развитието на научните издирванія върху народната етимологија до днес, а именно принципиалните възгледи и класификациите (443—493), авторът минава към главната си задача (493—646), којато разделя, за да има прегледност, на четири дѣла: 1) ролата на народната етимологија в митологијата и демонологијата; 2) в хагиографијата и в христјанските обичаи, обреди и искуство; 3) в историјата (в преданијата за местности, народности и личности) и 4) в народната словесност: в приказките, в песните, в хумора и пр. — Авторът е изпълнил задачата си твърде успешно; особено са ценни многобројните домашни примери, с които се поставја тврда основа на по-нататѣшни издирванія по същија предмет. След съчинението на Шишманова идат „Великденска разходка в Родоп-

ските планини“ от ** (647—716), „Краището Бабек в Родопските планини“ от Хр. П. Константинов (716—431), и „Материали за историата на българското възрождение“ (732—736). Ценен е „Български книгопис“, съставен от А. Теодоров и печатан в същата книга на Сборника като приложение (1—175). Той съдържа „Дъл първи, от времето на първата новобългарска печатна книга до последната руско-турска война“ (1641—1877 год.). Най-сетне иде отделът „Народни умотворения“, които и в тази книга не отстъпва по богатство на материала на предишните (1—235).

Л. М.

Периодическо Списание на Българското Книжовно Дружество въ Сръдецъ. Подъ редакцията на *В. Д. Стоянова*. Година осма, книжка *XLI—XLII*. Сръдецъ, Държавна печатница, 1893. 8°. стр. 709—1035 + 2 карти: за „Гъстината на населението въ Княжество България“ и „Геологическа прѣгледна карта на Сръдня-Гора между рѣкитѣ Стрѣма и Тополница“, — първата притурка къмъ *XLI* кн., а втората притурка къмъ *XLII* кн. от списанието.

Три големи статии изпълняват токо-речи целият научен дъл на тази двойна книжка от известното на всички Българи „Периодическо Списание“; те са: „Населението въ Княжество България по трите първи преброявания“ от М. К. Сарафов, 709—804. стр.; „Геологическо-петрографическо описание на Сръдня Гора между рѣкитѣ Стрѣма и Тополница и на съседнитѣ ней страни“ от Г. Н. Златарски, 805—856. стр., и „За ударението върху думитѣ въ рѣсенский говоръ отъ западно-македонското нарѣчие“ от X., 857—915. стр. При тази статия, от които първата има да следва и вероятно ще излезе поне още веднѣж. толкова, а втората е свършък от по-предна книжка на списанието, и които заедно завзимат 207 страници, не можеше и „Периодическо Списание“ да излезе според обявениия си ред само в една книжка, па и да се яви в период, определен за такава една книжка. Нѣкога материалът наистина може да се случи такъв, че като образува обѣм на две обикновени книжки, принужда редакциата и да запълни с неговото издаване двоен период време, през което читателите очакват списанието; обаче такава запълняние дълги периоди все с двойни книжки, или и просто с една книжка, па дори и с ни една, като се повтаря много често, докарало е на „Периодическо Списание“ една щета, която то по своята цена за българското общество никак не заслужава. От всички страни в нашия печат се обадиха гласове, които посочваха на редакциата онаа неправилност в неговото издаване; опитаха се дори и инакви литературни средства. дано се обърне вредният навик, за да се подържи и практически хубавото име на списанието; — не, та не! То си продължава без грижа нередовните пълни и празни периоди, и стана сѣкаш нарочно предмет на остротата и на един университетски професор, член на Книжовното Дружество, който беше казал на своите слушатели, че българското „Периодическо“ списание се от-

личава по това, че не излиза никак „периодически“. Когато се издаваше в Браила „Периодическо Списание“ излязли 12 книжки едвам в 6 години; ала тогава времената бѣха други, и българското общество не мечтаеше още за голѣмо помесечно списание. Днес на книжовния български пазар се изнасят всеѣки месец по 22 списаниа, и между тѣх читателѣтъ все намира нѣколко, които поне отчасти задовѣливат неговите исканиа; тогава естествено ще си отбѣе охотата от „Периодическо Списание“, зарад което не е в състоіание да чака по 6 месеца като за лимон. Да беше се водило „Периодическо Списание“ по новите исканиа на врѣмето поне колкото му допущаха всеѣкога силите, — а от таѣа страна то не се намиралъ постоянно в неволіа, — много неща, които днес видим и против които съвсем несправедливо е надѣхана редакціята му нѣмаше да се разждат, и заслуженото име на списанието щеше още повече да спечели и да се разшири. Това го чувствуват, и над него сериозно се замислятъ всички искрени членове на „Българското Книжовно Дружество“...

От 1892. година, през коіато от „Периодическо Списание“ излѣзхоа 2 книжки, до сега е излѣзла само таѣа двоіна книжка. Ако и след толкова дълго чаканіе, ние пак с радост ѣа посрещаме, защото все се надеем, че работата може още да се поправи. Нашите думи по-горе ни се внудиха едничко от желанието да се изпълнеше по-скоро таѣа надежда.

Статијата на г. Сарафова е плод от изучаваніе ония разнovidни вѣсти, които са ни изнесли за нашето население пребројаваніята от 1. Іануари 1881., 1885. и 1888. г. в Северна България, Іужна България и съединеното Княжество; не са влезли в таѣа статија никакви резултати от четвъртото пребројаваніе, станало на 1. Іануари 1893. година. Всеѣка статистика на іавлениа в обществото и в държавата разкрива пред нас всичкото си значение само като се изучава от различни страни. Нашето Статистическо Біуро, което събира іавленијата по движеніето на населеніето, на отношеніята в него, на търговијата, работи вече от началото на миналото десетилетіе и е извадило грамада матеріал; обаче тоѣа матеріал още далеч не е проучен както се пада, па и не е приближен до интереса и схващаніето на книжното ни общество. В нашата книжнина пѣрв захвана да ни поднася интересни осветлениа на вѣстите от българската статистика г. Сарафов, и то в книжките от „Периодическо Списание“; все тука и сега продължава тоі да осветліава промените, що са произлезли в състоіанието на населеніето в България през теченіето на трите пѣрви пребројаваніа, и да дири причините, що са ги докарали. Пѣрвата глава от статијата му се занимава с административното деление на княжеството, с общините и с населените места, които не еднакво фигурират в трите пребројаваніа, или са изселени, или преименувани; във втората глава се разглежда, как е разпределено населеніето в околните и окръзите, — за което е съставена и приложената към списанието карта; третіата глава е посветена на въпроса, да ли естествените своіства на земята и социалните отношеніа до-

пущат, да се събират много лица в известни места, сир. да се образуват градове и градове; напokon четвъртата глава се занимава с броја на законното българско население и на чуждите подданици, и таia именно глава ще се продължи види се и в следната книжка на списанието. Вече в увода си г. Сарафов излага нѣкои обстоителства, които са пречкави за всеѣкакви правилни заклучения от вестите на държавната статистика: едно, че нашите четири преброиявания са ставали в твърде нееднакви периоди от 4, 3 и 7 години; друго, че са ставали веднаж по челиадни листове, а други път по лични, и не всеѣкога при достатъчни упътвания и допълнителни проверки; и трето, че листовите от предишните преброиявания са унищожени, справките са невъзможни, а погрешки в подирните преброителни резултати се явяват много. От към таia страна г. Сарафов бележи: при всичкото си добро намерение да не критикувам, ... не можах да не направя горните бележки относително суровият материал, иначе рискувам да бъда изложен на големи заблуждения и да се изложя сам на критика за невнимателно изучаване. — Студията на г. Златарски в областта на геологията на България следват да допълнят захванатите от него първи пак в това списание изучавания от тоia род. Мислим се в право да забележим, че при другите наши по-леки списания, от каквито не сме вече до толкова оскудни, твърде са неуместни съжденията на ония читатели на „Периодическо Списание“, които обвиняват студията на г. Златарски в ученост, за да оправдаят своia далечина от тѣх. Ако за хатѣра на такива читатели обърнем в нашата книжнина всичко на приказки, тогава не ще стигнем-никога и до своia наука. Съзнанието, че за всеѣко четмо се иска и подготвен за него ум, още не е проникнало между нашето общество, и време е, да се действува за това; от недостатъка на такова именно съзнание произлизат и ония лекомислени обноси на известни пазарски критичари, които в замяната си искат да покажат, че от всичко отбират. — Непознатият автор, който излага своите наблюдения над ударението в Ресенския говор и се стреми да установи етимологичните и синтактични правила на това ударение, обогатява със своia принос науката за българските говори. Отделът за ударенията на езиците е най-млад в езикознанието, и тоia отдел почна да разработва у нас по отношение към българския език първ г. Цонев. Авторът на статията за ударението в Ресенския говор не е запознат с научните похвати, с помощта на които се третираат такива въпроси, но за негова похвала трѣбва да кажем, че тоi доста добре се отърсил от своia задача. Нѣкои от неговите тълкувания и правила могат да се формулират съвсем иначе, а статията сама по себе е много привлечена. — Подир тия три големи статии идат отчетът на г. Дацова за сръбското изложение в Врания през 1892. година; в него читателят ще намери хубаво писани бележки за индустриалния напредък на Сърбите в сравнение с Българите, за държавното участие в тоia напредък и за насърчението за развъждане добри породи коние. Идат още: „Народни умотворения“ и „Материал за български речник“ от Горно-Джумаиско и „Рецензии“. Между подирните се разглежда

от г. Матова обстоително и при съпоставяния на паралелни материали първата книжка от изданието на г. Д. Маринов „Жива Старина“; — останалите рецензии са всички запитвателни. — В краища е поместено общото съдържание на осмата година от „Периодическо Списание“, когото се склучва с тази книжка.

Звѣздица. Мѣсечно иллюстрирано списание за дѣца. Редакторъ *Н. Бѣловѣжковъ*. Ц. 2 лева. — Година II, книжки I—IV., V., VI., VII.

До преди три години у нас нѣмаше ни едно детско списание. Днес ние броим дори четири такива списания: „Младина“, „Дѣтинска Почивка“, „Изворъ“ и „Звѣздица“. Те изникнаха на близу едно след друго; а това е знак, че от негде е дошъл нѣкоя тласък върху българската мисъл, и тя се сепна и залови за работа. Първото и третото от именуваните списания са си избрали по-едрички и нарастнали читатели, а второто и четвъртото другаруват с по-малките деца; работата е натъкмена добре, и стига да разбират редакторите своята задача, те могат да внесат между крехката ни младеж много добри зародиши, както и да изкоренят из нея не малко недостатъци. За материала в тази списания могат да се дават много поучения: но между поучението и изпълнението има широко пространство, и всичко зависи пак от личното умение на редакторите. „Звѣздица“ като списание за по-малки деца трѣбва особено да внимава, какви картинки, какви разкази и каква умствена работа изобщо ще дава на своите читатели. Ние познаваме вече разлика в това отношение между „Изворъ“ и „Младина“, между „Дѣтинска Почивка“ и „Звѣздица“. Така разлика са си установили нарочно или случайно самите редактори; и тъкмо въз неѣна основа ние още по-вече налѣгаме, да бѣде „Звѣздица“ по-внимателна, защото тя захваща; а захванеш ли криво, ще трѣбва да дохожда друг да го оправя: времето и равнските текат, а ползата все никаква!

Без да показваме где и що е поместила „Звѣздица“, за сега ние ще си позволим да забележим, че тя трѣбва на всѣкъде да борави с детски мисли и с детски език. Поуката на неѣните приказки бива поставяна тѣй, като че сред децата стои учителѣт с прѣчка, вдигната нагоре, и дребниѣт свѣт мѣдро седи и слуша за лоши работи. Защо не оставите децата да си разсъждават сами над фактовете? Разправете им случката и ѣа предайте в пълно владѣние на тѣхните сърдце: те ще проникнат по-лесно в неѣния смисъл, а вашите наставления само ги смѣиват и сплашват. А езикѣт на „Звѣздица“ не е детски нито по думи, нито по строеж. Колко е деликатно тука положението на редактора: тоѣ трѣбва да говори както наивните и палави деца, без да изпада в глезеност, нехаѣство и разпущеност; тоѣ трѣбва да разказва строѣно и внушително, без да бѣде педант, шаблонист и непривлекателен мѣдрец. Думите, формите и изречениѣта от езика на списанието иска да бѣдат прости, обикновени, живи, и при все това тѣй правилни, че по-нататѣшното обучение в матерни език да посочи тука здраво и плодносно начало. Искан-

ниѣ много, които за неевикнал с работата човек са доста мъчни. А г. Беловеждов е още нов на това поприще. Ние вѣрваме, че тоѣ при своето трудолюбие и схващаніе ще усѣвършава постепенно своето списаніе, и затуѣ обѣрнахме внимание върху ония страни, които ни се видѣат още доста слаби. Нека прави избор и особно в стиховете, които се определят за неговото издание. Не намираме само за толкова целесходно, да се оставят читателите на „Звѣздица“ без „Звѣздица“ през ваканционните месеци, когато тя не ще да излиза.

А. Т.

V. ИЗ ЧУЖДИТЕ ПЕРИОДИЧЕСКИ СПИСАНИЯ.

Вѣстникъ Европы. книга 10. Октябръ. 1893. — В тази книга на Вѣстникъ Европы нашите читатели с особен интерес ще четат въспоминаніята на Д. Г. Анучин, от времето на последната руско-турска война. изложени в недовършената още статія „Търновъ и Шипка, въ юлѣ и августѣ 1877. г. Изъ походныхъ воспоминаній. I—VI“ (603—654). Авторът е бил помощник на княз Черкаски, които се е грижил за уредбата на гражданската администрація на окупираните земи. След като бил нареден Свищовскійѣт окръгъ в административно отношение, Анучин тръгнал на 6 Юли за Търново—в главната квартира, гдето се е намирал и княз Черкаски. Тук Анучин работил усилено заедно с Черкаски по гражданското устройство на страната, а в известни часове на отдух забелѣзвал в дневника си главните впечатленія на дена. От тиѣ свои бележки тоѣ публикува по-интересните, като ги допълня с нови разясненія, важни за исторіята на освободителната война. Има твърде трогателни страници. В главната квартира вече се знаело за първото поражение под Плевен, и всички били като попарени от грижи и страдания на народното честолубие: „Не зная, разумѣется, о томъ, что тогда переживала главная квартира, и напротивъ, стараясь показать намъ полное довѣріе и благодарность, масса болгарской молодежи, именно утромъ 18 Юля, собралась къ воротамъ нашего бивака. Нѣсколько учительницъ съ толпою маленькихъ дѣвочекъ, всѣ въ бѣлыхъ платьяхъ, съ вѣнками на головахъ и букетами цвѣтовъ въ рукахъ, были введены в дворъ и размѣщены по пути въ столовую, а человекъ до 200 молодыхъ парней расположились шпалерами около входа на бивакъ по дорогѣ въ городъ. Женщины и дѣти пришли поздравить главнокомандующаго съ успѣхами русскаго оружія на Шипкѣ, а парни собрались для обученія и поступленія въ болгарскія дружины. Молодежь была крайне оживлена, кричала ура и пѣла пѣсни и при появленіи главнокомандующаго громко хлопала въ ладоши А что въ тотъ моментъ дѣлалось подъ Плевной“ Твърде картинно рисува разположеніето на духовете след като генерал Гурко бил принуден да се оттегли назад из южна България: паниката с голѣма бързина обхващала всички български сърдца. Когато в Търново забеле-

жили, че главната квартира се дига и заминава от града, всички помислили, че Русите ще напуснат и Търново, и вече във фантазията им се рисуваха Старозагорските ужаси. За характеристика Анучин разказва един епизод от канцеларията на търновския губернатор, генерал Демантович, при когото дошел, уплашен по повод на казаните слухове, М. Балабанов, тогавашен търновски вице-губернатор. Характеристични за ужасната бъркотия и неразпоредителност, които са владели по интендантската част, както и изобщо във военната администрация, са бележките на автора за страданията на българското опълчение в Шипка, гдето то гладувало и гинело просто поради недостатък от облекло и военни припаси, до като наистине „сѣ Шипки раздалисѣ воили генерала Столѣтова о спасеніи ополченія“ Никак не са могли в Търново да си обяснят, защо страда опълчението, когато се знаело, че московският славянски комитет още преди да се образуват първите дружини в Кишинев богато осигурил материалната част на опълчението от външа страна. Питали се, где са всичките вещи на опълчението, за които знаели, че били предадени на опълчението и превезени в Пловещ. Наистине Анучин настоявал, да се разпита официално къде се дѣнали пратените за опълчението „запаси“, и в този смисъл бил официално запитан генерал-адютант Дрентелен, от когото на 9. Октомври се получила тази телеграма; „Изъ Бухареста. Горный Студень. Князу Черкасскому. Въ болгарскомъ складѣ вещей въ Пловещи 6000 ружей шасспо; 3760-760 патроновъ, 12 орудій съ принадлежностями, 2760 ядеръ различныхъ, 312 патронныхъ сумокъ, 735 малыхъ и большихъ полушубковъ, 720 паръ чулокъ шерстяныхъ, 3735 рукавицъ, 15 мѣдныхъ котловъ, 38 палатокъ, старыхъ, ветхихъ. Въ вещахъ приблизительно 15000 пудовъ.“ — „Сираишвається—казва Анучин—кто забылъ объ этихъ вещахъ, брошенныхъ въ Пловещи? . . . Для полноты картины слѣдуетъ добавить, что второй комплектъ обмундирования доставленъ былъ на Шипку бухгалтеромъ московскаго славянскаго комитета Аванасьевымъ въ началѣ октября, а 9-го октября въ Пловещи валялись еще полушубки и рукавицы, въ то время, когда 10-го октября (какъ записано у меня въ дневникѣ подъ 11-мъ числомъ), по словамъ лейбъ-медика Обермиллера, на Шипкѣ уже считалось до ста человекъ обмороженныхъ!“

Л. М.

А. Пипинъ обнародва във Вѣстникъ Европы една дълга и много ценна студія „Новыя данныя о Славянскихъ Дѣлахъ“, в коіато разглежда деіателността на по-видните учени мъже, които разработиха славистиката и ѝ подготвиха това широко развитие, що има днес. Тиѣ деіци всички са били въодушевени от чувства на братска взаимност между славянските народи и са деіствували не само като хора на науката, но и като апостоли на славянското братство. Нас ни интересува най-вече таѣ част от обширната студія на Пипина, коіато се занимава с миналото и деіателността на покоіниѣ В. И. Григорович (В. Е. Август), коіто първ между руските слависти, след Венелина,

запозна славянството с България и повдигна значението ѝ за славянската наука, като люлка на славянското просвещение. Както е известно, В. И. Григорович предприе през 1844. — 45. своето учено пътуване по България и изнесе от тук богати съкровища за ученния свят. Резултатите от това пътуване се появили още в 1848. година в неговото съчинение „Очеркъ пътешествія по Европейской Турціи“. Но както той сам съобщава в предговора към това съчинение, той умълчал много от своите приключенія по пътуваніето. „Не рѣшался, единако-жъ, — казва той. — на многословное и, можетъ быть, неудачное повѣствованіе о своихъ приключеніяхъ, желаю въ сухомъ лишь разсказѣ представить ученымъ то, что могъ вынести изъ страны, которой поселеніе и памятники, сохранившіеся отъ византийскаго періода, составили главный предметъ моихъ наблюденій.“ Нито в друго нѣкое свое съчинение не е оставил покойниѣтъ Григорович нѣкои пълни биографически бележки върху своето минало. Заради туй и до сега още не са изяснени нѣкои черти от неговия характер. Ето защо авторѣтъ на студиата намерил за потребно да възпроизведе миналото на заслужения труженик по нѣколко нови разкази, които са се появили в руската литература в последните години за неговата деѣтелност от един негов бивши ученик в казанския университет, М. Пскій, и от два негови помлади другари в одеския университет, Т. И. Успенски и А. А. Кочубински. Особена важност отдава авторѣтъ на студиата на сведеніята от А. А. Кочубински, които се съдържат в произнесената от подирниѣтъ реч при откриваніето паметникѣтъ над гроба на Григоровича в Елисаветград през 1892. год. Студиата на А. Пипина е от голѣм интерес и заслужава внимание на любознателната наша публика.

Д. Д. А.

3. Записки наукового товариства імени Шевченка. Видавництво присвѣячено науцѣ и письменству украинско-руского народу. Впорядкував Олександр Барвінскій. Т. II. у Львові 1893.

Малоруското книжовно дружество, основано преди десет години под име „Товариство імени Шевченка“, в Май мес. тази година се преименува в „Учено дружество Шевченко“ („Наукове Товариство імени Шевченка“), като прие нов устав, (одобрен от правителството на 16. Октом. 1892.), според коіто дружеството се организува съвършено по образец на научните академии: то има един председател (голова) и се дели на три научни секции: 1. секція филологическа, 2. — историко-философическа и 3. — естествено-медицинска. За председател на дружеството е избран О. Борвински. В речта, коіато последниѣтъ държал по този повод на главното събрание, казва при краіа: даі боже, нашите деца да доживеіат основаніето на украинско-руска академія на науките: „що може хоч нашим дітям доведеть ся дїждати українсько-руської академії наук, і тогді сповнять ся Шевченкові слова: І возвеличимо на диво, і разум наш, і наш язык!“.

Както се вижда от издадените два тома на тиѣ „Записки“, Малорусите в Галиція сериозно се стреміат към своіа идеал — да

подигнат своето „учено дружество“ до един вид малоруска академия. Настоятелството на дружеството издаде в края на 1892. год. I. том от Записките, в които се съдържат четири научни статии из областта на малоруската (украинската) история, литература и народна економика, а същевременно и кратък исторически преглед на дотогавашното развитие на дружеството. Този том от Записките е бил разпратен на всичките по важни чуждестранни учени дружества и академии, с които се свързали учени сношения, като се почнала междуособна замяна на учените публикации. Освен това настоятелството се отнесло с молба до домашните писатели да подкрепят дружеството със свои трудове, което тъй също не останало безуспешно, така че издаването на Записките е осигурено от всяка страна. За сега „Ученото дружество Шевченко“ има 137 члена, а именно: 9 университетни професора, 5 гимназиални директора, 27 професора на средни училища, 1 училищен инспектор, 23 свещеника, 4 народни учители, 10 лекара, 16 съдии, 7 адвоката и пр. и пр. Забелязваме, че за да се уреди окончателно правописният въпрос, във филологическата секция на дружеството след дълги препирни се приело предложението на П. Кмицикевич, да се избере комисия, която да изучи всичките мънотни по правописа и да даде мнение за тях в следното заседание на секцията, за да се разиска. В комисията били избрани: д-р Ом. Огоновски, проф. Грушкевич, Коцовски и Пачовски. Вторият том от Записките съдържа 4 научни статии, от които две по историята, една по медицина и една по народ. економика. В петата статия „Дял ювілею Івана Котляревського“ (147—161) М. Сергіенко дава мнение, как по-достойно да се прослави етогодишният юбилей на малорус. поет Е. Котляревски, който се пада в 1898. г.

4. *Byzantinische Zeitschrift*, herausgegeben von Karl Krumbacher, Erster Band, I—IV. Heft. 1892., Zweiter Band, I—IV. Heft. 1893. Leipzig.

Вече излязоха две годишнини (два тома по четири книги) от специалния журнал по византологията, който основа университетният професор в Мюнхен Карл Крумбахер. Византиските студии толкова са напреднали, че е чудно, как до сега е можало да се mine без специален централен орган по тази научен клон. Че това, да речем, нехаство е било твърде вредително за успешния напредък на византологията, показват големите симпатии, които си спечели основанието от Крумбахера журнал, понеже от самото начало съсредоточи по-главните научни сили в едно и попълни най-чувствителната празнина в тази специална област, като съедини трудовете на западните византолози с трудовете на славянските, а специално на руските учени, които с особена ревност разработват славяно-византиските културно-исторически въпроси. Не е възможно, тук да се предаде съдържанието на до сега излезлите два тома, защото то е извънредно богато и разнообразно, особено критическият и библиографическият отдел, гдето с голяма точност се следят трудовете на славянските учени, до колко те се отнасят даже твърде да-

лечно към византийски източник. Също така се следи и новогръцката литература, като вземат участие в журнала и видни гръцки учени, като на пр. Г. Н. Хадзидакис. В научния отдел до сега взеха участие следните славянски учени: В. Тагич със статията „Der weise Akyros“ I. 107.—127.; А. Кирпичниковъ „Eine Volksthümliche Kaiserchronik“ I. 303.—316.; „Reimprosa im 5. Jahrhundert“ I. 527.—531.; А. Павловскій „Décoration des plafonds de la Chapelle Palatine“ II. 361.—413.; Т. Успенскій „Quelques observations sur la chronique de Laomédou Lucapène“ II. 122.—126.; Н. Поповъ, „Kaiser Leo VI. der Weise“ (рецензия) II. 632.—634.; К. Ирекчъ „Eine Urkunde von 1238.—1240 zur Geschichte von Korfu“ I. 336.—338.; I. Strzygowski, професор в Грац, „Die byzantinische Kunst“ I. 61.—74.; „Mosaïques byzantines des Nicée“ I. 340.—342.; „Die althbyzantinische Plastik der Blütezeit“ I. 575.—590.; „H. Brockhaus, Die Kunst in den Athosklöstern“ (рецензия) I. 347.—352.; М. Решетар „St. Novaković, Strumska oblast u XIV. veku i car St. Dušan“, (рецензия) II. 634.—635.

Подробен реферат върху този журнал читателят може да прочете в Жур. Мин. Нар. Просв. 1893. Юль. 231.—272. от Ө. Успенскій и А. Кирпичниковъ.

Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe. Band 128. Wien. 1893.

В този том са печатани дванадесет различни учени изследвания, от които две особено привличат вниманието ни: 1) изследването на Густав Маер: „Турски студии. I. Гръцките и романските елементи в езика на османските Турци“ (Türkische Studien. I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen) стр. 1 — 96., и 2) изследването на Томашек: „Старите Тракинци. I. Етнологическо изследние“ (Die alten Thraker. I. Eine ethnologische Untersuchung) стр. 1.—130.

1. На-многочислени в турския език са арабско-персийските елементи. Миклошич в едно от последните си съчинения (Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschätze, Wien 1889.) изложи и славянските, маджарските и романските елементи в турския език. Към тях Маер прибавя още нѣколко, незабележени от Миклошича, и сетне изброява за първ път в науката гръцките и романските елементи в турския език. Голѣма част от гръцките елементи рано е проникнала в арабския и персийския, а от тук в турския език, и по други пътища; нѣкои и чрез българския и романския език. От романските елементи на-много са италиански, минали повече чрез сношениата с италианските крайморски градове, а особено с Венеция. След като разяснява промените, които стават със заетите чужди думи в турския език, особено под влиянието на турската фонетика, (напр. и или с без ударение пред твърди вокали минава в а: панаир — *пххуури* — ; Истамбол — *ах туу пхху*.), изброява отделните гръцко-романски чуждици в турския език, разделени на 24 отдела, като I. птици; II. риби

и други водни животни; III. други животни; IV. растително царство; V. минерално царство; VI. човекът, неговите свойства и занятия; VII. тѣлото и болестите му; VIII. природа, земя, град; IX. къща; X. покъщнина; XI — XII. сечива, съдове и пр.

2. Томашек е привърженик на най новата теория, според която мюлката на индоевропейците (ариците) е била Европа. „В един твърде давнешен период на етническото и езиково развитие са живели в равнините на долния Дунав и в черноморските степи още неразделени арийските номади: тук конювдството е било от най-старо време развито, и тук най-напред се е проговорил величествено — звучният арийски праезик . . .“ (6). От тук, според тази теория, се задигнали ариците и колонизирали, движещи се към югоизток преко кавказката планинска зона, иранската височина все до Индус, где то се настанили между разни дравидски и кушитски племена. — В Карпатските планини е било, по мнението на Томашек, праотечеството на Тракиците. Този планински венец (*corona montium*) е крил в себе си през целия стари век най-чистата част от тракийския „варварски народ“; той е бил мюлка на Тракиците („*vagina gentium Thraciscarum*“), чийто език образувал една отделна цѣлост, като същевременно генетически се свързвал в една по-голяма цѣлост с мизийско-фригийската група, която е била по-на юг, към която се присъединявала и арменската група. Понеже праотечеството на Тракиците с време станало тѣсно, те се задигнали към юг и заели земите на мизийско-фригийските племена, като залили и в долините на Хебрус и Стримон. — Когато властта на Римляните завзела и Балканският полуостров, римската култура полатинила Македония, Тракия и Мезо-Гетското крайбрежие. Само тракийското праотечество — Дакия, се опирало по-дълго време на римските легиони, до като Траян не съиннал и това последно убежище на тракийската свобода. Според Томашека, под Аурелиана заедно с римските провинциали се изселили из Дакия и „последните остатъци от старите тракийски планински жители“, като преминали в Мизия, за да изчезнат в римския свѣт (*Römerwelt*), понеже тогава Тракия била съвършено романизирана. Романският елемент, който се състоил най-повече от романизувани Тракици, запазвал в главни черти римският характер на езика си, при всичко че бил „угнетаван от българските Славяни, които заели Балканският полуостров от 600—1000 год. . . .“ Когато Византия покори България, романският елемент намерил случа да се изсели преко Дунава в някогашното тракийско праотечество — Дакия: „Несносният данъчен товар, който е съществувал във време на Комнените, жестоките мерки, които предприемало правителството против Богомилите, както и изгледът, че под властта на Печенегите и Куманите, с които недоволните Българи и Власи обичали да другаруват, ще може да се намери по-лесен *modus vivendi* — всичко туи без съмнение е подбудило в XI. и XII. стол. много български боиари, да се преселят заедно с влашката си дружина преко Дунава в Дакия и от тук в Карпатите. По този начин постепенно се образувала в Трансилвания покрай Маджарите и Сасите една трета народност — Власите (Ромъ-

ните). От начало у тях са владели български князове, но с време преобладали количествено по-силният романски елемент, който състои от селяни и занаятчии“ (II). Въз основа на тия възгледи Томашек след това подробно и критически разглежда всичките по-главни исторически спомени за Тракиците — техните отделни племена и жилища. Преди това разисква въпросът за Пеоните, жители в Тракия, за които се знае, че са били подвластни на Дарданите, но за които е мъчно и днес да се каже, към која етническа група са принадлежали. След „пеонско-дарданската група“ (13.—27.) разглежда „фригийско-мизийската група“ (27.—52.), подир което пристъпва към „тракийските племена“ (53—113), а в заключение дава обща характеристика на тракийския живот и нрави: „Общо върху Тракиците“ (111—129). — На стр. 78. и сл. повърща се върху въпроса, да ли наистина тракийските провинции са говорили римски или гръцки. Според Томашек „в Родопите и в Балкана се е говорил все до Хераклия селско-латински език „lingua rustica romanica“, като взема за „образцово доказателство“ (Musterbeispiel) познатото изречение torna, retorna fratre, което в 587. г. един солдатин извикал (вж. за това Мин. Сбор. IX. 227.) Че до XI. стол. никои не споменува за толкова многочислени „романски елемент“ на Балканския полуостров, това, според Томашек, нищо не означавало, защото уж и „не е имало повод да се обърне внимание върху романското жителство на Балк. полуостров“ (79.). До колко това мнение на Томашека е още недоказано вж. М. Сб. IX. 211.—273. Па и мнението за праотечеството на ариите още не е така разяснено, както би заключил човек по категоричните тези на Томашек.

Л. М.

Verhandlungen der k. k. Geologischen Reichsanstalt. 1890. Foulon v. H. B. За антимонита и сфрата от Алхар при Роздан в Македония.

На С.И. от Сулун, при Роздан, от няколко години се разработва един рудник, богат с антимонит и антимонитови руди. Дебелите жици на този рудник имат посока от С. към I. и в долните си части съдържат антимонит, а в горните аурипигмент и от част реалгар. В долните части на жилите антимонитът е запазил своята металическа боа, а в по-горните, от действието на атмосферилните, на повърхността се е метаморфозирал в други антимонитови съединения. Поради метаморфизацията на антимонита отделна се една част от сфрата, която донегде се окислява, и преминува във SO_2 , а донегде се кристализира отделно. Не рядко се среща и гипс. Този гипс служи от части за образуването на сфрата. Последната се явява във вид на малки кристалчета; много от тях дадоха изобилен материал за кристалометрическа цел. По кристалите се констатираха следните 17 кристалографски форми: {001}, {113}, {111}, {331}, {101}, {103}, {011}, {013}, {112}, {115}, {119}, {135}, {133}, {100}, {010}, {110}. Повече от половината от тях са познати.

Аурипигментът се явява в обикновени комбинационни форми, а среща се и в окръгли форми с радиална структура.

Реалгарът дохожда тук-там пръснат из аурипигмента, а така също се явява размесен и с антимонит, повечето в обикновени комбинационни форми.

Bulletin de la Société Française de Minéralogie, т. XVI. 3. 1893. *Michel M. L.* За един нов минерал от Балм (Норвегия).

Г-н Hessel, директорът на апатитната мина d'Odegården, в околността Балм, събрал едно голямо количество минерали, които доверил на Michel-a да ги изследва. Той намерил между тях интересни видове.

Апатитът, който съставя главният продуктивен материал на мината, се явява повечето на жици във вид на компактна маса със сивкава боја, а в нѣкои места със зеленикава; в тиѣ места Michel е намерил новиѣт минерал.

Той има повече плочеста форма с радиална и сложна структура от небоядисани и прозрачни кристали. Твърдост 2½; сп. тежина, при 16°, 2.435. Малките му кристалчета се явяват в моноклиническа система и се представят в следните форми: {010}, {100}, {110}.

Пред духалката на пламѣка се надува, после се разпуква на много луспици; след това се стопява на белизново-зелено зрънце. Топи се в HCl и в разредена HNO₃.

Хим. състав: (Mg, Ca)₃(PO₄)₂, 8 H₂O; много прилича на Bobierit-a, а се отличава от него по това, че има Ca, и по оптическите си свойства. Michel му е дал име отфеилит (Haute-feuillite), в чест на сорбонския професор Hautefeuille.

Тойа минерал винаги се придружава от апатит, пирит и мопацит.

T. XVI. 4. 1893. Nordenskiöld. G. Предварителни съобщения върху изучаваніето на снежните кристали.

От нѣколко години насам авторът се старае да получи с помощта на фотографіята формата на снежните кристали. Миналата зима той поднови по-предидшните си недостатѣчни опити с по-усъвършени микрофотографически апарати и получи една серия фотографии на звездичите от снега, що паднал в Стокхолм от краѣ на Іануари до половината на Март. Според мнението на Норденшелда тиѣ 200—300 фотографии не са достатѣчни да изчерпат разнообразните форми на вътрешната структура на снежните кристалчета.

Наблюдаваните от него кристали носѣт хексагонална форма, и той ги разделя на два типа:

- 1) Кристали, удължени в посоката на главната ос, и
- 2) Плочасти кристали, развити в посоката на съосите.

Веѣка от тези групи кристали разглежда и описва отделно, при което описание прибавѣ 22 таблици със 68 фотографии от снежни кристали с различно уголеменение (maximum $\frac{78}{1}$). След това обяснява нѣколко характеристични случаи, които е забележил при изучаваніето на снежните кристалчета под микроскопа:

1) Изменението формата на кристалите след тяхното паданіе. Понеже много кристали съдържат вода, те, след паданіето си, се преобразуват. Това е, според автора, общо явление.

2) Явленіиѣ, които се показват при налѣганіето и пречупваніето на кристалите. — При описаніето на това явление има и 6 фотографии, които показват, що се случва с кристала, когато пада, или се пречупва, или се натиска от вѣн или на стѣклото, върху което е паднал.

3) Изпарението, което става, кога се набліудават кристалите и кога се фотографират. Ако не са покрити кристалите със стѣкло, изпарението става много бързо; то е толкоз по-бързо, колкото е по-голѣм студѣт, защото сухотата на средината е тогава по-голѣма, нежели при по-висока температура. Това потвърдяват фотографіите на една и съща звезда в разни времена при еднакви условия на температурата.

4) При нѣкои звездици тоѣ констатирал билатерална симетричност, коѣто приписва на положението на въздушните мехурчета, що се намират в снежните кристалчета.

5) Изследвал и фотографирал кристалчета от сланата и у тях е констатирал хексагонални плочи без въздушни празнини.

От направените набліуденіи Норденшелд заклячува, че конструкціята на снежните кристали е много комплицирана, и че те представят особености, които не се срещат в другите кристални субстанции. Обаче тези набліуденіи не са достатъчни за откриваніе законите, които водят образуваніето на разните вариации от кристалите. Авторът обещава да поднови до зима своите набліуденіи, и то, ако се може, с по-свършена метода, защото сегашната автотипиѣ не дава доста чисти контури и тънки подробности. При все това и неїните резултати вече са важни както за биологиѣта, поради приликата между органоидните формации на снежните кристали и структурата на известни организми, така и за метеорологиѣта, поради диференциѣта на снежните късове, коѣто зависи от метеорологическите условия за образуваніе.

Г. Бончев.

VI. ПО ПРАВОПИСНИЯ ВЪПРОС.

След като правописната комисия даде своите отговори на онѣя, които направиха възражения върху проекта за ново правописание, явиха се в нашата журналистика още нѣколко нови критики по същия въпрос. Комисията тук от своѣ страна ще оцени тѣя критики, като ще придружи със свои бележки и онѣя мнения и възражения, които са пристигнали направо до редакцията на „Български Преглед“, и които тѣ също са печатат тук изцѣло или в извод.

Във в. Свобода броѣ 1218. т. г. се възражава на комисията по повод на неѣния отговор във II. кн. на „Български Преглед“. В статията „По новото правописание“ анонимният писател на-напред се оплаква, че комисията в отговорите си е употребявала „прония“: „Ние, простите смъртни — казва тоѣ — мислехме, че науката никога не си е пробивала път чрез надменности, чрез прони, па ако щете и чрез протекции“. Комисията мисли, че в своѣ защита можеше тук таме да си послужи и с прония в отговор на такива нападения и близки и далечни подмѣтаня, които имаха за цел, не да осветлят просветената публика, а да наежат простолуднето против неѣните членове, които се представяха непатриотични, дори и „предатели“, поради което се съчини ѣ легенда за Сърби в неѣната среда и сръбски тенденции в правописната реформа. Когато избѣгваш да отговаряш на фактите с факти и се выпускаш в лични нападения, тогава то вече не е наука, а проста страст. И анонимният писател е предвиждал, че така ще се погледне на неговата постѣпка спрѣмо комисията, и затова побърза да заяви, че тоѣ имал право да си служи и по правописния въпрос с невежлив и докочителен тон, защото, казваше, този въпрос е и „политически“. Комисията не искаше да се снизи до там, щото да приеме фърлената рѣкавица на „политическа“, сир. лична борба, понеже нито въпросът се нуждае от такава борба, нито неѣното положение, като е официално назначена при министерството на просвещението, не ѣ позволяваше да разисква, до колко изборът на неѣния състав, направен от г-на министра на народното просвещение, е сполучлив или не. Комисията, както и всѣка друга, назначена при кое да е министерство, е дала свое мнение, и само това мнение трѣбва да бѣде важно, както за г-на министра, тѣи и за всички онѣя, на които се подлага на разискване. Кои са лицата на комисията, где са се учили, до колко по бащина или маѣчина страна са всички чистокръвни Българи и пр. пр., са все въпроси, които, ако и да могат частно да

интересуват по любопитните хора, пак не са аргументи за или против един проект, който горе-долу се отнася до разрепкването на известен специален научно-обществен въпрос. Ето защо комисията с игнорация премина преко измислиците и личните обиди, отправени против нея, преди да се яви тя самостоятелно в колоните на списанието „Български Преглед“, гдето тя вече се наема да говори и от своя страна в полза на своя проект, който тя никому не желае да натрапва. Да бѣхме отговорили с лични работи, а това е много лесно, противниците ни щѣха да бѣдат доволни, защото щѣха да се считат в право, да не отговарят направо само по правописния въпрос. Ето защо никак не може да се вземе сериозно оплакването на анонима поради „ирония“, а още по-малко поради „надменност“, която комисията уж била показала. Има ли по-комична „надменност“ от това, да пишеш за работи, от които слабо отбираш, като същевременно си криеш името, а сетне смело да възкличаваш против възраженията на противника си: „Тия възражения са дълги, но лесно могат да се предадат в едно късо резюме. Ние нѣма обаче да си направим този труд, защото не желаем толкова скоро да изложим на порицание учената степен, на която се намират членовете на комисията“. „Ние писахме дълга статия, в която доказахме, какъвъ е членът в българския език и какъ трѣбва да се пише на основание конституцията на езика ни и традицията на писмото ни, и в отговор на това комисията излиза с „практически способности“, да ни налага своите теории“. „А колко за теориите на г-да комисарите: Богъ съ нимъ“ (sic!). Ето тѣ е скромен нашият противник, а комисията и не пита, кой е този писател, с какво образование е, какви са му родителите, как е попаднал в такава милост или, според неговите думи, „протекция“, та така смело и без подпис се гаври в колоните на един сериозен вестник с лица, на които едно министерство, в качество на висше началство, е поръчало известна важна работа, и те по силите си я извършили. За всичко туй комисията не питаше, а само взе във внимание ония доводи на писателя, които се отнасяха направо към въпроса, и само на тѣх отговори, ту сериозно, ту с ирония, както вече в такива случаи и в научните полемики е прието. А при все това нашият анонимус казва, че от тия отговори изглеждало, „че г-да комисарите са заинтересувани в изхода на работата и във времето, в което тя трѣбва да се свърши и че си определили един срок, в който непременно българският народ трѣбва да се убеди в правотата на тѣхното дѣло, и ако, за да не стане просрочване, са потребни прикази и пари, те и тѣх ще употребят“. От где се вижда, от где се „прозира“ тъкмо толкова нѣщо във възражението на комисията? Не разбираме за какви прикази и пари тук се загатва. Ние мислим още, че комисията нѣма нужда да отговаря и на тая дребнавост на писателя, защото членовете ѝ бѣха и по-преди, когато още не беше анонимът написал последното си съчинение в Свобода, на което тук възразяваме, твърдо убедени в истинността на следните принципи, които анонимът, в смущението си, цитува във вид на фрази, божем сам да се защити, без да е разбрал, че те говорят тъкмо против неговите

досегашни постъпки спрѣмо комисіята. Ето тиѧ принципи, както са изказани от анонима. „Чистата наука не се нуждае от викове, заплашвания, подигравки, прикази и помощи, за да си пробие път. Пред неѧ стоѧт вековете и тиѧ спокойно чака съзнанието на масите. Ако една наука носи със себе си истината, то тиѧ нѣма да пострада, ако почака възтържествуваніето си след ден или два, след година или две или на-сетне един век. Златото си остаѧ злато и нѣма нужда от прикази, за да се убедим непременно днес, че то е злато“. Ние не разбираме, как може същият, който изказва такива високи начала, да каже веднага след това: „При това си убеждение ние оставаме о с к ъ р б е н и от възраженіята на комисіята“. Очевидно е, че последното е казано с онаѧ хитрост, с коѧто често лъти престъпникът се явява обвинител. . .

Нашият аноним се е сетил, че не бива само с голи фрази да се остави отговорът на комисіята, но че трѣбва да ѧ се отплати и с нѣщо по-фактично. За това, при всичко че се отказва да предаде възраженіята на комисіята даже в резюме, той пак, „за да се не мисли“, че с тиѧ възраженіѧ са се разбили изказаните от него възгледи по новото правописание, прави „нѣколко къси“ цитати от тѣх. С тиѧ цитати той се стреми да покаже такива противуречіѧ в дадените от комисіята обясненіѧ, щото вече след четвъртиѧ цитат самодоволно пита: „Може ли нѣкоѧ да повѣрва, че тиѧ противуречиви цитати са извлечени из аргументите на правописната комисіѧ?“ Когато човек без знания иска да критикува нѣкое чуждо мнение по известен въпрос, не може друго да направи, освен да дири в самото чуждо мнение нѣкои противуречиво изказани мисли. Щом намери такива, той просто ги съпославѧ на читателѧ, и триумфът, ако и лесно спечелен, е готов. Знае се, че такива критици в повечето случаи лесно се сръзват, защото или това, което им се чини противуречие, не е противуречие, или не са дочели цѣлото съчинение и не са съгледали вече дадено обяснение от автора и пр. и пр. Ала друго нѣщо е, когато се вадѧт цитати и съзнателно се изпускат части от авторовите аргументаѧ, за да излезе противуречие. Че истината утре лесно ще се възстанови, нищо не чини, защото работата е, да се спасиш в даден момент: моментът, моментът е важен по практическиѧ приѧцип „всекоѧ гледа днес да помине, а утре, що рекъл господ“. Е, по тоѧ принцип се водил и нашият аноним, такива са и противуречіѧта, които той извадил из „аргументите на комисіята“. Тази беше казала на едно мѣсто: „А да употребяваме ерове в краѧа на думите, то не е средство за отличие на писмеността ни от други славѧнски народи“, до като на други места пак тиѧ говори, как „тѣкмо ерѣт, който ще се пише в бъдѣще в началото и средата на думите, дѣствително ще характеризува нашата книга, както спрѣмо сръбската, така и спрѣмо руската, понеже ѧ, като белег за истински звук, в тоѧ случай е наѧ-отличителна бѣлгарска буква“. Нашият аноним изпуснал в първиѧ цитат думите „в краѧа на думите“, и тържествува, че комисіята не съгледала, как един път казва за *ера*, че не е средство за отличие, а друг път твърди „тѣкмо противното“. — По същия начин изкарва комисіята, че си про-

тивуречи, защото един път се утвърдявало от нѣна страна, какво буквата *i* не представя самостоятелен звук, а друг път противното, че *i* е самостоятелен звук, та пита: „Кое да върваме?“ Но комисията в Бълг. Преглед кн. II. повторно и доста популярно разправи, че *i*, свързано със съгласна пред него, не означава особен от съгласната звук, а просто е белег, по който се познава, че съгласната е мека: в сричката -*ла* (напр. в би-*ла*) пред *a* стои твърдо *л*, а в сричката -*ліа* (напр. в не-де-*ліа*), пред *a* стои меко *л*, което може да се означаи спрѣмо твърдото *л* чрез разни способи, на пр. чрез *л'* или чрез *лъ*, или чрез *љ* и пр. Когато преди *i* нѣма съгласна, тогава *i* е самостоятелен звук; тоі означава тѣ наречено съгласно (консонантно) *и* или, както обикновено се казва, *і* ота. Следователно *i* в сричките *іа*, *іо*, *аі*, *оі* е особен и то съгласен звук, досущ както е особен съгласен звук и *б* в сричките *ба*, *бо*, *аб*, *об*. Следователно двете твърденија на комисията не си противуречат. Комисията един път казвала „За краткост и леснота, които в правописните работи имат и голѣмо педагогическо значение...“ (Б. П. II. 209), а на друго мѣсто: „Ако беше работата за краткост в писаніето, всички Българи до сега щѣха да послушат Дико Ювев, който е нај-жаркият проповедник против мудността на обикновеното писмо...“ (Б. П. II. 213). И в тиѣ откъсани цитати имало противуречие, а пък работата е съвсем инак: Против *іа*, *іу* се вика днес нај-много за това, защото буквите *л*, *ю* били по-кратки. Комисията приема началото „за всеки звук особен белег“ и счита лигатурите *л*, *ю* противни на това начало, така че не счита разумно да жертвува началото, което гарантира ясност в педагогичен смисъл, за лѣубов на краткостта, а които ни оборват противниците, и в този смисъл е казано „Ако беше и пр.“ Всичко това нѣма нищо общо с първия цитат: „За краткост и леснота и пр.“ защото тоі се отнася до въпроса за члена -*ѣт*, който в нѣкои случаи следва след *i*, така че членът на глед излиза че е -*іѣт*. А именно пред члена -*ѣт* крайната съгласна на нѣко *л* *к* *о* съществителни се чува в книжовното пропизиошение мека, и тази мекост се отбелѣзва по казаніия способ чрез *i*, така че учител — учителі-ѣт, кон — коні-ѣт. до като вол — вол-ѣт. Членът тук винаги е -*ѣт*, а само съгласната е ту твърда, ту мека. За да се означат чрез практическо правило случаите, гдето пред -*ѣт* мекостта на съгласната се означава чрез *i*, речено е от комисията: в тиѣ и тиѣ случаи членът е -*іѣт*, като същевременно се казва, че така би могло да се формулира потребното „практическо правило“. Всичко това добре се обясни в Б. П. II. 209, и там именно се казва: „За краткост и леснота, които в правописни работи имат и голѣмо педагогическо значение, комисията се обяснява в тоѣ случаи тѣ, че казва за *вол* членът е -*ѣт*, а за *кон* членът е -*іѣт*“. Где е противуречието сега, след като не се премѣлчава това, което е тук нај-важно? Ала анонимът на тиѣ, които би му забележили, както направихме ние сега, че в този случай има доста ясно теоретическо обяснение, което тоі не е взел във внимание, вече отнапред отговаря: „А колкото за теоріите на г-да комисарите: „Богъ съ нимъ!“ (съ ними?). Ние още по-отрано бихме рекли на

всичко писано от този господин аноним, „Бог с ним!“ ако не беше работата да се осветливат тѣя хиляди читатели, които тои може да заблуди.

По повод на една статиѣ от С. Веркович: „Неизвестен до сега епизод“, печатана първом въ вестника „Glas Hерcegovca“, и сетне в превод напечатана въ в. Свобода, брои 1213, 1214, 1217, редакциѣта на този вестник прави една забележка по адрес на правописната комисѣя. В казаната статиѣ Веркович разправѣя за един нов „епизод“, неизвестен до сега на учениѣ свѣт. Тои случайно едно време узнал, че Вук Караджич бил човек без високо образование, че Копитар и Грим му прибавили докторски диплом от Хаѣделбергскиѣ университет, и че не Вук, а Копитар смислил таѣя реформа на сръбскиѣ правопис, коѣто днес всички смѣтат за Вуково дѣло. Всичко туи смѣяло наивниѣт Веркович, коѣто не знаѣл нищо за таѣя работи, и побързал едвам сега да ги разправѣя на хората. Но и друго нѣщо: Веркович още тогава се усъмнил, че Копитар е имал честни намерениѣ, когато уж употребил Вука като „слабо оръдие“, за да прокара реформата в сръбскиѣ правопис. Според Верковича таѣя реформа означава „унищожение“ на кирилицата в сръбската писменост, а не проста реформа, ако тѣя и да се състои в това, че са махнати нѣколко стари кирилски букви (ѣ, ъ, ѣ, ѱ, ѣ), и внесени нови букви (ј, ѣ, ѣ, ѣ, ѣ, ѣ), коѣто, с изключение на ј и ѣ, са взети из по-старата сръбска писменост. Мислил, мислил Веркович, и наѣ-сетне се съставило у него твърдо убеждение, че Копитара е ръководило в „тоѣя негов поход против кирилицата“ нѣкакво „низко побуждение“, коѣто тои не можал да узнае; сетне се сетил, че то трѣбва да е било таѣя „злоба“ у Копитара против кирилицата. Това убеждение още повече се утвърдило у Верковича, когато прочел Копитаровото съчинение „Glagolita Sclavianus“, гдето уж всеки ред дишел „злоба и ненавист“ на автора против кирилицата. Наѣ-сетне, за голѣмо чудо, един път в Петербург (1884. г.) случайно му открил чехѣт Св. Зуфал, какво Копитар в свое време се бил изразил пред Смолара, водителя на Лужичките Сърби, така: „Аз съм намерил глупец, чрез когото ще унищожа кирилицата у Сърбите“. От тези думи, в които Веркович и днес вѣрвал, ставало ѣасно, че наистина Копитар е „коварна злоба и подлост“ постѣпил, като нарекъл глупец и сиромаха Вук, когото успѣл, поради неговата простота, тѣи с измама да употреби за оръдие. Ето това е непознатиѣт до сега епизод, коѣто прибързал Веркович в Јули месец т. год. да напише и да съобщи печатно, „да не би да се изгуби за историѣта това важно разяснение“. Не се сеца тои колко е останал надире пред днешниѣ век, като разказва такива приказки, които са плод на старешка наивност. Тои от краѣ време си е бил фантаст, колчим е искал да борави в науката, а при това, види се, нищо не е прочитал та не знае, че обширната Копитарова кореспонденциѣ е вече издадена, и че по неѣя наѣ-добре може да се види, способен ли е бил тои да бѣде така подъл и да крие в себе си такава таѣя злоба и пр. и пр.

без да е имал поне нѣкаква причина за това. В съчинението Glagolita Clozianus, което Веркович не е чел. ако и да се хвали че го чел. нѣма изобщо подобни работи: там и не стаѣ дума по таѣа тема, за коѣато говори Веркович. Знае се, че Копитар е влиѣал върху Вука, но това, което Веркович разказва за Копитара, е измислица. Това днес се знае в науката. Види се, че Веркович съди по себе си: тоѣ и днес е подозрителен към веѣкого, коѣто каже нѣщо против песните „Веда Словена“, и веднага е готов да го обвини в таѣна „злоба“. Всички учени, които се усѣмниха в подлиността на Ведата, между които е и М. Дринов, тоѣ счита за свои таѣни врагве, които го фѣърлили в безисходно положение „от нечута злоба и ненавист“, та ги нарича „бездущни бѣлгаро-руско-чески софисти“, чѣнѣто „омраза“ към него и към неговите родопски старини била тѣѣ също не-примирила и безпощадна, както била Копитаровата към кирилицата. (Свобода бр. 1214). Ето такѣв човек, коѣто и сега още не разбира, че хората, предадени на наука, не могат туку тѣѣ да бѣдат „подли и таѣни врагове“, разказва епизоди, и се намират хора сериозно да го слушат. Веркович се хвали, че тоѣ е днес единствениѣт човек, коѣто и до сега не е написал нѣто един ред с поправената според Вука кирилица, коѣато тоѣ нарича „копитарица“. Разказва още, че когато на 1859. год. се готвел да печата своите „Женске Песме Македонски Бугара“, се срещнал с Раковски, а този го посѣветвал: „Пазете се от опашатата Копитарова (sic) ѣота (j). Ако забележа между песните само една такава буква, тогава всичките ви книги ще фѣрлаѣ в огѣнѣа“. Веркович го успокоил, като му казал, че и тоѣ мрази „копитарицѣта“ не по-малко от него. Таѣа приказка за Раковски е възможна, защото знаем, че Раковски не беше доволен и от новобѣлгарскиѣа език, та гледѣше да съчини друг език, с по-стари форми. Но какво иска да каже Веркович и с таѣа приказка, когато е познато, че тоѣ тѣкмо таѣа „Женске Песме“ е напечатал още в 1860. год. с кирилица; в коѣато е приѣл и наѣ-характеристичните букви на Вуковѣта азбукѣа: ѣ, ѣ и ѣ, при всичко че в македонските наречѣѣа нѣма сръбски звукове. Веркович вече тогава е предал макед. к' и г' чрез таѣа сръбски букви, и днес ги вземат сръбските повинниѣти филолози за аргумент против нас, та си имѣме само повече работа, да ги оборваме. Тогава още и в Сърбиѣа не бѣха всички склонили да пишат по Вуковиѣа правопис, а тѣкмо Веркович побързал да приеме „копитарицѣта“, като изоставил само j (и то, види се, благодарение на Раковски). А ето нѣе и днес, при всичко че не считаме Копитара за долен човек, нѣто Караджѣа за глупец, както ги рисува Веркович, пак нѣе се повеждаме по тѣх и не приемаме ни една от Вуковите нови букви. Следователно, какво разумно закѣлучение може да извлече човек по отношение към нашѣта днешна правописна борба от тоѣа тѣѣ наречен „Непознат епизод“ на Веркович?

Нѣе казваме — никакво, но бележкѣта на Свобода по повод на тоѣа „епизод“ ето какво казва: „Даваме мѣсто на тоѣа епизод във вестника си, за да се види, как по нѣкога стечението на обстояѣтелствѣта може да създаде исторически

живот на една дивотиѡа. Понеже сега се намираме в разгара на тѣ наречениѡа правописен въпрос, любопитно е да се знае, какъвъ род герои могат по нѣкога да си създадат слава в подобни въпроси. Уместно е тук да се припомним, че има едни хора, които са щастливи само за това, че през живота си са правили само глупости, които по недоразумение обществото е счело за умни работи“. И все да беше тѣ, както се казва в бележката, какво от това? Нѣма ли в нашиѡа живот доста подобни и то истински примери, та трѣвало да превеждаме от бедниѡа „Glas Hercegovca“ още по-бедни бедословиѡа?

В бр. 1217. от в. Свобода срещаме в статиѡата „Нѣколко думи по правописната реформа“, писана от нѣкоѡи си И. във Варна, две-три критически бележки върху правописниѡа проект на комисиѡата. Авторът твърди, че не е много важен въпросът, какво начертание имат буквите в нашата азбука, защото „както се условим, тѣ можем да бележим не само я и ю, но и а и л и р и пр. Всички сме, казва, навикнали да пишем я, ю, ѣ, ж, и защо да ги мѣняваме с други букви? Ако искаме, може да привикнем да пишем вм. ж от сега на пр. У и ще привикнем. „Ама защо ни е това?“ „Не е въпросът в това, да ме научиш да пиша на мѣсто я — ѡа, ами е в това, да установиш правило за точното употребѡаване на я, и да не пиша на мѣстото му ж или ѣ. Ето в какво се състои безредицата“. Според тиѡа думи на автора, правописниѡят въпрос е много лесна работа: тук не трѣбва нищо друго, освен да се дадат „нѣкакви“ правила и свършено. А комисиѡата мислеше, че като можем привикна да пишем тѣ, както установим (разбира се, ако искаме), реши се да изфърли онѡи букви, които си изгубили едновременно значението и не са придобили ново, самостоятелно мѣсто в азбуката ни та служат като товар, които именно пречи, да се установѡят разумни правописни правила. Даѡте ми, казва, правило за ж, а не деѡте го изфърлиѡа. Но като трѣбва да запазим повече от една буква за един и същѡи звук, тогава правилата за употребението им могат (като излизаме от днешниѡа език) да бѣдат само изкуствени. Колцина са у нас, които желѡѡят и могат да следват мѣчни изкуствени правила в правописа? Не на същото ли основание, което защитава И., днес и Геров иска да не се изфърлиѡа ѡ? Не даде ли тоѡи полани в съчинението си „Буквы ѡ и ѡ въ старомѣ церковно-славянскомѣ языкѣ“ правила за ѡ, и защо не го последва никоѡ? Ако е работата да създаваме подобни правила, това е много лесно. Сам г. И. може да си съчини правила и може да ги предложи. Наѡсетне, нели толкова правила дадоха по-старите наши книжовници, и защо не ги следват? Комисиѡата, да искаше да търси такива правила, можеше просто да посочи върху правописанието напр. на министерскиѡа Сборник, което тѣ също се основава върху правила. Но комисиѡата имаше пред очи бѣдѣщото на нашата книжнина и се грижеше да стѣкми правила, които да може младото поколение без големи мѣки да усвоѡва и последователно да запазва. С таѡа цел тиѡа се реши

еднѣж за дълго време да направи тиѧ преобразованиѧ в правописа, които тиѧ достатѣчно мотивира в доклада си. А че може да не се изтѣрѧ ни една от старите букви и да не се въвежда нищо ново, то е истина. Но на ли можем да привикнем на всичко? На ли привикнахме на други удобства, не бива ли да си създадем и по-удобен правопис?

Наѧ сетне и цариградските „Новини“ благоволиха да дадат мнението си за нашата правописна реформа. В броѧ 6. год. IV. от този вестник един непознат „авторитет“ удостоѧва комисииѧ със своето внимание, като благовоѧва към неѧните членове даже до там, че ги уверѧва, какво тоѧ питаел „почит и уважение“ към тѣх. „Ние ги обичаме и уважаваме“, казва тоѧ подолу, и ги насърчава даже, че те ще станат с време „учени и авторитетни филолози“, види се, какъвто е сам тоѧ (?). Ала тъкмо преди тиѧ лѣскателства тоѧ е приструвка пита: „Кои са тиѧ господа, които се заели да правѧт реформа в българскиѧ език и в неговото правописание? Коѧ и каква е тѣхната многогодишна деѧтелност в българската литература и в българското езиковедение“? Както се вижда, нашиѣт авторитет разбира и от „езиковедение“. Тоѧ знае и какво нѣщо е филологиѧ па знае още и какви са членовете на комисииѧ: „Ние не оспориѧваме, че господа членовете на комисииѧ са учени, просветени доктори на филологиѧта, но на общата (sic!) филологиѧ, на неѧните общи начала, а не и на българската и славѧнската филологиѧ“. Цариградскиѣт авторитет, види се, е учил филологиѧ, но не иска да ни обади, где и при коѧ професор, а само казва, че не одобриѧва филологиѧта, коѧто се учи на запад: „Ние (сир. цариградскиѣт авторитет) малко доверие имаме към онаѧ българска и славѧнска филологиѧ, коѧто се слуша и учи в Швейцарииѧ (?) Франциѧ (?) Германиѧ и Австриѧ“. Но за Австриѧ признава, че „в таѧ последната може човек да послуша нѣкои авторитети на славѧнската филологиѧ, но да ѧ изучава в подробности и специѧлности, това е малко понѧтно“. Но да ли самотова е малко понѧтно за нашиѧ авторитет? Не, тоѧ не може да разбере още, какво значение може да има мнението например на една военна комисииѧ, съставена все от млади офицери, когато „трѣбва в неѧ да заседават стари и опитни генерали“, защото само тогава можело да бѣде мнението им „авторитетно“. Е, какво да правим, когато нѣмаме генерали, а все млади офицери, па все те трѣбва и да обучават воѧската, и да ѧ организуват, те трѣбва да биѧт неприѧтели на отечеството, те в комисииѧ, пак те и във военното министерство. Разбира ли сега нашиѣт авторитет, че като нѣма генерали, могат да вършат работа и поручици и капитани? Па що трѣбва на нашиѧ любопитен византиец толкова подробно да знае за всичко, когато има пред него един доклад, коѧто може направо да подложи на своѧта строга и учена (?) критика? Нели сам казва: „Ако вземе пред себе си рапортѣт на правописната комисииѧ нѣкоѧ чужденец, коѧто има малко понѧтие за нашите езиковедци, без съмнение ще си помисли, че членовете на

въпросната комисия са побелели старци, работили от половин век на сам в българската литература и езиковедение“. Е, нека си помисли и авторитетът, че е чужденец, и нека чете рапортът на комисията на нека по него заключи, че сме старци с побелели глави, и тогава критиката му без съмнение ще бъде по-блага. Срещу таia отстъпка ние ще си го помислим млад, доктор на филологията, който, благодарение на в. „Новини“, е можал да напечати нѣколко журнални статии (както тоi снисходително признава, че нѣкои от членовете на комисията „са напечатали нѣщичко, благодарение сборника на министерството на народното просвещение“); и така, със взаимни отстъпки, ще дойдем до споразумение. Че нели практиката трѣбва да се съединява с теорията? Припомняваме си за таia мисъл един символически пример: Един практик беше напечатал практична тетрадка за писаніе (продаваше се по 5 ст.), а на коричките беше напечатал и словарче за употребение на буква *ѣ*, като беше казал в заглавието, че това словарче е съставено „по Миклошича, Востокова и други слависти“. Миклошич, наистина, преподава в Австрия, но защо, при всичкото недоверие на авторитета, да не отиде човек малко и у него да се поучи . . . Но, Миклошич сега е покоен та на смалко щѣхме да попаднем в обратно смешен случай, както онзи известен практик по име Македонски, който, като бил чул за Хатала и мислел, че отколе е умрѣл, поиска да сплаши комисията с това, което бил тоi уж казвал на учениците си. А пък и Хатала нели е в Австрия? — Авторитетът казва, че е по-добре да се потрудим да изучим по-напред езикът, историята, своствата и наречията му, и тогава да сме се завземали да „произвождаме такива реформи и преврати“. Комисията пък мислеше, че всички наши по-стари авторитети до сега все са изучвали и са разяснявали езикът и наречията, и че и по-младите в най-ново време прибавиха към тиia разяснения толкова, че може да се разисква у нас поне за правописа. Повече ли бѣха изучили историята си и пр. другите славянски народи тогава, когато си нареждаха и наредиха свестен правопис? Но авторитетът възражава: „Ние казваме това, защото се съмняваме, да ли знаем както подобава българският език“. По наше мнение, който е невежа, тоi все ще се съмнява, макар и да знае всички български наречия. Знайте добре книжовният български език, та никоi не ви иска наречията; те не са за всеки лаик, който не знае, какво да прави с това, че ги знае. Авторитетът, без съмнение, е изучвал българските наречия, но какво му помага това, когато пак се чуди, че в българския книжовен език имало член-*ит* за мъж. р. ед. ч.: „До сега всички сме знаели, че члена на българския език е бил *тъ* за мъж. р. ед. ч., а сега правописната комисия намѣрва, че члена не е *-тъ*, а *-ит*“. А пък ние казваме, че ако тоi не знаеше толкова филология, нѣмаше сега да се чуди, а само с помощта на слуха си можеше да намери, кое е член в думите волѣт и волот. Сега ли се, в какво се състои този фокус? Просто в това, да произнесе същите думи без член: вол. Това, което остаа не произнесено, то е член: в първия случай членът е *-ит*, а във втория *-от*. Но

знаем за сигурно, че в старобългарскиия език, възразява авторитетът, членът е бил *-тѣ*. Е това именно е цѣло нечастие, че мнозина знаят нѣщо от старобългарски, а незнаят понататъшната му история, как се изменявал: в старобългарскиия език е имало форма без член: волъ (чети и ерът на краи) и друга с член: волътъ (чети и двата ера). До като се произнасяло така, членът е бил *тѣ*, но когато ерът в краи на всѣка форма изчезнал, тогава във волът като член се схващало *-тѣ*, понеже нечленната форма е вече вол. Можакте ли поне сега да разберете? От волът по наречията е станало и волот. Не е ли в последната дума *-от* член? Ако има член *-от*, как може да бъде членът *-тѣ*, който е по-стар от *-от*, само въображение на филологическата комисиия? Сега, ако е краи форма без член, както е вол, тогава краиът е същата форма с член, както е волътъ. Защо да е тогава формата краиът „чудовищна“? А както е краиът, така е и моиът, твоиът, добриът и пр. Но ние се сещаме, защо нашият противник знае само, че има член *-тѣ*, а не *-тѣ*: тои на pewno има по-голям доверие в Мишевата граматика, гдето на пук на всички доказвания и сега се знае само, че от край, мой членуваната форма била крайтъ, мойтъ, но от нашъ била наший; от самъ—самий; от славей членната форма била славейтъ; от рой—ройтъ, а пък от царъ—царътъ. Прилагателните от мъж. р. ед. ч. нѣмали член *-тѣ*: от старъ чл. ф: старий. Ако питаш авторът ѝ, що е това *ий*, тои отговаря (etimologia 161. с.) *и* е показат. местоимение, а *й* е родова менитва. Да ли ще трѣбва още един път да се разправят тиия работи?

Не бивало да се пише в средата на думите з в м. ж „защото българският език притежава особен звук за з и особен за ж в средата на думите“. Но защо авторитетът не прочете докладът на комисиията, гдето се казва, че правопис се съчинява според книжовното произношение, а не според диалектите. А в книжовния език в средата не се произнася ж никак от з.

Авторитетът други доводи нѣма, и за да заглади босотата си, казва, че тои в тази статия разгледал само смешната страна на въпроса, а пък сериозната страна, която била много по важна, щѣл да разглежда до пъти. На несериозна критика несериозен и отговор; ще почакаме да видим и сериозното.

Преди да се напечата горното, получихме и сериозното продължение на критиката, (Новини бр. 7.). Но, както се виждаше вече от първата статия на авторитета, тои наистина си бѣ показвал всичко, що знаел (като филолог) по въпроса, а в сериозното продължение се задоволил да плагира в. Свобода, който толкова „красноречиво и доказателно“ бил представил опасността, която грози за македонците поради новото правописание, че авторитетът намерил за най-уместно само да го перифразира. Комисиията вече отговори във II. кн. от Б. Преглед на този довод и пак повтаря, че съжалиава всички ония, които искат да представят славното възраждане на българщината в Македония като плод на искусствени мамки с ерове и йусове. Македония е била българска земя от краи време, и само силата на

българското съзнание ја крепи на наша страна, а не такива унижителни за народната ни гордост измислици, които дори и в Цариград взели, за срам на България, да повтарят. Все да беше тѣ, както наивно представя и писачът на Новини, все да беше, казваме, новото правописание еднакво със сръбското, пак македонският България ще си остане това, което е. Езикът, а не правописът дели народите! До 1860. г. у Сърбите се пишеше и ѣ и ѝ и ѱ. И какво говори заблуденият наш противник, нема наистина, ако не беше Караджич въвел новото правописание, щѣха македонците да бъдат днес Сърби?! Всички, които така пишат, са все хора, които не са изучавали Македония, а сега се представят загрижени ангели хранители. Но, наистина, кои доказа до сега, че нашият нов правопис е близък на сръбския? Где са в новия правопис сръбските букви j, ѣ, ѝ, ѱ, ѡ, ѱ? Има ли в сръбския правопис букви i, ѣ, ѝ, ѱ, които има в новия правопис? Защо са тогава тези извърщания, когато разликата си остава и в бъдеще, толкова повече, че и езикът си остава същ. Днес хората четат и вече сами съдят, а не се водят слѣпо по това, което „вестникът“ написал. Ето пред нас лежи и мнение из Русия по правописния въпрос. В 3. кн. от „Рускій Филологическій вѣстник“ се споменува за I. книга на „Български Преглед“ и за подигнатия у нас правописен въпрос. След като се предава, в какво ще се състои реформата, казва се: „Хотя по нашему мнѣнію не было особенной надобности выбрасывать изъ азбуки я и ю и даже ѣ, однакожъ не можемъ не порекомендовать ся тому, что комиссия отнеслась съ большимъ уваженіемъ къ драгоценному наслѣдію, завѣщанному славянамъ св. Кирилломъ, чѣмъ Вукъ Караджичъ при установленіи сербской графики. Въ новой болгарской азбукѣ нѣтъ безобразныхъ начертаній, въ родѣ ѣ, ѝ, ѡ, ѱ, ѱ, іе, је и др; новыя начертанія ia, iy, io, iz всетаки близки къ старимъ ж, ю и элементы для нихъ взяты изъ кириллицы“. (183 стр.).

От г. *Вазова* получихме следното възражение против нашата правописна реформа:

Не подлежи на съмнение, че г. Дриновото правописание, прието днесъ, съ малки измѣнения и разлики, почти отъ всички интелигентни българи, (исключаваме нерадивитѣ и ексцентрицитѣ), има нужда отъ нѣкои реформи, които би го направили съвсѣмъ еднообразно.

Почитаемата правописна комисия се нагърби съ удовлетворението на тая отъ всички съзната нужда и днесъ стоимъ прѣдъ резултата на нейната дѣятелностъ.

По нашето мнение, комисията, въ усърдието си, е минала оттаѣтъкъ задачата си, тя е прѣкрачила Рубикона на необходимото и приемливото, — безъ, обаче, честица на цезаря — защото излиза прѣдъ насъ съ проектъ отъ реформи, нѣкои отъ които сж много радикални, а други съвсѣмъ незащитими.

Оставяме на нашитѣ граматичи и филолози да продължаватъ да обещаватъ всеостранно въпроса. Ние ще се ограничимъ

само съ посочването на една точка отъ него, недостатъчно засѣгната отъ критиката, безъ да се спираме на доводитѣ и основанията на комисията. оборвани вече съ голѣмъ или малъкъ успѣхъ отъ напечатанитѣ до сега възражения.

Именно: изнасяването народния гѣворъ, какофонизацията на думитѣ, което е сѣ едно — посягателяството на езика — което се постига чрезъ нѣкои отъ новитѣ реформи.

Да покажемъ:

1) Комисията е зела за правило да исхвърля ѣ изъ всички оние думи, дѣто ударението не падало върху него, и дѣто той (ѣ) се чувалъ *само* като е. Тя пише прочее: цвѣтове, брегове, светове, време, вѣкъ, зловещ, зле, добре, през, пре, петѣтѣ, стотѣ и пр. Това правило е несъстоятелно: има стотина хиляди българи днесъ най-много тракийцитѣ — приучени още отъ люлката да произнасятъ: цвѣтове, брягове, свѣтове (съ ударение на първия слогъ); въ баташко казватъ вряме, ряка, въ стрѣмска долина казватъ: дѣлговякъ чѣлякъ, въ панагюрско: чѣвякъ; прѣзъ море, прѣзъ-глава, прѣзъ-рѣка, въ цѣла южна България петѣтя, стотѣ; и пр. Ние сме наклонни да си обяснимъ тая грѣшка на комисията най-много чрезъ обстоятелството, че въ нейния съставъ е липсвалъ „тракиецъ“, който би я освѣтилъ по-добрѣ върху нарѣчието, на което прѣимущественно се гради нашия книжовенъ езикъ.

Въобще, както пакъ ще видимъ, комисията като че се стреми да прогони изъ езика ни тоя хубавъ, ясенъ и сладкъ звукъ *я*, който го възнаграждава богато за голѣмото изобилие въ него на затворени, тѣпи гласове. Тя не е зела въ внимание, че съ исхвърлянето ѣ изъ голѣмо множество думи, тя не замѣня една буква съ друга, а унищожжава единъ гласъ!

Бихме остали благодарни на комисията, ако тя се ограничила да замѣни ѣ съ *е* въ корена на оние думи, дѣто ѣ въ никой случай не се чуе, като: решение, северъ, стена, вѣтре, горе, утре, после, дреха, крепостъ и пр. Но защо ѣ е трѣбувало да отива по-нататъкъ и да изнася народния гѣворъ?

2) Като е исхвърлила буква *я* отъ вредъ и я замѣстила съ *ѣ*, комисията е била принудена да замѣни съ друго нѣщо *ж* и *ѡ* въ края на извѣстни глаголи. Прочее, тя кара стотини хиляди българи отъ днесъ нататъкъ да пишатъ и да четатъ: *чета, мѣра, неѣца, спѣра, спѣа* или *спѣя, оѣра (!), пѣра. (!!);* ¹⁾ вмѣсто: *четѣя, мѣѣя, неѣѣѣ, спѣѣя, спѣѣя, оѣѣя, пѣѣя*, и ако се случи (въ литературата, та и въ половината още България останала подъ турцитѣ), да се употрѣбятъ турски думи, като *Туна-ѣѣласѣѣ*, *авѣлѣѣ*, *хавасѣѣ*, *кавгасѣѣ* (Мѣра-кавгасѣѣ) и пр. трѣбва да ги пишемъ: *туна-ѣѣласу, авѣлу, хавасу*, когато ще бждемъ принудени въ същността да ги изговоряме, както ги изговоряме днесъ.

¹⁾ Читателтъ забѣлѣжава още какви двусмисленности и бъркотии произлизатъ отъ така писанитѣ рѣчи.

Съ изхвърлянето *я* е съвсѣмъ нашата азбука, не само, че изгубва единъ необходимъ, присъщъ ней гласъ, но още едно прѣимущество надъ сичкитѣ европейски язици. Защо това?

3) Комисията не се е задоволила да прогони хубавия звукъ *я* тамъ дѣто той се прѣдставлява отъ *ѣ*; тя го е испѣдила и тамъ дѣто той самъ по себе, самостоятелно, и правилно, съществува. За напрѣдъ нѣмаме право да четемъ моятъ, раятъ, добриятъ, гениятъ, първиятъ, а трѣбва да си стискаме зѣбитѣ и да изговаряме: моѣтъ, раѣтъ, добриѣтъ, гениѣтъ, първиѣтъ! На комисията бѣше твърдѣ лесно да ги остави пакъ съ *я*, както ги пише въ вин. падежъ: *моя, рая* и пр., но на това и прѣчеше измѣненieto мѣжкия членъ отъ *тъ* на *тъ* (Гордиевиятъ взелъ въ цѣлата правописна реформа на комисията), и ето защо, докарана въ безисходъ, тя се рѣши на такава невъзможностъ и безъ никакво разумно основание осакатява и озловучва толкова хубави и гладки думи, като горнитѣ; не казваме, че имъ покваря още и външната лѣпота.¹⁾

Впрочемъ бѣлѣгътъ *я*, за който дигаме толкова шумъ, не съществува въ азбуката на правописната комисия. *Я* е разчленено, както и *ю* и *ѣ* (*ia, iу, iѣ*). Сами по себеси тие нови букви не засѣгатъ, истина, езика, а само служатъ да затрудняватъ писането и да оприличаватъ силно правописанието ни на ерѣбското. На доводитѣ на почитаемата комисия ще отговоримъ, че не си струваше труда да откриваме изново Америка . . .

4) Комисията е постѣпила противъ евфонията на езика, дѣто е възкрѣсила изоставената вече русска форма на думитѣ: *одѣ* и *гдѣ*то, вмѣсто *дѣ* и *дѣ*то, както и за съхранението въ окончанието на глаголитѣ съществителни нечувания и неудобния мекъ звукъ *іе*: *ходеніе, даваніе, владеніе, спаніе*; народътъ изговаря просто: *ходене, даване, владене, спане*, това е по-естествено и по-звучно. Така сѣщо срѣщаме въ издаденитѣ книжки на „Бѣлг. Пр.“ jednoslojknитѣ думи: *смрътъ, прѣвъ, крѣстъ, чеврѣстъ, писани смъртъ, първъ, къретъ чевъретъ!* на които мѣжното произнасяние се придружава съ прѣски отъ плюнки. Това е твърдѣ грозно. Гениятъ на языка обича и намира евфонията. Той мрази двѣ или по-вече съгласни да висѣтъ на края на думите. По сѣщата причина народътъ изговаря и: *нош* (нощъ), *хубос* (хубость), *крѣс* (крѣстъ) и пр.

Ограничихме се тука само съ ония измѣненія внесени отъ правописната комисия, които сѣж противни на духа на езика, а още и въ ущрѣбъ на неговата лѣпота, благозвучие и музикалностъ — каквото ги има. А тѣченето и запазването тие нѣща и на- така обидени отъ историята нашъ языкъ е длѣжностъ света на всички, дѣто бораватъ съ него, писатели биле, граматисти, филолози, или реформатори негови.

За останлитѣ измѣненія на комисията, които намираме приемливи, ще се повърнемъ да поговоримъ добѣти.

И. Вазовъ.

¹⁾ По правописа на комисията тие думи се пишатъ така: *моѣтъ, раѣтъ, добриѣтъ, гениѣтъ, първиѣтъ* (!)

С особена радост приехме и поместихме туї кратко възражение на г. Вазова против правописната реформа, защото знаем, колко високо цени всеки у нас мнението на заслужения български поет. И ние сме дълбоко надхвани с искрени симпатии към г. Вазова, ценим високо неговите поетски способности, клаиаме се пред неговия голѣм авторитет, но колкото за правописни въпроси, не можем да му дадем голѣмо право. Коїто прочете и проучи внимателно горната негова статія, ще се убеди без друго, че поет може да създава негли правилен език и стил, но правописание — винаги не.

Г-н Вазов ударил на струна, каквато му се наистина пада по право и по дължност като поет; ударил на евфонията: правописната комисија, казва, посегнала на езика, *изнасмилла народния говор, какофонизирала* думите. Как, със какво? със това, че ограничила употребението на *ѣ*, че изфърлила *ж* и че униформирала членът за *м. р.*

Евфонията, благозвучието е наистина идеја, достойна да се бори човек за нея. Всеки език има нужда от борци и защитници на тоз хубав принцип, ала нашият български език има най-голѣма нужда. А кои да излезе и у нас защитник на евфонията, ако не пак нашите поети — колкото ги имаме; — та налї тѣхното цѣло изкуство се гради именно върху благозвучието. За това г. Вазов заслужва голѣма похвала, че се подсетил да повдигне въпросът за благозвучието в български език, та дано от разискванята върху него се възползват нашите писатели и обърнат по голѣмо внимание върху стила си. То хубаво, но г. В. като подига този въпрос, търси евфония там, гдето не трѣбва. Ето защо счетохме за нужно в отговор на г. В. да не повтаряме онова, що е казано вече нѣколко пѣти в защита на точките, против които въстава тої, а да разгледаме повдигнатият въпрос принципиално и да видим, да ли с новото правописание български език е пострадал нѣщо откъм благозвучие.

Като е дума за благозвучие, нека обясним, какво е то. Има два вида благозвучие: фонетично и синтактично. Първото е общо, абсолютно, сиреч може да бъде приятно на всеко човешко ухо, защото зависи от своѣството, разположението и произношението на звуковете в един език. Ако гласните звукове в един език са по натура високи и чисти, ако се произнасят ясно и са разпределени равномерно между съгласните, ако и ударението заема равномерни места между слоговете — такъв език, кога се говори, докарва приятно впечатление на ухото и казваме за него, че е благозвучен. Вторият вид благозвучие зависи от разположението на думите и изреченијата в един език, сиреч засѣга в стила, синтаксата на всеки език отделно, заради това то не е общо, абсолютно, а частно благозвучие, защото го осещат само онези, които говорят на съответствения език. Според казаното, двата вида благозвучие стојат тѣ помежду си, както фонетика и синтакса или правописание и стил. Правописният въпрос е тѣсно свързан с първия вид благозвучие, защото правописанието се стреми да установи едно общо произношение, а щом това

произношение не е благозвучно, то се знае, че и целият език ще пострада откъм благозвучие. Ето защо г-н Вазов съвсем уместно подига този въпрос, и ние ще се постараем да защитим и от тази страна проектът на правописната комисия. При това нека споменем още от сега, че много по-голяма ще бъде заслугата на г. В., ако подигне въпросът за втория вид благозвучие, ако ни дадеш упътвания, как да си оправим, изгладим и изтъщим стилът, за да отговаря на българския народен и благозвучен стил; това очаква от него мало и голямо у нас и това ще да бъде много по-благодарна задача, отколкото да убеждава хората, че *вряме* е по-благозвучно от *време*.

Благозвучието, за което пледира г. В., е съвсем релативно, субективно благозвучие. Г. В. по свои чисто лични възгледи и привички мисли, че ако се приеме за общобългарско употребение други гласен звук в известна дума, а не онзи, с който се е свикнало неговото ухо още от детинство, или който му се мърка в образа на думите, писани по досегашното правописание — мисли, че с това се „изнасилва народния говор“, „какофонизират се думите“. Пред силата на тази субективност г. В. и не забелязва, че си противуречи сам; докато от една страна кори комисията, че се стремѣла да прогони от езика ни звук *я*, „тоя хубав, ясен и сладък звук“, от друга страна пък не му е право, че същата комисия предлага да пишем глаголите с *-а* и *-ia* (наместо с *-ж* и *-ъ*), никак се не радва, че с такова писане случайте с „хубавия, сладкия“ звук се увеличават. Нѣ, там г. В. напуца благозвучието и се хваща о други чудни — да не кажем смешни — доводи, за да ни докаже, че не е хубаво да изфърляме *ж*, защото, каже, как ще пишем *туна-йяласж, авяж, хавасж* — думи, както виждате, необходими за българската поезия! Освен това, каже, българският език губи с тоя звук „едно преимущество над всичките европейски езици!“

Това противуречие, тази забърканост произлиза освен от личния навик на г. В. да пише и произнася известни думи по свой начин, но произлиза и от там, че той не вникнал добре в основите, в принципите на правописната реформа, не се запознал основно с правописния въпрос. Нека ни прости г. В., ако му кажем, че той не разбира или не иска да разбере целта, която се гони с едно общобългарско правописание. Целта на правописанието, което предлага и поддържа правописната комисия, не е да дава предност на тоз или онзи български говор и нито да прави компромис между разните български диалекти, а да фиксира, установи един път за винаги общобългарското книжовно произношение, да даде на българския писмен език строено облекло, да тури краи на тази безгранична произволност, която владее в българското писмо. А за едно общобългарско произношение можем вече смело да говорим, защото виждаме, как интелигентните Българи се приближават все повече и повече с говора си към един общ, среден български говор, който не може вече да се нарече ни мое ни твое наречие, а български книжовен език. Кои не

забелѣзва това? Котленец на пр. щом се поизучи или се смеси с другите Българи, не говори вече *г'аду, оцек'*, а по общо: *дѣдо, оцет*; тетевенец напуща бързо своите: *кѣща, гѣба* — щом поживее между други Българи; западен Българин се лесно приучва на общобълг. глаголни окончания; най-сетне и батачанин, ако дойде между по-развита среда, не говори и тоі вече *вріаме*, а нито *панагюрец* — ще държи своето чевіак. — Това показва, че родните наречіи на интелигентната класа Българи се асимилират полека-лека в една обща маса, коіато може би още не е получила съвсем определена форма, но горе-долу можем вече да предвидим приблизителните ѝ контури, можем да ѝ дадем известен лик. Да изрази този външен лик, да представи по-изразително образът на общіиa наш език, за да може по-лесно да се учи и пише — то е целта и задачата на правописнииa проект. А на критиката остава да реши, дали този проект е схванал хубаво книжовното произношение, дали го представя добре, и дали новото правописание не е по-практично и по-научно от старото. За това г. В. трѣбваше да остави диалектологіиата на страна, когато говори за употребението на *ѣ* в новото правописание; защото книжовно български не *ѣ бріагове* — а *бреговѣ*, не е *вріаме*, а *време*, не е *челіак*, а *човек*. То се знае, че в поезиіа г. Вазов може да се ползува и от диалектичното произношение на известни думи, както се е ползувал и до сега често в стиховете си, пишейки *вяра, брягъ, челякъ* и пр., ала в проза е длъжен всеки, бил тоі поет или не, да се държи о правописните правила и да не отстъпиа от установеното книжовно произношение.

Нека разгледаме сега редом и трите главни точки от възражението на г. В. (*ѣ, ж, членгт*), като имаме пред вид многозначните думи: изнасилване народнииa говор, какофонизациіа на думите, посегателство на езика, които възражителіят тѣ безцеремонно фърліа в лицето на комисіиата.

1. Известното правило, по което комисіиата установи употребението на *ѣ*, г. В. нарича „несъстоятелно“, защото комисіиата не приела да се пише *ѣ* и там „гдето стотини хиляди Българи говорели *іа*“. „Грешката“ на комисіиата г. В. обясниава с това, че в комисіиата нѣмало „тракиец“, коіто да се застъпи за „тракииското“ произношение на *ѣ*. Нека знае г. В., че в комисіиата има не един, а двама тракиици, но че те знаіат хубаво да правіат разлика между книжовен език и отделни говори, та ни един от тѣх не предложи да пишем *цвѣтове* (*цвіагове*) или *врѣме* (*вріаме*). а нито пък станаха да оборват нѣкаква си какофонизациіа на езика, защото разбират добре, че онова, що говоріат не хиляди, а милиони Българи, не може да се нарече какофоніиа. А за изнасилване „народен говор“ не може да бъде и дума; защото в такъв случаі не само говорите, които взема г. В. под защита, са „изнасилени“ с новото правописание, но и всичките български говори до един са си пострадали нѣщо; защото правописание, което да задоволи всичките говори на един език не е било до сега измислено, а надали ще го измисли нѣкоі до-

като свѣтъ светува — on ne peut pas contenter tout le monde et son père. В книжовниѣ наш езикъ всеки български говор има по нѣщо свое, но целокупен говор не влиза ни единъ във него. Даже и источното (да кажемъ ловчанско-търновското) наречие, което се счита за главна основа на писменниѣ българ. ез., е пожертвувало най-главната своѣа особеност — тъмното произношение на безакцентните гласни — и то в полза на книжовното, чисто и по-благозвучно произношение. За това от правописанието, косто има да бѣде изразжение на книжовниѣ наш езикъ, нѣма никоѣ право да претендира по-голѣма предност на родното си наречие. Ако нѣкое българско наречие се отличава с такава особеност, коѣто заслужава да бѣде общобългарска, то и мимо всеѣкоѣа комисии тази особеност ще си пробие път през литературата, а новото правописание нѣма никак да пречи. Но туѣ, което защитава г. В., преди всичко нѣма жизненост, не се подкрепѣа от много български говори и най-после не е ни благозвучно; защото *вріаме, недіаліа, міаеу* и пр. не звучи, за нормално българско ухо, никак по-приятно от книжовните *време, неділіа, месеу*.

2. Втората точка, против коѣто вѣстава г. В., е употребението на *ж* наместо *ж*. от което като следствие, си мисли тоѣ, е и писанието на глаголите с *а* наместо с *ж* в краѣа на 1. л. ед. ч. Ако г. В. цени толкова много благозвучието на езика ни, трѣбваше много да се радва и да уважава това решение на комисииѣта, защото с него се оттърва езикътъ ни до неѣде от онзи тъмен звук, коѣто му не служи никак за голѣмо „предимство пред другите езици“. И действително, тук евфониѣта послужи на комисииѣта за водителка, и комисииѣта не измисли това начертание на глаголите ѣ тѣѣ от нужда, а го взе готово от българската литература, за да го препорѣча като най-сгодно; защото с него се вѣвжеда хубав редъ във правописанието на глаголите, дава се едно кратко и іасно правило, с което се премахва една бъркотиѣа, от коѣто и сам г. В. не може се оттърва инак. Нека се не види на г. В. пѣкъ толкова грозно това: четѣ, орѣ, перѣ и пр. защото освенъ че речените форми са по-благозвучни с *а*, отколкото с *ж*, но и така ги изговарѣятъ много по-вече хиляди Българи, отколкото би наброѣл г. В. за *вріаме* наместо *време*, тѣѣ ги пишатъ повече от половината наши писатели — даже и сам г. В. в самата негова статиѣа, сравни: пишѣт (два пѣти), споменахѣме, служѣт, можѣт. прѣстанѣт, говорѣт. Само че г. В. се поддава много на личниѣ си говор, та щом употреби глагол с ударение на окончанието, веднага пише *ж*. (гледаѣ пакъ неговата статиѣа: употребѣтъ, висѣтъ, измѣнѣтъ) и му се вижеда съвсемъ неправилно, ако нѣкоѣ напише четѣ, орѣ. Споредъ това г. В. би трѣбвало да приеме и за съществителните имена от ж. р. на *а* тѣѣ също двоѣно окончание с *а* и с *ж*, защото и те играѣатъ с произношението си тѣкмо тѣѣ, както и глаголите; ако г. В. или коѣто и да билъ, пише от една страна: *вѣкѣна, пѣдѣна*, от друга: *четѣж, орѣж*, тоѣ би трѣбвало да пише тѣѣ също: от една страна: *сѣла, вола* — но от друга: *главѣж, горѣж, водѣж, рѣкѣж, испитѣж* и пр. — А защо замѣнаваме *ж* със *ж*, а не обратно, това е обіясѣавано вече неколко пѣти и г. В. трѣбваше да назѣрне едно

именно *-zt*, а не *-tz* и защо трѣбва да пишем *крайт* а не *крайт* или *крайт*; стига само нашите противници да си сторят труд да ни разберат — всичко ще им бъде ясно. Три средства има на разположение г. В. да узнае същинското произношение на нѣкои съмнителни гласни: 1) старобългарското правописание — фонетическо правописание *rag exel-lence*; 2) ударението, което винаги запазва ясното произношение на гласните в бълг. език; 3) сравнението с другите български говори. Едно та едно от тѣх три средства ще убеди, вѣрваме, г. В-а, че това *т*-то в *крайт* не може да остане и за напред. Да оставим старобългарското фонетично писаніе на страна, да оставим това, че форми като **ДЕНЕТЪ**, **ОУЧИТЕЛЕТЪ**, както ги срецваме още в Зографското евангелие, показват нагледно, че в меките мъжки основи не можем да търсим *я* пред членната съгласна *т*, а да видим, какво ще ни каже новият бълг. език и неговите разни говори. Ако признава г. В., че думи като **градътъ**, **брѣгътъ**, **синътъ**, **вълкътъ**, **денътъ**, **пътътъ** и пр. се изговарят въ нашия книжовен език с *-zt* на краіа — защото ударението ясно показва това; ако признава г. В., че думи като **волътъ**, **столътъ**, **конътъ**, **пътътъ**, **дето ъ** е без ударение, звучат тѣ също: с *-zt*, а не **волатъ**, **столатъ**, **конѣтъ**, **пѣтътъ** — много мъчно ли е да разбере, че и другите членни форми **крайтъ**, **райтъ**, **добриятъ** звучат тѣ също: *крайтъ*, *райтъ*, *добрийтъ*, а не **краіатъ**, **раіатъ**, **добриіатъ**, а лошата графика втъпшава и лошо поніатие за същината на тѣх звукове: защото постоіанно гледа човек и пише **крайтъ**, мисли отпосле, че *я*-то си е там етимологическо, а не произлизло от там, че нашите първи книжовници не могли да намерят по-сгодно начертание за тоя звук пред *т*-то. Но ако тоя звук беше етимологическо, общобългарско *я*=**ia**, тоі щеше да се произнася като **ia**=*я* във всичките български наречіа; защото звук *ia* се не меніава в българските говори тѣ, както се меніават нѣкои други гласни (ѣ, ж, ъ). А що виждаме? Докато в Ахъчелебнско, Рупчос, Широка-лъка, Конрицица, Клисура говорят *градатъ*, *крайтъ*, докато в Белоградиншко, Западно-Берковско, Трънско, Цариградско, Пиротско, Троіан, Севлиево, Ловеч, Габрово, Котел, Казанлък, Харманлии изговарят **градътъ**, **крайтъ**, то в Прилен, Кичево, Струга, Ресен, Дебърско, Велес, Охрида, Битола, Тетово, Струмица, Галичник, казват **градо**, **краіотъ**. Това троіно произношение на една и съща гласна като *а*, *ѡ* и *о* показва, че неіната историческа, общобългарска стоіност е звук *ѡ*; защото само тоя звук (произлизал тоі от старобълг. **ѡ**, **ѡ** или **ѡ**) може да играе според разните български говори между *а*, *ѡ* и *о*,¹⁾ сравни:

Стб.	пѣсѣкъ	— нб.	според наречіата:	пѣсѣкъ, пѣсѣкъ, пѣсѣкъ;
Старобългарски	лакътъ	новобълг.	лакътъ, лакътъ, лакътъ;	
"	"	бѣзѣ	"	базъ, бѣзъ, бозъ;
"	"	бѣчва	"	бачва, бѣчва, бочва;

¹⁾ За краткост навеждаме само *трите главни* замени за звук *ѡ*.

Старобългарски **МЖКА** новобълг. **мака, мъка, мока;**

„ „ **ТЪНЪКА** „ „ **танка, тънка, тонка;**

Па **тѣ** както не пишем сега ни **пѣсак**, ни **пѣсок**, а **пѣсѣк**, ни **бачва**, ни **бочва**, а **бѣчва**; **тѣ** както не пишем ни **градат**, ни **градот**, а **градѣт**, съвършено **тѣ** също не трѣбва да пишем нито **краіат**, нито **краіот**, а **средното**, книжовно българското **краіѣт**. Със това не се нарушава никак евфонията, защото в книж. ез. и **тѣ** си изговаряме **краіѣт**, а не **краіат**, както си мисли г. В. Ако пък е на мнение г. В. да се употребяват във нашия книжовен език позвучни гласни, нека не защищава **я**-то само в думи като **краятъ**, а да се постарее това **я** (както и **а**) да вземе на всѣкъде мѣстото на тъмния звук **ѣ** или **ѣ**, сиреч да препорѣча не само **краятъ**, но и **конятъ**, **пѣтятъ**, **денятъ**, **пѣнятъ**, **волатъ**, **столатъ** и пр. Тогава поне по-добре ще разберем неговото въодушевление за благозвучието на бълг. език.

Г-нъ В. натѣква на комисията, че разваля благозвучието на бълг. ез. и със това, че пише **смѣрт**, а не **смрѣт**, **пѣрв**, а не **прѣв**. И тукъ има грешка г. Вазовъ: **смрѣт** не е по благозвучно от **смѣрт**, нито **прѣв** от **пѣрв**. Комисията, водима именно от благозвучието, установи онова правило, което, ако се следва, ще въведе ред и в тази постоѣнна бърканица при писаніето на съчетанията **рѣ** и **лѣ**. Правилото на комисията може би се нуждае от нѣкои изключенія, за да се съгласи с наречието на г. В., но от това не следва, че то трѣбва да се зафрли съвсем и да се дава простор на произвола.

Като се завзема г. В., толкова за благозвучието на бълг. език, нека видим, как се отнася той сам към това благозвучие. Ние нѣма да питаме като него, какви звукове употребява той, кога пише български, защото наистина българските звукове били благозвучни или не, са си български и не сме в правото си да ги мениаваме; не, нѣ ще разгледаме, какви думи употребя г. В., как ги нарежда той и да ли благозвучието, *същинското благозвучие* на бълг. език е спазено винаги в неговия *стил*.

Когато споменахме горе за двата вида евфония, всеки ще е разбрал, че вториѣт вид благозвучие се слива с онова, що наричаме „правилюет, гладкоет на слога“. И наистина, когато в един слог думите и фразите не са наредени според както го изискват правилата на езика, нам ни бие **тѣ** лошо на ухото, както кога слушаеме неприѣтни за слуха звукови съчетанія. Дали г. В. замѣта или не, да му бѣде слогът чист и гладък, друга работа; но често в съчиненията му срецдаме такива чудовищни обрати и словосъчетанія, щото ако ги сберем наедно, ще може г. В. нагледно да се убеди, колко немилно е пострадала тук-там евфонията под неговото перо. Не трѣбва да ходим на далеко; самото начало на статиата му, по правописния въпрос, напечатана по-горе, не звучи никак хубаво български: „Не подлежи на съмнѣние“, и пр.

Първата фраза от статиата на г. В. е вече дебел варзъм, и то германизъм, минал у Русите, а от тѣх у г. В. Наместо: „не подлежи на съмнѣние“ (*Es unterliegt keinem*

Zweifel) за Българин по прилѣга да каже: не ще съмнение, нѣма съмнение или никої се не съмнива.

По-надолу предложението: „По нашето мнѣние комисията, въ усърдието си, е минала отгатыкъ задачата си, тя е прѣкратила Рубикона на необходимото и приемливото — безъ обаче честта на цезаря, защото излазя съ проектъ *отъ* реформи, нѣкои отъ които сѣ много радикални, а други съвсѣмъ незащитими“ — не може да се похвали нито с ясност, нито с благозвучие. Наведените редове освен че се не отличават съ никакво благозвучие, но и смисълта им — не бже помози! Особено онова „безъ обаче честта на цезаря“ какво пояснива, защото е вметнал г. В. — не можяхме никак да си отгатнем. А фигурата с Рубиконътъ надали би приел и г. Мишев за пример в словесността си. Наместо „по нашето мнѣние“ по-добре е „по наше мнение“ — тѣ както казваме „по моѣ заповед“, „по негова инициатива“, „по свой начин“ и пр. — Г. В. трѣбваше да избегне притрупването на еднакви слогове: Рубикона на необходимото е непростима какофония; тѣ също: *обаче честта*. Наі сетне да не останем на г. В. в нищо длѣжни, ще му забележим, че „въ усърдието си“ и „обаче“ е отделил погрешно със запетаи.

По-нататѣкъ г. В. казва „Оставяме на нашитѣ граматичи и филолози да продължаватъ да обекждатъ вестранно въпроса. Ние ще се ограничим само съ посочването на една точка *отъ* него, недостатъчно засѣгната *отъ* критиката, безъ да се спираме на доводитѣ и обоснованията на комисията.“ Всичките подчертани думи представятъ известна грапавост, било сами за себе си, било в отношение към другите думи, грапавост, коѣто г. В. е трѣбвало да изглади, щом милее за благозвучието на български език. Наі-напред повторението на слог *на* (на нашитѣ), подир това повторението на *дѣ*, *отъ*, *на* и въобще претрупването на предлози прави наведениятъ пасаж твърде неблагозвучен. Тази какофония можеше да избегне г. В., ако беше казал така: „Нека нашите граматичи и филолози обекждатъ подробно този въпрос; нѣ ще посочим само една точка отъ него, точка малко засѣгната до сега отъ критиката — а нѣма да разглеждаме доводите на комисията.“

По-надолу г. В. казва: „Комисията не се е задоволила да прогони хубавия звукъ *я тамъ*, дѣто *той* се представлява *отъ* ѣ; тя го е испѣдила и *тамъ*, дѣто *той* самъ по себе, самостоятелно, и правилно, съществува.“ И в това предложение г. В. се отнесъл твърде нехайно към благозвучието на чистия български език; тоі употребил на две места в него спомагателниятъ глагол *е* — неуместно; впрочем това неправилно употребление на частица *е* среща на доста места още в статиѣта на г. В. (сравни: като е изхвърлила; *е* била принудена). Подир това между „задоволила“ и „да прогони“ липсва нѣщо, за да бѣде синтактичната връзка по-гладка. На место *тамъ* трѣбваше *отъ* там и на двѣте места — смисълта го изисква тѣ. Подир това г. В. се не постарал и тук да избегне повторението на еднакви слогове (дѣто *той*), а пропуснал това на две места в това кѣсо предложение. Тѣна всички неправилности и грапавости можеха да се избѣгнат,

ако беше казал г. В. тѣй: „Комисиѣта се не задоволила само с това, че прогонила хубавия звук *я* от там, гдето го бележехме до сега с *ѣ*; не, тя го испъдила и от онѣя места, гдето речениѣтъ звук си стоеше като самостоятелно и правилно *я*“.

Нѣма да навеждаме още примери нито от правописната статиѣ на г. В., нито от другите негови произведения. И това, що извадихме на лице, ще е доста мислим, да поучи г. В-а, като как трѣбва да разбира благозвучието на български език, та за напред да се не лови само за голите звукове, а да обърне внимание върху реда на думите в изречението, както и върху логическото им значение: там е благозвучието на българската реч.

Освен от г. Вазова в редакциѣта постѣпиха статии и от други нѣкои наши книжовници, които благоволиха да изкажат мнението си по новия правопис, било то благоприятно или не. Тѣй получихме: 1) от г. *Кр. Ив. Мирски* „Върху правописанието“ (втора статиѣ), 2) от г. *П. Баджов* „По новото правописание“, 3) от г. *Ив. Кравков* „Нѣколко думи за новото правописание“, 4) от *П. Кол. Гъбов* — „Новия правопис.“ Редакциѣта благодари за интереса, който вземат речените г-да по правописния въпрос, но съжелява, че не може да помести статиите им изцѣло, едно защото са доста дълги (Мирски — 52 големи стр., Баджов — 32, Гъбов — 19, Кравков — 18), друго защото има в тѣх много отклонения от въпроса и най-сетне третю, че във всичките се повтарѣят същите въпроси, навеждат се еднакви доводи, задѣят се познати заключенія. Редакциѣта видѣ за добре да изложи в кратки бележки всѣка една от получените статии, за да се види, кои какво мнение държи по отделните правописни точки, че отпосле, като се съберат още отзиви и се групират, ще може лесно да се просѣди, как стои проектът на комисииѣта спрѣмо научно-общественото мнение у нас.

I.

Г-н *Кр. Ив. Мирски* в тази си втора статиѣ се произнася „по граматическитѣ случаи, върху които има разногласие между книжовницитѣ ни.“ Но преди всичко чел за нужно да начене статиѣта си с един „извод“ из „Мирозрението“ на Добровича, за да се види „в какво се е различавало правописанието на тоя български книжовник-Сливненец, от правописанието на филологическата комисия и от онуй на Дра Миркович, друг Сливненец, който сѣщо казва, както всички Сливненци, *вѣртата* (вмѣсто *вратата*) и пише *тия приятели, любезен приятель* и пр.“ След това пак не захваща за „граматическите случаи“, а подѣема въпросът за *ѣ* и дава *три* мнения за него: 1) или да си остане *ѣ* (в краѣ на думите) — конѣ, учителъ; 2) или да се означава мекотата на съгласните в краѣ с паерчик: *коѣ, учител*; 3) или най-сетне „би предложил, г. Мирски, увежданието на сръбскитѣ букви, ако бѣхж разграничени сръбскитѣ земи от нашитѣ . . . или ако нѣмаше у нас нѣкои да се боят, че щѣл бил да се намали български елемент от приликата на сръбската азбука съ нашата, както мно-

зина днес само за туй не приемат да пишем *Иванов* вмѣсто *Ивановъ*, защото не щѣло да се узнава, тоя господин, българин ли е или сърбин (а Русин?). Ний мислим туй ще е причината, гдето се е предпочело да се въскрѣси буквата *і* и да *і* се даде гласа на *й*. вмѣсто да се уведе въ азбуката ни латинската буква *j* и да пишем *loj*, а не *loi* (не поле *loi*). защото за писаніе буква *j* е по приемлива от *i*. . . както мнозина употребяват за *т* един едночертежен знак, приличен на цифрата седем. — Ний не разбираме, защо се страхуваме толкова от измѣнението нѣкоп наши букви (бѣлѣзи), като напр. венчки градеки учители си замѣнихме нашенското обѣкло съ френското, без да се пофранцузихме“.

За члена, дава г. Мирски пак три мнения: Наі-напред 1) казва че, „задържанието за мъжкий род-ѣти-а е сполучливо;“ подир това, 2) „Но ний пак си оставаме убѣдени, че и за напред по-добрѣ е да употребяваме члена *а* и *ѡа* (я) и за имен. пад. като по-проста форма“ и 3) „Ний мислим, че не бихме сбъркали, ако приемяхме мнѣнието на първий наш „Ерофоб (Добрович) т. е. да пишем вмѣсто-ѣти или-а само-ѣ или ж: *нос-ѣ, град-ѣ, добрий-ѣ, мой-ѣ*; в такъв случаі би се считало окончанieto *а* като падежно окончание: викам Драгана, говоря на чича.“ Тук забелезва г. Мирски твърде уместно, че българските наречіа не правят разлика между член за имен. и член за вин. падеж.

За прилагателните ед. ч. м. р. г. Мирски предлага една постојанна форма *ий* „за разлика от мн. число:“ добрий, на добрий.

За член за ж. р. ед. ч. г. М. би предложил *тѣ*, защото сме казвали женатѣ, но по-добре е, каже, да се не подига отново тоя въпрос.

За член за ср. р. ед. ч. тѣ също не е добре, каже, да пишем *ту*: тѣлоту, а *то*: тѣлото.

Членът за мн. ч. г. М. предлага да бѣде *тѣ* — по общиѣ му принцип, ѣ да си остане вредом, гдето си е сега — па нека и *тѣ* изговарят „гдѣ както щѣт, доклѣ венчки книжовни българи почнем да казваме все *те, тез*.“ Щом съзнава г. М., че един ден ще дойдем до това общо произношение, не е ли по-добре още от сега да го назначим?

Глаголите иска г. М. да пишем с *ж* и *и* (наместо *ж*). пишж, пишжѣт, пия, пият, викижж, викижжѣт.

За 2. лице мн. ч. удобрява двојното окончание (*и* и *ме*) според както окончава глаголът в ед. ч.

За имперфект г. М. намира по-сполучливи мненијата на Момчилов и Шишков, „Но не е неприемливо и мнѣнието на правописната комисія.“ Г. М. отива още по-далеч и предлага *ѣ* и след *ж, ч, ш* и *і* в имперфективните форми, както и в повелителните, сиреч както *мѣлчѣх, тѣи* и *пишѣте*. А наі после изказва и това „свое“ мнение: „образувай имперфект от дѣйствиелното несвършено причастие:“ според *учѣл* и *учѣх, учѣхте*; ако пък се приеме *учал*, тогава *учах*. Тук г. М. обраца наопаки етимологијата, защото *учех* не е от *учел*, а обратно — *учел* се произвежда от *учех*.

За действителните причастия сег. вр. г. М. одобрява от една страна решението на комисията, от друга предлага за по-добре да се образуват речените причастия от 3. л. мн. число: *пѣят* — *пѣящій*; *учят* — *учящій*; *дават* — *даващій*.

За глаголните съществителни г. М. предлага окончание *ѣе* за ед. ч., а *ия* — за множествено: *ученіе* — *учения*, *четеніе* — *четения*, а *тъі* също и: *подножіе* — *подножия*, но: *здраве*, *лозе*, *грозде*, *цвете* и пр. мн. ч. *лозя*, *цветя* и пр.

За *рѣ* и *лѣ* г. М. е пак наі напред със комисията, но после казва: „ако да нѣмахме потреба от *ѣ* за думите *добѣр*, *хитѣр*, *Петѣр* и др. т. ний бихми предложили да пишем вмѣсто въпроснитѣ съчетания само *р* и *л*. както и днес нѣкои пишжт *хитр*, а не *хитѣр*, *дѣлг*, а не *дѣлѣг* и както всички пишем *министр*, *тигри* и пр. Тогаз бихме писали: *крв*, *крвен*, *крвник*, *глтам*, *глтмѣ* и пр. както пишжт *сѣрбитѣ* (сербин, срп) и *чехитѣ* (prgŭ, plnŭ).

Г. Мирски одобрява *тъі* също решението на комисията, да се *не* удвоіават съгласните.

Относително предлозите (въз, из, раз,) г. М. е *тъі* също съгласен със комисията.

Подир това г. М. навежда в 5 страници различни думи, писаніето на които, според него, не е установено между нашите книжовници.

II.

Статията на г. П. Баджов „По новото провописание“, ако и да не е толкова дълга, колкото на г. Мирски, но и *тіа* съдържа много излишни работи. *Тѣі* напр. сравненіята му с новогръцки и французки освен че нищо не обіясніават, но отклоніават човека от въпроса и му не дават да следва жицата на главната мисъл. В кратки думи ето какво иска и предлага г. Баджов.

1. Наместо *и* и *і* (= *ѣ* = *ѣ*) да се пише само едно едничко *і* — *Добровича* и не споменува.

2. *ѣ* да се изфѣрли, но *ѣ* да си остане и за напред, защото *ѣ* придава отличие на бълг. език от сръбски и руски.

3. *ѣ* иска да остане за означение на мекото окончание.

4. *ѣ* не иска в краіа на думите и полемизара за това със „Свобода“ доста сполучливо.

5. Наместо *ѣ* иска вредом *е*.

6. *Щ* иска да се разложи на *шт*.

7. За членѣт казва, че не е ни *тѣ* ни *ѣт*, а е само *т*, при което се прибавя според рода *ту ѣ* (за м. р.), *ту а* (за ж. р.), *ту о* (за ср. р.); а за мн. ч. *ѣ* и *а*. Доказите му са съвсем забъркани: „Ако допуснемѣ, че въ думата *столѣт* членѣ е *ѣт*, разумно е да приемем за членове въ ж. и ср. родове и *ата* (момата), *ѣето* (сърдцето). *сата* (небесата)“ !! Сравненіето му с френското *l* (като характеристична членна съгласна), което, каже, има също произхождение като нашето *т*, би било съвсем уместно, ако авторѣт знаеше да се ползува с него. *ѣ* или *ѣ*, кое-

то се чуе пред членната съгласна *т*, му не е член, нито част от него, но му е „флексия“, „наставка“: „Учения свѣтъ така приема тѣзи работи и упорестуването въ противното е равносилно съ игнорирването на безспорни нѣща“ (!!).

За меките членни форми (учитель) предлага *ѣт*: учитель *ѣт*.

8. Глаголните съществителни иска да се пишат последователно или *іе* — *іа*, или *іе* — *ія*, или *ѣе* — *ѣа*.

9. За *рѣ* и *лѣ* не аресва правилото на комисията, защото според него нѣма да се научат да пишат правилно венчки, а тогава се „монополизира“ правописанието.

10. Относително глаголите кори комисията, че не дала класификацията им. Предлага да се пишат *с а и я*.

Във 1. л. мн. ч. иска или *имамъ*, но в също време — *имали*, или пък *имаме* но въ също време — *имале*.

Подир това следва образец от правописанието на г. Баджева „Отчаяніето на Сатана.“ На чело на този образец стоіат тиіа думи: За да видѣтъ читателитѣ че поддржаното отъ мене правописание неизглѣжда нито на руско, нито на сѣрбско и че доволно добрѣ бие и на оного азъ навеждамъ слѣдующата преведена статия извлечена от Френската Христоматія на А. Pellissier отъ 1887 год.

Отчаяніето на Сатана.

О, ті, слънце, което сі увенчано со една безкрайна слава і оставаш да падат от твоето уединено господство погледите ті. както оніе на Бога во тозі нов свет; ті, пред когото звездите скриват своите светлі глави, — пред тебе аз издигам един глас, без да произнасям твоето име, о, слънце за да ті кажа, колку възненавиждам твоите зарі.

Ах, оні мѣ напомнват от каква височина аз сѣм паднах і колку славно некога светех от горе над твоята сфера! Надменността і пустославіето ме строполѣх. Аз се оджрзостих, даже во небето, да прогласѣ война пред Небесні Цар, който незаслужваше едно подобно обраштеніе, зашто беше ме поставил на един превесвишен чин Воздигнах толкова високо, аз презрех повиновеніето; аз вервах че една крачка повече ште ме занесе на нај-високи чин и ште ме растоварі за една мінута от безкрайното задлженіе на една вечна признателност.

Ох, зашто твоіата всемогштя воля не ме создаде на реда на некоі по долен ангел? Аз штех да сѣм оште штастлив; моето пустославіе не бі се хранило никак со една безпределна надежда.

Клетник аз! Как да избегна тозі безкраен гнев, туі безкраино отчаяніе? Бездната е всегѣде, дето сѣм аз; самі аз сѣм бездна . . . О, Боже, ослабі твоите удари! Нема ли некоі път за покаіаніето, за милосердіето, важн от повиновеніето? Повиновение! Гордостта мѣ запрештава тѣзі дума. Какъв срам за мене пред духовете на бездната?! Това не беше чрез обе-

итанията за покорност, че ги изложетих, когато се оджрзостих да се хваля за подчинението на Всемогъщити

III.

Статијата на г. Кравков „Нѣколко думи за новото правописание“ засѣга само нѣколко точки от проекта на комисијата. След кратки бележки върху развитието на правописниѣ въпрос, казва, че нај-сетне се заела и особена комисиѣ с него, коѣто по предложението на г. Министра на народното просвещение предприела и свършила таѣа задача. Г. Кравков е съгласен принципиално с решенијата на комисијата, а сега излага в тази си статиѣа нѣкои уговорки.

1. Не одобриѣва отмахванието на ъ от краѣа на думите.

2. Одобриѣва ѝ за ж, но иска последователно да се прокара таѣа замѣна, та и в глаголите: *четѣ, четѣт*.

3. За имперфект не одобриѣва правилото на комисијата, а предлага: *ѣх, еше, еше, ѣхмѣ, ѣхте, ѣха* за глаголи с чиста основа; *ах (іах), еше, еше, ахмѣ, ахте, аха* — за глаголи на *ж, ч, ш* и *і*. Искѣ тѣѣ също: *мѣлчѣли* (срещу *мѣлчал*) както *мѣлчѣше* срещу *мѣлчѣх*.

4. Образуванието на причастијата според правилото на комисијата нарича „пресилено“.

5. Не вижда никаква последователност при употребението на *сѣ* и *вѣ*, та даѣа едно свое правило от три точки:

а) Думите приеѣмат предлог *в* и *с*, ако те започѣват със гласна и със една съгласна с исклѣчение на тези думи, които започѣват със същите съгласни, или пѣк със сродни тѣм съгласни.

б) Предлог *вѣв* и *сѣс* пишем при тези думи, чиѣто начална сричка има една след друга две съгласни.

в) Предлог *вѣв* и *сѣс* пишем и пред тези думи, чиѣто начална съгласна е равна на съгласната на предлога или пѣк сродна неѣ.

Според тези правила, казва г. Кравков, вече сме напѣлно уверени, че нѣма да бѣдем непоследователни.

Статијата на *П. К. Гѣбев* „Нѣшиѣа правопис“ остаѣа да се помести в IV кн. на „Бѣлг. Преглед“.

Правописниѣт митинг в Софѣиѣ. Г-н Ив. Е. Гешов по желанието на приѣателиѣ си, като председател на Славѣанска Беседа, свикал на събрание в Сл. Б. нѣкои от тукашните интеллигентни граждани по един списѣк, съставен от него и от неговите единомисленници.

На 24. Окт., 2¹/₂ ч., г. Гешов откри заседанието, съставено от 60—70 души. По негово предложение се избра за председател г. Ив. Вазов, а за секретари — г. Дико Говев и г. др К. К. Крѣстев.

Пѣрв поѣ думата г. Дико Говев, коѣто каѣа, че проектѣт на правописната комисиѣа е противен на традициите и един-

ството на българския език. Събранието трѣбва да обмисли средство да се обори и осуети проектът.

Г-н Алеко Константинов предложи да се отложи това заседание, защото не вижда между поканените много интелигентни софийски граждани.

Г-н Д. Йовев е на мнение, че и тѣя, що са дошли, са доста.

Г-н Д. Маринов изложи накратко историата на правописния въпрос у нас и доказа, че тоя въпрос не е нов и постоѣнно чака своето решение. Министерството заслужа похвала, за гдето е съставило правописна комисия. Г-н М. мисли, че събранието не ще да е компетентно да разисква върху проекта на тази комисия. Нужни са не юристи, финансисти и пр., а специалисти по филология и при това — добре подготвени, нужни са разисквания чрез печата, а главно — време. Опасно е, че събранието ще направи нѣкоя погрешка и ще се изложи на критика и смѣх. Г-н М. поддържа предложението на г. А. Константинов. Комисията ще бѣде тук осѣдена в неѣно отсъствие, когато тѣа би могла да каже нѣщо за оправдание, а от др. стр. би помогнала и за едно споразумение.

Г-н Д. Йовев настаѣва на своето първо предложение, защото, каза тоѣ, събранието нѣма да разглежда проектът принципиално (?).

Г-н Колушки нарича смешно мнението на г. Маринов, че за разискване по филоложки въпроси уж трѣбвало специалисти, защото, според г. К., по тези въпроси бивало да разискват даже абаджии. Затова тоѣ предлага на събранието да се произнесе то за компетентно.

Г-н Маринов каза, че тоѣ нѣма нищо против разискването, щом то не бѣде принципиално. На г. Колушки тоѣ върази, като повтори, че филоложки въпроси не трѣбва да се дават на финансисти, или юристи, или военни, нито военни въпроси — на филолози и пр., и прибави още, че мнението на г. К. си остава за смѣтка на самиѣа г. К.

Г-н д-р Данев каза, че всички почти наши юристи, финансисти и пр. са били нѣкога-си и учители. Па и правописната комисия не е съставена от авторитетни филолози, а от вчерашни студенти, които надали ще знаѣат въпросът по-добре от юристите, финансистите и пр. Сетне комисията се е изказала вече в проекта си, и не може да се защитава с нѣщо ново, та и нѣма нужда от неѣно присѣствие.

Г-н Ив. Стоѣнов бил слушал да говорѣат, че правописът на комисията при министерството бил сръбски, па и сам тоѣ е на това мнение. Тоѣ предлага да се разисква въпросът.

Г-н Каблешков поддържа това предложение. Въпросът затрогва силно литературния живот.

Г-н Ив. Славеѣков предлага същото. Големи познания не се искат по този въпрос. Трѣбва само да знаеш езикът. Езикът се развива без филология, която само нарежда и изучава неговите форми.

Събранието се прогласи за компетентно по правописния въпрос.

Г-н Д. Говев предложи да се избере една комисия, и тя да моли г. министра на просв-то да даде субвенция и на една друга комисия, която да се състави от компетентни лица и в едно особено списание да оборва доводите на комисията. Инак, според г. Д. Г., *не може да се излезе на глава с правописната комисия, която представя от себе корпорация.*

Г-н Колушки каза, че министерството м. б. ще откаже на такава проща. Затова нека от тукашните лица се избере комисия, нека се съберат средства чрез волна помощ пак тук, и да се почне нов журнал.

Г-н Д-р Данев каза, че трѣбва да се състави само компетентна контра-комисия, па тя може си служи и с тия журнали, що ги има сега.

Г-н Д. В. Македонски каза, че стига да се продължи и да се изхвърли *ѣ* и пр., — и правописът на комисията ще излезе *чисто сръбски*, противен на традициите и характера на нашия език. По този предложен правопис може, според г. Мак., да се пише и с латинска азбука. Г-н министърът би могъл да отговори на тази комисия, която би пратило при него събраниято, че всеки може да печати възражения в Б. Пр., гдето се плаща по 100 лева за кола. Нека заседанието помоли г. министра да спре въкакви субвенции на правописната комисия, и последната ще зареже и журнал, и правописен въпрос.

Г-н Д. Говев каза, че инициаторите на митинга („събраниято“) не са имали за цел да потушат правописният въпрос, а наопаки — да се обсъжда то и да се реши.

Г-н Ив. Ев. Гешов напомни, че обществото чрез печата категорически осъди дѣлото на правописната комисия. Общественото мнение не щѣ да се води по филолозите. Един от членовете на правоп. ком. бил писал преди на особен език (от който то предлага да прочете на събраниято нѣкои образци), но обществото накарало тоя филолог да си измени езикът. Тѣ щѣло да стане и с предлагания правопис на филолозите.

След това г. Гешов предложи резолюция на събраниято, която читателите ще намерят по-нататък (подложена на разбор от страна на комисията).

Резолюцията се прие. В депутацията, за която говори неиното решение, се избраха с явно гласоподаване г-да Ив. Ев. Гешов, Ив. Вазов, д-р Данев, Ст. Михайловски, Хр. Павлов и Нестор Марков.

Но отново се подигна въпрос за предложението на г. Македонски, което подкрепиха г-да Т. Бурмов, д-р Данев, д-р Кръстев. А. Семерджиев и Добри Ганчев. Г-н Ив. Славеиков предложи. и събраниято прие, депутацията устно да моли г. министра да спре субвенцията, що се дава на правописната комисия и на „Бълг. Преглед“.

Този „протокол“, доставен нам от едно лице, което било на „митинга“, не е наистина подписан от членовете на заседанието но е проверен и по стенографски бележки на друго едно лице. Правописната комисия би могла без голѣм труд да обори неверните доводи и фактове на всички почти оратори; но за

сега тя ги оставя на страна, като намира за по-важно да характеризира изобщо дѣлото на правописния митинг и да подложи на разбор неговата резолюция.

Когато преди един месец правописната комисия разглеждаше първите мнения, що се бѣха обадили по нейния проект за реформа на правописа, тя има случаи да обяви и сама, че правописният въпрос е обществено-книжовен и да покани печатно българските книжовници да го обсъдят съгласно с неговото академическо естество. Ония от тѣх, които имат волія и призвание да обсъждат каква реформа трѣбва да се извърши в днешния ни правопис, та да се премахне от него действителната неразборица, дължили са да разглеждат тоя въпрос от страна научна, историческа и педагогическа. Заклѹченията, до които ги докара това разглеждане, ще могат, да се систематизуват в едно цѣло, което ще бѣде и техен един или нѣколко проекта за правописа. От такива заклѹчения е произлѣзъл и проектът на комисията, който стои за сега един пред нашите книжовници за оценка. А които обсъждат и оценяват проектът на комисията, те без друго трѣбва или да го приемат изцѣло, или поне отчасти, или пък и никак.

Проектът на правописната комисия се е обсъждал до сега публично от неколцина души във в. „Свобода“, „Български Преглед“ и в. „Новини“. Едни от тия критикари изказаха своите възражения и мнения, когато беше излѣзла първата книга от „Български Преглед“, гдето бѣ обнародван проектът: в. „Свобода“ се съгласяваше с проекта на комисията за ъ в средата на думите, за ѣ, за ж и ѝ, за членуваните мъжки имена в ед. ч. след предлог, за членуваните женски имена с окончание на съгласна и условно за разложението на буквите я, ю; г. Бешевлиев против „Свобода“ не отпущаше ж, но пък и с другите допуснати от нея отстъпки на комисията не искаше да се помири; г. Мирски предлагаше да вземем *iu* с пръчица между двата знака вмѣсто ю и скланяше да изфърлим краините *zi*; а г. Плачков изброи точки, в които комисията е сполучила. Възраженията и мненията на тия критикари взаимно си разноречат, а по отношение към проекта на комисията не го одобряват само отчасти, като имат за нѣкои точки инакви възгледи, или пък за други от тѣх съвсем не са се изказали. Изцѣло проектът не е отфърлян, или не е обсъждан. Във втора книга от „Български Преглед“ комисията взе под отговор всичко това и обясни със обстоятелни доводи, кое е там вѣрно, положително и приемливо, и кое е криво, призрачно и без значение за реформата. Обясненията и доводите на комисията се показачиха боіазливо от тук, от там в „Свобода“ и „Учителъ“ (препечатано после и в „Пловдивъ“), но не се обсъждаха и не се обориха! След тия обяснения и доводи, в които е нови подробности комисията още единъж защити своето ста-

новище в проекта, се явиха разискванията — на И. Иванов, които не стоят по-горе от мнението на Бешевлиева; на Пиколчева, който самодоволно открива на света Йона Екзарх в съчинението на Балайдовича, но решително нищо не казва за реформата на правописа; на в. „Новини“, които не крият поне, че комисията има и някоя сполука в проекта си; и напokon на Ив. Радин, който дързовито и непристойно е изгавил десет колони от в. „Свобода“ със стари мнения, които отдавна бяха получили във П. кн. от „Български Преглед“ свои заслужен и до сега необорен отговор. Явно е, че и в тия разисквания проектът на комисията не е никак отфрлян изцяло, или не е обсъждан поне въз основа на всички изнесени за него фактове. Против него станаха частични възражения, и в отговор на тях комисията посочи, в кои пунктове на проекта са възможни отстъпки; но целият проект на комисията стои още необорен и незаместен с други проект пред българското книжовно общество. Работата иска изучаване, обмисляне; а за това е потребно време, през което в публични разисквания въпросът все по-вече и по-вече се осветлява. Поради това нека въпросът свободно се развива нататък и нека продължаваме да обсъждаме своите по него мнения и проекти. А до тогава може би ще се обадят и по-видните наши книжовници, от които още никога досега не е излезъл нигде с името си да обяви, какво е неговото мнение по правописната реформа и как се поставя то спрямо проекта на комисията.

Не тѣ обаче е мислила друга една част от книжовното наше общество и не тѣ тъкми тѣ да постѣпва в правописната борба. Таѣа част или партия не възприима да влезе в редовете на борците по въпроса; тѣа не иска да се ползува от гостолѣбното на съществующите наши обществени органи, па ѣ се свиѣди да основе и своѣ особен орган, за да работи открито за своите и против чуждите възгледи. Вместо такова наѣ-разумно и естествено поведѣние таѣа част от българската интелигенция разсѣѣди инак, и намери за добре да се за-тули зад количеството на един митинг, та с грамадата от разнообразни мисли, чувства, страсти и разположения, каквито винаги движат стихията от този род, да се трѣсне върху дѣлото на правописната комисия, да го задави в един миг, и после с писана резолюция да се ѣви гологлава и в респект пред някого от представителите на държавата, за да бѣде слагодумен тѣлковател на общественото мнение. От името на г. Ив. Ев. Гешов, като председател на „Славянска Бесѣда“, и по един списѣкъ имена, които бѣха поставени от председателя и се размножаваха между приятели в силата на взаимни „духовни връзки“, тѣа свика митинг, който си даде име „събрание по правописното ни единство“. В събранието се канеа членове от столичното интелигентно общество. Списѣкът на г. Гешова уж слаг-

чаино не достигна до мнозина членове от Беседата, както не достигна случайно и до мнозина от членовете на интеллигентното общество. Между тия неудостоени с любезността на своа председател членове на Беседата и изключени от интеллигентния г. Гешов членове на столничната интеллигенция се намират и членовете на правописната комисия. Един ден ще дойде ред да се дири смѣтка и за това от г. Гешова. След свършъка на митинга в „Свобода“ донесе в бр. 1231. кратък отчет за „събранието“ и пълният текст на приетата в него резолюция с мотивите и решението; — по боа се само да донесе и одобреното в събранието устно ходатайство пред министра на просвещението, да се отнеме на „Български Преглед“ държавната помощ и да се разтури комисията. Вместо него в „Свобода“ се чете съвсем друго устно ходатайство, именно да повика министърът в новата комисия, за каквато го моли събранието, нѣкои от книжовните ни ветерани. Това изменение на действителния факт има значение за широката публика, и особно за провинцията, която още по-мъчно може да контролира, що е истина и що не. Според „Свобода“ в събранието станали дълги, но напълно парламентарни дебати. Ораторите се изказали по принцип единодушно против дѣлото на правописната комисия. В твърде прилична и сериозна форма те посочили лошите последици от предложената реформа, която смѣтат опасна за единството на народната литература, противуречива на езиковната конструкция, на националните литературни традиции и пр. Понеже въпросът бил поставен принципиално, не било възможно да се влиза в тънки научни подробности; но всички оратори признали безотложната нужда от участието и въздействието на интеллигентното и книжовното българско общество в разрешението на правописния въпрос. Всички се отнасяли с уважение към министра на просвещението, похвалили взетата от него инициатива, ала осъдили само правописната комисия, която направила по-вече от онова, което се искало от нея. И съе своите учтиви и любезни принципиални разисквания, без научни подробности, витиите на събранието доказали, че правописната реформа добре е захваната от министра на просвещението; че тя не е свършена с проекта на правописната комисия, и че тя трѣбва да се обсъди още и от други лица. Много шум за нищо и никакво! Правописният митинг в София доказал неща, които никои нигде не е отричал и не е мислил да отрича. А какво излиза от тия доказани негов неща, и как трѣбва според това да се гледа на неговото безпримерно между народите естество, ние ще покажем, като разгледаме обстоятелно петте мотива и двете решения от резолюцията на събранието.

І. Първият мотив на събранието е,

„1. Че г. министърът на Народното Просвещение се въздушевява от похвалната и народополюзна мисъл, до постигне единство на нашето правописание, съ което направо е свързано единството на писмен-

„ний ни езикъ“, както самъ се изразява въ своето послѣдно окръжно по новата правописна реформа“.

Тоѣа мотив на събранието е здрав; тоѣ под нова стилизацията припомниа фактът, зарад който бѣ създадена и правописната комисиѣа, па се издава и „Български Преглед“.

II. Вториѣт мотив на събранието гласи,

„2. Че това единство е немислимо да се постигне с казаната реформа, тъй като противъ нея се произнесе вече българското общественно мнѣние“.

Тука събранието захваща да аргументира с положениѣа недостатъчни и импровизирани. Преди всичко обѣрщаме вниманието на интеллигентното и книжовно общество от столицата, па и от другѣде в нашето отечество, върху онова, що е било до ден днешен публично изказано по проекта за правописна реформа, изработен от комисиѣата. От издаваните в таѣа минута 33 органа на българското общественно мнѣние с проекта на комисиѣата се занимаваха само 3: „Свобода“, „Български преглед“ и „Новини“; — в това число нѣмат право да влизат „Пловдивъ“, „Балканска Зора“, „Мисълъ“, „Учителъ“, „Време“, и „Свободно Слово“, защото в тѣх или не се обѣждаха доводите и съображениѣата от проекта на комисиѣата, или се мѣтаха само праздни думи по повод на „Български Преглед“, или пъкъ се отварѣаха пълни уста със сметки, колко пари печелят от писаніе членовете на комисиѣата и коѣ от тѣх какъвъ е. Не е възможно и софиското правописно събрание да бѣде солидарно с тѣх, та да ги взима за общественно мнѣние против новата правописна реформа. Обществениите органи, които обѣждаха проектът на комисиѣата, изказваха своите възражениѣа и мнѣниѣа от името на 7 български книжовника. Както вече забележихме по-горе, трима от таѣа книжовници са съгласни с известни точки от проекта, понеже ги намират сполучливи; един предлага своѣа реформа на днешниѣа правопис, и там внѣ кои точки се сближава с комисиѣата; а други троица или не са досегнали проектът на комисиѣата, не са го обѣждали целнѣт, или пъкъ са повтарѣали стари работи, срещу които отдавна беше даден отговор, и тоѣ остаѣаше необорен. И така във 33 органа на българското общественно мнѣние се ѣавиха само 7 книжовника да разпекват новата правописна реформа, и всички таѣа книжовници не отфърлиха проектът на комисиѣата изцѣло, понеже или се съгласиха с известни негови точки, или пъкъ не го бѣхаразисквали напълно. Ще каже, че българското общественно мнѣние още не се е произнесло против новата правописна реформа и че с признатите неѣни точки не е немислимо да се постигне нѣщо за единството на нашето правописание. Знае се, че всѣкоѣ успех се започва с малко и не се свършва изеднѣж.

Остаѣѣаме на събранието да определи за себе си, каква е стоѣността на седемте книжовника, които до сега обѣждаха проектът на комисиѣата, и на колко българската интеллигенциѣа

може да бъде спокоина, че тѣа именно книжовници са били достатъчни тѣлкователи на общественото мнение у нас по специалниѣа въпрос за правописа. За да имаше митингът пѣлно основание да заѣави в своѣата резолюциѣа, че българското обществено мнение се произнесло против новата правописна реформа, тоѣ имаше да се облекне едничко върху възражениѣата на Бешевлиева или Радина, които са ониѣа, гдето просто не искат да признаѣат нищо от проекта на комисиѣата. Питаме, кого от тѣа двоциѣата е възвишил митингът в степен на велик представител на общественото мнение от всичката българска земя? Комисиѣата смее да увери главатарите на митинга, че тѣа познава други български книжовници, които биха могли с по-голям а чест и достоинство да представѣат общественото мнение у нас, ако е работата да апелираме по правописниѣа въпрос към това мнение; ала тѣа наши книжовници още не са се обадили по проекта на комисиѣата и не са го нигде обсъждали. Тогава

вториѣт мотив на събранието е фактически несъстоѣателен.

III. Третиѣт мотив погрешно и не трезво утвърдиѣа,

„З. Че опити, направени отъ миналото, отъ най-видни наши „филолози не сѣ могли да прѣодолѣятъ надъ общественото мнѣние“.

Тоѣа мотив е исторически неверен.

Без да се взираме в думите „най-видни наши филолози“, ние ще посочим из историѣата на българскиѣа правопис моменти, гдето опитът на отделни лица е тържествувал над общественото мнение. Рускиѣт писател Венелин не изработи и не представи на българското общество никакъв систематичен проект за правопис; тоѣ изказа само положението за етимологичен правопис въз славѣанско-руска основа и даде нѣколко примера за осветление. И в силата на негова авторитет отстъпиха тогава българските писатели от школата на Беровича, Априлова, Неофита Рилски и Богорова, та почнаха около 1850. година правопис от руско-българска школа; — общественото мнение го призна! Обаче остатъците от привържениците на споменатите писатели пак се засилиѣа да се борѣат за български правопис: даваше им смелост живѣѣт български език. В това време разви своето ново учение за правописа Наѣден Геров във Пловдив: учението изхождаше из етимологичната основа на Венелина, тѣкувана по Остромировото евангелие. Вдигна се бурѣа: „правописание“ ли е това, или „кривописание“? С. Зафиров го нарече „клинковщина“; други го втапиѣа и в по-горещо масло; — ала правописът на Герова надви, и около 1865. година общественото мнение го призна! То го призна поне натолкова, че писателите на ѣг от Балкана упорито се държаха о Герова, а писателите на север от Балкана кротко вървѣха подир Н. Михайловски, които не придираваше толкова за Остромировото евангелие. Тоѣа дележ

пак одързости почитателите на живия български изговор: те пак се повдигнаха, почукнаха тук-там, па най-сетне от тяхно име се спусна „Периодическо Списание“ с един в р е м е н е н проект на Дринова и срази Геровският правопис. Ако и да беше затвърден тогава като скала, тоя правопис немă сила да устои срещу учението на Дринова, което спечели много и от страната на учението на Михайловски и Момчилова. Въстанаха калените Остромировци, още по-силна буря вдигнаха поклонниците на „пять“ и „зачто“, та одного от тях Дринов смал не нарече дивак; ала „Периодическо Списание“ надви и около 1875. година общественото мнение пак призна победата и прие неините резултати. Това говорят исторически фактове за развитието на нашия правопис. Изучавал ли е правописният митинг тия фактове, гдето личи тържеството на идеите, предлагани изначало от единични лица и приемани после от обществото? Намира ли той, че българското общество е стояло непоколебимо от краи време та че и до сега пред внасяните среди него лични опити, било за правописна, или за друга нѣкоя реформа? Нашите бегло посочени моменти из историята на българския правопис доказват ясно, че митингът не е бил осветлен нито върху движението на българското обществено мнение, нито пък изобщо върху начина, как се прокарват обществени реформи. Та кому дължи най-сетне и интеллигентното и книжовно общество в столицата свойт днешен правопис, ако не на общо признати лични усилия и опити? „Български Преглед“ разправи доста подробно в първата си книга, как е вървѣл у нас правописният въпрос и кои го е повдигал и разрешавал; ала участниците в митинга не са чели това, или не искат да го четат, не искат да го разберат, па затуй и не го знаят, и гдето е дума за него, те навсѣде — блуждаят!

IV. Четвъртият мотив на събранието говори,

„4. Че българският печатъ, тълкувателъ на нашето обществено мнѣние, въ тоя случай явно показва, че правописното ни единство трѣбва да се основе върху правописа, въведенъ у насъ отъ г. Дринова чрезъ „Периодическото Списание“ на Бълг. Книжовно Дружество и приетъ въ общитѣ му черти „почти отъ цѣлата ни интеллигенция“.

Читателите забелѣзват, че тук събранието вече признава, как правописътъ, въведен от Дринова, надвил мнението токо речи на цѣлата българска интеллигенция, която го и приела. В третия мотив се отказваха такива победи на опити от миналото. Опитът на Дринова е направен също тъй не от скоро, но от 23 години насам. Тоя опит още преди десетина години извикваше в нашия печат статии на пр. с такъв наслов: „Още единъ камъкъ върху Дриновото правописание!“; — днес, пред вид на проекта на правописната комисия, интеллигентното и книжовно общество от столицата в разкаianie се събира под знамето на Дринова, кълне му се във верност и горещо го прегръща. Какво извъртливо обществено мнение! Такъв е пътът на човешкото развитие... Дринов би могъл сега да тържествува от упоение, че правописният митинг така блѣс-

каво декларира спасителното значение на негова правопис, обаче комисията е уверена, че тої по разумни причини нѣма да направи това. Самиѣт митингъ потвърдиава, че днешниѣт правописъ, въведенъ отъ Дринова чрезъ „Периодическо Списание“, се нуждае отъ реформа, и че реформата на тоїа правописъ трѣбва да се извърши пакъ въз основа на него. Дриновъ не е въвеждалъ никога чрезъ „Периодическо Списание“ своето мнение за българскиѣа правописъ изцѣло; тої е просто изказалъ тамъ, какъвъ би трѣбвало да бѣде у насъ правописѣтъ, и е предложилъ единъ времененъ способъ, по който да се достигне тоїа правописъ поне на половина. Във II. книга отъ Браилското „Периодическо Списание“, гдето тої разглежда, какво азбукѣ е потребно на временниѣа неговъ правописенъ способъ, на стр. 29. се казва: „Съ това азбукѣ можемъ навѣрно да кажемъ, че на половина щѣтъ се умалѣтъ разпоречията въ правописанието ни. Това азбукѣ ще държи „Българското Книжовно Дружество“, него то и прѣпорѣчва на благосклонното внимание на всиѣхитѣ Български писатели и издатели, а особно на Българскитѣ вѣстници. Ако благоизволѣтъ да го приематъ и тѣ, то половината отъ въпросѣтъ съ българското правописание е вече рѣшена, та оште и другата половина чрезъ това ще бѣде вкарана въ добъръ пѣтъ за скорошно и правилно рѣшение“. Правописниѣт митингъ, който си избира за основа на реформата на днешниѣа правописъ временниѣт способ на Дринова, ако ще сериозно да извърши реформа, трѣбва да захване отъ тамъ, гдето се е спрѣлъ Дриновъ преди 23 години, и да отиде нататѣкъ, накѣдето е тѣкмилъ Дриновъ да върви съ втората половина отъ своето мнение за правописа. Първата половина отъ неговото мнение е днешниѣт правописъ, сиречъ правописѣт на „Периодическо Списание“; а втората половина отъ неговото мнение може да се извади изъ споменатата книжка отъ Браилското „Периодическо Списание“ втиѣа точки:

1. „Буквитѣ **з** и **ѣ** безъ веѣка потрѣба сѣ изхвърлени отъ азбукѣто ни. Звуковетѣ на тѣзи двѣ букви живѣѣтъ и до днесъ, слѣдователно, да изхвъргаме тѣзи букви ще да рече, да сакатимъ азбукѣто си“. Стр. 23.

2. „**И** . . . е изработено отъ Руситѣ . . . За начертание на този половинъ звукъ мѣдрий съставителъ на старобългарската азбука вземъ е знакѣтъ **і**, който не е друго, освѣнъ половина отъ звукѣтъ **и** . . . Сега кѣто гледаме, че въ Българскій езикъ се чуе този полужвукъ **и** слѣдъ гласнитѣ, то е най-законно, най-естественно, най-право да бѣлѣжимъ този звукъ съ сѣщій знакъ, съ който го е забѣлѣжилъ св. Кирилъ прѣдъ гласнитѣ, т. е. на мѣсто чуждото **и** да пишемъ старобългарското **і**, и реченитѣ думи край, мой, твой и пр. да пишемъ **краі**, **моі**, **твоі**“. Стр. 26.

3. „**Ѣ** . . . намираме за добро да ѣ оставимъ, но на мѣсто да прѣтърсваме старитѣ си книги и да диримъ, гдѣ се е писала,

та и ние да ѝ пишемъ тамъ, отъ много страни ще да е по-добрѣ да ѝ пишемъ тамъ, гдѣто нѣкога и нѣкъждѣ се слуша звукъ я, а нѣкога и нѣкъждѣ звукъ е“. Стр. 27.

4. „Ъ и ъ... На сегашно време, когато звукътъ на тѣзи букви въ срѣдата на думитѣ е свършено еднакъвъ, то е най-добре да приемемъ само една отъ тѣхъ за означение този звукъ, и именно ъ; ъ да го махнемъ изъ срѣдата на думитѣ, ... но не и въ краятъ... Кolkото за ъ въ краятъ на думитѣ, най-доброто е да го изхвърлимъ отъ тамъ, на което обаче ние не се рѣшихме за сега“. Стр. 28.

Въз основа на таia втора половина от мнението на Дринова за нашия правопис реформата на митингът би достигнала поне да изхвърли ъ от края на думите, да махне ъ въеде от средата на думите, да ограничи употребението на ѣ, па да приеме и вмѣсто „чуждото *й*“ „законното и правилно старобългарско *і*“, подир което безусловно идат и „законните и правилни старобългарски“ *іа* и *іу*! А такава именно реформа е прокарала в своia проект и правописната комисия. Какъв е тогава четвъртиятъ мотив на митинга, че за нашето книжовно и правописно единство може да бъде спасителна само една реформа въз основа на правописа, въведен от Дринова чрез „Периодическо Списание“, а не и реформата, предлагана е проекта на комисията? Тоia мотив е

логически празен и неггатан, понеже почива върху пълно незнание основите на правописната реформа, прокарана от Дринова преди 23 години на половина, и задържана да се завърши изцѣло едвам в по-късно време. Такова е времето на правописната комисия.

V. Петиятъ мотив на събранието е формулиран така:

„5. Че всѣко отклонение отъ тая основа причинява още „по голѣма бъркотия въ книжовния ни езикъ, замедлява съ „десятки години правописното ни единство, а слѣдователно и „единството на писменния ни езикъ, хвърля още единъ елементъ „за раздоръ въ нашето общество и най-послѣ отвлеча много „наши книжовни сили отъ много по-сжществени задачи“.

В тоia мотив е съсредоточен всичкитъ патос на правописния митинг: тук се изреждат една по една страшните залпи, които биха ни сполетили, ако се отклоним от основата на Дриновския правопис. Обаче на тия патетически фрази не трѣбва да се приписва и реална възможност. Ние пакъ ще повторим, че мнението на Дринова за българския правопис досѣга само потребните за него букви на азбукето, а не на пр. и писаніето на граматическите форми; — „това сж съвеъмъ други въпроси, каже Дринов, и ако да разглеждахъ и тѣхъ, то щеше да рече, че съмъ се наелъ да оправѣмъ всичкото българско правописание“ (БИС. IX—X. 84). Реформата на днешния правопис, коiато би предприел митингът въз основа на мнението на Дринова, би изисквала да разреши тоi и въпросите за граматическите форми, които не е разглеждал Дринов, па не е дал за тѣх

поне и такива уцѣтваніа, каквито е загатнал за нѣкои от буквите на азбукето; тиѣ форми и практически не са разрешавани в „Периодическо Списание“, гдето от начало и до днес те се водѣт по перото на отделните писатели.¹⁾ Митингът не би могъл по никої начин да ги разреши, без да се отклони от мнението на Дринова, което за тѣх не е известно, или от практиката на „Периодическо Списание“, коѣто не е определена; — а понеже преди него се опита да ги разреши правописната комисія, тої скочи виднага да ѣа гади, че с това се причинѣвало още по-голъма бъркотиѣ в книжовниѣ език! Днешната си правописна бъркотиѣ ние ще оправим само чрез реформа; — тогава е безсмислено да се твърди на пук на всичко, че от реформите, към които сочи втората половина от мнението на Дринова, или които е тої оставил на други след него да извършат, ще настане още по-голъма бъркотиѣ и ще се забави с десетки години правописното ни единство. Тъкмо онаѣ неустановеност, по коѣто и до сега всекої си изговарѣ на пр. ѣ ту като е, ту като ѣа, е забавила с нѣколко десетилетиѣ единството и на писмениѣ ни език. Комисиѣта е премахнала и други подобни неустановености в полза на единството на българскиѣ книжовен език; а митингът съвсем неразбрано квалификува това като елемент за раздор в нашето общество. Раздорът поддържа и усилиѣ сам тої, като не признава другиму това, което излиза и от собствените негови основи за реформа. При такова злорадство не е уместно и съжалението му, че с правописната борба се отвлѣчали нашите книжовни сили от по-съществени задачи. Фактовете показват, че заедно с правописниѣ въпрос нашата интелигенциѣ се раздвижи и към по-сериозни книжовни занѣтиѣ. Нам е мъчно да издѣдем една обща присѣда за тоѣ шарен пети мотив от резолюциѣта на събранието; но понеже и спрѣмо него трѣбва да постѣпим, както спрѣмо другите му събратиѣ, ние ще кажем, че

петиѣт мотив на събранието е дивна смес от логически и фактически несъобразности.

И така от всичките пет мотива от резолюциѣта на правописниѣ митинг само първиѣт е добър, сир. че е похвална и полезна инициѣтивата на министра на просвѣщението, да се разреши въпросът за правописното ни единство; вториѣт е фактически несъстоятелен; третиѣт — исторически не верен, четвъртиѣт — логически празен, а петиѣт е смес от логически и фактически несъобразности. От това се разбира натѣк и каква сила може да има първото решение на митинга,

„1. Да помоли г. Министра на Народното Просвѣщение, „да назначи една комисія, която, като вземе за основа г. Дриновѣт правописъ, да изработи правила, съ които да се отстранѣтъ съществующитѣ дробни правописни разногласия и да се „постигне желаемото правописно единство“.

¹⁾ Сравни там глаголниѣ форми говорѣтъ, правѣтъ, одобрявѣтъ, или именниѣ добрий, първиѣтъ, стариѣтъ, отъ градѣтъ и от града, хубѣста, ношѣта и ношѣта, и пр. и пр.

Това решение щеше да бъде много по-внушително, ако беше станало без митинг и без мотиви, но просто се заявише на министра на просвещението от страна на видните наши книжовници. И митингът може да бъде уверен, че на правописната комисия във всеки случай ще бъде драго, да се завземе с въпроса и друга някоя комисия, па да види, колко са наистина „дребни“ правописните разногласия, които и до днес не са докарали до съгласие поне българският печат със Дринова!

Второто решение на митинга е,

„2. Да назначи една петочленна депутация, която да поднесе тая резолюция г-ну Министру на Народното Просвещение“.

И с него се свършва шумната слава на правописния митинг в София, свикан на 24. Октомври 1893. г. от председателя на „Славянска Бесѣда“ Ив. Ев. Гешов, а ръководен от нашия поет И. Вазов и при оратори — юристът Д-р Данев, технологът Г. Колушки и др.

Що направи и що показва тоя митинг?

Тої направи онова, което направиха и суетните участници в „Квартета“ на Кримова, и показва същото, което беше забележил на тия участници славейт:

„А вы, друзья, какъ ни садитесь,
Все въ музыканты не годитесь!“ . . .

От филологическата комисия.

І. ВЪТРЕШНА ХРОНИКА.

Съгласно с указа от 1. Октомври, седмото обикновено народно събрание се отвори на 15. Октомври. Още преди определената дата начнаха да се събират в София народните представители и два дена преди отваряннето на събранието пристигна в столицата и Н. Ц. В. Князът, който от няколко месеци преминаваше в прекрасния си дворец край Черно-Море. Неинo Ц. В., както и Августейшата майка на Господаря, не дойдоха заедно с Господаря в София за отваряннето на събранието, вероятно по причина, че поправката на двореца не е довършена още, а се спрѣха в Пловдив, гдето се намират и сега. Н. Ц. В. само отвори събранието и още през нощта на същия ден замина за Пловдив. Отваряннето на народното събрание стана по обикновен ред, и благодарение на прекрасното време, голѣмо множество народ бѣ се стекъл за това тържество, от желание да види церимониата и да поздрави Князът. Тържеството стана според предварително определена от двореца програма. Н. Ц. В., съпровождан от гражданската и военната Си свита, пристигна посред топовните гърмежи в народното събрание тъкмо на 12. часа. Пристигането на Н. Ц. В. бѣ възвестено на гда представителите от председателя на министерския съвет, от който предшествуван Н. Ц. В. встъпи в събранието по сред заглушителни ура и произнесе от трона Си следущата реч:

Господа представители!

„Радвам се, като ви виждам в столицата Ни събрани на първа сесия от VII-то обикновено народно събрание.

Господа представители!

След важните и народополезни преобразованиа в основния закон и след знаменателните събития, които бѣхме честити да прекараме тази година и които толкова спомогнаха за укрепяването на трона и благоустройството на държавата, приатно Ни е да констатираме, че нашият лѹбим народ пак е показал доверието си към правителството Ни, като ви е избрал за свои представители и ви е възложил да пазите правата му и защитавате интересите му и наедно с правителството Ни да работите за благото и напредѣка на отечеството, за възтържествуването на политиката, която сме провъзгласили от деня на встъпването Ни на българския престол.

Господа представители!

През седем-годишния период на Нашето царуване не малко работи се направиха за благото на страната и за запазването на нейната свобода и независимост.

Между тѣхъ важни дела на първо мѣсто стои задомиава-
ніето на Господаріа, което, като осигурява за Българите една
народна династіа, кара всѣкого да гледа с вѣра на бъдещето
и да работи за величіето, славата и успеха на нашата хубава земія.

Господа представители!

Правителството Ни е изработило и ще внесе на вашето
просветено изучаваніе и одобрение следущите законопроекти:

- 1) Проект за избирателен закон;
- 2) Законопроект за имуществата, за собствеността и за
нейните измененія, и
- 3) Законопроект за завладяваніята и за давността.

Така също в настоіщата сесія ще се внесе на одобрение
и утвърждение от ваша страна контрактът по построіката на
линіята София-Роман.

Господа представители!

Като сме уверени, че ще обърните нуждното внимание
върху законопроектите и предложеніята на правителството Ни
и като призоваваме божнѣто благословеніе върху всичките ви
дела и начинанія, обіаваме първата сесія на седмото обикно-
вено народно събрание за открита“.

Това е произнесено от Н. Ц. В. послание към предста-
вителите на VII. обикн. нар. събрание, първото с петгодишен
мандат. Нѣма съмнение, че едно от най-важните събитія през
тази година у нас е измененіето на основния ни закон, което
подбужда Господаріът да го спомене на първо мѣсто в тронната
Си реч, като „важно и народополезно преобразу-
ваніе“. Сега, когато бурните разискванія по тоія въпрос утих-
наха, и измененіето на конституціята е вече свършен факт,
желаем да обърнем внимание върху значеніето на измененія
чл. 86. от конституціята, според които представителскіят ман-
дат се продължава от три на пет години. По наше мнение из-
мененіето на чл. 86. от конституціята е съществено и своевре-
менно изменение, защото стои в тѣсна свързка с нашето сегашно
политическо положение. Това наше мнение се подкрепя с при-
мери от съвременната историа на консантуционните народи, у
които депутатските мандати траят, ако не повече, то поне пет
години. Не искаме да обсъждаме въпросът, до колко една ка-
мара с пет-годишен мандат е по-съответствуеща за една консти-
туционна страна, а ще кажем, че свободата на един народ е
толкова по-сигурна, колкото се придружава с вътрешно спо-
коіствие. Вълненіята и прекалените политически борби не са
винаги проявление на истинска свобода, а могат да имат често
пѣти и негативни резултати. Освен това те много пѣти при-
чиняват застоі в напредъка на един народ, спират материалното
и моралното му развитие. Държавният интерес на България днес
изисква, щото вътрешното ѝ положение да бѣде твърдо, да се
избѣгват изобищо всѣкакви колебанія и слабости в държавните
работи, и от това чисто утилитарно становище гледаме ние измене-
ніето на чл. 86. Никоі нѣма да откаже, че ние имаме нужда

от вътрешно спокойствие, за да можем от една страна да се запазим от всякакви външни влияния или заплащания, а от друга да се предадем спокойно на нашето вътрешно развитие. За това е необходимо едно трайно политическо положение в страната, а такова положение се обезпечва в конституционните страни от народните парламенти, опората на всяко правителство. Такова положение у нас се обезпечва поне за пет години чрез променението на чл. 86. от конституцията. От друга страна, всякой знае какъв важен политически фактор представлява днес за всеобщата политика на великите европейски народи България. Едно разслабено вътрешно положение в България може да произведе сериозна тревога в европейските политически кръгове. Една проста препирня между правителствените и опозиционните вестници произведе цяла буря в меридавната европейска преса. Всички изказаха на първо време страхувания, да не би действително да предстоиат някои важни политически променения в България, които да докарат след себе неприятели и несвоевременни дипломатически заплащания. Това не показва ли, колко е тръглив още българският въпрос за европейската дипломатия? Ето защо България трябва да бъде в състояние да запази абсолютно спокойствие, да бъде мирна, политиката ѝ да бъде твърда и последователна, да избягва колкото е възможно повече вътрешни външения, и от друга страна да се усилява чрез повдигане своето економическо състояние, чрез разпространение народното образование, чрез подобрене на военното си устройство. Само при мирни обстоятелства можем да се ползуваме с доверието на народите, с които сме свързани чрез търговски и политически интереси. Нам ни предстои сключването на по-износни търговски трактати с другите държави. Това ще можем да достигнем само, ако нашето вътрешно положение внушава доверие. Нуждният заем за доискарване нашите железнопътни линии можахме да направим само благодарение на това доверие. Прочее, едно народно събрание с подълъг мандат може да съдействува повече за обезпечването на едно трайно положение у нас и отговаря повече на съвременните ни интереси.

В тронната си реч Н. Ц. В. с особено удоволствие констатира, че народът е изказал пак доверието си към Неговото правителство и, след като посочва очакванията на страната от народните представители, Той изразява изрично надежда, че те ще работят заедно с правителството за „възтържествуването на политиката“, която е провъзгласил Господарят още от деня на въстъпването Си на престола. Така политика е известна всякому, и до като положението на България се не определи, всяко правителство и всяко народно събрание ще трябва да я имат преди всичко друго в своето внимание. А тя се резюмира в две думи: защитата на династията и на народната самостоятелност от всякакви външни и вътрешни посегателства. Не е парадокс в практиката на нашия конституционен живот, че Господарят изразява удоволствие за показаното доверие от избирателите към Неговото правителство. Господарят изразява чрез това своята собствена воля, и в това отношение

Тої не противуречи на духа на нашата конституція и на обичаите на конституционалните владетели.

Не по-малко знаменателни са думите на Н. Ц. В. относително задомиаваніето на Господаріа и обезпечваніето за страната една трайна народна династіа. Ако и не отдавна освободени, опитът ни показва вече, че нашата политическа самостоятелност е тѣсно свързана с закрепваніето на българската династіа, и нѣма съмнение, че всѣкоі Българин, пред вид на прекараните опасности и тревоги след 9. Август, е почувствувал душевно спокойствие и „е погледнал с вѣра“ в бъдещето на своето отечество при задомиаваніето на своа владетел, и ще остане за винаги предаден от душа и сърдце на своите любими Господари.

В тронната реч се обявяват още разни законопроекти, които има да се внесат от правителството в народното събрание, също и предложението за утвърждение на станалиа търг по построіката на железнопътната линіа София—Роман. Както е известно, търгът бѣ останал върху съдружието Балабанов—Хаерибитіан—Михаиловеки и тоа търг трѣбва, съгласно със закона, да се утвърди от народното събрание. Един от предприемачите, г-н Хаджиенов, представил на правителството нова оферта, с коіато намалиава още 5% от дадената на-долна сума от споменатото съдружие. Следователно, последната цена 22,700,000 г-н Хаджиенов намалиава още 1,135,000 лева. Остава сега народното събрание или да утвърди станалият вече търг, или да вземе във внимание новото по-износно за хазната предложение. В последниа случай без друго ще се обнародва нов търг и може да се има надежда, че ще се получат още по-износни условия.

След произнасіаніето на тронното слово Н. Ц. В. се възвърна по същия церимониал в двореца, и народното събрание пристѣпи веднага към работа. По предложението на министра председателіа и съгласно с чл. 88. от конституціата на-старият из между представителите г-н А. Тагов за председателското мѣсто и се избраха за негови помощници г-да Д. Кознички и д-р Гатев. Временният председател обяви, че на дневен ред предстои да се избере постоянното бюро на събранието, и веднага се пристѣпи към избираніето на председател и подпредседатели. От 149 представители присѣтствуваха в събранието 127, а гласоподаваха 121 представители за председател и 120 за подпредседатели. За председател биде избран г-н Д. Петков със 115 гласа, а за подпредседатели — Хр. Никифоров със 105 гласа и М. Милев със 102 гласа. След станалиа избор, бюрото зае мѣстото си, и новият председател поблагодари за доверието и обеща да води разискваніата в събранието безпристрастно. Заседаніето се закри след като се обяви на дневен ред за следното заседание: избиране секретари и квестори, избиране комисии: за отговор на тронното слово, за проверка на изборите и за изработване проект за вътрешен правилник. В следното заседание (понеделник) се избраха: 1. Дванадесет секретари и квестори за допѣлване на бюрото; 2. десеточленна комисія за отговор на тронното слово, в коіато се реши да участвуват председателът

и подпредседателите на нар. събрание; 3. двадесет и двучленна комисия, според числото на окръжията, за проверка на изборите и 4. шесточленна комисия за изработване на вътрешния правилник.

В следущите три заседания се докладваха голѣма част от изборите от проверочната комисия, които се признаха всички за редовни, докладва се изработеният от комисията правилник за нар. събрание и се одобри, избраха се разни комисии за проучване законопроектите и предложенията на разните министерства, също се избра 25-членна комисия за разглеждане на бюджета за 1894 година. В последното заседание от 23. того се докладва изработеният проект за отговор на тронното слово, които се прие единодушно след третото му четение; също се избра 12-членна комисия, която заедно с бюрото на събраниято и с комисията, която бѣ изработила проектът, да го поднесе на Н. Ц. В. От тоа кратък преглед на извършеното в народното събрание в първите му пет заседания се вижда, че събраниято още едва се конституира и се е заемало до сега с подготовителните си работи. Трѣбва да се надеем, че това народно събрание, свикано според изменения основен закон, ще може да развие широка деятелност в пет-годишния си законодателен период.

— След дълги обиколки по Европа наі-после холерата посети и нас. На 29. м. Септември се разпрѣсна тревожната вест, че в Тутракан се поіавила холера. Таа вест не беше толкова неочаквана, защото още в първите дни на Септември се бѣ разчуло за холера в същия град. И действително имаше там нѣколко съмнителни случаи, които обаче нѣмаха смъртен резултат; всичките болни се поправиха, и болестта се призна за треска. Поіавившите се обаче на 29. Септември две разбоіаванія, от които едното смъртно, се оказаха по изследваніята на докторите случаи от истинска азиатска холера. Излѣзоха верни думите на един знаменит доктор, името му не помним, който бѣ предсказал още преди две години, че тази епидемия ще обиколи всичките страни европейски. При всичката бдителност на нашите погранични власти, не можѣ да се запази тази година страната ни от холера, особено след като се поіави в крайдунавските румънски градове. Наложѣ се, действително, веднага след поіавяването на холерата в Румъния (на 9. Август), осемдневна карантина от към Влашко и се взеха всичките съответни предпазителни мерки; но мъчно бѣ да се запази такава граница, като Дунавът, докато населението от двете страни се намира постоянно във взаимни сношения за своа поминѣк. Освен това в Тутракан има много Румъни, които още повече се нуждаят от подобни сношения с техните братія отвѣд Дунав. Тия сношения, вижда се, и след налаганіето на карантината са продължавали да стават скришно, толкова повече че голѣма част от тукашното румънско население се занимава с риболовство, до като наі-после тутракански рибари пренесоха болестта в Тутракан, от която те първи и пострадаха. Бързите и енергически мерки, взети от властите, сполучиха, за щастие, да ограничат болестта в Тутракан; градът се затвори с военен кордон от към сухо, и от към Дунав се взеха съответните мерки, за да се

предвари пренасианіето на болестта и в други места. Взеити мерки излиззоха сполучливи; болестта не само че не излезе из града, но и запази твърде малки размери в самия Тутракан. Наистина почти едновременно се появи холерата и в едно село съседно на Тутракан, Кадикіоі, пренесена от една жена, която гостувала в едно болно семейство от Тутракан; но тук болестта се ограничи само в едно семейство, към което принадлежала и споменатата жена. Според сведенията ни от компетентно място, от 29. Септември до 20. текущи Октомври, от която дата нови случаи на разболявания нѣма, в Тутракан е имало 13 разболявания и 11 умираия, а в Кадикіоі имало 4 разболявания и 3 умираия, всичко 17 разболявания и 14 умираия. От тия дати може да се заклучи, че болестта не е взела големи размери и трѣбва да се надѣваме, че бдителността на медицинските власти и доста напредналият зимен сезон ще спомогнат за окончателното прекратяване на епидемията. Но от друга страна, от посочените дати може да се направи и друго заключение, за жалост твърде малко утешително, че азиатската холера продължава да си остава все тѣ смъртоносна, както при първото си появяване в Европа. До сега се приемаше, че холерата постепенно научувала да ослабва и да се аклиматизира и че смъртността, причинена от нея, не е вече тѣ голѣма, както в първо време. Обаче случаите от Тутракан и от Кадикіоі показват, че тя не е изгубила никак своята смъртоносна сила; напротив, от големиия у нас процент на смъртността, 83 %, може да се заклучи, че у нас смъртността се е усилила сравнително с другите страни; в западните страни смъртността не е била по-голѣма от 50 %; в Ромъния — 50 %, в Турция — 80 %, а в България 83 %. Най-голѣма смъртност следователно е имала последната холера у нас. Да ли това е произлязло от особени причини, присѣщи само нам — не сме компетентни да отговорим. Мислим обаче, че когато болестта е напреднала, медицинската помощ не е в състояние да ѝ спре, и предполагаме, че главната причина на голѣмата смъртност от холерата у нас е неовременното прибягване на болните към медицинска помощ. Във всекой случай, таия поразителна смъртност от холерата у нас би трѣбвало да послужи като сериозен мотив, особено на властите, да удвоят бдителността си, за да могат да предпазят населението от тази изва, толкова повече че по-голѣмата част от нашето население е суеверно и не иска и да знае самъ за каквито и да е профилактически средства, за запазване на здравето си. Наистина днес холерата не е вече така страшна, както е била едно време, но това се дължи не на нѣкакво ослабване на нейната смъртоносна сила, а на развитието на медицинските знания и на приложението мерките за предпазливост от таия болест. Писало се е у нас доста много, особно от две години насам, върху тия предпазителни мерки, но това е още недостатъчно; трѣбва да се удвоят усилията в таия посока, чрез популярни статии и брошури, за да се осветли населението, което не е още подготвено самостоятелно да се бори с таия страшна болест. Припособената у нас карантинна

система, въпреки решението на миналогодишната Дрезденска конференция, което впрочем не е задължително за нас, трѣбва по наше мнение и в бъдаще да се практикува със съща строгост. Карантините, наистина, всѣду са съсипителни за економическите интереси на народите, но преди всичко здравіето на населението трѣбва да представлява най-главният предмет за внимание на всѣко едно правителство. До колкото помним Ромъните, преди решението на Дрезденската конференция, бѣха приели сериозни карантинни мерки за защита на страната си от таѣа епидемия и сполучиха да се запазят миналата година от неѣа, при все че холерата върлуваше с най-голяма сила в съседната тѣм Русия. През тази година мерките им, под влиянието на споменатата конференция, бѣха по-слаби и страната им се зарази. От времето на Дрезденската конференция, в коѣто болшинството на пратениците се произнесе против карантините и призна за достаточна системата на дезинфекция, като профилактическа мѣрка против разпространението на холерата, в Европейската медицинска преса се водят постоѣнни разисквания по въпроса за карантините. По-голямата част от учените подкрепят решението на Дрезденската конференция по тоѣа въпрос и са противници на карантините; но и от противния лагер борбата се води доста настоѣчиво. Между последните е и един от известните ромънски медици, г. Д-р Бабеш, коѣто деѣтелно се занимава с изследваніето на въпроса, и за да може да подкрепи своето мнение още с нѣкои научни доводи, е посетил с знанието на нашето правителство заразеніят Тутракан, с цел да изучи, как е била пренесена холерата у нас, изследвал е Дунавската вода и водата от кладенците в Тутракан и вероѣтно ще се научим скоро за резултатите от това му посещение. Между това считаме за неизлишно да споменем за един реферат по карантинния въпрос, обнародван в броѣ 18. от 15. Септември 1893 г. на списанието „Revue de Thérapeutique“ от Париж. Според тоѣа реферат Д-р Бабеш отговарѣа на един предизвикан от него самаго отговор на Д-р Пруст, коѣто отказва на карантините всѣка полза, а ѣа намира в дезинфекцията. В защита на профилактическата сила на карантините Д-р Бабеш ето що казва: „Ромъния, коѣто се намираще абсолютно защитена от холера, се зарази веднага щом бѣ напустната карантината и, при все че холерата върлуваше с голяма сила у нас, България, на срещния брѣг на Дунава, остана недосегната вследствие на карантинните мерки взети от правителството на тази държава против ромънските произхождениѣ. Холерата направи по-голям пакости на Ромъния през последните нѣколко дни, отколкото карантината през цѣлата минала година. Тѣа избухна между работниците от пристанището на Браила. Тѣа нещастници са били заразени без друго, от хора които носеха болестта в себе си от заразени страни. Първите съмнителни случаи се поевиха на 9/21 Јули. В разстоѣнието от 21. Јули до 4. Август имаше отбелѣзани 12 случая, от които 7 смъртни. Първите изследвания, направени в бakteорологическия институт от Букурещ, пока- заха, в трите от горните случаи, съществуваніето на запетѣ-

ната бацила на Коха. От тогава епидемията напредна и на 15. Август се брояха вече в Браила 147 случаи с 77 смъртни, в Сулина — 185 случаи с 90 смъртни, в Черна-Вода — Фетешци 32 случаи с 14 смъртни и в Галац 21 случаи с 9 смъртни. И след като указва на невъзможността, в която се намирало правителството, да спре разпространението на епидемията, която заплашвала столицата чрез появяването си в Калараш, няколко часа от Букурещ, д-р Бабеш продължава: „Следователно, веднага след напускането на карантината, влезе в Румъния холерата, която върлуваше зад граница, и причини стотини жертви, като компромитира по най-сериозен начин нашите економически интереси, чрез спирането на нашия износ. По-нататък д-р Бабеш заключава със следущите два факта: „1. Румъния, ако и заплашвана от вси страни в 1892. г., се защити против холерата, благодарение на карантината; тя не се зарази от епидемията освен след дигането на карантината; 2. европейските страни най-изложени на злото, които в 1892. правиха карантинна, бяха предпазени абсолютно от холерата, напротив почти всичките ония, които бяха напуснали карантината, бяха заразени.“ В следущата книжка от 1. Октомври на същото списание се дава съдържанието на други реферат от д-ра Бруарделъ, говорен в парижката медицинска академия в отговор на д-ра Бабеша и в защита на дезинфекционната система. Тоа въпрос още се обсъжда от двете страни и няма съмнение, че отфърляването на карантините представя големи изгоди и може би ще възтържествува всъду в бъдеще. До сега обаче за много страни още, както и за нас, карантините имат най-голяма предпазителна сила, а дезинфекцията не представя достатъчна гаранция против тоа бич човечески, защото дезинфекционните средства са още твърде недостатъчни у нас и не могат да се практикуват радикално.

25. Октомври 1893.

Д. Д. А.

II. ВЪНШНА ХРОНИКА.

Още в първото заседание от новата сесия на австрийския райхсрат министър председателят граф Таафе изненада парламентът с вънасянето на един законопроект за реформа на изборителното право. Никои в парламента не очакваше подобно нещо. Когато министър-председателят взе думата, цялото събрание бѣ на мнение, че той иска да говори по въпроса за изключителните мерки, въведени преди малко в Прага. Но когато произнесе думите „реформа на изборителното право“, на лицата на всички депутати без изключение се появи очудване, защото правителството бѣ запазило в свършена тайна своѣт проект за преобразуване на изборителното право до самия ден на отварянето на парламента. Даже и за председателите на ония два клуба, които се намираха винаги в тесни свръзки с правителството, даже и за тях проектът бѣ останал свършена тайна. Като гръм из ведро nebo падна заявлението на граф Таафе, че пра-

вительството след щателно обсъждане и съвещание е дошло до убеждението, че то не може да отлага за по-дълго време преобразуването на изборното право, и че то трябва само да вземе инициативата в тоя важен въпрос, за разрешението на които предлага на парламента своият проект. Тоя проект, по уверението на министра-председателя, като се придържа о духа на конституцията, има за цел да даде възможност на всички ония, които изпълняват своите политически и граждански длъжности съобразно с изисканията на закона, да взимат участие в политическия живот при посредството на изборителното право.

Проектът на правителството като запазва системата на избори по групи и на застъпничество на разни видове интереси, както и числото на представителите, разширява правото за избиране, като дава това право на всички ония, които знаят да четат и пишат, така също и на ония неграмотни, които са изпълнили своята военна повинност и могат да представят свидетелство за унтер-офицер, или притежават медал за заслуга, или пък са взели участие в някакъв поход. Покрай тях получават още право и ония незнаещи да четат и пишат, които плащат прек данък или имат известно постоянно занятие. От всички обаче се изиска да са били записани като жители в мѣстото, гдето искат да избират, най-малко шест месеца преди избора.

Според сегашната австрийска конституция 353-та депутати на камарата се избират от четири групи, от които всякоа разполага с определено число представителски места. Тия групи са: едрите земевладелци, които избират 85 депутата, търговските камари, които имат право на 21 представител, жителите на градските общини, които плащат най-малко пет фиоринта преки данъци или притежават изборното право за земските събори и избират 117 души, и най-сетне жителите на селските общини, които плащат прек данък от пет фиоринта и които имат право на 130 свои представители. Последната група обаче избира представителите не на право, както другите групи, ами чрез гласни. Избирателите от всички тия групи са около 1 милион и 800.000 души, от които около 400.000 души избират чрез гласни. Към тия избиратели се прибавят според новия проект, но само в двете последни групи, около 2.500.000 нови избиратели, като при това числото на представителите, които има да се избират от групите на градските и на селските общини, си остава същото. Нека забележим тука още, че 85-тъх представители, избирани от едните земевладелци, представят само около 5500 избирателя.

Тоя проект срещна обаче неочаквано съпротивление у трите главни групи в парламента, а именно у консервативния клуб на графа Хоенварта, който брои между своите членове най-влиятелните едри земевладелци, особно земевладелците в Ческо, у клуба на немската левица и у клуба на Поліаците. Колкото се отнася до немската левица, граф Таафе сигурно е очаквал, че тя ще се противопостави на новия проект, така щото враж-

дебната поза, която взеха немските либерали веднага след узнаването съдържанието на проекта, навърно никак не го е очудило. Вероятно е даже, че граф Таафе е искал с проекта си да съедини числено най-силната партия на австрийската камара, та да може по лесно да си състави толкова желаното болшинство. Немската левица брой 110 представителѣа, а именно 20 от групата на едрите земевладелци, 13 от търговските камари и 67 от градската и селската група. Ако влезеше в сила проектът на правителството, тогава 38 до 40 мандата от последните групи би минали от ръцете на немските либерали отчасти в ръцете на социал-демократите, отчасти в ръцете на младо-чехите и на клерикалите. Явно е следвателно, защо немските либерали тутакси се противопоставиха със всичката си сила на новия проект. Затова и водачът на немската левица, представителът на търговската камара в Егер (Ческо) Dr. v. Reener, доста резко нападна правителството в заседанието на 12. Октомври, като изяви, че немската левица не върва вече на никакви думи и обещания на правителството и затова е решила със всичката си тежест да се обори не само против проекта, но и против правителството. „Нашето положение срещу правителството е определено“, с тѣа думи свърши тоѣ заплашителната си реч. Но опасността на положението, в което бѣ влѣзло правителството със своѣа проект, стана явно дори до когато и председателите на клуба на Полѣаците и на консервативния клуб, а именно рицар Лаворски и граф Хоенварт, обѣавиха от името на своите съмишленици, че отблѣсват категорически представениѣт от правителството проект. Граф Таафе не бѣ съобразил, че ще срещне такова решително съпротивление в средата на своите най-верни привърженици. Полѣаците се обѣавиха против проекта, защото тоѣ ги заплашваше със значителни загуби в полза на социал-демократите и Русините, а пък консерваторите, особно граф Хоенварт, от една страна бѣха докачени, за гдето правителството така тайно бѣ подготвило цѣлата работа и не бѣ счело за нужно да поиска предварително мнението на своите най-верни, а от друга страна предвиждаха, че въз основа на новия проект ще влѣзат в райхсрата около 40 социал-демократи, които ще им бѣдат много по-нежелателни и непримирими врагове, нежели представителите от немската левица. Затова и граф Хоенварт с необикновено великодушие се постави откъм страната на своите всегашни върли противници, немските либерали, и обѣави, че тоѣ със своите съмишленици по въпроса за реформата на изборното право ще се застъпи за своите противници. Никоѣ оратор от опозицията не нападна правителството тѣ остро, както тоѣа предан на графа Таафе приѣтел. Речта на водителѣа на едрите земевладелци очисти теренѣт за едно сближение между трите най-силни партии. Онова, каквото Таафе със всичкото свое изкуство не можеше да постигне до сега, именно да образува едно болшинство от разнородните елементи на австрийската камара, неговият проект го извърши, само че болшинството се насочи против правителствения проект, против самия граф Таафе. Министър-председателѣт разбра веднага новото

положение на работите, затова и побърза да поднесе своята оставка на императора. С това за първ път се случи в Австрия, щото една парламентарна коалиция да накара правителството да отстъпи. Повече от 14 години граф Таафе ръководеше вътрешната политика на държавата, а именно от Август 1879. год., и не отдавна още той бѣ заѣвил, че доброволно нѣма да се откаже от своята длъжност.

Императорът, след съвѣщание с разни видни парламентарни и политически личности, натовари князът Алфред Виндешгрец, одного от най-видните представители на едрото земевладелчество в Ческо, с мисията, да състави новият кабинет, като има пред вид новата групировка на партиите в камарата. Шефът на бъдещето австрийско правителство е роден в 1851. год. в Прага, свършил е юридическият факултет на пражкия университет с титла доктор и е занимавал видни изборни длъжности в разни учреждения. Изборът, от гледище на партиите, върху които ще има да се ослани новото правителство, е твърде сполучлив. Особно немските либерали са много доволни от тоя избор, главно защото през 1891. год. княз Виндешгрец не бѣ съгласен с болшинството на бохемските едри земевладелци, да се отложи дѣлото по изравнение на въпроса за националностите в Чехия за по-сгодно време, с което той се постави в тоя въпрос откъм страна на немските либерали.

— Визитата, която част от френската флота направи на Русия през Юли 1891. год. в Кронщат, се върна най-сетне подир две години от страна на руската флота. Пет военни кораби под водителството на адмирала Авелана, които се върнаха от Съединените Държави, влѣзоха на 1. Октомври в Тулонското пристанище, посрещнати с голѣмо тържество и със сърдечност от френската средиземно-морска флота и от населението. След кратко стоеніе в Тулон част от руските офицери на чело с адмирала тръгнаха за Париж, гдето гостите пристигнаха на 5. Октомври пред пладне. Ентузиазмът, с който руските моряци бидоха приети във френската столица, бѣ необикновен. Рѣдко Париж е виждал подобно зрелище. Тържествата в чест на гостите не преставаха никак. Всички партии и съсловия, с изключеніе на анархистите, се надпреварваха да покажат, до колко са те изпълнени с радост, гдето виждат в средата си представителите на руската морска сила. В същото време, когато ставаха тържествата в Париж, царят остентативно прави една визита на френските кораби, които стоаха пред Копенхаген. Разменените по повод на тия събития телеграми между руския цар и председателя на френската република, както и между двете правителства, се отличаваха по своята сърдечност. Очевидно бѣ стремлението и от двете страни, да се покаже пред света, че макар и да не съществува писмен съюз между двете правителства, пак интересите и симпатията са тѣсно свързали двата народа. Подир върщаніето си в Гатчино царят даже изпрати на председателя на републиката следната знаменателна телеграма: „В момента, когато руската ескадра оставя Франция, осещам едно сърдечно побуждение, да ви из-

кажа колко съм трогнат и изпълнен от благодарност за горещия и благоволещ прием, направен на моите моряци на френска земя. Тога знак за сърдечна симпатия, която се прояви още единъж тъй убедително, ще прибави още една нова връзка към ония връзки, които съединяват нашите две страни и, както се надявам, ще подпомогне за закрепяването на общия мир, който е целта на усилията и предмет на непрестанните желаниа на тези две страни“.

Последната мисъл, изказана от царя, прозираше из всички тържества и тържествени речи, както и непрестанно се повтаряше от вестниците на двете страни, именно че срещата на приятелските флоти в Тулон и приятелските връзки между двата народа са нов залог за общия мир. Френската и руската преса неуморно твърдѣха, че посещението на руската флота не може да се вземе за предизвикване, защото двете държави еднакво искат да подържат мирът, толкова нужен за тях. Удивително бѣ, че парижкото население през цѣлото траеніе на тържествата се държа твърде коректно. Никаква неприятна случка не помрачи празненствата. Очевидно бѣ стремлението на всички, да представят празненствата като свидетелство за миролюбивото на френското население, и това вътрешно стремление упражни благотворно влияние върху тога народ, който иначе тъй лесно се запалиа и се забравя. И наистина народът в Франция обича сега мирът и спокоиствието си и не би желал по никакъв начин да се впусне в нѣкоя война; а до когато Франция бѣ изолирана, френският народ се чувствуваше винаги заплашван от троитвенния съюз; затова и руското приятелство наместо да го развълнува, подеиствува напротив успокоително върху него.

Тѣмко в момента, когато руските офицери пристигнаха в Париж, умрѣ в замѣка Laforêt едновременнониятъ тѣхен противник в кримската война маршал Мак-Махон, който на 8. Септември 1855. год. превзе с пристѣп укреплението Малков при Севастопол, онова укрепление, което изглеждаше непобедимо, и с това реши изходът на войната. Тук Мак-Махон, като заби френското знаме, произнесе прочутите думи: *J'y suis, j'y reste.* И наистина Русите не можаха отподире и с най-големи усилия да изгонят от там храбрият генерал. Погребението на маршала стана твърде тържествено в Париж в присѣтствието на руските офицери.

Руската ескадра с адмирала Авелана на чело е предназначена да остане в водите на Средиземно море като постоанна средиземно-морска руска флота. Вероятно е, че Франция ще отстъпи за постоанна станция на флотата на своята съюзница нѣкое от южните си пристанища или пък ще ѝ остави на разположение всичките свои пристанища в Средиземно море.

— В същото време, когато руската флота връщаше на Франция Кронштатската визита, една английска ескадра пък направи визита на Италия в пристанищата Тарент и Специя. Тага ескадра, предводителствуванa от адмирала лорд Сеймъра, биде приета от Италианците, макар и не с такъв вѣн-

кашен блъсък, пак не по-малко искрено и сърдечно. Италианците със своя горещ прием искаха да покажат, че те ценят високо тоя знак на приятелство, който ѝ даваше с испращаніето на флотата си най-великата морска сила.

От нѣколко дена насам стават кървави сраженија на снова африканско крайбрежие срещу Гранада, което Испанците бѣха си присвоили преди четири века и което можеше да задържат до сега против всички нападенија на околните войнствени мавърски племена. На 17. Септември 1496. год. Дон Педро Естопиниан превзе град Мелила, и от тогава тоя град е останал испанска колонія. Често пъти са се опитвали, било марокските султани, било необузданите и храбри Кабили от рифската провинція, наречените от Испанците Riffenos, да испѣдят Испанците от там, но никога не са могли да постигнат таия цел. Испанците винаги са защищавали с най-голяма упоритост своята колонія, която им напомняше най-славните времена на тѣхната историја. В Декември 1774. год. султан Сиди Мохамед бен Абдала обсади градът и го бомбардираше цели три месеца с 40 топа, без обаче да може да го превземе. В 1854. г. нападнаха Кабилите с голяма сила колоніята, но генерал Мануел Бусета им даде такъв урок щото за нѣколко време им отне всичка охота да смушават колоніята. Обаче след пет-години, подир смъртта на султана Абдураман, те изново се опитаха да превземат ненадејно Мелила. Това тѣхно нападение доведе до война между Испанія и Мароко. В таия война Испанците се показаха достојни за нѣкогашната слава на испанската пехота. Мароканците загубиха нѣколко сраженија и най-сетне бидоха досущ разбити в битката при Тетуан на 11. Март 1860. год., та се видѣха принудени да свѣржат унижителен мир, да платят обезщетение и да сключат търговски договор. Кабилите обаче, които малко се грижат за марокските султани, не обѣрщаха много внимание на мира и често обезпокојаваха колоніята. Напоследък им се представи най-сетне случај, да проіавят открито своето враждебно настроение. Едно от испанските укрепления около Мелила се нахождало близу до един гроб, в който почивал нѣкакъв мохамедански светец. Когато в последно време Испанците правили поправка на това укрепление, повредили гробът. Известieto за това светотатство бърже се разнесло между дивите племена, фанатизмът на които пламнал веднага. Свещеници започнали да подканят към свещена война срещу неверниците. И преди още да се сетят в Мелила, Кабилите обсадиха градът. Испанският губернатор, генерал Маргало, който мислеше, че има работа с невѣроятни дивы орди, излезе на 15. Октомври с две хиляди души срещу многочислените Кабили, но заплати таия своя смелост със смъртта. си. Само с голяма мъка Испанците можаха да устојат на непријателја и да се оттеглият пак в града. Испанското правителство прави сега големи приготовления, за да накаже строго немирните Кабили,

25. Октомври.

И. Г.

ОКРЪЖНО

Отъ Министерството на Народното Просвѣщение.

До господа окръжнитѣ инспектори и господа училищнитѣ директори.

По поводъ на запитванията, отправени намъ отъ нѣколцина инспектори, мнозина учители и други лица, заинтересувани въ правописния въпросъ, — защо министерството отпуска помощъ на списанието „Български Преглед“, дали за распространение на приетото въ него правописание, отговаряме:

Министерството не поддържа собствено никое отъ сегашнитѣ български правописания. То е взело за това инициативата, да се положи правописния проблемъ на разискване отъ страна на всички лица, които облѣгнати на научна основа и като взематъ въ внимание нужнитѣ отстъпки, що би трѣбвало да се направятъ на традицията и на педагогическитѣ изисквания, могатъ да спомогнатъ за неговото рѣшение, така щото, чрѣзъ всеобщото разискване да се постигне тоя толкозъ желаемъ резултатъ — единството на нашето правописание, съ което на право е свързано и единството на писмения ни езикъ.

Това, като Ви е извѣстно, остава да Ви се съобщи, че министерството дава помощъ на помѣнатото по-горѣ списание за неговото сериозно научно-белетристично съдържание, както помага и на всички други списания, които в това отношение заслужаватъ поддръжка. „Български Преглед“ Ви се прѣпоръчва обаче и за това още, защото въ него именно е отреденъ специенъ отдѣлъ, въ който се приематъ всички сериозни мнѣния исказани по правописната реформа. Имаме да забѣлѣжимъ най-послѣ, че дружеството „Общи Трудъ“ е приело въ списанието си извѣстенъ проектъ за правописъ само като основа, върху която да ставатъ по-нататашнитѣ разисквания.

УСТАВЪ

НА

Дружеството „Общи Трудъ“ въ София.

I.

§ 1. Цѣльта на дружеството „Общи Трудъ“ е да сгрупира литературнитѣ и научни сили на страната, за да распространяватъ наука и книжнина между народа.

§ 2. За постиганье на своята цѣль дружеството за сега почнува да издава едно научно-литературно списание подъ име „Български Прѣгледъ“.

По-послѣ, споредъ срѣдствата си, дружеството разширява своята дѣятелность, като издава отдѣлни научни, книжовни и популярни произведения и поддържа и насърдчава българскитѣ писатели, които се нуждаятъ отъ помощъ.

§ 3. Програмата на списанието „Български Прѣгледъ“ е:

а) да развива въпроси, които се отнасятъ до науката, литературата и особно до учебното дѣло въ България.

б) да спомогне за окончателното разяснение и разрѣшение на българския правописенъ въпросъ;

в) да популяризира най-важнитѣ резултати по школската и общата хигиена;

г) да публикува по-отбрани произведения отъ поетическата литература;

д) да слѣди съ обстоятелни оцѣнки и свѣдѣния както домашната, тъй и чуждата научна и учебна литература;

е) да дава кратъкъ прѣгледъ върху по-главнитѣ вѣтрѣшни и вънкашни събития.

II.

§ 4. Дружеството състои отъ членове *основателни*, *дѣйствителни* и *дописни*.

а) *Основателни* членове сѣж лицата, които сѣж взели инициативата, да се основе дружеството, и първи сѣж вложили по хилядо (1000) лева за осигурение на дружествения капиталъ.

б) *Дѣйствителни* членове сѣж ония, които, слѣдъ основанието на дружеството, по покана приематъ да станжтъ негови членове и внесжтъ суммата, прѣдвидена въ § 4. а).

в) *Дописни* членове сѣж ония, които по покана се съгласяжтъ да поддържжтъ като сътрудници дружественото списание.

§ 5. Лица, които нравствено или материално подкрѣпятъ дружеството, могатъ да бѣдѣтъ приети за почетни членове на дружеството.

III.

§ 6. Основателнитѣ членове на дружеството образуватъ редакционния комитетъ на списанието „Български Прѣгледъ“. Тоя комитетъ ръководи дружественитѣ дѣла и се грижи за издаването на списанието.

Забѣлѣжка. Първиятъ редакционенъ комитетъ не може да се измѣнява въ течение на първитѣ три години. Той се състои не повече отъ дванайсетъ члена.

§ 7. Отъ състава на редакционния комитетъ се избиратъ прѣдседателъ и касиеръ-дѣловодителъ на дружеството.

Забѣлѣжка. За помощници на касиеръ-дѣловодителъ могатъ да се наематъ и външни лица.

§ 8. Прѣдседателътъ прѣдставява дружеството, ръководи засѣданията на комитета и внася въ тѣхъ за разглѣждане всички въпроси и материяли, които се отнасятъ до списанието.

§ 9. Редакционниятъ комитетъ засѣдава редовно три пѣти въ мѣсеца, на 1., 10. и 20. число, а извънредно, когато се окаже потребѣа и бѣде свиканъ за това отъ прѣдседателя.

Забѣлѣжка. Подробноститѣ за службата на комитета и на отдѣлнитѣ му членове сж опрѣдѣлени въ особенъ протоколъ.

§ 10. Отъ материялитѣ, прѣдставени на редакционния комитетъ, въ списанието се печататъ само ония, които комитетътъ одобри.

IV.

§ 11. Срѣдствата, съ които дружество разполага, сж :

- а) внесениѣ отъ членоветѣ на дружеството сумми споредъ § 4. а), б) и § 5. ;
 б) приходътъ отъ абонаментитѣ на списанието;
 в) приходътъ отъ издаденитѣ книги;
 г) евентуална правителствена помощъ.

V.

§ 12. За трудоветѣ, напечатани въ списанието, се плаща на кола: за оригинали — отъ 100 лева нагорѣ, а за прѣводи — отъ 60 лева нагорѣ, по оцѣнката на комитета.

§ 13. На касиера-деловодителъ се опрѣдѣля мѣсечно възнаграждение по особенъ протоколъ на комитета, а другитѣ членове отъ комитета получаватъ по 10 лева за всеко редовно засѣдание.

VI.

§ 14. Списанието, както и всичкитѣ имотъ на дружеството сж собственостъ на основателнитѣ и дѣйствителнитѣ членове на дружеството.

§ 15. Въ течение на три години не може да се взима никакво рѣшение за распрѣдѣляние между членоветѣ на дружеството на

дивиденди отъ капитала и излишъкътъ, ако има такъвъ, ще служи за увеличение на тоя капиталъ.

§ 16. Основателнитъ и дѣйствителнитъ членове се събиратъ по покана отъ комитета въ началото на всѣка година на общо събрание, дѣто се прѣизбира редакционенъ комитетъ и се рѣшаватъ въпроси за дружеството, имота и устава му.

Който отъ членоветъ пожелажтъ, могатъ да бждатъ прѣдставявани на това събрание отъ делегати, които сж членове на дружеството.

§ 17. Уставътъ на дружеството не може да се мѣни, додѣто трае службата на първия редакционенъ комитетъ.

Димитъръ Д. Агура
Д-ръ А. Д. Пюскюллиевъ
Ем. Ивановъ
Л. Милетичъ
А. Теодоровъ
Ив. А. Георговъ
Беню Цоневъ
Хр. Самсаровъ

Погрешки и поправки.

Стр.	напечатано :	чети
10.	от като	от като,
"	се реших, да	се реших да
12.	плиуууус	плиууус
26.	дѣте	дете
47.	пзказвам	изказвам
"	сѣзхищение	вѣзхищение
66.	пропсхождението	произхождение
84.	се допълне	се допълни
85.	родителниѧ	родителниѧтъ
"	солнцу	солнцу ;
"	книгамъ.	книгамъ ;
86.	распроѧва	разстроѧва
87.	распростира	разпростира
"	происхождението	произхождението
88.	на всѣкаде	на всѣкъде
89.	срѣбски.	(срѣбски)
90.	Не	Не
91.	исказва	изказва
"	исказваніето	изказваніето
"	исказват	изказват
92.	исказването	изказваніето
129.	бѣде	бѣде
130.	литературното и и.	литературното.
131.	а, както рекох	а, както рекох
132.	титлите	ритмите
133.	през което ще се	чрез което ще се
136.	с такова има	с такова име
139.	още си припомниме	още си припомнимѧме
165.	уаhге	Jahge
"	генѧ	генѧ
191	критита	критика
192.	к ъ старим	к ъ старымъ

**В статіѧта на г. Сарафов. напечатана в кн. II на „Бѣлг. Пр.“,
има да се поправи следното :**

на стр.	70. р.	3 отдолу	(чл. 181) ^а	(чл. 18) ^а
"	73. "	13 отгоре	на 29 Іануари	на 28. Іануари
"	74. "	19 "	пресниѧтъ	третѧѧтъ
"	75. "	19 "	равноски	разлики
"	77. "	10 отдолу	видѧтъ	впѧа
"	81. "	12 и 13 "	И до сега се преброѧва снопѧте и се взема номонѧ, което . . . спѣва	А преброѧваніето снопетѧ и земаніето номонѧ, които . . . спѣват
"	83. "	13 отдолу	наплащаніе	неплащаніе
"	84. "	13 отгоре	неможе да се счита	неможе да се брои за нормален, защото по общо вѣрваніе тя беше по-плодородна от средніѧто и защото ни един закон неможе да се счита
"	84. "	9 отдолу	едната	единиѧтъ
"	85. "	17 отгоре	придаде	приведе
"	85. "	24 "	пресметве	пзброи
"	86. "	21 "	(ва 10 год.), новите	(ва 10 год.). Новите

БЪЛГАРСКИ
ПРЕГЛЕД

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕН ЖИВОТ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУД“

ГОДИНА I

КНИГА IV. — ДЕКЕМВРИ

СОФИЯ

ПЕЧАТНИЦА ВЪЛКОВ

1893.

СЪДЪРЖАНИЕ

КНИГА IV.

	Стр.
I. Божествена комедіа. От Данте Алигиери. Превел К. Величков.	1
II. В Преславскиа дворец. Историческа повест. От Ф. Прохазка. (Продължение от кн. II.)	13
III. До Чикаго и назад. От А. Константинов. (Продължение от кн. III.)	40
IV. Старите харти на свободата. Исторически чертици. От М. Драгоманов	56
V. Социалният въпрос и идеята на асоциациата. От Б. Минцес. (Продължение от кн. III) . . .	71
VI. Бюджетите на княжество България през десетилетието 1879—1888. От М. К. Сарафов. (Продължение от кн. III).	94
VII. Разкази по хигиена и медицина. От д-р Г. Монах. Пети разказ: <i>Лѣтна хигиена</i> , превел д-р А. Д. П. <i>Инкубациата и предаването на заразителните болести</i>	111
<i>Способ за убиваніе холерните микроби въ водата</i>	117
<i>Как се практикува дезинфекція в Безансон.</i> От д-р Боден	119
VIII. VIII швейцарски курс за ръчна работа. От С. Киров.	127

КНИЖНИНА

I. Рецензии:	
1. Ив. Кравковъ. Етимологическото употребяване на ъ, ѣ, ѥ, ж, ѡ въ днешния български езикъ, рецензира А. Теодоров	137
2. Р. М. Каролевъ. Славянска читанка, рец. Л. Милетич	141
3. П. П. Славейковъ. Радоилъ, драматическа сцена, рец. Н. П. Даскалов	143
II. Книжовни и научни вѣсти:	
1. Иан Колар — съобщава А. Теодоров.	149
2. Емил де Лавелѣ — съобщава Б. Минцес	154
III. Из нашите периодически списания.	159
IV. По правописния въпрос	164

ХРОНИКА

I. Вътрешна хроника	199
II. Външна хроника.	213
Печатни погрешки	219

БОЖЕСТВЕНА КОМЕДИЯ

(Divina Commedia)

от

Данте Алигиери.

Превод от оригинала.

АД.

Песен първа.

Съдържание. — Поетът, след като се е бил лутал цѣла нощ в един гѣст и тъмен лес, в който се е бил загубил, намира се при изгрѣваніе на слънцето в подножието на една могила. Когато захваща да се възкачва по нея, явяват се отпреде му три хищни звѣра, които му препречват път. Уплашен, той се приготвѣа да се върне назад, когато пред него се представѣа духът на Виргилиѣа, който го ободрява и му обещава да го избави от опасност, след като го заведе в царството на мъртвите, в ада, напърво, и после в чистилището, от гдето след това, по стѣпките на друг водач, ще влезе в раѣа.

На жизненото поприще в средата,
В лес тъмен аз по зла наѣдох се чест,
Защо сбъркал бѣх пътиѣа в мрачината.¹⁾

Но трудно ѣ да опиша тоѣа лес,
Дълбок и див и гѣст, коѣ с страх облива
Душата ми такѣв дори до днес,

Щото смъртта едва е по-горчива.
Но таѣни там високи аз открих,
За тѣх и смислиѣа таѣа местност дива.

В леса не помниѣа в коѣ се час вгълѣбих,
Защо бѣх в сънно паднал упоеніе,
Кога от правиѣа се път отбих.

Кога долѣт изминах, коѣ с смушеніе
Изпълнил бѣ душата ми и страх,
Могила стрѣмна се яви пред мене.

Дигнах очите горе и видѣх,
Че слънцето плещите ѣ огрѣва
На първи си зари с пресветлиѣ зрак.

В младенческата си сиѣаше слава.
 Страхът, който беше през нощта смразил
 Кръвта ми, малко постихна тогава;

И както пътник, който се е спасил
 От буря, взор обръща към вълните
 Беснеещи, с които се е борил,

Така се спрѣх и аз, и в теснините,
 Где крак на жив човек не е стѣпил,
 Обърнах, разтреперан ющ, очите.

Едва във себе бодрост бѣх сетил
 Възлѣзох по хълмът уединени,
 Но стѣпки нѣколко не бѣх сторил,

Ненадано подаде се пред мене
 Една пантера²⁾ лека, със петна
 По кожата, с очи в мен устремени.

От пътя ми се вече не махна,
 И не веднаж помислих си в душата
 Да слеза пак в боѣзън от злина.

На изток се подаваше зората
 И слънцето, с тез съшити звезди,
 Що са го придружили в небесата,

На хаоса из мрачните гърди
 Кога тез чудеса са се явили,
 Стрелеше животворни си зари.

Тоз сладък час и цветовете мили
 На звѣра, светли вид на пролетта
 Доверіе малко бѣха ми внушили.

Но лѣвъ един след малко врѣхлетѣ
 И моето възобнови смущеніе.
 Гладът разгарѣше свирепостта,

С која фучеше страшно, и към мене
 Вървеше право с зѣпнали уста
 Вълчица, мършава от алчно рвеніе,

Коя на много людіе е кръвта
 В безмерна си ненаситност изпила,
 По стѣпките му се подаде из нощта.

Тѣи страшно взорът бѣ си в мене впила,
 Що не остаѣа ни надежда в мен
 Да се изкача горе нито сила.

Подобен на тогози, който в един ден
Загубва всичко с мъка придобито
И плаче там отчаян и смутен,

И аз, пред туй видение страховито,
Запришен тѣ от всичките страни,
Надире се върнах с сърдце разбито.

Дор слизах в тиѣ мрачни глѣбини,
Пред мен човек ѣви се, който отдавна
Свършил е на земята своите дни,

И с глас извиках в таз опасност ѣвна:
«Кой да си — призрак или жив човек —,
Смили се! даї ми помощ беззабавна.»

«Жив бѣх, не съм, отвърна тої с глас мек;
Във Мантова³) от род благочестиви
Животът съм получил в онѣя век,

В който Іулії с подвиги светът въздѣви,
Живѣх при Август добри в славни Рим,
Кога царѣха божества лѣжливи.

Поет бѣх и Анхизовиї лѣвѣим
Възпѣх аз син, който Илион остави,
Кога биде превърнат в прах и дим.

Защо се връщаш пак в дола мъглиѣви
И не възлизаш по хълма блажен,
Где всѣка радост теб ще се представи?»

«О ти ли тоз поет си несравнен,
Кой с своѣто име пълни вековете!
Извиках от възторг и срам смутен.

Светило блѣскаво на вси поети,
За лѣбовта към твоите песни
На помощ протегни ми днес ръцете.

Да уча тѣх са текли моѣте дни,
И ако в моѣте песни наслаждение
Светът намира — теб се то дължи.

Виж звѣрът диви, който стои пред мене.
Мъдрец велики, помогни. Страхът
До пълно ме і довел изнеможение.»

«Бедите тез, които те грозят,
За да избегнеш, в отговор каза ми.
Ти трѣбова да хванеш други път.

Зверът, кої вечно пази тиѧ іами,
Без милост е, и не остава жив
От тука кої да мине се измами

Все жертви търси погледът му див
И всѣка нова жертва раздражава
Все повече кръвнишкиї му порив.

Тої с много зверове се съюзиѧва⁴⁾
И зло при всеки нов съюз плоди;
Но времето веч приближава,

Кога на враг⁵⁾ такъв ще налети
Светът от неѧ коїто ще избави.
Във Фелтро тоз іунак ще се роди,

С любов и доблест тої ще се прослави,
И бедниї тоѧ краї, налит с кръвта
На челяд храбра, пак ще се възправи

И мир ще наїде. С страх ще бѣга тѧ,
До кѣт се в ада строполи, отгдето
Извлечена била і от зависта.

Желаш ли от туї местѧ проклето
Да се спасиш, подире ми трѣгни
И в мен си крепко довери сърдцето.

Ще минем през ониѧ глѣбини,
Где вечно плач отчаѧн се раздава
И гордиї дух, за своите злини

Наказан там, смърт втора призовава;
И тез ще видиш, кои мисълта
Всред огнѧ ѣжасни утешава,

Че зарад тѣх небесните врата
Ще се отворѧт и ще ги приемят
На праведните светли в радостта.

А с славата, где всѣко бремене снемаш,
Желаш ли да се насладиш ти сам,
Рѣче по-чисти⁶⁾ тебе ще подѧмат,

И тѣм, за светъл път, ще те предам.
Защото мен остаха непознати
И Всемогѣщиї, кої властвува там,

И неговите заповеди свѧти,
Там моѧ мисъл да лети не смеї.
Там сіѧните са негови палати,

От гдето над вселената владее.
Блажени, на които въз челата
Безсмъртната му слава тамо греи!»

«Във името на тоя Бог, молбата
Ми чуї, казах, спаси ме от беди,
Води ме в царството на тъмнината,

И после нек и сіаїните врати
Да видя, кои свети Петър⁷) пази,
И тез, които ублажаваш ти.»

При туї тръгна, ушътих се и ази.

Бележки към песен първа.

1) Цѣлата таѣа първа песен може да се счита като един вид предисловие, в което Данте обяснява, чрез символи и алегории, причините, които са го накарали да напише своѣта поема, и целта, коѣто е имал пред вид. Поетът е гледал с печал нравственото и политическо разложение, в което е била изпаднала Италия, предизвикано от лоши управленіѣ и от общиѣ упадѣкъ на нравите. Вѣќа държавица и цѣла Италия са представявали безотраднa картина от неуредица и най-ужасна бедност. От това печално положение не е могло да се излезе освен чрез нравственото прерождение на човека, защото само при добри нрави може да има истинска свобода и щастіе. На тиѣа две идеи отговарѣат тѣмниѣтът лес, в коѣто поетът се е загубил, и могилата, в подножіето на коѣто се е намерил при излизаніето си от леса. Лесът означава политическата и нравствена анархія, от коѣто е страдала Италия, анархія, в коѣто се е бил вѣвлѣкъл и сам поетът, защото и тої, заблуден от лошите примери на окръжаващата го среда, се е бил отбил от пътіѣ на разума. Тої представява, че се е заблудил в леса през пълнолунието на Март в 1300. г., когато е бил на трисет и пет години, възраст, в коѣто, както пише в друго едно свое съчинение „Пир“, човек достига „на жизненото поприще в средата“, и в коѣто разумът взима върх над страстите. Могилата е идеалът, към коѣто се стреми мъдрецът, душевниѣтъ мир и блаженство, до които се достига чрез съзерцаніе на вечните истини и пречистваніе от пороците. За тоѣа идеал ламти поетът, но, за да го постигне, тої трѣбва да слезе по-напред в ада, гдето, пред зрелището на престѣплениѣта и на мъките, които влечат след себе си, ще може да се проникне пълно от ониѣа знаніѣ и истини, които му са нужни, за да довърши щастливо предприетиѣтъ път.

2) Трите звѣра, които поетът среща, когато захваща да се възкачва по могилата, изображават пороците, които пречат за нравственото възрождение на човека, пантерата — сладострастието, лѣвътъ — гордостта и вълчицата — сребролюбіето. Според пѣткон тълкувателѣ по-вѣрно е да се приеме пантерата като

алегорическо изображение на завистта. В по-тесен смисъл Данте е искал в тази алегория да представи причините, от които е произлязъл мрачният лес и които преиятствуват за доброто уреждане на Италия. Пантерата е самото отечество на Данте, завистливата Флоренция. лека, подвижна и разделена на Бели и Черни, лъвт е гордата и честолюбива Франция, коіато, освен гдето е владіала в Неапол, е причинявала големи злини чрез постоіанната си намѣса в италианските работи, а вълчицата е папската курия, коіато е минавала в старо време за сребролюбива. С това тълкуване се схождат политическите идеи на Данте, за когото най-съвършеното управление е било монархията, и само то е един император, коіто ще стои в Рим, е могло да дарува ред, свобода и щастие на Италия. Всички ония, които са преиятствували да се създаде тази монархия, коіато би съединила Италия под управлението на един император, са били врагове на Италия и виновници за нейните нещастия. Между тази врагове най-опасният е била папската курия, вълчицата, коіато е рискувала да загуби светската власт и богатата, които е извличала от нея.

3) Виргили е роден в същност не в Мантова, а в едно село близу до Мантова, Андес, сегашното Пиетола.

4) Според общия или по-тесен смисъл, коіто се приписва на зверовете, тази стихове могат да се тълкуват така, че са многобройни ония, които подпадат под гибелното влияние на сребролюбието, или че са многобройни Гвелфите и могъщите, с които се съюзява папството, за да запази своята светска власт.

5) В текста е наречен хрът онзи, коіто ще подгони вълчицата и ще ја погуби. Не мисля, че съм сторил грешка, като не съм превел буквално текстът. Повечето тълкуватели вѣрват, че тоа враг, за когото говори Виргили, е бил, в мисълта на поета, нѣкоі храбър и щастлив іунак. коіто, ръководим от любов към Италия, ще възобнови империята чрез унищожението на гвелфизма. Не е обаче лесно да се определи, кое е било лицето, на което са се възлагали толкова надежди. Вероіатно е, че и за самия поет іунакът, за когото и на други места в поемата се говори, че ще погуби вълчицата, се е мениавал според времето и обстоятелствата, ако и да е оставала неизменна у него вѣрата в появлението на такъв іунак. Като се има пред вид времето, през което е била написана поемата, между 1302. и 1308. г., може с голѣма правдоподобност да се каже, че поетът е имал пред вид, като най-достоеен да извърши политическата реформа, коіато е мечтал. Угучіоне дела Фаджіола, храбър и смел гибелински вожд, коіто е бил най-силната опора на всички ония, които са се въздушевявали от враждебни чувства към Гвелфите в Италия.

6) Беатриче, коіато ще води Данте в раа след излизанието му от чистилището, което тоі изхожда, както и адът, с Виргилия. Беатриче се явява в песен XXX на Чистилището.

7) Свети Петър пази, според вѣрванията на римокатолическата църква, вратите на чистилището и на раа.

Песен втора.

Съдържание. — Денът спада. Поетът се побои́ава, че не ще да има доста сила, за да иде до краі в пътіа, по които предприема да го води Вирги́лиі. Вождът му, за да му внуши смелост, му обіасніава, че Беатриче е слѣзла сама от небесата и, трогната от бедите, на които е узнала че е бил изложен, го е изпратила при него, за да го спаси и да му бъде водач в царството на мрътвите. Поетът, одързостен от думите на Вирги́лиіа, трѣгва изново по стѣпките му.

На запад вече спадаше денът
И после дневни́й труд часът вечерни
Зовеше всичко на почивка. В път

Аз само¹⁾ тежък впусках се, в безмерни
Коі води ужаси, и паметта
Ще предаде тук техни́й образ верни.

О музи, подкрепете мен мо́щта.
О гени́й, коі живееш в небесата,
В песни́ ми нек ти блесне светлостта.

Казах на своіа вожд: «Ви́ж мен в душата
Ще да утра́й ли доблестни́йѣт плам,
Преди в път да се впус́тнем под зе́миата?»

Анхизови́ѣт син²⁾ слизал е там,
Но разумът достоен го намира
За то́іа подвиг чуден и голѣм;

Защото онзи, всичко коі разбира,
Го беше предопределил баща
На славни́й Рим, столицата на мира,

И на наместни́ците на Христа.
Кога изходи мрачната дѣржава,
При духовете мрътви чу не́ша,

Кои победа нему, на Рим слава
Дариха. Там избрани́ѣт съ́сѣд³⁾
Ходил е после, за да съзерцава

На Бога вековечни́а ликът
И да укрепне в вѣ́рата, ко́іа ни
Открива тук спасителни́ѣт път.

Но с мене може ли това да стане?
Не съм ни Павел ази, ни Ене́й,
И не безумно л' храни́а аз желане?

В сърдце ми, сещам, смелостта слабе́й;
Мѣ́дрец велики, разум ти внуши ми,
Кат трѣ́ст на вѣ́тѣр мо́іа се люле́й.»

С тез думи тої душата ободри ми:
«Страхът прониква в твоите слова,
Опасности внушава ти тої мними.

Кат кон, кої дига своіата глава
От сѣнка стреснат и в часа се спира,
Смущение в душа ти се прорва,

Кое позори този, кої съзира
На славен подвиг трудността
И дърпа се внезапно на надиріа.

В сърдце ти за да върна смелостта,
Ще ти разкажа, как в таз мрачна іама
На помощ ти доїдох в опасността.

При тези бѣх, които с скърб голѣма
Над адскии брѣг минават своите дни,
Кога при мен жена⁴) іави се и позва ма.

Със своіта хубост тѣ ме тіа плени,
Що заповед мен бѣха ѝ молбите.
От сіаіни звезди в ношни мрачини

По-светло ѝ блестѣха неї очите;
И с тез обѣрна се към мен слова,
Що сладко іощ звучат ми на ушите:

Певец, кому вред шумната мълва
Е името разнесла по земіата,
Със снисхождене моїта чуї молба;

Приіател имам, кої блуждаї в тѣмата,
Удѣл били са с него нам тегла.
В великии пущиніак в борба с бедата

Се лута сам, кат кораб всред мѣгла.
Погибел, страх ме е, го е стигнала,
И кѣсно може-би че съм дошла

По туї, кое в небото съм узнала.
Иди спаси го, моїа, от беда,
Утеха в мене да се би върнала.

Аз Беатриче съм, от тез места
Дошла съм, где желаїа да се върна,
При теб довела ме е любовта.

Кога млъкна, към неїа се обѣрнах:
О жено, ѝ казах, в коїа гори
Тоз огън свет, кої от земіата чѣрна

Високо до най-свѣтителните зари
 Въздига човека в небесата,
 Желанието, което ми откри,

Кат заповед ще да изпълни свѣта,
 Но ти кажи ми, как от светли зрак,
 Гдѣ да се върнеш ти пламти душата,

В тоз тъжния чертог на вечен мрак
 Си слѣзла, без боіазън да ти дава
 Ужасниѣтъ на светлината враг?

Понеже искаш, ще да ти разправа,
 Каза ми тѣа, защо в тез глѣбини
 Доидох, боіазън без да ме смущава.

Не могат ме досегна мен злини;
 Днес Божиѣта милост мене сила
 Е дала, пред коѣто кат вълни

Безсилни минват вашите патила,
 И адѣтъ своѣте пламъци без вред
 Наокол мене може да разстила.

Жена една⁵⁾ в небесни има свет,
 Коѣто, трогната от съжаленіе,
 Застѣпа се за тоз нещастник клет.

Лучиѣта⁶⁾ е призвала и с вълненіе:
 От тебе твоѣтъ верни се нуждаѣ,
 Казала ѣ, за своето спасеніе

Надежда в тебе само тоѣ питаѣ:
 Не го оставѣа повеч в тез патила,
 И нек бедите му намерѣат краѣ.

Лучиѣта, към страждущѣ сѣвга мѣла,
 Завтече се при мене на часѣтъ
 И ме намери като бѣх с Рахѣла⁷⁾.

Каза: Не трогва ли ти се духѣтъ
 За тоз, коѣ тебе толкоз обѣчал е
 И общиѣтъ за теб напустна пѣтъ?

Душа ти нѣма ли да го пожали?
 Не чуеш ли му тука горестта?
 Не видиш ли, как с сили премѣлиа

Тоѣ в бурна река⁸⁾ бори се с смъртта?
 Не тѣча толкоз, коѣ угода себе
 Жаднѣи ил бѣга от опасността,

Как ази от лъчезарното нѣбе,
Щом от Лучиѣа тези чух слова,
Спустнах се тука и додох при тебе,

На помощ нему да те призова
С тоз език сладък, слава кої дари ти
И теб и на века, във кої живѣ.

Кога свърши, към мен възви очите,
И сълзи аз съзрѣх блестѣха там;
Веднага, да изпълниа неї молбите,

Додох аз тука помощ да ти дам,
И от зверѣ спасих те, таз могила
Кої пази пѣлен със крѣвнишки плам.

Но ти защо стоиш с душа унила?
Защо не стѣпчиш в себе си страхът?
Защо у тебе нѣма смѣлост, сила,

Кога в небето зарад тебе блат
Блажени три жени, чета лѣубима,
И теб водач ме прашат⁹⁾ в трудниѣ пѣт?»

Как цвете нежно в хлада ношни клима
И склонва се, а щом зора изгреї,
На своето стѣбло се пак подима,

Така и аз осетих да крепнеї
Духът унили и казах с вѣлненіе:
«С благословиѣа вечно нека греї

Оназ, към мен що сеща съжаленіе,
И ти, кої чул си неїните молби
И тук доїде за моето спасеніе.

Води ме, бодрост в мене възроди,
Навред ще те следѣа със дух іуначен,
Учител, господар, вожд мої си ти »

Тръгна. По него свих в пѣт див и мрачен.

Бележки към песен втора.

1) Данте говори за трудностите на пѣтіа, в коїто се впуска, и за вѣлнениѣта, коїто го очакват при влизаніето му в ада, като да е сам, защото тиѣа трудности и тиѣа вѣлнениѣа не могат да се отразѣят върху Виргилиѣа, коїто е дух.

2) Енеї. Данте наумѣва не без цел за слизаніето на Енеїа в ада. Виргилиї е възпѣл в Енеїа основателѣт на латинската имперіѣа, и понеже от съдбата е било предопределено да стане

това, Енеї слиза в царството на мъртвите, за да почерпи там онаѣа мъдрост и сила, които му са били нужни, за да извърши своѣтъ подвиг. Така също е волята божѣа, да се възстанови римската имперѣа, и понеже Данте е предназначен да проповѣдва и прокара таѣа идеѣа, като един вид предтеча на императора, трѣбва и тоѣ. за да бѣде напълно подготвен за своето послание, да слезе във вечните царства, ръководим и подпомаган от певеца на първата монархѣа.

3) Св. Павел, който е наречен във св. писание избраниѣтъ съсъд, т. е. оръдие, избрано от Бога, за разпространение на вѣр-тата. В средните векове се е вѣрвало, че св. Павел е действително възлизал на небето.

4) Беатриче. Беатриче, който Данте е любил още в детинските ѣ години, е била дъщерѣа на Фолко Портинари и е умрѣла на 26 години. Данте е останал до краѣа на живота си верен на любовта си към Беатриче, от който е направил лъчезарниѣтъ идеал на наивъзвишените устреми на душата си.

5) Трите жени, за които се говори, са същевременно и реални и символически същества. Жената, който се застъпѣа за Данте на първо тука, е в действителност св. Богородица, и таѣа изображава, освен това, божѣето милосърдие.

6) Лучѣа е сиракузка мъченица, за който народното предание казва, че са били извадени очите ѣ. По своето име, произхожда от lux, светлина, таѣа представѣа озарѣващата благодат, който, по волята на божѣето милосърдие, се притича на помощ на слепите смъртни.

7) Рахѣа е била дъщерѣа Лабанова и жена на патриарх Иаков. Тълкувателите на св. писание ѣа поставѣат като символ на съзерцателниѣа живот в противоположност на Лѣа, който е символ на деятелниѣа живот.

8) Реката на страстите и на пороците, който влече смъртните към вечна смърт.

9) Посредството на трите жени от раѣа, и особно на Беатриче, който праща Виргилиѣа, за да спаси Данте от бедите, на които го виждат изложен, отговарѣа на двоѣната цел, който поетѣтъ е имал пред вид във своѣата поема: земното благосъстоѣние, което се постига чрез мъдростта и образованието, в които е водач Виргилиѣа, и духовното и вечно блаженство, към което води Беатриче. Виргилиѣа служи като звено, съединѣваще природната вѣра и христѣанството, истините, които са плод на разума, и онѣа, които са плод на откровението. Човекѣтъ трѣбва да се стреми към едните и другите истини, за да бѣде честит на тоѣа свѣтъ и да постигне вечно блаженство на онѣа свѣтъ. Това двоѣно стремление служи за основа на Дантевата поема. Таѣа идеи поетѣтъ е развил в своето съчинение „За монархѣата“, както може да се види от следното извлечение, което привождѣа, защото Фѣрлиѣа го лѣмо осветление върху цѣлата поема:

Провидението, което не може да греши, е поставило пред човека две цели: първата, блаженството на тоѣа свѣтъ, което е земниѣтъ раѣа и което човек постига чрез собствената си добро-

детел; другата състои в приближението до божия лик, до което собствената добродетел не може да достигне, освен ако бъде подпомагана от божията светлина; и то е небесният рай. Към тия две блаженства се достига чрез различни средства. Първото се постига чрез философските поучения, които трѣбва да следваме, като действуваме съгласно със правствените и разумни добродетели. Второто се постига чрез духовните поучения, които превишават човешкият разум, които трѣбва да следваме, като действуваме съгласно с философските добродетели . . . За тия неща са били нужни на човека две управлениа, съобразни с двете цели, към които трѣбва да се стреми, т. е. върховният вожд на църквата, който да направлява, съгласно с откровените истини, човешкият род към духовно блаженство, и императорът, който, съобразно с философските поучения, да направлява човеците към земно блаженство.

(Следва.)

К. Величков.

В ПРЕСЛАВСКИИ ДВОРЕЦ

Историческа повест

от

Ф. Прохазка.

(Продължение от книга II.)

II.

Любица се опомни от своята уплаха едвам на вториѣ двор. Силно раздразена, тя още виждаше на всѣде, гдето погледнеше, — дори и при затворени очи, — бодливите погледи на Тервелѣа. Неп неволно доидоха на ум нѣкои приказки, които в детинство бѣ слушала за удар от очи. Тя слезе от носилката, с надежда, че ходешком ще може да се освободи от тоѣ удар, и очите ѣ се спряха с нѣкаква тъга върху водоема, обрасъл от всѣде с бръшлен: в него делфини от нумидски мрамор мѣтаха пагоре вода като дъжд. Искаше да си охлади тук челото с вода, но съгледа на стѣпалата Славомира, как стои та поглежда смаѣан ту водата, ту дрехата си, и как наѣсетне нахся бръшленови листѣа, които искаше да пакваси във водата. Нежните чърти на Любица чудно се изясниха, и неѣните ланити пак цѣвнаха в предишното вдъхновение. Тя леко се затече зад мъжа, който не ѣа подозираше, па с таинствен образ на дете, което се готви да изненада нѣкого, изпречи китката си пред очите му, тъкмо когато се навождаше да втопи стиснатѣѣт в пената си бръшлен. Младѣѣѣт мъж се озърна.

— Любице! извика преварен, и неговѣт навѣсен поглед се разведри, щом съгледа това гиздаво лице, що му се усмихваше с детска радост.

— Бре, каква голѣма работа! дразнеше го девоѣката. Страхувах се вече, че моѣѣт учител нѣма да ме познае: тѣѣ отдавна тоѣ страни от горката си ученичка! . . .

Славомир отвърна очите си и ги наведе към земята, сѣгаши се боеше да погледне девоѣката.

— Аз и не мислех, че моѣата ученичка ще ме дири толкова, като да съм вече изгубен, думаше скромно.

— Та нема̀ ще те изгубѣа? извика внезапно Лиубица, и тъмните ѝ очи заблестѣха. Как можеш да говориш така, Славомире!

— Знаех, че Симеон замести напълно моето отсъствие при сестра си, та затѣ се обърнах на друга страна, гдето имаха от мене повече нужда . . .

— Ах, ти ме правиш още да завиждам на онѣа нещастници, забелѣзваше девоѣката и си оправѣаше китката с въздишка. Не трѣбва ти съвсем да ме забравѣаш!

— Струва ми се, че зарад тебе взех да забравѣам всичко друго, шепнеше младѣиът мъж, и пак доложи с глас: — знам, че не си обмислила добре своите думи, мило дете. Можеше ли например да завиждаш на онѣа злочест старец, комуто дори нѣмам с какво да превържа окървавената глава?

Лиубица трепна.

— Нещастие ли има? питаше нетърпеливо. Боже, твоѣата дреха е кървава, — що ти стана, Славомире?

Запитаниѣът насила изтегли ръката си из бледите ръце на девоѣката, коѣато го беше уловила, и мълком посочи на стареца, коѣто лежеше малко по-нататък. А слугата му, човек с едра снага, му повдигаше главата въз колѣното си.

— Горкиѣът дѣдо! жалеше Лиубица; и като разгледа бежливо облеклото си, откъсна без много мисленіе тънкиѣът плат от гърдите си, та го подаде на своѣа учител. Славомир се зачърви до мрачност, когато младото момиче в невинната си свенливост разкри така пред него, с когото бѣ навикнало още от дете, белоснежните си гърди, които дълбоко въздишаха от състрадание към ранениѣа старец. Тоѣ се намери в дълбоко вълнение и сѣкаш беше тежко стреснил с погледа си, коѣто видѣ бѣуините прелести на незлобивата девоѣка. Силом оттъргна от неѣа очите си, та в смущение потоци в хладната вода не само подадениѣът плат, но и целиѣът си ръкав. Като се отвърна съвсем от Лиубица, побърза към страдалеца, когото ревностно почна да обмива. Девоѣката го последи, без да му осети тревогата, на приседна още да подържи главата на стареца въз блѣскавото си рухо, докѣд слугата отскочи да наква си изново платецѣт.

— Колко си добър, Славомире! рече Лиубица с откровенно очудваніе, като му следеше погледите, що се чинеха приковани към лицето на ранениѣа. Ти наистина ставаш ангел на тези нещастни, за които цѣл се жертвува.

— Аз? продума тоѣ нѣкак упорито. Кажи по-добре на недостоѣните окаѣани! Аз съм клет грешник, продължи по-

кратко с боестна усмивка, а ти през мѣра увеличавахъ моите маловажни дела, — простото мое несъвършено изпитание на длъжностите къмъ ближните . . .

Девоіката, пресечена от непривичната бѣлоост на учителя си, искаше пѣщо да каже, когато слугата изведнажъ викна да плаче и нарича, на целуваше свестениіѣтъ старецъ, миеше му кръвта отъ космите с вода и съсъ сълзи, които по негладкото му лице се ронеха възъ главата на ранения. Славомир и Любица очудени се възрѣха в момъка и гледаха съчувствено, какъ прекръснато издишаха мощните му и склѣчени гърди и какъ се подзимаше отъ плачъ като малко дете.

— Що ти е Драгане? питаше Славомиръ съсъ живо участие.

Слугата, безъ да пустне старецътъ изъ ръцете си, хвана ръката на Славомира и като ѣа притегли с неодолима сила, покри ѣа противъ волята му с горещи целувки.

— То е баща ми, викаше и се заекваше при всѣка дума, — драгийътъ ми, отдавна оплаканъ баща, когото намерихъ изново . . . и пакъ начена да целува старецътъ, който първомъ с почуда, а после с радостна усмивка отъ любовъ гледаше на сина си.

— Богъ не праща в човешките сърдца само тегла, но и радости, думаше набожно Славомиръ, като склѣчи ръце, — а пѣкога и в самите тегла виждаме, че неговата ръка ни води къмъ добро.

— Така е, и ти си апостолъ на неговото спасение, драги господарю, казваше Драганъ в неизказана благодарностъ и с погледъ речи обожателенъ къмъ Славомира. Славомиръ се повдигна, за да си скрие смущението предъ девоіката, що го гледаше с неизменно очудване.

— Положи татка си в моіата носилка, сочеше Драгану Любица, и в тъмните неіни клепки блестѣха сълзи отъ милостъ; но Драганъ и не чуваше сѣкашъ таіа покана, — вдигна баща си в мощниіа си нарѣчъ и го понесе леко с бързи крачки изъ двореца навън.

— Каква добра и благородна душа! обіясняваше Славомиръ на девоіката. Или не чу твоето любезно предложение, или и да го е чулъ, не знаеше какъ да откаже: тоі щеше да се лиши отъ щастieto да може самъ да окаже на татка си таіа синовна услуга, коіато на pewno го радва най-много отъ всичко.

Безъ да погледне до сега на своіата ученичка, Славомиръ искаше да ѣа изпрати до носилката. Но Любица само порѣча на едного отъ боліарските си іунони да ѣ донесе

малката окичена конничка и се готвеше да върви по-нататък до страната на своя учител. Тя кивна на слугите да си отидат у дома. Славомир се видеше още по-вече смутен и в недоумение от този обрат на неговия план. Повървѣха така нѣкоѣа минутка мълчешком низ просторния тих двор, заети всѣкоѣ със свои мисли . . . Девоѣката размислиаше за чудното обхождание на учителя си. В подирно време тоѣ беше тѣѣ строг и сериозен, та хладен, че нѣкога погледѣт му ѣ вледѣаваше сърдцето. Това беше още толкова по-дивно, че по-преди тѣа го гледаше тѣѣ учтив и лѣубезен, че пред същия този дълбок поглед на сините му очи забравѣаше дори и себе си, — забравѣаше, че нѣма вече маѣка, че е напустната и от баща си, коѣто беше се затворил в манастирска самотѣа . . . Коѣа ще е причината на такѣв един голѣм обрат? — Тѣкмо това беше за младата неѣна главица неразрешима гатанка. Защо сега зракт му отбѣгва от неѣа, — тоѣа зрак, коѣто по-преди гресѣе с пленително въодушевление, кога ѣ тѣлкуваше смисѣлт на свещените книги и с бащински разум и маѣчиѣа грижа посѣвваше семето на христѣанската добродетел в неѣното сърдце? Устата му, — тѣѣ говорливи, както живите струи на поточето, — винаги засмени, а особно кога виждаше нови и нови младочки от сполуката на своѣа труд, — тѣѣа уста наведнаж сѣкаш изгубѣа всѣка усмѣвка: не се отварѣаха вече тѣѣ често за вдѣхновено течение на речта, — никога вече за невинно шегуване, с коѣто ѣа залѣгваха след работа. Говорѣт му сега, вземеше ли светото писание в рѣще, или нѣкоѣа книга на светите отци, биваше все тѣмен, пѣтен с мрачна шепотѣа, коѣато тѣа не разбираше, и с горчиво, болестно предаване изуст, коѣто ѣ мѣчеше сърдцето като странно предѣчувствие. Лѣубѣца позна, че неговѣт ум, и целиѣт му свѣт, преди така ѣасен, вечно весел и божествено тих, беше сега постоѣанно мрачен, па се чудеше как и за това свое разположение Славомир пак намираще толкова причини и обѣясненѣа из писанието и цѣлото естество, колкото и за предишното. Често биваше бледен, а очите му зачѣрвени, сѣкаш е прекарал по-вече ноѣци в жалѣи. Каква можеше да бѣде сврѣзката на това му положение с хладното и страпиво държанѣе спрѣмо неѣа? . . . Тишината, коѣато още продълѣаваше да ѣи дели, беше помежду ѣм тѣѣ непривѣчна и неспособна, че Лѣубѣца сама се реши да ѣа развали, и то с една от мислите, коѣто ѣа наѣ-много занимаваха.

— Ёа погледни, драги ми странѣв учителѣу, показваше му на китката, — ѣа погледни тук, а не там на земѣата, — и се

засмѣ шеговито. — показвам ти тези цветѣ! Понедаѣ как гна четири големи трендафила са поувехнали по средата, а нѣкѣ три възчервени искат вече и да окапѣат; — те значат четири дена, четири дълги дена, през които не съм те виждала! А тез пъпки наоколо, тези редове теменуга, кокичета и помничета, — те са цѣло море часове и минути от ония дни, през които си размислях, защо не дохождаш . . . Ах, колко ми беше усилено! . . . Хилѣди причини намирах, и всички пак оборвах, като остаѣх все в неизвестност . . . При това ме преследваше неуклонно една призрачна мисъл, дали през цѣлото това време поне веднаж си се сетил за нещастната си ученичка! Все ми се струваше, че съм те обидила с нѣщо, като беше така сериозен и странеше от мене; ала вървай ми, драги Славомире, че и да е станало подобно нѣщо, не съм била аз крива, — думаше с пленителна усмивка, що надминуваше всяко убеждаване: съзнателно и не бих могла да го сторѣа, — па и да бѣх го негли сторѣла, все щеше да ме боли на сърдцето, и мене още по-силно отколкото тебе . . .

Славомуру се затискаха гърдите от таѣа реч и не можеше да издиша. Разтревожен и смутен, погледът му слезе по красните образи на девоѣката въз китката, — това поетическо изѣявление на неѣната лѣубов, — и от неѣа неволно пак въз леко откритите алабастрови гърди, които Лѣубица, дълбоко замислена и разсеѣана, беше забравила да завие. Нему се стори че се върти целият тоз висок дворец, и с разставните си порти, към които сега тъмно се доближаваха. Трѣбваше да е бил чуден тоѣа поглед, защото девоѣката, като се срещна с него, загорѣ от бѣлото си чело до гиздавата шиѣа, сѣкаш ненадеѣно бѣ залѣна с алени лѣчи. С бързо движение тѣа се закри с китката, и като извади из кошничката бѣл платец, — недовършена още цѣстра и цѣвивка, внимателно го зави около шиѣата си. Но бѣлата ѣ снага още нѣколко пъти лѣхна боѣата на трендафил, коѣато се възбуждаше от спомена за оня поглед, що тѣѣ жежко пали, но е зато толкова сладък . . . Сърдцето ѣ силно туптеше в гърдите. Неѣ се стори, че отпреде ѣ се отварѣат порти въз нов, непознат свѣт, пѣлен с омаѣни чудесѣи, със сладки тайни . . . Тѣа не дръзнуваше да повдигне за минута главата си, от страх да не срещне пак оня поглед; ала тоѣа поглед сѣкаш силюм ѣа притегѣляше, и утѣнаваше страхът с милувки, и мамеше довернето към нова услада! Кога погледна нагоре, съгледа учителѣт си как върви с наведени очи и с лице

дори намръщено строго: тя се впи в лицето му с внимателен, устремен поглед, събраи го виждане за първ път или диреше в него нѣщо ново. Днеска първ път си каза съзнателно, че неініиѣт учител е хубавец мъж, и веднага след това поизгледа предпазливо уредѣт на облеклото си. Съвсем не забележи, че тоі дори не ѣ отговори на питаиіата и вѣленението, — до тѣлкова іа беше обзела таіа внезапна промѣна, що се случи преди минута в неговото навѣсено лице. Сега беше пак така хладен, а около устните му се разположи горчива усмивка, като срам пред собствена слабост. На Ліубица се чипеше, че сънува; така чуждо и необіаснимо бѣ за неіа всичко, що се бѣ тѣкмо случило.

И двоицата минаха пак мѣлчешком низ една прелестна улица. По двете ѣ страни се издигаха боліарски палати с такава също мрѣтва тишина отвѣтре, каквато владееше и отвън низ пустите улици. На нѣкои от тѣх портите и вратата бѣха изкѣртени, а по двора се гледаше разфѣрлена потрошена покѣщнина; — въз цѣлата вѣнѣашност се простираха белези на обири и пустііа. Други кѣщіа бѣха старателно затворени и оградени като против обсада, а из една малко по-далеч тѣкмо излизаше млад оборѣжен боліарин с цѣлата си дружина, със женски носилки и вѣрзопи: тоі отиваше несъмнено на своите дѣржовища за да избегне от опасната близост на двореца.

— Това е кѣщата на злочестііа Чернев, показваше Славомир на девоіката, като искаше да даде на своите и неіни досегашни мисли друга посока.

— Чух за съдбата му, въздѣхна Ліубица умилно. Симеон ми разказа днес, кога излизах из двореца, че жестокиіѣт оніа Тервел го взел с цѣлата му челяд и го фѣрлил под нѣкакѣв предлог в затвора. Ліудіете пак ще приписват всичко Владимиру, коіто може и нищо да не знае за това. Злиіѣт този боліарин го наплашил, че има против него заговор, каза ми Симеон, та си изпросил от кніаза власт да накаже всички заговорници: а сега наказва когото си ще. Сам Владимир и не може да бѣде да е такѣв безчовечен: тоі беше тѣ мил и добросърдечен, че ако и да беше наі-големиіѣт от чедата, баща му го обичаше наі-много.

— Слабост, злочеста слабост! натиакваше Славомир и се зачѣрви, като че това се отнасіаше въз него.

— Да, продължаваше Ліубица; тя прави наистина вината му по-малка, но тоі все остаіа виновен. Защо туку слуша оніа ужасен човек, от когото всѣкоі страни колкото

се може по-далеч? Мене поне винаги ме обзема смъртен ужас и неволя, когато го срещна. Не ти ли се струва, Славомире, че прилича на онѣя дявол върху образа на последниѣ съд в Симеоновата стаѣ? Чудно е вървай: мене ми иде, сѣкаш о. Методи си избрал тъкмо неговата лика, за да изпише сатаната, ако и да е бил тогава Тервел още дете и далеч от Преслав.

Славомир се усмихна; но и тоѣ трѣбваше да признае в ума си, че много пъти и сам е мислил за такова сравнение.

— Тервел е човек много зъл, обясняваше. Може би таѣя злина в човешки черти, коѣто живописецът е трѣбало да възпроизведе в образ на зъл дух въз основа на опити по людіете, прави така прилични тези две лица.

Ако и да съзнаваше, че това съждение е много право, Славомир все пак затрепера над него, защото разбуди в себе си едно суеверно чувство за случаѣ, че неговото съждение така ненадеѣно се съгласуваше с мнението на девоѣката.

— Злочести Черневи! жалеше Любица, като се озърна още веднаж към палата, вчера още сѣен, а сега вече опустѣл, из коѣто градската сиромаш прибираше и си отнасяше отстатѣците след обира. Когато излизах от дома, — продължитѣ, — един млад приличен боѣарин принадлева в нозете на Симеона, та отчаѣано го молеше да помогне на певинниѣ стар боѣарин и на неговата челяд, или поне да закрили двете му млади дѣщери. Тоѣ бѣ годеникът на едната, мисѣла на по-гоѣмата, коѣто наричаше Рада. Изглеждаше така диво, и се плачеше така болестно, че ми беше за него неизказано жалко. И Симеон беше много трогнат, па му обещавахе без друго помощ до нѣколко дена, но че до тогава не може нищо да стори зарад него. На друго време таѣя случка щеше да държи мисѣлта ми твърде дълго; ала днес тѣя не ме завладѣ, и след малко аз пак се върнах към своите собствени страдания и боѣазни за тебе, като си мислех, що може да ти е станало; — аз съвсем бѣх забравила за тѣя нещастни, та едвам ти изново ми привлече вниманието върху им. Не знаѣя тъкмо, защо Симеон отлага с помощта си за нещастниѣ момък и за неговата годеница, — трѣбва да има несъмнено важни причини за това; но аз нѣмам такива причини, и затуѣ ми иде на ум, да ли не мога им помогна сама с молбата си пред Владимира Мисѣла, че Владимир не ще да се е много променил за тѣя нѣколко години. Ще отида при него, и ако има още поне искрица

от бивната му добрина и любов към мене, тоі на pewno ще ме послуша.

Очите на Славомира страстно заблестѣха при тиѣ думи.

— Как, ти искаш да отидеш в палата на Владимира, злочесто чедо! питаше бурно, като ѝ хвана ръката, — ти искаш да прекрачиш прагът на онова зверско нирище?

Любица очудена, но без страх гледаше разпалениѣт мъж, коіто бѣ стиснал меката ѝ ръка.

— Исках, рече, да попитам и тебе, понеже винаги си ми забранѣвал това.

— Данѡ вече никога не те сполетеше таѣа мисъл, Любице, думаше учителѣт пламенно. И очите му се загледаха с любов и недоумение в доверчивите погледи на девоїката.

Сърдцето ѝ затрепера от блаженство.

— Ами какво ще стане с ониѣа нещастни, на които може би щѣх да помогна? възразѣваше тѣа с неволно желаніе да се продължи тази минута.

— И да им измолеше наистина свобода, пак не бих допуснал таѣа стѣпка! забранѣваше Славомир тъжно, и през ума му летѣха чудати образи от нравствената пустота в двореца на Владимира. Те и нему често възпалѣаха ланитите с горещо руменило от срам, когато ходеше още у кнѣза и вардѣне надежда да го склони да се отвърне от нещастниѣа си път. А сега му се струваше, че това ангелско дете, което вървеше до страната му, което с цѣлата си душа е отхранил и което му беше по-скѣпо и от кръвта на собственото сърдце, — ще бѣде цѣло изгубено, ако направи само една крачка навътре в двореца!

— Да, докѣт ми слушах думата и докѣт ти бѣде споменѣт за мене скѣп, пази се от сношение с двореца като от своѣа погуба! Недеѣ се мамѣ, драго чедо, с надежда, че би помогнала с молби нѣкому, въз когото е посегнала ръката на Тервелѣа. Тук би се послушало само насилието, а за него е твоѣата рѣчица твърде слаба: него остави на Бога и на други призвани лѣудіе. Може и да склоним с молбите си Владимира за да се съгласи на всичко; то не е нѣщо мъчно: и сам аз, чужденец, често съм го дори разплаквал, но какво ще помогне това? Щѣ даде заповед на Тервелѣа, а Тервел ще свие рамене, и не ще поклати нито прѣст за да извърши заповѣданото! У Тервелѣа е всичката сила: дворцовите слуги са негови творениѣа, а Владимир е лѣскава кукла, чиѣто заповед може се замина по сто начина и чиѣто тѣѣв хората умеѣат вече всѣкога да укрѣтиват! . .

Между тоа разговор лъчата от наклонност към девоиката пак изчезна от лицето на младия мъж: тои си припомни съвзан, че неговата обноска е пресърдечна за един старателен учител! Пустна ръката на ученичката и несмело погледна от страни, какво впечатление е направило върху неа това му държаніе. Изглеждаше много безпокоен, и пак се замислиаше, та поне така да се отдалечи душевно от опасното присъствие на своята съпътница. Припомни си за милото отечество, което бѣ принуден да напусне зарад своето убеждение; сети се за ония дни, когато като пъргав юноша е придружавал тежко изпитаниитъ свети Методи по моравските краини, гдето го водеше неговото свещенишко призвание. Тогава пред лицето на преподобния старец тои се е чувствувал тѣ силен в своето въодушевление за вѣрата, че не намираще нищо от даровете на тоа свѣт толкова ценно, което да не пожертвува мъгновено за своето убеждение, за своето желание да стане съвършен. Животът на любимия апостол, пълен със страдания и пренасян с мъченишка предапост и постоянна усмивка към всѣкого, бѣ възбудил и в пламенното сърдце на княжеския син и млад вожд Славомира неодолимо желание да го последи . . . Сега му идеха на ум хубавите вечери, когато светиитъ архиепископ в минути за почивка от дневния труд сподѣляне с учениците своите богати познания, придобити из съкровището на гръцката и римската образованост, а тои прочиташе на слабозракия вече старец свещеното писание и трудове на християнските учители. Методи се впускаше в разговори с юношата, който откриваше в тѣх пламенно въодушевление на божествена дуна и всецѣло се поверяваше на поуката на великия учител. Душата на учителя, който задоволен гледаше вече назад към плодовитата деиност на живота си, и душата на ученика, който тепърва се готвеше да се възнесе на същата височина, се сѣзха съзан в свещена свръзка на любовта. Миннали се бѣха две години от това младешко приателство . . . Любимиятъ учител и бащин приател Методи се освободи от страстите на тоа живот и премина в по-добър заслужен свѣт, а надежниятъ си ученик предаде на Горазда, установен за пресмник на архиепископския престол. За жалост обаче веднага след смъртта на светия славянский апостол за неговите ученици настанаха тежки дни . . . Заслепениитъ Светополк се наклони към страната на немските попове, които и Методиу бѣха огорчавали животът, па с това им даде воля да нахостят и на неговите последователи: по-старите бидоха

изгонени заедно с дѣда Горазда, а по-младите се продадоха за роби на користици търговци със вѣрата . . . Славомира заварди от подобна съдба само родството със княза. Без да смѣта, че жертвува всичко, той напустна отечество и родители, та с велики планове прекрачи границите на съседна България, за да се придружи към Горазда и другите изгнаници. Върхът на мечтите му беше, да намери народ, потънал в погански заблуждения, и да го просвети с пламъка на Христовата вѣра, както славният му учител беше сторил с моравския народ . . .

Българският княз Борис прие учениците на Методия с отворени ръце. И народът му беше тешърва неотколе покръстен, та му бѣха драги новодошлите помощници за утвърдиаваніе на християнството. Славомир работеше неразделно с Горазда, мъж с кристална чистота на характера, ала с непреклонна строгост както към себе си, така и към другите: той никога не знаеше краі на постите и мъченията на телото си! Сам Борис, мъж с велик дух и твърда воля, тачеше светостта на Горазда, който също така не малко влияеше и върху пламениния дух на своя другар. В такова време на божествена ревност, когато след дневната умора по цели нощи префърляше списанията на светите отци, Славомир даде обещание Богу, да жертвува животът си за проповѣданіе евангелието и да заварди вечна чистота. Горазд го прегърна тогава нѣлен с въздушевание и одобри му постъпката . . . Настана промѣна въз престола. Като мислеше, че е добре настанил народът си, Борис се оттегли в благочестивото затъние на един манастир, заедно с Горазда, за да прекара с него остатъкът на дните си в благочестиви разговори и строг живот. Славомиру, когато от рано бѣ обикнал за благородния му характер и ученост, князът остави на възпитание своята щерка Любича, от която се раздели с пълна увереност, че по-добра замѣна за себе си не може остави никоі баща на дъщеря си. Младият изгнаник, от признателност към добрия княз, отложи своето апостолско пътуваніе между народа, за което се готвеше и блънуваше денем и нощем, па се обрече с цѣла душа да работи върху неораното до нинѣ черковно поле на братския народ; — другите му другари по изгнанство бѣха се настанили между туй било в тишината на манастирите, било като християнски учители в държавата.

След отказа на Бориса от престола положението на държавата бързо се вклопи под властта на Владимира. Пламен-

ният юноша смело гърмеше против разврата на двореца, без да се бои от заплахи или от мъст на мекушавите придворни боляре: обаче от своята сентба Славомир събраше само присмех! В бъркотните, що произлѣзоха така, почна да окрепнува малко по малко поганската страна, която се мислеше вече изчезнала, и настана време мъченишко, което беше тъкмо по духа на Славомира. Тоі утешаваше злочестите и гонените, насърдчаше слабите и стоеше насреща против всѣка опасност; при това всеки ден намираще блажена улада да обучава детето, що му бѣ поверено. Още в първите дни позна с удоволствие в гиздавата своја ученичка характер мек, благороден, сърдце ангелски добро и необикновени способности. И тука работеше с обикновената своја ревност, на дори му се струваше, че всичко останало по лека-лека отстъпиа в душата му мѣсто на това красно дете. Кога отиваше да си лѣга, тоі не мислеше за сън и апостолски пѣтища, но за невинната очарователна нежност на младата девоика, за неиното доверчиво сърдце, което не знаеше приструвки и из което всѣко слово се лееше като искрена изповед на чиста душа. Всичко, що имаше деіателно в живота му и в познанията, сѣкаш се преливаше в сърдцето на таіа девоика. Тоі знаеше от напреж всѣка неіна мисъл, и всѣко неіно съждение за всичко, каквото и да ѝ предложеше; — тѣ изглеждаше, като че и двоицата мислеха с един дух и говореха с едни уста. Любица обзе цѣлата душа на Славомира. Само по нѣкога тоі се стрѣскаше като от зловещ сън пред мисълта, че е отложил своето призвание; ала в такива минути завладѣваше в сърдцето му дълбоко недоволство от самия себе, без да знае, как да си обіасни това. Гласът на съвестта му натѣкваше за нѣкакъв си грѣх, който и сам тоі не съзнаваше, или не искаше да съзнае. Винаги се утешаваше, че таіа му служба скоро ще се свърши, и закриваше дълбоката си наклонност към ученичката в молитви Богу, комуто горещо благодареше и се чудеше, че е сътворил същество тѣ красно и свършено и че дарува успех на грижите му зарад него. За особната своја любов и нежност към Любица и не знаеше. Предполагане, че е къмто всища еднакъв, и ако съвестта му го обвиняваше и тука за нѣщо, тоі неопитно се оправдаваше, че то е уж нѣкакво просто разположение към Симеона, или пък още по-голяма милост към сирачето, което се е свикнало с него, и така безвестно се подаваше на всички тиа сладости от първите зачала на любовта, които оживяват в хиляди пищожни неща. С ус-

мивка приемане безбройните доказателства на неината наклонност, като смятане това за изказ на благодарност към учителя или за желание, да си замени любовта към родителите, които едно сираче с откровеност иска да намери във всеко добро сърдце. Поради всекидневните си сношения с ученичката, учителът и не съгледа, как детето застигна до мома, и как неината обхода, ако и все същата детинска, както и първо, получаваше вече друго значение. Топърва по-късно си обясни, защо се пъкога червеше девоиката, па и нему защо пламуваха ланитите, когато техните погледи, ако ще би и при обикновени разговори, ненадеино се срещаха; защо тя винаги диреше неговите очи, та и всекога трѣбваше да се срѣчне с тѣх, щом и тои погледнеше към нея; защо ѝ трепереха тогава ръцете, като държаха пергаментът, а неговото сърдце буино тупкаше, когато при четеніето се обляжаваха главите им, и свиленикѣ неини косми се допираха до неговите ланити. Позна, че и сам тои носи половината от вината за тѣа случки, че и тои ѝа люби, и то с цѣлата си душа; ала позна това топърва тогава, когато и девоиката, с онаѝа искреност на невинната си душа и с милата свобода, с коѝато бѣ се свикнала с него, почна да ѝавява и на думи, че го люби по-вече от брата си, по-вече от всички други. Тогава побледнѣ, като да беше се възпрѣл над голѣма пронаст, из коѝато бучеше грѣмно напомніаніе за даденото обещаніе. Като надви с усилие своето вѣнненіе, Славомир пріе това проявление на любовта хладно, с обикновена усмивка, като да не значеше нищо, и от него време измени своето поведение . . . Ала всичко беше вече късно! Любовта на девоиката му надвѣчаше из неините очи и през сълзите, които тя проливаше зарад неговата обноска: а тои, ако и да дохаждаше твърд, подкрепен от молитви и нај-свети плапове, трѣбваше често да прекъса на половина своите уроци и да бѣга сам пред себе си . . . Четирите дена, през които тъкмо се беше въздържал да не види Любѣца, го поучиха за грамадната сила на страстта му, коѝато растеше и в отсъствието на любимата девоѝка, — поучиха го, че и ѝ нея любовта е пустинала корени до опасна дълбочина. Разумът се намери в тежка борба с сърдцето. Отчаѝаніето го събарѝаше над собствената слабост. Намислѝаше да се прости за винаги със земѝата, гдето го заплашваше опасност, да се подаде на чувството и да съгрѣши против светостта, за коѝато се бѣ клел . . .

Такива мисли мъчеха гърдите на злочестия изгнаник, и той с безмърна сила се опитваше да ги ниже и изнизва, за да се отърве така от мощното впечатление, що му идеше от присъствието на девоицата. И при все това неината личност пак се отъртаваше най-ясно над всички притоворки на сърдцето, което диреше любов, и над всички опирания на разума, които проклинаше любовта . . . Любича вървеше с него в недоумение, и сърдцето ѝ се луташе между страх и надежда. В това време двоицата се намериха среди шумната гълчава на града.

Гъсната улица, образувана от пѣстро смесени камѣнни и дървени къщи, беше съживена от многобройни минувачи из града и селата, или от чужденци, най-вече от гръцки и фружки търговци, които бѣха дошли тука да си изложат стоките или пък само да се спрат на стан по търговския си път. Домашното облекло на мъжете от бѣла самоткана вълна се разменяше с живописната носия на жените из различни краища на България и с чудно шарените облекла на чужденците и на войниците, които вървѣха и се размикуваха по всички посоки. В това движение се чуваха виковете на продавци, крѣскъ на водачи и гърмеж на колѣа и кервани, които се точеха на дълги редове с тежки товари. Среди тоѣ шум не достигаше ушастъ, в който дворецътъ въара болярските домове. Хората се безпокоеха наистина от странините вести за местни погански размирици в нѣкои краини, и още се поговаряше за гонението на християните от Тервелѣа, когото цѣлото общество мразеше; ала бурѣята вилнѣеше още далеч от търговската маса и не се беше дотъкнала до неината глава и имотъ, поради което тя беше без грижа. От време на време и тука задрънчаваха сабли и дохаждаше тътен откъм палатите из града; но силанените граждани все пак си лѣгваха с утеха, че то само болярите се биѣт. . .

Колкото по-вече приближаваше лепата щерка Борисова, вървѣта стѣпаш повече и повече се отнасяше като дълтъ непрекъснат талаз. Хората се покланѣа ниско, а по-близките до княгиницата поклѣваха и целуваха нейните скутове с истински почит и любов към чедото на господар от своѣа кръв. Владимир нѣмаше на своѣа страна такава преданост на народа: тя му беше неизбежно бreme, което той и не искаше да дири, та оставяше народътъ съвсем на негова волѣа; затуй пък толкоз повече се ползуваше с народна обич Симеон, и особно Любича, на чѣиѣто хубост, вродена нежност и добрина на сърдцето всѣкоѣ се очудваше. Туку-речи същото

внимание заслужваше и неиниѣтъ събѣтникъ, който в целиѣа градъ беше познатъ, какъ се жертвуваше за помощъ на ближнииѣа, и обикнатъ за своѣа светъ животъ. Гласните похвали, що се зачуѣа тѣкъ-тамъ за хубостта и добрината на Любица, правеха девоиката наместе да се зачерви, а Славомира — нѣколко пѣти да трепне отъ безпокойство и страхъ, да не би тази похвала да пробуди съета в младата душа на ученичката. Децата се притекоха на купчини къмъ обичната и ласкава княжеска щерка, за коѣато знаеха, че не излиза безъ дарецъ за тѣхъ: и наистина този пѣтъ се обѣавиха в кошничката много дребнѣлики и сладки пещи, които малките просечета приемаха с тържество, а майките имъ с радостна благодарностъ. Като се довършиха даровете, всѣко дете получи поне блага дума и сърдечна милувка.

— Колко е благодаренъ този народъ и за най-малката вещь, Славомире, обѣрна се Любица къмъ учителя си, който другъ пѣтъ следеше с удоволствие тези радушни проявениѣа, но днесъ ги прескочи дълбоко замисленъ. . . . Не знаѣа, какъ може човекъ да бѣде толкова зълъ и да ги обижда! Защо да се възбужда в тѣхъ омраза, когато е така лесно да се придобие тѣхната любовъ, а с неѣа и здравина възъ престола? Мислѣа, че и злиѣтъ господаръ поне по тиѣа съображениѣа трѣбваше да се показва добъръ. . . .

Славомиръ сѣкаш не чуваше това наивно сѣждение, та отговори безъ никаква свръзка — като отъ сънъ — с тъмно слово отъ псалма, който повече прилѣгаше за неговото вътрешно състояние, отколкото за думите на Любица:

— „Само който има невинни рѣще и чисто сърдце, който не обрѣща душата си къмъ съета и не се кълне криво, — само той ще приеме благословниѣа отъ Господа и правосѣдие отъ Бога спасителя своего. . . .“

Любица погледна с почуда и страхъ намръщениѣтъ мъжъ, който шепнеше нататѣкъ вече самъ за себе си.

„ . . . Чакъ до небесата е твоето милосърдие, Господи; твоѣата истина — чакъ до най-високите облаци. Твоѣата справедливостъ е като най-високите планини, твоите съдове иматъ неизмерна дълбочина. . . .“

Речта му още по-нататѣкъ биде заглужена отъ смесениѣа шумъ и глъчъ из просторната отворена градина, къмъ коѣато тѣкъмо се приближаваха. Тамъ разбъркано глъмѣаха воѣници, уволнени из редовете, плавци откъмъ Черно-Море и дунавското крайбрежие, които даруваха за вино своѣата платка, и нѣкои отъ самите градски жители, които имаха смелостъ да се втур-

пат между побудалото и нищо простолюдие. Песни, смѣх, звукове от чаши и свадн се сливаха в едно със звука на мечовете около градината, гдето плавецът се биеше с не по-малко разярения воиник. Но места се виждаха заловени за снагите си борци, които възбуждаха участието на своите най-близки другари, и те без да понавнат, следеха вървежът на борбата или с похвали, или с присмех. И тук настана тишина, щом се зададе Лубица; — така беше тя обикната от всички и от всичко. Борците напустаха борбите и пристъпиха към входа да видят лепата княгиня: те сговорно стояха един до друго и се покланяха.

— Взел го бѣхът и гъркът! — ама хубава двоика, нали? — питаше височко един воиник съседът си плавец.

— И тоі — казват — бил от княжеска рода, подзимаше плавецът; — чух, че бил същи братовчед на Светополка.

— Истина, потвърдяваше воиникът, и си отри с ръкава кръвта от издрасканото лице — бил и храбър воивода срещу Фрузите! Жал, че се облъкъл в това попско расо... Ама, както ти казвам, — да ми се пречуши мечът о първата хазарска кратува, ако намериш такава двоика и в Цариград! — Па аз го попе знаја!

— Е, ја! смееше се плавецът и сочеше с меча към главата му, като захващаше изново да го дразни. — Нали ти отрѣзаха там в плена двете уши, — колкото две педи от дължината на моја меч!

Нетесаните искрени похвали, които сподиряха и натагък нашата двоика, изтрѣгнаха Славомира из неговата аскетическа философия, гдето едвам се държеше поради отнора на чувството, че не е сам и че слуша един мощен глас в сърдцето си. Слисан за впечатлението, което можеха да произведат у Лубица похвалите на тоја народ, тоі опита да го заглади с помощта на обикновената си учителска предупредителност.

— Гласът народен, мило дете, — думаше ласкаво — наричат мнозина глас Божий, ако и да е това неразумно и несправедливо; защото никога не прилича на хората, дори и да са всички на куп, да си приписват божии качества. Тъмо гласът народен може да се приема само с голяма предпазливост, и онія, които би желал да си го избере за мерило на живота, отива по крив път. Народът е като дете: като него е тоі лековерен и се гали на всичко, който му покаже усмивка и добро око; а също като него е непостоянен и

връткав както в својата наклонност, така и в омразата. У него има будно чувство за справедливост, ала леко се претъпява с приструвки и блъсък. Днеска слави оногova, когото утре ще развина на кръст . . . Ате би се измамил онѣа, който би му правил добрини, да намери признателност . . .

— Ти казваш, че народът прилича в непостоѣанството на дете, усмѣ се Ліубица шеговито, и жълтиците в космите ѝ зазвезаха, като си потръси главата с галено движение; — вѣрвам ти всичко, но пък и мене вече не можеш да наричаш дете, защото осендам, че не съм непостоѣанна. Да мразѣа още не съм се опитала, но когото любѣа, мислѣа, че бих го любила вечно! . . . — доложи с горещ разведрен поглед.

Славомир слушаше тиѣа думи с нѣкакъв стрѣвен израз на радост.

— Наѣ-сетне чувам, Ліубице Борисова, как се освобождавам от службата възпитател, — казваше трогнат дълбоко. Ти самѣа отсѣди, че не си вече дете, което да се нуждае още от възпитание; — да, ти напълно вече дозрѣа по дух, и всичко, и моѣа задача при тебе — е довършена! Твоето възпитание, що ми възложи светлигѣт кнѣз Борис, е — хвала Богу — готово . . .

— Хвала Богу, прошепна побледнѣла Ліубица и смал не жалитна, като притискаше ръката си с китката към сърдцето. Красните ѝ влажни очи сѣрбно се обърнаха към човека, който с ледна жестокост пробode и неѣното и своето сърдце . . . Хвала Богу . . . повтарѣаше болестно като в сън; — ти, горѣана, тежко си прекара дните зарад мене! . .

Славомир осещаше кротко натѣакваніе в тиѣа думи, които извика строгата му реч към девоѣката; ала колкото и да му викаше сърдцето с глас, да оправѣа това погрешно мнѣние, тоѣ не стори така, но остана и за напред все тѣѣ жесток и към себе, и към неѣа.

— Да, продължаваше важно, — радостно посрещам нетърпеливо очакваніѣт краѣ на таѣа задача, защото с това се доближава началото на целта, на коѣато съм посветил своѣт живот. Настана вече напoкон oпoва време, което за чѣтари години бѣх отложил от признателност към благородниѣа твоѣ баща.

— Ще рече — признателност, едничко признателност, — думаше девоѣката необикновено страстно, та превари учителѣт си, — а при това си търѣѣл може би от постоѣанно страдание и тѣга, дано се избавиш от тежката работа, що ти бѣх причинила. Ти постоѣанно ще да си гледал да над-

висен себе си, за да не излезе на яве твојата неугода против мене, понеже съм ти пречила . . . О, сега виждам, защо в подирно време странеше от мене, когато не можеше вече да се надвиваш! Клетният ми татко, гдето безмислено ти е възложил такава тежка жертва, да го заместяш при сиротото му дете! Тои на pewno не е знаел, че твојата признателност ще ти приготви такъв горчиви минути . . . Ах, да бих знала аз това — сама щях да те избавя от голѣмата грижа . . .

Славомир стреснат гледаше на својата развълнувана ученичка.

— Любице, що думаш! нѣтакваше тои, и с тревожна мисъл следеше неиният страстен поглед. — Що стана с тебе? Откак те знаа, днес е първи път, че ти не говориш така, както мислиш . . .

— Тогава ти знаеш аз какво мисля, — казваше девојката и се червеше от срам, — а все нѣмаш милост за мене!

— Имай я ти за мене! избухна Славомир, все така бледен.

— За тебе?!

— Виж Любице, думаше по-кратко, като поимаше меката ѝ ръчица с предишната откровеност; — сега чух първата приструвка от тебе! От где се е взело в тебе семето за нея? Аз не съм го посѣл; знаа само, че отглеждах в тебе душа чиста, както я е Бог създал. Варди се от всѣка страст, ако ще би да ти се облача и в най-красно рухо! Мене ми се стори, че зачух глас на зло, упорито сърдце, а не гласът на својата ученичка. . .

Любица се наведе в жален плач към гърдите на учителѣ си, — както е правила и друг път, — и така още повече забърка младият мъж, който с най-голѣмо усилие едвам се овираше против својата страст. Славомир осецаше жежкия дъх на разплаканата девојка близо до своето лице, па и сърдцето ѝ, как бие до неговото; ала нѣмаше толкова сила, да отблъсне от себе ангелски прелестната глава и лепото треперещо тѣло.

— Прости ми, добри Славомире! издума в сълзи Любица, — не знаа, що е говорило сега из мене; но такива мисли никнат в душата ми винаги, колчим ти се отдалечил от мене. Остани, за Бога, ако искаш да ме упавиш, — недей ме оставя! . . .

Славомир видѣ безпокойно, че наоколо се беше наспрѣл народ, па умилно и с различни съждениа поглеждаше на разплаканата девоика. Тоѣ бързо ѳа умири, като обеща, че ще спомоха да по-често и неѳа и Симео̀на. След това леко се отдели от неѳните прегръдки и поведе ѳа с пресилена студенина през любопитната навалица.

— Тервел, казват, зле обижда нашата светла звезда, — обѳясняваше нѣкоѳ с глас из тѣлпата.

— Еѳ, този погански пес! — ѳадосваше се всадник един с тѣсно закопчан кожен контош и с низѣкъ калпак; тоѣ си въздържане конѳът и се подпираше с дългото коние о земята. — Чухте ли, че иска да сравни дружината си на броѳ с дружината на самиѳа кнѳаз? Наема, казват, в неѳа Хазари и Гърци, негли да му вървиѳт въ̀в всичко тука по водата . . . Това никак не ми е чудно! . . .

— Ами Владимир, каже, му ѳа обрекѣл за жена, та може би за това ѳа мѣчи, предполагаше първиѳт глас.

— Не е чудно, че не иска тоѳа тигър, — може е решила да приеме духовен чин и да влезе в манастир, та върви сега придружена от почтениѳа Славомир.

Па един воѳнишки челник, като съгледа наблизу нѣ-болко воѳника и позна по щитовете, че са от негова дружина, даде повелѳа, та ги събра в чета и учтиво ѳа предложи на Любица за услуга. Славомир поблагодари от неѳно име с дълбоко въ̀трешно удоволство, че черката Борисова нѣма да бѣде оставена в минута на опасност.

— Отриѳ сълзите си, Любице, — напомни ѳ тихо, — защото хората ще помислиѳт, че си коѳ знае как злочеста и преследвана; а докѳт изминем градѳт, — добави шеговито, за да ѳа развесели, — ще те прогласиѳт негли и за кнѳагинѳа на всеобщо въ̀стание! . . .

— Него нѣма да направѳт, усмѣ се печално Любица, — па и нѣма да сгрешѳт, ако си помислеха, че съм злочеста. Тѳи ми е сега, сѣкаш се прощавам съ̀с всичко, що ме е тешило до нине . . . Да, чувствавам, че ще бѣда наистина злочеста, ако си отидеш . . .

— Гледаѳ, там Драган си почива с татка си, показваше Славомир, за да не бѣде дължен да отговарѳа на това признание.

— Уморило се е, лудото, — а моето носило все щеше да бѣде по-сгодно и за стареца.

— О, Драган навярно не се е спрѣл по своѳа воля, уверѳаваше Славомир, — тоѣ не знае умора, и особно в

такава служба. Може сам татко му да го е принудил да се спре, за да му улекчи товарът.

— Колко благодушен син! чудеше се девоїката.

— Наистина! Любовта към татка му веднаж без малко щеше да му се отмери с живота. Понеже ти само от съжаление към съдбата на стареца тръгна с мене към моето жилище, където тъкмо го носи мої Драган, ще ти приважа, докът изминем остатъкът от пътіа, една случка, при коїато намерих и своїт разумен и силен другар. Кога стигнах из Моравиїа, по желанието на Симеона аз го придружавах в една обиколка, що бѣ предприел за да прегледа държавата. Преминахме по десниїа брѣг на Дунава през горски земи, а по левиїа — през равнина и пущиниїа чак до Карпатите, и през подбалканските краища чак до най-старите граници на Македониїа, Епир, на дори и в дивиїа Илирик. Като се връщахме покраї Дрим, коїто се лее низ дълбоки непрекъснати ровини, с нас беше и Драган между другите калаузи, каквито Симеон взимаше от всѣко село, понеже познаваха местността и пътищата. Тої бѣ син на стареїа от една погранична задруга, — на онїа стареї, когото днес ти позна в лицето на стареца. Нашѣт славїански народ, сега речи повсѣде покрѣстен, населява там долините, когато в непроходните планини и гори се скитат тѣлпи диви Арбанаси, що се поминуват с лов и паща на стада. Те много мѣчат нашите жители по долините, когато кочуват със стадата си или кога слазїат да презимуват, — и тогава поне по име признават кнїажеското върховенство; инак обаче оборѣжени се държат в непристъпните си гнезда и пленїат от там околияте под началството на свои племенни воїводи, като се сдружават и с пограничните съседи за по-големи обири. Да ги накаже човек не е лесно; защото с дребна воїна, за коїато краината е отлично пригодна, избиват и многочислена воїска, а в опасни случаи се промѣкват между свободните си еднородци зад границите. Една вечер, когато по дивите изподрани урви беше вече припаднал сумрак, съгледахме така на половина ден път пламъци от нѣколко запалени дедини. Драган, коїто ни бѣ показал огънїѣт, не знаїа как — изчезна още неїа нощ. Сутрината по волїата на Симеона дружината ни тръгна назад към онаїа страна. Низ пътіа към нас се придружаваха готови с оръжие їунаци от околните задруги, където била вече пристигнала вест за арбанашкиїа плен, понеже Арбанасите бѣха запалили дедините, като откарали в робство и жителите, що не им отстъпили в

борбата. През изгорените села приближихме ние към пограничния плет, гдето ни се представи особено странна сцена. Неколкоцина наши погранични стражари тъкмо издигаха сважениѣтъ Драгана да го обесѣат под едно дърво. Клетниѣтъ момъкъ сѣкаш очакваше смъртта с радост, защото не само че се вдаваше на своите палачи, но още им помагаше. Симеон заповѣда на стражарите да спрат, и разпитваше за причината на наказанието. Драган бѣ обвинен в измена на отечеството, че искал крадником да избѣга из родната си земя. Бил уловен кога прескачал пограничниѣтъ плет, за което българските закони осъждаат на мѣгновена смъртна казнь. Симеон го питаше, защо е искал да стори така, ала ѣунопѣтата не даде никакъвъ отговор, сѣкаш ч не чуваше строгите въпроси на княза. Издосан от това ѣупорство Симеон бѣ живнал вече да го теглиат на въжето, когато аз помолих да ми се позволѣат нѣколко думи с осъдениѣта. Тогава с добро го придумах, та ми разказа със сълзи, какъ то била тъкмо негова дедина, коѣято неприѣателѣтъ изгорил, и повечето от рода му отвлѣкълъ в робство. Драган побързал да издири злодеѣците, за да изтрѣгне из ръцете им татка си, или поне заедно с него да споделиа робството и да му го улѣкчи; но още по пѣтѣта се научил от други ѣунаци, които били трѣгнали след неприѣателѣта, че жестокиѣта Арбанасѣ, като били достигани, изпогубили всички пленници. Тиѣта ѣунаци били видели дори и труповете на неговите роднини, а нѣкои уверѣавали, че познали и татка му, зафърлен краѣ един поток на Дрим; подир това те съвсем изгубили диритѣ на злодеѣците в горите. В отчаѣание Драган искал да прѣскочи и границите, за да закопае поне труповете на своите мили, па и сам да загине при тѣх. Симеон се чудеше, какъ тоѣта снажен момъкъ се не брани против стражарите и какъ не ще да му отговарѣа. И до сега виждам онаѣта болестна усмивка, с коѣято злочестниѣтъ момъкъ погледна тримѣта стражари и думаше, че да бѣха Арбанасѣ, а не своѣаѣци, които си вѣршат длѣжността, щѣше много лесно и без оръжие да ги убие. Нему, каже, било все едно да загине тук, или там, и че затова не рачил нито силом, нито с думи да заварди животѣтъ си. Разбира се, че Симеон не даде да го погубѣат, и от него време тоѣ се привѣрза към мене така, че искаше да върви навсѣде, кѣдето и да пѣда. Възраѣавахъ му паистина, че не ми трѣбва слуга, като и сам живеѣа от милост и дарове, ала нищо не помогна. Тоѣ папустна за винаги печалното мѣсто на злочестинѣта и ме придружи чак до Прѣслав.

Колчим заговаріях за своите бѣдѣщи пѣтуваніа, тої пак тѣ-таки пожелавахе да ме придружава в апостолското дело, ако и да беше. сиромашѣт, и сам христіанин само по име. Приех го за свої приіател и тої ми помага във всичко, гдето не ми постига сила и сръчност, особно в лекарски работи, косто каже научил от баща си. От тогава в празните си часове го поучих доста в закон Божий и във всичко, що му беше достѣпно, тѣ че сега вече може да изпѣлніа малки порѣчки да проповѣда светата вѣра. Тої е тѣврде въодушевен за това, — само не знаіа, дали не ще му промени сега мисѣлта грижата за старіѣт баща.

Ала — ето ни вече пред моето жилище, и показа на низката дървена кѣщица, покрита с плочи, в зидовете на коіато просторите между белосаните греди бѣха живописно изпѣлнени с червена глина. Отвори простите врата, направени от широка негладена дѣска, и покани Ліубица със скромно извинение да влезе.

Девоіката прекрачи низкіѣт праг с радостна усмивка. Тези малки прости стени с дребни прозорчета, трѣстинов потон и глинен под, тази бедна покѣщнина ѣ направиха впечатление на тихо гнездце, което добивахе за неіа безкраіна цена, защото всѣкоі ден бивахе предмет на неговите погледи, защото всичко онова беше негово. Не се чудеше на тоіа христіански философ, горд във своіата скромност, че не приемаше да се посели в покоите на кнѣжескіа палат, и че по никакѣвъ начин не посѣгахе за подѣръжка и дарове: ако му ги внуждаха по нѣкога, тої ги делеше със сиромаси и злочести. Тіа би веднага разменила без двоуменіе своето великолепно жилище за таіа скромна стаица...

Славомир затрепера, като влезе днес тукуречи наравно с Ліубица в своіата колибка. Дивни мисли се зарониха в главата му, а в сѣрдцето, заглушено преди това от разума, се разлѣ осещаніе на краіно блаженство. Тиіа стени, между които бѣ преживѣл толкова часа в честити сѣнища за тази девоіка, таіа малка стаіа, свидетелка на страшни борби — все зарад неіа, и това бедно легло, сглобено от дѣски, въз което през безсѣнни нощи е коленичил в молитви, — сега му се струваха, че се усмихват пред неіното лице, като че познаха предметѣт на неговите въздишки и молитви.

Драган беше положил татка си на своето легло, — прострѣна рогозка. По старіа славіански обичаі тої поднесе на Ліубица хлѣб и сол на дървено блѣудо. Тіа си взе не-

принудено на ниското подадено столче, като оставяше с мило движение от страната си мѣсто и за Славомира; нему тя предложи и половината от хлѣба си с нежна усмивка, из коіато дишеше само щастие. В таіа минута старецът попита шепнешком сина си, дали не е това невестата на домакина. Щом зачуха тиіа думи, и двете млади души се изчервиха в същото време и стоіаха насреща си в нѣмо смущение. Любица наведе черните си клепки, а Славомир се обърна към масичката, направена върху крака, вбити в земята, и взе там да си оправя пергамените. Настана тишина, коіато само Драган пресече, като се обърна с оплакване към Славомира, че своенравниіът старец, без да гледа на своите рани, иска да стане от постеліата. Па и старецът, поиска от него защита, понеже се осещал вече по-здрав и знаіал по-добре от сина си, що е рана, и как се тя гледа. Славомир се възползува от тоіа случаі, за да поразмахне пак дивните си мисли: разгледа на стареца раната, и ако и да му смигаше от страхи Драган, потвърди желанието на татка му, коіто веднага победоносно си седна, и почна да дава на сина си подробна поука за раните, понеже подозираше, че ще да е забравил вече всичко.

— Казваш, че си пак вече в пълна сила, пресече го Славомир. Кога е тѣі, ще ли можеш приказа на кніагиніата своите случки? Тя от милост за тебе и за твоіата съдба е дошла пешком чак тука.

Старецът изтрѣпна от ужас. До сега Драган бѣ забравил съвсем да каже на татка си, коіа беше таіа хубавелка, коіато заедно с господаріа му се грижеше за него. Прекарал години си по най-задните граници на държавата, старецът не беше виждал още никого от кніажески род; тоі си представяше кніажеските лица в безпределна снѣнност и височина над обикновените смъртни, — и ето, сама дъщеріата на преславниіа Бориса помагаше сега да го свестіат и се грижеше за него като за равен на себе си! Очите му се помѣтиха от сълзи, па се фърли пред позете ѝ да целува блѣскавите скути на кніажеското рухо. Любица в недоумение стана. Повдигна старецът с приветлива усмивка и го молеше да си пази повреденото здравіе и пак да си седне. Драгановът татко послуша свенливо. Славомир и тук се възползува, та метна плащът си през дървеното столче на Любица за да ѝ бѣде по-сгодно; при това се отстрани от припателниіа поглед на девоіката, да не би нѣкак да си обіяснява тази внимателност инак, освен както е била мислена, и седна до ста-

реца, когото покани ласкаво, да започне разказът си. Напокон старецът почна да чертае несвързано, какъв е животът на старея в задругата по онѣи опасни краини, и често се повръщаше все към Драгана, единчкият свой син, комуто най-вече хвалеше силата и смелостта. Драган поничаше с глава от срам, когато старецът тържествено описваше борбите му с мечки и с грабливи Арбанаси, но напразно даваше на татка си знакове, да говори за друго: старецът все си продължаваше за него, как е укротѣвал най-буините конѣ и бикове и как е бивал не само къмто него, но и към всинца предано услужлив . . . Най-после Драган намери за добре да излезе вън. Неговата срамливост възбуди за минута усмивка в лицата на двамата слушатели, на които погледите се посрещнаха съкаш в споразумение . . . Обаче Славомир бързо се отвърна и следеше божем внимателно разказът на стареца за Арбанасите, как те една зима, преди да мине княз Симеон по обиколка, убили в задругата един пастир, негов роднина, и как Драган измъкнал убицата из средата на злодеите, та го предал на съда на задругата, и тя го напала по заслуга. Арбанасите се разбѣгали, но със закана жестоко да си отмъстят. Минало се дълго време; в задругата се позабравила вече случката и грижите за варденіе поослабнали. Тогава заминал и Симеон с дружината си . . . Веднага след него злодеите нападнали с две чети, от които едната откарала добитъкът, а другата погубила повечето от членовете на задругата, и живите заробила. Между тѣх бил и старецът, старей на задругата, когото спасило лекарското му умение, защото оправил на едного от арбанашките главатари навехнатиът крак . . . Драган влезе сега предпазливо през прага, и като разбра, че не е вече думата за него, напрегнато слушаше разказът на татка си за плена у неприѣтелите.

Подир дълго скитаніе малоброините пленници стигнали до седалището на грабежното племе, — един дървен дворец, чудно построен в осамотена горска ооіа. Победителите били посрещнати с радостни викове от жените и децата, и тогава настанали нѣкакви пусти танцове за почит на нѣкоя богиня, па и горчиви изпитанія за горките пленници . . . Нѣравите на Арбанасите описваше старецът гнѣвно като досущ противни на българскиа народ. Мъжете в безобразна леност се скитали по горите и прекарвали само с грабежи и сбивки, а на жените оставяли всичката работа. Кога се роди нѣкое дете, плачат — каже — и изброѣват всички мъки и злочес-

тини в живота, що има то да премине; а кога се случи смърт на сродник, ликуват и танкуват пред трупа, че се избавил за винаги от всѣкакви болести, рани и болезки. Вместо богове, каже, почитат нѣкакви нечисти бесове, на които принасят в жертва и човеци. В безкраїни мъки се изминали за стареца шест години плен, из които не мислел вече да се отърве. Едничката мисъл, че Драган е жив и свободен, го утешавала в печалната самотиѣ. Да избегне било много трудно, защото не знаѣл пътищата, па и Арбанасите строго бдели и жестоко наказвали най-малката опитнѣ за бѣг Покорил се бил окончателно на своѣта недрага съдба, когато веднаж в зори се разнесъл около градището звек от оръжия, и по гласове от родни език, що се разчули след малко по двора, познал, че ударил часът и на неговото избавление. Старичкият болярин Чернев сам от своѣта жупа залегнал за измъчениѣ народ, въз когото Арбанасите правили нови и нови нападения, и като събрал дружината и воїниците на жупата, нападнал злодеїците тъкмо когато си почивали. Нити един от тѣх не успѣл да избѣга: целият роїак бил погубен за урок и на другите му съплеменници. Старецът бил освободен. В съседните дедини тої се научил, как син му го смѣтал вече за погубен, та се отнесъл с дружината на княза Симеона чак в Преслав. Намислил сега да подири сина си и с тази цел влѣзъл на служба у Чернева, който без да предосеща опасност, отпътувал и с челядта си за столицата на княжеството. Едвам преживѣл нѣколко дена в Преслав, когато почнали да му пристигат заплахи, че Тервел се готви да го плени; но стариет болярин като се знаѣл невинен, не оставил столицата, нито пък си събирал дружината да се готви за отпор. За жалост заплахите излезли истински, и тепърва кога Тервел с тълпата си ударил на къщата на Чернева, заградили го синовете му, та се бранили и против волята на татка си, които се надѣвал, че Владимир не ще допустне да се стори толкова неправда сирѣмъ верниѣ свои велможа, които е оказвал нему и на татка му толкова ценни услуги. В кратко време отпорът бил надвит, и цѣлата челяд на Чернева заедно със слугите, между които се намирал и Драгановът баща, била повлечена в княжескиѣ дворец И последното нѣщо, което си припомниаше старецът, беше, как Тервеловът кон го ранил с копитото.

— Тервел, Тервел, — ще погубиѣ това псе! ѣареше се Драган решително, и голѣмата жила на челото му се препълни от кръв.

Драгановът баща не възрази нищо против таia помисъл, като го имаше за напълно справедлива отплата за пакостите, що бѣ причинил Тервел на неговите възвишени благодетели. Имаше съмнение, че син му ще извърши това, и старецът му само припомни, да варди добре и своѣтъ живот. Ала дългиятъ карателен погледъ на Славомира смути раздраженииятъ образъ на Драгана, и той се наведе сѣкаш посрамен.

— Аз вече наздраво мислех, Драгане, — съдеше го важно, — че си забравил да отмѣстиаваш, което е своѣствено само на поганците, и че съвършено си познал възвишеното начало на Спасителя наш, — да се не връща кривда за кривда!

— Да, отговаряше Драган в недоумение, — да беше кривдата сторена мене! . . . Но Тервел обиди ония, които аз обичам, и които съм длъжен да обичам и да браня зарад техните добрини!

— Толкоз по-голѣма заслуга за тебе, — ако сумееш и тук да се въздържиш и да оставиш наказанието ономува, комуто е право да го извърши.

— Ами какво, ако още веднаж дигне ръка срещу татка или срещу тебе? Аз и тѣ съм вече отколе на шрек и чакам само да нападне нѣкак върху ти . . .

— Нашиятъ живот е в божи ръце, отговори Славомир спокойно и приветливо: имаш за това пример тъкмо у татка си!

Драган, комуто не беше навик да отвърща, а още по-малко да отвърща на Славомира, сѣкаш не беше тоia път задоволен от християнската поука. И старецът въртеше глава и се чудеше на таia нечута наука, коiaто толкова противоречеше на началата, в които бѣ прекарал повечето от живота си, па излезе умислен из стаiaта, да си наваси малко позасъхналото лице. Любица с безпокойство гледаше задържаната страст на обичния момък. Ако и да беше с характер кротък и благ, неспособен за никаква мѣст, тia се съгласи в душата си с Драгана против Славомира и с нѣ-каква радост слушаше, как верниятъ слуга потулено изпуста силата на гнева си.

— Нека, ще го оставя . . . ала щом тоia злодеец още веднаж посегне върху баща ми, или върху господаря, ще го заколя, дори и посред неговата дружина! . . . И бързо замина навън в дирите на баща си, като да се бѣ сетил, че го е оставил самичък.

Славомир и Любица останаха сами в напрегнато очакване... Девоиката, разтревожена от по-предишния разговор, искаше

да моли Славомира, да склони най-после на просбите Симеонови и неїни, па да си избере жилище в палата им; ала наведнаж осети една никога непозната срамливост, като трѣбваше да продума на тоѣа до недавна тѣи своѣ човек. Сега ѣа беше страх, като седѣха така без думица един срещу други. Славомир вторачено гледаше въз едно мѣсто, от неволя, да не срещне пак внимателните очи на девоїката, и се силеше да поддържа искусствената стена, коїато с големи усилия едвам бѣ сполучил да постави между неѣа и себе. Лїубица трепереше от раздражение: предвиждаше решителен отказ на своїата просьба, ако не и бързо решение на Славомира, да напустне Преслав; — а то помагаше да се мае още по-дълго над своїата несмелост. Ала най-после вътрешното външение ѣа понуди да проговори. Стана боїазливо и доближи към него.

— Славомире! издума тихо, едвам да се чуе.

Славомир трепна от умилниѣа звук на познатиѣа глас.

— Що обичаш, Лїубице Борисова? обади се хладно.

Девоїката въздѣхна — и за по-нататѣк думите ѣ замръзнаха на устните.

— Ах, забравих — време ще е да се върнеш дома си!

Лїубица не се противеше. Мисълта, че ще ходи назад пак придружена от него, придаде ѣ смелост: може би така ще намери случаї да му изкаже желанието си и страхът. Но Славомир съвсем нечакано ѣ отне и тази утеха. Като се боеше от опасниѣа път, помоли Драгана, коїто тъкмо влизаше, да отърчи за носилката, и покани с особна внимателност девоїката, да си поседне, догдето се върне слугата. Драган полетѣ, и Лїубица не можа да противустои на поканата, коїато по-скоро изглеждаше като заповед. За да прогони мъчителната тишина и да скрати очакванїето, Славомир повика и Драгановѣт баща, та го помоли да прикаже още нѣкои подробности от живота си в плена. И когато старецът пак зачена, тої изново потѣна в своите мъчителни блѣнове, от които се стресваше сегиз-тогиз, когато разказвачът размесїаше старите славїански божества с науката на христїанската вѣра. Бившиѣт старец се гордееше, че самата кнїазова дъщерѣа го слуша; пробираше из наметта си наїдивните случки, които кичеше според силата си, — ала духът на кнїагинїата не ходеше след тѣх толкова, но се движеше, забъркан, околю учителя и образа на свършена раздѣла. Напokon пред прозорчето се зачуха и равните стѣпки на

посачите. Любица се пробуди съкани от дълъг сън, трудно се издигна от столчето и с горчива жал оставиаше колибката, като киваше с принудена веселост на стареца да се прощава. Старецът ниско се покланяше. Славомир ја изпрати до носилката, като ѝ подаде още пред вратата си един свитък пергаменти.

— На, Любице, нѣколко части от свещеното писание в чист препис, думаше с разтреперан глас; — прочитај ги по-често. Тълкуваніята, които съм написал към тѣх, ще заместят напълно моите лични обіясненіа . . .

Тѣа неволно поклати глава. Нѣмаше нужда и от думи . .

Тѣжно си седна в носилката и с препълнено сърдце и съвзеци очи гледаше назад, гдето високият стан на Славомира с наведена глава стоеше като статуја на прага на хижата.

— Ти ще дојдеш, Славомире, — успѣ още да каже, като се понесе носилката, — нали ще дојдеш? Ти ми обрече, и аз чакам! — заекна се нещастната, и в въздуха съкаш остана тънък звън от нејната просба — „ще дојдеш, Славомире!“ . . .

Славомир се опомни едвам след нѣкое врѣме и влезе с дълбока въздишка в својата стаичка.

(Следва.)

ДО ЧИКАГО И НАЗАД

ПЪТНИ БЕЛЕЖКИ.

(Продължение от кн. III.)

Стъмни се. Ние седим с Филарета в салона за пушеніе и си беседваме. Тренът лети. По едно време през прозорците блесна електрическа лампа, друга, трета, цели стотини наведнаж! Ние сме в един голѣм град. Шум, писък, камбани, тренове режат по всички направлениія и мигом всичко утихна. *Chè cosa!* Гледам през прозореца — тренът ни посред една широка река: бреговете заедно с електрическите фенери се въртиат. Значи ние се движим. Как, по водата! Отварям прозорецът, надниквам и гледам един машинист спокойно си пуши лулата под прозореца; значи ние стоим. Не, не стоим, — целият град се върти пред очите ни! Погледвам през отсрещния прозорец на вагона, — виждам един трен с пасажери и същите пасажери, които бѣха в другия вагон на нашия трен! *What's the matter?* Твърде просто. Нашият трен както върви, посмалиава ходът си, разделя се на две, влиза върху един параход с два реда релси, и този параход ни кара сега на отсрещния брѣг. Този град беше *Detroit*. Втори град тѣ осветлен с електричество аз не видѣх. Утре рано сме в Чикаго. Ние предварително знаем, на коія станція ще спрем, в коі хотел ще слезем и где се намират те по плана, и сутринта, когато кондукторът извика: „Станція на 57-ма улица“, ние знаехме, че тази е нашата станція и слѣзохме с чемаданите в ръка. Разгърнахме планът и се упутихме из улиците с чантите: кривнахме налѣво, надѣсно, догдето съвсем забъркахме пътят; но една пътеводна звезда блесна на срещната страна на улицата, — тази звезда беше едно заведение с лаконически надпис: „*Pilsner Bier*“. Тука има Немци, ще можем да се разправим. И наистина, след двацет минути ние излѣзохме от туї спасително учреждение и по указанието на стопанива му позвънихме в една къща отсреща. Там ни посрещна

една стара Немка, и ние условихме у нея една стаия (другите бѣха засти) за 8 дена да платим 9¹/₂ долара. По-евтино от Кутловица! Без да почиваме, ние трѣгнахме към изложението, като решихме, че нѣма да се отбиваме, догдето не намерим в българския отдел г. Попова, нашия представител. За вход в изложението се плаща по половина долар. Минахме краі цѣл ред красиви и богато наредени павилиони на отделните щати, пресѣкохме, за да скратим пътя, галериите на изящните искусства, изминахме южно-американските павилиони, прерѣзахме рибното заведение, избяколивме зданието на правителството и влѣзохме в колосалното здание на мануфактурата и свободните искусства. Вие трѣбва да сте били на пловдивското изложение и знаете големият павилион? Тоі беше доста голѣм, нали? А пък в двореца на мануфактурата в чикагското изложение може да се помести не само цѣлото наше първо пловдивско българско изложение, но могат да се настанят и всичките жители на втората българска столица, заедно със всичката им погъщнина, па и с живата стока отгоре. То е 1687 на 787 фута, или 1327669 квадратни фута (коіто обича, нека му прави смѣтка на квадратни метри, — аз нѣмам време). Тази постројка изглежда отвѣн масивна, с вар помазана, от страните има колонади, стените са украсени с орнаменти: стрѣхата е железен свод, покрит със стѣкла. А вътре в този гигант са построени стотини павилиони американски, европейски, азиатски и други. Има хас да очаквате да ви описвам всѣкой павилион отделно! А питате ли, успѣх ли аз да ги зърна сам всичките? Ние дадохме дума да не се смираме. Вървим по средата, за да не се заблудим из този лабиринт. Пред очите ни се изреждат един от други по-красивите павилиони на Австрія, Германия, Англия, Франция, Белгія, Русія: по-пататѣк личи една мавританска калонада с тъмни сводове, — цѣла Алхамбра, — на едно мѣсто видѣхме знаме с нашенски трикологр, — тичаме към него, — оказа се мексикански павилион, сетне минахме Японія, Китаі, Персія: сетне над една тъмна и тѣсна уличка видѣхме увиснало турското знаме, минахме и него, и ето ни пред едно діукіанче, над което се развѣва (не се развѣва, защото вътре в зданието нѣма вѣтр) българският трикологр. На първи план в туі діукіанче личат две красиви витрини с розово масло. На средата, по цѣлата дължина има стѣклени шкафови, напълнени с разни платна, преимуществено врачански: между платната, ако се взреш внимателно, ще забележиш

нѣколко бутилки с нѣкакви течности, и ако си любонитен, ще ти кажат, че това са нашите славни вина и ракии. Цѣлото помещение е доста мило декорирано с килими и части от костюми. Виждаш мобилите от нашенска материя на Ив. Бруха и с-ие от Софиѧ. На дъното, от дѣсна страна, в един стъклен шкаф, до който не достѣга твърде електрическата светлина, с която цѣл ден се осветѣвава (понеже е тъмно) нашето дѣукѧнче — все набѣскани разни кутии с тѹтѹн и папириси. Посетителѣт може да ги забележи по-скоро с обонѧние, отколкото със зрението си. Виждаш една восчена фигура, облечена като селска булка, друга — като Шоп, трета представѧва един маѹр в нѣпна парадна форма. Над бюрото на г. Шопова е закачена картата на Бѣлгариѧ. И добре, че има карта, инак любонитните Американци хич не могат да се досетѧт, от гдѣ излиза розовото масло. Г. Шопов, винаги любезен, постоѧнно им преподава географѧа по картата, като почва уроците си от Цариград (инак не могат да разберат) и води с бастона си до Едрене, сетне прескочи до нашата столица; сетне обиколи с бастона си границите на Бѣлгариѧ и се спре в Розовата долина, която тоѧ за по-голѣм ефект ѧа прекръстил на „тѣ наречениѣт земен раѧ“. Американците, жѣдни за знаниѧ, зѧнали го в устата и на всѣка минута повтарѧт „o yes! yes!“ „all right“. Аз съм се навел до бюрото и си закривам лицето с един бѣлгарски вестник.

При г. Шопова има трима-четворица помощници, които криво-гѣво удовлетворѧват любонитството на посетителите. Американците много се вглеждат в нашиѧ маѹр. Пипат му еполетите, разгледват декорациите му, жѣлтите копчета, червените ширити, повдигат мундирѣт. Те, горките, не виждат офицери — любонитни! И нашите им разправѧт, че ние имаме силна армия, (o yes!) че побѣдоносна воѧа издържахме (o yes!), че в случаѧ на воѧа ние двесте хиѧиѧ души можем да турим на крак (o yes! o yes!). „Тѣ са офицерите, а тези ли са гражданите и гражданките ви?“ — любонитствуват посетителите, като указват с очи на Шопѧ и на булката. Те не зѧѧт различие в костюма на гражданин и сѣлѧнин. Г. Шопов се показѧ крайно любезен към нас. Тоѧ ни даде обѧци указаниѧ за любонитните места в изложението: сам ни придружи из целиѧ Midway Plaisance и тука в турското село ни угости с обѣд. Но вие не зѧѧте, какво нѣщо е Midway Plaisance! Слушаѧте: като продължѧние от всемирното изложение и като необходимо допъл-

нение, построен е един, да го наречем, панаир, около три (чакайте да не сбъркам!) километра на дълж. В този панаир ще видите целият свѣтъ. Туѣ е най-любимото мѣсто на американските посетители. От сутриня до 11 часа вечерта, когато се затваря изложението, тука е препълнено с хора от всичките части на земното кълбо. От входа още виждаш една дълга улица, пълна с посетители, а от двете страни на улицата всевъзможни любопитни и увеселителни заведения и цели села от всичките части на света. Шум, вик, музики, тъпани, зурли, даарета, зилоче, чалми, шалвари, цилиндри, кринолини, фустанели, сипахлъци, Американци, Негри, Европејци, Китајци, Японци, Дахомејци, Островитиани, Лапландци, Индици и нашият софистици гражданин, г. Аивазіан, с неговата, в турко-мавритански стил, баѣака. Чакайте. Преди да се задълбаем из Midway Plaisance, да се посрѣм при баѣ Аивазіана. И г. Иовчев е тука. Тоѣ познава слабостите на Американците, знае добре англиски и помага на г. Аивазіана да разхвалва и разпродава „Bulgarian curiosities“. Това е и надписът над павиліона. На първи план около бараката са изправени мапекени, облечени в шопски мъжки и женски костюми. От двете страни на входа има джамлъци със всевъзможни стари и нови монети, с пощенски марки и карти; на другите две страни, които също са отворени, разложено е всичко, което Аивазіан е могъл да накупи от нашите селенки в течение на нѣколко години: шити пенкири, кърнички, чорани, ланчун, објаци, чепрази, прѣстени и стотини дрънкала, с които се кичат селенките. Вътре бараката е декорирана с килими, по които са окачени гајди, кавали, тамбури, бѣклици, рокове, кастери, арестантски кесии, и на дъното една восчена фигура, облечена като булка, накачена с цѣл арсенал монети и металически украшения, със замрежено от коенци лице и с огромно чемширено ветрило около главата. А от двете страни на булката, на стената, са закачени портретите на българскии кнѣз, на президент-министра и на военнии министър. Аивазіан седи на касата и поглежда недоверчиво, под вежди, любопитните посетители. До една маса в кѣшето седи потурски върху сандѣк, поставен с килим, нѣкоѣ си Българиин, Ганіу Сомов, с антериіа, със широк червен појас и безконечни сини шалвари, и пуши цигара с едно дълго черно, с іантар на краіа, цигаре. Пред него на масата са разложени нѣколко тъмно-сини іалдъзни мускали, от които половината праздни, останалите са напълнени с терше. Г. Иовчев и още един

помощник се разпириват с „мющерните“ и най-добросъвестно удовлетворяват неутолимото любопитство на Американците. Айвазиан се обажда сегис-тогис:

— „А бе лаф пара не чини, защо не им кажете да купят нѣщо“.

— „Защо ѝ искаш един долар за ножичите бе, искай два долара. Позавърти ѝа малко, кажи ѝ, че тези са стари ножичи, нѣма ги вече в България; кажи ѝ, че от Насрадин-Ходжа са останали“.

— „Іа виж там онзи абдал какво иска“.

Около „булката“ се набрали нѣколко Американки. Помощникът им обяснява на дълго и широко частите на костюма и свадбения обред и им откъсна от чемшира по две-три засъхнали листенца. Те си отварят чантичките и старателно скриват сувенирът. Айвазиан се обажда:

— „Земай им по пет цента бе, нали ги видиш, какви са будали!“

Посетителите отиват към масата на баї Ганіа. Гледат мускалите, миришат ги и разпитват нѣщо. Баї Ганіу не им проумява от приказката, гледа ги, пухти с цигарето и чете броениците:

— „Е че като не ти проумявам, къзъм. Іа ела тука бе, Герги ли ти беше името, іа ела, моля ти се, виж на тази какво ѝ се иска“.

Аз седнах на сандъка при баї Ганіа. Тої ми разправи, че е пратен тука от един цариградски Евреин да продава терше. Трийсет дена се клатил из Средиземното море и Атлантическия океан, догде стигне от Цариград до Нiu-Йорк. Омръзнало му да седи и в Чикаго:

— „Бам-башка свѣт — оплакваше се баї Ганіу — студен свѣт! На и женските им хептен заиф работа. (При тиіа думи баї Ганіу презрително изгледва посетителките.) Е друго са нашите хора, жените, гледаш го едро, червено, здраво, прѣщи, дявол да го земе!“

Баї Ганіу обръщаше разговорът все към „женския въпрос“.

На г. Айвазиана търговията отиваше твърде зле, според думите му, но тої имаше надежда да разпродѣ повечко „редкости“ в последните два месеца, Септември и Октомври, когато, след летния сезон, по-заможните Американци ще посетят изложението. Тої има цѣл музеї от български куриозитети, и голѣма част от донесената му в Чикаго стока стои още в митницата. Нѣма средства да ѝа изтегли — искат

му безбожно мито. Този труженник заслужава повече внимание и поддръжка. Той не се отчаива. Ако не сполучи в Чикаго, кани се да иде в Лондон.

В павиліона на г. Аивазіана имаше и трети търговец, едно Евреиче от Русе, което бѣ донесло за продан пощенски марки: но като видѣ, как отива търговията, предаде марките на Аивазіана и си замина за България.

Срещу павиліона на Аивазіана, на друга страна, виждаме една барака с надпис: „40 хубавци, от 40 нации“. Пред бараката двама музиканти, с театрални дрехи, каніат любителите на красотата. Платихме по 25 цента и влизаме в един голѣм салон, около който са издигнати естради; на тези възвишености са наредени масички и при всѣка маса седи по една „хубавица“. Срещу входа, на дѣното на салона, е направен един раскошен балдахин, и в него на златен трон седи, окръжена с прислужници, Фатмѣ, царица на хубостта“. Е. дума не ще, хубава беше Фатмѣ, но мен по ми се хареса една от нейните прислужници. Видѣхме хубавица Японка, хубавица Негритіанка (благодарим!). Филказа се обърна към хубавицата Рускиня с поздрав: „здорово, матушка“. Тя го гледа! От где ще знае руски? Кои знае от где са ѝ домъкнали! Тръгваме на вѣтре из Midway Plaisance. Налѣво ти предлагат да видиш златните рудници в Колорадо; надѣсно — да видиш електрически театър. Где? — В Колорадо. В миниатюра, в разрез са представени всичките галерии в огромната рудница; а с помощта на един сложен механизъм пред очите ти се извършва същата работа, както на самото мѣсто; миниатюрни работници копаятъ в подземните галерии и товарят във вагонетите рудата; други ѝа претоварват в котли и ѝа издигат към повърхността. Асансьори постоянно се качват и слизат. На върха самите заводи, от които и към които сноват миниатюрни тренове. Един Американец си дра гърлото, разправи нѣщо за рудниците, ама кои му разбра? Излизаме. Налѣво те каніат да видиш морски водолази, надѣсно — как се фабрикуват стъклени предмети. Где? — Да видим, как правят стъклата. Влизаме в една зала с галерии наоколо. В средата една огромна пеш, в която се вижда разжижена, раскалена до червено-оранжев цвѣт маса. В тази маса работниците натопяват краищата на едни дълги железни цеви и изваждат по един топ, около пет сантиметра в диаметър, огнена лава, която се разтѣга като разтопен червен восък. Работникът падува цевта и лавата се издува и застива; той пак въ-

вира краіът на цевта в адската пещ и отново разжижава и размекчава лавата; изважда іа и іа слага при една наковалніа, гдето други работник въвира в издутата тонка едно цилиндрическо желѣзо и го търкаліа по наковалніата, и стьклєната лава приема формата на цилиндър, — ето ти началото на една чаша; сетне пак нагрѣват цилиндрът, за да отрежат дьното, и след туї пък предават чашата за изрѣзване на украшения по неіа. Сума чаши и вази се направиха пред нашите очи. А горе, на галериите, видѣхме още по-интересно нѣщо: видѣхме, как точат на пламък тънка стьклєна прежда, навиват іа на чакръци, разпределят іа на тъкачниа стан и тъкат стьклєна материіа. Тази материіа іа украсават с разноцветни стьклєни конци, режат, кроіат и шиіат стьклєни кърпички, възглавници, чехли, подставки и сума украшения. Една восчена дама е облєчена в цѣл баєлен тоалет от стьклєна материіа. Излизаме. Надѣсно ти предлагат да видиш дрєсирани тигри и лъвоє, налѣво — да видиш цѣло Ирландско село. Не, по-добре да влезем в іапонскиа пазар. Пусти Іапонци, страшно напредвали! Не напраздно те се считат възточни Англичани. Жива, деіателна, интелигентна нациіа! Като че са се надумали сега, на всемирното изложение в Чикаго, да зачудіат светът с своіа напредък. И наистина го зачудиха! Нѣма ни един отдел в изложението, в коіто те да нѣмат своі павиліон. Навсѣгьде, наред с първо-класните европеіски държави, ще видиш импозантни кіонкве с надпис „Japan“.

Те не са изложили като свое ракиіа от Станимака, есенциіа за коніак от Бордо, бутилки от Прага и етикети от Виєна; ами всичко, което пълни тѣхните грамадни павиліони, е произведение на тѣхната индустриіа. Складове от тѣхніа фарфор ще срещнеш във всичките големи американски градове и в столиците на западна Европа. Сума металически изделия, копринени платове, златошити материи, сламени изделия, дрогерии, оризи, чаєє пълніат множеството прѣснати из Америка и Европа іапонски магазини. Не, не се шегуват Іапонците, те здраво крачат напред. — Излизаме. Налѣво ни каніат да видим театър на островітіаните Самоа, надѣсно — да видим іаванско село със жителите заедно. Ще влезем и тук и там. До тѣх пък те привличат іужно-океански островітіани. Театър от Самоа! (Па ми кажете по-скоро, где беше туї Самоа, че хич не си науміавам, па нѣмам и географичєста карта при себе си.) До самиа павиліон е прилепєна една барачка с плоска стрѣха, това е касата. Пред неіа стои един Аме-

риканиец и с пресишнал вече глас вика та се къса, предупреждава посетителите на изложението, да не би нѣкак-си да не съгледат този театър, защото ще се разкаиват сетне. Да му върва човек на стоте едно, пак ще излезе, че туї е то сърдцето на Midway Plaisance, като че който не види този театър, все едно че не е бил в Чикаго. На стрѣхата двама „актіори“ със светло-кафіана кожа, едри атлети, с низки чела, с приплюснати отгоре и разширени в ноздрите носове, с големи рошави коси, прикрити само с по една престилчиста около поіаса, а останалата част на тѣлото им напарена с разнообразни и развоцветни фигурки, с по две цепеници в ръце, удриаха равномерно в две грубо издълбани корита. Звуковете, които те произвеждаха, много напомниаха олелиата, които се повдига у нас пред гроздобер, когато из целиа град чуваш да начукват и зачукват поставите и бѣчвите. Туї е оркестрът на почтената трупа от Самоа. Музикантите, изложени на слънцето, обливат се с пот, обират го по челата си с пръсти и пак продължават да „свириат“, то ест да начукват коритата. Като забележат, че се набере достатъчно свѣт пред касата, те хвърлиат цепениците, слизат от стрѣхата и заедно с другите актіори и актриси минават с циримониален марш пред публиката и се скриват в „театра“. И ние след тѣх. Насѣдахме на столове, и след малко се вдигна завесата. На сцената около 40 диваци, наредени строіно в четири реда. Всички, и мъже и жени, едри, месисти. Косите им нацапани със всевъзможни бои; също и телата им. Всекой държеше в дѣсната си ръка по една малка лопата. Настрана от групата двама музиканти почнаха в такт да начукват две по-малки корита и всичките диваци в същия такт затронаха с краката си и завъртѣха лопатите налѣво, надѣсно, нагоре, надолу, напред, назад, премѣтат ги през ръце, през крака, въртиат ги около главата си и при това издават едни диви звукове; от минута на минута повече се въодушевяват, очите им се наливат с кръв, лицата им приемат едно кръвнишко, диво, звѣрско изражение: движеніята им стават по-силни, по-бързи, играта с лопатите става по-сложна, по-искусна, и гледаш един от тѣх, види се началник, спусне се като тигър помежду им, изговаря нѣкакви закланіи, върти си очите, върти лопатата и се тръпне на земята и всички след него. Умълчат се. Но мигом началникът, като че по вдъхновение, изправя се, почне да бѣбре нѣщо бързо, съвсем бързо, издаде един див глас, и всички наскочат, и се почва още по-бѣсна пліаска. Те представиха около 10 подобни сцени—свадебни,

траурни, войнствени, религиозни. Не ви ли харесва „театрът“ от Самоа? Видѣхме едно село на южно-океански островитѣни, друго село от остров Тава, ами как да ги описваш? Ние минахме на бързо, нѣмахме време много-много да се взираме. Какво да ви кажа? Е, жителите на Тава приличат до нѣкъде на Китайци, но като че са още по-дребни. Носѣат препасани черни блузи и шалвари. Къщите им са цилиндрически, от трѣст, стрехите конусообразни, от шарена слама. Таванците правѣат доста тънки изделия от слама. Мъжете са кіосета и не можеш да ги отличиш от жените, ако им гледаш само лицата. Музикалните им инструменти са от трѣст и издават звукове, като че капе нѣкоі капчуг. Сега си припомним, че ние видѣхме тука една доста хубавичка Таванка; тя плетеше една сламена шапка. Съставихте ли си понѣтие за остров Тава? Излѣзохме. Налѣво се разнесе звукът на един алпийски рог, и след него един квартет от Тиролци и Тиролки ни пренесе в цивилизованиѣта мир. Те канеха да минем „един ден на Алпите“. А пък зад алпийскиѣта павиліон пред една задимена скара, претрупана с пресни кебапчета, един Американец с фес викаше като луд: „Скоро, че се свършиха!“ Като че светът ще се свърши! Тука е началото на турското село. Кебапчиѣта се разполюжил пред турскиѣта ресторан, който се съдържа от нѣколко цариградски Гърци. На горниѣта етаж на ресторана, от двете му страни, има турски театри. Американци, облечени в турски дрехи, крещат от балкона и разхвалват „знаменитиѣта и чудесниѣта възточен данс кіочек“. Долу едно диване, облечено като ходжа, върти се от сутрина до вечер с гола сабіа в ръка. Да те е гнѣс да го гледаш, а Американците със всичката си сериозност го зіапнали и бързат да влѣзат в театра. Зад театрите има турско кафене, с наргелетата му, с чибущите му, с таблите и със всички познати принадлежности. Сетне има цѣла турска чаршиѣта. Тук се продават турски костюми, оръжиѣта, монети, марки, чибущи, килими, халва, рахат-локум, шербети, баклава, кадаиф и какво не щеш! Има и джамии. От сутрина до вечер нѣколко сиромаси, с изути пантофи, туку вирѣат задниците си в джамииѣта за удоволствие на Американците. Молиат се! — Влѣзохме в турскиѣта ресторан. Тука г. Шопов ни даде закуска. Кухніѣта е съвсем възточна: можеш да получиш разни тас-кебап, имам-баіалда, аджем-пилаф и прочии турски лакомства. Във време на обѣда ни свири един сантур, а горе, в „театрите“ пициат цѣл ден зурли и кларнети.

Около нас сноват разни чалми и шалвари. През прозореца виждаме, как се върти онзи с голата сабіа. Чуват се звънтенијата на кіучешките чамшари. Около кафенето думкат тѣнани. Насреща ни джаміјата. Викове: „халва-а!“, „саук шербет!“ Ние в Чикаго ли сме, или в Бал-Канан! (Чупким аз знаја, какво е Бал-Канан!). В този ресторан се запознахме се един търновски търговец, г. Хаджи Петков (забравих му името). Тој самичак, без да знае една думица от иностранен јазик, тръгнал от Търново и през Хамбург и Ниу-Йорк стигнал благополучно в Чикаго. Любопитен! И от любопитство беше събрал адресите и рекламите на всичките експоненти в изложението; напълнил цѣл сандѣк с реклами. За каква потреба му са — не ми е известно; може би тој ще направи едно подробно описание на изложените предмети, пѣщо, за което аз никога не би се заел. Браво на Х. Петкова, че е умѣл да се възползува от състојанието си, а не предпочел, както болшинството от нашата *jeunesse dorée*, да си прѣска парите в шанташите. (Ама тука излиза, като че аз и на себе си правя комплимент . . .) Запознахме се също с един момѣк, Самоковец, г. Чакалов. Тој живее и се учи във Филаделфија, като изкарва пропитанието си със собствен труд — словослагателство. В течение на пет ваканционни месеца тој работи като словослагател ношно време (тој е ношен работник) в печатницата на един вестник, и този труд му покрива разносните за останалите седем месеца, когато тој следва науките си по медицината. Но американски! Тродолѣбив, интелигентен и скромен момѣк. Вон се само, че като се върне в Бѣлгарија, нашииѣт медицински съвет нѣма да признае за достатѣчен американскииѣт атестат и ще го заставіат да иде на друго мѣсто да довърши. Нашето медицинско начальство не е признало за лекар нѣкого си д-ра Станева, коіто се върнал в Америка и сега живее и практикува занаята си в Чикаго. С него се запознахме в нашија павиліон. — Да излезем от турскија ресторан. Насреща има германско село. Да влизаме ли и там? Какво ще правим? Село като село, германско село! Малко ли села сме гледали. Па и това го виждаме отвън. Виждаме големи дървени къщи със широки чардаци, с огромни високи стрехи; чуваме, че там свири немски оркестър, и гледаме стотици Немци с домочадијата си далачат се с бира. По-нататѣк нагѣво виждаме мавританскииѣт дворец, пѣлен с ресторани и увеселителни заведенија. Надѣсно персиски театър, до прозорците на коіто, на горнија етаж,

се виждат пѣколко „актриси“ в отчаяно деколтѣ. Влизаме. На една малка открита дъсчена естрада седят двоцица музиканти, също като тиѣ, които се виждат през прозорците на кафене „Едрене“ на Витониската улица в Софія. — един с дигулка, другият със сантур. Една дебела, почти гола Персианка удри с дааре. А пред тѣх една след друга се глътат пѣколко вѣсточни хубавици. И наистина хубавици! Но като техните хореографически и порнографически безобразия аз не бѣх виждал в живота си! Един Американец дойде със сина си, 15—16 годишно момче, да види персииски театър, но не стоѣа и една минута, грабна чедото си за ръка и като уплашен избѣга навън. А Персианките на сцената, с крак върху крак, запушили цигари и се смеят и подиграват Американците ѣвно в очите им. Зад това заведение е каирската улица. На парижкото изложение имаше каирска улица, защо да нѣма и в Чикаго? Из парижката каирска улица се разхождаха с магарета, в Чикаго освен с магарета, разхождат се и с камили. В Чикаго каирската улица е много по-голяма и, освен египетската чаршия, има сума увеселителни заведения — „театри“. Голѣмо удоволствие доставяше на Американците разходката с камили. На пътя ни се изпречва колосалното желѣзно колело, — Terris Wheel. И у нас по Великден правят карнушки, на които се въртят децата по за едно червено ѣйце, но те имат следната разлика с карнушката в Midway Plaisance: нашите карнушки са дървени, а тази в Чикаго е желѣзна; у нас за да се въртиш, влизаш в едно сандъче, в Чикаго влизаш в един голѣм вагон, в който свободно насѣдват на столове петдесет души; у нас на колелото са закачени десетина сандъчета; в Чикаго — стотина вагони; у нас карнушката е около десет метра висока, в Чикаго — сто метра, или колкото гри минарета едно над друго; нашата карнушка се върти с помощта на две три циганчета, в Чикаго — с помощта на грамадни сложни електрически машини; у нас се плаща за въртене едно червено ѣйце, в Чикаго — половина долар. Колелото може да се върти и полека и бързо, но научих се, че запретили да го въртят бързо: види се, бързото въртене е възбуждало страхотия и писъци. То и полека като се върти, пак губиш малко кураж. Та попитаѣте Филарета, като почнахме да се възнасяме към върха на колелото, не му ли затупа сърдцето, не каза ли тоѣ: „Ех, защо се качих аз тука?“. От върха като погледнеш надолу, пред очите ти се разстила цѣлото изложение. Вижда се и градът Чикаго до толкова,

до колкото фабричният дим е прозрачен. От тук виждаш, колко грамадно е изложението в Чикаго въобще и в частност какво колосално е зданието на мануфактурата. От върха на шето око проникна контрабанда в оградите на Стара-Виена, на дахомейското, лапландското и китаиското село, така щото пъма пужда да влизаме в тѣх. Като слѣзохме от колелото, отидохме да се возим на ледената железница — Ice railway. Тѣа напомниа пловдивската Мазна Гана (или Луда Гана?), само че не се връща по същата линиѣ назад, а прави кръг, и не върви по железни релси, а по леден път. Вагонът е направен като шеѣна; има и звѣнци. Интересно е, че когато камѣтът се пука от горещина, около тази железница всичко е замръзнало. Ама и аз замръзнах на Midway Plaisance! Стига толкова. Да идем да изгледаме поне отгоре-отгоре главните павилиони в изложението. На излизаніе от Midway Plaisance, насреща, хвърлиа се в очи зданието на женскіѣ труд — Woman's Building, архитект на което е една мома от Бостон. С този отдел Американците проглушиха светът, но в какво му се състои чудото, аз не можах да осетѣя. При входа в централната зала, пред очите на зрителѣа се изпречват произведениѣта на скулптурата и живописа. Но и скулптура и живопис съвсем ординарни, нищо извънредно. Виждаш историѣта на женското облекло, като захванеш от лозовиѣа лист до най-раскошните и съсипителни драгоценни костюми. Виждаш всевъзможни произведениѣ на кроѣачко и шивачко искусство. Сума детски принадлежности и играла. Бездна изѣацни ръкоделиѣа, продукт на обезпечен живот, за изработваніето на които не е вземано в смѣтка нито времето, нито трудът. В горните галерии виждаш множество рисунки, които би направили чест на ученички, но не би много въздигнали всесветската жена. Там са и салоните, в които заседават дамските конгреси. Едно, което дѣйствително и очевидно говори в полза на женскіѣ прогрес, то е женската литература.

До колкото можех да забележа, сравнително със жените твърде малко мъже посещават това във всѣкоѣ случаѣ интересно учреждение.

Влѣзохме в зданието на хортикултурата. Ние не сме нито ботаници, нито бостанджии, и пѣмаше защо много да се спираме в този отдел, а само минахме от единѣа му край до другиѣа, като се обръцахме налѣво и надѣсно да изглеждаме растениѣта, които бѣха доставени от всичките части на света. Между друго обърна вниманието ми растителното

царство на Австралиѳа, което до тогава бѣх виждал само на рисунки. Интересно е, че много пеща, които бѣх виждал само изрисувани, сега като ги виждах на всемирното изложение в действителност, гледах ги като нѣщо познато, като че не за първ път ги виждам. Тук видѣхме грамадни плодове и зеленчуци, но в това отношение павилѳонът на Калифорниѳа надминува всѣко очакваніе. За него ще кажа сетне две думи. В средата на зданието, в което сме сега, има един огромен стѣклен купол; в кръглата зала под този купол на една скала са пасадени гигантски тропически растениѳа, върховете на които почти допират до купола. Вътре в скалата има пещера, стените на коѳато са усеѳани с милиони кристали. Постарайте се да си представите, като какъвъ ослепителен блѣсъкъ излиза от тези кристали, като се отразѳава в тѣх светлината на електрическите лампи! Тук се продават за спомен разни кристали и изделия от тѣх.

По-нататък е зданието на транспортациѳата. Като казвам зданіе, не трѣбва въображението ви тутакси да лети към пловдивското изложение и от там да взема мѣрка. Това зданіе, например, е 245.760 квадратни фута. Също такава е и по-предшното — на хортикултурата. И при това виждаш нѣщо масивно, с прекрасен фасад. Един архитект би се посрѣл доста дълго пред главният вход на това зданіе. Този вход ми напомни главният вход в Notre-Dame de Paris, само че готическият стил тук е приел мавритански отѳенък и при това окрасен е в медно-златен цвѣт. В това зданіе ще видиш всичките средства за съобщение, с които се е ползувало човечеството: като почнеш от първобитните груби, едва подвижни колесници до най-усѣвършенствуващите локомотиви и роскопните Вагнеровски и Пулмановски вагони, които поражават човека със своето богатство и удобства; като начнеш от доисторическите речни корита до най-грандиозните пасажерски и военни параходи. Трамваи, конни и електрически, омнибуси, дилижанси, фиѳакри, купета, лѳандо, кабриолети и хиѳади всевъзможни по форма и по величина товарни и пожарни коѳа пълнят огромното зданіе. Горните галерии са пълни с велосипеди и с модели на кораби. Тук видѣхме миниѳатурни тренове, които обикаѳаха един кръг релси, на които висѣха локомотивът и вагоните. Видѣхме също тренове, на които релсите не бѣха нито на земята, нито пѣкъ отгоре, а от едната им страна. Какво играще изглежда първият американски локомотив с неговите коѳа в сравнение с изложените до него гиганти-локомотиви и си-

баритски вагони. вътрешността на които, изцяло смес от орехово дърво, коприна, кадифе, кристал и електрически блъсък, удовлетворява най-изтънченият вкус.

В отдела на мините пъма да се спираме. Ако беше с нас г. Златарски, може би щеше да ни заинтересува с някои алувиални пластове, с някои дилuviални пастоения, по ние не сме геолози. Наистина, влѣзохме тука, видѣхме грамадни обелиски от каменни въглища, красиви фигури от чиста, почти прозрачна сол, руди железни, медни, сребърни, златни, мрамори, гранити и множество драгоценни камъни. И туї то.

Друго пъщо е отделът на електричеството. Тука и говедо да пустнеш, ще пощръклее от възхищение. Това раскошно здание заема 238,050 квадратни фута, и вътрешността му вечерно време представя един външебен дворец. И представете си, че когато аз мога да си спомня за свършено нищожни сравнително неща, видени сам-там из огромното изложение, за този фантастически замък положително нищо отделно не мога да си наумя. Ето сега седя с перото в ръка, напръгам си паметта и искам да отдеца поне пет предмета от хилядите неща, които пълнят това здание — и не мога. Туї ми дава още веднаж да се убедя, че като съм влѣзъл в този отдел, аз съм останал до толкова поразен и смаян от блъсъка и величието, щото всичко пред очите ми се е слѣло в една фантастическа, в една феерическа панорама, в която скоро сменяващата се игра на светлината и шаровете е ослепявала зрението ми и не ми е дала възможност да се съсредоточа ни на един отделен предмет. В цѣлото здание, окичено с десетки хиляди всевъзможни електрически лампи, разпределени в разнообразни фигури, ежеминутно се сменяваха такива игри между светлината и тъмнината, между всичките цветове на небесната дъга и техните варианти, щото забравяш, че си в действителния мир. Как бледнеят пред туї величие картините на хиляда и една нощ! Разпалената фантазия на възточните поети ни наляве, ни в сън не е могла да полети до такава висота, до която е достигнал хладният ум на цивилизования човек.

Като излизаме от главния вход на електрическия отдел, на разстояние един километър от нас виждаме галериите на изащните искусства и след тѣх се редят покрай левия бръг на Лагуната, павилонът на Илиноис, женското здание, хортикултурата, транспортацията, мините; а край десния бръг, като пропустнем стотини раскошни павилони на щатите и

на южно-американските републики, виждаме рибното здание, правителственото и колосалният дворец на мануфактурата, което не е с хесап грамадно, ами се протегнало на половина километър: извиваме надъсно и вървим покрай северния канал на отсрещния бръг, на който зданието на мануфактурата все се продължава и се протъгва до краи на канала.

Ние сме пред Колумбовия фонтан: тоі представя една изящна мраморна група, изображаваща корабът на Колумба, върху който седи Колумб, окръжен от нимфи, от които едни му възлагат лаврови венци, други тръбят славата му и останалите управляват веслата на кораба. Стъпалата на подножието се облива с непрекъснати водни струи. От двете страни на тази група са построени електрически фонтани, потопени във водите на красивия басейн, на противоположната страна на който е издигната огромната златна статуя на републиката. Зад нас, срещу Колумбовия фонтан, е изящното здание на администрацията. Това здание по архитектурата си напомня административното здание в парижското всемирно изложение, но последното беше извънредно претрупано с орнаменти и красени труфила, когато това на чикагското изложение е много по-голъмо, по-солидно и в изящната си простота по привлича вниманието и удивлението на зрителя: парижското здание приличаше на гиздава увлекаваща кокетка, чикагското — на класическа поражаваща хубавица. Надъво от нас е дворецът на електричеството, надъсно — на машините. Пред нас е басейнът, от десния бръг на който е фасадът на агрикултурата, от левия — тесният фасад на мануфактурата. Насреща, зад златната статуя, се вижда красива колонада, на краищата на които има две еднакви хубави здания — едното музикална зала, другото казино. Зад колонадата е брегът на безбрежното Мичиганско езеро. Между зданията на машините и земледелието е южният канал, на дъното на който се издига един грамаден обелиск. — Изгледът на всичко това е толкова величествен, щото, право да си кажа, като си припомних изгледът на парижското всемирно изложение, с изключение на Айфеловата кула, то ми се представи като куп от варакладосани бараки. А несравнено е по-поразителна картината вечерно време, като се осветят всичките грамадни дворци с електричество, особено зданието на администрацията, на което стените и куполът се окичват с гирланди от електрически лампички. Също така се осветяват и бреговете на басейна. Та като пустнат от двете страни електрическите фонтани и

като се сберат около тѣх, като неперуди на пламък, сума електрически катерчета и венециански гондоли, и всичко заедно като се отрази в позлатената повърхност на басейна . . . е, не знайа какво да кажа, но ми се види, че е смешно и глупаво самохвалството на Неаполитанците, които казват: „Погледни на Неапол и умри“ . . . За да ви дам поне най-мъничко поніатие за поразителното впечатление, което ми направи тази величествена феерическа картина, ще ви кажа, че когато ние с електрическиа безшумен катер, окръжени с гондоли, се спрѣхме сред басейна да гледаме електрическите фонтани и окръжаващият бѣсъкъ и величие, неволно погледнах към южнияа канал и тамам пад върха на обелиска видѣх, че се показва пълната месечина . . . Нещастната! колко бедна, — колко бледна изглеждаше тя! И ме досмеша, и ми стана жал за горката луна, която по нашите места е източник на толкова вдъхновения и нѣм свидетел на толкова любовни излияния!

Към юго-източната страна на изложението, до брега на Мичиганското езеро, видѣхме каравелата Санта-Мариѳа, с която Христофор Колумб е открил Америка. Ние влѣзохме в нея, разгледахме с любопитство всичките ѳ части, видѣхме стаѳата към кормилото, в която е стоѳал Колумб, леглото му, столът, на който е сѣдал, масата, на която е чертаѳал своѳят път. Наредбата на тази скромна каѳута напомняа нѣкоѳа стара калугерска келиѳа. И икона е покачена на стената. Този кораб е едно вѣрно копие от същинския. Също така е имитиран със всички подробности и построен на брега на езерото манастирѳт La Rabida, в който е нареден Колумбовиѳт музеѳ; тук посетителѳт вижда разни портрети на Колумба, местностите и къщите, в които тоѳ е живѣл, картини от живота му, свързани с откриванѳето на Америка, картини на неговите съпътници, карикатури на фантастическите разкази на съпътниците му за новооткритите земи, разни Колумбови географически карти, съчинения, монети и костюми от негово време, икони (тогавашните икони не можеш да ги отличиш от сегашните наши) и разна покъщнина. Тук, в една стаѳа, в една съвсем проста куѳиѳа, видѣхме прахѳт на Христофора Колумба.

(Следва.)

СТАРИТЕ ХАРТИ ЗА СВОБОДАТА

Исторически чертици.

I.

Свободните и абсолютните държави в Европа в XVIII век. — Учението за древността на свободата и новостта на деспотизма. Првобитната свобода в Азия и Европа. — Древният източен военно-жречески деспотизъм и теократическият либерализъм. — Свободата и абсолютизмът у класическите народи. — Германската и славянската првобитна свобода. Нейната слабост. — Средновековата свобода. — Сходството в политическия строй на европейските народи в XIV век. Неговите различия от XV и XVI век; развоът на абсолютизма в по-големата част от континенталните държави; запазването и развитието на свободата в Англия, Нидерландия, Швейцария и в северо-американските колонии. — Великата французка революция и възвръщането на конституционното управление в западно-европейските държави. — Разликата между старите свободни господарства и новите конституционни държави. — Какво значение има изучаването на старите свободни учреждения?

От всички големи европейски държави в XVIII век само Англия се ползуваше с политическа свобода.

В Испания, Франция, Пруссия царуваше монархическият деспотизъм, тъй също и в Русия. В държавите на хабсбургската корона, които тогава бяха съвсем слабо спонени и принадлежах на династията *de jure* под вид на персонална уния, бяха се очували още областните събори, но тяхната реална сила беше съвсем малка в сравнение с мощта на кралско-императорската бюрократия; така беше даже и в Унгарско, гдето свободните съсловни учрежде-

ния бѣха запазили по-голѣмо значеніе. — На европейскія континент свободните учреждениа бѣха в сила само в по-дребните държавици, като Нидерландія, Швейцарія и в италианските олигархически републики: Генуезката и Венецианската, па до нѣкъде и в Польша, коіато тогава бѣ разкъсана и разнебитена от религиозните борби и сепаратизма на пенотските националности — Малорусите и Бѣлорусите. В другите по-малки европейски държавици политическият строї приличаше на политическия строї в големите абсолютни монархии, тѣ щото и най-малкият княз в Германия или Италия се стараеше да копира великият самодържавен крал в Франция, макар и в нѣкои германски княжества да бѣха се и очували средновековите народни събраниа. Таа политическа уредба в повечето европейски държави малко се отличаваше в същност от съвременното устройство на азиатските господарства, па даже и от китайскія абсолютизм на Богдыхана, коіто абсолютизм среща претрада само в националните предания и в учената бюрократиа. Политическият абсолютизм в европейските държави в XVIII век не отговаряше, разбира се, на доста високото умствено развитие, до което бѣха се подигнали от възражданіето на науките насам висшите класове на западно-европейските народи и което беше се извършило върху основа на свободното изследваніе. Не отговаряше тоі и на примерите и на идеите, които образованият Европеец можеше да извлече от изучваніето на образованите тогава класични книжини на древната Елада и Рим, в които елементът на републиканските идеи е много силен. И ето че между образованите Европеици в XVIII век се образуваха два кръга политически мисли: според единия абсолютната власт на владетелите трѣбва да служи само за вѣстържествуваніето на просвещеніето и за гражданското изравненіе на хората, за коіато цел трѣбва преди всичко да се сломіат остатъците от средновековите суеверія и феодализъм: — това е теориата на просветенія деспотизъм; според другия, принципът на свободата трѣбва да се пренесе от сферата на умствения живот в политическата сфера, гдето абсолютизмът на владетелите трѣбва да бѣде ограничен от волята на народа, — това е теориата на либерализма.

Таа теориа в по-голѣмата част от европейските държави, които се управляваха от абсолютни монарси, се породі в умовете на образованите хора в XVIII век най-на-

пред като отвлечено философско учение, по разбира се, при връзките, които и тогава още съществуваша между разните европейски страни и които се усиляваха все повече и повече, поданиците на абсолютните монархии не можаха да не се заразиат от примера на по-свободните държави. Освен това учеността и в много случаи семейните възпоминания в аристократическите родове напомняха и на поданиците на абсолютните монарси, че и в тяхното отечество нѣкога са съществували свободни учреждения, като английските например. Нека си спомним, че и в абсолютна Франция още до 1614. год. се събираха представителите на съсловиата на общ събор — *états généraux*, и че още в 1649.—1651. год., през малолетството на Лудовика XIV, тоia наi-абсолютен монарх, крал-слънце (*roi-soleil*, епитет, който малко се отличава от титлите на древните и новите източни царіе), беше обявено, че ще се свика таково съсловно представителство. Даже и в наi-абсолютното Московско господарство последният „земски събор“ биде свикан в 1698. год. Не е никак чудно, че в главите на нѣкои и други образовани Европейци, поданици на абсолютниа монархизъм, захванаха да се образуват и исторически основи за либерализма, покраi абстрактно-философските.

Във Франция, вече в последните години от царуваніето на Лудовика XIV, граф де Буленвиліе (*de Boulainvilliers*) издаде едно съчинение „Исторіа на старото управление във Франция, заедно с 14 писма за парламентите или общите съсловни събрания“ (*Histoire de l'ancien gouvernement de France; avec 14 lettres sur les parlements ou états généraux, Amsterdam 1737, 3 vol.*). Това съчинение на Буленвиліе, също както и другите му историко-политически съчинения, дълго време минава от ръка в ръка в ръкопис и биде напечатано едва подир смъртта на автора в странство — в Холандіа. (Другите му съчинения бѣха напечатани кое в Лондон, кое пак в Холандіа.) Граф де Буленвиліе се стараеше да прокара във френското общество аристократически-либерални тенденции, като доказваше, че първите франкски краліе не са били нищо друго освен избирателни воіводи на франкските воіници, пріамите потомци на които са французките аристократи, и че по-подирешните краліе, особено от третата раса, са изтикали аристократите от управлението на страната и са поробили народът (*subjuguèrent la nation*) чрез своіата узурпація. Късо време подир поiавиаваніето на Буленвиліево то съчинение, уче-

ният юрист барон де Монтескиé съпостави политическите уредби на целия цивилизован свѣтъ, на древниа и новиа, в съчинението си „Духът на законите“ (*L'esprit des lois*, първо издание 1748. г.) и показа на своите съотечественици английските парламентски учреждения като най-съответни за условията на нашите общества. Тиа „прекрасни английски учреждения“ французкият книжовник ги изкарваше из „германските гори“, непосредно от описаните у Тацита обичаи на древните Германци, основателите на почти всички нови западно-европейски държави.

Така бидоха положени и в абсолютните господарства на XVIII век основите на това политическо учение, което е изказвано толкова пъти в положението, че свободата е нѣщо старо, а деспотизмът е нов. От XVIII век насам това положение биде подкрепено с цѣл ред изследваніа, които нѣмаха вече само чисто практическа цел, а и научно-историческа, и които се отнасят не само към английската и шотската историа, а към французката, германската и наисетне руската. Научно-историческите и положителните юрически издирваніа доказаха, че нашите съвременни поніа тиа за свободата са продукт на един сложен международен политически и умствен процес, че те не могат да се отъждествіават с никой от старовременните идеи, но че наистина нѣкогаж е имало два периода, в които са господарували до нѣкъде свободни учреждения: първобитният и средновековиит.

Първобитните и свободни учреждения — общинските и племенните, подобни на тиа, които Тацит описва в съчинението си за Германците, или на тиа, които според византийските списатели съществували у южните славіани, а според руските летописи — и у Русите в XI—XIII век — тиа учреждения несъмнено са съществували у всичките европейски народи. Отличителната тѣхна черта е съществуваніето на народни събрания и преобладаваніето на тѣхната власт над властта на старейшините и началниците. У древните Гърци и Италици тиа общинско-племенни учреждения се развили постъпенно в съзнателни републики, в които, благодарение на високата култура, биде положено началото и на нашиа научен либерализъм. Собствено тиа учреждения са общо-човешки. Етнографите откриват съществуваніето им и у сегашните тѣ наречени „диви народи“, а присѣтствието им лесно се съглежда и в древниа период от историата на източните народи до образуваніето на военно-

жреческата деспотиѣ в тѣх. На изток старите общини преживѣха даже дългитѣ период на таѣа деспотиѣ, по само като най-низка инстанциѣ на държавниѣ живот и административниѣ (висшата инстанциѣ занимава свещената личност на царѣа-деспот). Това съществуваніе даже на изток на общини с известно самоуправление, често по-широко от самоуправлението, което допуца централизуваната бюрократиѣ на европеѣските общини, ни напомниѣ единството на човешката природа и в обществените отношениѣ. Изходната точка и в историѣта на политическите учредениѣ на всички народи е обща. Източното индиѣско самоуправление, което може да се проследи например в Индиѣа от периода на Ведите до наше време, показва, че и източните народи не са родени роби. Работата е само таѣа, че те не са умели да запазѣат самоуправлението си при прехода от политическиѣ древно-общински живот на пастирските или земеделческите племена с прост економически бит в големи национални и интернационални културни държави под вид на деспотиѣ. Но там, гдето географическите условиѣа са били по-благоприѣтни за кантонално раздробѣваніе, и гдето културата е била по-развита, като напр. в Филикиѣа, там ние виждаме и у древно-източните народи, у Семитите, един политически строѣ, който напомниѣ първиѣт период на старогръцките и италиѣските градски републики. Освен това и у източните народи ние виждаме, че подир обожаваніето на царѣете настѣхва един период, когато захваща да се поѣвяѣва учението, че царѣете си имат свои известни длѣжности, и даже че поданиците имат право да сваляѣт от престола порочните царѣе и да ги заместѣят с добродетелни. За жалост до нас не са стигнали никакви старо-източни политически трактати — кодекси, освен евреѣските, индиѣските и китаѣските, но и тиѣа могат да ни дадат приблизително понѣтие за типическите представлениѣ на древниѣа изток за царската власт.¹⁾ От законодателните индиѣски книги най-важна е таѣа, коѣато е отбелѣзана с името на божествената личност Ману (*Mānava-Dharma-Sāstra*²⁾). Според учението на Ману, царѣѣт е велико божество, в ръцете на когото се намѣрва необходимото за доброто на обществото наказание, по „наказанието не

¹⁾ Ср. съчинението на англиѣскиѣа юрист Мен (Maine) „Селските общини на изток и запад“ (руски превод).

²⁾ Законите на Ману преведе на френски Loiseleur Deslongchamps, а на англиѣски Bühler (в колекциѣта на М. Мюлера *The sacred books of the East*, т. XXV) с въведение. Сега се поѣяви нов французки превод в „*Annales du musée Guimet*“.

може да се примениава справедливо от човек, който нѣма помощници, или от човек глупав, стрѣвен, нито от човек, който не е способен, да стане по-добър, или човек, който е предаден на чувствените удоволствия. Заради това Ману дава цѣл ред наставления, как царѣтъ е длъжен да се съветва с висшите чиновници, които впрочем той може да си избира сам от благородните хора и семействата, които и по-преди са давали на царѣте такива съветници, да се съветват освен това със свещениците (брахманите) и предписва на царѣте, да изучават закона божи (Ведите), науката за управлението, диалектиката и познанията за висшата душа. Царѣте са длъжни да изучават от народа същността на разните търгове и занаятиа, а особено дене и ноще да се упражняват в обуздаване своите чувства. Ману специално набројава „10 порока, които произлизват у царѣте от любовта към удоволствията, и 8 други, които произтичат от тѣх, — всички тѣа породи царѣтъ трѣбва да ги избѣгва, първите като вредни за здравіето и добродетелта, а вторите като опасни за живота, като например страстта за лов, за игра, за спаніе през дена, наклонността към черненіе хората, към жените, към пианството, танцовете, пението и музиката, към безполезните пътешествия, кпукарствата, насилиството, вероломството, завистта, клеветничеството, заграбваніето на чужд имот, псувните, заплашваніята и пр.“ Ману приамо казва, че „който цар от глупост притеснява държавата, скоро ще се лиши заедно с рода си и от живот и от царство“. ¹⁾ Таа мисъл от Манувата книга е развита по-нататък от китаиските моралисти, особено от Мендзи, или както го наричат Евронейците по латински Mencius, който е живѣл в IV в. преди Христа. ²⁾ Според Мендзи народът е най-важният елемент в страната, а владетелѣтъ е по-маловажен; наистина небото поставя царѣте, но чрез по-

¹⁾ Тѣ условно изтъква своето царско право и персиският цар Дарий I в знаменития своѣ надпис на Бегистанската канара: „Аурамазда (Ормузд) и другите богове ми помогнаха, защото не бѣх вѣл човек и лъжец, нито насилник, нито аз сам, нито родѣтъ ми. Аз управлявах съгласно с законите, не съм насилвал нито праведните, нито добродетелните. Оногова, който е пазил домѣтъ ми, аз съм го награждавал, а тогова, който е грешил, убивал съм го според правдата“. (Вж. преводът на тоа надпис у Oppert-a „Le peuple et la langue des Mèdes; Spiegel, Die altpersischen Keilinschriften; руски превод според Шпигела, в I т. от Всеобщата историа на литературата от В. Корша.)

²⁾ Това съчинение биде преведено на латински в 1824. год. *Mengtse vel Mencius, edidit latina interpretatione Stanislaus Julien*. От това издание е преведено то на френски от Panthier. След това се появи един англииски превод от съчинението на философа, заедно с биографіята му: *James Legge, The life and works of Mencius, with essays and notes* (1875). Немска монография: *Faber, Eine Staatslehre auf ethischer Grundlage oder Lehrbegriff des chinesischen Philosophen Mencius* (Elberfeld, 1874).

средството на народа. Когато един цар попитал философът: могат ли поданиците да свалят и убиват господарѣтъ, Мепгдзи отговорил: „Които нарушава общественото спокойствие, се нарича разбоиник, а които нарушава справедливостта, се казва мошеник. Разбоинците и вагабондите ние наричаме просто нехранимаѣковци. Аз съм слушал, че никаквецът Шоу (последниѣтъ цар от династиѣта Шанг) бил убит, но не съм чувал, да е бивал убит нѣкоѣ цар“. С тѣи думи китаѣскиѣтъ философ е искал да каже, че порочниѣтъ господар само по себе си престава да бѣде господар и става прост престѣпник. Подобна мисъл много по-късно от китаѣскиѣ философи проповѣдваха в Европа и клерикалните книжовници — католици и пуритани, като се опираха на библичните примери.

У древно-източните народи ние намѣрваме и опити да се установи едно управление, отлично от военната монархия, именно жреческа монархия, коѣто се основава на известно правствено начало, религиѣта, и се контролира до нѣкаде от жреческата колегия. Примери от такава теократия ние виждаме в Египет, начинаѣки от краѣ на XX династия (около 1100. г. пр. Р. Хр.), и по-после в колонизуваната от Египетците Етиопия (Нубия), от гдето царѣте — жреци често захващали властта и над Египет (тук старата традиция запазила военното царство). Тѣ например около 775. год. пр. Р. Хр. етиопскиѣтъ цар-жрец Пианка подчинил военните египетски царе и направил за помен на това събитие един релеф, коѣто може да се нарече най-старото символично изображение на идеѣта за господството на духовната власт над светската-военната: Пианка е представен, че стои зад стола на бог Озириса, а пред него лежат, повалени ничком на земята, египетските царѣ, които носѣат на главата си древниѣтъ знак на царското достоинство: змеѣтъ. Във Финикия (в Тир) намѣрваме жреци на царскиѣ престол около 880. г. пр. Р. Хр., в Вавилон около 560., в Иран магѣтъ Гаумата (грѣцкиѣтъ Издесмердис) залавя властта около 521. год.

За жалост ние не знаем почти нищо, колко да е подробно и точно, за тѣи теократически опити. Грѣцките писатели (Херодот, Диодор) ни предават съвсем на кратко нѣкои предания за хуманността на нѣкои царѣ-жреци, напр. Сабакона, и ни разказват, как бил уреден от жреците животѣтъ и деѣтелността на царѣте: уж че в Египет имало обичаѣ, подир смъртта на царѣа, да се критикуват неговите деѣствиѣа, при коѣто случаѣ пред свещениците, които над-

гледжали погребението, можал да се яви всеки обвинен от покойния цар и да го обвини, вследствие на което много царие се лишавали от погребение — страшно наказание за Египетците.¹⁾ Трудно е да се съди, до колко в тия разкази са се отразили истински факти и до колко те ни представят частички от идеалите, които са движили египетското духовенство, особито в онаia епоха, когато в Египет са владели чужди царие: Перси и Македоно-Елини. По във всеки случай тия разкази, слушани от класическите писатели писмено в Египет, трѣбва да са възбвали в числото на тия елементи, от които се е образувал теократическият либерализъм, който заедно с другите учения на клерикализма се е изработил в древния мир и е преминал от там в средните векове и християнството.²⁾

Индийската литература ни представя много разкази за борбата на брахманите с царите (кшатритите), по тия разкази и тяхната хронология са толкова фантастични, щото според тях е невъзможно да си състави човек колкото и да е точно историческо понятие за индийската теокрация. Може само да се предположи, че и тук в жреческата класа са съществували теократическо-либерални тенденции. Тѣ напр. характеристичен е един разказ в Багават-Пурана, как един цар ударил едного брахмана и как синът на брахмана извикал: „Ах, поведението на царите, които се възпитават, като враните с нещата, които им се подхвърлят, прилича на поведението на кучетата или вратарите, които си позволяват да обиждат домовладиките“. Интересно е, че и в по-последни времена при коронациите брахманът извиквал: „Хора ето, ето вам цар, по нашият цар е Сома“ (богът на жертвоприношението).³⁾

По-ясно понятие имаме за идеите на евреиската теократически либерализъм, който се е развил във времето на евреиската национално-религиозна федерация под властта на йерусалимския храм и неговите синагоги подир завръщането на една част от Евреите от вавилонското робство. Макар на много места в Библията и да се говори за царите като за

¹⁾ Ср. особено у Диодора, Библиотека I, 70—72.

²⁾ От това гледище любопитни са разказите на Херодота за деспотизма на царите, строителите на големите пирамиди, които били уж ватваріали храмовете. Според по-новите изследвания на египетските паметници изглежда, че тия разкази не са исторически верни, но те показват, че в по-подирешно време Египтяните са се отнасяли до цѣкъде отрицателно към царствата от религиозно гледище.

³⁾ Цитатите из индийските паметници за брахманите и другите касты са извадени от превода на Muir, Original Sanscrit texts и пр., т. I.

божи „помазаници“, общото настроение на библическите книжовници не е твърде благосклонно към светската монархия. В някои от псалмите, напр. 72., се рисува идеалният съкрушител на притеснителите, но навред молитвите към Бога-цар и другите псалми ни показват, че действителните царие са били далеч от онѝа идеал, тъй щото поетите на іерусалимската синагога привикват често Бога да съди неправедните съдии (ср. псалм 94. и знаменитият псалм 82.). Поставлениѝа, които намѣрваме в второзаконието за царската власт, са повечето песимистични отколкото оптимистични: „Когато влезеш в земята, коѝато ти дава Іехова, и ѝа наследиш и се заселиш в неѝа и речеш: ще си поставѝа цар, както всичките народи, които са около мене; тогаз да си поставиш цар, когото избере Іехова Бог твоѝ; от братѝата си да си поставиш цар; не можеш да поставиш над себе си чужд човек, коѝто не ти е брат. Но да не трупа много конѝе за себе си, нито да връща хората в Египет за умножение на конѝете си . . . Нито да зема много жени за себе си, за да не отстъпи сърдцето му; нито да трупа много злато и сребро за себе си. И когато седне на царския престол, да препише в една книга препис от тоѝа закон, коѝто е у свещениците левитите. И тоѝ да бѣде при него и да го прочита през всичките дни на живота си, за да се научи да се бои от Бога своего, да пази всичките думи на тоѝа закон и тиѝа повелѝиѝа и да ги върши: за да не се превъзнесе сърдцето му над братѝата му и да не се уклѝнава от заповедта надѣсно или надѣво, за да бѣде многолетен в царството си, тоѝ и чадата му всред Израѝла“ (XVII, 15—20).

Съобразно с тиѝа думи на закона, положението и дѝнастиѝата на царѝа са много условни. На царѝете не се признава никаква законодателна власт. Тиѝа всецѣло се съсредоточава в Бога и в неговите представители: свещениците и специѝално възбудените от него пророци. Тиѝа пророци се ѝавѝават даже в историческите книги на Библиѝата като постоѝанни контролери на царѝете. Те ги помазват, но те ги и сваѝат от престола, напр. Самуѝла, Елисеѝа и пр. Но не стига това. На много места в Библиѝата установението на светското, военното царство в Израѝл се представѝа като отпаданѝе от едничката законна власт на Іехова, Бога израѝлев, и на неговите органи — свещениците и пророците.

По-нататѣ ние не веднаж ще говорим за влиѝанието на евреѝския теократически либерализъм върху новоевропейските народи в средните векове и в периода на реформа-

цията, затова не е излишно да се приведат тук най-характеристичните му изражения. Ты напр. когато Израил предложил на Гедона царството, след като го освободил от Мадиямитите, Гедон отговорил: „Аз нѣма да царувам над вас, нито моите синове ще царуват над вас; Йехова ще царува над вас“. (Съд. VIII. 22.) Малко по-подире следва в книгата Съдии един аполог за дърветата, как си търсили цар: „Нѣкога дърветата страстно заискали да си помажат цар и казали на маслината: царувай над нас. Но маслината им отговорила: немѣ да оставя аз маслото си, което служи за чест на Бога и на хората, и да ходя насам натакъ, та да бъда по-първенка от другите дървета? — След това дърветата казали на смовката: ела да царуваш над нас! — И смовката отговорила: немѣ да загубя аз своята сладост, хубавиѣтъ си плод и пр.? След това дърветата рекли на лозата: ела, царувай над нас! И лозата отговорила: как да си изгубя аз доброто си вино, което радва Бога и хората и пр.? Тогава дърветата рекли на трънието: ела, да ни станеш цар. И трънието отговорило: ако вие искрено искате да ме помажете за цар, идете и исправете се под моята сѣнка, иначе ще бликне огън из трънието и ще изгори ливанските кедри“. (Съдии IX., 8—15.) Интересен е библическиѣтъ разказ за окончателното установление на светското царство в Израил. „Израилските старейшини дошли при Самуило и му рекли: даѣ ни цар, да ни съди, и Самуил се помолил на Йехова и Йехова рекъл Самуилу: не тебе те са отфъртили, а мене, та да не им бъда цар. И Самуил казал Божите думи на народа, който искал от него цар: ето как ще се отнася царѣтъ, който ще царува над вас: той ще ви вземе синовете и ще ги тури да му управляват колата, а другите ще направи коняри и те ще течат пред колата му. И ще вземе други и ще ги направи свои началници и петдесетници, а другите ще накара да работят на нивата му, да жънат, да правят военни орѣдия и всичките потреби за каліаската. Той ще вземе и дѣщерите ви и ще ги направи прислужници около благовонията, готвачки и хлебарки. Той ще вземе и полетата ви, и лозата ви, вашите маслинни градини и ще ги даде на слугите си. Той ще захване да взема десетѣкъ от всичко, каквото сте посејали и от гроздето, което сте набрали и ще го даде на чиновниците и слугите си; ще вземе и вашите слуги и слугини и най-добрите ви ѣнуши и ослите ви и ще ги прати по своята работа; ще взема и десетѣкъ от стадата ви и ще станете негови роби. И тоѣа ден вие ще

захванете да викате и да благодарите на царя, когото сте си избрали, но Йехова в тоя ден нѣма да ви чуе“. (I., Самуил, VIII., 4—18.)

Известно е, че наред с тиѣ противумонархични думи има в кн. Самуил други, според които пророкът все пак се съгласява, по заповед на Йехова, да помаже цар на Израилтяните, но в книгата на пророка Озиѣ установяването на Сауловото царство решително се обявява за грѣх. „От дена Гибал (местото, гдето бил Саул провъзгласен за цар) ти си съгрешил, Израиле! . . . казва Йехова“, — а на друго мѣсто установяването на царството е турено на един ред с идолопоклонството. „Израил отхвърли доброто, — врагът ще го преследва! — Те установиха царѣ без моя заповед и началници без мое знание; и направиха идоли от своето сребро и злато, ето защо те ще бъдат унищожени!“ (Озиѣ, X., 9., VIII., 3—4.)

Ние ще видим, как тоѣ библичен теократически либерализъм е влиѣл на европейските народи, как тоѣ е преминал и в новоевропейския либерализъм като един от неговите съществени елементи и с това е образувал мост между политическата мисъл на древния Изток и новия Запад.

Ако се обърнем към стария Запад, ние виждаме, че Гърците, тоѣ народ, който най-много се слави със своята свобода, в началото на своята писана история се е подчинявал на царѣ и чрез своите мислители - певци е исповѣдвал монархически идеи. — Хомерическите поеми са проникнати всецѣло от подобни идеи, и в знаменитото изображение на народното събрание в II песен на Илиадата самата богинѣ Атина ги провъзгласява с следните думи: „Не е хубаво многовластието! Един да бъде господар, един цар, тоѣ, когото е поставил Кроновият син“. ¹⁾ Мъчно е наистина да се каже, от кога са тиѣ думи? Дали от най-старо време, от чисто царския период на гръцката история или от времето на тираниите, когато са били редактирани и записани хомерическите поеми (в време на Пизистрата). Но ако се съди по това, че гореприведените думи показват на опозицията, която се проявява в поменатата сцена на Илиадата в лицето на Терсита „постоянният нападател на царѣте“, може да се предположи, че това изречение на Атина и цѣлата сцена са били окончателно редактирани в началото на републиканския преврат в градицата и областите на Гърция.

¹⁾ Илиада, II, 203 — 206.

Тогавашните гръцки поети, както се вижда, не са одобрявали този преврат. Когато обаче той биде извършен и когато подир това свободните Елини отблъснаха страшната сила на персиските царіе, които подържаха в гръцките градища властта на царіете и тираните, а от тях пък получаваха помощ, гръцката републиканска самосвест се излѣ в гордата фраза на Есхиловата трагедія „Перси“, гдето на въпроса на персиската царица за Атинците: кои е господар над тях и кои повеліава на народа? хорът отговаря: те не се казват ничии роби и не се подчиняват никому!¹⁾

Херодот изразява това самодоволство на гръцките републиканци в следните думи, написани по повод на войната между Атинците и техните разни неприатели до изгонването на тираните: „И не само с един пример, а навред се доказва, колко е хубаво равноправието. До като Атинците бѣха под управлението на своите тирани, те не надминаваха в войната никого от своите съседи. Но като се освободиха от тираните, те надминаха съседите си. Това доказва, че в това време, когато те бѣха в робство, те не си струваха труд, защото работеха за владетеля, но когато се освободиха, всеки се стараше усърдно да работи за себе си.“²⁾

Най-високо се издига републиканската и при това демократическа мисъл в гръцката литература в драмата на Еврипида „Просителки“ (Προτιδεξ) в сцената, дето пратеникът на тивскиия цар Креонта се разговаря с Тезея: „кои е тиранът в тази земя“ — пита пратеникът, като идва в Атина, а Тезеи му забелзва: — „тоя град не се управлява от одного, а свободно народът тука царува . . . и не придава голѣмо значение на богатството, тъй щото и бедният има еднакво право“ . . . Когато посланикът заіавява, че в неговиия град управлява един, а не „тъпната“ (ὄχλος), и се произнася след тъй неодобрително за демократичното управление, атинският героі, който според преданието бил сам цар, отговаря с дълга реч, от коіато заслужва да се приведат следните думи: „Нѣма нищо по-пагубно за един град (господарство) от един тирап; преди всичко в такива места нѣма общи закони, а един само управлява, и се ползува от законите само за себе си и правото не е еднакво за всички. А когато законите са писани (публични), тогава

¹⁾ Есхил, Перси, 211 — 212.

²⁾ Херодот, Историја, V, 78. Херодот, както и много други гръцки списатели употребяват за термина политическа свобода — еднакво право за говореніе, *ισότηρις*, равновластие — *ισοκρατία* и равнозаконие *ισονομία*.

и сиромашът и богатият имат еднакво право, и най-бедният може да отговори на щастливца с такава псувня, каквато чуе, и по-малкият, когато има право, побеждава големият. Ето в какво се състои свободата: (пита се:) Кой иска да каже публично някой добър съвет на държавата? Който иска, той и излиза, а който не иска, мълчи! Какво по-голямо равенство за един град? Там гдето народът е господар на земята си, той може да се похвали с смели и способни граждани. А царят счита ония последните за свои врази и най-добрите, които са способни да мислят, той ги убива, защото се бои за своята тирания. Как може една държава да бъде крепка, ако някой в нея реже смелите граждани като класовете на пролетната нива и повалия илюшките? Струва ли си, да събира човек средства за децата си, ако всичко е само за туй, да живее тиранът по-богато? Или струва ли си, грижливо да възпитава човек девствените си дъщери само за сладострастието на тирани и за да плачат родителите? — По-добре е да не живея, отколкото да гледам, как дъщерите ми се грабят на сила! . . .⁴⁾

Но гръцката книжнина не се удържа дълго време на такива републикански и демократични мисли. Вече Херодот, вероятно повлиян от борбите на разните политически елементи в гръцките държави, се ползува от случая да изложи с скептически обективизъм съвременните нему аргументи против и в полза на разните форми управления, в речите произнесени уж от трима Перси подир падането на мага Смердиса. Може да се каже, че в тази реч се съдържат всички политически въззрения и опити на класическия мир, понеже и специалните политици, като Аристотел и Полибий, малко са прибавили към бележките на Херодотовите Перси. Ние затова ще приведем тук тази реч:

„Отав рекъл: „Аз намървам, че никога от нас не трябва да бъде вече монарх; туй е неприятно, па и не е хубаво. Ви видяхте, до къде отиде насилството на Камбиза, па и сами се напатихте от насилството на Мага (Лъжесмердиса). И как може наистина да има благоустройство в една монархия, която може да прави всичко, каквото ѝ скимне. Даже най-добрият човек да получи такава власт, то тя лесно би го изтръгнала от собственото нему настроение. Благата, които окръжават монархът, пораждат в него духът на насилство, а завистта е свойствена на човешката природа. Като има тази два порока, той придобива и всъщности други пороци: едни

⁴⁾ Еврипид, Просителки 399 — 455.

многобройни безчинства тої върши от насилство, а други от завист. Макар онѣ, които владее едно царство, да би трѣбвало да бъде свободен от всѣкаква завист, защото има всички блага, царѣт все пак инак се отнася с гражданите: тої завижда на съществуваніето и живота на най-добрите граждани и поддържа по-лошите, а клеветите с най-голѣма охота ги приема. А най-затруднителното е това: ако се възхищаваш от него умерено, сърди ти се, че не го почиташ извънредно, ако ли пък му показваш особена почет, пак не е доволен от тебе, защото те има за подлизурка. Най-сетне ще кажа най-важното: тої нарушава бащините обичаи, насилва жените и убива без присѣда.¹⁾ Управлението на народната маса носи преди всичко от всички най-хубавото име: равноправие (изономиѣ), после то не върши нищо подобно на това, което върши тиранѣт: народѣт раздава длъжностите по жребие, всѣка служба у него е отговорна, всѣко решение се взема в общото събрание. За това аз предлагам да отменим монархиѣта и да предоставим властта на народната маса.²⁾

„Мегабаз предложил да се уреди олигархиѣ и рекъл: „Туї каквото каза Отан за прекращението на монархиѣта, и аз не съм противен, но гдето тої предлага да предадем властта на народната маса, там тої се отдалечава от най-доброто мнение, защото нѣма нищо по-безсмислено и насилствено от неспособната тѣлпа и не се е чувало и видѣло, хора, които са се избавили веднаж от насиетието на тираниѣта, да се подчинѣат на насилството на необузданиѣта народ. Ако тираниѣт върши нѣщо, тої знае поне какво върши, а народѣт нищо не разбира. Па и как може да разбира нѣкої нѣщо, ако нищо не е учил и не знае нищо хубаво и прилично, и се спуска на работите стрѣвно, като нѣкої бурен поток? Нека въвеждат народно управление тиѣта, които желѣѣт зло на Персите, а ние нека да изберем един съвет от най-добрите хора и да предадем тѣм властта. Само най-добрите хора могат да дават най-добри решениѣ.“

¹⁾ Трѣбва да забележим, че почти всички черти в изображението на царските насилства в думите на евреѣскиѣ пророк са заети от областта на личното робство, а у грѣцкиѣ писател се ѣвѣѣват и черти от чисто политическото робство, но все пак у Херодота, както и у другите класически писатели, се наброѣѣват и черти от лично порабощение. Очевидно е, че съществуваніето на личното робство е влиѣѣло на държавниѣта живот. Монархѣт си е вземал за пример отношениѣта на господарѣта (δεσποτης) към рабите.

²⁾ Трѣбва да забележим, че в таѣта реч на Отана и в по-нататѣшните думи, които Херодот му турѣа в устата, термините: монарх, тиран и цар (βασιλευς) се употребѣѣт още като синоними. Систематическата разлика между тѣх биде установена по-после в времето на Аристотела.

„Най-сетне казал си мнението и третиѣтъ, Даріи. Тоѣ рекълъ: „Чини ми се, че мнението на Мегабаза за народната маса е вѣрно, но не е вѣрно и мнението му за олигархиата. От трите предлагани начина за управление, ако си ги предположим и трите в най-свършен вид: демокрациата, олигархиата и монархиата, аз предпочитам последната. Не може да има по-добро управление от управлението на един най-добър човек. Като се ръководи от най-добрите намерения, тоѣ ще управлява безупречно народѣтъ. При това така най-вѣрно ще се запазват тайните решения относително враговете. Напротив в олигархиата, гдето много достойници се грижат за общите работи, възникват жестоки распри, и понеже всеки иска да бѣде първ и да надвие със своето мнение, дохождаг до силна вражда. От враждата произлѣзват възмущения, от възмущенията — убиства, а от убиствата трѣбва да се прибегне пак към монархиата, от гдето се вижда, колко тѣа е по-добра от другите управления. После, когато народѣтъ управлява, не могат да се избегнат пороците, а когато има пороци, то развалените хора не се карат по между си за държавното благо, а гледат да се сдушават; тѣи си му е редѣтъ: вредните за държавата хора деѣствуват против неѣа задружно. Тѣи си карат те, до като не се ѣави нѣкоѣ предводач на народа и не тури краѣ на онѣа вървеж на работите. Ето защо народѣтъ се дивѣ на такива хора, а онѣа, коѣто възбужда удивление, тоѣ става монарх, и от това пак се вижда, че монархиата е най-доброто управление“.³⁾

(Следва.)

³⁾ Х е р о д о т, Историѣа, III, 80—82.

М. Драгоманов.

СОЦИАЛНИЯТ ВЪПРОС И ИДЕИТА НА АСОЦИАЦИЯТА.

(Продължение от кн. II.)

Ние видяхме, че големият преврат в производството, който съставлява един от най-мощните фактори в историята на нашия век, създаде извънредно изключителни, решително нови стопански отношения. В економически напредналите държави се създаде, въз основа на безимотния пролетариат в известно отношение анархическа форма на производството, защото условията на всемирния пазар и безконтролната конкуренция караха фабрикантите да се фърлят в безпределното море на производството, без да имат необходим економически компас.

Преходното време беше извънредно тежко особено за онези, които с големи страдания придобиха политическа свобода и които двоино страдаха от подавяващото ги економическо робство. Те търсеха пътека към спасение, те търсеха лозунг, идеал, за който биха могли да се борят, — и ето идеята на социализма почна да се разпростира помежду тях чрез брошури, вестници и агитационни общества. Обаче нито чрез мирни опитвания, за да се осъществят в живота тези ласкаещи фантазии, нито чрез кървави сблъсквания и междусобни братоубийства, тъй се удаде, да достигнат до желаемата цел.

Искусствено създадените социалистически и комунистически асоциации, като напр. фабричните предприятия на Owen'a или колонията на Cabet'a,¹⁾ доказаха, че работниците не притежават онези нравствени качества, които се изискват от участниците в едно предприятие, в което общественият интерес и алтруистическите чувства трябва да бъдат главни ръководители на всеки съучастник.

¹⁾ Ср. Бълг. Преглед, кн. II, стр. 114.

От недостатъка на производителността загинаха предпоставките на Оуена¹⁾, както и несъгласиата и лицеуважието на братски дух не дадоха възможност да се осъществят великите планове на идеалиста Кабе²⁾. А пък страшни революционни сблъсквания, в които работническата маса искаше да спечели господстващо положение, с техния трагически изход доказаха, че работниците са неподготвени и безсилни, за да се борят с техните организувани противници. Обаче пораженіята още повече възбуждаха в тях чувствата на неудовлетворена мъст.

Тези революционни избухвания бяха само проявления на социалните пароксизми, както в 1796., 1848. и 1871. години: особеното стечение на обстоятелствата караше работническите маси да подигнат по-смело главата си, — но това биваха изобщо само преходещи кризи си. Другоіаче станаха работите, когато Маркс почна своіата агитаторска дейтелност, като стана за работническите маси учителят на научния социализъм и техният революционен апостол.³⁾

То беше една извънредна личност, велика в своите погрешки, но на които най-главната сила е тяхната „неприимчива едностранчива последвателност“. Като схвана един момент на историческата еволюция в социално-економическото развитие на културните народи, той с фатална непреодолимост беше увлечен от потока на своіата диалектика. Обаче неговите „научни открития“ бяха не толкова важни за самите работнически маси, колкото за техните „управители“, — за агитаторите. На първите стигаше, гдето мразеха експлоататорите — фабриканти, когато за вторите беше извънредно важно, че им се даде научно оръдие в ръцете, една енциклопедия на пропагандата, от която те можаха да черпят „истинско научния материал“ за борбата с техните противници — „буржоа“ и „идеолози-социалисти“, а пък особено с покровителите на западатчиите, дребните производители, изобщо онаіа страдалческа маса, която Маркс призна

¹⁾ Handwörterbuch der Staatswissenschaften, herausgegeben von Prof. Conrad, Elster etc. 28. Liefer. Iena 1892, стр. 712.

„Neue Zeit“, Jahrgang X, Stuttgart 1891: „Aus den Erinnerungen eines Owen'schen Agitators“.

²⁾ Adolph Hepner, Die Ikarier in Nordamerika. New-York 1886, стр. 16—17 и др.

Wilhelm Roscher, System der Volkswirtschaft, XVI. изд., I. т. Stuttgart 1882, стр. 186—187, забележка 2 и 3.

Ср. също съчин. на проф. О. Warschauer, Geschichte des Sozialismus und Kommunismus im 19. Jahrhundert. Leipzig 1892, II. Abtheil., стр. 98 и др.

³⁾ Вж. Българ. Преглед, кн. II, стр. 116—117.

за реакционна, а неините горещи защитници — за „утописти“ и „ненаучни мечтатели“¹⁾).

Като призна, че развитието на съвременното капиталистическо производство непреодолимо кара обществото към социалистическата наредба²⁾, Карл Маркс с примера си, като водител на „интернационалната работническа партия“, доказва необходимостта, да се ускори предказаното от него „отрицание на отрицанието“³⁾, т. е. разрушението на капиталистическата наредба.

Както по-подробно разгледах⁴⁾, Германия е онази страна, в която марксистическото учение спечели най-много партизани, каквото обясних с известни политически и психологически условия, които, в отличие към други страни, особено тук благоприятствуваха на развитието на социалистическия дух, също на социал-демократическата организация и нейната централизация.

Ще погледнем сега, какво гони тази организация и какви са нейните практически цели.

Както видяхме, страданията на работническите маси бяха изходната точка на реформаторските стремления на социалистите, — а пък Маркс доказва, че работническият пролетариат по никакъв начин не тръбва да се надява на милост от страна на неговите „експлоататори-буржоа“, защото „освобождението на работниците тръбва да бъде работа на самите работници“⁵⁾.

Когато ние изучаваме социал-демократическата литература, тръбва да бъдем малко скептици спрямо думите на „учителите“ и „разпространители“ на социалистическите идеи, защото тези „духовни предводители“ имат нелесна работа с „неподготвените“ маси, с които тръбва често да се постъпва дипломатически: често е опасно да се изкаже на масата истината, тя има жажда за идеали, тя често като че ли иска да бъде излъгана, — или както казва Гёте: „Сбърквайте само хората, защото мъчно е да ги удовлетворите“⁶⁾. Ето защо

¹⁾ Вж. Манифестъ комунистической партии Карла Маркса и Фр. Енгелъса. Пер. съ нѣмец. изд. Женева 1882, стр. 14 и 38. August Bebel, Die Frau und der Sozialismus, 18 изд. Stuttgart 1893, стр. 315, 1. забележка. Гл. също Августъ Бебелъ, жената и социализмът, превелъ отъ френски Н. Х. Габровски. Търново 1893, стр. 256—257.

²⁾ Karl Marx, Das Kapital. 4. изд. Hamburg 1890, т. I, стр. 726—729.

³⁾ „Es ist die Negation der Negation“, Marx, о. с., стр. 728.

⁴⁾ Бълг. Преглед, кн. II, стр. 121—123.

⁵⁾ Вж. „Правилник на интернационалното работническо дружество“, напечатан в „Манифестъ комунистической партии и. н.“, стр. 48.

⁶⁾ „Sucht nur die Menschen zu verwirren, sie zu befriedigen ist schwer.“ Goethe, Faust, Prolog auf der Bühne.

предводителите бѣха принудени да направят компромис между исканіята на нетърпеливите маси и исканіята на строгата наука, да напечатат по-подробно изложение на бъдещата социалистическа наредба и да „обещават“ по-бързото осъществение на този грядущ „златен век“.

Маркс не е довършил своѣт труд; напечатаната част от неговото съчинение „Капитал“ съдържа само критика на капиталистическото производство, коѣто привождѣ към две позитивни положенія: 1) че индивидуалната буржоазна наредба самичка социализира работническите маси и сама подготвѣва гробът си, своето економическо загниване. ¹⁾

и 2) че критериумът на идеалното распределваніе продуктите на производството трѣбва да бѣде „общественото необходимо време“, което е употребено за производаніе на продуктите. ²⁾ Обаче това е твърде малко, за да си представим, по какъвъ начин работническите маси ще могат да създадат социалистически ред . . .

Разбира се, че критиците на социал-демократическите ученія и „научния социализъм“ искаха настоячиво, щото водителите на социал-демократическото движение да им дадат подробни сведения, дали те іасно си представяват отговорът на тези твърде важни въпроси. Те утвърждаваха, че организациѣта на милиони работници може да поведе към фатални сблъскванія с държавната власт и към тържеството на реакционните деспотически елементи. Всичко това караше водителите на германското движение, да се произнесат поіасно, какво те мислят върху позитивната страна на тѣхната програма. Обаче тѣ и до сега не е изказана в никаква официална форма от страна на партиѣта, — само неколцина социал-демократически списатели зачековаха този въпрос.

От страна на „буржоазната“ политико-економическа наука се появи една твърде оригинална работа на бившия австрийски министър и професор Schäffle, в коѣто той много по-добре, отколкото сами социал-демократите, изложи тѣхната позитивна програма в съчинението си „Устройството и животът на социалното тело“ (Bau und Leben des socialen Körpers). ⁴⁾

¹⁾ Marx, о. с., стр. 728

²⁾ К. Маркс, о. с., стр. 6 и др.; вж. също Karl Kautzky, Karl Marx' ökonomische Lehren, 4. изд. Stuttgart 1893, стр. 247.

³⁾ Тази част се появи и като отделна брошура: „Die Quintessenz des Sozialismus“, бълг. превод: А. Шефле, Същността на социализма. Прѣ-

Не лесно беше за автора, да си състави поне горе долу ясно понятие за това, как сами социал-демократическите учители си представяват бъдещата економическа наредба. „Нам ни коштуват години за това“, казва тоі самичък¹⁾, понеже „водителите на интернационалното движение, най-много Карл Маркс в голѣмото си съчинение „Капитал“, препълнено с остра критика и безпорно остроумие, са доста предпазливи при начертанието на положителната програма“²⁾

Социал-демократите останаха в много неблагоприятни с това изложение на „буржоазния професор“, както изобщо тѣм малко се харесват работите върху този въпрос, макар че обществото изказва настоичиви требвания, да се узнае, с какво социал-демократите искат да заместят съвременната държавна наредба. При всичко това мнозина от предводителите повече искат да се отклонят от отговора, като наричат, подобно на одного от младите „учители“, д-р Лукс, онези „глупаци“³⁾, които искат положителен отговор на тези въпроси.

Ние ще се постареем да дадем, макар и повърхностно, изложение на тази позитивна програма, защото се намериха нѣколко видни социал-демократически писатели, които бѣха по-милостиви, отколкото горепоменатиітъ автор.

Преди всичко социал-демократите, верни на техните закони на еволюцията, съзнават и признават, че те не могат по своіа воля да премахнат преди време съвременната наредба. „Ние“, каза водителітъ Бебел в райхстага на 4. Априли 1889. г., „признаваме най-пълно необходимостта за развитието на една форма от друга . . . Ние никога не ще можем да прескочим едно необходимо стъпало на развитието. Относително това нито един измежду нашите партизани не се намира в съмнение“⁴⁾ В друго едно съчинение Бебел пък повтаря, че разрушението на съвременната наредба е „въпрос на времето“ и че зависи от „усло-

вжеда отъ руски Д. Стеревъ. Пловдивъ 1886 г.; вж. предговор, стр. III и др. Ср. също съч. на проф. А. Held, Sozialismus, Sozialdemokratie und Sozialpolitik. Leipzig 1878, стр. 45—46.

¹⁾ Шефле, Сжщность etc., стр. 18.

²⁾ О. с., стр. 16.

³⁾ „Ideologischer Unsinn“, ругае тоі в нѣщо по-научна форма. Вж. съчин му: „Sozialpolitisches Handbuch“ von Dr H. Lux, Berlin 1892, стр. 33.

⁴⁾ Вж. Schönberg, Handbuch der politischen Ökonomie, III. изд. Tübingen 1891, т. I, стр. 115.

виѣа, на които нито отделни личности, нито цѣл клас не могат да повліѣят“¹⁾.

Разбира се, че тези думи са една дипломатическа мѣрка, коѣто е предназначена да успокои работниците, ако те би станали нетърпеливи и ако би пожелали да се премахне по-бързо съществуващата наредба. Малко търпение съветва в това отношеніе известниятъ французки водител Малон, защото „обществените наредби не могат да се преобърнат като рѣкавици“²⁾.

„Вълните на най-мощните даже агитатори“, казва германскиятъ марксистъ Краузе, „се разбиватъ о ѣаките стени на социал-политическото развитие. Срещу тези стени никакви вълни не могат да се борѣат... Социалистическата агитация може само в това направление да крачи напред, което е планирано от общественото движение“.

А пъкъ от друга страна на работническата маса тържествено се заѣавѣва, че животътъ на съвременните общества става винаги по-лош и по-лош³⁾ и че сегашната наредба се намира на краѣ⁴⁾. Когато общественото развитие достига една точка, казва прочутиятъ другар на Маркса Енгелс, гдето за обществото е не само излишно раздѣлваніе на различни класи, но даже вредително за неговиѣа економически, политически и духовен напредѣкъ, тогава то е достигнало онази стѣпен на развитието, коѣто го кара да премахне капиталистическото производство. „И тази точка е сега достигната“ („Dieser Punkt ist jetzt erreicht“), заѣавѣва тържествено Енгелс⁵⁾, макар че работниците би имали право да го попитат, за какво обаче „капиталистическата наредба“ още съществува. „За капиталистическата буржоазия, казва фран-

¹⁾ August Bebel, Die Frau etc., стр. 262. В българскиѣа превод аз не намерих тези значителни предложениѣа, може би защото те се „изгубили“ вече и в волниѣа френски превод, от които е направен българскиятъ превод на тази немска книга. Вж. А. Бебелъ, Жената и социализмътъ. Прѣвелъ отъ френски Н. Хр. Габровски. Търново 1893, стр. 255 и др.

²⁾ „Les sociétés se transforment lentement, rationnellement, avec du temps, de l'intelligence et de la bonne volonté; elles ne peuvent se retourner comme un gant“. В. Malon, Le socialisme intégral, I т. Париж 1892, стр. 402.

Вж. също Gerhard Krause, Die Arbeiterbewegung im Lichte der materialistischen Geschichtsauffassung. Berlin 1891, стр. 33.

Бълг. превод на горното съчин.: Герхардъ Краузе, Работническото движение освѣтено отъ материалистическия възгледъ на историята. Превелъ отъ нѣмски Хр. М-нъ Севлиево 1893, стр. 42—43.

³⁾ A. Bebel, Die Frau etc., стр. 262.

⁴⁾ Malon, о. с., стр. 402.

⁵⁾ Friedrich Engels, Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. II изд. Zürich 1886, стр. 269.

твзкийтъ марксист Аржириадис . . . е решено в едно късо време да изчезне като класа“. ¹⁾

Преходното време е за нас и даже за самите социал-демократи толкова неясно, колкото и бъдщата социалистическа наредба. Преди всичко ние не можем, на основание на меродавните органи, да кажем, готови ли са социал-демократите да премахнат съвременният „капиталистически — буржоазен“ ред насилствено. Колкото спокоен, и до известна степен научно обективен се явява Маркс в своѣа капитален труд при критиката на съвременните економически условия, колкото благоразумно и великодушно тоѣ заявява, че пише не противл ичности, които не са криви за вървежа на историѣта, а против системата ²⁾, толкова бурен и безпощаден тоѣ се явява в своите брошури и манифести към работниците, „щото човек би помислил, че това не е един и същи списател“. ³⁾ Още в своето съчинение „Сиромашията на философията“ тоѣ каза, че „противуположността на класите довежда към грубото противуречие, към физическото сблъскване на хората“. ⁴⁾ В 1880. г. под влиянието на закона за социалистите, чрез които социал-демократите немилосърдно бѣха преследвани, съборът в Wuden реши, що „техните цели да се преследват с всичките средства“.

Ето защо ние трѣбва да разгледваме социал-демократите както неофициална революционна партия, ⁵⁾ коѣто пътува под еволюционния флаг и коѣто ще се погрижи, когато намери възможно, по един насилствен начин да се яви на помощ на „еволуциѣта на историѣта“. „Комунистите намират позорно да криѣат своите възрениѣ и намерениѣ. Те обявяват открито, че целите им могат да бъдат достигнати чрез насилствено събарѣние на съвременния обществен ред. ⁶⁾ „Формулата „целта оправдава средствата“ е научна само тогава, когато се борим за интересите на цѣл един народ. Сентименталността само може да побърка за успеха на революциѣта“. ⁷⁾

¹⁾ П. Аржириадисъ, Опытъ върху научния социализмъ. Преводъ отъ франц. Шуменъ 1892, стр. 60; ср. стр. 61.

²⁾ Вж. неговите думи в предговора на I-то изд. на „Капитал“. Karl Marx, Das Kapital. 4. изд. Hamburg 1890., т. I, стр. VIII.

³⁾ Gustav Gross, Karl Marx. Eine Studie. Leipzig 1885, стр. 14.

⁴⁾ Карлъ Марксъ, Нищета философия, отвѣтъ на философию нищеты Прудона. (Переводъ.) Женева 1886, стр. 147; ср. стр. 149.

⁵⁾ „Nur das Proletariat ist eine revolutionäre Klasse“. Karl Marx und Fr. Engels, Manifest der Kommunistischen Partei, London 1847, стр. 9, 11.

⁶⁾ Вж. рус. прев. на манифеста на комунис. партия, стр. 40.

⁷⁾ П. Аржириадисъ, Опытъ върху науч. соц., стр. 64.

Първото, което искат да направят социал-демократите, разбира се, ако надвият, е отмяната на частната собственост относително оръдиата на производството, като изключат предметите на потреблението. „Пролетариатът завладява държавната власт и преобръща преди всичко оръдиата на производството в държавна собственост“. ¹⁾ „Щом обществото стане единственият притежател на всичките оръдиа на производството, първият негов основен закон ще бъде равното задължение на всичките към труда, без разлика на пола“. ²⁾ Главната функция на бъдещите управители ще бъде само организацията на труда и разпределението на продуктите. ³⁾ „За това ще се избере особено управление, което ще обхване всичките клонове на дейността,“ отделни (автономни?) общини ще образуват основата на цялата конгломерация от тях (понятието „държава“ ще изчезне); а ако ли пък по-големи общини бъдат неудобни за функционирането на управленията, тогава ще ги разделят на по-малки. За всяка административна длъжност ще станат избори, в които ще взимат непосредствено активно участие всичките членове без разлика на пола. На чело на отделните местни управления ще стои едно централно управление, което ще има само изпълнителна власт. За жалост, Бебел не ни казва, дали тази изпълнителна власт ще има и полиция, която би я поддържала при „изпълнение на възложените ѝ obligations“. Тези „социалистически чиновници“ са само временни, и те няма да имат нито отличия, нито повишения в чин, нито особени доходи. Най-главният съветник при установието количеството на продуктите за произвождане ще бъде статистиката, която ще играе най-видната роля в „грядущата уредба“, и тя ще направи в социалистическия ред онова, което сега „експроприаторите — капиталисти“ не могат да направят, а именно да премахнат „анархическата форма на производството“ и съсипителните економически кризи.

На основание на най-детални статистически изчисления ще се определи средната величина на катадневното обществено работническо време. Всеки член на обществото ще установи, где иска да работи,

¹⁾ Friedrich Engels, Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie bis zur Wissenschaft, 3. изд. Zürich 1885, стр. 42.

²⁾ Bebel, Die Frau etc., стр. 267.; бълг. прев., стр. 261.

³⁾ Engels, o. c., стр. 42 и др.

Engels, Dührings Umwälzung, стр. 267 и др.

Bebel, Die Frau etc., стр. 267 и др.

но в случаи, че това бъде невъзможно, управляващите органи ще направят подлежащи разместванія. Главният стимул на всякой работник трѣбва да бъде честолѹбието, което ще го накара да прави усвършенствуванія, без които не е възможен нито економическият, нито духовниятъ напредѣкъ. Учените и художниците ще се занимават (*volens nolens?*) част от дена с физическия труд, с произвождане предметите на употребението.

Тѣ като при съвременната наредба продуктите на производството имат капиталистическиятъ характер на „стоката“, коіато се разменява с пари, то в социалистическия ред последните ще се премахнат. Работническото време, което е изобщо необходимо, за да се направи нѣкой предмет, и коіато средна величина ще бъде определена от статистическите управленія, ще бъде едничка мѣрка на неговата стоіност.¹⁾

Като ще се вземе по такъв начин за критериум на оценките времето, което при дадените обществени условия е необходимо за произвожданіето на предмети, продуктите на труда ще се променѣват помежду си, без да се падне на нѣкого си печалба, защото „социалистическата наредба ще служи само за улеснение на размѣната между членовете“. Известен знак ще служи за указаніето на извършенія труд и ще даде на притежателія право да придобие, според наклонността си, еквивалентни неща, т. е. онези, произвожданіето на които изисква равно толкова обществено необходимо време. Обществото не ще прави разлика между неспособните и способните си членове, защото то не може да наказва човека за природни недостатѣци, нито пък е задѣлжено да го възнаграждава за природни качества²⁾. . . Частната собственост ще се запази само по отношение към предметите за употребението³⁾.

Това са с кратки думи онези най-главни положителни принципи на грядущия социалистически ред, които непо-

¹⁾ Ed. Bellamy представи въз основание на марксистическото учение картина на социалистическата уредба в своѣя прочут роман: „Looking backward“ — „Поглед назад от година 2000 към 1887 г.“ Този роман е преведен на френски, немски, руски и др. Вж. върху него:

И. И. Янжулъ, Въ поискахъ лучшаго будущаго. Соціальные этюды. С. Петербургъ 1893, стр. 85—151.

C. Stegmann и C. Hugo, Handbuch des Socialismus, Lieferung I. Zürich 1894 (sic!), стр. 60.

²⁾ Rebel, Die Frau, etc., стр. 289: „... so ist die Gesellschaft nicht verpflichtet zu belohnen, was nicht sein persönliches Verdienst ist.“

³⁾ Held, o. c., стр. 42.

средствено произтичат от критическата част на „научния социализъм“.

Ако сравним с бегъл поглед „анархията на капиталистическото производство“ и наивността, с която Енгелс, Бебел и мнозина други видни представители на социал-демократическото движение си представяват, по какъв прост начин ще стане производството и разпределението в грядущата социал-демократическа уредба, „при която не ще да има никакви несъгласия между хората“ (?!), — ние ще видим, че тази увереност се основава изключително на твърдата вѣра, че „човекът е продукт на условията“ и че стига последните да се изменят, за да се промени и той в всички отношения. „Всѣкоѣ човек, казва Бебел, е продукт на времето и на обстоятелствата, в които живее“ ¹⁾; за да се постигне, щото хората да станат подобри, трѣбва да подобрим економическото им положение. Това не е възможно за сега, гдето има класови интереси, гдето капиталистите и пролетариите са естествени непримирими противници, гдето най-сетне източникът на богатствата е изсмукването силите на работническите маси. Защото работникът получава за продуктите на своя труд само един такъв дял, който му дава възможност да се прехранва ²⁾ и да се „разплодява“, а пък капиталистът — фабрикант печели останалата част, тъй наречената от Маркса „принадена стойност“. Тази последната е според Маркса онази социална отрова, която, като съсипва работникът, социализира вече при капиталистическата уредба обществото и приготвява неиното разклащане. Така че идеалът е, щото тази „принадена стойност“ да отива в джеба на производителя, т. е. щото той да получи всичко, което изработва. А пък това ще настъпи рано или късно, защото вървѣжът на историята се намира на пътя към тази цел. И когато тя ще бъде достигната, тогава ще настане „златният век“, за който са мечтаели хората от хиляди години насам. ³⁾

Това е учението, което вълнува работническите маси и събърква особено онези хора, които не могат да се отнесат критически към неговите положения, за да отделят здравото зърно от плевелата.

¹⁾ Bebel, Die Frau etc., стр. 282—290. Същото мислеше и Ж. Ж. Русо: „Tout est bien, sortant des mains de l'Auteur des choses, tout dégénère entre les mains de l'homme“. J. J. Rousseau, Emile ou de l'éducation. Oeuvres complètes, Paris 1864, т. II, стр. 399.

²⁾ Вж. Бълг. Преглед, II, кн., стр. 117—119.

³⁾ Bebel, die Frau, etc., стр. 349.

Нашата цел не е борба с марксистите, ние искаме само да изследваме, до колко те имат право да претендират на изключителния научен монопол и да се отнасят с презрителна високомерност към всички онези, които не искат и не могат да се преклонят пред „учителя Маркса“, като пред един необорим и непогрешим авторитет. От друга страна ние ще погледаме, дали тези погрешки не ще да имат, при известни обстоятелства, фатално влияние върху нормалния вървеж на нашия културен напредък, и до колко тези движения са болезнени или здрави социални симптоми.

Ще захванем от социал-демократическата критика на съвременното производство.

Тъй като главната основа на Марксовия „Капитал“ е неговата „теория на ценностите“ (Werttheorie), то и неговите учени критици обърнаха най-вече вниманието си върху тази теория.

Литературата по този въпрос е извънредно голяма, а пък при всичко това най-видните економисти и до сега не дойдоха към разрешение на спора, каквото обстоятелство много затруднява неговото обективно издирване.¹⁾ В всеки случай най-знаменитите учени признават, че тази теория е „може би един от най-важните въпроси на съвременната политическа економика“²⁾, а пък Енгелс напр. гледа на изнасянето на „принадената стойност“ от Маркса, като на едно от най-великите исторически събития.³⁾ Тази теория „служи за Маркса като изходна точка за неговата критика на съвременната обществена уредба, понеже тя е неговият основен закон“.⁴⁾

Своего съчинение „Капитал“ Маркс захваща с определението на ценността, и неговите първи положения заемат изведнаж крайно враждебна позиция спрямо „буржоазната“ политическа економика („Vulgarökonomie“), защото тои разглежда „разменната стойност“ (Tauschwert) като едно нѣщо, което е съвсем отделно и независимо от „употребителната“

¹⁾ P. Fireman, Kritik der Marx'schen Werttheorie. „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“, 1892, III. т., 6. кн., стр. 793 и др. Н. Зиберъ Давидъ Рикардо и Карлъ Марксъ, III, стр. 325 и сл. Adler, Die Grundlage der Marx'schen Kritik der bestehenden Volkswirtschaft. Tübingen 1887.

²⁾ Думи на хайделбергския проф. Karl Kries, Die politische Oekonomie vom geschichtlichen Standpunkte. Braunschweig 1883, стр. 301—302.

³⁾ Engels, Die Entwicklung des Sozialismus etc. стр. 28. Също Engels, Dührings Umwälzung etc., стр. 11.

⁴⁾ Paul Fischer, Die Marx'sche Werttheorie. Berlin 1893 (Berliner Arbeiter-Bibliothek), стр. 36. Гл. също:

Симонъ Дикщайнъ, Принадената стойностъ, прев. отъ полски Г. Бакаловъ. Търново 1893, стр. 19 и др.

(Gebrauchswert)¹⁾. Това му е твърде важно, защото тоі дохажда до определението, че само „общественото необходимо време“ за производството е едничкият верен критериум на стойността на стоките. Така че размерът на стойността се определя изключително според времето, което при дадени обществени условия е потребно за произвожданіето на известен продукт: „Кристализуваното работническо време (festgeronnene Arbeitszeit), което е било изхарчено за произвождане на една стока, определя неговата стойност“.²⁾ Като разглежда по-нататък капитала като крайният резултат на циркулациата на стоката, изработена от експлоатираната безкапитална работническа маса, Маркс гледа едностранчиво на капитала, като на изключителния продукт на ограбения труд: „капиталът се определя като експлоататорска сила“.³⁾ А пък „принадената стойност“, според него, произлиза от това, че само една част от работническия ден се харчи за работника, а друга отива в полза на капиталиста. „Тази втора част образува принадлежната стойност“ (Surplusarbeitszeit)⁴⁾. Като се стреміат да увеличат своіата печалба, капиталистите, според Маркса, допускат, щото работниците да получават не по-голям възнаграждение, отколкото е необходимо, да удовлетворіат горе-долу минимумът на своите потребности. Ако те получават повече от това, то подобрието на благосъстоянието на масите води към умножение на населението, което от своіа страна причинява паданіе на работната плата, а пък последното обстоятелство влече след себе си увеличаваніето на смъртността и чрез това пък уголеміаваніе на платата и т. н., и т. н., така че влианіето на закона за „исканіе и предлаганіе“ (Anfrage und Angebot) довършва деспотическата власт на капитала.⁵⁾ Това е онзи от Ласала наричан „железен закон на работната плата“ (eherne Lohngesetz⁶⁾), пропагандата на който послужил не малко,

¹⁾ Марк, о. с., стр. 4—5, 173 и др., 178—179, 472 и др.

Leroy-Beaulieu, Le collectivisme. II изд. Париж 1880, стр. 250—282. Kautzky, Karl Marx' ökon. Lehren., стр. 71 и др.

Held, Sozialismus etc., стр. 11—20.

²⁾ Марк, Das Kapital, IV изд., стр. 5.

³⁾ Held, о. с., стр. 17.

⁴⁾ Марк, о. с., стр. 178. „So entscheidend es für die Erkenntniss des Werthes überhaupt ist, ihn als blosse Gerinnung von Arbeitszeit, als bloss vergegenständlichte Arbeit, so entscheidend ist es für die Kenntniss des Mehrwerthes, ihn als blosse Gerinnung von Surplusarbeitszeit (Mehrarbeit, surplus labour), als bloss vergegenständlichte Arbeit zu begreifen“.

⁵⁾ Марк, о. с., стр. 602.

Марк, о. с., стр. 605.

Kautzky, о. с., стр. 215—218.

⁶⁾ Бълг. Преглед, кн. II, стр. 119.

за да се всели в душата на работническата маса неприимира на ненавист към съвременната култура.¹⁾ В това отношение социалистите само се възползуваха с изказаните положения на „буржоазните економисти“, Малтус и Рикардо²⁾, защото рикардовият закон за работната плата се основава на малтусовия закон за населението.

В пропагандата си Маркс и Ласал се възползуваха с тези положения, за да докажат на работниците, че при съществуващата уредба те по никакъв начин не могат да очакват подобрението на тяхното ужасно робско положение, тъй като „даже буржоазни учени“ признават непреодолимостта на този железен закон.³⁾

Ние няма да се спираме върху други важни економически въпроси, на които се основава сградата на научния социализъм, ами ще се постараете само, макар и на кратко, да разгледаме, дали тези положения за „принадената стойност“ и „железния закон“ са толкова „непогрешими научни“, колкото това желаят социал-демократите. В това отношение ние ще се опираме особено на многобройните работи на немските економисти, за които беше от голѣма важност въпросът, дали наистина при съвременната обществена наредба по никакъв начин не е възможна успешна борба с тези уж „фатални, непреодолими железни закони“. Като вземем в внимание, че въз основа на марксовата теория на ценностите социал-демократите искат, щото да се премахне „капиталистическото производство“, и работникът, този „извор на всичките ценности“, да спечели всичката стойност от продукта на своя труд, нам ще ни стане достоясно, защо представителите на немската економическа наука толкова внимание обръщат на най-деталната критика на този въпрос. „Стотина пъти беше казано, че осъществението на грядущата социалистическа уредба се намира в неразкъсна свързка с тази теория на ценностите. Така казва С. А. Schramm, един от най-солидните и най-благоразумните теоретици на социализма: „Ако е истина теорията на ценностите на Маркса, то ние не можем да направим никакво възражение против по-нататъшните заключения; ако ли пък тази теория е лъжлива, то с нея пада и цялата система“.⁴⁾

¹⁾ Dr M. Meyer, Die neuere Nationalökonomie. 2 изд. Berlin 1881. „Das eherne Lohngesetz“, стр. 88—94.

²⁾ David Ricardo, Oeuvres complètes. Paris 1847, стр. 69; вж. също стр. 67—84 (аз цитирам по френския превод).

³⁾ Paul Fischer, Marx'sche Werttheorie etc., стр. 35.

⁴⁾ Held, o. c., стр. 101—102.

Fischer, o. c., стр. 32.

„Определена и последвателна е системата на Маркса, и който се съгласява с първите положения, той е непреодолимо задължен, да се съгласи и с краините заключения“, казва известният немски историк Зибел.¹⁾

(Тези първи основни положения на Марксовото учение ние се запознахме вече, макар и на кратко. Тръбва човек добре да познава господстващите економически теории, за да види, в какво се проявява всеразрушаващият революционен дух на тези изходни положения. Обаче, като взимаме в внимание, че теоретическите економически въпроси до сега са малко издирвани в България, и че поголътната част от четещата публика е още малко подготвена към тях, ние намираме за по-добре да отложим подробният анализ на чисто теоретическата част на въпроса и да обърнем главно внимание на неговите по-важни практически страни.

Като тури в основата на определението стойността на стоките само трудът на работниците, и като провъзгласи, че той е единичният производител на ценностите, Маркс по логически, диалектически начин караше хората да признаят истинността на прочутия парадокс на Proudhon'a: „Собствеността е кражба“ („La propriété c'est le vol“). Така, че всеки, който притежава „капиталистическа собственост“ или пък се ползува с доходите на своите имоти, не е, според Маркса, нищо друго освен един безсърдечен скубител на политически свободни, економически заробени пролетариат.

Ще разгледаме от практическа гледна точка, дали така може да се гледа на работите. Ще вземем за пример някой български дребен занаятчия или някой небогат селенин, който е сполучил с упорит труд и крайно пестовен живот да придобие известна сума пари. Той е работил двоино, отколкото неговите другари, той е живял двоино по-скромно от тях, само да осигури своя живот и опия на децата си. Нема това е награбен труд? Нема това е признак на едно ненормално обществено състояние? Ще погледнем по-нататък. Този човек, когото ние избрахме за пример, иска да уголеми своето предприятие, той търси помощници-работници, които се нуждаят от работа много повече отколкото той от тях, — и ги намира; те получават работната плата, която представлява наистина

¹⁾ H. v. Sybel, Die Lehren des heutigen Sozialismus und Kommunismus, Bonn 1872, стр. 9—10.

само част от общия доход, а пък предприемачът взема останалата част, затуй че 1) и той работи заедно с работниците, 2) той предприема работата, организува и управлява я, 3) той рискува свој труд и спестените си пари, когато неговите работници, калфи и чираци, са осигурени, че към края на определено време ще получат спазарената плата, ако даже предприемачът би бил принуден да изгуби трудът и парите си. Това грабителство ли е? Това кражба ли е? Така пита прост човек, без да гледа на научните абстракции; другоїаче мислят социалистите, защото тѣм се вижда, че предприемачът би трѣбвало да се задоволи само с възнаграждението за „производителния му труд“. Те допускат, че при сегашната наредба, това се вижда на хората като справедливост, и ето защо искат, щото да се премахне това несправедливо състояние, гдето мрътвата стока — капитал — еднакво получава възнаграждение, както и живата — работниците. Какво ни учи политическата економија? Преди да дадем отговор на това питаніе, ние трѣбва да кажем, че в дадения случаи повече приемаме въ внимание работите на немската т. н. историческа школа, която завзема въ втората половина на нашия век господстващото мѣсто в науката.

От гледна точка на господстващата в цивилизованите държави етика, която приема индивидуалната събственост като основание на целия економически и социален живот, най-голямата несправедливост би била, ако предприемачът да беше лишен от онова възнаграждение, което той заслужава за своия „обществено-полезен труд“, разбира се, ако той не злоупотребява с своята економическа сила. Наистина, може да се каже, че предприемачът, като наема работниците, не прави това с човеколюбиви, филантропически цели, обаче от гледна точка на функционираніето на обществения организъм, той изпълнява велика организаторска и възпитателна рол.¹⁾

Тѣ като, според най-видните съвременни учени, цената на стоката се определя от това, колко струва нейното производство (Kostenwert) и колко ползата тя принася на потребителя (Gebrauchswert), то задачата на фабриканта е, да изучава добре потребностите на членовете на обществото, да съобразява, в какво отношение ще се намират разноските на производството с неговия до-

¹⁾ Mithoff, Die Volkswirtschaftliche Verteilung. Schönberg etc., o. c., т. I изд. I, стр. 503.

ход, защото при неблагоприятни условия тоі ще загуби. Тоі организува разпръснатите работнически сили, тоі ги напращава към извършването на един общ труд, като има всѣкога пред вид преди всичко потребителіът, който в повечето случаи е същи работник. Тоі е глава на едно економическо тело, което има хиляди ръце, тоі им дава разумно, целесъобразно направление. И ако тоі прави економически погрешки, то тоі самичък губи и трудът си, и своите имоти, когато работниците тѣи или иначе получават заплатата си, — „това е една грандиозна уредба на народното стопанство, коіато с нищо не може да бъде заместена, — и ако вземем в внимание простотата на процеса, — едно величествено проявление на стопанската дейтелност на човека“, казва един немски економически списател.¹⁾

„Критиците“ постоянно утвърждават, че работникът страда, като се намира под теглото на конкуренцията, като че ли и предприемачът не изпитва същото тегло; обаче това обстоятелство отива в полза на обществото, което има възможност да се ползува с по-ефтини стоки, — а пък фабрикантът е задължен да прилага всичките си старания и да произвежда тези стоки най-пестовно и най-разумно. Нали от това се ползват и големите маси на производителите — работници, които са в също време и купувачи — потребители (консоматори)? Обаче „критиците“, както видѣхме, искат да докажат, че при съществуването на економическия ред, гдето частната собственост е главното условие на живота, социалните отношения и характерът на производството и потребението приема анархическа форма. Политическата економија им казва, че те напразно мислят, че тези болезнени явления са неизцерими при съществуването на института на частна собственост, и ние трѣбва да признаем, че законодателството има сила, за да послужи за защита на по-справедливи отношения между членовете на известно общество.

Да погледнем например на това, дали е толкова трагическа и непримиимо жестока действителността по причина на съществуването в съвременната социално-економическа наредба на онези два чудовищни фактора, както „принадената стойност“ и „железният закон на заработната плата“, и дали действително те са онези железни вериги, които пре-

¹⁾ М. Meyer, Die neuere Nationalökonomie, стр. 104.

чат на работническата маса да върви по пътя на економическия, социалния и духовния напредък?

Като тури в основанието на „железния закон“ положението, че повишението на работната плата влече след себе си уголемяването на населението, Рикардо направи онази голѣма логическа погрешка, която произлиза, когато човек изказва едно положение като нѣщо фактическо, преди да докаже, че това не е предположение, защото с уголемяването на населението може да се увеличи и потребата от работнически сили, тѣй че съвсем не е неизбежно намалението на работната плата. Така че повишението на платата може да върви напред, без да се намалява. От друга страна и човешката воля може да се съобразява с условията на економическия живот. Работниците могат да дойдат до съзнание, че те трѣбва малко да почакаат с оженването си, до когато ще могат да обезпечат горе-долу добре семейния си живот. И че това се случва, ние виждаме добре от примера на Франция, гдето именно по-състоятелното селско население се въздържа да има много деца, за да не разпокъса на твърде дребни части имотите си. Не особени пороци, но ограниченост на раждаемостта е причината, че населението във Франция не се увеличава, както в други страни. Когато в други държави на едно семейство се падат 4 деца, във Франция има само 2⁶₁₀.¹⁾ От във висша степен оригинални изчисления на д-ра B. rtillon'a се вижда, че по причина на пестовните наклонности на френските средни класи и селени, у тѣх нѣма много деца²⁾. От друга страна именно твърде много бедни хора, просеци и сиромаси, имат извънредно много деца. „Просекът има много деца, защото тои не се грижи за тѣхната участ. Каквото и да стане, и те винаги могат да станат просеци“, казва известният французки економист Guyot³⁾.

Работникът може да се възползува от благоприятното положение на пазаря, за да подобри и духовното, и нравственото си положение, вмѣсто да го влошава чрез по-голѣмо произвождане на потомство.

Ние избрахме този пример, за да покажем, че от известни условия и от силата на волята на работника зависи,

¹⁾ Проф. А. А. Исаевъ Франция и опасения за ея судьбы. „Новости“ 1889. г., № 349. Вж. също: проф. И. И. Янжулъ, Очерки и изслѣдванія, т. I. Москва 1884, стр. 39—168: „Возрождение Мальтузианства в современной Европѣ“.

²⁾ Вж. интерес. статис. таблици: Yves Guyot, La science économique. Paris 1887, стр. 227—235.

³⁾ „Tout le monde connaît l'origine du mot prolétaire: faiseur d'enfants. Aujourd'hui encore, il justifie son étymologie . . .“ Yves Guyot, o. c., стр. 226.

щото тоі да се освободи до известна стъпен от този уж непреодолим економически закон. И сам Рикардо изказваше желанието, щото личната инициатива на работника и стремлението на законодателството да бъдат насочени към подиганіето на „нормалните“ потребности на работническата маса. От друга страна даже определението на Ласала, според което работникът получава плата за удовлетворението на „привичните потребности“¹⁾, показва, че положението не е толкова страшно, защото колко хиляди селени има, които и това не могат да добијат, макар че не по-малко се трудят от фабричният работник? До известна стъпен положението на семейните работници подпада под този закон, щом увеличението на населението е извънредно голѣмо и щом работниците са извънредно безправствени и неблагоприятни. Не е право, че положението на работниците не може да се подигне по причина на този закон, понеже хиляди фактове доказват, че през нашето столетие економическото им състоіание се подобри. И даже сами социал-демократите захващат да се убеждават в неправдата на този закон, тъй щото на техния събор (Parteitag) в Halle през Октомври 1890. г. те направиха в това отношение известни поправки.²⁾ Това се вижда добре и от онази критика, коіато прави известният социал-демократически писател Бернщайн в „официалното“ издание на речите и съчиненијата на Ласала над „железния закон“ на последниѣ.³⁾ Бернщайн признава, че Ласал с чисто агитаторски намерениѣ е проповѣдвал пред работниците този железен закон, и че тоі чрез това е влиѣл твърде силно върху работническата маса (стр. 129). Бернщайн признава, че никога по-преди работникът не е получавал платата за всичките продукти на своѣ труд (den vollen Arbeitsertrag); ergo не може да бѣде дума, че положението на работника е станало по-лошо. Също Бернщайн признава, че съединените стараниѣ на работниците и гри-

1) „Die Beschränkung des durchschnittlichen Arbeitslohnes auf die in einem Volke gewohnheitsmässig zur Fristung der Existenz und zur Fortpflanzung erforderliche Lebensnothdurst—das ist also das eherne und grausame Gesetz“. Ferd. Lassalle's Reden und Schriften. II. Bd. Berlin 1893, стр. 422.

Ср. Schönberg, о. с., I т., I изд., стр. 467—468; II т., III изд., стр. 658.

Meyer, о. с., стр. 91.

2) Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, herausgeg. von I. Conrad, статия на G. Adler, 22. стр. 226. Schönberg, о. с., II т., стр. 659, забел. 68.

3) Ferd. Lassalle's Reden und Schriften, herausgeg. von Ed. Bernstein. I. Bd. Berlin 1892, стр. 129—130.

Ср. Ed. Bernstein, Zur Frage des ehernen Lohngesetzes в „Neue Zeit“, 1890/91.

жите на законодателите нарушават свободното пазубно влияние на закона за „търсене и предлагане“ (*Nachfrage und Angebot*), от които зависи железният закон; ergo: Бернщайн признава, че активното вмѣсване на работника и законодателя може да повлияе даже и при съвременната капиталистическа уредба, щото положението на работническите маси да се подобри.¹⁾

Също неточен е малтусовиѣт закон, според който „населението се умножава в геометрическа прогресия, а средствата на поминѣка в аритметическа“ и който имаше толкова влияние на рикардо-ласалевия закон за заработната плата. Стогодишната практика, казва известниѣт французки економист Gide, не потвърждава положението на Малтуса,²⁾ а пък Guyot не само че доказва с цифри истинността на тези последни думи, но и утвърждава, че увеличението на народните богатства през този век е станало в много по-голяма пропорция, отколкото онова на населението.³⁾

Мисля прочее, че тези нѣколко примера стигат, за да се убедим, че всеки, който иска да се занимава с социалните и економическите въпроси, трѣбва преди всичко да се отнася с най-голямо недоверие и безграничен скептицизъм към ученията макар и на най-големите авторитети. Аз указах, до колко положенията на „класическата“ политическа економия на А. Смит, Рикардо и Малтуса са били експлоатирани с агитаторски цели от представителите на „научния социализъм“, Маркс, Енгелс и Ласал. Сега ние до известна степен видим, че най-деталните статистически изследвания от последните десетолетия доказват, че тези положения, макар и справедливи „при известни условия“ и „в известна степен“, по никакъв начин не могат да се считат като неизблеми, непоколебими закони. Ние видѣхме и ще видим по-нататък, че самите социалдемократи са принудени да съзнават това, обаче те утвърждават, че ако тези „закони и да не са закони“ — социалдемократите са една голяма партия, на която принадлежи бъдещето. „Ако даже приемем, казва един социал-демократически писател, че рикардо-марксовата теория на ценностите е лъжлива, ще ли пропадне тогава социализмът? По никакъв начин! Стига да погледнем с отворени очи на окръжаващия нас свѣт, . . . за да дойдем до заключението, че всичките орѣдия

¹⁾ Ср. K. Kautzky, K. Marx' Oek. Lehren. etc., стр. 217—218, 226.

²⁾ Ch. Gide, Principes d'économie politique, 4. изд. Paris 1894, стр. 351.

³⁾ Ср. Guyot, о. с., стр. 221—222 и др.

на производството трѣбва да бъдат социализирани¹⁾. Към същото смело заключение дохожда и Бернщайн, след като той признава, че рикардо-ласалевият „закон“ нѣма никаква строго научна достоверност. Не „железният закон“ и „принадената стойност“²⁾ са според него главните причини на страданията на „работническия пролетариат“, ами най-главно той страда от несигурността на своето економическо положение³⁾, което зависи от постоянните кризи в производството, и което прави, щото неговото положение винаги да става по-лошо и по-лошо.

Разбира се, като преследват един определен идеал, който произлиза от желанието, щото частната собственост да се премахне, и от недоказаната аксиома, че това е единственият път към осъществението на „златния век“, социал-демократите са задължени, ако не искат да изчезнат от политическата сцена, да се възползват от всевъзможни доказателства, за да убедят работническите маси, че при „капиталистическото производство нѣма за тях спасение“.

Сега обаче ако допустнем, че това ще стане; ако допустнем предположително, че социал-демократите ще имат възможност да сначелат „държавната власт“, за да „премахнат институтът на частната събственост“, като въведат „социалистическата уредба“, с по-главните черти на която ние се запознахме малко по-горе, — на-дали ще се осъществят „златните надежди“ на сиромасите, на работническия пролетариат.

Макар че, както казва справедливо Бернщайн, „нито един човек, даже най-великият мислител, не може да бъде в състояние да предопредели в подробности пътят на социал-демокрацията“⁴⁾, при всичко това, като се ограничим върху известни условия и върху известно правствено равнище на хората, ние можем хипотетически да анализираме една такава „супраидеална уредба“, защото трѣбва поне да знаем онези шансове на печалбата, която ни дава тази толкова грандиозна „социал-економическа лотерия“, към която пригласява социал-демократическото учение всички „истински другари на човечеството“. Разбира се, че ние

¹⁾ P. Fischer, Die Marx'sche Werttheorie, Berlin 1893, стр. 41.

²⁾ Bernstein малко по-мекко се изразява: „Nicht die Ablohnung des Arbeiters mit einem Bruchtheil des von ihm erzeugten neuen Werthes . . .“

Ср. Lassalle's Reden u. Schriften (Bernstein), т. 1, стр. 130.

³⁾ „Die beständige Bedrohung mit dem Hinausgeworfenwerden“, о. с., т. I, стр. 130.

⁴⁾ Lassalle's Reden etc., стр. 184.

сме задължени при анализа на тези хипотези да припомним отчасти към същите хипотетически приеми. Ние преди всичко трѣбва да си дадем отговор на въпроса, па какво нравствено равнище ще се намират хората, когато ще удари часът на загинаването на „капиталистическата уредба“, т. е. „отрицанието на отрицанието“, при което „експлоататорите ще бъдат експлоатирани“.

Ще имаме в този случай за пример пред вид германският народ. Никои не отрича, че там произхожда извънредно голѣма концентрация на работническите маси и една тѣ да кажем боева организация. Опасностите, които уgroжават цѣлата обществена и държавна уредба, тласкат имперското правителство по пътя на реакцията, а пък от друга страна неуспешното опитване, чрез жестоки полицейски мерки да се задуши това нечувано в цѣлата история движение, а именно чрез прочутия закон за социалистите¹⁾, поведе, както видѣхме, към съвсем неочаквани резултати, — към усиляването на соц.-дем. партия. Имперското правителство се постави на чело на интернационалното и на националното работническо законодателство, обаче в много отношения то се спираше на полумерки²⁾, които често са повече вредни, отколкото полезни. От друга страна и до сега особено привелигеруваното положение на пруското дворянство гони твърде често мирните немски бюргери в редовете на социал-демократите, дето те и по състоянието си, и по образованието по-лесно заемат най-видните места. От друга страна интересът за социализма се обръща в „модна болест“, което е видно от това обстоятелство, че известното съчинение на Бебела „Жената и социализмът“ и онова на Американеца Bellamy за идещата социалистическа уредба се харчат в стотици хиляди екземплари не само помежду социал-демократите. Ослабването на либерализма в Германия стана особено силно по причина на раздвоението в либералния лагер, а именно распадането на „свободомислещата партия“ (Freisinnige Partei), което стана по тази причина, че болшинството беше наклонно към една по-радикална програма, т. е. към един скок налѣво. Все повече и повече усиливащият се милитаризъм приучва към дисципли-

¹⁾ „Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Socialdemokratie“. Вж. Wilhelm Oncken, Das Zeitalter des Kaisers Wilhelm, II т. Berlin 1892., стр. 649—657.

²⁾ Ср напр. статиата на цюрихския проф. I. Platter: „Die geplante Alters- und Invalidenversicherung im Deutschen Reich“ в „Archiv f. soziale Gesetzgebung und Statistik“, т. I. Tübingen 1888, стр. 7—42.

лина и военна организация стотини хиляди социал-демократи, а пък от друга страна реакционните стремления на могъществена католическа партия — центра — в райхстага туря протестантското имперско правителство в най-затруднително положение. Ето защо възможно е, че правителството ще бъде тласнато надъсно, ще отиде по пътя на една дворיאнска реакция в духа на милитаризма. А пък това без съмнение ще заплаши южно-германските по-либерални господарства, които и без туй с недоверие гледат на чисто пруските централизационни тенденции. Всичко това може само да отива в полза на социал-демократическата пропаганда, всичко това може да докара до конфликт между имперските войски и организираната работническа маса, която брои стотини хиляди изслужили солдати и хиляди фелдфебели. . . .

Червеният призрак на „парижската комуна“ не оставя мислите на работниците, и в Германия се образува, освен малочислените анархисти, партията на „младите“ социал-демократи, за които даже Либкнехт, Бебел и др. са консервативни, полубуржоазни елементи.¹⁾ Борбата между тези „радикални“ и „консервативни“ елементи, която се прояви особено на социал-демократическия събор в Ерфурт (1891. г.), дойде до най-резки размери тази година на интернационалния работнически събор в Цюрих, гдето „радикалите“ имаха сл. чай да се запознаят по-близу с „умручното право“ на „консервативните социал-демократически полицейски служители“, които, разбира се, функционирали без „особено възнаграждение“ . . . „Ние още не знаем“, казва Бернщайн, като свършва своят очерк на дейтелността на Ласала, — „колко битки ще имаме пред себе си, колко борци ще паднат в гроб, до като целта на движението бъде достигната, обаче надгробните камъни на тези мъртвеци ни приказват за напредъка на движението и ни преизпълнуват с увереност в бъдещата победа“. — Същият тон господствуваше преди 21 година в известната реч на Бебела, която той произнесе в райхстага, след загинаването на „парижската комуна“ в 1871. г.: „и'ако сега Париж и да е победен, аз ви напомням, че битката в Париж е само едно малко сблъскване на аванпостите, че най-главната работа в Европа ни още предстои и че, преди да изтекат н'колко десетолетия, в

¹⁾ Cp. Hans Müller, Klassenkampf in der deutschen Socialdemokratie. Zürich 1892.

²⁾ Lassalle's Reden etc., стр. 184—185.

Cp. Lissagaray, Geschichte der Kommune von 1871, II. изд. Stuttgart 1891, стр. 428—429.

устата на всичкиа европеиски пролетариат ще се раздаде военниѣк вик: „воѣна на палатите, мир на колибите, смърт на нуждата и празността“¹⁾).

Да оставим на време из пред вид всичките неоспорими фактове на социално-економическиа напредѣк, които е направила Германия особено във втората половина на нашиа век; да забравим всичките законодателни мерки, които имат за цел осигурението на работническите класи и примирението на противуречиа, и да си представим хипотетически, че всичките розови надежди на ултрапесимистите ще се осъществѣят и ще настане страшниятъ съд за „капиталистическо-буржоазното производство и распределение“. Дали тогава ще се премахне анархията на производството и ще настѣпи супраидеалниятъ социал-економически ред? Или пък ще се осъществѣятъ думите на економиста Маiera, че и при най-благоприятните условия социалистическата уредба нѣма да съществува повече от две години²⁾, и думите на знаменитиа и симпатичниа Дж. Ст. Мил, че при нравственото равнище на работническите маси въвежданіето на социалистическата наредба ще тласне хората в най-ужасната анархия и ще отеки извънредно участта на онези, на които социалистите искат да подобрѣятъ положението, — на кѣсо, ще се създаде онова естествено състоѣние, което прочутиѣтъ англииски философ Хобс е нарекълъ: *bellum omnium contra omnes*.³⁾ Това са въпроси, които ще се погрижим да разгледаме в идеята *proi sine ira et studio*.

(Следва.)

Б. Минцес.

¹⁾ Вж. Oncken, Das Zeitalter des Kaisers Wilhelm, т. II, стр. 418; ср. също стр. 651 и др.

²⁾ М. Meyer, о. с., стр. 125; ср. стр. 111—127: „Der sozialistische Zukunftsstaat.“

³⁾ Вж. John Stuart Mill's Gesammelte Werke (Deutsche Uebers.), т. XII. Leipzig 1880, стр. 219—220; гл. също: „Der Sozialismus“, стр. 160—226

БЮДЖЕТИТЕ НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ДЕСЕТИЛЕТИЕТО 1879—1888.

(Продължение от книга III.)

В рубриката „извънбюджетни“ ние слѣхмѣ наедно приходите, които в законопроектите са разделени обикновено на две: „извънбюджетни постъпления“ или (от 1883. г.) „непредвидени по бюджета постъпления“ и „условно постъпили суми“. Съществуваніето на последните, даже тѣхното значение, не е определено с никакъв закон. Самата върховна сметна палата признава, че тя не може да се произнася за тѣхното употребление.¹⁾ Но тъй като тѣа приходи са постоянно събирани, се намират и в най-последните ни бюджети и са употребени за покриваніе държавни нужди, ние не можахме да ги не минем като доходи.

През 1879. фин. год. измежду извънбюджетните постъпления законопроектът минава: от продан правителствени коніе (оставени от руското правителство) 990 хиляди лева, от продадени храни, останали от турското правителство и руските воіски, 112 х. л., от су-фазла 20 х., от повърнати заеми 17 х. Условно постъпилите суми възлизат на 1045 хиляди. Изброените тука доходи съставят почти цѣлата сума, мината в нашата таблица под рубриката „извънбюджетни“.

Извънбюджетните за 1880. год. имат сравнително много по-малко значение, отколкото през предидещата. Те се състоят: от повишение курсът на монетите 26 х., от продан правителствени коніе 23 х., от лекуваніе болни в държавните болници 22 х., от су-фазла 15 х., от интизап, бач и право за търгуваніе 45 х. Колкото за условно постъпилите, те възлизат през таіа година на 411 х.

Условно постъпилите за 1881. достигат сумата 190 х., т. е. почти половината на извънбюджетните доходи. Останалата друга половина е съставена: от държавната печатница 48 х., от лекуваніе болни 29 х., от Държавен Вестник 22 х.,

¹⁾ Доклад 1885, стр. 7.

от насм правителствени здания 20 х., от разлика на курса 15 х., от бандероли на иностранен тютюн 12 х. и др.

За 1882. г. измежду извънбюджетните постъпления се явяват и нѣкои нови приходи: от освобождението турското население от военна повиност 660 х., от разни глоби за обезвреждане администрацията 83 х., от лихви на държавните облигации находящи се в Петербург 77 х., от беглик на иностранны овце и кози 48 х., от държавни имущества 32 х., от лекуване болни 25 х., от мюфтииски берии 20 х., от продан болнични вещи и др. 19 х., от дадени заимообразно храни 12 х., от бандероли на иностранен тютюн 11 х. Условно постъпилите суми за таа година са 166 х.

През следните три години извънбюджетните доходи наистина падат, но съставът им е интересен в отношение приготвянето бюджетът и на нѣкои нови приходи. За 1883. г. имаме: от абонамент на лозията 192 х., от лихви на държавни облигации в Петербург 74 х., от остатки на суми, получени за разход, 48 х., от разни глоби 32 х., от храни, дадени заимообразно на населението, 19 х., от условно постъпилите суми 119 х. През 1884. г.: от продадени държавни облигации в Петербург 63 х., от остатки на суми, получени за разход, 56 х., от възнаграждениа срещу пожар 46 х., от продан бракувани коние 45 х., от приходи по ликвидирани бюджети 40 х., от лихви на държавните облигации в Петербург 37 х., от продан непотребни и развалени материали 17 х., от разни глоби 13 х., от продан принадлежностите на мината „Мошино“ 11 х., от условно постъпилите 27 х. За 1885. г. подобните приходи са по-еднообразни: от суми, асигнувани от ликвидирани бюджети, 205 х., от приходи по ликвидирани бюджети 107 х., от лихви на държавни облигации в Петербург 42 х., от продан разни материали 12 х., от глоби за укриване свини от серчима 11 х., от задържани залози в полза на хазната 10 х., от условно постъпилите 39 х.. Последните са минати за първ път през таа година в редовния бюджет на Княжеството, но ние ги задържахме отделно.

Последните три години отличават се пак с извънбюджетните си постъпления. Но, както ще видим, таа са следствие на войната и съедипението. Важна роля имат тъй също ликвидирани бюджети, които се явяват от 1884. г.

За 1886. г. извънбюджетните приходи са: от продан разни неща, вземени по реквизиционен начин, 1,074 х., от приходи по ликвидирани бюджети 254 х., от остатки на

суми, асигнувани по ликвидирани бѹджети, 253 х., от продаи правителствени храни 244 х., от дадени на населението аванси 41 х., от глоби за укриваніе овце и кози от беглика 34 х., от продаи правителствени коніе 26 х., от възнаграждениа срещу пожар 20 х., от продаи разни вещи 19 х., от размѣна монети 15 х., от ажио на суми платени в злато 13 х., от наем сливенската фабрика и други държавни имущества 12 х., от лихва на държавни суми (вероіатно в Петербург) 11 х., от условно постѣпилите 21 х.

През 1887. г. непредвидените в бѹджета приходи се състоіат: от остатки на суми асигнувани по ликвидирани бѹджети, 875 х., от приходи по ликвидирани бѹджети 369 х., от остатки на суми, отпустнати за разход, 188 х., от продаи реквизиционни неща 104 х., от разни постѣпления през Декември 1887. г. в шуменското ковчежничество, неопределени поради изгаріаніето на книгите, 102 х., от глоби за укриваніе добитѣк от беглика и серчимѣ 59 х., от повърнати заеми 37 х., от продаи разни матеріали 22 х., от разни глоби 16 х., от продаи правителствени коніе 10 х., от условно постѣпилите 28 х.

В бѹджета на 1888. г. за пѣрв път са минати по особен параграф „разни непредвидени“ приходи със сума 600 х. л. По таіа причина, вероіатно, законопроектът за склѣченото упражненіе на бѹджета не дава никакви подробности. Празнотата в това отношение допълніае със сведенията от доклада на върховната сметна палата¹⁾, в който намираме: от приходи по ликвидирани бѹджети 467 х., повърнати от б. п. банка задържаните през 1882. г. по насичаніе монети 340 х., от остатки на суми, асигнувани по ликвидирани бѹджети, 271 х., от разни глоби 93 х., от заимобразно дадени храни на населението 45 х., от право за ползуваніе с речни води за поливаніе оризови полета 46 х., от възнаграждение срещу пожар 36 х., от продаи разни матеріали 32 х., от размѣна монети 25 х., от частни порѣчки в русенскиа арсенал 23 х., от продваваніе правителствени коніе 18 х., от продаи реквизиционни неща 17 х., от продаи разни конфискации 16 х., от условно постѣпилите 32 х.

Не трѣбва никакво напѣрганіе, за да се види при преглежданіето на изброените извънбѹджетни приходи, че много от тѣх се постоіанно повтаріат от година на година и като такива трѣбвало е ѳ-време да се минат в редовниа бѹджет. Това е една погрешка, направена при приготвіаніето и изуч-

¹⁾ Доклад 1889, стр. 38—40.

ваніето бѹджетътъ толкозъ повече, че законътъ задѣлжава министрите да се ръководятъ в това отношение по полученіе дѣствителни приходи презъ миналите години. Друга частъ отъ тѣа приходи, като напр. условно постѣпилите, са съвършено случайни и изчезватъ постѣпно с прѣставаніето на непормалността, коіато би се произвела. За материалната доходностъ на страната, те не трѣбва да се взематъ въвъ внимание. По тѣ като много отъ извънбѹджетните постѣпления с теченіето на времето са минавали в рамката на редовния бѹджетъ, ние трѣбваше да ги покажемъ и да избѣрнемъ отделно по-важните отъ тѣхъ. Ние ще завършимъ тѣа разглежданіа, като забележимъ, че сумите, постѣпили отъ условно постѣпните до 1889. год., възлизатъ на 2.₁₈ милиона (2.₅₃ споредъ върх. см. палата), а получените отъ полупроцентния сборъ на 4.₆₉ милиона до същата година. За харченіето на тѣа специални приходи ще имаме случаи по-сетне да кажемъ нѣколко думи.

За искреността в приготвяніето приходните бѹджети интересно е да се види, до колко първоначалните предвиждания са се оправдали в течение на времето. Броевете се намиратъ вече в нашата таблица, но вмѣсто тѣхъ ние прѣсметнахме, на 100 лева предвидени приходи какви разлики се явяватъ в дѣствително констатираните. За годините, презъ които предвижданията на бѹджета са по-малки отъ констатираните приходи, разликата означихме с + (констатирано повече), а за случаите, когато предвижданията са по-големи, със —. Ето тѣа проценти за 100 лева предвидени констатирано повече (+) или по-малко (—):

Година	Бѹджетни приходи	Общи приходи
1879/80	— 5.31	+ 4.19
1880/81	+ 39.32	+ 42.24
1881	+ 5.35	+ 6.84
1882	+ 9.85	+ 14.74
1883	+ 8.00	+ 9.79
1884	— 5.92	— 4.73
1885	— 8.03	— 6.41
1886	без Румелия — 7.42	?
	със „ — 3.27	+ 1.27
1887	— 0.65	+ 3.40
1888	+ 3.14	+ 4.94
1889	+ 3.86	+ 8.35
1880	— 5.40	— 5.87

1) За разяснение на приведените отклонения и откриваніето нѣкои погрешки при приготвянето приход-
ните бѹджети даваме следната таблица, в която за 1886 год. са показани само данните от Съед. Българія.
На 100 лева предвидени в бѹджета константирано е, че има да постѣпнат повече (+) или по-малко (—).

Д а н ъ щ и	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890											
Десетъкъ	7-30	+103-88	—	10-29	+	2-48	—	0-94	+	0-29	+	4-83	+13-35	+11-28	—	0-63	+45-64	+	19-06				
Поемъ, нал. и абон. върху лозита	193-15	+	36-50	+	25-42	+	32-32	+	24-28	+	25-66	+	2-47	+	0-36	+13-81	+	9-75	+2-52	+	6-97		
Емлакъ	3-84	—	6-39	+	3-93	+	12-80	+	13-79	+	5-58	+	+11-57	—	1-84	—	2-25	—	1-16	—	0-10		
Иджаръ	11-96	+	115-45	+	7-45	+	22-48	+	117-08	+	26-51	+	7-96	—	13-97	—	6-53	—	3-78	—	6-06		
Патентъ	1-90	+	37-40	+	13-02	+	23-98	+	0-79	+	15-23	—	57-42	—	48-39	—	32-78	+	1-85	+14-44	+	6-04	
Бегликъ	6-38	+	36-46	—	4-38	+	5-17	+	4-10	+	0-24	+	0-63	—	4-05	+	6-33	—	0-89	+	3-32		
Серчимъ	нѣма	—	49-31	+	129-75	+	82-75	—	21-54	—	20-60	—	4-63	—	2-71	—	5-00	+	4-80	+	17-38		
Пѣля позинностъ	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	
Патенти за пшѣта	18-25	+	7-00	+	12-10	—	13-13	+	4-47	+	2-52	—	0-05	—	6-72	—	9-44	+	22-19	+	4-40	—	7-13
„ „ тугунъ	3-11	+	27-33	+	51-67	+	19-70	+	47-51	+	57-31	+	6-53	—	2-26	+	16-61	+	15-14	—	4-32	+	5-57
Мито и др. такси	32-80	+	2-93	+	42-95	+	14-03	+	40-09	—	8-94	—	11-79	+	1-41	—	0-82	—	35-14	—	34-12	—	5-98
Акція на тугунъ	61-80	+	187-01	+	174-82	+	290-84	+	93-37	+	241-52	—	6-36	—	12-51	—	47-26	+	59-13	—	48-93	—	58-99
„ „ „ иностраненъ	„	—	„	—	218-85	—	241-22	—	12-67	—	57-59	—	37-55	—	94-88	—	89-68	—	74-80	—	58-19	—	20-84
Наспортъ	280-12	+	83-22	—	42-35	—	29-22	+	21-39	—	14-56	—	31-02	—	43-03	—	45-97	—	48-68	—	32-44	—	21-67
Право за фабрик. пшѣта	+1299-26	—	33-02	+	58-36	+	54-13	—	36-23	—	52-52	—	33-91	—	29-20	—	33-03	—	48-24	—	24-54	—	277-17
Вандероли	27-76	—	6-45	—	1-93	+	9-72	+	12-01	+	11-93	—	17-44	—	10-04	+	6-59	+	0-02	—	7-86	—	0-80
Суфазла	„	—	„	—	19-60	+	14-36	+	82-82	+	40-48	—	8-91	—	7-10	—	18-00	—	11-66	—	17-32	—	9-31
Гербов сборъ	139-62	+	85-58	+	43-55	+	74-66	+	113-93	+	138-22	—	4-85	—	0-97	—	13-49	—	16-00	—	29-61	—	54-32
Мин. на правосъдието	87-51	+	7-50	+	26-73	+	32-30	—	18-12	—	16-67	—	34-67	—	29-24	—	19-29	—	24-14	—	40-79	—	60-20
Пощенски берни	70-04	+	162-64	+	56-93	+	83-17	—	32-67	—	36-53	+	7-08	—	4-64	—	21-97	—	18-21	—	25-00	—	36-64
Телеграфи	32-37	—	1-53	+	30-76	+	20-89	—	5-54	—	13-23	—	17-95	—	32-02	—	8-69	—	20-42	—	23-62	—	0-37
Държавни имущества	0-20	+	8-13	+	19-12	+	49-44	+	3-27	+	6-94	+	4-98	—	9-18	—	1-86	+	17-49	+	4-33	—	4-63
Мин. на външните дела	—	—	—	—	—	—	10-14	+	10-14	—	47-37	—	44-52	—	44-63	—	33-50	+	5-44	—	14-39	—	3-56
„ „ просвѣщеніето	—	—	—	—	—	—	6-20	—	6-20	—	21-73	—	46-39	—	33-39	—	3-41	—	—	—	12-26	—	18-38
Монопол на солта	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6-71	—	44-61	—	47-62	—	20-12

7*

пениа, особено в прегите данъци, не може да се отдаде освен на небрежност.

При приготвянето бюджета за 1884. год. направена е една голъма погрешка, коіато е най-много произвела дефицитът в общите приходи на Княжеството за таа година. Пътната повинност е мината за първ път между данъците, и министрът побързал да предвиди, че тя ще донесе 1.56 милиона. В същност констатираниѣт приход е само 0.39 м., т. е. една липса от 1.17 милиона! Като пример за сериозното изучаване нашите бюджети нека споменем, че таа погрешка се продължава и през следните три години, та едвам за 1888. год. министерството се е вразумило и поискало сега пък по-малко, отколкото били дали предишните две години. За 1884. год. има и друга погрешка, причините за коіато са политически. Според „Екзархиския устав приспособен в Княжеството“ (утвърден на 4. Февруари 1883), таа година е мината в разходите 850 х. л. за плащаніе добавъчно възнаграждение на свещениците, а в приходите — да се събере от енориите същата сума. В действителност държавната хазна платила е 853812.70. лева, а получила всичко на всичко 378.25 л.! Ако се поправят тиа две погрешки (6.1% от предвиденото), то и констатираните приходи за 1884. би се посрещнали по редовен начин с предвижданіята, т. е. със слабо уголеменение.

В бюджета на 1885. год. повторила се е една подобна погрешка, именно поставил се е много високо предвидениѣт доход от новиа данък — патентовиа налог — отъ коіто на 100 лева предвидени констатирани са за постъпление само 42.58 лева. През таа година съглежда се, че почти всичките косвени данъци и берии са донесли по-малко, отколкото се иска по предвижданіето. Това е знак на спиране търговиата и промишлеността, което настъпва в размирни години.

За 1886. год. ние виждаме, че процентите в + или — се намаляват сравнително с предишната година, като се преобръщат пѣкои отклонения от + на —. Но намаляваніето, напр., бегликът, коіто през последните години за Княжеството основателно е предвиждан, показва, че нашата данъчна система се приспособишава върху не добре още изучена почва.

Внимателното изучаваніе броевете в последните две таблици іасно показва, че приготвянето на приходните бюджети е ставало с голъмо немареніе. Във всеки бюджет, естествено е да се срещнат отклонения от предвиденото, но

тия би трябвало да се явяват за случаи, които министърът и народното представителство не могат да предвидят. От друга страна отклоненията в добре приготвени бюджети се явяват като резултат на по-бързо растене или падане на народната търговия, промишленост, въобще доходността, отколкото може да се предполага. Нашите най-главни данъци, според съществуващите законоположения, едва ли са подвижни, та не могат, при редовно изучаване, да представят големи разлики. Особено след привеждането в известност бюджетите на първите години и след задълженията на закона, да се предвиждат приходите въз основа на резултатите от предишните, тази немарливост бие лошо в очи. Като че ли е имало особени причини да се непригответа редовно приходният бюджет.

За общите отклонения на констатираните приходи от предвидените не може да се намери нѣкоі ред: те нито растат, нито падат по една стълба. Подобно нѣщо се съглежда само за периода 188⁶/₈ защото, както видѣхме по-напред, тия бюджети са и по-добре приготвени.

Растението или падането на държавните приходи се съглежда вече в показаните броеве, а изразява се свършено ясно в следната таблица, коіато представява ходът на приходите от година на година. На 100 лева приход през миналата констатирано е 100 и повече (+) или по-малко (—) през следната година.

година	бюджетни приходи	общи приходи
188 ⁰ / ₁	+ 48.78	+ 38.03
1881, 12 месеца	— 9.50	— 10.17
1882	— 1.93	+ 1.70
1883	+ 13.69	+ 10.64
1884	— 5.42	— 5.78
1885	+ 2.79	+ 3.30
1886, без Румелия	— 4.45	?
1887	+ 2.75	+ 2.25
1888	+ 16.76	+ 15.38
1889	+ 18.17	+ 22.12
1890	+ 4.34	— 0.72

Нѣма три години една подир друга, които да представяват постоіанно растене на приходите. Наопаки уголеменията и намаленията се изменяват почти непрекъснато. За бързия скок в уголемение през 188⁰/₁ г. ние показахме вече причината, именно десетѣкът. Значителното повишение на

доходите през 1883. г. се дължи най-много на вписването в бюджета един нов постоянен приход — освобождаване турското население от военна повинност и един случаен — насичане сребърни монети. Подобни са причините и за големия плюс процент през 1888. г. Измежду новите приходи постоянни са ония от експлоатацията на железниците (бруто 976 х.) и печалбата от основния капитал на бълг. нар. банка (926 х.), а случайни — от насичане никелови монети (2.99 милиона).

Предвидените в бюджета приходи на Княжеството захващат с 22.00 милиона през 1879. г. и свършват с 31.25 милиона през 1886. г., като се вземат във внимание данните за тази година без Румелия. Средният приход за осемтѣх първи години е 30.15 милиона, а уголеменieto за същия период — 9.50 милиона или 43% от първия приходен бюджет. Но от самите броеве се вижда, че 1879/80. финансова год. стои като нѣщо особено, почти без връзка с другите години. Това е естествено явление, като се вземе пред вид, че бюджетът е приготвен от едно временно управление почти без основателни данни, а при изпълнението са се правили намаления, тѣ да кажем, на приумица. Оставим ли на страна данните за тази година, намираме, че средният бюджетен приход на Княжеството, преди съединението, е 31.32 милиона, а отделните годишни приходи се въртат около тоя брои без значителни отклонения. Приходите на четири години (1880, 1883, 1885 и 1886) са над, а на останалите три (1881, 1882 и 1884) — под тоя среден брои. Най-голям приход е констатиран през 1883. год., а после нея дохожда 1880/81. год. Както споменахме по-напред, това произлиза от откупа за освобождение турското население от военната повинност (1.00 милион) и насичанieto сребърни монети (1.48 милиона), а за 1880/81. год. от десетѣка (вмѣсто предвидените 6.49 м. констатирани 14.27 м.). Средният общ приход на Княжеството за 1880—1885 е 31.93 м.

След съединението приходите на Княжеството се уголемяват през първите две години с около 48% от ония на предишния период. Средният бюджетен приход за трите години е 49.06 м., а общият — 51.00 м. Забележително е, че през това време извънбюджетните доходи постоянно се намаляват и бюджетите растат. Но ще направим погрешка, ако приемем, че бързият скок през последната година се дължи на нормално развитие на приходността. За 1888. г. в приходния бюджет са вписани 2.99 м. от насичане монети,

който приход не може под никої начин да се смѣта като редовен постоіанен доход. Друг такъвъ, отчасти, приход е оніа от експлоатацијата на железниците (0·97), от който би трѣбвало да се спадне съответната му сума в расходниѣ бѹджет (0·85 м.). Има само един нов постоіанен приход минат таѣа година в бѹджета — печалба от основниѣ капитал на бѹлг. нар. банка (0·92), но взетата в смѣтка сума е за две години, именно за 1887. и 1888. Другите увеличениѣ произлизат главно от мито (1·59 м.), което е вероіатно следствие от отваріаніето железницата Цариброд—Белово. Като се спаднат първите три пера, бѹджетните приходи за 1885. год. се установіават на 50·29 м., а общите на 51·90 м. Нормалното уголемение на приходите от 1886. на 1888. би било тогава 4·68 м. или 10·26%. Ние съзнаваме, че данните след съединението са твърде малко, за да се извадіат от тѣх общи заключеніѣ. Законопроектът за склѹченото упражненіе през 1889. год. беше готов в финансовото министерство и можеше да влезе в рамките на нашата студиѣа, ако да можехме ние да се възползуваме от него. Лишени от тиѣа данни, ние ще се опитае по другъ начин да определим констатираниѣ приходи за 1889. год., като вземаме за основа данните по пріямите и косвени данъци в главниѣ отчет на г. министра на финансите за 1889. год. и ведомостта¹⁾ за десетъка през същата година и като предполагае, че данъците са постѣпвали в ковчежничествата по същиѣа начин и в същото време както през 1888. год. (по-сетне ще видим, че с приспособлението на това предположение има вероіатност да получим по-големи броеве от същинските). намираме, че всичките приходи за 1889. год. възлизат приблизително на 76 милиона. От тиѣа трѣбва да се спаднат извънбѹджетните постѣпления 12·5 милиона — част от направеніѣ през 1880. год. заем —, та остават редовни приходи 63·50 милиона или 11·80 м. повече отколкото през 1888 год., като се задържа на цѣло бруто приходът от експлоатацијата на железниците. Таѣа разлика произлиза: от десетъка в натура вмѣсто поземелен данък (7·3 м. повече от 1888. год.), от мита (около 2·80 м.), от железниците Цариброд—Белово и Русе-Варна (около 1·4 м.). Първите две уголемениѣ не почиват на законоположеніѣа, които да влекат след себе си постоіанно растеніе на държавните приходи. Десетъкътъ съ-

¹⁾ Ведомост, којѣа показва, как се е сложила в пари докладът на десетъка по сколини в цѣлото Княжество. Официјално издание от отделението за преките данъци при министерството на финансите.

биран в натура зависи от атмосферическите влияния и същото количество, плодородието, цената на храните и по самото естество на работата не съдържа нищо определено, на което държавата да се ослани. Приходът от митниците е наистина от постоянните, но уголемението в предстоещия случай се явява като непосредствено следствие от свързването Княжеството с западна Европа и Цариград чрез железница. Освен това сключените търговски спогодби, според нашето мнение, ще имат за следствие да намалят приходите от митото през годините на приспособлението им, та и по тази причина ние не сме наклонни да считаме уголемението на дохода от митниците като постоянно. Колкото за прихода от експлоатацията на железниците, той не може да се вземе цѣл въвъ внимание, защото в разходния бюджет — по държавните дългове и по дирекцията на общите сгради — има минати суми, които му съставляват противувес. Но и да се оставят на страна тия три уголемения, бюджетните приходи за 1889. г. пак възлизат на около 52 милиона, т. е. представяват едно увеличение от около 1.25 мил. над 1888. год. На този начин се установява, че след съединението на двете Българию бюджетните приходи се намират в постоянно нарастваніе, каквото не може да се каже за годините преди 1886.

Населението в Княжеството е броено два пъти: на 1. Януари 1881. и 1888. г. Първото преброяване даде 2,007,919 жители, а второто — 3,154,375. Като се спадне от последния резултат броѣт на населението в окръзите, които съставляха бившата Източна Румелия, намира се, че населението на Северна България се е уголемило с 181,215 души за 7 години или по 25,888 души годишно. Населението на Княжеството само на 1. Януари 1884. г. се установява по този начин на 2,085,583. С тези два броја ние ще си служим и по-нататък в студиата си. За сега констатираме, че от общите държавни приходи през 1884. год. се пада по 15.16 лева на жител, а през 1888 год. — 17.86. В общата доходност на Княжеството намира се следвателно едно подобрене от 2.70 лева на душа от населението.

За подробното анализиране държавните приходи потребно е да се направи класифицираніето им в нѣколко групи. Първият бюджет, утвърден от българското правителство, по примера на приготвениа от окупационното управление, разпределя данъците по министерства (без военното) на пет глави. Първата (по министерството на финансите) има шест

отдела: прями налози, косвени налози, правителствени имущества, случайни постъпления и митарствено отделение; останалите четири глави имат само по един параграф (министерството на вътрешните дела — два) и по няколко статии. Прямите данъци сж: поземелен налог (вмѣсто десетък), поземелен налог от лозята, вергии (емляк, теметухат и иджар), беглик и серчим; косвените: данъците върху спиртните питиѣ и тютюна (акцизи, патенти, бандероли), гербов сбор, загранични паспорти; правителствените имущества: лесовете, земи и пасбища, каменни въглища, каменоломни, риболовство, пристанища и переправи; случайните: насичаніе пари, разни глоби. В главата по министерството на правосъдието влизат: съдебни и канцеларски мита, потвърждение и извършване актове, глоби, въззивни жалби. Пощенските и телеграфни берии са минати по министерството на вътрешните дела, защото управлението им влизало в състава на това министерство. Това разпределение се намира още в бюджета за 1882. год., с таѣа само разлика, че приходите на телеграфите и пощите са минати в министерството на външните дела. За 1883. год. приходниѣтъ бюджет е разделен на шест главни дѣла (по министерства, заедно с ново министерство на общите сгради и пр. и без военното). Финансовото министерство има две отделения, от които първото има четири части за обикновени приходи (прями налози, косвени налози, държавни имоти и случайни), а второто само една глава за извънредни приходи (насичаніе монети). Това разпределение по министерства е задържано и за 1884. г., като са премахнати отделенията и частите на миналата година, а главните приходи са подразделени просто на: прями налози, косвени налози, държавни имоти и случайни доходи. Съществено изменение и подобрене в разпределението приходите се е направило едвам в бюджета за 1885. година, което се е задържало в главни черти и до днес. Приходниѣтъ бюджет е разделен на три глави: прями налози, косвени налози и случайни доходи. В законопроекта за сключеното упражненіе са минати в особено приложение — „приходи непредвидени по бюджета“ — всичките доходи не означени в вотираните от народно събрание параграфи. Това класифициране е едноставно и практично, греша само много във втората и трета глава, като смѣсва с косвените данъци и със случайните приходи елементи свършено несродни с тѣх. Като оставяме на страна изнамираніето рационалното разпределение на парите доходи, ние се придържаме о онова

направено в бюджета за 1888. год., като най-последно по изучаваната материя и като най-отговаряше на същността на работата. И според него приходният бюджет се дели на три глави: данъци, доходи от съобщения и приходи и капитали. Първата глава е подразделена на: прями данъци, мита и акцизи и берии. В състава на преките данъци влизат: поземелен данък вмѣсто десетък, налог върху лозята по 3 лева на дүлүм, емліак, иджар, беглик, серчим, пътна повинност, патентов налог, патент за право продаване тютүн, също за спиртните питија и десетък от общински и частни гори. В подразделението „мита и акцизи“ са минати: мито на вносни и износни стоки, магазинаж, пломби, такси и др.; акциз от суров местен тютүн и иностранец; право за фабрикации и акциз на пиво, вино, ракија и др.; фабрикуване (бандероли) и излишък (су-фазла) на тютүн. От бериие ще споменем само по-важните: гербови марки, съдебни, кашцеларски, крепостни, актови мита и засвидетелствувание справки, преписи и други подобни; разни глоби; загранични паспорти и тѣхното визиране; беглик и серчим на иностранны овце, кози и свини; откуп от военната повинност, нарушенија контракти по предпријатија. Доходите от съобщения обемат бруто приходите от експлоатацијата на железниците и от пощата и телеграфа. В приходи и капитали влизат: приход от държавни гори и земи, от бруто приходи на държавната печатница, на Държавен Вестник, на земеделческите училища в с. Садово и при Русе, на занаятчијницата в с. Княжево, наемът на чифлика при Горна-Банја, приход от държавните лозја в Сандрово, от каменоломни, рудници, риболовство, от бруто прихода на солниците при Анхијало, печалба от българската народна банка, от насичаніе пари и др. под.

Всичките предишни бюджетни данни ние сведохме на разделението приходите направено за 1888. г. Отговарящите броеве извадихме, гдето ги намерихме, и ги минахме в редовните приходи, без да обръщаме внимание на това, дали през годината са били минати като оборотни, непредвидени случаи. Така се получиха естествено по нѣщо различни броеве от ония, които видѣхме до сега за редовните доходи на Княжеството. Освен суровите броеве определихме, колко се пада на всѣка група данъци, ако предположим, че общите редовни държавни приходи са 100 лева, така че процентите събрани хоризонтално дават бројът 100.

Финансова година	Пряма данъци в хиляди л. %	Мита и акцизи в хиляди л. %	Берни в хиляди л. %	Доход от слоб- щини в хиляди л. %	Приходи и капитал в хиляди л. %	Всичко в хиляди л.
1878 ³ / ₆	13,747 62.44	5,797 26.33	1,155 5.25	373 1.69	944 4.29	22,016
1880 ⁰ / ₁	23,777 72.51	6,334 19.31	1,353 4.13	623 1.90	702 2.15	32,789
1881	17,591 59.27	7,354 24.77	1,120 3.77	780 2.63	2,839 9.56	29,684
1882	19,378 64.80	7,158 23.93	1,871 6.26	773 2.58	726 2.43	29,905
1883	19,051 57.04	8,294 24.84	2,524 7.56	921 2.76	2,605 7.80	33,396
1884	19,663 62.82	7,729 24.69	1,813 5.79	792 2.53	1,305 4.17	31,302
1885	20,902 64.96	6,819 21.79	1,645 5.10	953 2.97	1,857 5.78	32,176
1886 { без Румелия	20,563 65.19	7,254 22.99	1,730 5.49	1,053 3.34	944 2.99	31,545
1887 { със "	30,753 67.39	9,073 19.88	2,221 4.86	1,270 2.78	2,313 5.09	45,630
1888	31,491 67.16	9,146 19.50	2,726 5.81	1,281 2.73	2,248 4.80	46,892
	31,666 57.84	10,648 19.45	3,456 6.31	2,277 4.16	6,703 12.24	54,750
средно преди съ- единението 1878 ³ / ₆	19,308 63.95	7,085 23.64	1,557 5.14	783 2.57	1,421 4.70	30,351
средно след съ- единението 1886 ⁰ / ₁	35,067 62.75	10,886 19.50	3,311 5.93	2,793 5.00	3,813 6.82	55,870
1889	39,897 61.68	12,879 19.91	4,009 6.20	3,924 6.07	3,972 6.14	64,681
1890	41,527 61.62	12,682 18.82	4,144 6.15	5,213 7.73	3,830 5.68	67,396

За първите осем години прямите данъци съставляат 57 до 73 или в средно 64 процента, т. е. почти две третини от целия приходен бюджет на Княжеството. Едната четвъртина — 19 до 26 или в средно 24 процента — се покрива от мита и акцизи, до като доходите от съобщения, приходите и капиталите допълняат останалата една дванадесетина от редовните приходи. Само три години — 1879., 1881. и 1883. — се намират по преките си данъци под средната производителност — 19·31 милиона. Като оставим на страна свършено аномалната 1879. год., ние видим, че доходът от прямите данъци е най-слаб през 1881. год. Това се дължи най-много на направената грешка през първия държавен преврат с наглото изменение законът за поземелния данък. Както ще видим по-сътне, тази погрешка е коствувала на държавата 1 милион лева. Втората по ред най-слаба година е 1883. И тоа път погрешката е в министерството, което едвам едновременно с утвърждението бюджета издаде закон за лозата, като намали поземелният налог от 5 и 4 на 2 лева и въведе факултативно абонаментът на лозата вмѣсто акциза от местните вина. Последният данък се намира през 1883. г. измежду непредвидените доходи с 192 хиляди, а през следващата година тоі е донесъл 470 хиляди! Намаливането размерът на поземелния налог върху лозата е имало за следствие едно намаление от 458 хиляди в общите приходи на държавата. Дали финансовото положение на страната се е намирало тогава толкова блестяще или са съществували особни мотиви, за да се захване с олекчение на даноплатците, не ми е известно. Статистиката на търговията пък не показва никакво променение в износа на произведенията от лозата, което да се е появило вследствие намалението на данъка. Бърз скок в приходите от прямите данъци се съглежда от 1884. на 1885. год., но ще направим погрешка, ако приемем, че това се дължи само на финансовите закони вотираани от народното събрание през редовната му сесия за 1884. г. Емлякът, иджарът и новиът данък патент са донесли наистина заедно 590 х. повече, но и поземелният налог с пътната повинност са дали едно уголемяние от 440 х., което показва, че относителните законоположения са били по-строгичко приспособени. И за преките данъци отделно, които по естеството си не подлежат на бързи променения, ние съглеждаме отражението на постоянните политически променения к Княжеството. Вмѣсто нормалното и постъпенно уголемяние в производителността на да-

пъците, ние намираме бързи скокове нагоре и надолу. Само трите години 1883-5. представяват един ред, но последната е година на реформи. та не може туку-тъй да се сравнява с предишните. След съединението на двете Българии намираме нѣщо по-утешително. За периода 1886-8. г. съглежда се постоѣнно увеличение на приходите, което макар и да изнася само 3%, но все пак го има. Като се вземе въ внимание и 1889. год., през коѣто, пресметнато по начина споменат по-напред, прѣямите данѣци са дали около 38.66 милиона. намираме значителното уголеменение от 25.7% в разстоѣние на четири години. Но при това не трѣбва да се забравя, че уголеменieto през последната година се дължи на преобрѣщанieto поземелниѣтъ налог в десетѣк, което уголеменение лесно можеше да се не яви и да се обърне даже в намаление. И за периода 1886/8. год. прѣямите данѣци съставляват почти две третини от всичките приходи, митата и акцизите покриват едната петина, а всичките останали приходи правят две петнаисети от приходниѣа бюджет. След съединението последвало е следвателно изменение само в митата и акцизите.

Втората категория данѣци — мита и акцизи — показва по-нормален вървеж. Правилното развитие се прекѣсва само от по-мирната 1883. г., коѣто следи превратѣтъ от 1881. год. и развитието му през 1882., и от мѣтната 1885. година. Слабото отклонение за 1882. год. произлиза най-много от унищожението акцизѣтъ на местниѣа и иностранен спирт и пиво. Тоѣа данѣк донесъл през 1880. г. 131 хиляда, през 1881. — 83 х., а през 1882. год. само 55 х. лева. Забележително е, че новиѣтъ закон за гербовниѣа сбор, приспособен през 1885. г., коѣто се направи, за да се уголеми приходѣтъ, наопаки го е смалил през първата година, както ще видим по-сетне. Общото уголеменение на митата и акцизите за първите осем години е 25 % или нѣщо по-вече от 3 % на година. След съединението това уголеменение се покачва на 17.4 % или 5.8 % за година.

Без урежданieto имуществата на изселѣващите се Турци през 1880. година и въвежданieto откупѣтъ от военната повинност, бериите би представѣвали много по-нормално развитие. Увеличението на дохода през периода 1879/86 е 52.3 % или 6.5 % на година, а за периода след съединението намира се огромното уголеменение от 55.5 % или 18.5 % на година. Забележително е, че през последниѣа период и уголеменieto от година на година правилно расте.

Доходите от съобщения се състоят, до 1887. год., само от бруто приходите по пощата и телеграфа, така щото тѣхното развитие показва същевременно и развитието на тоа клон от управлението, както и приеманіето услугите му от страна на населението. През 1888. год. се присъединява бруто приходът от експлоатацията на железниците. От правилниѣ път — постоянно растеніе — прави исклѹчение само 1884. година. Причината е изчезваніето за държавата на прихода от пренасіаніе пътници и пощата и предложението от 29. Декември 1883. г. за изменение привременниѣт устав на пощите и телеграфите (утвърден по незаконодателен ред на 1. Декември 1881. г.) Главното изменение се състои в това, че всичката правителствена телеграфна, писмовна, парична или посилочна кореспонденция се освободи от такси, а таксата на възели и посылки измежду край-дунавските места и от тѣх за странство се намали. Но както виждаме от таблицата, паданіето на приходите бързо се поправя през следващата година и се обръща пак в уголемения. Изпод средниѣ приход по пощите и телеграфите се намират, тѣ да кажем, само първите две години, когато те са се уреждали, и когато в страната се намираха още чуждестранни пощенски писалища. Оставим ли на страна 1879. год., като незначителна, намираме, че общото уголемение на приходите от съобщенията преди съединението е 69 % или почти 10 % на година, а после съединението има сравнително по-голѣмо увеличение, именно 79 % или 26 % на година.

(Следва.)

РАЗКАЗИ ПО ХИГИЕНА И МЕДИЦИНА

ОТ Д-Р Е. МОНЕН.

Разказ пет

Лѣтна хигиена

Лѣтото, тав' будната природа,
Всичко тѣа обси́ва с благодат,
Дор' и самѣ дѣб гѣстолистат,
И човека гали по угода.

Топлото време е нај-превѣзходното, нај-хубавото за слабите, деликатните и болничавите хора, за тѣа, които туку що се подигнали от болест, и за старците, а напротив повечето пѣти то е злочесто за децата и за младите, защото причинѣва в тѣх болести на пищеварителните органи. Трѣ́ба да си го кажем, че повечето от разстроѣствата в смиланѣето се дължат на неосторожности; преди всичко трѣ́ба да знаем, че не трѣ́ба да си простудѣваме коремѣт и че трѣ́ба да възбуждаме чрез бани и разтриванѣа редовното деѣствуванѣе на кожата, за да може по-точно да се уравновесѣва чрезмерната деѣятелност на чернѣа дроб вследствие на горещините.

Като храна през това време трѣ́ба да се ѣде зеленчук, бели меса, добре узрели плодове; да не се ѣдат черните меса, бахари, пиперати пеща и ѣастиѣа от префинен вкус. Като пием, трѣ́ба виното си да смѣсваме с вода или да пием лека хмелна бира, коѣато има това преимущество, че възбужда апетит и улеснѣва смиланѣето. Да отбѣ́гваме, до колкото е възможно, толкова съблазнителното приеманѣе питье вън от ѣденѣето. И нај-сетне трѣ́ба да сме уверени за абсолютната чистота на водата, коѣато пием, ако не искаме да се вмѣ́гне в червата ни нѣкоѣ микроб от холера или тифозна треска. Пиндар е казал, че водата била нај-доброто нѣщо на света: но може би тоѣ щеше да си промени това мнение, ако знаеше, каква лоша вода пѣат на нѣкои места.

Погрешно се вѣ́рва, че в леда, които охотно употребѣва населението по градовете през топлото време, не може да

се съхраняват микроби. Водата, която е служила за неговото приготвяне, може да се случи да бъде намърсена с изпражнения, да съдържа болезнени зародиши: а пък замръзването просто мумифицира тия зародиши, които при едно удобно време могат да придобият първата си действителност. Прочее, да подозираме ледът, който е събиран от реките и блата, на които водата може да бъде най-мърсна и вредителна. Първи Американците са (които консумират годишно с милиони тона лед), които обнародваха истински убедителните опити и наблюдения по тоя въпрос. Подир разни анкети, правени по епидемии от тифозна треска, са дошли до убеждение, че зародишите на болестта твърде добре противустоят на замръзването, даже ако бъде и продължително, и че ледът, който събират от околностите на градовете, е всекога подозрителен. Единственият чист лед е тоя, който събират от планинските ледници, или тоя, който правят изкуствено с изворна или с дестилирана вода, — и така се премахва разпространението на инфекциозните трески. За това в някои американски държави, гдето властта особено се грижи за хигиената, са издали следният закон: „Всеко лице е виновно, което продава лед, събран от щерна, блато или от река най-малко на две мили отдолу мѣстото, гдето се влива един гериз, и се наказва с глоба от 50 долара“.

Повредите на червата, които често се случават вследствие пиенето на ледени питија, отчасти се обясняват чрез отровителното действие на разлагащите се органически материи. При това, многото яденіе лед, и особено когато се приема в твърде голѣмо количество по време на смиланіето, явно способствува за причиняването на разстройства в пищеварителния капал у лица, които са малко предразположени, — в тоя случаи не е нужно да се примѣсва специфическото действие на болезнотворните зародиши. Истина е, че ледът спира смиланіето и побърква физико-химическите операции на таа функция тѣ също, както тои пречиствува на по-нататъшната ферментация на бирата, с която цел се употребява ледът в пивоварниците; също се употребява по пазарищата, за да спират разлаганіето на рибата и месото.

Според нас, много диспепсии или обичайни не добри смиланія през лѣтото се дължат не толкова на болезненото настроение от топлото време, отколкото от злоупотребението на ледени питија. Това злоупотребение бива още по-опасно, ако тѣлото е потно, вследствие на което внезапно

се спира кожното изпарение, и знае се, че това спиране предизвиква гръдни флюс, пневмония, ставни ревматизъм, невралгия, остра албуминурия и пр. Даже внезапна смърт може да последва в такива случаи, вследствие на неочакваното и грубо раздразнение на нервната система. Практическите заключения от всичко това са: да не пием ледено; да пиеме хладно, на малки порции и полека, да отблъгваме студените питија в голѣмата жажда, и когато пием такива, трѣбва да им прибавиме малко спирт (ракия или коняк), за да ги направим малко възбудителни. Ако стомахът ни бѣде празен, ако сме уморени, и кожата ни е покрита ни е с пот, по-добре е да пием кафе, чај, топъл или хладѣ буlion.

*
* * *

В топлото време трѣбва да се пазим от изстудяване, което става значително в нощниѣ период. Ние се прибираме да си лѣгваме малко или много с потна снага; затова да се пазим да не заспим непокрити. Внезапното спиране на кожната транспирация и студа, които причинява изпаренети на нота, причиняват диарея, ревматизми, невралгии, болести, които върлуват през това време на годината. Но тѣ като вечерта стаите стават като пещ, то трѣбва при влизаніето в стајата за спаніе на нѣколко минути да се произведе доста силен и хладен воздух.

А напротив, през бурно време благоразумно е да се затварјат врати, прозорци, даже и кѹминът, за да се отблъгва гърмотевицата: известно е, че сажите и воздухът са добри проводници на електрическиѣ ток. Освен това, нощната влажна мѣгла също благоприятствува, като добър проводник, да ни изненада гърмотевица. Ако прозорците остават отворени, трѣбва да не палим свец, за да нѣма светлина; защото инак ще се изгълни стајата с мухи, комари и други насекоми: заклеті врагове на човешката почивка.

Ние не ще говорим много върху големите опасности, които представяват животните, цветјата и растенијата, като се държат в спалните. Ние ще споменем само, че между цветјата нај-миризливите биват нај-отровни. Колко големи пещастниѣ, даже и смъртни, са причинени от іасмина, туберозата, олеандра! Самите плодове (трѣбва да знаем) са опасни, особено когато издават миризливи есенции. Много мигрени (главоболия), повдиганіе и блъване, които по видимо не могат да се обіаснат, се дължат на дули или зарзали, на-

редени по лавиците или натрупани в един кът в селските къщи, гдето изгиват и се разлагат . . .

Повече от всёко друго време през лѣтото кожата съставява клапата за безопасността на нашата животна машина. Потти ли се човек, то значи, че е добре. Забелѣзано е, че хората, които имат суха кожа, са най-много предразположени на слънчосваніе и на удар от жегата. За отбѣгване деіствието на слънцето върху мозъка служим си с умбрела или си покриваме главата с платно, приспособено за таѣа цел; сетне трѣбва да не употребяваме спиртни питиѣа, да не ѣдем много месо и мазни неща; да правим хладни душове и най-сетне да носим тънки и леки дрехи. Възточните препіатствуват на вредителното деіствие на слънчевите лъчи върху главата, като си обръсват косата и като носіат вълнен фес, обвит с чалма: това поддържа редовна и методическа транспираціѣа, коѣато непрекъснато и полезно разхлаждава печатът на главата. Китаѣците (които, решително, не са тѣи . . . Китаѣци, както мисліат) по обичаѣ лѣтно време мокріат си лицето и ръцете с топла вода. От таѣа практика ѣавно произлиза едно деіателно изпарение, което, по физическите закони, произвежда едно значително разхлаждане върху повърхността на кожата.

* * *

В нашите страни на слънчосваніе са изложени особено воїниците. Това се случавѣа в паради и в прегледи, и то може да се избегне в лѣтно време, като се правіат обучаваїиѣа на воїниците заранта и след леко ѣаденіе, и като се отбѣгват безполезни маршируваніѣа. Маршируваніѣата трѣбва да бъдат умерени, редовете разредени и никога да не са съгъстени. Често трѣбва да си почиват воїниците на сѣнка, и да им се дава в това време слабо и хладно кафе; през таѣа почивка стегнатите си дрехи да им се позволява да разкопчават и да не носіат излишен багаж и оръжие (това е желанието на всичките хигиенисти от европеѣскіѣа материк, в това число и британските). С тѣѣа предпазливости ще се запази животът на стотина млади хора от слънчев удар или от удар на жегата.

С две думи, ето каква трѣбва да бъде първата помощ в такива случаи. Лицето, което е слънчасало, трѣбва да се отдели на едно проветрено и сенчесто мѣсто; събличат му дрехите, и поставѣа се главата му по-нависоко. Върху гър-

дите и главата се налагат студени кърпи, които се променават често: и върху цѣлото тѣло се прават силни разтривания с един сух парцал или, за по-добре, намокрен със спирт. Дават му да пие нѣколко лъжици хининово вино или вода, размесена с малко ром. И по тоѣ начин се дочакват по-енергическите помощи, които науката препоръчва.

* *
*

Да покажем сега и това, което трѣбва да се прави, за да се помогне на удавен човек, тѣ като то се случаватвѣрде често през лѣтото, епохата на студените бани и разходки по вода. Първом трѣбва да се съблече удавеният човек, да му се изчистят устата и поздрите, и да се изтрие тѣлото с една суха кърпа, като се притиска силно. Подир това с една мокра кърпа плѣскаат го по лицето и по праздотата на стомаха (отдолу лъжичката). Ако от тиѣ плѣскания не даде знак за живот, незабавно го обръщат на корема, като турят под стомаха му един вързоп от дрехи, добре застегнат и завит, после поставят челото му върху неговата собствена ръка, като ѣа прегънат с цел, устата да не се допира до земята.

Това извършено, избавителят кѣква и методически притиска със всичката тежест на тѣлото си върху гърба на удавения, като произвежда искусствено нормалното движение на дишаніето, чрез притисканіе и разслабваніе като на мѣх върху гърдния кош. Така въздухът може да вникне до дроба, а пък водата и лигите да излезат. После обръщат удавеният с лицето нагоре; вързопът от дрехите поставят под кръста му, и тогава захващат да издигат и прегъват ръцете му; после издръпват малко навън от устата езикът му, и избавителят посредством една цев духа през поздрите му.

Като се постоѣнствува грижливо и като се върши дълго време гореказаното, понѣкога се получава неочаквана сполука. До като съществува стисканіето на челиустите (на зъбите), има се истинска надежда, че удавеният не е умрѣл още.

Когато удавеният се мъчи да бѣлва, трѣбва да му се дразни гърлото с едно мокро перо и така да се улеснява бѣлваніето. Щом захване удавеният да диша, завиват го в нагрееени вълнени завивки и го поставят в легло, обкрѣжават го със сгорещени тухли, но стаѣята, в коѣато го турят, трѣбва да бѣде просторна и добре проветрена. На всеки

четвърт час върху една гърна дават му да помирисва малко амоніак и му дават по една лъжичка кафе с топъл пунч. Ако лицето му захване да почервенява и да става тъмно-червено и подпухнало, тогава незабавно трѣбва да се турят по гърдите книги от горчица и пиявици зад ушите, за да се избегне от прилива на кръвта в мозъка.

* *
*

Макар и по статистическите данни да не се показва голѣмо числото на ударените от гърмотевица, не ще бъде зле, ако се укажат хигиеническите правила за предпазване от смърт, причинена от гърмотевицата. Според Сестнер, опасността от гърмотевица е по-голѣма в тиѣ зданиѣ и тиѣ места, гдето се намират много хора събрапи (черкви, училища, жилища). Опасността е по-малка, но също тѣ често се случва, под дървета и под уединени предмети: по събираніето на много хора или на животни значително увеличава опасността и на открито мѣсто (като при конни надпрепусквания, във военни походи). Друга причина за увеличаване на опасността е присѣтствието на предмети добри проводници, като оръжия, металически инструменти и пр., които привличат гърмът (молниѣта) и причиняват фургурацията чрез досѣганіето си. Това се известява за ловците.

Страхът от гърмотевицата е химерически и нервен страх, който не почива върху научни основи. Тоѣ страх прилича на страха от смъртта, за който един от старите е казал: „Смъртта не може да ни досегне, защото до когато ѣма, ние живеем, а щом пристигне, нашето съществуване изчезва“. И наистина, във фургурацията, тѣ както се изразява твърде основателно д-р Хектор Жорж, „молниѣта е, който убива, а не гърмът“. Ако човек види молниѣта, ѣма защо да се бои от гърма, който е далечен и невинен отзив на гърмотевицата: ударените от гърм, които са съживили, повечето разправят, че не са видели никакви светкавици. При това, бурите обѣмат значителни пространства, и шумът от гърмотевицата може да представява електрически явления, които се случват на стотина километра разстояние.

Електрическата напрегнатост в атмосферата се увеличава с височината: в планинистите места има по-голѣмо число умирања от гърмотевица. Не е истина, гдето вѣрват, че, когато дрехите са изквасени от дъжда, човек бил повече

излюжен на гърмотевицата. Противното е по за вѣрваніе. Електриката, чрез мокрите дрехи и мокрите обуца, лесно преминава в земята, изгубва се, без да може да произведе своите деѣствиѣ, абсолютно също, което се случва с гърмотвода (електриката преминава през металическата жица, без да досегне дървениятъ стѣлб). Деѣствително, удивителната таѣа металическа пѣрчица спира деѣствието на гърмотевицата не само в известен кръг, но и постоѣнно изтеглява от атмосферата една част от електрическия ток: това прави съвършено верен славниятъ епитаф на Франклина: „Eripuit coelo fulmen“

Желателно е употребението на гърмотвода да бѣде повече разпространено, както е в Съединените дѣржави, гдето почти никога не удрѣа гърмотевица в големите градове. Колкото за спиране на поѣвявяването на бурите, може да се постигне с посаждане на лѣсове, за което малко се мисли. Славниятъ Араго деѣствително е бил пророк, когато казваше, че изсичаніето дѣрветата на една гора е равносилно с събарѣніето на толкова гърмотводи, колкото дѣрвета се изсекат: „Това довежда, казваше тоѣ, до коренно изменение електрическото състоѣние на една цѣла страна“. Види се, ние достигнахме до това, което предказваше тоѣ велик гени: защото другоѣче не могат да се обѣяснат многобройните бури, които захванаха да се ѣвяват.

Инкубациѣта и предаваніето на заразителните болести.

Лондонското клиническо дружество е обнародвало един труд, в който се обозначава инкубационниятъ период на нѣкои инфекциозни болести, тѣѣ също и траеніето на периода, през който тѣѣа болести могат да се предават от едно лице на друго.

Дифтеритът. — Инкубациѣта трае най-много от два до четири дѣна; нарѣдко пет, шест или седем дѣна.

Зараѣаемостта е възможна през периода на инкубациѣта; дифтеричните болни могат да предават болестта за неопределен един период, и тоѣ е доста дълъг. Зародишните на болестта могат да се задържат върху дрехите и предметите, които са пѣцали болните, и върху тѣѣа предмети те могат да запазѣат зараѣаемостта си за нѣколко месеца и даже за години, ако поменатите предмети не се дезинфицират.

Тифозната треска. — Обикновено инкубацијата трае от дваинасет до четиринасет дена; по нѣкој път тја трае от осем, девет или десет дена; нарѣдко може да се продѣлжи до двајсет и три дена.

Тифозниѣт болен е заразителен за окрѣжаващите го през траението на болестта и през петнајсеттѣх дена, които следват подир началото на оздравјаванието.

Инфлуенцата. — Инкубацијата трае повечето пъти от три до четири дена; нарѣдко един и пет дена.

Болниѣт може да предава болестта през осемтѣх или десеттѣх дена, които захвацат подир појавјаванието на болезнените јавленија.

Брусницата (кор). — Инкубационниѣт период до појавјаванието на сипката е от девет до десет дена, рѣдко от четири до пет дена, и по нѣкога може да се продѣлжи до четиринајсет дена.

Болниѣт предава болестта през инкубационнија период и през петнајсеттѣх дена от појавјаванието на сипката. Зародишите на брусницата за кратко време могат да се запазјат върху предметите и нещата, които са пипали болните.

Червенка (рубеола). — Често пъти инкубацијата трае от две до три недели; в нѣкој случај от пет до девет дена.

Нај-голѣмата заразителност съвпада между двата или тритѣх дена, които предшествуват сипката и през самата сипка; таја заразителност исчезва при осмија ден след појавјаванието на сипката.

Заушница (свинка). — Често пъти инкубацијата трае до три недели; по нѣкој път от четиринајсет до двајсет и пет дена.

Болестта се предава през продромическија период, којто по нѣкога може да се продѣлжи до четири дена. По всѣка веројатност заразителноста си губи силата след петнајсетнија ден и съвсем исчезва след третата недела от подуванието на ушните жлези.

Скарлатината. — Обикновеното траение на инкубацијата е от двајсет и четири до седемдесет и два часа, често пъти може да се продѣлжи до четири, пет, шест или седем дена.

Болестта е заразителна през двата месеца подир појавјаванието на сипката; зародишите могат да запазјат јадовитостта си за тврде дѣлго време върху предметите, които са били в съприкосновение с болните, ако не са били подложени на сериозна дезинфекција.

Парката. — Инкубацијата обичноено трае дванајсет дена, с варијации от един или два дена по-късно или по-рано.

Болниѣт може да предава болестта от самото појавиаваніе на сниката до окончателното отпаднавіе на корите, които се образуват върху пѣпките; заразителността е позначителна в пѣлното развитіе на болестта, отколкуто в началниѣ период.

Из *Révue d'hygiène et de police sanitaire*, 20 octobre 1893.

Способ за убиваніе холерните микроби във водата.

Професор Forster от Амстердам, като е правил опити, как да може да убива холерните микроби във водата, којато се употребиѣва за бани, забелѣзал, че холерните бацили в един разтвор от обичновен тоалетен сапун 2·4 на 1000 умираат в 10 до 15 минути, а това е нај-краткото време, през което може да трае едно къпаніе. Салициловиѣт сапун, карболовиѣт и др. не ги убиват в по-скоро време, но един сублимагов сапун с 1 на 100 убива тиѣ бацили в една минута, като се тури 0·12 на 1000. За да ги убие в 10 минути, достатѣчно е 0·06 и даже 0·03 на 1000. А самиѣт сублимаг деіствува още по-добре: 1 част на 30 милиона части вода убива бацилѣт в 5 минути. За водата, пужна за една баніа, са достатѣчни 5 милиграма сублимаг.

Как се практикува дезинфекциѣа в Безансон.¹⁾

от Д-Р БОДЕН,

директор на хигиеническото бѣуро.

I. Общи правила.

1. Работниците, предназначени за дезинфекциѣа, са: един началник и двама дезинфектори; — а работниците при една парна дезинфекционна машина биват един дезинфектор машинист и един или, според нуждата, двама дезинфектори.

¹⁾ Пред вид на това, че дезинфекциѣата влиза в общо употребленіе, ние сметохме за полезно да дадем мѣсто в „В. П.“ на тиѣ кратки бележки по неѣното примененіе.

2. Работникът при дезинфекцията, когато ще почне да работи, облича блуза, панталони и шапка, всички платнени. Блузата бива стегнато закопчена на врата и ръцете.

3. С това облекло се обличат дезинфекторите, когато работят, и се събличат, щом свършат работата си, или и тогава, когато се хранят.

4. Като си свършат операциите, те събличат тиѝа особни дрехи, завиват ги в един пош или в една бохча, предварително намокрена в един дезинфектен разтвор, и всичко тѝи събрано се натоварва на особени малки колца, които служат за пренасяне на дезинфекционния апарат, който тѝи също бива добре завит с мушама.

Тиѝа дрехи се прибират в склада и се потапят в един топъл сублиматен разтвор 2 на 1,000, в който прибавят около 10 грама тиргиена киселина, гдето се държат четвърт час; подире се изваждат, изпират и простират за да се изсушат. Също се прави с кърпите, платнената завивка и с чергата на колата, с които се пренася дезинфекционният апарат.

5. Дезинфекторите след като се съблекат, било след свършването на дезинфекцията, било когато ще се хранят, внимателно си омиват ръцете, ноктите (с четка) и брадата с един слаб дезинфектен разтвор.

6. Началникът на работниците отбелзва в един регистър датата и часът, тѝи също и траеніето на всѝка една извършена операция. Кѝщата в които се прави дезинфекцията, за каква болест е била правена, и ако има особени обстоятелства за отбелзване.

7. По време на извършването дезинфекцията, забранено е на вънкашни лица да влизат в мѝстото, гдето се прави дезинфекция, или да бъркат нещата, които ще се дезинфицират.

II. Материѝал за дезинфекция и дезинфициращи вещества.

1. Материѝалът, нужен за дезинфекция, се състои от:
 - а) Един пулверизатор на колца (от Geneste et Herscher);
 - б) Една малка ръчна помпа — прѝскалница, подобна на таѝа, с които си служим за рѝсеніе цветіата в кѝщи;
 - в) Четки и мазалки;
 - г) Три или четири платнени бохчи на големина от 1.50 до 2 квадратни метра;
 - д) Две дървени кофи от по 5 литра всѝка една;

е) Една или две черги — постелки и нѣколку флаanelени парцали;

ж) Около двацет пакетчета, добре затворени и етикетирани № 1, и записано на тѣх с голѣми букви „отрова“, а всѣко едно съдържа следниѣт примес:

Сублимат (bichlorure de mercure) — 5 грама;

Тиргиена киселина (acide tartrique) — 12 грама;

з) Около десетина други пакетчета, приготвени също както првите, етикетирани № 2, а съдържа всѣко едно:

Син камѣк (sulfate de cuivre) на едро счукаан 50 грама.

2. Горните пакетчета се држат в дрвена кутија с три преградки, којато се затвора с клуч или куфарче.

3. Началникѣт на работниците е одговорен за тија неща и за всѣко едно нештастие, което би се случило по невнимателност. Тој сам трѣба да предава по едно пакетче на дезинфекторите, когато стане нужда.

III. Дезинфекција на стаите.

1. До колкото е възможно, стајата, којато ще се дезинфицира, трѣба да се изпразни, врати и прозорци трѣба да се затворат нај-малко 2 или 3 часа преди да се почне дезинфекцијата.

2. Дезинфекторите си обличат костјумѣт преди да влѣзат в стајата.

3. Те влизат предпазливо, без да раздвижват въздухѣт, като постилат по всичките направленија една черга, намокрена със силен дезинфектен раствор, којто се придобива, като турјат в една кофа два пакета № 1 (с сублимат). Чергата от време на време пак потапат в дезинфектнија раствор, после се изсушава при всѣко захвацање на операцијата.

4. Същото се прави, с поменатите предпазливости, върху хоризонталните плоскости на едрите мобили: маси, писалища, скринове, ношни масички, пеци, пиана и пр., с изклучение на тија, които са покрити с платове, таписерија, мешини и пр.

5. Една (или нѣколку, според нуждата) от постелките, които ще са подложат на дезинфекција, се разгвѣт сред стајата и се попрѣскават със четка, догде се намокриат хубаво със слабија дезинфектен раствор (само един пакет № 1 сублимат за 5 литри вода); там дезинфекторите пакуват всички постелки и завивки от леглото, дрехите, завесите, килимите, губерите и пр., когато ще трѣба да се носјат за парната дезинфекционна машина.

Ако дезинфекцията с пара се извършва на същото място, то тия пакети се предават тутакси на специално за това назначените работници; ако ли пък дезинфекцията трябва да се извърши, както обикновено става, в департаменталната приемница, тогава една затворена ръчна кола, която специално служи за тия превоз, бива приготвена на време и се натоварват на нея всички вещи и пакети, които ще се дезинфицират.

6. Чрез етиува (парната машина) не трябва да се дезинфицират: кожуси, кожи за подплата, каучукови или кожени предмети.

7. Предметите, които са нацапани с кръв, с маст или с вино, трябва предварително да се потопят и омият в слабия дезинфектен разтвор, за да не остават неизличими петна; дрехите, които не може да се потопят, просто се измиват.

8. Предметите, които не понасят нито потапяне, нито прекарване през етиува (кожуси, кожи за подплата, мешини и пр.), се дезинфицират с пулверизатор.

9. Крайно деликатни предмети (рамки, позлатени предмети, картини, скъпоценни мобили и пр.) изтриват с една кърпа, намокрена със слабия дезинфектен разтвор, и отпосле тутакси се обършат с една фланела внимателно дезинфицирана.

10. Мобилите от обикновено дърво или лакувани трябва да се изтриват силно и внимателно с една отривка намокрена със силния дезинфектен разтвор, и после да се обършат, както по-горе се каза.

11. Лъганци (възглавници) от конска грива, от пера, дългести възглавници се разпират; обвивките им се потопят в дезинфектен разтвор или изпращат в етиува, или пък ако са от скъпоценен плат, от мешина и пр., дезинфицират се чрез пулверизатора. Плат от конската грива, вълната или перата се потопят в дезинфектната вода, измиват се и се изсушават.

12. Железни или дървени кревати, след като им се премахнат постелките, измиват се със силния дезинфектен разтвор, като се внимава да вникне тия разтвор във всичките ставни места. След това измиване, изсушават тутакси, и накованите или навосъчените места се потриват с едно фланелено парцалче малко намащено с дървено масло.

13. Съдини от кухніата, паници, чаши и други нацапани потреби от трапеза се потапят и държат от 10 до 15 минути във врѣла вода.

14. Всичките предмети без стоіност, като дрипи, слама, растителна четина, стари книги, дребни играчки и пр., се изгарят, също се изгарят стари дрипави долни дрехи и отривки, които са служили за дезинфекција.

15. В помещението след като се разтреби всичко, което може да се вдигне, захваща се методически дезинфекцијата, като се захване първен от горниѣ етаж и от нај-вътрешната стаѣа.

16. Дезинфекцијата на тавана и стените се извршва чрез пулверизатора (Geneste u Herscher) със слабиѣ разтвор: едно пакетче № 1 се изсипва в половин кофа вода; разбъркват с една тоѣага и после допѣлват кофата, и с тоѣа разтвор напѣлниѣт пулверизаторѣт.

17. С пулверизатора се наръсват таванѣт, стените, дограмите (дървените работи, врати, прозорци, мобили и губери), които не са могли да бѣдат подложени на горепоменатата дезинфекција, нито на етиѣва. Това наръсване трѣбва да се прави методически, като се захване първом от тавана, после от стените, върху които наръсваніето се прави на вертикални направлениѣ, отгоре надолу, и като не се оставѣат ѣллите; дезинфектниѣт дѣжд или, по-добре, мѣгла трѣбва да се дава навред еднакво, до като се поѣавѣят вред по стените капчици, които захващат да се сливат една с друга.

18. След един час да се направи второ едно поцрѣсване особено върху ониѣ места, които са били нацапани, като по лавиците и вратите.

19. Зидовете, които са измазани с хорасан, боѣадисани с мазна боѣа, достатѣчно е като се намажат със силниѣ дезинфектен разтвор с една голѣма четка, коѣато предварително измиват грижливо всѣкога, преди да ѣа потопѣят в разтвора.

20. Зидовете, боѣадисани с клеѣ или облепени с лакувани книги, се дезинфицират със силниѣ разтвор, като ги порѣсват с рѣчната помпа, от образеца на тиѣа, с които рѣсѣат цветѣята.

21. Когато мазилката на зидовете е изпадала и те са оголели, а от друга страна работата се касае за една сериозна инфекција, тогава трѣбва да се изтърже мазилката и преди всичко зидовете като се измиѣт и напрѣскаат с дезинфек-

ното средство, подир това се намазват с варово мляко, прѣсно приготвено.¹⁾

23. Когато в дезинфицираната стаия трѣбва да влезат тутакси да живеят хора, благоразумно е, да се направи повторна дезинфекция с попрѣсване със содов разтвор, като в една кофа вода се разтопи един пакет № 3, който съдържа carbonate de soude.

IV. Дезинфекция на нужници, помийници, улици и пр.

1. Въобще за таия дезинфекция употребяват разтвор от сип камък (sulf. de cuivre), като разтворят в една кофа вода един от пакетите, който носи бележка № 2; с тоия разтвор измиват дъските и седалището и го изливат в ямата.

2. Ако се намират изпражнениа и в жилището на болните, те са дезинфицират посредством разтвора (като притурят една чаша от него за всеко отделно) и ги изфърлят във нужника; оплакнват добре съдовете с вода, и после пак с друго количество от разтвора, и всичките тия води от измиване и дезинфициране се изфърлят в ямата.

3. Тоия същият разтвор се употребява за дезинфекция на геризи, на проводи за помийни води, на помийници, на улиците и други.

V. Дезинфекция на трунове.

1. Труповете на хора, които са умрели от заразителни болести (холера, тифус, тежка болест, особено от лошото гърло), трѣбва да се обвиват в едно мокро платно навасено със силен сублиматен разтвор.

Ако семейството пожелае да се употреби друго дезинфектно средство, това става на негова смѣтка, като се замени сублиматния разтвор 2 на 1.000 със разтвор от Crésyl 5 на 100.

2. Сандъкът на мъртвеца трѣбва да бѣде постлан с прах от въглища и талаш (опилки) в размер 2 части въглища и 5 талаш, и тоия пласт да бѣде на 6 сантиметра дебелина;

¹⁾ Варовито мляко се приготвя по следния начин. Вземат добра вар и я поливат малко по малко с вода равна на пет десети или шест десети части от тежестта ѝ и турят това в един добре запушен съд и на сухо. Така огнената вар обиема в килограм 2 литра 200; като се разтвори с равно количество вода, получава се добро варово мляко, което съдържа около 20 на 100. Това мляко не трѣбва да се приготвя порано от двацет и четири или четирицет и осем часа, и да се държи в добре запушени съдове.

врху него поливат околу един литър от силниѝа дезинфектен разтвор, сублимаѝ 2 на 1.000.

VI. Дезинфицирање на уредите, с които са пренасиали заразителни болни.

1. Вѝка една кола, с коѝато се превозва един болен в болницата, се задрѝка в двора на болницата, и не се позволява да излази, до катo се не определи, каква е болестта на доведениѝа.

2. Ако болестта е заразителна и ако се касае за една публична кола, съставиѝа се акт против биржара и тоѝа, коѝото ѝа е наел. Проважда се колата в друго особно место и се дезинфицира.

3. Дезинфекциѝата на колата се прави за покритите със сукно или друг плат места чрез пулверизатора със силниѝа дезинфектен разтвор: а местата, които са от мешипа, жѝлѝзо или от дърво, се измиват грижливо със същиѝа разтвор.

4. Носилки и други разни такива неща, с които обикновено се пренасиат заразителните болни, се дезинфицират по същите условиѝа, след вѝѝко пренасиѝање.

VII. Операции по дезинфекциѝата чрез еѝѝува.

1. Дезинфекторите трѝбва да знаѝат:

а) Че кожѝси, коѝжи за подплата, мешипени и каучукови предмети не се турѝат в еѝѝува;

б) Че постелки, дрехи, долни бѝли дрехи, които са нацапани с кърв, масло или вино, не трѝбва да се турѝат в еѝѝува, ако е възможно, освен след катo се потопѝат в слабиѝа дезинфектен разтвор и измиѝат с луга от сода;

в) И че дезинфицираните предмети не трѝбва да се поставѝат в жилището на болниѝа, ако това последното не е било тоѝе напѝлно дезинфицирано.

2. Щом се принесе вѝѝѝко, дезинфекциѝата се захваща от матрасите и се следва непрекѝснато до постелки и бохчите, с които са бѝли донесени.

3. Голѝмо внимание трѝбва да се обрѝща при нареждањето им в еѝѝува, да не се претоварва и да се не смѝсват нацапаните вещи (особено дрехите).

Предпочтително е да става на един или на два пѝти операциѝата чрез еѝѝува, откољкото да се патрууват вѝѝите бързо и без предпазливост.

4. Машинистът дезинфектор внимава, да не стават петна по дрехите чрез паданіето на капки вода от парата, когато се сгъсти, и когато се допират до железни части на машината.

При изважданіето, дрехите от машината трѣбва да бъдат просто влажни и да изсъхват тутакси.

5. Дрехите, които са дезинфицирани, не трѣбва да се турят на земята, но на особни столове, и далеч от всѣко съприкосновение с не дезинфицираните още предмети. — Дезинфицираните вещи трѣбва да се проветрят, изстърсят, отупат и прибираніето им да става след като изсъхнат.

6. Дезинфекторите, след като си свършат работата, трѣбва да вземат и за себе си предпазителните мерки, които по-горе споменахме.

Annales d'Hygiène publique, octobre 1893.

Д-р. А. Д. П.

VIII швейцарски курс за ръчна работа.

Ръчната работа вече потръгна и у нас. Старанията, които министерството на просвещението полага за нейното въвеждане, не могат да останат без резултат. Оная година по-малко, тази повече, — преподаватели по ръчната работа се набират вече до петдесетина. Изпроводените тази година в Лаипциг и в швейцарския IX курс (в Кур) се завърнаха неотдавна, и ние с удоволствие прочетохме дори един къс отчет върху последния в в. „Свобода“, бр. 1186. и 1187. Пред вид на общия интерес към предмета, неизлишно би било да дадем едно кратко изложение и за VIII швейцарски курс по ръчната работа в Берн, от 3. до 30. Јули н. с. 1892. год., в който тъй също и за първ път Българи ученици взеха участие. Ние ще се ръководим главно по отчета на самия директор на този курс, г-на Б. Хурни; той е печатан в „Pionier“ (№ 7. 1893), списание на швейцарското дружество за разпространение на ръчната работа. През свъръзка на VII швейцарски курс по ръчната работа в Шо-де-Фон, в Август 1891. год., естествено беше да се определи, VIII курс да стане в Берн, място по-централно в Швейцария и град, който се тъкмеше тогава да празнува и 700-годишнината от своето основание.

През Декември 1891. год. бернската секция на швейцарското дружество за разпространение на ръчната работа биде поканена от дирекцията на просвещението в бернския кантон да се занимае с въпроса за организацията на предстоящия курс. Тя прие на драго сърдце възложената ѝ задача и избра измежду членовете си една деветочленна комисия, която предварително да обсъди въпросът и да изработи един проект.

При съзещанията на комисията стана явно още от самото начало, че тя е убедена, как бернската секция притежава нужните сили за курса, без да се нуждае от помощта на външно, чуждо ръководство. Оказа се тъй също, че и от особена техническа дирекция няма нужда, понеже този труд принадлежи на съответните учители, които ще носят и отговорността; а дирекцията на просвещението може да назначи един делегат, който да притежава необходимите технически познания, както и да знае немски и французки езици, та той да поеме върху си домакинската част, а също и да води кореспонденцията и сметките, да се сношава с властите, да представя външно курсът и пр.

За предмети на обучението се определиха: 1) картонаж, 2) столарство и 3) резбарство.

Всеки, който желае, трябва да следва курсът само на един от тези предмети; но учителското тяло може да допусне и някои изключения. За подобно изключение се яви само един случай.

Числото на отговорните учители се определи 5: — 2 за картонаж, 2 за дърводелство и 1 за резбарство. Помощници да се прибавят според нуждата и финансовото състояние на курса.

Бернската секция имаше да се бои само от едно нещо: от финансова отговорност. Но и тоя страх изчезна, откак дирекцията на просвещението, която одобри всичките точки на проекта, заяви, че е готова да покрие възможният малък дефицит, на и съюзният отдел на търговията и индустрията обеща поисканата помощ, според както бѣ прието до сега. Секцията се залови със всички сили за почнатото дѣло.

На първо мѣсто предстоеше да се назначи отговорният персонал. От секцията се предложиха и се приеха от дирекцията на просвещението: делегат на подирната и директор на курса, г-н Хурни, и пет учителиа — всички измежду учителското тѣло в Берн. Всѣкои от тѣх почна с усърдие възложената му работа.

По пример от предишни години, за помещение на столарското отделение и резбарското се избраха пак салонът за гимнастика, общият салон и нѣкои класни стаи от гимназията (Speichergass-Schulhaus); а за отделението по картонаж се избра салонът за гимнастика от сиропиталището, срещу казаната гимназия.

От своѣя страна военната дирекция спомогна да се намерят свободни квартири за курсистите, като отстъпи на разположението на дирекцията на курса една голѣма спалня в мажежа заедно с нужното число легла за ония, които желаѣт да се ползват от безплатна квартира.

Програмата за отделните предмети, сир. какви неща ще се изработят, се определи от съответните учители. Въз основа на таѣя програма се изработи и смѣтка за материала, който ще се употреби.

Достатъчно внимание се обърна върху рисуването, понеже всеки предмет, преди да се изработи, ще се рисува в основа и в изглед. За да се представи достатъчно и френската метода, която изисква, да се работят просто неща за упражненіе, а не за практическо употребеніе, приеха се в програмата и предварителни упражненія навсѣкъде, гдето се виждаше за методически нужно. Приетите за първ път в VII швейцарски курс в Chaux-de-Fonds изпити за получаваніе диплом се предвидеха и за тоѣя курс с условие, да бѣде свободно за всеки курсист да прави изпит или не.

Всичките тиѣя решенія и постановенія се поднесоха о-време за утвърденіе на дирекцията на просвещението, а програмата и др. се представиха и в отдела на търговията и индустрията.

След извършените приготвѣнія, на 30. Априли 1892. год. можѣ да се разпрати програмата заедно с поканата, гдето от страна на дирекцията на просвещението се обѣщаваше официално, кога ще стане курсът, под чий надзор ще бѣде, кої го е организувал, и кои лица ще го извършат. Програмата с тиѣя покани изпратиха до всички управленія на швейцарските кан-

тони, до изпитателните власти, до нѣкои частни лица и на много вестници.

За работа се определяха по 9 часа всекоі ден, а в събота само до пладне; за разноски в курса трѣбват 65 лева за обучение, 15 л. за суров матеріал и нѣкои инструменти по картонажа и резбарството; а подържката на Швейцарците курсисти в Берн изискува за времето на курса 50—60 лева на човек. Швейцарците участници ще приемат по краі помощта си от управлението на своја кантон още толкова помощ от съюзниа отдел на индустриата. Зајавлениата за участие в курса се приемат до 10. Јуни и се сматриат окончателни. В курса могат да се приемат само до 90 души.

Пригответианата се продължаваха, без да се очаква разултатът от изпратените покани и съобщениа, в пълна надежда, че ще се намеріат достатъчно желаещи да вземат участие в курса. Готовността, с којато от самото начало се отстъпваха както помещениа, така и инструменти за швейцарските курсове по ръчните работи, трѣбва да се смѣта като едно от нај-похвалните съдействиа в полза на разпространението на ръчната работа. Нужните инструменти се доставиха повечето от тукашните училища, гдето се преподава ръчна работа; а дирекцијата на курса се постара о-време да пригответи списък на по-евтини частни квартири и пансиони. Подадени бѣха објавлениа за таа цел, и предложените оферти бѣха дори повече, отколкото трѣбваше.

Една особна стаја бѣ предоставена за читалниа и за частната кореспонденција на курсистите. За да се снабди читалниата с вестници, написа се просба до разни редакции. Те отговориha с готовност на тази молба, и в својното си време курсистите имаха на разположение около 20 вестника на разни езици. Опита се, да се улесниат особно курсистите от по-далечните швейцарски пунктове и с обратно пѣтуваніе по железниците със същия билет, с којто са дошли, но не се сполучи. Една надзирателна комисија от 9 члена се грижеше да улесниава дирекцијата на курса и учителите в сношенијата им с населението.

За картонаж и за столарство беше предвидено изначало да се приеме еднакво число курсисти; појавиха се зајавлениа за таја оддели в одношеніе 2 : 1. Тогава дирекцијата с особно окрѣжно попита тија зајавители, дали не желајат да си разменјат отделите, и благодарение на това се постигна пак исканото равновесие.

На 22. Јуни се изпрати на зајавилите правилникът за курса.

От разпорежданјата на този правилник предаваме само следните:

Всекоі трѣбва да се снабди 1) с една престилка или блуза за работа; 2) с инструменти за рисуваніе, особено с един добър пергел; 3) за столарство — с добро ножче, за картонаж — с ножници. — Часове за работа: всеки ден рано от 7 до 12; след обѣд от 2 до 6, само в срѣда от 2 до 5. Обаче 2 часа в седмицата (във вторник и петѣк от 5 до 6) се посвещаваат на публичните лекции (сказки), които са задължителни за всички

курсисти. Последният час в сръда (от 4 до 5) се посвещава на частни лекции във всяка секция отделно, именно: върху материала, преподаването, инструментите и пр., с практически показания. В събота подир обяд е свободно. Това време ще се употреби за посещение изложениата, музеите и др. и за разходки по околностите на града. — Съобщава се, какви публични сказки ще има и от кого. — Изисква се редовно посещение. Отсъстванията тръбва да се оправдават. 10 минути подир 7 часа и подир 2 се прави проверка. Прекъсване на работата е възможно само с позволение на учителя. Отсъстванията се долагат на директора на курса. Дисциплинарни случаи се долагат на дирекцията на просвещението. Материалът тръбва да се пастрят, инструментите да се пазят добре. Повредите ще се заплащат. Пушенето се забранява. Отпуски се искат писмено. Особена комисия, назначена от дирекцията на просвещението, ще надзирава работите на курса и изпълнението на правилника. Платата за курса се внася още през първата седмица. Въз основа на получените оферти се съобщава, че за цялото време на курса могат да се намерят квартири за лева: 13, 18, 20, 22, 25, 30, 35 и 40. Последните за двоица заедно. Които желаят да квартируват заедно в казармата, ще плащат само 5 лева за прислуга, пране и осветление. Тия последните се задължават да пазят добре предметите в спалнята. Скромен обяд може да се намери за л. 1.30 до 1.70.

До това време и после всичките праздни места се изпълниха, като прибраха при себе си и неколцината млади Българи, що придаваха на тоя курс особен интерес. Курсистите бяха 95 души: 83 Швейцарци и Швейцарки от разните кантони, 7 Българи, 3 Англичани, 1 Германец, 1 Италианец. От тях 42 следваха по картонаж, 39 по столарство и 14 по резбарство. Българите следваха: 2 картонаж, 4 столарство и 1 резбарство.

Пред вид на това голъмо число постъпили ученици, и числото на учителите се увеличи, като се прибавиха по един помощник за картонаж и столарство, а на директора на курса се прибави един секретар. По този начин учителското тълло са допълни така, че на един учител се падаха около 14 ученика.

На 3. Юни чакаха готови 3 работилни, 2 стаи за материал, 1 канцелария, 1 читалня, 2 стаи за нареждане на изработените предмети и 1 салон за конференции, — всички доброволно отстъпени от разните настоятелства и власти, — чакаха да посрещнат заивилите за обучение курсисти. Материалът и неговият противник — инструментите — стояха готови един срещу други. Липсуваше само сигналът, за да се почне сражението против мукавата и дървото.

В 4 часа след пладне курсът се отвори, според програмата, в салона на гимназията. Курсистите се посрещнаха с „добре дошли“ от страна на правителството. От страна на общинския съвет се даде вечеря, на която се изразиха симпатичните към курса.

На другия ден, в понеделник, се почна вече истинският курс, т. е. работата на курса. Раздадоха се на всеки курсист

и курсиетка: 1) карта, че участвува в курса; 2) пътеводител за гр. Берн; 3) книжка за рисуване; 4) по два разни ножа (само на курсиетите по картонаж). Работата тръгна и точно се изпълняваше по програмата. Работниците показваха такава ревност за работа, че темпото отиваше все към *allegro*. В преподаването ръчна работа на един клас, гдето възпитаниците показват най-различни дарби и умение за телесна работа, именно туи е най-мъчното нѣщо, — да докараш и увардиш темпото тѣи, каквото най-слабите да се не отчаѣат, а най-способните нито да изпреварват, нито пък да се възпират.

Не малка радост беше да се работи по методата, коѣто се следваше в курса. Материѣлът бѣ най-старателно избран и нареден от учителите. Всеки отделен предмет се нарисуваше на черната дѣска, в основа и в изглед; как изглежда преди, и как след изработването. Работата се разделяше за всеки предмет на разните ѣ моменти, които се обѣясняваха на немски и френски. Вървежът на тази метода е така успешен, че обѣясненѣята почти са излишни. Напр., Българите и Англичаните, които не разбираха нито немски, нито френски, можаха, дори без да им се обѣяснява нѣщо в превод, да разбират всичко само с гледанѣ и пълно и успешно да следват работата. Без да се излиза от границите на обективното изложение, може да се заѣави, че учителите на курса заслужват голѣма похвала и пълна благодарност за труда си. И курсиетите ще запазѣат траен спомен за тѣх.

Покраѣ техническата страна, обръщаше се сериозно внимание и върху педагогическо-теоретическата страна на преподаването ръчната работа, и се излагаха отношенѣята на това преподаванѣ към другите клонове на обучението и към разните живнени отношениѣа. За постиганѣ на таѣа цел, освен устните наставлениѣа, държаха се и сказки:

1) На 5. Гули — „Върху економическото значение на обучението по ръчна работа“, от д-р Кумер, директор на сѣюзното осигурително учреждение.

2) На 8. Гули. — „Ръчната работа и училището“, от Шоерер, преподав. в курса.

3) На 12. Гули. — „Как да се постѣпва в случаѣ на порѣзванѣ, с обѣясненѣа“, от д-р Миурсѣ, председ. на швейцарското самаритско дружество.

4) На 15. Гули. — „Върху дисциплината и методата на преподаването на ръчна работа“, от Хурни, директор на курса.

5) На 19. Гули. — „Хигиеническата важност на ръчната работа по отношение към другите клонове на обучението“, от д-р Жирар, професор.

6) На 22. Гули. — „Исторически преглед на ръчната работа като предмет на обучение“, от Лиути, гимн. учител.

7) На 26. Гули. — „Организациѣа на ръчната работа“, от Жилиерон, от Женева.

Ще да се държи още една интересна сказка („Общи принципи. Какво трѣбва да бѣде и какво не трѣбва да бѣде преподаванѣето по ръчна работа“) от Рудин, председател на

швейцар. дружество за разпростр. ръчната работа. Но по причина че биде отложена за последния ден, а залата за конференциите се нареждаше този ден за изложение на изработените вещи, сказката изостана.

Сказките посещаваха не само курсистите, но и многобройна публика, учители и журналисти. Вестниците съобщаваха подробно съдържанието на сказките и показваха изобщо голъма симпатия към курса. Не можем тука да не посочим един хубав признак за солидарност между разнородните елементи на швейцарския съюз, именно, че курсисти-Французи посещаваха и немските сказки, както и Немците — французките.

Предвидените вечеринки за прения и разисквания не намериха такъв отзив, както сказките. С тях прения дирекцията на курса искаше да даде възможност на курсистите да разискват въпроси, които не са докосвани в сказките. Само две такива събрания станаха. В първото (7. Юли) се ризнека и реши между друго една задружна разходка (екскурсия); във второто (28. Юли) г.г. Рудин и Жилиерон, първият на немски, вторият на французки, занимаха събранието с полезни упътвания по литературата на ръчната работа и преподаването ѝ, упътвания крайно ценни за по-нататъшно развитие по предмета.

Посетиха се задружно: катедралната черква, музеите на изкуствата и двете здания на съюзния съвет (швейц. парламент). Нѣкои лица, сведущи по история, архитектура, придружиха курсистите и им даваха сведения върху посетените здания и редкости. В музеите курсистите имаха свободен вход, а през втората половина на курса курсистите добиха и привилегия да посещават с половина цена и летния театър (Schänzli). А Хен, органистът на катедралната черква, причини най-голямо удовлетвение на курсистите, като изпълни един от своите изрядни концерти с прочутия орган на бернската катедрала.

От разходките и увеселенията заслужават да се споменят 1) увеселителната вечеринка в големия салон на музея, дадена от учителското тѣло на гр. Берн. На тази вечеринка се държаха разни тостове и декламации на 7 разни езици и диалекти; 2) две разходки в събота подир обѣд: една до върха Гуртен (861. м.), друга до Раихенбах; 3) една голъма екскурзия в неделя на 10. Юни до училището в Миурен. 1636 метра високо разположено в Алпите, в която взеха участие 60 курсисти, и която ще остане за винаги в паметта на всичките не само по природните хубости, на които се наслаждаваха цял ден, но и по това, че се запознаха със швейцарската резбарска индустрия, която цъфти най-много в тази местности (Интерлакен и Лаутербрунен). От особен интерес за курсистите беше резбарското училище в с. Бриенц.

Вън от тази разходки, курсистите се събираха често в свободното си време на вечеринки и задружно веселение. Така щото редом със занятието си те не се лишаваха от удоволствията на другарския живот.

Здравословното състояние на учениците бѣ задоволително. Един ученик постъпи 1 неделя по-късно, по болей; друг един

трѣбваше да се отетрани за късо време, защото се бѣ наранил, а трети един напустна за късо време, по болест. Вън от туй имаше две-три разболяванія за кратко време.

Нѣщо около 12 души получиха отпуск през времето на курса, именно от тѣа, които желяеха да присѣтствуват на учителското празденство в Chaux-de-Fonds, или които имаха да държат нѣкои изпити. Забавената работа се довършваше преди или после.

Изпитите, които се предвиждаха в програмата, подадоха повод на едно малко вълнение между курсистите. Както и във всичките досегашни курсове, тѣ и сега се явиха две мнения: едни не отдаваха важност на тези изпити и желяаха да получат удостоверение, че са взели участие в курса; други искат да се снабдят със също свидетелство или диплома, че са способни да преподават ръчната работа. И двете страни трѣбваше да се вземат под внимание; но да се удовлетвориат не бѣ тѣ лесно. Диплома не се дава без изпит. Макар и изпитът да е в много отношениа една проста формалност, невъзможно бѣ преподавателите на курса да издават патент за право на учителствуваніе. Така, настоятелството на швейц. друж. за разпростр. ръчната работа мислеше, че най-добре се задоволяват и двете страни, като се въведе един незадължителен изпит. То издаде през лѣтото на 1891. год. един правилник за тѣа цел. Първото му приложение стана в VII курс, в Chaux-de-Fonds; една част от курсистите се обиявиха енергично против него. Също такъв изпит бѣ предвиден и обиявен в програмата и на VIII курс с този член: „През последната недела на курса се държи изпит. Онези, които искат да се подложат на този изпит и го издържат сполучливо, получават диплома.“

Противниците на изпита се стараеха още от самото начало на курса да докарат, да се отфърли съвсем този член от правилника. Те даже поискаха това от дирекціята на курса. Дирекціята се считаше в правото си да не приема исканіето. Противниците имаха пълно право, като казваха: не щем изпити, не щем и дипломи; но те нѣмаха право да искат, щото и другите да не държат изпит и да не получат дипломи. Па и не тук беше времето и мѣстото за изменение на правилника. Изпитът бѣ предвиден в програмата, и записваніята в курса ставаха по неа.

„Един учител, който е свършил 4-неделен курс, не може да се рече, че е вече учител по ръчната работа; следв. не е пълно да му се дава свидетелство, че е такъв“, — казват противниците. — Но практиката показва противното. Повечето от швейцарските учители по ръчната работа са започнали да преподават след първѣа си курс. Един курс не може да извади свършени учители по ръчната работа; но чрез работата, коіато се изкарва, и методата, по коіато се следва, тоі ги прави способни да могат да преподават, а тази способност се развива по-нататък чрез опитност и самоусвършенствуваніе.

„Швейцарските курсове за гимнастика, и те не дават никакви дипломи“, — казват още противниците. — Но курсовете

за гимнастика — отговаря им се — са свършено късн. Тази причина наведеха и компаниите на железниците, които позволяват ползуване с намалени цени за курсовете по гимнастика, а отказаха за курсистите по ръчната работа. Курсовете по ръчната работа могат да се причислят по-справедливо към курсовете за рисувание, които се държат във Винтертур и които тъй също изискват изпит и издават дипломи.

„Най-после“, казват противниците, „и самите експерти, които съставляват изпитателната комисия, не притежават подобни дипломи“. — Да, защото те не са имали възможност да държат изпит и да получат дипломи, — е отговорът и на този последен аргумент. Но те (изпитателите) се занимават от толкова години с преподаване по ръчна работа, щото всеки тръбва да признае тяхната компетентност.

Резултатът на сериозния труд през късото траение на курса става най-нагледен от изложението на изработените вещи. Двете големи стаи, предназначени за изработените вещи, бяха препълнени навред. Трудът и ревността на курсистите бяха приготвили това безбройно множество хубави, изрядни предмети. Време беше да се възпре тази буяна производителност.

Особено за Българите има да се забележи, че при всичко че не разбираха езикът, те показаха двоино по-голямо внимание и наблюдателност, труд и старание. Това се забележаваше особено в картонажското отделение, тъй като работата бѣ за тях чужда. Записаните в столарското отделение очудваха другарите си с чистота си работа и с чевръстината си. Туи бѣ естествено, понеже те бѣха всички свършили по столарството в княжевското училище. Така, те даже често помагаша на другарите си, като им обясняваха, на „немешки език“, как да се държат инструментите. Ревността на българските ученици не остана незабележена от преподавателите и от надзирателната и изпитателната комисия. Което те имаше да научат, бѣ, в същност, необходимата-последователност в производството, такт в преподаването, опростяване на работата чрез разчленяване и постъпено преминаване от един процес в други при същия предмет и от по-прости към по-трудни предмети, така щото и малките деца да могат да следват. В това именно се състои и разликата между мастора-занаѣтчия и учителя-преподавател на ръчната работа.

В петък по пладне, на 29. Юли, се приключи работата. С трескава бързина работилниците се разтребиха, и изложението се нареждаше в залата за гимнастически упражнения в гимназията. Изложението бѣ отворено за публиката на другия ден от 7 часа сутр. до 2 ч. след пладне.

В пълен полет, курсът достигна крайния си предел. В събота на 30. Юли, на официалния обѣд, даден от дирекцията на просвещението, курсът биде обявен за приключен.

Но тука оставяме да говори пресата, която и напълно заслужава това право по особената благосклонност, която тя показва спрямо курса.

Бернският вестник *Der Bund* пише в № 213. от 1892. г.: „Конецъ дѣло украшае! Тази поговорка напълно може да се

приложи към туку-що навършениия VII курс по ръчната работа. Не само постоянство и весела трезвеност, но и пълна сполука отличават работата му. Онези, които са се уверили от изложените в събота, в локала за гимнастика, неща, какъв неимоверен резултат е постигнат в три-четири недели време, нѣма да се спрат да придобиват още повече приятели за доброто и хубаво дѣло“ и пр. и пр.

В *Intelligenzblatt*, № 181., съща год., четем: „Курсът за ръчната работа е приключен. Участващите в курса, учителите им, заинтересуваните правителствени клонове и други приятели на дѣлото се събраха в събота по пладне в залата на „Kasino“ на един прощален банкет. От всичката живост, коіато се разви тук и коіато съвсем ясно показва, колко тѣсно се привързват едни о други сърдцата, когато се работи заедно за постиганіе на една цел, достойна за положеното старание, — от всичкото туї ние ще приведем тук, и то твърде на кратко, само речите, в които се проявяваха чувствата на съучастниците. Директорът на просвещението г. д-р Гоба похвали хубавата ревност за благото дѣло, коіато курсът показва, благодари на всички за тѣхното предано съдействие, разви своите възгледи по ръчната работа в училището, които се съсредоточават в задължителното ѝ въвеждане, и покани всички участващи да работят за постиганіето на таѣа цел, коіато лежи в техни ръце. В заключение тої пи наздравца за курсистите, като им пожела щастливо завръщаніе. — Г-н Хурни, директор на курса, даде един твърде кратък отчет върху течението на курса. Тої намира, че само едно нѣщо заслужава мѣмреніе, а то е: преголѣмата ревност, коіато курсистите показаха. И тої благодари на всички за съдействието им, и пи наздравца за властите, които направиха предприиатието възможно, като го щедро подкрепиха с помощта си.“

„От страна на курсистите, продължава същият лист, нѣколцина изказаха благодарност към учителите, директорите и правителството. Чужденците не пропуснаха случаят, да изразят горещите си чувства на благодарност и признателност не само за наученото през кѣсото пребивание в курса, но и за особеното благоволение на властите и управляващите, за отличните симпатии и крайната любезност, дружно показана към тѣх от страна на швейцарските курсисти. Друг похвали солидарността между разните елементи на швейцарския народ, коіато солидарност излѣзва на яве и в курса. Друг поднесе един хубав подарък на директора на курса в знак на благодарност от страна на курсистите. Г-н Рудин, председател на швейц. друж. за распростр. ръчната работа в училището, разви постъпенното увеличение на старанията, до като те са дошли до днешното задоволително състояние, и пи наздравца за по-нататъшен прогрес на това дѣло. — Между речите курсистите веселеха събраніето с песни, в хор и соло. Въобще, видѣ се, че на таѣа съучастници, събрани от всичките краища на Швейцария и от разни чужди страни, не им липсваше нищо за заедно действие и взаимна и искрена любов един към други. Мнението, което се изрази в много от казаните речи, че тези нѣколко недели,

прекарани задружно, ще останат незабравени, доби пълно потвърждение в това скромно, но достойно заключително тържество“.

Двата банкета, дадени в чест на курсистите от страна на правителството, са приятните рамки, които окръжават работата и трудовете на курса. Рамката може да потъмнее, самата картина ще остане. Трудът и старанията, положени в този курс, ще принесат ползата си. Възпитанието става все по-практично и по-практично. За самата Швейцария, която тъкмо в това време се намираше в най-голямо раздразнение по причина на митарствената война с един силен съсед (Франция), важноста на таково възпитание ставаше нагледно. Тъсната свързка, която свързва тевтонският и романският елемент на страната, толкоз живо произвена в тази картина, ще продължава да съществува. По този начин, погледнат само от тази две точки, възпитателна и обединителна, VIII швейц. курс напълно оправдава помощите на републиката и на кантоните; капиталът е добре положен и ще принесе богати лихви.

А за нас, Българите, има ли съмнение в ползата, която се е извлékла от VIII шв. курс за обучение учители по ръчната работа, които, благодарение на министерството на народното просвещение, видѣ, и то за първ път, български представители? Без да се говори за съчувствените отзиви за нашия народ, които самото пребивание на български елемент в курса възбуди в най-просветената среда на една от най-просветените страни на света; без да се гледа на насърчението, което нашите участници добиха от наученото, чутото и виденото, — този VIII шв. курс през 1892. год. е знаменит като първият, който ни дава „първият випуск“ преподаватели по ръчната работа. С това и самото наше министерство се ангажирваше, тъй да се каже, да не остави неосъществена хубавата цел, която си е зададо. Ако това бѣ първата стъпка, тази година стана втората. „Бавно, но сигурно“. Мъчнотните по доставяние инструменти, помещения и пр. не позволиха, наистина, да се почне незабавно преподаването на ръчната работа още лани, но идеята е вече дѣло. Това дѣло, сега за сега още тъй скромно у нас, ще расте и порасте, и ние се надѣваме, че в късо време то ще принесе очакваната от него полза. Ние трѣбва да стигнем и надминем другите малки народи в това отношение. Нашият народ е признат за трезвен и трудолюбив, — за *работен*. Намѣсто друго поздравление, двама Българи, кога се срещнат, се питат за „*работа*“. Нашата страна трѣбва, следвателно, да бѣде най-сгодна почва за новата идея на педагозите, от която народолѹбците очакват да извърши чудеса.

София, Септември 1893. год.

С. К.

КНИЖНИНА.

І. РЕЦЕНЗИИ.

Етимологическото употрѣбяванѣ на ѣ, ѝ, ѹ, ж, ѡ въ днешния български езикъ — литературно нарѣчие. Лекция държана на 9. и 10. Априлий въ Старозагорския пунктвъ учителски съвѣтъ отъ *Ив. Кривковъ*. Шуменъ, печатница „Искра“, 1892, 8°, 39 стр. Ц. 40 ст.

Българското книжно общество се намира в таѣ минута пред един повдигнат въпрос за реформа на сегашния правопис. Въпросът се разисква доста живо, та има и различни мнѣнія за да се реши. Ония, които изобщо подържат било нѣкои изветрели вече букви, било изключително етимологически принципи, — кратко речено, ония, които крепят цѣлата днешна буквена система у нас и дирят само точни правила за употребението на отделните букви, те съдят за работата едничко въз основа на готовата си, усвоена от дълги години практика в писаніето: те вече знаят да пишат и ѝ и ж, ѣ и я, ѝ и ѹ, знаят и правила за правописа на известни граматически категории, та им е естествено много лесно да налѣгат просто за нови още нѣкои правила, за да избавят и себе си от чести двоумѣнія и явни грешки, па да се съгласуват и с други книжни хора, що пишат нееднакво с тѣх; ето защо те вдигат толкова силен протест против такива опити за реформа на правописа, в които се подлагат на ревизія не просто правилата за употребението на буквите от днешното азбуке, но и самите букви се подвеждат под един едностранен принцип. Ала тиѣ противници са в дадениѣ случаи — нека кажем — доста едри егоисти: като са се научили еднаж подир толкова години упражненіе да употребѣават известно азбуке, — и все пак имат нужда от нови правила, за да не грешат, — защо тиѣ господа не си зададат питаніе, с каква мѣка достигат децата в училището дори и до таково несвършено писаніе, и дали нѣма и друг способ да се улесни усвоеніето на правописа, а не туку да се трупат все нови и нови правила? Ние сме уверени, че да бѣха такива противници се поставили по-чистосърдечно пред въпроса, и с доблестта на истински просветени граждани и книжовници бѣха си задали ония питанія, те без друго щѣха да се проникнат от убеждение, че днешният правопис наистина докаква най-големи спѣнки в началните училища, и че с нови правила за своите букви тоѣ нѣма да премахне спѣнките, но само ще ги затвърди. Обаче те и до сега още не искат да постѣпят така: тѣм е по-скѣпо това, с което са се вече от толкова време тѣ тѣсно сдружили, отколкото нѣщо друго, което тепърва и сами ще трѣбва да

усвоѣват и да му *навикнат*; ама че било по-лесно за децата, по-устоичиво на практика и съгласно с *един* книжовен език, — това не им влиза в работа!

Не, господа; така не се движат напред просвещение и книжнина! Вижте таѣа книжка, коѣто е издал неотдавна един учител от казанлъшкото педагогическо училище, — разгледаѣте ѣа добре, вникнете в смисъла на фактовете, които ѣа предизвикват, които излизат от неѣа, и сами ще съзнаете, каква благодат би било за цѣлата ни книжнина и език, ако можехме да се отървем от нѣкои важни недостатѣци в нашето азбуке и правопис. Авторѣт говори не като партизанин на една или друга правописна реформа, но като български учител: тоѣ гледа, как страда обучението по български език от правописна страна, и според силите си иска да му помогне с особно ръководство; в това ръководство се излагат за всички онѣа, които обучават нашата младеж в правопис, систематически правила, где и как да се употребѣават непокорните наши тѣмръшлии — *ѣ, ъ, ѡ, ж и ѡж*. „Оплакванията на началния учителъ ме заставяѣт да напечатамъ тази си скромно събрана и съставена лекция“, казва г. Кравков.

Книжката на г. К. представѣа две части: в първата (стр. 5—21) се обѣяснѣава за всѣка от буквите, които ѣа занимават, какво е неѣното звуково значение, и се редѣат правила, где да се употребѣава тѣа етимологически според днешния правопис; а втората, стр. 23—39, съдържѣа „рѣчникъ на думитѣ, въ чиѣто корени и суфикси трѣбва да се задържи *ж* и *ѣ*“, и в тоѣа речник влизат 1117 думи. Преди г. К. туку-речи всички наши граматѣици смѣтаха за необходимо да съобщават в своите ръководства особни списѣци от думи със *ѡ, ж, ѡ* и *ѣ* в корена, в наставките или в окончанието; от г. Мишева бѣ употребен и тоѣа способ, че за ученици се напечатана кѣм тетради за писанѣ нарочити корици, по които всѣка минутка да може да се проверява, где да се пише *ѣ* и где не. Сега трудѣт на г. К. показва, че в таѣа посока учителите ще имат още доста дѣлга работа, и не се знае, дали ще стигнат нѣкога до там, че поне списѣците им да бѣдат по-малки. Нам се чини, че не! За да се пише правилно етимологически *ж* и *ѣ*, г. К. е съставил, освен речениѣа своѣ списѣк, още и отделни правила: 12 за първата буква и 5 за втората; покраѣ това и за буквата *ѣ* има такива правила 2, а за *ѡ* — 3. Правилата са съставени според книжовния изговор на българския език, а не според различниѣа изговор на нашите наречѣа и говори. Това е наѣ-правото становище за разрешаванѣ правописни недоумениѣа и въпроси, и ние се радваме, че авторѣт съзнава таѣа истина; — колкото по-скоро ѣа съзнаѣат и всички днешни призвани и непризвани участници в правописната борба, толкова по-малко ще има да слушаме и доводи, че в Копривщица се казвало „наѣаждам“, а в Батак „вѣае“, та трѣбва да задържаме там *ѣ*, че в Тетевен думали нѣкак-си „меж“, та трѣбва да пишем без друго „мѣжъ“, че в солунското село Сохо се чувало „мѣшка“, та имаме краѣна нужда и от *ѣ*, с което да пишем „мѣшка“, и незнам где-си казвали още не знам как-си, та излиза, че правописѣт ни ще означава с известни символически знакове по нѣколко провинциѣални изговора изеднаж, а които чете тѣа символи, нека ги

изговаря както си ще, както ги изговарят баща му и майка му! Тежко ни, ако се блазим по такъв начин да създаваме правопис разумен и книжовен език един; такъв блън не може се постигнат нито под водната боја на „патриотически“ възгласи, нито с помощта на „френетически ура“. Против него са естеството на книжовното единство и съвременните принципи на писмото. Авторът г. К. като се поставя в своята книжка върху почвата на книжовния език, не е бил длъжен и да посочва белезите на книжовния изговор, които отличават подирния от изговора на всяко живо наречие; доста е, че той чувства това и се стреми из него да извади формулите на своите правописни правила. Обаче днешният правопис именно налага да се отстъпи в няколко важни случая от действителния книжовен изговор, та да се следи една далечна и трудна етимологическа теория; ето това е и противуречието между правилното становище за разрешаване правописни въпроси и за угодяване на днешната правописна практика, и това противуречие прави книжката на г. К. в тази минута особно характеристична. Ние няма да разглеждаме, как се е двигал авторът на някои места в своето изложение през ненужни и не съвсем още ясни за него пътеки, как е пропуснал нещо тук, или сгрешил някак там; — ние ще изтъкнем само, в каква светлина се явява според неговите упътвания за правописа на *ѣ*, *ѝ*, *џ*, *ѡ*, *ѣ* обучението по български език в началните ни училища, и то не по вина на тази упътвания, но на самото естество на днешния ни правопис.

Учителите в началните училища се чудят винаги, по кой начин да открият на децата буквата *ѣ*. Едни я откриват под звук *е*; тогава всяка дума с *ѣ* се изговаря на негово място с *е*, което дава на децата криво представление за книжовния език, па дори ги и свикнува с такъв неспособен за книжнината изговор. Други откриват *ѣ* под звук *ѡ*, наравно с *ѡ*, и от това пък произлиза друг вид неестественост и криво представление. Авторът искрено жали, че „не се прави разлика и на писмо, както се чувства и се прави в произнасяние“ (стр. 7.); ала щом сме принудени да пишем *ѣ* и за *е*, и за *ѡ*, той е на мнение, да се открива тази буква в отделениата под звука „*ѡ*“ (стр. 13.). За да се научат децата на книжовен изговор, те трябва четири години наред да пишат чисто *е* въсяде там, гдето *ѣ* се изговаря като *е*, и чисто „*ѡ*“ въсяде там, гдето *ѣ* се изговаря като *ѡ*. Като усвоят добре тоа изговор, те едвам тогава ще пристъпят и с помощта на граматиката да възстановяват буквата *ѣ* на мястото на известни *е* и „*ѡ*“ — според правилата, които авторът е съставил в своята книжка. Господин К. се ласкае с мисълта, че по тази правила „всеки, който би желал, може за кратко време да изучи и свършено правилно да употребява споменатият белег; и всяко, макар и с голяма мъка, може да приложи това в практика пред учениците от първи клас нагоре“ (стр. 12.). — Ще каже, четири години в началните училища не бива да се борава с *ѣ*! Грешат ония учители, които в диктовките на учениците и в прочитан им си служат изключително с един от двата изговора на *ѣ*, — като *е*, или като *ѡ*! Тогава и книгите за обучение по българско четмо и писмо трябва да се печатат за отделениата без *ѣ*! И чак кога се изравнят в училището чрез книжовен говор и

съответно за него писмо диалектичните изговори на децата, — чак тогава да им се посочат и правилата, за да отворят мѣсто на буквата *ѣ*! Ето благата на днешниѣа правопис на *ѣ*! „Първоначалните учители, така също и техните ученици ще се улеснят тогава, когато литературният ни език претърпи коренно променение в правописа“, казва г. Кравков.

Досущ еднакво с *ѣ* стои работата и с *ѝ* и *ѡ*. Откъм основите на правописа тук наистина излиза това, което изповѣдва и г. К. на стр. 18—19.: „при *ѣ* . . . с един и същ белег изразяваме два етимологически еднакви, но фонетически различни белега; а пък при употреблението на *ѝ* и *ѡ*, можем да кажем тъкмо противното: тук с два разни белега предаваме фонетически еднакви звукове, а различни по етимологическо произхождение“. Обаче за обучението в началните училища пак трѣбва да се запознават децата или само с *ѝ*, или само с *ѡ*; и чак кога достигнат (учениците) да разбират и правила, каквито е наредил г. К. за употребението на тиѣа букви, тогава и да почнат да разделят местата им и да употребяват едновременно и едната, и другата. Ако в букварѣа напр. вървят едновременно в отделните думи за четмо и в самото четиво и *ѝ*, и *ѡ* със еднаквиѣа си изговор, за децата нѣма да има от това никаква друга полза, освен може би нѣколко случаѣа от механическо запомниѣне. Господин К. не ни обажда, как постѣпат нашите учители в отделениѣта, за да научат децата правилно да пишат *ѝ* и *ѡ*. От таѣа страна тоѣ не е дал съразмерно развитие на въпросите, за които разправѣа неговата книжка; тоѣ изказва само мнение, че „щом в книжовниѣа език нѣма никаква съществена разлика в произношението на тези два белега, то без всѣко противуречие, без всѣко натѣакване от множеството, можем да употребим един вмѣсто двата (*ѝ*, *ѡ*) белега, чрез които пак ще изразим книжовно тъмниѣа звук“ (стр. 19.).

Обучението с *ѝ* и *ѡ* не върви в училищата еднакво, ако и да се употребява втората буква и до днес в правописа ни още и в значение на първата буква. От белезите за означение на тъмниѣа звук *ѝ* в букварите дохожда наѣ-напред винаги *ѝ*; а *ѡ* се показва по-късно, и то само в службата на смекчителен белег в краѣа на думите. Като pendant на това значение на краѣното *ѡ* захваща да се ѣвява и *ѝ* като белег за твърдо окончание в краѣа на думите, а до тогава в букварите в сѣчки такива думи се печатат без краѣно *ѝ*. Правилата, които е съставил г. К. за употребението на тиѣа две букви в краѣа на думите, могат да се усвоѣат от децата едвам чрез понѣтиѣата за граматически категории, които идат в училищата доста късно. Тѣ че и при тиѣа две букви учителѣт трѣбва да се мъчи, ту да избѣгва краѣниѣт *ѝ*, като упражнѣава децата да го пишат само в средата на думите, ту пак да ги варди от *ѡ* за *ѝ* или за *ѡ*, и да ги учи против книжовниѣа изговор, че „хубост“ трѣбва да се пише с *ѡ*, а „храст“ — с *ѝ*! Службата на *ѡ* в членуваната форма „конѣт“ срещу нечленуваната „конѣ“ учениците усвоѣават чисто механически. Както не е развил г. К., с какви способности си помагат учителите, за да предадат на учениците правописѣт на *ѝ* и *ѡ*, така е оставил тоѣ без подобно разглеждане и обучението по правописа на *ѝ* и *ѡ*, па в същото време и на *ѡ* и *ѡ*.

От опита на г. К. да разтълкува в една лекция пред народни учители, какво е етимологическото значение на буквите *ѣ, ъ, ѝ, ѡ* и какви граматически правила трѣбва те да следят, за да усвоят правилното им употребление, излиза, че днешният правопис на тѣх букви не е възможно да се усвои по дадените за тѣх правила до I клас на средните училища; че в четирите отделения на началните училища тѣх се срещат преголеми методически мъчнотии, които карат дори и съвсем да се избѣгва употребението на нѣкои от речените букви в четмо и писмо; и че поради тѣх мъчнотии, които учителите се чудят, как да овладѣят, децата се приучват и на говор неестествен, не книжовен.

Не заслужват ли тѣх всички несѣобразности в нашето обучение по матерен език сериозното внимание на обществото, на което са посочени вече и пътища за да се премахнат? Бива ли то тѣ упорито да поддържа своѣт стар навик и да му приписва всѣкакви безосновни „традиционални“ доводи, в силата на които да се говори: „това нѣма да го изговаряш, но ще го пишеш“, „това може и инак да се пише, но ти го пиши така, па го изговаряй както те е майка научила“? Докѣт нашите деца по цѣлото бѣлгарско отечество, в Княжеството и в Македония, до Черно море и до Сърбия, прекарват повечето само по четири години в училище, па там се учат по методи, гдето и ъна краѣ се изоставя, и *ѣ* се отфърля, и между *ѡ* и *ѡ*, *ѝ* и *ѡ* се прави изключителен избор, ние се провикваме от своите писалища: „чуete ли, деца? без *ѡ* в краѣ на думите вие сте се учили на сръбско писмо! Скоро да ги турите там, защото инак пропаднахте вие, па пропадаме и ние и всичката наша бѣлгарска книжнина!“ И ако тѣх деца разберат един ден изтънко работата, те със горчива усмивка ще си кажат „па ние без да ходим съвсем на школа, сме си били чисти Българи; а сега, като понаучихме нѣщо да четем, захващат нашите да се боѣт, да не станем Сърби; тогава защо ни е било ученіето? . . .“

Да, деца, така е! Пасете си по-добре овцете, за да си останете чисти Българи!

A. T.

Славянска читанка за трето отдѣление на първоначалнитѣ народни училища. Съ славянската азбука и обяснение на ударенията и титлитѣ. Съставилъ *Р. М. Киролевъ*. Пловдивъ 1892, 8^о, стр. 46, ц. 40 ст.

Авторът е писал читанка „славянска“, говори в книжката за „славянски езикъ“, „славянски букви“. а само веднѣж казва „церковно-славянска азбука“. Никои не остаѣ в недоумение, щом попрочете низ текста, че тук е думата за нашия черковен език от руска редакция, и то черпан из най-новите и, може да се каже, най-порусените черковно-славянски печатни книги. Руската редакция е сблизила фонетиката на старобѣлгарския език с руската фонетика, а според това е пострадала и старата ортография така, че само за руските училища, гдето се чете черковно-славянският текст в свръзка с истинския руски говор, станалите промени и с езика и с правописа имат смисъл. У нас в черквата се чете по традиция руски, па така минало и

в училищата ни. Авторът на тази читанка не е направил изключение, и взел за основа на учебника си чистата руска редакция, с чисто руско четение. С каква цел се учи в основните училища тоя руски произнасян „славянски“ език? До сега не е полаган този въпрос сериозно, защото не щеше първа в най-ново време да се явява като съвсем нов и съвсем неразяснен, както си е останал до днес. А въпросът е твърде важен, понеже се отнася до един предмет, който се преподава в основните училища толкова зле, колкото е зле разбрана и целта, с която е въведен. Целта не може да бъде само таia, да научи детето да чете в черква и да прочита молитви. Доказано е, че за малките деца е по-полезно да учат молитви на днешен език, който те разбират, а за четение в черква днес не е достатъчно само да се учи церковно-славянски език в III отделение. Ако не се учи старият наш език в основните ни училища и поради това, че е останал наш език от старо време, ако не се взема пред вид неговата важност като най-близък на днешния ни език, тогава нѣма особена полза да го учат малките деца, понеже мина епохата на манастирските келии училища, епохата на псалтира и часослова. — Този възглед като че ли е споделяло и министерството на просвещението, щом е изменило в най-новата програма названието „церковно-славянски“ със „старобългарски“ език. От това ново заглавие може да се заключи, че се е мислило да се въведе в нашите училища българско четение на церковния език вмѣсто руското, и ако е така, то е съвсем уместно. До ще ден, когато и в черквата ни ще се прокара това четение. Според това ново исканіе на програмата, текстовете от черковния език трѣбва в учебниците да бъдат откъм правописа си правилни: трѣбва буквите **Ѧ** и **ѧ** да си стојат всѣка на своето мѣсто според етимологијата, **Ѣ** и **Ѥ** в средисловието да се запазјат, сричките **ѦѢ**, **ѢѢ** да не се изменяват по руски и пр. Покрај по-новите текстове от руска редакция, трѣбва да се турјат и по-стари, гдето вмѣсто **у** ще се покаже **ѡ**, а четението на **Ѥ** и **Ѧ** изобщо и в новите текстове да бъде българско, сир. **ѡи** (или само **ѡ**) за **Ѥ** и **ѡи** (или само **ѡ**) за **Ѧ**. От правилния старобългарски правопис и българското четение все ще могат учениците да извлекат нѣкаква полза за маичиния си език, ще имат поне едно по-правилно поніатие за стариия език, а не такава бъркотија, на която е причина само руското четение, уместно само в руските училища.

Авторът на тази нова „Славянска читанка“, както рекохме, останал верен на традицијата и се грижил да прокара чисто руско четение, като избрал и съответни на това текстове, както се вижда и от нѣколкото бележки, които извадихме из учебника. Разбира се, че ние не можем да обвиняваме за туј авторът, а трѣбва само да желяем по-скоро да се разјасни въпросът, та според това и да се подобрият учебниците.

На 1. стр. са вметени в една таблица „славянски букви, които са еднакви с гражданските букви на българската азбука“. Веднага бие на очи, че в краја е поставена и старата буква **Ѥ**, като е казано за неја, че се нарича „юсь“ и че се чете: **ѡ**. Напраздно ще търсим сетне в учебника да срещнеш поне тази буква, защото текстовете са руско-славянски и всегде е руското **у** вм. **ѡ**. Тогава зашто е вметил

авторът *ж* в таблицата? Без съмнение то е станало неволно под натиска на едно тъмно съзнание, което е казвало на автора истинският източник, из който трѣбва да черпят съставителите на подобни учебници у нас своите „черковно-славянски текстове“ — сир. старите наши паметници. От друга страна *ѣ* е вметено в таблицата и обяснено, че се нарича ери и се чете *ѣ*, при всичко че в българската азбука вече нѣма *ѣ*, а и в живия говор не съществува. В една подобна таблица в руски учебник може да се каже за *ѣ* тѣ, както е постѣпил авторът тук. Забравено е *ѣ* в таблицата, а на втората страница вече се употребява, до като за *ѣ*, *ѣ* и *ѣ* се казва отделно, какъвъ звук означават. За *ѣ* се казва, че означава „я“ (6), а също така и за *ѣ* = я (9). Само нѣколко примера (9) се дават, гдето е употребено *ѣ*, и то по едно лъжливо правило, само в началото на думата: от там нататък в читанката фигурира само *ѣ* със значение *ѣ* без разлика на етимология: дѣше мо*ѣ*, въздохни; троице св*ѣ*та*ѣ*, поклон*ѣ*мсе*ѣ*, вечерни*ѣ* наши молитвы прѣими и пр. Има ли полза от това не българско употребление на *ѣ*? Руското правило за *ѣ* след *к*, *г*, *х* вм. *ѣ* тѣ също е прокарано. Формите: църковъ, создатель, воспойте, во вѣкъ, долготерпѣливъ, помогай намъ, зерно, са, чисто руски. Които се чуди, где е източникът на таia правописна обич у нас, да се удвоава *н*, кога е между две гласни, както е в руския правопис, може да го намери и в тоia учебник. — Нигде не е употребена буквата *ѣ* и нигде не е споменато нищо, че таia съществува. За *ѣ* погрешно е казано, че означава *ѣ* (10).

Понеже принципиалният въпрос, за който загатнах по-горе, ме потъгна да кажа нѣколко думи за тоia учебник, считам за излишно да посочвам по-дребните недостатъци и погрешки, които са произлезли от навик и невнимание. Ще забележа само, че на 13—14. стр. съвсем невнимателно се пропуснала пет пѣти редом формата „се турѣж“ вм. „се туря“ (З. л. ед. ч. сег. вр.).

Л. М.

Радоилъ, драматическа сцена, написалъ *П. П. Славейковъ*. (Печатана в Мисль, год III, кн. II.)

Нѣщо преди 78 години английският поет Брайн Валтер Проктер, под псевдонима Барри Корнвал, е напечатал нѣколко свои драматически сцени, между които е и „Хуан“. Не отколе напечата *П. П. Славейков* в Мисль (год. III, кн. II.) една драматическа сцена под име „Радоилъ“. Авторът не казваше там, от где е черпил сюжета си, нито че е превеждал, и понеже при тѣ в сцената се явяват лица с български имена, и то даже от богомилската епоха, никои не се съмняваше, че *П. Славейков* поднася на читателите си собствен оригинал. Ала колко ни изненада, когато прочетохме казаната драматическа сцена „Хуан“, понеже излезе, че Хуан и Радоил е едно и също нѣщо. Разликата е само в названията. И едното и другото е драматическа сцена; фабулата е една и съща; завръзката и развързката — същи. За да се уверим, че Радоил е Англичанин с калпак, ще изложим на късо съдържанието на двете драматически сцени.

Хуан обича страстно жена си, но ревността се е загнездила в сърдцето му. Една вечер тоі в градината си страшно се тревожи от чувството, че сега жена му е с любовника си. Слугата му го чува, като си приказва сам, и му се сторило, че го вика. Притича се при господаря си и го пита, дали го викал. Хуан обаче, обзет в огън, рисува във въображението си измѣната на жена си; въобразишава си, как любовникът ѝ ще ѝ приспи в сън спокоен, богат. Тези мисли го правят като луд и тоі пита слугата си, колко е часът? — Среднощ е вече, отговаря слугата му. И Хуан след това помолва слугата си, да му изпее една песен. „Можеби песента, казва тоі, ще пропѣди черните ми мисли.“ Тоі иска, песента да е пълна с любов, да кипи от любов, но да не се говори в нея за никакво милосърдие. „Пеі ми, казва тоі, че тази, коіато си лѹбил, ти е станала изменница, а че ти си полудѣл, че си станал убиіца! Пеі ми какво да е! По-скоро! И сетне кажи, че тѣа е била хубава, като грѣх Но не! Не ща аз песен. Душата ми е беззвучна. В нея се е загнездила само една стихія — враждата. Моіата жена . . . где е жена ми?“ След туі Хуан пак се сепва. Тоі се чуди, как е можала жена му да му измени, тази жена, коіато е обичал като небето, като надеждата — и решава, за неіната измѣна да ѝа убие: „Ще ѝа убиіа, па макар всичките звезди да ми се молят със съззи! Ще ѝа убиіа, макар и гърмът да ми се моли за пощада . . .“ И ѝа убива. Но когато ѝа промушва с ножа си, — тоі познава грешката си. Олимпіа, Хауновата жена, е имала брат — Биіанка, когото инквизициіата гонила. Олимпіа прибира в дома си Биіанка, за да го скрие от гонениіата на инквизициіата, без да каже за това на Хуана. А Хуан е мислил, че жена му лѹби този иностранец, както го нарича тоі, и ето отгде се породила мисълта у него, че жена му е изменила.

Когато на умиране жена му казала, че този чуждоземец е неин брат, и го помолила, да го спаси от инквизициіата, Хуан чак тогава вижда, колко голѣма грешка е сторил в заслепението си, и като е съзнал, че коварниіът му нож се е забил в сърдцето, гдето е бил цар, без да знае това, Хаун се самоубива.

Радоил, коіто дълго отсъствувал от дома си, на връщаніе, от хорска мѣлва чул, че жена му е изменила, и заблуден досущ тѣі, както и Хуан, убива излѣстителіът. Както и в „Хуан“, една вечер в градината си — тоі прекарва през ума си много нѣщо. Тоі обича жена си, и го мѣчи страшно онова чувство, което мѣчи и Хуана — измѣната на жена му. „В душата му се будят в този час злокобни чувства, които би трѣбвало да спят“. Злокобните си чувства Радоил ги е изразил височко, и слугата му дочува, че господаріът му си говорил нѣщо, и му се присторва, също както и в Хуан, че тоі го вика. — Не вие ли зовѣхте? пита тоі Радоила, като се іавіава пред него. А Радоил го пита, колко е часът? И след получениіа отговор, пита слугата си, дали е вѣрна жена му? Подир това следва един монолог. Радоила, както и Хуана, мѣчи чувството, че жена му е станала изменница, и се решава да ѝа убие. Тоі говори почти буквално, едно и също, което говори и Хуан.

„Ще ја убија, па макар под мен
И черната земя да се провали.
Смърт, смърт за неја . . .

И приближава се Радоил при прозореца на къщата си, в която жена му Неда и баба Сева си приказват. Неда накарва баба Сева да отиде и намери Момчила, когото вече иска да представи на Радоила. Баба Сева отива да търси Момчила и в къщи влиза Радоил.

Радоил в изстъплението си говори на жена си, как ја е обичал, колко много ја е любил. Хуан, преди да убие жена си — също тъй ѝ говори за својата безкрайна към неја любов.

И след като казва това, Радоил ѝ споменва за измъзната ѝ.

Млад, пристигнал от далеч
Иунак дойде на гости в моја дом,
Когато аз отсъствувах. Нели
Не бѣх аз дома, — мојта гълъбица
Защо да не разкара својта скърб
Със госта . . .

И обажда ѝ, че този гост, с когото тя е „свързала претъпна свѣз“, е гост на небесата . . .

Неда.

Маичице, уби го?

Но тој е мој —

Радоил.

Ха-ха! Мълчи, ни дума!

Един удар и всичко да се свърши!

И произва ја. Неда едвам успѣва да му каже, че този, когото тој е убил, е неин вучо, богомил, којто бѣгал . . .

Радоил остава като гръмнат. Тој едвам сега вижда, както и Хуан, че е направил голѣма грешка, че този, когото убил, не е бил любовник на жена му, а неин роднина, којто под стрѣхата му е намерил убежище от гоненијата за своите идеи, и като видѣл, че още убил и жена си, убил единственото свое щастие — самоубива се и тој.

От това сравнение се вижда, че както формата, така и съдържанието, заврзката и разврзката на „Хуан“ и „Радоил“ са едни същи. Дејствието в едната и другата драматическа сцена върви по един и същи ред. Но освен гдето Радоил е същият Хуан по дух и характер, ами още и думите им са едни и същи.

Ние ще цитираме за пример нѣколко фрази, и ще помолим г. Славеикова, да осветли читателите и обади, по какъв начин Хуан се е метаморфозирал в „Радоил“ . . .

Хуан.

Радоил.

Вечер. Градина при един испански замък.

Градина; отстрана се вижда къща.
Късна вечер.

Слуга.

Вие ли ме викахте,
Господаріу?

Хуан.

Сега е тѣа с љубовника си . . .

 Колко е часѣтъ?

Слуга.

Вече е среднощ.

Хуан (към жена си).

А, значи ти го іоще љубиш?

Олимпіиѣа.

Синіоре, го не љубіа, ала мразіа
 Тогоз безумец, коіто го клевети.

Хуан.

Безумен ли? Безумен аз! О, чуі,
 Ти ще умреш

След това Хуан убива Олимпіиѣа, а Радоил — Неда.

Олимпіиѣа.

Стоі! Стоі, Хуане! Ох, веч
 всичко, всичко
 Се свърши. Ти извърши лошо нѣщо.

Хуан.

Олимпіиѣо! Нали не те раних!
 Нали не си умрѣла? Думаі!

Олимпіиѣа.

Милиі!
 Спасіаваі се! Тоз момък

Хуан.

Думаі! Думаі!

Олимпіиѣа.

Е брат ми . . .

Хуан.

О, проклетіе!

Олимпіиѣа.

На вред
 Го инквизицијата него гони.
 Спаси го!

Прислужник.

Виі ли, господаріу,
 Зовете?

Радоил.

Тѣа в високоі трем стои
 И него чака
 кое е време?

Прислужник.

Втора стража
 Туку-що мина

Неда.

О, Боже, тоі съвсем обезумѣл е.

Радоил.

Обезумѣл! Безумен бѣх до сега.
 Проклетіе!

Неда

Стоі, стоі, . . . Що стори, Радоиле
 . . . стоі . . .

Неда.

Тоі — тоі е вучіо —

Спаси го — бѣгаі. — Тоі е бо-
 гомил.

Хуан.

Ща.

Олимпіа.

Ох, моля те . . .

Хуан.

Радоил.

Да съм

Проклетие !

Проклет! Що сторих аз? Олимпію,
Погледаі ме! Хуан съм аз—мъж ти!
Убица — ето моето име! Гълъб . .
. Боже,
Разрѣзах с нож сърдцето си . . .¹⁾

О, гълъбо, стани,
Ти мрътва си, стани, стани, моі
ангел.
Що сторих аз? Престъпната ръка
Прониза в бѣс наі-чистото сърдце.
Убица?! Боже, Боже моі! Убих
Единственото свое щастіе аз . .

Разкаиваніето за сторената грешка е еднакво и в Хуана и в Радоила.

Хуан се пронизва с ножа си.

Радоил можеше ли друго да стори?

Не. Тоі също тѣ се пронизва и умира . . .

Ние излагаме един факт, както го нмѣрваме, и оставяме на читателите да съдіат, какви поніатиіа имат нашите литератори за литературната честност.

Н. П. Даскалов.

Бележка отъ редакціята. Не можем да вѣрваме, че г. Пенчо Р. Славейков е мислил сериозно да скрива източникът, от коіто е черпил сіужетът за своіа Радоил, защото и тоі, без съмнено, ще да е знаіал, как нищо не губи една поетическа преработка от своите достоинства, ако се укаже чуждиіт ѝ източник. Толкова повече е могъл П. Славейков тук да бѣде откровен, понеже не се касае въпросът до един прост превод на чуждо произведение, а на поетически превод в стихове и от част побългаряване чуждиіт сіужет. Наі-сетне не вѣрваме и затова, защото авторът не е могъл да мисли, какво неговіиіт първообраз „Хуан“ може да остане дълго време непознат на нашата публика, когато Гербеловите „Англіійскіе поѣты“ са твърде четени в България. Следвателно авторът ще да е пропуснал да каже източникът, просто поради онова непростително нехаіство, което у нас и сега още владее в такива работи, така напр. мнозина превождат и казват, че произведението им е превод, а при все това не казват изданието на оригинала. Читателіът, разбира се, е обиден от това, а преводачът, не само че нищо не печели, но даже губи. Ето затова е потребно, да бъдем построги в бѣдъще спрѣмо авторите откъм таіа страна, понеже само тѣ ще се премахне това нехаіство. Ние разбираме, защо

¹⁾ Вж. Англіійскіе поѣты въ біографіяхъ и образцахъ, Н. В. Гербея. Стр. 352. . .

рецензентът г. Даскалов, който е погледнал на постъпката на г. П. Славеикова, като на прост плагиат, е толкова силно възнегодувал, та написал една строга присъда върху автора на „Радоил“, преди да пристъпи към рецензията си. Тази страница от ръкописа на г. Даскалова ние изоставихме, защото по наше мнение, както обяснихме по-горе, тук не е досущ идентичен случай с разните станали у нас литературни кражби, както напр. недавно с едно от съчиненията на Вазова, което се беше осмелил един господин да препечата като свое, и пр., а тъкмо така нѣкак-си е погледнал на този случай с „Радоил“ рецензентът г. Даскалов.

II. КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЕСТИ.

1. Іан Колар.

Пролог към „Славина щерка“.

Оі, тук лежи тіа земіа пред очите ми в сълзи обленн, —
Нѣкога ліулка заветна, а сега народу ми кивор . . .
Стоі, ного! редом светн са местата, кѣдето і да стѣпнеш;
Горе лети, сине Татрин, издигнал си поглед надѣжен,
Или се по-добре там подслони ти под дѣба велики,
Що се до нине противи упорно на пагубно време . . .
Но е от времето по-лош човекът, коі жезъл стоманен
Е в тези краини, Славию, в твоіата шиіа замушил;
По-лош от дивн воіни е, от грѣм и от огѣн по-див е
Тоі заслепѣн, коіто іаростна злоба врѣх племе си лее!
О, давни векове, що ме как пощ обикаліате тъмна;
О, земію, образ на всѣкаква слава і покруса!
От сама Лаба издаіна до Вислино долие невѣрно,
От бели Дунав до самите пени на лакоми Балта,
Там, где на бодри Славіани език се і пресладѣк озывал. —
Оі, занемѣ тоі език, устрелен от вражда смъртоносна.
А туі убиіство, що вика до небе, коі го извѣрши?
Коі человечество цѣло в един сам народ тѣі покрусн?
Завистна ти, зачервн се, Тевтонію, Слави съседко:
Броіът на тези вини е из твоите рѣде излѣзъл!
Ни един враг не е нѣкога крѣв и чернило преливал
Толкова, колкото Немецът, Славиіа за да погуби.
Сам коі заслужва свобода, тоі тачи і свободата чужда;
Коіто в окови си робіе заплєніа, тоі роб е самичѣк!
Бил вѣв вериги си робски рѣде ил език тоі увѣрзал,
Все едно хваща: тоі чуждото право не знае да варди!
Тронево коіто е сваліал, човешка коі крѣв лѣл напраздно,
Коіто факліата на пагубен боі по света е разнасіал,
Гот бил ил Скит, тоі е робство прилично заслужил; — тоі, а не
Коіто е пример е и дивите орди на мир поучавал! . . .

Где се от тука виі дѣнахте мили славіански народи,
Виі, що тѣдѣва от Сала сте пили, а там от Поморіе?
Кротки на Сорбіте гранки, на царство Бодритеско потомци,
Внуци на Укрите, где сте виі? где племената на Вилци? . . .
Гледам надѣсно далече, налѣво обрѣщам си поглед, —
Ала напраздно око ми вѣв Славиіа Слава все дири . . .
Ти кажи, дѣрво, листнат за тѣх храмє, под коіто са жертви
Клали тогава и пекли за стари богове и вечни:

Где са ониѣ народи и техни кнѣзѣ и градища, —
 Те, кои пѣрв са живот на тоз север свободен създали,
 Ту като учеха бедна Европа платна да приготвѣа,
 Па и весла, и в презморски страни да ги кара богати,
 Или метал из дълбоките рудници вѣдеха блѣскав,
 Повече Богу за почит, а не за печалба човешка? —
 Други пѣк с рало показваха, как да брезди на земѣта
 Скүтове плодни орачѣт, та класове златни да собира; —
 Трети лѣпи, дървеса тѣм свещени, садѣха краѣ тихи
 Пѣтища, сѣнка да дават и дѣх миризлив да разнасят? —
 Учеше сина баща градове да гради, търговѣа
 В тѣх да върти, а жени с дѣщерите си тѣкан тѣчаха?
 Маѣсторски роде, каква ти за туѣ подариха награда? —
 Дрипав венец от листѣа на едно безобразие гнусно!
 Както пчелите крадливи, подушат ли мед, се на роѣак
 Втурѣат вѣв чуждата трѣвна, па рожби і царица избиват,
 Тѣ и на къщата тук господарѣт е хитро поробен,
 Та му съседѣт съе тежка верига вратѣт обковава!
 Гдето е лепа Славѣанка в зелени гори пѣла песни,
 Вече замѣкнаха поѣни уста и език говорливи;
 Гдето от мрамор палати стоѣаха Перуну грѣмьовни,
 Сѣга клетници от счүпени стѣлбове правѣат обори;
 Гдето е с теме си в небе опирала славна Аркона,
 Гост чужденец там всѣде разпелени остатѣци тѣпче;
 Пүсти жалѣѣат на Ретра стените от храмове дивни, —
 Гад и змиѣи си гнездата студени там виѣат отколе! . . .

Славѣина син, дошел братѣа да види, в тез краѣни вече
 Брат еднороден не знае, ни братска рѣка му подава:
 С чужда го дума посреща из устни и образ славѣански,
 Лѣже очите Славѣанину, слухѣт му тежко ранѣава!
 Ала е Слава чеда си бележила толкоз дълбоко,
 Че не затрива тез белези никоѣ, ни времето дълго.
 Както водите на две реки, слени вѣв общо корито,
 Се по боѣата делѣат още много едната от друга;
 Също и тиѣа народи, сближени с воѣна и насѣлѣе,
 Дори до днес по двоѣак се живот очевидно отлѣчат!
 Често обаче неверните синове маѣка си хуѣѣат,
 Като целуват сами на злотворната мащѣа бичѣт.
 Ни по живот за Славѣани се броѣат, нито са пѣк Немци,
 Но, както прилепи, по половина си имат от двете . . .
 Тѣ по старинна Елада върлува османското племе,
 Като заби на божествен Олимп своѣа конска опашка;
 Тѣ Европеец користен съсѣпа два свѣта Индиѣи,
 Като отне им земѣа, чест и дума за своѣа просвѣта!
 Чест и народ тук загинаха, нѣма език и богове;
 Само една се природата непроменлива заварди:
 Село и град, лесове и реки имена си славѣански
 Не промениха; но в тѣх има тѣло, а Славѣин дух нѣма! . . .
 О, коѣ честити ще тез гробовѣ от жив сѣн да пробуди?
 Коѣ би наследникѣт прави назад в бащинѣа докарал?
 Коѣ знае мѣстото, гдето пролѣ Милидүх за народа

Својата крѣв; — тамо коі ще му камѣк за спомен постави?
 Гдето противен на новото, — верен на бащин обичај,
 Крук под славјанска повеліа е в битки Славјаните водил? —
 Или кѣдето і вѣртѣл Богислав својѣт меч вѣв сраженіа,
 А пѣк вѣв мир е честити закони за всички нареждал?...
 Нѣма ги вече! на суров орач неумолниѣт лемеш
 Кѣрши сѣс трѣсѣк и рони на пепел іунашки им кости;
 Техните сенки, на две времена разліутени нищожни,
 В сива мѣгла между тез сѣспини без утеха се скитат,
 Скитат и виѣат тѣі жално, че още сѣдѣбата не скліучва
 Мир! а на внуци крѣвта тука гине, а там се променіа...
 Колко студено сѣрдце за народа ще оніа да носи,
 Коі не би както над кости на ліуба пролѣл тука сѣзли...

Ала мѣкни, тиха жалбо, и гледаі кѣм бѣдаше кобно,
 Па с ведѣр поглед развѣі тиіа облаци мои от мисли.
 Наі-голѣм тоіа позор е, да хулиш в нещастіе позорѣт!
 По-добре струва, небесниѣт гнѣв коі с дела укротиѣва.
 Не из скѣрбта, но из работа спорна надеждата никне,
 Та още може по тоз начин злото добро да стане
 Крива пѣтека човеци, а не и човечество мамі,
 А на едни заблужденіето често за всички е полза.
 Врѣмето всичко, и себе мени; то надвива сѣс истина; —
 Що са сто века тѣкмили блуждаещи, прѣсна ще времето!...

Ето в тоіа само пролог кѣм своето наі-велико произведение
 Јан Колар е изказал достатѣчно, в що сѣстои неговата поезііа
 и какви са формите на това му вѣодушевание: разпален от иде-
 ална ліубов кѣм славјанското минало, певецѣт на „Славина
 церка“ обикаліа земите, гдето нѣкога е цѣвтѣл независим жи-
 вот на Славјани, а днес владее сурова рѣка на културен чуж-
 денец, и с горчива жал ниже звучни стихове, — ту патриоти-
 чески елегии за стара пропавнала слава, ту мощни оди за нова
 сіаіна надежда, — в които верните братіа зове кѣм сговор, а не-
 верните предава на клетва! Това е душата на „Славина церка“,
 това е тѣгата на поета Колар. Син на словашкиіа народ в Кар-
 патите, поетѣт е сирото славјанско чедо, което нѣма свободна
 маіка да го милува и ліуби, нѣма родни защитници да му отѣрват
 бащиното ограбено наследство. . . . А как е тѣржествувал тѣдѣва
 нѣкога прадедниѣт меч, като е вѣрдил от насиліе домашната
 вѣра и език; как се е радвала тука маіка Славніа на своите ве-
 сели, работливи и волни деца; — и виж сега неіната церка, по-
 крусена, как плаче над изпрѣхнали кости, потѣнала в іадни спо-
 мени и облегната едничко на своіата неволіа и вѣра в правдата!
 — Не, тіа не бива да загине; тіа ще прегѣрне горешо светите
 останки на милите покоіиници, ще вдигне кѣм Бога прѣстіе за
 клетва над главата на смѣртниіа враг, и с ліубов, коіаго да
 обнеме всичко за неіа скѣпо, ще разбие преградите на нещас-
 тіето и ще сѣздаде нов живот, по-широк от пѣрвиіа и достоен
 за по-голѣма слава! . . . Такѣв е идеалѣт на Колара, и с него
 са велики и сам тоі за своіа народ, и неговото произведение за
 славјанската литература; чуіте го в стиховете на едни сонет:

„Славию, о Славию, ти име — На звук сладко, в спомени горчиво; — Сто пъти на дрипели сдробено, — Повече все за да се почита!“

Дејноста на Колара спада в една епоха, когато и в западна Европа буйно виреше в книжнината новиѣт романтизмъ. От неговото лоно произлиза и настроенieto в Коларовата поезиѧ. Положението на Словаците спрѣмо Маджарите, общиѣт дух за национално възбужданіе у Славяните обѣрнаха и частната му любов в обща, всеславѧнска. Заедно с мъжіе като Шафарика, Гунгмана, Челаковски, Колар стои между будителите на чешко-словашкото възбужданіе, което се почна около 1820. година. Както научните стремления на Чесите и Словаците преминаха от издираніѧа върху своѧта народност в издираніѧа всеславѧнски, така и домашната патриотическа поезиѧ разпусна крилата си върху целиѧа славѧнски свѣт. Всеславѧнската поезиѧ на Колара е най-изразителен плод на чешкото възбужданіе; тѧ е най-бележито явленіе в цѣлата новочешка литература. До неѧа там владееше само протодушната идилиѧа; — Колар пробуди сърдцѧта към нови затичанѧа, дарува на своите съвременници нов идеал. С него тоѧ подѣржа чешката литература до 1850. година, когато чувствѧта на панславизма почнаха да отстъпят на общочовешките чувства върху домашна почва.

Колар е роден в селото Мошовци, в околиѧа на Турчански св. Мартин, в 1793. г. Таѧа 1893. година се изпѣлни от тогава едно столетіе. За спомен на великиѧа пеец, когото потомството не може да забрави, — и колчим посегне и днес към „Славина щерка“, все изнася сърдце пѣлно от благородна жал и въодушевление, — таѧа година стана във Виѧа тържество, уредено от двете студентски дружества, чешко и словашко, и се издаде от същите дружества хубава сбирка от статии, гдето от млади писатели се разглеждат всичките страни от Коларовото възпитаніе и деѧност, от неговѧа характер и поезиѧа. Сбирката носи име: Jan Kollár, 1793—1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy Deery“ na oslavu jeho stoletých narozenin, redakcí Frantiska Pastrnka; там са поместени и спомени от страна на Лужичани, Поляци, Русини, Хървати и Сърби, които по един или други повод дължат на Коларовото име особни движения в своѧ книжовен живот. Речите на участници в такива тържествени дни се „изустѧат и заминуват“, а писаното слово остава за винаги; и младите чешки и словашки представители на новото време не можаха по-сполучливо да затвърдят помежду си значението на Колара, освен като представѧт в един траен поменик общиѣт за Чеси и Словаци поет и най-мощниѣт глашѧатаѧ на славѧнската взаимност и единство между западните наши еднoплеменници.

Първото, домашно възпитаніе на Колара беше и оскудно, и инак горчиво. Тоѧ говори за него в своѧта автобиографиѧа, но нигде не засѣга родителските отношения към себе така, каквото да накѣрни дължниѣт тѣм почит. В пресбургскиѧа евангелически лицѧ тоѧ се подготви за свещенишко звание, зарад което ходѧ да се усѣвършава и в Йѧна. Тука по случаѧ на своите

упражнения в проповед в църквата на близкото село Лобеда Колар запозна поповото момиче, което със името Мина стана и носител на любовта му в поезиата, — същата онайа Славина черка, която възпътиава в себе неговът идеал, — и верен другар в живота. Като евангелически свещеник в Пеща Колар се яви защитник на своите сънародници в черквата и горещ деятел за тяхното литературно повдигане. Словаците се гордеят с ред поети, които са все от школата на Колара; един от тях е и Сладкович, когото нашите читатели познават вече от II книга на „Български Преглед“. Маджарите имаха причини да негодуват против смелия проповедник и даровит книжовник зарад славянските му идеи, изразени в панславистическия негов канон „Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Nation (Пеща 1837, преведен туку-речи на всички езици славянски), та в 1848. година го принудиха да избѣга във Виена. Чрез съдействието на Шафарика, Палацки и други чешки учени и приятели Колар получи в университета катедра по славянските старини. От неговите издирания в това звание излезе и съчинението му „Староиталия славянска“, чието име вече показва авторът такъв мечтателен Славянин, какъвто мечтателен Българин беше по-късно и наш Раковски; Колар изкарваше потеклото на Славяните направо от Индия. Тия съвсем безкритични издирания докараха на Колара големи неприятности; наскоро след онайа „Староиталия“ той придоби внезапно болест и без дълги мъки се помина на 1853. година във Виена. Тѣлото му биде погребено на св.Марковите гробища. Надгробен паметник на това мѣсто и плочи за спомен в местата, достойни за спомен в живота му, и днес обръщат погледите на просветения Славянин към името и образа на певеца на „Славина черка“.

„Славина черка“ в сегашната си форма е свършена в 1832. година и съдържа 645 сонета в 5 песни, онасловени „Сала“, „Лаба, Рейн, Вълтава“, „Дунав“, „Алта“ и „Ахерон“. В нея е изрисувана цѣлата индивидуалност на поета с най-пламенните негови чувства за любов и омраза; в дълбочината на тия чувства се заключава поетическото значение на Колара. Той е поет лирически, субективен; нѣма голѣма фантазия и инвенция, нѣма великолепни образи и смели метафори, — липсува му епична пластика, ала зато има енергично, правдиво и възвишено слово, па от него се ражда и дидактичен тон. Единият белег на неговата физиономия лежи в мислите, в общите му всеславянски стремления, а другият почива в сърдцето, в сграсните жалби и надежди. Любовта към славянството и омразата към Немците може би ще поамаи нѣкого да схване Колара така, че той е само усилил и възвисил прости чувства на суров нагон за племенно самозаварданіе и затуй не може да се реди между световните поети; подирното наистина не е признато на Колара, но той е за своето време поет на своето племе, и като истински поет е в същото време и човек, — а то именно го прави у народа му и между човеците безсмъртен! Мнозина Немци ще си мислят, — каже Колар, — защо развалиам с тия работи

мирът и дразнія враждата; — добре! Ала дайте свобода на веѣка душа: щото е вам било волно да вършите, дайте нам волія да го приказваме; тоіа грѣх е по-малък от вашия: вие крадѣхте, ние се карахме; ваш беше мечът, наша кръвта; суровост от ваша страна, простота от наша. Сега се срамувате вие зарад злобата на своите предци, а ние пък зарад ума на своите. Колар си служи с псеизмъ като с форма, и не ја употребява за груби чувства. Грубият панславизъм тоі приравнява към своеобразна една донкихотовска дружина и го праща в пъкѣла; — панславизмът, що проповѣда неговата поезія, заповѣда в една епиграма: „веѣкоі народ смѣтаі като съдина на човечеството; и винаги, викнеш ли „Славянин“, нека ти се отзове „човек“! — Славяните, по мнението на Колара, са великани в географіята и на картите, ала са джуджета в науката и искуствата. Как ще се повдигнат от таіа немощ? — със сговор и единство! „Имаме си всичко, драги мои — Еднородци и приатели, — Що ни турія на човечеството — Между зрели племена велики: — Ето ни море, земія в ръцете, — Злато и сребро и чудна срѣзност, — Весели език и песни! Само — Липсува ни сговор и просвѣта“!

Пълно събрание на съчиненијата на Jan Kollár се издаде в Прага, 1862—1863, в 4 части.

A. T.

Емил де Лавелé (Emile Louis Victor de Laveleye). Малцина учени хора оставиха подир себе си толкова хубаво възпомяние, както Лавелé. Надарен с блѣскав ум и тънък критически такт, тоі имаше още горещо сърдце. Във всичките свои научни изследванія тоі обръщаше нај-главно внимание върху социјалните и нравствените страни, и по един тѣ оригинален начин, щото не можеше да не остави нај-дълбоко впечатление у многобројните си читатели.

Роден в Bruges на 5. Априли 1822. година, тоі свърши в 1848. год. јуридическијт факултет в Gand и се посвети на изучуваніето политическата икономија. Това беше една епоха, когато цѣла Европа бѣ обхваната от револуционни теченія, особено Франција, гдето не беше дума само за политическа свобода и национално обединување, както в Германија и Австрија, но и за социјалистически въпроси. Те предизвикаха страшните междусобни блѣсканія, които нај-сетне върнаха републиканска и ултрадемократическа Франција в железните објати на деспотическата монархија.

Широката вълна на френската литература, вестници и брошури, с различно економическо и социјално съдържание, препљуваше белгијските книжни пазари, — и чудно ли е, че и младијт талантлив Лавелé със всичката си страст се фърли върху изучуваніето на тази литература.

В 1864. г. тоі получи катедрата на политическата економија в лиежскиј университет. Тоі умрѣ на 23. Декември 1891. година. Делата на Лавелé са многобројни: освен онези, които ние съобщаваме в краја на тази статија, тоі публикува много

статии в „Revue des deux Mondes“, в „Fortnightly Review“ и в няколко списания на Северна Америка.

Като дълбок психолог той се вече показва в едни от първите си работи върху Нибелунгите и скандинавската Едда. Забележително е, че младият юрист-економист посвети много време и труд и за изучаването на литературни източници. Обаче ако помислим по-дълбоко, ние ще получим отговор на въпроса. Тези паметници, които играят толкова голяма роля за филолозите — германисти, в също време имат не по-малко значение за изучаване народната етнография, психология, с една дума — фолклорът.

Същият дълбок интерес към народните обичаи, към народната душа, Лавелé е запазил и в другите си съчинения, както напр. в работите си за „Елементите на политическата економиа“, „Съвременния съциализъм“, „Първобитната собственост“, „Балканския Полуостров“ и мн. др.; в последното съчинение той подробно се занимава с съдбините на възрождената България.

Най-главният недостатък на Лавелé е тъй, че като силен наблюдател той изключително си служи с индуктивната метода, така че не оценява напълно онези велики научни открития, които са станали в политическата економиа благодарение на дедукциите, както това справедливо забелязва петербургският професор Исаев.¹⁾ Това се обяснява от субективното и идеалистическото направление на Лавелé: „Политическата економиа е работа на законодателството. Тя преследва един идеал, както нравствеността, правото и политиката“.²⁾ В това отношение той се отличава резко от класическото направление в политическата економиа, създадено от Смит-Рикардовата школа, което направление се защитава тъй упорито от преобладаващите течения в средата на френските економисти. Господстващото в поменатите кръгове учение, „че политическата економиа се занимава изключително с въпросите за производството, распределението и консумацията на богатствата“, което определение бѣ въведено от I. B. Say, е за Лавелé непълно, защото той приема определението на економиста Droz³⁾, че „политическата економиа е наука, която има за цел да направи благосъстоянието толкова общо, колкото това е възможно“. В също време Лавелé иска, щото политико-економистът да изучи не само по себе си (en eux-mêmes) въпросите за производството, но да изследва и религиозните, нравствените, политическите и другите условия, които имат влияние върху производството и распределението в дадена страна. В това отношение ние можем да причислим Лавелé към господстващата в Германия тъй наречена историческа школа на политическата економиа. Той не заема творческо мѣсто между корифеите на тази школа, както Вагнер, Рошер, Книс, Шмолкер и др., но

¹⁾ „Русская Мысль“, 1892, III, стр. 112—113.

²⁾ E. de Laveleye, *Eléments d'économie politique*. Paris 1882, стр. 2.

³⁾ Droz, *Economie politique*. Paris 1839.

тої се отличава със своја, тѣ да се каже, извънреден стилистически талант. Стига да сравним неговият кратък учебник по политическата економија с големите учебници на Рот, Вагнер, Schönberg, Roscher, Cauwès и др. или с кратките, като на Charles Gide, Fawcett, Levasseur, за да забележим оригиналността на Лавелé и този нравствено-възпитателен дух, който тої внася в изследваніето на най-отвлечени економически въпроси. Тої ако и да симпатизира със справедливите требвания на работническата маса и ако да задължава законодателството да се погрижи за по-справедливо разпределение на богатствата,¹⁾ но тої абсолютно отрича възможността за осъществяването на комунистическия строї, като се опира в својата критика на човешката психологија: „Никога комунизмът нѣма да се установи, защото тої нарушава справедливостта и не познава най-дълбоките инстинкти на човешката природа. . . . Ако и да съществуват религиозните братства, то това става, като се изтръгват от сърдцата на съучастиците най-закоренелите естествени чувства, като потребност към свобода, любов към семейството“ и т. н.²⁾ Интересно е, по какъвъ начин Лавелé доказва, като полемизира с I. B. Say, че за економическото развитие на една страна първо условие е едно добро правителство, от което зависи нејното благосъстояние или пък съсипване.³⁾

Оригинална е, при всичките направени погрешки, неговата работа за „Първобитната собственост“, в която тої изследва еволюцията на собствеността, като показва, до колко юридическите постановенија върху този институт се намират в неразривна свръзка с общия вървеж на историческия и економическия живот на народите. Тої ни запознава с първобитните форми на владенията и техните архаични остатъци в Русия и Германия, в Скандинавия и Индия, в Турция и в јужно-славянските страни, на семейните задруги на които тої обръща сериозно внимание. Макар да съзнава, че историческият вървеж на економическия живот съспива невъзвратно тези задружни форми, тої иска от законодателя да се бори с този разрушителен натиск на историята и да ги защитава от окончателното им съсипване, защото, според него, тези форми на владението най-добре развиват у човека християнски алтруистически чувства. Ето защо тої иска, щото селските общини да пазят общинските си земи и да ги придобиват при помощта на правителството, щом те ги нѣмат.

Противник на тесния материалистически социјализъм, като признава във всѣка насилствена реформа едно грамадно непоправимо зло, Лавелé с образцова научна обективност ни запознава с развитието на социјалистическите идеи в своето хубаво съчинение „Съвременният социјализъм“. В тази работа

¹⁾ *Eléments etc.*, стр. 173: „Ce qu'il faut, c'est que le capital accru passe, en grande partie, aux mains des travailleurs eux-mêmes, avec le secours de bonnes lois, et par l'épargne“.

²⁾ *о. с.*, стр. 166.

³⁾ Вж. § 13: De l'influence du régime politique sur la productivité du travail, стр. 64—67.

тої доказва, че идеите на социализма имат голямо нравствено и възпитателно значение в това отношение, че те поддържат у човека благородни сентиментални стремления и чист християнски дух. Тої ни запознава с мненията на черковните отци, на високопоставените лица, на самия папа, които се произнасяли по един решителен начин против грубата експлоатация на бедните и слабите. В същото време тої изобразява по един безпристрастен начин действителността на създателите на социал-демократическото движение и на онези от техните мнения научни противници, които, без да се фърлят в една друга реакционна крайност, признават справедливостта на много от техните и енергично изискват, щото правителствата да запазят интересите на слабите чрез вътрешни и интернационални законодателни мерки. Забележителни са заключителните думи на неговото съчинение за съвременния социализъм, гдето Лавел резюмира своите възгледи върху този въпрос: „Нито класическата школа на политическата економија, нито социализмът не могат да спомогнат в тъй мъчната работа на подобрението участиа на работническите класи и на постъпенното въвеждане на едно по-справедливо разпределение на богатствата. Ортодоксалната економическа школа като убеждава господстващите и състоителните класи, че съвременният социален ред е възможно най-съвършеният и че безграничната свобода отговаря на всичко, тези богати класи мислят, че имат право да отричат съществуването на един социален въпрос, и те отфърлят, като една химера, всяка надежда, която отговаря на справедливостта. От друга страна научният социализъм на Сен-Симона, Маркса и Ласала ясно е показал злините на съвременното общество и слабостта на апологите, чрез които искаха да ги откажат. Обаче когато социалистите, като се не ограничават върху критиката, проповядват идеи за реформи и преустройство на обществото, те не достигат целта си (*ils échouent*), защото не приемат достатъчно във внимание уроците на историјата и вродените чувства у хората. Като виждат само злите страни в съвременното общество, те са и оптимистически върват в бъдещето. Те не разбират достатъчно, че за да се осъществи най-добър социален ред, трѣбва да се усъвършенствуват хората, които са призвани да го създадат и да поддържат, и че преди всичко трѣбва да се очистят и да се повдигат господстващите идеи върху обязаностите и правото“.¹⁾

Ще споменем още неговата работа върху „Балканския Полуостров“, в която тої, между друго, подробно описва, в какво състояние е намерил България във време на своето пътуване през нея. В 1867. г. авторът направи първото си пътуване. Тої посвети много дела на политическите и националните въпроси, свързани със съедините на славянските народи в Австро-Унгария и Турция, в съчинението си „Прусия и

¹⁾ E. de Laveleye, *Le socialisme contemporain*. 4-ème édition. Paris 1889, стр. 332—333.

Австрия от времето на Садова¹⁾ и в други статии, напр. за руската политика на изток.²⁾ Опътен в работите си от Blanqui, Léger и други, той с проникателното око на един истински учен човек схвана най-забележителните страни на българския политически и социален живот, и със своя дълбок критически такт той бързо проникна и обективно оцени автономните стремления на българското общество, също и историческото значение на неговата борба с фанариотите и т. н. Разбира се, че специалист изследвател на България ще намери в неговата работа доста погрешки, обаче най-важното е, че той, като прочут писател, е дал едно определено направление на възгледите и симпатиите на европейското общество към непознатата мумлада държава.

Ето писател, на когото смъртта възбуди у най-известните учени мисълта, да се събере една общо-европейска подписка за издигването му на паметник, като на един от най-благородните мъже на XIX век, в койтота подписка и България взема участие.

В нашия век, в който тесният материализъм има толкова нравствено разрушително влияние не само на възрастни хора, но и на младото поколение, научната дейтелност и животът на един мъж като Лавелé, е съживителен дъх, който поддържа убеждението, че любовта към човека и човечеството и в наши дни не е празна фраза, и че онзи, който иска да подпомага да възтържествува истината, не трябва да проповядва ненавист и ожесточение, но любов и примирение. Прочее, и в това отношение Лавелé ни дава велик и благороден пример. Той ако и да не е оставил след себе си велики открития в областта на науката, пак има неизмеримо влияние и на най-видните учени, на които служи като пример, като показател, че и в най-строги и най-детални научни изследвания учен мъж преди всичко трябва да бъде човек. Така че даже и неговите най-решителни научни противници бяха принудени да се преклонят почтително пред нравственото величие на неговата личност и силата на неговия литературен талант.³⁾

Б. Минцес.

¹⁾ „La Prusse et l'Autriche depuis Sadova“.

²⁾ „La nouvelle politique de la Russie“. Revue des deux Mondes, 15. Ноември 1871. г.

„L'Angleterre et la Russie en Orient“, ibidem 15. Юли 1880.

³⁾ Сравни, напр., речта на Молинари в обществото за политическа економиа. „Journal des Economistes“, 1892, т. I, стр. 92: „C'était un esprit encyclopédique et un écrivain du premier ordre“.

III. ИЗ НАШИТЕ ПЕРИОДИЧЕСКИ СПИСАНИЯ.

Учителъ, мѣсечно педагогическо-обществено списание за учители и възпитатели. Год. I, книжка I—III. Септемврий — Ноемврий. Пловдивъ 1893. Год. цена 6 лева.

„Учителъ“ е ново наше списание, което има задача поне донегде да замести голѣмата нужда, що се осеща за един педагогически орган. Колкото можем да съдим по излезлите три броја, „Учителъ“ ще може да разчитва на успех, понеже се редигува доста добре, ако и не твърде добре. Под заглавие „Дѣйци и дѣла“ Мирчо разказва из живота на учителите. Тези „очерки и разкази“, както ги наректъ сам авторътъ, би били много по-ценни, ако беше той успѣлъ да разказва по-епически — по-малко тенденциозно. Разбира се, че за това трѣбва и по-богата инвенция, коіато, чини се, че липсва на автора ѝ, стига да се съгласи с нас, че не е достатъчно да изложи един прост диалог, станал негде измежду два приателіа, които ненадејно се срещнали (вж. „Недоволенъ чловѣкъ“, кн. II), без да дадеш по-дълбока основа на диалога и без да характеризуваш поне едното, ако не и двете лица на диалога. „Недоволниятъ чловекъ“ от първата до последната си дума все се оплаква от положението си като учител и с това не само се захваща, но и се свършва „разказътъ“. Мирчо само слуша и тук там се обажда, колкото да подържи речта на приателіа си във форма диалогическа. Разказътъ „Педагози“ тѣ също е прозаичен очерк — в забавителна форма — из горчивата практика, коіато имат учителите на богати и галени деца. Не искаме с това да кажем, че тѣа разкази не се четат с интерес, напротив, съдържанието им, ако беше изложено и в най-обикновена проза, понеже е съвременно, ще привлече читатели. Думата ни е, че ако се нарича нѣщо „разказ“, трѣбва и да се гледа повече върху художествената страна.

В статијата „Едно мнѣние за трикласнитѣ училища“ (II кн., 71—73) уместно се забелѣзва, че трикласните училища сега, след като се въведе новиятъ училищен закон, губятъ всѣко значение, и затова ще бѣде най-добре, ако ониа общини, които имат средства, обърнатъ трикласните си училища в специални училища с 2—3 годишен курс по известен клон от домашната индустрија и народниѣ поминѣк. Това би трѣбвало да стане и с държавните трикласни училища.

Същиятъ писател, Димитриев, в една друга статија („Прощението на нашите основни учители до VII Обикновено Народно Събрание“, кн. III, 102—107), като говори в полза на желанието, изказано от народните учители — да им се назначатъ по-добри заплати, въстава противъ делението на учителите по заплата в градски учители, които се плащатъ по новиѣа училищен законъ по-добре (1-стъпенен 1800,

2-стъп. 1500, 3-стъп. 1200 л. годиш. запл.) и селски учители, плащани по-слабо (1-ст. 1500, 2-ст. 1080, 3-ст. 840). Добре се забележава, това деление не е справедливо, щом се изисква и за едните и за другите еднакъв образователен ценз. Резултат на това ще бъде, че в селските училища не ще имаме добри учители.

Много е похвално, че в „Учител“ не се е стеснил от криворазбраната колегиалност, та откровено указва, каква стойност има безграмотният му събрат в „Педагогиум“, който, за чудо, намира читатели, които го поддържат да стъпи даже и в IV-та година. На стр. 128 от в. „Учител“ кн. III е поместен образец, по който се вижда, какви безграмотни хора се упражняват в „Педагогиум“, как тези хора превеждат съвсем наопаки от руски и при туи се осмеляват да казват, че уж превеждат от немски. Тръбва да се отвариат очите на читателите, за да изчезне час по-скоро тази ужасна подигравка над всичките български периодич. списания, наречена пак само за подигравка „Педагогиум“!

По правописния въпрос, подигнат от нашия журнал, никак не бива да мълчи едно списание, което е предназначено тъкмо за ония наши читатели — учителите, които най-живо и сериозно се интересуват, какъв край ще вземе. В. „Учител“ наистина не мълчи съвсем: на две места се докосва о този въпрос, ала, за жалост, твърде несериозно. В кн. II е поместена статията „Новото правописание“ от И. П. Плачков, който по обичаия си фелетонистично извърта и доносници, като че ли това очаква българският народен учител, а не сериозно осветление. В кн. III (132) се споменува само, че въпросът за българския правопис взел съвсем неочакван край (?) — „захванях да го решават митинги“. Длъжност беше на редакцията, да каже при този случай, какво мисли за тия митинги, тръбваше да разясни, към какво водят техните резолюции, а именно, желателно ли е да се потуши правописният въпрос, или тръбва да се разисква и как, сир. спокойно и научно или улично и чрез митинги. Па и за редактора на сп. „Мисъл“, който си въобразил, че изнамерил оригинален фокус, чрез който ще може в кратко време да изрази „общественото мнение“ по правописния въпрос, тръбваше да се каже, какво мислят учителските кръгове, щом вече се споменува за оригиналния въпросник на г. Кърстева.

Искра всекимъсечно научно-литературно и обществено списание. Редакторъ-издател В. Юрдановъ. Година V, томъ I, книжка I. Октомврий 1893. год. Шуменъ. Печатница „Искра“. Год. ц. 12 лева.

Когато нѣкое дете твърде често и опасно боледува, променѣват му името, дано се премахнат и болестите. „Искра“ тѣ също боледуваше: от „непериодичната“ болест, от коѣто и други наши списания немалко страдат, и редакцията взела та изменила този път не името, а формата на „Искра“: тя сега вече ще излиза на малка осмина (редакцията погрешно казва: на 16-ни) в обѣм около 10 печатни коли. Струва ни се, че решението на редакцията не е лошо, понеже немалко пречеше на „Искра“ и нейният голѣм и, да речем, неодѣлан формат. Дано редакцията под влиянието на тази нова хипноза се окопоти да продължава с по-голѣма живост животът на „Искра“.

В тази книга още се продължава „Минжлото“ от Ст. Заимов. Интересни са събитията, за които ни разказва Заимов, ала неговите

разсъждения, сравнения, алузии и психологически анализи досаждат, макар че авторът не ги разтѣга тѣ надълго, както правеше в първите книги от „Минжло“. Колкото по-вече ги съкрати, толкова благодарен ще му бъде читателът. — В началото на разказа авторът алегорически нарича едно писмено изложение „маска“: „Чорбаджи Цвѣтковия синъ прочете нѣколко пѣти изложението си и намери, че то четверо жгълно (!) маскира бунтовническата му личност. И най-развититѣ умове, при извѣстни обстоятелства ги прихващатъ илюзинитѣ на страуса (камилското птиче). Кому не са извѣстни илюзинитѣ на страуса, когато не може да избѣгне отъ ржцѣтъ на ловеца?.. Но да си дойдемъ на прокимена, както казва отецъ Антимъ отъ Бачковския манастиръ. Самоувѣренъ, че маската майсторски закрива бунтовническото му „азъ“ Вели ефенди съ цѣлото си тѣло (!) изслуша прочетеното и слѣдъ това съ цѣлото си тѣло изгледа виновника отъ главата до петитѣ“

Не показват ли тиѣ примери, взети от първата страница, че Заимов би могъл да разказва много по-хубаво, ако би се избавил от това очевидно стремление, да смѣсва в разказа свои философско-критичен анализ, — от това несносно субјективно впитаніе в спокойніѣ епически ток на изложението.

Но като че ли у нас е вече позволено да се пише тѣ, че ни прозата да бѣде проза, ни стиховете — поезиѣ. Това го казваме и по повод на стихотворението „Какви сме“ от Венов, печат. на 16—17. стр. от „Искра“, гдето авторът гледал да изкара іамби и главната си мисъл, а за хубостта на езика, за истинскиѣ ритъм не се грижил твърде много, както напр. в строфата:

„И тозъ Содомъ, и тази злостность
И тази испорченостъ в' сърдцата
Ще са отмахне ли с' безспорностъ —
Ще сѣти л' миръ душата?“

Главното съдържание на Искра съставѣят повечето преводи. Желателно е, да се обърне по-голѣмо внимание върху езика на преводите, защото само ако преводът е добър, сир. твърде добър, може едно наше списание с право да му даде мѣсто. Толкова повече трѣбва да бѣдат езикът и правописът на оргиналните статии безукорни, но, за жалост, и тук виждаме голѣма небрежност. В разказа „Несрѣтовъ“ (67) от В. Върбев много слабо се е внимавало, да бѣдат езикът и правописът грамотни. От първата страница отбележихме: *исбърсала*; *захвѣли* (захвърли?); *върхо* столѣтъ; тоі току що се бѣше пробудило отъ сънъ; *рѣвна*; *оте жалѣлитѣ* клѣпачи на болното дѣтенци.

Забелѣзваме още, че на стр. 125—126 се споменува за I кн. от „Български Преглед“, като се обещава подробно разглеждане правописниѣт проект в идещата книга. При това се прави бележка, че трѣбвало да се изкажат по правописната реформа не само хора, „които сж изучавали езикътъ ни въ кабинетътъ си“, но и „видните български езиковѣдци, на чело на които стои мастития нашъ историкъ Дриновъ“. Че коі пречи на тези наши видни книжовници, сега да се изкажат? Ние именно това желаем и очакваме.

М.

Периодическо Списание на Българското книжовно дружество въ Сръдецъ. Подъ редакцията на В. Д. Стоянова. Година девета, книжка XLIII. Сръдецъ, държавна печатница, 1893. 8^о, 165 стр.

Не е уместно да дирим вече, как става, че след III книга на „Български Преглед“, гдето съобщихме за една най-нова книжка от нашето „Периодическо Списание“, сега, — едвам след месец —, пак идем да посветим нови нѣколко думи на друга нова книжка от същото списание. Работата е, че подир XLI—XLII книжка иде туку речи на време и XLIII книжка, — а то е печалба и за списанието, и за дружеството, и за обществото. Сериозните български списания не са много, и ако искаме и да отглеждаме знания, които съставляват целта и на Книжовното Дружество, трѣбва и редовно, сир. по-често да действуваме за това.

В излѣзлата тиѣ дни XLIII книжка от „Периодическо Списание“ намираме една статиѣ по живиѣ у нас за сег правописен въпрос. Тиѣ е от г. Манола Иванов, стр. 97—1161 и разглежда резултатите от решението на филологическата комисиѣ при министерството на просвѣщението, натоварена да изработи проектът за реформа на днешниѣ ни правопис. Г. Иванов прави един увод върху естеството на всѣкоѣ правопис изобщо и на българскиѣ частно, па преминува и към точките от проекта на комисиѣта, като намира нѣкои от тѣх приемливи. На две-три места под текста на статиѣта редакциѣта е направила мѣнчки забележчици, а в краѣ нѣщо като по-голѣма забележка, стр. 114—117; гдето дѣлото на филологическата комисиѣ е обявено за слабо пред научна критика. Силата на таѣ забележка и заключениѣта на самата статиѣ се разглеждат особно по-нататък в отдела на правописниѣ въпрос; — нам остава да кажем, че на „Периодическо Списание“ се падаше наистина да заговори и то по въпроса, които се е нѣкога подигал и върху собствените негови страници; тѣ че със статиѣта на г. Иванова списанието посреща една своѣ длъжност, и българското общество може да каже, че същинското научно разискване на правописната реформа у нас тепърва се захваща.

Студиѣта на г. Сарафова „Населението въ Княжество България по тритѣ първи преброявания“, стр. 1—48, се продължава от предишната книжка на „П. С.“ и ще има още да следва; тука в V глава се разглеждат датите за населението, що е отсъствувало из Княжеството, когато са ставали броежите, VI гл. се повръща пак към общото население и пресмѣта неговото нарастваніе, а VII гл. се занимава с отношенията му по домакинства, VIII — по раждане и полове; IX и най-голѣма глава излага отношенията в населението по родни места. — С голѣма поука ще се прочете от всѣкого направениѣт от г. Н. А. Начов превод на рецензиѣта, що е написал професор М. Дринов „За българския рѣчникъ на А. Л. Дювернуа“, стр. 49—96: там се излага цѣлата историѣ на българското словарско дѣло, посочват се и достоинства и слабите страни на грамадниѣ труд от 9 тома на покоиниѣ руски професор в Москва. Словарѣт на Дювернуа е за сега най-пълната сбирка от български думи, и без неѣ не може се мина онѣ, които борави с български език. Между нашето общество отдавна се говори за един обширен словарь от г. Герова и с нетърпение се чака, за да запълни недостатѣците на сло-

варіа, съставен от Діувернуа. Като разбираме голѣмата онаѣ жажда за него в обществото, ние мислим, че редакціята на „П. С.“ беше твърде зле услужила веднаж на това предприѣтие на г. Герова, като го бе представила под много неизгодна похвала в една своѣа бележка на стр. 490 и нт. от XXXIX кн. — Неизвестен нам доктор Клетий — с истинско или измислено име — печата на стр. 117—127 един откъслек из пригѣтвѣно свое съчинение „Домашен лекар“; то е за „Азиатската холера“, в що състои тѣа, какви ѣ са признаците, как върви у заболелиѣтъ от неѣа и как може тоѣ да се пази и лекува. Поради холерните епидемии, които от две години насам гледат да се промѣкнат и между нас, тоѣа откъслек е тѣкмо полезен върху страниците на списанието, гдето в своѣа мѣра ще послужи и вместо другите издадени у нас брошури върху пазеніето от холерата. — Д. Уста-Генчев съобщава бележки за построїките, що е правил прочутиѣтъ доморасѣлъ архитект Никола Фичов от Трѣвна, за чиѣто природен талант и умение свидетелствува известниѣтъ мост в Бѣла, 400 метра дългъ, и други още мостове и църкви в Бѣлгаріѣа, стр. 128—131. — Последната статиѣа в книжката — „Лихварството въ Бѣлгаріѣа и срѣдствата противъ распространението му“ от г. С. Караджовъ, стр. 1132—1140, е отглас на много статии, писани по нашите вестници и по-дребни списаниѣа по същата тема. Авторѣтъ не намира други средства за изкоренение на таѣа развита у нас ѣазва, освен ониѣа, които посочва економическата наука и практиката на други, по-напреднали от нас държави; по негово мнение за таѣа целѣе необходимо да се преустроиат земеделческите каси, — за сега във вид на клонове от народната банка, — да укрепѣи населението ипотекарните си права, да се усилят наказателните мерки на закона, па най-стетне да се измени и съдебната система за осѣжданіе задочно на длѣжниците по лихварски дела. — Подир обикновените „народни умтворениѣа“, стр. 141—148, и „материѣал за бѣлгарски речник от гр. Прилеп“, стр. 149—152, иде отделѣтъ „книжнина“ с четири рецензии, между които 3 за наши повременни изданиѣа; 2 от тиѣа изданиѣа бѣха разглеждани и в миналата книга от „Бѣлгарски Преглед“. Ако „П. С.“ подѣржа редовно и за напред таково отношение към нашиѣа периодичен печат, то ще подеїствува твърде много, за да се попречѣи тоѣ, да се подобри и да отиват парите на спомощниците за по-полезни работи; а то с такива списаниѣа, каквото е на пр. Софиѣското „Свѣтъ“, или Варненското „Женски свѣтъ“, на бѣлгарската книжнина не ще бѣде съдено честито да светува!

А. Т.

IV. ПО ПРАВОПИСНИИЯ ВЪПРОС.

Непознатиѣтъ И. от Варна, комуто отговорихме в кн. III от „Бълг. Преглед“, стр. 188, пак ни възразиѡва с „Нѣколко думи правописната по реформа“, печат. в „Свобода“, бр. 1237 и 1239. Тук писателѣтъ редом разглежда точка по точка всичките предложениѡа на правописниѡа проект, като си даѡа мнението по всѣка точка отделно със „да“ или „не“.

1. Авторѣтъ е съгласен, че членѣтъ за мъж. род. ед. ч. м. р. е *-ѡт*, и тоѡ „нищо не би имал против това нововведение“, ако би одобряѡвал да се изфѣрлиѡт ерове от краѡа на думите. Ерове те трѣѡва според него да останат, защо те не били никаква спѣнка за писанието: „Наѡ-последниѡтъ ученик от I клас знае безпогрешно да употребѡѡва в краѡа на думите *ѡ* и *ѡ*.“ Не трѣѡвало по тоѡа въпрос комисниѡата да говори „срещу всеобщото течение“, което „слава Богу, не води към позор.“

Комисниѡата изказа достатѣчно ѡсно, по кои доводи се съгласи да се изоставѡят ерове в краѡа на думите. Нѣкоѡ застарѣл правописен навик може да бѣде съвсем негоден и даже абсурден, и пак да не води към „позор“. До сега никоѡ в комисниѡата и не-подозираше дори, че ще се намери и такѡв довод в защита на краѡните ерове. Немците днес вече изфѣрлиѡт *h* в много думи и пишѡт *wol*, *Teil* и пр., вм. *wohl*, *Theil*, защото *h* в тиѡа думи вече нѣма никакѡо значение, макар че това *h* инак е съвсем невинна буква и даже не мисли да „води към позор“.

А колкото се отнасиѡ до члена *-ѡт*, тоѡ си остаѡа член и тоѡѡа, когато след него пишѡм *-ѡ*: било че е написано *столѡѡѡ* или *столѡѡт*, членѣтъ все си е *-ѡт*, защото краѡниѣтъ *ѡ* не се изговарѡа, ако и да се пишѡ. Следѡателно членѣтъ е *-ѡт* за тоѡѡа, коѡто не пишѡ ерове в краѡа на думите, и *-ѡѡѡ* за тоѡѡа коѡто ги пишѡ, а *-ѡт* за всички, които говорѡѡат литературно бѣлгарски (вж. и Б. Пр., II, 208—210).

Правилото на проекта за употребението на двѡта члена за м. р. *-ѡт* и *-ѡ*, авторѣтъ напѣлно одобряѡва. Според него „надали ще се намери в грамѡикѡата правило, което да е по-лесно за разбиране от това“.

2. Авторѣтъ одобряѡва да се пишѡ *божи*, вм. *божѡѡѡ*, също тѣѡ: *овѡѡѡ*, бѣлгарски, аѡа да се пишѡ *днешни*, *утрешни*, вм. *днешниѡѡѡ*, *утрешниѡѡѡ*, това не щѣѡ да бѣде „до там съгласно с произношението на интелѡгенциѡата“. Изглежда, че авторѣтъ счита себе си прав въѡ всички точки, в които тоѡ не може да се съгласи с комисниѡата. Не бѡѡ ли и комисниѡата, поне в тиѡа

точка, да се счита по-права от г. II? Ако той не е можал да се осветли по тоя въпрос от доклада на комисията, защо поне той не се потруди да осветли от своя страна комисията в противното? Пита се, защо, като е право да се пише божии, да не е право днешнии? В литературното произношение няма разлика.

3. Писанieto „паметта“, „смъртта“ представя по мнението на г. II. „нѣщо чогло за око̀то“. В проекта се предвижда, че много неща, които докачат старият навик, ще срещнат съпротивление просто затова, защото човек не обича да си мени навиците. Но може ли да се прокара реформа в која да е област на човешката култура, без да се докачи навикът?

4. Голѣма грешка било, че комисията предлага, да се пише *ѣ* само там, гдето срещу *е* в производството на думите, и във флексията се чува в книжовния език звук *ia*, като се определя чрез това за *ѣ* значение само на *ia* (*ea*), и се унищожава по този начин двойното значение на *ѣ*, което има в сегашния правопис като белег и за *ia* и за *e*. От това двойно значение произлизат в днешния правопис големи бъркотии, които комисията намира крайно вредителни. Някои възражиха, че е по-добре съвсем да се премахне буквата *ѣ* и да се пише просто *ia* и *e* според произношението. Комисията в тази точка не даде на фонетичния принцип пълно право, а реши да спази чрез своето правило и етимологията, и то не „без никакъв сериозен“ довод, както мисли г. II. Доводът е казан в доклада и повторно разяснен в кн. II на Б. Пр., стр. 204—207.

Правилото на комисията за *ѣ* напълно задоволи това негово желание, а че може лесно да се следва, щом се знае книжовното произношение, това никои не ще може да отрече. А колкото се отнася до пълното прилагане фонетичният принцип в тоя пункт, комисията няма да се противи, стига то да се признае за по-приемливо (вж. и Б. Пр., II, 207).

6. Съгласен е авторът с проекта, да не се йотират гласните *е* и *и*: „Това правило е, разбира се, добро, тъй като самото това обстоятелство, гдето гласните *е* и *и* са меки, показва, че те не се нуждаят от особено смекчение чрез *i*.“ Авторът не си обяснява съвсем точно мотивът на комисията; трѣбваше да повтори: „защото преютацията в българския книжовен език изобщо е слаба; а най-повече пред *е* и *и*“.

7. Г. II. мисли, че правилото на проекта, да се пишат глаголите в 1. л. ед. ч. сег. вр. с окончание *-а* (*ia*) и 3. л. мн. ч. *-ат* (*iāt*), се основавало върху „невежеството на някои полу-грамотни драскачи“, които от освобождението ни насам взели да наводняват книжнината ни Някои от формите, които „така невежествена напѣлъч беше измудрувала“, толкова се утвърдили, че „и до сега се употребяват тук-таме от някои даже сериозни вестници и списания“. Едни от тия форми били и въпросните глаголни форми, и „почитаемата“ комисия, според г. II., простодушно приела този плод на всевъзможни невежествени пера за съвременно правописно течение“. Доводите на комисията не могат да убедят г. II., че тук тя не се е водила по „невежите“; напротив той с негодование възкличава в от-

говор на тиѧ доводи: „какво е това; наука? филологиѧ . . . или само игра на комисии?“

Щеше да бѣде много по-добре за г. И., да не се показваше в изразеніѧта си толкова „невежлив“, ако не спрѣмо невежите, то поне спрѣмо гостоприемниѧ журнал, на които е проводил статиѧта си да ѧ печата, понеже и този журнал употребѧва тѣкмо тиѧ глаголни форми, за които г. И. толкова сигурно знае, че тепърва след освобождението нѣкои невежи ги размножили¹⁾. Но и тук се показва тоѧ много прост, понеже не е истина това, що говори тоѧ уж из историѧта на правописа: тѣкмо преди освобождението болшинството от писателите употребѧваше глаголните форми с окончание -а, -я за 1. л. сег. вр. — Че книжовното произношение избѣгва в краѧа на думите тѣмниѣт звук ѣ, показва не само произношението, но и прокараното според него писаніе съществителните от жен. р. ед. ч. имен. и винит. пад. с оконч. -а, напр. вода, както е ясно разтълкувано в Б. Пр., кн. I, стр. 28. Като можем днес да пишем при съществителните от ж. р. окончание -а там, гдето нѣкога е било -я даже с ударение, защо да не можем същото това и при глаголите. Малочислени са, сравнително, тиѧ глаголи които имат ударение тѣкмо над личното окончание, поради което и в книжов. език тѣмниѣт еров звук се запазил по-добре. Комисиѧта не рачи да вади из целниѧ глаголен систем, откъм таѧ страна, казаните малочислени глаголни форми и да им дава инакво правописание, понеже ударението и в бъдѣще остаѧ ѧсен белег, чрез които ще може да се даде достатѣчно мотивирано и педагогично обѧснение за по-тѣмното произношение на окончанието им. — На същите основаниѧ комисиѧта реши и за глаголите с оконч. -иѧ да се пишѧт с -на. Г. И. това одобрява, а за другите глаголи не одобрява.

Г. И., както видѣхме, не е съгласен с правилото на проекта за употребението на -ѣ. Поради това, естествено, тоѧ не може да се съгласи и с писаніето личните окончаниѧ на минало несвършено и съответното минало причастие, както препорѣчва комисиѧта. Даже тоѧ отива и по-натѣтък, и настоѧва да напустнем („да истърсим от себе си“) „закоренелиѣт . . . обичѧѧ“, да не се пишело ѣ след ж, ч, ш и след гласни. По този начин щели сме да пишем окончанието на мин. несвършено еднакво за всички глаголи все със -ѣ (-ѣхѣ, -ѣше и пр.), а не „разнообразно“, както предлага комисиѧта, тѣѧ като според него, „разнообразието е хубаво, но само в природата (!), а не и в правописанието“. По-горе, гдето г. И. говори за оконч. на глаголите в 1. л. ед. ч. и 3. л. мн. ч. сег. вр., напротив, се показва привърженик на разнообразието в правописа, а ето тук тоѧ препорѣчва „еднообразие“. На г. И. изобщо всичко се представѧ много хубаво, което тоѧ си мисли, че би било „най-добре“ да се въведе в правописа. Ала всеки си мисли така за своето мнение и толкова повече, колкото е по-ограничен. Хубаво е, че г. И. още когато пишел своите мнениѧ, се сетил, че може да излезѧ

¹⁾ Комично е, че и в статиѧта на г. И. са напечатани въпросните форми с правописанието на „невежите.“

леки, та казва: „Да съм се заблудил пък до толкова, ти да не виждам истинския път спасения? Кои знае? Наи-сетне — човештина. . . .“

Правилото за правописа на съществителните: коніе, царіе, лозіе и пр. според г. И. не би било лошо, ако да въведѣхме в азбуката си буквата *i*. Но струва му се, че бъдещето на тази буква не ще бъде друго, но пак влажнийтъ гроб, в който отдавна (!) се погребва. Наи-сетне 13-та и 14-та точка от проекта г. И напълно одобрява. Правилото, което съдържа 14-та точка, за двоините съгласни той нарича, о а з и с в пеещчлива пустинія за всѣкого“ Разбира се, като харесва, и ние нѣма що да възражаваме.

В VII кн. на „Мисль“, год. III, стр. 528—532, познатият псевдоним Ара-д'Абул излизал да пожъне етина слава чрез онia способ, за който споменахме в кн. III на Б. Пр., стр. 184, че го употребяват непригответните за вещна оценка критици. И нашият Ара-д'Абул не знаел, какво друго да каже, но се мъчил да търси в доклада на комисията и неините отговори не две-три противуречия, но цял „Единъ букетъ противорѣчія“, на така и озаглавил своята статия. на която дал — за да бъде, види се, не само поучителна но и „забавителна“, — особена диалогично-сатирична форма. Той не се сеща, че на такива рекламни форми, кога се касае до сериозни въпроси, се гледа подозрително, като признак на вътрешна несolidност. Та и кои гледа сериозно на разните префинени реклами, които сега и у нас влизат в мода. Че ако има „цял букетъ противуречія“, защо са нужни подобни клоуновски средства. Да видим, какво е намерил г. Ара-д'Абул или с други думи г. Иван Пеев-Плачков.

Според него книжовно български се произнася плетѣх — плетѣше, а не: плетіах — плетеше, както е в проекта на комисията, която и сега остава при това свое мнение, поради което е и предложила, да се пише плетѣх — плетеше. Г. Плачков посочва стр. 105 и 206 от кн. II на „Бълг. Преглед“, без да цитува нѣщо, а читателятъ трѣбва, според заглавието на статията му, да заклучи, че там комисията казва нѣщо против своето първо мнение. Какво си е въобразявал г. П., когато писал това, дали че нѣма никои да отвори указаните страници и да види, какво е там? Стр. 105 съдържа част от статия по стила, и там нищо не се говори за правописа, а на 206. стр. се обяснява правилото на комисията за ѣ.

Комисията е решила да се пише множ. число с окончание -и: орачи, селяни, а г. П. отговаря, че в Манчовите и Дановите ръководства се пишело: ораче, селяне, и след това посочва цитатът от Я. К. Гротъ, печатан в Б. Пр., кн. I, стр. 12. Кои може да разбере, какво иска да каже г. П.? Ето какво: комисията тук се противуречила, понеже от една страна признава, че само днешното книжов. произношение е за нея меродавно, от друга страна тук отстъпила на традицията, понеже днес се

казвало ораче, селяне, а само по традицията „можело да се пише „орачи, селяни“. А дали е това истина, че днес се пише и изговаря книжовно: ораче, а не орачи? Комисията вече отговори, че не е истина (Б. Пр., II, 214, XIII), а Плачков пак седнал да ја обвинява не само в незнание, но и в противуречие със собствените ѝ принципи! Но ето и друго противуречие, в което се вплеела комисията: тя трѣбвало, като е вече такава ревностна обожателка на традицията, да остави крайните ерове, а тя, съвсем наопаки, предлага да се махнат, па иска даже да се въведе вм. ѝ нов белег *i*, който комисията взела уж из министерския сборник! Види се още, че писателѣт, както и софистическият митинг по правописа, забравил, какво и госп. Дринов пише, че *z* на краја трѣбва да се махне, и че мъдриѣт съставител на нашата азбука, св. Кирил, ни е оставил в наследство буквата *i*, и че тя е наша буква, а не *й*, която Русите измислиха, та по-право би трѣбвало да пишем краі, а не край. Ето и г. Вазов, който е по-голям привърженик на традицията от нас, е съгласен да се изоставят еровете в краја (вж. Б. Пр., III). Следвателно комисията не се е заплеела в противуречија, а нашите критици, които пишат без да четат Комисията не е взела за образец правописанието на Мин. Сб.; това тя нигде не казва, па затова и не може да се обвинява в противуречие, гдето тя предлага да се пишат нѣкои форми несъгласно с правописанието на Сборника. А именно това прави г. Плачков, като говори на 581. стр. за прилагателните с пълно окончание и за глаголите от сегашно вр. I. л. ед. ч. И това той нарича „противуречија“, понеже те са му потребни, за да стане „букет“. Жален букет. Друго немощал да съчини — то е всичко. Нека мисли г. П., като пише така, че *scripta manent*

Към това, което се каза по-горе, нека прибавим още две три забележки за характеристика на „критическите“ маниери, с които г. И. П. Плачков си служи против правописния проект. Във в. „Учител“, кн. II той казва в статията „Новото правописание“ (80—82), че проектът бил резултат на „взаимни остѣпки“, че комисията „не знае добре книжовното произношение“, а взела за основа „своите ученически студии, направени от небесна височина върху българския език“. та поради всичко това проектът бил „недоносче“. — Когато една корпорация се залавя да разреши известен въпрос, който именно за това, че не е лесен и разяснен, трѣбва да се разясни чрез взаимни усилия от мнозина, естествено е, че не може резултатното мнение на една такава корпорация да представя мнението на едно от членовете ѝ, а мнението на всички въшом. Това мнение се постига чрез съгласието на всички или на повечето ѝ членове, а съгласие не може да стане никак, освен ако се изгледят противуречията, които произлизат от различното схващане един и същ въпрос. Защото стават разискванията, ако не да се разубедят противниците в своите крайни убеждения и да се оближат в едно мнение? Ако беше г. Пеев-Плачков в тази комисия, нѣмаше ли да от-

стъпи в нѣкоя точка пред по-разумните доводи на своите съчленове? Следвателно, детинско е подмѣтаніето за „взаимни отстъпки“.

Защо мисли г. П., че тоі знае, а комисіята не знаела добре книжовното произношение? Последната, според него, се е основавала само на „ученически студии“, сир. иска да каже, че членовете и други „студии“, откаж са свършили училището, не са правили. Но за да подмѣта човек подобни неща, трѣбваше поне за лице да може показа, че сам, като говори тѣ, се основава и върху „ученически студии“ и още върху това върху други важни „студии“ ... Ето такива са досегашните наши критичи ...

За новіа правописе.

Имам пред вид разправката „нашата правописна реформа“ от г. А. Милетич в списанието „Български Преглед“, г. I, кн. I, стр. 1. до 33., и си давам мнението по нѣкои точки от таia реформа:

1) Буквата *ѣ* трѣбва да се изхвърли съвсем, понеже таia нѣма особен своі звук, а е равна или на *ia*, или на *e*.

2) Не трѣбва, без да има нужда за това, да се възкрѣсва умрѣлата буква *ѣ*, тѣ като ние си имаме вече за тоia случаі буквата *й* — таia трѣбва да си остане и за напред.

По прилика на *й* трѣбва да се употребіат (особно в записваніето думи по народен говор) още и *ѣ* и *ж* [(баѣ-баѣ! мѣѣ); вж. Мсб., кн. VIII, стр. (?) и Пер. Сп., кн. XVIII, 1885. г., стр. 399].

3) Сглобните букви *ю*, *я*, *ѣ* трѣбва да се разглюбят и да се пишат така: *ѣу*, *ѣа*, *ѣж*, защото те не означават особни звукове, а са съчетаніа на *ѣ* + гласна [вж. 4)], следв. без нужда е да имаме таia особни букви.

4) Смекчаваніето на съгласните да се означава чрез *ъ*, а *ѣ* да си остане само за іотациа, тѣ като *я*, *ю*, *ѣ* в началото на думите или след гласни са *ѣ* + гласна, а след съгласна те са смекченост (елемент на съгласната) + гласна; тѣ: *ѣбѣлка* стои са *ѣабѣлка*, *ѣстойѣ* а *ѣявол*, *ѣлюлка* са *ѣявол*, *ѣлулка*; пък различните таia две неща — іотациата на гласните и смекчението на съгласните — не трѣбва да се означават все по същия начин, т. е. само със едно средство, чрез *ѣ*.

Употребениѣтъ по този начин *ѣ* нѣма да се брои за буква, тѣ като тоі нѣма да означава отделен звук, а ще се смѣта за знак, коіто означава елементѣтъ смекченост на съгласната.

Ако се придържаме върло о принципа „за всеки звук особна буква“, то за меките съгласни би трѣбвало да имаме особни букви, но понеже тогаз би се искало много нови букви, тѣ като всѣчките наши съгласни могат да бѣдат меки (само *ж*, *ч*, *ш* са от само себе си меки), то по-добре е да се употреби един знак, отколкото да се въвеждат 15—16 нови букви.

От друга страна, като смѣтаме, напр., твърдото *б* за звук особен от мекото *б*, то и буквата *б* може да се брои за буква особна от *бъ*, и в този смисъл може да се каже, че за твърдите и меките съгласни ще си имаме по особни букви. Този начин на писаніе меките съгласни според съответните им твърди напомнима донегде начинът в аритметиката, според които само с 10 цифри се пишат безброино множество числа. — а това е едно голѣмо улеснение за писаніето.

5) Да си остане буквата *ж*, а не да се заменя с *з*.

Макар че *з* (но не и на краіа на думата след съгласна) и *ж* сега имат еднакъв изговор, но не може да се каже, че *ж* е придобило изговорът на *з*, а тоз последният е запазил свойт, та затуй от двете букви за същия звук трѣбва да запазим онаіа, коіато е запазила звукът си.

Даже и ако да беше *тъ*, пак трѣбва ние да запазим буквата *ж*, като единчка буква, коіато не се среща в азбуките, които са заели от нас другите Славіани, коіато, следв. е единчката буква. що ще отличава в положителен смисъл азбуката ни от другите гореказани азбуки, щом комисіята взема пред вид и външността на азбукето ни по случаі изказаното ѝ мнѣние за *з*, *ѣ* и *і* (Б. Пр., кн. I, 24).

Но, никак не е истина, че *ж* е взело изговорът на *з*; наопаки: *з* на краіа на думите след съгласна си е изгубил съвсем звукът, а другаде има сегашният изговор на *ж*.

Буквата *ж* е имала изговор *он. ан* и *зн*, а след отпаданіето на носовното *н*, останало е само *о*, *а* и *з*, което и сега се среща в разните ни говори; напр.: *рѣка* се казва *рѣка*, *рака*, *рока* (вж. Ржководство за изучваніе старобѣлг. език от А. Теодоров, 1893. стр. 19).

И *тъ* *ж* се е състоіало от два елемента: от гласен и носовен, носовният е отпаднал, останал е гласният, а отпаданіето на елемент от изговора на една буква не е, разбира се, изгубваніе на целия изговор; следв., от изговора на едновременно *ж* има запазено *туй*, което е тъкмо сегашният негов изговор в литературния език, и затова (зарад тоіа изговор) тази буква трѣбва да се запази; а понеже и изговорът на *ѣ* не в краіа на думите след съгласна е еднакъв със сегашното *ж*, то намѣсто *з* в тези случаи да се пише *ж*.

6) Буквата *з* (коіато не на краіа на думите след съгласна ще се замени със *ж*) от краіа на думите да се изфърли съвсем, понеже *тіа* там нѣма никакъв изговор.

Тіа не е нужна, защото била уж означавала твърд изговор на съгласните, понеже, като се каже, че освен *ж*, *ч*, *ш*, от само себе си мекі съгласни, всички други наши съгласни са твърди, то щом нѣма след нѣкоја съгласна знакът *з*, ще знаем, че това е твърда буква и без да имаме нужда от *з*. За означение твърдостта на съгласните по горното исканіе (да се означава твърдостта на съгласната чрез *з*) би трѣбвало да пишем *пѣзгана* (намѣсто планина), *бѣзгatz* (намѣсто брат) и т. н.

Изфърліането на *з* от краіа на думите, като буква там без изговор, ще бѣде за нас спестіаваніе на мѣсто, на време и

пр. както в печатарско отношение, така също и в писмовно, училищно, а освен туї ще е и улеснение в отношение педагогическо и обучително.

Макар че не всеки съществуващ факт е пример за оправданіе на друг аналогичен и подлежащ на разглеждане факт, както в дадения случаі е фактът за *ъ*, но фактовете, в съществуваніето на които се съгледва разумно основание, най-необорно могат да склоніат към приемливост подлежащите на разглеждане и аналогични фактове. В дадения случаі ние имаме отпреди си всичките латински и турско-арабски (а също и други) начини на писаніе и виждаме, че никога тиѧ системи не употребѧват нѣкаква си буква след съгласните на краѧ на думите, коѧто буква да не се чете, а само да означава твърдост на съгласните, и че тиѧ системи си минават много добре без таква буква, па дори би било и чудно на народите, употребѧващи тиѧ системи, ако им се предложеше да си имат букви с ролата на нашиѧ *ъ* на краѧ на думите им. Не по-малко е чудно, гдето ние още не отфърѧяме тиѧ наша излишна буква *ъ*.

Ако нѣкоѧ ни предложеше да пишем неизговарѧни в нѣкои случаи букви, както напр. Французите пишат *ent* в глаголите си, или буквата *n* след *q*, а също *e*, *s*, *t* и други нѣкои букви, макар че тиѧ букви там не се четат, то ние бихме намерили за излишно, а следвательно и неразумно, да вкарваме във писаніето си таквѧз нѣщо; но ако това е тѣѧ, то не е ли също безместно, да се държат едни излишни букви, които, по каквито и да било причини, са вмѣкнати въ писаніето ни?

Често пъти, като пишем, ние правим съкращения, напр. пишем: и др., и тнѧ., сир., т. е., и пр., а пък от друга страна, съвсем наопаки на това, пишем излишното *ъ*, като че ли за да си отварѧме с това нарочно повече работа, коѧто божем гледѧме по друг начин да намѧляваме.

Че Русите още пишат *ъ* — това никак не е придумливо да сме го пишели и ние, тѣѧ като и Русите употребѧват тиѧ буква поради отколенен останал навик и обичаѧ, а не на основание на нѣкоѧ разумен довод; освен това, и в Русіѧ се издават вече книги без *ъ* на краѧ на думите след съгласна, гдето тоѧ и у Русите, също както и у нас, не се чете, така щото неговото изфърѧаніе и от Русите е само въпрос на времето, а не и на доказваніето нуждата за неговото разумно съществуваніе, тѣѧ като и в Русіѧ отдавна са вече признали неговата излишност след съгласна на краѧ на думите.

7) Тѣѧ като не всички имена (съществителни, прилагателни и техните заместници — местоимениѧта) се употребѧт с члена *ѧ* (*ѧн*), напр. собствените, а също и други нѣкои нарицателни, то по е добре този член досущ да не се употребѧва, а да си остане само *ъ* (без *т*), било че има пред думата предлог, или че нѣма: даѧ на Иван книга; Стоѧн купи круша; брат (нарицателно без член) ми е вън; извадих си зѣб; син му е тук; всѣкоѧ (местоим. без член) бърза да стигне по-скоро; зимни (прилаг. без член) Атанасов ден не е голѧм праз-

бълсък (блъсък); колко лева му дължиш? това е пълт от нашата пълт и кърв от нашата кърв; и който се е възпълтил от Свети Дух (от символа на вѣратѣ); възпълщението на Исуса Христа; пълх, пълхок, пълхоци; безмълвно; допълнвач (на мѣсто допълнвач, както пише г. М. Дринов във в. „Югозападна България“, г. I, бр. 4, стр. 2, стълб. 3, ред 4); гърм, търн (градът Търн и нарицателното търнак); затърнено; държ (повел.); за първ път; вкърга на моѣта дължност; дърн (отглаголно от дрънкам); върц (отглаголно от връцкам се); търе (от тръскам); бърс (от бръскам, а трѣбва да е бръс от бръскам, а бърс от бърша); скърц (от скърцам); стърн (стѣбло на жито, овес и др.); шубърк; пърчища; въртено (уред за преденіе); обърч; окърг, окържен съвет; търба; върцам; кършавам; обърщам; намърщен; разгърщам; кърмни (за кърменіе добитък) треви; сбръквам; извръшвам; въздръжност; задръжване; кърска (прилаг. от турската дума кър = поле, незаселено мѣсто) работа; срѣдце, срѣднице (като слънчице), цръква (черкова).

Като отбелѣзвам тук, че това правило на комисиѣта за рѣ, лѣ е еднакво с правилото за същите съчетаниѣ, дадено от г. Беніа Цонев в кн IV от Мсб., стр. 501—504 в разправката му „за източнобългарскиѣ вокализъм“, отправям читателѣтъ също и към Пер. Сп., кн. XVIII, 1885. г., стр. 406, гдето се говори за рѣ, лѣ в разправката ми „говорѣтъ в Конопчѣ“.

Във в. „Свобода“, таѣа година, бр. 1180, стр. 2, стълб 4, в разправката „по новото правописание“ се говори за разгласѣване на *ц*, *ч*, *щ*, *ѣ*. Разгласѣване, за каквото е тук дума, може да стане само за *щ*, тѣи като този звук наистина е сглобка от два отделни звука *ш* и *т*. но *ѣ* (или *ж*) никак не е сглобка от *ау*, и *ѣ* от *еа*. Колкото се отнася за *ц* и *ч*, то наистина че от тиѣ звукове *ц* съдържа елементите на *т* и *с*, а *ч* на *т* и *ш*, но друго е един звук да е сглобка на два звука, които са се слели в един особен звук, както е случаѣтъ за *ц* и *ч*, и този особен звук да пишем съ особна буква, а друго е да имаме два досущ разделени звука, от които всеки особно си се чува, и тиѣ два звука да се пишат пак с една буква, какъвто е случаѣтъ със *щ*.

Към категориѣта на *ц* и *ч* се отнасят още *с* и *џ*, които сега се пишат, непълно изразѣвани, чрез *дз* и *дж* и които би било добре да се впишат в азбуката ни и сега, както сме ги пишели, па и сега ги пишем (особно в народни умотвореніѣ) и говорим (в живиѣа език); а към категориѣта на *щ* спадат *я*, *ю*, *ѡ*, а също и отколе изфърлените от азбукето ни букви *Ѣ*, *Ѥ* и *Ѧ*. И ако *щ* не изфърліаме от азбукето си, то на същото основание сме нѣмали право да изфърліаме и последните тиѣ три букви

туѣ правило борави само за старобългарските рѣ лѣ, а не говори въобще за всѣко рѣ, лѣ въ сегашниѣа ни език.

Може би необхванатите в правилото потѣности ще си намерѣат мѣстото в обреченіѣа за в II кн. речник, но до като този речник излезе на бѣл свѣтъ, всичко забелѣзано, както по това правило, така и въобще в кръга на цѣлата правописна реформа трѣбва да се каже за уѣтѣване на комисиѣта. Коѣ за каквото се сумѣса, че ще бие гровно на слуха, трѣбва да го обажда, понеже е за вѣрване, че и след излизаніето на речника, пак ще има нужда тоѣ съ по нѣщо да се подопѣва.

Ψ, ђ и Ѣ. а пък аз не вѣрвам да има нѣкоі да нека тѣхното отново въвеждане в азбукето ни.

Че звуковете ц, с, щ и ч не са разгобливи на същински дж, дз, тс и тш. а щ, Ψ и ђ (и другите гореспоменати я, ю, љ) са начертание за по два отделни звука (или елемент на звук + гласна): шт, тс, кс [йа (ѡа), йу (ѡу), йж (ѡж)], се вижда от това, че не е все същото, ако изговорим джавкам, дзурла, отсепено, тшело или цавкам, сурла, отцепено, чело, а пък все е едно, кажем ли обушта, псалом, Александр [йгоода (ѡвола), йунак (ѡуто), стоиж (треперѡж)], или кажем същите думи написани със щ, Ψ, ђ (я, ю, љ).

Тѣ като в същността на една дума без друго влиза и особният начин на изговаряніето нѣкоіа от гласните букви на таѡа дума, т. е. ударението, а писаніето, тѣ да се каже, пренасѡа думата от областта на слуха в областта на зрението, затова ударението на думите без друго трѣбва да се означава писмено, — инак думата би била означена писмено непълно, тѣ като писаніето не би дало за окото всичко туѡ, което изговорѣт дава за слуха.

Ето от кои букви трѣбва да се състои според моето предложение азбукето ни:

а б в г д е ж ц з с и к л м н о п р
с т у ф х ц ч ш љ.

Мекотата на съгласните ще се означава чрез знака (не буквата) ѡ след тѣх, а краткостта на гласните чрез знака ѡ над тѣх; следв. ще можем само с един знак ѡ да имаме 17 нови съгласни меки (т. е. всички съгласни, освен ж, ц, ч и ш, които сами по себе си са меки), без да измисляме за тѡѡа 17 звука особни 17 букви; а чрез знака ѡ ще имаме кратките гласни ѡ, ѡ, ѡ.

В заключение нека дам образци от писаніе, според както аз предлагам горе:¹⁾

Йедно четире-годишно момченце, който аз учях да чете, ме питаше: къде ѡе букватѡ а на крайѡ на думатѡ свинѡ? (тѡѡй написана), на който буква звукѡ то чувало на него мѡсто.

Чуждийѡ ум ѡе винаги спасеніе за онийѡ, който нѡмат свой: те сѡ умни без ум, учени без ученіе, знайници без труд и размисльоване и безпогрешно прави без помостѡтѡ на сдравниѡтѡ разум.

Тѡѡ като прѡкатѡ задача на звуковото (не стенографното-телеграфното и др.) писане ѡе да изобразѡва сѡе знакове, вѡѡ возможна точност, пѡлност и правилна последователност всѡч, кѡите звукове на говоренето, то ѡестественно ѡе че писането бива толкоз по сѡѡършено, колкото сѡе по незаплетени и лесни начини се достига таѡа цел. От тука и произлизат за азбукето тѡѡѡ изискваніѡ:

1) На всеки особен членоразделен звук вѡѡ ѡезика трѡѡѡа да отговорѡѡ и особен писмен знак, буква: колкото членораз-

¹⁾ Бел. на ред. В образците са поставени над надлежните гласни и удареніѡтѡ, но понеже в печатницѡта нѡма всички гласни с ударение, видѡхме се приуудени да изоставим удареніѡта.

делни звукове има, толкоз трѣбва да сж и буквите, ни повече, ни по малко.

От тук излиза че не трѣбва да се изговарѣа ничто, който не ѣе напиано.

2) Всеки знак, буква, трѣбва да служи за изобразѣване само на ѣедин определен звук, а не на два или повече, ни отдѣлно взети, ни сжѣединени.

От тук излиза че не трѣбва да се пише ничто таквоз, който не се изговарѣа.

Нечто, който ѣе направено от човекж; може да бжде от него преправено чтом стане за това нужда; но оставената от предѣдовци тжмнава светинѣа, който си ѣе имала, като нѣакогашно ѣавлениѣе, свойж смисжл и причинатж на свойето сжштествуване, след джлговременно свикване сжс нейа, може да отстѣпи само па силатж на времето и просвештениѣето, който обѣяснѣава как нѣакогашните сжс смисжл ѣавлениѣа сж станали ѣавлениѣа на мжтнава и незнаѣна причина без разумно отношениѣе кжм сегашно време.

На новотийите, който сж правели превжрт вжв нѣакоѣи науки, винаги, сѣакаш, ѣе бивало така описано, че те отпжрво не сж се приѣемали и сж се виждали нечто отвжнпжтно; но по подире, след сравнениѣето им сжс ветхото, виждало се е че те сж по лесни и намѣасто от последното, — само навика кжм предишното бжрка да се види така скоро леснотатж и пжтносттж на новото.

В.-Търново, 18. Октомври 1893. г.

Петко. Кол. Гжбов.

Тук в кратко ще отговорим на г. Гжбев само по ониѣа негови точки, в които се изказва несжгласен с нашиѣа проект.

1. За *ѣ* са твјрде ѣасни мотивите на комисѣята. Ако в тоѣа пункт тѣа стоеше на чисто фонетична почва, нѣамаше да има нищо против предложениѣето на г. Гжбев, както се вече каза в „Български Преглед“, кн. II. 207.

2. За *ѣ* вече е разѣяснено, как комисѣята не го предпочѣта пред *ѣ* поради нѣкоѣа особена симпатѣа, а по доводи, които са накарали и Дринова в свое време да се изкаже в полза на *ѣ* пред *ѣ* (вж. Б. Пр., III, 216).

Не трѣбва да се смѣсва вжпросѣт за книжовен правопис с вжпроса за научен правопис, потребен за точно отбелѣзване живите говори. В тоѣа правопис може да прѣтрѣбат не само букви *ѣ*, *ж*, но и много други условни знакове.

3. В доклада на комисѣята (Б. Пр., I, 21) е казано, че комисѣята е била наклонна да раздели ѣотаѣиѣата от смекчителниѣа знак, и че за последната служба е имала пред вид *ѣ* досущ тѣѣ, както г. Гжбев предлага, ала не е направила тѣѣ поради потребниѣа оглед кжм досегашниѣа навик, който от св. Кирила та до днес отбелѣзва чрез едно средство и ѣотаѣиѣата и мекостта на стжгласните. Принципиѣлно комисѣята не е против мнениѣето на г. Гжбева.

4. Мнението на г. Г., че *ж* не съвпаднало по гласежа си със *з*, като изгубило първобитният си звук, но че било обратно — е съвършено неистинско. Това ще признае и г. Г., ако не е вече признал.

5. Членът за мъж. р. ед. ч. трѣбва поне в безпредложно употребение да запази на краи *-м* според правилото на комисията. Това *-м* е етимологичната характеристика на члена, като го свързва и с члена на женски и сред. род *-ма*, *-мо*. Литературният правопис от начало до днес все е подѣржал при члена и *-м*, така че мнението на г. Гъбева може да важи само за записвачите на народни говори, в които се чува и член *-з*: столъ (т).

6. Членът за жен. р. е *-ма* в книжовния език, а не тѣ (*мж*), както иска г. Г. На същото основание друг може да иска да се пише и без член с тѣ (*ж*) в краи сир., водѣ водѣтѣ, а не вода — водатѣ, както гредѣла г. Г. Изобщо това исканіе на автора е без всѣка разумна основа.

7. Ютацията в българския език изобщо е слаба, а особено пред *е* и *и*. Нашата стара и нова писменост потвърждават това напълно, и затова нѣма нужда да се унищожава тук хиатът, който езикът понася.

8. Само при онѣи глаголи, които носят ударението върху последната сричка в сегашно време, като четѣ, берѣ се чува на краи ясно *з*. Ала тиѣ глаголи са сравнително малочислени, до като в другите *вм. з* се чува неудѣрено слаботѣмно *а*, което може съвсем добре да се предава чрез просто *а*. Ако ще се придѣржаме строго о произношението, можем в този случа да направим изключение само за глаголите с ударение. Но ние сме на мнение, че не трѣбва да се нарушава системът на флексията от сегашно време, а да се оставят еднакви окончания, понеже и произношението четѣ не е вече твърде странно в книжовния език.

9. Според всичките други глаголи трѣбва да се пише и спомогателният *мн. ч. З. л. са*, а не *сз*.

10. Причастните форми на *-ещи*, *-ащи* не са тѣ изкуствени, както се чини на г. Г. *Вм. староб. форми на -аще -ащи* (употребявани адвербиално), днес имаме остатѣци на *-еще* напр. биещец, прилагателно горещ (нѣкогашно причастие горѣщ-), охридски: бидвещи и пр. *Вм. староб. причастни форми на -аѣще -аѣщи* и днес очакваме форми на *-аещи* или *-ащи*. Както се образувала сегашната форма *умираш* *вм. оумираеши*, така е правилно *умиращи* *вм. умираещи*. Македонските форми на *-аѣки*: *умираѣки* са *вм. -аеки*.

11. В Б. Пр., I, 19., е разяснено, защо комисията не е съгласна да се пише цвѣте.

12. Правилото за *лз*, *рз* и *зл*, *зр* има изключения, които се отнасят към отделни думи, и ще могат се определи само в един правописен словарь, както добре се е досетил и г. Г. Своѣт словарь комисията е приготвила и в него са предвидени всички особени случаи, които се отнасят към това правило.

13. Ударението на книжовния език всѣкак трѣбва да бѣде определено. Ала то ще се означава само в словарите, защото не е удобно винаги и когато пишем и когато печатаме, да означаваме ударението, както иска г. Г. Това не е нигде прието, понеже не е тѣ лесно да се изпѣлни.

В 9. брої от „Селски Вѣстникъ“ се съобщава в краіа и за новия правопис и повдигнатия поради него „обществен шум“, сир. правописните митинги. Единични личности, които стоїат твърде далеч на учебното дѣло и не знаїат мѣките на нашия учител, които тої тегли поради правописната анархїа у нас, създават твърде истинствено „обществено негодование“ против нашия правописен проект, като се стараїат при тоїа случаї да се представїат за „водители на интелигенциїа“, за „представители на общественото мнение“ и пр. Коїто не знае работата, би казал, че наистина цѣлата народна интелигенциїа е тѣй фанатизирана не само против правописния проект, но и против членовете на комисїїата, коїато го изработи, както се показаха ръководителите на приснопаметниїа софїйски правописен митинг. По наше мнение най-силно са заинтересувани по тоїа въпрос на първо мѣсто българските учители: те са интелигенциїата по този въпрос, те имат думата, защото те знаїат по-добре този въпрос, коїто е за тѣх жизнен въпрос. От 5000—6000 български учители надали има 500, които да не съзнават, че българският правописен въпрос ще трѣбва горе-долу да се разреши в таїа посока, коїато е указана в нашия проект. Те сами са премисляли този въпрос и не гледат на проекта ни като на чудо, ни като на ерес, към коїато не бива човек да доближава, както искаха да представїат митингите. Че това е тѣй, доказва и краткият отзыв по правописния въпрос, изказан в 9. брої от „Селски Вѣстникъ“. Ако мнението на един от ония смешни оратори на софїйския митинг може да се вземе за отзыв на една по-голяма част от обществото, тогава и отзывът на „Селски Вѣстникъ“ е доста характеристичен като ехо на мнението, което циркулира между нашите основни учители. Ето този отзыв без коментариї, тѣй както е написан в оригинала:

„Прѣди нѣколко дни, по напрѣдъ въ София, а послѣ въ Пловдивъ, сж ставали събрания или митинги, противъ новото правописание. Работата стої тѣй: въ нашето правописание има много бъркотїи, самитѣ наши учени немогатъ да се съгласятъ дѣ каква буква трѣба да се пише. За да се урѣди едно общо правописание, г. Министръ на Народното Просвѣщение назначи една комисїя, която е вече отколѣ свършила работата си. Тая комисїя, която състоеше се отъ учени, е направила голѣми промѣненїя въ нашето правописание. Исхвърлила отъ крапцата *ѣ* и *ѝ* (ще пишемъ вече тѣй: кол, кон и пр.), буквата *ю* замѣнили с *іу* (ще се пише *ліу* то и пр.), буквата *я* замѣнили съ *іа* (ще пишемъ *іабѣлка*, *линіа*), и много други промѣненїя направили. Неценъ ли, тѣзи промѣненїя не сж харесали на нѣкои наши учени, та дигнаха цѣла патардїя въ вѣстницитѣ, че най-сетнѣ и митинги правихъ (които нѣкои вѣстници нарѣкоха митинги на ероветѣ). Въ тия митинги нашитѣ учени поплакали за ероветѣ и рѣшили да осждятъ постѣпката на комисїята, дѣто рѣшила да измѣнява правописанieto и ероветѣ да маха.

Ний не знаемъ, защо толкова нашитѣ учени милѣятъ за ероветѣ, които сж съвсемъ зеде работа. Учителитѣ за да убѣдятъ дѣцата отъ 1-во отдѣление, че ероветѣ сж нуждни, казватъ имъ, че ероветѣ се пишатъ въ края

на думитѣ, да вардѣтъ съгласните букви, да не избѣгатъ Нашитѣ учени, какъ ще убѣдѣтъ насъ, че ероветѣ сѣ потрѣбни?

Наистина, че правописната комисия го е поприкалила малко, като е исхвърлила ж-то и като е турила и други работи, но тя не е натрапила никому правописанието си, а само го прѣдлага, до дѣ се изучи и изясни работата и се доде до едно общо съгласие“.

В „Бълг. Преглед“, кн. III. стр. 189—192 ние отговорихме на непознатия писател, който се оита в колоните на в. „Новини“ (бр. 6. и 7., год. IV), да представи правописниѣт ни проект като дѣло на хора невежи, заслепени и пр. От аргументациите на тоѣ писател ясно прозираше грубо незнание и своѣствената нему в много случаи дързост. Че ние сме имали право, като казахме, че по тоѣ сериозен въпрос редакціята е оставила да осветлява читателите един бос „авторитет“, който знае само да се хвали, как тоѣ не одобрявал тази и онази наука, нѣмал доверие към западната славистика и пр., доказва сега полемиката, коѣто сѣ е отворила в „Новини“ бр. 17. между Д. Коцов, учител в цариградското бълг. училище на Фенер, който иска да защити комисіята от грубите подигравки на непознатия цариградски „авторитет“, и този последния, който продължава да си въобразява, че много знае и че най-добре разбира въпросѣт. Коцов хубаво му възражава, че членѣт, като суфиксен елемент, в днешния език е *-ѣт*, а диалектично още *-от*, *-ат* и без *-т*: *-о* *-а*. „Авторитетѣт“ не вѣрва: тоѣ първом доказва, че у нас и днес се произнася, *-ѣ* въ краѣ на думата человекъ и взема за доказателство французкото *homme*, гдето *e* се пие, както и *-ѣ* у нас; макар че слабо се чува. Той забравил, че въ французката поезія това *e* по традиція и днес още се изговаря, до като у нас нѣма *ѣ* ни въ поетическия език никакво значение в краѣ на думите. „Авторитетѣт“, ако и да знае „всички български наречія“, пак не вѣрва, че има член *-ѣт* и аргументира така: „Ако членѣт в българския език беше *-ѣт*, трѣбваше и множественото му число да бѣде *ѣт* а не *ѣѣ* (!), трѣбваше и членѣт на думите от женски и среден род да е *-ат* (!) и *-от* (!) а не *-та* и *-то*. Известно е, освен това, че членѣт в българския език се е образувал от показателното местоимение *тоя*, *тая*, *това*. Например най-напред било *человѣкъ-тоя*, *жена-тая*, *дѣте-това*, а после е станало: *человѣкъ-ѣѣ*, *жена-ѣѣ*, *дѣте-ѣѣ*“. Тѣѣ абсурди били за „авторитета“ тѣѣ ясни, че не се нуждаели „от никакви по други обясненія“ (sic!).

В 18. бр. се продължава полемиката с Коцова, ала каква разлика вече в тона на учения авторитет! Тоѣ почва да се съмнява в своите знания. И нему не се харесала лекціята, коѣто преподаде в броѣ 17. на г. Коцова, и вече обръща инак: „Незнаемъ, дали бѣхми доста ясни въ онова, което казахми в миналий си брой за члена и за буквитѣ *ѣ* и *ѣ* въ края на думитѣ. Подобни въпроси мѣчно се разясняватъ чрѣзъ писание; тѣѣ стоятъ много по-ясни когато се разискватъ чрѣзъ говорение“. Сега вече не

остаа друго, освен да изпитае и последното средство, да се срещне лично с авторитета и устно да си говорим. Комисијата е предвидела, че ще има нужда и за таква доказателства, та си е набила с време потребниѣт за това апарат, чрез коѣто точно може да се провери, какво произнася нѣкоѣ, като каже напр. *волѣ*. Авторитетѣт не вѣрва, че ѣ в краѣ на думите не се произнася, и все мисли, че тук има поне „половинѣ звук“. Е добре, при пѣрвата си среща с авторитета ще употребим звукофизиологичното доказателство с помощта на апарата, па, ако се съгласи авторитетѣт, ще му намажем устата с една четка, ще го турим пред една лампа и нека тогава изговори *волѣ* с ер на краѣ: каквото изговори, всичко ще се покаже на лице! Та и друго не остаа освен да отидем на съд пред звукофизиологијата, па каквото тѣа реши, това ще бѣде.

Още една бележка за характеристика на нашиѣа цариградски противник. В броѣ 18. от Новини е препечатано „от Български Преглед“ кн. III възражението на г. Вазова по правописниѣа проект. Както може всеки да види от Б. Пр. кн. III, стр. 194., Вазов свѣршва възражениѣта си, като казва: „За останалитѣ измѣненія на комисијата, *коѣто намираме приемливи*, ще се повѣрнемъ да договоримъ до пѣти“. Под тѣѣа приемливи изменениѣа Вазов разбира и изфѣрлѣанието еровете в краѣа. С това е Вазов съгласен, и устно го е повтарѣал пред нас нѣколко пѣти. Ала чудно е, как е могѣл Вазов таково нѣщо да каже па даже и да го напечата в Б. Пр., когато авторитетѣт знае да изговори *волѣ* с ер на краѣа и иска това устно да ни докаже. Понеже въпросѣт е „спорен“, авторитетѣт не иска да се разчуе, че Вазов не произнася в краѣа „половин звук“, та затова като препечатвал във „Новини“ възражението му, изпуснал в краѣа думите, „коѣто намираме приемливи“. Същевременно гади комисијата, че много невежливо отговорила на Вазова. Какѣв вежлив и хитѣр е нашиѣт цариградски авторитет...

Г-н В. Д. Стоѣанов, редактор на „Периодическо Списание“, разправѣа в кн. XLIII, 15., как при един случаѣ, още преди да се ѣави печатан нашиѣт правописен проект, г. министѣрѣт на народното просвѣщение, Г. Живков, му казал, че е подигнал правописниѣт въпрос „с единствената цел, да се обсъди тоѣа вещь от наѣ-компетентните ни филолози и книжовници, та дано може се изработи едно по-свѣршено правописание за нашиѣа език, и това ново правописание да може после да се приеме доброволно и по-лесно без всѣко налѣганіе, а не както нѣкоѣ криво предполагат, дору и вѣрват, че наложително щѣло да се уведе в училищата новото правописание, което ще изработи комисијата“. Г. министѣрѣт още поканил г. Стоѣанова, а чрез него и всички му другари от „Книжовното дружество“, да се произнесат върху този въпрос, понеже ще могат да обнародват статии даже и в журнала „Български Преглед“, коѣто ще приема възражениѣа по правописа, без да изменява правописѣт на авторите, ако те това желаѣат. Каквото е казал г. министѣрѣт, това се и сбѣдна: проектѣт на комисијата се публикува, почнаха се възражениѣа печатно, и „Български Преглед“ напечата мнението на г-да Ив. Пеев, К. Мирски и Ив. Вазов по правописа на

техните ръкописи, а редакцията и сама заяви в кн. II, стр. 186., че по желание всекому, който пише по правописния въпрос, ще се остави неговият правопис. При все това г. Стоианов към горното съобщение за станалия разговор между него и г. министра прибавя: „Но тук трѣбва да забележим, че в списанието „Български Преглед“ не срещнахме до нине нѣкоя статія с правописание, различно от онова, което е приела и следва комисията в това списание“. От това заключаваме, че г. Стоианов не е чел отделът на „Бълг. Преглед“, гдето се разисква правописният въпрос. Но, както и да е, г. Стоианов след това си изпълнил дългът, понеже дава своето мнение за правописа на проекта: „Колкото до изработеното по тоя въпрос от почитаемота филологическа комисия при гореспоменатото министерство, ние се задоволяваме за сега да кажем от своя страна само толкова, че неините съждениа и заключения по същия въпрос намѣрваме прибързани, маи смели и леки, па и доста противуречиви, та не могат издържа научна критика“. О божествена фразо, как знаеш да бъдеш и лаконическа и пуста! След три месеца, от как излезе печатан правописният проект, нам се отговаря така, като че ли стига да се разчуе, какво „αὐτός ἐφη“ и да мълкне въѣка препирниа. Добре, че в същата книга на списанието е печатана по-подробна статія: „По въпроса за нашето правописание“ (стр. 97—114) от Манол Иванов, а то инак, какво щѣхме да възражаваме на лаконическата критика на г. Стоианова? Ала за да не останем съвсем засрамени и пред неговата присѣда, и ние по-долу ще се „задоволим за сега“ само да изложим, какво е писал г. Стоианов по правописния въпрос едно време във „Вѣстокъ“, па дано с това го подбудим, да си изкаже по-обстоително мнението, понеже това мнение не само ние любопитни очакваме, но и всички наши читатели. Нам се види, че „маи прибързано“ възлага г. Стоианов такива големи надежди върху критиката на г. М. Иванова, като казва, че за да се потвърди неговото лаконическо мнение върху нашия проект, била „достатъчна на читателя и само гореизложената статія от г. Иванова, макар и да не се разглежда в неѣа въпросът всестранно и във всичките му подробности“. С това „макар“ г. Стоианов си резервирал и мѣсто за евентуално отстъпване.

Сега ще разгледаме мнението на г. Иванова. Тук ние дигнем по-лесно, защото имаме пред себе си критика, писана във всичките форми на научна разправа, гдето авторът се старае на факти да отговаря с факти. Друга мъка е, да отговаряш на мъгливи точки от резолюцията на нѣкои шумен правописен „митинг“, а друго нѣщо е да оборваш противник, който знае поне, как се разискват научни въпроси и как се капитулирва при слаби доводи. Ще разгледаме тук доводите на г. Иванова, и каквото остане печалба на негова страна — то е наша загуба, и обратно.

Авторът е възхитен от програмата на списанието „Български Преглед“ и откровенно казва, че „всеки интелигентен Българин не може да не се радва на това забележително явление в младата ни литература и да не му пожелае добър успех“. В софийския митинг, съставен и ръководен все от „интелигентни“, се изрази желание да се спре издаването на „Български Преглед“, понеже тѣ искало „интелигентното обществено мнение“. Г. Иванов тук, види се, не се води

по това обществено мнение, но по својата съвест, а и това е ден днешен голѣма доблест.

Принципиалните възгледи по въпроса, какво значение има правописът спрямо живия език, какъв е неговият характер като писмен — фиксиран образ на подвижната и променлива реч, как се спогаждат двете начала в правописа — етимологичното и фонетичното — възгледи, които авторът излага по Raumer-a. (*Gesammte sprachwissenschaftliche Schriften*) и Steinthal-a (*Die Entwicklung der Schrift*), не противуречат в нищо на принципиалните основи, върху които е градила комисията својт проект, а напротив те се схождат с тях, както се вижда от „Български Преглед“, кн. I, 1—32. За това ще преминем към мнението на автора, което се отнася направо до нашия правописен въпрос.

Най-напред авторът иска да докаже, че в българския правопис по особени причини трѣбва да преобладава етимологичното начало. Тия причини, според автора, се доказват, взети в резюме, тъй:

1) Общият характер на нашето писмо е историко-етимологичен и самата същност (*sic*) на нашата азбука, вследствие на неиното произхождение (!), не позволява да се мисли за коренно преобразование на нашето писмо във фонетически смисъл.

2) Има много наречия, които твърде се отличават едно от друго.

3) И в говора на книжовните хора нѣма единство.

4) Нашият език „повече от всички славянски езици запазил в целост и чистота звуковият състав на своите думи“¹⁾.

Ето нашият отговор:

Към 1). Нашата азбука трѣбва да взема пример от старобългарската азбука, понеже от нея тя произхожда. Старобългарската азбука е чисто фонетична азбука, стъкмена според звуковия систем на онова наречие, което св. Кирил и Методий употребиха за книжовно: в тази наша азбука за всеки особен звук има и особена буква (освен излишните гръцки букви). Следвателно, произхождението и същността на българското писмо винаги са сочили към фонетичния принцип. В средно-българския период е станало променение в изговора на носовките в известни срички, и това веднага се отразило и в правописа въпреки старото употребление на носовките, и пр.. От това се вижда, че първата точка нѣма никакъв смисъл.

1) Това авторът разяснява тъй: „Звуковете в бълг. език често се видоизменяват, втвърдяват (!), правилно се подлагат на известни превръщениа, но рѣдко изпадат или губят следите на своето произхождение; законите на техните преходи са прости, ясни, очевидни: изменение на звуковете става от акцента и от свойството на следущия слог или звук, и за това естествено е, че езикът се стреми към нагледно отражение процеса на звуковите превръщениа“ (112). И тъй, звуковете в бълг. език се изменяват и се втвърдяват, и правилно се подлагат на известни превръщениа (!). В кой език стават тия превръщениа неправилно? Ако звуковете в бълг. език се изменяват, тогава що значи то, че се и „втвърдяват“? Гласните, казва, преминават едни в други, но законите на тия преходи са прости, ясни, очевидни! Това е най-дебелата фраза, която авторът изказал, без да е мислил, какво значи! Че по кой друг принцип стават физиологичните звукови изменения, ако не под влиянието на акцента и асимилационното влияние на съседните звукове! Това е във всеки език. Ала има и аналогия, която е забравил авторът. Какво значи то „езикът се стреми към нагледно отражение процеса на звуковите превръщениа“?!

Към 2). Въсѣду има наречиѣа, гдето се говори един език от голѣмо количество хора и на по-голѣмо пространство. Тѣкмо за това става толкова по-нужен един книжовен език, колкото повече наречиѣа има. Книжовниѣтъ език съединѣава всички в едно, и който иска да говори книжовно, трѣбва да се учи. Когато учи човек да говори книжовно, учи се и да пише, сир. учи и книжовниѣтъ правопис, бил тоѣ етимологичен или фонетичен.

Към 3). В говора на книжовните хора у нас до тогава не ще има пълно единство, до когато ще подѣржаме началото, че всеки може да говори, както у тѣх си говорѣат, до когато всеки ще смее да се оправдава, че у тѣх, напр. в Пирдоп, говорили тѣ. Ако нѣма книжовен език, тогава какѣв език се преподава в нашите училища? Ние знаем, че книжовен език има, и че и в Македонѣа в училищата ни се преподава български книжовен език. Ако още не сме се погрижили, да формулираме неговите характеристични черти, които ние всички учим по граматиките, от това не следва, че те не съществуват.

Към 4). Нашиѣтъ език има толкова изменена именна флексѣа, че му отричаха поради това всѣка директна свръзка със старобългарскиѣа. Това днес се обори, понеже се доказа, че старите флексивни форми у нас исторически са изгубили крайните флексивни срички. Нѣкога се различавали в средата ъ от ъ, а сега не; нѣкога е имало **ѣ**, а сега не; нѣкога е имало разлика между **ѣ** и **е**, а сега **ѣ** съвсем не съществува, нѣкога е имало носовка **ѣ** а сега не; нѣкога са окончавали едни глаголи в 3. л. мн. ч. сег. вр. на **-ѣмъ** а други на **-ѣмъ**, а днес окончанието е еднакво; нѣкога е имало причастѣа с окончание **-ѣ** и **-ѣ**, а сега тази разлика не съществува, па и причастѣата са изчезнали, и пр. и пр. Всичко това е резултат на едно голѣмо движение, което е ставало в областта на българските звукове и форми, така че новата българска фонетика и морфологиѣа се показват тѣрде изменени. Е, що значат тогава думите на г. Иванова: „нашиѣтъ език повече от всички славѣански езици запазил в целост и чистота звуковиѣа състав на своите думи“? (Вж. и бележката ни по-горе, по повод на таѣа точка.)

Но и да беше истина това, сир. да беше езикѣтъ ни запазил старите български звукове по-малко изменени, отколкото са в другите езици, какво би следвало от това за правописа? Тѣкмо противното, сир. че още по-лесно можеше да бѣде правописѣтъ ни фонетичен, защото тогава за всеки стар звук щеше с право да се запазва и старата му буква. Следвателно, авторѣтъ отишел в област, от гдето не може да се черпи нищо в негова полза.

Ала правописниѣтъ проект и без това не се основава изкѣлучително върху фонетичниѣа принцип: напротив, и етимологиѣата в него се защитава, до колкото трѣбва, което не може да отрече и г. Иванов, като казва: „Въпросѣтъ може да се разреши сполучливо, ако само се дава на етимологическото начало повече мѣсто, от колкото на фонетическото. Това комисѣиѣата е и направила, но само по отношение на консонантизма“ (107). И тѣѣ, комисѣиѣата не е взела за своѣ идеал чисто фонетичното начало, а е дала при съгласните по-голѣмо право на етимологиѣата. А защо не е постѣпила съвсем така и при гласните, тѣа е имала доводи, които не смеѣат да

се игнорират, както е направил г. Иванов. Комисијата е дала на фонетиката напълно право само в два пункта, като постанови да се заменува в средисловието ж чрез з и да не се пише ер в краја на думите, и в един пункт само на половина, като даде правилото за ђ — е. Преди да се яви комисијата със своја проект, практиката, под влиянието на неколку правописни реформи, предприемани от възражданіето насам, беше изфърлила из нашата азбука в полза на фонетичното начало ђ и ђ свършено, а ђ в средисловието (Само малцина още поддржат ђ в средисловието и то само в сричката ђр.). Комисијата сега изфърли еровете от краја, постанови з вм. ж и още е вм. ђ, когато след него следва мека сричка. Не е ли това само една крачка напред в духа на до сега предприеманите и извършени реформи? Не се ли доказва, че и Дринов, чијто компетентност се призна и от митинга на софийските „интелигентни“, е желал да се постъпи тѣ? Колкото се отнася до въпроса за ѝ, което проектът въвежда вм. ѝ, и разчленението на я ю, г. Иванов нищо определено не казва против: Тоѝ би бил за ѝ но да се пише ѝа, ѝу сир. лигатури, както е в стария правопис, а от друга страна признава неудобството, което произлиза от лигатурите, така че пак се показва съгласен с нас (112).

В какво не е съгласен г. Иванов с проекта? Тоѝ I. не е съгласен, да се пише в средисловието з вм. ж; II. желае да се пише ђ етимологически, без разлика, как се изговаря, и III. мисли, че „времето за окончателното изфърлианіе на з и ђ в краја на думите, по видимому, още не е настъпило“.

Към I. Според г. Иванова, ж трѣбва да си остане по тези негови съображенія: а) Макар че ж в повечето говори да се е изравнило с з, пак съществуват наречија, в които нѣкогашниѣт ж се произнася свършено различно от з; б) и в средно-българските паметници ж, макар често и заместяно чрез з и а, „все още се е употребявало“. По тија, и само по тија две съображенія г. И. е на мнение „да се задържи ж поне в корена на думите, което не представява особени мъчногии, защото числото на коренните думи с ж и з е твърде ограничено. „Решението на комисијата, да се пише в краја на глаголите а: четѣ, пиѣ, пиѣа, тоѝ нарича „повече от сполучливо“. — Щом ж и з в книжовниѣ език са изравнени и гласят еднакво като з, тогава правописѣт ни, който без друго трѣбва кога да е да се основе върху книжовниѣ език, не може да държи две букви за едно произношение, и в този случаѝ трѣбва да се вземе з а не ж. Това и г. Иванов признава: „Като говори за съвпадението на ж съ з, г. Милетич с право забелѣзва, че буква з не може да отстъпи правото си и на ж, т. е. заедно с изгубваніе първоначалното си произношение, заменува се и самата буква ж със з, чиѣто глас тија е приеда“ (108—109). Нѣма защо да борави тук г. И с наречијата — тук се пита книжовниѣт език, както е в целиѣ свѣт. А и вториѣт му довод никак не е важен, понеже сам признава, как вече в средно-българските книги често пѣти се пише з, а вм. ж. Трѣбваше да спомене и смѣваніето му с ђ. Че при все това ж се употребява в сред.-бълг. книги, не е довод за днешниѣ правопис, защото тогава и защитниците на ђ могат на същото основание да искат да го

възвѣрнат в правописа, понеже в средно-българско време се е писало и **ѣ**. Че тогава да искаме и **ѣ**!

Към II. В книжовния език се чува в $\frac{3}{4}$ случаи **ѣ** вмѣсто етимологическото **ѣ**, затова комисията отстъпва тук на фонетиката и турia правилo да се пише **ѣ**. Щом това **ѣ**, което застъпва старо **ѣ**, дойде под ударение пред твърда сричка, то се чува **ѣа** — твърде близу на **ѣа**. Това е фонетичен закон и лесно се усвоява и запомня, а онзи, който говори книжовно, лесно го и владее. Правилото на комисията, следвателно, издържа на всѣкъде критика, ако и г. И. да не се е убедил още в това. Наистина, има отделни думи, които въпреки правилото поддържат **ѣ** вм. **ѣа**; но тия думи са малоброини, те са чисто книжовни, и най-повече приети с руско произношение на **ѣ**, което на всѣкъде е еднакво с **ѣ**. Нѣкои от тия думи трѣбва в тая точка да побългарим, като напр. дѣло, а не руски дело, а други можем да оставим с **ѣ**. Защо е потребен правописен словар, ако не и за такива отделни особености и изключенія? Примерът „рѣжа“ (стр. 168) у г. И. не е добре избран, защото сричката **жа** е мека, та **ѣ** съгласно с правилото трѣбва тук да се чете **ѣ**; следвателно, режа а не рѣжа! Добре е „смѣтка.“ — С решението си за **ѣ** комисията запазва и книжовния изговор и етимологичния повод на принципа, според който целокупният български език според произношението на **ѣ** се дели в две части — западна и източна. За „непоследвателност“, „своеволие“, „изнасилване на етимологията“ (108), тук не може ни дума да става. Има само още една крачка напред, а тая **ѣ**, свършено да отстъпим на фонетиката, и според казанія закон да пишем **ѣ** и **ѣа**, а **ѣ** свършено да зафърлим. Комисията в тоя пункт остана по-консервативна.

Към III. Еровете на краia трѣбвало да се задържат затова, защото по тѣх най-добре се отличавал един паметник, дали е от българска, сръбска или руска редакция (104). Че кои ще пречи и в бъдѣще на филолозите, да си отличават паметниците по приетите научни критерии? Нема нашият нов правопис ще измени и правописът на старите паметници? Но от где е взел г. Иванов и това понятие, че по крайните ерове се различавали редакциите, особено пък руската от българската, не можем да разберем. Таково нѣма... Кolkото за различието от сръбските книги, сам г. И. признава, че българският език си има толкова много особени признаци, че никои нѣма да го смеси със сръбски, а още по-малко поради отсъствието на една буква в краia, която не се произнася. В средисловието **ѣ** се произнася, и тои тук остаia и си запазва значението като истински отличителен произнасян белег. Kolkото се отнася до мекостта на нѣкои съгласни в краia, тia може лесно да се означа, стига да се признае за необходимо, и чрез **ѣ**, което служи и в средисловието с тая функция, когато е след съгласна.

В защита на краиния **ѣ** г. Иванов доказва, че членът, ако и днес да е **-ѣт**, не съдържа етимологичен **ѣ**. Г. И. от една страна твърди, че „законите на звуковите измененія, станали в бълг. език, са „прости, ясни, очевидни“ (102), а ето тук никак не му е ясно, а още по-малко очевидно, от где се е взел **-ѣ** в члена **-ѣт**. Тои схваща твърде механически животът на езика и затова допуска възможност, да е съществувала нѣкога форма стол-т, в която уж се

вметнало сетне *-ъ*, та станало стол-ъ-т (110). Членът се е развил синтактически, и тук никакво вмѣтаніе на *ъ* не е могло да става. Още когато се произнасяли еровете на краіа, се явил типът на нашата днешна членна форма; този тип е гласѣл: столъ^{мъ} (чети ерът и на краіа). Този тип се среща в най-старите наши кирилски и глаголки паметници, па и в Остромировото евангелие. Когато изчезвали еровете в краіа, в нечленната форма столъ изчезнал *-ъ* и останало стол, а тъй също и в членната столътъ, тъй че останало само столътъ. От столът се образувало столот и пр. По този начин станало аналогично размножение в краіа на среднобългарския период, а типът и днес в таіа форма живее и така трѣбва да се пише. Диалектичните форми с окончание *-от*, *-ат*, и сетне същите без *-т* се основават върху най-старата форма столътъ. Промението на *-ѣт* в *-от* се среща вече в най-старите глаголич. паметници, следователно датира от X. ст. Промението на *-ѣт* в *-ат* е по-ново. — Всичко това, разбира се, не влиза в правописния въпрос¹⁾, но като се ваді такъвъ аргумент против нас, трѣбва и да покажем, колко струва. — Че и да беше *ъ* в столъ^{мъ} вметнато, доказва ли то нѣщо, че трѣбва да пишем и *-ъ* в краіа, както г. И. си мисли? Никак: и в глагола съм, стб. *іесѣмъ*, *ъ* е вметнато, па така и в прилаг. добър, стб. *добръ* и пр. Как може така да се аргументира, ако се разбира въпросът?

Правилото за удвоаваніето на *н* г. И. не одобрява, ала без доводи. Други са, напротив, възхитени от това правило. Също така и правилото за употребението на двата члена *-ѣт* и *-а* тоі не одобрява, и иска само един член *-а*. Ние казваме, че и двата члена трѣбва да си останат в книжовния език и че не е работа на правописа тук да изфърпа една цѣла, приета форма, а да уреди употребението ѝ, щом това не е успѣл да стори синтаксисът. Правилото на комисіята постига таіа цел, и това вече се признава от други. Г. И. не е съгласен и с правилото за *ѣр-рѣ*, *ѣл-лѣ* и иска само *ѣр*, *ѣл*. — Искане да се пише множ. ч: челе, дошле, Българе, учители, рибаре, а не чели, дошли и пр. Комисіята вече нѣколко пъти отговори по тоіа въпрос. Също така е отговорено, а освен туі мотивирано и в доклада, защо е прието да се пише лозіе, цветіе, ученіе, миеніе, а не: лозе, цвете, учене, миене, както иска г. Иванов (III). —

Това е критиката на г. Иванова, за коіато сега ще кажем в кратко, каква научна стоіност има и какво е впечатлението, което тіа ни направи.

Критиката, изобищо казано, е свършено несъстоіателна във всичките си аргументации; тіа очевидно показва, че авторът ѝ успѣл само да си присвои външният тон и форма на научната критика, ала не успѣл да се обогати и с онези основни познания, които трѣбва да има всеки критик по предмета, за коіто се наема да говори. От изложеното по-горе може да се види, до колко е основано това мнение, което изказахме за критиката на г. Иванова. Ала понеже останаха още нѣколко дребулии, които са важни не за ра-

¹⁾ Г. И. признава: „За практиката е все едно, разбира се, дали пребиваніето на *ъ* пред *т* се дължи на това или на онова обстоятелство, но теорията не може да бъде равнодушна“ (sic!)

зяснение на въпроса, а за да се подкрепи нашата присъда, ще формулираме слабите страни на критиката в няколко точки.

а. Авторът не знае, кои са главните принципи, които движат животът на езика; той съвършено пренебрегва психологичните процеси, които постоянно действуват върху синтаксиса на езика и поради които стават важни преобразованиия и с формите на езика, като елементи на изречението. Членът в българския език трябва да се тълкува преди всичко синтаксически. Авторът, напротив, знае само, че звуковете „изпадат“, се „превърщат“, „вмѣтат“, и с този механизъм той си обяснява всичко. От там се случило, че дошел до форми столт, гробт, ракт. Същият механизъм се показва и в обяснението, което г. И. дава за формата стола. Тia е в свръзка с члена столът, ала тук имаме и синтактична аналогия, която ia довел във свръзка с формите брата, сина, мъжа и пр. — С това авторът е игнорирал и историческият метод, който в синтаксиса е единствено спасителен.

б. Авторът не знае да оцени, какво значи принципиална основа, при всичко че захваща с принципиални разсъждения. За това той води доводи в полза на ж из наречиата, както постъпиха толкова други наши критици — практики, при всичко че е казано, какво за основа се взема книжовният език. С това се обяснява още, защо авторът намира сполучливи формите четà, перà, а не сполучлива ф. пѣт вмѣсто пѣт; защо одобрява цвете, учене, а не одобрява цветіе, ученіе.

в. Критикът не е логичен, като изнася доводи, за които сетне казва, че не влизат във въпроса. Така за ж във *-ѣт*, след като доказва, че е вметнато, възражава: „За практиката е все едно разбира се, дали пребиванието на ж пред *т* се дължи на това или онова обстоятелство, но теорията не може да бъде равнодушна“. Доказва, че чужденците мъчно шели да свикват да пишат цар — царіѣт, и веднага забелѣзва: „Впрочем нас малко ни е грижа за чужденците“ (105). Доказва, че по ж и ж се познавали старите български книги, и не се сеща, че то ще си остане така и за напред, каквото и да бъде решението на правописния ни въпрос.

г. Не схваща авторът законът за произношението на ѣ в книжовния език и в недоумение пита, дали ще трябва да пишем рѣжа (сир. ріажа), когато е ясно по закона, че е режа. За имперфект дава пример държѣх, държѣхме (ѣ под ударение) и казва, че трябвало да се произнася държех, държехме, а в аорист държах, държахме (109). Авторът, следвателно, не е в състояние да разбере един прост фонетически закон и да си разтълкува аналогичните отклонения, които се срещат по диалектите, гдето може да се іави и държех, плетех по аналогия на пишех, носех (ѣ без ударение).

д. Авторът не се е замислювал сериозно, какви променения и по кой начин са ставали в българската фонетика, затова той си мисли, че тя се е запазила най-добре между всички слав. езици и пр.

е. Бележката на автора за ѣ, което се чува в пана, цапа (цѣпѣж) като а (вж. стр. 109), показва незнание на въпроса за двойната етимология на ѣ и еднаквото му произношение в отделните слав. езици.

„Периодическо Списание“ на Българ. Книж. Дружество в София отдавна се чакаше от нас и от обществото, да каже и то своето мнение по въпроса за реформата на днешния ни правопис. То само преди две десетолетия бѣ почнало една правописна реформа и сполучи да ѝа прокара; то първо внесе в нашата книжнина по-сериозни трудове по българския език, около него е прибрана учената наша интелигенция, та от него имаме всинца да се надеем и за една пълна оценка на дѣлото, което е извършила филологическата комисия. Вместо това, — какво разочарование! В новоизгълзлата XLIII книга от „П. С.“ е печатана специална статия от г. М. Иванов по правописния въпрос. Да оставим достоинствата и слабостите на тази статия за смѣтка на нейния автор, който показва още видно незнание на много елементарни работи във филологията; но самата редакция на списанието, — тя с каква наука се весте пред любознателния български свѣт? Таа толкова почитана редакция на „П. С.“, или по-добре редакторът на списанието г. В. Д. Стоианов, откак наблюдавал толкова време нашата правописна борба, намерил най-сетне случаи да обяви и от своя страна, че нашите „сжждения и заключения по сжщия въпрос“ са „май смѣли и леки, па и доста противоречиви, та не могатъ издържа научна критика“. И толкова! Где са на г. Стоианова доводите; що мисли той за днешния правопис изобщо, па и за нееднаквиа повсѣде свой правопис във списанието частно; кои сжждения и заключения на комисията са смели, кои леки, и по какво са те такива? За всичко това г. Стоианов, чието слава от ден на ден все повече се закрепява върху коритите на „П. С.“, не казва нищо от своето господарско положение, но просто „се задоволява“ да изрече своята голословна присѣда, а за останалото — да посочи статиата на г. Иванова, понеже тя била достатъчна за читателя! Обаче и към тази статия почтеният редактор намерил за добре да се отнесе пак господарски, та забележил, че в нея „не се разглежда въпросътъ всестранны, и въ всичкитѣ му подробности“. Човек не знае, от где да улови тоа надменен господар! Веднаж той казва, че въпросътъ за правописната ни реформа е много важен; че за тоа въпрос е изработила комисията особен проект; и че тоа проект не издържа научна критика; — ала по-нататък, като иде и мѣсто да подкрепи своята оценка, редакторът Стоианов гледа вече да се измъкне от таа длъжност, за коа то цел постѣпа така: „проектът на комисията е разгледал г. Иванов, и това е доста за читателя; но г. Иванов не е разгледал проектътъ всестранны и подробно“! Това е, наистина, един словесен въртеж, с който г. Стоианов намислил да подържи авторитетът на редакцията на „П. С.“ и пред комисията, и пред г. Иванова: и първата е никаква, и вторият не чини, — а само г. Стоианов знае и отбира тѣ бързо „да се задоволи“ във важния правописен въпрос със подадена пуста забележка от 1¼ страница (114—116), прикачена толкова нелепо към текста на чуждо мнение! Обичаи е станало на г. Стоианова да се подвизава като редактор на „П. С.“ с такива „забележки“ и словесни въртежи; ала той и сам вече види, че те не могат всѣкога и всѣкаде да минуват...

Голата присѣда на г. Стоианова за нашия проект е извънредно любопитна, като се разгледа по отношение към друг един проект,

който същият г. Стоианов е поднесъл на българското общество преди 28 години. Тогава той намираще за необходими и възможни туку-речи същите онѣя промени в нашето азбуке, които днес предлага комисията, и те съвсем не му бѣха тѣи смели и леки и по-долу от научна критика, както сега се стреми да ги отсѣди.

В 1865. година се издаваше в Бѣлград български вестник „Вѣстокъ“. Броювете 13., 14. и 15. от тоя вестник съдържат три дописки из „Златна Прага“, от които първата разправя за нѣкои отношенія между звуковете от старобългарския език и новобългарския, а третата говори за собственото правописание на автора; втората дописка не сме могли да видим, защото ни е липсвал 14. брои от „Вѣстокъ“, но заключаваме от другите две, че в нея се е продължавал предметът на първата дописка. Нѣма нужда да привождаме, що се разправя в таа дописка за реченія предмет, понеже същите мисли са повтаряни вече и на други места в нашата книжнина, па са известни и в по-нови схващанія. Важни са възгледите на автора за собственото негово правописание, което ако и да не го задоволява още напълно, ала все пак му се представя като „най-основателно“. Той го е натъкмил с цел, да го предложи на българските книжовници, които с негова помощ биха могли да премахнат онѣя хаос, що владее в нашия правопис. По мнението на автора ние трѣбва „да си устроимъ просто, нъ за днешный-тъ народенъ говоръ до краи сгодна правописание, което да сѣ основава на старобългарско-то правописание заедно на историшко-то развитие на българскѣи языкъ отъ най-стары врѣмена до сега“¹⁾. — За такова правописание нам са напълно достатъчни и необходими следните букви:

а, *ia*, б, в, г, д, е, *ie*, ж, (*s*), з, и, *iu*, *i* [чети = „й“!], к, л, м, н, о, *ю* [чети *io*!], п, р, с, т, у, *iu*, (*ф*), х, ц, ч, ш, ъ, *iz* [чети = *ж*!], ъ, ъ.

От това азбуке „можътъ да сѣ извърльятъ“ буквите *з* и *ѣ*; в него не влизат и *ѡ*, *ѣ* и *ѡ*, защото Българите са изгубили техниятъ изговор; а за употребението на буквите *ѡ*, *ѣ* (*ie*), *ѡ* стига да се забележи, че

1. *ѡ* ще служи само да означава мекостта на съгласните. Като гласна = на *ѡ* в средата на думите нѣма да се пише;

2. *ѣ* (*ie*) ще се пише и вмѣсто *ѣ*. Погрешно е да се употребява вместо него буквата *ѣ*, с коіато Русите и Сърбите замѣняват още и старобългарското *ѣ*!

3. *ѡ* ще се задържи в азбукето, понеже се е увардило негде в езика чисто, като *ѣ*.

Авторътъ завършва теоретичната част на задачата си с това „кжсо обіяснене“, а за практичната добавя към краіа: „Ето нѣколко рѣдовце за примѣръ написани по ново-то ми правописаніе“:

„До колко-то ми е познато, само г. П. Р. Славѣков, уредник на „Гаїда-та“ и покоїни братъ Д. и К. Миладиновци писали са чисто български — по народний-тъ наш говор. Речени-ти наши једнородци, какво-то се види, мѣчили са се и правописаніето си да устроїет добръ,

¹⁾ Буквените съчетанія *ia*, *ie*, *iu*, *iu*, *iz* от горния текст и по-долу са печатани въвъ „Вѣстокъ“ с лигатури, които нашата печатница не притежава.

нъ не им дошло отръки както трѣба. Чехска-та народна пословица казва „pravdu si mluvme, dobre si bud'me . . .“ „истина-та си казвайми, добръ си оставайми“!

Под тоа образец е подписан авторът на трите дописки и на „новото“ правописание — „*Василъ Д. Стоіановъ Жеравенинъ*“. Тоа вече стар автор имал в 1865. година много по-голяма доблест, да излезе с един правопис, който и днес би му служил за чест; но днес таа доблест у него е заробена от друга по-силна доблест — да прави словесни въртежи и да тъпче сам себе си там, гдето са се явили негови случаини противници. Може би ще се извърне г. Стоіанов сега да каже, че онова негово правописание от 1865. година е било „младешко увлечение“, „моментални мечти“; обаче ние знаем, че същото „увлечение и мечти“ е имал тоі и през времето на своето учителство в болгарската гимназіа, гдето между 1873—1878. година е преподавал и на учениците си това правописание, на им е писал и свои записки все със него. Наі-сетне и в Софія, още през 1884. година г. Стоіанов е поучавал двама от членовете на комисіята, които се готвели да заминават за Германия, в същото правописание. Тѣ дълго ли е живѣл тоі все с първите си правописни „мечти и увлечения“? И дали не са пак „мечти и увлечения“ и днешната му присѣда за дълото на комисіята?

Иравописниѣт митинг в Пловдив. — Добре са мислили без съмнение главатарите на софійскія митинг против реформата на правописа, че техниѣт пример ще се отзове и другаде по България с подобни нему правописни митинги; но те не са мислили добре, че тиа други митинги могат да изкарат и други резолюции за своите правописни желания. И ето сега митингът, който стана в Пловдив на 31. Октомври, иде да ги отрезви от първоначалното им упоение, и да им каже, че са паднали в грамадна самоизмама, да се явяват в резолюціята си от 24. Октомври като единички тълкователи на „българското обществено мнение“.

Пловдивскиѣт митинг станал в сградата на местниа градски съвет. Докторът по медицината г. Іанколов е бил главатар на митинга и тоі първ разправил на участниците, за какво са свикани. Събрани били около 200 души, — „тъкмо толкова“, колкото и в софійскія митинг. „Пълна тишина и благообразие царуваха в събранието“, писаха вестниците. Председател бил г. Геров. Говорили по въпроса: г. г. І. Груев, Н. Геров, Ів. Наіденов, — стари учители, др по правото Генадиев, — публицист, и още двоица, нам непознати. „Речите на говорившите могат да се резюмират в следующата резолюція (вж. „Балканска Зора“ бр. 1044.):

„Събранието свикано, за да размисли върху новопрѣдлаганата по правописа реформа въ гр. Пловдивъ на 31-ий октомврий 1893 г. 1) Като уцѣнява благотѣ и просвѣтени намѣрения на Г-на Министра на Просвѣщението, да се достигне единство въ нашето правописание, съ която цѣль е била назначена и особенна комиссія, намѣрва, че правописната реформа на бързо изработена и прѣдлагана отъ тая комиссія, по никоѣ начинъ не може да се приеме, нито пъкъ може да послужи за основа на желаното отъ всички единство въ правописа.

2) Че единичкият естествен път за постигнатието на тая цел е да се приемат за основа етимологическите начала и языковитѣ закони на българскитѣ говори, вземени въ купомъ и при това изисква се дълговрѣменно и сериозно изучаване и приготвление за едно всеобщо правописание. 3) Че за изработванieto му е необходимо наистина една комиссия, но съставена отъ хора, които притежаватъ не само свѣдения отъ общата филология, нѣ и широко познание по разнитѣ български говори и фонетиката, и които дълго врѣме сж изучавали живота наша рѣчь.

„Прѣдъ видъ на това еднодушно прие:

„I. Да се натовари една петчленна комиссия, която да помоли Г-нѣ Министра на Просвѣщението да назначи една нова комиссия отъ вѣщи и опитни по языка лица, които да се занимажтъ съ въпросътъ за единството на българското правописание вътъ основа на етимологията и языковнитѣ закони на българскитѣ всеобщъ говоръ и фонетика.

„II. Да помоли сжщия, догдѣто се урѣди тоя въпросъ да не покровителствува, по който и да било начинъ, прибързаната и прѣдлагаемата нова реформа на българскитѣ правописъ, органъ по която е списанието „Български Прѣгледъ“.

Комисиата не знае, кои от ораторите на митинга що е говорил; — изглежда сѣкаш, че речите на оратори от правописни митинги не бива да се показват навън от събранията! Тѣ не знае също и дали се е обсъждал проектът ни за реформа цѣл, било на едро или на дребно; — което знаем, то е, че всичко, извършено от митинга, се заключаваше в наговата резолюция. Като е тѣ, нека ѝа разгледаме с читателите и да видим, на какво има да се радват пловдивските участници на митинга и на какво ще остане да им завиждат софийските братѣ.

Разборът и оценката на таѣа резолюция може да се постигне най-прегледно и ясно, като направим сравнение между неѣа и резолюцията на софийскитѣ митинг, разгледана от комисиата в III книжка на „Български Прегледъ“.

Двете резолюции одобряват еднакво постѣпката на министра на просвѣщението, гдето се е заел да уреди въпросът за правописното ни единство. Те пак еднакво съдят, че това наше единство по никої начин не може се постигна с реформата, предложена от назначената от министра филологическа комиссия; обаче резолюцията на Сф. м. съди така затуй, че против проекта на комисиата се произнесло българското обществено мнение, а резолюцията на Пл. м. изобщо не казва, защо съди така. Мотивът на Сф. м. се оказа от нашиѣа разбор фактически несъстоятелен; а мотивът на Пл. м. като е затаен, сиреч укрит от контрола, тоѣ за критиката не съществува, и основаното върху него сѣждение е произволно! От резолюцията на Пл. м., както и от вестите в печата за него, се види, че тоѣ не е обсъждал проектът на комисиата; а без таково обсъждане не може да се оценива и годността на проекта. Нѣма наистина по-лесно нѣщо, па и по-празно от това, да кажеш на противника си „твоѣата реформа нищо не чини, аз не ѣа приемамъ“; — мѣното и важното е да докажеш, защо! Така и Пл. м., подобно на Сф. м., не е оборил проектът на комисиата.

До тука се простира съгласието между резолюцията на Пл. м. и Сф. м.; нататък вече идат само разногласия, които са тъкмо поучителни за нашата интелигенция: тя би трябвало да си има за правило, да се впуска в обществено обсъждане само на такива въпроси, които е добре проучила, а не които просто ѝ дразнят ухото или честолубието.

В резолюцията на Пл. м. не се намира мотив, както в резолюцията на Сф. м., че минали опити от видни наши филолози не могли да надвият над общественото мнение. Едничката таia разлика между двете резолюции има такова значение, че осветлява особено лесно и всички други разлики, които ги делят. В пловдивския митинг седяха две лица, — учител и негов ученик, — които са били у нас представители на правописно учение, широко поддържано от обществото; те са г. Геров и г. Груев. Таia две лица не можеха да допуснат в резолюцията на Пл. м. такъв исторически неверен мотив. По-нататък в резолюцията на Сф. м. се чете един мотив, че нашето обществено мнение се изказало, да се вземе за основа на реформата Дриновският правопис; друг мотив добавя, че всичко отклонение от таia основа причинява бъркотия, регрес и безполезен раздор. Г-н Геров, а с него и г. Груев, не можеха да признаят такива негативни и пълни с несъобразности мотиви (вж. „Б. П.“ III. 215—218). Особено г. Геров е имал силни причини да се възпротиви на всичко желание, да се урежда у нас правопис върху Дриновски основи. Когато г. Дринов излезе в браилското „Периодическо Списание“ е новото си учение за азбукето, неговите стрели мереха главно Геровският правопис, който минуваше за най-здрав и последователен; тогава г. Геров под псевдонима „Мушиакъ“ остро се обади против г. Дринова в „Читалище“. На това отговори г. Дринов във бП. С. IX—X., та към края на отговора си, на стр. 90., се изрази спрѣмо критиката на Мушека така: „тая критика е напълнена съ голѣма наука и дивота, която е много за оплакване, че не си познава цѣната, но се има за нѣшто“. Разбира се, г. Геров отстъпи от полемиката, както отстъпи и правописът му пред учението на г. Дринова; ала в убеждението си и делата си той и до днеска стои като непримирим противник на Дриновския правопис. Още в 1882. година (вж. „Марица“ бр. 342, 365 и 367.) негови последователи бѣха се разшавали по вестниците за поход против Дринова; а в началото на 1884. година и сам г. Геров събираше у дома си „филологически бесѣди“ (вж. „Марица“ бр. 563, 566 и 573.), гдето се изкарваше Дриновският правопис несъстоятелен. Днес пък г. Геров печата български речник с правопис далеко различен от сегашния; тъй че у него нѣма и сѣнка от мисъл, че със своia правопис би докарал бъркотия, регрес и безполезен раздор; — наопаки, той е твърдо уверен, че само с него е възможно да се премахне всѣка бъркотия, пречка и разногласие от днешния ни правопис. По такъв начин г. Геров, а не по-малко и старите му ученици и привърженици седяха в пловдивския митинг като противници на всички останали мотиви от резолюцията на софийския митинг, и тъкмо тука почувствуваха, че е настанал пак благоприятен момент за тържество на тяхното учение против Дриновското. Като осѣдил и Пл. м. дѣлото на комисията, Геровци без да са принудени да разпират, че не са съгласни и с мотивите на Сф. м. в полза

и че това би извършила наистина пак комисия, ала съставена от хора, които да познават не само общата филология, но и „разните български говори и фонетика“, да са изучавали дълго време живата наша реч. Тъкмо това е и най-добре нагледно да предаде изпълнението на „етимологичните начала и езиковни закони“ от резолюцията на Пл. м. в ръцете на Геровци! Участниците в митинга еднодушно решили да молят министъра на просвещението, да назначи такава една нова комисия от стари познавачи на общата филология и на българските говори и фонетика, та тя да изработи след дълго обмисляне проект за общ български правопис по началата на етимологията и по законите на езика! . . .

Как са били измани тия невинни участници! Те не са били осветлени изобщо върху смисъла на ония начала и закони; не са познавали и историята на нашия правопис, за да разберат, каква маска са такива принципи в правописните възгледи на г. г. Герова, Груева и др.; и като ги узаконили в своята резолюция, фърлили се в прегрътките на онова старо учение, което вече никога не може възкръсне у нас. Такава също бѣ съдбата и на участниците в Сф. м., които не бѣха осветлени върху целия характер на желаната от г. Дринова правописна реформа, не познаваха и каква би могла да бѣде втората, неизвършена още половина от Дриновския правопис; и като решиха в своята резолюция да го вземат за основа, фърлиха се без да щат в прегрътките на правописната комисия. Софийският митинг и събратът му от Пловдив могат да си срещнат сега погледите и да се чудят един другиму, какво са извършили: *две* „обществени мнения“, *две* „цели български интелигенции“, пламнали воезано против един напълно целесъобразен проект за правописна реформа, разсъждават в заблуждениа, и от взаимните си разногласия стават жертва на незнанието!

И за какво е пламнала пловдивската интелигенция против сегашната правописна комисия? — За онова, за което бѣ пламнала и софийската. „Нѣма в комисията ни един член с бели косми!“ — викат те; събрали се там все млади „хлапетии“! „Трѣбва нова комисия“!

Филологическата комисия не иска да се хвали с бели косми и дълбока старост. Извършеното от нея и от отделните ѝ членове се намира пред вещата критика; тя ще отсъди, що са показали те, — а любопитно ще бѣде да се види, и какво би показала една нова комисия от побелели старци.

„Учителското Дружество“ във Варна бѣ свикало за 7. Ноември т. г. събрание на своите членове, за да се обсъжда повдигнатият у нас въпрос за правописна реформа. На 14. същия месец дружеството имѣ и второ събрание, гдето били поставени на дневен ред да се разискват четирнаесетте точки от проекта на комисията. Ако са вече свършени разискванията на дружеството, ще бѣде добре да се съобщат нѣкак и чрез печата. Учителите стоят най-близу до работата с един правопис, и те биха могли особно да изкажат своето мнение за педагогическата страна на нашия проект в сравнение с днешната правописна система. Един от Варненските вестници беше

обявил събранията на „Учителското Дружество“ за митинг. софициално писмо от 10. Ноември под № 19. дружеството отбива такава квалификация на своите събрания.

Редакцията на „Мисъл“ е разпратила до вестниците свои абонати, и до по-видни лица и приятели в града и в провинцията по един лист, който съдържа едно изложение за целта на редакцията и 14 точки въпроси, на които обществото да даде свои кратки и точни отговори; по тия отговори тя ще отмери, колко тежи „общественото мнение“ у нас против проекта на правописната комисия. Както видите, още един — *нов способ за решаване въпроси от академическо естество*. Митингите си изгубиха прелестта: редакторът на „Мисъл“, участник в софийския митинг, е свидетел на фиаското на подирния; една глава му внушила, че трябва да се употреби и друго сензационно средство. Така той пристъпи и към един „въпросник“. За да предадем на историята и това чудо, ние го печатаме в неговия оригинален образ.

Многоуважаеми господине,

Въпросът за нашето правописание въ последната година влезе въ една съвсѣмъ нова фаза. Министерството на Просвѣщението, въодушевено отъ похвалната идея да спомогне за прѣмахване на правописнитѣ затруднения, бѣше назначило още миналата година една специална комисия. Както ви е извѣстно, тая комисия е разрѣшила вече, по единъ твърдѣ радикаленъ начинъ, възложената ней задача, и е основала едно списание, прѣдначалено да популяризира прѣдлаганата отъ нея реформа.

Като излизаме отъ убѣждението, че въ днешната българска писменостъ владѣе едно, въ общитѣ си черти, установено правописание и че, ако има нѣкои сѣществени разногласия, тѣ произлизатъ само отъ малограмотността и немарливостта на много наши писачи, ний неказваме мнѣние, че нашето правописание никакъ не се нуждае отъ коренни измѣнения, отъ революция, а само отъ неголѣма реформа, отъ уреждане на отдѣлни точки. Правописната комисия обаче е извършила именно една революция, защото въобще всѣкога е по-лесно да се направи революция, нежели реформа.

Въ противоположностъ на извършеното отъ правописната комисия, която е създадала едно искусствено, лишено отъ всѣка почва въ нашата книжнина, правописание, ний прѣдлагаме да се уреди нашето правописание само въз основа на **дѣйствително** сѣществующи нужди. За постиганъето на тая цѣль, т. е. за да се приготви материялъ за най-доброто разрѣшение на въпроса и за да може да се произнесе върху реформата на комисията българското обществено мнѣние, което въ подобни случаи има по-голѣма тѣжестъ отъ мнѣнието на една учена комисия поставена въ такива неблагоприятни за самото дѣло условия, ний се осмѣляваме да прѣдложимъ на благосклонното внимание на нашата читающа публика настоящия въпросникъ.

Надѣваме се, че българското общество ще се отнесе съчувствено къмъ нашето предложение и че никой няма да пожели труда си да отговори на зададенитѣ въпроси. Резултатитѣ отъ тая анкета ще бѣдѣтъ съобщени въ една отъ най-близкитѣ книжки на списанието.

Отъ редакцията на „Мисль.“

Въпросите, що е поставила редакцията за основа на своята „анкета“, гласятъ:

„1. Одобряватъ ли начина, по който комисията е искала да разрѣши правописния въпросъ, макаръ да не сте съгласни съ нѣкои подробности на реформата? — 2. Да се пише ли *ъ* и *ь* въ края на думитѣ и защо? — 3. Какво да се пише въ срѣдата на думитѣ за звука *ж* — само *ъ* ли, само *ж* ли, или и едното и другото? — 4. Какъ да се уреди писанѣто на *ѣ*, на основание на фонетика или на етимология? — 5. Съгласни ли сте да се разложатъ буквитѣ *я*, *ю*, *ѡ* и какъ? — 6. Съгласни ли сте да се изхвърли *ѣ* и да се замѣсти съ *і*? — 7. Какъ да се пише членѣтъ за мжж. родъ един. число, да се прави ли разлика между имен. и вин. пад. и каква? — Какъ да се пише членѣтъ за мн. ч. — *тѣ* или *те*? — 8. Какъ да се пишѣтъ глаголитѣ въ сег. вр. съ *а*, *я* или *ѡ*, *ѡ* и какъ въ мин. вр. 3 лице мн. ч. — *хж* или *ха*? — 9. Какъ да се пише наставката за еднократния видъ — *нж* или *на*? — 10. Да се пише ли *з* въ прѣдлозитѣ прѣдъ тъмнитѣ съгласни *п*, *к*, *т* и пр.? — 11. Какъ да се пише окончанието *и* въ разнитѣ случаи? — 12. Трѣбва ли прѣдлозитѣ *въ* и *съ* да се пишѣтъ и удвоени — *въвъ* и *съсъ*? — 13. Съгласни ли сте съ предложението на комисията да се удвоява *и* то само у ония прил. които въ мжж. родъ ед. ч. свършватъ на *нѣмъ*? — 14. Какъ да се пишѣтъ чуждитѣ думи — както се пишѣтъ въ езика ли, отъ който сѣ зети, или както се изговарятъ на тоя езикъ?“

Срещу въпросите, наредени въ една колона, стоятъ две рубрики: за „отговори“ и за „особни бѣлѣжки“. Редакцията моли, в първата рубрика „да се пишѣтъ свършено кратко и ясно отговоритѣ, безъ никакви обяснения;“ обясненията да се пишѣтъ във втората рубрика. Срокъ за повръщаніе на отговорите — 25. Ноември.

Докъдъ ние пишемъ таѣа бележка по повод на въпросника отъ редакцията на „Мисль“, редакторътъ г. д-р К. К. Кръстев вече ще да трие рѣде надъ пристигнали у него отговори. И както пощенски равностъчъ срещу нова година, тоѣ ще да ги сортирува „по назначение“, за да ги изнесе после на своите пълни с очакваніе читатели: едни ще си видѣтъ именцето печатано, други ще се порадватъ на имената и физиономитѣ на свои приѣатели, а трети, — може би най-умни, — ще кажатъ простодушно, че отъ цѣлата таѣа заличѣна нищо не отбиратъ! За г. д-ра Кръстѣва това е все едно, — тоѣ ще си получи дарѣтъ за труда и ще мисли пъкъ за друго, още по-американско средство.

Иде ни на ум, какъ едно време г. д-р Кръстев беше цѣла обладан отъ поетически мечти: тоѣ отъ сърце се радваше на „новото“ правописание; съчувствуваше на комисията, за която искаше

да излезе първ ратник пред обществото; обаче за „изкупление на жертвата“ трѣбваше *той* да бѣде редактор на списанието, в което членовете от комисията искаха да печатат своите трудове. От тогава се изтекоха много дни, поетическите мечти охладнѣха, и г. д-р Кръстев ходи на правописен митинг. Вместо предишното съчувствие изникна у него към нас неприязнь. Доказва ред и той да хвърли един камък: то е *тоя* въпросник.

Какво може да излезе от отговорите на отделни лица по *тоя* въпросник? Познати са въпросниците, които от нѣколко години известни редакции на европейски вестници предлагат на политически, литературни и военни знаменитости. С помощта на *тия* въпросници любозитните новинари желаят да узнаят по нѣщо от *интимната сфера* на знаменитите лица; — тѣх ги молят да запишат върху предложените тѣм листове кратки отговори на пр. по такива въпроси: кои е влиял най-много върху Вашето възпитание? Кои Ви е най-обичният автор? Какво обичате да пиете след обѣд? Какво мислите за издението на велосипед? — Публиката се интересува живо да види, при какви условия са расли различни лица, които днес се славят между хората, какви занятията ги увличат, какви им са особените навици и наклонности, и пр. Разбира се, че така се сполучва да се очертае нѣкак нравствената физиономия на известно лице, но от това неможе да се вади и абсолютно никакво общо правило или закон; — не можеше на пр. да се заключаваше от това, гдето нѣкой-си обича най-много Шилера, че всички ние трѣбва да четеме непременно само *тоя* поет; или гдето нѣкой има обичай да пие след обѣд какао с ром, или да изди на велосипед, че трѣбва и ние без друго да правим така. Между туй г. д-р К. К. Кръстев съчинил един правописен въпросник, та го разпратил *не на знаменитости*, но на обикновени смъртни, приятели, и свои спомощници; и като ги пита, обичат ли ъ в края на думите или не, „сзсз“ ли им е по-приятно или „сз“, *той* ще узнае *интимните им наклонности* за новия правопис, ще узнае *личните вкусове и кефът на една разнообразна маса!* Личните обяснения в тесничките рубрики за „особни бележки“ в негови въпросник нѣма да променят боиата на вкусовете и на кефа. А какво ще може редакторът на „Мисль“ да заключи от това и за *достойнството* на правописната реформа? Да речем, че всички негови поласкани „знаменитости“ отговориха на въпросника със „не, не, не, не;“ ще ли следва от *тия* „не“, че реформата е *научно и педагогически негодна* и че г. д-р К. К. Кръстев добре направил да ходи против неѧ и на софийския правописен митинг?

Възможно е, че между лицата, които ще отговарят на въпросника на г. д-ра К. К. Кръстева, ще има нѣкое, което сериозно да се е положило да подаде в отговорите си *не* своите интимни наклонности, но зрѣлото си мнение за правописната реформа. — мнение, подкрепено с доказателства из науката, историята и педагогиката. Обаче и таково едно мнение, колкото и да е мъчно да се изложи то в един „въпросник“ какъвто е листът на редакцията на „Мисль“, все пак нѣма да

реши само въпросът: редом с него ще стоят и други мнения, — те всички ще се обсъждат и отделно, и едно спрѣмо друго, та едвам в краѣ на обсъжданията ще могат се посочи истинските качества на правописната реформа. Така и „експериментът“ на д-ра К. К. К. в най-добрия случай не е в състояние да склѹчи у нас правописните разисквания.

Впечатления отъ „Български Преглед“ и неговия правописенъ багажъ. — Под такъв ефектен наслов се срещаме във в. „Пловдив“, бр. 118, 119, 122. и 123., с един „Реалист“, който „чепка“ проектът на комисията и статиите по правописа в I. и II. книга от „Български Преглед“. Изповѣдваме, че от всичко писано до сега в тоѣ вестник по филология. Филолози и правописен въпрос таѣ е най-приличната и най-свѣсна статия. Както и в други досегашни възражения на нашия проект, авторът на статията дири и „намира“ противуречия в изказваните от комисията или от неѣни членове съждения и мнения по правописа. Да ли основателно заклѹчава тоѣ за такива противуречия у нас, или не; да ли му са ясни от всѣкъде въпросите, зарад които разсъждава, — ние нѣма да разглеждаме: нека читателите се съгласяват с когото обичат от двата противника. Ние ще отбележим само нѣкои по-виднички понятиѣ на „реалиста“, па ще предадем и неговото мнение — не за реформата, но за уредбата на днешния правопис.

Реалистът се поставя пред такъв случай (бр. 119). Да речем, че научихме децата в училището, да четат буквите *a, y, ъ*, и *i*; но щом им покажем на пр. и съчетанията от тиѣ букви, — *ia, iy*, децата без друго ще ги прочетат като „*иа* или *ихаааа*!“ и „*иу* или *ихуууу*!“ Смахът от това ще излезе печален; тогава учителѣт ще се изправи да каже: „не, деца; това е измѣдрила така комисията! Тиѣ букви *ia* и *iy* са нашите *я* и *ю*, а пѣкъ *ѣ* ще бѣде *ж*!“ — Това е върховната наивност в методата за обучение на четмо! В същия броѣ „реалистът“ се страхува, че като се премахнат из азбукето *я, ю* и *ж*, „нашите най-сладки звукове биха останали без букви“. Тука тоѣ показва, че не разпознава един звук от два звука, и не може да оцени потребата от една буква за един само звук, а не и за два изеднаж; тоѣ не разпознава и език от правопис, та мисли, че от новата реформа на правописа езикът ни става още по-дебел и по-твърд. В бр. 122. реформата се нарича „гечуван до сега у нас скок в начина на писанieto“: това е незнание на историята на българския правопис. До живели сме дни на „ти-у-ти-у“: това е за осмиване на „*tiutiu*“; по същия начин и ние ще кажем, че сме живели дни на „*тио-тио*“, защото сме писали в същност „*tiotiu*“. Буквите *ю, я, ж* и *ж* се прогласяват в бр. 123. още еднаж за най-благозвучни в българския език, без да се гледа, че три от тѣх са излизни образи на българските звуковни съчетания „*иу*“, „*иа*“, „*ѣж*“, а четвъртата *ж* е равна на „*ѣз*“, защото и *ж* е равно на *ѣ*. Или авторът разбира „благозвучнето“ както го разбираше в 1859. го-

дина д-р Берон? В својата „френско-българска граматика“ тоа доктор се възхищава от прелестта на крајниѝа ѝ, които нарича „благозвучна безгласна!“

Обаче как иска „реалистът“ да се уреди нашиѝт правопис?

Ето как. — 1. Можем да премахнем *й*, та да приемем *и*, но само ако филолозите докажат, че *и* и *й* не са еднакви звукове. ако педагозите признаѝт, че не е по-мъчно да се откриват на децата *и* и *й*, отколкото *и* и *й*, и ако се употреби *й* само за половина *и* (авторѝт се бои от *ia*, *iu* и др.!). — 2. Да премахнем *ѝ* и *љ* от краѝа на думите: като откриваме на децата вол, стол, мисъл, много е по-добре и да ги пишем без ерове. Да задържаме тиѝа ерове ще каже, да бъдем премного пристрастни против фонетическиѝа принцип (— ние така разбрахме това мѝсто, което у автора е малко неѝсно). — 3. Да пишем *ь* в краѝа само на имена, които в именителен падеж имат *я*: учителѝ, царѝ, но мъдрост, кърв. — 4. Да не се караме за *ѝт* или *тѝ*: да пишем във всички случаи за член на мъж. р. ед. ч. *а* и *я*: вола, коня. [Тука си позволяваме да припомним и едно предложение от 1882. година, според което в книжовниѝа език трѝбва да приемем за им. п. вола, конљ, а за вин. п. вола, коня. „Марица“, бр. 358.]. За множ. ч. членѝт да бљде *те*: воловете. мислите. — 5. Да не въставаме против установението на нашите първоучители, да пишем звукѝт *ж* с два и с три белега; но за улеснение, *ѝ* да се пише в средата, а *ж* и *ѝж* в краѝа на думите. Така майкѝ, скокѝ, ходѝхѝ, пекѝт, стоѝж, мѝж, съдържателѝ; изключение правѝат многогѝлник и под. — 6. Правилата на комисѝиѝа за *ѝ* са „халтави“: нека се съгласим, да пишем таѝа буква чисто етимологически там, гдето се чува ту *е*, ту „*я*“, и да ѝа заместим с *е* там, гдето „*я*“ не се чува в никоѝ случаѝ. Така: млѝко, млѝчен, но утре, решение, мѝжете. — 7. Да премахнем съвсем, ако се може, окончанието *ѝе* — *ѝе* и да пишем ходене, спане, или пък ходенѝе, спанѝе. — 8. Разправѝите на комисѝиѝа за *рѝ* — *лѝ* и *ѝр* — *ѝл* са нестѝстоѝателни (така!), но неѝното мнение за удвоението на съгласните заслужава голѝмо внимание.

Това от „реалиста“. Благодарим за всичко: поне видим и едно дадено мнение, а не просто — „нечеме го, па това си е!“ Реалистѝт се кани и нататѝк да „чепка“ последователно правописните възражениѝа на комисѝиѝа. и то винаги с молба към неѝа: „да не мисли, че неѝните читатели и възрастители („противници“) пасат трева“!

От филологическата комисѝиѝа.

І. ВЪТРЕШНА ХРОНИКА.

Съдено било, щото славните ноемвријски дни от нашата нова историја, в които се прослави българското оръжие под ръководството на храбрија Сливнишки героі, да се отпечатаат в българските сърдца още повече чрез загубата на виновника на тија славни дни; вселюбимият наш първи български княз Александър І се помни на 5. Ноември в Грац. Неочакваната вест за преждевременната смърт на народния ни героі произведе потресајуще впечатление върху целия български народ и пробуди в него чувства на неописуемо съжаление за неговия трагически край. Величественото проявление на народната тъга, така блъскаво и единодушно изказана от целия български народ по случај смъртта на княза Александра, е красноречиво доказателство, колко е бил тоі скъп и мил за веќој Българин, и какви тесни и неразделими свръзки са го съединявали с България. Не само величието на неговите дела, които създадоха самостојателноста на България, но и величието на неговата душа и рицарската му самоотвърженост, които го направиха да презре короната и престолът си все за България, били са и ще останат винаги дълбоко отпечатани в сърдцето на признателния Българин, който губи в лицето на доблестния покојник својт нај-свършен народен героі. —

Покојникът е бил роден на 5. Априли 1857. година в Дармшат. Тоі е бил син на хесенскија княз Александър, от морганатическия му брак с графинја Јулија Хауке, дъщерја на генерал-лейтенанта граф Мориц Хауке, убит в 1830. година във Варшава от полските въстаници. Възпитанието си тоі е получил в един пансион от Шнепфентал (Schnepfenthal), а военното си образование — в кадетското военно училище в Дрезден, след свършването на което постъпил в чин подпоручик във 2. хесенски лејб-драгунски полк. Племянник на царја освободителя Александра II, тоі много пъти в младите си години е посещавал руският царски двор, особено обикнат от покојните цар Александър II и царица Марија. От тук е произлязла легендата, којато и днес се разправја из вестниците, че уж още от тогава датираа известна тайна вражда между княза Александра I и между царја Александра III, ако и да е известно, че последникът е по-голям от покојника цели 14 години. Щом се објави руско-турската војна, тоі, с разрешение на германското правителство, побързал да се присъедини към руската армија, гдето е бил зачислен в свитата на императора Александра и в

щаба на генерала Гурко. Той участвувал при превземаніето на Търново и Казанлък. В тази война покоиниѣтъ княз имал случаи да се отличи със своѣята храброст и сполучливи дела в много сраженіи. За това след евъриваніето на войната, цар освободителѣтъ помисли, че ще ошѣстливи Българіиѣ, като ѣ го препорѣчи за неин владетел, и дѣствително той биде избран на 17. Априли 1879. г. от търновското учредително събрание за български княз. През Іуни месец в същата година княз Александър, след като премина през Цариград, гдето се представи на Негово Величество султана, пристигна във Варна посред неописуема радост на българскииѣ народ, които с възторг посрещна своѣтъ първ владетел след пететотин годишното си робство. След полаганіето клетва на търновската конституциѣ, младиѣтъ княз Александър едва 22-годишен пое управленіето на новото си отечество с твърда решителност да го направи щастливо. За жалост, в скоро време той срещна непреодолими мъчности в достиганіето на тази си цел; благодарение на тайните и явните подстрекателства се развиѣ такива партизански борби, щото той неволно се поддаде на чужди влиѣния. И до днес се приказват из вестниците изказаните уж думи от княза Бисмарк на княза Александра, когато последниѣтъ му се представил да му иска съвети, преди да трѣгне за Българіиѣ, гдето се канѣл за княз. Княз Бисмарк, тогавашниѣтъ политически оракул, го посѣветвал да приеме предложената му корона и да отиде в Българіиѣ, като прибавил думите: „Ваше Височество ще останете във всѣкоі случай с хубаво възпоминание през целиѣ си живот.“ Таѣ думи на най-великиѣ съвременен дипломат се сбѣднаѣ, за жалост, твърде скоро за княза Александра. Млад и неопитен, лишен от искрени съветници, посред народ, също млад и лишен от политическа опитност, той начна да се утѣчава от положеніето си и да бѣде толкова по-чувствителен пред мъчнотиите, които срещаше в своето владение, колкото беше по-искрено предаден на българекото дѣло. През онова време никоѣ не знаеше тайните цели на руската дипломатиѣ, и както покоиниѣтъ княз, тѣ и разіарените партии, либерална и консервативна, бѣѣ играчка на руските дипломати. До като живееше освободителѣтъ на Българіиѣ, работите все още можеѣ да върват; когато обаче цар Александър падна мъченически убит на 1. Март 1881. година, работите веднага се усложниха. Знаем, колко горчиво оплакваше княз Александър смъртта на царѣ освободителѣ, единствениѣ негов и на Българіиѣ искрен покровител. Нещастниѣтъ преврат от 1881. г., който никога не можеше да се извърши при живота на царѣ освободителѣ, стана веднага възможен след възцарѣваніето на Александра III. При все че тоѣ преврат беше чисто руско дѣло, насочено явно против княза Александра, малцина измежду нас разбираѣ така работата, и заедно с Русите се нападаше безпоощадно и доблестниѣтъ наш покойник поради преврата, без да подозираѣ, че той беше невинна жертва на руската експанзивна политика. Развитието на бъдѣщите събитіѣ в скоро време оправдаѣ подозираните мотиви на преврата.

Княз Александър, въодушевен от най-благѣ чувства и намереніѣ за своето отечество, желаше да се залови сериозно с

организацијата на Бѣлгарија, учреди државниѣтъ съвет за изработване законѣ по всичките клонове на управлението, но за това трѣбваше спокојствие в страната, което, за жалост, липсуваше поради постојанните протести и вълненія на недоволната от преврата либерална партија. Тогавѣ се повикаха известните руски генерали, които единствените, според тогавашното мнѣние, можаха да запазат потребниѣтъ ред в државата. Царѣтъ побърза да изпрати генералите Соболева и Каулбарса, които заеха управлението на вътрешното и военното министерство. В скоро време, обаче, стана јавно, че пратените руски министри с цел да поддржат редѣтъ и спокојствието в страната, дејствуват съвсем подруга посока; те от една страна начнаха да диктаторствуват в Бѣлгарија, обстојателство, което не можеше по никој начин да дѣлкара жѣлаемото спокојствие, от друга, да разиграват още повъзбуждаваща политика между съществуващите партии и между кнѣза, с јавна цел още повече да изолират кнѣзѣтъ от народа. Те не се ограничаваха да бѣдат искрени съветници и помошници на кнѣза в неговото организаторско дѣло, а просто му диктуваха заповѣди от Петербург. Положението на кнѣза ставаше несносно, но тој не искаше още да прекъсне ползуваніето си от руски министри в управлението на Бѣлгарија, преди да направи още един опит с друго лице наместо генерала Соболева. Когато след известната обиколка по балканските владетелни дворове, в Гърција и в Черна Гора, кнѣз Александър се отправи в Москва, за да присѣтствува на коронацијата на Александра III, тој помоли царѣтъ да го освободи от рускиа генерал Соболева и поиска, да му се изпрати на негово мѣсто генерал Ернрот. Не успѣва, обаче, да се възврне покојниѣтъ кнѣз в Бѣлгарија, и планѣтъ му се бѣ вече разтроил в Петербург от заинтересуваните врагове на кнѣза. Императорѣтъ нарушава даденото обещание на кнѣза, решава, да остане генерал Соболев в Бѣлгарија, и изпраща известниѣтъ руски представител Јонина, с мисија уж да примири кнѣза Александра с генералите. Известни са опитите и настојаванијата на Јонина със всевъзможни обещанија да застави покојниѣтъ кнѣз, да се откаже от самостојателноста си като владетел и да се довери на волијата на генералите в управлението на страната. Възмутеното честолѣбие на кнѣза от тија предложенија, унизителни за неговата особа и сѣсипителни за неговото лѣубимо отечество, му вдѣхнаха кураж да отблъсне с неговојане исканието на Русија и да објави категорически, че тој поскоро е готов да се откаже от престола, отколкото да се лиши от своите върховни права и да компромитира интересите на своја народ. Опитѣтъ за свалијаніето на кнѣза чрез војската, којато се намираше в ръцете на руски офицери, не сполучи. Очевидди сме на онова единодушно въодушевление, с което се посрещна и изпрати кнѣзѣтъ от војската на софійскија лагер по случај на тезоименија му ден 30. Август (1883. г.). Бѣлгарските офицери и војници изказаха блѣскаво својата приврзаност и лѣубов към върховнија си началник и осуетиха планѣтъ на генералите. От друга страна непримиримите партии начнаха да виждат појасно положението на работите и, пред отечествената опасност, забра-

виха временно своите несъгласия. Сам княз Александър даде пример на отстъпчивост чрез това, че се отказа от пълномощията, за да може да се постигне съгласието на партияте (манифест от 6. Септември 1883. г.) и с това турп краі на генералското управление. С възстановяването на конституцията доблестният покойник си възвърна любовта на народа, работите тръгнаха по легален път, но отношенията ни с Русия се усложниха още повече; не беше в угодата на руската дипломатия доблестната самостоятелност на княза Александра. Изпращаніето на руските генерали, уволнението на руските офицери, които бѣха в личната служба на княза, извикваніето на българските офицери от Русия, гдето се намираха за образуване във военните училища и в частите на войските, бѣха ред мерки, диктувани от интересите на страната и предизвикани от безцеремонното действие на руските агенти в България. Руският цар се счете обиден от постъпката на княза Александра, ако и да се намираше последният в положение на законна защита и имаше повече причини да се смята не само обиден, но тежко и дълбоко оскърбен в чувствата на своето господарско достоинство. Първият адютант на княза Александра, по исканіето на генералите, беше извикан в Русия помимо княза направо чрез военния министър, вероятно, защото се смяташе верен князу и несъгласен с политиката на генералите и на Тонина. Така постъпка, извънредно оскърбителна за покойния княз, го застави да уволни всичките негови руски адютанти, за да не би да се повтори така мѣрка. Всичките сторени от покойния княз опити за примирение с разсърдения цар, било чрез частни посредничества, било чрез изпращаніето в Петербург на особена българска мисия, останаха осуетени от София и Петербург, и царят остана не добре уведомен до последна минута. Руският извъреден пратеник, който ако и да бѣ претърпѣл фиаско, все още оставаше в София, върши всичко, за да докара пак нѣкоя вътрешна криза и да компромитира княз Александра пред народа, но той не успѣ да направи друго, освен да причини променението на нѣколко министерства и да разпали отново борбата на партияте.

В такова приблизително положение ни завари провъзгласяването на съединението. Нѣма съмнение, че пловдивското въстание е дѣло на руската дипломатия, скроено с цел да се повреди на княз Александра било чрез това, че той ще прегърне това дѣло и ще се компромитира пред Европа и пред султана, като нарушител на берлинския договор и на европейския мир, било чрез това, че ще се откаже от него, ще изгуби по така начин любовта на народа и ще стане невъзможен в България. Известен факт е, че въстанието в Пловдив се е подготвѣло със знанието и участието на руския консул, Игелстром, и на руския военен аташе, Чичагов. Тези лица посрещаха в парадна униформа княза Александра далеч от Пловдив десет километра. Наистина, това съединителско движение бѣ общо желание на целия народ; искъствено отделените от европейската дипломатия две България не можеха да останат дълго време разделени. Покой-

ниѣтъ княз знаеше за това движение, но не можеше да го предупреди, без да рискува да изгуби своѣята популярност между народа. Съединението се посрещна с възторг от населението на Южна и Северна България, и княз Александар се намери поставен пред една мъчна дилема, в коѣто тоѣ и в единѣта и в другѣта случаи рискуваше своето положение. Тоѣ знаеше твърде добре, че ако се отзове одобрително за станалото движение и приеме да премине с воиската си Балканите, ще даде едно силно оръжие в ръцете на неговите врагове, за да действуват открито против него. Тоѣ си изпълни обаче дългѣтъ рицарски; от една страна телеграфира на рускиѣта цар, уведоми го за станалото съединение и му поиска съгласието да отиде с воиската си в Южна България, от друга, даде заповед да се мобилизира воиската, и преди да дочака отговорѣтъ на царѣта, премина Балканите. Тоѣ знаеше, че това нѣма да му се прости, но тоѣ си изпълни дългѣтъ към отечеството; тоѣ не можеше да не изпълни това, което искаше целиѣтъ български народ и му диктуваше неговата чест. Не такѣвъ изход очакваше Русѣта от това движение; намѣсто да отчужди княз Александар от Българите, таѣ му беше дала случаи с това още повече да привърже към себе любовта на народа. В този опасен момент княз Александър се показва колкото тактичен, толкова и храбър. Тоѣ знаѣа да примири султанѣтъ и да предотвърне откъм таѣта страна опасността. Никакви негови старания, обаче, не можаха да подействуват пред немилостивѣта цар, коѣто ѣавно изрази своето негодувание против своѣа братовчед, като заповѣда да се изчеркне името му от руската армѣта, в коѣто се числеше в чин генерал, и да се повикат от България руските офицери, които заемаха в българската воѣска всичките щаб-офицери дѣлжностѣ, и то тѣкмо в момента, когато ставаха в Сърбиѣта бързи военни приготовления, за да ѣи нападнат, нѣщо известно на Русите. Сега именно се показва княз Александър във всичкото свое величие; тоѣ набързо реорганизира своѣята воѣска с младите свои български офицери и не се побоѣа да излезе срещу неприѣтелиѣта, с високо упование в помощта на праведниѣта Бог и със силна вѣра в сполуката на своето право дѣло. Никога нѣма да забравим онова душевно вълнение, изразено в мъжествената негова осанка, когато след извършеното молебствие в църквата св. Богородица всички го изпращахме за боѣното поле от пловдивската гара; неговото марциѣлно и пълно с увереност лице вдѣхваше вѣра във всички ѣи, че дѣлото ѣи ще се увенчае с успех. Тоѣ се постави на чело на своѣята храбра воѣска, спечели славна победа в тридневниѣта боѣ при Сливница и превзе Пирот, всичко вътре в дванаѣсет дена. Победоносната българска воѣска бѣ спрѣна в по-нататѣшните си дѣйствиѣта само благодарение на чуждата намѣса. Последствиѣта от таѣта победоносна воѣна са грамадни; нашата напълно самостоѣтелна историѣта се начева в същност от сливнишката победа, коѣто ѣи спечели симпатѣята на Европа и ѣи даде увереност в нашите собствени сили. Победата над Сърбите ѣма освен това, като близък резултат, утвърдението на съединението на двете Бъл-

гари, запечатано с пролѣтата на боѣното поле кръв от техните синове. Таѣа воѣна ще състави винаги най-славната страница от нашата историѣ; тѣа увенча с лаврови венци българското оръжие, тѣа даде случаѣ да се прояви в пълното си развитие военниятъ гений на героѣа от Сливница, паметта на когото днес всички горчиво оплакваме. Покоиниѣтъ князъ Александър бѣ единствен от съвременните му венценосци, които е водил сам воѣската си на боѣното поле, разделял е с неѣа всичките незгоди на кампаниѣта, страдал е заедно с воѣниците си от всичките лишения, показал се е страстенъ воѣник, готов всѣка минута да жертвува животѣтъ си предъ очите на неговите другари, готов да награждава на боѣното поле храбриѣтъ, да насърчава слабиѣтъ, — с една дума, тоѣ съе своѣа примеръ знаѣа да насърчи своѣата млада воѣска, да ѣ вдѣхне куражъ и самоувереност и да ѣа поведе къмъ слава и победа. Затова бѣ тоѣ тѣѣ обикнатъ и убоготворѣванъ отъ Българите, затова тоѣ днес тѣѣ искрено се оплаква отъ целиѣа български народъ, затова тоѣ завладѣ симпатииѣта на цѣла Европа и възбуди съчувствието на мало и голѣмо къмъ своѣата романтична личност; тоѣ стана всемирнен героѣ, борецъ на правдата и свободата. Неговите военни способности се уважаваха и до последна минута отъ компетентниѣа воененъ свѣтъ. Единъ любопитенъ фактъ се съобщава за него отъ последните австрийски маневри в Гине: „Когато поради грамадността на участвуващата в маневрите воѣска произлѣзълъ голѣмъ безпоредѣкъ във всичките части на воѣската, само една частъ запазила редъ, и то била таѣа, надъ коѣто командуваѣ графъ Хартенау. Веднага се спуснали къмъ него с конѣте си германскиѣтъ императоръ и саксонскиѣтъ кралъ, които присѣтствуваѣли на тиѣа маневри, и го поздравили с неговѣиѣа предводителски успехи и талант; същото високо отличие му направилъ на другиѣа денъ и императоръ Франц-Йосиф“ (Kölnische Zeitung №. 928). Другъ епизодъ отъ същите маневри, не по-малко любопитенъ, се разказва за него: „Архидукъ Албрехтъ, в свѣтата на когото се намиралъ и графъ Хартенау, приелъ отъ жителите на селото, в което тоѣ живеѣал, единъ венецъ с надписъ „на победителѣа при Кустоца“ (в 1848. г. Австрийците спечелили блѣскава победа противъ Италианците при Кустоца). Архидукѣтъ приелъ благосклонно венецѣтъ и го предалъ на графъ Хартенау, като казалъ: „На победителѣа при Сливница“ (Bulgarie). Толкова са още пресни впечатлениѣта даже на чуждиѣа свѣтъ за победата на княза Александра при Сливница. Но да оставимъ тиѣа скѣпи за насъ спомени за достойнството на незабравимиѣа нашъ героѣ, защото те са вече достѣѣание на нашата и европеѣската историѣ. Не напраздно казва единъ отъ немските вестници за царуванѣето на княза Александра в България: „Периодѣтъ, който носи името на българскиѣа князъ Александра, е единъ отъ най-бурните и важните моменти в историѣта на источниѣа въпрос“.

Сподуката на князъ Александра в дѣлото на съединението и в сръбската воѣна осуѣти планове на руската дипломатиѣа, коѣта обаче не се отчаѣа и продължи по-нататѣкъ, само по другъ път, своите дѣйствиѣа противъ княза Александра. Покоиниѣтъ

се ползуваше и във войската и в народа с безгранична любов и сам беше уверен в пълната преданост на народа. За жалост таia дълбока увереност на покойника беше, може би, причината, че можа така лесно да се извърши чрез подкупничество позорният преврат от 9. Август, когато една шепа предатели офицери и войници грабнаха сред нощ княза Александра от двореца му и го откараха в Рени, от гдето той бѣ отправен за австрийската граница. С изумително очудване се научи за тоia крайно унизителен акт българският народ, който като една душа се въздигна против узурпаторите. и под ръководството на председателя на народното събрание Ст. Стамболова и на оскърбената в чувствата на своето достоинство българска войска, се възвърна назад княз Александър в България между ликуващия от радост народ. Обаче, убит душевно от последното приклучение и най-паче сит от постоянните явно враждебни преследвания от страна на Русия, от друга страна убеден, че единственото средство за възстановение добрите отношения между България и нейната освободителка е неговото отстъпване от българския престол, княз Александър, въпреки настояванieto и молбата на народа и на войската, предпочете да сложи короната си и да се оттегли от българския престол, като остави управлението на страната в ръцете на едно регентство, състоеще от три лица, Ст. Стамболов, подполковник Муткуров и П. Каравелов, заместен по-после с председателя на великото народно събрание Г. Живкова. Изпращанieto на княза Александра беше все тъй сърдцераздирателно, както и приеманieto на неговите смъртни останки.

Така се завърши кратката, бурната и блѣскава кариера на първия български княз Александър I. С това свое рицарско самотвържение венценосният покойник още повече бѣ привързал любовта на българския народ към себе си, толкова повече, че в скоро време стана ясно, че не неговата личност е пречила толкова за възстановението на добрите отношения между България и Русия, а свободата на България, за която се бѣ пожертвувал той. Колко много претърпѣ от тогава България за запазването на своята свобода от руските явни и тайни гонения, и колко тя страда още и до днес! След напушанieto на България, княз Александър се оттегли в родното си мѣсто между своето семейство. Проектът за неговата женидба през 1887. г. с принцеса Викториа, сестра на днешния германски император, се осуети от княза Бисмарк, който сполучи да убеди покойният император Фридрих, че е невъзможен бракът на неговата дъщеря с княза Александра по политически съображения; княз Бисмарк вѣрвал, че бившият български княз ще се опита чрез таia женидба да си възвърне българската корона и не искал да раздразнява с това Русия. Впрочем княз Бисмарк със своето угодничество спрѣмо Русия не малко вреда е донесъл на покойника и при други случаи. Още са пресни тия събития и бъдещата история ще ни разкрие без друго още много неща, които сега могат само да се подозират. Все по този мотив, сир. да не раздразнява Русия, княз Бисмарк е действувал

против назначението на покойниѣ на видна германска военна служба. Всичките тиѣ несполуки заставиха покойниѣт да напустне в 1889. г. и своето родно отечество, да се уволни от германската армія, гдето тоѣ заемаше чин на генерал-маѣор, да се откаже от кнѣжеската си титла и изобщо от политическиѣ живот, да приеме името граф Хартенау и да се ожени още в същата година. След малко тоѣ бѣ приет в австрийска военна служба, в коѣто пред смъртта си се числеше в чин генерал-маѣор, и се назначи бригаден командир в Грац, гдето и живееше, уважаван като отличен и достоен австрийски офицер, но обичан най-паче поради славното му минало и нещастните му приключениѣ. Със своѣствената му чувствителност и нежност тоѣ се бѣ предал със всичката си душа на своето мило семеѣство, на любимата си съпруга и на двете си дечица Крум-Асен и Цветана. Колкото и да избѣгваше обаче от миналото си и да се предаваше на своѣя идиллически живот, тоѣ не можеше да се отрече от себе си; неговата душа е била винаги в България, неговото сърдце е чувствувало заедно със сърдцата на Българите, неговият ум бил изцѣло посветен на България. Според разказите на един очевидец домът му вътре със всичко напомнял животът му в България, кабинетът му съдържал книги с изключително българско съдържание, стените във вилата му били украсени с образи от България и българската историѣ, най-после децата му носѣт най-красни български имена. Таѣя привързаност и любов на кнѣза Александра към своите съотечественици взаимно се отплаща и от българскиѣ народ със същата любов; коѣ от Българите не споменува с възторг неговото скъпо за тѣх име, коѣ нѣма неговият образ у дома си, коѣ не пее с ентузиѣзъм неговият химн, най-после коѣ не порони изобилни съзри при грозната вест за неговата преждевременна и внезапна смърт!

Щом стана известна грозната вест за смъртта на кнѣза Александра, Негово Царско Височество Господариѣт и неговото правителство взеха мерки за отдаване приличните почести на останките на „възкресителя на българската слава“. Негово Царско Височество отправи на вдовицата на покойниѣ, графинѣя Хартенау, една прѣчувствуваща съболезнователна телеграма; също направи и председателиѣт на министерскиѣ съвет от името на българското правителство. Чрез един Височайши рескрипт към воѣската, Негово Ц. В. кнѣзѣт, като припомниѣ за великите заслуги на покойниѣ, коѣто е създал и организувал българската воѣска и първѣ ѣа повел в пътиѣ на честта и на победата, заповѣда да се пази света паметта на първиѣ ѣ кнѣз и началник, и да се носи траур от цѣлата воѣска десет дена, а от I-ѣа на кнѣза Александра полк триѣсет дена.

В заседанието на н. събрание от 6. Ноември председателиѣт на министерскиѣ съвет веред едно благоговеѣно мълчание съобщѣ за смъртта на кнѣза Александра с една кратка и прѣчувствуваща реч, в коѣто описа неговите велики заслуги за България, и предложи да се дигне заседанието в знак на народен траур и да се избере една тричленна депутатиѣа от страна на събранието, коѣто да отиде в Грац да присѣтствува на погребѣ-

нието на покоиниѣ. Изпратиха се да присѣтствуват на погребението: от страна на Негово Царско Височество — полковник Р. Петров, началник на генералниѣ щаб, подполковник Винаров, началник на щабѣ на 2-та пеша дивизиѣ, и подполковник Марков, началник на гвардиѣта; от страна на правителството — министрът на външните работи Д. Греков и военниѣт министър, подполковник С. Савов; от страна на Народното Сѣбрание — председателѣт на сѣбранието Д. Петков и представителите д-р Л. Золотович и Ив. Цанков; отъ страна на войската — подполковник Маринов, началник на I дивизиѣ, подполковник Вълков, началникъ на I на кнѣза Александра полк и трима офицери от същиѣ полк. Българската депутатиѣ пристигнала на 8. того сутринта на 1½ часа в Грац, гдето била посрещната от бившиѣ секретар на покоиниѣ, А. Мергес. Заранта на 10 часа депутатиѣта се представила на сестрата и августейшите братѣ на покоиниѣ, и им изказала своите съболезнованиѣ за загубата на техниѣ любими брат и на българскиѣ герои. На 2 часа депутатиѣта отишла в собствената вила на покоиниѣ, за да се поклони на останките на кнѣза и да възложи венци върху неговѣа гробен ковчег, след което била представена на вдовицата, графинѣа Хартенау, коѣто държала на ръцете си сина си Крум-Асен; депутатиѣта изказала на графинѣата съболезнованиѣ от страна на целиѣ български народ за загубата на неѣниѣ съпруг и на първиѣа кнѣз, гражданин и воинъ на Бѣлгариѣа. Графинѣа Хартенау нажалена и със сълзи на очи отговорила на депутатиѣта: „Аз ви уверѣвам, че българскиѣт народ и неговата съдба са били твърде близки към сърдцето на покоиниѣ, и че тоѣ запази за него наѣвѣрна памет.“ Председателѣт на народното сѣбрание отговорил: „Сѣбранието ви изказва чрез своите представители наѣ-дълбоко съучастие и запазва за себе надеждата, да изпълни по особен начинъ своѣт траурен дълг.“ Кнѣжескиѣт адютант Винаров съобщил на графинѣата, че кнѣз Фердинанд изпратил цветѣа, садени от самиѣа кнѣз Александър, и молил да му ги тури в гроба, което графинѣата изпълнила с признателност. След това депутатиѣта обиходила всичките стаи на кнѣжеската вила, в едната от които видѣла новородената едва от нѣколко недели дъщерѣа на покоиниѣ, Цветана. На два часа в същиѣа ден станало погребението на великиѣа мъртвец. При издиганѣето на тѣлото, след подобащето благословение на останките пасторѣт Лаѣбенфрост казал едно прочувствено слово, в което очертал и миналото на покоиниѣа, пълно с славни дела, и изказал общата дълбока скърб за неговата преждевременна смърт. Погребалното шествие било величествено, посред многочислен натѣжен народ, коѣто пълниѣ балконите и прозорците на улиците, през които минало шествието; покоиниѣт е бил и тук извънредно любим, както всѣду. Гробниѣт ковчег е бил следван от представителите на австриѣскиѣа император и на англиѣската кралица, от принцове Хенрих и Франц-Йосиф, братѣа на покоиниѣа, от херцога Вилхелм Вюртембергски, от графа Ербах-Шенберг, зет на покоиниѣа, от представителите на Н. Ц. В. българскиѣа кнѣз, на министерскиѣа съвет, към коѣто се бил

присъединил и министърът на просвещението. Г. Живков, на народното събрание, на българската войска, на I на князъ Александра полк, от представителите на висшката българска колония, на българските студенти, от провинциалните власти на чело с губернатора на провинцията, генералите и офицерите. Войската отдаде военните почести на останките на покойника и изгърмѣла три залпа върху площада „Франц-Йосиф“. Ковчегът бил сложен в гробницата на семейството Райнингхаус. Тук произнесъл г. Д. Греков трогателна реч, из които извличаме следните по-важни пасажки: „Тъжовната и неочакваната загуба, която претърпява семейството на княза Александра, се почувствува дълбоко и в цяла България, която оплаква в покойника създателят на своето автономно съществуване . . . Два важни момента има в царуването на княза Александра за българската история: 1) победата при Сливница за спасението на отечеството; 2) жертвуването на короната и престола все за спасението, свободата и независимостта на отечеството . . .“, и завършил речта си с отправяние към блаженопочивния последната прощавка от страна на българския народ.

Още при първото известие за смъртта на незабравимия княз се разнесе между гражданите слух, който в същност беше общо народно желание, че тѣлото на покойника ще се пренесе в България. Когато председателят на министерския съвет съобщи на 6. того в народното събрание за смъртта на княза Александра, един от представителите, Г. Данчев, под влияние на тъжовните чувства, които са го обладавали в този момент, стана и предложи да се вземат мерки за пренасянето тѣлото на покойника в България, на която покойникът най-вече принадлежи. Без друго това набързо изказано предложение беше съгласно с общото чувство на представителите а таково беше и чувството на цялото население. И действително по инициативата на Н. Ц. В. княза и на неговото правителство, въодушевени от еднакви чувства с целия народ и верни последователи на делата на покойния български княз, българската депутация бѣ натоварена да поиска съгласието от семейството на покойника за пренасянето останките на княза Александра в България. Колкото и да е било мъчно на съпругата на покойника да се отдели така скоро от останките на обожавания ѝ мъж, тя със съкрушено сърдце се съгласила да изпълни желанието на българския народ, като обавила на депутацията, че това е било и желанието на нейния съпруг.

Останките на вселюбимия покойник се пренесоха от Грац със специален трен, съпроводжани от августейшите братя на княза Александра, от бившия секретар на покойника и от българската депутация. В Пеща се присъединили към траурния трен министърът на просвещението Г. Живков, племенникът на княза Александра, граф Ербах-Шенберг, генерал-адютант фон Вернхер като представител на великия херцог хесенски, майорът барон фон Бигелебен, като представител от лейб-драгунския хесенски полк, в който покойникът служил като офицер в младите си години. В Бѣлград траурният трен с останките на покойника

бил посрещнат със всичките подобаващи почести и се съпровождал от една особена военна сръбска делегация до Цариброд. Както в Българска, тъй и на всичките сръбски станции се отдавали военни почести на останките на покойника. Това участие на Сърбите в нашия народен траур и показаната от тях почест на останките на славнишкия герой са извънредно деликатни и рицарски; това им прави чест и заслужава нашата братска признателност. Заслужава да се отбележи едно случайно съвпадение: тѣлото на покойника княз Александър мина през Пирот на 14. Ноември, в който ден преди 8 години същият град бѣ превзет от победоносната българска войска под негово ръководство. По пладне на 14. Ноември пристигна траурният трен на гарата в Цариброд, гдето августейшите останки бѣха приети от министра-председателя Ст. Стамболова, от княжеския адютант, подполковник Стоянова, от подпредседателите на народното събрание, множество депутати и чиновници, и се възложиха много венци върху ковчега. Военните почести се отдадоха от една рота от 14. македонски полк. Тук се даде една малка закуска, приготвена по заповед на Н. Ц. В. княза, на съпровождащите тѣлото принцове и на извънредните пратеници, на сръбската делегация и др. представители. После се извърши от духовенството подобаващото опѣло и се произнесе от представителя Г. М. Дюкмеджиева една пламенна реч, в която той красноречиво очерта доблестните дела на героя от Сливница, Цариброд и Пирот. Тренът потегли на 2 часа към София; на Сливница, гдето бѣше пристигнал маса народ от София и от околностите, останките на героя на мѣстото се посрещнаха с 21 топовни залпа и върху гробника ковчег се възложиха маса венци. Към 4 часа пристигна траурният трен на софийската гара, гдето чакаха Негово Царско Височество Господарият, дипломатическото тѣло, министерите, висшите граждански и военни чиновници, представителите от народното събрание, депутати от цѣла България и маса народ. Военната музика засвири погребален марш, братиата на покойника, принцовете Хенрих и Франц-Йосиф, при излизаніето си от вагона, се посрещнаха от Н. Ц. В. Господария, който ги прегърна най-сърдечно, като си размениха просълзени съболезнователни думи, една рота от I на княза Александра полк отдаде военните почести, траурният вагон на многооплаквания покойник, под благоговения взор на присѣтстващата публика, се доближи до главния вход на гарата, гдето върху гробника ковчег на покойника се възложиха грамадно количество венци. Ковчегът на покойника бѣ изнесен на ръце из вагона от щаб-офицери на чело с военния министър, всички бивши верни дугари на покойника. Тук пред Н. Ц. В. княза, августейшите братиата на покойника, извънредните пратеници и пред всички присѣтстващи, министър-председателят, Ст. Стамболов, произнесе пред священите останки на покойника една пламенна и патриотическа реч, която покърти сърцето на и така разчувствуваната публика и застави всички без изключение да поронят изобилни сълзи и да се разплачат с глас. Той знае с кратки, но дълбоко прочувствувани думи да очертае заслугите

и делата на великиия мрътвец за българскиия народ и да опише дълбоката тъга и скърб на Българите на чело с своия нажален княз, негов верен последвател и борец за спасението на отечеството. Така импровизирана рѣдка реч за жалост не можем да възпроизведем изцѣло, понеже я нѣмаме, и ще се ограничим да цитираме само последната ѝ част, така както я намираме обнародвана в един от нашите вестници: „И ако е наистина това, което се вѣрва в нашия народ, че човешката душа, преди да се събере при Всеблагия Създател, четиресет дена обича да се скита из местата и около хората, които е обичала, о ти, които в такъв случаи навѣрно се намираш сега между нас, възрни се в нас, възрни се в нашите сълзи, в сълзите на своите чада, възрни се в сълзите на тоя народ, който ти толкова си обичал, в този народ, заради който си жертвувал всичко, в този народ, който толкова си прославил с примерната си храброст, този народ, за благоденствието на който и последната си капка кръв би пожертвувал и за спасението на който не си се поколебал да пожертвуваш нѣщо и от живота по-мило, престолът си, възрни се в натъжените могили на Сливница, възрни се в молбите на падналите твои храбри другари на боиното поле, от които си сега окръжен, възрни се, о ти народни мъчениче, в сълзите на друг един като тебе мъченик, на когото си предшественик в пълния с тръние път за народното спасение, и иди стани ходатай пред Небесния Цар, пред този единствен, който всичко може пред силните царѣ на земята, помолни го да стане помощник и покровител на твоия възлюбен народ, помолни го да предотвърне от нас лошата съдба, на която ти си първата жертва, помолни го да те приеме изкупление, както си всекога желал, и кажи му, кажи му — Той е всемилостив и всеблаг — да ни избави из безпощадното, от немилостивото гонение на всеки земни цар!“ С тези дълбоко прочувствувани думи завърши своията трогателна реч нашият първ оратор и горец патриот и сподвижник на покойния и сегашния български княз в много трудната борба, която за жалост още не е довършена. След това се подигна гробът и се понесе към погребалната колесница, състоеща от лафет, возен от шест коня и конвоиран от четири щаб-офицери, бивши адютанти на покойния княз, подполковниците Агура, Иванов, Винаров и Стоианов. Церимониалът и редът на шествието бѣ определен от особена програма от двореца. Върху ковчега бѣха поставени калпакът и сабиата на покойния. Погребалната колесница беше предшествувана от учениците и студентите, от духовенството на чело с Н. Високопреосвещенство митрополит Партений, от щаб-офицерите, носещи иностранныте и българските ордени на покойния княз, от колесницата с цветята и венците, а след погребалната колесница вървеше боевият кон на покойния. После идеха Н. Ц. В. князът, придружен от дѣсната и лѣвата страна от братиата на покойния, принца Хенриха, зет на английската кралица, принца Франц-Йосифа, който се числи в чин подполковник в I конни полк от нашата воиска, извънредните пратеници, към които се присъедини и соф. английски дипломатически агент, г. Деринг,

като представител на английската кралица, председателът на министерския съвет, председателът на народното събрание, дипломатическото тѣло, министерският съвет, хоф-маршалът на двореца, кавалерите на големия кръст на българския орден св. Александър, военната и гражданската свита на княза, представителите на събраниято, висшите военни и граждански чиновници, градските соф. съветници и депутати на разните общини от България. Шествието се придружаваше отпред и от двете страни от княжеската гвардия, и по шосето към черквата св. Крал бѣха наредени войските от софийския гарнизон. В такъв ред премина величественото погребално шествие през широката Витошка улица, балконите и прозорците по които бѣха препълнени от множество скърбещ и печален народ, желаещ да види и се поклони за последен път пред останките на възлюбения си княз. Щом пристигна процесията до св. Крал, ковчегът се понесе на ръце от щаб-офицери в черквата, гдето останките на покойния се дочеаха от Н. Ц. В. княгинята в пълен траур, от нейната свита и от множество дами. Извършването на божествената панихида стана от Н. Високопреосвещенство митрополита Партения заедно с цѣлото столично духовенство. При изнасянето на тѣлото се дадоха топовни залпове, ковчегът се понесе пак от щаб-офицери, между които участваше и по-малкият брат на покойния, към черквата св. Георги, гдето трѣбваше да се положат останките на покойния княз на вечна почивка. Таа черква, една от най-старите български черкви, запазена поради туи именно с особено благочестие, вижда се да е била предназначена да послужи като гробница на тоа, които възкреси епохата на древните наши славни царе, нейни съвременници. Таа бѣ приготвена да приеме останките на продължител и възобновител на народното ни съществуване; вътре беше поставен величественият катафалк, стълповете на които са украсени с превзети от неприятеля пушки, — цѣлата вътрешност на църквата бѣ облечена в черно, от страните на катафалка бѣха поставени два сръбски топа, превзети в Пирот. Преди да бѣде сложен ковчегът на приготвения катафалк, Н. Ц. В. князът дълбоко трогнат произнесе следната много-знаменателна реч: „Като владетел на България, като първ началник на българската войска, като върховен водител на народа, аз приемам тук мъртвите останки на Александра I Батенберг, българския княз. Аз ги поверявам на таа българска земя, която тои знаа тѣ храбро да защити и запази. Нека неговият славен пример на храброст и самоотвърженост остане за нас почитан и неговата памет неприкосновена! В името на цѣлия мои народ, в името на всички сърдца, които чувствуват български, нека неговата памет остане за нас вечна и свещена“.

След свършването на погребението, Негово Царско Височество Господарят заедно с принца Хенриха се качиха в кола и, последвани от принц Франц-Йосифа и другите извънредни пратеници също в придворни кола, се отправиха на Александровската площадь, гдето се извърши пред Техни Царски Височества дефилирането на войските от соф. гарнизон, участващи

в погребалната церемония. Принц Франц-Йосиф дефилира пред Н. Ц. В. на чело на своя полк.

С това се завърши достопамятното погребение на много-оплаквания княз Александра. Нека неговата памет остане за винаги дълбоко отпечатана в душата на Българина, и неговата самосотвърженост служи за пример на настоящите и грядущите поколения. Ще сме си изпълнили своите свещен дълг към неговата памет, ако запазим за винаги знамето на народната самостоителност, за което той се пожертвува.

— В заседанието от 19. Ноември в народното събрание се прочете указ, с който се приема оставката на министъра на просвещението г. Живкова и на негово място се назначава *ad interim* министърът председател и министър на вътрешните работи г. Стамболов; назначава се за министър на земеделието и търговията досегашният министър на правосъдието г. Славков, а на негово място за министър на правосъдието се назначава д-р К. Поміанов; назначава се за министър на общите сгради, пътищата и съобщенията г. Петков, досегашният председател на народното събрание.

По отдела на просвещението оставката на г. Живкова има наистина да се съжалива, защото важните и ползотворни реформи, които той предприе през времето на своята служба, искаха още неговото постоянство и усърдие, за да се завършат напълно и да приемат своя правилан и окончателен вървеж. Обаче с тази реформа вече е дадена една модерна основа и разширение на просвещението у нас, които остава само да се продължават нататък и допълнат според исканията на своето време. Наистина са очертани заслугите на Г. Живкова като министър на просвещението във Височайшия рескрипт от 19. т. м., който князът благоволи да му предаде в знак на Височайше благоволение и признателност. Там Господарят на България казва: „На този важен пост Вие, с Вашето постоянно залагане, да се повдигне умственият уровень на народа, с въвеждането на нови принципи, еднакво полезни за учители и учащи се, с уреждането на нови учебни заведения, с ползотворното си влияние върху българската книжнина, сте създали и установили нови течения и за нас, Българите, забележителни резултати. За да отличим тази Ваши народополесни заслуги, за да Ви изјавим Нашето монаршеско благоволение, за да Ви засвидетелствуваме Нашата лична към Вас привързаност, която във висша степен сте заслужили с вашата лоялност, с вашата, през всичкото време на 7-годишната Наша съвместна дейтелност, с неизменно безпределна към Особата, Династията и Престола Ни преданност, Ние Ви пожелаваме златният медал „за заслуга“ с корона, като сме уверени, че и за напред ще можем да разчитаме на Вас, като на един истински родолюбев, просветен и най-верен държавен служител“.

Между делата на министъра Живкова, извършени през периода на тази му дейтелност, особено личат две, които ще съставят

винаги епоха в развитието на нашето учебно дѣло; те са: 1. преобразуваніето на основното образование чрез закона за народното просвещение, и 2. основанието на висшето училище. С първото се постави основното образование върху по-широки и съвременни начала, като се разширичи то от четири на шест години; а с второто се създаде висшето образование у нас, вечецът на учебното ни устройство. От друга страна г. Живков първ обезпечи чрез закон положението на учителите, а особно на народниѣа учител; тоі първ надари своето ведомство със закон за пенсите (1888). Не по-малка е заслугата на г. Живков за развитието на нашата книжнина: „Сборникът за народни умотворениѣа, наука и книжнина“, който почна да се издава от министерството на просвещението преди четири години, е негово дѣло. Това списание без съмнение е един богат принос към нашата книжнина и историѣа; то е произвело заслужено впечатление в странство и е повдигнало името на младата наша книжнина между чуждиѣа литературен свѣт. С една дума, дългата и ползотворна деѣтелност на г. Г. Живкова като министър на просвещението съставиѣа една светла страница от историѣата на нашето вътрешно развитие след освобождението.

25. Ноември 1893.

Д. Д. А.

II. ВЪНШНА ХРОНИКА.

С писма датувани от 30. Октомври, както става уволниѣаваніето и назначаваніето министрите в Австриѣа, император Франц-Йосиф прие оставката на министерството Таафе и назначи новото смесено министерство на княза Windischgrätz, в състава на което влѣззоха четири министра от бившето министерство, а именно министрът на вътрешните дела маркиз Bacquehem, който в министерството на Таафе заемаше постът на министър на търговиѣата, министрът на земеделието граф Falkenhayn, министрът на народната защита граф Welsersheimb и министрът на правосѣдието граф Schönborn. От новите министри граф Wurmbrand, бивши началник на Щириѣа и интимен приѣател на покоѣиниѣа княз Александър в Грац, главниѣт град на Щириѣа, пое министерството на търговиѣата, подпредседателѣт на австриѣиската камара и ректорѣт на краковскиѣа университет рицар Madeyski се назначи за министър на просвещението и на вероисповеданиѣата, председателѣт на клуба на немската левица д-р v. Plener прие министерството на финансите и председателѣт на полскиѣа клуб рицар Jaworski стана министър за Галициѣа.

От новите министри трима принадлежат към консерваторите и са членове на клуба на графа Хоенварта, а именно председателѣт на министерството, министрът на земеделието и министрът на правосѣдието, двама са взети от клуба на Полиѣаците, а именно министрът на просвещението и министрът за Галициѣа,

и двама от клуба на немската съединена левица, т. е. министърът на търговията и министърът на финансите. Двама от министрите, а именно министърът на вътрешните дела и министърът на народната защита, стоят вън от всякаква партия, макар и двамата по убеждение да стоят най-близо до консервативната партия.

Новото министерство се посрещна изобщо доста благосклонно, макар и не с възторг. Само Чехите, и то както Младо-Чехите, също и Старо-Чехите, се поставиха още от самото начало враждебно срещу новия кабинет. Органът на Младо-Чехите *Narodni Listy* скоро подигна въпросът да се състави от славянските представители в камарата една съединена опозиция, която да се противопостави на коалицията, от която поникна новото министерство. В тази опозиционна коалиция тръбва Славяните да бъдат готови да се борят за равноправността на разните народи в Австрия и за отблъскване всякакви несправди, които биха могли да се вършат срещу Славяните от новото министерство. Така мисъл се посрещна добре от страна на моравските представители от старо-чешката партия и от южно-славянските депутати. Част от южно-славянската група на консервативния клуб на графа Хоенварта обяви на 11. Ноември, че поради изменените политически обстоятелства тя напуска този клуб. А именно четирима Хървати и шестима Словинци се отделиха и съставиха свой особен клуб южно-славянски, който се обяви солидарен с идеята за славянска съединена опозиция. Към тази три клуба се присъединиха и независимите сърбо-хърватски депутати от Далмация. Тези четири партии в едно общо заседание на 18. Ноември решиха да образуват славянска коалиция въз основа на равноправност и на задружно застъпване за общите интереси на славянството в Австрия. Русините, които тоже бяха поканени на това заседание, не се явиха и решиха отпосле да гледат да се споразумеят по-скоро с полския клуб, макар и някои от тях да бяха наклонни да влязат в състава на съединената славянска опозиция.

На 11. Ноември се откри изново отложеният на 17. Октомври вследствие на демисиата на кабинета Таафе парламент, и в първото заседание новият министър-председател граф Виндшгрец разви програмата на новото министерство. Така програмата се обръщаше преди всичко към трите главни партии, от които излезе новият кабинет, и изказваше надежда, че тези партии ще имат доверие в министерството и ще го подкрепят. Сетне на първо място поставиаше програмата реформата на изборното право, която реформа ще се извърши в съгласие с партиите и ще разшири значително изборителното право, като даде това право на известни слоеве в обществото, които до сега не са го притежавали, без обаче да излиза от рамките на конституцията, която постановява известни групи на избиратели. До прокарването на тази реформа министерството няма да зачeka други политически въпроси, та парламентът ще има време да се предаде на економически и финансови задачи, като на реформиране данъчната система, на разни обществено-поли-

тически въпроси, на преобразуване правосъдието и пр. Така програма се прие доста добре от представителите на съединените правителствени партии, а Чехите я посрещнаха с неодобрение. Младо-чешкият депутат Херолд обяви още в същото заседание, че „славянските народи и особно чешкият народ нѣмат никакво доверие в новия кабинет и в неговата програма“, а моравският депутат Фандерлик изказа мнение, че понеже „кабинетът се представя като една боева организация срещу стремленията на чешкия народ, затова Чехите трѣбва тутакси да се обявят за опозиция, като остаат най-предани на Негово Величество.“ Отподире обаче, в заседанията на клубовете на трите главни партии, декларацията на министерството се посрещна и от Поляците, а особно от клуба на графа Хоенварта с известни уговорки, които не са никак в полза на тази примирителната програма на министерството. Като Поляците, така и консерваторите, между които са чешките едри земевладелци и още седем Словинци, напиреха върху своите автономистически и национални стремления, които са именно противни на стремленията на немската левица. Ето и числената сила на трите главни партии в австрийския парламент: клубът на графа Хоенварта брои след излизанieto на 10-тѣх южно-славянски депутати 55 члена, клубът на Поляците 56 члена, а клубът на немската левица 110 члена. При това заедно с последните вървят и 15-те представителите от левицата център или така нареченият клуб на граф Кьорини. Всички депутати в камарата пък са 353, от които значи вече 221 влизат в състава на правителствената коалиция.

— Тога месец се промени и министерството във Франция. На 2. Ноември се събра на сесия новата френска камара. Вече първият вот в новата камара показа, че пресмѣтванията за състава на партията в тази камара, избрана на 8. Август, които пресмѣтвания се правеха преди образуването на камарата, не са били верни, и че и в тази камара, по видимому, нѣмат болшинство умерените републиканци, така щото министерството ще бѣде пак принудено да се опира и върху радикалите. Именно на 2. Ноември, когато се избираше временното бюро на камарата, получи кандидатът на умерените Casimir-Périer 296 гласа, а кандидатът на радикалите Brisson 195 гласа, до когато преди събиранieto на камарата се смѣташе, че умерените републиканци имат 310 депутата, а радикалите само 122. Кандидатът на умерените републиканци се избра наистина, но само защото в негова полза гласуваха и част от монархистите и раллираните. На 6. Ноември най-сетне при избиранието окончателното бюро на камарата Casimir-Périer получи 333 гласа от 419, но и тоз вот не показваше, че камарата притежава компактно болшинство от умерени републиканци, защото 200-тѣх нови представители от части се въздържаха да се обявят тутакси за една или друга партия.

На 9. Ноември министерството Дирцу разви пред новата камара своята програма, в която правителството се обявяваше против преглежданieto на конституцията, против разделянето църквата от държавата, против изменението начинът на изби-

раніето и против въвежданіето на прогресивния данък — данъка съобразно с доходите. Сетне правителството се обявяваше против учението и стремленията на социалистите, обаче обещавахе известни социални закони в полза на бедните съсловия. С таа декларация министерството Dupuy обявяваше война на всички радикални елементи в камарата и искаше да направи опит, да води управлението на страната, като се основава не върху пълната и несигурна републиканска концентрация, ами само върху еднообразно умерено болшинство, противно на всекакви политически преврати. Така ясно, чисто и без всяка двусмисленост не бѣ се изказвало никое републиканско министерство във Франция. Но същевременно като обявяваше в програмата, че ще се придържа строго о военния и училищния закон, които счита за важни придобити на републиката, правителството отблъсваше всекаква солидарност и със десницата. Радикалите и монархистите разбраха веднага своето положение и поискаха да се разисква върху политиката, която развиваше правителството в програмата си. В продължение на това разискваніе тримата радикални министри в кабинета на Dupuy (Peytral, Terrier и Viette), които бѣ кабинет от републиканската концентрация, видѣха дѣйствието, което произведе таа програма върху техните съпартизани, и дадоха на 13. Ноември пред пладне своата оставка. Обаче министър-председателѣт искаше, още преди да се обяви кризата, да получи вот на доверие от камарата, за да може въз основа на тоа вот сам да поеме преустройството на кабинета. В заседанието на 13. Ноември тоі поиска да одобри камарата програмата на министерството и с това да му изкаже доверие. Обаче малко по-преди министрът на финансите Peytral бѣ съобщил за своата оставка на нѣкои от съпартизаните си, и радикалите се възползуваха от това обстоятелство, за да отклонят вотът на доверие, като напомниха, че камарата не може да вотива доверие на един кабинет, който вече не съществува във своата цѣлост. Поради това и министерството се видѣ принудено веднага да връчи председателю на републиката своата оставка. Последниѣт покани преди всичко председателѣт на камарата Casimir-Périer да състави нов кабинет, но Casimir-Périer, който има пред вид да си постави кандидатурата за глава на републиката в избора през идещата година, не искаше да си повреди, като се изложи на нападки от разните партии, затова и не склони да поеме върху си предложената му задача. Също и Dupuy както и други държавни мъже се отказаха от мисиата, предложена тѣм, като указваха винаги на Casimir-Périer, като най-подходящ за момента. Най-сетне възложи Carnot мисиата на сенатора Spuller, другар на Гамбета и бивши министър на просвещението и на външните дела, принадлежащ към умерените републиканци. След като обаче и последниѣт, който минува за приател на Англия и не особен противник на троиния съюз, не успѣ да състави министерство, именно защото не можеше да намери министър за външните работи, председателѣт на републиката апелира повторно към патриотизма на Casimir-Périer, който тоа път вече не можеше да отклони мисиата, без да навлече върху си укор, че поради

егоистични причини не иска да услужи на държавата в тоia важен момент. И наистина Casimir-Périer успѣ скоро да образува ново министерство, съставът на които е еднообразен, тъй като в това министерство не влезе никоi член от радикалната партиа, както беше във всички досегашни министерства. Ето членовете на това министерство: Casimir-Périer — председател и министър на външните дела, Spuller — министър на нар. просвещение, Burdeau — министър на финансите. Raunal — министър на вътрешните работи, Jonnart — на общите сгради, Dubost — на правосъдието, Marty — на търговията; Viger от министерството на Дирцу получи и в новия кабинет министерството на земеделието; министерството на войната пое генерал Mercier, а на морската вице-адмирал Lefèvre. Всички министри, с изключение на сенатора Спюлер и на министрите на войната и морската, които не са политически личности, са представители в камарата и принадлежат, с изключение на председателя, които клонят повече към левия център, към партията на прогресистите-републиканци.

25. Ноември.

И. Г.

По-важни печатни погрешки.

			<i>напечатано :</i>	<i>чети :</i>
на стр.	2. р.	32	с зіапнали уста	с зіапнали уста.
" "	8.	" 26	у дѣл	удел
" "	45.	" 10	хубавци	хубавици
" "	" "	20	Филкава	Филката
" "	65.	" 24	Самуило	Самуила
" "	71.	" 23	тѣм се удаде	тѣм се не удаде
" "	75.	" 1	лестно	лесно
" "	75.	" 10	в много	много
" "	80.	" 32	тіа ще бѣде	тіа бѣде
" "	83	" 35	истина	истинна
" "	100.	" 14	дрга	друга
" "	101.	" 24	миналата	миналата година
" "	102.	" 40	бѹджетите	бѹджетните
" "	147.	" 21	литетурната	литературната
" "	148.	" 3	присѣда	пресѣда
" "	155.	" 48	Шмолкер	Шмолер
" "	156.	" 3	Роу	Рау
" "	157.	" 9—10	техните мнениіа научни	техните научни
" "	157.	" 12	от техната и	от техните мнениіа и
" "	159.	" 12—13	че липсва на автора ѱ,	не липсва на автора,
" "	159.	" 27	ще привлече	щеше да привлече
" "	160.	" 36	оргиналниіа	оригиналниіа
" "	163.	" 19	1132—1140	132—140
" "	164.	" 4	правописната по	по правописната

БЪЛГАРСКИ
ПРѢГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА I.

КНИГА V. — ЯНУАРИ

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА ВЪЛКОВЪ

1894.

СЪДЪРЖАНИЕ

КНИГА V.

	Стр.
Къмъ читателитѣ. Отъ редакционния комитетъ . . . I—IV.	
I. Рада. Разказъ изъ живота на една българска задруга. Отъ М. Георгиевъ	1
II. Божествена комедия. Отъ Данте Алигиери. Прѣвелъ К. Величковъ	37
III. До Чикаго и назадъ. Отъ А. Константиновъ. (Продължение отъ кн. IV).	49
IV. Въ Прѣславския дворецъ. Историческа повѣсть. Отъ Ф. Прохазка	80
V. Сръбскитѣ претенции въ Западна България. Отъ Дримколовъ	98
VI. Социалниятъ въпросъ и идеята на асоциацията. Отъ Б. Минцесъ	109
VII. Домашна хигиена. Отъ Д-ръ Ф. Гебертъ. (Въ 20 писма). Писмо I—II. Прѣвелъ Д-ръ Р.	127
VIII. Училищна хигиена. Отъ Д-ръ П.	133
X. Коткитѣ и дифтерията. Отъ Д-ръ П.	136

КНИЖНИНА

I. Рецензии :	
1. Г. Златарски, Геологическо-петрографическо описание на Сръдня гора. Рецензира <i>Д-ръ Г. Бончевъ</i>	137
2. Д-ръ А. Фричъ, Зоология за горний класически и реален курсъ. Прѣвелъ А. Явашовъ. Рец. <i>С. Юриничъ</i> . . .	143
3. А. П. Колевъ, Учебникъ по нютното пѣние. Рец. <i>К. Маханя</i>	147
4. А. П. Колевъ, Практически нютни упражнения за пѣние. Рец. <i>К. Маханя</i>	148
5. П. В. С., кратка биография на св. Йоанъ Кукузель. Рец. <i>Д. Матовъ</i>	149
6. Календарче св. Кирилъ и Методий за 1894 год. Издава книжарницата на К. Г. Самарджиевъ въ Со- лунъ. Рец. <i>Д. Матовъ</i>	151
7. С. Дикшейнъ, Принадената стойностъ, (Българ. социалъ-демократ. библиотека № 15). Прѣвелъ Г. Бака- ловъ. Рец. <i>Б. Минцесъ</i>	153
8. В. Н. Баркутъ, Программа историческаго курса въ русскитѣ и нѣкоторитѣ заграничнитѣ гимназияхъ. Рец. <i>Д. Д. Агура</i>	156.
II. Книжовни и научни вѣсти	
1. Шарлъ Гунб. Отъ <i>Л. III</i>	169
2. Петъръ Иличъ Чайковски. Отъ <i>К. Маханя</i>	171
3. Нови прѣводи отъ произведенията на г. Ив. Ва- вовъ. Отъ <i>Р.</i>	172

III. Изъ нашитѣ периодически списания.

1. Българска Сбирка, списание за книжнина и обществени знания	173
2. Китка, мѣсечно иллюстрирано списание за дѣца	177
3. Младина, научно-забавителенъ вѣстникъ за младежитѣ отъ двата пола. — Съобщава Л. Милетичъ.	180
4. Свѣтъ, мѣсечно списание за всѣкого	182
5. Утро, мѣсечно литературно-научно иллюстрирано списание. Съ- общава Б. Цоневъ	183

IV. Изъ чуждитѣ периодически списания

1. Сборникъ Харьковского историко-филологиче- скаго общества. т. IV.—V	185
2. Варшавскія Университетскія Извѣстїя 1893. № 6.	188
3. Starine, izdaje Jugoslavenska akademija, kn. XXVI.	190
4. Denkschriften der K. Akademie der Wissen. zu Wien phil.-hist. Cl. Band 42. 1892 Съобщава Л. Милетичъ.	191
5. Abhandlungen der philolog.-hist. Classe der K. sächsischen Gessll. der Wissen. XIII. Bd. 1893. Съобщава Б. Цоневъ	191

V. Библиография 193

VI. По правописниѣ въпросе.

1. Отговор на г. М. Дриновъ, по повод на изказаното му мнение в „Мисль“ год. III. кн. VIII—IX с. 709—712	201
2. Мнение по правописниѣ въпрос от Солун, (вж. Глас Македонски бр. 4 г. 1.)	208
3. Второ мнение от Солун, (вж. Югозападна България бр. 13. год. I.)	209
4. По повод на статиата „Български Прѣгледъ и неговата полемика“ (вж. „Мисль“ год. III. кн. VIII—IX с. 693—698.)	211
5. Нов цариградски критик на правописниѣ про- ект (вж. „Новини“ бр. 19, 21, 23, 26, 28). — Отъ филологи- ческата комисїя	221

Х Р О Н И К А

I. Вътрѣшна хроника	224
II. Външна хроника	229

Нови членове въ редакционния комитетъ на „Бъл. Прѣгледъ.“	237
Печатни погрѣшки	238

КЪМЪ ЧИТАТЕЛИТЪ.

Дружеството „Общи Трудъ,“ като съчувствува на идеята, изново да се подложи на сериозно разискване правописниятъ въпросъ у насъ съ цѣлъ, да се дойде часъ по-скоро до едно окончателно и удовлетворително разрѣшение, счете за най-умѣстно да даде отъ своя страна потикъ на тая идея и поради това рѣши да печата своето ново списание „Български Прѣгледъ“ по правописа, който филологическата комисия бѣше прѣдложила на министерството на Народното Просвѣщение въ видъ на проектъ, възъ чиято основа би могълъ да се изработи слѣдъ една сериозна критическа оцѣнка желаниятъ общо-български правописъ. Рѣшението на дружеството се осъществи въ съгласие съ комисията, чиито членове взехъ участие като сътрудници и отъ частъ редактори на „Български Прѣгледъ.“ Излѣзлитъ до сега четири книги на „Български Прѣгледъ“ за Септемврий — Декемврий, печатани по новия правописенъ проектъ, послужихъ на горѣказаната идея повече, отъ колкото можеше да се очаква: въ цѣла България се възбуди интересъ къмъ правописния въпросъ и се започна жива полемическа борба.

Тази борба още отъ начало взе твърдѣ остъръ характеръ, понеже мнозина почнахъ да търсѣтъ въ правописния проектъ на комисията даже нѣкакви си политически тенденции, и по този начинъ полемиката взе да се обръща отъ частъ въ политическа и лична. До като тая критика, принципиална и лична, може да бѣде само отъ полза за правописния въпросъ, злѣ се отразява върху успѣшното разпространение на самото списание, тъй като една частъ отъ възбудения отпоръ противъ правописния проектъ неправилно се насочва и противъ самото списание, което има и други научни и книжовни цѣли. По поводъ на това се възбуди отъ нѣкои членове на дружеството въпросъ, не е ли вече възможно, да се

направихъ въ правописния проектъ, въ слѣдствие на станжалитѣ критически прѣнния до сега, нѣкои измѣненія, каквото отъ новата 1894. година списанието да може вече да се печата не съ провизорния проектъ-правописъ, а съ една такава негова модификация, която би могла да се счита за окончателенъ и общо-приемливъ правописъ. Редакционниятъ комитетъ се обърнѣ съ тоя въпросъ до филологическата комисія, съ цѣль да вземе рѣшеніе по него, слѣдъ като комисіята даде своето мнѣние. Това мнѣние на комисіята се прѣдстави въ комитета писмено. адресувано до прѣдсѣдателя на дружеството г. Д. Агура, както слѣдва:

„До Г-на Председателя на дружеството „Общи Труд.“

„Филологическата комисія има най-много да благодари на списанието „Български Преглед“, че неиниѣт правописен проект можа в такова кратко време да се разгласи на вред по България и чуждиѣ свѣтъ, и да заинтересува и мало и голѣмо с тоѣ важенъ въпрос — с въпроса за нашиѣ бъдѣщи общъ правопис, върху който непременно ще трѣбва час по-скоро да се съгласимъ, за да се избавимъ отъ правописната анархія. Никакви възвѣнания и искусствени реклами не щѣха толкова скоро да помогнатъ на главното желаніе на комисіята — да се съживи интересъ къмъ заспалиѣ правописенъ въпрос, колкото това стори щастливото рѣшеніе на дружеството „Общи Труд“, да се печата „Б. Преглед“ по новиѣ правописенъ проектъ.

В течение на 4 месеца станаха доста полемики по тоѣ въпрос, изказаха се разни мнѣния, ала при все това не може да се каже, че тоѣ е разясненъ до там, че да смеемъ предречи и какво ще бѣде окончателното му разрѣшеніе. Напротивъ тоѣ тепърва сега захваща сериозно да се разисква, и отъ тиѣ разисквания ще може да се очаква сериозно осветленіе. Комисіята е убедена, че една подобна реформа, както и всѣка нова идеѣ, ще може с време да си прокара пътъ въпреки всеки отпоръ, който среща в началото, само ако има силата на свежа жизненостъ, ако е носителка на истината. Борбата ще се свърши окончателно следъ време, когато свѣстната критика разгони предразсѣдѣците и когато това, що е най-добро и най-целесходно въвъ реформата, хване коренъ у младото поколение. Нигде не се е прокаряла правописна реформа по другъ начинъ. Три стадиѣ прекарва всѣка

здрава идеѝа, коѝато дохажда да замести друга — по-стара идеѝа: стадиум на пълно отрицание, стадиум на прекалено възхваляване и най-сетне стадиум на трезвена и положителна критика, коѝато приема истината с почит и уважение. Които мислят, че и у нас при тоѝа случаѝ може да бѝде иначе, игнорират освен това и цѝлата наша нова историѝа — нашето възраждане, което се е извършвало и още се извършва в силата на добрите идеи и против интенциите на отделни консервативни представители на интелигенциѝата, с каквито се бори и ще трѝбва още да се бори и нашият правописен проект.

Като гледаме така на правописниѝа въпрос и като вземаме във внимание краткостта на времето, от как е тоѝ изново възбуден, както и твърде противуречивите възгледи които се изказаха по него, до сега филологическата комисииѝа не може да се изкаже положително по въпроса, подигнат в редакционниѝа комитет на Б. Пр. и предложен неѝ на обсъждане. Напротив тѝа е решена и в бъдѝще да подѝържа полемиката въз основа на своѝа проект, и вѝрва, че най-сетне ще се разбере окончателно, где и в коѝа посока могат стана изменения в проекта, съгласно със здравите критически бележки, които негли ще се правѝат върху него. Ала от друга страна комисииѝата уважава трудностите, в които е поставено списанието Б. Пр. поради новиѝа провизорен правопис, и вредите, които то има все по тоѝа повод. Комисииѝата, като съчувствува напълно на чисто научните и книжовни цели от програмата на списанието, никак не желае да пречи на правилниѝа му успех чрез своѝа правопис, и за това тѝа е на мнение, че има едно друго временно средство, което би могло да задоволи и двете страни, до като не се свърши тѝѝ или иначе правописниѝят въпрос, а именно: комисииѝата ще бѝде доволна, ако и в бъдѝще ѝ се остави на разположение в списанието отделът: „По правописниѝа въпрос“, гдето да може тѝа да печата по своѝа правопис своите мнениѝа и възражения по правописниѝа въпрос, а така също и чужди мнениѝа по правописа на авторите им, както е правила и до сега. С това тѝа ще подѝържа своѝят правопис покраѝ другите, които са предлагани и може би ще се предлагат. В другите отдели на списанието редакциѝата може да си служи с до сега приетиѝа правопис, какѝвто е в нашите по-добри списаниѝа, напр. Министерскиѝа Сборник, Периодич. Списание и др. Комисииѝата се надѝва, че един ден ще може Български Преглед да излезе печатан с окончателен общо-

български правопис. Тогава и отделът, който би се отстъпил сега на комисията, ще стане сам по себе си излишен“.

30/XI. 1893. г.

От филологическата комисия.

Слѣдъ като се обсъди отъ страна на дружеството тази декларация на филологическата комисия, намѣри се за най-цѣлесходно, да се постѣпи съгласно съ мнѣнието, изказано въ нея, и въ слѣдствие на това се взе рѣшение: да се печата „Български Прѣгледъ“ отъ Януарий 1894. г. по правописа на Министерския Сборникъ до окончателното разрѣшение на правописния въпросъ, а на членовѣтъ на филологическата комисия да се остави на разположение отдѣльтъ „По правописния въпросъ“, гдѣто и въ бѣдѣще да се употрѣбѣва нейниятъ правописъ.

София, 1893. 3/XII.

Отъ редакционния комитетъ.

РАДА

Разказъ изъ живота на една българска задруга.

Ако нѣщо ви се случи, да ви нанесе пакъ на кждѣ селото Щърковци, а вие само питайте за кжцата на дѣдо-Дичовата задруга. Или, по-добрѣ, хичъ и не питайте — и сами ще я познаете. Та и що да питате, та да ви се изсмѣе всѣки у очи, да рече: те, и това ми ти е човѣкъ, па още не знае ни задругата на дѣдо Дичо! . . . Щомъ наближишь край селото, а ти ще се спуснешъ низъ баирчинката, ще оставишь на дѣспо хаджи-Исмаиловата воденица съ ливадѣто, ще отминешъ лжката на дѣдо Цѣно-Топуза, ще спривишь на дѣво, покрай орѣшака и ще опрешъ на Салаковата чешма, съ три-тѣхъ шопура. Щешъ-нешешъ, и царъ да си, пакъ при тая чешма ще спрешъ. Ако си жеденъ, паний се: вода, като една сълза, колкото пиешъ, толкова повече ищахъ отваря. Не си ли жеденъ, тогава ще напоишь добичето: грѣхъ е да минешъ покрай такава вода, а да го не напоишь. Отъ Салаковата чешма право — като по конецъ, та у Щърковци. Сега, като влизашъ у село, гледай кждѣ има най-високо дърво и тамъ се спри. Високото дърво — единъ голѣмъ ясенъ — е туку до портата въ двора на дѣдо-Дичови. На единъ сухъ клонъ на дървото, колко съ ржка да дохванешъ, виси една жълтунгява пинта, прикачена на вървь. Тая пинта събира около 250 до 300 драма ракия. Кога и да минешъ покрай дѣдовъ-Дичови. — зимѣ било, лѣтѣ било — пинтата е все пълна съ два пѣти прѣвиечена ракия, отъ дѣдо Дичовъ макусъ. Минешъ ли отъ тамъ, спрешъ се, откачишь пинтата, прѣвърятнишь се, и кло, кло, кло — колкото ти дуна сака, пакъ и закачишь на клонъ, изтриешъ си уста, па сбогомъ — съ здраве! Така е било, отъ какъ си се знае дѣдо-Дичовата задруга, па така си е и сега.

Ако си се накаралъ макусъ за у дѣдо-Дичеви, па съ хаберлии, че ще имъ кондишешъ на гости, а оно . . . махни, брате, махни, отъ икрамъ не знаешъ ни кждѣ да се дѣнешъ!

Единъ отъ задругата ще те чака чакъ при Солаковата чешма, едната снаха ще те посрещне на портата, другата ще разпъжда у двора кучетата, да не би нѣщо да се спустнѣтъ на тебе — ехъ, знаешъ, живина, па знае ли на кого да лае и на кого да не лае? — Третата снаха ще те прѣведе прѣзъ шливака, четвъртата ще те причака на прага при кѣщата, петата ще ти прихване отъ тебе: я агърлѣкъ, я дрѣха, я що ли и да имашъ у рѣцѣ, а шестата ще стои да те чака да пружишъ ноги, та да ти изуе цървулитѣ, да отбие навущата, каквото що си е редъ и прилика. Срѣщатъ те, нали ти казвамъ, като че си стари сватъ, — весела ти майка — икрамъ, икрамъ — море, да е кабилъ на рѣцѣ да те носѣтъ! . . .

Каквото и да ви разказвамъ, все е нищо! . . . Та може ли и да се разкаже? . . . Трѣбва да видишъ, па да повѣрвашъ, а лакърдията е вѣтъръ — казвамъ ви: вѣтъръ! . . . Кѣщата у дѣдови-Дичови захваща — съ шливака, съ бостана, съ кошевитѣ, съ сайвантитѣ, съ яхъритѣ, съ свинарницитѣ—най-малко двадесетъ дюлума земя — цѣла казарма! . . . Отъ това башка, иматъ земя: до хилядо и петстотинъ дюлума ниви, четиристотинъ до четиристотинъ и петдесетъ дюлума ливади, а отъ нихъ само лѣка до двѣстѣ дюлума; двѣстѣ и петдесетъ дюлума бранище, двадесетъ и двѣ хиляди кютука лозе; двѣ воденици, — едната съ три, а другата съ петъ камѣка . . . нали ви казвамъ: не е, да речешъ, имовина, каквото що има имовини, ами цѣла мушия. А пѣкъ добиченца, да имъ сѣ живи, — да гледашъ, па да имъ се не нарадвашъ! Четирнадесетъ чифта волове, ама волове ви казвамъ, нѣ, като аслане; двадесетъ — двадесетъ и петъ главъ крави, тридесетъ-четиредесетъ, телци и юнци, четири-петстотинъ брави овци, три-четиристотинъ брави козици, сто и петдесетъ до двѣстѣ брави свини, четиридесетъ-петдесетъ кошара пчели, а пѣкъ кокошки, мисирки, гѣски и патици — нихъ и не броѣтъ; та и кой ще седне да ти брои такава живина! . . .

И всичко у дѣдо-Дичеви пълно, всичко берететлия, нѣ, тече имъ като изъ рѣкавъ, па врѣдни, па весели, па всѣко тича на работа, всѣко ради — да ти е мило и драго да гледашъ дѣдовата-Дичева задруга, па да видишъ, що е Божя благословия — халалъ имъ вѣра! . . .

Ама, па челядъ що е Господъ наспорилъ? — махни, брате, махни! . . . Четиредесетъ и осемъ души глави у кѣщи. Тридесетъ мѣжки и осемнадесетъ женски. Дванадесетъ снахи приведени, десетъ моми изведени изъ кѣщи; седемъ души у солдати, да послугуватъ и на царчината. А пѣкъ дѣца — дѣца . . .

по шесть-седемь пѣти всѣка година има кръщавки у дѣдови-Дичови! Е, оно така е! . . . Господъ кога дава, а онъ те и не пита, ни отъ кое си село, ни чий си сиѣъ . . . дава си, па си мълчи!

Дѣдо-Дичо е глава на задругата, па още прѣди три години бѣше навършилъ осемдесетата година. Баба Стана, снаха му отъ по-стария братъ, Лазаръ — Богъ да го прости — бѣше втора по старейство у кѣщи и глава на женската челядь. Чичо Тасо, пръвъ синъ на дѣдо Дичо, е трети у задругата. И чичо Тасо хеменъ наближилъ шеесетата година и по-лани ожени унука отъ дѣщеря, лани ожени Първанъ, унукъ отъ сина му Дино, а сега иде редъ да жени Лило, унукъ отъ втория му синъ Кѣно.

Дѣдо Дичо е, истина, най-стара глава у кѣщи, ама за всичко по-пешинъ ще се допита до баба Стана, па и съ чичо Тасо ще размѣни по нѣкоя лакърдия, па чакъ тогава ще буюрдисва, щото е за буюрдисване. Не е, да речешъ, че онъ и самъ не знае или не може, ама така, нѣ, редѣтъ си му е такъвъ; па и по-харно е, каже, два акъла отъ единъ, а три е още по-харно и отъ два! . . . Дойде, да го речемъ, та се запродава нѣкое парче нива или ливада, близу до нихната имовина, а дѣдо Дичо ще рече: какво мислишъ, снахо Стано, да го купиме ли? . . . ете, толко и толко е излѣзло на цѣна, па е у комшилѣкъ, па мислимъ: по си е харно да прошириме нашето, те, нѣ, Господъ ни е наспорилъ, па се намножаваме, па, мислимъ, нека се найде повечко, па ще дотрѣба, а Колко за купило, ете, далъ Богъ, па има съ що, ... та рекохъ да те питамъ, знаешъ, да чуемъ и твоята

А баба Стана ще отвърне: Е, па ти знаешъ, брайно, ти си мѣжка страна у кѣщи най-стара, па каквото ти речешъ, оно ще е и харно. Баба Стана стои отъ дѣсна страна на дѣдо Дичо. Като опита нея, а онъ се обърне отъ кѣмъ лѣвата, па рече на чичо Тасо: я мислимъ, че е харно да я купиме, а ти що ще кажешъ, синко? Чичо Тасо туку ще се посвие малко, ще пипне съ прѣститѣ отъ дѣсницата ноктитѣ на лѣвата си рѣка, като че ги глади, ще понаведе малко на дѣсно глава и кротко, смирено, ще подигне отдолу на горѣ очи, на кѣдѣ дѣдо Дичо и ще отвърне: Е, па, харно е тате, . . . и я така мислимъ, каквото ти думашъ . . . да я купиме, па, ще накарамъ Драгана още тая есенъ да я изоре, па да посѣеме малко отъ червенката. Нивата е

харна . . . не е, да речешъ, ни много клисава, ама не е ни сипка . . . тамънъ за работа. . .

И така за всичко, каквото и да трѣбва да се допитва, до тримата ще се допитва, па какво они рекътъ — това е речено; какво они отсѣкътъ — това е отсѣчено.

Сѣда ли се на софра, най-напрѣдъ ще седне дѣдо Дичо, а една отъ снахитѣ ще му подложи възглавничка, та да го не убива, да му е меко — ехъ, знаешъ, старъ човѣкъ е, па у старъ човѣкъ и кокалитѣ сж по-твърди, не сж така жилави, като у младо. До дѣдо Дичо, отдѣсно, послѣ ще седне баба Стана, па чакъ слѣдъ нея ще седне отлѣво чичо Тасо. Като седнѣтъ тримата, тогава ще пасѣдатъ другитѣ мъже — все по редъ, по години. Женитѣ, момчурлячетата, па и тия, що сж вече навили каишъ на колѣно, както и дечурлигата, никой отъ нихъ не сѣда на сжщата софра. Они си сѣдатъ банка, чакъ като приреджѣтъ софрата на старитѣ и на мъжѣтѣ. По нѣкой пѣтъ само присѣдва и стрина Първа, стонанката на чичо Тасо, ама и това рѣдко-рѣдко. Та и какво ще присѣдва, като трѣбва да нагледва снахитѣ, какъ готвѣтъ край огнището, какъ реджѣтъ, какъ носжтъ яденъето, и всичко, що е работа на снахитѣ да вършжтъ. Ама па и редъ ли имаше у дѣдо-Дичеви, Боже, Боже, да речешъ че е като у църква. Ако е работа мъжка, мъжѣтѣ ще ги нареди чичо Тасо, ако ли е женска, женитѣ ще ги нареди стрина Първа. Ще дойде чичо Тасо така, отечеръ още, прѣди вечеря, па ще ги събере подъ крушата или край сайванлъка, па почне: ете, я приказвахъ съ тато, па рекохмѣ: ти, Първане, да идешъ съ Дойчина и съ Цѣно, утрѣ, на голѣмата нива, край бранището, съ три плуга и съ шесть чифта волове, да изорете за угаръ. А ти, Тошо, съ Камена ще идете да оправите водитѣ на горната лѣка; а ти, Иоване, съ Стоила, ще впрегнете четири кола и ще докарате дърва отъ бранището: Пото ще иде па горната воденица да смеле два-три чувала брашно, да понагледа воденичарина и да види дали държи язѣтъ; а Младенъ ще иде у града да занесе вергвата и да пита чорбаджи Цеко, кога да му лѣчиме козитѣ. Аילו ще остане при мене, да подрѣжеме кошаритѣ, да извадиме пълнитѣ нити и да попрочистиме. Кому бѣше редъ тая вечеръ при дѣбичетата? . . Тебе, чини ми се, Камене, нали тебе? ха, харпо! . . ще гледашъ да подложиншъ повечко сѣнце па воловцитѣ, че утрѣ ще идатъ на работа, а па кравитѣ да забъркашъ по-водна кърма — телци дожѣтъ, па и мѣко ще трѣбва повечко! . . — И така, единъ по единъ, всѣки

знае, що има да прави на утрото, па си е всѣки рахатъ, па си е харно!

Па и стрипа Първа е турила на редъ женската челядь: Тота Каменица ще готви една недѣля, Вълкана Дойчиница ще пере, Савка Иотова ще мѣси хлѣбъ, Вѣла Новановица ще гледа дечурлигата, Пена Стойчева ще разчупи тикви на свинѣтъ, ще прѣгледа куринцитѣ, ще събере яйцата от полонитѣ, ще насади нѣкоя отъ коконшкитѣ, която се е разклопала, ще прѣкопа бостанътъ и ще направи нови лѣхи за арпаджикъ. Стоянка Първаница ще кърпи и заплита, а Кунка Цѣнова ще служи около мѣжветѣ, ще почисти по къщи и ще прѣгледва други къщни работи. Другитѣ жени ще тъкятъ, ще прядатъ, ще бѣлгатъ платно на рѣката, ще топятъ конопѣе у вода, ще навиватъ основа и друго таково, що чака на женски рѣцѣ у къщи. Другата недѣля, втората вземе на първата работата, третата на втората, и така се мѣняватъ, та хемъ да имъ не омръзне все едно и сѣщо, хемъ никой да се не оплаче, че върши най-тежката работа. Женска челядь е, гледашъ, ама като се нареди работата, па си всѣка подемно товарътъ на гърба, а оно върви, като че е съ масло намазано — не скърца: ни на самъ — ни на тамъ! . . .

Ама па и спори ли имъ работа, спори! Ако е за оране — у дѣдови-Дичови е най-рано изорано; ако е за жънене — у дѣдови-Дичови е най-рано пожънато; така и за посѣвъ и за вършидба, така и за косидба, така и за всичко. Па, голѣма имовина, божемъ, а, гледашъ, и сѣчива наспорилъ Господъ, всичко що имъ трѣбва: и плугове най-харни и болъ, и брани, и кола, и лопати, и трѣнокопи, и коси, и сърпове и всичко — всичко . . . за нищо не сж, да речешъ, ихтиячъ, или да се намѣржтъ у нужда, та да пойдатъ да търсятъ на заемъ по комшиитѣ . . . йокъ, йокъ, дѣдови-Дичови даватъ на заемъ, ама не взиматъ! . . .

Па и така, да речешъ, за отъ къмъ честъ, санкимъ, като дѣдовата-Дичова задруга нѣма друга. Ни едно отъ мъжката челядь до сега не се е посрамило, сполай на Бога, в нищо, ама башъ въ нищо. Отъ ка си е задругата, па и до сега, никой отъ Дичовци не е крадналъ, не е убивалъ, не се е напивалъ . . . йокъ, йокъ, Дичовци сж — Дичовци, па кждѣ рекатъ лакърдия, а она се па двѣ не чуши, кждѣ плювнатъ — а они не лижатъ — никой отъ нихъ не е турилъ до сега лице подъ нога — никой не се е посрамиръ, па макаръ било за една аспра работа, или за хиляди. Па и отъ къмъ женска страна, що годѣ е изведено изъ Дичовата къща, или уведено у нея — всѣка е съ хързъ

била, па всѣка е съ хързъ и остала. Това, да чуешъ нѣщо . . пушъ-мушъ за нѣкоя мома или снаха отъ Дичовци . . . йокъ, брате, . . . чакъ до Стамбулъ да питашъ, пакъ никой не може да ти рече ни гъкъ за отъ къмъ тая страна! . . . Що е хързъ, хързъ, па вситѣ сж честни, па пощени, па — ни тая вѣра — ни спаси Господи! . . . Казвамъ ви, що е право — право! . . . Ете, човѣкъ може, що е рекълъ нѣкой, криво да седи, ама не бива и криво да хортува; а пѣкъ колко за отъ къмъ Дичовци, това би било и грѣхъ — чистъ грѣхъ! . . .

У Дичовата задруга всѣко едно на друго блага дума ще каже, едно на друго икрамъ гледа, младо на старо лажърдия не отвѣрща, женско на мъжко пжтъ не минава, едно друго у всичко отменява — едно за друго мре! . . . Па весели, весели, Боже, сполай ти, да имъ се не нагледашъ! Ако е женско, па младо, а оно хемъ работи, хемъ пѣе; ако ли е мъжко, а оно хемъ оре, или жъне, или върше, или коси — хемъ посвирѣва, а нѣкои отъ нихъ, що ходжтъ съ овцитѣ, безъ кавалъ не походятъ ни до прага. Па и що сж кавалджии, хеле пѣкъ Лило . . . махни, брате, махни! . . . Като го надуе пушнияга, а оно, не да речешъ че свирѣ, ами като че ще ти продума!

Прѣдъ старитѣ, хелбете, като прѣдъ всѣко старо, всѣки е миренъ, всѣки тихъ, като у нѣкое школье прѣдъ даскало; ама като останжтъ на самѣ: весели, весели, па шегѣ, па пѣсни, па животъ, нѣ, топжтъ се, да речешъ, като масло на хлѣбъ . . . Па и старитѣ, знажтъ си, че прѣдъ нихъ не бива, па се и посвижтъ малко на страна, божемъ да не виджтъ, та да си сж рахатъ и да се весельжтъ младитѣ; па и мжжѣтѣ да изпушжтъ, на техна, нѣкоя лула тютюнъ. У дѣдо-Дичовата задруга още ни едно мъжко не е запалило лула прѣдъ дѣдо Дичо или прѣдъ баба Стана. И самъ чичо Тасо, ете, унуки жени, дума се, ама до сега, пази Боже, да тури у уста лула прѣдъ баща си! . . . Майке?! . . . Първа глава е това у задругата, не е шегѣ, па ако прѣдъ него не се пази икрамъ, оно прѣдъ кого другитѣ ще се пази?! . . . Ама и другитѣ мжжѣ прѣдъ чичо Тасо не палжтъ лула; а така, кога останжтъ на самѣ . . . на самѣ е друга работа!

* * *

Видѣли ли сте сухо дърво . . . тѣ, нѣ, кютукъ? . . . Хей, нѣ, косъ-кодижамити дънеръ, па сухъ, безъ клонки, безъ листѣ; така нѣ, стърчи голъ, а отъ долу, отъ кждѣ корена, покаралъ филизъ, едно едничко филизче, па зелено, па клончесто, па хубаво — колко го гледашъ, нѣ му се радвашъ! При су-

хия дънеръ ти изглежда отъ колко е хубаво още по-хубаво. Тѣ, на . . . такъвъ дънеръ бѣше дѣдо Цѣно-Топуза и такъвъ филизъ бѣше неговата унука—Радка. Отъ цѣлото дѣдово-Цѣново семселе бѣше останялъ само той и унуката му. Ехъ, Божа работа! . . . у негови рѣцѣ е всичко, па що сака, това прави! Днеска рече: така — така! утрѣ друго — друго! Нали си човѣкъ, слабъ, па що му можешъ? . . . нищо. . . хелбете нищо! Привиешъ вратъ, наведешъ глава, па а си траешъ! . . . Оно защо сѣ рекли хората: Божа работа! . . . санимъ, не е у рѣцѣтъ на човѣка, а у рѣцѣтъ на Оня, тамъ, горѣ, па като е рекълъ така, а оно така че е! . . . Наведешъ глава, свиешъ сърдце, па пакъ речешъ: Боже сполай ти; какво Ти кажешъ, това ще бѣде! . . . Речешъ, речешъ—нѣмашъ що! . . . И башъ да не сакашъ да речешъ, а оно си се и само знае, че си е така! . . .

Бѣше дошла, прѣди години, морилка у село. Чума ли би, холера ли би, какво би да би — единъ Богъ само си знае — па мори, па мори, та, ете, нали ви казвамъ: у дѣдови Цѣнови отъ двадесетъ души, само два остави — дънерътъ и филизътъ; кусуруть всичко отвлѣче тамъ, отъ кѣдѣто до сега още никой не се е върнялъ. Жали дѣдо Цѣно, жали, би се, трепа се, па най-послѣ и онъ прѣви вратъ — кандиса! . .

Мажка челядъ расте подъ камъкъ, а женска подъ калъ! Вѣра ви казвамъ че — подъ калъ! . . . До като да се обърнешъ на самъ — на тамъ, а оно се изтегнало нагорѣ, като . . . като шаворъ у блато. Божемъ го гледашъ дѣте, а оно, да прощавашъ, дофтасало и за женидба.

Така и Радка дѣдова-Цѣнова! Пощо изреди морилката у къщата имъ, а оно остана на, таковко — една мрѣвка месо! До като дѣдо Цѣно се ухкаше и кюхкаше съ своитѣ дертове и чемере, а отъ оная мрѣвка месо се изпружи — косъ-коджамити мома! Не съ капа, ами и съ торба да завъртишъ да я ударишъ — пакъ нѣма да се поклати! . .

Хичъ и да ви не казвамъ, вие и сами трѣбва да се сѣщате, че подиръ толкова кахъри дѣдо Цѣно гледаше на Радка, като на писано яйце! Пазеше я, като капка на дланъ . . . и прахъ не би оставилъ да падне на нея. Гали дѣдо Цѣно Радка днесъ, гали я утрѣ: днесъ едно по кефа на Радка, утрѣ — друго, до като Радка стана, Боже упаци, галена, та прѣгалена! Що помисли Радка — това трѣбва да се изпълни, що посака Радка — това да го има; що рече Радка — това трѣбва да стане! У цѣлото село другояче ѝ не викахъ, а само: галената Радка!

Истина, че дѣдо Цѣно-Топузътъ бѣше зенгининъ човѣкъ: и пари-пари, и иманье-иманье, и стока-стока — имаше отъ вѣдѣ да харчи, имаше съ що да уйдише на Радкинитѣ кефове и мераци! . . . Имаше па и не жалѣше човѣкътъ! Та що и да жали паритѣ? . . . Зеръ Радка не бѣше неговата единица — едничкиятъ филизъ на дѣнера?! . . . За кого, санкимъ, за другиго ще прави отъ сега натамъ сермия! . . . Всичко, що има, всичко е Божо, па Радкино! Дѣте е, па е свое, па му е мило, па си мисли: ако другитѣ не сж били късметлии да добруватъ съ неговото иманье, нека баремъ Радка. И, наистина, Радка добрува, та чудо прави! Бѣше станѣла една Радка у селото! Коя най-прѣменена — Радка; коя съ най-шаренъ сукманъ — Радка; коя да има три сърмени кенаре на елечето — Радка; коя да има сукнено кожухче, подплатено съ лисичина — Радка; коя да носи чакъ изъ градъ правени обуца — Радка! другитѣ моми оплитатъ коситѣ си съ мънистка: синки, бѣлки, червенки, по за двадесетъ пари, и самъ-тамъ по нѣкоя сребърна пара, а Радка — все съ черекъ-рубийчета, що сж по петъ и рупъ едната!

Ама па и мома ли бѣше, пустата Рада? . . . махни, махни . . . не е, да речешъ мома като мома, ами мома и половина! Израсла, израсла — тънка-висока, като тополка, па ония рѣцѣ пълни, па бѣли, като че сж съ млѣко налѣни, па ония вѣжди — вѣжди, ехъ, . . . пиявици. Бога ми — пиявици! А пъкъ що очи имаше, ехъ, брате, . . . сѣватъ, сѣватъ — като у невѣстунка. Така дойде, та те поизгледа, изъ-подъ трепни, нѣ-какво дяволски, ама така дяволски — море на конъ да си, па ще ти се прѣмрѣжи на очитѣ и отъ конъ ще паднешъ!

Страшни очи, вѣра ви казвамъ: страшни! Тѣ — на васъ лѣжа, на мене истина, ама я не бихъ смѣялъ да я погледнѣ право у очи — не смѣмъ, па това си е! Я не смѣмъ, ама Лило дѣдо-Дичовиятъ праунукъ бѣше имъ нѣкакъ навикналъ, па си я гледа, брате, па си му нищо! Оно не е, башъ да речешъ, хичъ нищо: и нему му потрѣвива око, като сѣвне на вѣдѣ него, ама пакъ даяндисваше — вѣра, даяндисваше!

Лило-Лило, ама всѣки ли е като Лило? Ехъ, весела му майка, момъкъ, момъкъ, та ештъ му не можешъ намѣри! Високъ, па тънъкъ у кръста, па плѣщестъ, па ония бузи: да го плеснешъ отъ едната страна, а онъ ще се пукне отъ другата. Мустацитѣ му едвамъ поникнали, колкото па едно патенце пухътъ, кога се излупи изъ яйцето. Та младъ е, още нѣма ни цѣли десетъ мѣсеци, отъ какъ е завилъ каишъ надъ колѣно! . . . Младъ, ама нѣ! . . . не се бои отъ Радкиното око — даяндисва му! . . .

Една сѣбота. . . . чакай да се сѣтѣж: кога бѣше? . . . ха, спомнихъ си, прѣзъ горещницѣ бѣше. . . . та, вечерята у тая сѣбота бѣше една чудна вечерь! Панизали се ония звѣзди, като нѣкои джаванре, . . . като че ги е изсипалъ нѣкой, па рекълъ: нѣ, безцѣнни камъне. . . . избирайте си, които харешете — па свѣткатъ, свѣткатъ, да речешъ, че шаватъ! . . . Мѣсечината, като рогъ отъ двогодишно юне, свила се между звѣздитѣ, па се лѣска, като че е отъ сребро. На едната страна се разпиѣла кумовата слама, па свѣти като незасипана жерава! . . . Па мечката, па раалицата, па всичко па небето букнѣло, та свѣти, свѣти, трѣпти, трѣпти, като че кой знае какъвъ джумбушъ става по това небе! . . .

Радка се изправила до сливата, а Лило се подпрѣлъ съ рамо до дървото, турилъ чело на дланъ, прѣхвърлилъ лѣвата нога прѣзъ дѣсната, па гледа: ту у Радкинитѣ очи, ту у звѣздитѣ, като че иска да измѣри, кое по свѣти, дали Радкинитѣ очи или звѣздитѣ. Радка хванѣла едно отъ шиветата на своята дълга, черна като смола и лѣскава като свила коса, па я навива съ дѣсницата около показалеца на лѣвата си рѣка; навива и развива косата си и — все у земи гледа! У земи гледа, ама нѣкакво дяволски подвила уста, като па смѣхъ. Не е, да речешъ, че се смѣе, ама така нѣкакво . . . знамъ ли я, какво да го режъ? . . . нѣкакво, като че на нѣкоя дяволия мисли. . . . Ехъ, Радка, . . . та цѣлата е живъ дяволъ, какво нѣма да мисли па дяволии . . . майке?! . . .

Лило прѣмѣсти дѣсниятъ кракъ върху лѣвия, подпрѣ дланъ задъ лѣвото ухо, въздъхна изъ дънъ-сърдце и дума:

— Охъ, Радо, Радо, изтопи ми душата, като восѣкъ у тиганъ, па съмъ се слисалъ, па и я не знамъ, що да чинѣ! . . .

— Па, запопи се, Лило, подзе го дяволски Рада, — запопи се, ако ли това не ти се харесва, а ти се покалу-гери! . . . ха, ха, ха! . . .

— Море, махни се, Радо, ти все така си знаешъ . . . на подби-шега, като че мене ми е много до шегата дошло! . . .

— Е, па, какво да ти речемъ?

— Па, речи ми . . . що да правѣ! . . .

— Па, какво всичкитѣ хора правѣтъ . . . кажи на вашитѣ да хортуватъ съ дѣдо, па . . . ухъ, убило те, да те убие, зеръ я трѣбва да те учимъ! . . .

— Море, не щемъ я, Радо, ти да ме учишъ, имамъ си и я акълъ за толко, ама . . .

— Ама сливата родила пиперки! . . .

— Море, остави се отъ шегѣ, кажемъ ти! . . . не видишъ ли?! . . . мене ми се памето завъртѣлъ, като на чекъркъ, а она взела та шегѣ бие! . . .

— Да бихъ могла, я бихъ тебе била, а като не могъ тебе, баремъ шегѣ да биѣ! . . . Какво, какво . . . взелъ та мене пита: какво!? Я ли трѣбва да те учимъ?! . . . оно, ете . . . истина, ама па . . . като го видимъ, че не е нѣщо съ редъ, а я що, санкимъ? . . . или шегѣ, или пѣкъ . . . хмъ! . . . що че ти хорутувамъ, като че ти не си у село расълъ, а я у гора, я у нѣкой пушнякъ! . . . хмъ! . . .

— Море, знамъ и я, . . . ама, ете, като ме е срамъ да споменъ на нашитѣ, а пѣкъ отъ дѣдо Дичо ме е срамъ, сраъмъ — у земи потѣвамъ; . . . не бихъ могълъ да му рекъ, па да знамъ, че никога не бихъ те вземалъ! . . . —

Радка . . . ехъ, дяволска Радка . . . мислите, че ще се засрами, като е лакърдията за свадба? . . . хмъ! . . . понаведе глава, посвие дяволски джуни, позавъртѣ се на лѣвата пета и . . . ни петъ, ни шестъ, туку отвърна:

— Е, па, харно . . . нека . . . ти ме не взимай . . . Пунчо Лалинъ и така чака . . . я ще се ожениж за Пунчо, па: сбогомъ — съ здравье! . . .

— Кой? . . . Пунчо ли? . . . Зеръ ти мислишъ, че ще те остави нѣкому другиму да те вземе?! . . . бе йокъ! . . . Не го е родила още него майка . . . Ни кость ни вѣстъ нѣма да му остави, който само рече съ прѣстъ да те пише! Кървъ ще падне, ама или я, или други никой! . . . Разбирашъ ли: никой други, дордѣ е Дичовия Лило живъ, па билъ — кой да билъ другъ . . . и паша да е, па пакъ не давамъ . . . разбирашъ ли ти? — не давамъ! . . .

— Хмъ, не давашъ а? . . . не давашъ! . . . Тебе ти се сака, санкимъ, да ми купишъ гребенъ, па да рѣшиж бѣла коса, ха? . . . бѣла коса, нали? . . . Да стоимъ да побѣлѣемъ, па да те чакамъ . . . да ме поведешъ прѣгърбавена у сватове ха? . . . Така да се подпирамъ съ тояжка, като твоята баба, ха? . . . майке!! . . . глей го ти, молимъ те! . . . Момата: чукуръ баба . . . момъкътъ: пергишъ дѣдо, па: ете ти свадба! . . . ха, ха, ха! . . .

Пуста Рада, па като крѣхне да се смѣе, море ще я чуешъ чакъ прѣзъ третя махала. И сега така, крѣхна, па: ха, ха, ха! . . .

А Лило? . . .

Лило забрави и мжка и завъртѣнъ паметъ, и дѣдо Дичо и всичко, па сегна съ ржка да прѣхване прѣзъ половината

Рада, да я притисне на грждитѣ си, да ѝ се нарадва, да я помилва . . . ама Рада—като Рада: живѣ диволь, па това си е . . . извие се изъ рждѣтѣ му като мрѣна риба, па . . . хъщъ! . . . иди я гони—отлетѣ като катерица! . . . Ни му китка даде, ни сбогомъ, ни . . . Господи помилуй! . . . Хе, знаемъ си я Рада; хитра е . . . хитра, като лисица!

Сиромахъ Лило! . . . ходи божемъ, ама башъ като че е пиянъ — залѣнъ, едвамъ пристѣпва, па се клатушка: ту се завали насамъ, ту се завали на тамъ, също като че . . . да иде у пусти гори . . . също като че му е ексикъ нѣ-коя дѣска! . . . Да пази Господъ, оно що ли човѣку не дохожда до глава! . . . Божемъ си здравъ и читавъ, па станешъ серсемъ, като че си изпилъ три оки ракия! . . .

Иде си Лило у къщи, а главата му нѣ . . . шиникъ, а на грждитѣ му, подъ лѣвата сиса: тупа, тупа — да речешъ че е тепавица! . . . Като наближи вратята, а той се шумugna въ двора, като плѣхъ въ логовище! Никой го не види, никой го не чуе. Станѣлъ Лило прѣдъ свинярника, па гледа кждѣ къщи. Вратата на оджака отворени, женитѣ наклали огънь, па бучи, бучи, а пламъкъ лиже чакъ до сръдата на веригата. Гледа Лило отъ далечъ пламъка, гледа го, па божемъ отъ далеко, па пакъ го грѣе! Тѣ, осѣща, че му е жегга, като че се припекълъ край самия огънь! . . . А не е близу, да речешъ, та да се е припекълъ, какво близу? . . . има повече отъ шесдесетъ разкрача, па . . . чуди се: какъвъ е тоя огънь, та го грѣе отъ толкова далечъ?! . . . Край огъня се шумнѣтъ женуриитѣ, като сѣнки: една насамъ, друга на тамъ! . . . Една прѣтърсва гърнетата съ яденъето, та да не загори; изъ гърнетата се вдига пара, а на Лило му се чини, като че подъ гушата му прѣтърсватъ гърнетата, па парата го ударила у гърло, у носъ, па го души, души, нѣ, тамънъ тука, подъ кокалчето, па не може момче да си отдъхне! . . . Друга една отъ женитѣ турила черепня край огнището, па я посипва съ жерава, за да опече погача за дѣдо Дичо. Жеравата изсипватъ върху черепнята, а на Лило му се чини, че я изсипватъ върху грждитѣ му, па му пари, пари . . . иде му, сиромаха, да вика отъ болки! . . . Да вика, ама не смѣе . . . страхъ го е, срамъ го е! . . . Сви-нѣтѣ загрухатъ въ свинярника, па по нѣкое заквичи: квиу, квиу, квиу, а на Лило му се чини, че и нѣхъ посипватъ съ жерава, па и они квичѣтъ отъ болки. Нѣкоя отъ кокошкитѣ, що снѣтъ на черницата, туку се отдѣпне отъ клонищата, па: пърръ, пърръ — подхвърка, та да се закачи пакъ за клона,

а Лило се загледалъ у черницата, па му се чини, като че отъ горѣ пада жеравата . . . като че се изсипва надъ главата му! . . .

По едно врѣме приседна у темнината на единъ пѣнь. Подпрѣлъ лакти па колѣна, а глава на длани; заболѣ прѣститѣ си чакъ у косата и мисли, мисли . . . Боже, какво ли му не иде на мисълъ?! . . . Мисли и на Радка, и на своитѣ, и на дѣдо Дичо и . . . на Пунчо. Като се сѣти за Пунчо, а Лило свие прѣститѣ на дѣсницата, па замахне, та . . . пухъ у пѣня! . . . Пѣнь, като пѣнь — не сака и да мари! . . . Та и какво ще мари? . . . грижа го е него, че Лило го ударилъ съ дѣсницата или съ лѣвицата! . . . все му е едно! Нему все му е едно, ама па Лило не е така: раката излѣзе по-слаба отъ пѣня, та отъ болки прѣчърнѣ на Лиловитѣ очи, и той я дръпна, та — въ устата.

Поотмине му болката, а онѣ, все съ подпрѣна глава, стои и мисли, като, да речешъ, че геминтѣ му потѣнали по моретата! . . . Ехъ . . . младини! . . .

Вѣла Иваница излѣзла по двора да тражи нѣщо, па . . . узира се, узира. . . чини ѝ се, като че човѣкъ седи на пѣня и хълца! Сепне се булката, па нито я е напѣдѣ, нито надирѣ; а у мрачината не може башъ хубаво и да разпознае: човѣкъ ли е? . . . звѣръ ли е? . . . дърво ли е? . . . Ама какъ ще бѣде дърво, като хълца, сѣщо като живо?! . . .

Лило и самъ не знае, отъ кѣдѣ и какъ бликнѣхъ сълзи на очитѣ му. Но осѣщаше, като че му поотлеква отъ тѣхъ . . . като че поизгасихъ жеравата, що го печеше. . . Прѣститѣ му, съ които прикриваше очитѣ си, се намокрихъ, па Лило свали дѣсницата отъ очи, та да я изтрие отъ пояса и, прѣзъ влажнитѣ очи, гледа срѣщу себе си жена, въ тѣмнината. . . изправила се, па го гледа! . . . Нито я видѣлъ, нито я чулъ, кога е дошла при него, нито я пѣкъ познава у мрачината. Нѣщо го шрецна у сърдце, и Лило се изпоти — виръ-вода! . . . Не е, да речешъ, отъ страхъ! . . . Майке! . . . тамънъ . . . Лило и страхъ! . . . Не се бои Лило ни отъ русалки, ни отъ вили, ни отъ караконджовци, ни отъ нищо. . . нищо! За страхъ — не го е страхъ, ами го е срамъ, ще го питатъ: отъ що и отъ какво? . . . а онѣ . . . хмъ, какво да скрои?! . . .

Лило се изкашля по издълбочко и ужѣ плювна на земи. Оно, ако питате, нѣмаше ни плюнка у устата си, ама така, на . . . божемъ плювна! . . .

Въла позна по гласа деверътъ си, па се кръсти отъ чудо и пита: — Боже, Боже... брале Лило, ти ли си това? ухъ, изплаши ме, страхъ да те не срещне!...

Лило и Въла си другарувахъ и гледахъ се харно у задругата. На всичко Лило бѣше готовъ да угоди на снаха си Въла, па и Въла много угаждаше на Лило. Като чу Вълиниятъ гласъ, а на Лило му се поразведри прѣдъ очитѣ, като че нѣкоя мъгла се вдигна отъ прѣдѣ му. Другиму не би казалъ ни гѣкъ, ама на Въла... на Въла друга е работата!... Па и много му се бѣше натрупало на сърдцето... тежеше му, па, да можеше да се изприкаже нѣкому, осѣщаше, че ще му поотлекне... ще му се съмне прѣдъ очи! Той се обади на Въла:

— Я съмъ, снахо Въло... я... оти?

— Па ... що е това отъ тебе, брале... що си се свилъ тука у мрачината?...

— Ехъ снахо, ... махни!... не ми е харно, па...

— Ама що е? ... какво ти е? ... оти хълцашъ? ... що ти е станжло? ... да не би нѣщо чичо... или дѣдо, или?...

— Махни, снахо, махни!... дотегнжло ми е, па ще направѣмъ нѣкой сакаатѣкъ, за чудо и за приказъ по селото!... Бога ми, ще направѣмъ... хемъ ако го не убиѣмъ, а я да не съмъ Лило!...

— Ухъ, брале, не думай такава лакърдия... на дявола куршумъ у ушитѣ... кого да убиешъ?!

— Па, ете, Пунчо Лалинъ!...

— Пунчо Лалинъ ли? ... па защо да го убиешъ?...

— Защо сака да вземе Радка!...

— Е, па, какво? ... ако я вземе — нека я вземе... защо да го убивашъ?

— Да вземе, ама я не давамъ!... разбирашъ ли? ... не давамъ, па това си е!...

— Я! ... па защо?...

— Така!

— Да не сакашъ ти да вземешъ Радка?

— Сакамъ зеръ, хелбете че сакамъ; и бае сака, па го оженихъ, и чичинъ Иото сака, па и него оженихъ, па... и я сакамъ!

Като издума това, а Лило пакъ замахна съ рѣка, та — плюсь у пѣня!... Пѣнътъ пакъ си пѣнъ!... нищо не осѣща, ама отъ Лиловата рѣка каниа нѣщо мокро-жежко, да бѣше по-видѣло, щѣше да се види, че е кървь. Ехъ,

поодраскалъ се малко, ама нѣма нищо — на юнакъ и рана! . . .
Вѣла се засмѣ отъ сърдце на своя деверъ и подбра го кротко:

— Е па харно, брале . . . като сакашъ, ще те ожениме, па, ако башъ Рада сакашъ . . . Рада ще вземеме! . . .

— Или Рада, или . . . друга никоя! . . .

— Е, харно: Рада — Рада! Я ще кажемъ на стрина, стрина ще каже на чичо, чичо на нанка, нанка на баба, а баба на дѣдо Дичо, па . . . ще пратиме сватове у Радици, па . . . живъ билъ и веселъ ходилъ! . . . зеръ е тука нѣкоя мѣка? . . .

Още на същата вечеръ Вѣла каза на своитѣ етърви, какъвъ меракъ има Лило на сърдце и какъ и що го е нашла въ двора, какво е приказвала съ него и всичко, и всичко — отъ игла до конецъ.

Пуста Вѣла, шеговита; хемъ приказва, хемъ се смѣе! Ама другитѣ етърви хичъ не се радватъ на тоя Лиловъ меракъ . . . Виждаше се, ашикере, че имъ не е по сърдце:

— Не е Рада за нашата къща! . . .

— Не е, не е . . . тафраджийка е! . . .

— Хемъ тафраджийка, хемъ маханаджийка!

— Галеница . . . та нали я знаеме: галената Рада! . . .

— Ще ни скара всички ни въ къщи . . . помнете ми думата . . . я що знамъ — знамъ! . . . Тука не е, като при дѣдо Цѣно Топуза . . . ама, ще сме живи — ще видиме!

— Дано пъкъ Господъ обърне на харно! . . .

*
* * *

На другия день стрина Първа приказва съ баба Стана:

— Стрино, ете . . . тоя нашия Лило турилъ меракъ . . . хвърлилъ око на оная Цѣновата унука, па . . . ете . . . снахитѣ ми приказватъ . . . лудъ-лудува по нея, па . . .

— Кой Лило? . . . това ли, на Кѣно момчурлячето? . . .

— Това, това!

— Е, па, отъ кога стана момъкъ? . . . дорасълъ ли е?

— Па . . . ете, отъ есенесъ опасва каишъ надъ колѣно! . . .

Оно, истина, младо е, ама е израстно . . . проточилъ се като върлина!

— Та, коя кажешъ: Цѣновата ли унука?

— Она, она!

— На Цѣно Топуза?

— Неговата!

— Хмъ . . . не е она за нашата къща!

— Не е... и я думамъ, че не е... ама, да прощавашъ, застъпило се, па... казватъ ми снахитъ... пази Боже!... или нея, каже, или друга не!... А, ако не, каже, а онъ щѣлъ да направи нѣкой сакатлъкъ!

— Сакатлъкъ ли?

— Така рекълъ!... щѣлъ, каже, да убие Пунчо Малинъ, оти... знаешъ, и онъ обикалялъ покрай Топузовитъ порти, па... знамъ ли я?... младостъ — лудостъ... много му и не мисли, ако нѣщо — не дай Боже — що ще такава беля... по-харно....

— По-харно да я вземе ще речешъ.... хмъ, хмъ!... Кой знае?... ще виджъ, ще поприказвамъ съ деверо си, па, знаешъ, какво онъ рече — това ще е... мъжка страна е, па... ще видимъ!...

И баба Стана приказва съ дѣдо Дичо, нареди му всичкото — едно по едно, па, каже: така и така.... ти си мъжка страна, па какво речешъ ти! —

Хмъ, ... оно, истина, дума се: кога ли стана кюмюрджия — кога ли му рѣдѣ почърнѣхъ?... още е момчурляче, младо е... ама, като е пошло да бѣснува, по-харно да му туриме юларъ на шията, па — мирно царство!... знаешъ, вързанъ конь по чужди ливади не гази!... —

— Оно, истина... право кажешъ... да го ожениме, да прощавашъ, ама чини ми се, че Топузовата не е като за у нашата кѣща!... —

— А за друга ще кандише ли?

— Нече, нече, ... или нея, рекълъ, или друга никоя!

Дѣдо Дичо се позамисли, шавна съ мустакъ, па рече:

— Знаешъ ли що, снахо?... Слущалъ съмъ отъ стари хора, па и мене ми така прѣсича акъло, че у тия работи не е хубаво да се мѣша човѣкъ на младитѣ!... Оно, знаешъ, кѣдѣ го сърдце тегли — тамо му е късмето: ако е харно — за него е, ако ли е зло — самъ баремъ ще си е кривъ, па не може да криви ни тогова, ни оногова!... Па, и ние, слава Богу, у кѣщи сме всички сговорни, па, може и она да се поведе по другитѣ, па, да си хване еш-кино, да привикне, па... ха?... що кажешъ?

— Ако е тебе кабулъ, оно и мене ще е... знаешъ, ти си мъжка страна у кѣщи, па... каквото ти речешъ!.

— Па я ще рекъ: да бжде!...

— Да бжде!

— Да е хаирлия!

— Нека е хаирлия!

У понеделникъ отидохъ сватове у Цѣно Топуза, та сгодихъ Рада за Лило, а у вторникъ се хвали Рада прѣдъ своитѣ другарки:

— Море, дружки, нали ви казвамъ: що годъ рекъ — все по моята воля ще е! Хе, що знамъ — знамъ! — На отвори една кутийга съ огледалце на капака, огледва се, огледва, па приглади скудуфитѣ отъ косата си, а они кѣдри, кѣдри, па не можтъ и да се свижтъ! . . .

А Лило?

Хмъ, Лило! . . . Кой като Лило? И кумовата слама, и раницата, па и всичкитѣ звѣзди, заедно и съ мѣсечината, чинжтъ му се по-пизки и отъ кобилицата на герана. Да ринне, ще ги прѣскочи! . . . Ехъ, меракъ е, брате, не е шегга, па като го сърдце тегли кѣдѣ Рада — що чешъ му?! . . .

По Петковдень стана свадбата. Доведохъ млада булка у дѣдо-Дичовата задруга. На Лило турихъ юларъ; юларъ китенъ, хубавъ. . . ама. . . ама го стѣга, истина ви казвамъ, че го стѣга! . . .

*
* * *

Кога влѣзне стършелъ при пчели у кошара, знаете ли какво става? . . . разбунни вситѣ пчели, па . . . пази Госиоди! Те, такъвъ стършелъ бѣше и Рада у дѣдовата-Дичова задруга! . . . Опакия, инатъ, сърдни, надумки. . . нѣ: даръ-маръ! . . . Пуста Рада, каквато бѣше при дѣда си, такава сака и тука да е! . . . Все, що она рече, това да е; все она на всичко има право; она всичко знае най-харно; она, па она! . . . а другитѣ нищо!

Ако е за работа, Рада не работи, що ѝ е редъ да работи, а това, що си она сака. Дойде ѝ редъ да умѣси хлѣбъ, а она ще се обрецне: не щемъ, каже, я да мѣсимъ хлѣбъ за царската войска! . . . За мене, каже, и за мъжо ми стига ни единъ хлѣбъ . . . единъ хлѣбъ и ще си умѣсж, па обърне гърбъ, па не сака и да знае! Дойде ли ѝ редъ да прѣкопа нѣщо у бостана, а она се извърне, па, ни петъ ни шесть: — това не съмъ работила, каже, ни у бащината си кѣща, па и тука нечемъ! . . . Ако съмъ се оженила, я съмъ се оженила за мъжъ, а не съмъ пошла да робувамъ! . . . Ако ѝ е редъ да гледа дѣцата, а она ще завие вратъ и ще трѣгне по свои кефове, па оиде промѣнка патъртено: който ги е раждалъ, нека си ги гледа! . . . па си пойде, хичъ и не сака да мари! И що хване по нѣщо, и оно ще бѣде все наопако — за беля и за зѣтра! Ако е у мутвака, а она

остави псета да исповаджтъ мървкитѣ изъ гърнетата; ако иде да точи вино или ракия, а она незавъртва, какво що трѣбва канелата, ами я остави да си капе, а по нѣкои пжти нацъпре и цѣла локва! У дѣлниченъ день носи празнична прѣмѣна! Па не стига ѝ това, ами подбрала мжжѣтъ си, да ѝ купува по-хубави, по-скжпи дрѣхи. Лило, сиромашѣтъ, ѝ дума, че той не може да купува, че дрѣхитѣ за цѣлата задруга купуватъ и пазжтъ дѣдо Тасо и баба Стана, че кога се купува — купува се за всичкитѣ снахи изведнжжѣ, че него го е срамъ, че не смѣе да каже на дѣдо си да купува максусъ за нея, на башка, сърмалия електъ и сукнено контошче; а она, подхване на кръстъ ржцѣ, па го подбере: я не съмъ се женила за дѣдо ти, та отъ него да чакамъ, а за тебе съмъ се женила, па ако си мжжъ — мжжъ, а ти трѣбва да гледашъ жена си, ако ли не — бащината къща ми е отворена, ще си идж, па, ако ти трѣбва жена, дойди, че ме търси! . . .

Види Лило, че не върви у редъ, както що трѣбва, ама що да прави?! Да вдигне да я бие? . . Па и това би направилъ; та единъ-два пжти повдигна ржка надъ глава, ама, пуста Рада, като го погледне съ ония очи, да речешъ, че го стрѣльне, и Лило . . . Лило пустне ржцѣ, па се изправи прѣдъ нея, като прѣдъ кадия — сжщо като прѣдъ кадия! . .

День за день, а Рада отъ бѣсна — по-бѣсна! И пагуби, и поразии, и съсии, и инаетлъкъ, па и лоши думи! На всѣкиго извади по единъ прѣкоръ: за дѣдо Дичо дума, че е джереме, върколакъ, че и пълховитѣ плаши по къщи! . . . На баба Стана извади прѣкоръ — канджата! На чичо Тасо дума вампиринъ; на Пена Стойчевица дума охтиката; на Савка Иотова казва сараджата, на стрина Първа — холерата . . . и така на всѣкиго тя намѣри башка имена, като че да не бѣхж кръщавани! . . На една отъ етървитѣ си думаше, че отъ гладъ е кандисала, да я доведжтъ у задругата; на другата казва, че чичовиятъ ѝ синъ, като бялъ затварянъ отъ черкезитѣ, то семселето имъ е било прангаджийско; на трета дума, че първото ѝ дѣте се намѣрило безъ врѣме, савкимъ, демекъ — сѣщате се я! . . . Зло и наонаки! . . .

Узвѣрили се етървитѣ ѝ, па се чуджтъ и мжхатъ що да чинжтъ!? . . Помежду си, они си знажтъ стоката, ама прѣдъ чужди хора пазжтъ — не даватъ ни за рѣчь нѣщо лошо да се спомене. Та и какво ще правжтъ да не варджтъ, като знажтъ, че ако излѣзне лоша дума, а оно ще е срамъ и

укоръ за цѣлата задруга! . . . Какво ще правишъ? . . . смърди, не смърди — своя е, па ще прикривашъ, па ще потуляшъ, па . . . що е да е — у къщи да е, само лоша дума да не излѣзне! . . . И на старитѣ не обаждахъ нищо. Та кой ще побере тоя срамъ, та да иде да клевети етърва си! . . . Да чува Господъ! . . . Мушкаты тукъ, мушкаты тамъ; една хване едно, друга — друго, отмѣнватъ я у работа, па: . . . сипвай пепелъ на жерава! —

Крижтъ етървитѣ Радипитѣ поразин, ама маждракъ у чувалъ се не крие! Виждатъ старитѣ, що се върши у къщи; знажтъ они всичко, ама си тражтъ. „Нека само тѣстото да втаса, оно и само ще прѣлѣе прѣзъ нѣщовитѣ“ дума дѣдо Дичо; и право казва. Оно, като е доживѣлъ до тия старини, хелбете ще знае повече; а дѣдо Дичо е хемъ старъ, хемъ патилъ: онъ знае и двѣ, па и — двѣстѣ!

Дойде деньтъ, та и тѣстото прѣлѣ изъ нѣщовитѣ. Надула се Рада, че не сж я подновили съ новъ сукманъ за Великденъ, па вземе стария та — у огъня! изгори го цѣлъ-цѣ-линичкѣ! изгори го, па си облѣче моминскиятъ. А не бѣше, да речешъ, ни съдранъ, ни изтритъ, ни нищо — цѣлъ, здравъ, и накрѣпка били нѣмаше, а само отъ кждѣ лѣвата страна бѣше поизлизанъ; ама на, изгори го, пустата Рада, па и око ѝ не мигна! . . .

Стане вечеръта Лило, та при дѣдо Дичо! Ни на самъ, ни на тамъ, а право при дѣдо Дичо! що да прави? . . . дошло до гуша вече, па се не търпи тая опакия! . . .

Дѣдо Дичо, като старъ човѣкъ, не е и за всѣка работа, а бадява и самъ не сака да стои, па работи, кое може. Или рабошитѣ ще прѣгледва и ще си смѣта, или навуца ще изрѣзва, или кошари ще плете за пчелитѣ, или ще люци грахъ и фасуль, или каква да е друга работа, като за неговитѣ години. Тая вѣчеръ плетѣше кошничета за пенерки, и Лило го завари, въ одаята, съ върбовитѣ клѣчки у ржцѣ.

Хванжлъ Лило капа у ржцѣ, па се навежда да му цѣлува рѣка, а дѣдо Дичо се начумерилъ, па и око не вдига да го погледне. Отъ намръщенитѣ вѣжди Лило позна, че дѣдо Дичо е сърдитъ. А страшенъ бѣше дѣдо Дичо, като се разсърди . . . малее, по-харно влѣкъ да срѣщнешъ, отъ колко него сърдитъ! А не е, да речешъ, че бие, или ганади, каквото има други зли хора, — не е, дѣдо Дичо: ни бие, ни ганади, ама само намърщи чело, свие вѣжди, па те погледне съ ония очи . . . та протреперишъ! . . . чини ти се, че ти се сърдцето прѣвърне съ дъното нагорѣ, па ти стане

тежко, тежко, дозлѣе ти, като че си се наялъ съ млѣчокъ, или съ вълча ябълка! . . .

Стиска Лило капата у рѣцѣ, свива я, гняви я, па туку почна: — Дѣдо . . . ете, я . . . она . . . резилъ у кѣщи! . . . не е чере! . . . турила лице подъ ноги, па . . . не се търпи вече! . . .

Дѣдо Дичо го поизгледа, така отстрани, па хванжлъ една върбова прѣчка и я мѣри за ухо на пенерката . . . санкимъ, хичъ и не мари!

Лило прѣстѣпи на лѣвия, па на дѣсния, а у лицето чървенъ — божуръ! Облѣло го потъ, па вдигне рѣка, та отрие съ рѣкавъ чело и пакъ почне:

— Па . . . това . . . ете, . . . дойдохъ при тебе . . . Ти, . . . оно, Богъ, па, ти! . . . убий мене . . . изпѣди нея . . . ама само резилъ у кѣщи да не е! . . . Траяхъ, траяхъ, па! . . . ухъ!

Дѣдо Дичо пошавна съ лѣвия мустакъ, а отъ страна на долната челюсть кожата му играе, играе, да речешъ, че е живо мишле подъ нея. Оттури отпрѣдѣ си недоправената кошница и прѣчкитѣ, подпрѣ рѣцѣ на колѣна, обърна глава къмъ Лило, па подбра:

— Знамъ я и самъ, че е резилъ у кѣщи. Не сакамъ, ти и да ми казвашъ. Знамъ я, бре, всичко . . . всичко, па знамъ и това, че си . . . че си . . . я ми кажи, бре, ти мѣжъ ли си, що ли си? . . . ха? . . . Мѣжъ ли си, питамъ те, или женска подлога? Ха? . . . Ти нали самъ я избра, ха? Ти нали бѣше викналъ като бѣсенъ: или она — или друга не!? . . . ха? Па сега, като е она — она, а ти що не си ти? Ти не знаешъ ли, че ако жената е не стегне мѣжка рѣка, а она е по-лоша и отъ безюзденъ конь? Що си се женилъ, като не си билъ мѣжъ?! . . . Ха? . . .

— Прости ме, дѣдо, ама я . . . знаешъ . . . оно . . . сгрѣшихъ!

— Сгрѣши ха? . . . сгрѣши?! . . . а ти знаешъ ли, че има грѣшки, дека само веднѣжъ да ги сгрѣшишъ, па послѣ . . . отиде! . . . като кога пустнешъ врапче у гора . . . пустнешъ ли го веднѣжъ — иди го гони! . . . знаешъ ли това? ха?

— Ехъ, що да правѣж, дѣдо . . . бий ме, трепи ме: тоя съмъ! . . .

Да бѣше пѣкой, който познава по-харно дѣдо Дичо по лицето, щѣше да разбере, че друго му е на сърдцето, а друго на езика. Баба Стана, или чичо Тасо би се загле-

дале въ бръчкитѣ подѣ лѣвото око на дѣдо Дичо и въ наведената на лѣва страна долна джуна, която трепери, трепери, па би разбрали, че на дѣдо Дичо му е до плачъ отъ милостъ за Ли́ла, а не до хоканье, ама, ете, удържа се! . . . ихтибарѣтъ си варди, па: . . не ще да се издаде прѣдъ едно вчерашно момче! . . .

Лило—ни живѣ ни мѣртвѣ; стиска оная капа у рѣцѣ, прѣстѣпва, като на игли, а месата подѣ колѣната — прасетата—треперѣтъ, треперѣтъ — като памукчийско дрънкало! . . . Дѣдо Дичо стана на ноги, завърна се на кѣдѣ прозореца, божемъ гледа у двора. Оно, не е, че му се гледа, или че вижда нѣщо, а само така, да не му види Лило влагата на очитѣ. Мълчи дѣдо Дичо, мълчи и Лило; па и какво ще прави, та да не мълчи?! Чака, ама що чака? и онѣ не знае! Дѣдо Дичо се поизкашля, поизкашля, като че му засѣднѣла костилка отъ слива въ гърлото и . . . така, и безъ да се обръща, запита прѣзъ глава:

— Е, па, сега какво? я ли да оправямъ това, що си ти убъркалъ? . . . ха?

— Е, па, дѣдо . . . Богъ, па ти!

— Хмъ! . . . А ти . . . нея . . . това . . . омразна ли ти е?

— Па, ете . . . вироглава е!

— Че е вироглава, това и я го знамъ, ама питамъ те: омразна ли ти е?

Лило мълчи; не знае що да отговори. Па, може би, нищо не би нито отговорилъ, ама дѣдо Дичо упрѣ очи у него, па види и Лило, че нѣма на кѣдѣ да шава, а онѣ промѣнка:

— Та . . . разгалилъ я дѣда ѝ, па сега е станжла инаетъ . . . опакия! . . .

— Море, що не ми кажешъ, що те питамъ, ами забикаляшъ като лисица край капанъ? . . . я те питамъ: омразна ли ти е или . . . или ти тегли сърдце още по нея? . . . това ми ти кажи! —

Лило закри очи съ рѣцѣ, затрепера съ рамената, захълца — захълца, па промѣнка, като прѣзъ жби:

— Я . . . не знамъ! . . .

— Не знаешъ ха? . . . хмъ? . . . харно! . . . ти, това; . . . ти си иди, та я че си поразмислимъ! . . .

Не е, да речете, че дѣдо Дичо ще седне тепърва да си размисли — майке! размислилъ го е онѣ и го е скроилъ, па го е и шувалисалъ, ама така само, на . . . божемъ отъ

сега ще му размисля! Знае дѣдо Дичо що прави . . . не е вчерашень! — не е!

На софрата, тая вечерь, бѣше редъ на Рада да шета. Тамънъ се бѣше попривършила вечерата, и нѣкои отъ мъжъте се бѣхъ и прѣкръстили, па само чакахъ и дѣдо Дичо да се прѣкръсти, та да станѣтъ отъ ядене. Рада се облегна на гърбъ до вратата, а на лицето ѝ се вижда, че ѝ е досадно шетането. Дѣдо Дичо поотбутна хлѣбътъ отъ прѣдъ себе, подпрѣ се съ рѣцѣ на възглавницата и се пооттегли отъ софрата. Той изправи глава и погледна, остро-остро, право у Рада. Погледна я, та я прониза! . . . Рада спусна рѣцѣтъ си, изправи се, като свѣщъ. помъчи се, божемъ, да се изкашле и пипна вратата, та да я отвори и да излѣзе на възънъ.

Но дѣдо Дичо я спрѣ, като ѝ извика:

— Я почакай, снахо!

Всички, що бѣхъ у стаята, прѣтърпяхъ!

— Ти, снахо . . . тебе те, слушамъ, . . . тебе не ти е хичъ сгодно у моята задруга! . . . Мъчили те, слушамъ, да работишъ, що не си работила ни у бащината си къща. . . лоши думи ти думали . . . и единъ залъкъ, чувамъ, че не можешъ у уста рахатъ да туришъ? . . . а? . . .

Дѣдо Дичо повлача, излека, всѣка дума и гледа Ради въ очитѣ.

Рада се узбунила, слисала, като мишка въ капанъ. Нѣщо я сѣвна подъ лъжичката, па я свива, свива, като че я муши нѣкой съ свѣрдѣлъ! . . . Упрѣла очи у земи, а у лицето алена, алена, като великденско яйце! . . . Само да би могълъ човѣкъ да я попогледне, така отстрапи, видѣлъ би, какъ подъ дългитѣ ѝ клѣпки свѣтътъ очитѣ ѝ, като на котка у мрачина! Свѣтътъ, свѣтътъ, ама ни гъкъ! — мълчи като заклана. Та и какво ще прави, да не мълчи? . . . Хичъ, гдѣ се е чуло и видѣло женска страна да отговаря на най-стария свекъръ — на главата у задругата?! . . .

Дѣдо Дичо настави съ по-натѣртенъ гласъ:

— Я, това, нѣма да кабулимъ у моята къща! . . . Додѣ съмъ живъ, а я не давамъ да бѣде моята задруга робия за нѣкого! . . . не, не, . . . не сакамъ никой да робува и да пати! . . .

Разбира Рада, че дѣдо Дичо хорутува на кленза, и отъ тия думи ѝ стана още по-тежко. До сега мразѣше дѣдо Дичо и задругата му, а сега пръвъ пѣтъ осѣти и нѣкакъвъ страхъ . . . страхъ, който замръзваше кръвта у жилитѣ ѝ! . . . Цѣлата

стая и съ дѣдо Дичо, и съ всичкитѣ, що бѣхъ вжтрѣ, взе да се върти прѣдъ очитѣ ѝ, като чекъркъ! . . . Потъ я изби, сирота Рада, та стана виръ-вода.

Дѣдо Дичо възвиси по-яко гласъ и подзе:

— Догдѣ я заповѣдвамъ у тая къща, а я нечемъ, ти да работишъ и да се мѣчишъ за другитѣ! . . . Нечемъ я, да ти се покрижтъ рѣцѣтъ съ мазоли отъ работа, а тия тука, всичкитѣ, да хайлазуватъ и да чекатъ всичко отъ тебе на готово! . . . Чуete ли вие, всички, що сте туеъ, у тая къща: и ти, Стано, и ти, Тасо, и всички, и всички: никой отъ васъ да не смѣе да кара моята снаха Рада на никаква работа, ама на никаква — чуete ли? . . . ни да мѣси, ни да готви, ни да пере, ни нищо — нищо! . . . Она отъ сега на тамъ нека да рахатува, а вие да работите всичко за нея . . . чуete ли? — всичко! . . . я съмъ господаръ у тая къща, па ви заповѣдвамъ това, а който ме не послуша . . . който не послуша — проклетъ да е отъ мене! . . .

Дѣдо Дичо едвамъ дорече и стана отъ софрата, та излѣзна на вѣнъ. Излѣзнихъ и другитѣ. Минаватъ по край Рада като по край турски гробища! . . . Никой я не погледна, никой ѝ не продума! Всѣки гледа да я забиколи, да я не досегне, да я не пипне! . . .

Първъ пѣтъ осѣти Рада сега нѣщо грозно, нѣщо страшно! . . . Осѣти се сама! . . . Сама-саменичка! . . . Стори ѝ се, като че е на нѣкоя дѣска у срѣдъ морето, а талазитѣ я тласкатъ, тласкатъ у нѣкоя пропасть, дълбока, черна, тъмна, грозна! . . . Цѣлъ свѣтъ обърнахъ гърбъ къмъ нея, па никой не сака да я види, какъ се дави, никой нѣма да ѝ пружи баремъ единъ прѣстъ, никой нѣма, кой да ѝ помогне! . . . сиротата! . . .

Зло и наопаки!

* * *

Видѣли ли сте, какъ ходжтъ мѣсечаркитѣ у потайна доба? Огрѣе ли ги мѣсечина, а они, каквото си лежжтъ, станжтъ сънени изъ постилката, па, или прѣзъ врата, или прѣзъ прозорецъ, макъръ и само по една ризица — у каквото сж се намѣрили — тръгнжтъ, та по стрѣхитѣ на къщитѣ! . . . Да иде у пусти гори! . . . стжпватъ, като сѣнки! Нищо не виждатъ, нищо не осѣщатъ, па пакъ вървжтъ! . . . и по самия крайчецъ на стрѣхата да ходжтъ, пакъ не падатъ! . . . Едни казватъ, че ангелътъ имъ е якъ, па ги варди — придържа ги, а пѣкъ други думатъ, че нечести-

виятъ — тамо нему куршумъ у ушитѣ — ги водить по мѣсечина за джумбушъ! . . Ехъ, що чешъ му? . . Та какво ли не става по тая чърната? . . Оно, отъ хорски грѣхове човѣкъ пати на земята, та зеръ отъ нѣкое добро?! . . Изкарацисало се, да прощавате, свѣтъ, па всѣко у грѣхъ влиза! . . А да е, да речешъ, че тия — мѣсечаркитѣ, де, да речете, санкимъ, че знаѣтъ що и какво правѣтъ? . . . Боже пази! . . . Ни знаѣтъ, ни осѣщатъ, а само така нѣ, върви, като вода низъ виръ, па ни се знае, ни се осѣща! . .

И наша Рада така! Завъртѣлъ ѝ се памето, па станала като фесфесе! . . . Ни знае кѣдѣ ходи — ни знае що прави! . . .

Излѣзла по двора, па ходи като сънена! . . . Щура се на самъ, щура се на тамъ, а прѣстѣпва — като у паници! . . . Съ лѣвата рѣка подхванѣла коланѣтъ си подъ лѣвата грѣда, па го стиска, стиска, като че отъ всичко на тоя свѣтъ, само той я още притѣга за свѣта, па се прихваща за колана, както що човѣкъ се прихваща за нѣкоя клонка отъ върба, кога почне да потѣва да се дави! Краката я носѣтъ, а она не знае, ни на кѣдѣ, ни защо я носѣтъ! . . . Спрѣ се въ градината надъ босиляка, а онъ мириши. мириши, да речешъ, че го е нѣкой съ рѣка разтрилъ. На Рада ѝ се стори, че е умрѣла, па я накутили съ босилякъ . . . накутили я, накутили, па я понели кѣмъ гробища, а она — нече! . . опиня се, па се не подава! . . . А прѣститѣ на лѣвицата ѝ се впили въ колана, впили се, та почервенѣли . . . да речешъ съ трѣнчець да ги боднешъ, и кръвѣта ще зацѣре: цррр! . . . Пакъ прѣстѣпни нѣколко крачки и се спре при лиляка. А лилякѣтъ цѣфнѣлъ, цѣфнѣлъ — Боже — за едната хубость! На Рада ѝ се прииска да я накутиѣтъ и съ лилякъ, като я понесѣтъ! . . Ама не ще она китки — какви било да бѣдѣтъ, нало сака голѣма китка . . хе, като метла! . . . Па да я турѣтъ тамънъ тука, нѣ, надъ челото, при главата, тамънъ на това мѣсто, гдѣто е носила венчилото! . . . Тамъ сака! Потърси съ очи, потърси такава китка, па съгледа една на върха на дървичето. Пружи дѣсницата да я откъсне; сѣга, сѣга. . . не може — високо! Прихване се за дървото, повдигне лѣвата нога, стѣпи между раздвоя на дървото, дохване клона, навѣде го, откъсна китката — голѣмата китка — и скочи отъ дървото, като котка: ни тупна, ни шушна! . . . Притаи се, па се поозѣрта и на лѣво и на дѣсно; повдигна китката и я тури на глава . . . мѣри я, какъ ще ѝ стои . . тамънъ ли ѝ е? — не е ли малка? . .

Та бива ли Рада да я киткътъ съ малка китка? . . . Коя е она? Не е она, като всѣка друга — била коя да била — Рада е Рада, па и китката ѝ трѣбва да е споредъ нея — да ѝ е по прилика . . . та една е, пустата Рада, у селото! . . . Зеръ може нѣкоя друга да се барабари съ нея . . . та и прѣзъ деветъ села нѣма друга като Рада! . . .

Отъ лиляка тръгна за кѣмъкъ ладенеца, а коланътъ си все стиска съ лѣвицата . . . хемъ коланътъ стиска, хемъ грѣдитъ налѣга! Налѣга ги, налѣга, а подъ грѣдитъ ѝ тупа, тупа, тупа . . . хей, пусто сърдце Радино! . . .

Край кладенеца се пружило едно дълго корито, издълбнато отъ едно дърво. У него сипватъ вода, кога поѣтъ добичетата. Рада седна на края на коритото. Забрадката ѝ се посвѣткла на тила, Рада я хвана и почна да я оправя и да я привърже. Тихъ, хладенъ вѣтрецъ повѣ и допрѣ до Радиното чело. Подухва, подухва, а сколуфитъ на челото ѝ, кждравитъ Радини сколуфци, се развѣватъ, развѣватъ, като пеперудки! Нощниятъ вѣтрецъ поразхлади челото ѝ. Отвори ония алени, като мерджанъ устанца, па диша, диша прѣсниятъ нощенъ въздухъ. Отъ вѣтреца очитъ ѝ като че се поразведрихъ, посъвзе се, като че се събуди, и подойде на себе си! . . . Сегне Рада да посвие кждритъ си, притиска ги, притиска, а они подскачатъ, сжщо като живи! . . . Подхвана косата си по-отгорѣ, та да се забради, а съ ржката си напипа стрѣкчето невенъ, съ което се бѣше закитила още прѣзъ деньтъ. Забради се, улови стрѣкчето между два прѣста и почна да го върти ту на дѣсно, ту на лѣво. Върти невенътъ и гледа у него. Гледа го, гледа, па пошавне съ рамена, като че се чуди:

Та що ѝ е невенъ? . . . Невенъ! . . . какъвъ невенъ, кога она вече и така е повехнжла! . . . зеръ невенътъ вече може да я спре да не повехне? . . . не може! . . . разбира се, че не може! та и що ѝ вече да живѣе? какъ ще живѣе? . . . може ли да живѣе . . . па и при кого да живѣе? . . . При дѣдо си? . . . хмъ! . . . та и какво ще се върне при дѣдо си? . . . Какво ще му каже? . . . ни сж я изпждили . . . ни сж ѝ рекли, че я не сакатъ . . . ни сж я хокали, или били, или на мъчна работа карали! . . . ни нищо! . . . нищо! наопаки! . . . рекли ѝ вече да не работи, . . . да се не мъчи, да се не трепе и не съсипва! . . . Они . . . всичкитъ у кжщи . . . они ще работжтъ за нея, а она да седи така . . . да чака на готово! . . . И кой не работи за нея проклетъ ще е! . . . така, така . . . проклетъ! . . . така рече дѣдо Дичо! . . .

Па баремъ да я бѣхъ били . . . баремъ единъ пътъ да я бѣхъ ударили! . . . колко щѣше да ѝ е харно . . . Боже?! . . . що я не ударихъ?! . . . баремъ единъ едни-чѣкъ пътъ да я бѣхъ чукали, чини ѝ се, че щѣше да ѝ е по-леко на сърдцето! . . . по нѣмаше да я сѣва . . . тука нѣ . . . подъ грѣдитѣ! . . . А она: ни бита, ни хокана, па . . . па какво ще иде да рече на дѣда си! . . . Па и коя е она, та да избѣга при дѣда си? . . . Зеръ Рада да бѣга отъ мъжа си? . . . Зеръ за Рада . . . тоя срамъ и резултатъ? . . . зеръ . . . ?! . . .

Ама и тука не може да остане! . . . какъ ще остане? . . . съ кои очи ще ги гледа? . . . какво ще имъ хорутува? . . . може ли вече да живѣе между нихъ? . . . между тия, дека имъ е къщата побунила?! . . . дека имъ е огънь запалила надъ главитѣ?! . . . дека имъ е най-горчивитѣ думи издумала?! . . . Зеръ има вече животъ за нея у тая къща?! . . . Зеръ може Рада това да прѣтърпи?! . . . хмъ! . . . ще прѣтърпи! . . . тамънъ! . . . умирачка, умирачка! . . . други колай нѣма! умри, па си си рахатъ! . . . ни ще осѣщашъ, че те мушка сърдцето . . . тука нѣ, подъ лѣвата гърда . . . ни срамъ, ни укоръ . . . ни нищо — нищо! . . . като легнешъ у черната — тамъ си отдѣхнешъ, па ти е леко . . . леко! . . .

Рада дигна очи на горѣ и съгледа кофата отъ кладенеца, покачена за кобилицата и виси отгорѣ ѝ — тамънъ надъ главата ѝ. Дойде ѝ на умъ да хване кофата у ръцѣ, па да се спустне съ нея въ кладенеца! . . . да се спустне, па — това си е! . . . дупъ у водата, па . . . нищо! . . . утрѣ ще я намѣрижтъ, ще я извадижтъ, ще я прѣмѣнижтъ, ще я накинѣжтъ съ китки — съ много китки, а оная, голѣмата, люляковата, тамънъ на челото, тука, нѣ, па . . .

Па послѣ? . . .

Послѣ . . . послѣ . . . мисли си Рада: какво ще послѣ да бѣде? . . . дали ще Лило да плаче по нея? . . . дали ще му е жалъ? . . . дали и другитѣ ще я жалѣжтъ?! . . . хмъ! . . . кой ще я жали? . . . та кому е мила?! . . . зеръ не е она, Рада, отровила на всичкитѣ сърдцата съ своитѣ надумки?! . . . съ горчиви думи?! . . . Зеръ не е разпилявала по къщата имъ ядъ и чемеръ? . . . само ядъ и чемеръ! . . . друго нищо! . . .

Та зеръ ще жалѣжтъ по Рада?! . . . хмъ! . . . никой — нищо! . . . Умирачка! . . . друго отъ умирачка нѣма за нея! . . . нѣма, па — нѣма! . . .

Рада се наведе надъ кладенеца. Наведе се, па се загледа у водата. Гледа, гледа, а изъ водата вирижтъ двѣ свѣтли

зърна . . . свѣтътъ; свѣтътъ — сѣщо като очи . . . хемъ друго и не сѣ, а очи сѣ — сѣщи очи, нѣ, па я гледатъ, гледатъ — сѣщо като че ѝ смиватъ, като че я викатъ! . . . Около очитѣ захвана да се распознава и цѣлата глава. Цѣла глава, нѣ . . . сѣщо като жива! . . . на челото нѣщо черно . . . не е едно, а двѣ сѣ . . . па стърчатъ, сѣщо като рогове . . . ни тая, ни оная, а — глава съ рогове! . . .

По слабинитѣ на Рада взе да я боцка нѣщо, като че мравки лазятъ по нея. Рада изтрѣпна! . . . изтрѣпна, па отъ страхъ не може и душата да си поеме! . . . Едва смогна да издигне дѣсницата и да се прѣкърсти! . . . прѣкърсти се, и по лицето почнахъ да се търкалятъ сълзитѣ ѝ, като маргаритни зърна! . . . Плаче Рада, плаче . . . рони ги — рони, а сълзитѣ като че на сърдцето ѝ мехлемъ да сѣ: отлекнува ѝ . . . отлекнува, сѣщо като кога нѣкой съ ръка взема болкитѣ ѝ! . . .

Грѣховна е . . . и сама позна, че е грѣховна! . . . та, зеръ, ако не бѣше грѣховна, нечестивецътъ . . . она, съ чернитѣ рога, що вирѣше изъ водата . . . зеръ щѣше да я гледа и да ѝ смига . . . да я вика! . . .

Не бива! . . .

Умираща, умирачка . . . ама грѣховенъ човѣкъ не бива да мре, прѣди да посака прошка! . . . По-напрѣдъ прошка . . . нека я простятъ, па тогава да мре! . . . да я не срѣща нечестивиятъ, а ангели да я срѣщатъ! . . . такива, нѣ, съ крила . . . като ония, що сѣ изписани на иконата въ черкова . . . они да я срѣщатъ, а не она тарторъ съ рогата! . . .

Пуста Радина орисница! . . .

*
*
*

Всичко живо у дѣдови Дичови бѣше легнѣло. Всичко легнѣло, ама рѣдко кое да е заспало . . . Та и кого ли ще хване сънъ при такава буна у задругата?! . . . Сънътъ не прилича, да речете, като черга — когато поискашъ, а ти се покриешъ съ нея! . . . Ти ги склопишъ, а они се разтварятъ пусти очи, като че ти нѣкой съ трънъе подирѣлъ клепацитѣ, па . . . ни да мигнешъ! Обърнешъ се на дѣсно — не може, обърнешъ се на лѣво — пакъ не може! . . . Прѣкриешъ се съ завивката прѣзъ глава, а прѣдъ очитѣ нѣщо шава, шава . . . божемъ тъмно, па пакъ гледашъ . . . Най-напрѣдъ ти свѣтне нѣщо дребно, като свѣтулка, па почне да расте, да расте . . . по-голѣмо, по-голѣмо . . . па стане като обрѣчъ, па почне да се върти, върти . . . по-скоро, по-скоро, по-

скоро . . . като чекъркъ! Па стане шарено, шарено . . . удари на червено, па на жълто, па на мораво, па синьо, па зелено . . . па гасне, гасне, гасне . . . дордѣ потъмнѣ . . . съвѣмъ потъмнѣ . . . па постѣ пакъ почне . . . отъ едно зрѣнце! . . .

Лило нито лѣга у постилката! . . . Та и какво ще лѣга, кога му се видѣ такава грозна, студена, мрачна! . . . Па и . . . праздна . . . като гробъ! Стана, та чакъ у сѣнарницата! . . . Загнѣте глава у сѣното, въргала се на самъ — въргала се на тамъ. . . . шушне се, свива се, пружа се . . . все негодно . . . все терсене! . . . Мжка, майка му дяволска. . . мжка и неволя! . . .

Отъ всичкитѣ кѣщни, Вжла имаше тая нощъ най-меко сърдце! . . . Тя ожали, оплака Рада! . . . Та какво да я не оплаче, като Вжла бѣше най-близка Ради на сърдце. Милваше я катс по-стара сестра, отмѣняваше я у работа, приказвахъ и за всѣкакви нѣхни си работи; ехъ, знаешъ, женски грижи! Истина, че и Вжла намираше махна на Рада, и тя я корѣше, че е вироглава, ама . . . ама по-башка я корѣше . . . кори, кори, ама Вжлиното коренѣе бѣше друга работа! . . .

И Вжла се прибра по-рано на постилката. Прибра се, па си и легна . . . полѣжа, що полѣжа . . . мѣта се на самъ, мѣта се на тамъ, па туку стана дебелишкомъ, хвана вратата, повдигна я, та да не скърца багламата, отвори, излѣзна и пакъ я повдигна, та я приклопи. Вжла прѣстѣживаше тихомъ-тихомъ — никой да я не осѣти. Излѣзе на двора и се озърна налѣво и на дѣсно. Мѣсечина имаше, но бѣше подвлѣчена задъ облакъ. У мръчината ѝ се мѣрна нѣщо бѣло кждѣ кладенеца. Тя се упѣти, излека, на кѣмъ бѣлото и видѣ, че това е забрадката на Рада. Вжла позна по забрадката, кой стоеше при кладенеца. Пристѣпя Вжла кѣмъ кладенеца, пристѣпя и се пази и клечка да не настѣпи — ни листъ да не зашуци! Като се наближи до Рада, а тя се затули задъ купата съ сѣно, па протегнѣла шия, като гугутка отъ гнѣздо, и гледа, що върши Рада. Когато Рада се наведе надъ кладенеца, та видѣ. нечестивия съ рогата на чело, а на Вжла взе да шава нѣщо подъ лѣжичката; задиха се, задиха като че е бѣгала възъ баиря! . . . У устата ѝ прѣсѣхнѣло, па не може и да прѣгълтне! Кога Рада пакъ приседна на коритото и почна да хълца . . . почна да ги рони, а на Вжла ѝ поотлекна нѣщо на сърдце, като че се събори камѣкъ отъ гърдитѣ ѝ! . . . Тя излѣзна изъ — задъ купата, попристѣпи по-близу кѣмъ Рада, спрѣ се и се изкашля! . . .

Рада не чуе . . . она хълца . . . рони ги! Вѣла потрая, потрая и пакъ се изкашли. Рада трепна! . . . Обърна се и — прѣдъ нея Вѣла! . . .

Прѣгърнали се една друга, сложили глава до глава на рамо, па . . . плачѣтъ, та се кѣсатъ! . . . Да ги гледашъ, па и отъ камѣтъ да си — и ти ще заплачешъ . . . Мѣчно ще се удържишъ! . . .

— Вѣло, сестро . . . ще мрѣ, сестрице, па те моля, много те моля . . . родена сестра да ми си . . . за сърдце те заклевамъ . . . вижъ, да ме накитишъ хубаво у носилото! . . . Облѣчи ме, прѣмѣни ме, па ме накити съ китки. . . много китки! . . . и босилякъ, и лале, и синчець, и лилякъ . . . много лилякъ, . . . голѣма китка, нѣ, тука, надъ челото, . . . много голѣма, да личи . . . да се знае, че Рада носѣтъ на гробищата . . . по китката да я познаѣтъ! . . . Па, и на гроба ми . . . моля те . . . като родена сестра те моля . . . и на гроба ми да посадишъ нѣкое стрѣкче! . . . Да посадишъ . . .

Сълзитѣ задушихъ гласѣтъ на Рада; она не може да си доизкаже думата. . . . заседнѣло ѣ нѣщо у гърлото, като бостъ, па я дави, дави, . . . нѣ . . . не може и душата да си поемне! . . . Вѣла я притиска въ прѣгърѣдитѣ си, тѣши я, придумва я, хорутува ѣ, хорутува . . . Боже, като нѣкоя старица! . . . Подземе я така излека:

— Ухъ, Радо сестро! . . . Защо така хоратишъ? . . . Защо берешъ грѣхъ на душата си? . . . Кой ти е казалъ, че ще умрешъ? . . . Нѣма да умрешъ — отъ кахъри се тегли, пати се, ама се не умира! . . . Нѣма да те оставиме ние да умрешъ! . . . Ще мине . . . всичко ще мине . . . и небото, що е небо, па и оно прогърми, прогърми . . . проплаче, проплаче, па . . . па пакъ пекне слънце . . . пакъ се разведри, пакъ стане весело! . . . И твоего ще мине . . . ще мине, като че да не е ни било! . . . Та ние ще те всички обикнемъ у кѣщи, на всички ни пакъ ще домиляемъ . . . щешъ, щешъ . . . казвамъ ти, че щешъ! . . .

— Нѣма вече за мене милость у тая кѣща! . . . Знаемъ си я . . . що знамъ — знамъ . . . не съмъ слѣпа, та зеръ я не виждамъ? . . .

— Що знаешъ ти? . . . Нищо не знаешъ — нищо! . . . Що гледашъ дѣдо? . . . Ти него не гледай . . . Онъ е старъ, а старъ човѣкъ е половинъ дѣте: сега се разсърди, па дордѣ се завърнешъ на пета, а оно му минѣло . . . Минѣло, па и забрави! . . . Било па — прошло! . . . Ти само

иди да му посакашъ прошка! . . . Кажи му: ете, дѣдо. . . така и така, па сгрѣшихъ, па . . . прощавай! . . . помоли го за прошка и ще видишъ, че моята дума ще се сбъдне; хемъ, ако се не сбъдне, а я да не съмъ Вѣла! . . .

— Ще сакамъ прошка, ама не за тоя свѣтъ, а за она, тамо . . . хѣ е е . . . за другия, за тамъ ще сакамъ прошка, па. . . .

— Сакънъ, сакънъ! . . . само тая лакърдия вече да не си повторила! . . . Ти иди при дѣдо, па ще видишъ . . . ще видишъ, че коя съмъ рекла, тая ще бѣде! . . . Та, знамъ го я, онъ е добъръ, кроткъ е . . . разсърди се, божемъ, ама тука нѣ, само отъ гърлото на горѣ . . . само съ уста, а на сърдце е добъръ дѣдо . . . много е добъръ! . . .

* * *

Дѣдо Дичо не мигна цѣла-цѣленичка нощ! Още ни първи петли не бѣхъ пропѣли, а той стана отъ постилката. Свилъ се у кюшето, запалилъ лоеното угарче, па цѣпи лика, та да сж хазъръ, кога дотрѣбватъ за вързване лозье. Хване у лѣвицата широкото лико, а у дѣсната държи костеното шило, па го мушне у ликото — хъррртъ! . . . чакъ до края! . . . Цѣпи, цѣпи, па ги сбере, изравни крайщата, прѣвие ги на двѣ, завърти отлѣво надѣсно, та ги позасуче, привърже главичка на вързопа и . . . ето ти цѣло келче! Двѣ келчета бѣше свързалъ дѣдо Дичо и почна да цѣпи лика и за третото. Стори му се, като че нѣкой се шушне задъ вратата. Поуслуша се, поуслуша и чу, като че нѣкой хълца отъ плачъ! . . . Дѣдо Дичо наметна гунчето, прихвана се за одърчето, та стана. Пристѣпи къмъ вратата, отвори я и . . . у мрачината не вижда, ама чува . . . ачикъ чува, че нѣкой стѣне. . . . пѣшка! . . . Попрокашля се, па запита:

— Кой е тука?

— Я, дѣдо!

— Кой си ти?

— Я съмъ. . . . Рада!

— Ти ли си, Радо? . . . Па що правишъ тукъ у мръчината, чедо? . . . Що хълцашъ? . . . Що плачешъ? . . . Да те не е пакъ нѣкой нѣщо докундисалъ? . . . Да те не е . . .

— Никой нищо, дѣдо, нало я сакамъ да мрж . . . па съмъ дошла да те моля . . . ако можешъ да ме простишъ . . . Горчивъ грѣхъ съмъ сторила ама, пакъ. . . . моля те. . .

на колѣнѣ те моля, да ме простишъ, та рахатъ да умрѣ . . . да не отивамъ тамъ съ грѣхове на душата си! . . . —

Дѣдо Дичо прѣтрѣпна, па се залюлѣ . . . хà, хà, да речешъ, че ще плясне на земи! . . . Едвамъ се задържа . . . поукопити се, па се обърна къмъ Рада:

— Слушай, чедо! . . . грѣхота е! . . . вѣрвай ме, отъ Бога е грѣхота! . . . я вижъ тоя перчинъ: бѣлъ като кждѣлка! . . . па зеръ на моитѣ старини да ми посрамишъ съ такъвъ грѣхъ кѣщата? . . . зеръ не ти е грѣхъ да нацапашъ съ кървь тия бѣли влакна? . . . Зеръ ти да навѣчешъ Божя проклетия на кѣщата ми! . . . Та осемдесетъ съмъ отдавна прѣхвърлилъ, ама отъ такъвъ грѣхъ . . . да сака нѣкой самъ смъртъ у моята задруга . . . Отъ такъвъ грѣхъ ме е упазилъ Господъ! . . . Па зеръ ти да се намѣришъ да укаляшъ моитѣ старини?! . . . да разсърдишъ Бога?! . . . Не дѣй, чедо, пожали ме . . . пожали моитѣ години . . . пожали тия бѣли влакна на главата ми! . . . Не сърди Бога! . . . —

Рада прѣгърна колѣнѣтѣ на дѣдо Дичо; прѣгърна ги, па взе да ги цѣлува, а отъ очитѣ ги рони, рони . . . па продума:

— Голѣмъ грѣхъ съмъ ти сторила, дѣдо, . . . тежъкъ грѣхъ! . . . я съмъ разтурила мирѣтъ у твоята кѣща . . . побунила съмъ цѣлата твоя задруга . . . грѣшни думи . . . горчиви думи съмъ изказала! . . . па те моля . . . за Божо име те моля да ме простишъ! . . .

Ехъ, езикъ, езикъ . . . пусти езикъ! . . . Ти си и най-голѣмиятъ врагъ па и най-голѣмиятъ приятель човѣку! . . . Сладката дума и желѣзни врата отваря! . . . Не само желѣзни, но и отъ челикъ да сж, па пакъ ще ги отвори! . . .

Има ли нѣщо по-лесно отъ това — да заплачешъ старъ човѣкъ?! . . . И на дѣдо Дичо потекохъ изведнѣжъ сълзитѣ! . . . Той се наведе, та цѣлуна Рада по челото, хвана я за рѣка и я поведе въ стаята. Седна дѣдо Дичо пакъ у кѣшетото, прѣдъ ликата, подви ноги, позагърна се съ гунчето и покани Рада: — Седни тукъ при мене, да ми помогнешъ да нацѣпиме малко лика! Рада седна, дѣдо Дичо ѝ подаде шилото, и тя почна да цѣпи. Дѣдо Дичо гледа, подъ око, какъ Рада цѣпи ликата . . . гледа я, гледа, па я пита:

— Лесно ли се цѣпѣтъ, Радо?

— Па, лесно, дѣдо!

— А по-лесно ли е съ шило, отъ колкото съ рѣцѣ?

— По-лесно!

— А защо е по-лесно?

— Е, па остро е, та ги лесно двои, кждѣто го забодешъ!

— Хмъ, двои ги! . . истина. . . право казвашъ . . . двои ги лесно! . . па и хората сж така, Радо . . и они се двождъ, като влѣзне нѣкое шило помежду имъ! . . двождъ се, двождъ . . разцѣпждъ се, разчопръпкжтъ се, па . . силата имъ . . всичката имъ сила отива на вѣтъръ! . . Бога ми — на вѣтъръ! . .

Рада издъхна изъ дънъ-сърдце

Дѣдо Дичо пакъ подзе:

— А малко е, пуцнията, на, нѣма ни колко единъ прѣстъ, па пакъ, гледашъ го, такова ситно, ама може да разцѣпи ликата на хиляди липи! . . Бога ми, може! . . Ама кой има акълъ, онъ знае и на това колая! . . А акѣло е отъ Бога, Радо, отъ Бога е, чедо, както и всичко що е отъ Него, па . . кому е малко, а онъ се моли на Бога, па . . Господъ му дава! . . Дава му, ама и добро сърдце трѣбва да има човѣкъ! . . добъръ акълъ съ лошо сърдце — като добро сиренъе у кучешки мѣхъ . . вѣра — у кучешки мѣхъ! Харно е, мазно е, ама, дѣ: яде ли се? . .

Лошото сърдце у човѣка е сжщо като поледенъ баиръ: единъ пжтъ само доръ се подхлъзне, па послѣ . . послѣ лети право у пропастьта, и безъ да сака! . . . Злината е ледътъ, а акълътъ е пепель! . . Който се пази да не се хлъзга, а той посипва поледицата съ пепель, па си ходи . . не го е страхъ! . .

Прѣзъ живота си човѣкъ, дордѣ е живъ, все между хората снове — сжщо като совалка между основа. Ако е совалката угладена на върховетѣ, ако се подхвърля съ колай, а она хичъ и не забижда у концитѣ на основата . . лети си, като по дю съ . . па си се снове рахатъ платното! И животътъ е като платното, Радо . . кой му знае колая — лесно го тѣче, а кой го не знае, тежко нему, чедо . . все ежса вѣтакътъ, па отъ такова платно . . пълно съ вѣзли . . и самъ човѣкъ дига ржцѣ! . . та и не чини . . не влиза у работа! . . .

Да живѣе човѣкъ не е лесна работа! . . Майсторлъкъ е . . голѣмъ е майсторлъкъ, Радо! . . . Помни ми думитѣ, чедо . . ще живѣешъ, па ще разберешъ . . . За мренъе . . . мре и всѣко добиче . . ама мурафетътъ е, да знае човѣкъ да живѣе . . тамъ да го виджъ . . у това е мурафетътъ! . .

Отдавна бѣхъ пропѣли и вторитѣ петли. Зората се пукнѣла, па изгрѣло онова слънце, хубаво, хубаво, па свѣти, свѣти. . . боже — не можешъ и да погледнешъ у него! хѣ погледнешъ — хѣ почнешъ да кихашъ! . . .

Всичката челядъ у дѣдовата-Дичова задруга станѣла, па всѣко се уловило за работа: Едно при свинѣтъ, друго при овцитѣ, трето у сайвантътъ, четвърто у бостана . . . всѣко си има залисия . . . всѣко едно радѣ! . . .

Дѣдо Дичо приседналъ край огъня, припалилъ луличката, а у лицето веселъ, па милостивъ, па засмѣнъ . . . да речешъ, че е у сватове дошълъ! Край дѣдо Дичо, при огнището, замѣсила Рада тѣсто за прѣсни погачи. Завратила ония рѣжави, па натѣкмила ония нѣщови . . . мѣси ли синицата — мѣси! . . . Хемъ погачи отъ бѣлията брашно, прѣзъ тънкото сито прѣсѣяно! Измѣси тѣстото, разилеска погачитѣ, а едната, по-малката, що си е макусъ за дѣдо Дичо, нашари я съ ножлето, нашари я, па ги зарови у жеравата. Дѣдо Дичо ѝ донесълъ цѣла паница съ прѣсенъ медъ. Рада сегна, та прихвана паницата, отцѣди медътъ отъ пититѣ, загреба дървената лѣжица въ паницата, издигне я на ребро и гледа, какъ се влачи медътъ отъ лѣжицата, а медътъ гжеть, бистъръ . . . като сълза! . . .

Пуста Вѣла, дяволита! Приближи край огнището, скритомъ задъ дѣдо Дичо, поизпружи вратъ, та наърѣ, що върши Рада поизстѣпи се тихомъ, да я не съгледатъ старитѣ, па тича по двора, като катерица, отъ една етърва при друга! На всѣка по нѣщо пришѣпне, по нѣщо направи съ рѣжа ишаретъ, па засмѣна, па весела . . . да речешъ, че е нѣкое гърне съ иманье изконала! . . . На една ще пришепне: строписе се на дявола кракътъ; на друга: разминѣхъ се облацитѣ; на трета: нали ви казахъ?! . . . знамъ я . . . що знамъ — знамъ! . . . не е лоша на сърдцето, ама аджамия е още, па и . . . разгалена малко; ама . . . обърна се вече душата ѝ . . . сега е харно . . . отъ сега на тамъ се вече не боѣ! . . . но сега е вече наша! . . . наша си е Рада! . . . друга е она сега! . . . ухъ . . . Божке, сполайти! . . .

Погачитѣ се изпекли, Рада ги изровила изъ жарѣта, па ги очуква отъ пепель! . . . Дѣдо Дичо порѣчалъ да се съберѣтъ край огнището всички изъ задругата. Сбиратъ се, сбиратъ, па се гледатъ мълчешкомъ, а на всѣкого на сърдцето нѣщо му леко, леко, па се топи, топи — като медътъ на топлата погача! . . .

Дѣдо Дичо се обърна къмъ Рада:

— Дай, чедо, на моята челядь меденъ залъгъ, да си подслади всѣки сърдцето, да разбѣржтъ, че както медътъ слади, така си добра и ти на сърдце!... Дай имъ отъ твоя ржка, да хапнжтъ медацъ на хлѣбецъ, па всѣки отъ моята челядь да те обича, както що и пчелата обича медътъ!...

Дѣдо Дичо се обърна къмъ челядъта си:

— Разбирате ли ме?... всички, всички... и ти, Стано, и ти, Тасо... и всички и всички... да я обичате, сжщо както що пчелитѣ обичатъ медътъ... така сакамъ!...

Рада намаза дѣдовата-Дичова погача съ медъ, намаза я намаза, па прииде при него, наведе се, цѣлуна му ржка и му даде погачата. Послѣ пристѣпи при баба Стана, и ней цѣлуна ржка и ѝ подаде цѣла погача. Послѣ при чичо Тасо, разчупи друга, по-голѣма погача, отбра едно по-едро парче, намаза го съ медъ, цѣлуна му ржка, па и нему подаде отъ медената погача. Така изреди всичкитѣ: на всички цѣлуна ржка и всѣкому по парче медена погача!... Раздава Рада медена погача, раздава, а у лицето се зачървила, зачървила — та пламнжла!... Но очитѣ ѝ не свѣтъжтъ вече, като снощи... не хвърлятъ искри, като очи на котка, а сега изглеждатъ само нѣщо влажни, по мирни, благи, кротки... като у нѣкое ягне!...

Лило, прѣди зори още, излѣзълъ изъ сѣнарницата, а цѣла нощъ — око не склопилъ! Що е?... какво е?... не знае! Кждѣ да се дене?... какво да прави?... — и това не знае!... Щура се на самъ, щура се на тамъ... па взе та се покачи на орѣха!... Свилъ се между клонищата на орѣха, затаилъ дѣхъ, па... чака да види, какво ще стане... Главата му бучи, бучи... като че у срѣдъ нея се върти водениченъ камъкъ!... Прѣзъ клонкитѣ гледа, какъ воловетѣ хрускатъ сѣнцето сладко, сладко, па си мисли: Ехъ... що не съмъ волъ сега, па да си жвакамъ сѣнцето, па да си ми е рахатъ!... хичъ и да не мислж на тия пусти мои залиси!... хичъ и да ми се не стѣга душата!... По едно врѣме гледа Лило, че челядъта отъ задругата се собира край огнището! Потрая, потрая — не го стѣригъ!... Посвлѣче се отъ дървото и се спустна, та долу! Упжти се дебнишкомъ и той на тамъ, кждѣто се собирахъ всичкитѣ. Пристѣпва Лило задъ стѣната на кжщата, пристѣпва!... поуслушва се, поуслушва и, наведнжжъ — лицето му свѣтна, като мѣсечина на пълнъ мѣсецъ! Отъ радостъ и косата му се дига на глава — капата му сама шава!... Присламчи се и Лило задъ

гърба на другитѣ, присламчи се, ама така майсторски, та никой го не осѣти...

Когато Рада изреди всички съ медената погача и се спрѣ при Вжла, а Лило се поизкашля, па:

— А камъ, Радо, и мене отъ медената погача?

Рада повдигна учудено глава, погледна Лила, погледна го и се засмѣ. Ама така дяволски, така дяволски се насмихна...

Рада се позатули задъ гърба на Вжла... затули се, отчупи половината отъ парчето, що държеше у рѣцѣ, пружи ржка и го подаде на Лила!...

— А медъ? — запита Лило и се помъчи да начумери чело... божемъ забравила го е де!... не го бакари за човѣкъ, като другитѣ!...

— Па, мазана е, не видишъ ли? ... отвърна Рада и пакъ подсви дяволски уста, та се усмихна!...

— Мазана, мазана... маримъ ти я отъ таково мазанье!... — прошъпна Лило, па се озърта, да го не чуе нѣкой отъ по-старитѣ и... пакъ настави: — ако че е медъ — медъ да е!... хей така, на, да се лѣпи, да се маже, да блажи... като... Лило не каза, като какво, но погледна Рада въ устата... въ ония хубави, червени, като мерджанъ устенца, и... завъртѣ дяволито съ очи, прокашля се, прокашля и, като сниси повече гласъ, додаде: медъ сакамъ, медъ... много медъ, та да ми си сладка и медена...

Рада го прѣкъсна

— Ще ти приседне... може да бабичашешъ, па ще те свие нѣкое сърдце... знаешъ... отъ много сладостъ пада байлма на сърдцето...! Така дума Рада на Лило, ама... дяволска Рада... едно дума — друго прави... загреба въ паницата пълна-върховата лъжица медъ и го цапна на Лиловото парче отъ погачата!... Цапна медътъ и се скри задъ калабълъка... отлетѣ, като ластавица!... Пуста младостъ!...

Челядъта отъ дѣдовата-Дичова задруга подслажда сърдце съ медена погача, а дѣдо Дичо се обърналъ къмъ тѣхъ и ги пита:

— Сладка ли е Радината медена погача?

— Сладка, сладка!... отговарятъ всички изъ единъ гласъ.

— Така да ви е сладка всѣка дума, що продумате Ради!... като споменете името ѝ, а устата ви да се лѣпнѣтъ, както що се лѣпи тоя медъ на езика ви...

Така изрече дѣдо Дичо и почна да бърка въ пояса си, като че търси нѣщо. Бърка дѣдо Дичо съ ржка въ пояса,

а съ очи тражи нѣкого между челядѣта си. Гледа, гледа, па туку викна:

— Радо . . . кждѣ си, чедо? ела тукъ!

Рада пристѣпи и се поклони, като прѣдъ свѣтъръ.

Дѣдо Дичо извади изъ пояса кесията си, отви гайтанитѣ, разтвори я, бръкна въ кесията и извади изъ нея една мушамичка. Разви мушамичката, бръкна и въ нея, та извади единъ чарклия кърменецъ. Хвана жълтицата съ двата прѣста, подаде го на Рада и рече:

— На, чедо . . . това носи отъ мене за споменъ . . . за споменъ на медената погача, що подслади на всички ни сърдцата тая заранъ. Да си жива дълги години да радѣшъ за нашата задруга, както и ние що сме радѣли и радѣмъ и сега за нея! . . . Хемъ работи, хемъ весела бѣди! . . . Да даде Богъ, челото ти и сърдцето ти да сѣ така ачиеъ . . . да се така лъщѣтъ съ добрина, както що се лъщи и златото на тая жълтица! . . . Доброто злато не рѣждѣ . . . доброто сърдце не пати . . . и да пати, патилото не го яде . . . не трае . . . то се топи, като мѣкия снѣгъ по младенци . . . отъ него не мрази, а овлажнува земята . . . напойва я . . . па подкарва: нови билки, нови цвѣтя . . . новъ животъ . . . нови добрувания на тоя свѣтъ! . . .

Рада взе подарѣкътъ отъ дѣдо Дичо, цѣлуна му рѣка, цѣлуна рѣка и на баба Стана, па и на чичо Тасо. Държи жълтицата у рѣцѣ, а на душата ѝ се чини, сѣщо като че е взела комка у черквата, па ѝ мило, мило на сърдце, а отъ милость се търколихъ двѣ едри сълзи на аленитѣ ѝ странички! . . .

Ехъ! . . . Колко чинѣтъ тѣзи сълзи . . . колко сѣ тѣ скѣпи! . . . Камъ да можеше всѣки да ги изрони, когато би дотрѣбвали?! . . .

* * *

У дѣдовата-Дичова задруга всичко върви и сега, като по медъ и по масло! . . . Всѣки радѣ, всѣки се грижи, всѣки работи . . . да ги гледашъ, па да имъ се не нарадвашъ! . . . Хеле пѣкъ Рада . . . огънь . . . огънь е на работа! Хемъ пѣе, хемъ работи! . . . Работата ѝ лети подъ рѣцѣтѣ, като брашно подъ водениченъ кѣмѣкъ! . . . Хемъ що хване у рѣцѣ — хванжто е . . . не е туку така: било, какво било . . . само работа да се нарече, та какво и да било . . . Работи, синицата, та подскача . . . все на пета

се завъртя! . . . Ама, па и що е обична станжла? . . . Ехъ! . . . махни, махни! . . . Варджѣтѣ я, като капка на дланъ! . . . Гледатъ я, както що се гледа жълтица у бѣли пари! . . . Дѣдовата-Дичова дума се изпълни: като спомененѣкой името ѝ — устата му се лѣпнѣтъ, като че сѣ съ медъ намазани! . . . Ама па и Господъ нѣхъ гледа! . . . Ехъ . . . халалъ ѝ вѣра на дѣдовата-Дичова задруга! . . . отъ година на година берекето имъ отъ харенъ по-харенъ! . . . и у челядъ, и у добичета, и у зърно и . . . у всичко — у всичко! . . . Сега сѣ най-зенгини у селото . . . първи сѣ по иманѣ, па не би трампили своето ни за сарафска хазна! . . .

Три мѣсеца слѣдъ . . . слѣдъ Радината меденѣ погача, Рада пригърнѣла веднѣжъ Вжла въ градината, при лиляка, пригърнала я, сложила глава на Вжлинитѣ гърди, па ѝ нѣщо шѣпне, шѣпне . . . никой да не чуе — нито врабцитѣ, що скачатъ по лиляковитѣ клонки! Рада шѣпне, а Вжла, дяволитата, хванѣла у рѣцѣтъ си Радината глава, гледа я у очи и се насмѣхнѣла, насмѣхнѣла, па я цѣлува у челото! . . . Рада свила очи подъ трѣпки, а шията задъ тила и ушитѣ ѝ — червени, червени, като че я е обилазила нѣкоя гжсеница, па я жарила, жарила, та я направила цѣлъ божуръ! . . .

Що е шепнѣла Рада на Вжла, това не се казва — тайна е! . . . ама, ако дѣпъ, дѣпъ сакате нѣщо да знаете, то мож само толкозъ да кажъ, че слѣдъ шестъ мѣсеца крѣстѣхъ и петдесетата душа у челядъта на дѣдовата-Дичова задруга! . . . Крѣстѣхъ го и му турихъ име Дичо! У лицето малкия Дичо приличаше на Рада и по очитѣ, и по трѣпнитѣ, и по устата . . . малки па червени, червени, като мерджане . . . а у снагата — цѣлъ Лило! . . . Проточилъ се и онъ . . . израсенъ, израсенъ . . . като върлинка! . . . Сжщи бащичко! . . . Като че се е самъ Лило смалилъ! . . .

Ако се случи да ви нанесе пѣтъ край Щърковци, а вие . . . харно запомнете . . . кѣщата на дѣдовата-Дичева задруга ще я познаете по високото ясеново дърво и по жълтата пинта съ ракията, покачена за клина на дървото. Като я откачите да пиете, а вие се прѣкрѣстете, като всѣки християнинъ . . . Прѣкрѣстете се, па кажете: споръ и кѣсметъ, хаиръ и берекетъ и — добра сговорностъ у кѣщи! . . . — така кажете, па пийте, колкото ви душа сака! . . . Така обича дѣдо Дичо! . . .

М. Георгиевъ.

БОЖЕСТВЕНА КОМЕДИЯ

(Divina Commedia)

отъ

Данте Алигиери.

Прѣводъ отъ оригинала.

АДЪ.

(Продължение отъ кн. IV).

Пѣсень трета.

Съдържание. — Поетитѣ пристигатъ прѣдъ портата на пѣкѣла, и Данте прочита страшниятъ надписъ, който вижда издѣлбанъ надъ вѣчно отворения входъ. При стѣпването си въ пѣкѣла поетитѣ виждатъ ония, които сж наказани въ прѣдвѣрието, защото прѣзъ живота си не сж били направили ни добро, ни зло. Послѣ дохождатъ при брѣга на Ахеронъ, гдѣто лодкарѣтъ на пѣкѣла, Харонъ, прѣкарва душитъ на грѣшнитѣ. Тамъ, ослѣпенъ внезапно отъ една силна свѣтлина, Данте пада на земята безъ чувство.

Прѣзъ менъ въ градътъ печалний се отива,
Дѣ въ огънь вѣчни стене и гори
На грѣшнитѣ тѣлпата нечестива.¹⁾

Богъ всемогущи мене сътвори
Ведно съсъ вѣковѣчнитѣ прѣдмети,
Богъ праведни лиши ме отъ зари.

Ще тражъ, дордѣ тражтъ вѣковетѣ;
О вий, кои прѣстѣпите тозъ прагъ,
Надежда всѣка тука оставѣте.

Видѣхъ тѣзъ думи въ единъ полузракъ
Надъ порта една горѣ издѣлбани.
«Тѣзъ думи сж за менъ покрити съ мракъ,»

Казахъ на своя вождь. Вѣщъ въ всѣко знанье
Отвърна ми: «Тукъ трѣбова всѣки страхъ
И слабость у сърдцето да прѣстане.

Ний въ тоя край сме, гдѣто ти казахъ,
Че ще съзрешъ онѣзъ души унили,
Кои то божий гнѣвъ съ единъ замахъ

Отъ благото на разума лишилъ е.»
 При туй ми взе ржката, моя духъ
 Съ засмѣнъ видъ ободри, и съ нови сили

Въ подземний съ него влѣзохъ край. И чухъ.
 Стенанья, плачъ и вопли страховити
 Ечахъ всрѣдъ безвъздния въздухъ.

Мень сълзи ми дойдохъ на очитѣ.
 Въздишки, клетви, глухи викове,
 Риданья, скърцания на зжбитѣ,

Отъ всѣкакви езици звукове
 И чупения страшни на ржцѣтѣ
 Се сливахъ въ тѣзъ ношни мразове

Катъ въ нѣкой вихъръ, който вѣтроветѣ
 Подигатъ съ ревъ и шумъ край морскій брѣгъ.
 Съ дума и умъ отъ скръбъ и страхъ обзети:

«О вождь, казахъ, що слушамъ въ тоя мракъ?
 Кои сж тѣзъ, кои сж тукъ паднали
 И тѣй ги люто мжчи Божий врагъ?»

«Тѣзъ мжки Божий гнѣвъ праведенъ далъ е,
 Въ отвѣтъ каза учительтъ, въ дѣла
 На тѣзъ души, които сж минали

Живота безъ позоръ и безъ хвалба;
 И ангелитѣ тукъ сж безучастни,
 Кои останахъ въ страшната борба.

Прогна ги Богъ отъ небесата ясни,
 Но и самиятъ пѣкълъ ги неще,
 Защо не сж били и въ злото страстни.»

«Какво тежи на тѣхната душа,
 Попитахъ пакъ, тѣй много та издаватъ
 Безспирни вопли тѣхнитѣ уста?»

Каза ми: «Вкратцѣ туй ще ти разправа.
 Надежда нѣматъ тѣ за смрътъ,
 Катъ сѣнка тѣхниятъ животъ минава;

Така за своя жребий тѣ скърбѣтъ
 Що съ всѣки други би го замѣнили;
 И память не живѣй за тѣхъ въ свѣтътъ.

Отъ тѣхъ съ прѣзрение сж се отстранили
 И правосѣдъето и милостъта.
 Но стига сме за тѣхъ ний говорили,

Погледай и мини.» Кога млѣкна,
Мѣрна се знаме менѣ прѣдъ очитѣ,
Кое се бързо носѣше въ нощта.

Тѣлпа таквазъ слѣдъ него въ тѣснинитѣ
Вървѣше, шото ме обхвана страхъ,
Като смислихъ на колко души днитѣ

Покосила ѣ смъртта съ единъ замахъ.
Долѣ минувахъ край мене нѣми
Внезапно онзи между тѣхъ познахъ,

Кой подло тежкото остави брѣме.²⁾
Тогазъ се увѣрихъ, че тукъ мзда
Очаква онуй нечестиво племе,

Кое еднакво е ненавистта
Заслужило на Бога въ небесата
И на властителитѣ на нощта.

Тѣ бѣхъ голи, и покрай тѣлата
Мухи, оси брѣмчяхъ катъ на стрѣвъ
И яростно имъ жилѣхъ месата.

Отъ ранитѣ имъ лѣеше се кръвъ
И зайдно съ сълзитѣ имъ подъ нозѣтѣ
Струеше се — кърма на грозна црѣвъ.

Възвихъ очи отъ тоя видъ проклети
И гѣста на далечъ тѣлпа съзрѣхъ
Накрай една рѣка³⁾ на брѣговетѣ,

И за това на своя вождь казахъ:
«Каква е тазъ тѣлпа, коя се чини
При слабий свѣтъ като овита въ прахъ,

И мож ли да знамъ, какви причини
Я каратъ толкозъ бързо да желай
На срѣщний на рѣката брѣгъ да мине?»

А той отвърна ми на туй: «Потрай,
Додѣто на печалний брѣгъ се спреме,
Духътъ ти всичко тамо ще узнай.»

Катъ чловѣкъ, кой носи тежко брѣме,
Съ наведена глава трѣгнахъ тогазъ
И стигнахъ до рѣката съ уста нѣми.

И ето се зададе кѣмто насъ
На лодка старецъ съ коси побѣлѣли,
Кой викаше съ прѣсипналь страшенъ гласъ:

«О горко вамъ, души въ грѣхъ паднали,
Не дигайте за милость жаленъ гласъ,
Защото нѣма кой да ви пожали;

Затворенъ е небесний край за васъ,
Въ тъмитѣ лодката ми ще ви води,
Дѣ вѣчно ще ридайте въ пекъ и мразъ.

А ти, кой живъ дошелъ си въ тѣзъ проходи,
На мрътвитѣ махни се отъ редътъ,
Не може тука живъ човѣкъ да броди.»

Но катъ видѣ, че азъ стоѣхъ: «Другъ пѣтъ
Е ваший, каза, друга лодка вази
Отъ другадѣ ще прѣнесе отвѣдъ.»

«Напраздно не гнѣви се, старче, нази
Че виждашъ тука въ тозъ печаленъ край,
Каза поетътъ, волята таквазъ е

На онзи, който може що желей.»⁴⁾
Веднага страшниятъ лодкаръ утихна
И нищо повече не щѣ да знай.

Но между грѣшниците⁵⁾ шумъ възникна:
Съ ревъ, съ скърцанье на зжби въ мрачный сводъ
Сганѣта на думитѣ му се откликна.

Кълнѣхъ Бога, челоуѣшкий родъ,
Живота, тѣзъ, кои сж ги родили,
Мѣстото, врѣмето и своя плодъ;

И послѣ съ плачъ навлѣзохъ унили
Във лодката, дѣ вси ще се изредѣтъ,
Кои безъ страхъ сж Бога огорчили.

Харонъ ужасний, на кого горѣтъ,
Катъ двѣ запалени главни, очитѣ,
Въорѣженъ съ веслото като съ прѣтъ,

Събира всичкитѣ и бий душитѣ,
Кои се маѣтъ. Както есенесъ,
Кога задухатъ вѣтри мразовити,

Едно по друго капѣтъ въ тъмний лѣсъ
Листата, дордѣ оголѣе клона,
Така и всички нечестивци съ бѣсъ

Във лодката ще паднѣтъ на Харона.
Въ тѣлпата бѣше впитъ йощъ наший гледъ,
На друга тукъ се чуйше вече стона.

«О сине, ка̀за славниятъ поетъ,
Онѣзъ, които въ божий гнѣвъ умиратъ,
Прихождатъ всички тукъ отъ цѣлий свѣтъ,

Но тѣ не искатъ тука да се спиратъ
А бързатъ да прѣминатъ ототвѣдъ,
Тѣй грѣховетѣ имъ духътъ раздиратъ,

Щото желанье става въ тѣхъ страхътъ.
Душа добра се нивга не явява
На тазъ рѣка печална на брѣгътъ:

Сега Харонъ за тебе ясно става
Защо се разгнѣви катъ те видѣ.»
Не бѣ прѣсталъ той да ме наставлява,

И мрачный край така се разлюлѣ
Че йощъ, катъ смислѣхъ, трѣпне ми душата.
Избухна вѣтръ лютъ издѣнъ земя,

Свѣткавици раздрахъ мрачината
И я изпълнихъ съ ужасенъ свѣтъ;
Отъ страхъ безъ чувство паднахъ на земята,

Катъ чловѣкъ отъ сънъ дълбокъ обзетъ.⁶⁾

Бѣлѣжки къмъ пѣсенъ трета.

- 1) Per me si va nella citta dolente,
Per me si va nell' eterno dolor,
Per me si va tra la perduta gente.
Прѣзъ мене се отива въ печалний градъ,
Прѣзъ мене се отива въ вѣчната скръбъ,
Прѣзъ мене се отива при погибшитѣ людѣе.

Първото тристишие, съ което захваща надписътъ на входа на ада, така е хубаво, особено съ повторението въ началото на всѣки стихъ на думитѣ: прѣзъ мене се отива, които му даватъ една важна и печална хармония, щото прѣводачътъ съжалява, че не е могълъ да го остави въ волни стихове. Хубостта на тия стихове е непрѣводима, защото е повече въ формата, отъ колкото въ мисълта. „Вѣчни огънь“ който сме употрѣбили въ прѣвода, трѣбва да се приеме, както употрѣбява въобще самъ Данте, като метафора, означающа отчаянието, въ което живѣятъ грѣшнитѣ, осждени да не видѣтъ никога края на своитѣ тегла. Сжщинскиятъ огънь се срѣща само на нѣкои мѣста въ Дантевия адъ.

2) Касае се за папа Целестинъ V, който е билъ накаранъ чрѣзъ измама да се откаже отъ папството и послѣ е билъ затворенъ отъ Бонифаций VIII, наследникътъ му, и е умрѣлъ въ затворъ въ 1295. Отричанието на Целестинъ V отъ папския прѣстолъ е било признато отъ църквата за похвално дѣло. Ядътъ на Данте противъ него се обяснява главно съ това, че съ отричанието си е станжлъ причина да

дойде на папския прѣстолъ Бонифаций VIII, когото е ненавиждалъ като единъ отъ главнитѣ виновници на своитѣ нещастия. Ще видимъ по-нататъкъ, че Бонифаций е билъ осъденъ отъ Данте при живѣ на вѣчно наказание между душитѣ, които сж търгували съ светитѣ нѣща. Данте е ималъ случай навѣрно да види поне Целестинъ въ Флоренция, гдѣто той се е билъ установилъ за нѣколко врѣме въ 1294. г. слѣдъ отричанieto си отъ папския прѣстолъ.

3) Тая рѣка е Ахеронъ, рѣката на скръбта, сжщата, за която гърцитѣ сж вѣрвали, че тече въ ада и прѣзъ която Харонъ е прѣкарвалъ на лодката си душитѣ на мрѣвитѣ. Ще видимъ по-нататъкъ и другитѣ рѣки, които гръцката митология е поставяла въ ада: Стиксъ, Флегетонъ и Коцита. И тука, както въ гръцката митология, Харонъ е, който прѣкарва душитѣ на грѣшнитѣ. Данте се е възползувалъ отъ много гръцко-римски баснословни вѣрвания и прѣдания, било за просто поетическо украшение, било за религиознитѣ и морални истини, които сж се криели въ тѣхъ.

4) Както ще имаме случай да видимъ и на други мѣста въ поемата, Виргилий си служи съ сжщото срѣдство при всѣка опасностъ, която срѣща въ пѣтя си, за да я прѣмахне. Навредъ той обявява, че идването му въ ада съ оногова, комуто служи за водачъ, става по волята на онзи, който може, що желае. Прѣдъ това заплашване всички отстъпятъ. Никой не смѣе да се противи на това, което е божия воля.

5) Както тука, така и навредъ въ ада грѣшницитѣ прѣдставяватъ всичкитѣ явления, свойствени на челоувѣчската природа; ако и духове, тѣ страдажтъ, плачжтъ, скърцатъ съ жби, чувствуватъ болкитѣ като живи сжщества. Свойството на грѣха въ Дантевия адъ е, че грѣшнитѣ запазватъ своята плътъ. Материята е присжща въ проявлението на страданията, чрѣзъ които изкупватъ своитѣ прѣстѣпления. Грѣхътъ живѣе още въ плътта и продължава още да се проявява ако не на дѣло, то въ желание, и въ плътта получава наказание, което е сжщо така живо, като грѣхътъ. Въ това състои и поетическото прѣвъзходство на ада при другитѣ двѣ части на Божествената Комедия. Плътта изчезва, спиритуализира се въ чистилището и рая, и съ нея изчезва голѣма часть отъ поезията. Адътъ изкарва прѣдъ насъ не отвлѣчени, а живи, реални сжщества, за това и свѣтътъ, който се движи въ него съ своитѣ пороци и страсти, съотвѣтствуващи на дѣйствителността въ живота, е така поетиченъ, трогателенъ и разнообразенъ.

Както ще имаме случай да видимъ и въ слѣдующитѣ пѣсни, страданията, на които сж изложени грѣшнитѣ, съотвѣтствуватъ всѣкога на грѣховетѣ, съ които си сж ги навлѣкли. Данте е търсилъ и е намѣрилъ почти всѣкога въ природата на грѣха наказанието, което заслужава. Ония, които, за да бжджтъ спокойни, сж били еднакво равнодушни и къмъ доброто и къмъ злото, сж постоянно обезпокоявани отъ рой оси и мухи, които имъ жижжтъ месата. Прѣдъ очитѣ имъ стои винаги образътъ на безцвѣтния и подлия имъ животъ — нечистата и грозна црѣвъ, която се кърми съ кръвта отъ ранитѣ имъ и сълзитѣ отъ очитѣ имъ. Прѣдъ тѣхъ не заслужава и да се спремъ, понеже, както не сж живѣли на онзи, така не живѣжтъ и на този свѣтъ, освѣнъ като сѣнки, които не възбуждатъ ни съчувствие, ни

ненавистъ. Данте разпознава едного, но, безъ да го именува, задоволява се да каже:

Внезапно онзи между тѣхъ познахъ,
Кой подло тежкото остави брѣме.

6) Една висша сила прѣнася Данте на отсрѣщния брѣгъ на Ахеронъ, безъ той да се досѣти. За това загатва съ горчива завистъ Харонъ, като казва на поетитѣ, че друга лодка по другъ пѣтъ ще ги прѣнесе отвѣдъ.

Пѣсенъ четвърта.

Съдържание. — Силенъ грѣмъ пробужда поета, който трѣгва изново въ пѣтъ съ вожда си и влиза въ първия кръгъ на ада, гдѣто намира душитъ на ония, които, ако и да сж живѣли животъ добродѣтеленъ, сж изключени отъ рая, защото не сж били приели кръщение.

Пробуди ме отъ сънно упоенье
Грѣмъ силенъ, и щомъ очи разкрихъ
Навредъ обърнахъ ги около мене

Да видѣхъ, гдѣ съмъ и се увѣрихъ,
Че на брѣгътъ на бездната ¹⁾ съмъ мрачна,
Дѣ плаче и ридае безъ отдихъ

На грѣшнитѣ души сганѣта невзрачна.
Дълбока съ димъ овита зѣйше тя
Прѣдъ менъ, като ламя, за жертви алчна,

И азъ надникнахъ, но все въ нощѣта
Очи ми скитахъ се ужасени,
Не видѣше се нищо въ пропастьта.

«Сега, каза поетътъ със смущенье ²⁾,
Ний трѣбува да слѣземъ въ мрачный свѣтъ;
Азъ ще вървѣхъ напредъ, а ти по мене.»

А азъ, катъ видѣхъ блѣдниятъ му цвѣтъ:
«Да дойдѣ, казахъ, ще ли имамъ сила,
Кога самъ стѣпяшъ съ страхъ въ тозъ край проклетъ?»

«На толкозъ свѣтъ ужаснитѣ патила
Съ печаль, отвърна, пълнѣхъ ми духътъ,
Която тебе страхъ се е сторила.

Да трѣгнемъ, че е дългъ нашия пѣтъ,
И врѣмето несѣтно се търкаля.»
Упѣти се и введе ме въ кръгътъ,

Кой първи бездната заобикаля.
Не викове отчаяни тукъ чухъ
Катъ тѣзъ, които мѣката разпаля,

Въздишки поразихъ моя слухъ,
Кои отведъ възнасяхъ се стройни
И мрачный разтрепервахъ въздухъ.

Тълпи разнообразни, многобройни
Отъ всѣки родъ, жени, мѣжъе, дѣца,
Тукъ сливахъ гласътъ си въ жалби знойни.

«Не питашъ ме, учителътъ каза,
Кои души тѣжжѣтъ въ това ущелье:
За тѣхний жрѣбий дай една сълза.

Не грѣхове сѣ тука тѣхъ довели,
Не сѣ зло си сѣ навлѣкли жрѣбий строгъ,
А че кръщение не сѣ приели

И истинний не сѣ познали Богъ,
Защото сѣ живѣли въ заблуденъе,
Прѣди родений въ Витлеемъ отрокъ

Да бѣ дарувалъ на свѣта спасенъе.
Защо и азъ тогава съмъ живѣлъ
Скрѣбъ безнадеждна тукъ томъ и мене.»

При тѣзъ слова сѣтихъ дълбока жалъ,
Защо мнозина тукъ между тълпата
Мѣже достойни бѣхъ позналъ.

«Учителю, казахъ сѣ тазъ скрѣбъ въ душата,
Отъ тѣзъ, кои томѣтъ се тукъ въ тѣга,
Сами иль сѣ чужда помощъ въ небесата

Възлѣзълъ ли е нѣкой до сега?»
На тѣзъ слова поетътъ отговори:
«Отъ скоро тука бѣхъ дошелъ, кога

Мѣжъ мощенъ³⁾ адскитѣ врата отвори
И тукъ стѣпи съсѣ трѣсѣкъ, чийто екъ
Въ основитѣ си цѣлий адъ повтори.

И първий призова тогазъ човѣкъ,
А послѣ Авелъ, кой отъ братъ загина,
Ной, Мойсей, Аврамъ, кой живѣ цѣлъ вѣкъ,

Давидъ, Израилъ сѣ дванайсетѣтъ му сина,
Исакъ, Рахила, за която въ плѣнъ
Години четирнайсе той прѣмина,

И много други йощъ и рай блаженъ
Дари имъ неговата мощна сила.
Да знаешъ искамъ, че до тоя день

Душа човѣшка не се бѣ спасила.»
 Съ внимание напрѣгахъ си духътъ
 Да разберѣ, що казваше съ рѣчь мила,

И слѣдвахме безспирно своя пѣть.
 Въ два реда минвахъ край менъ тѣлпитѣ,
 Катъ двѣ рѣки, задружно що текѣтъ.

Внезапно сладка свѣтлина⁴⁾ очитѣ
 Менъ порази, и моятъ духъ позна,
 Че тамъ живѣхътъ людѣ знаменити.

«О ти, кой тѣй високо се дигна,
 Кои сѣ, молюхъ, тѣзъ, кажи ми,
 Кои, вѣнчани съ слава, на страна

Отъ другитѣ стоѣтъ?» — «Доброто име,
 Което сѣ спечелили въ свѣтътъ,
 Направило ги ѣ Богу тѣй любими.»

При туй гласъ менъ достигна до слухътъ,
 Кой показуваше: Слава на поета,
 На който връща се при насъ духътъ!

Отъ тамъ, отъ дѣто идѣше привѣта,
 Кѣмъ нази сѣнки четири наредъ
 Видѣхъ че идѣтъ — лучезарна чѣта.

Каза ми вождѣтъ:» Гледай тамъ, напрѣдъ,
 Тозъ, който съ менъ въ ржката първи иде,
 Е Омиръ,⁵⁾ най-великиятъ поетъ.

До него сѣ Хораций и Овидий,
 Послѣдний е Луканъ,⁶⁾ кой чрѣзъ смъртта
 Спаси се отъ гоненя и обиди.

Понеже името и участьта
 Еднаква е, коя ни тукъ събира,
 Посрѣщнахъ ме съ почитъ въ тѣзъ мѣста.

Тѣй тѣзъ пѣвци видѣхъ, що слави мира,
 Събрани околъ дивния поетъ,
 Кой катъ орелъ надъ тѣхъ крилье простира.

Доръ отъ единъ на други моя гледъ
 Се мълкомъ спираше съ благоговѣне,
 Любезенъ подарихъ ми привѣтъ

И взехъ въ своето общество и мене.
 Кѣмъ свѣтлината тръгнахме тогазъ
 Съсъ приказки, които съ иступлене

Азъ наумѣвамъ си до тоя часъ,
Но все тѣхъ, тѣй както подобава,
Искалъ би да повтори моя гласъ.

До кула стигнахме така, направа
Не челоуѣческа, коя стѣна
Висока седемъ пѣти окрѣжава;

Рѣка на околъ лѣйше хладина.⁷⁾
Прѣзъ седемъ ширни порти въ тѣзъ огради
Влѣзнахме всички. Сладка свѣтлина

Сияйше надъ зелени тамъ ливади,
Дѣ людѣ важни, съ свѣтло облѣкло,
Разхождахъ се край прозрачни вади.

Възкачихме се на едно мѣсто,
Отдѣто цѣло въ чудната градина
Се видѣше туй славно общество.

Видѣхъ Електра⁸⁾ всрѣдъ една дружина,
Въ коя познахъ Хекторъ, Еней, Цезарь
Въ доспѣхитѣ си военни. Двамина

Сѣдѣхъ не далекъ Латино⁹⁾ царь
Съ същѣ шерка си Лавиния, Камила,¹⁰⁾
Лукреция,¹¹⁾ коя отъ скѣпий даръ

Самичка на живота се й лишила,
Съ Пентизелея¹²⁾ бѣхъ въ кѣтъ единъ
И съ тазъ, коя е Гракхитѣ родила;

И Брутъ тамъ бѣше, кой прогна Тарквинъ
И Марция¹³⁾ и Юлия¹⁴⁾ честити;
Самъ на страна сѣдѣше Саладинъ.¹⁵⁾

А по-далечъ съзрѣхъ ми очитѣ
Великия мѣдрецъ¹⁶⁾, катъ царь на своя тронъ
Окрѣженъ съ ученици знаменити.

Сократъ видѣхъ, до него и Платонъ,
И редомъ съ тая троица велика
Анаксагоръ, Емпедокълъ и Зенонъ,¹⁷⁾

Сенека, Талесъ,¹⁸⁾ Диогенъ, циника,
И Демокритъ,¹⁹⁾ кой винаги се смѣи
И всичко изоставя на ризика.

Линъ, Тулий, Ависенъ,²⁰⁾ Орфей,
Кой съ пѣсни звѣроветѣ е смирявалъ,
Евклидъ, и Ипократъ, и Птолемей,²¹⁾

И Аверрой,²²⁾ чието име се раздава
 Навредъ, дѣ мъдростъта подига споръ;
 И много други йощъ покрити съ слава

Тукъ отбѣлѣжи сѣнки моя взоръ,
 И съ радостъ неописна ме плѣнихъ.
 Додѣ тѣй гледахъ въ свѣтлий тозъ просторъ,

Отъ насъ се мъдрецитѣ отдѣлихъ,
 А съ вожда свой пакъ въ пѣтъ тръгнахме ний,
 И скоро изново ни обивихъ

Ужасни, непрогледни мрачини.

Бѣлѣжки къмъ пѣсенъ четвърта.

1) Дантевиятъ адъ има образецъ на прѣвѣрнатъ конусъ, на който върхътъ се намира въ центра на земята, а повърхността му служи за покривка. Той състои отъ едно прѣдвѣрие и деветъ кръга, които се стѣсняватъ колкото вървѣтъ по-надолу. По плоскостъта на тия кръгове, които завзематъ едно широко пространство между двата си брѣга, стоѣтъ грѣшнитѣ. Поетитѣ, както вървѣтъ все въ лѣво, обихождатъ извѣстна частъ отъ всѣкой кръгъ, така щото виждатъ, какъвъ видъ грѣшници стоѣтъ тамъ, какво е наказанието имъ, и разпознаватъ нѣкои отъ тѣхъ. Подиръ това свиватъ къмъ центра и прѣзъ пропастьта, която намиратъ, слизатъ въ слѣдующия кръгъ. Когато става нужда да слѣзѣтъ по нѣкой особенъ начинъ отъ единъ кръгъ въ други, поетѣтъ го описва.

2) Виргилий, който на друго мѣсто ще каже, че не трѣбва да се съжбяватъ грѣшнитѣ, тука осѣща смущение и печаль, защото въ кръга, гдѣто се приготвяватъ да слѣзѣтъ, прѣбиватъ не души грѣшни, а невинни и добродѣтелни духове, между които е и той самъ, на които вината е само тая, че, по причина на врѣмето, въ което сж живѣли, не сж били приели кръщение.

3) Исусъ Христосъ.

4) Свѣтлината, която вижда поетѣтъ, може да се приеме като дѣйствителна, която прониква отвънъ прѣзъ нѣкоя пукнатина въ тая частъ на ада, за да озарява жилището на славнитѣ мъжѣе, или като алегорическа, означающа мъдростъта на ония, които живѣѣтъ тука, и която разгонва прѣдъ себе-си мракътъ на невѣжеството.

5) Мечътъ, който държи Омиръ, е вѣроятно символъ на войнитѣ, които е възпѣлъ, или на първенството, което завзема между другитѣ поети.

6) Луканъ, римски епически поетъ, авторъ на *Фарсала*, който, за да не падне въ ржцѣтъ на Нерона, се е самоубилъ, като си е разрѣзалъ венитѣ въ една баня.

7) Кулата, седемътѣ стѣни, които я окръжаватъ, и рѣката, която тече наоколо, сж символи. Кулата означава мъдростъта, седемътѣ стѣни сж добродѣлитѣ, които я съставяватъ; рѣката е краснорѣчието, чрѣзъ което тия добродѣтели се внушаватъ на людѣтъ.

8) Електра, както се разказва въ *Енеида*, е била дъщеря на Атласъ и е добила отъ Юпитера синъ Дарданий, който е основалъ Троя.

- 9) Латино, царь на Аборигенитѣ.
- 10) Камилла е била дъщеря на волжский царь Метабо.
- 11) Лукреция, Коллатинова жена, обезчестена отъ Тарквиния Гордий, вслѣдствие на което тоя послѣдниятъ е билъ изгоненъ отъ Римъ, и е била провъзгласена република.
- 12) Пентизелея е била, споредъ прѣданието, царица на Амазон-китѣ и е била убита отъ Ахилей.
- 13) Марция, жена на Катонъ отъ Атика.
- 14) Юлия, дъщеря Цезарева и жена Помпеева.
- 15) Саладинъ отъ простъ войникъ е билъ достигналъ само съ своята храбростъ да стане гоесподаръ на Египетъ и Сирия. Той е воювалъ съ кръстоносцитѣ и е прѣвзелъ изново Иерусалимъ отъ тѣхъ. Освѣнъ съ голѣма храбростъ той се е отличавалъ и съ челоуѣколюбиви и добродѣтелни прави.
- 16) Аристотель.
- 17) Анаксагоръ, знаменитъ догматически философъ, Периклевъ учитель. — Емпедокълъ, философъ отъ Агригенто, който е написалъ една поема за природата на нѣщата. — Зенонъ, философъ, основатель на стоическата школа.
- 18) Сенека, римски философъ, учитель Нероновъ, който получи заповѣдь отъ тоя послѣдния, да си разрѣже венитѣ. — Талесъ, единъ отъ седемьтъ мждреци.
- 19) Демокритъ, философъ, който е училъ, че свѣтътъ е произ-лѣзълъ отъ случайното съединение на атомитѣ.
- 20) Линъ, отъ Тиви, поетъ. — Тулий, Цицеронъ. — Ависенъ, знаменитъ арабски лѣкаръ, отъ когото сж останжли различни съчи-нения по медицината и физиката.
- 21) Евклидъ, знаменитъ грѣцки геометъръ. — Ипократъ, знаменитъ грѣцки лѣкаръ. — Птолемей, знаменитъ астрономъ, авторъ на системата, която носи неговото име.
- 22) Аверрой, знаменитъ арабски тълкователь на Аристотелевата философия.

(Слѣдва).

К. Величковъ

ДО ЧИКАГО И НАЗАДЪ

ПЪТНИ БЪЛЪЖКИ.

(Продължение отъ кн. IV).

И наредъ съ това светилище, което охранява прахътъ на великия чловѣкъ, гениятъ и рѣшителността на който сѣ дали възможностъ, чрѣзъ величайшето откритие, на милиони хора да живѣятъ, да се развиватъ и славославятъ Бога, — на нѣколко крачки отъ него, на брѣга, е построено, за срамъ и позоръ на чловѣчеството и на цивилизацията, зданието на Крупна, въ което, като че за подигравка на прогресса, сѣ изложени грознитѣ ормидя, прѣдначинени да трѣбятъ чловѣчеството и да прѣдизвикватъ милиони проклетия и потоци съзи. А Крупнъ очаква награда за своето усѣвършенствувано изобрѣтение! Очаква медаль за тѣзи страшилища, които, ако ги приведе въ дѣйствие, за нѣколко часа отъ всемирното Колумбово изложение, плодъ на прогреса, би направили само прахъ и пепелъ! . . .

Задъ галериитѣ на изящнитѣ искусства сѣ разположени отдѣлнитѣ павильони на Сѣверо-Американскитѣ Щати. Всекой американецъ може да отиде въ павильона на своя щатъ, да си почине въ богато нареденитѣ салони, да чете вѣстници, да пише, да свири на пияно и да се чувствува като у дома си. Въ павильона на Нью-Йоркския щатъ, на горния етажъ има салонъ, който ми се показва по-изященъ и по-богатъ отъ салонитѣ на Версайлския дворецъ. Като казвамъ „павильони,“ моля да не се разбира, че тѣ изглеждатъ като павильонътъ на столица София въ Пловдивското изложение. Напримѣръ павильонътъ на щатъ Илинойсъ е 72000 квадратни фута, и надъ него е издигнатъ такъвъ грамаденъ куполъ, щото въ него всичкитѣ кубета на софическитѣ църкви могатъ да танцуватъ галопъ. Въ павильона на Пенсилванія видѣхме камбаната, съ която въ 1776 година е провъзгласена свободата на Сѣверо-Американскитѣ Щати. Павильонътъ на Калифорнія е една грамадна, но стара и груба постройка, напминаваща

нашитѣ голѣми манастирски здания. А вътрѣшността на този павильонъ е цѣлъ земенъ рай: никога и нигдѣ не бѣхъ виждалъ толкова голѣми и красиви плодове и градински произведения, както тука: цѣли пирамиди и шарове, искусно сглобени отъ портокали, се издигатъ на хиляди разнообразни плодове; тука видѣхъ круши и ябълки голѣми като главитѣ ви (нѣмамъ по-точна мѣрка за сравнение). Питамъ ме нѣкои приятели, има ли чушки въ Америка. Има. И такива чушки, прѣдъ които ще си поклатѣтъ главата и нашитѣ лѣсковски градинири. Гроздъето имъ не ми хареса, а пъкъ гледамъ въ Калифорния вадѣтъ доста добро вино. Какви чудеса би направили тѣ отъ нашето гроздѣе. Не знамъ, какъ бѣше се сложило у мене понятие, че по градинарството ние сме едва ли не първитѣ на свѣта. Е тука поне, мислѣхъ си азъ, никой не може ни отне първенството: нигдѣ нѣма нашия лукъ, нашитѣ чушки, нашето зелье! Бошъ лафъ! Влѣзте вие въ павильона на Калифорния, че тамъ вижте, какво е лукъ, какво е чушка, що е зелье и домати. Не знамъ, дали ще съберкамъ, но ми се чини, че ще излѣзе май три килограма единъ доматъ. Ами картофи, краставици — великани въ сравнение съ нашитѣ. Боже, какви грамадни ягоди видѣхъ, — да не повѣрвашъ, цѣлъ юмрукъ! Ами банани, ами ананаси! Нѣ, Кюстендилскиятъ окръгъ не може да конкурира съ Калифорния по плодоветѣ (а сжщо и по златото, ако не се лъжж...). Нашиятъ прѣдставителъ, г. Шоповъ, е на мнѣние, че ние би могли да завъртимъ съ Американцитѣ нѣкоя търговийка съ вина. Калифорнийскитѣ вина малко по малко истикватъ французкитѣ, но така полека, че за дълго врѣме още Френцитѣ ще иматъ добъръ пазаръ на вината си. А *propos*, единъ американски търговецъ, като видѣлъ вратчанскитѣ платна, намѣрилъ ги за доста оригинални и пригодни за пердета. Той казалъ на г. Шопова, че капризнитѣ американки сж сити вече отъ тѣхната манифактура и даже отъ лионската коприна, та за да ги примамимъ, трѣбва да имъ дадемъ нѣщо съвсѣмъ оригинално. Като такова той намира нашитѣ платна, и пита, гдѣ може, при случай, да порѣча двѣ-три хиляди метра. Г. Шоповъ, като ми събщи това, попита ме, като какъ азъ мислж, гдѣ може да се направи таквази порѣчка. Въ Вратца, мислж азъ. — Ама кой знае, дали могатъ да приготвятъ толкова много еднакво платно. — Е, тогава, да попитаме калугерицитѣ въ самоковския или въ калоферския манастиръ!...

Въ една отъ алектѣ на изложението видѣхме единъ день, че се трупа сума народъ. Отиваме и ние, и какво да видишъ! Събралъ се хиляди народъ да гледа, какъ се упражнява едно отдѣление солдати. Рѣдкостъ! Офицеринътъ, обтегнатъ, като че ли е глътналъ бастонъ, издаваше нѣкакви звукове, и всички солдати, като единъ, стройно се движеха и въртѣха пушкитѣ си. Всички красиво и чисто облѣчени, и сами хубавци. Това сѣ английски солдати, които даватъ прѣдставления въ единъ циркъ въ изложението. Иматъ си кавалерия, артилерия и правятъ разни маневри. Това огдѣление бѣше излѣзло да привлѣча публика, както въ другитѣ балагани излизатъ клоуни и музиканти. Ние направихме 4000 километра пътъ низъ Америка и нигдѣ, ама положително нигдѣ не видѣхме нито единъ солдатинъ, нито единъ офицеринъ. Само въ цирка Buffalo Bill, близу до изложението, между английскитѣ, германскитѣ и френскитѣ кавалеристи, имаше на сцената и единъ взводъ американски кавалеристи. Въ този циркъ, освѣнъ бедуини, черкези, японци, видѣхме около стотина червенокожи мъже и жени. Тукъ се прѣдставявахъ разни сцени отъ борбата на колониститѣ съ индианцитѣ. И въ изложението имаше нѣколко колиби индиански. Тамъ видѣхме и школа за индианцитѣ. Не знамъ, дали ще ви бѣде приятно или неприятно, но азъ ще си го кажа, па ако щете вѣрвайте, ако не — питайте г. Шопова: типътъ на индианцитѣ много напомня типътъ на нашитѣ шопкини; има голѣмо сходство въ костюмитѣ и труфилата на индианцитѣ и шопкинитѣ; тѣ сѣщо така си заплитатъ косици и си закриватъ лицето; сѣщо се причесватъ, носятъ сѣщитѣ металчески дрънкала и . . . вѣрвате ли? пѣятъ почти тѣй, както шопкинитѣ. Покжщипната имъ — чергитѣ, кърпитѣ, нашивкитѣ, ризитѣ, като че сѣ ги крадѣли отъ нашитѣ селяни. Ето защо па Айвазияна търговията не отиваше добръ. Той продава български рѣдкости, а пѣкъ американцитѣ като минуватъ покрай бараката му, мислятъ, че въ нея е изложена индустрията на червенокожитѣ, която имъ е извѣстна, и затова тѣ не ламтиятъ да купуватъ. Единъ отъ помощникитѣ на Айвазияна ми казваше, че една американка го увѣривала, че у насъ имало война. Слѣдъ дълги прѣспирни, указало се, че американката ни считала, споредъ изложенитѣ прѣдмети, за едно южно-американско племе. . . .

И Гърцитѣ, горкитѣ, и тѣ бѣха се изложили. Малко маслинки, малко соль, нѣколко други минерала, нѣколко бутилки съ вино и ракия и туй-то. Хепидже работа! Добръ си живѣеше у Американцитѣ обаянието отъ Гърция на

Платона и Аристотеля, на Софокла и Аристофана, на Тимостокла и Аристида. Че трайте си, бе хора, гледайте си сиромашийката. Покъ, да види свѣтътъ, колко сте напръднали! Е видѣ го я! Единъ чувалъ маслини!

Въ недѣля павильонитѣ на изложението сж затворени. Отъ този день се възползувахме да разгледаме градътъ Чикаго ¹⁾. Ще го разгледашъ! Че то не е градъ като градъ — отишло че се не видѣло! Разбира се, че пѣшкомъ ако тръгнешъ, ще се откаешъ още отъ първата улица. Вървишъ петъ, вървишъ десетъ километра по едно направление, и нѣма край. Седнешъ въ електрически трамвай и вървишъ частъ, частъ и половина и се допрешъ до нѣкой паркъ. Вземи че изходи този паркъ, ако ти държътъ позѣтъ, па ако обичашъ и задъ парка отгатъкъ, все градъ, все Чикаго. Качишъ се до изложението на параходъ и вървишъ, вървишъ, колкото отъ Никополь до Свищовъ, и стигашъ до Линколнския паркъ, а задъ Линколнския паркъ пакъ къщи, пакъ фабрики, пакъ Чикаго. Слѣдъ Нью-Йоркъ Чикаго не може да зачуди посѣтителя. Цѣлиятъ градъ като че е една грамадна вѣчно движеща се и вѣчно димяща фабрика. Цѣли слоеве димъ, като окаменѣлъ, виси надъ гигантскитѣ домове и фабрики. Тренове единъ слѣдъ други хвърчятъ надъ мостоветѣ по всичкитѣ части на града. Къщитѣ, улицитѣ, цѣлиятъ градъ опушенъ, зацапанъ съ сажди. Ужъ новъ градъ, прѣди 25 години почти цѣлъ изгорѣлъ и отново застроенъ, па като погледнешъ, ще речешъ, че е строенъ прѣди петстотинъ години. Тъменъ, мраченъ, мръсенъ, съ задушена атмосфера. Въ нѣкои малки съединителни улички не можешъ да изгавишъ отъ гнусотии; но върхъ на нечистотитѣ, то е рѣката Чикаго, която минува посрѣдъ града: на повърхността на водата се образувалъ единъ тлъстъ, вонещъ, сивъ каймакъ, да ти се прѣвърне стомахътъ, като го погледнешъ. Тука има по-грамадни здания, отъ колкото въ Нью-Йоркъ; не е рѣдко да видишъ къщи на десетъ, на петнадесетъ етажъ. Масонското здание е двадесетъ и два етажъ (Пишехъ че е 24 ката, но азъ ги прочетохъ само 22). Ние се качихме съ машина на върха на това здание, за да изгледаме Чикаго. Че какъ ще го изгледашъ, то отъ димъ едва като прѣзъ мъгла ти прониква окото надъ едно море отъ стрѣхи и по нататъкъ не виждашъ. Вижда се ясно Мичиганското езеро. Азъ очаквахъ, споредъ описанията, да видѣ по него хиляди кораби; но

¹⁾ Чикаго има 1,200,000 жители, отъ които около 400,000 сж нѣмци, около 300,000 американци, 100,000 чехи и поляци, 10,000 руси и руски свреи, останалитѣ смѣсъ отъ всички народности.

видѣхъ само десетина. По-заможнитѣ жители живѣхъ на страна отъ града. То не е за живѣние въ този градъ, но добръ, че сж съхранени огромни паркове, та тамъ въ празднични дни населението подишва чистъ въздухъ. По крайщата на града, особено покрай булеваритѣ и парковетѣ има доста чисти улици, съ прѣкрасни къщи, като вилли съ красиви малки градинки. Азъ въ Цюрихъ видѣхъ, какъ нѣкои Американци си построили такива къщи, — тѣ сж много изящни въ архитектурно отношение. Разгледахме нѣкои обществени здания и театри, но посѣтихме само единъ театъръ, най-голъмия, Auditorium. Наистина, грамаденъ и раскошенъ театъръ, по, разбира се, далечъ е до Парижката и до Виенската опера. Въ този театъръ се даваше ежедневно единъ и същи балетъ „Америка,“ изображаващъ откритието, населяването и прогресътъ на Америка. Този балетъ ми паомни балетътъ „Excelsior,“ който пъкъ се даваше ежедневно въ Парижъ, въ театра Eden, въ врѣме на всемирното изложение. Но тука, въ Auditorium, и сцената е по-голъма, и играющитѣ по-вече, и декорациитѣ по-богати, и балетътъ по-блѣстящъ, по-разнообразенъ, по-феерически. Тукъ бѣхъ докарани знаменити балерини отъ цѣла Европа. Мѣстата въ театра така сж разпрѣдѣлени, щото гдѣто и да седнешъ, можешъ свободно да виждашъ цѣлата сцена; при това и най-послѣдното сѣдалище въ галеритѣ е меко кадифино кресло. Въ врѣме на антрактитѣ театърътъ е освѣтенъ като день съ електричество. Огледахъ се на публиката и между толкова хиляди мъже и жени не видѣхъ ни единъ бѣдно облѣченъ; а не ще съмнение, че голъма часть отъ тази публика съставляваше работническата класа. Всички равни, всички доволни, всички щастливи.

Щѣше да бѣде грѣхъ, да иджъ въ Чикаго и да не виджъ знаменититѣ касапици. Въ една отъ тѣхъ, най-голъмата, Armour's Packing House, сж изклани прѣзъ 1892 година 1,750,000 свини, 850,000 говеда и 600,000 овци. Общата стойностъ на меснитѣ продукти, изработвани въ Чикаго, възлиза ежегодно на около 140,000,000 долара. Още въ 1886. година бѣхъ челъ въ руския журналъ „Новъ“ едно подробно описание, съ илустрации, на тѣзи касапици и бѣхъ си съставилъ едно понятие за тѣхъ, което като провѣрихъ сега, излѣзе съвършено наопаки. Азъ си ги прѣдставявахъ грамадни, свѣтли, чисти здания, съ вода и канали, проведени навредъ, съ чисти пожове и други прибори, съ чисто облѣчени работници, съ една дума, прѣдставявахъ си ги тъй, както ги гледахъ изобразени на картинкитѣ въ „Новъ“ и както сж изпи-

сани и разхвалени въ брошурата, която ми я дадохъ при входа за споменъ, и която лежи на масата разгърнѣта прѣдъ мене. Но Боже мой, каква разлика, каква поразителна разлика между туй, което си прѣдставявахъ, и това, което на истина видѣхъ. Ние вървѣхме около два часа съ трамваи, все въ града, догдѣ стигнемъ единъ дървенъ мостъ, по който вървѣхме още единъ километъръ, за да дойдемъ до касапницѣ. Земната повърхность е тѣсна за Американцитѣ, и тѣ строятъ мостове, за да могатъ да се възползватъ отъ мѣстото, което остава подъ тѣхъ. Отъ двѣтъ страни на моста, на едно голѣмо пространство се виждатъ огради за добитѣка и кочини за свинѣтъ. Отъ тукъ се почва една воня, която те прѣслѣдва въ всичкитѣ здания на знаменитата касапница. При входа, като ни снабдихъ съ брошуркитѣ и изказахъ съжаление, че не ще могатъ да ни покажатъ, какъ колятъ свинѣтъ, понеже било късно, — дадохъ ни единъ водачъ, който прѣзъ разни мостове и тъмни коридори ни поведе низъ отдѣленията. Въ едно отъ тѣзи отдѣления прѣкарвахъ говеда прѣзъ единъ входъ и ги разпрѣдѣляхъ едно по едно въ отдѣлни огради, надъ които стояхъ нѣколко касани и нанисахъ съ желѣзни чукове смъртоносни удари на добичетата. Едъръ, хубавъ добитѣкъ. Видѣхъ азъ нѣкои волове, като влизахъ въ оградитѣ, издигвахъ си главитѣ, и бато погледнатъ цѣли стотини на тѣхъ подобни убити, одрани и разсѣчени на части, обхващаше ги неописуемъ ужасъ, тѣ си облѣщатъ очитѣ и като че се вмяеняватъ на мѣстото си; въ този моментъ касапинътъ издига равнодушно желѣзниятъ чукъ и съ единъ ударъ между рогата поваля вольтъ на дѣскитѣ. Тѣзи дѣски се издигатъ и истърсватъ полумъртвото добиче въ залата. Тамъ други касапинъ, ако не сѣ умрѣли, добива ги съ чукъ, и двѣ желѣзни куки издигатъ говедото за заднитѣ крака на горѣ. Тѣзи куки, съ синджиръ окачени на единъ дълъгъ желѣзенъ прѣтъ, съ помощта на едно колелце се движатъ леко заедно съ добичето по прѣта. Такива куки и прѣтове сѣ разпрѣчени на всѣкъдѣ. Съ ножъ прободватъ говедото въ гущата, и руква право на дѣскитѣ цѣлъ потокъ кръвъ и нечистотии. Прѣмѣстятъ кукитѣ по-нататѣкъ — тамъ други держатъ говедото. По-нататѣкъ го измиватъ. Сетѣ го разсичатъ на двѣ. Сѣтѣ на части, и на другия край, въ другитѣ отдѣления, слѣдъ сума операции, излизатъ цѣли складове съ консерви, екстракти, пепсини. Видѣхме едно грамадно отдѣление, гдѣто правѣхъ всевъзможни сюджуци, сосиси, салами. Нѣколко машини разсичатъ месото на дребно, сума работници на мръсни

дървени маси пълнѣтъ едни безконечни чърва, обвързватъ ги съ капапи, товарятъ ги на колца и пълнѣтъ складовѣтъ. И едноврѣменно съ тѣзи фабрикации, други работници съ мръсни, вонещи колца развозватъ нечистотиитѣ. Навсѣкждѣ мрачно и хлъзгаво отъ нечистотии, а смрадъ! . . . На пѣколко пѣти ми се повдигна, захрихъ си носѣтъ съ кърпа — нищо не помага, станѣ ми съвсѣмъ лошо, още петъ минути, и азъ щѣхъ да падна въ несвѣсть. А ребятата — другари вървятъ ли вървятъ напрѣдъ. „Умирамъ!“ — извикахъ азъ, задавенъ отъ убийственото зловоние, и чакаъ тогава се съгласихъ да напустнемъ този адъ и бѣгомъ прѣзъ едни мрачни стѣлби, прѣзъ едни ледени подземлия, складове на замръзнало месо, ние излѣзохме на Божия свѣтъ. Охъ, като че се избавихъ отъ една неминуема смъртъ! Момчето искаше да ни развожда низъ други отдѣления. Аманъ! Не щѣ ти касапницитѣ. Дадохме му бакшишъ и избѣгахме. Цѣлиятъ день ме прѣслѣдваше тази миризма. Като че всичкитѣ ядения, които ми подавахъ, миришахъ на Armour's Packing House. До какви безобразия е довела жаждата за злато!

Е хайде сега да се връщаме назадъ, къмъ Стария свѣтъ, па изъ пѣтя ще се спремъ въ Вашингтонъ, въ Филаделфия, па отъ Ню-Йоркъ ще идемъ и въ Бостонъ и тогава вече прощавай, Америко. До смѣшно дохождатъ тѣзи Американци съ своитѣ реклами за желѣзно-пѣтнитѣ линии. Отъ Ню-Йоркъ за Чикаго има нѣколко линии, и по всѣка отъ тѣхъ заминаватъ много тренове на день. По главнитѣ сѣ двѣ. Прѣзъ Ниагара — New-York Central and Hudson River R. R. въ свѣзка съ Michigan Central Railroad и прѣзъ Филаделфия — Pensilvania Railroad. Въ всѣка главна станция сѣ изложени за публиката gratis картитѣ на пѣтищата и мѣстноститѣ, прѣзъ които минаватъ линиитѣ на компанията и на всичкитѣ съединителни желѣзнопѣтни или параходни линии. Ако вземешъ картата, издадена отъ компанията New-York Central R. R., виждашъ тѣхниятъ пѣтъ до Чикаго означенъ като права линия, единъ сантиметръ широка и съ червена боя. Не само голѣмитѣ градове, ами и най-малкитѣ незначителни градовце напечатани съ едри букви, Ниагара напечатана съ грамадни заглавни букви. Ако гледашъ тази карта, ще помислишъ, че за Чикаго прѣзъ Филаделфия не е възможно да се отиде, па и да е възможно — нѣма защо; този пѣтъ е прѣдставенъ като пустиня. Нѣма градъ, нѣма село. Самъ тамъ има по нѣкой градъ, но напечатанъ съ такива дребни буквици, че ще го помислишъ за нѣкое селце, и при

туй градътъ туренъ надалечъ отъ линията. И линиитѣ криви, отиватъ съвсѣмъ на друга страна и се прѣкъсватъ. На тази карта има разни видове отъ Ниагарскитѣ водопади, отъ Худзонската рѣка, описания, хвалби, прѣувеличения до небеса. Четеишъ описанието на вагонитѣ и мислишъ, че за нѣкои роскошни дворци ти разправятъ. Като говорятъ за стойността на пътуването, прѣдставятъ ти я до такава степенъ изгодна, почти безъ пари, като че возятъ пътниците за благодарение, за Богъ да прости. Вземешъ сетнѣ картата, издадена отъ компанията на Pensilvania Railroad, и какво виждашъ? Отъ Ню-Йоркъ до Чикаго прѣзъ Филадельфия теглена една идеално права, широка, червена линия и нѣ една, ами нѣколко линии една до друга и пътятъ минува прѣзъ сума градове, напечатани съ едри букви, особено градоветѣ Филадельфия, Балтимора, Вашингтонъ, Питсбургъ. И гледашъ на тази харта пътятъ прѣзъ Ниагара. Че то нѣма пътъ! Отъ Ню-Йоркъ нагорѣ — пустиня. Нѣма градъ. нѣма село. Тукъ тамъ за хатъръ написано съ микроскопически букви по нѣкое градче. И Ниагара написана, но я заврѣли съ дребни букви между тъмнитѣ бои на картата — не можешъ да я съзрешъ. А тѣх-ниятъ пътъ като го украсили, като го накичили съ сума видове отъ Вашингтонъ и другитѣ градове, видове отъ Алеганскитѣ гори и като ги прѣвзнесли, ще помислишъ, че тука е земниятъ рай. А за стойността на пътя — не питай. Съвсѣмъ безъ пари. Така, построили желѣзницата за себашъ. И каква желѣзница! Чети описанията, — царскитѣ палати оставатъ прѣдъ тѣхъ бѣдни колиби. Ние пътувахме и по двѣтѣ линии и не забѣлжихме, едната да има нѣкое прѣимущество прѣдъ другата. Като посѣщавашъ Америка, трѣба да минешъ по едната линия, за да видишъ Ниагара. Сега да се спремъ въ Вашингтонъ. Ние сме опитни сега. Като слѣзохме на станцията въ срѣдъ града, оставяме си багажътъ тамъ, излизаме на улицата, настрѣща ни сума хотели; избираме си стая, пращаме слугата да ни вземе чантитѣ; измиваме си сажитѣ отъ лицето и ржцѣтѣ и тръгваме низъ улицитѣ, като че сме тамошни. Щастието не се раздѣляше отъ насъ по цѣлия пътъ. Не успѣхме да минемъ 50 стѣпки, излизаме на една широка асфалтирана улица — Pensilvania Avenue, една отъ най-хубавитѣ улици въ Вашингтонъ, и като се обзрѣхме на дѣсно, прѣдъ насъ се изпрѣчи горѣ на хълма съ всичкото си величие вашингтонскитъ Капитолий, окруженъ съ градини. Ние не питаеме, какво е туй чудесно здание, ние знаемъ вече по картинитѣ, че това е Капитолий,

и безъ да се споразумѣваме, вървимъ и се качваме къмъ главния му входъ. Прѣзъ едни дълги и тъмнички коридори стигнахме централната кръгла зала, надъ която се издига колосалниятъ куполъ съ изищно парисуванъ плафонъ. По стѣнитѣ на залата, наоколо, бѣхъ поставени портретитѣ, въ натурална величина, на президентитѣ; тукъ имаше и други картини отъ историята на Съединенитѣ Щати. Качихме се въ горнитѣ коридори и, като влѣзохме въ галериитѣ, разгледахме салонитѣ, въ които засѣдаватъ сенатътъ и парламентътъ. Ние вървимъ и разглеждаме сами, безъ водачъ, защото долу ни прѣдлагахъ услугитѣ си нѣколко гида, които говорѣхъ само на английски и не можехъ да ни бѣдѣтъ полезни. Тука има богата библиотека, за която сега се строи настрада отъ Капитолий едно грамадно здание. Ходишъ свободно изъ цѣлото здание, и никой не те пита, кой си и какво търсишъ. Входътъ въ общественитѣ здания не е обставенъ съ такива тържествени формалности, както въ Европа. Ние влѣзохме свободно въ Бѣлия Домъ — резиденцията на президентитѣ. При входа стоеше единъ слуга, който нито ни попита, какво искаме. Влѣзохме въ залата, тамъ се яви прѣдъ насъ единъ младъ американецъ, покани ни да разгледаме салонитѣ, въ които се донуца публиката. Той ни говори нѣщо за мобилитѣ, за картинитѣ, за портретитѣ. Ние нищо не му разбирахме, клатихме си за приличие главитѣ и, като го поблагодарихме за неговата любезность, излѣзохме на двора. Бѣлиятъ Домъ е една обикновена бѣла къща, съ нѣколко колони отъ прѣдъ. Входната зала е покрита съ каменна мозайка, насрѣщната страна на залата е отъ грапави парисувани стѣкла. Салонитѣ сѣ най-обикновени свѣтски салони; единъ отъ тѣзи салони бѣше посланъ (страхъ ме е да не ме лъже паметята) съ рогозка. Като казвамъ рогозка не трѣбва да се разбира нашеска рогозка, която е най-грубата отъ този родъ издѣлия на земното кълбо. Азъ имамъ право да кажъ, че видѣхъ почти всичкитѣ племена на свѣта и тѣхнитѣ издѣлия, по право ви казвамъ, че най-дивитѣ островитяни плетѣтъ много по-деликатни рогожи отъ нашитѣ. До Бѣлия Домъ е прилѣпена една оранжерея, а всичко на около е градина. На публиката се позволява да посѣщава само долниятъ етажъ отъ White House. Ние знахме отъ двора по прозорцитѣ на горния етажъ, да видимъ госпожа Клевелендъ, ама я нѣмаше. Та ето въ каква къща живѣятъ президентитѣ, които управляватъ шестдесетъ милиона богатъ народъ.

Градътъ Вашингтонъ ако не най-красивъ, то поне е единъ отъ най-красивитѣ градове, които съмъ виждалъ въ Европа и Америка. Повечето отъ улицитѣ му сж покрити съ асфалтъ и всички сж обсадени край тротуаритѣ съ дървета. Като изключишъ нѣколко търговски улици, всички останали повече напомнятъ нѣкои лѣтни резиденции, отъ колкото голѣмъ градъ. Всѣка къща е елегантна вила. Прѣдъ всѣка вила е посадена красива, чиста градина. Повечето стѣни на къщитѣ сж покрити тѣй съ пълзяща зеленина, щото е оставено само мѣсто за врата и прозорци. Слава Богу, тука нѣма фабрики, нѣма димъ, нѣма задушена атмосфера. Туй е столица, чиновнически градъ. Ние сновяхме съ трамваи по всичкитѣ направления на града и навсѣкъдѣ виждахме прави чисти асфалтови улици и покрити съ зеленина вилли. Много негри има в този Вашингтонъ. Ние срѣщяхме по улицитѣ и въ трамваитѣ толкова бѣли, колкото и чернокожи. Между последнитѣ има хора състоятелни, които живѣятъ комфортабелно. Любопитно е да гледашъ негритѣ вечерно врѣме на разходка, облѣчени елегантно, съ цилиндри, съ ржкавици; а особено дамйтѣ: облѣчени повечето съ бѣли, чисти, по пай-последната мода, лѣтни костюми, съ леки шапчици, а чернитѣ имъ модунки изпѣкнали напрѣдъ, като на облѣчени маймунки, че като се озбѣятъ, като завъртътъ бѣлтъцитѣ на очитѣ си, — да ти прикапе на сърдцето отъ хубостъ! Всѣка негритянка се старае да си причеше косата колкото е възможно повече, за да не се познава, че е кѣдрава; като че само по кѣдравата коса ще я познаѣтъ, че е негритянка. Нѣкои отъ старание да си угладжтъ коситѣ, до толкова сж ги дръгнали, щото на челото и на врата сж излизани съвсѣмъ. Има доста негри и негритянки, които чрѣзъ израждания и смѣшения сж се приближили къмъ типа на кавказкото племе, като сж задържали само черниятъ цвѣтъ. Други съхранили негритянски черти, а е измѣненъ само цвѣтътъ имъ отъ черенъ на тъмно-жълтъ. Тѣ сж много грозни. Има разни типове негри и по тѣхъ виждашъ и сѣдишъ, отъ колко разни мѣста на Африка, и островитѣ сж влачени тука роби. Ако има бѣдни въ Америка, то тѣ сж пакъ негритѣ. Всичката тежка и неприятна работа е стоварена на тѣхния гърбъ. Има много запаятия, които бѣлиятъ американецъ счита подостойни за себе си и ги възлага на негра. Негритѣ иматъ прѣдпочтение прѣдъ бѣлитѣ само като келнери въ ресторанитѣ, като лакеи, като швейцари. Счита се за по *comme il faut* да гледашъ негри въ

тия длѣжности. Въ богатитѣ къщи, въ голѣмитѣ ресторани слугуватъ негри. Чернитѣ се стрѣмѣтъ да се приближатъ къмъ бѣлитѣ, но послѣднитѣ странѣтъ, като се считатъ повисши същества. Голѣма рѣдкостъ е, една бѣла да се ожени за негръ, или бѣлъ за негритянка. Само крайна нѹжда или богатството може да ги примами. Негритѣ сѣ се приспособили къмъ американския климатъ и силно се плодѣтъ. Въ Съединенитѣ Щати сѣ стигнали вече до осемъ милиона. Гордитѣ бѣли отъ сега се стрѣскатъ за бѣдѣщето, когато негритѣ чрѣзъ силно расплодяване ще образуватъ грамадна сила и ще иматъ значителенъ гласъ въ рѣшаване сѣдбинитѣ на Щатитѣ. И сега се срѣщатъ доста обществени служители отъ негритѣ.

Близу до Бѣлия Домъ, — на отсрѣщната страна на улицата, има едно колосално съ роскошна архитектура здание, въ косто се помѣщаватъ четири министерства, между които и военното. Ние влѣзохме вътрѣ, но и тука не можахме да видимъ чловѣкъ съ военна униформа; въ коридоритѣ имаше само голѣми стѣклени шкафове, въ които бѣхъ наредени восчени фигури, облѣчени съ униформитѣ на войници отъ всичкитѣ видове оружия, отъ възражданъето на Щатитѣ до днесъ. Тукъ бѣхъ наредени портретитѣ на президентитѣ и на великитѣ борци за свободата на Съединенитѣ Щати и картини отъ историята на освобождението. Това здание е на петъ етажа и по всичката му дължина се кръстосватъ мраморни коридори, общата сложностъ на които е четири километра.

Ходихме и въ Сѣкровището (Tresury), но безъ английски езикъ не можахме да видимъ почти нищо. Чувахме само звъntenъето на златото. Задъ парка, на една възвишеностъ, е стрѣлницѣ въ небото Вашингтонския Монументъ, за който казватъ, че е най-високата каменна сграда на свѣта. Този монументъ прѣдставява единъ колосаленъ обелискъ, но не отъ единъ, а отъ хиляди голѣми дѣлани камъни. Въ вътрѣшността му се вие до върха желѣзна стѣлба, която на всѣки дванадесетъ (или 18 — непомниж!) стѣпала се прѣсича съ площадка за почиванъе. Азъ четохъ до върха осемстотинъ и петдесетъ стѣпала! Въ срѣдата се кача и слиза подъемна машина, но се движи толкова полека, щото азъ нѣмахъ търпѣние да я чакамъ и тръгнахъ пѣшкомъ по стѣлбитѣ. На всѣка площадка видѣхъ изградени въ стѣнитѣ мраморни плочи съ исторически релѣфи и надписи отъ всичкитѣ Американски Щати. Като приближавахме вече до върха, почнахъ

да се задъхвамъ, като че почена да ми тъмнѣе прѣдъ очитѣ, и ми мина даже прѣзъ ума, че може да ми припадне. Въ тази минута погледвамъ надолу въ бездната и при свѣтлината на една лампа мѣрна ми се една позната, несъвсѣмъ обрасла глава. Боже! има хасъ докторътъ да се е рѣшилъ да се качи пѣшкомъ! Канихъ се вече да извикамъ, но забѣлѣзахъ, че той се спрѣ, благоразумието надви у него и лека по лека той почнѣ да слиза отъ стълбитѣ. На върха на монумента отъ всичкитѣ страни има прозорци. Прѣдъ очитѣ ми се разстилаше цѣлиятъ Вашингтонъ съ своитѣ кирпични вилли, потънжли въ зеленина, надъ които величествено се издига Капитолий. Всичкитѣ здания сѣ съ тъмно кирпиченъ цвѣтъ, съ изключение само на тия именно здания, за които отдѣлно споменѣхъ по-горѣ, и още нѣкои други, между които и хотелътъ Elbiff House. Отъ тукъ, освѣнъ града, виждатъ се на далечно разстояние околноститѣ на Вашингтонъ, прѣрѣзани съ рѣката Потомакъ. Много красивъ е този градъ Вашингтонъ! А вечерно врѣме, като блѣсне електричеството, асфалтовитѣ улици лъщятъ като че сѣ лакирани салони. — Ние се излъгахме, че обѣдвахме въ ресторана при пания хотелъ; кухнята бѣше американска и, слѣдователно, отвратителна. За щастие, вечерътъ, като се разхождахме по тротуаритѣ на блѣстящата Pensilvania Avenue, видѣхме надписътъ на единъ нѣмски ресторанъ, влѣзохме тамъ и се почувствувахме като у дома си. И отъ дума си разбираме, и яденѣто вкусно и бирата прѣкрасна. Цѣлиятъ ресторанъ бѣше пълненъ съ нѣмци. И тѣ не могатъ да се свикнатъ съ американската кухня. Въ този ресторанъ бѣше добръ и затова, защото не осѣбахме ужасната горещина, която владѣеше прѣзъ ония дни, — понеже надъ главитѣ ни се развѣвахъ автоматически крила и ни правѣхъ вѣтъръ. Такива крила, привеждани въ движение съ машини, има начесто въ американскитѣ ресторани.

Въ Балтимора не се спрѣхме; изгледахме градътъ отъ трена. Стигнахме въ Филаделфия. Главнитѣ желѣзнопѣтни станции сѣ почти на всѣкъдѣ въ центра на града. Сѣщо и тука. Станцията е доста обширна, но сега се строи една таквази необемлема грамадина, каквато само Американцитѣ сѣ въ състояние да строятъ. Отъ станцията излѣзохме на една площадь, на която е издигнатъ градскитъ домъ, величествено, раскошно здание, за постройката на което сѣ потрошени сумма милиони долара, отъ които значителна частъ сѣ отишли, както казватъ, въ джебовеѣ на градското начальство.

Надъ този дворець се строи още една висока кула, върху която ще бѣде поставена, лежаща сега въ двора, колосална бронзова статуя на Пеннъ (Penn), отъ името на когото си е получилъ названието щатътъ Пенсилванія. (Penn-Silvania), на който главенъ градъ е Филадельфия. Ние имахме адресътъ на г. Чакалова, а въ американскитѣ градове не е трудно да намѣришъ нѣкой домъ по извѣстенъ адресъ, защото улицитѣ сж прави и названията имъ сж въ цифренъ порядъкъ: улица десета, петнадесета, двадесета и т. н. И улицата да намѣришъ е лесно, стига да погледнешъ нумера на една къща или магазинъ: ако е напр. № 1458, ти знаешъ, че е улица четиринадесета, ако е № 2567 — това е улица двадесетъ и пета. Тѣзи улици сж протеглени отъ извѣстни главни улици, които тукъ наричатъ avenue. Въ нерегулиранитѣ отново части на града има улици и съ именни названия. По тѣхъ по-трудно се ориентирашъ. И въ София въ правилно регулиранитѣ части на града бѣше много по-практично да се казватъ улицитѣ по цифренъ порядъкъ, отъ колкото да имъ се даватъ дълги и прѣдълги названия, които мжчно ще изговаря населението. Филадельфия е градъ съ повече отъ милионъ жители и се прострѣлъ на грамадно пространство. Кой знае гдѣ е 10-та улица! Но ние, разгалени отъ щастieto, вървимъ самоувѣрено и не успѣхме да извървимъ сто крачки, и ето ни на десета улица. Налѣво или надѣсно? Тръгнахме налѣво и слѣдъ десетина къщи се изправихме прѣдъ нумера на дома, въ който живѣе г. Чакаловъ. Позвонихме. Излѣзе хазайката на квартирата.

— Тукъ ли живѣе г. Чакаловъ? — питамъ азъ ужъ по английски, но то се види какво английско е било отъ туй, че тя не ме разбра. — Тукъ ли живѣе мистеръ Чакаловъ? повторихъ азъ. Тя се позамисли малко и като че се досѣти моментално:

— Mister Chacaloff? (ама го изговори: Мистѣ Шѣклоу?) О yes, sir! here! Тя била прѣдупрѣдена отъ Чакалова, че ще дойдѣтъ да го търсятъ троица сънародници и ни покани горѣ, въ една чисто наредена стая, която ние наехме заедно съ една съсѣдна стая. Дойде отъ печатницата г. Чакаловъ и, безъ да губимъ врѣме, сѣднахме въ трамвая и се упяхихме къмъ пространния филадельфийски паркъ. Туй бѣше въ недѣленъ день слѣдъ пладне. Въ парка, въ една обширна ограда, подобна на амфитеатъръ, свирѣше музика; всичкитѣ сѣдалища въ амфитеатра бѣхж заети, пълно бѣше съ публика и около оградата, около буфетитѣ и по всичкитѣ

алеи. И тукъ азъ се вгледахъ внимателно въ публиката, и тукъ пакъ се очудвахъ: Господи Боже мой, нѣма ли поне единъ бѣденъ човѣкъ въ тази Америка? Всичкитѣ, положително всичкитѣ, бѣхъ прѣкрасно облѣчени — мъжъетѣ съ нови тъмни дрѣхи, женитѣ въ леки деликатни лѣтни костюми, а момитѣ повечето въ бѣли, почти бални, дрѣхи, съ тънки съвсѣмъ прозрачни рѣжави, въ деколте, покрито съ прозрачна въздушна материя и съ бѣли пантуфли. И по лицата имъ виждашъ, че сж довольни, че сж щастливи! Понрави ми се типътъ на филаделфийскитѣ. Тука срѣщнахме доста хубавъ свѣтъ. Може би че само така изглеждахъ въ тѣзи въздушни костюми. Но и тукъ все пакъ не можахъ да изгладжъ онуй впечатлѣние, което ми направи моминскиятъ свѣтъ въ Нью-Йорския паркъ по своето облѣкло, по своитѣ своеобразно свободни маниери. По край парка минува рѣката Делаваръ (Delavare), отъ която водата, като зе процѣжда прѣзъ едни грамадни филтри, се разпрѣдѣля въ трѣбитѣ и пои цѣлия градъ. Ни въ единъ отъ градоветѣ, които посѣтихъ, не намѣрихъ добра вода, — а сжщо и тука.

Вечерта, като се разхождахме по Broad Street, най-широката и красива улица въ Филаделфия, влѣзохме отъ любопитство въ една църква. Азъ не намѣрихъ почти никаква разлика въ вътрѣшната обстановка между тази църква и Филаделфийската опера. Сѣдалищата въ църквата бѣхъ сжщо така разпрѣдѣлени, както въ операта: прѣдъ сцената партеръ, балкони, амфитеатри, галерии. Както въ операта, тѣй и въ църквата креслата бѣхъ отъ чисто кадифе, цвѣтъ бордо. Както въ операта тѣй и въ църквата се пѣхъ дуети, квартети, соло отъ мъже и отъ жени. Пълно съ блѣстяща, празнична публика както въ едното, тѣй и въ другото заведение. Разликата бѣше само тази: въ операта свири струненъ оркестъръ, тукъ — органъ; въ операта се вдига и пада завѣса, тукъ сцената е постоянно открита; за операта се плаща прѣди да влѣзешъ; за църквата събиратъ пари, слѣдъ като влѣзешъ. И църквата и операта сж освѣтени съ электричество, само че плафонътъ на операта е боядисанъ съ небесно-синкавъ цвѣтъ и е усѣянъ съ множество електрически звѣздици, които трѣптятъ и блѣскаатъ като сжщи звѣзди; тѣй че като погледнешъ на горѣ, ти се струва, че виждашъ открито ясно небе. Въ църквата прѣдставявахъ нѣщо отъ Новия Завѣтъ; въ операта — *Cavaleria Rusticana*, тази щастлива блѣдна оперица, която благодарение на пейното изтрито вече интермеццо, облѣтѣ цѣла Европа, за да докаже, че и Европа

въ извѣстни периоди се заслѣнява и увлича до толкова, че приема ординарното за велико.

Видѣхме тука историческото старо здание, въ което е провъзгласена свободата на Щатитѣ. Тукъ единъ историкъ ще намѣри цѣни документи за историята на Съединенитѣ Щати, има множество ръкописи, автографи на Вашингтона и други исторически дѣйци. На Chestnut Street, една красива улица, застроена съ роскошни дворци — банкови учреждения и журнални редакции, влѣзохме, благодарение на г-на Чакалова, въ помѣщението на единъ клубъ, който ми остави най-приятно впечатление. Нарича се Общество на Млади Християни (Young men's Christian Association). Ние не изглеждахме съвсѣмъ млади християни, понеже годинкитѣ ни прѣдставявахъ послѣдователенъ редъ отъ почтенитѣ числа 30, 40 и 50, но като иностранци, приехъ ни твърдѣ любезно, и секретарьтъ на клуба ни разведе на всѣкъдѣ по зданието; показва ни библиотеката, читалнята, гимнастическата зала, въ която видѣхме машини и приспособления, каквито не бѣхъ виждалъ другъ пѣтъ, приспособления, ползуването отъ които не остава нераздвиженъ ни единъ мускулъ на тѣлото; а едноврѣменно съ упражнението на тѣлото тукъ се обучавашъ да яздишъ на велосипедъ, да теглишъ лопати и други подобни. До гимнастическата зала сж направени всевъзможни тушове за гимнастицитѣ. Въ друга зала се съхраняватъ гимнастическитѣ дрѣхи, заключени въ отдѣлни долапи. Заведохъ ни въ единъ голѣмъ салонъ, който секретарьтъ, съ натисването на единъ бутонъ на стѣната, освѣти моментално съ електричество. Въ този салонъ сѣдалищата сж разпрѣдѣлени амфитеатрално срѣщу една малка сцена, на която се даватъ концерти и други забавления, въ които, освѣнъ членовѣтъ на разнитѣ клонове на клуба, взематъ участие и външни артисти. На тѣзи концерти, освѣнъ членовѣтъ, се допускатъ и гости съ двойна плата. Видѣхме нѣколко класни стаи, въ които ставатъ вечерни и недѣлни прѣподавания по разни прѣдмети: книговодство, елементарна математика, електричество, механическо чертание, стенография, нѣмски езикъ и други. Въ клуба има и кухня съ всички готварски принадлежности, отъ които се ползуватъ само въ тържествени случаи, когато се даватъ членски обѣди. Въ самия градъ Филадельфия има нѣколко клона на това дружество и тѣ си иматъ свои помѣщения. Клонове има и въ други градове.

И Филадельфия е индустриаленъ, фабриченъ градъ. И тукъ димъ и печистотии. По-заможнитѣ жители си минуватъ

лѣтото въ Atlantic City, градецъ на брѣга на Атлантическия океанъ. Сега съжалявамъ, че не отидохъ въ този градецъ. Тамъ можехъ да видѣмъ паричната аристокрація, какъ изглежда и какъ живѣе. Но въ онзи моментъ ние бѣхме толкова уморени и като че притиснати, задавени отъ хилядитѣ впечатлѣния, възприети отъ всичко окръжающе, — щото нѣ Atlantic City, ами нищо не можеше вече да ни интересува; съ едно странно равнодушие гледахме на нѣща, които за първъ пътъ би поразили европейца. Влизашъ въ единъ ресторанъ, блѣснѣло на всѣкъдѣ съ электричество, плафонътъ усѣянъ съ разноцвѣтни трѣптящи электрически звѣздици, самъ-тамъ изпихватъ и гаснѣтъ магически огневе; изправишъ се до буфета — подъ ржката ти, между букети цвѣта, изпихватъ электрически свѣтулки, десятки крила се развѣватъ надъ главата ти и ти доставятъ приятна прохлада, всичкии този ферически блѣсъкъ се отразява въ огледалнитѣ стѣни и ти се прѣдставява като безконечна фантастическа сфера, — а ние го гледахме почти равнодушно, като че тѣй трѣбва да бѣде. Разбира се, ние видѣхме электрическиятъ дворецъ въ изложението, и какво ще ни зачуди сега една красиво и оригинално освѣтена нивница! Или минуваме по една китайска улица: тукъ е пълно съ перачни заведения; въ Америка китайцитѣ сѣ перачки въ повечето мѣста, и туѣ занаятие до толкова е присѣще на китайцитѣ, щото като речешъ „китаецъ,“ разбиратъ те, че говоришъ за перачка. Стотини китайци сновѣтъ низъ тази улица; прѣзъ отворенитѣ врата виждаме запретнѣти китайци съ заплетени косици на бръснѣта глави, търкатъ ризитѣ въ разпѣненитѣ корита, — но ги гледаме като нѣщо съвсѣмъ обикновено. Разбира се, ние видѣхме въ Midway Plaisance толкова племена, щото китайцитѣ не сѣ вече за насъ рѣдкостъ. Уморени сме; нищо не ни интересува. Въ Европа, въ Еврепа, по-скоро въ Стария Свѣтъ!

Безъ малко щѣхъ да забравѣмъ да ви кажемъ, че ние посѣтихме и съкровището въ Филаделфія. Тукъ видѣхме, какъ отъ тънки златни дъсчици сѣкѣтъ златни крѣжки, тѣзи крѣжки съ копѣни ги влачатъ до едни машини, въ които пущатъ цѣли фишеци отъ тѣхъ, и подъ печата на машинитѣ капнѣтъ една по една готови блѣстящи златни монети. Работницитѣ, които насичахъ дъсчицитѣ на крѣжки бѣхъ мжжѣе, а тия, които удрахъ маркитѣ на монетитѣ — жени. Водачътъ ни заведе при вратата на единъ зимникъ, прѣграденъ съ желѣзни прѣчки, и ни прѣпорѣча да погледнемъ прѣзъ

тѣзи врата. Азъ падникнахъ; въ зимника тъмно; не можахъ да видѣмъ друго освѣтъ стетина кола дърва, насѣчени, нацѣпени и наредени правилно въ грамадния зимникъ. И, че какво има тука интересно? Дърва! — Водачътъ ни помоли да се вгледаме по-внимателно въ цвѣтътъ на цѣпеницитѣ. Отстранихме се малко за да падне свѣтлинка въ зимника. . . Боже! сребърни цѣпеници! Да, за петдесетъ или шестдесетъ милиона долара цѣпеници лѣбжатъ тука безъ употребение! Нѣматъ хората нужда отъ пари, оставили среброто така на цѣпеници, не го сѣбжатъ на монети!

Като пристигнахме въ Ню-Йоркъ, ние се осѣбцахме съ всѣмъ омаломощени. Не е шега за 15—16 дни да изминешъ около четири хиляди километра пътъ съ желѣзници и едва ли не петстотинъ километра тичане отъ сутрина до вечеръ и постоянно съ напрегнати мускули и нерви. Като ни прѣдстоеше при това слѣдъ три дена да почнемъ осмодневна борба съ Атлантическия океанъ, — то едва-едва се рѣшихме да постѣтимъ и Бостонъ. Този градъ не влизаше въ нашата програма, по ние толкова се привикнахме на движение и на разнообразия, щото да останемъ цѣли три дена въ Ню-Йоркъ бѣше немислимо. Трѣбваше да видимъ и американската Атина. Трѣбваше да видѣмъ градътъ, въ който героитъ на Беллами-Юлианъ Вестъ се събужда въ XXI вѣкъ, та ако би и азъ да се събудѣ тогава, да знамъ, какъ е изглеждалъ Бостонъ въ края на XIX вѣкъ.

На пристанището имаше нѣколко кораба, които заминуватъ за Бостонъ по разни пѣтица. И тукъ таквази конкуренция и таквази реклама, каквато и по желѣзниците. Паракоритѣ единъ отъ другъ по-голѣми и по-раскошни. Не знаешъ, кой да прѣдпочетешъ. Въ всичкитѣ паракорити гърмѣтъ музика, за да привлечатъ публиката. Избрахме нѣтъ прѣзъ Providence. Помнѣж, че поискахъ „по английски“ отъ касиера три билета за Бостонъ прѣзъ Провиденсъ. Даде ми той три билета и ми поиска една по-малка цѣна, отъ колкото стоеше въ разписанието. Заплатихъ му. Погледахъ сѣтиѣ билетитѣ, на тѣхъ нѣма Бостонъ а New-York-Providence-Worcester. Връщамъ се при касата за справка. И панетина, указва се, че касиерътъ така разбралъ моето „английско“, че азъ съмъ искалъ за Уорчестеръ, и поправихме погрѣшката. Отъ тукъ може горѣ-долу да се сѣди, като каква разлика има между писаното и изговора на Американцитѣ. Да се събркашъ и да разберешъ Силиврия вмѣсто Силистрия, — това е възможно, по да ти кажатъ Бостонъ и ти да раз-

берешъ Уорчестеръ! . . На какво сте мнѣние за английския езикъ? Какво по-лесно за изговаряне отъ думата „Boston“! Ами че да бѣхъ му искалъ пъкъ билети за Worcester, то кой знай какъ щѣше да ме разбере; я за Санъ-Франциско, я Ципцинати! Право казваше единъ мой приятелъ, че англичанитѣ пишатъ „гутаперча“, а го изговарятъ „каучукъ“.

Подъ звуковетѣ на музиката влѣзохме въ парахода. Такива роскошни пѣтически рѣчни параходи въ Европа нѣма. Това е цѣль дворецъ! А нѣма дѣление на първи, втори и трети класъ: всичко е първокласно. Ние тръгнѣхме въ шестъ часа слѣдъ пладне и почти до мръкваще плавахме покрай Ню-Йоркъ отъ лѣво и Бруклинъ отъ дѣсно, и пашиятъ параходъ трѣбваше да пици всѣка минута, за да му даде нѣтъ безчетното множество отъ параходчета, които замръбвахъ каналътъ по всичката му дължина и ширина. Стѣмни се. Блѣснѣ въ парахода електричеството, и като че ли ми знаеше вкусътъ, музиката грѣмнѣ увертюрата отъ Вилхелмъ Телъ, и ние, скромни странници, изтегнѣхме се и потѣнѣхме въ капацетата . . . И туй не е ли щастие! . . .

На сѣмване стигнахме въ Провиденсъ, качихме се на желѣзницата и слѣдъ два часа бѣхме въ срѣдъ Бостонъ. Нѣмаме време за губене, въ 3 часа слѣдъ пладне ще тръгваме обратно за Ню-Йоркъ, затова купуваме на станцията планътъ на града и, безъ да губимъ минута, тръгваме изъ бостонскитѣ улици. Стигаме до парка Boston Common, на срѣща е публичната библиотека. Влѣзохме въ нея, колкото да не сѣ каже, че не сме влѣзли. Обърнѣ ми вниманието надписътъ на библиотеката: Public Library, написано надъ входа, а отъ двѣтѣ страни на вратата стои надписъ: Open хо all — Отворена за всѣкого. Не би било излишно такъвъ надписъ да стои и на Софийската Народна Библиотека. Много хорица, както отъ столицата, тѣй и приходящитѣ отъ провинцията минаватъ и заминуватъ край нашата библиотека и като че се стѣсняватъ да влѣзжъ въ нея. Положението ѝ на една отъ богатитѣ улици, съседството ѝ съ двореца, агентствата и министерствата, прави проститѣ хорица да гледатъ на нея като на нѣщо, което е създадено не за тѣхъ, а за по-голѣми хора. Ще бѣде и за куражъ и за поощрение единъ надписъ съ голѣми букви, че „библиотеката е отворена за всѣкого въ еди-кои часове.“ Въ Бостонъ, ако не бѣхъ видѣлъ на библиотеката надписа „Open хо all“ — азъ не щѣхъ може би да влѣзжъ въ нея. Въ бостон-

ската библиотека има даже и български книги: „Иванку“ и други.

Въ парка видѣхме паметникътъ на солдатитѣ, паднали за независимостта на Щатитѣ. Отъ тамъ вѣздохме въ публичната градина, една отъ най-красивитѣ градини, каквито ми се е падало да видѣмъ. Отъ градината се проточва единъ широкъ и дългъ булеваръ — Commonwealth Avenue, който се прѣсича съ прави и извънредно чисти тихи улички. Тази частъ на града напомня красотата и чистотата на Вашингтонъ. Оригинално е, че всичкитѣ къщи въ една уличка сѣ съвършено еднакви по величина и архитектура; къщитѣ на единъ кварталъ като че сѣ една къща. Минешъ до другата улица, тамъ друга архитектура, по всички къщи пакъ еднакви. Голѣма частъ отъ къщитѣ сѣ покрити съ пѣзшица зеленина. На една отъ тѣзи улички е новата публична библиотека, която не е още довършена. Близу до нея е музеятъ на изящнитѣ искусства. Архитектурата на този музей като че има нѣщо общо съ двореца на дожитѣ въ Венеция. Въ музей прѣобладаватъ произведенията на класическата скулптура. Картинното отдѣление е съвсѣмъ слабо. Интересна е колекцията на костюми и рѣчни произведения отъ всичкитѣ части на свѣта. Само че тѣзи колекции не сѣ събирани по система, а сѣ натрупани отъ подарѣнитѣ на разни богаташи и пжтешественици, тѣй щото на много мѣста ме досмѣшаваше, особено като гледахъ отдѣлитѣ на вѣсточнитѣ произведения. Всичко, каквото могли да накупижтъ американскитѣ консули и консулскитѣ жени изъ пазаритѣ на Русия и Турция, пратили го тука като рѣдкостъ.

Слѣдъ като изгледахме зданията на пощитѣ, градския домъ, сѣдилището, университета, губернаторския домъ, счехохме, че доста сме се запознали съ забѣлжителноститѣ и като почнахме тогава отъ трамвай на трамвай, кръстосахме Бостопа по всичкитѣ направления. Никѣдѣ не видѣхме толкова много електрически трамваи, колкото въ Бостонъ, и кабелитѣ имъ не сѣ въ земята, а надъ трамваитѣ, така щото всичкото пространство надъ улицитѣ е задрѣжено съ жици. Въ централната и най-населената частъ на града улицитѣ сѣ криви, движението е голѣмо и не е приятно да вървишъ по тѣхъ, трамваитѣ се спиратъ на всѣка минута. Но като минешъ моста на Charles River, почватъ се прѣдградията Cambridge, Somerville, Charlestown, които иматъ изгледъ на лѣтни резиденции, съ прави обсадени съ дървета улици и красиви лѣтни къщи. Бостонъ заема много голѣмо про-

странство, прѣѣчено съ рѣки и заливи. Отъ центра на града, догдѣто да стигнемъ до края на Южня Бостонъ, до City Point, вървѣхме съ трамвая около единъ часъ. Бостонъ е пъленъ съ учаща се младежъ.

И тъй азъ видѣхъ градътъ, въ който се е зародила мисълта у Edward Bellamy да напише своя фантастически романъ *Looking backward 2000—1887* и въ който се пробужда неговия герой Юлианъ Вестъ въ ХХІ вѣкъ и вижда оригиналноститѣ, които пълнѣтъ романътъ. Още прѣди три години, като прочетохъ тази книга на Беллами (сега прѣведена вече и на български), побивахъ ме трѣпки, като си прѣдставяхъ, че чловѣчеството единъ день ще достигне до това автоматическо състояние, което Беллами ни прѣдставява като идеалъ на отдалеченото бѣдѣще — състояние, при което личността, индивидуалността съвършено почти изчезва, като се прѣвърща въ автоматъ, въ рабъ на единъ новъ, много по-силенъ и несъбрушимъ господарь — обществото. Чловѣчеството сринж единъ господарь — тиранията, робството изчезва, но личната свобода роди новъ господарь — капиталътъ! Капиталътъ въ Америка е достигналъ до най-крайното си развитие и е задушилъ своята родителка — личната свобода. При всичката свобода и равенство *de jure*, волята народна се е прѣвърнѣла въ воля на капитала. Въ рѣцѣтѣ на капиталиститѣ, отъ които най-силни сѣ жегѣзно-пѣтнитѣ компании, сѣ сѣдбинитѣ на Съединенитѣ Щати. Капиталиститѣ избиратъ депутати, сенатори и даже президенти. Борбата между републиканцитѣ и демократитѣ е въ сѣщностъ борба за успѣха на тия или ония прѣдприятия, все въ полза на капиталиститѣ. А като слѣдствие отъ това е деморализация въ управлението, подкупничество, корупция, която хвърля сѣнка върху добритѣ страни на американския общественъ животъ, корупция, каквато не срѣщаме и въ европейскитѣ държави, съ която е безсиленъ да се бори даже такъвъ свободенъ печатъ, какъвто е американскитъ. Като противовѣсъ на злото сега вече изникватъ самъ тамъ искрици, като прѣдвѣстници на нова заря, било въ форма на кооперативни асоциации, било като съсѣдски гилдии, било като всевъзможни работнически мъжки и женски клубове и асоциации, които силно се развиватъ и се стремятъ да обхващатъ цѣлата страна. Тѣзи обществени зародиши е схванѣлъ Edward Bellamy, развилъ ги, привелъ ги въ една система, която ни е прѣдставилъ като система на обществения строй въ ХХІ вѣкъ. Като се вгледа чловѣкъ внимателно въ жи-

вота на американцитѣ, но е наклоненъ да мисли, че романътъ на Беллами не е до толкова фанастически, не е безусловна утопия както се показва на европейския читателъ. . . Но въпросътъ е, въ какво ще се прѣвърне челоуѣкътъ, личносттата, когато ще се осмъществи Белламовиятъ идеалъ! .

Азъ и сега, като се вгледахъ въ американскитѣ градове, право да си кажа, (моля да не се забравя ни минута, че въ тѣзи пѣтни бѣлѣжки азъ излагамъ моитѣ непосредствени лични наблюдения и впечатлѣния, тъй както съмъ ги възприелъ въ момента, безъ да ги провѣрявамъ и безъ да излагамъ това, което ми е извѣстно за Америка отъ книгитѣ), никакъ не ми паднахъ на сърдце. Туй бѣсно движение на желѣзници, на параходи, на трамваи, съ асансьори, тѣзи замръжени съ жици улици, този димъ, този шумъ, тази суета. . . при това онѣзи загрижени физиономии, онѣзи пѣми уста, лишени вече отъ способностъ да изобразятъ усмивка. . . У-у! Студено! . . . Лутнали, припнажли всички американци, като чаркове на една машина, като че безсѣзнателно, автоматически споважтъ, прѣвѣлитатъ се и отъ машината кажатъ долари, тѣзи долари тѣ пакъ ги влагатъ въ машината и пакъ като чаркове споважтъ. . . Е, ами кога ще живѣемъ? . . .

Но отъ друга страна, като сравнимъ положението на работното население въ американскитѣ градове съ това на Лондонъ, изведнажъ се хвърля въ очи благоденствието на първитѣ и мизерията на вторитѣ. Азъ поменувахъ по-рано, че въ всѣкой американски градъ силно впечатлѣние ми правѣше това, че всичкото население е облѣчено добръ. Виждашъ ли ги изъ улицитѣ, около пристанищата, низъ фабрикитѣ, въ общественитѣ учреждения или въ църквитѣ — навсѣкъдѣ като че виждашъ горѣ-долу срѣдниятъ европейски класъ, и чудното е, че по вънѣжността имъ почти не можешъ да забѣлѣжишъ да е отразена разликата въ общественото имъ положение. Но тукъ въ смѣтностъ и пѣма туй рѣзко дѣленіе на почетни и непочетни занятія. Всѣко занятие (освѣтъ, разбира се, прѣстѣпнитѣ, безправственитѣ и антирелигиознитѣ) е почетно. И въ заплащанъето на труда нѣма таквази голѣма разлика между тъй нареченитѣ свободни професии съ изключение на знаменитоститѣ и обикновенія запаятъчски трудъ. Единъ лѣкаръ не печели по-вече отъ единъ работникъ бояджия; на инжипера не плащатъ по-вече отъ колкото на работника часовникарь, който взема таквази заплата, каквато и чиновникътъ. Влѣзъ въ желѣзница, въ параходъ: на редъ съ губернатора, съ милионера сѣди общаринъ, паредъ съ

професора сѣди готвачъ, и всички почти еднакво облѣчени, съ газети въ рѣцѣ, съ цигари въ уста, дигнали си позѣтѣ, кой както може, и не искатъ да знаятъ, че този билъ голѣмецъ, а онзи работникъ. Самото звание работникъ е почетно. Или въ театра: сѣди напр. нѣкоя учителка, до нея ваксджия, до него нѣкой писателъ, сетнѣ дърводѣлецъ, адвокатинъ, фаetonджия и всички добръ облѣчени, съ афиши и бинокли въ рѣцѣ. Е, да ги разцѣлувашъ тѣзи американци! . . . А пъкъ отъ друга страна не знаешъ, дяволъ да го вземе, какъ да си обяснишъ туй ламтенне на богатитѣ американки да се женятъ за европейскитѣ барони и барончета! . . . Подудѣли отъ злато! . . . Та и мъжъетѣ, като дойдѣтъ въ Франция, Швейцария, Италия, Саксония, — приятно имъ е да конкуриратъ съ разни маркизи и графове, и лигитѣ имъ текжтъ за титли и декорации. Такива сж на всѣкъждѣ всички parvenus.

Бай Айвазиянъ ни прѣпорѣча, като се върнемъ отъ Чикаго въ Нью-Йоркъ, да се спремъ за „по-евтиничко“ въ Hotel Transatlantique. Азъ не вѣрвахъ въ Дивдядово да има по-гнуснавъ ханъ отъ този Hotel, който е недалеко отъ станцията на французкитѣ параходи. Но оставѣте hotelътъ, ами вечерята, като почнахъ да се сбиратъ едни подозрителни личности, изпаднахъли французи, та като начнаха да пиятъ, па се явихъ и нѣколко „дѣвици,“ присипнахъли и обезобразени отъ пиянство и развратъ; яви се и музика, та като се почнахъ едни танци, една оргия. . . . Пази Боже отъ таквази економия! хиляди пѣти съжالياвахме, че послушахме съвѣта и се вмъкнахме въ този вертепъ. Хазийката на хотела не можеше да се начуди, какъ тѣй да не вземемъ участие като еврейци въ такъвъ оживенъ балъ! . . . Туй е прѣдвѣстникътъ на весела Европа, къмъ която ние се упѣтихме на другия день въ 9 ч. сутринята, съ парахода „La Burgogne.“ Пѣтътъ ни отъ Америка за Европа минѣ по-еднообразно. Нѣмаше тука опази въодушевепа отъ надежди и любопитство публика. Каквито недостатѣци и да има въ американския животъ, Америка все пакъ обладава една притегателна сила. Който поживѣе въ Америка, не лесно се раздѣля съ нея. Мене ме зачуди леснината, съ която нѣмцитѣ се прѣтопяватъ въ тази страна. Не успѣлъ още да се натурализира споредъ мѣстнитѣ закони, — нѣмецътъ съ гордостъ се нарича американецъ и се мъчи да говори непремѣнно по английски. Въ краенъ случай ще ти се обади, че е нѣмецъ и ще заговори на родния си езикъ. И на обратния пътъ съ насъ бѣхъ шестимата глухо-нѣми, съ които пѣтувахме на отиванье. Но

нѣмаше вече веселитѣ парижани, нѣмаше божествената *Sœur Clemence*, нѣмаше хубавичката *Mademoiselle Lucy Grené*, която излѣзе най-честита отъ пѣттинцитѣ, понеже едва пристигнахъ въ София, получихъ отъ нея печатанъ билетъ, съ който ме увѣдомяване, че въ Мичиганския Щатъ, въ града *Detroit*, тя се вѣнчала съ нѣкой-си *Monsieur Romualt de Grzymala Piątkowski*. На добъръ имъ часъ!

Всичкото си врѣме на обратния пътъ минувахме съ старитѣ си приятели — глухо-нѣмитѣ. Въ течението на седемъ дни не се случи нищо особено, ако не считаме за особено силното вълнение на океана. Ние си минувахме часоветѣ въ приятно съзнание, че сме въ реда на рѣдкитѣ щастливци, които имахъ случая да посѣтѣтъ грандиозното Колумбово изложение и въ течение само на единъ мѣсець да издържатъ мъжка петнадесетъ-дневна борба съ вълнитѣ на Атлантическия океанъ. Едва на седмия день вечерта се показахъ скалиститѣ брѣгове на юго-западния брѣгъ на Англия. Замръкнахме въ *La-Manche*, безъ да видимъ французкиятъ брѣгъ. Прѣзъ нощта падна силна мъгла и параходътъ бѣ припуденъ да дава ежеминутно тревожни сигнали, които приличахъ на отчаянъ ревъ на нѣкой гигантски звѣръ. Интересното е, че и глухо-нѣмитѣ, които никакви звукове не ги тревожехъ, — събцахъ тѣзи тревожни сигнали; тѣ се обръцахъ по направление къмъ търбата, отъ която силната пара раздираше въздухътъ и въ педоумѣние жестикулирахъ помежду си. Прѣзъ нощта параходътъ спираше вървежътъ си нѣколко пѣти. На осмия день сутринята мъглата се усили още по-вече. *La Bourgogne* окончателно побърка пѣтя и почна да се върти около едно и сѣщо мѣсто, като оглушаваше околността съ ужасенъ грозенъ ревъ. Отъ врѣме на врѣме изъ непролищаемата мъгла долѣтявахъ до насъ едва уловими отговори на другитѣ заблудени параходи. Окото не можеше да проникне прѣзъ мъглата нито на десетъ метра разстояние отъ парахода. Всичкитѣ пассажири бѣхъ искочили на кувертитѣ. Всички растревожени очаквахъ появянѣето на пилотитѣ и за развлѣчение, по приетия обичай, образувахъ помежду си единъ видъ лотария: извѣстно бѣше, че пилотнитѣ кораби въ Хавърското пристанище сѣ 36 и написахъ особни билетчета отъ едно до тридесетъ и шесть; тѣзи билетчета се вложихъ въ една шанка и който успѣ грабна отъ шанката по единъ нумеръ. Ние съ Филарета се вредихме. За билетъ заплатихме по единъ франкъ и чакаме — който нумеръ пилотъ се яви пръвъ, — този нумеръ печели 36 франка. Спечели една

Вюртемберка, и веднѣга двѣ бутилки шампанско изгърмѣхъ на кувертата. И пилотътъ нищо не помогна. Параходътъ едва-едва се движеше. Една проста случайность ни избави отъ неминуемата катастрофа: ако не бѣше случайно въ единъ моментъ, далъ сигналъ единъ натоваренъ съ стока морски параходъ, който вървѣлъ въ мъглата тамамъ насрѣща ни, — нѣхмѣ непрѣмѣнно да се ударимъ. Въ благодарность за този щастливъ случаенъ сигналъ *La Bourgogne* запали единъ фейерверкъ въ честъ на товарния параходъ, на който последниятъ отговори съ весели сигнали. За да избѣгне друга подобна срѣща нашия параходъ почна почти непрѣстанно да рече съ единъ продължителни адски звукове. Отговоритъ назначеняхъ да се умножаватъ и усилаватъ. Между другитъ сигнали особено рѣзко се отдѣляше една тънка пищалка. Тя се усиляваше, приближаваше се и като наближи почти до носа ни, видѣхмѣ, че нашия спасителъ е едно малко параходче. Отъ нашия колосъ спустихъхъ едно въже, параходчето се припаса съ него и почна да ни обръща назадъ. Слѣдъ двадесетъ минути лѣсна прѣдъ насъ Хавъръ и мъглата като че моментално изчезна. И гледайте, ние сме били прѣдъ самия Хавъръ, пъкъ се въртимъ изъ мъглата цѣли часове! Бѣдникътъ, бѣдникътъ Хавъръ! Колко заспалъ, колко мъртъвъ ми се показва той сега, слѣдъ трѣскавия, слѣдъ бѣсния, слѣдъ величествения, слѣдъ жадния Нью-Йоркъ!

Долу Нью-Йоркъ! Долу-у! Да живѣе Парижъ! Урра-а! Ело го градътъ на градоветъ, ето нулътъ на човѣчеството! Тукъ се стремжтъ и Нью-Йоркъ, и Лондонъ, и Берлинъ, и Петербургъ!... Да взема да ви описвамъ впечатлѣнията си отъ Парижъ!! Покорно благодарж. Я да изправжъ нѣкого отъ васъ надвечеръ на *Place de l' Etoile*, отъ която се прѣскачатъ като лъчи отъ Триумфалната Арка дванадесетъ булеваръ и да го накарамъ да ми опише картината, която прѣдставява *Avenue des champs Elysées*, съ *Place de la Concorde*, *Tuileries*, Лувръ! Или да опише Латинския кварталъ! Или голѣмитъ булеваръ вечерно врѣме! Или видѣтъ отъ върха на Ейфеловата кула!... Та за описване и дума не може да бѣде, ами знаете ли какво? Дайте си дума отъ сега и вземѣте мѣрки, па прѣзъ лѣтото на 1900 година, ако даде Господъ животъ и здравье, да потеглимъ за всемирното парижко изложение съ цѣлъ трепъ, както ходихмѣ въ Прага, па ще видите, какво нѣщо е Парижъ. . . .

Но да прѣскочимъ за малко до Лондонъ. Прѣзъ 1889. г., въ врѣме на парижкото всемирно изложение, не се възпол-

зувахме отъ случая, сега да не повтаряме грѣшката. Доктoрътъ не иска да чуе за Лондонъ, той заминахъ направо за България; но ние съ Филарета, уморени, неуморени ще идемъ; че не ще успѣемъ за единъ день да видимъ почти нищо, — това си го знаемъ отъ напръдъ, но все пакъ ще посѣтимъ величайшиятъ градъ, само „за идея“, да се рече, че и въ Лондонъ сме били. И кажете, че щастieto не ни придружаваше на всѣка стѣпка: ние като знаехме само пѣтя прѣзъ Кале-Дувъръ, който е най-скѣпниятъ пѣтъ, помирихме се съ разноситѣ, които ще направимъ; но вмѣсто да идемъ на Gare du Nord, отправихме се по погрѣшка на гарата St. Lazare и тукъ узнахме, че можемъ да идемъ за Лондонъ прѣзъ Диеппъ-Нюхавенъ съ 40% по-евтино, отъ колкото прѣзъ Дувъръ. Така и направихме. Въ 9 ч. сутринята потеглихме отъ Парижъ, минахме пакъ прѣзъ Руанъ . . . Видѣхте ли, че нѣхъ да забравимъ! Добръ, че поменяхъ Руанъ, та ми дойде на ума: на връщане отъ Америка, като стигнахме въ Хавъръ, накачихме се въ трепъ и съпровождани до извѣстно мѣсто отъ просешката музика на гаменитѣ: „Des sous, messieurs, des sous s'il vous plait!“ уштихмe се за Парижъ. Ние, тримата българи, влѣзохме въ едно купе, а съ насъ заедно влѣзохъ още нѣколко лица, които ние не бѣхме забѣлѣжили на парахода. Това ни се видѣ малко странно, понеже този тренъ е само за пътниците, идущи отъ Ню-Йоркъ. Тѣзи лица се държахъ така, като че не се познаватъ помежду си, и отъ думитѣ имъ се разбираше, че за пръвъ пѣтъ минаватъ по тази линия. Тѣ се стараехъ да поддържатъ разговоръ съ насъ и да узнажтъ, кои сме и що сме. Въ Руанъ, въ момента, когато потегли тренътъ, въ нашето купе се вмѣнихъ едно ново лице. Стѣдъ половина часъ този господинъ, като бѣхме се всички умълчали и зяпахме прѣзъ прозорцитѣ, обърнѣхъ се къмъ всички спящници съ слѣдующата кратка рѣчь: „Господа, нѣма смисълъ да пътуваме тѣй мълчаливо, когато можемъ да си доставимъ нѣкое удоволствие, нѣкое приятно развлѣчение . . . Ако ми позволите? . . .“ И съ тѣзи думи той постла една газета върху позѣтѣ си, извади единъ пакетъ съ нови карти за игра, избра само три карти, попригнѣ ги малко въ срѣдата и почна да ги прѣмѣта върху газетата. „Унде ѱ попа“ — минѣхъ прѣзъ ума ми. Лицето, което сѣдѣше срѣщу мене, направи ми знакъ, като че искаше да каже: „отваряй си очитѣ“. Другитѣ непознати се отнесохъ къмъ прѣдложението на „артиста“ ужъ недовѣрчиво. Тогава той допълни рѣчта

си: „Да не мислите, господа, че азъ съмъ нѣкой шарлатанинъ. Гледайте!“ и извади изъ джеба си цѣла шепка съ луидори, сетнѣ разгърнѣ едно кожено портмоне, въ което видѣхме три дебели пакета съ стофранкови банкноти. Да ли подъ дѣйствителнитѣ банкноти не лежахъ прости хартии, това не можемъ да кажемъ, но ако бѣхъ наистина пари, то имаше не по-малко отъ десетъ хиляди франка. „Заповѣдайте, господа!“ — продължаваше артистътъ — заповѣдайте, по малко, кой колкото обича, само за развлѣчение. Вие колко туряте? Колко? Единъ луидоръ? Добръ! Un, deux, trois! Браво! Вие печелите!“ И . . . почнѣ се играта! Артистътъ прѣмѣташе картитѣ толкова неискусно, щото азъ всѣкой пѣтъ познавахъ „гдѣ е попа“, и съ всичката си наивностъ казахъ му, че ми е позната тази игра. „На ли? О, разбира се. Видите ли, господа! Негова милость знае тази игра! Обичате, господине?“ — обърнѣ се той къмъ мене. На-срѣщниятъ господинъ ми направи единъ ободряющъ знакъ и сетнѣ ми пришепна (шарлатанинъ!) на ухото: „Той съвсѣмъ просто играе, всичко се вижда. Искате ли да туримъ по сто лева?“ „Двѣстѣ франка на карта!“ — обяви единъ ужъ запаленъ. „Хиляди франка!“ — изгърмѣ други — дайте, господа, да се сдружимъ на тази карта, по двѣстѣ франка. Дайте по двѣстѣ франка! Голѣма работа, двѣстѣ франка!“

Но отъ този моментъ тѣхната комедия станѣ до толкова неискусна, щото азъ си отворихъ очитѣ и се убѣдихъ, че сме окръжени отъ една шайка шарлатани. Тѣ по всѣка вѣроятность сѣ ни приели за нѣкои московски купци, та искахъ да ни оберятъ. Но никой отъ насъ не се увлѣче. Докторътъ и Филаретъ, по-опитни, осѣтихъ шарлатанията порано отъ мене и почнѣхъ да си проверяватъ джебовите и да се закончаватъ по-солидно, но азъ, който никога не играхъ на карти, малко останѣ да почнѣ „да си вадѣ паритѣ из-харчени за Чикаго“. Шайката, щомъ видѣ, че ние „не сме прости“, прѣкрати играта и замълча. Ами като почнѣ тренътъ да влиза въ тъмнитѣ тунели? . . . Слава Богу, отървахме се само съ безпокойство, и като стигнахме въ Парижъ, не видѣхме, какъ исчезна шайката . . .

Сега да продължаваме пътя за Лондонъ. Около пладне-пристигнахме въ Диеппъ и се качихме въ единъ параходъ, простъ като рибарска лодка, въ сравнение съ грандиознитѣ и роскошни американски параходи. Ла-Маншъ бѣше тихъ и гладкъ като огледало. Минѣхме го за четири часа. Въ New-haven се качихме на трена и кдѣ седемъ часа вечерята

зафучахме всрѣдъ единъ необозримъ хаосъ отъ еднообразни задимени и замъглени, въ каквито сега въ голѣмитѣ градове продаватъ зеленчуци, стрѣхи, надъ които се издигаше освѣтени отъ заходящото слънце Кристаленъ Дворецъ, една глупава грамадина. Туй ли е било Лондонъ! Изгъхъ Каяфетине. Сирѣхме на стапцията при Лондонския мостъ. Догдѣ да видимъ на вѣдѣ сме, догдѣ си намѣримъ стая, то се стъмни и останахме да вечеряме въ нашия хотелъ, който носѣше громкото название: International Hotel, а въ сѣщностъ бѣше едно мизерно ханче въ самия центръ на Лондона. Пододохъ ни една вечеря . . . Господи! Ако мислишъ, че трѣбва да ми прашашъ още изпитания за очищение на грѣховетѣ ми, прашай, всемогущий Създателю, но само не ме наказвай съ английска кухня! . . . Може тази кухня да е най-рационалната, може тя да е най-идеално съчетание на бѣлковина, азотъ и тлъстина, може тѣхнитѣ ядения цѣли цѣлинички да се прѣвръщатъ на кръвъ — може, но избави, Боже, отъ тѣзи грамадни парцали кърваво, студено, безсолно месо и отъ тѣзи лигави, гнуснави, свашкани зеленчуци . . . у-уфъ! И едноврѣменно съ тѣзи прѣлести ти подаватъ кафе съ млѣко или чай. Нейсе, „навечеряхме се“ и безъ да губимъ минути, ако и да бѣхме силно уморени, разгърнахме планътъ на Лондонъ, ориентирахме се и се унахтихме къмъ Лондонския Мостъ. Помнѣхъ, че като учихъ едно врѣме география, въ учебника се казваше за Лондонъ, че е най-голѣмъ и най-населенъ градъ, че на Темза имало роскошни мостове, прѣлѣстниятъ изгледъ отъ които билъ единственъ въ своя родъ, че вечерно врѣме Лондонъ се освѣтявалъ до толкова блѣстяще, щото на пѣтника се струвало, че нарочно е илюминиранъ градътъ въ негова честь. — Бошъ лафъ! Лондонскиятъ Мостъ, най-оживениятъ отъ всичкитѣ мостове по Темза, бѣше до толко слабо сравнително освѣтенъ, щото ние съ Филарета едва можахме да заблѣлжимъ въ амбразуригѣ на моста палѣгалитѣ по каменитѣ челоуѣкоподобни сѣщества, оголенитѣ мяса на които изглеждахъ като блѣдни петна подъ прогнилитѣ изпожсани одежди. Ето ги, пачеватъ се впечатлѣнията отъ Лондонъ! Темза мрачна, на брѣговетѣ не различавахъ, дали сѣ загнѣздени кораби или сѣ натрупани каменни възлища. Надъ цѣлия градъ дрѣме тънка прозрачна мъгла, въ която блѣпцукать газози и електрически свѣтлинки. Изминахме мостътъ и влѣзохме въ City, центъра на всемирната търговия и на безчетнитѣ милиони. Най-оживенъ денемъ, Сити е свършено тихъ и заспалъ пощно врѣме. улицитѣ му сѣ почти пусти.

Ние тръгнахме по Canon Street, ядката на Лондона, за да се разходимъ до катедралътъ Св. Павелъ, който е на края на тази улица. Самъ-тамъ около фенеритъ стърчахъ важни полиемени; изъ улицата срѣщахме само пияни работници. Заобиколихме колосалниятъ съборъ, колкото да се каже, че не сме загубили напразно времето си, и се върнахме пакъ по същата улица, понеже тѣснитъ и кривитъ улички по нататъкъ хичъ не ни вдъхвахъ довѣрие, като гледахме при това, че по тѣхъ сновѣхъ отъ съмнителна почтеностъ фигури. Бѣше около единайсеть часа вечерята, когато ние се връщахме въ хотела си по Лондонския Мостъ, всичкитъ амбразури на който бѣхъ прѣцѣлнени съ спяща голотия, а по моста срѣщахме тѣпни пиени мъже и жени. На сутринята въ петъ часа ние бѣхме вече на крака и тръгнахме низъ лондонскитъ улици безъ прѣдварителенъ планъ, защото смѣшно би било да искаме да се запознаемъ съ гигантския градъ за нѣколко часа. Намѣрението ни бѣше да изгледаме само отъ вънъ, отдалечъ, нѣкои здания и мѣстности, за които бѣхме чували и чели. Този день бѣше единъ отъ тия, когато даже строгитъ въ етикета жители на Сити ходѣхъ по жилетки, когато солдатитъ се упражнявахъ почти по риза, когато почти ежедневно се случавашъ слънчеви удари, когато ледътъ за разхлаждане бѣше достояние само на богатитъ домове и клубове. Напечени отъ слънцето, обливани съ потъ, ние съ Филарета, (вие знаете, че той е малко пълничъкъ), безъ да минемъ въ Сити, ухитихме се на угадъ по една широка съ хамбарообразни домове спяща още улица, която ни изведе на Темза и прѣзъ моста ние излѣзохме на Викторийския Кей, покрай който сѣ наредени нѣколко грамадни правителствени здания. Къмъ края на този кей въ мъглата се обрисовахъ силуетитъ на парламента и Вестминстерското Абатство, къмъ които ние се стремѣхме. Разгърпѣли сме планътъ и вървимъ: „Филаретъ Филипичъ, видишъ ли това голѣмо здание, то се казва Somerset House, построено е въ втората половина на минѣлия вѣкъ, сега въ него има нѣколко правителствени учреждения“. „Филаретъ Филипичъ, сега на дѣсно на брѣга ще се покаже Иглата на Клеопатра, този обелискъ е издигнатъ 1500 години прѣди Рождество Христово въ Хелиополисъ отъ Фараона Тотмесъ III и е прѣнесенъ и поставенъ въ Лондонъ въ 1878. г.“ — „Олъ райтъ!“ — отговаря Филаретъ Филипичъ и вървимъ. Стигаме до Вестминстерския мостъ, до него е зданието на парламента, величествена каменна постройка въ готически стилъ, която е сторила 75 милиона

лева. Прѣдъ него е тъй нарѣчениятъ Westminster Hall. остатѣтъ отъ древния дворецъ на англо-саксонскитѣ цареве, постройката на който е наченѣта въ XI столѣтіе. Слѣдъ като позинахме и Вестминстерското Абатство, ръководими отъ плана, отидохме въ Сентъ-Джемския Паркъ, най-красивия отъ лондонскитѣ паркове. Тукъ има езеро, пълно съ плавающи водни птици. И въ този изященъ паркъ, окруженъ съ дворци, ние видѣхме натъркаляни по трѣвата, като че слѣдъ нѣкое кърваво сражение, стотини голи и гладни нещастници, останали безъ работа. Около парка сж наредени Букингамскиятъ Палатъ, въ който живѣе кралица Виктория; Сентъ-Джемския Палатъ и Marlborough House, резиденцията на Галския принцъ.

Ни единъ отъ тѣзи дворци не прѣдставява нѣщо особено въ архитектурно отношение. Излѣзохме на Piccadilly, доста широка улица, пълна съ модни магазини. Отъ тукъ се отива въ Хайдъ-Паркъ, но гдѣ този куражъ у насъ! Ние едва си влачехме нозѣтъ, съсипани отъ ходене и тропическа жегата. Като обиколихме грамадното Бурлингтонско здание, въ което засѣдаватъ академията и кралевското общество, спуснахме се къмъ Травалгарския сверъ, гдѣто е Националната Галерия. Отъ тамъ по Strand миняхме по край палата на юстицията, колосална готическа постройка, като че направена цѣла отъ бѣлъ мраморъ, за която сж изкарчени около 20 милиона лева, но за съжаление това величествено здание е залостено между такива криви и безобразни улъчки, щото съвършено губи изгледъ. Отъ тукъ се почва Сити. Движението бѣше въ най-силния си разгаръ. Ние едва лавирахме между плъзнѣлата по тротуаритѣ стаи и намѣрихме прибѣжище между хладнитѣ стѣни на грандиозния съборъ Св. Павелъ, който по голѣмината си отстъпва само на римския св. Петъръ и на мианския съборъ. Въ сегашния си видъ е построенъ въ края на XVII столѣтіе. Ние обиколихме всичкитѣ бюшета на църквата и съ съвършено подкосени нозѣ трупнахме се на скамейкитѣ. Никой пѣтъ не бѣхъ се чувствувалъ толкова уморенъ. Колко врѣме сѣдѣхме въ храма — не знамъ, но помнѣ, че обаянъ отъ полумрака, отъ тишината и прохладата, бѣхъ унесенъ дълбоко отъ съвѣтъ невесели мисли, поводъ за които ми дадохъ много статуи, издигнати по край стѣнитѣ на храма въ честь на разни побѣдители. Въ храма на мира и любовта издигнати паметници на лица, които сж се отличили съ това, че сж пролѣли много човѣческа кръвъ . . .

Излѣзохме на улицата. Прѣдъ зиналия полукръгъ на горещата фурна на да ли грѣе по-вече, отъ колкото грѣехъ напеченитѣ камени на лондонскитѣ улици въ този изключителенъ день. На какъдѣ? Въ петмилионния градъ ние бѣхме безъ убѣжище, като въ пустиня. И както на пътника въ Сахара, умирающъ отъ жажда, се прѣдставятъ прѣдъ очитѣ палмови градини и буйни водопади, тъй и прѣдъ моитѣ очи се рисувахе миражътъ на блѣстящитѣ парижки кафенета, съ безчисленни разхладителни питиета. Нищо подобно въ Лондонъ нѣма. Филаретъ въдишаше за американскитѣ аптеки. Излѣзохме за опитъ на двѣ-три мѣста, гдѣто продавахъ ужъ разхладителни питиета, но пази Боже отъ английски вкусъ: даватъ ти почти топло пиво, и то да е пиво пакъ идѣ-дойдѣ, ами горчивъ извѣтрѣлъ елъ (ale) и въ красенъ случай ще ти прѣдложатъ една бучка ледъ! Въ Чикаго г. Шоповъ ни даде адресъ на една българска търговска къща въ Лондонъ. По плана намѣрихме улицата Mark Lane, близу до Лондонската кула (The Tower) и на най-горния етажъ въ една къща, на дъното на коридора, на едни стъклени врата прочетохме името на българина. „Да влѣземъ ли? Защо ще влизаме? Я да си вървимъ, Филаретъ Филиничъ, какво ще правимъ тука?“ И си тръгнахме, като че прѣдугаждахме нелюбезността на търговеца. Едва изминехме десетина крачки, вратата на дъното се отвори и ни настигна единъ младъ човѣкъ. „Вие ли сте г. Х.“ — попитахъ го азъ. „Да“ бѣше отговорътъ му и по-вече нищо. Ние се намѣрихме въ целовко положение прѣдъ тази любезность, и за да дамъ край на срѣщната, азъ прибавихъ: „Минувахме случайно за пръвъ пътъ прѣвъ Лондонъ и като знаехме, че тука има единъ търговецъ българинъ, пожелахме да се срѣщнемъ съ него, съ васъ, по виждамъ, че вие сте заети много съ работа и не желяемъ да ви безпокоимъ“. — „Да“ — бѣше вториятъ отговоръ. „Е-е, кача алъръмъ бенъ сенъ“ — помислихъ си азъ и съ едно сухо „сбогомъ“ се спуснахме по стълбитѣ надолу и дълго врѣме се смѣхме, при всичко че се разбиха нашитѣ надежди. Ами сега накъдѣ? Въ Хайдъ-Паркъ, въ Британския Музей, въ зоологическата градина, въ народния дворецъ? Никакъдѣ! Този българинъ съвсѣмъ ни отчая. Ние имаме ужасна пужда отъ почивка. Вземахме едно купе (въ Лондонъ по-вече се возятъ съ едноконни купета на двѣ колела; кучера сѣди отзадъ) и тръгнахме пакъ къмъ Сентъ-Джемския паркъ. Отъ тамъ, като си починяхме, отидохме въ Royal Aquarium. Ето едно интересно заведение. Ника-

къвъ аквариумъ нѣма въ това грамадно здание, което струва петъ милиона лева. Вжтрѣшността му прѣдставява единъ голѣмъ салонъ и нѣколко галерии, въ които става изложение на всевъзможни интересни прѣдмети. Посѣтителътъ, като заплати само единъ шилингъ, може да обикаля цѣлото изложение; слуша музика отъ обѣдъ почти до срѣдъ нощъ, и въ всичкото врѣме непрѣкъснато на една сцена си показватъ по редъ искуството разни пѣвци, пѣвици, акробати, жонглери, еквилибристи, стрѣлци, боксери и сума други спортсмени. Тука врѣмето се минува неусѣтно, защото вниманието на посѣтителя е ежеминутно заетъ съ мѣняющи се картини. Ето въ общи чѣрти какъ прѣкарахме единъ день въ града на най-крайнитѣ противоположности: въ града на хладния егоизъмъ и модния алтруизъмъ, на безчетнитѣ богатства и на отчаяната бѣдность, на раскошнитѣ дворци и на гнуснитѣ свърталища, на съзнателната трѣзвостъ и на разгулното пиянство, на евангелската нравственостъ и на грозния развратъ . . .

„О, добрѣ дошелъ! Какво има въ Америка?“.

А. Константиновъ.

ВЪ ПРЪСЛАВСКИЯ ДВОРЕЦЪ

Историческа повѣсть

отъ

Ф. Прохазка.

(Продължение отъ книга IV.)

III.

Мѣсець Августъ на 892. лѣто приближаваше да се свърши. Врѣмето бѣше хладно и мъгливо. Дребенъ и непрѣстаенъ дъждъ разкаля неподсланитѣ прѣславски улици. Прѣдишната живостъ въ тѣхъ сѣкашъ изчезнѣ; ала зато широкото пространство на княжеския дворецъ бѣше пълно съ гѣсти навалици хора: тѣ бѣхъ дошли да гледатъ сѣдѣтъ надъ изловенитѣ заговорници. Тия нещастници се гунахъ едни къмъ други посрѣдъ двора, посланъ съ хладни мраморни плочки, а около тѣхъ бѣше разпоставена частъ отъ палатната стража. Ослабнѣли отъ мѣжитѣ на затвора и отъ гладъ, горкитѣ треперѣхъ още и отъ студъ, защото ги бѣ измокрилъ съвсѣмъ и продължителниятъ дъждъ. Навалицата, която се задържаше по-далечъ отъ верига войници изъ дружината на Тервеля, гледаше на затворниците съ дълбоко състрадание и нерѣдко изказваше гласно своето негодуванье. Гласътъ ѝ се носѣше изъ уста въ уста като бученье отъ далечна буря.

— Славомиръ. Славомиръ! разнесе се внезапно шопотъ между тълпата, и всички погледи се устремихъ къмъ високия станъ на безстрашливия проповѣдникъ, който съ извънредно спокойствие прѣмивъ прѣзъ портитѣ край очуденитѣ стражари. Слѣдъ него въ петитѣ му вървѣше Драганъ съ дългъ рѣснатъ кланшикъ, а подъ него мѣкнѣше голѣмъ единъ конъ съ храна и стовна съ вино. И двоицата влѣзохъ между затворниците, които ги обиколихъ отъ вси страни, и почнѣхъ бързо да раздаватъ помежду имъ отъ донесеното. Вардачътъ на затворниците се опита да се възпротиви, ала видѣ, че е напразно; и като не смѣеше да посегне къмъ насилие, затече се да намѣри Тервеля. Народътъ възхитенъ отъ спо-

койната смѣлость на двоцата благодѣтели, избухнѣ въ бурно тържество надъ безсилието на стражата. Неодолимата мощь на добрия примѣръ върху народа се оказа тука въ пълното си значение: той съгрѣ и затвърдѣлитѣ войници отъ стражната чета, тъй че и тѣ взехъ да помагатъ съ своитѣ кожени чаши, да се даде на ожеднѣлитѣ по-скоро пѣщо за пиенѣе. И тѣхниятъ челникъ не имъ възпираше

Навалениятъ народъ слѣдѣше това зрѣлище съ таково вълнение, съ каквото би сподирялъ негли избавлението на потнѣли, зарадъ които смѣлачи се спущатъ въ борба съ буйнитѣ вълни.

— „Гледай, злочестиятъ тоя стари Черневъ може да се опои! . . . показваше нѣкой-си отъ тълпата при вратцата на колонадата.

— Не могатъ да откъснѣтъ на горкия нито чашата отъ устата: той навѣрно не ще да е пилъ още откажъ е въ затвора! . . .

— Черневъ, Черневъ? — викаше въ неволя младѣ единъ гиздавъ бояринъ, въ скѣпо, ала неуредно облѣкло, като се натискаше силомъ прѣзъ многобройния народъ къмъ вратцата; — дѣ е тоя почтенъ старецъ и неговитѣ злочести дѣца? Боже мой, азъ неவிждамъ другиго, освѣнъ него и двата му сина . . . О, покажете ми, добри хора, дѣ се намира третиятъ драги мой приятель и сестритѣ му, тия добри бѣдни дѣвойки. Да ли ми се замрачава зрачѣтъ отъ сълзи и страхъ за тѣхъ, — о, кажете ми за тѣхъ: нѣка още веднѣжъ поне зърнѣ тѣхното невинно лице, и ще ви се отплатѣ за това богато!

Всинаца наоколо поглеждахъ умилно юношата, какъ плаче и нарича: но единъ отъ двоцата стражари на вратцата обърнѣ къмъ него своето бръснѣто коварно лице, на злорадно се закиска.

— Негови стерки? — съскаше съ грѣцки изговоръ; — та нашиятъ юначенъ господаръ трѣбваше да бѣде лудъ, като тебе, хлапако, който тъй явно прогласявашъ на туй мѣсто, че си отъ пасмината на ония заговорници, та да остави тѣхъ гълъбички да носърнѣтъ въ затвора отъ плачъ като сушени смокини. Тѣ сега не треперѣтъ отъ студъ и влага, както тѣхниятъ измокренъ татко, но седѣтъ угодно въ коприна и злато на княжески килими и жедно чакатъ, дано се спре възъ тѣхъ милостиво окоето на господаря, или на послушнитѣ негови бояри, та да ги облажѣтъ съ своитѣ прѣгрѣтки. . .

— Справедливи небеса! извика младиятъ боляринъ отчаяно и залиташе като въ шеметъ отъ тая ужасна вѣсть. — Дѣ ти е, Господи, свѣткавицата, дѣ ти е огъньтъ и жупелниятъ дъждъ, да го пратишъ възъ тия джелати на невинността, възъ тоя Содомъ! Дѣ ти е милосърдието, дѣ твоята справедливостъ, че допушашъ на онѣзи клетници да тъпчѣтъ тия красни, невинни цвѣтя, на които равни не е създавала ржката ти . . . О, какво ще ме ползува твоето отмъщение, кога щастието на живота ми е унищожено, кога ясната ми звѣзда, — хубавата моя Рада е покрусена и обезчестена! Каква полза отъ общаната помощъ, когато ще дойде късно! Късно . . . Боже вѣчни, що ни е вината прѣдъ тебе, че си пратилъ възъ насъ най-тежкото свое наказание — като ги прѣдаде на оня подлець Тервель? . . .

— Ха, ха, ха! изсмѣ се гъркѣтъ съ тиха злоба и очитѣ му засвѣткахъ. Чини ми се, момко, че и ти си единъ отъ Черневцитѣ, или си дори и самиятъ оня дързновенъ боляринъ, който прѣдъ тѣхния палатъ открито се закле да отмъсти на Тервеля? Ехъ, каква блѣскава печалба бихъ ударилъ, да можахъ тѣй лесно да грабнѣ паритѣ, обречени за твоята глава, за които вече нашитѣ издебници си точѣтъ жбитѣ . . . Така бихъ се отървалъ изведнѣжъ отъ тая варварска служба и бихъ си ходилъ низъ красния Цариградъ!

Озърнѣ се да види и другаря си, отъ страхъ да не би да е чулъ и той страстната рѣчь на войника, та да иска още и дѣлъ отъ наградата. Съгледа го, какъ се опрѣлъ о стѣлба и съ отвърнѣто лице слѣди зрѣлището на двора. Изправи задоволенъ дългото си копие до стѣлба, па измъкнѣ изъ пояса си клинъ и пристѣпи къмъ момъка: хванѣ го съ лѣвицата за шитото огърлье на дрѣхата и като опрѣ острия върхъ на клина възъ гърдитѣ му, застрашително го накара да върви подирѣ му. Околнитѣ хора, които вече отъ най-напрѣдъ слѣдѣхъ съ боязнь постѣпникитѣ на момъка и напразно го свѣтвахъ да бѣга, не се осмѣлихъ да вдигнѣтъ ржка за отбрана на уловения, който въ отчаянь унадыкъ не посегнѣ нито къмъ меча си, и безъ да се противи, прѣдаде се да го изведѣтъ изъ колонадата. Обаче въ нежъ минута между него и гърка се вмъкнѣ драговската снага на човѣка съ рѣснатия кланникъ: въ него войникътъ съ ужасъ позна Славомирова слуга. Драганъ сирѣчь, като видѣ вардача на тъмницата какъ бърза къмъ Тервеля, изеднѣжъ се сети, каква опасностъ може да произлѣзе зарадъ господаря му отъ буйността на отмѣстителния боляринъ, и като не мислѣше да

може иж отвърнѣ самъ, отскочи въ сѣсѣдното крило на двореца, — жилището на Симеона, за да обърне вниманието на младия князь върху опасното дѣло. На връщане прѣзъ заднитѣ порти на палата дочу, какъ нѣкой отчаяно зове името на Чернева. Любопитенъ, той се докопа по-близо, и като подслуша цѣлия застрашителенъ монологъ на грѣцкия паеъ солдатинъ, рѣши се да помогне на момъка, когото смѣташе за единъ отъ синоветѣ на таткова си благодѣтель. Като се примѣкнѣ тѣсно къмъ спрѣварения войникъ, ужъ да му съобщи нѣщо скришно, притиснѣ го съ мощната си лѣвица тѣй силно къмъ гърдитѣ си, че оня не можеше ни да шавне съ рѣцѣ, и въ сѣщото врѣме съ дѣсницата го стиснѣ за гърлото. Гъркѣтъ се тресѣше въ този желѣзенъ хвакъ като шумка, безъ да може да си помогне нито съ тѣло, нито съ гласъ, на който да се стекътъ неговитѣ другари. а Драганъ между туй го бѣ закрилъ съ клашника си туку речи прѣзъ глава, та и най-близкитѣ зрители не досетихъ, що се върши. Гърдитѣ на солдата се тресѣхъ и се гърчеха въ безсилие за въздухъ, който искахъ да поимать зѣпнѣлитѣ уста, а опуленитѣ очи взимахъ блѣсъка на стѣкло. Най-сетнѣ се подкосихъ ствѣрденитѣ му крака, и Драганъ, като поддържа още надъ земята това тѣло, обзето отъ трѣпки, допрѣ го мълкомъ до мраморния стѣлбъ: отъ ясната му бѣлина се отразяваше сипъото почернѣло лице тѣй страшно, че и най-близкитѣ човѣци съ ужасъ отскачахъ...

Въ нежъ минута вториятъ войникъ се обърнѣ къмъ другаря си да му каже, че Тервелъ иде на двора. Драганъ му посочи безгласно вдѣрвениятъ трупъ на гърка.

— Тако ми всички бѣсове! почнѣ да кълне войникътъ въ трепетъ, като поглеждаше подутия издранъ образъ на другаря си; — пакъ оная цариградска чума: днесъ вече втори случай виждамъ! Тия проклети грѣцки псета още всинца ни ще заразижъ, та ще вземемъ да падаме като мухи. Перунъ ме гръмнѣлъ, ако посегнѣ на тоя хлапакъ — нѣка си го занесжъ неговитѣ земляци: ще ги повикамъ тука на тази чиста работа...

Между туй Драганъ туку речи силомъ отвлѣче момъка изъ тѣлпата, която по възможность имъ правѣше свободенъ пѣтъ.

— Сега си вече на половина заварденъ, Черневъ, продума Драганъ задоволенъ на болярина, щомъ го изведе на отворено. Сега ще те завеждъ на безопасно мѣсто. ала пѣтемъ все още трѣбва да внимаваме, защото споредъ както

разбрахъ отъ думитѣ на тоя грѣцки обѣсникъ, твоята глава е вече цѣпена. Струва ми се, че както си непрѣдпазливъ, то станѣло чудо, че нѣкой отъ хъртоветѣ на Тервеля не ти е стигналъ отдавна главата.

Момъкътъ се запрѣ.

— Не знамъ, да ли трѣбва да ти благодаримъ за това избавление. благородни човѣче, думаше жално. Да ми бѣше малко поне скѣпъ животътъ, нѣмаше тъй лесно да се прѣдамъ въ плѣнъ, защото не носимъ мечъ за хубость; ала пакъ ти благодаримъ за усилието, понеже виждамъ, че си искалъ да помогнешъ на одного отъ Черневци. О кешки да бѣше завардилъ вмѣсто мене по-добрѣ оня горки старецъ, или нѣкого отъ неговитѣ синове!

— Па ти не си ли Черневъ?

— За жалость не. Само съмъ приятель тѣхенъ, Стоянъ, — годеникъ на по-голтмата щерка на Чернева.

— Е, пакъ си роднина — то е, речи, все едно, думаше Драганъ простодушно. Драго щѣше да ми бѣде, да можахъ така да измѣкна Черневци изъ погтетѣ на Тервеля, защото имъ дължимъ признателность; ала и да не бѣше ти тѣхенъ приятель, пакъ твоего безразсѣдно състрадание къмъ нещастнитѣ заслужваше да си натѣкна за тебе животътъ.

Младиятъ боляринъ му стисна признателно рѣката.

— А сега не трѣбва да се маемъ, пое Драганъ рѣшително. Казахъ, че още не си въ пълна безопасность, и то е цѣла истина. На оня гъркъ ще да съмъ задавилъ може би за винѣги съсливия дѣхъ, ала все пакъ ако бѣдемъ подалечъ отъ двореца, ще бѣде по-безопасно за тебе. Моятъ господаръ ще ме смърри наистина строго за тая работа, понеже осмѣжда всѣкакво насилие, ако ще би да се върши и просто за отбрана, но азъ вече взехъ да не се съгласявамъ съ него въ нѣкои нѣща. „За вълци кривакъ, а не молитва“ казваше баща ми, — па и то си е така. Богъ е свидѣтель, че не чувствувамъ ни най-малко да ме гризе съвѣстѣта за тоя ти хищенъ гъркъ . . . А що е това отъ тебе болярино, — ти не щешъ да вървишъ съ мене?

— Азъ не съмъ ти признателенъ, юначни, добри човѣче, думаше завардениятъ Стоянъ съ упаднѣла мисль, ала и не могѣ иначе да постѣпнѣ. Изгубихъ всичко, що любѣхъ, — всичко, що ми бѣ драго на свѣта, исчезна за мене за вѣки . . . Остави ме да умрѣ!

— Не думай така, юначе, — натякваше Драганъ. Ти си младъ, здравъ и богатъ. Защо да мислишъ за смъртъ, съ

която не ще отбиешъ своето нещастие, а само хвърляшъ душата си въ погуба. Врѣмето лѣкува и най-тежкитѣ рани на сърцето, — вървай ми, защото съмъ го опиталъ. Не искамъ да те мамъ да живѣешъ зарадъ една надежда, че ще можешъ си отмъсти; но въ живота има още хиляди радости, — да струваме добро и да се жертвуваме за други злочести, на които бихме помогнали съ имотъ и сила. Има тука стотини длъжности къмъ роднини и отечество, въ които можешъ намѣри утѣха и задоволство. . .

— Ахъ, ти никога не си любилъ! заплака въ отчаяние момъкътъ; ти навѣрно не си ималъ такава красна, благородна любя, такава добра и невинна като ангелъ божи, — инакъ не ще говорѣше така. Що ми е менъ за всичкия останѣлъ свѣтъ, за животъ и роднини, за отечество, — па що ми е дори и за душата и за самия Богъ, който ме остави. . .

— Не хули, юначе, да не се каешъ! подвижнъ му гнѣвно Драганъ. Нема не струвамъ добръ, че ти напомнямъ службата? Ала знай болярино, че ти си прѣди всичко задълженъ спрѣмо мене, и ако не искашъ да те нарежъ неблагодаренъ и да съжалѣвамъ за своето дѣло, което ти даде свобода, заклевамъ те за твое добро и за доброто на Черневи, да вървишъ съ мене и да ме изслушашъ внимателно. Тогавя нѣма да те силижъ: оборишъ ли ми доводитѣ и не поискашъ да останешъ и слѣдъ това живъ, остави штъ свободенъ пътъ на твоята воля.

Стоянь наведе глава слѣдъ тия рѣчи и тръгна пакъ съ Драгана.

— Ти си нехривецъ, болярино! заченъ слѣдъ малко, като си прѣтегли думитѣ.

— Азъ? трепнъ момъкътъ и посегнъ къмъ мечъ. Ахъ, за жалость, — ти имашъ право да ругаешъ оногова, когото си завардилъ, доложи горчиво.

— Не така; какво право имамъ спрѣмо тебе, ште видишъ по-сетнѣ. Думамъ, че си нехривецъ, — качество, за болярининъ съвсѣмъ недостойно. Да не бѣше такъвъ, щѣше да знаешъ, какъ се прѣнася и инакъ злочестина, която не можемъ да отбиемъ, и нѣмаше да се водишъ тъй отчаяно и съ хули, както и женитѣ не чинятъ. Постѣ си и непрѣдпазливъ и неразсѣдливъ като дѣте, защото истинскиятъ и рѣшителенъ мъжъ винъги размисли, какъ да поправи бѣдата, или да ѣ смаява, до когато има сила, а не се хвърля самъ въ рѣ-

цѣтъ на злорадни джелати, които да тържествуватъ надъ евтино спечелена плячка.

— Ала тука нѣма вече, що да се поправа, тука нѣма вече надѣжда!

— Кой казва? Или думитѣ на мръсния оня солдатинъ сж за тебе евангелие?

На младия боляринъ заблѣстѣхъ очидѣ отъ слаба надѣжда, ала тутакси пакъ той наведе глава, упаднълъ отъ жаль.

— Три дни плѣнъ се минѣхъ вече, думаше съ слабъ гласъ. Толкова дълго вълкътъ не оставя плячката си въ нището непокѣтнѣта...

— А толкова ли скоро губишъ вѣра въ Бога, та го и ругашъ и не се надѣешъ на чудесната му, непостижна мощъ, която тъкмо прѣди малко съ чудо те избави? Па най-сетнѣ, болярино, и да ти е нареклъ всемощниятъ създателъ такава сждба, и ти пакъ да сполучеше да си добиешъ любата, но опорочена, — щѣше ли да оставишъ това злочесто чедо, тая бѣдна, и все така невинна жертва на чужда злоба, да страда оставена и обидена отъ сждбата? Вѣрвай, азъ бихъ повдигнълъ тоя потѣканъ бисеръ изново къмъ гърдитѣ си, омилъ бихъ го съ сълзитѣ си, любилъ го бихъ все тъй съ почитъ, и дори още по-горещо поради неговото нещастие...

— О, Боже мой, Боже мой... заплака Стоянъ и закриваше лицето си въ торешитѣ ржѣ.

— И това още може съвсѣмъ да не е станѣло... тѣшеше го Драганъ. Защо да не може и тамъ да се случи едно отъ чудесата божи, — защо тъкмо тука да губишъ всѣка надѣжда?

— Ти не знаешъ моята годеница, драгата моя напета Рада! наричаше момъкътъ. Тя сама ще се убие, прѣди да изпадне въ безчестие, и по-вѣрна не би била и моята смъртъ въ ржѣтъ на Тервеля, отколкото нейната слѣдъ такъвъ срамъ. Тя не би приела вече моята ржка, ако ще би да ѝ прѣдлагамъ и съ по-голѣма охота и пакъ съ бившия почитъ. Нейната смъртъ е вече дѣло опрѣдѣлено скоро да се извърши, ако не е още паднѣла оная гиздава снага вѣѣпена въ обятията на смъртъта, — ако не е още прѣстанѣло да бие нейното пълно съ любовъ сърдце... Ти виждашъ сега, че не можъ да живѣѣ. Охотно бихъ оставилъ радоститѣ на тоя животъ другиму, а имота си на сродницитѣ: за себе искамъ само смъртъ... Пожелай ми ѝ и ти, и недѣѣ ме нарича неблагоприятъ, — пусни ме!

— Е какъ ще идешъ, нещастнико? питаше Драганъ и гриеше очитѣ си отъ съзи.

— Тамъ, дѣто навѣрно ще се изпълни послѣдното ми желание!

— Виждамъ, че искашъ вече на всѣкой начинъ да умрѣешъ, и напразно бихъ се мъчилъ да те отвърна отъ тоя помислъ; ала кажи ми, защо така старателно диришъ мѣкитѣ отъ Тервеля? Защо си не прободешъ по-добъръ самъ гърдитѣ съ своя мечъ? То е благодѣние, каквото не бихъ отрекълъ и на баща си, ако бѣше изпаднала и нему такава съдба! . . .

— Искамъ още веднѣжъ да видѣ своята годеница, или поне трупа ѝ, — па нека ме постигне тогава каквото ще!

Драганъ умилно погледа комъка, който си трѣгваше, и го задържа.

— Мислишъ ли наистина, горки болярино, че по тоя начинъ ще ѝ видишъ? Ето пакъ онази твоя безразсѣдностъ, за която ти натяхвахъ. Хайде още малко съ мене. Съ това вече нищо нѣма да изгубишъ, а смъртта все още съ врѣме ще ти дойде. Нѣка обмислимъ на късичко, що може да излѣзе отъ тая непрѣдвидлива стѣпка, която искашъ да сторишъ. Ти ще стигнешъ, да речемъ, до нѣкой входъ въ двореца: познатъ ли си тамъ, за да те пустятъ? Да, тебе те знахтъ, ала за твое нещастие; ще те хванатъ на всѣкой начинъ още прѣди да стѣпишъ на двора, и вмѣсто да те заведатъ въ княжескитѣ покои, дѣто сж щеркитѣ на Чернева, ще те откаратъ въ влажната тъмница; тамъ ще загинешъ въ мъчения забравенъ, безъ да постигнешъ цѣльта на такава една жертва. Ако чуешъ обаче моя съвѣтъ и обмислишъ всички други възможни способи, които още може да ти се прѣдставятъ и навѣрно щатъ се прѣдстави, имамъ надѣжда, че ще можешъ видѣ своята годеница, безъ да бѣдешъ длъженъ да си погубишъ зарадъ това животътъ, — па може дори и да ѝ освободишъ! . . .

— О, ти си ангелъ въ образъ човѣшки! извика страстно Стоянъ и пригърна избавителя си. Богъ те е изпратилъ за мене, ругателъ недостойни, въ най-лошо врѣме, за да ми покаже своето величие и тежината на моята вина!

— Внимай! напомняше му Драганъ и прѣдпазлива се озърташе. Твоего буйно държанье ми се струва че обърна къмъ насъ очитѣ на Тервельовитѣ съгледачи. Поне накъвъ ми се види оня човѣкъ, дѣто върви подирѣ ни и дава знакове на други двоица отзадъ си . . .

— Имаме оржие, рече Стоянъ съ горда рѣшителностъ. Щѣ ми се да се противѣхъ сега на цѣлия свѣтъ!

— Храбростта не е качество за осъждаване, усмихваше се тихо Драганъ. Истина, че моятъ господарь кори сега тази своя нѣкогашна добродѣтель, а днеска, на примѣръ, азъ съмъ длъженъ за негово пазене да прикривамъ тоя мечъ подъ своя кланикъ; и при все това ми се удаде вече нѣколко пѣти да опитамъ, че храбростта е добра билка противъ болестъ отъ опасностъ, каквато сега тъкмо заплашва чини ми се и тебе. Но все би било по-добрѣ да се не залавяме съ тѣхъ, защото помощниците имъ не ще сѣ далеко.

— Можѣ да имашъ лошо мнѣние за моята смѣлость? сърдѣше се младиятъ боляринъ. Остави само да дойде работата до бой. Видѣ щещъ, че не съмъ недостоенъ за болярски мечъ и име . .

— Ахъ, пакъ така безразсѣдно, сѣдѣше го Драганъ. За да ми покажешъ своята юнащина, ти си готовъ да хвърлишъ цѣлѣта си въ нова неизвѣстностъ, или и съвсѣмъ да ѣхъ осуетинишъ! Хваща вече да ме е страхъ, че не ще свършишъ, каквото ти обѣцахъ, ако не се държишъ по-хладнокрѣвно и не затиснешъ разумно всичките си пламъци, било те водило нататѣкъ отчаяние или честолюбие! . . . Я гледай, тия съгледачи мѣрятъ наистина възъ насъ. Ако не може другояче, ще се уловимъ на мечове, но за сега нѣка употребимъ измама. Прѣстори се на пиянъ, — ако можешъ: то нѣкакъ най-добрѣ ще изтъкува буйното държане на единъ младъ боляринъ, когото сутрина слугата води у домъ.

Драганъ нахлуни на момъка шарения калпакъ дълбоко надъ очитѣ — ужъ му го оправаше, — и като държеше болярина подъ мишица, подпираше го да не залита, а самъ боляринътъ съ прѣсторень и дрезгавъ гласъ залютъ една весела пѣсень. Славомировътъ слуга бързо съгледа, че съгледачитѣ отъ това се побъркахъ: споговорихъ се една минута, и тръгнахъ по-скоро къмъ тѣхъ, за да се увѣрятъ по-добрѣ. Минувачитѣ се отбивахъ прѣдъ клатушкавия подквасенъ боляринъ и прѣдъ едрия неговъ слуга, който въ всѣкого вперяше дързки погледи. Стѣдъ малко ги застигна първиятъ съгледачъ, — както се видѣше, главатарътъ на другитѣ, — на искане отблизу да надникне въ очитѣ на момъка; ала Драганъ се тласна възъ него тъй силно, че отфрѣкна на нѣколко крачки и се удари въ зида.

— Хей, простако недни! Захуча отгорѣ му, като позивади широкитъ си дългъ мечъ. Сега ще те науча на

приличие къмъ младия Златовъ, единчкъ пастѣдникъ на всички държовища на стария боляринъ Златовъ!

— А пъкъ азъ ще ти дамъ и връхнина, ако не ти стига толкова! Кръскаше прѣсторено Стояпъ, и дръпчеше съ мечъ по камънетѣ, като се клатѣше и вървѣше неохотно подиръ слугата си, който го теглѣше напръдъ. Съ тоя обратъ и съ тая смѣлостъ, съгледачтъ биде напълно убѣденъ, че се е излъгалъ. Изгледа разпаления момъкъ и меснатия му слуга, чиято сила тъкмо бѣ изпиталъ, на изгуби охота да се залавя съ непознатитѣ разяреви пианици въ неизвѣстна борба за просто добавчение. Намѣри за по-добруъ да си тръгне пакъ по изгубената диря. Кивнъ на своитѣ слугатари и се върнъ съ бързи крачки назадъ.

— Тѣй лесно нѣмаше да излѣземъ съ тѣхъ на глава, дори и да ни бѣдѣше сбивката благоприятна, ядосваше се Драганъ. Видишъ ли боляринъ, че не ти мисля злото? Сега само да побързаме за да стигнемъ скоро до мосто жилище, дѣто ще трѣба за сега да се криешъ. Азъ пъкъ трѣба да бързамъ пакъ да идъ у господаря, комуто сящо може би да съмъ потрѣбенъ, понеже Тервелъ ще да е вече на двора, и ако и да се е боялъ до сега да дигне ржка възъ княжеския гостъ, — не вѣрвамъ ни за бодка на дяволската му мисль, че ужъ не иска да му врѣди. стига само и най-малко да му е възможно. Ето, тука улицата е вече празна. Побързай — ей тамъ, оная послѣдна хижа, на дѣсно, тя е тя, къдѣто те водѣ. Тамъ ще намѣринъ баща ми, съ когото ще можешъ между туй да прѣкаранъ въ разговоръ за Черневи, които той добруъ познава. Повѣри му се, и размислѣте, какъ би се свършила по-добруъ тая работа. Когато се върнъ, щемъ се залови за онова, което намѣрихъ за най-сгодно.

Безъ да слуша, какъ му благодарѣше момъкътъ, Драганъ се обърна бързипкомъ и се запуснъ къмъ двореца, дѣто стигнъ слѣдъ малко сгорещенъ и потенъ. Въ портитѣ спокойно отбѣгнъ стражаря, който го бѣ прѣсрѣщилъ, и докѣдъ се той опомни, Драганъ се найде вече до страната на господаря си, чиято пъргава и вита снага изглеждаше съ явно удоволствие и се радваше, че въ негово отсъствие не му се е случило нищо лошо.

Славомиръ, като заченъ по обичая си да утѣшава ту едного, ту другия, скоро се разпали като вдѣхновенъ проповѣдникъ, а горкитѣ затворници, като забравихъ студа, що имъ сдървяваше удоветѣ, и своята злочестина, трупахъ се въ тѣсенъ кръгъ около него. Непрѣкъсваниятъ токъ на боже-

стената рѣчь унасяше и опояваше сърцата на злочеститѣ, които черпѣхъ утѣхъ и смѣлость изъ лѣчезарнитѣ негови очи и възвишена снага, на която смѣлата ревностъ придаваше величие на светецъ. Сѣщо и безбройната навалица, що стоеше около стражарската рѣшетка и колонадата, слушаше съ тихъ почитъ мощния гласъ, който се разнесе като буря по княжеския дворъ.

Тервель, повиканъ отъ челника на тъмницата, мѣрѣше двора съ бързи крачки, ала безъ да изпуща и въ това диво вълнение рѣшителността изъ ума си: размисляше, какъ да прѣкъсне дѣлото на Славомира, крайно хулно за неговата мощъ прѣдъ очитѣ на свѣта и на войницитѣ, и да накаже нарушителя на своитѣ заповѣди върху тъмницата. Княжескиятъ гостъ, у народа туку речи обожаванъ, а покрай това и приятелъ на Симеона, чийто навѣсенъ образъ бѣ съзрѣлъ до красна Любица на чардака, стоеше много високо за неговото наказание. Възъ челника на палатната стража той неискаше да излѣе яростта си отъ смѣтка за своитѣ планове, понеже тъкмѣше да си привлѣче всички вожди на войската. Разпѣди само съ хоканье и съ бой отдѣлни войници, които безъ да сѣ дължни по служба, стояхъ при затворницитѣ, и заповѣда на поредната чета да отстъпни чакъ до своята стражница, която се простираше отзадъ. Всичкиятъ народъ слѣдѣше тия безсилни упорства съ приятно злорадство и смѣхъ, отъ който боляринътъ още по-вече бѣснѣше. Като се сонѣхъ върху челника съ укори, че допуснѣтъ навалицата толкова много да задрѣсти свободното мѣсто, заповѣда да се нареди цѣлата стража, та съ бързи ходове ѝ разкарваше на вси страни и притискаше назадъ навалицата, като се усмиваше задоволено, когато изъ неѣ се чувахъ викове отъ боки на свалени и затѣпкани човѣци. Покрай това насочваше войницитѣ ужъ не-сѣгледно право въ затворницитѣ, които сѣщо така искаше да разбѣрка и прѣсне, за да прѣсѣче и Славомиру рѣчта; ала челникътъ на четата, който виждаше тайнитѣ знакове на Симеона отъ чардака, съ смѣла повеля отвърщаше всѣкой пътъ въ послѣдна минута своитѣ войници на страна и не даваше никакъ внимание на злобнитѣ погледи на Тервеля, които мѣташе възъ него подиръ всѣка развала на плана му. Боляринътъ, като искаше да избѣгне нѣкоя сбивка съ непокорния челникъ, напोकнъ прѣстанъ да мѣчи запѣхтѣната чета и ѝ разпуснѣ. Виждаше се, че му хрумнѣ друго срѣдство. Обърнѣ се къмъ просторнитѣ стѣлби на палатнитѣ врата, дѣто се навѣртахъ играчи и свирачи, готови на всѣка покана

за да развеселѣтъ княза, и като избра между рѣхъ нѣколцина гуслари и слѣпъ единъ пѣвецъ, доведе ги силомъ до затворницитѣ. Тука имъ заповѣда да придружаватъ пѣвеца, комуто нарѣча да почне една отъ обичнитѣ народни пѣсни. По такъвъ начинъ се надѣше коварниятъ Тервелъ хемъ да смути рѣчта на Славомира, хемъ да обърне на друга страна вниманието на неговитѣ слушатели, безъ да може да му прѣчи въ това челникътъ на стражата. Слѣпецътъ минѣ като въ мърчева по струнитѣ на гуслата си, и самъ смутенъ отъ пламеннитѣ думи на проповѣдника, захващъ съ неувѣренъ гласъ порѣчаната пѣсенъ. Суровиятъ ядъ на Тервеля го уплаши толкова, че забрави по-нататъшнитѣ стихове и трѣбваше изново да почне своя приказъ за нещастната любовъ на юнака къмъ красната самовила и за печалната негова сѣдба:

Хоро ми играе юда самовила,
 Хоро ми ти вилно съсъ своитѣ дружи,
 Та бори ми трепнѣтъ по Хемусъ високи,
 Бори шумни въ буенъ танецъ самовилски;
 Та се росенъ кѣпе въвъ дъждовенъ бисеръ,
 Що му въ листѣе пада отъ образи нейни.
 Но кога се изтокъ румени засмѣе,
 А тъмнина бѣга въвъ долини пусти,
 Юда самовила тихомъ се прощава:
 Дългитѣ си власи вѣтромъ разиграва,
 Сиви облакъ мигомъ за пѣтъ осѣдлава,
 Мигомъ осѣдлава, съ жълти смоци шиба,
 И говори любо коню вихрогно . . .

Слѣпецътъ, омаянъ отъ очарователния гласъ на Славомира, пакъ забрави думитѣ на самовилата, па като прѣстанѣ неволно въ пѣсенъта си, само слушаше като въ сѣнь. Но въ това врѣме осѣти силенъ ударъ въ гърдитѣ и се повали на земята, като изпуснѣ и гуслата изъ рацѣ. Жестокиятъ бояринъ въ ненаситена още злоба вдигнѣ инструмента отъ земята, па го разби о главата на най-близкия слушатель — стария Черневъ, който отвърнѣтъ отъ свирачитѣ слушаше младия проповѣдникъ съ най-голѣмо напрежение. Тая случка изпълни за минута утробата на Славомира съ благороденъ гнѣвъ и старата войнишка кръвъ потече пакъ по всичкитѣ му жили. Мълкомъ се спуснѣ съ стиснѣти зѣби въвъ боярина, и като издигнѣ едрия изненаденъ мжжъ съ сила, каквато никой не би очаквалъ въ тънкото му вито тѣло, трѣспѣ го долу, та цѣлото облѣкло и накити на Тервеля завъртѣхъ

по камънетѣ, а самъ боляринѣтъ останѣ нѣколко минути въ песьѣсъ.

По широкия дворѣ и грамаднитѣ простори, прѣпълнени съ народѣ, настанѣ гробна тишина. Славомирѣ, откакъ се опомни, кръстоса ръцѣ на гърдитѣ и наведе глава като въ срамѣ прѣдъ своето избѣхване. Драганѣ скоро извади широкия си мечъ и се хвърли още на врѣме между господаря си и болярина, попеже вождѣтъ на княжескитѣ войски, посинѣлъ отъ такѣвъ позорѣ, скочи като раненѣ бикѣ и замахнѣ смъртоносенѣ ударѣ върху главата на Славомира. Ударѣтъ обаче се отрази звѣнливо отъ меча на Драгана, който веднага му отвѣрихъ съ такѣвъ страшенѣ замахъ, че само бързиятъ скокъ заварди главата на Тервеля да не се прѣсне раздѣлена. Уплашенѣ викѣ женски отъ чардака и грѣмовита буря отъ гласове на струпания народѣ се отзовахъ на тия движения, които се случихъ въ една единичка минута.

— Внимай, — гостѣ! викаше Симеонѣ съ застрашителенѣ гласъ надолу въ двора.

— Гостѣ е, княжески гостѣ! отглашаше слѣдъ него цѣлото множество, и челникѣтъ на стражата се спуснѣ съ оръжие въ ръка и съ най-близкитѣ си войници между Славомира и своя вождѣ съ неговитѣ солдати, които се трупахъ около него. При това всеобщо напрежение зачу се откъмъ входа за княжеското жилище дрезгавъ, силенѣ мъжки смѣхъ, а слѣдъ него като по даденѣ знакъ — шумна веселостъ отъ многобройни смѣсени гласове. Като отъ вълшебство се обърнахъ всички гласове пататѣкъ, отъ дѣто идѣхъ бѣлѣзитѣ на тъмно обратно настрояние на мислитѣ, нежели онова, което тревожеше всинца.

— Князѣтъ, князѣтъ! разнесе се отъ купчина къмъ купчина.

Владимирѣ, мъжъ въ срѣдна пора, съ добродушно блѣдо лице, уморено отъ буйни наслаждения, обиколенѣ отъ своитѣ придворни и отъ жени хубавици, гледаше на явлението съ видна радостъ, и заплеска дѣтински съ ръцѣ.

— Отлично, сѣино зрѣлище! смѣеше се разпуснатъ и завиваше въ разкошната си ризница изтъщеното тѣло. Ето нѣколко деня станѣ, откакъ ми сѣ вече досадни еднообразнитѣ измислици на Склера, — па нѣма и защо да се чуди човѣкъ, когато истинскитѣ забавления сѣ ми изфръгнали изъ покоитѣ на двора. Хей, дойдете по-насамъ, юначни борци, — нѣка можъ отблизу да оцѣнявамъ заслугитѣ и да раздавамъ награди. Не бива да се казва за Владимира, че не признава

юнащвото. Ха, ха, ха, кой би рекълъ, че нашътъ гостъ, слабикинятъ моравецъ, ще повали грамадия Тервель както Склеровътъ левъ бѣ повалилъ бика!

Тервель трепнѣ и гнѣвно погледнѣ княза; отъ това обаче Владимиръ още повече избиваше въ смѣхъ, като се радваше на покрусата на болярина, чието влияние все неможеше да понася въ душата си, ако и да не мислѣше да се избави отъ него съ рѣшителна постѣпка.

— Ха, ха, ха, да го вземе бѣсътъ, както каже нашъ Тервель, — продължаваше Владимиръ въ своето весело разположение: — никой отъ жилавитѣ грѣцки борци не ми е показалъ такова изкуство. Никито, Никито! обърнѣ се къмъ посланика; — ще трѣба сега да помолижъ съсѣда си Светополка за нѣколко души за игри, — гледамъ, че тамъ въ Моравия сѣ хората по-силни и отъ мечкитѣ, па и въ много ще да надминуватъ пѣргавината и умѣнието на твоитѣ земици. Сега никакъ не ме очудва, че толкова пѣти сѣ смазвали фружкитѣ войски. А ти, Тервелю, скрий вече меча си, — то не е боярски да се боришъ така съ неравно оръжие. Азъ, князътъ, не мога да търпя това. Ти получи дѣлътъ си и, чини ми се, както го заслужаваше, защото тихиятъ оня мжжъ инакъ не би се разгнѣвилъ така на тебе. . . Да, що е това, вѣчни ми сѣдники? Струва ми се, че у тебе пакъ се пробуди оная кръвъ на вождъ, та искаше съ моя вождъ да прѣмѣришъ силитѣ си. Изведнѣжъ ти самъ забравяшъ за кротостъ и търпѣние, които винаги си ми прѣпорѣчвалъ. Е, сега недѣй се срамува: така ми си по-драгъ, отколкото съ онова нажалено и укорно лице, и никакъ не ме боли, че тѣй страшно порази моя вождъ, защото това поражение нѣма да запетни моето име. Влѣзъ въ редоветѣ на войската ми и азъ ще ти дамъ въ нежъ мѣсто достойно за твоя родъ и слава, — или пѣлъ, ако ти хареса повече придворниятъ животъ, заяви смѣло! Отъ твоето остроумие азъ очаквамъ повече забавки, отколкото отъ дивия Тервель и досадния Склеросъ, комуто старешката глава ми разваля удоволствието въ най-приятнитѣ веселби. . .

— Досадно ли ти е, княже? питаше горчиво Славомиръ, като си вдигнѣ главата къмъ него. О, какво тежко наказание заслужватъ слугитѣ ти, че те отстраняватъ и отъ най-хубавитѣ веселби. Нѣма нищо по-лесно отъ това, да ти направи човѣкъ хубаво, достойно развлѣчение. Защо не те посвѣтватъ да опиташъ и ония разтухи, съ които се залѣгваше татко ти, който, до колкото знамъ, никога не чувствуваше

досада? Защо страшишъ отъ благодатната любовъ на вѣрния свой народъ? Прави му добро, и безбройни благодарности отъ него ще те облажатъ по-вече, отколкото тия твои досегашни безумни придворни и окайни жени. . . Коипѣешъ за духовита, достойна забава? Дай свобода на тѣзи тука невинни нещастници и ще имашъ гледка, отъ която споменътъ ще ти бѣде утѣха и при смъртния часъ! . . .

— Охъ, пакъ проповѣдь, — сѣкашъ съмъ зналъ! засмѣ се князътъ принудено, и съ страхъ гледаше къмъ Тервеля.

Тервель поблѣднѣ, като знаеше, че врткавиятъ Владимиръ лесно би си пожелалъ тая нова работа зарадъ забава.

— То не е моя грижа, да ловжъ заговорници, или да ги прощавамъ, продължи князътъ, като затваряше морнитѣ си очи и си въздържаше прозѣвката. Отколѣ вече съмъ възложилъ Тервелю нежъ радостъ, да наказва прѣдатели, които не ми желяжтъ блѣска на бащината корона. Не щжъ ни да ги сждѣ. Па и какъвъ сждѣ? Тервель ги е заварилъ на дѣло, и съ това тѣ сж вече прѣсждени. Съ безмѣрно снхождение се развратява народътъ и прѣстая да се бои отъ господаря си, — което и за двамината е лошъ бѣлѣгъ. Менѣ сж наистина вече гнусни казнитѣ, и добрѣ че се найде Тервель, та пое голя товаръ върху себе; ала всички ме увѣряватъ, че безъ това зло не е възможно да се влада. Тогава нека е тѣй. Който не ще мирно да живѣе подъ моята властъ, но жъ подковава, нека изплаща!

Нѣколкоина затворници, които се надѣяхъ, че е случаятъ благоприятенъ да продуматъ на княза, искажъ да се притекатъ къмъ него и да се оправдаватъ, ала стражата не имъ позволи.

— Убѣденъ ли си наистина, свѣтли княже, че тия нещастници сж виновни? посочи Славомиръ къмъ тѣхъ.

— Ти мислишъ негли, че сж затворени безъ причина? възчуди се князътъ.

— Вѣрвамъ го, както въ светото евангелие.

— И каква полза би ималъ Тервель отъ подобна измама?

— Питашъ ме тѣй сполучно, княже мой, че можешъ само въпроса да отхвърлишъ отъ своитѣ думи, и за отговоръ ще остане голата читава истина. Попитай тамъ ония клетници, па питай и Тервеля по сжщия начинъ, както негова милость изпитва затворницитѣ, па щещъ видѣ всичко ясно както трѣба!

Вождътъ на княжескитѣ войски се закиска разглежено.

— Разбира се, че съ това си спечелихъ оная всеобща умраза, прѣславни мой прѣмждри и прѣхрабри княже, при-

свиване се Тервель. Ето, тука можешъ да прочетешъ моята полза въ последитѣ на всища наоколо, какъ сж ми благодарни, за дѣто се грижж за твоята безопасностъ. Дали бѣ измама и оня клинъ, който хвърли подирѣ ти синѣтъ на единъ казненъ боляринъ? Твойтъ гостъ има прѣдбо ро мнѣние за хората, защото си мисли негли, че е докаралъ цѣлия свѣтъ по мѣрата на своитѣ проповѣди, та го смѣта и за ядка на всѣка добродѣтель . . .

— Цѣлия свѣтъ, освѣнъ тебе, негоднико, — тебе познавамъ чакъ до основитѣ на отровната ти душа! извика Славомиръ. Оня клинъ гонѣше собствено тебе, понеже ти бѣ виновникѣтъ на това, за което той щѣше да отмѣсти на невинния въ работата князь. Тия ненабистни погледи на добрия инакъ народъ си запалитъ ти единъ противъ господаря му, и виждамъ ясно въ душата си, че ти единъ ще бждешъ оня, който ще вдигне върху своя князь смъртоносна ржка, зарадъ каквато толкова охотно дебешъ другитѣ негови подданици! . . .

— Гръмъ Перуновъ! зарева Тервель. Такова нѣщо никой другъ не би смѣялъ да ми каже прѣдъ княза, освѣнъ обичниятъ му гостъ, комуто всѣкой е длъженъ всичко да прощава. Не ми ли вѣрва прѣславниятъ мой господарь, азъ свалямъ тука веднага своето звание и на драго сърце оставямъ тежката грижа за неговата безопасностъ и за наказанието на заговорницитѣ другиму, у когото има по-вече довѣрие.

Владимиръ се стреснж.

— Не така, мой мили, галѣше хитрия боляринъ. Вѣрвамъ ти въ всичко, — недѣй се грижи. Знамъ, че почтениятъ ми гостъ не отбира отъ мъчнотиитѣ на властѣта и отъ длъжноститѣ, които произлизатъ отъ неж. Той повтаря само това, що е научилъ изъ книгитѣ и отъ такива мъжѣе, които доброволно и сами себе сж уморили, безъ да знажтъ дори, дали сж имали право. Одевѣ нарече и моитѣ дружки „окаянни жени“, като осжжда наслажденията, за които съмъ убѣденъ, че не ги е ни позналъ! Желалъ бихъ си яко, да добиеше инакво сжждение за свѣта и да не мисли, че животѣтъ е само дълго умирање, но че е още и чаша на радостъ, изъ която трѣба да приемъ, додѣто можемъ . . .

— Славомиръ може лесно да прѣзира твоитѣ дружки, княже, подсмиване се боляринѣтъ: не ли има ученичка, която по хубость надминува всички жени на твой дворецъ? . . .

— Внимај, Тервелю! изсмѣ се Владимиръ отъ цѣло гърло: пази се прѣдъ гости ми съ подобни думи, защото ей

сега той хвърли подиръ ти такъвъ погледъ, че очаквахъ да се повтори пакъ твоето поражение . . .

— Вълкътъ не пада въ ямата два пѣти! отсѣче Тервелъ разгнѣвенъ.

— Ала пакъ трѣба да се варди, мой драги. Менѣ тѣй ми се струва, че до нѣкъдѣ завивдашъ на Славомира. Желалъ бихъ да нѣма вражда помежду ви, — подайте си ръцѣ!

Двамината мжжѣ, върху които бѣ сега обърнато всичко внимание на тия, що бѣхъ наоколо, стояхъ неподвижни.

— Така ли почитате заповѣдта, или по-скоро просбата на княза си? питаше Владимиръ, като си повдигаше съ достоинство снагата, съ което обичаше да прикрива своето изтъщение.

Тервелъ като познаваше слабитѣ му страни, притиснѣ своята омраза къмъ Славомира и пристѣпи по-близу.

— Ето ми ржката, както князътъ желае! извика съ прѣстореча добрина. По волята на великодушния нашъ владѣтель забравимъ докачението и прѣдлагамъ своята дружба.

Славомиръ все стоеше неподвиженъ съ кръстосани ръцѣ.

— Е, ами ти? капѣше го Владимиръ. Дано не паднешъ въ благородството по-долу отъ простия войникъ, — ти, който проповѣдашъ миръ и любовъ. Или си толкова гордъ по реда си, че не щешъ на боляринъ и ржка да подадешъ?

— Подаль бихъ ъ и на най-клетия просекъ отъ твоята държава, княже, отговаряше Славомиръ съ кротка важность, ала не ще ъ подамъ за дружба на кървава лицемѣрна ржка, която гони християнитѣ!

— Второто пада и върху тебе, господарю мой, — викаше лукаво боляринътъ, разлютенъ отъ нова явна покруса, — защото вършѣ това въ твое име, като твое сѣчиво! Не излиза ли ясно изъ тая рѣчь, прѣясни нашъ княже, че твоятъ галенъ гостъ ни тебѣ не би подаль скѣпоцѣнната своя ржка? . . .

Князътъ, който подозираше всичко, се зачерви отъ гнѣвъ. Не му бѣше неприятно, че пишниятъ боляринъ осѣти по тоя начинъ прѣдъ свѣта княжеското величие надъ себе си. И боднѣтъ отъ това, сега Тервелъ обърнѣ острия му върхъ противъ самия него. Ако и да си прѣдставяше Славомира като безумникъ, способенъ за всичко, все пакъ бѣше много суетенъ, та не щеше да се отклони тѣй леко отъ подобно изпитание и не желаше да уличи Тервеля въ измама.

— Дума ли Тервелъ истина, Славомире? питаше безпокоенъ. Не би ли подаль ти ржката си по-скоро менѣ, на

българския князь, отколкото на послѣдния просекъ въ държавата?

Дълбока тишина, по-дълбока отъ оная, що бѣ настанѣла слѣдъ поражението на Тервеля, завладѣ на всѣдѣ наоколо. Нѣкои, дори повечето отъ околнитѣ, задържахъ дѣха си отъ страхъ за безтрепетния Славомиръ, комуто характера познавахъ добръ, а други — шепя хора на Тервеля и придворни — чакахъ съ нетърпѣние и отмъстителна надѣжда, че напаконъ ще загине омразниятъ проповѣдникъ зарадъ своята осждителна смѣлость.

— Не! — прозвуча твърдиятъ рѣшителенъ отговоръ на Славомира.

(Слѣдва.)

Сръбскитѣ претенции въ Западна България).

Въ тази статия искамъ да споделижъ съ нашия читателъ нѣколко мисли по етнографическия въпросъ, който въ най-ново врѣме подигнахъ Сърбитѣ поради своитѣ прѣтенции върху оная наша страна, която етнографически се нарича Западна България, а археологически е позната подъ име Македония.

Фактъ е, че македонскитѣ Българи сж захванжли да се събуждатъ по-рано отъ мизийскитѣ и тракийскитѣ. Нека оставимъ за това да говори самъ Дриновъ: „Доста е, казва той,²⁾ да си наумимъ, че македонци сж: и Паисий, отъ когото се захваща историята на българското възраждане, и Кирилъ Пейчиновичъ Тетовецъ, авторътъ на една отъ първитѣ печатни български книги, която е издадена още на 1816. год. въ Будимъ, и Хаджи Теодосий Синаитски, бащата на българското книгопечатание, и Хаджи Йоакимъ, даскалъ Кърчовски, който най-напрѣдъ е захванжлъ да печата книги, писани съ народенъ български езикъ,³⁾ и Неофитъ Рилски, патриархътъ на българскитѣ учители, и Христаки Павловичъ Душничанинъ, и Иоанъ Димитриевичъ Охридянинъ, единъ отъ първитѣ български книгоиздатели въ Цариградъ, и много други отъ първитѣ дѣйци по възражданъето на българския народъ“. Излиза, че до като Мизия ни е дала царѣ въ старо врѣме, Тракия — политическо освобождение въ ново врѣме, Македония ни е дала умствено пробужданъе въ старо врѣме и въ ново врѣме. Безъ дѣлото Кирилъ-Методиево не щѣхме да имаме ни великѣ Симеонъ, ни просвѣтенъ Климентъ Охридски, ни тогавашниятъ златенъ вѣкъ на българската книжнина;

¹⁾ Тази статия прѣдава въ главни черти съдържанието на рѣчта, която чете на 11. Май 1893. год., на вечеринката въ Славянската Бесѣда, дадена въ полза на дружеството св. Кирилъ и Методий, бившиятъ студентъ по филологията отъ нашето Висше Училище, Дримколовъ (псевдонимъ).

²⁾ М. Дриновъ: „Първата българска типография въ Солунъ“, с. Период. Списание, кн. 31, стр. 2.

³⁾ М. Дриновъ: „Нѣколко бѣлѣжки за Йоакима даскала Кърчовскаго,“ сПер. Списание, кн. 34, стр. 472.

безъ дѣлото на единъ Паисий Богъ знае, още колко врѣме дрѣмка ще дрѣмѣхме. Ето накратко, какво дължимъ на Македония.

Но за жалость Македония е, безъ съмнѣние, най-злочестата българска страна. Тамъ, по думитѣ на поета, „робството загрози природата.“ Кой е за това най-много кривъ? Безъ много мислене, крива е страната Македония: нейнитѣ хубости, нейното географическо положение. Отъ една страна, минжлото на Македония, което е отъ най-бурнитѣ и най-блѣскавитѣ въ историята изобщо, отъ друга нейното економическо значение, на чело съ главния ѝ градъ Солунъ, прави естествено народитѣ да бждѣтъ живо заинтересувани съ нейната сѣдба. За Гърцитѣ безъ Македония нѣма мегали идея, велика Елада; напоследъкъ и за Сърбитѣ безъ нея нѣма велика Сърбия. А само тѣ ли сж? . . Гърцитѣ, лукави како сжци гърци, вършихъ що можахъ, и разполагатъ, както могатъ, още въ южна Македония, но все губѣтъ и губѣтъ. Сърбитѣ наирѣдъ почти нищо не сж вършили, но вършатъ или поне се мѣчатъ да вършатъ сега. Първитѣ се отчайватъ, а вторитѣ, сѣкашъ, се одързостиватъ. Тукъ азъ ще поговорѣ за Сърбитѣ, за стойността на нихнитѣ прѣтении, като се ограничавамъ само да покажѣ, що мислѣтъ въ сжщностъ сегашнитѣ Сърби за народността на македонското население и що сж мислили старитѣ сръбски царѣ, сръбски патриарси, сръбски лѣтописци. Както виждате, нѣма да изкарвамъ българщината на македонското население съ помощта на историята изобщо нито съ името на населението, нито съ националното му чувство, величествено изразено въ възражданѣето, нито съ свидѣтелствата на познати европейски пѣтувачи, стари и нови, нито пъкъ съ езика, защото то би било за насъ, както и за цѣлия славянски миръ, и смѣшно и досѣдително, за да не кажѣ унизително.

Прѣди всичко, трѣбва добрѣ да се помни, че прѣтенииитѣ на Сърбитѣ въ Македония датуватъ отъ 1878. год., а именно стъ Берлинския конгресъ. Тогава Гърци и Сърби, уплашени отъ новооснованата България, която се разрѣши отъ знаменитата въ нашата история дата 19. Февруарий, изявихъ въ Берлинския конгресъ своето незадоволство отъ това, и основайки се ужъ на нѣкакво историко-етнографическо право убѣждавахъ свѣтътъ, че цѣла Македония е населена съ Елини и Сърби. Конгресътъ, безъ съмнѣние, и безъ това ще ни разединѣше, тѣй като дипломатията яко не гледа на наука и правда: тя прилага своятъ макиавеловски спо-

собъ всегдѣ, гдѣто отъ малко-малко ѝ се удаде случай; но фактъ е, че отъ тогава Сърбитѣ, наши еднокръвни съсѣди, се явиха открито наши непримирими врагове. Истина е, че и прѣди 20—30 години е имало въ този или онзи западно-български градъ по нѣкой сръбски учителъ, но той е прѣподавалъ на български безъ никаква задня цѣль, водейки се отъ единствената мисль — да помогне на своитѣ сродни братя.

Ще покажѣ накратко, какъ сръбскитѣ писатели отъ възражданъето до 1878. год. не сж ни помисляли за Сърби на истокъ отъ Българска Морава и на югъ отъ Шаръ Планина. Ще захванѣ отъ Вука Караджича, понеже той е безъ съмнѣние най-великиятъ Сърбинъ на новото врѣме. Вукъ е собиралъ материяльтъ за своя рѣчникъ само изъ ония земи, които всѣкому, па и намъ сж познати като сръбски. Той е първиятъ, който извади на видѣло въ 1822. г. нѣколко (27) български пѣсни отъ юго-источна Македония (Разлогъ). Накъ той първъ посочи характернитѣ черти на българския езикъ¹⁾ и то възъ основание на тия именно разложки пѣсни и на Мосхонелския тетраглюсъ (отъ 1770 г.),²⁾ въ който българската часть е писана на охридско-битолски говоръ. Вукъ — събирачътъ на сръбската народна словесность, Вукъ — етнографътъ, изобщо Вукъ — фолклористътъ, умрѣ, безъ да чуе сладкитѣ думи на сегашното съдружие отъ категорията на Гопчевича. Раичъ, бащата на сръбската история, счита изрично Косово поле за граница между (Стара) Сърбия и България: „Косово поле, еже съ Булгарією граничитъ.“³⁾ Г. Хаджичъ, около 60-тѣ години е печаталъ една политико-обществена „Речь у свое врѣме,“ гдѣто между друго опрѣдѣля границитѣ, въ които обитаватъ отдѣлно сръбското и българското племе, и ги опрѣдѣля така, както ги знаелъ всѣкой тогавашенъ Сърбинъ и както сж познати намъ и всѣкому; за дѣлидбена линия между едното и другото поставя Българска Морава, Шаръ-Планина, Призренъ.⁴⁾ Верковичовитѣ „Народне

¹⁾ Караджич, Додатакъ къ Санктпетербургскимъ сравнителнимъ рѣчницима свију језика и нарѣчија с особитимъ огледима Бугарскогъ језика. У Бечу, 1822.

²⁾ Вж. за тетраглюса въ „Историята на българскитѣ рѣчници“ отъ Дринова, помѣстена въ списанаето „Утро“ год. I, 1892/3, № 7 и 8, стр. 119.

³⁾ Јоаниъ Раичъ, Историја разнихъ славенскихъ народовъ. Въ Будимѣ, 1823, часть третая, стр. 206.

⁴⁾ Г. Хаджичъ: „Речь у свое врѣме или Соединство Србеко-Бугарскогъ народа на книжевномъ полю югославенства.“ Печатана е въ вѣстникъ „Зимзеленъ“. Единъ откъсъ: „Овимъ начиномъ заузима бугарска областъ највечи део старе Мизие, Трацие и Македоніе или провинцију Урумелию. На целомъ овомъ простору главно е становништво Бугари.“ Интересно е, че рѣчта е печатана именно въ „Зимзеленъ“, който билъ приложение къмъ „Световидъ“, тѣй като, споредъ добити свѣдѣния, първото начало на сръбскитѣ прѣвенции върху Западна България е положено въ журнала Световидъ за 1876. год.

песме македонски бугара“ сж печатани въ 1860. год. въ бѣлградската държавна печатница; тѣ сж при това посветени на тогавашната сръбска княгиня Юлия.⁵⁾

Важно е за насъ обстоятелството, че и виднитѣ днешни Сърби, които сега търсѣтъ сръбство вѣнъ отъ означенитѣ граници, прѣди години не сж помисляли за подобно нѣщо. Ексь-регентътъ Иовапъ Ристичъ въ 1854. год. нѣма нищо противъ слѣднитѣ думи на стария пѣтувачъ Брокиера: „рѣка Морава дѣли България отъ Сърбия.“¹⁾ Чед. Миятовичъ въ 1863 г. е прѣвелъ на сръбски „Пѣтуванъето по славянскитѣ области въ Турско“ отъ английскитѣ госпожици Ирби и Микензия. Михаилъ Пличъ въ 1876. г. прѣвелъ „Пѣтуванъето край Дринъ и Вардаръ“ отъ Хана.²⁾ И въ двѣтѣ тия книги, както е извѣстно, говори се всѣ за Българи на сѣверъ до Шаръ-планина, а пѣкъ сж прѣведени безъ никакви поправки. Забѣлжете при това, че Иличъ е капитанъ отъ сръбския генераленъ щабъ и че книгата е издадена отъ тогавашния воененъ министъръ-полковникъ (сетнѣ генералъ-регентъ) Коста Протичъ. Въ послѣдно врѣме и извѣстниятъ Ст. Новаковичъ не можѣ да се удържи отъ общото течение, което завладѣ сръбскитѣ умове за посръббяване чужди земи и народности. Но прѣди години той смѣло възставаше въ името на науката срѣщу новитѣ тенденции на Милоевича. Той пишеше: „Не стигало това, че такива постѣпки на завоевателната политика въ срѣднитѣ вѣкове ни навлѣкохъ турско робство, ами трѣбвало съ такво отнасяне спрѣмо Българитѣ, съ каквото се отличава г. Милоевичъ, въ днешно врѣме да подновимъ старото зло.“³⁾ Какъ хубаво звучѣтъ тия вѣрни думици! Камо го сега оня ученъ Новаковичъ да ги прочете, да ги разбере,

⁵⁾ Верковичъ, за да прави издирания въ Македония, поддържанъ билъ отъ различни сръбски дружества и отъ самото сръбско правителство. Справ. слѣднитѣ думи на г. Ст. Новаковича: „Ideja Šafarikova, da se kogod pošlje u južne slovenske zemlje pod Turcima, naročito u Makedoniju i Staru Srbiju, dala je povod, te je srpska vlada potpomogla odlazak, a poslije potpomagala bavljenje St. I. Verkovića na tim stranama, koji je pomagao i srpskom muzeju da dodje do gdje kojih rijetkih starina.“ Глед. неговата стат. „Dr. Ianko Šafarik“ въ Rad lugo-slavenske Akademije, кн. 41, стр. 204.

¹⁾ Вж. Иованъ Ристичъ: „О историчной важности упомена старія путника.“: „Поменута варошъ (Нишъ) одстои на одну милю одъ реке (р. Морава), коя дели Бугарску одъ Расіе или Србіе.“ Гласник, кн. 6, стр. 213.

²⁾ Вж. Путovanje крозъ поречину Дрина и Вардара, превео с немачкогъ Михаилъ Ник. Иличъ, Генералштабни капетан. У Београду, 1876. На стр. 148 четемъ: „Горна је Добра планинска и мршава, населена Бугарима источне цркве.“ Само на стр. 128, гдѣто Ханъ счита и градъ Призренъ за населенъ съ Българи, прѣводичѣтъ не се съгласява, та прави бѣлѣжка, че призренци сж Сърби.

³⁾ Ст. Новаковичъ и М. Кујунджичъ, „Рефератъ о збирци — Седамстотина и четрдесет рязнихъ песама са 2450 речи из Праве (Старе) Србіје Милоша С. Милоевича.“ Гласник, 1873 г., кн. 38, стр. 347. Ето по-голъмъ откъсѣ, както си е на сръбски: „Ово је сувише небратско и неполитично поступање према

да ги слѣдва? Сега го нѣма: сега е дипломатъ (отъ напръдничката партия), а като такъвъ той неизмѣнно трѣбва да слѣдва правилата на дипломатството.

Могълъ бихъ, ако имаше нужда, да покажъ, че и И. Гарашанинъ, и К. Николаевичъ, и Даниичъ, и Бр. Радичевичъ, и Св. Никетичъ, и К. Поповичъ, и М. Миличевичъ и други писатели, поети и политици, прѣжни и сегашни, все така сж знаели до неотдавна, но, чини ми се, стига и толкова, понеже Сърбитѣ това не отричатъ. Ще споменъ и това, че щомъ излѣзнъ Каницовото дѣло „Donau-Bulgarien“, въ което се разправя и за българщината въ Нишъ, списанието „Српска Зора“ въ год. 1877. се произнесе твърдѣ съчувствено и помѣсти дори и ликътъ на автора. Трѣбва да имаме при това още прѣдъ видъ, че въ „Српска Зора“ сътрудници сж били такива свѣтли сръбски имена, каквито сж поетитѣ Змай Иовановичъ, Джура Якиничъ, А. Ненадовичъ и др. Помнѣте добрѣ, че всичко това става, въ 1877. год., а не днесъ. Днесъ тоя Каницъ, и Ами Бвѹе, и Лежанъ, и Ханъ, и всички пжтувачи, които еднодушно говорѣтъ за Българи до Шаръ и до Морава, се третиратъ като невѣжи, подкупени, българофили, макаръ че Каницъ и Ами Бвѹе сж били почетни членове и на сръбското учено дружество и на сръбската матица. Добрѣ сж казвали Римлянитѣ: *tempora mutantur et nos mutamur in illis*.

Двама сж, и всичко, може-би, двама Сърби, които сж започнали още около 1867 год. да причисляватъ западнитѣ Българи къмъ сръбското племе. Тѣ сж споменѣтиятъ Милошъ Милоевичъ и Панто Сречковичъ. Истинскиятъ дѣецъ и баща на сръбскитѣ претенции е именно Милоевичъ. До 1878. год. той съ своята теория е билъ туку-речи символъ за шовинизмъ у самитѣ Сърби. Г. г. Новаковичъ и Куюнджичъ по неговъ адресъ сж писали слѣднитѣ думи: „Колко голѣмо расстояние може да има отъ мислитѣ въ главата на единъ патриотъ до истинскитѣ факти!“¹⁾ И нашъ Ботевъ нерѣдко въ своитѣ фейлетони взема името му за посмѣшище. Ала днесъ тоя Милоевичъ отъ сръбско гледище трѣбва да се счита или за светецъ, или пъкъ за демонъ, понеже стана причина да се прахосватъ сума злочести динари.

најблизем племену на истоку нашем. Мало је било, што нас оваке ствари и освојачка политика у средњем веку бацаше у турско ропство, него треба оваким понашањем према Бугарима, каквим се г Милојевић одликује, у данашње време да поновимо стара ала. Наше је, да одбијемо од наше литературе оваке неплемените поступке.“

¹⁾ Вж. Реферат, и пр. Гласник кн. 38, стр 332.

Впрочемъ, трѣбва да знаемъ, че и днесъ не всички Сърби търсѣтъ свои еднородци на истокъ отъ Българска Морава и на югъ отъ Шаръ-Планина. Наопаки, има и такива, които и сега открито въставатъ срѣщу некоректното поведение на своитѣ братя. Такъвъ е напр. даровитиятъ срѣбски историкъ Иларионъ Руварацъ и познатиятъ намъ С. Верковичъ.

Нека сега хвърлимъ бързъ погледъ върху срѣбската история, за да видимъ, дали е било нѣкогажъ врѣме, въ което Сърбитѣ да сж считали македонското население за срѣбско. Нѣма нужда да се спирамъ върху факти, които говорятъ, какъ македонското население се е държало твърдо о своята българска народност и тогава, когато е било подъ Сърбитѣ, и още какъ и другитѣ народи сж го знаели и тогава (подъ срѣбска властъ) за българско, защото и едното и друго е твърдѣ познато. Ще покажѣ само, какъ срѣбскитѣ царѣ и срѣбскитѣ патриарси, когато сж владѣли Македония или частъ отъ нея, сж знаели и сж казвали, че владѣжтъ страна, населена съ Българи. Ще видимъ още, че и срѣбскитѣ писци и лѣтописци считатъ Македония за българска страна.

Силниятъ царъ Душанъ съ право се титулува **царь срѣблемъ и българомъ**, защото е владѣлъ надъ западнитѣ (македонскитѣ) Българи. Въ негово врѣме, знайно е, надъ Источна България царуваше самовластно царъ Иоанъ Александъръ. Че Душанъ е считалъ подвластното македонско население за българско и че именно поради това той се е наричалъ царъ **и българомъ**, вижда се още по-ясно отъ едно негово писмо до венецианския дожъ Андрей Дандоло, писано въ Съръ на 1345. г., тъкмо когато Душанъ бѣше на върха на своята мощъ. Въ това писмо Душанъ се титулува точно: владѣтель на малка частъ отъ българското царство.¹⁾ Въ единъ срѣбски лѣтописъ на срѣбскитѣ царѣ четемъ: „кралъ Стефанъ в 1830. г. подчини кюстендилскитѣ Българи“.²⁾ Срѣбскиятъ царъ Стефанъ Първовенчени, запитвайки за нѣкои църковни въпроси тогавашниятъ охридски архиепископъ Димитъръ Хоматиански, нарича го „архи-

¹⁾ Вж. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, II, 278 : „Stephanis dei gratia Servie, Dioclie, Chilminie, Zente, Albanie et maritime regionis rex, nec non Bulgarie imperii partis non modice particeps, et fere totius imperii Romanie dominus“ — Вж. и Дриновъ сПСП. кн 29 и 30, стр. 143.

²⁾ Л. Стоянович: „Неколико рукописа из бечке царске библиотеке“. Гласникъ, кн. 38. Тамъ въ лѣтописъ царемъ срѣбскимъ на стр. 46: „Въ лѣто .SWAN. оубы краль Стефанъ Михаила цара българекаго на Велбоуждоу и припи Българе.“

епископ целе Бугарске¹⁾ *ἡρχιεπίσκοπος πάλης Βουλγαρίας* ¹⁾; а охридският патриархъ Иоанъ Пресвитеръ, дебранинъ, въ сръбски единъ ръкописъ е нареченъ патриархъ Бугарсѣки земли. ²⁾ Сръбскитѣ ипекски патриарси се титулуватъ патриарси сръблемъ и бѣлгаромъ, защото подъ нѣхното духовно вѣдомство сѣ се намирали сѣверозападнитѣ бѣлгарски градове Нишъ, Куманово, Скопие и др. Патриархъ Арсений Чернеовичъ собственорѣчно пише: „изходихъ всичкитѣ сръбски, поморски и бѣлгарски земи и дойдохъ туку въ Осоговския манастиръ.“ ³⁾ Този Осоговски манастиръ, гдѣто е писана бѣлѣжката, нахожда се въ скопския санджакъ (около криворѣчна Паланка), т. е. въ бѣлгарска земя. Иеротей Рачанинъ, сѣрбинъ, иероманахъ на манастиръ Рача (окр. ужички въ Сърбия), въ своето „Путашаствіе къ граду Іерусалиму въ лѣто отъ рождѣ Христова 1704“ пише между друго: „дойдосмо на Бугарску Мораву“ и понадолѣ: „И паки дойдосмо у Велез градъ Бугарскый, а Турци зову Тюприлія“. ⁴⁾ Единъ Сѣрбинъ отъ 15 в., яничаринъ Михаилъ Константиновичъ отъ Островица, нарича Македония въ своитѣ записки бѣлгарско царство и бѣлгарска земя. ⁵⁾ Този сѣщиятъ Сѣрбинъ титулува Крали Марка Прилепски „бѣлгарски князь“. ⁶⁾ Нека ми бѣде позволено туку да кажѣ, че тоя титулъ на Крали Марка напълно се посрѣща съ титула князь на Бѣлгария, който му даватъ старитѣ цѣтувачи и писатели. Наричатъ го: *comita Bulgariae, despota Bulgariae, rex*

¹⁾ Димитрия Хоматинскот одговори на питања кралѣа Стефана Првовенчаног о црквеним стварима“, Гласник, кн 33. Питанија и отговоритѣ сѣ отпавяни на грѣцки, защото кралѣа Стефанъ е билъ доста книжовенъ, поради което нареченъ е и „Дукъ“; вж. все тамъ.

²⁾ М. Дриновъ: „Изъ старобѣлгарската книжнина“, с.П.Сп. кн. 31.

³⁾ Ив. Јастребовъ: „Податци за историју цркве у Старој Србији“, Гласник кн. 42, стр. 355: „Изводи се мнѣ смѣреномъ архіепископоу пекскомъ и проч. прохидити . . . далними области всехъ ербекихъ и поморскихъ и бѣлгарскихъ землѣ, и придохъ зде въ манастиръ Осоговъ.“ — Вж. и у Дринова, с.П.Сп. кн. 31, стр. 17.

⁴⁾ Ст. Новаковичъ: „Прилози к историји српске книжовности“, Гласник кн. 31, стр. 297 и 299. Обрѣщаме вниманието върху името Бугарска Морава на г. Сречковича, понеже споредъ него „то је чисто пропагандијска ствар, а у изводима нема такво реке“; вж. „Станье и односи“, Гласник кн 54, стр. 116. И Даничићъ ѣ знае Бугарска Мораву; вж. неговиятъ „Рјечникъ изъ книжевнихъ старина српскихъ“ подъ думитѣ Бинѣа и Морави.

⁵⁾ Запискитѣ на Константиновича сѣ писани на полски между 1490 и 1516., а ние ги нахождаме прѣведени въ Гласник кн 18 подъ заглавие „Турска историја или кроника“. На стр. 75: „Овај (цар Урош Стефан) је дао био двама браћамъ да управљају са бугарскимъ царствомъ“. Историцитѣ, въ това число и г. Сречковичъ, знаѣтъ, че тия двама братя сѣ Вуканинъ и Угленъ. По-натамо (стр. 76) Константиновичъ разказва, че царъ Мурадъ I погубилъ двамата братя и „после тога заузео је за себе безъ свакогъ препона цело бугарску земљу“.

⁶⁾ „Тада је царъ Бѣзавитъ скупилъ војску противъ Марка, бугарскогъ князъ“ и т. н. Ibid., стр. 80.

Bulgariae, Prince of Bulgaria, Signor di Bulgaria, Rè di Bulgaria и под. ¹⁾ Хърватинътъ Валтазаръ Крчеличъ въ своята история на загребската катедрална черква счита изрично Крали Марка за българинъ: Marcus Kralievics erat Bulgarus ²⁾. Крали-Маркова майка е Елена, сестра на българския юнакъ Момчилъ войвода, а баща му е Вълкашинъ, който по свидѣтелството на черногорския митрополитъ Василия Петровичъ и по други вилъ отъ націе болгарскіе. Така ни учи и Паисиевата история, за такъвъ го знахтъ и нашитѣ народни пѣсни. Ето и началото на една пѣсень, писана съ престонароденъ духъ отъ Андрея Качичъ:

Босна слави Рељу Бошњанина,
Сењ бијели Иву Сењанина,
Унгарија Сибињанин-Јанка.
Булгарија Краљевића Марка,
Ердеговци Милош-Кобилића и т. н. ³⁾

Ето защо на тоя Крали Марко, който прѣзъ петстотингодишното ни робуване е подгрѣвалъ най-живо националното чувство на простия Българинъ, има право да се величае името му надъ нѣкоя частъ въ просвѣтената паша столица, както се величае той навсѣкждѣ, гдѣто живѣе Българинъ.

Ще приключъ срѣбскитѣ свидѣтельства за българщината на македонскитѣ славяни съ слѣдния пасажъ изъ лѣтописа на срѣбската ипекска патриаршия: **Таковъ Тракин и Македонинъ биша Болгари.** Лѣтописътъ е издаденъ отъ Милоевича. ⁴⁾ Азъ четѣхъ, пакъ четѣхъ и се чудѣхъ, какъ тъй Милоевичъ, Милошъ Милоевичъ, патриотътъ, който наброява 11 1/2 милиона Сърби ⁵⁾, какъ тъй е пропустналъ да се печата тоя пасажъ, безъ да го поправи!

Интересенъ и ползовитъ е за насъ фактътъ, че Сърбитѣ и сега не знахтъ, докждѣ да търсѣхтъ срѣбството. Надпрѣварватъ се, кой отъ кого да спечели името на по-разпаденъ патриотъ. Едни казватъ: срѣбското племе се простира до Охридъ, Прилепъ, Кюстендилъ, Видинъ; други казватъ — до Солунъ и до Ломъ-Паланка, трети казватъ — до Търново, а нѣкои пъкъ, като се съди по нѣхнитѣ доводи, искатъ да кажѣтъ, че Българи сѣ само Гагаузитѣ около Варна. Г-нъ Новаковичъ се присмива на послѣднитѣ, защото

¹⁾ Иларијон Руварац, О кнезу Лазару. У Новам Саду, 1888, стр. 414—422. — Ch. Norf, Chroniques gréco-romanes. Berlin, 1873, стр. 273.

²⁾ О кнезу Лазару, 420.

³⁾ Ibid., 186 и 422.

⁴⁾ Ibid., 308 и 309.

⁵⁾ М. Милоевич: „Обшги лист патријаршије печске“, Гласник кн. 35, стр. 13.

⁶⁾ Точно 11.650.000. Вж. споменжтиятъ „Рефератъ“, стр. 331.

споредъ нихъ „види се, да Бугара једва где има на Балканском полуострову“ ¹⁾. Г-нъ Сречковичъ, професоръ въ великата школа, тврди, че Панагюрище е сръбски градъ и че, слѣдователно, извѣстниятъ нашъ историкъ Маринъ Дриновъ е (сърбинъ, защото е панагюрецъ ²⁾). За Сърбитѣ нѣма нищо мжчно: те взематъ единъ листъ книга, па свободно си чертайтъ рѣка Янтра за источна граница на Велика Сърбия. Тѣй че тая нихна Велика Сърбия прѣкрасно е начертана на картитѣ имъ.

Далечъ отъ насъ, далечъ отъ насъ подобенъ шовонизмъ Да не се лакомимъ за чуждото! Гдѣто иматъ право другитѣ, дайте имъ го! Не търсѣте Велика България, ами търсѣте Цѣлокупна България! Ако бѣхме си служили и ние съ такива доводи, съ каквито си служатъ Сърбитѣ, щѣхме да имъ докажемъ, и съ много по-голѣмо право, че въ Бѣлградъ живѣйтъ Българи. Знае се отъ исторіята, че до 12, 13 вѣкъ въ Бѣлградъ населението било българско. Рѣка Сава се счита прѣдѣлъ между Унгария и България. ³⁾. Пространството между Морава и Бѣлградъ е извѣстно подъ име български лѣсъ и български пустини. ⁴⁾. Самъ Бѣлградъ се нарича български Бѣлградъ. ⁵⁾. Свидѣтельствата за такво тврдене сж отъ 11. и 12. в., т. е. отъ тогава, когато свободна България не смѣществуваше (1017—1186 г.); слѣдов., за да се нарича нѣщо българско, трѣбва да има основание въ името на населението, на масата, а не въ името на господари — българи, както нѣкой може

¹⁾ Вж. Рефератътъ, стр. 346.

²⁾ Вж. „Славянскій Извѣстия“, год. 1887, и ПСп. кн. 31, стр. 19.

³⁾ Dr. P. Matcović: „Putovanja po balkanskom poluotoku za srednjega vjeka“, Rad. kn. 42. — Стр. 65: „... per fluente Save fluminis navigio in Bulgaria perducti“. — Стр. 75: К потонјему mjestu (Matavilla) dodaje Albert Aquenski (патуваѣ прѣзъ 1096—1401 год.) „ubi terminantur fines regni Bulgarorum“, а та је медја, како gore spomenusmo, dopirala negda do ušća Save u Dunav. — Стр. 105 (патуваѣ Otto de Dioglio въ год. 1147): Ugarska је s ove strane kalužnom vodom opasana, s drugoga pako kraja bistra ju rieka dieli od Bugarske“ (vjerovatno Sava). — Чети още на стр. 105, 117, 121.

⁴⁾ Ibid.: Silvae Bulgarorum, Silva Bulgariae, deserta Bulgariae, Bulgarenwalt; вж. стр. 62, 73, 76, 115 и т. н. Привеждамъ за пр. думитъ на божигробския поклонникъ Литберта отъ год. 1054: „Prevališi panonske medje nastupiše ogromnu pustoš, koju bugarskimi pustinjama (deserta Bulgariae) zovu“. Тамъ на стр. 70. Глед. и „Стари патуванія прѣзъ България“ отъ Д-ръ И. Д. Шишмановъ въ Мин. сб. IV, 357.

⁵⁾ Alba bulgarica, Bulgariae oppidum, Bellagrava bogarensis. Глед. Руvaraцъ, О кнезу Лазару, 154, и сжидитъ „Putovanja“ отъ Matcovića, стр. 79, 105 и др. Стр. 105: Dalje sledi (Диоглио) opis Bugarske, koja nastaje Biogradom (Bellograva), koj se „bugarskim“ (bogarensis) zove, da se različi od istoimenoga grada (Stolni Biograd) ugarskoga. На стр. 77 четеме: Nikita, biogradski načelnik i namjesnik Bugarske (principe Bulgarorum et praeside civitatis). — Така се нарича Бѣлградъ и у историческия географъ Катанчича; вж. неговия „Спомениъ Београда“ (1789 г.) въ Гласник кн. 5, стр. 159 (Београд Бугарске).

да си мисли. А що ни трѣбва и толкозъ далечъ да отиваме: когато войводата Петъръ Делянъ въ 1040 г. подигна българското знаме противъ византийското иго, за да възстанови Самуиловото царство, първитѣ въстаници съ него бѣхж българитѣ отъ Нишъ до Бѣлградъ; столицина станж Нишъ и сѣтиѣ Скопје, отгдѣто вече въстанието получи общъ характеръ. ¹⁾ — Но ние не претендуваме върху земитѣ до Бѣлградъ, защото даваме право на послѣшнитѣ историко-етнографически събития, които настѣпиха особено слѣдъ косовската битка, именно — сръбскитѣ прѣселѣвания отъ Стара Сърбия (Нови-Пезаръ) въ посока къмъ Бѣлградъ. Обаче отъ р. Морава на истокъ населението си остана българско. Пътувачитѣ отъ 15 в. насамъ изрично казватъ: Морава дѣли България отъ Сърбия. ²⁾ Прѣсно ни е въ паметта, какъ въ Нишъ, Лѣсковецъ и другитѣ околни градове българщината цѣвтѣше до 1878 год. Епископъ Викторъ Нишки дописваше си съ българския екзархъ Антима, а всѣкому извѣстниятъ дѣбранинъ Партений Зографски умрѣ въ 1876 г. като български епископъ въ Пиротъ. Ще ли види отсега бѣлъ день българщината въ тая българска покраина?

Заклучението първо и послѣдно за сръбскитѣ претенции въ Македония е слѣдното: Научни основания нѣма. Всичко се върши отъ държавни интереси. Очакваше се съединение съ Сърбитѣ въ Босна и Херцеговина, за да излѣзнѣтъ оттамъ на Адриатическо море. Въ 1878 год. тия двѣ области минѣхж въ яки рѣцѣ и тѣ тогава обърнахж погледитѣ си къмъ Бѣло море. И днесъ нѣма учени Сърби, които да вѣрватъ, че въ Македония има сръбско племе. Тѣ добрѣ

¹⁾ Dr. Fr. Rački: „Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI stoljeću“, Rad. kn. 25. Str. 226: Ustanak se najprije u Podunavlju i Pomoravlju širio. Petar (Делянъ) je na ime iz Carigrada uputio se u one krajeve doprvši do Beograda na ušću Save i Dunava, i pod stieg neodvislosti sakupljajući narod . . . Ustanak je iz prva početka liepo uspievao. Kuda god je Petar Deljan prolazio, bugarski ga narod s' oduševljenjem pratio „slaveći ga kano cara svojega radostnimi uzkliei“. Ovaј slavodobitni pohod predje iz Pomoravlja, imenito iz grada Niša, u gornje Vardarje u Skoplje „stolicu Bugarske“. Думитѣ въ кукички сѣ заети отъ Кедрина: — И споменхитѣ прѣди малко Катанчичъ твърди, че българщината въ 11. в. се простирала до Бѣлградъ: Да е народа Бугарскогъ до Београда било, отуда се заключити може, што се е Петаръ (Делянъ) трудѣо, издаваючи се за унука Самоиловогъ, побунити га. Вж. „Споменъ Београда“, Гласникъ кн. 5. стр. 162

²⁾ Брокперъ (1433 г.), Петяничъ, Шеперъ (1533 г.), Пигафете (1567 г.), Безалтъ (1584 г.), Вратиславъ отъ Митровицъ (1591 г.), Веннеръ (1616 г.), Тафернеръ (1665 г.); срав. още: Курипешичъ (1530 г.), Рамберти (1534 г.), Бецекъ, Вранчичъ (1553 г.) и др. Не намирамъ за нужно да превеждамъ цитати. Ще укажж само нѣкои страници. Matcović „Риованѣ“ въ Rad: кн. 42, стр. 171; кн. 49, стр. 121; кн. 62, стр. 53 и 56. Шишмавовъ „Стари пътувания“ въ Мин. сб.: IV, 438, 452, 466; VI, 172. Јованъ Ристичъ „О историчной важности упомена. . .“ въ Гласникъ, кн. 6, стр. 213.

знахтъ, че нихнитѣ прѣдѣди — сръбскитѣ царѣ, сръбскитѣ патриарси, сръбскитѣ писатели, стари и нови, сѣ считали Македония за българска страна. Цѣлѣта имъ е просто, да убѣдхтъ масата, за да ѝ накаратъ въ даденъ моментъ да мре като за свои брати. Нѣма съмнѣние, че за да получи сръбската пропаганда посока именно къмъ югъ и истокъ, не е безъ намѣса и на знайния славянски врагъ, оня, който служи на извѣстното *Drang nach Osten* . . . Каква ще бѣде сетнината отъ тая пропаганда, Сърбитѣ не могатъ да знахтъ : „Шта Бог да и среѣа јуначка!“ Тѣ работихъ, ала успѣхъ нѣматъ. Всѣки градъ, всѣко село, всѣка колиба си има веќе свои дѣйци по нашия църковенъ въпросъ Едно нѣщо Сърбитѣ още се надѣхтъ да сполучхтъ, то е — да направихъ отъ македонскитѣ Българи особена македонска народност, та така поне да осуетхтъ цѣлокупността на България, която ги плаши. Днесъ Македония не е лишена и отъ такъвъ родъ сръбска пропаганда. Има тукъ-тамѣ личности, които така проповѣдватъ и получаватъ пари отъ сръбскитѣ консули

Нека ми бѣде позволено въ заключение да се обърнѣхъ къмъ свѣстнитѣ Сърби, за да имъ напомнѣхъ, че население, което е вложило въ българската история — Кирила и Методия, Климента, Наума и другитѣ седмочисленици, Ивана Рилски, столицина Охридъ, охридска патриаршия, първа искра за възражданъето на българщината, първа печатница, първа книга на простионароденъ езикъ, и особено, едно глаголско азбукѣ, едно кирилско азбукѣ, единъ прѣводъ на светитѣ книги, който има общославянско значение, и едно богомилство, — население, което е вложило всичко тово въ българската история, било е и ще си остане краежгъленъ камъкъ на българщината.

Драмковъ.

СОЦИАЛНИЯТЪ ВЪПРОСЪ И ИДЕЯТА НА АСОЦИАЦИЯТА.

(Продължение отъ кн. IV.)

„Социализмътъ е наука, която е приложена въ всичкитѣ клонове на човѣшката дѣятелностъ съ ясно съзнание и съ пълно разбиране на нѣщата,“¹⁾ така опрѣдѣлява Бебелъ съ безкрайна самоувѣреностъ своето „научно вѣрване.“ Вече възъ основа на прѣдишния анализъ ние мислимъ, че имаме право да кажемъ, че такъвъ възгледъ върху „научния социализмъ“ не е нищо друго, освѣнъ „научно самоизлѣгване“, което произлиза отъ това, че водителитѣ сж искали да дадѣтъ на своитѣ желанія и идеали непогрѣшима научна основа и че сж побъркали при това революционнитѣ си социалъ-политически искания съ нуждитѣ на една строга наука. Ако разгледаме по отблизу и послѣдната ужъ строга научна фаза, ние срѣщаме двѣ основни недоказани положения (*petitio principii*!): 1) че съ прѣмахването на економическата конкуренция ще изчезнатъ и егоистичнитѣ наклонности на човѣка; 2) че еволюцията на историята необоримо води къмъ това прѣмахване.

Прѣди още да се завземемъ съ разбора на тѣзи главни материялистични възгледи, нека прѣдположимъ хипотетично, че това се е вече случило.²⁾

Безъ да влизаме въ изслѣдване на въпроситѣ, които съ хиляди се подигатъ при мисълта за социалистическата уредба и които сж най-докачливиятъ прѣдметъ за строго

¹⁾ A. Bebel, Die Frau u. d. Soz., стр. 376; бълг. прѣв., стр. 362.

²⁾ Литературата по това питанье за бждната социалистическа уредба (*Zukunftsstaat*!) се увеличи слѣдъ рѣзкитѣ нападки на Е. Рихтера Ср. 1) Дебатитѣ въ райхстага на 31-й ян., 3., 4., 6 и 7 февр. т. г.; 2) „Sozialdemokratische Zukunftsbilder.“ Соц.-демократическитѣ отговори сж между други: Kurt Falk, Die Bestrebungen der Sozialdemokratie etc. 2 изд. Nürnberg 1891 г. — B. August, (August Bebel?), Eugen Richters sozialdemokratische Zerrbilder, Leipzig (s. a.) и Franz Mehring, Herrn E. Richters Bilder aus der Gegenwart Nürnberg 1892. — Твърдѣ сериозна работа е съчинението на A. Schäffle, Die Aussichtslosigkeit der Sozialdemokratie, 4 изд. Tübingen 1893. Соц.-демокр. отговоръ: H. Brehm, Die Einsichtslosigkeit des Herrn Schäffle etc.

научни разисквания, ние ще обърнемъ повече внимание върху въпроситѣ за произвождане и разпрѣдѣлване.

Най-характерно е отношението на социалъ-демократитѣ къмъ този въпросъ, и като го анализираме по-близо, ние виждаме, че тѣ като че ли се движатъ въ нѣкакъвъ лъжовенъ кръгъ. Единъ отъ най-виднитѣ марксисти, Каутски утвърждава категорически, че това не е важенъ въпросъ, „който нѣма такъво значение, каквото често му приписватъ.“¹⁾ Обаче това само показва, че авторътъ не иска да разбере, че съ този въпросъ сѣ свързани най-тънцитѣ психологически проблеми, и още повече авторътъ показва, при всичката си ученостъ, че той не може да разбере най-влиятелнитѣ фактори въ обществения животъ. А при това неговото съчинение е полу-официяленъ коментаръ къмъ програмата на партията, съставена на събора въ Ерфуртъ (1891 г.).²⁾

Отъ своитѣ прѣдишни възгледи, че на всѣкиго трѣбва да се даде цѣлиятъ продуктъ на неговата работа, социалъ-демократитѣ се отказахъ и постановихъ, че „всѣки ще получи споредъ нуждитѣ си.“

Ако си прѣдставимъ на примѣръ една такава държава, каквата е Германия, съ население отъ нѣколко десетини милиона, лесно можемъ да си въобразимъ, съ какви трудове ще бѣдѣтъ свързани изчисленията на обикновенитѣ нужди на всѣки единъ човѣкъ и на онѣзи голѣми маси отъ стоки, които сѣ потрѣбни за едно такъво многомилionenно общество. Отъ това ще зависи и опрѣдѣлението на работническото врѣме и на количествата на производството. Нищо друго освѣнъ страхътъ, че и при бѣдната уредба хората ще си останѣтъ егоистични, накара социалиститѣ да отмахнатъ положението, споредъ което всѣки ще получи напълно продуктитѣ на своя трудъ: „Ако бихме дѣлили винѣги всичкитѣ продукти, това би значило да се въстановява частната собственостъ въ срѣдствата на производството,“³⁾ казва съ безцеремонна откровеностъ официялниятъ коментаторъ. Ето защо вече сега се турятъ вериги на бѣднитѣ членове на идеалната социална уредба,

¹⁾ „Das Erfurter Programm“ etc., erläutert von K. Kautsky, 3. изд. Шутгарт 1892, стр. 155.

²⁾ ср. Protokoll über die Verhandlungen des Parteitags etc. abg. zu Erfurt. Berlin 1891., стр. 3—6; Също: 323—338 и др. K. Kautsky. o. c., стр. V.—VIII. K. Kautsky und Br. Schoenlank, Grundsätze und Forderungen der Sozialdemokratie. Erläuter. zum Erfurter Programm, Berlin 1892., стр. 23—27.

³⁾ K. Kautsky, Das Erfurter Programm etc. стр. 156: „Jahraus, jahrein alle Produkte theilen, hiesse nach und nach Privateigenthum an Produktionsmitteln wieder herstellen.“

при която производителитѣ ще получатъ само установенитѣ отъ „избранитѣ прѣдставители“ порции, безъ да се гледа, колко кой се труди, т. е. безъ да се обръща потрѣбното внимание върху индивидуалнитѣ способности и индивидуалното прилежание на всѣки производител. Немà това сж „най-свършенитѣ педагогически“ срѣдства, за да се повдигне производителността на една страна? Това ли е „най-справедливото“ възнаграждение за различнитѣ категории на труда, свързани съ различни напръгания? „Несправедливостта ще бѣде отмѣнена, обаче тя ще си остане, казва единъ социал-демократически писател. . . . И въ социалистическата държава. . . . ще работятъ прилежно и лѣниво. . . . Може ли инакъ да стане, освѣнъ че единиятъ да работи за другия. . . . За туй ли, че чукътъ десетъ пѣти трѣбва да чукне гвоздеятъ, а клѣшитѣ могатъ да го извадятъ съ единъ махъ, за туй ли работата на първия е по-значителна?“¹⁾ Ето защо трѣбва споредъ него лѣнивиятъ и прилежниятъ еднакво да се възнаграждаватъ, а пъкъ управителската мѣдростъ ще има много проста работа — „ще прѣброи отворенитѣ гърла и ще прѣсмѣта продуктитѣ, необходими за да бѣдятъ наситени“ (!!);²⁾ казва сѣщиятъ писател, Дитценъ. Други коментатори отиватъ още по-далечъ, като самонадѣяно обѣщаватъ, че „при социалистическата уредба всѣки ще консумира споредъ желанието си.“ (*Konsumtion nach Belieben!*).³⁾ Разбира се, че такива обѣщания се основаватъ върху „дълбокото ужъ научно убѣждение,“ че при социал-демократическата уредба ще потече медъ и масло, както въ страната Ханаанска. Социалиститѣ утвърдяватъ, че натрупванъето на капиталитѣ е достигнѣло сега толкова голѣми размѣри, че може да осигури благосъстоянието на членоветѣ на социалистическата уредба,⁴⁾ като забравятъ при това, че по нѣкога обѣщаватъ на „пестовнитѣ грабители — капиталисти,“ че ужъ ще ги възнаградятъ за неизбѣжнитѣ загуби, както това

¹⁾ J. Dietzgen, Die Zukunft der Sozialdemokratie. Neuer Abdruck. Berlin, 1891., стр. 9.

²⁾ Dietzgen, o. c., стр. 16: „Man zählt die offenen Mäuler und kalkuliert das Produkt, welches nöthig ist, sie zu stopfen“

³⁾ „Gesellschaftliches und Privateigentum,“ „Sozialdemokratische Bibliothek,“ Heft 1. вж „Handwörterbuch der Staatswissenschaften,“ 28. Lieferung, стр. 734.

⁴⁾ Ср. напр. Fr. Engels, Dührings Umwälzung der Wissenschaft, II изд. Zürich 1886, стр. 270. Fr. Engels, Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft, 3. изд. Zürich 1885, стр. 49.

направихъ Марксъ, Лассалъ и др.¹⁾ Обаче изпълнението на това обѣщание е вече за туй немислимо, защото социалистическата държава именно ще изгуби, ако поиска честно да възнагради собственицитѣ. Отъ друга страна най-солиднитѣ изслѣдователи доказватъ, че сѣществующитѣ богатства не сѣ толкова голѣми и че въ сѣщото врѣме сѣврѣменното производство не е още достатъчно, да удовлетвори всичкитѣ народни нужди.²⁾ Възможно ли е да се прѣдположи, че при социалистическата уредба ще се уголѣми производството, когато всѣки производителъ ще бѣде сигуренъ, че каквато и да бѣде интесивността на неговата работа, той винаги ще получи толкова, колкото и другитѣ производители. Даже Родбертусъ призна, че при даденитѣ условия на нашия общественъ животъ и при сѣврѣменното равнище на работническитѣ маси не е възможно да се прѣмахне частната собственостъ, защото за производителитѣ още е необходимо „принуждението къмъ работа.“³⁾ Разбира се, че социаль-демократитѣ не искатъ сега да признаватъ справедливостта на тѣзи „буржоазни забѣлѣжки“, понеже утвърждаватъ, че хората ще се прѣобразятъ и ще станатъ сѣврѣшени. Безъ съмнѣние, при „извѣстни условия“ е възможенъ такъвъ социалистически животъ, както, на примѣръ, това се практикува въ манастиритѣ, но и тамъ той върви нормално само тогава, когато членовѣтѣ на калугерскитѣ конгрегации високо държатъ своето божествено знаме. Обаче голѣмитѣ народни маси се нуждаатъ отъ по-прости но пѣкъ за това по-силни стимули (потици), за да изпълняватъ гражданскитѣ си длѣжности. Справедливо забѣлѣжи Лавеле, че „честта може да направи герои, но не работници,“⁴⁾ и стига да си припомнимъ, че прочутитѣ асоциации на Луи Блана, създадени отъ него въ името на братството помежду равнитѣ работници, станяхъ „огнище на плесници“ („boite aux

¹⁾ ср. Leroy-Beaulieu, Le collectivisme. 2 изд. Paris 1885, стр. 167 и сл., 38 „Journal des Economistes“ Май 1883 г., стр. 184. А. Шефле, Сжщността на социализма. Бѣлг. прѣв. Кюстендиль 1886 ч. I. стр. 32,

²⁾ Ch. Gide, Principes d'économie politique, 4. изд., Paris 1894, стр. 374—377, 438—440.

³⁾ Rodbertus, Zur Beleuchtung der socialen Frage, 1875, стр. 222; вж. Schönberg, Handbuch der politischen Oekonomie, 3. изд., Tübingen 1881., т. I., стр. 237; ср. сжщо А. Шефле, Сжщността на социализма, прѣв. отъ руски etc. Кюстендиль 1886, стр. 47.

⁴⁾ E. de Laveley. Two new utopias. The contemporary Review. January 1890, стр. 14.

Ср. И. И. Янжулъ, Въ поискахъ лучшаго будущаго. Соціальные этюды. Петербургъ 1893, стр. 141.

giffles!“), за да се убѣдимъ, че Лавеле не клевети работниците. Луи Бланъ искаше, производителитѣ да се ръководятъ не отъ личнитѣ интереси, а отъ своята честъ („point d'honneur“), като посочваше на войскитѣ, обаче право забѣлзва по поводъ на това извѣстниятъ економистъ Рошеръ, че „Луи Бланъ забрави онѣзи 30 случаи на смъртното наказание, които се намиратъ въ воинския уставъ.“¹⁾

И така ние виждаме, че социалъ-демократитѣ, като намѣрили, че е опасно и невъзможно да се дава на всѣкого онова, което той произвежда, се принудихъ да приобѣгватъ къмъ „честността“ и „скромността“ на производителитѣ и къмъ урегулироването съ прикази нуждитѣ на маситѣ. Тѣмъ се вижда, че лесно ще бѣде да се установи, какви и колко продукти сѣ необходими за всѣко село, за всѣки градъ, окръгъ и най-сетнѣ държава, защото ще бѣде опрѣдѣлено, въ какво и колко всѣки се нуждае.

Сега всичко това се регулира благодарение на условията на пазара и на конкуренцията: споредъ това, колко се търси извѣстна стока, така се и прѣдлага. По този начинъ става грандиозна циркуляция на стокитѣ. Отъ Южна Русия, Сѣверна Америка и Австралия се стича жито въ различнитѣ пунитове на Европа, за да се прехранятъ напр., южно-германскитѣ селяни, на които е по-сгодно да обработватъ тютюнъ и др. нѣща. „И най-бѣдниятъ селянинъ и работникъ, казва Лавеле, се ползува отъ тази всемирна циркуляция отъ продуктитѣ на цѣлия свѣтъ: лештъ за дрѣхы дохожда отъ Австралия, петролей отъ Пенсилванія и Кавказъ, оризъ отъ Индия, кафе отъ Ява“ и т. н., и т. н. Свободнитѣ капитали, които тласкатъ владѣтелитѣ, да ги употребятъ по най-сгоденъ начинъ, се стичатъ тамъ, гдѣто най-много се нуждаятъ отъ тѣхъ, и безъ „намѣсване на властѣта“ градове като Лондонъ и Парижъ съ нѣколко милиони население получаватъ онѣзи хиляди разни продукти, отъ които се нуждаятъ жителитѣ имъ. Този най-главенъ пулъс на общественя животъ, законътъ за искането и прѣдлагането, ще прѣстане да бие: централнитѣ общипски и държавни управления ще разпрѣдѣлятъ стокитѣ по административенъ начинъ, и ако тази машина нѣма да върви нормално, тогава хората ще бѣдѣтъ задлъжени да се подчинятъ на „по-високи ин-

¹⁾ W. Roscher, System der Volkswirtschaft. XVI. изд. т. I. Stuttgart 1882, стр. 184

Louis-Blanc прѣдлагаше да се напише надъ вратитѣ на държавнитѣ работилници: „dans une association de frères qui travaillent, tout paresseux est un voleur“.

тереси“.¹⁾ Но кой може да гарантира, че производството не ще се намали, особено въ селското стопанство! Въ момента, когато ще „удари послѣдниятъ часъ на капиталистическото производство“ селянитѣ ще стоѣтъ въ умствено отношение по-долу отъ градскитѣ жители. Какъвъ интересъ ще ги накара да работѣтъ съ същото трудолюбие, както и по-напрѣдъ, безъ да почиватъ, безъ да се хранѣтъ човѣшки, когато не ще иматъ нужда да спестѣтъ малко пари! На ли „point d'honneur?“ Наистина, съществуватъ задруги и общо владѣние, но това все пакъ не е социалистическа уредба, за това че всѣка една задруга и община основаватъ цѣлятъ си економически животъ върху лични материални интереси, които се защищаватъ отъ единъ, тѣй да кажемъ, „коллективенъ индивидуумъ“, но стига селянинътъ да знае, че отъ интензивността на неговата работа и отъ неговото извънредно трудолюбие не зависи подигането на неговото благосъстояние, и той нѣма да напрѣга до кръвъ мускулитѣ си и да води плугътъ съ потъ на лицето си. Но ако и въ консумацията той не бѣде скромненъ, ако той се откаже да яде само лукъ и чушки и поиска да яде както градскиятъ жителъ, — кой гарантира, че тогава нѣма да стане дефицитъ въ продуктитѣ? Разбира се, че въ първо врѣме ще има „експроприирани отъ експроприаторитѣ капитали“, съ тѣхъ ще бѣде възможно и отъ „вънъ“, „задъ граница“ да се получатъ нѣщата, които липсватъ, — обаче съ намалението на капиталитѣ ще се намалятъ и оръдията на производството, и съ тѣхъ и продуктитѣ, — и всеобщъ банкротъ е неизбѣжно нѣщо! Бебелъ мисли, че статистиката ще послужи като една всеобща панацея.²⁾ Обаче и при съврѣмената уредба статистиката играе не малка роля, но тя нѣма почти никакво значение, когато се явяватъ неочаквани естествени стихии, както градушка, засуха и т. н., а пъкъ отъ друга страна, при социалистическата уредба, тя значително по-малко ще бѣде въ състояние да прѣдопрѣдѣли интензивността на общественото производство, когато милиони селяни не ще се ръководѣтъ отъ личния интересъ, а ще работѣтъ за „обществена полза“. На да ли тогава ще бѣде възможно да се намали работническото врѣме на нѣколко часа въ день, както това обѣщаватъ „во-

¹⁾ „Mais voilà tous ces gens à l'oeuvre, qui les dirigera, qui les surveillera? . . . Il faudrait autant de surveillants, autant d'agents du pouvoir que de travailleurs réels“. Lamennais, Oeuvres posthumes, p. 156. — cp. Cauwès, Cours d'économie politique. 3. изд. т. I, Paris 1893., стр 166.

²⁾ Bebel, die Frau etc., стр. 270 и др.

дителитѣ“. На какво казано, противурѣчията, въ които се намиратъ социалъ-демократитѣ относително въпроса за разпрѣдѣлянето сж за тѣхъ необорими: благоразумието и психологията изискватъ, да се възнаграждава пропорционално качеството на труда на всѣки единъ работникъ, обаче това не е демократично! Бѣше дума, че критериумътъ трѣбва да бѣде „обществено необходимо врѣме“, по кой ще може да установи дѣлътъ на всѣки единъ, напр. въ машинното производство на една стока, гдѣто има толкова сложни операции? Последнитѣ програми въ Гота (1890 г.) и Ерфуртъ (1891 г.) постановиха, да се дава еднакво възнаграждение на всѣкиго споредъ нуждитѣ му, но това е вече чистъ комунизъмъ съ всичкитѣ му лоши сетнини, защото при тази последна формула, макаръ че се запазва „демократическото самолюбие“ на маситѣ, е очевидно, че съ това е нераздѣлно свързана утопическата вѣра въ „благородната“ натура на маситѣ и . . . намалението на производството! Въ сжщо врѣме, споредъ „коментаторитѣ“, е опасно да се възнагради интензивността на труда и индивидуалнитѣ качества на производителитѣ, понеже това ще създаде „работническа аристокрация“ и . . . социалистическото общество ще бѣде винѣги застрашавано отъ едно второ социално грѣхопадение — въвеждането на „частна собственост“ и „капиталистическо производство“! . . . Не е ли това страшенъ лъжливъ кръгъ? Разбира се, че остава още едно радикално срѣдство, а именно да се задължатъ производителитѣ да произвождатъ толкова, колкото ще се опрѣдѣли по „административенъ начинъ“, т. е. ще се употреби насилие при помощта на социалистическитѣ „власти“, обаче ние вече добръ знаемъ, че интензивното производство само тамъ се развива, гдѣто трудътъ е свободенъ и гдѣто справедливо се възнаграждава по заслугитѣ.

Всичкитѣ тѣзи въпроси се разглеждатъ въ социалъ-демократическитѣ списания само да се каже, че буржуазната злоба ги измисля. Социалиститѣ не могатъ да допуснатъ, че при прѣмахването на капиталистическата уредба ще кипятъ сжщитѣ страсти въ грѣдитѣ на човѣка, а въ сжщото врѣме се плашатъ вече сега отъ тѣхъ.

Ние се задоволихме само съ тѣзи въпроси, като оставихме хиляди други на страна. Нека сега погледнемъ, какво

е равнището на онѣзи хора, които ще се занимаватъ съ уреджанъето на бѣдния идеаленъ животъ.

Смѣстествува ли помежду тѣхъ нравствено единство и братско съгласие, за да дадѣтъ величественъ примѣръ на „скубителитъ“ и за да разклатѣтъ съ примѣрния си партизански животъ тѣхнитѣ „егоистични прѣдразсѣдци“, чѣ въвежданъето на социализма ще създаде анархия, ще бѣде възвѣрщанъе къмъ първобитното състоянъе, — прѣдразсѣдци, които сподѣляше единъ такъвъ благороденъ хуманенъ мислителъ, както Джонъ Стюартъ Милъ?

Нека си припомнимъ прѣди всичко първата французка революция (1789—1796), гдѣто въ името на народа и благодарение на неговото безгранично господство една партия прашаше друга на ешафота: жирондисти, хербертисти, дантонисти! и най-сетнѣ трѣбваше „демократическиятъ тиранъ“ Робеспьеръ да сподѣли участъта на своитѣ жертви и да хвърли републиканскиятъ народъ въ обятията на корсиканския деспотъ. А страшната братоубийствена война съ вандейскитѣ селяни, които не искаха да се подчинѣтъ на революцията! Нека си припомнимъ борбата, която пламнѣ измежду революционеритѣ на интернационалитѣ работнически събори ¹⁾. Нека си припомнимъ непримиримата борба между Маркса и Бакунина, която и сега, по-диръ около тридесетъ години, се води ожесточено помежду тѣхнитѣ политически наслѣдници — социалъ-демократитѣ и анархиститѣ! Азъ самичкъ чухъ въ 1890 г. на едно анархическо събрание въ Парижъ, какъ единъ виденъ ораторъ каза, чѣ ако би на 1-и Май социалиститѣ побѣдили и завладѣли градския съвѣтъ, то анархиститѣ трѣбва съ бомби да бѣдѣтъ приготвени, за да имъ изтрѣгнатъ тази власт. (!!) А чѣ анархиститѣ не се шегуватъ, за туй ние имаме прѣсни „херостратовски“ примѣри на невиннитѣ жертви въ Барселонския театъръ и въ Парижката камара!! . И тѣ не сѣ малобройни помежду революционнитѣ елементи: въ Белгия, Испания и Италия тѣ сѣ по-многобройни. отколкото марксиститѣ ²⁾. Въ Франция ние срѣщаме безбройни фракции, защото нито работническитѣ маси, нито особено прѣдводители имъ искатъ да принесѣтъ своитѣ лични, дребни инте-

¹⁾ Вж. напр. C. Stegmann u. C. Hugo, Handbuch des Socialismus, I. Lief, Zürich 1894, стр. 5—10.

E. de Laveley, Le socialisme contemporain, 4. изд. Paris 1888, гл. IX: Grandeur et décadence de l'internationale.

²⁾ Cauwès, о. с., т. I, стр. 150.

Handwörterbuch der Statswissenschaften, о. с., стр. 724 и сл.

реси, своето честолюбие и самолюбие въ жертва на „общото благополучие“. Старитѣ блашкисти се разпадатъ на фракции, защото не могатъ да се съгласятъ относително своята „тактика“ спрѣмо „политиката“ на генерала Буланже: създадената отъ Геда (Guesde) организация на „френскитѣ социал-демократи“ (collectivistes) се разклаща поради препирнитѣ на „просвѣтени учители“: Guesde, Deville и Lafargue образуватъ фракция на марксиститѣ, а пъкъ Brousse и Malon създаватъ едно оппортунистическо течение чрѣзъ образуването на една „поссибилистическа партия“, обаче и въ тѣхнитѣ редове не трая дълго съгласие: въ 1890 год. и поссибилиститѣ се разпадатъ на двѣ други фракции: бруссисти (Brousse) и аллеманисти (Allemane), и ако прибавимъ още многобройнитѣ анархически кръгове, — ние ще можемъ да си прѣдставимъ онова „братско съгласие“, което вече сега господува помежду „прѣобразователитѣ на човѣшкия родъ“. Разбира се, че това „национално“ съгласие не можеше да се не прояви и въ интернационалнитѣ питання, — и ето на международния работнически конгресъ въ Парижъ, по случай на всемирното изложение въ 1889 г., тѣзи вътрешни безредици докарахъ до скандални сблъсквания и щѣхъ да спрѣтъ засѣданията на този съборъ, ако германскитѣ социал-демократи да не бѣхъ повлияли съ своята численостъ и благоразумие ¹⁾. А пъкъ и въ самата Германия, гдѣто, както видѣхме, особени причини допуснахъ една всеобща концентрация на социализма, въ последно врѣме се захванъ едно особено движение, което, като угрожава спокойниятъ вървежъ на социалъ-демократическата организация, може, при „благоприятни условия“, да прѣдизвика голѣмо разклащане въ тази партия. И въ Германия помежду фракциите станяхъ по прѣди доста сблъсквания, така между ласаловцитѣ и марксиститѣ, помежду последнитѣ и анархиститѣ (Most), обаче сега захванъ едно „ултра-демократическо и ултра-революционно“ кипѣние, насочено най-вече срѣщу съврѣшената организация на германскитѣ социалисти, което най-ясно е формулирано въ книгата на извѣстния социалъ-демократически публицистъ Милеръ ²⁾: „Класовата борба въ нѣмската социалъ-демократия“.

¹⁾ Вж. Protocoll des Internationalen Arbeiter-Congresses zu Paris. Deutsche Uebersetzung. Nürnberg 1890.

²⁾ Hans Müller. Der Klassenkampf in der deutschen Sozialdemokratie. Zürich 1892.

Ср. сжщо: Protokoll über die Verhand... zu Halle. Berlin 1890, стр. 42—47, 54—65 и др.; особено Protokoll über die Verhandlungen... zu Erfurt, Berlin 1891: „Die Anschuldigungen der Berlin. Opposition“, стр. 53—80 и др.

Съ постепенното нарастване на германското социалистическо движение, съ уголѣмяването на числото на социалистическите народни прѣдставители, които лека-полека концентрираха цѣлото движение въ ръцѣтъ си, тѣ станяха по-спокойни, защото се страхуватъ за своята организация. Макаръ че тѣ не умекчиха програмата, обаче въ дѣйствиата си станяха много по-благоразумни; като захваняха да взиматъ участие въ общите работи на райхстага, ¹⁾ тѣ се запознаха по-отблизу съ сложния механизъмъ на „държавната наредба“ и съ всичките мъжнотии, които ще срѣщнатъ при едно опитване за прѣмахването ѝ. Въ сѣщо врѣме характерътъ на изборитѣ въ райхстага ги влѣче въ борба съ другите партии и ги принуди да увеличатъ числото на гласоподавателитѣ, безъ да гледатъ, да ли тѣ сѣ истински социалисти. Тѣ захваняха да кокетиратъ съ дребнитѣ собственици — „буржоа“ и занаятчици, а сѣщо така и съ селянитѣ. Въ редоветѣ имъ се появиха повече и повече прѣдставители отъ „експлоататорскитѣ класове“, или пъкъ прѣдставители отъ „умствения пролетариятъ“, който е често, за жалостъ, самонадѣянъ „пролетариятъ на ума“. Така напр. социалъ-демократическите прѣдставители въ райхстага по занятието сѣ: адвокати, писатели, гостилничари, фабриканти и продавачи на тютюнъ, търговци и независими занаятчици.

Умѣреността и благоразумието на тѣзи водители се показа особено въ въпроса за празнуването на 1-ия Май, което бѣше установено на парижкия конгресъ въ 1889 година. Като видяха, че не е възможно прокарането на тази „интервационална демонстрация на работническото поборничество“, прѣдставителитѣ на германската социалъ-демократия рѣшиха, че пролетариатътъ не е задълженъ да празнува този день, ако намѣри, споредъ условията на мѣстния животъ, че това е свързано съ известни опасности, както напр. сблъскване съ войскитѣ. Това бѣше едно голѣмо нравствено поражение на партията, но доказателство на нейното благоразумие и нейната „реална политика“. Съща умѣреностъ се прояви и въ редовете на водителитѣ, когато на 24. и 25. Февруарий 1891. г. въ Берлинъ станяха демонстрации на безработни пролетарии, къмъ които не бѣха допуснати социалъ-демократитѣ да приематъ общо участие. За партията това бѣше трагически моментъ: чувствата на „социалистическия дългъ“ я караха да се вмѣсва въ тѣзи демонстрации на пролетарията, обаче страхътъ отъ опасностъ за едно сблъс-

¹⁾ „Schwatzklub in der Leipzigerstrasse!“ както каза Либкнехтъ.

квае съ войскитѣ ги пакара, да се откажатъ отъ това „унизително“ участие съ „най-долнитѣ вагабонтни класове“ („Lumpenproletariat!“ — „Kanaille in Ballonmützen!“ ср. „Vorwärts“ № 48 и 49 отъ 26 и 27 Февр. 1892 г.)¹⁾

Това „благоразумие“ и тази „авторитетна власт“ на прѣдводителитѣ прѣдизвиква недоволство, и хиляди работници се хвърлятъ въ редоветѣ на „опозицията“, която иска, щото социалъ — демократическата партия да стане партия на „пролетариитѣ“, да не прави „компромиси“ съ дребно-буржуазнитѣ елементи,²⁾ да се откаже отъ „безполезната парламентска дѣятелност“ и да „децентрализира управлението“. Тѣ вече създадохъ една „партия“, иматъ свой органъ („Sozialist“) и водятъ ожесточена борба съ „дребно-буржоазнитѣ течения въ социалъ-демократията.“ Нѣма никакво съмнѣние, че въ борбата съ „водителитѣ“ тѣ изгубихъ позорно битката, обаче официалната плесница, която единъ отъ най-виднитѣ прѣдставители на „опозицията“, едно врѣме редакторъ на единъ официозенъ социалъ-демократически вѣстникъ, даде на единъ отъ най-солиднитѣ социалистически писатели, Каутски,³⁾ и бурнитѣ сцени на международния работнически съборъ въ Цюрихъ (1893 г.) показватъ, че и въ Германия не съществува една неразклатена „братска любовъ помежду угнѣтенитѣ“, и че, ако тѣзи „независими социалисти“ (Unabhängige Sozialisten) би имали власт, тѣ би се жестоко разправили съ „зависимитѣ“.

„Социалъ-демократическата партия е изгубила всѣко познание на революционната тактика, и нейнитѣ прѣдставители самодоволно се гордѣжатъ съ своето политическо и реалистическо благоразумие. Това сжщо направихъ и жирондиститѣ на Френската революция, обаче тѣхното познаване конкретнитѣ нѣща ги блѣснѣ въ смъртъ и загуба. И сжщата участь ще има нѣкога социалъ-демократическата жиронда!“, извиква главатарътъ на тази „опозиция“, Müller . . .⁴⁾

Мислимъ, прочее, че тѣзи нѣколко примѣра стигатъ, за да се види, че нравственото равнище на голѣмитѣ маси, които тѣй лесно вървятъ слѣдъ този или другъ прѣд-

¹⁾ Вж. у Н. Müller, о. с., стр. 29—29.

²⁾ Domela Nieuwenhuis, Les divers courants de la Démocratie socialiste allemande, Bruxelles 1892.

Saint Marc, Revue d'économie politique. 1890, стр. 588.

Raffalovitch, Journal des Economistes, Ноемвр. 1891 стр. 193 и сл.

Cauwès, о. с., т III, стр. 149—152.

³⁾ Müller, о. с., стр. 132—140: „Н. Kautsky's Abenteuer in Zürich“.

⁴⁾ Müller, о. с. 47.

водителъ, не е толкова високо, щото да повърваме, че въ момента на „една социалистическа революция“ тѣ нѣма да паднатъ въ рѣцѣтъ на безжалостни демагози и да не вършатъ най-ужасни нѣща както напр. въ врѣме на парижката комуна. Кой ще гарантира, че „по-благоразумни“ елементи ще надвижатъ? Немѣ онѣзи безредици, които сега толкова пречатъ на работниците да създадатъ една солидна организация и които ще станатъ особено рѣзки, когато всѣка една фракция поиска да спасява по свой начинъ човѣчеството? Това трѣбва добръ да се обмисли!

Но най-главното не е доказано отъ страна на социалъ-демократитѣ, т. е. неизбѣжността на социалистическата побѣда. Съ тѣзи думи ние зачекваме крайгълния камъкъ на цѣлата социалистическа сграда, построена върху върване въ една опрѣдѣлѣна еволюция и върху материалистическия възгледъ на историята.

Дали Франция ще стане на чело на социалната революция, както това гордо утвърдяватъ френскитѣ социалисти (: „като социалисти ние считаме Франция като люлка на революцията; при утриното запѣване на галския петелъ ще се начене революцията, както е казалъ Марксъ“¹⁾), или пъкъ Германия, „която повечето отъ други страни се отличава,“ както гордо мислятъ германскитѣ социалисти²⁾, — въ всѣки случай ние трѣбва да считаме като една „ораторска хипербола“ слѣднитѣ думи на Бебеля, които той произнесе на събора въ Ерфуртъ: „както въ Германия, така и въ цѣла Европа работитѣ вървятъ по такъвъ начинъ, че ние всички трѣбва само да се радваме. Още повече, азъ съмъ убѣденъ, че изпълнението на нашитѣ цѣли е толкова близу, щото малцина има въ тази зала, които нѣма да доживѣятъ тѣзи дни“³⁾

Нека видимъ, да ли е научна тази увѣреностъ? „Научниятъ социализмъ можеше да се създаде само въ страната на класическата философия“ — Германия, казва Енгелсъ⁴⁾. Върху почвата на тази хегеловска метафизическа философия Марксъ направи, споредъ неговитѣ послѣдователи, голѣмъ прѣвратъ въ нашето мислене, като създаде истинската

¹⁾ Аржириадисъ, Опитъ на научния социализмъ, прѣв. отъ френс. Шуменъ 1892, стр. 79

²⁾ A. Bebel, о. г., стр. 377.

³⁾ вж. Protokoll über die Verhandl. . . zu Erfurt., стр. 172.

⁴⁾ Engels. Die Entwicklung des Sozialismus etc., стр. 5. Енгелсъ, Лудвигъ Фейербахъ, прѣв. отъ русски. Сливенъ 1892, стр. 68.

историческа метода: „Марксовото материалистическо обяснение на историята е краятъ на описателната история и начало на историческата метода,“ казва единъ марксистъ.¹⁾ Споредъ това учение основата на цѣлия исторически животъ е изключително неговата економическа структура, и че всичкитѣ социални и етически явления се отнасятъ къмъ нея, както слѣдствието къмъ причината²⁾. „Материалистическиятъ възгледъ върху историята има за своя изходна точка положението, че производството и слѣдъ това размѣнението на неговитѣ продукти е фундамента на обществената уредба“, казва Енгелсъ³⁾. Така че съ голѣмо основание марксистътъ Краузе указва, че „историческото мирозрѣние на Маркса праспособява мисълта на Спиноза за несвободата на волята къмъ неоторимата еволюция въ историята на всичкитѣ врѣмена и всичкитѣ народи“.⁴⁾

Обаче стига по-внимателно да се вгледаме въ разнообразната картина на историческия животъ на културнитѣ народи, за да се убѣдимъ, че отъ строго научна гледна точка само едно непростително едностранчиво и безкритическо отношение е могло да накара марксиститѣ да провъзгласятъ този възгледъ за непокътнатъ законъ. Никой не може да отрече, че економическитѣ фактори играятъ голѣма роля въ живота на отдѣлни хора и на цѣли народи, обаче най-главната задача на изслѣдователя не е едностранчиво обобщение на единъ такъвъ факторъ, но все странично изслѣдване на всичкитѣ условия на историческото развитие. Нали, споредъ самитѣ марксиста, Англия, Франция и Германия се намиратъ въ пѣтя на сѣщата еволюция, обаче, като хвърлимъ погледъ на общата имъ история и свърѣменнитѣ имъ уредби, пада ли ще се задоволимъ съ една такава обща фраза, — че тѣзи разлики сѣ единственно продуктъ на економическитѣ условия. Ще се задоволимъ съ примѣри отъ работническия животъ. „Економиката“ ли е главната причина, че въ Франция работниците не могатъ да се организиратъ, а въ Германия тѣ се централизувахъ и съ гордостъ се провъзгласяватъ за отроци на „метафизическата философия“, която почива върху супраидеалното мислене? „Економиката“ ли е причината,

¹⁾ Gerhard Krause, Die Entwicklung der Geschichtsauffassung bis auf Karl Marx. Berlin 1891, стр. 6.

cp. Gerhard Krause, Die Arbeiterbewegung im Lichte der materialistischen Geschichtsauffassung. Berlin 1891.

²⁾ Paul Lafargue, Der wirtschaftliche Materialismus in den Anschauungen von Karl Marx. Zürich 1886, стр. 3.

³⁾ F. Engels, Die Entwicklung etc., стр. 28.

⁴⁾ G. Krause, Die Entwickl. d. Gesch. etc., стр. 44.

гдѣто двѣ толкова почти еднакво напрѣднѣли „капиталистически“ държави като Англия и Белгия нѣматъ една такава партия, както е германската социалъ-демократия? Организуванитѣ работнически маси въ първата като че ли прѣдставяватъ по отношение къмъ неорганизованиѣ една умѣрена работническа аристократия, а въ послѣдната надвиватъ бурнитѣ непримирими анархически течения. Не, тука ние имаме работа съ много различни равнозначни психологически, етнографически и др. фактори, помежду които „економиката“ заема само едно мѣсто. Отъ друга страна историческитѣ изслѣдвания за сега още сж въ началото на своето развитие и много рано е да се стремимъ да обяснимъ съ „алгебрически формули“ законитѣ на историята на човѣшкия животъ. Кой ученъ историкъ може да се рѣши да прави заключения, отъ материалистическа гледна точка, напр. върху значението на великата французка революция, когато още до сега не сж разрѣшени най-главнитѣ економически въпроси, които сж, споредъ самитѣ марксисти, главно основание на историческия животъ. Въ 1879. година поиска французкото земледѣлческо общество да узнае, да ли се е увеличило числото на собственицитѣ или не, и най-виднитѣ учени не можахъ да дадѣтъ рѣшителенъ наученъ отговоръ.¹⁾ Сжщото се случи въ 1884. г. въ конгреса на французкитѣ учени общества (*sociétés savantes*), на които прѣдставителитѣ на секцията за социалнитѣ и економическитѣ науки дадохъ два противоположни отговора на въпроса, да ли се е увеличило дребното поземелно владѣние прѣзъ осемнайсетото столѣтие²⁾.

Тѣзи примѣри, мислѣхъ, сж достатъчно краснорѣчиви, за да потвърдятъ нашата мисль, че отъ строго научна гледна точка само въ нашия вѣкъ почнѣхъ да се събиратъ камъци за съграждането на една историческа наука, и че хората, които мислѣтъ, че сж намѣрили въ „економиката“ каменъ на историческа мъдрость, сж просто дилетанти въ тѣзи толкова сложни въпроси, и за туй се задоволяватъ съ онова „научно“ рѣшение, което имъ даватъ Марксъ-енгелсовитѣ „аксиоми“.

Разбира се, че сжщиятъ „едностранчивъ“ духъ, който се проявява въ това, „материялистическо“ обяснение на историята, трѣбва прѣди всичко да господствува въ възгледитѣ

¹⁾ Gide, Les principes etc., стр. 40--41.

²⁾ Comptes rendus du Bulletin des travaux historiques et scientifiques (Section des sciences écon. et polit.), année 1884, стр. 69 и 74.

Ср. A. de Foville. La Morcellement. Paris 1885, стр. 40.

на марксиститѣ върху „развитието“ на съвременното обществено състояние. Безъ да се спираме при деталитѣ, нека разберемъ нѣколко най-главни положения на тази „теория на еволюцията“. Най-главната „аксиома“ е, че всѣка държава, която е стѣпила въ пътя на капиталистическото производство, трѣбва по единъ необоримъ начинъ да върви по пътя къмъ социализацията; конкуренцията неизбежно концентрира капиталѣ — оръдия на производството, и тѣзи противурѣчия водѣтъ неизбежно къмъ една всеобща „социална хармония“; съ други думи това е едно просто примѣнение на хегеловската теорема, споредъ която еволюция става, когато противурѣчието между тезата и антитезата привождатъ къмъ синтеза: индивидуалната собственост (теза), експроприирана отъ капиталистическата уредба (антитеза), привождатъ къмъ „експроприацията на експроприаторитѣ“, т. е. социализация (синтезъ).

Ще погледнемъ прѣди всичко, да ли състоянието на дребното поземелно владѣние и дребнитѣ производители е толкова фатално и непоправимо, както това трѣбва да бѣде споредъ учението на „научния социализмъ“. Непонормалната концентрация на земитѣ въ ръцѣтѣ на едритѣ притежатели въ Англия, ¹⁾ върху историята на която Марксъ съгради своята едностранчива теория, не е доказателство, че и другитѣ страни сѣ вървѣли и вървѣтъ по сѣщата посока. Цѣлата история на френскитѣ селяни отъ постепенното имъ освобождение отъ феодалнитѣ крѣпостни вериги е успѣшна борба за частната поземелна собственост. Това е величествена картина на столѣтнитѣ успѣшни усилия на селянитѣ за подобрене на економическото имъ състояние: всичката си воля и всичкитѣ си намѣрения тѣ насочиха, какъ да станѣтъ независими, и че това станѣ „страсть за тѣхъ, да станѣтъ собственици“, забѣлѣжи извѣстниятъ английски економистъ Юнгъ, който е изучавалъ Франция въ края на минхлото столѣтие ²⁾. Французката революция, като разруши голѣмитѣ поземелни владѣния на дворянството и духовенството, съ никакъвъ законъ не защити дребнитѣ селяни отъ губителната конкуренция на едритѣ. ³⁾ Наистина революционниятъ законъ отъ 8. Априлий 1791. година опрѣдѣли, щото рав-

¹⁾ Ср. Българе. Прегл. I, стр. 144—145.

²⁾ Arthur Young, Voyages en France pendant les années 1787—1790. Paris 1792, т. II, стр. 240—241 и 328.

³⁾ Duvergier etc. Collection complète des Lois etc. (de 1788 à 1830), 2. изд. Paris 1834—56.

нитѣ наслѣдници да получатъ равни дѣлове ¹⁾, който законъ получи окончателната си форма въ прочутия „Code Napoléon“, обаче това постановление, отъ гледна точка на марксовата „материялистическа еволюция“, би трѣбовало да кара до по-голъмо раздробяване на поземелнитѣ имоти и до тѣхното по-често поглъщане отъ едритѣ. Но какво виждаме сега, слѣдъ стогодишно развитие? Франция се счита отъ всичкитѣ учени за „класическа страна на дребното землевладение! ²⁾ Споредъ официалната статистика отъ 1876. г. ³⁾ на 36·045·398 жители 18,968,605 се занимаватъ съ селско стопанство, отъ които 56% (10,620,886) селяни собственици, 30,09% фермери и 13,91% градинари, лозари и т. н. А споредъ преброяването отъ 1881. г. на 37,405,290 жители 18,244,209 се занимаватъ съ селско стопанство, отъ които 50,23% (9,176, 532) селяни-собственици, 19,35% (3,522,036) селяни собственици, които работятъ и за други, 27,58% фермери и др. и 2,78% лѣсничари, въгленари и др. ⁴⁾

Ние видѣхме вече (Бълг. Прегл. т. IV, стр. 87), до колко френскитѣ селяни се борятъ за своята економическа свобода, и тѣхното трудолюбие е най-голѣмъ изворъ на богатствата на Франция. Не стига ли само този примѣръ да се убѣдимъ, че законитѣ на „научния социализмъ“ сѣ малко „ненаучни“. Ще погледнемъ сега на Германия. Самъ Енгелсъ признава, че $\frac{2}{3}$ отъ германското население се занимава съ селско стопанство ⁵⁾, обаче той се утѣшава, че дребнитѣ земледѣлчески производители ще загинатъ отъ концентрацията на едритѣ. ⁶⁾ Ако Бебелъ е принуденъ да признае, че числото на поземелнитѣ собственици се е увеличило, въпреки „марксовата теория“, то той се утѣшава съ мисълта, че за туй тѣхното економическо състояние се е влошило, което обстоятелство ще послужи за тържеството на едритѣ владѣдетели, ⁷⁾ като че ли френскитѣ селяни прѣзъ сто години нѣмахъ врѣме да загинатъ! Въ сѣщото врѣме въ герман-

¹⁾ Faustin Hélie, Les constitutions de la France. Paris 1880, стр. 217; ср. стр. 405—406; 797.

²⁾ Cauwès, о. с., т. I, стр. 516—517: „Sur 5,420,000 exploitations rurales près de 80% sont aux mains des propriétaires“.

³⁾ Statistique de la France, 1876, стр. XLVIII.

⁴⁾ Yves Guyot. La science économique, 2 изд. Paris, 1887, стр. 245—252. Cauwès о. с. т. I, стр. 414.

⁵⁾ Engels, Die Entwicklung etc., стр. 49. ср. статистиката у Schönberg, о. с. II, т. стр. 2, ср. стр. 36.

⁶⁾ ib., стр. 64.

⁷⁾ Bebel, Die Frau etc., стр. 247 — 248; Българс. Прѣгл., о. с. стр. 245 — 246.

скитѣ провинции и държави, както напр. Баденъ и Rhin-pfalz, които въ фабрично отношение сж много напрѣднѣли, ние срѣщаме почти изключително дребни поземелни собственици — селяни. На ли ние трѣбва да се попитаме, защо сж били „законитѣ на капитализацията“ безсилни въ борбата съ тѣзи „реакционни дребни елементи“?

Сега нека погледнемъ на състоянието на дребнитѣ производители — занаятчий. Както и на дребнитѣ селяни, сжщо така гледатъ марксиститѣ и на занаятчийтѣ като на елементъ, който неоторимо е длъженъ да бѣде погълнатъ отъ едрото фабрично производство за това, защото така иска законътъ на „капиталистическата еволюция“. Обаче статистиката на занаятитѣ въ Германия показва, че въ дребнитѣ производства сега взиматъ участие по-вече хора, отколкото въ едритѣ, и че има опрѣдѣлени клонове на производството, въ борбата съ които е безсилна конкуренцията на едритѣ производители ¹⁾. Това сж, напимѣрь, онѣзи клонове, които се занимаватъ съ подобрието и поддръжането на вече сжществуващитѣ орждия на производството, защото не сж нужни на тѣхъ голѣми капитали. Сжщо и при произвождането новитѣ продукти, щомъ тѣ трѣбва да бѣдѣтъ направени на мѣстото на консумацията, когато въ сжщо врѣме за едрото производство тържището е малко; тукъ се отнасятъ запаятитѣ на месари, хлѣбари, ботушари, ковачи, шивачи, зидари и т. н. Сжщо при произвождането луксознитѣ нѣща, които изискватъ искусна рѣчна работа и особени технически знания на занаятчийта, сетнѣ и онѣзи нѣща, които трѣбва да се направятъ споредъ индивидуалния вкусъ на мушериитѣ. По нататкъ ще укажемъ и на онѣзи моменти, които не само могатъ да подпомогнатъ дребнитѣ производители въ одбранителната борба съ едритѣ, но които могатъ да имъ дадѣтъ и срѣдства за успѣшна настѣпателна конкуренция. Така въ Германия, споредъ статистиката на 1882 година, отъ 3 милиона индустриални прѣдприятия съ 7340000 работници 2,908,000 сж принадлежали къмъ дребната индустрия, която нѣма по-вече отъ 5 производители. Обаче останалитѣ 97100 фабрики не могатъ да бѣдѣтъ причислени къмъ едрата индустрия за това, че по между тѣхъ сж нѣщо по-малко отъ 10000, които

¹⁾ Ср. A. Held. Sozialismus, Sozialdemokratie und Sozialpolitik. Leipzig 1878, стр. 22—23.

Ср. сжщо Schönberg, о. с., т. II, стр. 440, гдѣто е указана и литературата на въпроса.

концентриратъ по-вече отъ 50 работници, — заедно 1613000 производители ¹⁾. „Въ Франция“, казва Ковесъ, „дребното производство изгуби нѣколко клонове, обаче то запази една твърдъ голѣма частъ отъ занаятчийскитѣ клонове, а пъкъ въ селското стопанство то се даже увеличи“ ²⁾. Колкото се отнася до Парижъ, гдѣто, безъ съмнение, капиталитѣ сѣ най-концентрирани и гдѣто, споредъ „капиталистическата еволюция“ дребнитѣ рибички би трѣбовало отдавна да бѣдѣтъ погълнати и да влѣзѣтъ въ редоветѣ на пролетарната армия, — въ Парижъ числото на дребнитѣ занаятчийи лека по лека се уголѣмява, а едритѣ производства се намаляватъ, за туй че сѣществуватъ тамъ скѣпотия на квартиритѣ и прѣхраната ³⁾. Даже въ Англия, тази класическа страна на едро капиталистическо производство, споредъ официалната статистика на доходния налогъ (income-tax) отъ 1845 год. насамъ въ Велико-Британія (освенъ Ирландія) числото на търговцитѣ и индустриалцитѣ се е утроило: въ 1845 сѣ били 148,000; въ 1868 г. = 379,000; въ 1877 = 381,972. При това трѣбва да забѣлѣжимъ, че онѣзи, които иматъ годишенъ доходъ по малкъ отъ 2500 лева, не плащатъ тази дажба и не фигуриратъ въ статистиката ⁴⁾. Сѣщото наблюдение направи прочутиятъ германски статистикъ д-ръ Енгелъ относително своето отечество. Немà сѣ това краснорѣчиви доказателства, че „капиталистическата концентрация винѣги обхваща всичкитѣ кръгове на производството и търговията“ ?!

Мѣстото ни не позволява да посочимъ сѣ цифри безспорниятъ относителенъ и абсолютенъ напрѣдѣкъ, който работническитѣ класове направихъ относително надницата и прѣхраната, което обстоятелство е свързано съ намаление числото на просяцитѣ и прѣстѣлницитѣ. Ще се спремъ още върху въпроса, до колко волята на работниците и законодателнитѣ мѣрки сѣ въ състояние, да се борятъ съ поменѣтата фатална ужъ „необорима капиталистическа еволюция“.

(Слѣдва).

¹⁾ Cauwès, о. с., т. 1., стр. 424. Указва и на библиографията.

²⁾ Иб., стр. 423.

³⁾ Иб., т. III, стр. 63.; ср. Gide, о. с., стр. 169.

⁴⁾ P. Leroy-Beaulieu, Essai sur la répartition des richesses. 2. изд. Paris 1883, стр. 294.

ДОМАШНА ХИГИЕНА

ОТЪ Д-РЪ Ф. ГЕБЕРЪ

(Въ 20 писма).

Първо писмо.

Драги ми приятелю,

Питате ме, какъ тъй азъ, който често и рѣшително прѣди съмъ билъ прѣтивъ моднитѣ въ сегашно врѣме популярни медицински съчинения, се рѣшавамъ сега самъ да пишъ популяренъ трактатъ по хигиената? Отъ моя страна тукъ нѣма никаква непослѣдователностъ; както прѣди, тъй и сега, азъ съмъ убѣденъ, че да се взема болѣстѣта за прѣдметъ на популярно описание е не само глупаво, но и безсвѣстно, тъй като съ това само се разпространява опасно полужнание и въобще се принася повече врѣда, отъ колкото полза. Науката за разстройствата въ направата и службитѣ на организма ни — науката за болѣститѣ — е наука чисто специална, която, както юриспруденцията или специалната теология, мжно се подава на популаризация. Съвсѣмъ друго нѣщо е хигиената. Тя се занимава съ поврѣждания и разстройства, които застрашаватъ организмътъ ни, здравето ни отвѣнъ, и ни учи, какъ да отбѣгваме тия опасности. Хигиената само тогава може да изпълни задачата си, когато се усвои отъ народа, и отъ тая гледна точка тя трѣбва непрѣмѣнно да се популазира, въ пълния смисълъ на тая дума.

При всичко че е мжно да изпълниъ задачата си, азъ се надѣвамъ на поддржката на вашата ако и спсходителна, нѣ искренна критика. Съобщавате ми, че жена ви, заедно съ васъ, ще чете писмата ми; това съобщение крайно ме зарадва; мене ми се струва, че е необходимо именно женитѣ да се интересуватъ съ хигиената. Веднжжъ правилата на тая наука усвоени отъ женитѣ, тѣ вече сами ще се разпространяватъ измежду бѣдѣщитѣ поколѣния; не ще има тогава нужда да се рѣподава хигиената въ училищата, тъй като

дѣцата отъ малки ще се научаватъ отъ майкитѣ си да различаватъ, кое е полезно за тѣхъ и кое врѣдно.

Сега, приятелю, разбирашъ, защо азъ обръщамъ особено внимание на уважаемата си читателница и често ще се отправямъ къмъ нея.

По-горѣ казахъ, че хигиената се занимава съ всичко, което тѣй или ипакъ дѣйствува врѣдно върху организма ни, и съ срѣдствата, които притежаваме, за да отстранимъ всичко врѣдно за насъ или да го направимъ безврѣдно. Разбира се, че въ такъвъ широкъ смисълъ хигиената трѣбва да обхване не само санитарната полиция и обществената хигиена, нъ и значителна частъ отъ социалната наука и политическата економия; за това и азъ щѣ съмъ принуденъ да посъкратѣ задачата си.

Истина, твърдѣ често ще се случва да споменуваме по нѣщо и отъ обществената хигиена; но за сега ще оставимъ настрана всичко, което може и е длъжна да направи държавата за запазване здравето на гражданитѣ отъ всѣкакви врѣдни влияния, а ще се занимаемъ повечето съ това, което всѣки човѣкъ може да извърши, до колкото е възможно, за запазване здравето си. Като се грижи за собственото си физическо здравье, той ще принесе полза и на ближнитѣ си, тѣй като здравето на обществото зависи отъ здравето на всѣкой единъ неговъ членъ, и ако всѣкой се старае да изпълни старото изречение: „не прави на ближния си това, което самъ не желашъ за себе си“ — изречение, което, ако и твърдѣ просто, съставлява основата и сѣщността на всѣка нравственостъ, — то съ грижата за запазване здравето си, той ще услуги не само на себе си, но и на ближнитѣ си.

Хигиената е тѣй стара, както и човѣчеството. Човѣкъ, въ вѣчна борба съ природата, е билъ длъженъ твърдѣ рано да обърне внимание на здравето си; първата дрѣха, колкото и несвършена да е била, е била да защити тѣлото отъ лошавото врѣме.

Колкото повече хората се съединявали въ общества, толкова по-необходима е ставала тая грижа; най-дрѣвнитѣ господарства сж издавали цѣль редъ прѣдписания за запазване здравето, не само общо за всичкитѣ членове на обществото, но и за всѣкого отдѣлно. Въ дрѣвня Индия ние намираме добръ разработена система на обществена хигиена. А хигиената е станъла наука едва прѣзъ послѣднитѣ десетъ години. Хилядогодишната практика, опитътъ, купенъ съ скъпа цѣна, всѣкога сж указвали, че извѣстни влияния дѣйствуватъ

врѣдно на насъ, но едва новото врѣме откри причината на тия влияния. Много има още да се разяснява, но много и твърдѣ много е вече обяснено, и много е приятно, че хигиената печели сега все по-голѣмо и по-голѣмо уважение въ всичкитѣ слоеве на обществото.

Дѣйствително, почтена задача е, да се изслѣдватъ всичкитѣ пжтища, по които болеститѣ се прѣмѣкватъ у насъ, и заслужа пълна признателностъ стремлението за запазване здравьето на ближнитѣ ни. То е най-високото благо, безъ което е невъзможна никаква пѣргава дѣятелностъ и никакви жизнени радости! Но колкото и високо да се цѣнятъ тия стремления, все пакъ трѣбва да избѣгваме крайноститѣ, да се пазимъ отъ увличанията на нѣкои отъ прѣдставителитѣ на тая наука, които желаятъ, щото хигиената да заема първо мѣсто между всичкитѣ науки и които изискватъ, шото грижата за здравьето да бѣде първата и най-главна длѣжностъ, прѣдъ която всичкитѣ други да оставатъ на заденъ планъ.

Сега ние сме много далечъ отъ естественото състояние; нито единъ човѣкъ, въ каквито и условия да се намира, не може сега да направи собственото си благо единственъ стимулъ за всичкитѣ дѣйствия. Въ това отношение напълно свободенъ може да е само дивакътъ, скитникътъ — номадъ изъ азиатскитѣ степи и индиецътъ, който ходи на ловъ изъ непристѣпни мѣста за мечки и биволи. На насъ цивилизацията е наложила други длѣжности. Минжлитѣ столѣтия ни оставили съкровище отъ духовни познания и ние сме длѣжни да пазимъ това съкровище, да го увеличаваме и да го прѣдаваме на потомцитѣ си; както въ всичкитѣ врѣмена хиляди и хиляди хора сѣ рискували животътъ си за слава и величието на отечеството си, тъй и ние биваме често принудени да търпимъ неприятности, да рискуваме здравьето си, за да спечелимъ духовни блага.

Но слѣдъ такова ограничение всѣкой е не само въ правото си, но е и длѣженъ, до колкото е възможно, да пази и укрѣпява здравьето си не само за собственото си благо, но и за благо на обществото.

Само въ здраво тѣло може да има здрава душа, и само този народъ може да достигне уважение, развитие и благосъстояние, който се състои отъ здрави и физически яки граждани, защо здравьето е не само приятно за индивида, нъ и принася дѣйствителна, материална полза, цѣната на която може да се опрѣдѣли съ числа.

„Нищо не е тъй скъпо, както болестта,“ казва единъ извѣстенъ гигиенистъ, и най-добъръ доходъ дава капиталътъ, изхарченъ за поддържане здравето, защото той увеличава производителнитѣ сили, както на индивида, тъй и на обществото и по тоя начинъ подига благосъстоянието на цѣлия народъ.

Но за правилното разбиране на хигиената необходимо е да имаме нѣкои свѣдѣния за направата и службитѣ на човѣческия организмъ. За това въ съответствующитѣ мѣста азъ ще съобщавамъ най-интересното и необходимото отъ двѣтѣ науки, наречени анатомия и физиология.

Убѣденъ съмъ, че по-близкото запознаване съ нашия организмъ не само ще ви достави удоволствие, но и ще увеличи уважението ви къмъ вѣнеца на създанието, къмъ човѣшкото тѣло.

Това уважение къмъ тѣлото, съ което е билъ високо проникнатъ класическия миръ, и което за съжаление почти свършено е изчезнало въ наше врѣме, ще усили вниманието ви къмъ собственото ви здравье, което отъ своя страна ще ни принуди да слѣдваме хигиеническитѣ правила и да се стремимъ по тоя начинъ къмъ хармоническото развитие на тѣлото и духа, единичното което прави човѣка достоенъ за това име.

Второ писмо.

Съ какво въсхищение, приятели мои, изгледвате, когато, напримѣръ, се разхождате изъ нѣкоя планинска мѣстность, разнообразнитѣ и вѣчно промѣнливи форми на живата природа, тъмното украшение на лѣсоветѣ, сочната зеленина на пастбищата, одушевленитѣ прѣдставители на тоя очарователенъ свѣтъ, палавитѣ стада и най-послѣ пѣргавата дѣятелность на хората, които населяватъ тия мѣста!

Увѣрявамъ ви, че ще се заинтересувате още повече къмъ живия тоя свѣтъ (живъ или органически свѣтъ се нарича царството на растенията и животнитѣ, въ противоположность на неорганическия, който се прѣдставява отъ почвата, въздуха и водата), когато ви кажъ, че всичкото това богатство отъ форми, всичкитѣ тия безконечно промѣнливи видове, всички сж произлѣзли отъ една и сѣща форма, всички сж се образували по единъ и сѣщъ законъ. Както елхата, която се стреми къмъ небето, тъй и нѣжниятъ мѣхъ, когото незаблѣзано тѣпчите съ краката; както гъвекитѣ членове на сърната, тъй и великолѣпнитѣ форми на човѣшкото тѣло —

всички сж произлѣзли отъ най-простото отъ всичкитѣ образувания, отъ клѣтката.

Това откритие, че всичкитѣ органически образувания сж отъ еднакво произхождение, е станъло въ най-ново врѣме; прѣзъ цѣли столѣтия изслѣдователитѣ сж се старали да различнѣтъ направата на растенията и животнитѣ и, ако и да сж достигнали да различаватъ цѣль редъ тъкани и елементарни форми, отъ които сж съставени организмитѣ, едва прѣзъ послѣднитѣ десетъ години е намѣренъ общиятъ законъ, на когото се подчинява всичкиятъ органически свѣтъ.

Тия изслѣдвания сж станъли слѣдъ изнамѣрванъето на сложния микроскопъ. Съ помощта на микроскопа изслѣдователитѣ различили органическитѣ тѣла на прости и по-прости части, догдѣто най-послѣ достигнали до най-простата форма, до клѣтката, която не може да се различени и която, ако и съ разнообразни очертания — тя бива кръгла, продълговата, звѣздообразна и прч. — има безъ съмнѣние всѣкога и наврѣдъ, гдѣто и да се намира, въ тѣлото на животно или на растение, едно и сжщо образувание.

Едното това тѣждествено образувание ни показва, че царството на животнитѣ и растенията сж въ тѣсна свръзка помежду си. И отистина нито човѣкъ, нито животно не могатъ да сществуваатъ безъ растенията

Твърдѣ е интересно да се прослѣди това жизнено кръгообращение въ природата, да се наблюдава, какъ едно царство зависи отъ сществуванъето на другото. Растението взема отъ почвата и въздуха неорганическитѣ имъ съставни части и употрѣблява тия елементи за да образува тъканитѣ си, а пъкъ то само служи за храна на човѣка или непосредствено, или чрѣзъ посрѣдството на животния организъмъ.

Човѣшкиятъ организъмъ чрѣзъ органитѣ си разлага тая храна; едната ѣ часть той употрѣблява за поддържанъето си, а другата, по-голѣмата часть, отлѣчва въ форма на неорганически съединения, които се повръщатъ въ почвата и въздуха, отъ гдѣто сж произлѣзли. По тоя начинъ ние виждаме, че въ природата нищо не пропада, нито единъ атомъ вещество, нито една частица енергия.

Нѣколко прости вещества, отъ които се образуватъ органическитѣ тѣла, могатъ да се съединяватъ разнообразно помежду си, да образуватъ нови вещества и пакъ да се раздѣлятъ едно отъ друго, безъ да се намали количеството имъ. Силитѣ, които ни се прѣдставяватъ въ органическия свѣтъ въ най-различни форми, като топлината, електричеството, дви-

жението, могатъ да прѣминаватъ, да се прѣобръщатъ една въ друга, но всичкитѣ тѣ не сж освѣнъ часть отъ могъществената сила, която движи вселената.

При всичкитѣ тия служби, които се извршватъ въ органическото тѣло, клѣтката играе важна рола, защото — и това е второ важно откритие — клѣтката прѣдставява отъ себе си самостоятеленъ организъмъ. Тя живѣе, работи и загинва, безъ да се грижи организмътъ за сждбата на всѣка клѣтка отдѣлно.

Отъ тия клѣтки сж построени всичкитѣ тъкани на тѣлото, отъ които едни служатъ за осѣщанието и движението (нервната и мускулна тъканъ) а други — да приематъ храната и да строятъ тѣлото.

Отъ това става ясно, че тѣлото ни въ никакъвъ случай не е сгъстена, постоянна и неизмѣнима масса. Ние можемъ да забѣлѣжимъ това, ако обърнемъ внимание на различнитѣ възрасти. Дѣтето расте и се увеличава въ размѣръ и тепло; въ възрастния човѣкъ ставатъ сжщо измѣнения и най-послѣ той остарява. Прѣзъ всичкото врѣме на живота на отдѣлнитѣ части, отдѣлнитѣ тъкани на тѣлото ни постоянно се измѣняватъ, постоянно ся изхабяватъ, за това и организмътъ има нужда да замѣстя изгубеното. Тая работа въ послѣдния инстанция изпълня клѣтката чрѣзъ особенни вродени у нея свойства, на които сжщността не ни е още извѣстна. Тя взема отъ материяла, вкаранъ въ организма, нужднитѣ за ноя вещества и ги видоизмѣнява споредъ нуждата. Тя обработва различнитѣ течности, които циркулиратъ въ тѣлото ни, като кръвта, плюнката, жлъчката и ги прѣнася въ отдѣлнитѣ тъкани и органи, които иматъ нужда отъ тѣхъ; тя се грижи сжщо и за отлѣчванъето на ненужднитѣ вещества.

Всичкитѣ тия разнообразни и сложни служби, които иматъ за цѣль не само да повърнатъ на организма изгубенитѣ вещества, нъ и да му дадѣтъ възможность да работи, ние наричаме размѣна на веществата. Тая размѣна е признакъ на живия организъмъ. Ако тя прѣстане, организмътъ умира; ако ли пѣкъ отъ часть се прѣкъсне или се извършва неправилно, организмътъ страдае, заболява.

И тъй, ако искаме да бждемъ здрави, трѣбва да се стараемъ, щото размѣната на веществата въ тѣлото ни да става правилно. Това се достига съ доставяне на организма необходимиятъ материялъ въ нужното качество и въ нужното врѣме. Такъвъ материялъ сж храната, въздухътъ и водата; по нататѣкъ ще се убѣдите, че ние имаме пълно право да смѣтаме въздухътъ и водата като хранителни срѣдства.

Разумѣва се, че само това още не може да отдалечи отъ насъ болестъта и смъртъта.

Въ всѣки случай здравето ни, както видѣхме, зависи прѣди всичко отъ това, дали организмътъ ни получава казанитѣ вещества, безъ които е немислимо нормалното му състояние, въ достатъчно количество, и съотвѣтствува ли качеството имъ на потребноститѣ на организма.

Освѣнъ това, здравето ни зависи отъ други врѣдни влияния, причинитѣ на които ако и да не се намиратъ въ насъ, но ни сж непосредствено близки. Тѣ сж: климатическитѣ и метеорологически условия, топлината, студътъ, влагата и най-послѣ свойствата на почвата, врѣхъ която сж устроени жилищата ни. Нъ най-голѣмата отъ опасноститѣ, които ни застрашаватъ, е заболяването ни отъ нѣкоя заразителна, тѣй наречена инфекциозна болестъ, — именно за това, защото може да ни постигне безъ никаква отъ наша страна вина. Заразителнитѣ болѣсти се причиняватъ отъ твърдѣ дребнички сѣщества, отъ микроорганизми; това може да се счита вече доказано, макаръ още да не сж открити микроорганизмитѣ на всичкитѣ болести. Тия болести иматъ такъвъ грамаденъ общественъ интересъ, щото принудени сме да имъ посвѣтимъ отдѣлно писмо, което ще бѣде слѣдующето, тѣй като съ тия наши врагове ще се срѣщаме често по-нататѣкъ, и основателното разбиране на болеститѣ е невъзможно безъ малко едно поучаванье за възбудителитѣ имъ, тѣй нареченитѣ бактерии. Сега съ пълна увѣреностъ причисляватъ бактериитѣ къмъ гѣбитѣ. Нѣкои отъ тия микроорганизми принадлежатъ къмъ животнитѣ или стожатъ на границата между животното и растително царство, тѣй щото не може съ увѣреностъ да се каже, — къмъ кое царство принадлежатъ тия краспрѣдѣлници.

Д-ръ Р.

Училищна хигиена.

Министерството на народното просвѣщение въ Франция, слѣдъ като е взело мнѣнието на хигиеническия съвѣтъ и на медицинската академия, е издало слѣдующитѣ правила за предвардване и прекратяване епидемическитѣ болести въ първоначалнитѣ училища и лицейтѣ:

І. Общи правила за отбѣгване явяването на заразителнитѣ болести.

Чл. 1. — Училищата трѣбва да бѣдѣтъ снабдени съ чиста вода (изворна, прѣцѣдена или варена). И само чиста вода да се дава въ разположение на ученицитѣ.

Чл. 2. — Училищнитѣ нѹжници не трѣбва да иматъ прѣмо съобщение съ класоветѣ.

Траповетѣ трѣбва да бѣдѣтъ не проницаеми и до колкото е възможно отдалечени отъ кладенци.

Чл. 3. — По врѣме на рекреациитѣ и вечерята слѣдъ заминуванъето на ученицитѣ, класоветѣ трѣбва да се провѣтриватъ чрѣзъ разтварянье на прозорцитѣ.

Чл. 4. — Метенъето на класоветѣ не трѣбва да се прави на сухо съ метлата, но трѣбва да се изгрива чрѣзъ едно мокро платно или мокъръ сюнгеръ.

Чл. 5. — Всѣка недѣля, трѣбва да се измива подътъ съ изобилна вода и съ единъ антисептически разтворъ. — Такова едно мнѣние трѣбва да се прави и по стѣнитѣ, най-малко два пѣти прѣзъ годината, особено прѣзъ великденскитѣ и прѣзъ голѣмитѣ ваканции.

Чл. 6. — Чистотата на дѣцата трѣбва да се надзирава при дохожданъето имъ. Всѣко едно дѣте трѣбва да си умива рѣцѣтъ на умивалницата, прѣди да влиза въ класа слѣдъ всѣка рекреация.

II. Общи мѣрки по случай на появяванъето на заразителна болестъ.

Чл. 7. — Разпущанъето на училището трѣбва да става по специално означенитѣ случаи въ 14. членъ. По-напрѣдъ трѣбва да се прибѣгне къмъ постепенно отстраняване и да се употребѣжтъ дезинфекционнитѣ мѣрки, които по-долѣ сѣ показани.

Чл. 8. — Всѣко едно дѣте, което има трескаво състояние, тутакси трѣбва да се отдалечи отъ училището или да се изпрати въ болницата, ако е вѣтрѣшенъ ученикъ.

Чл. 9. — Всѣко едно дѣте, като се докаже, че е болно отъ заразителна болѣстъ, трѣбва да се отдалечава отъ училището и споредъ мнѣнието на лѣкаря, който е натоваренъ съ инспекцията, това отстраняване тоже да се простре врѣхъ братията и сестритѣ на казаното дѣте, или даже и за всичкитѣ дѣца, които живѣѣтъ въ сѣщата къща.

Чл. 10. — Дезинфекцията на класа се извършва или чрѣзъ врѣме на почивкитѣ или вечерята слѣдъ заминуванъето на ученицитѣ.

Тя се състои:

Измиванъе на класа (полъ и стѣни) съ соилъ и антисептиченъ разтворъ.

Дезинфекцията чрезъ пулверизация хартиитѣ и други предмѣти окачени на стѣната.

Дезинфекцията чрезъ измиване на маси, столове, мобили и пр.

Пълна дезинфекция на чина, гдѣто е сѣдѣлъ болниятъ ученикъ. Изгаряне на книгитѣ, тетраткитѣ, и пр. на болния ученикъ и на играчкитѣ или другитѣ прѣдмети, които билъ бъркалъ въ училищата и забавачницитѣ.

Чл. 11. — На родителитѣ на всѣко едно дѣте, което би заболѣло отъ заразителна болестъ, се изпраца по едно наставление (инструкция) за прѣдпазительнитѣ мѣрки, които трѣбва да взематъ сирѣмъ възможнитѣ по-нататашни заразявания, и за необходимостта, да не изпращатъ дѣтето слѣдъ оздравяването му, прѣди да е било къпано и измивано нѣколко пѣти съ сапунъ, и че всичкитѣ му дрѣхы да бѣдатъ дезинфектирани, ако не чрезъ други, то чрезъ пълно изпиране съ врѣла вода.

Чл. 12. — Слѣдъ оздравяването си едно дѣте, за да постѣпи въ училището трѣбва да прѣдстави едно медицинско свидѣтелство и то слѣдъ като се изтекло, отъ деня на заболѣването едно извѣстно врѣме, прѣдписано въ инструкциитѣ на медицинската академия.

Чл. 13. — Когато разпуцанѣто на ученицитѣ се намѣри за нужно, то при разпуцанѣто трѣбва на всѣко едно съмейство да се изпраца по единъ екземпляръ отъ наставленията относително епидемическата болестъ, която го прѣдизвикала.

III. — Особени мѣрки отдѣлно за всѣка една заразителна болестъ.

Чл. 14. — Споредъ мнѣнието на лѣкаря инспекторъ, слѣдующитѣ мѣрки трѣбва да се взематъ, съгласно указаніята, изложени въ рапорта на хигиенически, съвѣщателенъ комитетъ, когато по-долу цитиранитѣ болѣсти се явятъ въ едно училище:

Шарката. — Отстраняването на болнитѣ дѣца (това отстранение трае четиридесетъ дни). — Изгаряне на тѣхнитѣ книги и тетратки. — Обща дезинфекция. — Отново вакциниране на учители и ученици.

Скарлатина. — Отстраняване на болнитѣ дѣца (то трае — четиридесетъ и петъ дни). — Унищожаване на тѣхнитѣ книги и тетрадки. — Обща дезинфекция. — И разпуцане на всичкитѣ ученици, ако въ растояние на нѣколко

дни се появѣтъ много случаи отъ поболѣване при всичкитѣ прѣдпазителни мѣрки, взети изпърво.

Брусница. — Отстраняване на болнитѣ дѣца, (трае — шестнадесетъ дни). — Унищожаване на тѣхнитѣ книги и тетрадки. — И въ нужда разпущане на всичкитѣ дѣца, които сж по-малки отъ шесть години.

Лещенка (Varicelle). — Постепенно отстраняване на болнитѣ.

Заушница. — Постепенно отстраняване на всѣко едно болно дѣте (трае десетъ дни).

Дифтерия. — Отстраняване на болнитѣ (това отстранение трае четиридесетъ дни). — изгаряне на книгитѣ, тетрадкитѣ, играчкитѣ и прѣдметитѣ съ които си служило болното дѣте. — Постепенна дезинфекция.

Коклюшъ. — Постепенно отстраняване на болнитѣ дѣца (отстранението трае три недѣли).

Келъ и лишей. — Постепенно отстраняване. и приемане въ училището слѣдъ методическо лѣкуване.

Д-ръ П.

Коткитѣ и Дифтирията.

Извѣстно е, че коткитѣ лесно се заразяватъ отъ дифтерия, и тъй като тѣ живѣятъ въ самитѣ ни стаи между сѣмейството, биватъ опасни посрѣдници по заразата. Лондонското хигиеническо общество съобщава за два нови случая.

„При едно дѣте, болно отъ дифтерия, имало една котка. Дѣтето умира, поболѣла се котката, и четири дѣца се заловили да я гледатъ (хранѣтъ); едното отъ тѣхъ се заразява отъ дифтерия и едно сериозно разслѣдване доказва, че котката е прѣдала болестта“. Въ единъ другъ случай петъ дѣца, които сж били болни отъ дифтирия, играли съ три котки, които едни подиръ други измрѣли: при вскритието се указало, че тѣ (коткитѣ) умрѣли отъ дифтерия.

Трѣбва твърдѣ голѣма прѣдпазливостъ отъ тия толкова фамиларни животни, и щомъ се заблѣжи, че сж болни, трѣбва да се премахватъ. И само чрѣзъ едни такива прѣдпазвания, не съмнѣно, могатъ да се отбегнатъ голѣми нещастия. Премахването на коткитѣ може да бѣде отвратително за чувствителнитѣ сърца, но това се налага. Животътъ на единъ човѣкъ не си ли струва тоя на едно домашно животно?

(Journal d'hygiène, 7. Septembre 1893).

Д-ръ П.

КНИЖНИНА.

I. РЕЦЕНЗИИ.

Геологическо-петрографическо описание на Срѣдня гора между рѣкитѣ Стрѣла и Тополиница и на съединитѣ ней страни. Отъ Г. Н. Златарски [Пер. Спис. книжки 40, 41 и 42]

Въ този свой трудъ г. Златарски излага резултатитѣ на своитѣ студии прѣзъ лѣтото на 1886. год., когато авторътъ е пропжтувалъ съ научна цѣль хубавата наша Срѣдна гора. Г. Златарски се явява по-често прѣдъ нашето общество съ статии по своята специалность и той е единчкиятъ нашъ ученъ, познатъ въ нашата и чуждестранната литература по този клонъ на науката. Тукъ ще си позволимъ да кажемъ двѣ три думи относително послѣдната му статия.

Въ неотдавни врѣмена се е почнжло изучаванъето на отечеството ни въ геологическо отношение. Първъ е почнжлъ да работи по геологията на Балканския полуостровъ Ami Boué отъ 1828 г., чиито многобройни статии отъ 1828, 1836, 1837, 1838, 1840, 1848, 1850, 1852, 1859, 1864, 1866, 1870, 1879, 1880 показватъ, че е единъ отъ най-плодовититѣ писатели по геологията на полуострова. Освѣнъ него сж писали A. Viquesnel въ 1842, 1844, 1852, 1853, 1856, 1858; Peters отъ 1863, 1865, 1866, 1867, 1876; Pelz A. отъ 1872, 1873, 1879, 1883; Fr. Toula отъ 1875, 1877, 1879, 1881, 1882, 1883, 1884, 1888, 1890; Златарски отъ 1882, 1883, 1885, 1886, 1890, 1891, 1893. Освѣнъ тѣзи трѣбва да се споменжтъ още: Herder Fr. R. v. Barth H. D-r Lennox A., Hochstetter F. v., Kanitz, Burgerstein, Coquand, Cotta B. v., Fuchs Th., Fritsch K. v., John. C. v. Uhlig, Hussak, Žujović, Lejan, Sanner, Škorpil и др. Отъ нашитѣ Българи, освѣнъ г. Златарски, работили сж и други, но въ много по-малкъ размѣръ. По своитѣ статии г. Златарски не пада по долу отъ нѣкои свои прѣдшественици, а пкъ съ настоящата си статия надминава въ много отношения мнозина отъ тѣхъ. Този свой трудъ той раздѣля на два отдѣла: първиятъ е напечаталъ въ мемоаритѣ на Виенската академия въ 1890. год., ¹⁾, а вториятъ отдѣлъ въ нашето Периодич. Списание, както се указа по-горѣ. Авторътъ дѣли тази статия на общъ отдѣлъ, специаленъ отдѣлъ и топография.

¹⁾ Върху този трудъ ще поговоржъ въ една отъ идущитѣ книжки на Б. Прѣгледъ.

Въ въведението (стр. 1—5) на кратко се споменува геологическата литература на този край, като не се изпускат и мнѣнията на автори, които повърхностно, — по аналогия сж правѣли заключения (Boué, Borth), защото, види се, по непристъпността на страната, ни единъ не успѣлъ да я пропѣтува. Авторътъ указва и на нѣкои отъ тѣхъ, които сж дали геологически карти за страната ни, но при които много общо е взета „тази естествено затворена планина, отъ 60 километра на дълъж и 30 на ширъ“. Споменуватъ се тѣзи геологически карти, които сж били коло-рирани по количеството на боята на автора, и които бои послѣ сж били безъ причинно доказателство промѣнявани. Не се е забравило да се укажѣтъ и тѣзи, които само разглеждатъ мнѣнията на по-първитѣ автори и тукъ тамъ по-малко ги измѣняватъ (стр. 4) и съ това показватъ прѣдъ свѣта, че ужъ подробно изслѣждали страната ни, до когато тѣ само прѣлетѣли прѣзъ нея. Такива автори правѣтъ своитѣ заключения за отдалечени брѣгове и планини отъ прозореца на желѣзницата или пъкъ рисуватъ геологическитѣ си скици при бързото движение на своя возъ, съ бинокълъ въ рѣцѣ. По този начинъ въ кратко врѣме се прѣминаватъ голѣми пространства, и затова всичкитѣ геологически карти за страната ни, направени отъ чужденци, трѣбва да вземемъ съ резерва. Сравнимъ ли тѣхнитѣ изслѣдвания съ изслѣдванията на г. Златарски, ще забѣлѣжимъ прѣди всичко, че тѣ въ кратко врѣме слѣдъ своитѣ екскурсии излизатъ съ цѣла геологическа карта на страната, гдѣто сж били; ще забѣлѣжимъ още, че тѣ много общо даватъ своитѣ маршрути, и както сж летѣли прѣзъ теренитѣ, така имъ лети и перото по хартията. Г. Златарски съзнава, че изслѣдванъето на една страна въ геологическо отношение не е лесна работа, защото се изисква врѣме, единъ отъ главнитѣ фактори при тѣзи изучавания. Ето защо той избира части, които да може въ опрѣдѣлено врѣме всеотранно да изучи, и ето защо още до сега не се е рѣшилъ да публикува геологическа карта на отечеството ни, макаръ че работи на нея отъ толкова години насамъ. Споредъ това е ясно, че всѣки трудъ на г. Златарски е отъ особена важностъ за насъ, защото тукъ вѣрно се рисува теренътъ, изслѣдванъ отъ него, и ние можемъ напълно да се основаваме на него. Геологическо-петрографическата му статия за Сръдна гора освѣнъ че е оригиналенъ трудъ, но е и пълненъ.

Въ този теренъ (стр. 5—13) авторътъ констатира архаична геологическа ера, която състои отъ разни кристалинни писти и стари масивни скали; отъ палеозойчната ера установява пермъ; отъ мезозойчната ера триасъ и кредната система; отъ терциеръ долнитѣ му пластове, а отъ кватерниерната: алувиумъ и дилuviумъ. Тѣзи системи той установява възъ основа на петрографски материялъ.

Освѣнъ тѣзи данни, авторътъ е констатиралъ извѣстно количество руди (стр. 14); тукъ той наброява злато, пиритъ, марказитъ, мелантеритъ, халкопиритъ, рутилъ, лимонитъ, каолинъ и смолата ретинитъ.

Той е обърналъ сериозно внимание и върху минералнитѣ води (стр. 15), съ които изобилва този край, а именно: Хисарекитѣ

бани, банитѣ при с. Баня (Карловска околия), крастовскитѣ, стрѣлчанскитѣ, банскитѣ (Папагюрска околия), — между селата Баня и Бѣта — и хладкавитѣ поибренски извори. Всичкитѣ тѣзи бани той е посѣтилъ и мѣрилъ температурата имъ (съ заключение на поибренскитѣ). Последната е максимумъ при крастовскитѣ бани (48° — 50°C), а минимумъ при банитѣ между селата Баня и Бѣта (31°C). Авторътъ дава свѣдѣния и за химическия имъ съставъ: тѣ сж повечето сѣрни, както и повечето бани отъ Южна България; но не се дава точна количествена, а само качествена анализа. При мѣрението температурата имъ, авторътъ констатира въ важно явление, а именно, че въ различнитѣ дни при нѣкои отъ тѣхъ температурата е осцилирала, само че максималната осцилация не е надминавала 2° . Авторътъ указва и на недостатѣцитѣ при експлоатацията имъ, и казва своето мнѣние за подобрението имъ. Въ специалния отдѣлъ на статията (стр. 15—70) се описватъ 19 вида стари и млади еруптивни скали и то: Мусковитъ-гранитъ, мусковитъ-биотитъ-гранитъ, гранититъ, амфиболъ-гранитъ, порфиръ-гранитъ съ амфиболъ, сиенитъ, кварцъ-диоритъ, диабазъ съ оливинъ или габро съ лабрадоръ, порфиритъ, андезитъ-порфиритъ, ортофиритъ, скали съ тремолитъ, авгитъ-андезитъ, амфиболъ-андезитъ, липаритъ, трахитъ, амфиболъ-трахитъ, а къмъ тѣхъ причислява още андезитниятъ и вулканическиятъ туфъ. Авторътъ указва на каменитѣ структури: гранитна, микрогранитна, пегматитна, порфирна, трахитна и микрофелзитна.

Описва още и кристалинни шисти и то: гранитъ-гнайси, гнайси, амфиболити и разни шисти.

Прѣдалеко ще отидѣ, ако вземѣ да разглеждамъ подробно описанието на всѣки видъ камъкъ отдѣлно, защото тогава ще влѣзѣ въ подробности, които още повече говорятъ въ полза на автора. Намирамъ за нужно да споменѣ само, какъ авторътъ постѣпва: Той почва съ мѣстото, гдѣто е намѣренъ камъкътъ, разглежда неговата структура макроскопски и микроскопски; въ последния случай при паралелна поларизувана свѣтлина Той изслѣдва всѣки минераленъ видъ отдѣлно, неговиятъ плеохроизмъ, неговитѣ контури, цѣпнителността му и нейниятъ жгълъ, неговата прѣенота и метаморфизмъ, и продуктитѣ на метаморфизма. Бави се съ включенията, споменува боитѣ при разнитѣ видове минерали и тѣхния интензитетъ, а, не знаѣ по какви съображения, изпуска само жгълтъ на потъмняването, — свойство доста важно при фелдспатитѣ.

Отъ неговия трудъ може да се заключи, че той е ималъ повече работа съ метаморфозиранъ материялъ, защото броятъ на акцесорнитѣ видове въ всѣки камъкъ се указва много по-голямъ отъ броя на сѣществитѣ, отъ които сж се показвали само сѣнки. Авторътъ е сръщналъ голѣми мѣчнотии при наименованието на скалитѣ, правено възъ основа на такъвъ разстрошенъ материялъ, но той е свладалъ тѣзи мѣчнотии и дава мнѣния, които ще се взематъ въ внимание отъ всѣкого, който се занимава съ геологията на България. Гдѣто е въпросътъ ясенъ, лесно е да се произнесе всѣкой малко много запознатъ

съ прѣдмета, но гдѣто се работи за нѣща неясени и безъ основа, изисква се вѣщина, за да се изкаже мнѣние; това е прѣдметъ, прѣдъ който трѣбва сериозно да помисли всѣки съвѣстенъ човекъ, а още повече тамъ, гдѣто прѣдметътъ зависи отъ много условия. И въ този случай г. Златарски е заслужилъ своето име, защото той е наддѣлалъ надъ тѣзи мжнотии, както въ самия теренъ, така и при класификацията на събрания материялъ; послѣдната, както е извѣстно, още е малко, разгалено дѣте, на което всѣки иска да даде ново име. И тукъ авторътъ е прѣдпазливъ и базира своята класификация точно по Rosenbusch-Zirkel-овата, която за сега е най-добрата, а избѣгва да създава нови названия. Ако негдѣ се е указвало нужда отъ ново име, той го дава, но при това обяснява причинитѣ за това. Г. Златарски обстоятелствено разглежда този важенъ петрографски материялъ и за всѣки видъ камѣкъ той е събралъ материялъ отъ разни мѣста и сравнително го е изучавалъ. При каменитѣ оптически е констатиралъ минералитѣ: кварцъ, ортокласъ, плагокласъ, олигокласъ, лабрадоръ, микроклинъ, санидинъ, амфиболъ, авгитъ, биотитъ, мусковитъ, оливинъ, сфенъ, цирконъ, епидотъ, гранатъ, зоолитъ, мезотитъ, натролитъ, магнетитъ, хематитъ, лимонитъ, илменитъ, леукоксенъ, апатитъ, пиритъ, хлоритъ, виридитъ, серпентинъ, хризотилъ, калцитъ, халцедонъ и манганова руда. Отъ тѣзи минерали повечето сж секундаренъ производъ, а само една малка частъ сж първообразни.

На странацитѣ 70. до 99. г. Златарски описва своитѣ маршрути и съ това дава обширенъ прѣгледъ на своитѣ екскурсии. Но и тукъ, както и на всѣкждѣ въ статията му, се види, че той строго се придържа о прѣдмета и не влиза въ подробности извънъ прѣдмета, при всичко че се срѣщатъ и мѣста, гдѣто се възхищава отъ красотитѣ на природата на този дивенъ кѣтъ на отечеството ни. Като описва рѣкитѣ и потоцитѣ, баиритѣ и долините, голитѣ брѣгове и ливадитѣ, не може да се сдържи да не каже и нѣщо за тѣхната покривка.

Въ топографската частъ на своята статия авторътъ е обърналъ особено внимание върху височинитѣ на повечето мѣста, кждѣто е минжлъ, понеже тѣ сж важни фактори въ орографията на страната, и затова тази частъ отъ статията му има двойно значение, едно за геолога, като образецъ на описание, а друго както за стратиграфа, така и за географа.

Таква мѣста, на които авторътъ бѣлѣжи височинитѣ надъ морското равнище, сж доволно много, и тѣзи височини, вѣроятно, сж установени отъ г. Златарски барометрически. Тѣ сж:

Голѣмъ Богданъ 1573 метра надъ морск. равнище; Алексица 1533; Върхътъ на Братия 1517; Чефира 1425; Попъ пл. 1410; Лисецъ — 1380; Климашъ — 1342; Вълкъ пл. — 1253; Мѣстн. Икунитъ — 1215; голитѣ височ. на Арилевецъ — 1195; гр. Копривщица — 949; гр. Клисуря — 725; с. Душанци — 719; с. Челопечъ 704; с. Пирдопъ — 661; с. Мечка — 640; с. Каменица — 640; на и. отъ Панагюрище — 533; с. Петричъ — 491; гр. Карлово — 427; с. Стрѣлча — 480; Хицарск. бани — 370; с. Крастово — 341; с. Старо-ново-село — 341; с. Лѣсичево — 235.

Прѣди да кажѣ нѣколко думи за геологическата карта, що е приложена при тая статия, ще обърнѣ още внимание върху нѣколко други важни точки, на които е доста много напиралъ авторътъ, а именно за наклонението на пластоветъ и тѣхното разширение. Г. Златарски обръща строго внимание върху положението на пластоветъ и всегдѣ мѣри тѣхнитѣ наклонения, като дава наклонения отъ 20° — 70° , а посоки на разширенията повечето къмъ Ю., Ю.-З. и С., С.-И.

Ще споменѣ още една важна страна на статията, а именно, че тя на мѣсти дава сравнение на материяла отъ този край съ подобни отъ другитѣ краища на България. Геологическата карта, приложена къмъ статията, съ масщабъ 1:210000, прѣдставява геологическитѣ терени, колорирани съобразно съ международнитѣ бои, приети въ геологическитѣ конгреси. Въ тази карта можемъ да видимъ нагледно количеството и разпространението на разнитѣ видове петрографски материяли, за които въ статията обширно се разправя. а покрай това се вижда назначена и посоката на планинскитѣ върхове. Основа на този теренъ сѣ гранитъ-гнайсъ, гнайсъ, амфиболъ-гнайсъ съ пегматитни жилки. Втори по своето разширение се показватъ разнитѣ шисти: микашисти, хлоритошисти, амфиболошисти и др., които се срѣщатъ на сѣверната и с.-источната страна на терена, а срѣщатъ се и на много мѣста въ самата основа на терена. Като изключѣмъ кватернерната ера, която се явява разпространена най-много на С.-И., И. и Ю.-И., и тукъ тамъ изъ разнитѣ котловини и долини, ще споменѣ, че трети по своето развитие се показватъ младитѣ еруптивни камени, които сѣ явяватъ изключително на З., Ю.-З-ната страна на терена. Послѣ тѣхъ по развитието си дохождатъ старитѣ масивни скали. По-малко развитие показва липаритътъ, на Ю.-Западната частъ на Срѣдна гора, край Лѣсичево, а най-малко диабазъ съ оливинъ или габро съ лабрадоръ, който се срѣща на С.-И. отъ Копривщица.

Прѣмимуществото на тази карта е това, че авторътъ означава самитѣ терени така, както сѣ, а не ги украсява фантастично, както сѣ правили мнозина; затова ще срѣщнемъ при тази карта нѣкои отъ петрографскитѣ материяли, назначени само въ посока, а това е голѣма съвѣстностъ отъ автора, защото то ще даде поводъ на по-младитѣ сили да провѣржтъ и да допълнжтъ това, което авторътъ не успѣлъ да довърши.

Отъ геологическитѣ ери въ тази карта най-много се явява развита архаичната ера; отъ мезозойската — креда, а послѣ триасъ; а терцияра, който се явява въ форма на млади еруптивни камъне, повече е развитъ отъ системитѣ на прѣдшествуващата ера. Отъ кватернера, вѣроятно, повече е развитъ алувиумъ прѣдъ дилuviума, защото мѣчно може да се постави граница помежду имъ.

Отъ самитѣ маршрути (15 на брой) на г. Зл. може да се заключи, че за изучаването на този край той е посветилъ много врѣме, което пакъ ни кара да смятраме този край за напълно изученъ отъ него. Такива изучени краища на България сѣ само нѣколко, и тѣ сѣ пакъ изучвани отъ автора, като прибавимъ още и дисертацията на г. А. Ванкова за Шипчанския бѣлканъ

и околността му. Тази последна статия на г. Златарски, заедно съ другитѣ му, и споменатата отъ г. Ванкова, сж готовѣ и цѣненѣ материялъ за геологическата карта на България, отъ която се чувствува голѣма потребба. Увѣрени сме, че пакъ г. Златарски, ще бѣде натоваренъ за да състави тая карта.

Настоящата статия както и прѣдишнитѣ му, сж важни и отъ тая гледна точка, защото той, ако и да се придържа строго о техническата терминология, се старае да постави основа и на домашната ни терминология, която се намира още въ пелени. Г. Златарски, като прѣдаденъ искрено на своята специалност и като първъ между Българитѣ въ това направление, шири тази млада наука между своитѣ однородци чрѣзъ своето перо, на основание на изучаванията, които прави въ страната. Че е това тѣй, увѣрили сж ни неговитѣ прѣдишни статии, а увѣряваме се и отъ тази му статия, и не губимъ надежда, че той въ скоро врѣме ще ни изненада съ нѣкоя нова статия за други край на отечеството ни.

Д-ръ Г. Бончевъ.

Зоология за горний класически и реаленъ курсъ, написалъ *Д-ръ Антонъ Фричъ*. Превелъ отъ второто издание *Анастасъ Явашовъ*. Пловдивъ. Издание и печатъ на *Хр. Г. Дановъ*. Цѣна 4 л.

За горнитѣ класове на нашитѣ срѣдни училища има два учебника по зоология: Гердовъ, прѣведенъ отъ руски отъ *З. Бояджиевъ*, и *Фричовъ*, прѣведенъ отъ чески отъ *А. Явашовъ*. Двата учебника прѣдставяватъ двѣ крайности; но иматъ и едно общо нѣщо, а именно, че и двата не сж годни като учебници за нашитѣ срѣдни училища.

Нѣма съмнѣние, че винъги ще се прѣдпочете единъ добъръ, прѣведенъ отъ чуждата литература учебникъ, прѣдъ единъ слабъ оригиналенъ учебникъ. Но когато се рѣшаваме да прѣведемъ учебникъ по нѣкой прѣдметъ, трѣбва добръ да обмислимъ, дали избраниятъ учебникъ дѣйствително е добъръ и дали отговаря той на програмата на нашитѣ училища.

Ако учебникътъ само отчасти не е добъръ, опитниятъ прѣводачъ може да го поправи и по този начинъ прѣводътъ може да стане по-добъръ отъ оригинала.

Прѣводачътъ на *Фричовата зоология*, *А. Явашовъ*, не е сполучилъ въ избора на учебника. Чини се, че му е импонирало името на автора, или пъкъ това обстоятелство, че тоя учебникъ е въведенъ въ чешкитѣ срѣдни училища, та безъ да се позамисли, дали при все туй учебникътъ е изобщо добъръ и дали е сгоденъ за нашитѣ училища, направо го е прѣвелъ, като не се потрудилъ поне да изправи невѣрнитѣ и застарѣлитѣ нѣща на оригинала.

Зоологията на *Фрича* не е добъръ учебникъ, а ето защо:

1. Систематиката на животнитѣ е много подробна. Това е общъ недостатъкъ на по-старитѣ австрийски учебници по естествена история за срѣднитѣ училища.

Въ тоя учебникъ освѣтъ главнитѣ общи описи или характеристики на разредитѣ и много отъ подразредитѣ, иматъ кратка характеристика всѣхитѣ отдѣли (видѣ), сѣмейства, множество родове и всѣхитѣ подразреди, които нѣматъ по-дълга характеристика. Поради тѣзи многобройни кратки характеристики учебникътъ става прѣтрупанъ и се губи прѣгледътъ на материяла, а ученицитѣ при толкова частности губятъ отъ паметта си и общото и частното.

2. Най-важниятъ недостатъкъ на тоя учебникъ е това, гдѣто анатомията на животнитѣ е изложена намѣсти непълно, а пъкъ изобщо е изложена тѣй тъмно и по такъвъ начинъ, че за да я разбератъ ученицитѣ отъ срѣднитѣ училища, би трѣбвало прѣдварително да иматъ тѣзи познания по зоология, които тепърва получаватъ въ оня класъ, за който е прѣдначенъ тоя учебникъ.

Разправа се, напр., за нѣкой анималенъ или вегетативенъ органъ така, както се разправа на университетанти или изобщо на читатели, които вече иматъ понятие за такъвъ органъ.

Тоя недостатъкъ не се срѣща само тукъ-тамъ, а е общъ, т. е. по казания начинъ се разправа за органитѣ въ всѣка обща характеристика на разредитѣ и по-главнитѣ подразреди.

Трѣбвало би да прѣпечатимъ почти половината отъ учебника, за да посочимъ на читателя тоя недостатъкъ на Фричовата зоология, но понеже това е невъзможно, принудени сме да приведемъ само нѣколко примѣра.

а) „Системата на воднитѣ цѣви образува около гърлото кржгъ, отъ който се отдѣлятъ вѣтви за всѣко рамо и отъ тѣхъ вѣтвици за въ ногичкитѣ; при дѣното на всѣка ногичка водната цѣва има запасно мѣхурче“ и пр. (стр. 32).

Отъ това, първо, не може ученикътъ да разбере направата на водоносната система. Какво значатъ думитѣ; „системата на воднитѣ цѣви образува около гърлото кржгъ“?

Отъ това не се разбира още, за какво служи водната система, за какво сж запаснитѣ мѣхурчета, какви сж казанитѣ ногички, и дали воднитѣ цѣви образуватъ кржгъ около гърлото?

б) „Дъханъето (Ракови, стр. 59.) се извършва чрѣзъ хрѣле. Хрѣлетъ малко нѣщо приличатъ на паче перо и се намиратъ отъ десната и отъ лѣвата страна на трупния щитъ. Крввта дохожда въ тѣхъ отъ повърхността на тѣлото прѣзъ жилата (обр. 140 v), окислява се и отива въ сърдцето (обр. 140 c), отгдѣто се распрѣва на напрѣдъ къмъ мозъка и на назадъ въ опашката посрѣдствомъ отворенитѣ цѣви; съединителни капилярни жилчици не сжществуватъ“.

Въ тѣзи 10 реда се пояснява и направата на дихателнитѣ и кървоноснитѣ органи, и дъханъето, и кървообърщението. А какво е сърдцето, и гдѣ се намира именно — дали въ трупа или въ опашката? Коя е онази жила, прѣзъ която крввта дохожда въ хрѣлетъ и гдѣ се намира? Какви сж отворенитѣ

цѣви, прѣзъ които кървѣта се разпърсва по тѣлото? Всичко това е оставено на въображението на ученика, да си го прѣдстави.

в) „Очитѣ (Ракови, стр. 60.) сж сложни и закрѣпени на подвижни държки.“

Разбираме, че тѣй лаконически може да се говори за сложнитѣ очи, когато прѣдварително е пояснено, кои очи сж прости, а кои сложни, и каква е направата на послѣднитѣ. Но въ тоя учебникъ сложнитѣ очи за първъ пѣтъ тукъ се споменуватъ и безъ всѣко пояснение, каква е направата имъ. Не е ли тогазъ безцѣлно да се споменува, че рацитѣ иматъ сложни очи!

г) „У влѣчугитѣ, птицитѣ и бозайницитѣ около зародището се образува ложе и отъ пищеварителния органъ се измичва пикочно ложе“. (Стр. 204.)

Всѣки трѣбва да се съгласи, че понеже по-рано нигдѣ не се говори за тѣзъ ложета (amnion, allantois), така че отъ приведенитѣ думи не може да се разбере, какво и що сж тѣзи органи, въ какво отношение се намиратъ спрѣмо зародиша, какъ се измичва пикочното ложе и пр. Но на ученицитѣ отъ горнитѣ класове на срѣд. училища тѣзи нѣща не сж познати; на тѣхъ за първъ пѣтъ сега се споменува, и слѣдователно приведенитѣ думи за реченитѣ ложета нѣма да имъ даждѣтъ никакво ясно понятие.

д) „Забѣлѣжителенъ и за рибитѣ (стр. 206.) специаленъ е нерва, който се простира отъ странитѣ на тѣлото и испуща вѣтвици къмъ тѣй наречената постранныя линия, гдѣто се свѣршватъ съ по една главичка въ снабденитѣ съ трѣбици луспици“.

Пояснено ли е съ тѣзи думи, що е постранныя линия у рибитѣ, и защо и какво сж онѣзъ трѣбици, съ които сж снабдени луспитѣ? Не е. И тѣй, ученицитѣ отъ казанитѣ думи не могатъ да разберѣтъ, че постранныя линия е особенъ осѣзателенъ органъ, който се състои отъ по единъ или нѣколко успоредни канала, разположени на дължъ отъ главата до опашката перка на рибата отъ двѣтъ страни на тѣлото ѝ; че тѣзи канали пушатъ вѣтвици, т. е. че се разклоняватъ на малки трѣбици, които се протакатъ въ луспитѣ и пр.; че по стѣнитѣ на тѣзи канали се разпространява особенъ клонъ отъ *nervus vagus*; че тоя осѣзателенъ органъ — постранныя линия — вѣроятно служи за това, да запознава рибитѣ съ състоянието на водата. Ако отъ приведенитѣ думи за постранныя линия не може да се разбере поне това, което ние тукъ изложихме, тогава тѣзи думи сж безцѣлни, защото не поясняватъ, а затмняватъ въпросътъ.

е) „Отъ предсърдието кървѣта (Рибѣ стр. 207 — 208) се втича въ камарата (9), която съ свиванieto на стѣнитѣ си, аизбутва прѣзъ израстъка (*bulbus arteriosus*) въ хрѣлетѣ. Въ хрѣлетѣ тя преминава прѣзъ капилярнитѣ цѣви по външната плоскостъ на двата хрѣлни листца (обр. 489) и слиза по тѣх-

ната вътрешна плоскостъ въ общата цѣва (с) и тамъ прѣзъ главната артерия въ тѣлото и то така, че една отъ главнитѣ вѣтви минава подъ гръбнака дору до края на тѣлото, а втората снабдява утробитѣ.

Като се вземе въ внимание, че за кървоносната система на рибитѣ не се говори на друго мѣсто, а че всичко, що се касае до кървоноснитѣ жили и кървообърщението на тѣзи животни, е изказано въ приведенитѣ думи, тогава става ясно, че отъ приведенитѣ думи ученикътъ не може да разбере, че рибитѣ иматъ аорта (ascendens), която излиза отъ камарата на сърдцето и се разклонява на хрилни артерии, че израстъкътъ (bulbus arteriosus) е частъ отъ тая аорта, че кървѣта влиза въ хрилетѣ прѣзъ нея и нейнитѣ клонове — хрил. артерии; не ще може да разбере, и каква е оная обща цѣва и т. н. Изобщо отъ цитиранитѣ думи на автора не може да се схване ясно, каква е направата и разположението на кървоноснитѣ жили въ тѣлото на рибитѣ.

Подобна непълнота и тъмнота владѣе въ всичкитѣ характеристики на разредитѣ. За това поясненията на прѣподавателя не могатъ да помогнатъ на ученицитѣ, защото и най-внимателния ученикъ не може да запомни поясненията на прѣподавателя си, дадени за всичкитѣ органи на извѣстенъ разредъ животни, когато по-голѣмата частъ отъ тѣхъ трѣбва да учи по учебника. Когато пъкъ този е толкова тъменъ, както показахме по-горѣ, тогава той не отговаря на назначението си.

3. Освѣтъ казанитѣ главни недостатѣци учебникътъ на Фрича съдържа и нѣкои нѣща невѣрни и застарѣли. Напр.:

а) На стр. 205. е казано, че „развитието на зародишето при рибитѣ става чрѣзъ набраздяване на цѣлия жълтъкъ“. Това не е вѣрно. При рибитѣ, освѣтъ амфиоксусътъ и кръглоуститѣ (които днесъ отъ много зоолози не се числятъ къмъ рибитѣ), жълтъкътъ цѣлъ не се дѣли (набраздява) и нераздѣлената му частъ служи за храна на зародиша.

б) На стр. 206. е казано, че „главнитѣ кости на черепа се смѣтатъ за четири промѣненн прѣшлена“. И това не е вѣрно, защото тазъ теория е била вече опровергнѣта, когато прѣводачътъ е прѣвождалъ тоя учебникъ. Днесъ може само да се споменува, че е имало подобно мнѣние, но не да се утвърждава, че днесъ тѣй се смѣта.

в) На стр. 210. се казва, че миногитѣ, до когато сж малки, се наричатъ Amocoetes. Истина е, обаче, че малкитѣ рѣчни миноги прѣзъ минжлото и въ началото на настоящето столѣтие сж били смѣтани за особенъ родъ животни, на които е било дадено името Amocoetes, а послѣ се доказа, че тѣ не сж такива, а че сж личинки, наречени миноги. Слѣдователно, днесъ това название нѣма смисълъ.

г) Систематиката на животнитѣ въ тоя учебникъ е прѣстарѣла. Не можемъ да се пустнемъ въ подробности по тоя въпросъ поради малкото мѣсто, което трѣбва да заеме критиката ни. Но не можемъ и да не споменемъ слѣднитѣ думи: „Въ Бълг. Прѣгледъ.

най новитѣ зоологии рибитѣ се раздѣлять на 6 разреда; тѣ сж: 1. Трѣбосърдечни (*Zeptocardii*), 2. Крѣглоуетни (*Cyclostomi*)“ и пр.

Прѣводачътъ трѣбваше да забѣлѣжи, че думитѣ „въ най-новитѣ зоологии“ сж имали смисълъ нѣкога, когато тоя учебникъ е съставянь; но днесъ тѣ сж смѣшни, защото въ много отъ най-новитѣ зоологии трѣбосърдечнитѣ, а въ нѣкои и крѣглоуетнитѣ не се причисляватъ къмъ рибитѣ, а съставяватъ отдѣлни класове, равносилни съ рибитѣ, земноводнитѣ и пр. класове отъ грѣбначни животни.

Както системата на рибитѣ, тѣй и системата на останлжитѣ животни не е споредъ новитѣ и най-новитѣ издирвания въ зоологията.

4. Голѣма частъ отъ образцитѣ и то повечето тъкмо тѣзи, съ които щѣше колкогодѣ да се поясни тъмниятъ текстъ въ учебника, сж толкова неясни, че никакъ не отговарятъ на цѣльта си.

Често пжти при такива образци по нѣколко чертички (стрѣлки) сочатъ единъ и сжщъ органъ; много букви, които показватъ извѣстни органи на образаца, не се разпознаватъ; има даже и такива примѣри, че въ текста се указва, че нѣкой си органъ на образаца е означенъ съ едикоя буква, а на образаца буквата я нѣма.

5. По прѣвода могло би да се каже повечко и да се приведжтъ доста примѣри за доказателство, какво и той на нѣкои мѣста прѣчи на по-ясното разбирање на тъмния оригиналъ. Но ще се ограничимъ съ двѣ-три забѣлѣжки относително нѣкои названия.

а) При нѣкои българеки термини нѣма латинески термини. Така напр. названието хапушъ не е общопозната дума и вѣрваме, че много прѣподаватели не я знажтъ; а трѣбва да се догаждатъ по буквитѣ *ut*, съ които е означенъ на образцитѣ органътъ хапушъ, че той трѣбва да бѣде *uterus*.

Сжщо така покрай названията ложе или овчо ложе, пикочно ложе (стр. 204. 205), нѣма латинески названия, а като нѣма нито образаецъ, за да се види, какво тѣ означаватъ, тогажъ прѣподавателитѣ трѣбва да прѣдполагатъ, че ложе или овчо ложе трѣбва да бѣде *amnion*, а пикочното ложе — *allantois*.

б) Съ названието трупъ прѣводачътъ означава разни нѣща; на едно мѣсто грѣдитѣ и коремчето на животното, на друго мѣсто само грѣдитѣ (стр. 60. 97).

Названието листоноги на стр. 62 и 67 отговаря на латинското *phyllopora*. а на стр. 69. на латинското *branchiopoda*. Така сжщо бодлоноги на *Xiphosura* (стр. 71.) и на *Merostomata* (62.).

Названието гърло прѣводачътъ употрѣбжава за означение на *oesophagus*, когато тая дума означава собствено отверътъ, който води въ *oesophagus*, или въ гъркляна (*trachea*).

Прѣводачътъ съ думата мѣмѣрецъ означава личинката на лентата, когато тя собствено означава животното *gammaus pulex*, което той нарича водна бѣлха.

Сравнително обаче прѣводѣтъ на А. Явашовъ по чистотата на езика е много по-добъръ отъ езика на нѣкои други наши оригинални и прѣведени учебници по естеств. история. Но туй не може да подигне цѣната на прѣведената отъ него зоология, защото самиятъ оригиналъ, както показахме, има такива важни недостатѣци, че не може да се прѣпорѣча за учебникъ въ нашитѣ срѣдни училища.

С. Юриничъ

Учебникъ по нотното пѣние. отъ А. П. Колевъ. Варна, 1893 печатница А. Нитче, цѣна 1 левъ.

Нашата музикална литература е толкова бѣдна, че ни радва всѣки редъ, написанъ за нейното увеличление. Затова съ радостъ посрѣщаме горниятъ учебникъ, който, ако се допълнятъ нѣкои негови малки недостатѣци, може да послужи като много добро ръководство въ долнитѣ класове на нашитѣ училища.

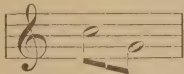
Въ първата глава на пр. прѣдложението: „Нотитѣ се пишѣтъ на петъ успоредни линии“, трѣбва да се допълни: „и на четири междулинии“, както показва авторътъ твърдѣ добръ въ единъ другъ примѣръ, безъ да е споменѣлъ по-прѣди нѣщо и за междулиниитѣ. При откриванѣето на ключа не е трѣбвало да се изостави, че въ музиката има по-вече ключове, отъ които най-главниятъ е ключътъ солъ, понеже ако се изпусне тази забѣлѣжка, дѣтето ще си направи криво понятие и ще мисли, че други ключове въ музиката нѣма. Авторътъ дѣйствително привежда примѣри и съ други ключове, но по-късно, когато именно тука му е за това мѣстото.

При паузитѣ за 6 и 8 такта авторътъ употребѣва старинското означение.

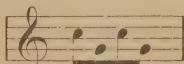
Освѣнъ това съвѣмъ сѣ изоставени паузитѣ за 5 и 7 такта, когато дѣтето само мѣчно ще се досѣти, какъ именно трѣбва да ги означава.

Незнамъ, защо г-нъ Колевъ нарича бѣлѣзитѣ слѣдъ ключа постоенни бѣлѣзи, когато въ нашата литература има вече за тѣхъ установено название: прѣдписание.

Не е вѣрно, че короната, поставена надъ коя да е нота, означава, че нотата трѣбва да се пѣе два пѣти по-дълго врѣме: тя се пѣе произволно, но по-дълго, отъ колкото е стойността ѝ. Също така не е истина, че въ триударния размѣръ съединението на двѣтѣ безпризвучни врѣмена привлича и призвучността върху си: въ такъвъ случай силни сѣ както първитѣ, така и вторитѣ врѣмена. Съкратеното писанѣ

значи, че трѣбва да отсвиримъ тѣзи ноти тѣй:

а не така, както е въ учебника означено.

Като се опрѣдѣля тоналността на нѣкоя пѣсенъ, добръ е показано, по кой начинъ това да става, но не е даже ни споменѣто, какъ може ученикътъ да различава мажорнитѣ пѣсени отъ минорнитѣ. Когато авторътъ навежда и разнитѣ обръщания на акордитѣ, което нѣщо е доста мъчно даже и за ученици отъ по-горнитѣ класове, а камо-ли за I или II класъ, тогава трѣбваше да спомене и разнитѣ положения на акордитѣ, които ученицитѣ ще усвоѣтъ съ много по-малка мъчнотия, отколко обръщанията.

За думата квартетъ не е нужно да се кове нарочно българско название, понеже думата се употрѣбява въ всички езици на свѣта. Като примѣри за широката хармония щѣше да бѣде по-добре да се вземѣтъ примѣри, наведени при тѣсната хармония, та дѣтето баремъ да има прѣдъ очитѣ си разликата помежду едната и другата хармония.

Най-много ни радва едно нѣщо, че въ този учебникъ авторътъ по-прѣди говори за гамата изобщо и тепърва тогава пристѣпва къмъ интервалитѣ, което е единствено логически вѣрно, и което за пръвъ пътъ се забѣлѣзва въ български учебникъ по музика. Само не можъ да се съгласимъ съ неговата дефиниция на гамитѣ, понеже има нѣкои гами и с по-вече отъ осемъ тона.

При интервалитѣ е изпуснато досегашното много добро название чисти интервали и е замѣстено съ думата голѣми. Вслѣдствие на това, опрѣдѣлението на всичкитѣ кварта и е съвѣтъ погрѣшно. На пр. квартата $c' - f'$ е малка а не голѣма, $cis' - f'$ е умалена, а не малка; и квартитѣ $cis' = f'$ и $hes' - f'$ не можтъ да се приведѣтъ като примѣри на единъ и сѣщъ интервалъ, понеже въ първия случай разстоянието е два цѣли тона, когато въ втория е два цѣли тона и единъ полутонъ. Не иска ни дума, че квартата $c' - fescs'$ е чистъ музикаленъ абсурдъ.

Незнамъ, защо въ учебника не е споменѣта ни дума за октавитѣ, когато въ единъ специаленъ учебникъ такова опущение е непростимо.

Практически нотни упражнения за пѣние. Съставилъ А. П. Колевъ. Варна, 1893 печатница А. Нитче, цѣна 75 ст.

Тѣзи упражнения можтъ да служѣтъ като допълнение къмъ горния учебникъ, а нѣкои отъ тѣхъ можтъ да се въведѣтъ въ по-долнитѣ класове.

Не до тамъ подходящи сѣ упражненията № 13 и 36, въ които има ритмически грѣшки, и № 14, 24, 25, 28 и първата половина отъ № 16. гдѣто има груби мелодически грѣшки. При 26-о упражнение по-добъръ е размѣрътъ $\frac{2}{4}$ отъ колкото $\frac{4}{4}$, и въ № 39 трѣбва да се смѣсѣтъ двата размѣра $\frac{2}{4}$ и $\frac{3}{4}$, а не да се означа само послѣдниятъ. За втория дѣлъ отъ № 23 мислѣмъ, че по погрѣшка, се е вмѣкнѣлъ въ учебника, понеже може да служи като хубавъ примѣръ на лоша мелодия. Освѣнъ това добръ би било, да се е споменѣлъ при по-голѣмитѣ упражнения, като № 27, 44 и 45 и авторътъ, отъ който тѣ сѣ заети, за да избѣгне съставителътъ, да го не обвинѣтъ въ плагиатство.

Силистра 25/XI 1893.

К. Маганя.

Кратка биография на св. Иоаннъ Кукузелъ или скромнѣтъ приносѣ на изучаванieto исторiята на българския напѣвъ *Отъ П. В. С.* — София 1893. Стр. 20 in 8-о.

Гръцката нация отъ много вѣкове насамъ се питае отъ чужди сокове, най-вече—български. Византийскиятъ Цариградъ е задържалъ не едного и не двама българи, които, подготовени тукъ като учители, проповѣдници и пр., би могли да принесѣтъ много полза на своитѣ съотечественици, ако бихъ се завърнѣли при тѣхъ. Въ старо врѣме националното съзнание било слабо: на прѣвъ планъ стояли религиозни и държавни интереси. Толкозъ по-интересни сѣ проявитѣ на народното съзнание отъ това врѣме.

Единъ отъ рѣдкитѣ такива случаи ни прѣдставя срѣдно-вѣковиятъ византийски прѣобразователъ на источно-православното пѣние, извѣстиятъ сѣ своитѣ музикални трудове, св. Иоанъ Кукузелъ, родомъ българинъ отъ Драчъ (Дурацо). Попаднѣлъ отъ малкъ въ Цариградъ, неизвѣстно кога и при кого (XII—XIII в.), Кукузелъ толкова се отличилъ сѣ музикалнитѣ си способности, че го задържали тукъ за винаги. Веднѣжъ се измолилъ той отъ царя и отишелъ да се види сѣ майка си. Тя, щомъ го съгледала, взела да нарежда и да плаче отъ радостъ. На гласа на тоя неинъ напѣвъ Иоанъ съставилъ полиелей, който озаглавилъ „На българската“ (*Tès boulgáras*) ¹⁾. Като се завърнѣлъ въ Цариградъ, слѣдъ малко, Кукузелъ съзналъ суетността на тоя свѣтъ и избѣгалъ на св. Гора, въ Лаврата, гдѣто, неузнанъ, пасѣлъ кози. Но сетнѣ го познали и обадили на царя, който дошелъ самичкъ да го посѣти. Кукузелъ си построилъ келия въ Лаврата и живѣлъ тукъ, като показалъ още при живота си нѣкои чудеса, тѣй като къмъ него благоволяла св. Богородица.

Това е накратко животътъ на Кукузеля, съобщенъ на стр. 8—16 въ книжката на г. П. В. С. въ гръцки текстъ и прѣводъ. Гръцкиятъ текстъ взелъ г. П. С. отъ ръководството на Стефанъ Ламбадари „Krepis“, издадено на 1840. г. Това житие е почти изнамѣрено отъ г. П. В. С., защото въ българската книжнина имаше до сега само непълни и неясни свѣдѣния за Кукузеля (Кратка биография 3—6).

Г-нъ П. В. С. не е знаелъ и статията на г. П. Сырку, която почнѣ да се печата въ Журн. Мин. Нар. Просв. 1892, юль, стр. 130—141, подъ заглавие: „Житiе Иоанна Кукузеля, какъ источникъ для болгарской исторiи“. Споредъ издирването на г. Сырку, житието на Иоана Кукузеля е било нѣколко пѣти прѣписвано и се намира не само на гръцки, но и на славянски езикъ. Гръцкитѣ жития се раздѣляли на двѣ редакци. Житието въ книгата на Ламбадария (което прѣпечаталъ и г. П. В. С.) прѣдставя, споредъ г. Сырку (I. с. 131), втора редакция, измѣнена въ нѣкои сжществени черти спрѣмо първата, която не е издадена, а се намира въ три гръцки ръкописа. Отъ тѣхъ най-стариятъ, извѣстенъ на г. Сырку, е отъ XV в. (въ Зограф-

¹⁾ По нѣманье гръцки букви, ние прѣдаваме гръцкитѣ думи съ латински букви.

ския манастиръ). Обаче, слѣдъ като сравнихъ текста на по-пълната редакция, видѣхъ, че съ него се съгласува доста добръ житието, напечатано и прѣведено въ българската брошура. Може би, това се обяснява съ разнитѣ издания на Krepis, които цитуватъ г. Сырку (1875. г.) и г. П. В. С. (1840. г. и 1890. г.).

Г-нъ Сырку отбѣлѣзва легендарниятъ характеръ на нѣкои епизоди въ житието и дохожда до слѣдното заключение: житието е съставено отъ мотиви, които пристаятъ на разни лица и мѣста; сетиѣ въ него сж влѣзли и разкази, които останали по прѣдание и се съставяли наново на Атонъ, но събрани сж били отъ съставителя на житието доста късно, защото инакъ у него щѣше да има по-точни данни за царя, за игумена на манастиря и пр. До това мнѣние сж били близу и други историци (I. с. 138). Къмъ легендарнитѣ мѣста въ житието отнасямъ азъ и оня епизодъ, въ който се разказва, какъ Кукузелъ укротявалъ съ пѣнието си овцитѣ и козитѣ (кратка биогр. 12) Извѣстенъ е приказниятъ мотивъ, въ който животнитѣ се омаиватъ, въпречемъ съ свиренъе (Шапк. 57).

Въ продължението на своята статия г. Сырку ще ни опрѣдѣли, вѣроятно, вѣрмето, кога е живѣалъ Кукузелъ, както изобщо ще дефинира пѣнността на този паметникъ за нашата история: това е задачата на неговата статия. За сега ние ще се ограничимъ съ слѣднитѣ още бѣлѣжки.

За значението на Кукузеля въ историята на църковното пѣние е писано напоследъкъ, както четемъ въ една книга отъ Вуз. Zs., и стъ Paranikas въ Ellenikòs Filologikòs Sýllogos. 1892, XXI, 164--174. Тукъ сж дадени и проби отъ музикални рѣкописи. Кукузелевци, и при това пѣвци, е имало нѣколко, но дали сж били роднини, не се знае (Сырку, I. с. 137).

Кукузелевото житие е важно за насъ по това, че съдържа български фрази съ гръцки букви. Наистина, древността на тѣзи фрази не е извѣстна, но тѣ все сж любопитни и могатъ да се турятъ редомъ съ . . . фразата: bezoite, o kaisar! Щомъ съгледала Кукузеля, майка му взела да реди¹⁾: „моа де (дете) мило, Иоане, где ми се?“ А той отговорилъ: „оде (овде), митеръ (матеръ)!“

Както показватъ стари примѣри (Кратка биогр. 17), а сжщо и нови (Русия), православниятъ църковенъ напѣвъ е билъ способенъ на еволюция и достѣпенъ на влияние откъмъ народната музика. Г-нъ П. В. С. се надѣва да намѣри българскитѣ елементи въ Кукузелевитѣ композиции (ib. 7. 17): Кукузелъ, споредъ биографа, взелъ за основа майчиното нареждане (тугоlogion). Това ще бѣде единъ отъ любопитнитѣ за насъ случаи, въ които можемъ да прослѣдимъ, какъ се отнася личната творба къмъ народната, колективната. Днесъ е станжло ясно, че най-добритѣ поети и композитори заематъ отъ народа форми и образи за своитѣ творения.

Важно е и това, че Кукузелъ е нареченъ въ житието българинъ, а той е родомъ отъ Драчъ, гдѣто македонскитѣ българи граничатъ съ сѣрбитѣ, и сега нѣма вече българско съзнание.

¹⁾ Ние прѣдаваме думитѣ съ български букви.

Старитѣ свидѣтелства, които (колкото ги има венчки) говорѣтъ, че македонскитѣ славяни сѣ българи, нарасватъ съ още едно. Това свидѣтелство за Драчъ не е съвсѣмъ осамотено въ исторiята: вж. А. Шоповъ, Единъ документъ за българската исторiя (Сбм П, 115 нт.), Гилфердингъ, Исторiя Сербовъ и Българъ 219. Слаби ми се виждатъ възраженията, които изважда г. Ст. Новаковичъ противъ Иоанъ Владиславовото житие въ своята нова книга: Први основи словенске књижевности међу балканским словенима. Легенда о Владимиру и Косари (Беогр. 1893) стр. 238 нт., особено стр. 282 — 4. Наистина, паметницитѣ въ които св. Иоанъ Владимиръ се вѣстява като българинъ, сѣ късни. Този светецъ е родомъ сърбинъ. Но не може да се отрече фактътъ, че прѣвъ послѣднитѣ два вѣка въ съзнанието на жителитѣ Македония е била българска страна: казаната черта въ житието на св. Иоанъ Владимиръ виждаме още въ първото издание на тази редакция, което се появило на бѣлъ свѣтъ въ Венеция на 1690 г. Споредъ самия г. Новаковичъ (I. с.), съставителътъ на тая редакция, архiereй Косма, ще да е билъ македонецъ.

Споредъ житието, другаритѣ запитвали Кукузеля, какво е обѣдвалъ, а той, „като не знаелъ още гръцки“, отговарялъ ужъ полугръцки, полубългарски: коикиа каѣ zélia (бобъ и велѣ), та отъ това му билъ останжлъ и прѣкорътъ Кукузель. Твърдѣ е възможно, че този епизодъ е отсетнѣ измисленъ. Zélia е гръцка дума, заета отъ български езикъ: вж. Сбм. IX 65, тѣй щото догадката „тѣй като не знаеше още гръцки“ остана за смѣтка на самия биографъ.

Прѣводътъ на житието (Кратка биогр. 8—16) е направенъ вѣрно. Езикътъ е доста добъръ. Наистина, срѣщатъ се тукъ тамъ граповости въ слога или непослѣдователности въ правописа, но за добра честь не твърдѣ често. Книжката заслужва да се прѣпоръча на всички българи, а особено на младежитѣ, защото е написана съ истинско възхищенъе и прѣсина.

Календарче свети Кирилъ и Методий за 1894 година. Издава книжарницата на К. Г. Самарджиевъ и Сте въ Солунъ и Прилѣпъ. Солунъ. Стр. 64 in 16-о Цѣна 1 грошъ.

Голѣма похвала заслужва книжарницата на г. Самарджиевъ, която се е нагърбила и съ издаване книги, назначени главно за Македония. Това е вече единайсето календарче, което издава тя. Честъ и слава на г. Самарджиевъ за неговия трудъ и постоянство, толкозъ повече, че той залѣга да даде на народа и добро четмо.

Въ това календарче намираме слѣднитѣ статийки: едно стихотворение отъ К. Величковъ: „На единъ младъ приятель.“ разсѣждане отъ сѣщия: прѣводътъ на „Илиада“ отъ Григоръ Пърличевъ (стр. 34 — 52); „Прѣдпазители мѣрки противъ холерата“ отъ д-ръ А. Шишмановъ (53—60); Пощенски свѣдѣния и Смѣсъ.

Стихотворението на г. Величкова е за жалъ, осакатено отъ цензурата: половината куплети останжли, кой безъ крака, кой безъ глава, кой безъ трупъ.

Слѣдната статия на г. Величкова е една апология за Пърличева, писана прѣди смъртта на духовития македонски писателъ. Както е извѣстно, Пърличевъ прѣведе Илиядата волно: съ голѣми съкращения, и при това на единъ езикъ, въ който и г. Величковъ отличава елементи: литературно-български, македонско-български и старобългарски. Нешо Бончевъ съ такава необорна сила извади тѣзи недостатѣци на прѣвода, че и наташното му печатанье се прѣкъснѣ, а, споредъ нѣкои, и Пърличевъ се отчаялъ и скѣсалъ остатѣка отъ своя ръкописъ. Г-нъ Величковъ жали за съсипителния резултатъ отъ критиката, ако и да я признава за справедлива и основателна. Езикътъ на Пърличева въ напечатанитѣ откъслечи отъ прѣвода, при всичката си смѣсъ отъ посоченитѣ елементи, е доста силенъ и изразителенъ. Никой другъ писателъ не е добилъ такива добри резултати отъ подобенъ опитъ, при всичко че сѣ ставали неведнажъ въ нашата книжнина. „Като четѣ човѣкъ прѣвода на Илияда, иде му да съжалява, че при образуването на литературния ни езикъ не сѣ били вземени въ разчетъ ни старобългарскиятъ езикъ, ни македонското нарѣчие и не сѣ влѣзли въ състава му форми, на които отектветието така живо се чувствува“ (стр. 49). При това, критиката не е погледнѣла върху прѣвода отъ всички страни: Пърличевъ съкратявалъ оригиналтъ си не защото сръщалъ спънки или не го разбиралъ, а само защото искалъ да го „побългари“: той съкратявалъ по планъ.

Г-нъ Величковъ доказва убѣдително, че критиката трѣбваше изрично да прѣдпази читателитѣ, да не вземѣтъ Пърличева за невѣда. Но не бива да забравяме, че самиятъ журналъ (Читалище), гдѣто биде напечатано началото отъ прѣвода, прѣдизвика суровиятъ приговоръ, като похвали прѣкалено прѣводътъ: Бончевъ искаше да посочи на българитѣ, що значи класично творение и какъ трѣбва да се прѣвозда то. Умѣстно е бѣлѣжката на г. Величкова, че е добръ да се напечати цѣлиятъ прѣводъ на Илиядата отъ Пърличева, но прибавяме, че езикътъ на тоя прѣводъ, особено това, що е внесълъ въ него Пърличевъ прѣзъ послѣднитѣ години отъ живота си, нѣма да повлияе, нито би повлиялъ прѣди, върху книжовния езикъ. Редомъ съ народнитѣ форми, които можемъ да изучаваме и отъ народнитѣ пѣсни, у Пърличева намираме и груби църковно-славянизми. Още по-желателно е, да видимъ напечатани въ една книга словата, които говорилъ Пърличевъ въ Македония, неговата автобиография и други негови дѣла, които сѣ запазени отъ почитателитѣ му.

Ше забѣлѣжж, че при всичкия интересъ, що прѣдставя статията на г. Величкова, азъ я намирамъ за умѣстна въ нѣкой журналъ, но не за календарчето на г. Самарджиева. За широката четеща публика, за каквато е прѣдзначена книжката, трѣбать статии по-достъпни за нея и по-интересни по съдържанието си.

Умѣстни сѣ, наопаки, съвѣтитѣ за лѣкуване и варденье отъ холера, които сѣ извадени отъ една брошурка на д-ръ А. Шишмановъ, издадена отъ г. Хр. Дановъ.

Сѣщото ще кажж и за другото четиво.

Д. Матовъ.

Симеонъ Дикшейнъ. Принадената стойностъ. (Прѣводъ отъ полски) Г. Бакаловъ. (Българ. социалъ-демократическа библиотека № 15). Търново, кооперативна печатница „Работникъ“ 1893 г. 8°. стр. 47.

„Sucht nur die Menschen zu verwirren,
Sie zu befriedigen ist schwer.“

G ðthe, Faust.

Социализмътъ лека полека обогатява българската популярно-научна литература съ своитѣ произведения. Списания и брошури се издаватъ въ относително доста голѣмо количество, за да „социализиратъ“ или „социал-демократизиратъ“ работническиятъ класъ, т. е да го подготвятъ, да „национализира“ държавнитѣ и частнитѣ имоти. Едни учтъ, „пропагандиститѣ“ да не се бъркатъ въ политическитѣ работи, а пъкъ други, подъ маската на социализма, прѣслѣдватъ чисто политически, партизански цѣли.

Разбира се, че за Княжеството едно такъво екзотическо растѣние, каквото е социализмътъ, трѣбва да се аклиматизува полека лека, и ето защо мѣстнитѣ просвѣтители — пропагандисти отиватъ въ външнитѣ арсенали, отъ тамъ да взиматъ умственитѣ оржжия за немилосърдната борба съ „българскитѣ социални болести“ и да „съзиждатъ върху развалинитѣ на „българската капиталистическа наредба“, една социална сграда на вѣчна обществена хармония... Френски, руски, полски, особено немски съчинения на „социалистическата наука“ се прѣвозждатъ, за да убѣдятъ българскитѣ народъ, че въ цѣлия цивилизованъ свѣтъ „капитализацията на производството“ и „социализацията на разпрѣдѣлението“ вървятъ по абсолютно сжщата историческа пѣтека, която води къмъ окончателното тѣржество на социализма. Ето защо стига, да се основе една фабрика въ Габрово, или по нещастие, да се осакати нѣкой работникъ, или единъ фабрикантинъ да не плати редовно на работницитѣ, -- и вече социалистическитѣ критикувачи намиратъ въ това доказателства, че пророчествата на Маркса се изпълняватъ и за България. Отъ този характеръ е и горепоменатата брошура, която, като се опира върху абсолютната „научна непогрѣшимостъ“ на „учителя“, има за цѣлъ, да запознае „неподготвената“ маса съ социалното ѣ положение, „въ настояще и въ бжджще“. Нека се спремъ съ нѣколко думи върху главнитѣ пунктове на тази брошура. Основната ѣ идея е, че всичкитѣ капитали се образували и се образуватъ отъ единичкия источникъ — тѣй нареч. надстойностъ („принаденая стойностъ“) сир. работникътъ получава за своята прѣхрана и прѣхраната на своето сѣмейство само една частъ отъ стойността на неговата работа, а пъкъ другата частъ обикновено по-голѣмата, отива въ джеба на неговия експлоататоръ фабрикантинъ, прѣдприемачъ и. т. н. Тѣй като съ всичкитѣ тѣзи въпроси се занимава политическата економия, авторътъ твърдѣ често се докоснува и до нея. Неговата „класификация“ на политико-економиститѣ е доста наивно-проста: споредъ него тѣ сж или зли гении (нраветвени вагабонти), прѣдставители на „фалшивата наука“ (стр. 8), безсвѣстни „па-

зители на интереситѣ на капиталиститѣ“ (стр. 18), на „буржюазната наука“, — или пъкъ сѣ добри гении, защитници на „истинската политическа економия, на която интересътъ е правдата и само правдата“ (стр. 8) и прѣдставители на „последната дума на науката“ (стр. 20), а върхъ всичко отъ горѣ е безсмъртниятъ Марксъ, „който най-добрѣ е изучилъ и прокрикувалъ сегашната економическа наредба“ (стр. 8). Дикцейнъ не прави повече, отколкото неговитѣ другари по мисли, като черпи всичкитѣ си аргументи изъ главния арсеналъ, — изъ „най-умното, най-научното, най-справедливото Марксово произведение „Капиталъ.“ Ето защо, ако искаме да критикуваме неговитѣ „научни положения“ отъ изключително научна гледна точка, е по добрѣ да прѣминемъ отъ слабата копия къмъ оригинала, което ние горе-долу направихме на друго мѣсто. За сега за насъ е повече важна, тѣй да кажемъ, „психологическата“ страна на този „агитаторски въпросъ“. Въ свѣта на всѣкъждѣ съществуватъ стотини хиляди страдалци хора, — тѣзи страдалия сѣ съществували и въ най-старитѣ врѣмена, противъ тѣхъ е искалъ човѣшкиятъ умъ да се бори, но напразно; защото до сега коренътъ на злото, който е въ сѣщо врѣме основа на главния стимулъ (потикъ) на прогреса, — „индивидуалнитѣ-егоистическитѣ интереси“ не можахъ да се изкоренятъ. Противовѣсъ на егоизма е алтруизмътъ който е основа на всичкитѣ религии, на цѣлата етика. А пъкъ социализмътъ иска прѣди всичко чрѣзъ материални-економически насилствени промѣни да подобри нравствеността на хората, по единъ негативенъ начинъ, като иска да унищожи изворътъ на егоистическитѣ интереси. Работницитѣ сѣ недоволни. Както за недоволния ученикъ — учителътъ е първоизворъ на всичкитѣ злини, сѣщо така и за работника е капиталистътъ. Работникътъ го мрази, защото той отъ него зависи. Ето: защо всѣка „теория“, която оправдава тази омраза „сѣ последното слово на истинската (научната?) наука“, е за него сѣжпоцѣнна, неразклатна истина, която той приема en bloc. Политическата економия е млада наука; нейнитѣ прѣдставители едвамъ захваняхъ да събиратъ елементитѣ на тази научна сграда. Съ голѣма любовъ къмъ човѣчеството и благоговѣние къмъ справедливостта мнозина помежду тѣхъ защитаваатъ принципътъ, че въ основата на изучаването економическитѣ явления трѣбва да се вземе и етическата страна на въпроса. Обаче тѣ не могатъ да признаятъ възможността, да се осъществи социалистическиятъ строй, като считатъ и тѣй наречениятъ „наученъ социализмъ“ за утопически сентиментализмъ. И като виждатъ голѣмитѣ противурѣчия, които социалиститѣ не искатъ да забѣлѣжатъ, тѣ не могатъ да признаятъ, че образуването на капиталитѣ е изключителенъ продуктъ на експлоатация, а наопаки, тѣ иматъ дълбоко убѣждение, че индивидуалнитѣ способности и индивидуалнитѣ интереси сѣ първитѣ условия на напрѣдка. Тѣ не могатъ да признаятъ нравствена справедливостъ напр. въ тѣзи думи на Дикцейна: „Какво дава възможностъ на капиталиститѣ, фабрикантитѣ, землевладецитѣ да

изсмукватъ принадлежна стойностъ“ (сир. надстойностъ)? Туй, че въ тѣхнитѣ рѣдѣ се намиратъ фабрицитѣ, промишленитѣ заведения, желѣзнициитѣ, руднициитѣ, земята, пасбищата, горитѣ. Да се взематъ тѣ отъ тѣхъ и да се даджтъ на работящия народъ“ (стр. 47). Напротивъ тѣ само се възмущаватъ отъ такива думи, защото виждатъ тѣхната пълна неосъщественостъ, още повече, защото тѣ ги считатъ способни само да залягватъ наивната, неподготвената маса, като вселяватъ въ нея убѣждението, че „истинската наука“ признава реалностъ на тѣзи фантазии. Тѣ считатъ за безнравствено да се разпространяватъ думи, които служатъ само да възбуждатъ ненавистъ на мѣсто любовь и които искатъ, щото цивилизованата частъ на обществото да отрѣже културното клонче, на което тя се опира. Научнитѣ въпроси отъ най-противурѣчивъ характеръ се разрѣшаватъ отъ популяризаторитѣ на Маркса, какъвто е и Дикштейнъ, по единъ абсолютенъ и наивенъ начинъ съ извѣстна дилетантска безцеремонностъ. Фабрикантинътъ, който рискува съ своитѣ капиталы, трудъ и врѣме, и дава напр. на безкапиталната селска маса, която дохожда въ градоветѣ, възможността да съществува при много по-добри условия, отколкото като селски ратаи, — този фабрикантинъ, се счита отъ тѣхъ за грабителъ и експлоататоръ, а пъкъ работникътъ имъ слѣпо вѣрва, защото на него лѣскае мисълта, че той е всечко, а получава нищо, до като фабрикантинътъ е паразитъ, който само изсмуква „принадената“ стойностъ. Тѣзи популяризатори като че ли не вѣрватъ напълно въ „нормалния“ вървежъ на прѣдказаната отъ Маркса еволюция, защото взиматъ твърдѣ искусствени мѣрки, да я ускорятъ или да я създадатъ. Подобни нѣща би били смѣшни за България, ако да нѣмахъ за мнозина ужасни послѣдствия: неопитната младежъ попада въ тази губителна дилектическа мрѣжа на quasi „ултранаучнитѣ теории“, като слѣпо вѣрва въ своитѣ водители. Малка е ползата, ако прѣнесемъ борбата съ тѣзи „теории“ на чисто научна почва, когато противникътъ признава за наука само онова, което „майсторътъ казалъ“ (*αὐτός 'εφη*). Ето защо трѣбва да се разпространяватъ положителнитѣ знания по политическата економия, които единички могатъ да докажатъ, че само едно невѣжество или лекомисленъ дилетантизмъ могатъ позволи да се признаватъ теориитѣ на Маркса за „послѣдно слово на „честната наука“, а неговитѣ научни противници за безсѣвѣстни мошеници и безнравствени лакеи на грабителитѣ — капиталиститѣ: „като се моли за богатитѣ, политическата економия (?) забравя правдата“ (стр. 7). Тѣва ли сж честни научни противници, които не искатъ да признажатъ нравствени побуждения въ онѣзи, които не се прѣклоняватъ прѣдъ непогрѣшимия авторитетъ на Марксовитѣ пророчества? Свѣтлива трѣбва да се внесе въ този мракъ на дилектиката, защото защитницитѣ на угнѣтенитѣ, като че ли искатъ да осъществятъ думитѣ на Гёте: „Гледайте само да съберкате хората, тѣй като е мжно да ги удовлетворите“.

Б. Минцесъ.

Върху програмата по всеобща история въ гимназиитѣ.
(Вж. „Историческое Обзорѣніе“ год. 1891., томъ II., статията на В. Н. Баркутъ, „Программа историческаго курса въ русскитѣ и нѣкоторыхъ заграничныхъ гимназіяхъ“).

Извѣстно е на читателитѣ списанието „Историческое Обзорѣніе“, което отъ три години насамъ се издава подъ редакцията на професора отъ петербургскія университети, Н. И. Карѣва. Това списание, специално прѣдзначено за разглеждане на исторически въпроси, е особено важно поради обстоятелнитѣ свѣдѣнія, които то дава за движението на историческата наука въ рускитѣ и въ чуждитѣ университети и за програмитѣ по прѣподаването на тоя прѣдметъ въ разнитѣ училища и страни. Такова значение иматъ цѣль редъ статии, обнародвани въ това списание, относително прѣподаването на историята въ рускитѣ и чуждитѣ училища, а специално за гимназиитѣ — статията на г-на В. Н. Баркута подъ насловъ „програмата на историческия курсъ въ рускитѣ и нѣкои отъ чуждитѣ гимназии“, съ която желаемъ да запознаемъ читателитѣ си. Въпросътъ за програмитѣ прѣдставява за насъ интересъ и поради туй, че сега се прѣработватъ програмитѣ на нашитѣ срѣдни и основни училища съгласно съ закона за народното просвѣщение, и желателно е, щото това прѣработване да остане по-трайно, и да се установѣжтъ поне за извѣстенъ периодъ по-съответствующи на нуждитѣ ни програми за нашитѣ училища. За насъ е толкова по-важенъ въпросътъ за програмитѣ, че ние нѣмаме още учебници както трѣбва за всичкитѣ учебни прѣдмети; установяването на добри и трайни програми ще има и тая добра страна, че ще способствува за изработване на учебници, които прѣдставяватъ главното условие за добъръ успѣхъ въ училищата.

Освѣнъ добри програми за прѣподаването въ срѣднитѣ и основнитѣ училища е необходимо да се изработѣжтъ и инструкции, които да служѣтъ като упѣтване за начина, какъ и въ какъвъ размѣръ да се прѣподава всѣкой единъ прѣдметъ, на що трѣбва да се обръща повече внимание и на що по-малко. Това е особено важно за историята, прѣдметъ обширенъ, който най-много допуска широка инициатива за прѣподавателя. Въ срѣднитѣ и въ основнитѣ училища най-паче се въспитава болшинството на бжджщитѣ граждани, и държавата, която се грижи за въспитанието на младитѣ поколѣнія, е длъжна да бди, щото прѣподаването въ тия училища да се извършва, по възможность, съгласно съ общественитѣ нужди на народа. Отъ всичкитѣ общеобразователни прѣдмети историята дава най-голѣмъ процентъ отъ знания, необходими за всѣкой добръ въспитанъ гражданинъ, особено днесъ, когато всѣкой гражданинъ е повиканъ да упражнява една частъ отъ народния суверинитетъ; за това за прѣподаването на тоя прѣдметъ трѣбва да има най-точно опрѣдѣлена програма и най-широки упѣтвания или инструкции. Такъвъ характеръ има статията на г-на Баркута, защото въ нея се разглеждатъ не само програмитѣ по историята, но и подробнитѣ инструкции за прѣподаването на тоя прѣдметъ въ гимназиитѣ отъ разни държави. Авторътъ взема за основа послѣднитѣ дѣйствующи програми по историята въ прускитѣ (1882 г.), австрийскитѣ (отъ 1885 г.), френскитѣ и рускитѣ (отъ 1890 г.) гимназии и указва тѣхнитѣ сравнителни достоинства и недостатѣци отъ къмъ всѣка страна. Така, наприимѣръ,

споредъ числото на седмичнитѣ часове, отстѣпени на историята, той поставя на първо мѣсто прускитѣ и австрийскитѣ гимназии, които иматъ по 18 часа седмично, на второ мѣсто — френскитѣ лицеи съ 16 часа седмично и най-послѣ рускитѣ гимназии съ 13 часа седмично. Споредъ процентното отношение на числото на часоветѣ по история спрямо общото число на учебнитѣ часове, напротивъ, на първо мѣсто туря австрийскитѣ гимназии, които иматъ осемгодишенъ курсъ съ 194 седмични часове и съ 18 ч. за историята, или $9\frac{1}{4}\%$; на второ мѣсто иджтъ френскитѣ лицеи, които иматъ десетгодишенъ курсъ съ 197 седмични часове и съ 16 часа за историята, или 8% ; на трето мѣсто стоижтъ рускитѣ гимназии, съ осемгодишенъ курсъ съ 206 учебни часове и съ 13 часа за историята, или $6\frac{1}{3}\%$ и най-послѣ „прускитѣ гимназии, които иматъ деветгодишенъ курсъ съ 268 часа седмично и съ 18 ч. за историята или $6\frac{1}{4}\%$. Споредъ размѣра на седмичнитѣ часове по историята въ систематическия курсъ, сир. въ горния курсъ на гимназиитѣ, се получва пакъ съвѣсмъ другъ редъ; отъ къмъ тая страна на първо мѣсто иджтъ рускитѣ гимназии, които въ систематическия курсъ иматъ 11 часа седмично (отъ 13-тѣ), и послѣ иджтъ по редъ френскитѣ съ $11\frac{1}{2}$ часа (отъ 16-тѣ), австрийскитѣ и прускитѣ съ 10 часа (отъ 18-тѣ). Но самъ авторътъ неотдава голѣмо значение на това прѣимущество на рускитѣ гимназии, и прѣдполага, че безъ потрѣбната подготовка отъ долнитѣ класове на гимназиитѣ не може да се очаква систематическо усвояване на историческия материялъ въ горния курсъ.

Слѣдъ опрѣдѣлението на външната разлика на програмитѣ въ тия страни, авторътъ прѣминава къмъ разглежданъето на съдържанието имъ. Споредъ неговото мнѣние, на историческата наука въ гимназиитѣ можѣ да се гледа отъ двояко становище: отъ една страна историята служи сама на себе си като цѣль, защото тя обгръща цѣль кръжгъ явления отъ човѣческия животъ, необходими за всѣкой образованъ човѣкъ, отъ друга, тя може да служи като педагогическо срѣдство. Въ първия случай, историята не само ни запознава съ извѣстни факти отъ минжлото на човѣчеството, но и съдѣйствува чрѣзъ прѣработването на съобщения материялъ за развитието на умственитѣ сили на учащитѣ се. Но за постиганъето на тая цѣль, казва авторътъ, сж необходими: 1) безпристрастно и тенденциозно възпроизвеждане и избиране на основнитѣ исторически факти, удостовѣрени отъ историческата наука и 2) не произволно, а правдиво групиране на историческия материялъ. Могжтъ да ставатъ нѣкои отстѣпки въ това отношение само на възрастта на учащитѣ се и на степенъта на тѣхната подготовка. Споредъ установенитѣ, обаче, днесъ възгледи върху историята като общеобразователенъ прѣдметъ въ срѣднитѣ училища отъ тия страни, правжтъ се отстѣпки отъ горѣспоменжтия характеръ не само на възрастта и подготовката на ученицитѣ; отъ историята се изискватъ и други служби, които значително измѣняватъ изборътъ на историческия материялъ и неговото групиране; отъ нея се иска нравствено въздѣйствие върху младото поколѣние. Споредъ тоя възгледъ, историята трѣбва не само да даде на ученика знания, да му развие умътъ, но и да го възпита и да му създаде извѣстни убѣждения, въ които той да има вѣра, да ги чувствува като срастнжли съ него и да бжде въ състояние винжги да ги подкрѣпя съ исторически доказателства и примѣри. Най-ясно е изказанъ тоя възгледъ въ

тъй наречената Вестфалска инструкция отъ 1859 г., която съ твърдѣ малки измѣнения, които прѣтърпѣ въ 1882 г., остава и до днесъ въ сила за прускитѣ гимназии (промѣнената въ 1882 г. програма не е засегнала почти никакъ материялтѣ и методата на прѣподаването на историята, установени въ Вестфалската инструкция, и главно въ нея измѣнение състои въ една прибавка отъ 3 часа седмично въ полза на историята). Споредъ нея „цѣльта на прѣподаването на историята е двойна: дидактическа и педагогическа. Въ първия случай, задачата на историята е да втъпи въ ума на ученицитѣ единъ систематически прѣгледъ на цѣлия исторически материялъ и да го запознае главно съ развитието на по-важнитѣ културни народи, особено на гръцкия, римския и нѣмския, също и съ значението на еврейския народъ за религиозното и културното развитие на човѣческия родъ“. Въ втория случай, „прѣподаването на историята трѣбва да се стреми къмъ това, щото върху основа на спечеленитѣ знания и разбирания, да облагороди нравственото чувство и наклонноститѣ на ученика, чрѣзъ привързването му къмъ всичко, добро, истинно и хубаво, което е срѣщналъ въ историята; прѣподаването на историята трѣбва въ също врѣме да въспита вѣрата на ученика въ върховното ръководство въ развитието на човѣчеството, и да възбуди въ него съзнателна любовъ къмъ краля и отечеството“. Тия сж главнитѣ основи на пруската инструкция за прѣподаването на историята. Отъ тѣхъ се вижда, че програмата на историята е много ограничена, особено по размѣра на материяла, като се прѣдписва въ нея да се дава особено внимание на класическитѣ народи и на нѣмския народъ. Двѣ характеристични допълнения отбѣлзва авторътъ въ Вестфалската инструкция споредъ новата инструкция отъ 1882 г. относително до прѣподаването на историята. Първо за древната история материялтѣ се ограничава само съ историята на класическитѣ народи, гръцитѣ и римлянитѣ, които споредъ окръжното отъ 1882 г., сж указали най-рѣшително и непосредствено влияние върху държавния строй и образованостъ на германцитѣ, а за срѣдната и новата история като центръ на историческия животъ трѣбва да се счита отначало Германия, а послѣ Прусия. Това допълнение е било излишно, казва г. Б., толкова повече, че сжиятъ размѣръ се е прѣпоръчвалъ и въ Вестфалската инструкция, и съ него се прави ущърбъ само на историята на истиннитѣ народи. Второто е още по-характеристично и състои въ внушението на ученицитѣ дълбоко почитание къмъ нравственото величие на отдѣлнитѣ личности и народи и въ възбужданье съзнанието имъ, колко много имъ недостига тѣмъ, за да могатъ да иматъ пълно разбиране и вѣрно сжждение върху работитѣ“. Слѣдователно, споредъ послѣдната инструкция историята трѣбва да развива у младото поколение скромность и уважение.

Руската обяснителна записка къмъ курса на историята въ срѣднитѣ училища съдържа приблизително сжиятъ възгледъ. Споредъ нея, „прѣподаването на историята въ систематическия курсъ има за цѣлъ да съобщи на ученицитѣ въ прагматическа свързка събитията отъ всеобщата и руската история. То трѣбва главно да развие въ ученицитѣ способността да разбиратъ свързката между съби-

тията, да различаватъ причинитѣ и слѣдствията, побужденията и мотивитѣ, и да ги подготви до толкова, щото тѣ да могатъ относѣ да четатъ и разбиратъ по-добритѣ исторически произведения отъ отечествената и чуждата литература. При това необходимо е да се доведатъ ученицитѣ до убѣждение, че челоувѣчеството постоянно се подобрява, ако и полека, че добритѣ дѣла на отдѣлнитѣ личности, безъ да се гледа на постояннитѣ прѣпятствия и противудѣйствия, никога не оставатъ безъ благотворни резултати, и че въ хода на човѣшкия животъ се проявява Божието провидѣние“. По нататѣкъ инструкцията продължава: „Трѣбва да се избѣгва всичко онова, което може да произведе върху ученицитѣ тежко впечатление или да оскърби тѣхното нравствено чувство“. Руската инструкция, ако и да не полага тия ограничения въ историческия материялъ, както пруската, която отдава всемирно-исторически интересъ само на три велики народности, все пакъ въ дидактическитѣ и въ педагогическитѣ си трѣбвания отъ историята като общеобразователенъ прѣдметъ не се отличава много отъ нея.

Много по-широко назначение се дава на гимназиялното прѣподаване на историята въ австрийската инструкция отъ 1884 г. отъ кѣмъ дидактическа страна. Споредъ нея, несравнено по-високо значение има дидактическата цѣль на историческия курсъ, ако и да не е забравена и педагогическата; само че педагогическиятъ елементъ въ австрийската програма има съвсѣмъ другъ характеръ въ сравнение съ пруската. Цѣльта на историческото прѣподаване споредъ австр. инструкция произтича отъ самата задача на гимназиялното образование изобщо и отъ самото съдържание на историческата наука и на нейното съвременнo състояние. „Прѣподаването на историята има за задача да подигне ученика на височината на историческото образование, да даде научна основа на неговитѣ исторически възгледи и да го приготви кѣмъ научни занятия по историческата наука. Съгласно съ това трѣбва да се възбуди въ умоветѣ на ученицитѣ исторически интересъ, да се утвърди той въ тѣхната душа и послѣ, върху тая основа, постепенно да се развива въ тѣхъ влѣчението и способността да дирятъ и да угаждатъ въ историческитѣ явления причинната свръзка, тъй сѣщо да схващатъ идеята на непрѣривността на историческия процесъ“. Отъ това се вижда ясно, че главното искание на австрийската програма отъ историческия курсъ въ гимназиитѣ произлиза отъ самото съдържание на историческата наука; чистото историческо знание и възпитанието на ума на учащитѣ се чрѣзъ помощта на историческия материялъ сѣ главната цѣль на историята въ австрийскитѣ гимназии. Какви плодове очаква австрийската инструкция отъ прѣподаването на историята въ гимназиитѣ, показватъ слѣднитѣ нейни заключения; „крайната цѣль отъ прѣподаването на историята е: 1. съобщението върху основа на точни хронологически и географически данни единъ общъ прѣгледъ на по важнитѣ явления и факти отъ политическата и културната история и 2, добиваньето отъ ученицитѣ знанието да се ползватъ отъ получения по тоя начинъ материялъ така, щото напoконъ да се възбуди въ тѣхъ интересъ кѣмъ разбиране законитѣ на историческото развитие“. Споменѣхме по-горѣ, че австрийската инструкция дава значение и на възпитателнитѣ и етическитѣ плодове отъ историческия курсъ въ гимназиитѣ, но не въ смисълъ

на нѣкои убѣждения и вѣрвания, отъ напредъ начертани и посочени, а като естествено слѣдствие отъ самото съдържание на историческия курсъ. За потвърждение на горната мисль, авторътъ привождатъ исцѣло това мѣсто отъ инструкцията, като извънредно индуктивно. „Съ достигането цѣлитѣ (посочени по-горѣ) трѣбва да се получи тая интелектуална и нравствена зрѣлостъ на ученика, която съставва идеалътъ на въспитателното обучение изобщо. Прѣподаването на историята, което въвежда въ кръга на своитѣ занятия всичката съвкупностъ на духовнитѣ и жизнени явления, трѣбва безъ друго да въздѣйствува върху всичкитѣ способности на духа на ученика. Историческиятъ интересъ възбужда паметта къмъ дѣятелностъ, дава храна на въображението, развива логическата способностъ на ученицитѣ, чрѣзъ навикъ да установяватъ причинната свръзка на явленията, дава дълбоко разбиране на явленията и имъ разширява кръгозорътъ. По освѣнъ интелектуалнитѣ сили, историята събужда и чувствованията на сърдцето, възбужда афекти и съ неборима сила дѣйствува върху волята на учащитѣ се“. По-нататъкъ инструкцията завършва въспитателната роль на историята съ слѣднитѣ заблѣжителни думи: „историческото образование е сила, която съдѣйствува за разцвѣтяването на тия високи качества на душата, които възбуждатъ въодушевление за служене на човѣчеството и на отечеството, които правятъ младото сърдце възприемчиво за всичко хубаво и възвишено. На доброто прѣподаване на историята е присяща силата на нравственото въспитание“. По тоя начинъ споредъ австрийската инструкция, историческата наука въспитава ученика отъ една страна чрѣзъ своето съдържание, което повече отъ другитѣ клонове на знанието възбужда къмъ дѣятелностъ всичкитѣ душевни способности на човѣка, развива ги и ги укротява и, отъ друга страна, тя съ своето съдържание неизбежно и съ неборима сила просвѣтява умътъ и облагородява волята на учащитѣ си. Слѣдователно, въ австрийската инструкция липсватъ вситѣ тия тенденции и ограничения, които съдържатъ пруската и руската инструкции. Австрийската инструкция се отличава особено по важното значение, което тя дава на дидактическата частъ на историята; колкото за въспитателната, тя трѣбва да произлѣзе естествено отъ самото съдържание на историческия материалъ и отъ начина на неговото прѣподаване. Обаче, тоя начинъ на прѣподаване споредъ мнението на Г. Б., не е точно и ясно изказанъ въ инструкцията, и всичко, що е казано въ нея за въспитателната роль на историята, съдържа само общи фрази.

Много е по-ясна отъ къмъ тая страна френската инструкция. По своитѣ начала тая инструкция се приближава къмъ австрийската, но въспитателното значение на историята въ нея е по-твърдо установено. Извѣстно е, че за развитието на учебното дѣло въ Франция твърдѣ много се е направило отъ послѣдната френско-германска война насамъ; въ тая война френцитѣ най-много почувствувахъ своитѣ недостатъци прѣдъ прѣвъзходството на своитѣ съперници. Тѣ видѣхъ, колко бѣхъ ги надминжли германцитѣ въ морално стношение, каква стойностъ имаше боевата сила на германската грамотна войска прѣдъ френското невѣжество, какъ всѣкой германски войникъ познаваше по-добрѣ отъ тѣхъ френската територия, понеже всѣкой се ползуваше отъ географическа харта на мѣстността, какъвъ съзнателенъ порядъкъ

и дисциплина владѣше въ дѣйствиата на германската армия, та не можахъ да не отдадѣтъ голѣма часть отъ всичкитѣ тия прѣимущества на грамотността на германцитѣ, на германското училище. Справедливо се твърдѣше по онова врѣме, че побѣдителятъ на френцитѣ е германскиятъ учител. За това, веднѣга слѣдъ свършването на войната, френцитѣ се заловихъ енергически да прѣмахнатъ всички тия недостатѣци и направихъ неимовѣрни усилия за тѣхното морално въздигане. Тѣ обърнатъ особено внимание за развитието на тѣхното учебно дѣло и направихъ твърдѣ много за подобриенето на тѣхнитѣ училища. Редъ реформи послѣдвахъ отъ тогава въ програмитѣ на френскитѣ училища. Послѣдната реформа на френскитѣ лицеи произлѣзе отъ съзнателната потребностъ да се съкрати, по възможностъ, теоретическиятъ материялъ въ полза на физическото развитие на учациитѣ се и на тѣхното възпитание. Г. Б. привожда думитѣ на окръжното на французкото министерство, съ което сж прѣпратени новитѣ програми и инструкции: „Може да се каже безъ прѣувеличение, че до сега въ програмитѣ на сръдното образование интереситѣ на знанието и разбиранieto, образованието и възпитанието сж се намирали въ единъ видъ взаимно противурѣчие. Прѣди програмитѣ се съставяхъ за всѣкой отдѣлъ отъ учени специалисти, отъ които всѣкой особено покровителствувахе своята специалностъ; за това въ резултатъ се яви такова натрупване на масса разнородни знания“. Такава практика министерството не счита за правилна, и казва: „Опитътъ показва, че най-добриятъ резултатъ отъ сръдното образование трѣбва да бѣде не толкова количеството на полученитѣ въ училището знания, колкото придобиваньето способността да ги увеличава, сир. интересътъ къмъ занятие, изучаваньето на метода, способността на разбираньето, усвоеньето даже на извѣстна проникателностъ (*la faculté de découvrir*); мѣрката за успѣха на ученика, при излизаньето му отъ лицей, трѣбва да бѣде не толкова величината на прѣминатото пространство, колкото способността къмъ по-нататъшно движение . . . На основание на тоя принципъ въ прѣдлаганитѣ програми е избранъ и нареденъ материялтътъ не споредъ абсолютната полезностъ на тоя или ония родъ знания, а споредъ възпитателното му значение“.

Отъ приведената горѣ инструкция се вижда, че възпитателното значение на сръдното образование се поставя въ френската програма на първо мѣсто, и тоя принципъ, казва г. Б., е проведенъ съ голѣма послѣдователностъ въ всичкитѣ прѣдмети, както и въ историята. Въ френската инструкция, както и въ австрийската, възпитателното значение на историята се разбира въ двоенъ смисълъ, сир. като въздѣйствие върху ума, и върху нравственостъта на ученицитѣ. Съ сжщитѣ почти думи се изказва и въ двѣтѣ инструкции способътъ за влиянието на историческата наука върху умственото развитие на ученицитѣ. На противъ, откъмъ педагогическото значение на историята френската инструкция, въ отличие отъ австрийската, иска да опрѣдѣли, какъ и съ кои свои части историята възпита нравственостъта на младежа. Тя прѣди всичко прѣдупрѣждава, да се не нарушава, даже и съ добри побуждения, историческата истина. Не може, на примѣръ, да се иска отъ историята да доказва, че добродѣтелъта винаги се награждава, а злото се наказва. Неможе въ сжщо врѣме да се учи, че сждбата на народитѣ се опрѣдѣля и оправдава само съ

тѣхнитѣ добродѣтели или пороци, защото въ създаването на можѣществото и щастieto на народитѣ играѣтъ голѣма роля и други фактори. Нека историята поучава за нравственостъ, но само съ правдиви срѣдства. „Учителѣтъ трѣбва винаги да бѣде искренъ и правдивъ, и нека видѣтъ дѣцата, че много пакти погрѣшкитѣ биватъ по-врѣдителни отъ прѣстѣпленията, и че тѣ неможѣтъ да се отплатѣтъ нито отъ хората, нито отъ поколѣнията, които сѣ ги извършили“. По нататѣкъ инструкцията показва и начинѣтъ, какъ трѣбва да дѣйствува историята върху нравственостѣта на ученицитѣ: „Първо, историята е изслѣдването на истината; тя се старае да я докаже и засвидѣтелствува, и да я изкаже безъ колѣбания. Учителѣтъ на историята е безпристрастенъ сѣдия на фактитѣ и доктринитѣ; неговитѣ вѣрвания и неговиятъ патриотизмъ не трѣбва да надтегнѣватъ върху неговата абсолютна справедливостъ. Такова прѣподаване на историята, взето изцѣло, е урокъ на нравственостѣта“. „Учителѣтъ на историята има право и даже е длъженъ да бѣде моралистъ; той ще избѣгва догматизацията, декламацията и даже проповѣдничеството, но той ще се спре прѣдъ образа на честнитѣ хора, когато ги срѣшне“.

Слѣдователно, педагогическитѣ свойства на историята произлизатъ отъ самото съдържание на историята и почиватъ върху историческата правда. При все това френската инструкция не е чужда отъ догмати, които се прѣпорѣчватъ да се внушѣтъ на ученицитѣ при прѣподаването на историята, ако и да се смятатъ тия догмати присѣщи на историята, отъ които не може да се избѣгне; освѣнъ умственото и нравственото възпитание, историята трѣбва да дава и гражданско възпитание. „Литературата и положителнитѣ науки образуватъ частниятъ културенъ човѣкъ; историята приготвя младежа къмъ животъ въ извѣстна епоха и при опрѣдѣлени условия“. За това учителѣтъ на историята трѣбва да се съобразява съ свърѣменнитѣ нужди на народа и да подготвя младото поколѣние къмъ практически животъ съобразно съ изискването на врѣмето. „Младитѣ поколѣния, казва инструкцията, трѣбва да бѣдѣтъ прѣдпазени отъ равнодушие, скептицизмъ, неувѣреностъ въ силитѣ си и отъ опасния прѣдразсѣждѣкъ, че отдѣлната личностъ има малко значение въ развитието на човѣчеството, и че усилията на единъ човѣкъ не можѣтъ да докаратъ никакѣвъ резултатъ въ развитието на народитѣ. Трѣбва да се възбуди въ тѣхъ жедностъ къмъ дѣятеленъ животъ. Страната, която се въжиде въ тѣхъ принадлежи въ бѣдѣще, е ослабена отъ политически и религиозни несъгласия; за това трѣбва да се внуши на младитѣ поколѣния духѣтъ на вѣротѣрпимостѣта; сѣщеврѣменно нашата страна е заплашвана отвънъ, трѣбва въ такѣвъ случай да се развива въ тѣхъ националното чувство. Учителѣтъ ще удостовѣри плодотворностѣта на човѣшкитѣ усилия, като покаже, че въ различни врѣмена, разни хора или групи отъ хора сѣ влияли на развитието на работитѣ съ силата на своята воля“. Слѣдователно, споредъ нуждитѣ на обществото и на народа, учителѣтъ ще се ползува отъ историческия материялъ, за да подготвя младото поколѣние въ посока полезна за държавнитѣ интереси и да му внушава принципи, спасителни за отечеството. Резултатитѣ, които очаква френската инструкция отъ правилното приспособяване на историческия курсъ въ гимназиитѣ, трѣбва да бѣдѣтъ: 1, „да даде на ученика точна идея на послѣдователностъ въ

цивилизацията и прогреса, сжщо и да го запознае съ вървежа на външното и вътрѣшното развитие на Франция; 2, да му покаже влиянието на външния свѣтъ върху страната и при това да се ползува отъ сравнението на собствената страна съ другитѣ страни, за да може по-ясно да сѣди за първата; 3, да го научи да отдава длъжното на всѣкой народъ; 4, да разширичи умствениятъ му кръгъ-зоръ и, най-послѣ, 5, заедно съ запознаването съ съврѣмennото състояние на собствената страна и на цѣлия свѣтъ, да му даде ясно понятие за неговитѣ длъжности като французинъ и като човѣкъ“.

Отъ всичко горѣизложено се вижда, че всичкитѣ инструкции смятатъ историята като наука, която трѣбва да ни даде извѣстно количество знания, установени и сгруппирани отъ науката факти, да съдѣйствиува за образованието на младото поколѣние и да разширичи умственото му развитие; слѣдователно, всичко тенденциозно и несъотвѣтствующе на историческа истина трѣбва да бѣде изхвърлено при прѣподаването на историческия материялъ. Главниятъ прѣдметъ на историята трѣбва да бѣде човѣчеството въ неговото всемирно историческо развитие. Най-добръ е изказанъ тоя възгледъ въ пруската инструкция, която изрично казва, че систематическия курсъ на историята трѣбва да запознае ученика съ прогресивния вървежъ на развитието на цѣлото човѣчество. Но именно прускитѣ гимназии най-много се отдалечаватъ въ практическото приложение на тоя възгледъ. Въ систематическия курсъ на прускитѣ гимназии програмата на историята по-вече е ограничена на древнитѣ класически народи и на нѣмцитѣ; историята на другитѣ народи се взема само до толкова, до колкото тя има свръзка съ историята на нѣмцитѣ, и, разумѣва се, въ твърдѣ ограничени размѣри. Авторътъ привежда за доказателство на това единъ учебникъ по сръдната история отъ Хербста отъ 112 страници, въ които за Франция се опредѣлятъ само 3 страници, за Англия — 2 стр., Италия — 1 стр., Испания — $\frac{1}{2}$ стр., а за Русия — само нѣколко реда. Безъ друго, съ такава практика, хубавиятъ принципъ на пруската инструкция, „че историята трѣбва да запознае ученика съ прогресивния вървежъ на развитието на цѣлото човѣчество“ остава само едно желание непостижимо, и при ограничеността на пруската програма ученикътъ не ще може никога да си прѣдстави едно точно понятие за всемирното развитие на човѣчеството, когато това човѣчество му се прѣдставя ограничено само въ три избрани народа, грѣцитѣ, римлянитѣ и нѣмцитѣ. Тая едностраничностъ въ прѣподаването на историята въ прускитѣ гимназии не отговаря нито на интереситѣ на науката, нито на интереситѣ на общото образование, и отъ къмъ възпитателна страна е съвсѣмъ врѣдително.

Всичкитѣ други три инструкции стоятъ по-високо отъ пруската отъ къмъ научна страна, и се отличаватъ съ по-голѣма послѣдователностъ, съ по-равномѣрно разпрѣдѣление на историческия материялъ и съ по-голѣмо безпристрастие въ избиранieto на материяла. Въ австрийската инструкция даже са подига въпросъ за начина, какъ трѣбва да се прѣподава сръдновековната и новата история, и се защищава идеята, че тя трѣбва да се прѣподава не по националностъ (както въ Прусия), а по съдържание, толкова повече, че по-важнитѣ нейни явления иматъ международенъ характеръ, като папството, импе-

рията, кръстоносните походи, развитието на комунитѣ, реформацията и пр. Австрийската инструкция въстава противъ изключително националния планъ на прѣподаването на историята. „Обстоятелството, че трѣбва да бѣде усвоена прагматическата свръзка на събитията, води слѣдъ себе необходимото слѣдствие, щото историята (срѣдна и нова) да се прѣподава не като отечествена, а като всеобща, защото прагматическата свръзка не може да бѣде постигната, ако историческиятъ възгледъ на ученика бѣдѣтъ едностранчиви и ограничени. Трѣбва да се остави на прѣподавателя свобода, да прѣнася центърътъ на тежестта на изложението ту въ една, ту въ друга държава, споредъ както е произлѣзло извѣстно всемирно течение отъ една или отъ друга държава. Прѣминаването на цѣлата нова история по течението на историята на една опрѣдѣлена държава, даже ако би била тя и Австро-Унгарската, не би дало вѣрна и пълна картина на по-важните събития“.

Систематическиятъ (горниятъ) курсъ на историята въ австрийските гимназии е съсредоточенъ въ тритѣ горни класа, V, VI, VII и въ това отношение, казва авторътъ, австрийската програма се отличава съ едно прѣимущество прѣдъ другитѣ, че опрѣдѣля систематическиятъ курсъ на историята въ такива класове, гдѣто ученицитѣ сѣ по-добре подготвени и по-зрѣли да възприематъ и усвоѣтъ прѣдметътъ систематически; той намира не удобна руската програма, споредъ която за систематическия курсъ на историята сѣ опрѣдѣлени четири години, отъ IV класъ нагорѣ, гдѣто ученицитѣ не сѣ още достатъчно подготвени, за да усвоѣтъ систематически историята на класическия народи и трѣбва да повтарятъ сѣщиятъ материялъ въ VIII класъ и да губѣтъ напразно една година.

Равномѣрността на материяла между всеобщата и отечествената история още повече се съблюдава въ френскитѣ и въ рускитѣ гимназии. Въ френскитѣ лицей систематическиятъ курсъ на историята се начева отъ VI класъ, въ който се минава историята на источните народи и се продължава въ V кл. — гръцката история, въ IV — римската история до прѣселването на народитѣ, въ III кл. — срѣдно-вѣковната история до смъртта на Лудовика IX, въ II кл. — отъ Лудовика IX до смъртта на Хенриха IV Бурбонски и въ I кл. — останжалата частъ до най-новото врѣме. Относително до равномѣрността на материяла може да се заключи отъ програмата на историята въ III, II и I класове. Въ III кл., се минава: „състоянието на римската империя къмъ края на IV вѣкъ. Варваритѣ, тѣхното прѣселване и най-близкитѣ му послѣдствия. Юстинианъ Велики. Арабскитѣ калифатъ и неговата цивилизация. Папството, отношенията му къмъ френскитѣ крале. Карлъ Велики и раздѣлението на неговитѣ владѣния. Феодализмътъ. Саксонската, франконската и хохенштауфенската династии, кръстоносните походи. Капетингитѣ. Англия, съ особено внимание върху великата хартия и парламента“. Въ II и въ I класове се запазва сѣщата равномѣрностъ. Въ най-новата история се срѣща даже такава статия: „Англия и Русия въ Азия. Отъ това се вижда, че вѣжду въ френската програма на историята прѣобладава всемирниятъ характеръ и отечествената история не се ползува тукъ съ такава прѣимущество, както въ пруската. За отношението на отечествената къмъ всемирната история французката инструкция съдържа слѣдните“.

наставления: „Развитието на националните чувства е твърдѣ деликатна работа. Трѣбва прѣди всичко да се затвърди любовта къмъ родното мѣсто, а слѣдъ това да се оправдае рационално тоя инстинктъ и да се обърне въ просвѣтенъ възгледъ, но при това ние не трѣбва нито да забравяме човѣка въ гражданина, нито да стѣсняваме поради нѣкоя мнима изгода на страната ни, мѣстото, което трѣбва да заема идеята на човѣчеството. Ако и да трѣбва да бѣде изучавана отечествената история по-внимателно (*particulièrement étudiée*), все пакъ всеобщата история трѣбва да бѣде главниятъ прѣдметъ за прѣподаване, и отечествената история винѣги трѣбва да бѣде вмѣкнѣта въ рамките на всемирната. Методата, споредъ която отечествената история се подига на пръвъ планъ и описването на останѣлия свѣтъ само въ далечна перспектива води къмъ твърдѣ груби прѣдразсѣждѣци. Никоя страна не се е подлагала повече отъ Франция на външни влияния и, напротивъ, никоя страна не е влияла повече отъ Франция върху свѣта. Ние никога не сме били партикуларисти; една отъ най-важните особености на френския народъ съставлява любовта къмъ човѣчеството и готовността да му послужи. За това запознаването съ всемирната история за насъ е необходимо“. Отъ къмъ равномѣрността на историческия материялъ руската програма се сравнява съ френската; и тукъ отечествената история се излага като частъ отъ всемирната, и историческата правдивостъ е запазена.

Важни сж бѣлѣжките на г. Б. относително подготовителния курсъ на историята въ гимназиите на казаните страни, толкова повече че той по този случай указва и мѣстото, което заема отечествената история въ всѣкоя една отъ тѣхъ. Слѣдъ като посочва на значението на подготовителния курсъ на историята, който, отъ една страна, трѣбва да запознае учениците съ по-важните събития и лица отъ историята, около които ще се развива въ горните классове систематическия курсъ на историята, като се добавятъ всичките посрѣдствующи факти, личности и явления, а отъ друга страна, да ги запознае съ елементарните явления отъ вътрѣшния и външния животъ на народите и да имъ разясни значението на историческите термини, г. Б. казва: „Не всѣду така се разбира значението на подготовителния курсъ; само Прусия и Австрия сж уредили подготовителния курсъ по тоя начинъ“. И въ двѣте тия страни за подготовителния курсъ сж опрѣдѣлени срѣдните классове (въ Австрия II, III и $\frac{1}{2}$ отъ IV.; въ Прусия — IV и двата III а и б кл.) приблизително съ сжщото число часове и съ сжщия материялъ, както въ систематическия курсъ само въ по-ограниченъ размѣръ, така че систематическия курсъ е повтаряне на приготвителния, въ по-широкъ размѣръ. Отъ тукъ слѣдва, че подготовителниятъ курсъ на историята въ пруските гимназии е все така ограниченъ, както и систематическия, сир. и тукъ се минава повече историята на класическите народи и на нѣмците, отколкото всемирна история на човѣчеството; напротивъ, по сжщитѣ мотиви, подготовителниятъ курсъ на историята въ австрийските гимназии има свойствената на систематическия курсъ широчина, до като въ френската и въ руската програма подготовителниятъ курсъ на историята е много по-ограниченъ и при това съдържа само материялъ отъ отечествена история. Отъ тукъ може да се заключи и за положението на отечествената история спрѣмо всемирната въ

програмитѣ отъ тия страни. За прусацитѣ въ всичкитѣ степени на гимназическия курсъ отечествената история заедно съ класическата замѣства всемирната история. За Френцитѣ и Руситѣ отечествената история прѣдставя изцѣло подготовителниятъ курсъ, а въ систематическия тя се изучава паралелно съ всемирната история и като частъ отъ нея. За австрийцитѣ отечествената история и въ подготовителния и въ систематическия курсъ се изучава като частъ отъ всемирната история, но за туй въ VIII кл. специално за историята на Австро-Унгария е опредѣленъ цѣлиятъ първи семестъръ съ 3 часа седмично.

Не по-малко е важенъ въпросътъ, въ какво отношение се намира политическата и културната история споредъ горѣразгледанитѣ програми. И въ това отношение г. Б. намира по-големо равновѣсие въ австрийската програма; въ пруската програма сжщо културната история застъпва почетно мѣсто. Но и въ двѣтѣ тия програми прѣимущество има външната политическа история. Въ руската програма се отдава много по-малко мѣсто на културната история, особено когато е въпросътъ за изложението на отечествената история. За послѣдната въ руската инструкция изрично се казва: „Трѣбва да се обръща особено внимание на фактитѣ на външната история, а отъ културната история (бытовая исторія) да се взематъ само най-виднитѣ явления“. Напротивъ френската програма се отличава съ богатството на материялъ отъ културенъ характеръ. Тукъ не се излага културната история съ цѣлъ, да се обяснятъ причинитѣ на политическата история, както това става въ другитѣ програми, но за всѣкоя епоха има особенъ отдѣлъ за културна история, характеристична за епохата. За примѣръ г. Б. цитира нѣколко такива отдѣла, отъ които ние ще се ограничимъ да укажемъ само на единъ, съ който се завършва историята въ най-горния класъ отъ лицея, за да прѣдставимъ нагледно, до колко подробно е изложена културната история споредъ френската програма: „Възражданieto на нѣмската и английската литература. Характеръ на френската литература въ време на империята. Външни влияния. Романтизмъ. Литературна критика. Развитие на ерудицията. Подновяването знанията за Истокъ, за класическата древность, за сръднитѣ вѣкове. Археологията и великитѣ открития. Историята. Възраждането на класическия гений въ искусството. Музиката — симфоническа и драматическа. Развитието на положителнитѣ науки — физиката и естественитѣ знания; приложението имъ въ промишлеността: пара, електричество“.

Въ заключение г. Б. обръща внимание на една точка, по която се сближаватъ всичкитѣ споменжти програми: Историята на класическия народи заема най-почетно мѣсто въ тѣхъ. Въ френскитѣ лицеи тѣмъ имъ сж отстъпени цѣли двѣ години. Въ прускитѣ историята на класическия народи се срѣща три пжти: първо като биографически очерки, послѣ като прѣгледъ на по-вижнитѣ събития отъ политическата история (въ подготовителния курсъ) и най-послѣ въ систематическия курсъ, гдѣто се прѣминава въ двѣ години. Сжщо и въ австрийскитѣ гимназии историята на класическия народи се срѣща три пжти. Французката програма сжщо прѣпорѣчва повтарянето историята на класическия народи слѣдъ свършването на систематическия курсъ. Отъ това се вижда, че историята на класическия народи заема и до сега твърдѣ важно мѣсто въ гимназиитѣ, колкото

и да е намалено въ настоящия вѣкъ въ образованието на младежта значението на класицизма, който съставляваше, особено въ западна Европа, почти изключително учебниятъ материалъ въ училищата.

Нашата програма по историята въ сръднитѣ училища по съдържание и по равномѣрността на материала се приближава повече къмъ австрийската и руската програма; въ нея нѣма тая ограниченост на пруската програма, която стѣснява гимназическия курсъ на всемирната история прѣимуществено въ историята на класическитѣ народи и на нѣмцитѣ. Отечествената история се изучава въ нашитѣ гимназии отдѣлно въ III класъ съ 2 часа седмично и въ VI класъ сжщо отдѣлно съ 1 часъ седмично. Въ това отношение нашата програма се приближава къмъ французката и руската, по които отечествената история сжщо се изучава отдѣлно, но само въ долния, подготовителния курсъ, когато въ горния курсъ тя се взема като частъ отъ всемирната история. Тая особеност на нашата програма по прѣподаването отечествената история въ гимназиитѣ зависи безъ друго отъ ограничеността на нашата история, която заема твърдѣ кратъкъ периодъ отъ всемирната история, при всичко че въ горния курсъ би трѣбвало историята на България да се взема въ V кл. заедно съ сръдневѣковната история, която съвпада, а не въ VI. кл. Обаче подготовителниятъ курсъ на историята въ френскитѣ и въ рускитѣ гимназии състои изключително отъ отечествена история, когато въ нашитѣ гимназии подготовителниятъ курсъ на историята състои не само отъ отечествената история, но и отъ кратка всемирна история, която се минава въ I и II класъ по 2 часа седмично, така че въ систематическия (горния) курсъ ученицитѣ се явяватъ вече съ извѣстна подготовка и могатъ по-лесно и по-основно да усвоѣтъ историческия материалъ отъ систематическия курсъ, който е само развитие на подготовителния (долния) курсъ; въ това отношение нашата програма отговаря повече на австрийската програма. За систематическия курсъ у насъ сж опрѣдѣлени четиритѣ горни класа на гимназиитѣ, съ 10 часа седмично за класическитѣ отдѣления и съ 9 часа седмично за реалнитѣ; единъ часъ повече е даденъ на историята въ IV кл., отдѣление класическо, гдѣто се минава именно историята на класическитѣ народи, която поради грамадното си културно-историческо значение безъ друго трѣбва по-добрѣ да се усвои отъ ученицитѣ класици. Въ това отношение, сир. по числото на часоветѣ въ горния курсъ, нашитѣ гимназии заематъ послѣдно мѣсто, понеже въ рускитѣ гимназии историята разполага съ 11 часа седмично, въ френскитѣ — $11\frac{1}{2}$ часа, въ австрийскитѣ и въ прускитѣ — 10 ч. седмично. Общото число на опрѣдѣленитѣ въ нашитѣ гимназии часове за историята е 16 часа седмично за класическитѣ отдѣления и 15 ч. за реалнитѣ. Въ това отношение нашитѣ гимназии стоѣтъ по-горѣ отъ рускитѣ, гдѣто за историята има опрѣдѣлени 13 ч. седмично, но по-долу отъ австрийскитѣ и прускитѣ, въ които историята има 18 часа седмично,

Ако се вземе прѣдъ видъ, че гимназиялниятъ курсъ въ всичкитѣ тѣзи страни е по-голямъ и именно осемгодишенъ (въ Русия и въ Австрия), деветгодишенъ (въ Прусия) и десетгодишенъ (въ Франция), то числото на часоветѣ опрѣдѣлени за историята въ нашитѣ гимназии не е малко сравнително, и ако има недостатъкъ въ числото на часоветѣ, това се дължи най-паче на ограничения седемгодишенъ курсъ. По-тая причина

програмата въ нашитѣ гимназии е била винѣги, а и сега е много прѣтрупана, и все по тая причина нѣкои отъ гимназиалнитѣ прѣдмети, между които и историята, не се ползватъ съ достатѣчно число часове. Може би е врѣме да се помисли вече за добавяне на още единъ (VIII) класъ, за да могатъ нашитѣ гимназии да се поставятъ на височината на гимназиитѣ въ другитѣ държави. Тогава ще могатъ безъ друго да се постигнатъ по-добри резултати откъмъ подготовката на ученицитѣ, а отъ друга страна и програмата ще може да се улесни за ученицитѣ, особено въ горнитѣ класове, гдѣто има повече отъ 30 часа седмично въ всѣкой единъ класъ.

Споредъ нашата програма, културната история не е прѣдвидена въ такава широчина, както политическата. Въ нѣкои части въ срѣдната история, наистина, тя е доста добръ прѣдставена. За примѣръ ще укажѣмъ статията, която се отнася до епохата на кръстоноснитѣ походи: „Състоянието на западна Европа въ морално, обществено и материално отношение прѣди кръстоноснитѣ походи. Феодализъмъ и рицарство. Култура и литература въ врѣме на кръстоноснитѣ походи. Послѣдствия отъ кръстоноснитѣ походи. Реакция противъ срѣдновековнитѣ възрѣния. Пробуждане на гражданския животъ и отпадане на феодализма и на рицарството; комунитѣ“. Не все така е прѣдставена въ програмата културната частъ въ новата и въ най-новата история, гдѣто почти отсъствуватъ статии отъ културенъ характеръ, ако и да сж прѣдвидени такива статии въ нѣкои отъ въведенитѣ учебници по историята въ нашитѣ гимназии. Причината на това, до колкото ни е извѣстно, е прѣтрупаността на нашитѣ програми въ срѣднитѣ училища и желанието да се облекчатъ, по възможность, ученицитѣ. Обаче ние мислимъ, че тоя недостатѣкъ на нашата програма по история би могълъ лесно да се прѣмахне, безъ да се отекчаватъ ученицитѣ, ако се съкратятъ нѣкои статии отъ политическата история и се замѣстятъ съ други отъ културна история; по тоя начинъ би се постигнѣло извѣстно равновѣсие между политическата и културната история, които сж така свързани по между си, щото една безъ друга немогатъ да се разбиратъ и усвоятъ както трѣбва. Какъ ще може, на примѣръ, да се разбере политиката на кардинала Ришелье, който вѣтрѣ въ Франция прѣслѣдвалъ протестантитѣ, а вѣнъ въ Германия ги защищавалъ, ако се непокаже тогавашното състояние на общественото мнѣние въ Франция, подготвено отъ редъ знаменити писатели, като Rabelais (Gargantua и Pantagruel), Montaigne (Essais), de Charon (De la Sagesse) и характеристично по своята наклонность къмъ религиозна свобода и вѣротърпимостъ. Безъ друго тоя пробѣлъ въ програмата по история въ горния курсъ на гимназиитѣ добриятъ учителъ ще знае винѣги да го попълни. Изобщо може да се каже, че нашата програма по историята е доста пълна и по своята равномѣрность на материяла се приближава къмъ най-добритѣ европейски програми на гимназиитѣ. Желателно е, щото да се подкрѣпше тя и чрѣзъ широка и подробна инструкция, която да служи като ръководство за учителитѣ, когато тѣ я прилагатъ.

Д. Д. Агура.

II. КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЪСТИ.

Шарль Гуно.

Не отдавна починѣ въ Паризъ отъ апоплексия най-великиятъ прѣдставителъ на съврѣменната французка музикална школа — Charles François Gounod. На смъртния си одъръ той нѣмаше нужда да каже като Berlioz, други единъ великъ французки компонистъ: *A present l'on va jouer mes compositions* (сега ще свирѣтъ композициитѣ ми), защото макаръ славата и да не го посѣти тутакси, тя все пакъ дойде достатъчно рано, за да може да я вкуси напълно. Гуно имѣ обаче и това щастие, че не прѣживѣ своитѣ творения и не се видѣ захвърленъ въ архивитѣ, както толкова други истински и лъжливи гении, нито пъкъ биде засѣненъ отъ новата генерация компонисти. Неговитѣ най-главни майсторски музикални съчинения се играѣтъ на сценитѣ на всички цивилизовани народи безъ разлика и се слушатъ навредъ съ възхищение. Шарль Гуно е роденъ въ самия Паризъ на 17. Юний 1818. година. Той е така единъ отъ малкото французки знаменитости, които не сѣхъ родомъ отъ провинцията: „un parisien de Paris“, парижанинъ отъ Паризъ, както казватъ. Той е синъ на единъ даровитъ живописецъ; майка му била отлична музикантка. Неговото произхождение говори така още веднѣжъ въ полза на оная хипотеза върху наслѣдствеността на таланта, която твърди, че гениялнитѣ хора произлѣзватъ отъ даровити майки.

Гуно биде възпитанъ въ лицея S-t Louis и още тукъ показва извънреденъ вкусъ и дарба за музиката.

Нѣкои вѣстници искахъ да кажѣтъ, че неговитѣ родители се стараели да попрѣчѣтъ на призванието му, но това едва ли ще е вѣрно, защото още въ лицея той вземалъ уроци по хармонията и тутакси подиръ бакалавреата той постѣпилъ въ консерваторията. Въ 1837 година Гуно получилъ тѣй наречената втора римска награда (*prix de Rome*), която дава възможностъ на младитѣ таланти да се образуватъ музикално въ артистичната италиянска столица. Слѣдъ двѣ години той получи първата награда — и веднѣжъ въ Римъ, той така страстно се залюби въ черковната музика и така силно биде изкушаванъ отъ мистицизма, щото всички мислѣхъ, че Гуно ще се посвети на духовното звание, толкова повече, че при завръщаньето си въ Паризъ той дѣйствително постѣпи въ една духовна семинария и станѣ регентъ на черковния хоръ при чуждестранната пропаганда (*missions étrangères*). Но тоза мистично

настроение изчезнѣ полека-лека и Гуно се отправи за Англия, гдѣто самъ диригира въ разни концерти своитѣ музикални съчинения и получи блѣскавъ успѣхъ. „Sapho“. първата му опера, не излѣзе обаче сполучлива, макаръ и да съдържа прѣкрасни отдѣлни арии. Прочути сѣ особено тѣй нареченитѣ Сафини станции („les Stances de Sapho“), които и сега се пѣхтъ много често въ концертитѣ.

Слѣдующата му опера „La nonne sanglante“ тѣй сѣщо нѣмѣ успѣхъ и едва третята му: „Le médecin malgré lui“ сполучи да спечели симпатиитѣ на музикалния свѣтъ съ своята лека и грациозна музика. Най-сетнѣ излѣзе и най-великата и най-прочутата му опера, „Faust“, която е неговиятъ chef d'oeuvre и най-любимото му съчинение. Гуно поддържаше наистина единъ видъ култъ за героинята на операта му, за Маргерита. — Интересно е да се забѣлѣжи, че Гетевиятъ „Фаустъ“, който се смѣта за най-високо изражение на нѣмския духъ, можѣ да бѣде композиранъ тѣй съобразно съ тоя духъ отъ единъ френски компонистъ, така щото и въ Германия тая опера е тѣй да се каже национална. Тоя фактъ се повтори неотдавна съ операта „Werther“ на френския компонистъ Massenet. (представена за първъ пѣтъ въ Виена). Романтизмътъ на бѣдния самоубиецъ Вертеръ и нѣжната фигура на добродѣтелната Лота (Lotte) не бихж могли да бѣдхтъ прѣдставени по-добрѣ и отъ единъ нѣмски компонистъ, а това доказва, че психологията на двата народа — съперници, не е толкова различна, както се твърди обикновено.

Фаустъ биде прѣдставенъ за първъ пѣтъ въ парижката „комическа опера“ подъ дирекцията на Carvalho. Ролата на Маргерита изпълняваше М-ме Carvalho, знаменита пѣвица. Г-нъ Карвало напечата неотдавна интересни спомени върху първото прѣдставление на операта, въ които забѣлѣзва, че „Фаустъ нѣмалъ успѣхъ на първата вечеръ“. Най-много критикували дѣйствието и сцената въ градината. Не е ли това чудно? Ние почти не можемъ да разберемъ, какъ е било възможно да се смѣта божественото дуо, което служи за образецъ на всички любовни дуети за монотонно, безцвѣтно, неопрѣдѣлено. Така се мѣнява вкусътъ на народитѣ и гениятъ, който винѣги прѣдшествува своята епоха, е въ опасностъ, да бѣде неразбранъ и подигранъ. — Голѣмата заслуга на Гуно състои въ това, че той единъ отъ първитѣ захванѣ да притѣкмява точно музиката къмъ текста — и тая именно заслуга е причината, гдѣто музикалната публика отъ начало се отнесе не твърдѣ съчувствено къмъ гения на компониста. Но полека-лека публиката привикнѣ на тая нова музика и Фаустъ излѣзе побѣдителъ отъ борбата.

Гуно написа слѣдъ това операта „Romeo et Juliette“, която се поставя отъ нѣкои критици наравно съ Фаустъ. Послѣдвахж още „Filemon et Baucis“ и „Mireille“, (сюжетътъ на която е заетъ отъ прочутия провенсалски поетъ Mistral. Най-извѣстната пиеса отъ Mireille е дуетътъ „O Magali ma bien aimée“; „La reine de Saba“ (прочута е голѣмата ария за мецосопранъ); „Cinq Mars“ (прочута: Can-

tilène); „Polyeucte“ и „Tribut de Zamora“. Гунó е компониралъ освѣтъ това много други музикални съчинения отъ други родъ и особено прѣлестни пѣсни, които се пѣхтъ по цѣлъ свѣтъ. Нѣкои казватъ, че Гунó билъ противникъ и врагъ на Вагнера, но това не е истина. Когато за пръвъ пжтъ се прѣдстави въ Паризъ Вагнеровата опера „Tannhäuser“, Гунó бѣше въ числото на тия, които цѣнѣхъ високо дѣлото на нѣмския маестро. Но той живо осаждаше по-послѣ новата французка музикална школа, че подражава безмислено Вагнера. Той смѣташе, че тая нова инспирация е противна на много по-гъвкавия и по-лекъ французки гений.

Гунó умрѣ спокойно, уважаванъ за своитѣ композиции и обичанъ като крайно добъръ човѣкъ. — Съболѣзнователнитѣ телеграми, пристигнали отъ всичкитѣ части на свѣта, доказахъ, че неговата слава не е изгаснала съ него.

Л. III.

София, 1/XII 1893.

Петъръ Иличъ Чайковски.

Минжлиятъ мѣсець трѣбва да се запише съ черни букви въ историята на музикалното искусство: още се чернѣе прѣстѣта на гроба на Шарла Гунó, ето че на 25. Октомврий т. г. повторно се отваря земята, да приеме въ хладнитѣ си обятия гениятъ П. И. Чайковски, които съ извънредната си дарба, оригиналността на изясненията и дълбочината на осѣщанията си надминава даже Гунó.

Чайковски е роденъ на 13. Априлий 1840. год. въ Воткинскъ въ Уралскитѣ планини. Макаръ отъ малкъ и да осѣщалъ особена наклонност къмъ музиката, той все пакъ отишелъ да слѣдва по правото и постъпилъ слѣдъ това на държавна служба. Но монотонниятъ чиновнически животъ не можалъ да задоволи неговата поетическа душа, и за това той скоро напусналъ службата и се записалъ въ петербургската консерватория, която тогава тъкмо била отворена. Съ извънредната си дарба и старание обзримъ той вниманието па тогавашния директоръ и и сега прочутъ пианистъ и компонистъ, А. Рубинштейнъ, който го прѣпорѣчалъ вече въ 1866. год. за учителъ по хармонизацията и инструментацията въ московската консерватория. Неговото име било още тогава доста познато: освѣтъ нѣколко помалки композиции за клавиръ той билъ издалъ вече три симфонии, едннъ концертъ за фортепиано и оркестъръ и др. Скоро подиръ това Чайковски излѣзе на явѣ съ првитѣ си опери: „Войвода“ и „Вокула ковачъ“, сюжетътъ на която е взетъ отъ извѣстната повѣсть на Гоголя. За тази опера получи той въ конкурса, обявенъ отъ великата княгиня Елена Павловна, първата награда отъ 1000 рубли. Но съ глориола на гения обви неговото име третата му опера; която е извѣстна на цѣлъ колко годѣ образованъ музикаленъ свѣтъ: „Евгений Онѣгинъ“. Освѣтъ тѣзи, познати сж задъ границитѣ на отечеството му още и оперитѣ: „Орлеанска дѣва“, „Мазепна“, „Вѣщица“, „Опричникъ“,

„Пикова дама“ и „Юланта“. Въ всички тѣзи музикални съчинения Чайковски се е показалъ като много добъръ художникъ особено въ рисуването на често съвсѣмъ противоположнитѣ чувства: съ сжщото щастие изобразява той чрѣзъ сладкоболнитѣ си звукове лирическата поезия на Пушкина въ „Онѣгинъ“, съ което дразни нашитѣ чувства, като ни описва чрѣзъ могъщественната импозантностъ на неблагозвучната хармония разгарътъ на душевнитѣ страсти въ „Пиковата дама“.

Но съ тия опери творенията на Чайковски не се свършватъ: отъ неговото перо сж излѣзли още три суити за оркестъръ, петъ симфонии, нѣколко квартети, трия, симфонически поеми, и безбройно количество по-малки композиции отъ програмната и камерната музика. Отъ тѣхъ сж познати въ цѣлия образованъ свѣтъ особено петтѣ симфонии, а отъ програмната музика композициитѣ „четиритѣ годишни врѣмена“ и увертюрата „1812“, въ която богато илюстрира Наполеоновиятъ несполучливъ походъ въ Русия.

Покойникътъ е билъ недостижимъ главно въ начина на инструментацията си: веселостъ и жалостъ, надежда, страхъ и отчаяние, дори и мистическата абстрактностъ той е могълъ най-вѣрно да рисува съ своето своеобразно и духовито искусство.

Ние трѣбва особено да скърбимъ за смъртъта на Чайковски, понеже той е единъ отъ първитѣ, който принуди Европа, да се отнася съ уважение къмъ славянската народна музика. Като вѣренъ послѣдователъ на Глинка, Моношкo, Сметана и др., Чайковски подигна високо знамето на славянската муза, за което заслужава едно искрено: „Вѣчная паметъ!“.

Силиста, 10/XI 1893.

К. Маханя.

Нови прѣводи отъ произведенията на г. Иванъ Вазовъ: Въ своята послѣдня сбирка стихотворения: „På Färren Stieg“ шведскиятъ поетъ Adolf Jensen е обнародвалъ въ шведски прѣводъ нѣколко стихотворения на г. Ив. Вазова, именно стихотворенията: Тамъ и Момина баня (баллада) изъ сбирката „Поля и Гори“ и Погребенитѣ солдати, изъ сбирката „Избавление“; на английски езикъ е излѣзълъ въ единъ томъ прѣводътъ на романа Подъ Игото, (Unter the iok). На тоя прѣводъ прѣдшествува едно обширно въведение на съврѣмения английски списателъ Едмондъ Госсъ. Той дава, заедно съ биографически бѣлѣжки за г. Вазова, и критическа оцѣнка за романа му, като се изразява за него твърдѣ лѣскателно. Словашкото списание „Slovensky Pohladу въ декемврийската си книжка дава прѣводъ на разказа Тѣменъ Герой, обнародванъ въ „Денница“.

Р.

III. ИЗ НАШИТЕ ПЕРИОДИЧЕСКИ СПИСАНИЯ.

Българска сбирка, Списание за книжнина и общественни знания, излиза подъ редакцията на *Стефана С. Бобчевъ и Михаила Ив. Маджаровъ*, година I. 1 Януарий 1894 г., книжка I. 8^о, 80 ст. Пловдивъ, печатница Единство. Излиза всѣки мѣсець на 5 печатни коли, годишна цѣна 10 лева.

Който вѣрва въ неуклончивия вѣрвежъ на прогреса, не може да се съгласи съ мнѣнието, че сегашната наша разуздана журналистика ще ни поведе назадъ — въ регресъ. Истина е, че повечето наши периодически издания сж въ ржцѣ неграмотни, поради което принасятъ не малка пакостъ на литературното ни развитие, ала и това е истина, че оная многочислена читателска публика, която ги поддържа, не стои все на единъ умственъ уровень, а се движи напредъ, така че нейниятъ изборъ постепенно ще пада все върху по-свѣстнитѣ списания, стига само да има достойни хора да пишжтъ и критикуватъ. Всѣко ново списание у насъ, което по своята „грамотность“ прави крачка напредъ сирѣмо по-старитѣ отъ сжщия видъ, има условия за животъ и ще послужи на прогреса, ако не съ друго то поне съ това, че ще стане причина да изгасне нѣкой отъ неговитѣ по-стари негодни събратия. Наистина не е приятно да убивашъ себѣ равни, ала такъвъ е пжтътъ на напредъка: борба и събарянье, и който надбори, той е юнакъ. Такъвъ юнакъ посрѣщатъ съ „добрѣ дошелъ“ и „помози Богъ.“ Така трѣбва да поздравимъ и новото пловдивско списание „Българска Сбирка.“ Дано тая наша първа срѣща бжде „добрѣ срѣща.“ Скроменъ е външниятъ изгледъ на „Българска Сбирка“ : и тя е тънечко списание отъ петъ коли, на малка осмина, както и толкова други наши списания, ала щомъ се взрешъ въ съдържанието ѝ, заблѣгвашъ, че заслужава по-голѣмо уважение, и съ радостъ прѣвѣршашъ листъ по листъ — отъ начало до край. Наистина, ще намѣришъ и недостатъци, особено въ езика и стила на статиитѣ, но не е това толкова важно, защото тукъ за първъ пжтъ се пита, какво е общото впечатление, а това наистина е добро — утѣшително. Стига само Сбирката да върви по назначената си посока напредъ, като се въодушевява само отъ мисълта да стане по съвършена, и нѣма съмнѣние, че тя ще стане твърдѣ добро и популярно списание. Името на първия ѝ редакторъ така е познато въ нашата литература, че едва ли можемъ да се съмняваме въ доброто бждже на списанието. Ще запознаемъ читателитѣ си съ съдържанието на първата книга отъ Сбирката.

На първо мѣсто е печатанъ краткъ разказъ отъ Вазова, „Ново Прѣселение“ (1—7), издаденъ изъ неговата сбирка „Драски и Шарки“, която е вече обявена, че излиза като отдѣлна книга. Тукъ авторътъ

дава сполучлива характеристика на единъ български типъ — Клисуреца Нѣгулъ, който самъ елегично рисува страданията си отъ деня, когато поради Клисурското въстание напусналъ родното си мѣсто на все до днесъ. Злата орисница му била отсѣдила, като наказание за неговото патриотическо увлѣчение въ Клисурското въстание, да се скита отъ не мила до не драга и да не може да свие трайно гнѣздо: тъкмо засѣдналъ въ Сопотъ и почналъ изново да скѣтва имотецъ, ето Сулейманъ-пашовата войска, и пакъ бѣжъ въ балкана съ жената, голи, боси — по чорапи. Въ Елена захваналъ да продава по улицитѣ печенки и ето пакъ бѣгане отъ турци. Слѣдъ освобождението Нѣгулъ се успокоилъ въ Пловдивъ, гдѣто му се усмихнало щастieto, но злата орисница и отъ тука го гони: като станжло съединението, наклеветили го, че билъ отъ противниците, и Нѣгулъ единъ день осѣмва екстерниранъ въ Пиротъ. Тукъ се залавя за работа, ала какво ще сторишъ, когато кръвта не е вода: взелъ че съ алай и възхищение посрѣща българскитѣ войски въ Пиротъ. За това слѣдъ мира — „ново прѣселение“ въ София отъ страхъ прѣдъ Сърбитѣ.

Разказването на Нѣгула е живо, добродушно, народно, а авторътъ умѣлъ да му придаде и чувство. Въ сѣдбата на това сѣмейство авторътъ е видѣлъ „сѣдбата на хиляди други сѣмейства тракийски, които и до днесъ не могатъ да си найдатъ безбѣдно пристанище, печални уломки отъ историческитѣ бури у насъ. . .“

Тритѣ стихотворения отъ Кольцова, помѣстени въ прѣводъ на стр. 8—11, ако и да сж прѣвеждани въ духа на народнитѣ ни пѣсни по подражание на оригинала, не могатъ прѣда оная хубость, която издига Кольцова между рускитѣ поети: тя се таи въ чисто руския духъ на езика и дикцията, — а това не може лесно да се прѣведе. Много е по лесно да прѣвеждашъ чисто-художествени поети. За Кольцова трѣбва голѣмъ майсторъ. . .

Въ статията „Изъ Цариградскитѣ ми спомени,“ (11—24) С. С. Бобчевъ увлѣкателно разказва, какво впечатление е направилъ покойниятъ Т. Икономовъ, когато първъ пѣтъ се явилъ като писателъ и публицистъ, върху жедната за знания и пълна съ идеали младежъ и какъ при единъ случай той лично се запозналъ съ него. Вѣрваме на г. Бобчева, че тогава сж били интелигентнитѣ млади по-идеални хора и че сж изучавали на изусть цѣли страни отъ Славейковата „Македония,“ изъ Найденовитѣ „Право“ и „Напрѣдъкъ“ и пр. Всичко се обяснява отъ врѣмето и обстоятелствата, та не трѣбва нито да се прѣдаваме на голѣмъ песимизъмъ, като оцѣняваме сегашното, нито да прѣцѣняваме стойността на тогавашната идилия, която е господувала въ литературния свѣтъ.

Съ голѣмъ интересъ ще прочете всѣки изводътъ отъ статията на Т. Икономовъ: „за значението на младежа въ обществото,“ (печатана въ Читалище II.), която въ свое врѣме освоила сърдцата на младитѣ, между които билъ и С. С. Бобчевъ. Наистина тази статия добръ разяснява отличителното мѣсто, което тогава Икономовъ заелъ между другитѣ по-стари книжовници. Тукъ Икономовъ изказва мисли, които споредъ С. С. Бобчевъ „и сега сж прѣсни, свѣтли и вѣрни“ а именно тукъ се защитава младото поколѣние противъ старитѣ, които се явявали отрицатели на неговитѣ добри начинания: „Намѣрватъ се хора, които гледатъ на младитѣ като на едно зло, малко

или много голѣмо. Таквизъ отрицатели на младежа се намѣрватъ изобилно въ всичкитѣ български градища. . . . За тѣхъ стремленията на младитѣ сж глупость и немирство. Читалищата, различнитѣ дружества и всичкитѣ опитвания и дѣйствия за обществени улучшения, се подкачатъ и продължаватъ само отъ младитѣ. . . . Заради това, на тѣзи дѣла, на тѣзи начинания нетрѣбва да се дава прѣднина, трѣбва даже да се натискатъ и задушватъ. . . . Инакъ може да дойджтъ работитѣ до тамъ, щото старостѣта да изгуби влиянието си.“ Ето така се е мислѣло и въ онѣзи врѣмена на възражданѣето, когато, би рекълъ човѣкъ, всички, — и стари и млади сж били възхитени отъ еднакви благородни чувства и стремления, безъ разногласие, безъ дребнави интриги. Икономовъ счелъ за умѣстно да вземе въ защита онеправданата младежъ и съ това той я увлича на своя страна: „Новитѣ мисли искатъ нови поколѣния, — казва той и — за да се обрѣжтъ на дѣло, тѣзи мисли трѣбва да се грабнжтъ и погълнжтъ отъ младитѣ. . . . Стремленията на младитѣ се отхвърлятъ като безумие. Нѣ минаватъ се нѣколко години, наставатъ нови врѣмена, а безумието се обрѣща въ добра мисль, утопията се облѣче въ плѣтъ и кръвъ, става дневенъ въпросъ и най-послѣ се обрѣща на свършено дѣло.“ Въ заключение Икономовъ казва: „Старитѣ трѣбва да разбержтъ добрѣ значението на младитѣ въ обществото и да прѣстанжтъ да се отнасятъ къмъ тѣхъ неприязнено. . . . Старитѣ безъ младитѣ ще бжджтъ като тѣло безъ душа; а младитѣ безъ старитѣ ще бжджтъ безсилни да направжтъ голѣмо добро на народа си. . . . Много стари има съ млади чувства, и много млади съ стари рѣждиви мисли.“ Икономовъ рисува сѣкашъ днешни отношения, а това показва, че и дилията, за която толкова се въздиша, е била цѣла прозаична борба между знанието и незнанието, между чисти идеали и стари закоренѣли навици и прѣдраждѣци. . . . Нищо не е ново подъ небето!

Темата, която си избралъ К. Величковъ „Българский языкъ и литературното образувание въ нашитѣ училища“ (25—34), обѣщава много, ала читателѣтъ остая напълно разочаруванъ, понеже авторѣтъ е само поставилъ въпросѣтъ, а не успѣлъ да даде колко годѣ добъръ отговоръ. Ето главнитѣ мисли на автора: слѣдъ като на седемъ страни повтаря едно и сжщо: че сме още „безграмотни“ — куци откъмъ литературно образование, дохажда до убѣждение, че само при една „просвѣтена публика“ може да има почва за плодотворно литературно развитие, и до когато такава публика не се създаде, напразни ще бжджтъ всички усилия на отдѣлни личности. Само училищата ще помогнжтъ: „всички усилия сж осждени да останжтъ ялови безъ помощѣта на училищата.“ Ала тъкмо въ училищата ни сега се даватъ най-слаби познания по матерния езикъ, безъ чието основно познаване не може и да се мисли за сериозно литературно възпитание. Една отъ главнитѣ причини за неуспѣха по матерния езикъ „трѣбва да се търси въ отсъствието на установено правописание“ (31 стр.). „Въпросѣтъ за правописанието е отъ първостепенна важность и разрѣшението му не търпи отлаганѣе.“ Трѣбва часъ по-скоро да се излѣзе отъ това положение, и за това, споредъ автора, има само едно срѣдство: „да се установи и наложи едно общо правописание за всички учебници и пособия, които сж въ употрѣбение въ началнитѣ училища.“ Но при това ето какво забѣлѣзва авторѣтъ: „За да се постигне това

нѣма нужда да се прибѣгва до рационална правописна реформа. Тя може да се извърши, като се остави пакъ отворенъ въпросътъ за едно общо правописание. Нуждата, да се даде едно окончателно разрѣшение на тоя въпросъ не е налѣжаща (!) Самиятъ языкъ търпи разногласията (!), които сѣществуватъ по правописанието, за това собствено и главно сѣществуватъ (!), та можемъ и ние още за доволно дълго врѣме да ги търпимъ. Отъ тѣхъ не търпи особенъ ущърбъ языкътъ и тѣ не съставляватъ никаква прѣчка за развитието на литературата (!) Тия разногласия сѣ обаче каменъ прѣтѣкновения за дѣцата при изучаването на языка и правятъ невъзможно усвоението отъ тѣхъ на какво да е правописание. Изисква се просто тѣ да се примирятъ, а това не ще бѣде нито трудно, нито незаконно да се направи.“ А какъ ще се направи това споредъ автора? Не трѣбва голѣма реформа, а просто трѣбва да се реформира „общепотрѣбимото у насъ правописание, като се примирятъ и изгладятъ разногласията“ (33). Това можело лесно да направи и да прокара, безъ да се бои отъ отговорностъ, правителството: „Жертвата не е голѣма, особено като мѣрката, ограничена само за началнитѣ училища, остава отворенъ принципиялний въпросъ за едно общо правописание.“ И тъй, авторътъ твърди, че трѣбва частъ по-скоро да се установи правописътъ, понеже не е установенъ, а това прѣчи на обучението по матерния езикъ; ала това трѣбва да се направи само за началнитѣ училища, а инакъ нека си останатъ разногласията, понеже „тѣ не прѣчятъ на литературното развитие и на езика.“ Ако и да не е установенъ правописътъ, той лесно ще се установи, като се вземе „общеприетото у насъ правописание“ съ нѣкои малки поправки. Правителството може лесно да прокара това, понеже ще бѣде само за началнитѣ училища, за които „не трѣбва рационаленъ правописъ.“ Всичко това показва, че авторътъ се заловилъ да разяснява въпросъ, безъ да го е самъ разбралъ и изучилъ. Ще трѣбва още дълго да се пише по него.

Въ статията „Нашиятъ книжовенъ языкъ * и правописната реформа“ (34—39), И. П. Плачковъ се старае да докаже, че нѣма у насъ още установенъ книжовенъ езикъ. Авторътъ признава, че той е „установенъ вече въ лексично и сантактично отношение,“ но той билъ „неустановенъ въ своята фонетика.“ За подкрѣпление на това се улавя о едно изражение отъ Бъл. Прѣгл. III. 187., гдѣто се казва, че книжовниятъ езикъ въ главни черти е установенъ и че „можемъ вече да прѣвдимъ“ главнитѣ контури на книжовния езикъ и да му дадемъ извѣстенъ опрѣдѣленъ ликъ.“ Мисълта е сжщата, която е изказана и въ доклада на комисията и сѣгнѣ повтаряна нѣколко пжти. Тукъ думата „прѣвдимъ“ не значи нищо ново, никакво отстъпване, и напразно Плачковъ се улавя о нея. Ще трѣбва да се докаже съ данни, да ли книжовниятъ езикъ не е въ главни черти установенъ и откъмъ фонетиката си, а не съ помощта на тукъ-тамъ уловени чужди фрази. Всичко, което до сега е писалъ Плачковъ по тоя въпросъ, е празно дилетантско фразерство.

Слѣдъ прѣводната статия на Маджарова (39—46), „Ролята на министритѣ въ Франция“, слѣдва статия отъ Бобчева, „Руский самоукъ—

поетъ А. В. Кольцовъ“ (46—54), гдѣто споредъ по-нови руски источники се характеризиратъ животътъ и дѣлата на Кольцова. Можеше да се забѣлѣжи и това, че на 19. Октомврий 1892. г. тържествено се прослави въ родния му градъ Воронежъ 50 годишнината отъ смъртта му.

На стр. 54—58 е помѣстенъ кратъкъ разговоръ между И. П. П. и Н. Геровъ по въпроса, кога се е захванѣло празнуването на св. Кирилъ и Методий въ Пловдивъ. Тукъ е помѣстено и словото, което казалъ Геровъ „на изпитанието въ Пловдивското училище на 11 Мая 1856 г.“ Слѣдъ това слѣдва прѣводъ „Изъ военнитѣ раскази на А. Доде“ и стихотворението „При погребението на английскій генералъ Съръ Джонъ Муръ, прѣвелъ Р. Славейковъ отъ английски. И темата за насъ е странна и прѣводътъ е слабъ.

Изъ отдѣла „Изъ книжнината и живота“ споменуваме, че на стр. 68 се дава кратъкъ рефератъ за прѣдлаганата правописна реформа, ала по единъ лекъ и несериозенъ начинъ, който все е характеристика на врѣмето. Нигдѣ не е било казано, че специално на комисията е отпуснѣта субвенция; това е една неистина, която е вече и официално опровергнѣта, и ако тя при все това се повтаря, то е поради едно дребнаво настроение, което е пакъ характеристика на врѣмето.

Колкото за годината, когато е почнѣло да се издава „Любословие“, редакцията се лѣже, понеже въ София имаме екземпляръ отъ „Любословие“, чийто I. брой, I. год. носи дата 1844 год.

Китка, мѣсечно илюстрирано списание за дѣца, издава дружеството „Китка“, Пловдивъ. 1893. Година I. Септемврий, книжка 1. 8^о. 32, Октомврий кн. 2. 33—64 с. Годишна цѣна 2 л. и 50 ст.

Прѣди три-четири години у насъ не се издаваше ни едно дѣтско списание, а сега дѣтскитѣ списания никнатъ като гъби и вече имената имъ не се запомнятъ лесно. Това е нова крайностъ, както бѣше крайна по-прѣдишната небрѣжностъ къмъ душевнитѣ потребности на малкитѣ наши граждани и гражданки. Трѣбва да се постараемъ, часъ по скоро да мине и тая втора бѣда, та да влѣзе дѣтската ни журналистика въ нормаленъ пѣтъ. Назадъ вече не можемъ да се връщаме, и слава Богу! Съзна се, че трѣбва да облагородяваме дѣтската душа, ако искаме да имаме благородни хора, а това се постига само, ако диримъ срѣдства, за да създадемъ на дѣцата си колкото по-вече душевни удоволствия, колкото по-вече невинни радости, понеже съ това се развива и фантазията и сърдцето имъ. Четмото е най-хубавото срѣдство, а че това е вече съзнато у насъ, доказва бързото развитие на дѣтската литература, което се забѣлѣзва въ послѣдно врѣме. Ала това четмо, което поднасяме на дѣтето, трѣбва прѣдварително да е издържало съвѣстна критика на хора развити откъмъ уметвена и нараветвена страна, защото то се поглѣща безкритично изцѣло, и никаква сетишѣсна критика неможе изгладѣ възможнитѣ лоши слѣдствия. Затова дѣтската литература трѣбва да се остави само на лица въщи и достойни да носятъ отговорностъ за плодетѣ на съмето, което тая литература разсѣва, а не на безграмотници, които не сѣ способни даже да се замис-

лжтъ, какви лоши слѣдствия може да има тѣхната дѣятелностъ въ това поле.

Съ тия възгледи пристъпихме да опѣнимъ и новото дѣтско списание „Китка“. Името е хубаво: и дѣцата сж росно цвѣтѣе, мирисна китка на душевна невинностъ. Но името е лъжливо дадено! Издателитѣ на „Китка“ се сдружили да излѣзжтъ безъ страхъ прѣдъ малката публика, увѣрени, че тя всѣки подарѣкъ благодарно приема. Тази смѣлость е наше старо зло, което врѣмето трѣбва да изкорени чакъ по-скоро. Най-лошитѣ учители смѣло отиватъ да прѣподаватъ въ „долнитѣ“ класове; всичкиятъ сметъ се хвърля въ „долнитѣ“ класове! Защо да не бѣде тъй и въ литературата на „долнитѣ“ читатели? . . .

Първиятъ разказъ „Бумъ-Бумъ“, прѣводъ отъ руски, а оригиналъ френцуски, не само че не е писанъ, за да го разбере дѣте, но даже има врѣдително наравоучение, въ случай че дѣтето разбере външното значение на фабулата. Малкиятъ „Франсуа“ (!) лежи на смъртъ боленъ, а родителитѣ му кършжтъ рѣцѣ и трепержтъ прѣдъ мисълта, че ще изгубжтъ най-милото си чедо. . . Само възрастни читатели, особено родители ризбиратъ тия трогателни мѣста отъ началото на разказа. Всичко, всичко сж готови да сторжтъ очаянитѣ родители, за да спасжтъ своя „Франсуа“, и ето докторѣтъ, имъ казва, че спасителното срѣдство е, да събуджтъ съ нѣщо отпадналиятъ духъ на дѣтето: „Вие сте негови родители, вие по-добрѣ познавате своето дѣте. . . Помжчете се да намислите, какво би могло да оживи това мѣнечко тѣло, да върне на земята този духъ. . . То трѣбва да се извади отъ това състояние. . .“ И сега се захващатъ нови майчини мжки: всичко се прѣдлага на Франсуа, стига да каже, какво иска да му донесжтъ, какво иска да му купжтъ, а той втрещено все отговаря, че нищо не иска! Бащата, бѣденъ работникъ, залага на прѣдъ надниците си и купува скжпи и прѣскжпи играчки, а дѣтето пакъ нече ни да погледне. Най-сетнѣ единъ въпросъ сполуча: „Ами какво искашъ, най-сетнѣ мой Франсуа? попита майката. Кажи ми де, кажи на мама си“. Дѣтето на тоя въпросъ отговоря: „Искамъ Бумъ-Бумъ“. Този Бумъ-Бумъ билъ единъ знаменитъ „клоунъ“ (Нашитѣ дѣца все клоуни сж гледали!) отъ единъ циркъ, който съ своитѣ дрѣхѣ, съ своята комична маска и игра направилъ на Франсуа силно впечатление, когато билъ единъ пжтъ съ баща си въ цирка. И ето сега болната каприциозностъ на дѣтето напирва все на туй, да му доведжтъ знаменитиятъ клоунъ, когото то съ дѣтинския си езикъ нарекло „Бумъ-Бумъ“. Това желание става у него фикса идея, и бѣднитѣ родители вѣрватъ споредъ думитѣ на доктора, че трѣбва да угоджтъ и на тая каприция. Какво не прави бѣдниятъ баща, за да залѣже дѣтето: купува скжпи кукли — клоуни, но всичко напразно и трѣбва да се доведе живиятъ Бумъ-Бумъ. Най-сетнѣ и това става, и Бумъ-Бумъ излиза крайно хуманенъ и благороденъ човѣкъ: той всѣки день наредъ дохажда въ своята богата карета, прѣоблѣченъ въ костюма си като клоунъ, — съ шарени дрѣхѣ, гърбица на рамо, напудренъ и намазанъ — и тукъ съ часове търпѣливо

сѣди при постелката на малкия Франсуа и го забавя. А този щастливъ, веселъ, а съ него и бѣднитѣ родители.

Дѣтето оздравя, а родителитѣ му, смаяни отъ радостъ, не-знайтъ, какъ да благодарятъ на Бумъ-Бумъ: „Какво ви дължж господине? попита Жакъ Легранъ клоуна, когато момченцето пръвъ пктъ излѣзе да се поразходи.—Въ всѣкой случай азъ ви дължж нѣщо! Клоуна прострѣ на родителитѣ широкитѣ си херкулесовски рацѣ: Ражкувание! отговори той. Подиръ това, като цѣлуна дѣтето по двѣтѣ бузи, които отново бѣхж захва-нжли да се зачервяватъ. прибави съ смѣхъ: позволете ми да напечатамъ на визитнитѣ си картички: Бумъ-Бумъ, докторъ-акробатъ, лейбъ-медикъ на мъничкия Франсуа“.

Голѣмитѣ дѣца отъ дружеството „Китка“, не се сѣщатъ ли, че тоя разказъ не е за малки дѣца? Всичко, което може да разбере дѣтето отъ него, е, че Франсуа каприциозно е искалъ невъзможни нѣща отъ родителитѣ си. защото е боленъ, и че трѣбва да се изпълняватъ такива каприции. защото и докторътъ ги одобрилъ. Това не е нито развлѣчение нито поука за дѣцата.

И вториятъ разказъ „Ученици-търговци“ показва крайна неопитностъ на редакторитѣ. За да се каже, че не е добръ да лѣже човѣкъ, съчинили прозаична басна, какъ двама ученика, „за да си искарать по нѣкой и другъ левъ“, се занимавали прѣвъ ваканцията съ търговийка: Петко продавалъ дини, а Стоянъ раци! Петко обадилъ на единъ купувачъ, че динята, която искалъ да вземе, е гнила, а Стоянъ излѣгалъ своя купувачъ, че ужъ рацитѣ сж прѣсени. Първиятъ купувачъ, защото Петко се показалъ честенъ. се рѣшилъ. да го подържа, до като се изучи. Че ако не може иначе да се прокара това „наравоучение“, по-добръ е никакъ да го нѣма. Малко ли се говори на дѣцата и въ кѣщи и въ училище, че не трѣбва да лѣжжтъ, та трѣбвало и такива разкази съ „наравоучителна тенденция“. Какво си е мислилъ авторътъ, че тенденцията ще изкупи некадърността му? Трѣбва да се разбере вече, че въ дѣтескитѣ книги никакъ не сж потрѣбни такива прозаически „наравоучителни“ басни, че тенденцията въщо трѣбва да се крие, ако-жъ има, за да не се убие волята у дѣтето къмъ четене. Поезия, чиста поезия дай на дѣтинската фантазия, а не какъ Петко и Стоянъ продавали дини и раци „прѣвъ ваканцията, за да си искарать нѣкой и другъ левъ“!

На страница 18 нѣкой си С. С. излѣзълъ съ стихотворение „Есень“. Камо щастие, този господинъ никога да не е билъ чель стихове та може би тогава и тази „Есень“ нѣмаше да се яви въ литературата ни! Нѣма какво да се прави, ще трѣбва да се търпи още нѣкое врѣме, до гдѣ мине и тая мания за стихове, която е обхванжала тъкмо най-ограниченитѣ писатели.

Но върхъ на педагогическо незнание, да оставимъ на-страна и граматика и стилистика и поезия, е разказчето „Кой ни помага“ 21—22. Богданчо самъ си написалъ у дома урокътъ по краснописание, а баща му пакъ му казва, че други му помагатъ да си напише урокътъ. Дѣтето, обидено, се разплаква, а бащата взема че разказва на дѣцата си, какъ се приготвятъ сир.

какъ се фабрикуватъ книга, перо, мастило и държка и то така, че ако би взелъ нѣкой по тоя рецептъ да приготви тия нѣща, чудна хартия и чудни пера и мастило би направилъ. Но той не разказва съ такава цѣль, а само да може да каже, че е ималъ право, като е казвалъ на Богданчо, че „много и прѣмногo хора му помагатъ, за да си напише урока си“. Сега той вѣрва, че Богданчо нѣма да се сърди и ще запомни този „урокъ“! Съжалявамъ, че мѣстото не допуска, да приведа изцѣло и мѣдрото заключение на разказа.

Въ II. книга е помѣстена ужъ една „народна приказка“ подъ заглавие „Баща и синъ“, разбира се, пакъ заради морала на приказката! Ала какъвъ моралъ! Да пази господъ отъ такива учители! Добродушенъ старъ баща раздѣлилъ иманьето си на тримата си синове съ условие, да го гледатъ на стари години. Но намѣсто това сполетѣла го сѣдбата, на Лира. „Хеле пъкъ снахитѣ му, Боже пази, не щѣли и да го погледнатъ. Цѣлото село се чудило, като го гледало въ такъво положение — удърпанъ, босъ, голъ и нечистъ“. Най-сетнѣ се намѣрилъ единъ човѣкъ да съжали бѣдния старецъ — и той билъ единъ Евреинъ, неговъ съседъ, който му далъ хитъръ съветъ: Далъ му 100 жълтици, за да ги брои всѣка вечеръ нѣкое врѣме и пакъ да му ги върне. Една отъ снахитѣ видѣла крадишкомъ, какъ свежърътъ ѝ брои много жълтици; отъ нея узнали и синоветѣ, а като се увѣрили, че наистина старецътъ има пари, рѣшили да се отнасятъ добръ съ него. Когато му ги поискали, той ги излѣгалъ, че ще имъ остави всичко, което е въ гърнето до възглавницата му, ала слѣдъ като умре и слѣдъ като му направятъ годишнината. Синоветѣ склонили, и сега гледали баща си човѣшки. Когато умрѣлъ, тѣ отворили гърнето, и намѣсто пари извадили изъ него единъ рогъ. „Въ рогътъ вжтрѣ тѣ не намѣрили нищо друго, освѣнъ едно само-ръчно писмо отъ баща имъ съ тѣзи думи: „Който си дава иманьето на синоветѣ приживѣ, по-добръ ще направи да вземе този рогъ и да си извади очитѣ, па да иде да проси по свѣта“. (Въ списанието е напечатано това заключение съ курсивъ). Нали добръ моралъ? Какъ не, приказката е „народна“!

Въ II. книга има и двѣ картини. Едната е ликътъ на покойния князь Александъръ Батембергъ. Това добръ, а втората, — какво мислите? —: „Изгледъ на Дѣгамбазъ-тепе въ Пловдивъ откъмъ Тепе-алти“!

За езика и правописа не може да се критикува, а само може да се вадятъ курioзни примѣри. Но мѣстото вече не позволява. Когато така небрѣжно се пише, тогава училището не може да влияе успѣшно.

Младина. Научно-забавителенъ вѣстникъ съ картинки за младежитѣ отъ двата пола. Година III. книжка 1. Септемврий 1—16 ст. кн. 2. Октомврий 17—32 с., кн. III. Ноемврий 33—48. с. Издава дружеството *Отецъ Пансий*, въ гр. Казанлъкъ. Год. цѣна 2. л.

До колкото знамъ, „Звѣздица“ бѣше първото дѣтско списание, което даде примѣръ да рукнатъ подиръ му и други та-

кива списания. Примѣрътъ бѣше съблазнителенъ, защото прѣд-ставяше много изгодни условия за издателитѣ: малко книжле отъ двѣ коли, на малка осмина, леко съдържание „като за дѣца“, мънечки естни картинки и само 10 книжки на годината, така че тъкмо прѣзъ Юлий и Августъ може редакторътъ да си има ваканции и да не издава списанието. Като сравнишъ „Младина“ съ „Звѣздица“, ясно виждашъ типъ и прототипъ. И цѣната два лева и форматътъ еднакъвъ съ разлика, че тукъ въ „Младина“ е само една печатна кола; и въ двѣтъ списания обявено че прѣзъ Юлий и Августъ не излиза книжка. Погледнешъ въ „Китка“, и тамъ обявено сѣщото — прѣзъ Юлий и Августъ дѣцата абонати да не очакватъ книжкитѣ, защото тогава сѣ ваканции и не бива да се чете... Наистина, заразителенъ е примѣрътъ, и ние сега трѣбва да го хулимъ, за да се изкорени. Ако сѣ педагози тия, които издаватъ дѣтеки списания, не знайтъ ли, че тъкмо прѣзъ голѣмитѣ ваканции трѣбва дѣтето да попрочита поне своето „списание“, за да не отвикне отъ умствена работа? Защо е направено изключението за Юлий и Августъ? Очевидно е, че мотивътъ е простъ комодитетъ на г-да редакторитѣ учители. Че ако не имъ се иска да редакторуватъ прѣзъ тия мѣсеци, защо да не си приготвятъ книжкитѣ поотрано, вмѣсто да въвеждатъ такава лоша практика?

Младина стѣпя въ III. годишнина и би трѣбвало да се редактира добръ и да не стои по-долу поне отъ своя прототипъ. Но за жалость и тукъ има много да се кори. Първомъ трѣбва да се уголѣми форматътъ: каква е тази мода, да се казватъ 16 миниатюрни страници (вкупомъ съ коричкитѣ!) „научно забавително списание“, когато още разни картинки заематъ 2—3 страници! Съдържанието трѣбва да се подобри, и мислимъ това не е мъчно, щомъ цѣло дружество, което носи хубавото име „Отецъ Пансий“, издава списанието. Ако не бѣше така малъкъ обѣемътъ на списанието, вѣрваме, че нѣмаше да видимъ и това чудо, да се раздѣля „Смѣшна приказка съ 9 картинки“ подъ име „Теглото на Лебеда“ на двѣ книжки така, че слѣдъ първитѣ четири картинки абсурдно да се завършва съ „слѣдва“. Таково „слѣдва“ може да се употреби въ едно мѣсечно списание, ала никога въ такъвъ случай, когато поради него стая напечатаното абсурдъ безъ смисълъ и значение. „Нека чакатъ дѣцата единъ мѣсець и ще видятъ, какво ще излѣзе“, си е мислила редакцията, която, види се, само иска да бѣде списанието „съ доста разнообразно съдържание“. И приказницата „Съ чужди чизми на хорото“ (кн. I. 15), излиза като отрѣзана безъ здравъ смисълъ и безъ интересъ. Трѣбоваше да се развие разказътъ по-добръ и главната мисълъ да стане ясна.

Правописанието е доста сносно, понеже се вижда старание, да се запазва послѣдователность и грамотность отъ тая страна. Ала при все това намираме груби погрѣшки: естнь, пожелтъ, отлѣтъ, оловжтъ; ознала, връта (вм. вратѣтъ) и др. — Изобщо Младина стои по-високо отъ новата „Китка“ и би могло лесно да се подобри съдържанието, стига да има воля за това.

Л. М.

Свѣтъ, мѣсечно списание за всѣкиго. Издава книжовний комитетъ. Год. I кн. XI. — Декемврий.

Съ послѣдната си книжка това мѣсечно списание мѣнява наведнѣжъ редакция, програма, корици и печатница. Отъ мѣсечно списание „за наука, литература и домаќинство“ то става на „мѣсечно списание за всѣкиго“ и по всичко се вижда, че „Свѣтъ“ се кани подипърва свѣтъ да свѣтува. Да не бждемъ несправедливи ще трѣбва да признаемъ, че забѣлѣзахме извѣстно подобрене въ редакцията на тази книжка. спрѣчь езикътъ — защото насъ ни боли главно зарадъ него — езикътъ не е вече тѣй непригледанъ, както въ минѣлитѣ книжки. Но онова „горѣ-долу вѣщо лице“, на което е възложена сега цѣлата редакция на „Свѣтъ“ (гледай корицитѣ). ще трѣбва още много да редакува, докато си присвои свѣстно правиленъ и търпимо глѣдѣкъ езикъ. За това нека ни се не сърди почитаемата редакция на „Свѣтъ“, а ни уважаемиятъ книжовенъ комитетъ, който се е нагърбилъ „да доставя чрѣзъ сп. „Свѣтъ“ за всѣкиго общедостѣпна духовна храна“, нека ни извиняватъ тѣй също и „тритѣ звѣздички“, ако не изказваме и сега пълно задоволствие отъ „Свѣтъ“.

Отъ първата статия „Едно утѣшително явление“ на дали е благодарна сега и самата редакция, защото авторътъ ѝ г. Н. Д. Ковачевъ прибързано се възхищава отъ нищо, което отпослѣ цѣло Народно Събрание призна за нищо. — Въ отдѣлъ „Литература“ е помѣстенъ единъ разказъ отъ Гюи де Мопасана „Страхъ“ — прѣвелъ Х. М. Христовъ. Отъ тоя същия прѣводачъ ще е навѣрно и онази курioзна по типографскитѣ си и други погрѣшки биографийка на починалия французки поетъ, помѣстена въ миналата (IX и X) книжка „Свѣтъ“ подъ заглавие „Гюи-де Мопасана“, гдѣто се казваше, че „Аирихъ-Рехе-Алберъ-Гюи-де Мопасанъ билъ роденъ на 5. Авг. 1850. г. въ Юмандия и че починалъ да работи съ Зомя (по долу Золя). Въ този прѣводъ, който по всичко прилича да е отъ руски, срѣщаме тия бисери отъ български езикъ и стилъ: „Сѣкашъ, че цѣлата колосъ на лунната свѣтлина закипѣла въ водата, на едни мѣста изгасваше, а на други се запалваше. Ний всички бѣхме шесть или осемъ и съ голѣмъ страхъ глѣдахме по направление на далечний Африканский брѣгъ, кѣдѣто лѣжеше нашия пѣтъ“. „Свѣтъ“, год. I стр. 163 По-долу на същата страница: „Вий се сбърквате и въ думитѣ и въ чувството което сте усѣтили въ тази минута“, стр. 164: „Напримѣръ, човѣкъ, който мисли въ мъртвецъ и очеква да види прѣзъ нощта призракъ“. Съ такива неправилности е прѣпътенъ този прѣводъ: „Едва забѣлѣжваемата се пѣтека“. — „Въ рѣдката видѣли на гѣстата гора“. — „По една минута водача ми похлопа“. Намѣсто женени прѣводачътъ казва „женети“. Намѣсто бурята бучеше — бурята шумеше“. Намѣсто „азъ го чуя“ — казва „азъ го слушамъ“. Намѣсто скимти (кучето вие и скимти) казва „сумти“ и пр. и пр.

Втората статия отъ същия отдѣлъ е рефератъ върху съдържанието на послѣдното поетическо произведение на черно-

горекия князь Никола I. Този рефаратъ, по всека вѣроятност пакъ прѣводъ отъ руски, е доста дълъгъ; захваща отъ книга VIII. и едвамъ сега свършва. Дължината му би простила човѣкъ, ако не бѣше изпитренъ съ обезобразени извадки отъ това хубаво съчинение. Референтътъ се е много лъгалъ, ако е мислилъ, че сръбскиятъ езикъ ще бѣде по-понятенъ за българскитѣ читатели, щомъ се транскрибира така:

Притрпи се, ти си вѣчна,
Дочекатъеш болѣе дане;
Родитѣ се жешти дѣтичъ,
Да завергне бой, мегдане!

Приспѣтитѣ балъи люди;
Датъ тѣе згоде удобниѣ —
Горомъ че се срѣскомъ ширитъ
Одъ юнака даворѣе.

Тия съ руско правописание написани сръбски стихове губятъ всекоя прѣдестъ и смисълъ; тѣ приличатъ на човѣкъ, облѣченъ съ фракъ и наметнатъ съ мечъ кожа.

Статията „Международенъ всемирненъ езикъ *Есперанто*“, която продължава отъ IX и X. книжка и не свършва още, е реклама за единъ отъ многото измислени „международни“ езици, каквито излизатъ по 5—6 на година безъ да хванатъ коренъ.

Статийкитѣ и бѣлѣжкитѣ по домакинство и медицина, а тѣй сжщо и научнитѣ вѣсти сж доста интересни. — Съвсѣмъ умѣстно се възмущава и „Свѣтъ“ заедно съ останалата наша преса противъ лихварството у насъ. То е обществена язва, противъ която не трѣбва да жалимъ ни хартия ни мастило; но всичко ще бѣде напразно, ако не вземемъ на помощъ строгиятъ мечъ на Темида.

Подъ украсено заглавие „Книжнина“ списанието „Свѣтъ“ ни поднася една едничка книжовна вѣстъ — за „Български Прѣгледъ“ отъ Д-ръ *.*. Редакцията имала благото намѣрение да каже нѣщо и за други български списания — защото прѣдъ заглавието стои римско I., но понеже докторътъ съ тритѣ звѣздички си акордиралъ пищялката тъкмо споредъ гуслата на „Свѣтъ“, редакцията се намѣрила въ елемента си, захласнала се и си изхарчила всичкитѣ двѣ колони и половина, опрѣдѣлени за книжнина, само за да си излѣе горкиятъ ядъ върху бѣднитѣ докторчета около „Бълг. Пр.“ И туй било „книжнина“: да кажешъ на хората въ очитѣ дѣда-си грубости, а за тѣхнитѣ книжовни произведения — ни думица! Цѣла страница дребенъ шрифтъ и само лични дертове! Не можа ли редакцията на „Свѣтъ“ да каже нѣщо върху съдържанието на „Бълг. Пр.“, което стои сто пжти по-горѣ отъ „Свѣтъ“?

Утро, мѣсечно литературно-научно илюстрирано списание. год. I. бр. 11 и 12. урежда и издава Д. Панайотовъ.

И това мѣсечно литературно-научно илюстрирано списание доживѣ слѣдъ разни перипетии да склучи криво-лѣво годината си поне въ 17 мѣсеца. Захванато въ Рушчукъ прѣзъ ваканцитѣ на 1892. г. подъ редакцията на двама „сътрудници-издатели“ Д. Панайотовъ и М. Московъ, то продължи изданието си отъ 6. кн. нататѣкъ въ Шуменъ подъ сжщата редак-

ция, до като послѣднитѣ двѣ книжки „урежда и издава“ само г. Д. Панайотовъ. И тъй прѣдъ насъ лежи сега цѣлото годишно течение на „Утро“ — всичко 6 отдѣлни свитѣка съ по единъ, два и три броя наедно. „Утро“ е втора „Искра“. За да се изравни още повече съ нея, остава на редакцията му само да се откаже отъ „илюстрациитѣ“ — както направи „Искра“ на врѣмето си. И наистина много отъ картинитѣ на „Утро“ не служатъ никакъ за украшение на журнала — напротивъ загрозяватъ го. та г. Панайотовъ по-добръ ще стори да остави своитѣ рисунки и гравюри за по-друго врѣме.

Съдържанието на „Утро“, ако и да не е винѣги отбрано, все има извѣстенъ интересъ за българската публика и нѣкои отъ статитѣ му смѣло може човѣкъ да прѣпорѣча на любознателнитѣ четци. Каквото прѣчи и на „Утро“ да задоволи напълно една критика, то е онова нехайство, или по-добръ онази обща некадърностъ, която излиза всѣки пѣтъ на лице както въ езика на статитѣ, както въ правописанието, тъй и вредомъ по цѣлата външностъ на списанието и която е обща болестъ не само на „Утро“ но и на повечето наши списания. И въ „Утро“ съгледва човѣкъ онова хроническо дилетантство, отъ което кой знае кога ще се отърве нашата литература. Ако разгледаме и групираме статитѣ, печатани въ цѣлата първа година отъ „Утро“, виждаме, че белетристичниятъ отдѣлъ го съставятъ само десетъ словесни произведения, отъ които четири поерѣдствени оригинални стихотворения, една преведена поема (Болѣринъ Орша, отъ Лермонтова, прѣвелъ Московъ) четири прѣводни разкази, отъ които тритѣ (Жената, Таласъмътъ зетъ и Пролѣтниятъ мразъ) доста хубаво прѣведени и една „историческа повѣсть“ Лѣсковската обителъ отъ М. Московъ — ала не довършена. Научниятъ отдѣлъ е сравнително по-богатъ и по-интересенъ. Отъ прѣведенитѣ научни статии важентъ за насъ е извадениятъ отъ Крековото Съчинение (Einleitung in die slavische Literaturgeschichte) отдѣлъ „За Славянитѣ въ най-дрѣвно и най-ново врѣме“. Къмъ прѣводнитѣ филологически статии спада и статията „История на българскитѣ рѣчници“, за която е речено просто, че я пише проф. Дриновъ, макаръ Дриновъ да не е и сънувалъ за „Утро“. Такива реклами съ името на прочутия професоръ обичатъ да си правятъ и други наши вѣстници, безъ да мислятъ, че съ това могатъ да си поврѣдѣтъ повече. Речената статия не е друго освѣнъ прѣдговорътъ на извѣстната рецензия отъ г. Дринова къмъ рѣчника на Дювернуа. Цѣлата рецензия излѣзе — съ много по-добъръ прѣводъ отъ г. Н. А. Начевъ — въ послѣдната (XLIII) книжка на Пер. Сп. стр. 49—96. Като единичка оригинална статия по филология въ цѣлото годишно течение на „Утро“ остава интересната статийка на г. П. Ивановъ „Филологическа расправа“, въ която авторътъ въстава противъ злоупотрѣбението на прѣдлогъ *отъ* намѣсто *изъ* и прѣдлага да се разграничи употрѣбението на реченитѣ два прѣдлога. Подиръ това прѣпорѣчва на българскитѣ писатели по-рѣдко и по-обмислено употрѣбение на прѣдлогъ *на*. — Отъ употрѣбението или злоупотрѣбението на прѣдлога *отъ* намѣсто

изъ не виждаме голѣма бѣда за българския стилъ и синтаксиса. Но колкото за бѣлѣжикитѣ на г. П. Ив. относително прѣдлога *на* му давамъ пълно право и не само ние, но и всѣки ще вземе хубавитѣ му думи присърдце и ще се пази, да не „распѣва“ бѣлг. езикъ на кръстъ за хатѣра на чуждитѣ езици“, сирѣчь да не употребява прѣдлогъ *на* по робско подражание на чуждитѣ синтакси. — Не безъ интересъ сж тѣй сжщо биографитѣ на много наши обществени и литературни дѣйци, съ които редакцията на „Утро“ е изпѣстрила почти всѣки брой отъ списанието си. Изобщо казано списанието „Утро“ може да задоволи доста читатели, а пъкъ ако не отговаря на по-строги изисквания, редакцията му смѣло може да положи въпросътъ: „колко бѣхте вий“? И да покаже на срѣща само двама или даже само одного—учителя Д. Панайотовъ за редакторъ, издателъ, администраторъ, илюстраторъ и сътрудникъ.

Б. Ц.

IV. ИЗЪ ЧУЖДИТѢ ПЕРИОДИЧЕСКИ СПИСАНИЯ.

Сборникъ Харьковскаго историко-филологическаго общества. Томъ IV. 1892 г. 90+292 с. ц. 3 руб., т. V. 290+32+119. Харьковъ. 1893 г. ц. 3 руб.

Въ 1876 год. се основа при Харьковския университетъ, по инициативата на професоритѣ Н. А. Лавровски и А. И. Кирпичниковъ, „историко-филологическо общество“ съ цѣль, да развива и разпространява исторически и филологически знания и да събере на съхранение словесни и вещевени старински паметници. Отъ 1878 до 1891 год. прѣдсѣдателъ на дружеството бѣше покойниятъ професоръ А. Потебня. Скуднитѣ парични срѣдства и много други спънки не сж давали на дружеството да развие широка и видна дѣятелностъ. Въ 1880 год. въ дружествената библиотека е билъ прѣнесенъ архивътъ на малоросийската колегия отъ Черниговъ, който се състоялъ отъ 80 грамадни връзки исторически документи отъ XVII и XVIII столѣтие; едва въ 1892. годинѣ е свършено описанието на архива, който съдържа до 30818 дѣла. Чрѣзъ историческия архивъ се укрѣпи и авторитетътъ на филологическото общество, което въ 1886. год. започна да издава и своя публикация подъ име „Сборникъ Харьковскаго Историко-филологическаго общества.“ Едва въ 1890. год. се яви II томъ на „Сборника“, слѣдъ който въ 1891. год. послѣдва III томъ, въ 1892 год. — IV томъ и въ 1893 — V. томъ. Съдържанието на Сборника въ първитѣ два тома е повече историческо, а отъ III и IV томъ на самъ програмата на Сборника подпълно отговаря на цѣльта на дружеството и горѣ долу е еднаква съ програмата на нашия Министерски Сборникъ, понеже дава обширно мѣсто и на изслѣдвания историко-литературни и фолклорни въ специалния смисълъ на думата,¹⁾ а отличава се още съ единъ важенъ отдѣлъ, който не-

¹⁾ Интересни сж въ IV. томъ материялитѣ за тѣй нареченитѣ „Заговори“ (заклинания) (258—292), а особено библиографията на литературата по „заговоритѣ“, отъ Н. Д. Сумцова (258—273) и допълненията му въ т. V. (281—282).

достига на нашия Министерски Сборникъ — отдѣлъ педагогически. Може да се каже изобщо, че отъ 1891. год., отъ какъ станъ прѣдседателъ на дружеството, слѣдъ смъртъта на проф. А. Потебня, нашиятъ многозаслуженъ историкъ проф. М. Дриновъ; историко-филологическото общество взе да развива по-жива и плодотворна дѣятелностъ. Изглежда, като че ли тъкмо смъртъта на многоуважавания Потебня събуди членовѣтъ на дружеството къмъ новъ животъ, като че ли и по този начинъ да засвидѣтелствуватъ голѣмата прѣданостъ и уважение къмъ своя прѣдседателъ, колежъ и отъ частъ учителъ. Отъ послѣднитѣ два тома на „Сборника“ ясно се вижда, какво благотворно влияние е имала дѣятелността на Потебня върху близкитѣ нему колеги и ученици и какви още по-благотворни слѣдствия ще има за руската наука неговиятъ спомень и това, що е той създалъ като писателъ. IV томъ отъ Сборника донася цѣлъ редъ статии по поводъ на смъртъта на Потебня, въ които се говори за неговия животъ и писателска дѣятелностъ. (Памяти А. А. Потебни 1 — 90). Загубата, която руската наука прѣтърпѣ поради смъртъта на Потебня, е голѣма и наистина неощнима. Рускитѣ университети въ послѣдно врѣме редомъ губятъ по нѣкоя важна учена сила, ала отъ колѣ не сж оплаквали смъртъта на такава учена глава, какъвто бѣше Потебня. Никакъ не прѣкалява Сумцовъ, като казва (т. IV, стр. 8) за него: „Это была перво-классная умственная сила, равной которой не было на историко-филологическомъ факультетѣ Харьковского университета за всѣ 85 лѣтъ его существования и нѣтъ въ настоящее время среди филологовъ всего славянскаго мира.“ И наистина Потебня надминаваше всички слависти като тънъкъ психологъ въ областта на славянското езикознание: той не е само въ Русия, но и въ цѣлата славистика най-великъ прѣдставитель на философическото направление, на което най-блѣскавъ паметникъ е неговиятъ синтактически трудъ „Изъ записокъ по русской грамматикѣ.“ Но и въ другитѣ научни области, въ които се прослави Потебня, се съзира това негово прѣимущество, че гледа на езика отъ формално и философско становище. Въ свръзка съ езика той дълбоко е изучавалъ и продуктитѣ на народната словесностъ, поради което е засѣгалъ далечъ и въ всичкитѣ културни исторически науки. Неговото съчинение „Объясненія малорусскихъ и сродныхъ народныхъ пѣсень“ е едно отъ най-дълбокитѣ и най-цѣнни изслѣдванія, които има въ славянската наука отъ тоя видъ. Не е тукъ мѣсто да се спираме повече върху живота и съчиненията на Потебня: читателитѣ ни ще намѣрять доста обилни свѣдѣнія за тоя въ IV и V томъ на Харьковския Сборникъ¹⁾. Тукъ ще забѣлѣжимъ, че Потебня толкова често засѣга

¹⁾ Ето по-важнитѣ съчинения на Потебня:

О нѣкоторыхъ символахъ въ славянской народной поэзій. Харьковъ, 1860. 155 стр

Мысль и языкъ. I. изд. 1862 въ жур. М. Нар. Пр.; II. изд. 1892 г. 191. с.

О миѣическомъ значеніи нѣкоторыхъ обрядовъ и повѣрій I. 1865 г. 310. с.

Два изслѣдованія о звукахъ русскаго языка. 1864—1865. 156. с.

Замѣтки о малорусскомъ нарѣчій. 1870 (въ Филологич. Записки) и отдѣлно 1871

въ съчиненията си и въпроси изъ историята на нашия езикъ и нашия фолклоръ, че е твърдѣ на мѣсто да се изложи неговата дѣятелностъ подробно и самостоятелно въ едно отъ двѣтъ наши по-академически издания — Министерския Сборникъ и Периодич. Списание. Принципиалнитѣ отлики на възгледитѣ, които Потебня прокарва въ своитѣ съчинения както по езика, така и по народната словесностъ, трѣбва у насъ добрѣ да се разяснятъ и усвоятъ, защото отъ това разяснение ще можемъ да очакваме и много добри слѣдствия за нашата наука и научна критика.

Резултатъ на казаната подновена жива дѣятелностъ на филологическото общество е, че отъ 22. Октомврий 1892. год се основа при обществото специаленъ педагогически отдѣлъ. Цѣльта на тоя отдѣлъ е опрѣдѣлена въ § 1 отъ устава му: „Обсужденіе вопросовъ, имѣющихъ соприкосновеніе съ преподаваніемъ историко-филологическихъ предметовъ въ учебныхъ заведеніяхъ“. Въ този отдѣлъ влѣзватъ като членове лица, които прѣподаватъ въ висшитѣ и срѣдни учебни заведения на Харковския учебенъ окръгъ и изобщо лица, които специално се интересуватъ съ педагогически и научно-методологически въпроси. Поради това ще бжде отъ сега „Сборникътъ“ на обществото още по-интересенъ за нашия учителски свѣтъ, та е желателно да не се забравя това много важно издание, когато се съставятъ списъци на чужди периодически издания за нашитѣ училищни, а особено гимназиялни библиотеки. Петиятъ томъ на „Сборника“ съдържа като приложение и „I. выпускъ“ отъ педагогическия отдѣлъ („Труды педагогическаго отдѣла Историко-филологическаго общества.“ Выпускъ I.). Тукъ се съобщава, каква е била дѣятелността на отдѣла за първото полугодие и сж напечатани по-важнитѣ реферати, четени въ засѣданията на отдѣла. Въ 7 засѣдания сж четени 15 реферата, отъ които 8 принадлежатъ на прѣподаватели на срѣдни учебни заведения и 7 на професори отъ Харковския университетъ. Въ 10 отъ тия реферати се разисква върху важни дидактически въпроси, а именно, какъ да се прѣподава рускиятъ и древнитѣ езици, какъ да се водятъ училищнитѣ писмени работи и какъ да се развива любовъ къмъ четенье. Въ единъ рефератъ се говори за етиката въ школската дисциплина и пр. Въ тия реферати, които сж печатани въ приложение (17—119), нашитѣ учители по езикитѣ, история и пропедевтика ще намѣрятъ обиленъ поучителенъ материялъ за

Изъ записокъ по русской грамматикѣ 1874. I. 157. II. 538 с., 2-ро изд, 1889. годъ.

Къ исторій звуковъ русскаго языка. 1874. г.

Слово о Полку Игоревѣ 1877—78. 158 с.

Объясненія малорусскихъ и сродныхъ народныхъ пѣсень. I. т. 268. с. 1883. г.; II т 535. с. 1887. г.

Значенія множественнаго числа въ русскомъ языкѣ. 1888. 76 с.

(Вж. подписанъ списъкъ отъ Н. Ѳ. Сумцова въ IV. т. на Харьк. Сбор. 88—90 с.).

Въ IV. т. на Сбор е пзванденъ и портретътъ на Потебня. Въ знакъ на голѣма почитъ е основана премия на негово име за най-добритѣ студенчески съчинения отъ Харков. университетъ по прѣдмети, по които е работилъ Потебня. Премията е създадена чрѣзъ общи пожертвувания отъ цѣла Русия.

своята учителска практика. За учителитѣ по български езикъ , е много интересна статията на Халански „О методѣ обученія писанію сочиненій въ средно-учебныхъ заведеніяхъ.“ по поводъ на която сж четени и печатани и други мнѣния: Н. Протопоповъ, Къ вопросу о сочиненіяхъ (31—38); А. Новицкій, Чтеніе и языкъ сочиненій (38—43). Тукъ е печатана и статия отъ А. Г. Левандовски. О классномъ чтеніи древнихъ авторовъ (46—60) и рефератъ върху книгата на J. Keller: „Границитѣ на искуството, какъ да се прѣвжда отъ чужди езици“ (Die Grenzen der Uebersetzungskunst), важенъ особено за насъ, гдѣто се прѣвжда може би най-смѣло и най-небрѣжно отъ колкото въ коя да е европейска литература.

Варшавскія Университетскія Извѣстія 1893. г. № 6.

Интересна е за насъ статията „Маджары и Славяне въ прошломъ“, отъ *К. Я. Грота*, помѣстена въ 6. брой на Варш. Унив. Извѣстія отъ 1893. г. Тя прѣдава съдържанието на рѣчта, която авторътъ произнесълъ при тържественния актъ въ варшавския университетъ на 30. Августъ 1893. г. Въ многовѣковната борба, която сжществува между славянския и германския свѣтъ, ни една отъ сжсѣднитѣ на славянитѣ народности, нито Литовцитѣ, нито сѣверозападнитѣ Фини, ни Ромънитѣ, ни Албанцитѣ и пр. не е играла такава видна и постоянна рола, както маджарската народностъ. Поради това авторътъ счита за умѣстно да разевѣтли въпросътъ за отношенията, които сж сжществуваели между Маджаритѣ и Славянитѣ въ старо врѣме, каквото да се види, какво дължатъ Маджаритѣ на Славянитѣ и какво сж направили за послѣднитѣ въ течение на своята хилядогодишна политическа история, която тъкмиътъ скоро да празнуватъ.

Тъкмо що успѣли да се настанѣтъ славянскитѣ племена въ Моравия, Каринтия и Панония, и вече се захванѣла неравна борба съ нѣмството, което се стремѣло на истокъ къмъ Дунава съ цѣлъ, да покори славянството. Въ края на IX. ст. нѣмскиятъ елементъ вече твърдо заседнѣлъ между Славянитѣ въ Каринтия, источната маркграфия и сѣверна и южна Панония. Въ това врѣме, а именно въ 894. година, тъкмо когато умрѣлъ великиятъ князь Святоплукъ, нахлуватъ Маджаритѣ въ равнището между Тиса и срѣдния Дунавъ и успѣватъ въ кратко врѣме да основатъ самостоятелна държава. Авторътъ не само че не вижда въ това събитие нещастие за Славянитѣ, а напротивъ признава, че Маджаритѣ, „като сж нанесли, разбира се, значителенъ ударъ на Дунавскитѣ Славяни, сж образували за тѣхъ па и за цѣлия грѣкославянский свѣтъ силна прѣграда противъ латиногерманския западъ, каквато славянството само, така разпокѣсано, както е било тогава, не е било въ състояние да постави. За тая услуга Славянитѣ сетнѣ не веднажъ се отплащали на Маджаритѣ. Славянитѣ сж помогнѣли да се основе и усили първата маджарска държава, като сж били въ всеѣко отношение по-културни. Това културно влияние било толкова силно, че въ началото на XI. ст. маджарското държавно здание се издигнѣло построено

въз основа на славянскитѣ политически уредби и славянски духъ. Многочислено славянско жителство крѣвно се е смѣсило съ Маджаритѣ, така че послѣднитѣ не само въ езика си запазватъ споменъ за нѣкогашното силно славянско влияние въ живота имъ, но и въ народния си типъ и въ характера си Маджаритѣ показватъ много славянски черти. Маджарската история дава много данни, изъ които се вижда, че извѣстни елементи постоянно сж подържали славянщината въ Унгария. Авторътъ свежда тия елементи въ петъ главни момента: 1. етнически, 2. културно-битови, 3. черковенъ, 4. династически и 5. политически моментъ, като разглежда веѣки отъ тѣхъ отдѣлно. Славянскиятъ елементъ постоянно е подмладявалъ маджарската народностъ, която не се показва твърдѣ плодovита, до като Славянитѣ постоянно сж били въ численно надмощие и се прѣтопявали въ Маджари. Интересенъ е династическиятъ моментъ, при който по-обстоятелно се спира авторътъ, като посочва многобройнитѣ лица отъ славянска крѣвъ, които сж сѣдѣли на унгарския прѣстолъ. Мнозина отъ Арпадовцитѣ крале сж били женени съ Славянки, по-важнитѣ отъ които авторътъ изброява. Още повече сж роднитѣ връзки, станжали чрѣвъ женидби на принцеси изъ Арпадовия домъ съ славянски дворове. Така и дъщерята на Андрей II. Мария е била жена на българския царъ Асенъ II и пр. Изобщо авторътъ се потрудилъ и сполучилъ интересно да съпостави различнитѣ династически връзки и слѣдственитѣ отъ това политически влияния между унгарския прѣстолъ и Славянитѣ. Като разглежда петиятъ моментъ — политическиятъ, авторътъ сериозно се старае да покаже, че Унгария въ по-старо врѣме е показвала въ цѣлия си политически животъ духъ, сроденъ на славянщината. Авторътъ посочва за подкрѣпа на това фактитѣ, че Унгария вече до XII. стол. е успѣла безъ особена борба да еплоти съ своя държавенъ организъмъ голѣма часть отъ сѣверо-унгарската словашка земя и да присѣдини къмъ своята корона цѣлото кралевство Хърватия заедно съ Славония и Далмация. Сжщото доказва и тѣсното сближение на Унгария съ Сърбия въ врѣмето на Бела II, сетнѣ успѣхитѣ ѝ въ Босна, която се присѣдинява къмъ Унгария и пр. Сжщата политика се е водила и въ XIII стол. при Бела IV и сетнѣ, така че Унгария, като се сродилъ Бела съ династията на Асѣневцитѣ, почва да претендува и върху части отъ България. По този начинъ влиянието на славянския елементъ въ Унгария постепенно се усилвало и взело да рѣшава и върху внѣшната ѝ политика. Въ врѣмето на Лудовикъ Велики, у когото е текла славянска крѣвъ, Унгария е почти славянска държава. Този характеръ се изтъква и сетнѣ при Хунядия и Матей Корвинъ.

Катастрофата при Мохачъ въ 1526 г. турнж край на самостоятелната маджарска държава, която сетнѣ се раздробява на три части: една часть се пада на Фердинанда Хабсбургски, срѣдната на Турцитѣ, а третията часть на истокъ въ ржцѣтъ на Заполя въ Затисieto и въ Трансилвания. Слѣдъ единъ вѣкъ и половина Унгария се освободи отъ турското иго, ала това заплати скжпо, понеже вече се свърза съ Австрия и Хабсбургски

домъ. Господството на Хабсбургитѣ въ Унгария отъ XVI до края на XVIII стол. се ознаменува съ постоянна борба, която водѣхъ Маджаритѣ и Славянитѣ въ защита на своята стара конституционна и религиозна свобода противъ посегателствата на Австрийското правителство. Славянитѣ и Маджаритѣ се бѣхъ еближили въ дълготрайната борба, която задружно водихъ противъ Турцитѣ, до като да ги изгонѣтъ изъ Унгария. Характеристиченъ е единъ примѣръ отъ XVII стол. Въ Унгария бѣше се засновалъ обширенъ политически заговоръ противъ Хабсбургитѣ и тѣхната реакционна и централизационна политика въ защита на домашната автономия. Главни водители на тоя заговоръ бѣхъ знаменититѣ хърватски боляри Зрински и Франкопанъ, които въроломно бѣхъ измамени и погубени въ Винернайщатъ отъ австрийското правителство. Слѣдъ това се захващатъ нови реакционни мѣрки, и противъ тѣхъ се дига въстание въ Унгария съ голѣмо участие и на славянския елементъ. Така се е продължавала задружната борба на Маджари и Славяни противъ Хабсбургитѣ дълго врѣме, до като принципътъ на послѣднитѣ: „divide et impera“ не успѣ да веѣе раздоръ между Славянитѣ и Маджаритѣ. Днесъ отношенията имъ сж съвсѣмъ враждебни. Маджаритѣ забравихъ своята стара история и своята стара дружба съ Славянитѣ та отричатъ на послѣднитѣ веѣко право на автономно и самостоятелно управление, старажтъ се да унищожѣтъ напр. на Хърватитѣ и тази самостоятелностъ, която иматъ Изобщо тѣ сж сега заслѣпени оръдия на чужда политика и слѣпо воюватъ противъ всички Славяни. Тѣхниятъ шовинизъмъ е станѣлъ прочутъ.

Starine, izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, knjiga XXVI.

Между учениѣ изслѣдвания, съобщени въ XXVI. томъ на Загребскитѣ „Starine“, особено привлича вниманието ни статията на професора В. Ягичъ върху единъ новооткритъ старъ хърватски глаголически апостолъ въ откъселекъ (Grškovicev odlomak glagolskog apostola). Значението на тоя паметникъ е важно по въпроса за отечеството на глаголическата азбука. Още Шафарикъ забѣлѣжи разликата, която се показва въ начертанието на глаголическото писмо, употрѣбявано въ хърватскитѣ паметници, отъ начертанието на глаголицата — въ старобългарскитѣ паметници: хърватската глаголица има остри жглести черти, а българската — кръгли черти. Очевидно бѣше, че источникътъ и на двѣтѣ глаголици е единъ и се питаше само, коя форма е най-стариятъ топъ, да ли кръглата или жглестата глаголица. Всичкитѣ по-положителни данни посочвахъ Македония, като отечество на глаголицата, ала не можеше да се откаже съвършено право и на доводитѣ, които говорѣхъ въ полза на Панония и Хърватско, толкова по-вече, че хърватската глаголица съ своитѣ жглести форми не правѣше впечатлѣние на по-нова и по-одѣлана азбука. И слѣдъ като се разясни въпросътъ за произхождението на глаголицата до толкова, че се призна за нейнъ първоисточникъ грѣцкиятъ скорописъ отъ VIII — IX ст., а за нейно оте-

чество Македония, останѣ отворенѣ въпросѣтъ за най-старото разпространение на глаголицата въ Хърватско и прѣходѣтъ отъ кръгла къмъ жглестата форма. Не отъ колѣ се намѣрихъ откъсочни паметници, писани покрай Адриатическото море и въ Далмация, не сѣ чисто жглеста глаголица, а полу-кръгла полу-жглеста, която се призна за прѣходна форма отъ българския къмъ хърватския типъ. Съ право се подозираше, че глаголицата е пѣтувала отъ Македония въ Хърватско прѣко Босна, но нѣмаше доказателства, че и въ Босна се е употребявала глаголица прѣди да се въведе употребението на кирилицата. Първото свидѣтелство въ този смисълъ даде ръкописѣтъ на „krstjanina Radosava“ отъ Босна (вж. Starine XIV). Ето сега се намѣрилъ другъ, откъсоченъ глаголически паметникъ отъ Босна, нареченъ „Grškovičev odlomak“, за който разправя Ягичъ въ казаната статия. Глаголицата на този паметникъ се отличава между всички до сега открити чрѣзъ своята ясна прѣходна форма, като образува срѣда между македонската (българската) кръгла глаголица и старохърватската жглеста глаголица. Тази срѣдна форма би могла да се нарече „босненска глаголица“. Съ тая глаголица се е писало въ старо врѣме по Босна и Херцеговина, прѣди да се разпространи кирилицата. Проф. Ягичъ разглежда откъсочниѣтъ глаголически апостолъ отъ веѣка страна, сравнява текстѣтъ съ съответниѣтъ мѣста отъ най-старитѣ паметници отъ къмъ текстуална, граматическа и лексикална страна, оцѣнява палеографическитѣ данни и най-сетнѣ дохожда до заключение, че този паметникъ не може да бѣде по-младъ отъ край на XII. столѣтие, сир. отъ онова врѣме, когато вече кирилицата е захванѣла на веѣждѣ да замѣтя въ писменостѣта по-старата глаголица, която още яко се е държала само въ черковната писменостъ.

Denkschriften der K. Akademie der Wissenschaften zu Wien, philosoph.-histor. Classe. Band 42. 1893.

Въ този томъ отъ Denkschriften е печатано изслѣдване на Ягича: „Slavische Beiträge zu den biblischen Apokryphen. I. Die altkirchenslavischen Texte des Adambuches“ (Славянски приноси къмъ библийскитѣ апокрифи I. Старобългарскитѣ текстове на Адамовата книга; отд. отпеч. 100 с. 40). Ягичъ е употребилъ два нови ръкописа за житието на Адама. Тукъ прави прѣгледъ на познатитѣ до сега старо-български текстове на Адамовата книга, разглежда тѣхното потекло, доказва свръзка между втората слав. редакция и тѣй наречената Палеа както и разказа за св. Кръстъ и най-сетнѣ разглежда ческитѣ и полскитѣ рефлексии на Адамовата книга. Въ приложниѣ е печатанъ старо-български текстъ, съдържащъ първата редакция съ варианти и латински прѣводъ.

Л. М.

Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der köngl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaft. XIII Band, Leipzig, 1893.

Въ този томъ отъ горѣказаната публикация на Саксонското учебно дружество е напечатанъ професоръ А. Лескинъ втора

книга отъ своитѣ студии по славянското ударение подъ заглавие: *Untersuchungen über Quantität und Betonung in den slavischen Sprachen. I. die Quantität im Serbischen. B. Das Verhältniss von Betonung und Quantität in den zweisilbigen primären Nomina. C. Das Verhältniss von Betonung und Quantität in den stammbildenden Suffixen mehrsilbigen Nomina.*

Първата му книга подъ същото заглавие излезе на 1885. г. и разглеждаше покрай нѣкои принципни въпроси по сръбската и въобще по славянската акцентуация главно постоянното отношение между субстантивнитѣ основи и извѣстни основни суфикси. Това разглеждане състои просто въ нареждането на думитѣ споредъ суфикситѣ имъ, отъ което г. професоръ вади интереснитѣ свои заключения за постоянното отношение между квантитетъ и ударение въ сръбски. Въ послѣдното си съчинение Лескинъ разглежда на първо мѣсто ударението на кореннитѣ двусложни думи въ сръбски и то споредъ коренната имъ гласна. Подиръ това слѣдва: „*Das Verhältniss von Betonung und Quantität in den stammbildenden Suffixen mehrsilbigen nomina*“, сир. Отношение между акцентъ и квантитетъ въ основнитѣ суфикси у многосложнитѣ съществителни, което отношение г. професоръ изказва въ три правила (стр. 54). Тия правила изважда Лескинъ още въ първото си дѣло по същия въпросъ, а тука сж изложени само по-изразително. За насъ е важно второто отъ реченитѣ три правила, а именно: *Alte Länge der Suffixsilbe wird verkürzt, wenn diese Silbe selbst den Hochton trägt. Länge in einer (ursprünglich) betonten Suffixsilbe kommt nicht vor.* Съ това правило се потвърждава още единъ пътъ онзи акцентенъ принципъ, който се старахме да докажемъ въ статията си „За ударението въ български езикъ“. Мсб. VI. Господинъ професоръ не споменува, да ли е ималъ на рѣка речената наша статия, но за насъ е окуражение и това, че и по други пѣтица се дохожда до същата истина, та ще можемъ сега съ по-голямъ сигурностъ да слѣдваме нашитѣ по-нататъшни изслѣдвания върху славянското ударение.

Б. Ц.

V. БИБЛИОГРАФИЯ.

Получихъ се въ редакцията слѣднитѣ книги и списания:

Die rechtliche Stellung des Fürstenthums Bulgarien.
Inaugural-Dissertation der hohen juristischen Fakultät der kgl. Bayer. Julius-Maximilians-Universität Würzburg, zur Erlangung der Doktorwürde vorgelegt von *Ilija Balaktschieff* aus Widdin (Bulgarien). Würzburg 1893. 8° 84.

Въ тази дисертация авторътъ желае да опрѣдѣли, какво е държавноправното положение на Княжество България, и поради тая цѣль счелъ за умѣстно да разкаже най-напрѣдъ въ кратки черти историята на България отъ начало до днесъ (с. 5—10), слѣдъ което разправя на дълго и широко 1) какъ се създадо българското княжество (I Kapitel „Die Entstehung des Fürstenthums 11—34), като се спира критически при постановленията на Берлинския договоръ; 2) какъ се е развивала България слѣдъ Берлинския договоръ (II Kapitel, Die Entwicklung von Bulgarien seit dem Berliner Vertrage 35—62) и най-сетнѣ 3) какво е сегашното народоправно и политическо положение на България (III Kapitel, Die gegenwärtige völkerrechtliche und politische Lage Bulgariens 63—83). Съ изключение на нѣкои кратки критически забѣлѣжки, които се отнасятъ до международнитѣ постановления за княжеството, останалата частъ на книгата съдържа поврхна и оствна рекапитулация на това, което е изобщо познато изъ вѣстниците, особено пѣкъ на насъ, съврѣмненни очевидци. Авторътъ въ края дава заключение, както какъ би могла България най-добрѣ да излѣзе отъ критическото положение, въ което е поставена спрѣмо Русия: като единственъ изходъ остая, споредъ него, България самостоятелно да се споразумѣе съ портата въ този смисълъ, че султанътъ да се откаже доброволно отъ своя суверенитетъ надъ България, който и тъй е само една проста форма. Авторътъ прибавя къмъ това още нѣкои съображения, съ които подкрѣпя мнѣнието си. *Л. М.*

Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei, von H. Moltke. Gesammelte Schriften Band. VIII. Berlin 1883. 8°. CXXVII+546 стр.

Въ това съчинение ние се запознаваме съ литературния талантъ на прочутия генералъ-фелдмаршалъ Молтке, „героятъ на мълчанието“ (der grosse Schweiger). Отъ голѣмото събрание на неговитѣ съчинения прѣдставява за насъ 8-ия томъ особенъ интересъ, тъй като той ни запознава по единъ оригиналенъ на-

чинъ съ състоянието на турската Империя прѣзъ 1835—1839 г. Онова, което Наполеонъ е искалъ, Молтке осъществи: той постъпи на военна служба въ турската армия. Тогава бѣше епохата на султана-реформатора Махмудъ II. Всичко онова, което Молтке съобщава въ тѣзи свои писма, той е наблюдавалъ самичкъ, и всѣки, който иска да се запознае по-отблизу съ тогавашното състояние на Турция и поддвластнитѣ ѝ провинции и народи, ще намѣри въ това съчинение много любопитни фактове. Молтке добръ е виждалъ лопитѣ страни на турската администрация и организация на войскитѣ, той е усвоилъ добръ турскиятъ езикъ и е могълъ по-отблизу да изучи турскиятъ сѣмеенъ и общественъ животъ. Въ сѣщото врѣме той съобщава онѣзи впечатления, които му е направила между другитѣ християнски провинции и България. „Каква чудна страна по своята хубостъ е България!“, така захваща Молтке писмото си отъ Търново на 19. Май 1837 г. (стр. 142). Безпристрастността на Молтке се вижда напр. отъ това, какъ той обяснява, за какво въ Влашко властитѣ не симпатизиратъ на чужденцитѣ. Споредъ него това произлиза отъ защитата, която различнитѣ консули даватъ на своитѣ поданици и даже когато сѣ тѣ прѣстѣлници (стр. 7). Изобщо можемъ да кажемъ за това съчинение, което се появи за първъ пѣтъ напечатано въ 1851 г., а тази година доживѣ 6-то издание, че е единъ отъ най-сериознитѣ и най-безпристрастнитѣ приноси къмъ историята на турската империя въ XIX-то столѣтие.

В. М.

Сърби и Турци XIV и XV вѣка. Историческе студии о првим борбама с наѣздом турском пре и после боја на Косову. Од Стојана Новаковића. 1893. Државна штампарија, 8° 397, (XXXIII издање Чупићеве задужбине).

Това най-ново съчинение на Новаковича заслужава особено внимание отъ страна на нашитѣ историци, понеже има за прѣдметъ историческитѣ събития отъ надвечернето на турското иго, подъ което подпаднахъхъ Българитѣ и Сърбитѣ, и слѣдствията отъ катастрофата на Косово поле. Авторътъ по своя навикъ и тукъ твърдѣ развлѣчено рисува ходътъ на събитията и причинната имъ свръзка, а при това не на едно мѣсто се показва субьективенъ, въ което му помага и маниерата, да не подкрѣпя достатъчно своитѣ съображения чрѣзъ достовѣрни данни. Сериозната критика ще има доста много поводъ да поправи заключенията на автора, особено въ отдѣлитѣ VI—VIII, (128—241), гдѣто авторътъ разглежда вжтрѣшнитѣ отношения на „южната частъ отъ сръбското царство или сѣтѣшнитѣ южни сръбеки държави въ Македония“ прѣди и слѣдъ битката на Марица (1371). Авторътъ избѣгва въпросътъ за етнографическия характеръ на населението въ тая южна частъ на царството и говори за него само като частъ отъ сръбското „сѣщинско“ царство на сѣверъ. Но неможе да се откаже, че загатното разпаданье и пропаданье на македонскитѣ области отъ Душановото царство веднѣга слѣдъ смъртъта на послѣдния, както изобщо ужасната недисциплина и хладнокрѣвие, което се показва въ отношенията

на владѣтелитѣ на тия южни сръбски области спрѣмо сѣщинска Сърбия и тѣснитѣ имѣ отношения съ България най-послѣ сѣ могли да иматъ корень и въ нееднаквостѣта на националното чувство и политически идеали, които сѣ дѣлили южнитѣ завладѣни отъ Сърбия области отъ сѣвернитѣ сѣщински сръбски страни.

Къ исторіи давнихъ угрославянскихъ отношеній. Отъ Константина Грота. Отд. отпеч. изъ Варш. унив. изв. 1892. г. 8° 22.

Списанието „Ungarische Revue“ донесе въ 1891 г. историческо изслѣдванье отъ Морицъ Вертнеръ върху генеалогията на българскитѣ царе (Moritz Wertner, Glossen zur bulgarischen Zaren-Genealogie. Beitrag zur Kenntniss der ungarisch-bulgarischen Beziehungen“). Този трудъ е само извлѣчение на нѣмски езикъ изъ едно по-голѣмо съчинение на Вертнера, издадено почти сѣщеврѣменно на маджарски езикъ подъ заглавие „Генеалогическа история на сръдо-вѣковнитѣ южно-славянски владѣтели (A középkori délszláv uralkodók genealogiai története, Temesvár 1891. 262 с.). По поводъ на казаното извлѣчение К. Гротъ прави въ тази статия критически бѣлѣжки, изъ които се вижда, че Вертнеръ се явява неподготвенъ за задачитѣ, които се наелъ да разрѣшава. като показва подпълно незнание на славянската историческа литература и си въобразява, че първъ разрѣшава тия въпроси. Той се води въ българската история изключително по Иречека, като игнорира толкова други славянски историци, които не малко допълнихъ празнинитѣ и поправихъ недостатъцитѣ на Иречеквата книга. По-самостоятеленъ е Вертнеръ въ отдѣла, гдѣто разяснява сѣмейнитѣ свръзки на Асѣна II. съ маджарския кралски домъ; тукъ авторътъ се е ползувалъ и съ чистомаджарски източници, поради което тая частъ на съчинението му за България има извѣстна важность.

Мадяры и Славяне въ прошломъ. Професора К. Я. Грота. Варшава 1893. 8° 34. Отдѣльный оттискъ изъ Варшав. университет. Извѣстій. 1893. № 6. (Вж. по горѣ за това съчинение въ отдѣла „Изъ чуждитѣ периодич. списания 2). Л. М.

E. Rudin, Vorlagen für den XI. Schweizerischen Bildungskurs für Arbeits-Lehrer in Chur 1893. Kerbschnitt. Aut. von S. Göttin, Basel. (Образци за IX Швейцарски курсъ по рѣчната работа въ Куръ 1893 г.) 10 таблици. Цѣна 2. 50 лева. —

Дружеството за разпространение рѣчната работа въ Швейцария избра тази година E. Rudin за учитель по рѣзбарство въ IX. курсъ на рѣчната работа въ Куръ. Той съставилъ за своитѣ ученици — учители гореспоменѣтитѣ прѣдложки (Vorlagen). На 10 тѣхъ таблици има богатъ материялъ, методически нареденъ, така че споменѣтото съчинение завзема едно отъ най-първитѣ мѣста въ досегашната литература по рѣзбарството.

Rudin избиралъ хубави форми, и се старалъ да запази старонѣмската ренесанца, чрѣзъ която иска да развие вкусътъ

на учащитѣ се, да му припомни ония врѣмена, когато рѣзбарскитѣ издѣлїя служили като единствено украшение както на рицарски салони така и на бѣдни колиби.

На първия листъ има цѣлъ редъ красиви първоначални упражнения въ разни видове рѣзания — отъ най-проститѣ до най-сложнитѣ, праволинейни и криволинейни.

Другитѣ таблици показватъ приложението на споменатитѣ първоначални рѣзания при разни практически прѣдмети като: подложки подъ чаши, ножове за рѣзане хартия, рамки за фотографии, рѣчни библиотеки, масички, маси и столове. Съчинителътъ постѣпва на всекъждѣ отъ по-простото къмъ по-сложното. Всекъждѣ посочва и дървото, отъ което да се работи прѣдметътъ както и цѣната на материяла; тя за 25-тѣхъ разни прѣдмети, които сж прѣдставени на таблицитѣ, не надминува 37 лева.

Първитѣ 7 таблици особено могатъ да послужатъ на учителитѣ, които ще иматъ задача първи да разпространяватъ въ България това хубаво искусство. Другитѣ три таблици могатъ да имъ служатъ за усъвършенствуване и за отморяване, слѣдъ като се завърнатъ отъ училището у дома си, и ще ги накаратъ, слѣдъ като ги свършатъ, да дирятъ у народа подобни форми. Че такива работи има и въ България, доказватъ издѣлїята на калугеритѣ отъ Рила и Мъглижъ. III.

Нравоучение отъ професоръ Леополдъ Мабильо. Горенъ курсъ. Прѣвелъ отъ френски Г. Николовъ. Пловдивъ, 1893. 8-о II + 163 + III. с. Цѣна 1 л. 25 ст.

Въ единъ краткъ прѣдговоръ прѣводачътъ обявява, какво го е подбудило да прѣведе тази книга и показва на какъсо, какъ трѣбва да се води учителътъ, когато развива нравственитѣ понятия и правила въ горния курсъ на основнитѣ училища съ помощта на тоя учебникъ. Самата книга се дѣли въ четири отдѣла, отъ които въ първия се говори за нравствеността изобщо, за свободата на волята, за нравствения законъ, за доброто и за дълга; въ втория за фамилията; въ третия за обществото и общественитѣ добродѣтели, и въ четвъртия за отечеството и за правата и длъжноститѣ на гражданина. Въ всеки параграфъ се обяснява нѣкакво нравствено понятие, нѣкакво практическо правило и то по лесенъ, достъпенъ за дѣцата начинъ, и сетнѣ на края на параграфа се схваща съ нѣколко думи ядката на изложеното. Това съкратено съдържание, както прѣводачътъ обяснява въ прѣдговора, е прѣдзначено за изучаване на устѣ отъ страна на ученицитѣ. Г.

Сръбско-българската етнографска прѣнирня прѣдъ науката, отъ Д. М(атовъ). Отпечатъкъ изъ в. Югозападна-България, 8-о 38. София 1893. Печатница Ив. П. Даскаловъ и Сие Цѣна 20 стот.

Въ тази брошурка авторътъ критически е изложилъ най-важнитѣ отзиви на домашната и чуждестранната научна и журналистична литература по етнографическия ни споръ съ Сърбитѣ, поради което книжката заслужва сериозно внимание отъ страна на всички читатели.

По въспитанието на дѣцата. отъ *Д-ръ М. Костовъ*, издава Александра К. Пѣйкова. Видинъ 1893, 8-^о 16. Дружествена печатница „Надѣжда“. Цѣна 20 стот.

Съдържанието на тази книжка е означено на корицитѣ ѝ: Какъ трѣбва да се грижимъ за дѣцата въ периода на кърменieto и какъ трѣбва да се храни дѣтето, когато майката нѣма млѣко и не се намира кърмачка.

Въ книжката се даватъ практически съвѣти на майката по означенитѣ два въпроса: какъ трѣбва да бѣде въздухътъ въ стаята на дѣтето чистъ, и какъ трѣбва то да се кърми най-малко прѣзъ два часа и пр. Особено внимание е обърнато върху втория въпросъ, който наистина заслужва голѣмо внимание, защото не малко дѣца умиратъ у насъ тъкмо поради това, че майката нѣма млѣко, а при туй не знае, какъ и съ що да храни дѣтето. Колко дѣца пропадатъ, като имъ дѣвчѣтъ въ такъвъ случай разна тежко-смелителна храна — квасенъ хлѣбъ, орѣхи и пр. Въ тази частъ на книжката се даватъ разумни упѣтвания, доказани добри срѣдства, и се обърща внимание въ края върху чистотата на храната (млѣкото), като се разяснява и принципътъ на Соколовия апаратъ.

Разкази изъ живота на Българитѣ въ Турция отъ *А. Шоповъ*. Пловдивъ, 1893. 8-^о 91 Търговска печатница. Цѣна 4 гроша.

Въ тази книга г. Шоповъ, авторътъ на дългитѣ пѣтни бѣлѣжки, които се обнародвахъ въ цариградския вѣстникъ „Новини“, разказва четири епизода: Песо-деръ; (1—32); Отъ брѣговетѣ на Босфора (33—50); Попъ Божо (51—66) и Изъ неотдавнашното минало (67—91). Шоповъ е добъръ наблюдателъ, ала нѣма белетристична дарба и не може да вдѣхне поезия въ разказа си, колкото и да показва горещо чувство и сентиментална жица. Неговитѣ описания сѣ интересни като етнографически материялъ и отъ тая страна заслужватъ да се прочетѣтъ.

Бѣлѣжки и свѣдения за вършачката машина Brouhot et Cie. Рапортъ отъ *С. Ж. Дацовъ* и *Хр. А. Фетваджиевъ* до Министра на финанситѣ. (Отпечатъкъ изъ Държавенъ Вѣстникъ, брой 228. 1893 г.). Малка 8-^о 34.

Въ този рапортъ се даватъ подробни свѣдѣния за опититѣ, направени съ казаната машина вършачка и въ заключение се казва, че тая машина е една отъ по-усѣвършенствуванитѣ системи и че тя заслужва да се прѣпорѣчва на нашитѣ най-голѣми и богати земледѣлци и оризосѣячи, както и на постояннитѣ окръжни комисии.

Веселинъ, повѣсть изъ нашия общественъ животъ, отъ *Е. С-въ*. София 1893. 8-^о, 78. Печатница на Бр. П. Спиркови. Цѣна 60 ст.

Писателътъ трѣбва да е прочелъ нѣкой романъ и като видѣлъ, че може да се излага съдържанието му и въ форма на дневникъ, особено харесалъ тая форма и я приспособилъ въ своя романъ „Веселинъ“. Че авторътъ е нѣкой младъ и неразвитъ

ала съ „буйна фантазия“ момъкъ, вижда се ясно още отъ първитѣ страници. Каквото срѣщнахъ въ разни повѣствователни книжки, които челъ, всичко вмѣстилъ вътрѣ. Цѣлъ малъкъ Донъ-Кихотъ! Примѣрътъ на по-старитѣ, които смѣло излизатъ безъ веѣка подготовка на литературното поле, почва вече да заразява и дѣцата . . .

Етимологическото употрѣбаване на ф. ъ. ѣ. ж. ѣ. въ днешния български езикъ — литературно нарѣчие. Лекция държана на 9 и 10 Априлий въ Старозагорския пунктъвъ учителски съвѣтъ, отъ *Ив. Кравковъ*, Шуменъ, 1892. 8-о 39. Печатница Искра. Цѣна 40 ст. (Вж. рецензия за тая книга въ Бѣлг. Пр. IV. 137 — 141).

Докладъ за общото състояние на Бургаския окръгъ прѣзъ 1892 — 93 година. Прѣдставенъ на окръжния съвѣтъ въ шестата му редовна Септемврийска сесия — 1893. година отъ Бургаский Окръженъ Управителъ. Бургасъ 1893. 8-о 91. Печатница на Ив. Ю. Кираджиевъ.

Источнитѣ желѣзници въ България. Настоящото положение на источнитѣ желѣзници. Продаване експлоатацията. Необходими реформи. Политиката имъ въ желѣзно-пътнитѣ конференции — отъ *М. Колировъ*. Пловдивъ 1893. 8-о 139. Друж. печатница „Съгласие“.

Рапортъ до господина министра на финанситѣ върху организацията на българското държавно и частно коневѣдство. Отъ *П. Германовъ*, главенъ държавенъ инспекторъ по коневѣдството. София 4-о 293. (съ приложени четири „хипични карти“).

Календарче свети Кирилъ и Методий за 1894 година, издава книжарницата на *К. Г. Самарджиевъ и Сие* въ Солунъ и Прилѣпъ. Солунъ, малка 8-о 64. Скоропечатница на С. Муратори и Сие. — Цѣна 1 грошъ.

Това календарче е прѣдначено за Българитѣ въ Турция, ала заслужва повече отъ много други да се разпространи и въ княжеството, понеже съдържа двѣ твърдѣ интересни и сериозни статии: критическо разсѣждане отъ К. Величковъ: „Прѣводътъ на Илияда отъ Григоръ Пърличевъ“ (34—52) и „Прѣдпазители мѣрки противъ холерата“ отъ Дръ А. Шишмановъ. Величковъ е написалъ статията си, до като е билъ Пърличевъ още живъ. Тукъ той се старае да докаже, че критиката на Бончева въ бранск. Периодическо Списание върху прѣвода на Илиядата отъ Пърличева не трѣбваше така строго да осѣди автора, и че тя е отишла въ стремлението си да се покаже обективна прѣко границитѣ на справедливата оцѣнка, която нѣма задача безогледно да осѣжда, а трѣбва да взема въ внимание и други омекчителни обстоятелства, ако ги има. (Вж. по-подробно по горѣ въ рецензията на Г. Матовъ).

Календарче София за 1894. Отъ Ив. Райчовъ. Издава книж. на Ив. Б. Касѣровъ. Година шеста. 32о 111 с. Цѣна 30 ст. Подвързано въ платно 60 ст. Кожа и позлата 1 л. и 1 л. 60 ст. Съдържа: 1) Имената на всичкитѣ досегашни бѣл-

гарски министри (отъ княжеството и бивша Источ. Румелия) 2) Списъкъ на официалнитѣ празници; военнитѣ празници. 3) Такси на кореспонденцията. 4) Свѣдѣния за пощенскитѣ записи и пощенскитѣ бонове; извлѣчения отъ закона за гербовия сборъ и таблица за гербовия сборъ; по-забѣлжителни чуждестранни мѣрки; сравнителни практически таблици за новитѣ и старитѣ мѣрки.

Коментаръ върху закона за наслѣдството. Отъ Д. С. Тончевъ, адвокатъ. Томъ I. София 1893. 8° 818. Печатница Вълковъ. (Вж. рецензия върху тоя трудъ въ Бѣлг. Прѣгледъ кн. III)

Almanach české Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Ročník III. V Praze 1893, малка 8° 89.

Съдържа подробни свѣдѣния за дѣятелността на всичкитѣ четири отдѣла на младата чешка академия (основана въ 1891/2 год.) прѣзъ 1892 г., за второто главно събрание на академията, избираемото нови членове и списъкъ на всичкитѣ ѝ сегашни членове.

Věstník české akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Rediguje Josef Solin, t. č. gener. sekretář. Ročník II. 1893 г. Číslo 1—8.

Новооснованата чешка академия публикува и свое списание подъ горното заглавие, въ което се печататъ изцѣло и въ извлѣчение научнитѣ рефероти на членоветѣ. Списанието навършва сега втора годишнина и още запазва скроменъ обьемъ отъ 4—5 печ. коли, като се издава всѣки мѣсецъ.

Глас. издаје српска краљевска академија I—XL. У Београду 1888—1893.

Научната публикация на сръбската академия „Глас“ се издава неперіодично въ видъ на брошури, отъ които всѣка съдържа само едно съчинение, поради което повечето прѣдставя малки брошури отъ една или двѣ печатни коли. Тоя оригиналенъ способъ, по който се издава „Глас“, може да е практиченъ за неговото разпространение, но всѣкакъ е въ ущърбъ на неговото достоинство като академическа публикация. До сега сж излѣзли 40 книжки отъ „Глас“.

День, мѣсечно списание, година втора книжка XII. 1892. г. София, печатница Напрѣдъкъ. — Година III. кн. I.

Прѣгледъ, мѣсечно списание, излиза подъ редакцията на Дръ Ив. Златаровъ и Н. Доспѣвски. Год. I. Ноемврий, брой VII. Ямболъ 1893, Годишна цѣна 6 лева.

Природа, иллюстриранъ журналъ за наука, стопанство, ловъ и риболовство. Излиза всѣки мѣсецъ, освѣнъ Юлий и Августъ. Редакторъ Георги К. Христовичъ. Година I. брой 4—6 Юний — Септемврий и Октомврий 1893. Годишна цѣна 4 лева. За стопанство 5 лева.

Цѣлина, селско мѣсечно списание за стопанство, поминѣкъ, наука и книжнина. Нарещада и издава дружеството „Селски при-

тель. Година II. кн. X. Октомврий. Кн. XI. Ноемврий 1893 г. Годишна цѣна 5 лева.

Нова свѣтлина или тълкувание тайнитѣ явления въ природата. Редакторъ издатель Д-ръ Мирковичъ. Сливенъ 1893. III година. Кн. I—VIII. Априлий — Ноемврий. Годишна цѣна 5 лева.

Воененъ журналъ, издава учебното бюро. Година VI. Кн. VII. Ноемврий, кн. VIII. Декемврий 1893 г. София. Печатница Вълковъ. Годишна цѣна 20 лева. За военнитѣ лица и учреждения 14 лева. Въ странство 25 лева.

Получихъ се въ редакцията **три картини**, копирани отъ г. Ив. Димитровъ по оригиналитѣ на Пиетровски. Сюжетътъ на картинитѣ е взетъ изъ сръбеко-българската война и прѣдставятъ:

1) Бой при Царибродъ на 12 Ноемврий. 2) Прѣминаването сръбската граница при Суковския мостъ на 14 Ноемврий и 3) Центърътъ на Сливнишката позиция на 6 Ноемврий слѣдъ пладне.

Копията и на тѣзи картини, както и на първата „Бой при сливница“, която издаде сѣщиятъ авторъ минѣлата година, е много хубаво изработена. При тия картини човѣкъ неволно се замисля и се прѣнася въ далечни рефлексии. Авторътъ заслужва подѣрка. Цѣната на картинитѣ е твърдѣ малка — по 1 левъ едната.

Л. М.

VI. ПО ПРАВОПИСНИИЯ ВЪПРОС.

М. Дринов и нашият правописен проект. Вж. „Отговоръ на правописнитѣ въпроси, предложени отъ редакцията на „Мисль“ (Мисль, год. III, кн. VIII—IX, стр. 709—712).

Всички, които с интерес следят нашият правописен въпрос, любопитни чакаха да чуят, на какво мнение е сега г. Дринов, който има щастието преди 20 години да прокара в правописа ни нѣколко полезни изменения, чрез които по-вече го сближи с днешния книжовен език. И правописната комисія не с по-малко любопитство очакваше Дриновото мнение, и толкова по-вече, че неините противници в своѣя немотивиран отпор поставѣаха това мнение като най-главно условие, по което можело да се познае, какво е меродавното обществено мнение по този въпрос. Г. Дринов трѣбваше да си каже мнението и без това, понеже миналата му научна дѣятелност е тѣсно свързана и с правописния въпрос у нас. Въпросникът на г. Кърстева направи тази лоша услуга на дѣлото, че, като подбуди г. Дринова да побърза да даде мнението си, със своите тесни графи не му позволи да развие мислите си обстоятелствено, както е потребно в този случай, и г. Дринов, без съмнение, ще намери за уместно, подробно да се повърне още един път върху същия въпрос. Но за сега и това е достатъчно, че знаем, какво Дринов одобрява и какво не одобрява от нашия проект. Както е известно на читателите ни, най-важните точки от нашия проект, които възбудиха силен отпор и ни навлѣкоха на-разнообразни укори, са следните: 1) изфърлѣніето *ѣ* от краѣа на думите; 2) замѣняването на *ж* чрез *ѣ* и 3) писаніето глаголите окончаниѣ в 1. л. ед. ч. сег. вр. с *-а* и *-ѣа* вм. *-ѣ* — *-ѣа*. Първото, казваха критиците, ни сближава със Сърбите и дава най-силно оръжие на сръбската пропаганда. Второто унищожавя една от най-старите и най-скъпоценните български букви: без *ж* нѣмало вече да се отличава българската книжнина от книжнината на всички други Славяни. Най-сетне третото, увѣряваха критиците, било против книжовното произношение, а един многоуважаван наш книжовник помисли, че то даже нарушава „благозвучието на езика“. От останалите точки на проекта само разлаганіето на *я* и *ю* срѣщаше още силен отпор, ала по таѣа чисто графическа точка мнениѣта бѣха твърде разделени. Ето сега Дриновото мнение е на лице и какво излиза? *Дринов е съгласен да не се пише ер (ѣ) на краѣа, да се изфърли ж свършено и да се замени чрез ѣ въ средата на думите, а глаголите да се пишат с -а и -ѣа в краѣа вм. с -ѣ и -ѣж*. Важно е това одобрение на Дринова относительно буква *ж* и буква *ѣ* в краѣа, понеже върху тѣх градѣха и още традат нашите противници своите национално-политически доводи.

Тѣа доводи са от естество да убедѣат мнозина, които инак ѣсно виждат рационалност и практичност в проекта. И ако повлѣаха нѣкои от доводите на нашите противници върху по-широката публика, то бѣха тъкмо тези на национално-политически доводи. Ефектът на опозиционната критика е тук: с тези доводи тѣа успѣ да разклати у мнозина доверието в проекта. Но ето г. Дринов, сега най-сериозният наш борец на книжовното поле против сръбската пропаганда, и всѣкак компетентен оценител на сегашното, миналото и бъдѣщето, одобрява, без страх за своѣта народност, да се изостави з в краѣ и ж в средата и пр., а и там, гдето не се съгласѣава с комисѣята (за разлаганѣто на я ю), не дава мотив политически, а посочва само традициѣта и навикът. Политическите доводи, следователно, падат, сир. падат най-сериозните доводи, които до сега чухме от нашите противници. Сега ще разгледаме подробно мнението на г. Дринова точка по точка и в заклучение повторно ще претеглим стоѣността на онѣи точки, в които тоѣ се съгласѣава с комисѣята, и онѣи точки, въ които — не се съгласѣава.

Нѣма съмнение, че през последните 24 години г. Дринов често е мислил върху това дѣло, което с неговата известна статѣа в Браилското Пер. Спис. стѣпи в нова фаза. Неможеше г. Дринов да замѣлчи мнението си по същото това дѣло, когато то изново и сериозно се поставѣа на разискванѣ, за да му се даде удовлетворителен краѣ. И ние бѣхме увѣрени, че и в случаѣ на принципиално несъгласие с нас г. Дринов ще накара мнозина да погледнат по-критично на правописната реформа и ще ги убеди, че тѣа е необходима във много по-широки размери, отколкото си мислѣат те. Таѣа част от нашето общество (неверно наричана „цѣла българска интелигенциѣа“), коѣто не бе са занимавала с правописни и педагогични въпроси, щом видѣ нашата реформа, гракна срещу неѣа и ѣа осѣди, както се види по краткиѣа срок и по слабите доводи, без да ѣа изучи основно. Между друго, таѣа „цѣла българска интелигенциѣа“ апелираше към г. Дринова, с надежда, че тоѣ ще бѣде солидарен с неѣа и ще поддържа своето старо правописание. (Вж. „Правописният митинг в Софиѣа“, Бълг. Прегл. III 207—219, особено 216—8). А ние, като знаехме, че казаното правописание предложи г. Дринов само временно, и като вѣрвахме, че днес и тоѣ ще намери за възможно да довѣрши почнатата от него реформа, краѣният вид на коѣто не може да не съвпадне в главни черти с нашата, казвахме си: „нека се обади г. Дринов, и нашите критици ще се вразумѣат. Добре, че сега те се улавѣат за авторитета на Дринова, коѣто има наистина големи научни заслуги: когато тоѣ изкаже своето мнение, те ще го последват, или поне ще го удостоѣат с по-голѣмо внимание“.

Види се, тъкмо когато се е съставило у г. Дринова мнението за нашиѣа проект, тоѣ е получил известният въпросник върху него, изпратен от редакциѣта на Мисъл, и решил да напечати в тоѣа журнал своиѣа отговор, поне накратко. И самата форма на казаниѣа въпросник, както забележихме вече (вж. и Бълг. Прегл. IV 196), стеснѣава всекиго, коѣто би пожелал да се придържа о неѣа и да изложи какво да е зрѣло мнение за правописната реформа, мнение, подкрепено с доказателства из науката, историѣта и педагогиката. Г-н Дринов напуснал до негде тесните стѣлбци на г. Кръстевѣа въпросник и изложил

малко по-свободничко своето мнение, но все пак накратко. Може би, причината на таа краткост е друга: може би, г. Дринов тъкми да напечати по-обстоителна критика върху нашия проект другаде — в нѣкое друго списание, което посвещава по-вече мѣсто на подобни въпроси. В таа надежда ни подкрепя лаконичността на нѣкои редове в мнението на г. Дринова, което в посоч. бр. на Мисъл захваща едвам 3 страници.

Ние ще разгледаме 14-те отговора на Дринова един по един, като печатаме понеже тезите му изцѣло, ако е нужно.

1. „Правописната комисия взема книжовний езикъ за сѣдия по таки въпроси, въ които той е и подсѣдимий. Това е методологическа грѣшка, която не може да ни доведе до ясни и положителни резултати, както твърди г. Милетичъ“.

За да се избегне всѣко недоразумение, ще забележим първо, че не само поименуваният член от комисията, но и цѣлата комисия еднодушно прие, в установението на правописа да се ръководи главно от книжовния изговор. А че при такъв регулатив се дохожда до положителни резултати, това се показва от леснотиата, с които може да се следва нашият правопис от всекиго, който знае да говори книжовно. Редакцията получи вече нѣколко статии по нашия правопис, написани правилно от лица вън от София. Но г. Дринов отрича, че у нас има книжовен говор. Както четем по-долу, той мисли даже, че нѣма да изработим скоро общ книжовен изговор. А ние казваме, че имаме общ книжовен изговор. Ние виждаме, как образовани българи из разни краища напушат своите диалекти и говорят книжовно. Учители, родом из Македония, очудват източния българин с немакедонския си говор. Че книжовният говор не се следи от всички, особено от немарливите или своенравните, това какво доказва? Това доказва нашата нехайност и търпимост. Малки нианси у разни образовани лица има и в страни, които са много по-напреднали от нас изобщо по културата си. Образованият немец от Виена не говори досущ еднакво с образования немец от Лаипциг, или Берлин, или Хановер, но дали следва от това, че немците нѣмат литературен изговор? Същото е и с русите от Одеса, Москва и Петербург, с французите от Париж и Марсилия и пр. Но ще кажат: у тези народи има един литературен изговор, който се смѣта за моден или за меродавен. Е добре, и у нас може да стане същото с време, но сега пречи ли ни, че това, що наричаме книжовен изговор, не е една мода, извадена в София, Търново, Пловдив, или Солун, а един език, който чрез литературата се е образувал и се култивира във всичките български краища, гдето има интелектуален живот? Трѣбва само да си помислим, че не във всички български краища са застъпени всичките форми на интелектуалния живот (училища, съдилища, театър и пр.), та за чудо е, че книжовният наш изговор и при тѣх несподобни условия се е въдворил поне в таа степен, в която го отбелязваме ние: вж. нашият отговор г. Плачкову, който също като г. Дринова е на мнение, че нѣмаме книжовен установен изговор: Бълг. Прегл. II 191—2. Между г. Плачкова и г. Дринова нѣма обаче пълно съгласие: г. Дринов казва изобщо, че нѣма книжовен изговор, а г. Плачков иска да се признае тази неустановеност само за нѣкои точки (ср. по-долу, отг. №—4), и разбира се, че тогава не отрича възмож-

ността да се установи изговорът поне в тази точка, за които има сговор между книжовниците. Резултатът от разглеждането на г. Дриновото мнение ще покаже, че даже между Дринова Плачкова и нас има по-вече съгласие за изговора и за правописа на формите, отколкото си мислят те. Всичкото наше несъгласие за изговора се докарва до няколко немногочислени точки; не показва ли това, че имаме книжовен изговор? Ето на същата страница, гдето г. Дринов отрича книжовният изговор, г. редакторът на Мисъл натиска на един софийски актьор, че изговарял: канцелярия, писец, началнически и пр. А това показва, че г. Кръстев *de facto* признава, че има литературно ударение, а да го запитах принципиално, нѣма съмнение, че ще отрече това, при всичко че той сам не говори нито пиротски, нито софийски, а литературно. Какво обаче ни обещава г. Дринов? Той казва: „надали скоро ще имаме едно общо книжовно произношение“. И тъй, ако върваме на г. Дринова, в говора на образованата класа още много време ще царува произвол, а в печата и в училищата — неизвестност и хаос. . .

2. „Безъ ѝ можемъ да поминемъ въ края на думитѣ, но ѝ ни трѣбва за мекитѣ окончанія“.

И тъй, г. Дринов, който на 1870 не мислеше, че е дошло време да се изфърли ѝ от краи на думите, сега, при всичко, че представителите на дневния печат посочват нѣкакви политически опасности, той се решава да го изфърли. Разбира се, казаните опасности са голо въображение. Никак не е признато от всички, които знаят Македония, че българщината в тази страна се туря на карта, ако се въведе в нея новият правопис. Ние знаем учители в Македония, които не върват това. На какво мнение върху ѝ са нѣкои от тях вж. във Бълг. Прегл. III 205, Гл. мак. бр. 4, Новини. Не е ясно, дали г. Дринов предлага ѝ само за свършека на думи като кон, учител, цар и пр., или и на такива като смърт, памет, радост, нощ и пр. Ние дупснахме, че мекитѣ изговор в свършека на думи като кон, учител, цар би могъл да се фиксира, и за книжовния изговор, но досегашното писане на тези меки свършеци не е спомогнало да се закрепят той у книжовната ни интелигенция. Ако се приеме да се фиксира този изговор, тогава, разбира се, трѣбва да се вземе и нѣкой знак за изображение на този мек изговор (ср. Бълг. Прегл. II 200). Според нашата система, този знак трѣбва да бъде *i*, според г. Дринов — ѝ.

3. Г-н Дринов предлага, да се изфърли съвсем из азбуката *ж* и в средата на думите да се замени чрез ѝ.

Ср. отг. 8 и 9. Че изборът, що правим ние и г. Дринов между *ж* и ѝ, не е произвол, ще разбере всеки запознат с историята на българския език. Но трѣбва да кажем, че принципът на г. Дринова никак не му дава право да прави избор: в разните български говори има разни рефлексии за *ж*, *ѝ* и *ѥ*, и ако се държи строго о своия принцип, г. Дринов би трѣбвало да заварди всички тези букви за новобългарската азбука. Като мотив за изфърлянето на *ж* той призовава следното: „Запазенитѣ и до днесъ въ нѣкои малки наши говори остатъци отъ старото (носовно) изговаряне на *ж* не трѣбва да ни въспиратъ¹⁾“, както не ни въспрѣха такива исто остатъци (*survivals*)

¹⁾ Т. е. да изфърлим тази буква.

да извърлимъ и малкий юсъ, сжщо и ѱ“. Работата е, че ако във Костурско има ѱи за ж, о за з, то в други говори също намираме а за ж, о за з, или пък тъпо з за ж и ясно з за з. Ако костурските рефлексии (не „остатъци“) наречем преживелици, защо да не наречем така и панагюрските и пр.? Гдѣ е границата между рефлекс и survival? Не е ли и вриаме преживелица?

4. Г-н Дринов е на мнение, че въпросът за ѳ трѣбва да се нареди по правилото, което сам тоі предложи преди 24 години и според което ѳ се пише „там, гдето в народните говори нѣкога и нѣкъде се слуша звук я, а нѣкога и нѣкъде звук е“. Това правило, според г. Дринов, можело да се прокара днес, защото има доста диалектологичен материал, и можело да се предвиди, че резултатът на това правило щѣл да се посрещне с исканията на етимологията: с малки изключения, писанието на ѳ щѣло да се уреди според етимологията.

От това се види, че самото правило е неверно формулирано от г. Дринова, защото ако се водим по него, ще трѣбва да пишем и чѣс, и чѣкам, и Стоѳн, и ѳдро, и жѣба, и коѳъ (= коніа) и пр., т. е. ѳ и нам. етимологично а. Вероятно, г. Дринов е мислил по-ограничено своето правило: в зависимост от ударението, от качеството на следния слог и съответното е в западните говори. Тогава ѳ би се употребявал в случаите, в които го намираме и в старобългарски език, па още и в нѣкои други случаи. Тогава бихме писали не само млѣко и млѣчен и пр., но и двѣѳ (защото в Сливенско казват двіа), метѣте (защото в Шуменско казват метіате), нѣ (= поп, защото в Панагюрище казват ніа), па и стоѣх (източно стоіах, зап. стоех). млѣчѣх, чѣхмѣ и тн., пладнѣѳ (стб. ПЛАДѢНЕ) и пр. и пр. В такъв случай ѳ ще пѣстри писмото ни по-вече отколкото сега, а учителите още много време не ще могат да излезат на глава и с помагала за ѳ, каквито са написали г-да Мишев и Кравков.

5. „Разлаганьето на я, ю не мога да одобря, защото зная, че българетѣ нѣма да се отрѣкатъ така лесно отъ единъ толко старъ, всеобщъ, свещенъ обичай, който не причинява никаква врѣда на просвѣщението ни“.

Мотивите на г. Дринова си личат. Ясно е, че да се надѣваше тоі за нѣкаква остѣпка от страна на обществото, тоі може би щеше да предложи да се внесе система в изображението на звуковете іа, іо, іу, із, защото таіа система и тоі разклаща до негдѣ, като маха ѱ. Сетне, буквата я, не е толкова стара, следователно и „свещена“, колкото буквата ю. Колкото за педагогичната негода с буквите я, ю, тіа е несъмнена, и нѣма право г. Дринов, като казва: „па и начинътъ, по който комисията разлага тия букви, не е съвсѣмъ рационаленъ и педагогиченъ“. Всичко е относително, даже и рационализъмът. Но защо ни е тук краен рационализъм? Щом не ни докарва до добри резултати, не ни трѣбва. Ако г. Дринов мисли, че трѣбва да означаваме мекостта на съгласните чрез синкретичен знак (н', л' и пр.) или чрез ј — (нј, лј) или инак нѣкак, тогава нѣма защо да ни гади, че не сме предложили тези чужди способности, защото ние взехме за първо правило, да не въвеждаме чужди знакове или букви. А ако г. Дринов има на ум да отдели мекостта на съгласните от іота-

циата чрез *ѿ* (*тъа*, *таѿа* и пр.), тогава ние признаваме, че сме отстъпили тук от възможния рационализъм, както сме отстъпили и в решението на въпроса за *ѿ*.

6. Г-н Дринов е на мнение, да не се изфърли буква *ѿ*, защото се е развила самостоятелно в българската писменост: „Замѣняването на *ѿ* съ *ѿ* е несгодно, непедагогично, защото *ѿ*, взето така отдѣлно, у насъ бѣше гласна буква, каквато остава и за напрѣдъ въ църковното ни или старобългарско азбуке, което българскитѣ дѣца сѣ и ще бѣждѣтъ длѣжни да изучаватъ. А пъкъ да прибѣгваме къмъ латинската йота, както направихъ сѣрбитѣ, било би съвсѣмъ безпожитно. Сѣрбитѣ все имаха за това нѣкакво основание, защото голѣма частъ отъ тѣхъ сѣ „римскога закона“, както каже Караджичъ, а пъкъ нашитѣ католици сѣ една шѣпа“.

За католичка азбука не ни е минавало и през умътъ, та не взехме *ѿ*, и последниятъ пасаж у г. Дринова, при общата негова лаконичност, ни очудва. Нашите католици в България нѣмат особена азбука и четат и пишат като нас. А колкото за Банатчаните, смешно би било да мислим, че само един *ѿ* би могъл да ни съедини с тѣх писмено и национално. Като говори за старата наша азбука, г. Дринов *ѿа* взема в разни епохи, както се види и от думите: „църковното или старобългарско азбуке“. Ние ще възразим, че нашите ученици изучават тази азбука след новобългарската, че в неѿа те ще срещнат съвсем нови букви, а нѣкои от познатите и тѣ и тѣ учат в нови роли: така напр. *з* и *ѿ* се четат във старобългарските паметници и на краѿа, *ѿ* се чете не като нашето *з*. Па наѿ-сетне и самитѣ шрифти ще напомни на ученика, дали тоѿ има пред себе новобългарска, или старобългарска книга.

7. Г-н Дринов не одобрява нашето предложение за употребата на членните форми за м. р. на *-ѿт*. *-ѿа* и иска, съгласно с народния синтаксис, само една форма. Но коѿа? „За тоя въпросъ трѣбва да се помисли па и поработи още доста много надъ диалектологията ни“.

Ние не знаем, още какво има да научим тук от диалектите, ако са ни дотрѣбали те изобщо (синтаксисът на образованите хора не се отличава тук никак от народния синтаксис). Днеска ни са известни всички членни форми в българските диалекти, които форми представятъ пѣстъръ калѣдоскопъ. Но и повече да научим, какво ще помогне това за книжовния говор? В дадения случай ние взехме във внимание, че формата на *-ѿа* има еднаква гражданственост в писмеността ни със формата на *-ѿт* и решихме, че трѣбва и двете да задържим. „Понеже и двете форми синтактично са еднакви, правилото за употребението им не може да бѣде освенъ практично“ (Бѣлг. Прег. I 25). Откъм своѿата практичностъ нашето правило получи вече доста одобрения. Колкото за нашите форми на *-ѿѿт*, за които толкова се възмутиха нѣкои наши критици, ще забележим, че и тѣѿа форми намираме употребени от г. Дринова: *д о б р и ѿ ѿ т ѣ* (= на нашето *д о б р и ѿ ѿ т ѣ*) и пр. Сега, неизвестно защо, г. Дринов пише *-ѿѿ* нам. *-ѿѿѿтѣ*.

8. и 9. Г-н Дринов е съгласен, да се пише *ѿа* и *ѿа* намъ *ѿа* и *ѿа* в глаголните окончания. В нуждата от това го е убедило по-близкото познание с българските наречия. „Така се и на-

говорихме, казва г. Дринов, да пишемъ съ нѣкои приятели отъ четири-петъ години на самъ“.

Много ни е драго, че в таѣа точка г. Дринов е с нас, но ще признаем, че недоумѣваме, какъ съгласѣа сам г. Дринов и таѣа си отстъпка със известниѣа своѣ принцип.

10. Г-н Дринов не одобрява нашето правило, според което в предлозите да се запазва крайната съгласна буква неизменно, каквато съгласна и да върви подире ѣ (Бълг. Прегл. I 10). Г-н Дринов взема от това правило само случаѣтъ с предлози на -з (без, из и др.) и предлага, да пишем в тѣх с пред тъмни съгласни, според досегашната практика, коѣато тоѣ възвежда към времето на Зографското евангелие. Известно е, че сегашната наша практика е руско подражание, че според неѣа правилото важи за из, въз, раз (пред к, п, т, х), но не важи за без и чрез. Па ако изравним и тези предлози, пита се, какво ще правим със под, над, пред, от и об? Дали ще пишем подирам или потирам, претполагам или гредполагам, отдавам или отдавам, онсег или обсег? Старите паметници като Зогр. ев. не са ни изработили за тѣѣа случаи правило (ср. А. Лескинъ, Грамм. старосл. яз. Москва 1890, § 16, 17, 35), и ние жѣлаем да се научим, какво ще ни се предложи. Ами със си в? Дали зговор или сговор, зборник или сборник?

11. За глаголните съществителни имена г. Дринов предлага *ие* и *ѣе*, което е равно с нашето *ие* и *ѣе*.

12. Г-н Дринов одобрява и удвоението на предлозите *в* и *с* (*вѣе* и *сѣе*) в нѣкои известни случаи.

13. Към нашето правило за удвоението на *н* г. Дринов прави нѣкои прибавки: според *врѣменно*, *трѣбвало* и *писменно*.

Ние казахме: по-добре писмен, писмена, отколко писменен,¹⁾ писменна (Бъл. Прегл. I. 32). Колкото за думите като търнен — търнена, вълнен — вълнена, които уж противуречат на нашето правило, ще кажем, че те не се отнасят никак към него, защото нашето правило важи само за прилагателни, в които *е* отъ ѣ изчезва във всички форми освен м. р. ед. безчл.: временен, временна. Въ същност тук имаме запазване на двѣ *н*-та, които дохождат едно до друго поради изчезването на *е*-то, сир. при подвижно *е*.

14. „За писанѣто на чуждитѣ думи въ наший писменъ езикъ е вече изработенъ единъ начинъ, който нѣма нужда да измѣняваме“.

Ние мислим, че този начин не е установен, когато едѣѣ пишат абсолютно, комисия, Юго, Тѣйлоръ, Ренанъ, Гете, Омиръ, а други: абсолютно, комиссия (и комиссия), Хюго (вж. разправата на Ст. Михайловски и Д. Х. Иванов: Сборн. за нар. умотв. I. крит. отд. 264, Книж. за проч. IV.—VII. 317), Тѣйлоръ (и Тейлоръ), Рѣнанъ (в същѣѣа броѣ от Мисъл, стр. 588), Гѣоте, Хомеръ и пр. и пр.

И тѣѣ, г. Дринов разгледал (по плана на г. Кръстева) 13 точки от нашия проект. Тоѣ одобрява 6 наши предложениѣа: изфърлянието на *ж*, изфърлянието на *з* от краѣа, писанѣто *а* в глаголните окончаниѣа, *ие* и *ѣе* (= *ѣе*) в именните окончаниѣа, удвоението на предлозите *в* и *с* и удвоението на *н* в нѣкои прилагателни. Не одобрява 5 от нашите предложениѣа: изфърлянието на *ѣ* от

¹⁾ Сам г. Дринов пише: „писменъ езикъ“: Мисълъ III 712.

крайа на нѣкои същ. им., писаніето е нам. ѣ в нѣкои случаи, изфърліаніето на и, ю, изфърліаніето на ѱ и запазваніето на етимологичната съгласна буква в предлозите. Във два пункта още г. Дринов не е съгласен с нас (7 и 14), но за тѣх и самичък не си е съставил още мнение, поне не го изказва. Като броим и тези точки, излиза, че г. Дринов не одобрява 7 от нашите предложенија. Но от всички тѣх върху изговора влиаат само четири: писаніето на ѣ в края на имената, употребата на ѣ и е, членните форми за м. р. и писаніето на чуждите имена. И тѣи, само в четири точки нашият книжовен изговор не намира одобрение у г. Дринова, които за изговора във две точки, па, ако щете, и в три (ѣ, членните форми и чуждите имена) самичък не си е съставил окончателно мнение, и твърде е възможно, че това му мнение ще бъде съгласно с нашето. И всичко това, понеже г. Дринов се държи о друг принцип. Ами ако приеме нашият? Тогава, разбира се, съгласието му щеше да бъде по-големо. Причината на това съгласие между нас и г. Дринов, което ние предвидехме, е посочено в Бъл. Прегл. II. 190.

В брои 4 от „Гласъ македонски“ (19 дек. 1893) намираме дописка: „Правописенъ въпросъ. Писмо отъ Солунъ“. Ако не се лъжем, г. М. е единъ учител в солунската гимназія, родом от Македонія, та неговото мнение в полза на нашия проект заслужава внимание от страна на публиката. Ние препоръчваме това писмо на всички, които се интересуват с правописния въпрос, а тук ще направим само нѣкои извлечения.

Г-н М. захвалиа г. Живкову за инициативата по решението на правописния въпрос, одобрява изборът на членовете в правописната комисія, одобрява в главни черти неиниът проект и строго осъжда противниците, които се борят и с нѣкакви си политически мотиви, а особено ониа противници, които искат съвсем да потушат въпросът и да отворят „по-голема литературна јама“. В рѣзкото отношение на опозицията към нас г. М. съглежда „нѣщо амбициозно, неискрено, прекалено“.

Според г. М., „литературните въпроси искат повече спокоитвие, искат литературна борба, а не митинги“. За това г. М. кани всички да излезат на литературна полемика. „Никакви митинги тук не са нужни, нито пак стари нѣкои авторитети са необходими за решаваніето на въпроса. Работата състои в това: който покаже умното, разборното (съвѣтното), той ще пожъне лаврите... Плачът на опозицията за еровете в края на думите и... политическите ѱ доводи за тѣхното задържаніе са по-вече от оскърбителни за българите в Македонія... Като че ли... македонският българин е лишен от национално съзнание, като че ли той не чувствува никаква национална гордост, като че ли той е пълна tabula rasa. Неужели опозицията трѣбва да не признава никаква интелигенція из вилаетите, трѣбва да забрави многото български училища — тѣи разпространители на истината?... Тежко и горко, ако еровете са, които свързват българинът, тежко и горко, ако не съществуваше нѣщо по-трайно,

ако нѣмаше братска обич, еднакви нрави и обичаи, един език, еднакви исторически традиции, задружни стремленија и идеали и пр.“ Г-н М. е съгласен с нас, че македонскиѣт бѣлгарин сѣщо не говори с ерове, както и други бѣлгари.

В един пункт е несѣгласен с нас г. М.: в решението за *ѣ*. Тој жѣлае да се пише и говори навсѣкѣде *е* нам *ѣ*. Този звук (*ѣ—е*) различава највече източното от западното (тук се разбира и македонското) наречие, и това трѣбвало да предложи опозицијата, ако мисли за Македонија. Но само г. М. прави своето предложение не по политически съображенија, защото, право казва тој, „науката не е политика“. Г-н М. смѣта своето предложение за уместно, защото не само в зап. говори постојано се чуе *е* нам. *ѣ* (освен с малки изклученија), но и в самија литературен говор изговорѣт на *ѣ* играе (ту *и*, ту *е*), а с писанието на *е* щѣла да се избегне таја непослѣдователност (както в говорението, тѣи и в писанието — ту *е* ту *ѣ*), а сѣщо щѣли да се избѣгнат и големите мѣчноти, които представја употребјанието на *ѣ*. Ние ще забележим, че тези мѣчноти не се избѣгват напълно. Трѣбва много време, догдето литературните людје се научат да казват смѣх, бѣх, трѣбва и пр., па и нѣма нужда да се учат, защото не бива да мѣнијаваме литературниѣт изговор в тѣи точки, гдето е тој установен.

В 13-ија бр. от Югозападна Бѣлгария е напечатана дописка от един бѣлгарски деец в Македонија, които прѣв се опитва да даде реална подкладка на политическите опасности, които, според нашиите противници, щѣли да заплашат Македонија, ако се въведе там нашиѣт нов правопис. Г-н дописникѣт казва, че поради изфѣрлјанието на *ѣ* и *ѣ* от краја на думите бѣлгарското писмо щѣло да заприлича на срѣбското, та грамотните македонци щѣли да негодуват. На агитаторите щѣло да се даде ново оружје в рѣцете, и слабохарактерните щѣли да влезат в изкушение. Писмото сврѣшва: „ние в Македонија никога не ще се съгласим да пишем по новото правописание, и, ако то се въведе в Бѣлгария, ще се произведе разцепление в писанието, което никак не е желателно“.

Ако да имаше опасност, че срѣбската пропаганда в Македонија ще спечели сѣе въвежјанието на новија правопис, ние щѣхме да се откажем за винаги от него, или не щѣхме да го предлагаме сега. Но таја опасност не е ни доказана, ни очевидна. И не само ние мислим така, но и сегашни и бивши дејци в Македонија, между които има и родом македонци. В предметното писмо за прѣв пѣт се формулира мнмата опасност и се објаснијава с конкретни случаи. Те ни се мѣркаха и преди, когато четѣхме голословните крѣсѣци, че, щом изфѣрлим еровете от краја, Македонија ще стане срѣбска. Замислиаме се и сега над тѣх и ги намираме пак недоказателни. „Еровете в краја на думите, казват, олицетворјават бѣлгарското писмо у нас, правјат го прилично с писмото на черковните ни книги“ и пр. Но каква сила има таја прилика при многобројните разлики? Ами начерта-

нието на буквите, ами ударенията, оксентите и неизвестните вече у нас черковни букви, — где остава всичко това? Не е ли факт, че и българинът, както русинът и сърбинът, трѣбва да научи особена азбука, за да чете черковните книги? Не е ли факт, че у нас се употребяват черковни книги от руска редакція, коіата не се съгласява с редакціята на ръкописите (български и сръбски), които се намират в Македонія? Ако гледа само на външност, нѣма ли да се скандализира един македонски поп, като забележи всичко това? Ами езикът? Тук вече разликите са толкова, щото никакви искусствени мерки не могат създа мост. Македонският интеллигент патриот трѣбва да замислиме с измислици, ако не му обясняваме истински фактовете: да му кажем, че черковният език е език, на който нѣкога си са говорили всички славяни, че сегашното черковно писмо е оставено от нашите апостолски първоучители и пр. Но ако действуват добре такива измислици, не е ли по-добре да се върнем към езика на Паисія или на Раковски?

В същност, казаният довод (ако го вземем за довод) се привождат, за да се изтъкне, че нашето писмо по-било приличало на черковнославянското, отколкото сръбското. Но при това се забравя, че и от сега нататък ще бъде същото, защото сръбската азбука съдържа букви, които нѣма в черковнославянската, а нашата, според новия проект, нѣма да съдържа такива нови букви. (Ср. в Бълг. Прегл. III. мнението на Русскій Филол. Вѣстникъ) Тези именно сръбски букви (ѣ, ъ, љ, њ, џ, ј) са доста, за да може един горещ български патриот в Македонія да отличава нашето писмо от сръбското.

С какво прочее се дава ново оръжие в ръцете на сръбските агитатори? И какви са техните стари оръжия изобщо? Известно е, че сърбите агитират най-вече с пари, без да бъдат сигурни, че не ги мамат. Но главният си успех в Македонія (незначителен) сърбите дължат на раздорите, които царуват в нѣкои наши незапакнати общини в Македонія. Само в такива общини, би могло да се допусне а priori, ще могат сръбските агитатори да експлоатират въвежданіето на новия български правопис. Но всеко подобно експлоатиране ще се основава на лъжа, та лесно ще може да се предвари и осуети.

Примери:

Сръбският агитатор ще каже на македонския българин, че сега българската азбука заприлича на сръбската, че българите подражават на сърбите. На това българинът ще отговори, че сръбската азбука съдържа букви, които нѣма в старославянската, а нашите букви всички са вземени от там; че нашата азбука не съдържа латинското j; че ние никак не подражаваме на сърбите, а си упростяваме азбуката и пр. и пр.

Сърбинът ще каже на македонецъ българин: „Всекак ти нѣма да отречеш, че в българската азбука преди имаше я, ю, ж, които отсега нѣма да съществуват в нея. както ги нѣма отколе и в сръбската, и за това сръбската азбука става по-достъпна за българина, а толкова повече за македонецъ, който неверно се смѣта за българин.“ Но на това македонският българин ще

отговори: „Аз съм си наистина българин, защото говорія и мисліа български, а колкото за приликата между нашите азбуки, твърде добре е, че тя поразва с новия наш правопис. Но азъ не ща вашата книга. Нели казваш, че било сръбски, било български — все едно, — азъ ще пиша и чета български, защото съм си българин. Стариѣтъ черковен език се наричал славянски или български. За гордост го смѣтаме, да носим името българини и да наричаме азбуката си българска. Ние почитаме паметта на свв. Кирил и Методи, които са превели священото писание и съставили нашата азбука, а вие си почитате вашия св. Сава, който не е изнамирал азбука. Що да заемаме от вас азбука и писмо, когато си имаме свои, и то много по-рано от вас? Ние сме ви предали, както вам, тъй и на русите, азбуката, а не сте ни предавали вие ни писмо, ни език.

Здравиятъ разум и най-елементарните познания на нашето минало винаги ще вразумятъ българина, какво да отговори на подобни извъртания на фактовете. Ако не смогне селянинѣтъ, бакалинѣтъ или попѣтъ, ще им помогне учителѣтъ и вестникарѣтъ. Не беше ли същото и с гръцките доводи? Не убеждаваха ли и гръците българина да стане грък като им казваха, че гръцката книга била уж по-добра, че гръцката черква била осветена от паметвека, че гръцката наука и култура стоили много по-високо от българските и пр.? Тези доводи, за жал, действуват и до сега на нѣкои прости хораща в Македония. Но те са или лъжовни предположения, или лъжовни заключения и винаги могат да се съсипят.¹⁾

Ще ни кажат: „наистина е лесно да се оборват всички такива фалшиви доводи, но трѣбва да има волія и убеждение у оногова, който оборва.“

Това съзнаваме и ние, та затова и гледаме да спечелим интелигенцията за нашия проект.

„Българския Прѣгледъ и неговата полемика.“ — На нашите читатели е известна от III. книга на „Български Прегледъ“, стр. 210—219., критиката на филологическата комисия върху дѣлото на софийския правописен митинг. Зарад тази критика на комисията е излѣзъл в последната VIII.—IX. книжка на „Мисль“, стр. 693—698., нейният редактор д-р К. К. Кръстев да се бори със списанието „Български Прегледъ“ и да защитава от „неговата полемика“ негленната слава на речения митинг. Доблестният борец г. Кръстев трѣбваше да знае, че за статии в едно списание, подписани от определено лице или корпорация, се корят или хвалят самите техни автори, а не списанието, което ги обнародва; ала в случаа с филологическата комисия нему понасяло по-вече да припише нейната полемика — на „Български Прегледъ“, защото колкото по-вече се похули пред българския свѣтъ това списание, толкова по-добре ще бъде за „Мисль“... Вече нѣколко пъти се разяснява, че филологическата комисия, съставена при министерството на просвещението въз основа на особен приказ,

¹⁾ Вж. стихотворението на Миладинова „Българини и грък.“

е нѣщо отделно от „Български Преглед“, който се издава от особно дружество „Общи Труд“; обаче ониѣ, които казаха веднѣж „стрижено“, не рачат да отпуснат ѣвната си грешка, па ако щещ, удави ги. И г. К. стои види се на страната на същата страст, и то несъмнено е цел, да му се пада по-често да става „изкупителна жертва за българската литература“, както беше заѣвил за себе в „Денница“, год. II. кн. II. стр. 64., и да се забърка в по-вече дуели, които еднички ще създадат „българи честни“, както проповѣда това от свое име в „Мисль“ год. III. кн. VII. стр.

Като заловил вместо филологическата комисіѣ самото списание „Български Преглед“ и комитетът на дружеството „Общи Труд“, г. К. захваща своѣята отбрана на честта на софійскиѣ митинг с таково едно *quoique tandem*: „Не мислѣхме да дигаме рѣка противъ „Български Прѣгледъ“...; не се въсхищаваме отъ онзи принципъ, чийто плодъ е както самото списание, така и онова *soi disant* дружество „Общи трудъ“...; скърбимъ за гибелнитѣ послѣдствия и разазителниѣ примѣръ на едно дружество и едно списание, които дължѣтъ своя животъ само на просія и на чужда помощъ... Ний щѣхме да си мълчимъ, както си мълчѣтъ и други, които не по-малко отъ насъ осѣждатъ и роптаѣтъ противъ това... обаче начинътъ, по който комисіѣта (— по-напред дружеството и списанието, а сега комисіѣта!) си позволява да полемизира съ своитѣ противници, начинътъ по който посрѣщна тя проявлението на общественото мнѣние, бѣше тѣй възмутителенъ, щото ний не можахме да утраемъ, не можахме да се побѣдимъ и да останемъ равнодушни“... Зле е струвал г. К., че тѣ дълго си е тровил душата съ справедлив гнѣвъ и изпитвал мъките на въздържанието, да дири отплатата. Пред него стоѣт от толкова години „Българското книжовно дружество“ и неговото „Периодическо списание“, — създадени от „просіѣ“ и подържани с „чужда помощъ“; между публиката у нас и въ чужбина се движи един грамаден „Сборникъ“, — „памятникъ на българската наука“ (вж. Литературно-научно списание, год. I. стр. 54), за който щедро харчи министерството на просвѣщението; в държавниѣ бѣуджет е станало вече правило, да се предвиждатъ всѣка година суми за помаганіе на книжовни и научни предприѣтиѣ, и от тиѣ суми се ползватъ нѣколко от сегашните ни периодични изданиѣ и не малко писатели; — и за всичко това г. К. до последно време е „траѣл“, „малчал“ и „скърбил“ без да каже дума? За „безкористната“ и „доброжелателна“ негова душа е осѣдително, дори и престѣпно, че се не обадиѣ веднага против тиѣ „разазителни“ ѣвлениѣ на единъ „пагубенъ“ принцип, но чакаѣ тепърва да се роди една филологическа комисіѣ, па да си позволи единъ „възмутителенъ“ начинъ за полемика с „проѣвнието“ на общественото мнение, и тогава да се хвърли споредъ неѣ върху едно „*soi disant*“ дружество „Общи Труд“ и негово „*soi disant*“ списание „Български Прегледъ“, гдето пише таѣ „*soi disant*“ комисіѣ и не си замѣлчава там името! Ала г. К. пакъ си изгълѣвава длѣжността, като си вдига и кѣсничко гласѣтъ противъ „пагубата“ и „заразата“, и тоѣ се мисли толкова по-вече в право да кори строго всички наши списаниѣ и писатели, които се държатъ съ „просіѣ“ и „чужда помощъ“, че собствената негова „Мисль“ не е сполучвала

до днес никаква „просия“ и „помощ“, ако и да храни редакторът си в най-голяма мѣра с подарен сиромашки труд на български бедни писатели. . . Това не е „просия“, не е „чужда помощ“! Ето где е мѣстото на онова „*o sancta simplicitas*“, което се чете в „Мисъл“ на стр. 698. по адреса на комисиата.

Филологическата комисия си позволила в критиката на дѣлото на правописния митинг в София тон „нахален“, казва г. К. В тоя митинг взели участие хора, „които напълно заслужават честта да бъдат представители на българското обществено мнение“; а комисията с тона си оскърбила тиа хора, и в тѣхното лице оскърбила „българското общество“. Кои е оскърбил българското общество, — да ли комисията, или софийският митинг? Във вториия мотив на своята резолюция, която митингът съчини и „прие еднодушно“ и която именно ние критикувахме, без да засѣгаме отделни лица, той казва, че против проекта на комисията „се произнесе вече българското обществено мнение“. Под думата „обществено мнение“ тука митингът не поставя себе си, защото от една страна сам не е обсъждал проектът нито изцѣло, нито по части (вж. Б. П., III. 212), а от друга страна се позива върху по-предидни мнения, изказани вече в нашия печат против проекта. А за такива мнения митингът трѣбваше да вземе ония, които изцѣло осъждат нашият проект, каквото да можеше въз основа на тѣх и тѣ сумарно да заключи в същия втори мотив, че с предлаганата от комисията реформа е „немислимо да се постигне у нас правописно единство“. Срецу това ние показахме, че от 7-те мнения, които до деня на софийския митинг се явиха всичко в 3 от 33 органа на българското обществено мнение, само 2 не искат да признаят нищо от нашия проект, и че тиа две съвсем недоказателни мнения (вж. за тѣх в Б. П., II. 193, 198, 217, и III. 310, 213) принадлежат на двама неизвестни дилетанти, от които до ден днешен не знаем да е трепнал негде българският книжовен свѣт. И комисията не трепна пред тѣх, та не поиска и да ги признае за „българско обществено мнение“, както не би трепнала и пред нѣкои-си „абаджии“ и „бозаджии“ (срав. думите на г. Колушки, Б. П., III. 208), които никои не изключават из състава на българското общество. Обаче тъкмо съ това свое поведение комисията сгрешила според г. К., че не се преклонила пред двама неизвестни български дилетанти, както от далечно разстоиание се преклонил пред тѣх правописният митинг със „200 души“ (според „Свобода“) от столичната интелигенция! . . . Вилхелм Тел не се поклонил на шапката на Геслера, и биде съден за незачитаніе власта; комисията не поздравява две неизвестни лица, които вториият мотив от резолюцията на митинга натъкнал за плашило на своята върлина, и д-р К. К. К. иа тегли на съд за обида на българското обществено мнение, за „lèse-nation“! . . .

Като не признахме за „българско обществено мнение“ онаи „Геслеровска шапка“ от вториия мотив на софийския правописен митинг, ние добавихме, че познаваме други български книжовници, които биха могли с по-голяма чест и достоинство да представят общественото мнение у нас, ако е работата да апелираме

по правописния въпрос към това мнение, ала че тѣа наши книжовници още не са се обадили по проекта на комисията и не са го нигде обсъждали. Без да бърка човек хронологиѣта и без да криви смисълът на думите за апела към общественото мнение, ще разбере, че до 24. Октомври, когато г. К. пишеше на зелена маса като секретар на митинга неговите протоколи и резолюция, комисията не е отбелѣзала между печатните гласове по нашия проект ни един глас на такива български книжовници, които и в по-предишни правописни борби са бивали по-вече или по-малко компетентни участници, па освен това и не е мислила да се предлага правописният въпрос на разрешение с помощта на един вид плебисцит. Комисията е смятала и продължава да смята въпросът за уредбата на правописното ни единство за такъв обществено-книжовен въпрос, по който ще се дават от нашите книжовници мнения, подкрепени с необходимите научни, исторически и педагогически доводи, и тѣа мнения ще се сравняват по между си, ще се оценяват откъм своѣта по-голяма теоретична и практична цена, и ще се докарат най-сетне до едно общо заключение. Въпросите, що се разрешават по такъв път, са въпроси от академическо естество, и за тѣх не са целесходни никакви плебисцити, а още по-малко и импровизирани митинги. Въз основа на това комисията имаше право да каже, че ако митингът силом иска да решава правописният въпрос съсъ обществено мнение, както сам го разбира, тогава нека се позове за тѣа цел поне върху мнения на по-видни български книжовници, а не на двама неизвестни дилетанти. Защитникът на софийския митинг г. К. вместо да отбрани клиентът си от това наше обвинение, бърже извърта хронологиѣта на фактовете и думите ни за апела, та се провиква тържествено — „Браво! Вазовъ не е виденъ книжовникъ, Михайловски не е виденъ книжовникъ, а И. П. Плачковъ — господъ го знае какъвъ е, може да е просто нѣкой дъждовникъ“! (стр. 698) „На комисията не е потребно съгласието на общественото мнѣние... , долу общественото мнѣние“ (стр. 694—695)! Вазов е съобщил своето мнение за правописната реформа печатно в III. книга на „Български Преглед“, коѣто излезе след 1. Ноември. Митингът от 24. Октомври не можеше да се позива във вториѣ мотив на своѣта резолюция и върху по-късното мнение на Вазова, толкоз по-вече, че подирниѣт, ако и да е бил председател на митинга, не е говорил в него нищо по въпроса (срав. рефератът за митинга в Б. П. III. стр. 207—210); а също така и комисията, коѣто в оценката си на вториѣ мотив на митинга не призна за достатъчно приетото от подирния за „обществено“ мнение на два неизвестни дилетанта, не можеше да отнася своето непризнание и към по-късното мнение на г. Вазова. Тѣа не е могла да го отнася и към г. Михайловски, понеже тоѣ нигде и никога не е писал по нашия проект за правописна реформа: неговите стихове за „голѣм еръ“, „малък еръ“, „ери“ са именно съвсем прости стихове, на които се и пада оценка като на стихове, (— то е направено вече в Б. П., II. 185.¹) и 224—225., 228—230.), а не и като на правописни резсъжде-ния. Колкото за мнението на г. И. П. Плачков, — и него не е презрѣла комисията, като уличи във фактическа несъстоятелност вториѣт

мотив от резолюцията на митинга, понеже г. Плачков е съгласен с проекта ни във няколко точки, а митингът говори за мнения, които изцяло осъждат проектът и правят немислима по него уредбата на правописното ни единство. Книжовник ли е г. Плачков, или е дъждовник, — това е друг въпрос, който остава да се разрешава по други дати (срав. различните отношения на г. Плачкова към комисията, към нейния проект и към книжовния език в Б. П., II. 191., 192—193, 208—211, „Учител“ I., 2. 80—82, „Български Сборка“, I., 1. кн. и „Периодическо списание“, XXI—XXII. 526.); а че има между нашите книжовници и такива саламандри, които не се пекат на никои огън, това твърде добре знае и г. К.

Успехът, с който до тука е отбрал г. К. втори път мотив от резолюцията на софийския правописен митинг, е същият и за другите негови мотиви. Комисията намери, че е не трезво да се поддържа в третия мотив от резолюцията на пук на вежката история на човешката мисъл, как лични опити никога не надвиват обществото, и че е исторически неверно да се пише, как и у нас опитите на видни филолози не са могли да надделеят над общественото мнение за правописа. Ние приведохме в Б. П., III. 214—215. доказателства из историята на българския правопис, според които единични лица са предлагали известни реформи и са побеждавали отпорът на обществото — кога по-слаб, кога по-силен — да ги приеме. Според тях промени в общественото мнение, що произлизат под напора на различни единични опити, ние бяхме дори извикали: „какво извъртливо общественото мнение!“ На това ни отговаря г. К., като се показва и сам извъртлив, „че отъ тая по-сраведлива смъртна прѣсѣда не би могълъ да издаде за комисията и най-вѣрниятъ ѝ врагъ“ (стр. 695.), защото тя била доказала, че „когато общественото мнѣние искало, то приемало предлаганитѣ реформи и тѣ одържали връхъ надъ несподѣлнитѣ отъ общ. мнѣние течения“. Тука не е работата, кое от няколко нови течения, внесени от отделни лица между обществото, ще спечели най-сетне надмощие и ще бъде предпочетено за приемане, но че обществото, което до тогава върви по свое наследено и упорно поддържано течение, полака-лека се помирява с друго, ново течение и се принужда напokon да го пригърне. А г. К. си представя, че нашето общество „искало“ да приеме Венелиновският правопис, и „приело го“; „искало“ Геровският, и той му станал мил; „поискало“ и Дриновският — и с него се сдобрило; па сега „не иска“ проекта на комисията, и „нѣма да го приеме“! Ами ако от различните сегашни мнения, които действително се изказаха по въпроса за правописното ни единство, в краища на разискванията се окаже мнението на комисията в надмощие, тогава какво ще прави „общественото мнение“ на г. К.? „Пак нѣма да го приеме“, вика г. К., защото на комисарите липсува авторитет, какъвто е имал напр. Венелин. Е, добре; а в силата на какъв свои авторитет г. К. може да ни увери, че българското общество нѣма да стори така, — и напokon с какъвъ авторитет излезе и правописният митинг в София да отсъжда сумарно, че с предлаганата от комисията реформа е немислимо да се постигне у нас правописно единство? Той е „обществено мнение“, възразява г. К., и като таково „има безгранично право да поди-

грава, да отхвърга, да протестира да осжда *безапелционно*“. В такъв случай не е имало и никаква нужда да го защитава г. К. от една критика на филологическата комисия, да се дърли зарад строгостта на неината оценка, и в жалко безсилие против положителните неини доказателства да извърта думите и редът на фактовете!

Нашата критика на четвъртия мотив от резолюцията, който наистина не съдържа една логична опора и не е съставен по точно представление за фактовете, — с една реч, който е логически празен и негътан (вж. Б. П., III. 215—217), г. К. не опровергава, но само ѝ се чуди. И тя заслужава да ѝ се чуди човек, защото отказ стана известна, мнозина от участниците в митинга ни изповѣдаха лично, че не знаели до тогава, в какво е състоял пълният план на Дринова за правописна реформа, който и те одобрили в четвъртия мотив на митинга! . . . Петият мотив, с неговия патос и пророчества, ние не бѣхме в състояние да квалифициваме инак освен като дивна смес от неща, които и логически не могат да се твърдят, и фактично не могат да се доказват (вж. Б. П., III. 217—218.). И за него нашите съждения не се оборват от г. К., но се потвърждават още по-вече от дѣлото, извършено от духовното чедо на софийския митинг, — от правописния митинг в Пловдив, станал на 30. Октомври с. г. Резолюцията на тоя подирния, подложена от нас на разбор в Б. П., IV. 189—193, може би ще да е поучила вече г. К., че „Героците“ в правописа никак не се болят от бъркотии в книжовния език, от замедление в правописното ни единство, от раздори в нашето общество и от безполезно харчение на книжовните ни сили, ако *не следват* учението, зарадъ което толкова бѣха се разпалили „софийските“ Дриновци.

„Така полемизира нашата народна правописна комисия съ безличниятъ сабрания“ с огорчение изповѣда г. К. (стр. 696). И има защо. Който не проучва достатъчно въпросите, зарад които желае да се впусне в обществено-книжовни разисквания, той си навлича само досади вместо задоволство. Човек може да носи и „критическиятъ жезъл“ на българската литература в ръка,¹⁾ може да бѣде и високо ценен поет, и уважаван представител на известна наука, и почитан член на образовано общество, ала ако не се е занимавал никога с нѣкои специални въпроси и иска да ги решава само по свои лични разположения или по зачути от нѣкого и непроверени съждения, той повече ще повреди на себе си, на нѣма да помогне и другиму, нито пък на дѣлото. Таково се оказа участието и на видните членове от софийския митинг, които ако и да знаеха, че там ще се съберат лица с най-разнообразни призвания, възгледи и разположения, па ще разгѣгат правописниятъ въпрос в най-противни една на друга посоки, все пак склониха да го решават съвместно и да приемат „еднодушно“ една обща резолюция. За общото това дѣло комисията изнесе и обща неприазнена оценка, който паднала тежко на сърцето на г. К. Частните съждения на български книжовници по нашия проект ние сме разглеждали отделно, и там пак сме показвали,

¹⁾ За всички атестации, които си е дал сам г. К., и за искуството му, да бѣде прекрасен ventriloque, посочваме „Сборникътъ на министерството на просвѣщението, кн. VI, 2. стр. 42—43, 67—69.

кой автор как е бил осветлен върху въпроса и какъв материал е употребил за своите съждения. Нѣкои от тѣи книжовници са именити български писатели, па са участвували и в софийския митинг. Като се пада и тѣм известен дѣл от нашата критика на тоя митинг, на г. К. станало още по-тежко, че и за частните им съждения по проекта комисията се изказала не съвсем приазнено. Още по-вече огорчен и от това, той вика, че сме посегнали и върху „корифеите на българската литература“, че се стремим „да дискредитираме всѣкого, който се обади против нас“, че сме изгубили „всѣко равновесие“, „всѣка способност да си помним думите, да различаваме хората, да избираме средствата“ (стр. 696)! Напразно повдига г. К. тоя залис. Комисията никога не е посѣгала да се разправя с наши писатели за неща, от които да не отбира и сама и в които да не е в състояние да постави и защити и свое мнение. „Корифеите на българската литература“ са спечелили своята слава не с правописни разсъждения, които биха могли да имат и особни свои представители: всѣкой е маѣстор на тезгяха си! Никои не може да дискредитира човека толкова, колкото собствените негови криви дела. Не е никакво стремление да дискредитираш нѣкого, ако речеш на пр. да разгледаш, какво е драскал той за „Българския Прѣгледъ и неговата полемика“ и покажеш, че изобщо е хабил огън по интереси, които не се отнасят направо към предмета, и против неща, които сам е създал или изопачил. В борбите за всѣка идея, била тѣа стара или нова, — както и на боиното поле — всѣка страна защитава себе си и гледа да добива привърженици на своите възгледи, като разбива възгледите на противници. Печалбата в борбата се определя по силата и количеството на доводите, а не по лично положение. Излѣзе ли нѣкой да се бори против нашето правописно дѣло, той не трѣбва да бѣде наивен да предполага, че с едното свое трѣгване е решил и цѣлата работа в своа полза. Ония, които наблѣдават вървежът и средствата на борбата, са длѣжни да оценяват, кой ратува открито и по път прав, и кой „закрито“ и по пътища „околни“, и наколко трѣбва да бѣде смел и безогледен единът, особено ако стои и сам срещу цѣл „сонм“ противници, а наколко предпазлив и въздържен другият, особено като си знае и силата съвсем в друго поприще! Среди тѣи фактори поддържа и комисията своето равновесие. Тѣа различава хората по техния умисъл, държи смѣтка за ефекта, който те могат да произведат, та според него избира и средствата, за да го парализува. Дете ли е г. К., че иска да му разправяме и такива елементарни неща? Ала нѣма защо да питаме така. Ние сме давали да се печатат в „Български Преглед“ еднакво гласове противни нам и гласове благоприятни. От статии, които са съдържали по 10-на писани коли, сме изваждали нѣкога само по 10-на реда, — спроти това, как се е отнасял материалът към въпроса и как е бил обработен (срв. Б. П., III. 203 и 205). Ръкописите на такива статии са запазени в комисията, за да могат по тѣх с позволение на авторите да се контролират всѣкога нашите изводи (срв. Б. П., II. 186). А г. К. вика против това: как смеете да съкращавате толкова дълги статии? Из статиата на г. П. Иванов от 6 коли, пълни с одобрения на началата, върху които се поставя от нас правописната реформа, ние поместихме в „Български

Преглед“ (II. 186—187) само 11 реда. А г. К. пак вика: как смеете да се хвалите с толкова много редове? Па като захваща тогава — „комисијата самохвалка“, „грешни български 20 хиляди лева“, „още по-грешни селски общини, на които се праща „Български Преглед“ даром“, — та дълга върволица от *детински* обвинения!.. „Боговетъ, каже, мъдро сж опрѣдѣлили на българскитѣ правописни реформатори да служатъ за поучителенъ примѣръ въ много отношения“ (стр. 697). Членове от комисијата са поучавали наистина г. К., ала от тогава се е минало много време, и тоі ще да има още нужда от „поука“, за каквато обаче тука не е мѣсто.

Грамада са неизгледна „осѣдителните постѣпки“ на комисијата, — и все пак наш г. К. би „погледнал на тѣх през прѣсти“, стига да беше показала тѣ „по-вече джентелменски“ чувства към своите противници; а то и в таіа точка тѣ си позволила неща, които го възмутили! Тоі припомніа, какво казал негде един член от комисијата под свое частно име, за да го стовари на гърба на цѣлата комисија — па прави наопаки, като избира из полемиката на комисијата места, за да ги стовари на частниіа грѣб на членове, които са работили в неіа. Преди десетина години г. И. П. Плачков беше остро „критикувал“ г. Вазова, като доказваше, че неговите поетически образи са абсолютно невъзможни по нај-простите закони на физиката; със сѣщія физически нониус тоіа критикар положително откри неотдавна от едно духовито сближение на две съседни статии, печатани в „Мисль“, год. III. кн. IV. и V., че нѣкоі си наш писател бил наречен „луд“. И понеже сближението произлизаше от г. Милетича, г. Плачков записа своето откритие в смѣтката на комисијата! По подражание на г. Плачкова изпагалил сега това откритие и го кредитирал на комисијата и „специализуваніѣт“ български критикар г. К. (срв. „Сборникъ“, VI, 2. 68); и тоі намерил с помощта на нѣкаква своја дисекција на две отделни изреченија, влезли в частна книжовна бележка, че комисијата прибѣгвала към „грубост“ и „страстност“. Във своите „Бележки по правописната реформа“ (Б. П., II. 187 и нт.) г. Плачков на нѣколко места нѣтакваше на комисијата, че се „повела“ без да знае по един „ловченско-търновски говор“, — понеже един от нашите членове е писал за ловченскіа говор и лично принадлежи към него. В отговора си на това комисијата характеризова тиіа голи и с нищо не подкрепени нѣтакваніа като „отражение на действителността, но в чудати комбинации“, — отражение таково, каквото са, казват, и сѣнищата (Б. П., II. 219. XIII). Тук г. Плачков наздраво чул обвинение от комисијата, че „сънува“, и в „Учителъ“, I, 2., свали таіа дума върху г. Теодорова. Също тѣ постѣпѣи и г. К.: г. Вазов написа бележки върху правописниіа проект (Б. П., III. 192—194); на неговиіа довод, че нашата реформа „какофонизирала“ езикѣт, комисијата възрази, че „какофонизација“ се поражда не от правописни правила, но от невнимателно стилистично построение на речта, както личеше това и от самите бележки на г. Вазова; — а за това възражение на комисијата г. К. прави отговорен лично г. Цонева! Повсѣде се знае, че писмените дела на една комисија не падат готови от невиделица, но се съставіат от самите ѣ членове: всѣка такава работа може да се

пише и от одного, но писаното се чете, поправя, изменява и приема общо, зарад което се и подписва от цялата комисия. Когато на българското общество се поднесе подобно общо съставено дѣло, било то прост правописен отговор, или важен парламентски акт, обществото не ходи да дири, кой го е писал, но гледа, от кого излиза. Защо г. Плачков и г. К. презират тази всеизвестни правила? Когато комисията съставяше първите си отговори по статии, в които изцѣло или отчасти беше обсъждан неиниѣт проект, тя забележи, че в по-предишни години е имало нѣкои Арà-д'-Абуловци и Саръ-чизмели Мехмед-аа, които доказваха правописни въпроси и научни тълкувания на явлениия от езика с помощта на данни из индивидуалниия слог на писателите и из техните лични условия в живота; и тя изказа увереност, че ако такива господинови печелеха тогава ръкопосекания за победа над „нашите филолози“, днес те със своите бърканици на понятиията неше да заслужват вече никакви ръкопосекания за привидна победа (Б. П., II. 184—185). Вместо да осъди и сам г. К. тази арадабуловски методи за решаване книжовни и научни въпроси, той пренася забележката на комисията върху г. Теодорова и натяква на подирниия, че „невежливо“ вкарвал „в нова къща стари кахъри“, и че Арà-д'-Абул, „лош добър“, му бил направил „добро“. Како е направил Арà-д'-Абул на г. Теодорова и как се е отнесъл подирниият към първиия, то не влиза в работа на комисията; а който иска изобщо да ѝ говори за „добрините“ на тоя турско-френски господин, той не трѣбва да забравя да чете и бележките на г. Теодорова за него в П. С. XXIII—XXIV. 907—922, XXVIII—XXX. 563—570, както и бележките на г. Милетича за същиия в Б. П., IV. 167—169. Но г. К. не се спира само върху оня пренос на забележката ни за Арà-д'-Абула: той открива още нататък, че тази забележка била писана към статиия на г. И. П. Плачков в „Български Преглед“ (— не е верно!), че тоя г. Плачков е там гост на г. Теодорова (— не е верно!), и че като е едно и също лице с Арà-д'-Абула, г. Теодоров (— вместо — комисията!) се оказал спрѣмо него много лош гостолѹбец. Комисията, която е изказвала в „Български Преглед“ свои съждения за работи и на Арà-д'-Абула, и на г. Плачкова, е принудена да обяви, че тя не е разпитвала за роднинството между тази две лица и ги е ценила всѣко за себе тѣ, както е намирала, че си заслужват; но ако сега ѝ се дава случаи да констатира, че едното име е идентично с другото, тя пак не може да промени за тѣх своите отделни оценки и само съжалява, че Арà-д'-Абул е застъпал всѣкога твърде зле г. Плачкова и не му е възнаградил добре трудът поне за измисленото прозвище. Зарад гостолѹбие комисията не е задължена да жертвува истината по отношение към когото и да е: така може да постѣпа, ако обича, г. К., и ние нѣма да му завиждаме. Докъд нѣмаше още „Мисъл“, г. К. в П. С. XXXV. 789. пишеше, че авторът на „Novissima Verba“ „никакъ не е лирически поетъ, нито пъкъ е въобщо поетъ“; а щом се основа това списание, и г. Михайловски му стана гост, г. К. почна от гостолѹбие да защитава Платоновската маниия в сатирите на автора на „Novissima Verba“. . . Види се от „вежливост“ и „гостолѹбие“ към всички свои сътрудници в „Мисъл“ и сподвижници в правописниия митинг г. К. е предприел такъв поход против комисията и неините членове, че за-

лежи там, че неговата „Мисъл“ бѣ еднѣж не твърде приатно оценена в „Бълг. Преглед“, че сензационният му „Въпросникъ“ пропадна безследно, че „секретарството“ му в софийския митинг отиде на ѝх, и че за всичко това е крива — нашата комисия със правописния си въпрос във „Български Преглед“!

Нов цариградски критик на нашия правописен проект.

Щом се появи нашият проект в I кн. на Бъл. Преглед, излезе в цариградския вестник „Новини“ един непознат критик с подигравки и дребнави подмѣтания, като си беше въобразил, че стига само да разгледа проектът от „комичната му страна“ сир. да каже, че членовете на комисията са млади хора „без всѣкакъв авторитет“, учили по-вече „на запад“ и само „общата филология“ и че редакцията на Български Преглед плаща по 100 лева на печатна кола — и вече проектът ще падне осъден и унищожен, като опит на умствена и наравствена незрелост. Но и самият анонимен критик, когото ние за краткост нарекохме „цариградски авторитет“, се показа, както знаят читателите ни, толкова млад и неопитен в научна критика, че наскоро завърши своият поход с подпълно фиаско, и от мъка най-сетне препечата из Български Преглед Вазовото възражение, като фалсификува заключението му, гдето Вазов одобрява да не се пише ъ на краи. Редакцията на Новини не можеше да бѣде доволна от тоя резултат: тя е имала на разположение две авторитетни сили и за това се надѣвала, че ако едната падне в борбата, другата ще може борбата да поеме и славно да ѝ свърши. И наистина в „Новини“ от 19 брой 1893 г. на сам все през брой продължава против нас нова разпалена критика на нов авторитет. Той съвсем прилича на първия: ясно е, че те са два ѝунака, два побратима: Кастор излезе на бояното поле и падна; сега иде Полукс да опита щастието си. Ние бихме постъпили и тоз път, както и с първия му побратим, сир. най-напред бихме разгледали доводите му, според новата тактика, от комична страна, а сетне от сериозна страна: и в двата случая би се извадил ценен материал, ала сега ще оставим на страна комичната страна, понеже местото не позволява, а и поради това, че вестник „Новини“ вече се наситил от комика, та в последния брой (28) отправя в едно антѣрфиле косвена молба към комисията, да прекрати полемиката „от към комична страна“, защото това направило в Цариград „много лошаво впечатление“ и тъкмо поради това „мнозина“ не рачили да признаят и тия добри страни на проекта, които били очевидни; ако би да продължаваме така, нашите теории съвсем щели да пропаднат и пр. Е добре, щом „комичната страна“ на техните доводи прави такова „лошо впечатление“, ние нѣмаме да ѝа подлагаме на подробен анализ. Понеже не било хубаво да наричаме анонимните си критици за краткост с нѣкой прѣкор, съответствен на техните идеали, които прозират от статните им, ще изоставим и името „нов цариградски авторитет“, с което тъкмѣхме да означим (пак за краткост) новият свой критик. Срѣщу таѝа отстъпка молим редакцията само това: да внимава в бъдѣще да се препечатват чужди мнения по правописния въпрос без най-малка фалсификация, защото в миналия брой забележихме, че и мнението на Дринова се предава фалсификувано: „Чуваме, че в „Мисъл“ Дри-

нов си изказал мнението, но още не сме го чели, защото Мисълъ още не е пристигнала. Както узнаваме от един свои приятел, то напълно се съгласявало с възгледите, изказани от нас, с нѣкои малки, незначителни разлики. Тѣмко като написахме горното, получихме „Мисълъ“. В идѣщиѣ броѣ ще дадем подробно изложение на Дриновото мнение“. Така не се постѣпва ни на запад ни на изток; когато една редакциѣ не е чела, тѣѣ чака, до като прочете. По приѣтелски и комшиѣски сведения в науката не се водѣт. Щом е дошла „Мисълъ“, трѣбвало да се зачеркнат комшиѣските „сведения“ и да се напише според Дринова; ако е било късно, трѣбвало да се почака до идѣщиѣ броѣ. Инак значи, че нарочно се заблуждават читателите, а таѣѣ практика ни наѣ-малко не е сериозна и ще трѣбва пак от „комична страна“ да се разгледа.

Сега да видим, какво иска новиѣт париградски критик (Защо не се подпише, та да не се мѣчим с такива дълги описаниѣ!) със всичката си сериозност да докаже против проекта на комисѣята.

До като едни отричат, че има у нас установен книжовен език, новиѣт критик, напротив, твърди, че не само сега, но и преди 20—30 години е имало установен книжовен език. Наѣ-видните пасатели и тогава пишели на сѣщиѣ език, както и сега. Само членовете на комисѣята не знаѣт добре езикѣт, а това се виждало и от доклада, коѣто се почвал „с класически период“. Но ако и да има установен книжовен език, пак принципѣт на комисѣята, според коѣто правописѣт се прѣтѣкѣѣва към книжовното произношение, е фалшив. Напротив Дриновскиѣт принцип е добѣр. Когато Дринов го изказал, имало е вече книжовен език, но тоѣ нарочно ѣ игнорирал последниѣт, защото по-добре е правописѣт да се основе върху едно друго, не книжовно произношение, коѣто ще определят само специѣалисти, като ще постѣпѣят по рецепта на Дриновиѣ принцип, сир. наѣ-напред ще изучат всичките бѣлгарски наречѣѣ и след това ще извадѣят из тѣх само това, коѣто еднакво се произнасѣѣ във всички, а там, гдето наречѣѣята не се съгласѣѣват, ще се пита старобѣлгарскиѣт език. Комисѣята пита, коѣ ще направи този фокус, а критикѣт отговарѣѣ: „Наивно казано. Нарѣчѣѣята и старобѣлгарскиѣ език Дриновѣ разбира да се изучѣѣт отѣ специѣалисти, та на основа на тѣхѣ, да се изработи правописа на езика“ (Новини бр. 22 г. IV). Каквото решат „специѣалистите“ това другите „не специѣалисти“ ще трѣбва просто да одобѣрат, и ще се пише овчарче или овчерче, ями или еми и пр. веке както бѣде прието от специѣалистите. Разбира се, критикѣт трѣбваше да каже, какво ще стане с установениѣ книжовен език, след като специѣалистите съчинѣят нов език по казаниѣ принцип. Но тоѣ никак не мисли, толкова сериозно да се пазѣ този принцип, защото ето как разрешил тоѣ въпросѣт за изговора на глаголниѣ форми от минало несвършено (имперфект) и мин. свършено (аорист): Всички имперфектни форми ще окончатѣ на ехѣ, еше и пр. и с това ще се отличаѣват от аориста, нпр. плетѣх, плетѣше, дѣржѣх, мѣлчѣх, бѣех нѣсех. Комисѣята не е знаела езикѣт, когато е установила: плетѣх (=плетѣѣх), дѣржѣх, мѣлчѣх, бѣех, нѣсех. Но да ли критикѣт е дошел до своите форми в съгласѣе с принципа на Дринова? Никак не, защото формите за имперфект не се произнасѣѣят така във всичките бѣлгарски наречѣѣ и според това тук трѣбваше да реши старобѣлгарскиѣт език; този последниѣт има само окончание -ѣхѣ и -аахѣ

(плетѣахъ, дрѣжаахъ), а критикътъ установи́ава само -ех. По кое произношение? Очевидно не по книжовното, което е взела комисията, а само според нѣкои наречия. Безъ шега, това потвърди́ава и авторътъ: „Това нѣщо е по духа на западните и по духа на нѣкои источни говори, па то се налага и от благозвучието на езика. (!)“ И тѣй, не чини вече хубави́йтъ принцип на Дринова — авторътъ се води и по благозвучието на езика. Че защо не ни открие нѣщо по-вече за това „благозвучие“, да знаем поне и ние да се ползуваме. Пуси криво-разбрани термини! За *i* и за разлаганieto на *я*, *ю* критикътъ не казва, както Дринов, че му се вижда за по-уместно, да не се мени навикътъ, да си остане старото и пр. Не, то́и има научни доводи. В на́и-старите паметници имало *i*, но то не означава *й* а пълно *и*. Това то́и намерил в текстовете от старите наши паметници, печатани в ръководствата по старобълг. език от А. Теодоровъ и Л. Милетичъ, а членовете на комисията това не знаели. Наистина, в доклада се казва, че *i* е буква наша, но трѣвало да се каже, че означава вън от съчетанията *ѣ*, *ю* и пр. пълно *и* а не *й*. Ето сега критикътъ открил новост. Комична новост! В същите ръководства имало доказателства, че както е *щ* сложна съгласна, така били сложни и *ч* и *џ*, та ако се разлага *щ* в *ш* и *т*, трѣба да се разложи и *ч* в *т* и *ш*, *џ* в *т* и *с*. Наистина има физиологична разлика между *щ* (=шт) и *ч*, *џ*, но в ръководствата така се казвало. Разбира се, ръководствата говорят за етимологичните отношения на *щ*, *ч*, *џ* спрѣмо съгласните, от които на славянска почва се развили, и се казва, че и *щ* първоначално е било един консонант, както са *ч*, *џ*, но вече в старобългарско време се являва разложено в шт. Ако би имал критикът малко-малко по-основни познания по фонетиката и звукофизиологията, не би доказвал такива абсурди с цитати из казаните ръководства.

Колкото се отнася до смекчаванieto на краините съгласни, комисията има средство: то е смекчителни́йтъ знак *i*, така че азбуката на проекта е подпълна; и комисията може да означаи всѣка мекост, стига да намери това за необходимо. Но интересно е да споменем, че критикът не можал да разбере, каква е функцията на *i* в правописа на проекта. Поради това то́и аргументира́а против *i* от душа и сърдце. На́и-напред децата не могат да разберат това *i*: „Пребийте дѣтето, то ще ви изговоря знак *i* въ форми учение, ходение, спание като пълно *и* — учение, ходение, спание. Та другояче едва ли може да се четжтъ послѣдните думи! Ангелско търпѣние и желѣзни гърди искат съчетанията *ia*, *iu*. Това е единъ изобиленъ изворъ на спънки и мъки за дѣцата: тѣ съ години не ще можжтъ да навикжтъ правилно да четжтъ! . . . Тежко и горко на дѣцата!“ След тези и подобни силни доказателства авторът се осетил победител и само с кратки но „силни“ думи дава изражение на своето негодование, което изпълнило справедливата му душа против комисията: „Комисията жертвува благозвучието на езика, за да даде живот на своето азбуке . . . Таково насилие на благозвучието, таково посегателство на езика не си е позволили ни Вук. Караджичъ! Възмутително е да си играе комисията съ езика!“ Това е възмутително, а не е възмутително да си играе с науката един такъв закоравѣл дилетант. . .

София, 30 Декември, 1893' год.

І. ВЪТРЕШНА ХРОНИКА.

На 8-ий того станж тържественото отваряне на желѣзницата София-Перникъ. Тържеството бѣше толкова по-блѣсково, че 8-ий Декемврий прѣдставяше чисто пролѣтенъ день и можа вслѣдствие на туй да се събере на станцията въ Перникъ множество народъ въ празнични дрѣхи отъ околноститѣ и отъ самото село, а и отъ София бѣхж пристигнали три трена съ поканени гости. Присѣтствувахж на тържеството Н. Ц. В. князьтъ, дипломатическитѣ агенти, министритѣ, прѣдсѣдателтъ на народното събрание, народнитѣ прѣдставители, висшето духовенство на чело съ Негово Високопрѣосвященство ссф. митрополитъ, висшитѣ военни и граждански чиновници, нѣкои поканени кореспонденти и пр. Събраниятъ народъ и пристигналитѣ по-прѣди гости на перникската станция посрѣщнахж треньтъ, който носѣше Н. Ц. В. князьтъ, съ въодушевени викове ура. Негово Царско Височество князьтъ, послѣдванъ отъ свитата си, отъ г-да министритѣ, отъ прѣдсѣдателя на народното събрание и дипломатическитѣ агенти, които всички пътувахж съ княжески тренъ, се отправи къмъ нарочно приготвения павильонъ, гдѣто го очакваше духовенството въ черковни одѣжди, и гдѣто Н. Високопрѣосвященство митрополитъ Партений отслужи благодарственъ молебенъ за успѣшното довършване на линията, а Н. Ц. В. Господарьтъ закова съ златенъ чукъ последниятъ гвоздей на линията и я прогласи отворена. Слѣд довършваньето на церемонията, Негово Царско Височество заедно съ поканенитѣ гости се оттеглихж въ особенъ павильонъ, гдѣто имъ се даде обѣдъ, на който присѣтствувахж повече отъ 200 души. При обѣда Н. Ц. В. Господарьтъ произнесе слѣдущата забѣлѣжителна рѣчь: „Прѣзъ седемгодишния периодъ отъ царуваньето Ми, този е трети случай, гдѣто, като господарь на България, съмъ билъ призованъ, констатирамъ го съ гордостъ, да откриж още единъ клонъ отъ нашитѣ държавни желѣзници, които ще служатъ за разработваньето на нашитѣ землени богатства и въобще за повдигане на економическото благосѣстояние на страната. Линията, която днесъ откриваме, има важно значение за нашето бждще. Тя е началото на оная голѣма мрѣжа, която, като ще прѣмине прѣзъ срѣдата на отечеството, прѣзъ най-населенитѣ и богати мѣстности, е прѣд-назначена да свързва въ бждще Черното и Бѣлото море. Господа! този е втори случай, гдѣто правителството е било принудено да прибѣгне къмъ срѣдството за строене линия по стопански начинъ съ помощта на населението. Результа-

титѣ отъ тоя начинъ на дѣйствиe се показахъ повече отъ удовлетворителни, и Ние виждаме направата на линията София-Перникъ завършена въ най кратко врѣме и то при значителни економии“. Слѣдъ това Господарѣтъ благодари отъ свое име на населението, което е положило трудъ за изработване на линията и е спомогнало на отечеството съ изпълнението на своята пѣтна повинностъ; сжщо отправи Своята височайша благодарностъ на ръководителитѣ на постройката на линията — финансовия министъръ, директора на общитѣ сгради, директора на постройката на линията и завърши рѣчта съ думитѣ: „приятно Ми е да констатирамъ, че политическиятъ успѣхъ на стечеството ни незакъснѣ да окаже благотворно влияние и върху економическия напредѣкъ на страната; това се дължи на трудолюбието и жертвитѣ на народа ни и на неуморимитѣ грижи и старания на правителството ни. Отъ стѣпването ни на българския прѣстолъ до сега, правителството ни е оказвало полезна поддръжка въ всичкитѣ наши начинания за благо на народа ни. Дано подъ неговата закрила бждемъ честити да видимъ българския народъ за всекога избавенъ отъ всички напасти, за да достигнемъ до едно най-честито бждеще. Да живѣе България!“ На тая кратка но прочувствована рѣчь отговори министърътъ на общитѣ сгради и пѣтищата съ една дълга и обстоятелствена рѣчь, която може да се резюмира въ слѣдующитѣ главни мисли: Слѣдъ като описва немирнитѣ и бурни врѣмена до стѣпването на Н. Ц. В. княза на българския прѣстолъ, министърътъ констатира, че тия врѣмена изчезнахъ заедно съ въцаряването на Н. Ц. В., че българския народъ се залови съ сериозенъ трудъ и взе да се повдига и да си подобрява економическото си благосъстояние, да трѣси и изнамира сръдства за развитието на природнитѣ богатства на страната: „Едно отъ най-виднитѣ такива сръдства сж желѣзницитѣ, каза ораторътъ. Една страна, която се опасва съ желѣзнопѣтни линии, има винѣги добро бждеще. Не щж да посочвамъ на нашитѣ съседни Ромѣнитѣ, или на нѣкоя друга държава. Ще споменж само фактътъ, че тамъ, гдѣто у насъ се прокарваж желѣзници, земледѣлието, индустрията и търговията започватъ да се увеличаватъ. Това ни доказва статистиката. Вземѣте напримѣръ софийската долина. Всекой знае, че въ тая долина прѣди освобождението населението се занимаваше съ скотоводство, а земледѣлието бѣше твърдѣ незначително. Отъ нѣколко години обаче, особено отъ като се прѣсѣче долината съ желѣзенъ пѣтъ, населението захванаж повече да се прѣдава на обработване земледѣлието, защото видѣ, че съ олеснението на износа, хранитѣ почнахъ да намиратъ по-добра цѣна и да възнаграждаватъ трудътъ му“. По нататѣкъ ораторътъ сжщо посочва на прѣвимушествата на строенъето желѣзница по стопански начинъ, които се оправдали при устройството на Ямболъ-Бургазката и на София-Перникската линия, и доказва, че новодовършената линия е излѣзла и по-фтина (3,742,000 намѣсто 4,800,000 лева, колкото се прѣдлагало при първия търѣж) и въ по-малѣкъ срокъ е била построена, вѣнѣко въ осемъ мѣсеца,

когато при условията на първия търгъ се искалъ срокъ отъ три години. Впрочемъ говорителятъ не защитава тая система на строене принципиално, а само оправдава правителството прѣдъ общественото мнѣние, че не е сбъркало като избрало за двѣтъ линии стопанскиятъ начинъ на строене, понеже е довършило линиитѣ и по-бързо и по-ефтино. По тоя поводъ г-нъ министърътъ на общитѣ сгради благодари на персонала, който строилъ линията, особено на директора на постройката, г-на Момчилова, за успѣшното прѣодоляване на всичкитѣ естествени прѣпятствия, които прѣдставляла построената линия. Най-послѣ министърътъ констатира, че откриванъето на пернишката линия ще помогне още повече за повдиганъето на нашето економическо развитие и свършва съ слѣдующитѣ думи, важни за епохата на царуванъето на Н. Ц. В. въ нашата най-нова история: „На чело на това народно движение, за повдиганъето на това морално и материално състояние на страната е стоялъ винѣги нашиятъ любимъ Господаръ. България до прѣди 7 години стоеше много назадъ въ всѣко отношение. Отъ стѣлпанъето на Ваше Царско Височество на българския прѣстолъ, отечеството ни е направило голѣмъ прогресъ по всичкитѣ отрасли въ страната и е спечелило симпатитѣ на великитѣ сили. Всичко, каквото имаме уредено и съ което можемъ да се похвалимъ като народъ прѣдъ чуждия свѣтъ, е извършено въ царуванъето на Ваше Царско Височество и подъ мѣдрото Ваше ръководство. Ако страната се радва на миръ, редъ и спокойствие, ако нашето положение вдъхва довѣрие на външния свѣтъ, ако ние се радваме на симпатитѣ на образована Европа, това се дължи на Ваше Ц. Височество, на народа и на доброто управление на правителството Ви. Нека Всевишниятъ Ви запази, Господарю, да водите отечеството и народа къмъ слава и величие. Да живѣе Н. Ц. Височество!“ Рѣчъта на г-на министра на общитѣ сгради се посрѣщна съ грѣмогласни ура. Съ това се довърши тържеството при отварянъето желѣзницата София-Перникъ; Негово Ц. Височество Князътъ, слѣдъ като благодари г-ну министру на общитѣ сгради и директору на постройката, когото и награди съ орденъ III степ. за гражданска заслуга, посѣти заедно съ по-първитѣ гости каменовъглената мина и замина вънѣга съ княжеския тренъ за София. — И така, първата и най-главна частъ отъ голѣмата желѣзнопѣтна линия, която е прѣдначена да прѣсече на дължъ България отъ македонската граница до варненската линия, е вече довършена. Важна е тя поради туй, че нашето богатство отъ каменни въглища, съ което изобилва пернишката околностъ, само сега ще може да се оползотвори за развитието на нови занаяти и поминѣкъ. Само сега ще бѣде възможно едно истинско индустриално развитие у насъ, което да може да вирѣе и да противустои на чуждата конкуренция; ефтини въглища и ефтини съобщения сѣ два важни елемента за индустриално развитие. Понеже правителството е господаръ на каменитѣ въглища, то ще направи безъ друго всичко възможно, щото въглищата да могатъ повече да се харчатъ, а това ще може да се постигне, ако всѣкой: търговецътъ

и занаятчия за машината си, гражданинът за печката си ще могат да добиват въглищата съ по евтина цѣна; извѣстно е, че потрѣбната стока толкова повече се трѣси и се харчи, колкото е по-евтина. Прѣди да се изнамери другъ начинъ за по износна експлоатация на мината, правителството, мислимъ, не би направило злѣ, да образува въ столицата, а може би и въ Пловдивъ складове отъ въглища, отъ които да може всѣкой да се снабди съ най-долна цѣна съ потрѣбното количество въглища. Прѣдишниятъ прѣдприемачъ въ София, който ни даваше по 19 л. 60 ст. тонътъ въглища, щомъ се отвори желѣзницата за Перникъ, подигна цѣната на въглищата отъ своя складъ на 24 лева тонътъ и днесъ, слѣдъ двѣ недѣли отъ като се е отворила експлоатацията на линията, все съ същата цѣна продава той своитѣ въглища. Слѣдователно, ако правителството, което е господаръ и на въглищата и на желѣзницата, не вземе мѣрки да понизи цѣната на въглищата на спекулантитѣ, населението въ София ще купува сега, слѣдъ отварянето на линията, по скъпи въглища, отъ колкото прѣди, а това не само ще бѣде врѣдително за населението, но и пагубно за хазната. Не може да се очаква развитието на каменовъгленното дѣло само отъ частната инициатива, поне за сега: защото у насъ нѣма свободни капитали, па освѣнъ това не е възможна още свободна конкуренция. На мѣсто себе си да щетятъ чрѣзъ конкуренция, нашитѣ търговци по добра смѣтка намиратъ да щетятъ населението чрѣзъ споразумѣние помежду си. По въпроса за въглищата правителството може твърдѣ добрѣ да парализира тая експлоатация на населението отъ страна на търговцитѣ, защото, както казахме по-горѣ, то е господаръ и на въглищата и на срѣдствата за прѣнасянето имъ, и то ще може чрѣзъ прѣдприемачъ или чрѣзъ отваряне на казанитѣ складове да парализира тая безбожна експлоатация на населението, особено бѣдното, отъ разни експлоататори-прѣдприемачи.

На 21-й того станъ закриваньето на I-та сесия на VII обикновено народно събрание. Закриваньето станъ тържествено по особена програма отъ двореца. Негово Царско Височество тъкмо въ 11 часа прѣдъ пладнѣ при обикновения церемониалъ пристигна въ народното събрание, гдѣто бѣ посрѣщанъ отъ прѣдсѣдателя и подпрѣдсѣдателитѣ на събранието и отъ министерския съвѣтъ. При пристиганьето си въ залата на народното събрание Господарьтъ бѣ привѣтствуванъ отъ народнитѣ прѣдставители съ шумни и въодушевени ржкоплескания и викове ура. Отъ трона си Негово Царско Височество произнесе слѣдующата рѣчь:

Господа прѣдставители!

Съ голѣмо удоволствие ви изказвамъ Моята благодарностъ за просвѣтената ви и плодотворна дѣятелностъ, съ която се отличихте прѣзъ периода на тая сесия. Съ вотиранитѣ отъ васъ закони и прѣдложения вие спомогнахте да се уредятъ много отъ жизненитѣ въпроси и нужди на страната и на пълно оправдахте довѣрието, което възлагаше на васъ народътъ и короната.

Като ви благодарѣмъ за положенитѣ трудове и старания и като ви пожелавамъ честито завръщанье по домоветѣ ви, обявявамъ първата редовна сесия на VII-то обикновено народно събрание за закрыта.

Слѣдъ произнасянето на тронното слово Негово Царско Височество се възвърна въ двореца по сѣщия редъ, посрѣдъ шумни овации и топовни гърмежи. По голѣма частъ отъ народнитѣ прѣдставители още въ сѣщия день се разотиде по домоветѣ си. Първата сесия на VII обикновено народно събрание срѣщна много прѣпятствия за редовна и послѣдователна работа, както напримѣръ непрѣдвидената смъртъ на покойния князь Александъръ, прѣнасянето на неговитѣ останки въ София и пр. Върху законодателната дѣятелностъ на народното събрание ние ще имаме възможностъ още да се възвърнемъ и послѣ. За сега желаемъ да споменемъ за едно похвално направление, което особено се забѣлѣза въ тази сесия на събранието и което не бѣше се проявявало твърдѣ често въ сеситѣ на минѣлитѣ народни събрания. То е духътъ на економия, който владѣше въ тази сесия на събранието и желанието на депутатитѣ да достигнатъ до едно уравниовѣсанье на бюджета на разходитѣ и приходитѣ. Наистина мѣрката, къмъ която приближиха, за да постигнатъ уравниовѣсаньето на бюджета, е извънредна и доста тежка за чиновницитѣ, толкова повече че тя съвпада съ изплащаньето на емеритурата за минѣлитѣ години; но ако е нѣмало друго срѣдство за постиганье на тази цѣль и е трѣбвало да се прибѣгне къмъ намаление 5% отъ заплатитѣ на чиновницитѣ, за да може да се постигне уравниовѣсаньето на бюджета, то по наше мнѣние все е по прѣдпочителна тая мѣрка, отколкото неуравниовѣсаньето на бюджета, постоянни дефицити и най-послѣ кризи такива, каквито едно врѣме имаше въ Влашко, когато чиновникътъ съ години не можеше да си вземе заплатата отъ държавнитѣ ковчежничества, а трѣбваше да си продава платажната заповѣдъ на еврейтѣ съ 20 и 30%, за да може да си намѣри пари за прѣхрана. Всекой отъ насъ, гражданинъ или чиновникъ, ще бѣде признателенъ на нашитѣ народни прѣдставители и на нашитѣ министерства, ако тѣ успѣхтъ да прѣдпазятъ нашата страна отъ такива финансови кризи, прѣзъ каквито минѣхъ или минаватъ още всичкитѣ балкански държавници. При нашето днешно неопрѣдѣлено политическо положение, едно разстройство финансово е повече отъ опасно. Ние поне въ туй отношение трѣбва да имаме развѣрзани рѣцѣ и да не зависимъ толкова много отъ външния финансовъ свѣтъ. До като сме економически добри, ще можемъ и политически да намираме поддръжка и довѣрие въ външния свѣтъ; съ разстроени финанси съмнителна ще стане тая поддръжка. Ето защо това стремление на народното ни прѣдставителство къмъ спестяване въ държавнитѣ финанси е повече отъ похвално; уравниовѣсениятъ бюджетъ е първата гаранция за миръ вътрѣ въ страната и за довѣрие прѣдъ външния финансовъ и политически свѣтъ. Желателно е, щото въ всичкитѣ сесии на народното събрание и правителството и народнитѣ прѣдставители да се въодушевяватъ отъ

това начало и да дѣйствуватъ енергически въ тая посока, до като достигнатъ за страната такова економическо положение, щото уравниовѣсването на бюджета да става леко и естествено и, ако е възможно, бюджетътъ да се сключва съ излишекъ, а не съ дефицитъ.

24 Декември 1893 г.

Д. Д. А.

II. ВЪНШНА ХРОНИКА.

На 22 Ноември се прѣдстави новото Французко министерство Casimir-Périer на камарата съ една декларация, която се прие съ вѣсторгъ отъ парламента. Въ тая декларация министерството, съставено за първъ пѣтъ безъ членове отъ радикалнитѣ партии, се обяви противъ прѣглеждането на конституцията и раздѣлението на църквата отъ държавата, важни точки въ програмата на радикалитѣ, но същевременно новиятъ кабинетъ смекчаваше противурадикалното си настроение, като обѣщаваше въвеждането на нови данѣци, върху придобититѣ богатства, като отблъсваше всякаква реакция въ управлението и тържествено обявяше своето републиканско убѣждение. Съ послѣднитѣ увѣрения министерството искаше да разпрѣсне всякаво подозрѣние, като не ще иска да се ослабя и върху монархиститѣ въ камарата и да прави тѣмъ остѣпки. Сетнѣ декларацията обявяваше, че министерството мисли да постоѣва съобразно съ желанието на народа, изказано въ послѣднитѣ избори, като вкара единство и твърдостъ въ ръководенето на държавнитѣ дѣла и като не се отнася просто съ прѣзрѣние къмъ социалистическитѣ учения, ами като противупостави тѣмъ плодотворната дѣятелностъ на публичнитѣ власти. Съ тоя откровенъ и твърдъ езикъ, който показваше, че правителството ще се противи твърдо на всяка насилствена социална революция, Casimir-Périer даде на народната воля конкретно проявление. Ето защо, когато слѣдъ прочитането на декларацията новиятъ министъръ-прѣдсѣдателъ слѣзе отъ трибуната, силни ръкоплѣскания послѣдвахъ неговитѣ рѣшителни думи. Обаче още въ същото засѣдание една дебата върху амнистирането на извѣстни политически прѣстѣпници, подигната отъ социалиститѣ, развали хубавото впечатление, което бѣ произвело върху камарата новото министерство и прѣдложението за амнистия се отхвърли само съ 31 гласъ болшинство (257 гласа противъ и 226 гласа за). Тоя вотъ се тълкуваше като слѣдствие отъ рѣчта на министра на вътрѣшнитѣ дѣла Raynal, който съ остъръ и надмѣненъ езикъ се обяви противъ прѣдложенето за амнистията. Но скоро се оказа, че и новото министерство не може да разчита на голѣмо болшинство въ камарата. Именно на слѣдующия день имаше да стане изборътъ за прѣдсѣдателъ на камарата на мѣстото на Casimir-Périer. Правителството постави кандидатурата на бившия министъръ-прѣдсѣдателъ Dupuy и употрѣби всичкото си влияние, за да прокара своятъ кандидатъ

срѣщу кандидата на радикалитѣ Brisson. Наистина правителството излѣзе и тукъ побѣдителъ, обаче побѣдата не бѣ особено блѣскава, защото Дурю се избра за прѣдсѣдателъ само съ 38 гласа болшинство (251 за и 213 противъ). Като се вземе прѣдъ видъ, че за правителствения кандидатъ гласувахъ и депутати-монархисти и че прѣди нѣколко недѣли Casimir-Périer бѣ събралъ върху си при избора за прѣдсѣдателъ на 6 Ноемврий 333 гласа, ставаше явно, че положението на министерството не се подобряваше никакъ, напротивъ се влошаваше, и че то не може тоже да се осланя върху едно устойчиво републиканско болшинство.

Но скоро ново едно обстоятелство сплоти силно болшинство около министерството Casimir-Périer. На 27 Ноемврий на дневенъ редъ въ камарата бѣ провѣрката на нѣкои отъ изборитѣ. Около 4 часа подиръ пладне, когато депутатътъ Migman изборътъ на когото се оспорваше, слезаше отъ трибуната, чу се внезапно силна детонация въ камарата. Една бомба, хвърлена отъ галерията къмъ прѣдсѣдателя на министерския съвѣтъ, бѣ се ударила при паданъето о подпорката въ въздуха, прѣди да достигне до назначението си. Изведнажъ залата бѣ се напълнила съ димъ. Ужасна паника обзе камарата, особено галерията. Около 20 депутата бидоха ранени и 80 души отъ галерията. Прѣдсѣдателътъ на камарата Дурю, който тоже биде раненъ въ лицето, съумѣ да запази хладнокрѣвие и съ стоическо равнодушие обяви съ громъкъ гласъ, че засѣданието продължава, и помоли депутатитѣ да покажѣтъ хладнокрѣвие, защото се касае за запазване достоинството на републиката и на парламента. Това смѣло държене на прѣдсѣдателя повърнѣ спокойствието въ цѣлата камара, и до когото служащитѣ изнасяхъ раненитѣ и присѣтствующитѣ лѣкари давахъ първата помощ на раненитѣ, камарата продължаваше своята работа, а полицията обгради бурбонския палатъ, въ който засѣдава парламентътъ, и не пускаше безъ особено позволение никого нито вжтрѣ, нито вънъ. Даже министъръ прѣдсѣдателътъ не можѣ да излѣзе отъ камарата, безъ да се снабди прѣдварително съ редовенъ позволителенъ билетъ. Слѣдъ дълги изпитвания на лицата отъ галерията, полицията успѣ най сетнѣ да намѣри виновникътъ на атентата въ лицето на нѣкого си Vaillant, редакторъ на единъ социалистически журналъ, наказванъ вече нѣколко пѣти за кражба. Прѣдсѣдателътъ на министерството обяви още въ сѣщото засѣдание, че както камарата извърши достойно своята длъжностъ, като не се стреснѣ отъ атентата, така и министерството ще умѣе да изпълни своята длъжностъ. Правителството има на разположение закони, които пазѣтъ обществото, и то ще приспособи тѣзи закони. На слѣдния день още министерскиятъ съвѣтъ рѣши за това, какви мѣрки трѣбва да се вземѣтъ, за да се запази обществото отъ подобни анархистически атентати. И вече на 29 Ноемврий министъръ-прѣдсѣдателътъ обяви отъ трибуната, че правителството е обмислило, какви мѣрки счита то за необходими въ даденитѣ обстоятелства. Правителството внесе въ камарата четири законопроекта, които иматъ за цѣль 1) из-

мѣненнето на членове 21.24 и 29 отъ закона за печата отъ 1881 год.; 2) измѣнението на членъ 265 и слѣднитѣ отъ наказателния законъ, които членове се отнасятъ до прѣстѣпнически сдружавания; 3) измѣнението на чл. 3 отъ закона отъ 7 Юний 1871 год. относительно експлозивнитѣ вещества и 4) отпуцанъето на новъ кредитъ отъ 800,000 лева за усиляване на полицията. Тѣзи прѣдложения иматъ за цѣль да могатъ да се накажатъ не само прѣстѣпниците, ами и ония, които даватъ потикъ за извършване прѣстѣпленията и които прѣдизвикватъ подобни прѣстѣпления. При всичко това правителството се придържа о своята неотдавнашна декларация и остана вѣрна на демократическия духъ на френския народъ. То ще сумѣе да запази сжщеврѣменно редътъ и свободата въ държавата, стига да има довѣрието на парламента, толкова необходимо въ тоя моментъ. Прѣдсѣдателтъ поиска при това незабавно разглеждане прѣдложенитѣ измѣнения на закона за печата. Това исканье на правителството слѣдъ живи прѣспирни се вотира съ 404 срѣщу 103 гласа, а самиятъ проектъ се прие съ 413 гласа само срѣщу 63. Болшинството се състоеше отъ 320 републиканци, отъ които 50 радикали, сетнѣ отъ 29 ралирани и 51 монархисти; а противниците бѣхъ 40 социялисти и остатъкътъ членове отъ крайната лѣвица. Още въ сжщия день минж този проектъ и прѣзъ сената, който го прие единодушно. Съ това измѣнение се наказва като прѣстѣпникъ и оня, който въ печата явно подканя къмъ грабежъ, подпалване и къмъ други атентати; сжщо и оня, който защитава тѣзи прѣстѣпления, се наказва съ петгодишенъ тъмниченъ затворъ; сетнѣ законътъ ауторизира правителството за прѣдварително арестуване и конфискуване на съмнителни нѣща и книжа. На 3 Декемврий камарата гласува съ огромно болшинство (464 и 445 срѣщу 39 и 45 гласа) и другитѣ три законопроекта и изказа съ това своето пълно довѣрие въ министерството. Даже и радикалитѣ се поставихъ откъмъ страната на правителството, срѣщу което отначало бѣхъ се опълчили.

Снабдено съ тѣзи извънредни закони противъ анархиститѣ, правителството захванж да дѣйствува рѣшително противъ привърженицитѣ на насилствена социална революция. Въ всички части на Франция се пристѣпи къмъ прѣтърсване и арестуване на подозрителни и познати анархисти. Така въ нощта срѣщу новата година по новия стилъ се направихъ въ Франция не по-малко отъ 2000 прѣтърсвания въ жилищата на анархисти. Между друго станяхъ подобни прѣтърсвания и въ жилището на прочутия географъ и бивши комунаръ Elisée Reclus и брата му естествоизпитателя Elie Reclus, чийто синъ избѣга на врѣме отъ Парижъ като компромитиранъ въ дѣлото на Vaillant'a. Слѣдствието отъ тѣзи прѣтърсвания бѣхъ многобройни конфискувания на книжа и арестувания на анархисти въ разни мѣста въ Франция.

— Въ Италия изпъкнж изново и съвсѣмъ неочаквано на политическата сцена Криспи, за когото слѣдъ паданъето му като прѣдсѣдател на министерския съвѣтъ прѣди двѣ години се мислѣше, че не тѣй скоро ще може пакъ да се върне на лю-

бимия си постъ, който главно по своя вина бѣ принуденъ да напусне внезапно. Обстоятелствата бѣхж се обаче сложили тъй напоследъкъ въ Италия, щото не оставаше нищо друго освѣтн- да се повѣри властѣта пакъ на енергичния, макаръ и 75-годи- шния Криспи. Скоро подиръ появляването на панамското дѣло въ Франция, излѣзе на явѣ, че и въ Италия разни видни лица сж имали не твърдѣ прѣпоръчителни сношения съ разни италиански банкови учреждения, които пкъ отъ своя страна сж гледали да се ползватъ по разни непростени начини, за да прикрижтъ своето лошо състояние. Крайната лѣвица въ италианския пар- ламентъ се възползува отъ това, а особено депутатътъ Colajanni успѣ да раздвижи до тамъ общественото мнѣние по тоя въпросъ, щото камарата се видѣ принудена да назначи една комисия отъ седемъ депутата, която да изслѣдва дѣйствиата на подозрѣнитѣ банки, както и да извади на явѣ, въ какви непростени сно- шения сж се нахождали нѣкои отъ депутатитѣ съ тия банки. Тая комисия извърши безъ веѣкакъвъ шумъ съвѣстно възло- жената ней работа и въ засѣданието на камарата на 11 Ноем- врий прѣстави своя рапортъ, споредъ който отъ 1880 до 1891 година ония банки, които иматъ право за издаване банкноти, сж постѣпвали при това съвършено произволно, като често пакти сж издавали безъ прѣдварително разрѣшение банкноти за по- криванье на свои дефицити. При това правителствата, макаръ и да имъ сж били извѣстни тѣзи нередовности, не сж считали за добръ да се мѣсжтъ и да прѣкратжтъ тия злоупотрѣбения. Така отъ рапорта ставаше ясно, че на министритѣ Crispi, Nicotera, Lacava, Grimaldi и Giolitti още прѣзъ 1889 година сж били извѣстни злоупотрѣбенията на Banca romana, безъ да сж счели тѣ за нужно да изкаратъ на явѣ тѣзи неуредици и да теглжтъ подъ отговорностъ виновнитѣ лица. Даже въ 1889 год. министритѣ Giolitti и Micelli сж прѣдставили на парламентар- ната комисия, която е трѣбвало да докладва въ камарата по въпроса за продължаванье правото за издаване банкноти, не- точни отчети отъ банкитѣ, и че Crispi, като министъръ-прѣдѣ- датель, е знаелъ за това. Правителството сетнѣ е укрило най- важната частъ отъ рапорта на Biagini върху състоянието и дѣйствиата на Banca romana и не е прѣдало на съдилището всички конфискувани у директора на тая банка Tanlongo. Сетнѣ комисията въ рапорта си съ пълно право укоряваше силно ми- нистерството за това, че то, макаръ и да му сж били добръ из- вѣстни моралнитѣ качества на директора на Banca romana, е прѣдложило пакъ на краля да назначи директора Tanlongo за сенаторъ. Тая нещастна постѣпка рѣши сѣдбата на министра- прѣдѣдателя Giolitti. Впечатлението, което произведе върху ка- марата прочитаньето на тоя рапортъ, бѣ таково, щото министер- ството не почака никакъвъ политически вотъ отъ камарата, ами веднага подаде кралю оставката си, който я и прие.

Трѣбваше да се намѣри наследникъ на падналия министъръ- прѣдѣдатель, и това, както се видѣ скоро, не бѣ тъй лесна ра- бота. Прѣдѣдателятъ на камарата Zanardelli, къмъ когото първо трѣбваше да се отнесе кралътъ, не искаше да се натовари съ ми-

сията, да състави новиятъ кабинетъ въ такива трудни врѣмена. Прѣдшественикътъ на Giolitti, маркизъ di Rudini, не можеше да разчита на болшинство въ камарата, а на Crispi, който бѣше готовъ, както винаги, да вземе пакъ властѣта въ рѣцѣтъ си. Поради разни причини не можеше още да се мисли. Не останахъ другъ освѣнъ пакъ прѣдсѣдателътъ на камарата, който най сетнѣ и прие прѣдложената му отъ краля мисия. Обаче финансовото положение, въ което се намира Италия отъ нѣколко години насамъ, въздигаше голѣми мѣжнотии на всѣко министерство. Zanardelli трѣбваше слѣдователно да е убѣденъ, че ще може да прѣодолѣе тия мѣжнотии, които Giolitti бѣ му прѣдалъ въ наслѣдство. Финанситѣ на Италия изискватъ бърза помощъ, енергични мѣрки. Вѣрата, че ще може да се поправятъ финанситѣ само съ икономии безъ нови налози, се оказа пуста, а съзнанието на тая необходимостъ поставя всѣко министерство въ трудното положение, да върви срѣщу желанието на народа, който е противъ всѣкакво увеличение на данѣцитѣ, и да наложи съ желѣзна воля нови данѣци, за да избави държавата отъ неносното финансово положение. Zanardelli бѣ единъ отъ рѣдкитѣ италиански политически мѣже, които останяхъ неповрѣдени отъ разкритията на седмо-членната парламентарна комисиия, и като прѣсѣдателъ на камарата и при това държавенъ мѣже съ несъмненъ авторитетъ и неопятненъ патриотизмъ, той бѣ най-подходящото лице да образува новото министерство. Обаче подиръ дълги опити видѣ се и той принуденъ да признае, че не е човѣкътъ, който е нуженъ на Италия въ тия усилни врѣмена. Zanardelli се отнесе най-напрѣдъ до първитѣ италиански политически личности и имъ прѣдложи портфели въ министерството, обаче единъ по единъ видни мѣже като Sonnino, Saracco, които като добри финансиста трѣбваше непрѣменно да влѣзатъ въ кабинета, се отказахъ, защото Zanardelli се показва малодушенъ и не прие тѣхнитѣ възгледи и прѣдложения. Отъ тоя моментъ станъ явно, че Zanardelli не е оня държавенъ мѣже, що може да измѣкне Италия отъ лошото финансово положение, което изисква човѣкъ, който съ своята енергия да може да повлѣче парламентътъ и народътъ съ себе си и да убѣди кралътъ, че извънредното положение изисква и извънредни напрѣганя. Италианскиятъ народъ е поставенъ прѣдъ въпроса, дали съ своето съпротивление противъ напрѣганъето на всички свои икономически сили иска да дойде въ безизходно положение или пъкъ иска да употреби всички сили, за да си заварди придобитото положение между всичкитѣ нации. Причинитѣ на това положение се криятъ въ присѣдинението на Италия къмъ съюза на срѣдно-европейскитѣ сили и въ отвърщанъето отъ Франция. Новитѣ политически връзки наложихъ на Италия значителни военни прѣобразуваня, свързани съ голѣми разноски. Отъ друга страна Франция съ своята търговска политика причини огромни повреди на Италия, съ намѣрение да си отмѣсти за влизанъето на Италия въ Тройния съюзъ. Италианскитѣ държавни мѣже виждахъ източникътъ на злото, което ги нападна, обаче тѣ прѣдпочитахъ да си останатъ вѣрни на уловената посока въ вън-

шната политика. И сега прѣдлежи да се теглятъ слѣдствията отъ тая политика и съ енергически усилия да се въздигне страната финансово и икономически, за да могатъ да се поерѣщатъ редовно необходимитъ военни нужди и отъ друга страна да се поправи економическото положение на народа. Zanardelli се показва недорасълъ за тая велика задача, която прѣдстои да се рѣши отъ бѣдѣщето италианско привителство, и затова той не успѣ въ своитъ старания. Като не можа да привлѣче видни държавни хора, той потърси свои сътрудници между второстѣпenni или даже съвсѣмъ неизвѣстни личности, и като не можа да намѣри какъвто и да е финансовъ министъръ, който тъкмо трѣбваше да бѣде душата на кабинета, той се рѣши да прѣдстави кралю своята листа непълна — безъ финансовъ министъръ. Кралътъ, който съзнаваше добръ, гдѣ лежи ключътъ на положението, се видѣ принуденъ да не одобри прѣдложениятъ съставъ, въ който при това и на важния постъ министъръ на външнитъ дѣла стоеше единъ политически никакъ неизвѣстенъ генералъ, родомъ още и отъ Триестъ. Тогава Zanardelli сложи мисията въ ръцѣтъ на краля, който сега по необходимостъ трѣбваше да извика изъ неговото *buen-retiro* въ Неаполъ оногова, на когото вече само общественото мнѣние бѣ захванжло инстинктивно да указва като на единствения държавенъ мѣжъ, който би могълъ да поеме при даденитъ обстоятелства държавното кормило въ ръката си. Италианската преса прие съчувствено извѣстието, че Crispi е натоваренъ съ мисията да състави министерство, а самъ Crispi веднага схванж добръ положението, което не търпи хомогенно министерство отъ една партия, ами изисква прѣди всичко патриоти и способни хора. Затова и той веднага се обърнж къмъ всички партии, като отиде даже до тамъ въ своето самоотвържение, щото да иска мнѣние и съвѣтъ даже и отъ непримиримата крайна лѣвица, която тоже го поерѣщаж съ извѣстно довѣрие. Но и на Crispi не бѣ лесно да състави кабинетътъ. Мѣжнотии срѣщаж той главно при търсенъето на воененъ министъръ. Изпърво желаше да привлѣче въ кабинета си едноврѣмешниятъ министъръ на войната Ricotti; обаче послѣдниятъ обяви, че въ военния бюджетъ не могатъ да ставатъ никакви икономии, освѣнъ ако се намалѣтъ корпуситъ отъ 12 на 10. Сжщото мнѣние изказа и началникътъ на генералния щабъ генералъ Primerano. Но понеже Crispi се противѣше на намалението корпуситъ, той трѣбваше да потърси другъ воененъ министъръ. На 4 Декемврий най-сетѣ новото министерство пое управлението въ ръцѣтъ си, и то въ слѣдния съставъ: Crispi — прѣдсѣдатель на съвѣта и министъръ на вътрѣшнитъ дѣла, баронъ Abert Blanc — на външнитъ дѣла, Calenda — на правосѣдието, Sonnino — на финанситъ и врѣменно на сѣкровището, Saracco — на общитъ сгради. Mocenni — на войната, Morin — на морината, Baccelli — на просвѣщението, Boselli — на земледѣлието, Ferraris — на почитъ и телеграфитъ. Както се вижда, Crispi не можа да намѣри титуларъ за важното министерство на сѣкровището, което бѣ прѣдложилъ на Perazzi, най-знаменития специалистъ по финансовитъ работи. Perazzi,

министъръ на съкровището въ прѣдшния кабинетъ на Crispi и едноврѣмешенъ главенъ секретаръ на Quintino Sella, който заради неговия остръ критически духъ бѣ го нарекъль Venvenuto Cellini въ финансовитѣ науки, не рачи да влѣзе въ новия кабинетъ, защото бѣ на мнѣнието на Ricotti, че икономии въ военния бюджетъ сж необходими, но не могатъ да се направятъ безъ намаление числото на армейскитѣ корпуси. Crispi изгубва въ него единъ вреденъ сътрудникъ.

Повечето отъ новитѣ министри сж добрѣ извѣстни личности и бивши министри. Министрътъ на външнитѣ дѣла, баронъ Albert Blanc, е извѣстенъ като добъръ дипломатъ, който знае вървежътъ на международната политика отъ дългогодишенъ собственъ опитъ. Напослѣдъкъ той бѣ посланикъ въ Цариградъ. — Министрътъ на правосъдието, сенаторъ Calenda de Tavanì, досегашенъ главенъ прокуроръ на касационния съдъ въ Неаполъ, е една отъ звѣздитѣ на италианскитѣ съдилища. — Новиятъ финансовъ министъръ баронъ Sydney Sonnino, който е приелъ приврѣменно и министерството на съкровището, се е натоварилъ съ цѣлия оня тежъкъ товаръ, отъ който се плашехъ толкова други. Той принадлежи като депутатъ къмъ центра и се ползува съ извѣстенъ авторитетъ заради своитѣ политико-икономически и социални съчинения. Особно неговата книга върху положението на земедѣлието въ Сицилия направи сенсация при появението си. Емиспоннитѣ институти ще намѣрятъ въ него единъ строгъ и неумолимъ съдия и господаръ, който ще сумѣе да тури вече край на злоупотрѣбенията на банкитѣ. — Министрътъ на земедѣлието Boselli, тоже отъ групата на центра, бѣше отъ 1888 до 1891 министъръ на просвѣщението въ министерството на Crispi. Той е извѣстенъ като добъръ познавачъ на италианската търговска морина, за която е дѣйствувалъ винаги. — Министрътъ на общитѣ сгради Sagasso собствено бѣ прѣдначенъ за министерството на съкровището, обаче прѣдпоче онова на общитѣ сгради, на чело на което се намираше той и отъ 1887 до 1889 година. Той е извѣстенъ по своята пестовность. Отъ 30 години насамъ той е вземалъ участие въ всички финансови дебати въ камарата. — И новиятъ министъръ на просвѣщението Guido Baccelli не е новакъ въ своето министерство, на което той бѣ шефъ отъ 1881 до 1884 година. Той е единъ отъ най-знаменититѣ италиански лѣкари, който и като министъръ продължаваше да дава съвети и помощ на страждущитѣ. Той е въ новия кабинетъ единничиятъ, който принадлежи къмъ лѣвицата. — Ferraris-Maggiolino, министрътъ на пошитѣ и телеграфитѣ, е най-младиятъ въ кабинета, но извѣстенъ специалнѣ по своето вѣдомство, трудолюбивъ и даровитъ. — Военниятъ министъръ, генералъ Мосеппи, е взелъ върху си, да намали военниятъ бюджетъ съ 12 милиона, безъ да нахърни тактическата организация на войската. До колко ще успѣе той въ тая своя задача, на която не се рѣшавахъ други по-видни генерали, ще покаже бждщето.

Както се вижда отъ имената на новитѣ министри, кабинетътъ на Crispi по своя съставъ прѣдставя смѣсъ отъ разнородни пар-

тин. Crispi тоя път, убѣденъ, че прѣди всичко трѣбва да намѣри способни и вѣщи сътрудници, остави на страна всѣкаква традиция, всѣкакви партийни съображения и избра другаритѣ си, безъ да гледа нито на коя партия тѣ принадлежатъ, нито отъ кои провинции сж тѣ. Макаръ самъ отъ Сицилия, той взе въ кабинета само единъ южно-италиянецъ и петима отъ Пиемонтъ. Сетнѣ половината отъ неговитѣ сътрудници бѣхж едно врѣме негови противници, отъ центра и дѣсеницата. Но затова пъкъ всички нови министри сж способни хора, достойни за повѣренитѣ тѣмъ пестове.

На 8 Декемврий новото министерство се прѣдстави на камарата и прочете своята декларация, въ която министритѣ на първо мѣсто обявявахж, че не принадлежатъ вече къмъ тая или оная фракция на парламента, ами къмъ великата партия на италианското единство, на което сж готови да служатъ съ прѣданност и самоотвърженостъ. Сетнѣ като указва на серпозното положение, въ което се намира държавата, министерството апелира къмъ всички партии въ камарата, за да го подкрѣпятъ въ неговитѣ стремления за повдиганье кредитътъ, реорганизуване финанситѣ и вдъхване ново самосъзнание на страната. Декларацията обѣщава цѣлесобразни опростявания въ управлението, за да се направятъ възможни икономии, но напомнюва сжщеврѣменно, че е настѣпилъ моментътъ, гдѣто ще трѣбва да се изискватъ и нови жѣртви отъ страната.

Тая декларация се прие отъ камарата съ мълчание. нѣгдѣ даже съ противурѣчие, особно пасажътъ, който прѣдвѣщаваше нови налози.

Още въ първитѣ дни на своето сѣществуване многото грижи на новото министерство се увеличилахъ съ още една, която изисква развитието на особена енергия, за да се прѣмахне. Въ Сицилия избухнахж смущения, които каратъ правителството да вземе най-строги мѣрки за възстановлението на реда. На двадасетина мѣста въ Сицилия народътъ се възбунтува противъ властитѣ и докара работитѣ до цѣли сражения съ жандармерията и войската. Бунтующиятъ се народъ най-много върлува противъ зданията въ които се взема налогъ за сѣстнитѣ прѣдмети. Той разрушава тѣзи здания и ги подпалва, даже въ Giardinello тѣлната е полѣла бирникътъ съ видѣло и сетнѣ го подпалила. Слѣдъ тѣзи омразни на населението учреждения на редъ идатъ общинскитѣ здания, които тоже се прѣдаватъ на огъня.

Причината за това внезапно избухване на народния гнѣвъ лежи въ неспособното положение на селското и работническото население на острова. Бунтуватъ се въ Сицилия селенитѣ, които сж собствено работници, надничари, които и съ най-голѣмъ трудъ и мѣка едвамъ могатъ да изкаратъ насущниятъ хлѣбъ. Изобщо италианскиятъ селенинъ, особено въ Южна Италия, се нахожда въ твърдѣ плачевно състояние. Той цѣлъ день се труди и мѣчи за нищожна заплата, храни се твърдѣ злѣ и е облѣченъ въ dripi. До това положение е докаранъ той отъ състоянието на земедѣлието. Земята е въ рѣцѣтъ на малцина притежатели, които отдаватъ имѣнията си подъ наемъ на нѣкой прѣдприемачъ, който отъ своя страна пъкъ дава земята по части скъпо на отдѣлни

наемачи. Последнитѣ, за да изкаратъ голѣмиятъ наемъ, скубѣтъ ужасно селенинѣтъ. Често пѣти на работницитѣ селени даже не се плаща въ пари, ами имъ се дава платата въ храна, и то въ ужасна храна. Каквото най-сетнѣ остана на тоя сиромашъ, отива за разни налози. Отъ тѣхъ най-несносениятъ данѣкъ е налогътъ върху сѣтнитѣ прѣдмети. Той достига въ много общини до неимовѣрни размѣри и обременява по такъвъ начинъ най-нужнитѣ за поминѣка на селенина прѣдмети. Така напр. имало е община, гдѣто за 1 килогр. брашно се вземало общинско право 30 стотинки! До колата въ другитѣ области налогътъ върху сѣтнитѣ прѣдмети е отъ $1\frac{1}{2}$ до $3\frac{1}{3}$ лева на човѣкъ, въ Сицилия отъ едно население отъ $\frac{1}{4}$ милиона души се взематъ 22 милиона за сѣтитѣ прѣдмети, значи почти 7 лева на глава. Слѣдствието отъ това е, че селенинѣтъ е принуденъ да се храни съ „хлѣбъ“, който въ други страни не бихъ дали и на добитѣка. Въ Сицилия се прибавя къмъ тѣзи страдания още мизерното управление на общинитѣ, гдѣто се смучи по безбоженъ начинъ бѣдното население или за собствено благо на общинаритѣ или за безполезни сгради и скѣпи тържества и увеселения. Така напр. въ Палермо при всичко пачево състояние на общинскитѣ финанси похарчени сѣ 10 милиона лева за построяване театръ. Ето защо сега разярената тълпа напада прѣди всичко зданията, гдѣто се взематъ данѣцитѣ, а сетнѣ общинскитѣ здания. Отъ това положение на населението се възползувахъ социалиститѣ, които организувахъ разнитѣ дружества на острова въ работнически съюзи, *fasci dei lavoratori*, на които за мнима цѣль поставихъ: да се стараѣтъ за подобрене на положението на селенина и работника чрѣзъ повишение на заплатитѣ. Изъ начало селенинѣтъ се държехъ на страна, но скоро се помахихъ по даденото обѣщание, че ще се издѣйствува увеличение на заплатитѣ и навлѣзохъ въ огромни маси въ тѣзи дружества. Въ Августъ т. г. имаше вече 119 такива дружества въ Сицилия, а въ края на Октомврий близу двѣстѣ. Отъ тѣхъ нѣкои броѣтъ огромно число членове, така въ Corleone, мѣсто съ 17,000 жители, има 6,000 члена, а въ Casteltermini принадлежатъ всички възрастни на тамошното дружество.

Министерството взе напоследѣкъ строги мѣрки за възстановление на реда, като назначи особенъ воененъ управителъ на острова съ извѣстни права и като обяви цѣлиятъ островъ въ военно положение. Въ Сицилия се намиратъ сега 60,000 души войска и съ указъ се свиква първата годишнина отъ резервата — роденитѣ въ 1869 — отъ 37 окръга, съ което си увеличава войската въ Италия съ 80,000 души. Съ тѣзи енергични мѣрки правителството ще успѣе скоро да потуши смуветѣ, обаче подиръ ще остане много по-мѣжната работа за правителството, именно да прѣмахне голѣмата социална рана, отъ която страдае Сицилия.

И. Г.

На 10 Декемврий 1893 год. постѣпихъ като членове на редакционния Комитетъ на списанието съгласно съ § 6 отъ устава г. г. Пв. Вазовъ, Д. Мариновъ, Д-ръ И. Шишмановъ и Д. Матовъ.

Отъ редакц. комитетъ.

Печатни погрѣшки.

	напечатано:	чети:
на стр. 116. р.	Хербертисти —	Ебертисти (Hébertistes)
„ „ 181. „ 7—8:	форматътъ еднакъвъ съ равлика, че тукъ	форматътъ еднакъвъ безъ равлика; и тукъ

Печатни погрѣшки, които се вижнхли въ статията на г. М. Сарафовъ:
„Бюджетите и пр“. (Бълг. Пр. IV. кн.)

	напечатано:	чети:
на стр. 94. р. 26	411	511
„ „ 95. „ 7	77 х., от	77 х., отъ държавенъ вѣстникъ 62 х., отъ
„ „ 95. „ 30	107 х.,	170 х.,
„ „ 97. „ 6	би се	ги е
„ „ 97. „ 27	проценти	проценти: (сѣдующиятъ редъ да се чете като поставенъ надъ втория и третия стълбецъ на таблицата)
„ „ 98. „ 21	преевиждане	предвиждане
„ „ 98. „ 22	и през 1870 год има големи броеве от отклонения	И презъ 1880. год. има големи отклонения
„ „ 99 „ 6	2. ⁵²	2. ⁵⁷
„ „ 99. „ 12	41. ⁹⁸	41. ⁰⁸
„ „ 100. „ 7	1. ⁵⁶	1. ⁵⁶
„ „ 100 „ 22	6. ¹⁰ / ₁₀₀	6. ¹⁰ / ₁₀₀
„ „ 101. „ 23	На 100 лева и пр.	Тия два реда да се четжтъ като заглавие надъ втория и третия стълбци въ таблицата. Точкитѣ въ сжщитѣ стълбци сж точки на десетински дробн.
„ „ 102. „ 20	испълнението са	испълнението му са
„ „ 102. „ 40	и	а
„ „ 102. „ 43	2-99	2. ⁹⁹
„ „ 103. „ 11	1885	1888
„ „ 103. „ 32	1880	1888
„ „ 104. „ 1	и	и
„ „ 104. „ 30	само на 1 Януари 1884 г.	само на 1 Януари 1884 г.,
„ „ 104. „ 34	15-16	15. ¹⁶
„ „ 105. „ 21	ново	новото
„ „ 106. „ 24	земи, от бруто	земп, бруто
„ „ 110. „ 9	и пощата	сж пощата

БЪЛГАРСКИ
ПРЪГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА I

КНИГА VI. — ФЕВРУАРИ

СОФИЯ

ПЕЧАТНИЦА ВЪЛКОВЪ

1894.

СЪДЪРЖАНИЕ

КНИГА VI.

	Стр.
I. Женевското езеро. Стихове отъ И. Вазовъ.	1
II. Въ Прѣславския дворецъ. Историческа повѣсть отъ Ф. Прохазка. (прод. отъ V. кн.)	5
III. Источето. Стихове отъ А. Ялпуховъ.	27
IV. Отъ зло на по-зло. Разказъ отъ М. Георгиевъ.	28
V. Старитѣ харти за свободата. Исторически чертици отъ М. Драгомановъ (продължение отъ кн. IV).	59
VI. Бюджетитѣ на Княжество България прѣзъ десе- толѣтното 1879—1888. Отъ М. Сарафовъ (прод. отъ IV. кн.)	73
VII. Социалниятъ въпросъ и идеята на асоциацията. Отъ Б. Минцесъ (прод. отъ IV. кн.)	98
VIII. Килимната и домашна индустрия въ западна Бъл- гария. Отъ Евалдъ Арндтъ.	117
IX. Мѣрки противъ неуспѣха по български езикъ въ училищата. Отъ С. А. Сребровъ.	122
X. Върху програмата на горнитѣ класове въ нашитѣ реални гимназии. Отъ Ем. Ивановъ (прод. отъ III. кн.)	133
XI. Домашна хигиена. Отъ д-ръ Ф. Геберъ. (прод. отъ V. кн.). Писмо III	149
XII. Естествениятъ хлѣбъ. Отъ д-ръ А. Д. П.	156

КНИЖНИНА

I. Рецензии :

1. Хуанъ-Радоилъ. Писмо отъ П. П. Славейковъ и отговоръ отъ редакцията	162
2. Бѣлѣжки за двата прѣвода на Илиада отъ Г. Пърличевъ. Отъ Е. Спространовъ и А. Теодоровъ	167
3. Ф. Панайотовъ. Михаилъ, Варненска повѣсть. — Отъ П. Н. Даскаловъ	172
4. М. Миличевъ. Поменикъ знаменити ъуди српскога на- рода. — Отъ Д. Мариновъ	174

II. Книжовни и научни вѣсти

1. Извѣстие отъ комисията за Фотиновския юбилей	179
2. Новооткритото „Любословие“ отъ Фотинова. — Отъ И. Д. Шишмановъ	180
3. Стефанъ И. Верковичъ. Отъ А. Теодоровъ.	188

III. По правописниѣа въпрос.	Стр.
1. Как стоим с правописниѣа проект? <i>Отчет за мненіѣа по него</i>	194
2. Д-р Кръстев против комисіѣа в „Мисль“, III. кн. 10. стр. 713 — 725	208
3. Въвръжениѣа на г. М. Иванов във „Мисль“, III, 10. 774 — 778	211
4. Получени в комисіѣа равсѣждениѣа по правописната реформа	212

Х Р О Н И К А

I. Вътрѣшна хроника	213
II. Външна хроника	221
Поправки	231

ЖЕНЕВСКОТО ЕЗЕРО

(Изъ лирическата сбирка: „Алпийска Книга“).

I

ОСТРОВЪ РУССО.¹⁾

Въ зеленитѣ вълни на звонкоструйна Рона
И подъ тополний шумъ Жанъ-Жакъ Руссо стои,
Излѣнъ отъ бронзъ. Монбланъ съсъ снѣжната корона
Въ далекий хоризонтъ стърчи. Синѣй, блѣсти

Леманъ²⁾ кристалниятъ, равнище зрочно, гладко...
О островъ на Руссо! Всѣкъ день — твой мили гостъ —
Азъ идж въ твоя миръ да помечтаяхъ сладко
При твоя философъ непостижимъ и простъ;

И съ книгата въ рѣцѣ, подъ сводъ зеленолистень,
Да тънж въ прочитъ тихъ, вѣнъ отъ свѣтовний шумъ...
Но често взорѣтъ ми възъ тоя лобъ замисленъ,
Возъ тоя царственъ лобъ, съ печать на висши умъ,

Неволно спира се... И сѣкашъ чувамъ ази,
Какъ йоще мисльта подъ него грѣй, кове
Великиятъ отвѣтъ на сложенный прѣдъ назн
Въпросъ неразрѣшимъ на всички вѣкове...

II

„TOUJOURS LUI!“

Монбланъ! Видѣние!... Природата всевѣща
Отъ твоео тесто на други великанъ
Измѣси образѣтъ и твоятъ видъ подсѣща
Къмъ чудни блѣнове умѣтъ очарованъ.

И вадншъ ти прѣдъ менъ --- съ профила незабравни
На Цезара³⁾ — синджиръ отъ мирови борби:
Арколъ, Ваграмъ, Москва, гранитний островъ славни,
Триумфи, трусове, нечувани сждби!

¹⁾ Островче срѣдъ Женева, въ Рона, при изтичаньето ѝ въ езерето. Това островче е наречено „Островъ Руссо“ въ честь на знаменития философъ, който е билъ родомъ отъ Женева.

²⁾ Специално име на Женевското езеро.

³⁾ Чуката на Монбланъ, гледанъ отъ Женева, напомня по вида си шапката на Наполеона I. и профилътъ му, обърнатъ къмъ изтокъ.

И на защо сега душата тръпне цяла
 Въ прѣхлѣсь прѣдъ твоя лобъ, Монбланъ, планински вождъ!
 Природата въвъ тебъ два образа създаде —
 Символа дивни два — на крайната си мощъ;

Двѣ страшни висоти, два върха вседържавни,
 Събрани въ сѣйността на синий небосклонъ,
 По блѣскъ, по царствен ость, по вѣчностъ сродни, — равни
 По гръмозвучността: Монбланъ, Наполеонъ!

III

ОВИКЪЛКА НА ЕЗЕРОТО.

По гладкитѣ вълни — кристално огледало —
 Минува весело шумящия параходъ.
 Вѣнецъ отъ планини, дѣ всичко се засмяло,
 Кржжило служи намъ; безоблачниятъ сводъ

Съсъ празнично лице въ водата се оглежда.
 Ний плуваме, летимъ. На всѣкъ мигъ — чуденъ видъ:
 Салевъ и Вуаронъ съ зелената одѣжда,
 Изострени Ламолъ, Данъ-дю-Миди сърдитъ;

И дивнитѣ гнѣзда на отдихъ и услада:
 Вевѣ, Кларансъ, Монтрѣ, ти, Байроновъ Шильонъ!
 О райски кѣтчета на нѣга, на отрада,
 Край жизнерадостенъ, свѣтъ тихъ, — поклонъ, поклонъ!

Назадъ... Вечерний блѣскъ обагрилъ е небето;
 Любовно шепнатъ вечъ вълни; полмракъ завилъ
 Руссовий градъ; Монбланъ на югъ, въвъ вишинето,
 Показува си пакъ замислений профилъ...

IV

ШИЛЬОНСКИЯТЪ ЗАМЪКЪ.

«Въ Леманскитѣ води стои Шильонский замъкъ...»
 (Поемата си тѣй лордъ Байронъ е почелъ).
 Влѣзнахме вѣтрѣ ний. Стѣнитѣ му, на камъкъ
 Подводенъ сложени, бръшлянътъ е оплелъ.

Вѣковенъ задухъ вѣй подъ сводовѣтъ мрачни
 И ужасътъ е скритъ въвъ всѣки кѣтъ — занданъ;
 Подъ стѣпки ни земя издава тътенъ плачни...
 Азъ виждамъ страшний стѣлпъ, дѣ пышкалъ прикованъ

Злочестий Бониваръ... Въвъ други кѣтъ ми сочатъ
 Мжчилицето; — страхъ вледява тамъ умътъ!
 А татъкъ — бездната съ вълнитѣ, що клокочатъ
 Въ гробовни мракъ... Цѣлъ свѣтъ на робство, лютость, смрътъ,

Като единъ скелетъ възкръснува прѣдъ нази!
 Изкоквамъ азъ отъ тукъ, въ сърце съ болезненъ екъ,
 И кат' милионитѣ поклонници, и ази
 Ударямъ своятъ жигъ на варварския вѣкъ.

V

Кога вълнитѣ пакъ запѣни парахода,
 Азъ фърлихъ взоръ на тѣзъ злокобни зидове,
 На дупката вѣвъ тѣхъ, прѣзъ дѣто кжсъ отъ свода
 Съзиралъ Бониваръ. И цѣли часове

Въ ума ми се въртѣ тозъ ликъ многострадални,
 Желѣзний му синджиръ, и самота, и страхъ,
 И паяка — другаръ вѣвъ плѣна му печални...

И азъ поемата на Байрона шептяхъ.

VI

ЛОДКАТА.

(Изъ Шенка).

По лазурното езеро лодката леко
 Фърчи.
 Заникъ-слънце настая; Монбланътъ далеко,
 Снѣговитъ, въ руменъ блѣсъкъ потънжлъ, стърчи

Приказливий лодкаръ все разправя учтиво
 Съ живъ гласъ.
 Ти внимателно слушаешъ; а азъ мълчаливо
 Въ свойтѣ спомени плувамъ, въ чаровенъ захласъ.

.

И прѣдъ мене Пилатъ, — о Пилатъ незабвенни, —
 Димѣй;
 Рейнский бѣлъ водопадъ гръмовито се пѣни,
 Сенъ-Готардската дива безлюдность нѣмѣй...

И кога на далечъ бждж азъ, тозъ часъ чудни,
 Кат' блянъ,
 Споменъ сжщо ще е; и въ мечтитѣ си будни
 Азъ ще гледамъ какъ плуваме съ тебъ по Леманъ.

VII

НАВРЪЖИЕТО.

Кога нощта засѣи небесний сводъ съ елмази,
 А тѣ въ тебъ, езеро, игриво заблѣстятъ,
 При тихий, галенъ плѣсъкъ на твоитѣ талази
 Обичамъ усаменъ да ходѣхъ по брѣгътъ.

Неземенъ нѣкой дихъ и тайнствена услада
 Зефирътъ лекиятъ отъ нѣкждѣ ми вѣй;
 Душа ми се топи въ природната отрада,
 И сѣкашъ въ нощний миръ по-пълнъ животъ живѣй;

Безъ скърбъ, безъ спомени, безъ жажди, безъ надѣжди
 Вкушава сладостта на тозъ обаенъ часъ...
 Неволи минжли и утрѣшни прѣмежди
 Въвъ нейний празникъ тихъ не фърлятъ своятъ мразъ.

Забрава! Даръ свети! — на жизненитѣ грижи
 Вълшебенъ лѣкъ, — уви! не трае тозъ сънъ лѣпъ:
 На наш'тѣ бурни дни бройницата се ниже
 Отъ вѣчности — бѣди и мигове, — отъ тебъ!

VIII

КАНЦОНАТА.

На Place des Alpes старикъ италианецъ свири
 Подъ бронзовий балконъ. Край него купъ смълчанъ
 Слушатели стоѣтъ. Гладътъ го тукъ натири
 Отъ родния му край, скиталецъ окаянъ.

И свири той, и пѣй на вехта си китара
 Отъ «Ада» сбъркани уломки, иль сонетъ
 Петрарковъ нѣкакъвъ; ту пѣкъ канцона стара, —
 Милъ споменъ младинскй, — отъ любовта привѣтъ...

Внезапно двѣ сълзи протекохъ глупешки
 По сбърчения ликъ! Тѣлпата ги съзрѣ,
 Очудена отъ туй, и съ низички насмѣшки...
 Бѣднякътъ още пѣ, па най-подирѣ спрѣ.

И шапка подъ балконъ съсъ поклони подложи.
 Господжитѣ отъ тамъ съ красивъ, небрѣженъ тонъ,
 Фърлихъ нѣщо въ даръ на челоуѣка божи,
 И той канцоната запѣ подъ другъ балконъ.

Женева, Августъ 1893.

И. Вазовъ.

ВЪ ПРЪСЛАВСКИЯ ДВОРЕЦЪ

Историческа повѣсть

отъ

Ф. Прохазка.

(Продължение отъ книга V.)

Сплашенъ и тревоженъ шумъ прѣминъ прѣзъ навалищата. Князътъ поблѣднѣ и впи гнѣвниятъ си погледъ въ тоя смѣлецъ. Тервелъ измѣннъ тихо мечъ и чакаше съ крѣвнишки очи първата прѣбързана дума на Владимира, та да направи и да не може вече да се повърне. Сжщото стори веднага и Драганъ, а слѣдъ него и челикътъ на стражата съ своитѣ стотаници, които въ ужасъ съгледахъ, какъ Симеонъ се бѣ изправилъ на чардака и дваждъ махнъ съ чървеното наметало надъ главата си. Въ тая минута, която рѣшаваше не само за безопасността на Славомира, но и за княжеската корона, тънко зазвуча проницателниятъ веселъ смѣхъ на лалата.

— Много изкусно и господарски речено! запищѣ съ дѣтския си гласъ. И азъ не подавамъ ржката си на княза, — защото знамъ, че нѣма да се наведе да я поеме. Та отъ кога е почнѣлъ прѣславниятъ нашъ господаръ да подава ржка на попове?

Гласенъ и злораденъ смѣхъ на придворнитѣ и на Тервеловитѣ солдати, свързанъ съ ново ласкание за Владимира, пакъ повърнъ на княза по-весело разположение, тъй че ядосаната негова лика се прѣтопи въ самодоволна усмивка.

— Ще видите още, приятели, — продължи полугласно лалата, комуто хареса тоя обратъ, — ще видите, че нашиятъ безкрайно великодушенъ князъ още за всичко това ще обдари тоя смѣлецъ, па така ще го побѣди съ своето величие!

Владимиръ, навикнѣлъ винѣги да приема ласканията на слугитѣ си за истина, за право улови тая мисль, да покаже прѣдъ цѣлия народъ своето величие, и привѣтливо се усмихнъ Славомиру.

— Ти си много смѣлъ, човѣче млади, думаше благо-склонно и си поглади съ лѣвицата брадата, грижливо на-кхдрена. Да, твоята рѣшителность не знае никакви граници; но не бива да се каже за Владимира, сина Борисовъ, че не знае да цѣни високитѣ качества, дѣто и да се явхтъ тѣ, и че не дава награда за смѣлостта, ако ште би и въ очи да го докача. Нѣма да те карамъ вече да живѣешъ въ моя дворець, но не ще забравхъ, че си мой гостъ, при всичко че си позволявашъ твърдѣ смѣло да ми обсеждашъ дѣлата. Ето ти моето огърлье, — прещаше му по най-близкия придворенъ тоя накитъ, сваленъ отъ шията си. — Щомъ ти дотрѣба нѣщо, напомни ми съ него, и колкото ми бѣде възможно, ще ти изпълнхъ всѣко желание.

Гръмогласно „ура“, което се разнесе отъ двореца дори и между народа, и безмѣрното ласкание напълно разведри лицето на Владимира и го докара въ прѣдишното безметежно разположение. Като кивнхъ още милостиво съ ржката си на Славомира, който стоеше нѣмъ, обхрнхъ се по широкитѣ свѣтли стълби нагорѣ съ цѣлия си дворъ. Тервель тръгнхъ туку слѣдъ княза и го обсираваше съ угодливи славословия, ако и да кипѣше въ сърцето си отъ несполуката на своята тѣй близка мѣсть. Дарениятъ Славомиръ пуснхъ безгрижно огърльето изъ ржцѣтъ си, та жълтицитѣ, отъ които се ни-жеше, задрънчахъ по настелята. Той гледаше печално за-мисленъ слѣдъ пѣстрата тѣлна боляри, що се губѣхъ на-вжтрѣ.

— Скрий си тая верижка, зачу до себе тънкия гласъ на лалата, който единъ бѣ останхлъ сега наблизу. Може да ти бѣде за добро, на също и на други човѣци, на които би искалъ да помогнешъ.

Славомиръ погледнхъ карикатурното лице на малкия грѣбльо, изъ което лъщеше искрено участие, и неволно скри подадениятъ нему накитъ; на като се опомни въ своитѣ мисли, тръгнхъ изново къмъ навалицата, която го поздрави съ тър-жествена радостъ. Искаше да си продължава прѣсѣчената рѣчь, ала въ него врѣме Тервель вече даваше заповѣдъ въ името на княза да се отведхтъ затворницитѣ пакъ въ тѣм-ницата. Прѣславниятъ, каже, князь отлага сѣдѣтъ ѝ го прѣдостави нему. Страхъ и тъга овладѣхъ при тия думи грамадата злочести, и струпаниятъ народъ заченхъ гласно да негодува. Боляринѣтъ задоволенъ отъ такава послѣдница, из-гледа побѣдоносно множеството, какъ то гърми. Хрумнхъ му да разпѣди недоволнитѣ съ войницитѣ, отрѣдени за стража,

ала видѣ, че е доста раздразнилъ вече народътъ, та не щѣше да си повреди още и на плановѣтъ за послѣ. Махнѣ дръзновено съ глава, както да се закаянше, че и тѣмъ ще дойде редътъ, па се върнѣ назадъ съ весело лице.

— Ой те тебе носачу вѣчни, съ товаръ на гърба, по-туна въ разположение лалата по гърбицата. Ти днеска съ шегата си не на врѣме тѣй ми и развали хубавата игра, на която толкова се радвахъ . . .

Лалата му бутнѣ тежката рѣжа и разпуснаго се засмѣ.

— Истина, истина, храбри болярино! Хубава игра бѣше тя днеска, на която не ми бѣ мѣка да поканиѣ цѣлиятъ дворъ, и бога ми дойдохъ тѣмо на врѣме, за да се поучѣтъ, че най-грамадни нѣща обикновено стоѣтъ на най-слаби крака, и че колкото е главата по-голѣма, толкова бива по-малко бистра.

— Да не искашъ да ми се присмивашъ, лало?

— Де, де, смѣеше се той и седнѣ на стѣпалото, сѣкашъ отмалѣлъ отъ голѣмъ смѣхъ; та кой ли би искалъ да ти мѣти бистрата глава? — напразенъ трудъ! Хубава е шегата, болярино, за таково нищожно човѣче, като мене, — да гледа велики играчи, какъ се борѣтъ за безмѣренъ облогъ, па да имъ бутне при това несъгледно костикѣтъ, и тѣ да сѣ принудени да заченѣтъ изново — ха, ха, ха! Азъ имамъ вече такова щастие, че винаги замахнѣ, та сѣкѣ на двѣ страни, и послѣ пакъ лѣкувамъ па двата края. Но тако ми Перуна, мой прѣбистри болярино, да не ми бѣше при тая шегата за една признателностъ за извѣстна услуга, никой гѣмаше да гледа на твоята игра и на нейната послѣдница съ нѣ-голѣмо удоволствие отъ мене.

Хекторъ бързо скочи да си ходи съ леки стѣпки и въ непрѣстаенъ смѣхъ, а Тервелъ го послѣди съ тежки волни крачки и клатѣше глава надъ неясната му рѣчь.

Славомиръ изпрати утѣсенитѣ затворници чакъ до тъмницата, като утѣшаваше едни и напомняше имъ да се надѣятъ на Бога. Тѣлпитѣ на народа се разотивахъ. Симеонъ само тѣй изчезнѣ, при шумни поздравки отъ народа, съ хубавицата своя сестра отъ чардака, и стражната чета се разотиде тихо по свойтѣ мѣста. Когато Славомиръ излизаше вече изъ портитѣ на двореца, прѣсрѣщнѣ го Симеоновѣтъ слуга и му каза, че господарѣтъ желае да го види. Младиятъ князь го чакаше вече до входа и радостно пригърнѣ своятъ приятель.

— Какво щастие, мой драги, думаше весело, че тѣй непадѣйно и сѣкашъ по чудо като Даниила се отърва изъ тая лѣвска яма! Треперѣхъ вече за живота ти, смѣли мой прия-

телю. Ако и да не можъ никакъ да те осжждамъ за твоята рѣчь, защото човѣкъ съвършенъ като тебе инакъ и не можеше да говори, все пакъ бихъ желалъ отъ душа, да се вардишъ поне още тия нѣколко съдбоносни деня отъ опасностъ, която може да оцети и цѣлото мое дѣло, и приготвеното поправяне на държавата. Войската, придобита отъ мене, ще да е тръгнала вече отъ Цловдивъ и върви къмъ Хемусъ, а пъкъ бройната дружина на Тервеля и върпитѣ нему чети държатъ въ ръцѣтъ си туку-речи цѣлъ Прѣславъ; и при все това азъ махахъ вече ръка за рѣшителенъ ударъ, за да завардѣ тебе отъ внезапния гнѣвъ на Владимира. На ръка ми бѣше днеска само палатната стража и моята дружина, скрита въ палата, и съ тѣхъ само щѣхъ да бѣдѣ принуденъ да защитавамъ дворецътъ, докѣдъ стигне войската изъ Тракия. Хвала Богу, че работата се обѣрижъ инакъ. А сега, драги Славомире, варди се яко отъ Тервеля и отъ неговата мѣстъ. Увѣренъ съмъ, че не ще бѣдешъ въ безопасностъ другѣдѣ, освѣнъ въ моя палатъ, и затуй поръчахъ вече да ти прѣнесатъ нѣщата изъ твоето жилище тука, заедно съ нѣкой си старецъ и съ младия бояринъ Стоянъ, които се намирали тамъ подъ твоя закриля. Тоя пътъ нѣма вече да допуснѣ да странишъ отъ моя домъ поне до тогава, докѣдъ не те видѣжъ вѣнъ отъ всѣка опасностъ.

Славомиръ се стреснѣ отъ това рѣшително желание на младия князь.

— Драги Симеоне! възразяваше усилно; — ти и не досѣщашъ, какъ усилишъ съ тая постѣпка моитѣ мъжи и жестокоостъта на душевната борба . . .

— Успокой се, приятелю, мирѣше го князътъ. Знаж ти началата за отричанье, та не искамъ да ги нарушавамъ противъ твоята воля. Пайдохъ ти за жилище една хижа туку речи толкова малка и простичка, каквато бѣше твоето досегашно жилище, па ж наредихъ и съ такава покѣщнина. Не ти ли хареса и това, можешъ си избра и нареди която вече обичашъ. Никой нѣма да те безпокои въ твоята самотия, — пито и ние съ Любица, докѣдъ не си пожелаешъ инакъ. Да, горката моя сестра ми изповѣда съ плачъ, че си отказалъ да я учишъ и нататѣкъ и че невѣмъ вече мислишъ да ни оставишъ и да тръгнешъ на далечно и опасно пѣтуване. Надѣж се, че не те е понудила къмъ това нѣкоя обида отъ наша страна, за каквато намъ и на умъ не дохажда.

Славомиръ поклати глава съ горчива усмивка.

— Не можъ никакъ да се оплаквамъ, че се ползувамъ съ малко любовъ, думаше сѣкашъ съ натякване. У васъ на-

мѣрихъ замѣна за милитѣ свои роднини, които съ изгнанието си изгубихъ.

— Е, тогава остоятъ само враждата и кознитѣ на напшитѣ противници, които те пѣдятъ изъ България, и ако това ти е важната причина за оплакване, бѣди увѣренъ, че тѣ дълго не ще правятъ така. Още малко, и ще ти докарамъ пълно спокойствие, па ще можешъ да слѣдвашъ своето обикнато дѣло не само безъ мъка, но и съ всѣкаква помощъ отъ моя страна.

— Какъ се мамипшъ, мили приятелю, отричаше Славомиръ. Сдружихъ си вече горчивинитѣ и нападенията съ уречения пѣтъ, тѣй че безъ тѣхъ не могъ и да си го помисля. Коего ме гони отъ тука, то сѣ моитѣ обѣщания, цѣлиятъ мой характеръ...

— Говоришъ нѣкакъ тайнствено, Славомире. Твоитѣ обѣщания, до колкото знамъ, се отнасятъ къмъ апостолското звание, къмъ проповѣданье евангелието между езичниците; а тука никакъ не бива да се оплаквашъ, че за такава дѣйностъ нѣмаме поле. Ако и да се смѣта вече народътъ ни прѣдъ свѣта за християнски, азъ все мисля, че още слѣдъ сто години ще има доста работа да се оборватъ поганскитѣ заблуждения и че и подиръ това още ще може да се говори за проповѣданье евангелието на поганцитѣ, па които кръщенieto е дало само друго име.

— Недѣй разпитва да чуешъ отъ мене сѣщинската причина за отхода ми, молѣше Славомиръ. Ако не я прѣдусѣщашъ вече самъ сега, позна щешъ я, когато ѝ дойде врѣмето. Ала токъозъ могъ да ти кажъ, че моето побуждение е добро и моето отдалечение ще бѣде благодарение и за васъ, и за мене.

— За добрината на твоитѣ побуждения не ми е дохождало на умъ да се съмнѣвамъ, думаше Симеонъ, и водѣше гостѣтъ къмъ своята стая. Знамъ, че твоитѣ мисли и не могатъ да бѣдѣтъ отъ другъ характеръ; ала колкото за онова благодарение, страхъ ме е, че твоето благородство те е вкарало въ измама, защото не могъ никакъ да си обясня, че раздѣлата на двама приятели, които се обичатъ, била полезна и за двамата. Желалъ бихъ по-голѣма свѣтлина въ тая работа, ала искамъ да запазя твоята тайна.

Двамата приятели влѣзохъ въ дългъ трѣмъ, раздѣленъ съ два реда порфирови стълбове на по-високъ срѣденъ корабъ съ изобленъ сводъ и два по-низки отъ странитѣ, по-странны, съ кръстосани сводове. Сводоветѣ се завършихъ на

двата края въ подобни едно на друго кубета, ала не еднакви по величина. Чудниятъ тоя трѣмъ бѣ едно отъ напрѣчныхѣ крила на византийския храмъ, който бѣ съградилъ князь Борисъ, и който Симеонъ упаци отъ пакостната рѣка на Тервеля и равнодушieto на Владимира така, че постави отпрѣдъ нова страда, а часть отъ него употреби за своя стая за работа. Останалитѣ три крила прѣгради по продължението на свода на срѣдното кубе съ лека дървена стѣна. Коринтски стълбове отъ бѣлъ мраморъ, които върху пирамидови набѣжници носѣхъ полукръгове между масивнитѣ подпори на кубето, се издигахъ на два реда едни надъ други. Прозорцитѣ, образувани отъ тѣхъ, пропуцахъ въ красни чупени линии пълни струи свѣтина, що се отразяваше въ разкошнитѣ украшения отъ злато, разноцвѣтни скъпоцѣнни камъни и цвѣтистъ бисеръ, съ които бѣхъ обложени богатитѣ карнизи и главичи на стълбоветѣ. Подобно, ала много по-малко бѣше кубето, съ което се свършваше крилото на другия край. Безбройни мозайкови и фрескови живописи на стѣни кичехъ отдѣлнитѣ поля на подпиритѣ между полукръговетѣ и повисенитѣ стѣни на срѣдния корабъ и на схвата на осталитѣ три крила. Хубавъ образъ на Христа на златно поле, — източенъ типъ, пълень съ божествено благоговѣние, ала непристѣпенъ, дори съ вледена строгость, — сияеше въ пълния блѣсъкъ на единъ снопъ свѣтина тъкмо срѣщу високня срѣдень корабъ, докѣдъ на другитѣ поля на кубето въ успоредень поясъ имаше ликове на отдѣлни апостоли. На една отъ стѣнитѣ на срѣдния корабъ имаше дълтъ мозайковъ образъ, който прѣдставяше ужаситѣ на послѣдния съдъ. То бѣ прочутиятъ живописъ на отца Методия, и на него се приписваше чудесното обръщанье Борисово въ християнска вѣра. Впечатлението отъ тоя живописъ, на който суровитѣ лица изстѣняхъ сѣканъ въ прѣсметиятъ отбѣскъ на свѣтилата изъ тъмното поле, затъмняваше всичко друго и правѣше да се отвлѣча оного съ неодолима сила отъ всички други прѣдмети възъ него. Ако и да блѣстѣхъ тука весели копривени завѣси, що дѣлѣхъ редоветѣ на порфировитѣ стълбове отъ постраниитѣ кораби, и имаше скъпоцѣнна покъщнина, и огньъ прицѣше въ пристроено огнище, все пакъ лавъсната храмова тишина докарваше впечатление на пущиняшко жилище. Тука най-много обичаше да прѣкарва Симеонъ, па билъ се поилъ великиятъ му дѣхъ съ честолубиви планове за ученость и царуванье, или пъкъ се прѣдавалъ въ врѣме на почивка отъ постложенитѣ работи на на-

божностъ и размишление. Величавиятъ красенъ видъ на сградата отговаряше на замаха на първитѣ мисли, а свещената тишина и чистиятъ погледъ върху Методиевото *memento mori* възбуждахъ чувства на страхъ Божи и покорство.

Князътъ намѣсти двѣ столчета до огнището задъ масата, възъ която имаше разложени книги и документи, навити по класически начинъ, и като седнѣ съ приятеля си, загледа се умисленъ въ буйнитѣ пламъци.

— И тъй, ти тъкмишъ съвсѣмъ да ни оставишъ, мили друже! прѣкъснѣ тишината подиръ пѣкое врѣме. За жалость виждамъ, че напусто бихъ те въздържалъ отъ тоя неприятенъ помисълъ, защото е тежко да оборва човѣкъ доводи, които се прѣмѣлчаватъ. Надѣжъ се обаче на твоето приятелство, че нѣма да си идешъ по-рано, но само слѣдъ тия нѣколко дена напрежение и неизвѣстна борба, въ която, вѣрвамъ, ще даде Богъ помощъ и побѣда на правдата и ще да сире произволтъ на клетниците, които радѣтъ само за погуба. Колько се радвамъ, Славомире, че ще могѣ ти посочи достойно поле за работа, когато поемѣ българскиятъ жезлъ! Искахъ да ти прѣдложѣ чинътъ на патриархъ въ своята държава, за да се грижишъ за духовния животъ на нашия народъ, както и азъ за неговото пасѣщно благосъстояние и величие. Бога ми е жално, че нашитѣ надѣжди, на които най-много се радваме, тъй внезапно се разпеляватъ.

— Благодарѣ за довѣрието, добри Симеоне! думаше Славомиръ скромно. Младъ съмъ още и неопитенъ за таково звание, което никакъ не съмъ заслужилъ. Него чинъ ще приемѣтъ вмѣсто мене стотини други, които сѣ много по-призвани за него и ще го изпълняватъ съ такава сѣщо, ако не и съ по-голъма ревностъ.

— Ти си скромень, както обикновено, Славомире, и не признавалъ своитѣ заслуги. Напразно е вече наистина да се говори за това, като си рѣшилъ твърдо да си ходишъ; ала безъ всѣко ласкание азъ пакъ думамъ, че не познавамъ тука другитѣ тъй всеобщо обикнѣтъ у народа и за своето богословско образование тъй заслужилъ, както си ти. Стига да има пѣкаква надѣжда, че ще мине причината, която те гони оттукъ, ще оставишъ нея служба за тебе пезавзета и ще се радвамъ на деня, когато ще се завърнешъ.

— Не прави така, Симеоне, отричаше гостътъ му. Не ламтиѣ за високи чинове и съвсѣмъ не бихъ ги приелъ отъ свой приятель, за когото мислѣ, че ме цѣни по-горѣ. Не тъкмижъ за винаги да напускамъ тая земя, която ми станѣ

второ отечество. Щомъ изпълнихъ своитѣ обѣщания, и причината, която ти споменахъ, измине — а ще молихъ Бога, дано мине по-скоро — ще се завърнѣ пакъ и ще починѣ у тебе. Сега ме прѣслѣдва душевна буря и опасностъ за грѣхъ . . . Ти безъ друго не ще искашъ за мене погуба, като ме задържанѣ да останѣ, и азъ ти обѣщавамъ изново, че колкото ми бѣде по силата, ще гледамъ да се върнѣ и ще ти послужи и безъ онова звание съ всички сили въ духовната работа за доброто на твоя народъ.

— Съ радостъ приемамъ твоето обѣщание, рече младиятъ князъ и му стисна ръката. Вижъ, приятелю, какъ се готви вече за своята задача. Не смѣтамъ, че управата на държавата е просто изворъ на удоволствия, но че е служба съ тежка отговорностъ. Много вече мислихъ надъ плановете, какъ да се повдигне у насъ благосъстоянието и силата на държавата, а сега обрънахъ внимание и върху народното образуване. Искамъ да поканихъ при себе си учени хора, които да основатъ училища и да прѣвождатъ на езика ни светото писание, па и други полезни книги. Ето самъ захваналъ прѣводѣтъ на рѣчитѣ на светого Ивана Златоустъ. Вижъ тука моята „Златоструя“ . . .

Извади изъ едно кедрово, обито съ коприна ковчеже свитѣкъ пергамени и ги положи прѣдъ другаря си, който съ радостъ пое съчинението и зачете съ разведрено лице.

— Ти си великъ духъ, Симеоне, думаше въ дълбока почуда на княза. Да, ти си единичѣкъ достоенъ за бащина прѣстолъ. Богъ да те благослови въ всички твои затичанья и цѣли. Ти ще бѣдешъ първъ славѣнски господарь, който ще озари своята корона съ блѣсъкъ на ученъ писателъ. Нѣка самъ Господь те награди, че и тоя свой даръ обръщашъ за слава нему и за доброто на своя народъ. Виждамъ вече въ душата си, че ще направи твоето име най-славно въ реда на всички български господари! . . .

Симеонъ горещо пригърна приятеля си. Бѣше дълбоко трогнатъ отъ неговитѣ искрени думи, изговорени съ вдъхновена правдивостъ на пророкъ. Въ това врѣме се отворихъ височитѣ, съ мѣдъ обковани врата и въ трѣма влѣзе Любица съ бързи крачки. Като съгледа Славомира въ обятията на брата си, сепна се, и живъ руменецъ зачърви поблѣднѣлото нейно лице. Симеонъ заблѣжи, че и праятелѣтъ му затренера и поблѣднѣ, като се измъкна смутено изъ неговитѣ рѣчи. Спогледа ги малко единиятъ и другиятъ, и съ усмивка наблюдаваше взаимното имъ недоумѣние; ала като ставаше

то все по-вече мѣчително, пристѣпи къмъ Любица, която се загледа въ блѣскавитѣ арабески на подната мозаика, па излеа я пригърнѣ въ своята лѣвица.

— Тѣй ми се струва, че моята сестрица се бои отъ бившия свой учителъ, рече любезно, като ѝ повдигаше съ дѣсницата наведената глава. Ще ми се да припишѣ твоята постѣпка само на боязливостъ, защото не може да е отъ непризнателностъ и незачитанье, че пропуснѣ да поздравинѣ нашиятъ приятелъ.

Любица несмѣло погледнѣ Славомира, па се поклони, като прошепнѣ нѣколко невразумителни думи.

— Колко си станѣла наведнѣжъ свѣнлива! дивѣше се князѣтъ и я заведе къмъ масата. Па още си разплакана. — Чини ми се, че все мислишъ за оня неприятенъ сънъ, боязливо дѣте! засмѣ се радушно. Ето, сега ще го обадиѣ на Славомира: той по-добрѣ отъ мене ще ти обясни, колко е лихъ твоятъ суетѣренъ страхъ.

— Ахъ не, не, добри мой Симеоне, — недѣй! молѣше го дѣвойката.

— А защо не, страхлива моя сестрице? Какво има отъ единъ сънъ? Па изглежда напаконъ, че му придавамъ по-голѣма важностъ, отколкото заслужа такава играчка на безудзната фантазия. Или ти се струва вече Славомиръ тѣй чуждъ, че се боишъ да му изповѣдашъ онова, което повѣри на брата си? Най-сетнѣ ние възбудихме сами неговото любопитство, и наша длѣжностъ е сега, да го успокоимъ.

— Славомиръ не е любознаенъ, възразяваше Любица несмѣло.

— Я гледай, какъ умѣешъ да хвалишъ, като се надѣнешъ съ това да сполучишъ нѣщо, смѣеше се неотстъпниятъ Симеонъ и гладѣше буйнитѣ ѝ тъмни коси, па поглеждаше проникателно и безпокойниятъ си приятелъ, който се възвиваше на друга страна.

— Работата е, че на Любица се присѣнило нощесъ, — захванѣ безъ да гледа, че тя му стиска рѣката съ нѣма просба. — какъ била ужъ, както обикновено, между цвѣтята си въ градината, и тамъ била тоя пѣтъ, противъ своето обикновение, твърдѣ скърбна и утѣснена. та и жално заплакала. Сторило ѝ се, че е тѣй сампеничка и горка сиротиня въ широкия този свѣтъ, безъ любовъ и състрадание за утѣха . .

— Леле, Симеончо!

— Не съмъ азъ кривъ, мила сестричко, ако не описвамъ всичко тѣй, както ти ми го прѣдстави, но ти си крива, че

не щешъ сама да го разкажешъ. Да, — та наша малка непрѣдпазлива Любица съвсѣмъ забравила въ своята скѣрбъ, че има братъ, който съ любовта си би я извелъ отъ измама, и че има приятель Славомиръ, който толкова е направилъ зарадъ нея, па и да трѣба вече да обърне своята грижа възъ друга страна, а не да учи дозрѣлата си ученичка, все не ѝ е отрекълъ съ това нито утѣхата си, нито приятелството. Напоконъ трѣбало горкиятъ нашъ татко да излѣзе изъ манастира и да успокои своето разплакано чедо! И за чудо, ако и да живѣе толкова далечъ отъ насъ, та и не дочува може би за нашата сѣдба, той пакъ най-добрѣ знаелъ, какъ да успокои своя Любица . .

— Симеоне!

— Тѣй зеръ, сега се виешъ къмъ мене, сега знаешъ, че имашъ братъ, ала не смѣж да ти натяквамъ за тѣгата, че си въ самотия. Знаж, че такава тѣга обикновено се вселява въ сърцата на дѣвойки, кога стигнатъ твоя пора... И така нашъ татко — да не приказвамъ много — дошълъ и прѣдалъ осиротѣлото си чедо въ обятията на Славомира да го пази, и на това мѣсто, чини ми се, тя била напълно задоволна, защото нататъкъ вече нѣмало ни дума за плачъ и тѣга... Добрѣ ли съмъ запомнилъ, Любице?

— Ахъ, колко си лошъ! шепнѣше тя и притискаше своята разпалена лика до гърдитѣ на безпощадния братъ.

Славомиръ метнѣ болестенъ, укоренъ погледъ върху своя приятель, който обаче ужъ не съглеждаше това, но продължаваше все така шеговито и по-нататъкъ.

— Да,—и тъкмо всичко било на редъ, когато веднага сънътъ се обърналъ. Не знамъ отдѣ и какъ явилъ се тамъ единъ великански змѣй, какъвто въ приказкитѣ краде хубавицитѣ царски дѣщери, и това чудовище имало главата на Тервеля. То било дивно нѣщо, — змѣй съ човѣшко лице, ако можеше случайно да се брои и Тервель за човѣкъ, — ала трѣба да кажж за похвала на фантазията на своята сестрица, че това е много сполучна комбинация, противъ която и присмѣхуникътъ Хораций въ своята оцѣнка за подобни чудовища не би ималъ що да възрази. Мислж дори, че и художникътъ не би могълъ да завърши по-добрѣ образътъ на змѣй, защото вече и отецъ Методи, безъ да познава тоя кръвнишки боляринъ, е далъ на оня дяволъ негово подобие.

Славомиръ и Любица плахо погледнахж приказвача, па и себе си, като се разбирахж нѣмо за своя нѣкогашенъ разговоръ.

— Тоя змѣй — приказваше нататѣкъ князѣтъ — уловилъ най-първо нашия гостъ и го погубилъ . . . Ти пакъ блѣднѣешъ, Любице?

— Азъ не съмъ крива, думаше дѣвойката и треперѣше, сънѣтъ бѣше тѣй живъ, тѣй истински! . . .

— Ха, ха, истински, а пѣленъ съ гущерини и чудовища, които никога не сж видѣли и свѣтъ божи, освѣнъ въ сънища и басни! Тѣй ми се струва, че прѣхвалихъ тая послѣдователность на твоята фантазия, ала все може да ти бѣде за извинение, че тепърва днеска си познала, и то на сънѣ, какъ змеятъ Тервель би намѣрилъ въ нашия Славомира своятъ свети Георги . . .

— Ти си днесъ наистина безпощаденъ, Симеоне; нятякуваше му Славомиръ. защото ми припомняшъ минутитѣ на моята слабостъ, за която веднага слѣдъ безразсѣдното си дѣло съмъ се каялъ

— Каялъ?! повторихъ Симеонъ и сестра му очудени като въ единъ гласъ.

— Никога не ми се показва по-възвишенъ, колкото въ оная минута, когато наказва Тервеля, че бѣ прѣстѣпилъ противъ слабия старецъ! думаше Любица пламенно, като забрави мѣгновено всѣка срамливостъ.

— За право, този пътъ трѣба да се поставижъ противъ тебе и да се придружижъ къмъ Любица, потвърждаваше Симеонъ. Кешки да бѣхъ човѣшкитѣ слабости все отъ такъвъ видъ! Споредъ твоитѣ думи сѣдижъ, че би трѣбало да осѣждашъ и благородниятъ гнѣвъ на Христа, който съ вѣже изгони изъ храма купцитѣ, що мърсѣхъ священото мѣсто . . . Но — да не забравяжъ края на разказа си. Сѣщо както въ обикновенитѣ приказки, змѣятъ отнесълъ нашата царичка нѣкъдѣ въ диви планини, но тамъ се посвидило за плячката му на многобройни други чудовища, докѣдъ най-сѣтливъ му направили заслужена честь, като го утрепали на една скала. Тогава се спуснахъли и сами въ жестокъ бой помежду си зарадъ оставената царичка. Въ туй врѣме ударила свѣткавица въ тая дива врѣва и катурила всичко въ дълбока мрачна пропастъ . . . Това е то страшниятъ край, — причина на много сълзи на наша Любица. която обаче, слава Богу, бърже се изтъргнахъла изъ страшнитѣ змѣйски ногти и скоро съвсѣмъ ще ги забрави . . . Както видишъ, твоятъ истински сънъ не разплака никого отъ насъ и мълчанъето на приятеля ти доказва, че той го смѣта за толкова маловаженъ, дѣто не иска и да те приговаря . . . Да, — забравихъ споредъ тоя сънъ да те по-

питахъ и за причината на твоята споходба. Безъ съмнѣние ти е домъчнѣло, та идешъ приятно да ме поотвлѣчешъ отъ моята самотия?

— Дойдохъ да узнамъ, какъ е съ Славомира, отговаряше Любица. Страхъ ме бѣше, да ли не го заплашва още опасностъ отъ Тервеля и да ли е приелъ твоето прѣдложение.

— Придумахъ го на половина, противъ волята му, защото ми се види, че е жеденъ за опасности и смъртъ . . . За какво се замисли така навъсено, приятелю? обърнхъ се къмъ Славомира.

— Припомнихъ си за родителитѣ, — отговори той и се стресна като отъ сънъ, — да ли сж още живи и дѣ ли ще бѣде сестра ми Божана, която оставихъ тъкмо въ цвѣта на годинитѣ, горѣ-долу както Любица . . .

— И ти имашъ сестрица, Славомире? зачуди се Любица съ живо участие. До сега не си ми споменувалъ никога. Ахъ, съ каква радостъ бихъ се запознала съ нея!

— И азъ първъ пътъ чувамъ сега за това, додаде Симеонъ. Хемъ паистина, че за живота на приятеля си знаемъ изъ людски уста по-вече, отколкото отъ самия него. Ти до сега бѣше много затворенъ спрѣмо насъ, Славомире . . .

— Примамъ тоя укоръ за смѣтка на своя слабостъ, отговори Славомиръ замрачено. Ако и да напущахъ Моравия рѣшително, дори и весело, все пакъ ме нападнахъ бърже въ чужбина тъга и грижа за ония, които нѣкога ми бѣхъ всичко. Обаче страхъ ме бѣше да се прѣдамъ прѣкалено на това чувство, за да не ме отбие отъ прѣдначертания пътъ, и така само нѣкога въ молитвитѣ давахъ воля на своитѣ мисли за тѣхъ. Въ челядното ваше щастие се бояхъ да пробуждамъ тия спомени, па така станж, че съмъ прѣмълчавалъ за своя животъ и за работитѣ въ своето отечество. Отъ дълги години излинѣхъ вече ония скжпи образи въ моята душа, и опасността изгуби своята важностъ. Ще ви прикажж своитѣ случки, както ми дойджтъ минутно въ ума, и ще измиж така споредъ силитѣ си укорѣтъ за неоткровеностъ къмъ своитѣ приятели. Родилъ съмъ се тъкмо година прѣди да повика въ Моравия мѣдриятъ нашъ князь Ростиславъ светитѣ славѣнски апостоли. Баща ми, Славомиръ, бѣше неговъ братанецъ и по-голѣмъ братъ на Светополка, който бѣ тогава още удѣлни князь Нитрански. Докждъ Светополкъ, жеденъ за слава и мощъ, дирѣше всѣкакъ да спечели княжеска приязнь, та да се докопа до прѣстола по-скоро отъ баща ми, тоя живѣеше съвсѣмъ далечъ отъ подобни обществени желанія

въ затишието на жуиното си градище и оставише на по-младия братъ волю поле за планове. Живѣеше само за своята челядь и за своитѣ подданици въ удѣлната жупа, и тѣ всички го обичахъ за неговата добрина и благороденъ умъ. Той бѣ единъ отъ първитѣ, които посрѣщнахъ светитѣ солунски братя на наша земя и които почнахъ веднага да разпространяватъ тѣхното учение по своитѣ краини. До него врѣме сѣ ни дохаждали, истина, просвѣтители и изъ Пасовъ, Салцбургъ, Регенсбургъ и други нѣмски епископски градове, но тѣ не знаяхъ отъ една страна езикътъ и нравитѣ на моравския народъ, които прѣзирахъ въ своята нетърпѣлива надмѣнностъ, а отъ друга страна се изпращахъ тамъ повечето за печалба на своитѣ епископи, що се стремѣхъ да прибиратъ тлѣсти десетѣци отъ нови епархии. Мнозина отъ нашитѣ бидохъ покрѣстени отъ тѣхъ, ала надали познавахъ това, и така остаеше дѣйността на тия попове залудо. Тѣ първа Кирилъ и Методи, запознати и двоицата сѣ нашия езикъ, като славѣне родомъ, и вдъхновени отъ истински духъ апостолски, съзорихъ ясно деня слѣдъ тъмното мѣждене. Помнѣхъ, какъ татко придобиваше за новото учение нашитѣ прости, ала упорито вѣрни на своитѣ обичаи планинци. Когато настахъ погански тържества въ лѣсоветѣ, не даваше да ги прѣскатъ съ насилие, както правѣхъ други и все безуспѣшно, но за очудване на всички поръчваше да ставатъ край жуиното градище, па тука между танци и пѣсни, като си почиваше народътъ, разговаряше кратко съ людѣтъ за досегашнитѣ заблуждения и за новата свѣтлина на вѣрата, тъй че ония отъ тѣхъ, на които добриятъ характеръ сѣ жестокость става упоритъ, напуцахъ игритѣ си и жертвитѣ и като сѣдахъ наоколо му, слушахъ внимателно неговитѣ думи. А думитѣ бивахъ ту весели, за да възбуждатъ участие у слушателитѣ, ту развълнувани, та се всица разплаквахъ. Азъ седѣхъ на моравата до полѣтъ на татка, и като гледахъ това напрегнато участие и всеобщо въодушевление на народа, вече тогава, ако и дѣте още, почувствувахъ силно желание да правѣхъ като него, щомъ еднажъ дораснѣхъ. На думитѣ му помагаше да дѣйствуватъ не малко и това, че като иметъ е билъ и пошъ на своята жупа въ погански врѣмена и старото уважение отъ това звание прѣминахъ възъ него и като възъ учитель християнски. Полека-лека поганскитѣ олтари пустахъ отъ равнодушнето на самитѣ погани, и вмѣсто да слави боговетѣ, народътъ се събираше вече въ храма на градището, основанъ тамъ отъ самия нашъ свети архиепископъ. Тогава бѣше

още мѣжъ въ пълна сила и свето вдѣхновение пламтѣше съ блѣсъкъ изъ добритѣ негови очи. И до сега ми сѣ още въ ума всичкитѣ негови думи, що ми е проговарялъ, когато заведенъ отъ татка му цѣлувахъ рѣка. Мислѣхъ за тѣхъ непрѣстайно, и още тогава ми се искаше да побѣгнѣхъ отъ дома и да вървѣхъ слѣдъ него. Азъ бѣхъ момче буйно, дори диво. Игритѣ на другаритѣ никога не ме радвахъ. Скитахъ се по лѣсоветѣ самъ самичѣкъ безъ да слушамъ събѣти и да се вардѣхъ отъ опасности, и често съмъ уплашвалъ до смъртъ добрата си майка, като се спущахъ отъ градището, тъкмо дѣто скалата бѣше най-стрѣмна. Като видѣше татко ми, какъ яко се държѣхъ на конъ и се опитвамъ да въртижъ тежката сулица или млатъ, съ усмивка ми прѣдричаше, че ще станѣ храбръ войникъ, ала скоро трѣбаше да си повърне думитѣ, когато за пѣрвъ пѣтъ ме взе съ себе на ловъ и видѣ, че се боѣхъ отъ кръвъ. Азъ бѣхъ се заплакалъ надъ единъ убѣхтанъ промушенъ еленъ и вече не рачехъ и да чуѣхъ за ловъ. И звукътъ на роговетѣ, що ечахъ по ловъ изъ горитѣ, изгуби за мене бившата си сладость и вече не будѣше въ душата ми дълбоки примамливи желанія: той ми се чинѣше като плачъ на горкитѣ животни, за чието убиване даваше знакъ. Сѣщо и веселата свирня на гусли и гайди, при които вечеръ играяхъ ратаитѣ на двора, не ме досѣгаше, — дори наопаки, ми стискаше сърцето съ чудна тежина отъ жалъ и не рѣдко ме хвърляше въ сълзи. Тѣхъ гледахъ укорно и чудно и на малка Божанка, която вече се ловѣше въ хорото, и никога нейната любовость не сполучи да ме увлѣче въ него. Така прѣминѣхъ моята младость, когато изведнѣжъ настанѣ пѣленъ обратъ. Единъ день видѣхъ какъ носѣтъ кървавъ мечъ край градището и оттамъ по дѣдинитѣ. Подиръ това настанѣхъ плачове на женитѣ, които се прощавахъ съ мѣжветѣ си и синоветѣ. Въ подградието се трупаха отъ вси страни военниятъ запасъ на жупата. Всѣкой способенъ за оружје бързаше да увеличи броятъ на пѣстрата навалица. Едни пѣлнѣхъ своитѣ стрѣлници съ шипове, други опитвахъ пружността на лѣковетѣ и силата на тетивитѣ, или триехъ и точехъ своитѣ мечове, сулицы и млатове. Втурнахъ се между тѣхъ, и отчасти отъ кѣсанитѣ имъ разговори, отчасти отъ пѣсенъта на единъ юнакъ, който бѣ взелъ да въспѣва на гусла новото събитие, научихъ причината на всичкото това бързане и обрѣжване. Чичо Свето-полкъ, като не можалъ да причака редъ за власть, поддалъ се съ удѣлната си земя на нѣмския кралъ Людовикъ и отмах-

нхлѣ отъ себе покорството къмъ княза Ростислава. Тоя като гонѣлъ измѣнникътъ братанецъ билъ коварно плѣненъ отъ него и прѣдаденъ на нѣмцитѣ, които ослѣпили клетиятъ князь и затворили го въ манастиръ. Светополкъ завладѣ прѣстола, но плодътъ на измѣната не биде му благословенъ. Синътъ Людовиковъ Карломанъ, войвода хорутански, лукаво го плѣнилъ, и като завзелъ бързо най-укрѣпенитѣ мѣста и твърдини моравски, овладѣлъ така цѣлата земя, надъ която поставилъ господари подчиненитѣ свои маркграфове австрийски, Вилхелмъ и Енгелшалкъ. Нашето отечество, до тогава мощно и речи напълно независимо, се озова изведнѣжъ подъ игото на чужденцитѣ, и недостойнитѣ нѣмски епископи памѣрихъ врѣмето сгодно да си отмѣстѣтъ за своята изгубена печалба. Плѣнили обичниятъ нашъ пастиръ и хвърлили го въ люти мѣки. Самитѣ епископи, безъ да зачитатъ честитѣ папски послания, мѣчили го съ гладъ и студъ, като го оставяли цѣли часове голъ да мръзне, па дори го и биели съ собствени рѣцѣ съ конски бичове. Отъ всичко това народътъ ни дълбоко докаченъ се побуни по всички краища на Моравия за да сваля новото насилно владичество и да освободи своятъ архиепископъ. Разтревоженъ отъ тия думи отърчахъ изъ подградието нагорѣ, и тука ме пригърнхъ майка ми съ плачъ, безъ да може да отговори на моитѣ безбройни запитвания. Въ домашната стая съзрѣхъ татка си съ посърнѣло важно лице и съвсѣмъ обрѣженъ, обиколенъ отъ кметове и владици (владѣтели). Дошли бѣхъ, водени отъ едната мисль да си поставѣтъ на чело татка ми, и му подавахъ въ тежкитѣ тия врѣмена изборътъ за князь. Татко прие рѣшително нелесната задача. На молбитѣ ми да ме вземе съ себе си и да боювамъ за обичния архиепископъ, той ми обрече съ усмивка, че по-сетнѣ самъ ще дойде за мене, слѣдъ което се прости и трѣгнѣ на чело на своята дружина. Оставенитѣ жени, дѣца и старци струпахъ стадата си и нанесохъ на едно своята покъщнина въ двореца, да ги пази поставениятъ гарнизонъ, а пъкъ азъ всѣкой день обикаляхъ по дървенитѣ укрѣпления и гледахъ нататкъ, дѣто въ горитѣ бѣ изчезнѣлъ татко съ дружината си, дали ще скоро да се върне и за мене. Горѣхъ отъ жажда за бой и упражнявахъ слабата си рака да въртижъ млатътъ. Полека се сипѣхъ насърчителни вѣсти за побѣдитѣ на нашитѣ дружини, които отдѣлно нападали отъ бърдата нѣмскитѣ чети и защитенитѣ отъ тѣхъ градища. Нападателитѣ се намирахъ вече на тѣсно въ чужда земя слѣдъ многобройни поражения, които се нижехъ като

въ една верига. Карломанъ изпрати нова силна войска въ Моравия, ала тука се измами, като постави Светополка на чело на войската въ надѣжда, че той ще по-лесно да смаже своитѣ сродници и подъ видъ на домашенъ управителъ ще да умири побунениятъ народъ. Светополкъ се приближи подъ Велеградъ, който бѣше вече прѣвзетъ отъ татка ми, и го обсади. Обаче при обсадата той се споразумѣ съ своитѣ съотечественици и пакъ измѣни на нѣмцитѣ, които всички, и съ своитѣ маркграфове въ единъ кървавъ день заплатихъ съ главитѣ си коварниятъ посѣвъ. Татко ми тогава като не рачеше да двои народътъ отъ брата си, отстъпи нему властта и се оттегли въ тихото си жилище, благославянтъ отъ всички.

Князь Светополкъ наказва съ жестоки удари вѣроломството на нѣмцитѣ. Разшири досегашната държава съ Панония, а слѣдъ три години побѣдоносна война и слѣдъ многократни напомнянья отъ папата се върнѣ и нашъ Методи, но повѣхнѣлъ отъ мъжки и разбитъ като старецъ. Само силата на възвишения неговъ духъ и ревността въ спасителното дѣло му останѣхъ неизмѣнени. Като го видѣхъ въ това положение, загорѣхъ отъ силна умраза противъ виновнитѣ на бѣдитѣ му. Между туй дозрѣвахъ като юноша, и Светополкъ, щомъ навѣсти татка ми, изслуша радостно моето желание да ме приеме въ войската. Надѣждитѣ ми за бой съ нѣмцитѣ не се изпълнихъ веднага, ала Светополкъ все ме хвалѣше, дѣто му помагахъ да завладѣе съсѣднитѣ славѣнски племена — Висляне, Слезяне и Милчане, и ме направи вождъ на войската си. Напоследъвъ взехъ участие въ войната противъ Арнулфа, сина Карломановъ, и ако и да желаше собствено Светополкъ да придобие за Ариба, когото закриляше, австрийското маркграфство, азъ смѣтахъ него бой като отплата за Методиевитѣ страдания. Слѣдъ побѣдоносната битка на река Раба върнѣхъ се въ Велеградъ и издирихъ тамо Методия. Намѣрихъ го въ бѣдна хижа извънъ града, дѣто гледаше единъ заробенъ нѣмецъ боленъ. Похвалихъ му се съ нашата побѣда като съ блѣскаво отмъщение, и вѣрвахъ че ще го зарадвамъ съ това, ала светиятъ старецъ ме изгледа строго и съ укоръ. — Сину мили, — рече ми, — азъ простихъ вече отдавна на заслѣпенитѣ си противници грѣховеѣ противъ мене. Много ми е жалъ, че си искалъ да мѣстинѣ за мене. Вижъ тамъ оня клетникъ, когото сѣ напуснѣли приятели и сѣ го оставили безгрижно на смѣбата неприятели, та тегли въ чужда земя безъ състрадание . . . Да му помагамъ е моята мѣсть, и ако го упазѣ, тоя день

ще ми бѣде много по-милъ отъ всѣка голѣма побѣда съ кървава битка.

Тия думи произведохъ въ мене дълбоко впечатление. Взехъ прошка отъ Светополка и си отидохъ въ бащиното градище. Славата, що ме сподиряше, ми се струваше като постояненъ укоръ за извършеното зло. Скитахъ се пакъ самъ по горитѣ и размишлявахъ надъ думитѣ на светеца, докѣждъ най-послѣ оставихъ за винѣги своята бащиния и станѣхъ Методиевъ ученикъ.

Славомиръ прѣстанѣ за минута да разказва и като видѣ очитѣ на дѣвойката разпалено впити въ своето лице. боязливо прѣкара прѣзъ ума си още веднѣжъ своятъ разказъ, да не би да се е изтървало свободното му сърце, та съ трогателно описание или самохвала да го направи за нея още по-прѣлестно свѣтълъ. Минѣ съ рѣка по горещото си чело и продължи пататѣкъ за своитѣ неволи по дългитѣ пѣтища, дѣто е придружавалъ архиепископѣтъ, за гонението отъ нѣмцитѣ противъ богослужението на славѣяски, за заслѣпения Светополкъ и за своето изгнание. Споменѣ благодарно и за любезния приемъ на изгнаницитѣ отъ княза Бориса и съ поблѣднѣло лице и трепетливъ гласъ даде особна важность на даденитѣ свои обѣщания. Симеонъ явно се сепнѣ, като се научи за новия обѣтъ, и въ душата му станѣ ясно, защо говори приятелѣтъ му за тежки бойове и защо иска на всѣкой начинъ да се махне. Съ дълбока горестъ погледнѣ хубавицата своя сестра, която сѣкашъ не проумѣваше значението на злокобнитѣ думи. защото яснитѣ ѣ голѣми очи безъ никаква тревога, като унесени отъ сънъ, тѣжовно почивахъ възъ лицето на разказувача. Той почувствува и горещо състрадание къмъ благородния си приятелъ, който съ всячка сила се бори съ тежката сѣдба, — безъ да гледа и тука да си поотдѣхне срѣди драгостъ и обичъ. Разбра въ душата си всяката оная болка и злочестина, които наскоро ще има да стигнѣтъ и двоицата, и гърдитѣ му се застискахъ. Желаете отъ сърце зарадъ сестра си и Славомира, да бѣде тоя съ характеръ по-мекъ и да се избави нѣкакъ отъ оковитѣ, що го притискахъ.

— Богъ е най-милосърденъ къмъ насъ, негови слаби чедъ, драги Славомире! — думаше разтревоженъ слѣдъ свършека на разказа му и несвързано съ него. Той навѣрно неще иска да страдаме зарадъ безразсѣдната крачка, що направихме, когато не сме ни прѣдчувствували, каква ще сетница да има тя за насъ . . .

— Какво искаш да кажеш съ това, Симеоне? питаше Славомиръ поблѣднѣлъ и постанъ развълнуванъ отъ стола.

— Това само, отговори оня уклончиво, — че самъ азъ, нищожно творение прѣдъ Господа, чиято милость е сѣнеа въ неговия слънчовъ лъчъ, бихъ незабавно освободилъ отъ служба всѣкъ свой слуга, да видѣхъ, че тя му причинява страдания, които изначало не е прѣдвиждалъ . . .

Очитѣ на двамината мъжа се срѣщнахъ въ дългъ чуденъ погледъ, който не малко приличаше на борба. Явно бѣше, че си разумѣхъ. Погледътъ на Славомира съ болка прѣмина по стройната снага на обичната дѣвойка; — неговътъ отговоръ бѣ, че нѣмо и отрицателно поклати съ глава. Накъ сѣднѣ убито като въ шеметъ и подирѣ глава на ржцѣтъ си разтреперени.

— Ахъ, дѣ да бѣше Славомиръ боляринъ! въздъхнх Любица безъ да помисли, че тъкмо се рѣшаваше вурху щастieto на нейния животъ.

— А защо би желала така, любезна сестро? питаше братъ ѝ, като я притискаше горещо къмъ своитѣ гърди. Мислишъ може би затуй, че бихъ могълъ тогава по-лесно да задържъ нашия приятелъ, като го обсипвамъ съ почести? Славомиръ не копнѣе за тѣхъ, както видѣ вече. Да бѣше така, той сега щѣше да бѣде вождъ и свѣтълъ князь въ своето отечество, и ти изобщо не би го ни виждала. Бѣди благодарна на духовния му чинъ за своята блѣскава отхрана.

— Немѣ наистина, наистина ще си иде? издума дѣвойката усилено и лицето ѝ станъ блѣдно като снѣгъ. И ти ли не можешъ да го задържишъ тука, драги ми Симеоне?

Симеонъ отвърнх глава отъ очитѣ, които сѣкашъ му пробуждахъ сърцето.

— Още едно срѣдство не сме опитали, — силомъ подимаше шеговито. Нашътъ приятелъ обѣща да остане тука още нѣколко деня. На ще ти дамъ добра дружина отъ сами боляри, и съ тѣхъ ще можешъ задържа Славомира до тогава, докогато се свикне и нѣма да иска вече да си ходи.

— Ти се шегувашъ Симеоне, думаше сестра му, утѣснена. То би било насилие, и това да си позволж азъ, па още и къмъ Славомира? — не, не, той би се чувствувалъ тука злочестъ, и азъ би трѣбало да го пуснж на първа дума! добави съ разтреперанъ гласъ.

— А не знаешъ ли ти, Любице, друго нѣкое срѣдство, безъ насилие, та да можешъ съ него да го плѣнишъ? питаше я Симеонъ, като я цѣлунж въ бѣлото чело.

Любица го погледнѣ съ почуда и жално, жално поклати глава.

— Като не послуша твоитѣ просби, нѣмамъ вече надѣжда, рече тихо съ сълзи на очитѣ. Моятъ гласъ е, за жалость, прѣслабъ за това . . .

Князътъ посви рамена като въ съмнѣние. Въ това врѣме влѣзе слугата и обади, че нѣкоя си госпожа, забулена, слѣзла отъ носилката и моли за срѣща съ княза. Симеонъ станѣ, извини се кѣсичко, на метнѣ още погледъ върху двамата свои гости, като да желаше да се разбержтъ тѣ сами, и излѣзе изъ трѣма. Подиръ него настанѣ дълбока тишина. Любица се свѣнѣше да почне разговоръ, а Славомиръ се боеше. Въ това дълго врѣме на мрътва, душна тишина нѣколко пѣти грѣмотевица се разби надъ високото кубе и нетрайна свѣтлина на слънцето поигра по разкошнитѣ стѣни и лѣскавия подъ. Славомиръ, който седѣше съ лице сложено на рѣцѣтъ срѣщу Любица, станѣ безпокойно и се разхождаше изъ трѣма.

— Симеонъ каза, че ще се върне скоро, а още го нѣма, — думаше си и обрѣщаше всѣка минута очитѣ си кѣмъ вратата. Не бѣше рѣшенъ, да ли трѣба противъ всѣко приличие и противъ волята на приятеля си да излѣзе, или да остане и да търпи нататѣкъ въ тази мрътва тишина напрежението между себе си и Любица: боеше се, че при първа дума помежду имъ, произнесена на самѣ, това напрежение ще избухне въ пагубна буря. Крачкитѣ му ставахъ все побързи и вжтрѣшната тревога растѣше. Сърцето му лудо тупаше. Напokonъ се спрѣ прѣдъ образа на послѣдния сѣдъ, като искаше съ мощното впечатление, що му правѣше виныги това художество на светия майсторъ, да отбие на друга страна токътъ на своитѣ мисли и да се подкрѣпи съ далеченъ споменъ противъ по-нататѣшни изкушения.

Срѣдата на образа завзимаше Христосъ, като вѣченъ сѣдия, седнѣлъ на златенъ прѣстолъ, обиколенъ отъ ангели. Въ ръка си държеше книгата на живота, а около главата му се прѣскахъ ослѣпителни лѣчи, които пълнѣхъ срѣдното поле и постепенно чезѣхъ въ двѣтѣ пострани поля на образа, докѣдъ се изгубжтъ въ свършена тъмнина. Отдѣсно на сѣдията, изъ чието благочестиво лице свѣтѣше величие и строгость, стоеше свѣтълъ ангелъ и приемаше съ блага усмивка подъ своитѣ разперени крила ония, които сѣ обявени за праведни, а съ лѣвата си ръка имъ показваше отзадъ озарени врата. Отъ другата страна колѣничеше на

сивъ облакъ ангелътъ на вѣчното зло и съ пѣкленъ присмѣхъ надъ изобилна жетва посрѣщаше клетници, които се прѣспиваха: тайна мощъ ги караше подъ тъмното негово крило. На полето на образа отъ лѣва страна се носѣше надъ пепелявата земя хоръ ангели съ зурли, и пустата земя се оживѣваше отъ страшни полуднаги тѣла въ схумнати дрипи. Нѣйдѣ се подаваше наполовина изъ разтворената почва човѣшко подобие, какъ чуи въ ужасъ рѣцѣ и сѣкашъ изново иска да се скрие въ гробната утроба, но земята неумолно рига всичко, що е приела нѣкога изъ човѣшкото поколѣние въ своето лоно. По-нататѣкъ се наваля купчина грѣшници, изтрѣпнали отъ страхъ, и отвърщатъ изпонашени лица отъ ясната лика на строгия сѣдия. Младъ единъ мъжъ, който въ разпуснатъ може би животъ не е позналъ страхъ, въ диво отчаяние забиваше гърчовито прѣстѣ въ голитѣ си гърди, а очитѣ му свѣткаха въ неизказанъ ужасъ. А такива лица има по широката долина цѣло множество, и още излизатъ по гласа на ангелската трѣба нови и нови купове. Полето отъ дѣсна страна бѣше потопено въ пѣленъ кървавъ жаръ на пламъци, що лижеха отдолу, а прѣзъ тоя жаръ летѣха осѣденитѣ надолу въ вѣчна мѣка, кѣдѣто ги фърляше диволтъ изъ лъжовното убѣжище на змѣйскитѣ си крила. Славомиръ се загледа въ това лице и никога не му се стори да се присмива толкова злорадно, колкото сега.

— Сърдишъ ли ми се Славомире? зачу наведнѣжъ до себе си несмѣлиятъ гласъ на Любица.

Младиятъ мъжъ затрепера, като че слушаше не звънливъ нѣженъ гласъ на дѣвойка, но грозенъ звукъ на ангели за послѣдния сѣдъ и погледнѣ немилото своята бивша ученичка, у която любовта бѣ надвила всѣка свѣнливостъ.

— Отъ що сѣдишъ така, Любице Борисова? отвърна съ принудена хладность.

— Ахъ, да знаеше, какъ ме пронизва таково чуждо обръщанье отъ тебе, — затѣжи Любица горчиво, — ти навѣрно вече нѣмаше да правишъ така. Наистина, азъ сама си го заслужихъ, като поискахъ, да не ме наричашъ вече дѣте, но отдѣ можехъ да знамъ, че ти ще обърнешъ шегата въ такава жестока истина! О, колко бѣхъ честита, кога ме наричаше свое чедо. . . Ти питашъ, Славомире, отъ що сѣдѣхъ, че си ме намразилъ? Та да ли е толкова далеко причината за моя въпросъ? Не ми е свидно, че си разположенъ къмъ брата ми, но може ли да се отрече, че къмъ него се отнасяшъ съвсѣмъ инакъ, нежели къмъ мене? Колко се радвахъ,

че ще дойдешъ у насъ, и когато най-сетнѣ моето желание се изпълни, ето че гледамъ, какъ би искалъ по-скоро пакъ да си идешъ. Що ти съмъ сторила, та не щешъ вече и да ми продумаешъ, нито дума да ми прикажешъ, защото и до сега щѣше навѣрно да мълчишъ, да не бѣхъ се първенъ сама обърнѣла къмъ тебе и да те питамъ за причината на твоята обхода, която ме прави нещастна . . .

— Прости ми Любице! молѣше Славомиръ и се отвърщаше развълнуванъ отъ нея къмъ образа. Извини моята неприлична обхода съ грижитѣ, които сѣ ме налегнѣли, и съ борбитѣ, които морятъ душата ми, сполѣтена отъ злочестина.

— Боже мой, ти си злочестъ драги Славомире? извика дѣвойката милозливо и съзли ѣ напълнихъ очитѣ. О, какъ ме боли сега за неумѣстнитѣ ми думи, съ които по дребнава, себична причина още по-вече те нажалихъ въ твоята скърбъ! Ахъ, защо не повѣрjавашъ никому скърбта си? Защо искашъ самъ да носишъ теглото на своята злочестина, когато съчувствието на приятели би могло да го улегчи? Може Симеонъ би ти помогнѣлъ, — той много те обича и за тебе би направилъ всичко. О, да бѣхъ азъ въ състояние да ти помогнѣ, колко бихъ била честита, но за жалость съмъ само слабо, нищожно момиче, което не намирашъ дори достойно за своето довѣрие. . .

Славомиръ погледнѣ Любица като въ съмнѣния. Не, това ангелско лице не бѣ способно за прѣструвеа. Тогава тя и до сега не е съгледала неговата страсть, — виновникътъ на злочестината му? Колко го смияваше състраданието на това горко момиче, което забравяше собствената болка, когато той непрѣдпазливо рече, че страда! Тогава тя не е забѣлѣзала и она разказъ за дадени обѣщания, който нарочно за нея бѣ отреденъ и изговоренъ съ толкѣва сила? Ахъ, горката тая невинна душа не схващаше тежкиятъ изразъ на обѣщанието за чистотата. Ней се струваше таково обѣщание у единъ обиченъ мжжъ напълно излишно: не ли бѣше за нея чистъ и възвишенъ надъ всѣко опетнение, — можеше ли само да си помисли, че ще прѣстане да е такъвъ? А неговата наклонность, за която само сънуваше въ безсѣзнателна сладостна тжга, — нея ли трѣбаше да смѣта за грѣхъ противъ чистотата на сърцето? То ѣ си чинѣше, както да не си мисли и самага Бога за чистъ, — все едно, както да оскверни човѣкъ Бога съ молитва!

— Горко, горко дѣте, подѣе Славомиръ, на когото всичкитѣ планове и твърдостъ се топѣхъ въ нейния погледъ, както свѣтъ въ зоритѣ на пролѣтно слънце.

— Жалъ ти е за мене? рече Любига съ радостъ. О колко си добъръ! Тогава вѣрвашъ ли въ моето състрадание и увѣрение, че бихъ ти помогнала на драго сърце? Да, ти казваше веднѣжъ, че ме знаешъ, но мислѣхъ, че все още напълно не ме знаешъ. Не, не е възможно; ти си толкова добъръ, че не би искалъ тъй тежко да ме обидишъ. Ти не знаешъ, колко те обичамъ, и не знаешъ, че ще умрѣя, ако си идешъ! . . .

Злочестиятъ мъжъ треперѣше при тия думи като листъ въ буря. Не знаеше какво да прави, а силата му и началата, които отчаяно викаше на помощъ, се губѣхъ въ мъгла и го оставяхъ безъ защита до хубавата дѣвойка, къмъ която тегнѣше цѣлото му сщество. Употрѣби всичкото си душевно надмощие, да се отвърне, и прѣминъ трѣмътъ като се спираше на всѣка стѣпка отъ силното туптенѣ на сърцето, което щѣше да се пукне. Изведнѣжъ пристѣпи страстно къмъ нея и като я улови съ лѣвицата си около тънкия кръстъ бърже я доведе прѣдъ образа.

— Гледай, Любиге, казваше съ дълбокъ прѣсичанъ гласъ и показваше къмъ червения кървавъ жаръ на дѣсното поле. Желала ли би да ме видишъ тамъ между осѣденитѣ?

Дѣвойката, упоена отъ щастие въ неговитѣ обятия, обърна къмъ него своитѣ голѣми пламнѣли очи.

— Що питашъ Славомире? рече съ болезненъ укоръ. Азъ сама бихъ дала за тебе своето спасение! доложи горещо, като поеше блажениятъ си погледъ въ неговитѣ очи.

— Недѣй хули, чедо! напомняше Славомиръ и тежко издишаше. Знаешъ ли, що значи вѣчна мъка?

— Тя би ми се промѣнила въ радостъ, като помислѣхъ, че съ нея съмъ откупила твоето щастие.

Славомиръ изтрѣпна надъ дълбочината на страстѣта у слабата, несмѣла дѣвойка. Искаше да се свладѣе, ала мислитѣ му се прѣвѣсвахъ въ самото си начало и чезнѣхъ като мѣхури, що скачѣтъ надъ водата, кога вали силно. Главата му бѣ пуста и безмощна, — сърцето празнуваше пълна побѣда. Виждаше само онази омайна, гиздава лика, що свѣткаше като пурпуръ на цѣломѣдренъ руменецъ, — ония просълзени темни очи, прѣзъ които се втапяше въ шеметната дълбочина на красната невинна душа, пълна съ любовъ. Безъ да иска, притискаше пружното ѣ тѣло по-тѣсно къмъ гърдитѣ си, а главата сама се навождаше по-долу и по-долу къмъ меката ѣ коса, бѣлото чело и лице по-красно отъ цѣвнѣлъ триндафилъ . . . Надъ кубето се пронесе облакъ, и ясенъ слънчовъ

лѣтъ се отрази отъ лѣскавата мозаика на образа — като една отъ свѣткавицитѣ, що блѣскахъ тамо, — право нему въ очитѣ. Славомиръ погледнѣ оплашено образътъ. Въ силното му раздражение му се струваше, че вижда себе си да хвърчи въ безкрайнитѣ алени кървави простори, като стиска въ свoitѣ обятия прѣлестното упойтелно тѣло на злочестата дѣвойка, и тя какъ поглежда къмъ него съ неизказанъ изразъ на любовъ, ала и съ безкрайна болка на отчаяние . . . Пѣс-три като дѣга кодела, що се виехъ съ вихровита бързина прѣдъ неговитѣ очи, се разтворихъ, — и той съзрѣ оня страшно озѣбенъ сатановъ погледъ, съ който ги кара двоицата въ вѣчната пропасть . . . Проницателенъ вѣкъ се продра изъ гърдитѣ му. Пуснѣ Любича изъ вѣѣпеното обятие и се спуснѣ да бѣга изъ трѣма, като залиташе на краката си изтрѣпнѣли . . .

(Слѣдва).

ПОТОЧЕ.

Поточе гледайки, що ровещицъ земята
 Прѣзъ урви, прѣзъ скали наредъ
 Набѣбнато и съ пѣна на устата
 Катъ бѣсно скачаше напредъ,
 — Кждѣ прѣпирашъ буйно толкозъ, клето?
 Попита го дърво едно столѣто.
 — Прѣпирамъ къмъ морето,
 Поточето отвѣрнѣ съсъ запѣхтенъ духъ; —
 То, казватъ, вѣкъ съвсѣмъ се осолоило!
 И ето, въ себе си му носѣхъ азъ прѣснило.
 Казало, и въ морето — бухъ!
 Ала морето
 Останѣ все то. . . .

Въ живота колко бѣсни
 Се хвърлятъ всѣки день
 Младешки сили прѣсни:
 А той е все солень! . . .

А. Ялпуховъ.

ОТЪ ЗЛО НА ПО-ЗЛО

Това бѣше слѣдъ войната, — слѣдъ сѣрбско-българската война. Едвали се бѣхъ изминжли десетина дена откакъ се подписа прочутиятъ едночлененъ миръ въ Букурещъ.

На скелята въ градътъ Х. се очакваше да пристигне параходътъ на шестъ часътъ заранѣта. Трѣбаше да пристигне на шестъ часътъ въ недѣля; но имаше нѣкои нетърпеливи хора, както всѣгдѣ и всѣкога ги е имало, които бѣхъ излѣзли на Дунава, да го очакватъ още отъ вечерѣта въ сѣбота. Единъ отъ тѣзи нетърпеливи хорица бѣше тая вечерь и бае Крачунъ ковачътъ.

Като ви кажѣ, че бае Крачунъ имаше синъ въ войската, който е заминѣлъ съ Х-ския полкъ и е влизалъ въ биткитѣ; па като ви кажѣ, че Младенъ бае Крачуновъ е билъ раняванъ въ тия битки и е лежалъ по софійскитѣ болници; па като ви кажѣ още, че Младеновиятъ другарь, Найдентъ, е писалъ писмо на бае Крачуна и му казалъ въ писмото, че въ недѣля съ „вампоро“ ще си дойдѣтъ съ Младена, — вие ще се сѣтите по-лесно отъ мене, защо бае Крачунъ е слѣзълъ на скелята да чака „вампоро“ още отъ вечерѣта въ сѣбота, когато тоя „вампоръ“ трѣбаше да пристигне чакъ на заранѣта въ недѣля!

Нали се сѣщате?

* * *

Бае Крачунъ държеше ковачница на долния край на пазарището, отъ кѣдѣто се отбива пѣтьтъ къмъ селата. Цѣлиятъ му гидѣкъ въ ковачницата не чинѣше нито три чувала кукурузъ! Три-четири чука, двѣ наковални, нѣкоя и друга пила, двѣ-три клѣщи за подхващанье нагорещеното желѣзо, една кропилка за прѣсканье вѣглищата, кошлето, въ което си държеше вѣглищата, и единъ мѣхъ, покритъ съ закрѣпки, — това си бѣше цѣлиятъ „алатъ“ въ бае Крачуновата ковачница. Малко е, наистина, но бае Крачунъ пакъ

казваше: „бerekятъ версинъ! Та що ми сѣ повече алати. — думаше бае Крачунъ, — зеръ алатътъ може нѣщо самъ да свърши, ако не го хванѣтъ рѣцѣ! . . . А колко за мойтъ и за Младеновитѣ — това ми стига и артисва.“ Право си казваше човѣкътъ. Съ тия „алати“ и съ тѣхнитѣ четири рѣцѣ, съ бае Крачуновитѣ и съ Младеновитѣ, изкарвахъ насущниятъ — просеникъ, или качамакъ — и за другитѣ гърла, що чакахъ пакъ отъ тѣхнитѣ рѣцѣ въ къщи; па още, ако питате за право, изкарвахъ и за царщината даждието. „Чукнешъ ли петъ пѣти за твое гърло съ чукътъ, чукни и шестиятъ пѣтъ за царщината,“ думаше бае Крачунъ на Младена, кога почнѣ да го учи на занаята си. „Ти не гледай, — каже, — че царщината нѣма гърло, както що иматъ гърла хората: она си пакъ гълта, хемъ така лакомо гълта, че и нѣсита нѣма!“

Бае Крачунъ бѣше записанъ въ тевтера на ковашкия еснафъ, като майсторъ, още прѣди четиресетъ години. Най-напрѣдъ е билъ шестъ години чиракъ при майсторъ Джоно демирджията; па като умрѣ майсторъ Джоно, а той се прѣмѣсти при майсторъ Гоцо, та и при него чиракува още три години. Бае Крачунъ билъ стѣжилъ въ двадесетата година, когато майсторъ Гоцо го направи калфа и го цѣли първата година за осемдесетъ и петъ гроша годишенъ „хакъ.“ Шестъ години калфува бае Крачунъ и на седмата година еснафската „лонджа“ го записа като майсторъ въ ковашкия еснафъ. Като младъ майсторъ, бае Крачунъ купи единъ фесъ съ писюль и една ока раки-сапунъ на еснафския уста-башия, майсторъ Цоко Кючукътъ, и по половинъ ока раки-сапунъ на двамата гидъ башии отъ еснафската лонджа. Прѣдаде армaганътъ прѣдъ лонджата, цѣлунъ рѣка на всичкитѣ майстори отъ еснафа и си взе „тестиро“, — станъ бае Крачунъ майсторъ.

Мѣчни бѣхъ първитѣ майсторски години на бае Крачуна; мѣчни бѣхъ, ама пакъ бѣхъ сладки. Дюкянски гидикъ, алати, кирия, данъкъ, — за всичко трѣбаше, а бае Крачунъ почнѣ майсторлъкътъ съ сто и седемдесетъ и три гроша и рупъ: това му бѣше цѣлата сермия. Ама човѣкъ е човѣкъ: що не може на тоя свѣтъ? — като има воля и здрави рѣцѣ, всичкото друго е колай. Въ бае Крачуновата ковачница огнѣтъ горѣше едноманъ, никакъ не угасваше. Три четири часа слѣдъ „еция“ и два-три часа прѣдъ „сабахъ“, както и цѣл-цѣлиничъкъ день бае Крачунъ все върти чукътъ въ рѣцѣ, все кове, все работи, все чалащисва. Така кара двѣ години и половина, и въ тия двѣ години и половина изплати всич-

киятъ си борчъ, откупи алатитѣ си, ожени се и пакъ му останѣхъ триста и двайсетъ и шесть гроша сермия.

Слѣдъ други три години чалацисванье бае Крачунъ си купи и кѣщичка за хиляда и сто и петнайсетъ гроша. Истина, че кѣщичката бѣше малка, слупена, тѣсна, — двѣ одаички и мутувакъ; истина, че тя бѣше чакъ на края на градътъ, до самитѣ гробища, ама — ама пакъ му бѣше мило, пакъ ѝ се радваше! Когато викнѣ попъ Митра да я освети, а той го поканѣ и въ ковачницата си, да свети и тамъ вода. Приготи една паница за светената вода, стѣкми една китчица босилекъ, запали една вошеница на паницата, друга вошеничка даде на попъ Митра, който турнѣ патрахилтъ на шия и почнѣ водосветѣтъ. Когато попъ Митръ поръси бае Крачуна съ светената водица, а той го помоли да поръси и неговиятъ голѣмъ чукъ и наковалнята му. Пощо цѣлунѣ бае Крачунъ кръстѣтъ, а той пристѣпи прѣдъ чукътъ и наковалнята, прѣкръсти се, па и тѣхъ цѣлунѣ! Цѣлунѣ ги, а отъ очитѣ му се тѣрколихъ двѣ едри сълзи, които капнѣхъ на неговитѣ „алати“. Въ тия сълзи изказа бае Крачунъ всичката своя благодарностъ на онѣя, който му бѣше помогнѣлъ, та бае Крачунъ изкарваше по нѣкой залтъ просеникъ за себе си и за стопанката си, който му бѣше помогнѣлъ да изплати борчътъ си, да си откупи алатитѣ, да се задоми, и да си купи и кѣщичка. — да свие свой положъ.

Стрина Тота, бае Крачуновата стопанка, гледаше, сирота, съ такава радостъ на нихната си кѣщичка, като да бѣше нѣкой пашовъ конакъ. Мете, трие, чисти цѣль день, отъ зори до мръкнина, като че само тя има своя кѣща въ цѣлия градъ. Купи за петдесетъ пари варъ, угаси я въ единъ чирепъ, па бѣлоса цѣлата кѣща — и отъ вѣнка, и отъ вѣтрѣ. Купи и за десетъ пари червена боя, разтопи я, па нашари отдолу по стѣнитѣ первази, колко на една педя и половина, околорвръстъ по цѣлата кѣща. Послѣ вземе, та счука керемидки, прѣсѣе ги ситно, па изтрие съ нихъ онѣя дѣски по душемето и край прозорцитѣ, та се лѣснѣхъ като кехлибаръ. Стане стрина Тота въ четвъртъкъ, та иде на пазаръ. Тамъ купи малко вълница и по-вече дребъ, — гледа, сирота, поевтинкото, — па изпере, овлачи на даракъ, изпреде, па седне, та изтъче шесть възглавнички и двѣ чержлета, — едното за душемето, а другото за миндерчето. Купи десетъ аршина басма отъ Сабадучо чифутинѣтъ за една кокошка и триесетъ яйца, па ушие пердета, закачи ги на прозорцитѣ, па се позистѣши къмъ срѣдата на одаичката, па гледа пердетата,

гледа чержлетата, гледа възглавниците, а ней ѝ е мило, мило, — да речешъ, че медъ разтрива на сърце! Като дюздаса кѣщичката, а стрина Тота се залови за двора. Най-напрѣдъ посчука курникъ за кокошкитѣ. Стрина Тота бѣше много майсторка да отгледва гадове въ кѣщи. Разбираше и какъ да ги храни, и какъ да ги цѣри отъ кокошата болестъ, и какъ да ги захрани, та да снасятъ по-вече яйца, и какъ положъ да имъ нагоди, и всичко. Която кокошка или пуйка насади стрина Тота на яйца, тя не ставаше отъ полога до като се не излупжтъ пилцитѣ. Прави, върши, но у стрина Тота не се е случвало да остане яйце замжтено, или запъртъкъ у нѣкой положъ. Давала е, сирота, по двѣ, па и по три яйца за едно, само и само да си завърти кокошки и патици отъ хубавъ джинсъ. Ама па и като ги изнесѣше на пазаръ, она ще продаде кокошката все двайсетъ — трийсетъ пари по-скѣпо отъ каквото вървжтъ на пазара. Като стѣкми курникътъ, а стрина Тота размѣри двортъ за градинка. Прѣкопа мѣстото, направи лѣхи за арпаджикъ, за чесънъ, за мерудия, за копрецъ, за чубрица, — за всичко, що потрѣба въ кѣщи. Посади лѣхитѣ, повлѣче ги, та да не изравятъ врабцитѣ сѣмето, па постѣкми едно кѣше, по-близу до сокакната порта, и за по нѣкой стрѣкъ цвѣтъе. Малко босилчець, малко невенъ, малко кана-чичекъ, нѣкоя и друга гергина, петъ—шестъ глави зѣмбакъ, по нѣщо смилъ, по нѣщо димитровче, по нѣкой стърчець каранфилъ, — колко да кичи и да не изглежда голо мѣстото.

Дойде си вечеръ лѣтно врѣме бае Крачунъ въ кѣщи, па завари стрина Тота, че завратила ржкави, подбола пешове, па улива оная градинка, улива я, а онова цвѣтъе се размирисало, размирисало — за едната хубость! Мило е на стрина Тота, па е мило и на бае Крачуна, — сияжтъ въ лице отъ кефъ, да речешъ, като че сж по-имотни и отъ чорбаджи Цеко.

На втората година пощо си купишъ кѣщичката, даде имъ Господъ и благословия въ челядь. Най-напрѣдъ се доби Кета, послѣ на втората година се доби и Младенъ. Слѣдъ Младена стрина Тота добива още шесть: четири момичета и двѣ момчета, ама нишъ пакъ си ги Господъ прибра, не имъ изтраяхъ. Стрина Тота, сирота, тѣжи, плака, би се, трепа се, — безъ врѣме остарѣ отъ кахъри и чемери по дѣцата си, що ги загуби, а бае Крачунъ я тѣши: „Богъ далъ, Богъ зель! . . . що чешъ му? можешъ ли му нѣщо? Те нѣ, нали гледашъ: хора, що сж хора, па и они, като се покажжтъ на по-високо отъ другитѣ, кайдишатъ по нѣкога, па вдиг-

нѣтъ рѣка на човѣшкия животъ: тогава понритрепѣтъ, оногава поразплачѣтъ . . . Кефъ имъ е, правѣтъ го, — па що имъ можешъ? — нищо! Хемъ они сѣ баремъ хора, — знаѣтъ, че утрѣ ще се извѣриѣтъ да умрѣтъ, па пакъ го правѣтъ, — та защо да го не прави Господъ? — Кой знае и онъ какви кроеѣи си прави тамъ, горѣ! . . . Зеръ я и ти ще му водиме есапитѣ“?! . . .

Стрина Тота кандиса. Разбра, че не е нейна работа да се мѣша въ Божитѣ хесали, па си каза: „Сполай Богу и на тия, що ми останахъ“! . . . Она, сирота, треперѣше надъ чедата си: мие ги, рѣши ги, прѣмѣнва ги, — все въ чисто, все въ здраво, па макаръ и закрѣпенко. Да бѣше кабилъ, като ги приспи, а она все надъ главитѣ имъ би стояла, само да ги пази да се не отвие нѣкое, да му не климне на нѣкое я главицата на криво, я вратчето си да не изкриви прѣзъ възглавницата, яли пѣкъ да не би нѣщо да се задуши нѣкое, като хърка нѣ-съни . . . Майка е, па е горѣла, горѣла, та чудо ли е, че сега трепере надъ двѣчкитѣ си, що ѣ бѣше Господъ оставилъ?

Само тая майка, що е отгледвала дѣца, само она знае, какъ се отгледватъ, съ какъвъ зоръ, съ колко мъжи. Па ако се случи при това да те скопча и нѣмотията, ако не стигашъ да надвиешъ на харча си, тогава — тогава хичъ и не питайте; прѣкрѣстѣте се, па кажете: „Господъ да ме чува и мене, па и душманина ми“! Който е казалъ, че дѣцата сѣ сладка неволя, е улучилъ, като да го е прочелъ на челото на всѣка майка!

И стрина Тота видѣ голѣмъ зоръ, докато очува своитѣ чеда — съ мъжа, съ неволя, съ нѣмотия, но очува ги, отгледа ги, па и пораснахъ. Кета станъ мома, подзе по нѣщо отъ кѣщния товаръ, па отмѣняваше майка си: и въ шетанье, и въ готвенье, и въ тканье, и въ плетенье, и въ всичко. Па и Младенъ се поотърси; протегна се едно момче, туку кажи до рамото на баща си. Не бѣше склонилъ още ни седемнайсета година, а въ ковачницата отмѣняваше бае Крачуна въ всичко. И шина на точило да изкове и да я набие, и гривна въ главината да натъкми, и блѣна на осьта да причука, и лопата да изклеца, и сѣкира, или сатѣръ да наблизи, — всичко му идѣше отъ рѣка. Кога навърши Младенъ двайсета година, а онъ станъ единъ мъжага — и баща си надрастна! Ония рѣцѣ дебелѣ въ рамената, па жиливи, па шапести, па яки, яки, — камъкъ да стисне, що е реѣтъ нѣкой, вода ще пусне! Хване Младенъ въ рѣцѣ оня голѣ-

мий чукъ, а бае Крачунъ държи съ клѣщи нагорещеното желѣзо на наковалнята, па като го завърти въ рѣцѣ като нѣкое перо, па тупъ — хж, тупъ — хж, — чука така юнашки, та искритѣ лѣтитъ като дъждъ отъ желѣзото! А бае Крачунъ гледа Младена, какъ подфѣрля, като играчка, тежкиятъ чукъ, гледа ония рѣцѣ, яки като отъ чиликъ, па му драго, драго, — да речешъ, че нѣма втори като Младена по цѣлия свѣтъ!

Кета момува една-двѣ години, па като я знаехъ каква е работна, каква е кѣшовница, а и въ лице бѣше прилична, она си намѣри лесно кѣсметътъ, па се и ожени. Поискахъ я мнозина, но бае Крачунъ и стрина Тота харесахъ за зетъ Мирчо Педковия, що държеше бакалница на Стамболъ-капия; харесахъ го, па му и дадохъ Кета. Истина, че Мирчо не бѣше богъ знае какъвъ сермилія, ама бѣше чалашкинъ момче, па мирно, па кротко, па сговорно, па срамливо, — като момиче! А и Кета бегендиса Мирча, по-я телеше сърце къмъ него, отколкото къмъ другитѣ, па като е било кѣсметъ, оно и сватбата станъ лесно.

Бае Крачунъ и стрина Тота мислѣхъ, че по сега вече тѣ ще само да благуватъ на тоя свѣтъ! Па и какво да не мислѣхъ така, когато и Младенъ излѣзе отъ харенъ по-харенъ, па и Кета улучи съ кѣсмета си, а и зетъ имъ, Мирчо, — единъ бѣше Мирчо въ бакалския еснафъ! „По сега вече, — думаше бае Крачунъ на стрина Тота, — по сега и да умрѣ вече, не ми е кахъръ: дѣцата си наредихъ, всѣко едно може вече само да си беджереше залъгътъ, па що и да се кахъра? Слава Богу, всѣко едно се даврандиса, па сега, нали ти казвамъ, и да чуكنе она я — съ косата, пакъ не ме е страхъ!“

Така рече бае Крачунъ, ама прибърза съ рѣчъта си, — много прибърза. Никога човѣкъ да не рече голѣма дума. Дойде по нѣкой нѣтъ, та се изпусне и помисли, че патилото е хей тамъ нѣкъдѣ по гората, а оно, пущината, задъ самия му гърбъ! Туку що не се е хвърлило на вратътъ му, като бѣсенъ вълкъ. Да зачува Господъ! Човѣкъ гледа, че грѣе слѣпцето, па още се и не нарадвалъ на припека му, туку видинъ, че нѣкой облакъ изникне отъ нѣкъдѣ, па го затули . . .

Свѣтъ! Човѣщина! . . .

* * *

Хората по земята измѣрватъ съ аршинъ, а Господъ отъ небето мѣри съ кѣсметъ, па не го знаешъ, ни колко е дълъгъ,

Благ. Прѣгледъ.

ни колко е късът, ни колко рупа има. Онъ си мѣри, онъ си знае! А ние, — хората, що тъпчеме по тая чърната, — ние си мислиме, че и божиятъ аршинъ е като нашиятъ; — мислиме, че и онъ има осемъ рупа! Хора нали сме, — лъжемъ се!

И бае Крачунъ се излъга: и той мислѣше, че Господъ му отмѣрилъ съ по-дълъгъ аршинъ късметътъ. Мислѣше, че неговото благуване отъ сега на тамъ ще почне, а пъкъ то, пущината, било вече при края си, — свършвало се! Благуването се свършвало, а неволята едвамъ чакала задъ вратата. Пуста неволя!...

Бѣхъ се изминѣли отъ Кетината сватба четири години. Въ четири години, — четири дѣца. Господъ ги дава: три момиченца и едно момченце. Четири дѣца, — четири гърла и четиритѣ патилничета: все за устата на тая непоситна хала, на която хората думатъ свѣтъ! На четвъртата година, пощо Мирчо и Кета бѣхъ свили гнѣздо и чалащисвахъ отъ зори до мръкнина да нахранѣтъ своитѣ пиленца, чужнѣ неволята на тѣхната порта.

Това се случи на сирни поклади. Кета и Мирчо бѣхъ повикали старитѣ да запокладватъ наедно. Младена, прѣди двѣ години още, бѣхъ го взели солдатинъ, па старитѣ, като сѣ останали сами въ къщи, — „по-харно е, каже Мирчо, да ги викаме тая вечеръ при насъ, та хемъ да не имъ е мъчно за Младена, хемъ на дѣцата да се порадватъ, хемъ сами да не сѣ на такъвъ день.“ Сготви Кета каквото що се готви на сирни поклади: пържени яйца пърженъ фасулъ съ блажно масло, малко сиренце, двѣ баници, — едната съ сиренъе, другата съ орѣхи, — яденъе, каквото що бива на всѣка еснафска софра на такъвъ день. Сложи се софрата, донесе се и канатката пълна съ винце, прѣкрѣстихъ се, па почнахъ да яджтъ. Ядохъ що ядохъ, па дойде редъ и на баницитѣ. Таманъ се донесохъ тепсиитѣ на софрата, а Кета се сепнѣ, па се изчърви, изчърви, — цѣлъ божуръ! Изчърви се, па вдигнѣ рѣка и се прѣкрѣсти.

— Бѣгало зло прѣзъ море — продума Кета и добави: уху ми писнѣ, та ме прострѣли.

— Лѣвото? лѣвото? запитахъ изъ единъ път и Мирчо и бае Крачунъ.

— Лѣвото! отвърнѣ шепничкомъ Кета и отъ червена — прѣблѣднѣ като стипцосано яйце, и пакъ се прѣкрѣсти.

Всички се спогледахъ като прѣтръпнѣли, а ищахтъ имъ за баницитѣ пропаднѣ, да реченъ като че нѣкой взе

ножъ въ рацѣ, па го прѣсѣче! Не се минѣ нито колкото би ти трѣбало врѣме да очистишъ бобъ за едно вариво, и туку залая кучето на двора. Залая Мърко, — залая, па отлѣтѣ кѣдѣ сокакната порта. Мърко лае остро-остро, като че се на човѣкъ спуща, а на портата нѣкой: тупъ, тупъ, тупъ, — удря, да речешъ че ще я счупи! Мирчо изтърча на двора, а и другитѣ настанѣхъ отъ софрата и трѣгнахъ по него. Приблѣжи Мирчо при портата, изпѣди Мърко и пита: кой чука бе? — Отваряй, Мирчо, я съмъ! обади се Сали-ага, хамалинтѣ, отваряй по-скоро и тичай на дукияна си, че янгънъ има въ чаршията! До сами твоя дукиянъ: янгънъ! На мола-Сайбъ камарашина се запалила магазинята съ газъ . . . Страшенъ янгънъ, ще иде цѣлата чаршия, ако се не даврандишѣтъ да го прѣсѣкѣтъ! Тулумбитѣ срѣщнахъ, като идѣхъ на самъ, па рекохъ да ти стора хаберъ, та да . .

Мирчо не дочака да изслуша Сали-ага. Както си бѣше въ топлатата стая, по елекъ и гологлавъ, съ едното изтегляне чивията отъ портата пуснѣ се кѣдѣ чаршията и отлѣтѣ като курушумъ. Тича сиромасъ Мирчо, тича, прѣпъне се у нѣкой камѣкъ, падне, пакъ рипне на ноги и пакъ тича. Затаила му се душата въ жбитѣ, а нѣщо въ гърлото го стиска, таманъ тука на, подъ кокалчето, стиска го, стиска, да речешъ че го нѣкой съ рѣка дави за гърлото! Който е горѣлъ, ама който е така горѣлъ, както що Мирчо горѣ, само той може да разбере, какво му е било на душата, сиромасхѣтъ, докато да стигне до дукияна си.

Мирчо прѣдъ дукияна си, а дукиянтѣ му букнѣлъ — единъ пламѣкъ! Гори като че е борина. На Мирчо му причърнѣ, причърнѣ нѣщо прѣдъ очитѣ, завъртѣ му се цѣлата чаршия и съ янгъна и съ дима, и съ главнитѣ, що отфъркахъ отъ пламнѣлия дукиянъ, па се залюлѣ, залюлѣ и — треснѣ о земи, като подсѣченъ брѣстѣ.

Кога бае Крачунъ пристигна при янгъна, той завари че поливатъ Мирчо съ вода. та го свѣстяватъ, а Мирчо се изпружилъ на пейката прѣдъ дукияна на Стайко абаджията, изпружилъ се, па се вцѣпенилъ, като че е отъ дърво. Поливахъ го, разтривахъ го, отъ тукъ, отъ тамъ, Мирчо се посвѣсти, подоиде на себе си. Свѣсти се Мирчо, но дукиянтѣ му се бѣше обърнѣлъ на пепелъ! Еднитѣ главни само блѣщукахъ въ мрачината, и на Мирчо се струваше като че гледа да блѣщѣтъ очитѣ на нѣкоя вълча глотница, която го е сполнѣла да го разкѣса на кѣсове . . . Тѣшѣтъ хората Мирча, прѣдумватъ го: — не ядувай Мирчо, не се кахъри: стана-

лото — станало, таксиратъ отъ Бога! Що чешъ му? Имало да бѣде. Ти да си живъ, пакъ ще спечелишъ! . . .

Тѣшѣтъ го хората. ама Мирчо се не тѣши! Та и какво ще се тѣши? Така ли се лесно тѣши човѣкъ? Какъ ще прѣгори сърцето му за тая стока, за която е чалацисвалъ, за която се е трепалъ цѣли петнайсетъ години, докато да направи сермия и да я нареди въ дукияна. На баремъ да е всичката стока купена съ негова сермия, пакъ иди-дойди и така и така, а оно — половината е взелъ на борчъ; търговска е! Взелъ я да си стѣкми чешитъ въ дукияна за прѣзъ зимата; взелъ я за да спечели отъ нея нѣкоя пара и друга, та да може да изхрани къщата си, да принесе зальгъ въ къщи, на стопанката си и на своитѣ дребни дѣчица. на ония четири малки гърлца, които отдалечъ отварятъ уста, като ластовичета . . . А сега? Сега търговцитѣ ще си сакатъ всѣки своето, ще му продадѣтъ и къща, и покъщнина, и всичко, всичко ще продадѣтъ! Голи ще останѣтъ, голи, боси, па и — гладни! А онъ, — баща имъ, нихниятъ баща — онъ ще ги гледа като съ вързани рѣцѣ, ще ги гледа какъ отварятъ своитѣ гърла, какъ зѣватъ, — зѣватъ за троха хлѣбъ, а той нѣма да може да пусне тая троха хлѣбецъ въ устата имъ! . .

Кажете ми сега: лесно ли се тѣши човѣкъ?

На втория день по янгѣна Мирчо легна въ постелка. До пладне на другия день езикътъ му се схванѣ, па не можеше вече ни дума да продума. И разтривки, и кръвъ пуцанье, и налаганье съ лапи, и какво ли не, — нищо не помогна! Мирчо върви отъ лошо на по-лошо. Пратиха, та повикахъ и докторътъ. Гледа го, обръща го, чука го по гърбътъ, чука го подъ ребрата, написа на една хартишка, та му донесоха отъ лѣкарницата нѣкакви маджуни да пие, ама и отъ това нѣма селяметъ, — и докторътъ не може нищо да му помогне. Мѣчи се Мирчо още два—три дена, мѣчи се, сиромашѣтъ, свива се като чървъ отъ болкитѣ си, па на четвъртия день, въ петѣкъ, извѣрнѣ се човѣкъ, па се изпружи, та — умрѣ! Умрѣ си като удавена отъ вѣлкѣ овца; отиде съ дни и съ години. . .

На самъ-день на Тудоровъ-день закопахъ Мирча.

Какъ изтраяхъ тоя огънъ бае Крачунъ и стрина Тота, па и Кета, — сиротицата Кета; какъ прѣтърпѣхъ ония мѣки, ония жалости, какъ се бихъ, какъ се трепахъ отъ тѣга, — това нѣма и да ви разказвамъ, не могъ да ви го разкажъ. Стига да ви кажъ само едно, па вие се и сами

досѣтете за сто! Пригърне сирота Кета своитѣ сирачета, пригърне ги, ядницата, па заплаче, па зареди, па завие, — море, отъ камъкъ да си, па пакъ ще ти дожалѣе, пакъ ще я аджедисапъ! Нарежда ония думи, нарежда, вика надъ черната, що зинъ, та погълнъ нейниятъ Мирча; вика, вика, па като ѝ гласъ прѣсѣкне вече, а она подпре дланъ на чело, па остави, та сами си се ронѣтъ кървави отъ очитѣ ѝ. . . Рони ги, рони, а въ гърдитѣ я нѣщо свило, тамамъ тука нѣ, подъ лъжичката, па я пие, па я пие, да речешъ че змия я е захапала за сърце. . .

Още не бѣхъ положили ни първата сѣбота на Мирчо, а Кета я присилихъ, та се прибра съ своитѣ сирачета на бащини врати. Потърсихъ търговцитѣ всѣки своето, кой що има да взима, па — аречъ-мезать, — изпродадохъ всичко до парче. Къща, покъщнина, чержки, бакъръ, па дори и нѣшовитѣ, дори и коритцето, въ което Кета кѣпѣше своитѣ сирачета. Продадохъ, подѣлихъ, па сбогомъ — съсь здравье. . .

Останъ Кета безъ покривъ, безъ покъщнина, безъ дрѣхи, безъ хлѣбъ; останъ, сиротата, гола като прѣстъ, — и она, па и сирачетата. Кѣдѣ да се дѣне? Тежко е, горчиво е, ама що да чини? Пакъ на бащини порти, пакъ на вратѣтъ на бае Крачуна. . . Да бѣше, сиротата, безъ дѣца, или баремъ съ едно, та най-много съ двѣ дѣца, пакъ — рекълъ би човѣкъ — може да ѝ излѣзне нѣкой късметъ, та пакъ да се задоми; ама така, съ четири гърла, кой ще я посака, кой ще я прибере? Па и отъ друга страна жалбитѣ, съзвитѣ, неволята и патицата бѣхъ я убили, бѣхъ я съсипали, та и въ лице се бѣше промѣнила: погрознѣла, постарѣла, набръчкало се опова лице, почърнѣла оная кожа, — да речешъ че не е тая Кета, що е била. Та нали знаете, че патилитѣ хора брѣжтъ животѣтъ по кахъритѣ, а не по годинитѣ?

Па пакъ баремъ да бѣше здрава въ очитѣ, пакъ би взела чужда работа, пакъ би изкарала нѣкой кора хлѣбъ: я да ушие нѣщо, я да изплете, я да изтъче, какво да е, все би било нѣкой помощъ, все не би се облежнала съвсѣмъ на бащинъ гърбъ. Ама и откъмъ тая страна Господъ я украти! Отъ съзли ли би, отъ голѣмъ огънь на душата ли би, отъ кое би — да би, ама Кета заболѣ съ очитѣ. Почървенѣхъ, па отекохъ, па забрахъ, — да иде у пусти гори, — при очи безъ гледъ останъ. . . Викахъ баба Стана Пунчовица, що отбираше отъ очиболъ, викахъ я, та да изцѣри на Кета очитѣ, и она божемъ ги цѣри, жената; маза ги съ какви

ли не масла, налага ти съ гулова вода, и перде ѝ дра съ синь камъкъ, па пакъ не би никаква файда, пакъ останѣ Кета, сиротата, съ прѣмрѣжени очи. Гледаше, ама като че прѣзъ мъгла гледа: ни види да вдѣне конецъ въ игла, ни да направи нѣкой бодъ на шевъ, ни да плете, ни нищо!

Пусто зло, като иде, що не иде баремъ самѸ, ами повлѣкло съ себе си и другари! Не му стига сѸмо да забѸде ножътъ въ гърдитѣ ти, ами иде, пущината, та го и завърти!.. Да съчува Господъ!

* * *

Бѣше се изминѣло година и три мѣсеца, откакъ Кета останѣ на бащинъ гърбъ. Бае Крачунъ пакъ се зорладиса на работата: пакъ чѸка въ ковачницата отъ тъмни зори до късна нощъ, пакъ ради, пакъ се прѣсиля, както що се прѣсиляше, когато да си купи къщичката. Върти чукътъ, поти се, кове и все брое днитѣ, кога ще се свърши Младеновото солдатуване, та да си дойде да го поотмѣни. Да завърти Младенъ съ голѣмия чукъ веднѣжъ, па — мисли си бае Крачунъ — хелбете, тогава по-лесно ще смогнѣ да изхрани тия гърла, що гладуватъ въ къщи. Та знае бае Крачунъ, че Младенъ е врѣденъ, че му иде отъ рѣки занаятътъ: помни онъ, каква юнашка дѣсница има Младенъ; само веднѣжъ да си дойде Младенъ въ къщи, само веднѣжъ да хване чукътъ въ рѣцѣ, послѣ — послѣ е вече колай!.. А врѣмето е наближило вече, — да има, да има, мѣсецъ, та най-много — два мѣсеца, и Младенъ свършва солдатлъкътъ, па ще го отпуснатъ вече отъ войската.

Това хесапѣше бае Крачунъ кѣдѣ Илинъ-денъ, а една недѣля прѣдъ Кръстовъ-денъ се зачу, че станѣло нѣкакъвъ карашаклъкъ въ царщината, та щѣло да трѣба повече войска, та за това нѣма да пуснатъ никого отъ солдатитѣ, що сѣ си изслужили солдатлъкътъ. Бае Крачунъ слуша, що приказватъ хората, па се звѣри отъ чудо и отъ съклетѣ. Единъ дума едно, други — друго; единъ казва, че щѣла да се бие, царщината съ турчина, други пъкъ думатъ, че не съ турчина, нало съ сърбина ще има морабѣ. Слуша бае Крачунъ, слуша, па се чуди и мае: на кое да вѣрва и на кое да не вѣрва? — Морабѣ съ турчина? хмъ, . . . кой знае? . . . — смѣта си бае Крачунъ, — турци сѣ, па — може, та всичко става у поганцитѣ! На турчина достлукътъ е на колѣно: изпружишъ само кракъ, па ето ти бѣля въ торба. Ама съ сърбина, това пъкъ чудо какво е? Хичъ това оладжакъ работа ли

е? Та нали сме все една вѣра, нали сме все българи, санимъ все хрискине? Църква тамъ, — църква тукъ; кръстъ тамъ, — кръстъ тукъ; единъ господъ, една комка! И тукъ хлѣбътъ си хлѣбъ, и водата си вода, както и тамъ; па защо да правиме морабе съ нихъ? Да не сж се нѣщо потурчили, я ли пъкъ да сж се уйдурдисали съ поганцитѣ? . .

Сиромахътъ бае Крачунъ! Иди му ти нему разпирвай, че се било разклатило равновѣсието на Балканския полуостровъ, както що се е разклатила и кобилицата на новомахленския кладенецъ! И не осѣща, сиромахътъ, какъвъ курбанъ ще прѣгори и той, та да подпире това равновѣсие, да се заякне, да се затегне, па хичъ ни да скърца, ни да шава нѣщо — на тозъ Балкански полуостровъ . .

— Па баремъ ако динъ — динъ сж забравили и вѣра, и Бога, и светого, — ако ги е толкова досърбѣло тия сърби за бой, та сега ли тамамъ намѣрихъ врѣме да отваятъ морабе? — сърди се бае Крачунъ, — сега ли башъ улучихъ врѣме, когато тамамъ наближи ваадето да си се прибере Младенъ? Зеръ не можехъ да почакалъ? . .

Знае бае Крачунъ, че за такива работи ни чакатъ, ни питатъ, ни бакаратъ нѣкого и за счупенъ мангъръ; знае онъ това много харно, ама така си хортува: отъ уфке, отъ гайле. Та не му е нему зоръ за него си, ами за ония, що зѣватъ отъ гладъ въ къщи, за гърлата, — за нихъ ядува бае Крачунъ, че това може би става севебъ, та ще закѣснѣе Младенъ да си дойде отъ солдатлъка. А онъ е вече слабъ, старъ, отъ день на день му се вижда чукътъ по-тежъкъ. Къдѣ е неговата ослабѣла отъ кахъръ и отъ старость рѣка, а къдѣ ли е рѣката на Младена! Зеръ би могълъ бае Крачунъ да се барабери съ оная чилична рѣка на Младена?

Захваняхъ всѣки день да идятъ все нови хабере за морабето: единъ отъ други по-черни, единъ отъ други по-гайленни за бае Крачуна. Най-послѣ стигнѣ хаберь, че морабето се отворило вече, — отворило се, ама не съ турчина, пало съ сърбина. Сърди се бае Крачунъ, вика, хока, ядува, па почне да надумва на сърбитѣ. Надумва, боже, да го чуешъ, па да се утрешишъ, — какви ли думи имъ не надумва! — Потурчили сж се, — казва, — мутлакъ сж се потурчили! Взели та турили кръстътъ подъ ноги, па стѣпили на него. Поганци станѣли, — друго не е, чисти поганци! . . Хичъ християнинъ човѣкъ ще ли да кабули да се удари кръстъ съ кръстъ? Поганци, поганци! . .

* * *

Срѣдъ-нощъ бѣше прѣхвърлило отдавна, но крайдунавскитѣ кръчмици, що сѣ наредени до скелята въ града Х., не мирясвахъ, — не заспивахъ. Укаденитѣ ламбици, покрити съ димъ и сажди, все си блѣщукахъ прѣзъ тъмната и влажна пролѣтна нощъ. Прѣзъ запотенитѣ стѣкла на прозорчетата се мѣркатъ единоманъ човѣшки сѣньки. Всѣка кръчмица бѣше едно парче отъ Вавилонътъ, или по-харно да рекъ — отъ хората, що сѣ работили на Вавилонската кула: тукъ ще видишъ и турци, и цигане, и евреи, и гърци, и власи, и далматинци, и маджаре, и иѣмци, и италианци, па и наши. Всички тия разновидни вѣри и езици ги свързва виното.

Изправила се, гледашъ, нѣкоя маджарка, отъ Сегединъ, или отъ Карантсебенъ, па подхванѣла оная къса до колѣнитѣ рокля, па почне да играе она чардашъ, па се криви, па се чеши на деветдесетъ и деветъ турлии; а нѣкой турчинъ отъ нѣкое кѹше туку извика: „гелъ кефимъ, гелъ!“ Или пъкъ нѣкоя циганка съ шалвари отъ зеленъ или гювезъ атласъ, съ късо сѣрмалии елече и съ палѣвени флуторки по челото си, хванѣла онова дааре, па като извила она мекамъ — „кюмюръ-гъозлу севдимъ“, и туку видинъ, че нѣкой италианецъ впилъ погледъ въ блѣскавитѣ нейни очи, па извика: „вивато, мио каро!.. Браво, брависимо!..“ Отъ друга страна се изправила нѣкоя сѣрбокиня суха, блѣдна, съ прѣсипнѣлъ като на счупена стовна гласъ, па запѣла „я чу бити бирташицу, ти чеш бити пиляницу;...“ а нѣкой влахъ, който се възхитилъ отъ пѣсенъта ѣ, или отъ очитѣ ѣ, туку извика на кръчмарина: „дѣй мѣ, дѣй жнеж уна!.. са траяскъ домнишореле!“ На третя страна нѣкой гъркъ се налюлѣлъ, па пополегнѣлъ възъ масата и си тананика своята любима: „авта та мавра...“ или пъкъ нѣкой нѣмецъ се заваля отъ една маса на друга и като си блънува за очикитѣ на нѣкогашната негова Ема, или Ирма, която оставилъ нѣкъдѣ готвачка въ Презбургъ, тананика си и онъ за споменъ: „Майн либхенъ, вас вилст ту ден нох мер.“ Нали ви казвамъ: цѣла вавилония!

Бае Крачунъ, сиромакътъ, надникне тукъ, надникне тамъ, попогледа, попогледа, па плювне и измѣрмори, по нѣкоя остра дума върху моралътъ на хората. Шести пътъ вече станѣ, какъ се качва на най-високия купъ отъ вѣглищата, за да гледа, дали не се е задалъ „вампоро“ съ неговия Младенъ. Ходи като треповенъ: пийдѣ го не сдържа,

нийдѣ не мирява: все си мисли за Младена, за ковачницата, — и за къщнитѣ . . . Мисли, мисли, смѣта, смѣта, па туку пипне въ пояса, та да види: при него ли е писмото, що го е писалъ Найдень, Младеновиятъ другарь; да не би да го е изтървалъ пѣкждѣ! Не знаѣ защо, но бае Крачунъ си мистѣше, — втъпило му се бѣше въ главата, че ако загуби Найденовото писмо, Младень не може да се върне, — като че това писмо да бѣше нѣкой паспортъ, съ който щѣхъ да пуснатъ Младена да слѣзе отъ „вампоро“. Лута се бае Крачунъ насамъ, лута се нататкъ, и все се услушва, да не би да свири вече „вампоро“. А въ главата му всѣки часъ все свирки свирѣтъ.

На скелята бѣхъ пристигнали още отъ вечерята два хамалски парахода съ шлепове. пълни съ стока. Цѣлата нощъ се разтоваряхъ стокитѣ. Матроси отъ параходитѣ, чиновници отъ агенцията, стражари отъ митницата, отъ полицията, хамали, единъ върви насамъ, други натамъ, — всѣки гледа да си върши своята работа, всѣки гледа да втаса по-скоро. Бае Крачунъ се мотолеви между нихъ, па ту ще спре едного, ту другиго, и все пита, все разпитва: ще ли скоро да дойде „вампоро“, да ли има доста вода въ Дунава, та да не удари нѣкждѣ на пѣсъкъ, да ли мъглата ще се вдигне скоро, защо ли не може „вампоро“ да кара въ мъгла? Разпитва по тънко, все иска да узнае до влакно, всичко! По нѣкой му отговори на двѣ-на три, по нѣкой само вдигне рамена и промѣнка „не знамъ“; а нѣкъ по нѣкой го и изхока. Но бае Крачунъ се не сепва, че го изхокали. Ако го изхъди единъ, а той ще се се прикачи при другъ и пакъ ще запита: — я постой, молимъ те, да те питамъ нѣщо: дали ще знаешъ, аджеба, да ми кажешъ, кога ще пристигне Младень . . . не Младень, ами — ба, що казвамъ па я? Да ли ще можъ да ми кажешъ: кога ще пристигне вампоро, — ще ли да пристигне мутлакъ? Кждѣ ли е сега вампоро, а? що кажешъ? кждѣ, есапишъ, че може да бѣде башъ сега, а? По нѣкой ще му рече, че може отъ мъглата да закжсиѣ, а по нѣкой врагъ ще го погледне дяволито, па туку му отцѣпи: въ Дунава е вампорътъ! . .

И зора вече взе да се разпуква, и прѣзъ мъгливата свѣтлина взе да се полѣсква желтиятъ ширитъ отъ шапката на агентина отъ параходната станция, а бае Крачунъ все още се лута, все разпитва. Като позна агентина, по ширита на шапката, а онъ му прѣпрѣчи пакъ, изирави се прѣдъ него и го запита: молимъ ти се, господине, братъ да ми си,

кажи ми, ще ли мутлакъ да стигне тоя вампоръ и кога башъ ще стигне? Агентинътъ погледнѣ бае Крачуна, па погледнѣ и кждѣ Дунава, посочи съ ржка гжстата мъгла, която изглеждаше като съсирена върху водата, и отвърнѣ: имашъ мноххо мехла у Тхунафъ, шифъ оче да ферпещува; моше да ферпещува петъ сахатъ, моше шесть, моше и више! То е мнохо унбещимтъ. Ако дихнешъ мехла, мошенъ дойденъ шифъ . . . А що трепа тебе шифъ: оченъ купишъ билетъ, — пугуешъ?

— Не щѣ билетъ, господине, отвърнѣ бае Крачунъ, не щѣ ни да пжтувамъ, — та кждѣ ли, врага, ще пжтувамъ? . . Не е за билетъ, нало питамъ за вампоро, защото чакамъ да пристигне Младенъ съ тоя вампоръ! За Младена ми е мене зорѣтъ, днеска ще стигне съ вампоро, — така ми Найденъ пише!

Като споменѣ за Найдена, че му писалъ, а той шмугнѣ ржката въ пояса си, извади една прѣвита и увалена хартишка, разви я, па като я посочи на капитанина, настави: тѣ нѣ, това е писмо отъ Найденъ, тука пише, че си идѣтъ — пише, момчето, че сѣ влизали у биткитѣ, че Младенъ е билъ раняванъ, ама слабо, каже, само тука и тука . . . — и бае Младенъ посочи съ лѣвицата кждѣ дѣсното си рамо и лѣвото колѣно.

Бае Крачунъ се бѣше загледалъ въ Найденовото писмо, па си приказва човѣкѣтъ, какво пише Найденъ въ писмото, и безъ да съгледа, че агентинътъ си отишѣлъ по работа. Като видѣ, че никой го не слуша и че си приказва на вѣтъра, бае Крачунъ сплати пакъ Найденовото писмо, мушнѣ го въ пояса и ето че съгледа полицейскитъ приставъ, който идѣше на срѣща му. Той го прѣсрѣщнѣ, прѣпрѣчи му пакъ и го запита:

— Ще ли, аджеба, господине, да се домѣкне по-скоро, тая пущина?

— Коя пущина? запита го начумерено полицейскитъ.

— Па вампоро, дѣ! Отъ снощи го чакамъ, уморихъ се да стоѣ цѣла нощъ на влагата. Сили ми не изтраяхъ вече отъ съклетъ на сърцето. . . . Сина си чакамъ, господине, Младена чакамъ, отъ войската го чакамъ: билъ е въ битка, па Найденъ ми пише, че е лежалъ въ болницата, ама сега се даврандисалъ, пише Найденъ, па си иде вече, — съ вампоро си иде. Малко е билъ докундисанъ, пише Найденъ въ писмото, само тука и тука — и бае Крачунъ помръднѣ съ

дѣсното рамо и повдигнѣ лѣвата нога, та посочи съ очи къмъ колѣното си.

— Па и да е геберясалъ, санкимъ, та що би било?.. Не е хлѣбъ я твоятъ синъ, та да речешъ, че ще оглади свѣто! — Така отвърнѣ полицейскиятъ, па като вдигнѣ очи, та погледа какъ втрѣщено го гледа бае Крачунъ, а той посмекчи гласътъ си и настави: толкова свѣтъ загинѣ въ тая война, та за твоя синъ ли е останѣло сега да водиме грижа? Война като война: единъ падне мъртъвъ, други осакатѣ, трети се куртолише, — каквото всѣка война, това и тука! Та нали затова правѣтъ хората война, — да се трепятъ! Зеръ ги викатъ тамъ да ядѣтъ и да пиѣтъ!...

Полицейскиятъ приставъ зарѣза бае Крачуна, безъ да му отговори, що го питаше. Бае Крачунъ останѣ като треснѣтъ отъ тия думи. Хемъ му е жалъ, хемъ го ядѣ: защо му така хорутува тоя човѣкъ. Та нали и онъ е божемъ забитинъ въ тая царщина, па зеръ бива единъ забитинъ да хортува такива тежки лакърдии за Младена, — за тоя Младенъ, дѣка е ходилъ на битка за царщината, — дѣка се е ранявалъ въ тая битка, дѣка е лежалъ по болницитѣ?... На бае Крачуна се сви гърлото, като че се е задавилъ. Гълта. гълта, па не може и плюската си да прѣгълтне. Осѣти, че нѣщо му привлажнѣ на очитѣ. Сегнѣ съ закоравѣлата отъ шиш дланъ та изтри тая влага отъ очитѣ си, па мушнѣ ржката си въ пояса, да види, да ли стои Найденовото писмо, да ли не го е загубилъ.

Покачи се и седми пѣтъ на високата камара отъ вѣглища и пакъ почнѣ да гледа, да ли не иде вече „тая пущина.“ Наднича, наднича, па като видѣ, че отъ мъгла не може нищо да се види по водата, той слѣзе, позастанѣ малко, замисли се като човѣкъ, който е убитъ отъ грижи и съклетъ, па се опжти къмъ кръчмицата на Лазо цинцарина.

*
* * *

Въ Лазовата кръчма бае Крачунъ намѣри, седнѣли около мангалчето, дѣдо Ицо Сармата и бае Цоло Дубаджията.

Дѣдо Ицо е билъ много нѣщо едно врѣме: и чохаджия, и джелепинъ, и дуѣянъ е отварялъ съ брашовски стоки, и търговия е въртѣлъ съ солъ, съ заере, съ вълна. Какво ли не е бивалъ едно врѣме, ама сегашниятъ му запаятъ е — да прави суджущи. А майсторъ е дѣдо Ицо на запаята си. Той знае да направи суджущи така ищахлии, така харчлии, та като ги припечешъ само край огъня, па се разкипи

разкипи по нихъ мазнината, — да ядешъ, па и прѣститѣ си да оближешъ! Съ единъ суджукъ можешъ да изпиешъ и три оки вино! Дѣдо Ицо прави таазе, па прави и диплени суджуци. Напълни червата съ месо, завърже ги съ канашъ, или съ тънко лико, па ги уваля, уваля съ укладията, та ги издипли харно, послѣ ги покачи на върлината, та се посушатъ на припекъ, па ги събере и ги натести въ зембила, па поиде отъ кръчма на кръчма, та ги продава. А за харчене — харчехъ се! Хеле пъкъ що е майсторъ на харчѣтъ имъ, — нѣмаше втори като него. Той знае да докара на чекердекъ и кимьонѣтъ, и бахарѣтъ, и солѣта, и пиперѣтъ, и — всичко! Занаятъ, — какво да го правишъ?

Бае Цоло дубаджията е банъ-башка човѣкъ. Едъръ, па силенъ, па страшенъ, — цѣлъ Дели-Марко! Ако те е плѣснѣлъ и прѣди петнайсетъ години, па се сетишъ и сега, пакъ ще те засърби страната, кѣдѣто те е ударилъ!... Хемъ страшна рѣка има бае Цоло, хемъ пъкъ е и сарпъ човѣкъ. Да речешъ малко нѣщо да го докундисашъ, или да намислишъ нѣщо да го излъжешъ, — бѣгай, бѣгай, съсипва те, утрепва те! Зѣлъ е бае Цоло, ама е и правъ човѣкъ! Нѣма да те излъже, или да ближе що е плювалъ, па макаръ го и на канджи кѣсали. Кѣдѣ продума нѣщо, па двѣ става, ама думата си не кърпи. Десетъ души чорбаджии е прѣкаралъ прѣзъ главата си, ама никѣдѣ не се е завъртѣлъ. — Все чурукъ хора у душата си, — дума бае Цоло за своитѣ чорбаджии, — все гледатъ да те излъжатъ, да те измамѣтъ, да те доландардисатъ! Майсторъ Цеко — каже — три пѣти се е мѣрилъ, самъ, отъ едната страна на везнето, кога теслими десетѣтъ хиляди оки вълна на Муратъ-бега вълнарина! Истина, каже, Муратъ-бегъ е турчинъ, ама майсторъ Цеко като е християнинъ, защо кабули тая работа?... При майсторъ Симо бакалина седѣхъ — каже Цоло — двѣ недѣли, па и отъ тамъ избѣгахъ. Та и какво ще стоимъ като го гледахъ, че ашикере мамѣше мющеринѣтъ си. На мѣсто цѣла ока, на едного ще отмѣри триста и петдесетъ драма, на другиго — триста и дваесетъ и петъ, а пъкъ по нѣкому и салъ триста драма. Де, кажете ми сега: при такѣвъ човѣкъ седи ли се? — Па такива бѣхъ всичкитѣ ми чорбаджии!... Гледахъ, гледахъ, каже Цоло, па туку зарѣзахъ чорбаджийскитѣ капии: сега съмъ си „кенди башъ, кенди трашъ!“ Петъ пари да изкарамъ днесъ, ама знамъ, че съмъ ги изкаралъ честно и пощено, а не съ измама! — Правъ бѣше бае Цоло, ама за това пъкъ и не бѣше прокопсалъ. Неговитѣ кафадаре

въртижтъ сега търговия съ хиляди хиляди, а Цоло Дубаджията си е все матрапазинъ; ония яджтъ срѣдата на погачата, а бае Цоло само коричкитѣ. Ама — пакъ бѣше благодаренъ! — Па и що ми сж — думаше бае Цоло — тия пущини, паритѣ? . . . Зеръ ще колъ да забивамъ на тоя свѣтъ? Санкимъ, чорбаджи Цеко, като ги имаше плѣсеныали у сандъцитѣ си, та зеръ не умрѣ като куче на бунице?.. що ги не понесе съ себе си у гроба, ама ги остави на сина си, та сега мжчи сиротинята съ фаизе? Ама, помнете ми думата, ще геберяше и онъ нѣкой день на паритѣ си отгору, като баща му, па кой знае, кой ще беджерише отъ нихъ . . .

Такъвъ бѣше Цоло Дубаджията!

Като приклѣнъ да приседне бае Крачунъ край мангалчето, а дѣдо Ицо и бае Цоло се поотмѣстихъ, та му сторихъ мѣсто. Грѣе се бае Крачунъ на огнецътъ, а въ лицето станълъ блѣдъ, та жълтъ като смилъ. По едно врѣме почнъ и да потренерва, като че го обърнъ на треска, па го турило въ студъ. Бае Крачунъ запита и тукъ, да ли ще скоро да дойде „вампоро“, и отъ рѣчь на рѣчь изприказа всичко на дѣдо Ицо и на бае Цоло. Върти дѣдо Ицо глава, чуди се, ожалва бае Крачуна, хемъ го жали, хемъ го тѣши. И Цоло Дубаджията жали бае Крачуна, и онъ го тѣши, ама го тѣши по-башка. Заръча за бае Крачуна една чаша ракия, та да се позгрѣе, да се посъземе, подаде му самъ ракията и го покани да я изпие наведнѣжъ, та да му се загрѣе сърцето. И дѣдо Ицо го почерпи още съ една ракийка, а бае Цоло почнъ да изброява негодитѣ на „вампоритѣ“.

— Какъвъ ми ти е тоя „вампоро“, като не може да кара въ мъгла? Хей, да ми е сега майсторъ — Джоновия конь, па да го впрѣгнъ, па да му викнъ, — ако не остави десетъ вампора задъ себе си, а я да не съмъ Цоло! Ама, па и що конь бѣше: санкимъ, ако питашъ, оно не бѣше ни конь, а кобила бѣше, — кестенедория, па така: все на пулове, на пулове, па като свие оная глава, така, па като се пусне, — она вѣтъръ край ушитѣ ти свери, свери . . . — Свири ли? запита бае Крачунъ и се завтече къмъ скелята, та да види дали „вампоро“ иде та свери! . . . — Море, седи бе, майсторъ Крачуно, що ставашъ аджеибъ? Зеръ въ тая мъгла ще ти свери вампоро: свери, казвамъ, вѣтърътъ край ушитѣ ти, като пустнѣхъ майсторъ-Джоновата кобила . . . Слушай бре, Мишо, дай ни още по една ракия! . . .

Разказва бае Цоло за майсторъ-Джоновата кобила, ама бае Крачунъ хичъ и не слуша. Той си мисли, какъ ще по-

срѣщне Младена, на какъ ще му каже за неволята, що го сполетила, — за Кетината орисница, за янгѣна, за смъртѣта на Мирча. . . Мисли си бае Крачунъ, и пакъ му се чѹе нѣщо като свирка, и пакъ изтърча навѣнъ да посрѣщне „вампора.“ Залѣтѣ се право къмъ грамадата отъ вѣглища, изкатери се по нея и осми пѣтъ, като коза вѣзъ баиръ, тури дланъ надъ чело и се загледа въ най-далечния завой на дунавския брѣгъ. Покаченъ на тази черна грамада, обвитъ отъ тънката мъгла, която слънцето бѣ почнало да разрѣжда, бае Крачунъ изглеждаше като нѣкоя статуя, изрѣзана отъ камѣкъ. Дългиятъ рѣстъ на бае Крачуна се показваше още по-едъръ, още по-крупенъ на върха на грамадата. Побѣлѣлиятъ му перчимъ се спущаше надъ рамената, а нависнѣлитѣ мустаци допиряхъ чакъ до гърдитѣ. Очитѣ му, дълбоко хлѣтнѣли въ ямицитѣ, бѣхъ наполовинъ затулени отъ нависнѣлитѣ дебели и разрошавени вѣжди. Тѣзи очи едвамъ блѣщукахъ, като вѣглени, кога почнахъ да гаснѣтъ, па и прѣзъ тънката корица отъ пепелѣта пакъ блѣщукатъ въ мрачината. Брѣчкитѣ по челото и по лицето на бае Крачуна бѣхъ наредени като нѣкои бразди, една до друга. Като се взрешъ въ бае Крачуна, като измѣришъ съ око неговиятъ крупенъ рѣстъ, малко прѣгърбавенъ, а тебе ти се чини, че гледашъ нѣкоя каменна стѣна, нѣкоя канара край морето, която морскитѣ талази сѣ вече подровили, но която сѣ още държи, още се крѣпи, и на ударитѣ на бѣснитѣ талази отвѣрща само съ една — пѣна! . . . Каквото е пѣната прѣдъ бурнитѣ морски талази, това сѣ и човѣшкитѣ вопли прѣдъ грознитѣ удари на сѣдбата, прѣдъ горчивинитѣ на живота! . . . Успѣла ли е нѣкога пѣната да отблѣсне талазитѣ, та и човѣшкитѣ съзи да смогнѣтъ да спрѣтъ, да повърнатъ патилата, що ги ваятъ талазитѣ на онова бурно море, което човѣкѣтъ е нарѣкълъ животъ? — Животъ, — що е животъ? — Мѣка, побратиме, — жива мѣка: борба, ядъ, горчивини! Това е животѣтъ, а всичко друго е пѣна, въздушни мѣхури: едвамъ се надуне, а оно се разпукне, па и сѣнката му не виждашъ . . .

И този пѣтъ бае Крачунъ се излѣга въ своитѣ очаквания. Главата му клюмнѣ отъ отчаяние, като подкосенъ класъ. Той начнѣ да слиза отъ черната грамада. Слижайки отъ вѣглищата, краката му се подкосихъ, като че го нѣкой треснѣ съ нѣкое дърво прѣзъ колѣнѣтъ: залюлѣ се бае Крачунъ, залюлѣ се, и не можи да се задържи, но полѣтѣ, и докато се съвземе, — той бѣше вече при дѣното на грамадата . . . Когато се изправи на краката си, той мушнѣ

ръжка въ пояса си, и като напипа хартишката, въздъхна свободно и се упъти, като треповень, пакъ къмъ Лазовата кръчмица . . .

Дѣдо Ицо и бае Цоло съжалихъ бае Крачуна, отъ сърце го съжалихъ! Говорѣтъ му, тѣшѣтъ го, раздумватъ го, Боже, какво ли не казахъ, що ли не сторихъ? Дѣдо Ицо бръкна въ зимбила, та извади нѣколко суджука отъ тестетата, що ги бѣ приготвилъ за проданъ. Съ тѣзи суджуци, съ четиритѣ питки хлѣбъ, що ги купи бае Цоло, и съ оканичката вино, която донесе Мишо по поръчка на Дубаджията, поканихъ бае Крачуна да заложи нѣкой залъгъ, па, за ищахъ, и тѣ го придружихъ. Та знаяхъ они, че отъ снощи, отъ какъ бае Крачунъ зъзне на влагата да чака „вампоро“, знаехъ, че ни троха хлѣбъ още не бѣ турилъ сиромаштъ въ уста!

Подсиленъ до нѣждѣ съ нѣкой и другъ залъгъ, позагрѣнъ отъ двѣтѣ чашки винце, бае Крачунъ, както бѣ уморенъ, утруденъ, убитъ, капналъ за сънь, туку се сви на рогазката задъ кръчмарския тезгяфъ, подирѣ чело на дланъ и, увлѣченъ отъ своитѣ мисли, той заспа като закланъ. Дѣдо Ицо и бае Цоло поснишихъ гласъ и наставихъ шепнешкомъ своятъ мухабетъ, — дѣдо Ицо разпитва, а Дубаджията разказва: все за майсторъ-Джоновата кобила, какво чудо и каква хала била тая кобила! . . .

* * *

Х-скитѣ граждане бѣхъ навикнали да излизатъ празниченъ день съ семействата си на разходка при скелята. Ако е врѣмето хубаво, свѣтътъ се разхожда край брѣга, или пие пиво въ градината, или пъкъ насѣда на маси прѣдъ хотела на „гърка“. Едни играхъ карти, други табли, трети домино, а по нѣкой се загнѣздилъ въ нѣкое кьоше и само чини сеиръ, — гледа свѣтътъ, особно едната половина отъ него. Както и да е, но толкова еглендже, колкото да се убие напразно врѣмето, всѣки намираше.

Пролѣтното слънце, което изгрѣ слѣдъ мъглата, бѣше привлѣкло мнозина празноврѣмци при скелята. На една подълга маса, прѣдъ хотелтъ на „гърка“, бѣше насѣдала градската интелигенция. Думата ми е за тая „златна“ интелигенция, на която всичката интелигентность се състои въ това, да знае да облича рединготи, да вързва на шията си бѣли вратовръзки, да носи бастунъ, да пие пиво, да казва „мерси“ и „пардонъ“, да играе билиардъ, да посѣщава шантанитѣ и да взима живо участие въ партизанството. На масата, при

която бѣ насѣдала „златната“, бѣше прѣдседателъ Коле Цековъ, за когото бае Цоло Дубаджията казва, че билъ десетъ пѣти по-бетеръ въ долангърджилъка и отъ баща си, чорбаджи Цеко. Коле Цековъ, покрай лихварството, което бѣше успѣшно практикувалъ, и покрай ижувството си да печели отъ търговцитѣ, като ги изучава какъ да фалиратъ умишлено и да си подѣлятъ съ него печалбата, занимаваше се още „отъ чистъ патриотизъмъ“ и съ „политика“. Той бѣше въ тоя градъ най-виденъ прѣдставителъ на партията отъ онова правителство, което бѣше на властъ по това врѣме. Ако и дребенъ на снага и съ криви крака, но като надѣне златнитѣ очила, па като пише опая остра брадичка, подрѣзана „à la Boulanger“ и почне да ви говори: цѣль патриотъ! Прѣзъ всѣка пета дума шестата ще бѣде: „народниятъ напрѣдѣкъ“, „конституционнитѣ начала“, „икономическото повдигане на страната“, — и какви ли не думи, съ които можешъ да напѣлнешъ петнайсетъ коша хамалски. Отъ онова врѣме до сега сж се измѣнили нѣколко правителства, но Коле Цековъ съумѣ да остане на всѣко едно вѣренъ стълбъ на убѣжденията и идеитѣ. Тѣзи негови „патриотически чувства“ не му попрѣчихъ ни най-малко, да се „позатули“ покрай голѣмцитѣ, когато почнахъ да се събиратъ доброволнитѣ дружини и опѣлчението срѣщу врагѣтъ, който обяви война на страната; нито пъкъ му попрѣчихъ да не даде нито една аспра въ полза на раненитѣ солдати, които ако и да бѣхъ по-малко „патриоти“ отъ него, но пакъ побрихъ съ слава нашата армия. Та и що бѣше длъженъ най-сетнѣ единъ Коле Цековъ, да прави лични жертви, да „деморализира обществото съ сантименталности“, когато му бѣхъ добръ известни политико-икономическитѣ принципи, признати и отъ френскитѣ, и отъ английскитѣ авторитети, възъ основа на които се урежда въ всѣка държава народниятъ имотъ? — Немѣ би могълъ нѣкой да „спори“ съ него по финансовитѣ въпроси, които той знае на пръсти? А пъкъ колкото че се е „позатулил“ отъ огъня, върху този въпросъ той може да ви „наведе“ „уважителни резони“, които всѣки интелгентенъ човѣкъ трѣба да уважи! Немѣ бива да се излага на пожъ и куршумъ единъ „интелгентенъ патриотъ“? Кой би могълъ да поиска такава жертва, когато всѣки знае, че въ „такъвъ случай“ народѣтъ може да остане безъ „патриоти“? Та и право разсѣждава човѣкътъ: по е лесно за единъ народъ да остане безъ хлѣбъ, отколкото безъ патриоти! . . .

Коле Цеконъ занимаване „интелигентната“ маса съ своитѣ „принципиални възрѣния“ върху патриотическитѣ длѣжности на човѣка изобщо и на интелигентния човѣкъ особно. Говори чорбаджи Цекониятъ сипѣ, говори, та пѣна фърчи отъ устата му, а бае Цоло Дубаджията, който се бѣше наслонилъ по-настранка, до стѣната, упрѣлъ очи въ него, слуша го, що говори, слуша-слуша на завърти насмѣшливо глава на лѣво, опне устнитѣ си и шавне съ дѣсното око къмъ челото си, като да иска да каже: „отъ жаба руно, и отъ тебе — човѣкъ; — хичъ тая вѣра! . . .“

Чу се извита свирня и слѣдъ нея ясни звукове на паракходния звънецъ; всички посѣтители на гръцкия хотелъ се раздвижиха, а заедно съ нихъ и интелигентната маса. Всички се опѣтиха къмъ онова мѣсто отъ пристанището, къдѣто спира паракходътъ. И бае Цоло тръгна съ другия свѣтъ, но като се сѣти, че бае Крачунъ може да не се е още пробудилъ, той се запѣти къмъ Лазовата кръчма, та да го зарадва съ добъръ хаберъ за „оная пущина“.

Паракходътъ, който порѣше като лебедъ водната повърхностъ, зави прѣдницата си къмъ брѣга и застанъ съ лѣвата си страна до пристанището, противъ течението на водата. Слѣдъ като намѣстиха матроситѣ мостътъ между паракхода и щема, пътниците почнаха да излизатъ като вода на улей. Най-напрѣдъ излѣзе единъ офицеринъ и щомъ прѣскочи мостътъ, една млада жена се хвърли на шията му и почнаха прѣгръщанья, цѣлувки, сълзи, и всичко, което може да изкаже възторгътъ на една съпруга, която посрѣща отъ война своя мъжъ, здравъ и читавъ, на още отгорѣ и побѣдитель. Като се нарадва сама на своя съпругъ, щастливата съпруга поднесе и дѣцата си въ пригърткитѣ на щастливия баща, та да имъ се нарадва, — да види, че всички намира живи, здрави и весели! . . . Както съ единъ прѣстъ можешъ да занушиши прѣдъ окото си цѣла планина, така и съ една щастлива минутка затуляши всички изминѣли мъки и патии. които си прѣживѣлъ съ мѣсеци и години! Тѣй затули и офицеринътъ въ тази минутка всичкитѣ мъки, несгоди и опасности, които бѣ прѣкаралъ въ първата война, прѣзъ живота си. Слѣдъ офицерина пристѣгна една кокона, натруфена, нагиздена, съ ржкавици, съ капела, и съ турнюръ, по-голѣмъ и отъ солдашки ранецъ. Съ една ржа бѣше подхванѣла роклята си, а съ другата пригръщаше си едно бѣло, рунтавичко кученце, съ синя панделка на шията му. Туку слѣдъ нея стѣпва единъ турчинъ съ голѣма чалма, широко джубе и

червени емени: подъ дѣсната рѣка бѣше прихванѣлъ единъ вързопъ, увитъ съ едно желтункаво анадолско сиджаде, а въ лѣвата рѣка носѣше единъ зембилъ и бакъренъ, калаисанъ ибрикъ. Пѣтниците двамъ пристѣпвахъ отъ силната навалица на свѣтътъ, що бѣ обколилъ пѣтътъ. По едно врѣме се зададохъ, заедно съ другия калабалѣкъ, двама солдати. Когато минувахъ солдатитѣ по дѣсчения мостъ, нѣщо затупа, като кога чукашъ съ малица по дърво. Единиятъ солдатинъ бѣше облѣченъ въ шинелъ, и прѣзъ рамото си носѣше, на дѣнѣти на една тояжка, двѣ торби съ солдашки прѣширки. Той изглеждаше чърнь-жълтъ и сухъ въ лицето, — само кожа и кости. Вториятъ солдатинъ, който бѣше по-високъ на педя и половина отъ него, изглеждаше здравъ, едъръ, крупенъ, съ опнати мустаци и широкъ вратъ, като нѣкой светогорски калугеръ. Здравината, която личеше у него, и крупниятъ исполински ръстъ дишахъ сила, дишахъ воля, дишахъ едно рѣдко юначество! Чини ти се, че ако те хване съ дѣсницата ще те издигне чакъ надъ главата си, като кокошка! Да те вдигне, ама съ що? Кѣдѣ му е рѣката, оная чилична рѣка, която си е играла съ чука, — съ голѣмия чукъ, като съ перо? Да, да, това е, което си тъкмо сега мислите, — нѣма я! Отъ дѣсното рамо виси само единъ празенъ рѣкавъ, съвсѣмъ празенъ: рѣкавътъ е тукъ, ама рѣката я нѣма: тя останѣ тамъ — въ Александровската болница!.. Тамъ останѣ, че имъ трѣбаше: — трѣбаше имъ, да подпрѣтъ съ нея равновѣсието на Балканския полуостровъ, да го заякнѣтъ, та да се не клати, да не шава!.. Вижда се, че коджамити ще да се е било разнавало това пусто равновѣсие, като имъ трѣбахъ толкова хиляди рѣцѣ, толкова хиляди крака, толкова хиляди глави, за да го подпрѣтъ, да го заякнѣтъ!..

Като изминахъ мостчето, двамата солдати се поспрѣхъ, до като поотмине навалицата, и сухиятъ се обърнѣ къмъ едрия, та му продума очудено:

— Дали ще е дошелъ бае Крачунъ на скелето? Ако е добилъ писмото ми, трѣба да е тука нѣкъдѣ.

— Ей го е е, тато, кѣдѣ се мушка изъ калабалѣка да си пробие пѣтъ на самъ; ей го иде! А торбата ми носишъ ли, Найдене? отвърнѣ и запита Младенъ, на подхванѣ съ лѣвицата своята патерица, която му замѣняваше за сега лѣвиятъ кракъ...

Немѣ и кракътъ?

Да, да, . . . и кракътъ, — и лѣвиятъ кракъ, чакъ до колѣното: и той останѣ тамъ, все за това цѣсто равновѣсие на Балканския полуостровъ. . .

Цоло Дубаджията заедно съ дѣдо Ицо пробиватъ пътъ на бае Крачуна между навалицата, а бае Крачунъ, сиромакътъ, върти глава на всички страни дано съгледа по-скоро своятъ синъ, своятъ Младенъ, оня Младенъ съ челичната дѣснаца, който ще завърти утрѣ кованкиятъ чукъ, па — па поелъ на бае Крачуна ще му поотлекне, ще му се съмне . . .

Заминава бае Крачунъ край Младена, заминава, а не го ни съникасва, но впилъ очи къдѣ „ваморо“ и чака да се покаже отъ тамъ синъ му. Тъкмо когато се обади Младенъ на баща си — тате, тука съмъ, къдѣ отминвашъ? — и съгледа офицеринътъ. Съгледа го Младенъ, и като примѣренъ солдатинъ, той се изтегна по солдашки, погледна началството право въ очитѣ, и вдигна ржка за почестъ. Вдигна Младенъ лѣвицата, и дървената патерица, която замѣняваше лѣвиятъ кракъ, падна на земята, и като неможи Младенъ да се задържи на едната нога, завали се и полѣтъ да падне, но Найденъ го прихванѣ и му подаде патерицата, та се пакъ изправи.

Тъкмо въ тоя мигъ бае Крачунъ се обърна, — видѣ своя синъ. Погледа го, погледа като треповенъ човѣкъ отъ сънъ, видѣ патерицата, видѣ виснажиятъ ржкавъ отъ дѣсното рамо, празниятъ ржкавъ, — па се залюлѣ, залюлѣ, и тресна ъ-земи, като подсѣченъ пнь. . . Всичкитѣ хора, що бѣха наоколо, всички се смутиха, всички останяха вътрещени, като да бѣ гръмъ тресналь! Първъ се съвзе бае Цоло Дубаджията. Той изтръгна изъ ржката на турчина бакърниятъ ибрикъ, извърна го, та залъ съ вода бае Крачуна. Дѣдо Ицо остави па земи зембилътъ съ суджукитѣ, наведе се надъ бае Крачуна и почна да го разтрива по слѣпитѣ очи. Слѣдъ нѣколко минути той се съвѣсти. Като го изправиха, а той метна очи на виснажиятъ ржкавъ отъ Младеновото рамо, примига, — примига съ зачервенѣлитѣ си клепки, порони нѣколко едри като грахъ съзи и промънка съ дрезгавъ, отчаенъ гласъ:

— Ами чукътъ . . . ами гърлата . . . ония гърла, що чакатъ въ къщи за хлѣбъ! . . . Ехъ пуста орисница! — въздъхна горчиво бае Крачунъ и затрепера съ рамената си, затрепера, като човѣкъ, който се задушва отъ съзи. . .

Щастливата съпруга на офицерина, която останѣ погъртена въ сърцето си отъ „сакатия солдатинъ“, стисна ржката на своя съпругъ и го потегли, като му шепнѣше: това

е нещастие грозно, жестоко, — да бѣгаме по-скоро отъ тукъ! . . . Офицеринѣтъ, комуто Младенъ припомни съ това осакатено тѣло всичкитѣ черни, грозни картини, които той видѣ, пати, прѣживѣ прѣзъ войната, неусѣтно погледнѣ своитѣ крака и видѣ че сж здрави, па си вдигнѣ ч дѣсницата, — и видѣ, че и ржкавтъ не висѣше . . . Той изгледа умилно Младена, като да бѣ той самъ, доброволно, подложилъ ржката си и кракътъ да ги отрѣжжѣ за него, за офицерина, и прѣпълненъ отъ благодарностъ за такава голѣма жертва, брѣкнѣ въ джеба си, извади кесията и подаде я на сакатия солдатинѣ. Младенъ нѣмаше ржка, та да приеме дарѣтъ; за това дѣдо Ицо прихвапѣ кесията, свали отъ главата си кожаната капа и я тури въ нея. Щастливата съпруга, която отъ погледа на мъжа си разбра, каква жертва откупува той съ кесията, намѣри, че откупѣтъ е много малкъ, и безъ да се мисли много, откопча отъ лѣвицата си златната гривна, па сложи и нея въ капата на дѣдо Ицо. Младенъ се пакъ изтегнѣ по солдашки и, по навикъ, шавнѣ съ дѣсното рамо да вдигне „подъ козирогъ“. Само праздния ржкавъ отъ мундира се заклати, а Младенъ впери очи по солдашки въ началството и каза: „покорно благодаримъ, господинѣ капитанѣ!“ И дѣдо Ицо поблагодари по свойски за Младена: „хвала, брате. — да сте живи и здрави, че го прѣглеждате . . .“

Тази картина покърти сърцата на всички, що бѣхж на около и видѣхж що станѣ. Всѣки се усѣщаше задълженъ да даде по нѣщо: та всѣки носи душа! Нѣмаше човѣкъ да не хвърли баремъ нѣкой мънгърче въ дѣдовата Ицова капа. Дори и турчинѣтъ съ ибрика развърза кесията и пуснѣ нѣщо бѣличко. Пуснѣхж по нѣщо и агентинѣтъ на параходитѣ, и матроситѣ, които стоехж до мостѣтъ, па чакъ и коковата съ кученцето. Всички давахж, на всѣкого се разтопи сърцето, само . . . само она „патриотъ“, — само чорбаджи-Цековиятъ синѣ нищо не даде. Като наближи дѣдо Ицо съ Младена къмъ него, а той обърнѣ гърбъ, промѣнка нѣщо за „сантименталности“ и за „инвалидна пенсия“ и като завъртѣ своитѣ криви крака, мушнѣ се въ калабалѣка . . . да го нѣма! Бае Цоло Дубаджията видѣ какъ избѣга чорбаджискиятъ синѣ, завъртѣ разсърдено глава и промѣра: поганска душа, — изедниѣ; каквото дървото, такѣвъ и клинѣтъ, па и по-чепурестъ, по-хаирсѣзъ ще излѣзе клинѣтъ и отъ самото дърво! . . .

Бае Крачунѣ, когото Цоло Дубаджията придържаше да не би пакъ да тресне ѓ-земи, прѣстъпваше като на игли! . .

Тъйкиятъ протегнахъ гласъ на дѣдо Ицо, съ който той повтаряше своето „хвала, брате“. мушекъ бае Крачуна въ сърцето, като пѣкои шишове. Тѣзи думи, които дѣдо Ицо бѣше обърнахъ на припѣвъ, му показахъ пѣхъ, но който трѣбаше да трѣгне за напръдъ неговиятъ синъ . . . Разбра бае Крачуна, че онези неговъ Младенъ, що имаше едно врѣме челична дѣсница, сега е станалъ — божекъ. Та и какво друго може да прави Младенъ, освѣнъ да трѣгне по просия? Бае Крачуна се замисли за своята орисница, прѣкара прѣвъ главата си своитѣ мжки, своитѣ патила, досѣти се за повитѣ мжки, които ще го натиснатъ отъ сега на нататѣвъ, досѣти се пакъ за ония гърла, — а сърцето му се свило въ гърдитѣ, па го стѣга, стѣга . . . Ехъ, пусто сърце, какъ изтрая, та не пукна вече? Щомъ запѣе дѣдо Ицо своето „хвала, брате“, а на бае Крачуна му се чини, че нова капка цѣдѣтъ отъ това негово „пусто сърце“, що трае още та не пука . . .

* * *

Параходътъ отдавна вече порѣше тихитѣ води на Дунава. На завоя отъ широката крайдунавска улица завъртѣхъ, задъ счупената джамия бае Крачуна, Младенъ съ своята патерица и виснахъ ржавъ, дѣдо Ицо съ зембила въ ръка и Найденъ съ двѣтъ торбички на тояжката, що я бѣше нарамилъ. Свѣтътъ пакъ се разнава на разходка по крайбрѣжieto. Интелигентната маса, при хотела на „гърка“ отново се съживи отъ ораторството на „патриота“. Бае Цоло Дубаджията, комуто не се искаше да гледа какъ стрина Тота ще посрѣщне отъ войната своятъ синъ, дойде прѣдъ гръцкия хотелъ и приседна до майсторъ Петко Мострата, близу при интелигентната маса, туку задъ гърба на чорбаджи-Цековия синъ. Приседна бае Цоло, заржча чаша ракия и изпънка, като да се е натоварилъ съ пѣкой закланъ шупаръ на гърба. Пънка бае Цоло, а съ очитѣ си сѣва бждѣ чорбаджийския синъ, сѣва, та искри пуца! Като му донесоха ракията, той я прѣхвърли въ устата си като напръстекъ, намръщи вѣжди, сви уста, плювна, па се подпрѣ съ лактитѣ на масата и запита майсторъ Петка:

— Видѣли, майсторе, она съ ногата?

— Кой съ ногата?

— Она дѣ, безъ ногата?

— Кой безъ ногата?

— Та она дѣ, съ висналия ржавъ, що му отрѣзали ржката до рамото? И раката, па и ногата му отрѣзали: съ

патерица ходи, безъ патерица не може и да прѣстъпи, — сакатъ човѣкъ!

— Хайръ, не съмъ видѣлъ никакъвъ сакатъ човѣкъ тукъ!

— Ба, — зеръ ти не го видѣ? та сега дойде съ вампоро: на битка е ходилъ, па му отсѣкли кракътъ и ржката, отрѣзали ги, па сега ходи сакато момчето. А здраво момче е инакъ, юнакъ момче, ама язъкъ за него! И за него язъкъ, па е язъкъ и за баща му. Сиромахъ майсторъ Крачунъ, едно едничко момче, тамъмъ сега работата му да подемне, тамъмъ на стари години да го поотмѣни, а оно — сакатъ, за нищо го не е! . . .

— Та защо сж го, казващъ, осакатили?

— Та знамъ ли я? У биткитѣ го ранили, па казватъ, че хекимитѣ рекли, че трѣбало да му отрѣжжтъ кракътъ и ржката, та да се изцѣрѣли ранитѣ. Инакъ, казватъ, нѣмало никакъвъ колай.

— Тцъ, тцъ, тцъ: гле, гле сиромахътъ! Е, па послѣ?

— Послѣ, така: осакатили го, па сега ходи — половинъ човѣкъ!

— Ай й, й, й! Гле, гле, да осакатжтъ човѣкътъ! . .

— Е, на: а хекиме, а касапе, — все едно!

— Ами таково, друго нѣщо докундисанъ ли е? — Санкимъ, може ли да яде, може ли, да го речеме, да гълта?

— Хмъ, яде брате и за двоица: у лицето — нѣ, като лубеница. Яде си, пие си, нищо му, каже, па и тутунъ си пуши; пуши си така, хичъ нѣма, да речешъ, нѣщо ни да го докундише, ни тая вѣра.

— Та яде си, а? — яде, кажешъ!

— Яде си, брате, като всѣки човѣкъ, само да има що да яде. Ехъ, знаешъ, сакатъ човѣкъ, па ни го е, да речешъ, у работа, та да може да работи и да изкара нѣкой зальгъ, ни го е пѣкъ да има нѣщо готово, та да продаде и да си купи хлѣбъ. Хжшлакъ, фукария, па — нѣма, и това си е! И онъ фукария, и баща му фукария, а на вратътъ имъ се обѣсиле тамънъ шесть гърла, па всѣко гладно, всѣко сака да тури по нѣщо у уста; сака, а — нѣма! А не е, да речешъ, отъ свой кефъ осакателъ. За царщината е, дума се, санкимъ за народо, — тѣ: за тебе, за мене, за всичкия тоя свѣтъ тука нѣ, що яде и пие, за всѣкого . . . Па есапимъ си така, съ моя простия акълъ, като се е осакатилъ за хората, а оно би трѣбало па и они да се загрижжтъ за него. Какво да е, все е човѣкъ, дума се, па сака и да хапне, па

сака и да пине, па и по нѣкоя лула тютюнъ. Ехъ, знаешъ, човѣщина: душа е, па доръ живѣе, що не ѝ се сака?

— Хелбете, хелбете, ще сака зеръ! Ще сака, па ще и да даваме, — всичкитѣ ще даваме!

— И я така есапимъ съ моя акълъ, ама . . . гледамъ нѣщо тия, — голѣмцитѣ, чорбаджиитѣ, . . . тия дѣ, що зважтъ да хорутуватъ като кога изъ книга да го четжтъ; гледамъ нѣхъ, че нѣкакво чопорушки гледатъ на тая работа! На ларкардия като доде, а они знаятъ да ти сведжтъ отъ деветъ кладенци вода, па те залишатъ, па те замаятъ, и ти мислишъ: хей, човѣкъ нѣ, — мечка! . . . А като доде до даване, туку гледашъ, че обърналъ гърбъ, па — вижъ му петитѣ. Не било, каже, негова работа, че се осакатилъ нѣкой: що му е нему, каже, че нѣкому рѣзале кракъ, или рѣжа? Хмъ, жална му майкя, да ми е я да сѣдимъ, па да станемъ, та при него: — що си ти, бре? . . . да го питамъ; — а онъ: тѣ, чорбаджия съмъ, съ фаизъ раздавамъ пари по хората. — А я: хмъ, чорбаджия, а? Съ фаизъ, а? Я дай тука отъ тия пари и па тогова, що му рѣзали краката и рѣцѣтъ зарадъ тебе! — А онъ: йокъ, не давамъ: що ми е мене, че него сѣ рѣзали! Онъ си е онъ, а я съмъ си я, па хичъ и не сакамъ да маримъ ни кого сѣ рѣзале, ни кого сѣ клале! — А я: не сакашъ, а? Не сакашъ да маришъ? Цекий-и-и! Викайте, бре, тука хекимитѣ: двоица, троица, петима, — колкото трѣбать, па — дѣ: рѣжете на тоя човѣкъ тука рѣжката, до горѣ чакъ рѣжете, до самото рамо! Хайде сега и кракътъ, — де, дѣ: ножоветѣ тукъ, пакъ чакъ до колѣното! Хичъ и не го слушайте, че вика, . . . нека си вика! И други сѣ викали, а онъ каже, че онъ си е онъ, па не сака да мари; — нали не мари, нека си не мари; дѣ: рѣжете! . . . Я би така сѣдилъ, па послѣ, да го виджъ, жална му майкя, дава ли, или не дава? — Хортува бае Цоло Дубаджията, сърди се, възвиша гласъ, възвиша, па бие по дѣската на масата съ ония шапести рѣцѣ и все кѣдѣ чорбаджи — Цековия синъ гледа. Мѣри го съ око изкриво, мѣри, па да е кабилъ съ очи да го промуши, промушилъ би го, хичъ и око не би му трепнѣло! Слушатъ „интелигентнитѣ“ отъ масата, какво хорутува Дубаджията, па слуша и Коле Цековиятъ: хемъ слуша, хемъ мига; па се черви, па прѣгльща, прѣгльща, а плюнката му нѣкакво не върви въ гърлото. Майсторъ Петко Мострата разбра на кѣдѣ вѣе вѣтърътъ; разбра той, кѣдѣ го сърби Дубаджията, па заобърна приказката на зевзеклькъ и запита Цоло:

— Та ти така би сѣдилъ, а?

— Бога ми, така! Сѣдилъ бихъ му я нему, та бихъ го оправилъ като свѣщъ, на: дусъ, като по конецъ.

— Ехъ, сѣдилъ би ти, кузумъ, ама де, нали знаешъ: на бодлива грава Богъ роги не дава! Ами таково, ете: веръ царщината нѣма да върже хайлъкъ на такива?

— Море, хайлъкъ, — какъвъ ми ти хайлъкъ? Два-три гроша на день, за кое по-прѣди? — да го ядешъ ли, да го ближешъ ли? Да е самъ, иди-дойди; а они: колко гърла сѣ въ къщи? Па и нихъ, кой знае кога ще ги види! Неволя, нали ти казвамъ: жива неволя, па — това си е! Туку се прѣкръсти, па кажи: Боже, пази ме! . . . А такива, дѣка ги гледашъ, че много хорутуватъ, дѣка все божемъ за народо чалащисватъ, — такива ги остави ти: празна имъ е нимъ лакърдията! Хà вѣтъръ вѣяло, ха тѣ си бѣбрали, — все едно! Нихнийо народъ е кесията имъ: она имъ е народъ, она имъ е Богъ, она имъ е и света Богородица; а колко за народо, — они се сѣщатъ за него, колкото се сѣщатъ и за по-ланския снѣгъ . . .

Бае Цоло плювнѣ, станѣ отъ масата, завъртѣ още веднѣжъ своя остъръ погледъ къмъ интеллигентната маса, каза сбогомъ на майсторъ Петко Мострата и си поиде.

* * *

Двѣ години слѣдъ като посрѣщнѣ бае Крачунъ своятъ Младенъ отъ войната, прочетохъ въ „Държавенъ Вѣстникъ“, брой 113. приказъ по военното вѣдомство, въ който стоеше написано: „Отпуща се на ефрейтора отъ трета рота, втора дружина, Х... полкъ, Младенъ Крачуновъ, инвалидна пенсия, въ размѣръ 125 лева годишно.“ Бае Крачунъ не доживѣ да види, че царщината е вързала „хайлъкъ“ на неговия снѣгъ. При смъртния си часъ той поръча да туржтъ заедно съ него въ носилото и чукътъ, — она чукъ, голѣмиятъ. — Що ще го оставамъ, каже, по сега тука на земята? Младенъ не е за него, а други нѣма кой да го върти. По-харно, каже, нека си е при мене: що знамъ? — може и тамъ, на она свѣтъ, да се обѣсжтъ на вратътъ ми нѣкои гладни гърла, па ще ми се найде на хазъръ . . . Така и сторихъ: закопахъ бае Крачуна заедно и съ голѣмия чукъ.

Стрина Тота, сирота, се е обърнала на мощи: жълта, па черна, па суха, суха — жива умрѣла! Чалащисва сирота, колкото може да смогне: я нѣкоя кокошчица ще продаде,

я по нѣщо яйчица, а най-вече по чужди кѣжи. Нѣкъдѣ я повикатъ да опере, нѣкъдѣ да измие дѣскитѣ, яли пъкъ да бере по лозята, яли вълна да пере, — какво и да е, все чалащисва; ама — нали знаете, колко сланина може да се извади отъ комара?

И Кета не видѣ селяметъ съ своитѣ очи: боледува, боледува, дордѣ се съвѣсмъ замръзжихъ. Какво не имъ туря, съ какво не ги цѣри? Ама като нѣма лѣкъ, що да чини? Загуби сиротата гледъ, па така си и останъ — шура се по къшетата, като никоя никъдѣ.

Кетинитѣ дѣчица растѣтъ ли, растѣтъ: всичко имъ кжсо, всичко имъ тѣсно на снагата; само гърлцата имъ станѣли по-широчки!

А Младенъ?

Ехъ, па и Младенъ живори по свѣта: тѣпче и той тая черната, тѣпче я и съ кракъ, и съ патерица! Та и що да прави? Душа е, пущината, не е, да речешъ, нѣщо като дрѣха, па като ти додѣя, като ти дотегне, а ти да вземешъ, па да я съблѣчешъ отъ гърба си: ни се съблича, ни се одира, па дордѣ си она трае, и ти ще си траешъ, па ще тѣрпишъ, па това си е! Ако е празниченъ день, а ти ще го намѣринъ прѣдъ църква, посвилъ се прѣдъ вратата, сложилъ патерицата прѣдъ дѣсното колѣно, хванѣлъ въ лѣвицата една гаванка, и проси; ако ли е дѣлниченъ день, а ти ще го видишъ на пазара, при сергитѣ, или край Дунава, при скелята. Попоседналъ край нѣкоя стѣна, пружилъ едната нога и патерицата, па го наобикалятъ момчетия, дѣца, па и стари хора, а Младенъ имъ разказва: какво е било въ баткитѣ! Разказва Младенъ, разказва, па като стигне до онова мѣсто, когато сж го ранили, а той се загледа въ патерицата, загледа се, па въздъхне и настави: — сипахъ крушеме, сипахъ, нѣ, като дѣждъ! Они стрѣлятъ, та се небо тѣрси, а ние все налитаме, па хѣ на нихъ, па държъ, па трепи, па удри!.. Нашитѣ изкомандувахъ: на щики! Па като имъ извикаме едно „ура,“ като се пустихме на нихъ, та хѣ, бре, та дѣ, бре, — цѣла касапница! Тукъ падне единъ прѣдъ тебе, тамъ падне други отъ дѣсно, трети отъ лѣво, а ти все летишъ, хичъ и не гледашъ: узурилъ си се, запалилъ си се, па хичъ и не маришъ... По едно врѣме, като видоухъ голѣмъ зоръ, а они обърнахъ гърбина, па като опнахъ дългия — разчопръскахъ се като яребици. Мене ми все още нищо: все налитамъ, па все съ щика: дѣ, дѣ... На едно мѣсто, събрале се на кълче сѣрбитѣ, па ломотѣтъ нѣщо, ломотѣтъ, а гле-

дамъ, знамето имъ при нихъ! Като видохъ сърбското знаме толкова близу, а я си мислимъ: хе-е синковци, постойте малко, нечете да ми утечете, па башъ и съ крила да сте!... Пушимъ се я на кждѣ нихъ, па викнемъ на нашитѣ: Стойчо, Миле, Йоте, Цене по мене, бре момчета, по мене елате, — знамето имъ, сърбското знаме!... Наближихъ ги, па като хванахъ пушката у лѣвата, а съ дѣсната хопъ, та дрѣжъ знамето!... Едно хващанье, и забодохъ щикътъ въ грѣдитѣ на знаменосецо имъ, хваняхъ знамето, па пойдохъ да го отнесъ на нашитѣ: ама нечешъ! Единъ сърбски капитанинъ врѣхлѣте на мене съ нѣколко души солдати, па станъ — цѣлъ кръкишъ: нà, не се знаятъ ни наши, ни нихни!... Нѣколко рацѣ сѣгатъ къмъ знамето и нѣколко сабли удрятъ по тия рѣцѣ. Опинаяме ние, ама опинятъ и сърбитѣ; биеме ние, ама бииктъ и опи. Съ дѣсната рѣка все стискамъ знамето, все го не пушамъ! По едно врѣме нѣщо ме рапна по рѣката, па ми прималѣ, прималѣ, зави ми се свѣтъ и паднахъ!... Що е послѣ било — не знамъ; знамъ само, че сърбитѣ си отървале знамето и избѣгале съ него, а капитанинътъ имъ остана продупченъ отъ коршуме и щикове, като рѣшето, ама пакъ оживѣ, — издѣрихъ го нашитѣ. Кога ме рапнаха по рѣката, я усѣтихъ; ама кога сж ме ранили у ногата съ три крушума, това не съмъ усѣтилъ... Свѣстихъ се чакъ като ме бѣхъ запели у болницата. Що ще ви разказвамъ по-вече, нали видите: нà!... — При тѣзи думи Младенъ посочи съ очи къмъ патерицата и поразтърси дѣсното рамо, отъ което се залюлѣ праздниятъ рѣкавъ... Така разказва Младенъ, а тия що сж го наобиколиле, разинале уста, вперили въ него очи, притаили дѣхъ, па го слушатъ, като че прѣнност минава въ черква. Всѣки, който го слуша, всѣки ще му хвърли по нѣщо въ гаванката, па билъ християнинъ, билъ турчинъ, билъ каква и да е вѣра.

И сега, да слѣзете на скелята, и сега ще чуете Младена, какъ разказва за биткитѣ...

М. Георгиевъ.

Старитѣ харти за свободата

Исторически чертици.

УВОДНИ БЪЛЪЖКИ

(Продължение отъ книга IV.).

Херодотъ дава само единъ сводъ отъ разнитѣ мнѣния и прѣдимства на тритѣ политични системи. Но по-голѣмата частъ отъ по-подирѣшнитѣ гръцки писатели се отнася съ явно несъчувствие къмъ демокрацията и се обръща напротивъ съ симпатия къмъ аристокрацията, па даже и монархията. Причинитѣ на това явление сѣ многобройни, и тѣхниятъ разборъ би ни завелъ много далечъ. Ние можемъ тукъ само бѣжешкомъ да укажемъ поне най-важнитѣ отъ тия причини.

Несъмнѣнно е, че непосредното водене на всичкитѣ държавни работи, въ това число и на иностранната политика, отъ страна на народнитѣ събрания си има нѣкои неудобства — особито поради страстната подвижност на народната маса и мѣнливостта на нейнитѣ рѣшения. Тоя недостатъкъ на атинската демокрация изтъква и ораторътъ Исократъ, въ своята рѣчь За мира (52 и сл.). Значителни неудобства прѣдставя и назначението на длѣжности по жрѣбие, за което нѣщо говори и Отанъ у Херодота като за характеристиченъ признакъ на демокрацията, макаръ и въ Атина стратезитѣ, въ рѣцѣтѣ на които е била войската, дипломатията и финанситѣ, да не сѣ се назначавали никога по жрѣбие а да сѣ се избирали отъ народното събрание. Тоя родъ назначаванье и раздѣлението на однородната власть между нѣколко лица (два царя въ Спарта, нѣколко архонти въ Атина, два консула въ Римъ и пр.) сѣ произтичали естествено отъ постоянния страхъ на древнитѣ републиканци, да не би нѣкое длѣжностно лице да залови самичко властта; а тоя характеристиченъ страхъ е произлѣзвалъ отъ чувството за непрочността на древнитѣ републики. Това назначаванье по жрѣбие справедливо се подвъргало обаче на критика и присмѣхъ, между друго и отъ (Сократа.¹⁾) Не можеше да не отвърне мнозина гръци отъ

¹⁾ У Ксенофонта, Спомени за Сократа, I., 2, 9.

демократията, а по-послѣ въобще и отъ републиката, и она е ожесточена изтрѣбителна борба на партитѣ въ врѣме на Пелопонезската война, борба, която Тукидидъ описва и която му е виушила тая твърдѣ мадра, но печална забѣлѣжка: „Човѣкътъ е безумень! за да възтържествува надъ своитѣ врази. той се стрѣми да разруши сѣщитѣ тия закони, които въ врѣме на подобни прѣврати бихъ се борили за общото спасение; той унищожавя съществуванъето на това, което би могло да послужи за забрана на него самаго, кога би дошло нужда, да приобѣгне подъ защитата на тия закони.“ Тъжността на тая забѣлѣжка се усилва отъ мнѣнieto на Тукидида, че „човѣкътъ и подъ властѣта на законитѣ е наклоненъ къмъ прѣстѣмления.“¹⁾

Отъ Пелопонезскитѣ войни насамъ не само явниятъ реакционеръ, Аристофанъ, пише злобни карикатури на демократията (ср. особито комедията „Яздачи“, гдѣто Демосътъ е прѣдставенъ съвѣмъ като идиотъ), но и Сократъ макаръ и да не одобрява олигархическия прѣвратъ отъ 412 г. — проиизира надъ демоса. Сократовитѣ ученици, като Ксенофонтъ и Платонъ, отиватъ още по далечъ въ това отношение, — и ние виждаме едно интересно явление: какъ въ гръцкитѣ градина по-нататъшниятъ развой на моралната философия захваща да върви успоредно съ политическата реакция.

Главната причина на това явление се заключава въ това, че, начинайки отъ Сократа или даже още отъ Питагора, старата философия стаива въ единъ периодъ, който се свършва едва съ християнското учение: въ нея захваща да се образува единъ абстрактно-идеалистиченъ свѣтогледъ (мировъзрѣние), който иска да прилага къмъ личноститѣ и обществото абсолютно морална мѣра, прѣдъ която мѣра всѣко човѣшко общество се оказва тѣй несвършено, щото прѣдизвиква прѣврътѣние у моралиста. Тоя моралистиченъ идеализъмъ докара стоицитѣ до весимизма, който у християнитѣ достигна до пълно отвържение отъ земскитѣ господарства заради небесното — божие (civitas Dei, отъ св. Августинъ) и монашеското отдалечение отъ човѣшкото общество.²⁾

Още по-рано подобни идеи бѣхъ докарали философитѣ до мисълта, че правителствената властъ въ обществото не трѣба да принадлежи на реалния народъ съ неговитѣ грѣшки

¹⁾ Тукидидъ, За Пелопонезската война III., 84. Трѣба впрочемъ да се забѣлѣжи, че въ Атина, гдѣто народътъ отдавна билъ привикналъ на демократията, той се е държалъ винаги по-умѣрено, и тамъ не е имало такива кървави партизански борби, както напр. на о-въ Керкира.

²⁾ Това бѣгство отъ човѣшкото общество има прѣдшественици и въ древния миръ, особито въ Египетъ, гдѣто и най-напрѣдъ се разви християнското

и слабости, а на най-съвършенитѣ люди, на аристокрацията, на мъдритѣ или на най-мъдритѣ и добродѣтелни тирани.¹⁾ Но тъй като идеалистичната философия не даване удовлетворителенъ отговоръ на въпроса, по какъвъ начинъ могатъ да се намѣржтъ и да се поддържатъ на власт такива „най-добродѣтелни хора,“ то, разбира се, тая философия трѣбаше въ политиката да помага само на реакцията противъ демокрацията въ полза на фактическата олигархия и тирания, които сѣ далечъ отъ идеалното съвършенство. Това обяснява между друго, защо нѣкои Сократови ученици взехъ участие въ олигархическия прѣвратъ отъ 404 год., и защо Алкивиадъ се владеше често като обикновенъ тиранъ. Отъ политическитѣ списатели и Сократови ученици, Ксенофонтъ въ едно свое съчинение (Атинската държава) подиграва атинската демокрация, въ друго едно (Държавата на Лакедемонцитѣ) той хвали фактическата олигархия на Спартанцитѣ, а въ двѣтѣ си теоретически съчинения „Хиеронъ или за тиранията“ и „Киропедия“, явно изтъква като свой идеалъ монархията, съ всичкия нейнъ церемониялъ (нѣщо като азиятскиятъ), който да отдѣля подданицитѣ отъ монарха, като висша личност. Трѣба, разбира се, да се помни, че тая Ксенофонтъова монархия, както въобще монархията на старитѣ мислители (источнитѣ и гръцкитѣ), — съвсѣмъ не е наслѣдствена — а въ сѣщностъ тя е само диктатурата на най-добрата личност, която въ всичко трѣба да надминува подданицитѣ.²⁾

Другиятъ знаменитъ Сократовъ ученикъ, Платонъ, въ своето съчинение „За господарството“ — излага една аристократическа утопия (управление на философитѣ и военнитѣ, за които Платонъ има прѣдставления, малко отлични

отшелничество, но за жалостъ ние малко знаемъ за това. По познато е индийското отшелничество, за което подиръ похода на Александра Македонски въ Индия захваняхъ да се появяватъ павѣстия и въ западниа миръ.

¹⁾ Мнѣнията на Сократа по тоя въпросъ Ксенофонтъ ги излага така: „За царѣ и архонги Сократъ смѣталъ не ония, които държатъ скиптра, или ония, които билъ избрани отъ по-долни тѣмъ или по жребіе, или които сѣ измама сѣ дошли на власт, а ония, които умѣютъ да управляватъ.“ Отъ понататъшнитѣ думи на Ксенофонта се вижда, че Сократъ трѣба двѣ прѣдпочиталъ управлението на най-мъдриа монархъ или тиранъ, а на въпроса: какво да се прави, когато тиранътъ захване да не слуша справедливитѣ забѣлки или да убива тия отъ които тия забѣлки иджтъ, Сократъ не намѣрва другъ отговоръ, освѣтъ тоя, че на самия тиранинъ ще бжде по-лошо въ такъвъ случай, че и той самъ по-скоро ще загине. (Ксенофонтъ, Споменн, III., 9, 10—13) По такъвъ начинъ въ политическитѣ мнѣния на знаменития моралистъ липсва собствено политическиятъ, конституциониятъ елементъ.

²⁾ Киропедия, VIII., 1. 40. Ние ще видимъ по долѣ, че легитимната монархия е по-подирѣшно и въ сѣщностъ повечето западно, отъ колкото източно учрѣждение. По поводъ на Ксенофонтъовия трактатъ за тиранията, изложенъ въ видъ на разговоръ между поета Симонида и сиракуския тиранинъ Хиеронъ, ние ще забѣлжимъ, че гръцката история произвежда прѣимуществено републи-

отъ брахманскитѣ теории), а въ разговора си „Политикъ“ гледа на царетѣ по хомеровски, като на народни пастири. Въ разговора „За законитѣ“ макаръ и да построява една сложна конституция — като смѣсва демократичния и аристократичния принципъ, отъ които послѣдниятъ въ лицето на 10-тѣ старейшини изъ колегията на законопазачитѣ (номофилакси) се поставя на чело на държавата, все пакъ казва, че най-доброто управление би било управлението „на единъ младъ благоразуменъ, способенъ да се учи, надаренъ съ добра паметъ, мжжественъ и великодушенъ тиранинъ.“¹⁾

До като прѣдставителитѣ на гръцката мисль по такъвъ начинъ се отдалечавахъ въ своитѣ идеали отъ демокрацията и даже отъ републиката, животътъ постави на гърцитѣ още единъ новъ въпросъ: въпросътъ за националното единство. Ни Атина, ни Спарта, ни Тива — не бѣхъ въ сила, въпрѣки своята поредна хегемония, да осъществятъ това съединение. Между туй елинското национално единство бѣше необходимо и се изискваше въ името на много материални и нравствени интереси на самата европейска Гърция, а освѣнъ това, разпространението на елинитѣ по Сръбдиземното море, и даже вътрѣ въ Египетъ и Азия, па и конкуренцията съ финикинитѣ, поставяше въпроса за едно още по-широко политическо съединение. Претенцията, да изтѣзжтъ съ ролята — съединители на гърцитѣ, заявихъ подиръ неуспѣха на другитѣ хегемонии, елинизуванитѣ варвари, македонскитѣ царѣ Филипъ и Александъръ, и въ първото врѣме сполучихъ. Не всички гърци се радвахъ обаче на тая полуварварска и царска хегемония, но и между гръцкитѣ мислители имаше и такива, които я привѣтствувахъ, макаръ и да не се отказвахъ съвсѣмъ отъ правилната републиканска наредба на роднитѣ си градища. Тѣй напр. атинскиятъ ораторъ Изократъ, въ своята рѣчь — Послание къмъ Филипа, съвѣтва го, „да установи между Елинитѣ съгласие, и да воюва съ варваритѣ.“ Атинскиятъ ораторъ по такъвъ начинъ се труди да опрѣдѣли деликатно, какъ трѣба да дѣйствува македонскиятъ царъ спрѣмо разнитѣ нему подчинени национални елементи: той трѣба

канско впечатление между друго и за това, че въ нея обикновено се излагали на първъ планъ Спарта и Атина, а въ Сиракузи владѣяла почти една и съща форма на управлението — тиранията. Сиракузитѣ тѣй сжщо сж играли важна политическа и културна роля въ гръцкия свѣтъ.

¹⁾ Платонъ, Закони, III, 209—210. Въпросътъ, дали съчинението за Атинската и Лаконската държава принадлежи Ксенофанту, а трактатитѣ Политика и Закони — дали сж отъ Платона, е още споренъ, но за насъ въ дадения случай не е интересенъ въпросътъ за личността на автора, а ни интересуватъ известни идеи, които подъ това или онова име сж се изтъквали въ гръцката книжнина.

да облагодѣтелствува Елипитѣ, да царува надъ Македонцитѣ (по царски, а не по тирански, прибавя Изократѣ), а да заповѣдва на варваритѣ.¹⁾

Всичкитѣ тия тѣнки разлики бѣше, разбира се, мъчно да се запазѣтъ, и вече Александър Велики захваща да си придава видъ и привички на источенъ деспотъ, каквито по принципъ не отрича, както видѣхме, и Ксенофонтъ. Гръцкитѣ държави, основани въ Египетъ и въ Азия подиръ Александъръ Велики бѣхъ вече чисти деспотии и влиаехъ съ своята политическа форма на цѣлия гръцки миръ.

Македонско-царската хегемония бѣше впрочемъ за Елада съвѣтъ външно явление, та за това тя не можа и да се удържи. Освѣтъ това Елипитѣ бѣхъ толкозъ вече навикнали на републиканската наредба, а много градица и на демокрацията, щото не можехъ да се откажѣтъ напълно отъ тоя видъ управление.

Заради туй новиятъ тирански периодъ въ Гърция (първиятъ се отнася къмъ 650—500, а вториятъ къмъ 350—150 пр. р. хр.) се явява само като ожесточено взаимно изтрѣбление на разнитѣ политически елементи. Съединението на Елипитѣ върху едно републиканско-федеративно начало не можа да се осъществи не само поради външни причини, но и поради това, че елинската интелигенция бѣше се отдалечила, както видѣхме, отъ републиканския идеалъ, и бѣше се доближила до монархическия идеалъ вслѣдствие идеята на абсолютното морално съвършенство.

Въ македонския периодъ гръцката мисль се опита да се постави на едно по-положително гледище въ обсъжданъето въпроса за формитѣ на управлението, гледище относително-историческо, единичното впрочемъ, което може да се признае за политическо. Тоя стрѣмежъ се вижда въ Политиката на Аристотеля и въ VI книга на Полибиевото историческо съчинение. Но Аристотель собствено се отклонява отъ въпроса за политическия идеалъ и дава най-главно една класификация на извѣстнитѣ нему управления, като ги раздѣля на три правилни форми: царство (*βασιλεια*), аристокрация и полития (*πολιτεια* — умѣрена демокрация) — и три изврѣщания: — тирания, олигархия и демокрация. Дѣто въ Нова Европа политиката на Аристотеля се считаше до неотколѣ за изворъ на либерално-демократичнитѣ мисли, това се дължи повече на нейния историко-политически материалъ, отъ колкото на нейнитѣ тенденции.

Полибий разполага само шестѣтъ статически вида управления на Аристотеля въ динамически, исторически редъ

¹⁾ Изократъ, Филиппъ, 16, 154, 155.

и показва какъ царството (което той прѣдполага, че най напѣдъ е било избирателно, а послѣ наследствено) прѣминава въ тирания, а тиранията прѣдизвиква аристократически прѣврати, какъ послѣ аристокрацията се прѣоборъща въ олигархия, а тая прѣдизвиква демокрацията, която прѣминава въ охлократия (царство на тълпата), а тая послѣдната най-сѣтнѣ дава поводъ, да се яви пакъ нѣкой деспотъ и монархъ (*δεσποτης και μοναρχος*). — „Такъвъ е казва Полибий, кръгътъ на царството, природниятъ редъ, по който се мѣняватъ и прѣобразяватъ и връщатъ пакъ къмъ своето начало държавитѣ.

Да прѣдупрѣди това кръгообращение и да съхрани свободата (*ελευθερια*) споредъ мнѣнието на Полибия, била сполучила отъ всички гръцки държави само Ликурговата, въ която елементитѣ на монархията, аристокрацията и демокрацията били смѣсени. Но още по-мѣдро въ това отношение, споредъ мнѣнието на знаменития историкъ, било политическото устройство на Римъ, чиято хегемония надъ „вселената“ (*οικουμενη*) Полибий съѣтва на своитѣ съотечественици да признажтъ.

Ний за сега пѣма да разглеждаме подробно мнѣнията на Полибия за римската държава, а ще кажемъ само, че и най-умниятъ отъ всички древни историци не е можалъ да заблѣлжи, че формитѣ на това господарство, както и на гръцкитѣ, сѣ били приспособени за едно негълъмо, градско, а съвсѣмъ не за едно национално и още по-малко за интернационално господарство.

Писаната история ни показва че Римъ още отъ самото начало е билъ монархия, съ избирателни и пожизнени царѣ. Вѣроятно, тая форма не е най-старата, а е била прѣдпиествувана отъ пѣкоя героическа династическа монархия, подобна на она, която срѣщаме въ хомеровата Гърция. Въ всѣки случай римската монархия въ края на VI вѣкъ прѣди Христа биде замѣстена отъ аристократическата република, която по-послѣ се приближи къмъ демократическата форма. Но въпрѣки дългото съществуване на доста демократическата република, ние не срѣщаме въ римската книжнина такова републиканско политическо съзнание и въобще такива политически трактати, каквито виждаме въ гръцката литература. Едничкото римско съчинение, което може да се тури наредъ съ горѣпоменнатитѣ гръцки трактати, то е разговорътъ на Цицерона „За господарството“ (*De Republica*), който като повечето отъ най-добритѣ древни политически и исторически трактати (напр. Аристотеловата Политика Историята на Полибия, съ-

чиненията на Тацита) се е очувалъ въ свѣсѣмъ непълненъ видъ — знакъ, че древнитѣ и срѣднитѣ вѣкове слабо сж се интересували за такива съчинения.

Съчинението на Цицерона излага собствено идеитѣ на Полибия за римската държава, но съ тая разлика, че идеалитѣ на Цицерона си остава се пакъ монархията, каквато си я мечтае авторътъ на съчинението „За законитѣ“, което се приписва Платону. Заради това Цицеронъ се застъпва и за римската историческа монархия, като смѣта, че злоупотребленията на послѣдния цар не трѣба да намаляватъ достоинството на цѣлото учрѣждение.¹⁾

Тукъ трѣба да забѣлѣжимъ, въпрѣки мнѣнието на Полибия и Цицерона, че въ римския политически строй подиръ изгнанието на царетѣ е прѣобладавалъ собствено аристократическия елементъ: сенатътъ, върху състава на когото народътъ никога не е ималъ прѣмо влияние.

Въ разлика отъ атинския съвѣтъ (βουλή) и даже спартанския сенатъ (γερουσία), римскиятъ сенатъ никога не е бивалъ изборна колегия: сенаторитѣ най напрѣдъ се назначавали отъ царетѣ, послѣ отъ консулитѣ и най-сѣтнѣ отъ цензоритѣ. Народътъ захванъ да влияе върху състава на сената — и то само отчасти и косвенно — едва подиръ закона отъ 325 г. пр. Р. Хр. (lex Ovinia), споредъ който изборнитѣ висши чиновници, консулитѣ, преторитѣ и кюрулскитѣ едили, обезателно бивали и сенатори. Но самодържавнитѣ въ кръга на своитѣ дѣйствия и неотговорни цензори можели да исклучятъ всѣкого отъ списъка на сенаторитѣ. Тоя списъкъ се съставялъ отъ тѣхъ всѣка пета година. Това цензорско самодържавие, заедно съ другитѣ подобни, прѣминахъ, начинайки отъ Сулла, въ рѣдѣтъ на разнитѣ императори, отъ които захванъ напълно да зависи съставътъ на сената. Намъ ни е извѣстенъ сенатскиятъ съставъ отъ 179 г. пр. Р. Хр. въ врѣмето на най-голѣмия демократизъмъ въ римската държава. Тогава отъ 304 души сенатори аристократията (патрицийска и плебейска) имала 179 прѣдставители. Отъ тѣхъ 23 души принадлежали само на единъ, родъ — на Корнелиевцитѣ. (Willems, Le Senat romain sous la république). Колко малко демократически елементъ е можало да вкара въ сената изборното чиновничество, се вижда

¹⁾ Ср. особ. кн. II. Цицеронъ прѣвежда думата тиранъ съ dominus, синонимъ на гр. δεσπότης, като го отличава съ Аристотела и Полибия отъ царъ, гех. Повече републикански духъ се съглежда въ думитѣ, които Салустъ туря въ устата на Меммия: „да вършишъ всичко, каквото ти се доще, безнакавано, значи да бѣдешъ царъ (Bell. Jugurth. XXXI).“

отъ факта, че и въ най-демократическия периодъ на римската история, отъ 300—150 пр. Р. Хр. — консулитѣ се вземали отъ едно ограничено число семейства: 305-тъ консула отъ тая епоха произлѣзвали само отъ 67 рода, отъ които 9 — дали 160 консула. Полибий се лѣже, като съглежда въ консулитѣ монархическия елементъ на римската република. Консулитѣ сѣ били собствено чиновници на изпълнителната власть — напълно републиканци, избираеми отъ народа и контролирани отъ сената. Монархическиятъ елементъ въ римската република се прѣдставлява отъ диктаторитѣ, назначението на които е зависело отъ сената и отъ ръководимитѣ отъ него консули, цензори и особито плебейскитѣ трибуни, колкото чудно и да се вижда това на първъ погледъ. Плебейскитѣ трибуни сѣ били собствено неконституционни чиновници съ самодържавна, макаръ и повече отрицателна, отъ колкото положителна, власть. Учрѣждението на трибуната не бѣше толкова нѣкаква конституционна отстъпка на плебса отъ страна на патрицитѣ (като тия отстъпки, които виждаме въ Атина, начинайки отъ реформата на Солона), а бѣше повече една уловка на аристокрацията, която, хемъ съхраняваше въ цѣлостъ основата на аристократическата конституция, хемъ даваше на плебеитѣ такива чиновници, които можехъ въ отдѣлни случаи да остановѣтъ нейнитѣ остри прояви. При това още въ врѣмето на Гракхитѣ се видѣ, че аристокрацията може да намѣри между самодържавнитѣ трибуни и орѣдия, за да спре мѣрkitѣ, взети въ полза на демоса. Отъ Сулла и римскитѣ Цезари насамъ римската монархия се образува постѣпенно, като захванъ да се прѣдоставя (до животъ или за дълговрѣменъ срокъ) диктаторската и трибунската власть на извѣстни лица, а тѣй сѣщо и цензорската, която влияеше върху състава на сената. Въпрѣки очакванията на Полибия и Цицерона, свободата въ мѣдрия Римъ се показва по-малко обезпечена отъ колкото въ Атина, гдѣто демосътъ бѣ си спечелилъ репутацията, че е лекомисленъ.¹⁾ Кѣмъ подобенъ резултатъ привеле прѣхвалената римска мѣдрость и въ въпроса за отношенията на Римъ къмъ подчиненитѣ нему области.

¹⁾ Още историкътъ на Гръция Гротъ забѣлѣзва, че Атина на много малко политически потрѣсп е била подвѣргната подиръ изгонването на тирана Хиппия: напротивъ Римската република постоянно се вълнувала отъ страха, да не би да се вѣстанови пакъ царството, и отъ беззаконното убийство на дѣйствителнитѣ или мнимитѣ претенденти. Нека си спомнимъ историята на Сп. Касия, децемвира Аппия Клавдия, Сп. Мелія, Манлия Капитолийскіи и Гракхитѣ.

Вече въ II. вѣкъ пр. Р. Хр. римската държава прѣдставляваше доста чудно явление: тя бѣше градска република, а управляваше като деспотъ една огромна територия. Тая територия още Полибий я нарича — „по-голѣмата частъ на вселенната“. На срѣдата между сѣщитѣ провинциали, които се управлявахъ отъ римски чиновници и републиката Римъ, стояхъ латинскитѣ и италианскитѣ съюзници, които пазехъ своята вътрѣшна автономия съ уредба, подобна на римската република, но които се подчинявахъ на Римъ въ външната политика и бѣхъ беззащитни отъ насилията на римскитѣ чиновници или даже отъ насилията на всеки по-личенъ римлянинъ. Съюзницитѣ, които принадлежахъ на нацията или бѣхъ почти тѣждествени съ римлянитѣ, най-напрѣдъ поискахъ да уравнихъ гражданскитѣ и политическитѣ си права съ правата на римлянитѣ. Римлянитѣ не искахъ да отстапнѣтъ, и работата дойде до съюзническата война отъ 90—88 г. пр. Р. Хр.

Това бѣше рѣшителенъ моментъ въ историята на подчинената Риму вселенна. Ако изравнението въ правата на съюзницитѣ и римлянитѣ да бѣше се извършило съврѣменно съ урежданieto на федеративнитѣ имъ отношения, то щѣше да се получи една невидѣна до тогава голѣма всеиталианска федеративно-републиканска държава, по образаца на която щѣхъ послѣ да се уредѣтъ и отношенията на провинцията къмъ нея — и историята рано щѣше да ни покаже примѣръ отъ едно огромно господарство — равноправно и свободно: римската вселенна (*orbis romanus*). За жалость ние малко знаемъ, каква уредба сѣ си били дали възстапѣлитѣ противъ Римъ съюзници. Древнитѣ историци, заети изключително съ разкази за военнитѣ събития, не се останавливатъ на такива въпроси, но ние все пакъ знаемъ, че възстанниците се наричали Италия имали федеративенъ сенатъ въ Корфиниумъ.¹⁾ Въ тоя сенатъ — за назначението на който впрочемъ ние нищичко не знаемъ — се състояла и всичката сила на новата федерация, макаръ и сѣществуването на подобна делегация и да не е нѣщо съвсѣмъ ново въ древния миръ. Да бѣше се тоя сенатъ удържалъ, ние щѣхме да имаме солидно начало отъ едно всеиталианско прѣдставително управление.

Но римскиятъ сенатъ не се съгласилъ по никакъвъ начинъ да търпи въ срѣдата си федеративно прѣдставителство, а позволилъ само една мѣрка, която прѣдстави пълна ана-

¹⁾ Дiodоръ, Библиотека XXVII, 2. Изображения на съюзни монети съ надписъ *Italia* вж. у Vannucci, *Storia dell' Italia antica*, II, 171—176.

логия съ отстъпването трибуни на плебеитѣ — именно, на останалитѣ Риму вѣрни съюзници, отцѣпници отъ Италия, той далъ гражданско право, но колкото се касае до политически права, то никакво прѣдставителство въ римския сенатъ не имъ се дало, а всичкитѣ италийци били само допуснати въ римското народно събрание, като се включили въ 8 или 10 триби, които били длъжни да гласоподаватъ подиръ 35-тѣ римски триби, т. е. тогава когато въпросътъ въ по-голѣмата си частъ билъ рѣшенъ. Като оставимъ на страна политическата несправедливостъ, такова едно рѣшение е заключавало въ себе си политически абсурдъ, понеже участието на всичкитѣ свободни италиянци въ събранието на мѣстния римски форумъ, т. е. прѣобръщането на цѣла Италия въ единъ градъ — Римъ, е могло да докара само едно: да си изгуби римското народно събрание всѣки редъ и смисълъ. Това отначало дало голѣмъ прѣвѣсъ на сената, но скоро неустроенитѣ народни маси заедно съ армията станали опора за всѣкакъвъ видъ претенденти за диктаторска властъ и монархическото самодържавие. Сенатътъ нѣмалъ сила да противустои на тия претенденти и даже самъ най-напрѣдъ осветилъ началото на новата Римска монархия, като призналъ на Сулла титлата императоръ, дадена нему отъ солдатитѣ, и му далъ диктаторска властъ до животъ, властъ, която не можеше да не служи на аристократическитѣ интереси. Монархическото самодържавие се закрѣпи прочно още въ царуването на Цезаритѣ. Още Тиберий отмѣни народното събрание, което бѣше си изгубило смисъла, и прѣнесе неговитѣ функции върху сената. Въ тоя сенатъ римскитѣ самодръжци захванѣхъ да въвеждатъ и италиянци а послѣ и провинцияли, разбира се, между друго и съ цѣлъ да омаломощятъ въ него републиканската опозиция. Това бѣ полезно за разпространението на гражданската равноправностъ въ цѣлия римския миръ — между римляни и италиянци и провинцияли, но въ политическо отношение то подрови и послѣднитѣ остатъци отъ републикански традиции въ висшия римски класъ.

Отъ това врѣме римската държава захванѣ да прогресира въ разширочението на гражданскитѣ права и върху провинциялитѣ, на които императоритѣ давахъ правото на римско гражданство, до тогава, до като при одного отъ най-лошитѣ императори, Каракала (211—217), се извърши едно отъ най-великитѣ дѣла въ историята — а именно окончателното разпространение на римското гражданско право надъ всичкитѣ свободни жители на империята. Това събитие слабо биде

забѣлѣзано даже отъ съврѣменнитѣ Римляни (съврѣменнитѣ римски писатели сж изпуснѣли да ни дадѣтъ какви да е по-свѣстни и пълни свѣденія за това велико събитіе), но въ слѣдующата епоха (въ V вѣкъ) неговитѣ резултати памѣрихѣ прѣкрасно изражение въ думитѣ на поета Рутилія къмъ Римъ: „Ти създаде общо отечество за разнитѣ народи; това, що по-напрѣдъ бѣ вселенна, ти отъ него направи единъ градъ,¹⁾ и въ думитѣ на Клавдіяна: „Римъ даде общо име на човѣшкия родъ.“²⁾

Но тоя прогресъ на гражданското равенство, който съставя главния смисълъ и славата на римската история въ човѣчеството, вървѣше фатално — още отъ неуспѣха на италииската федерация насамъ — успоредно съ регреса въ сферата на политическата свобода. Освѣнъ чисто политическитѣ причини, на това помогнѣ и по нататѣшниятъ развой на гръцко-латинската философска мисълъ въ оная посока, която ние характеризувашме по-горѣ, като говорехме за гръцката философия до нейното прѣнасяне въ латинизираната западна Европа. Абсолютно-моралистичниятъ свѣтогледъ (мировъзрѣние) продължаваше да се развива въ тая философия заедно съ началото на космополитизма или хуманизма. Но тъй като свѣтътъ, вселенната, човѣчеството, прѣдставлявахъ тогава едно много по-малко политическо, организувано общество отъ сега, то разбира се че тоя космополитизмъ не можеше да докара друго освѣнъ индеферентизмъ къмъ сжщо-политическия животъ въ реалнитѣ държави. Сенека казва: „Ние обгръщаме духомъ двѣ господарства (*respublicae*): едно велико и истински общо (*publicam*), въ което се заключаватъ и Боговетѣ и хората . . . и друго едно, къмъ което ни е причислило условieto, въ което сме се родили, „заради това мадрецътъ и да се отдалечи даже отъ своята държава, като напуска жгѣла си, минава въ нѣщо по-голѣмо и по-добро“. По тия съображения и като има за идеалъ личностенъ самоусвършенствуване, Сенека се очудва, какъ младиятъ Катонъ не можалъ да прѣживѣе паданieto на републиката въ Римъ (*De otio sapientis*. IV — I, *Epistolae*, 68, 2; 71).

Това значи, да проповѣдванъ политически индеферентизмъ. Въ общественния животъ космополитизмътъ на римската философия има силно влияние върху разшироченото на гражданското равенство и осмѣжданieto на робството, понеже философитѣ, като Сенека, Еликтетъ и др.,

¹⁾ *Fecisti patriam diversis gentibus unam: Urbem fecisti quae prius Orbis erat.*

²⁾ *Humanum genus communi nomine fecit.*

учехъ, че робитѣ и господаритѣ сж равни по природата. Съ това учение се съгласявахъ и юриститѣ отъ врѣмето на римската империя, като Флорентинъ, Улпианъ и др. Но абсолютно-моралистическото мировъзрѣние бъркаше на философитѣ, да искатъ даже реалното освобождение на робитѣ. Епиктетъ — самъ нѣкогашенъ робъ, казва, че истински роби сж тия, които смѣтатъ външнитѣ нѣща за благо, а истински свободни хора сж ония, които не зависжтъ отъ външнитѣ работи; тѣ сж свободни даже и тогава, когато тѣлото имъ се намѣрва въ властта на друго нѣког. Тоя е едничкиятъ пжтъ, който води къмъ свободата.

Християнскитѣ учители се движжтъ съвършено въ кръга на подобни идеи и ги провеждатъ още по-последователно. Като провинциялисти тѣ бѣхъ, разбира се, чужди за традицитѣ на старитѣ републики въ Гърция и Италия, а въ сжщото врѣме разривътъ съ еврейската синагога ги отърва отъ библииния жрѣческопророчески либерализъмъ. Евангелието признава властта на Цезаря, а апостолъ Павелъ учи, че „всѣка душа трѣба да се покорява на висшитѣ власти, понеже нѣма властъ, която да не бѣде отъ Бога; слѣдователно който се противи на властта се противи на Божето повеление“. (Послание къмъ Римлянитѣ, XIII, 1 — 2. Ср. I. Посл. на Петра, II, 13—14). Признавайки равенството на хората прѣдъ Христа, въ религията (Посл. ап. Павла, Къмъ Галатянитѣ III 25) християнскитѣ учители сжщеврѣменно не отричатъ гражданското робство и казватъ на робитѣ: „покорявайте се на господаритѣ си, не само на добритѣ, но и на жестокитѣ“ (I. посл. Петра, 18 — 22, ап. Павла, къмъ Ефес. VI, 5 — 9, къмъ Колос. III, 22 — 25, к. Тимот. VI, 1 — 4, Тим. II, 9 — 10); „покорявайте се съ страхъ и трепетъ, въ простотата на сърцето си, както на Христа, не само съ видима услужливостъ, като хора угодници, а като Христови роби, изпълняйки божята воля отъ душа, служейки съ усърдие, като на Бога, а не като на хората, съ знание, че всѣки ще получи отъ Господа споредъ доброто, което е направилъ, билъ той робъ или свободенъ“. (Посл. ап. Павла къмъ Ефес. VI, 5 — 8).

Отъ гледището на реалнитѣ общественни отношения, тая хуманно-космополитична, но отвлѣчено нравственна постановка на въпроса за робството отъ страна на класичнитѣ и християнскитѣ хуманисти бѣше собствено една стѣпка назадъ, сравнително съ постановката на сжщия въпросъ отъ съставителитѣ на староеврейскитѣ законници. Тия послѣднитѣ

стояхъ на национално религиозно гледище и считахъ поне всичкитъ евреи за слуги или дѣца на своя националенъ богъ Йехова, та за това полагахъ, че никой еврейнъ нѣма право да държи въ вѣчно робство друго Евреина. Библийниятъ законъ позволява на всѣки Евреинъ, да държи като робъ други нѣкой Евреинъ най-много 6 години наредъ или до „юбилейната, (50-та) година (Изходъ, XXI, г. Левити, XXV, 40). Вѣроятно, тия прѣдписания сж си оставали повечето идеални, като много други прѣдписания на источнитъ книги, които не съвсѣмъ точно се наричатъ законници и които никога не сж имали въ гражданскитъ дѣла силата на нашитъ законодателни кодекси. Но все пакъ трѣба да се забѣлжи, че поне около 400 — 300 г. ч. прѣди Христа въ еврейската черковна държава, която се образува подиръ връщанъето на евреитъ отъ Вавилонския плѣнъ, национално-религиознитъ идеи докарахъ, да се признае робуването на Евреина у други нѣкой еврейнъ за беззаконие, на туй основание, че „всичкитъ евреи сж слуги на Бога, който всичкитъ е извелъ отъ Египетъ, та не могатъ да се продаватъ като роби.“ (Левитъ, XXV, 42).

Мислитъ на стоицитъ и християнитъ, че всичкитъ народи, всичкитъ хора сж равни по природата си и прѣдъ всемирния Богъ, показватъ една по-висока степенъ на религиозното развитие, сравнително съ древнееврейския законъ. Но абстрактната постановка на въпроса за робитъ у тия универсалисти-хуманисти бѣше една отъ причинитъ защо робството, като гражданско учрѣждение, се очува толкозъ дълго врѣме, въпреки обстоятелството че още при императора Клавдия, въ двореца на когото нѣкои волно-освободени се ползували съ влияние, се захващатъ макаръ и слаби юридически опитвания да се ограничи произволната властъ на господаритъ върху робитъ. Древното робство се отмѣни въ западна Европа едва въ срѣднитъ вѣкове и то не въ вслѣдствие на държавни нѣкои закони или черковно влияние, а поради упадѣка на промишленността, при което робитъ се смѣсватъ съ колониститъ и другитъ видове полусвободни землевладѣлци.¹⁾ А ние вече говорихме, че съществуването на частното робство се е отражавало винаги и върху развитието на политическия деспотизмъ.

¹⁾ Необходимо е впрочемъ да се помни, че макаръ въ малки размѣри, старото робство доживѣ и въ западна Европа до XVI—XVII в. въ което врѣмето биде прѣнесено и въ Америка, гдѣто се разви до днешнеримскитъ размѣри и истрая до нашитъ врѣмена. Християнитъ се оправдавахъ съ това, че Негритъ сж потомци на Хама, и като такива сж прѣдначинени отъ самото Бога за роби на Яфетовитъ потомци. (Битие, IX. 27).

Християнското учение отрича само въ една точка всѣко повиновение на властта: въ религиознитѣ дѣла. „Сждете, да ли е добръ прѣдъ Бога, да се покоряваме вамъ повече, отъ колкото Богу?“ рѣкътъ апостолъ Петъръ на ерусалимскитѣ власти, когато му запрѣтили да проповѣдва (Дѣяния на апостолитѣ, IV, 19). И тия думи станяхъ изходна точка за отдѣлението на политическата областъ отъ областта на вѣрата или сливането на тия двѣ области, но така щото черковната власть да заповѣдва и на свѣтската. Първото обаче, т. е. раздѣлението на вѣрата отъ политиката, на черквата отъ господарството, съществуваше въ умоветѣ на християнскитѣ учители само, до като християнитѣ се прѣслѣдвахъ, а къмъ второто, т. е. подчинението на свѣтската власть подъ духовната, християнскитѣ теоретици се обърнахъ не твърдѣ скоро, едва тогава, когато въ християнската черква се разви особита ерархия, която захванъ да заявява най-напрѣдъ претенции за привилегии въ държавата, а по-послѣ — и за владѣние надъ самото господарство. Тия претенции имахъ до нѣкъдѣ участие въ образуването на новитѣ идеи до политическата свобода, но много по-късно — въ срѣднитѣ вѣкове. Въ първото врѣме на християнството, отказването на християнина да се покорява на властта въ религиозни дѣла, му давало въ собственитѣ му очи само едно право: правото или по-добрь дѣялността, да бѣде мъченикъ! Освѣтъ това християнинътъ, заетъ изключително съ мисльта, какъ да добие мѣстине въ царството Божие, съвѣтъ прѣнебрѣгвалъ работитѣ на човѣшкото господарство.

Тертулианъ като забранява на християнитѣ, да бѣдѣтъ войници или даже чиновници, казва че за християнина „нѣма нищо по-чуждо отъ политическитѣ работи“. ¹⁾

По такъвъ начинъ много причини карахъ господарството на „римския миръ“ да вземе въ врѣме на Диоклециана и Константина Великий такива политически форми, които de facto приличахъ съвѣтъ на азиатскитѣ деспотии, и способствувахъ да се развиѣтъ въ тоя миръ политически теории за дѣялността на подданицитѣ, да се покоряватъ на царската власть — такива, каквито даже древниятъ Истокъ не знаеше.

(слѣдва)

М. Драгомановъ.

¹⁾ „Nec ulla majus res aliena quam publica“, Вж. Hauvet, Le christianisme et ses origines, I, 355.

Бюджетитѣ на Княжество България прѣзъ десетолѣтието 1879—1888.

(Продължение отъ книга IV.)

„Приходи и капитали“ нѣматъ никакъ характеръ на редовни доходи, защото и елементитѣ, които ги съставятъ, прѣзъ първитѣ години сж свършено случайни. Най-главниятъ изворъ въ тая категория е сѣченъето монети. Законътъ отъ 27. Май 1880. въведе въ княжеството опрѣдѣленията на латинската конвенция относително сѣченъето мѣдни, сребърни и златни монети, като замѣни думитѣ франкъ и сантимъ съ „левъ“ и „стотинка.“ Въ сжщото врѣме правителството се опълномощи да вземе мѣрки, да се насѣкжтъ въ най-кратко врѣме сребърни монети (по 2 л., 1 л. и 0.₅₀ л.) за 10 милиона и мѣдни за 2 м., а за златитѣ и пето-левки монети останж да се рѣши прѣзъ идущата сесия. Чл. 12 отъ тоя законъ трѣба да се разбира въ смисълъ, че разносжитѣ по нарицванъето на монетитѣ и цѣлата номинална стойностъ на послѣднитѣ трѣба пълно да се минуватъ въ разходния и приходния бюджетъ на държавата. Така се е постъпило само въ бюджетитѣ за 1881 и 1888 г. На 12 Декемврий 1884. се утвърди новъ законъ за пасичанъе 3 мил. пето-левки, който даде право на финансовия министръ да употреби за тая цѣль на държавното съкровище сребърнитѣ рубли, които да се изпратжтъ въ государственния петербургски монетенъ дворъ. Голѣмитѣ суми прѣзъ 1881., 1883. и 1888. произлизатъ именно отъ нарицванъето монети. Бърниятъ скокъ прѣзъ 1886. произлиза отъ единъ новъ изворъ въ бюджета — монопола на солницитѣ при Лихияло. Законътъ отъ 27. Януари за учреждението на българската народна банка опрѣдѣля, че това „държавно учреждение има капиталъ 10 милиона, вне-

сень и подържанъ, въ случай на нужда, до тая сума отъ държавното съкровище“. Слѣдъ образуванъето единъ запасень капиталъ, „всичкитѣ печалби се внасятъ въ държавното съкровище,“ като се оставятъ 3 % отъ печалбитѣ за тантиема на служащитѣ. Тия законоположения даватъ резултатъ първъ пѣтъ въ бюджета за 1888.

Сравнението на общитѣ приходи въ тая таблица съ приходитѣ отъ таблицата, дадена по-напрѣдъ показва нѣкои разлики, които за 1882. и 1883. сѣ дори доста значителни. Причината е, че нѣкои малки приходи, които прѣзъ първитѣ години сѣ минавани въ редовния бюджетъ, сѣ изчезнали отпослѣ, и ние ги оставихме на страна. Други пъкъ приходи, които сѣ били минавани като извънбюджетни, влѣзли въ рамкитѣ на редовния бюджетъ. Това е още едно доказателство, че съ по-внимателно изучаванъе и приготвянъе бюджетитѣ вече по-рано рубриката на непрѣдвиденитѣ доходи е могла да се намали.

Отъ всичко до сега казано излиза, че сѣщинскитѣ редовни държавни приходи сѣ изразени въ бройовѣтъ на първия, третия и петия стълбецъ отъ нашата таблица. Другитѣ приходи не произлизатъ отъ данъци въ сѣщински смисълъ на думата.

Произведението на данъцитѣ зависи най-много отъ богатството на страната, а за мѣрило на послѣдното, тамъ, гдѣто нѣма други данни, счита се стойността на внесенитѣ и изнесени стоки. Понеже тия зависѣтъ отъ произведенията на земедѣлието, индустрията и търговията, естествено е, че по-богатитѣ народи иматъ по-голѣма външна търговия. Когато искаме да опрѣдѣлимъ тежината на данъцитѣ върху единъ народъ въ различни врѣмена, или върху два и повече народи въ сѣщото врѣме, тогава вмѣсто да намѣримъ абсолютнитѣ бройове, можемъ да се задоволимъ съ релативнитѣ, които получаваме, като сравнимъ произведението на данъцитѣ съ стойността на внесенитѣ и изнесени стоки. Като се остави на страна произведението на вътрѣшната търговия, то не влияе много върху релативнитѣ бройове, защото се повтаря всѣка година, и съ това всичкитѣ дѣлители съразмѣрно се намаляватъ. Даннитѣ за нашата външна търговия взехме отъ публикациитѣ на статистическото бюро, като направихме измѣненія поради изнесения кукуррузъ прѣзъ всѣка година. Митата и акциитѣ и бериитѣ слѣхме наедно подъ названието „косвени.“

Години	Стойностъ на внесенитѣ и из- несенни стоки	Произведение на данъцитѣ	Отъ 100 лева данъци сж		На 100 лева отъ стойността на вноса и износа пада се данъкъ
	въ хиляди левове		прѣми	косвени	лева
1879	52,230 (?)	20,699	66. ⁵²	33. ⁴⁸	39. ⁶³
1880	88,982	31,464	75. ⁶⁷	24. ⁴³	35. ²⁶
1881	86,623	26,065	67. ⁴⁸	32. ⁵²	30. ¹⁰
1882	79,582	28,407	68. ²⁶	31. ⁷⁴	35. ⁷⁰
1883	91,032	29,869	63. ⁷⁹	36. ²¹	32. ⁸¹
1884	88,943	29,205	67. ⁸³	32. ⁶⁷	32. ⁸⁴
1885	84,924	29,366	71. ¹⁸	28. ⁸²	34. ⁵⁸
1886	114,892	42,047	73. ¹⁴	26. ⁸⁶	36. ⁶⁰
1887	112,116	43,363	72. ⁶²	27. ³⁸	38. ⁶⁸
1888	130,811	45,770	69. ¹⁹	30. ⁸¹	34. ⁹⁹
срѣдно 1880/85	86,681	29,063	69. ⁰²	30. ⁹⁸	33. ⁵³
„ 1886/88	119,273	43,727	71. ⁶⁹	28. ⁴¹	36. ⁶⁶

Тѣсната връзка между произведението на външната търговия и на данъцитѣ види се веднага при сравнението цифритѣ въ първия и втория стълбецъ. Изключение отъ правилото правятъ само 1881. и 1886., но причинитѣ сж вече обяснени другждѣ.

Неподвижността на нашитѣ данъци до 1886. бие на очи. Съглежда се, наистина, едно значително прирастванье само отъ 1881. на 1883., но ние видѣхме вече по-напрѣдъ, че първата отъ тия години не може да се счита нормална относително произведението на данъцитѣ. Уголѣмението пѣкъ отъ 1882. на 1885. изнася едвамъ 1% годишно. Слѣдъ съединението редовнитѣ приходи се уголѣмвяватъ нѣщо повече (4.⁴³% на година), но не трѣба да се забравя, че за 1886. косвенитѣ данъци влизатъ въ смѣтка само за 10 мѣсеца, колкото се отнася до бившата Източна Румелия. Като имаме прѣдъ видъ това обстоятелство, установява се тѣй сжщо. че слѣдъ съединението не е станѣло почти никакво измѣнение въ взаимния размѣръ на прѣмитѣ и косвени данъци. Както прѣди, така и слѣдъ 1886. финансова година нѣщо повече отъ двѣтѣ третини отъ произведението на данъцитѣ се покриватъ отъ прѣмитѣ. Отклонението отъ тая норма прѣзъ 1880. се обяснява съ високия приходъ отъ десетѣка, а прѣзъ 1883. — съ сравнително голѣмия приходъ отъ митницитѣ. Забѣлжително е, че слѣдъ 1886. размѣрътъ постоянно се приближава къмъ срѣдния за врѣмето 1880/85.

Послѣдниятъ стълбецъ показва, че 1881. е дала сравнително съ стойността на внесенитѣ и изнесенни стоки най-малко приходи, т. е. данъцитѣ прѣзъ тая година сж били най-леки прѣзъ цѣлия десетъ-годишенъ периодъ. Като оставимъ на-страна 1879 и 1880. — послѣдната поради изключителния пачинъ за събиране десетѣкътъ, — ние видимъ, че тежи-

ната на данъцитѣ се е уголѣмила прѣзъ 1885., но безъ да стигне тежината на 1882. Слѣдъ съединението данъцитѣ сж въобще по-тежки, отколкото въ срѣдно число за врѣмето до 1886 год.

За да прѣдставиме малко по-ясно тия отношения, ние взехме двѣтъ най-нормални години и общитѣ срѣдни бройове на двата периода и прѣсмѣтихъме, колко се пада на единъ жителъ въ княжеството отъ стойността на внесениѣ и изнесени стоки и отъ произведението на данъцитѣ, като считаме за основа населението на 1884. и 1888.

На една душа отъ населението на княжеството пада се

Години	Отъ стойността на вноса и износа	Отъ произведението на данъцитѣ		
		Изобщо	Прѣки	Косвени
	л.			
1884	42. ⁸⁶	14. ⁰¹	9. ⁴⁸	4. ⁵⁸
1888	41. ⁴⁷	14. ⁵¹	10. ⁰⁴	4. ⁴⁷
Срѣдно	1880/ ₅ 41. ⁵⁷	13. ⁹⁴	9. ⁶²	4. ²²
н	1886/ ₈ 38. ¹³	13. ⁸⁶	9. ⁹²	3. ⁹⁴

Стойността на външната търговия паднала отъ 1884. на 1888. съ 1.₁₉ лева на жителъ, което прѣдставя едно намаление приблизително 3%. Наопаки, всѣко лице отъ населението на княжеството плащало е прѣзъ 1888 г. 0.₅₀ лева по-много данъци, т. е. послѣднитѣ сж станѣли около 3.₅% по-тежки. Взематъ ли се и двата момента заедно, излиза, че при еднакво положение на народното благосъстояние данъцитѣ сж били за населението прѣзъ 1888. съ около 6% по-тежки. Ако нѣкъ разгледаме отдѣлно прѣкиѣ и косвениѣ, намираме, че отъ първитѣ — тежината на които се по-осѣща отъ даноплатцитѣ — всѣки жителъ е плащалъ прѣзъ 1888. по 0.₆₁ лева по-вече, а отъ вторитѣ — плащането на които е почти неосѣтно за даноплатцитѣ — всѣки жителъ е плащалъ по 0.₁₁ л. по-малко. Тежината на данъцитѣ е била, слѣдователно, много по-чувствителна прѣзъ 1888. отколкото прѣзъ 1884. Ако се ограничиме на двата главни периода слѣдъ освобождението, виждаме, че въ срѣдно число народното благосъстояние се е намалило съ 3.₄₄ лева на жителъ или 8.₃%. Произведението на данъцитѣ нѣкъ е смалено само съ 0.₈ л. на душа, или цито 1.₀%. Но послѣдното намаление би се още повече смалило, ако се бѣхъ взели всичкитѣ косвени данъци за 1886. Населението е плащало слѣдов. прѣзъ първия и втория периодъ данъцитѣ почти въ сѣщия размѣръ, но и въ тоя случай послѣдниятъ периодъ е по-тежъкъ, защото населението е исцелило по-малко, както се вижда отъ съразмѣрната стойностъ на внесениѣ и изнесени стоки.

Прѣминаваме да разгледаме отдѣлнитѣ прѣми данъци. За съкращение пишемъ десетъкъ вмѣсто поземеленъ налогъ, лозя вмѣсто поземеленъ налогъ и абонамента отъ лозята по 3 лева на дюлюмъ, тютюнъ и пития вмѣсто патентъ за право продаване тютюнъ и пития, гори вмѣсто десетъкъ отъ общински и частни гори и патентъ вмѣсто теметуать до 1885. и патентовъ налогъ слѣдъ тая година. Данситѣ за 1888. сж ония, които се намиратъ въ законопроекта, т. е. само за питията и тютюна за 10 мѣсеца.

Години	Десетъкъ	Лозя	Емлякъ	Иджаръ	Патентъ	Беглякъ	Серчинъ	Пития	Тютюнъ	Ижтна пов.	Гори
	в т	х и л я	д и	л е в о	в е						
1879/ ₈₀	6,489	1,055	2,885	57	433	3,298	—	432	97	—	—
1880/ ₈₁	14,271	1,638	2,808	140	598	3,548	203	428	127	—	3
1881	8,971	1,505	2,910	53	395	2,868	230	420	126	—	—
1882	10,248	1,588	3,158	61	434	3,155	183	391	120	—	—
1883	10,203	1,124	3,186	159	353	3,283	174	471	148	—	2
1884	10,130	1,416	3,167	63	403	3,301	159	461	157	387	18
1885	10,588	1,383	3,447	138	639	3,321	167	450	149	572	47
1886 { безъ Р. съ „	10,170	1,343	3,406	128	675	3,359	128	457	159	556	40
	15,982	2,007	4,417	172	1,032	4,846	172	606	205	1,002	140
1887	15,691	2,390	4,399	187	1,344	5,104	237	657	233	1,094	155
1888	15,700	2,360	4,404	193	1,222	5,352	238	621	250	1,222	104
1889	23,012	2,462	4,448	192	1,488	5,791	260	622	247	1,253	123
1890	24,408	2,674	4,495	223	1,463	5,752	293	643	250	1,142	181

Отъ 1882. вмѣсто да се уголѣмява приходътъ отъ десетъкъ прѣди както и послѣ съединеннето постоянно пада и свършва 1886. и 1888. съ едно намаление отъ около 0.80% за 8 години и 1.78% за три години. Само 1885. прави изключение. Срѣдниятъ доходъ отъ данъка за периода 1879/₈₆ е 10.11 милиона, изподъ които се намиратъ само годинитѣ 1879. и 1881., а за 1886/₈—15.79 м., изподъ които сж и двѣтѣ послѣдни години. Споредъ закона за прѣоборъщанье десетъкътъ въ поземеленъ налогъ, произведението му трѣбваше да бѣде 9.24 м. — срѣдното отъ първитѣ три години, — ние намираме, слѣдов. едно подобрене отъ 1 м., което обаче постоянно се намалява. При нормалното приспособение на закона десетъкътъ трѣбаше да даде прѣзъ 1881. поне 10.33 м., срѣдниятъ приходъ за 1879/₈₀ и 1880., а въ дѣйствителностъ сж констатирани само 8.97 м.

За първитѣ седемъ години (безъ 1886.) срѣдниятъ десетъкъ прави 52.96% отъ прѣмитѣ данъци, или 33.83% отъ срѣдния редовенъ приходъ на тия години; послѣ съединението съотвѣтнитѣ проценти сж 50.45 и 31.00. Въ една и въ другия случай, слѣдователно, по-вече отъ половината

отъ прѣмитѣ данъци и почти третината отъ общитѣ редовни приходи се покриватъ отъ десетъка. Това обстоятелство ясно показва, какво сериозно залѣганье трѣба да се положи за точното и справедливо приспособение на тоя данѣкъ, който се е, тъй да кажемъ, срастналъ съ економическитѣ отношения на нашия народъ. Събираньто десетъкътъ въ натура подчинява една третина отъ приходитѣ ни подъ условия, изпълнението на които не зависи отъ волята нито на даноплатцитѣ, нито на законодателитѣ или на управницитѣ.

Десетъкътъ тъй както княжеството го наслѣди отъ Турция, бѣше данѣкъ на дѣлъ, т. е. десетата частъ отъ годишния берекетъ трѣбаше да се прибира отъ държавата, и споредъ това произведението му трѣбаше да бѣде измѣнливо отъ година на година. Понеже десетъкътъ отъ 1881 год. се прѣобърнѣ въ данѣкъ на разхвърлянье, любопитно е да се намѣри, до колко произведението му е било въ съгласие съ годишния берекетъ. Непосрѣдствени данни за това сравнение не съществуватъ, за това и приобѣгнахме къмъ публикациитѣ на статистическото бюро за външната търговия. Ние приехме, че изнесенитѣ храни прѣзъ всѣка година прѣдставятъ разликата между роденото изобщо и онова, което е потребно за прѣхрана на населението прѣзъ годината. Но понеже послѣдното количество храни не се измѣнява скоро, а наопаки за нѣколко години наредъ може да се счита даже постоянно, затуй релативнитѣ бройове, които се получаватъ, кога се сравнятъ произведението на десетъка и стойността на изнесенитѣ храни, прѣдставятъ приблизително отношението на десетъка спрѣмо годишния берекетъ. Строго взето, по-големитѣ стойности на износа иматъ тенденция да уголѣмяватъ релативнитѣ бройове.

Откъмъ оцѣнката на хранитѣ въ митницитѣ направихме сравнение за двѣ години — 1884 и 1888. — и намѣрихме, че цѣнитѣ на килограмъ сж: жито по 0.₁₃₆ л. и 0.₁₃₂ л., рѣжъ по 0.₀₅₈ л., 0.₀₅₅ л., ечмикъ по 0.₀₅ л., 0.₀₁₉, кукурузъ по 0.₀₆₄ л. и 0.₀₆₄ л., червенка по 0.₁₃₅ и 0.₁₂₇, брашно по 0.₁₈₉ и 0.₁₆₆. Безъ да се издирва слѣдов., дали тия цѣни отговарятъ на сѣщинскитѣ или не, вижда се, че даннитѣ на митницитѣ могатъ да се сравняватъ едни съ други, защото евентуалнитѣ отклонения отъ дѣйствителната стойностъ на извора ще фигуриратъ равномерно прѣзъ всичкитѣ години. Ние направихме коректура въ друго отношение.

Познато е, че родениятъ прѣзъ годината въ княжеството кукурузъ не се изнася сжщата година, но остана за прѣзъ

слѣдната пролѣтъ, когато се отваря плуванъето по Дунава, дѣто се и намиратъ главнитѣ пристанища за тая стока. Ако вземѣхме, слѣдователно, непромѣнени цифритѣ на статистическото бюро, щѣхме да смѣсиме плодността на всѣки двѣ слѣдишни години. За да се приближиме по-вече къмъ истината, ние извадихме отъ стойността на изнесенитѣ храни прѣзъ една година стойността на кукуруза, изнесенъ прѣзъ сѣщата година, а къмъ остатъка прибавихме стойността на кукуруза, изнесенъ прѣзъ слѣдната година. Така полученитѣ бройове смятаме, че прѣдставятъ сѣщинскитѣ износъ на годината. Отклоненията на тия бройове отъ самата истина на всѣки начинъ сѣ много по-малки, отколкото ония, които бихме имали, ако употрѣбѣхме за тая работа давнитѣ на бюрото.

При сравнението ние взехме въ внимание само стойността на подраздѣленията II Б и II В отъ статистическия списъкъ на стокитѣ, които обниматъ: пшеница, рѣжъ, овесъ, ечмикъ, кукурузъ, червенка, хелда, други особено неименувани видове жито, сладъ, варива, картофи, брашно отъ жито и вариво и брашнени произведения.

Години	Стойность на изнесенитѣ храни въ хиляди левове	На 100 лева стойность отъ износа пада се десетъкъ лева
1880	24,228	58. ⁹¹
1881	14,795	60. ⁷⁸
1882	22,959	44. ⁸⁴
1883	22,272	45. ⁸¹
1884	22,180	45. ⁸⁷
1885	26,804	39. ⁵⁰
1886	33,893	47. ¹⁶
1887	27,955	56. ¹²
1888	47,284	33. ²⁰
1889	67,224	34. ²³

Ако количеството на изнесенитѣ храни зависи само отъ годишното плодородие, тогава годинитѣ 1885. и 1880. сѣ имали най-добъръ берекетъ, а 1881. — най-слабъ. Другитѣ три години сѣ били почти еднакви. Десетъкътъ е билъ най-тежкъ прѣзъ първитѣ двѣ години, а най-лекъ прѣзъ 1885. Слѣдъ съединението най-плодородна е била 1888., прѣзъ която тежината на десетъка е била едвамъ половината отъ тежината прѣзъ прѣдходната година. Изобщо се вижда, че тоя данъкъ нито издалечъ не отговаря на прихода, който даноплатцитѣ сѣ получили отъ обработванъето на земята; обаче това обстоятелство излиза а priori отъ направенитѣ измѣнения прѣзъ 1881. въ първоначалния законъ за десетъка.

Резултатитѣ отъ броежа на населението прѣзъ 1881. и 1888. не съдържатъ однородни данни относително запацитѣ. Но ако се ограничиме само съ лицата, които самосто-

ятелно или пъкъ като помагачи сж били земеделци и скотовъдци, намираме, че прѣзъ 1884. на единъ земеделецъ се пада по 29 лева отъ стойността на изнесенитѣ храни, а прѣзъ 1888. — 38 лева. Материялното благосъстояние на земеделското население трѣба слѣдов. да се е нѣщо подобрило.

Поземелниятъ налогъ върху лозята има най-голямъ брой за 188⁰/₈₁ год., т. е. първата година, когато се е приспособилъ законътъ отъ 23 май 1880. Веднага съ отмѣнението законътъ произведението на данъка се намалява съ 464 хил. и послѣ се уголѣмява чрѣзъ приспособяването на абонамента на лозята, но безъ да стигне прѣдидшната висина. За 1879⁰/₈₀ г. минжхме броятъ, означенъ въ законопроекта съ „акцизъ отъ вино (шарабъ-гюмрюкъ).“ Отъ това се вижда, че даннитѣ въ тая рубрика сж май разнородни, та не може да се правѣтъ заключения напр. за уголѣмението или намалението повърхността на лозята. Като се взематъ въ смѣтка само поземниятъ налогъ и абонаментътъ върху лозята, намираме, че срѣдниятъ доходъ отъ данъка прѣди съединението е 1.³⁶ милиона или 7.¹²⁰/₀ отъ срѣднитѣ прѣми данъци, а послѣ тая дата — 2.²⁵ м. или 7.²⁰⁰/₀. Размѣрнитѣ бройове сж слѣдов. сжщитѣ.

Бегликътъ и серчимътъ, сродни по естеството си данъци, показватъ нееднакво развитие. Първиятъ за шеститѣ години отъ 1881 г., прѣзъ които размѣрътъ е останалъ непромѣненъ, уголѣмилъ се е съ 13.⁶⁰/₀ или 2.³⁰/₀ на година, а вториятъ за сжщото врѣме се намалилъ съ 40⁰/₀ или 6.⁷⁰/₀ на година. Това показва, че общиятъ брой на овцетѣ и козитѣ се увеличавалъ, а броятъ на свинѣтъ падалъ. Но и първото уголѣмение се отнася само за овцетѣ, както се вижда изъ слѣднитѣ бройове по изчисленията на г. Боева (Докладъ за състоянието на прѣжитѣ даждия):

Година	На 100-тѣ има уголѣмение (+) или намаление (—) спрѣмо прѣ- дидшната година за		На 100 глави добитѣкъ, що подлежатъ на бегликъ, били сж	
	овцетѣ	козитѣ	овце	ковн
1880	—	—	78. ⁵⁴	21. ⁴⁶
1881	+ 7	—3. ⁵	80. ³¹	19. ⁶⁹
1882	+11. ⁷	—5. ⁵	81. ⁴⁷	18. ⁸³
1883	+ 6	—2. ⁵	82. ⁵⁰	17. ⁵⁰
1884	+ 3	—9	84. ²⁵	15. ⁷⁵
1885	+ 1	—6. ⁵	84. ⁵¹	15. ⁴⁹
1886	+ 2	—0. ⁸	84. ⁹⁸	15. ⁰³
1887	+ 3	—2	85. ⁶⁸	14. ⁸²

Уголѣмението на прихода отъ беглика се дължи, слѣдователно, изключително на размножаванѣто овцетѣ. Незначителната разлика — 20 стотинки — при облаганѣто, подпомогнѣта, разумѣва се, и отъ взетитѣ мѣрки за запазване горитѣ,

имала голѣми слѣдствия за развъждането на козитѣ. По тая празнота се допѣля отъ друга страна, — което не може да се каже за свинетѣ, — и мислиме, че въпросътъ заслужва сериозно внимание. Нека споменемъ още, че отъ 1882 до 1885 г., споредъ нашата статистика за търговията, изнесени сж изъ княжеството 28,067, 20,081, 15,599 и 15,788 глави свинѣ въ стойностъ 555 х., 398 х., 231 х. и 182 х. лева. Отъ това се вижда, че изнасянето на тоя добитѣкъ е падало отъ година на година. Понеже голѣма часть на износа е отивалъ въ бившата източна Румелия, затуй слѣдъ съединението — 1884 до 1888 — намираме слѣднитѣ бройове: 2733, 2510 и 5568 глави въ стойностъ 34 хиляди, 80 х. и 69 х. лева.

Като вземъ данъцитѣ десетѣкъ, поземенъ налогъ и абонаментъ върху лозята, бегликъ, серчимъ и десетѣкъ отъ гори, намираме, че земеделското население въ княжеството е плащало годишно прѣди съединението, въ срѣдно число, 14.⁹⁰ милиона или 77.⁹¹ % отъ срѣдния приходъ на прѣмитѣ данъци, а 50.¹⁰ % отъ срѣдния общъ доходъ на княжеството. Слѣдъ съединението съответнитѣ бройове сж: 23.³⁸ милиона, 75.⁰² % и 46.⁰⁸ %.

Емлякътъ и иджарътъ сж единичитѣ прѣки данъци, които отъ освобождението и до сега не сж прѣтърпѣли никакви измѣненія въ размѣра на облагането, а въ развитието си прѣдставятъ голѣма разлика. Прѣди съединението първиятъ, може да се каже, постоянно расте, а вториятъ ту расте, ту пада. До 1886. емлякътъ прѣдставя едно уголѣмение отъ 19.⁵ % или 2.⁸ % на година, а срѣдното му произведение е 3.¹⁹ милиона или 16.⁶⁷ % отъ срѣднитѣ прѣми данъци и 10.⁶⁵ % отъ общитѣ приходи. Слѣдъ съединението тия данъци иматъ противенъ ходъ: емлякътъ остава почти непромѣненъ, а иджарътъ се уголѣмва съ 12.²¹ % за три години, или 4.⁰⁷ % на година. За тоя периодъ срѣдното произведение отъ данъка върху стойността на недвижимитѣ имоти прави 4.⁴¹ милиона или 14.⁰⁸ % отъ прѣмитѣ данъци и 8.⁶⁵ отъ общитѣ приходи.

Бързиятъ скокъ отъ 1884. на 1885. за патентъ се обяснява съ прѣмахването стариятъ данѣкъ теметуатъ; но необяснимо е наданъето му прѣзъ 1888., толкозъ повече, че това се продължава и слѣдната година. Споредъ главния отчетъ за 1889. патентовиятъ налогъ е имало да донесе тая година само 1.¹⁷⁹ милиона, т. е. по-малко отъ 1888. и

даже по-малко отъ срѣдното произведение на данъка прѣзъ послѣднитѣ три години, което е 1.₁₉ мил. Вземъ ли се внимателно и въ произведението на иджара, съглеждаме също намаление. Отъ 1886. на 1887. тоя данъкъ се е утолѣмилъ съ 9%, отъ 1887. на 1888. утолѣмението е само 3%, а споредъ главния отчетъ прѣди 1889. иджарътъ ималъ да донесе 102 х., т. е. 47.₄₈% по-малко отъ прѣдишната година. Повеже въ законоположенията отъ тогава не сж станжли никакви измѣнения, отклоненията не могатъ да се обяснятъ инакъ, освѣнъ ако прѣдположимъ единъ застои или даже назадъкъ въ търговскитѣ отношения на страната.

Патентитѣ за право да се продаватъ пития и тютюнъ иматъ сравнително слаби произведения. Прѣди съединението тѣ сж давали срѣдно число на година по 439 х. (2.₂₇% отъ прѣжитѣ) и 135 х. (0.₇₁% отъ прѣжитѣ), а слѣдъ съединението по 628 и 229 х. За периода 1886/8. тия данъци съставятъ 2.₀₀% и 0.₇₃% отъ срѣднитѣ прѣки данъци, а 1.₂₇% и 0.₄₇% отъ общитѣ редовни приходи.

Пътната повинность има доста бързо утолѣмение прѣди и послѣ 1886. Въ сжщностъ тоя данъкъ би трѣбало да даде двойно произведение. Споредъ броежа отъ 1 Януарий 1888., мъжкото население въ княжеството отъ 20 до 55 години е било 607956 души. Извади ли се класата отъ 20—25 година като такава, що се намира на дѣйствиелна служба — едничкото голѣмо изключение отъ плащане данъкътъ — тогава се намиратъ пакъ 524637, що подлежатъ на облагане съ пътна повинность. Въ тия най-неблагоприятни бройове слѣдов. данъкътъ трѣбаше да донесе прѣзъ 1888. най-малко 2.₂₀ милиона. Отъ това се вижда, че половина отъ данъчното население прѣдпочита да работи въ натура, отколкото да плаща въ пари.

Нашитѣ прѣми даждия могатъ да се раздѣлятъ на три категории: 1. данъци върху прихода: десетъкъ, патентовъ налогъ, иджаръ, патенти за търгуване съ пития и тютюнъ и десетъкъ отъ гори; 2. данъци върху капитала: поземленъ налогъ и абонаментъ върху лозята, емлякъ, бегликъ и серчимъ; и 3. данъкъ на глава: пътна повинность. Прѣди съединението всѣка отъ тия категории данъци е донесла срѣдно число и приблизително 11 м., 8 м. и 0.₅ м. лева, а слѣдъ тая дата 18 м., 12 и 1 м. Прѣсмѣтнѣто въ проценти намираме:

	Отъ срѣднитѣ прѣки данъци		Отъ срѣднитѣ редовни приходи	
	прѣди	послѣ	прѣди	послѣ
	сѣдинението		сѣдинението	
данъци върху приходи	57. ¹⁵	58. ⁰⁵	36. ⁵⁰	37. ²⁰
” ” капитала	40. ⁴²	38. ⁴²	25. ⁸⁰	24. ⁸⁰
” ” на глава	2. ⁴³	3. ⁵³	1. ⁶⁰	2. ³⁰

Отъ тия бройове виждаме, колко плодородието и уголѣмението изобщо на приходитѣ на даноплатцитѣ се отразява върху държавния бюджетъ. Почти двѣтѣ третини отъ прѣжитѣ данъци, а по-вече отъ третината отъ редовнитѣ приходи въ княжеството сѣ тѣсно свързани съ измѣненіята, на които сѣ подложени доходътъ отъ земята, отъ индустрията и отъ търговията. Данъцитѣ върху капитала, които подлежатъ сравнително на по-слаби измѣненія, правятъ почти третина отъ прѣжитѣ даждия или четвъртината отъ редовнитѣ приходи.

Митата и акцизитѣ фигуриратъ въ бюджета като осемъ отдѣлни прихода. Ние стегнахме подъ означението „мито“ митото отъ вносни стоки, мито отъ износни стоки, магазинажъ, пломби, такси и пр.; сжщо слѣхме наедно и акцизътъ на мѣстния и чуждъ тютюнъ.

Ето произведенията на тия данъци, като задържаме за 1881. даннитѣ на законопроекта:

Финансова година	Мито	Акцизъ отъ тютюнъ	Право за фабрик. пития	Бандероли	Суфазалж
	в х	х и л я д и	л е в о в е		
1879/80	3,044	151	99	1,445	17
1880/81	4,177	589	131	1,497	15
1881	4,765	487	83	1,359	20
1882	4,561	663	—	1,768	23
1883	5,603	561	319	1,792	18
1884	4,917	768	239	1,790	14
1885	4,763	390	166	1,486	14
1886 { безъ Рум.	5,058	200	144	1,837	15
{ съ „	5,829	448	248	2,530	18
1887	5,515	745	201	2,665	21
1888	7,109	816	207	2,500	16
1889	9,022	906	436	2,488	14
1890	8,932	356	830	2,722	17

Митото на внесенитѣ стоки е раздѣлено отъ митото на изнесенитѣ първъ пътъ въ бюджета за 1883. Отъ тая и до 1888. събрано е мито отъ изнесени стоки по реда на годинитѣ: 466 х., 353 х., 423 х., 234 х., (безъ Румелия), 481 х. (съ Рум.), 416 х., 408 х. Прѣди сѣдинението срѣдниятъ приходъ е билъ слѣдов. 369 х., а слѣдъ тая дата произведението постоянно пада, и срѣдната му доходность е 435 х. Отъ магазинажъ, пломби и др. е събрано за врѣмето отъ 1883. до 1888.: 59 х., 63 х., 66 х., 43 х. (безъ Рум.),

51 х. (съ Рум.), 66 х. и 77. За тия берии срѣднитѣ приходи прѣди и слѣдъ 1886. съ 58 х. и 65 х. — За послѣдния периодъ доходътъ се угодѣява. Като вземемъ цифритѣ за митото на вносите стоки отъ 1883. по реда на годинитѣ, намираме: 5,077 х., 4,502 х., 4,275 х., 4,781 х. (безъ Рум.), 5,297 х. (съ Румелия), 5,077 х. и 6,624 х., 8,194 х. и 8,180 х. Относително растежа или падањето на митото въ свръзка съ стойността на обложенитѣ съ мито внесени или изнесени стоки направихме слѣднитѣ изчисления:

На 100 лева мито или стойностъ прѣвъ една година има угодѣние (+) или намаление (—) прѣвъ слѣдната година

Години	внесени стоки		изнесени стоки	
	Мито	Стойностъ	Мито	Стойностъ
1884	— 11. ₈	— 5. ₈	— 23. ₂	— 23. ₅
1885	— 5. ₀	— 16. ₂	+ 19. ₈	+ 19. ₂
1886	+ 23. ₉	+ 20. ₇	+ 13. ₇	+ 11. ₄
1887	— 2. ₃	— 1. ₉	— 13. ₅	— 11. ₈
1888	+ 30. ₅	+ 20. ₃	— 1. ₉	— 0. ₅
1889	+ 23. ₇	+ 9. ₈	+ 83. ₁₇	+ 25. ₅
1890	— 0. ₂		— 12. ₉	

За вноса даннитѣ, може да се каже, се съгласяватъ само по знаковетѣ, до като за износа не само знаковетѣ, но и бройоветѣ сж приблизително еднакви. Съ други думи, за износа растежътъ и падањето на митото сж пропорционални съ растежа на стойността, а за износа освѣнъ цѣната има и други условия, които опрѣдѣлятъ митото.¹⁾ Отъ друга страна митото и цѣната на внесенитѣ и изнесени стоки не се намиратъ въ взаимна свръзка, т. е. ако една година вносьтъ се е угодѣмилъ, не слѣдва непрѣмѣнно и увеличение нито на митото, нито на цѣната на изнесенитѣ стоки. Отъ 1885. до 1888. както цѣната, така и митото на изнесенитѣ стоки постоянно падатъ, а за внесенитѣ, ако и да има падање, тѣ свършватъ съ едно угодѣние. За изнесенитѣ стоки отъ 1883. до 1888. производението на митото е винаги 1⁰/₁₀ отъ цѣната на изнесенитѣ стоки, съ двѣ само отклонения отъ това правило и то по една стотинка; а пъкъ за внесенитѣ стоки, като вземемъ въ внимание количеството и цѣната на внесената соль, намираме:

За 100 лева отъ стойността на внесенитѣ стоки пада се мито

Години	на цѣлия вносъ	безъ сольта
1883	10. ₄	8. ₂
1884	9. ₇	7. ₉
1885	11. ₀	8. ₂
1886	11. ₃	8. ₃
1887	11. ₃	8. ₂
1888	11. ₉	8. ₄

¹⁾ Изнесени безъ мито стоки, стойностъ Внесени безъ мито стоки, стойностъ

1888 г.	23,068,453	1888 г.	10,981,384
1889 „	6,942,765	1889 „	3,346,675

Срѣдно число слѣдов. за шеститѣ години митото на внеситѣ стоки, безъ солта, е 8.2 лева на стотѣ. При това трѣба да имаме на умъ, че оцѣненіята на стокитѣ сж ставали въ митницитѣ по-вечето споредъ тарифитѣ, т. е. приспособявани сж цѣни по-високи отъ сегашнитѣ. Това ни кара да очакваме, да се намалѣтъ доходитѣ отъ митницитѣ, като се приспособѣтъ сключенитѣ нови търговски споразумения съ по-вечето европейски държави.

Митото е слѣдъ десетъѣка най-значителниятъ приходъ на княжеството. Прѣди съединението срѣдното му произведение е 4.92 милиона или 69.8% отъ данъцитѣ, означени съ мита и акцизи, и 16.45% отъ редовнитѣ доходи на страната; слѣдъ 1886. съответнитѣ бройове сж 6.15 милиона, 63.9% и 12.07% т. е. прѣзъ тоя периодъ митото покрива почти двѣтѣ трети отъ косвенитѣ данъци и една осмина отъ редовнитѣ приходи. Намалението на митото прѣзъ 1882. произлиза вѣроятно отъ „постановлението“ (12 Октомврий 1881.), съ което се разрѣши да се пропущатъ свободно всичкитѣ източно-румелийски стоки, като прѣдставѣтъ свидѣтелства за мѣстото отъ дѣ сж. Уголѣмнението прѣзъ 1883. се дължи най-много на впесенитѣ по-голѣми количества солъ поради прѣдполаганото прѣзъ слѣдната година увеличение на митото и на акциза на румѣнската солъ.

Акцизътъ на чуждия тютюнъ се явява първъ пѣтъ въ бюджета за 1881. съ 213 х., възкачва се прѣзъ 1882. на 273 х. а и отъ тогава постоянно пада до минимума 8 х. (прѣзъ 1887.), а прѣзъ 1888. се повдига пакъ на 20 х. Акцизътъ на мѣстния суровъ тютюнъ отъ 1881. се прѣдставя съ слѣднитѣ бройове по реда на годинитѣ: 274 х., 390 х., 386 х., 683 х., 328 х., 438 х., 737 х. и 796 х. Най-голѣмитѣ му произведения прѣди съединението се намиратъ прѣзъ 1884. и 1880. Понеже размѣрътъ на облаганъето е останѣлъ непромѣненъ, затуй отклоненията за 1880. и 1884. трѣба да се отдадѣтъ на особено благоприятенъ берекетъ отъ тютюна прѣзъ тия години. Споредъ горнитѣ бройове може да се каже, че развъжданъето на тютюна у насъ постоянно се уголѣмява.

Правото за фабрикуванъе тютюнъ е вториятъ значителенъ данѣкъ отъ косвенитѣ. Прѣди съединението срѣдното му произведение е 1.62 м. или 22.5% отъ косвенитѣ и 5.3% отъ редовнитѣ приходи; слѣдъ тая дата съответнитѣ бройове сж: 2.57 м., 26.7% и 5.5%. Сравнението произведенията на акциза и на бандеролитѣ показва, че тия два данѣка не растѣтъ и не падатъ по сѣщия начинъ. Това е естествено явление, защото

акцизътъ зависи отъ плодородието, а бандеролитъ отъ употребението на тютюна. Отъ 1882. както и за врѣмето слѣдъ съединението, въ правото за фабрикуване се съглежда почти единъ застои, който прави да се заключава, че консумацията на тютюна у насъ не се промѣнява.

За първитъ четири години 1879/82. минѣхме като право за фабрикуване пития сумитъ, показани въ законопроектитъ като доходи отъ спиртъ и пиво, които изчезватъ, като се унищожи акцизътъ на спиртнитъ пития. Както прѣди, така и слѣдъ съединението приходътъ отъ фабрикуване пития постоянно се намалява: въ първия случай по 13.4⁰/₁₀, а въ втория по 5.6⁰/₁₀ на година.

Третия категория данъци обнима за 1888. трийсетъ отдѣлни прихода. Ето произведението на по-главнитъ отъ тѣхъ:

Година	Гербови марки	Мин. Пра- восъд.	Паспорти	Военна по- винность	Разни глоби	Беглики и серчимъ отъ иностр. доб.	Нарушени контракти	Билети за ловъ и ри- боловство
	в	х	и	я	д	л	е	в
1879/80	161	748	244	—	—	—	—	—
1880/81	288	806	255	—	—	—	3	1
1881	287	632	138	—	32	—	2	3
1882	349	661	170	660	90	49	—	5
1883	428	695	243	995	60	40	2	6
1884	456	564	171	457	50	34	1	6
1885	428	433	138	490	70	22	5	5
1886	безъ Рум.	482	469	104	527	60	3	3
	съ "	656	639	137	548	86	4	8
1887	794	767	134	672	110	117	39	11
1888	928	811	169	1,023	138	117	181	18
1889	1,102	1,047	224	1,111	159	71	233	16
1890	1,404	1,324	237	828	183	64	30	20

Приходътъ отъ гербовитъ марки се уголѣмява постоянно до приспособението на закона отъ 1885. За периода 1880/4. има едно увеличение отъ 59.6⁰/₁₀ или 14.9⁰/₁₀ на година. Поради съединението и войната, новиятъ законъ ако и да разшири и уголѣми гербовиятъ сборъ, общиятъ приходъ се е смалилъ съ 6%. Влиянието на тия събития е очевидно и върху другитъ берии. Слѣдъ съединението доходътъ отъ гербовия сборъ пакъ се уголѣмява отъ година на година съ 21% и 17%. Тия явления сж знакъ за развитието на търговскитъ транзакции до 1884. и слѣдъ 1886., но вѣроятно произлизатъ най-много отъ прѣсилено приучване населението да употребява гербови марки.

Подъ името „министерство на правосъдието“ ние слѣхмемъ слѣднитъ приходи: сѣдебни, канцеларски, крѣпостни и актови

мита; регистриране на обязательства, полици и др., засвидѣтелствувания, справки, прѣписи и др. п.; разни глоби по съдебното вѣдомство: касационни жалби, оставени безъ послѣдствие, и разни случайни по съдебната частъ. Общата цифра на тия приходи има противенъ ходъ, нежели прѣдинитѣ. Отъ 1880. до 1884. тѣ сж се смалили съ 30%, което прѣдстави годишно намаление отъ 7.5%. Слѣдъ съединението и доходитѣ по министерството на правосъдието се уголѣмяватъ (съ 27%), тъй че въ послѣдната година достигатъ она максимумъ само за Сѣверна България.

Откупътъ на турското население отъ военна повинность не може да се нарече данѣкъ въ сжщински смисълъ на думата. Максимумътъ прѣди съединението пада прѣзъ 1883., а слѣдъ 1886. се съглежда значителенъ растежъ, тъй че на третата година почти се удвоява. Но самото същество на работата, както и даннитѣ прѣди 1886., не позволяватъ да се очаква поне толкова бързо уголѣмение и прѣзъ слѣднитѣ години. Главниятъ отчетъ за 1889. показва наистина, че прѣзъ годината сж постѣпили 656.5 хиляди (247 х. повече отъ постѣпилитѣ прѣзъ 1888.), но количеството, което е имало да се събере прѣзъ слѣдната година, не е извѣстно.

Подъ названието „разни глоби“ събрахме глобитѣ за нарушение питейниятъ, тютюневиятъ и горскиятъ уставъ, глоби, налагани на чиновници по всичкитѣ вѣдомства, и глоби за укриванье добитѣктъ отъ облаганье съ бегликъ и серчимъ.

Приходите отъ паспорти, разни глоби, бегликъ и серчимъ, отъ вѣнкашенъ добитѣкъ, докаранъ въ княжеството, глоби или задържки на гаранции за нарушение контракти, сключени съ държавни учреждения, и билети за ловъ и риболовство сж твърдѣ малки, та не се спираме върху всѣки отдѣлно. Всички други неспоменати тука пари, минати въ бюджетитѣ подъ категорията „берии“, сж свършено незначителни. За тритѣ години 1886/8 тѣ прѣдставятъ само сумитѣ 69 х., 82 х. и 71 х., за това ги и заминаваме мълчешкомъ.

Ние казахме вече нѣщо за състава на доходитѣ отъ съобщения. За експлоатацията на желѣзницитѣ не можемъ още да се произнесемъ, дали ще се покриватъ разносикитѣ и лихвата на капитала за построяването или откупуването имъ; но колкото за пощата и телеграфа даннитѣ доказватъ, че държавата е губила на тѣхъ всѣка година значителни суми. Ето самитѣ бройове:

Финансови години	Държавни гори	Земл, пасища, ливади	Руди	Риболовство	Държавни вѣдния	Сѣчене монети	Държавенъ вѣстникъ	Държавна печат- ница	Лихви и печалби	Монополъ на солъта			
	в ъ	х	и	л	я	д	и	л	е	в	о	в	е
1884	216	114	46	196	28	288	48	218	37	—			
1885	231	148	44	163	19	881	54	172	42	—			
1886	безъ Р. съ "	254 329	96 96	49 50	170 200	41 93	— —	59 79	203 227	11	—	1,166	
1887	354	112	46	219	60	—	94	399	—	830			
1888	427	237	72	222	45	2,991	114	457	926	995			
1889	534	243	99	197	30	—	125	550	666	1,247			
1890	431	329 (?)	106 (?)	200	?	—	130	528	638	1,138			

Срѣдниятъ приходъ отъ държавнитѣ гори за врѣмето 1879/86. е 193 х. годишно, а за тритѣ послѣдни години — 370 х.; значи, има почти едно удвояванье поради присъединяванъето на Източна Румелия, която има много помалка поврхуностъ отъ бившето княжество. Сжщото се съглежда и въ приходитѣ отъ държавни земи, пасища и ливади, за които срѣдниятъ брой на година е прѣди съединението 77 х., а послѣ — 148 х.

Подъ заглавието „руди“ събрахме приходитѣ отъ каменни вѣглища, отъ каменоломни и отъ минерални бани. Най-значителенъ между тѣхъ е доходътъ отъ мината за каменни вѣглища при с. Мошипо. Прѣзъ 1884. експлоатацията на тая мина се отдаде на прѣдприемачъ, затова и бройоветѣ прѣди 1884. сж само бруто приходи. До колкото можаме да намѣримъ въ законопроектитѣ, ние съставихме слѣдната равномѣтка за минитѣ (кратко врѣме е експлоатирана и мината при Трѣвна):

Години	Приходъ					Разходъ		Печалба (+) или загуба (—)						
	в	ъ	х	и	л	я	д	и	л	е	в	о	в	е
1881			45				22						+23	
1882			36				28						+ 8	
1883			59				58						+ 1	
1884			42				61						—19	
1885			27				4						+23	
1886			24				3						+21	
1887			28				3						+25	
1888			55				3						+52	
1889			72				3						+69	
1890			102				7						+95	

Първитѣ четири години сключватъ слѣдов. съ общъ чистъ приходъ отъ 13 х. или 3.₂ х. лева годишно, а послѣднитѣ четири — съ 121 х. или 30.₄ х. л. годишно. Съ

други думи, отъ когато държавата се освободи отъ неприятността на „стопанскитѣ“ работи, и чистиятъ ѝ приходъ е станалъ десетъ пѣти по-голямъ. Уголѣмнението на прихода прѣзъ послѣдната година произлиза отъ това, че се отвори желѣзничната линия Царибродъ-Бѣлово. Споредъ главния отчетъ прѣзъ 1889. били постѣпили отъ каменни въглища 51 х., сир. 13 х. по-вече отъ постѣпилото прѣзъ 1888.

Приходитѣ отъ отстапване на частни лица правото да ловѣтъ риба въ нѣкои рѣки, блата и въ морето, възлизатъ за първитѣ осемъ години, безъ Румелия, на срѣдно число 157 х., а за послѣднитѣ три години — 214 х. Прѣди 1886. тия приходи се намиратъ почти въ застой, съ изключение на 1884., а послѣ тая дата се съглежда слабо уголѣмнение. Приходитѣ отъ наемъ или друго употребienie на държавни здания наопаки постоянно падатъ отъ 1883., тъй че приходътъ на тая година фигурира и за 1888 г. !

Най-значителни цифри въ категорията „приходи и капитали“ има отъ насичаньето монети. Ето таблицата, която съдържа всички данни по рѣзаньето до сега мѣдни, никелови и сребърни монети :

Таблица за българскитѣ сребърни, никелови и мѣдни монети

Кога и дѣ сѣчени	Какви	Стойностъ на монетитѣ	Парчета	Обща стойностъ въ хиляди левове	Чистъ приходъ левове
1881 Бирмингамъ	мѣдни	$\left\{ \begin{array}{l} 10 \text{ ст.} \\ 5 \text{ " } \\ 2 \text{ " } \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 15 \text{ милиона} \\ 10 \text{ " } \\ 5 \text{ " } \end{array} \right.$	2,100	1,534 (1,537)
1888 Брюкселъ	никелови	$\left\{ \begin{array}{l} 20 \text{ ст.} \\ 10 \text{ " } \\ 5 \text{ " } \\ 2\frac{1}{2} \text{ " } \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 5 \text{ милиона} \\ 10 \text{ " } \\ 14 \text{ " } \\ 12 \text{ " } \end{array} \right.$	3,000	2,395 (2,412)
1882/3 Петербургъ	сребърни	$\left\{ \begin{array}{l} 2 \text{ л.} \\ 1 \text{ л.} \\ \frac{1}{2} \text{ л.} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 2.0 \text{ милиона} \\ 4.5 \text{ " } \\ 3 \text{ " } \end{array} \right.$	10,000	1,476
1884 Петербургъ	сребърни	5 л.	500,000	2,500	288
1885 Петербургъ	сребърни	5 л.	1.5 милиона	7,500	753 (882)
1891 Кермечбана	сребърни	$\left\{ \begin{array}{l} 2 \text{ л.} \\ 1 \text{ л.} \\ 0.5 \text{ л.} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 1.5 \text{ милиона} \\ 4.0 \text{ " } \\ 2.0 \text{ " } \end{array} \right.$	8,000	2,020

Чистиятъ приходъ се намѣри, като се спаднѣ, споредъ законопроектитѣ, отъ бруто приходътъ, минѣтъ въ приходния бюджетъ; направенитѣ разноси минѣти въ разходния бюджетъ. Бройветѣ въ скоби сѣ дадени пѣкъ отъ централното съкровищничество при министерството на финанситѣ. Общиятъ

чистъ приходъ отъ насѣченитѣ монети до 1888. включително възлиза слѣдов. на 6,595 хиляди лева, а заедно съ 1891. — на 8,675 х. л. На единъ жителъ въ княжеството се пада 1.₆₂ л. мѣдни и никелови монети, 5.₇₀₆ сребърни лева отъ монетитѣ по 2.₁ и 0.₅ и 3.₁₇ л. отъ петолевкитѣ.

Минжтитѣ въ нашата таблица приходи отъ „Държавенъ Вѣстникъ“ и държавната печатница сж ония, които намѣрихме въ приходния бюджетъ споредъ законопроектитѣ, т. е. бруто. За да се намѣржтъ чиститѣ приходи трѣба да се спаджтъ разносжитѣ, направени за подържанъето на тия учреждения. Отъ друга страна даннитѣ на законопроектитѣ за 1881. и 1882. не сж вѣрни, защото прѣѣо опрѣдѣленията на закона за отчетността по бюджета отъ бруто-приходите правени сж разноски безъ да се минжтъ сумитѣ въ приходния и разходния бюджети (Докладъ 1885, 52—53 и 90—91; Докладъ 1886., 70—71, 114—115 и 130—131). Като се основахме на докладитѣ на върховната смѣтна палата, колкото ги има, намѣрихме слѣднитѣ данни за държавната печатница.

Години	Разходъ	Приходъ	Печалба (+)
			или загуба (—)
в ъ х и л я д и л е в о в е			
1881	106	122	+ 16
1882	219	152	— 67
1883	249	231	— 18
1884	183	218	+ 35
1885	618	172	—446
1886	342	228	—114
1887	500	399	—101
1888	411	457	+ 46
1889	475	550	+ 75
1890	613	528	— 85

Въ разстояние на 8 години отъ общитѣ приходи на княжеството сж се взели за покриванъе дефицититѣ на държавната печатница 649 х. лева, отъ които 390 х. л. сж за направа на едно специално здание. Безъ послѣднитѣ държавното съкровище е доплащало слѣдов. въ срѣдно число по 32.₅ х. лева годишно. Ако показаната печалба прѣзъ 1888. остане трайна, то би значило, че положениятъ капиталъ прѣзъ минжлитѣ години донася една печалба отъ 7⁰/₀.

Сумитѣ, минжти въ рубриката „лихви и печалби“ до 1886., произлизатъ отъ лихви на държавни облигации, депонирани въ петербургската държавна банка. Върховната смѣтна палата намира (Докладъ 1885., 8—16), че съ това депониране сж нарушени сжществущитѣ закони въ страната. Като минаваме приходитѣ, ние се ограничаваме само да изло-

жимъ сжщността на работата. Споредъ едно рѣшение на министерския съвѣтъ прѣзъ Май 1881. нашето правителство купило берданки пушки, патрони и други прибори отъ главното руско артилерийско управление, които имало да се изплащатъ безъ лихви постепенно въ разстояние на нѣколко години. Прѣзъ сжщата година трѣбало да се платятъ само 114 хиляди кредитни рубли. Тогавашниятъ финансовъ министръ отпусналъ наведнжжъ 1,750,000 лева, отъ които била платена първата рата, а съ остатъка (1.₄₄ мил.) се купили облигацїи отъ втория руски източень заемъ, които се депонирани въ „Государственный Банкъ“, за да се изплащатъ отъ тѣхъ частитѣ на дълга споредъ условията. Събранитѣ 241 х. лихви за врѣмето 188²/₆ произлизатъ отъ купонитѣ на тия облигацїи. Сумата пъкъ 926 х. е печалбата отъ бълг. нар. банка, за която по-напрѣдъ говорихме.

Последниятъ отъ „приходитѣ и капитали“ е бруто-доходътъ отъ монопола на солта. Чистиятъ приходъ за последнитѣ три години е билъ 946 х., 520 х. и 958 х., или за всичкото врѣме, отъ когато той фигурира въ нашия бюджетъ, 2,423 хиляди лева, т. е. въ срѣдно число 808 х. годишно.

Остава ни още една сжществена частъ на приходния бюджетъ: начинътъ, по който данъцитѣ постѣпватъ въ държавнитѣ ковчежничества. Непрѣдвиденитѣ приходи, врѣменнитѣ, оборотнитѣ и условно постѣпилитѣ се констатираватъ при самото имъ събиране, тъй че тѣ нѣматъ никакво влияние откъмъ тая страна. Ние се и ограничаваме слѣдов. само съ редовнитѣ споредъ бюджета приходи, като придържаме бройоветѣ и разпрѣдѣлението на законопроектитѣ тъй, както ги намираме. Но последнитѣ за 1879./80. и 1880./81. показватъ като недобори сумитѣ, останжли неприбрани до 1. Януари 1883., т. е. за първата сумитѣ несъбрани въ разстояние на четири, а за втората — на три години слѣдъ началото на бюджетната година. За останжалитѣ години законопроектитѣ считатъ като недобори сумитѣ, не влѣзли въ държавното съкровище въ течение на двѣ години слѣдъ началото на финансовата година. За да постигнемъ нужното еднообразие, ние коригирахме даннитѣ на първитѣ два законопроекта, тъй че имаме значителна разлика откъмъ недоборитѣ, показани въ законопроектитѣ за годинитѣ 1879./80. и 1880./81. Не трѣба да забравяме, че първа година на едно бюджетно упражненіе е оная, която дава името на бюджета, а втора е оная, която непосредствено дохажда слѣдъ нея.

Финансови години	Отъ констатиранитѣ приходи, останжли не- събрани до края:		За 100 лева констати- рани приходи, останжли несъбрани до края	
	на първата год.	на втората год.	на първата год.	на втората год.
	въ х и л я д и л е в о в е			
1879/80	9,645	2,069	55 ⁰⁶	9 ⁶⁴
1880/81	12,267	3,413	37 ⁸⁰	10 ⁶²
1881	12,494	3,425	43 ⁹⁸	11 ⁶⁰
1882	12,004	3,750	41 ³⁷	12 ⁹³
1883	11,951	4,280	36 ²⁰	12 ⁹³
1884	13,192	4,920	41 ⁹³	15 ⁷⁶
1885	14,672	8,442	45 ⁶⁶	26 ³⁰
1886	безъ Рум. 12,600	5,570	39 ⁹⁴	17 ⁶⁷
	съ „ 20,579	6,855	45 ¹⁰	15 ⁹³
1887	19,783	5,757	42 ¹⁹	12 ³⁸
1888	15,633	4,093	28 ⁵⁶	7 ⁴⁸
1889	24,903	2,873	36 ²³	4 ¹⁸

Отъ таблицата се вижда, че прѣди съединението на двѣтъ Българии въ срѣдно число 42.74⁰/₁₀₀, или почти половината на прѣдвиденитѣ въ бюджета и констатирани приходи не сж били прибрани прѣзъ първата година и че даже 14.67⁰/₁₀₀, или около седмината на тия приходи не е била постѣпила въ ковчежничеството до края на втората година. Все прѣди съединението, до 1884., се явява стремление къмъ по-редовно събиране данъцитѣ прѣзъ първата бюджетна година, понеже процентътъ на несъбранитѣ пада почти непрѣкъснато отъ 55 на 36, като се остави на страна изключителната, поради десетъкъ, 1880. Това произлиза вѣроятно отъ подобрието въ разхвърлянето и отъ улѣганъето, тѣй да кажемъ, на данъцитѣ прѣзъ течение на врѣмето; тѣй че е ставало възможно събиранъето имъ веднага слѣдъ влизанъето въ сила на бюджета. Но 1884., прѣзъ която ставахъ опити да се събиратъ данъцитѣ „съ убѣждение“, но на всѣки начинъ не само поради това обстоятелство, повръща ни въ това отношение три години назадъ. Обаче неутѣшително явление е. че процентътъ на неприбранныхъ приходи до края на втората година расте постоянно, безъ да обръщаме внимание върху аномалната 1885., до като стигне максимумътъ 17.67⁰/₁₀₀, или нѣщо по-вече отъ шестината на редовния бюджетъ за 1886. безъ Източна Румелия. Прѣломъ настѣпва сѣщата година, отъ когато захващатъ да се намаляватъ постепенно процентитѣ на неприбранныхъ суми както до края на първата, така и до края на втората година. Общото подобриение прѣзъ тритѣ послѣдни години е 24⁰/₁₀₀ или 8⁰/₁₀₀ годишно, което значи твърдѣ много, като се вземе прѣдъ видъ, че подобрието отъ 1879. до 1883. е само 17.57⁰/₁₀₀ или 3.5⁰/₁₀₀ годишно.

Сумитѣ въ втората рубрика прѣдставятъ, споредъ съществуещитѣ законоположения, така нареченитѣ „недобори“. Тѣхното уголѣмяване станѣ причина да се направятъ разни разпореждання, както и законътъ отъ 28. Декемврий 1883. Ние ще видимъ по-сетнѣ слѣдствията отъ тия законоположения; за сега нека констатираме само, че въ годината, когато послѣдниятъ законъ се приспособи, — 1884. — останѣли сѣ най-много недобори измежду съществуещитѣ до тогава. Ние споменахме нѣколко причини за това зло, по горната таблица ни довежда вѣроятно на най-главната: пълнотата на държавнитѣ каси до 1885. Ако отъ самото освобождение правителствата пѣмахѣ възможность да покриватъ разносцитѣ на единъ бюджетъ съ други срѣдства освѣнъ съ приходитѣ по сѣщия, увѣрени сме, че тѣ щѣхѣ да намѣрѣхѣ пѣтицата за точното приспособение на законитѣ и за редовното постѣпяне на данѣцитѣ, а рубриката на недоборитѣ не щѣше да се явява съ такива огромни суми.

Отъ самото естество на данѣцитѣ се заключава, че всичкитѣ не оставатъ недобори, които се явяватъ само отъ тѣй нареченитѣ „окладни“. Отъ митото, напримѣръ, патентитѣ за търгуване съ пития и тютюни, гербовитѣ марки и изобщо отъ косвенитѣ даждия не е за допущане да се очакватъ недобори. Отъ послѣднитѣ само акцизътъ на суровия мѣстенъ тютюнъ по нашитѣ специални законоположения, прави изключение. Ето данѣцитѣ, които не сѣ се събрали прѣзъ бюджетното упражненіе споредъ опрѣдѣленията на закона.

Отъ 100 лева констатиранъ данѣкъ постѣпили въ държ. ковчежничество

Фин. година	Десятѣкъ	Лозя	Емлакѣ	Индустрѣ	Патентѣ	Бегликѣ	Серчимѣ	Пѣтна пов.	Акцизѣ отъ тютюнѣ	
1879/80	до края на 1. год.	28.07	10.77	6.82	1.14	3.50	77.50	—	—	23.89
	до края на 2. год.	91.09	90.21	64.15	32.43	47.95	96.70	—	—	93.67
1880/81	1. год.	50.06	17.52	7.96	2.75	38.97	91.62	65.59	—	42.21
	2. год.	92.95	59.94	55.50	71.53	64.33	96.55	86.16	—	81.77
1881	1. год.	10.29	7.45	23.45	9.06	28.21	87.29	24.84	—	1.51
	2. год.	79.19	52.75	67.85	42.05	60.74	97.83	66.68	—	63.53
1882	1. год.	38.08	3.66	12.41	8.21	12.75	97.07	4.31	—	2.10
	2. год.	87.28	50.43	61.72	43.13	52.36	99.19	81.87	—	64.12
1883	1. год.	38.92	3.64	5.94	3.41	11.50	96.08	6.23	—	3.87
	2. год.	79.34	61.70	57.56	27.32	63.89	98.69	84.19	—	51.92
1884	1. год.	30.36	23.08	18.38	10.44	16.75	98.36	14.33	32.22	1.19
	2. год.	76.72	61.34	61.95	56.98	56.56	99.19	77.81	100.00	22.61

Фин. година.		Десетѣтъ	Лозя	Емлякъ	Иджарѣ	Патентѣ	Белликъ	Серчимѣ	Пѣтна нов.	Акцизъ отъ тютюнѣ
1885	1. год.	4. ⁸³	9. ⁰¹	0. ⁵⁰	6. ⁴⁷	31. ⁵⁴	93. ⁸⁹	11. ³⁸	22. ¹²	1. ⁴¹
	2. год.	37. ²¹	53. ²⁵	13. ⁸⁶	46. ¹⁴	49. ⁹³	97. ⁰⁶	79. ⁷³	46. ⁵¹	30. ¹⁶
1886	1. год.	29. ⁴⁰	19. ⁹⁷	5. ⁷³	18. ⁸⁷	32. ⁹¹	99. ⁰⁹	26. ⁰¹	35. ⁶⁶	12. ⁶⁰
	2. год.	79. ⁶⁴	66. ⁶⁷	49. ²¹	61. ⁹⁴	92. ²⁷	99. ⁵⁸	87. ⁵⁰	98. ³⁵	66. ⁵³
1887	1. год.	29. ⁵¹	27. ⁸⁶	27. ⁴⁵	34. ²⁴	47. ⁶³	99. ²⁰	26. ⁹⁹	43. ¹²	6. ¹⁰
	2. год.	81. ⁵⁶	74. ⁰⁴	82. ¹⁶	69. ⁸⁴	80. ¹⁰	99. ⁵⁸	88. ⁷⁹	72. ⁴⁶	47. ⁶⁴
1888	1. год.	57. ⁸⁷	53. ⁷⁵	54. ⁹³	39. ¹⁶	84. ⁸⁷	99. ⁷¹	41. ³⁴	53. ⁹⁷	53. ⁹⁷
	2. год.	87. ²³	82. ⁵⁹	82. ⁹²	74. ⁹⁶	98. ⁰⁹	99. ⁹⁷	92. ⁰⁶	77. ⁰³	77. ⁰³
1889	1. год.	19. ⁴⁶	66. ¹⁶	70. ⁰⁵	52. ⁸⁰	79. ²⁶	99. ⁶⁴	53. ⁷⁸	69. ⁶⁸	3. ²²
	2. год.	96. ⁸⁰	83. ⁴²	85. ²³	80. ⁹⁷	86. ⁸⁹	99. ⁸⁵	94. ⁰⁴	83. ⁷⁰	32. ²⁸

Измежду десетѣтъ години само прѣзъ 1879. и 1880. нѣщо по-вече отъ деветъ десети на десетѣка е влѣзълъ въ държавното съкровище до края на втората година. За 1879. ние видѣхме, че данѣкътъ е билъ прѣсмѣтнатъ твърдѣ ниско, та не е имало, види се, причини да се оплакватъ даноплатциѣтъ отъ своитѣ части и сж побързали да ги платѣтъ, а за 1880. знаемъ, че данѣкътъ се събра въ натура, а недоборитѣ произлизатъ вѣроятно отъ произведенията, срѣщу които имаше да се плащатъ пари. Само за една година (1882.) прѣди съединението и за двѣтъ послѣдни по-малко отъ една петина на десетѣка е останѣла като недоборъ, когато прѣзъ другитѣ петъ години нито 80% отъ данѣка не сж били събрани до края на втората година. Отъ тия петъ най-лоша е 1885., което се дължи на съединението и на станѣлата слѣдъ него мобилизация. Ясентъ знакъ за подобрене се сгледжда само за 1886/8., прѣзъ които постѣпленията прѣзъ първата година се почти удвояватъ, а постѣпленията до края на втората година се уголѣмяватъ съ 8.58%.

Поземниятъ налогъ и абонаментътъ върху лозята сж постѣпвали още въ по-неблагоприятни размѣри. Само прѣзъ 1879., когато шарабъ-гюмрюкътъ се е събиралъ по начина практикуванъ въ турско врѣме, деветъ десети отъ данѣка сж могли да се приберѣтъ въ хазната; за останѣлитѣ петъ години до 1885. изключително едвამъ 57.24% отъ констатираната сума могла да се събере. Могло би да се помисли, че облаганитѣ размѣри по закона отъ Май 1880. е причина на това явление; но като се сравнѣтъ даннитѣ за 1880/82. намираме, че процентитѣ на постѣпилитѣ въ ковчежничествата суми сж най-голѣми точно за годината, прѣзъ която има най-голѣма констатирана сума за постѣпление. Отъ друга страна и за годинитѣ слѣдъ замѣняването такситѣ отъ 1880.

процентътъ на постъпилитѣ суми до края на втората година е едвамъ съ 1.76 по-голъмъ отъ процента за 1880/81. година! Размѣрътъ на облаганъето не се вижда слѣдов. да упражнява особено влияние върху постъпванъето на данъка. Прѣди съединението сравнително най-добра година е 1884., прѣзъ която 23% отъ поземния налогъ на лозята е събранъ въ хазната. Причина на това подобрене е, че окладътъ на данъка се утвърдилъ о-врѣме, като се захванжло утвърдението вече прѣзъ Мартъ 1884. Понеже тоя въпросъ има важно значение и за други данъци, ние даваме тука свѣдѣнията за утвърдението на окладитѣ споредъ г. Боева (Докладъ върху състоян. на прѣк. дан. и пр., 38).

Години	Десетѣкъ	Лозя	Емлякъ	Иджаръ	Патентъ	Серчимъ
1880	Почнжто Свършено	— —	8 IX80 22 IV81	13 IX80 22 II82	13 IX80 22 II82	5 X80 23 VI81
1881	Поч. Свър.	— —	17 IX81 1 V82	14 II81 22 II82	14 II81 22 II82	28 IX81 26 I82
1882	Поч. Свър.	16 VII82 3 IX82	1 IX82 23 VII83	26 VII82 10 II83	26 II82 10 II83	17 XII82 14 II83
1883	Поч. Свър.	23 IX83 5 XII83	22 XII83 4 VII84	21 X83 31 II84	21 X83 31 II84	14 XII83 30 I84
1884	Поч. Свър.	23 VII84 14 XII84	5 II84 13 II85	9 II84 25 X84	9 II84 25 X84	30 XI84 1 II85
1885	Поч. Свър.	26 VII85 22 II86	5 X85 2 IV86	8 IX86(?) 29 IX87	27 IV85 19 IX85	6 IX86(?) 15 IV87
1886	Поч. Свър.	2 VII86 30 V87	20 IX86 30 XII86	3 IV86 8 VII88	8 IX86 12 IX87	1 XII86 9 I87
1887	Поч. Свър.	21 VII87 9 V88	31 VII87 5 VII88	15 V87 6 VII88	12 II87 9 VII87	6 V87 17 II88
						10 II88

Отъ тая таблица се вижда ясно, че процентитѣ на постъпилитѣ суми се намиратъ въ доста тѣсна свръзка съ датитѣ, кога се почва и свършва утвърдението на оклада на поземния налогъ върху лозята. Но отъ друга страна сравнението на годинитѣ 1884. и 1887. показва, че и мѣркитѣ за събиране на данъка не сж били еднакви. За първата година ако и да е почнжло утвърдението прѣзъ Мартъ 1884. а да се е свършило прѣзъ Февруари 1885, т. е. съ четири, относително шестъ мѣсеца по-рано, все пакъ постъпилитѣ суми прѣзъ 1887. сж почти съ 5% и 13% по-голъми.

Най-мъчно се събиратъ данъцитѣ, емлякъ, иджаръ и патентъ (теметуатъ), които, като се плащатъ най-много отъ градското население, трѣбало би да постъпватъ най-правилно. Срѣдниятъ процентъ до края на втората година прѣди 1885. е 84.43 за емляка, 45.66 за иджара и 57.64 за теметуата; слѣдъ 1886. имаме 71.43 за емляка, 68.75 за иджара и 90.15 за патента. Срѣдствата, които слѣдъ послѣдната дата сж въвели подобрене изобицо въ събиранъето на данъцитѣ, докарали сж наистина подобрене и за старата вергия, но пакъ не сж

били въ състояние да вкарать въ държавното съкровище по фин. 1888. по-вече отъ четири петини на емляка, а нито даже тритѣ четвъртини на иджара. Отъ 1886. патентовиятъ налогъ се събира доста редовно, ако и за окончателно утвърждение на оклада му да е била потрѣбна почти една година. Това обстоятелство показва, че късното подобрене на окладитѣ влияе върху събиранъето на данъцитѣ, но че за емляка и иджара трѣба да има и особени причини за закъсняване, именно небързото и несправедливо размѣтане.

Едничкиятъ данѣкъ отъ прѣмитѣ, който постѣпва редовно и може да служи като мѣрило, че и у насъ даноплатитѣ могатъ да изпълняватъ опрѣдѣленията на закона, е бегликътъ. Отъ 1880. насамъ до края на първата година отъ тоя данѣкъ не е останѣла неприбрана нито една десета часть. Въ таблицата на г. Боева се вижда, че утвърдението на беглика трае обикновено два мѣсеца. Но въ туй отношение сѣ най-важни яситѣ опрѣдѣления на закона относително срока за плащане на данѣка, които липсuvatъ, както знаемъ, за по-вечето отъ другитѣ данѣци.

Отъ таблицата се вижда, че окладътъ на серчима захваща да се утвърждава едвамъ въ края на годината, което е инди съгласно съ закона. Процентътъ на постѣпилитѣ суми до края на първата година се намира въ тѣсна свѣзка съ датата на утвърдението. Както въ развитието си, така и въ начина на постѣпванъето въ държавното ковчежничество серчимътъ се различава значително отъ беглика.

Необикновено явление се съглежда за пѣтната повинность: данѣкътъ не оставилъ никакъвъ недоборъ за първата година откакъ билъ въведенъ, а въ ни една отъ слѣдишнитѣ години тоя резултатъ не е постигнатъ. Това може да се обясни само ако приемемъ, че държавата, като се отказала отъ голѣмата сума, искана за тая година при утвърдението на оклада, се е задоволила съ това, което ѝ се давало, та размѣтанъето и събиранъето на данѣка могло бързо да стане. Пѣтната повинность е едничкиятъ данѣкъ, чието събиране не се е подобрило слѣдъ 1886.

Цифрата на недобори всѣка година отъ акциза върху мѣстния суровъ тютюнъ се уголѣмява постоянно отъ началото до 1884. включително. Подобрието за 1885. и 1886. се прѣкъсва нагло прѣзъ 1887. и пакъ се явява прѣзъ 1888. Причината за тая нередовность лежи, както знаемъ, въ закона, съ който купувачътъ се задѣлжи да плаща акцизътъ, като му се даде и почакъ 10 мѣсеца.

(Слѣдва).

Социалният въпрос и идеята на асоциацията.

(Продължение отъ книга V.)

Развитието на пиянството и други свързани съ това пороци не малко съсипватъ работническитѣ маси. Така напр. въ Англия работницитѣ харчѣтъ $\frac{1}{5}$ отъ тѣхния доходъ, 2,500 милиона лева въ годината за пития; въ Франция 1 милиардъ, и отъ 2 литри на човѣкъ въ 1872 г., срѣдната консумация на човѣкъ се е възкачила въ послѣдната 1885 г. чакъ до 4 литри.¹⁾ Характеристично е това обстоятелство, че Франция, гдѣто има 422,303 кръчмари, нѣма повече отъ 14,538 лѣкари.²⁾ Нали хубава пропорция? Никой не може да отрече, че разпространението на просвѣщенъето и на по-хуманно възпитание ще може да повдигне, при желанието на самитѣ работници, до извѣстна стѣпень благосъстоянието имъ. Обаче и законодателството направи не малко, за да защити работницитѣ. Ако Марксъ призна до извѣстна степенъ благотѣлното влияние на фабричното законодателство вече въ неговото начало,³⁾ то марксистътъ Краузе, който вижда голѣмитѣ свърѣменни фабрични закони, не безъ основание ги назва „magna charta на работническия народъ.“⁴⁾ И наистина, ако помислимъ, че още въ 20.-тѣ години на това столѣтие въ Англия работницитѣ жестоко се наказвахъ за стачкитѣ, а пъкъ въ Германия споредъ имперския законъ отъ 1791 г. това се наказвало съ смъртно наказание⁵⁾ и сравнимъ съ тѣзи голѣми грижи и хуманно участие, което стотини законодатели и повечето културни държави зиматъ относително работницитѣ, не можемъ да не се съгласимъ, съ мнѣнъето,

¹⁾ Cauwés, о. с., т. III, стр. 69; Gide, о. с. стр. 593. Cp. Journal des Économistes, 1892, Mai, стр. 232

²⁾ Gide, о. с., стр. 150.

³⁾ Cp. Marx, Das Kapital, 4 изд., Hamburg 1890, стр. 444.

⁴⁾ T. Krause, Die Arbeiterbewegung im Lichte etc., стр. 36.

⁵⁾ Marx Schippel, Die Gewerkschaften, ihr Nutzen etc. 2 изд. Berlin 1892, стр. 4, 8.

че въ това отношение е направенъ голѣмъ напрѣдѣкъ¹⁾ и не можемъ да не кажемъ, че и въ нашиятъ вѣкъ чувството на хуманността нѣ е праздна фраза. Отъ друга страна не малко сега се прави, за да се намѣри възможность за примирение тѣжду работниците и фабрикантите, напр третейски съдилища (Einigungs-kammern), за да се даде на работниците възможность да се ползватъ съ добри жилища и т. п. Найсетнѣ се захванѣ голѣмо движение напр. въ Англия, за да се даде възможность на селяните да придобиятъ земя въ въ частна собственость (Land and labour league).²⁾ Най-виднитѣ економисти доказахъ, че само чрѣзъ това е възможенъ напрѣдѣкъ въ селското стопанство.³⁾ И тамъ, гдѣто економическото развитие на една страна изисква интензивно обработване на земитѣ, въвеждане на дребното землевладѣние е необходимо. Още прочутиятъ Юнгъ е казалъ, че „магическото влияние на собствеността обръща пѣськътъ въ злато“ и че „ако дадете нѣкому въ собственость една скала, той ще я преобърне въ градина, и ако му дадете една градина само за ползувание, той ще я преобърне въ пустиня.“ Ако напр. Сѣверна Америка направи по-нататъшенъ напрѣдѣкъ и ще се нуждае въ интензивно обработване на полета, то тамъ ще побѣди дребното стопанство.⁴⁾ И резултатитѣ на прѣброванията въ Сѣв. Америка, напр. отъ 1880 г. доказахъ, че съ всѣко десетолѣтие и съ увеличението на населението се увеличава и числото на дребнитѣ собственици, а пѣкъ едритѣ латифундии се намаляватъ.⁵⁾ Обаче единъ такъвъ напрѣдѣкъ не може да се хареса на марксиститѣ за туй, че тѣ се отнасятъ враждебно къмъ (споредъ тѣхъ) „реакционнитѣ“ селски и занаятчийски маси. „Селянинътъ прѣчи на развитието на културата и ето защо той трѣбва да изчезне“, (!) съ тѣзи думи Бебелъ⁶⁾ подписва немилосърдно смъртенъ приговоръ на това най-многочислено и най-

¹⁾ Ср Ф. Ланге. Рабочій вопросъ. Его значеніе въ настоящемъ и будущемъ. Пер съ 4. нѣмец. изд. Петербургъ 1892, стр 294—295.

Schönberg, о с., т. II, стр 739, 746. 752—753: 759 и сл.

Cauwès, о с., т. III, стр 108—129

²⁾ Revue des deux Mondes, 15 Ноем. 1891; Cauwès, о с., т. III, стр. 509.

³⁾ Cauwès, о с., т. I. стр. 516

⁴⁾ Gide. о с., стр. 170—171.

⁵⁾ По-подробно ср. A Schäffle, Aussichtslosigkeit der Sozialdemokratie. 4. изд. Tübingen 1893, стр. 28—29.

⁶⁾ Bebel, die Frau etc., стр. 315: „Wer die Rückwärtserei liebt, weil er dabei seine Rechnung findet, mag an der Fortexistenz dieser sozialen Schicht Genugthuung finden, der menschliche Fortschritt bedingt dass sie verschwindet“ Сяко Fr. Engels, Die Entwicklung etc., стр. 64.

трудолюбиво съсловие „Не социялиститѣ сѣ утописти, непрактични мечтатели. . . , а ония, които смѣтатъ прѣходнитѣ форми за вѣчни и се надѣватъ да ги спасѣтъ отъ пропаданье чрѣзъ посредство на насилствени мѣрки,“ казва Либкнехтъ,¹⁾ а пъкъ извѣстниятъ руски марксистъ Аксельродъ намира, че „за щастие на човѣчеството“ (!) дребното (реакционно!) производство нѣма никакви шанси на успѣхъ въ борбата съ едрото.²⁾

Въ това отношение социаль-демократитѣ останѣхъ вѣрни на поменѣтия (Бъл. Прегл., кн. IV стр. 73) „комунистически манифестъ“ на Маркса и Енгелса, споредъ който съврѣменното културно човѣчество има само една прогресивна партия и това е пролетариатътъ, а всичкитѣ други социаль-политически фактори сѣ реакционни. Ето защо социаль-демократитѣ проливатъ само крокодилски сълзи когато въздишатъ за участъта на бѣдния запаятчия или дребния селянинъ. Всѣка една реформа, която сочи къмъ подиганье на тѣзи милиони производители, социялиститѣ считатъ като „насилствена защита“ на онѣзи фактори, които сѣ враждебни за културата и напрѣдка. И ако германскитѣ социаль-демократи направихъ прѣзъ послѣднитѣ години извѣстни компромиси, то това стана само за туй, че тѣ искахъ да спечелѣтъ повече гласове на изборитѣ, което имъ се удаде; обаче тази „измѣна“ на „строго научния духъ на марксовата економика“ не можеше да се харесва на по-революционнитѣ елементи, — и ето въ лоното на социаль-демократическата партия се издигна една, тѣй да кажемъ, „ортодоксална оппозиция“, която утвърждава, че „учението на Маркса е порутено“. И ето защо на социаль-демократитѣ не можѣтъ да се харесватъ и онѣзи хора, които искатъ да подпомогнатъ на работника безъ да се гледа, дали той е пролетаръ или занаятчия, тѣй като ги е страхъ, че съ подобрѣние на положението на производителитѣ тѣ нѣма да бѣдѣтъ толкова радикални и революционни. И наистина, английскитѣ работници, които бѣхъ въ първата четвъртина на нашето столѣтие извънредно революционни, сега сѣ много по-умѣрени.³⁾

Отъ друга страна социялиститѣ на такви страни, като напр. Русия и България, гдѣто не може да бѣде

¹⁾ В. Либкнехтъ, Какъ е и какво трѣбва да бѣде. Прѣв. Шуменъ 1892, стр. 11.

²⁾ П. Аксельродъ, Работническото движение и социалната демокрация, прѣв Шуменъ 1892, стр. 112—113.

³⁾ Ср. напр. „Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik“. Bd. I, Tübingen 1888, стр. 344.

дума за господството на капиталистическото производство и гдѣто голѣмитѣ народни маси сѣ дребни производители, сѣ тѣй да кажемъ най-метафизически послѣдователи на ортодоксалния наученъ социализмъ, за туй че мислитѣ имъ се дигатъ като въ безвъздушно пространство. Тѣ ставатъ най-безнадежни песимисти, щомъ фърлятъ погледътъ си на съврѣмения имъ животъ, обаче относително бѣднината тѣ сѣ безкрайни оптимисти, тѣй като нѣматъ никакви съмнѣния въ успѣшния изходъ отъ прѣдказаната отъ Маркса еволюция. „Блажени вѣрующии! . . .“ Обаче прѣдставителитѣ на несоциалистическата социалъ-економическа наука не сѣ толкова лековѣрни, за туй че виждатъ онѣзи спънки, които ще срѣщне тази ужъ всесилна еволюция по пътя си. Търпението на народитѣ е извънредно голѣмо и при най-лошитѣ условия, и това призна самичкѣ Бебелъ ¹⁾. Отъ друга страна положението на маситѣ се подобрява, което констатира въ най-виднитѣ статистики. Кой може сега да опрѣдѣли понататъшниятъ економически вървежъ, когато напр. по-широко разпространение на дребни мотори (машини) може да стане най-главната спънка на „марксовата еволюция“ ? ²⁾ До сега мислитѣ на изнамѣрвачи-техници се обръщатъ, за жалость, по-вече къмъ съвършенствувания на едритѣ машини, обаче при всичкитѣ сегашни неблагоприятни условия, виднитѣ економисти посочватъ на великото социално значение на моторитѣ ³⁾ Разпространението на тѣзи дребни машини зависи въ много отъ примѣненіето на природни сили, както вода, въздухъ и т. н., отъ което напр. въ Женева се ползува успѣшно и най-дребната работилница ⁴⁾. Обаче тѣзи благотворни фактори не могатъ да повлияйтъ значително върху разрѣшението на социалния въпросъ, щомъ 1) цѣлесъобразна рационална система нѣма да помогне на дребния производител при конкуренцията му съ едрия: щомъ той не ще да има възможность да се ползува отъ сѣщитѣ сгодни условия при купуването сурови материали на едро, както и капиталиститѣ; 2) щомъ една рационална асоциационна търговска система не ще му помогне, да се освободи отъ економическитѣ вериги които му налага прѣпродавачътъ — търговецътъ и т. н.

¹⁾ A. Bebel, Die Entwicklung Frankreichs vom 16. bis gegen Ende des 18. Jahrhunderts. Leipzig 1878., стр. 46.

²⁾ Schönberg, о. с., т. II, стр. 440; вжъ забѣлѣж. 40, кждѣто авторътъ съобщава литературата на този важенъ въпросъ.

³⁾ Вжъ интерес. работа на Albrecht, Jahrbuch für Gesetzgebung etc. herausgegeben von Schmoller, 1889 г. стр. 449 и сл.

⁴⁾ Cf. Achard, Revue d'Economie politique, 1890, стр. 489 и сл.

Социалистите гледатъ на всичките тѣзи прѣдложения на ученикъ, като на едно „насилие“ върху тѣхната „еволуция“, а пъкъ за ученикъ тѣзи реформи сж само единъ идеалъ, осжществението на който зависи отъ общото усилие на всичките прогресивни фактори въ живота на единъ народъ, а именно отъ работата на съединените сили на 1) индивидуалната воля на самите производители, 2) просвѣтителното влияние на интелигенцията и 3) законодателната дѣятелностъ на държавата. Това сж най-сложни социално-економически въпроси на съвременния животъ и на практическата реална социално-економическа политика: отъ тѣхъ зависи нормалния напредѣкъ на нашата култура.

На недоказаните прѣдсказания на „научния социализъмъ“ за неоторимото осжществение на „социалистическата асоциация“, която ще бѣде прѣмахването на всичките свърѣменни обществени фактори, се противоплага, тъй да речемъ, „индивидуалистическата асоциация“, при която ще бѣдѣтъ запазени най-главните фактори на нашия напредѣкъ: частната собственостъ, личниятъ интересъ и конкуренцията.

Ние видѣхме, по какъвъ начинъ се създаде социалниятъ въпросъ върху развалините на срѣдновековните економически отношения (Б. П. I. стр. 144 и сл.); ние посочихме различните опитвания да се прѣмахне частната собственостъ, и между тѣхъ сегашното социалъ-демократическо движение играе най-видната роль. Тѣзи социалистически протести бѣхж крайно-радикаленъ отговоръ на крайно-консервативните учения на тъй-наречената „класическа економия“, която утвърдяваше, че нѣма никакви социални болести и че изобщо въ економическите отношения между богати и бѣдни, между работници и фабриканти владѣе „хармония въ интересите“. ¹⁾

Научните прѣдставители на тѣзи учения, върни на физиократическите традиции, искахж да не се бърка държавата въ економическите отношения; срѣщу това социалистите, които виждахж въ държавната власть единичко оръдие за спасение, съградихж всичкото си учение върху нейното изключително господство. Да примирит тѣзи двѣ враждебни противорѣчия се паднѣ на германската економическа наука.

¹⁾ Bastiat, Harmonies économiques, 7. ер. Чупровъ, История политич. економии М. 1892, стр. 186 — 187 и сл.

Това се случи главно по тая причина, че въ Германия почна да владѣе „историческо гледище“, което намѣри въ прочутия юристъ Savigny свой блѣскавъ защитникъ. Главниятъ принципъ на тази школа е относителностъ на формитѣ на обществения животъ, които сѣ продуктъ на психологически, етнографически и исторически условия. и това „относително гледище“ накара ученитѣ да се откажатъ отъ смѣлитѣ обобщения, та да посвѣтижтъ всичкитѣ си сили за изучаване ония сложни условия, които отличаватъ историческия животъ на разнитѣ народи. По такъвъ начинъ германската наука остави „козмополитическото гледище“, като обърне главно внимание, тъй да кажемъ, върху „индивидуалния характеръ“ на отдѣлнитѣ народности и на тѣхното историческо развитие.

Въ сравнение съ „ортодоксалнитѣ“ възгледи за „хармонията на интереситѣ“ това бѣше единъ голѣмъ напрѣдъкъ, едно освѣтление на мисльта, понеже прѣдставителитѣ на „историческата школа“ не можехъ да не признажтъ, че историческитѣ условия на обществения животъ породихъ заедно съ свѣтлитѣ явления и мрачни, заедно съ разпространението на чувство за любовъ — умраза и ненавистъ. Тѣ признахъ, че държавата, като защитница на общедържавнитѣ интереси, трѣба прѣди всичко да вземе активно участие, за да подѣйствува въ полза на нормалния напрѣдъкъ на своитѣ членове. Ето защо политическата економия е споредъ тѣхъ не само наука за „стокитѣ“, но и наука за „човѣка“, т. е. една етическа наука, която трѣба да бѣде съградена върху идеята на справедливостъ, на право. А пъкъ намѣсата на държавата трѣба да бѣде рационална и да отговаря на характера на даденъ народъ при дадени условия, защото отвлѣчениитѣ исканья на класическата политическа економия и на социализма бѣхъ плодъ на „метафизическо“ отношение къмъ дѣйствителността, както и на стремлението, да се обяснижтъ най-противорѣчиви исторически и социални явления съ общи формули. ¹⁾ Като захваняхъ да изучаватъ условията на производството и на разпрѣдѣлянето и да анализуватъ характерътъ на най-новия економически животъ, тѣ се убѣдихъ, че въ много отношения свърѣменнитѣ общества сѣ излѣзли на единъ ненормаленъ пътъ, който може да се свърши съ най-страшни катастрофи. Като главно зло тѣ намѣрихъ, че голѣмата маса на пролетарията нѣма никаква

¹⁾ И. И. Ивановъ. Основныя положенія теоріи экономической политики. 2. изд. М. 1881. стр. 54 и сл.

възможност да защитава успѣшно своитѣ интереси въ конкуренцията съ капиталиститѣ, ако по своя лична инициатива и съ помощта на държавата не създадѣтъ по-сгодни условия за своя економически животъ. Като почнѣхъ да изучавамъ животътъ на работника, тѣ се убѣдихъ, че страшни нравствени и материялни рани разклащатъ здравето на милиони работници и че за новитѣ условия на социалния животъ трѣба да се създадѣтъ нови законодателни норми. Но прѣди всичко тѣ захванѣхъ една неуморна борба съ революционнитѣ социалистически течения на мисълта и съ фаталистико-материялистичното мировѣзрѣние, което захванѣ да разпространява класово ожесточение и социаленъ фанатизъмъ. Въ отговоръ на братоубийствената варварска война въ Парижъ въ врѣме на комуната и на създаването на марксистическата социалдемократическа партия се основа въ 1872 г. въ града Айзенахъ (Eisenach) въ Германия едно научно „дружество за социална политика“ (Verein für Socialpolitik)¹⁾. Това дружество, въ което взехъ участие най-видни германски учени и дѣятели, особено университетски прѣподаватели, се създаде съ цѣль да се изучи по строго-наученъ начинъ социалниятъ въпросъ и да се покаже на обществото и на правителството, по каквъ начинъ той трѣба да се разрѣшава. Онова, което дозрѣ въ умотѣ на отдѣлни учени,²⁾ то станѣ сега задача на това дружество. Ясно бѣше, че пролетариятъ нѣма никакви шансове на усиѣхъ въ революционната борба съ своитѣ организувани противници; ясно бѣше и това, че безъ да се гледа на отдѣлни кървави сбивки, европейскитѣ държави би могли да удущѣтъ тѣзи социално-революционни течения; — обаче съ това бѣше свързана и опасностъ за нормалния вървежъ на културното развитие. Кѣто зацо станѣ необходимо, държавитѣ и общества да взиматъ по-активно участие въ изучаването на тѣзи противорѣчия, да защитѣтъ слабиятъ и да просвѣтътъ непросвѣтениа. Отъ друга страна трѣбаше да се поведе борба срѣщу тѣсното материялистическо мировѣзрѣние, трѣбаше да се напoмни и на богатитѣ класове, че тѣ иматъ священъ дългъ да се отнасятъ хуманно къмъ економически подвластнитѣ тѣмъ маси. Съ една бѣлѣжита рѣчь прочутиятъ професоръ на Берлинския университетъ Густавъ Шмоллеръ отвори заседанията на това дружество (6—7. Октомври).

¹⁾ Срв. Бѣлг. Прѣгл. I, стр. 189 — 190.

²⁾ A. Wagner, Rede über die sociale Frage; G. Schönb erg, Arbeitsämter. Дѣттѣ съчинения се появихъ въ годината на комуната, 1871.

„Мнозинството отъ онѣзи, каза той,¹⁾ които свикахъ това събрание и подписахъ поканата, сж професори по политическа економия, история и юридически науки въ германскитѣ университети и директори на главнитѣ статистически бюра; тѣ сж хора, изпълнени съ еднакво принципиално убѣждение, което ги кара да направятъ тази стѣпка. Тѣ иматъ еднакъвъ възгледъ върху държавата, който е далечъ отъ похвала на личността както прави това естественото право, и отъ абсолютистическото учение за всемошна държавна властъ. Разглеждайки държавата като плодъ на историческо развитие, тѣ съзнаватъ че споредъ културнитѣ условия ѝ се падатъ ту по-широки, ту по-тѣсни задачи; обаче никога тѣ не я разглеждатъ, подобно на естественото право и на манчестерската школа (класическата пол. економия), като едно зло, което по възможность- трѣба да бжде ограничено; за тѣхъ държавата е най-величествената нравственна уредба за възпитание на човѣшкия родъ.²⁾ Искрено прѣдадени на конституционната държавна наредба, тѣ не искатъ промѣнливо класово господство на различни економически враждебни помежду си класове; тѣ искатъ силна държавна властъ, да бди надъ егоистическитѣ класови интереси, да дава закѣни и справедливо да ръководи управлението („mit gerechter Hand die Verwaltung leite“), да защитава слабитѣ и да се грижи за подигане на долнитѣ класове“. И въодушевени отъ тѣзи велики просвѣтителни и примирителни идеали, членоветѣ на това дружество развихъ толкова повече неоцѣнима научна и публицистична дѣятелность, че неговото косвено влияние е може би много по-силно отколкото непосредственото. Благодарение на неговата инициатива бѣхъ изучени най-важнитѣ въпроси на социалната политика. Първитѣ германски учени както Рошеръ, Лексисъ, Мясковски, Брентано, Шмоллеръ и мнозина други обогатихъ социалнитѣ науки съ съчинения въ висша степенъ солидни върху работнишкото законодателство, фабричния инспекторатъ, квартирния въпросъ и т. н. Забѣлжително е, че дружеството, върно на своитѣ строго-научни идеали, съ еднаква любовь и съ еднакво внимание се

¹⁾ „Verhandlungen der Eisenacher Versammlung zur Besprechung der sozialen Frage am 6. und 7. October 1872. Leipzig 1876.

W. Oncken. Das Zeitalter des Kaisers Wilhelm. Berlin 1892, т. II, стр. 645 — 648.

²⁾ „Immer ist ihnen der Staat die grossartigste sittliche Anstalt zur Erziehung des Menschengeschlechtes“. ср. сжщо John K. Ingram, Geschichte der Volkswirtschaftslehre Tübingen 1890, стр. 336 и др.

отнася къмъ градското и къмъ селското население, съ което показва, колко по-високо стои то отъ социалъ-демократитѣ, които проливатъ сълзи само за градския пролетариятъ, като вѣрватъ дълбоко, че селското население е враждебно на прогреса. Като единъ капиталенъ плодъ на идеитѣ, които разпространява това дружество, трѣба да се разглежда голѣмото триотмно ръководство по политическа економия, което е издадено отъ тюбингенския професоръ Schönberg въ сътрудничество съ най-виднитѣ специалисти—и което ние посочваме като най-солидно отъ издаденитѣ до сега съчинение по всичкитѣ економически въпроси. Въ сравнително късо врѣме това скъпо съчинение прѣкара три издания.¹⁾ Като другъ капиталенъ трудъ трѣба да разгледаме многотомния „Рѣчникъ на държавнитѣ знания.“ въ чието издаване и съставяне взиматъ участие най-виднитѣ членове на въпросното дружество.²⁾ Къмъ него трѣба да причислимъ още многобройнитѣ списания и професорската дѣятелностъ на прѣдставителитѣ на „историческата школа“, за да си прѣдставимъ горѣ-долу онова величествено движение въ науката, което има за идеалъ борбата „на два фронта“: противъ социализма и манчестерската школа, или по-добрѣ да кажемъ, което иска да примири тѣзи крайни посоки и да разпространи въ цивилизувания свѣтъ хуманни, но все пакъ реалистически възгледи върху „социалния въпросъ“ и срѣдствата къмъ неговото мирно разрѣшение. Ако прѣдставителитѣ на „историческата школа“³⁾ сполучихъ да завземътъ първо мѣсто въ германската наука и въ университетѣ, срѣщу това въ други страни тая школа има още много силни противници. Въ Франция се сгрупирахъ около основаното въ 1887. година най-солидно економическо списание „Revue d'économie politique“ виднитѣ френски учени, както Saywés, Gide и др.⁴⁾ И въ Англия (Ingram), Италия (Cossa), Белгия

Held, Sozialismus etc. Leipzig 1878, стр. 150; 131 и сл.

¹⁾ Handbuch der politischen Oekonomie, herausgegeben von Gustav Schönberg, 3 Aufl. Tübingen, 1891. т I: стр. т. II: XIII + 1128 стр.; т. III: XIII + 1164 стр.

²⁾ „Handwörterbueh der Staatswissenschaften“, herausgegeben von Conrad, Elster, Lexis, Loening. I. Lief., Jena 1889. (Всичко около 6000 стр.)

³⁾ Cusumano, Le scuole economiche della Germania, in rapporto alla questione sociale. Neapoli 1875;

Ingram o. c, гл. VI: „Die historische Schule“, стр. 267 — 328.

⁴⁾ Върху това писание вж. между др.: Guigi Cossa, Introduzione allo studio dell'economia. 2. edizione. Milano 1892, стр. 413. „Gide... ha il merito innegabile d'aver creato un organo indipendente del pensiero economico, che ha innanzi a sè un avvenire, non ostante la cospirazione del silenzio dei sui potenti avversarii“.

(Laveley) ¹⁾ и други страни историческата школа намира най-горѣщи и най-талантливи послѣдователи. На кѣсо, ненормалното състояние на свърѣменнитѣ общества подбуди хуманнитѣ прѣдставители на науката да обърнатъ всичкото си внимание върху разрѣшението на „социалния въпросъ“, и съ своитѣ неуморими трудове тѣ повлияхъ не малко въ полза на едно по-хуманно законодателство, както и изобщо възбудихъ по сериозно внимание върху обществата къмъ социалния въпросъ. Въ това отношение принесе своята полза и самото социалистическо движение, което се признава отъ прѣдставителитѣ на „историческата школа“, и отъ много тѣхни противници. „Социализмътъ е билъ една крайна, по принципа си справедлива реакция противъ индивидуализма“, казва парижскиятъ професоръ Cauwès ²⁾; това твърди и известниятъ академикъ Levasseur въ своя популаренъ учебникъ по политическа економия: „социализмътъ обърнѣ внимание върху голѣмитѣ (социални) задачи, които трѣба да бѣдѣтъ разрѣшени“ ³⁾. Сжщото мнѣние има профес. Held, единъ отъ най-виднитѣ критици на социалистическото движение: „даже на революционната социалъ-демократия трѣба да припишемъ заслугата, че тя често събуждаше виспитѣ класове и доказваше необходимостта, да се правятъ реформи отъ страхъ прѣдъ една революция. Нали книгата на Фридриха Енгелсъ ⁴⁾ върху работнишкитѣ класове въ Англия първа ни запозна съ мжкитѣ и опасноститѣ на пролетарията.“ ⁵⁾ На 26 Ноември 1884 г. Бисмаркъ каза въ райхстага: „да нѣмаше социалъ-демократията, и да нѣмахъ мнозина страхъ отъ нея, не би сжществувалъ она напрѣдѣкъ въ социалнитѣ реформи, които сме направили“. Наистина, тѣзи думи трѣба да се приемѣтъ *cum grano salis*, защото съ тѣхъ Бисмаркъ искаше да накара обществото, да прави отстъпки; обаче тѣ все пакъ ни даватъ възможность да признаемъ, отъ строго-научно гледище, че въ западна Европа, гдѣто дозрѣхъ толкова печални социални болести, социалистичнитѣ движения въ срѣдата на работнишкитѣ маси събудихъ обществата и правителствата и ги накарахъ да погледнатъ сериозно на печалнитѣ сетнини отъ „анархията въ производството и разпрѣдѣлянето“. Раз-

¹⁾ Вжъ Българ. Прегл. кн. IV, стр. 154 — 158.

²⁾ P. Cauwès, Cours d'économie politique. 3 изд. Paris 1893, т. I. стр. 167 — 168.

³⁾ E. Levasseur. Précis d'économie politique, Paris 1881, стр. 146.

⁴⁾ Ср. „Българ. Прѣгл.“, кн. II., стр. 116.

⁵⁾ Held, о. с., стр. 42, вжъ стр. 40 и сл.

Сжщо мнѣние има профес. Georg Adler, вжъ негов. статия въ „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“, 28 Liefer. Jena 1893, стр. 736.

бира се, че задачата на законодателството и обществото е много по-сложна отъ задачата на социалистическитѣ прѣдводители, защото винаги е по-лесно да се критикува и да се разрушава, отколкото да се зида; па и психологията на маситѣ е такава, че тя винаги е неблагоприятна и готова да „прави опозиция“.

Обществата захванѣхъ полеко-лека да съзнаватъ, че съ една критика на социалистическитѣ нужди не могатъ да се задоволятъ страдайтѣ работнишки маси. Отъ друга страна тѣ видѣхъ опаси страшна опасностъ, която заплашва цивилизацията. Прѣди всичко трѣбаше да се изучатъ строго научно условията на съврѣмения социално-економически животъ. Тази мисия взе на себе си „дружеството за социална политика“ и мнозина европейски учени. Положителното законодателство почнѣ да се бърка въ економическитѣ отношения на фабрикантитѣ и работницитѣ, а т. н. „католическиятъ и протестански социализъмъ,“ въ лицето на най-виднитѣ духовници почнѣ да възкрѣсва най-свѣтлитѣ идеи на евангелието за любовъ къмъ човѣчеството и за братско примирение на класоветѣ. Въ сѣщо врѣме, благодарение на частната инициатива, отдѣлнитѣ лица: дребни производители, занаятчии, работници, селяни и т. н., захванѣхъ да се съединяватъ въ по-голѣми групи, въ съюзи, за да придобиятъ една по-сигурна „колективна сила“ и да се борятъ успѣшно съ неблагоприятнитѣ условия на пазара. „Класическата економия,“ която и до сега владѣе въ Франция има право, ако твърди, че условията на конкуренцията сѣ най-главниятъ потикъ за развитие на една държава; обаче, както справедливо забѣлѣзватъ прѣдставители на „историческата школа,“ тази конкуренция е само тогава благотворна, когато работницитѣ иматъ еднакви шансове както прѣдприемачътъ — въ противенъ случай не може да бѣде дума за „конкуренция“, защото слабиятъ трѣба винаги да става жертва на силния. Опитътъ доказва, че слабиятъ страда отъ конкуренция, казва дерптския професоръ Mithoff¹⁾, и ето защо, Schönberg иска, да се дадѣтъ на работника равни сили като се сключва контрактътъ.²⁾

Полеко-лека европейскитѣ държави захванѣхъ да защитаватъ интереситѣ на работницитѣ. Фабрично законодателство, което покровителствува дѣцата и женитѣ и установява извѣстни граници за работнишкото врѣме, което най-сегнѣ прокара закони за асигурации на инвалидни и

¹⁾ Schönberg о. с. I. изд. т. I. (статия на Mithoff'a), стр. 464.

²⁾ Schönberg о. с. III. изд. т. II. (статия на издателя) стр. 645 и др.

стари работници¹⁾ е едно неопоримо доказателство, че правителствата захваняха да прокаратъ идеи на най-солидни изследователи. Основанието на института на фабричния инспекторатъ дава на правителството възможностъ да контролира чрезъ довърени и компетентни свои инспектори, да ли се изпълняватъ фабричните закони, и да намира най-добри средства къмъ подобрене участъта на работнишките маси. Въ това отношение законодателствата направиха само първи стъпки;²⁾ но при все това никой не може да отрича, че благотелни влияния на тѣзи реформи сега са вече голѣми. Обаче на дѣятелността на държавитѣ е турена отъ природата на човѣка известна граница. Държавата може да вземе върху си негативната роля — защита на работнишките, прѣмахване закони, които имъ прѣчкатъ да се съединяватъ въ дружества, и т. н.; или пакъ тя може да вземе позитивно участие, като създава най-рационална система за народно просвѣщение. Най-сетнѣ държавата е задължена чрезъ една най-рационална и най-хуманна данъчна система да повдига интереситѣ на народните маси и да не гледа само да се увеличава производителността, както искаха меркантилиститѣ и физиократитѣ.³⁾ но и да се грижи да се подобрява економическото и духовното състояние на работнишките и селски маси защото безъ това, споредъ стогодишни опити и споредъ най-солидни научни изследвания, никакъвъ напредѣкъ не е възможенъ. И сѣщитѣ мисли влияяха и върху Бисмарка, когато той на 17. Ноември 1876. искаше въ единъ циркуляръ, че е необходимо да се заловятъ хората съ социална реформа, за да се спре социалистическото движение и да се осществятъ социалистичните искания, които се виждатъ за справедливи и които не противорѣчатъ на характера на съвременната държавна и обществена наредба⁴⁾ И отъ сѣщитѣ идеи се ръководиха швейцарското правителство 1881. и въ 1889., па и германскиятъ императоръ Вилхелмъ II. въ 1890.,

1) Вж. Cauwès о. с. III. т. стр. 100, 103, и 108, 124 др.

Schönberg о. с. II. т., стр. 739, 746, 752—753 и др.

Cr. Lux, Sozialpolitisches Handbuch, Berlin 1892, таблица, стр. 337.

2) А. А. Исаевъ. Начала политической экономіи, Петербургъ 1894. стр. 287; вж. цѣл. глава VI., стр. 264—289.

3) Бъл. Прѣгл., кн. I., стр. 140—141.

4) Poschinger, Aktenstücke zur Wirthschaftspolitik des Fürsten Bismark. 1890. т. I. 161—162 примѣч.

Вж. W. Oncken, Das Zeitalter des Kaisers Wilhelm. Berlin 1892., т. 2., стр. 645.

когато взехъ инициатива да се свика единъ международенъ съборъ, който да създаде едно интернационално работнишко законодателство. И благодарение особено на германския императоръ тоя съборъ, въ който приехъ участие почти всички цивилизувани държави, станъ въ 1890. въ Берлинъ.¹⁾ Ако тоя пътъ успѣхътъ на първия съборъ трѣба да се признае за доста относителенъ, все пакъ отъ принципиално гледище той прѣдставя една голѣма стѣпка напредъ по пътя на социалнитѣ реформи. Тоя съборъ бѣше окончателно, международно признание, че задачата на държавитѣ е защита на работнишкитѣ маси, примирение между класовитѣ, защото безъ това не е възможенъ нормаленъ напредъкъ.

Въ сѣщото врѣме и общественото мнѣние и личната инициатива не останяхъ равнодушни къмъ социалнитѣ въпроси. Въ протестанскитѣ и католишкитѣ страни се захваща движение, което въ името на религията и на Христа иска да примири богатитѣ и бѣднитѣ, фабрикантитѣ и работницитѣ²⁾ И дѣто религиозното чувство бѣше по-силно развито, дѣто хуманнитѣ идеи на религията бѣхъ живи, тамъ произведохъ голѣмо впечатление исканьята, да се ръководятъ хората и въ социалнитѣ въпроси и въ положителното законодателство по християнскитѣ идеали, въ които любовта къмъ ближнитѣ и къмъ слабитѣ е главниятъ потикъ. И най-виднитѣ католишки и протестански духовници, най-сѣтнѣ и самиятъ папа почнахъ да проповѣдатъ по-хуманно и по-рационално законодателство отъ страна на правителствата, въ сѣщото врѣме архиепископъ Кеттелеръ поиска, да изучаватъ духовници сериозно политическа економия, за да не оставятъ безъ внимание въ своитѣ проповѣди и въ своята дѣятелностъ социалнитѣ въпроси. Особено проявление на това движение е папската енциклика отъ 15. Май 1891. (*Encyclica Rerum Novarum*), дѣто той иска, да се вмѣсва държавата въ полза на по-слабитѣ работнишки класове.³⁾ За жалость мѣстото

¹⁾ „Die amtlichen Protokolle der internationalen Arbeiterschuts konferenz,“ сжщо и френ. изд. Leipzig, Duncker и Humblot 1890. вж. по-подробна библиография Schönborg, о. с. стр. 684—685 и др.

²⁾ Вж. Francesco S. Nitti, *Il socialismo cattolico*. 2. изд. Torino-Roma 1891. подробна библиография.

Luigi Cossa, *Introduzione allo studio dell' economia*. 3. изд. Milano 1892., стр. 408 и др. (библиография).

Lujo Brentano, *Die christlich-soziale Bewegung in England* 2. изд. Leipzig 1883. стр. 75—78 библ.

Georg Adler, о. с. стр. 748—767 и сл.

³⁾ „La legge deve proteggere sopra tutto le plebi che mancano di sostegno proprio e hanno specialmente bisogno di trovarlo nel patrocinio dello stato.“

Nitti. о. с., стр. 349.

не ни позволява да покажемъ съ фактове, какво голѣмо възпитателно влияние има това религиозно-социално движение, което нарекохъ, „Християнски социализмъ“; обаче за насъ стига, че посочихме неговото принципиално значение, и ако помислимъ, какво голѣмо нравствено влияние има духовенството въ западна Европа, ще се убѣдимъ, че и въ това отношение нашето столѣтие направи единъ неизмѣрно голѣмъ напръдѣкъ къмъ постепенно разрѣшение на социалния въпросъ.¹⁾

Въ сѣщо врѣме се захваняхъ сериозни асоциационни движения, които иматъ за цѣль чрѣзъ съединение на отдѣлни економически единици да се създаде възможность за успѣшна борба съ концентрицията на капиталитѣ. Тѣзи асоциации иматъ ризличенъ характеръ.²⁾ Едни отъ тѣхъ иматъ за задача, чрѣзъ съединение на най-дребни капитали да се съставятъ по-голѣми, които би дали възможность да се купуватъ на едро стокитѣ. По такъвъ начинъ употребителитѣ могатъ да се ползватъ отъ онѣзи економически прѣдимства, които иматъ едритѣ капиталисти, — това сж потрѣбителни дружества (Konsumvereine), които принасятъ извънредно голѣма полза на работници, занаятчии, дребни чиновници, и то въ двойко отношение: 1. понеже продуктитѣ за прѣхрана се продаватъ не по-скѣпо отколкото тѣ струватъ на продавачитѣ, 2. понеже занаятчинтѣ могатъ да се ползватъ отъ продуктитѣ за производство по сжщата цѣна, по която ги иматъ едритѣ фабриканти. Изобщо тѣзи употребителни дружества иматъ повече характеръ на спестовни каси, защото при купуване стокитѣ всѣки членъ на едно такъво дружество плаща толкова, колкото въ дадения моментъ би платилъ той въ всѣки други дукиянъ. Само въ края на опрѣдѣления срокъ, въ повечето случаи въ края на една година, печалбата се раздѣля пропорционално съ внесениѣ чрѣзъ купуване пари, и по такъвъ начинъ всѣкой спестява онази сума, която изобщо би отишла въ джеба на търговеца,

Въ Англия въ 1891. съществувяхъ повече отъ 1,500 такива дружества съ около 1,200,000 члена, т. е. къмъ тѣхъ принадлежахъ около 5,000,000 човѣка, ако прѣсметаме и членовѣтъ на всѣко семейство. Така че въ Англия взема за сега

¹⁾ Прѣпоръчваме особено книгата на профъ Янжулъ, Въ поискахъ лучшаго будущаго. Соціальные этюды. Петербургъ 1893, особ стр 1—54 и др.

²⁾ L. v. Stein. Lehrbuch der Nationalökonomie, 3. изд. Wien 1887., стр. 338—342.

Gide, Principes d' économie politique 4. изд. Paris 1894, стр. 524 и др.

участие около $\frac{1}{8}$ отъ цѣлото население. Голѣми размѣри взе това движение въ Германия и Франция. Други форми на асоцияция сѣ кредитнитѣ дружества които иматъ за цѣль да доставятъ евтинъ кредитъ на своитѣ членове и да ги запазватъ отъ експлоатацията на лихвари. Организациятѣ на работници въ Англия (Grades Unions), въ Америка (Knights of Labor), въ Германия (Gewerksvereine) иматъ за цѣль, чрѣзъ общи усилия всѣки работникъ да има шансове въ успѣшна конкуренция съ фабрикантитѣ; и наистина въ Англия, дѣто тази организация се посветява почти изключително на тѣзи економически задачи, работниците винаги взиматъ да подобряватъ положението си. И фабрикантитѣ намиратъ често, че въ тѣхенъ интересъ е, да иматъ работниците непосредственъ интересъ въ економическия напредѣкъ на фабрикантитѣ, дѣто тѣ работятъ, и ето по такъвъ или другъ начинъ работниците получаватъ извѣстенъ дѣлъ отъ печалбата, по край своята всѣкидневна заплата. Още по-сложна задача гонятъ производителнитѣ асоцияции. Тѣхниятъ идеалъ е сѣщия идеалъ на социалиститѣ. Членоветѣ на тѣзи дружества се съединяватъ за да образуватъ работилници и да получаватъ цѣла печалба, безъ да отдаватъ голѣма часть на прѣдприимача: тѣ сѣ работници и фабриканти въ сѣщо врѣме.¹⁾ Обаче историята на тѣзи дружества ни учи, че изобщо, щомъ тѣ правятъ напредѣкъ, тѣ почватъ да взиматъ работници и да се обръщатъ съ тѣхъ както правятъ проститѣ фабриканти, ако не и по-експлоататорски. Отъ друга страна и въ селското стопанство въ западна Европа полека-лека се разпространява духътъ на асоцияцията. И тѣ гонятъ разни цѣли: или на общи срдства купуватъ по-скѣпи машини, или се стремятъ да продаватъ непосредствено на употрѣбителятѣ, и по такъвъ начинъ да се освобождаватъ отъ економическитѣ вериги на прѣпродавачитѣ — търговци.

Ние виждаме отъ всичко това, че въ западна Европа, дѣто социалниятъ въпросъ има най-рѣзѣкъ характеръ, работата не върви така просто както изобразяватъ това социалиститѣ — марксисти. Противъ губителното влияние на „конкуренцията“ тамъ се борятъ най-различни фактори: законодателство, духовенство, работнишки съюзи, асоцияции, кредитни дружества, селски дружества и т. н., и т. н. Великото еко-

¹⁾ А. Исаевъ. Промышленныя товарищества во Франціи и въ Германіи. М. 1879 г. Библиогр. стр XIII—XIX.

помическо и нравствено значение на тѣзи сдружвания никой не може да отрече.¹⁾ Ланге ги нарече „конституционната форма на фабричните отношения“; Брентапо признава голѣмо възпитателно значение на тѣзи дружества²⁾ защото тѣ приучаватъ работниците да подобряватъ чрѣзъ съединени сили положението си.

Прѣди всичко тѣзи сдружвания сж най-добъръ пробенъ камъкъ за да се убѣдимъ, до колко и въ каква степенъ работниците сж способни да осъществятъ своите идеали. Полесно е за тѣкъ да мразятъ фабрикантите, да ненавиждатъ правителствата, отколко да се стремятъ чрѣзъ мирна производителна дѣятелностъ и чрѣзъ взаимна помощ да подобрятъ своето положение. Ние имаме право да искаме отъ социалистите, да се заловятъ прѣди всичко за тази работа и да докажатъ, че работниците, като прѣдставители на най-идеалния и най-прогресивния класъ, могатъ да дадатъ великъ примѣръ на побратимство. Обаче опити ни показватъ, че ако въ теория работниците сж способни за това, на практика и тѣ ставатъ „при благоприятни обстоятелства“ *suī generis* аристократи и капиталисти. Забѣлжителна е при това оная „неблагоклонность“, съ която маркситите се отнасятъ къмъ асоциационните опитвания за подобреніето състоянието на дребни занаятчи и селяни, защото тѣ съглеждатъ въ това „изкуствена борба съ прогреса“ (!) Тѣ само съжатъ духъ на разочарование; тѣ искатъ да вселятъ само недовѣрие къмъ всички тѣзи опитвания за „примирение на класовете“, и този песимизмъ кара мнозина къмъ най-радикални постѣпки. Французиятъ марксистъ Аражирадисъ (вж. Бъл. Прѣгл. кн. IV., стр. 77.) проповѣда, че въ борбата си работниците трѣба да се ръководятъ отъ принципа „цѣльта оправдава срѣдствата“, а анархистите употребяватъ *адскини* срѣдства, — и въ това отношение ние трѣба да признаемъ, че революционниятъ социализмъ е духовниятъ баща на анархизма. Най-печалното обстоятелство е, че мнозина между „просвѣтителите“ — маркнисти по всѣки начинъ вселяватъ недовѣрие къмъ социалните реформи и искатъ да ги компрометиратъ, както съвѣтвахъ това още прѣзъ Мартъ 1850. Марксъ и Енглесъ въ

¹⁾ Исаевъ, Промышленные товарищества во Франціи и Германіи. М. 1879., стр. 66 и сл. 168. и сл.

Schönberg, о. с. III. изд., т. I., стр. 634

²⁾ Brentano, Arbeitergilden der Gegenwart, т. II., стр. 21.

Вж. Ланге, Рабочій вопросъ. Пер. съ нѣмец. Петербургъ 1891., стр. 322. Guyot, La science économique, 2. изд. Paris 1887. стр. 366.

Gide о. с. стр. 40—41.

Бълг. Прегледъ.

една прокламация.¹⁾ Ето защо ние и не мислихме, че ще бъдемъ въ състояние да разклатимъ дълбоката вѣра на българскитѣ социялисти, като се заловихме въ тѣснитѣ рамки на журнална статия да изслѣдваме най-сложниятъ въпросъ, който вълнува съврѣменното човѣчество. Ние имахме прѣдъ видъ прѣди всичко младата, учаща се интелигенция, която е прѣпълнена отъ горѣщи желанія да се запознае съ „страданията на маситѣ“ и съ срѣдствата за подобрене на тѣхното състояние. До сега въ България малко се обръщаше внимание върху социални въпроси, защото въ сравнение съ западна Европа, тѣ въ България и не съществуватъ. Изведнѣжъ захванъ силно течение на социалистически идеи. Обществото не е подготвено да се бори съ тѣхъ по единъ рационаленъ начинъ; ето защо и младежъта не получава никаква сериозна подготовка да се отнася критически къмъ тѣзи теории. И ония, които не искатъ да се прѣклонятъ прѣдъ никакви авторитети, тѣ често колѣничатъ прѣдъ най-долния наученъ нехранимайковецъ, щомъ му се удаде изкусно да прикрива своята научна голота съ послѣдната ужъ дума на науката. За насъ бѣше важно да покажемъ, че въ западна Европа социално-економическото положение е малко по-инакво отколкото го социалиститѣ прѣдставляватъ съ опрѣдѣлени агитаторски цѣли. Намъ бѣше важно да посочимъ онази голѣма литература, възъ основа на която ние можемъ да се убѣдимъ, че въ западна Европа захванъ силно движение, насочено къмъ подобрене положението на маситѣ и къмъ примирение на класоветѣ, и това движение иска да прѣдвари революционни сбивки, отъ които може да се очакватъ всѣкакви варварства, но никакъ не разрѣшение на социалнитѣ въпроси.

„Българскитѣ социялисти“ повече посочватъ западна Европа, повече прѣвѣждатъ чуждитѣ съчинения, за да докажатъ *по аналогия*, че въ България ужъ всичко върви, както е прѣдсказалъ „великиятъ учитель“ Марксъ. Ние мислѣхме, че е необходимо прѣди всичко, да се посочи обстоятелството, че и въ западна Европа, дѣто безъ съмнѣние съществуватъ опасни социални болести, обществата не сж още въ надвечерието на социалистическата наредба и че въ много отношения тѣ се отдалечаватъ отъ нея.

¹⁾ G. Adler, o. s. стр. 735.

Сегга би било добръ да се направи сравнение между социално-економическитѣ отношения въ България и въ западна Европа, та да видимъ, да ли Княжеството е мъчено отъ *такви* страшни социални болести, противъ които единичниятъ лѣкъ е социализмътъ, и дали българскитѣ социалисти постѣпватъ толкова наивно както прѣдсказватъ съдбината на България само „по аналогия“, намѣсто да изучатъ — по примѣра на западно-европейскитѣ учени, у дома си, въ България тѣзи отношения и развитието имъ, и да докажатъ най-сетнѣ съ „цифри“, че *единичното* спасение за Княжеството е „приемането на Марксовата економическа вѣра и на вѣрата на неговия апостолъ Плехановъ“. ¹⁾ Лесна е работата да се лѣже по „наученъ начинъ“ неподготвената младежъ, щомъ гордо се прѣтпендира, че се защитаватъ интереси на човѣчеството, и при това въ името на „последната дума на науката“; обаче отговорността на „просвѣтителитѣ“ е извънредно голѣма. Нека тѣ погледнатъ, какво е станѣло въ Русия, благодарение на това, че и тамъ хора „повѣрвахъ“ въ най-близкото тѣржество на „социалната революция“: по единъ слѣпъ и фанатически начинъ тѣ спрѣхъ нормалното развитие на Русия на десетини години и я докарахъ до страшната пропастъ на безумната реакция. . . Ние трѣба да вземаме за урокъ горчивитѣ опити на историята!

Въ България тѣзи течения не могатъ да принесатъ толкова зло, защото тука още по-малко може да бѣде дума за успѣшното развитие на капиталическо производство. Обаче и онази младежъ, която лекомисленно се лови въ „дialeктическитѣ мрѣжи“ и която рано или късно ще се убѣди, че е била излъгана, ако и по единъ *quasi* наученъ начинъ, — тази интелигентна младежъ, като стѣпва въ борба съ младата българска държавна наредба е една голѣма загуба за обществото и за народа, и за тази загуба отговорността пада върху онѣзи, които не искатъ да се задоволяватъ съ тѣрпелива и скромна просвѣтителна работа, но които искатъ да „облаготворятъ“ отечеството си — даже и цѣлото човѣчество по единъ „величественъ“ начинъ и споредъ „последната“ ужъ дума на науката.

¹⁾ „Нека на това мѣсто да споменемъ и общепризнатия фактъ, че другарьтъ Георги Плехановъ (руски марксистъ, Б. М.), заедно съ неговитѣ другари сж и родоначалници на българския социализъмъ“. „Другарь“, бр. 19, 17. Януари 1894. стр. 4.

Нека младежта, въодушевена отъ благородни човѣколюбиви чувства изуча социалнитѣ въпроси; нека напише на своето знаме великитѣ думи за защита на слабитѣ и за просвѣщение на непросвѣтенитѣ; — но нека прѣдъ всичко се научи да прави това по единъ строго наученъ начинъ; нека навикне да отличава плевелтъ отъ здравото зърно и да черпи свѣдѣнията си отъ първъ източникъ, а не отъ разни агитаторски брошури, цѣльта на които е само да затъмняватъ научната истина...

Ние мислимъ, че горѣ-долу изпълнихме своята задача и че доста ясно показахме, до колко сж сложни тѣзи въпроси и по-инакви отколкото ги изобразяватъ социалиститѣ. Ако пъкъ въ западна Европа работитѣ не сж толкова безисходни и мрачни, както въ България сж склони да мислятъ мнозина и не-социалисти, тогава много по-лесно ще бжде за насъ задачата, да изучимъ, да ли социализмътъ има почва въ Княжеството. Обаче това излиза извънъ рамкитѣ на тази статия, и ето защо ние ще го направимъ това другъ пътъ.

Б. Минцевъ.

Килимната и домашна индустрия въ западна България.

Колкото ставатъ по-добри за прѣвозъ пѣтищата, толкова става по-лесна и по-сгодна търговията; и произведения, каквито сѣ могли да сѣ набавятъ само ония, що сѣ имали щастieto да живѣятъ близу до желѣзници, отиватъ вече и въ най-далечнитѣ кѣтове на страната.

Потрѣбитѣ на България се умножаватъ заедно съ общото повдиганье на културата; но фабрики има въ самата страна още малко, и това дава на Западна Европа възможность, да наводиша България съ всѣкакъвъ видъ произведения. Пада се почитъ на добритѣ външни произведения; но заедно съ добрата стока се вмѣкчува и стока отъ долно качество, и обикновениятъ човѣкъ, какъвто е необразуванъ, се мамѣ прѣмно отъ лѣскавата ѣ външность, купува я, та послѣ се разкайва за своята лековѣрность. Друга дяволска мамка е европейската мода: тя се въвира всждѣ, и като тунеядица здраво се настанява тамъ, дѣто се вѣрва, че истински на-прѣдѣкъ не може да се спогоди съ стари традиции; но такъвъ начинъ се губи народната носия. Най-напѣдѣ се губятъ стоднитѣ опинци: тѣ се замѣняватъ съ по-нетрайнитѣ европейски обуща; послѣ се върви нататѣкъ, парче по парче, докѣдъ пай-сетнѣ селскитѣ момѣкъ съ шарената своя кошуля, съ угледния си калпакъ, който напето му стои надъ челото, и съ гиздавия си долактеникъ се прѣобърне въ съвсѣмъ особенъ индивидъ: той е съ пофренченъ панталонъ, съ прѣголѣми островърхи обуща и еврейски шлемъ на главата, и така образува една карикатура, която е жива илюстрация къмъ поговорката:

Качи жабата на столъ,
Тя ще скочи пакъ въвъ гьолъ...

Паистина колко бие на очи това свидѣтелство за душевна нищета, което сѣ издаватъ ония, дѣто вѣрватъ, че въ празното подражание на всички глезения на европейската мода

лежи нататъшното образуване на собственото „азъ“, и колко ми бѣше приятно да видѣхъ при послѣдното си пътуване, какъ двѣ дами, жени на тукашни по-високи чиновници, бѣхъ прѣдпочели за вседневната си носия по разходки и др. чудесната народна носия на околията, дѣто живѣяхъ. Обаче такива случаи сѣ за жалость много рѣдко, и ако иска човѣкъ да срѣщне още чиста и непоковарена домашна индустрия, той трѣба да отиде далечъ отъ царския пътъ.

По случай на една екскурсия азъ дойдохъ еднѣжъ въ пограничния градецъ Царибродъ: до колкото знаехъ, тукъ се работѣтъ добри килими. Затуй азъ тръгнахъ отъ къща въ къща и се спирахъ повсѣдѣ, дѣто зачувахъ еднообразнитѣ удари на тъкачния станъ. Показахъ ми много парчета, готови и полуготови, — ала колко бѣхъ очуденъ, че не намирахъ между всички тия килими нито единъ, който поне до нѣйдѣ да отговаря на исканията за хармонично дѣйствие въ цѣлостъ откъмъ боя и форма на шаркитѣ. Царибродъ се опитва да подражава на побратима си Пиротъ; ала Цариброджанки не сѣ честити въ подражанието, ако и да стоѣтъ царибродскитѣ килими по своя ефектъ по-горѣ отъ чипоровскитѣ. Въ Чипоровци азъ разгледахъ цѣли едни кола килими да ги изучавамъ, и дълженъ съмъ да изповѣдамъ, че отъ многото тѣхъ налѣ-тѣхъ само върху едно малко килимче, което до извѣстна мѣрка дѣйствуваше благотворно върху очитѣ по боя и форма.

На първо мѣсто трѣба да подложиме на по-строга критика боитѣ на килимитѣ, които се нуждаятъ отъ подобрене. Не ще бжде истина да кажемъ, че тъкачитѣ сѣ неспособни; — тѣ се намиратъ само въ такива нѣкои заблуждения, които сѣ уловили вече у народа и у занаятчията толкова дълбокъ корень, че е мѣчно да ги убѣдишъ за тъмнитѣ страни на тѣхнитѣ възгледи. Отъ многото случаи азъ ще освѣтлѣя за примѣръ само единъ. Когато азъ разглеждахъ въ Чипоровци килимитѣ единъ по единъ, удари ми на око слабото употребление на бѣлото. Азъ забѣлѣзахъ това и посочихъ, че въ Пиротскитѣ килими познатото разпрѣдѣление на бѣлото е причина, дѣто сѣ тѣ толкова привлѣкателни. Не малко очуденъ приехъ на това отговоръ, че бѣлото нѣма никаква цѣна, — бѣлата вълна не била боядисана!!!

Тукашното правителство не пошеди никакъвъ трудъ да повдигне килимната индустрия. Въ Царибродъ, както и въ Чипоровци е изложено голѣмо число оригинални босненски килими; тѣ прилежно се взиматъ за образци, та имъ се подражава. Обаче щомъ се прокара сравнение между конията

и оригиналитѣ, веднага се забѣлѣзва голѣма разлика въ боитѣ. Ефектътъ на боитѣ у босненскитѣ килими е по-тънъкъ, сами по себе боитѣ сѣ по-благ и по-сродни помежду си; а резултатътъ е, че общото впечатление е много по-възвишено. Азъ бихъ казалъ дори, че въ босненскитѣ килими владѣе благородниятъ, въ себе си завършенъ ефектъ на боитѣ у персийскитѣ килими. Докъдъ бѣлото въ българскитѣ килими е на мѣсто като чисто бѣло, въ босненскитѣ то се свързува въ своя бозевъ топъ съ околнитѣ бои; черното е въ българскитѣ килими чисто и гѣсто; въ босненскитѣ то се разлива въ мурго; желтото е по-малко крѣсливо, а червеното съ своя неопрѣдѣлителенъ жълтикавъ тонъ е добръ нагледно. Откъмъ формитѣ и двата вида килими, босненскитѣ и българскитѣ, сѣ еднакви; въ това отношение ги надминуваатъ само пиротскитѣ произведения. Босненскитѣ по боза, пиротскитѣ по форма, а и двата вида по чистота на изработката, — това трѣба да бѣде лозинката, по която да върви българскиятъ тъкачъ зарадъ своитѣ килими. Но занаятчията не бива да се оставя самичъкъ: желанието му за подобрене трѣба да се цѣни и разбира отъ народа, и той трѣба да гледа, че народътъ му обича собственитѣ произведения и не купува всѣка чужда титерица.

При това трѣба да споменѣ и ония страхотии въ килимитѣ, дѣто се прѣдставятъ жанрови образи или образи на животни и които се употрѣбаватъ охотно отъ българитѣ за кичене стѣнитѣ; тия килими сѣ обикнѣти затуй, че хората ги мислѣтъ за „нови“ и „модерни“.

Онова, което може да се работи въ страната, не бива да се взима отъ чужбина; наопаки, длъжностъ е на всѣкой българинъ, като си служи съ по-добъръ суровъ материялъ, да прави по-цѣнни произведения на домашната си индустрия. Щомъ види занаятчията по-голѣма материялна изгода, той ще почне да работи по-грижливо, и тогава ще може да прѣдлага своитѣ произведения и въ чужбина. — Кѣсто трѣба да бѣде неговата цѣль. Добри килими отъ такива прѣввѣходни сурови произведения, каквито сѣ българскитѣ, иматъ и въ Европа цѣна, която никакъ не може да се сравни съ тукашната. Но какъ трѣба да се постави правителството спрямо тая индустрия? Да се добиватъ добри оригинали като образци е първиятъ и най-добъръ пжтъ, — обаче само съ това още работата не е свършена. Тамъ, дѣто има домашна индустрия, трѣба да се основатъ подготовителни школи за рисуване и учителитѣ, които ще обучаватъ въ тѣхъ, трѣба да бѣдѣтъ приготвени специално за досежния клонъ отъ индустрията,

каквото поне по-младото поколение да се запознае съ дѣйствителния напръдъкъ. Вносътъ на външнитѣ произведения трѣба да се ограничи съ по-високо мито, каквото домашнитѣ произведения да бѣдѣтъ сравнително по-евтини. Върху занаятчиитѣ трѣба винаги и постоянно да се дѣйствува чрѣзъ едно занаятчийско списание съ статии и чертежи, и напokonъ — а това е главното — трѣба да се създаватъ случаи, да се продаватъ произведенията съ изгода, и такива сѣ постояннитѣ изложби въ мѣста, дѣто има най-голѣмо обращение. Отъ всичко обаче най-спасително ще дѣйствуватъ пригответелнитѣ школи, дѣто занаятчиата ще има случай да се образува по-нататъкъ. Но и въ другитѣ училища обучението въ рисуване трѣба да върви по-дълбоко, понеже то е то, което покрай техническитѣ познания и практичното умѣние има най-голѣма важностъ за цѣлия животъ на занаятчиата, и чрѣзъ рисуването той се научава да разбира околната природа въ нейнитѣ бои и форми, па и да познава тогава онова, що сѣ изработили майсторитѣ на вѣчни художествени епохи; тогава и художественитѣ съкровища, натрупани въ образцитѣ, иматъ и за него цѣна. Ние трѣба съ съзнание да се ползуваме отъ онова, що ни сѣ дали велико и хубаво природата и изкуството; трѣба да гледаме, да създаваме и да се ползуваме съ мислещи очи. Достигне ли се това, занаятътъ става занятие изкусно, и изкуството се развива по правиленъ пѣтъ, та всѣко изкуство ще бѣде по свой способъ национално и ще се поставя съ равно достоинство до външнитѣ произведения.

По-свършени сѣ, рекълъ бихъ дори художествено по-високи везбитѣ, които се работѣтъ у населението приблизително само отъ жени и момичета. Въ своята сбирка азъ притежавамъ везани иѣща, които сѣ свършени откъмъ ефекта на боитѣ и безукорни откъмъ техническо изпълнение. Обаче и тука ни заплашва единъ сиденъ назадъ въ окръжитѣ Трълпъ, Царибродъ и нагорѣ чакъ до Берковица. Внимателниятъ наблюдателъ ще намѣри, че за боядисване вълната за везанье вече не се употребяватъ добритѣ стари прѣстени и естествени бои, но лошитѣ, нетрайни и вѣдни за здравето анилинови бои. Който има и най-малко чувство за смисълъ на боитѣ, той трѣба да осѣти, какъ не-уредно дѣйствуватъ анилиновитѣ бои съ своя натурничавъ тонъ върху околността си. Наистина, тия бои може да бѣдѣтъ малко по-евтини и по-сгодни отъ ония, които се добиватъ чрѣзъ дѣпотраенъ отваръ на растения; обаче здравината на стоката рѣшително страда подъ тѣхното влияние. Чрѣзъ упо-

трѣбеннето на анилинови бои, или както ги нарича самото население — „нова боя“, като се губи етнографичната цѣна на произведенията отъ домашната индустрия, назадъкътъ става още по-чувствителенъ, когато „новата боя“ се прилага и къмъ тъканитѣ килимъ. Такива произведения сѣ вече съвсѣмъ безъ цѣна, защото, докѣдъ сѣ килимитѣ нови, боитѣ имъ дѣйствуватъ — както споменѣхме вече по-горѣ — чрѣзъ своята паложителностъ не хубаво, а когато поолинѣжтъ слѣдъ нѣкой други день, живитѣ бои изблѣднѣватъ на противни зацапани тонове.

Затуй, у когото има интересъ да се задържи народната носия въ своя стариненъ видъ, той е длъженъ да дѣйствува тамъ въ провинцията по означения отъ мене способъ. Нека запазимъ здравата ядка въ нейната здрава черупка.

Евалдъ Арндтъ.

Мърки против неуспѣха по български езикъ въ училищата.

„Отъ самото врѣме, когато изъ българскитѣ гимназии слѣдъ нашето освобождение захванѣхъ да излизатъ млади момци съ завършенъ курсъ отъ срѣдно образувание, па и до днесъ още, между българското по-високо общество продължава да се носи глухъ единъ гласъ за голѣмата слабостъ на познанията на тия „свършили курсъ“ млади момци по български езикъ“. Тѣй почва г. А. Теодоровъ статията си „Неуспѣхътъ по български езикъ въ нашитѣ училища“, ¹⁾ дѣто иска да извади причинитѣ на този неуспѣхъ и да покаже срѣдствата противъ него. За жалость г. Теодоровъ не довърши своята хубава и отъ голѣма важность статья и отъ туй, което е написалъ, узнаваме само, че една отъ главнитѣ причини за неуспѣха по български езикъ въ училищата сѣ несъстоятелнитѣ дефиниции на ръководствата по стилистиката. Д-ръ Ара д' Абулъ въ ПС. XXVII. 373—378 възразява на г. Теодоровъ и мисли, че за неуспѣха по български езикъ въ училищата сѣ виновни самитѣ учители, които рѣдко и неметодично водѣтъ писменитѣ упражнения по матерния езикъ, тѣхниятъ разваленъ езикъ, а не по-малко и развалениятъ езикъ на учебницитѣ. Последнитѣ двѣ причини и г. Т. е ималъ прѣдъ видъ, както това виждаме отъ плана на неговата статья (ПС. XXI—XXII 501. Отъ 1889 г. въпросътъ за неуспѣха по бъл. ез. въ училищата, до колкото знаѣхъ, не е билъ покрѣтванъ,²⁾ а оплакванията и патыкванията, че гимназиститѣ — абитуриенти не умѣятъ да излагатъ своитѣ мисли и сѣждения и че не сѣ въ състояние да напишѣтъ двѣ думи правилно, се чуватъ и до день днешенъ изъ обществото. Отъ статията на А. Димитревски „о мѣрахъ къ поднятію уровня сочиненій абитуриентовъ“, която намираме въ педагогическото списание

¹⁾ ПС. кн. XXI—XXII, стр. 500—522, кн. XXVIII—XXX, стр. 550—570.

²⁾ Напоследѣтъ г. Б. Цоневъ въ рецензията си върху „Българска Читанка“ отъ И. Ивановъ (Б. П., кн. II., стр. 144—146) между друго споменува и за неуспѣха по бъл. ез. въ училищата, като указва на сѣщитѣ причини, които вече г. Теодоровъ, а повторно и д-ръ Ара д' Абулъ изтъкватъ (I. с.).

„Русская Школа“, 1893. № 2 и 3, узнаваме, че и рускитѣ абитуриенти страдатъ отъ сѣщата болѣсть, че и въ Руссия всѣка година се чуватъ сѣщитѣ оплаквания противъ гимназиститѣ, както и у насъ. За това А. Димитревски въ споменатата статия се наелъ да прѣдложи на вниманіето на читателитѣ и педагозитѣ нѣкои мѣрки, изработени слѣдъ дълголѣтна практика и наблюдения за отстранение този важенъ недостатѣкъ на гимназиститѣ абитуриенти. Повечето отъ мѣркитѣ, които прѣпорѣчва руския авторъ, могатъ да се приложатъ и въ нашитѣ гимназии, та за- това азъ искамъ да ги съобщя тукъ въ съкратенъ и тукъ-тамъ промѣненъ прѣводъ.

1. Правописъ.

Безпогрѣшно владѣние съ правописа на матерния езикъ трѣбва да бѣде достояние *sine qua non* на всѣки абитуриентъ. Непълната грамотностъ въ съчиненията на абитуриентитѣ е истинското болно мѣсто на нашитѣ гимназии. Изолираното положение на матерния езикъ между другитѣ прѣдмети на гимназияния курсъ е причина, че абитуриентитѣ лошо знаатъ правописътъ. Да се научатъ гимназиститѣ да пишѣтъ съвсѣмъ безпогрѣшно е длѣжностъ на цѣлия педагогически персоналъ или поне на тази негова частъ, която при прѣподаване своятъ прѣдметъ не може да избѣгне писмените упражнения, т. е. на прѣподавателитѣ не само на матерния езикъ и на старитѣ езици, но и на прѣподавателитѣ по математика. Ала какво виждаме въ дѣйствителностъ? Прѣподавателитѣ по математика и по старитѣ езици обикновено съвсѣмъ индиферентно се отнасятъ къмъ писменитѣ упражнения на своитѣ възпитаници. А това незачитане правописътъ на ученическитѣ упражнения по математика и по старитѣ езици приучва ученицитѣ да гледатъ отгорѣ-отгорѣ на правописа, не само като рѣшаватъ нѣкоя математ. задача или като прѣвождатъ отъ старитѣ езици на матерния езикъ, но и при самитѣ писмени упражнения по подирния езикъ, което нѣщо представя голѣма прѣчка. да може се приучи ученикътъ винаги и всѣдѣ да туря на пръвъ планъ грамотността на всѣка писмена работа.

Освѣнъ това за да усвоѣтъ ученицитѣ единъ твърдъ, еднороденъ и безпогрѣшенъ правописъ, бѣрка и това обстоятелство, че докато само учителтъ по матерния езикъ, кога прѣдава правописъ, строго се държи о прѣпорѣченото отъ мин. на просвѣщеніето правописание, другитѣ учители, като сѣ усвоили въ училището и на служба разнокалибренни правописни способности, които *ad libitum* намираме въ нашитѣ списания и вѣстници, искатъ отъ ученицитѣ въ писменитѣ си упражнения да пишѣтъ тѣй, както тѣ сѣ навикнали. Поради това много често, като се поправятъ писменитѣ работи въ класъ на черната дѣска, произлизатъ не само разногласия, но и прѣприпи: на урока по матерния езикъ ученицитѣ се извиняватъ съ прѣподавателитѣ

на старитѣ езици, че тѣ тѣй пишели; а пъкъ на урока на послѣднитѣ опираатъ се о авторитета на учителя по родния езикъ. Ясно е тогава, че при такива условия въ твърдѣ много случаи ученицитѣ иматъ свършено неясна, неопредѣлена и смѣсена прѣдстава, какъ се пишѣтъ много думи. Такова аномално явление, което дѣйствува въ течение на цѣлия гимназияленъ курсъ, ще има, разбира се, лоши резултати въ съчиненията, прѣводитѣ и математическитѣ работи на абитуриентитѣ, особено като се вземе въ внимание, че нѣкои прѣподаватели не само че сж равнодушни къмъ грамотността на ученицитѣ, но и сами нѣкога не сж безпогрѣшни въ писаньето на несъмнителни и общоприети случаи.

Не слѣдва ли отъ това, че за да могатъ ученицитѣ да усвоѣтъ единъ еднообразенъ, твърдъ и безпогрѣшенъ правописъ, трѣбва частъ по-скоро да се приемѣтъ тѣзи общо-педагогически мѣрки:

1. Всеки ученикъ отъ IV. кл. нагорѣ трѣба да усвои правописѣтъ, прѣпорѣченъ отъ мин. на просвѣщението и до края на гимназиялния курсъ не трѣба да се раздѣля отъ него. За тази цѣль с, разбира се, необходимо едно ръководство съ словарь, което трѣба да притежава всеѣки ученикъ отъ горнитѣ классове; тѣй че при най-малкъ съмнителенъ случай да може да провѣри въ рѣчника или ръководството. По този начинъ ученицитѣ безъ особенъ трудъ вѣтрѣ въ 4 години ще могатъ да усвоѣтъ правописѣтъ като своитѣ петъ прѣста.

2. Не само учителятъ по матерния езикъ, но и всички други прѣподаватели трѣба да се грижѣтъ, да усвоѣтъ ученицитѣ приетиятъ правописъ. Въ сжщностъ тѣй ли е? Другитѣ учители не искатъ и да знаѣтъ, че тѣ трѣба да съдѣйствуватъ въ това отношение на учителя по матерния езикъ. Та и защо ли пъкъ да се грижѣтъ, когато до сега, по чуденъ начинъ, е влѣзло въ обичай, само учителятъ по матерния езикъ да се счита отговоренъ за неграмотността на ученицитѣ! Мин. на просвѣщението, когато ученицитѣ сж малограмотни, трѣба да вини не само прѣподавателятъ по матерния езикъ, но цѣлиятъ педагогически персоналъ. Щомъ знаѣтъ прѣподавателитѣ, че тѣ всички сж отговорни за малограмотността на ученицитѣ, тогава всеѣки ще се грижи, въ прѣдѣлитѣ на своя прѣдметъ, да не придобиватъ ученицитѣ само знания, но и да се стараѣтъ да усвършенствуватъ своята грамотность.

3. Щомъ се задѣлжѣтъ ученицитѣ да усвоѣтъ прѣпорѣченото тѣмъ правописание, длъжность е и на всички учители да се откажѣтъ отъ своитѣ традиционални правописи и строго да се държѣтъ, както въ своитѣ ръкописи, по които се ръководѣтъ и ползуватъ ученицитѣ, тѣй и когато поправятъ писменитѣ работи на послѣднитѣ, не о разнокалибрения, но о еднообразния приетъ правописъ.

2. Темѣ за съчинения.

Влѣзло е въ обичай, ученицитѣ отъ по-горнитѣ классове да се упражняватъ да съчиняватъ „теми“, които не се отнасятъ

къмъ прѣкарания материялъ, т. е. да развиватъ пословици и изречения, избрани изъ нѣкой поетъ. Такава практика има тази недобра страна. че ученицитѣ, като знайтъ отъ какъвъ характеръ ще бѣде темата, която ще имъ се даде да развиватъ на зрѣлостния изпитъ, и като помнятъ, че никакъвъ устенъ изпитъ по словестностъ не се изисква на този экзаменъ, изучаватъ теорията и историята на словестността съвършено повърхно, колкото да получатъ удовлетворителна бѣлѣжка, и за това излизатъ изъ гимназията съ най-бѣдни свѣдѣния по словесността. Освѣтъ това самостоятелно развиване теми, като пословици и изречения, не е по силитѣ на младежката възраст; то я кара да се върти въ още малко достъпната за нея отвлѣчена област, като насилва прѣждеврѣменно неразвитиятъ, неукрѣпнѣлиятъ и неизлѣзлиятъ изъ прѣдѣлитѣ на реалния и вещественъ свѣтъ умъ. Ученишкитѣ съчинения на подобни теми сѣ пълни съ бѣдни мисли, резонерство, излишъкъ, неясност и неточност на езика. Пословици и изречения като теми сѣ намѣсто само въ такива случаи, когато прѣподавателятъ има цѣль да запознае или утвърди ученицитѣ въ усвояване планътъ, външниятъ стрѣй на съчиненията, въ изнамиране мисли, видове и начини за доказателства, като прѣминаватъ полека лека отъ съставяне периоди къмъ развитието имъ въ цѣло по зададена хрия неписано разсѣждане. Въ тоя случай прѣподавателятъ самъ ръководи ученицитѣ и ги въвежда въ областта на отвлѣченото мислене.

Но теми, давани на ученицитѣ по-вече или по-малко самостоятелно да ги развитъ, а още по-вече такива, които се даватъ на зрѣлостнитѣ изпити, въ нѣкой случаи не трѣба да иматъ отвлечено-философски характеръ или да обгръщатъ нѣколко епохи отъ историята или цѣль редъ литературни явления. Първитѣ не сѣ по силитѣ на младитѣ, поради младостта имъ, а за вторитѣ при домашна работа ученицитѣ трѣба да търсятъ различни източници, губятъ съ това врѣме, нужно за приготвяне уроцитѣ, и подъ тѣхнитѣ неопитни пера излизатъ обширни съчинения, които поради нѣмане врѣме и бързина, сѣ неодѣлани, непоправени и прѣдставятъ суровъ агломератъ отъ чужди мисли и сѣждения; на зрѣлостния изпитъ пъкъ тѣзи теми, поради кѣсото врѣме, не могатъ нито да бѣдѣтъ изчерпани, нито по-вече или по-малко удовлетворително разрѣшени отъ абитуриентитѣ, които, като се губятъ въ множеството материялъ или обширното съдържание на темата, успѣватъ да подадѣтъ или голъ, безсѣдържателенъ планъ на съчинението, или само едностранно, частно разрѣшение на темата, или просто и на половина недовършено съчинение.

За това желателно е, за самостоятелни съчинения да се не даватъ теми съ отвлѣченъ философски характеръ, които нѣматъ нищо общо съ прѣкарания материялъ, а също краткостта на съчинението да бѣде за ученика първото условие, като най-добра гаранция, че е ималъ възможностъ вѣрно да обмисли, подобръ да разработи, по-грижливо да поправи и да подаде разумно не голѣмо съчинение.

Какво отъ прѣкарания материялъ може и трѣбва да бѣде прѣдметъ за теми на самостоятелнитѣ съчинения, които се изискватъ при зрѣлостнитѣ изпити? Три науки отъ гимназиялния курсъ, които иматъ най голѣмо образователно значение, могатъ да служатъ за изворъ на теми: словесността (теория и история), отечествена история и стара история. Ако ученицитѣ ще знайтъ, че никакви други, отвлѣчени или реални, въпроси не ще бѣждатъ прѣдметъ за теми на съчинения, ще се убѣждатъ сами, че трѣба не само основно да изучаватъ тѣзи прѣдмети въ класъ, но и да разширяватъ своятъ кръгъзоръ въ тази областъ съ сериозно и внимателно четене съответствени книги.

3. *Saepe vertere stylum.*

Ето едно старо правило — „обрѣщай често писалката“, — което не се пази отъ нашитѣ ученици, та и не е възможно да се пази, докато съществува сегашниятъ редъ за изработване и поправяне ученишкитѣ съчинения. Не ще и дума, че колкото по-често ученицитѣ се упражняватъ писмено, толкова по добри резултати се достигатъ при писменитѣ изложения или съчинения: *gutta cavet lapidem non vi, sed saepe cadendo; sic homo doctus fit non vi, sed saepe discendo* — капката дълбае камъкътъ не съ сила, но съ често капане; така и човѣкъ се изуча не съ сила, но съ често учене. Но отъ тукъ никакъ не слѣдва, че колкото по-вече теми изработятъ ученицитѣ по български езикъ, толкова по-добре ще се научатъ да пишатъ съчинения. Не трѣба да се забравя, че за всеко класно съчинение е опрѣдѣленъ единъ часъ или, по-точно, 45 минути; но темата за съчинение не е математическа задача или откъселекъ за прѣводъ отъ нѣкой старъ авторъ. Дадена задача, ако тя не заключава въ себе си нѣщо неясно, както и неголѣмъ откъселекъ латински или грѣцки текстъ, лесно и свършено е възможно да се рѣши и прѣведе въ единъ урокъ. Друго нѣщо е съчинението: то е много сложна работа, заключава въ себе си три акта, изисква три процеса, които се състоятъ — първо, въ изнамиране мисли, второ, въ плануванетоъ имъ и, трето, въ развитието и словесното имъ изказване (също сложенъ процесъ). И ако ученицитѣ на зрѣлостния изпитъ вжтрѣ въ 5 часа едвамъ успѣватъ, споредъ силитѣ си и нравственото развитие, да изработятъ дадената тема и да прѣпишатъ съчиненията, а нѣкои дори не успѣватъ и да го прѣпишатъ на чисто, тогава се пита, могатъ ли тѣ въ 45 минути (не пълненъ часъ), още отъ V. класъ, да извършватъ всичко това, за което на зрѣлостния изпитъ едвамъ стигатъ цѣли 5 часа? Очевидно, за ученика (а може би и за учителя) то е нѣщо невъзможно, при всичко че той може да бѣде освободенъ отъ първитѣ два процеса на съчинението, като съобщилъ учителятъ планътъ на съчинението, понеже и за това съобщение планътъ е нужно време, което трѣба да бѣде отдѣлено отъ времето на единъ урокъ, или отъ 45 минути.

Тукъ е, разбира се, дума за съчинения — разсѣждения, които се изработватъ отъ ученицитѣ на по-горнитѣ класове, като се съгласяваме напълно, че по-елементарнитѣ видове класни съ-

чинения, каквито сж перподитѣ, повѣствуванъето и излаганъето съдържанъето на нѣщо прочетено, могатъ да бждатъ изработени въ единъ часъ. Но у насъ е влѣзло въ обичай, даже взели сме го за задължително правило, да изискуваме, ученикътъ подиръ изтичанъето на 45-тъ минути ще-неще да прѣдаде на учителя за вършено разсждение върху дадената въ началото на урока тема.

Това нѣщо е несправедливо, и подобна практика води къмъ печални резултати. Трѣба да се признае фактътъ, че всѣки ученикъ се отличава отъ другитѣ ученици не само по физиологически особности, но и по характера, свойственъ на самия него, както и по степенъта на уметвенитѣ, интелектуалнитѣ и творческитѣ способности. Единъ мисли и съобразява бързо и разумно, но неговата мисль съ мжка се облича въ съотвѣтствена фраза; другъ леко може да се изрази, но мисльта се лѣзга по повърхностъта на прѣдмета или се отклонява отъ него на страна; трети и съобразява мжчно, и не може да се изразява лесно, и т. н. Затова, когато има писмено упражненіе, трѣба да се даде на всѣки ученикъ пълна свобода, да се не стѣснява съ исканъето въ единъ урокъ непрѣменно да свърши зададената тема: достатъчно е, ако ученикътъ, безъ да се разсѣйва и безъ да се бои, че нѣма да свърши темата, напише вжтрѣ въ единъ урокъ само планътъ, а ако послѣдниятъ е даденъ, само частъ отъ съчинението, като се отложи продължението или свършкътъ на съчинението до слѣдния урокъ: достоинството на работата, изработена въ продължение на 45 минути, не се състои въ нейния обемъ, но въ вжтрѣшното ѣ качество. И ако тя бжде оцѣнена отъ това становище, безъ да се гледа, каква частъ отъ темата е изработена, тогава и ученицитѣ ще отвикнатъ да бързатъ, да сж повърхностни и невнимателни, когато пишжтъ съчинения. А туй ще се отрази плодотворно и върху тѣхнитѣ домашни съчинения: като навикватъ въ класнитѣ писмени упражнения на постепенна, внимателна и грижлива работа надъ съчиненията, тѣ и дома нѣма нито да отлагатъ съчиненията си къмъ края на срока, нито да ги пишжтъ на веднѣжъ, при едно сѣданъе; точностъта и съерѣдоточностъта, придобити въ класъ, ще се отразжтъ и върху домашнитѣ имъ работи.

И начинътъ, по който се поправятъ ученишкитѣ съчинения, не издържа критика. Учителътъ или дѣйствително поправя съ ржката си венчикитѣ погрѣшки, граматически, стилистически и логически, или просто ги подчъртава. Въ първия случай ученикътъ се нѣкакъ задължава да прѣгледа венчки грѣшки и несполучени изражения, да ги запомни и въ по-нататѣшнитѣ си работи да ги избѣгва. Въ втория случай учителътъ има на мисль въ единъ отъ уроцитѣ да разгледа и поправи съчиненията, та по тозъ начинъ да се ползватъ не само авторитѣ на съчиненията, но и цѣлиятъ класъ. Но и двата тѣзи вида поправки на ученишкитѣ съчинения, ако и да принасятъ полза, тя е само частна, за нѣкои ученици. При първия видъ поправки, повечето отъ ученицитѣ, като изключимъ най-прилежнитѣ отъ тѣхъ, най-вече се интересуватъ за получената бѣлѣжка, като не обръщатъ

ни най-малко внимание върху поправките на учителя. При втория видъ поправки и съединения съ тѣхъ устенъ разборъ на съчинението въ врѣме на урока, още по-малко се постига цѣльта: само авторътъ на съчинението, което се разглежда въ даденъ моментъ, ще-неще внимава върху забѣлжитѣ и поправките на учителя; останалитѣ ученици, малко заинтересувани отъ чуждитѣ погрѣшки, отнасятъ се или съвършено безучастно къмъ обясненията на учителя, или като имъ дотѣгне да слушатъ често туй, което е тѣмъ извѣстно, или което не се отнася лично къмъ тѣхъ, прѣдпочитатъ да се прѣдадѣтъ на собственото течение на мислитѣ, или да се прозвѣватъ. Нѣма нужда и да се говори, че въ този случай не могатъ да бѣдѣтъ разгледани въ единъ урокъ всички съчинения, и че по-големата частъ отъ тѣхъ се прѣдаватъ въ рѣдѣтъ на ученицитѣ само съ подчъртанитѣ погрѣшки, а ученицитѣ, като видѣтъ, каква бѣлѣжка сж получили, съ това се и ограничаватъ.

Най-плодотворниятъ начинъ за поправяне ученишкитѣ съчинения, съ който се постига най-лесно цѣльта, се състои въ това: да се характеризиратъ на оставеното празно мѣсто въ традиитѣ намѣренитѣ погрѣшки въ всеко отношение. — граматично, стилистично и логично. Напримѣръ — 1. въ граматично отношение: погрѣшка въ съгласуването, неправилно съподчинение (на съкратеното съ пълното изречение), липсува допълнение, или обстоятелство, или казуемо, грѣшка въ спрежението, въ врѣмето, неправилно раздѣление на думата по срички, грѣшка въ знака, и т. н.; 2. въ стилистично отношение: неясно, неточно, двосмислие, тавтология, неблагозвучие, повторение, еднообразие въ изразитѣ, тривиялно, архаизъмъ, провинциализъмъ, многословие, непълненъ изразъ, ослабване на рѣчта, дадениятъ изразъ не прилѣга на мисълта, плеоназъмъ, многосъюзие, тавтологиченъ паралелизъмъ, общо мѣсто, и т. н.; 3. въ логично отношение: противурѣчие, ограничение, разширение на понятието, нарушение на логичната връзка, отектствие на прѣходъ отъ една частъ въ друга, не слѣдва отъ прѣдното, вънъ отъ темата, не се отнася къмъ прѣдмета на разсѣждението, пропуснѣта посрѣдствена мисълъ, лѣжлива мисълъ, епизодна мисълъ (или клинъ. — безъ свръзка съ прѣдното и слѣдното), невѣрно заключение, логическа несъобразностъ, и други подобни погрѣшки. Ако пъкъ темата на съчинението е съ историческо съдържание, тогава и историческитѣ грѣшки трѣба да бѣдѣтъ охарактеризувани по сѣщия начинъ, напримѣръ: грѣшка въ хронологията, поразително незнание общоизвѣстенъ фактъ, историческа невѣрностъ, смѣсване лица, епохи, анахронизъмъ, липсува примѣръ, несъотвѣтенъ примѣръ, и т. н.

На слѣдния урокъ по писмени упражнения ученицитѣ, като получатъ поправена по този начинъ работата си, залавятъ се не за нѣкоя нова работа или нова тема, но да прѣработѣтъ старата съгласно съ забѣлжитѣ на учителя, при това подъ неговото непосредствено ръководство и наблюдение. Въ случай че ученицитѣ се затрудняватъ въ израженията си, не разбиратъ характеристикитѣ на грѣшкитѣ, не знайтъ фактътъ, не виж-

датъ логическата грѣшка, тѣ единъ по единъ заявяватъ за своитѣ недоразумѣния на учителя, който имъ дава надлѣжнитѣ обясненія или имъ помага съ загатване, сравнения, а когато ученикътъ още се не досеща, съ прѣмо подказване, какъ да излѣзе отъ мъчнотията. Този начинъ за поправка на съчинени-ята трѣба да се приложи и къмъ домашнитѣ работи, които дома се поправятъ споредъ извѣстнитѣ вече на ученицитѣ правила, придобити отъ практика при класнитѣ упражненія и изново се прѣдаватъ на учителя въ поправена редакция. При това несполучливо изработениятъ планъ на домашното съчинение, ако е нужно, може да се прѣработи на урока за писмени упражне-ния, и тогава ученицитѣ прѣправятъ съчинението си по тозъ утвърденъ отъ учителя планъ. Разбира се само отъ себе, че тѣзи ученици, чиято първоначална работа е свършено удовле-творителна и нѣма нужда отъ поправки, на слѣдния урокъ не оставатъ празни, но продължаватъ или свършватъ развитието и изработването на почнатата тема.

Никой майсторъ, билъ той ботушаръ, шивачъ или ключаръ, не дава въ рѣцѣтъ на своя ученикъ новъ материялъ и не го допуска къмъ нова работа, до като той не се научи, както трѣба, да поправи старото, подиръ това по части да изработва нови работи. или инакъ речено — докато не стане калфа. Също тъй не трѣба да се допуска да прѣминава единъ ученикъ отъ почнатата разработка на извѣстна тема къмъ нова, прѣди да доизкара съ поправки, подъ ръководството на учителя, почнатата тема до край, т. е. да я доведе до стѣпенъ поне на относителна удовлетворителность. Нека той изучи и прѣживѣе всичкитѣ стадии на образуванъето мисли и създаванъето слогъ върху една и съща тема, като прѣминава постепенно, но здраво отъ хаоса на мислитѣ и неуредения слогъ къмъ съчинение, построено по всичкитѣ правила на логическата и стилистическа архитектоника. И ако единъ ученикъ не е въ състояние да изработи по дадена тема по-вече или по-малко сносно съчинение въ разстояние не на единъ мѣсець, но на цѣло полугодие, толкова по-малко може да му се даде нова тема за съчинение. Не трѣба да се гледа на количеството на темитѣ, изработени отъ ученицитѣ, а на количеството дидактически работи, които се извършватъ всѣка седмица. При това, ако се не позволява на ученика да прѣминава къмъ нова тема, прѣди да свърши до край първата или да я докара до стѣпенъ на удовлетвори-телность, тогава ревнивостъта му къмъ другаритѣ ще го накара да употреби всичкото си старание, та опитътъ му върху една тема да се не продължава вѣчно, и да се забрави колкото се може по скоро, че той е останалъ назадъ отъ другаритѣ си.

4. Учителскиятъ персоналъ.

Извѣстна частъ отъ учителския съставъ въ нашитѣ гим-назии, която просвѣщава нашата младежъ, се състои отъ раз-лични нѣмци, чехи и френци, и при всичко, че нѣкои отъ тѣхъ стоѣтъ вече по 10-на години въ България, ни единъ не знае свѣстно бъл. разговоренъ и книжовенъ езикъ. Всѣки отъ тѣхъ

учи клетитѣ ученици на единъ езикъ ужъ български, а въ сжщностъ отъ български думи скърпенъ жаргонъ¹⁾. И ние се чудимъ, че ученицитѣ, като свършатъ гимназия, не знайтъ нито да пишктъ, нито да говорйтъ правилно. И кого винимъ за това зло? Разбира се, изключително прѣподавателятъ по матерния езикъ, който нито го е създалъ, нито пъкъ е могълъ да го отстрани. Кажете, за бога, какво може да направи учителтъ по български езикъ безъ съдѣйствието на останжалитѣ прѣподаватели — съотечественици, които се занимаватъ само да съобщаватъ знания по своя прѣдметъ; може ли той да утвърди ученицитѣ въ грамотностъ и литературенъ слогъ, когато чужденцитѣ — прѣподаватели се отнасятъ прѣзрително къмъ българския езикъ, а домашнитѣ колежи гледатъ на туй равнодушно?

Всѣки учителъ въ българско училище, какъвто прѣдметъ и да прѣподава, е въ сжщото врѣме и учителъ по български езикъ и словесностъ. Прѣподава ли той старитѣ езици, или история, или математика, не може инакъ да чете своятъ прѣдметъ, освѣнъ на матерния езикъ на ученицитѣ, споредъ общитѣ за всички правила и закони на българската рѣчь; както неговата устна рѣчь въ областта на неговата специалностъ, тѣй и всички учебници и ръководства трѣба да се подчиняватъ на всеобщитѣ закони на родния езикъ. Длъжностъ е на всѣки прѣподаватель да се стреми къмъ това, че неговиятъ прѣдметъ да се излага на ученицитѣ не само устно, но, ако е нужно, и писмено на правиленъ езикъ, който да не противурѣчи на законитѣ на българската рѣчь. Но у насъ е влѣзло въ обичай, дори е станжло правило да изискваме туй само отъ учителя по български езикъ. Останжалитѣ прѣподаватели присвоили сж си право да съобщаватъ на ученицитѣ само знания по своя прѣдметъ, да не обръщатъ особно внимание върху словесната форма, въ която излагатъ ученицитѣ тѣзи знания, и да не изискуватъ отъ ученицитѣ, да става изложението на придобититѣ знания по правилата и законитѣ на българския езикъ и словесностъ.

Учителтъ по български езикъ и словесностъ толкова е прѣподаватель на тѣзи прѣдмети въ практическото имъ употрѣбение, колкото и учителитѣ по другитѣ прѣдмети на гимназияния курсъ; той, като специалистъ, е само прѣподаватель по българска граматика, теория и история на словесността. Затова неговата лична отговорностъ трѣбва да се ограничава само въ кръга на неговитѣ знания, както е това съ учителя по история, по математика и съ останжалитѣ специалисти. Ако ученицитѣ, когато изказватъ своитѣ мисли устно и писмено, покажктъ незнание на правилата на българската граматика и стилистика. формитѣ на съчинението, видоветѣ на словеснитѣ

¹⁾ А какво да кажемъ за нашитѣ прѣподаватели българи?! Всѣки говори, както завърне, както го майка научила; единъ ти казува и нито, умчнци, другъ — стъ рна, пъ рлича, трети — кажувамъ, ке го направимъ (ед. ч.), четвърти — каща, патъ, мажъ, и т. н. и всички много добръ знайтъ, че правилно е: едно, момченце, страна и т. н. Езикътъ на мнозина отъ тѣхъ е прѣблненъ съ различни русизми, чехизми, галицизми etc., споредъ това, кждъ сж слѣдвали, и ако учениктъ употрѣби нѣкоя домашна, чисто народна дума, такъвто учителъ не се бави да го поправи и да му каже намѣсто нея нѣкоя чужда дума!

произведения и главнитѣ фактове отъ историята на словесността, — това е негова лична вина, която не може съ никого да сподѣли. Но когато ученицитѣ грѣшатъ въ практическото прилагане на тѣзи теоретически познания по матерния езикъ и словесность, тогава учителятъ по тѣзи прѣдмети не е отговоренъ лично, но наравно съ цѣлия прѣподавателски персоналъ на това учебно заведение.

На учителя по български езикъ трѣба да се остави да води класнитѣ писмени работи, които въ горнитѣ три класа трѣба да ставатъ всѣка седмица, и то споредъ споменатия подѣ точка 3. начинъ, а домашни съчинения трѣба да се даватъ и отъ учителитѣ по история и по старитѣ езици. Учителятъ по история, като по компетентенъ въ това отношение отъ учителя по български езикъ, ще може по-добрѣ до оцѣнява историческитѣ теми на ученицитѣ и ще принесе по-голъма полза, а сѣщо така и учителитѣ по старитѣ езици, като въведжтъ писмени прѣводи отъ старитѣ езици на матерния, дома и въ класъ, ще спомогнатъ не малко за подобренieto на ученишкия стилъ. По такъвъ начинъ, когато нѣколко души се грижжтъ за съчиненията на ученицитѣ, нѣколко души станжтъ тѣхни ръководители не ще дума, че резултатътъ ще бжде много по-добрѣ отъ колкото е днесъ.

5. *Подготвяне ученицитѣ за писмения зрѣлостенъ изпитъ.*

Зрѣлостнитѣ писмени изпити за нашитѣ ученици сж страшило, и най-добритѣ ученици губжтъ владѣнието върху себе и отхпяватъ. Защо това? За туй, че зрѣлостнитѣ писмени изпити въ нищо не приличатъ на обикновенитѣ класни писмени работи, съ други думи, защото ученицитѣ се явяватъ неподготвени за тѣзи изпити. Трѣба да се погрижимъ, писменитѣ зрѣлостни изпити да не сж страшило за ученицитѣ, да се явяватъ тѣ на тѣхъ не като рекрути не били на бой, но като опитни войници, които не чувствуватъ подѣ огъня на пушкитѣ нито вълнение, нито физическо или душевно безсилie, които спокойно и безстрашно, като въ кжщи, изпълняватъ своятъ дългъ на бойното поле.

За това още отъ V. класъ, ако не всѣка четвъртъ, а то всѣко полугодие ученицитѣ трѣба да пишжтъ класно съчинение не 45 минути, а цѣли 5 часа, както е туй на зрѣлостния изпитъ, като се пажтъ точно всички формални условия на тозъ изпитъ. Избира се за тази цѣль на края на полугодieto единъ отъ учебнитѣ дни, а да можжтъ да се разрежджтъ ученицитѣ споредъ правилата на зрѣлостния изпитъ, въвеждатъ се въ изпитния салонъ. Загубата на единъ денъ въ полугодieto ни най-малко не ще се отрази злѣ върху правилния вървежъ на прѣподаването. Ученицитѣ отъ третѣ класа правжтъ отдѣлно писменъ изпитъ, а учителитѣ, които иматъ уроци него денъ въ класа, контролиратъ ученицитѣ, както е това на зрѣлостния изпитъ. Съчинение, написано при такива условия, ще бжде истински показател на успѣхитѣ въ грамотността и стила, постигнжти на дидактическитѣ писмени уроци при учителя по словесность и съ помощта на домашнитѣ упражнения въ съчиняване подѣ ръко-

водството на сѣщия учителъ и на останжалитѣ по-горѣ споменати прѣподаватели. Бѣлѣжката за такова съчинение, която не е нищо друго, освѣнъ срѣденъ резултатъ отъ бѣлѣжкитѣ на всички рѣководители въ съчиненията (рѣководители, които заедно съ директора съставятъ постоянна комисия), ще служи като бѣлѣжка по съчинение за цѣлата четвъртъ или полугодие; за това и съчинението, написано въ края на годината може да се смѣта като изпитно съчинение. Тази бѣлѣжка въ горнитѣ три класа въ никой случай не трѣба да се събира съ бѣлѣжката по български езикъ, която може да ослаби или да усилн бѣлѣжката на прѣподавателя по този прѣдметъ; тя трѣба да стои въ вѣдомостъта, дори въ зрѣлостното свидѣтелство отдѣлно като квинтъ-есенция на всички прѣдмети на гимназиялния курсъ, та да показва, до каква стѣпенъ на зрѣлостъ сѣ стигнали гимназиялнитѣ възпитаници.

6. Повторителнитѣ изпити по български езикъ.

Една отъ главнитѣ причини за неграмотността и стилистичното безредие въ съчиненията на гимназиститѣ е и начинътъ, па който ставатъ повторителнитѣ изпити по български езикъ. До сега се практикува тѣй, че бѣлѣжката отъ устния изпитъ по словесностъ се събира съ бѣлѣжката по писменитѣ упражнения, и на свидѣтелството се туря срѣдната отъ тѣзи бѣлѣжки. Ако тя е неудовлетворителна, ученикътъ прави повторителенъ устенъ изпитъ по материяла, който е прѣкаранъ прѣзъ годината, при всичко че въ повечето случаи ученикътъ е слабъ въ писменитѣ си работи. По таквъ начинъ ученикътъ прѣминава въ по-горенъ класъ все тѣй неграмотенъ и съ сѣщата логична и стилистична неумѣлость въ съчиненията си, и понеже знае, че тѣй може да изкара целиятъ гимназияленъ курсъ, не си дава трудъ да оправи стилътъ си и да изучи правописътъ. За това, както се споменѣ и по-горѣ, бѣлѣжката по словесностъ не трѣба да се събира съ бѣлѣжката по писменитѣ работи: тази последната трѣба да стои отдѣлно, въ особна рубрика на свидѣтелството. Ако ученикътъ е слабъ въ писменитѣ си работи, подиръ ваканциитѣ се подлага на повторителенъ изпитъ, като се пазятъ тѣзи условия: който е подалъ неудовлетворителна работа въ двѣ отношения, правописно и стилистично, подиръ ваканциитѣ трѣба да напише ново съчинение; на сѣщо таквъ изпитъ се подлага и ученикъ, който е подалъ съчинение, безпогрѣшно въ правописно отношение, но слабо по стила; който е написалъ съчинение, удовлетворително по съдържание и изложение, но съ граматически погрѣшки, подлага се подиръ ваканциитѣ на допълнителенъ изпитъ по правописание, т. е. по диктовка.

Ако се въведе въ практика тази форма на поправителнитѣ изпити по матерния езикъ и правописъ, и родителитѣ, и ученицитѣ ще употребѣятъ свободното врѣме прѣзъ ваканциитѣ да си допълнятъ туй, което имъ липсува по правописа и стила; а че тази мѣрка ще подбуди ученицитѣ прѣзъ годината да бѣдѣтъ по-внимателни въ писменитѣ си работи, за да не бѣдѣтъ ограничени прѣзъ ваканциитѣ въ свободата и да могатъ да си отдѣхнатъ, не ще и дума.

Върху програмата на горнитѣ класове въ нашитѣ реални гимназии

(Продължение отъ книга III)

II. ПРОГРАМАТА ПО ДЕСКРИПТИВНА ГЕОМЕТРИЯ.

Дескриптивната геометрия се минава въ нашитѣ реални гимназии въ V., VI. и VII. кл. по три часа седмично, също както и въ австрийскитѣ реални, отъ които е тя и заета изначало за тоя прѣдметъ. Въ други държави, както въ Франция, Германия, Русия, въ реалнитѣ училища тоя прѣдметъ се прѣподава само въ послѣднитѣ два класа, и то само най-много по 2 часа седмично. Тая голѣма разлика въ числото на седмичнитѣ часове за единъ и същи прѣдметъ въ разни държави не може да се обясни съ това, че въ едни се изучава той по-вече, въ други по-малко. Коемо може и трѣба да се мине отъ дескриптивна геометрия въ единъ гимназияленъ курсъ, то се изучава еднакво въ реченитѣ държави както и въ Австрия, и въ България. Многото часове, които се даватъ на тоя прѣдметъ у насъ, не само не служатъ за по-обширно и по-добро изучаване, но отниматъ възможността да се прѣкаратъ по-хубаво някои несравнено по-важни прѣдмети, като езицитѣ или математика. Това може да се види странно, но то лесно се обяснява. За успѣшно изучаване на дескриптивната геометрия се иска да се изпълнятъ двѣ главни условия: първо, ученицитѣ трѣба да сж основателно запознати съ елементарната геометрия, второ, тѣ трѣба да сж доста развити, за да могатъ да си прѣдставятъ ясно поне по-прости геометрически образи въ пространството. Безъ тия условия дескриптивната геометрия се явява само като единъ безположенъ баластъ въ гимназияния курсъ, назначенъ по-вече да затънява и да отчайва ученицитѣ, отколкото да ги снабдява съ полезни знания, а още и да ги развива умствено. Единъ ученикъ който не е запознатъ съ главнитѣ свойства на геометрическитѣ образи

въ равнината и въ пространството, съ главнитѣ методи за конструктивно рѣшение на геометрически задачи въ равнината, — у когото не е развито умѣнието да комбинира многобройнитѣ теореми, за да рѣшава самостоятелно по-прости задачи, той напразно ще губи врѣме да учи дескриптивна геометрия, на която именно главната задача е да запознае ученикътъ не само съ графическото изобразяване на пространствени образи, но и съ методитѣ за конструктивно рѣшаване задачи относително такива образи; а за постигане тая си цѣль тя необходимо трѣба да се базира върху единъ солиденъ прѣдварителенъ курсъ отъ планиметрията. Второто отъ горнитѣ двѣ условия не може да се изисква напълно, защото една отъ цѣлитѣ на дескриптивна геометрия е именно да се развива способността на ученицитѣ да си прѣдставятъ ясно пространственитѣ форми; въ всѣкой случай обаче ученикътъ, който почва да изучава тоя прѣдметъ, трѣба да притежа тая способностъ до известна стѣпенъ развита; ако той не може ясно да си прѣдстави взаимното положение на прави, точки и равнини въ пространството, — прѣдметътъ отъ самото начало, ще му бѣде тъменъ, и за успѣхъ не ще може да става никаква дума.

За жалость, казанитѣ двѣ условия далеко не сж изпълнени въ нашитѣ реалки, а отъ тамъ произлиза и фаталното положение, което заема дескриптивната геометрия. Въ V. класъ ученицитѣ иматъ да минаватъ още единъ сериозенъ материалъ по планиметрия, който е твърдѣ важенъ самъ по себе си и служи тъкмо като солидна подготовка за дескриптивната геометрия, — тѣй, както ние разумѣваме тоя прѣдметъ, а не както се прѣдава той често като „проективно чѣртание“ безъ научна подкладка. Отъ друга страна ученицитѣ отъ тоя класъ, може да се каже, съвсѣмъ не знаатъ стереометрията. Тая частъ отъ геометрията тѣ сж учили въ III. класъ, но тѣй повърхностно и ограничено, че това ученье въ никой случай не може да служи за основа на по-нататъшно зиданье. Учителитѣ по дескриптивна геометрия, като иматъ прѣдъ видъ това обстоятелство, посвѣтватъ нѣколко часа отпачало, за да запознажатъ ученицитѣ съ основнитѣ теореми върху взаимното положението на точки, прави и равнини; но съ нѣколко часа не се постига нищо сериозно, защото въ такова едно кратко врѣме ученицитѣ ако и да научатъ механически прѣподаденитѣ тѣмъ теореми, тѣ не добиватъ развитие, за да могатъ да извършватъ съ пространствени образи мислено каквито и да било промѣненія

и дѣйстви. Подробното изучаване на стереометрията става чакъ въ VI. класъ. И тъй дескриптивната геометрия, която, както казахме, трѣба да има задъ себе си единъ сериозенъ курсъ по елементарната геометрия (планиметрия и стереометрия), се почва у насъ тогава, когато нито планиметрията е завършена, нито пъкъ стереометрията е заченхъ. Това е рѣшително една колосална грѣшка. И какво правятъ учителитѣ по дескриптива въ V. класъ? Като разполагатъ съ много врѣме, а отъ друга страна като се съобразяватъ и съ неподготовката на ученицитѣ, тѣ прѣзъ цѣлата година се занимаватъ съ такива дребулии, които никакъ не отговарятъ на сериозния материялъ по другитѣ прѣдмети, и които единъ подготвенъ ученикъ отъ VI. или VII. кл. може да мине въ два мѣсеца най-много съ несравнено по-голѣмъ успѣхъ. Ето дѣ се губи много скъпоцѣнно врѣме, което ученицитѣ би употребили съ голѣма полза, за да научатъ по-добъръ материятъ си езикъ или другъ нѣкой важенъ прѣдметъ. Но това губене врѣме не се ограничава само съ V. кл.; то систематически се продължава въ VI. и VII. кл. Съществениятъ материялъ на дескриптивната геометрия, — това, което принадлежи собствено ней, то състои освѣнъ въ начина за проективно изображение на пространствени образи, още и въ нѣколко основни конструкции и приеми; — всичко друго се свежда къмъ повторително приложение на тия основни нѣща. Тоя същественъ материялъ би могълъ да се прѣподаде въ сравнително твърдѣ кратъкъ срокъ; но за да се усвои той добъръ, за да може ученикътъ съ помощта на основнитѣ конструкции и методи да рѣшава самостоятелно разни задачи, трѣба прѣподаването да бѣде придружено съ систематически упражнения въ рѣшаване конструктивни задачи, за което именно се изисква и по-вече врѣме. При тия упражнения обаче трѣба въ по-вечето случаи да се изисква отъ ученицитѣ само да почватъ пѣтътъ и начинътъ за рѣшаване тая или оная задача, а не всѣкой пѣтъ да я начѣртаватъ, защото чрѣзъ това се губи твърдѣ много врѣме напразно. Ученикътъ прѣди да хване линията и тебеширѣтъ или моливѣтъ, трѣба да има вече същественото отъ цѣлата конструкция готово въ прѣдставлението си, и за това най-главната цѣль на упражненията е именно да се развие у него силата на прѣдставлението до такава стѣпень, дѣто всѣка конструктивна задача да може той прѣдварително да рѣшава умствено; ако той не притежава това развитие, тебеширѣтъ и линията малко ще му помогнатъ. Само при по-сложнитѣ

задачи може да си служи ученикътъ съ чъртане отъ свободна ръка. чрѣзъ което се помага на прѣдставлението и се улеснява рѣшението на задачата. Обаче ние не сме противни и на самото инструментално чъртане; наопаки, онова, което ученикътъ може да извърши умствено, той трѣба да умѣе да го осъществи и на дѣло; всѣка задача той трѣба да умѣе да начъртава правилно, точно, ясно и угледно; за туй сж необходими упражнения и въ тоя смисълъ; но тия упражнения не влизатъ въ прѣдмета на дескриптивната геометрия, но на „линеарното чъртане“, което трѣба да иде прѣди първия прѣдметъ. Въ дескриптивната геометрия е достатъчно да се изработятъ напълно само такива по-сложни конструктивни задачи, които съдържатъ въ себе си нѣщо сжществено, което да бжде за ученика поучително и да му служи като образецъ. И за да се мине такъвъ курсъ отъ тоя прѣдметъ напълно, е достатъчна половината отъ това врѣме, което сега се употребява — стига да се нареди програмата по единъ по-цѣлесходенъ начинъ. Както въ V., тъй и въ VI. и VII кл. на реалнитѣ гимназии дескриптивната геометрия като не е поставена въ органическа връзка съ математическия курсъ, а отъ друга страна чъртанieto като не се минува особно, — тогава по-голѣмата частъ отъ врѣмето отива безъ особна полза. Учителитѣ по тоя прѣдметъ често сж принудени да губятъ значително врѣме, за да обясняватъ на ученицитѣ нѣща, които на свое врѣме и на свое мѣсто се минуватъ въ геометрията; отъ своя страна пъкъ ученицитѣ не могатъ да схващатъ нѣкои работи добруѣ и се принуждаватъ да замѣстятъ доказателствата съ вѣра въ честната дума на учителя. Но най-много се злоупотрѣбява съ врѣмето и съ труда на ученицитѣ за чъртане. Три четвърти отъ цѣлото врѣме, употребено на дескриптивна геометрия, — като се вземе въ внимание, че ученицитѣ често работятъ и дома си, — се минува отъ тѣхъ съ висенъе надъ чъртателнитѣ дъски съ разни инструменти, четки и бои, за да изваждатъ тънки и красиви чъртежи и съ това да могатъ тѣ, — а още по-вече учителитѣ имъ, — да се гордѣятъ съ работа на годината! ¹⁾ Не ще съмнѣние, че при таково третиране на единъ прѣдметъ сжществено то остава на заденъ планъ. За това и по-вечето ученици отъ срѣдна и по-долна ръка, които свършватъ реалнитѣ ни, сж слаби

¹⁾ Красивитѣ чъртежи и рисунки, които сегизъ-тогизъ се показватъ на публиката, — какъвъ трудъ, колко скъпо врѣме струватъ, какви злоупотрѣбения крижатъ въ себе си? Ние ще имаме случай да поговориме другъ пътъ по тоя въпросъ.

въ тоя прѣдметъ. Тѣ не могатъ да даждъ подробни обяснения и доказателства на направени отъ тѣхъ самитѣ конструкции, а за самостоятелно рѣшение на задачи, които тѣ трѣба да могатъ съ леснина да рѣшаватъ, не може да става и дума; сравнително лесни конструктивни задачи се рѣшаватъ само съ всевъзможни подсказвания.

Дескриптивната геометрия може да добие голѣмо значение за формалното образование на ученицитѣ, но само когаго тя вѣрви въ тѣсна връзка съ математиката; — инакъ, тъй както е у насъ, тя губи окончателно това си значение. Материалната полза, която добиватъ ученицитѣ отъ изучаването на тоя прѣдметъ, тъй сжщо далеко не отговаря на употрѣбеното за това врѣме. Тия отъ свършилиитѣ гимназиитѣ, които влизатъ направо въ живота, или пъкъ продължаватъ учението си по клонове, които нѣматъ нищо общо съ дескриптивна геометрия, забравятъ въ най-кратко врѣме и това, което сж научили отъ нея. Колкото за ония, които постѣпнатъ въ висши технически училища, тѣ могатъ тамъ да слушатъ по тоя прѣдметъ най-обширенъ курсъ. Много свършили само класически гимназии, дѣто името на дескриптивна геометрия не се споменува, а простото чертание е редуцирано до минимумъ, ставатъ отлични техници, само съ единъ едногодишенъ курсъ по дескриптивна геометрия; защото за тѣзи изобщо, които постѣпватъ въ висши учебни заведения, не е толкова много важно голѣмото количество разнообразни знания, които тѣ и тъй обширно ще има да учтъ, колкото посолидното и по-широко умствено развитие, което трѣба да състави глѣвната задача на гимназиялното образование.

Отъ всичко, което казахме горѣ за дескриптивната геометрия, ако и въ твърдѣ общи и кратки чѣрти, можеме да извадимъ слѣднитѣ заключения: 1. тоя прѣдметъ е поставенъ на фалшиви основи; 2. за него въ сравнение съ другитѣ учебни прѣдмети въ гимназията се употрѣбѣва двойно по-вече врѣме, отколкото може и трѣба. Едно коренно промѣнение на програмата за тоя прѣдметъ е необходимо, както въ разпрѣдѣлението по класове, така и въ числото на седмичнитѣ часове.

Дескриптивна геометрия трѣба да се почне, слѣдъ като се свърши пълно планиметрията и стереометрията. Тая послѣдната частъ отъ геометрия се минава въ VI. кл.; но въ програмата не е означено нито съ колко часа трѣба да се минава, нито пъкъ кога: дали въ продължение на цѣ-

лата година, или прѣзъ първото полугодие или пъкъ само прѣзъ второто. Въ това отношение е оставена свобода на учителитѣ. За да може обаче да се почне още въ VI. кл. дескриптивна геометрия поне отъ второто полугодие, необходимо е да се мине стереометрията или по-значителна частъ отъ нея въ първото полугодие. (Вижъ програмата по математика). Като се употребѣтъ при това 3 часа седмично, както въ VI, тъй и въ VII. кл., тоя прѣдметъ може да се мине въ сѣщия обемъ, както до сега, но по-прибрано, по-свързано и по-основателно. Въ VI. кл. ученицитѣ се запознаватъ съ проективното изображение на точки, прави и равнини, съ основнитѣ конструкции (разстояние на двѣ точки, ъгълъ на двѣ равнини, перпендикуляръ отъ точка на права и равнина и пр.), а тъй сѣщо и съ проективното прѣдставяне на тѣла по-прости случаи. За VII. кл. остава тогава да се учи по-обширно за проективното прѣдставяне на тѣлата, за сѣченіята, за осѣненіето и понятия отъ централна перспектива.

Като се вдигне дескриптивна геометрия отъ V. кл., оставатъ 3 часа на разположение, отъ които единиятъ може да се употребѣи за другъ нѣкой прѣдметъ, а двата трѣба да се употребѣтъ за чѣртание и собствено за „проективно и перспективно чѣртание“. Това чѣртание, което трѣба да се основава върху геометрическитѣ познания на ученицитѣ отъ V. кл., а главно върху нагледността, е отъ твърдѣ голѣма полза за ученицитѣ. Тѣ ще го слѣдватъ безъ затруднение и съ интересъ: чрѣзъ него не само придобиватъ техника въ работата, но главно тѣ постѣпенно и неосѣтно навикнуватъ на проективни и перспективни изображения, — а това е за изучаване на стереометрията и дескриптивната геометрия една изредна подготовка. Проективното и перспективно чѣртание стои къмъ конструкциитѣ въ дескриптивната геометрия въ аналогично отношение, както простото копиране на фигури къмъ тѣхното построяване по дадени тѣхни части. Единъ ученикъ отъ първи или втори класъ на гимназията, който е запознатъ съ употребението на пергеля и линейката, може да построи всѣка дадена въ равнината праволинейна фигура, като вземе да прѣнася точка по точка, страна по страна, ъгълъ по ъгълъ; обаче съвсѣмъ друга е работата, да се построи сѣщата фигура само по нѣкои нейни дадени части; — въ тоя случай трѣба да се знаѣтъ свойствата на тая фигура; ученикътъ трѣба да има задъ себе си единъ курсъ отъ планиметрията. (Сѣщо тъй единъ ученикъ отъ V. кл.

може да образува върху една равнина проекцията на даденъ пространственъ образъ, като вземе да проектира точка по точка, жгълъ по жгълъ, и пр.; не е обаче съща работата да се построятъ проекциитѣ на единъ такъвъ образъ, когато сж дадени по голѣмина на. положение само нѣкои негови части; — за тая послѣдната цѣль се иска основателно знание на цѣлата геометрия и на методитѣ на дескриптивната геометрия. Докато проективното чѣртание въ V. кл. се основава върху нагледността, конетрукциитѣ въ дескриптивната геометрия се облѣгатъ върху положителнитѣ и разширени знания на геометрията. На ученици, които сж прѣкарвали цѣлата геометрия и единъ курсъ отъ нагледно проективно и перспективно чѣртание, учителятъ по дескриптивна геометрия въ VI. кл. нѣма нужда да разправи съ мѣсеци наредъ работи, които имъ сж вече познати и ясни, а може веднага да почне съ едно сериозно изложение на прѣдмета си и то съ сигурностъ, че ще бѣде разбранъ и че това, което имъ прѣподава, ще бѣде оползотворено. Тѣй поставена дескриптивната геометрия въ едно по-естествено положение, което отговаря на нейното сжщество и на връзката ѝ съ чѣртанието отъ една страна и съ математиката отъ друга, тя става единъ важенъ прѣдметъ за формалното и материално образование на ученицитѣ; тя чрѣзъ своитѣ конструкции се явява като едно непосредствено допълнение на геометрията, а отъ друга страна докарва срѣдствата на чѣртанието въ свършенство, и затова въ послѣдното отношение може справедливо да се нарече „философия на чѣртанието“.

III. ПРОГРАМАТА ПО МАТЕМАТИКА.

Въ програмата по математика сж. нужни тѣй сжщо нѣкои малки измѣнения, отчасти съкращения, отчасти допълнения. Прѣди да пристѣпиме да изложимъ това, чувствуваме неволно нужда да дадеме нѣкои обяснения върху значението на тоя прѣдметъ. Математиката има много противници: постоянно се чуватъ гласове противъ нея, че много врѣме се употребявало за нея, много обширно се изучвала, и че практическата полза отъ това изучаване, въ сравнение съ употребеното врѣме и трудъ сж нищожни; трѣбало програмата по тоя прѣдметъ да се съкрати до минимумъ! Наистина, ако гледа човѣкъ на математеката само отъ практическо гледище, нейното изучаване въ днешния обемъ въ гимназиитѣ се явява като цѣла безсмислица; защото ония отъ ученицитѣ, които откакъ свършатъ гимназията, стѣпнатъ направо въ живота, не срѣ-

щатъ необходимостъ нито отъ $\frac{1}{100}$ отъ това, което сѣ учили (алгебра, геометрия, тригонометрия, дескриптивна геометрия); тѣ въ една година забравятъ почти всичко! А колко по-вече може да се каже за дѣвойкитѣ, които учѣтъ алгебра и геометрия, безъ да иматъ тѣ за тѣхъ въ живота и най-малкото приложение. Не ще съмнѣние, че сѣ подобни възгледи човѣкъ може справедливо да си зададе въпросътъ: за какво се учи тогава тая математика толкова врѣме и толкова много, и не е ли врѣме да се редуцира тоя прѣдметъ въ една аритметика, която за обикновения животъ е напълно достатъчна? Но прави ли сѣ тия възгледи и отъ дѣ могатъ тѣ да произлизатъ? Че математиката, като прѣдметъ на обучението и на възпитанието въ всичкитѣ общеобразователни училища, има твърдѣ голѣмо значение, съвсѣмъ различно отъ практическитѣ ползи, които можиме да извлѣчеме отъ нея, това е признато отъ всички най-добри стари и нови философи и педагози: само пълно незнание и незачитанье на истинското ѣ значение може да даде поводъ да се прѣслѣдва тя, — което обаче всѣкога е оставало безъ дѣйствиe, понеже ние я виждаме отъ най-старитѣ врѣмена и до днесъ да завзема едно отъ най-първитѣ мѣста въ училищата. У старитѣ гърци геометрията е докарана до едно твърдѣ високо развитие: по това развитие не е произтѣкло отъ никакви практически нужди и съображения, защото отъ многобройнитѣ важни открития, които и днесъ съставятъ главнитѣ стълпове на геометрията, твърдѣ малко иматъ непосредствено практическо значение: науката е разработвана въ ония изчезнали вѣкове, както и днесъ, сама за себе си, като наука на безкрайно множество пространствени форми и на тѣхнитѣ взаимности. Знаменитиятъ философъ Платонъ е намиралъ геометрията толкова важна за умственото развитие, че е написалъ на вратата си, да не влиза никой въ дома му, който не знае геометрията: той по специалностъ не е билъ математикъ, нито е познатъ като такъвъ съ нѣкое откритие, но е намиралъ удоволствие да се скита изъ безкрайния математически миръ. Ние би се отдаличили твърдѣ много отъ собствената си тема, ако бихме искали тука да говоримъ обширно върху значението на математиката, като учебенъ прѣдметъ, и върху положението, което трѣба да ѣ се прѣдоставя; не е излишно обаче да кажеме по тая тема тука поне нѣколко думи. Както гимнастиката, като учебенъ прѣдметъ, почва отъ най-проститѣ движения на тѣлеснитѣ части и сѣ постъпени систематически упражнения може да докара човѣкното тѣло до едно твърдѣ голѣмо раз-

витие и до неимоверна сила, тъй и математиката, която твърдѣ право може да се нарече гимнастика на мозъка, като излѣзе отъ нѣколко най-елементарни човѣшки понятия, развива мозъкътъ неусѣтно по най-правилень начинъ и може да го докара до такова голѣмо развитие, което никакъ не може да се постигне. За примѣръ на това нека служатъ великитѣ математици, които сж непостижни въ силата на своето схващанье, прѣдставление и абстрахиране. Истината е богътъ въ математическия миръ; никакво отстранение отъ нея не може да се допусне. Като се изучава математиката, истината се явява още отъ самото начало въ най-чистия си, най-простия видъ: тя непрѣкъснато придружава и ръководи ученикътъ, който най-послѣ става нераздѣлимъ отъ нея. Пжтътъ, който трѣба да се слѣдва, като се изучава математика, не е тъй гладъкъ и тъй приятень, както за другитѣ прѣдмети: ученикътъ тука е подложенъ на многобройни и тежки изпитни, които за да надвие, той трѣба да упражнява постоянно не само своитѣ умствени сили, но и волята, търпението и постоянството; той трѣба да пази редъ, дисциплина въ работата си. Да надвие тоя трънливъ и пъленъ съ прѣчки пжтъ, — въ това се крие именно и истинското значение на математиката въ гимназитѣ, както и въ всичкитѣ други общеобразователни училища, а не въ нѣколкото практически знания, които сж нужни за единъ домакинъ или бакалинъ. Да вѣѣ въ юношата любовь къмъ истината и къмъ науката, да развие привилпо неговитѣ умствени и душевни способности, да облагороди и утвърди характерътъ му — това сж качества, съ които математиката, като прѣдметъ на обучението, се отличава най-релиефно между другитѣ прѣдмети. Главната цѣль на гимназиялното образование трѣба да състои именно въ по-широкото развитие на умственитѣ, душевнитѣ и физически способности на младежта, а не въ купища отъ знания на разни дати и събития, градища, села, жаби, гущери, математически форми и пр. Знанията сж неизчерпаеми: единъ човѣкъ, който е развитъ всестранно, може лесно да си обогатява самъ знанията, а на развития неправилно и недостатъчно знанията сж безполезни, защото той не ще умѣе нито да ги прилага, нито да ги задържи. Ето защо, като се установява програмата на гимназитѣ трѣба да се дава по-широко мѣсто на тия прѣдмети, да се обръща по-голѣмо внимание върху тия пѣща, които иматъ по-вече значение за формалното образование на ученицитѣ.

Отъ изказанитѣ до сега мисли читателѣтъ ще помисли, че ние мѣримъ да искаме, да се увеличи числото на часоветѣ по математика. Далечно е отъ насъ таково исканье, при всичко че то би било по уважителни причини твърдѣ справедливо. Въ горнитѣ класове на реалнитѣ гимназии се прѣдвигдатъ именно 19 часа за математика; това число въ сравнение съ числото въ други европейски държави е едно отъ най-скромнитѣ; а пъкъ отъ друга страна, като се вземе въ внимание, че въ IV. кл. постѣпять ученици отъ всевъзможни класни училища съ твърдѣ недостатъчна подготовка, тогава, за да се заглаждѣтъ ония недостатъци, би трѣбало въ горнитѣ класове да се употребѣи поне по-вече врѣме, отколкото въ други страни, дѣто въ долнитѣ гимназиялни класове се турять най-опитни учители. Ние сме противни обаче да се увеличава числото на часоветѣ, — едно, защото подобно увеличение, на общото основание, трѣба да стане и за други прѣдмети, а съ това програмата ще се прѣтрупа твърдѣ много; друго, защото при днешнитѣ условия увеличеното число на часоветѣ ще принесе малка полза. Трѣба да признаеме фактѣтъ, че у насъ означената по-горѣ главна цѣль на гимназиялното образование е съвсѣмъ прѣнебрѣгната: обръща се по-вече главно внимание върху количеството на знанията, върху материялното образование. Учителитѣ въ гимназиитѣ ако и да притежаватъ достатъчна научна подготовка, по-голѣмата частъ отъ тѣхъ не сѣ се приготвяли за призванието си; тѣ почватъ да учителствувать съ пълна неопитностъ, безъ никакво прѣдварително упѣтване, безъ ръководство. Тѣй прѣдоставени сами на себе си, младитѣ учители трѣба дълго врѣме да се лутатъ съ ученицитѣ заедно, докато намѣрѣтъ истинскитѣ пътъ, който трѣба да слѣдватъ. Ето дѣ е болното мѣсто на нашето учебно дѣло; — върху това мѣсто трѣба да се обърне главно внимание. Въ това отношение министерството на просвѣщеніето е взело вече една радикална мѣрка, като въвежда държавнитѣ изпити, при които отъ всѣкой учитель между другото се иска да знае педагогиката; но твърдѣ много ще се спомогне да се излѣкува казаната болестъ, ако се издадѣхъ по-скоро подробни инструкции, какъ да се третиратъ разнитѣ учебни прѣдмети, — инструкции, каквито сѣ напр. австрийскитѣ.

Въ програмата по математика (алгебра и геометрия) въ IV. и V. кл. ние не намираме необходимостъ да ставатъ нѣкои сѣществени измѣнения. Прѣдвидениятъ въ тия два класа материятъ и неговото разпрѣдѣление между тѣхъ отго-

варя напълно както на програмното време, тъй и на силите на учениците и на тяхното постъпено развитие. Едно прѣмѣстяние би могло да стане по алгебра съ уравненията отъ първа степенъ съ двѣ и по-вече неизвѣстни, които сега се минаватъ въ началото на V. кл., а по-систематически би било да се вземжтъ въ IV. веднага слѣдъ уравненията съ едно неизвѣстно. Това прѣмѣстяние обаче не е тъй необходимо, толкова по-вече, че за учениците отъ IV. кл. много по-полезно ще е да употребжтъ по-вече време за уравненията съ едно неизвѣстно. Обаче да се запознажтъ успѣшно учениците съ уравненията съ по-вече неизвѣстни още въ IV. кл. твърдѣ много зависи отъ умѣнието и опитността на учителя; за това ние сме на мнѣние, въ тоя пунктъ програмата да дава свобода на учителите да минаватъ въпросиятъ материалъ въ IV. кл. или не, като се съобразяватъ съ времето и успѣха на учениците. По геометрия въ IV. кл. прѣдвиденото въ програмата „повторение на стереометрията отъ III кл. съ съотвѣтствени допълнения като подготовително учение за дескриптивната геометрия“ трѣба да се изхвърли и времето, що се хаби за това, да се употреби за по-хубаво изучаване на планиметрията (всѣка минута по-вече, употребена за конструктивни планиметрически задачи, е отъ голѣма полза за развитието на учениците).

Единъ недостатѣкъ въ програмата по математика както въ IV. и въ V. кл., тъй и въ другите, намираме въ стилизацията ѝ. Програмата не трѣба да взима видъ на конспектъ, но пакъ въ нея трѣба всичко съществено да бѣде споменжто: нѣща, които се подразумѣватъ, трѣба да се изхвърлятъ; материалътъ трѣба да бѣде систематически сгруппиранъ и колкото е възможно ясно и точно опрѣдленъ. За това не е лесно да се състави програма, която да отговаря напълно на тия условия; трѣба и въ това отношение да се обсъжда. Ето защо ние прѣдлагаме въ края на тая статия като основа за разискванье единъ проектъ за програма по математика.

Прѣди да дойдемъ до програмата за VI. и VII. кл., нека споменемъ тука едно твърдѣ важно обстоятелство, което ако и да не стои въ непосредствено отношение къмъ програмата, но има голѣмо влияние върху нейното изпълнение. Въ нѣкои гимназии даватъ алгебра и геометрия въ единъ и същи класъ на двама различни учители. Това е една двойна грѣшка. Алгебрата и геометрията ако и да сж по форма различни, въ тяхъ трѣба да прониква единъ и същи математически духъ, за да се постига единство въ общото математическо образо-

вание на ученицитѣ; тия двѣ дисциплини въ много пунктове се досѣгатъ, проникватъ една въ друга, показватъ едно взаимно дѣйствие, което би могло да добие голѣмо педагогическо значение, само ако тѣ сж съединени въ рѣцѣтъ на единъ учителъ, и то не само въ отдѣлнитѣ класове, но въ цѣлата горня гимназия, т. е. едни и сѣщитѣ ученици да начеватъ въ IV. кл. математиката съ единъ учителъ и да каратъ съ него до свършѣнка на гимназията. Когато алгебрата и геометрията се прѣподаватъ отъ двама различни учители, въ единъ класъ въ тѣхъ ще се проявиватъ индивидуалнитѣ качества на учителитѣ: единиятъ отъ тѣхъ ще кара по-бърже, другиятъ по-бавно, единиятъ може да бѣде по-строгъ въ математическото доказване, въ сѣжденията, въ изискванията си, другиятъ по-повърхностенъ, единиятъ ще разваля това, което другиятъ ще се мѣчи да прави. Но раздѣлянето на въпроснитѣ дисциплини между двама учители прѣдстави и едно практическо неудобство, което не трѣба никакъ да се прѣнебрѣгва. Когато именно двата прѣдмета сж съединени въ едни рѣцѣ, учителътъ може да се разполага съ врѣмето, опрѣдѣлено за тѣхъ тѣй, каквото тѣ да се развиватъ паралелно; той може, когато потрѣба, да употрѣбѣва по-вече врѣме ту за единия, ту за другия прѣдметъ; той често може да упражнява ученицитѣ по алгебра чрѣзъ геометрически задачи и обратно, което е отъ неоспорима полза. Всичко това при двама учители е невъзможно: единиятъ въ тоя случай ще си знае алгебрата съ 3 часа, другиятъ—геометрията съ два часа седмично, и двамината ще си каратъ работата единъ отъ други независимо. Прѣдвидениятъ материалъ по математика въ IV. и V. кл., както и въ другитѣ класове, може да се прѣкара съ успѣхъ, само когато въ всѣкой класъ работи единъ учителъ; въ противенъ случай е нужно числото на часоветѣ да се увеличи поне съ по една единица въ всѣкой класъ, независимо отъ това, че учителитѣ за успѣшното прѣподаване и въ тоя случай пакъ ще трѣба постоянно да се споразумѣватъ.

Въ VI. кл. по сегашната програма се изучаватъ: алгебра, стереометрия, праволинейна тригонометрия, за които се опрѣдѣлятъ 6 ч. седмично; освѣнъ това къмъ програмата е притурена забѣлѣжката: „прѣдъ видъ на голѣмия материалъ по геометрия, може прѣзъ послѣднитѣ или първитѣ мѣсеци на учебната година тая частъ отъ математика да се минува съ по 4 ч. седмично“. Наистина, материалътъ въ тоя класъ е значителенъ, и за да се мине той съ успѣхъ, трѣба да се

употрѣби по-вече врѣме. 6-тѣ часа, прѣдвидени въ програмата и усиленн въ началото или въ края на годината, сѣ единъ тежъкъ товаръ за ученицитѣ покрай многобройнитѣ имъ други занятия; като се прѣмѣсти обаче дескриптивна геометрия въ второто полугодие на VI. кл., оставатъ въ първото полугодие три часа свободни, чрезъ което ученицитѣ се облегчаватъ твърдѣ много, за да могатъ по-охотно да се занимаватъ както въ училището, тъй и дома си. Ако прочее измѣненіята, които прѣдложихме да станятъ по дескр. геометрия, се приематъ, тогава врѣмето, прѣдвидено за математика въ VI. кл., не ще да е вече товаръ на ученицитѣ, които сигурно ще изучатъ тогава тоя прѣдметъ по-основателно. Една мѣхнотия въ VI. кл. прѣдстави съвмѣстното почване да се изучаватъ тритѣ математически части (алгебра, стереометрия и тригонометрия). Разнообразието въ материяла по тия части, което до сега още по-вече се увеличаваше и съ дескриптивна геометрия, смутява ученицитѣ, и по-слабитѣ отъ тѣхъ се забъркватъ съвсѣмъ. Тая мѣхнотия може лесно да се прѣмахне, като се взематъ прѣзъ първата половина на годината само алгебра и стереометрия, а тригонометрия се остава за втората половина. Съ по 3 часа седмично отъ алгебра и стереометрия може да се вземе по-голѣмата частъ отъ материяла на тия прѣдмети, тъй че останалото отъ алгебра да може да се довърши въ послѣднитѣ мѣсеци съ по 2 часа, а останалото отъ стереометрия съ по 1 часъ, употребяванъ повече за упражнения и повторение. Съ това тогава оставатъ за тригонометрия прѣзъ второто полугодие 3 часа, съ които тя напълно може да се прѣкара. Да се почва и систематически да се изучава тригонометрия отъ началото на годината, не е необходимостъ. За физика е нужно наистина да знае ученикътъ, какво е синусъ, косинусъ и тангенсъ на единъ ъгълъ, но за тая цѣль е достатъчно да се даде на ученицитѣ най-простото опрѣдѣление на тия тригонометрически функции, като се разгледа правоъгълниятъ триъгълникъ, за което сѣ достатъчни само нѣколко часа.

Съ 3-тѣ часа прѣзъ първитѣ мѣсеци и 2-та прѣзъ послѣднитѣ мѣсеци на годината за алгебра, употребени съ умѣние, може да се мине твърдѣ хубаво не само прѣдвидениятъ материялъ, но и нѣкои малки допълнения. Пие сме именно на умѣние, да се прибавятъ къмъ материяла по алгебра и елементарни понятия за максимумъ и минимумъ. Като се разглеждатъ неопрѣдѣленитѣ управления, триномътъ отъ II. ст., могатъ да се развиатъ твърдѣ лесно понятията

за измѣняемо, за функция, за вариациитѣ на тая послѣдната и най-голѣмитѣ и най-малки стойности, прѣзъ които тя минава. Задачитѣ по максимумъ и минимумъ, добръ подобрани, сж толкова интересни и важни, че ученицитѣ съ особна ревностъ ще ги работѣтъ.

Въ VII. кл. за математика сж опрѣдѣлени 4 часа седмично; тука се минаватъ алгебра и сферическа тригонометрия. Въ тоя класъ ние сме на мнѣние, да станѣтъ по-голѣми промѣнения. По алгебра, за да се мине биномиялната теорема въ общия си видъ, както прѣдвижда програмата, се иска много врѣме, което би могло да се употрѣби съ несравнено по-голѣма полза за другъ материялъ. Ние сме на мнѣние, да се ограничи тая теорема само въ случая за цѣли положителни стѣпени, за който случай и да се изведѣтъ главнитѣ основни свойства на биномиялнитѣ коефициенти. Въ фигурнитѣ числа тѣй сжщо никакви излишества да не се допусчатъ, както правѣтъ нѣкои господа, които минаватъ цѣла теория на висшитѣ аритметически редове. По теорията на вѣроятността самата програма прѣдвижда най-голѣми ограничения. По сферическа тригонометрия сме на мнѣние съвсѣмъ да се съкрати и да се редуцира въ видъ на едно прибавление къмъ праволинейната тригонометрия; за цѣлитѣ на гимназията е достатъчно отъ сферическа тригонометрия да се знаѣтъ само формулитѣ за правоѣгълния сферически триѣгълникъ и пеговия реципрокъ, както и само основнитѣ съотношения между странитѣ и ъгловетѣ на общия сферически триѣгълникъ. Тия сж съкращенията, които ние прѣдлагаме, за да може да вземе мѣсто въ гимназията другъ математически материялъ, който е отъ голѣма важностъ както за развитието на ученицитѣ, тѣй и за да могѣтъ да слѣдватъ курсѣтъ по физика, който ние прѣдлагаме да се мине въ VII. кл. (вижъ Б. II., кн. III.). Да се запознаѣтъ ученицитѣ съ основитѣ на теорията на границитѣ, съ понятието за безконечно малки, съ сумираването на безконечни малки величини, както и съ първитѣ елементи отъ аналитическа геометрия, е необходимо за изучаването на механиката; то разширява при това въ широкъ размѣръ кръгозорѣтъ на ученицитѣ, които именно чрѣзъ тоя материялъ добиватъ едно понятие за обширната областъ на математиката и нейната важностъ за напредъка на човѣшката култура.

Ем. Ивановъ.

IV. КЛАСЪ

5 часа седмично

I Алгебра.

1. Прѣгледъ на основнитѣ дѣйствия съ абсолютни (остествени) тѣла; обобщение понятieto за число чрѣзъ въвеждане положителни и отрицателни числа (алгебраически или релативни числа). Опрѣдѣление на сборъ, разлика, частно и стѣпень на алг. числа. — Геометрическо прѣдставление на алг.-тѣ числа и на дѣйствията съ тѣхъ.

2. Алгебраически изражения и дѣйствия съ тѣхъ.

3. Основни теореми върху вѣдмостѣта на числата. — Основни дѣйствия съ прости и десетични дроби, тѣхното взаимно прѣвърщане, обяснение на съкратеното умножение и дѣление.

4. Отношения, пропорции и тѣхно приложение.

5. Уравнения отъ I ст. съ едно неизвѣстно; разискване на рѣшенята.

II Геометрия (планиметрия).

1. Основни геометрически понятия. За правата и жгѣла; видове на жгѣла; паралелни линии. Праволинейна фигура: трижгѣльникъ, четирижгѣльникъ и многожгѣльникъ; кръгъ, образуването му и основнитѣ му свойства.

2. Послѣдователно учение за трижгѣльника, четирижгѣльника; общи основни свойства на всѣки отъ тия три рода фигури, частни свойства на специалнитѣ видове трижгѣлници и четирижгѣлници; теореми за сходността и подобieto, теореми и конструкции, що произлизатъ непосредствено отъ теоремитѣ за сходността и подобieto.

3. Теореми върху вписани въ кръга и описани около него образи, секантна теорема и нейнитѣ най-важни приложения. Взаимно положение на два кръга, общи тангенти, рѣшение на задачи по досѣганieto.

V. КЛАСЪ

5 часа седмично

I Алгебра.

1. Уравнения отъ I ст. съ двѣ и по-вече неизвѣстни.

2. Опрѣделение на корень. Дѣйствия съ корени. Стѣпени и корени съ дробни показатели. Стѣпени и корени на алг. изражения и на десятични числа. Понятие за ирационално и имажинарно число. 3. Квадратни ур. съ едно неизвѣстно. Уравнения отъ по-висока ст. съ едно неизвѣстно и най-прости системи отъ двѣ уравнения съ двѣ неизвѣстни, които се рѣшаватъ съ квадратно уравнение.

II Геометрия.

1. Плоско съдържание на праволинейни фигури. — Теореми, що произлизатъ отъ сравнението на фигури по плоско съдържание (теореми на Питогора, Карно, отношение на подобни фигури, отношение на трижгѣлници съ общъ жгѣлъ, Птолемева теорема). — Прѣобразуваня на фигури въ други равни по съдържание. Дѣление на една фигура въ дадени отношения.

2. Построение на алг. изражения.

3. Измѣрване дължината на окръжността и частитѣ ѝ; плоско съдържание на кръга, сектора и сегмента.

4. Трансверсали въ трижгѣльника, теореми на Менелауса и Цева. Най-забѣлжителни точки въ трижгѣльника.

5. Хармонически точки и лжчи; свойства и употребение на пълния четирижгѣльникъ.

6. Стѣпенъ на точка относително кръга; стѣпенна линия, стѣпененъ центъръ, снопъ окръжности.

7. Полюсъ и полара относително кръга.

8. Точки и оси на подобieto на два и три кръга. Общо рѣшение на Аполоновитѣ досегателни задачи.

Заб. — Материялтѣ подъ точкитѣ 4, 5, 6, 7 и 8 трѣба да бѣде съотвѣтно приложенъ въ по-важни конструктивни задачи.

VI. КЛАСЪ

6 часа седмично

I Алгебра

1. Логаритми и тѣхнитѣ основни свойства. — Логаритмически системи. — Устройство и употребѣние на логаритмическитѣ таблици. — Приложения на логаритмитѣ въ смѣтаніята въобще, както и за рѣшение на по-прости трансцендентни уравнения.

2. Аритметическа и геометрическа прогресия. — Прѣсмѣтане на ренти и амортизации.

3. Неопрѣдѣлени уравнения отъ I степенъ съ 2 неизвѣстни.

4. Запознавание съ ортогоналната координатна система; координати на точка; уравнение на правата; — понятие за функции; графическо рѣшение на едно неопрѣдѣлено уравнение отъ I ст. съ едно неизвѣстно.

Графическо прѣдставление въ ортогоналната коорд. система на тринома $y = ax^2 + bx + c$. Най-голѣмо и най-малко значение на тоя триномъ. Рѣшение на по-прости задачи отъ максимумъ и минимумъ.

II Геометрия.

а) Гониметрия и тригонометрия.

1. Опрѣдѣление на гониометрическитѣ функции и на тѣхнитѣ взаимни зависимости. Основни формули за функции на сборъ и разлика на два жгла (джги), на двоенъ жгълъ. — Логаритмически таблици на гониометрическитѣ функции и употребението имъ; прѣобразуване на гониометрическитѣ формули въ видъ удобенъ за логаритмиране. — Рѣшение на нѣкои по-прости гониометрически уравнения

2. Рѣшение на по-важни задачи въху трижгълниците, четирижгълниците и многожгълниците посредствомъ гониометрическитѣ функции на жглитѣ имъ.

3. Извеждане основнитѣ формули на правожгълний сферически трижгълникъ. Синусната теорема за общий сферически трижгълникъ. Подходящи упражнения.

b) Стереометрия

1. Основни теореми върху взаимното положение на прави помежду имъ на прави и равнина, на двѣ равнини

2. Основни свойства на тѣлесния жгълъ (кжтъ) съ обръщание особено внимание върху поларния (трисѣенъ жгълъ). Сходностъ и симетрия на тѣлесни жгли.

3. За тѣлата въобще; правилни тѣла, Айлерова теорема.

4. Основни свойства, повърхностно и кубическо съдържание на призмата (съ особено разгледвание на паралелопипеда), пирамидата, прѣсечената призма и пирамида.

5. Подобие на пирамидитѣ и правилнитѣ тѣла.

6. Образуване на конуса и цилиндра; основнитѣ имъ свойства; измѣрване на повърхностното и кубическото имъ съдържание.

7. Кжлбо, сегментъ, секторъ, поясъ, най-голѣми кржгове, сферически трижгълникъ. Измѣрване повърхността и кубическото съдържание на кжлбото и неговитѣ части.

VII. КЛАСЪ

4. часа седмично.

1. Пермутации, вариации и комбинации на дадени елементи безъ повторение и съ него. Развиване цѣла положителна степенъ на бинома; основни на биномиялнитѣ коефициенти; фигурни числа.

2. Основни опрѣдѣления и теореми изъ теорията на вѣроятността въ свойства свързка съ комбинаторни упражнения.

3. Начални понятия за безконечно малки, граници, безконечни редове.

4. Извеждане уравненията на кржга, елипсата, параболатата и иперболатата въ ортогоналната координатна система; аналитическо доказване на основнитѣ свойства на тия криви. Уравненията на тангентитѣ и нормалитѣ.

Заб. — Материяльтъ подъ 3—4 трѣба да се почне отъ началото на учебната година съ два часа седмично паралелно съ материяла подъ 1—2.

ДОМАШНА ХИГИЕНА

ОТЪ Д-РЪ Ф. ГЕБЕРЪ

(Продължение отъ кн. V.)

Трето писмо.

Всѣкидневниятъ нашъ печатъ често се впуска въ изслѣдвания отъ специално наученъ характеръ, тъй щото всѣки сега е запознатъ съ словата „бактерия“, „бацилла“ и често ги споменува безъ да има достатъчно ясно понятие за тѣхното значение. Това е произвело въ публиката единъ видъ възбуждение, безпокойство, като се мисли, че всичкитѣ микроорганизми, всичкитѣ бактерии въобще само за това и съществуватъ, за да прѣслѣдватъ бѣдното човѣчество и да му причиняватъ болѣсти и смъртъ, но такъвъ възгледъ е съвършено неоснователенъ.

Бактериитѣ игражтъ въ природата твърдѣ важна роля, и още е въпросъ — дали растенията и животнитѣ би могли да съществуватъ безъ тѣхъ. Тѣ способствуватъ за гниенито на огромната маса мъртва материя, която въ противенъ случай би се натрупала до невѣроятно количество; микроорганизмитѣ я разлагатъ на прости елементи, необходими за съществуване на растенията. Жизненото кръгообращение, което се извършва между растенията и животнитѣ, и за което споменахме въ прѣдишнето си писмо, щѣше да бѣде недовършено, даже невъзможно, и растенията щѣхъ да изнурижтъ почвата, ако тия дребнички организми не ѝ доставяхъ безпрѣстанно нови хранителни вещества. Отлѣчванията на хората и животнитѣ, падналитѣ листѣ, увѣхналитѣ растения, милиардитѣ трупове на животнитѣ, отъ най-малкитѣ до най-големитѣ, не ги разлагахъ и прѣобръщахъ въ ония прости химически съединения — въглекиселина, амониякъ, минерални соли, — които служжтъ за храна на растенията. Всичко това, което ние наричаме шупване, гниене, разлагане, — всичко е резултатъ на дѣятелността на

бактериитѣ. Бактериитѣ сж много малки по размѣритѣ си. Както е извѣстно, тѣ сж невидими съ просто око, и голѣмината имъ се движи отъ единъ микромилиметъръ и по-малко до 6 или 8, т. е. отъ $1/_{1000}$ до $6/_{1000}$ отъ обикновенъ милиметъръ. Съ такива нищожни размѣри тѣ произвеждатъ такава грамадна работа, каквато човѣкъ не може и да си помисли. Това тѣ дължатъ изключително на извънредната си способностъ за размножаванье — способностъ, каквато мѣчно можемъ си въобрази. За да ви дамъ поне приблизително понятие за способността на размножаваньето имъ, ще ви кажж, че отъ една гѣбичка въ 24 часа може да произлѣзатъ отъ 12 до 15 хиляди индивида (личности). Въобще тѣ се размножаватъ по най-простия способъ, чрѣзъ дѣление на клѣткиѣ, тѣй щото отъ единъ индивидъ се отдѣля другъ сжщо такъвъ индивидъ. За втория способъ на размножаванье чрѣзъ спори не ще говоримъ тукъ, тѣй като ще иде надълго. Тукъ ние трѣба да споменемъ нѣщо за условията на живота на микроорганизмитѣ, което е необходимо да знаемъ, ако искаме да разберемъ влиянието имъ върху човѣшкия организъмъ. Както видимитѣ съ просто око растения върху земната повърхностъ могатъ да растжтъ само на извѣстна почва, едни на варовита, други на песачлива, както едни отъ тѣхъ могатъ да растжтъ само въ топълъ, други — само въ студенъ климатъ, тѣй и бактериитѣ за развиваньето си се нуждажтъ отъ опрѣдѣлена почва и опрѣдѣленъ климатъ. Ако тѣ намерижтъ благоприятни условия, намѣстятъ се и се размножаватъ съ нечувана бързина, а ако не намерижтъ съответни условия, тѣ едва могатъ да съществуватъ или пъкъ съвършено загинватъ. Както растенията измѣняватъ и изнураватъ почвата, върху която растжтъ, тѣй и бактериитѣ измѣняватъ срѣдата, въ която никнжтъ. Тѣ я разлагатъ на съставнитѣ ѝ елементи, отъ които една частъ употребяватъ за поддържаньето си, а излишкжтъ отлжчватъ, съ една рѣчь — тѣ вършжтъ сжщата размѣна на веществата, както растенията и животнитѣ. Ние сега ще видимъ, каква важна роля игражтъ продуктитѣ отъ тая размѣна въ инфекционнитѣ болѣсти у човѣка.

Температурата, въ която могатъ да се развиватъ бактериитѣ, не е еднаква за различнитѣ видове. По-вечето отъ тѣхъ се нуждажтъ отъ 8 до 32 градуса по Реомюра и, ако пѣма такава температура, тѣ загинватъ; други могатъ да живѣжтъ и въ по-низка температура: тѣй, нѣкои видове живѣжтъ при точката на замръзваньето, а други прѣнасятъ

много висока температура. Въобще може да се каже, че температурата на закипването убива всичките бактерии. Освен това, бактериите загиват или от това, че ги притъснява другъ някой видъ, който се размножава по-бърже и имъ отнема храната, или от това, че тѣ сами изнуряватъ почвата, върху която живѣятъ. Тѣ загиватъ още, както видѣхме, отъ много висока или много ниска температура и най-послѣ отъ извѣстни химически ядове. Особена важностъ има това обстоятелство, че, както ще видимъ по-послѣ, много бактерии, заедно съ другите продукти отъ собствената си размѣна на веществата, отлжчаватъ и такива ядове, които сж смъртоносни и за самите тѣхъ.

Както вече забѣлѣзахме, бактериите се дѣлятъ на много видове или родове, които иматъ различно влияние върху здравето ни. По формата имъ дѣлятъ ги на микрোকки — прости, кръгли клѣтки, които се срѣщатъ по една или по двѣ, бацили — малки прави или мало прѣгнати прѣчици, и спирали — извити, като витло, прѣчици. За нагледностъ уприличаватъ тия три главни видове на билиардна топка, на карандашъ и на оттулникъ (тирбушонъ).

Отъ наша гледна точка, ние различаваме най-напрѣдъ два голѣми класа: бактерии, които способствуватъ за гниенето и които могатъ да се размножаватъ само върху мъртва органическа материя, и паразити — бактерии, т. е. тия, които намиратъ най-добритѣ условия за съществуването си въ живия организъмъ на животното и човѣка. Само по себе си се разумѣва, че за насъ е много по-важенъ послѣдниятъ класъ, ако и бактериите да ни причиняватъ много вреда именно съ това, че разлагатъ принаситѣ ни. Не сж рѣдки случаите на отравяне отъ сирене или наденици. Но, изобщо, бактериите, които причиняватъ гниенето, сж благотѣлни за насъ. Вслѣдствие на бързото имъ размножаване, тѣ се стрѣматъ да завладяватъ почвата на други по-вредни за насъ видове и съ това ги правятъ безвредни. Между паразитите трѣба да различаваме тия, които постоянно причиняватъ болѣзнени явления и всѣкога една и съща болѣстъ: тѣ се наричатъ патогенни (болѣзотворни) бактерии, и тия, които като че нѣматъ никакво вредно влияние на организма. Тия послѣдните се намиратъ постоянно въ голѣмо количество, напримѣръ, въ устата на човѣка.

Прѣди сж приемали, че всичките бактерии сж отъ единъ видъ, но че тѣ сж причинявали различни болѣсти споредъ влиянието на външните условия. Но сега е доказано, че

по-вечето болѣсти се пораждатъ отъ присѣтствието на опрѣдѣленъ видъ бактерии, че за всѣка една болѣсть има особени бактерии и тия бактерии, присадени на чувствителенъ къмъ тѣхъ организъмъ, причиняватъ всѣкога една и съща болѣсть. Това се доказва чрѣзъ присаждањето на тѣй наречената чиста култура, приготвена по слѣдния способъ: съ единъ видъ отъ тия гѣбички присаждатъ нѣкое животно, послѣ отъ него присаждатъ друго животно, и тая процедура се извършва послѣдователно на много животни, догдѣто най-послѣ остане само единъ видъ безъ смѣсъ отъ други бактерии.

До сега сѣ добрѣ извѣстни болѣзнотворнитѣ микроорганизми, които причиняватъ гнилото разлаганье, сибирската язва, червенката, холерата, туберкулозата, титанусътъ; съ голѣма вѣроятностъ сѣ указани микроорганизмитѣ на бѣлодробнитѣ възпаления и на дифтерита; прѣдполага се, ако и на вѣрно още да не е доказано, сѣществуваньето на микроорганизми въ блатната трѣска, рака и клоническитѣ сгърчвания. До сега не сѣ изолирани въ чисти култури гѣбицитѣ, които произвеждатъ извѣстни заразители болѣсти, съединени съ надкожни изринвания, като шарката, лещенката, скарлатината, но влиянието на тия гѣбици е тѣй постоянно, щото откритието имъ зависи отъ техническитѣ усвършенствувания.

Пѣтицата, по които тия болѣзнотворни гѣбици попадатъ въ човѣшкия организъмъ, сѣ разнообразни. Тѣ могатъ да се прѣнесатъ чрѣзъ непосредственото допиране съ болнитѣ, както за лещенката и скарлатината, или влизатъ въ организма заедно съ храната и питиета, както за холерата и тифа, или пъкъ се намиратъ въ отлѣчванията на пациента и отъ тукъ попадатъ въ почвата и въздуха, гдѣто се прѣобръщатъ на прахъ, и могатъ да попаднатъ въ организма на здравъ човѣкъ чрѣзъ дишаньето, както за туберкулозата.

Въ всичкитѣ тия случаи, ако гѣбицитѣ намѣрѣжгъ благоприятна за себе си почва въ организма на новия домовладѣлецъ, тѣ, както казахме, твърдѣ бърже се размножаватъ.

Но вие ще кажете, че ако това размножаванье дохожда до такива грамадни размѣри, то всѣкой, който заболѣе, трѣба да умре или, въ краенъ случай, болѣстѣта не трѣба да се прѣкратява. Вие имате пълно право; тѣй и щѣше да бѣде, ако благодѣтелната природа не ни е снабдила съ многочислени срѣдства, за да се защищаваме отъ тѣхъ, и не се е погрижила, щото силата на бактериитѣ, подобно на ръста на дърветата, както се казва, да не стига до небеса.

Прѣди всичко здравиятъ организъмъ енергично противу-стои на влизанъето и разпространението на бактериитѣ; неповредената кожа не пропуца бактериитѣ, многочисленитѣ трип-тливии епителии — косменцата на слезнитѣ (лигавитѣ) цини — страбчватъ неканенитѣ гости и ги изхвърлятъ навънъ; най-послѣ навѣрно е доказано, че нормалната здрава кръвъ е най-силниятъ ядъ за бактериитѣ и може да унищожи грамадно количество гѣбици, които вече циркулиратъ въ организма.

Кѣмъ това се присѣдинява още едно обстоятелство. Азъ вече ви казахъ, че продуктитѣ отъ размѣната на веще-ствата на бактериитѣ сѣ сѣщи ядове. Тѣ причиняватъ въ заразителнитѣ болѣсти тия тежки симптоми на отравянье, отъ които твърдѣ основателно ние толкова се боимъ. Но тия ядове сѣ еднакво вредни и на самитѣ гѣбици, както и на човѣшкия организъмъ. Щомъ като натрупуванъето имъ достигне до из-вѣстни прѣдѣли, тѣ убиватъ самитѣ възбудители на болѣстята. Това именно е причина, че цѣлъ редъ тѣй наречени инфек-ционни болѣсти иматъ напълно опрѣдѣленъ, както се казва, типиченъ вървежъ, който се свършва въ опрѣдѣлено врѣме, зависяще отъ влизанъето и умирањето на микроорганизмитѣ, вслѣдствие образувавшиѣ се продукти отъ размѣната на веще-ствата.

Дойдохме сега до най-важния практически въпросъ. Какво може да се прѣдприеме противъ тия страшни врагове на нашето здравие?

Ние можемъ по три способа да се защищаваме отъ тѣхъ: стараемъ се да ги държимъ по-далечъ отъ себе си, да имъ побъръваме да влизатъ въ организма ни; стремимъ се да ги унищожимъ или да ги направимъ безвредни и най-послѣ грижимъ се за увеличаванъето на свойствената ни съпроти-вителна сила, тѣй щото самиятъ организъмъ да излѣзе по-бѣдителъ въ борбата съ тѣхъ.

За примѣръ на първия способъ може да ни послужи антисептическото гледание на ранитѣ. Ранитѣ гноясватъ само тогава, когато попаднатъ въ тѣхъ отвѣнъ болѣстни възбу-дители. Ако можемъ да припятствуваме на това — което може да се постигне, като се държи раната чиста и като се закрива съ такива вещества, напримѣръ, съ чиста вата, които не пропуцатъ бактериитѣ, — то раната заздравя безъ да гноеа и по-скоро, отколкото това се е мислило прѣди за възможно. И тѣй, чистотата, измиванъето раната съ проста или сапунена вода сѣ достатъчно дѣйствителни срѣдства за отстраняванъето многочисленитѣ болѣстни възбудители. Разу-

мѣва се, че това може да се приспособи само кожата върху и слизната ципа на устата и носа.

Ако пъкъ бактериитѣ сѣ вече проникнали въ организма ни, то можемъ да се опитае да ги убиемъ. Върху живъ човѣкъ не може да се употреби нито много висока, нито много низка температура; за това и се ограничаваме само съ химически сръдства, между които едно голѣмо количество сѣ дѣйствително вѣрни; ще спомнѣмъ тукъ само най-употрѣбителнитѣ отъ тѣхъ: карболовата киселина и сублиматътъ.

За примѣръ да вземемъ пакъ гледанѣто на една вече заразена рана. Като употребяваме горѣказанитѣ сръдства, т-е. като ги привързваме по антисептическия способъ, ние дѣйствително можемъ да унищожимъ вече вмѣкнжитѣ се болѣзнотворни зародиши и да припятствуваме за по-нататъшното имъ разпространение въ организма.

По тоя сѣщи начинъ и нѣкои лѣкарства дѣйствуватъ и втрѣ въ организма. Ще спомнѣмъ по-извѣстнитѣ отъ тѣхъ: хининъ, каломель, салицилова киселина и креозотъ.

Въ живъ организмъ можемъ да унищожимъ гѣбичкитѣ само съ извѣстни прѣдпазвания, но когато работата е за унищожаванѣто имъ вънъ отъ организма, можемъ свободно да дѣйствуваме. Искамъ да кажѣ за дезинфекцията на жилищата, която трѣба необходимо да се извършва слѣдъ всѣко инфекционно заболяване, за да се прѣдпазятъ живущитѣ въ тѣхъ отъ заразявания. Но за да бѣде дезинфекцията дѣйствителна, трѣба да се извършва отъ свѣдуци хора или въ краенъ случай въ присѣтствието на лѣкаря, за това и се одържамъ отъ подробното ѣ описание. Ще забѣлѣжж само, че ако стѣнитѣ сѣ облѣпени съ книги, трѣба внимателно да се изчистятъ съ сръдата (мекото) на хлѣбъ; мобилитѣ, дюшетото и всичко, което може да се мие, се измиватъ съ силенъ карболовъ или сублиматовъ разтворъ; килимитѣ, пердетата и пр. се гуждатъ въ дезинфекционенъ апаратъ, гдѣто тѣ въ продължение на нѣколко врѣме се държатъ подъ 80 градуса гореща пара. Тия прѣдмети тѣй дезинфектирани, могатъ пакъ да се употребяватъ; въ противенъ случай бактериитѣ могатъ да си останатъ въ тѣхъ и да запазятъ жизнеността си цѣли недѣли и мѣсеци.

Опушванията, които прѣди се употребявахъ много, сѣ съвсѣмъ безполѣзни.

Сега остава да разкажемъ и за третия способъ борба съ възбудителитѣ на болѣститѣ, — за увеличението на съпротивителнитѣ способности на организма. Той е по-важенъ отъ

другитѣ способности. Ние видѣхме, че е много трудно да отдалечимъ бактериитѣ отъ нашето тѣло, и рѣдко ни се удава да ги убиемъ; за това и третия способъ има голѣмо значение. Ние можемъ да увеличимъ способността на организма ни за самозащитаване съ разумно и съобразно хигиеническитѣ изисквания живѣене, съ внимателно чистене, съ често миене и капане; при това трѣба до колкото е възможно по-вече да се ползуваме съ прѣсенъ въздухъ, да заякчаваме тѣлото си, да избѣгваме всичко, което е вредно, особено да не злоупотрѣбяваме съ тютюна и спирта и да се грижимъ внимателно и за най-нищожнитѣ рани и възпаленията на слизнитѣ ции, въ които могатъ да се вселѣтъ бактериитѣ. Ако при това се погрижимъ за строгата чистота на всичко, което ни окръжава, за чистотата на дрѣхитѣ ни, на жилищата ни, — бактериитѣ, както и другитѣ паразити, отъ нищо не се боѣтъ тъй, както отъ въздуха и чистотата, — то ний ще извършиме всичко, което е възможно, за да се прѣдпазимъ отъ нахлуванѣте на болѣстнитѣ възбудители или, ако това се окаже невъзможно, поне ще помогнемъ на организма да надвие вмѣкнжлитѣ се въ него врагове.

Въ заключение трѣба да укажж на тоя своеобразенъ фактъ, че се срѣщатъ личности, даже цѣли раси, които не сж прихващатъ отъ нѣкои заразителни болѣсти, и че по-вечето хора, които сж прѣкарали единъ нѣтъ тия болѣсти, като напимѣрь шарката, скарлатината, за дълго врѣме, а нѣкой пѣтъ и за всѣкога сж избавени отъ повторно заразяване. До сега още не е обяснено, коя е причината на това неприхващане. Но най-важното въ практическо отношение е това обстоятелство, че е възможно изкуствено да се направѣтъ хората неприватливи къмъ нѣкои болѣсти. Ако вземемъ чиста култура отъ нѣкой видъ бактерии или — въ други случаи — тѣхнитѣ продукти и да ги разредемъ до толкова, щото да не могатъ да дѣйствуватъ отровно, или ако чрѣзъ послѣдователни присаждания на тия бактерии върху нѣкое неприватливо отъ тѣхъ животно измѣнимъ свойствата имъ и послѣ ги присадимъ върху хората, тогава тия послѣднитѣ и да заболѣжтъ, скоро оздравѣтъ, а слѣдъ това за дълго врѣме, нѣкога и прѣзъ всичкия си животъ, не прихващатъ даннитѣ болѣсти. За примѣрь може да ни послужи присажданѣто на шарката. До сега само това послѣдното е имало пълненъ успѣхъ и заслужва безусловно оправдание, защото отъ една страна заболяванията и смъртността отъ шарката сж твърдѣ много, а отъ друга — вредата, причинена нѣкой

пътъ отъ присажданъето, се случва рѣдко и е незначителна и прѣдъ видъ на благотворното влияние на присажданъето тя не може да се вземе подъ внимание.

Освѣнитъ това правила сж опити да лѣкуватъ бѣсътъ чрѣзъ присаждане. Откритието на професора Коха, което възбуди вниманието на учения свѣтъ, има сжщо за цѣль не само да лѣкува туберкулозата, но и да направи пациентътъ непривратливъ къмъ по-нататъшно заразяване. Сега се правятъ опити за присаждане на дифтерита и титануса и, както се вижда, ще иматъ успѣхъ. Но тъй като тия опити не сж дали още вѣрни резултати, затова и ние нѣма да говоримъ за тѣхъ; и да дадѣтъ даже благоприятни резултати, не ще ни избавятъ отъ горѣизложенитѣ обязанности, необходими за прѣдпазванъето ни отъ заразяване.

Д-ръ Р.

Естествениятъ хлѣбъ.

Съ въпроса на естествения хлѣбъ най-много се занимава американскиятъ медицински печатъ. Като има за цѣль хигиеническата храна, той особено прѣпорѣчва естествениятъ хлѣбъ, т. е. оня, въ чието приготвяне влизатъ всичкитѣ съставни части на житото. По тоя важенъ прѣдметъ ние занимае слѣднитѣ бѣлѣжки отъ наблюденията на д-ра Гопардъ.

„Отъ петдесетъ години насамъ се захванѣ въ Америка една реакция въ полза на истинската храна противъ фиктивната. И това породѣ вѣчната борба на укрѣпителното противъ раздразнителното, на естествениятъ срѣдства противъ изкуственитѣ, на въздръжността противъ безмѣрността.

Въ Америка въпросътъ взе много по-остръ характеръ, отколкото въ другитѣ страни, и то защото тамъ материалнитѣ спънки сж много по-голѣми, а чрѣзмѣрното развитие и борбата за животъ сж безпощадни.

Д-ръ Грахамъ разбра, че неговитѣ съотечественицитѣ сж изложени на голѣма опасностъ за едно бързо израждане, за паданье отъ това, че се злоупотрѣбаватъ и изчерпятъ тѣхнитѣ физиологически сили. Прѣдъ лицето на растения успѣхъ на Спирта подъ всичкитѣ му видове, прѣдъ видъ на голѣмата сума дѣятелность, която волно и неволно трѣба да се развие чрѣзъ минцитѣ и мозъка на неговитѣ съотечественици, той искаше да възстанови достоинството на едно отъ първитѣ укрѣпителни и хранителни нѣща — житото.

Такава една претенция изглежда простодушна; по при това пѣма нищо по-малко наивно, по-сериозно и по-важно отъ нея. Тукъ наивността е у консуматора, който мисли, че яде хлѣбъ, когато въ сжщностъ яде едно неопредѣлено, съмнително произведение, по-близко до скробѣлата на перачкитѣ, отколкото до хранителното и здравото истинско жито.

Между естественото жито, което се зърни подъ диканитѣ, и гиздавия хлѣбъ, който е изложенъ по роскошнитѣ прозорци на пекаритѣ, се намира прѣффинениятъ човѣкъ съ своето специално изкуство, изкуство да разваля онова, което е чисто, да поврѣжда онова, което е здраво, и да разпелява онова, което е полезно.

Така житото, прѣди да се удостои да ни служи за храна, подлага се на три изпитания, съ които обиратъ, прѣмахватъ отъ него всичкитѣ му природни свойства.

На първъ погледъ казаното до тукъ се вижда, като да е прѣувеличено. но слѣдъ малко размисляне всѣкой се присъединява къмъ мнѣнието на автора, който е употребилъ най-рѣзки бон, за да може по-добрѣ да повлияе върху чувствата и разума на своитѣ читатели.

На въпроса, кои сж тия три страшни изпитания, на които се подлага тая първостепенна и всемирна храна, австорътъ забѣлѣзва слѣднитѣ три така наречени прѣчистения.

Първото се състои въ това, че грижливо се отдѣлятъ трицитѣ, — най-хранителната и най-богата частъ съ соли и диястаза.

Второто е слѣдствие на нашия изтънченъ, прѣффиненъ вкусъ, който ни прави да дириме бѣлтъ хлѣбъ.

За да се получи бѣлтъ хлѣбъ съ тѣй-нареченитѣ усъвършени мѣлници, унищожава се кората на зърното, която съставя истински хранителното богатство на житото, защото тя съдържа въ периферичнитѣ си части материята, що дава боя на житото, жичкитѣ на жилава (gluten), т. е. азотнитѣ вещества; съ други думи, солитѣ и мазнитѣ ароматични вещества.

И така колкото се отива къмъ срѣдата на зърното, толкова пропорцията на жилава, на солитѣ и ароматътъ се намалява, и частиятъ бѣлтъ хлѣбъ се състои почти изключително отъ скробѣла: той съдържа само 90 % отъ споменатитѣ вещества, като не се смѣта, че на тоя хлѣбъ, който се прави отъ такава скробѣла, за да придадѣтъ шупливостъ, мекостъ и мѣхнатостъ, прибавятъ барабой.

Третото изпитание, което д-ръ Гопардъ приема като углавно, се състои въ това, че се подквася тестото, — споредъ него всѣка изкуствена фериментация е една химическа операция, и като такава съмнително е, дали е полезна за здравето.

„Прѣфинеността на хлѣбарското изкуство, като се прибави“ къмъ изкуството на тъй нареченитѣ усѣвършени мѣлници, правятъ да сме не само ненаситени, но още ни и тровятъ.

Чиститѣ раси се хранятъ и продължаватъ да се хранятъ съ неферментирано зърно. Отъ тоя слой на човѣчеството излиза чистата и простонародна кръвь, която замѣстя изнемошѣлата кръвь на всѣкой народъ. Най-якитѣ селяци се хранятъ по-вечето съ пита, отколкото съ хлѣбъ. Въ Франция употребяватъ червенково жито, въ Шотландия — овесъ, въ Италия — полента отъ царевица, между славянитѣ — варено просо, на истокъ — оризъ.¹⁾

Такава е храната на здривитѣ стомаси; това е храната, както я дава природата“.

Така най-сетнѣ, споредъ доктора Гопардъ, който е по своему единъ вегетариянецъ — излиза, че прѣфинениятъ хлѣбъ въ градоветѣ е несмилателенъ, той е хлѣбъ два пѣти убиванъ: първо, когато се прѣвърща зърното на брашно та отстранява най-хранителната частъ и прѣвърща скробѣлното зърно на прахъ, и второ, когато всичко това се допълня съ прѣсиленото ферментиране чрезъ квасъ. Това послѣдното му изважда и послѣдната жизнена сила, защото паразитътъ (квасниятъ) завдига всичко, което докопа.

Не служи на цѣльта си д-ръ Гопардъ съ теорията за дѣйствието на кваса. Ние разбираме това другоаче и върваме, че става изреденъ домашенъ хлѣбъ, приятенъ и хранителенъ, като се направи съ брашно, на което трицитѣ съвсѣмъ да не се отдѣлятъ, и като се подкваси съ пшениченъ квасъ. Ние сме напълно съгласни съ него, когато е въпросъ за ония брашна, на които прибавятъ синъ камъкъ или варъ.

По въпроса за трицитѣ ние ще прѣведемъ всичко, което съобщава Гопардъ.

„Въ сегашно врѣме, като се говори за трици, подразбира се изметъ. И понеже всичко, което си е изгубило довѣрието, губи и своето публично право, така и трицитѣ унесени отъ потока на паданъето си, сж останѣли не само прѣзрѣни отъ

¹⁾ Заб. отъ прѣв. — Авторътъ много прѣувеличава и се отклонява отъ истината било въ етнологическо, било въ хигиеническо отношение.

множеството, по и осѣдени. Съ тѣхъ хранѣтъ само животнитѣ, и самиятъ селянинъ, който гледа прѣдъ очитѣ си трицитѣ, какъ ставатъ на много литри месо, не помисля, че ако се прѣвърнѣтъ въ негово употребienie, ще му принесѣтъ по-вече, отлолкото месото, което продава. Човѣкътъ е единъ владѣтель, когото често заслѣпява самото му величие!

Римскиятъ салдинъ, който черпѣше силитѣ си главно отъ житото, се задоволяваше да отдѣля чрѣвъ своята рѣчна мелница (хромель) само едритѣ шушлопи. Арапинътъ приготвя своятъ по прѣдание кускусъ съ незатегнѣти мелници, които само наедно строшаватъ зърното, което прѣдварително се мокри и изсушава. Както римлянинътъ, тѣй и арапинътъ изхвърля само най-повърхната епидермична ципа; а ние, като образовани хора, изхвърляме всичко, абсолютно всичко, което би поврѣдило на бѣлотата на брашното.

Ние изхвърляме: чурупкитѣ (вѣнкашната обвивка), кожицата или повърхностната корица; околвръстната ципа или мекиятъ перикарпъ, най-послѣ самиятъ зародишъ, който се състои отъ коренчето, пѣпката и прѣградкитѣ. Едноврѣмешниятъ черенъ хлѣбъ съдържаше по-голѣмата частъ отъ околвръстната ципа и ядката; но сегашнитѣ усъвършени мелници оставятъ за храна на човѣка само париспермата или ядката, т. е. скробѣлната материя съ тѣй наречения протегливъ жилавъ, който е най-мекъ и малко укрѣпителенъ, върху който по-малко сж дѣйствували слѣнчевитѣ лъчи. Трѣба да се обявява непрѣстайно, при всѣки даденъ случай, за да се научи всѣкой и да се убѣди, че тая ядка отъ житото, ако и да съставя най-голѣмата частъ отъ него, е при това най-слаба откъмъ хранителностъ. Всичкитѣ азотни вещества, които не сж клейкави, мазнитѣ и ароматичнитѣ масла, най-важнитѣ соли не се намиратъ въ ядката, и, като отдѣляме само ядката, ние ги губимъ. Тия вещества възбуждатъ и подкрѣпѣятъ нашитѣ органи и тѣ сж не само полезни, но и необходими, и тѣ мжно могатъ да се замѣнятъ съ друга храна“.

Д-ръ Гопардъ излага твърдѣ ясно въпроситѣ, що се отнасятъ до приготвянето на хлѣба.

1-о. Отъ издириянията на Меже-Мориесъ върху естествения квасъ на житото, другоиче наречени житна диястаза, наименувана цереалинъ, излиза, че тая послѣдната се намира въ трицитѣ.

2-о. Споредъ Пейанъ житниятъ квасъ е опя, който разтопява скробѣлата, като я прѣобрѣща на декстринъ, и който

прави тестото да възниква; то е същиятъ она цереалинъ, който той нарича дѣйствующето вещество на житото.

3-о. Трицитѣ дѣйствуватъ ползотворно върху стомаха, като улесняватъ дѣйствието на смилателнитѣ сокове върху хранителнитѣ вещества; същото улеснение правятъ и въ червата.

Ако трицитѣ, не смлѣни ситно, не могатъ да се понасятъ отъ нѣкои деликатни стомаси, тогава, като се има прѣдъ видъ тѣхната полза, тоя недостатокъ може да се прѣмахне, като се смелѣтъ твърдѣ ситно.

Слѣдствията, казва авторътъ, отъ ситното смилане на трицитѣ, се подразбиратъ.

Въ тоя случай реформата на Грахама за храната се допълня, и това твърдѣ лесно може да се приложи на практика. Тогава ще паднатъ различнитѣ мнѣния по въпроса на Грахамовия хлѣбъ. Едни го приготвятъ споредъ правилата, сир. безъ квасъ и безъ соль. Тоя хлѣбъ бива сбитъ и твърдъ, и всѣки не може да го яде. Други измѣняватъ естествениятъ хлѣбъ на Грахама, като прибавятъ малко тестѣнъ квасъ. Така приготвениятъ хлѣбъ не е до толкова здравъ, нито пъкъ вкусенъ, но се дѣвче лесно, и за това по-вече хора могатъ да го ядатъ. Други прибавятъ още и малко соль; но сольта си пѣма мѣстото въ естествения хлѣбъ, защото тя, като дѣйствува силно върху вкуса, губи донѣйдѣ си приятниятъ вкусъ на истинския хлѣбъ. Но ония, които прибавятъ соль, турятъ и квасъ, та това послѣдното поправя сольта. Други освѣтъ сольта и кваса прибавятъ и малко млѣко. Но това вече не трѣба да се счита като хлѣбъ.

Наистина естествениятъ хлѣбъ съ едрината на трицитѣ си пада малко дебелашки, и особено ако не е приготвенъ грижливо. И тия, които го поправятъ, като отдѣлятъ по-едритѣ трици или като прибавятъ други нѣща, съвсѣмъ губятъ значението на естествения хлѣбъ. Естествениятъ хлѣбъ не се пуждае отъ приправки, достаточна е трицитѣ да бѣдатъ ситно смлѣни. Хлѣбътъ ще бѣде всекога еднакъвъ, а не както това се случаваше съ подвасения хлѣбъ — единъ день да бѣде сбитъ и твърдъ, на другия день шупливъ, споредъ произвола на температурата и ферментацията. Съ естествения квасъ на житото, тоя, който се памира въ трицитѣ, първото условие на ферментацията се добива, и тоя квасъ е достаточенъ и не съставя отрова.

Отъ хигиеническо гледище, никой не може тъй да оцѣни здравословното и лѣковно значение на естествения хлѣбъ,

освѣтъ ония, които сж захванѣли да се хранѣтъ съ него; но тѣ сж за сега твърдѣ малко. Колкото бѣлиятъ хлѣбъ е неприятель на стомаха, толкова естествениятъ хлѣбъ е приятель; колкото единѣтъ е слабъ, толкова другиятъ е силенъ. При първия хлѣбъ тѣлесното храненѣе слабѣе, а при естествения се прѣобразува.

А отъ економическо гледище почвата е още по-здрава.

Работникѣтъ трѣба да се храни съ добъръ хлѣбъ, а не съ количета. Бѣлиятъ хлѣбъ малко или много се приближава до количетата и е направенъ за устата, а не за стомаха и кръвѣта. Работникъ не може се крѣпи само съ количета, трѣба къмъ него да прибави и месо и спиртъ.

Авторѣтъ, като привлича вниманието на колежитѣ си отъ лѣкарското съсловие, ангажирва ги да се заинтересуватъ и да се увѣрѣтъ сами въ полезността на естествения хлѣбъ, и като припомня, че повечето болести произлизатъ отъ лоша-вата, недѣйствителна, изкуствена и нездрава храна, кани ги да се опълчатъ за борба противъ това зло и свършва съ тия думи: „Нека стане възможно да се каже за лѣкаря отъ санитарно гледище, че той е пастиръ на народа“.

Д-ръ А. Д. П.

КНИЖНИНА.

I. РЕЦЕНЗИИ.

Хуанъ-Радоилъ. — Списанието „Мисль“ донесе въ 2. книжка отъ III. си година, стр. 156—163., едно произведение отъ П. П. Славейковъ, онасловено „Радоилъ“ и изложено въ форма на драматическо дѣйствие. Въ IV. книга на „Български Прѣгледъ“, стр. 143—147., П. Н. Даскаловъ излѣзе да покаже, че „Радоилъ“ не е нищо друго, освѣнъ побългаренъ „Хуанъ“ на английския поетъ Валтеръ Проктеръ отъ началото на нашия вѣкъ. Прѣдъ своитѣ доказателства, че „Радоилъ“ и „Хуанъ“ сж едно и сжщо произведение, г. Даскаловъ бѣше помѣстилъ нѣколко остри сжждения, въ които се корѣше г. Славейковъ за непростена постѣпка; — редакцията на „Бълг. Прѣгледъ“ изостави тия сжждения, и въ края на бѣлѣжкитѣ на г. Д. постави своя бѣлѣжка, дѣто допущаше за случая съ „Радоилъ-Хуанъ“ само едно нехайство отъ страна на г. С., и обръщаше вниманието на читателитѣ върху лошия тозъ обичай въ нашата книжнина. По поводъ на тия бѣлѣжки на г. Д. и на редакцията, г. С. изпраща до подирната слѣдното писмо изъ Липиска, което желае да се напечата тукъ.

„До почитаемата редакция на „Бълг. Прѣгледъ“.

Прочетохъ въ IV. кн. отъ Вашето списание подбивътъ върху моята драматична баллада „Радоилъ“.

Никакъ не ме очуди откритието на Америка отъ г. Даскалова, но ми докривя, че Вие не (сте) провѣрили глаголението на тоя искренъ човѣецъ, както казва Сервантесъ, прѣди да му дадете мѣсто въ списанието си и да напишете бѣлѣжката отъ своя страна. Изложението на сценитѣ и фразитѣ, по руский прѣводъ на „Хуанъ“ отъ В. Проктера, сж прѣведени и натъкмени тѣкмо тѣй, както е уйдисвало на негова милость.

Азъ нѣмамъ навикъ да крпя кога прѣвождамъ или се ползувамъ отъ тоя или она писателъ; въ това могатъ веѣкого увѣри бѣлѣжкитѣ при монѣ стихотворения¹⁾, а сжщо и факта че азъ съмъ оригинални стихотворения — като напр. „Шарки“ — често печатамъ като прѣводи.

¹⁾ Първа книга отъ тѣхъ се печата и тамъ всички потребни бѣлѣжки ще сж вкупомъ на лице. — (До сега тѣ още не сж излѣзли, и намъ, както и другиму, не е възможно да се отнасяме и къмъ бѣлѣжкитѣ, съ които г. С. ще да ги е сподирилъ).

Ако критиката иска да дири подобна прилика между драм. произв., каквото господство му е намѣрилъ, то прѣдъ нея нѣма нищо да се покаже оригинално. Така взето, моя „Радоилъ“ е приличенъ не само на „Хуанъ“ но и на хероитѣ на всички драми и драматич. сцени въ които става дума за любовъ, злоба, честъ, убийство, — за които почти нищо ново не може се каза, и за които казанитѣ днесъ отъ едного думи сж повторение или ехо на думи казани вчера отъ другиго. Това може да не е извѣстно само г. Даскалову — Hans Dampf in allen Gassen — и той въ качеството си на невиненъ човѣецъ, както пакъ Сервантесъ казва, може да открие още нѣколко Америки. —

Ако редакцията на „Бълг. Прѣгледъ“ иска повече обяснения за такива въпроси, като въпроса за прѣвода на моя „Радоилъ“, азъ мога да и дамъ нѣколко примѣрни илюстрации изъ европейската литература.

II. II. Славейковъ.“

Както се види отъ това писмо, г. С. никакъ не се чуди, че между негова „Радоилъ“ и „Хуанъ“ на Проктера е открито таково поразително подобие, и се оправдава прѣдъ укора за непростена постъпка съ това, че — 1. не е неговъ обичай, да падава нѣщо за свое, когато то не е негово; 2. подобие то между „Радоилъ“ и „Хуанъ“ е докарано отъ г. Д., като сж размѣстени сценитѣ и измѣнени думитѣ отъ руския прѣводъ на произведението на Проктера; 3. таково подобие може да се намѣри и между много оригинални произведения отъ европейската литература, въ които основната идея е тъждествена.

Редакцията на „Б П.“ не се съмнѣва и сега, че г. С. нѣма затаичанъ да си припише чужди произведения; но за случая, разкритъ отъ г. Д., тя все пакъ мисли, че г. С. си е допусналъ наистина едно непростено нехайство. Подобие то между „Радоилъ“ и „Хуанъ“ не е докарано отъ българскитѣ думи, съ които г. Д. прѣдава руския прѣводъ, или отъ нѣкакво размѣстяне на сценитѣ, които имаме и у Проктера: то си сж ществува въз основа на чисто вътрѣшни моменти. Хуану се втѣлпила мисълъ, че жена му общува съ прѣлюбодѣецъ; — така и на Радоила. Минимиятъ прѣлюбодѣецъ, когото тайно крие Хуановата жена Олимпия, е неинъ братъ, когото гони инквизицията; — и прѣлюбодѣецътъ, когото крие Радсилова Неда, е братъ на майка ѝ баба Сева, когото гонятъ зарадъ богомилство. Безуменъ отъ своята ревнивость, отъ силата на подозрѣнието, Хуанъ пробажда Олимпия, и когато научва отъ нежъ, зарадъ кого, пробажда и себе си; — така и Радоилъ съ Неда. Колкото и да е странно, че и българскиятъ Момчилъ се крие у Неда отъ религиозно гонение, а не — да речемъ — отъ политическо (— то е въ живота ни нѣкакъ по оправдано!), все пакъ би могло да се каже, че концепцията на г. Славейкова за мъстъ върху съпруга отъ подозрѣние за невѣрностъ още не е достатъченъ доводъ, че и произведението, въ което е тя реализувана, е сжщо съ произведението на Проктера, дѣто е реализувана сжщо такава концепция; но у г. Славейкова цѣлниятъ планъ на „Радоилъ“,

цѣлата му композиция е тъждествена съ плана, съ композицията на „Хуанъ“: ето дѣ има право г. Даскаловъ, и тамъ се е съгласила съ него и редакцията на „Б. П.“ Вънкашна мѣлва, че Олимпия прибира у себе тайно едно лице, възбужда у Хуана подозрѣнието, че жена му поддържа прѣстѣпни любовни връзки, и го докарва до рѣшение за жестока мѣстъ: както иде една нощъ отъ вѣнъ у дома си, той се спира въ градината, прѣтопява всичкитѣ си тревоги и съмнѣния въ едното взето рѣшение, което и изпълня. И у Радоила сѣмето на ревността е людска мѣлва, и рѣшението за мѣстъ противъ Неда е сключено въ градината. До Хуана, и до Радоила въ градината се явява слуга; — при Олимпия е другарка Бьянка¹⁾, а при Неда баба Сева. При тая еднаквостъ на всичкитѣ главни части отъ плана на двѣ произведения, които освѣнъ това сж и отъ досущъ еднаква концепция, мжчно е да се говори, че тѣ сж никнжли независимо едно отъ друго, защото и на личната инвенция на двата имъ автора остая вече съвсѣмъ нищожно поприще за различие. Това различие въ „Хуанъ“ и „Радоилъ“ се свежда само къмъ обстоятелствата, че баба Сева е Недина майка, а не дружка, и Момчилъ е неинъ братъ, а не братъ на Радоиловата жена; че Радоилъ прѣди да се рѣши да убие Неда, убилъ е вече Момчила, а братътъ на Олимпия я чака въ замъка, безъ да знае, че тя и Хуанъ сж вече мъртви; и че Неда е убита въ стаята си, а Олимпия въ градината. При дадената еднаква идея за мѣстъ отъ подозрѣние въ любовна измѣна и при даденитѣ едни и сжщи лица, взаимни отношения и обстоятелства да се мотивира и извърши тая мѣстъ, естествено е и да се изкаже всичко това горѣ-долу съ еднакви мисли, ако не и съ еднакви думи въ двѣтѣ отдѣлни произведения. И г. Д. е изтъкнжлъ въ своитѣ бѣлѣжки едно срѣщу друго нѣколко мѣста изъ „Хуанъ“ и „Радоилъ“, дѣто думитѣ и мислитѣ напълно се изравняватъ. Може би г. Д. се е спрѣлъ по-вече върху тая страна отъ подобieto между „Хуанъ“ и „Радоилъ“, отколкото върху вжтрѣшнитѣ моменти на тѣхната концепция и композиция, които той все пакъ споменува накратко; но ако г. С., и то съ право, не би искалъ да даде важностъ на подобieto въ думитѣ и мислитѣ, той не би могълъ да направи това за подобieto въ мотива, плана и извършанъето на „Хуанъ“ и „Радоилъ“. Когато Хуанъ обявява на Олимпия, че тя ще загине отъ негова ржка, той ѝ натяква, че билъ наистина безуменъ да вѣрва ней, която вече три пжти си е допускала измѣна: еднжжъ, че го лжчала съ любовта си, а се омжжила за другиго; втори пжтъ, че отлюбила тоя други, който умрѣлъ убитъ (— убилъ го тайно Хуанъ) и се привързала пакъ къмъ Хуана; и трети пжтъ сега, като крие у себе си единъ чужденецъ. Хуановитѣ думи — „я былъ безумнымъ, какъ тебя утратилъ три раза измѣнившая!“ — сж изразени у Радоила въ сжщата ситуация така: „грѣхъ троенъ на душата ти лжжи: любовь — душа ми що скова въ омаи, съ блазънъ — що ми разумътъ смрачи, и измѣна — що

¹⁾ По едно недоразумѣние г. Даскаловъ прѣхвърлилъ това име върху ората на Олимпия.

отново моя мечъ на кървава расправа пакъ извади⁴. Какво значи тука „отново“? Радоилъ не показва нийдѣ, да е проливалъ и по-прѣди кръвъ зарадъ любовта на Неда, както е пролѣлъ Хуанъ зарадъ любовта на Олимпия; неговата „нова“ расправа не може да се отнася и къмъ извършеното вече убийство на Момчила, защото то е неотъемна частъ отъ сегашната мѣстъ за измѣна. Явно е, че Радоилъ говори по подражание на Хуана безъ дѣйствителни причини; и само за да говори като него, той прави и отъ омайната любовъ на Неда тежъкъ грѣхъ, когато тъкмо да нѣмаше у нея такава любовъ, Радоилъ ще можеше да я обвинява въ тежъкъ грѣхъ — за студенина! Наистина, заслѣпениятъ отъ страсть разсѣждѣкъ намира виновностъ тамъ, дѣто тя само му се чини, но въ поетическитѣ произведения всѣко обвинение отъ страна на страстьта трѣба да бѣде достатъчно оправдано отъ нейно становище, а Радоиловото обвинение въ страстна любовъ и въ поводъ за нова кървава расправа е лишено отъ основа, възможна за първия случай и дѣйствителна за втория. Тия наши разсѣждения влизатъ вече въ одѣнка на подробности отъ инвенцията и композицията на „Радоилъ“; обаче съ тѣхъ още по-вече се потвърждава, какъ подирниятъ се е копираля по „Хуанъ“. Какъ различно дѣйствуватъ на пр. думитѣ за молитва, насочени къмъ Олимпия въ оригинала „Хуанъ“, и къмъ Неда въ копието „Радоилъ“. Радоилъ стои съ мечъ въ ръка въ същата прѣдъ Неда и казва: „моли се; грѣхъ въ молитви искупи; защото за разкайване врѣме нече да ти остане“. Прѣди това между него и нея не ставатъ никакви обяснения: като стоялъ отвѣнъ до прозореца, Радоилъ зачулъ, какъ Неда „го“ чака, и веднага влиза да се разправи смъртно за това нейно „чаканье“. А Хуанъ доближава до Олимпия, която на връщане отъ нощна молитва въ църква се спира въ градината за почивка подъ упителния дѣхъ на портокалитѣ и е задрѣмала; Хуанъ вече е увѣренъ, че тя „го“ чака тукъ, пробужда я, напомня ѝ какъ я любилъ, какъ зарадъ нея станѣлъ убийца на първия ѝ мъжъ, и тя сега тъй се подиграва съ любовта му. Олимпия за Бога се чуди на това безумие Хуаново и понича да си отиде; ала той я спира — „останови се! ни шагу!... Кому тебѣ молиться?... я — судья, ты — жертва¹⁾!... Скорѣе на колѣни предъ Богомъ!... Всю правду говори:... любила ты чужестранца этого?...“ Олимпия трѣба да се закълне, да ли е любила оногова, за когото я обвинява мѣлвата, — и тя се заклева съ „да, я люблю его“, — защото той е нейнъ братъ! Тука е рѣшителниятъ моментъ за подозрѣнието на Хуана, който и пронизва Олимпия; а за какво служи молитвата на Неда? Безъ друго тя е внесена тамъ изобщо вмѣсто една молитва на Олимпия, па била тя извършена отъ набожностъ въ църква, или пъкъ е дадена за клетва въ любовъ. Хуанова Олимпия у Проктера е образъ пълненъ, съ очертанъ характеръ на безгранична преданостъ къмъ оногова, съ когото я свързува любовъ или нравственъ дългъ: тя била омѣжена първия пътъ по изричната воля на родите-

¹⁾ Радоилъ: „авъ съмъ съдникъ и обвинителъ“.

литѣ, и хранила длъжно уважение и обичѣ къмъ мъжа си, ако и вече старѣ; тя и слѣдъ смъртта му го брани отъ хули. А щомъ ѝ открива Хуанъ, че самъ е убийцата на тоя свой врагъ, че било измама, дѣто Олимпия повѣрвала, ужъ разбойници го погубили, тя, огорчена и отъ празнитѣ сега обвинения въ измѣна, извиква Хуану: „вы — презрѣнный обманщикъ! вы мнѣ мерзки, донъ — Хуанъ!... Я васъ любила. Скоро вы вспомните какъ я любила васъ; но то была ошибка. Знай я только, что вами нанесенъ ударъ кровавый, я васъ отвергла бы, какъ отвергаю теперь, — на вѣки!“ Срѣщу това Радоилова Неда у г. С. нѣма никакви други чърти по лицето си, освѣнъ тревожно чаканье на закѣнтѣлия мъжъ и ужасъ прѣдъ неговото „безумие“. Може би това ще да е грѣхъ на композицията на „Радоилъ“, на колкото е искалъ той да бжде все пакъ оригиналенъ прѣдъ своя оригиналъ „Хуанъ“. Поради пълния образъ на Олимпия впечатлението отъ постѣпката на Хуана е много по-дълбоко отъ онова впечатление, което произвежда постѣпката на Радоила спрѣмо незнайната Неда; — така ние по-ясно виждаме, че ревнивецътъ съ своята мѣстъ обикновено е несправедливъ и жестокъ, — както е тѣй гениялно изобразилъ това Шекспиръ въ своитѣ Отело и Дездемона.

Нека ни простѣтъ читателитѣ, че влизаме тука въ толкова дълги разяснения, за да покажемъ, че „Радоилъ“ е наистина по всичко копие отъ „Хуанъ“, и че г. С. е пропусналъ да спомене, какъ неговата драматическа сцена е обработена по сжщо такава сцена на Проктера. Отъ подобни разяснения въ сжщностъ за обществото нѣма ни полза, ни врѣда: ако едно произведение има цѣна, малко важи, че било копие, или оригиналъ; ако ли пъкъ е никакво, за спасение нѣма да му помогне никакво име на домашенъ или на чуждъ авторъ. Отъ това, че единъ книжовенъ трудъ тѣба да се припише на своя истински авторъ, печели въ сжщностъ подирнятъ, и разясненията съ такава задача иматъ само литературно-историческо значение; обаче тѣ сж много неприятни, когато ставатъ съ задача, да се откаже на съврѣменно лице правото, да се смѣта творецъ на чуждо произведение. И редакцията на „Б. П.“ не чувствува никакво удоволствие, че е длъжна да се занимава съ подобна задача по отношение къмъ едно поетическо произведение на г. С., който до сега си е заслужилъ вече и доста похвални отзиви за самостоятелни опити въ българската поезия; обаче съ писмото на г. С. тя биде прѣдизвикана да разясни, че не е печатала бѣлѣжкитѣ на г. Д. по слѣпо довѣрие и безъ свое положително мнѣние по случая съ „Хуанъ-Радоилъ“. Само отъ желание да се напусне у насъ тая прѣстѣжнина суета, дѣто чужди трудове се прѣдлагатъ на българското общество съ нови нѣкои дребули за свои собствени, ние обнародвахме реченитѣ бѣлѣжки на г. Д., па ги придружихме и съ свои нѣколко думи: тамъ ние поставихме за урокъ на всички, че не е унижение да даруващъ своята книжнина съ хубави обработки на обадени чужди сюжети, и опрѣдѣлихме своето становище на уважение къмъ г. С. А като се принудихме още единъжъ да потвърдимъ по-обстоятелно и отъ свое име за-

ключението на г. Д. за „Радоилъ“ спрѣмо „Хуанъ“, ще си позволимъ да добавимъ, че всички идеи въ поетическитѣ произведения сѣ вѣчно еднакви или прилични помежду си, но всѣкой оригиналенъ писателъ има за тѣхъ свое схващанье и свое художество за изказъ; че идеята на „Радоилъ“ е схванѣта и изведена досущъ тѣй, както и идеята на „Хуанъ“, и това не може да бѣде проста случайностъ, но влияние поне на силни реминисценции. Онова, което има въ „Радоилъ“ за разлика отъ „Хуанъ“, е повечето въ ущърбъ на художеството; а онова, което е запазилъ „Хуанъ“ въ разлика отъ „Радоилъ“, му служи за по-висока цѣна. Въмѣсто да се даваше на български езикъ такава обработка на „Хуанъ“ по-добрѣ бѣше, да се прѣведе той както е у Проктера. Самъ Пушкинъ прѣведе на руски „Воевода“ отъ Мицкевича, като намѣри, че художеството тамъ е съвършено. И въ това произведение има мѣжъ, който гори отъ подозрѣние за измѣна, и вържилъ се късно нощемъ отъ походъ, отива придруженъ отъ слугата си да отмѣсти на прѣлюбоудѣйцитѣ въ градината; — и тука е все старата идея за ревливостъ, но колко е различна концепцията на Мицкевича отъ концепцията на Проктера: у Мицкевича самъ войводата пада убитъ отъ пушката на слугата си, който трѣбаше да мѣри право въ челото на жена му, а улучва — „по погрѣшка“ — своятъ господарь! За разлика въ концепциитѣ могатъ да се сравнятъ и „Мазена“ отъ Байрона съ тоя образъ у Пушкина; какъвъ е „Прометей“ на Есхила и какъвъ е той у Гете! Всеизвѣстно е, че Шекспиръ е черпалъ повечето сюжети на своитѣ драми изъ стари хроники и народни прикази; — и каква е композицията на тия материяли въ сравнение съ оная художествена сила и сложностъ, подъ които ни се прѣдставятъ тѣ въ неговитѣ обработки: да вземешъ на пр. една народна приказка за „драмъ езикъ“ и да основешъ върху нея „комедията“ „Венетиски търговецъ“, то ще каже да се ползувашъ съ вѣчно еднаквитѣ идеи на човѣшкия духъ за произведения отъ постоянно нова и оригинална поезия! . . .

Редакцията.

Бѣлѣжка за двата прѣвода на „Илиада“ отъ Григоръ Пърличевъ (Вж. „Календарче св. Кирилъ и Методий“ за 1894 г., стр. 34—52: „прѣводътъ на Илиада съ Григоръ Пърличевъ“ отъ К. Величковъ; срв. Б. П., V. 151—152.).

Съ нѣколко кратки думи искамъ да допълнѣмъ свѣденията на г. Величкова за речения прѣводъ на Илиадата, понеже самиятъ ръкописъ на прѣвода заедно съ единъ дълъгъ прѣдговоръ отъ прѣводача се намира въ ръцѣтъ ми. Покойниятъ Гр. Пърличевъ до толкова бѣ обиденъ отъ беспощадната критика на Нешо Бончевъ въ IV кн. отъ браилското „Периодическо Списание“, че не можѣ да се примири съ това и до самата си смъртъ. Прѣзъ 1889 г. на 19. Октомври, като прѣвелъ „Гимнъ Каллимаха и Омира“, той се подписалъ отдолу „Гр. С. Пърличевъ, убитий българинами“. Наистина, скърбно е това, но е истина.

За българската „непросвѣтена“ критика Пърличевъ казва въ споменѣтия прѣдговоръ, че тя удавила много таланти още

въ първия имъ „цѣлтъ“. Той негодува и противъ народа, защото много „наши писатели потърсили подпора у него, и не я нашли“. Но нека оставимъ това на страна и да видимъ, защо е искалъ Пърличевъ да ни даде единъ съкратенъ, или, както го нарекъмъ критикътъ, „остриженъ“ прѣводъ на Илиадата, а не пълненъ, както е въ оригинала. Азъ ще извлѣкж нѣкои цитати отъ тоя прѣговоръ, отъ който ясно ще се види, къмъ какво се е стремилъ прѣводачътъ Пърличевъ и какво постигналъ.

Прѣговорътъ е писанъ въ видъ на разговоръ между критика и прѣводача. Това се отнася къмъ втория прѣводъ на Илиадата. Първиятъ, както се вижда, наистина е унищоженъ. Дълго слѣдъ появяването на критиката на Бончева, Пърличевъ нищо не прѣдприималъ. Послѣ пакъ се заловилъ за работа, и на-ново прѣвелъ Илиадата. Този новъ прѣводъ никакъ не прилича на първия. За туй нѣщо трѣба всички да скърбимъ. Нашата литература съ това се лиши отъ единъ прѣводъ на Илиадата хубавъ, ако и непълненъ.

Пърличевъ почва така:

„— Г-не, чуль съмъ, че Омировата Илиада искашъ да доведешъ до половината отъ обѣмътъ ѝ, и мнозина ти даватъ право: тѣ казватъ, че у Омира има много страници, които и най-пламеннитѣ любители на поезията не ги четатъ, че развитието на книжнината не приема до тамъ велики книги каквито приемаше Омировата епоха, че би било немала полза да се скрати Илиадата и да стане рѣчна книга, че нѣмаме никаква полза отъ дългитѣ и празни разговори, които съставляватъ половината Илиада, че всякъ славянинъ ще чита съ повече интересъ ваший нежелъ всякой другий прѣводъ на Илиадата, че стиховетѣ ви сж лѣсни за читане и помнене, че въ нихъ се намира простотата на Омира и плавността на народнитѣ пѣсни и искуството на художественнитѣ, че можешъ да извлечашъ съзпи, че си доставилъ Ектора много по-интересно лице въ превода нежелъ въ оригинала, че умѣлъ си да разширишъ кръга на поетическитѣ волности, че си удържалъ правилно слоударение . . . съ една дума, че дѣлото Ви ще направи епоха както каза Цариградското „Читалище“.

— Явно е, Г-не, че намѣрението Ви е да критикувате.

— Да, слава Богу, съмъ критикъ; но имамъ ли честь да виджъ Ваший новъ прѣводъ на Илиадата?

— Все сърдечно, Г-не, ето го цѣль.

— Въ пѣсень А съкращението е чрѣзмѣрно.

— Да, защото гнѣвътъ и слѣдствието му трѣба да сж бързи.

— Радвамъ се, че прѣводътъ Ви дише Омирова поезия; все що сте писале е истото; но това не е Омиръ Еллинскій поетъ, но е Пърличевъ българскій поетъ.

— Истина е, че не писахъ за Еллина“.

Отъ тоя разговоръ доста е, струва ми се, да разбере читателътъ, защо е прѣвеждалъ Пърличевъ по такъвъ начинъ Илиадата: 1. той искалъ да махне утекчителнитѣ разговори, „които и най-пламеннитѣ любители на поезията не ги четатъ“; и 2. искалъ да направи Илиадата съврѣменна, за да може „всякъ

славянинът да ѝ чита съ по-голям интересъ“. По-долѣ Пърличевъ казва, защо именно допълнялъ и изоставялъ: „за да стане прѣводътъ по-употрѣбителенъ за народа, за когото се направи“; и послѣ „трѣбваше ли за хатѣра на педантитъ да прѣведе точно вситѣ праздни разговори, които и най-страстнитѣ любители на поезията не ги четатъ? . . . Той (Омиръ) не пита, точенъ ли е, но полезенъ ли е прѣводътъ . . . Знаете ли, какъ прѣведе Флоринанъ Донкишота? Знаете, че и други скратиле Омира? Между всичкитѣ лоши прѣводи (всички бо лоши сж) нѣка се приложи още единъ . . . Агамемнонъ, въсхищенъ отъ юначеството на Тевкра, го въодушевява тако: „Стрѣляй такъ, и прослави отца който те възпиталъ, ако и да му бѣше ти синъ незаконенъ (nothos per eonta)“. Днесъ простено ли е това? Изражения въ Омировий вѣкъ силни, днесъ не сж приети. Други вѣкъ, други нрави. Омиръ оприличава проитѣ не тъкмо съ легови и барсови, но и съ вепри, и съ мухи, и съ осли. Днесъ таки метафори можѣтъ да огрозѣтъ цѣла книга отъ най-приятнитѣ. Но за хатѣръ на критиката ми прѣведохме колкото можно по-вѣрно“.

Ето по какви съображения Пърличевъ съкратилъ и измѣнилъ въ прѣвода си безсмъртното произведение на Омира

Вториятъ прѣводъ на Пърличева, както казахъ и по-горѣ, съвсѣмъ не прилича на първия. Покойниятъ прѣводачъ колкото по-вече се приближавалъ къмъ старостъ, толкова по-вече се обхващалъ отъ идеята за едно общо славѣнско нарѣчие. Подъ влиянието на тая идея той съвсѣмъ измѣнилъ слога. Членоветѣ никакъ не употрѣблява, ако и да е употрѣблявалъ въ първия прѣводъ и третѣ члена, които се говорѣтъ въ Македония. Срѣщатъ се всичкитѣ седемъ падежа; много стари думи и цѣли славѣнски обрати. Тоя прѣводъ по-скоро може да се нарече църковно-славѣнски или руски, но никакъ не български. За любопитство на читателитѣ привеждаме тука двѣ паралелни мѣста отъ първия и втория прѣводъ:

Първи прѣводъ (изъ „Читалище“)

Аѣа
на Илиада

Пѣй ми музо яростъ Ахилева
Тя ми бѣди устрои Еллинѡмъ.
Тя испрати в'адови тъмници
Неброими души юначески
Тя напшти со мяса юначки
Псинѣ гладни и хищнитѣ птици
Се вършѣше воля Зевесова.
По что ради раздоръ да ми вдигнахъ
Юнакъ Ахилъ и царъ Агамемнонъ,
Раагнѣвени другъ противу другу?
Старецъ Хрисисъ Фивосовъ свещеникъ
Гърбавъ иде кждѣ полкъ Еллински
Да избави дщерка заробена.
Старецъ носи откупъ драгоцѣнный.
Во дѣсница държи златенъ скиптеръ
Та на скиптеръ вѣнецъ Аполонѡвъ.
Съзвѣи мокрѣтъ бѣлана му брада.
Милно моли гърци чернооки
А повече царъ Агамемнона:

Втори прѣводъ (изъ ръкописа)

А. Пѣсень 1.
Моръ и Гнѣвъ.

Пѣй ми Музо гнѣвъ неумолими
Ахилея Пелеева сина;
Гнѣвъ, кой гъркъмъ много бѣдъ ус-
троилъ,
В' Адѣ нвзривялъ много душъ юнач-
ныхъ,
Плотъ ихъ сдѣлалъ псовъ и птицъ ло-
витвой:
Зевсова ся воля съвършила.
Что же сварой гибельной сцепились
Витязъ Ахилъ и царъ Агамемнонъ?
Древній Хрисисъ Феба жрецъ почтенный
Сгърбленъ бродить п' стану Аргивянску
Да си дѣщеръ плѣнница искупить:
Старецъ носить искупъ многоцѣнный;
Скиптеръ злата държить онъ в' дѣсницѣ;
А на скиптрѣ вѣнецъ Аполлона;
Милно молитъ гърковъ, а найпаче
Два Атрида пастиря народовъ.

„Да би далъ Богъ да си покорите
Илеона крѣпкий градъ Приямовъ.
Но пустите моя мила дщерка.
Примите откупъ драгоцѣнни
Уважайте Фивосовъ свещеникъ“.

„Богъ би далъ вамъ Троя покорити
И в' отчизна добръ възвратитесь;
Но за искупъ отдайте ми чидо
Уважаая Феба дялновѣрца“.

Както виждатъ читателитѣ първиятъ прѣводъ е по-хубавъ и по-лесно се чете, а вториятъ не само лесно не се чете, но и не прилича на български. Всеславѣнската идея му е била „втѣлпена неизгладимо въ мозгътъ както на балониститѣ идеята, че ще дойде врѣме да пѣтуваме по въздуха“. Тая именно идея, въ чистото осъществение твърдо вѣрваше Пърличевъ, ни лишава днесъ отъ единъ хубавъ прѣводъ на Илиядата. Той пише: „не обезсърчавайте ме; рѣшението ми е твърдо“. И наистина рѣшението му е било твърдо. Той прѣвелъ Илиядата на езикъ ужъ достѣпенъ на всички славѣни. Но това именно е най-жалното, че тоя прѣводъ не е съврѣмененъ както първиятъ и не може „да стане рѣчна книга“. Желателно би било да се потърси първиятъ прѣводъ и, ако по нѣкое чудо е уцѣлѣлъ, часъ по-скоро да се отпечати за да не се изгуби по незнание.

Въ заключение ще прибавѣмъ, че много интересенъ е речениятъ прѣдговоръ: трѣбало би да се отпечата, защото въ него Пърличевъ е цѣлъ съ характера си, стремленията и желанията.

София, 5. I. 1894.

Е. Спространовъ

Къмъ горнитѣ бѣлѣжки. — За характеристика на Пърличева е наистина необходимо да се изнесѣтъ свѣдения, по които да стане и за него възможна една справедлива оцѣнка, защото по всичко се види, че той не е прѣкаралъ животътъ си токо така, безъ да е залѣгалъ и за напрѣдка на българската книжнина, и за национално наше свѣстяване (вж. биографическитѣ бѣлѣжки за него въ „Свѣтлина“, год. III. 1893.)! Та не ли и самъ бѣше най-напрѣжъ по чувства грѣкъ, и спечели дори въ Атина награда за една своя поема на грѣцки, а послѣ съзна своето заблуждение и се положи да го гони и изъ народната маса въ Македония? Неговата автобиография трѣба да съдържа много любопитни и положителни свѣдения откъмъ тая страна, а сѣщо ще бѣдѣтъ не малко ползни и словата му, що е сказвалъ при особни случаи въ Македония, както и прѣдговорътъ къмъ втория ръкописенъ прѣводъ на „Илиада“ отъ Хомера. И за туй ние напълно сподѣляме желанието на г. Спространова по-горѣ, па и на г. Матова и г. Величкова, изказано по прѣди (Б. II, 152), да се напечататъ — както се намѣри за най-добръ — реченитѣ материяли отъ покойния Г. Пърличевъ. Обаче не сме на мнѣние да се печата и цѣлиятъ неговъ прѣводъ на Илиада, както е билъ направенъ първиятъ пѣтъ и образецъ отъ него печатанъ въ „Читалище“, I. 340—344, 374—377, 387—399, 485—492. Първиятъ редакторъ на „Читалище“, г. М. Балабановъ, каза наистина, че прѣводътъ на Пърличева е „хубавъ и гладкъ“, че „нѣма искусство и усилие“ и че ще направи „епоха“ въ нашата литература; насърченъ отъ тая най-висока похвала и самъ прѣ одачѣтъ написа до редактора писмо, въ което изповѣда, че прѣвождалъ свободно, и мисли, че сполучилъ, понеже на-

редилъ стихове пламенни и съ чувство, — „indignor quandoque bonus dormitat Homerus“ — а не останялъ безучастенъ къмъ труда му и новиятъ редакторъ на „Читалище“, П. Р. Славейковъ, който изново хвали прѣводътъ на Пърличева. И при все това тоя прѣводъ напълно заслужи оная оцѣнка на Неша Бончевъ, която накара „Читалище“ да спре по-нататъкъ да го печата, а самиятъ прѣводачъ да го зарѣже съвсѣмъ и да се завземе съ втори, за жалостъ още по-несполученъ опитъ. „Епохата“ въ нашата книжнина не се създаде. Пърличевъ можеше да каже подиръ това въ своя прѣдговоръ къмъ втория опитъ, че българската „непросвѣтена“ (— на Бончева ли?) критика „удавила много таланти още въ първия имъ цвѣтъ“: отъ негова страна то се разбира; ала не бива и ние да заключаваме отъ тия думи, че трѣба въ автора на всѣко дѣло да подозираме единъ талантъ, зарадъ който и да не се изказваме веднага както заслужава дѣлото му. Особно българската литература въ прѣдишно врѣме, както и сега още, се е развивала срѣди такива условия, че каквато критика и да се е упражнявала надъ трудоветѣ на единъ авторъ, ако е билъ той истински талантъ, той не се е убивалъ отъ нея, но пакъ е избивалъ нагорѣ. Работата е, че талантътъ не може да борави и безъ развитие, безъ усъвършенение; — тъкмо безъ тѣхъ той пропада. И Гоголь съгмежда подъ калпака на много простички мужици зародиши на необикновени таланти; па и З. Стояновъ повтори такава мисль въ своитѣ „Записки“, като съжали, че въ лицето на всѣкой нашъ овчаръ или говедаръ линѣе цѣла оригинална философия; обаче такива таланти и философи гинжтъ всѣкой день прѣдъ очитѣ ни, безъ да ги е посрѣщала книжовна критика. Самъ Пърличевъ е чувствувалъ въ себе дарбата да схваща живо поезията, па да може и да я осмъществява, както е направилъ това съ наградната си гръцка поема ‘O ‘Αριστολόγος; но той не притежавалъ и по трѣбното въ случая „развитие и усъвършенение“, да прѣдаде Хомерова поезия на български езикъ. И тая работа иска единъ „талантъ“, една дарба, която не всѣкой владѣе. Пърличевъ искалъ да нагоди старата Илиада за новото врѣме, да изпусне разказитѣ, които увличали елиинитѣ, а насъ вече не тревожатъ, и всичко това да изкаже съ единъ езикъ, който да разбиратъ до нѣйдѣ и другитѣ славѣни; а Бончевъ посочи, че тъкмо съ това е сбъркалъ, като изкаралъ по такъвъ начинъ вече произведение не на Хомера, но на Пърличева. Който отива да чете Хомера, той дири и Хомеровска поезия, която затуй трѣба да му се дава и съ оригиналнитѣ свои качества: български искания въ тая поезия не могатъ да се внасятъ; само българскиятъ езикъ, на който би се прѣвела тя, поради своето особно естество може съ материалната си страна да повлияе и върху нейния изказъ, но сѣщината ѝ при все това трѣба да остане ненакърнена. Строгата оцѣнка на Бончева досѣгаше тая страна отъ прѣвода на Пърличева и — ако щете — отъ неговия талантъ; а отъ такава оцѣнка е далечъ още „да се убива“ и талантътъ на прѣводача да създава събствени свои поетически произведения. Въ онова врѣме, ко-

гато Бончевъ осъди прѣводътъ на Пърличева, нашитѣ вѣстници и списания, па и дружеството „Промышление“ въ Цариградъ, съ петемни очи гледахъ да имъ дойде „нѣщичко“ отъ нѣкъдѣ, да го обнародватъ за полза на българската книжнина; доказателство за това е възхищението на г. Балабанова, който каза и оная голѣма дума за прѣвода на „Илиада“. И Пърличевъ, ако чувствуваше въ душата си напорътъ на поетически идеали, имаше всички възможности да имъ отвори пакъ въ нашата книжнина, като ги фиксира въ поетически форми; той можеше поне да ги осъществи чрѣзъ слово, па нѣка и да останѣхъ въ ръкописъ, както сж ни останали вече и други негови трудове, между които и прѣводъ на Ариостова „Orlando furioso“. Историата на литературата познава таланти, които жестоко сж били притискани отъ външнитѣ условия на своето врѣме, отъ власти и влияния, що сж имъ отнимали възможности и да живѣятъ; и при все това, колкото и да не сж извършили всичко, каквото е общавала дарбата имъ, тѣ пакъ сж прѣдали на потомството творения, по които сж и били оцѣнени като таланти. Между туй за таланта на Пърличева не съществуваше у насъ първото обстоятелство, а второто останѣ да се чака, та дори и до днесъ. А тъкмо днесъ не е врѣме вече да се издава и първиятъ му прѣводъ на „Илиада“: подиръ минутния опитъ на П. Р. Славейковъ и потната жертва отъ врѣме и пари на Ф. Велевъ, ние вкусихме по единъ случайно случилъ се случай и увлѣкателенъ прѣводъ на разпратата между Ахила и Агамемнона отъ Бончева и на раздѣлата на Хектора съ Андромаха отъ Вазова; — подиръ тия строини стихове и тая българска рѣчь ние напразно бихме се мъчили да понесемъ и „волноститѣ“ отъ всѣка страна на прѣвода отъ Пърличева. Ако е работата само „да имаме“ цѣлата „Илиада“, тя ни е доста вече въ жертвата на Велева; ако ли искаме наистина да имаме „Илиада“ каквато трѣба, тагава нека се направи новъ прѣводъ по образа на Бончева или Вазова, и по-добръ отъ самия оригиналъ; — па най-сетнѣ можемъ да искаме „Илиада“ и въ строенъ и звученъ прѣводъ не въ стихове, но въ обикновена, невезана рѣчь, както правятъ сега и руситѣ въ списанието си „Гимназія“, при всичко че си имахъ „класическиятъ“ прѣводъ на Гнѣдича, устарѣлъ вече поради езика си, пѣленъ съ черковнославѣнизми. При тия нови искания да се прѣиздава стариятъ прѣводъ на Пърличева нѣма цѣлъ ни книжовна, ни библиографична.

А. Т.

Ф. Панайотовъ. *Михалъ Варненска повѣсть.* София. Книгопечатница Вълковъ. 1893.

Бѣлински отдавна е казалъ, че посредствеността въ поезията е нетърпима. Още по-нетърпима е бездарността; защото, ако у посредствения поетъ може да намѣрите поне единъ стихъ удовлетворителенъ, у бездарния и това не ще намѣрите. Този послѣдниятъ, лишенъ отъ всѣкакво поетическо чувство, отъ всѣкаквъвъ огънь, не владѣе даже техниката на стиха. Неговиятъ стихъ е грапавъ и безсмисленъ; за да намѣри рима, той изкри-

вява езикътъ, изнасилва го. Той не пише, за да изрази нѣкое накупѣло въ него чувство, да даде образъ на идеи и стремления, които сж го обхванжали. които вълнуватъ гърдитъ му, сърцето му; — не! Той пише за да удовлетвори въ себе си една друга страсть: авторското самолюбие. Това именно самолюбие го крѣпи, то го вдъхновява, то го блазни, то му шепне тихо всеѣки часъ, всеѣка минута: ти си поетъ, ти си чуденъ поетъ, ти пишешъ прѣвѣсно, — печатай!

И слѣдъ нѣкой день въ ржката на читателя пада вече книгата, която чете, чете — и не може да дочете. Неможе, защото нѣма по-усилна работа отъ тази, да четешъ едно бездарно произведение, да се прѣпъвашъ надъ стихове кроени съ мжка, — да четешъ, четешъ и най-сетнѣ нищо да не остане въ главата ти, нищо да не почувствува сърцето ти!

Повѣстьта „Михалъ“ е отъ този родъ. Ние не знаемъ, дали ще има нѣкой читателъ, който да надвие на себе си, и да я прочете цѣла, — толкова е тя безсѣдържателна! А стихътъ ѝ, — уви! Додѣто се издаде тая повѣсть ние просто не вѣрвахме, че може да бждемъ подложени на такава мжка, да четемъ тѣй прѣсплени, тѣй безвкусни стихове. Не би трѣбало да носочваме никакви отдѣлни стихове, защото цѣлата повѣсть е примѣръ отъ лошъ стихъ. Но за да виджтъ читателитъ, до кждѣ може да отиде въ насилието надъ изика оня, който нѣма ни искра отъ поетическа дарба, а пише стихове, ще цитираме само нѣколко стиха, случайно взети изъ повѣстьта.

Фанѣ си кжща въ нѣк' лозаръ,
У Κηρίος Поло
На площадъ „Ченгене Пазаръ“
(Но къмъ то западъ пѣ.) . . (32).

И тѣй по Евтерпи да сме,
Да продължаваме
Да режемъ общото кесме . . (39).

О, рѣдко ѝ нѣщо да ѝ добра
Хазайката у насъ,
Азъ давамъ имъ на вѣкъ хвалба
И пращамъ ги въ Парнасъ . . (47).

Въ единъ миговенъ интервалъ
По навикъ старъ (а детъ) . . (53).

И т. н. Всичкитъ стихове на повѣстьта сж или като цитираниѣ, или по-лоши. За съдържаннето нѣма да говоримъ нищо. Въ такива стихове не може да има и никакво съдържание. За да бжде добъръ поетъ, на автора нѣма да му помогне нито „Золитовия манеръ“, о който се придържалъ той, както изповѣдва въ единъ отъ куплетитъ на повѣстьта си:

За туй придържаме днесъ ний
Золитовий манеръ
Макаръ за много той да бий
На скъсанъ ужъ фенеръ,
Но той, въвъ сжщностъ днесъ за днесъ
По принципъ вѣренъ е

И кат' спектралъ — великъ прогресъ
Въвъ физиката, е . . .

Ето поетически образъ, ето поетическа картина, ето поетически стихъ!

И господинъ Панайотовъ счита повѣстѣта си за „сериозна книга“, и е убѣденъ, че е „добросъвѣстенъ изпълнителъ на замисленото си“, както говори въ прѣдговора!

П. Н. Даскаловъ.

Поменик знаменити ъуди у српскога народа новијега доба. Написао М. Ђ. Милићевић. [I, II, III, IV и V книга. Издава се отъ фонда, завѣщанъ отъ Чупича].

Възражданието на сърбетъ отсамъ Дунава почнува не рано отъ началото на сегашното столѣтие. Туй възраждане много се различава отъ нашето. Ний почнахме съ борба срѣщу духовното чуждо иго, за черковно училищни правдини, а тѣ почнахъ съ борба за политически права.

Отъ 1803 та до 1813 година сърбетъ подъ прѣдводителството на Кара Георги покрихъ своето отечество съ кости, а себе си съ слава. Храброститѣ, самопожъртуванията и доблеститѣ, които ний срѣщаме въ това врѣме, ще свѣтътъ всегда въ новата сърбска история; юнацитѣ, борцитѣ и дѣйцитѣ въ това възстание ще служатъ като свѣтила и образци на грядущето сърбско поколение. Въ 1813 год. всичкитѣ тия борци, юнаци и дѣйци паднахъ въ борба съ грамадна турска войска, която нахлу въ малката Сърбия, а които останяхъ живи, бѣхъ принудени да оставятъ своето отечество. Сърбскитѣ дѣца и моми, заробени се продадохъ по пазаритѣ на европейска Турция. Дойде 1815-та година, и ново възстание пламна подъ прѣдводителството на Милошъ Обреновичъ. Туй възстание се увѣича съ сполука и успѣхъ. Сърбетъ слѣдъ нѣколко годишна борба спечелихъ малки политически права и полунезависима нова държавица. Слѣдъ туй вече почнахъ да работятъ и за своето умствено развитие.

Днесъ Сърбия има едно извѣстно политическо положение и една извѣстна култура. Туй свое положение на днешна Сърбия почива върху коститѣ на падналитѣ герои и върху мирнитѣ дѣла на книжовнитѣ дѣйци. И еднитѣ, и другитѣ сж великитѣ и заслуженитѣ мжъе на Сърбия. Тѣ бѣхъ въ забвение до сега, както сж и нашитѣ въ насъ, и сърбетъ за много малцина знаехъ нѣщо по-подробно, пообширно. Днесъ тѣ сж извадени изъ забвение! Тѣхнитѣ велики и благородни дѣла сж вече открити, напечатани и извадени на свѣтъ. Туй похвално, благородно и тежко дѣло е изврѣшилъ извѣстниятъ сърбски писателъ Милчевичъ съ свойтъ „Поменикъ“.

Въ „поменика“ ний виждаме кратки биографически бѣлѣжки върху живота и дѣлата на всичкитѣ мжъе, които сж спомогнали съ какво-годѣ за възражданието на Сърбия. Пс азбученъ редъ тугъ сж наредени и онѣзи, които съ пушка се борихъ за свободата на Сърбия, и онѣзи, които съ перото въ ржка, съ свойтъ умъ и мисль спомогнахъ за умственното

развитие на сърбетѣ, както и онѣзи които съ своитѣ парични щедри пожъртвувания сж спомогнали, било за политическото освобождение, било за уметственото развитие на сръбското отечество. Тукъ сж наредени 426 такива дѣйци съ различни зания: войводи, прости войници, владици, калугери, попове, поети, учители, списатели, художници, па и чиновници. Г-нъ Миличевичъ не забравилъ да спомѣне и нѣкои отъ хрѣватскитѣ поети и списатели. Туй е единъ трудъ, който, колкото е похваленъ, толко и полъзенъ за сърбетѣ, и ний бихме пожелали, щото чрѣзъ подобенъ на „поменика“ трудъ да се изваджтъ изъ забвение и нашитѣ велики заслужени мъжѣе.

Тоя хубавъ трудъ на г-на Миличевича е интересенъ и за насъ, защото въ него ний намираме интересни забѣлѣжки за нѣкои наши юнаци, които сж пролѣли своята кръвъ и сж положили своитѣ кости за свободата на нашитѣ сръбски братия. Тѣзи наши юнаци до сега въ насъ сж били въ съвършено забвение; трудътъ на г. Миличевичъ ги извадилъ изъ туй забвение и тѣ ще живѣйтъ вѣчно въ сръбската литература. Азъ вѣрвамъ, че тѣ заслужаватъ да живѣятъ и въ нашата. Тѣзи юнаци сж слѣднитѣ.

Кондо бимбаша. Собственното му име Устоянъ = Стоянъ. Споредъ „поменика“ той се родилъ въ Поломско т. н. въ долината на рѣката Ломъ. Билъ е кърджалия и въ 1804 г. е билъ въ четата на Гушанецъ Али-булюкъ-башия. Когато Дахинитѣ въ Бѣлградъ се видѣли притиснати отвредъ отъ сръбскитѣ възстаници, Кучукъ-Али е излѣзнулъ изъ Бѣлградъ и отишълъ къмъ Ягодина, защото тоя край не бѣше още възстанулъ и отъ тамо повика Гушанеца Али да помогне на Дахинитѣ. Той е дошълъ съ 800 свои кърджалии, между които е билъ и Кондо. Между кърджалиитѣ на Али е имало множество българе и, както се види отъ „поменика“ надъ тия българе е командовалъ Кондо. Въ 1806. сърбетѣ били заобиколили Бѣлградъ за да го прѣвзематъ. Тогавъ Бѣлградъ, освѣнъ калето, билъ е обграденъ съ дълбокъ и широкъ хендекъ и въ градътъ се влизало само прѣзъ нѣколко капии. Най-важнитѣ капии сж били Сава-капия и Марушъ-капия. Тия двѣ капии сж назени отъ Кондо. Едвали бихж можали сърбетѣ да прѣвземжтъ Бѣлградъ, ако не билъ имъ помогнулъ Кондо. Като българинъ и християнинъ, въ него се пробудило чувството на омразата срѣщу турцитѣ и той прѣминжлъ съ цѣлата си чета, която се състояла само отъ българе, къмъ сърбетѣ. Колко е помогнало това на сръбското дѣло, познава се отъ това, дѣто слѣдъ три мѣсеци, срѣщу Св. Андрей, сърбетѣ нападнали на Бѣлградъ и сполучили да го прѣвземжтъ. Кондо тукъ игралъ най-важна роль и получилъ петъ тежки рани. Колко е билъ скѣпъ животътъ Кондовъ за сърбетѣ познава се отъ факта, че не само самъ Кара Георги, но и всичкитѣ други старешини сж се интересирали за ходътъ на болестъта му и сж силно желаяли да бжджтъ излѣкувани ранитѣ му. Кондо се излѣкувалъ и въ 1807 година ний го виждаме, че се бие при Ужица, при Дринъ и ходилъ е чакъ до Лозница. Въ 1812 се нарича бимбашия и се испраща като

главатаръ на доброволцитѣ въ Ужичката нахия, за да приготвя нуждното за бой. Прѣди пропаданъето въ 1813 г. Кондо е билъ въ Лозница, дѣто сж го Турцитѣ обиколили били. Той е успѣлъ да излѣзне изъ градътъ съ своитѣ войници, но турцитѣ го забѣлѣжили, погнжали го и го стигнали близо до мѣнастира Т р о н о ш е. Тукъ е станѣла жестока неравна битка, въ която Кондо билъ убитъ. Той е билъ погребанъ край мѣнастирския олтаръ, на брѣгътъ, 40 крачки отъ мѣнастирския кръстъ. Нѣкои казватъ обаче, че Кондо билъ само тежко раненъ, прѣнесенъ въ Зворникъ, дѣто е лѣченъ и оздравѣлъ. Въ 1820 г. е дошѣлъ въ Ужица, дѣто е и умрѣлъ. Туй е по-вѣроятно. Кондо е билъ нисѣкъ, пѣленъ човѣкъ; говорилъ е диалекта Ломски, като замѣталъ малко на сръбски. Знаялъ е още турски и арнаутски. Той е погинѣлъ на 30-годишна възраст.

Жално е, че не се знае нищо за другаритѣ му които сж тоже били българе.

Папаз о г л у. Тоже българинъ роденъ въ село Студенобуче Кутловска (Фердинандовска) околия; билъ поповъ синъ, отъ дѣто е прозванъ Папазолу. И той е билъ съ кжджалинитѣ и съ тѣхъ е дошѣлъ въ Сърбия. Послѣ, когато видѣлъ, че сѣрбетѣ се борѣтъ за своята политическа свобода, като българинъ, не е можалъ да не имъ съчувствува. Той напустилъ кжджалинитѣ, прѣминѣлъ къмъ сѣрбетѣ и се билъ съ тѣхъ срѣщу турцитѣ. Заради храбростта му, той билъ назначенъ бимбашия въ Ч ѣ р н а-р ѣ к а. Той много пѣти съ голѣма чета отъ коняци и пешаци е нахлѣтвалъ дѣлково въ Турция, заробвалъ е богати турци и погубвалъ е онѣзи за които се научвалъ, че сж насилници и притѣснявали раята. Веднѣжъ, когато е било прѣмирие между сѣрбетѣ и турцитѣ, Папазолу е влѣзнулъ въ Турция и направилъ е голѣма пакостъ. Турското правителство се оплакало за тая постѣпка на Русекото и Кара Георги е билъ далъ заповѣдъ никой да не смѣе да прѣминава границата и всѣкой, които погази тая заповѣдъ ще бѣде наказанъ. Папазолу прати въ тая строга заповѣдъ съ 300 души коняници и толко още пешаци и нахлулъ въ софийско поле, дѣто се билъ съ турцитѣ. Тукъ погубилъ единъ турски юнакъ и се върнулъ въ Ч ѣ р н а-р ѣ к а съ богата плячка. Наскоро слѣдъ това той билъ убитъ съ измама отъ нѣкого си Д ж о д а, казватъ по побуждението на хайдукъ Велко и Добринчевъ, които сж завизждали на неговата храбростъ и слава. Сръбскій поетъ Сава Милутиновичъ, който е въспѣлъ почти всичкитѣ борци въ това възстание, въспѣлъ е Папазолу. Туй стихотворение е напечатано въ Сръбиѣнка III стр. 88—97.

Пѣсенъта се почнува :

Лѣуто куне сва бугарска земѣла :
 Душе вам се за ребра припекле,
 Божиѣга не виделе лица,
 Не могле се очистити вечно! . . .
 Рад вас клетвамъ прегрузио људски,
 Устанце вам зајими враѣали се,

Одужит' се никада не могли
 То л' утешит' нутрост плачку игда!
 Од Поломља, из Студенобучја
 Папазоглу чудна јуначина,
 Тко, убити, прегори курварски?!

Ичко Петаръ. Въ „поменика“ не се вижда че е българинъ, а само родомъ отъ Катраници въ Македония. Но въ „мемоаритъ“ на Ненадовича и въ „Южно-славянство“ стр. 569 той се не нарича иначе освѣнъ българинъ. Тоя Ичко Петаръ е билъ драгоманинъ при турското посолство въ Берлинъ. Той е дошълъ въ Бѣлградъ още въ врѣмето на Мустафа-паша (Мустай-паша) и е билъ много близъкъ неговъ приятель. Казватъ че туй тѣсно приятелство между пашата и Ичка произлизло отъ туй, дѣто и двамата сж били франкмасони. Въ 1804 г., когато сѣрбетъ възстанжли, Ичко се съединилъ съ тѣхъ. Както въ първото, така и въ второто възстание Ичко е принесълъ голѣма полза на сѣрбското дѣло като дипломатъ. Той е бивалъ испрацанъ много пжти при турцитъ за прѣговаранне и въ Ц-градъ е уврѣзалъ съ Портата оня договоръ, който е извѣстенъ подъ име „Ичковъ миръ“. Споредъ тоя миръ Сѣрбия е трѣбвала да плаща на Портата 806.000 гроша и да си иматъ свое правителство. Тоя миръ е донесенъ отъ нароченъ пратеникъ и прочетенъ въ скупщината 1806 г. прѣвъ Августъ. Ичко е билъ задържанъ въ Нишъ като заложникъ зараду пратеника турски. Сѣрбетъ не сж приели тоя миръ, и войната изново пламнѣла. Какво е било съ Ичка по-послѣ не се знае, а само туй, че той въ послѣдно врѣме е живѣлъ въ Бѣлградъ. Единъ денъ е билъ повиканъ въ Топчидере, резиденцията на Милоша, на обѣдъ. Слѣдъ обѣда се върнѣлъ въ Бѣлградъ, но едвамъ живъ и слѣдъ нѣколко часа умрѣлъ. Веѣкой е билъ убѣденъ, че е отровенъ. Кои сж били причинитъ на туй злодѣйство никой незнае. Милутиновичъ въ едно стихотворение (Србијнка III 40—42) като въспѣва хубавитъ свойства на Ичко обвинява за неговата смъртъ нѣкои си „Просвѣщенце“, но направо не се спомѣнва името на злодѣца.

Джорджевичъ Герасимъ Шабачки владика. Той е родомъ отъ Видинъ и споредъ „поменика“ по народностъ влахъ. Ний знаемъ, че въ Видинъ нѣма власи, но това не е важно. За насъ интересни сж другитъ свѣдения, а именно, че Герасимъ се училъ въ 1779 г. при даскалъ Цеко, отъ което се вижда, че още въ тоа врѣме е имало училище българско въ Видинъ; нѣма съмнѣние, че туй училище е било килия. Той си останѣлъ съ туй учение и съ него е станѣлъ и владика.

Толкова само мжже срѣщамъ въ „поменика“, било като българе, било като изъ Македония. Ний сме благодарни и за тѣзи осѣждни бѣлѣжки. Не можемъ да не нахвърлимъ г-ну Милутиновичу за едно малко опущение относително хайдукъ Велка. Изъ „мемоаритъ“ и на училищнитъ чиновне ние сме слушали, че на знаменития съборъ отъ сѣрбскитъ войводи въ 1813 г. които се били събрали да размислятъ какви мѣрки трѣбва да вземжтъ прѣдъ

угрожающата опасностъ и когато се рѣшило Краина да се изостави, а особено Неготинъ, хайдукъ Велко се дигналъ и казалъ тѣзи думи: „Главата си давамъ Неготинъ не давамъ“, които думи сж исторически, и, когато пишемъ „поменикъ“ съ цѣлъ на историческии спомѣнъ, да се изоставятъ подобни характеристични изрѣчения на дѣйцитѣ, по моето скромно мнение, значи да правимъ грѣшка.

Прѣди да свършж своитѣ бѣлѣжки върху „поменика“, ще просж позволение отъ мастития сръбски списателъ да спомѣнж още за нѣкои неволни упущения и грѣшки, които се срѣщатъ въ тоя похваленъ трудъ. Въ редѣтъ на знаменититѣ и велики сръбски мжжѣе и дѣйци ний срѣщаме изправени и такива, които нѣматъ и немогжтъ да иматъ такава честь. Така:

Баначанинъ Рельо е изправенъ въ редѣтъ край Кара Георги и хайдукъ Велка само за това, защото е обругалъ Доситея Обрадовича. Поне нити ний знаемъ, нити въ „поменика“ сж указани други нѣкои негови заслуги.

Григоревичъ Вуле е изправенъ ведно край Милошъ и Михаилъ Обреновичи само защото е билъ чибукчия и палилъ чибукъ на Милоша и дѣто послѣ, по заповѣдъ на послѣдния, посѣгналъ върху живота на Шабачкий владика Никшичъ Мелетия, когото той звѣреки убилъ ведно съ още нѣколко душъ като него нехрани майковци.

Теофило е изправенъ край Х. Продана защото е прѣдалъ юнацитѣ въ Х. Продановата буна.

Кучукъ Станка е наредена ведно съ Даничича и Панчича само защото е била наложница на хайдукъ Велко и го служила съ вино и ракия.

Азъ бихъ наброилъ още нѣколко десетини такива лица, които, не само не заслужаватъ да се нарежтъ „знаменити лѣуди“, но още повече тѣхното поставяне въ редѣтъ на знаменититѣ лѣуди, оскръблява священната память на истинскитѣ велики сръбски мжжѣе, които ще свѣтъжтъ въ новата сръбска история, и пѣсни ще се пѣжтъ въ тѣхна честь и память, додѣто трае сръбство и додето „срце за срцемъ уздише“.

Азъ не срѣщамъ тоже въ „поменика“ имената на Светозара Марковичъ, Адама Богосавлевича и други, които въ новата сръбска история сж такива знаменитости, които правжтъ честь на всѣкой народъ. Може би туй е станжло неволно, но то прави непъланъ иначе прѣкрасния трудъ.

Д. Мариновъ.

II. КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЪСТИ.

[Пратено до редакцията на „Български Прѣгледъ“].

„Многоуважаемый Господине,

Извѣстно Ви е, че на 5-й минжлий Декемврий едно събрание отъ български журналисти и литератори рѣши, да се отпразднува петдесетгодишнината отъ появяването на първия български журналъ и избра една комиссия, състояща се отъ г. г. В. Стояновъ, Ив. Евстр. Гешовъ, Д-ръ Ив. Шишмановъ, Ив. Стояновичъ и В. Атанасовъ, на която комиссия възложи да размисли и опрѣдѣли начинътъ, по който да стане това отпразднувание.

Комиссията, слѣдъ нѣколко засѣдания, които има по този въпросъ, дойде до заключение, че за да стане отпразднуването на петдесетгодишнината отъ появяването на първия български журналъ по-тържественно и да има то по-благоотворно влияние върху народа ни, и, отъ друга страна, за да се отдаждътъ заслуженитѣ почести на паметта на първия български журналистъ Фотинова, трѣбва да се вземе за основа слѣдующата программа:

1) Празника да се състои на 10-й Юлий т. г. за да могатъ да взематъ участие въ него и учителитѣ и ученицитѣ, които прѣзъ това врѣме ще бждатъ свободни отъ занятие.

Въ този день да има въ всичкитѣ градове на България молебень за Фотинова и единъ видъ мѣстни народни тържества.

Тържеството въ Столицата да стане по особена программа, колкото е възможно по блестящо, като се поканатъ да присѣствуватъ на него любители отъ цѣла България. За да се даде възможность на повече хора отъ провинцията да дойдатъ въ Столицата въ деньтъ на празника, ще се ходатайствува прѣдъ правителството за организирането, тамъ гдѣто има желѣзница, на увеселителни тренове съ умѣрени цѣни за пажуване.

2) Да се приготви и издаде въ спомѣнъ на Фотинова единъ историко-литературенъ сборникъ отъ оригинални произведения на български писатели, който да се прѣсне на всежду изъ България и да почне да се продава въ деньтъ на празника.

Сборника да се състои отъ 10—12 печатни коли и да се продава съ една нищожна цѣна. Прихода, който се добие отъ продажбата на сборника, да се употрѣби за литературния фондъ, за който се говори по-надолу.

За отпечатването на сборника да се иска пособие отъ г. Министра на Народното Просвѣщение.

3) По случай на празника да се свика въ Столицата единъ съборъ отъ български журналисти и литератори, който да има за задача да обсъди и вземе рѣшения по слѣдующитѣ въпроси: подобряването на нашата журналистика а) въ нравствено и б) въ материялно отношение и образуването на единъ литературенъ фондъ за подпомагане нуждающитѣ се журналисти и писатели.

Събора да има всичко три заседания, отъ които първото на 10-й Юлий, въ деня на празника, слѣдъ обѣдъ, а другитѣ двѣ на другия денъ.

4) На третия денъ слѣдъ празника събора да отиде въ Самоковъ и да присѣтствува при полагането памятна плоча на къщата, въ която се е родилъ Фотиновъ.

Отиванieto на събора въ Самоковъ да стане по особенна за тѣзи цѣль программа и слѣдъ едно споразумѣние съ градския съвѣтъ и учителското тѣло въ този градъ.

Понеже горното рѣшение на комиссията ще се подложи на разгледане и одобряние отъ друго едно събрание пакъ отъ журналисти и литератори отъ цѣла България, което ще се свика въ Столицата въ началото на идущий Февруарий, честь имаме да Ви помолимъ, Многоуважаемый Господине Редакторе, да дадете гласность на това рѣшение въ единъ отъ най-близкитѣ броеве на почитаемия Ви вѣстникъ, и да искажете мнѣнието си по него, за да може този въпросъ да се обсъди и освѣтли прѣди свикването на бѣдъщето събрание.

Приемете, Многоуважаемый Господине Редакторе, увѣрение въ отличното ни къмъ Васъ уважение.

София, 15-й Януарий 1894 г.

Отъ Комиссията“.

Новооткритото „Любословіе“ отъ 1842 година и въпросътъ за петдесет-годишния юбилей на българската журналистика.

До неотколѣ още не подлежеше на никакво съмнѣние, че нашиятъ периодически печатъ си води началото отъ 1884 година. Нашитѣ най-компетентни библиографи, г-да А. Теодоровъ и Ю. Ивановъ, единиятъ съ своя „Книгописъ“, (Сбм. IX и отдѣлно), другиятъ съ своето съчинение „Българский периодически печатъ отъ възражданiето му до днесъ“, (София 1893.) дойдохъ още веднажъ да потвърдятъ това мнѣние — и то въ най-ново врѣме. Естествена бѣше за това до нѣкъдѣ сензацията, която най-напрѣдъ въ в. Врѣме (год. I. брой 22) ¹⁾, а по послѣ и въ първия брой на пловдивската „Българска Сбирка“, се появихъ кратки бѣлѣжки по поводъ на проектирания 50-годишенъ юбилей на българската журналистика, въ които се съобщаваше, че „сме пропуснали

¹⁾ Обстоятелството, че въ „Българска Сбирка“, не се поменува нищо за аятрфилето въ 22 брой на вѣстникъ „Врѣме“, комуто принадлежи — въ всѣки случай — първенството въ откритiето на Любословіето отъ 1842 год., се обяснява може би, отъ това, че авторътъ на бѣлѣжката въ „Врѣме“ и въ „Българска Сбирка“ е едно и сѣщо лице.

срока, както се исерарчватъ на сѣдебния языкъ“. (Бълг. Сбирка, стр. 72) „Да, ние сме пропустнали срока и — колко много? Прозяпали сме го, проспали сме и едва на 1894 г. искаме да правимъ почести и юбилейни празненства за петдесетгодишнина, която се е навършила още прѣди двѣ години“. — Авторътъ на последната бѣлѣжка правѣше по нататъкъ нѣколко песимистични разсѣждения върху нашето нехайство къмъ паметта на великитѣ наши дѣятели. „Едни дѣйци не припознаваме, не щемъ и да ги знаемъ, даже и приживѣ. За други, които търсимъ приживѣ, забравямы и днитѣ на тѣхната смъртъ, за да имъ направимъ поне единъ поменъ“; но което бѣше по-важно, то е изричното му съобщение, че въ пловдивската народна библиотека било открито едно ново Любословіе отъ 1842 година: „На една случайность дължимъ узнаването, че Любословието на Фотинова първи пѣтъ се е появило на 1842 год. въ Смирна, именно на едно посочване, което ни направи г. Илия Керемедчиевъ, служащъ въ мѣстната Народна Библиотека. Ние видѣхме една книжка отъ това Любословіе, което носи слѣдното заглавие: „Любословіе, или періодическо списаніе разныхъ вѣденій, издадено трудомъ Константина Г. Фотинова. Смирна, въ типографіи А. Даміанова 1832 г. стр. 24“.

Въ слѣдствие на това свое откритие, авторътъ на края на своята бѣлѣжка задаваше слѣдующия въпросъ: „Сега трѣбва ли на 1894 г. да правимъ единъ петдесет-годишенъ юбилей, на който датата е била прѣди двѣ години?“

Тоя въпросъ, трѣба да се признае, произведе до нѣкъдѣ неприятно чувство и смущение особено въ кръга на тия, които бѣхж по-заинтересувани въ въпроса за отпразнуването на Фотиновия юбилей — като инициатори или разпоредители. Живата полемика, която се заведе между редакцията на „Югозападна България“, отъ една страна, и в. „Врѣме“ и „Българска Сбирка“, отъ друга, най-добрѣ свидѣтельствува за важността на въпроса, но и за неговата неприятность! — Раздражениятъ тонъ, който „Югозападна България“ удари още при първата вѣстъ за едно новооткрито „Любословіе“, бѣше повече отъ естество, да възбуди съмнѣние у тия, които по-спокойно гледатъ на въпроса, отъ колкото да ги убѣди въ вѣрността на твърдението, че новооткритото Любословіе нѣма нищо общо съ периодическия печатъ. Наистина, и „Врѣме“ „Българска Сбирка“ не съвѣсмъ деликатно докачихж главнитѣ ни авторитети по библиографията ни, като искахж да ги изкаратъ — поне колкото се отнася до въпроса за появяването на първото българско списание — за „излъгани“; но на подобни бѣлѣжки достатъчно бѣше да се отговори съ това, което казва г. Теодоровъ въ увода къмъ своя книгописъ изобщо за мжнотинитѣ, що срѣща библиографътъ у насъ: „У народъ, какъвто е билъ нашиятъ особито до освободеніето, — народъ безъ организирана книжна промишленость, безъ публични библиотеки и безъ литературенъ центъръ — книгитѣ, които се печататъ на езика му, ставатъ извѣстни и много късно, и на малцина читатели. Съ врѣме нѣкои отъ тия книги естествено се забравятъ, затулятъ, или и съвѣсмъ изчезнуватъ

отъ проданъ; и за които не е имало записана никаква вѣстѣ, за тѣхъ потомството не знае, че сж съществували, а които сж били добрѣ или злѣ записани, тѣ поне съ името си припомнятъ, въ какви опити се е упражнявалъ народниятъ ни духъ, който се е стремилъ къмъ развитие“. (стр. 4).

Тия и подобни обстоятелства сж достатѣчни да ни обяснятъ, защо даже такива съвѣстни работници като г-да Теодоровъ и Ю. Ивановъ не сж имали възможность да забѣлѣжатъ Любословието на Фоотинова отъ 1842 год.¹⁾ Самъ авторътъ на бѣлѣжката въ „Бѣлг. Сбирка“ не признава ли изрично, че на една случайность дължи узнаването, че Любословието на Фоотинова първи пътъ се е появило на 1842 год. въ Смирна, именно на едно посочване, което му билъ направилъ г. Илия Керемедчиевъ, служащъ въ пловдивската народна библиотека? Българскиятъ книгописъ вѣроятно още дълго врѣме ще продължава да се допълня благодарение на такива случайности — и ние нѣма оевѣнъ да се радваме, че поне по такъвъ начинъ, ако не по иначевъ, единъ день ще успѣемъ, да имаме една колко годѣ точна естатистика на нашата книжнина. — Ние не се съмняваме обаче, че хубавитѣ трудове на г. Теодорова и Ю. Иванова ще възбуждѣтъ интересъ и желание и къмъ по-систематично изслѣдване на нашата библиография. Длъжностъ на всѣкиго отъ насъ е въ всѣки случай, да помага на подобни опити, при което разбира се съвѣтъ не е нужно да си дава прѣкаленъ триумфаторски видъ, ако бжде честитъ, да намѣри въ нѣкоя мухлясала ракла, по таванитѣ и избитѣ — нѣкоя книжка ноотбѣлѣзана до сега отъ никого.

Пълна библиография у насъ ще се създаде само *viribus unitis* — и за това всинца трѣба да се смѣтаме като работници на едно и сжщо дѣло, а не като завистливи съперници. Кой най-напрѣдъ открилъ еди коя книжка, и кой не я съгледалъ, не е най-сетнѣ толкова важно, колкото да се знае, че такава книжка въобще е съществувала нѣкогажъ, и отъ това гледище азъ поне съ радостъ посрещижъ бѣлѣжкитѣ въ „Врѣме“ и „Българска Сбирка“ и се потрудижъ, да провѣрѣж самъ новитѣ данни, които се съобщавахъ тамъ.

Новото „списаніе“ за което става въпросъ, се намѣрва сега въ министерството на народното просвѣщение, гдѣто азъ имахъ възможность да го прѣгледамъ и изучъ грижовно. Споредъ моето мнѣние, книжката, която е забѣлѣзана въ „Журнала“ (а не въ каталога?) на пловдивската народна библиотека и музей подъ № 13360 — и носи титлата „Любословіе или періодическо списаніе разнихъ вѣдѣній издадено трудомъ Константина Г. Фоотинова С. Смирна. Въ типографіи А. Даміанова 1842.“ и мотто: Испытайте писанія, въ нихъ же бо обрящете животъ вѣчный и сокровище неизчерпаемо“, — не е собствено нито първиятъ брой на нѣкое самостоятелно

¹⁾ При съставянieto на книгописа си г. Теодоровъ, както ми съобщава, не е можалъ да съгледа тая книжка, защото я нѣмало въ печатния каталогъ на Пловдивската библиотека. Отъ високия журналенъ номеръ се вижда въобще, че тя ще бжде набавена не твърдѣ отдавна.

описание, почнало да излиза въ 1842 год. подъ названieto Любословіе, както най-напрѣдъ извѣстихъ „Врѣме“ и слѣдъ него „Българска Сбирка“, нито е обаче никаква книга „съ дълго заглавие, по обичая въ онова врѣме“, отпечатана прѣзъ 1842 год. издадена трудомъ Фотинова, отъ която послѣ Фотиновъ „кога се рѣшилъ да издава свой журналъ“ не е взелъ освѣтъ названieto „като направилъ нужната поправка, за да се разбира, че то щѣ бѣде журналъ (списание), въ различіе отъ книжката му съ сжщото заглавие“ (Югозап. България, I. брой 15, р. 2), нито е най-сѣтнѣ брошура „каквито сж напимѣръ Груевитѣ книжици за народа, периодическа, но неопрѣдѣленъ периодъ, както и книжичитѣ“ (ibid.). То не е нищо друго освѣтъ *пробна книжка* (Probenummer) отъ *сжщото* това помѣсечно списание, което Фотиновъ захванъ да издава двѣ години по-послѣ *редовно* въ по-голямъ форматъ въ сжщия градъ Смирна и съ сжщото название.

При едно по-повърхно прѣглеждане Любословіето отъ 1842 година прави наистина напълно впечатление на самостоятеленъ журналъ и по своята външна форма, и по заглавieto, и по съдържанието си. Това впечатление се усилва особито отъ прѣдисловието „Любочитателямъ“, което заема почти половината отъ цѣлата книжка и поради своята интересность и живостъ заслужавало би и сега да се прѣпечата. Слѣднитѣ пасажии сж особено поамливи.

Като говори изобщо за ползата отъ периодическитѣ списания, Фотиновъ казва на стр. 13 и сл.: „Таково оубо повсемесечно списаніе можетъ бити предпочтенно отъ многа други списанія, почто другіте списанія издаватее за веднашъ и отъ веднашъ може да му земе човекъ сладостта, а това се подновува на секій мeсeцъ, и има различни новы и многообразны повѣсти и разумы, които можать да наслаждаватъ чeлoвѣка, и да го подновувать на всегдашно любопытствованіе и рассмотреніе чeлoвѣческихъ дѣлъ и живнѣй“.

„Съ помощію же Божією и ревностію любоотеческою возхотѣхъ послѣдовати, то общо полѣзно дѣло, и за кое имущій надежда на сплчките нашы любочитатели бразія дерзая да го извадимъ въ свѣтъ на животатъ нхнхнй“ и пр. Коемо може още по-вече да полъже, то е че Фотиновъ на края на прѣдисловието указва изрично и точно, колко е стойността на годишния абонаментъ. „Ако сакате прочее да се покажете и вые, каквото другите хора на свѣто, со все сърце требе да спомоществувате и да пристанувате да се собератъ доволно спомоществатели (Συνδρομηταί) да бы възмогъ да отвѣстимъ и да стоимъ на харчовете, които ищатъ доволно спомоществаніе. А спомоществованіето за дванадесетъ (12) месеци е 2 таларе рііііііі¹⁾ за оныя които ще зимать книгитена Цариградъ а два таларе колунати²⁾ за оныя щото са вонъ

¹⁾ Мария-Терезиевски (regina).

²⁾ Инакъ дипреклия, (colonna)

отъ Цари-градъ безъ никакво друго издивеніе и харчове, които отъ насъ ще се плащатъ“ и пр.

Обаче, ако вникнемъ по-внимателно на стр. 15, ще се увѣримъ, че горното извѣстие за абонамента на Любословіето не се отнася къмъ самата книжка отъ 1842 година. Като говори за начина какъ и чрезъ кого ще може да се абонира човѣкъ да приема списанието, Фотиновъ казва: „вые... ще прѣимате книгите на секи месецъ отъ онѣя човѣдци, които ще за значиме и пишеме толкува въ Цари-градъ каквото и въ другитѣ градове онѣя човѣдци, които са възможни за такива работы, да предстанувать каквото требе и на които ще пратите спомоществованіето, като прѣимате първата книга на първио месецъ: *сега само, като изволите да сте спомоществователи требе да запишете имената си, и да ги изпратите въ Цари-градъ на Г.* (слѣдва 2 реда празно мѣсто за адреса) които и ще знаете за предстануването, да вы изпращатъ книгите съ врѣме изъ Константинъ градъ“.

Значи, книжката отъ 1842 година се испраща на читателитѣ даромъ — като образецъ и същеврѣменно покана. Спомоществоването се изисква отъ тѣхъ — само слѣдъ като имъ се изпрати първата книга на първия мѣсецъ, обаче за да се знае, дали ще има проектираното списание материална възможность да започне редовно да излиза, Фотиновъ моли всички, до които изпраща пробния си брой, и които одобряватъ изложената въ прѣдисловіето програма и желаятъ да станжтъ спомоществователи, — да изпратжтъ имената си на господина еди кого си (слѣдва нарочно оставено мѣсто за името на настоятеля), — който ще си има грижата да изпраща списанието, като захване то да излѣзва. Тѣй разбирамъ азъ горѣприведената бѣлѣжка и вѣрвамъ, че не съмъ далечъ отъ истината. Само така споредъ мене могатъ да се обяснжтъ и нѣкои загадки, които на пръвъ погледъ и ако се приеме, че Любословіето отъ 1842. е самостоятелно започнжто списание, изглеждатъ да сж и сж дѣйствително нерѣшними. Тѣй напримѣръ, съвсѣмъ чудно би било инакъ, защо книжката не носи никаква нумерация (по редъ на свезкитѣ), нигдѣ не се казва, че тя е първа книжка, нито пъкъ е забѣлѣзанъ мѣсецътъ кога е излѣзла, както това изрично е означено въ Любословіето отъ 1844 год., и както това си е редътъ въ всѣко периодично списание, който редъ е билъ твърдѣ добръ извѣстѣнъ на Фотинова.

Щомъ Любословіето отъ 1842 год. не е нищо друго освѣнъ единъ ballon d'essai, нѣма разбира се защо въ него да се търси ни означение на брой, ни дата. Втора не по малка загадка бѣ за мене и слѣдующето. Ако да бѣ истина, че малкото Любословіе (ще го наричамъ така за краткость) е самостоятелно списание, то защо въ захванжтото на 1844 год. Любословіе Фотиновъ ни съ думица не поменува, че прѣди двѣ години билъ прѣдприелъ подобно списание подъ същото име. Естествено бѣше поне въ първия брой, да каже, кои сж били причинитѣ, които сж го накарали да спре. Фотиновъ навѣрно щѣше да се

въсползува отъ случая да каже нѣколко горчиви думи на съотечественицитѣ си, — за дѣто не намѣрилъ достатъчно поддържка въ тѣхъ и напразно чакалъ да му се притече нѣкой на помощъ, както прави той това, напримѣръ, въ послѣдната си дума къмъ своитѣ читатели — прѣди да спре окончателно издаването на списанието си въ 1846 година (Любосл., число 24 Дек., 1846. стр. 192).

Никаква подобна жалба, никакъвъ поменъ въобще за несполука на нѣкакъвъ пръвъ неговъ опитъ. И тукъ ще бжде най-право да се прѣдположи, че Фотиновъ е захваналъ да издава редовно проектираното си мѣсечно списание едва въ 1844 год., и то слѣдъ като се е увѣрилъ отъ числото на записанитѣ абонати, че ще има възможность да си покрива колко годѣ печатнитѣ и пощенскитѣ разноси.

Двъ години цѣли е трѣбало да се минатъ отъ пробния нумеръ до излѣзването на първия брой отъ сжщото му помѣсечно списание, двѣ години цѣли, които сега намъ ни се виждатъ дълги, но при тогавашнитѣ съобщения и при тогавашната заспалость на народа сж сравнително пакъ къси. — Извѣстия за пренумерация на книги не се ли търкалятъ и сега у насъ често цѣли години изъ книжарскитѣ лавици и канцелариитѣ и частнитѣ къщи?

Като книжка за показъ малкото любословие нѣмаше разбира се нужда да се поменува въ голѣмото. То си изпълни своята цѣль, като интересува тукъ тамъ нѣкои „любородни читатели“ и помогна да се събератъ абонати. По-нататкъ Фотиновъ отъ него нищо не е могълъ и да иска. Само единъ пасажъ отъ прѣдисловието и нѣщо отъ материяла на една статийка за славянитѣ сж прѣминали и въ първата книга на сжщото любословие, мѣста, които показватъ още по-добрѣ отношенията на зависимость между двѣтѣ издания. Г. Ю. Ивановъ справедливо забѣлѣзва (ор. cit. стр. 8) „че такава программа, както днесъ пишатъ нашитѣ списания и вѣстници, списанието „Любословие“ (1844 г.) нѣма. Въ първия нумеръ обаче има една статийка отъ страна на редакцията, гдѣто се говори за каква „длъжность и полза чловѣческа“ захваща да излѣзва „Любословие“.

Като се вземе въ внимание голѣмата любовъ на нашитѣ по-стари писатели къмъ прѣдисловията, които често взематъ размѣръ на цѣли трактати по езика, правописанието, възпитанието, нравоучението и пр., чудно би било, ако и Фотиновъ не бѣше се подалъ на тая тогавашна мода. Обаче това чудо изчезва, като се вземе въ внимание, че пробниятъ брой е на половина заетъ отъ едно пространно и прѣкрасно за своето врѣме прѣдисловие, което е било още живо въ паметъта на спомоществувателитѣ на проектираното списание, — та е нѣмало слѣдователно никаква нужда да се повтаря изцѣло, и достатъчно е било да се изваджтъ отъ него най-важнитѣ идеи, като единъ видъ краткъ уводъ.

Единичкитѣ пасажъ, който е прѣминжалъ отъ пробния брой съ чувствителни измѣнения и допълнения и въ първия

номеръ на сжщото „Любословие“ е слѣдующиятъ. За по нагледно азъ привеждамъ двата текста паралелно:

Любословие,
пробна книжка 1842

Стр. 1. „Народъ, болгарскій, Богъ е создалъ чловѣка словесна, и далъ му е оумъ и разумъ да се оучи, и да разумева сичката (синката) създакия Божія и да разсуждава кое е добро, или кое е зло; дарованіе оно що е най-перво и най голѣмо на човѣка отъ создателя Бога добро и пр. Чловѣкъ е таково созданіе, кое то не знае и непознава друго, само онова, що гледа, чуе, фашта, мерише, іаде; защо какво може да познае една работа, щото не е виделъ слушалъ фаналъ и прочая и пр.¹⁾

Любословіе,
1844, брой 1. стр. 1. стѣлбець втори.

Богъ е создалъ (направилъ) чловѣка, любезны читателю, словесна: сирѣчь сосъ умъ и разумъ; за това като е чловѣкъ словесенъ, — и не безсловесенъ, като добитѣкъ, има должностъ (дълженъ е) да уработува дарба-та, сирѣчь словесность-та, която е приелъ (узель) отъ Бога создателя своего, и пр. Чловѣкъ е таково созданіе, кой-то не може да знае и да познава друго. само това щото гледа, чуе, и фаща, и колкото повече употреблява чувствованіята си (ощущенія или усетованіята си) въ нещо и уработува ги често, толкова повече распространява и умножава познаніето на величината Божія.

Освѣтъ горния пасажъ има до нѣкъждѣ нѣщо общо и между общитѣ разсуждения на Фофинова върху ползата отъ периодическитѣ списания въ прѣдсловието на пробния брой — (1842) и „обявлението“ на стр. 16 отъ първия брой на голѣмото любословіе. Това обявление съдържа нѣкои интересни указания, и заслужаваше да се цитува отъ г. Ю. Иванова къмъ quasi-програмната втора статийка на любословието. Заето отъ малкото любословіе ми се вижда, както поменѣхъ, и началото отъ статиата „понятие (познание) за древность (старость) славенска“ (Люб. 1844. I. p. 4).

Съ това главнитѣ аргументи въ полза на по-горцѣ изложеното мѣние за характера и произхода на малкото любословіе се изчерпватъ. Азъ напълно вѣрвамъ тѣхната сила, но желателно би било все пакъ да се допълнятъ и разширочятъ. Напримѣръ добръ би било да се види, дали не ще може се намѣри нѣкой екземпляръ, въ който празното мѣсто оставено отъ Фофинова въ текста (стр. 15) за вписване името на надлежния настоятель (къмъ когото е трѣбало спомоществувателитѣ да се обръщатъ) е изпълнено. Това би ни увѣрило, че пробното Любословіе дѣйствително е било изпращано изъ България на разни лица, за да се запишатъ като абонати. Екземплярътъ на Пловдивската библиотека, както вече указахъ, не съдържа ни-

¹⁾ Дѣто въ малкото любословіе Ф. се отправя къмъ цѣлия „българскій народъ“ а въ голѣмото къмъ „читателитѣ“, не говори ли още веднажъ въ полза на изложеното по-горцѣ прѣдположение?

какъвъ адресъ. Така сѣщо празно е останало мѣстото и въ други единъ екземпляръ, който се намѣрва въ мое притежание, и за когото трѣба да кажа нѣколко думи прѣди да свършъ.

Тоя екземпляръ произхожда отъ самия роденъ градъ на Фотинова. Намѣрихъ го свършено случайно прѣди нѣколко дена при прѣтъриваньето на библиотеката си между други нѣкои стари книжки, които бѣхъ си купилъ още прѣди двѣ години при едно заминаване прѣзъ Самоковъ, но които бѣхъ вече почти забравилъ. Тоя новъ, неизвѣстенъ до сега екземпляръ, прѣди всичко доважда да разсипе съмнѣнието на ония, които отъ обстоятелството, че корицитѣ на Пловдивския екземпляръ не сѣ подвързани наедно съ цѣлата книжка, а сѣ залѣпени отвънъ на подвързията,¹⁾ заключаватъ, че тия корици може случайно да сѣ лѣпнати на нѣкоя книжка отъ съвсѣмъ други произходъ. Моятъ екземпляръ е съвсѣмъ здравъ, неподвързанъ, подшитъ съ конецъ въ видъ на осмина тетрадка, но отъ страна, притежава и двѣтъ корици. Краската на корицитѣ не е сѣщата като въ пловдивския екземпляръ.

Което е най-важното обаче, то е туй: отъ нашия екземпляръ става ясно, че пловдивскиятъ не прѣдставя пълна книжка, защото съдържа само 24 страници, а нашиятъ има 32, значи 8 страници по-вече, които въ пловдивския екземпляръ сѣ се загубили нѣкакъ. За съдържанието на тия 8 нови страници не остава за жалость мѣсто да се говори по-подробно. Азъ ще се повърна, ако стане нужда още веднажъ върху въпроса за малкото Любословіе и тамъ ще дамъ по-подробно резюме на отдѣлнитѣ статийки. Тукъ се задоволявамъ да приведа само главията: 1) Предисловіе любочитателемъ, стр. 1 — 15, 2) Описаніе на източното и западното полукълбо съ 2 геогр. картици (заети отъ нѣкой английски вѣстникъ и печатани така съ англ. названия: Western Hemisphere и Eastern Hemisphere; така сѣ запазени англ. термини и извѣтрѣ и въ текста, но Фотиновъ обажда, че сѣ „английски“) стр. 15—20. 3) Описаніе на Асія та (Анадолатъ), съ англ. карта. 4) Повѣсть за японскиятъ народъ стр. 22 — 24. Тукъ се прѣкъсва пловдивскиятъ екземпляръ. „Иконописаніето, що гледатъ на срецо“, и което изображава 5 показва господжа японска, която седи на таia прекрасна колесница штога кара той, каквото гледашъ отъ дире“ — е вече на 25-та страница отгорѣ. Слѣдва 5) Земледѣліе (стр. 25 и 26). Периоди трилѣтни, сирѣчь онова семе, що то може да се сѣе пакъ като прейдатъ три години. Періоди четверолѣтни. Періоди пятолѣтни. Періоди шестолѣтни, стр. 27 — 28. 6) Кости за гной (гюбре). 7) Изданіе на полѣзни списанія періодически, които се издаватъ въ Лондѣнъ градъ Инглески (стр. 29) 8) Повѣсть за древнаго (старого) народа Греческаго (п. 29 — 31), 9)

¹⁾ Добръ би било да внимавагъ поне дирекциитѣ на държавнитѣ библиотеки да не се подвързватъ тѣй варварски по-рѣдкитѣ наши и чужди издания, както това се прави обикновено. Корицитѣ не бива така да се отдѣлятъ отъ книгитѣ, на които служатъ за обивка и да се обрѣзватъ и лѣпнатъ отвънъ на външнитѣ кори или даже да се хвърлятъ съвсѣмъ. Колко пакти корицитѣ съдържатъ интересни бѣлѣжки за абонамента, за настоятелитѣ, за останалитѣ или проектиранитѣ съчинения на автора и пр.

Слонъ (Ελέφας филъ) съ картинка, 10) За произхожданіето на славенскіятъ народъ, 31 и 32.

На послѣдната корица има „таблица на книжовното оглавление“ и най отдолу подиръ една винетка (Фениксъ) слѣдва пакъ „Цѣна единопѣтна прѣдплащана.

2. Пятофранги въ Смирнѣ при Г. А. Д. Типографа.

2. Таларе ріѣните въ Цариградъ при г. (празно мѣсто) и содружество.

2. Діреклѣи на вонкашните отъ Цариградъ страны.

Заклучението, което може да се направи отъ горнитѣ бѣлѣжки заради датата, кога трѣба да се празнува петдесетгодишниятъ юбилей на нашата журналистика, е ясно. Опасенията и укоритѣ, че сме прозѣпали „срока“ само на първъ погледъ се виждатъ основателни: при по-грижливо изслѣждане и сравнение двѣтѣ Любословия всѣкой, вѣрвамъ, ще се убѣди съ насъ, че Любословіето отъ 1842 год. е единъ прѣдвѣстникъ, обявление и мостра на първото българско истинско периодическо списаніе, което захваща слѣдъ двѣгодишна подготовка да излѣзва въ Смирна.

Отъ послѣдната дата (1844, Априлий) трѣба да се смѣта разбира се основаването на българската журналистика, а не отъ 1842. И 1842. година тѣй сѣщо не е лишена отъ историко-литературна стойностъ. Тя показва, че нуждата за едно периодическо списание, съзнанието за ползата отъ такова едно списание за образуването на народа, сѣ се породили по-рано и изведнажъ съ доста голѣма интензивностъ въ извѣстна сръда на нашата тогавашна интелигенция, а може би и само въ бѣлѣжито просвѣтения умъ на Фотинова, но за празника, който се устройва тая 1894. година. тая повече психологическа дата нѣма непосредно значение. За това нѣма защо и да се страхуваме отъ „твърдѣ непрѣдвидливо хвърлената бомба верѣдъ голѣмата готовностъ, да се празнува годишнината отъ дѣйствителното появяване на първия български журналъ“ (Югозан. Бѣлг.) Българскіятъ народъ споредъ мене може да отдаде съ чиста съвѣсть и непритѣснено сърце приличната почетъ на своя първъ журналистъ, съ пълна вѣра, че не е пропусналъ срока. А и да го е „прозѣпалъ“ малко, което не допушамъ, пакъ чини ми се нѣма голѣмо нещастие.

По-добрѣ късно, отколкото никога.

Ив. Д. Шишмановъ.

С. И. Верковичъ.

Отъ 1891. година насамъ у насъ взе по-често да се споменува и мисли за една сбирка отъ произведения. които се приписватъ на българския народенъ духъ: тя е сбирката „Вѣда Словена“, наредена и издадена отъ С. И. Верковичъ. Нейниятъ събирачъ я кръсти съ това грѣмко име затуй, че въ произведенията, които я съставятъ, той виждаше отгласи на стари, прѣдхристиянски и прѣдисторични врѣмена, — отгласи на една стара българска култура, която по своитѣ признаци ни при-

помня нѣкогашната култура на индийцитѣ; и както свещенитѣ химни, въ които се изобразява тая индийска култура, прибрани заедно бѣхъ извѣстни на учения свѣтъ подъ името „Веда“, така и пѣснитѣ и прѣданията, които прѣдставятъ въ сбирката на Верковича бѣлгарската стародавна култура, се поднесохъ на учения европейски свѣтъ съ името „Веда Словена“. Както показва това име, събирачътъ Верковичъ е искалъ да изненади свѣтътъ съ нѣщо до сега нечувано и невиджано за никой славѣнски народъ, за цѣлото славѣнско племе: онова, което пръвъ той открива на всички, що сж изучавали и още изучаватъ старинитѣ на славѣнскитѣ народи, има споредъ него таково грамадно значение, че ще измѣни коренно възгледитѣ за общата славѣнска култура и ще накара ученитѣ да ни поставятъ съвѣснѣ, иначе и спрѣмо другитѣ стари и нови културни народи въ Европа; затуй то напълно справедливо заслужава да се нарече „Веда“ на славѣнитѣ, та да обръща върху себе вниманието на всѣкого, който е слушалъ за „Ведата“ на индийцитѣ.

Дори до първата четвъртъ отъ това столѣтие свѣтътъ смѣташе славѣнитѣ като обширно географическо море безъ значителна историческа дълбочина. Когато славѣнитѣ отъ срѣдна Европа почнахъ да се съвзиматъ, да разкриватъ и подновяватъ затѣпанитѣ отъ насилие и вражда свѣтли страници на своето минѣло, да изваждатъ изъ гордо прѣзрѣние своятъ езикъ за образование и право за властъ, тогава тѣхнитѣ неприятели имъ извикахъ, че не могатъ да се мѣрятъ съ тѣхъ и да искатъ равенство, защото нито отъ минѣлото не притежаватъ бѣлѣжити създания на културенъ духъ, нито пъкъ въ сегашното не сж доказали, че сж способни да ги създадѣтъ. Тежко падахъ върху славѣнитѣ тия сѣдни думи, които имъ идѣхъ отъ страна на владѣтелнитѣ нѣмци: отъ тѣхъ тѣ дирѣхъ признание на своята народностъ, която се стреми и къмъ самостоятеленъ животъ и развитие, а тѣ имъ възразявахъ, че тая тѣхна „народностъ“ е милостивъ плодъ на нѣмска култура, подъ чиято прѣма и благотворна властъ трѣба и нататѣкъ да „живѣе“ и да се „разви́ва“. Едни отъ славѣнскитѣ патриоти като виждахъ ясно наоколо си още голѣма сиромашия отъ творения на културния духъ на своя народъ, не можехъ да се борятъ съ своитѣ национални противници иначе, освѣнъ съ напрегнатъ движение да се отглежда колкото се може по-широко и по-дълбоко народниятъ духъ съ произведения на неговъ езикъ и да се подготвя за велики самостоятелни творения, които ще му извоюватъ единъ день пълно културно право до страната на надмѣнния неговъ противникъ. Работата изглеждаше дълга и трапна, ала тя бѣше най-здраво нагодена и да изкара до желаниа край. Срѣщу това други патриоти горѣхъ отъ жажда по-бързо и прѣдъ очитѣ имъ да се извърши онова, за което работѣхъ, и като не допускахъ да се натяква на народа, че духътъ му не е създавалъ произведения отъ висока култура, когато тѣ вървахъ въ противното, впуснахъ се да избродятъ изъ материалнитѣ и словесни негови паметници всички възможни доказателства за своята непрѣложна вѣра. И еднитѣ, и другитѣ отъ тия патриоти

помогнахъ по своитѣ различни пѣтища да се доближѣтъ твърдѣ много къмъ общата цѣль; обаче дождѣ на страната на първитѣ се намираше винаги далегледна трезвостъ, която разтваряше прѣдъ себе най-тъмниятъ мракъ и оставяше слѣдъ себе трайна утѣха, на страната на вторитѣ се явихъ тукъ тамъ врѣмenni увлѣчения, които безъ да поврѣждѣтъ въ дадено врѣме на дѣлото, по-късно се оказвахъ погрѣшни, или и недостойни, та се отхвърляхъ напосокъ и отъ самия народъ. При все това между славѣнитѣ отъ срѣдна Европа се подържаше отъ тѣхнитѣ дѣйци въ политическия животъ, въ науката и литературата едно общо течение, което смѣло се носѣше къмъ национално въздигане и въ мечтитѣ на младитѣ съврѣмenniци съединяваше дѣйствителното скромно сегашно съ желаното свѣтло бѣдѣще. Подъ влиянието на таково течение у хърватитѣ е расѣлъ и се е готвилъ за книжовна дѣйность и Стефанъ И. Верковичъ, роденъ въ селото Угляръ на една Босненска областъ край р. Сава въ 1827. година.

Въ врѣмето, когато става възраждането на славѣнитѣ въ срѣдна Европа, спада и нашето възраждане, почнаето отъ отца Паисия въ втората половина на минжлия вѣкъ. Характеристични сѣ срѣдствата, съ които Паисий тури начало за борба съ наши неприятли, за да се избави отъ враждата имъ и насилието българската народность. Просвѣтлениятъ въ душата си калугеринъ защитава българитѣ отъ нападки на гърци и сърби, които отказвахъ намъ право да се учимъ на свой езикъ и да имаме своя независима църква и духовници; Паисий доказва на противникитѣ си съ исторически свидѣтелства, черпани не само изъ домашни извори, но и изъ чужди съчинения, че ние сме имали царь, на които самитѣ гърци сѣ плащали данѣкъ, и че отъ насъ сѣ взели своята книга и просвѣщение и сърбитѣ. Доказателствата на Паисия разви въ особно патриотично учение Г. С. Раковски, който въ съединение на мечтитѣ за бѣдѣщото съ оскудията на сегашното достигнѣ до таково увлѣчение, въ каквото изпадахъ и нѣкои отъ патриотичнитѣ дѣйци на славѣнитѣ въ срѣдна Европа: Раковски блуждаеше още въ по-голѣми фантазии въ сравнение съ тѣхъ, защото у насъ бѣхъ съвсѣмъ други отношения спрѣмо гърцитѣ и положението на книжнината. Всичкото наше душевно достойние Раковски тълкуваше като култура оригинална, висока и непосредствено свързана съ оная индийска култура, която ни се вѣсти въ произведенията на санскритската книжнина; прѣхвалената отъ свѣта елинска образованость, както и самиятъ елински езикъ, сѣ споредъ неговитѣ заключения нѣщо много по-сетнѣшно и по-блѣдно прѣдъ старата българска образованость и езикъ, изъ които гърцитѣ сѣ направили и не малко заеми. На славата, която откривахъ за българския народъ разсѣжденията на Раковски, позавиди и единъ също тѣй даровитъ по фантазия сърбски патриотъ, М. Милоевичъ, който се помѣчи да отвоюва тая слава за сърбското племе; и той сполучи въ това, като изнесе доказателства, че всичкото славѣнско население по Балканския полуостровъ е сърбско. За насъ поне, съ своята книжовна дѣятелность Раков-

ски помогнах въ извънредна мѣра да се закрѣпимъ въ съзнанието на своята народностъ; но сѣжденията, съ които той отъ научна страна се стремѣше къмъ това, бидоха обявени вече и отъ самата наша наука за погрѣшни, а понѣйдѣ и недостойни, — тъй, както се и обявиха и отъ науката на сърбитѣ сѣжденията на тѣхния М. Милоевичъ.

Съ нашия Раковски се срѣщамъ на 1859. г. въ Бѣлградъ С. Верковичъ, който бѣше дошелъ тамъ да печата първата книга отъ своитѣ „женски пѣсни“, събрани между българитѣ въ Македония. До това врѣме, както свѣдочи и прѣдговорътъ къмъ издадениѣ въ 1860. г. „Женске песме“, Верковичъ се занимавалъ по Македония и околнитѣ страни на европейска Турция да събира народни славѣнски старини и паметници, както и класически старини отъ всѣкакъвъ видъ; прѣзъ деветъ години той успѣлъ между друго да събере и доста много български пѣсни, „женски“ любовни и „мъжки“ юнашки или трапезарски, както и народни приказки и прѣдания. Нищо не казва Верковичъ за нѣкакви свои прѣдположения, че ще да има негли между македонскитѣ българи бѣлѣжити стари прѣдания или пѣсни за тракийския пѣвецъ Орфей, за нѣкогашния македонски царь Александра, или пъкъ изобщо за потеклото, сѣдбинитѣ и културата на тукашнитѣ славѣне отъ прадавни врѣмена; нищо не загатва той ни дали е налѣтелъ нѣйдѣ по своитѣ обиколки върху материялъ, който поне отдалечъ да сочи къмъ горнитѣ прѣдположения. А откакъ издаде книгата „Женске песме“ и се срѣща съ Раковски, съ когото ще да е пообщувалъ и по-дълъжко, Верковичъ се завърна пакъ въ Македония, — въ Сересъ, дѣто живѣеше, — съ нови планове за дѣятелностъ, която и изкара на свѣтъ прочутата „Веда Славена“. Малко страненъ се явява откъмъ тая страна прѣдговорътъ, написанъ къмъ издадениѣ въ Бѣлградъ на 1874. година I. томъ отъ „Ведата“, въ сравнение съ прѣдговора къмъ „Женске песме“: тоя описва прѣдѣлитѣ, до които се простира и срѣди които обитавалъ славѣнското население въ Македония, което само се именува „българи“, а оня говори за нѣкакви прѣдпоставки на автора, които той иска да потвърди изъ устната словесностъ на българекитѣ славѣни въ Македония; — тоя държи спокоенъ тонъ на етнографски наблюдателъ, а оня дише съ блажена радостъ отъ мечтано откровение. Въ прѣдговора къмъ „Ведата“ Верковичъ изповѣда, че у цивилизуванитѣ народи на нашия материкъ съществува прѣдубѣждение, какъ славѣнитѣ не само не сж помогнали съ нищо за човѣшкия напредѣкъ, но сж работили винъги въ негова щета. Просвѣтители на човѣчеството се смѣтатъ споредъ тѣхъ отъ старитѣ народи само прѣдцитѣ на днешнитѣ индийци, финикийцитѣ, които сж прѣдци на елинитѣ, египтянитѣ и още нѣкои други племена. Такива мнѣния за славѣнството слушалъ Верковичъ вече отъ първитѣ дни, когато позналъ свѣтътъ, и което било за него по-жально, то е, че ги слушалъ въ училищата отъ крѣвни славѣни! Ала щомъ се настанилъ въ класичната и пълна съ мили спомени Македония, той скоро се убѣдилъ, че има дълбока пропасть между онова, що се проповѣдало въ науката

и въ школата за културата и прѣвѣсходството на елинското племе и за варварството и простотията на славѣнскитѣ народи, и онова, що самъ съ очитѣ си видѣлъ и изпиталъ. На самото мѣсто Верковичъ забѣлѣзалъ, че свирката и пѣсенята, — тоя краежгъленъ камъкъ на първобитната образованостъ, — не сж никакъ познати на сегашнитѣ гърци, но зато сж любими срѣдства за душевенъ изказъ у славѣнитѣ. Всичко това възбудило у него мисль, че досегашнитѣ твърдения за гърцитѣ и славѣнитѣ сж безосновни и че и славѣнитѣ наравно съ гърцитѣ ще да притежаватъ своя стародавна образованостъ. Като нѣма у славѣнитѣ други паметници, съ които да се подкрѣпи тая мисль, той се сетилъ, че тя ще може да намѣри най блѣкаво подкрѣпление едничко чрѣзъ произведенията на народната словесностъ, която у всички народи е първиятъ изворъ на цѣлата имъ култура. И така, казва Верковичъ, въ началото на Марта 1856. той се спусналъ между македонскитѣ българи да дири пѣсни и прикази, за да докаже своята прѣдпоставка. Каквото намѣрилъ до 1860. година, то не посрѣщало неговитѣ желанія; той го издава въ Бѣлградъ, ала не казва, по какъвъ случай достигналъ до него и какъ го задоволява то. Слѣдъ срѣщата си съ Раковски, за която се изповѣда едвамъ въ края на 1893. г., Верковичъ усили своето дирене, посветява въ своята задача и нѣкои приятели, на имъ назначава дори и нарочно да изпитватъ за пѣсни съ исторически характеръ, за Филипа и Александра Македонски, за Орфея и за други стари лица и събития. И на 1865. единъ отъ приятелитѣ му доставилъ въ Сересъ пѣсница за Александра Велики, а по-сетнѣ и за Орфея. Прѣдпоставката станжала цѣла истина. Можемъ да си прѣдставимъ тържеството на Верковича. Пѣсенята за Орфея той прѣдстави на етнографската изложба въ Москва въ 1867. г. Това откритие, напечатано въ особна книжка съ помощта на В. А. Дашковъ, прѣдседателъ на изложбата, Верковичъ разпространи навсѣкждѣ. Материяли отъ рода на пѣсенитѣ за Орфея и Александра, за митични врѣмена и прадавни случки, идѣхж до него постоянно. Прѣписи отъ тѣхъ той разпрати до различни прѣдставители на науката въ главнитѣ славѣнски и западноевропейски центрове, съ молба, да оцѣнятъ това велико откритие за науката, за славѣнството, за българитѣ. Часть отъ материялитѣ биде издадена въ единъ томъ въ Бѣлградъ на 1874., въ други томъ въ Петербургъ на 1881., — и двата съ онова гръмогласно име „Веда Словена“. Обаче свѣтътъ прие съ голѣма прѣдпазливостъ и недовѣрие откритието на Верковича: едни отъ ученитѣ наистина се застъпихж за него, но по-голѣмата часть и до сега се държи спрѣмо тая „Веда“ като спрѣмо дѣйствиелна вѣда срѣди толкова други положителни свѣдѣния за славѣнството изобщо и частно за българитѣ, и доказва, че Верковичовитѣ сборки по вътрѣшното си съдържание и по външнитѣ обстоятелства на своя произходъ сж литературна измама.

Ето защо и у насъ почнахъ отъ 1891. година насамъ да се поменува по-често „Веда Словена“ и да се мисли за прѣждата, която тежи върху нежъ отъ строгата научна критика. Желаети

да отбрани своитѣ сбирки отъ ножа на подозрѣнето, Верковичъ се вдаде въ широки и екшпи пѣтувания, които го закарахъ най-послѣ за дълго врѣме въ Петербургъ. Какви страдания му приготвили неговитѣ сбирки, неговото постоянство, да поддържа тѣхната истинностъ, и враждата на тѣхнитѣ противници, той изложи въ книжката си „Седемъ годишното ми страдание въ Русия“, Руссе, 1884. Напokonъ българското правителство намѣри, че е върховно справедливо, да се даде на Верковича възможностъ да изнесе най-лесното и най-силно доказателство, дали сж истински „Ведитѣ“, като иде още съ нѣкой сегашенъ любителъ на въпроса тамъ, дѣто сж тѣ събирани и записвани, и провѣри заедно съ другаря си всичко на мѣсто. Така станъ, че на 1891. Верковичъ се прѣсели отъ Русия въ България като държавенъ пенсионеръ, и на два пѣти прѣзъ 1891—1892. ходи по обиколка между помациитѣ въ Родопскитѣ планини, за да повѣрѣва заедно съ друго отредено за тая цѣль лице своитѣ материали, получени нѣкога изъ тия мѣстности. По поводъ на тия обиколки се обнародвахъ и въ нашия печатъ отъ различни лица нѣкои свѣдѣния и сжждения за „Веда Словена“. Въпросътъ и до сега още се намира все въ първото си състояние. Малко е, че прѣди да се свърши, Верковичъ внезапно се поминъ на 30. Декември 1893. година въ София. Поне той лично се надѣше, че ще може единъ день да възтържествува и надъ неприятелитѣ на „Веда Словена“ тѣй, както е тържествувалъ въ деня, когато му пристигнала първата пѣсница за Александра Македонски.

Прѣзъ врѣмето, докждъ дѣйствувахе въ Македония, Верковичъ много помогна на българитѣ, да дойджтъ до съзнание на своето право надъ гърцитѣ и да залѣгатъ за все просвѣщение. Съ печатнитѣ си трудове по етнографията на Македония, той поддържа и нашето право срѣщу лъжовнитѣ проповѣди на сърбитѣ. Обстоятелни свѣдѣния за живота му сж дадени въ в. „Свобода“, бр. 1287. отъ 4. Януари 1894.

А. Т.

III. ПО ПРАВОПИСНИИЯ ВЪПРОС.

КАК СТОИМ С ПРАВОПИСНИИЯ ПРОЕКТЪ

Отчет за мнениата по него.

След един период от четири месеца, през които до краи на 1893. година доста живо се обсъжда въпросът за правописна реформа, повдигнат у нас със проекта на филологическата комисия, ще бъде полезно да се направи общ преглед на правописните разисквания, как са вървели те и до какъв резултат са докарали. Разискваха се въпроси случайни, които се отнасяха към външни обстоятелства, свързани от близу или от далеч с проекта на комисията, и въпроси специални, които се отнасят направо към точките, изтъкнати в тоя проект.

I. Случайни въпроси.

1. *Начало на правописния въпрос* — Инициативата, да се подеме изново въпросът за уредба на днешния наш правопис, се даде от министра на просвещението. Той нареди при министерството специална филологическа комисия, на която между друго възложи да изработи един проект за правописна реформа и да го предаде на книжовно-научно обсъждане. Всички наши печатни отзиви без изключение похвалиха инициативата на министра; похвалиха я и резолюциите на два митинга, станали по правописния въпрос в София и в Пловдив (Б. П., III. 208, 212 и IV. 189.). С това еднодушно се призна, че днешният български правопис има голъма нужда да се преустрои. Проектът за реформа, изработен от комисията, тръбаше да се разгласи във всичката си пълнота, за да се изкажат по него вещите мнения на българските книжовници. От миналото на сегашния правопис беше известно, че то е въпрос много трънлив и досаден. Именно за това той се е подхващал до сега не толкова охотно, и ако се е подхващал веднъж, скоро се е напуцал; а от това страдаше и книжнината, и обучението. Сега тръбаше отново да се възбуди тоя трънлив и досаден въпрос, па и да се действува с постоianство за неговото обсъждане, докѣд се докара до един задоволителен край. На таia цел можеше да помогне най-добре един специален орган, дето да се печатат мнениата и възраженията на нашите книжовници и на комисията по повод на проектираната реформа. Дружеството „Общи Труд“ в София, което в това време тъкмеше да основе свое списание „Български Преглед“ и в неговата програма предвиждаше точка,

да се занимава и с въпроса за уредбата на българския правопис, се съгласи да печата списанието по правописа на проекта и да постави в него особен отдел за правописни разисквания: в I. книга на това списание, стр. 1—32., се обнародва проектът на комисията във форма на доклад до министъра на просвещението и се обясни смисълът на предлаганата правописна реформа. Въпросът се почна. С четирите книги от „Български Преглед“, които се издадоха така до края на 1893. година, се постигна напълно исканото разгласяване на нашия проект и се завърза въ печата оживено обсъждане на въпроса; остава още да се поддържа този интерес към работата и нататък, докът се постигне крайната цел на разискванията.

2. *Въпросът не трѣба да се задушава преди да се реши.* — Интересът за разискване и разрешение на българския правописен въпрос е общ за всички ни книжовници. Който признава, че сме днес без еднакъв правопис; че среди това правописно разнообразие всѣкой намира за право да си пише българските думи по свои начин; че с такъв навик в писанието на думите се възпитва изобщо едно нехаѣство и към изказа на мислите, към езика; че от това нехаѣство страда и школското обучение, и нашата книжнина; и че без грижливо уреден правопис не е възможно нито бързо движение на грамотността, нито пък положително съставяне на българска граматика и речник; — който признава всичко това, той не ще гледа на правописния въпрос като на частна и случайна разправия, но като на върховна потреба на книжнината; и ако нѣма възможност и сам да спомогне с нещо за да се завърши въпросът с нѣкакъв положителен резултат, а той поне ще залѣга да не му се пречи на развитието и да не се заглушава напразно. Всички ония, които похвалиха инициативата, взета от министъра на просвещението, трѣба последователно и да се държат така, както го иска нейната цел. Обаче един от правописните митинги бе взел решение, да моли устно министърът, да прекрати на филологическата комисия всѣка възможност за работа, каквото да изчезне от сцена и правописният въпрос (срв. Б. П., III. 209 и 212). Все така непосредователен се показва и един млад книжовник, който прѣв се бе обадил в печата по повод на нашия проект. В речения митинг той настоѣваше да се деѣствува против проекта не с цел да се загаси правописният въпрос, но да се обсъжда и реши (вж. Б. П., III. 209); а напоследък, по повод на издѣзлата V. кн. от „Български Преглед“, той смига на читателите в една книжовна бележка, че правописните разисквания в тази книга бива и съвсем да не се четат, защото обществото отдавна се било осветлило по правописния въпрос и напразно е да си разваля слухът с нови обяснения (вж. „Свобода“, бр. 1289.). Тука има не само проста непосредователност в държанieto спрямо правописния въпрос, про- издѣзла от ѣвно пристрастие, но има и добра характеристика за похватите на нашата критика в дневния печат.

3. *Комисијата и основите на нејниот проект.* — Обществото, което призна, че правописниот въпрос е повдигнат уместно и че за всички ще бѣде голѣма изгода, ако се сполучи напoкон и да се разреши задоволително, заедно с това призна, че е потребна комисија, која да води работата. Твърдеше се наистина, че комисијата не е необходима, ала в същото време се изповѣдаше, че с неѣ ще се постигне желаната цел по-бързо: за уредбата на правописните навици трѣбаше да се постѣпи също тѣ, както се постѣпѣа и за уредбата на всѣкакви практически навици в живота (вж. Б. П., II. 188—189.). Историјата на правописните въпроси у други народи потвърдиѣва това. И нашите правописни митинги говореха въ своите резолюции за особни правописни комисиѣ (вж. Б. П., III. 218. и IV. 190.). Нашата филологическа комисија, која прѣва поведе въпросът за правописна реформа, не се харесѣваше на противниците, защото не влизали в неѣ стари бѣлгарски книжовници (срв. Б. П., IV. 193) и защото основите на нејниот проект не стрували за правописна бѣлгарска книжнина. Двете тѣѣ причини нѣмат сега никаква сила: на бѣлгарските стари и млади книжовници е поднесен вече определен проект, и по него тѣм предлежи да обориѣт негодните му основи и да поставѣат вместо тѣх по-години. Разискѣваниѣта ще покажат наистина, по кои от тѣх ще се реши въпросът за един, и общ за всѣчки, бѣлгарски правопис, и кои са книжовниците, на които ще се падне честта за това. Софиѣскиот митинг препорѣчѣваше да се земе за основа правописът на г. Дринова (Б. П., III. 215.); а пловдивскиот митинг срещу това формулира едно исканѣ, което беше „Геровски“ правопис (Б. П., IV. 190.). Обаче Дриновската основа не е била добре позната на софиѣскиот митинг, който с неѣ в същност се сближаѣва с проекта на комисијата (Б. П., III. 217 и V. 207—208 и 216); а основата на пловдивскиот митинг, както бе формулирана, лесно е заблудѣла участниците в митинга да одобриѣт една безвъзвратно загинала правописна практика (Б. П., IV. 192; срв. и 193.). Основата, върху која почита проектът на филологическата комисија, е онаѣ, која е проповѣдала бѣлгарската правописна школа. Виден представител на таѣа школа днес е г. Дринов (вж. Б. П., II. 190, III.); от него се отличаѣва комисијата само по това, че изхожда не от изговора на всѣчки бѣлгарски наречѣѣа скупом, но от изговора, засветен вече от книжнината. Различни наши книжовници ту признаѣват, ту не признаѣват, че има и у нас книжовен език и изговор, които се отличаѣват от наречѣѣата и говорите (срв. Б. П., II. 191, V; IV. 132 и V. 222); ала таѣа истина е несъмнена!

4. *Способи да се събори проектът.* — Разискѣваниѣта по правописниот въпрос правилно се почнаха въ обществените органи на бѣлгарското слово; ала те скоро бидоха неправилно пренесени върху една почѣва, дето нѣма възможност да се прави разбор на понѣтиѣѣата и да се доказѣват със спокоѣни доводи мнениѣѣата. Както за избора на един селски кмет се наговориѣт предѣварително избирателите, па се събират

после заедно да решат работата с викове „искаме го! нещеме го!“, така и за оценка на проекта, изработен от комисията, се съдмаха нѣкои членове от българската интелигенция, на образуваха правописни митинги в София и в Пловдив. Главатарите на тия митинги са искали в най-добрия случай да изиавят своето несъгласие с проекта на комисията; обаче те можеха да извършат това чрез печата и със своите имена. За да предпочетат сборното мнение на един митинг пред своето лично мнение, те или трѣба да са се чувствували слаби пред проекта на комисията, или не са намирали сгодни за целта си органите, дето можеха да пишат, или пък са тъкмили да образуват комитети, които да основат особни органи, та да вземат широко участие в правописната борба. Животът на митингите показва, че задачата на главатарите не е била да влѣзат между книжовните борци по реформата; те са се стремили просто да импровизират едно „обществено мнение“ и да осѣдят категорично нашият проект. Пловдивският митинг се произнесе, че правописната реформа, предлагана от комисията, „по никої начин не може да се приеме, нито пък може да послужи за основа на желаното от всички единство в правописа“ (Б. П., IV. 189). Как е достигнал тої до това заключение, кои точки от проекта как са се обсъждали и оборили, кои какви доказателства е привел за такава пресѣда, никої от българските книжовници, що не са участвували в митинга, не знае и до днес. По същия начин постѣпи и софийският митинг. За него се знае наистина, кои оратори са говорили и какви речи са казали (Б. П., 207—210); ала тъкмо от тѣх се види, че и тої не е обсъждала проектът нито изцѣло, нито по части. Между туї в резолюцията му се чете, че „единството на нашето правописание, с което направо е свързано и единството на писменния ни език, е немислимо да се постигне с реформата на комисията“ (Б. П., III. 212—213). Докѣд пловдивският митинг се опира в своята пресѣда върху свое собствено мнение, софийският митинг, духовен отец на пловдивския, се опира върху „българското обществено мнение“, което се било изказало вече против нашата реформа. От претърсанията в органите на българското обществено мнение се оказва, че софийският митинг с право е могъл да се облегне в пресѣдата си едничко върху мненията на две безвестни лица, които едвам правописният въпрос беше измѣкнал на сцена. Самите мнения на тия лица бѣха противни на правописния проект, но бѣха и крайно незначителни и несериозни. Да се прогласиават те за българско „обществено мнение“ беше обидно за самото българско общество, което в сравнение с тѣх е показало до сега по-висока наука и образование. Комисията настоїаваше, че въпросът за правописна реформа е въпрос обществено-книжовен, с академическо естество, и като такъв тої трѣба да се решава с обстоїателни и доводни разисквания в печата (Б. П., IV. 197 и V. 214). Когато се съберат и съпоставят всички

изнесени заклүченија *за* и *против*, тогава тепърва ще бъдем в състояние да определим, как стои въпросът и накъде сочи да се разреши. При това една здрава идеја може да не намери в дадено време прием у обществото; обаче то неще каже, че тя е негодна, и не изклүчава веројатнетието да се приеме тя в друго време. От тука се разбира достатъчно, че са празни всъщности обвиненија против комисијата, че не била признавала мнението на българското общество (Б. П., III, 214 и V, 213). За нѣкои точки от нашият проект, които противниците никак не рачат да приемят сега, те сами вече изповѣдат, че ще бъдат приети по-късно, и се радват от все сърце, че тогава може би тяхната душа ще се намира далеч от телото (срв. „Мисъл“, III, 10, 717)! Затуи беше голѣма самоизмама от учасниците в правописните митинги и от техните защитници, че щом заговорят от името на „българското обществено мнение“ за да се унищожи една идеја, светът безусловно ще им послуша гласът и нѣма да се пита нататък, защо и как. Митингите бѣха решили да поднесат своите резолюции на министра на просвещението; обаче и до днес не се видѣ неѣде какъвъ годе практически резултат от техните решения. За да сплашат комисијата с думата „обществено мнение“, нашите противници почнаха да бројат на своја страна и всички български органи, които изобщо не са обсъждали проектът за реформа. Особни доводи и мнения по проекта са се обнародвали до краја на 1893. година само в „Свобода“, „Български Преглед“, „Новини“, „Периодическо Списание“, „Селски Вѣстникъ“, „Пловдивъ“, „Югозападна България“, „Гласъ Македонски“ и „Мисъл“. В по-голѣмата част от тѣя мнения има изказани и одобренија поне на половината от точките на проекта; между тѣи редакторът на „Мисъл“, бивши секретар на софийския митинг, разправя на своите читатели такава приказка: „не трѣбва обаче да се забравя второ едно проявление на общественото мнение, което не по-малко убѣдително доказва, как гледа българското общество на правописната комисија и неиното дело. Думата ни е за това обстоятелство, че от 40 и толкова български вестници и списанија почти ни едно не се изказа в полза на новото правописание“ (Мисъл, III, 10, 724)! „Първото проявление“ на общественото мнение не се отнася към митингите: те и за редактора на „Мисъл“ са вече мъртви; то се отнася към безименните отзиви по един „въпросник“, разпратен от самия него до абонатите на „Мисъл“ и до нѣкои познати нему лица в България (вж. Б. П., IV, 194—197). Отзивите по 14-те точки на въпросника са дали в ръцете на редактора много „да“ и „не“ за отделни въпроси от правописната реформа; ала от тѣя кратки отзиви светът пак не знае, с какво се подкрепяват техните „да“ и „не“ и в каква система са свързани помежду си. В тѣя безименни и бездоводни отговори на „въпросника“ са изразени чисто и ясно интимните наклонности и личните вкусове на една разнообразна маса. По тях пъргавият редактор може преспокойно да си брои — „толкова гласа *за*, толкова гласа *против*“ (вж. Мисъл, III,

10. 716—724), и правописният въпрос пак ще остане да се решава по път естествен, с разсъждения пълни, с доводи основателни и систематични, а не по път изкуствен, с импровизирани „обществени мнения“ и безсмислени плебисцити. Такива средства не са в състояние да съборят един правописен проект, както нѣма да го съборят и употребените от нѣкои лица маниери, да покажат най-напреж слабите страни на проекта, с обещание да се повърнат със второ и върху добрите му страни, па никога да не си изпълнат обещанието... Всичко това не значи осветление на правописния въпрос, но затъмнение и безцелно раздражаване на личности.

5. *Правописната полемика.* — Когато се възлагаше на филологическата комисия да се завземе с правописния въпрос, думаше се, че тоѣ ще се развива само върху почвата на обмислена и нестрасна критика [срв. Б. П., II. 230¹⁾]. Истината излезе наопаки. Проектът на комисията още не беше предаден на обсъждане в книжнината, а в нея вече се явяха хулни думи и съждения — за членовете от комисията (срв. Б. П., V. 220)! После се инсценираха „обществени мнения“ с митинги и плебисцити: тѣм се даваше „безгранично право да подиграват, да отфъргат, да протестираат и да осъждат безапелационно“, а на комисията се натиакваше за „грубост и страстност“, когато тя иронически посочваше слабостите на такива „обществени мнения“. Едни осъдиха неиният проект без да го обсъждат, други го отфърлиха, защото не се казало, че се приема изцѣло, трети го похулиха с цел да не го похвалят никога. Това са „факциозните“ опоненти на проекта. Имаше обаче и разбрани критици, които и да не одобряваха нашата реформа изцѣло, поне я обсъждаха, като приемаха едно, а не приемаха друго, и поставяха за това свои доводи. Срещу всички тѣи факциозни и разбрани мнения и възражения, които са досѣгали правописният проект, комисията е гледала да подържи своето становище, като е обявявала, где е съгласна да отстъпи от своѣ проект, и где не. Полемиката, коѣто се залови така по въпроса, биваше ту по-вече, ту по-малко изострена. За това имаше особни причини у двете противни страни: комисията обръщаше внимание върху умисѣла, коѣто движеше възраженията против неиния проект, и върху ефекта, коѣто се гонеше с тѣх пред обществото; тя стоеше сама срещу „сонм“; — а противниците излизаха от лѣжовното представление, че в днешния правопис се заключават силата на българската народност, и неприятно чувстваха, че правописната борба иска книжовно-научна подготовка; те замесваха във въпроса и личните си разположения към комисията. От таѣ полемика за самия въпрос излезе доста голѣма полза, като бидоха предизвикани туку речи всички български книжовници да се изкажат открито.

II. Специални въпроси.

Проектът на комисията поставя 14 специални въпроса, които трѣба да се разрешат, за да се основе днешният право-

пис върху еднородна система, да стане еднакъв за всички книжовни хора и да бъде лесен за усвояване. Комисијата е разрешила от своја страна тиа въпроси, като се е придържала о следните начала: 1. правописът на българските думи се води по техния книжовен изговор; 2. изговорът се означава — а) за единични случаи чисто фонетически, б) а за етимологични групи съгласно съвхната етимологична свръзка и по днешните материали на книжовния език; 3. за всъкои отделен звук има отделна буква; 4. буквите за азбукето се избират из сегашното азбуке, като се прибъгва в случаи на нужда и към старото българско азбуке. За приложението на буквите от азбукето комисијата е черпала примери и из историјата на българският правопис.

Специјалните въпроси от проекта, разрешени от комисијата въз горните основи, са получвали отъ страна на българската критика различна оценка: тиа ги е примала, оборвала или видоизменявала, според както се е поставяла спрѣмо началата на комисијата или спрѣмо съвхното приложение. С какви доводи и разсъждения е постигали това критиката и как се е съгласявала с неја или не комисијата, то всищо е представено в „Български Преглед“, в отделите „по правописния въпрос“. Тука ще направим само кратък статистичен преглед на мненијата по въпросите, съ които е възбудена правописната реформа. От това ще се види нагледно, как стои комисијата със своја проект. Въпросите от проекта, според както последователно са свързани един с други, са разместени за по-сгодно в четири групи; а мненијата по съх са събрани само из периода до краја на 1893. година.

А. ъ.

Комисијата определя на таја буква всъде един и същ изговор: ъ изобразява съи нареченото „тъмно а“. Отъ това в днешния правопис произлиза такава реформа: 1. ъ от краја на думите отпада; 2. ж се заменява повсъде с ъ и изчезва из азбукето; 3. ъ от средата на думите, гдето е равно на ъ, се замества с ъ.

1. ъ в краја на думите.

а. Мненија да се изфърли: 1) „Свобода“, II. 193¹; Плачков, II. 193; Мирски, II. 194 зб.; Баджов, III. 205; Вазов IV. 168; Гъбец, IV. 170; „Селски Вѣстникъ“ (— „зеде работа“!), IV. 177; Коцов, IV. 178; Реалист, IV. 198; Дринов, V. 204.

б. Мненија да се задържи: Бешевлиев, II. 195 зб.; „Новини“, III. 191; Иванов И., IV. 164; Иванов М., IV. 184; „Юго зап. България“, V. 209.

Гласове: а.—10; б.—5!

2. ж да се замени със ъ.

а. Мненија да се замени ж със ъ повсъде: „Свобода“, II. 194. зб.; Кравков, III. 207; Коцов, IV. 178; Дринов, V. 200.

¹) Цитатите, при които не е особно назначено, отгдето са взети, се отнасят всищо към „Български Преглед“: в съх са подадени само бројът на книгата и бројът на страницата, без името на списанието.

б. Мнениѡ да се замени з със ж повсѣде: Мирски, II. 194 зб.; Баджов, III. 205; Гѣбев, IV. 170.

в. Мнениѡ да се задържи ж повсѣде: Плачков, II. 139; „Новини“, III. 191; Вазов, III. 194; „Селски Вѣстникъ“ (— „прекалено е ж да се изфърлиа“!), IV. 178.

г. Мнениѡ да се задържи ж само в нѣкои случаи: Иванов М. (— в корените!), IV. 183; Реалист (— в краѡ на думите и в жгъл!), IV. 198.

Гласове: а. — 4; б. — 3; в. — 4; г. — 2! Смыслът на тиѡ гласове е: 7 гласа — да се изфърли из азбукето една от двете еднакви букви з и ж; 6 гласа — да се задържи ѡ ж; 9 гласа — да се ограничи днешното употребение на едната буква в полза на другата; 4 гласа — да не става ограничение!

З. Ъ = ъ в средата на думите да се замени със ъ.

а. Мнениѡ да се замени със з: Плачков, II. 193; „Свобода“, II. 194 зб.; Иванов М., IV. 184; Реалист, IV. 198; Дринов, V. 204.

б. Мнениѡ да се замени със ж: Мирски, II. 194 зб.; Баджов, III. 205; Гѣбев, IV. 169

в. Мнениѡ да се задържи: нѣма!

Гласове: а. — 5; б. — 3; в. — 0!

Б. Ъота.

Звукът на „ѡта“ в днешниѡ правопис се изобразѡва под три вида: 1. самостоятелно със ѡ; 2. заключен във ж подир гласна или въ началото на думите; 3. заключен във ю и ѡж подир гласна или в началото на думите. Буквите ю и ѡж по своето начертание показват, че въ тѣх са изобразени съединено по два звуковни елемента; така съединено се изобразѡвали в старобългарското писмо под белега ѡ и двата звуковни елемента на днешниѡ белег ж, които се изработил въз руска почва от старобългарската буква ѡ = ѡ! Буквите ѡ, ю, ѡж са сложни. Ъвно е, че за означение на първиѡ им звуковен елемент „ѡта“ служи ѡвѡтата им отвесна чѣрта, която е друга хоризонтална чѣртица е съединена с белезите за вториѡ им звуковен елемент а, о (у). ж. Само таѡа несамостоятелна отвесна чѣрта намираме в старобългарското азбуке за белег на ѡта; отделна буква за тоѡа звук не е имало. Днешната самостоятелна буква ѡ е образувана по-късно. Тиѡ същата изпълниѡва днес и втора служба, че се озговарѡа еднакво със ѡж, когато се пише пред члена за м. р. ед. ч. За да постави един самостоятелен белег за ѡта, който да не се дири под други букви със сложно значение, комисѡната отдели белегът ѡта отъ сложните букви ю, ѡж и ѡ = ѡ. Така се ѡяви у неѡа онова ѡ което въ съединение със а, е, о (у), ж, ѡ е служило за ѡта вече в старобългарското писмо и е равно на днешното самостоятелно ѡ. Ала в старобългарското писмо сложните букви ѡ, ѡе, ю (у), ѡж, ѡа, когато ѡдат след съгласни, означават простите звукове а, е, оу, ж, ѡ с мека

съгласна пред себе. Тавно е, че за означение мекостта на съгласната в тия случаи е отивал пак елементът за юта от сложните букви. И в днешния наш правопис буквите ю, ъ, я — на подир съгласни дават своята юта за смекчение на съгласната, а сами означават простите звукове у, х, а. Поради това и комисията определи да бележи смекчението на съгласните изобщо с буквата за юта; тъй че *і* подир гласни и в началото на думите е знак за юта, а подир съгласни е знак за смекчение; по своето начертание то е буква наша. (Б. П. I. 21, II. 216, и V. 223) Комисията знае, че е по-правилно да не се товари една буква от азбукето с двоѣака служба, и не е противна, да се задържи *і* само за юта, като се определи за смекчението особно средство (вж. Б. П. II. 217); обаче в своя проект тѣа остана при досегашното употребление на елемента за юта от сложните букви ю, ъ, и я.

От решението на комисията за юта произлиза в днешния правопис такава реформа: 1. *ѣ* се замянава със *і* и изчезва из азбукето; 2. *я, ю* се разлагат на *іа, іу* и изчезват, а *ѡ* се разлага на *іѡ*, понеже же замянено с *ѡ*, и изчезва; 3. *ѣ* като смекчителен белег се замянава със *і* и изчезва.

1. *ѣ* се замянава със *і*.

а. Мнениѣ да се замяни: Баджов (— *і* за *ѣ* и за *и*!), III. 205; Иванов М., IV. 183; Реалист, IV. 198.

б. Мнениѣ да се задържи: Плачков, II. 211, IV. 168; Свобода, II. 211² и 212 зб.; Мирски, II. 212 зб. и (— по-приемливо *ј*!) III. 204; Бешевлиев, II. 212 зб.; Гѣбев, IV. 168; Новини, 1893. бр. 27.; Дринов, V. 206.

Гласове: а. — 3; б. — 7! Самостоѣтелната буква за юта води подире си и необходимост, да се отдели нейният звук от буквите *я, ю* (и *ѡ*)! Срв. по-долу под 2 и 3.

2. *я, ю, ѡ* се разлагат и изчезват.

а. Мнениѣ да се разложат всички и по всеѣде: Плачков (— да се пишат с лигатури: *іа, іу, іѡ*!), II. 211; Гѣбев, IV. 169; Коцов, „Новини“ 1893. бр. 18.

б. Мнениѣ да се разложат само нѣкои: Дринов (— отфѣрга *ѡ*, а вместо него ще да иска *іѡ*!), V. 204, 205.

в. Мнениѣ да се разложат всички, или нѣкои, но по-добре да не се разлагат: Свобода (— ако се разложат и ц, ч, щ, ѣ; *ѡ* се отфѣрга!), II. 212 зб.; Бешевлиев (— тогава да се разложи и щ!), II. 212 зб.; Вазов (— не си чинит трудът!), III. 194; Иванов М. (— можеха да се пишат *іа, іу, іѡ*!), IV. 183; Мирски (— може *іу*, по-добре *іу*, но нѣма нужда; ако има *щ*, да остане и *я*; отфѣрга *ѡ*!), II. 212 зб.

г. Мнениѣ да се задържат всички: Баджов, III. 206; Реалист, IV. 198; Новини, 1893. бр. 18 и 27.

Гласове: а. — 3; б. — 1; в. — 5; г. — 3! Разлаганіето се признава от 9 гласа: 3 го искат без ограничение, 1 го допуща само за един от трите случая, 5 не го пред-

почитат пред неразлаганіето. Не признават разлаганіето 3 гласа!

3. *смекчителният* белег **ъ** се заменява със **і** и изчезва.

а. Мненија да се замени: съгласни с комисіята Ивановъ П., II. 186; Кравков, III. 207; Коцов, „Новини“ 1893. бр. 18., „Глас Македонски“, V. 208.

б. Мненија да се задържи: Свобода, II. 194 зб.; Бешевлиев, II. 195 зб.; Мирски (— или ъ, или —, или ъ, љ! Подирното е желал и Вазов), III. 203; Баджов, III. 205; Кравков, III. 207; Иванов И., IV. 164; Плачков, IV. 168; Гъбев, IV. 169; Иванов М., IV. 184; Реалист, IV. 198; Дринов, V. 204; „Юго-западна България“, V. 209.

Гласове: а. — 4; б. — 12! Така се разделят службите за іотација и за смекчение. Изрично е поискал това г. Гъбев. Другите гласове в полза на това разделение последователно водят към значително ограничение на досегашната употреба на *я*, *ю*, (и *ѣ*), а поради това и към необходимо разлаганіе на тѣх сложни букви! Срв. погоре под 1 и 2.

В. ѣ

Гдето може да се констатира същинският изговор *ѣа* на таѣа буква, тоѣ се различава от *іа*; ала таѣа разлика за целите на правописа е толкова малка, че тоѣ не би имал нужда да задържа за изговора *ѣа* и особна буква. Комисіята изповѣда това в Б. П., II. 207 и IV. 184; обаче тѣа задържа буквата **ѣ** за онѣа изговор *ѣа*, близък до *іа*, който в книжовнѣа език по определено правило се сменява с чисто *е* (Б. П. I. 20, IV. 165, 175). Правилото е: в книжовни форми, гдето под ударение се чуе предтвърда сричка звук близък до *іа*, а пред мека сричка звук еднакъв със *е*, в първнѣа случаѣ се пише **ѣ**, а въ вторнѣа *е* (Б. П. II. 204). Меки срички са онѣа, в които има меки (небни) звукове. Изключенија от правилото съставѣат само нѣкои форми от мн. ч. на мин. несл. време, понеже се водѣат по другите форми със *-а-* (срв. по-долу под Г. 5), форми от ж. и с. р. ед. ч. на прилагателни, понеже се водѣат по м. р. и отделни думи, заети от други наречнѣа или езици (срав. Б. П. IV. 184). Със своето правило за писаніе **ѣ** комисіята внася такава реформа, че редуцира с по-вече от $\frac{3}{4}$ днешното употребеніе на таѣа буква там, гдето се сменяват двата изговора *ѣа* и *е*.

ѣ само за *іа*, което се сменява със *е*.

а. Мненија да се пише само за *іа*: Свобода, II. 203¹.

б. Мненија да се пише за *іа* и за *е* повсѣде етимологически: Мирски (— да си го изговарѣа всѣкоѣ както си ще!), II. 203 зб.; Иванов И., IV. 165; Иванов М., IV. 184; Дринов, V. 205.

в. Мненија да се пише за *іа* и за *е* с ограниченија: Плачков (— ако не чисто *іа* и *е*, тогава или повсѣде етимологически, или повсѣде чисто *е*, а наѣ-добре само там, гдето изговорът играе!), II. 198, 200, 201, 202; Бешевлиев (— в определени

случаи!), II. 204 зб.; Вазов (— гдето изговорът играе!), III. 193; Реалист (— в определени случаи!), IV. 198.

г. Мнениѳа да се замени със *ia*: Гъбев, IV. 169.

д. Мнениѳа да се замени със *e*: Баджов, III. 205; „Глас Македонски“, V. 209.

Гласове: а. — 1; б. — 4; в. — 4; г. — 1; д. — 2! За реформа напред са 8 гласа; против неѳа или за реформа назад са 4 гласа; — от първите има 6 гласа, които не менѳат днешният книжовен език, и 2 гласа, които го менѳат!

Г. Граматични случаи.

Като определи, какво азбуке ни трѳба за книжовниѳа изговор, комисията досега и нѳкои граматични случаи, които имаше да се определят по-точно откъм своѳата книжовна форма, та според това и да се означават с азбуките на правописа. Те са: 1. мъжки имена с меко окончание в ед. число; 2. членувани мъжки имена в ед. ч.; 3. средни имена на —е в ед. ч.; 4. сег. вр. 1. л. ед. ч. и 3 л. мн. ч.; 5. мин. несв. вр.; 6. предлозите без, въз, из, раз; 7. удвояние на съгласната и; 8. ѳр, ѳл или рѳ, лѳ между съгласни. В кратък преглед тиѳа случаи стоѳат така.

1. -л, -н, -р и др.

Мъжки имена, които в ед. ч. да се завършват на съгласна с изразителна мекост, в книжовниѳа език не се чуѳат (срв. Б. П., I. 25). От това излиза правописна реформа, че отпада досегашното етимологично означение на такава мекост. Ако се докаже обаче, че означението е необходимо за правописа, комисията нѳма да направи друго, освен да употреби своето средство за смекчение на съгласните (вж. Б. П., II. 199—200, V. 223).

Мнениѳата настоѳават, да се означава смекчението, но не се впуска̀ти да доказват, да ли се говорѳат или трѳба да се говорѳат в книжовниѳа език мъжки и женски имена със смекчено окончание! — Коцов намира, че е добре *рибар*, *цар*, но защо и *учител*, *писател*? („Новини“, 1893. бр. 18.) Реалистѳът иска *учителъ*, но *хубост*; така и „Свобода“ — *пещъ*, *пещта*; а „Новини“ защитава и *конъ*, и *солъ*!

2. -ѳт и -а.

Днешното схващанѳе на езика води право към заклучение, че членѳът за мъжките имена в ед. ч. е -ѳт. За произхода на члена тука не става дума; тоѳ не влиѳае върху правописа (срв. Б. П. IV. 164 и 185)! Когато пред тоѳа член се ѳави изразителна мекост на краѳната съгласна от името, тогава тиѳа се означава със *ѳ*, и като се сравни графически членуваната форма с нечленуваната, изглежда, че в първата членѳът не е *ѳт*, но *ѳт*. Комисията казва затуѳи, че членѳът за м. р. ед. ч. е *ѳт* или *ѳт* (вж. Б. П., I. 24—25, II. 209). От това произлиза правописна реформа, че не се държи ѳ в краѳа на ду-

мите зарад днешния механизъм със членовете (човекъ — човекъ тѣ!) и че зарад същата цел не се държат ъ и ѣ пред члена със значение *из*!

Мненията разискват, дали е членът за м. р. ед. ч. *ѣт*, или е *т*; но не се впуцат да докажат, трѣба ли ѣ, ъ и ѣ пред члена механически да си менят значението, или трѣба разумно да се означава изговорът на езика!

Комисията установи, че в книжовния език мъжките имена в ед. ч. се явяват в определен вид с две форми. Съгласно с синтактичното потекло на тази форма определи, да се пише формата на *-ѣт* в съчетаниа без предлог, а формата на *-а* след предлог (срв. Б. П. I. 25—26, II. 211). Извън това правило остаат известни косвени съчетаниа на роднински и други имена.

а. Мнениа да се пишат *-ѣт* и *-а* според съчетанията: Свобода, II. 207 зб.; Бешевлиев, II. 208; Мирски (— сполучливо е, но по-добре само *-а*!), III. 204; Иванов И., IV. 164; Коцов, IV. 178.

б. Мнениа да се пише само *-ѣт*: Баджов, III. 206.

в. Мнениа да се пише само *-а*: Плачков, II. 206, 207; Иванов М., IV. 187; Реалист, IV. 198; „Новини“, 1893. бр. 17.

г. Мнениа различни от горните: Вазов (— смесено!), III. 194; Гъбев (— само *-ѣ*!), IV. 171; Дринов (— не е решен, дали *-ѣт*, или *-а*!), V. 206.

Гласове: а. — 5; б. — 1; в. — 4; г. — 3!

3. *-ие* и *-іе*.

Средните имена с първоначално окончание *-ие* в ед. ч. са разпространени в книжовния език твърде много, ако и да са от чуждо влияние; окончанието *-ие* се скратява във *-іе*, ср. мека съгласна със *е*, когато трѣба да завземе мѣсто на третия сричка след ударението в думата. Със *іе* се пишат и всички други средни имена, които се завършват на *е* с предходна мека съгласна. Вж. Б. П., I. 31, II. 217—218. Комисиата внася с това в днешния правопис по-правилно писаніе на думите с такива окончаниа и не ги жертвува в полза на едно диалектично окончание *е* без смекчена съгласна пред него.

а. Мнениа да се пишат *-ие* и *-іе*: Иванов И. (— само ако имаше буквата *і*!), IV. 167; Дринов, V. 207; „Новини“, срв. V. 223.

б. Мнениа да се пише само *-іе*: Мирски (— но в мн. ч. пак *-іа*!), III. 205.

в. Мнениа да се пише само *-е*: Плачков, II. 217; Вазов, III. 194; Гъбев, IV. 172; Иванов М., IV. 185.

г. Мнениа, да се пише само едно от трите окончаниа: Баджов (— или *ие-іа*, или *ие-іа*, или *іе-іа*!), III. 206; Реалист (— или *іе*, или *е*!), IV. 198.

Гласове: а. — 3; б. — 1; в. — 4; г. — 2! За смекчаваніе на съгласната в окончанието — 6 гласа; за несмекчаваніе — 4 (или 5) гласа!

4. -а и -ат.

Комисијата определи, че глаголните окончанија в сег. вр. 1. л. ед. и 3. л. мн. са -а и -ат, с тврда или мека съгласна пред себе. Така се чујат те в книжовнијa говор обикновено, кога то нѣмат ударение, па се и пишат така; обаче и под ударение се чуе чисто -а в 1. ед. ч., както се изговарја със чисто а и тематичното -на под ударение. Това понуди комисијата, да приеме и за 3. л. мн. ч. под ударение -ат. вж. Б. П. I. 28—29, III. 198, IV. 175. С определението на комисијата се урежда нај-лесно и съгласно с изговора един от нај-забърканите правописни случаи в глаголите.

а. Мненија да се пишат -а и -ат повсѣде: Иванов М. (— по-вече от сполучно!), IV. 183; Дринов, V. 201, 206.

б. Мненија да се пишат -а и -ат ограничено: Вазов (— ако нѣмат ударение!), III. 198; Иванов И. (— само -на и -нат; другото е невежество на писателите!), IV. 165, 166.

в. Мненија да се пишат -ѝ и -ѣт повсѣде: Кравков, III. 207; Гѣбев, IV. 172; Реалист (— ѝ, ѣ, —!), IV. 198.

Гласове: а.—2; б.—2; в.—3! За реформа—4, про-тив—3!

5. -ѣх и -ех.

Глаголните форми за мин. несвѣр. вр. носјат ударението си или върху сричката с -х-, или преди неја: в првијa случај пред -х- стои или небна съгласна със а или друга съгласна със ѣ; във вторијa случај пред -х- стои небна или друга съгласна със е. Трите замени а, ѣ, е се јавјават во тија форми последователно според правилата за прехода на ѣ (и а, произлѣзло от него) във е в зависимост от ударението. Срв. по-горе под В; вж. Б. П., I. 29—30. С това определение на комисијата се урежда лесно и съгласно с изговора друг не малко забъркан правописен случај во глаголите.

Мненијата по тоја вѣпрос са разделени така: Мирски съгласен с комисијата, само иска -ѣх и след небна съгласна, III. 204; Кравков, -ѣх и -ех во зависимост от глаголните основи, III. 207; Иванов И., -ѣх повсѣде, IV. 166; Плачков, -ѣх и -ех зарад играта на изговора, IV. 167; „Новина“, само -ех повсѣде, 1893. бр. 24.—Двете окончанија все пак се предпочитат, и с тѣх не се мени книжовнијот език.

6. без-, въз-, из-, раз-.

Крајното з от тија предлози се чуе како с, кога дојде подир него тѣмна съгласна; сѣщо така на пр. и ж се чуе како ш във „тежко, мѣжки“. И како не се пише „тешко, мѣшки“, така определи комисијата да не се мени и з във с от горните предлози. Вж. Б. П., I. 10. По тоја начин се уреди едно разнообразие во писанието на думи, гдето учествуваат тија предлози.

С определението на комисијата е съгласен Мирски, III. 205, несъгласен Дринов, V. 207.

7. -ни-

Из руската книжнина са преминали у нас много случаи, гдето се пише удвоено *н*, без да се оправдава то за нас етимологически или фонетически. Случаите се срещат в прилагателни имена и станали от тѣх наречіа. Комисіята определи да се пише удвоено *н* само тогава, когато в употребяваната начална форма има *-нен*, из което в другите форми изпада *е*. Вж. Б. П., I 32, 6.

а. Мнениа да се пише *-ни-* само поради *-нен-*: Мирски, III. 205; Иванов И., IV. 167; Реалист (— заслужва голямо внимание!), IV. 198; Дринов. V. 207.

б. Мнениа да се пише *-ни-* по досегашниа навик: Иванов М., IV. 185.

Гласове: а.—4; б.—1!

8. *зр, зл или рз, лз между съгласни.*

Книжовниіт език е взел със тиа звуковни купове такова мѣсто между наречіа, че в многосрични думи употребіава *зр, зл* пред една съгласна, а *рз, лз* пред повече съгласни (и пред сложна съгласна); в едносричните думи тоі пак се държи о *рз, лз*, само в известни случаи избира *зр* и *зл*. Вж. Б. П. I. 31, II. 219—220, XV. IV. 176. Това е взела за водило комисіята, та уреди и откъм таіа страна разнообразното писаніе ту със *зр, зл*, ту със *рз, лз*.

а. Мнениа да се пишат *зр, зл* и *рз, лз* по правилото: Мирски (— но по-добре да се вземат гласни *р* и *л*!), III. 205; Иванов И., IV. 167; Гъбев (— колкото и да е сгодно, иска списък от думи!), IV. 172.

б. Мнениа да се пише само *зр, зл*: Иванов М., IV. 185.

в. Мнениа да се пишат *зр, зл* и *рз, лз* безразлично: Свобода, II. 219¹; Вазов, III. 194; Реалист, IV. 198.

Гласове: а.—3; б.—1; в.—3! За реформа — 4 гласа; против реформа — 3!

Д. Добавка.

Покраі тиа специални въпроси, които най-много се повдигнаха с проекта на комисіята и се разглеждаха от критиката, таіа подирната засегна още следните графични или граматични въпроси:

І. Графични въпроси. — 1. Гъбев: както имаме *й*, така ни трѣбат и *ѣ, ѥ* за дифтонги; също са необходими *џ, ѡ*, както *ч, ц*. Вж. Б. П. IV. 169, 173, 174, 175. — 2. Гъбев: да се ютират *е* и *и*. Б. П. IV. 172; противен е Иванов И., IV. 165. Вж. II. 218, 6, IV. 176. 7. — 3. Бешевлиев: можеше да се разложат и *щ, Б. П. II. 212* зб.; щом то не се разлага, не бива да се разлагат и *я, ю*, Свобода, вст.; Баджов и Гъбев искат *шт*, III. 205, IV. 173; комисіята не е противна, II. 219, XIV. Новини, бр. 24: тогава да се разложат и *џ, ч*. Съгласните *џ, ч* са и прости замени на *к*, а *џ* е винаги сложна замѣна!

П. Граматични въпроси. — 1. Гъбев: член за ж. р. *тж*, IV. 172, 176. — 2. Плачков: *добри*, а не *добрий*, II. 211 и X; вж. I. 26; Мирски: *добрий* за отлика от мп. ч., III. 204; Иванов И.: *божи*, *овчи*, но — *днешний утрешний*, IV. 164. — 3. Плачков: мн. ч. *ораче*, *чорапе*, II. 218, IV. 167; Иванов М.: *челе*, *дошле*, IV. 185. Вж. II. 219, XIII. — 4. Мирски: да се пише в сег. вр. 1 л. мн. ч. — *и и ме*, III. 204, по правилото на комисията I. 29. Въпросът е евфонически. — 5. Причастията сег. деі. и герундивни, ако искаме да си служим с тѣх в книжовния език, трѣба да се пишат по Б. П., I. 31, IV. 176; Гъбев: има само на *-іки*, IV. 172; Мирски: *одобріава*, но иска *пеіат-пеіащи*, *учѣт-учѣщи*, III. 205; Кравков: *пресилено* е образуваніето им, III. 207; Свобода: не *одобріава*, II. 220! — 6. Предлозите *в* и *с* евфонически се удвоіават във *вѣв* и *сѣс*, когато го искат съгласните в думите след тѣх или пред тѣх; Дринов: *добре* е, в нѣкои случаи, Б. П. V. 207; Кравков: комисията не била последователна (!), III. 207; „Свобода“ и „Новини“ разсъждават за средния ъ!

Закліучение.

По гласовете *за* или *против*, изказани до тука по специалните въпроси от правописния проект, комисията не се блазни да предполага, че правописната реформа е решена; обаче по същите гласове тя не може да не забележи, че нейният проект се е оказал напълно способен да докара до правописна реформа! Решението на отделните въпроси от реформата ще зависи всѣкога от силата на доводите, а не от количеството на мнениата; обаче и сега вече се види, че силата на доводите на комисията е привлякла на своія страна и по-вечето гласове на критиката. Като се поразисква правописният въпрос още нѣколко време, комисията вѣрва, че ще постигне целта си — „да спечели интелигенцията за своія проект“ (вж. Б. П., V. 211). Тоія отчет ще ѝ осветли за сега още по-добре върху работата, защото освен че събира наедно всички мнениа по правописния въпрос, но служи още за по-пълно обяснение на правописния проект.

Д-ръ К. Бръстевъ, Общественото мнѣние и правописната комисия (вж. „Мисль“ кн. X. 1894 год.)

От уважение към интересите на ония читатели, които сериозно следят правописният въпрос, филологическата комисия не оставяше незабѣлзано ни едно мнение, изказано от кого и да било и в каквато и да било форма, като даваше винаги и своі отговор с цел, да се запази ясно нейното становище спрѣмо противниците на предложениа от нея проект. Така постѣпваше комисията и спрѣмо мнениата, изказани в списанието „Мисль“, до колкото те имаха свързка с правописния въпрос. Редакторът на това списание обаче си помислил, че тоі може под името на тоія въпрос да си отвори път, каквото да може под благовидна форма на „литературна“ полемика, да даде израз на свои лични

разположениѣ не само спрѣмо членовете на комисиѣта, които нѣмат с неговата личност нищо общо, но и против нѣкои лица измежду сътрудниците на „Български Преглед“, а особено пѣкъ спрѣмо самото това списание, което тоѣ съвсем погрешно счита за конкурент на неговия орган „Мисль“. Комисиѣта изболчи достатѣчно г. Кръстева поради нелитературните му маниери, като му показва, че негрѣба с правописния въпрос, който сам по себе си е доста трѣнлив и предразполага към дребнава критика, да си служи за достиганіе егоистични цели (вж. Бълг. Прегл. кн. V. 211—221). Но г. Кръстев не се грижи за своите читатели, които без съмнение очакват, да четат истинско осветление на правописния въпрос, и ето сега пак им поднася под апокрифическо заглавие „Общественото мнѣние и правописната комисиѣ“ (Мисль 1894. X) излияніѣ на лична озлобеност, която обикновено, щом надвие веднаж разумът, незнае граници ни мѣрка. Комисиѣта се застъпѣ за своето мнѣние, като се старае да даде всѣкому мотивиран довод, а г. Кръстев тук ѣ клевети в ачност за пари, нечестност и пр. Колкото и да позволи човек, че личното разположение може да влиѣе и върху един честен писател, когато се изказва по повод на един принципиален и научен въпрос, пак не може да се оправдае такава заслепеност, щото от лична омраза, да се подрива честта на другиго. Толкова по-вече е осѣдително това поствѣпаніе на г. Кръстева, че тоѣ тук се подбужда от съвсем немотивирана страст, каквато не би трѣбало да върлува в душата на един млад литератор, който си е поставил за идеал, да бѣде носител на „критическия жезл“ на българската литература, па ако стане нужда, даже и неѣна „изкупителна жертва“, и който до там е в пѣлно съзнание, че с чест носи научната титла, придобита от лѣипцигския университет, че не остана човек у нас, който да не знае, какво госп. Кръстев е доктор. Комисиѣта съжалѣва, че докторската титла така се осѣвърнява чрез недостойния начин, с който си служи г. Кръстев в борбата с правописната комисиѣ. И наистина, какво търсят в таѣ статіѣ, която съз заглавието си уж обещава, че ще се занимава с правописния въпрос, лични и даже улични нападеніѣ още и против нечленове на филологическата комисиѣ, а особено против едно лице, което именно е съвсем чуждо на правописния въпрос (725). Само за това ли се нападат тези лица тук, защото пишат в Преглед? Но ако има г. Кръстев желание да ги напада, защо прави това под рубриката на правописния въпрос? Много е плитко, да си мисли човек, че ония читатели, които сж способни да отличават разнородни въпроси, ще се помамѣт от заглавието на статіѣката и не ще се сетѣт, че всички тиѣ нападки, които не се касаѣт до проекта на комисиѣта, са неправилно вмѣкнати тук от редактора. Ако дневният печат си допуша такива способности, литературата, а особено научната, към която принадлежи и правописният въпрос, най-строгѣ ще осѣди г. Кръстева за това негово поведение. Каквито мотиви и да има тоѣ, не може в тоѣ случаѣ да се оправдае, понеже за клевети изобщо нѣма мѣсто в науката, а за доводи

обвинения винаги се излизат направо, вън от научните въпроси. Ако мисли г. Кръстев, че той ще прокара нови литературни етикеции, непознати на образованите свѣтъ, лъже се, понеже мина се и тази стадия в нашата литературна критика, когато можеше тя да се мисли за овдовѣла област, готова да признае за водител всѣкого, който би посегнал сам да си присвои критическият „жезъл“. То би било и твърде печално, защото би значilo, че не се движим напред.

За да останем последователни на принципа, поради който нищо не сме пропускали до сега, изказано по правописния въпрос, ще отбележим и от тази статия на „Мисъл“ онова, що се отнася направо до правописа.

Авторът доказва, че един конституционен министър, понеже бил почти всемоушен, „по-силен и от министра на един монархически господар“, не може да се намѣсва „със своите прерогативи в правописния въпрос“. Това мнение на автора е ново: до сега всички, па и софийският митинг, гдето авторът е фигурирал като секретар, признаха, че министърът на народното просвещение може да вземе инициативата, за да се разреши правописният въпрос, па каза се даже, че в дадения случай инициативата на министра е „похвална“. А министърът до сега нищо не направи по-вече, освен че взе инициативата, като назначи една комисия, да изучи въпросът и да си даде мнението, каквото то да се подложи на всеобщо разискване. Против комисията изобщо по принцип не може да се говори, защото така се постъпва винаги, когато има да се подложи на разискване известен, неизучен достатъчно въпрос. Па и нашите противници не се обявиха против принципа, а само против лицата, като предлагаха друга комисия, съставена от други лица. Докато авторът така без доводи отрича на министра на народното просвещение право на инициатива по този въпрос, напoтpив тои веднага на следната страница му признава напълно това право, като казва даже, че може един министър и да направи едно правописание да стане „еднообразно“, ако не е такъво. Ето думите на автора, за когото фразата е вѣчно, а логиката нищо: „Единъ министъръ на просвѣщенiето може да има длъжността слѣдователно и правото да наложи въ училищата единъ общъ, еднообразенъ правописъ, и даже, ако той не е напълно еднообразенъ, да го направи такъвъ“. Какъвъ смисъл има след това тази фраза на автора, казана веднага подир горния цитат: „но да реформира правописа, още по-вече да създава новъ правописъ нему трѣбва да бѣде абсолютно запрѣтено“ (714).

В кн. IV. от Българ. Преглед характеризовахме въпросникът, който беше разпратил г. Кръстев до абонатите си, за да се изкажат по правописния въпрос. В кн. V. на Б. Пр. констатирахме, как този въпросник наистина свърши с пълна несполука. Сега редакторът се старее да ни убеди в противното, но вѣчно е напразно: фактът е вѣршен факт. Обадили се само 127 души „от разни съсловиѣ“. Авторът не съобщава имената на тази господа, а тяхната малочисленост той си обяснява чрез „апатичността на българското общество не само къмъ подобни при-

живи, по въобще къмъ активна намѣса въ „свѣтовния въртежъ“. Тѣѣ безименни мненія, изказани само с „да“ и „не“, немогат да иматъ никакво значение за българската литература, коѣто не се нуждае отъ „звани и незвани“ мненія, а отъ доводни обясненія, каквито могатъ да дадатъ само образовани и подготвени за това хора. И тѣѣ, комично излиза, гдето авторътъ съвсемъ сериозно сортирувалъ своите безименни гласове за и противъ, по всеки въпросъ отделно, като се счелъ при това задълженъ всеки пътъ и тоѣ да преклони глава предъ този своеобразенъ плебисцитъ и да каже да, гдето тоѣ се изказва с да, и обратно. Види се, че авторътъ би склонилъ и в случаѣ, да беше одобрилъ неговѣтъ плебисцитъ всичко, което предлага комисіѣта. Щеше ли българската литературна критика в такъвъ случаѣ да се счита повече задължена да склони на нашия проектъ, ако по една случайностъ бѣха изпълнили въпросникътъ все абсолютни привърженици на нашия правописен проектъ?

М. Ивановъ, по въпроса за нашето правописание (вж. Мисълъ, III. кн. X. с. 774 — 778).

Г. М. Иванов останалъ твърде недоволенъ отъ бележките, които направихме (вж. Б. П. IV. 179 — 186) по поводъ на статиѣта му „По въпроса за нашето правописание“, печатана в П. С. XLIII. 97 — 114, и ни отговарѣа в списанието „Мисълъ“ така, че още единъ пътъ потвърдиѣа всичко, което комисіѣта бе изказала в онѣѣ бележки за мнението му по правописниѣ въпросъ. Никакъ не е станалъ отговорътъ на г. Иванова по-сериозенъ с това, гдето авторътъ се разправѣа с нѣкоѣ „господинъ професоръ“, когато бележките излѣзоха подписани отъ страна на всичкиѣ членове на комисіѣта, предъ които са се чели и отъ които са се одобрили! Напразно обръща г. Ивановъ въпросътъ за стоѣността на възгледите, изказани в статиѣта му, въвъ въпросъ личенъ като иска да си даде и характеръ на оценѣѣванъ и неуважаванъ споредъ заслугите си писателъ. Напротивъ, комисіѣта лично уважаѣа г. И., като вижда в него единъ отъ достоѣните наши учители, и ако е рекълъ Господъ, и писатели. При все това тѣѣ неможе да не бѣде обективна, а още повече по чисто научни въпроси.

Въпросътъ за потеклото на членната форма на пр. столътъ е чисто наученъ въпросъ, отъ коѣто ни най-малко не зависи разрешението на правописниѣ въпросъ: ако сега пишемъ столъ столътъ и ако за въ бъдѣще се съгласимъ да напишемъ ероветъ на краѣ, необходимо ще следѣа, че ще пишемъ столъ, столътъ, безъ да има нужда да се разискѣа, какво е етимологическото потекло на оканчанието -ѣт. Следователно комисіѣта нѣма причини, да не бѣде обективна по този въпросъ, и ако тѣѣ не е съгласна с тълкуваніето на г. И., това сваѣа отъ почитъ къмъ истината, а не отъ неразположение къмъ него. Същѣѣтъ мотивъ е ръководилъ комисіѣта в отговорите ѣѣ по всичкиѣ точки, задѣнати в статиѣта на г. И. Комисіѣта беше длѣжна да укаже слабите отъ научна страна доводи на автора, за да не се пречи на правилното разискѣѣване на правописниѣ въпросъ чрезъ научни недоразумѣниѣ и дилетантски схѣѣщаніѣ. Г-н

И. във всичко туї видѣл желание на комисіята да налага мнениѣта си и пр. Съвсем са несправедливи тиѣ обвинениѣ от страна на г. Иванова. Комисіята, ако би търпѣла повод да обвинява обратно г. И., тя би го обвинила в голѣма нескромност. Но тя оценява всички условіѣ, при които един млад писател не бива тѣ лесно хладнокрѣвен и трезвен, когато му се случи да защити едно свое слабо мнение против пресѣдите на научната критика; — и за това в тоѣ случаѣ комисіята не придирва изтънко, какво е значението на обидните за неѣ фрази, изказани от жегнатиѣ автор. Ако да имаше авторът право, да се оплаква от недоброезвѣстност поне в една точка от нашата критика, комисіята щеше с голѣма готовност да ѣ признае. Но за жалост тя и сега, след като подложи изново на ревизиѣ своите критични бележки, изказани в кн. IV. от Б. П. и ги сравни с оборваніѣта в отговора на г. И., не намери нищо, което би давало повод да измени своѣѣта пресѣда. И тѣй, комисіята остаѣа при изказаното си мнение, колкото и да е то неблагоприятно за г. И. Писаното е достоѣние на литературата, и кога да е ще се види, коѣ е бил прав и коѣ крив. За да се успокои авторът и относително онова мѣсто, което изказва в началото на отговора си като уж претѣлкувано от наша страна, ще цитуваме авторовите думи изцѣло, а не тѣ откъсано, както ги цитува тоѣ сам в отговора си. Ето неговите думи: „Колкото и да отричатъ нѣкои значението на ж и ъ въ края на думитѣ, защото тѣ въ дадения случай се неизговаряли, врѣмето за тѣхното окончателно изхвърляние, по видимому, още не е настѣпило. Познато е, каква голѣма роль играѣтъ извѣстни букви въ старитѣ рѣкописи, за да може да се опрѣдѣли редакцията на еди кой си паметникъ, че тя е именно „българека“, а не „сръбска“ или „руска“. Дѣйствиелно нашиѣ езикъ си има и безъ това доста характеристични признаци, които го обособяватъ и го правятъ типично отдѣленъ отъ сръбския, който иначе му е най-близъкъ; но колкото критериумътъ е по-голѣмъ, колкото признацитѣ сѣ по-вече, толкова и рѣшението на въпроса, дали този или онзи писменъ паметникъ принадлежи на тази или онази редакция, е по-сигурно. А кой може да откаже истината, че ж, з, ъ сѣдни отъ най-главнитѣ характеристики както на старитѣ български рѣкописи тѣй и на днешнитѣ ни книги, сѣ които тѣ се отличаватъ отъ сръбскитѣ и рускитѣ“ (П. С. XLIII. 104). Ето къмъ това мѣсто се отнася нашата бележка.

Приеѣа се в комисіята: 1. Писмо от училищниѣ инспектор г. Т. Іончев, в което тоѣ се присѣдинява къмъ проекта на комисіята, сѣе свои нѣкои изменениѣ. Г-н І. печата по новіѣ си правопис „Методика на физиката и химията“. — 2. Статиѣа от г. П. Иванов, гдето се защищаватъ принципите на правописниѣ проект, особно по повод на мнението на г. Дринова. — 3. Разсѣждение от г. М. А. Малеев, каква реформа е потребна за нашиѣ правопис. — Комисіята благодари на тиѣ господѣа за интересѣа къмъ делото и ще съобщѣи техните разсѣждениѣа до-пѣти, понеже туѣа не стига вече мѣстото.

От филологическата комисіѣа.

I. ВЪТРЕШНА ХРОНИКА.

Началото на 1894. година се ознаменува съ едно отъ най-щастливитѣ събития въ новата ни история, което се очакваше съ нетърпение отъ българския народъ: -- рождението на българския прѣстолонаслѣдникъ. По случай на това събитие се намиратъ въ българската столица високитѣ гости, августейшитѣ родители на Нейно Царско Височество Господарката, Тѣхни Кралски Височества Херцогъ и Херцогиня Пармски, които за пръвъ пѣтъ посѣщаватъ България, и августейшата майка на Негово Царско Височество Господаря, Нейно Царско Височество Принцеса Клементина Саксъ-Кобургъ-Готека. На 18. Януари, на връхъ Атанасовъ-денъ, въ 7¹/₄ часѣтъ сутринята, се роди първиятъ български прѣстолонаслѣдникъ. Рождението на августейшия младенецъ се извѣсти на столичното население съ 101 топовни гърмежи и се посрѣщнахъ отъ народа съ неописуемъ възторгъ както въ столицата, тъй и въ цѣла България. Това честито събитие прѣпълни съ радостъ душата на всѣкой българинъ, гдѣто и да се намира той. Не е само инстинктивно това чувство на дълбока радостъ, което е обзело българския народъ; народнитѣ чувства въ тоя случай съвпадатъ съ реалнитѣ интереси на българитѣ и на тѣхната династия. Нашитѣ владѣтели отъ десетина години насамъ сж били изложени на постоянни опасности и покушения, отъ които само божие то providѣние ги е спасило. Българскиятъ прѣстолъ рискуваше всѣкой моментъ да остане празенъ, безъ законенъ наслѣдникъ, и да се подвъргне на голѣми опасности заедно съ българската държава. Отъ важенъ прочее и жизненъ интересъ е било за България задомяването на Господаря, което така радостно се посрѣщнахъ минжлата година отъ цѣлото население безъ изключение. Въ навечерието на височайшия бракъ, всички елементи, даже и най-непримиримитѣ, съзнахъ високото значение на това събитие и се примирихъ съ станжлото измѣнение на конституцията, противъ което изначало бѣхъ се опѣлчили толкова яростно. Толкова по-голяма важность и интересъ прѣдставя за България естественото слѣдствие отъ това събитие — рождението на първия български Наслѣдникъ, защото чрезъ него се обезпечавя една трайна българска династия. Ето защо е толкова неограничена и всеобща сега народната радостъ.

България отъ освобождението насамъ прѣдставя най-болното мѣсто за европейския миръ, и върху нея сж устремени погледитѣ на бдителната европейска дипломация. Всѣко дѣло, което може да служи за консолидиране на работитѣ у насъ,

служи въ сѣщо врѣме за успокоение на общественото мнѣние въ Европа. Нѣма съмнѣние, че рождението на българския Наслѣдникъ закрѣпва положението на българската династия; колкото и да ѝ се отрича правото на законна династия отъ двѣ европейски сили, болшинството отъ държавитѣ фактически я признахъ вече като такава, намиратъ се съ нея и съ българското правителство въ приятелски отношения и сключватъ съ България търговски трактати. Справедливо казахъ европейскитѣ вѣстници по поводъ на рождението на българския Наслѣдникъ, че до сега България имаше само единъ князь, отъ сега тя има и своя династия. Да, България е щастлива, че се успокоява откъмъ династическия въпросъ; то значи за нея независимостъ, самостоятелностъ, свобода. Ето защо България ликува и тържествува: народътъ и династията нанасятъ още една побѣда върху своитѣ тайни и явни врагове . . .

Неописуемъ бѣше ентузиязмътъ на столичното население, щомъ станъ извѣстно, че Нейно Царско Височество благополучно се освободила съ Наслѣдникъ. Единъ часъ слѣдъ рождението на Наслѣдника населението се намираше вече събрано въ центра на града, любопитно за подробности и желаеще да привѣтствува Тѣхни Царски Височества Князътъ и Княгинята. Поведено отъ столичния кметъ и придружено отъ двѣ военни музика то направи една величествена овация прѣдъ двореца, въ която взе участие и мало и голѣмо, всички чиновници, ученици, търговци съ една дума всичкитѣ жители на столицата. Когато слѣдъ половина часъ Негово Царско Височество се появи на балкона прѣдъ ликующата публика, той се посрѣщна съ дълги и шумни викове да живѣе, ура! Дълбоко трогнати отъ тая внушителна народна манифестация, Господарътъ едва успѣ да спре ликуванията на народа и произнесе слѣднитѣ думи „Радвайте се, софийци, заедно съ мене и съ цѣлия български народъ за новороденото дѣте на България, Българския Прѣстоноаслѣдникъ, Князь Търновски, Херцогъ Саксонски. Да живѣе Наслѣдникътъ, да живѣе България!“ Народътъ посрѣщна думитѣ на Господаря съ неописанъ възторгъ и съ шумни викове ура! да живѣе! Слѣдъ това излѣзохъ на балкона августейшитѣ родители на Нейно Царско Височество, и Нейно Царско Височество Принцеса Клементина. Тѣхното появяване бѣ посрѣщнато съ възторжени викове ура! да живѣятъ!! Негово Царско Височество поблагодари отъ името на Княгинята за направената овация и слѣдъ малко се повърна отъ ново и извика: „Да живѣе дѣтето на България“. Нови заглушителни ура послѣдвахъ тия прочувствувани и многозначущи думи на Господаря. Слѣдъ малко Негово Ц. Височество се доближи задъ единъ прозорецъ съ новородения августейши младенецъ на рѣцѣ и го показа на народа, който го акламира съ радостни викове. Подиръ това го пое въ рѣцѣтъ си августейшата майка на Господаря и го показваше на народа, който минаваше край прозореца, за да излѣзе на Александровската площадка. Тукъ се залюлъ весело хоро, прѣдвождано отъ кмета на града, и се продължи до 11½ часътъ прѣдъ обѣдъ, когато станъ благодарственъ молебень въ църквата св. Кралъ въ присѣдственото

на Господаря, на Неговия августейши Гостъ, на г-а министритѣ, на висшитѣ граждани и военни чиновници и на маса народъ, който пълнитѣ църквата и околната площадка. — Вечръта имаше блестящо освѣтление и стапъ нова величествена овация съ факли прѣдъ двореца. Господарьтъ и херцогъ Робертъ Пармски се явихъ на балкона, отъ гдѣто Господарьтъ поблагодари на народа и му съобщи, че Нейно Царско Височество Княгинята, както и августейшиятъ ѝ синъ сж здрави. Отъ тукъ публиката потегли къмъ дома на г-на прѣдседателя на министерския съвѣтъ, Стамболова, и му направи гореща овация. Г-нъ Йовевъ поздрави отъ името на народа г-на министра съ тържествения празникъ, като припомни заслугитѣ му за укрѣпѣване на българския прѣстолъ, и като го помоли да дѣйствува все така енергически и да води народътъ по сѣщия пѣтъ безъ колебание и безъ да се стрѣска отъ неприятелитѣ. Г-нъ Стамболовъ отговори съ нѣколко благодарителни думи, припомни сполукитѣ на българското дѣло и свърши съ думитѣ: „да живѣйтъ Наслѣдникътъ и Неговитѣ родители!“ Сжщо се направи овация и прѣдъ дома на г-на министра Петкова, гдѣто говори кметътъ на града, г. Хр. Благоевъ, който напомни, че г. Петковъ е билъ винѣги най-силна поддръжка на г. Стамболова въ труднитѣ врѣмена и че той най-много му е помогналъ да извади държавата на спасителенъ пѣтъ. Г-нъ Петковъ отговори, че той не направилъ друго нищо, освѣнъ своята длъжностъ като гражданинъ, и свърши сжщо съ думитѣ: „да живѣйтъ Наслѣдникътъ и родителитѣ му!“

Съ голѣмо любопитство се разискваше прѣзъ първия день въпросътъ, какво име ще носи Наслѣдникътъ на прѣстола. Слѣдъ различни прѣдположения Негово Царско Височество му даде най-сполучното име, — на одного отъ най-славнитѣ наши древни господари, Бориса, великия просвѣтителъ на българския народъ. За рождението на наслѣдния князь Борисъ, Негово Царско Височество съобщи съ слѣдната

„ПРОКЛАМАЦИЯ КЪМЪ МОЯ ВЪЗЛЮБЛЕНЪ НАРОДЪ.

Днесъ, вторникъ, осемнадесетий Януарий, хилядо осемстотинъ деветдесетъ и четвърта година отъ Рождество Христово, часа седемъ и четвъртъ сутрѣнъта, въ Нашия Княжески Дворецъ, въ столица София Нейно Царско Височество Княгиня Мария-Луиза Бурбонска, Моята Августейша Сжпруга, съ Божията помощъ, благополучно се освободи и роди отроче отъ мъжки родъ, на което дадохме името Борисъ и титлата Князь Търновски.

Новородения Български Князь и Наслѣдникъ на Българския Прѣстолъ, Князь Търновски, Херцогъ Саксонски, Кавалеръ на първа и четвърта стѣпенъ на Военния орденъ „за храбростъ“, носителъ на веригата на ордена „Св. Александъръ“, прогласихме и прогласяваме Шефъ на четвъртия пѣши Плѣвненски полкъ, Шефъ на четвъртия Конни Полкъ и Шефъ на третия Артилерийски Полкъ.

Като съобщаваме тая радостна вѣстъ на Нашия възлюбленъ народъ, Ний въздигаме топли молитви къмъ Всеблагаго Бога да

пази, закриля Нашия Августейши Синъ и Наслѣдникъ на Българския Прѣстолъ и да му дава здравие, щастие и сполука въ всичкитѣ Му дѣла и начинания за благо, славата и щастieto на Нашето мило Отечество.

Издаденъ въ Нашия Дворецъ въ столица София на Атанасовъ день 1894 година, седмата отъ нашето царствуване“.

Въ сѣщия день 18. Януари Негово Царско Височество е отпратилъ къмъ българската войска слѣдующата

„ПРОКЛАМАЦИЯ КЪМЪ ВЪЗЛЮБЛЕНАТА НИ АРМИЯ.

Съ сърдце прѣпълнено отъ благодарностъ къмъ Всевишния и съ чувство на особена радостъ възвѣстяваме на нашата армия рождението на Нашия възлюбленъ Синъ и Наслѣдникъ на Прѣстола Негово Царско Височество Князь Борисъ, Князь Търновски, Херцогъ Саксонски. Водими отъ отеческата милостъ, шото Н. Ц. В. Нашиятъ възлюбленъ Синъ и Прѣстолонаслѣдникъ още при встъпването Си на жизненото поприще да възприеме високитѣ длѣжности, които неговото високо призвание Му налага, за да Му дадемъ отъ друга страна възможностъ да порастне и още отъ сега да се сроди съ убѣждението, че и нему, като на Български Войникъ и Гражданинъ, еднакво ще принадлежи священната длѣжностъ, да защитава Отечеството, да пази Неговата свобода и независимостъ и да бжде опора на Прѣстола, като при изпълнението на тѣзи си свети длѣжности винаги високо държи Българското Знаме, и за да покажимъ още веднѣжъ на нашата доблестна армия, до колко тя Ни е близка и до колко скъпо цѣнимъ неразривнитѣ свѣрзки, които я свѣрзватъ съ прѣстола ни, Ние зачислихме Н. Ц. Височество, Нашия възлюбленъ Синъ и прѣстолонаслѣдникъ Князя Бориса, Князь Търновски, Херцогъ Саксонски, въ списъцитѣ на 6 Пѣши Търновски на Наше Име полкъ съ чинъ подпоручикъ, като сѣщевременно Го назначаваме за шефъ на четвъртий пѣши Плѣвненски полкъ, шефъ на четвърти конни полкъ и шефъ на трети артилерийски полкъ.

Като прѣдаваме въ рѣдовѣтъ на Нашата храбра армия Нашия възлюбленъ Синъ и прѣстолонаслѣдникъ, Ние желаеме шото тя да Го приеме въ срѣдата си съ сѣщия вѣсторгъ, съ каквото Сме навикнали да се чувствуваме ние Сами между нея; да Го окръжи съ сѣщитѣ чувства на вѣрностъ и прѣданостъ, както и Насъ, да възпита отъ Него единъ храбъръ войникъ, единъ достоенъ вождъ на Татковината Ни и доблестенъ хранителъ на Българската честъ и слава.

Нѣка Всѣвишния Му дава сила, здравие и разумъ, да крѣпни и се развива, за радостъ Намъ и на вѣрната Ни и прѣданна армия.

Издаденъ въ Нашия Дворецъ въ столица София на Атанасовъ-день 1894 година, седмата отъ Нашето царуване.“

Въ двѣтѣ горни прокламации можемъ да видимъ всичката радостъ, съ която е прѣпълнена душата на Господаря, всичкото значение, което той отдава на това важно събитие за България и за нейната династия, всичкитѣ надѣжди, които той възлага

на възлюбения си синъ за бѣдѣщето на България. Дано провидѣнието запази скѣпоцѣния животъ на младия князь Бориса и му помогне да поведе развитието на българския народъ тъй успѣшно, както го бѣ повелъ прѣди десетъ вѣка князь Борисъ.

Въ недѣля на 23. Януари въ 7 часа вечерята станж въ двореца тържествено обредѣтъ на св. кръщение на наследника въ присѣдствието на г-да министритѣ и г-житѣ имъ и на висшитѣ военни лица. Кръстникъ и кръстница бѣхж Н. К. В. Робертъ Пармски и Н. Ц. В. Принцеса Клементина.

Тия дни се разгледа прѣдъ военния сѣдъ дѣлото на бившия български поручикъ, Лука Ивановъ и на неговия братъ Стоянъ, студентъ въ висшето училище, обвинени въ заговоръ противъ живота на Негово Царско Височество Господаря и на неговия първъ сѣвѣтникъ, г-на министра Стамболова. Ние нарочно чакахме да видимъ подробноститѣ на дѣлото прѣдъ сѣда, за да можемъ да го съобщимъ по-пълно и да не ни обвинява никой въ прибрзаностъ и голѣсловие. Отъ показанията на главния обвиняемъ, който съ чужда откровеностъ самъ разказа подробно цѣлата история на дѣлото, излиза, че и тоя заговоръ е билъ скроенъ въ Русия отъ нашитѣ емигранти, които съ удивително леко сърце продължаватъ да действуватъ противъ своето отечество и да крожтъ планове за неговото поробване. За очудване е наистина това постоянство на нашитѣ емигранти да пакостжтъ и прѣжжтъ на нашето народно дѣло, на което съчувствуватъ всичкитѣ свободолюбиви народи. Бихме се отчаяли за бѣдѣщето на отечеството си, да незнаехме, че тая злоба на емигрантитѣ противъ собствената имъ бащиния се подържа и подкрѣпя съ грамадни материялни и морални срѣдства отъ държавни хора на една велика и силна империя; да не знаехме, че тѣ служжтъ на чужда политика, дѣйствуватъ за чужди идеали, които Богъ не ще имъ помогне да осъществжтъ. Изпълнението на заговора било възложено този пѣтъ върху споменжтия Л. Ивановъ, който прѣди година приблизително, като офицеръ ковчежникъ на Дунавската дивизия въ Русе, билъ злоупотрѣбилъ около 4000 лева държавни пари, и когато началството му угадило работата, той, за да избѣгне отъ отговорностъ, минжлъ въ Русия и се настанилъ въ Одеса, дѣто, разумѣва се, прѣдставилъ се като прѣселѣдванъ отъ българското правителство и веднжга почнжлъ да се ползува отъ обикновената субсидия на Слав. Комитетъ по 20 рубли на мѣсецъ, а послѣ по свое собствено желание билъ зачисленъ въ руската войска. Въ Одеса Л. Иванъ скоро успѣлъ да се сдружи съ българскитѣ емигранти, които отъ начало странѣли отъ него, като се страхували, да не би да ги шпионира, и го прѣзирали до нѣидѣ като злоупотрѣбителъ на държавни пари. Той билъ посвѣтвенъ въ всичкитѣ кроежи на емигрантитѣ и почнжлъ да взима участие въ Одеса, а послѣ и въ Москва, въ емигрантскитѣ събрания, въ които се обсжждало обикновено положението на България, и тогава именно се разглеждалъ въпросътъ, какъ да се прѣмахне Негово Царско Височество или неговиятъ първъ

свѣтникъ, защото само по този начинъ можели да се подобрятъ отношенията на България съ Русия, която въ такъвъ случай щѣла да прѣпоръча единъ князь по желанието на Българитѣ. Може би гризанъ отъ свѣстѣта за стореното злоупотребение въ България и желаещъ да задуши тази свѣстъ чрѣзъ друго по-важно, ако и по-прѣстѣпно, прѣдприятие, или пъкъ да се прѣпоръча прѣдъ емигрантитѣ и Русия чрѣзъ единъ рѣшителенъ подвигъ за спасение на отечеството (!), което емигрантскитѣ събрания прѣдставили въ твърдѣ нещастно положение, Л. Ивановъ се рѣшилъ да дойде въ България и да извърши убийството на Негово Царско Височество, по изричитѣ наставления на майора Груева. Тоя подирниятъ му писалъ отъ Петербургъ, че трѣба въ веѣкой случай да се убие князътъ и му пратилъ пари за разноски, па го похвалилъ и насърчилъ въ патриотическото му намерение. Майора му изпратилъ въ сѣщото врѣме и двѣ копия отъ писма: едно за придворния руски министъръ, Воронцовъ — Дашковъ, който се умолявалъ да прѣдаде другото лично на Негово Величество Императора. Второто писмо гласѣло така: „Понеже положението на България е изключително, благодарение на погрѣшкитѣ както на руската дипломация, така и на българскитѣ управители, и като се има прѣдъ видъ, че за сега единствената и изключителна причина за сѣществующитѣ лоши отношения между Русия и България е самиятъ князь (български), то азъ се рѣшихъ доброволно и по свое собствено убѣждение да трѣгна за България и, ако ми бѣде възможно, да дѣйствувамъ да се отстрани князътъ. Азъ моля най-покорно Ваше Императорско Величество да докажете Вашата Височайша милость и да заповѣдате, веднага слѣдъ отстранението на княза, да се подобрятъ отношенията между Русия и България“. Тия писма, прѣписани и подписани отъ Л. Ивановъ, трѣбало да се прѣдадѣтъ по принадлежностъ, само ако би той да сполучи, да изпълни планътъ си. Отъ писмото къмъ Царя се вижда — 1. колко сѣ още наивни нашитѣ емигранти, като мислятъ, че Н. Ц. В. князътъ е причината за лошитѣ ни отношения съ Русия, и 2. колко се съмняватъ тѣ сами въ искреностъта и обѣщанията на Русия, че дѣйствително слѣдъ отстранението на княза ще се подобри положението. Въ това писмо има още и друга тенденция, че майоръ Груевъ се стареа чрѣзъ него да прѣдстави заговорътъ на Л. Ивановъ като дѣло съвѣсѣмъ лично на Иванова, въ което неучаствуватъ никакви други елементи, български или руски, когато наопаки, споредъ заключението на обвинителниятъ актъ, тоя заговоръ е съставенъ и обмисленъ въ Русия, както и всичкитѣ други досегашни, и Л. Ивановъ е само орѣдието, чрѣзъ което трѣбало да се извърши дѣлото. Слѣдъ като се уволнилъ отъ руската войска, Л. Ивановъ се снабдилъ съ паспортъ отъ Москва и рѣшилъ да замине за България прѣзъ Варшава, Австрия, Бѣлградъ, като искалъ да избѣгне опасниятъ дунавски пѣтъ. Обаче прѣди да трѣгне за България, той се отбивалъ въ Одеса, дѣто се виждалъ съ емигранта Ножарова, който билъ посветенъ въ проектирания новъ комплотъ и съ

когото Л. Ивановъ водѣлъ постоянна прѣписка по дѣлото, — фактъ, който Л. Ивановъ отрича въ своите показания, но който се доказва отъ свидѣтелскитѣ показания на подпоручика Юрданова, и се потвърждава отъ заключението на обвинителния актъ, че заговорътъ на Л. Иванова за посѣгане противъ живота на Господаря и на министра-прѣдседателя стои въ тѣсна и непосредствена свръзка съ всичкитѣ опити за бунтове и покушения противъ държавния строй въ България, кроени отъ нашитѣ емигранти въ Русия отъ 9 Августъ насамъ. Въ Бѣлградъ Л. Ивановъ се снабдилъ съ разни оръжия, потребни за изпълнение на убийството, и тръгналъ съ желѣзницата за Пиротъ, а отъ тамъ пѣшкомъ за София, дѣто пристигналъ въ началото на Ноември мѣсецъ минжалата година. Тукъ се срѣщналъ съ брата си Стояна, студентъ въ висшето училище, комуто веднага открилъ цѣлта на своето дохождане въ София. Братъ му, като живѣялъ въ крайна мизерия по нѣманье сръдства за прѣхрана, приелъ да му бѣде съучастникъ въ проектираното убийство, защото, споредъ както той самъ се изразява, нему му било все едно, дѣто и да умре, понеже се билъ рѣшилъ отнапрѣдъ да се самоубие. Понеже по онова врѣме Н. Ц. В. Господарятъ живѣеше въ Пловдивъ, дѣто и г-нъ. министрътъ Стамболовъ често ходѣше за докладъ, братята Л. и С. Иванови заминжали за Пловдивъ, като планивали тукъ да извършятъ убийството и като си раздѣлили ролитѣ така: единиятъ да дѣйствува съ кама противъ Князътъ, а другиятъ съ револверъ противъ другитѣ лица около Княза. Поради случайното разболяване на Н. Ц. Височество, който не излизалъ нѣколко деня отъ двореца, заговорниците немогли да изпълнятъ планътъ си; отъ друга страна единъ отъ приятелитѣ имъ, по-светенъ въ тайната, билъ противъ убийството и заявилъ, че ще имъ прѣчи на плана. Тогава заговорниците рѣшили да се върнатъ въ София, дѣто да се опитатъ да извършятъ убийството по случай на пристиганъето останкитѣ на покойния князь Александъръ, или — ако несполучатъ тогава, Л. Ивановъ ималъ намѣреение да остане въ София да живѣе въ нѣкоя частна къща и да чака удобенъ случай да си достигни цѣлта по-късно.

По пътя за София обаче Л. Ивановъ се срѣщналъ въ желѣзницата съ подпоручика Юрданова, който съ сѣщия тренъ отивалъ конвоиранъ за София, и билъ добръ познатъ съ Л. Иванова отъ Одеса. Подпоручикъ Юрдановъ го позналъ и заговорилъ съ него, при все че Л. Ивановъ го избѣгвалъ по всѣкой начинъ отъ страхъ, да не бѣде познатъ отъ жандарина, който конвоиралъ Юрданова, и затова едвамъ дочакалъ станцията Казичане, и слѣзълъ отъ трена, за да може отъ тукъ, — както по прѣди се били споразумѣли съ брата си, — да влѣзе въ София пѣшакъ. Когато обаче билъ извиканъ отъ стражарина въ Казичане да се яви прѣдъ начальника на станцията, той помислилъ да не би да е билъ познатъ и да бѣде уловенъ, та не се явилъ прѣдъ начальника, но избѣгналъ. Извѣстно е, че слѣдъ единъ день, по показанието на подп. Юрданова, той билъ уловенъ по пътя къмъ Берковица близу до Бучино и доведенъ въ София,

дѣто братъ му Стоянъ билъ вече прѣдварително арестуванъ. При изслѣдванъето обвиняемитѣ се самопризнали и разказали съ приблизителна точностъ цѣлото течение на дѣлото до момента на улавянъето имъ. Главниятъ дѣецъ въ заговора билъ Л. Ивановъ, който съ цѣлъ да докара единъ държавенъ прѣвратъ въ отечеството си, рѣшилъ се да дойде тайно въ България и да посегне върху живота на Господаря и на министра-прѣседателя. Братъ му. Стоянъ играе съвѣтъ второстепенна рода и се рѣшилъ да вземе участие въ изпълнението на заговора отъ братска любовъ и поради отчаяното положение, въ което се намиралъ. Въ течение на дѣлото заговорниците посветили въ тайната още нѣколко други лица, между които има и студенти. Това обстоятелство може да хвърли сѣнка върху висшето училище, което именно студентитѣ би трѣбало по всѣкой начинъ да вардятъ съ честъ прѣдъ обществото и държавата. Наистина всѣкой благоразуменъ човѣкъ не ще обвинява заведението за тая осѣдителна постѣпка на случаенъ неговъ възпитаникъ. Както се научаваме, единъ отъ студентитѣ на висшето училище, който участвувалъ въ сѣда по дѣлото на Л. и Ст. Иванови като свидѣтель, при разпитванъето му на прѣдварителното слѣдствие и въ сѣда, се обявилъ за космополитъ, безъ вѣра и народност. Този господинъ съ тая своя прѣкалена свободомисленостъ не възбужда никакви симпатии къмъ себе си, нито пъкъ може да разчита, че заведението, въ което се е възпитвалъ, и народътъ и държавата, на която принадлежи, ще търпѣтъ въ срѣдата си великодушно неговитѣ вѣтърничави и врѣдни убѣждения: той е загубенъ членъ за българския народъ за сега, а може би за винаги. Българскиятъ народъ е сѣществувалъ толкова вѣкове подъ тежко иго и можѣ да възкрѣсне само благодарение на свѣята твърда вѣра и националностъ; а господството счита тия два най-сѣществени фактора за напрѣдка на народитѣ частно и на човѣчеството изобщо за нищожни и ги отрича. Ние сме напълно увѣрени, че студентитѣ отъ висшето училище ще протестираатъ високо противъ такива идеи, които ги отчуждаватъ отъ прѣмото поприще за дѣятелностъ на една народна младежъ и които сѣ противни и на задачитѣ на висшето учебно заведение въ страната ни. Висшето училище е било основано именно съ цѣлъ, да може въ него нашата младежъ да получава висшето си образование върху национална почва, на народенъ езикъ, отъ прѣподаватели българи, та да се свързва тя по-тѣсно съ земята и народа, който отъ нея чака петинска наука и просвѣщенне. Наистина прѣдишнитѣ наши патриоти-революционери въ борбата си за освобождение на отечеството и въ отчаянъето си за неописуемитѣ народни теглила често отивахъ до обвинение и отричане на Бога; но никога непосегнахъ тѣ върху народнитѣ идеали, за постиганъето на които напротивъ дѣйствувахъ съ геройска енергия и се жертвувахъ радушно, увѣрени, че изпълняватъ съ това единъ свещенъ дългъ . . . Трѣба да имаме надѣжда, че тоя заблуденъ студентъ, слѣдъ като излѣзе въ обществото и стане гражданинъ, ще измѣни убѣжденията си и ще види, колко сѣ били утопически

неговитѣ младешки възгледи, и тогава ще се разкайва за изгубеното врѣме, което могълъ да употребѣи за по-сериозна работа, но ще бѣде вече късно.

Дѣлото на Л. и С. Иванови се разгледва въ течение на петъ дни и се свърши съ осъжданъето на Л. Ивановъ на 15 годишенъ строгъ тъмниченъ затворъ, и на С. Ивановъ на 3 год. простъ тъмниченъ затворъ безъ лишение отъ граждански и политически права.

По поводъ на тоя заговоръ не можемъ да не отбѣлѣжимъ едно важно обстоятелство, че при всичката строгостъ и бдителностъ на нашето правителство, главниятъ виновникъ Л. Ивановъ е успѣлъ да влѣзе въ България непознатъ отъ никого, да проживѣе въ София нѣколко деня при брата си неподозиранъ отъ никого, да отиде въ Пловдивъ, да прѣкара и тамъ нѣколко деня пакъ непознатъ отъ никого, и най-послѣ да се завърне за София, та чакъ тукъ по пѣтя, да бѣде познатъ съвсѣмъ случайно отъ неговъ единъ другаръ по емигранството, подпор. Караяурдановъ. Откриванъето прочее и улавянъето на Л. Ивановъ е станжло съвсѣмъ случайно, и избавянъето на Н. Ц. Височество Господаря и на министра-прѣдседателя е по-вече провидениялно.

София, 25. Януари 1894.

Д. Д. А.

II. ВЪНШНА ХРОНИКА.

Едно никакъ неочаквано събитие се случи въ Германия прѣзъ тоя мѣсець, именно примирението между германския императоръ и княза Бисмарка. Извѣстно е, че подиръ уволнението на княза Бисмарка отъ длъжноститѣ държавенъ канцлеръ, министъръ-прѣдседателъ и министъръ на външнитѣ работи въ началото на м. Мартъ 1890 год., Бисмаркъ се оттегли на своето имѣние въ Фридрихсруе при Хамбургъ и отъ тамъ остро и безпощадно критикуваше дѣлата на своя прѣемникъ въ канцлерството, като често пѣти си позволяваше, макаръ и прикрито, да насочва своитѣ стрѣли и къмъ самия императоръ, комуто не можеше да прости за внезапното свое уволнение. Императорътъ, макаръ и много ядосанъ заради неумолимата критика, която срѣщаше политиката на графа Каприви, подържана напълно и отъ него, отъ страна на бившия канцлеръ, по нѣкога бѣ наклоненъ да се примири съ виновника на обединението на Германия, толкова повече че влиятелни личности отъ неговата околностъ дѣйствувахъ постоянно за помирение. Единъ отъ най-горещитѣ дѣйци въ тая посока бѣ и братътъ на императора, принцъ Хенрихъ. Така въ врѣме на свижданъето на императора съ руския царъ въ Кийль, послѣдниятъ бѣ порячалъ на графа Валдерзее, командантъ на корпуса въ Хамбургъ, да прѣдаде неговитѣ поздравления на княза Бисмарка. По тоя поводъ принцъ Хенрихъ се е опиталъ да употребѣи случаятъ за едно примирение между императора и княза Бисмарка, и императорътъ е билъ на половина наклоненъ да направи първата стѣпка, като по-

сѣти князътъ въ Фридрихсруе, но отпослѣ се пометнахъ отъ тая мисль. Характеристична е и слѣдната анекдота: Когато еднакъ императорътъ и принцъ Хенрихъ, на пътъ за Кийлъ, сѣ минжли не далечъ отъ имѣнието на княза Бисмарка, принцъ Хенрихъ се обърнахъ къмъ императора и го попитажъ: „Какво мислишъ, Ваше Величество, ако бихме свърнали тукъ да посѣтимъ князь Бисмарка?“ Императорътъ на това отговорилъ: „Ich glaube, der würde uns herausschmeissen“ (азъ мисля, че той би ни изхвърлилъ вънъ). Прѣзъ минжлото лѣто, когато императоръ Вилхелмъ присѣтствуваше като гостъ на императора Франца-Иосифа на военнитѣ маневри при Гюнсъ въ Унгария, князь Бисмаркъ се намираще боленъ въ Кисингенъ. Императорътъ изискваше тогава отъ домашния лѣкарь на княза, професора Швенингера, често пакти свѣдѣния за здравственото положение на княза и най-сетнѣ му изпроводи една телеграма, съ която изказваше своята радостъ за оздравяването му. Отъ тогава императорътъ често е проявявалъ подобни примирителни наклонности и особно около Коледа е изразилъ желание, да проводи нѣкакъвъ подаръкъ на княза. Германскиятъ народъ чувствуваше съ горестъ въ сърдцето враждата между императора и оня, който народътъ почита като основателъ на империята, и не се отказваше никога отъ надѣждата, че най-сетнѣ ще настане единъ день, когато ще се изравнижъ всички недоразумѣния и ще се възстановижъ нормални отношения и обноси между императора и неговия бивши канцлеръ.

Най-сетнѣ на 10. Януари императорътъ безъ знанието на канцлера графа Каприви проводи съ флигель-адютанта си графа Молтке едно дълго собственорѣчно писмо, съ което му честитяваше по случай на оздравяването му и пращаше му едно шише рѣдко старо вино, което да укрѣпи силитѣ му. При това Вилхелмъ II пишеше, че той крайно би съжалявалъ, ако между ония, които дойджтъ да му честитижтъ по случай на прѣдстоющия му юбилей за 25-годишна военна служба и на рождения му день, отсѣтствуваше тоя, който най-много отъ всички е съдѣйствувалъ за въздиганѣто на Германия. На това любезно писмо Бисмаркъ веднага отговори, че той е възхитенъ отъ милостта на императора и че ще гледа да дойде на юбилейния день, ако само му позволжтъ докторитѣ. Въ противенъ случай той ще изпие пратеното вино въ самия тържественъ день за здравето на императора. Императорътъ дори слѣдъ получаванѣто на това писмо отъ княза Бисмарка увѣдоми канцлерътъ графъ Каприви за направената отъ него стѣпка и веднага телеграфира князу, че е много възрадаванъ, за дѣто ще може скоро да види при себе си княза Бисмарка. Отподирѣ обаче Бисмаркъ измѣни намѣреніето си и рѣши да направи своето посѣщение въ деня прѣди юбилей. На 14. Януари въ часа 1¼ подиръ пладнѣ пристигнахъ князътъ на гарата въ Берлинъ, дѣто го причака братътъ на императора принцъ Хенрихъ. Въ придворна колесница, конвоирана отъ кирасири, биде заведенъ князътъ въ палата, дѣто бѣ поставена една почетна рота отъ гвардейския полкъ. Тукъ въ палата биде той тържествено

приетъ отъ императора. Императорътъ още въ сѣщия день назначи князътъ за шефъ на оня кюраснерски полкъ, въ който той до тогава се числѣше *à la suite*. Сѣщата вечеръ си тръгна князь Бисмаркъ отъ Берлинъ придруженъ до гарата отъ императора, който се разпрости по най-сърдеченъ начинъ съ своя гостъ.

Така се свършило това събитие, което толкова врѣме се желаше и се очакваше отъ нѣмския народъ, който искаше да се заличи неприятниятъ споменъ за ония врѣмена, когато паданъето на първия германски канцлеръ изглеждаше като че за-влича съ себе си спокойствието и щастieto на Германия. И нѣмскиятъ народъ има основания да се радва за това велико събитие, което му отнема вече неприятното чувство, що го мѣчеше винаги при мисълта, че обединителътъ на Германия може да напусне тоя свѣтъ съ горестъ въ сърдцето, че е тъй злѣ възнаграденъ за великитѣ си дѣла.

Всѣки, разбира се, си постави при първото извѣстие за примирението въпросътъ, дали това лично приближение между императора и бившия му канцлеръ не ще да бѣде послѣдвано и отъ политически сѣтнини и като какви биха били тѣзи сѣтнини; дали одобряването е проистекло отъ чисто човѣшки потии или пъкъ сѣ играли роль при рѣшението на императора и политически мотиви. Че сблизението е случка съ голѣмо политическо значение, нѣма никакво съмнѣние. Обаче никакъ не може да се очаква нѣкакъвъ обратъ въ сегашната политика на империята, водена съ пълното одобрене на императора, защото по какъвъ начинъ би могълъ да стане такъвъ единъ прѣвратъ! Немислимо е, князь Бисмаркъ да поеме изново прѣдишната си служба заради прѣкаралата му възраст и слабото му здравье, което не може вече да прѣнесе трудоветѣ на канцлерството. Самъ Бисмаркъ нѣколко пѣти се изказа въ тоя смисълъ, именно че не мисли да се връща вече на старата си длъжностъ. Тогава по какъвъ начинъ би могълъ той да повлияе върху воденъето на имперската политика? Наистина доста разпространено е мнѣнието, че би могло да се прѣдостави на княза Бисмарка извънредно влияние върху воденъето дѣлата, като се иска въ важни случаи или мѣчни въпроси неговиятъ свѣтъ, по който и да се постѣпва. Но тогава фактическиятъ ръководителъ на държавнитѣ дѣла би било едно лице, което никакъ не би било отговорно за дѣлата, тъй като политиката би се направлявала отъ княза Бисмарка, а отговорното лице прѣдъ парламента и страната би билъ номиналниятъ канцлеръ. Разбира се, че таково едно положение е невъзможно. Страната не би знаела, кои дѣла да приписва на правителството, кои на неотговорния внушителъ. А и самъ Бисмаркъ, който винаги е билъ наученъ самъ да дѣйствува и да защитава своитѣ дѣла, не би искалъ да играе такава роль. Така щото не въ таково едно влияние върху политиката на империята трѣбва да се търси политическата важностъ на примирението. А това събитие безъ съмнѣние има политическо значение. Вече обстоятелството, че Германия нѣма да прѣдставя отъ сега нататъкъ на външния свѣтъ недо-

стойното зрѣлище, дѣто императорътъ и най-великиятъ и най-заслужениятъ германски държавенъ мъжъ се намиратъ въ враждебни настроения, вече това обстоятелство има политическо значение. Приближението ще въздигне несъмнено престижътъ на короната и ще усили любовта на народа къмъ императора. До сега всеко изявление на признателностъ отъ страна на народа къмъ обединителя на Германия неволно се чувствуваше като демонстрация противъ короната, до когато отъ сега на-противъ частъ отъ подобни изявления на симпатия и признателностъ ще бѣждатъ насочени и къмъ императора, който по свое собствено великодушно побуждение направи възможно примирението. Но и друго едно слѣдствие ще може да се очаква. Князь Бисмаркъ въ врѣме на изтеклитъ четири години, подиръ уволнението му, не прѣстаяше да дѣйствува политически. Той особно правѣше остра немилостива критика надъ всеички правителствени дѣла, той съ своето мнѣние и своя авторитетъ влияеше мощно върху общественото мнѣние, той даваше на опозицията противъ правителството оръжията въ ржката ѝ, и прѣемникътъ му осѣщаше непрѣодолима мъчнотия да бѣде неговъ наследникъ, като винаги въ своитѣ дѣла се натѣкваше на неговата мощна опозиция. Въ тая борба князътъ даваше на правителството да почувствува цѣлитъ неговъ авторитетъ и гений, а разбира се, че всичко това врѣдѣше много на правителството. И въ това отношение работитѣ навѣрно ще се измѣнятъ занаяпрѣдъ. Наистина никой не може да изисква и да очаква, щото князь Бисмаркъ да се откаже отъ своето право, да подлага на критика политиката на правителството, и да си дава своето мнѣние по нея, но не е и за върване, че слѣдъ станжлото примирение ще продължава той съ досегашния ожесточенъ тонъ да напада правителството на императора, който прѣръ му подаде ржка за одобрѣние.

Скоро ще се прѣдстави случай, да се покаже политическото значение на примирението, именно по поводъ на търговския договоръ съ Русия. Както е извѣстно, отъ Октомври м. г. водѣхъ се въ Берлинъ прѣговори между рускитѣ и германскитѣ делегати за сключване търговски договоръ между двѣтѣ държави. Тѣзи прѣговори сж довели до пълно споразумѣние, и „Държавниятъ вѣстникъ“ въ Берлинъ обнародва на 25. т. м. митната тарифа, която ще влѣзе въ основата на търговския договоръ. Договорътъ ще има сила за десетъ години. Главнитѣ постановления на митната тарифа сж слѣднитѣ: Германия опрѣдѣля митото на руското жито съ $3\frac{1}{2}$ марки на 100 kg. вмѣсто 5 марки, както бѣше до прѣди почетъка на митнишката война. Значи Германия прави на Русия скщата отстъпка, както и на Австро-Унгария въ послѣдния търговски договоръ. Срѣщу тая най-важна отстъпка за Русия послѣдната прави значителни намаления въ митата за германскитѣ произведения. Така напр. митото за каменнитѣ въглища, което въ минималната тарифа отъ 1891 год. бѣ опрѣдѣлено съ 2 златни копѣйки за пуда (16.381 kg.), се намалява наполовина (1 зл. копѣйка), митото на кокса се намалява отъ 3 к. на $1\frac{1}{2}$ к., на желѣзото отъ 35 к.

на 30 к. за пуда, на желѣзни прѣчки и релси отъ 60 к. на 50 к., на стоманата отъ 85 к. на 65 к., на земеделчески машини отъ 70 к. на 50 к. за пуда, на локомотиви отъ 2 рубли златни за пуда на 1 рубла, на химически стоки отъ 2 р. 10 к. на 1 р. 50 к., на пиана отъ 132 рубли златни за парче на 112 рубли, на мъжки дрѣхы отъ 2 р. за пудъ на 1 р. 55 к., на хартия отъ 4 р. за пудъ на 3 р. 30 к., на хмѣла отъ 10 р. за пудъ на 3 р. 50 к. и пр.

Съ тая спогодба свършва се значи една отъ отъ най-ожесточенитѣ митнишки борби, която трая повече отъ половина година и която поврѣди еднакво търговията и въ двѣтѣ страни. Споразумѣнието е силно доказателство за миролюбивото настрояние на двамата владѣтели, които желахтъ да отстранѣхтъ всички причини за политически конфликти. Само така може да се разбере, какъ Русия, която винаги е гледала да си запази свободна рѣка въ налаганъето на мита върху внасянитѣ стоки, най-сетѣ се е рѣшила да се откаже отъ досегашната си икономическа система и да си върже рѣцѣтъ. Графъ Каприви успѣ по тоя начинъ да вкара и Русия въ мрѣжата на сръдноевропейскитѣ търговски договори и да изолира икономически Франция. Това се схванѣ тутакси и отъ френската преса, която силно напада протекционистическата политика на депутатата и бивши министъръ-прѣдсѣдателъ Méline, която излага на опасностъ френско руското сближение. Въ цѣла Европа почти всички по-големѣ държави сѣ свързали вече помежду си търговски спогодби за извѣстно врѣме, само Франция единичка отъ континенталнитѣ сили иска да си запази пълна свобода въ своето митническо законодателство, само тя се намира още въ митническа война.

Новата спогодба дава значителни егоди на Германия. Прѣди всичко Каприви успѣ да прѣмахне занаяпрѣдъ разликата, която се правѣше до сега между произведенията, що се внасятъ по Балтийското море, и ония, които идхтъ по сухо. До сега отъ стокитѣ по сухо се вземаше по-големо мито, нежели отъ ония, що влизахъ въ Русия прѣзъ балтийскитѣ пристанища. Тая разлика въ митата събирваше пограничната търговия съ Германия, защото евтиниятъ транспортъ по морето и по-долното мито прѣчехъ твърдѣ много на германската търговия, която трѣбаше да си служи съ желѣзницитѣ и значи да плаща хемъ по-скъпо за транспорта, хемъ да излага стокитѣ на по-големо мито. Тая мѣрка бѣ насочена особно противъ германскитѣ каменни въглища и противъ германското желѣзо, които стоки именно най-мъчно понасятъ осекпяването на транспорта. Отъ сега нататкъ нѣма да се прави тая разлика, и вече тая отетѣпка е значителенъ успѣхъ за Германия. Важността на тая отетѣпка изпъква особено, като се помисли, колко голѣмо е производството на каменни въглища и желѣзо въ Германия и колко Русия се нуждае пѣкъ отъ тѣзи прѣдмети и ще се нуждае особено въ бѣдѣще, когато захванхтъ да се строххтъ проектиранитѣ желѣзни пѣтища прѣзъ Сибиръ и въ Сръдна Азия. Сетѣ графъ Каприви успѣ да получи значителни намаления въ митата на

машинитѣ, инструментитѣ, хемикалитѣ, текстилнитѣ стоки, хартията, земеделческитѣ произведения и пр. Съ тѣзи намаления се прѣмахва минималната тарифа отъ 1891 г., о която тѣй крѣпко се придържаше Русия, и се установяватъ митата, каквито бѣхъ въ тарифата отъ 1890 г., а при нѣкои произведения даже и по-долни мита. Това важи особно за каменнитѣ въглища и за кокса. При туй и всички земи и области въ Германия извличатъ полза отъ новата спогодба. Тѣзи важни отстъпки Германия откупува съ намалението на митото за житата на $3\frac{1}{2}$ марки, което намаление не е отъ голѣма врѣда за Германия, защото тя и така пропуска съ сѣщото мито житата на други земи. Така щото конкуренцията на рускитѣ жита е маловажна за мѣстнитѣ житни произведения, които и така трѣба да се борятъ съ житата на другитѣ държави. Обаче трѣба да забѣлѣжимъ, че въ спогодбата Русия опрѣдѣля митото за каменитѣ и дървенитѣ въглища както и за торфа само до 1 Януари 1898 год., значи само за четири години, слѣдъ която дата тя си запазва правото да увеличи митото на тѣзи прѣдмети. Тая уговорка е важна и ще успи партията на противникитѣ на договора, защото намалението митото на въглищата е една отъ най-важнитѣ отстъпки за германския износъ. При все това обаче спогодбата е твърдѣ износна за Германия, защото направенитѣ ѝ концесии сѣ получени безъ особено тежки условия отъ нейна страна.

Въпросътъ е сега, дали графъ Каприви ще може да намѣри и нужното болшинство въ райхстага, за да прокара тоя договоръ. Изобщо общественото мнѣние прие добръ тая спогодба, която унищожавя тарифата отъ 1891 год., макаръ и да не удовлетворява всички желанія и да не отговаря на нѣкои очаквания. Тя се сматра за значителенъ напредѣкъ, и прѣди всичко значителенъ за това, че най-сетнѣ туря край на неспособната митнишка война. Вѣроятно е, че графъ Каприви ще прѣдолѣе най-сетнѣ всички прѣпятствия и ще прокара договорътъ, съ който може би е свързанъ и мирътъ въ Европа. Сетнинитѣ бихъ били опасни, ако правителството прѣтърпи поражение въ райхстага. Проникнѣтъ отъ това убѣждение, императорътъ самъ рѣшително се поставя откъмъ страната на договора и съ всичката си мощъ гледа да склони на врѣме въ полза на договора ония отъ членоветъ на парламента, които не сѣ твърдѣ рѣшителни противници. Особно буйно се противятъ на руско-германския договоръ консервативнитѣ земевладѣлци, които се виждатъ силно поврѣдени въ своитѣ интереси. Освѣнъ тѣхъ играе неопрѣделена роль и центрътъ, който въ своето съпротивление противъ договора не се води твърдѣ отъ крѣпко вътрѣшно убѣждение, ами отъ други практически съображения. На парламентарния обѣдъ, даденъ отъ графа Каприви на 24 т. м., императорътъ се с застѣпилъ въ разговоритѣ си съ разни депутати рѣшително за договора и е отправилъ остри думи срѣщу неговитѣ противници. Императорътъ е казалъ, че отхвърлянето на договора отъ страна на райхстага ще се припише въ Русия, дѣто нѣматъ съответно понятие за властта на пар-

ламентата въ подобни въпроси, на правителството, и че съ съдебната на тоя договоръ е свързанъ мирътъ въ Европа. Отхвърлянето би разклатило авторитетътъ на короната, която затова и не ще може спокойно да прѣтърпи таково поражение въ единъ въпросъ, свързанъ съ общия миръ. По такъвъ начинъ императорътъ прѣдставя противниците на договора като противници на короната, които съ своитѣ постѣпки дѣйствуватъ и противъ подобрянето на отношенията между двѣтѣ велики сили. Въ Петербургъ считатъ договорътъ, види се, като опитъ за искреното желание на Германия, да стѣпи въ по добри сношения съ Русия, и очевидно затова графъ Каприви е направилъ извѣстни отстъпки. На едно възражение отъ консервативна страна противъ договора императорътъ е отговорилъ, че той се надѣва, какво и между земевладѣлицѣ патриотизмътъ ще бѣде толкова силенъ, щото да не се разклати отъ една загуба отъ 1½ марки мито. Правителството, види се, е рѣшено, въ случай че се отхвърли договорътъ, веднага да разтури райхстагътъ и да направи нови избори.

Ето съставътъ на сегашния райхстагъ: консерватори 68, имперска партия (Reichspartei) 27, антисемити 10, центъръ 99, поляци 19, националъ-либерали 52, либераленъ съюзъ (freisinnige Vereinigung) 13, народна либерална партия (freisinnige Volkspartei) 23, южно-германска народна партия 11, социялисти 44 и вѣнъ отъ партиитѣ 28. Прѣзъ Ноември, когато се разглеждахъ въ райхстага търговскитѣ договори съ Испания, Сърбия и Ромѣния, консервативната партия тоже съ всички срѣдства се борѣше противъ приеманъето на тѣзи договори, особно на она съ Ромѣния, който се смяташе като прѣдшественикъ на търговския договоръ съ Русия. Обаче правителството успѣ въ засѣданието на 1 Декември да прокара важниятъ ромѣнски договоръ съ 189 гласа противъ 165, а на другия денъ се приехъ въ второ четенъе и другитѣ два договора съ голѣмо болшинство. Между противниците на договора съ Ромѣния бѣ почти цѣлата консервативна и имперска партия, голѣмо число членове отъ центра, антисемититѣ и частъ отъ националъ-либералитѣ, а за договора гласувахъ двѣтѣ либерални фракции, социалъ-демократитѣ, поляцитѣ, болшинството отъ националъ-либералитѣ и голѣма частъ отъ центра. Рускиятъ търговски договоръ ще се внесе въ райхстага още прѣзъ първата половина на м. Февруари, и е твърдѣ въроятно, особно прѣдъ видъ на рѣшителното застъпване въ негова полза отъ страна на императора, че и той ще се приеме, макаръ и съ малко болшинство.

— Въ Сърби я радикалното правителство, което датуваше отъ прѣврата, извършенъ отъ младия кралъ на 1 Априлъ м. г., не можа да се удържи нито една година. Както е извѣстно, поради опасното разболяване на министра-прѣдсѣдателя Докича, послѣдвано скоро отъ неговата смъртъ, кралътъ натовари около срѣдата на м. Ноември м. г. генералъ Сава Груича да състави новъ кабинетъ. На 23 Ноември генералъ Груичъ прѣдстави кралю слѣдната листа за министерство: генералъ Груичъ—министъръ-прѣдсѣдатель и министъръ на външнитѣ дѣла и на вой-

ната, д-ръ Весничъ — министъръ на просвѣщеніето, Вучичъ — на финанситѣ, Милосавлевичъ — на вътрѣшнитѣ дѣла, Максимовичъ — на правосѣдието, Милошевичъ — на търговията, полковникъ Станковичъ — на общественитѣ сгради. Значи съ исклучение на министра на просвѣщеніето, всички други министри бѣхж минѣли въ новия кабинетъ отъ бившето министерство на Докпча. Очевидно бѣ, че кралътъ искаше да направи още единъ опитъ съ радикалитѣ, които иначе не му бѣхж по волята. И наистина радикалитѣ съ своето партизанско управляване не бѣхж въ състояние да вдѣхнатъ довѣрие кралоу. За да си запази наклонността на селското население, радикалското правителство занемарваше редовното и строго прибиране на данѣцитѣ, отъ което пѣкъ страдаше много правилниятъ вървежъ на държавнитѣ дѣла. Често пѣти съ мѣсеци не се плащаше съдържаніето на чиновницитѣ и офицеритѣ. Сетнѣ правителството подкрѣпяше винаги своитѣ партизани прѣдъ правосѣдието и администрацията. Кралътъ се убѣди въ това вече скоро подиръ повикването на властъ радикалитѣ, а именно когато подиръ прѣврата той прѣдприе една обиколка изъ вътрѣшността на Сърбия. Кралътъ забѣлѣжи, че въ врѣме на това пѣтуване често пѣти не го посрѣщахж хора, които се ползувахж съ извѣстно положение въ мѣстата, дѣто той минаваше. Хората около краля прѣдставяхж тѣзи лица като принадлежащи къмъ либералната и на прѣдняяката партия, враждебно настроени противъ краля. А въ дѣйствителностъ придружителитѣ на краля гледахж да не допускатъ при него лица, които не принадлежатъ къмъ радикалната партия. Случайно обаче кралътъ се срѣщна въ Крагуевацъ съ едно отъ тѣзи лица, които се държахж нарочно далечъ отъ него, и това свиждане му отвори очитѣ. Отъ тогава кралътъ често пѣти викаше при себе си хора отъ другитѣ партии, за да може по-добрѣ да се запознае съ положението въ страната. Особно Гарашанинъ, който се ползува съ пълното довѣрие на краля, често се приемаше на ауденция. Много неприятно впечатление направи на краля и постѣпката на радикалната партия срѣщу бившето либерално министерство. Кралътъ, който по своя собствена инициатива уволни това непопулярно министерство, не желаше никакъ да се даде то подъ съдъ за извѣстни незаконни постѣпки, защото той искаше да се уталожатъ духоветѣ слѣдъ прѣврата отъ 1 Априлъ, а даванетоъ подъ съдъ кабинетътъ на Авакумовича напротивъ бѣ въ състояние да раздразни още повече партизанскитѣ страсти. А тъкмо едно отъ първитѣ дѣла на новата скупщина подиръ отварянъето ѝ бѣ постановлението, да се даде подъ съдъ уволненото министерство. На 9 Декември захванж се процесътъ на обвиненитѣ министри прѣдъ съставения спорѣдъ закона за отговорността на министритѣ държавенъ съдъ. Въ тоя съдъ се попаднахж 9 радикали и 7 либерали и на прѣдняяци. Сетнѣ на 12 Декември се произведохж общинскитѣ избори въ Сърбия, и въ тѣзи избори радикалитѣ получихж огромно болшинство. На прѣдняяката партия бѣ побѣдила напълно само въ 12 общини, а отчасти въ 13 общини, либералитѣ прокарахж всичко въ 25 общини чистъ свой съ-

ставъ и въ 23 общини надвиха отчасти; а останалитѣ 1300 общини излѣзоха чисто радикални. Скоро подиръ тѣзи избори захванаха обаче да пристигатъ депутации отъ вътрѣшността на Сърбия, за да се оплакватъ кралю за незаконни постѣпки, извършени отъ страна на радикалитѣ въ врѣме на изборитѣ. Но правителството макаръ и да общавахе кралю да прѣмахне причинитѣ на тия, както и на други оплаквания на населението, не вършеше нищо. Между това кралътъ продължаваше да приема видни личности отъ опозицията на ауденция, очевидно, за да се информира за положението на страната. Вслѣдствие на това появи се въ правителствения вѣстникъ „Одјек“ на 28 Декември единъ остъръ уводенъ членъ, който укоряваше кралътъ, че приема често водителитѣ на опозицията и съ това дава поводъ да се мисли въ странство, че кралътъ нѣма довѣрие въ своето правителство, а го търпи само по необходимостъ. Скоро слѣдъ това министрътъ на просвѣщението Весничъ дойде въ стѣлкование съ краля поради това, че кралътъ не рачи да подпише единъ указъ, подписанъ отъ министра. Весничъ си подаде оставката, обаче по настояването на прѣдсѣдателя на съвѣта, склони пакъ да я оттегли. Отъ всички тия произшествия ставаше ясно, че кралътъ е изгубилъ довѣрието си въ радикалното правителство и че иска да се освободи отъ него. Кралътъ се бѣ убѣдилъ, че правителството нѣма достатъчно сила, за да изгълти своитѣ намѣрения, защото покрай дѣйствителното правителство съществуваша въ радикалния главенъ отборъ, въ клуба на радикалнитѣ прѣдставители както и въ разнитѣ мѣстни радикални отбори други власти, които се надпрѣварвахъ въ своитѣ давлениа надъ правителството и прѣчехъ на всеко самостоятелно проявяване на държавната власть. Само по тоя начинъ може да се обясни, защо радикалниятъ режимъ се видѣ скоро прѣдъ разни вътрѣшни и външни конфликти, защо финансовото състояние на страната постоянно упадаше, и защо вътрѣшното положение ставаше несносно. Правителството не можеше да извърши нищо, защото то бѣше изгубило своята власть надъ партията. Най-сетнѣ кралътъ се опита да състави, още прѣди уволнението на министерството Груичъ, кабинетъ, въ който да взематъ участие лица отъ всички три партии, и натовари съ тая мисия държавниятъ съвѣтникъ Светомиръ Николаевичъ, бивши радикалъ. Обаче Николаевичъ не можа да успѣе въ своята задача, защото въ послѣдния моментъ, когато вече съставътъ на министерството бѣ готовъ, напрѣдницитѣ се отказаха да взематъ участие. Между това кралътъ бѣ проводилъ своитъ кабинетенъ секретаръ д-ръ Миличевичъ въ тайна мисия до баща си въ Парижъ, и Миланъ внезапно напусна на 7 Януарий Парижъ, на пътъ за Сърбия. Важно за таково едно неочаквано рѣшение на бившия кралъ е било обстоятелството, че напоследъкъ захванали да си пробиватъ пътъ, особено въ западнитѣ окрѣзи, анти-династически тенденции, подкрѣпени отъ една частъ отъ радикалнитѣ прѣдставители. Миланъ пристигна на 9 Януари въ Бѣлградъ, и веднага слѣдъ това министерството Груичъ подаде оставката си, като я мотивира съ това, че дохождането на

бившия кралъ въ Сърбия е противузаконно, защото споредъ едно рѣшение на скупщината на бившия кралъ се позволяваше да стѣпи въ Сърая само въ случай на опасно болѣдуванье на краля.

Веднѣга слѣдъ пристиганьето на краля Милана захваняхъ се прѣговори съ видни политически лица за съставяньето новъ кабинетъ. Съвѣщанията ставахъ въ присѣдствието на бащата на краля, който по видимому бѣ взелъ цѣлата работа въ своитѣ опитни рѣцѣ. Напрѣдницитѣ и либералитѣ се отказахъ да образуватъ чистъ кабинетъ отъ своитѣ партии, а радикалитѣ не рачихъ да приемжтъ условията на краля, ако тѣ пакъ съставжтъ кабинетътъ. Така също не можяхъ да се споразумѣжтъ водителитѣ на либералната и напрѣдничката партия, за да съставжтъ смѣсено министерство. Найсетнѣ успѣ сръбскиятъ прѣдставитель въ Виена Гьока Симичъ, умѣренъ либералъ, да образува на 11 Януари неутраленъ кабинетъ, съставенъ както слѣдва: Симичъ — прѣдѣдатель на свѣта и министръ на външнитѣ дѣла, а врѣменно и на финанситѣ, Светомиръ Николаевичъ — на вътрѣшнитѣ дѣла, депутатътъ Андра Гьоргъевичъ — на правосѣдието и врѣменно на просвѣщеніето, професорътъ на великата школа Лозаничъ — на търговията, генералъ Здравковичъ — на общественитѣ сгради, полковникъ Милованъ Павловичъ — на войната. Трима отъ министритѣ, а именно Симичъ, Лозаничъ и Здравковичъ, сж умѣрени либерали, Гьоргъевичъ и Павловичъ напрѣдници, а Николаевичъ стои между радикалитѣ и напрѣдницитѣ. Още на другия день, слѣдъ прочитаньето на правителствената декларация въ скупщината, закры се сесията, за да има правителството врѣме да се запознае съ законопроектитѣ и другитѣ дѣла, внесени въ скупщината. Едно отъ първитѣ дѣла на новото правителство бѣ амнистираньето на находящитѣ се подъ сждъ либерални министри, което станж съ указъ отъ краля, издаденъ на 16 Януари. Тая постѣпка, както и изобщо всички дѣла на краля слѣдъ оставката на министерството Груичъ, радикалната партия обяви като несъобразни съ конституцията и като атентатъ върху прерогативитѣ на народното прѣдставителство. Отъ това се вижда, че радикалната партия не се въодушевява отъ никакви примирителни чувства, а е рѣшена да води рѣшителна борба съ новото правителство. Кабинетътъ на Симича се допѣлни напоследѣкъ съ още едно влиятелно лице отъ напрѣдничката партия, именно съ Чедомила Миятовича, нѣкогашенъ сръбски прѣдставитель въ Лондонъ, който пое министерството на финанситѣ.

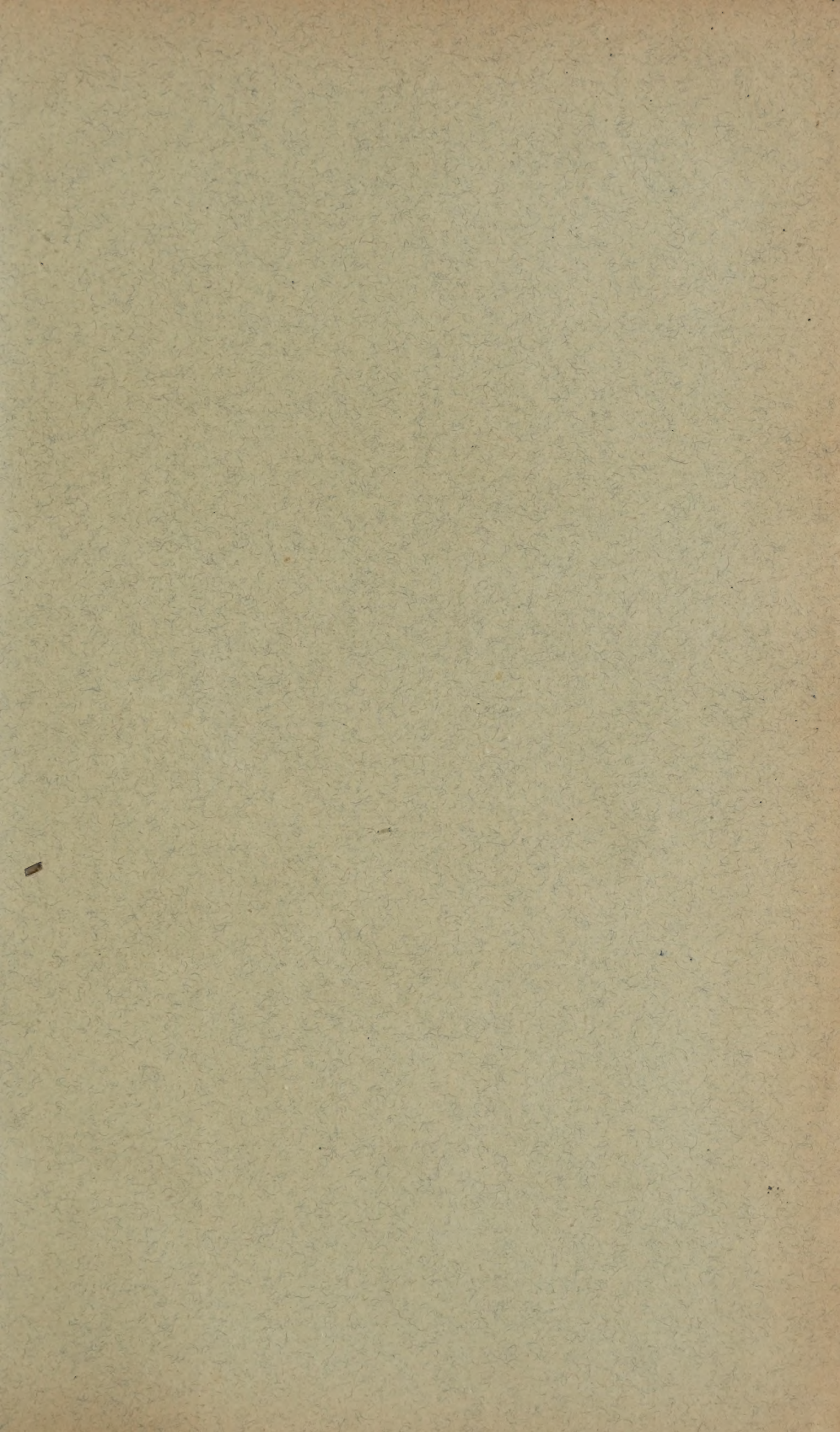
27. Януари 1894 год.

И. Г.

Поправки.

Къмъ статията „Бюджетитѣ на Княжество България“.

стр.	р.	чети
74	3	д: 27. Януари 1885
"	8	: събранитѣ въ държавното съкровище сребърни
"	17	: 2.
75	62	г: 1888 год.
"	7	: общитѣ бюджетни приходи
"	8	: по-напрѣдъ (кн. III. стр. 74)
"	9	: за по-вечето години сж
"	22	: думата, аа това ще се спреме още малко върху първитѣ
"	35	: търговия, не се повлиява
"	36	: защото изпущането
"	40	: година, които измѣнения по-сетнѣ ще разяснимъ
"	41	: акцизитѣ
77	8	д: данъцитѣ пѣкъ
78	7	г: 1881.
79	5	д: извова
81	5	г: подобрило. Колкото за тежината на десетъка върху глава на земеделското население, тя е приблизително сжщата, защото прѣвъ едната и прѣвъ друга година се пада около 13 лева. Последнитѣ заключения трѣба да се считатъ само приблизителни, защото самитѣ основи, изъ които ги надиме не заслужватъ пълно довѣрие.
"	30	: даждия и пр. стр. 32).
82	3	г: се допълни
"	11	: 1886 до 1888
"	21	: 46. ₀₈ %. Споредъ прѣброяването населението на 1 Ян. 1888 земеделското население има 74. ₁₅ % (78. ₇₇ прѣвъ 1881 г.). Като се вземе прѣдъ видъ, че селското население носи и една частъ на емляка, иджара и патентовия налогъ, излиза, че земеделцитѣ и скотовѣдцитѣ плащатъ нѣщо по-голъма частъ отъ прѣжитѣ данъци отъ колкото би се падало пропорционално съ броятъ имъ. Съ тѣзи забѣлѣжка неискамъ да утвърждавамъ, че нашето земеделско население плаща по-тежки данъци отъ онова, що се занимава съ търговия, занаяти и пр. За доказването на такава тема изискватъ се по-други данни и изучвания.
82	39	: 1888. — Нататъкъ да се унищожи.
83	1	г: Да се унищожи до — мил.
"	4	: 30%. — Нататъкъ да се унищожи до — страната
85	25	г: а за вноса
86	5	г: отъ сегашнитѣ
"	26	: 273 х. и отъ
87	22	д: 564 171 451
88	12	д: тука пера
94	12	г: 26. ₃₀
96	5	г: 66. ₃₅

Good I-II. 400.- D. 17 and
= 12 Rde

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 128839294